

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

TIZENÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1891.

Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai 1891-ben.

Balassa József
Baló József
Barbarics L. Róbert
Bartal Antal
Bayer József
Binder Jenő
Bódiss Jusztin
Bognár Teofil
Boros Gábor
Böszörményi János
Branisce Valér
Csengeri János
Cserép József
Danielovics Kálmán
Demek Győző
Erdélyi Pál
Fináczy Ernő
Fodor Gyula
Gärtner Henrik
Griesbach Ágost
Háhn Adolf
Haraszti Gyula
Heinrich Gusztáv
Hellebrant Árpád
Hittrich Ödön
Kalmár Elek
Kardos Albert
Kassai Gusztáv
Kelemen Béla
Lázár Béla
Lehr Vilmos
Liska János
Marusák Pál
Mócs Szaniszló Gyula
Négyesy László
Némethy Géza
Pecz Vilmos
Petz Gedeon
Posch Árpád
Pozder Károly
Pruzsinszky János
Récsey Viktor
Reményi Ede
Rupp Kornél
Sebestyén Gyula
Simonyi Zsigmond
Szamota István
Szeremlei Barna
Szigetvári Iván
Szilasi Móricz
Szinnyei József id.
Télfy Iván
Thewrewk Emil
Tóth Kálmán
Váczy János
Vári Rezső
Várkonyi Endre
Vende Ernő
Weszely Ödön

TARTALOM.

I. Értekezések.

*

II. Hazai irodalom.

III. Philologiai programmok.

IV. Külföldi irodalom.

V. Vegyesek.

1891. JANUÁR. XV. ÉVFOLYAM. I. FŰZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

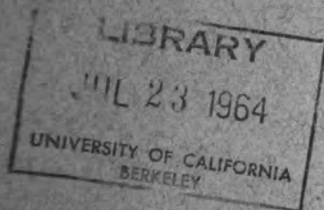
A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1891

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

KYRENEI SYNESIUS HYMNUSAI.

Annak idején az anakreoni költészettel foglalkozván, metrikai szempontból Synesius két első hymnusát is figyelembe kellett vennem. Már akkor érdeklődést keltett bennem e hymnusok sajátszerű jelleme, érdekes színben tüntetve fel a hellenistikus műveltségű lélekbe oltott keresztény szellemet; s rajta voltam azóta, hogy írójukkal közelebbről megismerkedve e hymnusokat tanulmányom tárgyává tegyem.

Hymnusaink költői értékének meghatározásában Volkmann és Villemain ellentétes állásponton vannak.*) Mindkettő különböző szempontból fogja fel, az egyik mint túlnyomólag philosophus, a másik mint a lyrai költészet szellemes magyarázója. Mindkettőnek látóköre tág az illető téren, mégis az egyik inkább mint philosophust, a másik mint lyrikust méltatja Synesiust. Volkmann jobban ismeri életét, jobban ismeri szellemi fejlődését, míg Villemain közelebbről érteti meg velünk költészetét. Nem csekély dolog pedig kellőleg értelmezni és felfogni tizennégy hosszú század mulva egy akkor élt egyénnek gondolkodásmódját és lelki világát, főkép, midőn ama korszak oly mozgalmas volt, midőn elmerült benne egy régi ezredéves hit, minden szépségével csak emlékké válva, s helyébe lépett egy új, szépségben nem oly gazdag, de erős, a szivek mélyéig ható új eszme, új vallás. Írónk lelke, mint érzékeny lap tükrözteti vissza e nagy harczot; ő sem tudott ellentállani ama hatalmas erőnek, mely magával sodorta s a hellén philosophia buzgó barátja még buzgóbb keresztény püspök lett.

Synesius körülbelül 365/70-től 412-ig élt. Előkelő régi dór családból származott, mire maga is czéloz LVII. levelében. Boldog, megelégedett volt élete kezdete, birtokán elvonulva élt ked-

*) R. Volkmann: Synesius von Kyrene. Berlin, 1869. — Villemain Pindar szelleme, ford. Csiky G. M. T. A. kiadv.

vencz foglalkozásainak, a vadászatnak és philosophiának, mely utóbbiban az alexandriai Hypatiának volt lelkes tanítványa. Magán életének csendjéből kizavarta diplomatiai útja, midőn Kyrene megbizásából követ gyanánt ment Konstantinápolyba, hol három évet töltött. Megismerte itt az udvari élet fényét, árnyát. Hazatérve megnősült, házasságát Theophilus, az alexandriai patriarcha, eszközölte vagy kötötte meg, ki, úgy látszik, rajta volt, hogy őt, mint kiváló műveltségű egyént egyházának megnyerje püspökül. Meg is választották, de sok lelki aggodalmat okozott neki e kiváló hivatal elfogadása, a mint az leveleiből *) is kitünik, melyekből egyszersmind megismerjük nemes, őszinte lelkét, mely méltóvá tette ama bizalomra, melylyel új hitsorsosai megtisztelték, tudva, hogy csak midőn püspökké választatott, akkor keresztelkedett meg.

Hivataloskodása azonban nagyon súlyos körülmények közt folyt. Az egyház ügyein kívül sok baja volt Andronicus præfectussal; majd afrikai törzsek, a Maceták és Ausuriánusok háborgatják a tartományt; elpusztítják a vidéket, mely alkalommal ő maga is elveszti birtokait; majd a veszély egyre növekedvén a város védelméről is neki kell gondoskodnia. Későbbi leveleiben egyre fegyverekről, az ellenségről s szorongatott hazájáról ír; folytonos bennük a panasz, három fia meghal, családi élete így, mert püspök létére sem vált el feleségétől, feldulatott; már imáiban sem bízik, hanem Theophilust kéri, hogy imádkozzék érette, ki már elcsüggedt. — Hymnusaiból erős hit szava hangzik felénk, mely leveleiben folytonos panasznak ad helyet. De még Catastasisa végén Kyrenétől való búcsújában felismerjük a költői lelkesültség jelét, mely nemes lelkének mindig állandó tulajdonsága.

Hymnusai sok helyütt homályosak, de mindenesetre fényoldalukat képezi magasztos röptük s a kifejezések szokatlan merészsége. E költeményeket együttal prózai fordításban is bemutatom a nagyon hoszadalmas III. és IV. kivételével. A verses fordítás nagyon nehézkes volna, éppen a gondolatok gyakran homályos volta miatt, mit nagyon bajos volna híven fordítani; továbbá a külalak, az anaclomenusoknak vagy anapæsticus dimetereknek katastichon való egyhangúsága, mindenesetre megnehezítené a gondolat összefűzést valamint az æsthetikai hatást.

Az első hymnus így hangzik:

*) Ep.: XI. XIII. LVII. LXXII. XCV. CV.

«Rajta, zengő phorminxem, a teosi dal után s a lesbosi ének után tiszteletre méltóbb hymnusokban zengj dór dalt, ne a bájosan mosolygó gyenge szüzekről és a kedves ifjúságban viruló fiúkról, mert az Istentől származó bölcseségnek szent, szeplőtlen születése késztet, hogy cziterám húrjait dalra zendítsem. Mert mi az erő, mi a szépség, mi az arany, mi a hír s a királyi tisztességek az Istennel való foglalkozáshoz képest.»

«Ez hajtsa jól lovát, ez feszítse jól íjját, ez kincseinek rakását, az aranygazdagságot őrizze; másiknak vállára omló fürtjei képezzék díszét; legyen más hires az ifjak előtt s a lányok előtt arczának ékessége miatt — nekem bárcsak lehetne csendes, félrevonult életet élnem, melyről mások mit sem tudnak, de tud az Isten; s bárha velem volna a bölcseség, mely jó az ifjuságot, s jó az öregséget elviselni s jó úrnője a gazdagságnak; gond nélkül fogja viselni a mosolygó bölcseség a szegénységet, nem törődve az élet keserű gondjaival. Csak annyi legyen, a mennyi elég, hogy visszatartson a szomszédok kunyhójától, hogy sötét gondokra ne kényszerítsen a szükség; hallgasd a hajnali harmatot ivó tücsök dalát is.»

«Ime húrjaim parancs nélkül zendülnek s valamely hang repdes körülöttem körös körül. Micsoda dalt fog hát szülni nekem az isteni szülés?»

«A magától eredő kezdet, ügyelője és atyja a lényeknek, a születés nélküli, az ég csúcsai felett magasan trónolva ül folytonosan az örök dicsőségnek örülő Isten, ki egységek szent egysége, egyedek első egyede, az összeségek egyszerűségeit egyesítve és szülve lényfeletti szüléseiben; a honnan az ősalakon átszármazva, az egyed kimondhatatlan módon szétáradva, háromcsúcsu erőt nyert és a lényfeletti forrás a középpontból származó s a központ körül keringő gyermekek szépségével ékesíttetik.»

«Hallgass, merész phorminxem, hallgass s ne áruld el a népeknek a szent rejtelmeket. Menj s dalold a földi dolgokat s borítsd hallgatásba az égieket.»

«Az ész pedig már csak az értelmi világokat gondozza, mert a halandó léleknek jó kezdete már innen osztatott szét osztatlanul; az isteni uralkodók nemzedéke, a pusztulhatatlan ész leszállva az anyagba, csekély ugyan, de az azokból származó ezen egész és mindenütt egy egész az egészbe merülve az egek ürjét mozgatja és ezt az egészet őrizve elosztott formákban, mint elosztott van jelen.

1*

Ez a csillagok pályafutásaiban, ez pedig az angyalok karában, emez pedig földi alakot nyert alacsony kötelékben, elválva szülőitől, sötét feledésbe merülve és vak gond között csodálja a gyönyörtelen földet. Isten a halandó dolgokat nézve bennük van; van valami fény az elfödött szemcsillagokban; azokban is, kik ide leestek, van valami fölfelé vonzó erő, midőn az élet hullámaiból kikerülve bú nélkül kezdik útjokat az Atya királyi hajlékába. Boldog az, ki az anyag elnyelő ugatását elkerülve és a földről fölmerülve könnyű repüléssel veszi útját Istenhez; boldog az, ki balsors után, fáradalmak után, s keserű földi gondok után azésznek útjára térve látta az istenbevilágította mélységet. Fáradságos a fölfelé vonzó gyönyöröknek teljes szárnyaival az egész szív felé törekedni. Csak akadályozd az indulatot az ész felé vivő indulatokkal, miáltal ő, a Nemző közel fog feltűnni karjait kitárva. Mert egy előtörő fény fogja bevilágítani az örvényeket, feltárja a szellemi síkot, a szépség kezdetét. Rajta, lelkem, igyál a szépen folyó forrásból imádva az atyát; szállj fel, ne késlekedjél; földön hagyva a földét, nem sokára egyesülve az atyál an boldog Isten lész Istenben.»

Migne arra figyelmeztet,[1]) hogy négy első hymnusát akkor írta Synesius, midőn a keresztény dogmákba be volt ugyan avatva, de még nem volt megkeresztelve. Volkmann az első hymnusban csak új-platonikus theismust lát, míg a másodikban már keresztény eszméket is vesz ugyan észre az isteni fiú említésében, de mást nem. — Nézzük azonban közelebbről e költeményt. Három részre oszlik; az elsőben kijelöli, hogy ezentúl szent énekeket fog zengeni az istenségről, a másodikban már halljuk is ezt s végül buzdítja lelkét, hogy közeledjék Istenhez. — A 2. és 3. sorbeli czélzásokból az látszik, hogy az Anakreont és Sapphót utánzó költészetben maga is működött; mutatja ezt a 45. sor is, hol a tücsköt említve, alkalmasint a 32. anakreonteumra czéloz; s mint utánzó valószínűleg az illető dialectust használta, mert most fenségesebb tárgyról akar énekelni komoly dór dialectusban, mint a melynek több erőt tulajdonít.[2]) A királyi tisztességekre való czélzás azt engedi feltételeznünk, hogy ezt akkor írhatta, midőn Konstantinápolyban

[1]) Patrologiæ curs. T. LXVI. p. 1587.

[2]) De providentia 1253. p. C.-helyén alkalmasint magát festi a ὑπὸ φιλοσοφίας ἀγροικότερον ἐκτεθραμμένος-ban, . . ἦδε τὸν τρόπον τὸν Δώριον, ὃν μονον ᾤετο χωρεῖν βάρος ἤθους καὶ λέξεως.

volt, vagy azután, mert ott győződhetett meg csakugyan mindazok hiábavalóságáról, a miket felsorol. Mint prózai irataiban csaknem lépten-nyomon a philosophiát dicsőíti, bár annak előre mozdításában nincs része, itt is ezt kivánja élete vezéreül,[1]) melylyel a szegénységet is könnyen tűrné.

A szegénységtől nem vonakodik úgy, mint Villemain említi (319. l.). hanem csak a koldulástól, miről görög felfogás szerint azt tarthatta, a mit Tyrtaios, hogy πάντων ἀνιηρότατον.

Az 51—127. sorok képezik a tulajdonképeni hymnust, melyet az isteni vajudás hoz létre. Beszél először az Istenről, ki mindeneknek atyja. Az ellentétes epithetonoknak paradox összefűzése valóban a gondolat vajudását jelzi, a mi jellemző Synesius izgatott hangulatára nézve, ki, midőn a püspökségre kényszeríttetik is, őszinte lélekkel vallja be leveleiben[2]) önmaga iránti bizalmatlanságát, hogy a tisztnek, mely reá bizatik, képes lesz-e megfelelni kellőleg. Phraseologiájában is látszik ez az ingadozás, s a túlfeszített törekvés kifejezni azt, a mit gondolni is nehéz. Különben az epithetonok e halmaza az akkori irodalomban nem ritkaság s Synesius nyilatkozata szerint istenfogalmunk csakis ezekből áll.[3]) Az isteni szent titkokat nem akarja a népnek elárulni; ugyanezt olvassuk egyik művében,[4]) a hol még nem keresztény felfogás szerint úgy vélekedik, hogy kötelesség hallgatni a szent titkokról, CV. levelében pedig, melyet fivérének írt, hasonlóan nyilatkozik, keresztény szempontból. Érdekes a hely, a hol ezt mondja: «Mert tudod, hogy a philosophia a legáltalánosabb dogmákkal sokban ellenkezik. Nem fogom sohasem hinni, hogy a lélek utóbbi eredetű, mint a test. Nem fogom mondani, hogy a világ és egyéb részei együtt el fognak pusztulni. A gyakran szóban forgó feltámadást szent titoknak tartom s távol vagyok attól, hogy a köznép véleményét helyeseljem. Az igazságot megfigyelő bölcsészi felfogás en-

---

[1]) Különben mint Thierry megjegyzi Elbesz. a r. tört. V. k. 62. l. ez időben keleten a szerzetesi életet is bölcsészi foglalkozásnak nevezték.

[2]) Ep. IX. XI. XIII. LVII. LXXII. XCV. CV.

[3]) Oratio de regno p. 1065. D. Οὐδὲν οὐδαμῇ πω πέφηνεν ὄνομα τῆς οὐσίας ἁπτόμενον τοῦ Θεοῦ. ἀλλ' ἀτευκτοῦντες αὐτοῦ τῆς ἐμφάσεως ἄνθρωποι, διὰ τῶν ἀπ' αὐτοῦ ψαύειν ἐθέλουσιν αὐτοῦ. Κἂν πατέρα τὸν ποιητὴν, κἂν ὁτιοῦν εἴπῃς, κἂν ἀρχὴν κἂν αἴτιον, ταῦτα πάντα σχέσεις εἰσιν αὐτοῦ πρὸς τὰ παρ' αὐτοῦ.

[4]) De providentia p. 1272 C. és 1274 C. Előbbi helyen Bacchus orgiái avatatlan szemlélőinek bűnhödését is felemlíti.

gedni fog a hazugság kényszerének. Hasonló a fényhez az igazság, és a szem a néphez. Mert a mint a szem kárára élvezné a szerfeletti világosságot s a mint a szembajosoknak hasznos a homály: így a hazugságot is hasznosnak tartom a népre nézve s ellenkezőleg, hogy az igazság káros azoknak, kik nem erősek a dolgok világának ellentállani. Ha ezeket a rám vonatkozó szent kötelességek mellett megengedik a törvények, elfogadhatom ezen méltóságot, úgy, hogy otthon bölcselkedjem s a házon kívül pedig mythusokban beszéljek, hogy tanítva, ne kelljen ellenkezőt tanítanom, hanem megmaradhassak felfogásom mellett.»

Ez óvásra, úgy látszik, szüksége volt. Levele végén felhivja fivérét, legyen rajta, hogy e nézeteit Theophilus is megtudja, kivel szemben a legnagyobb eszélyességre s óvatosságra volt szüksége a hit dolgában. Theophilus [1]) azonban, ki 391-ben oly durva kegyetlenséggel bánt az alexandriai pogányokkal, óhajtá őt megnyerni s mindenesetre ismerte Synesius bölcsészi nézeteit s úgy látszik elnéző volt philosophiai hajlama, mondjuk eretneksége iránt. Hisz láthatjuk, hogy maga Theophilus is mennyire opportunistikusan változtatta nézeteit nagy küzdelmében aranyszájú sz. Jánossal szemben. Eleinte inkább Origenes felé hajolván, az anthropomorphistákat, kik Istennek emberi tulajdonságokat tulajdonítának, átok alá vetette,[2]) később a nitriai barátokkal való ügyében s aranyszájú sz. János ellen azt a fogást használta, hogy az origenistákat vette üldözőbe.

Az új-platonikus philosophiának Synesiusra való hatása, ki mint Volkmann megjegyzi (172. l.), valószinűleg a 391-iki pogányüldözés után jutott Alexandriába, nem lehetett valami erős, s a haladás, melyet az ekkor már nem oly intensiv erejű új-platonismustól a kereszténységig meg kellett tennie, nem volt oly nagy, mit enyhíthetett is az ekkor dívó origenistikus felfogás, mi még inkább megkönnyíté az utat, mint közvetítő. De úgy látszik mindez Theophilusra nézve, ki ekkor már Origenes tanainak üldözője volt, nem képezett akadályt, hogy püspökké választatását meg ne erősítse.

[1]) Villemain a 316. lapon Cyrillust említ Theophilus helyett. Előbbi testvére volt Theophilusnak és utódja az alexandriai patriarchatusban.

[2]) L. Thierry Elbeszélések. III. köt. 114. s köv. ll. IV. köt. 366. s köv. ll.

A II. hymnus a következő:

«Ismét fény, ismét hajnal, ismét feltündöklik a nap az éjjeljáró homály után. Ismét zengjed, lelkem, Istent hajnali hymnusokban, a ki fényt adott a hajnalnak, a ki csillagokat adott az éjnek és világ körül keringő kart. A hullámzó anyagnak hátát borítja a tűz tetején nyugvó æther, a hol a ragyogó hold a legalsó kört hasítja s a nyolczadik kör felett mozgó Csillagok csillagzatainak magános özöne, maga alatt hajtva a szemközt keringő köröket, forog a nagy ész körűl, a mely a világ urának tetejét borítja fehér szárnyaival. Előtte a boldog hallgatás borítja a szellemeknek s szellemmel felfoghatóknak osztatlan felosztását. — Egy forrás, egy gyökér, mint háromfényű alak tündököl. Mert a hol van az atyai mélység, ott van a dicső Fiú, szivének magzata, a világalkotó Bölcseség, és a szent Léleknek egysége, fénye ragyog. Egy forrás, egy gyökér hozza a javak bőségét s a szülői szeretettől forró lényfeletti magzatot s tündökölnek a bennelévő boldogoknak fényei. A honnan már a halhatatlan királyoknak a világban lévő kara, az atyai dicsőséget és az elsőszülött alakot égi hymnusokban zengi a jóakaró szülők közelében, az angyalok nem öregedő serege az észt szemlélve élvezi a szépség kezdetét, másrészt a forgó köröket szemlélve kormányozza a világ mélységeit a felső világot mozgatva a legalsó anyagokig. A hol a nyugvó természet szüli az eszélyes dæmonok háborgó csapatát, a hol a hős, a hol már a föld körűl elültetett lélek sok tarka alakjával a föld részeit megelevenítette, minden a te tervedtől függ; te vagy gyökere a most levőknek s az előbb levőknek, az ezután levőknek, a bennlevőknek. Te atya, te anya vagy. Te férfi, te nő vagy. Te hang, te csönd vagy, A természetnek szülő természete. Te király, az évezredek évezrede, a mennyire szabad kiáltanom: légy üdvöz világ gyökere, légy üdvöz lények középpontja, a halhatatlan számok, lénynélküli uralkodóknak egyede. Légy üdvöz, légy üdvözölve, mert Istennél van az üdv. Hallgasd meg kegyesen hymnusaim karát. Nyisd meg a bölcseség fényét, áraszd reám a dicső boldogságot, áraszd reám a nyugodt lélek tündöklő báját, elűzve a szegénységet s a gazdagságnak földi kárhozatát. Testemtől tartsd távol a betegségeket. A szenvedélyek dísztelen árját s a lélekemésztő gondokat távoztasd el életemtől, hogy lelkem szárnyát ne súlyosítsa a föld átka, hanem szabad szárnyakon emelkedve dicsérhessem szülöttednek titkos szentségeit.»

Az új-platonikus kosmikus philosophemával, mely e hymnusban előfordul, egyebütt is találkozunk Synesius irataiban.*) A kopaszság dicséretében (p. 1181. B. C.) mondja, hogy a gömb a legtökéletesebb alak, az egész lélek lelkesíti a gömb alakú mindenséget s az innen kiáradó lelkek igazgatják a testeket s ezek a világ lelkei. Ezért van szüksége a természetnek a gömbökre, melyek felül a csillagok, alul a kopasz fejek, mint a lelkek lakhelyei. — A világ lelkes lényekből álló lelkes lény, s (1287. l.) a szellem mindennek formáját magába foglalja; (1294. l.) az emberi lélek égi eredetű s fölfelé tör, oda, a honnan kiindult; a földi élet mintegy büntetésképen van a lélekre szabva, melyből tisztulva kell feloldódnia.

Az origenistikus szellemi istenfogalom, s a plátói psychologia valamint új-platonikus vegyülékből áll e hymnus. Lehet, hogy még mint nem keresztény írta ezt, bár gondolkodásmódjával megegyeztethető, hogy még püspök korában is írhatott ily hymnusokat; hisz maga is nyiltan kimondja, hogy pap létére is philosophálni fog. E hymnusában is benne van az, hogy a lelket nem hiszi későbbi eredetűnek a testnél, a mint előbb idézett levelében is említi. A szent Háromságra vonatkozólag lehet ugyan czélzásokat találni, de valószinű, hogy ezt a dolgot is beleérti ama «legáltalánosabb dogmák» közé. A lelkek előbbi létele platonikus s origenistikus felfogás, valamint az is, hogy a földi élet a lélekre nézve büntetés; hogy az ember csak lelkileg fog feltámadni, azt is Origenes nyomán vallja, bár a lélekre nézve az előbbi nézetet nyilvánítván felesleges is volt neki a feltámadást felemlíteni, különben ezt szent titoknak tartja, melyben nem egyezik a nép véleményével. Az Istenről mondott epithetonjai is illenek az origenistikus abstract istenfogalomra, bár maga is bevallja, hogy ezek csak gyenge tapogatódzások, távoli sejtelmek. Ha tehát mindezen origenistikus nézetét Theophilusnak is tudomására hozhatólag bevallotta, e hymnusát is épen úgy írhatta püspökké avattatása után, mint az előtt.

A III. hymnusban Volkmann (p. 201) már haladást vél észre venni a keresztény tanok felé. Határozottan keresztény mystikus hang vonul végig az egészen. Beszél az Atyáról, Fiuról s a

*) Dion. p. 1129. B. Enc. Calvitiæ 1179. A. C., 1181. B. De insomniis 1287. B. 1285. C. 1291. C. 1294. B. 1295. 1311. A.

sz. Lélekről, bár ez utóbbit nem tárgyalja oly hosszan. A keresztény vallással már ismerős; maga mondja, hogy Konstantinápolyban sorra járta a templomokat, s mégis a lélekről s a léleknek istenhez való viszonyáról csak úgy nyilatkozik, mint az előbbiekben, sőt új-platonikus és origenistikus nézetei az Istenből kiáradt lélekről s ennek oda való visszatéréséről még világosabban, részletesebben vannak előadva, mint előbbi hymnusaiban, úgy hogy az a fejlődő haladás, mit Volkmann feltételez, nagyon relativ nézetnek tünhetik fel. Ezek a nézetei megmaradtak még püspökségre lépésekor is, mint azt maga nyilvánítja; fölöslegesnek tünik fel tehát akkor oly psychologiai processust imputálni neki, melyen nem ment keresztül. A kor szellemének, gondolkodásmódjának hatását kell látnunk hellenistikus műveltségű költőnk hymnusaiban, a valóban φιλόσοφος ἱερεύς-ben s e kettős jellem az, mi oly sajátságos bájt lehel költeményeire.

A negyedik hymnus mintegy kivonata a harmadiknak. Ezt is az atya dicsőítésével kezdi s az epithetonok egy hosszú sora után, mint az előbbiekben is, kezdi a tulajdonképeni hymnust, mit az Úr angyalaira bíz, hogy kedvesen fogadva vigyék az Atya elé. Majd a Fiu Isten dicsőségét zengi s a nélkül, hogy a sz. Lélekre legkevésbbé czélozna, a sz. Háromságról énekel, ismét azonban csak az Atya és Fiú hatalmát sorolva elő, az utóbbi hatalmi működését írja le, majd kegyelmet kér az anyagba lekerült lelke számára, hogy az megmeneküljön minden bajtól, a földi kutyától, a föld szellemétől; végül kéri, hogy adjon lelkének világot és utat maga felé, megszabadítván a földi bajoktól.

Az V. hymnus már a Fiúról szól:

«Énekeljük a szűz fiát, az emberek halandó nászában nem részesült szűzét. Az Atya kimondhatatlan tervei szülték Krisztus származását. A szűz szent szülése emberi alakban mutatta meg azt, ki a halandók számára a fény forrásának hozója gyanánt jött. E megnevezhetetlen magzat ismeri az évezredek gyökerét. Fényforrás vagy magad, az atyával együtt ragyogó fénysugár, ki áttörve a sötét anyagon, bevilágítasz a szent lelkekbe. Te a világ alapítója, a dicső csillagok mozgatója, a föld középpontjának megállapítója, magad vagy az emberek megváltója. Neked ragyog a nap, a hajnal ki nem alvó forrása, neked a kétszarvú hold elűzi az éjek homályát. Neked teremnek a gyümölcsök, neked legelnek a nyájak. A te kimondhatatlan forrásodból termékenyítő sugarat küldve táplálod

a világ tájait. A te kebeledből eredt a világosság is, az ész is, a lélek is. Könyörülj halandó tagokba s a sors anyagi viszonyaiba zárt leányodon. Ments meg a betegségek bajától, erősítsd meg tagjaim erejét. Adj szavaimnak *beszélő erőt,* adj dolgaimnak dicsőséget, hogy megfeleljen *Kyrene és Spárta* régi dicsőségének s bánatoktól nem nyomott lelkem kellemes életet éljen és kettős szemvilágát a te fényedre irányozza, hogy megtisztulva az anyagtól a hozzád vivő egyenes útra siessek, kikerülve a föld fáradalmát, egyesüljek a lélek forrásával. Ily tiszta életet adj a te lantosodnak. Légy üdvöz, oh Fiú forrása! Légy üdvöz, oh Atya alakja! Légy üdvöz, oh Fiú székhelye! Légy üdvöz, oh Atya gyűrűje! Légy üdvöz, oh Fiú ereje! Légy üdvöz, oh Atya szépsége! Légy üdvöz, oh tiszta Lélek! A Fiú és Atya középpontja küldd nekem ezt az Atyával, hogy megnedvesítve a lélek szárnyait, teljesítsem az isteni ajándékokat.»

E hymnusban világos a keresztény szellem, de ez itt is azon nézeteken alapul, melyek az előbbi hymnusokban előfordulnak. A Fiut dicsőíti, mint egy lényegűt az Atyával; ugy dicséri, mint mindenek alkotóját, de mégis, a ki mint fiu a szűz áltál emberi alakban jött a földre. Az isteni szellem így hatol itt az anyagba, hogy az anyagban levő szellemekkel érintkezzék. Krisztus születése tehát a platonistikus nézet szempontjából van felfogva, mint az anyagba hatoló szellem, de a mely azért hatolt ide le, hogy, mint megváltó, az égi üdvre vezessen. Hogy tehát a föld s az anyag átkától mentse meg az embert, nem az eredendő bűntől, bár a III. 608. 9. sorban levő Δολερὰ γένεσις-t talán erre lehetne magyarázni. — E hymnusban is bár röviden, de világosan szól a szent Háromságról, mindamellett az alapnézet, a lélek Istenhez s a világhoz való viszonyának felfogása a régi s ha van valami eltérés, az nagyon csekély. Még ezen hymnusában is a régi hellén philosophus, ki nagyra becsüli spártai eredetét s mint minden hymnusában arra kéri az Urat, hogy mentse meg őt a bajoktól s lelkének adjon üdvözülést. A haladást tehát itt sem konstatálhatjuk, mert ezen hymnusban is megvan azon egyöntetű vonás, mint az előzőkben.

VI. hymnus: «Az önmagától termékeny szent forrással a kimondhatatlan egységeken túl Istent, a halhatatlan Isten dicső fiát, az Atya egységéből származó egy Fiút fogom koszorúzni a hymnusok bölcs virágival, a kit az atyai tervnek kimondhatatlan szülése keble rejtekéből mint Fiút hozott világra, mely vi-

lágra hozta az Atya szülött gyümölcsét és megvilágítván világos lett a benső értelem. A kiömlő forrásban marad ugyan az Atya eszének bölcsesége, a szépség sugara. Neked a szülöttnek az Atya megengedte, hogy szülessél; te vagy az Atyának rejtett magva. Mert téged adott a nemző a világoknak kezdetül, hogy vigyél a testeknek a szellemiekből alakokat. Te forgatod bölcs körét, mindig te legelteted a csillagok nyáját. Te, oh király, az angyali karokat és a dæmonok phalanxát vezérled; te igazgatod a halandó természetet; a földkörüli el nem osztott lelket elosztod és az adottat a forrásba ismét visszaviszed, a halandókat feloldva a halál kényszerétől. Légy kegyes hymnusaid *koszorúja* iránt, csendes életet adva hymnusod szerzőjének; állítsd meg a tengerszorosok kóbor dagályát, letörölve az anyag vészes hullámait. Lelkemtől s tagjaimtól tartsd távol a betegségeket s altasd el a szenvedélyek pusztító indulatát. Űzd el a gazdagság és szegénység bajait. Dolgaimnak adj *dicső hírt*, a népek előtt *nekem* jó hírt, koszorúzz a szelíd szavú *rábeszélés* ékességével, hogy szellemem hanyag dicstelenségben ne maradjon s ne nyögjek földi gondok alatt, hanem a te magas forrásaidból a bölcseség szüléseivel eszemet öntözzem.»

A Fiuban itt is a mindenhatót énekli, kifejezve ez által a legszorosabb egylényegűséget; mint a ki kormányozza az egész világot s a ki az isteni szellemben részesíti a halandókat. A 24. sorbeli «hymnusok koszorúja» alatt talán a Fiura énekelt összes hymnusokat érti.

VII. hymnus: «Először rólad zengtem dalt, boldog, halhatatlan dicső fia a Szűznek, solymei Jézus, e dallamoktól zengjenek lantom húrjai. Légy kegyes, oh király, fogadd a szent énekek zenéjét. Énekeljük a halhatatlan Istent, Istennek nagy fiát, az évezredeket szülő atyáét, a világteremtő Fiut. A mindenbe elegyedő természetet, a végtelen bölcseséget, az égieknek Istent, a földalattiaknak holttestet. Földre kerültél halandó méhből. A mágus nagytudománya kétkedve csodálkozott a csillag feljövetelén; mi a szülött csecsemő, ki a rejtett Isten? Isten vagy holttest, vagy király? Rajta, vigyetek ajándékokat, myrrha-áldozatot, arany ajándékokat és a tömjén kedves illatát. Isten vagy, fogadd a tömjént. Az aranyat a királynak hozom; a myrrha a sírhoz illik. Megtisztítottad a földet is, a tengeri hullámokat is, a dæmonok útjait is, a levegő gyors szeleit és mint Isten az alvilági rejtekbe is leküldetél

segítségül a meghaltaknak. De légy kegyes, oh király, és fogadd a szent énekek zénéjét.»

E hymnusról mondhatnók, hogy fokozódik már benne a keresztény szellem és gondolkodásmód. Az előbbiek philosophiai anyagának nyoma sincs; már egészen a keresztény mythos alapján áll. Lehet, hogy ezt már püspök korában gyülekezetének szánva írta, mert nem könyörög a maga számára sem boldog életért, sem dicsőségért. Itt már Krisztusnak az alvilági útját is említi, míg az előbbiben a megváltói munka abban áll, hogy Isten létére áttör az anyagba, emberi alakot vevén magára, hogy megmutassa a helyes utat; míg itt a poklokra is alászáll, a mi persze Synesius előtt a régi Hades, a honnan megmenti a halandókat a halál kényszerétől.

VIII. hymnus: «Elefántcsont lantom húrjain dór dallamot kezdve, zengek kedves dalt rólad, boldog, halhatatlan, dicső magzata a Szűznek. Mentsd meg, oh király, életemet; bajok nélkül, gondoknak járhatatlanná téve éjjel úgy, mint nappal. Világítsd elmémet szellemi fényed sugarával. Ép tagjaimnak erőt, tetteimnek dicsőséget adj ifjúságomban. Kellemesen vidd éveimet az öregség örömei felé. Tiszteletben növeld értelmemet egészséggel; őrizd meg fivéremet, kit nemrég, oh halhatatlan, lábával már a föld kapujánál állót, ismét visszahoztál; bánatimat, siralmimat, könynyeimet s lelkem égető lángját oltsd ki. A holtat életre hoztad, oh Atyám, a hozzád könyörgő miatt. Őrizd meg nővéremet, két gyermekével, az egész csendes házat kezeddel rejtve el: és nekem, oh király, nászágyam társát betegség, bánat nélkül, kedves egyetértésben, tartsd meg a titkolt dolgokban járatlannak, a feleségek közt egyszerűnek. Szent mocsoktalanságban tartsa meg ágyát, tisztán, jogtalan vágyak előtt ismeretlenül. Lelkemet pedig a földi élet bajainak bilincséből szabadítsd meg és a szomorú szerencsétlenségtől. Add, hogy a kegyesek karával hymnusokat zenghessek a te Atyád dicsőségéről és a te hatalmadról, oh boldog; ismét hymnust fogok költeni, ismét dalt fogok neked énekelni és szent lantomat ismét és ismét megzendítem.»

E hymnust már inkább imának tekinthetjük. Tartalma egészen elüt a többiektől, a mennyiben az egész csak a dalnok imája. Eféle imák a többi hymnusban is fordulnak elő, de eddig egyben sem volt annyira uralkodó elem, mint ebben.

IX. hymnus: «Legkedvesebb, dicső, téged énekellek a soly-

mei szüznek magzata; oh boldog, ki a csaló tőrt, a földi kígyót kiűzted az Atya nagy kertjeiből; leszálltál a földre, a halandók közt lakván, leszálltál a Tartarosba, hol a lelkek ezer nemzeti vannak fogva tartva. Megrettent akkor az ős szülött Hades és a falánk kutya visszarettent a küszöbtől. Megmentve a bajoktól a lelkek szent csapatait, szent seregeddel hymnuszokat viszesz az atyának. Visszajövén, oh király, a végtelen levegőre, megrettentek tőled a dæmonok nemzetei. Megrettent a ragyogó csillagok halhatatlan kara, az ég pedig, az összhangok bölcs atyja, örülve, héthúrú lantján hatalmas győzelmi dalt kezde. Mosolygott a hajnalhozó, a napnak hirnöke, az arany esti csillag, Kythere csillaga. Elül ment a kétszarvú hold ragyogva a tűz árjától, az éjjeli istenek pásztora s a Titán kibontá tündöklő hajzatát a kimondhatatlan nyom alatt, mert megismerte Isten fiát, a legjobb mester észt, saját tüzének eredetét. Te pedig szárnyra kelve a kék ég hátára emelkedtél s a tiszta szellemi sphærákon álltál meg, hol a jók forrása van, a hallgató ég. Ott sem a fáradhatatlan lábú idő nem vonszolja a föld szüllötteit, sem a mélyen hullámzó anyagnak tolakodó veszedelmei, hanem maga az összülött Aeon, ifjú levén s egyúttal öreg, az istenekre nézve az örök egység adója.»

X. hymnus: «Emlékezzél, Krisztus, a magasan uralkodó Isten fia, a te bűnös szolgádra, ki ezeket írta. Adj nekem a szívölő szenvedélyektől való megmenekvést, melyek tisztátlan lelkemben támadtak. Add, hogy meglássam a megváltó Jézust, a te szent fényedet; ha ott leszek, dalt fogok énekelni a lelkek gyógyítójának, a testek gyógyítójának, egyúttal a nagy Atyának és a szent Léleknek.»

E hymnusokban lehetetlen azt a fejlődést kimutatni, a mit Volkmann lát bennük, ki a legutolsóra azt jegyzi meg, hogy legfeljebb ezt írhatta püspök korában, mintegy fájdalmas tudatában annak, hogy előbbi idejének költői lelkesültsége eltünt. — CXXIX. levelében azt említi, hogy nincs ideje s alkalma már verset írni. A város ekkor ostrom alatt volt; Simplicius költeményeket kér tőle; vannak ugyan már kész költeményei, de bennök csak a tartalmat tartja dicséretre méltónak. Lehet, hogy e hymnusok azok, melyekre itt czéloz. S minthogy láttuk előbb, hogy semmi sem akadályoz abban, hogy a leghellenistikusabb szinűt is püspök korában írhatta, a sorrend, melyben fordításunkban is adtuk e hymnusokat, nehezen az eredeti, hanem valamely későbbi ren-

dező hozta őket ebbe az alakba. A költemények hagyományozott sorrendje különböző. Mint Flach[1]) megjégyzi, a kodexek három archetypusból erednek s mindenikben változik a hymnusok sorrendje, mit figyelembe véve nagyon fölületesnek látszik azon állítás, hogy Synesius négy első hymnusát még mint nem keresztény írta.

A kodexek három családjának főképviselői, a Parisinus B., Monacensis A., és a Barberinus kodexek, mely mindhárom a XII. századból ered. A Par. B.-ben a sorrend 1—10-ig megy, mit Flach is követ. A Mon. A. sorrendje 6., 2., 7., 8., 1., 3., 4., 10. a 3. és 4. a margón mint α és β vannak jelezve, hiányzanak 5. és 9. A Barb. sorrendje 3., 4., 5., 6., 2., 7., 8., 9., 1., 10. A 10., mint látjuk, mind a három családban utolsó, ennek hangja is epilogszerű s valószinű, hogy a chronologiai sorrendben ez az utolsó. A 3., 4. mind a háromban egymás mellett van, valószinű, hogy egymás után keltek, de mind a háromban más helyen vannak. A 6., 2., 7., 8. a Mon. A. és Barb.-ban ugyanazon rendben fordulván elő, úgy látszik egy testet képez. Közös vonásuk, hogy mind a négyben különösen a Fiut dicsőíti. A 6.-ban dicsőséget, hírt s a rábeszélés ékességét kéri magának. Továbbá arra kéri a Ftut, hogy hymnusainak e koszorúja iránt kegyes legyen, mit úgy is értelmezhetünk, hogy e négy hymnus képezi a koszorút, melyben ez az első hymnus. A dicsőség, hír utáni vágy, továbbá a 8-ban azon kérése, hogy tetteinek dicsőséget adjon ifjúságában, arra enged következtetni, hogy e négy hymnust fiatalabb korában írta. A rábeszélés ékességére konstantinápolyi tartózkodásában lehetett valóban szüksége, így hymnusunkat vagy oda utazása előtt, vagy ott írta. Valószinüleg előbb, mintsem *De regno* czímű beszédét Arkadius előtt előadta volna. Ennek bátor előadásával a császár előtt maga is meg volt elégedve, mint maga is mondja[2]), ez után tehát már nehezen kért magának többet a rábeszélés ékességéből. A 6., 2., 7., 8. hymnusokhoz közel esik az 5. is. Ebben is még mint ifjú kér erőt, egészséget, sőt dicsőséget is, mely megfeleljen Spárta és Kyrene nagy hírnevének. A 3. és 4.-et Konstantinápolyból való visszatérése után írta, mire világos czélzás van a 3.-ban, bár a 8.-at is ez előtt írhatta, de visszatérése után,

---

[1]) Synesii Episcopi Hymni Metrici Tubingæ 1875. p. IX.

[2]) De insomniis p. 1310.

mert már feleségére is czéloz. Az 1. és 9.-et valószinüleg előbbiek után írta. — Így tehát a Mon. A. sorrendje legtöbb valószinüséggel bír.

Synesius hymnusainak méltatásánál sem Villemain, sem Volkmann nem méltányoltak eléggé egy szempontot, a mi pedig költészetének egészen más felfogást kölcsönözhet s ez az, hogy ő, ha úgy nevezhetjük, az utolsó egyiptomi pap. Hogy Alexandriában nyerte hellenistikus müveltségét, az nem közönbös dolog s költeményein is végig vonul egy bizonyos hangulat, mi csak oly költő ajkáról eredhetett, kiben mély vallásossággal párosult lelkesülés s a természet szépségei iránt érdeklődő kiváló hajlam volt. A gúla tetején a néma éj csendjében, a csillagos ég örök mélységes titkait, figyelő egyiptomi pap képét elevenítik fel hymnusai. Alexandriának kiváló helye van az ókori csillagászat történetében s épen Synesius ideje után Hypatia halálával egy szép reményekre jogosító fellendülés lett megszakítva. A csillagászatban való jártasság s e tudomány kedvelése lépten-nyomon kitünik e költeményekből.*)

II. hymnusában említi a föld felett mozgó bolygók nyolcz körét, melyek legalsójában mozog a hold, a nyolczadikban pedig az álló csillagok özöne, mely mind a nagy ész körül forog.

IX. hymnusában a ragyogó csillagok halhatatlan karában, s az égnek, az összhangzat bölcs atyjának héthúrú lantjában a sphærák zenéjére czéloz. Ugyanitt mondja, hogy mosolygott a hajnalhozó, a napnak hirnöke, az arany esti csillag, Kythere csillaga; elül a kétszarvú hold, az éjjeli istenek pásztora, s a Titán nap kibontá tündöklő haját.

A III. hymnus elején a napot a nagy mindentudónak, a szent csillagzatok szabályozójának s a kegyes lelkek birájának mondja. Az égi testek iránti kiváló tiszteletnek nyomait látjuk itt, mely Egyiptomban divott.

A Krisztus feltámadásakor örömükben ujjongó csillagok; az égi testek, melyek tudják mind, hogy költőnk az Istent hymnusokban dicséri; a csillagi szellemek, melyek az Urat zengik, melyek a világ vezetői, minden arra a régi nézetre vall, mely az égi testeket önálló szellemeknek tekinté. Az Istent a fény forrásának nevezi, melyből észrevesz egy-egy szikrát a halandók szemében; ez az a fény, a melylyel egyesülni vágyik, ez lelkének legfőbb óhaja.

*) Nemkülönben De Dono Astrolabii cz. iratából.

Keresztény felfogással megegyeztethető ugyan ez, de vajjon nem-e az egyiptomiak *kez-neter*-ére, az alvilági fényre emlékeztet, mely elvakítja tündöklésével az odaérkezők szemeit; míg másutt ugyane helyet Hadesnek nevezi, sőt a Kerberosra is czéloz. A βυθὸς καὶ σιγή-ben Villemain (329. l.) valamely régi kosmogonia nyomát látja; «boldog, a ki az istenbevilágította mélységet látta» csak oly költő mondhatja, ki gyönyörködött, mint csillagász is az ég végtelen mélységében és szent csendjében.

Az alvilágról különféle nézeteket kapcsolt össze, hová a Megváltó leszállva az ott már régóta az anyag hatalmában levő lelkeket felszabadította az anyagtól, nem pedig az eredendő bűntől.

Sok elem vegyül össze, mint látjuk, hymnusaiban, mihez járul azon elegikus hang, mire a családi és nyilvános életben őt ért csapások és kellemetlenségek elég okot adtak. Hogy vértanu volt, a mint Villemain említi (330 l.), az nem biztos, de hajlandók vagyunk őt annak képzelni, engedve ama kedvező benyomásnak, mit a mai kor gyermekére tesz ezen egyptomi φιλόσοφος ἱερεύς.

Dr. Hittrich Ödön.

SZLÁV KÖLCSÖNSZÓK A GERMÁN ÉS ROMAN NYELVEKBEN.

Nincs európai nyelv, melybe szláv eredetű kölcsönszók föl ne vétettek volna, az oláh, albán, újgörög, magyar és finn nyelveket pedig valóban elözönlötte a szláv hatás. Az oláh, albán, újgörög és magyar nyelvekben előforduló szláveredetű szavakat már Miklosich Ferencz régen összegyűjtötte és kiadta, e téren tehát nem sok teendő maradt; azonban a germán és újlatin (román) nyelvekbe beszivárgott szláv kölcsönszók eddigelé sem hazai, sem külföldi folyóiratban vagy önálló műben még nem jelentek meg összegyűjtve.

Mielőtt az egyes nyelvekben föllelhető kölcsönszók tüzetes tárgyalásába bocsátkoznám, röviden fel fogom említeni, hogy az egyes nyugati nyelvek mikor és mily körülmények folytán fogadták magukba az alább felsorolandó szavakat. A németek és szlávok kölcsönös érintkezése a történelem előtti időkre vezethető vissza, tehát mindkét nép vett át a másiktól szavakat, itt azonban

csak az irott emlékekből kimutatható kölcsönzésekről lesz szó. A német birodalom felét és Ausztriának németek által lakott részeit, egész a X. század végéig szlávok lakták, ennélfogva az osztrák, bajor, sziléziai, poroszországi, pomerániai, stb. német tájszólásokban néhány százra rúg a szláv eredetű szavak száma, melyből mintegy 70 az irodalmi nyelvbe is átment; itt csak az utóbbiakról fogok szólani. Az angol, franczia, spanyol, olasz, svéd, stb. nyelvekben található szláv kölcsönszók túlnyomólag német közvetítés által jutottak azokba, azonban az olaszban, svédben és angolban néhány olyan is fordúl elő, mely a németbe nem vétetet föl, mindezeket külön fogjuk látni.

A szerzők, kiknek műveit fölhasználtam, következők: Kluge, Weigand, Sanders, Grimm, Behagel, Diez, Brachet, Krek, Miklosich, Šafařik, Dobrovsky, Skeat, Helms, Diefenbach, Schuchardt, Konecni, Karadžić stb. Rövidítések magyarázata: o. = orosz, b. = bolgár, sz. = szerb, cs. = cseh, l. = lengyel, h. = horvát, kfn. = középfelnémet, ófn. = ófelnémet. K. = Kluge, W. = Wiegand, M. = Miklosich, Sch. = Schmeller, G. = Grimm, S. = Sanders B. = Behagel.

I. Szláv kölcsönszók a német nyelvben.*)

Beissker, csík (hal); cs. piskoř, l. piskorz, o. piskarь; a német a szó kölcsönvételekor «beissen»-re gondolt, mivel ezen hal a kövek közt él és szájával azokhoz tapad. (K. W. M.)

Bilch vagy Bilchmaus, pele; l. pilch, cs. plch, sz. puh; ófn. pilich. (K. W.)

Dolch, tőr; Serranusnál (1539) tolch; cs. tulich, l. tulich, (K.W.) Weigand szerint nem származik az ófn. és angolszász dolk, tolc, dolg, dolh stb. (= seb) szavaktól.

Dolmetsch, tolmács, Zeninger Konrádnál (1482) dulmetsch és tulmetsch; cs. tlumač, l. tłumacz, o. tolmač (M. K. W.); Miklosich szerint a németek már a XIII. században vették át a csehektől, a szláv nyelvekbe pedig a törökből (tilmadzs, tilmacs) nyomult be. A kfn. tolk, tolken (magyarázó, magyarázni) szavakat is ismerte; erről bővebbet a svéd és angol nyelveknél.

*) Ily szavak mint kozák, ukáz, czár, verszt, szkupstina figyelembe nem vétetnek, mivel ezek csak az ottani viszonyokra vonatkoznak.

Droschke, négykerekű könnyű kocsi. Berlinben és Északnémetországban bérkocsi, fiáker; o. drožki, kicsinyítő (drogiból), gyászkocsi vagy másfajta kocsi is. (B. W.)

Dudeln, Dudelsack, dúdolni, duda stb.; o. duda, cs. duda, dudy. l. dudy = duda, dudlać, dudać, dudlić = dúdol, dudál. (K. W.)

Duse, Düse, fúvószáj (hutákban); l. dysza légcső, fújtató csöve, cs. duše; ezen igékből: l. dychać, cs. dýchati, o. dichatь, fújni. (W.)

Elen, Elentier, jávorszarvas, Weigand szerint szláv eredetű, jóllehet a következő szavak csak egyszerűen szarvast jelentenek; l. jeleń, cs. jelen, sz. jelen, o. olenь, litvánul elnis. (Különösnek találom, hogy a bolgár nyelvben szarvas = rogač, mely a magyar elnevezésnek betűrőlbetűre megfelelel, ugyanis rog = szarv, ač pedig főnévképző.) A jávorszarvas neve az ófn.-ben elaho, a kfn. ben pedig elch volt. Jelenleg csak Elentier vagy Elen használatos.

Grenze, határ; a Lengyelország felé eső vidékeken legelőször a XV. században jön elő, kfn. grenitz, grenicz; o. l. granica, sz. granica, cs. hranice, ebből: grań, granь, hrana szöglet, határ. (M. W. K. stb.) A határt jelentő «mark» ma már egészen kiveszett.

Gurke, ugorka, Oleariusnál (1633) agurke; l. ogurek, cs. okurka, o. ogurecъ; középkori görög nyelven: anguron, perzsáúl angur. (K. W. M.) Miklosich szerint a tárgy nevével együtt Keletről Bizanczba, innen pedig szláv nyelvű országokon át jött Németországba.

Halunke, semmirekellő, gazember; hajdan (1611) Holunke; cs. holomek meztelen koldus, haszontalan ember, semmirekellő, ebből holý = kopasz, csupasz, meztelen, ugyanez o. golъ, l. goły, b. gol. (B. W. K. G.)

Hamster, hörcsög; óoroszul: chomjestarъ, o. chomjakъ, l. chomik; a hörcsögöt francziáúl és angolúl is hamsternek nevezik.

Haubitze, taraczk; XV. században Hawffnitz, Hauffnitz, később Haubitze; cs. houfnice, houbnice. (K. W.)

Jauche, genyvíz, ganéjlé; l. jucha, cs. jícha, sz. jucha, o. ucha, lé, leves. A kölcsönvett szavak értelmének rosszabbodására csaknem minden nyelvben találhatunk példákat, ilyenek: Land németül országot, földet, francziául lande pedig terméketlen pusztaságot jelent, Ross a németben a ló költői neve, a francziában annyi mint gebe, Herr németül = úr, hère francziául = szegény ördög stb. Jauche az általam fölsorolt összes forrásmunkák szerint szláv eredetű szó.

Juchten és Jucht, bagariabőr; aln. Juft, Stielernél (1691) már előfordul (W. M. stb.); o. juftь, juchtь, cs. juchta, l. jucht, juchta.

Kalesche, cséza, hintó; Steinbachnál Kalesse (1725); l. kolasa, cs. kolesa, o. koljaska, ebből: cs. koleso, o. koleso = kerék. (W. B. M.)

Kantschu, kancsuka; poroszosan kantschuk; l. kańczuk, kańczug,

cs. kančuch, o. kamčukъ, törökül kamdzse. (W. K. M. stb.) Török eredetű szó, azonban a szláv népek útján jutott a német nyelvbe.

Karbatsche, korbács; a XVII. században fordul elő először: l. karbacz, cs. karbač, sz. korbač; törökűl kerbacs. (M. W. K. G.) Szintén szláv közvetítés útján jutott a német nyelvbe.

Krambambuli eredetileg danzigi cseresznyepálinka, mint diákszó bármiféle pálinkát jelent; l. cs. krampampule. (W.)

Kravate, nyakkendő; bővebbet a franczia nyelvnél.

Kren, torma; a kfn.-ben irodalmi szó volt, jelenleg csak osztrák és bajor tájszó, a XII. században chrêne, krên; minden szláv nyelvben előfordúl: o. chrjen, cs. křen, sz. hren b. hrjen, l. chrzan. (W. M.)

Kretschem és Kretscham, falusi korcsma; kfn. (1340) kreczym; cs. křčma, l. karczma, o. korčma, sz. krčma. (K. G. W.)

Kummet, lójárom, lóiga; l. chomąt, o. chomutъ, cs. chomout b. homot; már a a kfn.-ben előfordul. (K. G. S. M.)

Kürschner, szűcs; az ófn.-ben chursinna, chrusina is megvolt; sz. krznar szűcs, krzno gerezna, szőrösbőr, o. korzno, cs. krzno stb. (K.)

Kux, a bánya százhuszonnyolczadrésze, bányarészvény, kuksza a XVI. és XVII. században Kuckus, Kuckes stb.; cs. kus = darab, falat, bányarész. (K. W. G. stb.)

Masurka, lengyelke, mazurka; l. mazurek a mazúrok nemzeti táncza.

Meiler, földdel és rőzsével befedett farakás, melynek elégetése által faszén keletkezik, mila, boksa; cs. mila, mile, milje. (W. K.)

Nörz, nyércz (Mustela lutreola), már a 15-ik században előfordul egy nürnbergi okmányban; kisoroszul noryca, o. norka, l. nurka. (G.)

Pallasch, pallos, a XVII. században tünt fel először; l. pałasz, o. palašъ, cs. sz. paloš. (K. W. G.)

Peitsche, ostor; a XV. században Sziléziában tünt föl először, Henischnél (1616) Beitsche, Beutsche; cs. b. sz. bič, o. bičъ, l. bicz, ostor, ebből cs. sz. biti, o. bitь, l. bić ütni, verni, csapni. (K. W. G. B. stb.

Petschaft, pecsétnyomó; petschieren, pecsételni; kfn. betschat, petschat, pizschet, később Schaft (nyél) járult hozzá; mint ige már 1257-ben verpetschaten, 1429-ben pedig pitzscheren; cs. pečet, sz. pečat, b. pečat, o. pečatь, l. pieczęć. (K. W. G. M. stb.) Mint ige: pečetiti, pečatiti stb.)

Petsche, szárító szoba a sófőzdéknél; l. piec, cs. pec, sz. peć, b. pešt, o. pečь. (S.)

Petze (sokkal jobb mint Betze) szuka; cs. pes, l. pies, o. pesъ, stb. = kutya. (W.)

Platz, lepény; l. placek, placuszek. Kfn. placz, blacz. (K. W.)

Plinze, vagy Plinse lepény; hajdan (1562) blinze; l. bliny, o. blinь, stb. (K. W.)

Plötze, piros szájú ponty; XV. században plotz; l. płotka, płoć, plocica, o. plotica, plotva. (W.)

Polka, polka (táncz): Grimm szótára és Skeat cseh eredetűnek tartják; cs. půl = fél, l. pół. o. polъ.; mivel benne a féllépések túlnyomók.

Pomadig, lassan; l. pomalu lassan, sz. pomalo, o. pomalenьku, lassanként stb. ebből po ért, után és malo kevés. (B. Schu.)

Popanz, mumus; a XVII. században vétetett kölcsön; cs. l. bobak, ijesztő, kísértet, ebből bobo, buba, bubu = mumus. (K. W.)

Prahm, komp, dereglye; kfn. prâm; cs. pram, b. s. pram, l. prom, prum, pram, o. porom. (M. K. G.)

Preiselbeere, vörös áfonya vagy kukojcza; Felső-Pfalzban Brausbeere (Sch.); cs. brusina, bruslina, o. brusnica, stb. (K. W. G.)

Pritsch, oda van, vége van, ilyféle kifejezésekben: mein Geld ist pritsch. oda a pénzem; pritsch machen = tönkre tenni; kfn. tprütsch; cs. pryč, l. precz, újszl. preč. (Schuchardt.)

Quark (helyesebb mint Quarg), túró; kfn. twarc, többesben: twerge, később (1429) twarckh; l. twarog, cs. tvaroh, o. tvarog, b. tvarog stb. (G. W. M.)

Rappuse, rablás, zsákmány, ilyféle kifejezésekben in die Rappuse geben = zsákmányul adni, prédára bocsátani; hajdan rabüsch (tájszavak: robisch, rabisch), cs. rabuše, sz. raboš, b. rъboš, mindez rovást jelent. Miklosich szerint a szláv szavak a következő igetörzshöz tartoznak: b. rija, oroszul rytь, l. ryć, cs. rýti = ásni. Weigand a rovásnak zsákmánynyá változását következőleg magyarázza meg: in die Rappuse geben = zu jedermanns Einschnitt in Kerbholz dargeben, (K. W. M. stb.)

Säbel, szablya; Hans Sachsnál (XVI. század) Seibel a XVII. században: Sebel; b. sabija, sz. o. sablja, l. szabla stb. a szó eredete ismeretlen (K. W. M. stb.)

*Sämisch*leder, irha; a XV. században sâmisch; l. zamesz, zamsz, o. zamša. (K. W. stb.)

Sarrass, szablya, kard; a felnémet irodalmi nyelvbe csak a XVIII. században vétetett föl az alnémet tájszólásból, hol Sarasnak hangzott; Weigand szláv eredetű szónak tartja és így fejti meg: za = ért, miatt, raz, ütés, vágás, csapás, ebből: l. razić, o. razitь. cs. raziti, stb. vágni, ütni, csapni, stb. (W.)

Schmant, tejföl; hajdan (1482) smant; cs. smetana, l. smietana, o. smetana, b. smetana stb. (W. K. M. stb.*)

*) Az osztrák tájszólásban: Schmetten.

Schmasche, kikészített báránybőr; Bernd Tódor szerint ebből: l. smusik = báránybőr, ebből: smukać = lehúz, simít. (W.)

Schöps, ürü; kfn. (1340) schopz; cs. skop, l. skop, o. skopecъ. sz. škopac, b. skopec, ebből: cs. skopiti, l. skopić, o. skopitь, b. skopja, sz. škopiti = castrare. (K. W. M. B. S.)

Sklave, rabszolga; kfn. slave, XVII. században Sclave; ószlovénül slovjenin, o. slavjaninъ = szláv. középkori görögül sklavenos, rövidítve sklavos, ebből középkori latinul sclavus, ebből kfn. slave, mely Boppe, minnesängernél még mindkét értelemben fordul elő, t. i, rabszolgát és szlávot jelent, a Martinában már csak a mai értelme van; a németek ugyanis az általuk leigázott szlávokat részint rabszolgákul megtartották, részint pedig eladták. Az angolszászban is vealh egyaránt walesit, keltát és rabszolgát jelent. Sclavusból származik még az olasz schiavina, spanyol esclavina, kfn. slaveniê = durva zarándokköpönyeg. (W. K. G. D.)

Steppe, puszta; o. stepь. (W. M. stb.)

Stieglitz, tengelicze; XIV. században stigeliz; cs. stehlec, stehlik, o. ščegolъ, l. szczigiel, sz. steglió, stb. (K. W.)

Uckelei, fehér keszeg (Alburnus lucidus); l. uklej, o. ukleja, cs. oukleje stb. (W.)

Uhlan, ulánus; l. ułan, hułan könnyű lovas, cs. ulan, stb. ebből: északi törökül uhlan fiú, törökül: oglan fiú, legény (M.)

Vampir, lidércz; sz. vampir, b. vampir, vapir, vepir, l. upior, upyerzyca és wampir, o. upirь, upyrь, obyrь és vampirъ, a szerb, bolgár, újgörög és oláh babona szerint éjjeli kísértet, mely az emberek vérét kiszívja. átvitt értelemben délamerikai denevért és a kegyetlen uzsorásokat is vampirnak hívják. (K. M. W.)

Weichsel, meggy; kfn. wîhsela, később wîhssel, wîssel wîsel; o. višnja, l. wiśnia, cs. wišně, b. sz. višnja stb. Weigand a szót idegennek tartja, több mint valószinű, hogy szláv eredetű.

*Weichsel*zopf, lengyelfürt; a szó első részének semmi köze a Visztula folyó német nevéhez (Weichsel), hanem a következő lengyel szóból alakult: wieszczyce, melynek eredetét Weigand következőleg magyarázza meg: wieszczyca annyit jelent mint: javasasszony, kuruzslónő, boszorkánynyomás, mivel a lengyel néphit a boszorkányoknak tulajdonította a haj ezen betegségének képződését; az igetörzs wieszczyć; jósolni. (W.)

Wildschur, farkasbunda; a XVIII. században Wiltschur; l. wilczura, ebből: wilk farkas, o. volkъ, sz. vuk, cs. vlk, stb. (B. M. K. W. stb.)

Zeisig, czíz; kfn. zîse, Gottfried Tristanjában; zîsic, később (1425) císech; l. czyż, cs. čiž, o. čižъ, stb. (M. K.)

Zobel, czoboly; ófn. zobil, zobel; o. sobolь, cs. l. sobol. (K. W. M. stb.)

Zülle, csolnak; o. čelnъ, l. czołn, sz. čun, cs. clun, stb. = csolnak. (K).

Az itt felsorolt és fejtegetett szavak bármely német szótárban föllelhetők, tehát irodalmi szavaknak tekintendők, az egyes tájszólásokban előforduló szláv kölcsönszók fejtegetésébe be nem szándékozom bocsátkozni, mindazáltal nem lesz érdektelen néhányat mutatványul felemlíteni, különösen olyanokat, melyek osztrák tájszók lévén, nálunk is lépten-nyomon hallhatók, ilyenek pl.: Kolatschen (kolač) kalács, Jause (južina) uzsonna, Kren (hren) torma, ez a kfn.-ben irodalmi szó volt, tehát ezt már föntebb is tárgyaltam, Zweckerln (svalky) tésztaétel egyik válfaja, Robot (robota) robot, stb. A poroszországi, sziléziai, pomerániai stb. tájszólásokban előforduló temérdek szláv kölcsönszó közül is álljon itt egy-kettő: Lusche (luža) pocsolya; Grummel (grom) távoli mennydörgés; Guntra (jontra) gömböcz stb.

A holland nyelv az alnémetnek egyik tájszólása lévén, (csupán a sajátságos viszonyok és államalakulások folytán lett irodalmi nyelvvé), az ebben előforduló szláv eredetű szavakat nem tartom szükségesnek külön fejezetben fölsorolni, egyébiránt a németben előforduló szláv kölcsönszók két harmada a hollandba is átment, nevezetesebbek: dolk Dolch, dœdelsack Dudelsack, eland, elanddier Elentier, grens Grenze, houwitser Haubitze, jucht Juchten, kales Kalesche, karwats Karbatsche, praam Prahm, sabel, Säbel, säbel Zobel, sijsje Zeisig, slaaf Sklave, tolk Dolmetsch, zeemleder Sämischleder, stb.

II. Szláv kölcsönszók a gót, svéd, dán és angol nyelvekben.

A gót nyelvbe beszivárgott kölcsönszók Diefenbach remek gót szótárában egytől-egyig föllelhetők, a kiket ez érdekel, azoknak ajánlhatom még Šafařik József, Miklosich és Krek idevágó műveit, itt csupán néhány példát akarok felhozni.

Kintus, fillér; ószlávul centa, pénz, l. cętka = Flitter, cs. ceta pénzdarab, o. cata pénzdarab. Dief. szerint szláv eredetű.

Plats, darab ruha, rongy; ószlávul platъ = pallium, pannus detritus, b. plat kelme; l. płat darab posztó, vászon; o. platъ; platье ruha stb. (Ďief. Saf. Mikl.)

Plinsjan, tánczolni; ószlávul plensati, l. pląsać, o. pljasatь, sz. plesati stb. (Dief. Šaf. Mikl.)

Smakka, függe; ószlávul smoky. s. smokva, b. smokina, o. smokva. (Dief. Šaf.) Diefenbach ebből akarja származtatni: smok = fűszer, lé.

A svéd és dán nyelvek annyira hasonlók, hogy elegendőnek tartom csupán a svéd nyelvbe fölvett szláv szókat fölsorolni, egyébiránt mindkét nyelvben ugyanazon kölcsönszókat találjuk. A német nyelv

közvetítésével a következő szláv eredetű szók jutottak a svéd nyelvbe: dolk Dolch, gräns Grenze, gurka Gurke, haubits Haubitze, jukt Juchten, kalesch Kalesche, karbas Karbatsche, palasch Pallasch, kravatt Kravate, pram Prahm, pitscher, pitschaft Petschaft, sabel Säbel, sämskläder Sämischleder, siska Zeisig, slaf Sklave, sobel Zobel, teglitsa Stieglitz, stepp Steppe, vampyr Wampir stb.

A német nyelvben elő nem forduló szláv kölcsönszók közül nevezetesebbek.

Särk (dánul és svédül) ing; ószlávul: sraky, sraka = ruha, o. soroka parasztasszonyok ruhája, soročka ing. (Šaf. Mikl.)

Silke (d. és sv.) selyem; o. šëlkъ, kisoroszul šołk; Kluge a Seide szónál megjegyzi, hogy a skandinávok és angolok más úton (t. i. Oroszországon keresztül) jutottak selyemhez és annak nevéhez.

Tolk, tolmács (sv. d.); ószlávul tlъkъ, o. tolkъ, tolkovatь magyarázni, b. tlъkuvam, stb. kfn. tolk, holl. tolk, vertolken stb. (W. Šaf. Skeat stb.)

Torg (sv.), torv (dán) piacz, vásár, vásártér; ószlávul trъgъ, l. targ, o. torgъ, cs. trh, stb. (Šaf. Dobr. stb.)

Az angol nyelvbe a német és franczia nyelvek közvetítésével következő szláv eredetű szavak vétettek föl: drosky Droschke, calash Kalesche, cravat Kravate, eland Elen, csakhogy az angolban gazellát jelent, gherkin Gurke, polka Polka, prame Prahm, sable Zobel, sabre Säbel, shammy Sämischleder (mások szerint chamois-ból származik), slave Sklave. stepp Steppe, siskin Zeisig (dán közvetítés által jutott az angolba), vampire Wampir, howitzer Haubitze. A meg nem magyarázott szavak után álló német szavak arra utalnak, hogy azok levezetése ott keresendő, mivel a gyakori ismétlés kikerülése végett szükségtelen ugyanazon szavakat többször is fejtegetni; ugyanez tartandó szem előtt a holland, svéd, franczia, olasz, spanyol stb. nyelvekben előforduló szláv kölcsönszóknál is; a német nyelvben nem fordulnak elő a következő szláv eredetű angol szók:

Carlock, vizahólyag; o. karlukъ, l, cs. karuk. (Mikl.)

Morse, rozmár; o. moržъ, sz. mrž, b. morž, cs. morž, l. morski kóń; ezen szóból more = tenger, cs. moře, l. morze stb. (Skeat, M.)

Silk, selyem; gz angolok a skandinávoktól vették át ezen szót, ennélfogva bővebbet a svéd szóknál.

Talk, beszélni, fecsegni; Skeat ugyan litván eredetűnek tartja, de ép oly jogosan szláv eredetűnek is mondhatjuk, bővebbet a svéd szóknál.

Serce, pánczél; angol-szász szó; Miklosich az óskandináv serkr-ből származtatja. Serkr ma annyi mint särk (d. sv.) lásd a svéd szóknál.

III. Szláv kölcsönszók az olasz, franczia és spanyol nyelvekben.

Az olasz nyelvbe részint franczia és német közvetítés útján, részint a szlovén, horvát és szerb nyelvekből közvztlenül jutottak be a szláv kölcsönszók. Az előbiek a következők; calesse vagy calesso Kalesche, cravatta vagy croatta Kravate, palascio Pallasch, schiavo és schiavina Sklave, sciabola vagy sciabla Säbel, zibellino Zobel.

A közvetlenül és egyenesen felvett szláv szók közül csak a bármely szótárban föllelhetők tárgyalásába fogok bocsátkozni, mivel csupán ezek tekintendők irodalmi szavaknak.

Brenna, gebe; Diez ezen szó eredetére nézve semmi bizonyosat sem, mond csupán ezt jegyzi meg: «Vgl. serb, barna Gaul, brnja Pferd, mit einer Blässe», — a mi az első szót illeti, ennek semmi köze az olasz brennához, mivel barna csak a bácskai szerbeknél jelent lovat és kézzelfogható, hogy a magyar barnából (barna ló) keletkezett. A második szó brnja már figyelembe veendő; Vuk Karadžić szerb-német-latin szótárában brnja tőből képzett brnjast konj = Pferd mit einer Blässe, magyarul az ilyen lónak neve: hóka. Brnja és származéka brnjast az Adriai tenger keleti partján (Dalmácziában, Czrnagorában stb.) igen elterjedt szó, tehát az olasz nyelvbe csakugyan a szerb-horvát nyelvből juthatott be.

Ciabatta, kopott czipő, ciabattiere foltozó varga; ezen szó eredetét Diez nem birta megmagyarázni; Schuchardt a szláv nyelvekből származónak tartja; o. čobotъ, čebotъ, csizma, l. czobot stb. Schuchardt annyival is inkább szláv eredetűnek tartja, mivel a nyugati nyelvekbe számos oly szó nyomult be, mely bőrből készült tárgyakra vonatkozik így pl.: Peitsche, Kummet, stb.

Copano, kis bárka; sz. kopanja = vályú, teknő; újszlovén kopanja stb. ebből sz. kopati, l. kopać, o. kopatь. cs. kopati, ásni, vájni. (Schuchardt.)

Lapazza, az árbócz megerősítésése használt lapátalakú fa: szlovénül, horvátul lopatica = lapátocska, ebből h. sz. szlov. b. o. lopata, l. łopata. (Schuchardt.)

Ragana, sárkány-ripacshal (Meerdrache); sz. h. l. rak, o. rakъ = rák.

Schuchardt ezenkívül még scarpa és galoscia szókat is szláv eredetűeknek tartja, azonban a be bizonyításhoz szükséges műveket (Trstenjak, Daničić stb.) meg nem szerezhettem, ennélfogva ezeknek megfejtésé' kénytelen vagyok elhalasztani.

A velenczei, friulii, veronai és a többi északkeleti olasz tájszólásokba beszivárgott szláv eredetű szók közül közlök néhányat: barena (bara, barina szlov. horv.) fűvel benőtt lagúnadomb; britola (britva

szlov. horv.) bicska; colacci (kolač) kalács, perecz, már a XVI. században előfordul; grebano (greben) szikla, igen elterjedt szó, stb.

A franczia nyelvbe túlnyomólag német közvetítés útján vétettek föl szláv eredetű kölcsönszók így pl.: calèche, cravache, esclave, élan, obus, polka, palache, steppe, sable, sabre, ezek a német nyelvnél következő szavak alatt magyaráztatnak meg: Kalesche Karbatsche, Elen, Haubitze, Polka, Pallasch, Steppe, Zobel !Säbel, vampire Wampir. Morse (rozmár) szót, továbbá sabot, savate savetier szavakat illetőleg az elsőre nézve lásd az angol nyelvet, az utóbbiakra nézve pedig az olasz nyelvet.

Cravate, nyakkendő; ezen szó a horvátoktól veszi eredetét, ezen nép neve ugyanis régebben kravat, krabat, growat, grobat stb. volt. A nép nevét a nyakkendőre legelőször Francziaországban alkalmazták a XVII. század elején, midőn az egykoru írók és feljegyzések szerint először tanulták el a német császár szolgálatában álló horvátoktól a nyakkendőviselést és a nyakkendőt az akkor kravatoknak nevezett horvátokról nevezték el. Nem lesz érdektelen az egykorú Ménagenak a cravate szó eredetére vonatkozó magyarázatát röviden előadni: «On appelle ainsi ce linge blanc qu'on entortille à l'entour du cou, à cause que nous avons emprunté cette sorte ornement des Croates qu'on appelle ordinairement Cravates. Ce fut en 1636 que nous prîmes cette sorte de collet des Cravates par le commerce que nous eûmes en ce temps-là en Allemagne au sujet de la guerre que nous avions avec l-empereur.»

A spanyol nyelv franczia közvetítés útján következő szláv eredetű szókat fogadta be: calesa, corbata, corbacho, esclavo (portug. escravo), obuz, zebellina, zapata, sable, lásd a német nyelvnél Kalesche, Kravate, Karbatsche, Sklave, Haubitze, Zobel és Sâbel szavakat; zapatára nézve pedig az olasz ciabittát. SZAMOTA ISTVÁN.

A KRITIKA EVOLUTIOJA FRANCZIAORSZÁGBAN.*)

Ez a múlt nyáron megjelent kötet csak első része ama sorozatnak, melyben az École Normale Supérieure jeles maître de conférences-e, a Revue des deux Mondes híres bírálója, a lefolyt tanévben

*) F. Brunetière: L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. Leçons professées à l'École Normale Supérieure. Tome premier: Introduction. L'évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'à nos jours. Paris. Hachette 1890.

tartott előadásait nyilvánosságra hozza. E conférenceok tárgyát a műfajok evolutiójának fejtegetése képezte, s a most megjelent bevezetés a franczia kritika evolutióját tartalmazza; ismételjük: *evolutióját*, azaz legfölebb «*sommás* történetét», a külömböző s főbb szempontok szerint, de távolról sem általában a kritika részletes és kimerítő *történetét*. Hogy a kritikának *történetét* írhassa meg Brunetière, erre nézve hiányoztak neki bizonyos még megírásra váró segédmunkák, mint pl. a humanismus története, a XVII. század bibliographiája, s főleg az irodalmi áramlatok monographiája. Külömben is úgy véli, hogy az irodalomtörténet már is oly roppant anyaghalmazzal dolgozik, hogy maholnap nem bír vele, hacsak az adathalmazt nem rendezi bizonyos irányelvek szerint; a részletekbe veszés helyett általános eszmékre kell felemelkednie, beérve azzal, hogy az egyes szellemcsaládoknak csak legkiválóbb képviselőit s nem pedig legutolsó, jelentéktelen tagját is fejtegesse.*) Valóban semmi sem czéltévesztettebb mint az oly irodalomtörténet, milyen pedig a legtöbb, mely pusztán szótár, azzal a külömbséggel, miszerint abc- helyett időrendben vannak osztályozva az írók benne.

Hogy hallgatóiban minél nagyobb érdeklődést keltsen Brunetière az előadandó tárgy iránt, bizonyos rhetorikai mesterfogással él, melyet nem egy nagy nevű író sikerrel használt már. Így Taine, ki az angol irodalom történetét készülven előadni, előre kijelenti, hogy a görög óta egy népnek irodalma sem mutatja az emberi szellemnek oly összefüggő történetét: e bókot angol részről Saintsbury azzal a kijelentéssel viszonozta franczia irodalomtörténeti kézikönyvének első soraiban, miszerint nincs európai irodalom, mely minden korban oly egyformán gazdag s ragyogó volna s oly sehol meg nem szakadó történettel bírna mint a franczia. Brunetière a maga részéről így vélekedik: «Valóban a a mi irodalmunk az egyetlen az összes modern irodalmak közt, melyben a kritikának kezdettől fogva megvan a maga szakadatlan története.» «Francziaországon kívül, ismétli máshol, sehol sem találhatni az irodalmi tanoknak ily teljes, egységes codexét», sem az elméleti kérdésekkel foglalkozóknak ekkora számát.

Nem volna egyéb aprólékoskodásnál, tekintve a mű kiváló értékét, ha e nyilatkozat szabatosságát apróra elemeznők. Ha azt vitatnók pl., hátha még se esik Francziaországban nemzedékenkint épen «húsz» kritikus, illetve theoriákba is elmélyedő költő «egy» olyanra, ki csak költészetnek élt s inkább ösztönszerűleg alkotott. Vagy azt, hogy egy Lessing mégsem oly «kivételes jelenség» hazája irodalmában, mint e

*) Ugyanezen gondolatot fejtette ki s okadatolta már évek előtt szerzőnek e tanulmánya: *Le Dictionnaire historique* de l'Académie et *l'Histoire littéraire de la France.* (Nouvelles Questions.)

könyvben olvasni, mert akkor Opitz, Gottsched s egész kora jóformán, le Goethéig és Schillerig, sőt Schlegeléken át le Heineig minden kiváló egyén mind «kivételes jelenség» a német költészet történetében. Valamint szőrszálhasogatás lenne azt fontolgatni, mennyiben túloz az a nézet, mely — a kritika jelentőségét bizonyítgatni iparkodván — azt hirdeti, hogy nem *Hernani* nyerte meg a romantika harczát, hanem a Sainte-Beuve kritikája. Épúgy egész könnyedén túlteheti magát az olvasó az oly, különben is egyedül álló tévedésen, mit Brunetièrenek a középkor iránt táplált s Európaszerte ismert ellenszenve teljesen érthetővé tesz, s mi abban nyilvánúl, hogy szerzőnk a renaissance korában megszülemlő kritika létokait, az egyéniség tudatára ébredést fejtegetve, azt mondja: annyira hasonlítnak a középkori irodalmak egymáshoz, annyira hiányzik belőlük nemcsak az egyediség, de még a nemzetiség is, hogy ha a nyelvi külömbség nem igazítna útba, nehéz volna meghatározni, melyik nemzet tulajdona ez vagy ama mű. Biztosak lehetünk felőle, hogy Brunetière, ki egyébiránt a drámai költészetre hivatkozik itt mint bizonyítékra, meg van győződve róla, hogy a Nibelungenliedet egy franczia sohse írta volna meg, miként a Roland-dalt sem írta volna meg úgy egy trouvère, a milyen alakban ez a német utánzónál Konrád papnál található, — tudja, mily külömbség van a minnesängerek s troubadourok, trouvèreek, illetve magok az északi s a déli franczia költők közt, szintúgy egy Wolfram von Eschenbach s egy Chrestien de Troyes közt: az is kétségtelen, hogy a franczia mystèreek tárgyát sem ép azonos formában élvezhette a német közönség. Hagyjuk tehát ez aprólékosságokat, melyek úgy sem érintik a mű lényegét, — s tekintsük magát a tárgyat: lássuk, mily jelentékenyebb szempontok észlelhetők a franczia kritika történetében.

A modern kritika Olaszországban jött létre, határozottan philologiai iránynyal, mely nélkül ma sincs igazi kritika. Az Alpokon túl azonban erősen pedans, tudákos, s a tudósok egymás közti veszekedése miatt, kellemetlen fanyar mellékíze van. Francziaországban sem vetkőzi ugyan le teljesen a személyeskedést, a tudákosságot, de már mégis *irodalmibbá* lesz. A tanok, elvek foglalkoztatják első sorban s valami fínomabb, udvari, nagyvilági szellem érzik rajta. Ekkortájt, vagyis a XVI. század közepétől a XVII. század elejéig, az képezi törekvését, hogy az antik remekművekkel szemben, melyeket ezelőtt is ismert ugyan a világ, de megérteni csak most iparkodott és tudott, az e művek által gyakorolt benyomások okait, módjait, eszközeit magának megmagyarázza és számba vegye. Tegyük hozzá: hogy egyszersmind ez által újabb alkotásokra ösztönt és irányt adjon a hazai irodalomnak. Kezdődik e korszak, melynek keretén e szerint kívül esik a két évvel előbb megjelent s a XV. század lyrájára vonatkozó Sibilet-féle poetika, a

Ronsard-iskola híres Du Bellay-féle manifestumával, melyet «Sainte-Beuve és némely mások szavára tán igen is sokat magasztalgattak», egy Nisard plane azt mondta róla, hogy «a franczia szellemnek valamennyi iránya s mindama haladás, mit még a költészet teendő volt, ki van fejezve» benne. Holott e mű egy ifjú ember műve s mint ilyenben a szavak aránytalanul nagyok a dolgokhoz képest; továbbá látszik rajta, hogy oly kor szülötte, mely még csak *kezd* gondolkozni, s ép ezért, mint egész százada, zavaros, pedans, telve ellentmondásokkal. Mindössze «fínom sejtelmek» találhatók benne, de ha ezek többjét meg is valósította az idő, ép akkora azok száma, melyeket meghazudtolt az idő. Az antik írók cultusa a bálványozásig fajúltan jelentkezik már benne, s ha az antik íróknak *áthasonításszerű* utánzását hirdeti is, nem világosít fel, mily módon eszközölhető ez: «holott épen ez volt az egyetlen fontos dolog». Mint látni, Brunetière meglehetősen erős visszahatást képvisel a *Défense et illustration de la langue française* szokásos dicsőítése ellenében, de nem lehet feladatunk e rövid ismertetés szűk keretében azt vizsgálni, mily érdeme van Du Bellaynek abban a tekintetben, miszerint a korabeli szolgai utánzás helyett önállóbbra s így termékenyebbre utalt, a képzelet és az egyéniség jogát védte. Egyebekre nézve Brunetière is ama hagyományos álláspontot foglalja el a pléiadedal szemben, mely határozottan elitélő, s mely ma túl van haladva. Elismeri, a mi tőle igen természetes, hogy a pléiadenak nem tévedése, de sőt nagy érdeme az, hogy a kimerült s tehetetlen középkor ellenében új mintákra utalt; de azt tanítja, hogy általa a franczia költészet «két századra szakított a középkor, sőt a Villon s Marot hagyományával», a természet kizárásával vette az antik írókat egyedüli mintáiúl, s az *odi profanum vulgus* elvét követve «túlságosan is mélyre ásta azt az ürt, mely már mindenütt elválasztá az irodalmat a nemzeti élettől, és ezáltal a classicismusnak valami oly tudákos, kimért, mesterkélt jelleget adott, mint tán sehol máshol». Ez aligha nem annyi mint utódjaik túlzásáért tenni felelősekké Ronsardékat, kiket Malherbe s Boileau mindössze csak becsméreltek és ..... követték.*)

Minthogy Brunetière oly kiváló fontosságot tulajdonít az Aristoteles-utánzók közt Scaligernek, említsük meg mi is a franczia kritika e periodusából ezt a — szerinte — «túlságosan elfeledett» vaskos poetikát, mely maga Brunetière szerint is oly zavaros, posthumus rhetori mű, hogy nálánál unalmasabb olvasmány nem létezik. Scaliger Du Bellay után haladást képvisel, és pedig «szabatosságot az enthusiasmus-

*) Mennyire kiterjeszti Brunetière a középkor iránti ellenszenvét a XVI. század költészetére is, v. ö. erre nézve egyebek közt *Le mouvement littéraire au XIX.* czimű tanulmányát. (Nouvelles Questions.)

ban», az ókori írók szépségeiről a mint számot ad. Különösen a műfajoknak szárazságig menőn pontos s természetesen inkább csak még külsőségekre támaszkodó meghatározásában nyílvánúl ez; még inkább a styl fínom appreciatiójában, mert a gondolat és a szó viszonyán alapuló, tehát lélektani eredetű úgynevezett rhetorikai figurák osztályozásában «valószínűen» ő a mai rhetorikai kézikönyvek apja. Kár, hogy nem jelzi Brunetière, mennyiben áll e tekintetben Scaliger közelebb kézikönyveinkhez mint pl. maga Quintilian, kire ma tulajdonkép hivatkozni szokás, míg Scaligernek nevét se említi senki. Ugyancsak Scaligernek az antik, görög és latin írókat egybevető fejtegetéseiben találja Brunetière a renaissance ama korszakának első időpontját, mely a görög irodalom cultusát a latinéval cseréli fel, egészen római neveléssűvé és műveltségűvé válik, a hellenismusnak minden esetleges további negélyezése daczára. Mennyiben tekinthető Scaliger valóban ilyen új korszak kezdőjének, s mennyiben észlelhető egyáltalán ilyen új korszak a renaissance történetében, erre nézve igen tanúlságos lett volna, ha nem mellőzi Brunetière annak fejtegetését, mennyire volt névleges és negélyezett egyáltalán az egész renaissancenak állítólagos hellenismusa, főleg a galloromának utódjainál, — s hogy ha a következő századokban latinista és hellenista szellemű írókat külömböztethetni is meg, az utóbbiak is (Racine, Fénelon, Chénier) határozottan latin (virgili) szelleműek, mert a franczia irodalom mindig a rómaiban találta meg igazi inspiratorát, ókori mesterét, valóságos ősapját. Annyi tény egyébiránt, hogy Scaliger után már Horácz foglalja el Aristoteles helyét a franczia költészet törvényhozójaként (bár nem szabad felednünk, hogy a XVII. század tulajdonkép mind Aristotelesre fog hivatkozni), s a Pisókhoz írt levél már ekkor, jóval Boileau előtt megtalálja a maga franczia tolmácsát Vauquelin de la Fresnaye *Art poétique*-jében, melyet a Du Bellay által megindított mozgalom utolsó hullámgyűrűjének szokás tekinteni, s mely egyszersmind a kritika egy új időszakának felhajnalását jelzi. Az antik írók szépségeinek constatálása már megtörtént, az általuk gyakorlott benyomások okait már ismerni vélik: megkezdik tehát a szabályok, sőt valóságos receptek fogalmazását. De ez *Art poétique*-nek még egyéb jelentősége is van, mit maga Brunetière fejt ki valahol, s mit itt, e könyvben érthetetlenűl mellőzött: Vauquelin de la Fresnay már másban is elődje Boileaunak, így abban, a hogyan a képzelet határait megvonja, a józan ész tekintélyét megállapítja, s ebben Descartes előtt már valóságos descartesi szellem képviselője.

A kritika ez újabb irányának legkiválóbb alakjáról s egyáltalán a következő századok költészetének főfő mesteréről aránylag kevés újat mond Brunetière, illetőleg kevés olyat, mi a kézikönyvekben ne ép ennyire behatón volna tárgyalva. Felemlíti, hogy Malherbe a Ronsard felfogása

szerinti költészetet mással helyettesítette; száműzte a képzeletet, sensibilitást, e helyett logikai, szabatos, világos iparkodott lenni, subjectivismus helyett általános eszmék s érzelmek előadását tette a költő feladatává. Első apostola annak a rendnek és szabályosságnak, minek más nemben D'Urfé és szálézi sz. Ferencz szintén képviselői. Ő egyszersmind az első, ki felfogta s éreztette a forma hatalmát, s a formai művészkedésre a romantikusokhoz, sőt a parnassienekhez hasonlítható, a mi — Brunetière saját vallomása szerint is — kissé merész hasonlat, s aligha nem egyáltalán magára a pléiadera is kiterjeszthető. A mi Malherbe ellenfeleit illeti, ezeket alig méltatja többre Brunetière mint egyszerű megemlítésre: pedig mind Régnier, mind De Viau s főleg Ogier classicismus-ellenes, forradalmi, bátran romantikus szelleműnek nevezhető praxisukkal s theoriájukkal rendkívül érdekes fejtegetésekre szolgáltathattak volna alkalmat s a kritika e periodusának kétségkívül kimagasló mozzanatai; határozottan érdekesebb s fontosabb théma lettek volna egy ily könyvben mint pl. annak fejtegetése, miszerint Richelieu csak negélyezte az irodalom iránti érdeklődését, hogy az írókat így minél jobban megnyervén, az államba infeodálhassa az irodalmat. — Richelieu irodalmi totumfacjánál, Chapelainnél két téves nézetet igazít helyre könyvünk. Az egyik az, mintha a *Pucelle* megjelenése megrendítette volna Chapelain hírnevét, holott ez egész Boileau felléptéig a maga teljében ragyogott. A másik az, mintha Chapelain találta volna ki a három egység törvényét, a mit már régen megczáfolt Breitinger, kitől Brunetière maga is kölcsönzi adatait, melyek bebizonyítják, menynyire ismeretes volt e törvény a korábbi spanyol s olasz íróknál. Ez utóbbi fejtegetések kapcsán, melyeknek meglepő mulasztása az egyébiránt, hogy spanyol s olasz elődökről beszélve, felejtenek Jean de le Taillerről megemlékezni, ki már a XVI. században egész határozottan kimondta mind a három egység törvényét, — igen érdekes megjegyzéseket találunk. Így a helyegységről szólva, melyet némelyek abból magyaráznak ki, miszerint a nézők egy része a színpadon foglalt helyet, azt kérdi szerzőnk: miért nem eredményezett tehát ugyanezen körülmény helyegységet a Shakespeare színpadján? Szintúgy igen finoman utal arra, hogy ez egység-törvények ép úgy voltak a kor szükségletének kifolyása mint a nemzeti szellem igényeinek, — s mily tévedés a descartesi philosophiának tudni be a franczia dráma elvont rationalis jellegét. A cartesianismus, az akadémia felállítása, a jansenismus kifejlődése, a három egység törvénye mind ugyanazon általános szellemnek eredményei s nem tán egyik a másiknak oka vagy okozata.*) — Chapelainnél

*) A cartesianismus viszonyát a költészethez Krantz művének birálatában beszélte volt meg Brunetière: *Descartes et la littérature classique.* (Études critiques 3-ik kötet.)

s az egész akadémiánál már aztán a túlságig kifejlődve észlelni azt a tévedést, miben Boileau is osztozott s mit a Henriade szerzője is vallott még, t. i. hogy a szabályok pontos követése eo ipso remekművet hoz létre. A Cid kritikájában, melyet Labruyère s Sainte-Beuve után Brunetière is «alapjában s alakjában elég helyesnek» vél s az *alkalmazott kritikának* első példájáúl tekint, már épen annyira megy a szabályok cultusa, hogy még az antik írók ellen is némi kifogások vannak megkoczkáztatva e szabályok nevében. E pontban rokon szellemű maga Malherbe, ki épen nem imádja feltétlenűl az antik írókat, miként rokon a próza Malherbeje, Balzac, ki, miként Malherbe a verset, úgy viszont a prózát tökéletesbíti s teszi a következendő nagy írókhoz méltó hangszerré, — s kit Brunetière érdemén felül méltat: bár nem illik szorosan thémájának keretébe, bőven fejtegeti mint olyat, kinél Pascal és Bossuet ékesszólása, Voltaire, történetphilosophiai felfogása már jelentkezik, — míg egy La Mesnardière és D'Aubignac tárgyalását a tragœdia evolutiójának fejtegetésére odázza el, más egyebeket meg épen mellőz. Ez írók már mind sejtik legalább, hogy van valami, a mi felül áll a mintákon s egy Chapelainnek csak egy lépést kellett volna tennie, hogy odáig jusson, a hol Boileau áll, t. i. hogy a természetességre s józan észre alapítsa a szabályokat. De így is ez írók már azt vélik, az ókori írókat utánozva, hogy javítni, szépítni képesek őket; az antik minták után megállapított szabályokból már csak a formát tartják meg, a tartalmat magukból próbálják meríteni, mi aztán Boileaunál fog határozott elvvé emelkedni.

Boileau megitélésénél nem szabad felednünk, hogy pályája több, egymástól élesen külön váló korszakra oszlik. Legelőbb satirákat írt, melyekben családi hagyományainak megfeleiőn a *basoche* s átalán a párisi polgárság maliczíájával és függetlenségével, de egyszersmind korlátoltságával támadta meg mindazt, a mi neki nem tetszett. Nem tetszet pedig neki a préciosité, melyről köteteket írtak már ugyan, mondja Brunetière, a nélkül, hogy tulajdonkép mibenlétét kifejtették volna, bár ő maga se adja külömben behatóbb magyarázatát mint a mi közkeletű, t. i. hogy volt a préciositének egy Balzac-féle hyperbolekat s egyáltalán nagy szavakat kedvelő iránya, s meg egy olyan, mely Voiture módjára subtilis gondolatokat mesterkélt finomsággal igyekezett kifejezni. Nem tetszett továbbá Boileaunak ez olaszos és spanyolos irány mellett még az sem, mely a gall szellemnek volt folytatója *burleszk* vagy *groteszk* névvel, s melyet Brunetière itt mindössze egy-két megvető szóra ha érdemesít, holott más alkalommal nem habozott a romantikusok elődjeinek jelenteni ki ez írókat. — Ez azonban tisztán személyes tetszésen alapuló kritika volt. Boileau belátta, hogy kritikáinak komolyabb alapot kell keresnie; belátta, hogy a mit ő az általa megtámadott írókban tulajdonkép nélkülözött volt, az a természetesség; mert a burleszkek

a természetet eltorzították, a précieuxk pedig «tökéletesbítették, szépítették», a mi magában véve még nem, csak a *mód* miatt volt helytelen. A természetesség elvét tűzte hát zászlajára epistoláiban s Art poétique-jében, mint Racine, Molière költő barátjai, s mint Pascal és Bossuet. De mi szolgáljon vezérül a természet utánzásában? A józan ész, mely a kivételességeket kerülteti, az egyetemes és örök emberit késztet utánozni. Az ész e souverainitásának hirdetésében Boileau a cartesianismussal (de részben Aristotelessel, Horáczczal is, valamint ezeknek franczia tanítványaival is) találkozik, a mit a jansenisták azonban megbocsátottak neki, mert személyes barátjai voltak, s még inkább, mert a Boileau által száműzött képzeletnek és sensibilitásnak még nagyobb ellenségei voltak, mint a mennyire az emberi észt megvetették. Viszont a précieuxkkel találkozott a forma-cultus terén; a précieuxk u. is tulajdonkép azt tanították, hogy minden dolognak attól függ értéke, a hogyan az ki van fejezve: ez magyarázza meg Boileau rendkívüli rokonszenvét egy Voiture iránt, a mi máskülömben ellentmondásnak látszik. — Brunetière ezúttal úgy vélekedik, hogy Boileau rendkivüli aprólékossága a verselés és a styl terén «nem kárhoztatható egy oly nyelvben, melyben nincs lényeges külömbség a próza és költészet szókincse közt». Boileau, mondja továbbá, «kétségkívül igen csekély részt engedett a költő eredetiségének, s más módja nem levén ezt mégis reintegrálni, tán igenis magasra helyezte néha a forma érdemét». «Önökre bízom, hogy gondolkozzanak e problémán», veti oda végül egy szónoki fordulattal, holott a Hachette-féle nagy kiadás bevezető tanúlmányában jóval «nyersebb őszinteséggel» mondta volt el e tekintetben nézeteit Boileau korlátoltságáról.*)

A természetesség tanának hirdetésében Boileau meglehetős félénknek tűnik fel ma az utókor előtt. Tény, hogy e pontban kortársainál ép oly kevéssé sikerült neki egyetemes s állandó hatást érni el, mint a mily kevéssé sikerült Molièrenek ez, kiről pedig azt szokás hirdetni, hogy tönkre tette a préciositét, holott ez ellenkezőleg Fontenellel s Lamotteal új életre kapott, a XVIII. század első felének salonjaiban (Marquise de Lambert, Mme de Tencin) ép úgy virágzott mint akár a XVII. század első felében, s észlelhető Marivaux, Massillon és Montesquieu művein is egész Voltaireig. Boileau tanainak nem is ezzel a részével hívta ki maga ellen a kortársak támadását, hanem azzal, a miben aztán a természetességnek csalhatatlan jelét kereste, de a miben egyébiránt ő maga is inkább igyekezett hinni, mintsem igazán hitt. Mi biztosít a felől, tanítá, hogy ezek vagy azok a szabályok nem önkényen, de valóban természetességen

*) V. ö. Revue des deuxMondes 1889 jun. 1., hol e bevezetés «L'esthétique de Boileau» czímmel közölve van.

és józan eszen alapúlnak? Állandóságuk, a minek viszont legbiztosabb jele az, ha antik minták által igazolva vannak, mert ez esetben nyilván való, hogy örök emberit, egyetemesen igazat tartalmaznak. Tanainak ez a része nagy harczot idézett elő, az antikizálók és modernisták harczát, melynek mély philosophiai jelentősége, elévülhetlen érdekessége van, minthogy ezt a vitát «mindennap tárgyalják, bár öntudatlanul, a magukat legpárisiabbaknak képzelő hírlapok is.» A haladás, az evolutió kérdését rejti magában, — arról szól, vajjon a tudomány s ipar terén végbement haladás eszlelhető-e az irodalom s művészet terén is, — a mi távolról sem megvetendő, mert még mindig nyílt kérdés. Történeti szempontból is fontos e vita: első kísérlet a renaissance szelleme ellen fellázadni, kétségbe vonni az antik minták kifogástalanságát, önállósággal helyettesítni a minták után dolgozást s a felett elmélkedni, vajjon nem volt-e tévedés egyáltalán az az irány, melyet a renaissance adott? Alapjában ugyanaz a kérdés ez mint pl. «a latin kérdése vagy más egyéb a tanítás általánosabb reformjára vonatkozó kérdés, vagy midőn az ujságírók arról vitatkoznak, nem szüntetendő-e meg Rómában az Académie de France vagy a Conservatoire vagy a Comédie Française subventiója». E vita, melynek előfutárai közt Ogier okvetlenül meg lett volna említendő, a XVII. században több új elemet vitt be a kritikába. Perrault, e vita főharczosa, mint fivére a Louvre colonnadeja építőjének, szerzője egy festészetről szóló tankölteménynek s barátja a természettudományok egyik első népszerűsítőjének, a vitában szintén részt vett Fontenellenek, az egyetemes æsthetika útjára terelte az addig tisztán irodalmi kritikát, — a művészet többi ágaiból, illetve a természettudományokból merített fejtegetéseket vegyítve belé, melyeket bizonyos egyetemes elvek alá iparkodott rendelni. Ez által szellemes észrevételekkel gazdagította ugyan az irodalmat, de másfelől összezavarta az egyes művészetek köreit, elveit, s e zavar aztán már magánál Perraultnál is nemcsak az egyes irodalmi műfajok összezavarására, de «teljes és barbár közönyösségre» vezetett a forma, a styl iránt is, elannyira, hogy pl. egy Pindar fennszárnyaló képekben gazdag hymnusait is gyarló prózai fordításban vélte igazán méltathatónak, nagy és jogos bosszúságára Boileaunak. Másfelől Perrault e vitában, miután Fontenelle azt az akadémia köréből az utczára vitte ki, a nagy közönséget, s első sorban a nőket (a mi az agglegény Boileaunak szintén nem tetszhetett) tette oly kérdés bíráivá — Descartes és még inkább Pascal nyomdokát követve, — mely addig csak a tudósok hatásköréhez látszott tartozni; szentesítette a művelt ember jogát az irodalmi termékek értéke megítélésében s így szélesebbé tette az irodalmi közönség körét. E dolognak egyébiránt szintén megvolt a maga árnyoldala. Brunetière, ki pár év előtt meglehetős szigorral méltatta volt a nők-

nek az irodalomra gyakorlott hatását Francziaországban,*) ezúttal kiemeli ugyan, hogy Molière, Boileau s aztán Lesage igazságtalanúl túloztak a précieuseök gunyolásában, de ezúttal hajlandó még inkább Boileau szemüvegén át nézni a nők szereplését s úgy vélni, hogy nekik tulajdonkép Voiture, Benserade, Quinault, La Motte, Fontenelle voltak kedvenczeik s nem az igazi nagy tehetségek; mi több: a nők hatásának tudja be, hogy egy Racine vagy Molière nem érte el a Hamlet vagy Faust mélységét, holott ez határozottan a faji szellemre, valamint a salonoknak e befolyása is ugyanarra s a korviszonyokra vezetendő vissza. Igaza van azonban Brunetièrenek abban, hogy Perrault ez által némileg frivol irányt adott a kritikának, midőn ismét az egyéni tetszést tette főirányadóvá, mert egy mű megítéléséhez ez még nem elegendő: előtanúlmányok, a nagy minták ismerete s elvek kellenek hozzá. «Igaz, hogy mi s csakis mi lehetünk élvezetünknek megítélői, de nem egyszersmind élvezetünk minőségének is; az a tekintély, mely e felett ítél, kívül áll rajtunk, minthogy már előttünk is létezett s túl is fog élni bennünket.» Végre Perrault felélesztette a haladás eszméjében a hitet s megerősítette. E pontban a vele egy idejű, de öregségében immár mogorva, sőt durva Boileau engedni volt kénytelen elegans ellenfelének; most már nem hitt többé oly feltétlenül az *Art poétique* absolut dogmáiban, — belátta, hogy a szabályok nem változhatatlanok, hanem inkább folytonos alakúlásban vannak, — hogy az antik írókon kívül más jeles minták is vannak, s a modern hazai írók bizonyos műfajokban még felül is múlják őket. Így e vitából kifolyólag bizonyos relativitás fogalma kezd beszivárogni a kritikába, bár erről egyelőre nem vesz tudomást a XVIII. század, mely az *Art poétique* álláspontjához tér vissza; — s míg a kritika eddigi szerepe inkább abban állt, miszerint a költői alkotás, az írásművészet módszerére vonatkozott, — Perraulttól kezdve inkább ez alkotás s e művészet megítélésének módszerévé alakúl át, — ez időponttól kezdve észlelhető, bár még csak csírában, a kritikai módszerek fejlődése.

A XVIII. század alig nyújt Brunetièrenek írót, ki a kritika evolutiójában komolyan számot tenne. Bayle, kinek hatása egy félszázadon át egész Európában uralkodott, s kinek vindikálja Brunetière azt a dicsőséget, miszerint ő volt az angol szabadelvű bölcsészeknek s így Voltairenek is mestere, annyira nem olyan író, hogy Brunetière «soha fel nem foghatta», mint nevezhette el őt Sainte-Bauve a «kritikai szellem» mintaképének: pedig Sainte-Beuvenek joga volt e kifejezést általában a «tudományos kutatás módszerére» alkalmazni a nélkül, hogy ezért még «a sza-

*) L'influence des femmes dans la littérature française. (Questions de critique.)

vakkal játszás» vádja illethetné. Fénelont még kevesebb szóra érdemesíti szerzőnk, pedig akármennyi is a tévedés az akadémiához írt levelekben, még sokkal több benünk a genialis, új gondolat, és igen kiváló helyet foglalnak el a kritikának még oly sommás történetében is. E művet illetőleg jóformán érthetetlen a Brunetière lenézése, sőt megvetése. Annál inkább méltatja a Voltairetől felhasznált s feldicsért Dubos abbét, ki szerinte Montesquieunek is — bár be nem vallott — mestere, s ki a színköltészetről meglepőn «modern» eszméket hirdet s rendszeres elméletet ad elé a «physikai okok» szerepéről «a művészet és irodalom előhaladásában», az időbeli és a helyi környezet hatásáról értekezik «harmincz évvel Montesquieu előtt», úgymond Brunetière, ki magát Montesquieut feledi tárgyalni, s ki itt feledi azt is hozzá tenni, hogy viszont hány évvel Montaigne és Pascal után. — A mi magát Voltairet illeti, «az ő befolyása majdnem semmi se volt a kritikában, daczára az ellenkező látszatnak». Eleinte, kivált Londonban, emancipálja magát Boileau befolyása alól, az antik utánzást csak a formára kívánja szoríttatni; sőt Mme de Staël tanait megelőzve azt tanítja, hogy a *szép* világrészek, országok, nemzetiségek szerint változó relativ fogalom, mint ezt már Montaigne és Pascal az igazságról s Dubos általában az irodalomról mondták volt. Tragœdiái előszavában oly gyökeres újításokat javasol, melyekből Diderotnak, Beaumarchaisnak, Le Merciernek csak meríteni kellett, hogy reformatorokká legyenek, s melyek tárgyalása tehát igen tanúlságos lett volna e könyvben. Ha valaki, Voltaire volt hivatva rá, hogy a kritikában új korszakot nyisson meg, ő, ki oly sceptikus szellem volt, s ki az angol irodalomban, melynek kincsei ekkortájt közkeletűek voltak egész Francziaországban frissen készült fordítások révén, annyi modern és új, határozottan nem classikai szépséget kellett hogy találjon. Nem is tagadhatni oly feltétlenűl e szépségek hatását se Voltairere, se általában a franczia irodalomra, mint szerzőnk itt teszi; igaz, hogy Shaksperet s Miltont ekkortájt saját hazájukban sem tudták eléggé méltányolni, de ez még nem akadályozhatta meg, hogy maga a XVIII. századi angol irodalom nagyobb hatással ne legyen a calaisi csatornán innen. Tény mindenesetre, hogy Voltaire is mint egész kora, első sorban eszmékkel, vallási, politikai s társadalmi kérdésekkel volt elfoglalva; tisztán irodalmi, művészeti kérdésekkel csak mellékesen bíbelődött, — ízlése félénk volt, s ha ő a «vallást kivéve mindenben conservativnek» nevezhető, bizonyára semmiben sem nevezhető több joggal ilyennek, mint az irodalomban, hol 70 éves korában ifjú kora minden velleitásait megtagadva Boileau legridegebb dogmáinak zsarnok igájába hajtja fejét. Azonban nem kevésbbé tény az is, hogy a mondottak daczára is valami, Brunetière által eléggé ki nem emelt újat találni a *XIV. Lajos századának* szerzőjénél, mit addig

senki se kísérelt meg, s mi Voltairenek egész történetphilosophiai irányával függ össze: e mű az irodalmat már a műveltségtörténet szerves részeként tekinti.

Voltairenél merészebb újító Diderot, kinek méltatásában azonban nyíltan bevallott ellenszenv gátolja szerzőnket. Ez ellenszenv következtében egyáltalán azt szereti hinni Diderotról, hogy «elméletei nem arattak sikert». Utal arra, hogy csak a mi századunkban jelentek meg a *Salonok*, a műkritika ez első kísérletei, melyek Diderot «kritikájának tán lényegét tartalmazzák», s melyeket kétségkívül túlságosan magasztaltak korunkban, de melyek Brunetière szerint nem egyebek mint — Perrault nyomán — a művészet fajainak összezavarása s így a kritikának «tulajdonkép csak megrontása». Föltéve, de meg nem engedve, hogy e *Salonok* e szerint absolute ismeretlenek voltak saját koruk előtt, ott vannak Diderot *irodalmi* kritikái, elméletei: nem hatottak-e ezek? Nem, halljuk, mert Diderotnak ez elméleteket megvalósító költői alkotásai elijesztő gyarlóságok voltak. Miként van mégis, hogy egy Lessing örökbecsűekként magasztalta tragœdiáit, s hogy regényei közül, melyekről Brunetière szót se ejt, Goethe érdemesnek találta a Neveu de Rameau-t lefordítni? A mennyiben eszméi mégis hatással voltak, jegyzi meg Brunetière, ezek csak töredékesen, az egészből kiválva s anonymokká átalakúlva alkottak mintegy új légkört koruk számára: de hisz minden újító eszméi idővel ily anonymokká válnak, s a fődolog az, hogy tényleg hatnak-e. Diderot újítása külömben ebben áll: «egyfelől fel akarta magát szabadítni a szabályok alól a természet hívebb utánzásának nevében, — másfelől még e lerázott szabályoknál is korlátozóbbakat akart felállítni az erkölcsi, társadalmi hasznosság nevében.» Diderot tehát a Boileau elvét hajtja túl, a természetutánzást. «Mindazonáltal jelentékeny hely illeti meg őt a kritika történetében; ha nem is ép azért, mintha ő találta volna fel, mit azóta naturalismus névvel neveztünk el, de legalább azért, hogy — ha zavarosan is — kiszélesbítette a művészetben a természet, természetesség fogalmát s meghatározását.» Ezt gyakran Rousseaunak tulajdonítják érdeműl: «azonban a mennyiben a természet imádása, sőt bálványozása a XVIII. századnak eszméje, úgy inkább Diderot, mert inkább az Encyclopædia az, ki ezt az elmékbe becsepegtette, az elméket befogadására előkészítette s át meg áthatoltatta vele». De ha ez a Diderot érdeme is, Rousseau maga viszont azért nem kevésbbé fontos alak a kritika történetében, ha nem is elméletei által (nem levén czéhbeli kritikus), de praxisa által. Ő kényszeríti tulajdonkép arra a kritikát, hogy a maga csalhatatlanságában kételkedjék; a szabályokat, melyeknek hitele ekkortájt megint absolut lett, hitelvesztettekké tette; diadalra juttatta a relativ fogalmát, mit Voltaire megakasztott fejlődésében, s mit Perrault inkább még csak sejtett.

Az irodalom nála egészen romantikus szellemben a legegyénibbnek, legsubjectivebbnek s nem a mindenkivel közösnek, általánosnak kifejezője; az írónak önmagából kell merítnie, tehát nincs többé ideális minta sem csalhatatlan recept. Az emberek nem idomíthatók egy közös typus szerint. Egyszersmind a képzelet jogait védi s egy Boileauval, Voltairerel homlokegyenest ellenkezően tanítja, «hogy a hideg ész semmi dicsőt nem hozott létre és mire sem képes a költészetben.» Diderot és főleg Rousseau hatása azonban a század végén új életre ébredő classicismus által félbe lett szakítva, úgymond Brunetière. Ekkortájt, minél jobban támadja meg a philosophia az egyházi s világi hatalmat, annál erősebbé válik az irodalomban a hagyományhoz ragaszkodás. Ez új classicismusnak képviselője a költészetben André Chénier, ki «teljességgel nem a romantikusok legelseje, mintsem inkább a classikusok legutolsója» volna, alapjában véve pedig ép úgy az egyik mint a másik, — a festészetben David, — a kritikában pedig mindenki, Laharpetól az első császárság valamennyi kritikusáig, kik mind a szabályok babonás cultusát űzik s kik közül itt se mulasztja el Brunetière különösen kiemelni Lemerciert, finom és szellemes észrevételekkel telt Cours-jáért, melyről máshol úgy nyilatkozott, hogy «mindenféle tekintetben felette áll Laharpenak.» De ezúttal mégis úgy véli, hogyha e visszaesés daczára is van valami új e kor kritikájában, úgy Laharpe képviseli ezt, kit helytelenűl kisebbítnek, mert ha korlátolt volt s fogyatékos ismeretekkel bírt is: gazdag becses adatokban s finom észrevételekben — ugyanakkor, midőn a classikai doctrinák legutolsó stadiumának képviselője (a már «meglehetősen romantikus» Marmontellel szemben, kinek romantikusságáról azonban nem tudjuk meg e kötetben, hogy miből áll), egyszersmind legelső, ki kísérletet tesz összefüggő, rendszeres irodalomtörténetet írni. Terve kétségkívül igen nagy, a műfajok szerinti osztályozás és nem időrendi tárgyalás miatt nehéz áttekintésű (pedig ebben Bossuettől és Voltairetől tanúlhatott volna!); de e hiányai daczára rendkívül fontos, mert általa a kritika, mely philologiából indúlt ki s aztán exegetikussá, Voltairerel s Diderotval æsthetikaivá vált, Laharpe művében, a rövid életű classicismusnak e végrendeletében, történetivé lett. De ez újítás Laharpenál még erősen csakis *formai.*

A XIX. század küszöbén két főrangú író Rousseau hatása alatt *lényeg* tekintetében is új irányba tereli a kritikát, kikre nézve szerencse volt előkelő származásuk, mert így Mme de Staël nem vádolhatták jacobinismussal Rousseau bálványozásáért, viszont Chateaubriand sem lett kitéve annak, hogy «ízetlen papolás (capucinade) számba vegyék» a Génie du christianismeot. Staëlné, ez a korán elhalt mély elméjű, protestans nő, Brunetière szerint annyira férfias szellem — mint máshol mondja — hogy «az egyetlen nő Francziaországban, kinek eszméit nem

férfi sugalmazta», a mi tán mégis túlságosan feltétlen tagadása a Schlegel-befolyásnak. A múlt század bölcsészetének alapján áll, a szellemi előbbrehaladottság tanát hirdeti mint régente Perrault: «mely tant ha Vico fejtett is ki egész jelentőségében, de franczia philosophusok, Turgot és Condorcet tették igazán európaivá». Annyira hisz a progrès-ban, hogy mestereivel szemben nemcsak a kereszténységben, de a népvándorlásban is a felvilágosodás előbbre mozdítóját látja. Ezenfölül összehasonlítás alapjára áll s míg a XVIII. század csak azt kereste Voltaire-rel a külföldön, a mi a franczia szellemmel megegyezettt, Staëlné most rokonságok helyett az elütő sajátságokat vizsgálja, — a faji, a nemzeti temperamentumot. Mi több, «tán Montesquieu hatása alatt», ha nem is teszi még egészen a társadalom kifejezésévé az irodalmat, de megsejti már s meghatározni igyekszik viszonyát az erkölcsökhez, törvényekhez, valláshoz. Így a relativnak mind nagyobb tér jut a kritikában, a szempont megváltozik, sőt a súlypont is: a kritika főérdeke ezentúl az ítéletnek nem *végzésében*, hanem *megokolásában* fog rejleni, s e megokolást az eddigi divat abbanhagyásával a logika s rhetorika helyett messzibbről s mélyebbről merítik. Az antikizálók és modernek vitája lép fel tehát itt újra, még pedig irodalmiból bölcsészivé átalakúlt szellemben: ugyancsak e vita ölt vallásos jelleget a Génie du Christianisme-ban, e «szép s nagyszerű» műben, melylyel századunk irodalmi története «mindig kezdődni fog». Chateaubriand, ez a nőies szellemű, ragyogó képzeletű író, ki oly sokáig élt, hogy végre is megtagadta tanítványait, visszahelyezi jogaiba az érzelmek s képzelem felett a keresztény vallást, melyet rationalismusból ép úgy mint jansenismusból száműzött volt Boileau. De nemcsak Boileau, hanem egyáltalán a renaissance ellen száll síkra ezzel Chateaubriand, ki azt bizonyítgatja ugyan, hogy egy Voltaire s egy Racine jellemrajzaiba keresztény elemeket vegyít, de ezzel nem változtat azon tényen, miszerint a renaissance idejében valósággal modern pogányok által inaugurált «classikai művészet alapjában véve pogány», tárgyban s ideálban, s mint ilyen immár fogyatékosnak és hidegnek tetszett Chateaubriand korában. Ennek kapcsán feléleszti Chateaubriand a középkornak, vagyis a nemzeti múltnak hagyományát, mi által megtanít külömbséget tenni az egyes korok közt, valamint Amerikának, melynek addig csak carricaturáját kaptuk volt Voltairetől, exotikus festéseivel a helyszínek közt. Így aztán arra kényszeríti a kritikát, hogy «oly érdemekkel számoljon, melyeknek méltatására addig úgyszólva se súlyokkal, mértékekkel, se egyáltalán szótárral nem rendelkezett.» Chateaubriand hatása már észlelhető Staëlnén is, mikor ez végre Németországról szóló művét, «tán főremekművét» megírja, melyet Brunetière nem tart sokkal avúltabbnak ma mint Heinenak 30 évvel később Staëlné-ellenes czélzattal írt művét. Staëlné e műben már pár lépéssel előbbre-

megy mint nagy kortársa. A német irodalomnak egyenesen tanúlmányozására hí fel mint új forrásra, melyből a franczia irodalom új életerőt meríthet; másfelől nyíltan izen hadat a «jó ízlésnek» azaz a classicismusnak, mely ellen Chateaubriand csak csendben és indirecte dolgozott. Míg emez egy Tassót, Miltont magasztalva Homerre és Virgilre hivatkozik mint kiknél analog szépségek találhatók: Staëlné már azt hirdeti, hogy vannak oly szépségek a külföldi irodalmakban, miket egy franczia csak nehezen bír felfogni, de mik azért nem kevésbbé szépségek. Staëlné számára már nem létezik többé «jó ízlés», hanem csak franczia vagy latin ízlés, szemben a teuton ízléssel; az éjszaki s déli költészet közti külömbséget most még behatóbban vonja meg mint régibb műveiben; romantikus és classikus, ókori pogány s középkori keresztény irodalmat külömböztet meg, «Chateaubriand eszméivel vegyítve a magáéit s amazoknak sokkal nagyobb jelentőséget kölcsönözve mint a milyennel eredetileg bírtak.» A kritika ezután már nem önmagukban, önmagukért fogja tekinteni a szellemi alkotásokat, hanem a civilisatio amaz állapotával összefüggésükben, melynek természetes folyományai. Igaz, hogy a kritika evolutióját egy perczre megzavarja a romantikus költészet nagy mestere, Hugo, ki az *én* cultusa folytán az egyéni tetszés szeszélyét akarja irányadóvá tenni, másfelől az előtte Staëlné által elmondott okos dolgokat saját találmányú oktalanságokkal vegyítve azt hirdeti Staëlnével szemben «iskolás argumentummal», hogy a szép mindenütt és mindig szép, azonegy. E zavar azonban csak rövid ideig tart s más irányú, jótékony mozgalmak által eléggé ellensúlyozva van.

Staëlné és Chateaubriand irányában egyébiránt valami veszély rejlett, mit századunk első negyedében, mikor még oly közel álltak az írók a classikai kritika múltjához, okvetlenül kellett hogy érezzenek, s mi később, napjainkban csakugyan ki is fejlődve észlelhető. Staëlnénak mindent megérteni s így mindent élvezni igyekvése ama, napjainkban *dilettantismusnak* nevezett szellemi epicureismushoz volt vezetendő, mely a legellentétesebb dolgokat is egyformán élvezni negélyezi s a nagy élvezéstől elfelejt itélni. Viszont ama «termékenyítő kritikája a szépségeknek», mit Chateaubriand ajánlt s művelt az addigi sivár gáncsoló, mert szabályok zsarnokságára támaszkodó kritika ellenében, oda volt vezetendő, hogy a kritikus egyéni tetszésének előadására szorítkozzék, a művészet *törvényeit* ép oly hitelvesztettekké iparkodjék tenni minőkké *szabályai* lettek, — a mit a napjainkbeli *individualistáknál* tapasztalhatni, az úgynevezett «critique personelle» űzőinél, kik nem törődnek azzal, vajjon a tetszés vagy nem tetszés oka nem ép úgy meríthető-e az illető műnek, a tárgynak természetéből mint a kritikus temperamentumából, — s kik midőn azt negélyezik, hogy csak rokon- vagy ellen-

szenveikről számolnak be, de nem itélnek, tulajdonkép szintén itélnek. E tévedések eshetőségének veszélyeit jól érezték 1825 tájt s ép azért az említett nagy mesterek «nagyon is aristocratikus kritikájába némi nyers polgári józan ész ballasztját siettek bevinni.» A kik ezt végrehajtották s ama nagy mesterek tanainak tévedésbe ejtő részét kikerülve, a termékenyítő s helyesebb részt, az irodalomnak a kor társadalmával szoros összefüggését iparkodtak minél behatóbban kifejteni, ezek: Cousin, Guizot, Villemain, kiknek «emlékezetes előadásait» ma a Taineek és Renanok mint olyanokat szokták becsmérelni, melyek a felsőbb oktatást ragyogó, de üres szónoki általánosságokba tévesztették 40—50 évre és így az igazi tudományosságot megrontották. Pedig ők csak «általános eszméknek» voltak terjesztői, miként maga Taine s Renan (s tegyük oda: *Brunetière*) is azok, s «az általános eszmék ha koraiak, ha önkényesek, ha hamisak is, mindig kovászai a tudománynak, vitát keltve, ujabb kutatásokra serkentve, — a tanításból pedig annál kevésbbé száműzhetők, mert ez által a tudományos kutatásnak leghatásosabb eszközétől fosztanók meg az oktatást s így létjogában támadnók meg.» Csak elismerés illetheti tehát Cousint, ki Staëlné eszméit a Herderéivel és Schellingéivel bővítve, ma már általánosan elfogadott nézeteket inaugurált. Így pl. ha Tainenak a történetírás ma «csak a physiologiai mechanika problémája», már Cousin úgy tanítá, hogy valamely országnak physikai földrajzából a priori megmondhatni, milyen ember létezhetik egy ily országban, mily szerepet kell játszania stb. Cousin abban tévedt, hogy a philosophia története alá rendelte a történelem minden más ágát: Guizot ellenben, kit — ha a politikai ellenszenvek kihülnek — majd «a XIX. század 3—4 legkiválóbb szelleme közt fognak emlegetni», a történet minden ágát egymásra gyakorlott kölcsönös hatásában tárgyalta. Guizot irányában haladt a jóval kisebb tehetségű Villemain, ki ismereteiben nem elég széles körű, nem elégé alapos, itéleteiben részrehajló, s kin érzik a politikai ambitiók kielégítetlensége. Az irodalom s a társadalom összefüggését a XVIII. századdal demonstrálja, melyben az eszmék voltak a fők s az irodalom maga másodrangú szereppel bírt, s mely tehát túlságosan is bizonyító példa; nem ismeri a XVIII. század előzményeit a XVII. században; a felvilágosultság-korabeli irodalom központja, az Encyclopædia nála csak mellékesen van érintve; azt sem emeli ki, mennyire új irodalmat indít meg Rousseau. Egyszersmind szerette a már akkor fonnyadt flosculusokkal diszítni styljét. De ő kezdi meg az összehasonlító irodalomtörténetírást, bár e részben már igen elavultak a külföldi irodalomra vonatkozó fejtegetései, s a németet meg jóformán nem is ismerte. Továbbá, a mi tán még fontosabb, s a mit Laharpenál még szintén nélkülözünk: az egyetemes s nemzeti történet valamint az írók életrajza is belevegyül nála a művek fejtegetésébe. Természetesen valamint az

összehasonlító irodalomtörténetírás nála még jóval külsőbb momentum s még kevésbbé elvek alapján jelentkezik mint Hettnernél, kire Brunetière mint Villemain kiegészítőjére utal, — ép úgy a külső tényezők hatása, a politikai s társadalmi összefüggés nem elég részletes és szoros nála, az életrajzi elemek inkább csak érdekkeltésre vannak szánva. Mégis nagy haladás Laharpe után: itt válik a kritika igazán történetivé. A művek itt már nincsenek úgy osztályozva vagy épen lajstromozva mint a múzeumokban a képek, hanem egymásra gyakorolt hatásukban, összefüggésükben, az eszmékkel s erkölcsökkel együtt járó fejlődésükben, szóval az egész század egyetemes történetének keretében vannak elénk állítva.— Említsük meg végül, hogy Villemain kapcsán két írót érint mellesleg szerzőnk, kik közül az elsőt igen igazságtalanul lenézi s midössze Villemain korlátolt utánzójaként tekinti, holott Villemain mindenféle tekintetben avúltabb és felületesebb: ez Saint-Marc Girardin. A másikat viszont igazságtalanul magasztalja, a kritika evulutióján kívül jelöl ki neki helyet, mint a ki tán megelőzte korát s a mi korunkat is: ez Nisard, kiről rég el van ismerve,*) hogy Laharpe irányához visszatérést jelent, s ki iránt Brunetière rokonszenve tán a XVII. század közös cultusára s bizonyos egyéni sajátságokra vezethető vissza.

A Villemain kritikai irányában rejlő csirák közül a legjelentékenyebbeket a kritika evolutiójának legtekintélyesebb, legeredetibb alakja, Sainte-Beuve fejlesztette ki egész teljükben, ki Voltairenél is többet írt, a nélkül, hogy Voltaireként ismételte volna magát, — a tudás minden fajához hozzá szólt s írói pályáját nem cserélte fel politikaival mint elődjei. Kiváló hatással voltak rá Thierry, ki már a társadalmi intézmények s korszellem helyett mélyebb ethnographiai alapot keresett, a faji jellemvonásokat kereste az irodalomban, — Michelet, ki földrajzot, geologiát, physikát vitt be a történetírásba, s egy-egy íróban nemcsak a kortársak össszegeződését, de az illető vidéknek talajalakulását is látta. Továbbá Fauriel, a német criticismus, az újonnan feléledt physiologia stb. Pályája több korszakra oszlik, de mindegyiken megérzik, mennyire bántotta őt saját első költői kísérleteinek kudarcza, a nagy írók iránt érzett irigysége, mi őt másodrangú tehetségek magasztalására készteté. Már a *Globe* idejében, az ő romantikus korszakában kezdődik a kritikus szereplése nála, de ez inkább a romantika mint a kritika történetébe tartozik. Majd Villemain nyomain haladva megtalálja igazi útját, s a mit Villemain még csak homályosan körvonalozott, megteremti az életrajzi kritikát, az arczképfestést, az ismeretes mozaikrakó modor-

*) V. ö. pl. Scherer és Weiss birálatait irodalomtörténetéről. (Études sur la littérature contemporaine I. és Essais sur l'histoire de la litt. française. Paris 1865.)

ban: azt keresve a műben, miként tükröződnek benne az író physicai sajátságai, hygieniája, temperamentuma, családja, sőt faja, származási helye, életmódja, — miként gondolkozott az író a szerelemről, vallásról, művészetről, a mindennapi élet tényezőiről stb. (V. ö. D'Haussonville.) A szellem legfensőbb életét így az ember legintimebb magánéletével együtt, növekvő lélektani éleslátással vizsgálta, s így kiszélesbítette a kritika szemkörét s megnagyobbította tárgyát. De bármily finoman elemezett, commentált s esetleg dicsért is, módszere csak oly dilettantismus volt, mely nem concludált, nem bírván szilárd elvvel, melyre támaszkodjék. Ez elvet Port-Royal történetének, e bámulatos művészi alkotásnak, írása közben teremtette meg magának Sainte-Beuve, arra a meggyőződésre jutva, miszerint vannak szellem*családok* bizonyos rangfokozattal. A *Causeries du Lundi* aztán így megkezdi az «elmék természetrajzi történetét», «abból indulva ki, miszerint ugyanazon általános vonások a végtelenig combinálódnak s az egyes szellemek közt mutatkozó analogiákat s eltéréseket kell szabatosan meghatározni, monographiákat készítve, melyek adalékaiból aztán idővel «a nagy szellemcsaládokat megismerni és determinálni lehessen». A programm nagyszerű, bár Sainte-Beuve nem is hajtotta végre s akárhányszor csak indiscretioszeretetének volt ürügy. A Nouveaux Lundisben azomban már e programm megvalósítóinak fő tévedései ellen harczolhatott. Az ellen, hogy a kritikát csak egyéni rokonszenvek s nézetek tolmácsolójának vegyék, holott annak ép úgy fölül kell emelnie bennünket egyéni izléseinken mint a morálnak ösztöneinken, érdekeinken, s a természettudománynak ember voltunkon. Az ellen, hogy a kritika csak történelmi documentumokat lásson a művekben, nem törődve sem a mű okozta gyönyör minőségével, sem az író egyéniségével, a mit Sainte-Beuve mindig s tulajdonkép búvárolt, — nem törődve továbbá azzal, a mi az illető írót *egyetlenné* teszi a maga nemében és korában, sem pedig a forma művészetével.

Sainte-Beuve programmjának megvalósítója Taine, kinél «Hegel óta tán senki se hozott forgalomba több új, suggestiv és provokáló eszmét; a korunkbeli gondolkozók közül egynek hatása se volt» szélesebb s intensivebb, még ellenfelei sem menekültek alóla: «azon bűvös eszmepaloták közül, melyekben hajdan a nagy metaphysikusok szelleme szeretett bolyongani, kevés van ily rengeteg nagy s ily szép.» Eleinte a német metaphysikának, majd a franczia positivismusnak hódolt, ujabban az angol naturalismus hive: Angolország «túlságos csudálása tán több ízben kárára is vált nála a történetíró s a kritikus pártatlanságának.» (Bizonyára nem a Pope, Tennyson, Thackeray stb. igazságtalan kisebbítése igazolja Brunetière e vádját!) A külföldi irodalmak általában nagy hatással voltak rá, valamint ezek genialis búvára Scherer, kit csak

azért említ fel így s itt Brunetière (holott egy Montégut nevét is ép úgy említhette volna), mert nem mellőzhette, s mert személyes ellenszenvének az ily felemlítési mód felelt meg legjobban arra a czélra, hogy szóljon Schererről s mégse mondjon róla semmit: míg annál melegebben méltatja a kritika történetében csak igen mellékes szerepet játszható Renannak befolyását a maga orientalismusával s race-elméletével, a philologiai s lélektani elemzésnek ez állítólagos végső fokával. Végül a természettudományok, főleg a physiologia s természetrajz fejlődése képesítette Tainet arra, hogy valóban megírja «az elmék természetrajzi történetét», a mi Sainte-Beuvenél még csak sejtelem, illetve pusztán metaphora volt, — és pedig a Sainte-Beuve által még elismert emberi szabad akarat teljes mellőzésével. Irodalmiból most már egészen tudományossá lesz nála a kritika, előtte minden mű csak kortörténeti documentum lesz. Azt tanítja, hogy egy-egy kor történetében minden jelenség szervesen összefügg egymással s egy közös nagy eszmének több oldalról illustratiója csak. Azzal nem törődik, mennyi e jelenségek közt az egymással ellentétes, melyek azért mégis mind a kor szellemének kinyomatai, s hogy minden jelenség, minden mű csak ép esetleges, általános s nem egyedi, de valósággal anonymszerű sajátságai révén függ össze korával, nem pedig legbensőbb lényege által, mert emez mindig valami unicum, a többi másban nem található, mint ezt Sainte-Beuve is kifejtette. Taine is érezte ezt, s ép ezért keres minden írónál bizonyos «uralkodó jellemvonást», melynek aztán jóval ridegebb fontosságot tulajdonít mint maguk a zologusok, egy Agassiz vagy Milne Edwards tulajdonítnak az ilyennek, s melynek még nagyobb baja, hogy nemi vagy faji tulajdonság levén, nem világítja meg ez egyedeknek egymás közti külömbségét.

«Taine tehát elismerte az általános psychologia alapvető elemeit s azon befolyások alatt kezdte tanulmányozni változásaikat, miket a hely, a környezet s az időpont gyakorolnak rá.» Legillusoriusabb e tényezők közt a faj, melynek jellemvonásait a környezet idővel át is alakítja, s melynek hatását ma már egyenesen tagadja az evolutio tana; csak Spinozára, erre a portugall zsidóra kell gondolnunk, kinél nagyobb metaphysikus nem létezett, pedig a sémi faj nem rendelkezik metaphysikai képességgel, — vagy Shaksperere, kiről azt mondogatják, hogy Francziaországban nem születhetett volna, holott ma némely angolok kelta származásúnak vitatják. A környezet befolyása sem feltétlen: mennyire ellentállhatni ennek, bizonyítják a hollandi festők, kik egy nap se feküdtek le, hogy az ágyú dörgését ne hallották volna, s mégis mindig békeélet genreképeit festették; különben a természettudósok e pontban sem oly ridegek mint Taine s elismerik, hogy a *milieu* saját követelményeinkhez alkalmazkodik, módosúl. A *milieu* hatását nem tagadja ugyan feltétlenül az evolutio tana, de igen csekélyre szorítkoztatja: annál

inkább elismeri azonban az időpont, a *moment* hatásának fontosságát s Taine tanainak minden esetre ez a legmaradandóbb része. Igaz, hogy ebben is aztán oly túlságig ment, miszerint minden mű őt csak mint kortörténelmi adalék érdekelte, pedig az irodalomnak nemcsak mint a társadalom kifejezésének van létjoga, hanem ép oly önálló létjoga van mint magának a társadalomnak, a vallásnak. A költők s művészek nem krónikákat akartak írni műveikkel, hanem bizonyos ideál, a szép megvalósítására törekedtek, miként bennünket is művük olvasása közben nem az érdekel első sorban, mily kedélyállapotát találhatjuk meg benne X. Leo vagy Pericles egy kortársának, hanem mennyi van benne saját gondolatainkból s érzéseinkből, vagyis minmagunkból. Mind e közben pusztán constatálásra szorítkozott Taine, legalább így állítá, bár ez nála is ép úgy csak negélyezés mint a természettudósoknál: valamint ezek a nagy természet vizsgálása közben hymnusokra ragadtatják magokat a természet csudáiról, ép úgy Taine is vagy magasztalt vagy pedig elitélt, de mindig itélt. Később, mikor az *École des beaux arts* tanára lett, belátta, hogy ennek nyílt bevallása elől nem térhet ki s miként mestere tette volt, ő is bizonyos elvi támaszpontot keresett. Ő, ki addig oly megvetéssel illette az előzetesen fölvett elvekből kiinduló régi æsthetikát, bizonyos rangfokozatot állított fel most, melynek értelmében valamely mű értéke a benne rejlő jellemvonások «állandóságától s általánosságától» függ, a mint ezt hajdanában maga Boileau is tanította már. Függ továbbá a jellemvonások «jótékonysági fokától». Mert Taine, ki régebben azt hirdette, hogy a művészre nézve szép és rút, kártékony és jótékony nem létező dolgok, most másik végletbe csapva összezavarja a morál s a művészet köreit, Dickenst Shakspere, Richardsont Balzac fölé helyezi. Ez betetőzése æsthetikájának a *művészet ideáljáról* tartott előadásokban, melyek kritikai pályájának végpontját képezik, minthogy azóta a történetírás terére tért át. «Nem csudálkozhatni tehát eléggé azon, hogy Taine nevére és műveire mernek hivatkozni azok, kik azt állítják, hogy a kritikának nem kell törődnie a művek szépségével, csak *jelentőségével* kell foglalkoznia.» (V. ö. *Critique scientifique*, Nouvelles Questions.)

Taine a kritikát Geoffroy Saint-Hilaire és Cuvier tanaira alapította volt. Brunetière kedvenczei, Darwin és Hæckel eszméi segélyével szándékozik helyébe egy ujabb, helyesebb elméletet alapítni. Ezt fogjuk találni előadásainak negyedik kötetében, melyet a jövő év végére, illetve 1892 elejére igér: a most decemberre igért 2-ik kötet a műfajok evolutiójának törvényeit fogja fejtegetni, az azután megjelenendő 3-ik pedig egyes műfajok fejlődésének s tönkremenésének, illetve átalakulásának történetével fogja eme törvényeket illusztrálni. A ki e kötetek tartalma felől bővebb felvilágosítást óhajt, megtalálhatja a most ismertetett kötet bevezető részében. Nem rendelkezem térrel részletesebb megbeszélésükre,

bár ettől, ha a discretio is erre nem kötelezne, nehezemre esnék tartózkodni, minthogy elég szerencsés voltam az említett előadásoknak rendes látogatója lehetni a mult tanévben Párisban. Ez ismertetés írása közben mindig előttem állt a nagynevű, férfikora delét élő conférenciernak elegans barna alakja, a pince-nez üvegén keresztül concentráltan hatoló éles tekintetével, ajka körül azzal a sarkastikus metsző vonással, disztingváltan élénk gesticulatiójával, átható hangjával s kissé dogmatikus modorával, fényes dialektikájával, melyre széleskörű ismeretei képesítik, s mely oly tekintélyessé, sőt rettegetté teszi tollát s melyben tán csak a szív s a képzelet hevének hiánya ha érezhető.

HARASZTI GYULA.

VÉGSZÓ *) AZ «ÁGIS»-KÉRDÉSHEZ.

Lázár Béla dr. e «Közlöny» múlt havi számában megkisérti védelmezni az Ágis-kérdésben elfoglalt álláspontját, igyekezvén az elhamarkodottság vádját, melylyel őt nem ok nélkül s minden személyes él mellőzésével illettem, reám visszahárítani. Magát a kérdést — s csakis ezt — elég fontosnak tartom arra, hogy még egyszer s végleg leszámoljak Lázár nézetével.

A szóban forgó drámák vizsgálatából levont eredményként első sorban én abbeli meggyőződésemet fejeztem ki, hogy Bessenyei *ismerte* Gottsched Agis-át. Erre nézve bizonyságúl felemlítém, hogy Bessenyei darabjában van egy szereplő személy — Agiaris, — mely Gottschednél igen, de Plutarchusnál nem fordúl elő; említettem továbbá Bessenyei darabjának egyes jeleneteit, melyek — bár csak körvonalaikban — emlékeztetnek Gottsched Agis-ának hasonló jeleneteire. E helyek felsorolásánál óvatosan jártam el, csupán «hasonlóságot», «nagyjából való megegyezést» emlegetve. Mást nem is tehettem, de az adatok összességükben így is eléggé meggyőznek arra nézve, hogy Bessenyei Gottsched feldolgozásában ismerkedett meg Ágis-a tárgyával. Az «igazándi» és «nem igazándi» Gottsched-hatás finom megkülömböztetésének mysteriumaiba nem merűltem akkor sem s ma sem háborgatnak.

Külömben azt Lázár is majdnem bizonyosnak tartja, hogy Bessenyei ismerte, illetőleg látta Gottsched darabját s megengedi azt is, hogy egyes külsőségeket átvett Gottschedtől, de ragaszkodik abbeli nézetéhez, hogy Bessenyei visszanyúlt a forráshoz s Plutarchus alapján dolgozott.

---

*) Legyen is már vége. Szerk.

Hogy mi szükség Plutarchusnak külön forrásúl felvételére, mikor constatálva van, hogy Bessenyei Gottsched Agis-át ismerte s a miben Plutarchusfal egyezik, mind feltalálható Gottschednél is, nem tudom megérteni. E fölvétel csak úgy volna indokolt, ha bár csak egyetlen, akármily kicsiny mozzanatra nézve kétségtelen megegyezést találhatnánk Bessenyei s Plutarchus Agis-a között szemben a Gottsched-féle darabbal. Ilyen pedig nincs egy sem; mert azzal, melyet felemlít, Lázár bizonyára csak tréfálkozni akart. Hisz Agis történetének egyik fő motivuma a szegénység elnyomása a gazdagok által, s erről ne lenne szó Gottschednél? Ott van mindjárt az első felvonás első jelenete, hol Agis ezeket mondja:

«Ich will in Spartens Staat Lykurgens Zucht erneuen,
Der armen Bürger Noth und Ungemach zerstreuen,
Dem Reichen Einhalt thun, der alles unterdrückt,
Was arm und elend ist...»

Ime Bessenyei «községet kínzó nagy uzsorásai»!

Én czikkecskémben sorra vettem Plutarchus elbeszélésének mindazon mozzanatait, melyeket Gottsched elhagyott, s constatáltam, hogy ezekre nézve nincs külön megegyezés Plutarchus és Bessenyei között. Ezzel szemben Lázár magyarázni igyekszik, miért mellőzte Bessenyei e mozzanatokat? Nos, ez igen hálás, szép thema lehetne abban az esetben, ha tudnók már eleve, hogy e részleteket Bessenyei tényleg mellőzte; de kérdésünk eldöntésére nézve fejtegetése teljesen irrelevans. Itt számba csak az jöhet, hogy Gottscheddel szemben Bessenyei és Plutarchus tényleg nem mutatnak külön megegyezést. Ezt állapítottam meg én, nem diadalérzettel s nem azért, hogy ezt a következtetést vonjam le belőle: ime, tehát (!) Bessenyei Plutarchust nem olvasta, hanem tárgyilagos nyugalommal s azért, hogy eredményként kimondhassam: ime, *nem bizonyítható be*, hogy Bessenyei Plutarchust olvasta! — Nyilván való, hogy itt Lázár maga követ el logikai kocsintást az én kontómra.

A dolog tehát Lázár védekezése után is így áll: nem bizonyítható be, egyetlen nyom sem utal arra, hogy Bessenyei Plutarchus Agisát olvasta, de constatálható magából darabjából, hogy Gottschedét ismerte; a végkövetkeztetést t. olvasómra bízom annak megitélésével együtt, igaza van-e Lázárnak, ha megmarad régi felfogása mellett, hogy t. i. Bessenyei Plutarchus alapján dolgozott s hogy Gottschedtől darabja látása alapján csak egyes külsőségeket vett át.

A mi engem illet, vallom régi nézetemet, hogy Bessenyei Ágisa szabad átdolgozása a Gottschedtől vett anyagnak, s azt hiszem, az irodalomtörténet véglegesen e nézet mellett fog megállapodni.

BINDER JENŐ.

Dr. NÉMETHY G. ÚR KRITIKÁJÁNAK KIEGÉSZITÉSE.

Vergiliusomban olyan segédeszközt akartam nyujtani a tanulóknak, melynek segítségével rövid idő alatt alaposan és értelmesen készülhessenek el a feladott leczkéből. — A legnagyobb gonddal és lelkiismeretességgel dolgoztam művemen, hogy a kitűzött czélnak megfeleljen. A kritika csak a fordítást mondja sikerültnek, a Függeléket pedig több szempontból szerfölött hiányosnak. Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, mint a Köpesdy-Tóth-Szilasi triummagistratus, nem válaszolnék a szerfölött hianyos kritikára, de mivel személyem a szellemi tekinteten kívül anyagilag is van érdekelve, ez egy okkal több, hogy kimutassam, mire nem terjesztette ki a kritika figyelmét.

Vergiliushoz praeparatiót Tóth tanár úr készített, *teljes szótárt* Dávid István és dr. Fodor Gyula úr írtak, melyet Némethy úr e Közlöny októberi füzetének 614—615. lapjain ismertet és a kartársak szives figyelmébe ajánl. Némethy úr azt mondja Vergiliusom kritikájában, hogy ha akár a Dávid-féle irányhoz, a ki a «Tanulók könyvtárát» szerkeszti, akár a Köpesdy-féle irányhoz csatlakoznám, a mostaninál hasznavehetőbb segédkönyvet adnék. Megbocsátja nekem Némethy úr, ha *egyik irányhoz sem csatlakozom, mert* a magam irányát ép oly jónak, sőt sok tekintetben még jobbnak találom.

A *Dávid-féle irány* a Freund præparatióit követi, annak jó oldalai nélkül, nem alkalmazkodván a hazai viszonyokhoz ; és az egészről, ha jól emlékszem, Várkonyi Endre tanár úr a Phil. Közlönyben azt írta, hogy vásári munka: állításának megczáfolására senki sem emelte föl szavát. A «Tanulók könyvtárába» dolgozott Némethy úr is: lefordította Xenophon és Cicero egyes műveit, de bátran lehet mondani, hogy ez az egész «Tanulók könyvtárá»-nak egyedül sikerült része.

A *Köpesdy-féle irány* hibáira e közlöny novemberi füzetének 709—710. lapjain dr. Pruzsinszky úr mutatott rá alaposan. Szavai így hangzanak: (a tanulónak) «végig kell böngésznie mind az öt szakaszt, sőt nem egy tanuló tán azt sem fogja tudni, hogy ezt vagy azt a nehézséget melyik csoportban kell keresnie, hogy a kivánt felvilágosítást nyerhesse. Ugy tetszik nekem, hogy az ilyen præparatiók a könnyen kezelés és hasznavehetőség szempontjából csak nyerhetnének a tanuló kezében, ha az összes magyarázatok szintén sorról-sorra párhuzamosan haladnának a szöveggel». — Lejebb folytatja: «Az egyes szavakra nézve is volna ellenvető megjegyzésem. A főneveket és igéket ugyanis közelebbről kellene jelezni, amott mellékelni kellene a nemet, itt pedig az averbo-t. Részemről egyenesen bajnak tartom, ha a fiú pl. egymásmellett látja minden közelebbi meghatározás nélkül a «latus» és «malus»

szavakat és ezekről csak azt látja a præparatióban, hogy amaz «a hajó-oldala», emez pedig «árboczot» jelent.» (Lātus 3. széles; latus, ĕris, s. oldal 2. mălus 3. rossz, mālus, i, *hn.* árbocz és mālus, i, *nn.* almafa. D. K.) Továbbá így folytatja Pruzsinszky úr a 710. lapon: «A közelebbi meghatározás a szerzőnek csak egy tollvonásába kerül, a tanuló pedig meg lesz kímélve a felületes tanulástól. Vagy hogyan lesz képes tő szerint vagy conjugatió szerint megkülönböztetni az egymás mellett álló igéket, mint: remugit, involvit, concutit stb. Némi veszélyt látok továbbá abban, hogy az úgynevezett kifejezések minden magyarázat és átmenet nélkül egyszerűen a legszabadabb fordítással vannak visszaadva: itt czélszerű volna mellékelni az illető latinos szólásmódnak eredeti, ha nem is szószerinti, de legalább megközelítően hű fordítását.»

Ebből láthatja a tisztelt olvasó és a kritikus úr is, hogy miért nem vagyok hajlandó ehhez az irányhoz sem csatlakozni, és azt is látja, hogy a mit Pruzsinszky úr a Köpesdy-féle præparatiókban kifogásol és mint hiányt constatál, az én præparatiómban annak ellenkezője van, vagyis minden bőven és világosan meg van magyarázva. Az ő præparatiójukra aztán ráillik, hogy szerfölött hiányos. Itt kötelességemnek tartom kiemelni, hogy az említett hiányok daczára is, a Szilasi úr præparatiója különös figyelmet érdemel. — A másik kettő, a Liviushoz és Vergiliushoz írt præparatiók alig érik el a Bartal-Malmosi és a Pirchala-féle jegyzetek magaslatát. Mert nézzük a Liviushoz írt præparatiót; már az első lapon ezt találjuk: differt, elodáz; servat, meghagy. Biz ez szerfölött hiányos. *Odia* többes szám egyes szám helyett! ? Beh sokat nyer ezzel a tanuló! Tán ezt kellene mondani: többes szám, mert két félről van szó, a rómaiakról és a carthagóiakról. *Altaribus* többes szám egyes helyett. Ez egyenesen tévútra vezeti a tanulót. Azt kellett volna írni: ezt a szót a klasszikus írók mindig csak többes számban használták. — Lássuk az úgynevezett kifejezéseket, a 9-dik lapon: «*mirae artis in sollicitandis gentibus — fuerat:* csodálatos ügyesen tudta felbujtogatni a népeket». Szerintem föl kellene használni az alkalmat és a hol a latin és a magyar kifejezés fedik egymást, majdnem szóról-szóra fordítani. Én így adnám vissza: csodálatosan ügyes volt a népek felbujtásában.

Nézzük most a reáliákat; a 18. lapon a többi közt ez áll: *custodiae:* őrök a tábort körítő sánczokon; *stationes:* őrállomások a tábor kijáratainál. Hisz ez inkább a szóknak csak synonymicus magyarázata. Én Némethy úr kritikájának hatása alatt fáradságot vettem magamnak és ilyen szempontból vizsgálván át Vergiliusomat *háromszáz nyolczvanhárom* (383) *szót* találtam, mely ilykép van megmagyarázva. — Ugyancsak a 18. lapon ez áll: *Tagus:* a mai Tajo spanyolországi folyó (jó lett volna a kiejtését is kitenni; Tajo, ejtsd: *Taho.*). A liviusi præparatióban

előforduló Tagus-féle realiához hasonló realiákat én is nyujtok és pedig sok helyen sokkal részletesebbet és világosabbat, összesen 46 helyhez. Igy az I. énekben a 16. verssorhoz: *colo* igénél, 49. *ara*, 68. *penates*, 79. *accumbo*, 86. *Africus*, 101. *scutum*, 195. *cadus*, 131, *Zephyrus és Eurus*, 177. *arma Cerealia*, 215. *Bacchus*, 267. *cognomen*, 282. *togatus*, 337. *cothurnus*, 394. *ales*, 449. *foris*, *cardo*, 460. *Pergamum*, 475. *puer*, 480. *peplum*, 505. *testudo*, 648. *palla*, 651. *Hymen*, 686. *Lyaeus*, 701. *Ceres*, 726. *atrium*, 744. *Hyades*. — A II. énekben: 55. *Argolicus*, 115. *adytum*, 122. *vates*, 133. *vitta*, 146. *manica*, 175. *parma*, 226. *Tritonis*, 311. *Vulcanus*, 313. *tuba*, 430. *infula*, 441. *testudo*, 469. *vestibulum*, 482. *fenestra*, 577. *Mycenae*, 601. *Tyndaris*, 646. *iactura sepulcri*, 693. *intonuit laevum*, 800. *deducere*.

Tehát, jóllehet én 46 helyen a realiát, 196 helyen a kifejezéseket és 383 helyen a szókat synonymice megmagyaráztam, mégis Némethy úr csodálatos módon azt állítja, hogy szógyűjteményem nem biztosítja a tanuló értelmes előkészülését; — ellenben a Köpesdy-féle præparatiók, melyeknek nagy hibáira és hiányaira Pruzsinszky úr helyes gyakorlati érzékével alaposan rámutatott, dr. Némethy úr szerint elősegítik a tanuló tudatos előkészülését!! — Minthogy én a tisztelt kartárs uraknak 80 példányt küldtem széjjel, hogy alkalmuk legyen *személyesen* győződni meg munkám minőségéről, most soraim olvasásakor elővehetik, hogy szavaimnak a tényekkel való egyezéséről meggyőződhessenek.

Hogy Némethy úr, talán másnemű nagy elfoglaltsága miatt, művemmel csak felületesen foglalkozott, kitünik abból, hogy kritikájában 13 szempontot hagyott figyelmen kívül. Nem beszélt:

1. A munka *tiszta, szemet kímélő* és *hibátlan nyomásáról;*

2. az *olcsóságról* (11 ív csak 90 kr.), mert én nem az anyagi hasznot néztem első sorban, hanem a deákok érdekét;

3. az *időmegtakarításról*, melyet a tanuló művem használatával elér, a mennyiben minden szükséges dolog együtt van;

4. a *hosszúság és rövidség pontos megjelöléséről*, a mi a helyes olvasást elősegíti és biztosítja;

5. hogy *a főneveknél ki van téve a genus*, a mi a declinálást könnyíti;

6. hogy az *igéknél ki van téve a perfectum és supinum*, a mi a conjugálást könnyíti;

7. a *fő- és mellékneveknél és az igéknél* ki van téve *zárójelben az etymon*, a mi a szótanulást könnyíti, támogatván a memoriát;

8. a *vonzatról* igéknél, mellékneveknél (gen., dat., acc., abl.);

9. arról, hogy ki van téve, hogy valamely szó *csak költőknél* fordul elő, vagy *bizonyos értelmi színezéssel* vagy *átvitt értelemben* csak a költők használják;

10. hogy a szóknál adom az *eredeti*, *áthidaló* és leghátul *az auctor által használt jelentést*;

11. hogy 46 helyen az okvetlenül szükséges *realiákat* adom (mely pont azonban kibővítendő);

12. hogy *196*-nál több *kifejezést* megmagyarázok;

13. hogy *háromszáz nyolczvanhárom* (383) *szót synonymice megmagyaráztam*, a mi múlhatlanul szükséges az író gondolatainak alapos és helyes megértésére.

Ha dr. Némethy úr mindezt figyelembe vette volna, nemcsak a fordításra, hanem a «Függelék»-re is kedvező bírálatot mondott volna. Hogy irányom egészen helyes, bizonyítja ezt egyrészt dr. Pruzsinszky úrnak a Köpesdy-féle præparatiókra mondott itélete, másrészt a Fleckeisen által szerkesztett Neue Jahrbücher 10. füzetének 531. lapján olvasható sorok, a többi közt: «... dass *nur durch lectüre sprachgefühl* erzeugt und genährt werden kann, *nicht durch noch so eifriges betreiben der grammatik*, sowie dass vielfach im lateinischen und griechischen *gar zu wenig* gelesen wird» .... «reichliches und flottes lesen, *während dessen der lehrer nur da, wo es wirklich der mühe lohnt*, auf eigenthümliche formen, sätze und gedankenverbindungen usw. aufmerksam mache».

Most pedig, miként művem előszavában, újból ajánlom munkámat a tisztelt kartársak figyelmébe és jóindulatába, hogy esetleg a II. kiadásnál a reáliákról bővebben gondoskodván, a tanulók kezébe helyes irányú és kifogástalan segédkönyvet adhassak.

Zombor. DANIELOVICS KÁLMÁN.

HAZAI IRODALOM.

Poetika és poetikai olvasókönyv. Szerkesztette *Riedl Frigyes.* Budapest, 1889. Lampel Róbert. 218 l. Ára 1 frt 40 kr.

Sietek mindjárt megmondani, hogy e könyvet a Gregussé mellett legjobb költészettanunknak találom. A többivel való összehasonlítást egyszerűen mellőzve, e kettő közt abban látom a különbséget, hogy Greguss művének irodalmi értéke, Riedl könyvének pedig iskolai használhatósága nagyobb, a mint hogy Greguss *írta* költészettanát, Riedl pedig *szerkesztette* a magáét. Gregussnál az elmélet nagyrészben eredeti tanulmányok gyümölcse, s azért könyve az alapvető művek közé tartozik; Riedl eklektikus, a ki csak a feldolgozásban eredeti, de iskolai szempontból tán még jobb, hogy könyve nem alkotja egy egyéni rendszer

kiegészítő részét. Greguss művének tárgyalása sokkal elvontabb és szakszerűbb, úgyszólván deduktiv, mely a történelmi felfogást majdnem kizárja; azért a műfajok történelmi kifejlődése nem is részesül nála kellő figyelemben, mit pedig a tantervi utasítások méltán megkívánnak. Riedl könyve mind e pontokban ellentéte a Gregussénak, a többi poetikákat pedig irodalmi értékre nézve is felülmúlja.

Riedl újító eleme, ki már Rhetorikájában is szakított a hagyományos tárgyalással, felforgatta a régi chablonokat, induktiv módszert alkalmazott és az elméletet a lehetőségig redukálta. Poetikája is újítással van tele, bár nem az elméleti anyagra, hanem a formára nézve.

Legszembetűnőbb újítása az, hogy a rendszeres poetika előadását induktiv alapra helyezi s az elemzett példákból vonja el a kis terjedelemre szorított elméletet. Kérdés ugyan, nem lenne-e czélszerűbb már a VII. (illetőleg a VI.) osztályban inkább rendszeres mint módszeres költészettant használni s az összefüggő előadás gyakorlását nem hagyni egészen a legfelső osztályra; azonban e könyvben a módszeres feldolgozás oly diszkrét, hogy megkedvelteti magát és nem válik émelygőssé, mint annyi módszeres könyvben.

S én az inductio alkalmazásánál fontosabbnak tartom azt a másik újítást, hogy e poétika sokkal reálisabb az eddigieknél, nem az elméleten lovagol, hanem praktikus szempontokra ügyel, az általánosítást könnyedén elvégzi s ismét konkrét tárgyakra tér; elevenebb hangjával, frissebb színezetével, bizalomkeltő alkalmazkodásával pedig közvetlenül a tanulók szelleméhez és szivéhez férkőzik. Mindenesetre meglátszik a művön, hogy «az iskolában készült, azon szellemi kölcsönhatás alatt, mely érdeklődő tanár és figyelmes tanulók közt fennáll».

Riedl a megmagyarázásban valódi művész. Szemes találékonysággal tudja fölfedezni azon pontokat, honnan az elmélet a legkönnyebben közelíthető meg; kiinduló pontjai természetesek, példái szemléletesek és meggyőzők. Az ízléses és ügyes magyarázatnak számos példáját lehetne idézni, talán minden lapról. Vonzóan van megírva a fenségesről szóló szakasz s idevágó példái (Szózat, Fohászkodás, Tátra, Imre király, Toldi) szerencsésen vannak a magyar tanuló ismeretköréhez választva. Több újszerű s érdekes vonással van kiszínezve a monda tárgyalása, úgyszintén a verstani bevezetés; egyszerűen és szépen írja le a népköltést; sikerültek az eposzról és a népeposzról, valamint a leíró költészetről szóló részletek, bár az utóbbinál a Lessing törvényének fontosságát jobban ki lehetett volna emelni; világos végül a jellemzés meg az eszményítés magyarázata.

Az elmélet anyagát is másképep osztja be, mint az iskolai költészettanok általán; sok alkalmatlan terhet kidob és sok újabb vívmányt fölvesz. Egyáltalán Riedl modern író, ki halad a korral s a szakkutatás

újabb eredményeit fölhasználja. A külföldi szakírók közül Taine-t és Schopenhauert vallja mestereinek, s bár a poétikai vizsgálódás amaz újabb mozgalmaitól, mely Fechnerrel párhuzamban Scherer és Viehoff költészettanaiban kísérletez, távol tartja magát, de a magyar poétikai irodalomnak legújabb jelenségeit is értékesítette. Czélszerű újítás (Greguss után), hogy a bevezetésben röviden bemutatja a művészeteket. Nézetem szerint nem is volna szabad a középiskolából művészettani alapismeretek nélkül szárnyra bocsátani ifjainkat, hiszen az általános műveltségnek kevés fontosabb kelléke van ennél, és mostani tantervünk mellett csak a poétikával kapcsolatban lehet ez ismeretek nyujtására alkalmat találni. A művészetek körében okoskodva, eszméltetve kalaúzol Riedl is, mint Greguss, de a sok osztályozás helyett termékenyebb munka lett volna az egyes művészeteket behatóbban leírni. A mű végén a festészet és szobrászat külön és érdekes tárgyalásban részesül ugyan, de a függelék a többi művészetek rövid ismertetésének már nem adott helyet. Érdem az is, hogy a világirodalom sok kiváló termékének tartalmi kivonatát adja. Szépen ismerteti az ind drámát, a görögök drámai költészetét, elmondja Sophokles és Aristophanes néhány főbb darabjának meséjét, a görög dráma fősajátságait összefoglalja s egy csinos szakaszt az újkori dráma történetének, egy másikat a magyar szinköltészet fejlődésének szentel.

Ezek a könyv főbb újításai. De nekem úgy tetszik, mintha az újítással járó felforgatásnak meg az újító sietségének nyomai meglátszanának e munkán s mintha a gondolatok rendszereződése nem ment volna végbe teljesen. Az anyag kétségkívül igen jó, megérdemli a tökéletesítést, a könyv pedig a javított új kiadást. A szerző javító munkáját kivánom elősegíteni következő észrevételeimmel, megjegyezvén, hogy *Beöthy Zsolt* jeles birálatát, mely az *Egyetemes Közoktatásügyi Szemle* 1890. febr. 15-iki számában jelent meg, minden pontjában magamévá teszem s ugyanazért az ott felsorolt kifogások ismétlésétől lehetőleg tartózkodom.

Nagy hiánynak tartom azt, hogy e könyvben a költészet lélektani alapjai teljesen mellőzve vannak, pedig kivált a képzelet és érzelem szerepe és viszonya a költői alkotásban és a költői művek hatásában — olyan pontok, melyek elől az iskolai poétikának sem kellene már kitérni. Hiszen a stilisztika már az V. osztályban előlegez valamit a logikából, a mennyiben a «fogalom», «itélet», «következtetés», «inductio» és «deductio» fogalmait magyarázza; miért ne előlegezhetne a költészettan is a psychologiából némi elemi ismereteket a VII. (VI.) osztályban? Mert a lelki functiók működésének ismerete nélkül a poétika csupán a műfajok tana lesz s nem értjük az érzés, az ihlet, a képzelet fontosságát és törvényeit a műalkotásban. Egyébként Riedl csak követte Gregusst, ki a lélektani alapvetést maga is mellőzi költészettanában.

Másik főhiány az, hogy bár inductiv módszert használ, az inductiónak oly fontos műveletét, minő az elemzés, nem kezeli elég gondosan. Elvileg nagyon helyes eljárás az, hogy a műfajok elméletét előrebocsátott és elemzett példákból állítsa össze; de csak akkor volna igazán elmemozdító, ha a költeménypéldák jellemvonásait minden egyes darabnál kiemelné s ez analysisekből alkotná (vagy inkább alkottatná) meg az általánosításokat. Azonban tényleg igen kevés esetben jár így el. A legelső műfaj például, melyet vizsgál, a dal. Először bemutatja a dalköltés jelesebb képviselőit mintegy 17 darabbal (bár ezek közül némelyik, pl. a *Babiloni vizeknél*, *Búcsú*, alig mondható dalnak); minden költemény után következik a hozzá való *Elemezés*. A forma igen czélszerű, de épen ez *elemezések* azok, melyek nem felelnek meg a czélnak; legtöbb esetben bizonyos külső körülmények fölemlítésére szorítkoznak, elmondják például a költő életét, a költemény keletkezésének alkalmát, tesznek a szerkezetre vagy a versformára egy-egy megjegyzést, de a költemény lelkét sehol sem vizsgálják. A «*Hazámhoz*» cz. költemény után ez az egész «*Elemezés:* Szász Károly e költeményt 1857-ben írta, midőn Erdélyből Kún-Szent-Miklósra költözött». «A *J......hoz*» cz. költemény fejtegetése meg ez: «Arany e mélyen átérzett költeményt 1859-ben leányának, Juliskának írta, midőn egy ízben tapasztalta, hogy az hosszabb ideig feltünően szomorú volt». Minő becses adat volna ez, hogy belőle a költemény motivumát s érzelmi szövedékét megvilágítsa! Néha többet is mond erről, pl. a Kisfaludyaknál; de a költemények analysiséből csak annyit nyújt, hogy egyiknél megjegyzi: «Alaphangjára egészen elüt eddigi költeményeinktől. Gúnyos dal»; másiknál, hogy: «A költemény formája a szonett, az I. és II. versszak szembeáll a III-kal és IV-kel», a harmadiknál ennyi van az elemzésből: «Külalak: két-ütemű sorok (4. 4)», míg az Eötvös *Végrendelet*ének a szerkezetét ezzel írja le: «Az első versszak bevezetést képez». Az «elemzés» szép alkalmát nem ilyen mindenkitől tudott és maguktól érthető dolgok észrevételére, hanem a költemények szépségeinek éreztetésére lehetett volna kizsákmányolni, kimutatni bennök a költői eszme fogamzását, a motivumok szerepét, az ihlet természetét, az érzés igazságát, a hangulat játékát s különösen kiemelni az illető költemény saját szépségeit. Valóban, a ki tudja, minő nehéz épen a lyrai költemények analysise tartalmuk illó alkatrészei miatt, csak sajnálhatja, hogy épen e legkényesebb pontnál hagyja a könyv cserben a tanulót is, a tanárt is. E könyvnek minden érdemét felülmúlná az, ha e feladat elől ki nem térne, s lyrai darabok szép és magvas elemzésére nyújtana mintákat. Képeznünk kellene tanítványaink ízlését; szoktatnunk őket arra, hogy valamely költeménynyel szemben lehetőleg eltalálják a leghelyesebb álláspontot, szépségeit felfogják s róla véleményt tudjanak formálni. Erre lenne jó iskola

az «elemezés». A Riedl eljárása nem ez, s azért a dal jegyeinek végül való összefoglalása nem az elemzések önkénytelen eredményének tünik fel. Az ódai költemények tagolása kissé behatóbb, de nem igen megy túl a gondolatmenet vázolásán, a szerkezet némely sajátságainak feltüntetésén s egypár felvilágosító tárgyi megjegyzésen. Valódi módszeres elemzés egy sincs, csak könnyed észrevételek. A költői elbeszélésekhez csatolt æsthetikai jegyzetek odavágóbbak és találók, de viszont a balladák közül sok nincs érdemlegesen fejtegetve, V. Lászlónak pedig csak a szerkezetéről talál megjegyezni valót. Szerzőnk az elmélet némely részeiben egy-egy kiválóbb széptani irót is megszólaltat, így a Szózatnál Gyulait, a ballada és románcz párhuzamánál Beöthyt. Bár többször is merített volna ilyen forrásokból! Vagy a hol nem talált, avagy keresni sem akart ilyes kész fejtegetéseket, írhatott volna maga is, van neki ahhoz való tolla.

Egy meglepő és szerencsés leleménye az, hogy a lyrai költészet ismertetésének befejezése után egy külön szakaszt illesztett könyvébe ezen czímmel: *Petőfi Sándor élete költeményeiben.* Ez annál hálásabb gondolat, minél szorosabb az összefüggés Petőfi költészete és életviszonyai közt. Azonban az ide kiválasztott, különben jellemző darabokat csak életrajzi szempontból magyarázza, költői szépségükre nem mutat rá s Petőfi lyrai költészetének jellemvonásairól és irodalomtörténeti fontosságáról ismét nem tájékoz.

Beöthy bírálata különösen izlését emeli ki Riedlnek. Igazán erősebb benne a művész, mint a tudós, könyvében több az izlés, mint a logika, s bizonyos művészi hajlamoknak enged mint könyvíró is. Fejtegetéseinek mindig megvan a formájuk, de nem mindig szabatosak. Szereti az ujságot, keresi az érdekest és nem okvetetlenül a fontosabbal, hanem a tetszetősebbel foglalkozik szivesen. Innen vannak művében bizonyos aránytalanságok, hogy pl. némely műfajokat (novella, rajz, genre, népszinmű, rhapsodia) egyenesen mellőz, másokat bőven tárgyal. A hol elemében van, szépen és részletesen beszél, másutt sovány megjegyzéseket vet oda. Tetszik neki az a gondolat, hogy könyve az ind drámát is felölelje, s e ritkasággal sokkal huzamosabban elfoglalkozik, mint az egész újkori drámával, minden Shakespearet, Molièret és Schillert beleértve; az ind dráma ismertetése még a magyar drámáénál is jóval terjedelmesebb. Már a regény tárgyalása igen hiányos, két lapra van szorítva. — Az Odysseiát kilenczszer akkora terjedelemben mutatja be, mint az Iliászt, pedig az Iliász mintaszerűbb epopœia. — Sikerült az Iliász és Odysseia eszméltető párhuzama, de az eposzi, regényi és drámai jellem összehasonlítására nem ér rá. — A művészi izgatott temperamentum lehet oka annak is, hogy meghatározásai sokszor nem szabatosak, kifejezései sem mindig pontosak. Részemről nem

tudok lelkesülni az ilyen coordinatiókért: «A dal inkább egyszerű, szelid érzelmeket ad elő, az óda a lelkesedés tolmácsa, az elegia panaszos hangu». A dal is lehet panaszos. — Sem a hangulatosság formulázását nem fogadhatom el: «Valamely műtermékben akkor van hangulat, ha az egyes részek ugyanazt a hatást teszik, mint az egész.» Vannak merőben hangulattalan képek, melyeknek egyes részei ugyanazt az unalmas hatást teszik a szemlélőre, mint az egész; viszont igen hangulatos képekben erős contrastok vannak. — S vajjon a népdalnak épen ez a három lényeges sajátsága van-e: egyszerűség, őszinteség, közérthetőség? Tévedés az, hogy a vígjátékban a hős győzedelmeskedik, az ellenpárt pedig bukik; gondoljunk csak Tartuffe-re. Hibás értelmezés ez: «Alakilag kötetlennek mondtuk a prózaíró előadását, mert verstani szabályok a prózaírót nem *kötik* mint a költőt.» A «kötött beszéd» és «kötetlen beszéd» elnevezésekben nem arról van szó, hogy a verstani szabályok a költőt kötik (vagy kötelezik)-e, hanem, hogy az előadást kötik-e meg? Hibás fogalmazás: «A költemények versmértéke a kellem szépségéből való.» — Kétértelműség és germanismus van ebben: A «művészeteknek közös fősajátságuk, hogy mindannyian valami szépet állítanak elénk». Ez könnyen úgy érthető, hogy szépet ábrázolnak, s ennyiben nem igaz, mert a művészetek rútat is ábrázolnak; a szerző bizonynyal úgy gondolta, hogy szépet fejeznek ki, s ez igaz, mert a mit a mű ábrázol, lehet ugyan rút, s a mű maga mégis lehet szép, — de miért nem mondta akkor így? — Nem szabatos beszéd, hogy a verstanban a költemények alaki sajátságait vizsgáljuk, a tulajdonképeni költeménytanban pedig tartalmi sajátságait; hiszen a vers az alaki elemek közé tartozik ugyan, de szorosan véve nem alakja a költemény tartalmának, csak a belső forma (kompoziczió s műforma) lehet a költemény igazi alakja. — Továbbá Riedl szerint tartalmuk szerint osztályozzuk műfajokba a költeményeket; de hiszen akkor minden szerelmi tárgyú költemény, dal, dráma, regény, egy kategoriába esnék!

Tömegesebb megjegyzéseim vannak a művészetekről szóló bevezetésre. Mindjárt azt hiszem, hogy az 1. szakaszt czélszerűbb lett volna a 2. és társai után tenni; mert a költészet legeslegelső sorban művészet és csak miután a művészet ágai közt be van mutatva, azután lenne helyén a másodlagos szempont szerint mint nyelvbeli előadást tekinteni s viszonyát az előző tanulmányokhoz, főleg a rhetorikához és stilisztikához, megvilágítani. Ennél azonban lényegesebb s az elméletbe vágó kifogásaim is vannak. Nagyon rábizza magát Taine és Greguss rendszerére, s ennek egyik következménye az is, hogy csak öt művészetet ismer, a mimikát mellőzi. Csupán egy jegyzetben érinti s el is üti azzal, hogy némelyek hatodik művészet gyanánt a szinészetet sorolják fel, de a szinész műve nem maradhat fen az utókor számára, mert személyéhez van

fűzve, vele elenyészik; ezért nevezik a szinészetet (valamint az éneket is) másodrangú művészetnek. Előre bocsátván, hogy a szinészet és mimika nem egészen azonos dolgok, a mimikát nem lehet a fő művészetágak közül kirekeszteni s második sorba, mintegy a reproduktiv művészetek közé degradálni, a mért a mimikai alakítás eddigelé kevésbbé hagyományozható mint a zenemű vagy a költemény. Hiszen ezek is csak addig vannak életben, a meddig előadják őket s minden újabb élvezéskor feltámasztásukra, reprodukálásukra van szükség; szerencséjük az, hogy ők leírhatók s később is bármikor előadhatók, a mimika pedig ilyen állandósító (és sokszorosító) segédeszközzel még alig rendelkezik (choreographia) és csak az eleven hagyományozásra van utalva. E körülmény, fejlődésének nagy kárára van ugyan, de művészeti voltát nem alterálja.

Szerzőnk sokat foglalkozik a művészetek osztályozásával; csinál erre háromféle lajstromot. Az első táblázatban «főszempont a művészet anyaga». Igen, de akkor minek ismétli két művészetnél is ugyanazt az anyagot, mondván; «építészet (kő), szobrászat (kő vagy érez)»; kőépület és kőszobor közt hogy tudunk ez osztályozás szerint különbséget tenni? Ha az osztályozást az anyag különféleségei szerint végezzük, építésnek és szobrászatnak egy rovatba kell esniök. A művészetek másik felosztását «anyaguk közege (tér és idő) szerint» eszközli, s azt tanítja, hogy a térbeli művészetek láthatók, az időbeliek hallhatók. Mit csinálna a mimikával, mely a térben jelentkezik, de az időben fejlődik s ez időbeli fejlesztést mégis látjuk és nem halljuk? Átveszi Gregusstól (és Tainetől) a tárgyas és tárgyatlan (csak azt nem mondja, hogy: utánzó és nem utánzó) művészetekre való felosztást is. Pedig e felosztás tarthatatlan. Való ugyan, hogy az ú. n. «tárgyatlan» v. «alaki» művészetek alkotásairól nem mondjuk, hogy pl. ez a dóm vagy ez a szonáta ezt vagy azt a dolgot tárgyazza, de viszont azt sem ismerhetjük el, hogy tartalmukat a puszta merő alaki összhang alkotja, ellenkezőleg van igen jelentékeny eszmei tartalmuk, mely a kellem vagy a fenség jellemét tudja magára ölteni. — Elvégre a három felosztási szempont közül nem emeli ki, melyik a legfőbb, pedig egyenrangú felosztási alap nem lehet három is. Úgy tesz, mint Greguss, a ki végül kombinálja az ő kétféle osztályozását s azt mondja, van képző és alaki (építészet), képző és tárgyas (festészet, szobrászat), szóló és alaki (zene), szóló és tárgyas (költészet) művészet. E kombinláczióban ismét két művészet szorul egy rubrikába (festészet és szobrászat), melyeknek elméleti elkülönítése pedig a Lessing-utáni æsthetikának nem utolsó vívmánya.

Őszinte köszönetet mondok a szerzőnek, hogy verstani nézeteimet szintén szives figyelmére méltatta s többek közt elfogadta az ütemegyenlőségtörvényét, magáévá tette azt a szabályt, hogy legszebb a vers, ha a

kevéstagú ütembe hosszú szótagok, a három-négy tagúakba pedig rövid szótagok kerülnek s velem tart abban is, hogy a magyar ritmikai szerkezetnek általán első fele a tagoltabb, továbbá, hogy a ritmusi hangsúly az «időmértékes» verselésben is szerepel, viszont az időmérték a magyar versformákban is. Épen azért sajnálom, hogy egyéb tételekre nézve is nem találkozhattunk, hogy például nem használja fel az ütemfeleződés elvét, mely pedig az ütemértékekre nézve fontos tételek kulcsát képezi; hogy az ütemegyenlőség elismerése mellett mégis elhagyja az ütem meghatározásából az időmérték egységének oly lényeges elvét. «Az ütem — úgymond — a versnek oly alkotó része, melyben egy hangsúlyos szótag után egy, két, vagy három hangsúlytalan sorakozik.» Egyszerű szótagcsoport-elmélet ez így. Miért és mikor egy, mikor kettő, mikor három? minderre az ütemaprózódástan adna felvilágosítást. Ellenmond magának akkor is, mikor az idegen versformák «láb»-ait *időmértekes ütemek*nek nevezi; vajjon lehetséges-e nem időmértékes ütem is? «Időmértékes ütem» oly pleonasmus, mint «fagyos jég». Különösen zavarólag hat rám, hogy az irodalmunkban divó versfajokat nem ritmikai karakterük és nemzeti sajátságaik szerint osztja fel, tehát három csoportba: nemzeti, görög és német formákra, hanem a verselő módszer, a prozódia alapján két csoportba: nemzeti és időmértékes versekre. Pedig azt a hármas felosztást nemcsak én vallom, hanem sokan vallják, például Gyulai Pál is, a kit épen nem vádolhatni azzal, hogy az én nézeteimben el van fogúlva. Nemzeti vers — időmértékes vers: ez semmi ellentét. Emleget ugyan idegen verseket (24. l.), de azt állítja, hogy ezeket a latin költészetből vettük. Sehol sem tanítja, hogy a nyugoti nemzetektől is vettünk át modern versformákat, melyek szintén «időmértékesek». Még a hol a «rímelő mértékes versek»-ről (értsd: nyugati versformákról) beszél is, azt mondja róluk, hogy eredetileg a görög népköltés formái voltak, majd a görög műköltés alkalmazta őket, mi meg átvettük és rímesen használjuk. Ez a tanítás sem ritmikai, sem irodalomtörténeti szempontból nem igaz. Az ú. n. «rímes-mértékes» versformák, ú. m. a rímes trochæus, jambus stb., pl. a *Szózat*, a *Hymnus*, a *Hazámhoz*, *Széchényi emlékezete* formájának eredetijét nem a görög, hanem a német költészetben találjuk fel, német zenén alapulnak; a mult században nem is klassziczistáink honosították meg őket, hanem azon íróink, kik vagy egészben vagy nagy részben nyugati hatás alatt állottak: Ráday Gedeon, Földi, Verseghy, Kazinczy, Szemere Pál stb. S e nyugateurópai versrendszer nemcsak független a klasszikaitól, hanem irodalmunkban még fontosabb is nála, s ugyanazért nem lehet egyetlen féllapnyi paragrafusban végezni velök. A klasszikai versforma jó volt stilgyakorlatnak s 1830 körül már kiment divatból: a nyugati versformák folyton részt vesznek költészetünk életműködésében, s Petőfi költészetének ³/₄-ed része jambus

és trachæus, Reviczkynek pedig egész «Magány»-ában nincs egy magyar forma sem. Ilyen roppant terjedelmű s életben levő versrendszert nem volna szabad összevonni az antik formákkal, és oly igen alárendelt helyzetbe útalni.

Egyéb észrevételeim a verstani részre: Helyes, hogy a verstant a ritmusra alapítja, de midőn a ritmus lényegét a rendes ismétlődésben látja, igen tág fogalomhoz jut s tényleg a *Mátyás anyjá*nak elemzéséből annyiféle ismétlődést von el (gondolatok, szókezdő mássalhangzók, szóvégi magánhangzók, szóvégi magán- és mássalhangzók, hangsúlyos szótagcsoportok ismétlődése), hogy ezek szerint az alliteráczió, asszonanczia s a rím is csak a ritmus egy-egy faja volna. — Az ütem sajátságait hat pontban sorolja fel. Nem lehetne-e az észleletek e merő coordinálása helyett szervesebb formába foglalni az eredményeket? — A 20. és 21. l. Petőfinek 2, Aranynak 1 trochaikus versét, és Petőfinek 1 jambikus versét a magyar vers példái közt idézi. — «Rég veri már a magyart a teremtő» nem tiz-, hanem tizenegytagú sor. — A mórát csak az «időmértékes» verseknél tanítja, pedig ha az ütemfeleződés elvét figyelembe venné, a magyar versekben is rájöhetne a mórákra. Mert a móra nem prozódiai, hanem ritmikai fogalom, értékét nem szótagban, hanem hangjegyben fejezzük ki (1/8 taktus) s előfordul mindenféle verselésben. Az sem való ennélfogva, hogy mórának azt az időtartamot nevezzük, melybe egy rövid szótag kiejtése kerül; attól függ, 1/8 értékű ritmusi helyen áll-e az a szótag? A syllaba brevi brevior bizony rövidebb egy móránál. — Az sem mindenkor igaz, hogy a hosszú szótag két időegységgel, két mórával egyenlő. A cyclicus dactylus hosszú szótagja rövidebb mint a többieké. — A cycl. dact. mellőzése a logaœdi sorok tárgyalásánál boszulja meg magát, mert kénytelen ilyen meghatározásokat adni: «A kisebb alcæusi sor két daktylus és két trochæusból alakul», a mi pedig ama tétele alapján, hogy a daktylus 4 móra, a trochæus 3 móra, oda megyen ki, hogy a görög sorok különböző taktusnemekből vannak összeszerkesztve. — A görög kompozicziók közös sajátságául csak azt említi fel, hogy nem alkalmazzák a rímet. — Nem ismerem el, hogy Sylvester János az *Új testamentum* fordítását igen kezdetleges distichonokkal nyitja meg; sőt ellenkezőleg, a Sylvester versei meglepően sikerültek, úgy hogy Barótiékig nem multák őket felül. Mások voltak azok (Libécz, Heltai, Foktövi stb.), a kik a distichont nagyon kezdetlegesen írták. Persze ha Sylvestert hibásan idézzük: «Az kit igért *ime* . .» (e h. *íme*), akkor döczög a verselés (28. l.)

Szöveghibák többször is akadnak az idézett versekben. Ilyenek «A magyarokhoz» cz. ódában: Nem látod a *boszús* egeknek (e h. *bosszús*, ezt kivánja a versforma is), S *a* világot ostromló töröknek; Kölcseynél 94. l. Szél kele most mint sír szele *kel* (e h. kél), vésd jól *kebledbe* (e. h.

kebeledbe), Aranynál 93. l. Kivánsz nagy *reményt* e h. *nyereményt; Széchényi emlékezeté*ben állandóan *Széchenyi*t ír. Különben e költemény inkább vegyes faj s nem kellett volna az ódák élére tenni; ódai lendületet inkább a végén kap.

Alig szükséges hangoztatnom, hogy mind e hiányok keveset nyomnak a könyv jelességei mellett. Könnyen kiigazíthatja őket az első kiadást használó tanár addig is, míg a szerzőnek alkalma lesz a tökéletesített kiadást közrebocsátani. Hogy erre mielőbb rákerüljön a sor, őszintén kivánom. NÉGYESY LÁSZLÓ.

M. Annæus Lucanus élete és művei. Doktori értekezés. Írta *Richter László* főgymn. tanár. Nyitra 1890.

Doktori értekezéstől, melynek czélja egy tudományos egyetemi *gradus* elnyerése, joggal elvárhatjuk, hogy valamely kérdést önállóan tárgyaljon, s ha elfogadható új eredményre nem is jut, legalább a szakirodalom teljes ismeretéről tanúskodjék. Sajnos, az előttünk fekvő munka e követelményeknek nem felel meg.

Már kezdetben bizalmatlanul forgattam kezemben e munkát, mely 35 lapon akar elbánni oly nagy terjedelmű themával, mint Lucanus életrajza és összes műveinek ismertetése. Balsejtelmeim valósultak is: csakhamar meggyőződtem arról, hogy ez értekezés minden önállóság nélkül való, és mivel abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a Lucanusra vonatkozó főbb munkák jórészt rendelkezésemre állanak, rájöttem arra is, hogy a szerző még a szakirodalmat sem ismeri kellőleg.

Az első fejezet az *életrajzi kútfőkről szól.* Ebben a szerző megelégedett azzal, hogy *Weber* «Vitæ Lucani collectæ» (Ind. lect. in Acad. Marburgensi 1856/7) cz. munkáját kivonatolta a nélkül, hogy a forrásokat magukat tanulmányozta volna. A Suetonius-féle *vita* tárgyalásánál teljesen ignorálta Reifferscheidet, kinek «Suetonii præter Cæsarum libros reliquiæ» czímű ismeretes kiadásában az 50—52. lapon megtalálta volna ez életrajz bő kritikai jegyzetekkel kisért szövegét és a 392—394. lapon a «Quæstiones Suetonianæ» cz. fejezetben az ide vágó forráskritikai tudnivalókat. Richter úr e helyett megelégedett az idézeteknek Weberből való egyszerű kiirásával s e miatt nem kerülhetett ki több szánalmas botlást. Mindjárt a 3. lapon így szól: «Hieronymus említi, hogy Suetonius művének *De poetis* czímű részében Terentius, Flaccus, Persius, Juvenalis stb. mellett Lucanus életét is adta.» Ez egyszerűen nem igaz, mert Hieronymus csak annyit mond az Eusebius-féle Chronica fordításában (tom. VIII. p. 7. Vall.), hogy az eredetit Suetoniusból és más nevezetesebb historikusokból vett adatok-

kal egészítette ki. Még furcsább, hogy Richter úr e szavaihoz jegyzetben idézi: «Isidorus Orig. VIII. 7. 1.» Látszik, hogy sohasem látta az idézett írót; hiszen Isidorus e helyt nem közöl egyebet, mint Suetoniusnak a költészet eredetéről szóló helyét. Az pedig már határozottan nevetséges, a mit a 4. lapon mond: «Vacca, Lucanus e legrégibb commentatora, *nem sokkal* Lucanus után, valószínűleg a *hatodik században* Kr. u. élt.»

A második fejezet, *Lucanus élete*, hasonló botlásoktól ment ugyan, de nem is egyéb, mint *Weber* már idézett «Vitæ Lucani collectæ» cz. munkájának és *Genthe* «De Lucani vita et scriptis» (Berlin, 1858) cz. doktori értekezésének jelentékenyen megrövidített kivonata az összes forráscitatumok egyszerű kiírásával. Hogy különben itt is mennyire kevéssé volt ismerős a legfontosabb segédeszközökkel, mutatja, hogy Roth «Suetonii quæ supersunt omnia» cz. kiadását «Deperditorum librorum reliquiæ ed. Teubner» czímen idézi.

A harmadik, *Lucanus művei* czímű fejezetnek az elveszett költeményekre vonatkozó részét az önálló kutatás legcsekélyebb árnyéka nélkül *Genthe* idézett munkájából írta ki, itt-ott hozzátéve valamit *Unger* «Quæstio de Lucani carminum reliquiis, Friedland, 1859» czímű értekezéséből. Új eredményre sohasem jut, de botlások nélkül itt sem szűkölködik. Így a 16. lapon ezt mondja: «Statius Lucanus egy másik művét, az Orpheát érti.» Tán elfelejtette Richter úr, hogy *Orphea* az *Orpheus* tulajdonnév görögös accusativusa? Az se való tudományos értekezésbe, hogy a 27—28. lapon a Pharsalia tartalmát mondja el, a mi legfölebb laptölteléknek járja meg. A 29. és 30. lapon nehány szóval üti el azt a fontos kérdést, miképen és mikor változott Lucanusnak a Pharsaliában kezdetben elfoglalt pártállása s hogy lett a Nero dicsőítőjéből a köztársasági szabadság védőjévé. Látszik, hogy nem ismerte *Friedrich* erre vonatkozó fontos munkáját «De Lucani Pharsalia dissertatio», mely a bautzeni gymnasium programmjában 1875-ben jelent meg. A 33. lapon kitünő verselését említi ugyan, de nem használta fel *Trampe* «De Lucani arte metrica, Berlin 1884» cz. finom megfigyelésről tanúskodó doktori értekezését. A 34. lapon 14 sorban szól a költő stilusáról, s bár idézi, mégsem használja fel *Berthold* «De Lucani elocutione» (Grimma, 1879) cz. programmját. Az æsthetikai méltatást a 31—33. lapon kísérti meg, a nélkül, hogy egy csomó régibb philologus nézeteinek idézésén kívül valami pozitiv eredményre is jutna.

Szóval a Richter úr munkája, mint meglehetősen gondatlan compilatio, a doktori értekezések minimalis mértékét sem üti meg.

Dr. Némethy Géza.

Középiskolai könyvek tára. Szerkeszti *Köpesdy Sándor.* I. *Magyar olvasmányok* a gymnasium V. osztálya számára, szerkesztette *Endrődi Sándor.* Budapest, 1891. 8-r. 152, 1 l. — *Magyar irodalmi olvasókönyv.* Szerkesztette *dr. Badics Ferencz.* I. kötet. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, 1890. 8-r. IV, 205, 2 l. — *Magyar irodalmi olvasmányok.* A görög nyelv pótlásaúl a gymnasium V. osztálya számára. Szerkesztette *dr. Jancsó Benedek.* Budapest, 1890. 2, 205, 2 l.

A magyar közoktatásügyi kormány javaslatát, mely szerint a gymnasiumi tanulóknak ezentúl szabadságukban áll a görög nyelv tanulása vagy nem tanulása, a törvényhozás elfogadván, e javaslat törvénykönyvünkbe czikkelyeztetett, mint az 1890. évi XXX. törvényczikk. Ennek alapján a magyar írók bővebb tanulmányozását tűzte ki a tanterv azok számára, kik a görög nyelvet nem tanulják.

Bevégzett ténynyel levén dolgunk, nem szándékunk a törvényhozás eljárását szóvá tenni, csupán a tantervnek arról a részéről, mely az eljárás következményeként a magyar classicai irány úttörőinek és betetőzőjének bővebb ismertetését követeli, kivánunk egyet-mást elmondani, tekintettel arra a három olvasókönyvre, melyeknek czímeit e sorok fölé írtuk.

A közoktatási tanács tanterve az V. osztályú tanuló számára (kik a görög nyelvet nem tanulják) Kármán, Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey verses és prózai műveit jelöli ki olvasandó anyagúl, hogy e művek szelleme átvezesse a tanulókat a görög világba, a görög szellem felfogási körébe. A classicai irány irodalmunkban, lehet mondani, vagy félszázadig uralkodott mint önálló irány s átalakította költészetünket tartalmilag és alakilag, mozgalmat indított nyelvünk művelésében, és a magyarság gondolkodásába, stylünkbe, kifejezéseinkbe új elemek vegyűltek. Az új irány hatalma előtt mintegy elnémúlt a francziások és népiesek iskolája, mely a külalakban egymástól alig is különbözött, csupán eszmékben, a melyeket feldolgozott. Nem volna helyén itt ez irodalomtörténeti tényről hosszasabban elmélkednünk, de annyit az alábbiakra való tekintetből múlhatatlanúl meg kell jegyeznünk, hogy a classicai irány művelői annyira beletanultak, a görögök és rómaiak gondolkodása körébe, hogy legtősgyökeresebb, legszebb szólamaink hátrálni voltak kénytelenek za oly kifejezések elől, a melyekben a görög mythologiából vett szóképek, tropusok, figurák, vitték a főszerepet. Görög istenek népesítették meg a magyar Helikont s a kilencz múzsa mindegyikének támadt udvarlója, a kik előtt csak az volt szép, a minek párját vagy eredetijét a régi görög írókban, vagy a rómaiak közűl főként Horatiusban megtalálták. Az volt a legnagyobb művész, ki mennél több classicai vonatkozással, mythologiai képpel tarkázta kifejezéseit, styljét. A formalismusnak az az iránya, mely Barótinál, Rájnisnál és Révainál még csak külső, a versmér-

tékre szorítkozó, Kazinczynál, Daykánál, leginkább pedig Berzsenyinél s Kölcsey ifjúkori műveiben (pályája első felében) már a lényeget, a belső szellemet is hatalmába keríti, hogy e ponton aztán visszahajoljon a nemzeti felfogáshoz, a magyar nép érzés- és gondolkodás-világához.

Ez írókkal való foglalkozás, ily szempontból véve, valóban megismertet bennünket a görög szellem eszményibb oldalával, megismertet a görög mythologiával, a classicai népek vallási felfogásával, de csak úgy, ha kellőleg elő vagyunk már e tanulásra készülve. Helyesebben szólva: ez írókat nem tudjuk megérteni, ha már kellő előtanulmányunk, képzettségünk nincs. Kármánról nem szólunk. De azt talán minden különösebb bizonyítgatás nélkűl elég egyszerűen kimondanunk, hogy Berzsenyinél nehezebben élvezhető magyar költőt nem ismerünk. Kazinczy epistolái és Kölcsey ifjúkori költeményei versenyeznek csak e tekintetben Berzsenyi műveivel. Kazinczy a legtöbb barátaihoz írt leveleiben epistoláit szükségesnek tartja jegyzetekkel kisérni s ugyanez a Kazinczy nem mindenhol érti meg Berzsenyit s nem szégyenli bevallani, hogy például a *Wesselényi hamvaihoz* czímű, különben egyik legszebb, legművészibb szerkezetű, legmagasabban járó, merész szárnyalású ódájának utolsó előtti versszakát nem érti, holott — mint írja — minden segédkönyvét összehányta, hogy ennek értelmével tisztába jöjjön. Erdélyi János, ki Berzsenyit beható bírálat alá veszi, Berzsenyinek a *Bacchushoz* írt műve első strófájáról azt jegyzi meg, hogy ebben Berzsenyi «mélyebbre hat Horácznál, ki még az akkori olvasót is megkímélette oly homályos és közajkon nem forgó eseményre (való) czélozgatástól, minő Rhæcusé, kiről Döbrentei sem szól, hanem magyarázgatja Bacchust meg Apollót, kit úgy szólván, minden jó keresztény ismer.»

De tegyük föl, hogy a mythologiai vonatkozásokat vagy a tankönyvíró vagy az előadó tanár fölvilágosítja: a mondatszerkesztések, kifejezések ama páratlan tömörsége, merész kapcsolata, genialis szökellése, újsága, ereje, valódi művészete, a hang és előadás ama szokatlansága, lángoló tüze, pathosa, fensége, a melyek egyenkint és összevéve annyi dolgot adnak az olvasó értelmének, a kor szelleme, melytől e művek elválaszthatatlanok, az író egyéniségének jellemző vonásai, a melyeket visszatükröznek, annak a férfiú törekvésének és hatásának magyarázatai, a kihez e vagy ama művében szól Berzsenyi — még mindig oly akadályt gördítnek az olvasó elé, a melyeket csak akkor győzhet le, ha meglehetős mértékű æsthetikai, philosophiai és irodalomtörténeti ismeretei vannak. Nem közepes ismereteket értünk s az értelemnek nem gyámoszlop melletti, hanem önálló, független, öntudatos működését.

Vajjon egy V. osztályt végzett tanuló, a ki *Toldit*, a magyar genienek ez oly specialis nyilatkozatát, a tősgyökeres magyar szellem-

nek e minden ízében annyira nemzeti remekét olvasta s tanulmányozta: megközelítheti e csak távolról is, nem mondjuk Berzsenyit, de Virág és Kazinczy műveit, Kölcseynek magas szempontból kiinduló birálatait, vagy azokat a fölötte fontos leveleket, a melyeket Kazinczy Berzsenyivel váltott ennek föllépte előtt, s még inkább, mikor a Kölcsey recensiója megjelent? Mit szóljunk még ahhoz, hogy a Kazinczy és Berzsenyi közt megindult levelezésnek olyan történeti háttere van, a melynek földerítése az V. osztályban maga több órát foglal el? De bármikép jár is el az előadó tanár: azt hiszszük, mindez az új irány semmi positiv nyomot nem hagy a tanuló lelkében, mert annyiféle segédeszközhöz kell folyamodnia a tanárnak, hogy csak valamennyire megértesse tárgyát, hogy utoljára a tanuló a fától nem fogja látni az erdőt. Megjegyezzük, hogy mindezt a szóban forgó írókra általánosan értjük. Hisz van Berzsenyinek is egy pár költeménye, a melyet bízvást olvastathatunk már az V. osztályban. Ugy szintén van Kazinczynak is számos levele, Kölcseynek nem egy kitünő prózai műve, a melyeket minden habozás nélkül kezükbe adhatunk s adtunk már eddig is V. osztályú növendékeinknek. De hogy ez írókkal *behatóbban* ismerkedjenek meg az V. osztályú tanulók: abban kétkedni bátorkodunk.

Mi nem találnók épen rossznak e tekintetben, ha költészetünk tanulmányozásában vissza felé haladnának a tanulók. Vörösmartytól kellene kiindulniok, a kinél csak a külső forma classicai, de a tartalom egészen nemzeti. S így kellene Bajza, Kisfaludy Károly, Kölcsey, Kazinczy, Virág, Kis, Dayka művein keresztűl lépésről-lépésre haladva megtenni az útat egészen Berzsenyiig, ki már áthajlik Vörösmartyhoz, kinek példaképe, hirnöke volt. E művek olvasásával bátran el lehetne egy évet tölteni s így valóban, mire irodalomtörténetet tanulnának: már megszerzik vala az előzetes ismereteket, s nemcsak külsőleg, de ifjú lelkük egész fogékonyságával ragadnák meg a jellemzőbb különbségeket, mert a haladás fokozatossága, az ismeretszerzés és értelemfejlesztés e legkifogástalanabb egyenességű mérő-ónja, vezérlene tanárt és tanulót egyiránt. Igy aztán sok oly magyarázat mellőzhető volna, a mi igy elkerűlhetetlen, mert a tanulók öngondolkodásuk útján is tudnának tenni néhány biztos lépést.

Ily szempontból tekintve a Badics, Endrődi és Jancsó olvasókönyveit: mi e könyveket természetesen elhibázottaknak tartjuk többé-kevésbbé. Ha pedig azt nézzük: mennyire tudták e művek szerzői a tanterv czélzatát megvalósítani: mingyárt ki is mondhatjuk, hogy Badics és Jancsó elég jól, Endrődi azonban oly gyönge compendiumot állított össze, melynél gyöngébbet hamarjában nem is tudnánk mondani.

«Az egyes darabokat — írja Badics az előszóban — úgy válogat-

tam össze, hogy ne csak magokban legyenek önállók, hanem egymásra kiegészítők, fölvilágosítók s együtt úgy az írók, mint ama küzdelmes kor törekvéseinek megismerésére jellemzők.» Igen helyes szándék, melyet elég sikerülten is valósított meg, úgy hogy általában épen az egymásra hatás, vonatkozás feltüntetése, az egyes írók művei közt való kapcsolatra rámutatás Badics könyvének legdicséretesebb sajátsága, melyben nem csak az Endrődi, de még a Jancsó könyve sem osztozik vele. A mi Kármán prózai müveit illeti: nem lehet szavunk ellene, hogy ifjúságunk ama kor törekvéseit mintegy közvetetlen közelből szemlélje s Kármán magvas és szép prózáját olvassa. A magyar művelődés-történetnek, kétség kivűl, legnevezetesebb adalékai ez értekezések, melyek az *Urania* bevezetésekép jelentek meg az I. és III. kötetben. Helyesen járt el Badics, hogy ez értekezéseket a maguk teljességében felölelte, helyesen azért is, hogy *A hazaszeretet* s *Az igaz barátság* czímű példázatokat szintén fölvette. Sőt a magunk részéről abbeli eljárását is helyeseljük, hogy Kármán — mint Badics írja — «ép oda vág, hova értekezéseivel». Kármán műveinek kiválasztása Badics könyvében legsikerültebb. Kevésbbé helyeselhetjük Jancsó szemelvényeit. Jancsó is fölvette a Kármán értekezései közül az *Urania* két Előszavát s a *Nemzeti csinosodásról* szóló értekezését, de a helyett, hogy a Badics helyes alapból kiinduló felfogásához tartotta volna magát (hogy t. i. a mit komoly fejtegetésben mond el az író, azt egy pár mesében mintegy játszva tanítja), megtoldja ez értekezéseket oly műtörténelmi dolgozatokkal, a melyek föntebbi észrevételeink szerint V. osztályú növendékeink értelmi fejletségéhez semmikép nem illők. «A műtörténelmi dolgozatokat — írja Jancsó — azért vettem föl, hogy a tanár alkalmat találjon egyet-mást általában, de különösen a görög művészet elemeiről elmondani tanítványainak.» Igaz, de miféle meglevő ismeretköréhez kösse a tanulónak ez egészen új ismereteket a tanár? Tud-e már egy V. osztályú tanuló, még a legjobb is, valamit általában a művészetekről, hogy épen a görög művészet elemeit vele megismertessük, holott ez az eljárás a görög világ bővebb ismeretét föltételezi? Azt hiszszük: e módszer nagyon alkalmas a sokat markol keveset szorít példabeszéd gyakorlati megvalósítására. Aztán miért akarunk mindent már az V. osztályban kezdeni, holott a túlterheltség elleni panaszok úgyis napi renden vannak? Miért akarunk egyszerre magyar irodalomtörténeti, mythologiai, régiségtani, æsthetikai ismereteket, s e mellett még művészeti tanulmányokat is mind az V. osztályú növendékekbe szorítani, holott a magyar nyelv tanárának a stilistika és gondolkodástan elemeivel úgy is nem csekély feladat ez osztályban sikeresen megbirkózni, ide számítva, hogy balladákat magyaráz s néhány sikerültebb lyrai költeményt fejteget, a melyekben a mű eszméje, tartalma, az

író egyénisége így is elég táplálékot adnak az ifjú léleknek. A kellő nyelvi és tárgyi magyarázatok mellett görög műtörténelmi fejtegetésekkel bővíteni akarni az 5. osztályú növendékek ismeretkörét: alig látszik helyes felfogásnak s nem hiszszük, hogy ez eljárás sikeres eredményt szüljön. Endrődi e tekintetben kevesebbel is megelégszik. Ő Kármántól két értekezést közöl, a melyeket a tanterv is megjelöl s mást semmit. Ez is tökéletesen elég arra, hogy az ifjúság fogalmat szerezzen múlt századi míveltségünk állapotáról, ha a tanár kellő utasításokkal, felvilágosításokkal kiséri helylyel közzel ez olvasmányokat, mert ezek nélkül meg nem érti a növendék Kármán komoly, mély elmű gondolatait.

Kármán prózai művei után, Kazinczynak Berzsenyivel váltott levelezéséből van néhány kiszemelve. E tekintetben határozottan Jancsó felfogását dicsérhetjük.

Jancsó két kis csoportot alakított e levelezés nehány fölvett darabjából, melyek közül az első csoportbeliek «nemcsak a két író között keletkezett barátság történetét adják elő, hanem oly kérdéseket is fejtegetnek, melyek kiválóan alkalmasok a nemzeties érzés erősbítésére. A második csoportbeliek pedig — folytatja Jancsó megjegyzéseit — mintegy elénkbe tárják Berzsenyi költeményei kiadásának történetét. A tanárnak nem sok fáradságába fog kerülni az ifjúság irodalom- és hazaszeretetére hatni a Berzsenyi költeményeinek kiadására adakozó kispapok példájával.» Nemcsak pædagogiai okokból kell helyeselnünk Jancsó eljárását, de tisztán irodalmi szempontból is. Kazinczynak 1810—1812. Berzsenyivel váltott levelei nemcsak a Berzsenyi műveinek kiadására vetnek világot: arra a korra is, melyben a «Romlásnak indúlt hajdan erős magyar» elhangzott. Ez olvasmányt tehát összekötheti a tanár magyarázata a Kármán műveinek olvasásakor adott magyarázataival s áthídalhatja azt a néhány évet, a mely Kármán említett műveinek és e levelek keltének éve közé esik.

Badics e leveleket három kis csoport szerint válogatá ki: családi élet, helikoni ünnepélyek, Kölcsey bírálata. Az elsőről nincs mondani valónk, ámbár Berzsenyi egyéniségét aligha sikerül csak valamennyire is megértetnie a tanárnak növendékével. A másodikat elhibázott dolognak tartjuk azért, mert ezek a helikon-ünnepélyek koránsem kimagasló mozzanatai irodalmunknak, mint némelyek vélik, s másfelül a mennyire irodalmunk történetének körébe vágnak. oly hátterük van, a mely egyedül indokolja a velük való foglalkozást, evvel a háttérrel azonban hírűl sem lehet az V. osztályban foglalkozni. Még kevésbbé helyeselhetjük a Kölcsey bírálatára vonatkozó levelek közlését mind pædagogiai, mind tisztán irodalmi szempontból. Berzsenyi magatartását irodalmunkban mindeddig egészen rosszul fogták fel épen a Kazinczynak ez ügyben írt levele nyomán. Badics szintén rosszul fogja fel, ha úgy hiszi, hogy a

«Kölcsey szigorú bírálata sujtotta érzékeny lelkét, úgy hogy búskomorságba esett». Még vastagabb tévedés van az Endrődi felfogásában, ki azt hiszi, hogy a Kölcsey «goromba recensiója az elkeseredett de különben is zárkózott ingerlékeny, epés vérű s — mint a levelek itt-ott mutatják — gyanakodásra nagyon hajlandó férfiút halálos bántalommal illette». Osztozik e balvéleményben Jancsó is, mint általában minden irodalomtörténeti kézikönyvünk. Berzsenyi 1816-ban roppant krisisen ment keresztűl, mi egészen kiforgatta önmagából. A hypochondria, mely régebben is meg-meglepte, testi rázkódásai következtében most egészen erőt vett rajta s ebből magyarázható, hogy ő a Kölcsey recensióját meg sem értette. Innen a képzelt sértés rendkívüli izgalmai, a melyeknek magyarázata messze vezetne bennünket, s azért csak ismételhetjük, hogy e nem eléggé tisztázott kérdést V. osztályú növendék előtt bolygatni semmikép sem tartjuk helyes eljárásnak. Endrődi még azt a levelét is fölveszi Berzsenyinek, melyet ez «betegsége után először ír Kazinczyhoz s a melyben a többi közt szomorúan vallja meg a nagy ódaköltő, hogy azt hitte, neki nem szükség tanulnia s nem is tanult». Mennyi balvéleményre, helytelen magyarázatra adott okot Berzsenyinek ez önbevallása: nem szükség fejtegetnünk.

Kölcsey prózai műveiből Jancsó és Badics czélszerűen, majdnem egyetértőleg válogatták meg szemelvényeiket. Jancsó, igen helyesen, fölvette *Védelem* a *P. J. számára* czímű mesteri művét is, a *Parainesist* ellenben mellőzte még pedig abból az egyszerű, általa is említett okból, mert annak a «közös irodalmi oktatás föltétlen tárgyának kell lennie s azért benne is van az e czélra szerkesztett olvasó-könyvekben». Endrődi ezt veszi föl, mellé még *Mohácsot* s a magyar nyelv ügyében mondott beszédét, mást nem. Ez pedig édes-kevés. Mivel a Kazinczy fölött tartott emlékbeszéd a magyar akadémiai szónoklatnak remeke s más felül annak a kornak, a melyben Kazinczy élt és működött, oly plastikus képét állítja szemünk elé, mely kellő magyarázattal kisérve, az ifjuság ismeretkörének bővítésére a legalkalmasabb s különben is összefüggésben van az előbbi olvasmányok tárgyával: ily czélra készült könyvekből ki nem hagyható. Endrődi meglehetős könnyedén járt el itt is. Badics a Berzsenyi verseinek recensióját is fölveszi, a melynek megértése nem V. oszt. tanulónak, hanem egy teljesen képzett ifjúnak is dolgot ád. Nem osztozhatunk Badics felfogásában, ki e művet is olvastatni kivánja az V. osztályban, abból indulván ki, hogy «Kölcsey bírálatának nem elég keserű hatását ismertetni, maga a bírálat minden magyarázatnál jobban megfejti a hatás okait». Épen nem áll: a bírálat maga meg nem fejti a hatás okát, ha Berzsenyi lelki állapotát nem ismerjük. Aztán ugyanakkor, mikor Berzsenyi költeményeit olvastatjuk — V. osztályban — s arra törekszünk, hogy ódái mennél közvet-

lenebbül hassanak a tanulókra, nem tanácsos oly bírálattal rontani a hatást, mint a Kölcseyé, vagy pedig annyira ellensúlyoznunk kell e bírálat hatását, hogy ha Berzsenyit fehérre mossuk tőle, akkor Kölcseyt feketítjük be. A Kölcsey bírálatában sok igaz van, de annak megítélése és méltánylása legfeljebb VIII. osztályú tanulótól várható, attól is csak okos vezetés mellett.

Még két más prózai darabot jelöl meg a tanterv, Salamonnak a «Török hódítás kora» czímű művéből t. i. a Hunyadiak korát, János és Mátyás szereplését; e részlet ellen nincs kifogásunk legfeljebb az Endrődi szemelvényei ellen, melyek ismét igen szűk marokkal vannak kimérve.

A mi ez olvasó-könyvek második részét illeti: ebben verses műveket találunk Baróti Szabótól, Révaitól, Virágtól, Daykától, Bacsányitól, Kazinczytól, Verseghytől és Berzsenyitől. Badics szemelvényei, véleményünk szerint, leginkább kiállják a kritikát a tanterv utasításának szempontjából is. Kevesebb művet ölel föl, s lehetőleg a könnyebbeket, Jancsó többet s nehezebbeket, Endrődi szemelvényei közül kihagynók *A poesis hajdan és most* czíműt, mely a legnehezebben érthető Berzsenyi összes művei közül és sem Badics, sem Jancsó nem vették föl. Jancsó Berzsenyivel végzi, Endrődi egyenesen Berzsenyivel kezdi. Mondanunk sem kell, hogy ez utóbbi eljárás megint a leghelytelenebb. Egyszerre a legclassicusabb költő műveihez vezetni az ifjúságot minden előgyakorlat nélkül: bizonyára, enyhén szólva, csak fölületesség. Nem tartjuk jó választásnak, hogy Jancsó Rájnisnak «Egy igaz magyar ruhába öltözött leánynak képéről» cz. versét is fölvette, mely nem is sikerült vers s egyáltalában nem anthologiába való; ellenben érdeme Jancsónak, hogy Virág több ódáját s épen a legjobbakat fölvette. Badics Berzsenyi művei után még Kisfaludy Károly *Mohács*át közli, aztán Vörösmartytól az Előhangot *Zalán futásá*hoz s néhány epigrammát. Ezek az utóbbi szemelvények mintegy kiegészítői kivánnak lenni a classicai irány műveléséről szerzett ismereteknek s így hézagpótlók. Kár, hogy Jancsó is nem vette föl legalább még e néhány darabot, inkább Berzsenyi művei közül hagyhatott volna ki helyettök néhányat, pl. a *Herczeg Eszterházy Miklóshoz*, *Kishez*, *B. Prónay Sándorhoz*, *A melancholia* stb. czíműeket.

A hogy a nevezett tankönyvírók magyarázatokkal kisérnek minden egyes olvasmányt s kiterjeszkednek nyelvi, tárgyi, irodalomtörténeti felvilágosításokra: eljárásuk többé-kevésbbé megfelel az eddigi gyakorlatnak s a tanítás módszerének is. Badics és Jancsó jegyzetei általában megfelelnek a jogos kívánalmaknak. A *Badics* jegyzetei mégis a tárgyban való nagyobb elmélyedésre mutatnak; összefoglalók, egymással vonatkozásban vannak s nem annyira szót, mint inkább szellemet, lelket

magyaráznak. Alig akad egy pár jelentéktelenebb botlás. Igy pl. pontatlan kifejezés: «a trójai háborút tartalmazó Ilias.» «*Bacchantinák*» — valószínűleg a szó német alakja után van képezve. A *thyrsus* nemcsak Bacchusnak vesszeje, hanem kíséretének és ünneplőinek is. A görög nevek írásában nem következetes. A *Jancsó* jegyzetei szétforgácsoltaknak tetszenek és sok feleslegest foglalnak magukban. Közkeletű latin szavakat is megmagyaráz, mintha olyan V. oszt. tanulókra is számítana, a kik tán a latin nyelv tanulása alól is fel lesznek mentve. *Plántálni, clima, cultura, stagnál, oraculum, summa, organum, poesis, cadentia, tropus, monumentum, orator, orthographia, interpunctio* («központozás!»), *elegia, industria, religio*, stb. — ily szavak csak ismeretesek egy V. oszt. tanuló előtt? Sajátságos, hogy Kármánnak egy latin idézetét — mely voltakép közmondás — nemcsak Endrődi, hanem Jancsó sem értette meg s így valóban ma-holnap el-kel nálunk egy latin-pótló olvasókönyv is. Kármán ugyanis a *Nemzet csinosodása* cz. czikkében azon panaszkodik, hogy szegénységünk miatt nem áldozhatunk a múzsáknak. «*Res sacra miser* — így folytatja — pironság kövesse azt, a ki ezen gúnvolódik. De nem háladatlanok a múzsák, bőven megfizetik szállástartásukat.» Endrődi így szól: «*A költészet (= res sacra; általában az irodalommal foglalkozás) szegény; vagyis nem szokott anyagi haszonnal járni.*» Jancsó ennyivel elégszik meg: «*res sacra miser = a szent dolog nyomorúságos, nem jövedelmes.*» Sem a Kármán gondolatainak összefüggésére nem ügyeltek, sem a latin congruentiára. A mondat így értendő: *miser* (a szegény ember) *res sacra est* (szent dolog).

A latin és görög szavak és nevek helyesírásában és alakjában is találkozik hiba Jancsónál: hipokrene, Alceus és Alkeos (vagy: Alcæus vagy görögösen: Alkaios), Rhadamenthos, Aegeus, Horatius *sabiniumi* jószága. (Ennek párja Endrődi «*tarentiumi öble*».) Hyppolitus (e h. Hippolytos) stb.

Kicsiség, de bizonyos szempontból nagy hiba, hogy Jancsó egy helyt Arany Toldi-jából helytelenül czitál: «Nesze a jus kölyök» (e h. itt a juss). Nem pontos kifejezés ugyancsak az ő jegyzeteiben, hogy Jupiter «*tekintetével* megremegteti az Olympost».

A 49. lapon Prometheust hibásan mondja *Thetis* fiának (Themis helyett?). Theseus és Pirithoos nem Persephone «*megmentésére*», hanem elrablására vállalkoztak. A Minotaurusról azt mondja: «Pasiphæ fia, kit Minos király a . . . labyrinthosba záratott stb.» — a nélkül, hogy megmondaná, hogy Pasiphæ épen a Minos neje volt. A Berzsenyi említette *Sabinán* nem Hadrianus ily nevű nejét kell érteni, hanem a Horatius 2-ik epodosában említett «*uxor Sabiná*»-t. Pontatlanság és határozatlanság azt mondani, hogy a *Luziáda* a Vasco de Gáma vezérlete-

alatt *elkövetett portugal hőstetteket* dicsőíti», mert ezt olvasva mindenki hadi tettekre gondol, nem tengeri vállalatra. *Pindar* nem «egyike a legnagyobb görög lyrai (óda) költőknek», hanem kétségkívül a legnagyobb ódaköltő. — V. osztályú tanulónak, a ki Liviust olvassa, legalább is felesleges az ily jegyzet: «Karthago pún város volt Afrikában, melyet a rómaiak leromboltak.»

De ez mind semmi az *Endrődi* botlásaihoz képest. Kivéve az egyes írókról adott rövid jellemrajzait: jegyzetei akár el is maradhattak volna egészen, mert épen semmit sem magyaráznak meg. Csak úgy találomra ide írunk egy párt. Berzsenyinek 1809. jan. 18-án kelt levelében előfordul e néhány szó: «Horváth és Sárközy urakat távolról ismerem». Erre Endrődi ezt jegyzi meg: «Kazinczy F. jó barátai Zalában és Somogyban». Mit ért ebből a tanuló, vagy akár tanárja? Nyilván nem tudja, hogy Sárközy Istvánról, Kazinczy régi jó barátjáról van szó, a kivel már fogsága előtt megismerkedett s a ki különféle megyei tisztségeket viselt Somogyban s mindvégig híve maradt Kazinczynak, levén azon a vidéken műveinek lelkes colporteurje. Hát Horváth? Erről talán tudhatná, hogy ez senki más mint Horváth Ádám. S különben ugyan-e két név már az előbbi darabban is előfordul, a hol Kazinczy kérdezősködik róluk: ott Endrődi minden jegyzetet mellőz. E jegyzeten kivül még két más apró, említésre sem méltó szó-magyarázat van függesztve Kazinczynak a Berzsenyivel váltott leveleihez s több egy betű sincs. Érdemes ily felvilágosítást csatolni a szöveghez? Bizonyára ez a semminél is sokkal kevesebb. Mit szóljunk a Kölcsey *Mohácsá*hoz függesztett jegyzeteire? Ha még azt sem teszszük fel egy V. oszt. tanulóról, hogy Themistoklesről, Miltiadesről, Remusról stb. nem tud annyit, mint a mennyit róluk két sorban el lehet mondani: akkor ugyan nem ilyen, de százszorta könnyebb szövegek valók számára. S ha Lafayetteről elmondja, ki volt: mi okért hallgat Washingtonról? Az meg épen mosolyt kelt, midőn Kölcsey a stoicismus és epikureismus híveit szem beállítja egymással és Endrődi a következő jegyzettel kiséri: «Stoa eredetileg = oszlop-csarnok, tornácz, hol Zeno görög bölcselő tanított, innen tanának neve stoicismus, hívei pedig: stoikusok». Reméljük, ebből csak megérti a tanuló, hogy kik voltak hát azok a stoikusok. Nem kevésbbé mosolyra indít, a mint a régi országgyűlések tanácskozási módját leírja. «Ha valamit elfogadott is az alsótábla — mondja — az még előbb, mielőtt a király elé terjesztették volna, a felső táblához került.» A tanulónak ebből józanon azt kell következtetni, hogy a mit most elfogad az alsó tábla (a képviselőház), az azonnal a király elé terjesztetik, mert Endrődi azzal vezeti be az épületes leirását, hogy a «régibb országgyűlések tanácskozásmódja nagyon eltért a mai képviselőházétól». Ha a felső tábla nem fogadta el az alsó tábla javas-

latát: úgy a javaslat vissza került a rendekhez. Mintha most mindez máskép volna! Minek az ily szószaporítás? Különben is ezt az előadó tanár élőszóval sokkal jobban meg tudja magyarázni. Salamon F.-ről helytelenűl mondja, hogy Pestmegye monografiáján dolgozik, mert Salamon Budapest mongráfiáját írja meg. Endrődi a maga kevés számú jegyzetei közt sem tudja a d rgést, mert pl. a 17. lapon bővebben szól Demokritosról, s azt mondja róla, hogy «a létező világ alapfeltételéűl végtelen mennyiségű atomot vett fel», — s a 81. lapon már csak ennyit mond róla: «Az atomismus elméletének tökéletesítője (Kr. e. 475 körűl szül. Abderában).» Előbbi jegyzete szerint pedig 460-ban született. Hasonlókép Pythagorásról a 68. lapon ennyi van mondva: «Görög bölcselő és politikus Kr. e. *550* körűl; de a 78. lap már ezt mondja róla: «görög bölcselő (*540*—500 Kr. e.) új világnézet s egy nagy államfentartó szövetség létesítője.» Mit ért ebből a tanuló? Aztán nem áll, hogy Orpheus kimentett Eurydikét az alvilágból, mert nyomban ismét elveszítette. Nem áll, hogy a Fabiusok egytől-egyig elhulltak a csatatéren, mert egy életben maradt. Nem áll, hogy Zeus fia = N. Sándor. Nem áll, hogy Theseus «a görög mondák *leghíresebb* hőse». Kölcsey Mohácsának e passusához: «Hősök, kik Achill sírján ábrándoznak, a Zeus fia mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak, Platonnal kezeikben halálra rohannak, üldöző hazájokért örömmel vesznek s több ilyenek: e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognának illeni?» — ezt jegyzi meg Endrődi: «A keletiek élénk képzelődése szülte regék, melyeket a rómaiak kibővítettek (!!!); összegyűjtötte őket «De rebus Alexandri magni» cz. Lucius Valerius; a német irodalom terén később mások is.» — A ki nem hiszi, hogy így van, nézze meg Endrődi könyvének 57. lapján. A Berzsenyi műveihez írt jegyzetei minden kritikán alul vannak és valószínűleg a legsilányabbak mindazok közt, melyek valaha napvilágot láttak. Ha Berzsenyi mythologikus szóképeit akarjuk felvilágosítani: nem elég a szóképben szereplő mythologiai személyről elmondani, hogy ki volt az, hanem meg kell mondani, hogy Berzsenyi illető helye mit jelent. Messzire vezetne bennünket, ha csak nagyjából szemlét is tartanánk e tökéletesen értéktelen jegyzetek fölött: azért csupán mutatóul hozunk föl egyet-kettőt. Vegyük a *Wesselényi hamvaihoz* czímű ódát. Az első versszak harmadik és negyedik sora így hangzik: «S hamvvedredet bús cypruással illeti Melpomeném zokogva». A Melpomene-re ezt jegyzi meg = tragikus és lyrikus költészet istennője, holott egyszerűbb volna neki a valódi nevén neveznie a gyermeket s azt mondania, hogy mivel Melp. a tragœdia múzsája (Kármán *Urania*-jánál úgy is elszámlálta mind a kilenczet, e kifejezés értelme: koporsódra bús cypruságat tesz zokogva gyászba borult múzsám, mely értelmet aztán az előadó tanár többfélekép va-

riálhat. Aztán a Melpomene magyarázata egészen el is maradhat, mert már föntebb említve volt; a hamvveder azonban megérdemelt volna talán pár sornyi felvilágosítást. — A 3-dik versszak két első sora: «Te mint az orkán s mint az olympi láng megráztad a góztorlatok alpesit». A második sort a közetkező jegyzettel kiséri: «Góztorlatok alpesit = rengeteg arányú felhőzet. Dagályos kifejezés.» Két megjegyzésünk van e pár szóra. Először: Berzsenyi a góztorlatok roppant magassága alatt tudatlanság és vadság szégyenítő nagyságát érti, a melybe, mint a villám a sötét felhőbe, Wesselényi szava és tette fényt árasztott; másodszor: Kölcsey is megrótta e kifejezést, de Berzsenyi felvilágosította s azóta senki sem tekinti ezt mai értelemben dagályosnak. Az 5-dik versszakban azt mondja Berzsenyi, hogy az ilyen derék férfiú pályája küzdés, de végre «talp alá szegi a chimærát». Az utolsó szóra megjegyzi Endrődi, hogy a Chimæra tüzet okádó szörnyeteg, elől oroszlán, közbül kecske, alul sárkány. Sokáig réme volt Lykiának, míg végre Bellerophon legyőzte. Ez mind igaz, de ebből a költői képet meg nem érti a tanuló, meg kellett volna mondani, hogy Berzsenyi mily értelemben használja. Az utolsó versszakhoz, a melyben a költő a nagy férfiúhoz esd: «Lebegj körültünk, légy szeretett hazád védlelke s óh add vissza fényes díszeidet deli magzatodban», megjegyezhette volna, hogy e kérés mennyire teljesült. Aztán a költemény eszméjét kellett volna pár szóval megvilágítania. Igy ujra ismételhetjük, hogy e jegyzetek akár volnának, akár nem, következőleg az egész olvasókönyv is jobb volna, ha egyáltalán világot sem lát. Azt a czélt, a melyet a *Jancsó*, de kivált a *Badics* olvasókönyve eléggé jól segít elérni, Endrődié meg sem közelíti. Köpesdy egész vállalata rossz csillagzat alatt kezdi pályafutását.

Sokkal lelkiismeretesebben látott dolgához Jancsó, még inkább Badics, kinek könyve számot tevő jelenség, s bár tökéletesnek az ő munkáikat sem mondhatni: egy új kiadással segíteni lehet hibáikon. Az írók rövid életrajzában a már említetteken kívül feltünőbb hibák nincsenek. Jancsó a Kazinczy életrajzában még legalább Kazinczy halálát jegyezhette volna meg s elmondhatta volna röviden, mily szűkös anyagi viszonyok közt élt. Berzsenyinél pedig, a kinek életrajzi adatai kézikönyveinkben meglehetősen rosszul vannak összeállítva, ki kell javítani, hogy nem 1805-ben, hanem 1803-ban volt az, mikor Kis János legelőször megtudta, hogy Berzsenyi versirással is foglalkozik. Úgy szintén Badicsnak is ki kell javítani azt, hogy Berzsenyi nem 1800-ban, hanem egy évvel előbb, 1799-ben nősült meg. Ezek azonban csekélységek. Fontosabb az, hogy mindketten elegendő felvilágosító jegyzetet adnak az olvasmányok mellé. Jancsó még röviden össze is foglalja a mű tartalmát, még a levelekét is, a mi bízvást elmaradhatott volna. Erre semmi szükség nincs. S ha már a prózai

olvasmányok rövid tartalmát összefoglalja: sokkal inkább össze kell foglalnia a verses művek tartalmát, mit meg elmulaszt.

A Berzsenyi műveinek magyarázatában ők sem jártak helyes úton. Ők is csak a szóban forgó mythologiai személyt magyarázzák meg: de a Berzsenyi kifejezéseinek értelmét legtöbbször homályban hagyják. Badics néhol ezt is megteszi; de általában véve ez oldalról legtöbb szó fér jegyzeteikhez. SZABÓ DÁVID.

Révai Miklós élete. Irta *Csaplár Benedek* I—IV. kötet. Budapest 1881—1889. Aigner Lajos.

Kevés történelmi munka jelent meg mostanában a magyar irodalomban, a mely írója tehetségének nehány valóban fényes oldalát oly gyöngeségekkel párosulva mutassa föl, mint Csaplár nagy terjedelmű monographiája, a melyből eddig négy kötet látott napvilágot. A minden oldalú s irányú adatok felbúvárlója, a ki az okok és okozatok közti összefüggést oly szigorú pontossággal tudja megállapítani, a ki az események szövedékeinek annyira a mélyére lát s Révai egész életét új, eddig ismeretlen szempontokból igyekszik megvilágítani, — compositiójában, az adatok csoportosításában, nyelvében, előadásában annyi gyengeséget, aránytalanságot, nehézkességet árul el, hogy a különben kiváló monographia majdnem elveszettnek tekinthető irodalmunkra nézve. Igaz, hogy Csaplár nem számít a nagy közönségre, csupán a szakférfiakra, a mi a tudományos búvárlat szempontjából igazolva lehet, de általános, nagy irodalmi szempontból bajosan. Általában nálunk nem egy jeles tudós írót nevezhetnénk meg, a ki a kritikai érzék élességével, a szerteágazó adatok páratlan szorgalmú felkutatásával oly csekély stylérzéket — értve e szót a legtágabb értelmében — tanúsít, a mely bizonyára nem csekély akadályt gördít az irásmű élvezhetősége, használhatósága elé. Nálunk a tudós még mindig nem igyekszik az irói tulajdonságok közűl ama leglényegesebbeket elsajátítani, a melyek bármely irodalmi műfaj sikerét alkotják. E vélemény több ízben nyert már kifejezést e folyóirat hasábjain is: de lehetetlen mindannyiszor nem ismételnünk, valahányszor egy-egy kiváló tehetségnek annyi ellentéses irányú nyilvánulásaival van dolgunk, mint Csaplár monographiájában, mely a szakemberekre nézve rendkívül gazdag adataival annyira tanulságos, annyira használható, mint a mily élvezhetetlen a nagy közönségre nézve. Hogy a tudományos irodalom a nemzet nagy tömegére még most sem tehet valami intensivebb hatást: aligha ez a jelenség nem áll útjában.

Ezzel azonban koránsem azt akarjuk mondani, hogy Csaplár haszontalan munkát végzett művе írásával. Ismételjük, hogy műve a tudományos kutatás szempontjából dicséretre méltó eredményekkel dicsekedhetik. Az író semmi fáradságot nem kimélt, hogy hősét s annak korát

mennél többoldalúlag állítsa elénk, hogy e majdnem páratlan irodalmi harczost küzdelmeinek oly hosszú phasisaiban annyira kidomborítsa, hogy az eddig alig sejtett okokat, a melyek a hős kifejlődését elősegítették vagy gátolták, szerves összefüggésbe, valóban szigorú logikai s psychologiai összeköttetésbe hozza egymással. Mindenütt előszeretettel viseltetik hőse iránt, de sehol sem elfogult iránta. Hibáit, tévedéseit, temperamentumának gyöngeségeit épen nem leplezi. Megértetni törekszik pályája minden mozzanatát, a lényegest és lényegtelent egyaránt. Révai heves, türelmetlen természetét, mely semmitől vissza nem retten, ép oly mély lélektani vizsgálódással kíséri, mint az irodalom s vele a nemzetiség küzdelmeinek vívódásait. Oly kevéssé puszta dicsőítője hősének, mint engedékeny kritikusa ellenségeinek, a kiket ép oly jól ismer, mint magát Révait. Nemcsak az eddig ismeretessé tett adatok felhasználásában otthonos, hanem az eddig fel nem bolygatott levéltári adatokéban is, a melyek Révai pályájának egészen új felfogására segítik vala. Nemcsak Révai életére gyűjtött teljesen ismeretlen s rendkívül becses adatokat, hanem korára is, a melyet minden apró részletében ismer. Épen e nagy részletesség, ez aprólékos adatok felhordása, gyakori ismétlése miatt nem tudja Csaplár hősének alakját művészileg kidomborítani. Helyes és dicséretre méltó tulajdonsága, hogy sokszor a legkisebb adatban is tud valami jellemzőt fölfedezni, hogy mélyrehatólag tud elemezni s nem ritkán új szempontot nyújt a tanulmányozónak; de tehetségének e fényoldala nem tudja eltakarni azt a fölötte nagy árnyékot, melyet adatainak kezdetleges csoportosítása, kidolgozásának nehézkessége, hogy ne mondjuk, gyarlósága vetnek.

Valóban sajnálni lehet, hogy Csaplár rendkívül becses adatait nem tudta világosan, átlátszóan elrendezni, hogy meg nem várta, míg az egész anyag készen nem volt számára, hogy abból aztán biztosan alakíthatott volna. Compositiójának gyengeségét sok részben mentheti ugyan vizsgálatainak közzétételi módozata, de épen ez az oka, hogy négy kötetes műve inkább Révai-tárnak, mint kidolgozott monographiának mondható.

E tekintetben a négy kötet között nincs semmi különbség. Mindenikben van valami új és nagy érdekű adat, a melyet eddig nem ismertünk, de mindenik tele van ismétléssel s egyik sem kidolgozott mű, inkább rosszul csoportosított adathalmaz. Még a harmadik kötet második fele s a negyedik kötet válnak ki némileg az egészből, a melyekben valamivel világosabb rendbe sorakoznak az adatok s az olvasó is legtöbb ismeretet meríthet belőlük. De azért az első kötetben is van egy részlet, a melyben az író a mult századbeli tanítás módját, kiváltkép a szerzetesrendekét oly helyes felfogással, körültekintőleg, elfogulatlanúl adja elő, mint a milyen alaposan, számos adattal támogatja az eddig divatozott

felfogásoktól eltérő értelmét. Kimutatja, hogy Révai philosophiai tanulmányai sokkal különbek voltak, mint a hogy eddigi életrajzírói vélték; hogy a szerzetben mindenesetre voltak olyan tanárai, mint a milyenek ama kor legjobbjai közé tartoztak. Kimutatja, hogy épen a nagykárolyi gymnasium, a hol Révai a philosophiát végezte, ebben a korban a legkiválóbb tanintézetek közé tartozott s Révaira olyan tanárok hatottak, a kik ama kor tudományának igazán a színvonalán álltak. Révaira itt nyílik új világ. Bizonyára nagy időköz választja el a szerény gymnasiumi tanulót a pesti egyetem híres magyar nyelv tanárától: de Révai későbbi nagyságának csirái jó részt itt kezdtek fejleni. Szívesen veszszük tehát Csaplártól, hogy a fejledező tehetség nagyhatású körűlményeit oly behatólag fejtegeti, valamint azt is, hogy a nemzeti felbuzdulás előzményeit, melyeknek az irodalomra nézve jóformán Révai volt a középpontja, sok tekintetben egész új oldalról tünteti az olvasó elé.

A rendkivüli ismeretszomj lázas tevékenységgel párosúlt Révaiban. Mindenesetre különös jelensége amaz időknek, hogy egy alig ismert, szerény piarista áll az irodalmi mozgalmak élére, a melyek először keltik igazibb eszméletre nemzetünket. S mégis nem kevésbbé különös jelenség, hogy a nagy izgató vállalatai épen akkor akadnak fel, mikor az ország visszhangzik a visszaállított alkotmány feletti hazafias örömtől. Mi volt ennek oka: azt eddig csupán Csaplár vizsgálta részletesen s magyarázatával meg lehetünk elégedve. Oly sokoldalú szempontból tárgyalja e kérdést, mint a milyen fontosnak tartja Révai pályájában e forduló pontot. Hogy az aristokrata családok s mindazok figyelme, a kik addig Révait buzdították, miért fordult el tőle épen a felpezsdűlt viszonyok között: annak bizonyára Révai egyénisége volt oka főrészben, de sokat megmagyaráz az akkori mozgalom iránya, valamint Révai helyzete is. Az elkeseredett agitator hamar reményét veszti, de épen olyan hamar késznek érzi magát új küzdelemre. Az akadémia megalapítása iránti törekvések Révait a maga valódi nagyságában mutatják. Csaplár e részletet igazi kedvvel dolgozza ki. Annyira beleképzeli magát Révai helyzetébe, oly élénken megfigyeli a gátló és elősegítő tényezőket, hogy ez a rész minden kétségen felül az egész mű legsikerűltebb részei közé tartozik. Révainak e rendkívül fontos izgatásai azt mutatják, hogy e kornak ő épen oly valódi kifejezője, mint Kazinczy a jelen század első két tizedének. Kétségkívül Csaplár oly világot vetett e korra, Révainak e szerepére, a milyenről eddig sejtelmök alig is volt íróinknak. Nem kevésbbé érdekesek Csaplárnak azok az adatai is, a melyek Révai újabbnál-újabb terveiről tudósítanak; a melyek azt mutatják, hogy ő mindig tudta, mikor kell valamely eszme érdekében síkra szállni, hogyan kell annak proselytákat szerezni, de nem tudta, hogyan kell a viszonyokkal számolni.

Ugy hiszszük azonban, hogy Révainak e tusakodásait az érdeklődők szívesen elolvassák magából a munkából, azért is a harmadik kötetnek e kiválóan becses részletével ez úttal nem foglalkozunk behatóbban. E helyett a negyedik kötetről szólunk kissé részletesebben, mint a melyről eddig tudtunkkal egyetlen szakközlönyünk sem emlékezett.

A negyedik kötet, mely Révai pályájának a mult század utolsó tizedében való hányatásait, küzdelmeit festi, egészben véve még talán legérdekesebb valamennyi eddig megjelent kötet között. Igaz, hogy a harmadik kötetben előadott ama részlet, mely Révainak a tudós társaság létrehozásában való lelkesedését, sürgését, tevékenységét fáradhatatlanságát rajzolja, irodalmi szempontból hasonlíthatatlan érdekű: de ha tisztán a hős fejlődését, küzdését, az ellene nyiltan vagy titokban működő akkori tényezőket tekintjük, a legutóbb világot látott negyedik kötet nem kevésbbé érdekes és tanulságos. Mily okok gátolták Révait, hogy az egyetemi tanszékért beadott folyamodványa sikertelen maradt; mint fondorkodtak ellene a helytartó tanácsnál, hogy szándékát meghiúsítsák; milyen tényezők léptek sorompóba ellene s kik segítették e tényezőknek sikerét vele szemben: mindezt Csaplár ép oly részletesen, mint behatólag tárgyalja folytonos tekintettel a tanügyi állapotok kedvező, vagy — legtöbb esetben — kedvezőtlen voltára. Szerdahelyi Györgynek és Kreil Antalnak, kik nem csekély mértékben voltak okai Révai szándéka meghiúsultának, messzemenő bonyodalmas összeköttetéseit, a melyeknek a kilenczvenes évek hirtelen lelohadó felzsendülésére következett reactionarius irányzatok annyira kedveztek, oly éles vizsgálódással, oly mélyreható megfigyeléssel tárja elénk, hogy azokból akárki világos képét alkothatja az akkori tanügyi állapotok megdöbbentő irányzatának.

Még érdekesebb azonban Révai sæcularisatiójának története s az abból fejlődött végnélküli küzdelme.

A büszke, túlságos önérzetes, hajthatatlan Révai abba az egyházmegyébe kivánkozik, a melynek néhány tekintélyes embere ellen csak nem régiben annyira kikelt. Révai szeret szembeszállni az akadályokkal. Annyi hányatáson keresztül ment lelke némi fájó élvezetet talál ebben s akkor van igazi elemében, mikor kifejtheti összes erőit, hogy ellenségeit megtörje, vagy legalább önszándékát bármikép érvényesítse. Hányszor kell neki szerzete főnökéhez fordulnia, hányszor az egyházmegye püspökének kegyéért könyörögnie, s mindezt mily szivós kitartással s mennyi önérzettel, érdemeinek mily fenhangú emlegetésével tudja ő megtenni! Mennyire hiszi, hogy új helyzetével véget érnek eddigi hányatásai, s mennyire nem riad vissza ösztönző okai közé olyanokat is számlálni, a melyek a piarista-rend ellen fordítvák, s a mely okokat Csaplár komoly férfiassággal igyekszik is valódi értékükre redukálni.

Révai újra keservesen csalódik. Kiengesztelt ellenségei ugyan nem bántják többé: de bántja az, hogy nagy czéljainak kivitelére új helyzete is épen oly kedvezőtlen, mint volt az előbbi. Sőt el kell tűrnie azt is, hogy a mint a legközelebb kinálkozó alkalmat fel akarja használni, hogy majd a székesfehérvári gymnasiumnál az igazgatói, majd az egyetemnél a numismatikai tanszéket elnyerje: sæcularisatiójának, «nem eléggé törvényes» lefolyását is ellene fordítsák s ügyekezetét még inkább sikertelenné tegyék.

A kormány-körökben, hol pártfogók után néz: Szerdahelyi és Balog ellensúlyozzák. Ezek úgy vannak meggyőződve, hogy Révai összeférhetetlen bármilyen testülettel. De aczélozott lelke nem nyugszik bele a dolgok ilyetén fordulatába. Az elhatározást gyorsan követi nála a tett. Sæcularisatiója törvényesítéséért minden követ megmozdít. «Mindent eltűrök, s nem riadok vissza» — írja igazán neki bátorodva Paintner barátjának s mindvégig legkitartóbb pártfogójának. Magához a királyhoz folyamodik, aztán Budára siet, hogy a numismatikai tanszék ügyében valamit tehessen; de czélját most sem érheti el. Mind a mellett távol van a kétségbeeséstől. «Vigasztalom magamat — írja — azon megnyugtató öntudatommal, hogy jól cselekedtem . . . Teljesítem a jó pap kötelességeit. Hazafi vagyok, még buzgóbb is, mint kellene. És ez az én hibám, melyet most ezek (ellenségei a kormánynál) vétkül rónak fel. Hű vagyok a királyhoz, vallják ezt irataim, bizonyítják szolgálataim. Senkit sem bántok. Tűröm (!) a méltatlanságokat. Sokat bántalmazva még védelmemre is késôn buzdulok.» stb. Egészen máskép gondolkoztak azonban róla a helytartó tanács tanügyi osztályának intézői, a kik a josephinismus eszméinek előbbi nyilt vagy titkos képviselőit elnyomni, megsemmisíteni igyekeztek. A liberalis eszmék varázsát elhomályosíták lassankint amaz ádáz tények, melyeknek orkánja nyugatról oly nagy erővel tolult felénk. Nemcsak őt igyekeztek gátolni, de más magasabb állású tanügyi embereket is, a kiknek szabadabb eszméi szálkák voltak a kormány szemében. Révainak be kellett látnia, hogy szerencsétlenségeiért csak önmagát okozhatja, hogy előbbi viselkedése volt oka nagyrészt az ellene keletkező ellenséges hangulatnak fönn és lenn egyaránt. Keserű s igazságtalan bűnhődés, véleményünk szerint, annál is inkább, mert egy nagy elme gyöngeségeit, melyekre a genius fénye mintegy vakítólag hatott, sohasem szokták úgy fogni fel, mint egy közönséges, mindennapi ember tévedéseit. Nem azért, mintha a tévedés itt is, amott is tévedés (hiba, vétek — a tévedés fokozata szerint) nem volna: de egy nagy szellem inkább feledteti azokat s ki tud irántuk engesztelni fényes tulajdonságaival. E tekintetben tehát — nekünk legalább úgy tetszik — Csaplár kissé túlszigorú hőse iránt, a kinek pedig türelmetlen, erőszakos természetét, mely a rázúduló bajok özö-

nében sem tagadja meg magát, mintegy folyvást érezve nagyrahivatottságát, értelmének, geniejének erejét a legalaposabban ismeri. Révai éles temperamentuma, mely a büszke önérzetnek, a szellem hatalmának, a genie képzelt kiváltságainak jogát talán az egy Petőfit kivéve, irodalmunkban legszembetünőbben prætendálta, bizonyára nem kevés bajlódásainak volt szülőoka: de egyéni gyöngeségei jellemerejét mintegy megaczélozva mutatják. Közönséges embert réges-régen megsemmisített volna az őt ért szenvedések felerésze is: ellenben Révai hű maradt czéljaihoz életének annyi különféle phasisaiban is. A lelki erőnek e valódi nagyságát minden tévedései mellett is csodálnunk kell, s egyszersmind tartózkodnunk az itélet olynemű szigorúságától, mely az egyéni tulajdonságok fokozata előtt szemet huny.

Révainak heves, türelmetlen, keserű világnézete minden küzdelmében erősen nyilvánul: de alig nyilvánúl élénkebben valahol, mint a győri rajztanítóságról való lemondásában. E viszályos ügyet Csaplár oly apró részletekből ismerteti meg, a melyek hősének, mint embernek magán életére is fényes világot vetnek. Makacs, elszánt természete itt nyilatkozik talán a legprægnansabban. Ehhez még csak az esztergomi gymnasiumtól való távozásának küzdelmei hasonlíthatók, a melyek az akkori kormánykörök figyelmét is annyira magukra vonták. Reménynyel és bizalommal telve foglalta el esztergomi gymnasiumi tanszékét. «Tán gyöngélkedő egészségét — írja Csaplár — s e miatti idegességét kivéve, aligha látszhatott benne hiányzani valami abból, a mi a legjelesebb siker kivívására szükséges.» Csakhogy egyrészt az esztergomi tanügyi állapotok, másrészt Révai nyugtalan, türelmetlen természete új viszályok örvényébe sodorták. Két tanártársával gyűlt meg leginkább a baja: Kulcsár Istvánnal, a «Hazai és külföldi tudósítások» későbbi szerkesztőjével, s Amberg Józseffel, kit máshonnan eddig nem ismerünk. Csaplár szerint leginkább e két tanár szabadelvű, vagy inkább szabados felfogása s iránya okozta Révai újabb kellemetlenségeit. E szabadabb szellem, mely természetesen az egyöntetű tanításban s nevelésben nem csekély akadály volt, annyira aggasztotta Révait már az első évben, hogy «már akkor elhatározta magában, hogy ha az ily állapoton huzamos türelme (!) és javító törekvése által sem segíthet, készebb a tanárkodással felhagyni, semhogy komoly elveit feladva, a mindegyre növekvő fegyelmetlenséget elnézze; nehogy így majdan ő is részeséül tartassék az oly eredménynek, mely valóban szégyenletes lesz az intézetre nézve».

Szándékát csakhamar érvényesíteni is igyekszik, de ismét sikertelenűl. Aggodalmas helyzetében kell továbbra is maradnia s a viszály lappangó tüzét lángra lobbantania, mivelhogy — véleményünk szerint — az előforduló kellemetlenségnek jó részét most már csakugyan ő

okozta. Oka volt maga is a szélvetéssel a vihar-aratásnak. Nem kisérhetjük Csaplárt részletes tárgyalásának nyomain pontról-pontra. Az az emlékirat, a melyet Révai az esztergomi gymnasium fegyelmezetlenségéről készített s melyet Csaplár először hoz napvilágra, bizonyára nyomós tanúság mind az akkori tanügy kedvezőtlen voltára, mind az ő nyugtalan, éles, minden bántást tízszeresen megtorolni igyekvő természetére. S talán nem tévedünk, ha azt hiszszük, hogy Révai méltatlan bűnhődései, a melyeket előbbi liberalisabb irányzatáért tűrnie kellett, nagy mértékben hatottak ez állapotok előidézésére. Lehet, hogy Kulcsár és társa talán csakugyan több szabadságot, több szabadelvűséget tanúsítottak a nevelésben és oktatásban, mint a mennyi a siker koczkáztatása nélkül megengedhető lett volna; lehet, hogy az intézet, mint akkor tájban más középiskola is, az előbbi pár évben kissé meglazúlt fegyelem vitorláit még nem tudta elég erős kézzel tartani; lehet, hogy a tanügyi állapotok sem voltak sokkal jobbak, mint a hogy Révai a most napvilágra került memorandumában (melyet a helytartó tanácshoz nyújtott) annyira sötét színekkel rajzolja: mind e mellett azonban az elkeseredett viszály fölidézésében Révainak is része volt, részének kellett lennie. Bármily nyugodtan s behatólag vizsgáltuk e memorandum heves, sokszor önfeledt kifejezéseit: egy gondolatot el nem nyomhattunk elménkben. Vajjon oly megfékezendő erejűvé fejlődött-e az esztergomi gymnasium szabad szelleme, hogy az előbb szintén liberalis Révai kénytelen volt a miatt az intézettel szakítani, a helytartó tanácsot egész évig foglalkoztatni vele s maga ellen zúdítani mindenkit, a kik ekkor hozzá közel állottak? Vajjon nem önként tolúl-e elénk evvel együtt egy más kérdés is? Révai előbbi vívódásainak sikertelenségére, nemes szándékainak meghiúsítására ellenségei főleg az ő előbbi szabadelvűbb irányát gáncsolták s Révai tudatával bírt ennek: nem akart-e most az ellenkező végletbe csapni, hogy ellenségeit kiengesztelje? s elkeseredett lelkiállapotában nem kivánt-e túlszigorú fegyelmet, olyat, mely a tanártestület szellemével meg az ifjúságnak kissé talán elkényeztetett bánásmódjával is szöges ellenkezésbe jutott? Annyi hányatáson keresztül ment lelke nem vesztette-e el ruganyosságát s másfelűl elbizakodott önérzetében nem gondolhatta-e, hogy egymaga képes lesz az intézet eddigi lazúlt fegyelmét rövid idő alatt helyreállítani, habár a tanártestület éles ellenmondásával is? S nem lőtt-e túl a czélon épen, mivel teljes erővel elő akarta azt mozdítani? Végletekre hajló szelleme számolt-e alaposan a körülményekkel, mikor ő a javítás munkájához fogott? Mindezt annyival inkább nem alaptalan föltennünk: mivel eddig csak az egyik fél véleményét ismerjük: a másik, a vádlott fél, nem tudni, milyen magatartást tanúsított e vádakkal szemben. Aztán a főigazgató, s a később kiküldött Szunerits is úgy találták, hogy Révai vádaskodása ha nem

egészen alaptalan is, de bizonyára sokban túlzott s így az igazság valószinűleg sem egyik, sem másik részen nincs, hanem a középen.

E felfogás, melyet a föntebbiekben pár szóval kifejeztünk, talán nem lesz egészen érdektelen arra, a ki valamikor Révai életrajzát a nagy közönség számára akarja megírni. Révai hányatásának, sikertelen küzdelmének ez egyik legtanulságosabb részlete, melyet annyival inkább szükséges minden oldalról megvitatni, mert e valódi nagy ember életkörülményeiben az esztergomi gymnasiumtól való megválása mintegy forduló pontot képez. Aztán, a mennyire Kulcsárt későbbi működéseiből ismerjük, semmi okunk nincs föltenni, hogy az *ő túlzó* liberalis iránya lett volna egymagában mindennek oka, holott később nagyon is conservativ nézeteket hirdetett a vallásban, a társadalmi s magánéletben egyaránt. Révait a kínos izgatottság majd egészen kimerültté tette annyira, hogy — mint Csaplár megjegyzi — czélszerűbbnek látta fogyaték erejét megkimélni a meddő küzdelemtől s megóvni azt a jövőben folytatandó hasznos tevékenységre. Érezte, hogy az elzúgott viharok után nyugalomra van szüksége. Komáromi kevés ideig tartó tanárkodása után nyugalmaztatásért folyamodott, mi főleg Somogyi hathatós pártfogása mellett sikerült is.

Igy jutott Sopronba a múlt század utolsó évében, hová szíves baráti szív is vonzotta, meg tudományos feladatának érdekei is ösztönözték, hogy mennél közelebb legyen Bécshez, a magyar irodalom akkori középpontjához, a melyet aztán mindenkép Magyarország szívébe, Pestre törekedett áttenni.

Itt végződik Révai életirásának legutóbb megjelent negyedik kötete, a melyben az életíró a mélyreható búvár fáradozásainak gazdag eredményét nyújtja. Sok megjegyzést tehetnénk még az egész mű compositiójára, a nyelvbeli előadás nehézkességére, legfőkép pedig az adatok kevésbbé szoros, kevésbbé átlátszó csoportosítására. De mindezt elhallgatjuk. A tények valódi okának földerítése tudományos szempontból kétségkívül a legfontosabb s ebben Csaplárnak nem közönséges érdemei vannak. Művének némely gyöngeségeit maga is beismeri s utal is erre előszavában, mikor «e huzamos idei munkálkodás balsorsáról» nyilatkozik.

Tisztán tudományos szempontból azonban nagyon óhajtanók, hogy Csaplár e nagy fáradsággal megkezdett művét befejezhesse, mihez az ő rendelkezésére még bizonyosan nagyon fontos és értékes adatok állanak készen.

KISS ANTAL.

Fáy András életrajza. A m. tud. Akadémiától Lévay-díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Badics Ferencz.* Budapest. Kiadja a m. tud. Akadémia, 1890. 8° VIII, 671. 1. l.

Fáy András élete és művei. Irta *Erdélyi Pál.* Budapest, 1890. 8° 8, 351 l.

Nincs magyar író, a kinek életéről és működéséről négy biographia is készült volna egyszerre, mint a Fáy Andráséról. Pedig nem mondhatni, hogy a Fáy hosszú és változatos életét, több mint félszázadig tartó és bámulatos terjedelmű munkásságát helyesen felfogni s kidolgozni könnyű feladat volna. Igaz, hogy életében nincsenek oly lélektani visszásságok, nehezen megfejthető rejtélyek, a melyeknek vizsgálata s földerítése egy maga is méltó bármely nagy író figyelmére; Fáy egyéniségét nem kerítették hatalmukba a nagy szenvedélyek oly nemű convulsiói, a milyenek kevés nagy ember életéből hiányzanak s épen azért biographjoknak feladata kétszeresen nehézzé válik. Azoknak az eszméknek hatása, a melyeket ő fölvetett s megvalósítani segített, szinte láthatólag beleolvadt a nemzet fejlődésébe s útjokat kifürkészni nem sok nehézséggel jár. Az az irodalmi irány, a melyen megindult és haladt, azok a műfajok, a melyeket művelt, nem tartoznak a nehezen érthetők közé. De mind e mellett roppant munkásságának eredményeit jól elrendezni az életrajz keretében s a sokféle, sok irányú működésnek középpontot találni, mely köré kisebb fontosságú munkássága ügyesen csoportosítható legyen: ez a feladat megoldása próbára teszi még a gyakorlott író componáló tehetségét is. Mert Fáy azok közé a magyar írók közé tartozik, a kik bár az irodalmi téren arattak legelőször sikert: ez a siker csak átmenetűl szolgált politikai és társadalmi munkásságuk megkezdésére. Az a kor, a melyben Fáy ifju éveit élte, irodalmunknak egyik legküzdelmesebb, legvesződségesebb kora volt; minden valamire való tehetség e téren próbálkozott meg erejével, részint azért, hogy az irodalmi újítás diadalát kivívni segítse, részint pedig azért, mivel ez volt az egyetlen tér, a hol a hazafiak elég háborítatlanúl áldozhattak a hazafiság oltárán. Kölcsey szintén mint író lépett föl először, hogy aztán mint szónok és országgyűlési követ szolgálja hazáját. Sőt még Eötvös is az irodalmi téren szerzett babéraival lép a politikai s államférfiúi pályára, hogy ott értékesítse nagy tehetségeit, hol a nemzeti haladás ügye leginkább kívánja. Az írói pálya ez időben jóformán csak a társadalmi és politikai működés hatásának volt előleges eszköze s koránsem oly kizárólagos, mint például mai napság.

Fáy élete a leghűbb, legtypikusabb kifejezése az efféle magyar írók pályájának, mely épen oly sok oldalú, épen oly gazdag hatású és eredményű, mint a milyen nemes és tiszteletet gerjesztő. Az ily életpályának minden oldalú vizsgálata s a változatos munkásság összpontosítása soha-

sem tartozott a könnyű feladatok közé: de a Fáy életének sok olyan vonzó sajátsága van, mely mintegy önkéntelenűl is ösztönzi az irodalomtörténet ismerőjét a vele való bővebb foglalkozásra. Innen magyarázható, hogy mikor az Akadémia e kérdést pályázatra kitűzte: egyszerre négyen versenyeztek a pályadíjért. Ehhez járúl még ama körülmény is, melylyel kevés író dicsekedhetik, hogy Fáy életére rendkívül sok adat állott íróink rendelkezésére részint nyomtatott, részint írott emlékekben.

A négy pályázó művei immár mind közkézen forognak. A két elsőről, a melyeknek írói Findura Imre és Koltai Virgil, nincs mit szólnunk. Erdélyi Pál az előszóban úgy itél róluk, hogy sehogy sem közelítik meg czéljokat, annál kevésbbé oldják meg feladatukat, a mi egyik oka annak, hogy Erdélyi művét kiadta. Bizonyos, hogy Badics és Erdélyi művei hasonlíthatlanúl jobbak az előbbieknél. Az Akadémia kitűntetése a Badics könyvét érte részint, mivel Erdélyié csak mint «felette töredékes vázlat» vett részt a pályázatban, részint pedig azért, mivel Badics határozottan több adatot gyűjtött össze a Fáy életrajzához, mint Erdélyi. Ha azonban Erdélyi műve mostani alakjában versenyezhetett a volna pályadíjért: kétségkivűl nem könnyű feladatuk lett volna a bírálóknak. Mert jóllehet Erdélyi művét úgy tűntette föl egyik komolyabb birálója, mint egy tehetséges ifju író *első* nagyobb kisérletét s nem látta be, vagy legalább vonakodott oly véleményt mondani róla, mely szerint ez életrajz a maga nemében egészen sikerűlt munka: nem habozunk kimondani, hogy Erdélyi művének a Badicsé mellett is megvan valódi értéke és becse. Pedig ezzel nem keveset mondunk. Badics oly tömérdek adattal dolgozott, a mennyinek csak pusztán összegyűjtése is elismerést érdemel; oly tisztúlt irodalmi ismeretekkel, higgadt megfontolással, józan itéletalkotással s részletező színezéssel fejleszté hősét s kisérte életét bölcsejétől a sírig, a mennyi még a mienknél fejlettebb irodalmakban is számot tehetne. De épen tehetségének e fényoldala vet compositiójára árnyat.

Ha a két művet e tekintetben összehasonlítjuk: nekünk úgy tetszik, hogy Erdélyié ügyesebb componáló tehetségre mutat. Viszont Badics gondosabb kidolgozó. Erdélyi plastikusabb képben fogja fel Fáy életét s mindig előtérben mutatja olvasói elé: Badics élénkebben színez s nem mindig tudja a jellemző tulajdonságokat kidomborítani. Mintha Badics előtt minden adat egyforma értékű volna s úgy látszik, nem eléggé mérlegelte az adatok súlyát. Erdélyi nem kisebb szeretettel beszél Fáyról, mint Badics s ép oly kevéssé magasztalja hősét, mint kritizálja, bár a mi a sokat küzdő férfiú munkásságának valódi sikere, abban éleselmű ítéletei mélyrehatóbbak a Badicséinál. Mind a kettő megrajzolja a Fáy működésének tág keretét s mind a kettő helyesen állítja bele hősének vonzó és nemes alakját. De Erdélyi csak ott vet számot Fáy elődeivel és kortársaival, a hol Fáy működése valami kiválóbat, maradan-

dóbbat alkotott: Badics minden újabb irányú működésénél széles keretbe állítja Fáy alakját, úgy hogy nem ritkán lesz fárasztóvá, bár unalmassá nem válik is. Bizonyos, hogy Badicsot az összegyűjtött roppant adathalmaz csábította az aprólékos vizsgálódásra, mely nem épen válik előnyére munkájának, mert sokszor a részletekben egészen elvész az életrajz fonala s mikorra az olvasó e fonalat újra feltalálja: a széles keretben alig tudja azt hová illeszteni. Abban mind a kettő hasonló felfogást mutat, hogy Fáy közhasznú életét középponttá teszi és többször viszszatér ide, mintha nem bíznék benne, hogy a használni akarást, a jóért való fáradozást már eléggé kiemelte. Badics főkép annyiszor hangsúlyozza ez igazságot, hogy még figyelmetlenebb olvasójának is meg kell sokalnia. Ezt az idézetet, mely könyvének is mottója. «Használni! vala éltem minden törekvése, jelszava», nem kevesebbszer, mint ötször ismétli. Erdélyi szintén elmondja ugyanezt az igazságot többször, de mégis némi változattal s fokozattal.

Nem megrovásúl említjük ez észrevételt. Jól tudjuk, hogy a Fáy életpályájának írója előtt ez az igazság volt az archimedesi pont, a mely a sokféle irányú munkásság értékét megszabta mintegy. Ezt az ítéletet hangsúlyozni annyival inkább érdekükben állt az életrajzíróknak, mert Fáynak akár irodalmi, akár társadalmi és politikai küzdelmeiből ez az elv visszhangzott mindig ki a legélénkebben: de ha egy fejezetben ez elvet behatólag fejtegetik, el lehet vala kerülni a többszörös ismétlést. Badics egyéb észrevételeit vagy adatát is szereti különböző helyeken újra és újra föleleveníteni. Például, hogy csak egyet említsünk: azt az adatot, hogy Szemere Pál volt az első, a ki Fáy tehetségét legelőször mondá alkalmasnak a comicus műfajokra, szintén vagy ötször ismétli.

Ez azonban keveset von le a könyv értékéből. Sokkal nagyobb hibának tartjuk Badics művében a korrajzi részleteket, melyek az elbeszélés folyamát minduntalan megakasztják. E részletek nem azért válnak a mű hátrányára, mintha magukban véve nem volnának igazak, jól kidolgozottak, hanem mert a Fáy alakjához nem mindig illenek s nem egyszer úgy tűnnek föl, mintha az életrajz írója pusztán csak önmagukért dolgozta volna ki e részleteket és sem Fáy működésének fontossága nem igazolná a rápazarolt időt és helyet, sem az írónak a kort illető felfogása nem volna elég új és eredeti, a mi esetleg indokolhatná a részletekkel való behatóbb foglalkozást, az aprólékos adatok halmozását. Jól tudjuk, hogy egy valódi nagy ember életrajza nem egyszer szélesűl ki korrajzzá. Példáúl a Széchenyi életét bizonyára senki sem értené meg Magyarország újabb történetének előadása nélkűl s ezt a Széchenyi működése nélkűl. De Fáy bármily derék harczosa is volt a közügynek, bármily sokoldalú tevékenységet fejtett is ki hosszú életén keresztűl: alakja még sem azonosítható a nemzet történetének egészével, legalább nem

mint író, s még kevésbbé mint politikus. Helyes, hogy számot vet Badics a mellékkörűlményekkel mindig, a melyek közt a használni akarás Fáyt újabb-újabb térre vonzza: de nem helyes, hogy mindannyiszor oly aprólékos kortörténelmi rajzokkal vezeti be az egyes fejezeteket, a melyeket már az előbbiekben vagy elmondott általánosságban vagy legalább ott elmondhatta volna azokat. Szívesen veszszük, hogy körűltekintő: de jobb szeretnők, ha rövidebb szemléket tartana mindenhol. Mi nem tudjuk belátni: miért kellett Fáy működését oly széles korrajz keretében adnia az írónak, hogy «feltűntethesse a hatást, melyet másoktól vett, s azt is, melyet mások működésére s általában közéletünkre gyakorolt». S ha már így fogta fel, mint a közélet emberét, mint a társadalmi munkásság egyik legszívósabb s legtöbb sikert aratott képviselőjét: ez ellen annál kevésbbé szólhatunk, mert Fáynak e téren való tevékenysége teljesen igazolja Badics felfogását. De hogy mint írót és politikust is ily széles alapra állította: ez már, úgy véljük, alig indokolható.

Fáy első műve, a *Bokréta* 1807-ben jelent meg, abban az időben, mikor inkább csak dilettánsok uralkodtak az irodalomban Kazinczyn, Virágon, Kisfaludy Sándoron kívűl. Berzsenyi még nem jelent meg a közönség előtt, csak Kis János tudta, micsoda lángész rejtőzik Sömgyén falu egyszerű kis házikójában. Kölcsey és Szemere még csak titokban írogattak, Csokonai már meghalt, Kármán és Péczeli szintén. Révai utolsó küzdelmes esztendejét élte. Egy szóval, mint Erdélyi helyesen jegyzi meg, szélcsönd volt irodalmunkban. A nyelvészeti küzdelmeken kívűl, melyek épen ez időtájban vívattak szokatlan erővel és makacssággal, csak Kazinczy levelezése tartotta ébren íróinkat. Nemzetünk politikailag és társadalmilag egyaránt szomorú körűlmények közt sínlett, mert a napoleoni háborúk kifosztották minden anyagi erejéből. E tájban riadt fel «a nagy tüzű» ódaköltő egyhangú szemlélődéséből s kimondá a velőkig ható *Romlásnak indult hajdan erős magyar*-t, mely annyi szívben újra hangzott. Két sugár hintett derűt e lehangoltságba, hogy újra Erdélyit idézzük: egyik a Kisfaludy Sándor *Boldog szerelme*, másik a Fáy *Bokrétája*.

Vajjon ha az itt csak vázlatosan érintett tényeket kissé részletesebben megrajzolja az író: nem elég érthető keretbe állítja-e Fáy első művét? S vajjon van-e arra szükség, hogy a politikai közhangulatot, a nemesi ellenzék szaporodását, írói köreinket, az akadémia eszméjét mind részletesen fejtegesse? Mi van a *Bokrétá*-ban, a mi e fejtegetést igazolja? Nem megérthető-e e gyüjtemény hatása, ha csak néhány nagy vonásban vázolja is az író az akkori állapotokat, főkép meseirodalmunk állapotát, melyben Fáy csakugyan az úttörők közé tartozik? Badics közel húsz lapon foglalkozik az előzményekkel, melyek magukban igen

ügyesen vannak összeállítva, de a ráma sokkal nagyobb, mint a milyet maga a kép kiván. Badics e meséket majdnem egyenként vizsgálja, a mi helyes eljárás, de mégis úgy tetszik, hogy e szerény művecskék alig bírják meg azt a nagy apparatust, melylyel Badics szemügyre veszi őket. Mi nagyon elégnek tartjuk azt a sokkal kisebb, de nem kevésbbé ügyes vázlatot, a melylyel Erdélyi vezeti be a *Bokrétát*. Ha a két műnek e részletét összevetjük: azonnal szembetűnik fejtegetésünk igazsága, hogy Fáy első műve minden irodalomtörténeti fontossága mellett is sokkal szerényebb helyet foglal el, semhogy a Badics eljárását igazolná. Hogy egy igen közeli példára hivatkozzunk, mely mindenki előtt ismeretes, szabad legyen a *Zalán futását* fölemlítenünk, mely talán szintén volt oly nevezetes kezdemény, mint a *Bokréta* s mégis, mint tudjuk, az életrajzíró elégnek tartotta pár lapnyi keretet késziteni hozzá, mely a mily élesen körvonalozza a húszas évek politikai s irodalmi állapotát, épen oly művészi és szabatos. Ezért mondottuk föntebb, mikép Fáyt, mint írót, nem értjük, miért *kellett* Badicsnak korrajz keretében adnia.

Hogy Fáy regényeinél, főleg a *Bélteky-ház*nál már szívesebben veszi az olvasó a kissé részletesebb korrajzot: mondanunk sem kell. S az a keret, a melyet ehhez rajzol Badics, bár sokkal kisebb, tökéletesen elég a regény czéljának és hatásának megértésére.

A kik nem ismerik a regényt: ebből megtudhatják, hogy miféle hatás érlelte meg annak eszméjét Fáy lelkében, mennyit olvasztott magába a Széchenyi gondolataiból s mikép iparkodot ezeket népszerűsíteni. Mit akart Fáy? Semmi egyebet, mint hogy az ujkor eszméit népszerűsítse és pedig «nem heves támadással — mint Badics egészen szabatosan felfogja — nem elvont fejtegetésekkel, hanem a mindennapi élet körűlményeiben, küzdelmeiben mutatva fel a régi intézmények, szokások, életmód bajait, hátrányait, s másfelűl a műveltségen, tanultságon, elfogúlatlan szemlélődésen alapúlt hasznosabb, kényelmesebb, boldogabb életet, hogy amannak elhagyására, emennek követésére indítsa olvasóit».

Jellemző a két életrajzíróra, hogy mindegyik a saját felfogása és tárgyalása rendszeréhez híven fejtegeti a *Bélteky-ház*-at, mindegyik külön fejezetben: Badics a társadalmi és politikai reformok nehéz levegőjében látja a regény alakjait, Erdélyi pedig a regényt mint műfajt veszi először szemügyre s csak aztán tér át a *Bélteky-ház* hőseinek a kort mozgató eszméire. Badics a mű keletkezését vizsgálja: Erdélyi mint regényt fejtegeti. Badics itt is, mint kiemeltük, részletező; egyetlen vonást sem hagy felhasználhatlanúl mely elméjébe ötlik: Erdélyi nagy vonásokban rajzol, de a jellemző sajátságokat nem kevésbbé kidomborítja. Badics e regénynek is, mint Fáy minden művének, elmondja először tartalmát s azután tér át az egyes alakok jellemzésére, mi közben szinte önkéntelenűl is némi ismétlésekbe esik.

Tán mondanunk sem kell, hogy valamely mű æsthetikai méltatásának nem ez a művészibb formája, hanem az, a melyben a vizsgáló a tartalom elmondásába bele olvasztja annak fejtegetését, birálatát is. Ehhez Erdélyi közel jár, kétségkívül közelebb Badicsnál. Mind a két író helyesen fogja fel Fáy művének fontosságát a lényegben. De Badics inkább társadalmi hatását emeli ki, Erdélyi e mellett irodalomtörténeti fontosságát is. Erdélyi inkább elemez, Badics inkább elbeszél. Erdélyi a regény styljéről mélyebben gondolkozik, Badics az egyes alakok természetéről, sajátságairól ád színezett rajzot. Erdélyi összeválogatja a styl idegenszerűségeit s Fáy elbeszélői nyelvét is vizsgálja: Badics szintén megteszi ezt, de nem itt, hanem mikor összes művein áttekint. Abban a néhány sorban, melyet Fáy előadásáról ír Erdélyi, a nyugodt műbiráló jól megfontolt szavai hangzanak az olvasó felé. Miután kiemeli az igazság közvetetlen erejével ható jellemek nevezetesb tulajdonságait, így ír: «Még legtöbb jogos kifogást előadása ellen lehet tenni. Igaz, hogy bőbeszédű, hosszadalmasan fejtegető, reflexiókkal terhelt, egy-egy gondolatra ki-kitérő s folytonosan küzd az elbeszélés külső nehézségeivel, de e mellett aztán gondos és magyaros. Akadozást sehol sem mutat, könnyű, folyamatos és sok numerositással dicsekszik. A hol reflexiókba merűl, néha szónoki magasságra emelkedik, különben mindig egyszerű, szabatos, s mint minden iratában, ebben is természetes.» Erdélyi subiectivebb, Badics tárgyilagosabb. Erdélyinek gondolataiban több az eredetiség, Badicséban több a tanulmány. Erdélyi emelkedettebb hangulatú, élénkebb képzelmű. Badics gondosabb adatcsoportosító. Badics számot vet a regény keletkezésekor elmondott birálatokkal is, Erdélyi ezeket figyelmen kívül hagyja. Erdélyi csak pár sort szentel arra, mikép valósította meg Fáy e regényében politikai és társadalmi eszméit, a mit Badics részletesen rajzol, de azért Erdélyi felfogása a lényegben nem kevésbbé találó és világos. A *Bélteky-házat* Fáy írói tehetsége derék növésének mondja s így végzi e fejezetet: «Látom szelleme fejlődését újabb emelkedésben; látom ama bensőűlt viszonyt, melyben írói és politikai törekvései voltak; látom e kettőt mint összesítette, hogy általok kettős csatornán át szivárogtassa nemzete tudatába a haladás eszméit, a kultúra szükségét s azt az elvet, mely őt életében mindenha igazgatta (talán *vezette* inkább): használni vala életem jelszava».

Azt azonban sem Badics, sem Erdélyi nem fejtegetik, hogy Fáy ez irányregényében mennyire tudta a tanító-czélt a művészivel összeolvasztani. E kérdés vizsgálata, ha valahol, úgy Fáy regényeinek, novelláinak magyarázatában mindenesetre a leglényegesb szempont, a melyet Badics nem is érint, Erdélyi is csak távulról. Bizonyos, hogy Fáy a *Bélteky-ház*ban a tanítói-czélnak nagyrészt feláldozta a művészit, de épen az az érdeme, hogy még e mellett is nagy hatást tett. Nem lebe-

gett-e ez a példa Eötvös előtt, mikor *A falu jegyzőjét* megalkotta? Nagyon valószínű, s ha ezt tekintetbe veszszük, Fáy regényének irodalomtörténeti értéke még nagyobb, mint a hogy ez életrajzírók feltüntetik.

Nem egyszer hallottuk azt a megjegyzést, hogy az írónak, ha ismert történelmi részleteket kell előadnia, igyekezzék magyarázatát lehetőleg rövidre szabni s úgy kapcsolni hozzá újabb mondanivalóit. Ez észrevétel tökéletesen igaz s nem lehet ellene szót emelni. De nem kevésbbé igaz, hogy alkalmazása a következetességtől függ. Ha Erdélyi művének hibáúl róják fel, hogy a Széchenyi korszakalkotó hatását, reform-terveinek megvalósítását kissé elnyujtva mondja el: még helyén valóbb e megrovás Badics könyvét illetőleg. Figyelmesen olvasgattuk Badics művét s élveztük síma, gondos, bár kevésbbé lendületes, de mindenütt figyelmet keltő előadását, hajlékony styljét, szabatos nyelvét: s mégis a könyv elolvasása után nem emlékezünk korrajzának talán egyetlen részletére sem, a mely az eredetiség, az új szempontból való felfogás forrásából eredt volna. Széchenyi fölléptét elejétől végig kíséri; elmondja a *Lovakról*, a *Hitel*, *Világ*, *Stadium* czímű műveinek fogadtatását, Széchenyi megyei szereplését, tiszai útjait, a *Kelet népe* eredetét, stb. mindezt az ő gondosan részletező modorával s mindezt azért, hogy érthetővé tudja tenni Fáy föllépését a Széchenyi és Kossuth közti polemiában. Alig lehet kétségünk az iránt, hogy az az olvasó, a ki ily nagy irodalomtörténeti apparatussal írt könyvet kezébe vesz, bizonyosan ismeri a «legnagyobb magyar» és Kossuth *Pesti Hírlap*ja közt támadt, korában rendkívül fontos polemiát s így valószínűleg megelégszik vala, ha az életrajzíró csak érinti azt, kiemeli fontosságát s azonnal áttér hősének e polemiához való viszonyára, álláspontjára. Badics nem így gondolkozott. Ő úgy hívé, hogy szükséges e polemia egész mibenlétét rajzolnia, elmondania, hogy nevezetesebb politikusaink közűl ki milyen álláspontra helyezkedett azzal szemben, hogy Dessewffy Aurél, Eötvös, Vörösmarty milyen véleményt alkottak a Széchenyi könyvéről, mennyiben adtak igazat a támadó és támadott félnek.

Badics előadása, úgy véljük, csak akkor volna igazolható, ha ez adatok kevésbbé volnának ismeretesek, vagy ha valamely új szempont támogatná felfogását, vagy végre, ha Fáy beleszólása oly nagy fontosságú volna, mely ez ügynek új fordulatot adott volna. Azonban, jóllehet Badics életírói tisztéhez híven igyekszik a Fáy föllépését, ebben a kérdésben írt művét mindenkép kiemelni: Fáy szerepe nem igen hagyott hátra e tekintetben mélyebb nyomokat. Mint politikus egyáltalában véve sokkal kisebb, mint író, vagy mint társadalmi reformer. Ezzel a világért sem akarjuk való érdemeit kisebbíteni, de azt véljük, hogy az életírónak számot kell vetnie hőse különböző működési irányának fontosságával s ahhoz képest mutatni fel olvasói előtt, mikor ki akarja

helyét jelölni a nemzeti műveltség és haladás történelmében. E számvetésre, ha valahol, úgy Fáy életrajzában lett volna égető szükség. E tekintetben Erdélyi általános felfogása sikerültebb a Badicsénál. Erdélyi igazában véve csak egyetlen fejezetben végez Fáy politikai pályájával s mégis eléggé kidomborítja ez irányú működését. Annak okát, hogy Fáy nevét csak a másodrangú politikusok közt szokták emlegetni, abban látja Erdélyi, hogy Fáy visszavonuló, sőt félénk természet volt, aztán inkább a passiv, mint az aktiv politika képviselője lehetett már koránál fogva. Ez mind igaz, de Badics gazdag adataiból úgy látjuk, hogy Fáy már azért sem tehetett, mint politikus, mélyebb hatást, mert a magyar ellenzék nagy eszméivel alig értett egyet, a melyek a fönmaradás és haladás «sine qua non»-jáúl ismertettek föl. Ha valahol, e téren bizonyosan dilettánsnak tartotta magát, a minél bizonyára több volt. De hogy mint politikus mögötte maradt az írónak, még inkább pedig a társadalmi reformernek: szükségtelen volna bizonyítgatnunk.

Mint írónak határozott érdemei vannak s nem tartjuk helyesnek, hogy Badics, mikor Kisfaludy Károlylyal összehasonlítja, csak dilettánsnak nevezi. Fáy bizonyára nem volt oly specialis írói temperamentum, mint Kisfaludy Károly, de hogy korának nevezetes írója volt, azt Badics egy vastag könyvvel maga igazolta legjobban.

Azonban még általánosabb hatása volt Fáynak mint társadalmi agitatornak. Élénk érzéke volt társadalmi betegségeink iránt és senki sem volt lelkiismeretesb, buzgóbb, önzetlenebb orvosa e betegségeknek Fáynál. Szabadelvű javaslatai és fáradozásai felvirágoztatják a protestáns egyházi és nevelési ügyet s megteremtik a ref. főiskolát. De ezzel nem éri be. A nemzeti általános s főkép a nőnevelés első és legbátrabb harczosát tiszteli Fáyban, kinek érdemei halhatatlanok. E mellett megalkotja az első hazai takarékpénztárt, mi egymagában is feledhetetlen nagy érdeme. Erdélyi könyvének idevonatkozó részei is a legsikerültebbek közé tartoznak, melyeket Fáyról írt, de a Badicséi még méltóbb elismerésünket követelik. Itt már helyén volt hazánk akkori társadalmát széles keretbe állítani az olvasó elé, mert működése ez irányban majdnem páratlannak mondható. Valóban Badics művének e részei a legsikerültebbek. Nemcsak ez életrajznak legszebben, legtöbb gonddal, legmélyebb felfogással s igazi kedvvel megírt részletei ezek, de általában a magyar monographiák tárgyalási módjával összehasonlítva is, kiváló helyet foglalnak el. Ezekben emelkedik, szerény véleményünk szerint, Badics írói egyénisége olyanra, a milyet a szó nemes értelmében hivatásszerűnek lehet mondani. Erdélyi könyvének csak a protestáns egyház ügyeire vonatkozó tárgyalása vetekszik Badics könyve megfelelő részletével; de a mi a nőnevelés s még inkább a takarékpénztár megalapítását illeti: ez irányú fejtegetése Badicsnak sokkal felette van az Erdélyi könyve

megfelelő fejezeteinek. Oly mélyre hat Badics e vizsgálatával, oly jól csoportosított gazdag adatokkal rendelkezik, annyi ismeretet és tanulmányt mutat, a mik magukban véve is dicséretre méltók. Lehetetlen e részletekből bármilyen kivonatot adnunk. Az olvasó, ki hazánk társadalmi haladásának történetével bővebben akar foglalkozni, kétségkívül élvezettel fogja e fejezeteket olvasni, mert ezekből annyi tanulságot, oly bő ismereteket merít, mennyit kevés hasonló könyvben talál ily ügyesen és szépen összegyüjtve.

Badics könyvének az utolsó fejezetei a legsikerültebbek: ellenben Erdélyi művében épen a három utolsó fejezet van kissé elnagyolva, mi mintegy elégedetlenné teszi az olvasót, ki az egész könyvben egy komolyan gondolkozó fő lendületes fejtegetéseit oly szívesen fogadta. Ezen kívül a XVI. fejezet egészen aránytalan a többihez képest. Ezt az előbbi vagy a megfelelő másik fejezethez kellett volna kapcsolnia, de semmi esetre sem szabad egy kidolgozott, arányosan felosztott munkában oly fejezetet elválasztani, a mely másfél lapból áll, míg a többiek 15—20 lapból állanak. Ezen kétség kívül minden olvasója megütközik s annál inkább, mivel Erdélyi ereje épen a conceptióban van. Badics gondos kidolgozásával az Erdélyi conceptióját kitűnő művé lehetett volna alakítani. De Erdélyi, bár egy eredeti tehetség hatását teszi ránk, nem mindig tudja szavait jól megválogatni. Némi szokatlanságok a szavakban és mondatfűzésben több helyen láthatók könyvében. Pedig, mint fentebb kiemeltük, stylje, általánosságban itélve, emelkedettebb, hatásosabb a Badicsénál. De Badicsé szabatosabb, símább, folyékonyabb, gondosabb. Erdélyié merészebb, újabb, eredetibb. Mindkettejüknek megvan igazi érdeme s könyvük egymást sok tekintetben kiegészíti. Ha Badicsét az akadémia méltán tűntette ki: Erdélyi is meg lehet elégedve műve sikerével.

Dr. Váczy János.

A Classicusok Rhetorikája. Irta Sárffy Aladár. Budapest, 1890. Franklin-Társulat, 160 l. Ára 1 frt.

A mint szerző előszavában kifejti, munkája megírására főkép az serkentette, hogy eddigelé nem volt irodalmunkban egy szakmunka sem, mely a classicus ó-kornak rhetorikai munkásságát ismertette s az érdeklődőknek utbaigazítást nyújtott volna, úgy hogy az illetők a német philologiai irodalomra s itt Volkmann nagy munkájára voltak utalva, mely munkának áttanúlmányozása pedig sok időbe s fáradságba került. E munka czélja e szerint az említett hiány pótlásában áll. Hogy e czélt mennyiben érte el Sárffy úr: arra nézve csak műve tartalmának elmondása s észrevételeim megtevése után fogom véleményemet kimondani; magára az előszóban foglaltakra csak azt jegyzem meg, hogy Volk-

mannak nagy munkáján kívül van a Handbuch d. cl. Alterthums-Wissenschaft II. kötetében egy rövid tájékoztató műve, mely azoknak igényét teljesen kielégíti, a kik rövid összefoglalást óhajtanak. Én észrevételeimnél épen ezt a kitünő művet fogom szem előtt tartani.

Rövid bevezetés után (7—11. l.), melyben a rhetorika fogalmának külömböző meghatározása, a tárgy felosztása s feladata foglaltatik, szerzőnk áttér a rhetorika öt főrészének megbeszélésére (12—148 l.).

Az inventiónak tárgyalása veszi igénybe az első szakaszt. (12—94. l.) Itt szól erről először is a törvényszéki szónoklat körében két fejezetben. Az elsőben az intellectióhoz (νόησις) tartozó fogalmakról beszél, a második fejezetben pedig a törvényszéki beszédek részeivel foglalkozik s hét részt vesz fel (Procemium, narratio, egressio, propositio, argumentatio, refutatio, peroratio) s mindegyiket részletesen megbeszéli s kivált az argumentatio artificialisnál időzik sokáig (34—48. l.). A mondottak kiegészítéseűl a 68-ik lapon Cicero «Pro Milone» beszédének taglalását adja. Majd az inventiónak a tanácskozó szónoklatban való szereplésére kerűl a sor (69—77. l.), a 76—77. lapokon a «Pro lege Manilia» vázlatával, míg a 77—94. l. az inventiónak az alkalmi szónoklatnál való előadásával befejezi a szerző az első, az inventióról szóló szakaszt. A 93—94. l. Perikles «Athenæ dicsőségéről» mondott beszédjének vázlatát kapjuk.

A második szakasz az elrendezésről szól (95—104), a harmadik pedig (105—142. l.) a kifejezésről. Ez utóbbiban hosszabb részt szentel a szónoki ornamentikának előadására. A negyedik szakasz (143—145. l.) a betanulás eszközeit mondja el, az ötödik a szóbeli előadás kellékeit (146—148. l.). Betűrendes, két részre ozztott (latin, görög) tárgymutató fejezi be művet.

Észrevételeim a következők:

A szónoklatnak gyakorlati s művészi szónoklatra való felosztása (p. 9) megvolt ugyan az ó-korban, de Volkmann sz. (p. 461) «Es finden sich von dieser sachgemässen Einteilung bei den Alten nur vereinzelte Spuren, und sie war keineswegs allgemein giltig.»

P. 10. «Aristoteles a hallgatók *értelmisége* szerint osztja fel a beszédeket.» Ez helytelen. Helyesen Volkmann, p. 462: «Aristoteles gewinnt seine drei Arten von λόγοι ῥητορικοί zunächst aus der Verschiedenheit der Zuhörer, vor denen gesprochen wird.» Aristoteles Rhetorikája (ford. Kiss János) p. 27. «Az ékesszólásnak három neme van, mert a hallgatók is ennyifélék.» Aristoteles szép okoskodását jó lett volna kivonatban közölni, a mint Volkmann teszi.

Szerző a 9. lapon megmondja, mi lehet a szónoklat tárgya, a 11. lapon ismét előhozza s újra megbeszéli. Ez felesleges.

A mit szerzőnk a 12. lapon intellectio, quæstio, causa czím alatt elmond, leggyöngébb része egész munkájának, mert szavain eligazodni

sehogy sem lehet. «Az inventiót — úgymond — megelőzi az intellectio (νόησις), vagyis a beszéd indító okának megismerése. Ez volt a stoikusok πολιτικὸν ζήτημα-ja, mely alaptételhez fűződik a beszéd többi része.» Ez még megjárja, ámbár kezdő, helyesebben mondva összefoglaló munkát óhajtó embernek elég fejtörést okoz a πολιτικὸν ζήτημα-nak ily szűkszavú meghatározása. De tovább: «Ez a szónoklat anyagi tartalma és lényege, részei pedig a θέσις és ὑπόθεσις. Ezek pedig *a)* vagy általános tételek, vagy *b)* meghatározottak. Tartalmuk szerint lehetnek: 1. Elméleti tételek (quæstiones cognitionis), melyek csupán tudományos kérdéssel foglalkoznak. 2. Gyakorlati tételek (quæstiones actionis), melyek a gyakorlati élet sokféle tárgyával foglalkoznak. A θέσις szabadon választott tárgy, a ὑπόθεσις ellenben, melyet πολιτικὸν ζήτημα-nak (politikai feladatnak) is neveznek, tulajdonképen olyan meghatározott feladat, mely adott események, személyek és idő complexuma, latinúl causa. Ez a kettő közt a külömbség = περίστασις, mely hét kérdést foglal magában s ez az ismeretes: quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando.»

Tehát a szónoklat indító okának megismerése (πολιτικὸν ζήτημα) egyszersmind a szónoklat anyagi tartalma és lényege. Két részből áll: a θέσις és ὑπόθεσις-ből; de maga a ὑπόθεσις is lehet πολιτικὸν ζήτημα. A θέσις is, ὑπόθεσις is (néha πολιτικόν ζήτημα) többféle lehet. Szem előtt tartandó, hogy a θέσις szabadon választott tárgy, a ὑπόθεσις meghatározott, körülmények complexumából álló feladat. A kettejök közt való külömbség, melyet περίστασις-nak neveznek, hét kérdést foglal magában: quis, quid, ubi stb. A szabadon választott s meghatározott feladat közt való külömbség? Hogy értsük ezt? A szabadon választott tárgy nem állhat körülmények complexumából?

Látni való, hogy itt eligazodni igen nehéz lenne. Mit mond Volkmann? «Jedes Thema, welches dem Redner vorliegt, ist entweder in Form einer Frage gegeben, oder lässt sich doch leicht in Form einer oder mehrerer Fragen bringen. Diese Fragen nannte Hermagoras ζητήματα πολιτικά und zwar πολιτικά darum, weil zu ihrer Beantwortung die allgemeine Bildung jedes Staatsbürgers ausreicht .... Diese ζητήματα πολιτικά zerfallen nun weiter in θέσις, quæstio, und ὑπόθεσις, causa, je nach dem die Fragen *ganz allgemeiner oder spezieller Art sind.* Die Thesen sind wieder ihrem Inhalte nach entw. theoretische Thesen (quæst. cognitionis) — ihre Behandlung ist Sache der Philosophen und nicht der Redner — oder praktische Thesen (quæstiones actionis) .... Thesis und Hypothesis unterscheiden sich im Grunde nur durch ein Komplex bestimmter Umstände, der dort fehlt (mert általánosak), hier vorhanden ist. Diese Umstände heissen περιστάσεις, circumstantiæ.» Azt hiszem, ebből mindenki könnyen megértheti a szóban forgó dolgok

mivoltát. Csupán Volkmannból érthetjük meg a mi szerzőnk eme szavait is: «A ὑπόθεσις, melyet πολιτικὸν ζήτημα-nak is neveznek stb.» Volkmann p. 464: «In sophistischer Zeit beschränkte man die ζητήματα πολιτικά mit Ausschluss der Thesen auf Hypothesen vom genus iudiciale und deliberativum.»

Sárffy úr előbb tárgyalja a Genera causarum-ot, mint a statusok tanát. Volkmann ellenkezőleg jár el s nézetem szerint helyesen. Tudniillik a tárgyalási sorrendet Sárffy úrnál is, Volkmannál is jórészt annak a megfontolása adja meg: milyen sorrendet fog a szónok követni beszéde megalkotásánál? Ha aztán mindenütt a szónok munkájának megfelelő sorrendben haladunk a tárgyalásnál, mért tegyünk kivételt ez egynél? Világos ugyanis, hogy a szónok először azt fogja vizsgálata tárgyává tenni, a min a kérdés megfordul (status), s nem azt, a mi már az ügy előadására vonatkozik (genera causarum). Volkmann a ductussal együtt tárgyalja.

p. 13. «Szoros értelemben véve a status a vádló és vádlott ellenmondó állításainak összeütközéséből keletkezik .... Ilyen statusa van a thesis- és hypothesisnek egyaránt.» Ez nagyjában igaz, csakhogy nem általánosan elfogadott dolog. Hermogenes, ki az egész status-tant legvilágosabban tárgyalta, a thesiseknél nem vett fel statusokat. (Volkmann p. 466.) p. 15. A status qualitatis meghatározása hiányos. «Itt az a kérdés: quale sit? vagyis ez a tárgy milyenségét határozza meg, vajjon megengedhető-e» stb. Hiányos pedig azért, mivel a vádlott magatartását (tehát a statusnál a legfőbb dolgot) nem jellemzi. Volkmann p. 466: «Im dritten Falle (a status qualitatisnál) giebt der Verklagte die That, auch die vom Kläger gewählte Bezeichnung derselben zu, behauptet aber ihre Rechtmässigkeit, oder bringt Milderungsgründe vor.» A genus legale statusait Volkmann épúgy, mint a genus rationalenál előfordulókat, teljes rövidséggel adja elő, míg Sárffy úr folytonosan példákat hoz föl, a mi mindenesetre csak előnyére válik.

A ductus tárgyalásával befejeződik az intellectioról szóló első fejezet. Kár, hogy ez nincs kitüntetve. A ki a Sárffy úr könyvét olvassa, az — feltéve, hogy előleges ismeretei nincsenek — nem fog annak tudomására jutni, hogy status, genus, ductus, asystaton — mind az intellectio fogalma alá tartozik.

Utólag még egyet kell felemlítenem. Szerzőnk p. 17 az asystaton csoportjairól szólva, *C)* alatt az αἴτιον-t okkal, a συνέχον-t foglalattal fordítja. E két szót magyarázni s nem körülírni kellett volna, úgy mint Volkmann teszi p. 466, 1. jegyz. «Αἴτιον ist dasjenige, womit der Kläger seine Aussage begründet, συνέχον dagegen dasjenige, worauf der Verklagte sich stützt.»

A beszéd részeiről szólva szerzőnk hét részt különböztet meg

(proœmium, narratio, egressio, propositio, argumentatio, refutatio, peroratio). Ez annyiban hibás, a mennyiben nem tünik ki, hogy melyek a fő- s melyek a mellékes részek. Épen ezért Volkmann csupán öt részt vesz fel (prooemium, narratio, tractatio vagy probatio, refutatio, epilogus), mert p. 470: «In der Stoisch-Hermagoreischen Rhetorik galten diese als die stehenden fünf Theile der Rhetorik. Propositio und partitio sind nicht Theile, sondern nur Bestandtheile derselben. An beliebiger Stelle lassen sich noch eine oder mehrere egressiones anbringen.» Jó lett volna szerzőnknek ilyenformán megemlíteni e részeket, mint Volkmann teszi.

A genera causarum kivált a proœmium szerkesztésére bírnak fontossággal. Épen ezért Volkmann az ott mondottak alapján részletezi a szónok teendőit a beszéd e részénél, a mi egész következetes eljárás s egyszersmind az előadást is szervesebbé teszi. Sárffy úr a .vádló s vádlott álláspontjából rendszerezi mondanivalóit. A Volkmann eljárása épen azért, mert az szervesebb összefüggést alkot, nézetem szerint helyesebb.

Az enthymemák topikájánál könyvünk előszámolja az összes 28 forrást, melyet Aristoteles megkülömböztet. Szerintem az ilyen, rövidségénél fogva töredékes minutiosus dolgot bátran el lehet mellőzni. Utalni kell az író megfelelő helyére; a ki érdeklődik iránta, fel fogja keresni, a könyvében pedig hely marad más szükségesebb dologra.

p. 92. A gyászbeszédeknél ezt mondja könyvünk: «Megemlíthetjük, hogy a megholt boldogabb, mint mi, ... ezért ne sirassuk őt, ki talán az æther magasságából szemrehányólag nézi azokat, kik most ő érte könnyeznek.» Görög-római felfogás szerint a megholt nem igen nézhetett le az *aether magasságából* gyászoló rokonaira.

A dispositiónál az οἰκονομία-nak (= az inventio által összegyűjtött anyag művészi feldolgozása) csupán egyik módjáról, a statusok διαίρεσις-éről beszél, a másikat, az ἐξεργασία-t pedig elhagyja szerzőnk. Nem tudom megmagyarázni, mért járt el így. A tropusoknál a metaphorát helytelenűl határozza meg könyvünk. «(A metaphora) azon módja az átvitelnek, midőn a szót saját érteményéről más hasonló tárgy jelölésére viszszük át nagyobb élénkség és kellem kedvéért.» p. 114. Ez a tropus meghatározása; a mint Quintilianus is mondja könyvünk idézetében: «Tropus est verbi vel sermonis a propria significatione in aliam cum virtute mutatio.» Helyesen határozza meg Volkmann p. 478: «(Die Metapher) ist im allgemeinen ein kürzeres Gleichniss, bei welchem der zur Erläuterung eines Begriffs herbeigeholte Ausdruck für diesen selbst gesetzt wird.» A tropusnak föntebbi meghatározása szerint a hyperbaton, anastrophe, onomatopœia, katachresis nem valódi tropusok, mert náluk a szó értelmének változásáról, vagy egy szónak más szóval való

helyettesítéséről nem lehet szó. Ezt meg kellett volna jegyezni szerzőnknek. (p. 116, 117.) L. Volkmann. p. 479.

Sárffy úr önmagával jön ellenkezésbe, midőn a 123-ik lapon így szól: «A rhetorok grammatikai szó- és gondolatfigurákról tesznek említést. . . . . (A *grammatikai figurák) is szolgálhatnak ékességül*, mert a kifejezésmód egyhanguságát kellemes változatossággal fűszerezik. A valódi figurák azonban *csak* a szó- és gondolatalakzatok, *mert ezek szolgálhatnak ékességül a beszédnek.*» Az ellentmondás szembeötlő.

Nagyobb baj ennél az, hogy a figurák (alakzatok) felosztása nem helyes. Ilyen felosztást találunk könyvünkben p. 123—124.

I. Szóalakzatok (fig. verborum).

II. Gondolatalakzatok (fig. sententiarum).

Az első csoportbeliek lehetnek:

α) Fig. repetitionis.

β) Fig. detractionis.

γ) Fig. oppositionis.

A második csoportba tartozó alakzatok közűl 13-at említ szerzőnk.

E felosztásból a rhetorikai figura fogalma kimaradt. A helyes felosztás e szerint ez volna (főbb pontjaiban):

I. Szóalakzatok (a kifejezés értelme elhagyásukkal vagy megváltoztatásukkal nem másul).

II. Gondolatalakzatok (a kifejezés értelme elhagyásukkal megváltozik.)

I. A szóalakzatok lehetnek,

a) grammatikai,

b) rhetorikai alakzatok.

Az elsők pusztán a rendes gramm. használattól való eltérések, a másodiknál a kifejezés szándékos alakításáról van szó s létrejönnek:

α) ismétlés,

β) elhagyás,

γ) ellentét által.

(L. Volkmann p. 480—482.)

Nem világos a stylus egyik fajáról, a δεινότης-ről szóló következő pont (p. 137): «A finomodott rhetorikának . . . . vagy föl kellett még állítani a negyedik fajta δεινότης-t, vagy pedig az ismeretes háromból kellett combinálni még egyet, melynek a többi — megtartván korábbi jellegét — alája volt rendelve.» Itt nem tudjuk, mi neve volt ennek a többi fölé rendelt fajnak. Ezt szintén δεινότης-nak nevezték. (Volkmann, p. 487.)

Helyesebben jár el szerzőnk a Hermogenes-féle ἰδέαι tárgyalásánál, mint Volkmann, ki p. 488 puszta névsorozatot ad. Könyvünkben az egyes kifejezések magyarázatát is megtalálhatjuk.

Ezzel be is fejezhetném értesítésemet. Nem mulaszthatom el azonban, hogy fel ne említsem a szóban forgó könyvnek egy nagy hibáját. Ugyanis szerzőjének szokása latin idézetekkel állni elő lépten-nyomon, akár van rá szükség, akár nincs, s ez idézeteket legtöbb esetben nem jegyzetekben a lap alatt, hanem a szövegben közli. Nem lehet ugyan kimondani, hogy ilyesmit egyáltalában nem volna szabad tenni, sőt néha ajánlatos is; de csak akkor, ha az nagyon jellemző. Részemről például helyeslem Sárffy úr eljárását, midőn a proœmium feladatát Quintilianus szavaival röviden így mondja meg: «. . . . auditorem benevolum, attentum, docilem facere.» Vagy ha például a jóakarat megnyerésére hathatós eszközül ezt ajánlja: «Fortiter in re, svaviter in modo.» Feltétlenűl elvetendőnek tartom azonban az ilyen, ha kell, ha nem, minduntalan előforduló s így utoljára bosszantóvá váló idézgetést: «A felkorbácsolt érzelmek hatása alatt álló biró teljesen a szívre bízza magát. Már pedig sicut amantes de forma iudicare non possunt, quia sensum oculorum præcipit animus» stb. Vagy: «A rend (ordo) in verbis singulis et contextis nyilvánul.» (p. 132.) «Vigyázni kell, hogy a vég- és kezdő szótag ne adjon aliquod deforme noment.» p. 133. «Figyeljünk a hiatusra, mely a kicjtést teszi alkalmatlanná, habár Demosthenes et Cicero modice respexerunt ad hanc partem.» (ugyanott) «Cicero megelégszik a beszédben azzal, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiam si abeat a versu, mert szerinte ez teljesen megfelel a széphangzatnak.» S a könyv szinte hemzseg az ilyen félig magyar — félig latin kentaur mondatoktól.

Az sem helyes, ha a szerző ilyen kifejezéseket használ, «viczczelődés», «részek felrészelése» s ha az általánosan elfogadott idézésmódok helyett másokat alkalmaz. Igy p. o. Demosthenes «Περὶ τοῦ στεφάνου» beszédjét így idézi: «Demosthenes a koszorúban.» Különben szerző sem így idézi mindig (p. p. 137. 2. pont), daczára hogy a 24. l. kijelenti: «Ez a beszéd Περὶ τοῦ στεφάνου név alatt ismeretes; mi csak koszorú névvel fogjuk említeni.» Az ilyesminek pedig épenséggel nincs értelme: «Gorgias az Olympián» (9. l.).

A munkának — a mint látszik — számos fogyatkozása van ugyan, s a Volkmann-féle hasonló czélú, szakemberek számára írt rövid munkával semmiesetre sem versenyezhet: mégis megérdemli az olvasást s a használatot. A hiányok nem olyanok, hogy ha más könyvet is használunk mellette, könnyen pótolhatók nem volnának. Meglátszik a könyvön mindenütt a lelkiismeretes igyekezet s szorgalom, sőt hibái egy része, p. o. az anyagnak az intellectiónál való túlságos földarabolása, épen innen származik. Előnyére válik, hogy mindenütt példákkal áll elő, bár kissé nagyhangúnak tartom az előszóban foglalt azon állítást, hogy: «A példák ezreivel találkozik itt az olvasó.»

Sajtóhibák:

26	lap	17	sor	felülről:	σύντονος, σύντομος	helyett
27	«	13	«	«	ezeket, azokat	«
28	«	3	«	«	incundam, iucundam	«
29	«	23	«	«	exequi, exsequi	«
32	«	11	«	alulról:	Miletos, Meletos	«
83	«	13	«	«	mendarem, mendacem	«
86	«	16	«	felülről:	quodem, quodam	«
90	«	10	«	alulról:	λαλιά, λαλία	«
96	«	1	«	«	*b*, *d*	«
99	«	5	«	felülről:	expectet, exspectet	«
123	«	13	«	alulról:	collacatis, collocatis	«
131	«	6	«	felülről:	αὐστεηρά, αὐστηρά	«
147	«	7	«	«	erthessen, érthessen	«

Dr. Tóth Kálmán.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

36. Pintér Kálmán: A bölcselő elem Vörösmarty lyrai költeményeiben. (A kegyesrendiek budapesti főgymnasiuma 1888/9.) — Az értekezés bevezetésében szerző visszautasítja egyik napilapunknak azt az állítását, hogy Vörösmarty költészetének mind jobban a méltatlan feledés lesz sorsa, és szomorúnak is tartaná, ha nagy költőnket már is az iskolai könyveknek adnánk át megőrzés végett. Csatlakozunk mi is tiltakozásához, mert úgy hiszszük, mellette szól az, hogy V. műveiből pár év előtt, ez évtizedben, új kiadás jelent meg; azt pedig tudjuk, hogy mit jelent nálunk egy költőnek új kiadása. De ha ebben egyetértünk is, az nekünk is úgy tetszik, hogy V.-t már nem olvassák, és ennélfogva nem is ismerik annyira, mint megérdemelné; e sorsban azonban osztozik általában költőinkkel. Nem akarunk lamentálni, csak kifejezzük azt a sejtelmünket, hogy közönségünkre, különösen nőinkre nézve, alighanem csak a legújabb irodalom létezik. Pedig épen V. lyrája oly sok és változatos hangon szól a nőkhöz, hogy inkább érdekelhetné talán őket, mint pl. Aranynak, hogy úgy mondjuk, férfias lyrája. És e tekintetben alighanem könnyebben hozzájuk juttatná V.-t egy nem teljes, hanem részletes kiadás.

Hogy pedig V.-t immár az iskolának adnánk át megőrzés végett (a mi persze egyelőre csak föltételesen van mondva), sajnos, abban se találnánk valami nagy megnyugvást. Tudjuk, hogy középiskolánk, különösen gymnasiumunk, mily szánalmasan csekély időt fordíthat irodalom-

történetre s a mi ezt megelőzi is, abban V.-ra alig juthat több, mint egy pár ballada és lyrai költemény. Talán épen ennek érzete buzdította szerzőnket, hogy fejtegetés tárgyává tegye V. költészetének egy oldalát és közölje azt oly helyen, a hol leginkább szólhat az ifjúsághoz. Ebből a szempontból mindenesetre megérdemli elismerésünket, különösen mert mindvégig emelkedett, nem hanyatló lelkesedéssel tárgyalja a fölvett thémát, a mely emelkedettség alkalmas lehet az ifjúságban hasonló lelkesedést és, a mi talán leginkább kívánatos, olvasási kedvet ébreszteni.

Nem szándékozunk ez értekezést részletes bírálat alá venni, inkább csak rövid ismertetés alapján akarunk néhány megjegyzést tenni.

A bevezetés, miután néhány helyes, okos megjegyzést tesz általában az emberi élet folyására, áttér a költészet föladatának jelzésére, a mit jeles bölcsészek és költők nyomán helyesen is végez. Talán nem épen szerencsés a költő és bölcselő olyan szembeállítása, hogy egyik a meggyőződés erejével, a másik a lelkét betöltő pathos melegével hirdet eszméket, — mert a tanulót könnyen abba a tévedésbe ejtheti, hogy a meggyőződés erejét, a mi itt kétségkívül a bölcselőre van vonatkoztatva, a költőben ne keresse; nyilván való pedig, hogy benne legalább oly mértékben meg kell lennie, mint a másikban. Azt sem tudjuk egészen elfogadni, a mint Arany és V. psychologiáját összehasonlítja, állítván, hogy Arany a lelki állapotot külső jelben is, physiologiailag híven tünteti fel, V.-t «pathetikus hajlama inkább a nagyobb arányú lelki tünetek ábrázolására késztette». Tán közelebb járunk a valósághoz, ha helyesnek fogadva el, a mit Aranyról mond, a különbséget inkább abban keressük, hogy V. a jellemzésben, az érzelmek kifejezésében inkább képekkel élt.

A bevezetés után áttér annak részletes tárgyalására, hogyan nyilatkoznak V.-nál az egyes érzelmek, indulatok: vágy, remény, részvét, lelkesedés, hála stb., azután ezek ellenkezői, a bűnök, mindenütt nagy részletezéssel, számos példán tüntetve föl állításait. Majd hazafiságát tárgyalja részletes elemzésével főkép a *Szózatnak*. Erre vonatkozó fejtegetését következő tételben foglalja össze: egy oklánczolat az egész költemény; benne az érzelem fensége a logikai meggyőződés erejével egyesül. Szintén részletesen fejtegeti a «*Gondolatok a könyvtárban*» czímű ódát, végeredményül a költeményben is kifejezett *küzdelmet* fogadván el; majd áttér tankölteményének: *Volt tanítványaimhoz* beható elemzésére. A költő ironiájának tárgyalása után foglalkozik vallás-bölcseletével és jól esik elismernünk, hogy itt is megtartja emelkedett fölfogását, nem ad helyet kicsinyes felekezetiségnek. Őszintén sajnáljuk azonban, hogy kikerülte figyelmét e téren V.-nak *Pázmán* czímű epigrammája, melynek utolsó sora szépen talált volna értekezésének emelkedett hangjához s csak emelte volna azt:

Legszentebb vallás a haza s emberiség.

Nincs semmi okunk, hogy szándékosnak tekintsük ennek kimaradását, azért csak sajnáljuk a véletlent. Utolsónak *A merengőhöz* czímű bölcselődalt fejtegeti, végeredményül elfogadva róla Gyulai itéletét: a boldogság bölcselete.

Ezekben vázoltuk ez értekezés tartalmát, kifejezést adva ránk tett hatásának is. A mi megjegyzést még tennünk kell, a szerkezetre vonatkozik. Úgy tetszik nekünk, hogy kelleténél jobban belemerül a részletekbe; talán kevesebb részletezés áttekinthetőbbé tette volna. Mindenek felett pedig jó lett volna az értekezés végén recapitulatióban összefoglalni a főbb pontokat, melyekre az elemzés vezette a szerzőt.

SZIGETVÁRI IVÁN.

VEGYESEK.

— **A budapesti philologiai társaság** f. évi okt. 1-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgyrendje a következő volt:

1. Dr. Kassai Gusztáv: Kisfaludy Károly Mohács czimű elegiájának ó-görög metrikus fordítása.

2. Matirkó Bertalan: Euryalus és Lucretia a magyar irodalomban.

A felolvasó ülést zárt választmányi ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt és Fináczy Ernő volt a jegyző. Jelen voltak továbbá: Heinrich Gusztáv. Pecz Vilmos, Némethy Géza, Pozder Károly, Csengeri János, Gyomlay Gyula, Kassai Gusztáv, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után következő tagválasztások történtek: Dr. Heinrich Gusztáv ajánlatára Esztegár László és Demek Győző bölcsészet-hallgatók 1890-től rendkívüli tagoknak, Polgár György ajánlatára Szölgyény Ferencz miskolczi kir. kath. gymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, Dr. Hegedűs István ajánlatára Henning Rudolf dévai főreáliskolai tanár, eddig rendkívüli tag, 1891-től rendes tagnak, Timár Pál ajánlatára Nagy Zsigmond debreczeni ev. ref. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak, Ponori Thewrewk Emil ajánlatára Incze József és Bartha József bölcsészet-hallgatók 1890-től rendkívüli tagoknak, Dr. Pecz Vilmos ajánlatára Gyürky Ödön tanár, a budapesti kath. kör titkára, 1890-től rendes tagnak, Dr. Némethy Géza ajánlatára Ferszigán János belényesi és Buzási Ábel pécsi kath. főgymnasiumi tanárok, dr. Katona Lajos budapesti II. ker. és Gál Mózes pozsonyi kir. kath. főgymnasiumi tanárok 1890-től rendes tagoknak megválasztatnak.

E szerint van a társaságnak 9 tiszteletbeli, 6 alapító, 322 rendes, 58 rendkívüli, összesen 395 tagja.

A pénztárnoknak az eredeti jegyzőkönyvhöz mellékelt kimutatása a

társaság 1889. évi deczember 27-től 1890. évi szeptember hó 30-ig terjedő bevételeiről és kiadásairól tudomásul vétetik.

— **A budapesti philologiai társaság** 1890. november hó 26-án felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. Hittrich Ödön: Synesius hymnusai.
2. Háhn Adolf: A «Fösvény» első magyar feldolgozása.
3. Négyesy László: Baróti Szabó Dávid származása.

A felolvasó ülés után választmányi ülés tartatott, Heinrich Gusztáv elnöklete alatt. A jegyzőkönyvet Fináczy Ernő vezette. Jelen voltak még Pecz Vilmos, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu és Kassai Gusztáv.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után a pénztáros bemutatja előterjesztését a társaság bevételeiről és kiadásairól. E szerint a társaság összes bevétele 1889. évi deczember 28-tól 1890. évi november 25-ikéig 4649 frt 24 kr. (előirányozva: 5000 frt 71 kr.), összes kiadása 4061 frt 38 kr. (előirányozva: 4959 frt 15 kr.). — A pénztári előterjesztés tudomásul vétetik.

Keczer Géza és Olejovics János, úgyszintén dr. Klekner Alajos kilépése 1891-től tudomásul vétetik.

Új tagokul megválasztatnak: Liska János szarvasi ág. ev. főgymnasiumi tanár 1890-től rendes tagnak (aj. Némethy Géza); Dr. Székely György nagykőrösi ev. ref. főgymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Volf Béla székesfehérvári áll. főreáliskolai tanár, volt rk. tag, 1891-től rendes tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Hatala József kegyesrendi tag, 1891-től rendk. tagnak (aj. Heinrich Gusztáv); Révész Ferencz Cyrill szilágysomlyói kath. gymnasiumi tanár, volt rk. tag, 1890-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Somogyi István privigyei kath. gymn. tanár, volt rk. tag, 1891-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Serédy J. János kőszegi kath. gymnasiumi tanár, 1890-től rendes tagnak (aj. Cserhalmi Samu); Reibner Márton bölcsészet-hallgató, 1891-től rendk. tagnak (aj. Pecz Vilmos). — E szerint van a társaságnak 9 tiszteletbeli, 6 alapító, 328 rendes és 56 rendkívüli, összesen 399 tagja.

Nehány tag kilépése nem fogadtatik el, részint mert az illetők az alapszabályok 18. §-ában foglalt kötelezettségöknek nem tettek eleget, részint mert hároméves tagsági cyklusuk nem ért véget.

A közgyűlés f. évi deczember 28-án d. e. 10 órakor fog megtartatni. Megelőzőleg választmányi ülés lesz.

A közgyűlés sorrendje következőkép állapíttatik meg: 1. Elnöki megnyitó. 2. Titkári jelentés. 3. Pénztárvizsgáló bizottság jelentése. 4. Heinrich Gusztáv a választmány megbizásából Bartal Antal ny. igazgató, kir. tanácsosnak tiszteletbeli taggá leendő megválasztását indítványozza. 5. Választások.

A pénztárvizsgáló bizottság tagjaivá megválasztatnak: Fröhlich Róbert (mint elnök), Fináczy Ernő és Gyomlay Gyula. — A candidáló bizottság tagjaiként küldetnek ki: Pecz Vilmos (mint elnök), Bermüller Ferencz és Némethy Géza.

— **Schvarcz Gyula legujabb munkájáról** (Kritik der Staatsformen des Aristoteles, Eisenach, 1890. Bacmeister) érdekes birálatot irt Döring a Wochenschrift für klass. Philologie-ben (1890, 1334. l.). E nagy készültséggel írt munka ugyanis szintén abban a hibában szenved, melyet szerzőnek egyéb idevágó műveiben annyiszor megróttak, hogy t. i. lépten-nyomon elhagyván az objektiv történelmi kutatás talaját, a régiek államtudományi nézeteit a legujabb liberalis politika dogmáihoz viszonyítja s rajtok e hamis szempontból a legigazságtalanabb kritikát gyakorolja. A könyv csak elismerésünkre tarthatna számot, ha nem volna benne egyéb becses historiai anyagnál s az Aristoteles-féle iratok hagyományára vonatkozó eredeti nézeteknél. De az már valósággal provokálja az ellenmondást, midőn Schvarcz Aristotelessel, mint valmi élő pártellenféllel legtöbbször komikussá váló, nagyon is «parlamentáris» modorban polemizál s őt okolja a modern államélet kedvezőtlen alakulásaiért. Nagyon találóan mondja a német biráló, a ki a szerző tudományát s a munka irodalomtörténeti részeit különben szivesen méltányolja, e pontra vonatkozólag: «Was nun die vom Verf. an Aristoteles geübte «Kritik» betrifft, so ist dieselbe von einer so blinden, sich überschlagenden Leidenschaftlichkeit, dass mit der Masse des Unberechtigten auch das etwa Berechtigte derselben verloren geht . . . Man braucht eine solche Kritik nur zu charakterisiren, um ihre Ungehörigkeit zu erweisen. Wir wissen ja auch ohne den Verf., dass der gesamte auf uns gekommene Bestand der aristotelischen Schriften — und das gilt in eminentem Masse auch von der Politik — nicht nur unter der unverständigen Anordnung der Redaktoren gelitten hat, sondern auch von Aristoteles selbst unabgeschlossen, fragmentarisch, ja auch in den ausgeführten Partieen mehr oder minder innerlich unfertig und für eine Herausgabe nicht reif hinterlassen worden ist. Das ist eine beklagenswerte Thatsache, die ein eindringendes Verständniss und eine volle Würdigung der aristotelischen Gedanken im höchsten Grade erschwert. Dass es aber Aristoteles nicht vergönnt war, seine Gedankenwelt in abgeklärter, systematisch durchgebildeter Form auf die Nachwelt zu bringen, berechtigt keinen Sterblichen, und heisse er auch Julius Schvarcz, einen der ersten Lehrer der Menschheit einesteils wie einen gedankenlosen Schwätzer oder dummen Schulknaben, anderntheils wie einen boshaften, perfiden Parteigänger verwerflicher Interessen zu behandeln.» — A kiváló figyelmet érdemlő munkára különben még visszatérünk.

— **Phœnix seu Nuntius Latinus Internationalis** czimen indúlt meg julius 1-én Londonban egy folyóirat, mely, mint a Societas Internationalis közlönye, a latin nyelvnek világnyelvvé tételét tűzte ki czéljáúl. Az első szám azon elveket fejtegeti, a melyek lehetővé teszik, hogy a latin nyelv általánosan elterjedjen s mint — bár kihalt — de természetes fejlődésű nyelv, azt a szolgálatot tegye, a melyet az ujabb időben mesterségesen megalkotott volapük nyelv van hivatva — ma már meglehetős számú híveinek nézete szerint — teljesíteni. A Societas Internationalis különösen az üzleti világot akarja eszméje körébe vonni, a mi természetes is, minthogy első sorban ez érzi egy világnyelv hiányát. Terve

kivitelében a classicus nyelv alapján az úgynev. konyha-latin nyelvre akarja fektetni a fősúlyt, mely utóbbinak a közéletre nézve mindenesetre megvan a classicussal szemben az az előnye, hogy a modern dolgokat, ha idegenből kölcsönzött szókkal is, de röviden fejezi ki, míg azok a philologusok, kik a modern dolgokat classicus latin nyelven akarják kifejezni, kénytelenek néha öles körülírásokat alkalmazni, a mi már magában véve elég bizonyíték arra, hogy a classicus latin nyelv nem alkalmas arra, hogy mint világnyelvet újra felkapják. Könnyíteni akarnak ez új eszme hívei a latin szó- és mondatkötésnek ama szigorú rendszerén is, melyet a classicus latin nyelv mutat. S ez nagyon helyes, mert különben köznyelvvé sohasem válhatnék. Hiszenköztudomású dolog, hogy a régi rómaiak sem beszéltek oly szigorú szabatossággal, mint azt Cicerónál, Cæsarnál vagy más kitűnő irónál tapasztaljuk, sőt maguk e kiváló irók is igen gyakran eltérnek azon szigorú szabályoktól, melyeket a grammatikák — az ő műveikből levonva — általánosaknak állítanak fel, s épen ez eltérések okozzák, hogy a grammatikák csak úgy hemzsegnek a kivételektől. Annyi bizonyos, hogy a konyha-latinságot mindenki sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb fáradsággal fogja megtanúlni, mint a mennyi időt és fáradságot most a classicus latinság tanítására az egész művelt világ középiskoláiban fordítanak. S ha azután valaki az utóbbinak elsajátítására is kedvet kap, ez sokkal könnyebb lesz neki, mint eddig. Példák erre az élő nyelvek. Egyetlen nép sem beszél a köznapi életben úgy, mint a mily szabatosan az illető nyelv az irodalomban megjelenik, s mégis pár évi iskolázás képessé tesz akárkit ez utóbbinak nemcsak megértésére, hanem használására is. Nincsen okunk tehát kétkedni, hogy ez a latinnál másképp történnék — természetesen idő múltával. A folyóirat nagy részét azon levelek töltik ki, melyeket a világ különböző részeiből az eszme megindítóihoz intéztek, még pedig egyet-kettőt kivéve mind az eszme mellett foglalnak állást. A levelek irói közt magyar embert is találunk: Chrastek Mihály, garam-sz.-kereszti róm. kath. lelkészt. Közölve vannak még azok nevei, kik a Societas Internationalisba beléptek s a végén a közönséges életből vett beszélgetések latin, angol, franczia és német nyelven.

— **Némethy G. legújabb szövegkiadásáról** (M. Tullii Ciceronis de finibus bonorum et malorum libri V., Budapest, Wodianer, 1890) hosszabb bírálatban emlékezik meg Holstein Hugo, a ki ugyane munkát Lipcsében Teubnernél 1873-ban iskolai czélra jegyzetekkel ellátva kiadta, a *Wochenschrift für klassische Philologieben* (1890, 1175—1178. l.). Sorra veszi s részint helyeslőleg, részint elitélve tárgyalja a szövegen tett változtatásokat. Főleg az ellen van kifogása, hogy a kiadó, olvasható szöveget akarván adni, a romlott helyeken mindenütt változtatásokat tett, noha elismeri maga is, hogy e munka Cicero valamennyi művei közt legjobban kihivja a coniecturalis kritikát. Különben, hogy Némethy sem tartá az összes felvett coniecturákat kétségtelen emendatióknak, bizonyítja *Közlönyünkben* (1890, 524. l.) megjelent önismertetése, hol a többi közt így szól: «A conservativ kritikus, *ha csak a tudósok számára dolgozik*, megelégedhetik ugyan azzal, hogy egy csomó csillaggal vagy kereszttel megjelöli a szöveg romlásait s jegyzetben

felsorolja a javítási kisérleteket; *mikor azonban ilyen munkát tanuló kezébe akarunk adni*, hogy az olvasmány folytonos fennakadást ne szenvedjen, kötelességünk alkalmazni a javítás legegyszerűbb módját.» Nagyobb elismeréssel nyilatkozik H. Deiter a Berliner Philologische Wochenschriftben (1890, 1426. l.), a hol a szövegen tett főbb változtatásokat felsorolván, itéletét a következőkben foglalja össze: «Wie diese Textesveränderungen beweisen, hat der Herausgeber die handschriftliche Überlieferung überall, wo es möglich ist, wieder hergestellt und nur an offenbar verderbten Stellen fremde oder eigene Vermutungen aufgenommen. *Infolge dieser konservativen Kritik hat die Schrift wesentlich gewonnen.*»

— **Zsoldos Thukydides-fordításáról**, mely a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában jelent meg s melynek kimerítő bírálata Közlönyünk 1888-iki évfolyamának 785—790. lapján olvasható, elismerő birálatot közöl a *Bursian*-féle Jahresbericht für die klassische Alterthumswissenschaft. Az 58. kötet 40. lapján ugyanis a következőkben mutatja be a szóban levő munkát: «Die erste vollständige ungarische Übersetzung des ganzen Thukydides erschien in einer bilinguen (auf der linken Seite griech. Text, auf der rechten ungar. Übersetzung), sehr schön ausgestatteten Ausgabe, herausgegeben von der klassisch-philolog. Kommission der ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest . . . . Es ist eine bedeutende Leistung, die *neun* Jahre angestrengten Fleisses kostete, eine dem Thukydides *kongeniale* Übersetzung».

— **Ábel Jenő nekrologját**, mely Vári Rezső tollából folyóiratunkban (1890. februári füzet) megjelent, valamivel rövidebb alakban közli a közelmúltban elhunyt classicus philologusok nekrologjai közt a Bursian-féle «Jahresbericht für die klassische Alterthumswissenschaft» legujabb kötete.

— **Károlyi Gáspár Élet- és jellemrajza**. 12 db aranynyal jutalmazott s a gönczi emlékünnepen felolvasott pályamű. Irta S. Szabó József, naprágyi ev. ref. lelkész (Sárospatak, 1890. 29 l. Ára 20 kr.) czimmel egy kis füzet jelent meg, mely tanulságos fejezet a magyar reformáczió történetéből, nem eredeti kutatások alapján készítve, nem az irodalmi magasabb czélok szerint, hanem egy ünnepi alkalomra szánt életrajz. Szerzőjét sem a kor nem érdekelte közelebbről, melyben hőse szerepelt, sem az az irodalom nem, melyből a magyar bibliának oly kiváló rész jutott. Inkább a külső események foglalták el lelkét, inkább az ünnepi alkalom szabta meg munkáját, innen vannak már erényei és hibái. Az olvasó e nehány szóból is tájékozhatja magát könyve szelleméről s arról, miképen dolgozott. A protestáns hit irodalma s a biblia szorosan egybetartoznak, szerző e kapcsot ha látta is, de nem mutatja be; Károlyi gondolkodásába nem mélyed el, életének külső eseményei jobban lekötik figyelmét. A kor rajza csak nehány vonással, s meglehetősen nagyolt vonással van, nem festve, csupán érintve. Így azután irodalmi vagy bibliatörténeti dolgozatnak kevesebb, mint alkalmi emlékezésnek, melyben Károlyi életének egyes itt-ott ismert adatait ügyesen válogatja össze s tetszetős formában dolgozza fel.

Mint ilyen alkalmi dolgozat kiemelkedik sok társa közül, de nem akarhat monografia számba menni.

Mindenesetre hasznos munka, de nem teljes. Jó volna Károlyi életét az itt megirtak figyelembe vételével s a már kész kereten belül tárgyalni, azonban nem arra, hogy a magyar protestáns bibliafordító életének nagyon is hiányos adatait hipothézisekkel pótolja, hanem arra, hogy Károlyinak irodalmilag is méltó emléket szenteljen s mindama kérdéseket megoldani próbálja, melyek Károlyival, korával, a magyar bibliával elválhatatlanul vannak egybekötve.

Az irodalmi protestáns kor sem irodalom-, sem egyháztörténeti szempontból nem részesül kellő figyelemben, Alig-alig vagyunk egy lépéssel előbbre, mint azt Toldy megfogalmazta, a mint első vázlatában kidolgozta. Pedig akár egyik, akár másik tudomány akarjon múltjában elmerülni, nem teheti a nélkül, hogy a XVI—XVII. századok e tiszteletreméltó harczosait, a magyar szellem- és gondolatszabadság képviselőit elmellőzze. Az egyháztörténetiró bennök a mai viszonyok alkotóit, az irodalomtörténetiró általok a magyar próza mestereit, a szabad gondolkodás és a nemzeti érzés zászlóvivőit fogja megtalálni. S méltán várhatnók el épen a protestáns egyháztól, hogy az ilyen alkalmat, mint a gönczi szoborleleplezés, saját egyházi és közös nemzeti érdekeinkben egyforma buzgalommal használja ki. E. P.

— **Kisfaludy Sándor és Rousseau.** Az «E. Ph. K.» Pótfüzeteiben Werner Adolf úr Kisfaludy Sándor műveinek belső, tartalmi bizonyítékaiból mutatja ki a hatást, melyet költőnkre Rousseau gyakorolt. Erre nézve én egy külső bizonyítékkal is szolgálhatok. Balatonvidéki régészeti kutatásaim alkalmával Sümegre is kerültem, a hol Szentmártoni Darnay Kálmán úrnak párját ritkító régészeti gyűjteménye van a vidék (különösen Csab-Rendek) præhistorikus és római korbeli leleteiről. Ezeken kívül azonban van e magán-gyűjteményben autograph-, kézirat-, okirat- s több mindenféle tár. Magyar irodalomtörténet-irókra nézve azonban legértékesebb Kisfaludy Sándornak közel 5000 kötetnyi, eredeti könyv- és okirattára. Itt meglátni, melyik munkával foglalkozott költőnk behatóbban, mert azokat oldaljegyzésekkel is ellátta. Ilyenek Rousseau összes művei is, de különösen *Emil*-je, a mely igen használtnak látszik. A ki költőnkkel behatóbban foglalkozni szándékozik, az ezen eredeti magánkönyvtárában sok érdekes adatot fog találni. RÉCSEY VIKTOR.

— **A grál-mondát** és ennek feldolgozásait legújabban két figyelemre méltó munka tárgyalja, részben egészen új következtetésekkel: A. Nutt könyve: *Studies of the legend of the holy grail* (London 1888) és G. Parisnak e Közlönyben is bőven ismertetett műve: *La litterature française au moyen âge* (2. kiad. Páris 1890, főkép §§. 59 és 60). Ez újabb kiadások alapján a kérdésnek mai állása a következő volna: Chrestien de Troyes alapvető költeménye *Conte del graal* töredék, melyből ép az a rész hiányzik, melyben a költő a grál lényegét, jelentőségét stb. kifejtette volna. Chrestien forrásai (eshetőleg kelta vagy anglo-normann művek) ismeretlenek és sem a Chres-

tien művének számos folytatói Francziaországban, sem a német Wolfram, kinek szintén Chrestien volt a főforrása, nem ismerték azokat. Második forrása gyanánt Wolfram Guiot provencei költőt említi, a ki még ma is rejtélyes alak, kiről sem a franczia, sem a német irodalom semmit sem tudnak. Guiotnak a grál egy csodatevő kő. Wolfram feltünően megegyez Chrestien fönmaradt töredékével, de művének legnagyobb része oly eseményeket tárgyal, melyek Chrestien művéből hiányzanak. Ha tényleg Guiotból vette ezt az anyagot (a mint maga állítja), hogyan képzeljük ezt? Akár úgy fogjuk föl a dolgot, hogy Guiotnak igen eltérő szellemű művéből vette a Chrestiennél nem talált anyagot, akár azt hiszszük, hogy Guiot műve nem volt egyéb, mint Chrestien költeményének kiegészítése, — mind a két esetben bajosan elképzelhető a dolog. — A norvég Parzivalsaga és a kymri elbeszélés Peredurról kétségtelenül szintén Chrestien művén alapúlnak, hasonlókép egy XIV. századi angol költemény, «Sir Percyvelle», melyek mind nem igen boldogúlnak a grállal.

Chrestien közvetlen folytatói közől az első, Gaucher, szintén nem fejezte be művét; ellenben Robert de Boron a XIII. század elején oly magyarázatát adta a grálnak, mely a későbbi írókra döntő befolyással volt: nála a grál az a csodatevő tál, melyben a Megváltó teste és vére feküdt. A grál-mondából legenda lett, melyhez utóbb egyéb legendai elemek is csatlakoztak, és a «grál» szó ezóta a. m. az úrvacsora tála és általában a. m. tál, míg régibb forrásokban e szónak ily értelme ismeretlen. Most átalakúlt a monda jelleme is: Chrestiennél lovagi történet, melyben a szerelemnek fényes szerepe van; Boronnál egyházi szellemű legenda, melyben a lovagi élet és a szerelem kedvezőtlen világításban tünnek föl. Még nagyobb mértékben jut érvényre a grál-legendának e világellenes szelleme a későbbi prózai földolgozásokban; ezek: «Perceval li gallois», «La queste du graal», és a «Histoire du Saint Greal». A későbbi verses átdolgozások, Menessier és Gerbert művei (1220 körül), a «Queste» befolyása alatt állnak. Chrestien mellett csak Robert de Boron műve bir költői, de egészen más, lényegében ellentétes jellemű költői értékkel.

A mondottakból következik: 1. hogy Chrestien forrásait nem ismerjük, mert a kelta elbeszélések, melyeket Nutt ilyeneknek tekint, igen fiatal, már franczia befolyás alatt keletkezett művek; — ennek következtében 2. az úgynevezett kelta Peredur-monda teljesen értéktelen, mert nem eredeti néphagyomány, hanem Chrestien művének tudatos átdolgozása, részben eltorzítása; — 3. Chrestien hivatkozik egy forrásra, de nekünk ilyenről semmi tudomásunk és sehol nyoma annak, hogy a mondának valamely más földolgozója ezt a forrást ismerte volna; azt sem tudjuk, kelta népmese volt-e ez a «könyv», mint Chrestien nevezi, vagy eshetőleg egy anglo-normann költemény, mint G. Paris hiszi; — végre 4. azt sem tudjuk, mit értett Chrestien a grál alatt; de az kétségtelen, hogy Boron legendája nem hagyományon alapszik, hanem e költőnek önálló alkotása.

Ez újabbkori kutatások eredménye tehát egy hatalmas Ignoramus, úgy a grál eredeti jelentését, valamint Chrestien és Wolfram forrásait illetőleg. h.

— **A Konrad pap Roland-dala**, a középkori német irodalomnak egyik legérdekesebb terméke, Ottmann Rich. Eduárd német fordításában jelent meg az Universal-Bibliothekben (2745—48. sz.). A fordító képzett germanista, a ki a mai német verselést és költői nyelvet is kellően birja, úgy hogy e fordítás sokkal értékesebb, mint az Universal-Bibliothek egyéb fordításai a régi német irodalomból. A bevezetés és jegyzetek is tanuskodnak a fordítónak tudományos tájékozottságáról. Még emeli e kötet értékét, hogy a XII. századi heidelbergi kéziratnak műtörténelmi szempontból érdekes 39 rajzát is tartalmazza. És ezt mind o. é. 48 krajczárért vesztegetik.

h.

— **Német népdalok Faustról**. Eddigelé csak egy német népdalról tudtunk, mely Faustról szól. E költemény először az Arnim és Brentano híres népdal-gyűjteményében (*Des Knaben Wunderhorn*, Heidelberg 1806, I, 214. l.) jelent meg, s azóta sokszor lenyomatták s a mondával foglalkozó szakférfiak mindig figyelembe vették. Most Tille Sándor *Die deutschen Volkslieder vom Doctor Faust* (Halle, 1890, 207 l.) czímmel egész könyvet szentel a híres bűvészről szóló népdaloknak. Tille tizenkét ily dalt mutat ki, melyek közől négy epikai és nyolcz lyrai jellegű. E költeményeknek költői becse csekély; de érdekesek tárgyuknál fogva, melynek történeti fejlődéséhez értékes anyagot szolgáltatnak. — Egyúttal fölemlítem, hogy két újabb bábjáték jelent meg nyomtatásban, melyek Faust borzalmas történetét tartalmazzák: *Die beiden alten deutschen Volksschauspiele von Doctor Johann Faust und Christoph Wagner, Faust's Famulus*. Kiadta Engel Károly *Deutsche Puppenkomödien* cz. gyűjteményében, IX. füzet (Oldenburg, 1890). Az első darab voltakép csak variansa a régebben ismert bábjátéknak, de érdekes eltérésekben gazdag variansa. Így pl. megvan e darabban az a jelenet, melyben Faust apja föllép s istentelen fiát megtéríteni törekszik. Tehát nem áll az. a mit sokan állítanak, hogy e jelenetet csak legújabban csúsztatták be a darabba, hogy a cselekvénynek megindító hatását fokozzák. A második darabnak létezéséről volt ugyan tudomásunk, de a darabot magát elveszettnek hitték, míg Engel legújabban egy kóbor bábjátékosnál reá akadt. — A Faustról szóló népdrámát még 1889. julius 15. is hozta színre a Dressler-féle társaság Plagwitzban Lipcse mellett, de sok tekintetben módosított alakban. Ezen előadás szövege is megjelent nyomtatásban: *Doctor Joh. Faust. Volksschauspiel vom Plagwitzer Sommertheater*, kiadta Tille Sándor, a *Deutsche Puppenkomödien* X. füzete gyanánt (Oldenburg, 1890.). h.

— **A mannheimi nemzeti szinház** mult századi virágzási korszaka benső és külső kapcsolatban van Schiller életével és költői működésével. Ekkor kerültek e szinpadon a világ elé A haramják, Fiesco, Ármány és szerelem; ekkor volt Schiller mint dramaturg e szinház személyzetének tagja. A mannheimi szinháznak e korszakabeli története azért, de általában irodalmi s szinügyi szempontból is, rendkívül érdekes, e történetnek legfontosabb forrása pedig a szinháznak ez évekből fönmaradt jegyzőkönyvei, melyeket egyes írók eddig is fölhasználtak és töredékesen közzétettek (különösen Koffka Vilmos, Iffland- és Dalbergről 1865-ben írt könyvében), de

melyek csak most jelentek meg először teljesen nyomtatásban: *Die Protokolle des Mannheimer Nationaltheaters unter Dalberg 1781—1789, herausgegeben von Max Martersteig* (Mannheim, 1890, 468 l. Ára 10 mk.). A mannheimi «nemzeti» színház 1778-ban keletkezett. Ez évben tette át Károly Tivadar választófejedelem székhelyét Mannheimból Münchenbe s vitte magával a Marchand-féle «választófejedelmi» szintársulatot is; szept. 17-én volt Mannheimban az utolsó előadás (Minna von Barnhelm), mire a város szinház nélkül maradt volna, ha Dalberg Heribert báró (szül. 1749) előrelátólag már ki nem eszközölte volna a választófejedelemnél, hogy Mannheimnak is legyen (5000 frtnyi fejedelmi segélylyel) nemzeti szinháza. Dalberg Seyler társulatát szerződtette, mely akkor Németországban kitünő hirnévnek örvendett. Seyler (1740—92) egyik alapítója és vezetője volt a hamburgi nemzeti szinháznak, melynél Lessing mint dramaturg működött; később Hannoverában állt a szinház élén, midőn a legkitünőbb két német szinész, Ekhof és Schröder, társulatának tagjai voltak; azután Weimarba ment, hol Hensel Zsófia szinésznőt (kivel Lessingnek annyi baja volt) nőül vette. Midőn a weimari szinház 1774-ben leégett, Seyler rövid ideig Gothában játszott, mire új társaságot szervezett, melynek egy ideig Klinger Miksa, a «Sturm und Drang» szerzője, volt drámaköltője és titkára. Ez új társulatával Mainzban működött Seyler, midőn Dalberg őt meghívta. Seyler 1778 októberében kezdte meg előadásait Mannheimban, de a «nemzeti szinház» csak 1779. októb. 7-én nyilt meg Goldoninak «Gyorsan, mielőtt valaki megtudja» cz. vígjátékával. A társaság kiváló tagokban igen gazdag volt; legfényesebb ereje Iffland Ag. Vilmos (szül. 1759., Mannheimban működött 1797-ig, meghalt 1814. mint az udvari szinházak igazgatója Berlinben), ki mint drámaköltő is rendkivüli sikereket aratott e szinpadon. Seyler 1781. márczius 7-én hagyta el Mannheimot, mire Dalberg a szinészekből alakult kettős választmánynyal egyedül vezette a szinházat. Ezen választmány jegyzőkönyvei fekszenek most teljesen előttünk, 1781 május 23-tól 1789. szept. 30-dikáig, midőn a háborús idők érzékenyen megzavarták Mannheim városát és szinházát. E jegyzőkönyvek igen érdekesek: a szinház belső küzdelmei és külső bajai, de tagjainak lelkes buzgósága és fényes sikerei is visszatükröződnek e lapokban. Van szinészbotrány és villongás is elég, de a kis köztársaság mindíg gyorsan, néha meglepő erélylyel csinál rendet. Különösen tanulságosak e jegyzőkönyvek drámatörténeti szempontból, a mennyiben a választmány az előadásra benyujtott vagy kiszemelt darabokról is itélt és határozott, úgy hogy a Sturm és Drang-korszak legtöbb terméke szóba kerül. — E jegyzőkönyvek sajtó alá rendezése tehát kétségtelenül igen érdemes munka volt. De a kiadónak «fölvilágosító» jegyzetei igen gyarlók, telve hibákkal és feltünő tájékozatlanság bizonyítékaival. Szerinte számtalan darab szerzője «ismeretlen», olyané is, mint pl. «Erwine von Steinheim», melyről minden iskolás gyermek tudja, hogy Blumauer Alajos írta. *h.*

KÖNYVÉSZET.

Anthologia latina. Szemelvények a lyrai és diadaktikus költészetből. Bevezetéssel, magyarázatokkal és metrikai függelékkel ellátta Pirchala Imre. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. 192 l.) 80 kr.

Badics Ferencz. Magyar irodalmi olvasókönyv. I. kötet. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. IV. 205 l.) 1 frt 20 kr.

Bartal Antal és *Malmosi Károly.* Latin mondattan. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. VII, 265, VII, l.) 1 frt 60 kr.

Cicero (M. T.) első, második és tizennegyedik philippikája. Ford. és magy. Némethy Géza. I. füz. (Tanulók könyvtára 54. füz.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 64 l.) 30 kr.

Dengi János. Rhetorika. A prózai írásművek elmélete. Olvasmányokkal és ezek magyarázatával. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 305 l.) 1 frt 60 kr.

Endrődi Sándor. Magyar olvasmányok a gymnasiumok 5. osztálya számára. Budapest, Grill, 1890. (8-r. 152 l.) 1 frt.

Euripides. A Kyklops. Satir dráma. Fordította Csiky Gergely. A Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 56 l.) 40 kr.

Erdélyi Pál. Fáy András élete és művei. Budapest, Dobrovszky és Franke, 1890. (8-r. 351 l.) 2 frt 50 kr.

Erdélyi János. Tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 539 l.) 3 frt. — *Tartalma:* A magyar lira a forradalom után 1863-ig. — Tanulmányok a franczia forradalom köréből. (A középkori franczia forradalom, A franczia renaissance-irodalom.) — A színi hatás ügyében. — Valami a romanticzismusról. — Szépészeti alapvonalak. — Vázlat akadémiai előadásaihoz.

Fleischhacker M. Fridolin és *Kárpáti Károly.* Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 168 l.) 1 frt.

Goethe. Iphigenia Taurisban. Fordította Csengeri János. A Lukács Krisztina-féle pályázaton megdicsért műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin társ. 1890. (8-r. 86 l.) 1 frt.

Gow James. Görög és római régiségek. Segédkönyv az irodalmi és művelődés-történeti tanításhoz. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 152 l.) 1 forint.

Greguss Ágost. Magyar költészettan. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 121. l.) 1 frt.

Hofer Károly. Franczia olvasókönyv középiskolák számára. Szótárral és jegyzetekkel ellátta Háhn Adolf. 4. kiad. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. VI, 178 l.) 1 frt.

Hofer Károly. Rendszeres franczia nyelvtan. I. Alaktan. II. Mondattan. III. A franczia verstan elemei. A középiskolák felsőbb osztályai számára. 3. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 203 l.) 1 frt 20 kr.

Ihász Gábor magyar nyelvtana a középiskolák használatára. Átdolgozta Barbarics Róbert. 23. kiadás, Budapest, Lampel R., 1891. (8-r. 252 l.) 1 frt.

Jancsó Benedek. Magyar irodalmi olvasmányok a görög nyelv pótlásául. A gymnasium V. osztálya számára. Budapest, Lampel R., 1890. (8-r. 1 frt 20 kr.

Kerekgyártó Elek dr. Magyar olvasókönyv kapcsolatban irály- és költészettannal. A polgári és egyéb felső leányiskolák számára. 3. átdolgozott kiadás. Budapest. Eggenberger, 1890. (8-r. 237. l.) 1 frt 40 kr.

Király Pál. Ulpia Trajana Augusta Colonia Dacica Sarmizegetusa.

metropolis Dácia fővárosa. Várhely Hunyadmegyében. Budapest, Athenæum 1891. (8-r. 178 l.) 1 frt 20 kr.

Millig Lukács. A német kereskedelmi irálytan és levelezés vezérfonala a magyar kereskedelmi középiskolák számára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 189. l.) 1 frt 20 kr.

Névy László. Olvasmányok a poetikához. 3. kiad. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 232 l.) 1 frt 40 kr.

Névy László. Stilisztika. Az irály- és irásmű-szerkezet általános szabályai. Középiskolák számára II. rész. Szerkezettan. A prózai olvasmányokkal és számos vázlattal irásbeli feladatokhoz. 5. átdolg. kiadás. Budapest, Kókai 1891. (8-r. 234 l.) 1 frt 20 kr.

NYILT TÉR.*)

Megjegyzések Barabás Ferencz úr birálatára.

Őszintén megvallom, hogy nem igen nagy gyönyörűségem telik a nálunk még komolyabb folyóiratainkban is sokszor amolyan önképzőköries hévvel és érzékenykedéssel folytatott válaszosdi játékban. Ha ezúttal mégis annak a veszélynek állok elébe, hogy egy esetleges «viszonválasz»-t hívjak ki megjegyzéseimmel magam ellen, úgy előre is mosom kezeimet s igyekezni fogok észrevételeimnek dologi részében és hangjában egyaránt mindent kerülni, a mi további polemiára adhatna okot. Eddig is szinte kár volt, magam is belátom, ekkora hűhót csapni ily vékony lepényért! Mert hát miről is van szó tulajdonképen? Arról, hogy a Phil. Közlönyben évről-évre megbirálás alá kerülő programm-értekezések során akkor, a mikor én már jóformán el is felejtettem, hogy valaha megírtam, Barabás Ferencz úr előveszi ily nagy fáradságot alig érdemlő (26 lapnyi terjedelmű) kis felolvasásomat, a melyet annak idején minden nagyobb prætensio nélkül tisztán azzal a szándékkal követtem el, hogy vele a jótékony czél tekintetéből egybegyűlt *művelt*, de mégis elég *nagy* közönséget az egy órai vesztegűlés meg a csekély belépti díj áldozatáért valamennyire kárpótoljam.

Hogy ezt a czélomat valahogyan sikerült elérnem, azt ama közönség annak idején nyilvánított jóakaratú tetszésén kivül még Barabás úr is elismeri, midőn szerény csevegésemet a «szélesebb körű ismeretekkel s vonzóbban írt» programm-értekezések közé sorolja s alább «hiányai mellett is a maga nemében érdekes, sőt tanulságos olvasmány»-nak mondja. Az igaz, hogy előbb egy egész oldalon jókora csomó mindenféle dolgot említ, a mit szerinte felolvasásom szűkre szabott keretébe még fel kellett volna vennem, köztük sok olyat is kivánva, a mi — mellesleg megjegyezve — elég vaskos kötetté s egy teljes Molière-monographiává duzzasztotta volna vékonyka értekezésemet. De nem ezekre a desideratumokra akarok reflektálni, hanem inkább

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

a biráló megjegyzéseinek azon második részére, a mely e megható naivságú szavakkal kezdődik: «Hanem ez mindinkább arra vonatkozik, a mit *nem* ád szerzőnk, mintsem arra, a mit ad. *Hogy ezekre is megtegyük kifogásainkat.* . . . .»

Teljesen elismerem ugyanis a biráló ama jogát, hogy a szerzőt utólag egész jóságosan figyelmeztesse mindazokra a dolgokra, a melyekről tulajdonképen beszélnie kellett volna; hogy ő mondja meg s ne a szerző intentiói szabják ki, miről kellett volna «élénk színezetű, megkapó képet festenie». Habár e jó tanácsok aligha kárba nem vesznek, még ha többkor jönnek is, oly íróval szemben, a ki — *nagy közönségnek* tartandó felolvasásról és nem magasb szempontból vizsgálandó tudományos és kimerítő monographiáról lévén szó — «megelégedett azzal, hogy többé-kevésbbé curiosumszerű érdekkel biró, a *nagy közönség* kiváncsiságára számító néhány detailt adjon elő, s kevésbbé törődött azzal, hogy mozaikja összefüggő, kerek egészet, képet alkosson». — Az utóbbi kifogás különben még csak nem is új. Megtalálhatja B. úr már a «Századok».... lapján, a hol dr. Váczy János úr volt szives értekezésemet pár sorban elég kegyesen agyonütni. Ennyi kitüntetés szinte sok ily csekély súlyú vétségért, ha meggondolom, hogy eszem ágában sem volt akár a philologus, akár a historikus urak czéhének mesterségébe bele kontárkodni, mikor *színház* javára tartandó felolvasásról lévén szó, nem akartam egyebet, mint a legnagyobb *színműírók* egyikéről, a ki *színész* is volt egyúttal, néhány nálunk legalább a nagyobb közönségnek még műveltebb részénél is kevésbbé ismert s szerintem elég érdekes adatot az alkalomhoz mért formában elmondani.

Azt is megengedem továbbá, hogy «Paul Mesnard, Mahrenholtz s Larroumet után» — még a «Molièriste» s a «Molière-Museum» nem épen mindenki kezén forgó adatait is megemlíthette volna a biráló — «igen hálás, mert igen könnyű thema ily biographiai elmefuttatást írni». Persze, hogy *könnyű*, de tán mégsem oly *hálás*, mint némely pályadíjat nyert könyvnek a megírása.

Azonban hogy észrevételeim tulajdonképeni tárgyára térjek, — sorra veszem a biráló úr fentidézett szavaival kezdődő *kifogásokat*. — Először is kissé meglepett, hogy Barabás úr olyan könnyen összetéveszthette az Aristophanes és Molière, még pedig nem a «féktelen» bohózatok, hanem a Tartuffe, Misanthrope s a Tudós nők szerzője okozta «jóizű» nevetéssel a középkor durva komikumával is beérő s a legnyersebb kegyetlenséggel határos barbár röhögést. Rabelais neve már jobban bele illenék ellenvetésébe, — ha a Gargantua szerzőjének művei valaha oly értelemben népszerűek és az egész művelt emberiségre hatékonyak lettek volna vagy lennének, mint Molière vígjátékai, s bennök bár csak parányi része is megvolna annak a klasszikus formaérzéknek, a mely Aristophanes legféktelenebb darabjait is elévülhetetlen remekművekké bélyegzi. De ez még hagyján lenne, mert utóvégre is részben az egyénről egyénre változó felfogás és izlés, részben pedig talán egy kis félreértés dolga. Lehet ugyanis, hogy a biráló az én «kinevethette magát» szavaimban a «magát» szót nem vette az emberiségre mint a nevetés tárgyára vonatkozó visszautalásnak, hanem (a «kisírta magát»-féle szólásmódok analogiájára) csak a reflexiv ige kiegészítőjének.

Ennél már jóval lényegesebb hiba lenne a második helyen említett, ha — nem tévedés, még pedig a birálótól elkövetett tévedés folytán került volna bűneim lajstromába. Barabás úr ugyanis azt, hogy «Ker. Jánosnak ez első fellépése kissé elhamarkodott volt», saját szavaimmal akarja czáfolni, midőn a pár sorral feljebb említett házassági szerződés februári keletére hivatkozik, a melytől az erre következő januárig csakugyan «több mint tíz és fél hónap» telt el. De nem úgy szülei házasságának *egyházi megáldásától* J. B. Poquelin születéseig. Én pedig a birálótól csonkítva idézett helyen *erről* szólok s *ettől* számítom az «elhamarkodott» első fellépést, nem pedig a házassági szerződés keltétől, a mely nem tekinthető a jogérvényes házasság tartama kezdőpontjának. Ilyenül, polgári házasságról itt nem lehetvén szót, csakis az egyházi megáldás napja vehető, a melytől pedig Molière születéseig csak 264 nap telt el, tehát körülbelül 2 héttel kevesebb a rendes időnél.

A mi a biráló úr harmadik kifogását illeti, igaz ugyan, hogy Armande Béjartról még nincsen s — úgy látszik — sohasem lesz a Barabás úr kivánta határozottsággal eldöntve, vajjon csakugyan a *nővére* avagy a *leánya* volt-e Madelainenak; de ha már erre is kiterjesztette a figyelmét, akkor kár volt a biráló úrnak egyúttal azt is meg nem említenie, hogy Mahrenholtz, Molière legfinomabb kritikai éllel s a legóvatosabb körültekintéssel dolgozó életrajzírója, valamint a legtöbb német és franczia Molièrista (Soulié, Taschereau, Moland és Schweitzer ellenében, a kikhez Schuchardt is csatlakozik), az *utóbbi* feltevés mellett foglal állást s hoz fel, legalább én rám, döntő erővel ható érveket.

Hogy Molièreről szólván, még pedig épen a költő szerencsétlen házasságának említése kapcsolatában, nem olyan hallatlan vakmerőség a legtöbb geniális ember életében előforduló psychophysikai tapasztalatok ama részére is utalni, a melyek a lángelmét közeli rokonságban állónak mutatják az őrülettel: azt Molière igen jellemző néhány önvallomásán kivül kortársainak bizonyára torzító, de alapjában mégis csak a helyesen felismert igazságot túlzó híresztelései is igazolhatják annyira, hogy a nagy költő életének e homályos pontját újabb és alaposabb biographusai, köztük pl. Mahrenholtz és Larroumet (l. főleg a Rev. d. d. m. 1886. okt. 15. száma 821. s köv. l.), komoly vizsgálat alá vetendőnek tartották. Megjegyzem különben, hogy én a birálótól említett helyen korántsem beszélek egész határozottan Molière őrültségéről, csak lelki életének ama beteges tüneteire utalok, melyek között tudvalevőleg egész a nevetségességig fokozódott hypochondriája, ez önmagától oly remekül kigúnyolt gyöngéje is fontolóra veendő.

A biráló ama kétségét illetőleg, vajjon csakugyan «azonosnak» vélem-e «a mai realisták eljárási módját a Molière realismusával», — kénytelen vagyok kijelenteni, hogy csalódott, mikor túlzott jóindulatával ilyen hallatlan merészséget nem akart rólam feltételezni, mert én bizony «azonosnak» vélem minden korok nagy költőinek realismusát a mai realisták közül azon keveseknek eljárási módjával, a kik e nevet s vele egyúttal a nagy költőét is joggal viselik s igazán megérdemlik. Persze, hogy ez olyan eretnek nézet, a melyet aligha fogadhat el az, a ki (a mi korunk realistái

ellen emelt s tőlem hamisaknak nevezett vádak felemlítésénél) elég jellemzőn felkiáltójelt (= proh pudor!) tesz a *hamis* szó mellé.

Az értekezésem 23. lapjáról idézett helynek utóvégre is a historiai látáskör tágabb vagy szűkebb voltától, sőt részben tán az illetőnek politikai hitvallásától is függő megitélésére nem akarok hosszasabban reflektálni. Csak kissé furcsának találom a biráló amaz állítását, a mely szerint a «XVIII. század tényleg megvalósította Molière nem egy elvét, pl. a Tartuffe irányának megfelelőn felszabadította a szellemet az egyház alól, — a születési aristocratiával egyenrangúvá tette, sőt fölébe emelte: s mindez csak a 94-et siettetés»! Mekkora optimismus s minő rózsaszínű világítás a kettős pont előtt, s mily epés vád, minő tendentiosus sötétítés e választójel után! Mintha nem is Barabás Ferencz urat, hanem a pár lappal előbb kissé túlbuzgó hévvel s mindenesetre jobb ügyhöz méltó részletességgel agyoncsépelt Kreitent, illetőleg a német jezsuita jámbor magyar tolmácsát hallanám! Avagy csakugyan olyan egyenlővé tette-e a XVIII. század a szellemi aristocratiát a születésivel? Az a XVIII. század, a melynek e téren egyik legfényesb momentuma a Voltaire-Rohan ügy s a melynek még a legvégén is olyan aktualis volt — nem csak Spanyol-, hanem Francziaországban is — a Figaro keserű kifakadása azon kiváltságos halandók ellen, a kik mindazért, a mit élveznek, nem tettek egyebet, mint: «se sont donné la peine de naître.»

A Racineról mondottakat végül, ha védettje mellett jobbat nem tud a biráló felhozni annál, a mit mond, igazán jobb lett volna «szó nélkül hagyni». Mert kissé különös valakit a *hiúság* és *kétszinűség* vádja ellen azzal védeni, hogy oly dologban elismerjük róla a *hálátlanságot*, a melynek hátterében — akármit mond is Barabás úr — mégis csak a hiúság lebzselt indíték gyanánt, kivitelében pedig a gyávaság szokott fegyvere, az alakoskodás játszotta a hűtlenül rászedett barát és jótevő ellen a főszerepet.

Mindezen észrevételeim azonban korántsem «akadályozzák», hogy Barabás úr iránt, jelentéktelen kis felolvasásomat érdemén fölül méltányló birálatáért, az abban foglalt kifogások «mellett is», őszinte hálára ne legyek kötelezve.

Budapest, 1890. nov. 13. KATONA LAJOS.

Válasz Katona Lajos úrnak.

Dr. Katona úr panaszkodik, miért nem vettem figyelembe, hogy értekezése igénytelen népszerű felolvasás akart lenni és nem több. Ezzel szemben hivatkozom arra, hogy én nem reflektáltam az iskolai értesítő szerkesztőjének megjegyzésére, mely urbi et orbi hirdette, hogy felolvasása «különben a nálunk (Pécsett) közkézen nem igen forgó Budapesti Szemlének volt *odaigérve*», s mely megjegyzés egyenesen arra jogosíthatott volna fel, hogy miután a Budapesti Szemle egészen népszerű csevegéseket mégse igen szokott közölni, mint komolyabb igényű dolgozatot biráljam meg. Hivatkozom arra, hogy e helyett épen azt hangoztattam, miszerint műve nem eléggé népszerű, s azt kifogásoltam, hogy nem ad rövid és világos áttekin-

tést az ember és a költő pályájának együttes fejlődéséről, hanem inkább oly detailokkal bibelődik, melyek legfölebb egy nagy monographia keretében járnák meg, bár itt is — hogy én is egy híres franczia íróra hivatkozzam — «valóságos visszaélés» volnának «Molière nevével azon czélból, hogy a Richelieu-utcza valamelyik házatájának történetét mesélje el az író».

Egyes kifogásaimat mindenesetre szokatlan módon akarja megczáfolni dr. Katona úr, a mi igen kényelmes, de nem igen vezet czélhoz. Új szövegértelmezést, ne mondjam: új szövegolvasást proponál. Ertekezésében pl. így írt: «A Molière név hallatára .... mint valami varázserejű szóra, a csapongó s örök ifjú jókedv soha ki nem meríthető kincsesháza tárul fel előttünk s lelkünk elé napsugárban fürdő, élettől duzzadó alakok egész raja tolong: kaczagtató bohóskodással elléptető udvara a komikum királyának, a legnagyobb vígjátékírónak, kire nagy elődje, Aristophanes óta két évezredig várt a világ, hogy a középkor hosszú bőjtje után végre valahára megint jóízüen kinevethesse magát.» Én ezt túlzásnak deklaráltam. Dr. Katona úr most azt mondja: «világ» helyett «emberiség», «magát» helyett «önmagát» olvasandó. Kár, hogy azt nem mondja meg, hogy mi olvasandó «jóízüen» s «hosszú bőjt» helyett is. Egyszersmind megró, mint gondolhattam én az itt említett «csapongó, örök ifjú kedvről» tanuskodó, «napsugárban fürdő alakoknál» Molière bohózataira, mikor világos, hogy a Misanthrope és Tartuffe ilyenek!

«Én korántsem beszélek egész határozottan Molière őrültségéről, csak lelki életének ama beteges tüneteire utalok, melyek között... hypochondriája ... is fontolóra veendő», állítja dr. Katona úr. Ime értekezésében az illető hely: «... s ítt felmerül a kérdés, nem kell-e az előbb említettem ellenmondás (t. i. hogy oly nőt szeretett, kit magához érdemetlennek tudott) magyarázatát e nagy férfiú lelki életének oly momentumában keresnünk, a melynek felismerése *fájó sebet ütne ugyan illusiókkal elkényeztetett érzésünkön, és a melyet, a míg csak lehet, vonakodunk elfogadni, a nélkül azonban, hogy kényszerítő bizonyítékok elégséges száma esetében elodázhatnók. Ezúttal röviden csak annyit, hogy ... a lángelme ... a tudomány... bonczkése alatt közel rokonságban állónak bizonyult az őrültség egyes nemeivel.*» Én azt kifogásoltam, hogy értekező Molière «házasságából kiindúlva már épen őrültséget mer emlegetni». Nos, nem teszi-e? Most Mahrenholtzra (?!) és Larroumetra hivatkozik, s Molière «lelki életének beteges tüneteiről» beszél, a mi persze másképen hangzik!

Szintúgy kifogásoltam e sorokat: Molièrere haragudtak kortársai, mert lelkiismeretes megfigyelő volt s «nem a képzelet hazug színeivel, hanem az élő természet után és a meggyőző valóság ecsetével festé képeit. Korunk realistáinak tehát nincs okuk panaszkodni az ellenük emelt hamis vádak miatt». Dr. Katona úr most kijelenti: igenis, ő azonosnak tartja Molière realismusát «korunk realistáiéval», azaz bocsánat, most így fejezi ki magát: «a mai realisták közül *azon keveseknek eljárási módjával*, a kik e nevet s vele együtt a nagy költőét is joggal viselik.» Persze ez most másképp hangzik!

Kifogásoltam továbbá, hogy élczelt Molière születési ideje felett,

holott a házassági szerződés aláírása után majdnem a tizenegyedik hónapra esik ez; ő azonban nálamnál jobban ismeri a XVII. század jogi s társadalmi nézeteit s azt állítja, hogy akkortájt a házasság csak az «egyházi áldás» után volt consummálható. Megjegyzem, hogy ez utóbbi keltét véve se hiányzik több a kilencz hónapból «két hétnél», mint dr. Katona úr maga mondja s mégis védi izetlen szellemeskedését. — Armandeot illetőleg tudomásúl veszem, hogy beismeri, miszerint csak *feltevésről* lehet szó: én is csak azt kifogásoltam, miért állítja *oly categorice*, hogy Armande lánya volt Madeleinenek, a mit soha senki se fog bebizonyíthatni mint nem az ellenkezőt.

Kissé diplomatikus furfanggal kerüli ki, hogy viszont azt is beismerje, miszerint nagyot tévedett, mikor azt mondta, hogy Molière jó tanácsainak megszívlelése által Francziaország elkerülhette volna a forradalmat; e helyett visszakritizál engemet, miként merem azt állítni, hogy a XVIII. század Molièrenek több eszméjét megvalósította. Hátha még azt mondtam volna, hogy a XVIII. század philosophiájának valósággal előfutárjaként tekintik ma Molièret igen tekintélyes franczia írók? — Szerinte a XVIII. század nem tekintette a szellemet a születéssel egyenrangúnak s mer hivatkozni nemcsak egy Beaumarchaisra, de Voltairere is, erre a ferneyi szellemkirályra, kinek egész Európa hódolt, s ki valósággal megtestesülése állításom igazságának, mely állítás tudvalevőleg annyira nem az én privát nézetem, hogy minden író, ki a XVIII. századról elmélkedett, rég elcsépelte. — Még érdekesebben védi Racine elleni vádjait, kit most már nemcsak hiúnak, kétszínűnek, hálátlannak nevez, de más, egészen ujdonatúj dolgokat is hirdet róla: Racine hálátlanságához «csak a hiúság lebzselt indíték gyanánt, kivitelében pedig a *gyávaság* szokott fegyvere, az *alakoskodás* játszotta a hűtlenül rászedett barát és jótevő ellen a főszerepet». Ez új irodalomtörténeti adalék, melyet Racine magyar életírója majd méltatni fog. Valóban, Dr. Katona úrnak különös fogalmai lehetnek a «gyávaságról».

De már majdnem oda tévedtem, hogy dr. Katona úr vádjaira válaszolva ujabb nézeteit birálgassam. Pedig erre itt nincs tér s egyáltalán sajnálom, hogy értekezése miatt, minden tanúlságos volta mellett is, kevésbbé sivár thema elől foglaltuk el e Közlönyben a helyet, mint a mi polemiánk. Még jobban sajnálom azt, hogy dr. Katona úrról nem mondhatom el, a mit az én kritikámtól nem lehet s nem szabad megtagadnia. Bizonyára rossz indulatot imputált soraimnak, — legyen hite szerint; az ellenkezőről nehéz volna meggyőzni egy írót, kinek akaratlanul hiúságát sértettük meg; de azt nem foghatja rám, hogy én birálatomban s mostani viszonválaszomban nem maradtam meg az udvariasság határai között.

1890. nov. 19, BARABÁS FERENCZ.

Nagy,

1891. FEBRUÁR. XV. ÉVFOLYAM. II. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1891.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

KÉZIRATI PALOS ISKOLADRÁMÁK AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁBAN.

A M. T. Akadémia a közel multban pályadíjat tűzött ki a pálos-rend történetének megírására. Fájdalom! a pályázat meddő maradt. Ezen, a m. nemz. irodalom újjáteremtésében oly halhatatlan érdemeket szerzett rend — elég leszen Ányos, Virág és Verseghy nevét említenünk — történetének megírására senki sem vállalkozott.[1]) Pedig hogy mily érdekes és tanulságos leendett e mű, könnyen beláthatja, a ki csak egy futó pillantást is vet különösen az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban őrzött régi latin és magyar foliansokba, a kéziratok vaskos fasciculusaiba, melyek a pálosoktól vagy pálosokról maradtak fenn.

A rend, keletkezésétől feloszlatásaig, hivatalos historicusaival örökítteti meg századról századra, összefüggő egész műben külső és belső életét: Dombrói Márk krónikáját Gyengyesi Gergely pálos főperjel folytatja 1525-ig.[2]) Ezt követi Eggerer Andrásnak híres munkája a «Fragmen panis corvi etc.», mely 1663-ban Bécsben jelent meg. 1727-ig Benger Miklós folytatja «Secundum volumen Annalium Ordinis s. Pauli» cz. és napvilágot Pozsonyban látott művében. 1727-től 1774-ig Streska Márton írta meg a rend történetét, a rend jeleseinek életrajzait, mely mű egyetlen ismert példánya a zirczi könyvtárban található. A pálosok irodalmi munkásságát a XIV—XVIII. században a «Magyar Könyvszemle» 1878. évfolyamában, egy XVIII. sz.-beli könyvészeti kimutatás nyomán Vincze Gábor közli. Százat jóval meghalad a felsorolt írók száma; közöttük tekintélyes számmal magyarok, hisz Magyarország volt tulajdonképeni bölcsője e rendnek s már Pázmány korában a más-

---

[1]) Kürcz A.-nak a pálosok történetét tárgyaló kis monographiája e dolgozat megirása után látott napvilágot. — Kossuthány Ignácz, pécsi jogtanar müve kéziratban.

[2]) A. 55. Egyet. könyvtár.

félszázat közelíti meg a pálos zárdák száma, köztük Buda mellett a híres szt. lőrinczi, «in quo — scil. monasterio — 500 habitasse Paulinos asserit Sigism. Ferrarius, Ordinis Prædicatorum», mondja az alább idézett régi latin munka.[1])

Bár szorosan nem tartozik munkám czéljához, tán még sem lesz érdektelen, ha e fendicsért rend magyarországi meghonosulásáról, illetőleg keletkezéséről nehány szóval megemlékezem, a rend s általán a szerzetesélet ősalapítójáról, a thebæi puszták remetéjéről, szent Pálról, mint az előttünk fekvő kézirati színművek elsejének főhőséről, bővebben alább óhajtván szólni.

Historiailag bebizonyított tény, hogy a szerzetesi intézmény a tudományok, művészetek s általán a civilisatió, a humanismus terjesztésének egyik főtényezője volt, a mi már magának az intézménynek természetéből is önkényt foly. — A magány, a társadalmi és családi élet kötelezettségeitől, gondjaitól, ezer és ezer kellemetlenségeitől ment élet ráutalja az alapjában nemes lelket a mély, komoly gondolkodásra, elmélkedésre, önfeláldozó munkálkodásra. Az ilyetén gondoktól megszabadult lélek könnyebben felülemelkedik a mindennapiságnak ezer érdek és kicsinyesség által szűkre szabott határain, tisztábban látja a jót, a szépet, mely az emberiség boldogítására válhatik.

A pálosok magyarországi meghonosulásáról, illetőleg eredetéről különböző, de azért összeegyeztethető versiók maradtak fenn. A Kr. utáni III. sz.-ban élt remete szt. Pál példájára Magyarországban is többen vonultak madár sem járta vidékek zord magányába.

Egy a rend történetével foglalkozó mű,[2]) Thuróczi Krónikájának 40. caputja szerint ezeket mondja: «Primus igitur Paulinam Eremum in Hungaria invexit s. Gerardus, natione Venetus — ad normam s. Paulini Beel duxit vitam eremiticam tempore s. Stephani, apostolici regis Hungariæ». E szerint szent Gellért volt az első

---

[1]) Tabula monasteriorum Ordinis s. Pauli, primi Eremitæ, sub Corona Regni Hungariæ, quorum catalogum retexit Eminentissimus ac Rever. S. R. E. Card. et Archiantistes Strigon. P. Pázmány, A. 1629. L. közp. semin. könyvtár.

[2]) Epitome Historiæ de origine et instituto fratrum eremitarum Ord. s. Pauli, 1-i eremitæ. Auctore R. P. Paulino Klodavski etc. Conscriptum a. 1635. Et per Joannem Vanoviczi Hungarum eiusdem Ordinis, Collegii Germanici et Hungarici Alumni in lucem editum a D. 1639. Romæ. Cap. II. — Közp. semin. könyvtár.

magyarországi remete. Hozzá csatlakoztak a Lengyelországból jött remeték: András, *Zoerard* és Benedek. — Ugyanily szemlélődő életet éltek többen Pécs környékén is. Ezeket gyűjtötte egybe 1215-ben Bertalan, pécsi püspök,[1]) s szt. Jakab hegyén, *Patacs* falu fölött, gyönyörű vadregényes helyen alapították első zárdájukat, a *pálos rend bölcsőjét*, melynek romjaihoz ma is gyakran rándul ki a szórakozást kereső városi nép. — Idővel egyéb monostorok is keletkeztek. Közülök a szt.-kereszttit (Pilis ?) azért említjük, mert ennek alapítóját *Özsébet*, mint esztergomi kanonokot, választották meg a magyar- és horvátországi zárdák egybegyült seniorjai első provincialisuknak. Özséb, a rend pápai megerősítése végett Rómába is elzarándokolt, de a megerősítés csak 1308-ban történt, mikor Gentilis bibornok, pápai követ, Robert Károly udvarában járt.

A rend további történetéből megemlítjük, hogy a híres szt. lőrinczi zárdába, illetőleg annak templomába 1381. nov. 14-én hozták Egyptomból szt. Pál testét; [2]) az Érdy-codex szerint a budai szt. János kápolnából, mert az Egyptomból Konstantinápolyba, innen Velenczébe s végre Magyarországba került szt. testet legelőször itt, t. i. a szt. János kápolnában helyezték el.[3]) Ekkor már az ország minden részében, különösen a hegyes, vadregényes vidékeken zárdáik épültek. «Annyira megsokasultanak, mint az tengernek fövenye», mondja az Érdy-codex. Mint hajdan a cisterciek, ők is a vadont tették lakhatóvá a nép számára, írtották a rengeteg erdő-

---

[1]) «Tum vero voti compos dispersos congregare, eisque monasterium et Ecclesiam, sub titulo s. Jacobi in Patach extruere paupertati eorum, annuis redditibus obviare, regulam communem præscribere, omnemque cœpit movere lapidem, quatenus cum vita communi privatam illam inter preces et labores manuum olim traductam, continuarent. Atque hoc primum est Ordinis nostri Monasterium sub gloriosissmo Hungariæ Rege Andrea secundo in territorio Quinque Ecclesiensi, a Bartholomæo, eiusdem Ecclesiæ Episcopo, anno partæ salutis 1215. extructum.» — Andr. Eggerer: Fragmen Panis Corvi. Viennæ, 1663.

L. Tudományos Gyűjtemény. 1822. évf. I. k. 57. l.

[2]) Breve notitia della translatione del corpo di s. Paolo dedicata a illustr. Signor Balth. Batthány conte perpetuo in Nemet-Ujvár etc. Roma. 1702. Fr. Giov. Christolovez. «Doppo nel di 14. novembre del 1381. fu transferito e collocato nella stessa chiesa di san Lorenzo dal cardinal Demetrio, Vescovo di Strigonia, con l'assistenia di molti Prelati, di tutto il clero etc.»

[3]) «Remethe zyz zenth Paal ewsewnknek kyhozasaarol.» Érdy cod. Ny. E. Tár. V. k. 462—464. ll.

8*

ségeket, termékenynyé tették a vidéket, oktatták a szegény hegyi népet. Hogy mennyire virágzott a rend, mily áldásos volt működése, röviden már fentebb említettem. II. József, a szerzetesek nagy részével együtt, 1786-ban e rendet is feloszlatta.*) Ide vonatkozólag írja a Tudományos Gyűjtemény az idézett helyen: «Vajha dicsőségesen uralkodó Ferencz királyunk kegyességét érezhette volna ez a szerzet is, mint más több ujonnan felélesztett szerzetesrendek. Erre csak az az egy ok is érdemessé tette volna őket, hogy magyar szerzet!» De volt e rendnek még sok más érdeme is. Tanítórend volt s mint ilyen nemcsak oktatta az ifjuságot, hanem nevelte is. S hogy mennyire csüngött a tanítás, a nevelés ügyén, erről az évenként tartatni szokott káptalani gyűlések jegyzőkönyvei, melyek az egyet. könyvtárban őrizvék, tesznek tanúbizonyságot. Érdemes rend volt a pálosoké nagyon! Hány grófi sarj lépett e rendbe s emelkedett itt szerzett érdemeinél fogva a legmagasabb egyházi méltóságokra. Széchenyi Pál, Esterházy Imre és Pál, Nádasdy László, Kéry János mint pálos provincialisok foglalták el a püspöki stallumot. Mária Terézia, a lengyel királyok, leveleket intéztek e rend főnökeihez s bizonyára csak nyerne a historia, ha e kéziratok, melyek az orsz. levéltárnak «Acta Paulinorum» cz. fasciculusaiban vannak letéve, a nyilvánosság elé kerülnének. Mi azonban csupán a pálos intézetekben dívó játékokról akarunk röviden megemlékezni, s azután tulajdonképeni tárgyunkra áttérni.

A pálosok rendje igen szerette és művelte a színjátékokat. Minden ünnepiesebb alkalmat megragadott, hogy szép költeményekkel, jelképes ábrázolásokkal, élőképekkel, színjátékokkal emelje az ünnepi hangulatot, képezze az elmét, nemesítse a szívet. A budapesti központi seminarium könyvtárában egy régi latin munkának akadtam nyomára, mely különféle tárgyú kisebb művecskék összfoglalata. Ezek egyike érdekes bizonyságot tesz arról, hogy a XVIII. sz. folyamán, már annak első felében is latin nyelvű színműveket adattak elő a pálosok. A darab czíme: Bellator strenuus et sub labaris Orthodoxæ pietatis gloriosus triumphator D. Eustachius ab illustrissimo, perillustri, nobili ac ingenua Juventute scholastica Segniensi in Cæsareo Regioque Ordinis s. Pauli

*) Az utolsó magyar pálos, Kristóffy Gáspár, 1845 jan. 19-én halt meg Diós-Győrött. L. Vajda Viktor: Pálosok a magyar irodalomban. — Délibáb. 1878. 20. sz.

1-i Erem. Gymnasii ludis theatralibus exhibitus anno a parta salute MDCCXXXX. (1740.) A módrusi püspöknek (horvát tengerpart), Benzoni Jánosnak volt ajánlva. A színmű tárgya: Eustachius és Cynthia története; ideje: Traján és Hadrián császárok keresztényüldöző kora. A classicai és legendaszerű vonásokkal bővelkedő mesét Schmidt Kristóf egyik ifjúsági elbeszélésében dolgozta fel. Érdekes jelenség, hogy a darab előadásában szereplő ifjúság már itt is illustrissima, perillustris, nobilis és ingenuusnak czímeztetik, ép ugy jelezve a magasabb és alacsonyabb származású ifjakat, mint azt az előttünk fekvő kézirati színművek egyes darabjainak czímlapján olvashatjuk. Szerették az élőképeket, a jelképes ábrázolásokat is. Mikor a pálos Esterházy Imre 1727-ben esztergomi prímássá lett, ily jelképes előadással ünnepelték meg a nagy napot a pálos testvérek. Paizstartó ifjak voltak felállitva, a paizsokon gryph, vagy más állat képe, ezalatt felirás volt. Igy pl. «Ephebus primus exhibuit in scuto gryphem alatum, cum lemate: Virtus addidit alas.»*) A pálosoknak ezen előszeretete a színjátékok iránt később sem szünt meg, különben közös valamennyi tanító-renddel. E színművek nyelve eleinte a latin volt, később magyar, sőt német nyelvüekkel is találkozunk. Igy az egyet. könyvtárban egy kötetnyi kézirat van, melyben a következő iskoladrámák olvashatók: Attilius Regulus, 3 végzésben. Játszatott Gyöngyösön, 1754-ben. — Drama officioso bucolicum Gymnásii Sabariensis, sacratum Idibus Iunii, anno 1775. — Simon Machabæus, a Ptolemæo, genero suo dolose occisus. Drama allegoricum. — Paterni in filios amoris exemplum. Afranius. — Absolon et Joab. — Ludwig, der II. Trauerspiel. — Nem az a czélunk, hogy ezekkel foglalkozzunk, csak a figyelmet akartuk reájuk irányítani (talán megérdemlik); a mi feladatunk az, hogy öt, illetőleg négy pálos iskoladrámát ismertessünk meg, melyek az akadémiai könyvtár kézirati osztályának egyik becses s ez ideig alig ismert tulajdonát képezik.

Csak azóta irányult feléjök némileg a figyelem, a mióta dr. Váli Béla, a Kisfaludy-Társaság által jutalommal kitüntetett művéhez: «A Magyar Szinészet Történeté»-hez az akad. könyvtárban adatokat gyüjtvén, reáakadt az említett kéziratokra. Természetes, hogy ezekkel nagyobb szabású munkájában nem foglalkozhatott sem ő,

*) Az első ifjú paizsán szárnyas griffet tartott ezen felírással: Az erény szárnyakat adott.

sem Bayer József «A nemzeti Játékszin Története» cz. s ugyanezen pályázatban első díjjal, 200 aranynyal jutalmazott művében, noha kétségtelen, hogy nagyobb figyelmet érdemeltek volna. E körülmény egyébiránt még nem volna baj az esetben, ha az adatokhoz szó nem férne. — Nem is hiába hívta fel reájuk a figyelmet irodalomtörténettudósunk, Gyulai Pál, s épen ez okból kétszeres igyekezettel kutattam át mindent, a mi csak kéziratban vagy nyomtatásban a pálosokról, főkép az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban fenmaradt. De lássuk a gondosan és tisztán írt kéziratot. Egy kötetet képez negyedívrét alakban. A belső lapon a következőket olvashatjuk: «Actiones Scholasticæ Gymnasiorum Papensis et Ujhelien. S. Candidi ac exempti Ordinis S. Pauli, Primi Eremitæ; *conscriptae* per Melchiorem Tancz, eiusdem S. Ordinis professum, SS. Theologiæ in quartum annum auditorem in neo-erecto Lycæo 5 Eccliensi 1766—1767.» Vagyis: «A szt. Pál első remetéről nevezett kiváltságos szt. rend pápai és ujhelyi (Sátoralja-Ujhely) gymnasiumának Táncz Menyhért, ugyanazon rendi fogadalmas s az ujonnan emelt pécsi lyceumban a szt. theologiának IV-ed éves hallgatója által összeirt iskolai színművei. 1766—1767. — Tekintsük e sorokat közelebbről, vessük össze a kézirat más helyeivel s vizsgálatunk eredménye egy irodalomtörténeti tévedés kijavítása leszen.

Sziklay János «A magyar népszínmű Története» cz. művecskéjében azt mondja, hogy e színműveket kutatásai közben dr. Váli Béla fedezte föl; helyesebben azt kellett volna mondania, hogy újra megtalálta, mert Haas Mihály, pécsi lelkész, később szatmári püspök, Pécs városáról írt monographikus emlékiratában*) a pálosokról szólván, a következőket mondja: «Unter anderen schrieb ein Pauliner P. Melchior Tancz mehrere lateinische und ungarische dramatische Stücke zur Aufführung für die Schuljugend, unter dem Titel: Actiones Scholasticæ, Gymnasii Papensis et Ujhelyiensis. 1766.» Fájdalom! a forrást, a honnan e tudomását merítette, nem említi. Mindenesetre ismernie kellett a színműveket tán kézirati alakjukban, vagy — a mi igen fontos dolog volna — talán nyomtatásban. Fontos volna e körülmény, mert az eddigi hiedelem szerint a pálosok iskolai színművei nyomtatásban meg nem

*) Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Von dr. Michael Haas 1852. Fünfkirchen. 77. l.

jelenvén, színi drámánk fejlődésére befolyást alig gyakoroltak, de igenis gyakoroltak a piaristák drámái, melyek pedig későbbi keletűek a pálosokéinál. Valóbb színű azonban, hogy ő a kéziratot ismerte, vagy olvasott, tán hallott róla valamit. Annyi bizonyos, hogy tévedett akkor, a midőn e kézirati színműveк alapján azt írta, hogy ezek szerzője Táncz Menyhért. Tévedett ő, tévedett Váli Béla, ez utóbbi s vele Beöthy Zsolt is irodalomtörténetében Borss Dániel személyére nézve is. Ezt külső s belső érvek egyaránt bizonyítják. Igy először is a kötet fentidézett czíme: «Actiones Scholasticæ Gymnasii Papensis et Ujheliensis etc. cronscriptæ per Melchiorem Táncz etc.». Tehát a pápai és sátoralja-ujhelyi gymnasiumok iskolai színműveit Táncz Menyhért — mint később nyilvánvaló lesz — csak *összeírta*, kiválogatván közülök a következőket: I. Pál, Szomoru-játék, mellyet nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete Szt. Pál szerzetes Fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Fő Nemes, Nemzetes Iffjuság Tisztelendő Páter Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik Oskoláknak Professorának munkájával s kormányozásával». — II. «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ, Sátoralla-Ujhel sub R. P. Daniele Borss Ao 1765-o.» — E komoly darab felvonásai közben adatott az eddig leginkább ismert, érdekes (III.) Közjáték, melyről alább lesz szó. — IV. «Bakhus . . . . Jáczatott Sátor-Alla-Ujhel mezővárosában. Első Remete szt. Pál Szerzetének gondviselése alatt nevelkedő s tanuló Ifjuságtul. T. P. Borss Dániel Professzorságában. 1765. Esztendőben, Farsang utolsó napján.» — V. «Josef. Testvéreitül Izmaelitáknak eladatik; álma miatt Putifárhoz jut — — — Igy olvastatik Teremtés könyvében. Csináltatott mulatságképpen F. Táncz Menyhérttül, Első Remete szt. Pál Szerzetes Fiátul, de még sehol nem jádzatott. 1765. esztendő béli munka. Újhelyben.»

Már e darabok czíménél is láthatjuk, hogy az utolsót kivéve, mely «mulattságképpen» valóban «Táncz Menyhérttül csináltatott», a többi négy sem Táncz Menyhért, sem Borss Dániel munkája. Teljes bizonyosságra jutunk, ha a kézirat utolsó lapját elolvassuk: «Hæc pro S. Matris meæ Paulinæ Religionis decore et solatio Tuo autem, Lector benevole, si placet commodo, gravissimos inter Theologiæ labores descripsi, omissis plus minus viginti aliis actionibus Papae; . . . productis utpote meritissimorum P. Martini

Billisics, primis duobus annis Rhetorices, P. Michaelis Szabadhegyi Professorum opusculis, partim quia ii ipsi hoc perfuncti sunt labore, partim quia non vacabat uno die facere volenti, ut aliud non negligatur. Vale et pro me Deum exora. F. M. T.» — E szerint Táncz Menyhért világosan kimondja, hogy ezen színdarabokat szerzetének diszére és vigasztalására s az olvasó szórakoztatására egyszerüen csak leírta, lemásolta, és pedig — mellőzvén körülbelül huszat — csak azokat vevén elő, melyeket P. Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály, mint a rhetorika tanárai írtak. A többit, nehogy első kötelességét, a theologiát, elhanyagolja, nem írhatta le. Ime tehát az utolsó, «József» cz. darabot kivéve, mely a leggyöngébb is egyszersmind, a többi Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály pálos rhetorika-tanárok műve. Fájdalom! hogy ezt csak in genere mondhatjuk; hogy aztán az egyes darabokat melyikök írta, el nem dönthető. A kutatások nem vezettek biztos eredményre. Mindenekelőtt Táncz és Borssra vonatkozó életrajzi adatokat kutattam; de hasztalan néztem át az egyet. könyvtárban a káptalani gyűléseknek, máskülönben igen érdekes jegyzőkönyveit, hasztalan az orsz. levéltárban «Acta Paulinorum» cz. alá foglalt 25—30 kézirati fasciculust, néhány száraz életrajzi adaton kívül semminek sem jöhettem nyomára.

Van az egyetem könyvtárában egy «Liber vitæ et mortis» cz. könyv, mely 1665-től 1769-ig több kéz által folytatva, időrendben elsorolja a belépők nevét, korát, a helyet, a hol s az időt, a mikor a belépés történt s a rendtag nemzetiségét; némelyiknél a születés helyét is.*) E szerint «R. fr. Melchior Tancz, Hungarus, 18 annorum, in Ordinem ingressus est: 1761. oct. 25.», vagyis: Táncz Menyhért 1743-ban született. Sajnos, hogy míg a többieknél nagy részt a születés helye is meg van említve, Tánczé nincs. 18 éves korában lépett a pálosok szerzetébe. Theologiai tanulmányait Pécsett az 1766/67. tanévben végezte be. A pálos iratokban nevére többé nem akadtam; tán nem maradt meg a rendben, vagy korán elhalt. Haas Mihály idézett munkájában pater-nek, tehát fölszenteltnek mondja, hogy mi okon, nem tudni.

Nem sokkal többet sikerült Borss személyére nézve kikutat-

*) E könyvet Bedekovich József «méltatlan pálos» 1721-ben kezdé írni. «Cum dies vitæ nostræ inclinentur in umbram mortis, ne nobiscum pariter in tenebras oblivionis abeat Religionis (a szerzet) cursus hunc tibi Lector benevole consigno librum. Fr. Jos. Bedekovich, indignus Paulinus.»

nunk. Borss Dániel 1737-ben született s 1755-ben, okt. 27-én lépett a rend márianostrai zárdájába.[1]) Két évvel előbb lépett be ugyanott Borss András, ki Óvárott született. Ez lehet tán Borss Dániel szülőhelye is. Az «Acta Ordinis» szerint Venerabilis P. Daniel Borss 1767-ben concionatornak (szónoknak) tétetik Aczára (Acsa). 1770-ben Váradra ugyanily állásban. Sehol semmi nyoma, hogy színműírással foglalkozott volna.

A színdarabok írói közül Billisics Márton 1736. ápr. 2-án született Alsó-Pulyán[2]) (Sopron m.). A rend wondorfi[3]) zárdájában 1753. okt. 16-án öltözött be. Az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben a «Professores Theologiæ Ujhelini» között találjuk s valószínűleg ekkor írta isk. színműveit. 1767-ben már Pesten volt, mint a physika tanára. 1770-ben nagyszombati theolog. tanár. Kéziratunk mint a rhetorika tanárát említi. Mindezek Billisics nagy képzettségét és mindenre való alkalmazhatóságát bizonyítják. Újhelyt theol. és gymn. tanár volt egyazon időben. A Billisics Márton mellett említett Szabadhegyi Mihály vele egykorú s Komáromban született 1737-ben. A rend nostrai kolostorába, mint 17 éves ifjú, 1754. okt. 28-án lépett be.

E száraz adatoknál többet fel nem kutathattam, mi nyilván arra mutat, hogy ők tanári kötelességöket zajtalanul betöltő, szerény napszámosai voltak a tanügynek, de magasabb eszmékért is tudtak hevülni s czellájukba visszavonulva, az általános irodalmi hanyatlás napjaiban magyar színműveket írtak. Mily nagy veszteség, hogy csak e 4—5-öt őrizte meg egy szorgalmas, nagy elfoglaltsága közepette is a szép- és nemesért lelkesülni tudó ifjú pálos,

---

[1]) A nostrái zárdát (Hont m.) még Nagy Lajos alapította 1352-ben. Pázmány is említi. L. Chronotaxis monasteriorum Ord. sP. auli. Orsz. levéltár: Acta Paul. 627. — Mária-Nostra tudvalevőleg most női fegyházáról nevezetes. — Ép így Lepoglava (Horvátorsz.), hol szintén pálos zárda volt.

[2]) Az Orsz. Levéltárban levő keresztelőlevél (másolat) szerint: Ego Michael Ribics, Ecclesiæ s. Bartholomæi in Alsó-Pulya parochus, notum facio tenore præsentium omnibus cuiusque status, . . quod præsentium exhibitor Egregius ac Probus Juvenis Joannes Billisics, de Michæle Billisics et Magdalena coniuge sua, utpote legitimis et honestis parentibus natus 1736. die vero 2-a Aprilis A. R. D. Joannem Horváth baptizatus etc. in Alsó-Pulya, Anno 1752. die 1. oct.

[3]) Wondorf (v. Bondorff) supra Sopronium. Est in hoc loco perpetuus novitiatus. «Chronotaxis etc.»

Táncz Menyhértünk. A sok közül válogatott ő, s a kiválogatottak meg is maradtak, de a «sok» elveszett. A sátoralja-ujhelyi konventnek 1786. márcz. 20-án történt feloszlatásakor összeírt elenchusban az egyes atyák szobáiban talált könyvek jegyzéke is benfoglaltatik. Itt olvashatjuk: «In cubiculo P. Stephani Poor, Professoris 1-æ Gram. Classis: Scenæ Hungaricæ, Cassoviæ, 1767. 2. tom.» Tehát két kötetnyi magyar színmű! Itt talán pálos színművekre gondolnánk, ha nem tudnók, hogy az említett évben Kassán Illeï színművei jelentek meg és pedig: «Salamon, Ptolomeus és Titus. Három szomorújáték, kettejét ennen maga szerzette, harmadikat pedig Metasztaziusból fordította. És az elöljáróinak engedelméből kibocsátotta Illei János, Jézus Társaságának papja. Kassán. A Jézus-t. acad. Collegiumának betűivel MDCCLXVII. Esztendőben.»[1] Némileg tán azon akadhatnánk fenn, hogy amott két tomusról — kötetről — van szó. Bármint legyen is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a pálosok érdeklődése a színművek iránt mindig nagy volt. Még a későbbi években is, a rend eltörlése után a volt pálosok közül többen írtak színdarabokat, már nem az iskola, hanem a magyar színpad számára. Szinirodalmunk bölcsőkorát élte, s a színpad számára készült darabok bizonyára nem állják ki a kritikát, de — mint Bayer mondja — az akkori színműírók és fordítóknak «irodalmi munkássága a kor viszonyait tekintve, a szinészetre nézve — még gyengébb műveikben is — korukban elhatározó befolyással volt». Majd közli e tiszteletre méltó úttörők neveit s munkáik czímét. Világiak és egyháziak ezek, közöttük jezsuiták, piaristák és paulinusok s Péczeli József, ref. lelkész. A volt pálosok közül ott találjuk Verseghy Ferenczet három, Tapolczai Gindl Józsefet négy, Osváld Zsigmondot két színművel. Ott találjuk Bessenyei Györgyöt «Filozofus»-ával, Kónyi János magy. gyalogezredbeli őrmestert «Gróf Valtron»-jával, sőt több lelkes magyar nőt is, mint Rudnyánszky Karolina bárónőt, Ernyi Franciskát, Liptai Máriát. Csak a magyar szinpadot kellett megteremteni s a nemzet szellemi termékekkel tán sokkal inkább támogatta, mint anyagi segélylyel. — De térjünk vissza pálosaink színműveihez. — Öt színmű van előttünk, közülök «Polydorus és Cassandra, Amor omnia vincit», mely egy török fogságba esett magyar-

---

[1] L. Bayer J. A nemz. Játékszín története. 46. l.
[2] L. u. a.

főúrnak neje által történt kiszabadítását tárgyazza, latin nyelven írott, a többi négy magyar. Az első és utolsó («Pál» és «József») gyengébb, de a «Közjáték» és «Bakhus» népies irányú, jeles termékek. — Lássuk őket sorban.

Az első darab teljes czíme a következő: «Pál, Szomorú Játék, mellyet Nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete szt. Pál Szerzetes fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Főnemes Nemzetes Iffjúság Tisztelendő Pater Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik oskolák Professorának munkájával és kormányzásával — azon esztendőben Hatodik oskola azon nemes Várasban kezdődött úgy mint Ezer hét száz hattvan egygyedikben». Hogy e darab nem Táncz Menyhért műve, már fentebb bebizonyítottuk; itt csak még egy kétségbevonhatatlan bizonyítékot említünk fel, ráutalván azon körülményre, hogy e darabot már 1761-ben előadták a pápai iskolában, tehát abban az évben, a melyben Táncz, mint serdülő ifjú, a pálosok közé lépett. Adatott pedig e «szomorújáték» tisztelendő Pater Péntek Istvánnak «munkájával és kormányzásával», a mi nyilván annyit jelent, hogy Péntek taníttatta be a darabot, ő tartotta a próbákat s végül ő kormányozta vagyis rendezte az előadást. A szereplők, vagy a kézirat szerint a «Beszélgető Személlyek» a következők voltak:

Pál	N. Bálintfy Márton.
Őrző angyal, Azarias név alatt ...	N. Eördögh Pál.
Elme, Felicianus « «	N. Talabér Boldizsár.
Akarat, Triphon « « ...	Lang Ferencz.
Jóravaló hajlandósága Akaratnak Placidus név alatt	Andor József.
Kevélység Andrapodista név alatt ...	Alexovits György.
Képmutatás, Gratianus « «	N. Hőgyészi Márton.
Világi hívság, Amarilis « « ...	N. Klempai József, Haller regementbeli zászlótartó.
Türhetetlenség. Thoas név alatt	Molnár Ferencz.
Torkosság, Nábor « «	Patsai János.
Szenvedés, Evanestes « «	N. Tengerdy László.
Mulandóság, Victor « «	Esze János.

A szereplő ifjak természetesen a tanuló ifjuság soraiból kerültek ki, annyival feltünőbb tehát Klempai József Haller-regem.-beli zászlótartó szereplése. Bizonyára a pálosok növendéke volt ő azelőtt s mint ilyen kitünhetett ügyes játékával. A színpad iránti vonzalmát megőrizvén, mint műkedvelő később is fellépett. A «be-

szélgető személyek» elsorolása után a «Játéknak Állapottya» vagyis a darab rövid tartalma következik, mely szerint «Decius római pogány fejedelemnek és kemény tyrannusnak az egy igaz ker. római hit ellen való halhatatlan (=hallatlan) kegyetlenkedésének napjaiban, első remete sz. Pál, alsó Thebaisból eredendő tizenöt esztendős ifjú, fene dühösködését az említett tyrannusnak távoztatni kivánván és a felséges Úristennek hivebben szolgálni, kietlen pusztáiban sötétes Thebaisnak költözni szándékozott, melyet szerencsésen végben vivén, száztizenhárom esztendőket némely kőszikláknak röjtökében töltött vala méltó szolgálatjában az Úristennek. S. Hier. Jádzatott Újhely mezővárosában ugyanazon T. P. Péntek István tanítása alatt következendő n. ifjak által stb.». Tehát a Pápáról Újhelyre disponált Péntek István magával vitte a darabot és új állomásán szintén előadatta. A kegyelet nyilvánul itt a szerzetesek s κατ' ἐξοχην a pálosok ősatyja, remete szt. Pál iránt, mely a szerzetalapító iránt tanusított kegyelet minden rend közös tulajdonsága. A ferenczrendiek assisii szt. Ferencz életét újra meg újra megírták; az Ehrenfeld-, Simor-, Lobkowitz- és Virginia-codexek mind rendalapító atyjok életét tárgyalják. A pálosok is számtalan prózai és verses műben beszélik el ősatyjok legendáját. Képekkel, elmélkedésekkel kísérik műveiket. Legérdekesebb közöttük*) a Jeromos-féle legenda, melynek czíme: «Decus solitudinis, sive vita et obitus gloriosissimi Patriarchæ Divi Pauli Thebæi Eremitarum principis et magistri». Lássuk ezt röviden, hogy ennek alapján megitélhessük, mennyire tudta «szomorújáték»-unk szerzője tárgyát érdekessé tenni. — Pál Alsó-Thebæben, Kr. u. 230 körül született előkelő, gazdag ker. szülőktől, I. Orbán pápa és Alexander

*) A verses művek közül megemlítjük: «Vitam — — — carmine heroico concinnavit Albertus Chanadinus, Hungarus. 1515; item: Steph. Battis, elegiaco et sapphico carmine: P. Klodavsky (1651); Corvus albus. — Nova Musa: Ladisl. Simándi (1712). — Carmen Dialogicum in vitam D. Pauli, 1-i Eremitæ, Authore P. Mathia Fuhrmann. — E mű kezdete:

Cælica Musa refer Pauli memoranda Magistri,
Omnia sexentis, officiosa modis.

A legutolsó distichon pedig:

Sat dixi, sat novi, huius memoranda Magistri,
Gratulor ipse tibi, Cælica Musa, Vale!

Peer Codex: Nyelvemléktár: II. 58—68.

Severus alatt. Nevelése az isteni és emberi bölcseségben egyaránt gondos vala. Felserdülvén, Decius és Valerianus alatt teljes erővel tört ki a keresztények üldözése. Szt. Cyprian Karthagóban, Cornelius Rómában vérzett el a keresztért. Pál, egyrészt, hogy az örökség miatt perpatvarkodó nőtestvére zaklatásaitól szabaduljon, másrészt, hogy az Istennek akadálytalanul szolgálhasson, Thebæ pusztáiba menekül, győz a világ, a test kisértéseiben és megalapítja a szerzetes életet. Pálmából sző ruhát, a pálma gyümölcsével táplálkozik; 60 éven át naponként félkenyeret hord neki egy holló. Ez alatt remete szt. Antalt (Pál ekkor már 130 éves volt) egy angyal meginti álmában, hogy keresse föl az első és legtökéletesebb remetét, szt. Pált. Érdekes szt. Antal útja. Pálhoz jövet találkozik a centaurusszal.[1]) Ez, midőn szt. Antal kérdezi: «Hol van az Isten szolgája?» néhány szót tördel, bizonyos irányba mutat s eltünik. Majd egy satyr akad eléje, ki kéri Antalt, hogy imádkozzék érette. Megfenyegeti Alexandriát s e szókkal: «Væ Tibi Alexandria, Væ tibi civitas meretrix!» szintén eltünik.[2]) Szt. Antal végre rátalál Pál barlangjára, de ez elzárja a barlang nyilását, azt tartván, hogy: homo homini lupus, s csak sok kérésre nyitja meg. A két szent nevén szólítja egymást, s hosszas jámbor beszélgetésbe merül. Ezalatt megjelenik a holló és — csodálatos! — a rendes fél kenyér helyett egészet tart csőrében. Nem sok időre Pál meghal s lelkét Antal az égi karok között a menybe emelkedni látja. Két oroszlán ássa meg sírját s Antal eltemeti a drága testet. Pálma-ruháját magával viszi s nagy ünnepeken felölti. Száz és száz év multával a szt. test Magyarországba kerül a híres szt. lőrinczi zárdába, hol számtalan csoda hirdette a porhüvelyéből elszállt lélek életszentségét. Példáján ezren és ezren buzdultak s megszületett a szerzetesi intézmény, melynek ő nem tollal, hanem életszentségével irt Regulát.

[1]) Conspicatur hominem equo mixtum, cui opinio poëtarum hippocentauri vocabulum indidit. (Id. mű.)

[2]) Érdekes e két szörnyre vonatkozó kommentár: «Hoc ne cuiquam ob incredulitatem scrupulum moveat: sub imperatore Constantio, universo mundo teste, defenditur. Nam Alexandriam *istius modi homo* vivus perductus magnum populo spectaculum præbuit; et postea cadaver exanime, ne calore æstatis dissiparetur sale infusum Antiochiam, ut ab imperatore videretur, allatum est.» Tehát a satyr létezését bizonyítja. (Id. mű.)

Pálnak imígy elbeszélt életadataiból színdarabunk szerzője, mint már a «Játék Állapottyá»-ban is láttuk, a pusztába vonulást választotta, melyet a deciusi ker. üldözéssel motivál, s szerinte Pált ez egyedüli ok űzi Thebæ vadonjába. Sőt a darab folyamán is Pált annyira félénknek, kislelkűnek tünteti fel, hogy a ker. hős helyett egy folyton életeért remegő szökevényt látunk magunk előtt.

Mielőtt a darab kezdetét venne, részletesen elmondja a három végzés — így nevezi a fölvonást — és a kimenetek — jelenetek — rövid tartalmát. — Már a szereplő személyekből láthatjuk, hogy a darab a moralitasokkal van legközelebbi rokonságban. A jó és rossz küzdelmét s az előbbi diadalát festi az író. Pál erényeivel indúl útnak, leküzdi a kisértéseket, megszabadúl a gonoszság cseleitől s lelki magányában boldoggá lesz. — De lássuk tovább a szinművet. Ez egy «Előljáró beszéd»-del, énekkel kezdődik:

1.

Pál, Pál, Pál mi dicsőségünk, közülünk hová lettél?
Elizius mezejéről mely véletlen eltüntél?
Thebaisnak baralangiban,
Vagy üres kőszikláiban,
Jaj talán rejtekeztél?

2.

Gyászban öltöztek a múzsák, álmélkodnak a párkák,
Könnyeznek a gyenge nimfák, megszüntek a muzsikák.
Cytheràja Apollonak
Nem zeng hárfája Arionnak,
Végbúcsúdat hogy halljuk stb . . . .

Az I. végzés 1. kimenete Pálnak egy monologusával kezdődik: «Meddig, ó Istenem, valjon meddig számos fogyatkozásit tapasztalom a te szent szolgálatodnak, meddig súlyos keresztit, sok rendbéli szörnyű veszedelmét viselem ezen gyarló testnek? Meddig veled, ó Istennek választott népe, Izrael sötétes pusztájában tévelgek Egyptusnak? De vajha tévelegjek, felderűlne, valóban felderűlne piroslό hajnala vigasztalásomnak; oszolna, oszolna homálya elfajult szivemnek, csillapodnék zaja teljes ereimben buzogó véremnek, feltalálnám czélját eltökélett szándékomnak. De mi gátolja végbemenetöket mindezeknek? Bátor szívvel! Nincsen a mint rémlik, oroszlán az útban: két uraknak s egymással ellenkező két uraknak híven szolgálni senki sem elégséges. Boldog

az az ifjú, ki első napjaitul fogva élete zsengéjének szüntelen viseli terhét az Úrnak. Induljatok tehát, ó Egek engedjétek .... Lássátok egy kevéssé ékes róna feldét elkiterjedett tartományának Thebaisnak, nemde nem eltépi-e majd reátok sereglendő, ker. vért szomjúhozó üldöző serege Decius tyrannusnak. Szemléljétek véghetetlen számát a kínzó eszközöknek! Támogasd ó uram gyarlóságomat, adj uti vezért, hogy el ne téveledjem». — Erre következik a 2. kimenet. Megjelenik Azariás, az őrző angyal s megvigasztalja a nyugtalan, bánatos Pált. Azután Felicianus (Elme), majd Triphon (Akarat) csatlakoznak hozzájuk. Ez utóbbi gúnyolódásai közben, Placidus ront elő s rémületében hebegve szól: «Ti-Ti-Ti-Tyrannus De-De-De-Decius ve-ve-ve-veszedelem ...» Majd verses párbeszéd keletkezik közte és Triphon közt. — Az I. felvonás, mely 8 levélre terjed, a pásztorok énekével végződik:

1.

Mi bajod sógor? Hogy vagy ily komor?
Egyél egy jó darab zsódort.
Önts rá jó hegyaljai bort,
Majd rugod a port.

2.

Tölts pipát Miska, üss tüzet Pista,
A Dömötör dohányt vágjon,
Menalka sajtot pirétson,
Gyuri bort hozzon.

3.

Eöcsém hej Mátyás, te lészesz dudás,
Fújd fel a kopasz dudádat,
Dúdold el lejtős nótádat:
Bízd rám a tanácsot.

A II. felvonás színtere ismét a thebæi pusztaság s mint az első, ez is monologussal kezdődik, melyet a Pál- és társaitól elszakadt, de azután csodálatosan megtért Triphon (Akarat) tart. — «Boldogtalan sors! — így sóhajt fel — szerencsétlen óra! Elfáradtam, elbágyadtam, nem mehetek sehová. — — Lám, felfuvalkodva jó tanácsát Pálnak megvetém, hosszas kaczagással intésit kinevetém. Kábo bolondságnak, gyermeki találmánynak szent szándékit itélém; méltán tehát, méltán súlyos terhét viselem sanyarúságimnak. — De minémű szózat zendüle? Ez bizonyára Pál leszen; *ezennel* kitanulom. — Pál! (eccho respondet) ál; -hol? -tol; megyen, eccho: hegyen — — merre? eccho: erre. Istenem!

micsoda történet ez? mely homályos beszéd ez? Föl Egek! világosítsátok sötétes elmémet. Viszontag próbálom, talán értelmöket és titkos jeleiket jobban kitanulom. — Pál-ál-hol-tol-megyen-hegyen merre-erre. Pál hol megyen erre? Által hegyen erre.» (Egy völgynek veszi útját s megpillantja az alvó Pált és társait, kik örvendenek Triphon megtérésén). Majd így szól Pál: «Szűnjék egy kevéssé beszédünk zengése, némely főembernek tűnik jelenése, netalán Triphonnak bölcs jövendölése ezennel bételjék különösintésbe». — Ekkor proruit ex scæne Andrapodista et eos capere vult, sed profugiunt. — — Andrapodista, vagyis a Kevélység így kudarczot vallván, dühösen kikel Pál és társai ellen. Emlegeti nagy hatalmát, mely előtt a Kelet és Nyugat, az angyalok kara is meghódol. Maga elé idézi Gratianust, Thoast, Amarilist és Nábort (a Képmutatást, «Tűrhetetlenség»-et, Világi hívságot és a Torkosságot) s ezeket Pál és társai tőrbe ejtésére küldi ki. Andrapodista a színen várja be őket. Jő Gratianus és Amarilis s jelentik, hogy már nyomon vannak. Majd Pál jelenik meg a színpadon s szörnyű panaszokra fakadva, társai után kiáltoz, mire ezek meg is jelennek. Azariás (az Őrzőangyal) bátorítja Pált, kinek ezen szavaira: «Jaj mit tégyen szivem ily inségemben, ismét a veszélynek akad kép tőrében», a függöny legördül.

A III. felvonásban Pál és kisérői találkoznak a pásztorokkal, Koridonnal, Menalkával, Alexisszel és Isanderrel. *Menalka* szól: Koridon! én bizony ihatnám.

Kor.: Én biz elhiszem, de már majd üres a vörös gyrukó; bizony jól beletekéngettünk ám előbb. — — — Míg így beszélgetnek, jő

Pál: Jó napot pásztorok!
Kor.: Még eddig volt borok.
Pál: Nem beszéded szerint én te hozzád szólok.
Kor.: Ha elfogy azonnal a csapra tódulok.
Pál: Mondám feleleted nem szolgál czélomra.
Kor.: Még egy néhány itczét adnak szakállomra.
Pál: Kérlek jó barátom, vedd fel beszédemet.
Kor.: Ha hitelben nem ád, nyitom erszényemet.
Men.: Sógor, figyelmezzél jó uram szavára.
Kor.: Hat itczét ittunk meg, hat garas az ára.
Pál: Ismét kérlek jó barátom, öreg pásztor vagy, mint látom.
Kor.: Hatvanhatot általhágtam, bizonyítja ősz szakállam.

Erre Pál kéri, hogy mutasson neki alkalmas rejtek- és lakóhelyet s Koridon egy kis patakon túl mutat is. Pál kiséről̋ivel tovább megy. Ekkor megjelenik Cupido fölajzott íjjal és így énekel:

1.

Szép virágok, gyenge ágok, kiket itten szemlélek
Diannával s Minervával ime társatok lészek,
Mulatságink is készek:
A nymphāknak, cytharáknak zengések.

2.

A nyájasság közmulatság életünket folytatja,
Mert Clinonak, Celenonak fonalát hosszabbítja,
Testünket megújítja,
Jövendőkre s több időkre juttatja.

3.

Ime rózsák, szép violák, mit okoz a vigasság,
De ellenben mely veremben taszít a szomorúság,
Azért gyenge ifjúság
Légyen jussod s tulajdonod az hívság.

Pál és társai bosszusan kikelvén Cupido ellen, ez új éneket kezd, de sikertelenül, mert Triphon (Akarat) elűzi: «Hord el magad patvarkodó, még ma botrúl ér a csomó, talán te vagy a Kupido? Szent végzéseket rontó stb.» — Majd ők is menekülni akarnak, mert Pál trombitaszót vél hallani, de tévedett; hanem két oroszlán jő elő s Pál lábaihoz fekszik, minek ez nagyon megörül. — Azután folytatják útjokat a Koridon által kijelölt irányban s találkoznak Evanestesszel, a Szenvedéssel. Pál kilétét kérdi, mire ez így válaszol:

Nevemről neveztetem Evanestesnek
Kinek társasága tetszik csak kevésnek;
Mert sokan a testnek engedelmeskednek
A szenvedésekről nem is emlékeznek.
E világnak részeit én mind megjártam,
Európa után Amerikát vizsgáltam,
Onnét ismét vadas Afrikába szálltam,
De a szenvedésnek szállást nem találtam.

De ime talál most: Pált elvezeti a barlangba, a testi szenvedés, önsanyargatás tanyájára; s Pál térdre borúlva, meghatottan rebeg köszönetet az Istennek:

Áldott légy már Uram!
Ki minden veszélytől
Megszabadítottál
Üldöző kezétől;

Zöngedező szóval az égi madarak
Velem dicsérjenek és erdei vadak.

Pál kisérői, az erények, természetesen vele maradnak.

Szándékosan közöltük ily bő kivonatban, helylyel-közzel egyes jelenetek idézésével a darab meséjét, hogy így egyrészről kitűnjék annak drámaiatlan volta, másrészről lássuk a compositió, a scænálás, az előadás, irály minőségét. Szándékosan idéztük az I. és II. végezés 1. kimenetelét, vagyis Pál és Triphon monologusát. Ezekből tisztán láthatjuk, mennyire rhetorikai, declamatorius a hang, különösen a pathost elősegítő gyakori figura repetitionis folytán; de e mellett nehézkes főkép a birtokviszony tagjainak s általában a szórend idegenszerű inversioja miatt, a mi sokszor csaknem értelmetlenséget szül. Ez a körülmény s néhány kifejezés azt sejteti velünk, hogy szomorújátékunk tán egy latin erdetinek átdolgozása; átdolgozása, mert viszont egyes helyei magyaros, népies zamatúak. Az I. végezés 3. kimenetében határozottan latinismus a következő kérdő mondat: «Sed quid ad hæc Triphon?» — «De mit ezekre Triphon?» Azonban néhány sorral tovább már ezt olvashatjuk: «Ezekben is elannyira összeakasztá velem tengelye végét, hogy majd üstökben kapánk». Egészen magyaros ízű. Ilyen az Andrapodista és szolgái között lejátszódott jelenet, hogy ne is említsem Koridonnak, a pásztornak, Pállal való tréfálkozását, mely párbeszéd a karácsonyi játékra emlékeztet. Az író szomorújátéknak nevezi darabját, természetesen a szomorújátéknak nem klassikai és mai értelmében, vagyis a kimenetre való tekintetből, hanem a tárgyat jellemző szomorú hangulat miatt.

A második színmű latin s így azzal nem foglalkozunk. Czíme: «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ Sátoralla Ujhel sub R. P. Daniele Borss. Anno 1765-o».

E sorok azért érdekesek, mert ezek alapján mondotta dr. Váli Béla és utána Beöthy Zsolt, Bayer és Sziklay János a közjáték szerzőjének Borss Dánielt.

E közjáték felvonásai a most idézett latin színmű egyes felvonásai közé vannak ékelve akként, hogy a «Polydorus et Cassandra» szereplő személyeinek elsorolása után következik a plautusi vígjátékok mintájára az «argumentum» vagyis a tartalom.

Cantio Veneris, in comoedia de Baccho contenta.

Lentissimo ex F-moll.

Maestoso.

Azután minden czím nélkül:*) Argumentum Intermedii; vagyis a közjáték tartalma. Erre Polydorusból két felvonás. Ezt követi a közjáték 1-ső felvonása, mely után Polyd. III. actusa, utána a közjáték 2-ik felvonása. A Polydorus IV. felvonása után a közjáték 3-ik vagyis utolsó felvonása következik. — Láthatjuk tehát, hogy a közjáték szerzője megnevezve nincsen, mert a latin darab czíméből sem erre vonatkozólag, sem a közjátékra nézve Borss szerzősége egyáltalán nem következtethető. Mert a czím: Polydorus et Cassandra, *acta* a iuventute Gymnasii *sub* R. P. Daniele Borss csak azt teszi latinul, a mit a «Pál» czímű darabnál magyarul megírva láttunk: Pál szomorújáték, melyet az ifjúság tisztelendő Péter Péntek István munkájával s kormányzásával adott elő, vagyis, mint már említettük, Péntek tanította be a darabot s rendezte az előadást. Ugyanezt teszi az «*acta sub* etc». vagyis Borss professor felügyelete alatt és az ő rendezésével adatott darab. Ha Borss szerző, akkor Péntek Istvánt is szerzőnek kell tartanunk, mit senki sem állított s állíthat. A közjáték szerzőjének kiléte biztosan meg nem állapítható. A kéziratnak már idézett végső lapjai szerint Táncz két pálos, Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály színműveiből *másolt*, tehát a kettő közül valamelyik írta, a legnagyobb valószínűség szerint Billisics Márton; mert, mint már említettük, az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben újhelyi tanár volt (1765-ig) s ekkor írhatta az ugyanott 1765-ben előadott közjátékot, melyet Táncz Menyhért theologus, ki Pécsre kerülése előtt bizonyára Bilisicsnek tanítványa volt, lemásolt. Lássuk az érdekes darabot közelebbről. A szereplő személyek latinul vannak megnevezve és pedig:

Petrus Berbencze --- --- --- --- ---	Joannes Drotos.
Filia eiusdem nuptui tradita --- ---	Joannes Ágoston.
Procus (leánykérő) --- --- --- --- ---	Michael Torkos.
Judex dein Ludimagister --- --- ---	— —
Uxor Petri Berbencze --- --- --- ---	— —
Sartor (?) --- --- --- --- --- ---	Joannes Vilcsinszky.

Szerepelnek tehát Berbencze Péter, kurta nemes, ennek felesége (a szerepvivő neve nincs kitéve, tán maga Borss Dániel volt;

*) Sziklay «Intermedy»-nek nevezi, az Intermedÿ (actus primus) végél, a két, ÿ módjára írott i-t (intermedium, genit. intermedii) y-nak olvasván.

ő lehetett a iudex is), ezek aggszűz leánya; Procas, vagyis a leány kérője, ki magát Kocsonya Mihálynak mondja. A bíró, a kántor s a szomszédasszony. Az I. felvonás 1. jelenete a vén leány keserves énekével kezdődik, melyben, mintha a

«Keresztények sírjatok
Mélyen szomorkodjatok.»

kezdetű nagyböjti énekre gondolt volna a szerző:

1.
Szűzek, ifjak sírjatok,
Rajtam szomorkodjatok,
Víg tanácsot adjatok,
Mert búm s bánatim nagyok.

2.
Valjon, ki meg nem szánna,
Több esztendőim száma,
Mint szoknyámnak a rántza,
Lábam is rossz a tánczra.

3.
Éltem holtig szomorú,
Fejemen a koszorú,
Száraz, mint a vén kórú,
Hasam s faram domború.

4.
Harmincz fársángot éltem,
Krónika lehet éltem,
Sok pendelyt öszvenyírtem,
Még senki sem jött értem.

5.
Bárcsak immár jönnének,
Ha nem ifjú legények,
Akármely rozsdás vének
És ördögben vinnének.

Nem is könyörög hiába; nyomban betoppan a leánykérő s tisztességgel így szól Berbencze Péter uramhoz, a leány atyjához: Isten minden jókkal áldja meg kegyelmeded édes apókám! *Pater*: Hozta Isten kendet, édes fiam! Hát mi jót hajhász kend az én házamnál? *Procus*: Nem sokat biz én édes apókám — — nagyon megkövetem kendet, ez a Berbencze Peti háza? *Pater*: Épen belébotlott kend — — miért? *Procus*: Édes apám-uram mit van himeznem-hámoznom, azt hallottam, hogy eladó leánya volna

kendnek? (Ezt hallván a leány, felugrik és kifut a szobából.)*) *Pater:* Édes fiam, régen volt biz az; van biz annak már talán 15 esztendeje is. Dehogy eladó, mikor ajándékban sem kéri senki is. *Pr.:* Hogy-hogy édes apókám? Hiszen még talán nem oly vénecske? *Pater:* Hogy oly vénecske volna, nem mondhatom, mert jól emlékszem rá, hogy mikor a franczia és bavarus ellen adtunk volna insurgenseket, több gyermekem nem lévén, ezen leánykámról azt mondottam, hogy bárcsak férfiú volna, nem kellene magam helyett mást fogadnom. *Pr.:* Ho-ho, Berbencze uram, kend, a mint látom, nemes ember. *P.:* Annak tartom mindenkor magamat. — Épen mostan revizio alkalmával akarom repræsentálni ármálisomat. Csudállom, hogy meri t. Vármegye csak controvertálni is, holott nézze kegyelmed, fiam uram, őseimnek édes hazánkért tett nagy meritumit még *vak Béla* király idejében, *ki édes tekéntetre vévén* és *világosan látván* bajnok vitéz cselekedetit Berbencze Pistának, csakhamar nyakába rázta a nemességet. Ha nem hiszi kend — akár olvasta, akár nézte a királyi pecsétet. Kend azonkívül is deákosabb ember magamnál. *Pr.:* Édes Berbencze uram, evvel teremtuccse begyughatja kend a viczispánnak a száját. *P.:* Ugy-e fiam nám mondám. *Procus:* Hanem a pecsét ellen lészen mindazonáltal valamely exceptio, mert csak kétágú akasztófát látok rajta. *P.:* Ó fiam, azt gondoltam, hogy többet tud kend a törvényi dolgokhoz, de a mint látom, nem igen érti kend a «porkus jurist»; még a pecsétet sem ismeri kend; hiszen, guta üsse meg, nem akasztófa az, hanem Székesfejérvárnak egyik kapuja, a melyen Berbencze Pista, a nagyatyámnak nagyatyja vak Béla király számára tojásokat hordott be. Több efféle érdemi édes hazánk előmoz-dításában és koronás királyához való hűségének, comprehendáltatnak e diploma ténorában.

A további párbeszédben a kérő, Kocsonya Mihály uram is dicsekszik nemesi voltával és sok vakaródzás után, a csizmája szárából előhúzza a nemesi oklevelet. Aztán újra áttérnek a leánykérésre s midőn az atya kérdi, hol ismerkedett meg az ő «leányával», *Kocsonya* így felel: «Megvallom, személyét soha nem láttam, hanem még ifjú legény koromban hallottam, hogy jó megért leánya volna Berbencze Petinek Zemplén vármegyében, de még akkori időben nagy szükség lévén leányok állapotjábúl, hallottam, hogy igen rátartotta magát Berbencze uram.

*) Az író utasításai megjegyzései latinúl vannak.

s azért én nem is mertem magamat jelenteni, hanem most, midőn az Uristen azokban nagyobb bővséget adott, úgy gondolnám, hogy hamarább megalkudhatnánk. *P.:* Volna okom ugyan, hogy most még jobban reátarthatnám magamat leányommal, mert nem tudja-e Kend, hogy mennél tovább neveljük ama jó csikót, annál jobb árán szoktuk eladni. *Pr.:* Annál már igazabb sincs, hogy ha úgy neveljük, hogy meg ne vénhedjék, biz a leányasszony pedig már vénecske. *P.:* De azt épen meg nem engedem, hogy az én leányom vén kecske legyen, — — egy kevéssé ugyan koros, de ugyancsak mindenestűl most sincs 38 esztendőnél idősebb. *Pr.:* Az ugyan valóban nem nagy idő, hiszen annál a mentém is, amielta csak én hordozom, régiebb. — Hogy ha annyi grácziám volna, hogy tekéntetre vehetném — — *Pater:* Meglehet — mindjárt. — Hallod-e anyjok?! *Pr.:* Tehát vannak magzati a kisasszonynak, hogy *anyjoknak* nevezi őket Berbencze uram? *P.:* Guta lelkét van, hol vette volna? — Az anyját kiáltom. Te asszony! gyöszte be. — *Uxor:* Mi ördögöt lármáz kend megént? *P.:* Nem tudjátok az orrotokat beütni, mikor böcsületes ember van a háznál? *U.:* Isten bocsá'! mit kurjogat kend, látja kend, annyi a dolgom, hogy a lábamon is alig állok. — Azután mentegeti leányát, hogy szintén munkában lévén, át kell öltöznie, mielőtt megjelennék. Ekkor eltávozik. — Az apa eldicséri leányát s itt az æsthetikát nem igen tartva szem előtt, azt is felemlíti, hogy igen jól ért holmi «apró bogarkák» fogdosásához, a mi nagyon tetszik Kocsonyának. «Galuskákat is akkorákat főz, mint az öklöm», dicséri hajadon leányát nagy büszkén az apa. — Ekkor megjelenik a leány a szemeit szemérmesen lesütve (azaz csak az egyiket, mert a másik — úgymond az író — az akkori divat szerint fekete szalaggal van bekötve) többször «pukedlit» csinál. Az udvarias kérő szintén mélyen meghajtva magát, így szól: Szivem ficzkándozva örvendek kincsem, leányasszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tisztelésére és udvarlására. *Filia:* (facto pukk) Magam is hasonlóképen. Azután kölcsönösen kijelentik, hogy tetszenek egymásnak. Csak azt sajnálja a vőlegény, hogy jegyese szemén hályog van. — «Jaj édes uram — válaszol az anya — Isten ne adja neki; biz oly tiszta a szeme, mint a kristály, hanem csak mióta németesen viseli magát, azóta viseli azt a fekete fótocskát a bal szemén.» Erre Kocsonya kijelenti, hogy valóban neki is tetszik e divat, sőt ha hazaviszi mátkáját, homlokára is ragaszt egyet. —

Ezzel hátára kapja a vén szüzet. — «Jaj, part üsse meg kendet, — kiált rá ez, — hát nincs kendnek ennél jobb alkalmatossága?» — *Pr.*: «Szivem, hol kivánsz ennél jobb alkalmatosságot?» — — «No édes apókám én gondot viselek a kend leányára; hanem rövid nap alatt elvárom kenteket szegény szállásomra.» — Igy végződik az I-ső felvonás.

A II. felvonás színhelye már Kocsonya Mihályék háza. — A férj véres ingben jelenik meg s a jajveszékelő asszonyt kéri, hogy ne legyen árulója, mert ő embert ölt. «Hogyha hittel kötelezett szeretetedet hozzám, érdemetlen társadhoz megmutatni akarod — így esd a férj — hallgass! az egekre kérlek! Most szivem! kezedben forog életem, ha megtartasz, nem úgy szeretlek, mint életem párját, de mint életemnek életét.» — Mire az asszony esküdözve így szól: «Ó kincsem, uram! ha rajtam áll életed, tudd meg, hogy előbb visszafordul a nap az ő útjában, előbb vissza fognak folyni a folyóvizek, előbb megszólamlanak a kősziklák, hogysem én ezt valakinek kinyilatkoztassam.» — Erre a férj elmondja, hogy a testet a nagy diófa alá ásta el, s látszólag megvigasztalódva távozik. — A magára maradt feleség varrni kezd, midőn belép hozzá a szomszédasszony. — Alig váltanak néhány szót, megered a nyelvök. *Uxor*: «Jaj lelkem szomszédasszony, csak az én Istenem tudja, mily nyughatatlan az én szivem, búmban éjjel-nappal nem alhatom; az angyalok hozták kendet hozzám. Mégis mikor kendet látom, mintegy megkönnyebbülök.» — A szomszédasszony az ok felől tudakozódik, hisz «az ő természete ellen való a csacsogás s nem is szenvedheti az olyan embert, ki mindeneket kifecseg.» — S a feleség nagy sopánkodás után a véres inget mutatva elmondja a titkot: az ő ura embert ölt. — De a szomszédasszonyt épen nem rázza meg e hír; nem csapja össze kezeit jajveszékelve, hanem imígy szól: «S ezen töri szomszédasszony a fejét? Ó be bolondság a kend dolga! Bár én volnék ily szerencsés asszony, mint Kend; hiszen jelentse meg Kend a birónak, egy-két hónap mulva máshoz mehet Kend férjhez. Hová kell ennél szebb állapot?» — *Uxor*: «Bizony jól mondja Kend szomszédasszony. Igyunk egyet a jó tanács fejében». — Víg koccintás közt a biróért küldenek s a szomszédasszony késznek nyilatkozik 40 nap «száraz-vizen» böjtölni, ha ily szerencsés helyzetbe juthatna, mert az ő ura valóságos sárkány; nem hiszi, hogy pokolvármegyében lenne mása. — Ekközben megjelenik a biró s az asszony előadván a vádat, a birót férje után

küldi. — Ekkor előjő a szomszédasszony az újból megtöltött palaczkkal, s közösen szidják a férjét, ki miatt az asszony egész álló nap alig tudta magát 4—5ször a csapra lopni. — Majd visszajő a biró a megkötözött férjjel, kinek láttára felesége így kiált föl: «Jaj Egek! mit látok? Jaj! odavagyok! Jaj csillagom, édes uram!» *Maritus:* «Ne sírj édes feleségem, te cselekedetemben részes nem vagy; hiszem, hogy általad el nem árultattam, mert hittel és átokkal fogadtad. — Az Istennek akaratja volt, hogy gyilkosságom világra jönne. Menj azért és hozd elő az elásott testet.» Az asszony távozik s a férj ily panaszra fakad.

1.

Higyj már, higyj már az asszonynak,
Mint póknyálbúl szőtt vászonnak,
Közöld véle te titkodat,
Ha kivánod halálodat.

2.

Példája vagyok én ennek,
Mert hittem feleségemnek,
Esküvéssel hitegetett,
Egyet fordult, dobra ütött.

3.

Előbb gyújtasz vízzel tüzet,
Előbb mersz rostával vizet,
Előbb fogsz hálóval bolhát,
Mint asszony tartson parolát.

4.

Tanuljatok esetemen,
Édes barátim vesztemen,
Ki vétkét asszonynak gyónja,
Előbb nyelvét annak kivonja.

Ekkor visszatér az asszony, zsákot tartva kezében, mely zsák tartalma egy borjúfej. — A biró elmosolyodik s kijelenti, hogy az efféle gyilkosság a mészárszékhez tartozik, de mert a borjú másé volt, kötelessége igazságot szolgáltatni. — Ekkor Kocsonya Mihály elmondja, hogy az erdőbe menet gázolta el kocsija az úton fekvő borjút. — Mire a bíró kérdi: Mintegy mely idős lehetett már a borjú? *Maritus:* Alkalmasan lehetett már esztendős. — «Ó, hátha úgy van, — szól a biró salamoni bölcseséggel, — Kocsonya uram szabad ember. Esztendős borjúnak lehetett már annyi esze, hogy kocsit látván, félretér az útból. Oldozd meg, esküdt. —

Követem Kendet és magamat ajánlom.» — «Aha bal lelke asszonya» — kiált a férj s ütni kezdi feleségét, miközben a függöny legördül.

A III. felvonás kezdetén a férj részegségében hirtelen kimúlt asszony fölött tart monologust. Fogadja, hogy soha többé meg nem házasodik. Panaszkodik, hogy csak 3 itcze bor ára van a zsebében s ebből biz nem temetheti el feleségét, hisz még a kántor torkára sem lesz elég. Ekkor megjelennek az apa és anya s a sz. Mihály lován fekvő, fekete posztóval betakart leányukat észre nem véve, beszélgetni kezdenek a férjjel, a miből kitűnik, hogy az Istenben boldogultnak több gondja volt a torkára, mint urára, mert ugyancsak lesoványodott. Dolmányában kilencz macska sem foghatna meg egy egeret stb. Majd elmondja, hogy oda van a felesége, mire szörnyű jajveszékeléssel így kiált föl az anya: «Jaj pogány, ha megölted volna az én egyetlen gyönyörűséges Dianámat!» «Ölte biz a pintes korsó, — válaszol a férj, — miért nem szólott Kendtek, hogy oly bornemissza természetű, soha bizony nem engedtem volna, hogy velem versre igyék stb.» — Ekkor jő a szabó a «gyászgubá»-t hozva, kit késedelmezése miatt Kocsonya jól lehord. Jő a kántor is és az anya siránkozása között elkezdi, néhol elég trivialis — de nem trágár, mint Váli mondja — búcsúztatóját.

1.

Pogány halál mit csináltál? ily rutul s .. ben rugtál.
Kórót, csallánt, csipkebokrot talán már nem találtál?
Hogy ily gyönge szép virágszált kegyetlen lekaszáltál.
Ily illatos piros rózsát magadnak föláldoztál.

2.

Ó nagy egek! magas hegyek zokogjátok sorsomat,
Sirassátok erdők, völgyek boldogtalan voltomat,
Alig hordám négy hónapig nehezen nyert kontyomat,
Bárcsak immár láttam volna egy vagy két porontyomat.

3.

Isten hozzád édes uram, tudod, hogy szerettelek.
Szánom bánom és sajnálom, hogy meg nem verhettelek.
Kopasz fejed bizonyságom, hogy szivből kedveltelek.
Sodrófával s vasvillával gyakran ölelgettelek.

4.

Jószágodat nem prédáltam, sőt azt szaporitottam,
Rongyos szoknyám ránczaiban sok ezereket hagytam.
A házadtól semmit messzi soha nem bocsátottam;
Legközelebb korcsomában a csaplárosnak adtam.

5.

Kincsem, lelkem, gyönygyvirágom, ne epesszed szivedet,
Az egekre kérlek értem falba ne verd fejedet.
Támogassák az istenek szerencsésen éltedet,
Legyek, kollancsok s darázsok rágják ki fenekedet.

6.

Megbocsáss édes galambom, ha ellened vétettem,
Ha egy-két pint borral többet rovásodra vitettem.
Pokol király udvarában kulcsárnévá tétettem:
Jöjj utánam, hidd meg szivem, duplán visszafizetem.

Ekkor a holtnak vélt asszony hirtelen nagy zajjal kirúgja maga alól a szt. Mihály lovát s talpra áll. Mindenki menekülni igyekszik, de az életre kelt tetszhalott rájuk kiált: Jaj, édes atyámfiai, ne fussatok — — ördög vigye az országát, csak egy csepp pálinkát sem találok. Hol vagy édes Uram? Segíts száraz torkomat — — Ekkor előlép a férj: Jaj, édes feleségem; valjon te vagy-e? vagy csak tüntető árnyékod? *Uxor:* Én vagyok, szivem, én, hozd el csak a pintes korsót, majd megmutatom, hogy én vagyok. *Maritus:* Soha nem hiszem, még meg nem tapogatom a hátadat, mert én azt hallottam, hogy a léleknek se csontja, se teste nincs. *Uxor:* Bizvást édes uram, csak azután öntözd meg szegény száraz torkomat. — Ekkor a férj, mint a II. felvonás végén, ütni kezdi s kifutnak.

Ime a darab! Szinte megdöbbenünk az új, iskoladrámákban szokatlan népies hangon, az eleven humoron a csattanós dialoguosokon: s e hang már 1765-ben szólalt meg. A mikor Tánez e darabot lemásolta, nagy szolgálatot tett vele irodalmunknak; mert oly művet őrzött meg az általános hanyatlás korából az utókor számára, mely nemcsak magyar, hanem valóban magyaros és népies is: magyaros, népies akkor, midőn ezt még egy színműben sem találhatjuk meg. De népszínműnek, a szónak mai értelmében még sem nevezhetjük, mert mind Sziklay János is mondja: »Alakjai ugyan félig-meddig népi alakok volnának, ármális paraszt nemesek, de nem ritkán eltévesztik a népies természetesség hangját s ilyenkor bár a nép nyelvén, sőt gyakran pórias nyelven beszélnek, beszédjök olvasás közben nem egyszer oly hatással van ránk, mintha úri emberek beszélnének betanult paraszt nyelven.« Leghelyesebben népies bohózatnak nevezhetjük, mert míg a jelleg határozottan népies, a szerkezet lazasága, az egyes jelenetek

egészen alant járó komikuma az újabb bohózatokkal hozza rokonsági viszonyba. E darab is «túloz a torzitásig, úgy azonban, hogy torzképeiben is a valódi életet ismerjük fel, mint a jó karikaturákban az eredeti arczot.» (Szigl. A dráma és válfajai.)

A darab szerzője még csak czímet sem adott egészséges termékének; egyszerűen «Intermedium»-nak (közjáték) nevezi. — Váli Béla «Kocsonyáék» czímmel látja el. Beöthy Zs. pedig így ír róla: «Asszonyok csúfságá»-nak nevezhetnők, mert a régi néphumor legkedvesebb motivumát, az asszonyi nem ellen való csúfolkodást eleveníti föl a múlt századok gúnyverseiből.» (L. alább.) Ezen az ódon czímen azonban aligha nézné, vagy nézte volna meg bárki is az asszonyok közül; ezért tán inkább az előbbi elnevezés mellett kellene maradnunk, vagy mint népies bohózatot «Kocsonya Mihályné, vagy az asszonyi gyarlóság»-nak neveznünk.

Mint népies bohózat az első termék irodalmunkban, s már abban is megelőzi, fölülmúlja későbbi, de nyilvánosságukat tekintve első bohózatainkat, hogy minden izében magyaros. — A budai magyar színházban előadott első bohózat «A garaboncziás diák», melyet Munkácsi János írt, ki magát első magyar humoristának szokta nevezni, a német bohózat utánzásából keletkezett. E bohózatok iránya kezdetben nemesebb volt. A Raimund-féle bohózatoktól vagy «A garaboncziás diák» előtt előadott s a vidéki színpadok műsorában napjainkig szerepelt «Lumpáczius Vagabundus»-tól bizonyos költői értéket nem lehet megtagadnunk. De a német bohózat e dicséretes iránya Raimund-dal véget ért. Az utána következő s gombamódra szaporodó bohózatok, Hanswurstok az összefüggés nélküli felvonások vastag, durva, gyakran szemérmetlen komikuma már nem a színpad, hanem a café chantantok és orpheumok deszkáira való volt. — «A peleskei nótárius» szakított először ezen iránynyal. A cselekvény egysége itt sincs meg s helyesen mondja Szigligeti, hogy «ezt a darabot kevés expositióval a harmadik felvonáson is lehetne kezdeni, mert a nótárius minden akadály és malheur nélkül is felutazhatnék Szatmár megyéből Pestre, gyalog, lóháton vagy kocsin, mint mások annyian». De annyi bizonyos, hogy némi összefüggés mégis van a bohózatos jelenetek között, a mennyiben azok a géczi boszorkány intrikájából származnak, azzal az intentióval, hogy a nótárius czélját — fiának meglátogatása és a janitorság elnyerése — el ne érhesse. Közjátékunk cselekvényében is hasztalan keressük az

egységet. A három felvonás ugyanannyi cselekvést foglal magában. Csak a czél azonossága fűzi össze azokat némileg. A női nemet csúfolja ki az író, a vénleányokat, azután az asszonyi fecsegést és iszákosságot. A régi néphumornak — mint említettük — kedves motivuma ez. — «Salamon és Markalf» históriájában az előbbi felesége magát holtnak tetetvén, később megszökik, mire Markalf itt is bebizonyítja, hogy az asszony valóban ingatag s hogy ő az asszonyi hűséget illetőleg nem hiába pessimista. — A Lugossy codexben ránk maradt «Asszonyok intésé»-nek szerzője is jó tanácsokkal, intelmekkel igyekszik a szép ifjú házastársat hitvesi hűségében s a fecsegéstől stb. megőrizni.

Ha mikor ketten vendéggé hínak,
Nyelved és szád kérdve szóljanak;
Mert ha ők ketten sokat csacsognak,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödet mondnak csacsogó szajkónak.

Alább pedig igy folytatja:

Ha a piaczon el-kilépendesz,
Sokat ne késsél és ne terécselj:
Mert ha mulatsz és sokat terécselsz,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödet mondanak itélőmestörnek.

Hogy pedig a borral mértékletesen éljen, így inti az asszonyt:

Az bort házunknál ámbátor igyad,
De a korcsomát te ne gyakoroljad;
Ha gyakorlandod te a korcsomát,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödet mondanak jeles borcsiszárnak.

Mintha csak Kocsonya Mihály uram intő, de a pusztában elhangzó szavát hallanók.

Jellemzik darabunkat a benne előforduló énekek is, melyekben először nyilvánul a népies elem. Fájdalom, a példa nem vonzott, nem is vonzhatott. — Az első magyar népdal a színpadról csak Gaal «Peleskei nótárius»-ában hangzott le. Szigligeti szerint «a bohózati zeneszerzők mindaddig szégyelték volna valami magyar népmelódiát használni». S a népiestől való irtózás jellemzésére elmondja, hogy «egy hajdani legkitünőbb költőnk rettenetesen indignálódott (tán Kazinczy?), hogy a vándor magyar szín-

igazgató a magyar zsiványokat gatyában léptette föl». Egy másik quasi-igazgató pedig a közelmúltban, hogy az említett ruhában eljárandó magyar tánczot érdekesebbé tegye, így kivánta azt a színlapra tétetni: «Tündéries magyar táncz gatyában». — De jelen színdarabunknál nem ebben nyilvánult a drasticum, hanem a kifejezések durvaságában, melyre az æsthetikai érzésnek manapság már fel kell háborodnia. Szinte hihetetlennek tetszenék, hogy szerzetes-tanárok ilyen hangon beszéltetik növendékeiket, ha bele nem képzelnők magunkat a múlt század izlésébe, mely épen nem ütközött meg Csokonai mosdatlan száján. Még nem volt meg nyelvünknek az a finoman nüánszoló képessége, csiszoltsága, mely a legtrágárabb és durvább dolgokat is finom lepelbe tudta burkolni. Egyébként szindarabunk nem trágár, hanem egyes kifejezéseiben túllépve a valódi népies határait, trivialis. E mellett azonban legtöbbször igazán népies zamatú s valóban egyet kell értenünk Sziklay Jánossal, ki «A magyar népszínmű történeté»-ben így nyilatkozik: «Midőn olvassuk, oly hatással van reánk nyelvezete, mint Pázmánynak és követőinek, meg a prot. vitázóknak dús erejű népies magyar nyelve». De nem érthetünk egyet azon állításával, hogy némely helyt olyan a nyelvezet, mintha úri emberek beszélnének, betanult paraszt nyelven. — Állítása bebizonyítására főkép a következő passust hozza fel: «Kérem csak egy kevés várakozással lenni, míg jobban felöltözködik, mindjárt lészen szolgálatjára.» Mire a kérő így válaszol: «Szivem ficzkándozva örvendez, kincsem-leány-asszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tiszteletére és udvarlására». A czikornyaság épen nem zárja ki a népiességet, hisz tudvalevő a magyar népnek azon sajátsága, hogy az ünnepies alkalmak, leánykérés, lakodalmas felköszöntések stb. bizonyos czikornyára teszik hajlandóvá.

Jellemző ez iskolai drámában a népies előadáson kívül az a körülmény is, hogy megelőzve későbbi iskolai szinünket, már nőt is hoz a színre. Igy a későbbi, a 90-es években a pozsonyi növendékpapság által szerkesztett drámák, melyek pedig már átmeneti darabok az iskolai drámáktól a világi színpadi drámához, a női szerepek hijával vannak, s mikor «A tisztségre vágyódók»-at Gottsched, helyesebben Holberg, dán költő után átdolgozta (úgy szintén Dugonics is), hogy a női szerepeket kihagyhassa, megváltoztatta a darab motivumát. Simai szintén női szerepek nélkül alkotja szinműveit. Nem kell-e tehát kalapot emelnünk a pálos-

tanárok előtt, kik több század előitéletét leküzdve s drámairó társaikat egy negyedszázaddal megelőzve, nőket is szerepeltettek? E szerint közjátékunk nem csak megelőzte, de fölűl is múlta valamennyi iskolai drámát, s méltó helyet foglalhatott volna el későbbi színpadjaink műsorában is. Szereplői között először jelenik meg népszínműveink kedvelt alakja, a kántor, kinek búcsúztatóját olvasva, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Szigligeti «Liliomfi»-ja, hol az asszonyt ugyancsak kétes dicséretekkel búcsúztatja a férj:

Meghalt feleségem, —
  Satis tarde quidem;
Oda reménységem, —
  Debuisset pridem.

De jó gazdasszony volt, —
  Cuncta dissipavit,
A bort sem szerette, —
  Csak semper potavit.

A jellemrajzok elég halványak, conventionalis jellegűek, de a korfestést tekintve, érdekesek. A kurta nemes, a fecsegő és iszákos feleség s a kiváncsi szomszédasszony typusa van bemutatva a három, semmi szerkezeti összefüggésben nem lévő felvonás jeleneteiben. — A II. felvonás Sziklay szerint egy hozzánk olaszból származott adoma parafrazisa. Bár mint legyen is a dolog, a magyaros, népies zamat mindenesetre eredeti és nagybecsű sajátsága színdarabunknak.

A «Közjáték» után a «Bakhus» cz. darab következik, mely — ámbár nem magyar tárgyú, — érdekesség, nyelvezet tekintetében épen nem marad a közjáték mögött (szerzője ugyanaz lehet, tehát Billisics Márton), sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte áll. Szintén bohózat; tárgya, személyei a római mythologiából vannak véve. Lássuk magát a darabot. Czíme: «Bakhus istenségéről Jupiter által (ki atyja volt) levettetvén, emberi halandóságra kárhoztatik. Azért a főbb istenek tanácsából Jup. Bachusra betegséget bocsát, melyben, ámbár Eskulapis, orvosok istene, eőtet gyógyéttatni igyekezik, meghal. — Játszatott Sátor-Alla-Ujhel mező városában, Első remete sz. Pál szerzetének gondviselése alatt nevelkedő s tanuló ifjúságtúl. T. P. Borss Dániel professorságában, 1765-ik esztendőben. Farsang utolsó napján.»

Játszó személyek:

Jupiter	Nemes Kolonics János.
Pluto, poklok istene	Thuránszky Ferencz.
Mars, hadak istene	N. Sixay Gáspár.
Apolló, tudományok istene	N. Ráskay Szentléleky Pál.
Bachus, borok istene	Torkos Mihál.
Mercurius, istenek követje	N. Ráskay Szentléleky Imre.
Eskulapius, orvosok istene	N. Boronkai Boronkay Gáspár.
Ariadna, Bachus felesége	Ágoston István.
Neptunus, tengerek istene	— —
Bassaris, Bachus inasa	— —
Venus, szerelem istenasszonya	— —
Machaon, Esculap fia	— —
Berta, Ariadnának szolgálója	— —

A prologus éneklése alatt Bacchus magas trónon ül s hallgatja a prologista énekét:

1.

Ó nagy Bachus
Istenek istene,
Életünk reménye,
Szivünkben juss
Szemünktől, elménktől
Jaj! el ne fuss,
Nálad nélkül kedvünk,
Mind testünk, mind lelkünk
Lankadt és bús.

2.

Merő hivság
Jupiter fölsége,
Égi dicsősége
Csak bolondság;
Minden magassága
Boldogsága
Te méltóságodhoz
És nagy hatalmadhoz
Alacsonyság.

3.

Neked szolgál
Apollo, Mars, Vénus,
Plato és Neptunus,
Holdul alád,
Nap és hold fényessége
Téged imád,
Ég s föld kereksége,
Tengernek mélysége
Valamit ád.

4.

Leborulván
Mink is két marokkal,
Kotyogos torokkal
Téged áldván,
Egyetlen kegyelmet
Tőled várván,
Nyugodjunk hasadnak,
Nagy kövér farodnak
Hogy árnyékán . . stb.

Az I. «végezés» (16 negyedívnyi lap) 1-ső kimenete Jupiter és Bacchus dialogusa, melyben Jupiter keserűen és boszúsan fakad ki fia, Bacchus ellen, kinek tisztelete immár nagyobb leszen, mint az istenek atyja, Jup. iránt. Bacchus védi magát: «más atyák vigan szemlélik magzatjoknak előmenetelét, méltóságát, dicsőségét.

Nemde nem a páva nem szégyenli, ha fiának hasonló fényességű tollai nevelkednek? Avagy bánja-e a hattyú fiának egyenlő fehérségét?» Majd tréfára veszi a dolgot s Jup. feddő szavaira így felel: «Talán kifogyott Ganymedes poharából a jó borocska? Bassaris! *Bassaris:* Jelen vagyok fölségednek legkisebb szolgája. *Bacch.:* Hozd elő Jup. csobollóját. *Bassaris:* Biz arról leugráltak az abroncsok, iszen már talán esztendeje is van, hogy szárad. *Bacch.:* Töltsd meg szerényen a jobbikból.» — De erre Jup. teljesen fölháborodik s így szól: «Valóban nagyon megindult Bachusnak malma; de a mi azt hajtja, tudd meg, csak zápores̈ő és nem sokáig tartó. — Egek! nagy gyalázat ez Jupiternek! egy undokságok istenétől. — Tapasztalta Prometheus haragomat Kaukazus hegye alatt a vasláncok és bilincsek között. — Megfizette Apollo ellenem való pártolkodását. — Ismeri Phaëton bosszúállásomat. — Tudják Enceladus, Chiraras, Egon és mások.» — De a gaz Bacchust e fenyegetések épen nem indítják meg s midőn Jup. eltávozott, ekkép szól: «Mhü! Igen jóllakott nyilván babbal Jupiter, hogy ily nagy zöngéssel menydörög. Félek, hogy csattogása tüzes mennykövekre ne fakadjon és Phaëtonnal egyenlő sorsban, vagy Icarussal ne keverjen. Tanácsos megelözni a veszedelmet. — Tegyünk áldozatot néki. (Fit musica et inter frequentes thurificationes sequens cantilena a discantista).

1.

Jupiter szerelmes Atyám!
Lészen nálad oly gráczíám,
Hogy kedvedből, kegyelmedből
Ki nem zárod fiad talán.

2.

Nagy haragod bátor látom,
De tekintsed áldozatom,
Tyukkal, lúddal, disznó lábbal
Oltárodat fölczifrálom.

3.

Ah csillapitsd szived lángját,
Haragod mérges fulánkját;
Nagy hatalmad, de irgalmad
Meghaladja annak súlyát stb.

E vers komoly, szép dallamát a kézirati kötet első lapján találjuk.

De Bachus hasztalan áldozott. Jő Mercurius, Jupiter követe

s tudtára adja, hogy lakolni fog. Bacchus újra gúnyolódik: «Nincs több tarisznyádba? Elmehetsz! Másszor kikisérlek». Azután így folytatja: «Bachushoz az istenek! O mely nagy uborkafára hágott Bachus! Most veszem észre méltóságomat, midőn hajlékom szállást ad az isteneknek. Mindeddig csak bak- és szamárhúsból állott áldozatom, de már bizony malaczok és kosok fogják ékesíteni oltáromat; szekeremet tigrisek vitték, szarvasbőr teritette, már medvebőr fogja födni és sebesen futó teknősbékák gyorsan ragadni.» — A következő (3) kimenetben Jup. elhatározza, hogy Bacchus, «a konyhák és korcsmák istene» istenségétől megfosztassék, töröltessék ki a halhatatlanok számából, s vettessék a gyarló halandósággal járó inségek s nyavalyák és nyomorusságok alá. Függjön halandó életének fonala a párkák kezétől és Radamantus akaratjától. Az itélet tetszik az isteneknek, csak Mars kel a bűnös védelmére, imigyen szólván: «Fölséges Jupiter, kinek kezében forog istenségem sorsa, kinek haragos színe előtt megindul az ég s föld s reszket mint a fagyos kocsonya, olvadnak a hegyek, kősziklák, mint a nap előtt az irósvaj, omlik széles e világ, mint az éhes czigányok foga alatt a meleg czipó — —» De Jupiter türelmetlenül félbeszakítja, bizonyítgatja, hogy Bacchus Marsnak, a katonai vitézségnek épen nincs hasznára s erre több példát hoz fel: így végül azt kérdezi: Mért nem táplálta Thetis Achilles csecsemő gyermekségét borral, mért inkább az oroszlánok és vaddisznók velejével? Mire *Bacchus:* «Csak igaz az, a mely ebnek egyszer veszett nevét költik, el köll annak veszni.» Majd Neptun is belemártja magát a vitába: «Hiszen igen nyakas prókátorra kapott Bachus, hadd szóljak én is a dologhoz.» De Bacchus nekiront, «paczalmosogató» istennek gúnyolja, kinek a békákon kívül nincs pártfogója s ezután ekkép folytatja: «Nem hallottad-é, hogy közös lónak túrós a háta. — — Csak annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva vizének, hogy az ujhelyi vargák csávája nélkül el nem lehet.» — Neptun fölháborodik Bacchus arczátlanságán s nem tudja, hogy ez «minémő kaszakőhöz fente kopolytyóját». — Megmagyarázza Jupiter: «Szokása a hattyúnak, hogy halála előtt természetén felül édesdeden énekel, a bolondnak pedig, hogy eszére tér. Érzi Bachus a kolbász bűzt.» Ilyen vita közben érkezik Pluto, ki szintén védelmére kel Bacchusnak «istensége, országa istápjának». Jupiter megütközik beszédén, de Pluto nem tágit: «Ha Bachust istenségétől megfosztod, nem de nem-e pókhálózni fognak a bordélyházak, a táncz-

paloták, bezárattatnak a korcsmák és Baal-házak a melyek minémű gyarapodására voltak pokolbéli birodalmamnak, minden tudja. — Erre a latin utasítás így szól: «Intrant omnes præter Bachum. Bachus ab Apolline petit subsidium; ille negat. Jupiter eum ex solio deturbari iubet. — Tehát az Apollónál is segélyt hiába kereső Bacchust Jupiter letaszíttatja trónjáról. Korrajzi szempontból nagyon érdekes a szintén zárójelek közé szorított megjegyzés: «Pulchrum hic foret intermedium si Judaeus Bachi bona exarendaret»; vagyis: Szép volna itt egy közjáték, melyben a zsidó kibérli Bacchus javait.

A II. felv. Bacchus és Apolló dialogusával veszi kezdetét. Bacchus, hivatkozván arra, hogy az ész élesítésére, a tudományokra mily jótékonyan hatott, Apolló pártfogását kéri. «Sőt — így folytatja — ha nem csak a tudományoknak, hanem a muzsikák istenének is tartod magadat, épen nem tagadhatod Bachuson álló istenségedet. Sokszor nedvesítettem az énekesek torkait, nyújtottam a hegedösöknek húrjait, hangosítottam a trombitákat; bizonyságom az iskolamester. Járd el bár az iskolákat, járd el a korcsomákat, vizsgáld meg a kórokat (chorusokat), kérdezd bár az orgonistákat. Csekély deák, redves muzsikus, a ki mit egy nap megkeres, másnap meg nem issza. De még a vén czigány is jobban húzza a nótát, ha boros korsóhoz fenyheti vonóját.» Ekkor Apolló türelmetlenül közbevág s így gúnyolódik: «Elég már, ne is koptasd nekem mozgó nyelvedet; — — ingyen megvallom, ha tudtam volna, hogy Bachus ily nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyéről tokai vagy bogloskai hegyre vontam volna kilencz múzsáimmal sátoromat. Tán Dedalus is itt tanulta ama mesterséges labyrinthusnak épitését a boros hordók között? *B.*: Úgy segéljen! mondasz valamit, mert a ki egyszer bemégyen az ungvári pinczékben, nem könnyen tud onnan kijönni, talán azt is Dedalus épitette? *A.*: Ó ostoba korpavelejű Bachus, ha *A.*-nak ajándéki boros korsóban, vagy a nagy hasban állanak, okosabb s bölcsebb nálad az istenek között valóban nem volna; de hidd meg, igen távol szokott Minerva járni a kövér hasaktól és majd nyolczadik csudája a világnak: potrohos szent és bölcs ember.» — A következő jelenetben nejét, Ariadnát hivatja. Ez vigasztalja férjét, mire *B.* így felel: «Ah lölköm bimbója, édes Ariadnám! Lankadt szeretetemet élesztgető cserfa taplóm stb.» Ezután megjelenik villámokat szórva Jupiter s rárivall Bacchusra, ki tovább czi-

vódik vele. Majd Mercuriust hivatja Jupiter, ki megjelenvén imigy szól: «Im itt vagyok istenséged orrát piszkáló koczipor.» A következő jelenetben Apolló felolvassa Jupiter ítéletét s végrehajtását Plutóra bizza. Bacchust még egyszer beültetik «szalonnás trónusába»; innen letaszítják. Sántikálva szomorúan távozik, de visszatér. — Apolló és Neptun jelentik Jupiternek az itélet végrehajtását. Neptun ujra panaszokban tör ki, hogy «fölségének alig maradott a pelenkamosó bábáknál egy kevés tekéntete». — Erre Bacchus trivialis módon támad nekik: «Rágtátok ugyan már szegény Bachust, de (palpat utraque manu posteriora sua) még eleget rághattok rajta.» Még trivialisabb, midőn «capit utraque manu plundras solicitatus exire volens» és kimenet azt mondja: «Sietek, nem tudom mi talált, mióta istenségemből kivetköztem, most tapasztalom először: igen nehéz a bugyogóm, félre megyek. Talán Jupiter az emberségért fizetést vár.» — Ezzel távozik, de Apolló kijelenti, hogy még egyéb büntetés is vár reá. S valóban a III. felvonásban Bacchus betegen fekszik; gyomrában, azaz csak az ingében egy sündisznó van, melyet piszkálgatással sivalkodásra kényszerít. Derekára hátul egy vörös folyadékkal telt hólyag van kötve. Igy fekszik ott az elcsapott isten s szörnyű jajgatások közt, melyek ugyancsak feldühösítik Bertát, a szolgálót, orvost kér. Jő a borbély s Ariadna kérdésére, hogy ő-e a doktor? kálvinistásan (calvinisando) így felel: «Én teljességgel hogy doktor volnék, nem mondhatom, az] én professióm mindeddig csak borbély, de mindazonáltal, a mi akár a külső, akár a belső nyavalyát illeti, a leghiresebb párisi doktornak sem czédállok, mert az anyatomiát mind a pataki, mind a döbröczönyi mester keze alatt frequentáltam.» *Ariadna.* «Elhiszem lölköm. Ó vajha az én uramon segéthetne kend, bizony utolsó szoknyám árát sem sajnálnám.» — Erre épen nem æsthetikus diagnosis következik. A borbély egy szörnyű nagy könyvet üt fel s olvas: Ha valaki hasában történetbűl tüskés disznó bujt, reczipe: fektesd a patienst egyik oldalára, végy a konyhábúl tűzfogót és vaskanalat, tartsad és pengessed a hátánál, ennek pengését nem szenvedhetvén, a tüskés disznó az hátulsó ajtón kimégyen. Probatum est. — Igen jól vagyon! no csak hamar tűzfogót, vaskanalat. Mikor ezeket sikertelenül üti össze így szól: «Ördög születte! No de nem gyön bizony, ha a döbröczönyi harangot verik is neki. Tovább olvas a könyvben: Ha ez foganatos nem volna, végy egy zsíros fazékfödőben eleven szenet,

tartsd a patiens fenekére. Pr. est. — Tüzet, födőt ide! De mert ez sem segít a bajon, azt a jó tanácsot adja, hogy «a pintes boros korsó a patiens szájátúl el ne szakadjon, hogy a tüskés disznó az ő hasában szüntelen uszkáljon». Erre összeszedi szereit s «magamat ajánlom»-mal távozik. — A következő kimenetben Esculapius jelenik meg, ki a kétségbeesett Ariadnát megvigasztalja és borbélyért küld. Majd a diagnózist állapítja meg a következőképen: «Szükséges az érvágás, a mint pulsusa mutatja. — Observálom, nagy paroxismusban vagyon, ez pedig a vérnek nagy sokaságától viseltetik, a melynek fölöttébb való melegsége meghaladván a temperamentumot, conturbálja a cerebrumát, innét épen nem kétlem, hogy a patiens nem fantaziálna.» *Ariadna:* Nagyon megkövetem fölségedet, mit akar ezen érteni, mert a magyar és orosz nyelven kivül mást nem tudok. *Esc.:* Azt mondom, hogy nem kétlem, hogy a patiens ezen betegségébe gyakorta esze nélkül is beszél. *Ariad.:* Semmit nem tapasztaltam bolondabb beszédjét, mint annak előtte.» — Megérkezvén a borbély, együttesen eret vágnak a betegen, s az átlyukasztott hólyagból kiömlő vért egy edényben felfogják.[1]) Mire a medicus így szól: Hepar accensum, pulmones inflammati, bilis effusa (májlob, mondaná a mai kor Esculapiusa; tüdőgyuladás és epeömlés). Azután Machaon nevű fiával megcsapolja a vizibetegségben is szenvedőt. A sündisznó előugrik; Pluto megjelenik és magával ragadja. Ekkor előlép Venus s bús melodiával[2]) így énekel:

Jaj szerencsétlen hir, mely hozzám ér,
Elmult vigasságom, vissza sem tér.
Több szivem fájdalma, mintsem el bír,
Megrontá virágom kegyetlen dér.

Tedd le már Cupido szárnyaidat,
Vesd el sebesitő nyilaidat;
Ne fáraszd már gyenge tagjaidat,
Ereszd meg fölvonszott ijaidat.

A ki bor helyett vizet iszik,
Abban Venus már semmit sem bízik;
Mert az hideg testtől ő irtózik,
Mint a vén embertűl, úgy távozik.

---

[1]) Manapság lehetetlen volna ilyesmit színre hozni.
[2]) L. fönt a 131. l.

O Bachus nálad minden kegyelem,
Hallgasd meg már tehát egy kérelmem:
Fogadj be koporsódban szerelmem;
Itt szűnik egyedül én gyötrelmem. stb.

Alig hangzottak el e bús ének szomorú accordjai, jő Ariadna s midőn «No mint vagy szivem?» kérdésére Bacchus nem válaszol, s meggyőződik róla, hogy már nem vesz lélekzetet, meghalt, hangos zokogás és jajgatás között elrohan, hogy önkezével vessen véget életének. Az utolsó «kimenet»-ben Esculapius, Pluto kérik Jupitert, hogy keltse életre Bacchust. Venus térden állva ugyanezt teszi. De Jupiter gyengéden felemelvén őt, így szól: «Ah! kelj föl leányom; fogd el ajakidat ettől e kérelemtől. Bátor istenségemnek felét kérjed, meg nem tagadom, de esküdt hitem mellől el nem állok, melyre isteni méltóságom kötelez. Légyen Bachus boldogtalanságnak rettentő példája. Tanuljanak rajta, valakik gyönyörűségekben s szájok ize szerint folyó hivságokban elmerültek, kik Bachust, mint főistent gyakor áldozattal tisztelték, hogy Bachuson felül is vagyon istenség, kinek ég, föld és pokol méltán térdet hajtson.»

E bő kivonatból láthatjuk, hogy noha «Bachus» nem magyar tárgyú, érdekesség, népies nyelvezet, humor tekintetében épen nem marad a «közjáték» mögött, sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte áll. — A darab mindenesetre bóhózatos, de komoly, oktató, intő tendentiával.

A mértékletlenséget ostorozza s az ezzel járó bünöket a mindenki által istenített Bacchus s a többi istenek alakjában. A cselekvény tehát egy; azonban szorosabb értelemben vett bonyodalmat, jellemfejlődést hiába keresünk. A főhős Bacchus, míg csak a vizibetegség le nem veri lábáról, megmarad gyúnyolódó jókedvében. Kezdetben nem veszi komolyan Jup. fenyegetőzését, sőt feleletül kigúnyolja. E gúny többnyire vaskos, drastikus, minden aesthetikai érzést ignoráló. Az élczek, szójáték-félék szintén ilyenek. — Pl. midőn a III. felv. 3. «kimenet»-ében Esculapius Ariadna előtt fiát, Machaont dicséri, hogy már sok híres kúrákat csinált, Ariadna megbotránkozva kiált fel: «Micsoda?! Jaj szemtelen! elmehet véle, ha már sok híres k..... t csinált.» — «Nem azt, balgatag asszony! Már el is felejtettem, hogy nem értesz a deák nyelvhez. Kitetszik, hogy ó-testámentombéli asszony vagy, mert az új-testámentombéli asszonyok jobbára tudnak deákul, stb.» — De ne fe-

ledjük a korszellemet, mely, mint fentebb is említettem volt, épúgy nem ütközött meg a nyers, trivialis kifejezéseken (Csokonai Dorottyája stb.), mint nem ütközik meg a mai ízlés a legnagyobb erkölcstelenségeken és trágárságokon, ha azok a finom kifejezések csalánszövetű leplével vannak eltakarva. S most megbotránkozunk amazon, míg így kéjjel nyeljük le a mézbe mártott ölő mérget. Tehát el kell-e itélnünk a kort, mely ilyen színdarabokban gyönyörködött, pálczát kell-e törnünk a pædagogia fölött, mely azokat tanuló ifjak által is előadatta? Futólagos összehasonlítása a mult és jelen ifjuságának megadja a választ. — De hogy szorosan tárgyunk mellett maradjunk, lehetetlen elvitatnunk a gúny és élczek népies, csattanós voltát, melyek közül többnek értékét a hallgató közönség előtt emelte az a körülmény, hogy helyi érdeküek voltak. A hatáskeltésnek manapság is egyik gyakran tapasztalható módja.

Bacchus után a többi alak közül első sorban Jupiter válik ki. Komolyságát, fenségét Bacchus csipkedéseivel, gúnyjával szemben sem veszti el; villámokat szór; az erkölcstelenség megtorlója s nem lesz torzalakká.

Mint a «közjáték»-ban, e darabban is fordulnak elő női szerepek. Ariadna, Bacchus neje és ezek zsémbes szolgálója Berta és Venus. — Ariadna alakja jól sikerült, de sokkal jobban Bertának, a zsémbes szolgálók typusának, rajza. — Nem hagyhatjuk említés nélkül, a chirurgust, a borbélyt sem, mert egyike a legsikerültebb komikus-alakoknak, kiben a nagyképű, fontoskodó, tudákos emberek s ezek között a tudós orvost szenvelgő öntelt, szószátyár borbélyok typusa először kerül a szinpadra. Csaknem három évtized mult el, míg későbbi darabjaink többi typicus alakjai a színre kerültek. Igy Simainak Weisse után készített «Házi orvosság»-ában a czigány, Plautus nyomán átdolgozott «Váratlan vendég»-ében a zsidó (Salamon), az «Igazházi»-ban s a Brühl után Bárány Péter magyarította «A talált gyermek» czímű darabban a nyugalmazott «obester» és kapitány, a «Kiki saját háza előtt seperjen» (Simai) czímű vigjátékban a tót patvarista (Tsipkevits) typicus alakjai honosultak meg.

Nagyban emelhették a darab sikerét a közbeszőtt énekek is, melyek dallama a kézirat első lapján van hangjegyekbe letéve. Az ének valóban dallamos s hű, szinte megható visszatükrözője Bachus keservének s Venus bánatának.

A «József» cz. színmüvecske az utolsó a kötetben. Erről nem sok mondanivalónk van. — A bibliai József történetét viszi színpadra; időrendben, tárgyban egyaránt nyomról nyomra a szt. írás elbeszélését dolgozván fel többnyire gyarló négyesrímű, Zrinyi-féle versekben. Akárcsak Ilosvai kortársának Nagybánkai Mátyásnak azonos tárgyú elbeszélését hallanók. E darabnak, de csakis ez egynek szerzője Táncz Menyhért, mint ez a darabnak már idézett czíméből is kitűnik: «Jósef ..... csináltatott mulatság képpen F. Táncz Menyhérttől, — — de még sehol nem jádzatott. 1765. esztendőbéli munka, Ujhelyl en». Ime a színdarabokat nagy elfoglaltsága mellett is buzgalommal másoló a szép és nemesért lelkesülni tudó, pálos növendék munkája közben kedvet kap hasonló művek létesítéséhez s a másolóból író lesz. Hogy e darabon kivül írt-e még többet is, erre nézve semmi nyomra sem akadtam. Tán első s utolsó kisérlete volt a drámaalkotás terén. Pedig nem mondhatjuk, hogy az első kisérlet teljesen értéktelen. Mint a többi színmű, ez is prologussal, «elöljáró beszéddel» kezdődik:

«Mint tengerben a kis csónak,
Széltül, habtul vettetik,
Ugy a világon jó erkölcs
Semmire böcsültetik;
Sőt inkább üldöztetik
És sok-féle mesterséggel vittatik.

Példánk ebben leszen József,
Ki üldözést szenvedett,
Szűzességnek virágjáért
Mély tömlöczben vettetett stb.»

Néha lendületesebb lesz a verselés, a rímek elég jól csengenek. Igy Ruben:

«Jó öcsém a szádból ily szók mért rohannak,
Mit buzdul haragod, mint a busult kannak?
Az álmok az Isten hatalmában vannak,
Már hogy ugy álmodott, ő nem oka annak.»

Lélektani szempontból érdekes Putifárnénak a csábításban való eljárása. — A ravasz asszony, ki Józsefért ég, jól tudja, hogy ez Istent féli és tiszteli s ezért épen az Istenre való hivatkozással akarja tőrbe ejteni énekével:

«Meg ne itélj, hogy szeretlek,
Mert arról nem tehetek,

Sem Istenen, sem szivemen
Erőt én nem vehetek.

Mert Isten is azt nem bánja,
Szivem azt parancsolja,
Ezt a kettőt, ily két erőt
Senki meg nem gátolja.

Azt nem kérem, hogy te szeress,
Csakhogy mégis szenvedhess;
Ez kegyelem, ha elnyerem,
Nekem elegendő lesz. stb.»

Aztán a következő lyrai lendületű panaszt énekeli:

1.
Mi légyen szeretni, csak az tudja,
Kinek szivét nyomja annak súlya,
Kire szállt, nem tud zárt,
Meg is vet minden kárt
S útját dúlja.

2.
Szerelem gyötrelemmel együtt jár,
Szíveken mint hegyes tőr általjár,
Fárasztja, lankasztja
Tagokat, gyulasztja
A sebeket.

3.
Ah enyhítsed tüzét szerelmemnek,
Másként véget vetek életemnek,
Gyötrődök, sinylődök,
Lángjától törődök
Szerelmemnek.

Majd elhagyja énekét és suttogva folytatja csábítását:

«Jer közelebb József, halld meg beszédemet,
Megnyitom előtted bánatos szívemet.
A te jelenléted vidámít engemet,
Ha távol vagy tőlem, újítod sebemet.
Titkolom, de esik ez nagy gyötrelemmel,
Éretted lángolok forró szerelemmel.»

Nemesebb szerelemhez méltó szavak, melyeket a puszta érzékiség sugall, hisz a visszautasításra boszút esküszik a vágyaiban ki nem elégített nő, környezete után kiált s igy panaszkodik arczátlan képmutatással:

«Im a zsidólegény szemtelenűl bejött,
Hozzám száma nélkűl való sok szókat tett;
Kicsinbe, hogy rajtam erőszakot nem vett:
Gyönge vagyok, nincsen az tehetségemben,
Hogy megyőztem volna véle küzködtömben stb.

Akár csak Diocletianus nejét hallanók a «Ponczíánus historiá»-jában.

A három felvonásból álló darab (13 levél) a továbbiakban szintén a bibliát követi. — József abba a tömlöczbe kerül, melyben a főpohárnok és fősütőmester sinylődnek, de midőn Fáraó álmát megfejti, kiszabadul, Egyptom ura leszen, Fáraó szavai szerint:

.... «Továbbá szivemnek ez az akaratja:
Kiáltsátok: ime ez Egyiptom atyja,
Ezt a drága személyt minden uralhatja.»

Ime a kézirati pálos iskoladrámák; — közülök a «Közjáték» s a «Bachus» (omissis omittendis) mint korukat tekintve kimagasló, irányuknál fogva kiváló iskoladrámák valóban megérdemlik a kinyomatást.

Mócs Szaniszló Gyula.

Ὁ τῇ ἀληθείᾳ σοφός.

(Ἐπίγραμμα ὑπὸ Φραγκίσκου Βερσεγίου σύγγριστὶ γεγραμμένον.)

Εἴσβλεπε τοῦ πυροῦ στάχυν, αἰρόμενον μετέωρον,
μέχρι κενὸς πυρῶν· κλινόμενον δὲ πλέον.
Πράγμασ' ἄπειρος ἄνηβος παῖς μεγαλύνετ' ἀώροις·
νῷ δὲ σοφὸς θάλλων αὑτὸν ἐλασσοῖ ἀεί.

Γουστάβος Κασσάϊος.

A HOMEROSI HYMNUSOK AURISPA-CODEXÉNEK OLVASÁSAI.

A Közlöny mult évi folyamában «A homerosi hymnusok codex Estensise és szövegkritikai értéke» czímmel megjelent értekezésemben a hymnusok csonka kézirati osztályából a két legbecsesebb codexnek egymáshoz való viszonyát s belőle kifolyólag az egyiknek, az Estensisnek értékét meghatározni igyekeztem. Kimutattam ez alkalommal, hogy a Laurentianus (L) okvetetlenűl az Estensisnek (E-nek) föléje helyezendő, mivel az anyakéziratot, Λ-t, melyet Giovanni Aurispa 1423-ban Konstantinápolyból hozott magával Velenczébe (l. *Hollander*: Zur handschriftlichen Überlieferung d. hom. Hymnen. Osnabrück 1886. p. 9), jóval hívebben adja vissza, mint az E kézirat. Azon következtetésemmel azonban, hogy az Estensis akár mellőzhető ott, hol a Laurentianus fekszik előttünk, mint most érettebb megfontolás után megvallom, kissé messze mentem. Volna-e ugyanis az az értéke a Laurentianusnak, ha az Estensis segítségével auctoritását, megbízhatóságát versről-versre kritikai szemmel kisérni vagy ellenőrízni nem tudnók? Máskülönben sem hanyagolandó el annyira az Estensis, mert az L kézirat egy-két corrupt helyének csak az Estensis megfelelő — bár szintén corrupt — helyével való összehasonlítása után következtethetünk a Λ codex olvasására. De föltéve, hogy talán sikerült a két kéziratnak egymáshoz való viszonyából megállapitani az anyakéziratnak számos variansát, azt meghatározni nem sikerülhetett, hogy azon esetben, mikor kisebb fontosságú olvasásokban, látszólagos iráshibákban etc. L és E eltérnek egymástól, akkor ezen eltéréseket arra a XII—XIII. századra valló (l. *Hollander* i. ért. 9. lapján) Λ kéziratra kell-e visszavezetni, vagy L illetőleg E másolója figyelmetlenségének vagy hallgatagon való corrigálásának tulajdonítani?

A dolgok ilyen állása mellett nagy hasznunkra lesz *az a kézirat, melyet a párisi Bibliothèque Nationaleban a mult év május havában találtam.* A benedekrendi szerzetesek S. Pierre de Perousi kolostorából került 1889 őszén a párisi nemzeti könyvtárba. *Signaturája Suppl. grec. 1095*, áll 280 foliorétű papirlevélből s vegyes műveket tartalmaz, még pedig az 1—24. levélen a Ps.-Herodotféle Vita Homeri-t, rá a 224. levélig Homeros Iliasát scholionok-

kal, a 225—245r levélen az I—IV, VI—XXVI, XXVIII—XXXIII. homerosi hymnusokat s az I. hom. epigrammát, a 245v —258 levélen Callimachus, a 258v—273.-on Pseudo-Orpheus, 274—276v Proclus hymnusait, a 276v —280.-on a Batrachomyomachiát. A XV. század közepére tehető. Összevetettem belőle Proclus hymnusain kívül *az első két homerosi Apollohymnust* az Ábelféle (1886.) szöveggel.

Eltér tőle ezen olvasásokban:

Czím: Ὁμήρου ὕμνοι εἰς Ἀπόλλωνα. — 3. ῥα γ'. — ἐπὶ σχεδὸν. — 6. ἥ ῥα. — ἐκλήισε. — 8. τόξον ἀνεκρέμασε. — 9. εἰς. — 13. ἔτικτεν. — 17. κύνθειον. — 18. ὑπινόποιο. — 19. γὰρ. — ἔϋμνον. — 20. γάρ τε. — νόμος. — βεβλήαται ᾠδῆς. — 21. ἡ μὲν. — ἡδ'. — 22. ἄδον. — 25. ἠώς. — 26. κλινθῆσα. — κύνθος. — 28. ἐξείει. — 30. ὅσους. — [τ']. — ἀθηνῶν. — 31. αἴγινα. — ναυσικλείτη. — 32. τ' εἰρεσίαι. — ἀγχιάλην. — 33. ἄθως. — (35. σκῦρος!!). — αὐτοκανής. — 36. ἴμβρος τ' εὐκτιμένη. — 39. κορύκου. — 44. ῥηναία τε. — πετρήδεσσα. — 45. ἐπωδίνουσα. — 46. σοι. — θέλει. — 48. πιοτερή. — 49. ἐβήσετο. — 51. κε θέλῃς. — (ἐμοῖο!!). — 52. ἐνὶ. — 53. ἄλλος. — σεῖο πόθ'. — λίσσει. — 54. σε. — οὐδ'. — 55. a szövegben οἰστεῖς, a margón πολλὴν. — 56. αἰ. — 57. ἀγινήσουσιν. — 58. ἔνθα δ'. — 59. δηρὸν ἄναξ εἰ βόσκοις θεοὶ κε σ' ἔχωσιν. — 60. πείαρ. — 61. az első δὲ helyett καὶ. — προσηῦδα. — 62. μεγάλοιο κρόνοιο. — 65. γ'ἐροίμην. — 71. ὁπόταν. — ἴδῃς. — 72. ἀτιμήσω. — 73. ὤσει. — 74. κατὰ κράτος. — 75. ἡ κεν. — ἄδη (sic!) οἱ. — 76. ἄλγεα. — 77. φῶκαι — 78. ἀκηδέα χήτεϊ λάων. — 79. ὀμόσσαι. — 80. ἔνθα δέ μιν. — 82. ἐπίῃ. — πολυώνυμός ἐστιν. — 83. ἄρ. — ὄμοσεν. — 84. ἴστω. — εὐρὺς. — 87. ἡ μή. — αἰὲν. — 90. γόνῳ. — 91. ἐννῆμαρ. — 93. ἔσαν. — ῥέῃ. — 95. ἥρης. — 96. μεγάροις. — 99. φραδμοσύνῃ. — 100. ζηλοσύνῃ. — ἄρ. — 102. ἶριν. — 104. χρυσείοισι λίνοισιν ἔργμενον. — 107. ἶρις. — 110. ἄρ. — ἀπεκμεγάροιο. — 111. προσηῦδα. — 114. βάν δε. — ἴσμαθ'. — 116. τὴν τότε δή. — 119. ἐν δ' ἔθορε. — ἄπασσαι. — 120. σε. — λοῦον. — 122. στροφὸν. — 123. ἄρ. — 125. ἀθανάτῃσιν χερσὶν. — 128. οὔσε γ'. — στροφοὶ. — 129. οὐδέ τι. — δεσμάτ'. — 130. μετηῦδα. — 132. τ'. — 133. ἐβίβασκεν. — ἀπὸ. — 134. αἵ δ'. — 135. ἄπασσα. — 136—138. a szövegben ezzel a megjegyzéssel a margón: ἐν ἑτέρῳ καὶ οὗτοι οἱ στίχοι κεῖνται. — 139. ὅτέ τερρίον. — 142. αὖ. — 146. μάλιστ' ἐπιτέρπεαι ἦτορ. — 147. ἔνθά τοι. — 148. αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίῃς ἀλόχοισιν. — 149. οἱ δέ σε ές ὀρχηθμῷ. —

150. ὅταν. — στήσωνται. — 151. ἀνὴρ a szövegben, αἰεὶ a margón. — 152. οἳ τότ' ἐπαντία σεῖο τ' ἰάονες. — 155. νῆας τ'. — ἤδ'. — 156. ὃ οὔ. — 157. δ' ἑκατοβελέταο. — 162. κρεμβαλιαστὺν. (βαμ) — 163. μιμεῖσθαι. — 165. ἀλλ' ἄγε δὴ λητὼ μὲν ἀπ. . — 168. ξεῖνος ταλαπείριος ἐλθὼν. — 169. ὔμμιν. — 171. ὑποκρίνασθε ἀφ' ἡμέων. — 172. δὲ Χίῳ] δ' ἐγχίῳ. — ἐνὶ. — 173. τοῦ πᾶσαι. — ἀριστεύουσιν. — 174. ἡμέτερον. — 175. εὐναιετάωσας. — 176. ἐπιδὴ.

II. 3. πυθῶ. — 6. ἔχοντι θυώδεα. — 12. ὑμνεῦσιν. — 14. ἀμφαδέες. — 19. οὔτε λάχεια. — 22. ἔνθ'. — 23. ὁ. — 24. ἀμφὶ φαείνει. (Ηι) — 25. μαρμαρυγαί. — 26. οἳ δ'. — 30. μνηστῆσιν. — 31. ὁππόσ' ἀνωόμενος. — ἀζαντίδα. — 33. ἢ ἅμα φόρβαντι τριόπω γένος, ἢ ἅμ' ἐρευθεῖ, a margón pedig γρ'. ἢ ἅμα φόρβαντι τριοπόω ἢ ἀμαρύνθω. — 35. τρίοπος γ' ἐνέλιπεν. — 37. πιερίης. — 39. λέκτον. — ἡμαθόεντα. — μαγνιήνας a margón, ἢ μαγνηίδας a szövegben. — 40. ἰωλκὸν. — 41. ναυσικλείτης. — 42. τό τοι οὐ χάδε. — 43. τεύξεσθαι. — δενδρόεντα. — 45. ἴξες. — ἐπ'. — 47. ἕδος. — 48. πω. — τὶς. — 49. πώποτε. — ἀτὰρ πιτοὶ. — 50. ἀμπεδίον. — πυρίφορον. — ὕλην. — 52. ὀνχηστον. — ἴξες. — 53. ἀναπνείει. — 55. θορῶν. — οὐδὲ τέως μὲν. — 57. ἄγησιν. — δενδρόεντι. — 59. πρώτιστ'. — 60. δε. — 62. ἄρ. — 64. πολύπυργον. — 65. ἄρ. — ἄμαρτον. — 66. δελφούσης. — τόθί οἱ. — ἄδε. — 67. δενδρόεντα. — 69. δελφοῦσ'. — 70. οἵ τέ μοι. — 71. ἀγινήσουσι. — 74. τ'. — 77. δ' ἐσιδοῦσα. — 78. δελφοῦσα. — 81. ἀνθρώποισι. — οἱ δέ. — 85. ἀρδόμενοι. — 86. ἔνθά τις. — 88. νῆον τε. — 91. κρίσσῃ. — παρνασσοῖο. — 92. οὔτέ τοι. — 94. ἀλλὰ καὶ ὡς. — προάγοιεν. — 96. δέξαι. — 97. ὄφρά οἱ. — 98. δελφούσῃ. — μήδ'. — 100. ἴξες. — 103. ered. καρπαλίμης kijavitva καρπαλίμως-ra. — θύων. — 104. κρίσσην. — 105. κνῆμον. — 106. ὑποκρέμαται. — κοίλη. — 109. τεύξειν. — 110. οἵ τέ μοι. — 113. οἵ δ' ὅσοι, de οἵ és δ' között egy betűnek rasurája észlelhető. — ἀμφιρύτους. — 114. τῆσιν — δ' ἂν. — 115. θεμιστεύσομαι. — 117. διαμπερές. — 118. ἦδ'. — 119. υἱέε σεργῖνος. — 121. κτιστοῖσιν. — 125. ἔρδεσκεν. — 128. τυφλόν. — 129. ἄρ. — 131. κορυφῇ. — ἦδ'. — 133. πάντές τε. — 134. ἄρχει hiányzik. — 135. ἐποιήσατο. — κέδν' εἰδυῖαν. — 137. ἡ. — 140. ῥίψ' ἀνὰ. — ἔμβαλεν. — 142. κόμισεν. — 144. νυν μήσεαι. — 145. γλαυκώπιδ'. — 147. ἡ ῥ'. — 147b. a 149. sor után van írva a margón, gondolatjellel beékelve: γρ. φράζεο νῦν μήτι τοι κακὸν μητίσομ' ὀπίσσω. — 148. μὲν τοι γὰρ ἐγὼ. — 150. αἰσχύνας. — 151. ἄπο. — 152. τηλόθεν οὖσα. — 153. ἀπονό-

σφι. — περ. — 156. μοι. — 157. τιτῆνες τὲ. — 158. ἐξ. — 159. αὐτοὶ. — 161. ἢ πόσσον. — 162. ἵμασε. — 163. ᾖδ'. — δ' ἐσιδοῦσα. — 165. δ' ἤπειτα. — 166. οὔτέ ποτ'. — 167. οὔτέ ποτ'. — εἰς. — 168. φραζάσκετο. — 171. ὅτε] ὁ. — 173. ᾖδ'. — 176. ᾖδ'. — 177. ὃς. — ἔρδεσκε κατὰ κλυτὰ. — ἀνθρώπω. — 180. ῄ. — χαλεποῖσι. — 182. ῄ. — 183. ἑλίσσετο. — 184. φοινὸν. — ὅδ'. — 186. ζωοῖσι. — 187. ἔδοντες. — 189. τι. — 190. οὐδὲ. — 193. ἵμερον. — 194. οἱ. — 196. πύσε. — 197. ἄϝ. — 198. καλλίροος. — 201. ἄρ. — ἐξάπάφουσα. — 205. πέτρησι προχυτῆσιν. — 207. ἐνθὰδ'. — 212 után 216—218, azután 213—215, majd 219 s kk. — 212. ἐνὶ. — 213. τε ῥρέξουσι. — ἀγέλλουσι. — 216. ἄρα. — 217. ἡμαθόην. — 218. κνώσσου. — οἵ ῥά τ'. — 219. οἱ. — 220. πυληγενέας. — 224. ὅστις. — ἐπιφράσσατο νοῆσαι. — 225. ἀνασείσας κε. — 226. καθείατο. — 227. οὐδ'] οἱ δ'. — 228. οὐδὲ λύον. — κυανοπρώροιο. — 229. πρῶτα. — 230. ἔγειρε. — 232. ἁλιστέφανον. — 233. ἵξον. — 234. ἔνθά τε. — 236. ἄρ. — 239. ἀμφισορούσει. — 241. παρεκ. — 242. ἤεν. — 244. ἵκανεν. — 245. εὐκτίμενον. — αἰπὺ. — 246. πυληγενέας. — 249. εὖτέ. — 250. ὑπ' ἐκ νεφέων. — 253. ἐπεὶ κρίσσης. — κατεφαίνετο. — 254. διεκ. — 258. δ' ἤπειτα. — 260. ἵξον. — κρίσσην. — 261. ᾖδ'. — ἀμάθοισιν. — 264. σπινθαρίδες. — ἧκεν. — 265. κατέδυσσε. — 266. ἐν δ'. — ἄρ. — φλόγα δαῖ' ἐπιφαυσκόμενος. — 267. κρίσσην. — 268. κρισσαγῶν. — 269. ὑπὸ ῥριπῆς. — (272. εἰλυμένος !!). — 274. πόθεν. — 275. ἤ τοι. — 278. ἦσθον. — 281. ὁππόταν. — 283. περιφρένας. — 285. ηὖδα. — 290. ἐκγεγάασσιν. — 291. ἄλλη. — 292. εἰς. — 294. ἱέμενοι. — 297. κνωσσὸν. — ἀμφινέμεσθε. — 298. τοπρὶν. — οὐκέθ'. — αὖθις. — (301. ἐμὸν πολλοῖσι conj.!) — τετιμένον. — 308. ἐγὼ. — 310. ἐπὶ. — 311. εἴσης. — 312. ἐπὶ ῥρηγμῖνι. — [δ']. — ἔπι. — 314. δ' ἤπειτα. — 317. ὁ. — 318. αὐτὸς δέλφειος. — 319. ἄρ. — 321. ἐξ ἔρον. — ἦσθε. — 322. ἔρχεσθαι θ'. — 325. λύσαν. — 327. ῥρηγμῖνι. — 329. παρὰ. — τάνυσαν. — 330. ῥρηγμῖνι. — 331. ἔπι. — 332. παρὰ, a margón περὶ!! — 335. ἐξέρον. — ἔντο. — 337. ἔχω ' ατὸν. — 338. οἱ. — φρίσσοντες. — 343. ἄρ. — ἔμελλεν. — 344. πολλοῖσιν. — τετιμένος. — 345. αὐτοῦ δάπεδον a szövegben, ἄδυτον ζάθεον a margón. — 347. τῶν. — ηὖδα. — 348. ἄν', ἐπειδὴ. — 351. ἐπήρατος. — 352. ὀπηδῶν. — 354. μελεδώνας. — 356. ὔμμ'. — 360. τε προφύλαχθε. — 361. καὶ ἐμὴν ἰθύν τε.

Ha e variansokat összehasonlítjuk az L és E codexek olva-

sásaival, azonnal azon meggyőződésre fogunk jutni, hogy codexünk (= P), az L és E kéziratok testvérkéziratja, azaz a Λ-nak közvetlen másolata. Ennélfogva ott, hol e három kézirat közül legalább kettő megegyezik, Λ, azaz Aurispa codexének olvasásai vannak elöttünk, úgy hogy nem mind a három kézirat variansait lesz szükséges ezentúl a hom. hymnusok apparatus criticusában lépten-nyomon fölemlíteni, hanem elég lesz a közös varianst följegyezni, azon esetben pedig, midőn a három kézirat mindegyikének különböző variansa van, a háromból eruálni azt, mely a legnagyobb valószinüség szerint állhatott az Aurispa codexben. Igy p. o. az első két homerosi hymnusnak *Ábel*-féle szövegétől az Aurispa-kézirat *ezen olvasásokban fog eltérni*:

Czím: *Ὁμήρου ὕμνοι· εἰς Ἀπόλλωνα* (eruálható *E*-ből). — 3. *ῥα γ᾽* (így L P). — *ἐπὶ σχεδὸν* (P L E = Σ). — 6. *ἦ ρα* (Σ). — *βίον* (L E). — *ἐκλήισε* (Σ). — 8. *τόξον ἀνεκρέμασε* (Σ). — 9. *εἰς* (Σ). — 13. *ἔτικτεν* (Σ). — 17. *κύνθειον* (Σ). — 18. *ὑπινόποιο* (Σ). — 19. *γάρ* (Σ). — 20. *γάρ τε* (P L). — *νόμος* (P E). — *βεβλήαται ᾠδῆς* (Σ). — 22. *ἄδον* (Σ). — 25. *ἠώς* (P L). — 26. *κύνθος* (Σ). — 28. *ἐξείει* (Σ). — 30. *ὅσους* (P L). — *τ᾽* hiányzik. (Σ). — *ἀθηνῶν* (Σ). — 31. *αἴγινα* (Σ). — *ναυσικλείτη* (Σ). — 32. *τ᾽ εἰρεσίαι* (Σ). — 33. *ἄθως* (Σ). — 35. *σκύρος* (L E, σκῦρος a P másolójának conj.). — *αὐτοκανὴς* (Σ). — 36. *ἴμβρος τ᾽ εὐκτιμένη* (Σ). — 38. *ἦνησων* (P ἣ νήσων, L ἣν ησων, E ἡ νῆσος). — 39. *κορύκου* (Σ). — 44. *ῥηναία τε* (Σ). — *πετρήδεσσα*(P így, L πετρήδεσα, E πετρήεσσα). — 45. *ἐπωδίνουσα* (Σ). — 46. *σοι*(Σ). — *θέλει* (Σ). — 48. *πιοτερή* (P L). — 49. *ἐβήσετο* (P E). — 51. *κε θέλης* (így P, κε θέλεις E, κέλης L). — *ἐμεῖο* (L E, ἐμοῖο conj. a P-nek). — 52. *ἐνὶ* (Σ). — 53. *ἄλλος* (Σ). — *σεῖο πόθ* (Σ). — *λίσσει* (Σ). — 54. *σε* (P E). — *οὐδ᾽* (Σ). — 55. *A szövegben οἰστεῖς és fölötte πολλ* (L = szövegben οιστεις, fölötte πολλὴν, a margón οἰσεῖς, l. «A hom. hymn. cod. Est.» cz. ért. 163. lapját; E = a szövegben οἰστεῖς πολλὸν, P-ét l. fenn). —

μ

56. *αἰ* (Σ). — 57. *ἀγινήσουσιν* (Σ). — 59. *δηρὸν ἄναξ εἰ βόσκοις*

μ μ

εοὶκεσ ἔχωσιν (L: δηρὸν ἄναξ εἰ βοσκοις . . . . . σ᾽ ἔχωσιν, E: δηρὸν

θ

ἄναξ εἰ βοσκοις περί τας . . . . s a margón εἰ βόσκοισθε οἶκε α᾽ ἔχωσιν, P-ét l. fenn). — 60. *πείαρ* (P L). — 61. *φᾶτο* (L E). — *προσηύδα* (L is, προσήυδα E, προσηῦδα P). — 62. *μεγάλοιο χρόνοιο* (Σ). — 64. *ἐτήτυμον εἰμὶ* (L E). — 65. *γ᾽ ἐροίμην* (Σ). — 71. *ὀπό-*

ταν (Σ). — ἴδης (P L). — 72. ἀτιμήσω (Σ). — 73. ὤσει (Σ). — 74. κατὰ κράτος (P L). — 75. ἤ κεν (P L). — ἀδῇ οἱ (L E). — 77. φῶκαι (Σ). — 78. ἀκηδέαχητεῖ λάων (L: ἀκηδεάχητεῖ λάων, E ἀκηδέα ἄχη τειλάων, P-ét l. fenn). — 79. ἱμόσσαι (Σ). — 82. ἐπίη (Σ). — πολυώνυμός ἐστιν (Σ). — 83. ὅμοσεν (Σ). — 84. ἴστω (P L). — εὐρὺς (P E). — 86. δεινότατος τε (L E, bár τε E-ben hiányzik. — 87. ἤ μην (L ἤ μη és egy betű spatium, E ἤ μὴν, P-t l. f.). — αἰὲν (Σ). — 90. γόνῳ (Σ). — 91. ἐννῆμαρ (P E). — 93. ἔσαν (Σ). — ῥέη (Σ). — 95. ἤρης (P L). — 96. μεγάροις (P L). — 99. φραδμοσύνη (P E). — 100. ζηλοσύνη (P E). — ἄρ (Σ). — 102. αἶδ' (L E). — ἴριν (Σ). — 104. χρυσείοισι λίνοισιν ἐεργμένον (így E, L: ἐεργμένων, P-t l. f.). — 107. ἶρις (Σ. — 110. ἄρ (Σ). — ἀπεκμεγάροιο (P L). — 114. βάν δε (P L). — ἴσμαθ' (Σ). — 116. τὴν τότε δὴ (Σ). — 119. ἄπασσαι (Σ). — 120. σε (P L). — λοῦον (Σ). — 122. στρυφὸν (Σ). — 123. ἄρ (Σ). — 125. ἀθανάτησιν χερσὶν (P E). — 128. οὖσε γ' (P E). — στροφοὶ (Σ). — 129. οὐδέ τι (P E). — δεσμάτ' (Σ). — 132. τ' (Σ). — 133. ἐβίβασκεν (Σ). — ἀπὸ (Σ). — 134. αἶδ' (P E). — 135. ἄπασσα(Σ). — 136—138. a margón e megjegyzéssel: ἐν ἑτέρῳ καὶ οὗτοι οἱ στίχοι (E, L κεῖνται P-t l. f.) — 139. ὅτέ τερρίον (Σ) — 142. αὖ (Σ). — 146. μάλιστ' ἐπιτέρπεαι ἦτορ (Σ). — 147. ἔνθά τοι (P L). — 148. αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίης ἀλόχοισιν (Σ). — 149. οἱ δέ σε és ὀρχηθμῷ (Σ). — 150. ὅταν (Σ). — στήσωνται (Σ). — 151. ἀνὴρ *a szövegben*, αἰεὶ *a margón* (P E, ἀνὴρ αἰεὶ L). — 152. οἳ τότ' ἐπαντία σεῖο τ' ἰάονες (Σ). — 155. νῆας τ' (Σ). — ἠδ' (P L). — 156. ἰ οὐ (P L). — 157. δ' ἑκατηβελέταο (L E). — 162. χρεμβαλιαστὺν (βαμ) (P L). — 163. μιμεῖσθαι (Σ). — 165. ἀλλ' ἄγε δὴ λητὼ μὲν ἀπ. (Σ). — 168. ξεῖνος ταλαπείριος ἐλθών (Σ). — 169. ὕμιν (P E, és L?). — 171. ὑποκρίνασθε ἀφ' ἡμέων (P L). — 172. ἐνὶ (P L). — 173. τοῦ πᾶσαι (Σ). — ἀριστεύουσιν (Σ). — 174. ἡμέτερον (Σ). — 176. ἐπιδὴ (P L).

II. 5. πυθῶ (Σ). — 6. ἔχοντε θυώδεα (P így, ἐχόντε θυώδεα L, ἔχων τε θυώδεα E). — 12. ὑμνεῦσιν (P, ὑμνεῦσι E, ὑμνεῦσίν L). — 14. ἀμφαδέες (Σ). — 19. οὔτε λάχεια (P L). — 22. ἔνθ' (P E). — 24. ἀμφὶ (Ηι) φαείνει (P E). — 25. μαρμαρυγαί (Σ). — 26. οἳ δ' (Σ). — 30. μνηστῆσιν (így L, μνηστῆρσιν E, P-t l. f.). — 31. ὀπόσ' ἀνωόμενος (Σ). — ὀξαντίδα (Σ). — 33. ἤ ἅμα (P L) φόρβαντι τριόπω γονος, ἢ ἅμ' ἐρευθεῖ (P, ἢ ἅμ' ἐρωθεῖ E, ἢ ἅμ' ἐρεθεῖ L); *a margón* γρ' ἢ ἅμα φόρβαντι τριοπόω ἢ ἀμαρύνθω (P L). — 35. τρίοπος γ'

ἐνέλιπεν (Σ). — 37. πιερίης (Σ?). — 39. λέκτον (Σ). — ἠμαθόεντα (Σ). — μαγνιήνας *a margón*, ἢ μαγνηΐδας *a szövegben* (P L). — 40. ἰωλκὸν (Σ). — ἴκανες (L E). — 41. ναυσικλείτης (Σ). — 42. τό τοι οὐ χάδε (L, E: τό τοι οὐχάδε, P-t l. f.). — 45. ἴξες (Σ). — ἐπ' (Σ). — 48. πω (P E). — 49. πώποτε (Σ). — 50. ἀμπεδίον (Σ). — ὕλην (Σ). — 52. ἔνχηστον (P L). — ἴξες (Σ).— 53. ἀναπνείει (Σ). — 55. οὐδὲ τέως μὲν (P L). — 56. κεῖν' (L E). — 57. ἄγησιν (Σ). — 59. πρώτιστ' (Σ). — 60. δε (Σ). — 62. ἄρ (Σ). — 64. πολύπυργον (Σ). — 65. ἄρ (Σ). — ἅμαρτον (Σ). — 66. δελφούσης (Σ). — τόθί οἱ (Σ). — ἅδε (Σ) — 69. δελφοῦσ' (L P). — 70. οἵ τέ μοι (Σ). — 74. τ' (Σ) — 77. δ' ἐσιδοῦσα (Σ). — 78. δελφοῦσα (Σ). — 81. ἀνθρώποισι (Σ). — οἱ δὲ (Σ). — 86. ἔνθά τις (P L). — 91. κρίσσῃ (P L.) — παρνασσοῖο (P L). — 92. οὔτε τοι (P L). — 94. ἀλλὰ καὶ ὡς (P L). — προάγοιεν P L). — 96. δέξαι (P L). — 97. ὄφρά οἱ (P L). — 98. δελφούσῃ (L, bár P δελφούσῃ). — μηδ' (P L). — 100. ἴξες (P L). — 103. θύων (P L). — 104. κρίσσην (P L). — 105. κνῆμον (P L). — 106. ὑποκρέμαται (P L). — κοίλη (P L). — 109. τεύξειν (P L). — 110. οἵ τέ μοι (P L, 85—111 hiányzik E-ben). — 113. οἵ δ' ὅσοι (P L). — ἀμφιρύτους (Σ?). — 114. τῆσιν (Σ). — δ' ἂν (Σ). — 115. θεμιστεύσοιμι (Σ). — 117. διαμπερές (Σ). — 119. υἱέε σεργίνου (L E). — 121. κτιστοῖσιν (Σ). — 125. ἔρδεσκεν (P E). — 128. τυφλόν (Σ). — 129. ἄρ (Σ). — 131. κορυφῇ (P E). — ἦδ' (Σ). — 135. ἐποιήσατο (P E, L?) — κεδν' εἰδυῖαν (Σ). — 140. ῥίψ' ἀνὰ (Σ). — ἔμβαλεν (Σ). — 141. ἀλλὰ ἑ (L E). — 142. κόμισεν (Σ). — 144. νυν (P L). — μήσεαι (Σ). — 145. γλαυκώπιδ' (Σ). — 147. ἦ ῥ' (P L). — 147b. *a margón:* γρ. φράζεο νῦν μήτι τοι κακὸν μητίσομ' ὀπίσσω (P L). — 148. μὲν τοι γὰρ ἐγὼ (P L). — 150. αἰσχύνας (Σ). — 151. ἄπο (P L). — 152. τηλόθεν οὖσα (Σ). — 153. ἀπονόσφι (Σ). — περ (Σ). — 156. μοι (Σ). — 158. ἐξ (P E). — 159. αὐτοὶ (Σ). — 161. ἡ πόσσον (Σ). — 162. ἴμασε (Σ). — 163. ἦδ' (Σ). — δ' ἐσιδοῦσα (Σ). — 165. δ' ἤπειτα (Σ). — 167. εἰς (Σ). — 168. φραζάσκετο (Σ). — 173. γδ' (P E). — 176. ἦδ' (P L). — 177. ὃς (Σ). — πολλ' (L E). — ἔρδεσκε κατὰ κλυτὰ (Σ). — 180. χαλεποῖσι (Σ). — 182. ἡ (P L). — 183. ἐλίσσετο (Σ). — 184. φοινὸν (Σ). — ὄδ' (Σ). — 186. ζωοῖσι (P L). — 189. τι (Σ). — 190. οὐδὲ (Σ). — 193. ἵμερον (Σ). — 196. πύσε (Σ). — 197. ἄρ (Σ). — 198. καλλίροος (P E). — 201. ἄρ (Σ). — ἐξαπάφουσα (Σ). — 205. πέτρησι προχυτῇσιν (P E). — 207. καλλιρόου (L E). —

ἐνθάδ' (P E). — 212 után 216—218, azután 213—215, majd 219 s kk. — 212. *ἐνὶ* (Σ). — 213. *τε ῥρέξουσι* (így P, τέῤῥέξουσι L, τε ῥρέζουσι E). — *ἀγέλλουσι* (P L). — 216. *ἄρα* (Σ). — 217. *ἡμαθόην* (P L). — 218. *κνώσσου* (Σ). — *οἶ ῥά τ'* (P és L?) — 219. *οἱ* (P E). — 220. *πυληγενέας* (Σ). — 224. *ὅστις* (Σ). — *ἐπιφράσσατο νοῆσαι* (Σ). — 225. *ἀνασείσασκε τίνασσε* (így L, E ἀνασείσας κετίνασσε, P-t l. f.). — 226. *καθείατο* (Σ). — 228. *οὐδὲ λύον* (Σ). — *κυανοπρώροιο* (Σ). — 229. *πρῶτα* (Σ). — 230. *ἔγειρε* (Σ). — 232. *ἁλιστέφανον* (Σ). — 233. *ἶξον* (Σ). — 234. *ἔνθά τε* (P L). — 236. *ἄρ* (P L). — 239. *ἀμισοροῦσει* (P E). — 241. *παρεκ* (P L). — 242. *ἤεν* (így P, ἤεν E, ᾗεν L). — 244. *ἴκανεν*. — 246. *πυληγενέως* (Σ). — 249. *εὖτέ* (P L). — 250. *ὑπ' ἐκ νεφέων* (P E). — 253. *ἐπεὶ κρίσσης* (Σ). — *κατεφαίνετο* (Σ). — 254. *διεκ* (Σ). — 258. *δ' ἤπειτα* (Σ). — 260. *ἶξον* (P L). — *κρίσσην* (Σ). — 261. *ἦδ'* (Σ). — 264. *σπινθαρίδες* (Σ). — *ἦκεν* (Σ). — 265. *κατέδυσσε* (Σ). — 266. *ἐν δ'* (Σ). — *ἄρ* (Σ). — *φλόγα δαῖε πιφαυσκόμενος* (L E). — 267. *κρίσσην* (Σ). — 268. *κρισσαγῶν* (P E). — 269. *ὑπὸ ῥοιπῆς* (P így, ὑπόῤῥιπῆς E, ὑπὸ ῥριπῆς L). — 272. *εἰλυμένος* (L E). — 274. *πόθεν* (Σ). — 278. *ἤσθον* (P E). — 281. *ὀππύταν* (P L). — 283. *περιφρένας* (P E). — 285. *ηὖδα* (Σ). — 290. *ἐκγεγάασσιν* (P E). — 291. *ἄλλη* (P E). — 292. *εἰς* (Σ). — 293. *ὧδε* (L E). — 294. *ἱέμενοι* (Σ). — 297. *κνωσσὸν* (Σ). — *ἀμφινέμεσθε* (Σ). — 298. *τοπρὶν* (Σ). — *οὐκέθ'* (P E). — *αὖθις* (Σ). — 301. ἐμὸν λλοῖσι (L, ἐμὸν καλλοῖσι E, ἐμὸν πολλοῖσι P). — *τετιμένον* (P L). — 308. *ἐγὼ* (Σ). — 310. *ἐπὶ* (P L). — 311. *εἴσσης* (L E). — 212. *ἐπὶ ῥρηγμῖνι* (így P, ἐπὶῤῥηγμῖνι E, ἐπὶῤῥηγμῖνι L). — *[δ']* (Σ). — 314. *δ' ἤπειτα* (Σ). — 317. *ὃ* (Σ). — 318. *αὐτὸς δέλφειος* (Σ). — 319. *ἄρ* (Σ). — 321. *ἐξ έρον* (Σ). cf. 335. — *ἦσθε* (P E). — 325. *λύσαν* (Σ). — 327. *ῥρηγμῖνι* (P E). — 329. *παρὰ* (P L, E-ben 320—338 hiányzik). — 330. *ῥρηγμῖνι* (P, ῥῆμγῖνι szokása szerint L). — 332. *παρὰ* (Σ). — 335. *ἐξέρον* (Σ). — *ἔντο* (Σ). — 337. *ἔχω ' ατὸν* (P, ἔχω ατὸν L, ἔχων ατὸν E). — 338. *φρίσσοντες* (P E). — 343. *ἄρ.* (Σ). — *ἔμελλεν* (Σ). — 344. *τετιμένος* (Σ). — 345. *αὐτοῦ δάπεδον* a szövegben, *ἄδυτον ζάθεον* a margón (P L). — 347. *τῶν* (Σ). — *ηὖδα* (P E). — 348. *ἄν', ἐπειδὴ* (Σ). — 351. *ἐπήρατος* (Σ). — 352. *ὀπηδεῖν* (E, ὀπηδῶν P, ὀπηδεῖν L). — 354. *μελεδώνας* (P L). — 356. *ὕμμ'* (P L). — 360. *τε προφίλαχθε* (Σ). — 361. *καὶ ἐμὴν ἰθύν τε* (Σ). — 362. *ἤ ἔτι* (Σ). — 363. *κατὰ θνητῶν* (Σ).

Az eredmény, mit e felsorolásból levonhatunk, az, hogy a

szóban lévő három kézirat közől az általam talált Parisinus leginkább tükrözteti vissza az Aurispa-codex szöveghagyományát. A Laurentianus hűségét csak a másolója által elkövetett tollhibák csökkentik, az Estensisét ellenben már G. Vallának emendáló és coniiciáló hajlama szállítják le nagyobb mértékben. *A homerosi hymnusok jövendőbeli kiadójának**) *feladata tehát csak az lesz, mindvégig e három kéziratból az Aurispa-codexnek szöveghagyományát reconstruálni.* Akkor az Ambrosianus B. 98. sup. (D) is mellőzhető lesz, valamint *Ábel* mellőzte az eddigelé ismert classis Parisinát, s a kiadó az Aurispakézirat olvasásain kívül csak a Mosquensiséire fog szorulni.

Dr. VÁRI REZSŐ.

A FŐBB KÖLTOI FAJOK KIFEJLŐDÉSE A GÖRÖG IRODALOMBAN.

A görög irodalom jelentőségéhez és mind maig gyakorolt hatásához — minden nagyítás nélkül szólva — egy irodalomé sem fogható. Jelentősége főleg abban áll, hogy természetszerű fejlődés útján minden nemben bevégzett műremekeket hozott létre, melyek minden időkre mintegy poetikus kanont képeznek; hatása pedig abban, hogy részint közvetlenül, részint közvetve — a latin irodalom révén — minden művelt irodalmat igen-igen sok erős szál fűz a görög irodalomhoz. Sohasem volt nép, mely úgy lelkesedett volna az igazi szépért, mint a görög, és soha a szellem közvetetlenebb és gyümölcsözőbb kapcsolatban nem volt a természettel, mint a görög classicismus korában. Ily nép, ily teremtő szellem alkotásait méltó volna megismerni akkor is, ha nem volnának egyebek a régiség tiszteletre méltó emlékénél s ha nem tanulnánk belőlök többet, mint annak az örökre letünt kornak, az emberiség naiv, gyermek-korának ismeretét. Ámde ez alkotások Thukydides művével együtt mind megannyi κτῆμα εἰς ἀεί, melyeknek nem hogy fogyna tekintélyük, hanem folytonosan növekedik. Az igazi történeti szellem folytonos erősl ödése, a múlt kifürkészésére irá-

---

*) Valószinűleg *Ludwich*, ki a hom. Hermeshymnust egy 1890. évi königsbergi index lectionumban a legteljesebb és legpontosabb apparatus criticus kiséretében adta ki.

nyuló élénk figyelem napról-napra nagyobb tiszteletet szerez e ma is gyümölcsöző termékeknek. Hogy is érthetnők meg az irodalom, akár a magunk irodalmának fejlődését, sőt termékéit is, ha nem kutatnók e fejlődésre, e termékekre tett hatásokat? Nincs oly költői, általában irodalmi műfajunk, melyet a fejlődésnek legtöbbször igen-igen magas, s mindenkor jelentékeny fokán fel ne találnánk a görögben, s a melytől bizonyos tekintetben saját irodalmunk illető műfaja is ne függene. Igen, függ tőle már csak azért is, mert a műfajnak örök érvényű törvényeit tartozik követni, melyek ott lényegükben teljesen kifejlődtek. Ily értelemben a görög irodalom az újkor minden művelt irodalmának magyarázója. Ezen kívül minden más irodalom tanulmányánál gyümölcsözőbb a görög irodalomé annál fogva, mert idegen hatásoktól csaknem egészen menten, belső szükségszerűséggel, természetes úton fejlődött. Nem azért állott elő valamely műfaj, mert egyik vagy másik író tetszése, tanulmánya vagy érdeke úgy hozta magával, hanem a történeti fejlődéssel lépést tartva, az összes anyagi és szellemi hatások eredményekép. Ezért valamint a természetben nincs ugrás, úgy nincs a görög irodalomban sem. Egyik műfaj a másikból s a rá nézve fontos vallási, politikai vagy társadalmi viszonyokból szervesen fejlődik, s e processus a szellemi élet hű visszatükrözője. A főbb költeményfajok fejlődéséről akarván halvány képet rajzolni, megelégszünk ez okokkal, melyek bennünket a görög irodalom tanulmányozására késztetnek és sok más okot érintetlenül hagyunk. Maga az a körülmény, hogy itt egy természetes fejlődés példányszerű processusa áll előttünk, mely két ezredéven át termékenyítőleg hatott a szellem műveire, teljesen okadatolja ez irodalom irányában még a rajongást is.

Az epos volt az első, melyet a görög szellem a legteljesebb virágzásra juttatott. A homerosi eposok mindeddig utól nem ért alkotások. Lehetetlen el is gondolni, hogy a görög költészet mindjárt ily tökéletes remekműveket produkált volna. De nemcsak e művek nagy tökéletessége, hanem megállapodott, kristályozódott költői nyelvük is kétségtelenül mutatja, hogy e két nagy alkotás nem kezdete az irodalomnak, hanem egy hosszan tartó költői működés vége, tetőpontja. Még akkor is, ha talán nem egy ember művei ezek, akkor is a költészet messze-benyúló múltjának kellett megelőzni e költemények bármelyik énekének szerzőjét. Beszél a hagyomány Homeros előtti költőkről és működésükről, sőt mű-

veik egy részét is be akarja mutatni, de ezekről bizonyosan tudjuk, hogy későbbi korok termékei. Annyi azonban kétségtelennek látszik, hogy a legrégibb költői termékek, a dolgok természetes rendje szerint, a görögöknél is *lyrai költemények* voltak. A Homerosnál is említett Linos-dal, az énekléssel kisért kartánczok, szüreti dalok s több efféle kiváltképen lyrikus jellegüek voltak. Mindezek között legfontosabbak lettek az istenekhez intézett dalok, hymnusok, az istentisztelet kiegészítő részei. Ezeknek a viszhangját láthatjuk az úgynevezett homerosi hymnusokban. Az effajta lyrikus költemények azonban természetesen epikus sajátságokat is fejtettek ki, mert pl. az isten dicsőítése nem az érzelem elvont nyilatkozataiból állott, hanem az illető isten tetteinek elmondásával volt összekötve. Az istenekkel pedig a félistenek, hősök voltak szoros kapcsolatban. Természetszerű volt ennélfogva az a törekvés, hogy a vallásos éneket lassanként kivetkőztették eredeti jellegéből s világiassá tették. Igy jött létre az epikus dal, melynek a görög népszellem bizonyára már Homeros előtt rendkívül gazdag kincstárát teremtette meg. Homerosnak tehát igen kifejlett népmonda és változatos, gazdag epikus költészet egyengette meg az útját. A homerosi költeményekben magok a hősök is énekelnek κλεὰ ἀνδρῶν-t, mint Achilleus, Patroklos. Az Odysseia hivatásszerű dalosokat is szerepeltet, Phemiost és Demodokost, kiket istentől ihletett, szent embereknek tartottak. Ezenkívül vannak a homerosi költeményekben vonatkozások régibb epikus dalokra, így pl. külön kiszakítható részlet szól Heraklesről, Bellerophonról, Meleagrosról, Nestorról stb. De ezek az epikus dalok csak egy-egy eseményről szóltak s egy-egy hősnek egy valamely isten ótalma alatt végrehajtott tettét zengték. Homerosnál már két világrész vívja harczát s az egész istenvilág, élükön Zeus, két pártra oszlik, ki az egyik, ki a másik félt segíti. Az epikus dalokból kiindulva, természetszerűleg a legmagasabb fejlődés fokára emelkedett a görög epos. Az epikus dalok lassanként feledésbe mentek a homerosi alkotások mellett. Mert a homerosi eposok nemcsak terjedelmükre nézve különböznek az epikus daloktól. Szerves, egységes alkotások azok, az epikus daloknak nem agglutinatiójából, hanem szerves kifejléséből származók. Azok az epikus s játságok, melyeket a homerosi epos kifejtett és megállapított, nem költői számítás eredményei, hanem a költő és népe közti viszonyból természetesen származnak. Minek tulajdonítsuk pl. a Homeros páratlan objectivitását? Bizonyára

nem az ő eltökélt szándokának. Homeros korában a *világnézet* közös, a költő és népe közt e tekintetben semmi szakadás nincs. A költőnek tehát semmi oka arra, hogy népével valamit elhitessen. A mit ő énekelt, azt népe szentül hitte. A költő sem törekszik arra, hogy bizonyos saját egyéni meggyőződést fogadtasson el másokkal. Ezért költeményében nemcsak objectivitás, hanem nyugalom, egyenletesség, kényelmes részletesség uralkodik, mert főtörekvése az, hogy tárgya előadásával hallgatói figyelmét lebilincselje. A részek önállók, de nagyobb egészbe olvadnak. Az epikus egy az ő korával, semmi szakadás közte és népe közt s egy a maga anyagával is. Nincs tehát szüksége arra, hogy előadásába saját egyéni érzéseit, reflexióit bele szőjje. Legfeljebb naiv módon abban érvényesül, hogy hallgatólag hősével is egynek képzeli magát és saját tulajdonságait részben hősére ruházza. Egyébiránt az epos hőse nem magára hagyva, nem önmagáért szerepel; cselekvényei, szenvedései azonosak egy nagyobb körével, ő maga egy elébe tűzött nagy czél szolgálatában áll s az epos a sok erő közös működése által végbemenő történetet tünteti fel. Ebből következik, hogy az epikus költő mentől terjedelmesebben rajzolja a külvilágot, mint eseményei hátterét s hogy eseményeiben az egész rajzolt kor összes törekvéseinek és életének is vissza kell tükröződnie. Innen van, hogy Homeros is teljes *világképet* rajzol, melyből a kornak egy jellemző vonása sem hiányzik. Inkább a külsőt adja, mint a belsőt, de abban ez is visszatükröződik, s a szavak és tettek a gondolkozás hű kifejezői. E szempontból kiindulva a homerosi eposnak minden lényeges sajátságát meg lehet magyarázni s könnyű meggyőződnünk a felől, hogy az epos sajátságai mind természetes szükségszerűségből származtak. Ennek tulajdonítható ez epikus költészetnek ama kizárólagos volta is, hogy ebben az eposi korban másnemű költészetnek helye sem lehetett. A homerosi eposokhoz fűződött az úgy nev. *epikus kyklos* számos költeménye, melyek a régi mondavilágnak a homerosi eposok által érintetlenül hagyott részeit is feldolgozták. Azonban a Homeros kora lassanként lejárt. E kö tők, kik Homerost utánozták, már nem jelezhetnek fejlődést a görög epos történetében. Nálok már határozott hanyatlásnak indult az epos, mert az élet sokkal inkább átváltozott, semhogy oly közvetlen contactusban maradhattak volna népükkel, mint a minőben Homeros volt. Fejlődést tehát nem ezeknél kell keresnünk. Míg az epos csirái az anyaországból Kis-Ázsia földjébe kerülvén, a

homerosi epos teljes virágját fakasztották életre, addig azon élénk közlekedésnél fogva, melyben az anyaország az ő gyarmataival állott, visszakerült az epos a tulajdonképeni Görögországba, Bœotiába s ott egészen sajátos módon fejlődött. Ez a Hesiodos-féle eposban történt. Az epos egyszerűsége lassanként szükségképen tért adott a hőskort felváltó polgári társaság bonyolultabb viszonyainak. Az a vidorság, olympiai derű, mely a homerosi költészetet annyira jellemzi, eltünt s a reflexio, mely legföljebb az Odysseiában fedezhető fel, előtérbe lépett, hogy az emberi lét fájdalmas oldalát magyarázza s a költészetet az erkölcsi felfogás hivatott tolmácsává tegye. E változás okát nagyon könnyen megtalálhatjuk, ha az ionok életét a bœotokéval összehasonlítjuk. A bœotok képzeletét nem foglalkoztatta az ion tengerpart élénk forgalma, idegen emberekkel való gyakori érintkezés, idegen országok mesés híre. A bœot ember már harczban állott a természettel, melyet a maga hasznára igyekezett kényszeríteni. Az élet gondjai, a földmívelés dolgai voltak előtte a legfőbbek. Hesiodosnak ezenkívül személyes bajai és gondjai is voltak. Atyja halála után ugyanis a birák — szerinte igaztalanúl — testvérét Persest nyilvánították első örökösnek s ebbeli elkeseredésében el is hagyta a Helikon tövében fekvő Askrát és Orchomenosba költözött. Itt írta *Munkák és Napok* cz. gnomikus eposát, melyben jó tanácsokat ad Persesnek, hogy tartózkodjék a perlekedéstől s hogy' gazdálkodjék legjobban. Alapeszméje, hogy a jog utóvégre is győz a gőgös elbizakodáson. Az állatoknak azt a törvényt adta Zeus, hogy egymást felfalják, az embereknek, hogy a jogot ápolják. Itt találkozunk a görög irodalom legrégibb *meséjével;* a sólyom karmai közt tartja a fülemilét s panaszaira így felel: «a hatalom a jog.» Theogoniájának pedig az a czélja, hogy kimutassa, mint vált a chaos kosmossá, vagyis mint váltották fel a régi isteneket, a nyers erő képviselőit, az ethikai világrendet megalapító istenek. Hesiodos a tanköltészet atyja, ép úgy, mint az eposé Homeros.

Láttuk, hogy ezt az új költészetet a világnézet különböző volta hozta létre. Térjünk vissza Ioniába, Görögország művészetének e táplálékadó földjére s lássuk, ott milyen új költői fajokat hozott létre a világ állásának változása. A homerosi kornak kormányformája a monarchia volt. A homerosi ember csak a tömeg egyik tagja. A költő csak abban válik ki a tömegből, hogy istentől ihletett szószólója az összes nép érzelmeinek. A tömegétől külön-

böző vágyai és törekvései nem lehetnek. A hősi múlt zengését mindenki egyforma lelkesedéssel kíséri, a dalnok eltünik a tárgy mögött, mert könnyű magát elfelejtenie. A Kr. e. 8—6. századig lassanként az egész görög világ nagyot változott. A monarchia megingott, oligarchia lett belőle; ettől viszont csak egy lépés választja el a tyrannist, midőn a néhány leghatalmasabb ember közül egy tolja fel magát a hatalom polczára. De a tyrannusoknak is az lett a sorsa, hogy a nép lassanként lerázta magáról a jármot s demokratikusan szervezkedett. Számos ily forradalomnak volt a helye különösen Iónia. Az emberi élet gazdagabb lett egyéni tapasztalatokban, egyéni örömekben és szenvedésekben; az *ember* helyébe a *polgár* lépett, ki saját és hazája sorsán gondolkozott és saját meggyőződése szerint buzgólkodott a boldogításában. Ily körülmények közt nem csoda, ha kevésbbé vonzotta őket az, hogy egy-egy rhapsodosnak Trója vagy Thebe ostromáról, Odysseus vagy Iason bolyongásáról szóló, nyugalmasan részletező előadására figyeljenek. Sokkal aktualisabbak voltak előttük az akkori bonyolódottabb viszonyok, a fenyegető ellenségek, a pártvillongások, az általános és egyéni *érdekek*, melyek őket gondolkozásra és tevékenységre kényszerítették. A párttusák, a külső ellenség elleni harczok férfias elhatározásokat szültek; tengeri útak, gyarmatalapítások messze irányozták tekintetüket, társas élet, élvezetek szépítették az életet, a társadalmat csoportokra, pártokra osztották s az előtt ismeretlen hajlamokat és szenvedélyeket ébresztettek. Általában magasabb szellemi élet fejlődött ki, az emberiség kibontakozott naiv gyermekkorából, a föltétlen csodálat és elfogult részvét korából. A költő nem szegény vándordalos többé, ki dalával a főurakat mulattatja, hanem az államok tanácsadója, a politikai pártok közvetítője. Ily viszonyok közt a költészetnek két új faja keletkezett: az *elegia* és az *iambus*.

Az elégiának rhythmusa és nyelve egyaránt mutatja, hogy egyenesen az eposból indult ki. Egy szerencsés kis változtatással, a pentameternek a hexameterből való kiválasztásával s e kettő öszszekapcsolásával az elmélkedés kifejezésére igen alkalmas versmérték keletkezett. A pentameter rhythmikailag teljesen egyértékű a hexameterrel, de azáltal, hogy 3-ik és 6-ik lábában szünet van, megállapodásra készti a költőt és a hexameterben, mint protasisban megindított gondolatot apodosisszerűleg teljes egészszé kerekíti. Minthogy az elegia alapja az egyéniség érvényesítése-

a tömeggel szemben, természetes, hogy az elégiának a köre igen tág, tárgyai épen nincsenek meghatározva. Fődolog az, hogy a költő oly erkölcsi igazságot ad elő, melyet ő maga teremtett, oly czélból, hogy saját meggyőződését másokkal is elfogadtassa, továbbá, hogy ez nem száraz oktatás, hanem majdnem szenvedélyes búzdítás alakjában történik. Igy lelkesítette honfitársait az ephesosi *Kallinos* a Lydiába betörő kimmerek elleni szoros ellentállásra. Fönnmaradt elégiájának lelkes, erővel teli hangja ma is érezteti velünk, mily hatása lehetett egy ily költőnek. A híres *Tyrtaios* szintén ion eredetű volt, de már az anya-országban született, Spártában, dórok közt élt s a messeniek ellen buzdította őket kitartó harczra. Szintén ily szellemben, de már a sententiosus (gnomikus) elégiához közelítve írta elégiáit az athéni törvényhozó *Solon*, ki törvényhozása elveit védi és ajánlja az athénieknek. A buzdító, mondhatni: *politikai* elegiával már ellenkező álláspontot foglal el *Theognis*, ki igazi *gnomikus* elégiával nem annyira rábeszélni, mint inkább lebeszélni igyekszik az embereket arról, a mi az ő aristokratikus meggyőződésével ellenkezik. Ugyancsak az elégiának még egy harmadik faja is kifejlett, u. m. az *érzelmes elégia*, mely a mulandóságon elmélkedik és megindultan fejezi ki panaszát az élet élvezeteinek röpke volta miatt. A mulandóság bánatos vonása megvan az Iliasban is, de ott az ember ellenállás nélkül megadja magát a sors titkos hatalmának. Achilleus is, Hektor is tudja a sorsát, de azért emelt fővel megy elébe, mert nem veszi rá a lelkük, hogy gyávaként húzódozzanak a veszélytől. Glaukos szavai szerint a falevélhez hasonlít az ember sorsa; mint az őszi szél lehordja a fa levelét, de a tavasz újra kizöldíti a fát, úgy egyik nemzedék születik, a másik elvész. De senkinek sem jut eszébe, hogy e miatt panaszkodjék, a kikerülhetetlenben mindenki megnyugszik. Nem így az érzelmes elégia, mely kétségbeesetten panaszolja az élet rövidségét, örömeink hervatagságát. Ez énekelt először a szerelemről is és igy kiinduló pontja lett a rómaiak szerelmi elégiáinak. Ez érzelmes, mondhatjuk erotikus elégia első művelője *Mimnermos*.

Az elegiával csaknem egy időben keletkezett az *iambos* is, szintén az egyéni törekvések kifejezője, még erősebben, mint az elégia. Oly viszonyban áll az elégiához, mint a komoly eposhoz a satirikus. A költő rosszalja, sőt meg is veti a tömeg hibáit s mert ő e hibáknak nem hódol, jogosítva hiszi magát arra, hogy azokat

megtámadja. Tehát ép úgy, mint az elegia, a költő meggyőződése szerint való igazságot ad elő, de nem positive, saját elveinek fejtegetésével, hanem úgy, hogy a meggyőződésével ellenkező állapotnak visszás, rossz oldalait rajzolja, természetesen gúnyosan, hogy mindenkit elijeszszen tőle. Ebben van az alapja minden satirikus költészetnek. E költészet legelső képviselője: *Archilochos.* Fontos ez az iambosi költészet már azért is, mert az iambos ebben bizonyult *natus rebus agendis*-nek, s ennek tulajdonítható, hogy a dráma nyelve is az iambos lett.

Az elégia megkisebbedett alakja az *epigramma,* különösen az érzelmes epigramma, mely lényegileg nem is különbözik az elégiától, míg a sententiosus epigramma a gnomikus elégia viszhangja. A rövidséget, melyben lényegileg különbözött az elégiától, az a czél tette szükségessé, melyet szolgált, t. i. *fölirat*nak volt szánva sirokon, emlékeken, diadalmi jeleken. Ez az epigramma naiv és egyszerű volt, az érzelmet a gondolat szabatos kifejezésén szűrte át és semmi sem volt benne abból az iróniából, mely a római epigramma eleméve lett. Mint eredetilg *fölirat* magában foglalta először is az alkalmiság magyarázatát, melyből származott, másodszor azt a gondolatot s érzelmet, melyet a fölirat készítője az illető alkalomból az olvasóban fel akart ébreszteni; de csak egy tényt érint s egy érzelmet ébreszt, nem csapong mint az elégia. A leghíresebb epigramma-író a keosi, tehát szintén ion *Simonides* volt, a Thermopylænél elesett hősök ismeretes dicsőítője, a ki már a szorosabb értelemben vett lyrát is művelte s Pindarosnak méltó társa volt a lantos költészet hatásának az egész görög népre való kiterjesztésében.

Az elégia az epigrammával meg az iambos képezik az átmenetet az epostól a szorosabb értelmű lyrához. Az epost s a közvetlenűl belőle származó elégiát az iónok fejlesztették ki; az æolok voltak azok, kik a zenével szoros összefüggésben az igazi lyrát, vagyis az úgynevezett *melikus* költészetet teremtették. Az egyéni érzés itt nyilatkozhatott igazán, mert egyéni formákba is foglalódott. A dal szövege együtt járt a zenei melódiával egészen a peloponnesusi háborúig, úgy hogy rendesen a költő volt költeménye zenéjének is a szerzője. Ha már most arra gondolunk, mily fontos alkatrésze volt a görög nevelésnek a μουσική, akkor érteni fogjuk azt a hatást, melyet a zene ének-eleme, a lantos költemény tehetett az emberre. Különösen a lesbosi æolok művelték rendszere-

sen a zenét és a lyrai dalt. Az æol törzs heves véralkata, lobbanó természete különösen fogékony volt a lélek indulatainak ily közvetlen nyilatkozatai iránt. Lesbosnak a VII. században már nagy kereskedelme és tengeri hatalma volt. A nemesség és néppárt küzdelmei gyakran megújultak a szigeten. A nők szereplése (*Sappho*) a személyes érdem becsülésére, a társadalom átalakult voltára mutat. De változatos még nem igen volt ez a lyra. Leginkább az *óda* fejlődött ki, s rendesen egy állandó, uralkodó érzelem volt benne: *Sappho*nál a heves szerelem szenvedélye, *Alkaios*nál a hazaszeretet tüze. A szerelmen és hazafiságon kívül még a lakoma öröme játszsza a főszerepet, minek példáit különösen *Anakreon*nál találjuk.

Sokoldalúbb volt a dór lyra. A fejlődés már a metrumban is megvan. Az æol lyra kis strófáit (alkaiosi, sapphói strófa) változatos periodusok váltják fel, melyek tánczoló karok énekéül is alkalmasak voltak. A dórok tehát a kardal-költészetet fejlesztették ki. A kardal olyan érzelmeket fejez ki, melyeknek alapja a közéletben van, de melyek bizonyos nem mindennapi situatióhoz, ünnepies alkalomhoz fűződnek. A költő nem egyoldalú érzelmeket fejez ki, hanem a változatos alakhoz képest egymással kapcsolatban megjelenő gondolatai és érzelmei is változatosak és nagy terjedelmüek. Gondolatait gyorsan, merészen köti össze, s tárgya felett biztos nyugalommal uralkodik. A közös érzelmek kifejezése közös tevékenységet is kiván, ezért a kardalban a részt vevő erők közt valóságos munkafelosztás van, hogy mindenik fél a maga szempontjából nyilatkozhassék s a közös érzelemben nyilvánuló változatosságot kifejezhesse. Az egyesnek a közössel való egységét csodálatos módon ki tudta fejteni a dór lyra a thesis, antithesis és synthesis által. A thesist a *strophe* foglalta magában; evvel szemben az *antistrophe* az antithesist fejezte ki s a kettő együtt előzmény volt az utóénekhez, az *epodos*hoz. A milyen volt az eposra nézve a homerosi kor, mikor az epos közkincse volt az egész népnek, olyan időpont volt a lyra fejlődésében a dór kardalköltészet virágzása, mert az egész nemzetet érdeklő rendkívüli alkalmakkor az érzelem általános voltánál fogva itt is mindnyájan egy világnézetnek, mondhatni, lyrikus világnézetnek voltak a részesei. Itt is háttérbe szorult a költő személye, s előtérbe lépett a közös érzelem alapját tevő rendkívüli alkalom, pl. ünnepi körmenet, istenekhez intézett kérés, hálaadás, menyegző s más efféle.

Nagy kár, hogy e kardalköltészetből *Arion* egy kis töredékén kívül semmi sem jutott reánk. Formáját azonban megtartották a tragikus kardalok, melyekben a strophe, antistrophe és epodos szabályos rendben váltakoznak. Tartalmilag pedig mindenesetre a legnagyobb tökéletességre fejlesztve látjuk a dór kardalt *Pindaros* fenséges győzelmi dalaiban, melyekben a nemzeti érzés a legméltóbb és leghangzatosabb kifejezésre jutott. Simonides és Pindaros dór jellegű költeményeket írtak ugyan, de a közös érzelem oly módon nyilatkozott náluk, hogy kifejezésök már nemcsak egy törzs tulajdona volt, hanem az egész görögség közt viszhangra talált.

A fejlődés ily stadiumában igen fontos volt a *Dionysos cultusának* mind nagyobb és nagyobb elterjedése. A dór törzs, nevezetesen Arion adta meg a *dithyrambos*nak, azaz a Dionysos tiszteléseére énekelt hymnusnak a kardali alakot s ez vezet bennünket a költészet legérettebb gyümölcséhez, a drámához, melynek csirája a dithyrambos volt.

A görög dráma az epos és lyra tökéletes összeolvadásának köszöni létét. Kitűnik ez mindjárt a dráma külső formájából. Ugyanis valamint az epos cselekvényt ad elő egyfolytában, úgy a dráma is cselekvényt jelenít meg párbeszédeiben, csakhogy nem az epos versét, a hexametert, hanem az Archilochos művelte iambikus trimetert használja. A melikus és chorikus részek viszont csaknem változatlanúl a dór lyra formáját tüntetik fel. Még nagyobb ez az összeolvadás belső alak dolgában, mert az epos elbeszélte cselekvény úgy van előadva, hogy az előadásban közvetlenül a cselekvő személyek érzelmei is kitűnnek. A cselekvény és az érzelem egyek és elválhatatlanok. A költő elbeszélése helyett magok a cselekvő személyek cselekednek és éreznek. Ennélfogva a dráma lényege a *dialogus*, mely cselekvényt is érzelmet is kifejezhet. De hogy jutott a költészet a fejlődés e magas fokára? Dionysos tisztelete és a dithyrambos adott rá alkalmat.

Szőlőtermelő népnek fő gondja a szőlő, fő reménye a bő szüret. A szőlőtermelésnek s általában a természet életének istene, legfőbb kifejezője Dionysos. Dionysos változatos mythosai általában a szőlő sorsához fűződnek. Dionysos Zeus lángjai közt éretlen gyermekként születik Semele testéből azaz: a bor mint zöld bogyó, éretlenül fakad ki a föld szőlővesszejéből, midőn tavaszszal Zeus egész fönségében, termékenyítő, de egyúttal pusztító zivatarokban

leszáll a Föld-anyához. A monda szerint Zeus saját testében érleli meg az idétlen gyermeket vagyis: az ég erejének folyvást kell működnie, hogy a zöld bogyót édes itallá érlelje.

Dionysos tiszteletében a komolyság a vígsággal fog kezet. Tel kezdetén, mikor a természet kihal, Dionysos a holtak országába száll le. Az emberek a szomorúság ünnepét ülik. Tavasszal, mikor a tavasz fordulója meleg napsugarat hozott a szőlőnek, kicsapongó vidámság és öröm uralkodott Dionysos tisztelői közt. Élet és halál eszméje egyesül e cultusban. A küzdelem az életben sem hiányzik. Dionysosnak és cultusának ellenségei vannak, és kétségbeesett harczot vívnak ellene. Már Homeros említi Lykoorgost, ki Dionysos iránti ellenségeskedéseért az istenek gyűlöletét vonta magára. E cultus egészen átalakítja az embereket. Az ember mentül közelebb iparkodik jutni istenéhez és hogy ezt tehesse, már külsőleg is hasonló kíván lenni. Dionysos tisztelője Dionysos kisérete közé áll, satyrrá válik és részt vesz istene életében. A dithyrambos volt a Dionysos tiszteletére énekelt dal, melynek, mint említettük, a dór *Arion* adott szabályos kardal-alakot az által, hogy a kar tagjainak számát 50-re tette, az oltár körül csoportosította s az éneklő és cselekvő feleket elkülönítette. Az ily dithyrambosban a kar, hogy az istent méltóan ünnepelje, satyrosok alakjában lépett fel. Ezeknek az énekét méltán nevezhették később τραγῳδία-nak, vagyis *bakkecskék énekének,* mivelhogy a kar tagjai mint satyrosok, kecskebőrt öltöttek volt magukra. Ezért hívták az ily satyrost tragosnak is. Téves tehát az az etymologia, hogy az ily alkalmakkor leölt bakkecskéről nevezték volna el a Bacchus tiszteletére énekelt kardalt *tragódiának.* — Arion működése már attikai földön nyert folytatást. A párbeszéd már Arionnál megvolt a Dionysos szerepét játszó karvezető meg a kar között, de az attikai *Thespis* korában (536) már a karvezető és a karnak egyik kiszemelt tagja közt folyt a párbeszéd, a kit felelőnek (ὑποκριτής) neveztek. Később a szinészt hívták általában így. Tehát Dionysos monologja és a benne előadott nevezetes cselekedet keltette érzelmek helyébe valóságos cselekmény lépett a dialogusban, melyet aztán a kar annyival inkább kísérhetett a maga érzelmes reflexióival.

Rendesen *Thespist* tartják az ily értelemben megalakúlt *dráma* megalapítójának. A hagyomány ugyanis azt mondja, hogy a 61. olympiasban (540 táján) volt Athénben az első tragœdia-verseny a nagy Dionysiákon, s ez alkalommal *Thespis* győzött.

De ha győzött, akkor versenytársának is kellett lennie s így nem bizonyos, hogy ő volt a tragœdia feltalálója.

A párbeszéd megalakultával a további fejlődés abban állott, hogy a dithyrambos, vagy tragœdia már nem kötötte magát Dionysos történeteihez, hanem más isten vagy hős érdekes esetét is előadhatta. Az οὐδὲν πρὸς τὸν Διόνυσον közmondás mutatja, hogy az ily újítók kezdetben ellenzéssel találkoztak. Sőt az athéni *Phrynichos*-ról, ki a kar szervezetét csoportokra osztás által javította, azt olvassuk Herodotosnál, hogy az athéniek ezer drachmányi bírsággal sújtották, a miért *Miletos bevétele* cz. szindarabjában törzsrokonaik szenvedését állította szemük elé. Nem is honosodott meg a történeti dráma az athéni szinpadon; a közönség inkább arra vágyott, hogy a költő ideális légkörbe varázsolja őket, melyben saját ügyök-bajukról megfeledkezhetnek. Aischylosnak *Perzsák* cz. darabja, ámbár történeti, azért nyerhette meg tetszésüket, mert a perzsák vereségének e nagyszabású rajza, az ellenségnek e Jeremiás-siralma a legnagyobb magasztalás volt Athénre nézve.

A dialogus kifejlődésével tehát létrejött a valóságos dráma, de a kardal, melyből a dialogus kivált, tovább is megmaradt, mint az antik drámának legjellemzőbb, természetes kelléke. A kardalokkal adta meg a költő drámájának az idealismus bélyegét. A kar a dráma hatását éreztető lyrikus organum, mely az egyes cselekvényekkel szemben az általánosra, örök igazra irányozza a nézők figyelmét. Éneke a végbemenő cselekvény viszhangja, mint a hogy eredetileg is a Dionysos viszontagságos sorsa által keltett megindulás és részvét kifejezője volt. A mit Aristoteles a tragœdia feladatának mond, hogy szánalom és félelem felköltése által a szenvedélyektől tisztítja az emberi lelket, azt a tragœdiának már a karra tett hatásán is igazolva látjuk. A kar is legtöbbnyire aggódik a hősért, félelemmel kiséri merész elhatározásaiban s szánja szerencsétlenségében, de mégis úgy, hogy e szánalmat csakhamar a földieken felülemelkedő, örök istenire irányuló bölcs belátás és az égi hatalmak intézkedéseiben való megnyugvás foglalja el. Ezért mondhatták, hogy a kar idealizált néző. A tragœdia fejlődését tekintve az ily meghatározás nem egyéb phrasisnál, de a kar szerepét tekintve van benne valami igaz; csakhogy nem *idealizált* néző a kar, hiszen gyakran a kar is téved, gyakran a darab hősével együtt vakon bizakodó és csalfa reményben ringatódzó, hanem ha ily szempontból, nem eredetére és jelentőségére, hanem később

kifejlett szerepére gondolunk, akkor talán inkább nevezhetnők a dráma *anticzipált* nézőjének s a passivitásra utalt java közönség képviselőjének.

Hogy a dráma az epos és lyra legtökéletesebb egyesülése, vagyis, mint fejlődéséről láttuk, nem egyéb, mint a közös érzelem kifejezésével kisért, szemünk előtt lefolyó cselekmény, azt a lyrához és eposhoz való viszonya nemcsak alakilag, hanem tartalmilag is mutatja. Míg ugyanis az eposban megállapodott, egységes, közös világnézet van kifejezve, mely mellett az epikus nyugalomnak még a legérdekesebb előadás mellett is tág tere nyílik, míg viszont a lyrában a költő rendesen kivételes álláspontot foglal el a sokaság meggyőződésével szemben, s vagy azért, hogy azt elfogadtassa (mint az elégiában, iambosban), vagy hogy jogosultságát kivívja (mint az ódában), lelkesen hirdeti az egész világnak: addig a dráma két vagy több világnézet küzdelmét magukkal a küzdő felekkel adatja elő. Az epikus hőst bármily nagy érdeklődéssel kisérték a rhapsód hallgatói, nem hányódtak nagyobb izgalmak között, egyrészt, mert tudták hogy a hős, a ki különben is isteni pártfogás alatt áll, kimenekül a bajból, másrészt, mert ha különben megindította is lelküket a hős veszélyes helyzete, saját magukat biztos nyugalomban érezték, hasonló veszedelemtől nem kellett tartaniok. Egészen más volt, mikor a hőst színről-színre maguk előtt látták, a mint saját akaratából megindított küzdelmében lépésről-lépésre közeledik a kikerülhetetlen katastrophához, midőn nagy sorsváltozásokon át a hatalom vagy boldogság csúcsáról a nyomor örvényébe sodródik. E valóságos emberi küzdelem már magában is nagyobb mértékben megindítja az emberi lelket, mint az isteni vezetés alatt álló epikus hős sorsa, ki nem is saját, hanem általános érdekek szolgálatában áll. Az eposban is van conflictus, de nem egyesek, hanem egész népek között. A küzdelem hosszabb, tele retardáló mozzanatokkal. A drámai küzdelem egy isolált ember gyors menetű küzdelme az egyetemessel a maga egyéni czéljának eléréseért, nem idegen czél szolgálatában. Két erkölcsi felfogás küzd egymással oly czélból, hogy egy új, megállapodott, tisztúlt felfogás keletkezzék, mely megfelel a költő világnézetének. A költő álláspontja tehát magasabb, mint a küzdő feleké, sőt mint a nézőké is, a kik egy ideig a küzdők egyikének-másikának pártján állanak mindaddig, míg a katastropha közeledése vagy bekövetkezése meg nem győzi őket egy magasabb felfogás helyességéről. Igy

szánalmat és félelmet kelt, de az ezek okozta lelki izgalom egyúttal ír a lélekre, mert a szenvedélyektől tisztítja és erkölcsileg jobbá teszi. A katharsisnak ez a magyarázata, azt hiszem, a sok közül legelfogadhatóbb.

A drámának három faja fejlődött ki Dionysos cultusából. 1. *A tragoedia*, mely egyenesen a dithyrambosból eredt s melynek jelentése, mint mondtuk, *kecskedal*, azaz a kecskebőrbe öltözött satyrusokat ábrázoló kar dala. 2. *A komoedia*, melyet nem κώμη (falu) szóból kell származtatnunk, hanem a κῶμος szóból, mely *víg csapatot* jelent, mivel a komœdia a Bacchos tiszteletére tartott víg menetek, processiók dalaiból származott. 3. *A satyrjáték*, melyben rendesen satyroknak öltöztek a kar tagjai. Ez leghívebben megtartotta a Dionysos-ünneplés eredeti, vidám jellemét s voltakép ez volt magának a tragœdiának is primitiv foka. Ilyen satyrjáték csak egy maradt reánk: Euripides Kyklopsa. Alkestise is közel áll a satyrjáték jellegéhez. A tragœdia és komœdia sokkal szabadabban fejlődtek és nevezetesebb szerepet is játszottak a görög életben. A tragœdiát a nagy tragikus trias Aischylos, Sophokles és Euripides magas fokra emelték, a komœdiát pedig Aristophanes juttatta teljes virágzásra. Hogyan fejlődött a tragœdia már ama három nagy tragikus keze alatt, annak fejtegetése egészen új térre vezetne bennünket, mert ez a kérdés e költők egész egyéniségének vizsgálását kivánja.

E főbb műfajok — epos, lyra, dráma — megalakulásáig akartuk figyelemmel kisérni a görög költészet fejlődését. Iparkodtunk, ha vázlatosan is, kimutatni, hogy a görög irodalom belső, természetszerű szükségességből fejlődött, mert a költői műfajok egyrészt aktualis viszonyok termékei, másrészt egymásra való hatásukat is világosan elárulják. Belső rokonság van tehát köztök, részint mint a szülők és gyermekek, részint mint a testvérek között. Egyiket a másik nélkül meg se érthetjük. Mennyire ellentétes e természetes fejlődéssel pl. a latin költészet, mely a görög műfajoknak a költő tetszése szerint való utánzásából származik. Ott először is a legnehezebbel, a drámával kezdték, a könnyebb fajokkal folytatták s csak a költők személyes tetszése, műveltsége volt az irányadó.

Dr. Csengeri János.

OLAH, BOLGÁR, VAGY MAGYAR EREDETŰ VOLT-E RONSARD PÉTER?

Ronsard Péterről magyar nyelven csak egyetlen önálló mű jelent meg t. i. Arányi «Du Bellay és Ronsard» cz. értekezése, ez azonban csak irodalmi működését tárgyalja és a költő családjának eredetéről egyetlen szóval sem emlékszik meg. Marczali Henrik a Ribáry-féle «Képes Világtörténet» hatodik kötetének 539. lapján, csak ennyit mond az illető franczia író eredetéről: «Keletről származott», csakhogy az országot nem nevezi meg, pedig a «Kelet» igen tág fogalom. A franczia irodalomtörténetek túlnyomó része magyar eredetűnek mondja Ronsard családját, mely Valois Fülöp (1328—1350) uralkodása idejében költözött be Francziaországba, igy pl. St. Beuve, ki Ronsard válogatott munkáit 1828-ban kiadta, a költő életrajzában ezt mondja: «Pierre de Ronsard naquit le 11 septembre 1524 (au château de la Poissonnière), dans le Vendômois, d'une famille noble, originaire de Hongrie». Épen így nyilatkoznak a többi franczia irodalomtörténészek is, kik bizonyára nem olvasták el Ronsard legrégibb életrajzírójának a költő származására vonatkozó megjegyzését. Ronsard műveinek 1587-iki kiadásában, Binet e czím alatt: «La vie de Pierre de Ronsard» a költő életrajzát közli és többek közt ezt mondja: «Louis de Ronsard (a költő atyja) était issu d'un Baudouin, cadet d'une grande maison, sur les confins de Hongrie et de la Bulgarie, lequel (t. i. Ronsard őse) avait amené une compagnie de gentilshommes au roi Philippe de Valois. Il se trouve une seigneurie appelé le marquisat de Ronsard dans l'endroit où le Danube voisine de plus près le pays de Thrace». Egyébiránt a költő maga is megerősíti ezen állítást a következő költeményben:

Or quant à mon ancêtre, il a tiré sa race
D'où le glacé Danube est voisin de la Thrace:
Plus bas que la Hongrie, en une froide part,
Est un seigneur nommé le marquis de Ronsart
Riche d'or et de gens, de villes et de terre.
Un de ses fils puînés ardent de voir la guerre,
Un camp d'autres puînés assembla hasardeux,
Et quittant son pays fait capitaine d'eux,
Traversa la Hongrie et la basse Allemagne,
Traversa la Bourgogne et la grasse Champagne,
Et hardi vint servir Philippe de Valois
Qui pour lors avait guerre encontre les Anglois.

Il s'employa si bien au service de France,
Que le roi lui donna des biens à suffisance.

Sur les rives du Loir: *) puis de tout oubliant
Frères, père et pays Français se mariant,
Engendra les aïeux dont est sorti le père
Par qui premier je vu cette belle lumière.

Ebből tehát kitűnik, hogy Ronsard őse nem Magyarországból, hanem az aldunai országokból jött Francziaországba, hiszen maga a költő is mondja: «Keresztül ment (t. i. őse) Magyar- és Németországon», ennélfogva mindenesetre a hazánktól délkeletre fekvő országokból kellett származnia. Mielőtt az illető ország megállapításához fognék, szükségesnek tartom a Ronsard név értelmének meghatározását.

Ronsard a «ronce» szóból keletkezett, ugyanis ezen szót még a XV. században «ronsse»-nak írták, igy pl.: «Enrossiné d'une ronsse» = piqué d'une ronce. Az «ard» (hajdan art) germán eredetű képzővel a francziában igen sok személynevet alkottak, ilyenek pl.: Houchard, Regnard, Nisard, Ponsard, Bayard, Pannard, stb. Ronce magyarul szedret, tüskét, tövist jelent, tehát Ronsard olyanféle név mint nálunk a Tövisy, Tüskeházy, Eperjessy, Csipkés stb. családok nevei. Ezek előre bocsátását két okból tartottam szükségesnek: először a ruménak ebből akarják következtetni a Ronsard család oláh eredetét, másodszor a Binet és Ronsard által említett «Ronsard grófság vagy márkiság» fekvésére nézve ugyancsak ebből némi következtetés vonható.

Alekszandri Vazul rumén költő, egy általa fölfödözött oláh ballada tartalmából itélve, azt állítja, hogy Ronsard Péter ősei a moldvai Maraszeszcziből származnak. Maraszeszczi mezőváros a putnai kerületben, Foksántól északra, a galacz-románi vasút mellett a Szeret jobb partján fekszik.

Vaillant «La Romanie» czímű művének első kötetében a 151-ik lapon ekként írja le Ronsard ősének eredetét: «Róbert Károly magyar király a Basszaraba János (a magyar történetírók Bazarádnak nevezik) által szenvedett rettenetes vereség után kibékülni ohajtván veszélyes ellenfelével, királyi udvarába hivta őt. Basszaraba csakugyan megjelent a magyar királyi udvarban, hová számos főnemes követte urát. Itt mindenki csak a franczia király hatalmáról és fényes udvartartásáról beszélt, a rumén nemesek mindezt csodálkozva hallgatták, a maraczini-i bán ifjabbik fiának kedve kerekedett ily hatalmas uralkodó szolgálatába állni és a sok csodás dolgot megláthatni, ennélfogva legjobb katonáiból kis csapatot alakított, melylyel Magyar- és Németországon keresztül, Francziaországba ment, hol Valois Fülöp szolgálatába állott. Itt a La Trémouille családba beházasodott és rumén nevét Ronsard-ra

*) Nem pedig Loire.

változtatta. Ez volt a leghíresebb franczia családok egyikének és a költők fejedelmének őse».

Vaillant ezenkivül a 393. lapon, a 28-ik jegyzetben, következőleg fejti meg a Ronsard név eredetét: «Maraczini volt a Francziaországba költözött rumén nemesnek családi birtoka, Maraczini pedig tövisbokrot, tüskebokrot jelent, tehát értelme ugyanaz a mi a franczia ronce-é.» Maraczini falu Buzeo kerületben, Buzeo városától északra fekszik. Maraczina = tüskebokor, tövisbokor.

De ha az említett költeményt jobban elemzés alá veszszük, a rumén eredet ellen azonnal kifogásul hozhatjuk föl, hogy a Ronsardok ősi lakhelye azon a vidéken terült el, hol a Duna legjobban megközelíti Trácziát; igy nyilatkozik a költő legrégibb életrajzírója Binet is. Előbb azonban lássuk a bolgár származást bizonyító adatokat. Az «Encyclopædia Brittanica» Ronsard őseiről szólván megjegyzi: «His family are said to have come from the Slav provinces to the south of the Danube (provinces with wich are the crusades had given France much intercourse) in the first half of the 14th century Baudouin de Ronsard was the fonder of the French branch of the house.» Ebből látható, hogy a Ronsardok ősi hazája a Dunától délre, nem pedig északra keresendő. Larousse Lexikonja és a Biographie universelle egyetlen szóval sem említik az oláh eredetet, hanem mindkettőben azt olvassuk, hogy Ronsard ős bolgár vagy magyar eredetű volt A magyar eredet, mint már említettem, a rendelkelkezésemre álló adatokból be nem bizonyítható, nem marad tehát egyéb hátra, mint Ronsard legrégibb életrajzát és a származására vonatkozó költeményt szigorú elemzés alá venni.

Binet állítása szerint, Ronsard ősei a bolgár-magyar határról költöztek be Francziaországba. A mai állapotot tekintve ezen állítás képtelenségnek látszik, mivel a két ország sehol sem ér össze. Azonban volt idő, midőn Bolgárország határos volt Magyarországgal. A magyar állam megalapításától a XIII.-század közepéig, az Aldunának Belgrádtól Orsováig terjedő része képezte a magyar határt, igy pl. Kalojan bolgár czár idejében (1197—1207) Keve magyar vár (a mai Kubin mezőváros helyén, Temesmegyében) átellenében állott a bolgár határőrség: «castrum quod vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungariæ a Bulgarorum provincia separatur», lásd Theiner Mon. Slav. I. 34. Később a szörényi bánság fölállítása után (1233) ismét határossá lett a két ország, azonban az egész vidéken nem létezett oly tartomány, kerület, bánság, vagy nevezetesebb város, melynek nevéből a Ronsard nevet kimagyarázhatnók.

Lássuk most Binet és Ronsard egybevágó állításait, melyek a Ronsard nevű grófság vagy márkiság létezésére és fekvésére vonatkoznak. Mindketten azt állítják, hogy a Ronsard márkiság, — honnan a

nagy költő őse Francziaországba költözött — ott terült el, hol a Duna legjobban megközelíti Tráczát, ez a pont pedig nem más, mint Szvistov (a nyugateurópai térképeken Szisztova) városa, ezen a vidéken kell tehát keresnünk a költő által emlegetett gazdag, népes és termékeny Ronsard márkiságot, vagyis a bolgár nyelven ennek megfelelő tartományt. Tráczia nem egyéb mint a mai Rumili vagyis a volt Keletrumélia és az ettől délre fekvő közvetlen török birtok területe. Tráczia északi határa (Balkán hegység) és Szvistov városa (azon pont, hol a Duna legközelebb van Trácziához) közt találjuk Trnovo városát (a nyugateurópai térképeken Tirnova), a régi bolgár királyok és czárok székhelyét.

Trnovot magyarul Töviskésnek, Tüskevárnak, Tüskésnek, Tövisnek stb. fordíthatjuk (ily nevű helységet akárhányat találhatunk). A szó eredetét illetőleg még ezt jegyzem meg: trn (bolgárul, szerbül és csehül), tern (oroszul) és tarn (lengyelül) tövist, tüskét jelent vagyis értelme ugyanaz, a mi a franczia «ronce»-é, ha tehát a ruménok «maraczina» (tüske-tövisbokor) által képzett helyneveket hoznak föl a Ronsard család ősi lakhelyéül, én meg a «trn» (tövis, tüske) által képzett Trnovo vidékét tekintem a költő által emlegetett márkiságnak, anynyival is inkább, mivel Trnovo városáról az egész Bolgárországot is «Trnovszka sztrananak», azaz «Trnovoi tartománynak, országnak» nevezték, lásd Starine I. p. 9, 38, stb. Igy tehát végre odajutottunk, hogy azon a ponton, hol a Duna legjobban megközelíti Tráczát, csakugyan létezett olyan tartomány vagy vidék, melynek nevéből a Ronsard (vagyis a mai helyesirás szerint sokkal jobb volna Ronçard) név keletkezhetett. Ronsard őse, midőn az aldunai országokból Francziaországba költözött, a «trnovoi» (azaz «bolgárországi») nevet egyszerűen francziásította Ronsardra, azaz Tövisire. Ha tehát a költő által említett Ronsard grófság, márkiság vagy bármi néven nevezendő tartomány létezett, az nem lehetett más mint Trnovo környéke; a ruménok hiába hivatkoznak Maraczini nevű bánságra, mert ilyesmi sohasem létezett és történelmi alapon ki sem mutatható. Egyébiránt a költemény világosan megmutatja a helyet, hol keressük a Ronsardok őseinek birtokát; Buzeo és Foksán (ezek közelében vannak a fentemlített Maraczineri és Maraczeszczi helységek) legalább is 8-szor, illetőleg 10-szer távolabb vannak Tráczától, mint Trnovo, pedig szerintem a költő őseinek hazája csak is ott keresendő, hol — mint maga mondja — a Duna legjobban megközelíti Tráczát. Mindezen érvekből következtetve, Ronsard Péter franczia költő őseinek hazáját egyedül Bolgárországba, még pedig Trnovo környékére helyezem. Egyébiránt a kérdést még nem tekintem befejezettnek és mihelyt újabb adatokat találok, azokat nyilvánosságra fogom hozni.

Szamota István.

HAZAI IRODALOM.

Latin stilusgyakorlatok a gymnasiumok felsőbb osztályai, különösen a VII. és VIII. osztály számára. Szerkesztették *Cserny Károly* és *Dávid István.* Kiadja Stampfel Károly. 1891. Ara 1 frt 20 kr.

Gymnasiumaink négy felső osztályában a kitüzött classicusok olvasása mellett szükséges, hogy magyarból latinra is történjék fordítás, annyival is inkább, mivel a VIII. oszt. latin érettségi dolgozata csupán az utóbbi fajta fordítás alkalmazását kivánja. E végből, a mennyire én ismerem középiskoláink életét, a négy felső osztály mindegyikében űzik ugyan a magyarból latinra való fordítást; csakhogy legtöbb helyen csupán a mondattan gyakorlása czéljából. Ugyanis ismétlik a mondattannak teljes rendszerét s evvel összefüggőleg részint egyes mondatokon, részint összefüggő, præparált darabokon gyakorolják be a szabályokat. Csakhogy több intézetben sem a mondatok, sem az összefüggő darabok nincsenek szerves összefüggésben a heti classicus olvasmányokkal — pedig az Utasítások (72—73. l.) nagyon szépen s ugyancsak meggyőzőleg fejtegetik s kötik szivünkre az olvasmányokhoz csatlakozó magyar-latin fordítások szükségességét! — úgy hogy a növendék ritkán próbálhatja meg erejét arra nézve, vajjon elsajátította-e elegendő biztossággal az olvasott író szavait, kifejezéseit és gondolkodása módját. Vagyis használunk gyakorló könyveket, a melyekben alig egy pár fejezet alkalmazkodik a szokásos olvasmányokhoz. Igaz ugyan, hogy a tanárokra van bizva, hogy az olvasmányokhoz csatlakozó, egyes darabokat maguk diktáljanak irásbeli dolgozatokul, s ez szükséges leszen ezentúl is; már csak azért is, minthogy alig fog valaha oly terjedelmes gyakorló könyv készűlni, mely valamennyi olvasmányra kiterjeszkednék; másrészt pedig azért is, mert a tanár mindig maga ismeri legjobban osztálya készültségét s így hozzá alkalmazhatja a gyakorlat nehézsége fokát. Mindazáltal alig tagadható, hogy kész olvasmányok tapasztalt tanférfiak kezéből bőven megtermik gyümölcseiket. Úgyis kivánatos, hogy hetenkint legalább egyszer stilusképző órákat tartsunk; azonkivül főleg a fiatal tanárnak mindig jó útmutatóul szolgálhat ily gyakorló könyv saját szerkesztményei készítésében. Eddigelé sem Vagács-Schiebinger, sem Kalmár-Sváby gyakorló könyvei nem alkalmazkodtak szorosan az olvasmányokhoz; egyedül Pirchalának a gymnasiumok V. osztálya számára készült gyakorlója volt az a könyv, mely minden kivánalomnak megfelelt. Cserny-Dávidéknak az V. osztály számára készült gyakorló könyve is kevéssé alkalmazkodik a szokásos olvasmányokhoz; míg a VI. osztály számára való már jobban, a szóban levő rész pedig legjob-

ban. Elegendő darab van itt Ciceróra, Vergiliusra, főkép pedig Horatiusra és Tacitusra vonatkozólag; amazokra azért kevesebb, mivel már a VI. osztálynak szánt részbe jutott belőlük szép számú fejezet. A Tacitusra vonatkozó fejezetek — igaz ugyan, hogy Dávid-Pozder szemelvényes kiadása után haladnak; de használhatók bármely kiadás mellett; mert a szerzők mindig megjelölik az auctornak eredeti helyeit is, a melyekhez a fordítandó darabok idomulnak. — Mindenesetre szivesen láttam volna, ha a magyar történelemből is találhatnék néhány fejezetet könyvünkben, a mint Pirchala is czélba vette az ily nemű részleteket említett könyvének folytatásában. Kétségkivül az is emelné könyvünk becsét, ha egyes régiségtanba vágó fejezetet mellékeltek volna az auctorokhoz simuló részletek után, pl. mindjárt az egyszerű előadású Wilkinsből, a melynek néhány paragraphusa tapasztalatom szerint elég alkalmas a præparálásra. Szintúgy örömmel láttam volna, ha Vergilius 6-ik énekének paraphrasisát is olvashatnók művökben.

Könyvünk két részből áll, a szövegből és jegyzetekből, a melyeket csakugyan jó volt a szövegtől külön helyre tenni. A mi a jegyzeteket illeti, ezek a tapintatos utasításoknak valódi kincstárát teszik. Főkép az æsthetical kifejezésekre fordítottak a szerzők dicséretes gondot (v. ö. a 12. stb. §§-at). Nem hiányzik bennök talán egyetlen kifejezés sem, a mely egy középszerű deáknak szükséges; én legalább hiába kerestem olyat. Egyedül a 145. §-hoz kivánnám a «pára» szó megfelelőjét. Sőt annyira nem fukarok e jegyzetek, hogy sokszor még oly kifejezéseket is kiirnak, a melyeket tán csak a leggyöngébbek nem tudnak. Ilyenek: narrare, enarrare (sokszor); úgynevezett, fönnemlített stb. jelzőket igen sokszor felhozzák, hogy körülirva fejezendő ki; idősebb = maior natu, vagyis = seu, értekezik, szól = agere-vel (minden lépten-nyomon, de e mellé többször kérdőjelet teszek); de nem = neque, fölébredni = expergisci, boszut állni = ulcisci, kiváltok = redimo, agg = senex, emlékszik = memor-ral, irodalom = litteræ (igen sokszor); állítólag, tudvalevőleg, a nélkül, hogy — folytonos utasításokkal; épen = ipse (számtalanszor) stb. — Megtörténik az is, hogy könyvünk egy és ugyanazon dolgot megemlít több egymás után következő fejezetben, még hozzá olyanokban, a melyek egybefüggnek, úgy hogy egyiket a másik előtt értelemzavar nélkül nem is fordíthatni. Ilyenek vannak az 55. s köv. fej.-ben; l. még az 59., 61., 62., 64., 77. («elvállal» itt kétszer) stb. §§-t. Kevesebb a magyarázat azon darabokban, a melyek teljesen a classikus olvasmányokhoz igazodnak.

Magukról az olvasmányokról részben már föntebb nyilatkoztam. Szépen vannak fogalmazva, igazi elegantiával irva; bár egy némely kifejezés alig állhat meg a Nyelvőr itélőszéke előtt. Pedig a ki olyan orthologus, hogy ügyvédőt ir s folyton a «tollvivő» szót használja, annak

nem volna szabad ilyeneket irnia: elüzetés, legyőzetés, építési emlék, buvárkodási vágy, modoros (ennek különben a latin megfelelője: usu receptus, sem üti meg értelmileg a mértéket, mert más a magyar «modoros»), titkár, győzelmet arat vki fölött, itél vki fölött, érdemet szerez valami körül, vkinél v. valamiről (63.), kárpótolják, előszeretet, érdekében fekszik, súlyt fektet, jótáll, mi által, a mire (13.), azok erényeit (14.), látni engedi (15.), az «az» mutató névmás latinos alkalmazása az «ő» vagy a birtokos személyrag helyett (v. ö. Arany visszatekintését), minek következtében (a relativumot többször használja latinosan), tanítók által képeztet, egy olyan férfiu (96.). Különös a «mindenelőtt» is (többször). — Magyartalan szórendekre is akadtam: mindig szerezni fognak (26,) arra is szólította fel (33.); így kevésbbé magyaros szórend van még a 61., 69. (kettő is), 76., 92., 95. (több), 110., 114., 142., 144. stb. §§-ban. Megemlítem egyúttal azt is, hogy a 89. §-ban nem tudom elgondolni, hogy kerűlt bele a «sors» szó. — Helyesírás tekintetében először a görög szók kiirására van megjegyzésem. A szerzők ugyanis a Homerosra és Herodotosra vonatkozó darabokban a görögös irást használják; csakhogy akkor nem szabad Thuriit, Spartát, Metapontumot stb. írni. Feltünt továbbá, hogy conditio-t irnak s csak egyszer condicio-t; pedig magának Dávidnak a latin helyesirásról szóló könyvecskéje tiltja amazt. Ép így vagyunk a solacium szóval is, melyet helytelenül irnak t-vel.

A vegyes gyakorlatok nagyon szépek, főkép az elsők; mintha csak a szentírást olvasnók. Ezekből láthatjuk, mily könnyedén ki tudjuk latinul fejezni a legmodernebb dolgokat is.

Egyéb megjegyzéseim a következők.

Jó volna a Germania czéljáról szóló nézeteket Thewrewkével is gyarapítani, szintúgy a Homeros költeményeinek sorsáról az (ókorban) szóló részt kissé jobban idomítani az újabb kutatásokhoz. — Vergiliusnak érdemét, melyet Georgiconjával szerzett, az ifjak könyvünk jellemzéséből nem igen foghatják fel; pedig mit mond Jebb Görög irodalomtörténete!? (Fináczy ford., 38. l.) — Kár, hogy Horatius életében (27.) ily gyanus kifejezés van: rosszhírű személyek (a latint: infames homines, jobb máskép fordítani). — A 28. §. azt gyaníttatja, hogy Archilochos is vígjátékköltő volt; a 40. §-ban már helyesen lyricusnak van mondva. — A 44. §-ba föl lehetett volna venni röviden azt a nagy hatást, a melyet Horatius a magyar irodalomra gyakorolt. — Nem találó az, a mit a szerzők Achilleus jelleméről mondanak: «Miként tör a nemeslelkű Ach. minden lest megvetve ellenségére» (48.). — A «vezető út» helyett (53.) jobb, ha azt mondjuk: «vivő u.»; a mint hogy a magyar stilisztikák (pl. Góbié) figyelmeztetnek is reá; igy aztán eltünik a fero-ra való utalás. — Különös hangzóilleszkedés az, midőn azt olvas-

suk: kimmeriok, cimbrok. — A 104. db. végén levő kifejezést jobb elhagyni, mert az egész tartalmat comicussá teszi. — A 142. dbban különös kifejezés ez: el ne hidd (bizd) magadat, melynek aligha felel meg a jegyzetbeli «in animum induco». — Az apud-ot is ajánlják (2.) a szerzők városnevek mellett; pedig az «ad» használtabb. (Nb. Dávid Herodotos-szemelvényeiben is mindig apud van.) — Nem helyes a «(vir) celeberrimus», szintúgy a «notatio» sem ajánlatos «jellemzés» értelmében (26.), sem a «sensus» «értelem» jelentésben (többször). — A 35.. 74., 70. stb. §§-ban olvasható «auctore, teste aliquo» iránt alapos kétségemet fejezem ki s utalok Krebs-Allgayer «auctor» szavára, meg Vagács 306. dbjának 3. jegyzetére. — «Tum temporis» sem ajánlatos. — «Mandat*u*» talán sajtóhiba, de néhányszor következetesen így fordul elő. — «Sponte» (77.) magánosan alig helyeselhető. — «Rationarium» (116.) helyettt is jobb más szót keresni. — «Compressus» h. «compressio» kell. — Alig állhat meg «reliquiæ» «romok» értelmében és «ignoro» (148.) «nem törődöm» jelentésben. — Egyébként a jegyzetek igazi classicitásra törekszenek, s csak néhol lehetne rövidebb kifejezést is használni, pl. az epizód helyett (25.) digressio-t, a mint hogy Pirchala is ezt használja. — Sajtóhiba alig van. (Chrises.)

Meglehet, hogy aprólékos megjegyzéseimmel a kákán csomó-keresés vádját vontam magamra; de vigasztal az a tudat, hogy szeretettel foglalkodtam a szóban levő munkával.

Mondhatom, sokat tanultam az érdemes szerzők művéből. Olvasása arról győzött meg, hogy nagy önbuzgalommal, nagy fáradsággal készült. S ha véleményt kell róla nyilvánítanom, azt mondom: az olvasott auctorokhoz ily szorosan alkalmazkodó s tanárra és tanítványra egyaránt igen hasznos gyakorlókönyvünk a 7. és 8. osztály számára még nincs.

A könyv kiállítása nagyon szemrevaló.

Pannonhalma. BÓDISS JUSZTIN.

Télfy Iván, Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. Akadémiai értek. a nyelv- és széptudományok köréből. Budapest, 1890. 73 l.

Érdemes veteránunk utolsó jelentését az újgörög irodalom nevezetesebb termékeiről 1887-ben adta ki. Ezuttal tehát az 1887 óta nyilvánosságra került főbb munkákat ismerteti nyolcz fejezetben a következő czímek alatt: 1. classicai és modern philologia; 2. encyclopædia; 3. föld-, néprajz és statisztika; 4. hadi tudomány; 5. jogtudomány; 6. közoktatás; 7. szépirodalom; 8. történelem.

Az első fejezet érdekesebb czikkei közül kiemeljük Korais Adamantios (élt 1748—1833) életrajzát *Therianos Dénestől* (Triest, 1889—

1890), a ki e kiváló férfiut nemcsak mint a hellén nyelv és irodalom reformátorát, hanem mint a görög nép politikai feltámadásának egyik előkészítőjét is mesteri jellemzéssel mutatja be. *Typaldos János* a híres gortyni törvénytáblákról írt értekezést (Athén, 1887), melyben sok helyt az eddigiektől eltérő megfejtését adja a kétes helyeknek. *Hatzidakis József* a krétai Herakleum városában fennálló múzeumot ismerteti (Herakleum, 1888) s a nem rég felfedezett Ilithya barlangját, melyről már az Odyssea (XIX. 185—187.) is említést teszen. *Az athéni archaeologiai társaság* 1888-ban kiadta jelentését 1887-iki munkásságáról, a mely idő alatt ásatásokat rendezett az Akropolison, Eleusisban, a bœotiai Oropos közelében, Mykénében, Epidaurusban. *Misztriotis György*, athéni egyetemi tanár 1888-ban bő bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta Sophokles Aiaxát, a mi éles polemiára adott okot közte és német bírálója, Wecklein közt (l. a Berliner Philologische Wochenschrift 1889 október 19-iki és a Παλιγγενεσία 7687. és 7689. számait). *Oekonomopulos Dénes* »Alexandriai ékesség vagy az Alexandriában virágzott hellének és hellenisták táblái« czím alatt Alexandria irodalmi életét rajzolja 331-től Kr. e. 645-ig Kr. u. (Alexandria 1889). *Papadimitrakopulos Tódor* a hellén nyelvnek erasmianus kiejtése ellen írt (1889) s főleg Blass Frigyesnek ide vágó ismeretes munkáját igyekszik megczáfolni. *Hellas* czím alatt az amsterdámi philhellen egyesület 1889 óta egy évnegyedenként megjelenő folyóiratot bocsát közre Müller tanár szerkesztésében, melynek bevallott czélja, Hollandiában az erasmusi kiejtést megszüntetni s helyette a jelenkori hellenek kiejtését behozni; a czikkek, melyek jó részt e tárgy körül forognak, görög, angol, franczia, német és olasz nyelven vannak írva.

A második fejezet *Politis* nagy encyclopædiai lexiconáról szól, melynek kimerítő és alapos czikkeit az ismertető nagy dicséretben részesíti.

A harmadik fejezetben minket csak két mű érdekelhet, *Lampridis* epirusi tanulmányai (Athén, 1887—1888) és *Oekonomopulus Dénestől* Leros szigetének leírása (Athén, 1888), melyek a földrajzi és ethnographiai részeken kívül becses népköltészeti adalékokat is nyujtanak.

A negyedik fejezetben csak egy műről van szó, *Kallaris Konstantin* főhadnagy Περὶ τακτικῆς πολιορκίας παρ' ἀρχαίοις (Athén, 1888) czímű munkájáról, mely bővebben tárgyalja Platæának Thukydidesnél és Massiliának Julius Cæsarnál (De bell. civ. l. II.) leírt ostromát.

Az ötödik fejezetből *Montferratos Antal* »Ecloga Leonis et Constantini« czímű munkáját emeljük ki, mely Athénben 1889-ben jelent meg s a nevezett császárok törvényszemelvényeit tartalmazza, egy, az athéni könyvtárban őrzött XVI. századbeli codex után.

A hatodik fejezetben a *Parnassos* népnevelő egyesület 1884—1888.

évi működéséről szóló jelentése ragadja meg figyelmünket (Athén, 1889), mely érdekes világot vet a mai görög népoktatás állapotára.

A hetedik fejezetben ott találjuk *Lelékos Mihály* 'Επιδόρπιον (Athén, 1888) czímű munkáját, mely kiadatlan népdalokat és népies közmondásokat tartalmaz, *Milton* Elveszett paradicsomának *Kasdaglis Sándortól* való fordítását (1887), *Martzókis Endrének* 'Ο γούμενος τῆς 'Αναφωνήτρας (A boldogságos szűz zárdájának főnöke, Athén, 1889) cz. népnyelven írt költeményét, melyből Télfy tíz lapnyi fordítást közöl, a mi ugyan teljesen fölösleges; *Hamerling* Aspasiájának *Konstas Lysandertől* való (Athén, 1888—1889) fordításából pedig eredetiben közöl hosszabb helyet annak a bebizonyítására, hogy a mai irodalmi nyelv mily közel áll Xenophon nyelvéhez.

A nyolczadik fejezetből kiemelhetjük *Rankavis Kleon* a hellenismus erejéről (Philippopolis, 1889.) tartott felolvasását, melyben tanulságos visszapillantást vet a hellenismus ókori történetére is.

Miután az egészen végig mentem, eszembe jutottak boldogult Ábel Jenő szavai, melyekkel Télfy «Jelentés új hellen munkákról» (Budapest, 1887.) cz. akadémiai értekezésének ismertetését végezte: «Köszönettel tartozunk Télfynek, hogy nem szűnik meg az újgörög irodalom termékeinek ismeretét hazánkban terjeszteni. Nem hiszem, hogy volna Görögországon kívül ország, a hol az újgörög irodalom összes jelentékenyebb termékeit oly hosszú idő óta s oly kimerítően ismertetnék, mint azt nálunk Télfy teszi». (Egy. Phil. Közl. 1888. 87. l.) E köszönetnyilvánításhoz mi is szivesen csatlakozunk, de két megjegyzésünket most sem hallgathatjuk el: először, hogy Télfy itt-ott néhány dicsérő szót odavet ugyan, de érdemleges kritikát még a szorosan classica-philologiai tárgyú munkáknál sem gyakorol; másodszor, hogy egészen eltéved a részletekben, a könyvczímek és a tartalom felsorolásában, de általánosságban sehol sem szól a tudományok egyes ágaiban és az irodalomban uralkodó vagy egymással küzdő áramlatokról, ezeknek a többi európai irodalmakhoz való viszonyáról; pedig e nélkül se összefüggő képet, se itéletet nem alkothatunk magunknak az újgörög irodalom mai állásáról és jelentőségéről.

Az utolsó rész a hellén nyelvtanításról szól. Ezzel az egész fejezettel, hogy az igazat minden hímezés-hámozás nélkül megvalljuk, sehogy sem vagyunk megelégedve. Először is azzal vádolja a gymnasiumi tanárokat, hogy a hellén nyelvet holtnak hirdetik s az ellenkezőnek bebizonyítására idéz saját munkáiból 11-et, melyek a nélkül is köz kézen forognak. Nos hát mai nap már nincs oly görög nyelvtanár, a ki az iskolában legalább néhány szót ne szólna e nyelv történetéről s ki ne emelné, hogy a mai hellén irodalmi nyelv milyen közel áll a régi attikai dialektushoz. Áttér azután Télfy legkedvesebb thémájára, s

követeli, hogy a görögöt «mint élő nyelvet az élő hellen nemzet kiejtése szerint a legszükségesebb, legrövidebb és legvilágosabb nyelvtani szabályokkal s az ezekhez alkalmazott példákkal tanítsuk, hogy később a tanuló, akár belép az egyetembe, akár nem, az életben is hasznára fordíthassa; mert *non scholae, sed vitae discimus.* Akkor nem lesz szükség a gymnasiumban 4—5 órát a hellen nyelv tanítására fordítani, *hanem elegendő lesz hetenkint legfölebb két óra*». Hiszi ezt Télfy? Hiszi, hogy a mostaninál kevesebb idő alatt boldogulhatnánk az újgörög orthoepiával s hogy megtaníthatnók valaha a magyar fiút a δ és ϑ helyes kiejtésére?

Kikel azután volt tanítványai ellen, mert «fájdalom, ezek közül sokan, midőn tanárokká lettek, *becsületszavok megszegésével* az erasmusi kiejtéshez csaptak át, részint, mivel azt könnyebbnek tartották, részint, mivel a gymnasiumi igazgatók s kerületi főigazgatók rájok parancsoltak».

Ez már kissé sok! Legalább a becsületszó emlegetése ellen nekem is szavam van, mint a ki Télfy tanítványa voltam ugyan, de a görögöt a gymnasiumban az Erasmus-féle kiejtés szerint tanítom; mert ha volt is idő, a mikor Télfy a tanárjelöltektől ilyen nyilatkozatot követelt — a mi, ha megtörtént, nem volt egyéb jogosulatlan pressziónál — annyit tudok, hogy tőlem és ismerőseimtől hasonlót nem kivánt. Azt se hiszem, hogy az igazgatók és főigazgatók a tanárok szabadságát e tekintetben korlátozták volna; itt van pl. a nagyváradi gymnasium, a hol magam is az újgörög kiejtés szerint tanultam s a hol mai napig is úgy tanítanak, noha a rövid idővel ezelőtt nyugalomba lépett főigazgató, Petrovich Ferencz, határozott erasmianus. A kérdés különben megint aktualissá vált, mert Haris budapesti görög consul memorandumot intézett a közoktatási miniszterhez, melyben felszólítja, hogy intézzen kötelező rendeletet az összes gymnasiumok görög nyelvtanáraihoz az újgörög kiejtés kizárólagos iskolai használatára vonatkozólag. A miniszter e memorandumot véleményadás végett a M. T. Akadémiának, ennek első osztálya pedig a classica-philologiai bizottságnak adta ki. E bizottságban majd lesz alkalmam a kérdésben elfoglalt álláspontomat kifejteni; itt tehát az értekezésnek ide vágó részéről, mely szinte úgy tűnik fel, mint a Haris-féle indítvány előkészítése, többet nem szólok, csak arra a jellemző ellentétre hívom fel az olvasó figyelmét, hogy míg az erasmianusok a tanároknak szabad választást engedtek, az újgörög tábor képviselője már hivatalból akarná rájok parancsoltatni az «egyedül üdvözítő» kiejtést.

Áttér végül Télfy ama kérdésre, hogy a görög nyelv mint gymnasiumi tantárgy megtartandó-e? Itt azonban, legnagyobb sajnálatunkra, megelégedett azzal, hogy az antihelléneknek az országgyűlésen szóba-

került leghaszontalanabb, legsemmitmondóbb argumentumait czáfolgassa, nevezetesen, «hogy Deák nem tanúlt görögül, mégis nagy államférfiú lett, hogy a mostani hellenekről semmi említésre méltót nem tud a történelem, hogy a hajdani hellenek jellemvonásait nem tanulhatjuk meg mai utódaiktól, hogy Szerbiában nem tanítják a görögöt, hogy a gymnasiumból kikerülő ifjak semmit sem tudnak a görögből». Azután neki megy az e dologban egészen ártatlan *Strausz Adolf* «Balkán félsziget» (Budapest, 1888) cz. munkájának, mely igazán úgy kerül ide, mint Pontius a credoba, kimutatja historiai és geographiai botlásait, hogy a következő conclusióra juthasson: «Ha tehát azok, kik a gymnasiumban történelmet és geographiát tanultak, ilyen baklövéseket követnek el a történelem és geographia ellen, sőt úgy beszélnek és írnak, mintha sohasem tanulták volna, dobjuk ki a gymnasiumból a történelmet és földrajzot is.»

Hiszen nincs könnyebb dolog, mint az ellenfél leggyengébb argumentumait kiszemelni s ad absurdum vinni; de szerény véleményünk szerint a görög nyelvtanítás ügyének csak az tehet valódi hasznos szolgálatot, a ki meggyőző, positiv bizonyítékokat hoz fel a mellett, hogy e tárgy a humanisztikus nevelés nélkülözhetetlen kelléke.

Dr. Némethy Géza.

Görög állami régiségek, a gymnasium ötödik osztálya számára. Irta *Szerelemhegyi Tivadar*, a budapesti II. ker. kir. kath. főgymn. tanára. Budapest. Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése. 1891. Ára 68 kr. (56 lapnyi szöveg és 12 lap melléklet.)

Csinos kiállítású könyv, mely már az első tekintetre megnyeri tetszésünket. Nyomása nagyon tiszta, nem szemrontó. Sajtóhiba is kevés van benne. Szóval a kritika a kiállítás tekintetében csak dicsérettel szólhat róla.

De ha tartalmát vesszük szemügyre, önkéntelenül is Gresits Miksa jeles czikke jut eszünkbe, mely a Pesti Napló karácsonyi számának mellékletén «Tankönyveink bakteriologiája» czím alatt jelent meg. Ebben ő a többi közt ezt mondja: «Vannak oly tankönyveink, melyek kidolgozás, szerkezet, felosztás stb. tekintetében megállják a sarat, más részről azonban hemzsegnek bennök a baczillusok, akarom mondani a magyartalanságok, a helytelen szórend». — Én nyelvi szempontból akarom Szerelemhegyi úr munkáját megbirálni.

A szerző munkája előszavának első sorában azt mondja, hogy: «könyve bizonyos tekintetben úttörő munka». Ha művét a hasonló czélt szolgáló, Dr. James Gow műve után írt s miniszteri rendelettel ajánlott kitűnő munkával hasonlítjuk össze, azt fogjuk találni, hogy művének úttörő része annak rövid fejtegetéséből áll, mint fejlődött a vallás alap-

ján a család, a nemzetség és az állam; továbbá, minő volt az időszámítás és minő a homerosi Görögország. Ez az egész úttörő rész, melyhez az eszközöket két magyar, két franczia és négy német munka szolgáltatta, tizenöt lapra terjed. Ez az előnye a szerző munkájának a Gow után készült másik munkával szemben, mely hasonlíthatatlanúl becsesebb szolgálatot tesz az iskolának, mint a szerző úr műve.

Jó iskolai könyvnek csak azt tartsuk, mely a tárgyat a czélnak megfelelő terjedelemben, helyes módszerrel tárgyalja, s *melynek nyelve egyszerű, rövid, világos és mindenekfölött magyaros.* — Az oly könyvet, mely magyarosság szempontjából kifogás alá esik, nem volna szabad tanulóink kezébe adni. Mert ha ezt teszszük, ne csodálkozzunk azon, hogy tanulóink hibásan beszélnek magyarul; hogy az iskolában elsajátított hibákat kiviszik az életbe s ily módon hova-tovább terjed a romlás. A legnagyobb kár azonban abból származik, hogy *az idegen nyelvi sajátságoktól hemzsegő iskolai kézikönyv a folytonos használat folytán elrontja, meghamisítja a tanulók nyelvérzékét s ezzel együtt felfogásuk s gondolkozásuk magyaros voltát: szóval a németes gondolkozással írt magyar könyv* **közvetve** *még a sajátos magyar jellemnek, a magyar egyediség erejének is árt.* Azért az olyan iskolai kézikönyvet, mely magyarosság szempontjából kifogás alá esik, mely hibás nyelven van írva, egyszerűen el kell vetni.

És most nézzük Szerelemhegyi úr művét.

Az 5. lapon ezt találjuk:

«A hit alakította meg és tartotta össze a családot, meghatározta a család viszonyait; az atyai tekintélyt, a házasságot, a birtok elidegeníthetetlenségét, az örökösödési jogot, a családban élők jogait, megállapította a rokonság fogalmát és fokozatait, összetartotta az ugyanazon hitűeket, azaz kiterjesztette a családot s így fokozatosan államot alkotott, melynek ép úgy mint a családnak, nemcsak föntartó alapja, hanem intézményeinek, jogi viszonyainak és szokásainak is egyedüli forrásává lőn úgy, hogy az államok összes intézményei csak akkor és annyiban módosultak, a mikor és a mennyiben az emberi szellem értelmiségének haladásával a vallásos nézetek is változtak.» *(10 nyomtatott sor.)*

A 7. lapon így ír a szerző:

«Az ilyen sok tagot számláló család lassanként érezni kezdte azt a szükséget, mely a gazdagot és szegényt egymásra utalja, azaz *szolgákra* is volt szükség, de mivel a családi vallás oly kizárólagos volt, hogy nem engedte meg azt, hogy ez az új viszony kölcsönös szerződésen alapuljon és más vallású ember is éljen a családi birtokon, azért a szolgát egy szertartással némikép részesévé tették a családnak, melyhez így most már oda volt kötve, úgy, hogy ha a családfő érdemeiért felszabadította is, mégis annak tekintélye alatt maradt és csak az ő engedelmével nősülhetett, köthetett üzleti szerződést stb.» *(9 nyomtatott sor.)*

Magyar gondolkozású ember nem szokott így írni; ezek a négy méter hosszú mondatok német emberre vallanak, vagy olyanra, a ki ismereteit német könyvekből vette, de azok nem mentek át vérébe. A magyar ember vérmérséklete nagyon egyezik a francziáéval: mind a kettő élénk. Mind a két nép irói röviden, világosan fejezik ki gondolataikat; ott van nálunk Petőfi, ott van Arany János, Szász K., Greguss, Gyulai Pál, a kiknél hiába keresnénk tizenegy soros monstrumokat.

Növeli a bajt, hogy *a szerző az interpunctiót nagyon sok helyen rosszul alkalmazza.* A hol kettős pontot vagy pontos vesszőt kellene használni, oda többnyire csak vesszőt tesz: ez is egyik oka annak, hogy mondatai nehézkesek és könnyen félreérthetők.

Sajtóhiba a *huszonegy lapon,* melyet tüzetes vizsgálat alá vettem, van összesen *hét.*

Az 5. *lapon,* a 3. *sorban:* csalá*g* (család helyett).
« 7. « « 16. « alulról: melyek*hez* (melyek h.).
» 11. « « 9. « felülről: Ktesibi*us* (Ktesibios h.).
« 11. « « 19. « « tekintetben (tekintet*é*ben h.).
« 12. « « 6. « alulról: mely*ek*nek (melynek h.).
« 14. « « 4. « « «nevezték» után elmaradt a zárójel.

A 16. lapon, a 8. sorban alulról: XII. (II. helyett).

És most térjünk át a **nyelvi: szóvonzati, kifejezési és szórendi hibákra.**

6. lap. Az a tűz, mely az áldozatul adott adományokat megemésztette, idők folyamán az istenség jelképévé lett, *tehát* folytonosan égett... (Itt a «tehát» helytelenül van használva «azért» helyett; és a főmondatot «minthogy» kötőszóval bevezetett mellékmondattá kellene átalakítani.)

A második kikezdésben: a «később» után «*a*», a harmadik sorban «nem» után «*volt*», a «czéljából» helyett «*végett*» teendő. A második mondatot egészen meg kell változtatni, ilyenformán: «A birtokos családfő halálával a családi vallás folytatása az elsőszülött fiú kötelességévé lett, de mivel a család isteneinek áldozataihoz szükséges terményeket a föld adja, azért a föld az ő birtokába ment. Innen van» stb.

A 3. mondatban: és *annak* vallásához helyett: és *az ő* vallásához. Lejebb: «*Ennek* tekintélye» helyett: *az ő* tekintélye; az utolsó sorban és *ez által* helyett: és *ezzel* tulajdonképen kisebbedik stb.

A 7. lapon. A 3. sorban: *ez* pedig helyett: «*az* pedig» irandó. A következő mondat értelmi és nyelvi szempontból hibás és így alakítandó át: «*E szerint* az egész nemzetség *minden tagja* egyazon nevet viselt, *a kiknek* közös áldozási és temetkezési helyök volt s az élet» stb. A 2. kikezdés 4. sorában «*azt*», 7. sorában «*így*», a 8. sorban «*annak*» kihagyandó, a 6. sorban a «részesévé» helyett «tagjává» teendő.

A 8. lapon. A 3. sorban «*ezt*», a 4. sorban «*közel*», az 5. sorban «*idegen*» törlendő. Helytelen a 4. sorban e kifejezés: «hozzá közel» e helyett: «*közelébe*». A 2. kikezdés 3. sorában «mentek» áll «*ment*» helyett. Itt meg kell jegyeznem, hogy a szerző nagyon gyakran használja a «constructio ad intellectum»-ot, a mi bizony még a latinban is csak ritkán fordul elő. A 3. kikezdés 2. sorában a mondat alanyát «*A bevonuló*» szó képezi, melynek értelme hiányos. Nagyon furcsa a mondat befejezése is: «innen eredt a triumphus tartás(ának?) szokása *s így tovább* (!).» A 4. kikezdés 3. mondata csakúgy hemzseg a sok hibától: «A legyőz*ött*(ek)re szomorú sors várt: tűzhely*üket* feldúlták, vagyonukat elprédálták s *a lakosság* rabszolgává *lett* (ok nélkül új alanyt használ és a cselekvő átható állítmányt benhatóval folytatja, a helyett, hogy mondaná: s őket magokat rabszolgákká tették) stb.

A 9. lapon. Az 1. kikezdés 6. sorában: «*az egymást kölcsönösen érdeklő* (!!) ügyekről» áll a: «közös érdekű» helyett. Tehát a szerző úr szerint még az ügyek is kölcsönösen érdeklik egymást...! — A 3. kikezdés 9. sorában a «mellettük» helyett «*A thetes mellett*» teendő; itt van egy szórendi hiba is: az «*alakult*» állítmánynak nem a «bűnösökből», hanem «vagy olyanokból» után kell állania; egy sorral lejebb: «és mindezeknek» helyett «*s végre mind azok*» (utódaiból) teendő. A 4. kikezdés 2. mondata így javítandó ki: «Innen van...., hogy.... két részből állott: *az* egyik.... a dombos részen;.... állottak.»

A 10. lapon. Az első sorban «alkalom által» helyett: *alkalommal;* a 2. sorban: «alakoknak» helyett: «alak*ulat*oknak» teendő. Az 1. kikezdés 1. sorában: «úgy t. i.» helyett: *t. i. úgy*, (hogy....), a 15. sorban: «lettek vagyonosakká» helyett: *meggazdagodtak*, a 16. sorban: «szegényekké» helyett: *elszegényedtek* a helyes. Ugyane kikezdés utolsó sora így alakítandó át: végre (a köznép) valláshoz jutott *és ő is emelhetett oltárt.*

A 11. lapon. A 4. sorban «be» h. *fel* (osztották fel) irandó.

A 12. lapon. 4. és 5. sor: «Ezeket a hónapokat a görögök először a szabad természetet követve, *évadokra* osztották,...» Ezt a mondatot jó lett volna kommentárral ellátni, hogy megérthessük. — Az első kikezdés utolsó mondatában szórendi és logikai hiba van; a mondatnak így kellene hangzania: *Ezt a naptárt Rómába Julius Caesar, mint pontifex maximus, hozta be, Kr. e. 45.* (A szerzőnél a többi közt ez áll: Julius Cæsar *is átvette* Rómába!!!)

A «**homerosi Görögországot**» tárgyaló, *hat lapra terjedő rész* csak úgy hemzseg a sok különféle mondatszerkezeti és kifejezési hibáktól.

Lássuk mindjárt az első mondatot: «Abban az időben, midőn a görög néppel Homeros költeményeiben (Ilias, Odyssea) találkozunk,

már átélte életének első korszakát» stb. A helyes constructio ez volna: *A görög nép* abban az időben, midőn *vele* Homeros költeményeiben találkozunk, már átélte stb. Stilus és szórend szempontjából hibás a 2. kikezdés második mondata is: «vallásos jelleggel» helyett *vallásos jellegű*-t kell írni és «politikai felosztást» elé jelzőnek kell tenni; a második «mert» helyett «*a mennyiben*» teendő. Ez az egész mondat, úgy látszik, a német eredetinek rossz magyar fordítása (mit Character; denn). A következő mondat így hangzik: «Egy démos területén több város (polis) is állott, melyek többnyire *nyitottak* voltak stb. Azt akarja mondani a szerző úr, hogy «nem voltak falakkal körülvéve»?

A 15. lapon. Az első kikezdés második mondatában *helytelen a szórend*. A mondat kijavítva így hangzanék: Mind a thes, mind az erithos szabad munkást jelent, azzal a különbséggel, hogy *az olyant, ki bérért* elszegődött dolgozni, *thesnek, azt pedig, ki általában* vállalta fel valamely munka elvégzését, *erithosnak nevezték*. A szerző úr mondatában öt szó van rossz helyen.

A 6. kikezdés első mondatában a zárójelben levő «isten szülötte» után ki kellett volna tenni a görög «*diogenes*» szót is, mert a nélkül a mondatnak alig van értelme. A stilizálásban való járatlanságra mutat az is, hogy *két*, egymásután következő *alig egy-egy soros* mondatot ugyanazon szavakkal fejezi be: «áldozatot mutat be; áldozatot mutat be».

A 7. kikezdésben: a király nem igazságossága *által* szerez égigható dicsőséget — hanem: igazságosságával.

A 16. lapon. Az 5. és 6. sorban: «erre mutat a melléje adott aristokratia mint tanács (!) és a gyülekezési jog.» (Tán: a melléje *tanácsul* adott aristokratia....) A 7. sorban «jogok» áll *jogai* helyett. Hogy értse a tanuló a 13. sorban álló: «*karikákkal* (?) diszített pálcza» kifejezést? — A második kikezdés utolsó sorában áll: «ügyeiket» «*az ügyeket*» helyett. A 2. kikezdés 4. sorában «a szenvedélyes néző szerepet (szerepét) játszotta». A 4. kikezdés 4. sorában a «megjelölve» után «*az agora*» szó teendő, mely nélkül az egész mondat csupa zavar, mit az is fokoz, hogy a harmadik sorban pontos vessző helyett csak vessző áll. Ha az «agora» szót ki nem teszszük, «a kormányzási forma» alany ide is kiterjed; ez okozza a zavart.

A 17. lapon. A 3. kikezdés első mondata, hogy világos legyen, így egészítendő ki: *A szokásjognak* hiánya azonban az, stb. — Hát ezt hogy érti a szerző úr: Az eposz nem tesz különbséget katona és polgár között, mert ennek a kornak jellemvonása a nyers erő becsülése, tehát minden fegyverfogható polgár *egyenlő mértékre tartott számot* (??) hadviselés idejében.

A 18. lapon. Az 1. kikezdés 2. sorának «háború» szava után

«mely» névmás teendő. Nagyon érdekes a 3. kikezdés második mondata: *«A kocsiharczosok* a lovasságnak megfelelően a könnyebb fegyvernemet alkották, ... *s az aristokratia és a fejedelmek fegyverneme volt»* (? !). A 8. sorban: «melyen a kocsis állhatott» mellékmondat egészen fölösleges. A 9/10. sorban: «Az egész fából és *kosárfonó munkából* (? ? !, Flechtwerk ?) volt készítve» fordul elő. *Sit venia verbo*; de ez már igazán pofozása a magyar nyelvnek. Három sorral lejebb: «amannak» helyett *neki*, a következő sorban «segítségül» helyett *segítségére* teendő. Ugyancsak a 3. kikezdés utolsó sorában ezt olvassuk: a kocsin való harczolás *szokása* többé nem *szerepel* (!).

A 19. lapon. Az 1. sorban «készítették» helyett *készült* teendő. Az 1. kikezdés 2. mondatában stilus- és szórendi hiba van: «Bár a kyneé nevezet azt mutatja, hogy állat- (kutya-) bőrből való volt, *ez már* (! mégis) Homeros korában (már) nem lehetett szokásban» stb.

A 2. kikezdés 5/6. sorában ezt olvassuk: (a paizsot) *belsején keresztül húzott* szíjjnál fogva balkarjokon viselték *és használták*.

A 3. kikezdés 2. sorában «melynek» után az «a» fölösleges (így kellene lenni: melynek nyele). Nagyon zavarólag hat az értelemre, hogy az egymással szorosan összefüggő második és negyedik mondat közé ezt szúrja közbe önálló mondat alakjában: Hektor lándsájának nyakát arany gyűrű ékesíté. Ennek a mondatnak legfeljebb zárójelben lehetne itt helye; habár így is zavarólag hatna. A 4. mondat egészen rossz, lássuk: A másik hegye arra való volt, hogy ha nem használták (mit ?), *annál fogva* (? !) a földbe szúr*ták*. — Ez a mondat kijavítva így hangzanék: A *lándsa* másik hegye arra szolgált, hogy *vele* a *lándsát*, használaton kívül, a földbe szúrják.

A 4. kikezdés első két mondata igazi remeke a stilizálásnak és helyes nyelvhasználatnak: «A *kard* egyenes, hosszú és kétélű volt, melyet szúrásra és vágásra egy*i*ránt használ*hat*tak. Bronzból készült*ek* (! a kard ?), hüvelyük pedig valószínűen bőrből vagy bőrrel bevont fából (? ? ! !), egyszer ezüst és elefántcsont hüvely is van említve».

A 20. lapon. Egy mondatban két sajtóhiba (?): «A trójaiak kirohanásokat tettek s így apróbb csete-paték fejlődtek ki, *melyben* a fejedelmek az ellenség fejedelmeit keresik s közöttük gyakran párharcz fejlődik ki, *melyek* eredménye az összeütközésre döntő befolyású». Az alulról számított tizedik sorban a «tolmácsolójául s» után «*a jelt*» szó teendő. Az utána következő mondatban: «Az összeütközés *csatakiáltás között* történt» a határozó helytelen; így kellene mondania: «Az összeütközés csatakiál*tással* történt.» Hibás a következő mondat is: «A győztes ellenfelét fegyvereitől s *értékeitől* (?) megfosztotta, de a zsákmányt a vezér *osztotta el*» (e helyett: *el*osztotta...). A 20. lap utolsó két sorában két hiba van: «a leghevesebb» jelző a «folyt» után határozói alakban:

«leghevesebben», «azok megmentése érdekében» helyett: «azok megmen*téseért*» teendő.

És most befejezésül lássuk még a nem egészen 15 sorból álló utolsó lapot.

A 21. lapon. A 2. kikezdés 1. mondata: «A Trója alá vonult görög hadsereg százezernél több emberből állott, melyet (?) 1186 hajó szállított.» Itt a «melyet» helyett «*kiket*» névmást kell használni, mert a «százezernél több emberből» (állott) annyira ki van emelve, hogy mellette «a hadsereg» képzete egészen háttérbe szorul. Lássuk a 3-ik mondatot: «A hajóknak mind a két *végén* felgörbített alakjok volt s a támadásra való orruk hiányzott.» Kiknek? (Tán ezt akarta mondani: A hajóknak mind a két *végökön* felgörbített (?) alakjok volt stb. — Hogy mennyire idegenszerű a szerző gondolkozása és nem magyaros a felfogása, álljon bizonyítékul az utolsó mondat: «*Hajtóerőül legnagyobbrészt az evezés szolgált*, de a *vitorlázást is ismerték*, horgonyokul pedig kötelekre kötött súlyos kövek szolgáltak.»

A 22-ik laptól a 55-ikig bezárólag csak a sorokat jelölöm meg, melyekben a hibák előfordulnak.

22. lap, alulról 10. és 16.; *23. lap*, alulról 5., 7., 8.; *24. lap*, felülről 1., 2., 12.; *25. lap*, felülről 5., 7., 8., alulról 1., 6.; *26. lap*, alulról 15., 16.; *27. lap*, felülről 2., 11.; *28. lap*, alulról 8., 9., 10., 17., 18., 26., *30. lap*, alulról 2., 11.; *31. lap*, alulról 2., 3., 7., 22.; 12., 19., 23.; *32. lap*, felülről 7—8., alulról 6.; *33. lap*, alulról 12., 14.; *34. lap*, alulról 3.; *35. lap*, alulról 7., *36. lap*, 3—5., 7., alulról 8—9.; *37. lap*, 3., 10. (v. ö. a 32. lap 13., 17. sorával); *38. lap*, felülről 10., 15., 21—23., alulról 3 sor; *40. lap*, felülről 15—16.; *41. lap*, felülről 5—6. (?!), alulról 1., 10., 13. v. ö. a 42. lap 15. sorával; *42. lap*, 4—6., alulról 12., 16.; *43. lap*, 4., 11., 13.; *45. lap*, 8., alulról 7.

Az egész munkának *több, mint két harmadát* vettem tüzetes vizsgálat alá és a hibákat, melyeknek száma a száznyolczvanat meghaladja, lap és sor száma szerint idézem. — Ezt azért teszem, hogy e bírálat olvasóinak módjában álljon személyesen meggyőződni arról, hogy a munka szerzője nem bírja a magyar nyelvet tökéletesen, hogy stilizálni nem tud világosan és hogy felfogása, gondolkozásmódja idegenszerű, németes.

Végül ki kell jelentenem, hogy a szerző munkáját a fönnebb elősorolt hibák miatt semmi körülmények közt sem szabad tanulóink kezébe adnunk; hacsak nem akarjuk, hogy méltán érjen a vád, hogy a magyar nyelv rontását első sorban mi, tanárok, terjesztjük. *)

(Zombor.) DANIELOVICS KÁLMÁN.

---

*) E könyvnek *tárgyi* megbirálását későbbre tartjuk fenn. — *Szerk.*

Győr színészete. II. Rész: 1849-től 1885-ig. Irta dr. *Koltai Virgil.* Győr, 1890 8° 240 lap. Ára 1 frt 50 kr.

Győr színészete történetének I. Része részletes bírálatunk tárgyát képezte e folyóirat hasábjain (1890. VI. f.). Előttünk fekszik nyomtatásban a II. Rész, mely amannak folytatásaképen a legutóbbi félszáz színi eseményeit ismerteti. Az I. Rész jelentékeny fogyatkozásainak kimutatása mellett, jól esett megjegyezhetnünk, hogy az utolsó fejezetekben, az előadás élénksége kellemes olvasmánynyá tette ama munkát, melynek különben tudományos becsét, nem egy jelentékeny fogyatkozása, alapjaiban ingatá meg. A folytatólag megjelent eme kötet tehát nemcsak tartalmánál és tárgyalási módjánál fogva érdekelhet, — becse és olvashatósága e kettőn fordul meg — hanem azért is, valjon mennyiben követte jószándékú figyelmeztetéseinket és mennyiben törekedett a szerzője maga is a hazai műveltségtörténetnek használható anyagát szaporítani s a gyűjtött anyag csoportosításával és az ebből levont következtetéseivel a győri színészet helyét kijelölni a hazai színészet és drámairodalom fejlődése történetében?

E könyv első átlapozása alkalmával is szembeszökő, hogy K. ezúttal nagyobb gondot fordított az irodalomtörténetileg is becses anyagra: a műsorra. A Függelékben közölt adathalmaz már terjedelmével is imponál. A munka első fele (a 108. lapig bezárólag) a győri színtársulatok történetével foglalkozik, a másik fele, a 190. laptól a 240-ig pedig nem egyéb, mint földolgozatlan adalék ez ötven év történetéhez. Ez az anyag azonban így, a hogy itt találjuk, csekély vagy kétes értékű, és vagy rendszertelen, vagy a mennyiben rendszerbe van szedve, rossz elrendezésű. A 111. laptól a 133. lapig pl. azon színészek és színésznők neveit kapjuk betűrendben, a kik 1849-től 1890-ig a győri színpadon vagy állandóan, vagy vendégképen szerepeltek. Ezt a névsort akkor mondhatnók használhatónak, valóban értékesnek, ha mindegyik névnél hivatkozás történnék a könyv megfelelő lapszámára és a névhez oda volna jegyezve az év mellé az időtartam is, melyet az illető a győri színpadon eltöltött, ha mindjárt nem mindegyik névhez is, de legalább a jelentékenyebb előadókéihoz. Fölöslegesnek tartom ez állítás színészettörténeti jelentőségét fejtegetni, csupán azt jegyzem meg, ha pl. egyik kiválóbb színészünk élettörténetét akarjuk megírni, valjon nem lényeges dolog-e azt tudnunk: mely időponttól és meddig működött egy helyütt? Szerepléséhez mennyiben fűződnek a műsor becsesb, classicus darabjai? Mennyiben tarthatjuk hatását vidéki színésztársaira futólagosnak vagy elhatározónak és így megmaradhatónak? E betűrendes névsor szerint ott van a vendégszereplők sorában Egressy G., id. Lendvay,

Szentpétery, László, Lendvayné, Jókainé stb. és hasztalanul keressük a megfelelő lapokon szereplésök pontos időtartamát és a műsor darabjainak teljes megnevezését, hogy levonhassuk magunk számára ebből is a következtetéseket, a mint azt Koltai csakugyan rábízza olvasóira. Ezen a 25 lapon tehát oly anyagot ad K., melynek értéke jelen alakjában csekély és semmiképen sincs arányban az összeállítására fordított fáradsággal. Dicséretes buzgalomra mutat, hogy a legjelentéktelenebb nevek is ott vannak a névsorban, de szívesen elengedtük volna a nevek felét, ha a javáról jobban gondoskodik. Lássunk csak egy-két példát. Lendvayról pl. az van írva a névsorban: (vendég) 1850—51-ben, és a szöveg (a 26. lapon) csupán az 1851-iki vendégszereplésről emlékezik; megnevezi az előadott darabokat, melyekkel «óriási lelkesedést kelt». Megemlíti, hogy 1852—53-ban is vendége a győri színpadnak, pedig tulajdonképen csak az 1853. évi január havi utolsó két darabban lépett föl (31. l.). Szentpéteryt is vendégszerepelteti nyolcz estén 1850—51-ben, pedig ő is csak 1851 márczius havában lép föl. Ő nála már a darabok neveit sem említi meg, a melyekben föllépett (26. l.). Bulyovszky Lilla vendégföllépteit és azok idejét fölemlíti ugyan (35 l.), de már Réti, Feleky és Jókainé szerepeiről egy szóval sem emlékezik ugyanott, pedig Jókainénak csak kiválóbb szerepe van mint tragikának a m. színészet történetében, mint Bulyovszkynénak, még azon esetben is, ha nem tekintjük túlzásnak azt a magasztalást, a melylyel Jászai Marit (nem is említve Kántorné elsőségét) «a legnagyobb magyar tragikai művésznővé» lépteti elő (67. l.).

Próbálja meg valaki K. könyvében a főbbeknek, pl. oly kiváló színésznek, mint Deézsi Zsigmondnak, aztán Eőry Gusztávnak, Follinusznak, Gyulai Ferencznek, Hegedüs Lajosnak, Lukácsynak, Mándokynak, Molnárnak, Paulay Edének, Somló Sándornak, Tamásinak, Tihanyinak — győri szerepköréről egy útbaigazító adatot keresni; csalódni fog, mert csak neveket talál, de e nevek jelentőségét a győri színpadon csak sejteni tudhatja. Mennyit ér tehát e kétségkívül fáradsággal összeállított névsor, azt könnyű a mondottak után kitalálni. Ily értelemben nyilatkozhatunk még inkább, figyelemmel a források hozzáférhetőségének nagyobb nehézségére, a pótlásul adott azon részről (235—240. l.), mely az 1811-től 1849-ig Győrött szerepelt színészek *kijavított* névsorával az I. Rész hiányait akarja helyrehozni! A szereplés éve keveset mond itt is, mert az időtartamra nézve tájékozatlanul hagy.

Mielőtt a Függelék legterjedelmesebb (80 lapot tevő) anyaggyüjteményére: az 1840-től 1890-ig terjedő műsorra áttérnénk, vizsgálat alá veszszük a munka első felét, mely a győri színészet legújabbkori történetével foglalkozik. Az utolsó fejezet záradékával kezdhetjük, melyet a munka jellemzésére szószerint idézünk: «Krónikásai voltunk az ese-

ményeknek és körülményeknek, a melyek közt, a melyek által és a melyek daczára *ez* eredmény létre jött; a *tanulság levonását olvasóinkra bizzuk»* (180. l.). És valjon mi volna *ez* az eredmény? Nem más, mint hogy Győr városa csak 1885 novemberi közgyűlésén emelte határozattá, hogy a város többé színházát német színészeknek nem fogja bérbe adni. Tehát 74 évig kellett ezért a magyar színészetnek Győrött küzdenie? S valjon mi az oka, hogy ezt az eredményt oly későn éri el Győr? Az a Győr, melyet Kis János superintendens Emlékezéseiben, egész örvendezéssel *magyar városnak* nevez a mult század végével.

Egy-két ok ilyen késői eredményt nem magyaráz teljesen. K. egypár helyen (69., 70., 97., 101. l.) a legnagyobb határozottsággal a győri zsidóságot vádolja a német színészet föltünő pártfogolásával s a magyarnak szándékos elhanyagolásával. Nélkülök nem élhetne meg a német színészet, a magyar színi előadásoktól távolmaradásuk pedig válságba dönti a magyart Győrött. Megengedjük, hogy egy bizonyos fokig igaza van K.-nak, de mikor ily sulyos, ily hazafiatlan vádat emel egy felekezet ellen, azt hiszszük mégis, hogy vagy túlbecsüli a zsidóság társaséleti jelentőségét Győrött, vagy nagyon kevesli a magyar érdekeket s így a magyar színészetet is gyámolító egyéb tényezők számát és jelentőségét. Azt hiszszük, hogy a városi németajkú polgárság és az idegen nyelvű és érzelmű katonaság támogatása nélkül bizonyára a zsidóság egyedül nem tarthatta volna fönn Győrött sem a német színházat. De igen is ott látjuk K. krónikájában azt a sokféle más és nyomós okot, mely nem kedvezett a magyar színészet ügyének, a németnek ellenben előnyére vált. Értjük ezalatt főképen azt a körülményt, hogy Győr városa csupán 1885-ben veszi át a társaséleti úton alakult «Színpártoló egyesülettől» és a «Színházi részvény-egyesülettől» a színházi ügyet. Egész 1885-ig úgyszólván hivatalos pártolás nélkül éldegél a magyar színészet egy pár lelkes magyar érzelmű polgár társaséleti szövetkezése és nagylelkű pártolása kegyelméből. Ehhez járul, hogy 1850—1885-ig minden nyáron német színtársulat játszik Győrött (1870-től kezdve változó sikerrel), mely többnyire Bécsből szerezvén össze legalább vendégszereplőit, jól szervezettségével, erőinek buzgalmával és tisztességével tudja látogatóit kielégíteni — de (és ez a nagyobb baj) úgyszólván kimeríti a színházlátogatók anyagi erejét, úgy hogy a magyarok számára, az őszi-téli idényen át lelkesedésből jut ugyan elég (néha ez sem), de anyagi haszon vajmi kevés. Valjon ezek a folyton ismétlődő és így joggal fenyegető kilátások avagy egyéb okok is idézik-e elő, de tény az, hogy Győr magyar színtársulatai nem állanak mindig azon a színvonalon, melyet Győr közönsége megkívánhat. Nem tudom, volt-e a német színpadokon botrány? Koltai egyet sem említ. Annál többet — sajnos — a magyar színpadon. Ott van pl. a Tamási,

a Szabóné botránya külön-külön egy színi évadban (47., 48. l.); az Erős-, a Lászy-féle botrány, (74. l.), az Eőry-féle (76—77. l.), az Érczy-féle (79—80. l.). Néha nemcsak egyesek okozzák a botrányt, hanem az egész társaság magaviselete olyan, hogy a közönség elfordulását nem is csodálhatjuk. (42—43. l., 52. l., 105—107. l.)

Miként képzelhetjük, hogy a társaséleti tisztességről megfeledkező társulatokat azért támogassa egy város közönsége, mert a magyarosodás ügyének hamis prófétái? Hisz az ilyenek többet ártanak az ügynek, mint a német színészet, mert nemcsak az ellenségek helyzetét könnyítik meg, de mindennap egy régi, egy igaz barátot idegeníthetnek el. Aztán az igazgatók hol tapintatlanok, hol meg nem állanak hivatásuk magaslatán. Havi Mihály pl. 1850-ben németül is hirdette a m. színház bérletét, a mivel Győr magyar érzelmű lakósságát maga ellen haragítja (25. l.). Miféle társulat a Csabaié, melyet K. is így jellemez: «maskara herczegnők kopott ruhákban, teli vidéki szegletességgel; szegény márkik, grófok, herczegek, tanulmány és szereptudás nélkül, még a jó nevelés sem látszik rajtok. Az ének rossz, sokszor botrányos» (42. l.)? Hát a Pázmán-féle, mely Bánk-bánt a Szigeti *átdolgozásában* adja elő, mire a győri kritikus is azt írja, hogy az ilyesmi több az apagyilkolásnál? És mindez az 50-es években történik, midőn a Bach-rendszer hivatalosan is germanizál. Valóban Győrött aligha találhatott jobb segítőtársakra az ilyen minőségű magyar színészeknél.

A győri m. színészet története azzal az elszomorító tanulsággal szolgál, hogy a vidéki színészet szervezetlensége többet ártott, mint használt a magyarosítás előhaladásának Győrött. Már 1858-ban fölveti a Győri Közlöny (az állapoton okulva és annak megjavítását óhajtva) a m. színészet szervezése szükségének életbevágó kérdését. Ezt az eszmét többször is föleleveníti (v. ö. 41., 44., 64. l.) és egyéb reformokat is javall, melyek tényleg valósulnak is az idők folyamán.

A magyar színészet szervezetlensége mellett a megélhetés külső nehézségei, a német színészek nyári sikerei, a hivatalos testületek egykedvűsége, a város szegénysége, nyárspolgárias félelem mindattól, a mi a tüntetés látszatát hordaná magán, a politikai helyzet ridegsége, a zsidóság közönye, a katonaság idegen szelleme, ez mind külön és együttesen nem kedvezett a magyar színészetnek és lehetetlenné tette, hogy a magyarság biztos segítő-társat nyerjen Győrött a további cselekvésre egy meggyökeredzett, pártolásra méltó, mert kötelességeit ismerő, hivatását betöltő magyar színészetben. A hatvanas évek lelkesedése új lökést ád itt is a magyar színészetnek és Hubai nem közönséges sikereket mutathat föl. Ekkor — 1862-ben — alakul meg a magyar színészetet biztosító «Részvényes egyesület» is, annak bizonyságául, hogy a jó színészetért készek áldozatot hozni Győr polgárai. De ez az alap még nem

volt oly erős, hogy az állandósítást lehetségessé tehetné. A kiegyezés éve ismét új lendületet ad a m. színészetnek Győrött, csak az a kár, hogy 1868-ban a magyar színigazgató német bérlőnek adta át nyárára az általa kibérelt színházat. Ezen ügyetlenség és tisztességtelen haszonlesés daczára Kocsisovszky 3 idényen át tartós sikert tud elérni. Az általa megteremtett tisztességes alapokon még Lászy is 3 évig dicsőséggel állja meg helyét, de Győr közönségét nem hatotta még át minden rétegében a magyar színészet állandósítása szükségének érzete. Ekkor társaséleti úton alakul meg 1878-ban a magyar színpártoló egyesület, mely annál nagyobb sikerre számíthatott, mivel 1870 óta meg volt ingatva a német színészet ama 6 évi solid igazgatás folytonossága által. Ez az egyesület 1881-ben átalakul s mindaddig fennáll, míg tulajdonképi missióját a leghivatottabb testület, a városi tanács veszi át 1885-ben. E küzdelem sovány történetében a legáltalánosabb érdekkel csupán Bősze Imre enesei birtokos végrendelete bír (1884), a melylyel 200 holdas birtokát a Győrött működő magyar színtársulatok segélyezésére hagyta. Megvolt tehát az állandóságot biztosító pénzalap, a város is a kezébe vette az ügyet e szerencsés pillanatban, — végre biztosítva lőn ekként a magyar színészet sorsa Győrött is.

Mindezekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy Győrött társaséleti úton biztosították a magyar színészetet. Egyesek hazafiúsága, nemes lelkesedése győzött a másik fél közönyén, ellenséges indulatán. Nem mondhatjuk, hogy a magyar színészet (kivéve a föntebb kiemelt 6 évet) valami csodálatraméltó buzgalommal járt volna ama néhány lelkes ember kezére, főleg az ötvenes években, midőn hazafiságból a méltányos elnézés határait szívesen átlépték mindenütt. Győrt nem a m. színészet hódította vissza a magyarságnak, hanem azon színházpártolásra szövetkezők egyesülete, mely még a gyönge színészetben is szövetségesét kereste. Szerintünk ez magyarázza meg a *késői* eredményt. Jobb, lelkesebb, tanultabb, ambitiozusabb szövetségesek társaságában erre az eredményre bizonyára nem kellett volna 1885-ig várni.

Ezek volnának azon főbb tanulságok, melyeket levontunk Koltai krónikájából. Nem ártott volna, ha ez utóbbi következtetést maga is bővebben fejtegeti vala munkájában, mert nem lehetetlen (bár nem bizonyos), hogy magyar színész is el fogja a könyvét olvasni és azt hihetné (mert a tanulság levonása reá is van bízva), hogy a győri színház fennállása legfőbb érdeme őt illeti meg.

Hátra van még, hogy az 1840-től 1890-ig terjedő műsorról szóljunk egy-két szót. Ha a műsorból magából nem nyerhetünk arra nézve kellő tájékozást, hogy miként játszottak, de a színészekről jellemző képet alkothatunk abból, a mit játszottak. Szerettük volna, ha a könyv krónikás része legalább az első előadások, a classikus-műsor művészi

hatásával számolna be. Szerinte pl. Aesopust és Kanut grófot előbb adják Győrött, mint a Nemzeti Színházban (66. l.), de hogy milyen sikerrel, erre nézve Rákosi Jenő és Berczik Árpád eljövendő életírói nem fognak egy adatot sem találni e könyvben, sőt az előadás napját sem fogják följegyezve látni. Két ilyen kiváló drámaírónk első szereplése egy vidéki színpadon, ha mást nem, legalább krónikás pontosságú megemlítést igényelhetne egy monographiában. De sem az eredeti drámák, sem a classicusok első előadásai nem részesülnek őket megillető figyelemben.

A műsor azonban 80 lapot foglal el és így előre is abban a reményben ringatódzhatunk, hogy legalább ebből vonhatjuk le az olvasóra bízott tanulságokat. De micsoda rendszertelenség az összeállításban! Annyira rendszertelen, egyfolytába összegyömiszelt adathalmaz ez, melyben még az sincs megjegyezve, hogy pl. az ősz elejétől az évad végeig előadott darabok közül melyikkel végződik a régi és melyikkel kezdődik az új év, nem is említve azt, hogy az előadás napja nincs egyhez sem odajegyezve, sőt még tájékoztatásul sincs az megjegyezve, hogy hetenkint hányszor játszottak. Vagy legalább az első előadások keltezése volna odajegyezve, avagy az eredeti meg a classikus műsor volna föltűnőbb betűkkel szedetve, hogy az érdeklődő olvasó előtt legalább typographicailag szembetünő legyen a műsor jellemzőbb része! Sivár egymásutánban következnek a színi évadonként előadott színdarabok nevei és e névsor egyedüli érdeme, hogy az első előadásoknál legalább a szerző, vagy a szerző és fordítók neveit említi meg (bár ez utóbbi esetben adatai nem mindig hitelesek, mint alább látni fogjuk).

A tanulság érdekéből megpróbáltuk e rendszertelen adathalmazból néhány kiválóbb drámaírónk szerepét kijelölni a győri színpadon. Nézzük csak példaképen, minő helyet foglal el ott 1840-től 1867-ig *Szigligeti Ede*, e legtermékenyebb és hatásában legáltalánosabb drámaírónk. Ime 59 darabját mikor és hány izben adják?

Gyászvitézek (1840. 1852. 1857.). — *Micbán családja* (1841. 1843. 1850. 1851. 1860.). — *Cillei Fridrik* (1842 kétszer, 1852.). *Dávid* (1842. 1853. 1856. 1858.). — *Pókaiak* (1842. 1845.). — *Nagyidai czigányok* (1842. 1850. 1852. 1859. 1861.). — *Zsidó* (1844 [2]. 1845. 1846 [2]. 1847. 1849. 1852. 1855. 1857. 1859. 1860.). — *Szökött katona.* (1844 [2]. 1845. 1846 [2]. 1847 [2]. 1848. 1849. 1850. 1851 [2]. 1852. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860 [2]. 1863 [2]. 1865. 1867.) — *Két pisztoly.* (1844 [2]. 1845. 1846. 1847 [2]. 1850. 1852. 1854. 1857. 1859. 1860 [2]. 1861. 1862. 1865 [2].). *Kinizsi.* (1845. 1851. 1853. 1862.). — *Czigány.* (1845. 1854 [4]. 1855. 1857 [3]. 1858 [2]. 1859. 1860. 1861. 1862 [2]. 1863 [3]. 1864. 1866.). — *Rab.* (1845 [2]. 1846. 1847. 1849. 1850. 1852. 1856. 1857. 1862.). —

Gritti. (1845. 1851. 1852. 1856. 1857. 1858 [2]. 1860. 1864.). — *Vándor szinészek.* (1845.). — *Egy szekrény rejtelmei.* (1846 [2]. 1847. 1850. 1853. 1861.). — *Rózsa.* (1846. 1853.). — *Gerő.* (1846.). — *Zách unokái.* (1846. 1847. 1854.). — *Csikós.* (1847 [4]. 1850. 1851 [2]. 1852. 1854. 1855. 1856. 1857 [2]. 1858. 1860 [2]. 1861. 1862. 1864.). — *Mátyás fia.* (1847.). — *Egy szinésznő.* (1847,). — *Liliomfi.* (1850. 1851. 1852 [2]. 1854. 1855. 1856 [2]. 1857. 1858. 1860. 1861. 1863. 1865.). — *Párbaj mint istenitélet.* (1850. 1852. 1853. 1856. 1860. 1862.). — *Vid.* (1851 [2]. 1853. 1854. 1856. 1857. 1860. 1863. 1865. 1866 [2].). — *Házassági három parancs.* (1851 [4]. 1853. 1855. 1858. 1860. 1861. 1863.). — *Agteleki barlang.* (1851 [2]. 1852. 1853 [2]. 1856. 1859. 1860.). — *Egri nő.* (1851.). — *Nagyapó.* (1851 [2]. 1852 [2]. 1853. 1854. 1856. 1857 [2]. 1853. 1859 [2]. 1860. 1861. 1862. 1863.). — *Amerikai.* (1852.). — *Arczkép.* (1852. 1853.). — *III. Béla.* (1853.). — *Lári-fári.* (1853.). — *Argyil és Tündér Ilona.* (1854 [2]). — *Fidibus.* (1854. 1865.). — *April bolondja.* (1854.). — *Csokonai szerelme.* (1855.). — *Vak Béla.* (1859. 1861. 1862.).*) — *Castor és Pollux.* (1855. 1857. 1862.). — *Pünkösdi királyné.* (1856 [2]. 1858. 1861. 1863 [2]. — *Nevelő kerestetik.* (1856 [2]). — *Dalos Pista.* (1856. 1857 [2]. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863 [2]. 1865. 1867.). — *Tizezer forint.* (1856. 1857. 1861.). — *Pál fordulása.* (1857.). — *Mama.* (1857 [2]. 1859. 1860 [2]. 1862. 1863. 1866.). — *Obsitos huszár.* (1858. 1860.). — *Béldi Pál.* (1858. 1860.). — *Troubadour.* (1858.). — *Fenn az ernyő nincsen kas.* (1858 [2]. 1859 [2]. 1860. 1861 [2]. 1862. 1863.). — *Mátyás király lesz.* (1858 [2]. 1860 [3]. 1861. 1862. 1863.). — *Műszeretők.* (1859.). — *II. Rákóczi Ferencz fogsága.* (1861 [6]. 1862 [2]. 1865. 1866 [2]. 1867.). — *Titkos iratok.* (1862 [2].). — *Molnár leánya.* (1862.). — *Nőuralom.* (1863 [3]. 1864.). — *Rontó Pál.* (1864.). — *Lelencz.* (1864 [2]. 1865.). — *Üldözött honvéd.* (1867 [2].). — *Halottak emléke.* (1867.). — *IV. Béla.* (1867.).

Mennyi alkalom kinálkozik Szigligeti színészettörténeti jelentőségének méltányolására, valamint a győri színpad számbavehetőségének kiemelésére! Tartsunk szemlét többi kiválóbb drámaírónk győri szereplésérõl. Vegyük őket betűrendben. *Csató Pál.* Fiatal házasok. (1840. 42. 45. 49. 52. 56. 57.). — *Czakó Zsigmond.* Kalmár és tengerész. (1845 [2]. 48. 51. 52. 56. 59. 60. 62.). Végrendelet. (1845 [2]. 46. 51. 52. 56. 57. 59. 60.). Leona. (1846.). Könnyelműek. (1848.). I. László és kora. (1856.

*) Egy korán elhunyt drámaírónak, Berényi Antalnak Vak Béla cz. drámáját 1855-ben játszták először Győrött K. szerint. De mivel Szigligetinek hasonló cz. drámáját a Nemzeti Színházban 1855. jun. 6-án adták először és K. a későbbi előadásokban sem a Berényi, sem a Szigligeti nevét nem teszi ki, nem tudjuk biztosra venni e 3 előadás hitelességét.

59. 60.). — *Degré Alajos.* Eljegyzés álarcz alatt. (1845.). Félreismert lángész. (1846.). Bál előtt és után. (1851. 52. 53. 54. 56. 58.). Rendkívüli előadás. (1856 [2]. 57.). *Dobsa Lajos.* Guttenberg. (1854.). Egy nő, kinek elvei vannak. (1857.). IV. László. (1857. 58. 59. 60. 62.). Károly úr bogara. (1858 [2].). V. László. (1861 [2].). Beszterczei gróf. (1863.). I. István. (1863 [2]). — *Dugonics András.* Bátori Mária. (1846. 52. 59. 62.). Macskási Juliánna. (1852.). Toldi Miklós. (1859.). — *Fáy András.* Régi pénzek. (1860.). Mátrai vadászat. (1863.). — *Gaal József.* Peleskei notárius (1841 [3]. 42. 45 [2]. 46. 49. 50 [2]. 51. 52. 53. 56. 57. 59. 60 [2]. 61. 62. 63 [2]. 64. 65. 66. 67.). Pazar fösvények. (1841.). Szerelem és champagnei (1842. 46.). Király Ludason. (1846.). — *Hugo Károly.* Báró és bankár. (1847 [2]. 53. 66.). Világ színjátéka. (1848 [2]. 52.). — *Jókai Mór.* Hulla férje. (1852.). Dalma. (1852 [2]. 56. 60. 62.). Könyves Kálmán. (1856 [3]. 58. 60. 61. 67.). Manlius Sinister. (1856.). Dózsa György. (1858 [2]. 59. 60. 62 [2]. 67.). Szigetvári vértanuk. (1860 [2]. 61. 63 [2]. 64.). — *G. Jósika Miklós.* Ecsedi tündér. (1845.). Adorjánok és Jenők (1845.). Két Barcsay. (1847. 52. 54, 57. 58. 60. 62. 63.). — *Katona József.* Bánk bán. 1842. 46. 58. 59. 60 [2]. 61. 62. 63. 66.). Lucza széke. (1846. 51. 56. 59. 61.). — *Kisfaludy Károly.* Mátyás diák. (1841.) Kérők. (1842.). Leányőrző. (1842. 45.). Stibor vajda. (1842. 52.). Csalódások. (1845. 52.). Tatárok M.-ban. (1853.). János kulacsa. (1857.). Kemény Simon. (1860. 65. 66.). Pártütők. (1863.). — *Kovács Pál.* Magának akart. (1841.). Művész álma. (1841.). Éva asszony unokája. (1842.). Nemesek hadnagya. (1844.). Nyomor oskolája. (1845.). Öreg kérők. (1847.). Bizalmatlanok. (1852 [2].). Három szín. (1853.). Pál fordulása. (1862.). Atya és fia. (1863.). Ne nyulj a királynéhoz. (1864.). — *Nagy Ignácz.* Tisztújítás. (1846. 60 [2].). — *Obernyik Károly.* Örökség. (1844. 45 [2]. 46. 47. 51. 52. 56. 58. 60. 63.). Nőtlen férj. (1846.). Brankovics. (1856 [2]. 57. 60 [2]. 61. 64. 66.). — *Szigeti József.* Toldi Miklós. (1842.). Jegygyürű. (1846. 48. 50. 52. 56. 57. 61.). Szép juhász. (1851 [2]. 52. 54. 56. 57 [2]. 59 [2]. 60. 61. 62. 63. 64. 66.). Viola. (1851. 52 [2]. 53. 56. 57 [2]. 58. 59. 60. 62. 63. 64. 67.). Vén bakancsos. (1856 [4]. 57. 58. 59. 60 [2]. 61 [2]. 62. 63. 65 [2]. 66. 67.). Becsületszó. (1856 [3]. 59 [2]. 60. 61. 63 [2]. 65. 67.). Okos bolond. (1856. 57. 58. 61.). Csizmadia m. kisértet. (1856 57 [3]. 58. 59. 60 [2]. 61. 63. 64. 66. 67.). Két huszár. (1857 [2]. 61. 62 [2]. 65. 66.). Örökség és szerelem. (1858. 59 [3]. 61. 65. 66. 67.). Falusiak. (1859 [4]. 60 [2]. 61. 63 [2]. 66.). Szécsi Mária. (1863. 67.). Egy jó madár. (1867.). — *Vahot Imre.* Országgyülési szállás. (1844. 45. 46. 60. 62.). Farsangi oskola. (1845 [2]. 46 [2]. 48. 50. 52. 54. 56. 57. 58. 60.). Még egy tisztújítás. (1845.) Zách-nemzetség. (1846.). Költő és király. (1847.). Bányarém. (1851 [2]. 52. 54. 56. 58. 60 [2]. 61. 62. 63 [3]. 64. 65. 66. 67.).

Éji zene. (1852.). Huszár csiny. (1856 [3]. 57 [3]. 58. 59 [2]. 61. 62 [2]. 63. 65. 67.). Álmos és Árpád. (1857.). Magyarok Törökhonban. (1858.). — *Vörösmarty Mihály.* Áldozat. (1856. 62.). Marót bán. (1857. 61.). Árpád ébredése. (1862.).

Mennyivel tanulságosabb adatainak ridegsége mellett is ez az összeállítás. Ily módon legalább egy lelketlen adathalmaz a csoportosítás által megélénkül és lehetővé teszi azt, hogy az olvasó bizonyos következtetéseket vonhasson le belőle. Terünk nem engedi, hogy kinyomassuk az újabb generatió drámaírói működésének Győrt illető felét; nem mutathatjuk be azon névtelen írók curiosumainak csoportját sem, mely hasonlóképen jellemző adalékul szolgál a kép teljességéhez. Az ilyesmi természetesen fáradságot igényel s jóval nehezebb annál, mintha kiírjuk egymásután az előadott darabok czímeit. De amugy legalább használható csoportokat alkotunk, melyekből az irodalomtörténet írója is hasznot meríthet, míg így csupán lapokat töltünk be teret pazarló, lelketlen anyaggal.

Még csak a classicus műsor két legnagyobb alakjáról, Shakespereről és Molièrről koczkáztatunk néhány megjegyzést. Lássuk a győri Shakespere-műsort, némileg a győri színészet érdekében csoportosítva, hogy elhigyjék a magokra hagyott *olvasók* (a kik aligha fognak ebben a műsorban böngészgetni), hogy ez a színészet legalább teljesen nem feledkezett meg magasabb hivatásáról sem. Az előadások sorrendje szerint közöljük a darabokat. *Hamlet* (1841. Kazinczy fordítása szerint. Az 1855. 1856 [2]. 1857. 1860. 1861. 1864. előadásoknál a fordító nincs megnevezve. 1873. 1874. Arany fordítása szerint adják. A későbbi előadásoknál szintén nincs megnevezve a fordító: 1877. 1879. 1881. 1882. 1883. 1889.). — *Lear.* (1841.*) 1857. 1871. 1876.). — *Romeo és Julia* (1846. Gondol D. fordításában. 1856. 1857. 1861. 1863. 1870. Az 1856—1870-ik évi előadások fordítójának nevét nem találjuk feljegyezve Koltainál, pedig irodalomtörténetileg is érdekes volna tudni, valjon a győri színészek mindig a Gondol-féle fordítást használták-e vagy pedig egyszer kísérletet is tettek Náray Antalnak 1848-ban megjelent verses fordításával is? 1874-től kezdve a Szász Károly-féle fordítás van a színen. Valószínűnek kell tartanunk, hogy az 1876. 1880. 1881. 1884. 1887-iki előadások alapjául szintén a Sz. K.-féle fordítás szolgált.) *Macbeth*

---

* Koltai Lear fordítójának Kazinczyt tartja a 140. lapon. Tudomásunk szerint Kazinczy sohsem fordította le Leart. Kár, hogy a fordító nevét nem kutatta ki pontosabban. Az 1857-iki előadás fordítójának már Vörösmartyt nevezi meg a 162. lapon. A győri színészek buzgalmát bizonyítja, hogy az 1856-ban Pesten nyomtatásban megjelent fordítást előbbre teszik az előbbi kontár, prózafordításnak.

(1848. Döbrentey fordításában. Hihetőleg az 1853. 1856. 1857-iki előadásoknál is ezt a fordítást használták. 1874-ben a Szász K.-féle fordítás szerint adják.). — *IV. Henrik* (1851. a fordító megnevezése nélkül.). — *Othello.* (1851. Vajda Péter fordításában. 1853 kétszer, valószínűleg ugyanazéban: 1858.[1]) 1860. 1861. 1867. 1873. 1875. 1887 is.). — *Szerelem mindent tehet.* (Komlóssy fordítása szerint 1852. Valószínűleg 1854-ben is ezt a kontárságot adják.) — *Tévedések vígjátéka* (1854. Egressy-Szigligeti fordításában.). — *III. Richárd* (Vajda P. fordításában 1856. Hihetőleg ezében később is 1857. 1863. 1866. Ellenben 1876. a Szigligeti fordítása szerint). — *Makranczos hölgy* (1861.[2]) 1863. 1871. 1872. 1884. 1887.). — *Szentiváné'ji álom* (Arany J. fordítása szerint 1864. 1869. 1883.). — *Téli rege* (1871. Szász K. fordításában). — *Coriolanus* (1871. Petőfi fordításában).

Ime a shakesperei műsor Győrött egy félszázadon át! Fölötte tanulságos az által, a mit előadtak s az által is, a mit belőle kifelejtettek. Hogy csak egypárat említsek: Julius Cæsart, Antonius és Cleopatrát, A velenczei kalmárt még 1890-ig sem adták a győri színpadon magyarul!

Mily kár, hogy a fordítók megnevezése körül ily pontatlanul jár el K. Mily jellemző adat volna megtudhatni a könyvéből: hogyan, mely időponttal kezdi a Kisfaludy-társaság Shakespere-kiadása leszorítani még a vidéki színpadokról is a régi fordításokat? Ilyen becses tanulsá-

[1]) Koltai a 164. lapon Othello fordítójának Szász Károlyt nevezi meg. A Szász Károly Othello-fordítása 1858-ban nem volt készen és nyomtatásban is csak 1864-ben jelent meg. Olvasóját tehát tévedésbe ejti K., midőn az 1875-iki előadásnál (190. lap) kiírja újból Sz. K. nevét. Valószínű, hogy 1867-ig vagy 1873-ig mindig a Vajda-féle fordítás volt divatban a vidéken és 1873-tól a Szász-féle; az pedig kétségtelen, hogy Győrött nem adhatták már elő 1858-ban a csak 1864-ben kiadott Sz.-féle fordítást.

[2]) K. itt ismét túl lő a czélon és a 169. lapon Lévay Józsefet nevezi meg már 1861-ben a Makranczos hölgy fordítójának, — mikor tudvalevőleg a Kisfaludy-társaság Shakespere-fordításának az első kötete csak 1864-ben jelent meg s a Lévay-féle fordítás mint a VII. kötet egyik darabja 1866-ban került ki a sajtó alól. Miféle fordítást használhattak Győrött 1871-ig és mely időpontban kezdték divatba hozni a L.-féle fordítást, ezt K. munkájából nem tudjuk meg. — Az 1878-iki évi műsoron még egy ily cz. darab is előfordul: A makranczos hölgy vagy az ördögűző huszár tiszt! Tán csak nem az ördögűző Fábiánt támasztották föl halottaiból Győrött — 1878-ban!? Milyen jellemző dolog volna a győri színészetre, ha erre nézve csak egy sor fölvilágosítást találnánk a K. könyvében (v. ö. 196. l.)! Vagy tán a Lévay-féle fordításnak akarták keletét emelni ezzel a fura czímmel?

gok levonásával maradt a többi közt adósa K. a m. irodalomtörténetnek és a m. színészet fejlődése történetének.

A classicus drámaírók közül *Molièret* is ily könnyedén veszi és fordítóival közönynyel bánik el. Az első molièri darab a győri színpadon *Tartuffe* 1847-ben Kazinczy Gábor fordításában; később 1848- és 1852-ben is adják. Ez adat hitelességében van okunk kételkedni, mivel a K.-féle fordítás csak 1863-ban jelent meg.*) *A botcsinálta doktort* 1851-ben a Kazinczy Ferencz fordítása szerint játszák; valjon 1880-ban is ezt a szöveget használták, nem találjuk kiemelve. *Dandin György* 1853 (?) és 1883. Kazinczy G. fordítása szerint került volna színre. A *Mizantrop* 1873-ban Szász K. fordítása szerint adatott; ellenben *A nők iskolája* 1873-ban még mindig az Árvai Gergely fordítása szerint. *A nők iskolája birálatánál* 1873. a fordító neve nincs kitéve. *A képzelt beteget* 1875-, 1876-ban már a Berczik Á. fordításában. Hihető tehát, hogy e két előbbi esetben is a győri színészek a Kisfaludy-társaság Molière-fordítását használták. Viszont meglepőnek tartjuk, a haladás eme kétségtelen jelei után, hogy 1880, 1884, 1885 a *Kénytelen házasságot* Kazinczy Ferencz fordításában adták volna.

Felsorolt adatainak melyikére mondhatjuk el, hogy egy későbbi feldolgozó, a ki pl. a magyarországi Shakespere- és Molière-műsorra nézve keres K.-nál *hiteles* adatokat, nem fogja fejét kételkedőleg csóválgatni, midőn e pontatlanul összeállított műsor kusza tömkelegében böngészget?

De legyen elég e hosszúra nyúlt ismertetésből.

Midőn K. művét olvasni kezdtük, azt hittük, hogy munkája jobb lesz az első résznél. Örültünk, hogy külön adja a győri színház-építés történetét és külön a színtársulatokét. Csakhogy a mit a 3. lapon olvastunk, azt ismételve találtuk a 49-iken, a 4—5-ik lapon olvasottakat az 50., 51., 52. lapokon, a 7. lapon levőt az 54-ik oldalon. Örültünk annak is, hogy alapos kritika alá vette Molnár Naplóinak nem egy fölületes megjegyzését (34., 35., 36., 39. lapon), — de minél közelebb jutottunk a befejezéshez, csalódásunk folyton növekedett és a függeléknél oly teljes lőn, hogy álmélkodással idéztük vissza az előszó azon helyét, hol Koltai, névtelenségét megőrízni kivánó kiadó-mæcenásának forró köszönetet mond «még egyszer» azon megjegyzéssel, hogy «bizonyára hálával tartozik neki Győr városa és *nemzeti irodalmunk is*».

BAYER JÓZSEF.

---

*) Tartuffeöt (ford. Fekete Soma) a Nemzeti Színházban először 1847 decz. 15-én adják. Tehát Győr megelőzte volna Pestet is?

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Cäsar Flaischlen, Otto Heinrich von Gemmingen. Mit einer Vorstudie über Diderot als Dramatiker. Stuttgart, 1890, Göschen.

E tanulmány kettős feladatot tűzött maga elé: 1. kimutatni a szálakat, a melyek Diderot «Père de famille»-jétől (1758) a Gemmingen «Deutscher Hausvater»-jéhez (1780) vezetnek; és 2. az irodalomtörténettől elhanyagolt Gemmingent érdeme szerint méltatni s egyuttal néhány őt illető téves adatot helyreigazítani. Hogy a szerző mily kedvvel foglalkozott a tárgygyal, mutatja a legkisebb részletekre kiterjedő aprólékossága; mégis itéletében elfogulatlan marad és részrehajlás nélkül jelöli ki Gemmingen helyét a polgári dráma történetében. Kifogás alá eshetik, hogy sokszor csak összehordja az anyagot, de fel nem dolgozza.

Szerinte Diderot befolyása a német irodalomra leginkább a «Père de famille» utánzásaiban nyilvánul. Ezek nevezetesen: Die Gefahren der Verführung (színmű 4 felv., 1778), Glück bessert Thorheit (vígját. 5 felv.), Der Fähndrich (vígj. 3 felv., mind a három Schrödertől 1782), Der deutsche Hausvater (Gemmingen) és végre a Schröder-féle Fähndrich-hez fűződve, de kissé távolabb állva: Das Kind der Verführung (Kotzebuetól, 1790). E darabok mennének vissza Diderotra, még pedig a felsorolás rendjének megfelelő fokban, úgy hogy a négy első közűl a Gemmingen-féle a legönállóbb. Állításának bebizonyítására azonban szerző nem tesz egyebet, mint hogy egy függelékben e darabok tartalmi kivonatát összeállítja. Ebből éppen nem derül ki, hogy mily rokonsági viszonyban vannak Diderot drámájával. E scenarium alapján legfeljebb annyi hasonlóságot konstatálhatni e darabok között, hogy valamennyiben egy titkos vagy érdemetlen tárgyú szerelem motivuma szerepel. A részletekben való egyezés nincs kimutatva, — a mi szükségesebb volna mint a bevezetésben a Diderot theoriájának elég terjedelmes és mégis töredékes fejtegetése —, pedig egyedül a részletes összevetésből tünnék ki, hogy Gemmingen mennyiben önállóbb Diderotval szemben, mint Schröder. Ha a motivumokat csak általánosságban megjelöljük, akkor nem világlik ki, miért kelljen csakis a felsorolt drámákat Diderot utánzásainak tekinteni. Hiszen tény, hogy Diderotra való reminiscentiák, még pedig igen erősek és számosak, Schröder előtt is találhatók az Emilia Galotti megjelenése előtti polgári drámák nagy részében. Sturznak Julie-ján (1768) pl. Diderot befolyása félreismerhetetlen.

S szerzőnek annál kevésbbé lett volna szabad csak általánosságban jelezni e darabok egymással való rokonságát, mivel főbb vonásaik, hogy úgy mondjuk, themájuk egyezésére nézve maga is úgy vélekedik, hogy afféle tárgyat az élet minden nap szolgáltat, tehát nem volt szük-

séges, hogy azért akár Schröder, akár Gemmingen Diderothoz forduljon. Gemmingen darabjának forrásáról szólva, így nyilatkozik: «Az ‚Allgemeine Deutsche Biographie' megjegyzi, hogy egy mannheimi birálat a darab kimenetelét egy müncheni eseményre vezeti vissza. Én erre nézve semmi biztosat nem találtam, de a gondolat igen közelfekvő, mert akkortájt épp oly kevéssé volt ritkaság mint ma, hogy előkelő s gazdag családból való fiatal ember egy szegény polgári leányba szeretett, kit végre elhagyott. E csaknem mindennapi esemény számtalan színműnek s regénynek képezi vázát, a melyek Richardson Clarissájának és Lessing Miss Sara Sampsonjának befolyása alatt keletkeztek, és ez minden lehető variatióban, tragikus és komikus feldolgozásban, igen gyakran tér vissza. Még ma is ez a tárgy, modern szabással, szint oly kedvelt. A végső nagy forrás, a melyre mind e költemények visszavezetnek, mindig a közvetlen élet». (80. l.) Ezek után bátran kérdezhetjük, miért tartja éppen a felhozott darabokat a Diderotéval szorosabb összefüggésben állóknak? Sőt az egyik ide sorolt műnek (Die Gefahren der Verführung) alig van köze Diderothoz, de igenis megczáfolhatatlanul utal Lillóra.

Nagyobb köszönettel tartozunk szerzőnek specialis Gemmingen-tanulmányáért, a mely művének nagyobb részét teszi. Tanulságos a tárgynak mindenoldalú*) fejtegetése által, noha a kivitel nem felel meg mindig a jó szándéknak. A mi adatot Gemmingen életéről és irodalmi tevékenységéről megszerezhetett, azt mind összeállítja, több tévest kiigazítva, több bizonytalant megállapítva. Összegezzük fejtegetéseit:

Gemmingen (Otto Heinrich) szül. Heilbronnban 1755. november 5-ikén mint Gemmingen (Otto Heinrich) császári valóságos titkos tanácsos első (és első házasságából való egyetlen) fia. Jogi tanulmányainak elvégzése után 1777 óta Mannheimban él s az ottani Német Társaság buzgó, tevékeny tagja. Felolvasásokat tart irodalmi kérdésekről, fordítgat (Rousseau Pygmalionját, Shakespeare III. Richardját, később II. Richardját is), 1779-ben kiadja színi birálatait, a «Mannheimer Dramaturgie»-t, megír egy háromfelvonásos színművet («Die Erbschaft») és benyujtja Dalbergnél azt a darabját, mely nevét fentartja: «Der deutsche Hausvater». Miután a választófejedelem udvari kamarai tanácsossá kinevezte, megházasodik (Sickingen Mária Karolina Saroltával);

*) Ime a tartalom jegyzéke: Gemmingen élete. — A mannheimi dramaturgia. — Der deutsche Hausvater. — Forrása. — Tartalma. — Kiadásai. — A kiadások kritikája. — Sikere. — A korabeli kritika. — Párhuzam Diderotval. — Viszonya a Sturm- és Dranghoz. — Közelebbi vonatkozások. — Kihatások. — Történeti kritika. — A függelékben kivonatok szinművekből és a Gemmingen által kiadott folyóiratok tartalomjegyzéke.

1782-ben Bécsbe költözik és egy ideig folytatja irodalmi működését, de többé nincs sikere. Folyóiratait: Der Weltmann (1782), Magazin für Wissenschaften und Literatur (1784), Wiener Ephemeriden (1786) rövid megjelenés után kénytelen beszüntetni. E vállalatok kudarcza után lemondva az irodalomról, visszatér hazájába és gyermekei nevelésének s a politikának szenteli magát. Mint politikai személyiség, t. i. Károly Frigyes badeni őrgróf képviselője, jön 1797-ben még egyszer Bécsbe, a melyet négy év mulva újra elhagy. Ez időtől fogva jószágain él teljes visszavonultságban egészen haláláig (1836. márcz. 15-ikén), «az irodalomban annyira elfeledve, hogy még életében, 1831-ben a Hausvaternek egy kiadása, a mely persze szülőéve gyanánt 1738-at idéz, már 1800-ra teszi halálát». (66. l.)

Gemmingen főjellemvonása az erős nemzeti érzület, a mely csaknem összes irataiban mutatkozik, sőt gyakran zavaros rajongásba, az úgynevezett Deutschthümelei-be átmegy. A Mannheimer Dramaturgieban is, a színpad feladatának moralis hangsúlyozása mellett, egyik vezérelve a nemzetiesség követelménye. A nemzetire irányított e törekvése jelentkezik drámájában is, a melyet egyenesen azon vágya hozott létre, hogy a Diderot-féle Père de famille-jel szemben egy a német nemzeti jelleg bélyegét magán viselő szinművet alkosson. Szerzőnk szerint e darab háromszori átdolgozásai*) mind jobban közelítik meg az ideált. Azonban ez állítás részletes bizonyításával, a mely egyedül tanulságos és bizonyító volna, szintén adós marad, míg egyéb pontokra nézve, milyenek az eltérések a személyek névjegyzékében, a színi beosztásban, néhány jelenet kihagyása vagy változtatása stb. bőven részletez.

Gemmingen darabja mindjárt megjelenése után, még az 1780. év folyamán több helyen került színre, így Hamburgban, Münchenben, Salzburgban, mindenütt a legnagyobb tetszéssel és ettől fogva repertoiron maradt még században kban is egészen a huszas évekig, a mihez bizonyára nagy részben az járult, hogy a szinészeknek igen hálás szerepeket nyujt. A kritika is kevés kivétellel nagy elismeréssel fogadta. Kezdetben szeretik Diderotval párhuzamba állítani, az utóbbinak előnyére; a későbbi bírálatok inkább mint eredeti alkotást itélik meg, különben joggal, a mint a két darab összehasonlításából kiderül. Gemmingen ha nyert is némi impulsust Diderottól, de egészen önnálló. Apró reminiscentiákon kivül a két darab csakis annak a problemának felvetésében egyezik, hogy a családfő mikép viselkedik, fiának nem az atya tetszése szerint való szerelmi viszonyával szemben. Minden egyéb, a jellemek, cselekvény, a motivatio, a bonyodalom, a megoldás, a gondolkodásmód lényegesen

*) Első kiadásai 1780, Mannheim, Schwan; és 1780, München, Strobl; az átdolgozott végleges kiadás 1782, Mannheim, Schwan.

különböző. Diderot egy elmélet megvilágítására írja darabját, a mi drámáját tönkre teszi; Gemmingennél előtérben áll a tárgyi érdek; kompocziója, a mese szövése ügyesebb; persze stíljében nincs meg a Diderot eleven, geniális pezsgése, és ha moralizál, sokkal nehézkesebb. Figyelemre méltó a megoldásban való eltérés. Diderot D'Orbessonja csak akkor nem ellenzi többé fia házasságát, midőn kisül, hogy Sophie, a kedves, rangra nézve fiához méltó; míg Gemmingennek családatyja, Wodmar, megtudván, hogy fia a szegény leányt, a kit szeret, anyává tette, maga követeli, hogy fia tegye meg kötelességét és vegye a leányt nőül. Általában igen nagy a különbség a gondolkodásmódban. Diderot darabja abból a korból való, midőn a múlt századi beteges sentimentalismus árja emelkedőben volt; midőn Gemmingen a magáét írta, már leapadt. Az irodalom ekkor a Sturm és Drangból már kifelé gázolt. E kor utóhatása még erősen látszik a német darabon; határozottan a Sturm és Drang, valamint Lessing hatása alatt áll, sokkal inkább, mint a Diderotó alatt. Ezen elődökre utal a darab stílje, számos motivuma, mint pl. a rangkülönbség, gyermekgyilkosság (Wagner), a divatos nevelés satirizálása (Götz), az individualitás elismerésének követelése, a konvenczió és a társadalmi kényszer elleni zúgolódás stb. A darab személyei közül Amaldi grófnő az Emilia Galotti-féle Orsinának erőtlen utánzása. Több specialis vonás emlékeztet még Miss Sara Sampsonra, Emilia Galottira s Wertherre.

Flaischler azokkal a darabokkal is foglalkozik, a melyekre Gemmingen kihatott. A Hausvaterrel többé-kevésbbé rokonságban álló darabok: Die deutsche Hausmutter (ismeretlen szerzőtől, Mannheim 1790), Die deutsche Hausmutter (Sodentől 1797), Die deutsche Hausfrau (Kotzebuetól 1813?), igen lazán: Der Landesvater (Brandestól 1782) és végre «Kabale und Liebe». Ez utóbbival való egyezést a korabeli birálók is kiemelték és a párhuzam, melyet vonnak, nem egyszer Gemmingennek kedvez.

GÄRTNER HENRIK.

J. Methner, Poesie und Prosa, ihre Arten und Formen. Halle a. S. 1889.

Előszavában a szerző szükségesnek látja indokolni, hogy művét kiadta. A költői és prózai írásművekről, úgymond, oly tömérdek könyv van a német irodalomban, hogy némi bátorság kell hozzá, a könyvek e tömegét még növelni. Műve azonban nem úgy keletkezett, mint sok e tárgygyal foglalkozó munka: hogy valaki elolvas tíz könyvet s azokból megcsinál egy tizenegyediket. Methner munkája eredetileg négy programm-értekezés alakjában látott napvilágot, melyek a szerző igazgatása alatt álló gneseni gymnasium 1883., 1884., 1886. és 1887. évi értesítőiben jelentek meg. E dolgozatok anyagát pedig nem annyira az

elméleti könyvek, mint inkább a szerzőnek a tanítás terén egy emberöltő alatt szerzett tapasztalatai s önálló foglalkozása a tárgygyal szolgáltatták. Nem is akar e mű a költészettan és rhetorika kimerítő kézikönyve lenni. Czélja csupán az, hogy azokban, kik ily tárgyak iránt fogékonysággal birnak, fölébreszsze az ösztönt és kedvet, hogy azokkal behatóbban foglalkozzanak és azokról gondolkozzanak.

Van aztán a műnek egy aktuális tendentiája is, melyet a szerző így fejez ki: «Ma, midőn a német költészet ismét forrongásban van s oly annyira különböző törekvések igyekeznek érvényre jutni, talán nem lesz hiábavaló, mustrálást tartani az elődöktől reánk maradt költői művek felett s megállapítani, mik a fényoldalaik, mik a gyöngéik. Mert itt is áll: Was du ererbt von deinen Vätern hast, Erwirb es, um es zu besitzen! Lehet, sőt biztosra vehető, hogy ebből az újfajta Sturm und Drangból idővel a német költészetnek egy új, a megelőzőtől egészen elütő virágzása fog megszületni, de az új költészetnek, bármennyire más eszmetartalomtól leszen is áthatva, mégis éppen mivel költészet, alkalmazkodnia kell e művészet örök törvényeihez. Nem kell attól tartanunk, hogy valaha majd oly idő fog jönni, mely Grabbe *Gothland*-ját többre becsülné Gœthe *Iphigeniá*-jánál, oly idő, mely semmit sem akar s tud majd tanulni Lessing igazságszeretetétől és világosságától, Gœthe életbölcseségétől és kellemétől, Schiller erkölcsi fenköltségétől és mélységétől, oly idő, mely elfelejtené, hogy a művészetek főtörvénye a szép!»

A könyvben azonban ez a polemikus irányzat nem nyilvánul erősebben, a mit bizonyára senki sem fog sajnálni. A szerző fejtegetései tartalmasságuknál és világosságuknál fogva sokkal meggyőzőbbek, semhogy szükség volna a «legifjabb Németország» szóvivőinek nagyobbára zavaros elméleteivel hosszasabban foglalkoznia.

Methner, mint előbb idézett szavaiból is kitetszik, nem tartozik azokhoz, kik a poetikát lehetetlen vagy legalább nem létező tudománynak mondják s értéktelen lomnak tekintik mindazt, a mit eddig a műfajok elméletéről írtak. Az ellenkező véglettől: a merev dogmatismustól szintén távol tudja magát tartani és egészben véve szerencsésen eltalálja az álláspontot a költészet és próza alkotásainak helyes megitélésére vagy jobban mondva, megmagyarázására. E tekintetben csak az a kifogás érheti, hogy itt-ott nagyon problematikus értékű osztályozásokat állít fel. Egyébként mind az anyag megválasztásában, mind annak feldolgozásában jó érzék vezette.

Csak nagyjában vázolom a könyv tartalmát. Az első fejezet a nyelvet tárgyalja, mint az érzelmek és gondolatok kifejezőjét. A második fejezet a költészet és próza közt mutatkozó különbségeket fejtegeti. A harmadik fejezet a művészeti tevékenységről általában, a negyedik az egyes művészetekről és azok osztályozásáról szól. E négy bevezető feje-

zet igazán mintaszerű módon ismerteti a költői és prózai műalkotások lélektani föltételeit és nyelvi sajátosságait. A következő fejezetek az egyes műfajokat veszik sorra: az époszt, az epikai-lirai vegyes fajokat, az epikai alakú tanköltemények, a lirát és a drámát, s egy fejezet a verstant tartalmazza. A tanköltészetet nem tekinti Methner külön műfajnak, hanem a szerint, a mint elbeszélő, lirai vagy drámai mezben jelenik meg, e fajokkal együtt tárgyalja.

Annak megvilágítására, hogy az egyes költői fajok ismertetésénél a szerző mily eljárást követ, azt hiszem, elég lesz, ha az eposról szóló fejezet tartalmát körvonalozom: Elmondja, hol keresendők a költészet első csirái s mily viszonyban van a mithos, a monda és állatmese az eposhoz; fejtegeti a nép-epos keletkezésére vonatkozó elméleteket; ismerteti az epikai tárgyköröket történeti sorrendben; jellemzi a különböző korok kedvencz epikai hőseit; megmutatja, miként válik a mithos az istenek anthropomorphismusa útján mesévé s mint váltja fel az epost a népkönyv s ezt a regény és novella; ismerteti a regényköltészetet, főkép tartalmi szempontból; majd áttér a műeposra, ennek tárgyaira s fajaira, megemlékezvén az újabb eposi kisérletekről is. S mindez a 25 lapra terjedő fejezetben nemcsak érintve van, hanem elég részletesen tárgyalva is.

Említettem, hogy Methner kelleténél jobban szereti a műfajok aprólékos osztályozgatását, a mi egyes helyeken szőrszálhasogatóvá teszi. Semmiesetre sincs helyén egy szélesebb köröknek szánt műben az epikai és lirai vegyes fajoknak ily felosztása (88. l.):

I. *Lirai epika* (episch-lyrische Dichtungen):
  1. legenda,
  2. *a)* rege, *b)* románcz, *c)* idyll,
  3. tanmese; komikus költemények.

II. *Epikai lira* (lyrisch-epische Dichtungen):
  1. dalolható: ballada,
  2. nem dalolható: hangulatkép, allegoria.

Mindkét csoportot külön fejezetben tárgyalja a szerző («Episch-lyrische Dichtungen» 62—72. l., «Lyrisch-epische Dichtungen» 73—83. l.), valamint külön-külön fejezet szól a tanító irányú epikai költeményekről («Episch-didaktische Dichtungen» 84—86.) és az epikai alakú tankölteményekről («Didaktische Dichtungen in epischer Form» 87—89.). Epikai líra, lírai epika, didaktikai epika, epikai didaktika — ezek oly tudákos megkülönböztetések, melyek csak nehezítik az áttekintést, a helyett hogy megkönnyítenék.

Éppily tarthatatlan osztályozást kisérel meg Methner a prózai műfajoknál. Ezeket így csoportosítja (278. l.):

I. *Tárgyias próza :*
1. leíró.
2. elbeszélő.

II. *Alanyias próza :*
1. tanító (gondolatok közlése),
2. levél (érzelmek közlése).

III. *Alanyias-tárgyias próza :*
1. szónoki beszéd,
2. dialog.

A prózai írásműveknek ez a felosztása szemmelláthatólag a költői műfajok szokásos osztályozásának mintájára készült, de oly szerencsétlenül, hogy bizonyára senkinek sem lesz kedve ezen új felosztás kedveért elhagyni a régit, mely az írásműveket egyszerűen leírókra, történetiekre, értekezőkre és szónokiakra osztja fel.

E szőrszálhasogatások Methner könyvében annál kirívóbbak, mert egyebekben nem lehet a szerzőt pedánssággal vádolni s fejtegetései, a munka czéljának megfelelőleg, mindig oly átlátszóak és szabatosak, hogy bárki megértheti s élvezettel olvashatja. A könyv hibái daczára is alkalmas arra, hogy az irodalmi termékek iránt érdeklődőknek biztos tájékozást nyujtson s mint oly munka, mely nagyrészt az iskolában keletkezett s a tanítás közben nyert tapasztalatokon és benyomásokon épült, az irodalmi tárgyak tanításával foglalkozóknak is ajánlható.

KELEMEN BÉLA.

Die letzten Schicksale der Krimgoten von *F. Braun.* St.-Petersburg. 1890.

A krimi gótok, a hatalmas és tehetséges gót nép utolsó töredékének történetéről és nyelvéről Braun Frigyes a fenti czím alatt hosszabb tanulmányt bocsátott közre.

A taurisi Chersonesus délnyugati részében, a mely az egész középkoron át *Gothia* nevet visel, meghúzódó érdekes néptöredék sorsa iránt már Leibniz érdeklődött (1692), az arra vonatkozó tudományos kutatás azonban csak 1841-ben kezdődik (l. Massmann czikkét, Haupt-féle *Zeitschrift f. d. Altertum* I. k.), újabban Tomaschek foglalkozott vele részletesen és alaposan (*Die Goten in Taurien* 1881). Braun az előttünk fekvő dolgozatban összefoglaló képét adja a krimi gótok történetének, kiegészíti — főkép orosz forrásokból — és továbbviszi Tomaschek fejtegetéseit. Procopius az első író, a ki bővebben szól ama félsziget gót lakóiról; az ő adatai kapcsán Braun mindenekelőtt arra utal, hogy a krimi gótok nem azonosak a gót tetraxitákkal, a mint azt másokkal együtt Tomaschek is hiszi; a húnok elszakították az utóbbiakat fajrokonaiktól

s Taman félszigetére szorították őket. Ez idő óta a krimi gótok — mint külön fejedelemség ugyan — mind más meg más népek uralma alatt állottak. A keletrómai birodalom fönhatóságát a kazárok, majd a norman *rôs*-törzs felsősége váltja fel; az orosz protectorátus után a kúnok, majd a tatárok s végül a törökök hódoltsága alá kerülnek; 1475-ben teljesen megszünik politikai önállóságuk. Fenmaradásuk bizonyítékaira azóta már csak egyes utazók irataiban akadunk; mindezek megemlékeznek nyelvükről is, melyet németnek mondanak. Ily adatokat szolgáltatnak a régibb utazókon — a XIII. századbeli Ruysbroek, a XIV. sz. Schildbergeren — kívül a XV. században a velenczei Barbaro, a kinek német szolgája állítólag minden nehézség nélkül társalgott a gótokkal, a németalföldi származású Busbeck, a ki a gótok két követével találkozott Konstantinápolyban s közléseik alapján összeállított egy gót szójegyzéket, a számnevek sorát s feljegyzett egy dalt, melynek nyelvét gótnak tartotta; végűl megemlékezik a Krim-félsziget «gót gyarmatáról» 1683-ban Kempfer (l. erről Kluge czikkét, Paul és Braune-féle *Beiträge* XI, 563). Később arra járt utazók már nem tudnak róluk, sőt vannak köztük, a kik kételkednek Busbeck szavahihetőségében, és századunk elején némelyek már azt a véleményt koczkáztatják, hogy a krimi gótok nem egyebek mint «elűzött lengyel és magyar zsidók.» Épp e század elejéről van azonban még egy hiteles tanunk, Szesztrenczevics Bogus metropolita, a ki megemlékezik rólnk, igaz hogy már mint tatárokról, de hozzáteszi, hogy e tatárok nyelve hasonlít a német platt-hoz. Annyi bizonyos, hogy a gótok utolsó ivadékai már a XVII. század folyamán eltatárosodtak, azonban megtartották keresztyén hitüket. Braun a szentpétervári táborkari levéltárban tett kutatásai alapján minden kétséget kizárólag kimutatja, hogy az 1778-ban Oroszországba, az azovi tenger mellékeire kivándorolt keresztyén tatárok épen ama krimi gótok egyenes utódai voltak s bizonyára jogosult az a feltevés, hogy a kivándorlók, a kik a kimutatások szerint magukkal vitték templomi kincseiket is, megőriztek egyes tárgyakat, esetleg kéziratokat is a gót korszakból, mint a hogy másrészt a krimi gótok régi területén is, a hol pl. egy falu sírkertjének még mindig «gót temető» a neve, ásatások útján valószinűleg rá lehetne még akadni a gótok történeti nyomaira.

Braun munkájának egy külön fejezete a krimi gótok nyelvéről szól. E részben főforrásunk Busbecknek ismeretes szógyüjteménye (1562), mely többször volt már nyelvészeti kutatás tárgya. Braun a Busbeck közölte állítólag gót nyelvű dalra nézve (melyből Mannhardt már germán mythologiai alakok neveit olvasta ki), Radloff fejtegetéseire támaszkodva megerősíti Kuun Géza grófnak már régebben nyilvánított ama nézetét, hogy e dal nem is gót, hanem — török nyelven van írva (v. ö. *Codex Cumanicus*, Budapest 1880 p. 243). Busbeck krimi-gót szójegyzéke

azonban magában is érdekes világot vet Wulfila nyelvének továbbfejlődésére. Az adatok megitélésében persze a legnagyobb óvatossággal kell eljárnunk: nézetem szerint Braun sem járt el eléggé szigorú kritikával egyes következtetéseiben. Így az *e* : *i* és *u* : *o* hangok váltakozása, a miben a Busbeck-féle szavak közelebb állanak a német hangállapothoz mint a Wulfila-féle góthoz (v. ö. krimi-gót' *reghen*, ném. *Regen*, Wulf. *rign* ; kr. g. *schwester*, W. *swistar*, — ellenben kr. g. *singhen*, ném. *singen* ; kr. g. *Winsch*, ném. *Wind* ; és kr. g. *brunna*, ném. *Brunnen*, — ellenben kr. g. *boga*, ném. *Bogen*, Wulf. **buga*) nézetem szerint onnan magyarázandó, hogy Busbeck a hangok leírásában befolyásoltatta magát az előtte ismeretes német szók alakja által s nagyon merésznek tartom pusztán az efféle adatokból azt következtetni, hogy «a krimi gót nyelv a Wulfiláénál régibb hangfokot őrzött meg» (Braun 62. l.). A krimi-gót *fyder* számnév pedig a tőbeli *i*-hangra nézve épen közelebb áll a g. *fidwôr*-hoz mint a német nyelv megfelelő alakjához, mely egy germ. **fedur*, **feγur* folytatása. — Az *ê*-nek *î*-vé, az *ô*-nak *û*-vá válását azonban (W. *mêna*, kr. g, *mine* hold ; W. *stôls*, kr. g. *stul* szék) igenis elhihetjük, e hangváltozással már a Wulfila-féle bibliafordítás szövegében is (főleg a Lukács-evangéliumban) találkozunk. — A consonansváltozások közül legérdekesebb és kétségbe nem vonható a gót *sk*-nak az azonos német hangéval párhuzamos elváltozása *sch*-sé (Busbecknél nemcsak a *schwester* szóban, a hol a német alak okozhatta volna a kezdőhang ilyetén írását, hanem a *schwalth* «mors» szóban is, v. ö. g. *swiltan* meghalni). A *goltz*, *tzo* stb. szókban a *tz* valószinűleg csak a régi interdentalis spirans megjelölése akar lenni, nem új hang (affricata), a mint Braun hiszi. A nom. sing. *s*-je a krimi gótban úgy látszik már elenyészett (*stul*, *tag*, *wingart*). Megjegyzem, hogy Sievers legújabban is (Paul-féle *Grundriss der germ. Philologie* I, 416) a nominativusi *s* megmaradására következtet a Busbeck-féle *wint*[*s*]*ch* szél (Wulf. **winds*), *bar*[*d*]*s* szakáll (W. **bards*, vagy *n*-tő *barda* ?), *fers* férfi (**wairs*, Wulfilánál *wair*), *ieltsch* «vivus sive sanus» (W. *háils* üdv) alakokból, — csakhogy az első három szóban vagy a Busbeck- vagy a Wulfila-féle alakon kell változtatnunk, hogy a szókat teljes párhuzamba állíthassuk, az *ieltsch* melléknév pedig nem lehet a *háils* főnév egyenes megfelelője, ez utóbbit Busbeck külön említi *s* nélkül (*iel* «vita»); amaz valószinűleg egy **hailisks*-féle alakból való és a *tsch* < *sk*.

Braun könyve érdekes adalékokat nyujt a harczias gót népfaj ivadékai tragikus sorsának ismeretéhez és némely nem csekély fontosságú nyelvtudományi kérdés felderítéséhez. Tanulmányának majd minden lapja bizonyságot tesz arról a szeretetről és lelkesedésről, melylyel tárgya iránt viselkedik. E lelkesedésnek legékesebben szóló tanusága azután a szerzőnek az az elhatározása, hogy magán a helyszinén, a

Krim-félszigeten folytatja tudományos vizsgálódásait. Hogy e kutatásait siker koronázza, az nemcsak a régi jó barátnak, hanem a tudomány érdekét szívén viselő szaktársnak is őszinte kivánsága.

Dr. Petz Gedeon.

VEGYESEK.

— **Schiller mint dramaturg.** Ily czímmel (*Schiller als Dramaturg. Beiträge zur deutschen Literaturgeschichte des XVIII. Jhts. von Albert Köster*, Berlin 1891. 343 l.) igen érdekes és értékes könyv jelent meg, melynek fő-, csaknem egyetlen hibája a czíme, melynek helytelenségét a szerző is belátja és »kényelmes rövidségével» kimenti. Schiller ugyanis egyetlen egyszer volt igazán dramaturg, t. i. 1783-ban Mannheimban, s így az olvasó azt hiszi, hogy a jeles költőnek e korszakabeli működése teszi könyvünk tárgyát Pedig erről szerzőnk csak a bevezetésben szól igen röviden; ellenben behatóan és igen tanulságosan tárgyalja Schillernek a weimari szinpad számára készített legfontosabb fordításait és átdolgozásait. Ezek: Macbeth, Bölcs Náthán, Turandot, Phädra. És a szerző nem elégszik meg azzal, hogy Schiller eljárását az eredetiekkel szemben pontosan kimutassa és megbírálja; hanem terjedelmesen tárgyalja a kérdéses szinművek eredetieit és azoknak összes német (sőt eshetőleg még külföldi) átdolgozásait és fordításait is, úgy hogy e könyv igen fontos adalék első sorban Shakespeare, Gozzi és Racine jellemzéséhez, azután a műfordítás és a szinügy egyetemes történetéhez. h.

— **Hermann és Dorothea szinhelyét** Huther (Zeitschr. für den deutschen Unterricht II. 73.) Artern thüringiai kis városkában vélte felismerhetni, mivel e helynek fekvése és jellemző elemei feltűnően hasonlítanak a Gœthe eposzában föltételezettekhez; mivel a költő nagyatyja Arternből való volt és Gœthe maga is valószínűen (?) többször járt itt; mivel itt egy »arany oroszlányhoz» czimzett vendégfogadó és egy »angyal-patika» van. E föltevéssel szemben kimutatja Linsenbarth (a kreuznachi gymnasium 1889-iki értesítőjében), hogy Gœthe valószinűen soha sem volt Arternben; hogy e városka fekvése stb. egyáltalában nem oly jellemző, hogy számos egyéb német városénál jobban hasonlítana az eposzban föltételezett helységhez; hogy az említett gyógyszertár és vendégfogadó csak 1810 után vették föl czimerül az arany oroszlánt és az angyalt, miután az a vélemény kezdett elterjedni, hogy Gœthe talán Arternt rajzolta szép művében. Egyáltalában nem valószinű, hogy Gœthe egy bizonyos várost rajzolt művében, az pedig kétségbevonhatatlan, hogy a Hermann és Dorothea szinhelyét a Rajnához közel képzelte, úgy hogy thüringiai helység egyáltalában nem jöhet szóba. h.

— **Az albán nyelv etymologiai szótára** jelent meg Meyer Gusztáv jeles gráczi nyelvésztől (Strassburg, 1891. Trübner, XV, 526 l.),

ki már évek óta behatóan foglalkozik e keveset ismert és tárgyalt indogermán nyelvvel, melyet nemcsak a rendelkezésre álló összes (persze nem nagy számú) irodalmi emlékekből, hanem Török- és Görögországban, valamint déli Olaszországban és Siciliában tett ismételt utazásai alkalmával a hely szinén is alapos tanulmányai tárgyává tett. Könyvében 5140 albán szó van tárgyalva, melyek közül, szerző fejtegetései szerint, 1420 szó román, 1180 török, 840 új görög, 540 szláv eredetű és csupán 400 származik a régi indogermán szókincsből; 730 szó eddigelé egyáltalában nem volt megfejthető. Ez adatok is igazolják az albán nyelvről, főkép Miklosich kutatásai alapján elterjedt véleményt, mely szerint e nyelvet tekintik a keveréknyelv valóságos ideáljának. — Az albán nyelv mellett az indogermán családnak legkevésbbé ismert ága az örmény nyelv, melylyel Bugge Sophus christianiai tanárnak legújabb tanulmánya foglalkozik: *Etruskisch und Armenisch* (Christiania, 1890. XVIII, 171. l.) Bugge az etruszk nyelvet akarja az örmény nyelv segítségével, azaz az egyik talányt a másikkal megfejteni, a mi eleve is kevés sikerrel kecsegtető kisérlet. A Lit. Centralblatt birálója csakugyan teljesen eltévesztettnek tekinti is a jeles nyelvésznek e tanúlmányát, melynek főhibáját egyebek mellett abban találja, hogy Bugge minden aggály nélkül egybeveti az etruszk és örmény szókat, daczára annak, hogy a legtöbb etruszk szónak jelentését nem ismerjük s így e nyelvre nézve a tudományos összehasonlításnak egyik nélkülözhetetlen elemével nem rendelkezünk. A bíráló abban sem ért egyet Buggével, hogy ez az etruszk nyelvet elsatnyult, úgy szólván modern nyelvnek tekinti s azért a reánk maradt etruszk szókat legtöbbször valamely modern-örmény nyelvjárás anyagával törekszik megmagyarázni. Az etruszk nyelv Bugge ezen tanulmánya után is rejtvény marad, melyet a rendelkezésünkre álló eszközökkel bajosan fogunk valaha igazán megfejthetni. h.

— **A drámai hármas egység** eredetét és történeti fejlődését gazdag anyag alapján kitünően tárgyalja Otto Rikhárd a *Jean de Mairet* «*Silvanire*» cz. pásztorjátékának új kiadásához (Bamberg, 1890) csatolt, közel száz lapra terjedő rendkivül tanulságos bevezetésben. Egyelőre csak a legfontosabb adatok kiemelésére szorítkozom. A hármas egység elmélete (melyről tudvalevőleg Aristoteles nem tud, ki csupán a cselekvény egységét tanítja, az időre vonatkozólag csak annyit jegyez meg, hogy a drámaírók szeretik az oly cselekvényeket feldolgozni, melyek a napnak egy forgása alatt vagy nem sokkal hosszabb idő alatt lefolynak, — a hely egységét pedig meg sem említi) olasz eredetű s teljességében először Castelvetro Aristoteles-fordításában (Bécs 1570, Basel 1576 és 1582, sőt még Milano 1831 is!) található. Castelvetro a fordításához csatolt magyarázatokban megköveteli, 1. hogy a cselekvényhez semmiféle epizód ne járuljon (ez is ellenkezik Aristoteles tanával); 2. hogy a cselekvény tizenkét óra alatt lefolyjon; 3. hogy a színhely az egész darabon keresztül változatlan maradjon. Ez elméletet az olasz tudósok és a renaissance szellemében író költők magukévá tették, — a kik ellene szegültek s nem akarták a görög tragédiát kizárólagos mintának elismerni, azokat «indotti poeti» (tanulatlan költők) elnevezéssel bélyegezték. De a tanult költők sem vették a hely

egységét egészen szigorúan, az idő egységét pedig kétszer tizenkét órára terjesztették ki, sőt még azt is megengedték, hogy e kétszeres tizenkét óra közé egy éjjel essék, a mivel természetesen harminczhat órára terjesztették ki az idő egységét. A franczia poetika legbefolyásosabb dictatora, Scaliger, kinek nagy műve (*Poetices libri septem*, Lyon 1561) a XVII. század elejéig döntő befolyással volt, nem követeli a hely egységét, csak korlátozni kivánja a szinhely gyakori változását; ellenben az időre vonatkozólag ajánlatosnak tartja a cselekvénynek hat, legfeljebb nyolcz óra alatt való lefolyását. A franczia classicus iskola feje, Jodelle (*Cléopâtre* 1552), szigorúan megköveteli a tizenkét órai időt, míg Ronsard, korának legtekintélyesebb theoretikusa, megengedi, hogy a cselekvény huszonnégy órát vegyen igénybe. E sokaktól megtámadott és kigúnyolt elméletek azonban csak a XVI. század végén jutottak Francziaországban igazán nagyobb érvényre, midőn az olasz pásztori költészet nagyobb szabású befolyást kezdett gyakorolni. Ehhez járult Heinsius Dániel Aristoteles-magyarázata és a tragédiáról írt könyve (*De tragica constitutione liber*, 1611), melyben e híres németalföldi túdós és költő a hármas egységet szigorúan megköveteli. De még most is számosan akadtak Francziaországban, kik e szabályokról hallani sem akartak, pl. Larivey Péter, Molièrenek egyik elözője, és Ogier Ferencz, ki még 1628-ban is arra hivatkozott, hogy az «Antigone» cselekvénye két napig tart, — míg Hardy Sándor, korának legtermékenyebb drámaírója, nagyszámú darabjaiban nemcsak az idő- és hely-, de még a cselekvény egységével sem törődik. Nagyobb tekintélyt szerzett a hármas egység törvényének Jean de Mairet, ki «Silvanire» cz. pásztordrámájához (Paris 1631) terjedelmes dramaturgiai bevezetést írt, melyben e törvényt kifejti (az időre nézve 24 órát állapítva meg), — de általánosan érvényüvé még most sem lett s az ellenzék még most sem hallgatott el. Erélyesen nyilatkozott e törvény ellen Mairet legnagyobb kortársa, Corneille Péter is, ki három évvel a «Silvanire» megjelenése után adta ki «La veuve» cz. vígjátékát, melynek előszavában az idő és hely egységét is tárgyalja. Az előbbire nézve elégségesnek mondja, ha minden egyes felvonás egy-egy napig tart, a hely egysége ellen pedig nem talál vétséget, ha a cselekvény színhelye nem nagyobb, mint az a város, melyben a cselekvény lefolyik, tehát mint pl. Páris. Csak a «Cid» megjelenése után (1636) megindult vita folyamában közeledik Corneille mind jobban a hármas egység törvényéhez, melynek inkább az elméletben, mint a gyakorlatban lesz lelkes védőjévé. De 1636 után is még a Corneille ellenesei sem mind e törvény védői, sőt pl. a nagy író legszenvedélyesebb ellensége, Georges de Scudéry (a Madeleine testvére), nem pártolja az úgynevezett Aristoteles-féle törvényt, melyet még 1635-ben is nevetségessé tett volt. E rövid áttekintés kétségtelenné teszi, hogy a hármas egység szabályát nem a franczia nemzeti szellem, nem is annyira Richelieu zsarnoksága vagy az Akadémia korlátoltsága, hanem első sorban Corneille férfiatlan gyöngesége és félénksége emelték szent törvénynyé, mely azután a franczia irodalom rendkivüli tekintélyénél és befolyásánál fogva egész Európában uralkodóvá lett. h.

KÖNYVÉSZET.

Olcsó Könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Budapest, Franklin-t. 1890. (16-r.) Legújabb füzetei:

276. sz. *Sand György.* Indiána. Francziából Récsi Emil. (408 l.) 80 kr.
277. « *Gyulai Pál.* Arany János. Emlékbeszéd. (56 l.) 20 kr.
278. « *Barsi József.* Utazás ismeretlen állomás felé. 1849—1856. (414 l.) 80 kr.
279. « *Dumas Sándor.* A Saint-cyri kisasszonyok. Vígj. 5 felv. Francziából ford. Fái J. Béla. (33 l.) 30 kr.
280. « *Csiky Gergely.* A szokoli uraság két leánya. Elbeszélés. (112 l.) 30 kr.
281. « *Szász Károly.* Horatius. Élet- és jellemrajz (131 l.) 30 kr.
282. « *Peard Frances Mary.* Molly mama. Regény. Angolból fordította Sz. E. (262 l.) 40 kr.
283. « *Kis János* superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. 2. kiadás. (702 l.) 1 frt 20 kr..
284. « *Csiky Gergely.* A nagyratermett. Vígj. 3 felv. (175 l.) 40 kr.

Ovidius Naso műveiből való szemelvények. A IV. és V. osztályban használt anthologiák és olvasókönyvek alapján. Ford. és magy. Kapossy Luczián. III. füz. (Szemelvények a keservekből, a naptárból, a pontusi levelekből, a szerelmi dalokból.) (Tanulók könyvtára. 53. füzet.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192 l.) 30 kr.

Szamosi János. Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. osztálya számára. 2. kiad. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt..

Szamosi János. Görög nyelvtan gymnasiumok számára. 3. rövidített kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 299 l.) 1 frt 50 kr.

Szana Tamás. Petőfiné, Szendrey Julia. Budapest, Grill, 1891. (8-r. 238 l.) 4 frt 50 kr.

Szemerei Szemere Pál munkái. Születése százados emlékünnepének alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-társaság. Szerkeszti Szvorényi József. I—III. köt. Budapest. Franklin-t. 1890. (8-r. 294, 325, 349 l.) 6 frt.

Szerelemhegyi Tivadar. Præparatio Livius XXI—XXII. könyvéhez. I. II. füz. XXI. könyv. 1—52. fejezet. (Latin præparatiók I. VI. füzet.) Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 112 l.) Egy füzet 30 kr.

Szilasi Móricz. Præparatio Horatius válogatott ódáihoz. I. füz. Od. I. 1. 3. 4. 6. 8. 10. 11. 14. 18. 19. 20. 22. 24. 31. 35. II. 1. 3. 6. II. füzet. Od. II. 6. 7. 10. 14. 15. 17. III. 1. 2. 3. 4. 9. 13. 16. 23. 24. 28. (Latin præparatiók 3. 4. füz.) Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 96 l.) Egy füzet 30 kr.

Tacitus évkönyvei (Annales) III. füzet. I—II. 42. fej. Ford. és magy. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára 55. füz.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192 l.) 30 kr.

Tipray János. Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Budapest, Franklin-t. 1890. (16-r. 258 l.) 1 frt 40 kr.

Tomor Fer. és *Váradi Ant.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 7. változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. X. 200 l.) 90 kr.

Tóth György. Præparatio Vergilius VI. énekéhez. I. füz. VI. 1—337. v. II. füz. V. é. 337—752. v. (Latin præparatiók 2. 5. füz.). Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 96 l.) Egy füzet 30 kr.

P. Vergilii Maronis Aeneidos libri XII. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Pirchala Imre. 2. kiad. I. köt. I—VI. ének. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 171 l.) 70 kr.

Philologiai programmok 1889/1890.

Albrecht János. A francziа nyelv tanítása a gymnasiumban. (Pozsonyi kath. főgymn. 1—21. l.)

B. Balogh Szilárd. A rómaiak kegyes házi istenei. (Debreczeni kath. algymn. 3—43. l.)

Bánfi Zsigmond. Alceste és a mizantropia. (Budapesti II. ker. áll. reáliskola. 3—21. l.)

Barla Kálmán és *Paulay Ödön.* A magyar nemzeti irodalomtörténelem rendszeres áttekintése. (Jászberényi kath. főgymn. 1—38. l.)

Bârseanu, A. Cincì-decĭ de colinde, adunate de scolarĭ dela scólele mediĭ române din Braaovŭ sub conducerea lui —. (Brassói rum. felsőbb isk. 3—38. l.)

Bloch Mózes. A mozaiko-talmudikus öröklösödési jog. (Budapesti orsz. rabbiképző int. 1—64. l.)

Bódiss Jusztin. Észrevételek a latin nyelv tanítására vonatkozólag a harmadik osztályban. (Kőszegi gymn. 3—50. l.)

Borsos István. Az areopag eredete és szerepe az athenæi államban Perikles koráig. (Pápai ref. főiskola 27. l.)

Briebrecher Rudolf. Der mutinensische Krieg. (Felső-lövői ág. ev. tanintézetek 3—24. l.)

Burián János. Livius phraseologiája XXI. és XXII. könyvében. (Losonczi áll. főgymn. 3—38. l.)

Czapáry László. Makári György egri író. (1798—1857.) Egri ciszt. r. kath. főgymn 3—42. l.

Czirbusz Géza. Gœthe Hermann und Dorothea-jának tartalmi fejtegetése a VII. osztályban. (Kolozsvári kath. főgymn. 1—15. l.)

Daichendt Gottfried. Die Lectüre des Cornelius Nepos mit Bezug auf die Charakterbildung der Schüler. (Beszterczei ev. főgymn. 3—41. l.)

Fejér Adorján. Horatius hatásának nyomai a magyar klasszikus kor költészetében. (Bajai főgymn. 1—29. l.)

Ferenczy Alajos. Utmutató tanítványaimnak szünidei olvasgatásra. (Zentai közs. gymnas. 3—19. l.)

Fröhlich Róbert. Herodotos keleti útja. (Budapesti ág. ev. főgymn. 1—30. l.)

Gärtner Henrik. A német polg. dráma eredete. (Nagyváradi főreáliskola. 5—19. l.)

Gellért Jenő. Ney Ferencz emlékezete. (Budapasti IV. ker. főreáliskola. 3—30. l.)

Greksa Kázmér. A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz. (Székesfehérvári kath. főgymn. 3—158. l.)

Györik Márton. Schimkoianum. VI. közl. Római érmek. (Pozsonyi ág. ev. lyceum. 1—110. l.)

Háhn Adolf. Schiller Telljéről. (Székesfehérvári áll. főreál. 3—13. l.)

Homeros Odysseája. I. ének. Ford. Kutrucz Dezső. (Pozsonyi kath. főgymn.)

Jurkovich Emil. A rómaiak mezőgazdasága. (Beszterczebányai kath. főgymn. 1—43. l.)

Kapás Aurél. Néhány szó Simai «Mesterséges Ravaszság» czimű vígjátékáról. (S.-A.-Ujhelyi kath. gymn. 3—18. l.)

Király Pál. Micia (Veczel) rövid ismertetése. (Dévai főreáliskola. 3—20. l.)

Kovács Antal. A magyar nép érzelem- és kedélyvilága dalaiban. (Kecskeméti főgymn. 3—56. l.)

Kovács Dániel. Herodotos szerepe a vallás-erkölcsi nevelésben. (Székely-udvarhelyi ref. coll. 16—26. l.)

Mácska Lajos. Erdélyi János mint kritikus és philosophus. (Podolini kath. algymn. 3—41. l.)

Majoros József. Az írásjelek használata. (Veszprémi kath. főgymn. 3—39. l.)

Mészáros F. Demosthenes. (M.-szigeti kegyesr. gymn. 3—20. l.)

Nagy Ferencz. Ilosvai-Arany Toldija. Népszerű ismertetés. (Kecskeméti ref. főgymn.)

A nagybecskereki k. főgymnasiumban 1889—90. tanévben iskolai használatra elfogadott *nyelvtani és mennyiségtani megnevezések.* (Nagybecskereki főgymn. 3—53. l.)

Nikolics Ignácz. Az amphitheatrum és az amphitheatralis játékok. (Budapesti II. ker. főgymn. 3—21. l.)

Parcsetich Vincze. Harcz az ikes igékért. (Újvidéki kath. magyar főgymn. 3—31. l.)

Pausinger Sándor. A német főnevek ejtegetéséhez. (Kolozsvári polg. fiúiskola.)

Perényi Adolf. Egy kis leczke a nyelvtanból. (Temesvári főreálisk.)

Porubszki Pál. Szinügyi viszonyaink Bessenyei koráig. (Nyiregyházi ág. főgymn.)

Richter László. Chateaubriand. (Nyitrai főgymn. 3—30. l.)

Románecz Mihály. A szibinyáni-romániczkör a szerb népköltészetben. (Pancsovai áll. főgymn. 3—24. l.)

Rupp Kornél. A magyar Mária-hymnusok. (Keszthelyi kath. gymn. 3—38 l.)

Schmidt Attila. A latin nyelv a reáliskolában. (Kassai főreáliskola 10—14. l.)

Schuber Mátyás. Tropusok és figurák. (Rozsnyói ág. ev. főgymn. 3—20. l.)

Stark Vilmos. Az ének és zene fontossága a nőnevelésben. (Brassói polg. leányisk. 3—13. l.)

Szabó Szilveszter. A rabszolgaság az ókorban s különösen a rómaiaknál. (Esztergomi főgymn. 3—54. l.)

Szalay Gyula. A magyar nyelv rokonai. (Lévai k. rend főgymn. 2—42. l.)

Takáts Sándor. Péteri Takáts József. (Budapesti kegy. r gymnasium. 1—165. l. Különnyomatban is.)

Telmányi Emil. Vonások a görög eposzok külső kulturájának megértetéséhez. (Aradi főgymn. 1—28. l.)

Theiss Johann. Der Lateinunterricht an unsern Gymnasien mit besonderer Berücksichtigung der Anfangsklasse. II. Theil. (Medgyesi ev. gymn. 3—35. l.)

Thúry József. Ősköltészetünk. (Halasi helv. hitv. főgymnasium.)

Ujvári Béla. A XIX. század franczia költészetének alapvetői. (Lamartine, Victor Hugo.) (Soproni áll. főreálisk. 3—38. l.)

Váczy János. Kazinczy Ferencz mint epistolograph. (László-féle intézet. 7—14. l.)

Varjú János. Az ó-classicai irodalmak művelődéstörténeti hatása és szerepe a középiskolában. (Szegedi főgymn. 3—30. l.)

Viciu A. Din vocalismulu limbei române. (Balázsfalvi rumén felsőbb gymn. 17. l.)

Vojtás Mátyás. A lengyel nép ősmondái. (Selmeczbányai kath. gymn. 3—23. l.)

Zlamál Ágost. Pythagoras és szövetkezete. (Gyulafehérvári r. kath. főgymn. 3—53. l.)

Zlinszky Aladár, dr. «Szondi két apródja» az iskolában. (Zombori áll. főgymn. 3—32. l.)

NYILT TÉR.*)

Válasz dr. Csengeri János úrnak.

Aeneisem birálatára nem azért felelek, hogy védekezzem; a hiba hiba marad, akár kíméletesen, akár élesen vagy épen malitiose mutattassék ki; csak némely pontokra akarom magamat kimagyarázni s egy-két megjegyzésnek az élét megtompítani. Valeant, quantum valere possunt.

Bíráló sablonszerű bevezetése után mindjárt a *reticentia* figurájával él, azaz, hogy nem ad számot arról, mily hatással volt reá az egész: *ut maiora legentibus cogitanda relinquantur;* várjuk be hát a végét, ha vajjon kétségbe fog-e hagyni bennünket felőle.

Kezdi az első énekkel, nem is tartja szükségesnek tovább menni; itt mindjárt az első versen felakad, rossznak találja, én pedig, ha tehetném is, még akkor se változtatnék rajta. — Az avidus colonus: *telhetetlen* földmívelő se tetszik neki, inkább a kapzsi szót találja helyénvalónak; erre megfelel egy kis anekdota. — Gratuláltak egy jómódú gazdának ismerősei tele csűrjéhez és tele pinczéjéhez; az csak sopánkodott: «De mák nem termett!» Kapzsi volt-e vagy telhetetlen? — Kedvelt mű a gazda *kezén*, nem azt teszi-e, hogy olvassa a művet, vagy talán csak azt, hogy kezében tartja? — Riadalmas harczokról s a vitézről énekelek; ez a kezdet csak így van jól magyarúl; én is *Harczokat és férfit* írtam, de hivatalos bírálóm, *Szarvas*, megrovása szerint *férfit énekelni* nem lehet, az *a* névelő pedig okvetetlen szükséges a reá következő *ki* miatt; igaza volt, s a szerint javítottam meg. — *Égi hatalmak:* igenis; különöson Aeolus és Juturna, úgyszinte Iris és Allecto is, istenségek, s a bősz Junónak készséges boszúeszközei. — A *memorem:* kiszorúlt, igaz, de magától értetik. — *Isteneket* Latiumba hozott: úgy értendő, hogy *új* isteneket, *új cultust* hozott Italiába, a miket ott előbb nem ismertek. — Dicső Rómának bástyái *eredtek:* bíráló szerint az eredtek által a kifejezés prózává lett lapítva; beh szép is volna Vergilius ünnepies rövidsége a magyarban ige nélkül! egy délczeg paripa tőbül levágott farkkal. — Add *múzsám* okait: mi komázás van ebben? ha valaki felfohászkodik: Uram! Teremtőm! komázik-e az istennel? vagy így sohajtson: Úr! Teremtő! — Regina deum, Fényes Olymp úrnője = Juno. Kérdi biráló, mi igazolja az ily eltérést és szükségtelen pompázást? Az, hogy egyértelmű és nem rout; más a hiábavaló pompázás, sokat hozhatnék én fel bíráló fordításaiból, de csak egyet mutatok be magyar *Catullus*ából (*l. Peleus és Thetis lakodalma 22. 23. v.*), a hol egy szó: *Heroes* így van adva: *Oh hős fiak! Haza-edzette bajnokok ti*, s mi lett a következése? az, hogy az *O bona mater!* egészen kimaradt. — Több apróságot, valóságos zabhegyezéseket mellőzve, áttérek a fontosabb rosszallásokra. Progeniem *sed enim* Troiano a sanguine duci *Audierat: Mert hallá . . .* a gondolat menete ez: Juno már Karthágo alapításakor kedvelt púnjait

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget. Szerk.

akarta a népek urává tenni, *miért?* azért, *mert hallotta*, hogy Karthágo elpusztításával a gyűlölt tros fajra száll a világ uralma; *ettől féltében* üldözőbe vette őket stb. Rendén van ez így, nem szükség beleokoskodni: *de félt;* a *sed* e helyen csak *cheville* a metrum miatt; míg az *Id metuens* nagyon világosan kifejezi Juno félelmét, de Vergilről se lehet feltenni, hogy *öt* sorban akár *occulte*, akár *aperte* ismételje magát. — Már a *spretae* iniuria formæ méltán kifogásolható, de mit tegyen a fordító egy oly lényegesen szükséges szóval, mint *mĕgvĕtĕtt*, mely hexameterben *versu dicere non est (Hor. V. Sat. 87. v.)* — *Aeolus erre viszont* stb. biráló itt öt verset idéz s mesterségesen kikerekített hexameterekről szól; úgy van, a kerekes kerekét kereken kerekíti kerekre; vagy tán az a bökkenő, hogy *üdvlakomát* írtam a mennyei tor helyett, a mi igen csinosan beillett volna a versbe; de a tor csak alkalmi vendégség, Aeolusnak pedig rendes helye volt az istenek asztalánál; vagy tán nyomorék ez a vers: *És a vihar hogy hódol nékem urának?* Ugyan mivel épebb birálónák e verse: *Drága étek volt fel azon halmozva temérdek (l. P. és Th. lak. 306. v.).* — Hullámokat űznek a parthoz: *vastos fluctus;* a magyarban a *vastos* kimaradt; hát hiba, de tán mégsem oly nagy, mint a hogy bíráló megfosztja Thetist tündéri szépségétől: *pulcherrima Neptunine*, s csak annyit mond, a *szép Thetis*, mintha mondaná: a szép czukrászleány (U. o. 29. v.). — Azután felsallangozásról beszél e versnél: *Hirtelen a tengert komor éj gyászleple borítja: Ponto nox incubat atra* s hozzáteszi: kár Vergiliust így javítani! Én kitörlöm a Vergilius nevét, s a Catullusét írom helyébe, hozzá téve: kár e nagy klasszikust úgy marczangolni, mint a hogy fordítója bánik vele; lássuk! *Saepe pater Divum Conspexit terra centum procurrere currus*, bíráló így adja: *Az Úr is gyakorta Nézte mint hull áldozatúl száz bika le sorba.* Tehát nála a centum *currus* = száz bika, s a kocsik robogása = *hecatombe!* (U. o. 389. 390.). Fábul vaskarika. — Kárhoztatja az efféle szavakat: műlapok, dísztemplom, fénykapu, de van-e ok reá? E szavak nem fülsértők, összetételök nem szabálytalan, hiszen van díszruha, dísztér, fénymáz, fénybogár, sőt egy helység neve Fényszaru; fegyelem, megidéz, méltó felháborodás, kötelem, szinte bátran használhatók versben úgy, mint prózában, s éppen nem kirívók; főgondom az volt, hogy triviálitásba ne essem, mint a hogy beleesett biráló *Catullus* magasztos poémájában *(Peleus és Thetis lakodalma) Hejjehujjás sokaság: laetans coetus* (34. v.). *Fennhéjázó* Minos = *magnanimus* Minos (85. v.) *Csingilingi érczlemezzel* = *tereti tenues tinnitus aere* (264. v.). — Hát az ilyenek: vőm, vűn, mindjárást, örökkétig, tésis stb. nem kirívóbbak-e, mint az én *helyén kívüli* ékesszólásaim?

A summa fastigiák közt első: Tündérek hajléka ez itt, hol semmi kifáradt gálya ki nem köthet, nem vág be fogával a horgony. Kérdi biráló, ha ott nem köthet ki, hogy van, hogy Aeneas hajói könnyű szerrel bejutnak a révbe? (NB. nem volt ott rév, csak sziklapart). Hát igen egyszerűen ugy, hogy a hajók beeveztek az öbölbe, s ott kikötés vagy horgonyvetés nélkül a csendes víz partjához állottak. — Jön az *ob Italiam:* nálam az *ob* kimaradt; bizonyára jobb lett volna így írnom: hogy ezernyi veszély s baj után is Zárva Italia miatt az egész föld színe előttök; de eléggé ismeretes a *fatum*, hogy egyedül Italia volt a trójaiak igéretfölde,

s így egy kis csorbával meg-megállhat a vers a *miatt* nélkül is. — Ezután bíráló ismét komázásról beszél e versnél: ajkira csókokat ád, s így vigasztalja leányát; hát a *nata* nem leánya Jupiternek? vagy helyesebb lett volna, ha írom: s így vigasztalja a leányt. — Most következnek a *hattyuk*, a tudós interpresek fejtörő csimbókja; én így értem: A mint Aeneas a *partra lép*, Venus az *erdő szélén* elébe kerül, s onnan megmutatja fiának az elzavart, de visszatérő (reduces) hattyúkat; természetesen a tengerpartra, mert a hattyúk nem erdei madarak, ezt tehát láthatták, azt is a mi történik a parti távolban; azok, a melyek alászálltokban szemeik elől eltüntek, bizonyára valamely tisztáson elhelyezkedtek, a melyek pedig még a légben keringenek (ludunt), az előbbieket követni látszanak; arra, Pirchala és bíráló szerint, nem volt szükség, hogy nyakukat nyujtogassák, úgyis kinyujtott nyakkal repülnek, jobban ki se nyujthatnák, hiszen a hattyúk nyaka nem látoső, vagy látó cső, szemcső, kukucs, látkukucs stb. — Aeneas anyját felismervén, így szól *iramodva* utána; igenis, iramodva, hogy a szaladó (fugientem) utólérje; a hibáztatott iramodás, a mennyiben helyből való távozást jelent, talán még is jobb, mint bírálónál a nekiiramodott orsó, mely csak akkor iramodhatik, ha a pergető ujjak közül kiperdül. (U. o. 136. v.) — *Zátonyról zátonyra vetett.* Sziklás zátonyon törést szenvednek a hajók; a *fövenyes zátonyról (vada coeca)* a vitorlások árdagálykor elszabadulhatnak. Akárhogy áll a dolog, jobb szerettem volna, ha ez a vers így kerül vala tollam alá: *Zátonyos ár fövenyére vetett.* — Vajha Aeneas is itt volna, kit *egy szél hajtott errefelé veletek;* honnan tudja ezt Dido? Onnan, hogy — a mint Ilioneustól hallotta — együtt indultak, egy szél szórta őket széjjel s vetette Lybia felé, sőt még gyanítja is, hogy Aeneasnak valahol partot kellett érnie. — A szerelem vészét kebelébe *fogant* hölgy: *pesti devota futurae;* igen, van eltérés; de az is igaz, hogy Didó már előbb szerelmes lett Aeneasba, mint a költő maga mondja: *ardescit tuendo. Heyne* szerint: *amore iam contacta*, s én a szerelem e foganzásának adtam kifejezést. — Mily roppant buzgalommal búvárkodott bíráló munkámban, semmi sem bizonyíthatja jobban, mint a *h* betű, melyet a szó elején mindössze *kétszer* nem vettem mássalhangzónak; a néma és folyékony mássalhangzókat pedig — ha jól emlékezem — csak *egyszer* vettem rövidnek e szóban *ăpród.*

Már most ennyi rengeteg hiba után egyetlenegy énekben rést tör magának a reticentia s az a fentebbi «*ex uno disce omnes.*». Nos, hibát találhatni minden műben; közmondássá vált «*a ki keres, az talál*», különösen oly nehéz és nagy műben, mint a szóban levő; de azt, hogy egy-egy kalász helyett kévéket vagy *plane* asztagokat lehessen benne összetarlózni, vagy azt, hogy az egész aratás csak üszögös kalászokkal fizetne, tagadom. *Anch'io sono pittore!*

Rossz tehát a fordításom, hexametereim igen messze állanak a Vörösmartyéitől, s Vergiliushoz csak olyanok volnának méltók stb. — Sajnálja bíráló, hogy a *Bevezetésen* kívül a jegyzeteket is nem *dr. Némethy Géza* írta, s tömjént gyújt neki; ehhez az incensatióhoz én is szívesen hozzájárulok, *Euhemeros* reliquiáinak remektollú ismertetője azt méltán megérdemli; de miért kellett volna a jegyzeteket is megírnia? azért-e, hogy

dr. Csengeri János ne boszankodjék, vagy ne nevessen nagyon is — naiv — mythosi elbeszéléseimen? — Én nem tudván, hogyan értsem ezt a szép új magyar szót, beletekintettem az ő magyar Catullusába, de olyfélét nem találtam sehol, hanem találtam mást, és pedig nem is a jegyzetek közt hanem magában a *szövegben;* becses leletem e vers a 125. lapon: *Tensuam Tethys concessit ducere neptem Oceanusque!* Birálóm ezt így adja: *Anyja nem-e neked adta haza rinned lányát s Okeanos?* — Ugyan kérem viszonszeretettel, hát a *neptis* nem nőunoka, *hanem leány?* S Okeanosnak a felesége, *Thetys*, nem nagyanyja-e *Thetisnek*, hanem *édesanyja?* Hiszen ez méltó párjával, a fentebbi hecatombéval virágzó galimatiás.

Elvégre is, hogy Csengeri elitélte Aeneis-fordításomat, azon nincs mit csudálkoznom, hát nem-e ő az a legszigorúbb *magister in artibus*, ki *irodalmi tanulmányában (l. Catullus. Bevezetés)* rásüti Horáczra a *filiszterség* bélyegét, s kereken kimondja. «*Félre a Horatius-cultus mysteriumával!*» éppen mint az egyszeri huszár, ki odarugva a pocsolyának, felkiáltott «Czoki tenger!» .... Rumpitur invidia quod amamur, quodque probamur.

Dr. Barna Ignácz.

Válasz a válaszra.

Dr. Barna Ignácz úr védelmére kél az ő Vergilius-fordításának; ezt nem lehet töle rossz néven venni. Ám tartsa jónak a fordítását, e privát passiójában többé sem zavarni, sem naiv hitében megingatni nem fogom. Egy-két dologra azonban figyelmeztetnem kell: válogassa meg jobban a védő és támadó szerszámait, úgyis bővében van mind a kettőnek. Ő ugyanis Vergiliusa védelmére az én Catullusomból idéz szerinte hibás helyeket. *Azt talán a gyerek is belátja, hogy akármilyen rossz az én Catullusom, avval az ő Vergiliusa jobbá nem válik.* De ha mégis kivánja használni ezt a kétes fegyvert is dr. Barna, akkor támadása közbe ne dobja el a pajzsát, jobban mondva: dobja el régi salabakter Catullus-kiadását s nézzen meg egy újabbat is. Ha t. i. dr. Barna oly nagy figyelemre méltatta tíz esztendővel ezelőtt megjelent Catullusomat (első kiadott művemet), hogy abból látta jónak szedegetni argumentumait, akkor azt is olvashatta volna benne, hogy az a *Baehrens* kiadása szerint készült s ha aztán a Baehrens kiadását megnézte volna, abban nem *centum... currus*-t, hanem *centum... taurost*-t talált volna s belátta volna, hogy a *száz bika* nem «fából vaskarika». Az «*O bona mater*»-t sem így találta volna meg benne. Végre, ha jegyzeteimet megnézte volna, látta volna, hogy Thetist én sem tartom Okeanos leányának, s ha anyát és leányt említettem, épen a miatt történt, mert *modern alakú* fordításomban sem fontosnak, sem simán belefoglalhatónak nem találtam a *nagyanya* és *unoka* említését; de meg jellemzőbb is és mai fordításban a mai olvasóra nézve nagyobb a közvetlenség, ha az *anya* adja oda lányát, nem a *nagyanya*. Többi megjegyzését bátran mellőzhetem, a látszólag valamit mondókat nem hagyhattam szó nélkül.

Végre a magam nevében tartozom annak kijelentésével, hogy meggyőződésem szerint dr. Barna Ignácz általam hibáztatott helyei közül egyetlenegyet se tudott megvédelmezni. Dr. Cs. J.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDAJA.

1891. MÁRCZIUS. XV. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1891.

Többen a t. tagtársak és előfizetők közül a folyó évre a Pótkötetért is küldtek egy forintot. Miután Pótkötet többé nem fog megjelenni, ezen egy forintot — megtakaritandó a visszaküldésével járó költséget — a folyó illetve jövő évi tagdij törlesztésére könyveltem. De ha esetleg valakinek ez ellen kifogása volna, tetszésétől függ máskép rendelkezni.

A pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS.

A class. philologiai tárgyu kéziratok stb. ***Némethy Gézának*** *(V. Lipót-körut 30.), a modern philologiaiak* ***Heinrich Gusztávnak*** *(VIII. Muzeum-körut 18.) czimzendők.*

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

MATTHISSON HATÁSA IRODALMUNKRA.*)

1. A múlt században.

Az első magyar író, kiről biztos tudomásunk van, hogy M.-nal foglalkozott: *Kis János.* Daykán ugyanis nem mutathatni ki semmiféle matthissoni hatást. Énekelt ugyan már ő is M.-féle költői tárgyakról: virtus becséről, esthajnalról, a szerelem bújáról, öröméről, és sóvárog ő is a halál után, de a mennyiben ezek a költészet általános érvényű és széltében használt tárgyai, ép annyira a Daykáéi, mint M.-éi. És ha már akarunk rajta hatást kutatni, akkor az anakreontikáét, Günther és Stolberg F. L.-ét kellene kimutatnunk, vagy a mennyiben sentimentalis thémákról énekelt: Gessnerét. Kis tehát az első, ki megízlelvén M. költészetének édességét, megpróbálta azt a magyarban is visszaadni. Ha a megismerkedés körülményeiről nincs is biztos adatunk, annyi kétségtelen, hogy külföldi tartózkodása idején (1791—93) már érezte M. hatását. Hazatérés közben (Bajorországban) írja már ugyanis M. szellemében ódáját *A bölcseséghez* és szép *Hajósének*-ét. Előbbinek csak bölcselkedő szelleme való M.-tól, a részletekben vajmi keveset vett annak Tugend-jából. Annál világosabban mutatja M. hatását a Hajósének. Kazinczy is kiérezte már ezt a befolyást a költeményből, mert Kissel folytatott levelezésének három helyén is említi, hogy M.-ból merítette. Közelebb azonban meg nem jelölte az eredetit. Forrása M. Seefahrer-je, melyet Kis kevéssel Jénából való elutazása előtt olvashatott M. költeményeinek új, II. kiadásában: Zürich, 1792. Megtartotta az eredetinek szellemét, tárgyát és verstechnikáját, s különösen hű a költemény elején s végén, csak közbül téved eltérő általánosságokba, olcsó bölcselkedésbe. Egészben hosszabb, részletezőbb a rövid, közvetlen német eredetinél. A honszeretetet lehellő Seefahrer első és utolsó strófáját két-két magyar szakban fejtette fel.

*) Jelen dolgozat egy terjedelmesebb munkának második része; az első nagyobb rész M. életéről és munkáiról szól.

Mein Schiff ruht endlich wieder
Du meiner Väter Land,
Ich fall aufs Antlitz nieder
Und küsse deinen Strand!
Froh werd ich die Altäre
Der heimatlichen Höhn
Und froh die Wonnezähre
Der Jugendfreunde sehn.

Szerettim édes honja
Indul hajóm feléd,
Hűsége láncza vonja
Szülöttedet melléd.
Örömkönnyekre csordúl,
Szemem ha rád tekint,
Napom hol délre fordúl
S vidám reményre int.
Eléri végre sajkám
Nyugalma szent helyét
Öledbe drága dajkám
Veszed fiad fejét.
Örökre zöld virággal
Fűzöd hajam körül
Halhatlan ifjúsággal
Jövő időm örül.

— — — — — — — — —

Da bau ich, leite Gräben,
Bepflanze rings die Höhn,
Seh' Reblaub hier an Stäben
Und dort an Ulmen wehn
Und weih auf meinen Fluren
Euch Rettern aus Gefahr
Ein Feld, o Dioskuren,
Mit Wäldchen und Altar.

— — — — — — — — —

Kies liget keríti
Magános házamat,
Folyókút hívesíti
Virágos halmomat,
Hol csendesen csorognak
Időm patakjai,
Zajogva míg zuhognak
Világ nagy habjai.
Szobámban három oltárt
Tinéktek helyhezek,
Kik ég szerettitől járt
Úton vezérletek:
Neked kilencz szelíd szűz
Feje Uránia,
Neked baráti szent tűz
S neked Cypris fia.

A költemény egyes képeit a Genfersee-ből és a Kinderjahre-ból kölcsönözte. — Haztérte után írhatta nem sokkal rá az *Álmodott kép*-et, mely M. harmadik korszakabeli szerelmes dalainak s ezek közül különösen Adelaide, Erinnerungen és Lied der Liebe-nek hatását mutatja.

A szerelem cz. költeményének első részét (a szerelem általános hatalma) a Geist der Liebe harmadik szakából vette; a második részt az An die Liebe és a Liebe-ből merítette.

Egy nehéz szívű leány tavaszi énekében a gondolatmenetet illetőleg követi M. Mailied-jét (később: Frühlingsreigen) s felvesz belé elemeket a Lenz (később Frühlings)-Bilder-ből.*) Nagyobb mérvű hatást nem érezhetni rajta.

Az 1795-ben Kazinczyval Győrött kötött ismeretsége után egy időre, úgy látszik, csak tárgyakat kölcsönzött M.-tól, a nélkül, hogy azokon különösebb hatás jele mutatkoznék. Legfeljebb egy-egy képet vesz át különböző költeményeiből s ezt aztán a rokon tárgyba beilleszti. Igy jár el: A magánossághoz, A falusi élet, A jelenvalókkal élés, Téli ének (átvette a Befreiung utolsó szakát), A béke (tavaszképei a Lenzbilder-ből), A múzsához, Laurához, A mulatság, Ének a reményről, Hymnus a reményhez, A nyugalomhoz czímüekben. Legelőbb érezhető ismét M. hatása az *Egy falusi leánykához* cz. költeményben, melynek gondolatmenete és szelleme egyezik a M. I. kiadásbeli Das Dorf-éval. Az eltérés csak a befejezésekben mutatkozik. Míg M. sentimentálisan végzi: «Örülj míg halálod órája nem üt!», addig Kis óvja a maga leánykáját hogy őrizze meg egyszerűségét s «ne kacsongasson a városi szépek ruhájára».

S innen túl aztán megint a költemények egy sorozatában jelentkezik M. befolyása. A *Tavaszi ének* első szakát a Lenz-(Frühlings-)Bilder-ből vette, ámbár annak horatiusi eredetét is ki lehetne mutatni. Legvalószinűbb, hogy itt is, mint Kis költeményeinek jó részében Horatius és M. költészete egyesülten gyakorolt rá hatást. A tavaszi képek bemutatása után M. horatiusilag a jelen élvezetére int, Kis pedig sentimentalismusba téved s a túlvilág boldogságára utal. — 1807 tavaszán meghalt Kis leánykája s ez alkalomból írta: *Egy kisdednek halálakor* és *Leányom halálára* cz. költeményeit M. szellemében. Az előbbiben Die Sterbende-ből rejlenek motivumok s utóbbiban a Frühlingsbilder-re emlékeztető tavaszi képek festése után a földöntúliba viszi át tárgyát, mint az M. rendes szokása.

Dal, óda és elegiafeléin kívül természetfestéseire is nagyban hatott M. és itt legvilágosabban ki is mutatható a hatás. *A Balaton melléke* szerkezetben, gondolatmenetben visszhangja a Genfersee-nek. Mindketten invocatiószerűen kezdik el az éneklést.

*) E két költemény valószinűvé teszi, hogy Kis ismerte M. költeményeinek I. (1787) kiadását is, mert csak ebben állanak a nevezett költemények.

An deinen Ufern, — — — — —
Wo stets die Freude mir sokratisch mild
Die unbewölkte Stirn mit Epheu kränzte,
O See, schwebt mein Gesang in jene Zeit,
Als menschenleere Wüsten dich umfiengen.

Tók királya idvezel dalom,
Szép part, liget, térség, völgy, halom
Visszahívom a lefolyt időket,
Melyek egykor életem delén
Édes jókat, de hamar tünőket
Adtak tájtok nyájas kebelén.

Kis tehát a M. hét versszakának velejét osszevonja néhány sorba. Míg M. részletesen elmondja, hogy élte boldog idejét a tó partjain, addig Kis csak egyszerűen ráutal. Most mindketten a múlt időket akarják visszaidézni, csakhogy M. az ősmultat szándékozik festeni s így általa a tó jelenlegi szépségét emelni, Kis pedig az élvezett boldog közelmultat s így egyénibb vonást ad leírásának. Itt vezette be Buffon (Bonnet helyett), mondja Kis

A természet titkos műhelyébe,
Melyben örök alkotó harcz vív,
S egy világot semmiség éjébe
Bétaszít s mást új életre hív.
Hol van az a Tempe, az az Éden
Hol valami hozzád fogható!

Wo Bonnet — — — — — — —
In seines Tempels lichtem Heiligthum
Das grosse Buch der Wahrheit mir entrollte.

Da hiess aus dieses Chaos alter Nacht
Der Herr (so weit des Lemans Fluten wallten)
Voll sanfter Anmuth, voll erhabner Pracht
Sich zauberisch dies Paradies entfalten.

Dies stolzumthürmte Land, gleich Tempes Flur
Mit jedem Reiz der Schöpfung übergossen,
Dies Wunderwerk der göttlichen Natur,
Von Schönheit, wie von Glanz die Sonn', umflossen.

Egyik is, másik is most egész sorozatát a legszebb természeti képeknek számlálja el s azoknak ellenébe helyezi kiki a saját tava bájvidékét.

Mások ám a helveták földére
Elragadtan bámuljanak — — —
Én habár a sors legjobb kedvére
Lehetne is számot tartanom
S engedtetnék szívem tetszésére
Minden helyek közt választanom:
Mást nem kérnék állandó honomnak,
Csak tégedet boldog tartomány,
Téged földön már Elysiomnak
Elkészített égi adomány.
Ott három kis mértföldig terjedne
A part körül nemes birtokom,
Gazdálkodva s a természetben
Gyönyörködve élne itt
A barátság, öröm hív dajkája,
A menny javát osztó szerelem,
A tudomány s elmés tréfák nyája.

S ha napjaim végső éjszakája
Csendesen béfogná szememet:
Szép honomban szépen virágozna
Jótétim szent emlékezete
S érczнél tartósb emlékkel áldozna
Kedveseim hű szeretete.

Und wär ich auch mit Hallers Wissenschaft,
Mit Gessners Blick — — — —
Mit Claude Lorrain's Kunst die Erd umflogen:
Doch weiht' ich ewig im Erinnrungstraum
Nur dir der Sehnsucht und des Dankes Thränen,
Doch würd' ich mich in jedem Schöpfungsraum,
O See, verbannt aus deinen Himmeln wähnen!

An diesem Hain, vom Erlenbach durchtanzt,
Ein Gärtchen nur vor einer kleinen Hütte
Mit schlanken Pappeln malerisch umpflanzt,
Ist alles, was ich vom Geschick erbitte.

Hier würde mir die Weisheit Rosen streun,
Des Himmels Friede meinen Geist umfliessen
Und einst — o goldnes Bild — im Abendschein
Die Freundschaft mir die Augen weinend schliessen.

Hell würde sich des reinsten Glückes Spur
Mir dann entwölken, fern vom Weltgetümmel;
Wo Liebe, Freundschaft, Weisheit und Natur
In frommer Eintracht wohnen, ist der Himmel.

Mint látjuk, mindkét költemény gondolatmenete rokon, rokon egyszersmind mindkettőnek kelleténél is nagyobb terjedelme.

Némi eltérés csak a feldolgozás szellemében mutatkozik: Kis férfiasabb, M. érzelgősebb.

Kisnek egy másik leíró költeménye: *Nyári holdvilágos éjszaka* még inkább mutatja M. hatását. Nincs annak egyetlen egy gondolata, képe, melyet M.-nál meg nem találnánk, csakhogy nem egy költeményben, mint eddig, hanem többen. Konglomerátuma az a Mondscheingemälde, Elementargeister, den 24. September 1801. és a *Rigin kelt dal*nak.*) De különösen csak az első válik ki hatás tekintetében. Megvan abban «a zuhogó patak, árnyölelgetés, gyenge szellő s egész sora a hegy-völgyi csudáknak.» A tündérek bujkálnak szintén s «széppé, semmivé válnak» itt is. Kis ez alakoskodásukért nem bízik bennök s a következő befejezést veszi M. két költeményéből:

De fenn az ég üregében
Csillagok dicső fényében
Változhatlan
Határatlan
Hűség ragyog nem vak kényen
Hanem örök szép ösvényen.

Alatt képek jönnek, mennek
Fenn nyomos hely van mindennek:
Égi fények!
Szép remények
Vagytok ti kétes szívemnek
S útmutatók életemnek.

Unsterbliches Leben
Blüht über den Sternen!
Dort unter dem Flügel
Der ewigen Liebe,
Liebt ewig und ewig
Was treu bis zur Trennung
Der Gräber geliebt! (Rigin kelt dal.)

Bald bergen, bald entfalten
In lieblicher Magie
Sich wechselnd die Gestalten
Der regen Phantasie. (Mondscheingemälde).

Az utolsó szak végreflexiója szintén csak annyiban a Kisé, a mennyiben azt nem okvetlenűl M.-ból kell hogy merítette legyen, hanem másunnan is vehette. A költemény egészben nem sikerült; nem egyéb ez együvé nem illő s épen nem játszian előadott elemeknek erőszakos összetákolásánál. Okát ennek jórészt abban kell keresnünk, hogy nem vette mintának M. egy bizonyos költeményét, hanem kiszedte többnek — a mint ő hitte: javát s ezt a sok jót aztán jól-rosszúl összeillesztette.

E költeménynyel véget ért M. hatása Kisre. A mint M. Emlé-

*) E költemény teszi egyszersmind kétségtelenné, hogy Kis ismerte, mint nálunk kevesen, M. Emlékezéseit, mert a Rigin kelt dala M.-nak csak azokban van meg.

kezéseinek benne érezhető ismerete tanusítja, már költői termelése legvégén írhatta, midőn lelke rendesen már csak «a tiburi phœnix magas ömlése» árjában frissült fel. Kitetszik ebből, hogy M. hatása Kis költésének majdnem egész folyamára kiterjedt; kitetszik az is, hogy M.-t nemcsak a fiatal költők tartották követendőnek, hanem az érett, meglett koruak is, a milyen Kis is volt. Csendes szemlélődése korán vonta őt költői rokonához s baráti kalauzolását mindaddig szívesen vette, míg önkénytelenül el nem hallgatott, vagy költői ere ki nem apadt. Jogtalanság volna állítani, hogy M. hatása kedvezőtlen volt, a mennyiben Kis költőiségét csak «édes ömlengésre» és természeti képek festésére, «himzésre» csábította s így szűk körre szorította. Jogtalanság ily állítás, mert Kis már természeténél fogva nem volt sokoldalú s akaratlanul is rászorult a mintákra. Hogy M.-t választotta ilyennek, mutatja lelki rokonságukat. S hogy a M. részéről gyakorolt hatás nem volt kedvezőtlen, bizonyítja az a körülmény, hogy ama versei sem állanak magasabban érték tekintetében, melyekben másik mintája Horatius befolyása alatt állott.

Dê Mathissonnak tulajdonképi bemutatója és legmelegebb ajánlója irodalmunkban németes ízlésű nagymesterünk: *Kazinczy Ferencz*. Hogy mikor ismerkedett meg M. összes költeményeivel, nem tudjuk, de hogy 1794-ben már ismerte legalább néhány költeményét, bizonyítja akkori Kishez irt levele. Elmondja benne, hogy meglátogatta N.-Váradon Beőthy alispánt s ott rosszul lett. Az alispán hozott neki egy 1786-iki göttingai Musenalmanachot, melyben M. költői zsengéi állottak s azt mondta: «Nesze az orvosság!» Ez olvasmányról irja Kisnek, hogy egészen helyre állította, mert «valóban kedvesebb volt nékem a Bürger, M. és Salis verseit olvasni, mint az asszonyi és férfi pagódák csevegését hallani». Akkor olvasott-e először matthissoni költeményeket vagy már előbb is, szintén nem tudjuk. De legyen bármikép, annyi kétségtelen, hogy mihelyest megismerkedett M.-nal, barátjává lett. M. költészete feltétlen tetszésével találkozott. Megvolt abban minden, a mi az ő lelkületének megfelelt. Talált benne sentimentalitást a természet ábrándozó szeretetével kapcsolatban, idealisztikus világnézetet és mindenekelőtt azt a nemes «Zürückhaltung»-ot, melyet később Berzsenyi és Vida László előtt dicsért és melyet a valódi költő főismérvének tartott. Szerinte, tudjuk, csak a «plebs» ragadtatja el magát érzelmeitől, a költő uralkodik a pillanat felin-

dulásain s görögös nyugalmat tart mindig szem előtt. Tudjuk azt is, hogy a költészet principiumai nem voltak egyszersmind az ember Kazinczy elvei, de sőt a költészetben sem tudta azokat mindig érvényesíteni. Különösen a gyengédebb motivumoknak nem tudott itt ellentállani, akár csak M., s egy remekmű vagy szép természeti képnek szemlélete örömkönyet csal ki szeméből s istenültté teszi.

M.-hoz vonzotta őt egész működésének hasonló irányzata. Ő is, mint M. az abstrakt, érzelmes költészetet tartotta valódinak; mindkettőnek világfelfogása idealisztikus; s az antik világ klassicismusáért rajongó működésük főjellemzője, a rendkivül kifejlett formaérzék is közös bennök. Mindketten gyöngéd motivumok iránt igen érzékenyek, prózájuk válogatós, gondos nyelvű, s behatóbban sem a maguk, sem mások egyéniségét nem tudják jellemezni. De jellemökben is találunk hasonló vonásokat. Kaz. épúgy mint M. szerette az irodalmi diktátort játszani. Kazinczy ezt fejletlen irodalmi viszonyaink közt nagyjában el is érte, de M. csillagának ragyogását eltüntette a fényes napok tündöklése. De ha már az egész irodalomban nem is játszhatott vezérszerepet, a kisebb körű vezérségről épenséggel nem mondott le. S teremtett is maga körül irodalmi kört Bonstetten, Brunné, Conz, Salis s részben Sanderből, mely M.-t tekintette mindenben követendő mintaképnek. E szereplési vágyukkal kapcsolatos mindkettőnek irói hiusága. Külső viselkedésökben, fellépésökben, egész modorukban is sok a hasonlóság. Főelvöknek tekintik külső érintkezéseikben a tetszés oly fokú kivívását, melyet rendesen hódításnak nevezünk. Magyarázata és eredete ennek is az irói és személyi hiúság. Minden szép iránti élénk érdeklődésük és nagy munkakedvök is közös. Egyik sem mulasztja el alkalom adtán megtekinteni a műgyűjteményeket. Egyek abban is, hogy politikával nem foglalkoznak. Szabadkőmíves és felvilágosodott mind a kettő. De valamint K. hiúsága nem ment anynyira, hogy mint M. annak megsértése esetében durva kifakadásokra is ragadtassa magát, úgy felvilágosodottsága sem volt oly intoleráns természetű, mint a M.-é. Kazinczy távolról sem katholikusgyűlölő, mint M., sőt inkább ellenkezőleg, voltak időszakai, midőn, talán a romanticismus behatása alatt, feléje hajlott. Katholikus feleségével mintaszerű házas életet él, leánygyermekeit is katholikusoknak neveli.

Keressük már most, mikép hatott Kaz. költészetére fiatalabb

német költőtársa. Megismerkedésük előtt Kaz. a német anakreontismus, vagy helyesebben Goethe első korszakabeli anakreontismusának volt híve. Ez iránya megismerkedésük után sem változott meg lényegesen. Tárgyai előtte, mint utána egyformán: bor, barátság, szerelem, a természet szépségei s «a szív szelíd érzékenységei». De azt a változást mégis érezhetni e tárgyakon, hogy sorozatuk a megismerkedés után erőben és terjedelemben növekedett. Mióta M.-t ismerte, mind kevésbbé zengett borról, barátságról; a szerelem s a szelíd érzékenységek felülkerekedtek. Szerelme nem többé édeskés, enyelgő, szóval anakreontikus, hanem fínom, eszményi természetű, mindig művelt, illedelmes érzés, és ép oly kevéssé egyéni, mint M. szerelme.

De bár szellemben és egészében elvitázhatatlanul nagy M. hatása Kaz.-ra, részleteiben annál bajosabb azt kimutatni. Feltünő, hogy ő, a fordítás akkori mestere, ki Goethétől le Götz-Göckingig majdnem minden hiresebb német költőből fordított, csak M.-hoz nem nyúlt.

E jelenség annyira felötlő, hogy szinte megmagyarázhatatlan, ha abban nem keressük magyarázatát, hogy ezt nyilván csak azért tette, mert nyelvünket akkor még nehézkesnek tartotta a M. finoman csiszolt versei visszaadására. E mellett látszik az is bizonyítani, hogy M. költői rokonából, a kevésbbé gondos és válogatós nyelvű Salisból próbált fordítani. Azt semmikép sem hozhatjuk fel indító oknak, hogy M.-t talán kevesebbre becsülte, mint a többi költőt, kikből fordított. Tudjuk ugyanis, hogy neki M. oly számba ment, mint Schiller, sőt Klopstock, Goethe mellé állítja s utánzásra méltónak találja. 1810-ben, midőn tehát a romantikusoknak M. ellen intézett támadásait már ismerte, mindezek daczára azt írja Berzsenyinek: «Tartsd magad Klopstockhoz, Goethe verseihez és M.-hoz, kit ismersz» s egyúttal megküldi neki ajándékba M. költői mesterét: Höltyt, s ír neki egy M. hatása alatt keletkezett epigrammát: *Az erdő*-t. Ennek gondolatát M. Einsamkeit cz. epigrammjából vette. A költeményke alapgondolata*) kedveltségre találhatott íróknál és közönségnél, mert Kaz. fordításán túl szá-

*) Tief in der Düstre des Waldes verhauche den Kummer der Seele. Kaz. olyformán adja vissza: Sírj szabadon, nálam nem kémleli senki keserved.

mosan próbálkoztak neki találó kifejezést adni.*) Sőt *Klauzál Imre* a Kulcsár Hasznos Mulatságaiban (1818. I. 32. sz.) azt lehetőleg híven fordítani is igyekezett, de kevés sikerrel.

Ugyanez évben (1810) megkisérli *A grátiákhoz* cz. költeményében a M. művelte «hendekasyllabás» versformát is, a mi csak arról tanuskodik, hogy M. nála nagy tekintély számba ment. 1813-ban szándékában van, a mint azt Kisnek írja, olyforma levelezést kiadni, milyen a M.-é. «Elbeszélem, úgymond Kishez intézett levelében, mint fejlődtek ki tehetségeim, mint lettem íróvá, elbeszélem életemnek szebb scénáit s leveleim hasonlítani fognak M.-nak leveleihez.» Tehát az ő eljárása lebegett szeme előtt nem egy ténykedésében. M. sentimentális irányát a Bácsmegyei leveleinek fordítója épenséggel nem találta kifogásolhatónak. 1817-ben dicséri M.-nak azt a szép szokását, hogy csak tökéletes verseit juttatja a közönség elé.

S mind e példák, melyeket szaporíthatnánk, csak azt akarják bizonyítani, hogy M.-t nagy és követendő költőnek tartotta. Ha tudjuk, mily nehezen tűrt meg Kaz. bárkitől is szembetünő befolyást költeményeire, nem fogunk azon csodálkozni, hogy annyira tisztelt M.-jának sem akart több előjogot engedni, mint Goethe mesternek. Dalaiban, ódaféléiben s különösen epigrammáiban megüti ugyan egy-egy matthissoni hang fülünket, de az egésznek a keretében ezt már nem érezzük hatásnak, hanem inkább Kaz. egyéniségéből folyónak. Ez egyéniség pedig, mint tudjuk, nagyon közel állott M.-éhez. A horatiusi «quid sit futurum cras, fuge quærere» dalaiban és ódaféléiben ép úgy előfordul, mint M.-nál. Dolce Madonnája, Psyche a lepével, Psyche, Ninon képe, Antinous, Venus Callipygos s több ilyenféle epigrammájában M. útjain jár. Legrokonabb az említett Erdő-n kívül *Wass Sámuel gróf emlékezetére* cz. költeményének következő helye:

«Elrepül az élet, mint a reggel édes álmai	Die Jahre verrauschen Im Strome der Zeiten,
De a szeretet s a baráti hűség	Doch himmlische Liebe,
Meggyőzi a halált s túléli a koporsót.	Doch Freundschaft wird ewig Und ewig bestehn! (den 24. Sept. 1801.)

*) Leggyengébb egy Névtelennek kisérlete az Aurora 1834. folyamában. (Berkemhez.)

A lepe motivumát M.-tól vette. A tavaszhoz intézett s a férfiasságot dicsérő epigrammái szintén M.-ra utalnak. Van Kaz.-nak Laura daltöredéke is, de ez mind elenyésző csekély ahhoz a hatáshoz, melyet M. költészete nem annyira részleteiben, mint inkább egészében, az ő ízlésére és eszméire gyakorolt. Képeket vagy egyes részleteket, ép úgy mint Horatiustól, Goethétől, csak elvétve kölcsönzött tőle, hanem átvette szellemét és eszméit egészükben s czéljához képest aztán önállóan dolgozta ki ezeket.

Harmadik írónk, kiről tudjuk, hogy szintén már a múlt században ismerte M. költeményeit: *Bacsányi János.* Övé volt ugyanis M. költeményeinek negyedik, a Nemzeti Múzeumban lévő kiadása (Zürich, 1797), a mint azt kalligrafikus névírása a könyv borítéklapján tanusítja. E kiadáshoz hozzá van kötve az 1799-ben megjelent matthissoni *Költeménypótlék.*

Ha Bacs. neve nem állana a kötés belső borítéklapján, gondolhatnók, hogy a Pótlék talán másé volt és csak később kötötték a költeménykiadáshoz. De úgy legfeljebb azt tehetjük fel, hogy Bacs. megvette külön 1797. a költemények kiadását s két évvel rá a Pótlékot. Lehetséges az is, hogy egyszerre vette vagy kapta mind a kettőt 1799. s aztán együvé köttette őket. Akármikép álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy Bacsányi kufsteini fogságából kiszabadulván, még nem ismerte M.-t. Alig hogy Bécsbe jött (1796 elején), alkalma lett volna személyesen is megismerkedni vele, mert M. épen ez időben Olaszországból visszajövet tartózkodott néhány napig Bécsben. Azonban nemcsak hogy meg nem ismerkedtek, de még tudomást sem igen vettek egymásról. De hogy is. M. mint egy uralkodó herczegnő meghitt benső embere és már nagyhírű költő, névleg sem ismerte akkor még a szegény magyar poétát.*) Bacsányi meg viszont legfeljebb annyit tudott róla, hogy fiatal német költő, de hogy egyébként kicsodamicsoda, vagy hogy épen ő vele egy városban van, meg sem álmodta.

Valószínű, hogy nem sokkal rá megismerkedett költeményeivel Baumbergék salonjában s Ossiánjához rokon szellemre talált benne. S az is valószínű, hogy épen ez utóbbi rokonság miatt megkedvelte. De költészete sokkal önállóbb volt, semhogy

---

*) Később alkalmasint megismerte legalább nevéről az Allg. Lit. Zeitung révén, hol Bacsányi nem egyszer tömjéneztetett magának.

rá akár a ködös Ossiánnak, akár pedig a borongó M.-nak befolyást engedett volna. Még legbefolyásoltabb e szellemtől költeményeinek IV. könyve, de ez is inkább helyzetéből folyt, mintsem reproductió terméke. Az amat nemus et fugit urbes-féle themát nem M.-tól kölcsönözte, hanem az eredeti forrásból: Horatiusból merítette. Ha panaszkodik is valóban nehéz sorsán, ezt szívből teszi, de legtöbbnyire hazafias hangokat hallat sorsa törő igájában is. Hogy linzi magányában többet foglalkozott-e M.-nal mint Bécsben, nem tudjuk.!

Első költőnk, kinek valószínűleg Kaz. mutatta be M.-t: *Csokonai Mihály.* A bemutatás és M. költészetének megízlelése, meg reproductiója, a mint Cs. költeményei mutatják, még a múlt századba eshetett. 1793. midőn Kaz. neki Kleistot (nem Salist) és Bürgert küldi, még nem tudott németül, 1795. sem igen s úgy a finom nyelvezetű M.-t sem olvashatta addig. De 1796. pozsonyi tartózkodása idején már némi gyakorlottságra tehetett szert a német nyelvben. S lehetséges, sőt valószínű, hogy itt szerezte meg magának Kaz. ajánlatára M. költeményeit, az akkor már Németország szerte ünnepelteket.

M. hatását Csokonaira Baróti Lajos és Haraszti Gyula iparkodtak kimutatni Abafi Figyelőjének lapjain, de olyaténképen, hogy állításaikban majdnem több a javítani való, mint a mi megállhat. Baróti tévesen mondja (Figyelő 21. köt.), hogy Csokonai *A magánossághoz*-a «részleteiben Salis An ein Thal-jához áll közelebb, mint M. Einsamkeit-jához». *A tihanyi echóhoz* nehány szavából alaptalanúl von párhuzamot M. Genfersee-jéhez. Alaptalanúl állítja továbbá, hogy «M. nem egy költeményében találkozunk a Lilla névvel», holott egyikben sincs, vagy, hogy «M. a német leíróköltészet atyja», mert ez sem szószerint, sem metaforice nem állhat meg. Haraszti is párhuzamot von a Genfersee és A tihanyi echóhoz közt, mert szerinte hasonló tárgyakat dolgoznak fel. De ez sem talál; egyik a genfi tó környékének zeng dicsőítő hymnust, a másik a balatonmelléki tihanyi nymphához intézi szavait. Különben a tárgyak puszta rokonsága még nem teszi meg a hatást. Közel jár a nagyításhoz, midőn Csokonainak egyetlen németországi hasonlatából («kőről kövekre görgenek, mint Rajna bukkanásai») kifolyólag következteti: «Beleélte magát a német költészet közvetítésével a német természet szépségeibe is.» Téved abban is, hogy Csokonai költészetében M. Einsiedler-jének hatását consta-

tálja, továbbá, hogy az *Éjnek istenéhez*-ben Salis-M.-féle hatást lát, holott az semmiben sem vehető észre, valamint abban is, hogy állítja: «Csokonai M. és Salis nyomdokain haladva vitte be költészetünkbe a természet festését.» (Figyelő 26., 27. köt.) Használta azt Csokonai, még pedig sokkal nagyobb terjedelemben, még mielőtt Salis-M.-nal megismerkedett. Természetfestései századunk elejéig inkább a franczia leíró költészet és Kleist Tavaszának bélyegét viselik magukon, semmint M.-ét. Csak dal- és ódaféléiben hallatszanak, a mióta vele megismerkedett, egyes matthissoni hangok. Igaz, nem oly édeskés, ömlengő, mint többi költőink, kikre M. hatott s mint maga a ható, de epekedik ő is Lauráért (később Róza, Lilláért), intéz költeményeket a tavaszhoz és énekel a szerelem mindenhatóságáról. M. Veilchen-jéhez hasonló motivum serkenti az: *Egy tulipánthoz* megírására. De M.-nak összes kétségbevonhatatlan hatása Csok.-ra, nem tekintve itt a rokon tárgyú, de más kivitelű költeményeket, csak két versében nyilvánul: a *Rózsabimbóhoz* és *A magánossághoz* czíműekben.*)

A *Rózsabimbóhoz* (Lilla I.) visszhangja M. An eine Rosenknospe-jának, de előre mondhatjuk, hogy a visszhang tisztább, érthetőbb magánál az eredeti hangnál. Csokonai M.-tól veszi a tárgyat, motivumot, gondolatmenetet, de ezeket aztán egy kis magyaros színezettel szabatosabban adja elő, mint M., a ki talán épen ebben a költeményében majdnem a legelvontabb és csak általánosságokban mozgó. Csokonai hatra nyújtja az eredeti négy német versszakot s megtartja az eredeti szakok négy verssorát és trochaikus mértékét, csak a verslábak számát apasztotta meg minden sorban egygyel-egygyel. Hasonlóság:

Schönste Rosenknospe dieser Flur Unter Nachtigallgesang erblühe!	Nyílj ki nyájasan mosolygó Rózsabimbó, nyílj ki már!

A fesló rózsabimbó szépségét dicsérvén, felcseréli M. antik képeit: a Hesperidák ligetét, Árkádia szép téreit Hébével és Florával.

Ein Elysium an Frühlingsmilde Müsste dein umschirmtes Gärtchen sein.	Oh miként fog díszesedni Véled e parányi kert!

*) A Lilla III. könyvében lévő: *A pillangóhoz* ugyanis a hasonló czímen kívül semmi más rokonságot nem tüntet fel M. Der Schmetterlingjével.

Csok. végezetűl le akarja szakítani, de aztán inkább egészében kedves Julisának szánja, hogy adjon neki újabb kertet, a hol aztán «kevélykedhetik». M. pedig kívánja, hogy szűzen bántatlanúl érje meg «a nemes virágok sorsát», t. i. egy boldog vőlegény szakítsa le ajándékul és díszül menyasszonyának. A befejezések tehát, mint látjuk, némileg eltérők.

A magánossághoz czímüben már nem egyedül M. hatása szerepel, hanem az övé, Salisé és Horatiusé együttesen. Horatiustól vett egyes képeket, Salis An ein Thal-jából merítette az eszmemenetet, s az egésznek szellemét, színezetét M.-tól, még pedig: An die Stille és Die Einsamkeit cz. költeményeitől kölcsönözte. Előbbiből rokon:

Wenn aus leichter Silberhülle Luna niederschaut.	A lenge hold halkkal világosítja (A szőke bikkfák oldalát).
	Oh kedves istenasszony! én is érted Gyakorta mint sóhajtozom
Ach mit wehmuthsvoller Rührung Freundin denk ich dein, Hier, wo Leichtsinn und Verführung Giftbethaute Rosen streun.	Mert szívemet baráti módra érted Midőn veled gondolkozom Ártatlanúl kecsegtetel magadba Nincs tettetés sem csalfaság szavadba Hív vagy, nem mint a mai Színes világ barátai.
	(Lám, mely zavart lármák között forognak A büszke lelkek napjai)
O beglückt, wer in des Haines Trauter Dunkelheit Sich mit reinem Sinn zu deines Opferherdes Priester weiht.	De ránk, mikor szent fátyolid vonúlnak Mint éji harmat napjaink lehullnak Tisztán, magába csendesen Élünk, kimúlunk édesen.

Látnivaló, hogy Csok. a kedves magánossági kép festésében tovább megy, mint M. s azt egészen a halálig vezeti. Az Einsamkeit-ból rokonok:

(Der Städte Getümmel ist rauschend und leer	Futsz a zsibongó városok falától)

	Síromba csak te fogsz alá követni
Mir sei bis zum Grabe	Te leszel oh! a sírhalom
Gefährtin und Braut	Völgyén is őrzőangyalom.
	Te légy barátom
	Mikor csak a sír lesz örök sajátom.

A német költemény utolsó szaka a magyarnak legelejére került:

Der Welt zu vergessen	Áldott magánosság jövel! ragadj el
Empfangt mich, ihr Höhn,	Álmodba most is engemet
Wo tief zwischen Ranken	. . . .
Der Wildniss versteckt	Végtelen álmaidba elfelejtem
Kein menschliches Wanken	Világi szenvedésemet
Den Träumenden weckt.	. . . .
	E helybe andalogni jó
	E hely poétának való.

A német (matthissoni) mintaképek mindegyike külön-külön elevenebb, szebb, dalszerűbb, mint a magyar, mely több magánossági költemény konglomeratuma s ódaibb akarván lenni, egészben elvontabb. Magyaros színezete: Kisasszondon reád találtam,[1]) függetleníti némileg a mintáktól. Mint több költemény kivonatán, azonban nem lehet rajta egynek sem kizárólagos hatását kimutatni. M. leginkább a hangulatban, a halál utáni vágyakodásban hatott rája.

Egészben tehát kisfokú az a hatás, a mit M. Csok.-ra gyakorolt s épenséggel nem versenyezhet a Bürgerével, de még Kleistével sem. Csok. is, hasonlóan Bacsányihoz, inkább élvezte M. mocsoktalan, szűzies költészetét, mintsem hogy befolyásoltatta volna magát általa. Hogy «a német erdők bérczeiben örömet talált», maga vallja be,[2]) de azért nem felejtette lelkét ez erdőkben. Átültette hozzánk a németek művelte természetfestést (mely éghajlatunkban azonban nem akart tenyészni), de ebben inkább

[1]) E vonatkozás is a mellett szól, hogy már somogymegyei tartózkodása idején ismerte M.-t (tehát a múlt század végén) s ő vele együtt az irodalmunkban távolról sem oly ismeretes s rá csak kevéssé ható Salist is; mindkettőt, mint mondtuk, nagyon valószinűleg, pozsonyi tartózkodása idejétől kezdve.

[2]) Az ember a poézis első tárgya. Ódák.

a kor ízlésének hódolt, mert maga a költészet tárgyairól más nézeteket vallott. (Az ember a poézis első tárgya.) Sentimentális hangokat is meg-megüt, s ezt leginkább Bürger Molly-dalainak és M. hatása alatt teszi, de azért épenséggel nem tartozott a «siránkozók» közé. Ő inkább «a víg poéták bokrétáját» akarta kiérdemelni, a jajgatást másokra hagyja, vagy mint ő mondja:

Mások siralmas énekekkel
Bőgettessék az oboát
És holmi gyász threnodiát
Ríkassanak zajos versekkel. (Az én poézisom természete. Lilla.)

Bár M. nem hagyott oly világos nyomokat Csok. költészetén, mint Bürger, egészben mégsem hatott rá kevésbbé jótékonyan. Csok. Bürgerből érzelmi erőt és mélységet merített, de ezzel együtt némelykor a nagyon is természetes, a durvához közel járó erőt is. M. e túlduzzadó erőt kellő korlátok közé szorította vissza s azt a nemes tartást, néhol érzelmi lágyságot kölcsönözte Csokonainak, mely későbbi költeményeit oly előnyösen megkülönbözteti a korábbiaktól.

2. Századunk első-második tizedében és az Aurora idején.

Berzsenyi Dániel Kazinczy útmutatása nélkül rájött M.-ra. Róla van leggazdagabb irodalmunk a rágyakorolt hatásokat illetőleg. Kimutatták számosan Horatius hatását, de még számosabban a M.-ét.*) Kazinczy és Kölcsey a maguk idején egyszerűen constatálták M. hatását Berzsenyire. Döbrentei Berzsenyi kiadása jegyzeteiben már behatóbb: A halál, Mulandóság és Vigasztalás cz. költeményeit M.-ra vonatkoztatja. 1878-ban megjelent a Figyelőben (Abafi) két egyetemi pályamunka Berzsenyiről; feladatához képest mindegyik szól M. hatásáról. A jobbik Angyal Dávidé, a gyengébbet Kőrösy László írta. Öt évvel rá (1883) értekezett ugyanott Erdélyi Károly Berzsenyiről és M.-ról, s mindkettőről

*) Sőt Latkóczy egy Aetnakép hasonlóságából azt is következteti, hogy Ziegler Gáspár is hatott Berzsenyire. Pedig mikép is juthatott Berzs. a hazájában is ismeretlen Zieglernek 1648. megjelent elégiáihoz? (Philol. Közl. 1883.)

egyben-másban téves nézeteket vallott. 1885. Toncs Gusztáv mutatta ki a Nemzet két számában a Berzsenyi és M. közt fenálló viszonyt, s mondhatni ügyesen. Ugyane tárgygyal foglalkozott végre Schuber Mátyás a rozsnyói ág. h. ev. főgymn. 1885/86. értesítőjében.

Könnyű is volt a hatásra rátalálni, midőn Kazinczy már 1808. ráutalt s Berzsenyi azt hallgatólag elismerte; midőn továbbá Kölcsey és Döbrentei reá már mint ismertre hivatkoznak. Angyal a Döbrentei tárgyalta három költeményen kívül néhány más terméknek is kimutatta matthissoni eredetét. Kőrösy pedig M. hatását illetőleg szóval sem tud többet Döbrenteinél. M.-ról szóltában tévesen vallja, hogy M. a falusi képek és idyllek festésében, a természet rajzolásában nagy mester volt, holott egyikben sem volt az. A tévedés folytatása, midőn azt állítja, hogy a Hölty-féle siralmas hang sokszor levonja M. költeményeinek érdemét; pedig tudjuk, hogy Hölty befolyása épen nem volt káros (mert a sentimentalismus mint költői világnézlet ép oly jogosult, mint a humor), sőt pen ez alatt teremtett maradandó becsűt, míg dícsért természetfestései méltán ismeretlenek. Erdélyi K. néhány új költeményen iparkodott a hatást kimutatni, de különben az ő dolgozata, mint oly értekezés, mely speciális feladatául tűzte ki a hatás kimutatását, csekély becsű. Toncs Gusztáv két tárczája a legjobb, a mit e kérdésről írtak. M.-ról szóló ítéletei találóak s a hatást is némileg csoportositva (s e szerint áttekinthetőbben, mint előzői, vagy az utána következő Schuber) nyújtja. Nem róhatjuk fel mulasztásáúl, hogy a hatásnak csak folyamatát tünteti fel s nem egyszersmind keletkezését s megszűntét, mert czélja csak az volt: párhuzamba állítani Berzsenyi és M. költészetét. De utóbbi tekintetből már mulasztásról kell szólnunk Schubernél, ki «M. hatását Berzsenyire» tűzte ki feladatáúl és aztán nem mutatja ki rendszeresen, hanem néhány rokon költemény taglalásán kívül csak a dolgozat végén ad egy rövid magyarázatot a hatás okairól.

Hogy mikor ismerkedett meg Berzsenyi M.-nal, biztosan itt sem mondhatjuk. Tudjuk, hogy soproni diákkorában ismerte már Gessnert, s hogy már akkor szerzett annyi ismeretet a német nyelvből, a mennyit német irodalmi olvasmányai szükségeltek. Ha elgondoljuk, hogy 1805., midőn Kis verselgetés közben meglepi, már jócska versgyűjteménye volt, feltehetjük, hogy már a múlt század végén, vagy legalább is a jelennek a legelején, ismerte

M. költészetét. Nem épen lehetetlen, hogy Kis révén ismerkedett meg M.-nal, mert, mint láttuk, Kis már néhány éve járta akkor M. költői iskoláját. De alig hogy megismerkedett az édes német költővel, hatása alá is került. S ez csodálatba nem ejthet. Gondoljuk csak el szűkkörű és egyhangú hetyei, majd sömgyéni magányában, a hol távol állt a külvilág mozgalmaitól és saját belső lelki világára volt utalva; lehetett-e az gazdag, változatos kellő tapasztalat hiányában? Akaratlanúl is rákényszerült tehát, nehány általánosabb érzéssel, eszmével, melyeket máshonnan kapott, beérni s azokat zengeni. Még a haza és erkölcs melletti felbuzdulása, mely teljesen megfelelt természetének, még ez sem folyt tisztán egyéniségéből, hanem a M. közvetítésével hozzájutott Klopstock eszméi hatása alatt. Nem hiába énekelte M. Werdomarában: Ha állandóan hazáról, erényről és szent szabadságról énekelsz, akkor cserfa koszorú fogja díszíteni biztosan homlokodat. Berzsenyi hallotta s «lelke hűn megérté a szót». Az ő vallás- és természetszeretetét, különösen abban az alakban, a melyben zengte, egyenesen M.-tól tanulta el. Jól esett a magányban és a természet ölén élő Berzsenyinek a magányt és falusi életet dicsérő M. költeményeiben lelkével rokon hangokra találhatni s el is andalgott rajtuk, míg beléjük nem andalodott. Lebilincselte őt, a szilajat, azonkívül M. mértéktartása s különösen édeskés szendesége. Felébredt költői múzsáját alkalmazta tehát M. géniuszához.

Döbrentei egy helyt nagyon alacsony fokra akarta szorítani M. hatását s ezért így nyilatkozik: «Élete delén, minőt más vidám vérrel felejtetni akarna, Berzsenyi könnyes szemmel nézi a multat s jövőt. M. örvendeni akart egy-két foltjáért Berzsenyinek, hanem ez már bánta tettét és csak meghajtá magát a német keresztény előtt; szóba vele nem állott.» *) Pedig nagyon is szóba állt vele: költeményt intézett hozzá, sőt a társalgásban egészen hatása alá is került. De egy más helyen, a hol Berzsenyivel sömgyéni magányában (1800-tól) olvastatja az «érzékenykedő» műveket, már többet hajlandó átengedni M.-nak a Berzsenyire gyakorolt hatásból. S a hatást e helyt találóan tudja be Berzsenyi elvonult életének és könyvbúvásának.

De hiába tagadná bárki is M. hatását Berzsenyire, elismerte azt Berzsenyi maga, mert midőn Kazinczy azt írja neki: «Nagy

*) Berzsenyi műveinek kiadásában.

gyönyörűséggel láttam azokban (a Kistől neki bemutatott költeményeiben) a Horatius, M. és Salis, Virág és Kis tanítványát», Berzsenyi szóval sem védekezik M. tanítósága ellen. Salis, Virág és különösen Kis præceptorságát azonban úgy látszik sohsem volt hajlandó elismerni s épenséggel nem vette az önérzetes költő «csiklandó, hizelkedőompliment»-nek, midőn Kazinczy őt Kis tanítványának nevezte. Berzsenyi ezt az alárendelést ép oly kevéssé érezhette bóknak, mint a hogy azt mi manapság annak nézzük.

M. hatása nem terjedt ki Berzsenyi egész életére, mint a hogy azt Erdélyi K. kellő megfontolás nélkül állítja. Még M. iránti szeretetét sem tartotta meg mindvégig, a mint ugyanaz akarja valószínűvé tenni; mert alig hogy megismerkedett a romantikusok irányzatával, M. eddigi előnyeit már nem tekinti azoknak. Így Kazinczynak 1809. már érdemül tudja be, hogy az ő Wesselényi-hez írt epistolája mentes «Schiller dagályától és M. piperéjétől». (1809. május 5.) Pedig hát még nem is olyan nagyon régen ez előtt még oly költők számába ment neki M., kiket költeményekkel szoktunk megtisztelni és a kiknek műveit beható tanulmányozásra méltatjuk. Hogy M.-ismerete alapos volt, bebizonyította antirecensiójában, a hol még azt is felsorolja, hogy M. első verseiben hányszor használja a «virányt» és «estfényt».

De ennél is világosabban szól M. tanulmánya mellett ifjúkori költészete. Tárgyait M.-tól kölcsönzi. Megénekli Istent, a természetet s tüneményeit, a mulandóságot, halált, mélabút, önvigasztalást és magányt, még pedig a M. gyengéden epekedő szellemében. Eszmeköre ép oly szűk, mint M.-é, sőt a mennyiben a derült költészetet nem művelte, még szűkebb. A M.-nál megkülönböztetett három költeménycsoportot Berzsenyinél is megtarthatjuk, mert működése teljesen egyirányú M.-éval.

Berzsenyi *dalai* közül az *Estve* cz. közel rokona az Elysiumnak; de azért még nem «valóságos utánzása», mint azt Schuber mondja. Angyal is téved, midőn csak egy versszakát mondja rokonnak. Igaz, hogy tárgyaik különbözők, de ez Berzsenyit nem tartotta vissza, hogy M.-nak idegen tárgyú képeit a maga költeményében fel ne használja. M. költői álmot, Berzsenyi esti képet fest. Festés közben átvesz képeket M. két-három költeményéből. Így a negyedik versszak megfelel az *Abend* első szakának. Továbbá az:

Égi bibor festengeti
Az aranyos felhőket

rokon az Aufforderung zum Gesange következő sorával:

Wenn mit Golde sich die Wolken säumen

A setét bükk felett ragyog
A hold csendes fényében

megfelel a Beruhigung két első sorának:

Wo durch dunkle Buchengänge
Blasser Vollmondschimmer blinkt.

Többi képeinek is megtalálhatjuk mását M. költeményeiben. Midőn a természet mennyei szépségét akarja festeni, Elysium-beli vonásokat használ.

Minő mennyei csendesség
  Lelke lebeg körültünk,
Ily szent csendesség ölében
  Hallgatott minden s így állt,
Midőn gyöngyház szekerében
  Anadyomene szállt,
Cynthia így ragyogtatta
  Latmusz virulmányait
Hogy Endymionra rakta
  Isteni szűz karjait.

Welch ein feierliches Schweigen!

So in heiliger Stille ruhten
  Luft und Wogen, so nur schwieg
Die Natur, als aus den Fluten
  Anadyomene stieg.
So begann im Hain zu tagen
  Als die keusche Cynthia
Hoch vom stolzen Drachenwagen
  Den geliebten Schäfer sah.

A befejező képeket a Mitgefühl-ből és An die Stille-ből vette.

Schuber A szerelemhez és Esdeklő szerelem cz. dalokban, valamint az Esthajnalhoz czíműben is lát matthissoni hatást, én pedig azt, a rokon tárgyat és megfelelő hangulatot kivéve, egyikben sem tudom észrevenni.

Szerelmes bánkódása kivonat M. harmadik korszakabeli szerelmi dalaiból, nevezetesen az Andenken, Erinnerungen és Geister-Nähe-ből. Gondolatmenetben legközelebb esik az utolsóhoz, az előbbiekből csak egyes elemeket vett fel.

A *Nelli*-nek három utolsóelőtti versszaka szintén ugyanazok hatása alatt áll. Bennök sóhajtozza nappal és álmában látja Nellijét; Philomele nevét zokogja, a csillagok nevét rajzolják; valamerre jár-kel üldözi árnyéka, még a tenger végső tájéka sem mentheti meg tőle.

Az I. könyv *Emmije* a Geist der Liebe és Kindheit együttes visszhangja.

A *Búcsúzás* feldolgozása a Phantasie utolsó négy versszakának.

Schuber végül *Az örömhez* czíműben s talán még egynehányban is érzi M. hatását, tényleg azonban ez nem mutatható ki.

A sentimentális dalokon kívül Berzsenyi *elégiaféléire* is nem kevésbbé befolyt M.

A mulandóság, a mint ezt Angyaltól kezdve minden dolgozat s legjobban Schuber kimutatta, M. híres Elegie-jének átdolgozása. Mindketten egy elhanyagolt váromladék szemléltetéséből a mulandóság bús gondolatához emelkednek. Az eltünt szép idők rajzolásában azonban csak M. tud igazi szemléletet nyujtani, Berzsenyi általánosságokban mozog. M.-t meghatja a fényes múltra bekövetkezett szomorú jelen s midőn a két kor képeit ügyesen ellentétbe állítja, bennünk is megfelelő érzelmet kelt. Berzsenyi a mulandóság jelenetéhez inkább csak reflexiókat fűz. Egyik tehát közvetlenebb, a másik elvontabb. A másik természetes eltérés a német eredetitől az, hogy Berzsenyi magyaros színezetet ad képeinek. A hol «die Starken sich des Mahls gefreut», ott «hörpölték egymás vérét a párduczos magyarok»; a német «Holde»-t felváltja a pártás szűz, s a Kriegsdrommeté-t a tárogató. A harmadik lényegtelen különbség, hogy Berzsenyi vadregényesb helyen mutatja be a várromot, mint M., a mi az ő amúgy is csak gondolatokban bővelkedő költeményének némi fenségesebb hangulatot ad. De egészben Berzsenyi mögötte marad M.-nak.

A vígasztalás, mint ezt már Döbrentei helyesen mondta, a Trost an Elisá-nak visszhangja, kibővítve a Laurához és Sehnsucht czímüekből vett képekkel. Döbrentei szerint «a Trost an Elisa egy szép szőke menyecske el-elsiramlásának csak czellai bátorítása, Berzsenyi vígasztalását cherub zengi magasból». Pedig hát a valóságban Berzsenyi költeménye a gyengébb s mint visszhang terjengősebb, homályosabb az eredetinél.

A *Fannim emléke* átírása a Laura's Quellé-nek, közbeszőve a Geliebte-ből kölcsönzött képeket, de az átírás homályos, érthetetlen. A németnek búsongását megértjük, mert, mint ő mondja, Laurája a túlvilágba költözött. De Berzsenyi egyszerűen visszaemlékezik a Fannival töltött édes perczekre s aztán búslakodik, de nem tudni min, a váláson-e vagy csak megszokásból?

A *Melancholián* nem annyira a Melancholie, mint inkább a Beruhigung hatása érzik. A feldolgozás módjában különböznek, még pedig a német javára. Felkeresik mindketten a mélabút tartózkodása helyein s a német ezt már halmozott sok képben teszi; de míg M. halálvágyakodásában csak Isten atyai szeretetétől nyer vígaszt, addig Berzsenyi a jelen gondjai közt keres enyhülést a mélabú terein. Igaz, hogy a magyar férfiasabb, de bölcselkedőbb is fenség nélkül s azért halványabb, — a német érzelgősebb, de közvetlenebb, mert mel‹g érzelemből foly.

Erdélyi K.-nak igaza van, midőn még a' *Közelítő télről* is mondja, hogy M. iskolájára vall. De nemcsak általában szellemben és kivitelben, hanem kivált abban, hogy megtalálhatjuk gondolatmeneti mintáját M.-nak tárgyalt kedves Wehmuth-jában.*) A németben nincsenek meg Berzsenyi bevezető őszi képei, hanem helyettök egyszerűen csak «a gyep haldokló virágai» ébresztik föl a költőben a közelgő tél sejdítését. S e kedves kép mására találunk Berzsenyi «enyésző kis nefelejtsé»-ben. M. szomorkodva barangolja majd be télvíz idején a kis virágok temetőjét.

Denn wie sie verblühten auch meiner Jugend	Lassanként koszorúm bimbója elvirít
Flüchtige Freuden.	Itt hágy szép tavaszom stb.

Ki ne látna ebben, az őszi világról saját magára térő reflexióban rokonságot, még pedig többet az esetleges hasonlóságnál. M. költeménye inkább elegikus dal, míg a Berzsenyié közel jár a kedélyi ódához. Mindkettő kiváló a maga nemében. Itt a kivitelben már az önállósított Berzsenyit láthatjuk.

Szembetünő M. hatása Berzsenyi *ódáiban* is, de itt ez inkább csak egyes elemek átvételére, tárgyak, képek, gondolatok kölcsönzésére terjed ki. Azok fenségessé tétele, az egész kivitel már Berzsenyi sajátja. M. dal- vagy elégia-féléiből legtöbbnyire valódi ódákat alakít. Így jár el mindjárt az An die Liebe hatása alatt írt *A szerelem* cz. költeményében. A három strófából álló lendületes német dalból egy hét szakos ódát teremtett. A három német vers-

*) Ez, Die Geliebte, s majd Der Abend czimű költemények, melyek mind hatással voltak Berzs.-re, meggyőznek arról, hogy Berzs. ismerte M. költeményeinek legrégibb (1787.) kiadását, mert az említett darabok csak az I. kiadásban vannak meg.

szak nyomát azonban még tisztán kimutathatni a magyar költeményben.

Mi a földi élet s minden ragyogványa	Wenn deine Göttermacht o Liebe
Nélküled oh boldog szerelem érzése?	Aus der Verbannung Nebelthal
Tenger: melyet ezer szélvész mérge hánya,	Zur Sternenwelt uns nicht erhübe,
Melynek meg nem szünik háborgó küzdése.	Wer trüge dann des Lebens Qual!
De te édes érzés, egek szent magzatja	Ins Reich der Unermesslichkeiten,
Az emberi lelket betöltöd egészen,	Bis wo die letzte Sphäre klingt,
Bájodnak ereje az égbe ragadja	Folgst du dem Fluge des Geweihten,
S a halandó porból egy félisten lészen.	Wenn er dem Staube sich entschwingt.
Mosolyogva rohansz te habnak és lángnak	Und stürzt umwogt von Feuerfluten
Meg nem rémít ég föld reád rohanása	Der Erdball selbst ins Grab der Zeit,
Te bús koporsót menyasszonyi ágynak	Entschwebst, ein Phönix, du den Gluten,
Nézed s elenyészik rettenetes váza.	Dein Nam' ist Unvergänglichkeit.

Ez már nem többé a mesternek betűhöz ragadt utánzása, hanem önálló költői alakítás. Kevésbbé önálló a *Halál* czimüben, melyben az An den Tod, Liebe és Vollendungból vett gondolatok és képek egészszé egyesülnek. A költemény alapja a Vollendung, melyből a 2., 3. és 9. szakot merítette, az An den Todból az elsőt s a Liebe-ből a 7., 8-at. A 9. strófa a Vollendung egy szakának fordítása:

Rablánczok a földi szenvedések	Sklavenketten sind der Erde Leiden;
Melyeket csak a halál szakaszt:	Öfters, ach! zerreisst sie nur der Tod!
Rózsaszálak a gyönyörűségek,	Blumenkränzen gleichen ihre Freuden,
Melyeket egy őszi szél hervaszt!	Die ein Westhauch zu entblättern droht!

Schuber a szép *Reggelben* és *A múzsához* czímüekben is vél matthissoni hatást felismerhetni, én azonban sem tárgyban, sem hangulatban, de feldolgozásban sem találok rokon vonást M.-nál. Utóbbinak nehány képét még meglelhetni M.-nál, de a Reggel épenséggel független M. befolyásától. Berzsenyinek Erdélyi János szerint leghorátiusibb ódájára: az *Osztályrészem*-re már inkább hatott M., még pedig ennek Seefahrer-je. A békepartra jutás, a szülőföld üdvözlése s a falusi otthon vonzó bemutatása mindkettőben rokon, de ez alapjukban rokon gondolatokat Berzsenyi oly eredeti s hozzá kitűnő módon fejezte ki, hogy tulajdonképeni hatásról nem is szólhatunk. Szinte hihetetlennek hangzik, de kétségtelen, hogy Berzsenyi legfenségesebb ódája: a *Fohászkodás* egyike legbefolyásoltabb költeményeinek. Eszmemenetben közel áll Seumnak egy költeményéhez, de részleteiben és kivitelükben M. Heiliges Lied (Hymne), Der Frühlingsabend s még inkább Der Abend-jának (an H. Stilling) hatása alatt áll. Előbbi kettőből csak egyes gondolatokat és képeket merített, de az utolsó felfogásban is hasonlít Berzsenyi ódájához. Ennek kitüntetésére ide teszem az Abend-ot kivonatban. Esti kép festése után így folytatja M.:

Ich hebe freudig meine Augen auf,
Und siehe! du bist überall, o Gott!
Du bist es Unerschaffner, der im Hauch
Des Abendwindes mir vorüberwallt,

Du bist es, der dies Veilchen
Aus mütterlichem Schooss der Erde rief,
Doch auch des Wurmes Vater bist du, Gott!
O wie sind deiner Wunder viel, o Herr!

Mein Geist, im Schranken seiner Endlichkeit
Ermisst sie nicht. Wohin mein Auge schaut,
Ist alles Kette, Ordnung, Harmonie;
Du, auf dessen Machtwink Welten untergehn

Und Welten werden, Unbegreiflicher!
Der Mensch, was ist er, dass du sein gedenkst?
Anbetung dir und Preis und heisser Dank!

De bármennyire hasonlítsanak is egymáshoz elemeikben, egészükben, kidolgozás és fenséges szépség tekintetében egymás mellé nem is állíthatók. M. dalszerűen dicsőíti Isten hatalmát s

egyebet sem nyújt, mint nehány képet Isten mindenhatóságáról, Berzsenyi Fohászkodása pedig kompakt szerkezetben a világ egyik legszebb hymnusa. Benne a tanítvány már hatalmasan felülkerekedett mesterén, mikor még csak röviddel ezelőtt gyenge visszhangokat hallatott.

A *Temető*ben a rokon tárgyon kivül semmi kapcsolatot nem találok M. költészetéhez. A *Magánosságban* horatiusi és matthissoni elemek egyesültek; a 3., 4. szak horatiusi, a többi M. An die Stille-jének felel meg, helylyel-közzel az Einsamkeit-jára emlékeztetve.

Erdélyi K. még a szép *Búcsúzás Kemenes-Aljától* czíműben is, különösen ennek végső szakaiban hajlandó M. hatására ismerni; de alkalmasint csupán azért, mivel Berzsenyi «Magellan gályáit» említi s M. a Kinderjahre-ban szintén megemlékezik a híres hajóskapitányról. Más hasonlóság nincs kettejök közt. A búcsúzás jelenetét szintén nem eredtethetjük M.-tól, mert ez költői közbirtok s olyformán mint Berzsenyi nem énekelte azt meg sem M., sem más valaki. A kalokagathia dicséretét Schiller — M. hatása alatt zengi.

M. költészetének harmadik csoportja, a *leíró*, kevéssé érintette Berzsenyit. Tisztán leíró költeményt egyet sem írt, bár előszeretettel használ egyes természeti képeket dal, elegia és óda-féléiben, hogy azokhoz nem annnyira érzelmeit, mint inkább reflexióit fűzze. Még legtöbb leírást alkalmaz a M.-hoz intézett *Balaton*ában, mely azonban független M. költészetétől. Legfeljebb a rokon leíró irányzatban vehető észre némi hatás, de Berzsenyi nem téved élettelen festésekbe, hanem azzal a gondolattal eleveníti meg leírásait: «Jer, nézd meg!» s így mintegy ellentétbe állítja a genfi tó híres képeivel saját hazai szépségeit.

A *Tavasz*ban nem látok matthissoni hatást, — Toncs pedig észre akart olyat venni. M. Lenzbilder-jének szelleme egészen elütő: a költő örvendez benne a természet ébredésének, Berzsenyi pedig a maga Tavaszában sentimentális. Képeik közt sem találok rokont.

Nem egészen valószínűtlen még, hogy Berzsenyit egyetlen epikai termékére a rokon motivumú Milesisches Märchen ösztönözte. Hogy legalább a külalakban követte M. eljárását, ki klasszikus lyrai versnemben (hendekasyllaba) írta meg regéjét, bizonyítja Antirecensiója, hol ezeket mondja: «Ha M. szép Mär-

chen-jét úgy ítéljük, mint recensens az én *Remetémet*,[1]) akkor M. szintoly Regnard bolondja lesz, mint én» — a hol tehát az ő, epikai tárgyra alkalmazott, lyrai versformáját M. példájával menti.

Ha a Berzsenyiről mondottakat összefoglaljuk, a következőkre jutunk.

A M. befolyásolta íróink közül Berzsenyi az, kin e hatás legevidensebb. Legerősebb volt ez költői működésének első korszakában s intensivitása csak vagy tíz évig tartott: a múlt század végétől a jelen első tizedének végéig. A később fel-felhangzó rokon zöngék már csak színezetre hasonlítanak, a mennyiben rokon tárgyakból csalatnak ki, de erősségre nagy mérvben eltérők. Működésének mind a három ága: dal, elégia, óda egyaránt befolyásolt, de az önállósítás legelőbb az utólsóban kezdődött és csak azután ment át elégia- és dalféléire. A legerősebb műfajban tehát leghamarább emancipálta magát s leghosszabb ideig tűrte a tanítóságot az egyszerű dalnemben. De fiatalkori verseiben is, melyekben értéküket illetőleg mestere mögött maradt, óvakodik M. két végletétől: a túlságos sentimentalismustól és a tiszta természetfestéstől. Ha már gyöngéd, sentimentális tárgyat énekel meg, soha sem oly édeskésen kesergő, mint M., hanem inkább gondolatokban, reflexiókban bővelkedő, némelykor tőlük túláradó. Nevezetes rokon vonásuk, hogy mint kizárólag lyrikusoknak, egyiknek sem sikerült drámai kisérlete.

Döbrentei károsnak vallja M. hatását Berzsenyire s mint tőle igen természetes, Kazinczynak tudja be a kár okoztát, a mennyiben «mint barátja nem figyelteté Berzsenyit a német hatály lemaradoztatására, hanem inkább az ellenkezőt tevé.» S így lett Berzsenyi előképével együtt hibássá, mert «betegesen elsetétült szívállapot kétségbeeséseit költelembe tenni nem engedi a szépség illeme, akar ez *erőt* is».

Utóbbi nyilatkozatát már a romantikusokkal való megismerkedése után s ezek hatása alatt tette; pedig 1820. még nem osztozott Schlegelék minden nézetében, sőt a Kotzebue ellen folytatott csatározásaikról még azt írja: «Olvassuk a kritikát s azt hiszszük, a nagy innepélyű birák uraimék mindenben igazat mondanak és gyakran láttatlanban itélünk mi is nyomukon, statáriumoskodunk. Pedig csak el vagyunk ámítva.»[2])

---

[1]) Melyet aszklepiadeszi versnemben írt.
[2]) Berzs.-hez 1820. márc. 15. írt levelében.

Erdélyi K. is kedvezőtlennek mondja M. hatását, mert szerinte »a leíró hajlamot és az érzelgő epekedést plántálta a gyermek költő szivébe, melyből később dagálya lett», Igaz ugyan, hogy Berzsenyi maga is panaszkodik, hogy »az egyszerűnek vele született példáit M. és Schiller kezdték megzavarni» (A kritikáról), de e panaszt már a romantikusok hatása alatt hangoztatta. Kitűnik az azon folytatólagos mondásából, hogy »ha Winckelmannt és Jean Pault előbb ismeri, nem zavarhatták volna meg a fenti példák». Pedig a romantikusok e bálványaiból mást nem tanulhatott volna erre vonatkozólag, mint hogy a leíró vagy festő poézis nem poézis. De másrészt nem is teljes érvényű az ő panasza, mert saját maga rontja le érvényét egy másik állításával. Tak. Horváth Jánoshoz 1816 nov. 10-én intézett levelében azt mondja ugyanis, hogy »Horatiust, Matthissont és Schillert követni nem hiba, de dicsőség«. De különben is, lehet-e elképzelni, hogy a gondos M.-nak, most nem tekintve természetfestéseit, valamikép rossz hatása lehetne fiatal költőre, s itt csak a valódi költőt értem, milyen Berzsenyi volt. A gyenge önállótlan rímpengetőt mindenesetre modorosságra és élvezhetetlen édeskedésre csábitja, de a függetlenebb fiataloknak csak megtisztíthatja, finomíthatja nézeteit s nagyobb gondosságra szoktatja a tárgy megválasztásában meg kidolgozásában. S Berzsenyi költészetének utóbbi előnyei fejlesztésére nem kevéssé hatott német mintaképe. Hogy befolyásolt költeményei legtöbbjében bágyadtabb, színtelenebb előképénél, azt csak annak tulajdoníthatni, hogy költői egyénisége még fejletlen volt s hogy ódaibb akart lenni, mint a dallos M. s ilyenkor aztán rendesen a merő elmélkedésbe tévedt. Összeredményben mondhatjuk: M.-nak nagy része volt benne, hogy Berzsenyi olyanná fejlődött, mint a milyennek Vörösmarty festi Berzsenyi emléké-ben:

Dallott szerelmet, dalla szelíd panaszt
S megédesült a fájdalom ajkain,
Dalt zenge a múló örömnek
S az maradóbb s magasabb öröm lőn.

Berzsenyi fiatalabb kor- és költőtársán: *Kölcsey Ferenczen* már kevésbbé érzik M. hatása. Őt alkalmasint Kazinczy ismertette meg M.-nal a jelen század első tizedében s ennek is a végén. Milyenek voltak legelső költői kisérletei, nem tudjuk, mert azokat Kazinczyval kötött ismeretsége után megsemmisitette. Csak sejt-

hetjük, hogy más szellemüeknek kellett lenniök, mint a milyenre Kazinczy tanította. A Kazinczy révén megismert új szellem, az akkor külföldön már végnapjait élő ábrándos sentimentalismusé volt. Önéletrajzában írja: «1808—09 sentimental-lyrisch voltam», tehát maga is beismeri, hogy az új világnézletnek nemcsak szeme közé nézett, hanem hatása alá is került. Hogy kit ajánlott Kazinczy a sentimentalismus hatásadójául, könnyen kitalálhatjuk, mert tudjuk, hogy M.-cultusa akkor tetőpontján állott. A Kazinczy közvetítésével megismert M. tette tehát Kölcseyt «sentimental-lyrisch»-sé.

De ez okoskodásnál világosabban bizonyítják M. hatását Kölcseynek e korbeli költeményei. Mindjárt legelső fenmaradt művei egyikében, az 1808. kelt *Arkas*-ban hallatszanak sentimentális hangok s még közelebb jut M.-hoz *A képzelethez* czíműben. De az utóbbi mutatja már egyszersmind a Berzsenyinél függetlenebb Kölcseyt, mert bár teljesen M. sentimentális modorában írta, a feldolgozás s a benne nyilatkozó felfogás eredetisége előnyösen különbözteti meg Berzsenyi fiatalkori verseitől. Ugyanígy tudta magát függetleníteni *A nyugalomhoz* czimű költeményében. Alapjában különös vegyüléke az Abend (1), Elegie (Gottesacker), An die Stille és Einsamkeit-nak s egészében mégis egyéni színezete által önálló. Vagy ki ne ismerne az ugyanez időben (1808 végén) keletkezett *A szerető* czimű költeményében matthissoni hangokra, midőn zengi:

Oh a szelíd kis istent (Amort)
Ki nem szeretné,
Nélküle életünket
Ki boldogítná ?
Óh Lotti, Lotti higyjed
Édes szeretni ! —

s mégis ki nem mondja az egészet kizárólag a Kölcsey sajátjának? *A választás* szelleme is M. hatására vall, de Kölcseyé az önálló feldolgozás. Előbbiekben még csak erintette korán vagy egyáltalában bekövetkezendő halálát, de *A választás*ban már vágyódik utána. Midőn felsóhajt: «Oly édes a setét sír, a nyugalom helye,» M. hangját véljük hallani.

A *Phantasiához* czímű dalán már Kazinczy szerint is matthissoni szépség van, de ezt szintén csak a gondolatokra, érzelmekre, szóval az egésznek szellemére lehet érteni, mert a költemény magában önálló.

A *Felelet Kazinczy első sonettjére* már világosabban mutatja a hatás nyomait. Befolytak rá a Nachtigall s az Erinnerung am Genfersee egy részlete. Kölcsey magasztalja benne mesterét; Kazinczyt, M. meg barátja: Salis dicséretére zengi költeményét. A sonett utólsóelőtti két sora átvételkép hangzik az Erinnerung am Genferseeből:

De ah Kazinczyt hallám, énekére Bámultak a kegyek, s Ámor Cythére — S egyszerre némultak el dalaim.	Sein Lied (Salis') erklang — die Wipfel neigten sich, Im Uferschilf sah man den Seegott lauschen.

Kölcsey Kazinczy előtt elhallgatott, M. pedig Salisszal szemben ezt nem tette, még bókképen sem. S ez eltérés oka nagyon természetes. Kölcsey Kazinczyban mesterét tisztelte s így illő is, hogy szavára elhallgasson; M. pedig Salisban inkább tanítványát látta, kit már azáltal is nagyon megtisztelt, hogy költeményeket intéz hozzá, elhallgatni előtte tehát épenséggel nem tartozott.

A szép *Búcsú B.-től* csak a sentimentálismusban mutatja M. hatását, különben önálló. *Egy született leánykának* cz. költeménye kétségtelenné teszi, hogy ismerte, mint Kis és Berzsenyi, M. költeményeinek legelső (1787) kiadását. A költemény ugyanis nem más, mint az Elisas Geburtstag-nak szerkezetben való utánzása és gondolatainak egy ujdonszülött leánykára való alkalmazása. M. költeményét egy felserdült leány születése napjára írja, Kölcsey egy leányka születése alkalmából. M. részletezőbb, hosszabb, Kölcsey pregnánsabb, rövidebb, de gondolatmenetük külön-külön viszonyokra alkalmazva egyező.

Önéletírásának egy helye, hol azt mondja, hogy németül csak 1809. kezdett «sok ösztönzésre» tanulni, kérdésessé teszi az eddig tárgyalt költeményekre nézve M. hatását, a mennyiben azok mind 1808/9. keletkeztek, tehát oly időben, midőn szerinte még nem tudott németül s így M.-t sem ismerhette. De ha tekintetbe veszszük abbeli állítását, hogy akkor «sentimental-lyrisch» volt, hogy «érzeményei csak kölcsönzöttek voltanak» (Önpanaszok) és ha tárgyalt költeményein végigtekintvén látjuk, hogy e sentimentalismusa máshonnan nem eredhetett, mint M.-tól: akkor lehetetlen el nem ismernünk, hogy Kölcsey emlékezete fenti állításának írásánál nem volt eléggé hű. A sentimentalismus oly hangja, milyen ekkor nála hallszik, nem fakadhatott sem belsejéből, magyar író-

tól sem tanulhatta azt, hanem egyenesen csak a német költőktől s itt közelebb magától M.-tól. Tudott tehát már 1808-ban németül, még pedig oly mérvben, hogy a gondos nyelvezetű M.-t is megértette. Csak folytatása érintett tévedésének, midőn alább mondja, hogy a «német literaturával Szemere Pál által Pesten 1810. ismerkedtem meg», mert e tekintetben is Kazinczy volt első útmutatója. De annyi áll, hogy 1810. M. hatása némileg gyengült s ezt Horváth Istvánnak és Berzsenyinek tudhatjuk be, kik Kölcsey saját szavai szerint «figyelmessé tették őt a lamentabilis tonra, mely verseiben uralkodik». Ez évből csak egy terméke van, melyen M. hatása érzik s itt is csak annyiban, hogy a sentimentális elemeket tőle kölcsönzi, ez a *Végnyugalom.*

1811. sokat foglalkozott M.-nal, de e foglalkozásnak költészetében vajmi kevés nyoma. Csak egyes M.-tól kölcsönzött képekben vehetni ezt észre, legkivált az *Andalgásokban,**) hol a Genfersee, Alpenreise, Alpenwanderer képei szolgáltak forrásul (Haller Rocheban, Rousseau mulatása helyének dicsérése, a bájos szagú gencziân, Jura bérczei, Dole szép köre, Gotthard sötétes ormai, a kéklő Cenis útjai s a mosolygó Tivoli), de azért M.-t még nagyrabecsülte. Azt írta Kazinczynak: «Még tova a 21 év s mikor tűnik el a hév könyű szememből *Matthissonomnak* sorain?» (1811. ápril. 23.) Félévvel rá még szintén M. költészetének bűvös körében él. Kazinczy előtt erre vonatkozólag úgy nyilatkozik: «Nem éledek úgy egy költőben is, mint a ki Helvétiában énekel, nem élnék oly örömmel egy földön is, mint Helvétiában» — s itt a Helvétiában éneklőn nem annyira Salist, mint M.-t kell érteni.

1812. is még «Matthissonomnak» írja s költeményeiből nem egy helyt idéz. M.-nak *Stummes Dulden* feliratú epigrammája oly «magosban ragadja», hogy az akkor Kazinczyhoz intézett levelében egész terjedelmében írja le. 1813-ban Berzsenyi költeményeinek megjelenésekor helyesen ismeri föl a M. hatása alatt írt költemények értékét. «Óh az isteni Matthissont! — írja szept. 15. Kazinczynak — Ennek stylusával együtt lelkét is be kellett vala

*) E költeményről maga is elismeri Kaz.-hoz írt levelében (1811. decz. 6.), hogy «Haller Alpeseinek, Salis s M. verseinek köszöni lételét.» E vallomás nyomán írja aztán Döbrentei: «Kölcseynek Szemeréjéhez írt költélyén a M. Genfersee-jére szolgált holdból tereng némi pillam». (Berzs. költ. kiad.)

szívni Berzsenyinek.» Tehát még állandóan M. szellemi társaságában él.

Szemere előtt boldognak mondja M.-t, mert «szép régióban lakik s a szép természet neki embereket teremt, hol különben nem volnának»; kérdi egyúttal tőle, hogy a matthissoni verhängnissvoll-nak mily magyar szó felel meg. De mindezeknél határozottabban tanuskodik akkori M.-tanulmányáról a *Minden órán* és a Szemere Pál jegyváltása alkalmából írt *Jegyváltó.* Ez utóbbi Kölcseynek M.-tól legbefolyásoltabb költeménye. Nem egyéb, mint M. Der Bund-jának átdolgozása. Egy helyt a gondolati reminiscentia oly hű, hogy szinte fordításnak hangzik. Ez átvétel Kölcsey Jegyváltójának legszebb helye:

Vedd e gyűrűt reszkető kezemből,	In diesem Kuss nimm meine ganze Seele,
Vedd e csókban forró lelkemet.	In diesem Ring das Pfand der Ewigkeit!

A mi M.-nál majdnem leghátul áll s költeményének csattanós véget ad, az itt Kölcseynél a költemény legelejére került s nem épen előnyére, mert ezentúl nem tud emelkedni, hanem ellenkezőleg mindinkább ellaposodik s általánosságokba téved. Ez Kölcseynek egyik legkevésbbé sikerült átvétele.

1814 elején Kölcsey még Schiller és Goethével együtt mesternek mondja M.-t. Nem sokkal rá kezdődött nála a romantikusok hatása alatt a sentimentalismus hálóiból való kifejlés. Ez volt saját szavai szerint «életének legnehezebb studiuma»; ez pedig egyebet sem bizonyít, mint hogy lelke annyira hozzászokott a csirájában már úgy is benne lévő sentimentalismushoz, hogy szinte természetévé lett s az attól való leszokás aztán bajjal járt. De hogy is ne, mikor M. szellemét annyira magába szívta, hogy elmondhatta: könyvnélkül tudom,*) s midőn még röviddel azelőtt ösztönözve érezte magát Döbrentei ellenében a sentimentalismus védelmére kelni.

A romantikusokkal akkor kötött ismeretségének hatása mindjárt meg is látszott, mert Kotzebueról még ugyanazon évben írja a kicsinylés hangján: «Óh az édes Kotzebue!» M. hatása azonban a romantikusok daczára sem szűnt meg. 1814. írt *Küzdés*-e

*) Döbrenteihez 1813. nov. 15. irt levelében.

M. bölcselő költészetének hatását tünteti fel. Találunk benne elemeket a Mitgefühlből, az Abendwehmuthból és a herczegnő születésnapjára írt alkalmi költeményekből. *A szenvedő*-ben a matthissoni sentimentalismus elemeihez tér ismét vissza. A természet ölén élt boldog múlttal szemben panaszolja vigasztalhatlan szoszszomorú jelenét.

1815-ben szünetelt költői termelése; mindössze egyetlen egy verse maradt fenn ez évből. Annál többet foglalkozott irodalomtörténeti és æsthetikai tanulmányokkal. S itt a romantikusok lettek vezérei. Befolyásuknak kell tulajdonítanunk, hogy Ossianról, kit még csak egy hónap előtt legnagyobb irodalmi nyereségnek mondott, és Schillerről meg M.-ról nem épen kedvezően nyilatkozik. Döbrenteinek írja 1815. május 13: «A kaledoniai (Ossian) és a görög (Homer) olyformán állanak előttem, mint Schiller és Goethe: nagy mindenik, de Schiller setétbe sülyeszt s kifáraszt, Goethe felderít s erőben tart.» És folytatólag: «Én a recensióban azt vallom, hogy én Himfyben és Csokonaiban és a kitisztított Daykában is sok elhányni valót látok, de látok azt M.-ban és Klopstockban is.» S az itt kedvezőtlen világításba helyezett Ossian, Schiller, M. és Klopstock mind a romantikusok proscribáltjai, csak az utóbbival bántak későbben kissé humánusabban.

Az 1816. keletkezett *Rény* már megint M. hatását uralja. Benne a M. költeményeinek első kiadásában álló Die Tugend-ot választotta mintául. Gondolatmenetük és szerkezetük rokon. A legszembetűnőbb hasonlóság az egyes szakok ellentétességében rejlik. Hosszúságuknál fogva csak a legutólsó szakokat vetem egybe:

Kein Stundenschlag ertönt, kein Tropfen Zeit entfluthet,	Légy idvez nekem,
	Bár vér s pusztulat
Wo nicht ein edles Herz um edle Herzen blutet;	Kövessék nyomdokid
	S inség s halál.
Kein Abendstern erscheint, kein Morgenroth beginnt,	Tiszta kebelbe
	A gyilok ha merül
Wo nicht der Wehmuth Schmerz auf frühe Gräber rinnt:	Tiszta kebelre
	Vad sors ha rohan:
Wo diese Gottheit wohnt, hebt über Grab und Zeit	Intesz egedből
	S az isteni lélek
Und Trennung das Gefühl der Unvergänglichkeit	Nem sülyed el.
Des Dulders Geist empor!	

Az ugyanakkor írt *A reményhez* cz. költeményét ugyanannak a kiadásnak: Hymne an die Hoffnung-jából merítette, csakhogy, mint azt sonettben máskép nem is tehette, tetemesen összevonta a hosszas német eredetit. Az első szak két végső sorának pl. megfelel a németben két hatsoros strófa. Kiválóan rokon:

Wenn alles um mich her verblüht und stirbt,	Idv néked így! ha mindent elvesztettem,
Wenn alles fällt und sinkt und untergeht:	Ha tengerhabként duzzad bánatom,
O Hoffnung, Hoffnung dann verlass mich nicht!	Ne légyek elhagyatva, légy mellettem.

Kölcsey sonettje kerekebb, egységesebb, mint M.-nak kissé laza elmélkedése.

Innen, vagyis 1816-on túl nem terjed M. hatása Kölcseyre; de azért épenséggel nem hagyott fel, mint a többiek, kedves Matthissonja becsülésével s művei olvasásával. 1817. a Csokonai-kritikában még «legbájolóbb szépségűnek» mondja az ő nyelvét. Műveit ismeri, mint talán egy magyar költő sem, még Lyrai Anthologiáját, Leveleit és Emlékezéseit is beleértve. Sőt a M.-ról szóló irodalmat is ismerte, mint azt Berzsenyi-recensiójában kimutatta. De bár fel nem hagyott becsülésével — 1831. még azt írja Döbrenteinek: «Én Schillerben és M.-ban lelek eleget, a mit nem javalhatok, s ki fogja azért állíthatni, hogy e két nagy művészt nagynak lenni meg nem ismerem» — az ő irányaival, különösen a sentimentálissal, ezentúl nem értett egyet s innen az imént idézett dicséretnek is a megszorítása. Nemcsak a romantikusok hatásából, hanem saját æsthetikai életéből is kiindúlva, gyakran hallatja 1816-on túl a sentimentalismust elitelő szavait. *Körner Zrinyije* cz. dolgozatában így szól erre vonatkozólag: «Nem szánakozásra méltó dolog-e, hogy mi magyarok oly igen el hagytuk magunk közt a német sentimentalismust terjedni, hogy a goethei vidáman mosolygó gratiákat mind e mai napig is oly szűken akarjuk szeretni, s a schilleri halvány képeket imádjuk.» «De könnyebb, folytatja, a sentimentalismus lélekcsapongását s dagadozó beszédárját követni, mint a művészi nyugalomnak józan fellengését, mert amannak követésében saját parányi tüzünket sebes lángokra kelni engedhetjük s tetszünk magunknak, midőn az érzelem csekélységét rendetlenséggel, a gondolat ürességét dagályoskodással fedezgetjük.» Akár csak a romantikusok bibliájából olvasott volna. S ez

irányban annyira megy aztán, hogy még a Fanni hagyományairól sem valami hizelgőn nyilatkozik, midőn azt Siegwarttal s a beteges érzelgősség termékeivel egy sorba állítja.

Kölcsey, mint láttuk, M. tanítványaként kezdte meg költői pályáját, de mint ilyen is sokkal többoldalú, önállóbb tárgyban s hangulatban, mint Berzsenyi matthissoni tanítványsága idején. A M.-tól vett tárgyakat majdnem mind önállóan s mondhatni ügyesen alakítja. Sokszor a puszta tárgyon kivül nincs is semmi rokonság Kölcsey és M. közt. Ily önállósított rokon tárgyú költeményei: Bordal, A szabadsághoz, Képzelethez, Szerelemhez, Laurához, Egy ifjú sírján, Ábránd, Andalgások, Vígasztalás, Kívánság, Óhajtás, Vágy, Emlék, Áldozat, Szerelem, Alkonyi dal, Esti dal. Mentes maradt M. költészetének mindkét végletétől, különösen pedig a veszedelmesebbtől: a természetfestéstől. Őt inkább M. csendes szemlélődései, ábrándozásai, itt-ott egy halálvágyakodás, majd meg későbben horatiusi nézletet valló és bölcselmi költeményei vonzották. Az elegikus dal az a műforma, melyet M. hatása alatt leginkább művelt, elégiát vagy ódát nem írt ez időben. Megválogatta tehát ő is, mint Berzsenyi a neki valót, megfelelőt, de ezt aztán függetlenebbül dolgozta fel Berzsenyinél. M. hatása alatt írt dalai nem vesztettek, úgy mint a Berzsenyiéi, közvetlenségükből, hanem inkább ellenkezőleg: sokszor elevenebbek s mindig egyénibbek a M.-éinál. Dalainak tárgyai szintén gyöngéd érzelmek, gondolatok a matthissoni «edle Zurückhaltung» módján írva. Epekedése nem annyira a sírontúlinak, mint inkább az eszményinek szól. Az egyénibb színezetet az által éri el, hogy dalait szülőföldjén szerepelteti s nem a M. sablonszerű bájvidékein. Nem veszi át természeti képek festesében, mint Berzsenyi, M.-nak az unalmasságig egyhangú esti színezetét, hanem inkább az ébredő napot, Aurorát mutatja be, mi által természetesen egész másnemű hatást is kelt. «Lantja reszkető húrjaira — akár csak M.-nál — nem jön soha semmi durva, semmi rút» (Szerelem), de ezt nemcsak a matthissoni hatás érdeméül szabad betudnunk, folyt az szeplőtlen szűzies lelkületéből is. Hogy M.-ra vonatkozólag nem követte vakon a korízlés szavát, mutatja, hogy M. imádott sentimentalismusát kellő értékére szállítja le s figyelembe alig vett epigrammáit joggal és helyes æsthetikai érzékkel Goetheéi mellé helyezi. (Kazinczyhoz.) Szóval az ő egész írói pályája világosan tanúskodik arról, hogy lehet a legtöbboldalú hatásokat befogadni

s mindazok daczára az írói önállóságot megőrizni, s különösen a mi esetünkre vonatkoztatva, hogy lehet M.-tól is kedvezően befolyásoltatni.

Érintettük az imént Kölcseynél, hogy német irodalmi tanúlmányaiban Kazinczyn kívül *Szemere Pál* volt első kalauzolója. A mint észrevehető a szellemi rokonság Kazinczy és Szemere közt, épúgy található az M. és Szemere közt. Hasonló vonásokat tüntet fel nemcsak irodalmi működésük, de jellemük és külső életük is. Ezuttal minden mást mellőzve, csak költői eljárásuk legrokonabb mozzanatát emelem ki: a gondos tárgymegválasztást s az egyszer megválasztott gyöngéd, nemes tárgynak finom, kifogástalan feldolgozását. Szemere épúgy a «legédesebb magyar dalok írója», mint Mathisson a legédesebb németeké. Mindkettő a verstechnika mestere.

Midőn Kölcseyvel, e későbbi legjobb barátjával megismerkedett (1809), M.-t és lelkületének megfelelő költészetét már jól ismerte. Nem lehetetlen, hogy már Pozsonyban lyceumi tanulmányai idejében, tehát századunk legelején olvasta az akkor a romantikusok daczára még virágkorát élő M.-t. De «*Poëtai Zsengéi*», melyeken M. hatása még nem érzik, a mellett látszanak szólni, hogy a német édes költővel való ismeretsége későbbi keletű. Ez első feltevésnél valószínűbb, hogy csak 1806-ban vagyis 21 éves korában ajánlta neki először M. olvasását az akkor Németországból visszatért Döbrentei. De úgy látszik, hogy Döbrentei tanácsának nem volt foganatja, mert szellemi termékein 1807-ig, vagyis Kazinczyval való megismerkedéseig nem találjuk M.-studiumának nyomát. Csak Kazinczy meleg ajánlgatásának sikerült vele M.-t megkedveltetni, úgy, hogy aztán 1807—09. készült költeményei csak M. szellemében éltek. De hisz azokat 1809-ben széttépte, hogy vonhatunk tehát azok szellemére következtetést? Megőrzött azonban Kazinczyhoz 1812. jun. 4. intézett levelében egy oly fontos nyilatkozatot, mely fenti állításunkra jogosított. E szerint az ez évben német nyelven keletkezett *Recitativo*-ja (utóbb: Titkos vidék) *fiatalkora modorában készült*. Ha ez áll, a mint hogy Szemere szavai után állnia kell, akkor 1807—09. írt költeményei csak M. tanítósága alatt keletkezhettek, mert a Recitativo a matthissoni sóvárgás, epekedés határozott nyomait viseli magán. Állításunk mellett szól az a körülmény is, hogy 1809-ben új fiatal barátjának, Kölcseynek is szivére köti az előtte akkor már ismeretes M.-t. A péczeli ma-

gányában 1812—13. írt dalaiban (azoknak, a kik szeretnek) már M.-t uralja, különösen a *Szövetség* és a Szemeretárban fenmaradt *Emlékezés Elizára* czímüekben. Utóbbiban már az ideál Eliza nevét is M.-tól vette.[1]) *Echojában* M.-nak distichonos Einsamkeitját dolgozta fel.

Hogy ezen M. befolyásolta költeményeit nem tekintette a költészet nevére méltatlan termékeknek, azzal bizonyította, hogy azokat sokkal későbben is, midőn a romantikusokat már rég ismerte, érdemeseknek találta újabb közlésre. Megjelentek Kulcsár Hasznos Mulatságaiban, Döbrentei Erdélyi Muzeumában, saját Muzárionjában és 1835-ki Aurórájában.

S nemcsak ő vélekedett úgy, hogy e dalok megérdemlik a közönség közti mentől szélesebb elterjedést, megmutatta maga a közönség is, hogy az ily, a szó valódi értelmében csinos dalok menynyire megfelelnek szája ízlésének. «Némelyeik — írja Szvorényi — mindjárt első megjelenésük után, országszerte megtalálták dallamukat és keletüket is.» Különösen a nőnem kedvét találták e kedves dalocskák s mint Tatay János 1814. írja: «Óhajtva vártak szépeink több ilyet.» (Szemere P. Munkái I. 265.)

Legvilágosabban mutatta ki Szemere az ő nagyrabecsülését M. iránt[2]) az által, hogy Beethoven componálta szép Lied aus der Ferne-jét még 1817. Helmeczy és Somogy hasonló fordításai után is méltónak tartja újból lefordítani.[3]) Szvorényi azt «M. után adott»-nak mondja, pedig nem egyéb tiszta s még hozzá elég ügyes fordításnál; csak egy-két helyt nehézkes vagy erőszakolt. Egybevetés kedvéért hadd álljanak itt a bevezető szakok:

Wenn in des Abends letztem Scheine	Midőn az est végsúgarában
Dir eine lächelnde Gestalt	Előtted egy mosolygó kép
Am Rasensitz im Eichenhaine	Gyepszékednél, tölgyed boltjában,
Mit Wink und Gruss vorüberwallt,	Köszönve s intve általlép:
Das ist des Freundes treuer Geist,	Az híved lelke, mely kisér,
Der Freud und Friede dir verheisst.	Mely néked kényt s békét igér.

[1]) Az egészen meglátszik M. harmadik korszakbeli szerelmi költeményeinek hatása.

[2]) Csak természetfestéseit, úgy látszik, helytelenítette, mert Kaz.-nak 1815. dec. 15. ezt írja: «A festő fest a poeta után, de nem viszont.»

[3]) Döbrenteihez 1817. jun. 29. intézett levelében.

Lelkületének kivált azért is tetszett M. költészete, mert ennek szeplőtlenségében, gondolatai és kifejezései gondos megválogatásában valami különöset, a köznapitól eltérőt látott. S ez a sajátosság vonzotta a különlegeshez hajló természetét annyira, hogy Kazinczy Gáborhoz írt levelében joggal mondhatta: «Verseim — s itt a M. hatása alatt keletkezettek is értendők — többnyire *termettek*». Úgy beleélte magát M. szellemébe, hogy befolyásolt költeményeit is saját szülötteinek nézte.

De Szemere nemcsak mint M. befolyásoltja érdemli figyelmünket, hanem mint M. buzgó híve s hírének terjesztője is. S e tekintetben nem hiába Kazinczy tanítványa. Nemcsak a «Triász»-ban volt M. lelkes szószólója, ajánlgatta őt a közéletben, társadalmi érintkezéseiben is; nemcsak Kölcseyt vezette be alaposabb ismeretébe, hanem *Kisfaludy Károlyt* is. Barátságuk kötésekor 1805. még aligha ajánlotta neki M.-t, mert kérdéses, hogy ő maga ismerte-e már akkor. De annál inkább figyelmeztette őt 1810. a kedves német költőre. A nyugtalan Kisfaludynak azonban akkor semmiféle, vagy legalább is nem olyan olvasmány kellett. Nem is látszik meg e korbeli dalain, hogy valamikép befolyásolta volna M., mert a rokon tárgyú: *A reményhez*-t, vagy a hasonló szellemű: *A kedves sírjánál*-t még nem mondhatjuk M. hatása alatt keletkezetteknek. Csak midőn sok hányódása után a huszas években némi nyugalom állt be külső-belső életében s a dolgozásban is gondosabb lesz, akkor tér vissza ismét az egykor ajánlt M.-hoz. Helmeczyvel 1820. kötött barátsága is megtehette e részben az új initiativát, elég az hozzá, Kisfaludy 1823-tól kezdve M. befolyása alá kerül. Mindjárt az ez évben készült distichonos töredéke: *Visegrád* M. Elegie-jének hatása alatt iratott. Még inkább *A szellőhöz* cz. költeménye, melyet a híres Lied aus der Ferne inspirált. Kisfaludy a szellőre bízza kedvesének «csendes lakjában» való üdvözlését és vigasztalását, a németben pedig a költő szelleme maga végzi azt. M. feltűnik kedvesének a «Verschwiegenes Kämmerlein»-on kívül több különféle helyzetben, a mi költeményét kisse mozgalmasabbá teszi a magyarnál, de ez viszont egyöntetűbb, mert a szellővel mindent a kedves lakában végeztet. Kisfaludy epikus keretet von költeménye köré, kezdve a kedves lakának bemutatásán, folytatva a szellőre bízottak tárgyalásával s a szellőnek, holta után való teendőivel végezvén, M. pedig csak négy lyrai képet illeszt egymáshoz különösebb bevezetés vagy befejezés nélkül. A kiválóan rokon helyek:

Wenn in des Mondes Dämmerlichte
Sich deiner Liebe Traum verschönt
Durch Cytisus und Weymouthsfichte
Melodisches Gesäusel tönt
Und Ahnung dir den Busen hebt:
Das ist mein Geist, der dich umschwebt.

Fühlst du beim seligen Verlieren
In des Vergangnen Zauberland
Ein lindes geistiges Berühren,
Das ist mein Geist, o zweifle nicht!

S a midőn hűs alkonyában
Zeng az árva fülmile,
Lelke néma lágyultában
Önszerelmit festi le;
Őt legyingesd boldog szellő!
Rózsaillatot lehellő!
S lengve szívhullámain
Tüntess fel szép álmain.

És ha keble mély titokban
Könynyel áztan ömledez
S visszavágyó lángzatokban
Múltja szépin tévedez:
Lengj körüle boldog szellő!

Egészben a magyar még sentimentálisabb a németnél. M. Auf ewig! dein-nal végzi költeményét, Kisfaludy még az elhervadás jelenetét és sírja képét is biggyeszti hozzá! S ezt nem ok nélkül teszi, hanem M. halálsóvárgó költészetének hatása alatt, legközelebb pedig a rokon Andenken és Geisternähe czímüeké alatt. Az 1827. kelt *Alkonyi dal*-a M. harmadik korszakabeli szerelmi költeményeinek kivonata; majdnem minden kép mását vagyis eredetijét megtaláljuk azokban. Zengi azonkívül Kisfaludy a *szerelem* örömét-búját, hatalmát, az *elválás* keservét, az *eltökélés* férfiasságát, a *remény* állandóságát, *panaszait* a kedves sírjánál s a *mulandóság* síri dalát, de mindezt más képekben, különböző érzelemmel és gondolatokkal, mint M. A matthissoni hatás amúgyis csekélyszámú lyrai költeményei közül csak egynehányra terjed ki s itt is leginkább a dalfélékre. De a mit ő maga nem igen tett, megtette *Aurorá*ja, mely egész pályafutásán a matthissoni ízlést akaratlanúl is terjesztette, midőn Helmeczytől, Szentmiklóssytól, Szenveytől, majd meg Sédel, Kunoss, Császár Ferencz és Bajzától is hozott M. szellemében és hatása alatt írt költeményeket. Mindnyájokat leginkább M. sentimentalismusa vonzotta, az ő természetfestései csak elvétett kísérletekre bírhattak egyeseket. Az Aurora azonban nem volt egyedüli tűzhelye M. tanítványainak. Már azt megelőzőleg is terjeszthették a fínomító költészetet Kulcsár Hasznos Mulatságai és Döbrentei Erdélyi Múzeuma révén. Az előbbiben Klauzál és Szemere, az utóbbiban ugyancsak Szemere, Füzesi József és Döbrentei maga voltak szószólói. Döbrentei, mint érintettem, a német egyetemekről (Wittenberg, Lipcse) hozta már a

század elején M. költői nevét és ismeretét mihozzánk. Jóideig vonzódott hozzá, mert nem egy rokon vonást talált az ő, meg a saját élete közt. Prédikátorok fiai voltak mindketten, egyik is, másik is papságra, majd tanítóságra szánta magát, de mindketten előkelő családokhoz jutván nevelőkül, sokat utazgatnak s megismerkednek a nagy világ tonusával. Hozzá való vonzódásának bélyegét fel is tünteti egyik-másik költeménye (Laura halálára, Esti emlékezés a sírok közt), de utóbb a romantikusok hatása alatt elhidegült iránta, sőt alkalom adtán kedvezőtlenül is nyilatkozott róla. Jóval későbben 1842. aztán ismét melegedik iránta, sőt Berzsenyi-kiadásához írt jegyzeteiben nehány költeményét szépnek is mondja. Az idézett helyen azt írja: «Előttem újra M. gyengéd fuvalmai (kicsinylőleg), melyeket egykor felsőlausitzi Pescheck Adolf hív barátommal Wittenbergában együtt olvasék: V. vermehrte Auflage Zürich 1803. Bizony szép M.-től: Genfersee, Elysium, Adelaide, Die Betende, Lied aus der Ferne, Andenken. Megpillantván ezeket *annyi év,* annyi *egyéb munka* után, emlékezetemből mondám el soraikat.» E nyilatkozata is bizonyítja, hogy M.-t sokáig mellőzte, de azért a valódi szép iránti érzéke nem tompúlt. Ő is járta M. iskoláját, de aztán idők változtával, mint sok más, ő is elpártolt tőle. De a M. hatása alatt fejlesztett s egykor híres szép tolla pályája egész folyamán akarva nem akarva is visszautalt mindig mesterére: az édes nyelvű M.-ra.*)

Századunk huszas éveiben *Vörösmarty* is megérezte M. hatását, de az a hatás egészben rövidéletű volt, úgy hogy Kemény és Gyulai helyesen mondhatták: a német költészet nem bírt rá vonzerőt gyakorolni. De mert fiatalkori versei tanúskodnak róla, hogy a századunk első és második tizedében M.-tól annyira befolyásolt irodalmunk őt sem hagyta egészen érintetlenül, számot kell adnunk e hatás természetéről. Közvetve vagy közvetlenül ismerkedett-e meg Vörösmarty M. költészetével, nem tudjuk biztosan. Nem lehetetlen, hogy «börzsönyi barátjai» (Egyed, Klivényi, Teslér) révén, kik jól ismerték az egykorú német irodalmat s így talán

*) M. hatása érezhető Fáy A. fiatalkori verseiben is; nevezetesen: A lányka el-ne-felejtse, Sírvers, Fannim sírhalma, A fülmiléhez cz.-ekben, de különözen Az én sírhalmom-ban. Utóbbinak két kezdőstrófája M.-nak distichonos Einsamkeit-jából, két befejező szaka pedig a sokat utánzott Lied aus der Ferne-ből van véve.

M.-t is bírták könyveik közt, közvetlenűl is megismerkedett M.-nal. Ha pedig csak közvetve élvezte, akkor ez az időszaki folyóiratok, de ezeknél maradandóbban Berzsenyi költeményei útján történt. Annyi biztos, hogy M. költői szelleme nem volt ismeretlen előtte, sőt inkább ellenkezőleg, az ő sentimentalismusának első költeményeire érezhető befolyást is engedett. Az elmenőhöz, A bujdosó, Emmihez, Idához, majd meg utóbb: A bonyhádi erdőben, A gyötrődő, A szánakodóhoz, A völgyi lakos érezték M. sentimentalismusának hatását. De mindezek érzelgősségét lényegesen megkülönbözteti a M.-étól a neki kölcsönzött egyéni színezet. Vörösmarty is sóvárog a halál után, akár csak M., de ezt nem csupa modorosságból, a túlvilági boldogság áhítozásából vagy egy merőben költői ideál iránt érzett boldogtalan szerelemből teszi, hanem mert Etelkája nem érti vagy nem akarja érteni szívbeli kínjait, gyötrődését. Boldogtalansága festésekor ő is, mint M., vagy a víg tavasz leírásából indúl ki, hogy az ellentét útján jelen szomorú állapotját annál jobban kiemelhesse, vagy pedig a leáldozó nap és haldokló ősz képeiből, hogy elhervadását a hasonlóság által szemléletesebbé tegye. Vagy nem érezzük-e magunkat M. elemében, midőn Vörösmarty következőleg énekel:

A csalogányhoz.

Csattogj tavasznak édes éneklője,
Csattogd el az epedő szerelem dalát,
Míg elborultan jár a völgyek ifja
Riadva zengő berkeid körül.
Oh zengni fogsz te még több tél után is
De hallgatód már akkor nem leszen:
Egekre csattogsz hathatós daloddal,
De nem hat a sír mélyéhez szavad:
A völgyek ifja nem hall téged ott.

De Vörösmarty emancipátiója csakhamar bekövetkezett. 1824. midőn neki a matthissonival rokon tárgyat kellett megénekelnie: egy kis gyermek elhúnytát, akkor a maga gyönyörű elégiájában (Kis gyermek halálára) oly remeket produkált, mely mérhetetlenűl felette áll a M. Nachrufjának. Beköszöntött ugyanis az a kor, midőn Erdélyi J. szavai szerint, »lyrai költésünk elhagyogatta már a dagályt és érzelgést s jobb példányok nyomán az egyszerűhöz, nemzeti-népieshez simúlt, midőn elvesztette azt a betgees

színt, mely a czifrán érező periodus termékein látszott, midőn szóval az ábrándozó, érzelgősből romantikus költészet lett.»

Az Aurora is szolgálatába állt az új ízlésnek, de csak egy részben, más részben még mindig ápolta M. gyöngéd költészetét. A fiatal *Toldy* mint verselő a második rész híve volt. Az ő M.-ismerete és szeretete még egyetemi éveire vezethető vissza. Jelentékenyen megerősíthette aztán M. tiszteletében 1828—29-ki berlini tartózkodása, midőn, mint tudjuk, bejáratos volt M. baráti ismerősénél: Hufelandnál. M. eljárását költészetben és prózában még 1831. követendőnek találja. Azt írja Kazinczynak nevezett évben (ápr. 6.): «M. igazítgatott, metélt, toldott s nekem ezt jónak látszott követnem.» Később azonban megváltoztak nézetei a valódi költészet természetéről s ízlése az egyéni-nemzeti felé mindinkább hajolván, lassan-lassan elfelejtette M.-t — kiben az érintett költői követelmények vajmi kis mértékben voltak meg, — vezércsillagnak tekinteni. Nagyon valószínű azonban, hogy még egyetemi tanúlmányai idejében ő vitte át a M. iránti szeretetet barátjára: *Bajza Józsefre* is.

A ki ismeri Bajza önállótlan költészetét, a ki tudja, hogy legtöbb költeményére másoktól (Goethe, Uhland, Vörösmarty, Szemere P. stb.) vette az inspiratiót, természetesnek fogja találni, hogy M. hatásának sem tudott ellentállani. Bajza legutólsó költőnk, kin M.-nak nagyobb mérvű hatását ki lehet mutatni. Már egyik legkorábbi verse is, az 1821. kelt *Éjjel*-e nem egyéb M. költészetének visszhangjánál. Elejét An Laura (2) és Beruhigungból, tulajdonképeni tárgyát Elegie (Gottesacker) és Elegie (Sophie S. u. Eleonore K.) czíműekből, befejezését az Abendwehmuthból vette. Részleteiben, hangulatában tehát egészen önállótlan, csak a kölcsönzött egyes elemek egybeillesztése az ő munkája. Este — kezdi — egy sirkereszt romján ültem; feltűnt a szent Emlékezet — folytatja — s vele «az eltávozott alak», egykori angyalom.

Szent árny! sóhajtám, hol, hol fogsz velem
Te egykor egyesülni? Ő elázott
Arczczal fordult el s — a sírokra inte.

Wo reift was beseligt?
Der Einklang der Herzen
Wo hat er Bestand? (Abendwehmuth.)
Du hast es vernommen;
Doch schweigst du und senkest
Auf Urnen und Grüfte
Den warnenden Blick.

A következő évben (1822.) keletkezett *A ligethez* és *Esthajnal* szintén M. szellemét uralják. Párjaikat nem találni ugyan teljesen M-nál, de hangulatuk egészen M. befolyására vall. Azonban a rokon hangulat daczára is előnyösen különböznek a befolyásoló költészettől, a mennyiben Bajza nekik egyénibb színezetet tud kölcsönözni. Az Esthajnal első szaka az Abendlandschaftból van véve.

Bájló aranyfény Csillog szeliden A reszkető tó Hullámain.	Goldner Schein Deckt den Hain; Still und hehr Strahlt das Meer.

1828-ig terjedő törvénygyakorlata idején is hű maradt Bajza M.-hoz. Az ez idétt keletkezett *Emlékezés*-ének (1824.) két bevezető szakát az Andenken-ből kölcsönözte. 1825. írt *Kesergésére* az Abend hatott, két verselei szaka egyszerű átírása a németeknek és csak annyit változtat M. gondolatmenetjén, hogy «csendzavarónak» nem a tücsköt, hanem a fülemilét veszi.

Ugyanakkor kelt *Megelégedésében* Matthissonkép kis hajlékot kíván magának elzárt vidék magányában, hol «bíbor hajnalfellegek, holdragyogta forrás és baráti szózat szebb örömre intsék, mint a milyent hír és szerencse nyujtani képesek».

Az ő csinos *Az eltünt ifjúkor*-át (1826) is befolyásolta M., nevezetesen ennek Kindheitja s részben Die Kinderjahre, meg Die Geliebte-je. De annyi kétségtelen, hogy különösen a költemény második felében jobban meg tudta őrizni önállóságát, mint a többi befolyásoltakban. M.-nak is a tavaszi vidám képek, különösen az esteli tancz a szabadban, juttatják eszébe elszállt boldog ifjúkorát. De rövidebb költeményét közeli halálára való sentimentális utalással végzi, Bajza pedig visszaóhajtozza az aranyos ifjúkort. A szintén 1826. keletkezett *Emlékül* nem egyéb, mint az Adelaide utolsó szakbeli három sorának hétben való magyarázata.

Pesten való letelepedése után néhány évig teljesen elfelejtette M.-t, jobban vonzotta őt az akkor felkapott romanticismus. Csak 1833. ragadhatta meg M. Die Geliebte-je ismét annyira, hogy szellemében megírta *A völgyhöz* cz. költeményét. Elejét M.-nak annyi utánzásra talált distichonos Einsamkeit-jából vette, a többiben M. módjára kesereg egykori kedvese hűtlenségén s panaszolja jelenlegi boldogtalanságát. Bajza végezetül még érzelgő-

sebb M.-nál. M. nála szokatlan fordulattal szeretné, ha hütlen kedvese látná most lelki kinjait, talán meglágyulna s töredelmesen ismét hozzáédesednék. Bajza kikívánkozik «a földi kinok tengeréből».

E költeménynyel véget ért M. hatása Bajzára. Használ ugyan későbbi költeményeiben is egyes matthissoni elemeket, így az *Est*ben M. speciális bíboros esthangulatát, de tisztán csak kiindulópontúl, vagy sóvárgását, halálsejtelmét és halál utáni epekedését (Hozzá, Emma, Tél és Tavasz), de ezt is csak beleszövi különben önálló, vagy legalább más szellemű költeményeibe. A hatás, mint láttuk, csak elegikus dalféléire terjedt ki és kedvezőnek mondható, mert oly dalok írására sarkalta, melyeket kitüntetően kedvelt a közönség s melyeket ma is a Petőfi előtti korból legjobbaknak tartunk.*)

3. Utóhangok a negyvenes években.

A romanticismussal s majd utána a nemzeti-népiessel beköszöntött nevezetes fordulat költészetünkben el tudta feledtetni M.-t az írók többsége s a közönség előtt, de egyesek azért még mindig akadtak, kiket M. édes költészete vonzott. Egyike azoknak *Sárosy Gyula* is. Abafi adataiból (Figyelő 12. köt.) tudjuk, hogy már az eperjesi kollégiumban is ismerte M.-t, mert leforditotta az ottani nyelvmüvelő társaságban M. Die Vollendung-ját *Végzet* czímmel. Egyebet nem mondhatunk róla, minthogy Költeményei közé nincsen felvéve. M. tulajdonképeni hatásáról nála nem is szólhatunk, mert ha gyöngéd motivumok, mint a *Laurához* és *Névnapra* czíműekben, hol a női erény dícséretét zengi, dallásra bírják is, ha az elhalt kedvesére való fájdalmas visszaemlékezés édes szomorú hangokat ki is csal belőle, mint *A múlt fájdalmá*-ban, ha a halál után epekedik is, mint *A szomorú fűz alatt*-ban és *A nyugalomhoz* czíműben: egészben mégis mindezeket a maga módján fel tudja dolgozni és értékesíteni. M. hatása Sárosyra csak annyiban terjed ki,

*) A mennyire Koltai V.-nek rövid irodalmi arczképéből, melyet egy addig kevéssé ismert kath. költőről az *Egyházi Közlöny Mellékapjá*ban (1889. 24. sz.) nyújtott, következtetni lehet, Bajza kortársa: *Takácsy Józsa* is járta M. iskoláját. De ez csak hozzávetés akar lenni, mert tényleges hatásról nem szólhatok, ügyeseknek mondott költeményei ugyanis kiadatlanok még. Néhányuk megjelent az Aurorában.

hogy megpróbálkozik két költeményének fordításában és hogy az ő *Szándihoz* cz. költeményében kivonatolja M. harmadik korszakabeli szerelmi dalait. A két fordításkísérlet az: *Adelaide* és az *Emlékezés a genfi tóra*. Kísérleteknek mondtam szándékosan, mert egyebeknek nem tekinthetők. Mindkettőből kiviláglik, hogy Sárosy nem bírta annyira a németet, hogy az eredeti költemények nem egy helyét kellőleg megértette volna. Igy hibás az Adelaide harmadik szakának értelmezése. M. nem azt akarja mondani, hogy a «fuvatok susognak, máj' ezüst harangi csengnek, a habok zajgnak s a csalogány fütyölget», hanem, hogy mindazok «susogják, csengik, zengik, kesergik» Adelaide nevét. Helytelenül fogta fel a negyedik szakbeli: O Wunder-t is, mert ez nem «gyászrém»-et akar jelenteni, hanem sorsot, ég csodáját.[1]) A nagyon szószerinti fordítás a német szórend és összetételek természetellenes megtartására csábítja. Az eredeti versformák megőrzésében sem pontos, különösen nem az Emlékezésben. Adelaide eredeti hendekasyllabás versalakját helyettesíti a rokon sapphóival, az Emlékezésnek négysoros, 5—5 «hebungos» és rímes strófáit pedig semmilyen rhythmusú, rímtelen nyolczsoros szakokkal. Egyiket sem tekinthetjük műfordítói átültetésnek, hanem egyszerüen csak kevéssé sikerült áttételnek.

Petőfi — igaz, hogy könnyebb alkatú költeményt választott fordítása tárgyául — már mint 19 éves ifjú sokkal sikerültebb áttételt nyujtott M. költeményeiből, olyant, mely beillik átültetésnek is. Ugyanabban az évben, midőn gyönyörű *Hazámban*-át irta (1842), lefordította sikerülten, az eredetinek hű megtartásával[2]) M.-nak híres Elegie-jét (a várromok fölött). De ezt már semmikép sem tekinthetjük szorosan vett hatásnak és csak annyit bizonyít, hogy M. bájos zengzetei még Petőfi költői lángeszét is, ha mindjárt csak ideig-óráig, de mégis elbűvölték.

M. szorosan vett hatása irodalmunkra már Sárosyval s még pontosabban Bajzával szünt meg. Kezdeteit még a mult század kilenczvenes éveiben láttuk feltünni, midőn hozzánk annyi más ha-

---

[1]) Helytelen felfogásból ered az: Erinnerung *am* Genfersee Sárosy-féle áttétele (a genfi *tóra)* is. M. nem a tóra emlékzik vissza, hanem a tónál barátjára: Salisra.

[2]) Csak a nyolczsoros szakok négy első verssorának keresztrímelése helyébe tette az egyszerűbb félrímelést.

tás is kezdett lassan-lassan átszivárogni. De M.-t nem ismertük meg, úgy mint a legtöbb külföldi irót és eszmét, Bécs közvetítésével; behozta őt Kis egyenesen Németországból. És ismerete az akkori zárkózottabb társadalmi viszonyok daczára aránylag igen rövid idő alatt hihetetlenül messze terjedt. Nemcsak iróink közül többen érezték már a múlt század végén M. elandalító költészetének varázsát, hanem közönségünk előtt sem volt már ismeretlen, új alak M. Jelen századunk elején pedig már annyira ment a M.-cultus iróinkban s közönségünkben egyaránt, hogy alig volt nevesebb magyar iró, ki M.-t nem ismerte s ritka előkelőbb magyar ház, hol M.-t nem kedvelték volna. Kazinczyt N.-Váradon Beőthy alispánék házában M.-olvasmánynyal gyógyítják, ugyanő megtalálja M.-t nagy örömére Kázméron is ipjánál: Török grófnál. És ugyancsak M. költészete sarkalta Széchenyi Ferencz grófot, a Nemz. Muzeum alapítóját, egy egészen M. szellemét lehellő német költemény írására (Kazinczy: Pályám emlékezete).

M.-nak különösen buzgó protectora volt nálunk: Kazinczy, majd meg az ő gárdájából kikerült Szemere P. és Kölcsey. De sokat közrehathatott költői nevének nálunk elterjedésére és műveinek megkedveltetésére az is, hogy a *Rösler-féle* német nyelven írt Magyar Almanach (Pest, 1804) igen dicsérőleg, sőt magasztalólag emlékezett meg róla. S a ki ismeri akkori irodalmi állapotainkat, midőn mindent, a mi külföldi, különösen német volt, irányadónak tekintettek, nem fogja e semmisnek látszó adatot egészen jelentéktelennek venni. Később pedig, századunk második tizedében a magyarszerető Hormayr báró, M. barátja is sokat tehetett M. megkedveltetésére és pedig nem csupán sokoldalú társadalmi összeköttetései által akkori közönségünkben, de ismerőse, Kazinczy, közvetítésével az irodalomban is. S nyert is M. csakugyan oly kedveltséget, mely addig páratlan volt s azontúl is ritkította párját. Legtöbb költőnk a múlt század végétől a jelennek negyvenes éveiig, tehát félszázadon át, s azok közt legkiválóbbjaink az ő iskoláját járták. Követői száma legnagyobb volt századunk első és második tizedében. Ez időben Kistől egész Vörösmartyig tíz költőnk dolgozott az ő szellemében vagy legalább is megérezte ennek hatását, s közvetve és közvetlenül hirdette nevének dicsőségét. M. beszéd tárgyát képezi írói és nem irói körökben. Legtöbben elismerőleg nyilatkoznak róla, de voltak egyesek, mint Majláth János gr., kit «az ewige Malerei» untatott. S e nézetet idővel

többen és többen vallották. De ezzel is csak az bizonyúlt be, hogy az elmélet a gyakorlat után jár. Mert jóval annak előtte, mielőtt kritikánk kimondta a festésekre a pereatot, érezték már iróink, hogy a festés nem poézis s bölcsen óvakodtak is az ugyn. költői festésben rejlő örvénytől.

Közönségünket és iróinkat egyáltalában M. működésének csak első és legkiválóbbik iránya: a gyöngéd, sentimentális vonzotta. A festőiben vagy teljességgel nem, vagy csak egyes elvétett kísérletekben akadt követője. A huszas években, sőt előbb is, már általánosan ismeretesek a romantikusoknak M. ellen folytatott csatározásai. De ez nem veszi el a fiatalabb nemzedék kedvét, hogy költészetében azt a fínomságot, mely kitüntető jelessége, ne tanulmányozza s mintaképül fel ne állítsa. És e tekintetben jó helyen kereskedtek, mert tőle, mint előzőik is, csak szépet-jót tanulhattak és tanultak is.

Budapest, 1890. nov. 7. DEMEK GYŐZŐ.*)

KELEMEN LÁSZLÓ ZAIDE-FORDITÁSA, 1793.

Kelemen László nagyszámú drámafordításai közűl irodalmunknak eddigelé 14 darabról van biztos tudomása. E 14 darabhoz az ő sajátkezű (és tulajdonomat képező kézirati) följegyzései alapján még hármat csatolhatunk, u. m. *Merész Károlyt*, *A siketnémát* és a *Megbosszúlt feleségrablást*. E szerint 1801-ig (eddig terjednek e följegyzései) fordításainak száma kétségtelen hitelességgel 17-re tehető. Ezek közül a legtöbbnek csupán czímét ismerjük, mivel a *Gazdasszonyon* és *Tsapó Péteren* kívül egy sem maradt ránk nyomtatásban, a kéziratok pedig idők folytán elkallódhattak. A kegyeletlenség vádja igen közel álló s úgyszólván magától kinálkozik annak, a ki phrasisokkal szereti elütni az ilyen tényeket. De hogy kit vagy kiket vádoljunk jogosan a kegyeletlenséggel, ez a fontosabb kérdés? A magyar szintársulat 1796-ban szétoszlik, egyes tagjai megkezdik vándorútjokat Pestről kelet felé azon reményben, hogy a Tisza mentén igazabb magyarokat talál-

*) Sokat tulajdonít Matthissonnak, a mi általában német hatás.
H. G.

nak, mint az ország fővárosában. Pest megye, a magyar színtársulat legigazabb, pártfogásra és áldozatokra legkészségesebb barátainak egyike, 1797-ben elkotyavetyélteti a társaság vagyonát. Az bizonyos, hogy a színészek könyvtára nem került eladásra, a kéziratokat (mit egy későbbi tény támogat) maga Kelemen vitte magával, le nem mondva terveiről, a magyar színészet jövőjébe vetett ingathatlan hitéről. A kegyeletlenség vádjával nem sujthatjuk tehát Pest megyét, mely kimerülhetett az áldozathozatalban, de nem szűnt meg tovább lelkesedni, sőt tenni is a magyarság ügyének e korban legjelentékenyebb támogatóiért.

Kelemen beleunván az erejét kimerítő küzdelembe, vagyona romjaival visszavonul Ráczkevére, majd Makóra, végre csanádpalotai új otthonába. Nem valószínű — ha őt karácson estéjén nem is éri az a hagyományképen tudomásunkra jutott szerencsétlenség, mely életébe került — hogy újabb kisérletet tett volna egy magyar színtársulat megalakítására, de viszont azt sem hihetjük, hogy teljesen szakított volna multjával és megsemmisíté mindazon Losonczról megmentett kéziratokat, melyek a 90-es évek nemes, bár közvetetlen eredményeiben jelentéktelen küzdelmére emlékeztették hányt-vetett, csalódott s végre a teljes visszavonultságban nyugalmat kereső erős lelkét. Mi, a kik ismerjük (eddig közzé nem tett) kézirati följegyzései nyomán, hogy mit és mennyit kellett küzdenie míg odáig jutott, hol a lemondás szomorú napjai kezdődnek, nem hihetjük, hogy nagyszámú kézirati gyüjteményét, avagy csak annak hitelezőitől megmentett töredékét ne őrizze kegyelettel, ha egyébért nem is, legalább azért, hogy idővel másoknak használhasson vele.

A csanád-palotai katastropha gyors végét szakította élete fonalának. Hagyatéka elkallódhatott idők folytán s a százados évforduló ünnepségei nélkül, bizonyára rokonai sem gondolnak arra, hogy az utókor hálásan emlekszik vissza reá és nem közönséges jelentőséget tulajdonít drámáinak, melyekről az irodalomtörténet ezen évszázon belül úgyszólván tudomást sem vett.

Nem kisebb túlzásba esnek azok, a kik Kelement «valódi teremtő tehetségnek» tartják, mint azok, a kik drámaírói pályáját semmibe sem veszik. Nyomtatásban megjelent két drámájából megközelítő fogalmat alkothatunk működése jelentőségéről és tartalmi mélységéről — de még ezekből is teljesen csak akkor, ha majd kikutattuk, mennyit vett át forrásaiból és mennyit adott hoz-

zájok a magáéból. Mind a két darabja magyarosítás és egy más alkalommal ki fogjuk mutatni, mekkora ügyességet árul el ezen a téren. Mindenesetre fontosabb volna kéziratban maradt drámáiból is egy-kettőt és legfőkép Othellót megismernünk. Aztán számuk, időrendjük, minőségük, tárgyi eltérésük mind külön becses adalékát képezhetné a magyar színészet s a színpadi magyar nyelv fejlődese, kényszerű megromlása érdekes történetének. Csak így állapíthatnók meg, mennyit haladt Kelemen első fordításai után vagy hová kényszeríté sülyedni a gyors munkára csábító közvetetlen szükség.

A nélkül, hogy bárkit a kegyeletlenség súlyos vádjával akarnánk illetni, igazán sajnálnunk lehet, hogy az első magyar színigazgató drámaírói pályájáról soha sem fogunk kimerítő képet adhatni, mert ma már hasztalan keresgélünk még a megőrzött lomok közt is az ő drámái után.

De midőn a teljesség reményéről lemondunk és év év után mindjobban belenyugszunk abba, hogy *le kell* mondanunk, akkor egy kézirati drámafordítás az ő tollából, a mult század végéről, csak annál becsesebb, mert az egyetlen az elveszett sok közül. És épen ezért tartjuk a kelleténél is fontosabbnak a Zaide-fordítás megmaradt kéziratát, mely a rokonok szívességéből az aradi *Kölcsey-egyesület* birtokába került.*)

Zaide az 1794-iki magyar színházi műsoron febr. 14-én fordul elő első ízben. Nagyon tetszhetett, mert ebben az évben négyszer is adták, a mi csak nagyon kivételesen történt meg egy-egy darabbal. Szerzője *Henszler K. Fr.* (1761—1828) nem elsőrangú drámaírója a német irodalomnak, de a legtermékenyebbek egyik legelseje, mert mintegy 200 darabot írt és évtizedeken át uralkodó csillaga volt Bécs színpadainak. Mint igazgató a legnépszerűbbek közé tartozott. A tulajdonképeni népies színjátéknak ő a megteremtője Bécsben. Működéséhez a legszebb színházi emlékek fűződnek. Szeretetreméltó és nem extravagans genialitása, szellemének és szívének ritka jó tulajdonai nemcsak a színpadon, de az életben is oly népszerűséget biztosítottak számára, hogy midőn a bucsúbeszéd elhangzott sírjánál, a jelenlevők hangos zokogásba törtek ki. Darabjainak jóízűsége és mindig erkölcsös, — bár

*) Köszönetet mondok dr. Jancsó Benedek úrnak, a ki az aradi Kölcsey-egyesülettől szíves volt e kéziratot részemre kikölcsönözni.

nem szenteskedő — czélzatai miatt azon kevesek közé tartozott, a kiket egész Bécs szeretett éltében s egész Bécs meggyászolt holta után. Darabjaival tényleg korszakot alkot Bécs színészete történetében, mint megkezdője és továbbfejlesztője annak a kedélyes vígjátéki műfajnak, mely az élet mindennapiságát a kedély derültével aranyozza meg. Vígjátékainak hatását és népszerűségét nagyon emelte a hozzájok írt zene is, úgy hogy egész Bécs nevetett azok ötletein és mulatságos helyzetein és egész Bécs dalolta fülbemászó dallamait.*)

Az 1790-ben megszületett magyar színészet nem hagyta Henszlert sem figyelmen kívül. Vígjátékai közül 1795-ig ott voltak a szinen a *Halotti tor*, a *Muszka katona*, a *Pestre vándorolt szabó legény*, *Az unokagyermek* meg *Zaide*. Forditásban meg voltak, de még nem adattak: *A kismartoni zsidó leány* és a *Bosszúkívánásból lett haramia*. Darabjainak egyetlen forditása sem maradt reánk, kivéve *Zaidéét*, mely a magyar szinen vetélykedett népszerűségben többi darabjaival. Nem a legjobb darabja Henszlernek, de egyike azoknak, a melyek Bécsben is nagyon tetszettek. Tárgya az a sokszor feldolgozott mese: hogyan őrzi meg a jó feleség a férje iránti hűséget minden kisértések daczára és hogyan szedi rá udvarlóit, megsértett szemérem érzete nyomán támadt bosszúvágyásból. Zaide férje (aki őt rabszolga sorsból emelte ki, fölnevelte és nejévé tette) vén napjaira tönkre megy és most már a nyomor ott leselkedik a háza küszöbén. Egyedüli mentségül kinálkozik, ha régi adósaitól kölcsönpénzeit beszedhetné. A főadós nem emlékszik már a kölcsönösszegre és a sürgető inast, Alit, kidobja, mire Zaide szánja rá magát és maga megy el az adóságot behajtani Mendesztől. Ez ugyan eltagad mindent, de kétannyit igér, ha Zaide hűtelen lesz a férjéhez. Zaide megbotránkozással fut a kadihoz, hogy panaszt emeljen a csalárd adós ellen. Igazság helyett újabb arczpirító ajánlattal fogadják az elragadó szépségű nőt. Elsiet innen Alfaranhoz, a város kormányzójához, — aki a bájos panaszost ugyanolyan ajánlattal fogadja mint az előbbiek, de állásához mérten a legnagyobb összegű jutalomnak kilátásba helyezésével. Zaide női hűsége természetesen nem inog meg. De bosszút forral. Elhatározza, hogy valamennyit újból fölkeresi, mint a ki jobban

*) V. ö. Fr. Schlögl: Vom Wiener Volkstheater, Wien und Teschen 37. 114—115. lap.

meggondolta a dolgot, és elhiteti velök, hogy a fölajánlott összegért mindegyiket (a másik tudta nélkül) kegyeiben fogja, nem ugyan azonnal, de estére egy meghatározott időben részeltetni. Mind a három udvarló egy negyedórai időközben találkát kap, a melyen aztán mindegyiket a meglepetéstől való (előre megcsinált) ijedelem folytán Zaide egy-egy készen tartott ládába kénytelen bujtatni. Midőn fogva van a három madár, elmegy panaszra Solimanhoz, Damaskus vicekirályához, aki kételkedik eleintén a mondottak valóságában, de midőn a lefátyolozott Zaide bizonyságúl a három ládát odahozatja és belőlök kilépteti az akaratlan tanúkat, teljes igazságot nyer és a három alattvalót eléri Soliman büntető keze.

Eddig az első cselekmény — utána következik a második. Soliman ugyanis kíváncsi *látni is* annak a nőnek az arczulatját, aki miatt ily gazságra vetemedhettek alattvalói. Zaide fölveti fátyolát — mire Soliman szintén belészeret egy pillanat alatt, mint megbüntetett alattvalói. Most már bánja, hogy ily hirtelenül ítélt felettök, mikor maga is e szépség varázsos hatalmába kerülhetett. Majd fölébred benne is a bírás vágya s előbb maga, később udvari orvosa közvetítésével óhajtja megnyerni Zaide szivét. Az első cselekményben az érzéki, eme másodikban az eszményi szerelem meg a hatalom fénye vetnek hálót a női erénynek. A játékba belévonják magát az idős férjet is, aki aztán nemes lemondással maga teszi az ajánlatot szeretett feleségének, hogy fogadja el a kinált nagy szerencsét s hagyja el a szegénység unott hajlékát a fénynyel kinálkozó hatalomért és kényelemért, a tehetetlen öregséget a viruló ifjúságért. Zaide hűségét még ez a csáb sem ingatja meg, sőt maga készti futásra férjét Damaskusból Kairóba, hogy elmenekülljenek a zsarnoki hatalomnak erőszakra is képes köréből. Soliman, a ki eleintén (érthetetlen okból) bosszút akar állani a szökevényeken, megbocsát ép oly gyorsan az elutazás utolsó pillanatában mindkettőjöknek, sőt Zaide férjét jutalmul Kairó helytartójává tévén, menni engedi őket, maga pedig ott marad Damaskusban szerelmi bánatjától megtörve.

Zaide cselekménye, mint látjuk, tisztán a helyzet-comicumon alapszik és ez okolja meg e darabnál, hogy némi jogosúltsággal viselje homlokán a vígjáték czímét, mert Zaide ép oly kevéssé comicai alak mint férje vagy a csomót ketté vágó Soliman, bár ez utóbbi könnyen azzá válhatnék, ha szerepköre pl. nem az utolsó felvonással kezdődik.

A kényes helyzetek daczára a cselekmény mindig a tisztesség határai között mozog. Egyetlen kifejezés, egyetlen túlzás sem teszi e vígjátékot olyanná, hogy erkölcsi érzésünk megbotránkozhatnék. A találkák jelenete pl. elég kényes, az érzéki szerelem hullámverése elég zajos, de, és ez jellemző, a magyar censor miattuk nem találta előadhatatlannak a darabot. Előre látó óvatossága egy-két kifejezést talált csupán törlendőnek, melyeket jellemzetességükön fölül alább még azon okból is idézni fogunk, hogy lássa az utókor, milyen kicsinyesek voltak a *kifejezések* körül s mily félvállról vettek *egész helyzeteket*, melyek úgyis többet mondtak a kitörölt szavaknál.

Kelemen hűségesen ragaszkodott az eredeti szöveghez s a vígjáték egyetlen jelenetét sem hagyta fordítatlanúl, egyetlen jelenetén sem tett lényeges módosítást, a mi a cselekmény lefolyásának megmásítását vonta volna természetes folyományként maga után. Kihagyásai csupán egyes (hihetőleg nem egészen értett) szavakra vagy mondatokra szorítkoznak. Föltünőbb hozzátétel (az I. felvonás 16-ik és 18-ik jeleneteinek egy-két helyén kívül) csupán a darab végén fordul elő, mit alább idézünk, hogy lássuk, mily nagy súlyt helyezett maga Kelemen is a darab erkölcsös hatására.

A Henszler darabját Soliman ezen szavai fejezik be: «ich habe den Werth weiblicher Tugend schätzen gelernt! (türkischer Marsch). *Alle.* Es lebe unser König, es lebe Soliman» . . . Kelemennél ez a hely ily módon válik moralisabbá, tanítóvá: «Meg tanultam, hogyan kellessék Az Aszszonyi Erköltsöt bötsülni! meg tanultam, hogyan kellessék a gyarló természetet, melly az Erköltsnek bötsével szüntelen viaskodik, erőss zablán tartani; Ó! Vajha mind a Világnak Tiszt-Viselőji, Nagygyai és Fejedelmei, ezen ritka győzedelemnek látó bizonyságai lehettek volna, akkor tudom bizonnyal, hogy a Törvények szentsége, az Igazságnak szentsége és Szentsége az Erköltsnek soha legkissebb sérelmet sem szenvedne. (A Hajó megindúl, Török Musika szóll). *Mind* (örömmel kiáltanak:) Éllyen az Erkölts! Éllyen a Mi Királyunk! éllyen Soliman!»

Ezen csekély változtatásokon kívül még egy jelenetcsere sem fordúl elő e fordításban. A darab czíme és a személyek elnevezései csupán annyiban módosulnak, hogy a czímet Kelemen

még magyarázóbbá teszi mint Henszler,*) a személyek nevei helyett pedig két ízben másokat is használ.

A fordításnak teljes czíme ez:

Zaide
Egy Aszszony az ő Valóságos
Szépségében
vagy is
A' Szerelmesek Probája
Víg Játék Három Fel Vonásokban
készítette *[e szó után törlés nyomai]*
a Nemzeti Játszó Színi Társaságnak
Tagja *Kelemen László* 1793 Eszt.

A kézírat negyedrét alakú, szövege 112 számozatlan lapra van írva, Kelemen László saját kézírásával, mint arról egyéb, előttünk ismert kézirataival történt összehasonlításból meggyőződtünk. Abból, hogy a kézirat eléggé folyó írással van írva, arra következtetünk, hogy ez már másolata a saját fordításának, mivel ami törlés előfordul is benne, ez nem a javítgató fordító, hanem a corrigáló, fontoskodó censor munkája. Egyes jeleiből, melyek pl. a csengetésre való jeladás kezdetét illetik, arra következtetünk, hogy ez a súgó által használt, egyenesen az ő czéljaira készült példány volt, a melyből aztán az előadók a saját szerepeiket írták ki.

Az eredetivel való összehasonlítás megkönnyítése czéljából idejegyezzük egyenként a magyar és német szöveg személyeit, zárójelben elől közölvén, hogy Kelemen kézírása szerint a magyar színészek közül ki milyen szerepet játszott.

Személyek.	Personen.
(Láng) *Soliman*, Damaskusnak Vitze-Királya.	*Soliman*, Vicekönig von Damaskus.
(Sehi) *Alfaran*, A' Városnak Igazgatója [e szó törölve és helyébe írva: Kormányozója].	*Alfaran*, Gouverneur der Stadt.
(Papp) *Mahmut*, Kadi vagyis Törvénybiró [kijavítva erre: Fő-Biró].	*Mahmut*, Kadi oder oberster Richter.

*) Az előttünk levő 16-r. hely nélkül készült kiadás teljes czíme ez: *Zaide oder das Weib in ihrer wahren Schönheit.* — Ein Lustspiel in drey Aufzügen von *Karl Friedrich Henszler*. 1793. — (104 l.)

(Várady) *Mendesz* Effendi, Törvény-tudó.	*Mendesz*, ein alter Rechtsgelehrter.
(Varsányi) *Bazertzsányi*, egy kereskedő.	*Banu*, ein Kaufmann.
(Rehákné) *Zaide*, ennek Felesége.	*Zaide*, seine Frau.
(Iffj. Kelemen) *Fatime*, ennek Rab-Szolgálója.	*Fatime*, ihre Sclavin.
(Pataky) *Hassan* [e szó kitörölve és helyébe írva:] *Ekhim* Bassa, Udvari Orvos.	*Hassan*, Hofarzt.
(Rózsa) *Tyajabe*, Kádi Titoknokja.	*Bochijm*, erster Secretaire des Kadi.
(Kelemen) *Ali*, a kereskedőnek Rab szolgája.	*Ali*, Sclave des Banu.
(Márton) *Assar*, egy Görög Kalmár.	*Assar*, ein armenischer Kaufmann.
(Ernyi) *Nerán* [törölve és helyébe írva: Rab] egy Iffiú Török [törölve és helyébe írva: Mendesz Rab-szolgája].	*Nerán*, ein junger Muselmann.
(Bagolyi) Egy Török.	?
(Pesthy) *Gyömrőtskű* Harmintzados.	Ein türkischer Zolleinnehmer.
Több Udvari Férjfiak, a Hertzegi Palotában.	Mehrere Hofleute in des Prinzen Gefolge.
Rab Szolgák és Szolgálók.	Mehrere Sklaven und Sklavinen.
Janitsárok, a királynak Test-őrzői.	Janitscharen, Leibwache des Königs.
Udvari Aszszonyok és Nép. Török-Suhantz.	Matrosen, Volk.

A nevek megváltoztatásának okát nehéz volna kitalálni. Mi czélja volt vele Kelemennek, nem is sejtjük. Csak nem akarta e nehány jelentéktelen változtatással ezen kifejezésnek «*készítette*» (e helyett: fordította) a jogosultságát támogatni?

E különben lényegtelen dolgot mellőzve, nézzük inkább a fordítás minőségét, hogy e munka értékét megállapíthassuk. Külön adandjuk felvonásonkint a föltünőbb fordítási hibákat, külön az egyes szavakra használt magyar kifejezéseket.

Az eredménynyel előre is beszámolhatunk: a fordítás gyönge; Kelemen több helyütt félreértette, több helyt nem értette meg az eredeti szöveget. Magyarosságát nem lehet teljesen kétségbe vonni, de egészben véve zamatos magyarságúnak vagy csak jó magyarságúnak is nem mondhatjuk a fordítása nyelvezetét. Sokszor nem találja meg a megfelelő magyaros kifejezést s maga alkotja az eredetit magyarázó szavat, de rendesen nem a legsikerültebben. Ebbeli hibáit az úgysem ex professo irodalmi embernek elnézhetjük, ha meggondoljuk, hogy még egy Kazinczy is mennyire küzdött a

nyelvvel, midőn Hamletjét fordította. Irodalmi viszonyaink akkori állapotában még az övénél magyartalanabb drámafordítások is jelentek meg nyomtatásban, ami ha nem teszi is munkáját becsesebbé, bizonyára mentheti fogyatkozásait. De viszont az igazság érdekében meg kell emlitenünk, hogy színésztársai közt akadt olyan is mint *Koré Zsigmond,* kinek egyetlen megjelent fordításából, az Embergyűlölésből, nemcsak Kelemen, de a professionatus írók is tanulhattak volna magyarosságot, fordulatosságot.

Ime a jellemzőbb mutatványok felvonásonként.

I. felv.

(Henszler)	*(Kelemen)*
lähnt sich auf *ihre* Schulter (t. i. a Zaide-éra).	könyökére támasztja magát.
*	*
düstere Schwermuth welkt deine Jahre.	homályos nehézség borittya esztendeidet.
*	*
er ist mein Freund, ein Mann von geprüfter Redlichkeit.	ő ugyan nékem ellenségem de azomban ollyan ember a ki az ő bötsületének jeleit eléggé megmutatta.
*	*
in der Ruhe der Leidenschaften in dem göttlichen Bewusstsein der reinesten Tugend.	a Lelki esméretnek nyugodalmában a hol egyedül a Virtus (Erkölcs) lobogtattya égő Fáklyáját.
*	*
Ihr werdet euch verkältet haben.	talám te magadat meg hidegitetted.
*	*
so schön wie eine Houris im Paradies.	olly szép mint a Paraditsomban az Mahomet madara.
*	*
allein vielleicht dachte er damals, dass Mendess sein Freund ehrlicher wäre als er es ist.	egy szóval talám azt gondolta ő akkor, hogy Mendesz az ő baráttya sokkal bötsületesebb légyen mint sem maga.
*	*
Ich binn in einer Lage Herr! worin ich mir	Uram! én a te hajlékodban vagyok a hol én ....
*	*
Hilf Allah! welche Schönheit! welche Reitze! welche blühende Farbe!	Allah Segilly! Millyen szépség! Melly virágzó ábrázat! melly hathatós Mágnes!
*	*
schleudert ihn unsanft von sich.	hasztalan rázza magáról.
*	*

diesmal hab ich mich verliebt und auch nie mehr.

Most az egyszer ugyan el dűltem a szerelem miatt, de ez ugyan soha sem fog többé rajtam meg esni.

*

So so; das thut gut — das Frottiren erfrischt immer wieder meine sterbende Lebensgeister; bringt mir einen Becher von dem Cyprischen Lebensbalsam, und ich binn wieder wie neugeboren, fühle mich wie ein Jüngling von 18 Jahren.

Ugy-ugy — ez igen jól esik — a Legyezés ujjíttya bennem és frissíti az haldokló élet ereit; hozzatok nekem egy pohárral abból a Tzipriai Élet-balzamból és ismét ollyan leszek mint ha újra születtem volna. Tellyesítse parantsolatomat egyitek a ki 18 esztendős.

*

Die Schöpse werden geschlachtet, gebraten und zum wohlmeynenden Exempel für andere verzehrt.

A Juhok megölettessenek, süttessenek és másoknak példájokra a köz-népnek el-adattassanak.

*

Ey, ey, ey — er Schuft er! warum hat er euch denn nicht schon lange geruffen? He! nicht wahr! da hat es keine Eile wenn solche artige Geschöpfe kommen, und um Gerechtigkeit bitten? Sie soll sie auch erhalten, mein schönes Weibchen!

Ej-ejnye no! Hát miért nem adtad nekem hírűl? — he ugye bár! mikor *illyen állatok* jönnek panaszra, semmit sem sietsz, hogy bejelentenéd? és hogy Igazságot szolgáltassak nékik? de azért még nem-mult el, szép Asszony! én néked mindjárt teszek Igazságot.

*

ich werde da meine richterliche Gewalt brauchen; man muss Gerechtigkeit Handhaban.

Én Fő-biró vagyok, van hatalmam, hogy az Igazsággal éllyek.

*

Au, bist du reizend, zu schön als dass man sich nicht nach deinem Besitz sehnen sollte; (bey seite) Aber unverschämt ist es von dem Doktor — hm; das wird hier schwer halten.

be sokkal szebb vagy, sem mint egy Aszszonyról gondolni lehetne, nyájas és felette igéző (félre) Az rutság még-is egy Törvény-tudótól — hm!

*

Gerechtigkeit muss man Handhaben.

Az Igazságnak hasznát kell venni!

*

Ha! so ist denn jeder Funke von Tugend und Rechtschaffenheit in den Herzen der Männer erloschen; nirgends mehr die Furchen dieses himmlischen Bewusstseyns edel gehandelt zu haben.

Ha! tehát az emberek sziveiből az Erköltsnek, a Jámborságnak legkisebb szikrája is kialudt immár; mivel egy illyetén gyarló Teremtés mint én vagyok, tsak egy lépést sem tehet, tsak ajakát sem mozdíthattya a nélkül, hogy

a hatalmassabbak őtet Erköltseitől meg fosztani ne igyekeznének; a Nemes Érzés a Nemesebb tselekedetek Színe alatt alkalmatosságot keresnek sőt nyújtanak a leg otsmányabb dolgoknak el-kővetésére. [Ez azon egyik hely, hol K. a magáéból is hozzáadott az eredeti szöveghez.]

*

nach den weichen lieben Händchen zu urtheilen, muss das das herrlichste Geschöpf von einem Mädchen seyn.

a mint a szép kezetskékröl itélem, ez a gyönyörü Uri teremtés bizonyosan Leány leszsz.

*

Tugend ist eine Chimäre bey den Männern, ein ewiges Unding unfasslich ihren Empfindungen.

Az Erkölts a Férfiak előtt egy Tsuda állat, egy örökös semmiség, hijába valóság az ő érzékenységeikben.

*

Und was soll diess? mich durch Gewalt zu zwingen eine feile Dirne zu werden.

Lássad ezen hegyes tőrt? Ez készen áll mind egyik ellen a ki az Erköltsömet és hívségemet erőszakossan el-akarja temetni. — Én Igazságért koldultam és azt fel nem találtam, most tehát módokat keresek, hogy magam magamnak tehessek igazságot. [Ez a második betoldás K.-nél.]

II. felv.

Ha! solches Glück, bey Mohamet! kann man nur bey den Houris im Paradiss theilhaftig werden.

Ha! illyen örömben illyetén gyönyörüségben esküszöm Muhametre ts‹k a Paraditsomi Rigo részesülhet [a Rigó szó utólag van az üresen hagyott helyre beírva és a mondat végén ez a szó: *az ember* törölve van].

*

Ja ja, sie hat recht, ich werde freylich erstaunen.

O Szép Zaide! látom immár és képzelem magamban hogy miket fogok hallani és látni.

*

Die mich zur Frewelvollsten Leidenschaft dahinreisst . . . (II. 10. jel.)

(nincs lefordítva.)

*

Ihr sollt erfreut werden gnädigster Herr! wie es Männer von eurem Rang und Würde, Männer von eurer Bestimmung verdienen.	Gondold meg Uram! hogy tsak te, és tsupán te hozzád hasonló érdemű embernek vagyon reám hatalma. [A censor itt törölte a Kelemen által oda componált következő sort: a ki engemet az én férjem iránt hűtelenné teszen.]
*	*
lass mein Vorhaben gelingen und mich nicht in der Gefahr meiner Vollführung zu Boden sinken.	engedd hogy tzélomat el-érjem és midőn azt bé-tellyesítettem, hadj engemet nyugodalmasan meg halni.
*	*
Die Flasche cyprischen Meht wirst du doch schon gebracht haben?	a cyprusi Méthet az üvegben el hoztad?
Dort auf dem Tisch von dem stärksten und besten; 4 Flaschen.	Ott vagyon ama négy nagyobb üvegekben.
*	*
Das ist ein nothwendiges Möbel in meiner Haushaltung, nun-nun, die Speculation geht mit, für diese Summe ist fast das Quartier zu theuer bezahlt.	Ez felette szükséges Jószág a mi házunkban. No-no reménylem ezzel jól meg van fizetve — mennyjünk sétállani.
*	*
Schönstes Weib unter der Sonne! hohe Cypresse! lebendiges Ebenbild der Houris.	Legszebb Aszszony a Nap alatt! Mennyei Tziprus fa! élő képe a Paraditsomi Harisnak.
*	*
Mein Mann wird mich verstossen — (weinet) wird morden . . .	Az én Férjem engemet meg utál meg vet el-űz magától (sír) vagy meg-is öl.
*	*
Das kann ich aber attestiren, dass es nicht wahr ist.	Én azt meg mutatom, hogy abból semmi sem lesz.
*	*
Euer Herrlichkeit kommen um an der Seite meiner schönen Gebietterin so n' kleinen Hocus pocus zu haben, weiss alles, (beyseite) Nur Geduld der Hosus pocus wird wohl über dich kommen.	Hiszen Uram! nem de te azért jöszsz, hogy az én Aszszonyom oldalai mellett vitzkándozhassál . . . . lám én mindent tudok (félre) Tsak békével! tudom bizonyossan, hogy . . . . bé-buksz ma a verembe.

III. felv.

laufe Gefahr hier in Damaskus zu verhungern.	. . és szerentsét próbálni vissza jöttem Damaskusba.
*	*
Ich will dass in meinem Lande	Én akarom, hogy országomban

Künste und Wissenschaften, dass grosse Handlungen der Menschen auch auf der Nachkommenschaft fortgepflanzt werden sollen.

[hihetőleg a censor által erre javítva: *Birodalmamban*] mind a Tudomány mint a Mesterségek virágozzanak, hogy a nagy tselekedeteik az embereknek a következendőknek Javokra és hasznokra folyvást ültettessenek.

*

ewig seyen die Tage, die du lebst, und enden sollen sie sich mit den hundertjährigen Zeiten.

örökösek legyenek a te Napjaid a mellyeket élsz [a többit úgylátszik nem értette K., mert nem fordítja le].

*

der Teufel hol denn die nächtlichen ren des vous.

Az ördög vigye az illyen drága éjjeli szállást.

*

Das ärgste dabey ist dass euer Hoheit aller Wahrscheinlichkeit nach eben so viel dafür bekommen haben als ich, nemlich nichts; (ab.) In meinem Leben thu ich es nicht mehr.

Igy még soha sem jártam életemben! Átkozott Aszszonyi ravaszság! (el-megy.)

*

Welche sträfliche, ungewöhnliche Leidenschaft sich meiner Seele bemeistert? Warum musst ich sie sehen, die einzige ihres Geschlechts die mir meine Seelenruhe rauben konnte? Wie war es möglich, dass nur dieses Geschöpf uns in Damaskus verborgen bleiben konnte? Ha! wie unglücklich ist nicht Soliman, er liebt und kann nicht wieder geliebt werden, weil das Weib, das er liebt, tugendhaft ist.

Melly büntető, minő szokatlan Fájdalmak gyötrik lelkemet? Miért kellett őtet látnom, őtet az ő Neménak egyét, ki az én Lelki-nyugodalmamat el-rabolhatta; Ha! Lehetetlen, hogy Soliman valaha szerentsétlenebbé légyen; ő szeret és ellenben ő sohasem szerettethetik, mert az az Aszszony, a mit szeret egyedül a Tiszta Erkölts.

*

Euer Majestät sind wie ich sehe, in tiefes Nachdenken versunken; düstere Schwermuth umwölkt euere sonst so frohe heitere Gesichtsmine. Allergnädigster Herr! was fehlt euch?

Felséged én a mint látom mélly gondolatokba merűlt, homályos nehézségek borítják Ábrázattyát, melly egyébb-aránt a Vidámságnak tüköre vala; Felséges Király! mi különös változást érzesz magadban?

*

seine Tugend, die ihm so erhebend im Gesichte geschrieben ist, wird seine Leidenschaft besiegen.

Az ő Erköltse, melly őtet annyira föl-emelte, Ábrázattyán vagyon írva; az ő szánakodó szive győzedelmeskedni fog.

*

Ha! wie unglücklich sind wir Grossen der Welt, die wir von Allem Überfluss umgeben, uns über so viele tausende erhaben zu seyn Glauben und doch in unseren Wünschen so tief so tief unter ihnen sind; ist nicht jeder meiner ärmsten Unterthanen glücklicher als ich? Ist nicht der arme Banu durch Zaidens Besitz grösser Vollglücklicher als der reiche Soliman, der alle seine Wünsche befriedigt sieht, nur den einzigen nicht Zaiden lieben zu können.

Ha! mitsoda szerentsétlenek vagyunk mi Nagygyai a Világnak. Mi kik a boldogságnak mindennémű fölöslegségeikkel rakva vagyunk mi a kik magunkat igen fel-magasztaltatottaknak tartjuk, és még-is a mi óhajtásunk olly méllyen olly felette méllyen süllyedeznek előttünk; Az én leg-szegényebb Jobbágyaim nem sokkal szerentséebbek e nállamnál? A szegény Bazertzsány, Zaidenak bírása által nem nagyobb-e nem boldogabb-e mint a Gazdag s Hatalmas Soliman, a-ki ámbár minden kívánságait nyugodalomban lenni láttya is még-is ez egy; hogy Zaidet nem szeretheti, néki semmiben sem enged meg-elégedést.

*

noch kömmt er nicht, und doch verzögert jeder Augenblick meine Ungeduld.

Még sem jön, s pedig nyughatatlanságom mind untalan Nehezebbedik.

*

sein Leben ist wie ein vorübereilender Traum genossener Jugendfreuden.

Annak élete éppen ollyan, mint az hirtelen álom a mellyet az Ifjuságnak gyönyörüsége édesít.

*

Also muss eins von uns beyden höchst unglücklich werden.

Illyenképpen kettőnk közűl egyiknek viszsza térhetetlenűl el kell veszni.

*

und nur allein das Bewusstsein soll euch guter König! bis zum Grabe verfolgen, euere Gewalt gegen di Treue eines Weibes nicht gebraucht und euere Leidenschaft unterdrückt zu haben.

— és egyedül tsak annak tudása Jó Király! hogy Felséges hatalmadat egy Aszszonyi hivségnek el-tsábitása végett meg nem vesztegetted, a melly egyszer s mind a te Indulataidat, a te nyughatatlanságaidat le tsillapitya tartson meg Tégedet boldogítson és szerentéseltessen.

*

Schönheit ohne Tugend einer verstimmten Laute gleicht.

Szépség Erkölts nélkül hasonló a Viszhangú Lanthoz.

*

folgt mir, ich will ihr Misstrauen bestrafen, will mich für ihre

Kövessetek engem megbüntetem hűségtelenségét, így akar ő raj-

Tugend rächen, fürchterlich rächen, so wahr ich Soliman binn.	tam az ő Erköltseért boszszút állani, az olly igaz, valamint hogy Szoliman vagyok.
*	*
Kommts nur! es ist schon alles einballirt.	Siess Uram! Asszonyom ne mulass! A Hajó Indul.
*	*
Hier! diese Versicherung von mir! sie enthält ein Kreditiv, dass ihr Stadthalter in Kairo seyd.	Itt vagyon egy bizonysága az én Jóságomnak! Ebből látni fogják. hogy te Kairoban a Kereskedésnek fő Igazgatója vagy.
*	*
und nun eilet in das Schiff, das euch nach Kairo bringen solle; Allah sey mit euch!	most siessetek a Hajóba és Kairoba vezérellyen benneteket szerentséssen az Erköltsök Istene!

Kiegészítésképen álljanak itt még a fordításnak jellemző egyes szavai, melyek a fordító szókincséről fognak fölvilágosítást nyujtani: *strotzen* (tündökleni), *erfinderisch* (találmányos), *Brotfresser* (kenyérvesztegető), *widrige Umstände* (viszálkodó környül-állások), *begierig* (kivánva), *laut* (nyilván), *mit geneigten Ohren* (tátott Fülekkel), *Supplique* (emlékeztető írás), *Schelmin* (selma), *Unterdrückung* (le-nyomattatás), *Gelbschnabel* (kotzipor), *schnippisch Ding* (hegyke mitsoda), *Augapfel* (Paraditsomi Tiltott Alma), *Puppe* (kufár), *Werkzeug* (Műeszköz), *honette Titulaturen* (szép bötsületek), *Gimpel* (pintyőke, Szarka), *hübsche Titulaturen* (szép tzimek), *Muth* (kedv), *wohlriechendes Wasser* (Levendula víz), *grobe Stimme* (vastag hang), *Ansehen* (tekintet), *Drohung* (dorgálás), *Untreue* (hitetlenség), *hinnreissende Töne* (ragadó hangok), *Beredsamkeit* (beszélgetés, hizelkedés), *Nachsicht* (szorgalmatoskodás), *mit Gütern überhäufen* (meg tölteni javakkal), *glorreiche Eroberung* (Ditső-gazdagságú Ostrom), *mächtiger Nebenbuhler* (Hathatós Mellyék szerető), *Schwermuth* (aggóskodás), *freudiges Jauchzen* (öröm-vigasság), *Ueberfluss* (Fölöslegség), *Chimäre* (héjába valóság), *höheres Wesen* (Főbb Valamiség), *Kalender* (szarándok), *Nachstellung* (sarkallás), *ungränzbar* (határozatlan), *Leidenschaft* (testi indulat).

E bőséges mutatványok után olvasóink is meggyőződhettek afelől, hogy Kelemen Zaide-fordítása, a jó igyekezet daczára, gyönge munkának mondható, mely magán viseli minden hamaros munka természetes folyományát, a pongyolaságot. Lehetséges, ha tudja Kelemen, hogy kézirata sajtó alá kerül, nagyobb gondot fordít a hűségre és a stylusán is javít, de hihetőleg előtte csupán a magyar színpad közvetetlen érdekei lebegtek, az irodalmiakra

meg tán gondolni sem mert. Különben is Zaide az első évek terméke és 1793-ban készült el, mint a kézirat mutatja.

Jellemző, bár kétségtelen nyoma van annak, hogy 1794-ben és azután többször adták, hogy az előttünk fekvő példányon az előadatást érdeklő censori engedély mégis (Müller Jakab nagyváradi censor sajátkezű írása szerint) 1800 ápril 3-ikáról kelt. Nem valószinű, hogy Kelemen Nagyváradon, a saját művei kéziratai közűl egy másikat használjon, mint a melyet Pestről magával vitt. Zaidenek Pesten történt megcensuráztatásáról semmi adatot sem találtunk az Országos levéltárban, amiből valószinű, hogy több más társával együtt ő is kikerülte a pesti censort. Mert viszont, ha Pesten átesett volna már egyszer ezen a rostáltatáson, fölöslegessé válik vala újabban is censura alá bocsátása Nagyváradon, hol a censor különben is akadékoskodó ember volt. A dolognak az a magyarázatja, hogy midőn Kelemen 1800-ban Nagyváradon volt, Müller censor bekövetelte töle összes előadandó darabjait. Ez az óvatos férfiú annyira ment, hogy még az igazgatás dolgaiba is beleszólt. Erre Kelemen panaszt emelt ellene a Helytartó Tanácsnál, honnan azt az utasítást kapta, hogy a censor csupán revisora a színdaraboknak, a Theatrum igazgatásába azonban nincs semmi beleszólása.*)

Tanulságos dolog tehát a kitörölt és kijavított helyekből megismerni, hogy mely helyekre vonatkozik az első lap szigorú utasítása: «Deletis delendis, et correctis corrigendis, productio admittitur.» A legapróbb részletekig pontos adatokkal nem szolgálhatunk, mert bár sejtjük, hogy a censor vörös krétája az, mely mindig egy vonást hagy hátra a lap szélén, valahányszor pl. a *király* szó fordúl elő; valószinüleg ő javítja ki ezt a szót «ország» «birodalomra»-ra és hihetőleg ő húzza át az I. felvonás 13-ik jelenetét, mely elé aztán egy más kéz azt írta oda, hogy «*Nb.* ez el nem marad», mégis csupán azon sorokat írjuk ki, a melyek téntával vannak kitörölve s így arra kárhoztatva, hogy a színpadról ne lehessen elmondani. A törlés tényleg olyan, hogy a súgó erről a példányról el nem olvashatta az incriminált elyeket.

Az I. felv.-ban törlött helyek ezek: *az én Rab szolgálóimnak közepette* ismét vigadhatok (az utolsó két szó azonban kegyelmet talált);

---

*) A váradi szinészet tört. Irta K. Nagy S. N.-Várad 1884. 19 l.

alább: *kövessetek engemet a Haremba és annak utána . . . ;* alább: *ha kivánságát tellyesitem . . . ;* kövess engem a *Haremba ; Tudom, hogy az én Igazságommal meg fogsz elégedni. Mennyj bé Gyermekem . . . ; én az ő Ágyasa leszek ; ha kérésemet meg-veted, tehát erővel foglak. — Erőszakot akarsz rajtam tenni, hogy tellyességgel otsmány Aszszonnyá legyek* (e helyett a censor ezt írta: otsmány Aszszony nem vagyok). II. felv. *hogy kérésedbe foglalt igyekezetedet személyessen tetszésed szerint tellyesitsd* (ami különben az eredetiben foglalt gondolatnak meg sem felel: die Willfahrung eurer Bitte in eigener Person zu überbringen) ; *jer velem leg szebb Zaide ; az én édes ölelgetéseim közt vegyed Jutalmadat* (ezt a censor így javította ki: Vegyed jutalmul édes ölelgetéseimet) ; *ennek valóságos tellyesítése végett ; Hogyan volna tsókra hajlandóságod? Mind azt tselekedni a mit től̈lem kivánsz ; kövess engemet a Haremba ; Hogyan Uram! tehát most? És miért nem? Egy illyetén boldogságot kár tsak egy pillanattal is hátráltatni. — Kívánságodat tellyesitem ; vezetni ő fog, o minő gyönyörüség nékem ; és ottan fogsz bámulni a miket hallandasz és látandasz ; rá-adhatnám magamat arra ; leg-édesebb szerelemben ; én reménylem, hogy Rabságodért eleget fogok tenni ;* most magunk vagyunk *mikor leszek olly szerentsés ; és most jer karjaim közé ; az ördög sem* (e helyett a censor azt írta: tsak egy Egér sem) ; *és annak utánna ha magunk maradunk az én szerelmem elegendő jutalommal tartozzék neked. Ez után Ezerszerte helyre hozom inkább mint most.* A III. felv. annyira megfelelt a censor izlésének, hogy abban egy sort sem talált törlendőnek.

A kitörölt helyek, mint láthatjuk, valóban olyanok, hogy azok nem teszik sikamlósabbakká a helyzeteket, mint a milyenek ; ha pedig ezeken a *helyzeteken* nem botránkoztak meg a nézők, csodáljuk, hogy a censor a *szavaktól* jobban félt, mint kellett volna. Az elmondottakból a végső következtetéseket levonván : a Zaide-fordítás fönmaradását nem mondhatjuk irodalmi nyereségnek, a fordítást sem irodalmilag értékesnek. De színészettörténeti becsét ép úgy nem tagadhatjuk le, mint azt, hogy Kelemen drámaírói pályáját egy új oldalról világítja meg, valamint, hogy a jelen évszáz műveltség-története rajzához egy-két becses adalékot szolgáltat. Ha a szerencsés véletlen még egy pár kézirati drámát juttat a mult század műsorából a kezünkbe, könnyebb lesz majd kimutatni a magyar színészet fejlődése egyes korszakait, valamint megállapítani azt is, minő módon kezdett korcsosodni a magyar színpad nyelvezete éppen azon okból, hogy a nyomda alá nem került kézirati drámák nyelvezete mind laposabb lett. Ma még ennek a fél-

század történetének egyes részeit nem ismerjük. Ma csupán végső eredménye áll előttünk: midőn az irodalmi kritika tisztító tüzét ki nem állott kéziratok oly megdöbbentő pongyolaságot mutattak, hogy végre a Magy. Tud. Akadémiának kellett egy drámavizsgáló bizottságot kiküldeni 1833-ban, mely tisztán a nyelvezet szempontjából vette vizsgálat alá a budai magyar színpadon előadott drámák megbotránkozást keltő nyelvezetét.

BAYER JÓZSEF.

A RENAISSANCEKORI FRANCZIA SZÍNPAD.

A franczia színköltészet története még mindig megírásra vár. Előmunkálatoknak nem volna híjával. Ott van a Parfaict-testvérek tizenöt kötetes műve, mely a középkortól a szerzők napjaiig, a XVIII. század közepéig terjed s időrendben tárgyalja az előadott, illetve megjelent darabokat, a kiválóbb írók életrajzával, æsthetikai méltatásával s műveik lajstromával. Megbecsülhetetlen, alapvető munka, daczára hézagosságának s tévedéseinek. A másik ilynemű előmunkálat ugyancsak a múlt századból, de már ennek végéről való. Ez a hírhedt Mouhy-féle compilatio azonban, mely csak négy kötetre (s nem mint Rigal alább említendő könyvének könyvészeti jegyzékében jelzi: háromra) terjed, s melyhez ugyanazon szerzőnek *Journal du théâtre français* czímű kézirati dolgozata járul (a Bibliothèque Nationaleban): értéktelen férczmű, telve hazugságokkal. A harmadik hasonnemű dolgozat, melyről Rigal egyáltalán nem vesz tudomást, Hawkinstől*) való s angolul van írva: kezdettől Racine haláláig terjed, két nagy kötetben; nem alapszik eléggé önálló s beható kutatásokon, de æsthetikai megjegyzéseiben nincs minden érdekesség nélkül.

E műveket azonban nem tekintve, mondhatni, hogy eddigelé csak a középkori színköltészetnek van megírva története, a mióta a most lefolyt évtizedben Petit de Juleville, a Sorbonne jeles tanára, közzé tette tanulmányait öt kötetben, melyek a magok összeségében jeles s a tárgyhoz méltó monographiát képeznek.

---

*) *Annals of the french stage, from its origin to the death of Racine.* London 1884. Vol. I. II.

A XVI. századot, sőt a következő első felét illetőleg még mindig a német Ebert könyve a fő forrásmunka. Pedig ez az 1858-ban megjelent s 234 lapnyi (kis 8-r.) kötet csak «főleg» tárgyalja a XVI. századot s ebből is csak a tragœdiával foglalkozik. Emennek fejlődését ráadásul elkiséri a Cid-ig, a hol aztán a «Corneille et son temps» (1852) sokszor idézett írója, Guizot, veszi át tőle a szót. Ebertre támaszkodik Faguetnak speciális monographiája a XVI. század tragœdiájáról,[1]) mely ma már könyvárusi úton nem kapható. Faguetnak ez ifjukori munkája nem ment egyes tévedésektől: igy komolyan veszi Mouhy hamisításait s igazán szinpad számára író költőknek tekinti a Pléiade dramaturgjait; de máskülönben igen becses, mint Faguetnak minden műve, főleg Garnier bő fejtegetésében. Szintén Ebert tanítványa a már könnyedébb Lotheissen, a bécsi egyetem néhai tanára, ki a XVII. század szinköltészetét tárgyalva ez idő drámairóit a kor realis keretébe próbálja visszahelyezni, ama szini viszonyok közé, mikről oly érdekes felvilágosításokat nyújtanak a kortársak, egy Chappuzeau, valamint a regényíró Scarron, Sorel s mások.[2])

Ily körülmények közt jogosan tulajdonithatni fontosságot ama testes kötetnek, mely ujabban Hardyról megjelent.[3]) Szerzője Rigal, az aixi egyetem maître de conférences-a, ki pár év előtt Párisnak XVI. s XVII. századbeli színi viszonyairól érdekes tanúlmányt tett közzé, e monographiájával — legalább anyagra nézve — minden más ily monographia-író elődje (Bizot stb.) fölé emelkedett. Kár, hogy egészen német alaposságú munkát alkotott. Majd mindenik oldalon legalább is épen annyi a jegyzet, mint a szöveg; az emeletből folyton le kell szaladgálnunk a földszintre, hogy hallhassuk, miként egésziti ki, módosítja, sőt czáfolja szerző a maga állításait. Terjengősen tárgyal aránylag jelentéktelenebb dolgokat; Hardy darabjait egyenkint elemzi, de a legmellőzhetetlenebbekről megfeledkezik: nem ad tájékozást az akkori társadalom benső életmódjáról, nem vezet be a nagyurak s polgárok lakásaiba, a kor-

---

[1]) *Le tragédie français au XVI-e siècle. (1550—1600).* Paris 1883.

[2]) *Geschichte der französischen Litteratur im XVII. Jahrhundert.* I. köt. (Wien 1878.) *Begründung einer Kunstbühne* stb. fejezetek. III. köt. (U. ott 1879) főleg: «*Die Bühne und die Aufführungen*» fejezet.

[3]) *Alexandre Hardy et le théâtre français à la fin du XVI-e et au commencement du XVII-e siècle.* — Paris 1889. Nagy 8-r. XXIV. és 715 ll.

viszonyokra nem reflektál s majdnem szobatudósra valló szűk látkörrel bír, nyomott légkörben mozog. Azonban számos adatot tisztáz, sok újat tartalmaz e kor irodalomtörténetéhez, s mi fő: lehetővé teszi, hogy visszaéljük magunkat a XVI. századnak s a következő első felének színi viszonyaiba. E tekintetben kiegészíti s bővíti Lotheissent, kire nem egyszer mint forrásra hivatkozik.

Kisértsük meg tehát Rigal művének e legbecsesebb része alapján, a mintegy másfélszáz lapnyi anyag segélyével (beleértve a jegyzeteknek egészen nyers materiale-ját is), magunk elé idézni az akkori színészeket, közönséget, színházat és színpadot. E dolgokról Despois könyve XIV. Lajos idejéből már rég tájékoztatott annyira-mennyire: lássuk most a Roi Soleil előtti idők képét, kiegészítve több oly lényeges, a franczia korviszonyokból vagy a külföld színi életéből vett vonással, miket Rigal, az aprólékosságok hosszadalmas részletezése közben, figyelmen kivül hagyott.

I.

A XV. században keletkezett s úgynevezett Confrérie de la Passion, melynek tagjai — mint ez ekkortájt egész Európában dívott — mysteriumok előadására szövetkezett mesteremberek voltak, kizárólagos joggal birt Párisban a XVI. században, sőt egészen XIV. Lajos idejéig, nyilvános szini előadásokat tartani. Épúgy miként pl. a madridi, 1565-ben alakúlt névrokon *Cofradia de la Passion,* de mely szegénysegélyző s betegápoló egylet volt, kizáróan bírt szabadalommal színi helyiségekre s bérbeadásukra, egész a XVIII. század végeig.[1]) E confrérie már 1548-ban rendes színházat építtetett. Ez az első rendes, nyilvános párisi színház a Bourgogne-téren, a Bourgogne-palota egy részének helyén állt, s innen Hôtel de Bourgogne lett a neve. Londonban csak 1574-ben állította fel az első állandó színpadot Burbadge a Black Friarsben,[2]) Madridnak pedig csak azután lett szinháza, hogy 1561 után az uralkodó lakhelyévé tette, holott Valenciának már 1526-ban volt.

---

[1]) *Schack, Geschichte der dramatischen Kunst u. Literatur in Spanien* I. B. (Frankfurt 1854) 263—4. ll. V. ö. u. ott a Zweites Buch és III. Band Drittes Buch több helyét, melyek a színi viszonyokról szólnak.

[2]) *Gervinus, Shakspere.* 4-te verb. Auflage. I. B. (Leipzig 1872) *Die Bühne* cz. fejezet.

Míg azonban Angliában és Spanyolországban a színi előadások a társadalom minden rétegében rendkivüli, egyetemes kedveltségnek örvendtek: a confrérie előadásai csak az alsóbb osztályoknak tetszettek; az előkelők s műveltek megvetették. E confrèreek műveltségükre méltó társai voltak a Midsummernightsdream mesterembereinek, s — bár a mysteriumok előadásától mint profanatiótól ismételten eltiltotta őket a parlament — a középkori színi előadások műsorát cultiválták. Ily emberekre miként bízhatták volna Seneca-utánzó tragœdiáikat a Ronsard-iskola színi költői? Inkább az iskolákban barátaikkal s a tanulókkal együtt ők maguk adták vagy saját költségükön felfogadott színészekkel adatták elő; a legtöbbször beérték azzal, hogy egyszerűen kinyomassák, s e nyomtatás alapján aztán olykor színre hozták e műveket a vidéki színtársulatok, ha nagy ritkán egy-egy városban megfordultak.

E vidéki társulatok, melyek egyébiránt kis számmal voltak s hamar fel-feloszlottak, szintén csak gyülölhették a confrériet, mely miatt a fővárosból ők ki voltak zárva s legfölebb az udvarnak, valamely főúrnak vagy magának a városnak ünnepélyeire meghivatva, tehették be oda lábukat. Többször megkísérelték ugyan a letelepedést, így 1595-ben s tán már 1588-ban is; de a confrérie mindannyiszor kiűzte őket s így folytatniok kellett azt a tragicomicus kóbor életet, melyet Rojas, a *Viage entretenido* s utánzója Scarron, a *Roman comique* czímű regényben annyi humorral írtak le a következő században. Végre azonban változtak az idők s a korszellem követelésének nem lehetett többé ellentállni. «Soha egy korszak se volt oly kedvező, mint a XVII. század eleje» a színműnek, úgymond Petit de Juleville.*) IV. Henrik erős keze visszaállította a belbékét, az ország virágozni kezdett, kezdte élvezni a béke élveit, a művészeteket: s minthogy ez emberek közel álltak még az izgalmas, tragicus időkhöz, a tragœdia iránt különösen ki lehetett fejlődve érzékük. Mind e vágyaknak kevéssé felelhettek meg a confrérie mesteremberei s csak korszerűen cselekedtek, midőn — természetesen nemcsak a most említett okok miatt — végre 1599-ben (nem 1588-ban mint Lotheissen, Mahrenholtz stb. állítják) lemondtak a színpadi

*) *Leçons de littérature française I. Des origines à Corneille.* 5-ème édition. Paris 1889, a Hardyról szóló fejezet, melyben Hardy költészetéről majdnem van annyi lényeges, mint a Rigal vaskos könyvében, s melyről Rigal felejt tudomást venni.

babérokról, bérbe adták helyiségüket jó áron, a legjobb helyeket maguknak tartva fenn. Az így Párisba áttelepedett csapatnak Valleran († 1629 tájt) nevű színész volt az igazgatója, s a spanyol társulatokra emlékeztetően rendes, nem színész költővel is bírt Hardyban († 1631—1632 közt), kit tehát tévedésből említnek Lotheissen és a Sarrazin által átdolgozott Kreyssig mint a Marais költőjét. A kor nagyzásához híven «királyi társulatnak» nevezték magukat s alig bírtak megküzdeni a megélhetés nehézségeivel.

Igy mindjárt sok bajuk volt gazdáikkal, a confrèrekkel. A színészeket bosszantotta, hogy ők tulajdonkép e «korhely mesterembereknek» keressenek. Folyton czivódtak, perlekedtek egymással, a mi pénzbe került, mert a bírák jóindulatát meg kellett fizetni s erre ellenfeleik, a confrèrek, mindig nagyon készek voltak. De még veszedelmesebb versenyben is kellett küzdeniök: az idegen szinészek ellen, bár valószínü, hogy az 1604-ben átutazott angol társulat, melynek egyébiránt csakis ott jártáról tudunk biztosat, ép oly kevéssé okozhatott nekik e tekintetben aggodalmat, a francziák ellentétes ízlése folytán, mint az 1613-ban megfordult spanyol társulat, melyet XIII. Lajos neje pártolt, vagy az, melyet XIV. Lajos neje pártolt, s mely tizenhárom évig maradt Párisban s szintén kevéssé tetszett.

Annál félelmesebbek voltak az olasz társulatok, kik a Henrikek s a Medici-házból származó királynék alatt a lehető legnagyobb dédelgetésben részesültek. 1599 és 1624 közt legalább is nyolcz ily olasz csapatnak Párisbajöttéről van tudomásunk. Mikor ez olaszok már kimerítették műsorukat az udvarnál, a Hôtel de Bourgogneba tették át hadi szállásukat s onnan 1599-ben tényleg távozni kényszerítették ideiglenesen Valleranékat s később is velük felváltva játsztak, mint eleinte Molièreék is tették a következő században. Ez olaszok természetesen óriási sikert arattak. Az olasz színművészet rendkívül fejlett volt már akkor, midőn az angol és a spanyol még csak gyermekkorukat élték; egész Európában kedvelt s várva várt vendégek voltak e színészek, kiknek otthon a műpártoló fejedelmek fényes, kőből épült szinházakat emeltek, hol az előadások nagy pompával voltak kiállítva. Madridban az ottani színházak czélszerűbb átalakítása szintén az olaszok 1574-iki vendégszereplésével függ össze; a Buen Retiro tündéri színpadjának pedig egyenesen olasz volt decorator-gépésze, mint a németországi fejedelmekének, — s jellemző, hogy 1631-ben a Valleran-féle társulat a con-

frérie szabadalmának megszüntetéseért folyamodva azt igéri, hogy «az olaszországban találtató épületek módjára» fogja átalakíttatni a Hôtelt. — S ha az olaszok maguk nem okoztak volna elég bajt, ott voltak az általuk divatba hozott szokások: az olasz divat szerint rendezett udvari ünnepélyek, ballettek, — a város által évenkint rendezett előadások, melyek néha más, vidékről hívott társulat által lettek tartatva, úgy hogy ez esetleg ki is szorította s más helyiség keresésére kényszerítette Valleranékat.

Az iskolákban még 1594 óta szigorúan tilos volt ugyan vallási s alkalmi darabokon kivül másféléket adni elő s ez előadások gúny tárgyai is lettek; de 1618 után az ismét visszatért jezsuiták visszaadták régi fényüket, még ballettet is hoztak színre s rendes belépti díjat szedtek. — Szintén veszedelmes versenytársak voltak a vásári kóklerek, kiknek ugyancsak a parlamenttől nyert szabadalmuk volt, s kiket a confrèreek is hasztalan iparkodtak kiűzni. Mi több, 1609-től kezdve a Pont-Neuf körül állandóan tanyáztak ily komédiások és charlatanok, kötéltánczosok, bábszínházasok. Nagy nevezetességre tett szert közülök a csudadoktorok királya, Mondor, ki Németországban is megfordúlt, és a bohóczok királya, Tabarin, ki vagyont s társadalmi állást szerzett, s kit költők és színészek csak tisztelettel emlegetnek. — Legutoljára hagytuk a legnagyobb rosszat: 1629-ben, tehát mikor Madridnak már számos színhelyisége s két derék színháza, Londonnak pedig már rég több színháza volt, mint a mennyivel ma bír, — egy új állandó színház alakúlt Párisban, a legelőkelőbb negyedben, a Maraisban, a confrèrek beleegyezésével. Ez új színház, melynek keletkezése idejében szerencsére már jobb napok virradtak a Hôtelre, csakhamar túlszárnyalta aztán a régit (Mondory színészszel, Scudéry s Corneille első műveivel, sőt a Ciddel is), de aztán csakhamar vissza is sülyedt s pusztán látványos darabok előadására szorítkozott, olaszos modorban, 1648 után.

E bajokkal szemben színészeink, kiknek még segédszemélyzetet is kellett tartaniok, igen csekély jövedelemmel rendelkeztek. Kizáróan bevételeikre voltak utalva, ezek pedig nagyon szerény összegre rugtak — még akkor is, ha a kis nézőtér egészen megtelt, sőt ha első előadások alkalmával meg is kétszerezték a helyárakat. Nem játsztak minden nap, mint ez Angliában Erzsébet alatt s Spanyolországban a farsang idején gyakorlatban volt. Csak 1660 óta tartottak háromszor hetenkint előadást, addig tán kétszer; bár

bizonyos, hogy a mysteriumok beosztása szerinti, több napra, néha egy hétre terjedő darabokat egy folytában játszták s aztán tartottak megfelelő szünetet. Ünnepek alkalmával s húsvét előtt meg épen két hétig tilos volt a színjátszás. De ha játszottak is, s ha volt is közönség, ennek számával sohsem állt arányban a bevétel. Az udvartól akadtak ugyan egyes műpártolók, kik a legdrágább helyeket kibérelték, mæcenáskodtak s tekintélyükkel védték a színészeket; de mi egy-két vízcsepp óriási szárazságban?

Míg Angliában a főnemesek védnöksége, sőt a királynő pártfogása alatt álltak a színészek, s míg az aristocratia köreiben valósággal divat volt a színházat pártolni, s egy Bacon, Raleigh stb. nagyban érdeklődtek a színház iránt: addig Hardy idejében a «jó társaság» alig látogatta a színházat. Hogy ez megtörténjék, oly «jó születésű» íróknak kellett fellépniök, mint Racan, Scudéry, Mairet stb. illetve oly színpártoló mæcenasnak kellett támadnia, mint Richelieu. Különben ismeretes dolog, hogy a franczia aristocratia bőkezűségére már azért is keveset számíthatott a társulat, mert a nemesség IV. Henrik s XIII. Lajos alatt inkább csak vidéki kastélyaiban maradt, honnan XIV. Lajosnak is nehezen sikerült kezdetben kicsalogatni őket. Az is tudva van, hogy még XIV. Lajos korában sem igen szerette a nemesség megfizetni szinházi adósságát. Hogy mint bánhattak Hardy idejében a nemesek a franczia színészekkel, megítélhetni abból, a hogyan az udvar kegyeltjeivel s a mantuai herczeg védenczeivel, az olaszokkal, bántak IV. Henrik idejében. Igy tudjuk, hogy egy gentilhomme a belépti díjat poffal fizette meg, s midőn aztán a színész visszaadta neki «a mi vissza járt», össze akarta vágni s másnap fegyveres csapattal kereste halálra. — Az udvar bőkezűsége se volt valami fényes. IV. Henrik takarékosságáról volt ismeretes. XIII. Lajos pedig, ki egyébiránt orvosi tanácsból naponként járt olasz s felváltva franczia előadásokra (esetleg a Hôtel de Bourgogneba is), csak akkor kezdte el rendszeresen segélyezni a «királyi társulatot», mikor a Marais már javában virágzott Richelieu pártfogása alatt s pedig 1641 óta. Igaz, hogy XIII. Lajos aztán (1632-ben) elszerződtette a Marais legjobb színészeit s megvetette alapját a Hôtel ama nagy művészi hírnevének, melylyel később a Molière Párisba jött «vidéki» csapatának oly nehéz volt mérkőznie. Vegyük a fentebb mondottakhoz még azt is, hogy az udvarhoz tartozók, a testőrök, apródok, az uraságot kísérő lakájok mind ingyen követeltek bebocsáttatást, mint külföldön is.

A kapunyitáskor mindenféle csőcselék belopta magát: a portást, ki kardosan állt az ajtónál, akárhányszor összeszúrdalták, sőt még a XVII. században is nem egy portást meg is öltek ily alkalommal, így pl. a Molièreét is, midőn az udvari népet, melyet az ingyen belépti jogtól királyi rendelet fosztott meg, nem akarták bebocsátani.*) Viszont voltak portások, kik praktikusabban jártak el és saját zsebükre dolgoztak: Scudéry (megh. 1667) idejében közmondásos volt tolvajságuk. A Valleranék portása szerencsére hűségéről volt ismeretes, de ha akarta volna, se lophatott volna sokat. Bár Valleran is oda állt az ajtóba a belépti díjat szedni, alig volt betevő falatjuk s akárhányszor kényszerültek a végső segédeszközhez nyúlni, vidékre vándorolni. Igy pl. Rouenba, mely város élénk kereskedelmi összeköttetésben állott a spanyolokkal, még a középkor óta bálványozta a színköltészetet, 1566-tól 1630-ig hetven tragœdiának volt kiadóhelye s Montchrestiennek, Corneillenek szülővárosa. Ez volt már a confrérienek s aztán a Maraisnak is legkedveltebb kiránduló helye.

II.

Ily nyomorult anyagi viszonyok között miként lehetett volna a színészélet az erkölcsösség mintaképe? Páriái voltak a társadalomnak a színészek, mint mindenütt ez időben. A becstelenség átka törvény szerint nehezedett rájuk, míg XIII. Lajos fel nem oldta őket a blâme alól. A társulat lehetőleg heterogen elemekből állt s nem a művészet, de a kalandos, szabados életmód előszeretete tartotta egybe.

A nők életmódja volt természetesen a legszabadosabb. Valósággal a nőközösség elve dívott a színészeknél s ezt nemcsak az illető társulat tagjaira, de máshonnan került férfiakra is kiterjesztették, — ehhez képest a szintén divatozó s (ma is, vidéken dívó) vadházasság még erkölcsi előhaladásnak tekinthető. Rojas Spanyolországban nyolczféle színtársulatot különböztetvén meg, melyekben ugyancsak az említett elv volt gyakorlatban, azt mondja

---

*) *Mahrenholtz, Molières Leben u. Werke.* (*Französische Studien* II. Band.) Heilbronn 1881. *Die äusseren Verhältnisse des Theaters* stb. fejezet. V. ö. még *Angaben über die Geschichte des Bourgogne- u. des Marais-Theaters* stb. fejezetet is.

a legelőkelőbb fajtájáról, hogy ennek keblében *mindenféle* emberek találtattak, *tehát* tisztességes nőknek is kellett akadniok köztök. Ugyanazt mondhatni a francziákról is. Jellemző, hogy még 1639-ben is, tehát mikor a színésznők csillaga már feljött, mindkét nemnek csak egyetlenegy közös öltözőjük volt a Hôtelben, a hol aztán még az el nem utasítható látogatókat is fogadni kellett, a kik még Molière idejében is örömest segítettek a művésznőknek öltözködni. Az mit sem változtat a viszonyokon, hogy akadtak kivételesen jelentékenyebb színészek, kik — mint Turlupin — távol tartották nejüket a színháztól s rendes, nyárspolgári életet iparkodtak családi körükben élni.

A férfiak korhely pimaszok hírében álltak. A legtöbbnek nem volt ruhája a hideg, lábbelije a sár ellen, — megjegyzendő, hogy a leggyalázatosabb utczákban állt lakásuk, mely nem a legelegansabbúl nézhetett ki. Úgy kellett kiszónokolniok a kocsmárosból az enni-inni valót, éhen-holtan kapkodták el egymástól a falatokat. A karczostól könnyen felhevült önérzetük s handabandázó tiráda volt a dessert, mivel Delobelle ez ősapái egymást traktálták. Fizetni, mint egyikük vallja, «az ékesszólás virágaival, rhetorikával himzett erszényből» fizettek. Vagy mint Gros Guillaumeról beszélték, foltozó vargáknak bolondoztak a lebujban, hogy ezek itassák őket. Származásuk felett «kétes homály derengett». Álnevet viseltek, mást a komoly s mást a víg szerepekben, s komoly nevük roppant hangzatos volt, — ők maguk is élczeltek állítólagos nemességük felett: magától értetődik, hogy a nők mind előkelő hölgyek voltak. Műveltségükről kevés jót mondhatni. Akadt köztük, ki — mint a hires prologíró Bruscambille — némi ismeretekkel bírt az antik költészet, a philosophia, anatomia stb. köréből; de azért az ilyen sem volt jobb a többinél, lévén ép oly neveletlen, durva, piszkos.

Érdekes, hogy bár állítólag tehetséges tragicus színészek is akadtak köztük, mégis az ilyenek is csak bohózati szerepeikről lettek híresek. A durva bohózatok, melyek a gall földön még jobban s még hamarább kerekedtek a mysteriumok és moralitások fölé mint Angliában, voltak a legegyetemesebben kedvelt szinmű-faj, bár túloz Rigal, midőn az egykorú, el nem tagadható tragœdia- s tragicomœdia-irodalommal szemben s Petit de Juleville fentebb idézett szavaival homlokegyenest ellenkezően, feltétlen hegemoniát tulajdonít nekik.

E bohózatokat rendesen nőszereplők nélkül játszották, illetőleg a bennök előforduló rút és vén női szerepet (ilyenek voltak még a tragœdiák dajkaszerepei is) férfi játszta álarczczal, mint ez még Molièrenél is dívott egészen 1685-ig: bár másfelől valószínű, hogy szintén farceokban szerepelt az a «demoiselle Laporte», «fameuse comédienne», ki 1616-ban «mindenkinek csudálását kivívta.» Mikor aztán később, tán olasz és spanyol befolyás alatt, nagyobb számban és rendesen kezdtek a nők szerepelni, komoly szerepeket adtak nekik, hogy annyira-mennyire meg legyen óva a decorum, melyet színpadra lépésükkel erősen veszélyeztettek. Corneillet említik mint legelsőt, ki nőknek írta, nőkre merte bízni vígjátékainak főszerepeit. S a nőknek e térfoglalása már ujabb mozzanatot jelent az ízlés fejlődésében. A Shakspereologok Gervinustól Elzéig kárhoztatni hajlandók azt, hogy a női szerepeket többé nem fiúk, hanem valóban nők játszák. E túlzással szemben kétségtelen, hogy ha a Hosenrollek kivált az operettekben nem ép erkölcsnemesítést czéloznak ma, s hogy ha már III. Fülöpnek sok oka volt 1600-ban eltiltani a spanyol színésznőknek a férfiruhában megjelenést: viszont Francziaországban — bár tudjuk, mennyi bajt okozott aztán Molièrenek is az udvarlók tolakodása s a kerítőnők aljassága — a női befolyás érvényre jutása határozottan az erkölcsök szelidülésének, finomságának jele. A női szépség, mely financziális tekintetben is kitünő csaléteknek bizonyúl, kezdi hatalmát éreztetni a művészetben s a közönség szivében: megkezdődik a művésznői verseny és ármánykodás.

Az 1629-ben Londonban vendégszereplő franczia társulat színésznőit kifütyülték az angolok, mint ki 1633-iki utódjaikat, de e balsiker nem riasztotta vissza a nőket szereplésük folytatásában. «Mignardise, gentillesse» lesznek az uralkodó jelszók, s a színpad légköre átalakúl. A kik 1630-ig majdnem korlátlanúl uralkodtak, a durva farceurök most elvesztik kedveltségüket. Mint 1634-ben írják: egy-egy «szép» színésznő szemei «Jupiter villámaival versenyeznek és több közönséget vonznak a Hôtel de Bourgogneba, mint valaha Guillot Gorju vagy Páris leghíresebb kocsmájának czégére». 1630 után már nem kárhoztatja a közízlés a jelesebb színészeket is bohóczkodásra. Bellerose, a Hôtel de Bourgogne új csillagja, még bohózatokban kezdi meg ugyan pályafutását 1628-ban, de komoly szerepekre tér át, s a szerelmes hősök alakításában finom gyöngédséget fejt ki; annyira, hogy némelyek affek-

táltnak, fádnak találják. Ugyanekkor Mondory a Maraisban erőteljes, pompázó pathosával hat; ő tán az első színész, ki büszkén mondhatja magáról, hogy farceban soha nem lépett fel....

Mint a többi országokban is dívott, s mint már a confrérie is gyakorolta, a társulat kidoboltatta az előadandó darabot. A mai vásári komédiások, czirkuszok, farsangi mulatozók módjára bohóczok, jelmezes menetek hívták fel a közfigyelmet az utczán. A színlapokkal, melyek Spanyolországban is a XVI. században jöttek divatba, már 1556-ban találkozunk egy amiensi kóbor társulatnál. E színlapok azonban, ha nem írva voltak, még kissé költséges módját képezték a reklámnak. Az ily affiche-en a színköltő neve nem volt említve, minthogy a közönség úgy sem törődött vele. E tekintetben állítólag csak akkor kezdődik az újítás, mikor a társadalomnak aránylag distingváltabb köreiben akadnak színműírók, — úgy 1625 tájt. — Fölösleges mondanunk, hogy a színészek leleményessége a reklámnak számos más eszközével is rendelkezett; így az *epilogokban,* melyek a távozni készülő közönségnek a következő előadás darabját feldícsérték stb.

Az előadás délután kettőkor kezdődött (1609 óta törvény parancsolta ezt), azelőtt 1-kor s aztán 3-kor, míg Spanyolországban télen szintén kettőkor, de nyáron már (Angliában pedig mindig) háromkor. Később, XIV. Lajos öregségében, a kor szenteskedése folytán csak ötkor kezdték, a délutáni istenitisztelet miatt. Lotheissen hajlandó bizonyos aristocratismust látni e délutáni előadásokban; pedig a színészeknek nem állhatott érdekükben oly időt választani, mikor a polgári s a munkásosztály teendőivel volt elfoglalva. Egészen máshol keresendő az ok. A színészek, ha nem siettek megtelni a helyek, örömest késtek a megkezdéssel (később 4-ig is elhalasztották a megkezdést, úgy hogy csak vidéki ember ment el 2 órára a színházba), de ekkortájt meg azért nem késhettek sokáig, mert rendőri parancs tiltotta, hogy $^1/_2$ 5-nél tovább tartson az előadás: már pedig ez — mint ekkortájt mindenütt, sőt mint a közép- s ó-korban is már — egy prologot, egy nagyobb szabású s komolyabb ambiczióval írt darabot (tragœdia, tragicomœdia, vígjáték), továbbá farceot és végül chansont (Spanyolországban ezen fölül még tánczot is) foglalt magában. A rendőrség az utczák rossz világítása s a csekély közbiztonság miatt volt különösen rajta, hogy a színház — főleg télen — okvetlenül az említett időtájban érjen véget.

III.

A Hôtel kapuja, a törvény értelmében, már egy órakor megnyílt, s a közönség első csapata benyomúlt a nézőterembe, mely keskeny és hosszú volt, egyik végén emelvényen a színpaddal, másik végén két sor páholylyal, továbbá lent a földszínten állóhelylyel. Mint látni, nem igen lehetett válogatni a helyekben, míg Angliában négy, sőt hat, Spanyolországban tán még több rangfokozatot találunk ekkortájt.

Egyáltalán kényelmetlen, czélszerűtlen szála volt ez. A confrèreek hozzá voltak szokva azon labdázó és kórházi termekhez, hol azelőtt játsztak, s ily reminiscentiák után tervezhette építészük a Hôtelt, míg az angol színházak a kocsmaudvarokra, a spanyolok a corral-okra (hátulsó udvar, hol a fát tartották, innen aztán corral = színház) emlékeztettek, s mint ilyenek, jobban megfeleltek rendeltetésüknek. Még Voltaire is panaszkodik, mennyire rossz a színházak berendezése: hát még milyen lehetett a Hardy korában, ebben a Hôtelben, mely a mystèreek s farceok 1548-iki durva, zajongó közönségének épült, nem pedig abból a czélból, hogy színpadján tragicai vagy comicai párbeszédeket adjanak elő egy aránylag nyugodtabb, figyelmesebb, műveltebb hallgatóságnak! A földszínt nem volt emelkedő, s magas rács választotta el a színpadtól, a középkorra emlékeztetően. A páholyok többjéből alig, vagy épen nem lehetett a színpadra látni. Némelyiket soha senki se vette ki; az ilyenbe tehát a zenészeket dugták bele, kik (egy fuvolás, egy dobos vagy két hegedüs) *) a felvonásközők alatt *symphonie*vel mulattatták a közönséget, s kik azelőtt a hátsó decoratio mögött, vagy a színpadtól oldalt (Spanyolországban a színpadon, Angliában a színpad feletti erkélyen) foglaltak helyet.

A világítás maga, mit a spanyol színházak s Shaksperenek *nyári* színháza teljesen nélkülözhettek s mi a Molière idejében is gyarló volt, ekkortájt a képzelhető legnyomorúságosabb volt. Eleinte oldalt s hátúl alkalmaztak a színpadon gyertyákat, de ezektől a színészeknek csak silhouettejét lehetvén látni, a színpad fölött s elől alkalmaztak kettős keresztalakú, függő gyertyatartót, melyet aztán felvonásközökben koppantás végett lebocsátottak: ez

*) Molière társulatának is eleinte csak 3, később 6 hegedűse volt.

a gyertyatartó még a múlt században is használatban volt a Théâtre Françaisban. Minthogy pedig a gyertyák méregdrágák voltak, csak a legutolsó perczben gyújtották meg. Ez a takarékosság a folyosókon is járta, daczára a törvény világos rendeletének, s itt aztán a sötétben sok visszaélésre, botrányos erkölcstelenségre nyilt alkalom. De hová kellett több annál, a mi bent a földszinten észlelhető volt?

Az angol parterre különösen hirhedt volt rakonczátlanságairól. Régibb időkben a londoni kocsmák udvarán napi renden volt a lárma, verekedés, zsebmetszés, mindenféle erkölcstelenség. Shakspere nyári színházában is ettek-ittak, pipáltak, dobálództak, sőt bizonyos kádacskáról is beszél a krónika, melyet — erős illata daczára — sokáig hiában iparkodtak a színigazgatók eltávolítni. Spanyolországban a *caballero*-knak kiöltözött mesteremberek, főleg az intelligentiájukról minden országban és minden időben híres csizmadiák vitték a kritikusok szerepét; sokszor éktelen zajt ütöttek az ingyen betolakodott többi csőcselékkel s ép oly lynchelő hajlamokat árúltak el alkalmilag, mint angol collegáik. A Hôtel de Bourgogneban se folytak sokkal elegánsabbúl a dolgok.

A földszinten korán elhelyezkedett mesteremberek, munkások, lakájok ittak, koczkáztak, kiabáltak, fütyültek, veszekedtek. Trágár tréfákon mulattak s a jelenlevő asszonyokat mindenféle módon traktálták, csak tisztességesen nem. A színészeket (mint külföldi pályatársaikat) vérig bosszantotta ez a csőcselék, mely előadás alatt sem viselte magát egész nyugodtan, köpködött, krákogott, a falnak dülve vakarózott, ide-oda mászkált. S bár ama veder itt nem illatozott, ez a publikum gondoskodott róla, hogy ne mind csak parfummel legyen telve a levegő. Oly lelkesülő hajlamokat sohase tanúsított, mint az angol és spanyol közönség, de ép oly szigorúan kritizált, belekiabált a színészek beszédébe s olykor nem érte be szidalmakkal, hanem sült almát s köveket is dobált a színpadra. De ez még mind nem a legjava. A földszinten foglaltak helyet a tanulók, irók s más műveltek, kik közül a tehetősebbek páholyokba jártak és esetleg ott tartottak atheista szellemű dikcziókat, bár másfelől a művelt osztálynak színházba járó részét kicsinyre tehetjük, mert hisz Mahrenholtz szerint még a Molière színházától, a Palais Royaltól is «távol tartotta magát a polgári s a tanult (Gelehrten) osztály». Ugyancsak a földszintet látogatták a szűkebb erszényű, jámbor nyárspolgárok. Az utóbbiaknak hely-

zetét sokszor türhetetlenné tették a rendesen ingyen belopózkodott izgágák s *filou*-k, a közönség és színészek e rémei, kik belékötöttek a körülöttük található tisztességes elemekbe, kardot rántottak és meg-megzavarták az előadás folyamát.

A tolvajoknak hírhedt fészke volt a Hótel de Bourgogne, hol mindegyre vaklármát támasztottak, hogy a zavarosban könnyebben halászhassanak, mi annál is inkább sikerült nekik, minthogy nem volt ruhatár: meglopottak s meglopatástól rettegők ilyenkor egyesült erővel kiáltoztak. Egyáltalán mily gyülevész, gaz népből állt ez időben a színházba járóknak nagy része, megitélhetni abból a körülményből, hogy a színi előadások napját rettegéssel várta a környék lakossága; mert a lakájok, filouk — mint ezt még 1633-ból is tudjuk — elverték a szembe jövő járókelőket, elvették kalapjukat, felöltőjüket, betörtek a házakba és valósággal megsarczolták. 1642-iki irók dicsekednek vele, hogy a filou-k rakonczátlanságai immár gyérebbekké váltak, mert a kitört háború jó részüket táborba szólította; de azért tény, hogy XIV. Lajos is hiába rendelkezett ellenük, s hogy még a következő században is sok a panasz miattuk. — Ismeretes, hogy Molière-éknél 1672-ben az udvari lakájok s filou-k az előadás alatt plane egy nemes embert összeszúrdaltak s megbotoztak, a színészekre pedig köveket dobáltak: tehát a viszonyok e tekintetben is keveset javúltak alapjában véve Hardy óta.

Ily körülmények közt nem csudálhatni, ha némely kortársak szidalmakkal halmozták el a színházat, mint «minden förtelem kloákáját, minden vétek melegágyát s gyülekező helyét minden oly személynek, kinek becsülete már csődöt mondott». A színészeknek maguknak alig volt joguk e vád ellen feljajdúlni; hisz ők nem annyira fölemelték a közönséget magukhoz, mint sem inkább lealjasodtak hozzá. Nem akarták engedni, hogy az olaszok túlszárnyalják őket; ezekről pedig a parlament kimondta, hogy «csak latorkodásra s házasságtörésre tanították s Páris mindkét nembeli fiatalságának csak kicsapongásait mozdították elő». Bohózataik telve vannak undorító obscœnitásokkal; az a chanson, mit végül a legkedveltebb bohócz adott elő (mint Angliában a *jig*et), annyira gyalázatos volt, hogy «ma Párisnak legrosszabb hírű café-concertjében se lenne elénekelhető». A prologok trágárságát, mi főleg az udvari apródoknak volt nélkülözhetetlen csemegéje, Rigal azzal menti, hogy «ha e durvaságok s obscœnitások halmaza gyalázatos

volt is, de még gyalázatosabb tetteket akadályozott meg» az által, hogy foglalkoztatta a közönséget, — a mi elég különös mentség. Az aristocratia ha kivételképen eljött, egy kis szellemi korhelykedés czéljából tette, s megjelenése nem változtatott a dolgok rendes folyásán: Rigal szerint ők «csakis a farceurökért» jöttek, a mit talán mégis nehéz feltétlenül elhinni.

Nem csudálhatni, ha körülbelül a Richelieu koráig «tisztességes nők» nem látogatták az ily színházat, mint a kortársak egybehangzóan vallják. A spanyol színházakban külön helyiség (cazuela) volt fentartva a minden rendű s rangú nők számára; Angliában pedig — daczára a Rümelin-féle mesebeszédeknek — a legtisztességesebb s legelőkelőbb hölgyek rendesen látogatták a színházat.*) Ezzel szemben a Hôtel de Bourgogne látogatónői csak a bukott nők osztályából kerültek ki; csakis az ilyenekhez lehetett aztán oly trágár apostrophákat intézni, minők a prologokban foglaltatnak. Említettük, hogy az ízlés 1630 tájt mily változáson ment át. Mahrenholtznak ugyan kétségkívül van joga azt mondani, hogy a Hôtel de Bourgogne «még 1631-ben is oly gyalázatosságoknak volt színhelye, milyenek még a legaljasabb régi berlini Cancantheaterekről se igen képzelhetők el»; de tán mégsem egészen alaptalan az, ha 1634-ben a Bourgogne-beli színészek nagyban dicsekednek, mily figyelmező lett a közönség, mely azelőtt nagy részt nem is az előadásért járt színházba, mily szoborszerűen ügyelnek a szép gondolatokra a páholyokban, s mily diszkréték a nők ott! Sőt már 1630-tól azt olvashatni egy püspöknél, hogy «a legkényesebb ízlésű hölgyek sem vonakodnak megjelenni azon helyeken, hol tragœdiák adatnak elő». Ugyancsak 1634-ben fennen hangoztatják a prologok, hogy az előadandó darabokat «a legszűziesebb s legszerényebb nők» is meghallgathatják, s hogy a nők átalában szenvedélyes színházlátogatókká lettek.

De tény, hogy 1616 előtt és tájt még legfölebb férje tilalma ellenére, vagy csak kivételes beleegyezésével, jött egy-egy tisztességes nő a Hôtelbe, s ilyenkor aztán óvakodott letenni álarczát, mit ekkortájt — tán Velenczéből származott e divat — Európaszerte viseltek a nők az utczán is, bár itt akárhányszor csak leeresztve hordták.

*) V. ö. *Elze, Abhandlungen zu Shakespeare.* Halle 1877, főleg *Der Shakespeare-Dilletantismus* czimű tanulmányban Rümelin czáfolatát.

S minthogy a társadalomnak oly tényezőjéről beszélünk itt, mely a XVII. századnak szellemi életére vagy legalább is irodalmára, a XVIII. századnak pedig egész közéletére hasonlíthatatlan befolyást gyakorolt, engedjünk meg magunknak egy kis kitérést, s kérdezzük, mily szerepet játszik Hardy idejében a franczia társadalomnak ma oly lényeges factoráúl elismert szépnem.

E kérdésre azonban Rigalnál hasztalan keresnénk feleletet. Szólaltassunk meg tehát egy másik tekintélyes írót, ki ugyan nem sok rokonszenvvel viseltetik a kérdéses időszak iránt, de azért nem színez túlságos erősen, midőn a következő képet rajzolja a kor társadalmáról s egész irodalmáról: «A XVI. század franczia irodalma még egészen férfias szellemű, minden nőies sajátságok belevegyülése nélkűl. Nemcsak a szemérem és ízlés hiányzik belőle, de egyáltalán szemtelen... S ennek megitélésénél azt kell figyelembe vennünk, hogy a XVI. század második felét betöltő viszályok, bel- és külháborúk mennyiben utalhatták a nőket határozottan másféle erényekre, mint a milyenek nemüket megilletik? Mennyiben működtek közre a születni készülő társaséleti szellemnek, s következőleg az erkölcsök finomságának s a styl választékosságának is mintegy elfojtására».[1])

Tegyük hozzá, hogy bár egyáltalán nem valószínű, hogy az az udvar, hol Stuart Mária a királynői pompát élvezte, erkölcsösebb lett volna, mint az, hol börtön lett osztályrésze —, mindazonáltal valószínű, hogy a franczia nők többet adtak az ildomosságra, a külsőségekre, mint a «szűz királyné» környezete s kora, s így a franczia nők már a XVI. században is jobban megóvták a decorumot a nyilvános szereplés közben, mint többi európai társaik. És ez természetes volt azon országban, melynek fiai — mint a XVI. századból tudjuk — az angolokat megszólták, mint «quelque peu incivilz», s megütközve jegyzik fel, hogy «iceux routent à la table sans honte et ignonimie, et fussent-ils en la présence de plus grand seigneur qu'il fust».[2])

---

[1]) Brunetière, Questions critique. — (Páris 1890.) L'influence des femmes cz. tanulmány.

[2]) *Elze* id. helyen 405. l. jegyzet.

IV.

Vessünk már most egy pillantást a színpadra is, melyről előre gondolhatjuk, hogy kiállítása nem lehetett oly fényes, mint az udvar s a főurak színházában, hanem az eddigieknek megfelelő. Elébb azonban a costumeről valamit.

Costume tekintetében Valleranék is ott álltak, eleinte kivált, hol széles Európában mindenütt a vidéki színészek, kik egyetlen utczai toilettejükben ábrázolták szerepeiket, — úgy hogy Herculesük pl. felgyűrt kabátujjával s a vállára vetett tuskóval inkább valami kolduló favágóhoz hasonlított. Legfölebb kölcsönkértek, zsibárúsoktól béreltek ruhákat; szokás volt a nagy uraságok «levetett» öltönydarabjait is elkunyorálni. Bellerose s Mondory koráig, kik már a főurak kegyenczeivé emelkedtek, nem létezett színész, ki gazdagabb ruhatárral bírt volna.

Természetesen oly időben, mikor a costume némely darabját harisnyakötők segélyével hálósipkából rögtönözték, ép oly kevéssé lehetett szó történelmi hűségről vagy bár csak teljes, egész costumeről, mint Londonban vagy Madridban. Mindössze beérték azzal, hogy a rendes viselet mellett bizonyos conventionalis ismertető jelekre, attributumokra szorítkozzanak: e naiv kor képzeletének ennyi ösztön is elég volt. Az már magasabb felfogásra emelkedett jobb kornak fényűzése volt, midőn a töröknek turbánt adtak fejébe. Említsük meg azt a számtalanszor idézett tényt, hogy még a XVII. század közepe felé is Corneille Polyeucteje, ez az árméniai martyr, ki a római istenszobrokat összetöri, spanyolos díszöltönyt viselt, tollas kalpaggal, fehér keztyűit fohászkodása perczében ildomosan lehúzta stb.

Maga a díszlet a confrérienek volt hagyománya, tőle vette a társulat a színházzal együtt, következésképen a középkor színpadján kell keresnünk eredetét.

Ez a középkori szinpad több rendbeli *mansion*ból s a tulajdonképi színből állt. A «mansion» (= maison) ház, illetve önálló s nyílt szoba vagy oszlopos tornácz, esetleg ajtóval ellátott fal volt, mely ajtón keresztűl szobába vagy városba (mit torony s házfedél jelzett) lehetett látni; ha a pokol torkát akarta ábrázolni, roppant sárkánytorok, — ha börtönt, rácsos ablak volt; a tenger jelképezésére bassin hajóval szolgált stb. E mansionok mind egy színvonalt képeztek, kivéve ha a kalváriát vagy a paradicsomot

kellett ábrázolniok. A közöttük levő tér képezte a «színt», s e színen keresztül történt a közlekedés az egyes mansionok közt. Így aztán 10—12 *helyiség* is volt egyszerre a színpadon. Színfalak nem léteztek. A szereplők óriási csoportjából a *lelépők* csak *félreálltak*, de a színpadon maradtak. Mikor aztán a szabad ég alól a confrèreek zárt helyiségbe vitték át a színpadot, az óriási arányokon módosítni kellett. A Hôtel színpadja alig volt öt méter széles, mint egyáltalán a későbbi színházakéi is, pl. a Palais Royalbeli, szűkek s kényelmetlenek voltak. Tehát megrövidítették a darabokat, kevesbítették a szereplők számát s a lelépőket tényleg leléptették. Minthogy az előadás időtartama is redukálva lett s egy nap csak egy darabot adtak elő, tehát egyszerre csak egy előadás mansionjait állították fel. Így aztán elegendő lett 5—6 helyiség, s ennyi el is fért egyszerre: oldalt kettő-kettő, hátúl 1—2, s a színnek is elég tér maradt fenn.

Az újkori francia színpad tehát — s mint látszik, bár Rigal nem érti, a spanyol is — ezt a beosztást követte.*) Most már egészen világos ez a sokat vitatott kérdés. Kétségtelen tanúvallomásokat találhatni a kortársak, Sarrazin, La Mesnardière, D'Aubignac irataiban; sőt mi több, a Mahelot-féle mémoireok, melyek a Hôtelnek tán gépészétől erednek, oly útmutatásokat tartalmaznak írásban és képben, hogy segélyükkel nem volt nehéz reconstruáltan tüntetni fel Hardy színpadját az utolsóelőtti világkiállításon.

Ime ízelítőül a sok közül egy ily decoratio, még pedig az, melynek beosztása a legegyetemesebben volt használva: háttérben szoba ágygyal, egyik oldalt tenger övezte vár és temető, másfelől festő boltja és kert. Tehát öt hely. Hardynál akárhányszor ez öt közül három szorosan összefügg, s így lényegében egyet alkot; akad oly díszlete is, mely már egyenesen a Cid-re emlékeztet s különböző lakosztályokba nyíló ajtókkal előcsarnokot ábrázol. — Ma is megtörténik, hogy a színpad két-három, sőt több részre van osztva, de akkortájt e helyek *egymásután* szerepeltek, — egyszerre csak egy *létezett* a néző közönség számára.

Rendesen *változásokat* is megkísereltek, a mennyiben az ily kezdetleges viszonyok közt lehetséges volt. A zárt ajtók feltárultak,

*) Az angol színpadról mindenki tudja, hogy nem volt semmiféle díszlete. Kevésbbé ismeretes az, hogy 1605 óta az angol színházakban is divatba jött a decoratió.

némely decoratiókat betoltak, másokra függöny volt borítva, mely egyebet ábrázolt, s melyet alkalmas pillanatban félrevontak, esetleg ismét visszabocsátottak: így egy palotadíszlet utczává alakúlt át, majd megint palotává változott vissza. Tehát legalább a *részleges* színpad-átváltoztatáshoz értettek már akkor is. Minthogy aztán e complex decoratiónál az ajtók akárhányszor oldalt álltak, de meg az ajtón kívül (azaz: belül) eső első rész szűk is volt, s az erdőt ábrázoló 1—2 fa alatt se igen lehetett mozogni: a színpadi conventio megengedte, hogy az esetleg odabent ágyon fekvő szereplő, vagy akár a börtön foglya is kilépjen eredeti helyéről pár szó elszavalása után, s aztán künt a színen folytassa, ép úgy, mint ma megengedi, hogy a színész a prosceniumban játszék vagy énekeljen.

Az egyes mansionok különböző országokból, sőt világrészekből való helyeket ábrázolhattak. A szereplő nehány verset eldeklamálva érkezett Európából Ázsiába, vagy kifutott a színről s a másik perczben kifáradva jött be. A színhelyet ily esetekben mindig pontosan körűlírták az ajkára adott szavak, mint ezt még Corneillenél is tapasztalni. — Állítólag azóta, mikor a Marais a Cid-et előadta, jött divatba, rendesen a színpadon adni helyet a magasabb belépti díjt fizetőknek, kiket rács választott el a színészektől, de kik miatt aztán az oldalmansionok nem voltak láthatók, elestek —, úgy hogy ezentúl inkább csak a hátsó díszlet változatosságára törekedett a színpad.

Ez kétségkívül nagy haladás volt a híres *helyegység* elve felé, melyet már a Pléiade némely hívei is buzgón hirdettek, s melyet Spanyolországban s Angliában az antik költészet imádói hasztalan iparkodtak ugyanakkor és később meghonosítni. Francziaországban ez elv szorosan összefüggött a faji szellemmel és mind több hívet nyert; de érvényre juttatását nem a Hôtel de Bourgognetól lehetett várni. Hisz összes meglevő díszleteit el kellett volna akkor hánynia! Inkább tehette az újonnan nyílt Marais, hogy ez elv szolgálatába szegődjék; de ennek színpadján is sokáig megkívánta a maga részét a complex decoratio régibb irányának iskolája is. Igazi helyegység csakis Racine korában jut kizárólag érvényre a színpadon.

Sokat emlegetik, hogy a közönségnek ez a helyfoglalása a színpadon megakadályozta a tömegek felléptetését; mások ezzel szemben Shakspere színpadjára utalnak, hol ugyanazon ok nem

szült ugyanily okozatot. A dolog azonban úgy áll, hogy Shakspere-nél a fellépő hadsergeket 4—5 szál ember ábrázolta, s hogy a franczia színpadon igen is szerepeltek tömegjelenetek, csakhogy *festve*. Csapatok, tömegek fellépését, pl. D'Aubignac Orleánsi Szűzének végső, máglya-tableauját egy-egy úgy a hogy mázolt függöny leeresztésével pótolták. — A mi általában gépezeteiket illeti, mik nélkül még az angol színpad se lehetett el, ezekre kiváló gonddal voltak: a Hajnal szekere lovaktól vonva jelent meg, a beesteledő egen a bujdosó hold volt látható csillagok közt. A Maraisnak a XVII. század közepén meg épen oly fényes decoratiója s gépezetei voltak, hogy a madridi színpad gyarlóságain csak mosolyogni tudtak az odakerült francziák. De még más realistikusabb eszközeit is ismerték a hatásnak. Mint egész Európában,[1]) s nálunk még a folyó század elején is, szemmelláthatóan utánozták a vért. — Mint Shakspere előtt s alatt, ép úgy szerepelt e darabokban a máglya, akasztófa, vérpad, megcsonkított hulla. A társulatok díszlettárában levágott emberfej is akadt. Akadtak ott különböző szelid s vadállatok bőrei is: nem egy színész dicsekedett azzal, a mivel a Scarron kóbor komédiásai, t. i. hányszor ragadta el a közönséget oroszlán (Pyramus és Thisbe), kutya stb. képében.

Szólnunk kell egy szót azonban azokról a színészekről is, kiknek művészete nemcsak állati hangok utánzásából állt.

A legelső franczia színpadon, a Théâtre Françaisban ma is különösen lepi meg az idegent az a sajátságos, álpathosszerű deklamáló modor. Ép oly különösen hatott ez századunk elején is.[2]) Pedig tudjuk, hogy a franczia szavalási modor Voltaire idejében reformálódott, természetesebbé vált. Képzelhetni tehát, mily éneklésből, kulisszahasogató kiáltozásból állt az még régibb időben! Milyen modor uralkodhatott a Hôtel de Bourgogneban, megitélhetni abból, hogy a Marais nagy tragikusának, ki e modornak volt követője, állítólag ép úgy ez okozta halálát, mint Montfleurynek s másoknak. Akkortájt ez volt az egyetemes európai modor, s haszta-

[1]) V. ö. *Wilhelm Scherer* a németországi angol komédiásokról: «Man trieb das Raffinement und den Naturalismus so weit, kleine Spritzen mit rothem Saft unter den Kleidern zu halten, um Wunden überzeugend darzustellen». (*Geschichte der deutschen Litteratur*. Berlin, 1881. 312. l.)

[2]) Pl. Lady Morgan, *France* czímű (London 1818) II. kötetében a Theâtre Françaisról szóló részben (Book VII. French Theatre) igen érdekes idevágó észrevételeket olvashatni.

-dan küzdött ellene Spanyolországban Cervantes s Angliában a Hamlet költője. Szintúgy kevés sikere volt a Molière hasonnemű küzdelmeinek Francziaországban, hol annyira csakis az ily fajtájú szavalást tartották igazán tragikus stylnek, hogy jó részben ennek tulajdonítandó Racine hálátlansága, midőn Molière társulatától a Hôtel de Bourgogneba vitte át *Alexandre*ját.

Hogy ily viszonyok közt mily színköltészet fejlődött, ily színészeknek mily költőjük volt, s ez ily közönségnek ily színpadra mily darabokat írt: erről tán máskor.

Haraszti Gyula.

VÁLASZ VÁRI ÚR MEGJEGYZÉSEIRE.*)

Őszintén megvallom, nem volt szándékom, e minden szakavatottság nélkül szűkölködő megjegyzésekre válaszolni, de engedve barátaim felhívásának és tartva attól, hogy rosszakaratú emberek az αὐτὸ τὸ σιγᾶν ὁμολογοῦντός ἐστί σου (Eur. J. A. 1142) mondást reám alkalmazzák, ha nem válaszolok, — határoztam el magam e sorok megírására.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem — és ezt V. úr nem vette észre, holott a fordítás egyszeri elolvasásával észre vehette volna, ha rossz akarat nem vezérli vala, — hogy szándékosan mellőzve a szokásos epikus-ioniai nyelvjárást, az ó-attikait választottam, melyet Aischylos, Sophokles és Euripides drámáikban használtak, hogy továbbá a tragikusok költői nyelvét, mondatfűzését, rhetorikáját és, a mennyire lehetséges volt és czélomnak megfelelt, szókincsét is használtam. Innen magyarázható meg az a sok sophoklesi reminiscentia, a melyet V. úr szememre vet, innen az ἔπτη (3. vs.) az ajánlott ἐπετάσσατο helyett, innen δαΐᾳ — δηΐᾳ helyett, innen ἔπιτνον aor. (10. vs., v. ö. ἔπιτνε Soph. O. C. 1732), innen a θουρίῳ ἐν δόρατι (16. vs.), (v. ö. θούριος Ἄρης Soph. Ai. 606, ναυσὶ θουρίαις Eur. J. A. 238.) fordulat az ajánlott θούρῳ ἐνὶ δόρατι helyett, innen a εὕδουσ' ὕπνῳ (34. vs.) a homerosi εὕδουσ' ὕπνον helyett, innen a kérdő τίς-nek τοῦ (52. vs.) genitivus alakja, melyről V. úr

*) Kisfaludy K. Mohácsának ó-görög fordítására e közlöny 1890. évi deczemberi füzetében.

tévesen azt állítja, hogy «nem költői», holott a tragikus költőknél széltiben használatos, pl. Soph. El. 409 ἐκ τοῦ φίλων πεισθεῖσα; 534 τοῦ χάριν τίνων-ἔθυσεν αὐτήν; 926 τοῦ τάδ'ἤκουσας βροτῶν; innen az αὖθις (57. vs.) αὖτις helyett, innen a tőről metszett sophoclesi ὀξύτονος (53. vs.), innen a δήν, mely tősgyökeres epikus voltának daczára a tragikusoknál is előfordul, a mit persze V. úr nem tudott, pl. Aisch. Pers. 584. (ed. Gu. Dindorf, Lips. 1870), innen az összevont ᾔθεοι (17. vs.), (v. ö. ᾔθεοι Soph. O. R. 18; Eur. Phœn. 952) és στερρῶς (16. vs.), innen az ἄκομψοι (19. vs.), (v. ö. Eur. frg.) és a «hasztalan» értelemben vett ἄλλως (23. vs.), melyről V. úr nem tudja, hogy ilyen értelemben Hom.-nál is előfordul, pl. Il. 23, 144 ἄλλως ἠρήσατο, innen a «sirat» jelentéssel használt βοᾷ (42. vs.), innen végre τὰ πρόσω (= πόρρω) (27. vs.) a «távol, a távolság» értelmében, nem pedig «messze» értelemben, mint azt V. úr rosszúl magyarázza; mert πρόσω a névelővel kapcsolatban (τὰ πρόσω) főnévvé válik (v. ö. μὴ νῦν τὰ πόρρω σκόπει Eur. Rhes. 482), melyhez, μετέωρα és ὁμιχλώδη jelzőkként járulnak. Látni való tehát, hogy mindenütt a legszigorúbb következetességgel jártam el, nem pedig «elv és ratio» nélkül, mint V. úr szememre veti.

Az ó-attikai nyelvjárást pedig azért használtam, mert nem láttam eléggé megokolva, miért ne lehetne manapság az ó-attikai nyelvjárást, mely ioniai alakokkal és a karénekekben æol-dor nyelvjárási formákkal gazdagon van vegyítve és melyet a tragikusok nagynevű triasza oly mesterileg tudott felhasználni az emberi szív legkülönbözőbb érzelmeinek ecsetelésére, a bánat és keserv legfinomabb árnyalatainak kifejezésére, az elegiára is alkalmazni, főleg ha meggondoljuk, hogy a tragikusok ó-attikai nyelvjárása az eposz és lyrai költészet nyelvezetére támaszkodik és a hexameterben is kitünően használható, a mint azt a tragœdiák lyrikus helyei fényesen bizonyítják, és főleg ha meggondoljuk, hogy az ilyen fordításnak nem lehet más értelme manapság, mint megmutatni, miként kell a görög olvasmányt valamely modern gondolat görögös kifejezésére fölhasználni, történjék az akár prózában, akár versekben. Tehát egyszerű irányelveimet gyakorlatilag feltüntető mutatvány akar e fordítás lenni, mely azon czélból készült, hogy azt az érdeklődők, jelesül a philologusok olvassák és hasonló irányú munkálkodásra buzduljanak, nem pedig a V. úrtól hibásan felhozott czélzattal, hogy «egy Kr. sz. előtt élt s most feltámadó görög ember görög ízű és elegikus voltában gyönyörködjék».

De vegyük most sorra a V. úr kifogásolta helyeket. Először is «idegenszerűen hatnak» V. úrra a görög prózából kölcsönzött kifejezések, ú. m. ἀφροδίσια (18. vs.), ὁμιχλώδη (27. vs.) és a csak Platonnál előforduló αὐθαδίζομαι (78. vs.) A mi ἀφροδίσια-t illeti, sajnos, nem tudja V. úr, hogy a költőknél is előfordul, pl. ἀ. ἄγρα Soph. frg. 178; ἀ. ἄθυρμα Anacr. 53, 8. A ὁμιχλώδη-t pedig, mely mind értelmi, mind metrikai tekintetben teljesen megfelelő, alkalmasabb költői melléknév hiányában vettem föl, mert ὁμιχλήεις, ion. ὀμιχλήεις (Nonn.) metrikus okokból nem használható. Különben nem látom be, miért ne lehetne mai napság alkalmas költői szó hiányában prózai szót is használni, ha a czélnak teljesen megfelel, főleg ha meggondoljuk, hogy a görög költők is gyakran prózai szót használnak a költői mellett, pl. Soph. «a feleség» fogalmának jelölésére a költői δάμαρ-on kívül a prózai γυνή-t is használja (T. 148; A. 1069; O. T. 1172; Ant. 53), és hogy viszont a prózában is találunk gyakran költői szókat, pl. Polyb.-nál 3, 79, 12 előfordul a ὑπεραλγῆ szó, mely másutt sehol, csak még egyszer Soph.-nél El. 176. található. Tehát csak a görög irodalomban járatlan ember találhat az ilyen dologban gáncsolni valót. Ugyanaz áll αὐθαδίζομαι igéről is, mely Platonnál Apol. 34, E. (ed. Hermann) fordul elő, és melyről V. úr azt mondja, hogy «gyanuba fogott varians lectio». Gyanuba foghatták, de eddig még senkinek sem sikerült bebizonyítani, hogy varians lectio, valamint még eddig senki sem tudta kimutatni, hogy az Apologia, melynek platoni eredetét szintén gyanuba fogták, nem Platontól való. Egyébiránt mind Schenkl, mind Pape kitünő német-görög szótárjaikban a német «sich anmassend benehmen» kifejezésére ott szerepel az αὐθαδίζομαι ige, még pedig oly alakban, melyhez a gyanunak legkisebb árnyéka sem fér. Már pedig két ilyen kiváló philologus tekintélye komoly ember előtt többet nyom a latban, mint V. úr idétlen mókázása és üres fecsegése.

Szememre veti továbbá, hogy «csak későbbi íróknál előforduló igét» (ἀναξαίνω) használtam, azután megint, hogy «csak Herodotosnál (ἔμπηρον) és különösen az új ion íróknál található» melléknevet választottam, de hogy Τουρκῶν-t (82. vs.) és Οὔγγαρος-t (81. vs.) használtam, mely utóbbit egyenesen az új-görögből vettem át, azt egy szóval sem említi, holott a logikai következetesség szempontjából azt is kellett volna említenie, annál is inkább, mert megjegyzéseinek bevezető szavaiban fennen hirdeti, hogy «a költeményt

csak úgy tekinti, a mint van, szókincsét, verselését, a többi számára tökéletesen közömbös». Tehát az egyik versben kifogásolja a későbbkori szót, a másikban hallgatva helyesli a még később koriakat. Hol itt a logika? Nem látja-e be maga V. úr, hogy annak, a ki manapság valamely modern elegiát ó-görögre fordít, a mondatfűzésben ugyan a legmintaszerűbb írókat követnie kell, de a szókincsre nézve, mely már mai napság elégtelen, a legkésőbbi írókhoz, sőt hogy czélt érjen, gyakran az új-göröghöz is, mely természetes tovább fejleménye az ó-görögnek, folyamodni kénytelen? Mert jegyezze meg magának V. úr, ha mai napság ó-görögül írunk, nem az ó-görögök számára írunk, hanem kortársaink, illetve utódaink számára; meg van tehát engedve, hogy metrikus fordításnál, metrikus okokból, alkalmas régibb kori szó hiányában, később kori szót használjunk, és meg van továbbá engedve, hogy oly tárgyaknál, melyek az ó-görögök előtt ismeretlenek voltak, ujonnan képezett szókat használjunk; ezeket pedig legczélszerűbben az új görög irodalmi nyelvből veszszük át. Ha pl. ezt a gondolatot kellene görögül kifejezni: «Vári Rezső minden nap megy a városligetbe korcsolyázni, a helyett, hogy otthon tartózkodnék és a görögöt szorgalmasan tanulná», a szókincs tekintetében okvetetlenül az új göröghöz kellene folyamodnunk: Ροδόλφος Βάριος ἑκάστης ἡμέρας εἰς τὸ τῆς πόλεως ἄλσος βαδίζει παγοδρομεῖν, ἀντὶ τοῦ ἔνδον εἶναι καὶ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα σὺν σπουδῇ μανθάνειν. Innen van, hogy Schenkl német-görög szótárában a modern fogalmak kifejezésére való szók vagy ó-görögösen vannak körülírva, vagy pedig a megfelelő új-görög szó van mellékelve. És miért teszi ezt Schenkl? Mert tudja, hogy az új-görög nyelv csak természetes okokon alapuló tovább fejleménye az ó-görög nyelvnek, és mert tudja, mint tapasztalt tanférfiú, hogy az iskolai stilusgyakorlatok (értem a görögre való prózai fordítást) alkalmával gyakran oly fogalmat kell görögül kifejezni, melyre alkalmas szót hiába keresünk az ó-görög klassikusokban. Ugyanilyen elveken alapszik dr. Joannidesnek «Sprechen Sie Attisch» czímű, Lipcsében (1889) megjelent könyve. Erre persze V. úr azzal vág vissza: «ne fordítsa ezt az elegiát ó-görögre, hanem új-görögre, ne adjunk az iskolában modern szabású és tartalmú themát stilusgyakorlatoknak, mire való ez a tarka-barka phraseologiájú görög nyelv?» De nem úgy van ám, másképen áll a dolog. Az elegiát illetőleg nézetemet már fentebb röviden kifejtettem és később ismét visszatérek e tárgyra. A mi

pedig az iskolai stilusgyakorlatokat illeti, azokra nézve véleményem a következő. Pædagogiai és didaktikai szempontból az ó-görög nyelvi stilusgyakorlatok elsőbbséget érdemelnek az új-görög nyelvi stílusgyakorlatok fölött, még pedig azért, mert az ó-görög nyelv bámulatos szerkezetű mondattana sokféle sajátságaival és finom árnyalataival az észképzés legkiválóbb eszközeinek egyike, melyhez képest az új-görög nyelv mondattani szerkezete semmivé törpül. Pædagogiai és didaktikai szempontból helyeselhető továbbá az, hogy modern szabású és tartalmú anyanyelvi themát is adnak stilusgyakorlatnak; mert minél inkább eltér a fordítandó thema nyelvezete az ó-görög nyelvtől, annál mélyebben be kell hatni a görög nyelv szellemébe és annál intensivebb lelki tevékenységet kell kifejteni a nyelv sajátságainak felismerésében és épen e felismerésben és a nyelvi sajátságok korrekt visszaadásában rejlik az ó-görög nyelv rendkívül észképző és a gondolkozást bámulatosan fegyelmező ereje. A mi pedig az új-görög szók használatát illeti, az semmit sem változtat a stilusgyakorlatok lényegén és feladatán; mert a fősúlyt nem az egyes szók alkalmazására kell fektetni — hiszen a tanár a legtöbb esetben maga mondja meg a szókat a tanulónak — hanem a szavaknak mondattá való fűzésére, vagyis a syntaktikai szabályok kellő és korrekt felhasználására és értékesítésére.

Visszatérve pedig a két kifogásolt helyre, még azt kell konstatálnom, a mit V. úr nem tudott, hogy «a seb felpattan» magyar gondolat kifejezésére tőlem használt és Plut.-tól (Dem. 17.) kölcsönzött «ἕλκος ἀναξαίνεται» szólásnál alkalmasabb az ókori görög klasszikusokban nem található, és továbbá még azt kell megjegyeznem, hogy az ἔμπηρος új-ion melléknevet alkalmasabb költői melléknév hiányában csakis metrikus szükségből választottam.

Szememre vet továbbá «nemgörögös fordulatokat és szerkezetet», ilyen a 25. vs. ἑνὸς φύλλου γ' ὑποφαίνει. Nem tudja V. úr, hogy itt egy ismeretes alakzattal (figura) van dolgunk, mely mind a görög, mind a római költőknél egyaránt használatos? Ennek az alakzatnak hypallage adiectivi, vagy ἐναλλαγὴ ἐπιθετῶν (v. ö. Wolf G.-nek Soph. Ant. 28. v.-hez írt jegyzetét) a neve. Hadd álljon itt egy pár példa: Soph. Ant. 26 τὸν δ' ἀθλίως θανόντα Πολυνείκους νέκυν, a helyett: θανόντος Πολυνείκους; Soph. El. 159 κρυπτᾷ τ' ἀχέων ἐν ἥβᾳ, a helyett: κρυπτὸς ἐν ἥβᾳ (v. ö. Wolf G.-nek e v.-hez írt jegyzetét); Hor. Sat. 1, 6, 9 Tulli ignobile regnum; sőt még a

mintaszerű római prózában is előfordul Cic. pro leg. Man. 9 membrorum collectio dispersa. E szerint a kérdéses versben ῥόθος ἑνὸς φύλλου áll a helyett: εἷς ῥόθος φύλλου, a minek igen jó értelme van: a levél egyszeri megzördülése. A εἷς ῥόθος összeköttetés pedig költői és ἐξ ἑνὸς ῥόθου fordulatban (persze más értelemben) található Aesch. Pers. 454. Hogy V. úr az ἐναλλαγὴ ἐπιθετῶν-t nem ismeri, még talán megbocsátható, de hogy a görög nyelv legelemibb dolgait sem tudja, az már aztán valóban botrányos és szégyenletes dolog. Ugyanis komolyan állítja, hogy a 45. vs.: ἡ τοσάκις σοβαρῶς ἀνέμοις ἀντέστη és a 49. vs.: ὧδε κατέσβησαν — ἀντέστη és κατέσβησαν helyett «csakis a medialis alakoknak volna helye». Tehát V. úr nem tudja, hogy καθίστημι és κατασβέννυμι igék cselekvő II. aoristusa benható (intrans.) értelmű, pl. Soph. Ai. 1231 τοῦ μηδὲν ἀντέστης ὕπερ; Thuc. 5, 38 ἀντέστη αὐτῷ τὸ πρᾶγμα; Her. 4, 5 καιόμενον τὸν χρυσὸν κατασβῆναι. Nem görögös továbbá V. úr szerint «a kérdő τοῦ névmásnak (52. vs.) mint birtokosnak a birtok után való tétele». Ez a kanon csak a prózára nézve érvényes, de a költői nyelvre nézve fölötte szűkkeblű, mert szórendje metrikus okoknál fogva a lehető legszabadabb, pl. Soph. Ph. 154 λέγ' — χῶρον τίν' ἔχει; O. T. 527 οἶδα δ' οὐ γνώμῃ τίνι; ilyen példákat hiába keresünk a prózában. Nem görögös V. úr szerint: ἡ πικρὸν ὧδ' ἀποθνήσκειν (67. vs.) ἀποθανεῖν helyett. Megint összezavarja a prózát a költői nyelvvel; nem tudja, hogy a költők gyakran a præsens-et használják már megtörtént dolgokról, minthogy nem annyira a cselekvést, mint inkább az állapotot akarják megjelölni, pl. θνήσκω meghaltam, azaz halott vagyok, Soph. O. R. 118; φονεύω gyilkoltam, azaz gyilkos vagyok, Soph. Ant. 1174: τίκτω szültem, azaz anya vagyok, Soph. El. 740 δεινὸν τὸ τίκτειν ἐστίν. Ő, ki minduntalan prózai konstruktiókat és prózai szóknak a használatát veti szemeimre, most maga prózai konstruktiót ajánl. «Hol itt az elv, hol itt a ratio?» Nem görögös V. úr szerint a «χῶρος ἔχων μνήμην λύπης (75. vs.) fordulat». Megint légből kapott állítás, melyet a tények meghazudtolnak. Ha ismerné V. úr a tragikusok költői nyelvét tudná, hogy a kérdéses fordulat μνήμην παλαιῶν σπερμάτων. ἔχουσα Soph. O. T. 1246 és δεῖ πόνου μνήμην ἔχειν Soph. O. C. 509 és τῶν φύλων μνήμην ἔχειν Soph. El. 346 fordulatok után van képezve, tehát minden ízében görögös és zamatos; azon kívül még a magyar, «Gyászemlékű vidék» gondolatot a lehető leghívebben adja vissza. Végre ἀκτὶς νᾶμα καλύπτει ἀτμῶδες | ὥσπερ κρύπτουσα

πρὸς βλέφαρ' ἡμέτερα szavakat érthetetleneknek mondja V. úr. Valóban ama philologiai ismeretek után itélve, melyeket V. úr e megjegyzéseiben kifejtett, nem csodálom, hogy az idézett szavak előtte érthetetlenek. Úgy látszik, az «ἀτμῶδες» syntaxisának fel nem ismerésében rejlik az érthetetlenség oka. 'Ατμῶδες prædicatum prolepticum-nak veendő, tehát annyi mint ὥστε ἀτμῶδες εἶναι. Hogy pedig ὥσπερ κρύπτουσα πρὸς βλέφαρ' ἡμέτερα szavakat nem érti, melyek az előbbi verssorban kifejezett gondolatot közelebbről megmagyarázzák és syntaktikai szempontból teljesen kifogástalanok, azon kívül még a «Mintha födözgetné, hogy ne tekintse szemünk» magyar gondolatot híven adják vissza, az azt a meggyőződést érleli meg bennem, hogy V. úr nem áll feladata magaslatán és oly dologba fogott, melyhez nem ért. Végre érthetetlennek tartja ἵππῳ χαλκοβαρεῖ δυομένῳ γε (62. v.) szavakban a γε-nek használatát és «csak foldó particula» szerepére kárhoztatja. Valóban bámulatos, mily páratlan könnyelműséggel és meggondolatlansággal veti oda gondolatait. A ἵππῳ két jelzője közül δυομένῳ a nyomatékosabb és hangsúlyozottabb, a minek feltüntetésére az istenadta γε particula par excellence hivatva van. A mondottakból kitünik tehát, hogy V. úrnak a használtam költői nyelvre vonatkozó ellenvetéseit, melyek a görögben való feltünő járatlanságáról tanúskodnak, egytől-egyig megczáfoltam.

Következnek a prosodiára és a metrumra tett megjegyzései. Itt is azt tapasztaljuk, hogy nem a «halhatatlan Homeros» lecture-jén kifinomított és megnemesedett ízlés meleg derűje sugározza be állításait, hanem a felületesség és egyoldaluság ködös homálya burkolja be őket. Először is kifogásolja, hogy az attikai correptiot széltiben használom, «a mikor csak szükség van rá az egyszerű poetica licentia titulusára». Ez oly gyermekes kifogás, hogy alig érdemes rá válaszolni. Hiszen a correptiót mindig metrikus szükségből használják, mind Homeros, mind a tragikusok, a különbség csak az, hogy az epikus költészetben a muta cum liquida (λ, ρ) rendesen bír positio képző erővel, a tragikus költőknél ellenben, kiknek prosodiáját már csak a következetesség szempontjából is követtem, a muta cum liquida positiója (positio debilis) rendesen nem hosszabbítja meg a megelőző rövid hangzót, de γμ, δμ, γν, δν előtt a tragikusok a rövid hangzót mindig megnyujtják, βλ és γλ előtt Aischylos és Sophokles néha röviden hagyják, βόβλου Suppl. 761, ἔβλαστον Phil. 1311, El. 440, δὲ γλῶσσαν Agam. 1629, v. ö.

Pers. 591. L. Philol. 32. köt. 731. lap és Wolf G.-nak Soph. O. R. 1. v.-hez írt jegyzetét.

Látni való tehát, hogy a correptionak a kifogásolt helyeken való használata megokolt és nem esik az «egyszerű poetica licentia» rovására. Kifogásolja továbbá a krasis gyakori használatát, holott tudnia kellene, hogy a krasis a költői nyelv sajátságaihoz tartozik és sokkal terjedelmesebb a költészetben, mint a prózában. «Die Krasis ist bei den Dichtern, zumal bei den Attikern, ungleich ausgedehnter, als in der Prosa» mondja Krüger Gr. Gr. 2. 14. 1. Kifogásolja továbbá a synizesist, és itt össze-visszahányja a legközönségesebb eseteket, τἀρχιέρεως, εὐκλεοῦς, ὕβρεως, melyek mind Homerosnál, mind a tragikusoknál széltiben előfordulnak, a ritkább esetekkel ἡρίου, εὐφυῆς, ἀχλύος, melyekre példák találhatók Krügernél Gr. Gr. 2. 13. 4. 1. és 2. Furcsának találja, hogy a prózai ὀστᾶ (52. v.) mellett előfordul az összevonatlan τὠστέα (70. v.) is. Hiába, nem ismeri a tragikusok költői nyelvét, mert különben tudná, hogy a prózai ὀστᾶ előfordul Eur. Suppl. 1115—85, és ὀστέων összevonatlan alak Soph. T. 769. Eur. Med. 1200. Nem csekély lapsusnak deklarálja az «ἄρτι (18. v.) és μέχρι (43. v.) végső iótájának merész elidálását». Éppenséggel nem merészebb az említett szók elisiója, mint περί-nek elisiója Pind.-nál Ol. 6. 38. ταύτας περ' ἀτλάτου πάθας (Böckh szerint); περίαχε — περιίαχε helyett Hes. Th. 678, utánozta Qu. Sm. 3,601. 11, 382. V. ö. Krüger Gr. Gr. 2. 12, 2, 11. Végre, hogy mily elhamarkodott és meggondolatlan V. úr itélete kimondásában, annak fényes bizonyítékát adta az 59. verssorhoz írt megjegyzésében. Abból ugyanis kiviláglik, hogy V. úr nem tudja, hogy ἑσπέριος (3- és 2-végű) mellékneven kívül van a görögben ἕσπερος kétvégű melléknév is, pl ἕσπεροι λαμπτῆρες Soph. Ai. 285; ἑσπέρους ἀγῶνας ibid. 805; πλευρὸν ἕσπερον νεῶν ibid. 874. L. Schenkl Gr. Wörtb. és Pape Gr. Wörtb. s. v. ἕσπερος. Kérdem hát, nem bizonyítja ez napnál fényesebben, hogy V. úr a komoly, szakszerű birálathoz nem ért, és hogy egész eljárása merő kapkodás és kificzamodott észjárásra valló vergődés.

Végre valahára eljutottunk a hexameterek kifogásolt metszeteihez. Nézzük sorra a verseket:

7. vs. Τόμορι σ' ἕδρανα τἀρχιερέως τί λέλοιπας ἄθικτα;. Kérdem, mi van itt kifogásolni való? Talán azt hiszi V. úr, hogy a hexameterben mind a három fő metszetnek egyszerre kell előfor-

dulnia? «Jeder Hexameter muss mindestens eine Cäsur haben», mondja La Roche, a híres homerista (Homers Ilias, für den Schulgebrauch erklärt. Theil I. Berlin 1870. 19. lap). Ez itt megvan; a fő metszet itt a τομὴ ἑφθημιμερής; azon kívül van egy mellékmetszet a τομὴ κατὰ πέμπτον τροχαῖον. Vagy talán azon téves nézetben van V. úr, hogy a hephthemimeressel szükségképen együtt jár a trithemimeres is? «Zuweilen ist neben der Hauptcæsur noch eine Hilfcæsur, wie z. B. im Hexameter die Trithemimeres neben der Hephthemimeres», mondja Müller Luczián (Metrik der Griechen und Römer. Leipzig, 1885, 5. lap). Tehát csak néha (zuweilen) szokott megtörténni, hogy a hephthemimeressel együtt jár a trithemimeres is. Il. Γ 250 ὄρσεο, Λαομεδοντιάδη, καλέουσιν ἄριστοι egészen olyan, mint a kérdéses vers: a hephthemimeres a fő metszet, melylyel nem jár együtt a trithemimeres; azon kívül a τομὴ κατὰ πέμπτον τροχαῖον a mellékmetszet. Szakasztott ilyen Il. Δ 329 αὐτὰρ ὁ πλησίον ἑστήκει πολύμητις Ὀδυσσεύς. Vagy talán a két diæresis teszi hibássá a verset? Hiszen a vers csak akkor válik egyhanguvá, ha mind az öt diæresis egyszerre van meg benne. «In jedem Verse sind fünf Diæresen möglich, wenn sie aber alle zugleich vorkommen, so wird der Vers dadurch eintönig», mondja La Roche az id. k. 20. l. A 7. vs. tehát metszet tekintetében teljesen kifogástalan. Következik a 15. vs.: Ὦ πόσοι ἤθεοι, οἷς πολλαί γε παρ' ἐλπίδες ἦσαν. Itt a penthemimeres a fő metszet, melylyel együtt jár a τομὴ βουκολική v. ö. Hom. Il. A 53:

ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο. Tehát ez a vers is metszet dolgában kifogástalan. Következik a 23. vs.: Ἐν δ' ὁδῷ ἕστηκ' ἄλλως σὺν στεφάνῳ φίλη αὐτῶν. Itt a hephthemimeres a fő metszet, és az 5. láb arsisa után van a mellékmetszet. Szakasztott ilyen Hom. A. 307 ἤϊε σύν τε Μενοιτιάδῃ καὶ οἷς ἑτάροισιν. «Jeder Hexameter, der nicht eine von diesen Cæsuren (értendők a fő metszetek) hat, ist fehlerhaft», mondja Müller Luczián az id. köt. 13. lapján. Tehát ez a vers is metszet tekintetében helyes. Egyedül az 59. vs. esik metszet tekintetében kifogás alá. Következik a 71. vers:

Ὦ τάδε πάντ' ὑπαγωγὴ καὶ φθόνος ἔρξε κάκιστος. Itt a hephthemimeres a fő metszet, melylyel együtt jár a τομὴ κατὰ πέμπτον τροχαῖον mellékmetszet. Ez a vers szakasztott olyan, mint a már megbeszélt 7. vs. Tehát metszet tekintetében teljesen kifogástalan. Következik végre a 79. vers:

Παρθένοι ἐξεμαράνθησαν λέχει ὦ πόσαι αὐτοῦ. Itt a hephthemimeres a fő metszet, melyhez még egy mellékmetszet járul az 5. láb arsisa után. Ez a vers egészen olyan, mint a 23. vs. E szerint ez a vers is metszet dolgában megállja helyét. A Hilberg elnevezte «Stümperhafte Verse» lajstromába tehát az említett versek nem valók, legfeljebb arra valók, hogy V. úr hiányos metrikai ismeretét napfényre derítsék.

Kérdem tehát, «minő értelmük van» az ilyen megjegyzéseknek, melyek «lépten-nyomon» szerzőjüknek felületes és egyoldalú philologiai képzettségéről tesznek fényes bizonyságot? «S különösen minő értelmük van» egy oly philologusnál, ki a kellő ismeretek hiján nincs hivatva arra, hogy a kritikus tollát forgassa és szakavatott megjegyzéseket tegyen. Hogy pedig minduntalan szememre veti az «óriási erőlködést és az izzadság és véres verejték cseppjeit», melyek fordításomon meglátszanak, továbbá a «kínokat, melyekkel distichonjaimat összekalapáltam», az, lélektanilag vizsgálva a dolgot, a «Wie der Schelm ist, so denkt er» közmondást juttatja eszembe, és biztos vagyok benne, hogy ha V. úrnak ilyen, 88 verssorból álló magyar költeményt görögre kellene fordítania, «hiába izzadna véres verejtéket, hiába valók volnának kiállott kínjai és óriási erőlködése» ; és ha, nagyzási hóborttól zaklatva, önként vállalkozik az ilyen munkára, bizton a mesebeli rana rupta tragikus sorsára jutna, mert V. úr azon inpraktikus, egyoldalú philologusok közé tartozik, a kik a τράπεζα-t el tudják ugyan deklinálni, de ha valaki azt kérdezi tőlök, ezt a magyar gondolatot: «Kalapomat az asztalra tettem», hogyan kell görögül kifejezni, szégyen pirítja arczukat és irulva-pirulva kénytelenek bevallani, hogy azt kifejezni nem tudják. Vagy azt hiszi V. úr, hogy a képtelenség e fájó érzetéből kitörő szenvedélyes kifakadásai kedvemet szegik mindenkorra és elriasztanak a megkezdett irány folytatásától? Nem, ellenkezőleg, annál lelkesebben fogom ez irányt követni, fittyet hányva a sárga irigység okozta elkeseredettségének s nem törődve azzal, bármennyire is dúljon-fúljon.

Végre V. úr záró szavában azt mondja, hogy az «E. Philologiai Közlöny komoly folyóirat kíván lenni, melyet kár szeszélyes kisérletezés terének tekinteni». Nem csak *kiván* komoly folyóirat lenni, hanem *valóban* is az, és annak tartja mindenki; de épen azért bámulatos, hogy komoly folyóirat létére hogyan engedhetett tért hasábjain oly megjegyzéseknek, melyeknek semmi tudomá-

nyos értékük és becsük nincsen, melyek legfeljebb arra valók, hogy szerzőjüket a szakértők előtt compromittálják. Hogy pedig fordításomat «szeszélyes kisérletezésnek» minősíti, arra következő megjegyzésem van. A görög stilusgyakorlatok (értem a görögre való prózai fordítást) a klassika-philologiai disciplinák kiegészítő részét teszik, és különösen a németországi és ausztriai egyetemeken, a leendő gymnasiumi tanárokra való tekintetből, kiknek a gymnasiumban irásbeli gyakorlatokat (görögre való prózai fordítást) adniok és azokat szakavatottan megbeszélniök kell, nagy súlyt fektetnek a görög stilusgyakorlatokra, mint az észképzés legkiválóbb eszközeire. Ilyen szempont lebegett szemem előtt, midőn az egyetemen, az elmult téli félévben, Sophokles Elektrájának latin nyelven való interpretatiója közben, néhányszor görög stilusgyakorlatokat is tartottam, mely alkalommal az egyetemi hallgatóknak valamely prózai, modern szabású és tartalmú mondatot görögül kellett kifejezniök és azon kívül a táblára is felírniok, hogy mindenki a hangjelek kellő elhelyezéséről és a syntaktikai és stilistikai szabályok kellő alkalmazásáról beható tudomást szerezzen. Ezt tettem és teszem majd a nyári félévben is, mert szentül hiszem, hogy a philologusnak, jelesül a leendő gymnasiumi tanárnak nem csak a digamma kutatásához és a variansok fogdosásához, hanem valamely könnyebb prózai (magyar vagy latin) olvasmánynak ó-görögre való fordításához is értenie kell. Hogy pedig költeménynek a fordításához fogtam, azt nem szeszélyből tettem, mint V. úr gondolja, nem is feltünési viszketegből, hanem azon komoly szándékból, hogy az egyetemi hallgatóknak, kik szintén olvassák a Közlönyt, módot nyujtsak annak megismerésére, miképpen kell az olvasott és interpretált ó-görög költőt felhasználni valamely magyar költeménynek ó-görögre való átültetésénél. E szándékhoz járult még az a nézetem is, hogy a 80 philologus-hallgató közül lehet egynéhány olyan is, a kiben tehetség és hivatás van a verselésre; az egyetemnek tehát módot és alkalmat kell nyujtani arra nézve, hogy az ilyen tehetség kifejlődhessék és kiművelődhessék.

Ebből látható, hogy csakis komoly intentiók vezéreltek a költemény fordításánál. Ezek után azt a jó tanácsot adom V. úrnak: jövőre ne fogjon oly dolog birálatába, a melyhez nem ért, mert különben «lépten-nyomon» felsül és csak γέλωτα ὀφλισκάνει; tartsa mindig szem előtt és kövesse híven azt a jóravaló magyar

mondást: «a ki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul»; végre élte göröngyös pályáján tartsa mindig legjobbnak a σιγᾶν δ' ὅπου δεῖ καὶ λέγειν τὰ καίρια-t (Aesch. Agam. 575). És most, mielőtt tollamat leteszem, hadd legyen szabad soraimat a «halhatatlan Homeros» fölötte találó szavaival berekesztenem, kinek gyönyörű, helyesen forduló gondolatain V. úr ízlése állítólag «megnemesedett» és gördülékeny, pattogó hexameterein metrikus érzéke «kikerekedett»: «ὁπποῖόν κ' εἴπῃσθα ἔπος, τοῖόν κ' ἐπακούσαις» (Il. 20, 250).

Dr. Kassai Gusztáv.

MARTIALIS EPP. L. I. EP. 117.

Occurris quotiens, Luperce, nobis:
«Vis mittam puerum» subinde dicis,
«Cui trades epigrammaton libellum,
Lectum quem tibi protinus remittam?»
Non est, quod puerum, Luperce, vexes.
Longum est, si velit ad Pirum venire,
Et scalis habito tribus, sed altis.
Quod quæris, propius petas licebit,
Argi nempe soles subire letum:
Contra Cæsaris est forum taberna
Scriptis postibus hinc et inde totis,
Omnes ut cito perlegas poëtas.
Illinc me pete, nec roges Atrectum —
Hoc nomen dominus gerit tabernæ —
De primo altercve nido
Rasum pumice purpuraque cultum
Denaris tibi quinque Martialem.
«Tanti non es» ais? Sapis, Luperce.

13. vers: *nec roges*, a codexek hagyománya eltérő, ennélfogva a sor értelmezése is különféle. A legjobb codexek így közlik: *nec roges;* ezt a szöveget fogadta el a többi közt Schneidewin is. Nehány kézirat *ne roges*-t mutat. Egy codex *me roges* olvasását Lemarius fogadta el. Előfordul *si roges* is. Roius *me rogas*-t coniiciál, úgy hogy föltételes értelmű mondat volna (pótlandó: si) ily értelemmel: ha kérsz engem Atrectustól, valamelyik polczról le fog adni. A kik a *nec roges* v. *ne roges* olvasást fogadták el, így értették: «hogy ne kelljen másoktól kérdezned bibliopolám nevét, (megmondom): Atrectusnak hívják: ne sit opus rogare alios nomen bibliopolæ: Atrectus vocatur. Weber magyarázata ez: nem szükséges a bolttulajdonos nevét senkitől kérdezned,

mert az eladó könyvek czímei a czég két ajtófélére mind fel vannak írva s téged útba igazítanak. Félelmes magyarázat: Lupercus járja végig az Argiletum boltjait, s ha ott több könyvkereskedés is volt, mindegyik könyvjegyzékét nézze végig az ajtófelen, míg Martialisra nem bukkan. Másként nem találná-e meg Atrectust? Vagy oly ismeretlen ez a bibliopola? Vagy azért mondja meg neki Atrectus nevét a költő, hogy ne kérdezze az úton, hogy hol árulják Martialist? Valóban az ironicus útbaigazítás nem üt el a vers szellemétől és nem helytelen értelmet ád, csakhogy kevéssé függ össze a következőkkel: «ne is kérdezősködjél Atrectus után ...... az első vagy második polczról leadja neked Martialist.» Logikai összefüggés nincs az Atrectus utáni kérdezősködés felesleges volta, és a könyv könnyű szerrel való kiszolgáltatása közt; sem ellentét, sem meglepő fordulat, szóval semmi, a mi e sorok összefüggését, s egy oly szellemes embertől megkívánt jelentőségét sejtetné velünk. A *si roges* szintén ad némi értelmet, csakhogy ez nem volna egyéb, mint ismétlése annak, a mit *me pete* szavakkal már mondott a költő. *Me roges Atrectum* értelmére nézve szintén nem absurdum, de a *me pete* után hasonlóképen igen simplex észjárásra mutat, azonkívül a *me* kétszeri használata — a nélkül, hogy figura volna — feltűnő ízléstelenség volna Martialistól.

Mindezen magyarázatok elégtelenségét érezve, Flach a maga kiadásában *nec noces Atrectum* coniecturát koczkáztatja, példákkal igazolva a *noceo* igének ilyen használatát (Meyer Anthol. n. 211, 7. köv. nec ullum insequentem dente aper albicanti ausus fuit nocere stb.); sőt ha ez nem tetszenék, *nec noces Atrecto* vagy *si iuves Atrectum* még merészebb coniecturákat ajánlja. E coniecturák közül azonban csupán a *nec noces* igazolható palæographice s ez az értelemnek is némi szellemességet kölcsönöz: onnan vedd meg könyvemet, nem sérted, nem károsítod meg Atrectust, sőt gazdagítod, mert hisz (mint egy más verséből kitűnik, lib. XIII. ep. 3.) ha féláron veszed is meg, még akkor is nyer. Csakhogy a noceo használatát illetőleg a mi az Anthologiában, Spartianusnál, Vitruviusnál meg Solinusnál van, nem következés, hogy Martialis is alkalmazhatta, annyival is inkább, minthogy más költőknél s Martialisnál sem fordul elő többször, s a versmérték kényszere sem igazolná alkalmazását, minthogy a sor végén van *Atrectum*.

Igen valószínű, hogy a legjobb codexek hagyománya a helyes és a vers a *peto* és *rogo* igék jelentésbeli különbségeinek helyes felfogásával nyer helyes értelmet.

Martialisnál igen gyakran fordul elő *rogo* ige ebben a jelentésben: *kérni* valakitől, *alázatosan kérni* valakit, többnyire oly dolog teljesítésére, melyet kérni nincs joga az illetőnek vagy csak szerénytelenséggel követelhet.

X, 70, 12.

Sed nec causidico possis impune negare,
Nec si te rhetor grammaticusve *rogent*.

Itt a kérés eredménye a megtagadás.

V. 84, 5.

Aedilem rogat udus aleator.

VIII, 24, 3.

Et si non dederis, Cæsar, permitte *rogari*.
U. o. Non facit ille deos: qui *rogat*, ille facit.

Itt kérelmezést, folyamodást, kegykérést jelent.

XII. 79, 3.

Non cessas tamen usque me *rogare*

kéréssel alkalmatlankodni.

II. 25, 1.

Das nunquam, semper promittis, Galla, *roganti*.

II. 30, 3.

Quippe *rogabatur* felixque vetusque sodalis.

IV. 84, 3.

Cum multi cupiant *rogent*que multi.

XI. 58, 7.

— — — neque enim *rogat* illo tempore tonsor,
Latro *rogat*.

Abban az időben, nem alkalmatlankodik kéregetéssel borbély, hanem igenis a rabló.

VII. 92, 1.

Si quid opus fuerit, scis me non esse *rogandum*.

X, 5, 4, *rogatores*, koldúsok, kéregetők.

Peto ige igen gyakran áll oly jelentéssel mint *rogo*, minden árnyalati különbség nélkül. Sokszor azonban oly kérést jelent, melyhez jogunk van. Azonkívül gyakori jelentése: előkérni, elővenni, megvenni, jogos tulajdonunkba venni, a mi a mienk, vagy a miért értéket adtunk.

I, 113, 5.

A Valeriano Polio *petes* Quinto.

Kérd elő, vedd meg a könyvkereskedőtől.

I, 49, 41.

Non impudenter vita quod relicum est *petit*.
Quum fama quod satis est habet.

I, 26, 9.

A copone tibi fæx Laletana *petatur*,

végy, hozass magadnak.

I, 117, 8.

Quod quæris propius *petas* licebit,

megveheted, megszerezheted.

IV, 1, 9.

Magna quidem, Superi, *petimus*, sed *debita* terris.

V, 58, 3.

Quam longe est cras istud? ubi est? aut unde *petendum*?

honnan kell elővenni?

VI, 25, 1

Septem clepsydras magna tibi voce petenti

követel, előhozat.

VI, 89, 1.

Quum *peteret* seram media iam nocte matellam.

V. ö. VIII, 7, 3.

VII, 69, 3.

Hanc sibi *iure petat.*

V. ö. VII, 92, 5; VIII, 73, 4; XIII, 13, 2; XIV, 105, 1; XIV, 106, 2. stb.

Ha már most a *peto* és *rogo* ige jelentésbeli különbségét alkalmazzuk a fent idézett epigrammra, igen helyes és erőszakolás nélküli értelmet kapunk, melyre hihetőleg akárki rájön, ha a kiadók magyarázatát a kérdéses helyhez nem olvassa. Valahányszor Lupercusszal találkozik e költő, ez mindig *kéri*, *faggatja*, hogy könyvének egy példányát adja neki kölcsön. De nem akar a költőnek alkalmatlanságot okozni, hajlandónak mutatkozik szolgáját érte küldeni, egyszersmind igéri, hogy ha kiolvasta, azonnal vissza fogja küldeni. A költő komikai érzékét rendkívül csiklandozza a dolog. Egy nála módosabb ember sajnálja azt a csekély pénzt, melyért a költő művét megvehetné, s nem szégyenli *kérni*, kölcsön kérni, sőt szolgájával oly roppant nagy utat tétetni ily csekélységért, a körtefa-utczáig a harmadik és pedig jó magas emeletre. Ekkora szerénység és áldozatkészség megérdemli, hogy jó tanácscsal fizessék ki. Az Argiletum, a bazár, közel esik Lupercushoz, tehát nem kell *fáradnia*; a könyvkereskedőtől megveheti, csak *parancsolnia* kell, az rögtön szolgál vele; nem kell *kérnie*, csak *rendelkeznie*, az azonnal fut a polczhoz és leadja a kért könyvet. Hanem az igaz: 5 denárért. Ez azonban sok pénz, annyit nem ér meg a költő könyve. Van esze Lupercusnak.

Ezt az értelmet tulajdonítottam első olvasásra a *nec roges* hagyománynak s e mellett maradtam mindvégig, melyet ennélfogva megbolygatni, vagy erőszakos magyarázatokkal elferdíteni ép oly helytelen mint felesleges.

'FODOR GYULA.

HAZAI IRODALOM.

I. **Görög és római állami régiségek.** Segédkönyv az irodalmi és művelődéstörténeti tanításhoz. Dr. James Gow műve után. Budapest, 1890. Eggenberger. 1 frt. Az első rész 52 lap, a második 96.

II. **Görög állami régiségek.** A gymnasium 5. osztálya számára. Irta *Szerelemhegyi Tivadar.* Budapest, 1891. Grill. 68 kr. 60 lap.

I. A görög nyelvnek alternative kötelező tárgygyá tétele után szükséges volt, hogy a görögöt pótló irodalmi és művelődéstörténeti tanítás számára idejekorán megfelelő segédkönyvekről gondoskodjanak. A miniszterium meg is bízott egyeseket, hogy a magyar classicusokból szemelvényeket állítsanak össze, a melyek közül Jancsóé volt az első. — Jancsó munkájával együtt vitték be több gymnasiumba a fönt jelzett, James Gow angol műve után egy névtelentől készített görög és római állami régiségeket is. A római állami régiségek megjelentét a kiadó értesítése azzal okadatolja, hogy az 5. osztályban Livius olvasása megköveteli az államrégiségtani ismeretek összefoglalását. Merész beszéd! gondolám; mert a ki tudja, mi minden szükséges dolog van kitűzve az 5. osztály számára, s a ki tanította is az 5. osztályba járó ujdonsült főgymnasiumi tanulókat, az aligha fog rágondolni, hogy a római államrégiségtani ismereteket is egybefoglaltassa. No de ez nem is szükséges az Utasítások szerint sem. — Jancsó és 'Badics mellett Köpesdy Sándor volt az, a ki megkapta az engedélyt, hogy az új irány számára könyveket szerkeszszen vagy szerkesztessen, s az ő védősége alatt jelent meg, de csak az elmult karácsonyra, Szerelemhegyinek szóban forgó munkája. — Ennyit a fönt jelzett könyvek eredetéről.

Keletkezésökből azt lehetne következtetni, hogy az előbbi (Gow) igen gyorsan készült munka, míg az utóbbi (Szerelemhegyié) több havi lelkiismeretes fáradságnak gyümölcse; a mint hogy el is lehet várni szerzőjétől, hogy tört uton sikeresebben haladt légyen, mint az, a ki előtt jóformán nem is volt minta, — azaz hogy volt, csakhogy vagy nem tudta vagy nem akarta tudni; mert teljesen idegenből kívánta művét kölcsönözni. — Kik is voltak nálunk eddig az úttörők a görög régiségtan terén?

Egy 48 előtti latin kézikönyv, Kis János (superintendens), Fojtényi (benczés), Garda József (enyedi professor) magyar könyvei régebben, — újabban pedig Télfynek akadémiai füzetei, Corpus iuris Attici-je a Szt.-István-társulati encyclopædiában megjelent hosszabb-rövidebb czikkei s kőnyomatos államrégiségei, Pórnak hellén államrégiségtani művecskéje, Fustel-Bartal könyve (Ókori község), a Mahaffy-féle Ó-görög élet s több külön értekezés és czikk különböző szerzőktől. A magyar műveket azért szeretném, ha íróink figyelmökre méltatnák, mert a felfogásnak, elnevezéseknek, anyaggyüjtésnek, elrendezésnek, stilusnak nem egyszer meglepő józanságával találkozunk bennök, s a mi ezek közül a fő, sokszor magyar viszonyokhoz mért, jellemző felfogásukból értékes párhuzamos példákat vehetünk föl saját előadásunkba (Szerelemhegyi néhol hoz fel ilyeneket), némelyik pedig (pl. Gardáé) a tárgyalandó anyagmennyiségnek (ennek különben a nevezett latin kézikönyv is), egy másik viszont (pl. Fojtényié) az érdekkeltő előadásnak nyujthatja jellemző példáját; míg Télfy munkái az adatok eredetisége, pontossága és részletezése tekintetében lehetnek kalauzaink, a törvények latin fordítása pedig a római jog megfelelő elnevezéseiben szolgál adatokkal. Pórban is több érdekes fejtegetést, sőt pragmatismust találunk, Fustel-Bartal műve pedig kissé egyoldalú felfogása mellett is a legtöbb kérdésben biztos vezérünk lehet, végül Mahaffy könyve a szórakoztató, csevegő előadásmódnak példája. S vajjon vetettek-e szerzőink ügyet e munkákra, legalább az újabbakra? Az első természeténél fogva nem, a másik azt vallja: igen.

A elsőben levő görög rész az angolokat jellemző hideg, tartózkodó felfogással tárgyalja Athenai alkotmányának fejlődését, a népesség osztályait, a tisztviselőket, a gyűléseket, ezek után mindjárt (!) a hadsereget, igazságszolgáltatást, jövedelmet és kiadást, közben Spárta alkotmányát, végül a gyarmatosítást s ugyanezen czím alatt (!) a proxenosintézményt meg az amphiktyoniát. A mit elmond rólok, az sovány, hézagos, kivonatos ismertetés. S ily hézagos könyvet a magyar nyelv professoraira bíznak, a kik közűl sok a görög-ellenes, még több olyan, a ki életében először forgat görög régiségtant! — Adatai megbízhatók, bár néhány helyen az olyan előtt, ki Schömannt vagy Télfyt tanulta volt, egy-egy dolog határozatlansága, homályossága, vagy a tények felfogása szemet szúrhat. — Kénytelen vagyok azonban újra hangsúlyozni, hogy e könyv tanítása közben a kivonatolás, a hézagosság annyira érezhető, hogy nem olyan 5. osztályos deák, a ki a görögöt nem tanulja, hanem még a 7. vagy 8. osztályos, tisztán görögöt tanuló növendék is akárhány homályos ponttal találkozik benne. Ennek oka abban a szűkmarkú előadásban rejlik, mely e könyvecskét kiválóan jellemzi. Tapasztalatból mondhatom, hogy a gyűlések czímű részből sem a velök járó jogkörnek,

sem az ott előforduló tárgyaknak, sem a tanácskozásnak világos képét nem nyerhetni. Az egész könyvet hasonlíthatnám a történelmi kézikönyvekbeli ú. n. visszapillantásokhoz, melyeknek nehézkességét, elnagyoltságát, alaposság-hiányát s legfölebb egy jó oldalukat: stilusuk erejét mindnyájan ismerjük. Nincs továbbá e könyvnek tán egyetlen pontja sem, a törvénykezést kivéve, melyet világtörténelmeink ókori része nem tárgyalna, még pedig fejbevalóbb módon, mint ez a könyv. Az első fejezet például Athenai alkotmánya történetéről oly rövides, hogy bármely történelemből jobb képet nyerünk ama kérdésről, mint ebből. És hát igaz-e az, hogy csupán Plutarchos és Pollux szólnak Athenai régibb állapotáról? Vagy a Solon előtt forrongó viszonyok (Alkmaionidák, Kylon, Megakles, Theagenes) nem fontosak-e? Vagy a parti, hegyi és síkságon lakók állapota nem érdekes dolog-e? A Solon-féle alkotmánynál nem kell-e az adózásra is figyelemmel lennünk? Vagy Solonnak sok érdekes törvénye ily könyvből elhagyható-e? A Peisistratidák (2 sor!), Kleisthenes stb. csak oly rövid tárgyalást érdemelnek-e, mint ebben a könyvben? Themistokles működése, Ephialtes (nem az árulóé!) szerepe, az Igazságos Aristeides pénztárossága, Periklesnek a szövetségesekkel való perei, a peloponnesosi háború idejebeli vagy után való (oligarchia, 30 zsarnok) állapotok szintén nem kivánnak-e helyet bármily vázlatban?! A polgárok osztályozásáról szóló rész úgyis majdnem tiszta ismétlés; e helyett jobb lett volna az 1. fejezetre nagyobb gondot fordítani. A szavazás és dokimasia módja, a hadsereg szervezete, csata, győzelem, büntetések, a Nausinikos archontól behozott adózás rendszere, az eisphora mekkorasága, a spártai földfelosztás, a nevezetesebb gyarmatok, a vallási viszonyok, papok, ünnepek, örökösödés, Argos, Korinthos, Thebai viszonyai, Athenai és Spárta leírása, a tyrannis, földrajzi helyzet, stb. mind hiányzanak e könyvből vagy legfölebb érintve vannak. Egy régiségtantól mindig elvárható, hogy a kiemelkedő pontok alaposan benne legyenek, s erre nézve körülbelül akkora anyag elegendő, a mekkora a Bojesen-Hoffa (Szántó átdolgozásában, Bécs, 1887.) könyvében (bár a Berliner Phil. Wochenschrift birálója keveselte) vagy Freund Trienniumának államrégiség szakaszában van: mert a menynyit James Gow könyve tartalmaz, annyi, a törvénykezést kivéve, majd minden történeti kézikönyvben megtalálható, a törvénykezés pedig Mahaffyban is megvan. Jobb lett volna tehát a római állami régiségeket elhagyni s helyette az első részt alaposan kidolgozni. Szinte hallom az ellenvetést, hogy az 5. osztályban Thukydides mellett csak az athenaii és spártai viszonyok átnézete szükséges. Igen is szükséges; de erre, mondom, elég, sőt jobb a történelmi kézikönyvek előadása, hozzávéve Mahaffyt, mint James Gowé. Vagy mit is mondok?! Szükséges erre egy Thukydideshez való régiségtan, mely a Thukydidesben előforduló, —

magyarázatot érdemlő dolgokat felvilágosítsa, csoportosítsa s élvezhető képbe foglalja; — szükséges, mondom, abban az alakban, a melyben Bartalnak 3—4. osztályra való Liviusa a római magistratusokat, Danielovicsnak «Homeros világa», nemkülönben Csengerinek függelékei a homerosi kort, Pirchalának Vergilius-commentariusa pedig a Vergiliusnál előforduló régiségeket tárgyalják. Ily könyveket sürgetnek az Utasítások is, és hiszem, igazi elismerésre tarthatnának számot azok, a kik ez irányban minden isk. classicust feldolgoznának. Tudom én azt, hogy kivánatos a görög régiségek tudása a tanuló ifjakra nézve, a kiknek nincs annyi idejök, hogy a görögök szokásaival, erkölcseivel s vallási intézményeivel a görög szerzőkből megismerkedhessenek; de akkor adjunk kezökbe alapos kézikönyvet, ne ilyen áttekintésfélét. Találóan mondta a görög nyelvi vita alatt a Budapesti Szemle névtelen czikkírója: «Az ilyen másod-harmad kézből vett áttekintések a gymnasiumot a felsőbb leányiskolák szinvonalára állítanák, mi ellen a gymnasiumi nevelés és minden józan pædagogia nevében tiltakozni kell.»

Azt mondhatná ezekre James Gow átdolgozója, hogy nem volt ideje a kivánt dolgok elkészítésére, — s ebben igaza van. Látható volt előre, hogy oly rövid idő alatt megfelelő könyvet alig lehet szerkeszteni. De annyit bizonyára tudott, hogy Thukydideshez legjobb lett volna, a háboruskodó államok egymáshoz való viszonyát, főkép pedig a hadi dolgokat leírni. Azon ifjakkal, kik a görögöt kötelező tárgyképen tanulják, lám megismertetjük a 6. osztályban a Xenophonnál előforduló hadi régiségeket (l. Vollbrecht, Anabasis, Bevez.), tehát itt is úgy kellene. A szövetkezéseknek, a hadakozásnak rajza: ez lett volna az új irányú tanításnak hathatós segítségére, — s hogy mily bő alkalom kinálkozik erre Thuk. olvasása mellett, mutatja a Müller-féle Handbuch ide vágó kötetében a hadi régiségekkel foglalkodó rész (Bauertól), melyben a 2. szakasztól kezdve a makedon-korszak tárgyalásaig majdnem minden sor Thukydidest hívja tanuságul, sőt a siciliai viszonyokra külön fejezet van szentelve, Syrakusai ostromát pedig még szemléltető kép is ábrázolja. — Mostani alakjában e könyv sem államrégiségtannak nem válik be, mert egyrészt nem szerves (Homeros államа v. a későbbi kor hiányzanak belőle), másrészt nem alapos, hanem mint afféle vázlat hézagos és több helyt homályos; sem auctort magyarázó és kiegészítő ismerettárnak nem tekinthető, mert Thukydidest nem kiséri különös figyelemmel. Egyébként azonban meglátszik rajta, hogy gondolkodva és sok jó szándékkal készült; nyelvében, néhány helyet leszámítva, választékosságra s jó magyarságra törekedett és sajtóhibát is csak keveset hagyott benne Pl. néhány évszám szorul igazításra; a könyv egyes helyeire való utalások azonban mind hibásak, s az is jó volna, ha a görög betüktől irtózó újszerű deák közönséges írásban olvashatná a görög

szavakat. A fő baj az, hogy a hadászat leggyengébben van benne tárgyalva s mindössze néhány elnyomorított pontra terjed. Itt is a spartai haderő felosztását, melyet a szerző Thuk. 5, 68. után ad, jó lesz könnyebb érthetőség szempontjából Xenophon (Resp. Lac. 11, 4. s egyebütt) előadásával megtoldani. (V. ö. Vollbrecht, Anab. Bevez. 12. §.). Jóllehet gyorsan, mégis az eredetinek megértésével készült; csakis a választás nem mondható szerencsésnek, hogy Thukydides mellé oly neki nem való könyv került átdolgozás alá. Azért elmondhatjuk róla: adtál uram esőt, de kevés a köszönet benne.

A római államrégiségek cz. részben több jó dolog van. Szép felfogás, előadásbeli folyékonyság és könnyedség jellemzik. Mindazáltal ki kell róla jelentenem, hogy szerintem nem valói skolába. Reám t. i. ez a rész is a fönnemlített visszapillantások vagy az ujságokban szokásos vezérczikkek hatását tette, míg a valódi alaposság nem erénye. Van ugyan benne egy-egy fensőbb szempont, mely alatt ezt is, azt is tekinthetjük; de a dolog velejéig legtöbbször nem hatol. Sok továbbá a csillag alatti jegyzet, melyek azt bizonyítják, hogy az átdolgozó nem elégedett meg a szöveggel, hanem folytonos utbaigazításokat tartott szükségeseknek; pedig deáknak való könyvben ez a módszer épen nem ajánlatos. Ehhez járul, hogy a hivatalok jogai és kötelességei nincsenek szabatosan és tüzetesen formulázva. Baj az is, hogy nincs meg benne az iskolai auctorokkal való összefüggés, a rájok való utalás; nincs meg benne továbbá a szerkezeti arányosság, mert egyik dolog nagyon is áradozóan van előadva, a másik ellenben csak épen hogy érintve. A hivatalok eldaraboltsága is zavart okozhat az ifjak elméjében, főleg ha egy esztendőre szánjuk az egész benne levő anyagot, miként a bizonyára sugalmazott kiadói értesítés diktálja. Gyenge fejezet itt is a hadászatról szóló (Mi volt ehhez képest az a tanulás, a melyet az én időmben a 4. osztályban Cæsar mellett tettünk!), leggyengébb a «Vallásos tisztségek» czimű, majdnem puszta nomenclatura, legjobb pedig az első. Különben ha valaki Cserépnek hasznos római régiségtanát e könyvvel összehasonlítja, megyőződést szerezhet arról, hogy a kettő közül melyik való jobban iskolába. Meg kell azonban jegyeznem, hogy itéletemhez csak akkor ragaszkodom, ha a római régiségek tanulását komolyan veszszük; mig, ha csak szórakoztatás, időtöltés rangjára szállítjuk le, ily értelemben — megengedem — alkalmas könyv lehet a Gow munkája.

Nyelve legtöbb helyt magyaros, sőt itt-ott a népiességet hajhászó (pl. ujsütetű 89. l. stb.) — Átolvasás közben több hibát kijegyeztem, melyeket ide iktatok. Némi ellenmondás van a köv. helyeken: 54. l. A senatusnak a királyok alatt semminemű törvényhozó v. közigazgatási hatalma nem volt, a 67. l. (a senatus cz. részben) szintén, hogy nem voltak teendői és jogai; fölebb azonban (67.): a király a senatus ál-

landó és hatalmas befolyása alatt állott, v. ö. még a 88. l. — 54. l. jegyzet megváltoztatandó, s a tribus, curia, gens kifejtendő, vagy el is hagyható az egész; mert l. a helyeset a 65. l. — 61. l. hibás a *tiz* után többes: tartomány*ok*. — 66. l. 3. j. Nem helyeslem ezt: *látás* joga. — 67. l. A comitia curiata 3 felhozott joga kiegészítendő még hárommal (senatuscons. megerősítése, adlectio, arrogatio eldöntése). — 71. A tribuni militares c. p. csak névleg vannak felhozva. Ugyane lapon németes: jog végezni (kétszer), ép így még 81. és 109. l. Furcsa u. i. az *igaz* magistratus elnevezés is. Ugyancsak e lapon a hivatalok felosztása nem valami áttekinthető. Több helyen olvastam már ilyen felosztásokat, de vagy nem voltak kimerítők vagy áttekinthetőség nélkül szükölködtek. Multkor olvastam egy kitünő római régiségtant, czíme: Hoekstra, Rameinische Antiquiteiten. 1886. Zwolle. (hollandi ny.) Ebben a következő kimerítő felosztás található, melyet iskoláink érdekében közlök:

MAGISTRATUS MAIORES		
Ordinarii	Consul	cur. cum imp.
	Prætor	« « «
	Censor	« sine «
Extra-ordinarii	Dictator	cur. cum imp.
	Interrex	« « «
	Trib. milit. c. p.	« « «
	Decemviri legg. scr.	« « «

MAGISTRATUS MINORES		
Ordinarii	Aedilis Curulis	cur. sine imp.
	Quæstor	non-cur. sine imp.
Extra-ordinarii	Magister Equitum	cur. cum imp.
MAGISTRATUS PLEBEII		
Ordinarii	Tribunus plebis	—
	Aedilis plebis	

72. A consulok hatalma a királyokéból vezetendő le; a consulok hivatalba lépése, hadba menése hiányzik s nincs megemlítve a ius senatum et populum vocandi, multam dicendi és prensionis. — 76. A népvédőkről szóló §. igen száraz — és rövid. — 77. Az évszám (368) hibás, v. ö. 57. l. — 79. Félreérthető: hogy a proconsul stb. nem latin szók. — 82. A lex Villia ann. kiegészítésre szorúl. — 86. Confarreatio bővítendő. — 89. A senatorok pontos felosztása és rangfokozata ez: 1. Consulares, 2. Prætorii, 3. Aedilicii cur. Ezek: curules; a pedarii pedig: 4. Aedilicii pleb., 5. Tribunicii, 6. Quæstorii, 7. Adlecti. — 90. Mi volt a discessio? — 92. kijött (!) a szokásból. — 98. l. Határozatlan az előadás a comitia jelzőtlen használata miatt. — 100. Mi a civitas és caput? — 101. Mi a különbség libertus és libertinus között? A capitis deminutio (itt: deminu*a*tio) és manumissio soványan vannak adva. — 102. (s egyebütt is) Következetesen sesterti*a* van, pedig ez nem szokásos. — 103. A municipia és civitates fœderatæ zavartan vannak tár-

gyalva. — 123. A corona fajai, valamint a triumphus mibenléte hiányzanak. — A lapokra utalások itt is hibásak. A jogi rész néhol hiányos. A sajtóhibák könnyen javíthatók (ædelis, questor stb.), szintúgy nehány rosszabb szerkezet is. Végül megjegyzem, hogy mind a két rész meglehetős képekkel van illusztrálva.

II. Szerelemhegyinek csinos kiállítású könyve, mint régiségtan, többet ölel föl James Gowénál. Beszél a Homerosi államról, időszámításról, mértékekről is; de a többi rész ugyanaz, mint előzőjében. Beszédesebb, elmébe nyomulóbb, mint Gow munkája; alapot vet előadásának (1. §. Fustel-Bartal nyomán), a részleteket elég bőven dolgozza ki, nem görögül írja a kifejezéseket és elnevezéseket, mint Gow munkája, hanem közönséges betükkel a könyvét tanulók iránti tekintetből. Felhoz több művet, melyeket átnézett, de — sajnos — nem igen használt fel; mert akkor alaposabb munkát hozott volna létre, mint a jelenlegi. Az egész könyvön felületesség és elhamarkodottság vonul végig, mely Szerelemhegyinek római irodalomtörténetét is jellemzi. Az a körülmény pedig, hogy könyvét nem alkalmazta Thukydideshez (v. ö. föntebbi megjegyzéseimet is), bár lett volna rá ideje, értékét határozottan kétségessé teszi. Pár helyen oda van ugyan vetve, hogy ezt meg ezt Thuk. is megerősíti; de azt hiszem, az ilyent csak nem nevezzük alkalmazásnak! Több táblázattal és képpel van megtoldva munkája, melyek közül az elsők ha fölöslegesek, s az utóbbiak silányak is, mindazonáltal mutatják a kedvet és szeretetet, melylyel könyve kiállításában fáradozott. Buzgalma azonban — sajnos — nem elegendő egy könyv megírásához; — szükséges volna, hogy végig átnézetné valakivel könyvének minden fejezetét, mert a vigyázatlanság szüntelen tollához tapad. Nem szólok itt ama henyeségről, mely a helytelen képzésű és összetételű szavakat oly buján termelteti a szerzővel (tulvilág, tulsok, szálloda, fölény, jogképes, képvisel és kárpótol, mértékisme, kémszemlészeti, előitélet), a magyaros mondatszerkesztést pedig teljesen elhanyagoltatja vele (relativum és demonstrativum épen rosszul, itél vmi fölött, daczára annak, képesítve lettek stb.); — bár jellemző, hogy épen az 5. osztályos deák olvassa e könyvben a legrosszabb szavakat és szerkezeteket, a melyeket előtte való évben, a magyar stilisztikában kerülendőknek tanult, s a melyeket ma már majdnem mindenki kerül. Értem inkább a fogalmazásban, előadásban való pongyolaságot s azt a nagy gondatlanságot, mely a szerzőnek majdnem minden sorát jellemzi. Olvassa csak el bárki a «Területi szövetkezések» cz. pontot (a 6. sortól kezdve) s meglátja, mit értek szerzőnk gondatlanságán; s ilyen akárhány van. Pl. a 23. l. alul hogy lehetett külön kikezdést használni? Sőt (54. l.) ez a mondat is a sajtó alá kerülhetett: «A lovasság a phalanx jobb és balszárnyán előtt». Hát még az ilyen (25.): «a királyok kötelezettségteljesítésére következtettek, en-

nek következtében ....», v. (26.) «Proxenosok, királyi (csak?) tisztviselők, kik közvetítőül szolgáltak az idegen államok *követei alattvalói* és a spártai királyok között», v. (30.) «a harmadikba a 150 medimnos jövedelmüek, *azaz* mindenki, a ki két igás ökröt képes tartani.» Az ilyent sem tartom 5. osztályba valónak: «A föld nem elégítette ki többé a növekvő izlést(!), mert az emberben meglevő természetes vágy (æsthetikai vágy!) azonnal(!) nyilvánult, mihelyt szabadabbá lőn a gondolkozás s mihelyt nem a családfőtól, egy embertől függött százak óhajának megtagadása vagy megvalósítása. Az izlés a széphez fordult(!) s megteremté az ipart és kereskedelmet, ezek pedig az ingó vagyont, mely leginkább alá van vetve a hullámzásnak». — Az oly rövid beszéd sem járja kézikönyvben a bizonyító eljárásról, mint itt a 17. lapon (másfél sor sincs!). A 22. lapon elég tudósan beszél a szerző az Odysseiabeli anachronismusról(!) s még azt is kijelenti, hogy Krétában *eddig* (hát talán még többet is felfedeznek?) 45 ilyen dór gyarmatot ismerünk. — Az Eurypontidák (itt: Eur*o*pontidák) és Agidák kérdését nem tisztázza eléggé, l. Müller-Mangold, 113. l. — Oly elmélkedő bevezetést olvashat a deák a jogviszonyokról, a milyet sehol másutt; hát még alább a magánjogról — a legékesebb összeállításban! Ugyanezt folytatja könyvünk a 36. l. (fent), s itt megemlékezik Sophoklesnak törvény elé idézéséről is, s bár Télfyből idézi, mégis kénytelen vagyok szerzőnket figyelmeztetni az újabb kritikának e dologban való felfogására, a melyet olvashat Csíky Soph.-bevez. XV. és XVI. lapján. A 37. l. a proprietas és possessio neveket veti oda, a nélkül, hogy pár szóval magyarázgatná; a 38. l. pedig belehozza előadásába az ötödik század közepén kelt novellát(!), megint csupán névleg. — Nem helyeslem, hogy 31. l. az egyenlő jogu (kikkel?) idegeneket külön osztálynak vette. — Jó volna, ha minden hónapnál (11. l.) a mai elnevezések is ki volnának téve. — Odysseus nem az Il. XII. énekében utasítja rendre Thersitest. — Hektornak egyszer a lándsájáról beszél szerzőnk, mindjárt utána pedig dárdájáról (19.). — Pyan*e*psion ma *o*-val irandó (11). — A spártai nevelésügyet elbeszéli egészen Plutarchos nyomán (mint történelmi kézikönyveink), Athenainál egy szót sem szól róla. — Többször említi, hogy lásd a vallási régiségeknél; de hogyan lássuk, ha sehol sincs szó rólok könyvében? — A zeugitákat magyarosan (?) zeug*o*soknak nevezi (60.)

Gondatlansága legjobban kirí helyes (?) irásából, mely telve van következetlenségekkel. Egymás mellett vannak nála: Epir*us* — Thessal*os* (22.), egyszer Ski*ro*f*orion (12.), máskor (43.) két *r*, *h*eraklida és *H*eraklida (22.), Lakonika és Lakonia, archon és arkhon, troph*e*um, grammat*es*, antigraph*es*, Del*ph*o*i*, de *f*œniciaiak, athen*a*eiek ma*cz*edoniaiak, Aegei és Aigaii; sőt ol*y*garchia kétszer. Sajtóhiba is akad helylyel-közzel.

Summa summarum: a könyv nyelve nem tiszta, mondatai magyartalanok, rendetlenek és kuszáltak, — előadása gondatlan és zavaros; az egész munka elhamarkodott; sokat kellene rajta csiszolni, míg bátran a deák kezébe adhatnók; jelen alakjában nem való tanuló kezébe.

Bódiss Jusztin.

A kyklops. Euripides satyrdrámája. Fordította *Csiky Gergely*. A Lukács Krisztina-díjjal jutalmazott műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin-Társulat. 1890.

Méltán jutalmazta a Kisfaludy-Társaság a Lukács Krisztina-díjjal Csiky fent említett fordítását, mert az classica-philologiai irodalmunkra nézve határozott nyereségnek mondható, és újból megokolja már Sophoclesének ezen folyóiratban közlött birálatában kifejezett abbeli kivánságunkat, hogy Csikytől vegyük mielőbb Aeschylus és Euripides összes műveit.

A mennyire a fordítás átolvasásából és bizonyos részeknek az eredetivel való összehasonlításából látjuk, a Cyclops fordítása nemcsak magyaros, gördülékeny és tetszetős, de az eredeti szöveg megértése, a gondosság és hűség tekintetében haladást is jelez Sophocles fordításához képest. Kiérezzük itt is Donner kalauzolását, pl. a 38-ik lap következő sorában: «Kedves ifju kedvel minket», mely, Donner után indulva, helyesen egészíti ki a csonka szöveget (512-ik vers: ◡ ◡ — φιλεῖ τις ἡμᾶς). De Csikynél néha helyesebb a felfogás, mint Donnernél. Pl. az 564-ik sort (ὥσπερ μ' ὁρᾷς πίνοντα χὤσπερ οὐκ ἐμέ) Donner a következő megjegyzéssel fordítja: «Sowie du mich siehst trinken und — (Er deutet auf einen Satyr, der auch heimlich von dem Wein kostet) *nicht* mich»; de Csiky helyesebben így adja vissza: «A mint engem látsz inni (iszik) és nem látsz megint», mert Silenus arra szólítja fel a Cyclopsot, hogy oly gyorsan ürítse ki a pohárt, mint ő, ki egyik pillanatban iszik, s a másikban már felhajtotta a serleget. A 654-ik sor ἐν τῷ καρὶ κινδυνεύσομεν kifejezésének fordítása kevésbé szabad Csikynél («ti lesztek a sáncz-töltelék»), mint Donnernél («Ich bin der König,, seid die Bauern ihr!»). Másutt azonban Csiky fordítása pongyolább, pl. a 198-ik sor: ἐπεὶ τἂν μεγάλα γ' ἡ Τροία στένοι Csikynél így: «nagyon szégyelném Trójától magam», Donnernél helyesebben: «Gewaltig thäten da die Troer gross»; a 326-ik sor: εὖ τέγγων τε γαστέρ' ὑπτίαν Csikynél: «Szépen megnedvesítem felpuffadt hasam», Donnernél: «Und strecke meinen Bauch empor, befeucht' ihn wohl»; az 501-ik sor: «θύραν τίς οἴξει μοι»; Csikynél: «Nyisd ki galambom az ajtót», Donnernél: «wer macht auf?»

A fordításhoz való jegyzetek megfelelnek czéljuknak. A 2-ik jegyzet helyesen hasonlítja össze Silenust Falstaffal, de a 6-ik jegyzetben jó-

lett volna megemlíteni, hogy Oeneus Thessalia fejedelme, és a 12-ikben, hogy Ismarus Thraciában volt. Még egy-két helyhez jó lett volna megjegyzést csatolni, így pl. a 11-ik lapon Nysához, hogy több, Dionysus cultusáról nevezetes hegynek (Thraciában, Indiában, Aegyptomban) a neve; továbbá, hogy a 13-ik lapon Sisyphus fián Odysseus értendő, ki egy, anyját Anticleát becsmérlő monda szerint Sisyphusnak, a korinthusi rabló királynak fia volt; végül a 26-ik lapon a satyrok karának ezen szavaihoz: «Haljon meg atyám», jó lett volna oda tenni, hogy a satyrok atyja maga Silenus, kihez a kar beszél (l. a 33-ik lapon Odysseusnak a karhoz intézett, Silenusra vonatkozó szavait: «Atyátok ott benn egyetért ugyan velem»).

Megelőzi a fordítást egy négy lapra terjedő rövid bevezetés, mely találóan jellemzi a satyrdrámát, de teljesen elhibázott a satyrdrámának a tragœdiához való viszonyáról szóló részében (a 3-ik lapon), a hol Csiky többek között így nyilatkozik: «Suidas szerint már Arion bevitte a satyrokat a dionysosi dithyrambikus karokba; s midőn a dithyrambokból a tragœdia fejlődött ki, a satyrok chorusát oda is bevezették. Talán maga Thespis volt az, vagy . . . Pratinas, Aeschylos kortársa.» Ha Csiky figyelembe veszi a görög tragœdia történetéről szóló könyvünk illető részeit, valószínűleg másként fogalmazza tételeit. Mi ugyanis kifejtettük, hogy az Arion-féle városi vagy mű-dithyrambus nem áll összefüggésben a tragœdia eredetével, hanem hogy ez utóbbi a dór eredetű, rögtönző, népies dithyrambusból származott, mely a Dionysus-cultusnak komoly és víg elemeihez képest kezdettől fogva kettős karral bírt; továbbá hogy a víg elemet képviselő satyr-kar mindinkább háttérbe szorult, míg végre Phrynichus kiküszöbölte azt a tragœdiából, és Pratinas felkarolván a kiküszöböltet, megalkotta belőle a satyrdrámát, mely azután az Aeschylus alkotta tetralogiának utolsó részét képezte.

De a felsorolt hiányok daczára is örvendünk Csiky ezen újabb műfordításának, melyet, mint bevezető szavainkban is említettük, kívánatos, hogy Euripides többi műveinek és Aeschylusnak fordítása is minél előbb kövessen.

Pecz Vilmos.

Horváth Ádám életrajza. Írta *Garda Samu.* Nagy-Enyed. 1890. 8-r. 172 l.

A magyar Arion életrajza e tanulmány, egy hosszú lélekzetű czikk, betöltve egy egész kötetet, lehetőleg részletezve a múlt század kedvelt és sokat hányatott írójának eseményekben gazdag életét. Horváth Ádámot, a *Hunnias* költőjét, a *paraszt dalok* avatott hangú éneklőjét és szerzőjét, eddig jóformán csak azon a szemüvegen keresztül néztük, melyen Kazinczy maga nézte. Úgy ismertük meg őt, miként a széphalmi

mester ránk hagyta alakjának, íróságának, érdemeinek egyes vonásait, miként ő megrajzolta azokban az ember és író képét. E kép kevés rokonszenves vonást mutatott. Bár az elismerésnek néhány rövidszavú megemlékezése nem hiányzott is e rajzból, mégis az egész inkább egy elégedetlen és vaskos, egy nyugtalan és pórias alak hatását tette ránk. A mi Kazinczy után történt alakjának helyes megrajzolására, mindeddig adalék számba ment.

Ha a minores gentium poétáit is külön monografiákban tudjuk feldolgozni, ha terünk és anyagunk van arra, hogy ne csak a vezető geniek, hanem a szolgáló tehetségek is külön vizsgálók érdekét tudják fölkelteni, e tényből örömest vonhatunk következtetést irodalomtörténeti tanulmányaink terjedésére és fejlődésére. S mikor ez megtörtént, csak akkor látjuk, milyen hasznos munkát végeztünk. Ime e kis monografia is nemcsak Horváth Ádámot helyezi, az eddigi fölfogást megjobbítva, helyesebb világításba, hanem értékes adalékokat ad a múlt század szellemi történetének megismerésére.

Kazinczy Ferencz érdemeit nem kisebbítem, ha elmondom róla, hogy részrehajló volt Horváth Ádám iránt, hogy részrehajló levén, nem hagyta emlékezetét úgy reánk, miként mi szeretnők látni, hanem úgy, miként ő az élő embert látta — a saját szemüvegén keresztül.. Tudjuk róla, hogy finomult izlését bántotta a bárdolatlan természetesség ; miként nem szerette Csokonai póriasságát, nem szerette Horváth nyerseségét sem, de egyiktől sem tagadá meg a tehetséget és érdemet. Daykát bámulta, szerette, Kist, Szemerét, Kölcseyt folyton magasztalta, s mikor rólok írt vagy megemlékezett, a rokonszenv melegével, a barátság bájló kedvezésével, az elismerés pazarabb tömjénezésével beszélt. A kikkel nem szimpathirozott, ez az ő szava, azokkal tudta éreztetni ellenszenvének ridegségét. Így Horváthról is hidegebben és fukarabbúl ír, csak kevés szóval érinti tehetségét; valamivel bővebben szól, ha izlésök eltérését hozza szóba. A rokon- és ellenszenvek e könnyen érthető játéka jelentékeny hatással volt Toldyra, ki a *szent öreg* itéleteit megváltoztatni kegyeletlen dolognak tartá, s utána maga is részrehajlóvá lett, sőt vele együtt hamis nyomokon indult és járt jó ideig az egész irodalomtörténetírás. Természetesen, mert e tudománynak atyját, Toldyt, megvesztegeté a széphalmi mester subjektivismusa, s Kazinczy hagyatéka jó ideig kizárólagos forrása volt a korabeli irodalom kutatójának. Mióta azonban nyilvános gyűjteményeink anyaga ahogy úgy fel van dolgozva, s liberálisabb szellem uralkodván, inkább megközelíthető, egymás után nyílnak új források a kutatóknak, egymás után akadnak kutatók, kik közvetlen szemléletből merítenek és önálló itélettel mernek előállani. Ez irány terméke a szóban forgó tanulmány is, melyet szerzője lelkiismeretes munkával, de nem egy mértékű sikerrel dolgozott ki. Főérdeme, hogy forrá-

sait ismeri és anyagát kritizálja, hogy nem sajnálta sem az időt, sem a fáradságot kutatásaira, hogy józan fővel itéli meg hősét és az eseményeket. Mindenesetre elegendő okok a biráló elismerésére, s nem kivánhatja senki, hogy hallgatással mellőzze, bár jól tudja is a biráló, miként az irodalomtörténetírónak első sorban a források lelkiismeretes vizsgálatára, az anyag kritizálására s a tények okszerű megitélésére törekednie *kötelessége.* A kötelesség teljesítéséből erényt faragni fölösleges, de elismerni illő és szükséges. Benne lévén a dicsérésben, fölemlítem az előadás magyaros, bár néhol erdélyies voltát, nyugodtságát és egyszerűségét.

A munka előnyei az író érdemei — Garda tehát józan írónak mutatta be magát, kitartó és megbízható kutatónak; de a munka hibái nem mindig a tehetség hibái. Itt is tapasztalhatjuk, hogy ő nem művésze még az alakításnak, nincs gyakorlata a tárgyalás tömörítésében, nincs elegendő érzéke a forma iránt. Ezeket gyakorlat és önképzés útján tökéletesíteni kell s meg lehet tanulni, a jövő még nyitva, s a miben még gyenge, abban megerősödhetik, végre is csak technikai kérdések.

Az egész kötet egy czikk, jóformán minden tagozódás nélkül — a mi, ha nem rossz is, de egy kissé ügyetlen. Elmondván, kik és mit írtak Horváth Ádámról, rátér s elbeszéli élete történetét, azután megvilágítja Kazinczyval való viszonyát s végül méltatja írói munkásságát, — mindezt egyetlen hosszú czikkben, egy folytonosan tartó szövegben. *-gal tagolni ilyen nagy dolgozatot, mindenesetre szokatlan. Ha már anyagát nem tudta egy kedves és tiszta áttekintésű kompozıczióban elrendezni, legalább az egyes szakaszokat választotta volna el egymástól az előadás külső formája s a tárgyalás könnyebbítése czéljából. De ezt nem tette.

Belekezd tárgyába, halad vele s annyira belemerűl, annyira belemélyed s úgy megszereti, hogy alig akar tőle megválni, sőt meg sem akar addig pihenni, míg az egészet egy lélekzetre el nem mondta. Így szokott tenni az, a ki nagyon szereti tárgyát, de meg nem tudja fegyelmezni hevét s nem ismeri a forma törvényeit. E hosszú lélekzetű elbeszéléssel együtt jár, hogy anyagával nem tud okosan gazdálkodni, a részeken nem uralkodik — Horváth házasságait, családi viszonyait három helyen is tárgyalja, igaz, sehol sem végig, s igaz, mindig tud valami újat is adni, de az is igaz, hogy ismétel is egyet-mást; Kazinczyval való viszonyáról egy külön részben értekezik, de már előbb elmondja ismeretségöket, bemutatja levelezésöket; munkáiról is több helyütt tett egy megjegyzést, sehol sem végez velök teljesen, elüti szokott szavajárásával: *erről később szólok*, vagy pedig, *majd erről másutt beszélek.*

Ez az eljárás szülte, hogy sem az előadás elrendezése, sem a részek tárgyalása, sem a dolgozat formája s az író alakítása nem sikerült, — hogy jellemrajza fogyatékos, azaz Horváth Ádám alakja nincs kirajzolva,

hanem az olvasó eszére bízva, hogy a szétszórt alkotórészeket egybefűzze, összeszedje s magának képet fessen.

Irodalmunk e múlt századi kiváló alakja megérdemelte a hosszas és gondos kutatást, de megérdemelte volna művészibb kidolgozását is. Rám úgy hat e dolgozat, mintha Horváth nyugtalan szelleme suggestálta volna életíróját, mintha öntudatlanul hatalmába kerítette volna eszejárását. Miként Horváthnak lelkessége, természetes tehetségei, a belső forma iránt való fegyelmezetlen heve és csiszolatlan izlése jellemzők, úgy az életírónak sem sikerült tehetségeit fegyelmezni, az életrajz formáját megadni. Szóval, megmutatta a szerző, melyek erős oldalai, s arra törtem, hogy megmutassam én, mire kell neki ezután teendő munkájában több gondot fordítani.

Garda tehetsége és szorgalma, kitartása megérdemlik, hogy könyvével hosszasabban foglalkoztam, Horváth pedig nagyon rászolgált az utókor hálás emlékezetére.

Budapest, 1891. febr. 13. ERDÉLYI PÁL.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

37. **Négyesy László dr., Verseghy Ferencz mint versújító.** (Szolnoki m. kir. áll. főgymnasium.) — «A kölcsönversek története» czímű pályaművének egy részét kerekíti Négyesy e czikkben önálló értekezéssé, Verseghy poetikai működését véve tárgyáúl. Mint versújítót mutatja be, ki gyakorlatban s elméletben egyaránt küzdött, hogy «verselésünket tökéletesítse, illetőleg a nyugati népek verselésmódját nálunk meghonosítsa». Négyesy előbb rövid áttekintést ád a XVIII. század végén keletkező mozgalmakról, melyek, úgy mint az irodalom többi terein, a verselésben is új irányokat szültek és egymással az elsőségért versenyezve, a verselés fejlődését eredményezték. 1787-ben négy ily irány áll egymás mellett. A legelőször fellépett francziás irány, mely pusztán az alexandrin átvételében állott s lényegileg nem érintette a költészetet, és csakhamar elenyészett. A klassikai irány, mely nem csak alaki, de tartalmi tekintetben is hatott, volt az, mely először fellendült, sőt oly magas virágzást ért, milyet sehol más nemzeteknél. De a század huszas éveitől egyre jobban ható nyugati lyra és dráma, mely új alakban új szellemet is hozott magával, a klassikai irányt leszorította, s azóta a nemzeti verseléssel váltakozva szerepel költészetünkben, sőt mi több, túlsúlyban is van, bár ezt teljesen nem fogja kiszoríthatni.

S e hatalmas irány úttörője harmad magával Verseghy. Gróf Ráday Gedeon volt az első, ki nyugati mintára szabta verseit; Földi János már nem maradt csupán a gyakorlatnál, hanem vitába is ereszkedett Horváth Ádámmal ez új verselés mellett; de az, ki alapos tanulmányokkal, elméleti tudással egyrészt, másrészt gyakorlati példával küzdött és fáradt annak meghonosításán, az Verseghy volt. Négyesy már most kimutatja annak szükségszerűségét, hogy e nyugati verselésnek át kellett jönnie a mi irodalmunkba is, kifejti az okokat, melyeknél fogva a klassikai verselést kiszorította, illetőleg helyét elfoglalta, miután az idejét múlta és elavúlt. Ezek után tér át tulajdonképeni tárgyára, Verseghy munkásságának jellemzésére. Forrásáúl kivált a német Sulzert említi, kinek zenei alapon nyugvó fejtegetéseit a szintén zeneértő és -szerző Verseghy rögtön felfogta, s a maga elméletét is teljesen erre alapította. Főelve, hogy a vers szótagjainak meg kell felelniök a dallamnak. Elméletét sajátszerzeményű dalain mutatta be, melyeket úgy szövegben, mint dallamban maga szerzett. Négyesy Verseghy munkásságában, bár nem mondja ki egyenesen, három korszakot különböztet meg. Az első, melyet «Rövid értekezések a muzsikáról» czímű füzete jelez, mintegy programmja az új iskolának. Ebben a magyar verstől, zenétől és tánoztól minden rhythmust megtagad, azt mérték és rendnélküli ugrálásnak, minden szabályt nélkülöző döczögésnek nevezi. Sormetszet és rím a versben nem elégíti ki, ő mértéket is kíván és követeli, hogy a versek ízeiben a szótagok, hosszúak és rövidek, határozott szabályok szerint váltakozzanak, ő szabályozni akarja a magyar verset, fejleszteni, s evvel öntudatlan behozza a nyugati verselést. A rímet szükséges tényezőnek tartja. Négyesy okát is adja mindjárt, hogy mért kicsinyelte Verseghy a magyar verselést, s midőn zenei alapra akarta fektetni, mért nem a magyar zenére? Oka az volt egyszerűen, hogy az egész kor s így Verseghy előtt is a német, nemzetközi zene lebegett mint eszmény, a magyart pedig nem ösmerte. Arany óta nézetei meg vannak czáfolva. Második kornak tekinthetjük, midőn Verseghy «Mi a poezis» czímű értekezésében, alkalmasint német hatások alatt, határozottan a rím ellen nyilatkozik, ámbár gyakorlatban nem követi ez elméletet. Kilencz évi fogsága után kiadott «Magyar Aglája» czímű műve jelzi a harmadik időszakot. Ebben már teljesen elösmeri úgy a magyar verselés mint a rím jogosúltságát, s egymással párhuzamosan tárgyalja a három verselést. Kezdi fejtegetni a magyar verselés szabályait, sőt útmutatót is ád a helyes rímeléshez. Utóbb még a nyugati verselésről szól behatóan és, a mi fő, nem a megszokott chablonok szerint, hanem észszerűen tapasztalásból indulva ki. Mindezt Négyesy világosan és könnyen áttekinthető módon adja elő, úgy, hogy értekezését elolvasva, Verseghyt mint metricust és rhythmicust teljesen ismerjük. Bíráló megjegyzéseket főleg ott alkalmaz, hol Verseghynek a magyar

verselésről való nézeteit fejtegeti. Érdeme e fejtegetésnek még az is, hogy kijelöli Verseghy helyét a magyar verstan történetében s kiemeli elméletének még ma is érvényes részeit. LEHR VILMOS.*)

VEGYESEK.

— **Sakuntala**, Kalidasa remek színműve, ismét új német fordításban jelent meg (Universal-Bibliothek, 2751. sz.), melynek szerzője Hermann Camillo Kellner. Ez az indus drámának kilenczedik német fordítása és e kilencz fordítás éppen egy évszázad lefolyása alatt jelent meg. A «Sakuntala» első német fordítását (Jones Vilmos angol fordítása alapján) Forster György eszközölte 1791-ben, tehát épen száz évvel ezelőtt. A további fordítók: Hirzel Bernát 1833, Bœthlingk Ottó 1842 (tudományos czélokat szolgáló szószerinti fordítás a kritikailag megállapított szöveg mellett), Meier Ernő 1852 (keverve versben és prózában) és 1867 (tisztán versben), Lobedanz Ödön 1854 (egészen ötlábú jambusokban), Rückert Frigyes (hagyatékából 1877, a fordítás nagy mesterének el nem készült műve, melyet kár volt közzé tenni), Fritze Lajos 1877 és most Kellner Armin Camillo 1891. E fordítások úgy az átültetett szövegre, mint az átültetés alakjára különböznek egymástól. Kalidasa híres drámája kettős szövegben maradt fönn: az egyik, a bengali, jóval terjedelmesebb, mint a másik, a devanagari, mely nemcsak rövidebb, hanem minden valószínüség szerint régibb és eredetibb is. A bengali szövegen alapulnak Forster, Hirzel és Fritze fordításai; a másik szöveget, mely csak 1842-ben (Boethlingk kiadásában) lett ismeretessé, ültették át Boethlingk maga, s utána Meier, Lobedanz, Rückert és most Kellner. A mi a fordítás alakját illeti, némelyek egészen prózában, mások egészen versben, ismét mások keverve versben és prózában (így van írva az eredeti is) ültették át a darabot. Kellner a tiszta prózát választotta és csak ott alkalmazza a verset, a hol ének, dal, epigramma stb. fordul elő, melyek jellegüknél fogva megkövetelik a verses alakot. Azonfelül arra is törekedett a legújabb fordító, hogy az eredetinek egy oly sajátságát legalább éreztesse, mely kiválóan jellemző, de a legtöbb fordításban teljesen elvész. A szereplők egy nagy része ugyanis az indus drámában nyelvjárásban (prakrit) beszél, mit Kellner lehető népies kifejezésekkel és fordulatokkal törekszik utánozni.

— **Német értekezések.** A Lipcsében megjelenő «Bibliographischer Monatsbericht über neu erscheinende Schul- und Universitätsschriften» kimutatása szerint 1889. szeptembertől 1890. szeptemberig Németországban 3345 dissertatio, programm-értekezés és alkalmi dolgozat jelent meg, melyek következőkép oszlanak meg az egyes szakok közt: classica philologia

---

*) Ezzel befejezzük az 1888/89-dik évi értesítők ismertetését. A jövő füzetben az 1889/90. évieknek tárgyalását kezdjük meg. Szerk.

416, modern philologia 304, keleti nyelvészet 47, történelem és segédtudományai 180, földrajz 18, theologia 39, philosophia 85, pædagogia 81, leíró természettudományok 147, mathematikai tudományok 238, jog- és államtudományok 212, orvosi tudomány 1200, chemia 332, képzőművészetek 12, zene 3, gazdaságtan 13, vegyesek 18.

— **A M. T. Akadémia classica-philologiai bizottsága** ujabban is elismerésre méltó működést fejt ki, daczára a rendelkezésére álló anyagi eszközök csekély voltának. Legközelebb megjelenik Thewrewk Emil személvényes fordítása a görög Anthologiából és Simon Péter Platójának első része. Az 1891. évben ki fogják adni Geréb József Herodotosát és Némethy Gézától a Cato-féle erkölcsi párversek metrikus fordítását s kritikai kiadását. Végre kiadásra elfogadták Kiss Sándor teljes Terentiusát, mely méltó párja lesz a Csiky Gergely Plautusának.

— **Ábel Jenő irodalmi hagyatéka.** Boldogult Abel Jenő után, a mint az e páratlan szorgalmú tudósnál előre látható volt, úgy a hazai humanismus történetére, mint az óklasszikus írók szövegkritikájára vonatkozólag gazdag irodalmi hagyaték maradt. A mi az elsőt illeti, Fraknói Vilmos a M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának mult évi október hó 28-án tartott ülésén bemutatta Ábelnek a magyarországi tudományos munkálkodás XV. és XVI. századbeli történetére vonatkozó bő adat- és másolatgyüjteményét, mire a bizottság elhatározta, hogy a kéziratokat az örökösöktől megveszi s kiadásukról saját hatáskörében gondoskodni fog. Jó kezekbe kerültek továbbá a boldogultnak a görög epikusokra vonatkozó nagyszámú collatiói is. Nevezetesen dr. Vári Rezső vette át a *Nicander* Alexipharmaca-ihoz való régi scholionokra és a *Gregorius Nazianzenus* munkáira vonatkozókat; a kézirati anyagot az elsőnél már kiegészítette 1889-ben és 1890-ben tett tanulmányútja alatt s a scholionok kritikai kiadását már legközelebb bemutatja a M. T. Akadémiában; a Gregoriushoz szükséges apparatust nemsokára szintén lesz alkalma teljessé tenni. *Tryphiodoros* költeményét *De excidio Troiae* Némethy Géza fogja kiadni, mihelyt egy fontos madridi codex másolatának birtokában lesz, mely Ábel hagyatékában nem volt föllelhető; ugyancsak tőle várhatjuk *Quintus Smyrnaeus* Posthomerica-jának kritikai recensióját, melynek két legjobb codexét, a *Monacensist*, mely Koechlynél csak igen hanyagul van felhasználva, és a *Neapolitanust*, melyet Zimmermann, a Posthomerica legujabb kiadója, csak a Treu-féle rossz selecta varietas után ismer, Ábel pontosan átnézte; a rosszabbak közül a *Venetust* végig összehasonlította, a többiekből spicilegiumot szedett össze. Némethynek még a két bécsi codexet kell felhasználnia, hogy apparatusa teljes legyen. Teljes apparatust hagyott hátra a boldogult *Musaeusnak* «Hero és Leander» czímű költeményére vonatkozólag, melyet Thewrewk Emil fog magyarra fordítani s kétnyelvű kiadásban az akademiai classica-philologiai bizottság ismert gyüjteményében közzétenni. Nagy örömünkre szolgál, hogy ily módon semmi sem fog elveszni abból a becses tudományos anyagból, melyet Abel annyi szorgalommal s önfeláldozással gyüjtött össze.

— «Egy lap a középkor történelméből» (O pagina din istoria medievala) czím alatt közöl Sainean Lázár a «Convonbiri literare» XXI-dik kötetében két czikket, melyek a mai rumén *Căpcăn-Căpcăun*, *Cătcăun* és *Jidovii*, *Tărtarii*, *Uriasii* szók eredetével és jelentésével foglalkoznak, s melyekben kimutatni igyekszik, hogy miképen tartotta fenn magát a rumén nép emlékezetében a húnok, avarok, kazarok, tatárok stb. népek emlékezete s hogyan olvadt ez össze a «szörny» és «óriás» fogalmával. Nem czélom, ezen minden tekintetben kitünő dolgozatot ezúttal birálat alá venni, hanem annak egyszerű ismertetésére szorítkozom.

A IV. és XII. század között egész Európa el volt árasztva barbár népekkel, de egy ország sem volt annyira kitéve ezek pusztításainak mint a ruménektől lakott Tisza és Duna közti terület. Itt voltak a húnok, avarok, bolgárok, besenyők, kúnok, mongolok, kazárok, tatárok stb. A húnoknak váratlan megjelenése Európában a félelmesnek benyomását hagyta hátra az európai népek emlékezetében. Mindenféle mesék keletkeztek róluk, s míg az egykorú írók «kis, zömök emberek»-nek rajzolják őket, addig a németeknél az «óriás» fogalmával olvadnak össze: németül *Hüne*, kfn. *hüne*, *hiune* rendkívüli erővel felruházott embert jelent, hasonlóképen az Észak-Németországban előforduló magas halmok is *Hünengräber* elnevezés alatt ismeretesek. Legtöbbet szenvedett a húnok pusztításai alatt keleti Európa; a rumének kényszerültek elölük a hegyek közé menekülni, de megmaradt emlékük, s kivált fejedelmük borzalmas emlékezete a nép nyelvében. Nemzeti neve: *Cacanus* vagy *Cappanus* középkori latinságában megmaradt máig s benne megkövülve található a rumén történelemnek egyik leghomályosabb korszakának visszhangja.

A húnokkal kezdve, az összes finn-tatár népek *Cagan*-nak nevezték fejedelmeiket, mely elnevezés a középkori krónikákban: Cappanus, Cacanus és Capcanus alakokban fordul elő.

Du Cange *Glossarium* s. v. «*Caganus:* Sic Avares seu Hunni reges suos vocabunt; *Cappanus*, princeps Hunnorum; *Cacanus*, rex Avarorum, quem sua lingua Cacanum appelant.»

A középkori *chacanus* lett általában az összes pogány fejedelmek nevévé: rex gentis, és a megrövidült *chan* népies alaknak már korán adtak népies magyarázatot: χανης, χανις, canis: Tartarorum rex, qui et magnus *Canis* dicitur. Innét van, hogy a velenczei krónikák azt mondják Attiláról, hogy kutya szülöttje — fiol d'un can —, mert más krónikákban «Chan» vagy «Han» fiának fordul elő.

A középkori alakok egyikéből keletkezett a rumén «*Căpcăn*» is, mely analogia útján *căpcăun-* és *cătcăun*-ná vált; *căpcăn*-ból lett aztán nép etymologia útján: *căpcăn* = kutyafej, kutyafejű ember, szörny, barbár. — *Căpcăn* = szörny értelemben előfordul a rumén irodalomban Dosoftein «*Szentek Életé*»-ben (Jassy 1682), *Macedoniai Sándor* történetének legrégibb rumén kiadásában (1620), *Radu Calomfirescu* balladában, aztán Alexandri, Creangă, Jipescu, Ispirescu stb. íróknál. — «Szörny», barbár értelmen kívül keletkezett aztán a *Căpcăun* = emberevő, anthropofag mellékértelmezése, mely ma nagy elterjedésnek örvend.

A nép emlékezetében megmaradt a «*căpcăn*»-oknak a tatárokka való rokonságának a tudata is. (Lsd: Budai Delean Jánosnak *Tiganiada sau tabăra Tiganilor* czímű komikus eposzához csatolt jegyzetet. Codrescu Buciumul II. 110. és 118. l.). Ez emlékeztet a tatárok egyik fajára, a *kalmük*-okra, a kik — mint Dionisie Eclesiarcul havasalföldi krónikásból is látható — valóban ettek emberhúst. Még a középkorban is általánosan azt hitték a tatárokról, hogy emberhúst esznek. Du Cange s. v. «Tartarini» idéz egy szöveget 1240-ből, mely azt mondja: «Quædam genera hominum qui vocantur a quibusdam Tartarini, a quibusdam Cumani..... Prædicti vero *comedentes carnes hominum*, bestiarum, avium et serpentium, *et sugentes et bibentes sanguinem*..... Regna Bohemiæ et Hungariæ et Ducatum Poloniæ et quasdam alias terras maximas et optimas in aliis partibus sitas, ferro et igne devastant, maximas et incredibiles cædes utrorumque sexuum, tam virorum quam mulierum, facientes, nec alicui sexui parcentes.»

Laurian és Maxim szótára nagyon helyesen magyarázza a szó ezen mellékértelmét: *Căpcăun* 1. mesés szörny, két fejű és két szájú ember, a ki az egyik száján elnyel egész gyermekeket vagy nagy darab emberhúst csontostul együtt, a másik száján pedig kiadja a csontokat, innét «*de când cu căpcăunii*» = «az emberevők idejében» fordulat; 2. anthropofag, emberevő, cannibal; 3. telhetetlen ember, a ki sokat eszik; 4. az ész és szív minden emberies művelődésétől megfosztott, vérengző, ostoba barbár stb.

«Căpcăun szó — végzi első czikkét a fiatal rumén nyelvész — maradványa egy kornak, melyben történelmünk szinte néma; régi emlék, mely a félelelmet visszatükrözteti, melyet az ázsiai népek első megjelenése hátrahagyott. Fejedelmeik és csordáik által ez országok lakosain elkövetett vérengző tetteit foglalja magában. Beszélő tanú, mely egyedül élte túl azt a szomorú kort, hatalmas visszhang Attila vagy valamelyik avar Cagan idejéből, mely a mai kutatónak a középkori multból egy homályos pontot feltár.»

A második czikk czíme *Jidovii sau Tătarii sau Uriasii.* Az összes barbár berontások közűl legmélyebben vésődtek a rumén nép emlékezetébe a tatár pusztítások, melyek nem egyszer sírkertté, pusztává változtatták át a szép, virágzó országot. Istentelen garázdálkodásaik folytán kapcsolatba hozta őket a nép a *tartarus*-szal, úgy hogy a nép nyelvén «tărtar» elnevezés alatt is előfordulnak. Hogy mily nagy volt a tatároktól való félelem, a napjainkig fönnmaradt szólásmód: *doar nu vin tătarii* (tán nem jönnek a tatárok) is bizonyítja, vagy az a körülmény, hogy a *tătar* és *hantătar* (tatárok chanja) mint a magyarban is a *tatár* szó *ördög*-öt is jelent. *Dute'n hantatar* = menj a tatárba. A kfnémetben is lett ilyen módon egyenértelmű a *Tatermann* a *Kobold*-dal. Több helység viseli a tatárok nevét, mint pl. Magyarországon is a biharmegyei Tatárfalva. Érdekes azonban, hogy Ruméniában a *tătar* és *jidov* szó majd felváltva, majd együtt az *óriás* fogalmának jelölésére is fordulnak elő. Hogy a *tătar* szó «óriás» értelemben a tatárok elnevezésétől származik, nem szenved kétséget, mert példát arra, hogy az «óriás» fogalmának jelölése ethnikai nevekből szár-

mazik, találunk más népeknél is. A németeknél: *hüne*, a tót *obor* és cseh: *obr* = óriás nem más mint avar vagy szintén a szlávoknál: *ciud* jelent *finnt* is és *óriást* is.

Kérdés azonban, hogy mily alapon használja a nép a *jidov* (zsidó) szót is ezen értelemben? Mielőtt Sainean ezen kérdésre felelne, felhoz több példát, leginkább a ruméniai Muscel és Romanati kerületekből, mely példákból kitetszik, hogy ott a nép jidov és tatár alatt óriásokat ért, a kik csak játszva dobtak az egyik hegyről a másikra 2000 okás sziklát s csak könnyedén emeltek és vittek magokkal két tizenkét ökörrel stb. Több hatalmas romot és sziklát és hasonlóképpen nagyobb földhalmokat tulajdonít ezeknek, mondván, hogy ezek *de cand cu Jidovii si cu Tartarii* (az óriások idejéből valók). Világos tehát, hogy: *jidov*-nak «óriás» értelmében semmi köze nincsen jidov «izraelita» értelméhez, legalább közvetlenül nem. A kulcsot ezen kérdés megoldásához a «tatar» nyújtja, mely a közvetítő fonál és a góczpont is egyszersmind.

Kérdés, hogy volt-e valaha nép, mely tatár és egyszersmind zsidó is lett volna? Volt. A történelemben *kazar* név alatt ismeretes. A kazarok a finn-tatár népcsaládhoz tartoztak és Oroszország déli részén laktak. 730-ban *Bulan cagan* alatt áttértek a zsidó vallásra, s mint hatalmas birodalom három századon át léteztek (1016-ig). Birodalmuk a Don-tól Pannoniáig terült, bolgárok és más népek voltak alattvalóik, a byzanczi császárok adót fizettek nekik. Nestor orosz krónikás beszéli, hogy a *zidowe Kozarty*, birodalmuk megsemmisülése után, Taurus félszigetén tartottak még fenn kazar-zsidó egyházközséget, úgy hogy a kaukazusi népek, a kazarok után, az összes zsidókat *ghyssar*-nak nevezték. Ezekre vonatkozólag lásd Grætz *Geschichte der Juden*, V. k. 186, 330, 370. l. stb. A kazarok, birodalmuk megsemmisülésével, beleolvadtak a szomszéd tatár népekbe, de származásuk visszhangja fenntartotta magát a népek emlékezetében. Valószinű, hogy egyik töredékük Havasalföldön keresett menedéket, kivált a mai Muscel és Romanati kerületekben, a hol még máig élnek a nép szájában. Látjuk tehát, hogy *jidov* = óriás értelemben visszhangja a rumén nép emlékezetében az első tatár berohanásoknak.

Branisce Valér.

— Cicero De finibus-ának Némethy Géza-féle kiadásáról (Budapest, Wodianer, 1890.) újabb birálatot találunk a *Neue Philologische Rundschau* cz. kritikai folyóiratban (1891, p. 35.) egy helsingforsi tudós, *Gustafsson* tollából, ki maga is nagyobb szövegkritikai és magyarázó tanulmányt (De primo Cic. de fin. libro, Helsingforsiæ 1878) írt a nagy római író e bölcseleti munkájáról. E birálatból közöljük a következőket: «Diese Ausgabe gehört zu einer ungarischen, von dem bekannten Em. Thewrewk de Ponor geleiteten Sammlung der griechischen und lateinischen Schulklassiker *mit selbständiger Gestaltung des Textes*. In der That hat die vorliegende, gut und korrekt gedruckte Edition *in kritischer Hinsicht einen gewissen eigenen Charakter*, obgleich sie sich von ihren nächsten Vorläufern nicht viel unterscheidet. In einer lateinisch geschriebenen kurzen Vorrede erwähnt der Herausgeber nicht einmal die Zweifel, die schon von mehreren ausgespro-

chen sind über den unbeschränkten Vorrang der Codices B. (Palatinus 1525) und Erlangensis vor den sogenannten deteriores; meistens wird den im allgemeinen gewiss massgebenden Ansichten Madvigs zugestimmt. In einigen Fällen jedoch hat Némethy entweder sich enger an die Handschriften geschlossen oder umgekehrt ältere und neuere Konjekturen mit Vorteil benutzt, *um einen noch besseren Text als den Madwigischen herzustellen.* So sind mit Recht viele feine und evidente Emendationen von Langen (1888) aufgenommen.» Áttér azután Némethy saját változtatásainak tárgyalására, melyeknek nagyobb részét helyesli.

— **A legrégibb magyar történet görög kútforrásainak** kritikai kiadását vette tervbe legújabban a M. T. Akadémia második osztálya, mely a f. évi január 26-iki teljes ülésen pártolólag terjesztette elő a történelmi bizottság azon kérelmét, hogy Vári Rezső dr. különösen Leo császár és Constantinus Porphyrogenitus munkáinak tudományos recensiója érdekében a nápolyi, flórenczi, milanói, római és párizsi régi kéziratokat átvizsgálhassa. Kérvényt intéznek ez ügyben a közokt. miniszterhez is, hogy Várit e czélból utazási ösztöndíjban részesítse. Egyúttal áttették a millenniumi bizottsághoz is e tervet, hogy az Akadémia Magyarország ezredéves ünnepe alkalmából a mai tudománynak megfelelő módon adja ki a honfoglalásra vonatkozó kútfőket. Örömmel üdvözöljük e hazafias szándékot s a személy megválasztását is szerencsésnek tartjuk, mert Vári, ki 1889/90-ben meglátogatta Német-, Olasz-, Franczia- és Angolország főbb könyvtárait, kipróbált erő a palæographia terén. Az őszszel megkezdendő útjában, mint értesülünk, Spanyolországot is fel akarja keresni, a mi alapossá teszi azon reményünket, hogy a főczél kára nélkül sikerülni fog neki boldogult Ábel hagyatékát is, a régi görög írókra vonatkozó még felhasználatlan collatiókat, kiegészíteni s teljes értékesítését lehetővé tenni, a mi nemcsak az elhunyt iránti kegyeletből, hanem a tudomány érdekében is kötelességünk.

— **Thewrewk Festus-kiadásáról** újabb birálatot olvasunk *Nettleshiptől*, az angol philologusok egyik legkitűnőbbikétől s a latin lexikographia elismert tekintélyétől, a *Classical Review* 1890. évi folyamában (412 l.). A munkát a maga nemében nagy értékűnek nyilvánítja s kifogása leginkább csak a sajtóhibák ellen van, a mi a könyv használatát — mivel a Corrigenda rovatában nincs valamennyi kijavítva — sokszor megnehezíti. Végül maga Nettleship is több figyelemre méltó emendatiót közöl a kétes helyekhez.

— **Dávid Livius-kiadásáról** (Budapest, R. Lampel, 1889), melyet Közlönyünk mult évi folyamában (332 l.) maga a kiadó ismertetett, kimerítő birálatot közöl a *Wochenschrift für class. Philologie* (1891, p. 121—126) Schmidt Adolf tollából. Ez is újabb bizonyítéka annak, hogy a szöveg-kiadásgyűjtemény, melyhez e mű tartozik, a külföldön is kellő figyelemben részesül s daczára annak, hogy bevallott czélja a külföldi szövegkiadásokat iskoláinkból kiszorítani, jóakaratú méltánylással találkozik. A bíráló részletesen foglalkozik Dávid kritikai eljárásával s ítéletét a következőkben foglalja össze: «Im ganzen bietet Dávids Ausgabe also nichts

wesentlich Neues; ein Fortschritt ist an dem Festhalten des Luchs'schen Textes und den Resultaten Fügners zu erkennen; dass Dávid Lesarten brachte, welche bei Luchs und Weissenborn fehlen, zeugt, wenngleich dieselben nicht zu billigen sind, von der selbständigen Arbeit des Herausgebers.»

— **Némethy Géza** legújabb munkáját «Cato bölcs mondásai» czímmel személyesen mutatta be a M. T. Akadémia első osztályának f. évi január 5-én tartott ülésén. E mű a classica philologiai bizottság kiadásában mint a «Görög és latin remekírók» cz. fordításgyüjtemény egyik kötete fog még ez év folyamán megjelenni. Némethy azonban nem csupán fordítását kivánta adni a Cato bölcs mondásainak, hanem az eredeti szöveg kritikai revisiója mellett arra is törekedett, hogy e sok tekintetben érdekes tanító költemény keletkezésére és a hagyomány viszontagságos történetére világot vessen s hogy magyarországi kiadásait és fordításait lehető teljességgel ismertesse. A szöveget a legrégibb és legjobb kézirat, a veronai codex alapján állapította meg, melynek pontos collatióját dr. Vári Rezsőnek köszöni.

KÖNYVÉSZET.

Beke Antal. Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Budapest 1890. 8-r. 115 l.

(*Brassai Sámuel.*) Gróf Csáky Albin jeles beszéde az elkeresztelés tárgyában a képviselőházban nov. 27-kén 1890. Irodalmi stilusból magyarra fordította egy anyanyelvét szerető és becsülő hazafi. Szerző sajátja. Nyomatott Utópiában (Gámán János örökösei Kolozsvárt), 1891. N. 8-r. 36 l.

Irodalomtörténeti emlékek. Kiadja a m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. II. köt. (Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő. Budapest, 1890. Akadémia. (8-r. XV, 318 l.) 3 frt 50 kr. — Tartalma: Aurelius Brandolinus. — Lodovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Io. Franc. Marlianus.

Magyar Jogtörténeti Emlekek. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Összegyüjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. II. köt. 2 fele. A Tiszáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest 1890, Akadémia, LXXIX, 424 l. Ára 4 frt 50.

Magyar könyvszemle, közrebocsátja a M. Nemzeti Múzeum könyvtára. Budapest, 1890. Hornyánszky V. nyomdája. XV. évfolyam, I—II. füzet. 8-r. 162 l. és 3 műmelléklet. — E kettős füzet tartalma: *Fraknói Vilmos,* Mátyás király leveleinek új kiadásáról. — *Schönherr Gyula,* Középkori iskolázásunk történetéhez. — *Szilágyi Sándor,* A Báthori-biblia történetéhez. *Illésy János,* A kassai sz. Erzsébet székesegyház 1606-ik évi könyvtára. — *Csontosi János,* Könyvbuvárlatok Ausztriában. — *Ráth György,* A legelső nagyszombati nyomtatvány. — *Kovács Nándor, Fejérpataki László, Dr. Csánky Dezső, Csontosi János,* Adatok a hazai középkori könyvtárak történetéhez. — *Csontosi János,* Diomedes Carafa De institutione vivendi ad Beatricem reginam Hungariæ. — *J. Kemény Lajos,* A kassai nyomdászat XVII. századbeli történetéhez. — *Erdélyi Pál,* A «Virágos kert» czímű kézirat a

Nemzeti Muzeum könyvtárában. — *Horváth Ignácz*, Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — *Hodinka Antal*, Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ó-szláv nyomtatványok. — *Láng Jágó*, Magyar orvostudományi szaklapok a Nemzeti Múzeum könyvtárában. — *Széll Farkas*, Ujabb adalékok Komáromi Csipkés György bibliájához. — *Vegyes közlemények:* Jelentés a M. Nemzeti Múzeum Könyvtáráról. — A Landrecht-Buch egy 1430-ik évi példánya a kassai városi levéltárban. Adalék Gutgesell Dávid bártfai nyomdász 1579-ik évi naptárához. — Ismeretlen Mátyás-korabeli levelezőkönyv Darmstadtban. — Ligeti Antal halála. — A Corvina külföldi maradványai érdekében. — Lengyelországi könyvtár-búvárlatok. — A múzeumi könyvtár nevezetesebb szerzeményei 1889. — Hungaricák külföldi könyvpiaczon. — A porosz közoktatási miniszter rendelete a könyvtárak közti könyv- és kézirat-kölcsönzések tárgyában. — Néhai Pesty Frigyes irodalmi hagyatéka. — Mátyás király halálának 400-ik évfordulója — A Magyar Könyvszemle.

Magyarországi török kincstári defterek. Kiadja a M. T. Akadémia tört. bizottsága, ford. Lászlófalvi Dr. Velics Antal. Bevezetéssel ellátta és sajtó alá rendezte Kammerer Ernő. Második kötet, 1540—1639. Budapest, 1890, Akadémia, XXIX, 770 l. Ára 5 frt.

Knauz Nándor. A Garam-melletti Szent-Benedeki apátság. A templom felszentelésének emlékére kiadja az esztergomi főkáptalan. I. kötet. Tizenhat képtáblával és a szöveg között több metszettel. Budapest, 1890, Ivr. 250 lap.

Király Pál. Ulpia Trajana Augusta colonia dacica Sarmisegetusa metropolis. Dácia fővárosa. Várhely Hunyadmegyében. Budapest, 1891. Athenæum, 8-r. 179 l. A szövegbe nyomott ábrákkal. Ara 1 frt 20 kr.

Munkácsi Bernát. Votják szótár. I. füzet. (1—10 ív) Budapest, Akadémia 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt 50 kr.

Pécz Vilmos. Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston felett. Budapest. Akadémia, 1890. (8-r. 21 l.) Ára 20 kr.

Petrik Géza. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta P. G. Budapest, 1890. Dobrowszky. Második kötet, 8-r. 956 l.

Réső Ensel Sándor. Helynevek magyarázója. Mutatvány. 3. füzet. C betüvel kezdődő helynevek. Budapest, 1890. (8-r. 44 l.) 30 kr.

Schulpe György. Tanulmányok az irodalom-, jog- és culturtörténet terén. Pozsony, 1890. Drodtleff, 8-r. 49 l. Ára 40 kr. — Tartalma: A germán királyság fejlődésének története. — Északi fény (mythologiai tanulmány). — A magyar hősmondák szabadságszelleméről. — Az államterületről. — Petőfi Sándor hazafias lyrája.

Széchenyi István gr. külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán összeállította Zichy Antal. Budapest. Akadémia 1890. (8-r. 440 l.) 4 ft.

Thewrewk Emil. A magyar zene tudományos tárgyalása. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 7. sz.) Budapest, Akadémia 1890. (8-r. 24 l.) 20 kr.

Tóth György. Præparatio Vergilius Aeneisének VI. énekéhez. Budapest, Singer és Wolfner 1891. (8-r. 128 l.) 70 kr.

Virányi Ignácz. Módszeres német nyelvtan a középiskolák számára. 3. jav. kiadás Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 147 l.) 90 kr.

Xenophon emlékiratai Sokratesről. (II. könyv. — III. k. 7. fej.) Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára 56. füz.). Pozsony, Stampfel. 1890. (16-r. 129—192 l.) 30 kr.

Zrinyi Miklós gróf, a költő és hadvezér tudományos munkái, Zrinyi M. arczképével. A M. T. Akadémia hadtudományi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte Rónai Horváth Jenő. Budapest, 1891. Akadémia. 8-r. 403 l. Ára 4 frt.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TARSASAG KÖZGYÜLÉSE.

1891. január 25.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt Közgyülés! Múlt augusztus 8-án volt 16 éve, hogy a budapesti philologiai társaság megalakult s ma már 16-odik közgyülésünket van szerencsém elnöki beszéddel megnyitni.

E tisztemben mindig arra törekedtem, hogy olyan thémával járuljak az egybegyült tagtársak színe elé, mely nemcsak szaktudományunkat, hanem különösen hazai művelődésünket közelről érdekli.

Ma is egy ránk nézve fontos és actualis kérdést hozok szóba és reménylem, hogy az e kérdésre adandó válaszom tagtársaim java részénél helyesléssel találkozik.

Jelenleg az Athénben lakó németek egy folyamodványt köröztetnek aláírás végett, melyet azzal a kéréssel szándékoznak Vilmos császárhoz intézni, hogy a gymnasiumi reform tervébe a görög kiejtés reformját is iktatni kegyeskedjék. A folyamodvány be akarja bizonyítani, hogy a görög magánhangzóknak Erasmus-féle kiejtése egészen önkényes és semmikép meg nem felel annak a kiejtésnek, mely a hellén világ classicus korában dívott. Jóllehet a mai művelt görögök a maguk nyelvét az ó-hellénhez hasonlóvá idomították s minden német gymnasiumi abituriens minden további tanulás nélkül megérti a legújabb görög munkákat, mégis alig képes egyetlen görög szót is helyesen kiejteni.

A folyamodvány e miatt tüzetesen tárgyalja az egyes hangok kiejtését s igyekszik tudományos adatokkal bebizonyítani, hogy a régi kiejtés az új kiejtéssel majdnem azonos. Végre rámutat arra a tényre, hogy Olaszországban, Belgiumban, Hollandiában s részben Angolországban is az Erasmus-féle kiejtéssel már felhagytak.

Úgy látszik, nem puszta véletlen, sőt egyenesen egyetértő közreműködésre vall, hogy Haris Pál görög kir. főconsul múlt november 6-án egy hasonló memorandummal járult gr. Csáky Albin elé, melyben arra kéri vallás- és közoktatásügyi miniszterünket, hogy a görög nyelv tanításánál a rendelkezése és vezetése

alatt álló középiskoláknak az új görög kiejtés használatát elrendelni méltóztassék.

A mint látjuk tehát, ez a kérdés nemcsak külföldi, hanem belföldi is egyúttal s azért nagyon is helyén való, hogy vele foglalkodjunk és olyan itéletet nyilvánítsunk, mely a tudomány igaz voltát s az élet követelményét egyaránt elismeri és számba veszi.

Minthogy e kérdés nemcsak a gyakorlati pædagogia, hanem főleg és első sorban a tudomány szempontjából birálandó el, a vallás- és közoktatásügyi Miniszter az említett beadványt azzal a kéréssel küldte át a M. Tud. Akadémiának, hogy a dolog tudományos oldalára vonatkozó pontjai iránt véleményt mondjon.

Az Akadémia még nem nyilatkozott; de előre is meg vagyok róla győződve, hogy a kérdés tudományos részét tisztán tudomámányos eszközökkel fogja elintézni.

Úgy de a kérdésnek két oldala van, t. i. tudományos és praktikus oldala. A kérvény czélja tehát egészen helyes lehet a nélkül, hogy tudományos argumentumait elfogadhatnók.

Hadd lássuk, micsoda érvekre alapítja a kérvény a maga állításait.

«A XVI. század közepéig — úgymond — ama kiejtés szerint olvasták egész Európa összes tanodáiban a remekírókat, melyet az Olasz-, Franczia- s Németországba érkezett hellén születésű tudósoktól tanultak, a kik legjobban tudták, hogy miképről kell anyanyelvüket kiejteni, melyet hagyomány útján nemzedékről-nemzedékre örököltek.»

«Azonban a XVI. század első felében írt a rotterdami Erasmus egy tréfás értekezést a hellén és latin nyelv helyes kiejtéséről, melyben egy oroszlán és egy medve vitatkozik egymással. A medve azt állítja, hogy az 1000-ed éves hellén kiejtés nem jó s hogy olyant kellene behozni, melyben minden betű külön hallható legyen. De maga Erasmus sohasem követte a medvéje által indítványozott kiejtést, mert az «Echo» czímű párbeszédében ezt írja:

Conducendus aliquis natione Græcus propter nativum illum ac patrium sonum, ut castigata Græca sonari discantur.

Csak 70 évvel Erasmus halála után kezdék némely tanárok ezt az új találmányú kiejtést az iskolába behozni azzal az ámítással, hogy ez a valódi görög kiejtés; jóllehet kézzelfogható, hogy a valódi az, mely a XVI. század közepéig és végéig volt általános

használatban. A dolog tehát megfordítva áll; t. i. az Erasmusi kiejtés *új* és *hamis*, az élő helléneké pedig *régi* és *valódi*» stb.

Tisztelt közgyűlés! Nem lehet czélom a memorandum úgynevezett tudományos argumentumait rendszeresen czáfolgatni, mert az terjedelmes választ tenne szükségessé, mire sem időm, sem kedvem vállalkozni; de annyit mindenesetre kell biztos okoknál fogva jeleznem, a mennyiből még a laikus is meglátja, hogy a memorandum tudományos alapja és bizonyítása éppen nem tudományos.

A mit a Reuchlinianusok kiejtésük igazolására felhoztak, azt a mai tudomány nem hogy ignorálná, hanem nagyon is tudomásul és fontolóra veszi s a pro és contra részrehajlatlan elbírálása után állapítja meg itéletét. Mikor tehát a mai nyelvtudomány a rövidség okáért Erasmus-félének nevezett kiejtést követi, nem egy tréfás ötlet után czammog, hanem a kutatás eredményének hódol, nem makacskodik, hanem meggyőződése szerint cselekszik.

A diphthongusok története rendszerint azon kezdődik, hogy a két irott elem valóban hallható volt s valamint sok más nyelvben, úgy a görögben is azon végződött, hogy számos kettős hangzó egyszerű hangzóvá zsugorodott.

Tudni való, hogy a görög alphabetum a phœniciaiból van átvéve, hogy a phœniciaiban a magánhangzók nem voltak megjelölve. A görögök ezeket is kiírták s megjelölésükre a felesszámú hehezetes hangok jeleit fordították. Világos tehát, hogy e téren semmiféle historiai orthographiát nem követhettek: mert csak ők alkották meg s hogy ennélfogva a régi görög orthographia phonetikai volt; szóval minden külön betűnek külön értéke.

Hogy *αι οι ει* diphthongusos kiejtése az eredeti, semmi sem bizonyíthatja jobban, mint az, hogy az említett diphthongusok mindegyikét a benne összekötött két elemből látjuk kifejlődni. Péld. *πάϝις*-ból *πάϊς*, *πάϊς*-ból *παῖς*, *ὄϝις*-ból *ὄϊς*, *ὄϊς*-ból *οἶς*, **τερενια*-ból hangátvetés következtében *τέρεινα*. Hasonló tünemény a magyarban pajzs, a kéttagú paizs mellett. Hogy ez eredetibb amannál, bizonyítja az olasz pavese, a miből lett.

Hogy *αυ*, *ευ*, mi később av-, ev-vé vált, eredetileg diphthongus volt, aziránt se kételkedhetni. Mutatja a nyelvhangok igazolt története. *ευ* helyett *εο*-t is írtak s ez olykor a versben valódi diphthongusnak bizonyúl, péld. *ἐμ φάρεσι λεοχοῖς* a hexameter végén. Az *αο*

és εο-féle írás a samosi feliratokban következetesen megvan: ταοτα, εονοια, ταῦτα εὔνοια helyett.

A régi görögökre nézve tehát a diphthongus-írás nem volt eredetileg historiai örökség, mint az új-görögökre nézve, hanem a tényleges kettős hangzásnak a jelzése. Ez sarkalatos igazság, mely előtt minden ellenvetésnek el kell némulnia.

A nyelvek életében jártas s ennélfogva óvatosabb Reuchlinianusok nem is vonják ezt kétségbe; de abban vannak, hogy az attikai kiejtés már megfelel a mainak. A tudomány ennek a megitélésébe is belebocsátkozott s a végén arról győződött meg, hogy azonosságról itt sem lehet szó.

Tudjuk, hogy Kr. e. 401-ben rendelték el Athénben az újabb alphabetum hivatalos használatát, melyre a betűk hangzásának megitélésében legalább némileg támaszkodhatunk. Régi szokásból megmaradnak sok nyelvben olyan írásjelek, melyek az eleven hangoknak semmikép meg nem felelnek. Szóval: a historiai orthographia nem tükre a mai kiejtésnek. De ha az orthographián újítanak, mint azt napjainkban is tapasztaljuk, már előre is valószínű, hogy egészben véve az eleven beszéd hangzását akarják megközelíteni.

Ki tarthatja tehát valószínűnek, hogy az athéni állam oly időben kezdi az előbbi EI-t EI-nek és HI-nek megkülönböztetni, mikor ez a különbség már elmosódott volt és hogy az H-t egyáltalában életbe léptették volna, ha a rég meglevő I-t használhatták volna helyette? Azt kell tehát gyanítanunk, hogy az H hangja akkoriban még úgy szólt, hogy saját betűjegyre volt szüksége, sőt hogy az új alphabetum egészben véve arról tesz tanúbizonyságot, hogy akkor Attikában máskép hangzott a görög nyelv.

Mondom egészben véve: mert az í-s meg a monophthongikus hajlam már jó korán kezd mutatkozni; de jól meg kell jegyeznünk, hogy azok csak sporadikus tünemények, melyek alapján nem szabad általános szabályt alkotni. Azért hogy *szép*-et a tájszólásban *szíp*-nek ejtik, hogy *kezébe* helyett azt mondják rendesen, hogy *kezibe*, senki sem fogja a magyar orthographiára ráfogni, hogy é *mindenütt* í. A magyar ai (aj) is többször átcsap é-be. Reá, rajá-ból lett ép úgy, mint a székely réta rajta-ból; kajált-ból lett kéált, kéáltból kiált; taraj-ból taréj, parajból paréj, olajból oléj stb.; de odáig még korántsem jutottunk, hogy moraj-t is moré-nak, kaczaj-t is kaczé-nak mondjuk.

Ki tarthatja a világ legidealisabb népét olyan oktalanságra képesnek, hogy egy és ugyanazon szónak a tőhangzóját, teszem: λιπεῖν, λείπω, λέλοιπα, *következetesen* így különbözteti meg, ha az ebben a három szóalakban nem háromféleképen hangzott volna? Ha mindenütt i-nek hangzott, miért nem írták is így? Egyazon szó s háromféle írás. Ennek csak kell okának lenni?

Ha az attikai ember ποιητής-t piitísz-nek ejtette volna, hogy vált lehetségessé az, hogy oi helyett egyszerűen o-t is ír s hogy a latin is poeta-t mond?

Nem szaporítom tovább a szót, nem feladatom a dolgot egészen kimeríteni, csak annyit akarok még röviden megjegyezni, hogy a nyelv hangzása nemcsak az η, ι, ει, οι, υ kiejtésén múlik, hanem ide tartoznak a mássalhangzók is, ide az accentus, ide a quantitás. Már pedig itt is tetemes változások történtek. Nevezetesen a prosodia, melyet a régi görög tudósok, mondhatni, mathematikai pontossággal ismertetnek, az új görögben végkép elpusztúlt.

Az új-görög kiejtés tehát nem mondható a régi aranykor irodalmi nyelvének kiejtésével azonosnak, a mint a Haris-féle memorandum merészen állítja, de majdnem azonosnak sem, a mint az athéni kérvény óvatosabban kifejezi.

A memorandum hangja, a mennyiben a tudományt leczkézi, legalább is naiv. Egyes philologusok előtt igenis, de a nyelvtudomány előtt az új-görögség korántsem terra incognita. Curtius György a maga nagyszabású etymologiai munkájában nem egyszer hivatkozik az új-görögre és sok olyan dolgot fejteget, miről született új-görögnek sejtelme sincs. Meg is mutatja azt a mértéket, mennyire lehet az új-görögségnek hasznát venni az ó-görög nyelv tüneményeinek magyarázatában.

A mi a jelen irodalmi nyelvet illeti, tudni való, hogy valamint nálunk, úgy Görögországban is volt nyelvújítás.

Adamantinos Korais Görögország Kazinczyja, ki 1748-ban született és 1833-ban halt meg, tehát a mi Kazinczynknak kortársa is volt. Igen nagy érdeme, hogy az új-görög nyelvet az idegen kifejezésektől lehetőleg megtisztította s olyan irodalmi nyelvet teremtett, mely középutat választ a régi és a mai népnyelv közt, hogy így a népet a tudósokkal valamikép összebékítse. E Korais-féle nyelvújítás a mai görög nyelvet morphologiailag a

régihez tette lehetőleg hasonlóvá s a régit újabb hangon felújította. Ebben áll az emlegetett azonosság.

Nincs az a született görög, a ki, ha az összehasonlító nyelvtudományt alaposan érti, azt merné állítani, hogy Sophokles trimetereit Sophokles idejében úgy szavalták, a mint ma Görögország iskoláiban olvassák. Ha ez így van, minden további vitatkozás hiába való.

Máskép áll a dolog, ha a szóban forgó kérdést a tudományos térről leveszszük s az utilitas terére viszszük által. Itt már van alkunak helye.

Tökéletesen hozzájárulok a memorandum amaz indítványához, hogy a budapesti kereskedelmi akadémiában a görög nyelv számára tanári állomás rendeztessék.

Statistikailag ki van mutatva, hogy a görögöknek 15000 kereskedelmi hajójuk s ezeken 80000 tengerészük van s hogy a világ minden részével állanak kereskedelmi viszonyban. Bizonyosnak lehet tehát venni, hogy mihelyt a Vaskapu szabályozva lesz, tömérdek sok hajó fog Dunánk partjain kikötni s a sok millió frankra menő forgalom nem úgy mint eddig Triesztnek, hanem a magyar kereskedésnek fog hasznára válni.

Szükséges tehát már most arról gondoskodni, hogy a mieink szóban és írásban a görög kereskedőkkel érintkezhessenek.

Hogy ez csakugyan sürgős egy feladatunk, azt a magam eddigi tapasztalásával is igazolhatom.

A rumaniai kereskedőkkel való levelezés görög nyelven foly. Egyik-másik budapesti nagykereskedő comptoirjában görög levelező van alkalmazva. Gabnaüzleti pörökben görög okmányok szerepelnek. Ugyancsak ilyen levelekből volt alkalmam azokat a szókat kiböngészni, melyeket a Jannarakis-féle új-görög szótár toldalékául az Egyetemes Phil. Közlönyben és a brémai Philologische Rundschau-ban 8 évvel ezelőtt közzé tettem. (E. Ph. K. 1883. VII. 1033—5. lap. Philol. Rundschau IV. No. 1. 26—27. lap.)

Öt éve hogy a bolgár-szerb háború megtörtént. A mi akkor hivatalos titok volt, most már megmondhatom, t. i. ekkor katonáink egy csempészett sürgönyt fogtak fel, melyről dechifrirozás után kisült, hogy görögül szól. E sürgönyt azonnal a budapesti hadparancsnoksághoz juttatták s onnan megfejtés végett hozzám került. A mint emlékszem, arról volt szó: hogy 2000 magyar-fajta kardot kérnek sürgősen.

Ebből a kevésből, a mit elmondottam, úgy hiszem, elég világosan kiderül, hogy a görög nyelvre bizony rászorulunk s idővel még nagy hasznát veszszük.

Azzal az óhajtással fejezem be megnyitó beszédemet, vajha az a praktikus érdek, mely az új-görög nyelv mellett szól, olyan intézkedésekre vezessen, melyek a jövendőben is eredeti nyelvükön mentik meg humanistikus nevelésünk számára a classicus ó-kor örökértékű remekeit.

Ezennel mai közgyülésünket megnyitottnak nyilvánítom.

PONORI THEWREWK EMIL.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Midőn a budapesti philologiai társaság 1890. évi működéséről és állapotáról alapszabályaink értelmében jelentésemet előterjeszteni szerencsém van, eleve is jelezni kívánom, hogy a mult év, a társaság fennállása óta a 16-ik, sajnos, nem sorolható az eredményekben gazdag évek közé. Mert habár egy bizonyos irányban, mint később bátor leszek kifejteni, a fejlődés nem tagadható, de az általános haladás arányai nem felelnek meg annak a várakozásnak, melyre a társaságnak immár elég hosszú fejlődése feljogosíthatna bennünket.

Mindenekelőtt társaságunk anyagi viszonyai azok, melyek ha nem szolgáltatnak is okot komoly aggodalomra, de minden esetre gondos körültekintést és igényeink okszerű megszorítását parancsolják. Két kedvező eredményű év után buzgó pénztárnokunk fáradhatatlan tevékenysége daczára hiánynyal kellett lezárnunk mult évi számadásainkat, a mi költségvetésünk szerény keretéhez mérten nemcsak számszerűleg, de erkölcsileg is nyomasztó a társaságra nézve. A pénztárvizsgáló bizottság jelentésében részletesen fel vannak sorolva az okok, melyeknek a mérlegnek e nem várt megbillenése tulajdonítható; e helyütt csak azon reményemet fejezem ki, vajha anyagi eszközeink nagyobb concentratiója révén minden tekintetben megnyugtató pénzügyi eredménynyel sikerülne az 1891. évet lezárnunk.

Hogy az anyagi állapot rosszabbra fordultának nem a tagok létszámának csökkenésében, tehát viszonylagos tényezőben rejlik az oka, az kiviláglik azon mindenkép örvendetes tényből, hogy tagjaink és előfizetőink együttes száma tavaly óta 513-ról 560-ra emelkedett, a mi közel 11%-nyi szaporulatnak felel meg. Részletezve a végső számot, van jelenleg a társaságnak 9 tiszteletbeli, 331 rendes s 58 rendkívüli tagja, továbbá 6 alapítványa és 157 előfizetője.

Társaságunk nyilvános felolvasásainak száma megapadt a multhoz képest. A lefolyt évben csupán 4 felolvasó ülést tarthattunk, melyeken 4 classica-philologiai és 5 modern-philologiai tárgyú előadás volt a napirendre kitűzve. Amazok sorából első helyen bold. Ábel Jenő irodalmi hagyatékából Theodorus Prodromus Békaegérharcz czímű drámájának magyar verses fordítását kell felemlítenem, melyet Dr. Némethy Géza olvasott fel. Ugyancsak Némethy tagtársunk mutatta be Kisfaludy Károly Mohács cz. elegiájának és Verseghy Ferencz «Az igaz bölcs» cz. epigrammájának ó-görög metrikus fordítását Dr. Kassai Gusztávtól, úgyszintén a Thewrewk-féle Bibliothecában újabban megjelent két szövegkiadást (Cicero: «De finibus» Némethy Gézától, és Livius XXI—XXV. könyvei Dávid Istvántól'. Végül, felolvasásra került Dr. Hittrich Ödönnek Synesius hymnusairól szóló értekezése.

A modern philologia köréből vett felolvasások voltak: Lázár Bélától: Fortunatus históriája az irodalomban; Werner Adolftól Kisfaludy Sándor regényéről, Matirkó Bertalantól «Euryalus és Lucretia a magyar irodalomban», Háhn Adolftól «A Fösvény» első magyar feldolgozása s végül Négyessy Lászlótól «Baróthi Szabó Dávid származása». E felolvasások egy része már megjelent az Egyet. Philolog. Közlönyben.

A felolvasásokról szóltomban nem hallgathatom el, hogy az érdeklődés irántuk ez évben sem volt olyan, minőnek reméltük. Sokféle, részben társadalmi oka van e csekély érdeklődésnek, de van egy, mely némileg a társaság munkásságának irányával függ össze, s melyet legyen szabad röviden szóvá tennem.

A budapesti philologiai társaságnak — mint mélyen tisztelt Elnökünk több ízben nálamnál hivatottabban kifejté — minden esetre egyik fő feladata, hogy a philologiai tudományok módszeres művelésére tért nyisson s tagjai számára oly középpontot teremtsen, mely homogén elemek üdvös érintkezése útján magasabbrendű szaktevékenységre megadja az impulsust. Első tudományos testületünk, a M. T. Akadémia az összes szakokat egyesítvén magában, ily szűkebb körű speciális társaság fennállásának és lételének bizonyára megvan a jogosultsága. De nézetem szerint a módszeres tudományos munkássággal még nem merítette ki feladatköreit a philologiai társaság. Épen nem lehet közömbös reánk nézve, ha vajjon a társadalom egyéb művelt körei mily elbírálás alá veszik tevékenységünket, s hogy meg van-e a nemzet kulturájában az a talaj, melyre a társaság a tudományos eszmék terjesztésében támaszkodhatik? vajjon egy nagy vacuum választja-e el a köztudattól, avagy fejledeznek-e már, habár csak gyenge csírákból fakasztva, ama szálak közte és a külvilág közt, mely szálakkal szívja magába minden nyilvános intézmény az éltető nedveket? Épen a philologia, nevezetesen a

classica philologia az a tudomány, mely leginkább válogathat a bőviből akkor, midőn saját eszméinek és tárgyainak megkedveltetéséről van szó. Hiszen csak az antik világ reáliáinak kimeríthetetlen kincses bányájára kell utalnom, melyek a társaságnak szorosan vett tudományos felolvasásai mellett a nagyobb közönségnek szánt felolvasások számára hálásnál hálásabb anyagot szolgáltatnának.

Nem közönséges értelemben vett népszerűsítésről szólok, melynek cultiválása a mi viszonyaink között amily czéltalan, oly végzetes volna. Szólok azon tetszetősebb formában megjelenő, a tudomány igazságait egyszerűen és meggyőzően kifejező, de mindenek fölött jól megírt felolvasásokról, melyeknek eszméjét már egy ízben megpendítette egyik tagtársunk a választmány kebelében, de a melyeknek megvalósítása akkor, fájdalom, abban maradt. Közéletünk nem egy jelensége, de főleg a lefolyt évnek egy törvényhozási ténye megtaníthatta a classica philologia művelőit arra, hogy még is csak jóval többet kellett volna tenniök abban az irányban, hogy a műveltség legrégibb és legbecsesebb elemét jól megismertesse hazánk azon művelt középosztályával, mely bizonyára fogékony lett volna a kellő alakban eszközölt ilynemű közlések iránt. Ne csak mindig azon iparkodjunk, hogy új, és mindenek előtt új legyen, amit mondunk, hanem vonjuk munkásságunk körébe azt a másik, semmivel csekélyebb fontosságú feladatot is, mikép lehet a tudomány abstractióiba életet önteni és az ismert igazságokat közkeletűekké tenni. Mintha bizony a régi tudományos igazságokat már oly jól tudnók, hogy jogunk volna henyélni, csak azért, mert ujat teremteni nem adatott meg minékünk.

De nem folytatom e gondolatot, mely talán már is túlmegy egy titkári jelentés hivatalos keretén. Csupán a mult év eseményei felett való elmélkedés késztetett rámutatnom egy oly térre, melyen társaságunkra még nagy és hasznos feladatok várakozhatnak.

Ha jelentésem eddigi folyamatában nem utalhattam a tevékenység kívánatos élénkségére, úgy viszont, azt hiszem, csak örömmel emlékezhetem meg mindarról, ami társaságunk organumára, az Egyetemes Philologiai Közlönyre vonatkozik.

Folyóiratunk 1877-ben indult meg 32 ívnyi terjedelemben s a most lefolyt évben a pótkötettel együtt 70-re emelkedett nyomtatott íveinek száma. E 70 nyomtatott ív hetvenegynehány író tollából került, a kik között tisztelhettük József főherczeg Ő Fenségét is. Az értekezések száma a havi füzetekben 52, az 1890-ik évi pótkötetben 12, vagyis összesen 70, melyek között volt classica-philologiai 26, vagyis 37%, és más nyelvek és irodalmak köréből 44 (63%). Az utóbbiak sorában számszerűleg első helyen állanak a magyar nyelvbe és irodalomba vágók,

azután következnek a német philologia köréhez tartozók. Különös említést érdemel, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny az a folyóirat, mely fennállása óta, de különösen az utóbbi években legnagyobb mértékben kutatja a magyar irodalomnak más irodalmakhoz való vonatkozásait és a velök való érintkezési pontokat, mint a tartalomjegyzékből kiki meggyőződhetik. Voltak azonkívül a középkori latinság, továbbá a franczia, a persa és a czigány philologia körébe eső közlemények is. Az értekezések között találunk oly terjedelmeseket is, hogy könyv számba mehetnének. Igy pl. Lázár Béla említettem értekezése 66 oldalra, Veress Ignácz tanulmánya a «Van»-ról 100 oldalra, Boros Gábornak Aristophanes parodosairól szóló értekezése 34 oldalra terjed. Hellebrant Árpád nagy szorgalommal készült összeállítása az 1889. évi magyar philologiai irodalomról is 70 oldalra terjed.

De ha nem csalódom, közlönyünk főérdemét a kritikai rovatban kell keresnünk. Kezdettől fogva az volt a szerkesztőség ambitiója, hogy a hazai philologiai munkásságnak lehetőleg mentől számosabb termékeit tárgyilagos bírálat alá vegye. E törekvés jogosúltságát a mélyen tisztelt közgyűlés színe előtt nem is volna ildomos fejtegetnem, csupán azt az egy czélzást érintem, hogy a termelés minősége ily módon lehetőleg javíttassék, s a színvonal lassanként emeltessék. Régebben számos felszólalás történt a közlönynek állítólag túlszigorú kritikái ellen. Ma már e felszólalások ritkábbak, talán annak jeléül is, hogy a folyóirat több évi komoly és következetes eljárása megnyugtathatta az írókat a bírálatok intenczióinak őszinte volta felől.

Az 1890-iki évfolyamban 40 egynehány hazai philologiai mű és tankönyv volt a megbeszélés tárgya, azonfelül 35 philologiai programmértekezés, mely utóbbiak megbírálása még mindig fölötte szükségesnek mutatkozik. Külföldi munka csak mintegy 30 részesült méltatásban, mert közkönyvtáraink, tudományos intézeteink s középiskoláink rendelkeznek oly külföldi folyóiratokkal, melyekből szakférfiaink az idegen szakirodalom termékeiről tudomást szerezhetnek.

Ha végül még a műfordításokról s 30 egynehány apróbb közleményről teszek említést, nomenclaturáját adtam mindannak, amit társaságunk a folyóirat munkatársainak és önzetlenül buzgólkodó szerkesztőinek köszön.

S ezzel van szerencsém felkérni a mélyen tisztelt közgyűlést, hogy jelentésemet tudomásul venni méltóztassék.

Dr. Fináczy Ernő,
másodtitkár.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés! Alulírtak, mint a Budapesti Philologiai Társaság választmányától kiküldött pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai f. é. deczember hó 12-én tisztünkben eljárván, vizsgálatunk és tapasztalataink eredményét a következő jelentésben van szerencsénk a t. Közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt mellékelve bemutatjuk társaságunk f. évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatását, szembeállítva az eredményt az előirányzattal. Előirányoztatott bevételként 5000 frt 71 kr., az eredmény 5103 frt 89 kr., tehát az előirányzatnál 103 frt 18 krral kedvezőbb, minek oka az, hogy a pótkötetek, rendes tagdíjak, rendkívüli tagdijhátralékok, pótkötet-hátralékok, a közlöny eladása, és különféle kamatok cz. rovatokban az eredmény az előirányzatnál kedvezőbb lévén, — ellenben a többi itt fel nem sorolt rovatban az eredmény az előirányzat mögött maradván, — 103 frt 18 krral nagyobb bevétel éretett el. A 12-ik «egy térítmény» cz. rovaton előirányzott 40 frtból a folyó évben sem folyt be semmi. A mult évi pénztárvizsgáló bizottság is kijelentette már, hogy ezen előirányzat meddő leszen; a tisztelettel alulírt pénztárvizsgáló bizottság tehát kénytelen ezen ügynek rendezését megsürgetni, mert éveken át nem lehet ilyen meddő előirányzatokkal kétes értékűvé tenni a költségvetést. A jövő évi költségvetésbe azonban, — nem lévén hatalmában a bizottságnak, hogy követeléseket önkényesen leírjon, újra felvettük az egész 80 frtnyi követelést. — A kiadásokra előirányoztatott 4959 frt 15 kr., az eredmény lett: 4494 frt 72 kr., tehát 464 frt 43 krral kevesebb, vagyis előirányoztatott: 41 frt 56 kr. pénztári maradvány, az eredmény pedig 609 frt 17 kr. lett. Ezen kevesebb kiadás, illetőleg több pénztári maradvány csak azért van, mert a f. é. október-deczember hónapokban a Franklin-Társulatnál felmerült 1480 frt 19 kr.-nyi költség csak a jövő év első felében lesz fizetendő. Ez az oka annak, hogy a közlönyre, szétküldésére, a pótkötetekre, meghívókra és oklevelekre előirányzott kiadásoknál a kiadás kevesebb. Nagyobb a kiadás, mint az előirányzat, az írói tiszteletdíjaknál, mert az előirányzott 600 frt helyett 732 frt tiszteletdíj fizettetett az íróknak; nagyobb még a pénztárnok fizetésénél 11 frttal, s az irodai költségvetésnél 46 frttal. Van egy elő nem irányzott kiadás is; ez a dr. Ábel Jenő alapítványa a mult évi közgyűlés határozata értelmében.

Ha már most a f. é. tényleges bevételt, 5103 frt 89 krt szembeállítjuk a f. é. 4494 frt 72 kr. kiadással és 1480 frt 19 krnyi még kifizetetlen f. é. tartozással, vagy — ami ugyanazon eredményre vezet — a pénztári maradványt 609 frt 17 krt szembeállítjuk a még fizetendő

1480 frt 19 krnyi költséggel: azon megdöbbentő eredményre jutunk, hogy a társaság a folyó évet 871 frt 02 krnyi deficittel fejezte be.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A tisztelettel alulírt pénztárvizsgáló bizottság ezen visszaesésének okát kutatván, meggyőződött arról, hogy annak oka egyesegyedül a pótkötetek kiadása, mert a f. é. pótkötetre csak 550 frt irányoztatott elő, s mind a mellett a pótkötetnek csupán első fele és a második félnek szétküldési költsége már 523 frt 34 krba került; a második félnek nyomdai költsége 708 frt 31 kr. pedig még csak a jövő év első felében lesz fizetendő. Tehát a társaságnak a f. é. pótkötet 1231 frt 65 krba fog kerülni az előirányzott 550 frttal szemben. Ha a 871 frt 02 kr. deficitből a 708 frt 31 krt, a mibe a pótkötet második fele került, levonjuk, 162 frt 71 kr. marad. Ennyi volna csak a hiány, ha a szerkesztőség az 1888. évi és a m. évi közgyűlés által a pótkötetekre irányzott költség keretén belül maradt volna. Azért a pénztárvizsgáló bizottság, — kötelességét lelkiismeretesen akarván teljesíteni, ajánlja a pótkötetek megszüntetését, mert a társaság ilyen vállalatot, mely 1889-ben 851 frt 34 krba került 436 frt 80 kr. bevétellel szemben, a folyó évben pedig 1231 frt 65 krba került 406 frt 65 kr. bevétellel szemben, — nem tarthat fönn. Bátorkodik is ajánlani a pénztárvizsgáló bizottság, hogy már a jövő évre ne irányoztassék elő a pótkötetekre semmi.

B) alatt a f. é. vagyonmérleget mutatjuk be. A vagyon-egyenleg csak 1411 frt 58 kr., tehát a tavalyival szemben, — a fentebb mondottak miatt, — 542 frt 88 krral kedvezőtlenebb. A teher oldalán felvettük az 1480 frt 19 kr. tartozást, a vagyonoldalon pedig azokat a tételeket, melyek az előző évi mérlegekben is szerepeltek, de természetesen más számarányokban. Az alapítványok összege a tavalyi 400 forintról 550 frtra emelkedett. A «vagyon» 10. tétele alatt dr. Schack Béla 80 frt tartozása szerepel, melyről már fennebb említés tétetett.

C) alatt a jövő évi költségvetés tervezetét mutatjuk be, mely szerint bevételre 4171 frt 17 kr., kiadásra 3250 frt irányoztatik elő; a tervezett pénztármaradvány e szerint 651 frt 17 kr. A költségvetésben azt a módosítást tettük, hogy a «Kiadásnál» nem az 1890 szeptember havától 1891 deczember hó végéig felmerült és felmerülendő költségeket, hanem csak az 1890 szeptember havától 1891 augusztus hó végéig fizetendő nyomdai költségeket irányoztuk elő. A pótkötetekre pedig, — mint említve volt, — nem irányoztatott elő semmi.

Ezek után nincs egyéb hátra, mint hogy a pénztárnok részére, ki az egyesület pénzügyeit valóban mintaszerű pontossággal és buzgalommal kezelte, a szokásos felmentés megadását indítványozzuk.

Kelt Budapesten, 1890 deczember hó 12-én.

A vizsgáló bizottság nevében:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök. Dr. Gyomlay Gyula.

Dr. Fináczy Ernő.

Mellékletek a pénztárvizsgáló bizottság jelentéséhez.

A) A Budapesti Philologiai Társaság 1890. évi bevételeinek és kiadásainak kimutatása.

Pénztárkönyv: 155. lap 1. tételétől 213. lap 1099. tételéig. — Idő: 1889. deczember 28-tól 1890. deczember 12-ig.

Rovat	Bevétel	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.	Rovat	Kiadás	Előirányzat frt	Előirányzat kr.	Eredmény frt	Eredmény kr.
1	Pénztári készlet 1889. végén	1.074	31	1.074	31	1	Tartozások 1889 végén	924	15	924	15
2	Előfizetés 1890-re	1.000	—	833	80	2	Egyetemes Ph. Közlöny nyomása	2.000	—	1.313	46
3	Rendes tagdíjak 1890-re	1.100	—	1.175	—	3	Szétküldési költsége	130	—	110	70
4	Rendkívüli tagdíjak 1890-re	100	—	88	—	4	Czímszalagok irásaért	50	—	50	—
5	Pótkötetért 1890-re	200	—	406	65	5	Irói tiszteletdíj	600	—	732	—
6	Rendes tagdíjhátralék	250	—	234	50	6	Szerkesztési költségek	100	—	100	—
7	Rendkívüli tagdíjhátralék	30	—	44	—	7	A pénztárnok tiszteletdija	275	—	286	79
8	Előfizetési hátralék	17	40	11	40	8, 9	Meghivók, oklevelek nyomása	80	—	40	02
9	Pótkötetért hátralék	25	—	38	80	10	Teremszolga	10	—	10	—
10	Oklevelekért	50	—	56	—	11	Irodai költségek	140	—	186	16
11	A M. T. Akadémia segélye	1.000	—	1.000	—	12	A Pótkötet összes költsége	550	—	523	34
12	Egy terítmény	40	—	—	—	13	Különféle kiadások	50	—	38	10
13	A Közlöny eladásából	24	—	41	75	14	Könyvtári kiadás	50	—	30	—
14	Különféle kamatok	40	—	64	08	15	Dr. Ábel Jenő alapítványa	—	—	150	—
15	Különféle bevételek	50	—	35	60	16	Pénztárkészlet 1890. decz. 12-én	41	56	609	17
	Összesen	5.000	71	5.103	89		Összesen	5.000	71	5.103	89

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten 1890. évi deczember hó 12-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök. *Dr. Fináczy Ernő.* *Dr. Gyomlay Gyula.*

B) Vagyonmérleg.

Sorszám	Vagyon	forint	kr.	Sorszám	Teher	forint	kr.
1	Pénztári készlet	609	17	1	A Közlöny 1890. évi VIII—X. füzeteiért...	707	28
2	Alapítványok	550	—	2	A Pótkötet II. feléért	708	31
3	Latinovics Géza kötelezvénye	100	—	3	Oklevelekért..	18	—
4	Kamatok 1889 második felére..	20	—	4	Meghivók-, nyilatkozatokért	26	60
5	Előfizetési hátralék	43	60	5	A Közlöny X. füzetének szétküldéseért ...	20	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	147	—	6	Vagyonegyenleg..	1.411	58
7	Rendes tagdíjhátralék	856	—				
8	Pótkötetekért.	186	—				
9	A Közlöny raktári készlete	300	—				
10	Dr. Schack Bélától követelés	80	—				
	Összesen	2.891	77		Összesen	2.891	77

Az átvizsgált könyvekkel mindenben megegyezőnek találtatott. — Budapesten, 1890. évi deczember hó 12-én.

A pénztárvizsgáló bizottság:

Dr. Fröhlich Róbert, elnök. *Dr. Fináczy Ernő* *Dr. Gyomlay Gyula.*

C) A Budapesti Philologiai Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1891-re.

Rovat	Bevétel	forint	kr.	Rovat	Kiadás	forint	kr.
1	Pénztárkészlet 1890. végén...	609	17	1	Egyetemes Philologiai Közlöny...	2.000	—
2	Előfizetés 1891-re	810	—	2	Szétküldési költsége...	130	—
3	Rendes tagdíjak 1891-re	1.100	—	3	Czímszalagok irásáért...	50	—
4	Rendkívüli tagdíjak 1891-re	80	—	4	Irói tiszteletdíj	650	—
5	Rendes tagdíjhátralék...	230	—	5	Szerkesztési költségek	100	—
6	Rendkívüli tagdíjhátralék	40	—	6	A pénztárnok tiszteletdíja	250	—
7	Előfizetési hátralék	22	—	7	Meghivók nyomása stb.	30	—
8	Pótkötetekért hátralék	50	—	8	Oklevelek nyomása, szétküldése	40	—
9	Oklevelekért	50	—	9	Teremszolga	10	—
10	A M. T. Akadémia segélye	1.000	—	10	Irodai költségek	160	—
11	Dr. Sch. B. térítménye	80	—	11	Különféle kiadások	50	—
12	A Közlöny eladásából	20	—	12	Könyvtári kiadás	50	—
13	Különféle kamatok	40	—	13	Pénztárkészlet mint egyenleg	651	17
14	Különféle bevételek	40	—				
	Összesen	4171	17		Összesen	4171	17

IV. Jegyzőkönyv a választmány üléséről.

A budapesti philologiai társaság választmánya f. évi január 25-én ülést tartott. Elnök P. Thewrewk Emil, jegyző Fináczy Ernő. Jelen voltak: Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Némethy Géza, Gyomlay Gyula, Riedl Frigyes, Pozder Károly, Kassai Gusztáv.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése tudomásul vétetik, oly hozzáadással, hogy a pótkötetek a folyó évben egyelőre megszünnek. A pénztárnoki felmentvény megadása a közgyűlésnek javasoltatik.

E pont kapcsán a választmány a közgyűlésnek javasolni fogja azt is, hogy az eddigi köteles 40 ívet a tagok és előfizetők némi kárpótlása czéljából 50 ívre emelje fel, annyival is inkább, mert a költségelőirányzatba beállított 2000 frtból ez ívszám bőven kikerül. A választmány továbbá ajánlani fogja, hogy ezen 2000 frt terhére Némethy Géza szerkesztőnek is utalványoztassék szerkesztési költségekre (postadíj, könyvbeszerzések stb.) 100 frt.

3. A candidáló bizottság javaslatát a választmány magáévá teszi.

4. Új tagokul felvétetnek: *Szeitl Kamill*, gymnasiumi tanár Zirczen (rendesnek 1891-től aj. Barbarics Róbert); *Labancz Mihály*, kegyes rendi tag, Budapesten (rk. tagnak ajánlja 1891-től Heinrich Gusztáv); *Eyszrich György*, tábori lelkész Budapesten (1891-től rk. tagnak ajánlja Heinrich Gusztáv); Dr. *Brájjer Lajos*, a Gr.-Becskereker Wochenblatt szerkesztője (1891-től r. tagnak ajánlja dr. Kiss Sándor).

Egyéb tárgy nem lévén, Elnök az ülést berekeszti.

V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

A budapesti philologiai társaság közgyűlése f. évi január 25-én (vasárnap) délelőtt 10 órakor tartatott meg a M. T. Akadémia palotájában. Elnökölt Ponori Thewrewk Emil, a jegyzői teendőket Fináczy Ernő végezte. Jelen voltak még: Bermüller Ferencz, Csengeri János, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Heinrich Alajos, Heinrich Gusztáv, Heinrich Károly, Hermann Antal, Kassay Gusztáv, Lázár Béla, Lintner Lajos, Maywald József, Némethy Géza, Nikolics Ignácz, Petz Gedeon, Pozder Károly, Pruzsinszky János, Radnai Rezső, Riedl Frigyes, Schill Salamon, Szigetvári Iván, Theisz Gyula, Tóth György, Vári Rezső és mások. — A közgyűlés következőleg folyt le:

1. Elnök megnyitja a közgyűlést és felolvassa a mellékelt megnyitó beszédet.

2. Fináczy Ernő másodtitkár (az első titkár akadályozva volt a megjelenésben) felolvassa a társaság mult évi működéséről szóló, mellékelt jelentését.

3. Fröhlich Róbert felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melynek tudomásul vétele mellett a közgyűlés megadja a pénztárnoknak a felmentést.

4. Fináczy Ernő a választmány megbizásából indítványozza, hogy a közgyűlés Bartal Antal kir. tanácsost és nyug. főgymnasiumi igazgatót, a M. T. Akadémia tagját, kinek a hazai philologia felvirágoztatása körül maradandó érdemei vannak, válaszsza meg tiszteletbeli tagnak. — A közgyűlés az indítványt egyhangulag elfogadja és Bartal Antalt a budapesti philologiai társaság tiszteletbeli tagjává megválasztja.

5. A közgyűlés utolsó pontját a választások képezték. — Miután a titkár az alapszabályoknak a választásokra vonatkozó pontjait felolvasta, az Elnök a szavazatszedő bizottság elnökévé Bermüller Ferenczet, tagjaivá Vári Rezsőt és Lázár Bélát nevezte ki.

Beadatott összesen 22 szavazat:

Elnökké egyhangulag *Ponori Thewrewk Emil, alelnökké* szintén egyhangulag *Heinrich Gusztáv* választattak meg ujból. A társaság többi tisztviselői ezuttal az alapszabályok értelmében nem estek választás alá.

Budapesti választmányi tagokká választattak: Bermüller Ferencz 22, Csengeri János 22, Dávid István 22, Fröhlich Róbert 21, Gyomlay Gyula 22, Kassai Gusztáv 22, Köpesdy Sándor 22, Maywald József 22, Némethy Géza 22, Pozder Károly 21, Riedl Frigyes 22, Vári Rezső 18 szavazattal. Azonkívül kaptak még Nikolics Ignácz 1, Hermann Antal 1, Schill Salamon 1, Lintner Lajos 2 és Fiók Károly 1 szavazatot.

Vidéki választmányi tagok lettek: Bászel Aurél 22, Dóczi Imre 22, Geréb József 21, Hehelein Károly 20, Náthafalussy Kornél 21, Petrovich Ferencz 22, Pirchala Imre 22, Schambach Gyula 22, Spitkó Lajos 22, Szamosi János 22, Szinnyei József 22 és Veress Ignácz 22 szavazattal. — Azonkivül kapott még Hittrich Ödön 2, Háhn Adolf 1 és Steuer János 1 szavazatot.

6. A választások eredményének kihirdetése után Elnök a közgyűlést feloszlatja.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1890. évi november 24-től 1891. évi február 20-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1886-ra: **I**ncze Béla. — **1887-re:** **L**ähne Vilmos. — **1888-ra:** **L**ähne Vilmos. — **F**ittel Lajos. — **1889-re:** ***B**orcsa Mihály. — Dr. **H**alász Frigyes pótlásul 2 frtot. — **L**ähne Vilmos. — **S**chmidt Frigyes 2 frtot. — *Dr. Schmidt Márton. — **F**ittel Lajos. — **1890-re:** ***B**artha József. — *Borcsa Mihály. — **I**ncze József. — ***J**akoblovits Lajos. — **L**ähne Vilmos 2 frtot. — **M**észáros Jenő 2 frtot. — *Mihalik Sándor. — *Molnár József. — *Mondik Pál. — **P**iláthy Béla. — ***R**eibner Márton. — *Dr. **S**chmid Márton. — *Simon Géza. — *Dr. Szadilek János. — **Z**akkay Aladár 2 frtot. — **1891-re:** *Dr. **D**emek Győző. — **F**aragó János. — ***L**ehr Vilmos. — **R**ózsa Géza.

Rendes tagdíj 1883-ra és 1884-re: **F**aludi Miksa. — **1885-re:** Dr. **V**álj Béla. — **1886-ra:** **C**somár István. — Dr. **S**imon József. — **1887-re:** dr. **S**imon József. — **S**zerelemhegyi Tivadar. — **1888-ra:** **C**somár István. — Dr. **S**imon József. — **S**zerelemhegyi Tivadar. — **1889-re:** Dr. **D**anielovics Kálmán. — ***E**ndrei Ákos pótlásul 1 frtot. — *Dr. **J**ancsó Benedek pótlásul 1 frtot. — Dr. **K**assai Gusztáv pótlásul 2 frtot. — *Dr. Kircz Jakab. — Dr. **R**iedl Frigyes. — Dr. **S**imon József. — *Szinnyei József pótlásul 1 frtot. — **1890-re:** ***A**csay Antal. — Alexits György. — *Ambrus Mór. — **B**eksits Ignácz. — *Dr. Baligó János. — *Bauer Simon. — *Blanár Ödön. — *Brassai Sámuel. — *Binder Jenő pótlásul 2 frtot. — Dr. **D**anielovics Kálmán 1 frtot. — *Drajkó Béla. — *Dr. **E**rődi Béla. — Endrei Ákos 4 frtot. — ***F**ludorovics Zsigmond. — *Füredi János. — *Fekete Fidél. — Dr. Fröhlich Róbert. — ***G**aál Mózes. — Geréb Márton. — *Géresi Kálmán. — *Heinrich Alajos. — *Dr. Hám Sándor. — *Horváth György. — *Dr. Horváth Cyrill. — *Héjjas Elek a II. félévre. — *Dr. Halász Ignácz pótlásul 3 frtot. — *Huslinger Ferencz. — Háhn Adolf. — *Dr. Hoffmann Frigyes. — *Herzl Mór. — *Hofer Károly — ***I**ncze István. — *Dr. **J**ancsó Benedek. — *Jurkovich Emil. — *Dr. **K**assai Gusztáv. — *Dr. Katona Lajos. — *Krasznyánszky Károly. — *Kapás Aurél. — *Dr. Kresméry Károly. — *Dr. Kis Sándor. — *Kempf József. — *Kiáltossy József. — *Latkóczy Mihály. — ***M**észáros Lajos. — *Marusák Pál. — *Márton Jenő. — *Matskássy József. — *Martinkovics Iván. — ***N**ikolics Ignácz. — ***P**ap ev. János. — Pirchala Imre. — *Párkányi Gyula. — ***R**áth György. — *Réti Ferencz. — *Dr. Riedl Frigyes. — Récsey Viktor. — *Dr. Radnai Rezső. — *Dr. **S**chack Béla. — *Szinnyey József. — *Szalay Károly. — *Szász Károly. — *Simonyi Zsigmond. — *Schambach Gyula. — *Szkunzevics Kornél. — *Dr. **T**akáts Sándor pótlásul 3 frtot. — ***V**ass Sámuel. — ***Z**olnay Gyula. — *Dr. Zindl Béla. — *Zichy Antal. — **1891-re:** **B**odiss Jusztin. — Dr Balassa József 2 frtot. — Barbarics Róbert. — Dr. Burány Gergely. — Binder Jenő 3 frtot. — Bancsó Antal. — Dr. Bayer József. — Dr. **C**serép József. — Dr. Csengeri János. — **G**ärtner Henrik 4 frtot. — ***H**áhn Adolf. — Dr. Hittrich Ödön. — Dr. Heinrich Gusztáv. — **I**stvánffy Pál. — **K**áposztássy Jusztinián. — Kocsner József. — Dr. **N**émethy Géza. — Dr. Négyesy László. — Nátafalussy Kornél. — *Dr. **P**ozder Károly. — Pfeifer Antal. — Pacher Donát. — Dr. Petz Gedeon 3 frtot. —

Randveg Mihály. — **S**chill Salamon. — Dr. Szigetvári Iván 2 frtot. — *Dr. Tóth György. — Dr. Tóth Kálmán. — Dr. **V**ári Rezső. — *Dr. Váczy János. — **W**olff Béla. — Dr. **Z**oltvány Irén.

Előfizetés 1890-re: **B**udapesti gyakorló főgymn. pótlásul 4 frtot. — *Hajdu-Böszörményi ref. gymn. — *Löcsei áll. főreáliskola pótlásul 1 frtot. — *Lampel Róbert. — *Marossy Sándor. — *Popp Benjamin. — *Szamos-ujvári örm. kath. gymn. — *Szombathelyi főgymn. — *Szakolczai gymn. igazg. — *Szegedi Somogyi-könyvtár. — **1890-re:** *Békési ev. ref. gymn. — Beszterczebányai kir. főgymn. — Beszterczebányai ev. gymn. — Budapesti országos izraelita tanitóképző intézet. — Budapesti I. ker. paedagogium. — Bártfai gymn. igazg. — Csiksomlyói róm. kath. főgymn. igazg. — Debreczeni ev. ref. főgymn. — Debreczen város főreáltanodája. — Egri kath. főgymn. — Erzsébetvárosi r. kath. főgymn. — *Eperjesi kir. kath. főgymn. — Esztergomi reáliskola. — Eperjesi ev. collegium. — Győri szt.-benedekrendi székház. — Gyönki ev. ref. főgymn. — *Gyulafehérvári r. kath. főgymn. — Gerold & Comp. — Hajdunánási ref. gymn. — Holdházy János apátkanonok. — Hornyánszky Viktor 2 példányra. — Jászberényi főgym. igazg. — Jászóvári könyvtár. — *Kaposvári áll. főgymn. — Dr. Kóltai Virgil. — Kiskunhalasi ref. főgymn. — Keszthelyi kir. kath. gymn. — Kassai m. kir. főreáliskola. — Kassai főgymn. önképző kör. — ifj. Klein Mór. — Kunszentmiklósi ref. gymn. az I. félévre. — *Késmárki ev. lyceum. — *Kalocsai érs. főgymn. — Lévai kegy. rendi főgymn. — *Losonczi áll. főgymn. — Dr. Lergetporer Pál (Feldkirch in Vorarlberg). — Mezőturi ref. gymn. — Miskolczi ref főgymn. az I. félévre. — Munkácsi áll. főgymn. — Nagykanizsai kath. főgymn. — *Nagykikindai nagygymn. — Nagykállói áll. reáliskola. — Nagyszalontai gymnasium. — Nagyenyedi Bethlen-főiskola. — Nagyszombati érseki főgymn. — *Pannonhalmi apátság. — *Podolini gymn. tanári könyvtár. — Pápai ref. főiskolai könyvtár. — Pancsovai főgymn. — Pécsi róm. kath. főgym. — *Pozsonyszentgyörgyi gymnasium. — Pápai szentbenedekrendi székház. — Pfeifer Ferdinánd 3 példányra. — Pauker Dániel. — Rimaszombati egyes. prot. főgymnasium. — Rozsnyói ev. főgymn. — Sátoraljaujhelyi gymn. könyvtár. — *Soproni szentbenedekrendi székház. — Szászvárosi ev. ref. Kuuntanoda. — Szentesi városi főgymnasium. — *Szegedi Somogyi-könyvtár. — Szatmári ev. ref. gymn. — Székelyudvarhelyi állami főreáliskola. — Selmeczbányai kir. kath. gymn. — *Székelyudvarhelyi ev. ref. collegium. — Sepsiszentgyörgyi Székely-Mikó collegium. — Szabadkai főgymn. az I. félévre. — Szilágysomlyói r. kath. gymnasium. — Székesfehérvári főreáltanoda. — Székelyudvarhelyi róm. kath. főgym. — Schvarz Károly. — Szolnoki állami főgymn. — Székesfehérvári kath. főgymnasium. — Tróczányi Bertalan. — Trsztenai kir. kath. gymn. — Temesvári főreáltan. — Veszprémi róm. kath. főgymn. — Zilahi ev. ref. főgymn. — Zirczi apátsági könyvtár.

Pótkötetért 1890-re: **B**eöthy Zsolt. — **E**sztergomi reálisk. — dr. **F**raknói Vilmos. — Fekete József. — **H**oldházi János. — Hajdunánási ref. algymn. — **L**őcsei kir. főgymn. — **M**áxa Ferencz 2 példányért. — Moravcsik Géza. — **P**feifer Ferdinánd 3 példányért. — **S**zatmári ev. ref. gymn. — Székesfehérvári főreáltanoda. — Szabadkai főgymnasium. — Zirczi apátság. — **1891-re:** Dr. Riedl Frigyes. — Steuer János. — Dr. Takáts Sándor.

Oklevélért: Gaál Mózes. — dr. Katona Lajos. — Wolff Béla.

Kelt Budapesten, 1891 febr. 21-én. *Cserhalmi Samu,*
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

Nagy

1891. ÁPRILIS. XV. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1891

FIGYELMEZTETÉS.

Tisztelettel kérem a hátralékos tagtársakat és az előfizetőket, hogy a mult évi hátralékaikat április hó folyamán szíveskedjenek megküldeni. Azok, a kik meg nem küldik vagy halasztást nem kérnek, május elején ismét postai megbizással fognak terheltetni.

Cserhalmi Samu.

TARTALOM.

OVIDIUS ÉS GYÖNGYÖSI.

A szerelmes történetek két dalolóját állítom párhuzamba, kiket századok választanak ugyan el egymástól, de a kikben annyi a közös vonás, oly megegyező még életöknek is egy-egy epizódja, oly sajátságosan találkozó erkölcsi felfogásuk, hogy ha az utóbb született nem utánozta volna is munkáiban az előbbit, még életökre vonatkozó közös megegyezésük is párhuzamba volna állítható.

Ovidius és Gyöngyösi ez a két költő. Az egyik Sulmóban, a másik Magyarország egy eddig ismeretlen helyén látott napvilágot.

Udvari poéta mind a kettő. Ovidius egy világot bíró, hatalmas római császár kegyeltje, lantjával kedvre deríti urának lelkét, érzéki versekben megénekli a kéjelgő Róma bűneit, a császári udvar rejtett titkainak ismerője, dalba foglalja a frivol kéjek jelentőségét, nektárt ürít a lakománál, megírja a szerelem gyönyörűségét, *) azután kegyvesztetté lesz. Számüzetésének keserűségében a költészet marad egyedüli vigasztalása.

Sorsa titokzatos, bizonyos homály ereszkedik tetteire, melyeknek áldozatul esik. Csak kesergéséből tudjuk meg, minő szerencsétlennek érzi magát a Fekete tenger mellett, hogy a hatalmas császárt bántotta meg, — de az okról, mely őt a császári udvar kényelméből szenvedésének e helyére hozta, hallgat. Talán azért, mert nem akarta Augustus lelkében a multnak emlékét felújítani, vagy talán azért, mert bűne mindenki előtt úgy is ismeretes volt.

Élete csupa remény maradt, bizalom, hogy visszanyeri a császár kegyét, s vele a szabadságot, újra visszatérhet Pontus vad lakói közűl a szelid, kellemes éghajlatú Rómába, honnan talán a véletlen

*) Saepe tepent alii iuvenes, ego semper amavi,
Et si quid faciam, nunc quoque quaeris, — amo.
Rem. Am. I. 6.

átkos közbenjátszása folytán kellett eltávoznia, hisz oly epedve, bánatosan sóhajt fel Pontusi leveleiben:

Cur aliquid vidi cur noxia lumina feci?!

Az a légkör, melyben Ovidius élt, éppen a legalkalmasabb volt arra, hogy ma még a császár kegyeltje legyen, holnap pedig egy új, rideg föld felé vitorlázzék, hogy ideje legyen elmélkedni a mulandóságról!

Ma még ünnepelt, szeretettől s hízelgésektől körülrajongott költő, — holnap már csak számüzött! . . .

Ez volt a költő sorsa, így szőtték élete szálait a Párkák!

Gyöngyösi Istvánt is udvari emberré tette sorsa. Ovidius helyzete csak en miniature az övé. Korán került Wesselényi Ferencz nádorhoz, már akkor, mikor az mint füleki várkapitány özvegységben élte napjait. Az ügyes, tollforgató ember bizonyára ép oly kedves volt Wesselényi előtt, mint Ovidius Augustusnál. Ott sokan sütkéreztek a császári kegy napsugaraiban, Gyöngyösi egyedül elvezte a kapitány összes grátiáit. Mikor azután ez a Murányvárával annak bájos urnőjének is kezéhez jut: már két részről volt kegyelt. Talán a szép úrnő jobban is kitüntette bizalmával, talán kissé jobban elhalmozta kegyeivel a poetát, mint a mennyiben csupán az ember részesült volna?!

S hogy a költő maga is iparkodott a családot magának megnyerni és lekötelezni, bizonyítja az is, hogy Wesselényi és Széchy Mária szerelmének és egybekelésének regényes történetét egy nagy terjedelmű költeménynyel örökítette meg, melyben bőven kijut a tömjénezés mind a két főszereplőnek. S annyi bizonyos, hogy e költeményével, a «Murányi Vénus»-sal a család figyelmét és érdeklődését nagy mérvben fölkeltette maga iránt; különösen jól eshetett a szeszélyes és hiú, kalandvágyó Széchy Máriának az a sok tömjén, a melyet a költő oly pazarul osztogat számára.

Alighanem itt keresendő csírája azon bizalmas viszonynak, mely a költőt szorosan fűzte úrnője sorsához. Gyöngyösi nem is volt háládatlan annak kitüntető kegyeiért, és ragaszkodásának az által is világos jelét adá, hogy ámbár számos alkalma lett volna tehetségeit más pályán is érvényesíteni, mindamellett megmaradt titkárnak még Wesselényinek 1667-ben történt halála után is az özvegy úrnő mellett.

Azonban itt töltött napjai sem voltak minden keserűség nél-

kül. A kedvező szerencse nyomában buján szokott felburjánozni a kaján irígység szelleme. Az udvari népség irígy szemmel nézte Gyöngyösi kényelmes helyzetét és mindent kieszelt annak megrontására, úgyannyira, hogy végre maga Széchy Mária is hitelt adott a koholmányoknak s a kegyvesztett komornyikot 1668-ban balogvári kapitánynak nevezvén ki, eltávolította udvarából.*)

E pontban találkozik Gyöngyösi élete Ovidiuséval legjobban. Mind a két udvari ember számüzetésbe kerül. Ovidius számüzetése okául is sokfélét emlegetnek. Augustus a «szerelem mesterségéről» írt verseit adta számüzetése okául, de valósággal nem az volt, mert a költő azokat tíz évvel számüzetése előtt adta volt ki. Sidonius Apollinaris vélekedett először úgy, hogy Ovidius Augustus mostohaleányát szerette Corinna név alatt. De ez a vélemény is valótlan. Valóbbszinű, hogy Juliát találta valamely udvari ember karjai között, — a mi kitudódván, pusztulnia kellett.

Akár ez, akár amaz a vélemény igaz, nagyon valószinű, hogy udvari cselszövénynek esett áldozatul, épúgy mint századokkal később utánzója, Gyöngyösi.

Gyöngyösire is, mint Ovidiusra a tomii — nagyon leverőleg hatott a balogvári számkivetés, mert azt tartotta, hogy önző fondorlatoknak esett áldozatul. Mind a kettő bízik a jövőben s a költészetben keres és talál vigasztalást, — és megenyhülnek. Gyöngyösire azonban felderül a várva várt szabadulás napja, Ovidiust csak a halál mentette ki számüzetéséből.

* * *

Mind a kettő a szerelem költője. Ovidius a szerelem dicsőítésére adja magát, — neki nem kellenek a háborúk. A szerető szívek örömét és fájdalmát foglalja szép versekbe. Akár Corinnához intézvék azok, akár máshoz, mindenikben ott ég az epedés, a szilaj jókedv, az ifjui könnyelműség, az akadályokat nevető csengő hang, a szerelem rózsái, Venus és Amor, a nymphák, kik szerelmes tánczokat járnak körülötte, a költői dicsőség, mely koronát fon homlokára, a hárfa hangja, mely dalait kiséri, a jókedvű mulatók, az ifjú jóbarátok, kiknek ajkairól a szerelem dicsőítésének hymnusa árad.

Korholja a hajnalt, hogy idő előtt kiemelkedve az oceánból

*) Magyar Helikon. Gyöngyösi István élete. 17. l.

«a piruló keleten kinyitotta biboros ajtóit s rózsásszínű termét, hogy szétverje a csillagtábort»; [1]) csodálja a szerető szíveket, a kik a szív édességének ezerféle változatát találják ki; majd az ó-kor hőseinek szerelmeit veszi daloló ajakára, felidézve a sírjaikban nyugvók emlékét, szerelmes szavakat adva azok szájába, a kiknek emlékét a mythos köde takarja, s a kik csak regékben élnek a szerelmes párok ajkán. Csupa panasz. csupa szenvedély, epedés az egész! A szerelem rábeszélő képessége és találékonysága ezer formában variálódik a hősi levelekben, melyek tele vannak a mythologia minden istenével s hősével, a nymphák és dryadok, a faunok és silvanok s a bérczi lakók különféle alakjaival.

S első sorban ezek ragadták meg Gyöngyösi lelkét akkor, mikor hajlamot érezve magában a költészet iránt, szárnypróbálgatásait kezdette. Költőnk, — miként közhivataloskodása s költői működése igazolja — kellő iskolai oktatásban részesült s a latin nyelv és irodalom terén nagy jártasságra tett szert. Olvasgatta a klasszikusokat s köztük különösen Ovidiust kedvelhette meg, ki vele sok tekintetben rokon lélek volt. Klasszikus olvasmányok ébresztették föl benne a szunnyadó geniust s Ovidius muzsája csábíthatta az első kísérletekre.

Költői tehetségét nem eredeti alkotásokkal teszi próbára, hanem fordítani kezd s a fordítandó darabokat éppen kedvencz költője művei közül választja. Valószinűleg minden további czél nélkül csupán kedvtelésből fordította le a neki tulajdonított három heroidát,[2]) hogy saját erejét vagy tán nyelvünk alkalmas voltát próbára tegye. Munkája sikerével egészben véve meg lehetett elégedve, s ilyen kezdet után bátran folytathatta volna, mégis, mintha kedvét vesztette volna, hosszú időre leteszi a tollat, sem kedvencz költőjéből nem fordít, sem eredetit, önállót nem ír.[3])

---

[1]) V. Ö. Met. II. 112—115.

.... Ecce vigil rutilo patefecit ab ortu
Purpureas Aurora fores et plena rosarum
Atria. Diffugiunt stellae, quarum agmina cogit
Lucifer. etc.

[2]) Az elsőt Páris írja Helenának, a másodikban ez adja válaszát a csábítónak, a harmadikat a hű Penelope küldi ismeretlen tengereken bolygó férje, Ulysses után.

[3]) Nagy Sándor: Gyöngyösi fordításai, Phil. Közl. 1884.

E fordítgatások és a «Murányi Vénus» megirásának idejére esnek az ő költői tanulmányai.

Murány várának elfoglalása, Wesselényi és Széchy Mária egybekelése után megvolt benne az elhatározás, hogy e szerelem árán véghez vitt eseménynek emlékét, mint akkor szokás volt, versekben megörökíti. Az akkor mindenki előtt ismeretes történeti dolog emlékét megfelelő hűséggel fentartani az utókor számára, eltökéllett szándéka volt. De nem akart száraz krónikát adni, mint Tinódi. Valami újat, élvezetest, tetszetőst kellett belé vegyíteni, a mi egyrészről az újság ingerével hasson, másfelől a szereplők egyéniségének is kedvezzen.

Murány várának bevétele tulajdonképpen két szerelmes szív története. Hogyan ismerkedett meg egymással a két különböző politikai párton levő szerelmes, mily küzdelmeken mentek keresztül, a szerelem mily leleményességére volt szükségük, hogy egymáséi lehessenek, s végre mily kedvező s szerencsés fordulattal végződik szerelmi historiájuk, — ez a «Murányi Vénus» alapeszméje.

Hadviselés ez, melyben az ellenfelek szeretik egymást, nem hódítanak, hanem meghódolnak, mert szívök kölcsönös lánggal ég egymás iránt. Komoly tárgy, a melyben mégis a szerelem viszi a főszerepet.

Mária szerelme nélkül Wesselényi hiába lenne jó katona, bátor harczos, kiváló hadvezér: a vár daczolt volna kitartásával!

S a költőnek, a ki az esemény e hőseinek egy szép költeménynyel, szerelmi történetük historiájával akar kedveskedni, eszébe jut a segítő gondolat: az ő kedves klasszikus költője, a kivel előbb már annyit foglalkozott, nem írt-e hasonló dolgokat? Vagy Jason nem Medea szerelmének segítségével szerzi-e meg a hozzáférhetetlennek tartott aranygyapjat? A Metamorphosis, Heroidák, Amorum libri nincsenek-e tele a szebbnél szebb szerelmes történetekkel? Hát nem tanulta ő ezeket kiváló szorgalommal, nem odaadó szeretettel csüngött ő Ovidiuson éppen e szerelmes történetekben nyilatkozó szép lyrai részletekért?

S ez megkönnyíti feladata megoldását. Leírja a megtörtént eseményeket, történeti hűség jellemzi írását, — de a száraz eseményt élvezetessé teszi az Ovidiustól ellesett szép szerelmes történetekkel való kiszínezés közbeszövése, lyrai ömlengések s festői leírások által. S költészetének, muzsájának édes szavával élvezetet szerez mindazoknak, kik korának ez eseményét ismerik, s nevét

egyszerre a lyrikus költők közé jegyzi a közvéleményben nyilvánuló lelkesedés.

Gyöngyösi alapjában véve nem alkotó tehetség. Munkáiban az inventionak, compositionak, az alakító képességnek semmi nyoma. Őt határozottan Ovidius tanulmányozása tette költővé. Urának udvarában lévén, ismerte a murányi vár megvételének történetét, az ő korában történt ez, meg magától a hőstől is hallhatott részleteket. Ő a megtörténtet költői színezéssel adja. Előtte volt mindaz, amit Ovidiusból tanult. A Metamorphosis számtalan ilyen szerelmi történetet beszél el, csakhogy ott mindent az istenek határoznak s intéznek el.

A murányi eseménynek az istenek beleegyezésével történő végbemenése is Ovidius utánzása. Venus és Mars mit keresnének különben egy magyar történeti eseményben? Ez a költői kiszínezése a dolognak, e nélkül az csak száraz krónika volna, — ez pedig a Metamorphosis historiáinak utánzása.

Gyöngyösi különben — bár ismerte a klasszikusok mindenikét — maga is elárulja, hogy csak Ovidius volt kedves költője. Nem reflectálva egyes munkáinak előszavaiban előforduló számtalan ovidiusi idézetére, elég figyelemmel kísérnünk a műveiben előforduló mythosi példákat, melyek egytől-egyig az Ovidius által megénekelt történetekből valók.

Irásközben önkénytelenül is tolla alá tolakodtak a reminiscentiák, s az Ovidiusból vett szép gondolatok, a melyeket néhol majdnem szóról szóra, másutt, s legtöbb helyen tartalomban átültet magyar versekbe.

Ugyanazokat a hasonlatokat, mythosi példákat egy művében is többször említi, — de azért többi munkáiban is gyakran szerepelteti ugyanazokat.*)

Legfeltünőbben a «Murányi Vénus»-ban jelentkezik a hatás, melyet Gyöngyösire Ovidius gyakorolt. Nem képes magát Ovidius

*) Hogy csak *Páris és Helena* historiáját említsem, Gyöngyösinél a következő helyeken fordul elő: MV. III. 134. Kem. J. I. 12. 14. 15. I. III. 62. I. IV. 17. I. IV. 39. I. V. 7. II. V. 27. II. VI. 33. Cupidó I. 100, Cup. III. 2. *Byblis és Caunus* pedig: MV. II. 57. K. I. 43. II. VI. 12; II. VI. 40. Cup. III. 93. I. 62. Charikl. 39. Palinodia: 4, 11. *Thisbe és Pyramus:* K. II. VI. 35; K. I. V. 15. 16; II. V. 22. II. VIII. 17. Palinodia 2. stb. Így *Demophon és Phyllis*, *Alcyones és Galathea*, *Theseus és Ariadne*, *Jason és Medea* etc.

költészete, eszmeköre, tárgya alál kivonni, lépten-nyomon követi őt akaratlanul is. A mythologiai alakok, az ókor hősei az ő korában is minta-alakok; az ő hőseinek (Wesselényi és Széchy M.) tetteit a mythosi istenek intézik s juttatják diadalra. Hasonlataiban a magyar vitézeket a magyar szerelmeseket ó-kori vitézekkel és szerelmesekkel állítja párhuzamba.*)

Mihelyt lelkét valami megragadja, vagy oly ponthoz ér elbeszélésében, mely párhuzamba állítható: a mythologia s az ókori hősök elmaradhatatlanok. Ovidius hasonlatai, metaphorái, képletei, figurái szerepelnek az ő költeményeiben. Magától csak igen keveset tud mondani, csak az ó-kor és annak jelesei azok, kiket követendő példának lát; csak a mythos rejtélyes istenei szőhetik az események szálait, melyekben a szereplők közönyös, hideg alakok, mert elhatározásukra, cselekvéseikre Olympus istenei, Venus és Amor birnak befolyással.

Azonban nemcsak a «Murányi Venus»-ban, mint első önálló, eredeti művében vannak nagy számmal ovidiusi reminiscentiák — mint alább látni fogjuk — hanem minden munkájában, még a vallásos tárgyú «*Rózsakoszorút*» sem véve ki. «*Kemény János*»-ában ugyan nem döntenek a hős sorsa fölött az istenek, de azért a Metamorphosis ismert alakjai csak úgy hemzsegnek benne, mint a «*Palinodiá*»-ban s a «*Csalárd Cupidó*»-ban, mely *utóbbinak egész harmadik könyve nem más, mint a Metamorphosis hatodik könyvének a 425. verstől végig majdnem szószerint való fordítása.*

Gyöngyösi különben könnyen túlteszi magát ezen. Közbe-közbe maga is mond egy-egy szép hasonlatot, s maga is el-el elmélkedik valami fölött, s az olvasó nem veszi tőle rossz néven e kevés eredetiséget. Mert ha tekintetbe vesszük, hogy nála az események feldolgozásában a művészi alkotás, sőt még az egyes részek között a kapcsolat is hiányzik, mert az események nála csak egymás mellé vannak sorolva, minden egybefüggés nélkül, a helyett, hogy egymásból folynának; továbbá, ha figyelembe vesszük gyakori és önkényes kitéréseit, melyek az események folyását gyakran huzamosan megszakítják, s hosszú mythologiai idézeteit, — csak száraz eseményt kapunk, mely alig különbözik a krónikától.

Lássuk azonban, miként ékesítette fel Ovidius hatása alatt a

*) «Amaz magyar Hektor vélle Vadászi Pál» MV. III. 91. stb. «Mig Kemény Hectorunk lehetett közöttük». Kem. II. 46.

száraz eseményeket, s részben honnét vette a költői díszt alkotásaihoz, s azoknak mely részeiben nyilvánul a tomii számüzött ragyogó költészetének nyoma legjobban.

A «Murányi Vénus»-nak már Elöljáró Beszédében nyomát találjuk az átvételnek ott, a hol a Hír lakását írja le. Gyöngyösi szokott bőbeszédűsége nem hiányzik ott, hol a magyar verssoroknak alexandrinekké való kiegészítésére van szükség.

Gyöngyösi így rajzolja a *Hír lakását:*

A mely tágasság van az ég s a föld között
Lakására a Hir ide felköltözött,
Semmi rejtekében úgy nem tekergőzött,
Kit a Hir nem tudott s reá nem feddőzött.

Kinyilt ablak s ajtó, háza épületi
Melyekkel világos minden rész szegleti.
Ejjel nappal nyitva, bé sem rekeszteti,
Hol mi dolgok esnek, onnét fülelgeti.

Szabad jövés menés van itt mindeneknek,
Zsibongnak nyelvei sok féle népeknek,
Mint mikor rajzása indul a méheknek
Vagy a könnyű szellők erdőkön sietnek.

Különb különb ujság s dolgok hirdettetnek,
Igaz hir hamissal egyben kevertetnek,
Ehhez többet adnak, attól elvétetnek,
Falun s városonként sokfele sietnek.

Honnan elmulandó öröm gyakran árad,
Néha haszontalan búban a fő fárad:
Mert nincs úgy a dolog amint a hir támad:
Aholott nedvest mond, ott gyakorta szárad.

Ujsággal nő a hir s azzal gyarapodik;
Valamerre megyen, bővül s szaporodik;
Gyors szárnyon jár, siet, nemcsak nyomakodik;
Kin sok örül s vigad, sok meg szomorkodik.*)

Ovidius a hir lakását így írja le:

Orbe locus medio est inter terrasque fretumque.
Caelestesque plagas, triplicis confinia mundi;
Unde quod est unquam, quamvis regionibus absit:
Inspicitur, penetratque cavas vox omnis ad aures.

---

*) MV. Előjáró Beszéd 19—25. V. ö. még Kemény J. II. II 1—3.

Fama tenet, summaque domum sibi legit in arce
Innumerosque aditus ac mile foramina tectis
Addidit et nullis inclusit limina portis.
Nocte dieque patet, tota est ex ære sonanti,
Tota fremit, vocesque refert, iteratque quod audit.
Nulla quies intus, nullaque silentia parte.
Nec tamen est clamor, sed parvae murmura vocis,
Qualia de pelagi, siquis procul audiat undis
Esse solent. . . . .
. . . . . . veniunt leve vulgus euntque
Mixtaque cum veris passim commenta vagantur,
Milia rumorum, confusaque verba volutant.
Equibus hi vacuas implent sermonibus aures,
Hi narrata ferunt alio, mensuraque ficti
Crescit et auditis aliquid novus adicit auctor.[1])

Mint az idézet mutatja, igen kevés a változtatás, melyet Gyöngyösi tett a Metamorphosis szövegén. Munkája e részén kétségbevonhatatlan a fordítás jellege.

Ugyanezt mondhatjuk *Cupido nyilainak* leírásáról is, a hol három versszakba öntve mondja el azt, a mit Ovidius négy sorba foglalt. A nyilak kétfélesége Ovidiusé, Gyöngyösi is átveszi azt a következő sorokban:

Kétféle nyilakat tart penig ezekben,
Külömb külömb erő vagyon mindenekben.
Szerelem gerjesztést öntött némelyekben,
Amazok utálást nemznek a szivekben.

Az első zománcos, aranynyal fényesült
Hathatós fényitől sok sziv is sebesült.
Ostobább a másik; álomra terhesült,
Melynek az hegye is tompa, nem élesült.

A kiben szerelmet akar indítani,
Az aranyast szokta arra forditani,
Ha kit penig ettől el akar hajtani,
Az ónas nyilakkal szokta azt sujtani.[2])

Ovidius sokkal egyszerűbben írja le Amor nyilait:

Eque sagittifera prompsit duo tela pharetra
Diversorum operum; fugat hoc, facit illud amorem.

---

[1]) Metam. XII. 39—58.
[2]) Murányi Vénus I. 157—160.

Quo facit, hamatum est et cuspide fulget acuta:
Quod fugat, obtusum est et habet sub harundine plumbum.[1])

E feltünő, csaknem fordításszerű egyezéseken kívül Gyöngyösi műveiben számtalan egyező részeket találunk, melyek Ovidiuséival közösek. Ha nem egyes leírások részleteit, vagy eszmék lánczolatát találjuk is meg, — de mindenesetre oly vonásokat, melyek alapján az *ovidiusi hatás* kétségbevonhatatlan.

A *Demophon és Phyllis* történetében[2]) a Heroidák II. levelére s a Rem. Amor. 55. stb. soraira ismerünk.

Demophon csak szállást kér vala Phyllisnél,
Maga Phyllis többször nem is látta ennél;
Oly kellemetessé lőn mégis kedvénél,
Hogy feljebb becsülte őtet mindenénél.

Nemcsak várát, hanem magát mindenével,
Ősi gyüjteményes gazdag erejével,
Szép birodalmának hosszával s szélivel
Vendégének adá igaz szerelmével.

Gyöngyösi nagyon szereti a Metamorphosis egyes alakjait s a kikkel rokonszenvez, munkáiban több helyen felemlíti nevöket. Igy a *Phyllis* története is kedves tárgya, mert az említett helyen kivül máshol is emliti:

Sirni látnád Phyllist itt Ariadnával,
Demophon s Thezeus hitek hagyásával.[3])

De nem ok itt Kemény, nem lévén hirével,
Azmint hazudoztak szolgái nevével,
Mint az Demophoon nem játszott hitével,
Söt reá sem gondolt talám elméjével.[4])

Vagy továbbá:

Amint a derék ut viszen az erdőben,
Árva Phyllist látni ottan legelsőben,
Keserves orczája borúlt rut fölyhőben.
Síró szemei is merültek essőben.

Mond: Mult az egy holnap: Demophoon hol vagy?
Adott szavaidban kételkedésem nagy.

---

[1]) Met. I. 468—472.
[2]) Mur. V. I. 108—110.
[3]) Kemény János. I. V. 47.
[4]) U. o. 48.

Győj meg hited szeriut, álnokul el ne hagyj,
Győj meg, szánd éltemet, az halálra ne adj.

Vagyon selyem póráz, van tőr is kezében.
Nagy eltökélletség látszik személyében,
Ha Demophoonnak csalatik hitében,
Siralmas vég leszen kedves életében.[1])

Elijede Kemény a kés látásával
Phyllis, Dido, Thisbe, Phaedra példájával
Vélvén, hogy ez is úgy cselekszik magával,
Mint azok életek elfogyatásával.[2])

a Csalárd Cupidóban pedig:

A gonosz Kupidó munkái ezek is
Ő vala gyilkosa gyenge Phyllisnek is
A kiket ő ronta vannak egyebek is stb.[3])

Ovidius e szerelmes történetet a Heroidák második levelében mondja el. Demophoon ugyanis a trójai háború után visszaindulván hazájába, a szélvész dühétől Thracia partjaira vettetett. Phyllis, Lycurgus és Crustumena leánya, az időben Thracia fejedelemnője őt házába kegyesen befogadá, s nemcsak kiváló vendégszeretetet tanúsított iránta, hanem még tapasztalt jeles tulajdonaiért hűségével s szerető szívével is megajándékozta. Ez okból Demophoon egy darabig Phyllisnél időzött. Meghallván azután Mnestheus halálát, ki Theseusnak Athenéből való elűzetése után a trónt elfoglalá, fölgerjedt benne az uralkodásvágy; Phyllisnek azonban csak annyit mondott, hogy dolgainak elintézése végett szándékozik honába rándulni, esküvel igérvén, hogy egy hó leforgása alatt kedveséhez viszszatér. Kijavított hajóin tehát Athenébe evezett: ámde a megigért visszatérésről tudni sem akar. Négy hó multával Phyllis a heroidák második levelét írá neki, melyben kéri, hogy megemlékezvén a jótéteményekről, ne szegje meg adott esküjét, mert ellenkező esetben ő a megsértett szerelmet önmagán erőszakos halállal boszulja meg. E levélben sóhajt fel keserűn Phyllis:

Hospita, Demophoon, tua te Rhodopeia Phyllis
Ultra promissum tempus abesse queror.

---

[1]) Kemény J. II VI. 28—31.
[2]) U. o. II. VI. 46.
[3]) Cupidó I. 64.

Tempora si numeres, bene quæ numeramus amantes,
Non venit ante suum nostra quærela diem;
Spes quoque lenta fuit, tarde, quaæ credita laedunt,
Credimus: invita nunc et amante nocent.
Saepe, videns ventos coelo pelagoque faventes,
Ipsa mihi dixi: Si valet ille, venit.
Dic mihi, quid feci, nisi non sapienter amavi?
Crimine te potui demeruisse meo.
Unum in me scelus est, quod te, scelerate, recepi,
Sed scelus hoc meriti pondus et instar habet.[1])

Ugyancsak e tárgyról röviden máshol is tesz említést, a mihez a «Kemény János»-ban levő részlet első versszaka[2]) hasonló:

Quære, novem cur isse vias dicatur; et audi
Depositis silvas Phyllida flesse comis.[3])

s máshol:

Perfide Demophoon, surdas clamabat ad undas:
Ruptaque singultu verba dolentis erant etc.[4])

Gyöngyösinél is a Palinodiában:

Itélhettem azt is: Phyllis siránkozik,
A kedves Démofon hogy tőle változik,
Sok esküvésében annak csalatkozik,
Azért megemésztő búra bocsátkozik.[5])

Ily kedves tárgya mind a két költőnek *Byblis és Caunus* szerelme. Gyöngyösi először a «Murányi Vénus» azon részében mondja el e történetet, mikor Wesselényi aggodalmát rajzolja a fölött, hogy miként közeledjék Széchy Máriához. S ez az aggodalom, mely Wesselényire van alkalmazva, a Byblis aggodalma a Caunushoz irandó levélbe kezdéskor. S Gyöngyösi e jelenetnél jónak látta elmondani Byblis szerelmét:

Gyenge Byblis esvén Kaunus szerelmében
Főzte titkos tüzét sokáig szivében
Majd megepedt volna immár nagy hevében,
Mégis mind titkolta magános tüzében.

---

[1]) Heroid. II.
[2]) Kemény J. II. VI. 28.
[3]) Artis Amat. III. 39.
[4]) Remed. Amor. 596.
[5]) Palinodia 3 versszak.

Személyében néha mint tűz pirosodott,
Néha, mint félig holt, meg elhalványodott.
Szemérem s szerelem benne viaskodott,
Egyik a másikkal bajt vítt s tusakodott.

Ama szive tüzét vélle titkoltatta,
Hogy ezt kijelentse e szorgalmaztatta.
Egyik a másikat sokáig forgatta,
Szerelme meggyőzvén, ám megfutamtatta.

Izzadott, pirult, félt változott szinében,
De nem volt egyebet mit tenni szivében,
Pennát foga végre reszkető kezében,
Megirá szándékát titkos levelében.[1])

A mennyit ir annyit óhajt bús szivében,
Pennája hol megáll, hol jár a kezében,
Eltörli azt, a mit kezdett volt elsőben,
Mást ir. Az sem tetszik. Sokat szakaszt félben.[2])

Ez utolsó szak már Wesselényiről szól. Hogy ennek helyzetét megfelelően vázolja, elmondja Byblis szerelmét, a ki hasonlókép tett a Caunushoz küldött levél megírásakor. Aggódik, remél, tollat fog, ír, javít, törül, s szivében ugyanazon érzelem lángja ég Széchy Mária iránt, mely Byblis lelkét Caunus iránt eltölté, mint azt a Metamorphosisban olvassuk:

Byblis in exemplo est, ut ament concessa puellæ:
. . . Illa quidem primo nullos intelligit ignes . . . .
Paullatim declinat amor: visuraque fratrem
Culta venit, nimiumque cupit formosa videri.[3])
. . . Dextra tenet ferrum, vacuam tenet altera ceram,
Incipit et dubitat: scribit, damnatque tabellas;
Et notat et delet: mutat, culpatque probatque.
Inque vicem sumptas ponit, positasque resumit.
Quid velit ignorat: quidquid factura videtur
Displicet, in vultu est audacia mixta pudori.[4])

Wesselényi sem tudja, kivel küldje el levelét Széchy Máriának, s a véletlen segít rajta. Akad egy megijedt ficzkó, a kit pénzzel rávesz a vállalatra s az a viaszszal bevont levélkét (akárcsak Byblisét) átadni igéri a murányi Venusnak. Ezt Ovidius is igy írja:

---

[1]) MV. II. 57—60.
[2]) MV. II. 64.
[3]) Met. IX. 455—62.
[4]) Met. IX. 522—27.

Cera manum, summusque in margine versus adhæsit.
.... Deque suis unum famulis pudibunda vocavit
Et pavidum «fer has, fidissime, nostro» —
Dixit et adiecit longo post tempore «fratri».[1])

S e szomorú történet, Byblis könnyei, Gyöngyösi többi munkájából sem hiányzanak.[2])

Wesselényi levele pedig a Heroidák XVI. levelének másolata, éppen azé, a kire Wesselényi hivatkozik is benne (MV. II. 79.), Párisé Helenához.

Páris czélja: Helenában titkos szerelmet gerjeszteni s őt minden áron a maga részére megnyerni iparkodik. S hogy czélját elérhesse, levelében mindazt egybefűzi, a mi egy nőkebel megvesztegetésére leginkább alkalmas: dicséri Helena csodaszép alakját, hírneves nemzetségét, jól tudván, hogy a dicsvágyó hölgyeknél efélékkel leginkább boldogulhatni, s igérvén, hogy őt nőül veszi, szökésre csábítja, biztosítván őt, hogy Trója erejével tőle minden veszélyt elháríthat.

Wesselényi is ismeretlenül szeret Széchy Máriába. Ő füleki kapitány, kire az ellenpárton levő várak visszafoglalása bízatott. Czélját úgy reméli elérni, ha a vár asszonyának szivét megnyeri. Nem ismeri választottját, de tudja róla, hogy szép, hatalmas, büszke és hiú. Mint Páris Helenánál, ugy ő is Széchy Máriánál levéllel próbál szerencsét. Ugyanazon eszközöket használja fel ő is irásában, mint az ó-kor hőse. Wesselényi Gyöngyösinél csakugyan egy modern Paris, a ki Helenája kezével egy új birtok urává akar lenni. S Gyöngyösi ügyesen használja fel a Heroidák e levelét.

Nézzük Gyöngyösi es Ovidius hősét s velök a hasonlóságot a ét levél között.

Wesselényi így ír Széchy Máriához:

Megbocsáss: már tovább nem birom tüzemet,
Megvallom előtted titkos szerelmemet,
Ki érted annyira elbirta szivemet,
Hogy, ha nem szánsz, veszély követi fejemet.[3])

Ovidius ékesebben szólaltatja meg a trójai királyfit:

---

[1]) Metam. IX. 565—69.

[2]) Kem. I. 43. II. VI. 12. II. VII. 40. Cupido III. 93. Charikl. 39. Cup. I. 62. Palinodia 4. 11.

[3]) MV. II. 69.

Hanc tibi Priamides mitto, Ledæa, salutem;
Quæ tribui sola te mihi dante potes.
Eloquar? an flammae non est opus indice notæ,
Et plus, quam vellem, iam meus extat amor?
Sed male dissimulo, quis enim celaverit ignem,
Lumine, qui semper proditur ipse suo!
Si tamen expectas, vocem quoque rebus ut addam;
Uror: habet animi nnntia verba mei.[1])

Wesselényi így ír tovább:

Nem is gyönyörködől, tudom, gyötrelmemben,
Mordul sem tekintesz, tudom, levelemben.
Csak azon is óh mint vidulok szivemben,
Levelemet veszed ha édes kezedben.

Melyből szivem olyan reménséget vészen,
Hogy ki irásomban becsületet tészen,
Annál személyem is megvetett nem lészen,
Jövendő dolgom is lesz nála jó részen.[2])

Ovidiusnál:

Parce, precor, fasso; nec vultu cætera duro
Perlege, sed formæ convenienter tuae.
Iamdudum gratum est, quod epistola nostra recepta
Spem facit, hoc recipi me quoque posse modo.[3])

Gyöngyösi igy folytatja tovább Wesselényi levelét:

Legyen ez úgy, a mint Cupido tégedet
Nékem igért, hozzám mutasd jó kedvedet,
Hamarább vöttelek szivembe tégedet,
Hogysem szemlélhettem kegyes személyedet.[4])

Ovidiusnál:

Quæ rata sint mihi, nec te frustra promiserit opto,
Hoc mihi quæ suasit, mater Amoris, iter.[5])

Továbbá:

Ante tuos animo vidi, quam lumine, vultu
Prima fuit vultus nuntia fama tui.[6])

Gyöngyösinél:

---

[1]) Her. XVI. 1—10.
[2]) MV. II. 71—72.
[3]) Her. XVI. 11—14.
[4]) MV. II. 73.
[5]) Her. XVI. 15—16.
[6]) U. o. 37—38.

Ugy értsd indulatját penig dolgaimnak,
Minap ereszkedvén kevéssé álomnak,
Hántam állapotját özvegyi voltomnak,
Nagy világossága történék házamnak.

Két felé tekinték, Cupidot ott látom,
Felvont ija előtt magam félre rántom
Mondá: ne félj, ezzel életed nem bántom.
Meglőve; a sebet még most is jajgatom.

A nyila mint szálla sebesen szivemben,
Azzal együtt menten te tünél elmémben
Kinlódván azolta belső szerelemben,
Éjjel-nappal mind csak te forogsz szivemben.[1])

Ovidiusnál:

Te vigilans oculis, animo te nocte videbam;
Lumina cum placido victa sopore iacent.
Quid facies præsens, quæ nondum visa placebas?
Ardebam; quamvis hinc procul ignis erat.[2])

Mint látjuk, az egész levelezés a heroidák utánzása. Széchy Mária Helena helyzetében van, bár a körülmények reá nézve kedvezőbbek, mint a világ legszebb asszonyára nézve voltak. Páris és Helena szerelmi története igen kedves Gyöngyösi előtt, s ő nem is mulasztja el, hogy azt adott alkalmakkor bele ne szője eseményei ékességei közé. Nem elégszik meg azzal, hogy Wesselényivel a Széchy Máriához irt levélben elmondatja, mennyire szereti őt ismeretlenül is, hogy a hír megelőzte szépségét, hogy őt birni vágyik; hogy mennyire ég, eped érte, «mint Páris ama szép Léda leányáért», hogy gyógyítsa meg szivének s bús elméjének sebeit, — hanem az egész szerelmes történetet is részletesen elbeszéli, mint azt a következő részben látjuk:

Midőn tetejére az Ida hegyének
Juno, Pallas, Venus leereszkedének,
Hogy ott itéletet e végre tennének,
A szép arany alma jutna melyikének.

E vala feltéve: a szebbiké légyen,
Köztök itéletet, melyről Páris tégyen.
Megállanak azért a pázsiton négyen,
Várván Páris voksát ki fejére mégyen.

---

[1]) MV. II. 76—79.
[2]) Her. XVI. 99—102.

Juno gazdagsággal Párist édesgeti,
Bölcs tudományt igér Pallas s hitegeti,
Szép Léda leányát Venus emlegeti,
Ha ő lesz a nyertes (mond) azt ölelgeti.

Megveti a többit; e tetszik kedvének,
Az almát itéli benne személyének,
Azonban erei hevülni kezdének,
Gerjed benne lángja szerelem tüzének.

Nyughatatlankodik, s kél a tengerekre,
Nem hajt gyors habokat forgató szelekre,
Bátran veti fejét minden veszélyekre,
Csakhogy Helenának éljenek kedvekre.

Megigérte Venus, van jó reménségben,
Minthogy a szerelem bölcs a mesterségben
Módot talál végre az ismeretségben,
Végzé vele dolgát titkos szövetségben.[1])

Mert a gyors gályára hamar felülteté,
Rengő vitorláit szélnek ereszteté.
Magát vélle együtt Trojában viteté
Mint Venus igérte, kedven ölelgeté.

Te lehetetlennek mondtad volna ezt is,
Rémitvén mint engem szerelmes Párist is,
Amint hogy miatta ismért sok veszélyt is,
De szeretvén mézül vette a mérget is.[2])

Szavaiban kétes nem lehetek annak,
Kinek hűségéről sok jeleim vannak,
Az igaz szeretők mint Syrén nem csalnak,
Mérget méz szin alatt a bal szivek adnak.

Végezett dolgunkhoz tőle valami kell,
Tekélletességén. tudom nem múlik el,
Adott szavaimtól én is nem állok el,
Az szerencse dolga, miképpen viszen fel.[3])

A mennyire lehetett, Gyöngyösi hű maradt mintájához. Eszmemenete, kifejezései olyanok, mint Ovidius következő leírásának:

Tresque simul Divae, Venus et cum Pallade Juno
Graminibus teneros imposuere pedes.

---

[1]) MV. III. 134—140.
[2]) MV. III. 142—143.
[3]) U. o. 146—147.

Obstupui, gelidusque comas erexerat horror:
Cum mihi, Pone metum, nuntius ales ait.
Arbiter es formae: certamina siste Dearum;
Vincere quæ forma digna sit una duas.
Neve recusarem, verbis Jovis imperat: et se
Protinus ætheria tollit in astra via.[1])
Dulce Venus risit, Nec te, Pari, munera tangant:
Utraque suspensi plena timoris, ait.
Nos dabimus quod ames, et pulchræ filia Ledae
Ibit in amplexus, pulchrior ipsa, tuos.
Dixit: et ex æquo donis formaque probata,
Victorem coelo retulit illa pedem.[2])
Te vigilans oculis, animo te nocte videbam.
Lumina cum placido victa sopore iacent.
Quid facies præsens, quæ nondum visa placebas?
Ardebam; quamvis hinc procul ignis erat.
Nec potui debere mihi spem longius istam,
Cærulæa peterem quin mea vota via.[3])
Ut vidi, obstupui; præcordiaque intima sensi
Attonitus curis intumuisse novis.
His similes vultus, quantum reminiscor, habebat,
Venit in arbitrium cum Cytherea meum.
Si tu venisses pariter certamen in illud;
In dubium Veneris palma futura fuit.
Magna quidem de te rumor præconia fecit,
Nullaque de facie nescia terra tua est;
Nec tibi par usquam Phrygia, nec solis ab ortu
Inter formosas altera nomen habet.
Crede sed hoc nobis: minor est tua gloria vero:
Famaque de forma pæne maligna tua est.
Plus hic invenio, quam quod promiserit illa:
Et tua materia gloria victa sua est.[4])

Ezt a történetet Gyöngyösi több helyen is ismétli. Így mikor a Lónyai leányokról szól, így rajzolja őket:

Három istenasszonyt látnál itt rendében,
Hamikor tekéntnél ezek seregében;
Mint mikor Párisnak az Ida hegyében.
Junó, Pallás, Vénus jöttek elejében.[5])

[1]) Her. XVI. 65—72.
[2]) U. o. 83—88.
[3]) U. o. 98—103.
[4]) U. o. 133—146.
[5]) Kemény J. I. I. 12

Ha sok kincscsel Junó Párist hitegette,
Elmés tudománynyal Pallás édesgette,
Helena szerelmét Vénus igérgette
Hogy az arany alma tartatnék érette.

Ez három nymphának nézd el nemességét,
Találod ezekben amazok bőségét;
Értékét Júnónak Pallás eszességét,
Helenát ajánló Vénusnak szépségét.[1])

Midőn az idő felhasználásának szükségességéről ír «Kemény János»-ában, ismét megemlékezik e két szerető szívről:

Az üdő a munka segitő mestere
Minden szerencsének: Páris is úgy nyere,
Hogy kezdett dolgában resten nem hevere,
Szép Helena mellett mig ágyat nem vere.[2])

De nemcsak Gyöngyösi szereti Páris és Helena történetét, hanem Ovidius is, a ki szintén több helyen közbeszövi e szerelmes historiát.[3])

Azonban az ovidiusi szerelmes történeteknek más példái is gyakran előfordulnak Gyöngyösinél. Ilyenek: Thisbe és Pyramus, Theseus és Ariadne, Jason és Medea, Ulysses és Penelope, Hero és Leander, Venus és Adonis, Dido és Aeneas stb., úgy a mint a «Szerelmek könyvében» csoportositva vannak. «Kemény János»-ban több oly helyet találunk, melyekben e neveket csoportositva látjuk; pl.

Továbbá egy kevéssé Ariadna óhajt,
Átkozza Theseust, hogyha vissza nem hajt,
Küszködik szivével, tart azzal erős bajt,
Ha meg nem jön, készit ez is halálos jajt.

Hányja hozzá való igaz szeretetét,
Véle sok szükségben jó cselekedetét,
A Minotaurustúl mint menté életét,
Csalá mindazáltal, megmásolá hitét.[4])

A Heroidák tizedik levele szerint u. i., melyet Ariadne ír The-

---

[1]) K. J. 14. 15.

[2]) U. o. I. III. 62. V. ö. még. I. IV. 17. I. IV. 39. I. V. 7. II. VI. 33. Cupido I. 100. U. o. III. 2.

[3]) Amor. II. 18. Ars Amat. I. 685—90. Rem. Amor. 65. Met. XII. 5—10.

[4]) Kemény J. II. VI. 31. 32.

seusnak, ez csak Ariadne segélyével térhet vissza Minotaurus megölése után a labyrinthusból, s ezért Ariadnét, a ki őt megszereti, magával viszi hazájába. Naxosba érvén, a mély álomban szendergő Ariadnét Bacchus intésére a szigeten hagyta. Fölébredvén a hölgy, s magát elhagyatva látván, ezen levél szerkesztéséhez fogott, melyben Theseus keményszívűsége ellen kikel, s a jótettek feledőjének bélyegzi őt; végre hosszas panaszai után érzékenyen kéri, térne vissza hajójával érette.

Gyöngyösi e történetet hasonlatképen a «Murányi Vénus»-ban is felhasználja, Széchy Mária epedő, izgatott várakozását rajzolván az érkező Wesselényire:

Ott mint Ariadne a Theseust várta,
Mikor éjjel nappal tenger partját járta,
Honnét jő szerelme, óhajtva vigyázta,
S kevés óráit is ezernek számlálta.[1])

Érdekes a következő versszak, mely az előbbiek folytatása. Itt Oenone és Páris említtetnek. Ez ismét a heroidák ötödik levelének reflexiója. Miután Páris Helenát, Menelaus feleségét, mint az itélet jutalmául a hölgyek legszebbikét elragadta s magával Trójába vitte, Oenone, egy nympha, kit Paris pásztor ifjú korában megszeretett s nőül is vett, a kivel az arany alma fölött való versenygésig boldog házasságban élt, erről értesülvén, levelet ír hozzá — a heroidák ötödikét, — melyben panaszok közt szemére veti hűtlenségét s tanácsolja neki, hogy Helenát adja vissza a görögöknek, őt pedig fogadja ismét vissza. Ezért mondja Gyöngyösi:

Ezek ellenében jobb felül fordulván,
Oenone kesereg gyakorta jajdulván,
Szép Párist óhajtja, mellőle elhulván,
Annak szereteti Helenára gyulván.[2])

Pyramus és Tisbe historiáját pedig már önkénytelenül is hozzácsatolja az előbbi két történethez, s azt röviden el is mondja, úgy mint a mythologiából tudjuk:

Beljebb az erdőnek sötét árnyékában
Búskodik Pyramus egy nagy fa aljában,
Ereszti végtére tőrét ágyékában
Tulajdon vérének borul biborában.

[1]) MV. III. 265. V. ö. még Kemény J. I. V. 47.
[2]) Kemény J. II. VI. 33.

Annak szerelmese, Thisbe is oda jár,
De szép Pyramusát halva találja már,
Reméllett örömét éri keserves kár,
Életéhez ő is több virradást nem vár;

Hanem csókot adván elesett testének,
Felemeli véres tőrit édesének,
Jajgatási között akasztja mellyének,
Általüti magát s véget ad éltének.[1])

S ez a Thisbe van Keménynek Annától kapott gyürűjébe is bevésve, melynek más részében Ariadnénak Theseus után bánkodó alakja látható.

Érdekes a jegykendő leírása is, melyet Lónyai Anna küld Keménynek. Tyrusi szövetből készült, melynek négy szeglete mythologiai alakokkal van kivarrva. Az egyik szegletén Diana látható, a mint őt a nymphái társaságában való fürdése közben Actæon meglepi, a kit ezért büntetésül szarvassá változtat. E jelenet a Metamorphosis III. könyvének 156—205. verseiben van elbeszélve. A másik szegletében Apolló s Daphne, a harmadikon Jupiter, amint bikává változva Inót, Agenor leányát elrabolja, s a negyediken Adonis szomorú végzete van kihimezve.[2]) Mindegyik jelenet a Metamorphosisból való, sőt maga az eszme is, a mennyiben ennek hatodik könyvében hasonló dolog fordul elő. A mæoniai *Arachné* szomorú esetének története ez, a ki a szövés mesterségében oly művészi jártasságra tett szert, hogy annak megbámulására sokszor elhagyák szőlőhegyeiket a Tmolusz, s habjaikat a Pactolos nymphái. Elbizakodottságában azonban *Pallassal kél versenyre.* A munka megkezdődik. Itt is tyrusi üstben főzött bársony szövetik alig észrevehető finomságú árnyalatokkal. Mindenik szövet régi történeteket fest le.

Pallas a kekropsi vár mellé Mars hatalmát s a tartomány elnevezése feletti régi vitát festi. Tizenkét isten s köztök Jupiter magas királyi székeken komoly fenségben ülnek. Mindenik isten képe megismerhetővé van téve. Jupiter királyi termetű. A tenger istene áll s hosszú háromágú szigonyával egy meredek kősziklát megütvén, abból tüstént egy tengert áraszt, bizonyítandó, hogy a város őt illeti.

---

[1]) Kem. II. VI. 34. 37.
[2]) Kemény J. I. V. 19—28.

A szövet négy csúcsába négy versenyt sző, melyek kis ábrázolások ugyan, de színeikkel nagyon szembetünők. Az első csúcson a thrákiai Rhodope és Hæmos jelennek meg, most jéghegyek, hajdan oly emberek, kik a magasságbeli istenek neveit tulajdonították maguknak. A második csúcs a Pygmeusok anyjának szomorú sorsát mutatja, kit Junó egy versenyben legyőzvén, daruvá változtatott. Antigonét is lefesti, ki egykor a nagy Jupiter feleségével mert versenyezni, végre az utolsó csúcson a gyermekeitől megfosztott Kinyrast mutatja, ki a templom lépcsőit, a maga leányai tagjait ölelvén, a kövön fekve sírni látszik.

Arachne a bika által megcsalt Europa képét szövi, azt is lefesti mesterségesen, hogy Aszteria a sassal küzködik, Leda a hattyuszárnyak alatt fekszik, Jupiter Satyrus képében Nycteissel enyeleg, s hogy ugyanaz a tyrysi Alkmenét mint Amphitryon, Danaët mint aranyeső, Asopist mint tűz, Mnemozünét mint pásztor s Deiost mint tarka sárkány elcsábította stb.[1])

Hogy ez eszme csakugyan Ovidiusból való s annak mintájára készült, Gyöngyösiből is kitetszik, mert a szövet rajzának leirását befejezve, a következőket mondja, a miből nem is nagy mesterség kitalálni a Metamorphosisra való vonatkozást:

Virágok sok neme keríti ezeket.
Mesterséges munka osztja leveleket,
Minerva ha mivelt ezeknél szebbeket,
Mikor Arachnával próbálták ezeket.[2])

s ez a versszak a metamorphosisi elbeszélés végéhez is illő, hol ezek mondatnak:

Ultima pars telæ, tenui circumdata limbo,
Nexilibus flores hederis habet intertextos.[3])

vagyis hogy a szövet széleit repkényekkel vegyest virágkoszorúk veszik körül, épen úgy, mint a költőnk leírása szerint Lónyai Anna jegykendőjét.

A két szöveten nem ugyanazon alakok rajza látható ugyan, de hogy azért a Lónyai Anna kendőjébe rajzolt jelenetekhez az eszmét ez a történet adta Gyöngyösinek, a mondottakból kétségtelen.

---

[1]) Az itt leírt s összehasonlítás végett elmondott részt a Met. VI. könyvének 10—125. verseiből fordításban közlöm.

[2]) Kemény J. I. V. 27.

[3]) Metam. VI. 127—128.

Érdekes az is, hogy a vadászó Kemény kutyáinak leirása s részben nevei is az Ovidius által mondottak után vannak csoportositva. Mikor Actæon Dianát fürdés közben meglátja s ezért az istennő őt szarvassá változtatja, saját kutyái tépik szét a szarvassá lett Actæont. Ovidius e jelenetnél megnevezi a kutyákat és egyszersmind pár szóval megemlíti tulajdonságaikat is, hogy pl. hova való származásúak, szaglásukat, kiváló előnyeiket stb.

Igaz ugyan, hogy e két leirás bizonyos tekintetben külömböző, mert hiszen Kemény, a magyar főúr, nem adhatja ugyanazon görög neveket kutyáinak, melyekkel Actæon hívta őket. Ámbár Kemény kutyáinak nevei sem valami magyar hangzásúak. De leirásuk hasonlít Aetæon kutyáiéhoz.

Kemény kutyáiról Gyöngyösi a következő leirást adja.[1]) A törökországi, kövér, lompos Dervis, a nyúlűző Delphin és *Tigris*, a párducz-korcs Hylax és Philax, a farkasfajzatú *Dorcse* és Agre, a foltos *Liciska*, a moldvai fürge Kurta, a szuszogó és róka által megharapott *Drómás*, a török Tauz, a daruszínű Mopsus s az ordas Korydon, a szálkás Harpia, a kopár Szárcsa, babos Leopárd, a fehér Hattyu, fekete Csóka.

Actæon kutyáit Ovidiusnál így találjuk rajzolva.[2]) «Mig így kételkedik (t. i. Actæon), meglátják őt a kutyák s legelőször *Melampus*[3]) s az éles szaglású Ichnobates, amaz krétai, ez spártai faj, adnak jelt ugatásokkal. A jeladásra szélnél sebesebben oda rohannak a többiek is. Az arkadiai Pamphagus, *Dorceus,* Oribazus, a derék Nebrophonos, a haragos Theronnal és Lelapssal; a gyorslábú Pterelas, az éles szaglású Arge, a minap vadkan által megsebesitett Hylæus, a farkasnemzetségű *Nape,* a nyájőrző Pœmenis, a két kölyke által kisért *Harpya,* a sicyoni nyulánk Ladon, *Dromas,* Canace, Sticte, *Tigris* és *Alce,* a fehér *Leucon,* a fekete Asbolus, az erős Lacon, a gyors Aëllo, Thous, a könnyű *Lycisce* testvérjével Cypriussal, a tarka *Harpolos,* Melaneus s a bozontos Lachne: *Labros* és Agriodos, mindketten dictæi atyától s spártai anyától származottak, az élesszavú *Hylactor,* sok egyebekkel együtt, melyeket hosszas volna megnevezni.

---

[1]) Kemény J. I. II. 36—52.

[2]) Metamorph. III. 205—225 magyar fordítása a könnyebb összehasonlítás kedveért.

[3]) Mi Hollónak nevezhetnők.

Az egész sereg prédát szomjuzva fut utána hegyen-völgyön, járt és járatlan helyeken.»[1])

Ez a három név azonban: Tigris, Dromas és Liciska kétségbevonhatatlanná teszi, hogy Gyöngyösi ebben a leirásban is szerfölött ragaszkodott Ovidius szövegéhez, mert e három név egyezése a két költőnél egyáltalában nem lehet a véletlen játéka.

Gyöngyösi ez után dolgozott s csak annyit használt fel, a mennyi tárgya kikerekítéséhez szükségesnek látszott előtte.

Már a «*Csalárd Cupido*»-ban[2]) Diana vadászkutyái között a Metamorphosis most leírt kutyái közül a következőket találjuk: Labros, Harpalos, Alce, Nape, Tigris, Melampus, Dromas, Harpia, Pharon, Lyciska, Hiale, Hilactor, Leucon — s három újat: Figalia, Thalia és Tacskó nevűeket.

S ez biztossá teszi azon állításunkat, hogy Gyöngyösi még ezekben is Ovidius-utánzó.

Szép az *Echo eredetének* s Narcisz szerelmének leírása, melyet Gyöngyösi több helyen felemlít. A «Murányi Venus» harmadik énekében Wesselényi szájába adja e történetet:

---

[1]) Dum dubitat, videre canes: primusque *Melampus*,
Ichnobatesque sagax latratu signa dedere,
Gnosius Ichnobates, Spartana gente Melampus,
Inde ruunt alii rapida velocius aura,
Pamphagus, *Dorceus* et Oribasus; Arcades omnes:
Nebrophonosque valens et trux cum Lælape *Theron*
Et pedibus Pterelas et naribus utilis Agre,
Hylæusque fero nuper percussus ab apro,
Deque lupo concepta *Nape*, pecudesque secuta
Poemenis et natis comitata *Harpia* duobus,
Et substricta gerens Sicyonius ilia Ladon:
Et *Dromas*, et Canace Sticteque et *Tigris* et *Alce*,
Et niveis *Leucon* et villis Asbolus atris,
Prævalidusque Lacon, et cursu fortis Aëllo,
Et Thous et Cyprio velox cum fratre *Lycisce:*
Et nigram medio frontem distinctus ab albo
Harpalos et Melaneus, hirsutaque corpore Lachne:
Et patre Dictæo sed matre Laconide nati,
Labros et Agriodos et acutæ vocis *Hylactor:*
Quosque referre mora est. Ea turba cupidine prædæ
Per rupes scopulosque, adituque carentia saxa,
Qua via difficilis, quaque est via nulla, feruntur.
Metam. III. 206—228.

[2]) V. ö. Cupido II. 56—83. versszakait, melyeket nagy terjedelmöknél

Ezt penig az Echo cselekedte velem:
Mert őt is viselte néha a szerelem,
Minthogy az ő dolga vala veszedelem,
Várná, hogy engem is rémitne félelem.

Volt e seregéből régen a nympháknak,
Kik szüz Dianával erdőkön vadásznak,
Akkor is mestere volt a csácsogásnak,
Esett szerelmében végre Narcissusnak.

Mely igen maga hitt lévén szépségében,
Megutálja Echot, nem veszi kedvében,
Kin megháborodik s bút nevel szivében,
Megemészti magát végre keservében.

Teste nedvessége búval elszárada,
Csontjaiból pedig kőszikla forrada,
Nyúghatatlan szava, amint volt marada.
Nyelveskedésének vége nem szakada.

Völgyek között történt volt elváltozása,
Ottan vagyon most is szaporább lakása,
Kinek végeződik békével szóllása,
Hogy ettől ne lenne visszacsapatása.

Minthogy szerencsétlen volt ő szerelmében,
Másoknak már irigy jó szerencséjében,
De bár üvöltsön ő az hegyek völgyében,
Csak én asszonykámnak maradjak kedvében.[1])

Ovidius a következőleg beszéli el e történetet: [2]) «Midőn Echo Narcist a sürü erdőben út nélkül látja járni, szerelembe esik vele. Titkon követi nyomdokait s mennél tovább követi őt, annál inkább lángol szerelme, mint a fáklya végén a kénkő, ha láng ér hozzája. Oh hányszor akarja őt nyájas szókkal megszólitani s kérésével szívét lágyítani: de természete nem engedi, hogy elkezdje beszédét; hanem annál készségesebben figyelmez a hangokra, melyeket ismételni lehet.»

A Metamorphosisban innét kezdődő további részt, az echós verset «Kemény János»-ban találjuk. Ott u. i. az Echo megjelenik

---

fogva alkalmatlan volna szórul szóra idézni. Mindenesetre e kicsiség is jellemző Gyöngyösi poëzisára nézve, s igaz az, hogy minden ékesítésnél, ha valaminek kiszínezéséről van szó, csak Ovidiushoz fordul.

[1]) MV. III. 105—111.

[2]) Metam. III. 370—369.

a búsongó Keménynek s köztük a következő szépen s ügyesen kikerekített párbeszéd foly:

Mond: Narcissus heve nemde most is fáraszt,
S eltávozásával uj siralmat áraszt,
Azt keserged? avagy advān jajos választ,
Azt szánod hogy engem sok veszély f*áraszt?* (Echo) *Azt.*

Szánhatd is azt méltán, mert kénom szünetlen,
Szerencse balkeze forgat kíméletlen,
A kénozó tatár nem szán mert kegyetlen,
Szive engesz*telhetetlen.* (Echo) *Telhetetlen.*

Igenis, azt tudom, mert tülem sokat kér,
Akinek gőzétül szédelgő fejem sér,
Ha el nem készitem, mondja több kinra vér,
S igy szabad világot zárt napon nem *ér.* (Echo) *Ér.*

Vajha érne! és szád igazat mondana,
Hogy innét valaki engem megoldana,
Azért nyelvem téged örökké áldana,
De ki volna az, ki megvált*ana?* (Echo) *Anna.*

Nincsen is egyébről csak róla reménység,
Nyomoruságimban hogy volna segitség,
De minthogy utálást okoz a szegénység,
Talán benne is megalutt az hűs*ég.* (Echo) *Ég.*

Nem kétlem azt, tudom, mindent mivelendő
Érettem, valami tüle lehetendő,
De szivének sebe mely nagyra gyülendő,
Hogy halálos leszen f*élendő.* (Echo) *Élendő.*

Ha él is, nyavalyás és nehéz gondokkal.
Irtam vala néki az elmult napokkal;
Tudom, rakva szive aggasztó gondokkal,
Mint annyi tövises g*azokkal.* (Echo) *Azokkal.*

Reménlem, ha postám kezéhez vihette,
Irásom azokban eddig enyhitette,
De félek, s nagy gondban vagyok is érette,
Hogy lett levelemnek elté*rette.* (Echo) *Vette.*

Bár vette is, de a posta későn járván,
Mig hirét nem hallom, van szivemre zárván
Sok ezer gondokkal terheltetett márván:
Hogy értsem mint vagyon, alig v*árván.* (Echo) *Árván.*

Bizony árván, minthogy elvesztette társát,
Melytül keservesen érzi elválását,

S ujitván, mint Byblis, könyvei forrását,
Talám most is tészi *sirásdt.* (Echo) *Irásdt.*

Azt bús szivem régen várta s emlegette,
De még eddig kedvét vele nem tölthette.
Sőt arra is, az mely levelemet vette,
Ugy látom, válaszát felej*tette.* (Echo) *Tette.*

Ha tette s vehetem, méltó örvendenem,
Kedves irásának, azt csókkal üllenem,
De látom-é magát valaha, istenem,
Vagy nála nélkül kell holtig sinle*nem.* (Echo), *Nem.*

Sok biztatásokkal ingerlesz reméllni,
A kételkedéstűl meg akarsz kémélni,
Hogy itt fogyjon éltem nem kell tehát félni?
Lehet Annámmal is még besz*élni*? (Echo) *Élni.*

Ha az úgy lesz, áldlak életem végén is,
Kérlek, ily biztatást tégy Annám szivén is,
Elmégyek, már régen elhúnt a napfény is,
És nyugoszik a több rab szeg*ény is.* (Echo) *Én is.*[1])

Ovidius echos verse, melynek mintájára Gyöngyösi az övét készité, a következő:

Forte puer, comitum seductus ab agmine fido,
Dixerat: Ecquid *adest!* et, *Adest* responderat Echo,
Hic stupet: utque aciem partes dimisit in omnes:
Voce *Veni*, clamat magna. Vocat illa vocantem.
Respicit: et nullo rursus veniente, Quid inquit,
Me fugis? et totidem, quot dixit, verba recepit.
Perstat; et alternæ deceptus imagine vocis;
Huc *coëamus*, ait: nullique libentius unquam
Responsura sono, *Coëamus*, retulit Echo:
Ille fugit: fugiensque, Manus complexibus aufer,
Ante ait emoriar, quam *sit tibi copia nostri.*
Retulit illa, nihil, nisi, *Sit tibi copia nostri?* [2])
Indoluit: quotiesque puer miserabilis, *Eheu.*
Dixerat; hæc resonis iterabat vocibus, *Eheu.*[3])
. . Verba locus: dictoque *Vale*, *Vale* inquit et Echo.[4])

Az egyezés itt nem a tartalomra, hanem az alakra vonatko-

[1]) Kemény J. II. VI. 1—17.
[2]) Metam. III. 379—393.
[3]) U. o. 495—96.
[4]) U. o. 501.

zik, a melyet Gyöngyösi talán sokkal ügyesebben is felhasznál, mint Ovidius.

Az echós versek divata éppen Ovidius nyomán a XV. és XVI. századbeli olasz költőknél nagyon elterjedt volt. Csinos, tetszetős alakban szőtték be a költők az echo szerepeltetését verseikbe, s inkább a nyelvkezelés könnyűségére valló játék kedveért, mint szükségből. S a mi az echós versek használatának szépségét teszi, — az Echo válasza az, a mely míg egyrészről a szép rímelés kedveért történik, — de másfelől nagyon talpraesett is, a mennyiben az Echo válasza csak egy-egy rím, a mely mégis sokat mondó, mint Gyöngyösinél látjuk a Kemény János beszélgetésében.

Szerepelteti az echót Zrínyi is, s éppen úgy, mint Gyöngyösi, — nem lehetetlen, hogy az echónak ilyetén használata Gyöngyösinél éppen Zrínyi nyomán történik, a kinek művét ő ismerhette.

A «Murányi Venus» feltünő egyezései között még a szerelem és vitézség párhuzamba állítása [1]) van hátra. Gyöngyösi itt is alkalmat vesz magának egy kis ovidiusi reminiscentiára.

Az egyezés kedvező volt Gyöngyösire nézve. Az ő hőse is szerelmes, a ki katona, hadvezér s emellett özvegységben éli vitézi napjait, melyeknek egyhangúságát az utóbbi időben a murányi Vénus szépségének híre zavarja meg. Wesselényi inkább katona, mint ömlengő szerelmes s éppen hadvezéri functiója közben esik a szerelem sötét veremébe. Wesselényi még java korbeli férfi, jeles hadvezér is s csak szerelme árán jut mégis a várnak és Széchy Máriának birtokába.

Midőn tehát Gyöngyösi elbeszélésének eme részéhez ért, eszébe jutott a «Szerelmek könyvének» az a része, melyben a szerelem és vitézség párhuzamba van állítva, s mert Gyöngyösi históriájánál nem állt Ovidiusnak e mondása: «turpe senex miles, turpe senilis amor», — bátran átvette az ugyanott elmondott szép részeket a szerelmes vitézekről a következő sorokban:

Két hasonló dolog: szerelem, vitézség,
Kiket egyaránt ér mind jó, mind nehézség,
Vénus és Mars között van régi szövetség,
A miként tanitott erről a régiség.

A vitézek dolga s a szerelmeseké
Egyenlő, oly ezé, amint a másiké,

[1]) Murányi Vénus III. 4—19.

A mely idő tészi a vitézt erőssé,
A szerelmest azon teheti kedvessé.

A vitézek dolga sok földeket járni,
Kétes reménséggel szerencséjét várni,
A puha életet kedvétől elzárni,
Esőt, havat, záport egyaránt próbálni.

Kétes szerencséje a szerelmesnek is,
Sokat fárad s visel hosszú utakat is,
El szokta múlatni a lágy ágyakat is,
Ismér sok hideget s forró napokat is.

Vigyáz leseire a vitéz, strázsát áll,
Álom szemeire éjjel is ritkán száll,
Kivánt próbájára ha mi módot talál,
Siet, meg sem tartja sem veszély, sem halál.

Nehéz ugyan várni a szerelmeseknek,
A szerént a próbaleső vitézeknek,
De az idő szabván módját mindeneknek,
Annak rendi ellen ezek sem mehetnek.

Állani az idő ellen ha lehetne,
Akármi is végben könnyebben mehetne,
Tüzéről szerelmes hamarébb tehetne,
Vitézi próba is elébb készülhetne.

Az a «régiség», melyre Gyöngyösi hivatkozik, nem egyéb, mint a «Szerelmek könyvének» kilenczedik elegiája, hol is a szerelem és vitézseg így van párhuzamba állítva:

Militat omnis amans et habet sua castra Cupido:
  Attice, crede mihi, militat omnis amans.
Quæ bello est habilis, Veneri quoque convenit, ætas
  Turpe senex miles, turpe senilis amor.
Quos petiere duces annos in milite forti.
  Hos petit in socio bella puella toro,
Pervigilant ambo: terra requiescit uterque,
  Ille fores dominæ servat at ille ducis.
Militis officium longa est via, mitte puellam:
  Strenuus exempto fine, sequetur amans.
Ibit in adversos montes, duplicataque nimbo
  Flumina: congestas exteret ille nives.
Nec freta pressurus tumidus causabitur Euros:
  Aptave verrendis sidera quæret aquis.
Quis, nisi vel miles, vel amans et frigora noctis,
  Et denso missas perferet imbre nives?
Mittitur infestos alter speculator in hostes:
  In rivale oculos alter, ut hoste, tenet.

Ille graves urbes, hic duræ limen amicæ
  Obsidet: hic portas frangit, at ille fores.
Sæpe soporatos invadere profuit hostes:
  Cædere et armata vulgus inerme manu.
Sæpe maritorum somnis utuntur amantes;
  Et sua sopitis hostibus arma movent.
Custodum transire manus vigilumque catervas
  Militis et miseri semper amantis opus.
Mars dubius nec certa Venus; victique resurgunt
  Quosque neges unquam posse iacere, cadunt.[1])

Az idézett részletek szolgáljanak az egyezések illustrálására. Ezekkel azonban korántsem azt akarom bizonyítani, hogy Gyöngyösi szószerint fordít, hanem csak azt, hogy feltünően követi Ovidiust mindabban, a miben csak követheti, ezt pedig azért teszi, hogy munkájának történeti, való részleteit kiszínezze. Tud ő magától is sokat és szépet mondani, s gyakran akaratlanul követi Ovidiust.

Általában nagy szeretettel használja fel a mythologiát, azt a mythost, melyet mesterétől, Ovidiustól tanult, s a Metamorphosis szerelmeseit alkalomadtán mind elősorolja.

Így kerülnek bele munkáiba a hajnalemelő Phosphorus,[2]) Alcyone, Galathea és Acys,[3]) Aeneas és Lavinia,[4]) Iphigenia feláldozása,[5]) Ulysses és Penelope,[6]) Hero és Leander,[7]) Dædalus es Icarus,[8]) Laodemia és Protesilaus,[9]) Circe és Pandora,[10]) a rózsa és Venus,[11]) Dido és Anchises,[12]) Aeneas [13]) stb., a kiknek történeteit élvezetesen, szépen, röviden elmondja, majd például hozva fel azo-

---

[1]) Ovid Amor. Libr. I. El. IX.
[2]) Kem. I. 20.
[3]) U. o. I. III. 24. III. I. 8. II. IX. 56. V. ö. Metam. XIII. 795.
[4]) Kem. I. IV. 55—60. V. ö. Met. XIV. 570.
[5]) Kemény II. II. 34. V. ö. Met. XII. 30.
[6]) U. o. II. IV. 6. II. IX. 56. V. ö. Met. XIII. 900—905. és XIII. 5—10.
[7]) U. o. II. VII. 42. V. ö. Heroid. XIX.
[8]) MV. III. 45. Kemény J. III. IV. 56. V. ö. Metam. VIII. 185—220. Ars Am. II. 23.
[9]) Kemény J. III. V. 105. V. ö. Her. XIII.
[10]) M V.III. 190—195.
[11]) MV. III. 232—237. V. ö. Metam. X. 530—560; 730—735. Ars Am. I. 512.
[12]) Cupido II. 143. V. ö. Met. XIV. 77.
[13]) Kem. II. VI. 38. V. ö. Heriod. VII. Amor. L. III. 38. Kem. II. 57. I. IV. 17. Cupido. I. 100.

kat, majd sajnálkozva sorsuk felett, majd lelkesen énekelve rég letünt szerelmeikről.

Hosszas volna mindezen történetekkel részletesen foglalkozni. Nem fordítások ezek, nem is átvételek talán, hanem csak egyszerű megemlékezésképen kerülnek az esemény elbeszélésébe, mert nem lendítenek rajta semmit, nem viselik magukon a fordítás jellegét, hanem mint egyéni tulajdon, mint Ovidius tanulmányozásának eredménye szerepelnek. A szíves olvasó, ha érdeklődik e részletek iránt, hasonlítsa össze az idézett részleteket, melyeknek bővebb fejtegetésébe ezuttal nem bocsátkozom, megelégedvén az egyszerű utalással, melyet kicsiny értekezésem keretében bőven tárgyalni nem találtam nagy fontosságúnak.

* * *

Gyöngyösi «Kemény János»-ában nem oly sok az ovidiusi vonás, mint a «Murányi Vénus»-ban, mégis ennek legérdekesebb, legszebb, legköltőibb része az, melynek eszméjét Ovidiusból veszi: Keménynek és Lónyai Annának levelezése.

Ez pedig a Heroidák hatása alatt született meg.

A levélalak nem szokatlan a poezisben. A költő levélformában mondja el gondolatait, eszméit, s azt valakihez intézve, mindnyájunkhoz szól. A levélalakú költészet kétféle: komoly, mint Horatius levele a Pisokhoz, s ekkor didacticus irányú; vagy lyrai, melyet szerelmesek írnak egymásnak s akkor heroidának neveztetik. A heroidák első használója Ovidius. Ő ugyanis régi szerelmesek szájába adva, saját érzelmeit teszi papirosra, melyeket kiválóan a lyrai hang tesz érdekessé. Két távollevő szerelmes epedése kínján, félelmén, aggodalmán legjobban a levél által vél egyidőre könnyíteni. Így tesz — Ovidiusnál — Penelope, a ki esdve kéri férjét, Ulyssest, hogy mielőbb térjen haza, miután Trója elpusztulása után a késedelemre és kimaradásra többé semmi oka sincsen; így Phyllis, ki kérve kéri Demophoont, hogy térjen meg hozzá, különben megsértett szerelmét önmagán erőszakos halállal boszúlja meg; Briseis arra kéri Achillest, hogy fogadja őt vissza s ragadjon fegyvert a trójaiak ellen; Phædra, Ariadne nővére, ki Hippolyt iránt gyullad égő szerelemre s ugyanerre bírni törekszik ezt is; így ir Oenone Parisnak, Hysipyle Jasonnak, Dido Aeneasnak, Hermione Orestesnek, Dejanira Herculesnek, Ariadne Theseusnak, Canace Macareus-

nak, Medea Jasonnak, Laodamia Protesilausnak, Hypermnestra Lynceusnak, Sappho Phaonnak, Paris Helenának, Helena Parisnak, Leander Heronak, Hero Leandernek, Acontius Cydippának, Cydippa Acontiusnak, — összesen huszonegy levélben.

Mindenikben a távollevőért ég az író, a ki szereti azt, kihez levelét intézi; sorsa bús, helyzete, állapota aggasztó, szívét gyötrelmek és fájdalom lepik el, míg a kedves vissza nem jő. Mindeniknek teher és szomorúság az élete, nincs, a ki szívének szerelmét megértse; a féltés és vágyakozás megnyilatkozása ez, az epedésé az után, a kit a végzet vagy a saját hűtlensége tart távol. Ugyanaz a remegő aggódás, ugyanazok a keserves fohászok, ugyanaz a mély, olthatatlan szerelem jellemzi valamennyit. Nincs előttök semmi vágy, csak szerelmesöknek viszontláthatása, nem érdekli őket más, csak kedvesöknek sorsa, melyért kínokat állnak ki a távolban. Megkérdik a szellőt, jön-e, a kit epedve várnak, látta-e, hoz-e hírt felőle. Az ég csillagirásából az ő válaszát olvassák, virágok illatában az ő szerelmes szavait szívják magukba; — üzenetet küldenek a csermelytől, a hullámok zenéjétől, az ágon ülő madár dalában, — s minden gondolatuk, vágyuk, érzésük egyben csoportosul: abban, a kit szeretnek.

Nincs a szívnek olyan titkos érzése, mely nem nyerne kifejezést, a természetnek annyi szépsége, melyhez szerelmesöket nem hasonlítanák, a költészetnek oly sok ékes szava, melyet fel nem használnának. S mindezeknek csak egy a végczélja: a végtelen szerelemnek kifejezést adni. S ez magából a helyzetből folyik önkénytelenül. Egy a bűnük, egy az erényük: hogy véghetetlenül szeretnek.

Kemény és Lónyai Anna levelezéséből is ez tünik ki.

Mikor legjobban szeretik egymást, mikor már nagyon közel vannak egyesülésük boldog pillanatához, — akkor szakadnak el egymástól. A még ki nem elégített szerelem összes lángjával égnek egymásért, — s távol kell lenniök egymástól, nincs más mód, hogy szerelmi epedésüknek, hűségüknek, az egymástól való elszakadás fölött érzett fájdalomnak, busongásnak kifejezést adhassanak, hogy egymással közlekedjenek: csak a levélírás.

Gyöngyösinek szép alkalma volt munkája e részében a heroidák tanulmányozásának hatását érvényesíteni.

Nem hasonlít ez a két levél a heroidák egyikéhez sem, — legalább tartalomban nem, — hanem magán viseli a heroidák közös

vonásait, meg van bennök is az a sok szépség, csín, kellem, kedvesség, — s a mi a fő, a lángoló, epedő szerelem, a mi a heroidákat együttesen, közösen jellemzi.

Keménynek a tatár fogság nem mint fogság keserves, ámbár rabélethez nem szokott egyéniségének visszatetsző, fáradalmas és fájdalmas, hanem keserves azért, mert Annájától szakítja el. Szomorúan tekint ki tömlöcze ablakán s szemei egy árva gerliczén akadnak meg. Keménynek más nem is juthat eszébe, mint az, hogy e kis madár párját keresi, azért eped, azért sorvad el. Eszébe jut az ő Annája, — s levelet ír neki. Rabságában is — ugymond — Annánál időzik az ő lelke, látja, a mint ő érte szomorkodik, kesereg az ő szomorú sorsa fölött, s az fáj lelkének legjobban, hogy Annát az ő szomorú sorsa hervasztja. Az ő gondolata mindig Annánál mulat, sokat nézi tőle kapott gyűrűjét, a melynek a kövébe vésett allegoriájából reményt merít, hogy valaha egyesülnek. Csupa szerelem, csupa édesség, csupa gyöngédség ez a levelet író fogoly vitéz, — a ki mindenről kész lemondani, csak kedvese oldala mellett lehessen, mert «ha te velem leszesz, megleszen mindenem».[1])

Lónyai Anna küldött válaszában szintén meleg szeretetét nyilvánítja. Előadja szerelme szülte aggodalmait; majd távolléte miatt panaszkodik, ez által is kimutatni akarván, mennyire őszinte és változhatatlan iránta való szerelme. Ugy várta Kemény levelét, mint a hervadt tulipán a harmat gyöngyét, mint a szomjas föld a zápor áldását, mint a tikkadt szarvas a hűs forrásvizet, mint az éhes vad megszokott zsákmányát. Fohászok és könnyek között olvassa a kedves sorokat. Fáj neki szerelmese rabsága, s kérdi, hogy mikor lesz ennek vége. Őt biztatja — úgymond — Kemény a reménységgel, a ki maga sem bízik ebben? «Nekem hajnalt hirdetsz, ülsz magad éjfélben?» A gyűrűben levő Ariadne s Thisbe az ő sorsa, mert neki Kemény nélkül nincs öröme. Kész érette mindenét föláldozni, csak vele lehessen, s szive nehéz fájdalmak alatt görnyed, míg Kemény szabadulásának napja föl nem virrad.[2])

Ez a közös sors, közös szenvedés, kölcsönös szerelem a heroidák bármelyikével kiállja a versenyt, s mint ilyen, a maga nemében a legszebb s legtöbbet érő megnyilatkozása s eredménye Gyöngyösinél Ovidius hatásának.

---

[1]) Kemény J. II. IV. 35—70.
[2]) U. o. II. V. 7—34.

Szólhatunk általánosságban Gyöngyösi műveinek azon részeiről is, melyekre nem foghatjuk reá sem a fordítás, sem az átvétel jellegét, — de a melyek mégis Ovidius közvetlen hatásának köszönhetik létezésüket. Egyénítésről van szó, vagyis a mi a tanulmány eredményének megnyilatkozása ugyan, de azért az író sajátja.

Ki nem ismeri fel a háború és béke között vont párhuzamban Ovidius szellemét? [1]) Vagy a szerelem csodálatosságának rajzában [2]) a «Szerelmek» különböző könyveinek hatását? Ezek a szép gondolatok, eszmék, elvek ép úgy Gyöngyösiéi, mint Ovidiuséi. Csakhogy ezek át vannak szürődve Gyöngyösi lelkén, új formában jelennek meg, az applicatiójuk más, mint Ovidiusnál; annyira sajátjai Gyöngyösinek, mint a csigának a kagyló, a rózsának az illat, a kék égnek a csillagok ragyogása.

Tanult ő Ovidiustól nagyon sokat. Először is, hogy miként kell szépen szólni, hogyan lehet egy és ugyanazon gondolatot csinos külsőben megjeleníteni, azután, hogy közbe reflexiókat is szabad szőni, a szóban levő dolgok valamelyik kiemelkedő részéről hosszasabban írni, annak szükségességét, szépségét, káros vagy hasznos befolyását fejtegetni, a mint ő teszi a pénz hasznos voltáról szólva.[3]) Tanul továbbá plasztikus leírásokat. Van reá elég példa a Metamorphosisban, s így írja le ennek nyomán Széchy Máriát a Wesselényi levele,[4]) Lónyai Annát a Kemény levele olvasásakor s ugyanezt a mint özvegyi voltában búslakodik.[5]) Ellesi Ovidius gondolkozását, s annak nyomán maga is mond sententiákat. Nem tartja tanácsosnak az asszonyokban való bizalmat, [6]) s hosszasan fejtegeti a szerencse állhatatlanságát s egyezését a szerelemmel. [7])

Saját költői tehetségét azonban akkor ragyogtatja legszebben, mikor a fecskéről vett hasonlatában [8]) Wesselényit lelkesedésében mutatja be. Mi mindent tenne Wesselényi, ha fecske volna, — az már egészen az ő lelkéből való. Piros hajnal előtt sietne úrnője ablakára, kiöntött mosdóvizében megfürdenék, s addig járna háza

[1]) MV. Előljáró Beszéd 13—14.
[2]) MV. II. 7—30.
[3]) U. o. II. 99—107.
[4]) U. o. II. 129—133.
[5]) Kemény I. III. 23 és I. III. 57.
[6]) MV. III. 120—123.
[7]) U. o. III. 190—195.
[8]) M V. II. 168 s köv.

körül, míg egy pár szál hajára akadna. Ezzel rakná meg puha fészkét, melyen teste nyugodnék s a piruló hajnallal ékes énekkel köszöntné az ébredőt, s addig énekelne, míg szerelmese meg nem szánná s magához venné. Ekkor aztán saját ábrázatát venné fel, s «mint porából phœnix új életre menne».

A szerelem tükrében Kemény Wesselényinét merengve nézi, mosolygva látja szerelmesét, s nem jő szemére boldogító álom, mely tarka képeket szőne szerelmes lelke elé.[1]) Mint eped gyászos czellájában az özvegygyé lett Lónyai Anna,[2]) mennyire elhervadtak a rózsák arczáról Kemény fogsága alatt, — szépen leírja Gyöngyösi.

Nemcsak a szerelmes történetekkel színezi ki a historiai eseményt, hanem szép hasonlataival, szerelmes ömlengéseivel lesz behizelgő ajku, kedvelt költővé. Tud ő szépen szólni, mesterétől Ovidiustól tanulta, mint lehet a kifejezések közt válogatni, hogyan kell festői leírásokat adni, hogyan kell a hasonlatokban ragyogtatni a poezist.

A természeti leírásokban ő az első, a ki szép hasonlatokban beszél. Ovidius hajnala a csillagokat elűzi,[3]) a nap első sugarai a hegyek tetejére arany színt terjesztenek,[4]) s a következő hajnal világossága az éjt elűzi[5]) vagy Lucifer az éjszakát elkergetvén, a világos nappalt ismét felriasztotta, a keleti szél megáll s nedves felhők borítják az eget,[6]) a piruló keleten kinyitotta bíboros ajtóit s rózsás szín termét az éber hajnal; szétfut a csillagtábor, fedezőül áll még Lucifer s a legvégsőig tartja helyét[7],) Aurora az éji csillagokat elűzi s a nap a harmatos füveket sugárival megszárogatja[8]) stb. s az éjnek s reggelnek gyönyörű leírásai.[9])

Gyöngyösi is remekel az ilyen leírásokban, mint azt a következő sorok bizonyítják:

Az idő már sötét gyászát levetette,
Piros hajnalszinben magát öltöztette,

[1]) Kemény II. 19.
[2]) U. o. I. III. 23.
[3]) Met. VII. 100.
[4]) U. o. 804.
[5]) Met. VII. 835.
[6]) Met. VIII. bev.
[7]) Met. II. 112—115.
[8]) Met. IV. 80.
[9]) Metam. XV. 185—210.

Szép arany hajait rózsákkal hintette,
Reggeli szellőnek fújni eresztette.

Napkeletről magát emeli virradva,
Tekintget, s mosolyog, szeme hunyorgatva,
Mégyen a sötétség előtte szaladva,
A tengereken túl vagyon már haladva.

Felderűle az ég, s szép világosság lén,
Alomhozó szellőt a nyugodalom vén,
Ásitó pillantást a szem is félretén,
Felserkent pásztornak nyájánál gerjedt szén stb.[1])

S minő szép Széchy Mária Gyöngyösi rajzában, mikor a Wesselényitől kapott levél olvasása után nyugalomra tér:

Mint szép Semiramis nyugszik az ágyában,
Gyenge szellő játszik künn függő hajában,
Napkeleti klárist látnál a nyakában,
Rózsák mosolyognak gyenge orczájában.[2])

Mintha csak a szerelmek költőjét olvasnók: «Szép az ő rózsaszín ábrázatja, a nappal és éjjel határszéleit bírja, nektárral él, őt szeretem, ő töltötte el szivemet, őt emlegetem.»[3])

Nem kevesebb szerencsével írja le az éjt:

Hallgat a setét éj csendes füleléssel,
Nyugosznak az alvók lassu pihegéssel,
Még a furcsa Hir is jár gyengébb lépéssel,
Mint nappali üdőn, s lassubb csevegéssel.[4])

s mikor az éji homály eltűnik, s a hajnal mosolygó arcza megújul, a kertekben pünkösdi rózsák virulnak és

Zeng már minden liget a sokmadár szókkal,
Nyögnek a gerliczék örvös galambokkal,
Csácsognak a szajkók süvöltő rigókkal stb.[5])

Mikor Kemény jegyet vált Lónyai Annával:

Mint tüzektől pirult éjjeli időnek
Vagy nap sugáritúl sebesült föllhőnek,

[1]) Murányi Venus II. 1—4.
[2]) MV. II. 136.
[3]) Met. VII. 705.
[4]) Kemény J. I. II. 15.
[5]) U. o. 26.

Személye olyan szint vészen mindkettőnek,
Azmikor egymásnak, ellenében jőnek.[1])

S Lónyai Anna elpirulásában:

Olyan, mint az gyenge papirosnak teste,
Kin innét is látni, ha ki túl mit feste,
Az mely dolgot sokszor a szű elrekeszte,
Az orczának kulcsa azokhoz ereszte.[2])

A Kemény Jánosba szerelmes Censabria pedig, mikor ezen eljegyzésről értesül, izzad, fázik és

Reméllő szivének oly volt állapotja,
Mint virág, kit nevel harmatok hajnala,
Most ezt ellenkező fergeteg forgatja,
Mely bizott reményét róla leszakgatja.[3])

A Kemény fogsága alatt bánkódó Lónyai Anna bánata legszebben nyilatkozik monológjának eme pár sorában:

Tövisset nevele rózsát várt reményem,
Váratlan éjszakát hajnalt nyujtó fényem,
Elhúnya Keményem, elmula reményem,
Én minden reményem te valál, Keményem![4])

Idézzünk még pár helyet Gyöngyösi tárgyfestő leírásaiból, melyek kétségkívül megfigyelő képességének, lyrai tehetségeinek bizonyítékát képezik:

Reggel volt az üdő, csillagok elmentek,
Az virradó napnak orczái fénlettek,
Melyet köszönteni madarak serkentek,
A szomszéd kertekben zengeni kezdettek.[5])

Vagy:

Hullatja orczáji őszi sárgaságát,
Tavaszi rózsáknak veszi fel virágát,
Hagyja ajaka is viasz halványságát,
Ragasztja helyében kláris pirosságát.

Nem állják már könyvek megtörült szemeit,
Indusi gyémántnak látnád ott köveit,

[1]) Kemény J. I. V. 30.
[2]) U. o. 38.
[3]) U. o. 46. V. ö. Metam. I. 496.
[4]) K. J. II. I. 70.
[5]) Kemény J. II. IV. 12. V. ö. Met. VIII. *235*.

Kedves ragyogzással játszani fényeit,
Mosolygások lakják a sirás helyeit.[1])

Mintha megunta volna már a sok mythologiai képet vagy az események megirásában nem gondolt volna rájuk, «Kemény Jánosá»-nak harmadik részében ritkán hivatkozik a mythikus hősökre, példákra, hanem a saját egyéniségének jellegét érvényesíti. Több kedvet talál magában az eseményben s ennek folyásában képei, hasonlatai, leírásai egészen az ő egyéniségeéi. A következő sorok már az igazán lyrikus Gyöngyösire vallanak:

Már a Boreásnak zúgtanak szelei,
Hullottak a fáknak fagyott levelei,
A szép virágoknak voltak csak helyei,
A termő ágaknak úgy puszta nyelei.

Mosolygó zöldsége hervadt a mezőknek,
Leveles árnyéka mult a zöld erdőknek,
A gyümölcskerteket nem látni termőknek,
Elaludt világa a nyájas üdőknek.

Mult a vig hajnalok vidám felkelése
Azt áldó s üdvözlő madarak zengése,
Szűnt a zephyrusok lágy lengedezése,
S gyenge szellőjöknek kedves legyezése.

Nem nyögi gerlicze eltévedett társát,
Az örvös galamb is hatta bulyiklását,
A pacsirtának sem hallani hangzását,
S a felkelő napot köszöntő áldását, stb.[2])

Kívánhatjuk-e szebb leírását az ősznek, mint a hogy itt látjuk? Gyöngyösi itt elemében van s költői tehetségének ezekben ad kifejezést.

Nem szándékom Gyöngyösivel, mint költővel részletesen foglalkozni, így hosszas idézeteimmel eltérnék tárgyamtól: Ovidius befolyását kimutatni Gyöngyösire tárgy, nyelvezet és jellemfestés tekintetében.

E részleteket annak igazolására hozom fel, hogy nem tartom Gyöngyösit pusztán Ovidius utánzójának, s nem szándékozom eredetiségét kétségbe vonni: utalok a hatásra, melyet reá Ovidius tett, s az idézett helyekkel azt akarom mutatni, hogy Gyöngyösi Ovidius

[1]) K. J. II. IX. 53. 54.
[2]) U. o. III. V. 36—46.

hatása alatt is mennyiben eredeti. Ezt, mint lyrai tehetséget nem, vitatom tőle.

Ha az eseményeket, mint tényeket, melyeket Gyöngyösi ír elvonjuk, s az ő általa adott részeket, mint ékességeket vizsgáljuk: mint Gyöngyösi alanyiságát egy halmaz kis lyrai költeményt, nagy számú, apró részletekig kiszínezett leírást, nem kevesebb elmélkedést és mythologiai példát kapunk, melyek több versszakot adnának ki, mint maga az elbeszélés.

A személyei szájába adott beszédekben, a költött levelekben a lyrikus Gyöngyösi szól. Szereplői hosszú leveleket írnak egymásnak, egymással szemben pedig ének oldja meg nyelvöket; a levelek elmélkedések, megtelve kellő számú mythologiai és történeti példákkal; az énekek között nem egy elkezdett és befejezett dal. A levelek és énekek nem a helyzettől, melyben elmondják, s nem azoktól, akik elmondják, veszik értéküket: hanem a bennök foglalt általános emberi eszméktől.*)

Jellemfestése igen hiányos, itt-ott felcsillámlik erre való képessége is, de a kép teljessé ritkán lesz. Wesselényi ugyanaz a szerelmes, a mi Kemény. Széchy Mária ép úgy szereti Wesselényit, mint Lónyai Anna Keményt. Ugyanaz az érzés melege mindkettő levelében ott van, csakhogy más szavakkal kifejezve, — de korántsem döntő befolyással az esemény későbbi folyamatára.

Hátra van még nyelvezetének méltatása. Igyekezem e tekintetben rövid lenni. Újat nem mondhatok, czélom pedig nem az, hogy a mit mások jól megírtak, reproducáljam, hanem az volt, hogy Ovidius hatását mutassam ki Gyöngyösire. Ezt pedig a föntebb elmondottak szerint tehetségemhez képest igyekeztem kimutatni. Mennyiben sikerült nekem, nem vagyok reá illetékes bíró, akik utánnam foglalkozni fognak e tárgygyal, látni fogják, mennyiben merítettem ki az összes adatokat. Nekik már könnyebb lesz, mint nekem volt.

Művei nagyobbára alexandrinekben vannak írva, melyeket nemcsak elődeihez, de utódaihoz viszonyítva is kiváló præcisitással kezel. Rímei, ha a mai követelmények szerint nem is, de korához mérve kitünők. Rhythmusa majdnem mindig benső, gondolatbeli s nem pusztán külső, szóbeli megoszláson alapul. Egy gondolat egy sorban többnyire be van fejezve. Nyelve valódi költői nyelv: fel-

*) Lásd Fülep Imre: Gyöngyösi István 30. l.

oldja a prózai körmondatosságot; nem ölti egymásba, hanem egymás mellé rakja a gondolatokat.

Gyöngyösi nyelve sajátja s költőibb, mint bárkié előtte, — és sok idő telt bele, míg utolérhették. Az ő érdeme igen nagy a költői szólam, a nyelv fordulatosságában s a stylérzék fejlődésében. Ő a XVII. század nyelvújítója.

Ő az első, ki a költői nyelv sajátságaival elméletileg is foglalkozott. *Kemény János* elé csatolt értekezésében mentegeti magát, hogy költeményes dolgokat is vegyített történeti munkájába, s hogy a cadentia kedveért a közönséges magyar beszéd ellenére némely constructiót latin rámára vont. De nem kell hinni, hogy ily naivul fogta volna fel a dolgot: csak leszállott olvasói nagy részének niveaujára, hogy jobban megértesse magát. Azoknak censurája alá, ugymond, kik nála többet értenek a vershez, örömest bocsájtja művét. A latin metaplasmust, syncopet, metathesist hozza fel eljárásának igazolására, — de megjegyzi, hogy nem mindenik latin alak illik a magyar szó folyásához, még a versekben is; hanem vannak olyanok, miket magyarban is folytathatni. Csak azt akarta megmutatni, hogy a költői nyelv «nem vehet be úgy minden szót, mint a folyóirásnak tágabb mezeje, s több szabadságot enged a költőnek». «Ha vannak — úgymond — a verseimben oly szók és azokban oly dispositiók, melyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a dolog egyenesen való kimagyarázásához, azok a verseket ékesíteni szokták inkább, hogysem mint valami dísztelenségre szolgálnának, s ne tulajdonítsa azokat az olvasó tudatlanságból vett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedveért levő szükséges cselekedetnek.» Sok helyen megfordulván, ismerte az akkori nyelv egész szókincsét; meg is jegyzi: «a magyar szó és beszéd nem minden helyeken egyaránt foly az országban; s a ki csak egy részében nevelkedik az országnak, nem lehet, hogy az mind megértse a magyar Denominatiokat; hanem több helybeli látás-hallás kívántatik ahhoz, mert sok dolgot másképen szoktak nevezni az Alföldön, mint a Felföldön, a Tiszán- és Dunántúl.» A latin figurákkal csak igazolni akarta szokatlanabb alakjait, melyek legnagyobb részben a magyar nyelv természetéből folynak, s többnyire csak táji sajátságok, mint *győzelem*, pro győzedelem, *lány* pro leány, *mért* pro miért, *tenyér* pro terény, *felleg* pro felhő, *tészem, vészem, észem* pro teszem, veszem, eszem, *szomorgott* pro szomorkodott. Az accus. græc. mellett említi e vonzatot: «Bellona sisakját kevés a ki vágyja». De az-e vajjon? nem

lehet-e az újabb nyelvtudomány szerint is a legtöbb igét tárgyesettel szerkeszteni?[1])

Gyöngyösi hatásának titka valóban nem ama válogatott helyekben, a költői szólam, a verselés és nyelv erejében és bájában leli magyarázatát. Könyveit nemcsak elbeszélésekül olvasták a régiek; feltalálta ott a hazafi sóhajtozásainak, a szerelmes érzelmeinek általános kifejezéseit; életelveket, emléksorokat nagy választékban lehetett onnan szedni.[2])

Függelékül közlöm Gyöngyösi munkáiból az oly részeket, a melyeket valódi ovidiusi fordításnak tartok. Az egyik a «Csalárd Cupido» harmadik éneke. Tanköltemény ez, elég furcsán összeállítva: az istenekkel dialogizál a költő, Diana a vele kötött szövetséget csókkal pecsétli meg, s megerősíti őt Krisztus eszméiben. Cupido csalárdságának bizonyítására Tereus és Progne történetére is szüksége volt, hogy e tisztátalan szerelem rabjainak nyomoráról képet adjon, — még pedig elég frivol képet.

«Csalárd Cupido.»

Harmadik rész.

Az Athénabeli *Pandion* királynak
Progne s *Filomela* leányi valának,
Kik közül az elsőt eljegyzi magának
Tereus, akkori ura *Tráćiának*.

Ovidii Metamorph.

VI. 425—720.

....Threicius *Tereus* haec auxiliaribus armis
Fuderat et clarum vincendo nomen habebat:
Quem sibi *Pandion* opibusque virisque potentem
Et genus a magno ducentem forte Gradivo
Connubio *Prognes* iunxit, non pronuba *Juno*,
Non *Hymenaeus* adest, non illi Gratia lecto.

Noha *Juno* s *Hymen* onnét kirekettek,
S *Alektó*, *Megyéra* vannak ott helyettek,
Es a Meny-asszonnal ágyat eök vetettek,
Ugy a Nyoszolók is ugyan azok lettek.

---

[1]) Lásd Fülep I. «Gyöngyösi István» 45. 46. ll.
[2]) U. o. 35. l.

Sőt háló házoknak nemcsak a tetején,
De minden szögletén, utollyán, elején,
Sok bagoly üvöltött le-fekttek üdején,
Melyből sok gonosz is telt mind-kettő fején.

Eumenides tenuere faces de funere raptas;
Eumenides stravere torum, tectoque profanus
Incubuit bubo thalamique in culmine sedit.
Hac ave coniuncti Progne Tereusque, parentes
Hac ave sunt facti, gratata est scilicet illis

Lesz Progne méhének azonban rajzattya,
Azt maga Tereus *Itisnek* hivattya,
Születése napján nagy kedvét mutattya,
És azt esztendőnként ünnepül tartattya.

Thracia, disque ipsi grates egere diemque
Quaqua data est claro Pandione nata tyranno,
Quaque erat ortus *Itys*, festum iussere vocari.

E pediglen, mennél inkább ég szivében,
Annál serényebb munkás annak eszközében:
Filomélát miként vehesse kezében,
Ki egy máknyit sem tud amannak tüzében.

Blanda tenens umeros, ut eat visura sororem,
Perque suam contraque suam petit ipsa salutem.

Azért megént eő is ujjittya kérelmét,
Vehesse Attyának az-ránt kegyelmét,
Hogy az elmenésre adgya engedelmét.
Mellyre rá is bírja atyai szerelmét.

Mint legyen Tereus maga se tudhattya,
Minthogy a szerelem eszét el-fogyattya,
Látván: hogy a leány attyát csókolgattya,
Mond: vajha én volnék mostan az ő attya!

Spectat eam Tereus, præcontrectatque videndo,
Osculaque et collo circumdata brachia cernens
Omnia pro stimulis facibusque ciboque furoris
Accipit et quoties amplectitur illa parentem,
Esse parens vellet: neque enim minus impius esset

Mint az elvertt Galamb az Ölyvnek lábában,
Vagy az el-kapott juh a Farkas szájában,
Ugy forog nyavalás sógora markában,
Es hever lábánál a földnek porában.

Illa tremit, velut agna pavens, quæ saucia cani
Ore excussa lupi nondum sibi tuta videtur;
Usque columba suo madefactis sanguine plumis
Horret adhuc, avidosque timet, quibus hæserat, ungues

Meg-eszmélvén magát van szörnyű bánattya,
Össze-tépi haját, ruháját szaggattya,
Karczollya Orczáját, könyveit folytattya,
Keserves esetét lármásan jajgattya.

Mox ubi mens rediit, passos laniata capillos,
Lugenti similis, caesis plangore lacertis,
Intendens palmas, «o diris barbare factis!»

Oh te kegyetlen vad! átkozott bestia!
Megdühödt Szeléndek! vér szopó hárpia!
Pokol fenekéből származott fúria!
Ki nem szántál engem úgy megrontania.

«O crudelis!» ait «nec te mandata parentis

Tehát sem atyámnak sok szives kérelme,
Sem Nénémnek hozzád való nagy szerelme,
Sem én Szüzességem, sem Isten félelme
Nem visel tégedet rút fertelmes elme?

Cum lacrimis movere piis, nec cura sororis,
Nec mea virginitas nec coniugalia iura?

Igy állottad-é meg, ah hamis, hitedet?
Házasságod-béli kötelességedet?
Igy böcsüllötted-é jó feleségedet?
Ki most is óhajtva vár haza tégedet?

Omnia turbasti. Pelex ego facta sororis,
Tu geminus coniunx, hostis mihi debita pœna,
Quin animam hanc, ne quod facinus tibi, perfide, restet,
Eripis? atque utinam fecisses ante nefandos
Concubitus! vacuas habuissem criminis undas.

Engem tehát, Lator, k.... ddá tehettél?
Magával Nénémmel meg nem elégedtél?
Hanem énnékem is im férjemmé lettél!
Mért inkább, kegyetlen, mért meg nem ölettél?

De ha az Istenek láttyák e szörnyeket,
(Jól láttyák eők pedig) és ha erejeket
Tartod valaminek; s velem mindeneket
Itt el nem vesztettem; megbánod ezeket.

Si tamen hæc Superi cernunt, si numina divum
Sunt aliquid, si non perierunt omnia mecum,
Quandocumque mihi pœnas dabis.

Férre teszek minden szemérmetességet:
Ki-kiáltom a nagy Istentelenséget,

Ipsa pudore
Proiecto tua facta loquar, si copia detur,

Barmokat illető rút fertelmességet,
Mihelyt találhatok üdőt s elégséget.

Ha emberek közé magamat vehetem,
Mit műveltél velem, azoknak hirdetem,
Erdők barlangiba hogy ha rekesztetem,
Ott köveknek, fáknak sirva emlegetem.

In populos veniam: in silvis clausa tenebor,
Implebo silvas et conscia saxa movebo.

Boszszullyák azok is szörnyű esetemet,
Onnét az egekre vetem szemeimet.
Ha ott Isten vagyon, megszán eő engemet,
És boszszút áll érttem, fel-vévén ügyemet.

Audiat hæc æther, et si deus ullus in illo est.»

Hallván ezt Tereus, változik szinében,
Félelem és harag harczolnak szivében,
Ez győzi meg amazt; lángot kap tüzében,
Megkapja a leányt, s le-veri mérgében.

Talibus ira feri postquam commota tyranni,
Nec minor hac metus est, causa stimulatus utraque.

Azonban Tereus fegyverét ragadgya

Quo fuit accintus, vagina liberat ensem,

Hanem meg-kötözi s meg-nyomja térdgyével,

Arreptamque coma flexis post terga lacertis
Vincla pati cogit. Iugulum Philomela parabat,
Spemque suæ mortis viso conceperat ense.
Ille indignantem, et nomen patris usque vocantem
Luctantemque loqui comprensam forcipe linguam
Abstulit ense fero.

Le-szeltt nyelve pedig a földhöz üttetvén
Miképpen a kigyó farka el-metszetvén,
Ugrik ide-tova, nyugttát nem lelhetvén,
Úgy szökdécsel ez is fel s alá vettetvén.

Radix micat ultima linguæ
Ipsa iacet, terræque tremens immurmurat atræ
Utque salire solet mutilatæ cauda colubræ
Palpitat et moriens dominæ vestigia quærit.

Azután maga is egygyütt nem sokára
Progne nagy örömmel siet látására.
Kérdi: hol van Öcscse? kiről tett szavára
Oly szines bánatot Tereus magára.

Sustinet ad Prognen post talia facta reverti,
Coniuge quæ viso germanam quærit, at ille
Dat gemitus fictos commentaque funera narrat,

És azt erőszakos könyvvel egyelitvén,
Kép-mutató jajját szaporán bővitvén,
Azok között nevét zokogva emlitvén,
Mondgya: meghólt. Az ut el-erőtlenitvén.

Et lacrimæ fecere fidem.

Elhivén ezt Progne szines keservéről,
Indit nagy jajgatást, ezt hallván öcscséről,
Rút homályra megyen napja nagy fényéről
Czifra öltözetit szaggattya testéről.

Velamina Progne
Diripit ex umeris auro fulgentia lato.

Ehelyett öltözik szomoru ruhában,
Van szeme könyvének szokatlan árjában
Sok népeket gyüjtet gyászos udvarában,
És gazdag tort adat halotti pompában.

Induiturque atras vestes et inane sepulchrum
Constituit, falsisque piacula manibus infert.

Fejér gyócsot s veres selymet kér magának,
Melyekkel kezeit adgya oly munkának,
Hogy éppen kivarja min-léttét dolgának,
S hogy Nénnyének vigye, adgya egy szolgának.

Purpureasque notas filis intexuit albis,
Indicium sceleris; perfectaque tradidit uni
Utque ferat dominæ gestu rogat illa. Rogata

A kit jelek által mivel-hogy kér szépen,
És az is szemléli sorsát szánás-képpen;
Kezéhez veszi azt igazán és épen
És adgya Prognénak eleibe éppen.

Pertulit ad Prognen, nec scit, quid tradat in illis.

Progne a dolognak látván szörnyüségét,
Szerelmes Öcscsének nagy keserüségét,

Evolvit vestes sævi matrona tyranni,
Germanæque suæ carmen miserabile legit,

Nem tudgya, mit kezdgyen, mint öntse ki mérgét,
És hogy boszullya meg Ura feneségét.

Et — mirum potuisse — silet. Dolor ora repressit,
Verbaque quærenti satis indignantia linguæ
Defuerunt,

Ollyan üdő talált éppen akkor lenni:
Kin Bakhusnak szoktak áldozatot tenni,
És sok csengő-bengő ruhákat fel-venni,
Azokban csoportként farsanglásra menni.

Tempus erat, quo sacra solent trieterica Bachi
Sithoniæ celebrare nurus: nox conscia sacris.
Nocte sonat Rhodope tinnitibus æris acuti
Nocte sua est egressa domo regina, deique
Ritibus instruitur, furialiaque accipit arma:

Fel-készűl Progne is egy éjjel másokkal.
Fel-öltözik ahoz illő szerszámokkal.
Keriti homlokát borostyán ágakkal,
Ki-rohan házából nagy kiáltásokkal.

Vite caput tegitur, lateri cervina ministro
Vellera dependent, umero levis incubat hasta.

A boszszúlás mérgét viselvén szivében
Két-szigonyu lándsát hordoz jobb kezében.
Eme farsanglásnak kigondolt szinével.
Oda is bérohan üvöltö népével,
Hol Öcsése kesereg epedö szivével,
Kiragadgya onnét, fel-vertt tömlöczével.

Concita per silvas turba comitante suarum
Terribilis Progne furiis agitata doloris
Bacche, tuas simulat. Venit ad stabula avia tandem
Exululatque, euhoeque sonat, portasque refringit,
Germanamque rapit, raptæque insignia Bacchi

És hogy ezzel czégért ne tégyen dolgában,
Öltözteti azt is fársángos ruhában.
Es, úgy egyvelitvén serege számában,
Azok köztt bé-viszi maga hajlékában.

Induit et vultus hederarum frondibus abdit,
Attonitamque trahens intra sua mœnia ducit.

Magános szállásra ottan helyhezteti.
Fársángos ruháját vele le-téteti
Rá-borul és sirva sürön ölelgeti.
Az pedig a földröl szemét föl nem veti.

Ut sensit tetigisse domum Philomela nefandam,
Horruit infelix totoque expalluit ore.
Nacta locum Progne sacrorum piguera demit,
Oraque develat miseræ pudibunda sororis

Mert: mintha ellene-dühödött férjének Tett vólna eleget, akarva kedvének, Úgy gyújtán orczáját tüzes szemérmének Nem mert tekinteni szemébe Nényének.	Amplexuque petit. Sed non attollere contra Sustinet hæc oculos, pælex sibi visa sororis:' Deiectoque in humum vultu iurare volenti Testarique deos, per vim sibi dedecus illud Illatum, pro voce manus fuit.
Hogy pedig a rajta esett erő-szakkal Meg nem beszélheti azt néma ajakkal, Eleibe adgya mutató ujjakkal, Egre-földre teként s bizonyit azokkal.	
Aradnak könyvei özönként szemében, Úgy: hogy majd elmerül azok tengerében. Ezt hogy látta Progne, majd el-hal szivében, Es illyen szókra kel keserves mérgében:	Ardet, et iram Non capit ipsa suam Progne fletumque sororis Corripiens «non est lacrimis hoc», inquit «agendum, Sed ferro, sed siquid habet, quod vincere ferrum. Possit. In omne nefas ego me, germana, paravi.
Nincs e szörnyűségben: haszna a sírásnak Más úttyát kell lelni a bosszu-állásnak, Azt pedig végezni nem engedem másnak, Hanem teszem abban magamat munkásnak.	
Ugyan azért házát égetem nyakában, S temetem magát is bé-esett hamvában. Vagy olly vesztő mérget teszek italában, Hogy kéz-lábát marja attól vett kényában.	Aut ego, cum facibus regalia tecta cremaro, Artificem mediis immissam Terea flammis,
Vagy mind fülét, orrát, ajakát nyelvével S téged fertőztető testének részével El-metzem: esttednek meg-fizetésével, Nyomorogjon holtig böcstelen éltével.	Aut linguam aut oculos et quæ tibi membra pudorem Abstulerunt, ferro capiam, aut per vulnera mille Sontem animam expellam. Magnum quodcumque paravi: Quid sit, adhuc dubito.

Es fiáról szemét forditván Öcscsére
Mond: im mely szép szókat vészen ez nyelvére,
Az pediglen néma, nem szóllhat kedvére,
Ah! vallyon ki hozta e veszélyt fejére.

Inque vicem spectans ambos, cur admovet, inquit,
Alter blanditias, rapta silet altera lingua?
Quam vocat hic matrem, cur non vocat illa sororem?
Cui sis nupta; vide, Pandione nata marito
Degeneras? scelus est pietas in coniuge Tereo?

Magánossan üle királyi székében,
S jól eszik Tereus akkor ebédgyében,
Maga testét hánnya a maga bélében,
Jut azonban Itys, a fia, eszében.

Ipse sedens solio Tereus sublimis avito
Vescitur, inque suam sua viscera congerit alvum.

Ezt hallván Tereus, néz ide, néz tova,
Minthogy semmit sem lát, mondgya: ez micsoda?
Erre Farkas módon Progne mosolyogva,
S Itysnek fejéjért gyorsan futamoda.

Circumspicit ille
Atque ubi erit, quærit. Quærenti iterumque vocanti
Sicut erat sparsis furiali cæde capillis
Prosiluit, Ityosque caput Philomela cruentum

Mellyet elé is hoz, mihelyt fel-veheti,
Es azt az asztalra eleibe veti,
Mond: a többi után ezt is meg-eheti,
És hogy fia vagyon itten, el-hiheti.

Misit in ora patris: nec tempore maluit ullo
Posse loqui et meritis testari gaudia dictis.

A Chariklia tizenkettedik énekében Gyöngyösi epizódszerüleg *Pyramus és Thisbének* a Metamorphosis negyedik könyvének az 55-től 165-ik versben foglalt történetét meséli el. Gyöngyösi itt is, mint más helyeken bőbeszédű, több helyen azonban fordít. Ilyen fordítások a következő helyek:

Ott pedig a fának csak szomszédságában
Vala egy kút-fő is bő a forrásában,
Es az igen hires vize jó voltában,
S szép ligetes erdő annak lefolytában.[1])

Ovidiusnál:

. . . . Arbor ibi niveis uberrima pomis
Ardua morus erat, gelido contermina fonti. [2])

Gyöngyösinél:

És ezt az oroszlán vérrel folyt szájával
Összve tépi, a melly valami prédával

[1] Chariklia XII. 98.
[2]) Met. IV. 89—90.

Csak akkor tölt volt meg és szomju torkával
A kúthoz sietett, arra vött uttyával.[1])

Ovidiusnál:

Ut lea sæva sitim multa compescuit unda,
Dum redit in silvas inventos forte sine ipsa
Ore cruentato tenues laniavit amictus.[2])

Gyöngyösinél:

Ne hadd magad, kérlek: emeld fel szemedet
Pirame! Pirame! s a te kedvesedet
Tekintsd meg, s hogy hidgyem igaz szerelmedet,
Mond meg, e veszélyben mi hozott tégedet?

Felemeli szemét ezek közt, s ráveti
Kedvesére, a ki várja: hogy veheti
Valamely szavát is, de azt nem teheti,
Sőt hunyik szeme is és halál követi.[3])

Ovidiusnál:

«Pyrame» clamavit, «quis te mihi casus ademit?
«Pyrame, responde: tua te carissima Thisbe
Nominat. Exaudi, vultusque attolle iacentes.»
Ad nomen Thisbes oculos iam morte gravatos
Pyramus erexit, visaque recondidit illa.[4])

Ezek Gyöngyösi nevezetesebb egyezései Ovidiussal, a melyek kétségbevonhatatlanul igazolják, hogy minő befolyással volt a nagy klasszikus hazánk eme XVII. századbeli lantosára.

Álljon itt függelékül, könnyebb áttekintés végett az összehasonlításban előforduló mythikus képek, az Ovidiusból vett hasonlatok táblázata:[5])

A hir lakása: MV. Előlj. Beszéd 19. v. ö. Met. XII. 36—65.
Demophoon és Phyllis: MV. I. 108. Kem. I. V. 47. II. VI. 28—30; II. VI. 46; Cupido I. 64. Palin. 3. v. ö. Rem. Amor. 55; Rem. Am. 595—605. Heroid. II. Ars. Am. III. 39.

---

[1]) Chariklia XII. 99.
[2]) Met. IV. 102—105.
[3]) Char. XII, 109—110.
[4]) Met. IV. 142—147.
[5]) Az idézeteknél Gyöngyösinek Dugonics által kiadott 1796-iki szövegét használtam, mert Toldy a MV., Kem. J. és Palinodián kívül mást nem közöl.

Byblis és Caunus: MV. II. 57. Kem. I. 43. II. VI. 12.; II. VI. 40. Cup. III. 93. Cup. I. 62. Charikl. 39.; Palin. 4. 11. v. ö. Met. IX. 455; Eleg. XVIII. II. 19—23; Artis Am. I. 284.

Páris és Helena: MV. III. 134; Kem. I. 12. 14. 15. 17; I. III. 62; I. IV. 17; I. IV. 39; I. V. 7; II. V. 27; II. VI. 33. Cup. I. 100; Cup. III. 2. v. ö. Heroid. XVI.; Eleg. II. 18. Ars Am. I. 685—690; Rem. Am. 65.

A hajnalemelő Phosphorus: Kem. I. 20.

Pyramus és Thisbe: Kem. II. VI. 35. Palin. 2. *Thisbe:* Kem. I. V. 15. 16; II. V. 22; II. VIII. 17. v. ö. Met. IV. 70. Charikl. XII. 98. XII. 108—110. v. ö. Met. IV. 55—160.

A hir leírása: Kem. II. 1—3; II. 7—10. v. ö. Met. XII. 35—65.

Alcyone és Galathea: Kem. I. III. 24. III. I. 28; II. IX. 56; v. ö. Met. XIII. 795.

A virágok eredete: Echo és Narcis MV. III. 105. (Kem. I. IV. 21—27.) MV. III. 106—111.; Cup. I. 60. Echos vers: Kem. II. VI. 1—17. Charikl. X. 25—41. v. ö. Met. III. 330—400.

Aeneas és Lavinia: Kem. I. IV. 55—60; v. ö. Met. XIV. 570.

Theseus és Ariadne: Kem. II. VI. 31.; I. V. 47. MV. III. 265. v. ö. Heroid. X. Eleg. II. 18. Met. VIII, 170—175; Ars. Am. 530—550.

Jason és Medea: MV. I. 110.; Kem. II. I. 29; III. 19; *Jason:* Kemény *.: III. IV. 83. Cup. I. 116. Charikl. IV. 107. v. ö. Met. VII. 395. Eleg. II. 18.

Iphigenia föláldoztatása: Kem. II. II. 33—34. v. ö. Met. XII. 30.

Ulysses és Penelope: Kem. II. IV. 6. II. IX. 56; Charikl. VIII. 110. v. ö. Met. XIII. 900—905. (XIII. 5—10.) Heroid. I.

Hero és Leander: Kem. II. VII. 42; v. ö. Heroid. XIX.

Daedalus és Icarus: MV. III. 45. Kem. III. IV. 56; v. ö. Met. VIII. 185—220; Ars. Am. II. 23.

Laodemia és Protesilaus: Kem. III. V. 105; Her. XIII.

Phaëton: MV. III. 112. Kem. II. VIII. 2; v. ö. Met. II. 1—313.

Circe, Pandora: MV. III. 190—195.

Rózsa és Vénus: MV. III. 232—237; v. ö. Met. X. 530—560; 730—735; Ars Am. I. 512.

Actaeon veszedelme: Kem. I. IV. 19. Cup. I. 75—76; v. ö. Met. III. 190—200.

Dido és Anchises: Cup. II. 143. v. ö. Met. XIV. 77. és *Aeneas:* Kem. II. VI. 38. v. ö. Heroid. VII. Amor. III. 38.

Tereus és Progne: a Csalárd Cupidó harmadik éneke, v. ö. Met. VI. 425-től végig.

Cupido nyilai: MV. I. 157; v. ö. Met. I. 452.

Lónyai Anna jegykendője: Kem. I. V. 19; v. ö. Metam. VI. 85—100; 110—120.

Didó és Aeneas: Kem. II. VI. 38; II. 57; I. IV. 17; Cup. I. 100.

Kemény és Actaeon kutyái: Kem. I. II. 36—47; Csalárd Cupido II. 56—83; v. ö. Met. 207—223.

RUPP KORNÉL.

THUKYDIDES IV. 37. 1.

«Γνοὺς δὲ ὁ Κλέων καὶ ὁ Δημοσθένης ὅτι εἰ καὶ ὁποσονοῦν μᾶλλον ἐνδώσουσι, διαφθαρησομένους αὐτοὺς ὑπὸ τῆς σφετέρας στρατιᾶς, ἔπαυσαν τὴν μάχην καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἀπεῖρξαν, βουλόμενοι ἀγαγεῖν αὐτοὺς Ἀθηναίοις ζῶντας, εἴ πως τοῦ κηρύγματος ἀκούσαντες ἐπικλασθεῖεν τῇ γνώμῃ *τὰ ὅπλα παραδοῦναι* καὶ ἡσσηθεῖεν τοῦ παρόντος δεινοῦ.»

Poppo-Stahl és Classen[2] τὰ ὅπλα παραδοῦναι paranthesis közé teszik, mondván, hogy glossa «von einem Abschreiber eingeschoben, der zu früh auf die folgende Zeile voraussah» (Classen). Ez helyes felfogás, ha τοῦ κηρύγματος ἀκούσαντες így fordítjuk: *a hirmondó szavára hallgatva;* de fölösleges, ha így: *a hirmondó szavát hallva,* a mi ellen különben kifogás nem tehető. Az egész szóban forgó hely fordítása ez esetben a következőkép hangzanék: «Mert úgy szerették volna, hogy élve adhassák át őket az athénieknek, *ha ugyan megtört annyira a lelkük, hogy a hirmondó szavára* (a. m. szavát, felszólítását hallva v. miután meghallották, *vernehmen) lerakják fegyvereiket,* és elcsüggedtek mostani szorult állapotjuk miatt». Így fordítva a helyet, τὰ ὅπλα παραδοῦναι nem is nélkülözhető, mert mint *infinitivus praedicativust* megkívánja mind a τοῦ κηρύγματος ἀκούσαντες, mert megmondja mi a κήρυγμα tartalma, valamint ἐπικλασθεῖεν τῇ γνώμῃ, a melyet szintén alkalmasan kiegészít. Ezen felfogás mellett továbbá tanuskodik 38. 1. οἱ δὲ ἀκούσαντες (t. i. τὸ κήρυγμα) παρῆκαν τὰς ἀσπίδας.

SZILASI MÓRICZ.

SIMAI KRISTOF.

Simai Kristóf neve mindenkor emlékezetes marad irodalmunkban; nem csak azért, mert a magyar színészetet színdarabjaival hathatósan elősegítette, de azért is, mert az ő Igazházi-jával kezdték a magyar színészet úttörői előadásaikat 1790 okt. 25-én Budán. Érdemes tehát vele és élete körülményeivel tüzetesebben foglalkoznunk. Megtörtént ez már többek közt az Egyetemes Philologiai Közlönyben is, hol (1888. 495. l.) Lázár Béla «Simai

Kristóf és a Házi Orvosság» cz. értekezése közöltetett, mely azonban némi helyreigazítást, illetve bővebb magyarázatot igényel.

Lázár Béla a többi közt ezt írja: «Simai Kristóf 1742 nov. 8-án született Rév-Komáromban középsorsú katholikus szülőktől, atyja Simai István, anyja Szőcs Borbála volt és a keresztségben Márton nevet nyert».

Én egyedül ezen néhány sor magyarázatára szorítkozom.

A komáromi kath. plébánia keresztelési anyakönyve szerint *Sima* István ottani *kertésznek* és szintén katholikus nejének *Söcs* Borbálának 1742 nov. 8. fiát Márton névre keresztelték, vagy azon napra van születése bejegyezve; a keresztszülők Böhm Keresztély, Komárom-megye táblabirája s ennek neje Mária Terézia voltak; a keresztelő papot Zlisko Istvánnak hívták.

A család neve tehát eredetileg *Sima* volt; így fordúl az elő a városi jegyzőkönyvben még 1772-ben is, midőn Sima Istvánnak egyik fia, Ignácz, fölvétetett a polgárok közé.

Sima István az 1735/6. évben kertjétől és házától 12 frt városi adót fizetett és 1754 nov. 22. a szokásos taksának lefizetése mellett a polgárok sorába fölvétetett.

A kertészet Komáromban régi időktől fogva virágzásnak örvendett. I. Mátyás királynak Komárom határában (a mai Tolnai-utcza helyén) gyümölcsös kertje volt, mely szépségeért aranykertnek neveztetett; később ezen elnevezés Csallóközre is átszármazott; vadas kertje pedig az örsi határban feküdt. Később is nagy szorgalommal művelték a kerteket Komáromban; így 1778 és 1786-ban (Almanach von Ungarn és Korabinszky Lexikona szerint) a város tulajdonát tevő szigeti kertekért 337 frt évi bért fizettek; egy pusztán fekvő nagy kertért pedig 68 frtot. 1820-ban Komáromban még 24 család foglalkozott kizárólag a kertészettel, a kertész-segédek pedig természetesen még sokkal nagyobb számmal voltak.

Mindezekből azt következtetjük, hogy Simai Kristóf szülei középsorsú polgárok voltak, kik öt fiukat tisztességes nevelésben részesítették.

Simai István fiai közül három választotta a szerzetesi pályát: László trinitárius volt Komáromban, Mihály dominikanus, Márton pedig piarista lett; ez utóbbi a szerzetbe léptekor a Kristóf nevet vette fel s valószínűleg szerzetes testvérei példájára családi nevét a magyarosabb hangzású Simai-ra változtatta; ezen nevet a pol-

gári pályán maradt negyedik testvérnek, Istvánnak fia, József, is fölvette és használta 1796-ban, mikor ez is a városi polgárok közé lépett; az apa és fiú önálló épületfakereskedéssel birtak; az ötödik testvér Móricz volt.

Simai Lászlónak 1789 nov. 25. Komáromban kelt végrendeletének 3. pontja így szól: «Libros meos, albas vestes, duas reverendas æqualiter dividant inter se duo fratres mei germani Dominicanus et Piarista».

A Simai család az 1848 előtti években már nem fordul elő Komárom lakosai közt; miután pedig az akkor még iparában és kereskedésében virágzó városból nem szoktak a lakosok kiköltözni, valószínű, hogy a család kihalt.

Ugyan ez történt a Böhm családdal és a Szűcs család katholikus ágával is.

Az anyakönyvben hibásan írt Söcs nevet t. i. Szücs-nek értelmezem, miután ily család létezett már 1587-ben is Komáromban, ellenben Söcs vagy Szőcs nevűek ottan soha sem voltak.

Idősb Szinnyei József.

ANJOUKORI NYOMOK A NAGYMIHÁLYI KAPLYONOK MULATTATÓIRÓL.

A nyírségi Kaplyon-család, mely eredetét a hét vezér egyikére, Köndre, illetőleg ennek egyik fiára, Kopjánra vezette vissza, a XIII. század második felében Jákó két fiát, Andrást és Jákot, anyai örökségükre, a zempléni és ungi nagy birtokokra telepítette át. A fiatalabb Jákó a zempléni főispánságot kapta, András azonban a királyi udvarnál rövid időre kegyvesztett lett, mert a fiatal IV. Lászlót egy alkalommal megbotozta. Büntetésül Jákóvárát elvesztette ugyan, de a következő évben már ungi főispán volt s testvérével együtt két birtokot is kapott még engesztelésül. Az örökségen és a közös szerzeményen András és Jákó 1335—36-ban, fiaik pedig 1337-ben osztoztak meg, mely alkalomból az országbiró vagy az illetékes káptalan hivatalos okiratot állított ki az érdekelt felek részére. A tulajdonjog törvényes bizonyítékát rejtő pergament lapokat gondosan őrizte mindegyik fél és minden ké-

sőbbi örökös. Így maradtak fenn az említett anjoukori osztálylevelek is egész napjainkig a gróf Sztárayak tulajdonában, mely főuri családunk ép a birtokában levő régi okmányok alapján az osztályos nagymihályi András egyenes leszármazottjának bizonyult. Ezen levelek újabban gróf Sztáray Antal szíves támogatásával és Nagy Gyula mintaszerű szerkesztésében kiadásra kerültek s ma már bő forrását képezik történetünknek, — sőt irodalomtörténetünknek is, mivel az énekmondók és egyéb mulattatók sürű homályban hagyott történetéhez pár igen élénk világot vető adalékot szolgáltatnak.

Kettő azon 1337-ki levélben található, melyben az egri káptalan arról ád hiteles tanúbizonyságot, hogy nagymihályi Jákó fiai és unokái a nemzetségi osztály szerint nekik jutott javakon békés egyesség útján megosztoztak. A hosszú levél legnagyobb része a birtokok határainak részletes megjelölésével foglalkozik. Minket ez alkalommal a Nagymihálytól keletre eső két Rywche (ma Sáros- és Felső-Reviscse) határa érdekel, melynek megjelölése keletről, a Ribnicha (ma Ribnyicze) pataknál kezdődik s folyik tovább a nyugatnak terülő lapályon egy tölgy alatti határdomb és több száraz fatörzs mellett; quas transeundo, ad plagam septemtrionalem vergendo, *venit ad quendam campum Igrischtya vocatum*, quem per medium dividendo, ad eandemque plagam septemtrionalem et ad longum spatium per metas in iliceis arboribus consignatas transeundo, iungit quandam viam de ipsa villa Riwcha in dictam aliam villam similiter Riwcha vocatam ducentem, iuxta quam est una arbor ilicis metam terream sub se habens (az eredetiben hibásan: habentem)...*) A szláv képzővel ellátott Igrisch név Igris-i jelentéssel bír, miből az igriczekre vonatkozó árpádkori oklevelek tanulsága szerint azt kell következtetnünk, hogy a szóban forgó mezőség azoktól az igris-mulattatóktól kapta nevét, kik azt valamikor a nagymihályi uraságtól haszonélvezet fejében birták.

A határjelölés részleteit azért közöltük, mert a hová oklevelünk az Igrischtya mezőt helyezi, oda ma az Ung vármegyei Gajdos falu esik. Ezen kis falut az 1864-ben kitöltött helységnévtári tudakozó ív szerint a gróf Sztárayak csak a mult század végén

*) A nagymihályi és sztárai Gróf Sztáray család oklevéltára I. 126.

telepítették fölvidéki jobbágyaikból. Azt nem tudhatjuk, hogy a ruthen települők keresztelték-e el Gajdosra, vagy hogy a régi név már a beköltözés előtt elváltozott; de az bizonyos, hogy a mai az anjoukorival szorosan összefügg.

A lakosság ma már semmit sem tud a falu nevének régi értelméről; furcsának tartja s magyarázatát helyes érzékkel a homályos multban keresi. A mit talált, csak halvány mondai szál lehetett, melyet később a szabad képzelem ráaggatott czafrangjai ép úgy elleptek, mint az íráshibák a gajdosi szentatya azon sorait, melyekben az említett lapon ezen mondai okoskodásról beszámol. «Ezen községnek — írja — országszerte ismeretes mint Gajdos, mely Ruth-szláv nyelven annyit tesz mint gajdiczi vagy is egy bizonyos duda féle muzsika nem, — a' honnan a' monda szerint a község elnevezése származik, mert azt állítja a lakosság, hogy e' helyen hajdan erdőség és Cserjés lévén ott egy kunyhó forma ház állott, hol is egy Gajdos vagy muzsikus magányban élvén a' körül falvakból az ifjuság e' helyre tánczolni és mulatni kijárt».[1]) A gajdos szó csakugyan szláv eredetű, de értelme szerint nem a gajdiczi-ből származik, hanem a gojk és goikatiból, mely lármát, kiabálást jelent. A gajd különben már régi szavunk, mely neszes, csufolódó éneket jelent, a mi később az énekmondók műsorában is szerepelt mint lakodalmi és egyéb mulatsági gajd.

A következő adat ugyanezen oklevélben, Ztranyan (ma Sztranyán) határának megjelölésénél merül fel. Mivel ezen birtok a család főfészkének, Nagymihálynak tőszomszédja volt, belőle egyenértékű részek hasíttatván, András és Jákó utódai között gondosan megosztatott. Mete autem — olvassuk az új határ megjelölésénél — quibus dicte partes ipsorum locorum sessionalium a se invicem distinguntur, ut ipse parte retulerunt, hoc ordine proceduntur: prima enim meta incipit in fluvio Laborch vocato, et de eodem fluvio quasi ad plagam orientalem exeundo, transit per communem ortum Egidii dicti Solthyz *et Thome istrionis hospitum de eadem*, et currendo ad eandem plagam, exit de ipsa villa et iungit quendam alveum aque Mocharos vocatum, pro meta per partes derelictum — etc.[2])

---

[1]) Pesty Frigyes: Magyarország Helységnévtára. LVII, 4. köt. 37. l. A M. Nemzeti Múzeum kézirattárában.

[2]) A n. és sz. gróf Sztáray cs. oklt. I. 129.

Histrio és istrio alatt olyan mulattatót kell értenünk, ki táncz és zene mellett tréfás dalokat gajdolt vagy prózai, sőt legtöbbször pórias bohózatokat adott elő. Valami keverékét képezte az inkább énekmondó és zenész joculatornak és a kizárólag némajátékos mimusnak. Hogy a mulattatók ezen három czéhe már az Árpádok alatt is egymást kiegészítve virágzott, azt az 1279-ben tartott budai zsinat VIII. határozatából tudjuk, mely a többek közt ezeket mondja: Clerici officia, vel commercia non exerceant, maxime inhonesta: mimis, histrionibus, et joculatoribus non intendant et tabernas prorsus evitent nisi forte causa necessitatis in itinere] constituti. *) Az oklevelek eddig mindig joculatorokat emlegettek s úgy látszik, hogy mindig a tisztességesebb énekmondókat és zenészeket értették. A nagymihályi Kaplyonok anjoukori oklevele azért fontos, mert az első adalékot szolgáltatja arra nézve, hogy azon hatalmas kegyuraknál, kik hangszer-játszó igriczeket tartottak, a pajkos histrio is földet kapott szolgálata fejében.

A középkori histriók és mimusok a később kifejlett modern szinészetnek voltak elődei. Életük barangolásból állt, mert a mulatságos műsor csak addig vonzott és jövedelmezett, míg ujdonsággal győzte. Anyaországuknak Itáliát szokás tekinteni, hol az alakoskodó művészet classicus hagyomány volt s terjedését a neki való heves vérmérséklet is nagyon elősegélte. A gyors elszaporodás és kényszerü vándorélet csakhamar az ország és nemzeti nyelv határán is átszorította őket. A hol énekeik szövegét, tréfáik élét nem értették, oda majmot, tevét és egyéb bámulni valót vittek, hogy a szemfényvesztés, táncz, torna, némajáték és egyéb látványosság műsorát ilyesmi mutogatásával is bővitsék. E komédiás csoportok jártak Francziaországban, a német tartományokban s bizonyára felkeresték Magyarországot is, bár erre az Árpádok és Anjouk korából történeti bizonyíték nem maradt. A magyar fajnak sohasem volt hajlama a víg alakoskodásra; ha azonban a budai zsinat már 1279-ben országos nyavalyának tekinthette a mimusok és histriók szereplését, méltán föltehető, hogy a nagy elterjedést idegeneknek, első sorban olaszoknak, köszönhettük.

---

*) Péterffy: Sacra Concilia I. 107.

Tamás histriót csak a jószerencse vitte a nagymihályi Kaplyonok körébe. Az oklevél világosan hospesnek, idegen jövevénynek mondja. Az is érdekes, hogy Egyeddel közösen birta a rendelkezésére bocsátott földet; Egyed pedig soltész (scultetus, schultheiss) volt, vagyis a letelepített jövevények főnöke. Ezzel egyszersmind azon gyanunak is kifejezés van adva, hogy ő nem volt magyar. De mivel a birtokadomány hivatásszerű vándorlásának egyszersmindenkorra végét szakította, méltán föltehető, hogy ha kezdetben csak a velejött települőket és a nyelvüket értő urakat mulattatta, idővel módjában állhatott az ottani magyar jobbágyokat is gyönyörködtetni tréfáival és dalaival. Ma a Sztárayak ősi birtokait nagyobb részt tótok és eltótosodott ruthénok lakják ugyan, de a családi levéltár XIII—XIV. századi okmányai minden kétségen felül helyezik, hogy ott a vagyonszerző ősök idejében magyar nép lakott. Ezt leginkább az általunk is idézett határjárási levelek bizonyítják, melyek a dülők, folyók, erdők, dombok stb. megjelölésénél mindig tősgyökeres magyar neveket említenek. Hogy a mi 1337-ki levelünknél tovább ne menjünk, álljanak itt belőle a következő nevek: Sumospataka, Hamuschpataka, Sospatak, monticulus vulgo domb,Tybawyzi, egwrfa,Tekerespatak, fluvius Zuchogo, silwafa, sylfa, jwharfa, silva Saruschkorongh, nyarfa, Lygethreth, nemus Mocharosberek, fluvius Torna vulgo Naghrew, Vyzzamenewpatak, Zombothegy stb.

Idéztünk a geredchei határ helyneveiből is, mert ezen birtok bennünket azért fog érdekelni, mivel hozzá a középkori magyar énekmondók egyik legérdekesebb emléke fűződik. A község nyomát ma már hiába keressük térképeinken és helységnévtárainkban; csak a nagymihályi Kaplyonok középkori okleveleiben fordul elő, később azonban végleg nyoma veszett. A határjáró levelek tudósítása szerint a Laborcza folyó keleti partján feküdt s Nagymihálynak és Sztranyánnak észak felől szomszédja volt. Minden nemzetségi osztálynál szerepet játszott, de minket csak egy 1358-ki levél rávonatkozó sorai érdekelnek. Ezen levelet az egri káptalan állította ki annak bizonyítására, hogy Szécsy Miklós országbiró itélete értelmében nagymihályi László unokája, Eufrosina részére az apai örökségből járó leányi negyed törvényesen kihasittatott. Az osztálynál tizenkét falu szerepelt: isto modo, quod in singulis dictis duodecim possessionibus suis singulas dimidias curias seu mansiones, vulgo teluk dictas, pro habitione hospitum

et iobagionum sepedicte nobilis puelle contulisset; videlicet in dicta possessione sua Pereche quendam hospitem Ztochk nominatum cum dimidia curia inter sessiones Thome fabri et Buyk, item in possessione *Geredche* Johannem Oruz, et Dymith hospites similiter cum media curia *inter sessiones Michaelis dicti Baynuk et Stephani fyellatoris*, in possessione Felztara Yeklinum hospitem similiter cum media curia inter fundos Michaelis filii Wychuk et Emerici . . . .*)

A fyellator szó magyarázatát a középkori barbar latinság Du Cange-féle szótárában kell keresnünk, hol a viela, viella, továbbá a viola, fiola, fiala, vitula, vidula egyet jelent a franczia viola, vielle és a nemzetközibb violin, violen, violono szóval. Az alatta értett húros hangszer kezelőjét viellatornak, szövegünk orthographiája szerint fyellatornak, francziául vielleurnek nevezték. A németek violinja (Geige) a Minnesängerek korában fidel volt. Ezen játszik a Nibelung-monda Volkerja s az egyik Reimart hangszere után megkülönböztetésül Fidelernek nevezték. Nyelvünkön ezen fogalmat ma a ‚hegedű' fejezi ki, miből az Oklevéltár szerkesztője igen helyesen azt következteti, hogy az 1358-ki fyellator szintén hegedűs, régiesen hegedős volt. Ez azért fontos, mert az eddig legrégibbnek ismert hegedős a Hazai Okmánytár 1437-ki Simon hegedése volt s utána az 1499-ki Hegedws György következett (Gr. Károlyi Oklt. III. 35.) Velök szemben volt már egy Johannes dictus Kobzos de Zobodi nevü homo regiusunk 1326-ból (Anjoukori Okmt. II. 248.) és az ismert Regus 1219-ből; de azért irodalomtörténetünkben és tudós krónikafordítóinknál még mindig a történeti bizonyíték nélkül álló, eszményi hegedős fejezte ki a legrégibb énekmondók fogalmát.

Vámbéry meglepő adalékai a kirgizek és mongolok koboz, kobuz nevű hangszeréről (mi alatt ezüstfából készített guitárt és hegedűt értenek), kétségtelenné teszik, hogy a pengető húros hangszert mi is keletről hoztuk. Eszerint a kobzosokat kellene ősibb énekmondóknak tartani. Mivel azonban a vonós hangszer megjelölésére, a nyugateurópai népek közös forrásra visszavezethető elnevezései mellett, szintén eredeti magyar szót használunk, teljes joggal föltehetjük, hogy hegedőseink is voltak már akkor — vagy talán már előbb is — midőn a nyugati fidlerek, vielleur-ök, viella-

*) A n. és sz. gróf Sztáray cs. oklt. I. 301—302.

torok működtek. A mi oklevéltári adatunknak nagy érdeme az, hogy egy hegedős nevét azon időből őrzi, melyből a kobzosokra vonatkozó legrégibb adatok fölmerültek. Ezzel a történeti differentiák el vannak ütve; a két hangszer őseredetére vonatkozó kételyeket pedig az egyetemes zenetörténelem oszlathatja el, mely az általunk koboznak és hegedőnek nevezett két hangszer XI—XIII. századi válfajai közt alig tud egyéb különbséget tenni, mint azt, hogy az egyiket úgy pengették, a másikat nyírettyűvel vonták. A magyarországi németség és a reformatióval kezdődő nagy nyugati befolyás a lantot kezdi divatba hozni. Ezen guitárszerű pengető hangszert a spanyolországi arabok és a keleti arabok ellen küzdő keresztesek terjesztették el. Hozzánk a németek közvetítésével került s kiszorította a vele rokon kobzot. Tinódi már Lantos Sebestyén volt; utánna két emberöltővel Szepsi Csombor Márton megbámul egy különös franczia hangszert, s mivel épen Chalonsban látta, hisz azoknak, kik Attila idejéből származtatták, s hisz a saját homályos történeti combinatiójának is, midőn azt úti emlékeiben koboznak nevezte. A literatus lantosok mellett volt a lenézett hegedősök osztálya. A szidalmak után következtetve, ezek az alsóbb osztály énekmondói lehettek. Műveletlenségüknek köszönhető, hogy ők egy ősi czéh conservativ folytatói maradtak. Első sorban rajtuk ragadt a régi név, pedig az ügyes külföldi hangszerkészítők az ő hegedőjökön is sokat változtattak, s miként a pengető hangszereknél történt, úgy itt is minden változat új nevet kapott.

A mi most már István hegedős személyiségét illeti, az oklevél szövegéből első sorban azt lehet ráolvasnunk, hogy a nagymihályi urak született jobbágya volt. Határozottan ki van téve, hogy neki és Mihály bajnoknak külön sessióik voltak, melyek közé az orosznak nevezett János és az oroszos nevű Dimit jövevény közös kúriája esett. Ezt ők szolgálattétel fejében élvezték, mint akár a velök egy sorban említett Tamás kézmíves. A nagyobb méretű királyi javakon az ilyen alattvalók foglalkozás szerint csoportosíttattak, mit az általuk benépesített telepek neveiből tudunk. Ezért fordul elő a középkori oklevelekben annyi Solymár, Solymos, Kulcsár, Lovászi, Szakácsi, Kovácsi, Igriczi stb. A név állandósítását azonban csak abból lehet megmagyaráznunk, hogy a lakók hivatásszerű foglalkozása egyszersmind hagyományos is volt; a szakácsmesterség ép úgy firól fira szállt, mint a sólyom-

tanítók és az igriczek mestersége. Az ország bárói gazdaságukhoz képest csak sessiókat adhattak ugyan, de a kiknek adták, azokra ép oly állandó szükségük volt, mint a nagyobb méretű királyi háztartásnak. Az igriczek inkább zenészek lévén, csak nagyobb testületekben szerepelhettek: ezért kaptak aztán a nagymihályi igriczek is egész mezőséget. Midőn azonban a vagyon többszörösen földaraboltatott, nekik is oszlani kellett, a mi náluk a pusztulást jelentette. Az általunk idézett osztálylevél félig-meddig már az utóbbi esetet sejteti velünk. Tamás histrio csak későbbi beköltöző volt, de mint kedvelt egyén közvetlen az urak fészke mellett kapott telket. István hegedősé sem esett Nagymihálytól messze. Különben is nála az bir fő fontossággal, hogy a sessiót maga bírta, a mi szintén erős bizonyíték arra, hogy önálló hegedős énekmondó volt és nem valamely zenész-testület egyik hegedűse; hogy mint örökös jobbágy a sessiót foglalkozása révén élvezte, a mi foglalkozása hagyományos voltát föltételezi; hogy mint hagyományos mesterséget űző örökös jobbágy ép oly gyökeres magyar volt, mint a nagyterjedelmű uradalmak azon többi népessége, mely a határjárásnál megjelölt birtokrészeknek hamisítatlan magyar neveket adott.

Az igriczek, Tamás histrió és István hegedős emlékét őrző osztálylevelek csak 21 évi időközben irattak. Ha ezen közelséghez hozzávesszük, hogy a három adat csak esetlegesen merült fel egyetlen főúri család birtokainak határjárásánál, az anjoukori mulattatók virágzására igen örvendetes következtetést vonhatunk. Az árpádkori nyomok a tatárjárás utáni időre esnek s majdnem kivétel nélkül a királyi joculatorok földjeinek eladományozásáról tudósitanak. Ez a koronajavak elharácsolásának szomorú idejére esik. A szerencsétlen gazdálkodás czélja a hatalmas urak lekenyerezése és a királyi tekintély támogatása volt, mely utoljára is azon végződött, hogy törvényhozásilag kellett gondoskodni a koronás főt megillető tiszteletről. Ilyen viszonyok közt igen érthető, ha a nagy háztartásban legelőször is a mulattatók szolgáltatták a nélkülözhető felesleget. Az egyházaknak adott igriczbirtok későbbi lakói bizonyára felhagytak elődjeik hagyományos mesterségével, sőt a legtöbb világi kézre került joculator-birtok is csak névben tartotta fenn régi haszonélvezői emlékét. Eddig csak egy joculátorról volt tudomásunk, a ki már nem a királyiak közé tartozott. A káli Mikót értjük, kinek 10 holdnyi földjét az Oghus nemzetségből származó Csaba és Bánd testvérek 1296-ban elad-

ják monoszlai Saul fiának, Gergely mesternek. Ezen énekmondói birtok törmeléke lehetett a közeli Tihany eladományozott várjavainak. Ugyanezt lehet mondanunk a nagymihályi urak Igrischtyájáról, mely egy másik királyi várhoz, Ungvárhoz, ép oly közel esik, mint Nagymihályhoz. Ez csak föltevés ugyan, de a többi Igriczi további sorsáról még ennyit sem tudnnk.

A nagymihályi Kaplyonok idézett levelei a homályos kérdésre egészen új világot vetnek. Belőlük ismerjük meg legelőször azt a különben igen természetes jelenséget, hogy azon arányban, melyben a királyi háztartás fénye vész, a meggazdagodó főuraké növekedik. Amott elbocsátják a joculatorokat s itt még a bolondos histrio is telket kap. Az ungváriak egykori igriczei elszélednek ugyan, de helyettök találunk egy énekmondó hegedőst. Miért ne lehetett volna ez máshol is így? Ha a mulattatók egyik főuri család háztartásában szerepet játszottak, bizonyára szerepeltek azon egykoruakéban is, kiknél a határjárók nem botlottak meg telkeikben. A Sztárayak levéltára mellett eddig csak két nagy családi levéltár került nyilvánosságra, a Zichyeké és a Károlyiaké. Ezekből a középkori főurak háztartásának általános képét még nem lehet megalkotnunk; de már ezen aránylag kevésből is megbizosonyodhatunk a felől, hogy az a szerencsés véletlen, mely a Kaplyonok ungmegyei birtokán élő mulattatók emlékét megőrizte, munkás volt más alkalommal is. A Zichyek egyik 1364-ki levelén, mely Kelecseni Donch és fiainak a Kasoki családbeliekkel létrejött egyességéről tudósít, a következő határjelölési eset olvasható: quod possessiones Komar et Kosuh parva vocate aplaga meridionaly adiacentes, usque admetas possessionis Baranch nominate *super quibus Nicolaus dictus Kobzos,* et nob . . . . . consors sua mediante sacramento suo iustificassent Juramentum deposuissent, cessissent et deuenissent donch et filys suis formam eleccionis ipsorum possidende. (Zichy Okmt. III. 255.) Ezen kobzos a szomszédos Zemplénből való és István hegedősnek kortársa. A találkozás és az a gyakori véletlen, mely emléköket megőrizte, csakis a virágzás korában volt lehetséges.

Fájdalom, hogy az ilyen oklevelek megjelenése szintén csak véletlen számba meg. Derék szakembereink, kik a levéltárakat kutatják, csak az érdekes, természetesen csak a történelmileg érdekes okleveleket vadászszák. Így aztán épen nem lehet csodálni, hogy a mulattatók szegény ördögei, kiket az oklevél csak mellesleg

szokott érinteni, figyelmen kivül hagyatnak. Pedig kár, mert a róluk szóló helyek irodalomtörténetünk azon részét gazdagítják, hol a cseppnyi adat még nem tengerbe esik.

SEBESTYÉN GYULA.

HAZAI IRODALOM.

Fazekas Mihály Ludas Matyija. A bécsi 1817-ki második kiadás után sajtó alá rendezte, szerzője rövid életrajzával ellátta *Mátray Lajos* gymn. tanár, Szatmártt, 1891. — Ára 20 kr.

A pár sornyi előszó kijelentése szerint e kiadás első sorban a tanuló ifjúság számára készült, de szolgálatot akar tenni a nagy olvasó közönségnek is, «mely Fazekas művét már talán csak *névről*, vagy ugy sem ismeri». Szivesen védelmére kelnénk a leszólt közönségnek, ha bennünket a czímlapon jelzett életrajz nem hallgattatna el azzal, hogy még Mátray sem ismeri a «Ludas Matyi» azon újabb kiadásait, melyekre védelem esetén hivatkozni akartunk. Azt olvassuk ugyanis, hogy a kis mű «utolsó kiadását 1836-ban Lovász Imre Debreczeni doktor eszközölte». De ez nem áll, mert a bécsi 1815-ki első kiadást, 1861-ben újra lenyomatták Debreczenben; a bécsi 1817-iki második javított kiadást pedig a Vasárnapi Ujság tette közzé 1884-ben. Tehát semmi alapja sincs az ilyen feljajdulásnak; «a hozzáférhetetlenség is segitője volt az elfeledésnek, hiszen mostanság Fazekas «Ludas Matyi»-ját jobbadán csak a múzeumok ismerik».

A múzeumok ezen kiváló tiszteletben tartása ösztönzött bennünket arra, hogy Fazekas műveinek azon példányaiba is beletekintsünk, melyek a Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetnek. Itt a Lovász Imre által közzé tett verseken kívül csak a «Ludas Matyi» második kiadása van meg, mely valamikor Bacsányi tulajdona volt. Ezen példányon két bejegyzés olvasható. Az egyik szerint a szerző nevét rejtő F. M. Szerdahelyit jelentené, mit egy későbbi olvasó Fazekas Mihályra javított ki; a másik csak ennyit mond: lásd: «*Századunk*. 1840. 13. szám. Február 13». 102. lap. Ezen utalást az irta, ki a füzet szerzőjének Szerdahelyit tartotta, mit a vonások azonosságán kívűl még a pontosan megjelelt hely tartalma is bizonyít. Egy *Levél* van ott lenyomtatva, melyet Gróf Fáy István máltai vitéz írt Lisztről és a pesti magyar szinházakról. «Szerdahelyi — olvassuk többek közt — valamint mindig, ugy most is megmutatta, hogy őt az Isten comicus-

nak teremtette; ő is megérdemli, hogy a' nemzet őt szeresse és becsülje; hanem megvallom, szeretném neki megsugni, hogy ha máskor olly bohózatot ír, mint *Ludas Matyi*, némelly allegoriákban vigyázóbb legyen. Nekem, megvallom, Ludas Matyiban igen nem tetszik az, hogy a' földesúr előbb jól megkínoztatik és megveretik, 's egykét szempillantás mulva jön az ispány jelenteni a' parasztoknak, hogy a' dézma és robot el van engedve. — Pestnek szomszédságában gyakran magyar paraszt is bemegy a' theatrumba, 's a' hir szájról szájra menvén, az effélék a' föld népére nem jó benyomást tesznek; és így Ludas Matyiban a sok satyricus kifejezések az aristocratia és földesurak ellen talán el is maradhattak volna.»

A szép ismeretlen adat megbolygatása itt nem volna helyén; csak Mátrayt akartuk megörvendeztetni vele. Hogy erről mit sem tudott, nem róható fel bűnül. Sokkal nagyobb baj az, hogy a Vasárnapi Ujságban megjelent lenyomat rövid bevezetéséből is egészen új dolgot mesélhetünk neki. A gondos névtelen ott azt jegyzi meg, hogy az eredeti szöveg régi irásmódjától csak annyiban nem tért el, «a mennyiben az a mértékre is bir vonatkozással». Ez az egyszerü szabály különben anynyira a dolog természetében fekszik, hogy eddig a maga esze után is rá tudott jőni minden régi költő újabb kiadója. Mátrayra azonban ráfért volna az intés, mert nélküle olyan szörnyeteggel lepte meg olvasóit, minőt hiába keresünk az egész magyar szépirodalomban. Mellette még a híres Döbrentey-féle Berzsenyi-kiadás is csak közönséges csodabogár marad.

Mielőtt ez érdes kijelentés felháborodást szülne, jogosúltságát megdönthetlen számokkal sietünk igazolni. Az új «Ludas Matyi» összesen 530 hexameterből áll, s mi az eredetivel való összehasonlításkor összesen 564 goromba hibát jegyeztünk meg benne. (Több szem bizonyára itt is többet látna.) Ezen számban 257 hiba van olyan, mely a verset teljesen tönkre teszi, a szöveget s vele az értelmet is megmásitja; a többi pedig olyan, mely a verselésnek nem árt ugyan, de az eredeti interpunctióját elrontja, vagy a tiszántúli nyelv hangzóit minden következetesség nélkül rövidíti vagy nyújtja. Szeretnők, ha az egész csak goromba tréfa volna; de sajnálattal tapasztaljuk, hogy a komoly kiadó minden tévedése határtalan felületességének és ismeretei korlátoltságának tulajdonítható. Ott van pl. Fazekas jelmondata, melyet a mű elejéről bölcsen áthelyezett az első «levonás» elé s alája Phadrust irt Phaedrus helyett. A figyelmetlenségre viszont igen jellemző példa nála a hős neve, melyet ő mindig Ludasnak irt Lúdas helyett, nem is sejtve, hogy a rövidítéssel a hexameternek mindig kitörte egy lábát. Vagy: ő neki mindegy, ha «szőke pőre gatyában» áll a «szöke pőre gatyában» helyett; ha «kedve derül» helyett «kedve kerül»-tet, a

«törvény-tévők» helyett «törvény-hozók»-at, «le mégyen» helyett «keményen»-t, «hogy» helyett «egy»-et. «jó» helyett» «nagy»-ot ir! A versek tökéletes eltorzítására szintén hozunk fel pár jellemző példát, és pedig úgy, hogy bekezdéssel elkülönítve mingyárt utána irjuk Fazekas hibátlan szövegét is. Kezdjük az első «levonás első során:

Hajdan egy faluban, a Nyiren-é vagy az Erdő-[Háton?
 Hajdann egy *falubann*, a' *Nyírenn*-é vagy az Erdő-[Háton? —
A napokat, s nem elég tágasnak anyja telekjét:
 A' napokat; s nem elég tágasnak *az* anyja telekjét: —
Bajra vetette fejét s kigyalogolt a falu végén
 Bajra vetette fejét s *kigyaloglott* a' falu végén —
Gunyolták ki az ő vele nőtt egyforma koru
 Gúnyolták ki az ő vele nőtt egyforma *korású* —
Jókor költek azok, maga bajmolt vele az özvegy,
 Jókor költek azok, maga bajmolt *vélek* az özvegy, —
Mely uton sok Rácz ur lett abban az időben.
 Melly úton sok Rácz *úr* lett abban az időben. —
Hessegete; az eladni való huszat kiszakasztá,
 Hessegeté; az eladni való *húszat* kiszakasztá, —
Hogy a földet még a lábaujja sem érte.
 Fogva, hogy a' földet még a' *lábújja* sem érte. —
A boszuállás lelkének ördögi mérgét.
 A' boszszúállás lelkének *is* ördögi mérgét. —
Eljutván a kastélyhoz, mint ahhoz értő
 Eljutván a' *nagy* kastélyhoz, mint *ahoz* értő —
Onnan vizsgáló képpel ment a farakáshoz;
Olykor fel-felnéz *és* a fákat mosolyogja,
 Onnan vizsgáló képpel *megyen* a' farakáshoz;
 Olykor fel-felnéz, a' fákat *megmosolyogja*, —
Ott terem. — Pillanat alatt kin vagynak az erdőn
 Ott terem. — *Egy pillantat* alatt kinn vagynak az erdőn —
Rengett a sok kopogástól, s a rohanó fák
Vad mormogásaitól. —
 Rengett a' *sűrű* kopogástól, s a' rohanó fák
 Vad *morgásaitól*. —
Felveszi hát a vén haczukáját; doktori módon
Kezdi viselni magát; illett a tászli, paróka,
 Felveszi hát a' vén *haczukákat;* doktori módonn
 Kezdi viselni magát; illett *rá* tászli, paróka, —
Melyek a hátáról nem akartak oszolni, az ágyban
 Mellyek a' hátárol nem akartak *el-oszlani, ágyban* —
Fojtá be száját ismét nagyságos uroknak?
 Fojtá *bé ismét szdját* nagyságos uroknak? —
Nem lehetett, mert mindig más szinben jelent meg.
 Nem lehetett, *minthogy* mindég más *színbe* jelent meg. —

Bokroztatta baját, egyszer már semmi reménység
Bokroztatta baját, *és már egy ízbe* reménység —
Es mégis mindjárt ki hagyom vájatni aczéllal
És mégis *ki hagyom mindjárt* vájatni aczéllal —
Es kiváncsi szemét dülyesztve mereszti utánnok,
És kíváncsi szemét *düllyesztve* mereszti utánnok. —

Ilyen kiadásban a Matyi mulatságos regényét élvezni nem lehet. Nem Fazekasnak, hanem az új kiadó naivitásának köszönhetjük, hogy a füzet bennünket utoljára megnevettet. Midőn ugyanis Mátray a negyedik «levonás» végére ért, eszébe jutott, hogy az irodalomban neki is van egy-két Döbrögije, kiken a Matyi háromszoros sikere után illő volna a sérelmet legalább egyszer visszaverni. Ezért tehát a kis füzet végén egy furcsa «Megjegyzés»-t koczkáztatott meg. Azt a szerencsétlen órában fogantatott könyvet hozza szóba, melyet 1888-ban adott ki Fazekas Mihály életéről és munkáiról. Szerinte a mű páratlan hatást ért el. «Széles körben vita tárgya lőn, polemia-polemiát ért fölötte, egész *Fazekas-irodalom* támadt könyvem nyomán» — mondja önérzettel s utal azon lapokra és folyóiratokra, melyek a művet észrevették vagy megkritizálták. A siker ezen összegezésén csak az apró diáknép, füzetének választott népe, bámulhat; de azok, kik azt a bizonyos Fazekas-irodalmat ismerik, csak mosolyogni tudnak, mert a szerző utal olyan helyekre is, melyeket önérzetes író elhallgatott volna. — No de neki erre is van — Megjegyzése. «A vitának — mondja — különösen az általam közzétett «ismeretlen versek» képezték tárgyát, melyekre vonatkozólag az idő azóta csak nekem adott igazat(?). De mivel erről sem akkoriban nem tudtam apróra elszámolni, idő és közlés keret hiján, sem jelen könyvecském nem alkalmas arra, hogy benne bővebb bizonyitgatásokba bocsátkozzam: a (debreczeni) kör többi munkásairól szólván, részletesen, polemiáról-polemiára, el fogok számolni. E könyvecske végén még csak abbeli meggyőződésemnek akarok kifejezést adni, hogy: akkori álláspontom azóta sem változott, hogy valamint eddig megfeleltem (?), ugy meg fogok felelni álláspontomat illetőleg minden állításomért ezután is»....

Az ismeretlen versekre tett megjegyzés első sorban a Philologiai Közlönyt érdekelheti, mert a jelen sorok írója Mátray olvasóit ezen folyóiratban (1889. ápr.) figyelmeztette arra, hogy a felfedezett ismeretlen versek egy részét Ányos, Verseghy, Szentjóbi Szabó László, Csokonai és Kisfaludy Sándor irták, sőt egy Fazekas kiadott költeményei között is ki van már nyomatva. Bizony kár volt ezt a szégyenletes kudarczot föleleveníteni, s még nagyobb kár lesz tovább feszegetni. Ugyanezt mondhatjuk a dérrel-durral hirdetett polemiákra vonatkozólag is. Különben mi csak egy polemiáját, jobban mondva feleselgetését ismerjük.

Az 1888. évi Fővárosi Lapokban folyt a fölött, hogy az első «Lúdas Matyi» szerzője tudtával vagy a nélkül jelent-e meg Kerekes Ferencz kiadásában? A kiadó előszava, a mű első gondatlan (póre gatyás és bogjás fejű») kidolgozása, a második kiadás új bevezetése mind arra vallanak, hogy a szerző csakugyan nem tudott róla semmit. Evvel szemben Mátray azt állította, hogy Kerekes előszava s később Fazekas vallomásai (talán még a gondos átdolgozás is!) csak a czenzúra félrevezetésére lettek volna szellemesen kieszelve. Ezt a szintén szellemes föltevést id. Szinnyei József tette tárgytalanná Fazekas azon levelének fölelevenítésével, melyet az első kiadás alkalmából írt Kerekes Ferenczhez. Az egészben csak az volt hiba s a felesleges szóváltást is csak az idézte elő, hogy a közlés akkor jelent meg, midőn Mátray művét a debreczeni nyomda már elkészítette. A rá való hivatkozás tehát bátran elmaradhatott volna, valamint azzal sem veszt az engesztelhetlen szerző semmit, ha a bejelentett elszámolás örökre elmarad. Ha azonban minden áron mosdatni akar: vegye elő önmagát, hogy az igért munkával legalább azt a különben igen szelid kritikust hallgattassa el, ki a jelen folyóiratban annak idején (1889 febr.) műve pongyola stilusát és tartalmatlanságát kifogásolta.

Hogy a szóba hozott füzet tulajdonképeni tartalmától annyira elkalandoztunk, nem mi vagyunk oka, hanem a születlen, «Megjegyzés», melynek semmi köze az újabban kiadott «Ludas Matyi»-val. Ha ez nincs, az eltorzított verssorok idézése után rögtön arra kértük volna Mátrayt, hogy a szörnyű kis füzetet vonja vissza a könyvpiaczról. Nem az általa leszólt közönséget féltjük, mert ez ilyen esetben a jó izlés megtámadóival hamar végezni szokott; hanem féltjük a kiadó *gymn. tanárt*, ki a tanulóknak ajánlott műben irodalmi műveltségének fogyatékos voltáról állított ki újabb bizonyítványt.

SEBESTYÉN GYULA.

I. Latin-magyar zsebszótár a gymnasiumok és reáliskolák számára. Szerkesztette *Dávid István.* Budapest, 1889. Lauffer. Ára 2 frt 50 kr.

II. Magyar-latin zsebszótár, gymnasiumok és reáliskolák számára. Szerkesztették *Dávid István* és *Némethy Géza.* Budapest, 1888. Lauffer. Ára 1 frt 30 kr.

I. Hosszabb ideje már, hogy a fönt jelzett kisded szótárak elhagyták a sajtót, s hiszem, hogy eddig több középiskolában el is terjedtek; mindamellett nem emlékszem, hogy szaktanító valahol ismertette volna őket. Pedig egy szótár összeállítói méltán megérdemlik, hogy fárasztó munkájokban kartársaik támogassák. Nem kivánható ugyan, hogy ex offo neki álljon valaki s minden betűt végig nézzen; hanem csupán, hogy a használat közben szemébe ötlő — nem mondom, teljesen elvetni

való (mert ilyet alig talál), hanem csupán a «szerinte hibás» dolgokra figyelmeztesse a szerzőket. Részemről azt gondolom, abban van a hiba, hogy újabban nagyon lankadt bennünk a buzgalom az iskolaszerű tanítás iránt. Ma már csupán előadunk s kijelöljük a leczkét; előkészítjük ugyan a latin-magyar és viszont való fordításokat, de egész egyetemiesen; s mivel tudjuk, hogy a kész fordítások úgy is kézről-kézre járnak az ifjak között, oly hézagos vagy magas útasításokkal szolgálunk nekik, hogy meg sem értik s így kénytelenek a dolognak könnyebb végét fogni: mindenféle segédszerhez folyamodni. Véleményem szerint a tanítónak, főkép eleinte, a szótár vagy más könyv használatában való könnyebbség megszerzése czéljából, a deákokkal együtt kell néznie, vizsgálnia a szótárt vagy más könyvet is, s megbeszélnie minden adatot, figyelmeztetni őket hol erre, hol arra; mert csak így tanulják meg könyveik használata módját s csak így tudják megbecsülni értéköket. Azt hiszem, ily módon iskolakönyveink sokban javulhatnának, mert tanáraink többet foglalkodnának a magunk termékeivel s így a mai világban, mikor több lapot fölkereshetünk észrevételeink közlésére, sok hasznos adattal járulhatnának iskolakönyveink tökéletesítéséhez.

Úgy látom, Dávid István, mint a régi iskolából kikerült tanító, az előbb vázoltam iránynak a híve; legalább könyvei erről tanúskodnak. Nem játsza bennök a tudósdit, hanem, a mennyire csak lehet, iskolaias. Folyton szerény hangú könyveket ad ki, melyek egészen olyanok, mintha minden szavát deákjaival együttesen állapította volna meg. Szóval, azt tapasztalom, hogy az ő könyvei, ha nem kalandoznak is felsőbb régiókban, lelkiismeretes fáradság és izzadás eredményei, melyeket nem lehet, nem szabad figyelmen kívül hagynunk. — 1888-ban összeállítja Némethy dr.-ral magyar-latin zsebbe való szótárát, egy évre rá pedig ugyanoly minőségben, de egymaga, a latin-magyar részt. — Ez utóbbira áll főkép az, a mit Dávid munkáinak jellemzésére elmondottam. Minden sora elárulja, hogy szavanként úgy megrágta, a mit írt, s a nyomtatásra is oly éberen őrködött (igaz, ebben Pozder dr. is segített neki), hogy egyrészt a megfogalmazás, másrészt a külső kiállítás tekintetében teljes dicséretet érdemel. Megostromoltam többször, de a reá fordított gondosság ismét és ismét legjobb oldalának bizonyodott előttem. — Azt mondhatná ugyan valaki: könnyű volt Dávidnak latin-magyar szótárt kidolgoznia; mert hisz elég kézi szótárunk van már, s nem volt nagy munka belőle újat szerkeszteni. Csakhogy Dávid nem is vindikálta magának e könyvével az eredetiséget oly mértékben, mintha az egész mű saját fejéből került volna ki; hanem megelégedett avval, hogy más szótárak és a maga tapasztalatai nyomán egy, igazán deák kezébe való szótárt alkosson, a melyben főkép egyéb iskolakönyveinek használói ugyanoly hangon, ugyanoly szórendben, ugyanazon szavakkal

találjanak meg minden szót és kifejezést, mint a milyenekkel eddig tanulták. Abban a helyes kis alakban, melyben Ballaginak legkisebb (német) szótárai, vagy Holub régi kis szótára, Muret szótárai (angol-franczia), vagy a sárospataki (latin) szótárak s abban a betűrendben, melyet az újabb szótárak, régebben pedig Farkas (német) szótára (a rövid és hosszú összhangzók együttléte) mutatnak, — jelent meg e kötet a magyar-latin részszel egyformán, — igazi megrostált tartalommal, úgy hogy akár a latin (ritka az ilyen: inducias, 163 l., conditio, 228. l.), akár a magyar helyesirás, akár a prózai, költői és kései latinság, akár főkép a magyar szóképzés és mondatszerkesztés tekintetében nem kell lépten-nyomon helyreigazításokat tennünk; mert majd minden úgy van benne, mint «legújabban» kivánjuk. Részemről csakis azt sajnálom, hogy a tulajdonneveket kihagyta; mert igaz ugyan, hogy a tanító, ha másról nem, ezekről bizonyosan be fog számolni deákjainak; de az újabban felkapott szorgalmi olvastatásnál mégis csak jó volna, ha deákunk ezekre is találhatna szótárában útbaigazítást. A könyv (mind a két rész) elég olcsó, bár nem áll egészen, a mit Dávid mond előszavában, hogy nincs olcsóbb szótárunk az övénél; mert bizony a sárospataki is olcsóbb valamivel, Németh Antalé pedig (a két rész együtt) 1 frt 75 kr. Hogy azonban úgy ne tünjem föl, mintha csak futó pillantást vetettem volna a szóban levő szótárra, megteszem reá észrevételeimet, melyek átolvasás közben tollamra jöttek.

Accidit mellett jó volna, ha olvashatnók: rosszra, *contingit*-nél pedig: jóra. *Adolescens* származékaira csak utal a szerző, hogy keresd *adulescens* alatt; de hiába keresed. *Aequipero* jobb, mint *aequiparo;* tehát az előszó szerint csak ahhoz szokjék a tanuló, a mi helyesebb. *Agnatus*-nál elmaradt, hogy *atyai* vérrokon. *Animal* mellett jó kitenni (legalább rekeszben), hogy «ember» is. Néhol a perfectumok és supinumok s egyéb grammatikai dolgok nem egészen egyeznek a nyelvtan legújabb kiadásával, pl. *antesto*-ban. *Apud* a rendes, tehát *aput* nem gyakori; ép így *arbor*-nál is. A *cis*-ről épen ellenkező adat van, mint a szokásos (l. Pirchala, Stil. 64. §.). *Brattea* jobb, mint *bra-tea, damma*, mint *dama*. *Capio*-nál elmaradt: *virginem Vestalem*, *coopto*-nál *augurem*, *certamen* mellől pedig «párbaj». *Cogo* passivumát jelezni kell értelmével együtt. *Compono* mellett hiányzik: *bellum*, *consobrinus*-nál: «atyai» unokatestvér, *de*-nél *ea de causa*, *defendo* mellől *reum*, *dimicatio*-nál «veszedelmes», *doceo*-nál «bizonyít», *educo* 3.-nál: «testileg» nevel, *exopto*-nál: «erősen», *exterus*-nál, hogy csak többesben használatos, ott is jobbára csak *gens*, *natio*, *civis*, *socii* mellett; *grex* mellől hiányzik: «gulya», *gilvus*-nál «fakó», *helleborus* mellől a «h» nélküli alakok (s az itt jelzett *veratrum*-ot hiába kerestem *v* alatt), *iam*-nál «*nihil iam*», *imago*-nál «mellkép», *infensus*- és *infestus*-nál «halálos»

ellenség (ffokban), *ingratus*-nál «*animus*» (háládatlanság), *instituo* szakaszában «*artibus*», *interrex*-nél *prodo*, *ostendo*-nál bizonyít, kimutat, — *probe* mellett «*scio*», *revoco*-nál *in memoriam* és *ad artem*; *defatigo* mellől az «e»-s, *dumetum*, *dumosus*-nál a két «m»-es, *gallinaceus* mellett az «ius»-os, *nausea* mellett az «i»-s alak. Mind eme hiányok azonban csak azon takarékosságra törekvés eredményei, mely sokszor a legszükségesebb dolgok mellőzésére viszi a szerzőt. — Mivel *coniunx* jobb, mint *coniux*, jó, ha az előbbi mellett hozzuk fel az értelmet; ép így *harena*, -*osus*-nál, továbbá *inclitus*-nál, *sincoho*, *nunquam*, *opilio* (nem u-val!), *quattuor*, *res publica*, *setius*, *umidus*, *nequiquam*, *promunturium*-nál. *Contradico*-nál jelzendő, hogy összeírva és dativusszal késői latinság terméke. *Creo*-nál kár említeni «*dictatorem*», hanem csak *dico*-nál. A *diem de die*-t jó lesz specificálni, mikor állhat «*in dies*» értelmében. *Debeo*-nál az erkölcsi kötelezettséget hangsulyozni kell. *Discribo*-t is föl kellett volna hozni *describo* mellett, szintúgy *dico*-nál: *in contione*, *ad populum*, *genus dicendi (scribendi)* értelmestül. Nem értem, miért mondja, hogy *eculeus* (v. *equuleus)* lóalakú volt (talán az ülésről?); Richben az alakja épen nem «ló»; — vagy miért van *interficio* alatt «*loco*», *ob rem*-nél pedig «eredménynyel» (305. l.)? — *Faustus*-nak jellemző értelme: szerencsehozó. *Foris* többesben jelölendő. *Homo novus*-nál föltünt, hogy így ír Dávid: «a ki *első* visel» (e h. «először»); bár tudom, hogy némelyek védik ezt a szólást (l. Thewrewk, Aristoph. Gloss.). *Propraetor* h. a teljes alak kivánatos. *Quatenus* igen ritka (l. Krebs és Menge könyveit) «minthogy» jelentésben. (A Cserny-Dávid-féle gyakorlókönyv is e hibában leledzik.) *Quondam*-ról nem mondható «jövőre» (l. Pirchala, Stil.). Minek coniunctivusban mondani «*quoquo modo res se habeat*», mikor az indicat. a rendes? — Megemlíthetem még, hogy a quantitas felrakásában szerencsésen járt el a szerző; mert csakis a hosszú szótagokat jelezte; a mint a németek közől többen jó ideje ezt a módot használják, s nálunk is Pecz Vilmos már évekkel ezelőtt sürgette. Megjegyzem végül, hogy néhány idiotismusnak igen éreztem a hiányát e könyvben, valamint, hogy az ellentett szavakat is nagyon szerettem volna alkalmazva látni, a melyeknek a tulajdonképi, törzsökös értelem megállapításában kiváló hasznuk van.

II. Mielőtt a magyar-latin részről tüzetesebben szólanék, előre bocsátom, hogy magyar-latin szótárainkról oly roppant leszóló nyilatkozatokat lehet hallani, melyek majdnem a hasznavehetetlenség legalsó fokára itélik őket. Sikerült ugyan már többször megértetnem az ily egyénekkel, hogy nincs igazuk; de ők folyton azt hangoztatják, hogy olyan szótárunk legyen, mint Ingerslev vagy Heinichen szótára: akkor majd tudnak deákjaink magyarból latinra helyesen fordítani, de addig nem! — Azon teljesíthetetlen kifogásukról nem is szólva, hogy mindent abban a

formában találjanak, a melyben a magyar szöveg tartalmazza, — fő kifogásuk a synonymika hiányát illeti e nemű szótárainkban; noha tudhatnók, hogy nincs az a nagyterjedelmű szótár, melyben a synonym szavak magyarázatukkal együtt elfoglalhatnák az őket megillető tért. Részemről megvallom: megelégszem avval, ha bármely szó alatt a legjellemzőbb szavakat abban a sorban találom, a melyben az értelemnek jobban vagy kevésbbé jól felelnek meg. Így azonban megtörténik, hogy a szótár szavai a kezdőbetűk szerint más és más helyre jutnak s nem sorakoznak a synonym könyvekbeli szavak rendje szerint oly számban egymás mellé, mint közönségesen olvashatni, hanem szétszórtan lesznek az értelem árnyéklatai szerint s a kezdőbetűkhöz képest. De épen abban áll a tanító kötelessége, hogy ily dolgokra figyelmeztesse növendékeit, azaz bevezesse a szótárhasználat titkaiba; mert főkép élő nyelvnél nem kivánhatni a szókincs teljességét, még kevésbbé formaszerinti részletezését. Különösen áll ez az átvitt értelmű kifejezések fölkeresésére, melyben szintén jó hosszú ideig kell tanítványaink szolgálatára lennünk, míg csak elégséges biztosságra szert nem tesznek. És ha mármost Dávid-Némethy iskolai szótáráról szólunk, bizony itt is el lehetünk rá készülve, hogy a synonym szavakat nem találjuk teljesen együtt. Ott van pl. Dávidnak kis synonymikája; — próbáljuk meg, nézzük össze e szótárral, s látni fogjuk, hogy nem is lehetett volna egyben elmondani a synonymika általános megnevezései alá foglalt szavakat és kifejezéseket. — Másik kifogás, melyet magyar-latin szótáraink ellen felhoznak, a szigorú classicitas hiánya. Igaz ugyan, hogy a classicitas dogmatismusa kérdésében, mely kizárólag Cicero- és mellékesen Cæsarra alapítja a nyelvszokást (l. Schultz-Lévay, Synonym., előszó, IV. l.), philologusaink meglehetős helyes úton járnak; mert már rég megfelelt a szigorú pártiaknak Télfy (Encycl. 92—93. ll.), sőt nem régen ép e folyóiratban Gyomlay: mindamellett helylyel-közzel még mindig kísért közöttünk a ciceronianismus merev hangoztatása. Az ilyenekkel szemben legjobb maguknak a rómaiaknak felfogásával előállani, melyet e kérdésben tápláltak. Ki ne ismerné pl. Horatius ama sorait: »*multa renascentur*....»? vagy Seneca nyilatkozatát (Ep. 114. 10.): *Cum adsuevit animus fastidire, quae ex more sunt, etiam in oratione, quod novum est, quaerit, et modo antiqua verba atque exoleta revocat ac profert, modo fingit ignota ac deflectit, modo id, quod nuper increbuit, pro cultu habetur audax translatio ac frequens.* (V. ö. még Petron. Sat c. 1—5., Tacitus Dial. de or. c. 26. és 34.) Szerzőink azonban a józanabb classicitas hívei — ez értelemben kell tehát előszavokbeli igéretöket venni. Csakis azt nem tudom helyeselni, hogy a stilisztikák szájon forgó ajánlatait egy-egy kifejezés szigorúan classicussá való változtatásában nem követték. Tudnivaló pl., hogy *unire* ige újkorinak van mondva a stilisztikában s

ama szólásban: egyesült erővel, *viribus collatis* van ajánlva; én tehát, ha a szerzőknek való vagyok, ezt használom s nem bánom, ha koronás királyunk jeligéje is ama másik: *viribus unitis.* Ilyen helyek még: idézett hely *(laudo?* l. Krebs, *adduco), dissertatio* (Schultz-Lévay is elveti), *explicatio* (előadás, minő értelemben?), *sensus* (értelem), szó van valamiről, *scientia* (tudomány majdnem mindenütt, többesben is!?), *impraesentiarum* (2 helyen is!), *lingua vernacula* (ezt már Vagács kárhoztatja), *recensio* (l. Krebs), *valedicere, contradico, exsisto* (létezik!), szerint *(secundum,* pl. Cic. szerint!?), *creator, creatura* (!), *labi* (eljár, elmulik, eltelik, mulik) stb. (Mellesleg mondva, vagy 60 ily helyet jegyeztem ki.) Sok az ú. n. költői szó is.

Egyébiránt két jó tulajdonságot iparkodtak a szerzők szótárukban érvényre juttatni: 1. a gondos anyaggyűjtést és megválogatást, melylyel meglevő szótárainkból az iskola számára való magyar szavakat összeszedték s az igazi józan orthologia elvei szerint megtisztogatott szótömeget, talán csak négy helyet kivéve, ritka pontossággal szótárukba illesztették. Összenéztem másodmagammal a sárospatakiak hasonló szótárával majdnem minden betűt, s vizsgálatom mindjobban és jobban megerősített elismerésemben, úgy hogy csakis vélemény dolga lehet, vajjon mért hagytak el a szerzők egyes szavakat (pl. a sexualisokat) és kifejezéseket. Persze itt egész sereg szót jegyeztem ki, melyeket a szerzők elhagytak; de viszont az összehasonlított szótárt is ugyanezen váddal illethetném. Meg kell azonban említenem, hogy a latin szóanyag összehasonlításában nem jártak el a szerzők azzal a gondossággal, melyet vártam tőlük. Majdnem minden lapon akad (ép úgy, mint Bartal-Veres szótárában) egy-két szó és kifejezés, melyeket javítani nemcsak lehet, hanem kell is; ezeket azonban már is hosszúra nyult ismertetésemből elhagyom.*) — 2. Arra is törekedtek, hogy a latin helyesirás legújabb vívmányai helyet foglaljanak munkájokban (l. az előszót). Csakhogy e tekintetben nem jártak el kellő következetességgel.

Tartozom végül az igazságnak azzal a kijentéssel, hogy a szerzők két tekintetben téves úton jártak, még pedig: 1. mert a szótagok hosszúságát vagy rövidségét igen kevés helyen jelezték; holott legalább a pænultimát jelezni kell, melytől a hangsúly helye függ. A mit megjelöltek is, az mindössze néhány ēre végzet, s ebben sem voltak következetesek. Hogy kivánjuk ilykép a helyes kiejtés meggyökeresedését?! 2. A genetivus- vagy tő-végzetek majdnem teljes elhagyása (különben többi, e nemű szótáraink is talán mind e hibában vannak), úgy hogy főkép a ritkább szavaknál még a legjobb deák sem fogja tudni, mikép declinálja ezt vagy azt a szót. Mily pontos e két tekintetben is a latin-

*) Kivánatra a szerzőknek rendelkezésükre bocsátom.

magyar rész! Egyébként azonban elég hasznos könyv lehet ez a rész is s megérdemli, hogy nemcsak ott, hol Dávid egyéb könyvei szerepelnek, hanem egyéb helyeken is több mondva csinált szótárunkat kiszorítsa a használatból; — de így kétségessé válik gyakorlati haszna különösen a gyengébbek kezében. Kivánom tehát, hogy a különben nem «ἄνευ ἱδρῶτος» készült munkát újabb kiadásában a mondott fogyatkozásoktól teljesen megtisztítva üdvözölhessük. BÓDISS JUSZTIN.

Dr. Holzweiszig Frigyes Latin gyakorlókönyve a harmadik osztály számára. Fordította és latin-magyar szótárral ellátta *dr. Pecz Vilmos*. Budapest, 1890. Franklin-Társulat, Ara 1 frt 40 kr.

Kétségkívül nagyon érdemes munkát végzett Pecz Vilmos, mikor a magyar gymnasiumokra nézve hozzáférhetővé tette a nagy elterjedtségnek örvendő Holzweiszig-féle latin gyakorlókönyvet, annyival inkább, mert az első és második osztály számára írt gyakorlókönyvek nálunk már használatban vannak. A harmadik osztály tananyagát felölelő könyv derekasan megválogatott olvasmány alapján bevezeti a tanulót a mondattani studium első felébe. Cornelius Nepos, Cæsar és Cicero latinságával szerkesztett gyakorlatok révén a fiú megtanulhatja a latin mondattannak legszokottabb jelenségeit és főleg az esettant. A magyarból latinra fordítandó szöveg összefüggő olvasmányt képez és Miltiades, Themistocles, Aristides, Pausanias, Cimon, Alcibiades és Epaminondas életrajzát tartalmazza. Az eredeti munkának bizonyára egyik nagy előnye, hogy szép átnézhető egymásutánban bőséges tananyaggal látja el azt az osztályt, melynek számára azt szerzője írta. A magyar tanár valóságos embarras de richesse-ben találhatja magát, mikor e gazdag tartalomból eklektikus módjára tetszése szerint válogathat. Ez magában véve igen szép dolog és egy tankönyv inkább nyújtson többet, mint kevesebbet. A tanár tapintata majd kijelöli az elhagyandó dolgokat, ha ezek talán túlmennek a czélján; de másrészt ismét nem lehet tagadni, hogy a túlságos nagy és bizonyos tekintetben felesleges mennyiségű anyag esetleg megdrágítja a könyvet. A mi szóban forgó könyvünknek sikerült magyar átültetéséről és pompás szép kiállitásáról csak a dícséret hangján szólhatunk, de árát (1 frt 40 kr.) kissé sokaljuk. Mert hiszen a latin mondattan mellett csak egy évig használható segédkönyvről van szó, melyet a negyedik osztályban egy másik gyakorlókönyv vált fel. De ezt nem tekintve, a jelen gyakorlókönyv igen jó szolgálatot tehet latinnyelvi tanításunknak, melynek megjavítására nekünk tanároknak minden követ meg kell mozdítanunk.

Igen sikerült része a könyvnek az egyes gyakorlatokkal párhuzamosan haladó szójegyzék, mely a tanulót megkiméli az időt rabló és

lélekölő szótárforgatástól. Nemcsak egyes szavak jelentését, hanem egész kifejezések magyarázatát tartalmazza ez a szójegyzék. Ezen kívül van még külön betűrendes latin-magyar és magyar-latin szótár is, hogy a tanuló szükség esetén az egyszer már előfordult, de feledésbe ment szavakat is megtalálhassa. E szótár készítése nem ikis munkát adott a könyv fordítójának, de talán el is maradhatott volna, a mivel a tankönyv közel két ívvel kurtább és olcsóbbá lett volna. Megjegyzem egyébképen, hogy a nyomtatás tiszta és az egész könyv ugyszólván teljesen ment a boszantó sajtóhibáktól, melyektől nehány tankönyv csak úgy hemzseg. A szótagok quantitása is rendszerint jelezve van, főleg ott, hol a tanulók az iskolai praxis tanúsága szerint hibát szoktak elkövetni. Ebből a szempontból nézve a szótárt, szintén csak keresve találunk benne kis vétségeket. Mindössze ezeket a hibákat jegyeztem ki magamnak: «*adiūvo*» (adiŭvo helyett) «*auctŏritas*» (az *o* hosszú), «*infīmus*»-ban az *i* rövid és ezért a hangsúly is az antepænultimán van; szintúgy «*pristīmus*»-ban is a pænultima rövid; a «*săcrilēgium*»-ban az «*e*» rövid; az *indīligens* szóban az antepænultima hosszú; továbbá vōluntas áll vŏluntas helyett; bizonyára csak sajtóhibából lett az «*ĭtērum*» szónak rövid *e*-je hoszszúvá.

Nem tudom, hogy az iskolai gyakorlat szempontjából nem volna-e czélszerű, a szónál a hangsúlyt is külön megjelelni valami kis ékalakú jegygyel. Tapasztalatból tudjuk, hogy úgyszólván minden tanuló, sőt sok tanár is hibásan hangsúlyozza az ilyen szavakat, mint: cónfero, pérfero, circúmdare, prósequor, ímpetro, Themístocles (szinte rendesen Themistócles-nek ejtik); továbbá a socíetas, íncolo, pérfidus, prístinus, cónsumo, săcrĭlĕgus dírigo, díruo, circúitus, comménoro, ædífico stb. szavakat is rendszerint hibásan hangsúlyozzák. Épen nem ártana a következő szavaknál a hangsúlyos antepænultimát feltüntetni quantitásával együtt, mert a tanulók hosszasan szokták azt kiejteni, csak azért, mert rajta van a hangsúly; pl. memŏria, condĭcio, hospĭtium, inĭtium, diffĭcilis, astrolŏgia, auxĭlium stb. A latin orthoepia teljes joggal megkövetelheti az iskolától a pontosságot. Tagadhatatlan tény, hogy mi magyarok a latin szavakat tisztán ejtjük ki vagy legalább is tisztábban, mint akár a németek, akár a francziák vagy olaszok, de a hangsúlyozás tekintetében permultum peccatur intra et extra muros. Pedig hát voltaképen a hangsúly üti nyélbe a szó testét és a latin nyelv gyönyörű hangzatosságát nagyban emeli.

Általában véve Pecz Vilmosnak e legújabb munkáját jó lélekkel ajánlhatjuk a tisztelt kartársak szíves figyelmébe.

Dr. Pruzsinszky János.

Olvasókönyv Szepesi-Tóth latin mondattanához. Szerkesztette dr. *Tóth György.* Budapest. Pallas. 1891.

E könyvről szóló birálatom ki fog terjeszkedni: 1. a szövegre; 2. a jegyzetekre. — Szerző a III. osztály anyagául vette fel Livius nyomán: I. a köztársaság első éveit 1—21. p. II. a tribunatus behozatalát 1—17. p. III. Róma városáról 1—16. p. Ezután következnek: I. Dactylusi versek, és pedig 1. Hexameter; 2. Pentameter; 3. Dactylusi párvers (Distichon.) — II. Jambus versek, végre Phaedrusból 12 mese. — A IV. osztály számára ugyancsak Livius nyomán fel van véve: I. Gn. Marcius Coriolanus 1—8. II. Decemviri 1—25. III. De Veiorum expugnatione 1—10. IV. Quomodo Galli Romam oppugnaverint, 1—20. V. T. Manlius Torquatus 1—10. Ezután következik Justinus nyomán VI. De factis Cyri 1—5. VII. De Lycurgo 1—5. VIII. De Alcibiade 1—6. IX. Cicero után: De sepultura Atheniensium 1—2. X. De Leonida 1—2. és XI. Cicero után: De Alexandro Magno. 1—3. — Költői részletek ezek: (Ovidiusból) I. De Romulo Remoque (Fast. II. 385—420); 2. De morte Remi (Fast. IV. 809—858.); 3. Quomodo Romani Sabinis concilientur (Fast. III. 197—224.); 4. De Romulo Quirino (Fast. IV. 491—512); 5. Quomodo Gabii capti sint (Fast. II. 687—710.); 6. De prudentia Bruti (Fast. II. 711—720.); 7. De simplicitate Lucretiæ nobili (Fast. II. 721—760.); 8. De Fabiis (Fast. II. 195—238.); 9. De festo quodam mensis Martii (Fast. III. 523—540.); 10. De festo Cereris (Fast. IV. 393.); 11. De feralibus (Fast. II. 533—546); 12. De quatuor humani generis ætatibus (Met. 89—152.).

A mint ebből az elősorolásból kitünik, anyag van bőségesen; a kérdés csak az: volt-e szükség ezen anyag fölvételére? Erre nézve véleményem a következő: A III. és a IV. osztályban feladatunk az, hogy az ifjúságot a római élet, a római intézmények felfogására képessé tegyük. E tekintetben alig van kiválóbb vezetőnk Liviusnál és e szerint csak helyeselhetem, hogy szerzőnk az idéztem legfontosabb részleteket Liviusból vette föl olvasókönyvébe. Justinust és a többi prózai apróságot mellőztem volna, annál is inkább, mivel egészen más gondolatkörbe vezetnek bennünket és czélunktól máshová terelnek el, és csak arra szolgálhatnak, hogy lássuk, mennyivel áll alantabb Justinus Liviusnál mind stylusában, mind pedig jellemzésében stb.

Róma városáról szóló czikkek, habár nem classicusok, még megjárnak, de a II. kiadás alkalmával a következő botlások okvetlen javítandók: A 23. lapon 5. ezt olvassuk: Fora erant undeviginti, quorum in aliis emebantur et vendebantur. E helyen vagy *res* beszúrandó, vagy emebatur et vendebatur írandó.

U. o. 4. sor alulról ez áll: Erant in foro miliarum Aureum. Ez ekképen javítandó: Erat in foro milliarium aureum.

U. o. tovább ezt olvassuk: ad quod viæ publicæ terminabantur. Ez először érthetetlen, továbbá tárgyilag is téves, mivel erre az oszlopra az italiai útak nevei és hosszúságai fel voltak jegyezve. Ezt talán így lehetne visszaadni: cui viarum Italicarum nomina et longitudines insculpta erant. — A 27. lapon az 1-ső sor így hangzik: Augustus obeliscum collocavit centum triginta duo pedes altum: hol *duos pedes* irandó.

U. o. 12. p. 2. sor felülről ez áll: in quibus tum homines, tum equi, mi helyett *et* homines *et* equi irandó.

U. o. 5. sor alulról: quæ plus quam octingentæ fuerunt; jobb: quæ plures, quam etc.

28. lapon 4. sor felülről ezt olvassuk: duas commemoramus, unam aquam .... altera Latinos: alteram aquam ..... altera.

U. o. 2. sorban alulról denominata törlendő és cui nomen erat v. cui nomen inditum est által helyettesítendő.

U. o. van: longa erat passuum ...... quadringentos sex E helyett passus irandó, a mint arra a quadringentos utal és ennél fogva a 6. jegyzet is törlendő.

Tökéletes zavarra mutat a következő részlet a 29. lap 15. pontja végén: Præterea nobilissimæ erant columna rostrata et columna Mænia, quarum illa propter Duilium, qui primus triumphum navalem de Pœnis egit, exstructa est, et a rostris navium captarum, quæ affixa erant, denominata est ad honorem Mænii, qui Antiales certamine navali devicerat. A nem latinos propter Duilium-on kívül, mely in honorem Duilii által helyettesítendő, e szerkezetből csak azt lehet kiolvasni, hogy a Duilius-féle oszlop Mænius tiszteletére mæniusi oszlopnak neveztetett el; és valóban, hogy szerzőnk ezt így értelmezi, mutatja a következő: Ad hanc columnam Mæniam; pedig ez két egészen különböző dolog. E kétértelműségen és zavaron úgy segíthetünk, ha *exstructa est* után *haec* szócskát írunk *et* helyett.

Ezekből az észrevételekből tanulhatni, hogy minő óvatossággal kell eljárnunk mind nyelvi, mind tárgyi tekintetben, ha saját magunktól akarunk adni valamit.

Evvel végeztem volna a Róma városáról szóló olvasmánynyal. Áttérek most a Livius nyomán közlött részletekre.

Előre kell bocsátanom, hogy szerzőnk igen tapintatosan járt el e szemelvények megválogatásánál, meg hogy valóban mind magára, mind pedig a szedőre nézve rendkívül fáradságos munkára vállalkozott, midőn, mint azt maga szaktanári véleményében kiemeli, még a prózai részt is prozódiai jelzésekkel látta el. Én részemről elégségesnek tartanám a kitűzött czél elérésére, t. i. a verstanban való begyakorlásra, csakis a hosszúságot jelezni; de ha már szerzőnk jónak látta a hosszúság és

rövidség jeleit alkalmazni, akkor meg is követeljük tőle, hogy ezt az eljárást következetesen vigye keresztül; pedig a dolog nem úgy áll; így pl. *ambo* 1-ső lapon jel nélkül, a 6. lapon jellel van közölve; éppen úgy vagyunk *urbem*-mel, v. ö. 3. és 7. lap; *ut*-tal 2. és 3. lap, a passiv inf. *i* véghangjával, pl. *agi* 5. sz. a. nincsen, *redigi* 6. sz. a. van ellátva jegygyel; *ita* 8. sz. a van két jellel, 9. sz. a. egy jellel; *cives* a 12. lapon egy jellel, 13. sz. a. két jellel és így tovább. Lapról lapra találkozunk evvel a következetlenséggel.

A költői olvasmányoknál, kivált a jambusi verseknél nem árt, ha a rövidség jeleit is feltüntetjük; csakhogy e tekintetben szerzőnk egy nyilatkozata, mely szaktanári véleményében fordúl elő, tünt fel, midőn ezt mondja: «azért jeleztem e részben az első sorokat még az arsis jeleivel is». Töprenkedtem azon, hogy melyik jel lehet az, mivel a versek első soraiban ezeket a jeleket találtam ˊ ⩣, de a prózai részben is találtam ezeket a jeleket, pl. 2. lap. 3. sz. e szóban cīvĭ́tátĕ; a 38. l. 5. meséjében pedig ez áll: fḗmĭnā́rūm. Ha tehát a ferde ék az arsis jele, akkor feminarum szóban volna 3 arsis és 34. lap. 13. iambusi verséjében levő pătĭ́éntĭá szóban volna 4 arsis. Ezekből a tényekből láthatja szerző, hogy az ilyen eljárás minő zavarokat képes előidézni.

Mielőtt még a szövegnek más fogyatkozásaira mennék át, egy mulasztásra kell a szerzőt figyelmeztetnem: A philologusoknál az a jó szokás divik, hogy ha valamelyik auctorból valamit átvesznek, azt könyv, fejezet stb. szerint ki is teszik, a mint azt szerző is tette az Ovidius-féle szemelvényeknél. A mi magát a szöveget illeti, erre nézve csak egynehány dolgot találok kiemelendőnek: a 65. lap. 6. p. *Veientana* után az eredeti arce betoldandó, mivel nem tudhatni mi az, ha így magában áll; a 72. lap 11. p.-ban ez áll: pars in proxima pars in ultima tecta petunt. Ez az egy példa igen tanulságos: Az eredetiben ugyanis így olvassuk: pars in proxima ruunt, pars ultima tecta petunt. Milyen gyönyörű és valóban plastikus ez a parallelismus Liviusnál, és mennyire elmosódik az az előbbi szerkezetben! de még syntaktikai falsumot is hozunk be, és pedig a contaminatio következtében, midőn peto-nak ebben az értelemben olyan vonzatot tulajdonítunk, a milyen neki nincsen. Ime mily óvatosan el kell járnunk a szöveg összeállításánál.

Hasonló természetű a 73. lapon a 13. pont, a hol egy egyszerű et-nek kihagyásával az egész szerkezet meg van zavarva. E helyet ugyanis ekképen kell olvasni: frumentum, et quod in urbe fuerat .... et ex agris etc.

A 81. lap utolsó sorában alaktani hibával van dolgunk: *insilio*-nak perfectuma ugyanis *insilui*. A 82. lap 8. sorában felülről a költői *occubantis* a prózai és Liviusnál is előforduló *occumbentis* által helyettesítendő.

Sajtóhiba aránylag kevés van. Hadd álljon itt a következő: 5. l.

13. sor felülről fiilius-filius; 9. l. 17. sor felülr. nĕ = nē; u. o. 20. sor appār = appăr; 15. l. 11 sor. pupulare = populare; u. o. 2. sor alulr. fŏrūm = fŏrŭm; 19. lap 6. sor alulr. pōpŭlō = pŏpŭlō; 22. l. 7. sorban az elválasztás hibás quad-rata = qua-drata; 30. l. 1. sor mortălia = mortālia; 19. sor emptā = emptă; 31. lap 30. vers expelles = expellas, mely szerint a 20. sz. jegyzet is elesik; 48. l. 9. sor alulról nepotesqe = nepotesque; u. o. 5. sor qriusquam = priusquam; 57. lap. 10. sor felülr. inpuquondos = inpugnandos; 72. l. 10. sor felülr. sō = sē; 77. l. 11. sor felülr. diende = deinde; 82. l. 6. sor felülr. festos = fessos.

Elég ennyi a szövegről; lássuk most a jegyzeteket. Ezekre vonatkozólag ezt írja szerzőnk szaktanári véleményében: «Semmi sem kerülte ki figyelmemet, mi a mondattan minél alaposabb elsajátítását eszközölheti; azért van, hogy a fontosabb constructiókra többször is utalok, tudva azt, hogy a mondattannak ily részletes kezelésére többé idő nem leend». Ebből világos, hogy szerzőnknek legfőbb czélja a szöveg tárgyalásánál a mondattani ismeretek biztosítása; és valóban szerzőnk e czélból igen fáradságos munkát végzett, a mihez járul, hogy idézetei pontosak és megbízhatók. — Elvétve találkozunk helytelenségekkel, mint pl. 10. lap 17. pont-ban *cui* indiquum videbatur-hoz írt jegyzet, melyben *cui* dativ. loci-nak magyaráztatik; vagy 46. lap 2. p. Et senatui nimis atrox visa est sententia, a melyben *atrox* subjectum prædicativumnak vétetik. — Kifogásom csak az, hogy túlságos az, a mit ád, mintha vagy csupa szorgalmas vagy csupa hanyag tanuló lebegett volna szeme előtt. Ez paradox állítás, pedig ez úgy van. Hiszen minek hivatkoznék szerzőnk folyton a mondattanra, hacsak nem azért, mivel azt hiszi, hogy lesz olyan szorgalmas tanuló, a ki majd folyton lapozgat a mondattanban; és minek ismétli ugyanazt a megjegyzést számtalanszor? nyilván csak azért, hogy a hanyag tanuló is végre ismerkedjék meg az illető szabálylyal. Hogy ugyancsak túlságos az idézgetés, egy-két adat szolgáljon bizonyítékul, mire nézve azt a fáradságot vettem magamnak az egy és ugyanazon idézett szabályt megszámlálni; az eredmény meglepő. Így találtam, hogy az ablativus absolutus, azaz: a mondattannak 26. 17. §. az I. részben 36-szor, a II. részben 63-szor, összesen 99-szer, a participiumos szerkezet, azaz: a mondattan 10. §. az I. részben 19-szer, a II. részben 26-szor, összesen 45-ször van idézve. Így lehetne a többit is összeállítani; de már ebből is világos, hogy itt sok a jóból és hogy a feljebb jelzett paradoxonnak meg van a megfejtése. Nézetem szerint elegendő, ha egyszer kétszer utalunk egy tényre, a többit jó lesz a tapintatos tanárra bíznunk, ki az egyes egységek feldolgozása után úgyis össze fogja állíttatni azokat a mondattani részleteket, melyeket egy külön mondattani órában megbeszélni szándékozik. — És evvel eljutottam egy ponthoz, mely érdemes a megbeszélésre, t. i. hogy

mi a czéljuk a jegyzeteknek és mit kell tartalmazniok, ha már egy külön gyakorló könyv kidolgozását mellőzni akarjuk?

A szöveget nemcsak nyelvi, hanem különösen tartalmi szempontból kell tárgyalnunk; feladatunk tehát: 1. mind azokat a nyelvi nehézségeket eltávolítani, melyek a helyes fordítást akadályozzák; 2. mind azokat a felvilágosításokat nyujtani, melyek az auctor gondolkodásának, eszmemenetének megértését elősegítik. Ezt kell a jegyzeteknek nyujtaniok. E tekintetben szerzőnknek a költőkhöz írt jegyzetei nagy haladást mutatnak a prózai részhez írt jegyzeteihez képest.

De a præparatióhoz nem csak jó jegyzet szükséges, hanem, és ezt sajnálattal nélkülözöm, jó szótár is. Ezt okvetlen várom a szerzőtől, hiszen maga is be fogja látni, hogy egy III. és IV. osztályú tanuló mennyi vesződséggel vagy talán éppen nem is kezelhet ügyesen nagyobb szótárt. E birálatomból kiveheti szerző, hogy könyvét lelkiismeretesen áttanulmányoztam, továbbá hogy nemcsak előnyeit és hiányait emeltem ki, hanem az utóbbiak pótlása- és kiigazítására utasításokat is adtam, mivel azt tartom, hogy a kritika necsak negativ, hanem positiv is legyen. A könyv használhatóságára nézve szerző maga is már bizonyos korlátot szabott, midőn Olvasókönyvét és a jegyzeteket Szepesi-Tóth mondattanához alkalmazta, úgy hogy az csakis az oly intézetekben lesz kellő sikerrel használható, melyekben a szóban levő mondattan használatban van. BARTAL ANTAL.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1889/90.

1. Incze Béla: A római curiák szervezete. (Karczagi négyosztályú ev. ref. gimnázium értesítője.) — E kis, mindössze hét lapra terjedő értekezés egy nagyobb, *De comitiis Romanorum curiatis* czímű dolgozat részlete. Nem is foglalkozik egyébbel, mint a curiák eredetével és azzal a kérdéssel, vajjon az egész populus Romanus vagy pedig csak a patriciusok voltak-e, beosztva a curiákba. Főforrásokul Niebuhr, Mommsen, Fustel de Coulanges munkái és Chr. F. Schulze »Die Volksversammlungen der Römer« czímű monographiája szolgáltak; már Schewgler és Lange műveinek értékesítésével seholsem találkozunk. Főbaja az, hogy szerző inkább az idevágó szakmunkákkal, mintsem a régi forrásokkal foglalkozott s így a historiai anyag közvetlen ismerete hiányában meg kell elégednie azzal, hogy az illető tudósok nézeteit egymás mellé állítja s önálló kritika nélkül csatlakozik egyikhez vagy másikhoz. Nem elég

az ókori írók könyvczímeit és fejezetszámait újabb könyvekből kiszedni és idézni, mert véleményt bármely hasonló kérdésben csak az nyilváníthat, a ki az eredeti forrásokat autopsiából ismeri.

Dr. Némethy Géza.

2. **Mészáros F.: Demosthenes.** (M.-szigeti kegyestanítórendi gymn. 20 l.) Alkalmunk volt már egyszer kifejteni, mily bajos a kellő segédeszközök hiján vidéken tudományos kérdés megoldásába fogni. Mégis, ha az igazgató minden áron tudományos értekezést kiván, a tanár compilatióra vagy excerpálásra szorul, s akkor csak azt követelhetjük meg — s gondolom joggal, hogy az értekező megnevezze forrásait s végezze lehető ügyesen a dolgát. Mészáros úr egyszerűen elővette *Curtius* Görögök történetének VI. kötetét, s ennek megfelelő (3. és 4.) fejezeteit kivonatolta. A mit pedig forrásaira nézve tudtunkra ad, ime ennyi (p. 19): «Ez Demosthenes munkás életének vázlata, melyet azért *állítottam össze* (?), hogy ti tanulók abból okulást merítsetek». Ez nem kifogástalan irodalmi eljárás! Ime egynehány *Curtius*-reminiscentia. Görögök tört. VI. p. 223: «s a helyett, hogy szaporították volna az árvák vagyonát, mely okos kezelés mellett könnyen megkétszereződhetett volna», *Mészáros* p. 4: «Így a vagyon, mely okos kezelés mellett a fiú nagykorúságáig könnyen megkétszereződhetett volna». *Curtius* u. o.: «A *serdülő* ifjú ezen oldalról kezdte ismerni a világot; az első érzelem, mely lelkében gyökeret vert, a hűtlenség és árulás miatti *boszankodás* volt», «*Mészáros* u. o.: «A *növekvő* ifjúnak tehát magába kellett fojtani *boszankodását*». *Curtius* p. 224: «nem pusztán élvezetet vagy csupán okulást keresett bennök, hanem eszközöket azon harczra, melyet vívni akart», *Mészáros* u. o.: «szorgalmasan készülve azon harczra, melyet majd vívnia kell». *Curtius* p. 225: «Demosthenes nagykorúsága harmadik évében egy vádiratot nyújtott be az első archonhoz, . . . s ezen iratában kérte, hogy mindegyik gyámja tíz talentum (23,550 forint) lefizetésében marasztaltassék el», *Mészáros* p. 5: «Nagykorúságának harmadik évében adta be az első archonhoz vádiratát, melyben kérte, hogy mindegyik gyámja tíz talentum erejéig marasztaltassék el». *Curtius* p. 228: «Azonban mégis sikerült neki a gyámok bűnös voltát világosan bebizonyítani», *Mészáros* u. o.: «De végre is sikerült bebizonyítani gyámjai bűnös voltát». *Curtius* u. o.: «Előtte azonban kezdettől fogva nem a pénz volt a fődolog, hanem az, hogy az igazságtalanság lakoljon», *Mészáros* u. o.: «De mivel D. lelkét kezdettől fogva nem annyira az anyagi haszon, mint inkább a megsértett igazság helyreállítása ösztönözte». *Curtius* p. 229: «hogy életének majdnem hat legszebb évét ezzel a boszantó ügygyel kellett eltöltenie», *Mészáros* u. o.: «Csaknem hat évig foglalkozott D. e boszantó ügygyel» stb. stb. mind csak annak az illusztrálására, hogyan excerpálta M. úr Curtiust. Mégis általában excerpálása nem ügyetlen.

Dr. Vári Rezső.

3. A latin nyelv a reáliskolában. *Irta dr. Schmidt Attila* (Kassai állami főreáliskola. 10—14. lap.) — Szerző öt lapra terjedő értekezésében annak a kérdésnek taglalásával foglalkozik, hogy a latin nyelvnek a reáliskolába oly módon történt bevitele, mint nálunk, milyen befolyást gyakorol az intézetre s mi módon lehetne a meglevő bajokon segíteni. Kimutatja, hogy a didaktikai czél a nyelv tanításában tökéletesen elérhető s mégis a reáliskolai tanulók száma folyton apadóban van. Ezért részint a szülőket okolja, kik még most sem képesek a régi előítéletük levetkőzésére, részint a miniszteri rendeletet, a mennyiben nagyon is megszorítja azok számát, kik a latin tanfolyamban részt vehetnek s ennek következtében pályaválasztás tekintetében nagyobb szabadsággal birnak. Így hát az egész tanfolyam csupán egyszerű segítő eszköz nehány kitünő fiú számára, kik a pályaválasztásnál nagyobb szabadságot óhajtanak. Növeli a bajt még az is, hogy a tanulóknak valamely gymnásiumnál kell e nyelvből érettségi vizsgálatot tenniök; azonfelül a tanszékek csak ideiglenesek lévén, a tanerők is szerfelett hamar változnak. E bajok elhárítására Schmidt úr azt ajánlja, hogy a latin nyelvet alternative kötelezővé kell tenni azok számára, kik annak tanulására már egyszer vállalkoztak; azok számára pedig, kik nem tanulják, épen oly formán kellene pótló tárgyakról gondoskodni, mint a gymnasiumnál a görög nyelv ügyében történt: vagyis tegyen a reáliskola is egy lépést az egységes középiskola felé. Azt is meg lehetne tenni — ha már e gyökeres változtatást nem lehetne végrehajtani, — hogy elégséges bizonyítványú fiúknak is megengednék a tanfolyamban való részvételt s az ebben résztvevők a reáliskolában tennének érettségi vizsgálatot. (Ez utolsó indítványt nem pártolhatjuk. *Szerk.)*

Azt hiszem, hogy a Schmidt úrtól ajánlott első módozat nemcsak hogy nem segítene a reáliskola tudvalevő bajain, sőt még inkább complicálná a középiskolai tanítást. A másik módozat életrevalóságát azonban bizonyítja az a tény, hogy egyik vidéki főreáliskolánk tanári testülete hasonló irányú kérvénynyel fordult a miniszteriumhoz.

A mi azonban azt illeti, hogy a mostani reáliskolai tanítás fényesen igazolná a miniszteriumnak a görög nyelv ügyében tett intézkedéseit: azt hiszem, hogy amabból erre következtetni nem lehet. A görög nyelvi tanfolyamra ugyanis mindenkit bocsátanak osztályzat-különbség nélkül ezután is, míg a reáliskolában eddigelé mindig kiválasztott fiúkkal volt a tanárnak dolga, kikkel persze könnyebben haladhatott. Különben a tartalom kivonatából látszik, megérdemli e kis értékezés, hogy iskoláink ügye iránt érdeklődő minden ember olvassa.

4. Livius Phraseologiája XXI. és XXII. könyvében. Irta Burián János. (Losonczi magy. kir. állami főgymnasium, 3—38. l.) — Szerző a phrasis-gyűjteményhez 4-edfél lapra terjedő előszót írt. El-

mondja ebben, hogy még érettségi vizsgát tevő tanulóink is a latin nyelv szabadabb alkalmazásában meglehetős tehetetlenek. Szerinte ezen csak úgy segíthetünk, ha «mind a formai, mind a tárgyi szempont szemmeltartása mellett magára a nyelvre, annak kifejzésmódjaira és fordulataira is kellő gondot fordítunk; ha arra törekszünk, hogy a tanuló az olvasott részek nyelvkincsét teljesen magáévá tegye, azon teljes mértekben uralkodni tudjon». E czél elérése a præparatio készítésétől függ, melyet a III. IV. oszt.-ban még a tanár diktálása után készítenek a fiúk, míg a felsőbb osztályokban, hol a tanulók a szótár kezelésében már jártasak, nagyobbrészt nekik maguknak kellett az órától-órára feladott olvasmány-részletekre előkészülniök. Ámde a felsőbb osztályok ezen munkáját majdnem lehetetlenné teszi a segítő eszközöknek: jó szótáraknak és jó magyarázatos kiadásoknak nagy hiánya. Szerző elismeri ugyan, hogy van egy-két jó szótárunk s magyarázatos kiadásunk; azonban az a baj, hogy amazok drágák, emezek használata pedig nem kötelező. A magyarázatos kiadásokat Burián úr így óhajtaná szerkeszteni: «Hagyjuk el az auctort kisérő jegyzetek közül mindazon aprólékosságokat, melyek a tanulóra nézve amúgy is érthetetlenek; ejtsük el továbbá mindazt, a mi egyes kifejezések, szólásmódok és fordúlatok magyar fordítására vonatkozik és csupán a tárgyi magyarázatokat tartsuk meg és a legkomplikáltabb syntaktikai jelenségekre vonatkozó megjegyzéseket; az így körülbelől egyharmad részre redukált magyarázó jegyzetekhez csatoljunk egy phraseologiai függeléket igék szerint rendezve». Szerinte az ilyen módon készített könyvek sem lennének drágábbak a mostaniaknál, de hasznuk sokkal nagyobb. A házi munkásság alól sem volnának felmentve a tanulók, mert egyes phrasisoknak, nemkülönben az ismeretlen szavaknak kikeresését rá lehetne bízni a tanulókra. Ezután következik az alphabetum szerint rendezett phrasis-gyüjtemény.

Alig lehet kétségbe vonni, hogy a Burián úr említette hiányok tényleg megvannak s hogy ezek a latin nyelv sikeres tanításának egyik fő akadályát képezik. Puszta szövegkiadás használata szerintem csak ott van némiképen helyén, a hol kötelezővé lehet tenni vagy egy megbízható nagyobb, vagy valamely specialis szótár használatát; mert hiszen némely helyen, habár ritka helyen is, a tanulók kedvező anyagi körülményeik folytán beszerezhetik az ilyen segédeszközöket. Az ország legtöbb középiskolájában azonban alighanem úgy áll a dolog, hogy egy nagy iskolai szótárnak, vagy az egyes írókhoz készített s így évenként változó specialis szótárak használatát épen a nagyobb ár miatt nem lehet elrendelni, különben sem áll rendelkezésünkre minden iskolai íróra nézve külön szótár. De még az ilyen segédeszközök mellett folytatott tanításnál is szerfelett nagy a tanár s tanuló munkája egyaránt, s nem lehet mondani, hogy a nagy fáradságnak megvolna a megfelelő haszna, a

mennyiben a tárgyi s kivált fontosabb nyelvi dolgokra nézve tett megjegyzések a tanuló emlékezetére vannak bizva, a miben pedig nem igen bizakodhatunk. Ha pedig a tanár ezeket összefoglalja s leíratja, sok időt elveszt vele, úgy hogy ez esetben az olvasmány csökken jókorával. Puszta szövegkiadások e szerint még az előbb említett segédeszközök mellett is czélszerűtlenek. — Van azonban mégis egy mód arra nézve, hogy ilyen kiadásokból is haszonnal taníthassunk s ez az, ha felhasználjuk az olyan præparatiókat, a minők nálunk a Köpesdi-féle vállalatban jelentek meg, a melyekben a tanuló mind nyelvi, mind tárgyi tekintetben kellő felvilágosítást nyerhet, a melyek által a tanár képes tanítványai munkáját jobban ellenőrizni s már megszerzett ismereteiket folyton ébren tartani.

A mi már most a prózaírók Burián úrtól ajánlott magyarázatos kiadását illeti: szerintem igen üdvös dolog volna a kiadásokat az ő értelmében szerkeszteni. Én azonban nem tartanám tanácsosnak, ha egyáltalában semmiféle kifejezésnek, szólásmódnak s fordulatnak magyar kitételét nem türnők meg a jegyzetekben, hanem mindezeket a phraseologiai függelékbe tennők; hanem azt hiszem, hogy e tekintetben bizonyos fokozatot kellene szem előtt tartanunk. A gymnasialis latin nyelvi oktatás alsóbb fokozatain olvasott részleteknel a függelékbe pusztán a legfontosabb kifejezésmódokat tenném, még pedig nem az igék sorrendjében, hanem bizonyos tárgyi csoportok szerint, a mennyiben a fiúk így könnyebben megjegyzik, úgy mint pl. a Meissner-féle kis phraseologiában látjuk s hozzá vennék még más kifejezéseket, a melyek együtt valamely tárgyi közre nézve synonymikus csoportot alkotnak, habár az olvasmányban nem is fordulnak elő. S mivel e fokon még a tanár közreműködésével történik a fordítás előkészítése, jegyzetekbe mit sem vennék, a mi arra vonatkozik. A IV. oszt.-tól kezdve már ajánlatosabb volna a kifejezéseknek igék szerint való csoportosítása, a mennyiben az áll. tanterv követelményének — a főbb szavak értelmi árnyalatainak feltüntetése — könnyebben felelhetnénk így meg. A fordításhoz csatolandó külön jegyzetekre épen azon okból, mint fent, még most sincs szükség. Ellenben az V. oszt.-tól kezdve, a mikor már a tanulóknak önerejökből kell a fordításra előkészülniök, mindazon helyeket, melyeknek jó magyaros visszaadása nagyobb nehézséget okoz, lefordítanám, csakhogy közülök a fontosabb kifejezéseket a phraseologiai függelékbe venném át, mig a többit jegyzetbe iktatnám. Ez által azt nyernők, hogy a függelékbe az jutna, melynek megtanulása igazán érdemes; míg ha ellenkezőleg járnánk el, tehát a jegyzeteket elhagynók, vagy el kellene hagyni az olyan helyek fordítását, melyek a phraseologiai függelékbe nem illenek be (pedig ezeknek száma nem csekély), vagy bevennők, s ekkor ismét az volna a baj, hogy a kifejezések egy része felhasználatlanúl heverne ott. Természetesen a

fontosnak a kevésbbé fontostól való elválasztása az illető kiadó megitélésére volna bízva; azonban nem igen hiszem, hogy e tekintetben tapasztaltabb férfi nagyobb nehézségekre találna s hogy esetleges kisebb hibák pl. egy következő kiadás alkalmával könnyen ne volnának pótolhatók.

Még egyre kell ez ügynél figyelmet fordítanunk, hogy a különféle írókhoz szerkesztett tárgyi s phraseologiai függelékek egymást fölöslegessé ne tegyék, ellenkezőleg egymást mintegy kiegészítsék. Igy különösen a tárgyi dolgokra vonatkozó függelékeknél lehetne bizonyos sorrendet követni, a mennyiben az egyes íróknál tárgyukhoz mérten a classikus ó-kor életét majd ez, majd amaz oldalról lehetne megbeszélni. A phraseologiai függeléknél pedig arra kellene ügyelni, hogy ismétlések ne igen fordúlhassanak elő. Ajánlatos volna különben ez utóbbit külön füzetkébe nyomatni, hogy használata minél kevesebb bajjal járjon.

Nagy fontosságú ez az ügy ránk nézve, mert csak így remélhető, hogy létre jön valamikor egy olyan phraseologia, mely az iskola tapasztalatain kipróbálva a latin nyelv oktatásában a legnagyobb szolgálatokat fogja tenni s jó részben meg fogja szüntetni azokat a panaszokat, melyeket a nyelv használatára nézve eddigelé oly gyakran hallottunk. Burián úr mindenesetre igen elismerésre méltó munkát végzett, mikor e fontos ügyben munkáját közzétette.

Magára a phraseologiai gyűjteményre nézve következő megjegyzéseim vannak:

p. 7. *Arcere* = bekeríteni. Jó lett volna odatenni másik jelentését is = eltávolít, távol tart. Így könnyebben meg lehetett volna érteni e kifejezés jelentését: *vim arcere* = védelmi állást elfoglalni.

P. 8. *Milites ex formula accipere* = katonákat a szerződés szavai szerint átvenni. A fordítás helytelen. L. Weissenborn-Müller (l. XXII. 57. 10.): «Ex formula, nach der Matrikel (κατάλογος) der Waffenfähigen in den einzelnen Staaten». «Accipiendos. Sonst werden die Kontingente in den Bestimmungsort von den Bundesgenossen selbst geführt.»

P. 8. *Auspicia concipere* = auspiciumokat hirdetni. Ez nem helyes. Weissenborn-Müller (XXII. 1. 7.): «Auspicia concipere = unter Anwendung bestimmter .... Formeln Auspicien anstellen». Ez sem pontos fordítás (p. 8.): «Aliquem in deditionem accipere = valakit meghódítani». Georges s. v. deditio: «in deditionem accipere aquem = Jemandes Capitulation annehmen». Ép ily helytelen p. 9. Ilergetes in ius dicionemqe recepit = az ilergeteket *meghódította.*

Spiritum intercludere (p. 10.) nem = megfuladni, hanem megfojtani. *Alicuius rei intervallum facere* (p. 15) nem = késedelmezni, hanem: szünetet hozni be valamibe. *Pluribus ignibus ... in speciem factis*

nem = szinleg több tüzet gyújtva (nincs értelme), hanem = több tűzet gyújtott, mint...... hogy tévútra vezesse őket. *Oblata ultro potestas* (p. 17.) a megfelelő helyen (XXI. 21. 7.) nem = önként kinálkozó alkalom, hanem: önként felajánlott szabadság. Belli rationem mutare (p. 25) = a hadi taktikát megváltoztatni. Lehet magyarosan is fordítani = harczmódot változtatni. Vis venti apta coorta esset, itt (p. 26) *alkalomszerűen* szél támadt, e helyett: alkalmas szél támadt. Appellit-nél nem helyes a phrasist így írni: *aliquo appellere classem* (p. 27), mivel ez ige rendesen præpositióval áll. Reus criminis (p. 28) nem = bűnszerző, hanem vádlott, vétkes.

Fugam spectare (p. 32) = a szökés alkalmát lesni, e helyett: szökésre alkalmat keresni.

Periculo evadere (p. 35) nem = a veszélyt kikerülni, hanem: a veszélyből kimenekül.

Ad coniectum teli venire (p. 36) = puskalövésnyire közeledni. Ez már túlságos modernizálás!

5. Észrevételek a latin nyelv tanítására vonatkozólag a harmadik osztályban. Írta Bódiss Jusztin. (Pannonhalmi Szent-Benedek-rend kőszegi gymn., 5—50 l.) — Bódiss úr értekezése két részre oszlik. Első «Irányelvek» czímű szakaszában (5—20. l.) azon szempontokat adja elő, melyek szerint a latin nyelv oktatását vezetni kellene; a második részben pedig (20—50. l.) bemutatja, hogy elveit mimódon értékesítette a gyakorlatban.

Szerző nézetei röviden összefoglalhatók: kerülni kell az iminnen-amonnan összekapkodott ismerethalmaznak az iskolába való bevitelét; tiszta, megszűrt igazságot szabad csupán a tanulókkal közleni; minél többet kell olvasni s e közben tartózkodni kell a fiúkat úgy is csak zavaró tudós magyarázatoktól; az olvasás alsóbb osztályokban inkább a nyelvbeli készség elsajátítását vegye czélba; grammatikából csak a főbb pontokat kell adni; pótolni még eleget lehet alkalmilag a felsőbb osztályokban. Ennyi az első rész tartalma. E nézetek helyessége kétségbe nem vonható; nem is újak s így Bódiss úr érdeme attól függ, hogy mennyiben juttatta ezeket érvényre.

E tekintetben szerző föltétlen elismerésre tarthat számot. A tananyagot lelkiismeretesen feldolgozta s mindent megtett, hogy a fiúk munkáját megkönnyíthesse abban a körben, melynek felölelését szükségesnek tartotta. Különösen helyeslendő, hogy a latin szólásmódok gyűjtését már a harmadik osztályban megkezdette, s a mint értekezéséből (II. rész) kitünik, begyakorlásukra nagy súlyt fordított. Részemről szerettem volna, ha e tekintetben még tovább megy s nemcsak a grammatikára való tekintettel állít össze s gyakorol egyes szólásmódokat (pl. megemlékezni a hazáról = *memores fore patriae;* nem feledkezett meg

róla = *non erat immemor illius;* elég a kínzásból = *satis cruciatus),* hanem az olvasmányból is gyűjti ezeket. Kivált olyanok gyűjtése volna helyén, melyek összeségükben bizonyos körre vonatkoznak s ennek tevékenységét jelölik, pl. senatusét, népét stb. Azt hiszem, hogy nem is kell külön ráutalni arra a haszonra, mely ebből egy kis magyarázat mellett a fiúk régiségi ismeretére vonatkozólag is származik. Abban is igaza van szerzőnek, hogy minél több oly dolgozat közzétételét sürgeti, melyben a tanítók végzett munkájokról adnak számot. Fontosnak tartja, hogy a tanulók előtt világos s érthető legyen az az út, melyen haladtak. Bódiss úr Dávid István nyelvtana szerint haladt s azonak az észrevételeknek, melyeket e könyvre tesz, úgy a szerző, mint a tanárok hasznát vehetik.

Jó lett volna, ha Bódiss úr rövidebbre szabja értekezését s ügyelt volna arra, hogy ismétlésekbe ne essék, mert munkájának áttekintése épen e miatt nem kis vesződséggel jár. Különös kedvteléssel ostorozza azokat, kik a grammatika száraz szabályainak betanultatásával vesződnek, a helyett, hogy a tanulságos, szép olvasmányokkal foglalkoznának s ez arra ösztönzi, hogy mihelyt e kérdéssel valami vonatkozásba jön, méltatlankodását újra meg újra kifejezze. Nem méltányolja Dávidnak azon törekvését, hogy a perfectumok- és supinumoknál ki akarja tüntetni, melyek vannak meg valóban. Bódiss úr, a mint maga mondja (45. l.), nem vallja azok nézetét, kik főkép a supinumok megrostálását oly igen fontosnak tartják, mert ha valamely supinumból származtatható szót ismer, nem habozik a megfelelő supinum létjogát elismerni. Ez pedig nem helyes, mert megeshetik, hogy később a fiúk használják a supinumot olyan igéknél is, a melyeknek ezen alakjuk nincs meg, a mi mégis csak hiba; holott ha helyesen tanulják meg a formákat, ilyesmit el lehet kerülni. Végül még egyet. Iskolai értesítőben nem igen ajánlatos a «tudós magyarázatoknak», «mélységes magyarázatoknak» oly gúnyos módon való emlegetése, mint ez értekezésben látjuk, mert félő, hogy a tanulók előtt, kik úgy is hajlandók arra, nevetséges színben fog majd feltünni az a tudós munkásság, melynek hiányát eléggé sajnosan érezzük hazánkban. Tanárnak semmi esetre sem szabad e tekintetben még a legkisebb mértékben is közreműködni.

Dr. Tóth Kálmán.

6. Herodotos szerepe a valláserkölcsi nevelésben. Irta Kovács Dániel. (Székely-Udvarhelyi ev. ref. collegium.) — Ez értekezés tulajdonképen tanári székfoglaló s mint ilyen népszerű előadásban ismerteti H.-nak, az Utasítások által is hangsúlyozott ethikai elveit. Szerző merészen megtámadja az újabb philologiai kritika jeleseit s századunkat, mely, a mai kor szemüvegén nézve, kicsinyli H-t. Ez a vád tarthatatlan, ha ismerjük azt a komoly s méltányló kritikai irányt, mely H-sal

foglalkozik. Különben szerző maga is igen idealis színben látja H-t, midőn így ír róla: «Mélyen fájt nemzetének e könnyelmű háládatlansága H. mélyen érző lelkének; az ő bölcsőjét a vallás angyala lebegte körül s szerető anyja kebeléből a legszelídebb érzelmeket szívta be s gyermekkorát Istentől ihletett nagybátyja környezete szentelte meg; tehát elhatározta, hogy népének szemeit felnyitja. E hittel szivében kelt útra s a méhek szorgalmával szedte össze az adatokat, s mikor visszatért, szelid hitével (!) megszentelt tapasztalatait 9 könyvbe foglalva leírta oly nyelven, mely édesen folyik mint a méz, és olyan érzülettel, mely nemzetéével a legszebb harmoniában volt s népében a legkellemesebb visszhangra talált, melyért az egész görög nemzet szivéből tapsolt neki; mely a gyermek Thukydidest sirásra fakasztotta s mely az alexandriai tudósokat rábírta, hogy a musák neveiről nevezték el könyveit.» — Nem tudjuk biztosan, hogy egy időben írta volna művét, némelyek, mint Sittl, egyes monographiákat látnak benne, melyeket később maga vagy más kapcsolt össze; s a 9 könyvre osztást is az alexandriaiaknak tulajdoníthatjuk. Röviden említve a mű alapeszméjét, hol szerző bővebben ismertethette volna az egésznek poëtikus és ethikus szerkezetét (mi által dolgozata is nyert volna szerkezetben), egyes példákat hoz fel; először a végzet kikerülhetetlenségéről, majd az istenek irigységéről (nem mellőzve pessimisticus példákat sem), azután az igazságosság és kegyeletességre hoz egypár adatot. Végül e szavakkal fejezi be: «. . . (gondviselés) . . . nem kiván egyebet, mint tiszta igaz hitet, mely a függés teljes elismerése; erényt, mely az alázatosság, mérséklés, igazságosság, hazaszeretet s vallásosságban nyilvánul. S vajjon ma nem ezek-é a sarkalatos elvek, melyek növendékeink lelkét nemessé, őket igazi derék emberekké nevelik; s nem ezek-é azok a kellékek, melyeknél fogva hazát, nemzetet nagygyá, dicsővé lehet tenni.»

A valláserkölcsi nevelést tárgyaló pædagogiai irányt elnyomják a felsorolt példák, mikkel bővebben foglalkozva, ha szerzőnk az igazságosság és kegyeletességnek herodotosi fogalmát kritikailag megállapítani iparkodott volna, több elismerést érdemelne, egyúttal, ha ezen fogalmak s az általa felsorolt modern erkölcsi eszmék közötti különbségeket is megvilágította volna; továbbá, hogy mennyiben egyezik meg vagy tér el kortársai erkölcsi felfogásától Herodotos?

Böszörményi János.

7. **Háhn Adolf, Schiller Telljéről.** (Székesfehérvári áll. főreáliskola, p. 3—13.) — E jól írt kis értekezés találóan jellemzi Schillernek e legszebb darabját, melyet szerző méltán igen nagyra becsül. «Mindig az áhitat egy bizonyos nemével», mondja, «fogom e könyvet kezembe. Pályám ifjúkori emlékei fűződnek hozzá, sorai elmémbe vésődtek, s szívemben mély, kitörülhetetlen benyomásokat hagyott. A könyvek

végtelen halmazából csak néhányat tudnék említeni, melyek újra meg újra olvasva, az élet különböző szakában s viszonyaiban nem veszítnek semmit az első varázsból, melyet reánk gyakoroltak, s velünk szinte együtt élve, tanácsot s vigaszt nyújtanak, elménket táplálják és serkentik, szenvedélyeinket csillapítják; a lélek valódi orvosságai, melyek sohasem apadnak el, bármennyit használjuk is. A könyvek ez elitejének sorában az elsők közt találom Schiller Tell Vilmosát. Valóban, e dráma nem azon művek közé tartozik, melyeket olvasni *ajánlatos*, hanem azok közé, melyeket olvasni *kell;* iskolai tárgyalása pedig nem csupán didaktikai, hanem első sorban ethikai érdek. E mű több, mint egy dráma, ez egy hazafiúi tett.» Alább is ismételve emeli ki a darabnak költői szépségét és nemes eszmékben gazdagságát.

A dolgozat főczélja kimutatni, hogy Schiller, a mi politikai fölfogását illeti, Rousseau tanítványa. E tökéletesen helyes nézetet Háhn főkép a «Contrat social»-ból vett idézetekkel támogatja. Van-e joga a népnek, fegyverrel védelmezni magát? E kérdésre Schiller népe Rousseau szellemében felel, ill. cselekszik: «forradalmat csinál, nem bosszúból, pillanatnyi fölhevülésből, hanem ellenállhatatlan kényszertől hajtva, azért, hogy legszentebb javát, a polgári szabadságot megoltalmazza a zsarnokság ellen, mely az állam életét gyökerében támadja meg s a forradalmat valójában inaugurálja». Hasonlókép ráismerünk Rousseau eszméire, midőn Stauffacher a Rütli-jelenetben kifejti a nép tulajdonjogát az őseitől elfoglalt tartományhoz, — sőt még a tárgyalás és szavazás módja e hatalmas jelenetben is Rousseaura vall.

A szerző csupán e momentumokra szorítkozik, de ezeket szépen és helyesen fejti ki. Ha Schiller viszonyát Rousseauhoz behatóbban akarta volna tárgyalni (bár megtenné!), bizonyára kimutatta volna, hogy Schiller nemcsak ez utolsó befejezett művében a «genfi polgár» híve, hanem hogy Rousseau egész életén át folyton foglalkoztatta a nagy német költőt. Már a Károly-akadémiában olvassa Emilet és az Új Heloïset, és 1780-ban egy kissé dagályos, de egyúttal szenvedélyes tisztelettől áthatott hymnusban dicsőíti a mestert, «ki keresztyénekből embereket csinál». És további fejlődésében is folyton akadunk Rousseau nyomára. Rousseau forradalmi eszméi hatják át a Haramiákat és Ármány és szerelmet, Rousseauból veszi Schiller Fieskojának tárgyát, Rousseau ajánlására választja kedvelt olvasmányává Plutarchust, Marquis Posa és Don Carlos lelkesedése Rousseauból meríti tüzét stb., stb. És a Tell-dráma? «Mi közünk nekünk egy Pompejushoz és egy Sertoriushoz?» kiált föl St. Preux az Új Heloïseben, Corneille antik hőseire czélozva. «Rajzoljátok az osztrák ház zsarnokságát Bernben, Zürichben és Hágában, és a közönség haza- meg szabadságszeretete majd fölébreszti az érdeklődést az ily darabok iránt.» Arról persze nem mert

Rousseau álmodni, hogy az ily daraboknak még más jelentőségük is lehet: «Schiller Tellje», végzi Háhn szép értekezését, «a forradalom megtisztított, eszményesített képe, a szabadság apotheosisa, mely táplálta és ébren tartá a német nemzetben az egység tudatát s nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a döntő pillanat, midőn milliók sóvárgásának tárgya valósággá lehetett, nem találta készületlenül».

8. **Gärtner Henrik. A német polgári dráma eredete.** Részlet egy nagyobb tanulmányból. (Nagyváradi áll. főreáliskola, p. 5—19.) — E dolgozat czíme erősen félrevezeti az olvasót, mert az értekezésben egyetlen betű sem szól a német polgári drámáról. Csupa bevezetés az egész, s így bajos is itéletet mondani róla. A polgári dráma a XVIII. század terméke, — ez a szerző gondolatmenete —; a régibb korszakokban vannak ugyan darabok, melyekben hasonló motivumok, jellemek, helyzetek stb. akadnak, de mint polgári dráma, azaz: mint a harmadik rend életének tükre s igényeinek képviselője, mégis csak akkor jön létre e műfaj, midőn e rend szerepelni, izmosodni, jelentőségének tudatára ébredni kezd. Ez először a múlt században történik Angliában, honnan a polgári dráma Franczia- s Németországba jut. Angliában a polgári dráma föltünése nem szolgáltatott okot küzdelemre: nem küzdött, csak győzött. Máskép van a dolog a francziáknál és németeknél, — mire szerző a bemutatott részletben terjedelmesen és érdekesen tárgyalja azokat az állapotokat, melyek Francziaországban a polgári dráma létrejöttét lehetővé tették. Marivaux jellemzése zárja be a dolgozatot, mely alapos tanulmányok eredménye, de sokkal töredékesebb, semhogy határozott véleményt mondhatnánk róla. Mindenesetre kivánatos, hogy szerző befejezze dolgozatát, mely tanulságos monographiának igérkezik.

HEINRICH GUSZTÁV.

9. **Majoros József. Az irásjelek használata.** (Veszprémi r. k. főgymnasium, 1—39. l.) — Nyelvtanainknak egyik legkevesebb figyelemre méltatott részével foglalkozik az értekező. Mindenesetre hasznos feladatra vállalkozott; nyelvtanaink csak röviden szólnak az irásjelek használatáról, ezen kívül alig egy-két értekezés foglalkozik velük.

A szerző rövid bevezetés után egyenként tárgyal minden egyes irásjelt: pont, kettőspont, vessző, pontosvessző, kérdőjel, felkiáltójel, idézőjel, gondolatjel, választójel, kötőjel, hiányjel, nyomósítójel, zárójel, szakaszjel, egyenlőségjele, azonosságjel, folytatás és melléklés jele, végül a jegyzékjel. A mint e sorozatból látjuk, nemcsak a fontosabb irásjelekről szól, hanem a jelentéktelenekről sem feledkezik meg. S minden egyes jelnek használatát behatóan és részletesen tárgyalja, úgy hogy fejtegetéseit a középiskolai tanuló, sőt még sokan azok közül is, a kik az iskola falait rég elhagyták, haszonnal olvashatják. Mert ép az irásjelek használatában

látunk kéziratban és nyomtatásban egyaránt gyakori következetlenséget, a minek oka gyakran nem tudás, még gyakrabban figyelmetlenség és lustaság.

A részletek ellen alig tehetnék jelentősebb kifogást; a szerző a legjobb forrásokból merített, figyelemmel kiséri a gondosabb irók müveit, kik közül Aranyt kellene még az irásjelek használatában is mintaképnek tekintenünk. A szerző állításaira csak néhány kisebb megjegyzést akarok tenni; így pl. hogy a zárójel közé tett kérdőjellel (v. ö. 22. l.) nem teszszük határozatlanná a saját állításunkat, hanem csakis kétkedést fejezünk ki mások állításaival szemben; nem áll az sem, hogy az idézett mondatnál másnak hangját iparkodunk utánozni (28. l.), s a hosszabb számneveket sem szükséges kötőjellel szétválasztani (32. l.), végül a népnyelvi közleményeknél egyáltalán nem szükséges a hiányjel használata (35. l.), a mint arról mindenki a Nyelvőr minden egyes számából meggyőződhetik.

A dolgozatra nézve ezen kivül csak néhány általános megjegyzést akarok tenni.

Az első, a mit sajnálattal tapasztaltam, hogy a szerző feladatának csakis praktikus részét tartotta szeme előtt, s nem igyekezett a kérdést tudományosabb alapon tárgyalni. Ha már ennyi időt és fáradságot szentelt az irásjelek használatának megállapítására, jó lett volna, ha egy kissé nagyobb térre terjeszti ki vizsgálódását, s megpróbálja az irásjelek használatának a mai álapotát a történeti fejlődés alapján állapítani meg. Sem nyelvemlékeink, sem a régibb nyomtatványok helyesirását még senkisem vizsgálta összefüggően, s mily tanulságos lett volna, ha a szerző megteszi ezt legalább az irásjelekre nézve.

Az értekezés tárgyának egy másik érdekes része az a kérdés, hogy hogyan függ össze az irásjelek használata egyrészt a beszéd grammatikai tagoltságával, másrészt a hangsúlyozás és hanghordozás módjával. Erről szól ugyan a szerző, de inkább csak mellékesen, eldarabolva, nem pedig összefüggően. S erre a kérdésre nézve nem is használt fel minden forrást.

Végül a szerzőnek azt a sajátságos eljárását is kell megemlítenem, hogy értekezésében minden nehezebb kérdés megoldása elől egyszerűen kitér, a helyett hogy igyekezném maga eldönteni. Csak egy-két példát idézek: «E változatos szerepű jeleket egy néven irásjeleknek nevezzük. Vannak, kik szakjeleknek hivják; mások szünet-jeleknek nevezik. Központozásnak is szokás azokat (!) mondani. Melyik a jó, melyik a helytelen elnevezés? *azt most nem vitatom.*» — «Nálunk az irásjelzés dolgában nagy az eltérés, hogy ne mondjam ingadozás. *Miért? azt nem tudom.*» — «A hang is változó a kérdőmondatoknál. Változik az szintén a mondat tárgya szerint. *Ez a tárgy sokféle lévén*,

részletekbe nem bocsátkozhatom.» Ez a félénksége annyira megy, hogy a választójelről szólva nem meri határozottan elitélni azt, hogy némelyek a német „ vagy = jelet használják a szótagok elválasztására. Pedig ezt a magyarban egyáltalán nem szabad tűrni.

10. Perényi Adolf. Egy kis leczke a nyelvtanból. Tanítványainak ajánlja. (Temesvári m. k. állami főreáliskola. 3—10. l. és négy táblázat.) — E rövid értekezés tulajdonkép két leczke a nyelvtanból, melyet a szerző inkább csak bevezetésül, magyarázatul irt a mellékelt négy táblázathoz: 1. A német főnév declinatiójának áttekintése; 2. A német melléknév ejtegetésének áttekintése; 3. A magyar helyesirás táblázata; 4. A német helyesirás táblázata.

A két leczke közül az első a ragozásról és a képzésről szól a magyarban és németben, s feltünteti a két nyelv különbségét a ragozás tekintetében. Nem hiszem, hogy e leczke valósággal egy iskolai óra menetét akarná feltüntetni, mert nagyon is sokat ölel magába, a mi nem lehet egy órai tanítás anyaga; Perényi e leczkével csak összefoglalja tanítványai számára azt, a mit az egész éven át a magyar és német nyelvtanban erre a tárgyra vonatkozólag tanultak, hogy azután átadhassa nékik a mellékelt két első táblázatot. E két táblázat czélja, hogy megkönnyítse a tanuló számára a német főnév és melléknév ragozásának megtanulását. A leczkében bemutatja Perényi a tanítás menetét is, s ebben, mint maga is bevallja, a gyakorló iskola induktiv módszerét használja, melynek segítségével sikerülhet is neki a nyelvtannak nehezebb részeit is megértetni vegyes anyanyelvű tanulóival.

A táblákhoz mellékli P. a szükséges magyarázatokat is, a mi használhatóságuknak csak javára van. A mi már most e táblák iskolai használatát illeti, én nagyon is hasznosnak tartom, hogy a tanulók ily áttekinthető módon foglalják össze a tanultakat; nézegessék minél gyakrabban e táblázatot, hogy elméleti ismeretük a folytonos ismétlés által tökéletesen vérükké váljon. Azt azonban nem tarthatom helyesnek, hogy az ilyen declinatio-táblázatot az osztályban kifüggeszszék, hogy esetleg a tanuló felelés vagy gyakorlatirás közben könnyen megnézhesse, a mit nem tud. Szolgáljon az ilyen táblázat folytonos ismétlésül otthon, de ne legyen a lustaság előmozdítója. Maguk a táblázatok jó és világos képet adhatnak a német főnevek és melléknevek ejtegetéséről; csak azt tartom toll- vagy sajtóhibának, hogy az első táblázat IV. oszlopában az *-en* rag nincs meg mind a négy esetben; a második táblázatban pedig kétségtelenül sajtóhiba miatt cserélődött föl az I. és II. oszlop a többes számban.

A második leczke rövid bevezetés a 3. és 4. táblázathoz; azonban magát a leczkét kissé szűk szavúnak tartom, jó lett volna a német helyesirás és kiejtés különbségéről is szólani. Maga a két táblázat

feltétlen dicséretet érdemel; mind a beosztás, a kétféle szinű nyomás, s a szabályok rövid, szabatos szövegezése nagyban hozzájárul, hogy az egész táblázat könnyen és gyorsan áttekinthető. Csak a magyar táblázat II. szakaszában kellett volna (épúgy, mint később, és a német táblázatban mindenütt) a példákat a szabály előtt közölni. Ez a kétféle sorrend zavarólag hat. Ezeket a táblázatokat ki is lehet függeszteni az osztályban, mert a helyesirás gyakori következetlenségeit csakis folytonos gyakorlat segítségével sajátíthatja el a tanuló. Mindenesetre még jobb volna, ha a kétes eseteket mind felsoroló szójegyzék kalauzolná a tanulót a helyesirás útvesztőjében. BALASSA JÓZSEF.

11. **Barla Kálmán és Paulay Ödön, A magyar nemzeti irodalomtörténelem rendszeres áttekintése.** (Jászberényi közs. kath. főgymnasium, 1—38. l. és egy táblázat.) Ez a dolgozat nem egyéb, mint puszta kivonat egy általánosan használt tankönyvből, Beöthy Zsolt irodalomtörténetéből. Hogy mily szándék vezette a szerzőket e kivonat készítésében, elmondják egy jegyzetben: «Tekintettel arra, hogy hijával vagyunk olyan irodalomtörténeti rendszeres áttekintéseknek, milyenek külföldön igen nagy számmal és kisebb-nagyobb terjedelemben vagy táblázatos alakban is a tanuló ifjúság rendelkezésére állanak, czélszerűnek láttuk e Beöthy Zsolt tankönyve nyomán készült áttekintést közzétenni, szem előtt tartva tanulóink e tekintetben többször tapasztalt szükségleteit.» Csakhogy külföldön a repetitoriumokat nem szokás az iskolai értesítőkben közzétenni, hanem könnyen hozzáférhető, olcsó és kényelmesen kezelhető kiadványokban bocsátják a tanuló ifjúság rendelkezésére. Még így is sok szó férhet pædagogiai értékükhöz. Kétségtelen, hogy pl. a történeti tárgyak tanításánál van haszna a kivonatnak, de csak úgy, ha magukkal a tanulókkal készíttetjük. Ezért Barla K. és Paulay Ö. tulajdonképen felesleges munkát végeztek, melylyel annál kevésbbé tettek szolgálatot a tanuló ifjúságnak, mivel «Áttekintés»-ük szinte hemzseg a toll- és sajtóhibáktól, s így nem eléggé megbízható. Hogy csak néhányat említsünk: Attilát a szerzők állandóan *Atillá*-nak írják. (2. l.), Tinódi Sebestyén nem 1554-ig, hanem valószinűleg 1556-ig élt. (4. l.) Bellarmin helyett Bellar*n*in, Szeőke Ambrus helyett Sze*ó*ke Ambrus áll a 6. lapon. A keresztény közép-kor jellemzésében (3. l.) ezt olvassuk: «Az Árpád-házbeli királyok uralma idején egyfelől a régi nemzeti költészet folytatása *miszteriumokkal* bővülve, másfelől egy új keresztény, vallásos irodalomnak megalapítása.» Ez a tankönyv szavainak ügyetlen összevonása: Beöthynél arról van szó, hogy a régi nemzeti költészet anyagát a keresztény lovagkor hőstettei és a királyi ház viszonyai új mondákkal bővítették; a miszteriumokról külön történik említés. Értelmetlen ez is: «*Florinda* egy műalkat nélküli s franczia forrás után készült *kere-*

rék». (9. l.) A tankönyv megmondja, hogy verses útleírás és regény keveréke. Gvadányi szatirája természetesen nem az 1890-iki, hanem az 1790-iki országgyűlésről szól (12.), Csokonai születési éve pedig nem 1673, hanem 1773 (13.). Kelmenfy neve *Kelemenfy*-re, Wenzel *Ventzel*-re, Joannovics György *Iovanovics Pál*-ra, Volf György *Wolf György*-re, Szentkatolnai Bálint Gábor *Szentkatolnay Bálint József*-re, ifj. Szinnyei József *Sinnyei*-re stb. van ferdítve. Bánóczi Józsefnek csak Révairól szóló műve van említve (38.). Budenz korszakalkotó «Magyar-ugor összehasonlító szótár»-át «*összehasonlító ugor magyar szótár*»-nak, Simonyi «A magyar nyelv» czímű munkáját «*Magyar nyelv történeté*»-nek nevezi a dolgozat, Lugossy «Hangtani párhuzam»-ának czímét pedig «*Hunyadi párhuzam*»-ra torzította a sajtó koboldja.

A szerzők ama kísérletét tehát, hogy magyar irodalomtörténeti repetitoriumot adjanak a tanuló ifjuság kezébe, nem mondhatjuk sikerültnek. Ennek az «áttekintés»-nek nem sok hasznát vehetik a növendékek.*)

KELEMEN BÉLA.

12. Richter László. Chateaubriand. A budapesti m. kir. tudom. egyetem bölcsészeti kara által dicsérettel kitüntetett pályamű. Írta Richter László. (Nyitrai főgymn., 30 lap.) — Egy egyetemi pályaműtől tán meg lehetne kívánni, hogy a terjedelmes Chateaubriand-irodalomnak legalább főbb jelenségeit ismerje; e dolgozat azonban mást nem ismer a Bodnár Zsigmond művén kívül s ebből merít, akár Marcellus grófot idézze, akár a bretagnei fajt vagy Chateaubriand styljét kívánja jellemezni. Igen szűk körű tájékozottsággal bír, hogy szeliden szóljunk, a kor politikai s irodalmi történelmében: ott, hol az olvasót tájékoztatnia kellett volna az előforduló vonatkozások felől, adós marad a felvilágosítással, legfölebb óvatos általánosságokba burkolózik. A constatáló kritikának legkényelmesebb faját űzi, bibliographiai tartalomjegyzékeket is adva. Bár még ez is jobb, mintha netán commentálásokba bocsátkozik, mert ilyenkor megesik, hogy így ír: «Ezek lefordítására indítá az ép számüzetése alatt Angolországban fennálló vita, mely szerint némelyek Ossiant Macphersonnal azonosíták. Chateaubriand véleménye azonban az volt, hogy Fingal fia énekeinek franczia szövege nem egyéb, mint fordítása a már előbb létezett angol fordításnak.» Igy aztán nem tünteti fel az értekezés korának keretében Chateaubriand alakját, mely pedig e keret nélkül nagyon sokat veszít. Mi több, egyáltalán nem tud, habár még oly halvány képet festeni hőséről. Chateaubriand szerző szemében tulajdonkép nem annyira költő vagy ép politikus, hanem a keresztény vallás apostola. Azzal nem törődik, hogy a *Génie du Christianisme* val-

*) Részemről az ily repetitoriumot, csak gondos és megbizható munka legyen, hasznos és ajánlatos iskolai segédkönyvnek tartanám. H. G.

lásossága mennyire ellenkezik egy Kempis Tamás vagy akár Bossuet vallásosságával, — hogy nem ok nélkül kárhoztatta volt e művet maga a szentszék, — s hogy Chateaubriand minden hamarább, csak apostol nem. E helyett feltétlen magasztalásokban áradozik az értekezés; hősének minden lépését, minden művét csak dícsérni tudja, még a leggyöngébbeket is, a legkevésbbé menthetőket is, s leszámítva a forradalmakról szóló Essai-t, egyáltalán ignorálja azt az ingadozást, fejlődést, min minden ember átmegy, s min Chateaubriand különösen átment, minthogy elvei sohse voltak igazában vett elvek.

Minden lapon találhatni annak jelét, hogy szerző kevés előtanulmánynyal rendelkezett e munka megírásakor. Ime egy pár a feltünőbb botlásokból. Csak nehány példa: 11. lap. Napoleon azért száműzte Chateaubriand-t, mert ez vonakodott akadémiai székfoglalójában elődjét, a jakobinus Chénier Józsefet magasztalni. Helyesen: mert székfoglalójában a sajtószabadság mellett s Napoleon zsarnoksága ellen akart szót emelni. — 14. l. Élete végéveiben Chateaubriand «teljesen elhagyta a közélet terét s visszavonultságában egyedül az irodalomnak élt». Csakhogy mily visszavonúltság volt ez, s mily irodalmi munkásság, melynek a Mémoires d'outre-tombe köszönhető! Aztán szerző nem tud a késóbbi Chambord gróf neveltetéséről s amaz ábrándos politikai tervekről, mikkel Chateaubriand ekkortájt foglalkozott V. Henrik majdani trónralépése esetére? — 20. l. A múlt század végén s a jelen elején élt leghíresebb két elme gyanánt Chateaubriand és Montalembert van említve, a mi se chronologiai, se más tekintetben nem helyes társítás. — A 21. lapon Chateaubriand világfájdalmát érinti az értekezés, de e pontban is védi. «E betegség azonban, úgy mond, még sem rontotta el őt annyira, mint Goethét.» Szerző szemében tehát az önmeggyőzés és kibékülés harmoniájának költője, az Iphigenie, Tasso, Wahlverwandtschaften stb. alkotója «romlottabb», mint az Atala és René költője, kinek szívében az ennui-től még a Byronénál is sívárabb blazirtság honolt! — 23. lap. A Génie du Christianisme azért kívánt a szívre appellálni s nem az észre, mert «a lobbanékony, türelmetlen franczia nem olvas szívesen száraz okokkal s érvekkel megtöltött tudós munkát; egy-két szó, szép phrasis — ha szívét érinti — többet ér előtte s nagyobb hatást eredményez minden tudós munkánál». Tehát a ki nem a Chateaubriand kissé frivol, mert kizárólag æsthetikai álláspontját választja, annak csak «száraz okokkal s érvekkel megtöltött tudós munkában» lehet védnie a keresztény vallást? Ajánljuk szerzőnek, olvassa el azt a «kereszténység védelmeztetését», mely Pascal *Gondolatai*-ban foglaltatik. Szerző ezenfölül itt teljesen félreismeri a franczia jellemet, melynek épen a *bon sens*, a *raison* képezi fővonását: ha Chateaubriand mégis az érzelem húrjainak érintésével akart hatni s tudott hatni, ez a kor visszahatásá-

nak tudandó be a XVIII. századnak immár lejárt sívár rationalismusa ellen. — 26. l. Rousseaut, a deismus ékesszóló apostolát, az atheista encyclopaedisták közt említi szerző, mint azok egyikét, kik «a nép szívéből a hitet kiirtani törekedtek» stb.

Az értekezés különben elég élénken van írva. Stilje, leszámítva néhány gyönge helyet, ügyes és gyakorlott tollra vall.

HARASZTI GYULA.

HELLÉN IRODALOM ÉS HELLÉN NYELVTANÍTAS.

E Közlöny 1891. évi II. füzetében Némethy Géza ismertetvén «*Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás*» czímű akadémiai értekezésemet, két megjegyzést tesz; először, hogy én itt-ott nehány dicsérő szót oda vetek ugyan, de érdemleges kritikát még a szorosan classica-philologiai tárgyú munkáknál sem gyakorlok; másodszor, hogy egészen eltévedek a részletekben, a könyvczímek és a tartalom fölsorolásában, de általánosságban sehol sem szólok a tudományok egyes ágaiban és az irodalomban uralkodó vagy egymással küzdő áramlatokról, ezeknek a többi európai irodalmakhoz való viszonyáról; pedig enélkül se összefüggő képet, se itéletet nem alkothatunk magunknak az újgörög irodalom mai állásáról és jelentőségéről.

Ebből azt látom, hogy Némethy Géza sohasem olvasta az újgörög irodalmat ismertető dolgozataim legnagyobb részét, különben nem állítana ilyen valótlanságot.

1858-ban jelent meg a Csengery Antal által szerkesztett Budapesti Szemlében *Jelenkori görög irodalom* cz. dolgozatom, melyből mind a szerkesztő mind a figyelmes olvasó világos képét látja az akkori újgörög irodalomnak.

1861-ben írtam a Szépirodalmi Figyelő 29., 30., 32., 33. számában Arany János szerkesztése alatt ezt a czikket: *A hellén költészet a jóniai szigeteken,* mely teli van kritikai s más irodalmakra vonatkozó észrevételekkel és hű képét adja a jóniai szigetek költészetének.

Ugyan ilyen kritikát gyakoroltam 1862-ben *Történelmi népdalok a jelenkori görögöknél* cz. dolgozatomban, mely szintén Arany Jánosnak Szépirodalmi Figyelőjében jelent meg.

1869-ben megjelent a Nyelvtudományi Közlemények VII. kötetében *A jelenkori görög irodalomról* cz. akadémiai értekezésem, hol Sáthas munkájáról ezt írtam: «Tagadhatlan, hogy szerző e nehéz föladatot szerencsével oldotta meg s érdeme annál nagyobb, minél kevesebben voltak azelőtt az ilyen természetű munkák. Mert Európa tudósai azon

előitéletből indulván ki, hogy Konstantinápoly bevétele után végét érte a hellének története, majdnem egészen elhanyagolták ama tanulmányokat, melyek a török uralom alá került görögök művelődési állapotaira vonatkoztak ... Innen látszik, hogy a görögök Konstantinápoly bukása óta a görög királyság alapításaig nem élődtek idegen irodalmakból, minthogy munkáiknak csak egy negyede van fordítva. Sáthas munkája kimutatja a régi és új görögök szellemkötelékének folytonosságát s diadalmasan czáfolja meg némely európai tudósok előitéleteit, kik azt állítják, hogy a jelenkori görögök semmi szellemrokonságban sem állnak a régiekkel; mert a szolgaság legsanyarúbb korában is találkoztak elegendő számú görög férfiak, kik ismereteik, ritka tudományuk, irodalmi munkásságuk, a szabadelvű eszmék terjesztése s a nemzeti műveltség előmozdítása által tüntek ki. Mindjárt a görög császárság elenyészte után sokan egész vagyonukat hagyományozták nemzeti tanodák alapítására s észtehetséges ifjak kiképeztetésére, hogy majdan mint tanítók világosítsák föl a népet.»

Továbbá kimutatván, hogy minő sorban következnek egymásután *mennyiségök* szerint a különféle világi tartalmú munkák, ezt írtam: «Ha e számarányok fölött elmélkedünk, nem lehet nem fölismerni azt a csodálatos összhangzatot, mely a hajdan- és jelenkori görögök irodalmi hajlandóságai között mutatkozik. Valamint a régi görögök kiválólag költői nép levén sokkal több költészeti munkát teremtettek, mint prózait, úgy késő ivadékaiknál is azt látjuk, hogy a munkák nemei közől egyben sem írtak annyit, mint a költészetben. Nem tagadhatni továbbá, hogy a régi görögök a költészet után leginkább a történetirást kedvelték. Müller Károly munkájából: *Fragmenta historicorum Graecorum* kitünik legalább, hogy a Kr. e. VI. századtól a Kr. u. VII. szászadig mintegy 760 görög történetíró élt. A mi átnézetünkből pedig látszik, hogy a mai görögök is épen olyan szeretettel karolják föl a történetirást, mint dicső őseik. Ugyan ezt a szellemi rokonságot a görög hajdan és újkor között mutatja a mi átnézetünk a bölcsészetben és nyelvészetben is.»

Sáthas munkája után ismertettem ugyanazon akadémiai értekezésemben Paraníkasét is, a ki vázlatot írt a tudományosság állapotáról a görög nemzetnél Konstantinápoly bevétele óta. Ebben az ismertetésben ezt írtam: «E tanodákban mindenek fölött a régi görög írókat magyarázták, kiknek munkáit a hazafiúság szent végrendeletének tekintették. Mindegyik tanító, mindegyik csak némileg is mívelt atya könyvnélkül tudta a régi görög írók számos emlékmondásait, úgy hogy mintegy élő anthologiát képviselt. A tanítók buzgalma fáradhatlan volt; növendékeik pedig nem azért tanultak, hogy hivatalokat hajhásszanak, hanem hogy míveljék a nemzet szellemi talaját; s ezt tették daczára a tanítókat és tanulókat fenyegető ezer és ezer veszélynek. De ha semmi vérkötelék

nem tartotta össze a hajdan- és jelenkori görögöket, miért veszélyeztették volna ez utóbbiak életöket, hogy mentsék meg az amazoktól reájok szállt örökségöket?»

Hát ez nem kritika? Nem tünteti elő az irodalom képét?

1871-ben megjelent akadémiai értekezésemben «*Solomos Dénes és a hétszigeti görög népnyelv*» ezt írtam: «Montival megismerkedett Solomos Milanóban és sokszor fordult meg a házában. Jóllehet nagy csodálója volt az olasz költőnek, még sem hallgatta el előtte itészeti észrevételeit, melyek éle bántólag hatott Montira. «Nem kell annyit okoskodni, mondá neki Monti, hanem érezni és ismét érezni.» Az ifjú költő válaszolt: «Előbb azésznek kell a tárgyat fölfognia, azután a szívnek azt melegen éreznie, a mit az ész fölfogott» ... Trikúpis, a ki későbben megírta remekmunkáját a görög szabadságharczról, 1822-ben Zantéba érkezvén s baráti viszonyba lépvén Solomossal, így szólt hozzá egy alkalommal: «Azt veszem észre, hogy minél nagyobb haladást teszesz a régi görög írók remek nyelvében, annál egyszerűbben irod a népnyelven szerkesztett költeményeidet.» «Ez azt jelenti, válaszolt Solomos, hogy jobban fogom föl mind az egyiket, mind a másikat.» 1823-ban írta az *Éneket a Szabadságra* (*ὕμνος εἰς τὴν ἐλευθερίαν*). «Ha igaz, hogy a tiszta hellenismus lényege az élő beszéd, az alaknak méltóságteljes szépsége s a beszédnek átlátszó mélye, úgy meg kell vallani, hogy e hellén költemény a képzeletnek valódi gyümölcse. Utánozhatlan egyszerűséggel párosult alagyás jellem lengi át az ének bevezetését, hol a költő a multra emlékeztet. A régi dicsőség, a százados szenvedések rajza nélkül nem volt volna megérthető az a leigázhatlan hevélye az önálló görög szellemnek, azaz, a szabadságnak, mely régi vitézségével jelenik meg a költő képzeletében, föltámadva az ősök szent csontjaiból». «Korfúban írt Solomos részeket *Lampros* cz. költeményéhez, melyet azonban be nem fejezett. Mindamellett így is első rangú helyet foglal el az európai költészetben ama megrendítő kép miatt, mely elénk állítja az ember akaratának óriási, de hasztalan erőködéseit az erkölcsi törvények ellen. Korfúi tartózkodása alatt szorgalmasan tanulmányozta Solomos a német bölcsészetet s leginkább az æsthetikai itészetet, melyben azonban mindig megtartá saját önállóságát. Ezt megmutatta a görög és a római költészetről nyilvánított nézeteiben is. Ő élénken érzé Virgil nyelvének utánozhatlan összhangzatát, de még is úgy találta, hogy csak Homér költeményei a régi művészetnek halhatatlan példányai, melyeket Virgil, midőn átalakította, sokszor félreértett.»

Ehhez az értekezésemhez szótárt is írtam, melyben Solomos nyelvét összehasonlítottam a régi attikai, æoli, dóri, ióni dialektusokkal s kimutattam, hogy csak négy idegen szó van benne. Ettől az érteke-

zésemtől is elvitatja Némethy, hogy van benne kritika s összehasonlítás az európai irodalommal?

Az Egyetemes Philologiai Közlöny 1877. évi V—VI. füzetének 291-ik lapján kritikai megjegyzést tettem Therianos Eustathios munkájára a hellének zenéjéről s ott arra utaltam, hogy e tárgyról bővebben szóltam az *Életképek* 1876-ki folyamának 27—28. számaiban. Ugyanazon évi 8-ik füzetében (400—401. l.) közlöttem Joannu Fülöp és Menagius görög fordítását Schillernek «*Die Götter Griechenlands*» czímű költeményéből s nem levén velök megelégedve, újra fordítottam.

Az 1879-ki évfolyam 1-ő füzetében «*A görög világból*» czímű czikkemben kritikai megjegyzéseket tettem Saripolos és Bernardákis munkáira. Az 5—6-ik füzetben (306—398. l.) kiemelem és kijavítom Cicero Læliusának két görög fordítását Petaviustól és Antoniádistől.

1877-től 1879-ig minden füzetben majd rövidebben majd bővebben ismertettem a mai görögök szellemi termékeit, melyek tudományos és irodalmi állapotaikat kézzelfoghatólag tüntették föl.

1877-ben a Budapesti Szemle 30-ik számában (november-deczemberi füzet) megjelent tőlem «*Drámai irodalom az újgörögöknél*», melyből el nem vakult ember élőképet alkothatott magának a mai görögök gazdag drámai irodalmáról s összehasonlíthatta Rhigopulos *Milton*ját Jókaink hasonczímű drámájával. De találhatott benne történet-kritikai kutatást is. Erről sem tud semmit Némethy, hanem azt állítja, hogy én sohasem gyakorlok kritikát.

1878. január 3-án előadást tartottam a m. t. akadémiában Rankavis Kléon újgörög drámájáról, melynek czíme «*Julián a hitszakadár*». Megjelent 1879-ben. Ott elmondtam, mit tartott ő a mythosokról s mily hosszú tanulmányok után oszoltak szét kételyei s miként bájolák el az eszményi szép, az általános jó, az igazság, melyekben az istenség nyilvánulásait látta. A dráma ismertetése után elmondtam, hogy azt nem lehet színpadon előadni, mert több versből áll, mint akár Aeschylus, akár Sophokles fönmaradt összes drámái. A drámának e nagy terjedelmét annak tulajdonítottam, hogy a benne szereplő személyek nagyon hosszasan elmélkednek az égi és földi dolgokról. Azután jellemeztem a dráma főszemélyeit s Julián császárt, saját leveleiből merített adatok alapján, védelmeztem az ellene emelt vádak ellen, hogy kegyetlenül üldözte a keresztényeket. Rankavis Kléon irályáról pedig ezt írtam: «Az ő nézete szerint a görög népnyelv, melynek különféle tájszólási sajátságai vannak, számüzendő magasabb igényű irodalmi művekből. Azért mellőzi a népies nyelv alakjait s nagyon keveset tér el a classicus görög nyelvtől. Csak az óhajtó mód régi alakját nem tartja többé vissza hozhatónak.»

Előadásomat e drámáról közölte a «*Literarische Berichte aus-*

Ungarn» czímű folyóirat is 1878-ban s ezt mondja a drámáról: «Das Werk gehört nach Tendenz und Werth zu den interessantesten Producten der griechischen Literatur der Gegenwart.»

A *Budapesti Szemle* 1880-ki szeptember-októberi és november-deczemberi füzetében (90--107. és 320—352. l.) megjelent tőlem a következő czímű dolgozat: «*Államtudományi irodalom az újgörögöknél*». Ebben élőképét adtam az államtudományok állapotának a mai hellénekнél. De csak Némethy Gézának nincsen szeme, hogy azt lássa. Ott ezt írtam: «Dolgozatom első részében nyolczvanhárom munkát mutatok be; másodikában pedig részletesen ismertetek egy ötkötetes korszakos munkát, melyet Európa államtudósai nagy dicséretekkel halmoztak el. Argyropulos Jakab lefordította Montesquieu munkáját a törvények szelleméről. Valetas Spyridon görögre fordította s kiad a (Páris 1818) Rousseau munkáját *az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről s alapjairól* Fordításának szép irálya méltán versenyez az eredetivel. Chrysovergis Kuropalátis fordította Barthelémynek *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* czímű munkáját. Két névtelen fordította Macchiavelli *Fejedelmét* (il principe). Georgiádis Zalykis görögre fordította Rousseau munkáját a *társadalmi szerződésről* (Contrat social). Függetlenségök kivívása után megmutatták a görögök, hogy nem féktelen, hanem fölvilágosult, rendezett szabadságot akarnak, mely a jogokat és kötelességeket törvény által szabályozza. A nemzetközi jogot illetőleg Saripolos Miklós írta a *Nemzetek törvényes szokásait békében és háborúban.* E munkája által bebizonyította, hogy mily szükséges a philosophia kutató szelleme s világító szövétneke a politikai tudományok e fontos részéhez. A nemzetgazdaságot s pénzügyet illetőleg Sútzos János athéni egyetemi tanár, Moldva utolsó hospodarának fia, írt két kötetben a *gazdagságról.* Ékesszólással s világosan adja elő a leghíresebb nemzetgazdák rendszereit s hozzáteszi philosophiai szellemtől áthatott saját nézeteit. Az alsó- és középoktatás szervezetében a franczia rendszer fogadtatott el a németországi rendszerből átvett módosításokkal. E szerencsés combinatióról azt mondta Bagdon angol tanár a londoni tanárok egyik értekezletén, hogy Angliának is Görögország példáját kellene követnie. Az *Arsákion* nevű leánynevelő intézetben van 1250 növendék. Ez csodálatra ragadta 1873-ban Barthélemy de Saint-Hilaire-t, a ki az intézet albumába ezt írta: Szerencsét kivánok Görögországnak és a polgárisodásnak ez intézetért, melyhez hasonló Európa egy országában sem létezik. Mind e munkák közöl óriásilag kimagaslik Saripolos Miklósnak *Alkotmányjoga*. A politikai és erkölcsi tudományok akademiája Párisban oly epochalis- és monumentalisnak itélte e munkát, hogy szerzőjét 1876-ban kültagjául választotta. Azóta az Institut du droit international s a brüsszeli és madridi akademiák is tisztelték meg tagságukkal. Előadván a stoiku-

sok, Hobbes, Vico, Holbach, Helvetius, de Maistre, Bentham, Montesquieu nézeteit, azon eredményre jut, hogy minél tökéletesebb a társaság, melynek első kezdete a család, annál tökéletesebb s boldogabb az abban résztvevő ember s azért visszaveti az ellenfelek elvét, hogy az egyiknek a haszna egyenlő a másiknak a kárával. Még sem áll tehát, a mit szerző előbb mondott, hogy csak a polgároknak vannak jogaik, a kormányhivataloknak pedig csak kötelességeik. . . . . Maga a szerző is tanítja a 73-ik §-ban, hogy a nemzetnek joga van, saját tagjaitól szolgálatokat, adófizetést, hivataloskodást, sőt életföláldozást is megkivánni. S a 114. §-ban világosan mondja, hogy a kormány tagjai épen úgy gyakorolják polgári jogaikat, mint a többi polgárok. Szerzőnek meg kellett volna gondolnia, hogy az állam feje meg is tagadhatja a törvény szentesítését s hogy Görögországban 1862 óta az egykamarájú törvényhozó testület mai napig nem vezetett forradalomra s hogy ellenben azelőtt Görögországnak felső- és alsóháza volt, s mégis forradalom ütött ki, mely Ottó királyt megbuktatta. Szerző dorgálja Julián császárt, a hitszakadárt, a ki megtiltotta a keresztényeknek a görög remekírók olvasását. De itt félreértés van. Julián császár a keresztény papokat tiltotta el a görög remekírók magyarázásától a tanodákban; mert nem hiszik azt, a mit Homér, Hesiod s mások az istenekről állítanak. Tanítsák ők Máté s Lukács evangéliumait és hagyjanak békét a görög remekíróknak. Ezt világosan mondja Julián 42-ik levelében. Szerzőnk hozzátehette volna (a népoktatásról), hogy Rhodus állama azért kapott Eumenestől 86,200 mérő gabonát, hogy annak az árát kamatoztassa és a kamatokból a gyermekek nevelőit és tanítóit fizethesse. (Polybius XXXI, 17, a.) E tárgyról már 1868-ban *Adalékok az attikai törvénykönyvhez* czímű akadémiai értekezésemben szóltam. Azt kívánja szerző, hogy a gymnasiumi érettségi bizonyítványt előmutató tanulók az egyetemnél fölvételi vizsgálatnak vettessenek alá s annak nagyon jól sikerült letétele után egy egész évet a philosophiai karban töltsenek. Csak azután vétessenek föl a jogi, vagy orvosi, vagy hittani karba. Azonban nálunk ez majdnem lehetetlen volna, hogy az egyetem tartson fölvételi vizsgálatokat; mert ez legalább is egy hónapot venne igénybe. Nálunk úgy lehetne a hivatlanokat az egyetemtől távol tartani, ha csak azok vétetnének föl, kik a gymnasiumi érettségi vizsgálatot minden tárgyból legalább is nagyon jól tették le; a többieket mind ki kellene zárni. Csak így menekülhetne meg az egyetem sok korhely, neveletlen, garázdálkodó, kicsapongó gyerkőcztől.»

És Némethy mégis azt mondja, hogy a jelenkori görögökről szóló dolgozataimban nincs kritika, hogy sehol sem szólok az egyes tudományok áramlatáról s a többi európai irodalmakhoz való viszonyáról.

1882 junius 5-én előadtam a m. t. akademiában *Újgörög iro-*

dalmi termékek czímű értekezésemet. Megjelent 1883-ban. Az első czikkben előadtam Villoison, Boissonnade, Miller Manó véleményeit a középkori görög nyelvről és irodalomról. A 2-ik czikkben kritikai észrevételeket tettem Rhigopulosnak «*Néro Korinthban*» czímű drámájára. A 3-ik czikkben Melissinos «*Erkölcsi Világ*» czímű époszáról ezt írtam: «Kár, hogy a szerző nem az irodalmi, hanem a jóniai szigeteken dívó népnyelvet választotta. Ennek csak a népdalokban lehet jogosultsága, de nem a magasreptű epopœákban. Hasonlításai szépek. De megkapó történelmi jelenetek sehol sem fordulnak elő. Azért e mű inkább vallás-erkölcsi tanköltemény, mint epopœa». — A 7-ik czikkben ismertettem Kappótis Angelos munkáját Mistra városáról. Ott megjegyeztem, hogy a szerző főforrásul használt egy középkori görög népnyelven írt krónikát, melyet először a franczia Buchon adott ki 1846-ban. De szerző nem tudja, hogy ezt a krónikát Ellisen is adta ki. (Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur. Zweiter Theil. Leipzig, 1856.) Szerzőnk ama véleményére, hogy a mai aranypénzt lángszíne miatt nevezte el a pörög nép *φλορί*-nak, megrövidítve *φλορίγι*-ból, mely *φλόξ*-nak a kicsinyítője, azt jegyeztem meg, hogy nagyon téved, mert a *fiorino, florin* név Firenzeben (Flórenczben) keletkezett a 11-ik században, hol legelőször nevezték így az aranypénzt. Azt is nagyon feltünőnek mondtam, hogy a szerző sehol sem említi a *tzakónok* és *Tzakónia* nevét, jóllehet a görög verses krónika Maina s Lakónia lakosait *tzakónoknak* s Mainát és Lakóniát *Tzakóniának* nevezi. Hibának tartottam továbbá, hogy a szerző nem említi azokat a becses dolgozatokat, melyek a *tzakónok* nyelvéről jelentek meg, s melyeket elősoroltam. — A 13-ik czikkben, hol Korais munkáinak kiadásáról szólok, említem, hogy Korais szerint a mai görögök a *chef d'oeuvre*-t *ἀριστούργημα*-nak nevezik s hozzá teszem, hogy jobb lenne az *ἀριστοτέχνημα*, mert már Pindar *ἀριστοτέχνος*-nak nevezi dóri nyelven Zeust. — A 14-ik czikkben ismertettem Polylásnak Odyssea-fordítását görög népnyelvre s megmutattam, hogy a mai görög népnyelv is valóságos görög nyelv, s hogy ez újgörög nyelv sokkal közelebb áll Xenophon nyelvéhez, mint Xenophoné a Homéréhez. — A 20-ik czikkben szólok Saripolos dolgozatairól s ezt mondom: «Azt az állítását, hogy a Thukydides által magasztalt szittyák csupa szlávfajú népek voltak, nem lehet aláírni.» — A 21-ik czikkben Bikélas Demeternek Shakespeare-fordításairól szólván, ezt írtam: «Macbethben a három könyörgő boszorkány háromszori fordulásával, mely kilenczet tesz, összehasonlítja Sophoklesnek Kolonosi Oedipusában a kar által mondott 483- és 484-ik versét. De ez nem igen talál; mert itt a kar azt mondja Oedipusnak, hogy mindegyik kezével háromszor kilencz olajágat tegyen le. Miért nem kell Shakespeare részéről utánzásra is gondolni? Hiszen ő 1564-ben született s 1616-ban halt

meg. Már pedig az angolok sokkal előbb foglalkoztak a görög klassikusokkal. Igy a VII-ik században Kr. u. a görög származású Tódor, a brit szigetek érseke, oly sikerrel gondoskodék a klassikai nyelvek könyveinek s tanítóinak megszerzéséről, hogy tanítványaik úgy beszéltek görögül és latinul, mint anyanyelvükön. 1490-től pedig rendesen kezdték Angliában a klassikusokat olvasni. S később azt mondták Erzsébet királynéról, hogy egy nap alatt többet olvas görögül, mint egy kanonok egy hét alatt latinul. S 1550-től 1660-ig angolra voltak már fordítva Herodot, Thukydides, Polybius nagy része, siciliai Diodor, Appianus, Josephus Flavius, Aelian, Herodian, Plutarch életrajzai, Demosthenes 15 beszéde, Lykophron stb. Nem lehet tehát kétség, hogy Shakespeare, ki latin iskolában tanult, több görög és latin klassikus munkáival, habár csak fordításban is, megismerkedett.»

Hát erre mit mond Némethy? Biz ő aligha tudja, hogy mi a kritika, mi az európai irodalom kölcsönös viszonya.

1882 október 30-án előadást tartottam a m. t. akadémiában *Középkori verses regények* czime alatt. Megjelent 1883-ban. Az 1-ső regényt ismertetvén, elmondom, hogy miképen vélekedtek a kéziratáról Meursius, Du Cange, Huet, Fabricius, Henrichsen, Gidel, Wagner, Rhode és a regény utolsó kiadója Lambros Spyridon. A végén pedig figyelmeztetek a hasonlóságra, mely a görög és albán tündérregék között található. A 2-ik, 3-ik, 5-ik és 7-ik regény kodexeinek történetét szintén ismertettem. A regények ismertetése után ezt írtam: «Az előadott regények s főleg a Digenisről szóló, bizonyítják, hogy a görögök nem voltak oly műveletlenek a középkorban, a mint ezt sokan állítják. Nekik akkor is volt saját polgárisodásuk, saját költészetök, mely a keresztes háborúk korában a nyugoti népekre is volt befolyással. E görög befolyást a francia regényre kimutatta Paris Gaston. S némely régi franczia regényíró őszintén bevallja, hogy regényeit Görögországból hozta. Igy Aimé de Varennes azt mondja *Florimont* czímű regényéről, hogy Görögországban látta és Philippopolisból hozta Chastillonba. E regény egyik kézirata világosan mondja, hogy Aimé azt görögből dolgozta át francziára. A *Trójai* czímű regény kéziratában pedig azt olvassuk, hogy görögül iratott s görögből latinra és latinból francziára fordíttatott.»

Értekezésem végéhez csatoltam szótárt, melyben az ismertetett regények szavainak viszonyát az ó-görög dialektusokhoz kritikailag meghatározom s valódi görög eredetüket kimutatom. Némethy szerint ez sem kritika.

1885 márczius 30-án tartott akadémiai előadásom czíme *Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél.* Megjelent ugyanabban az évben. Már a czím is mutatja, hogy ott különféle nyelvészeti véleményekről van a szó, melyeket nem hagyhattam kritikai megjegyzések nélkül.

Ezt bizonyítja a 4., 5., 6., 7., 8., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17. és 29. lap. De Némethy erről is azt mondja, hogy nincs benne kritika.

A Fővárosi Lapok 1885-ki 72. és 73. számában ismertetést irtam Rhankavis Kléon *Theodóra* czímű drámájáról s összehasonlítottam Sardounak hasonczímű drámájával, s birálatom eredménye az volt, hogy a hellén mű érdemli meg az elsőséget. Ezt a czikkemet közöltem azután francziául is a *Revue Internationale* 2-ik évfolyamának 6-ik kötetében e czim alatt: *Théodora*, poème dramatique en grec moderne de Cléon Rancavis.

1886 márczius 25-én ismertettem a m. t. akadémiában Rankavis Kléonnak *Heraclius* czímű drámáját nyelvészeti jegyzetekkel. Előadásomat kiadta az akadémia ugyanabban az évben. A dráma bemutatása után ezt irtam: «A mi Rankavis irályát illeti, az ebben a drámában háromféle, t. i. irodalmi, társalgási és pórnyelvi. A dráma előkelő személyei irodalmi nyelven beszélnek, mely semmiben sem tér el a hajdankori attikai irók nyelvétől. Ellenben az alsóbb rangú személyek a közönséges társalgási nyelven beszélnek prózában, mely éppen úgy viszonylik az irodulmihoz, mint az angol, franczia, német, olasz népdialektus saját irodalma nyelvéhez. Végre a perzsa katonák a görög pórnyelvet használják.» Mind a három irályra nézve közlöttem mutatványokat. Az első mutatvány után ezt írtam: «A ki ezt a nyelvet szórólszóra újnak tartja a klassikus attikai nyelvhez képest, arról bátran el lehet mondani, hogy Xenophont legkevésbbé sem érti.» A 2-ik mutatvány után írtam, hogy a társalgási nyelvben vannak 1-ször tisztán görög klassikus szók, 2-szor csak a végzésben eltérő klassikus szók, 3-szor a klassikai jelentéstől eltérő szók; 4-szer a klassikai nyelv szótáraiban nem található szók; de a melyekről kimutatom, hogy valódi görög szók. A 3-ik mutatvány után azt bizonyítom, hogy a görög pórnyelv épen olyan természetű, mint más népek pórnyelve.

Az 1887 junius 6-án tartott akadémiai előadásom czíme volt: *Jelentés újhellén munkákról.* Az akadémia kiadta ugyanabban az évben. Ott kritikai észrevételeim vannak a 20—21. lapon Kappótas Angelosnak és a 28-ik lapon Mompherratos munkájára. A 38—39. lapon előadtam a Politis által kiadott népdalnál a *megholt fivérről* Fauriel, Müller, Bagnolo, Tommaseo véleményeit a népdal eredetéről. A 43—50. lapon közöltem Görögországnak szellemi s anyagi előhaladását kimutató statisztikát.

Mompherratos munkáját már 1885-ben ismertettem és megbiráltam a *Berliner Philologische Wochenschrift* 29—30. számaiban.

A *Közoktatás* 1888-iki évfolyam 8-ik számában megbiráltam Oekonomides munkáját: *Demosthenes beszéde a Békéről, hellén magyarázatokkal.*

Az eddig előadottakból világos, hogy Némethy Géza kifogásai alaptalan ráfogások.

De állításának, hogy az én dolgozataimból nem lehet élőképet alkotnia a mai görögök műveltségi állapotáról, önmaga mond ellen, mert a 185—186-ik lapon ezt irja: «A hatodik fejezetben a *Parnassos* népnevelő egyesület 1884—1888. évi működéséről szóló jelentése ragadja meg figyelmünket, *mely érdekes világot vet a mai görög népoktatás állapotára.*» Ő élőképet kiván az újgörög irodalom egyes ágairól s íme *fölöslegesnek* mondja, hogy a szép, megható balladát *A boldogságos Szűz zárdájának főnökéről* közöltem. Nyilván nem tudja, hogy ezt a balladát más nyelvekre is fordították.

Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás czímű s 1890 ben megjelent akadémiai értekezésemben vannak kritikai megjegyzéseim a 22-ik lapon Typaldos munkájára a gortyni föliratról, a 28-ik lapon Mistriótis Ajax-kiadására. Azonkívül akadémiai jelentéseimben s egyéb már fölsorolt dolgozataimban több könyvészeti rovat is található arról, hogy mit írtak s mit fordítottak a mai görögök a bölcsészet, jogtudomány, classica philologia, költészet, nevelés, oktatás, orvosi tudomány, pénzügytan, politika, természettudományok, történelem és földrajz mezején. Tehát egész irodalmi statistika. De úgy látszik, Némethy nem tudja, hogy a statistika a népek és országok szellemi és anyagi állapotának fokmérője, különben óvakodott volna azt állítani, hogy én egészen eltévedek a részletekben, a könyvczímek és tartalom fölsorolásában.

Ha tehát Némethy nem képes az én dolgozataimból az újgörög irodalom mai állásáról és jelentőségéről sem összefüggő képet, sem ítéletet magának alkotni, tulajdonítsa ezt vagy felületességének vagy gyönge fölfogási képességének.

Áttérek most arra, a mit Némethy Géza a *hellén nyelvtanítás* czímű fejezetemről mond. Ő ezt írja: «Mai nap már nincs oly görög nyelvtanár, a ki az iskolában legalább nehány szót ne szólna e nyelv történetéről s ki ne emelné, hogy a mai hellén irodalmi nyelv milyen közel áll a régi attikai dialektushoz.»

Honnan tudja azt, hogy minden görög nyelvtanár így cselekszik? Bejárta ő az ország összes gymnasiumait? Ha az ő állítása igaz, akkor legalább nyomát kellene látnunk a magyar tanárok által kiadott görög nyelvtanokban, minők Curtius-Ábelé, Dávid Istváné, Maywald Józsefé, Dóczi Imréé, Szamosi Jánosé, Hintner Schill Salamoné. De ezekben egy árva szó sincs Némethy állításáról. Egyedül a boldogult Szepesi Imre figyelmeztetett arra *Hellén Nyelvtana* 6-ik kiadásának 2 ik lapján, hogy az általa tanított kiejtés rotterdami Erasmustól a 16-ik századból származik és erasmusi kiejtésnek mondatik; s hogy ugyanakkor Reuchlin az újgörögök kiejtését védte; de hogy mi volt a régi görögök kiej-

tése, azt bizonyosan meghatározni nem lehet; valamint valódi ó-görög kiejtésnek egyiket sem lehet elfogadni. Jelenkori tanáraink nyelvtanai azonban még ennyit sem mondanak.

Tudomásom szerint magyarul csak három görög nyelvtan jelent meg, mely kizárólag az élő görögök nemzeti kiejtését tanítja. Az egyik az enyém (1848); a másikat írta Travnicsek Hubert (1865), a harmadikat Gyurics Antal (1873).

Némethy arra az állításomra, hogy a hellén nyelvtanításra elegendő hetenként legfölebb két óra, azt kérdezi, vajjon hiszem-e, hogy a mostaninál kevesebb idő alatt boldogulhatnánk-e az újgörög orthoépiával s hogy megtaníthatnók-e valaha a magyar fiút a δ és ϑ helyes kiejtésére? Én nemcsak hiszem, hanem tudom is, hogy hetenkénti két óra alatt nagy haladást tehetnek a tanulók a görög nyelvben a mai hellének nemzeti kiejtése szerint; mert nekem több tapasztalatom van a tanügy terén, mint Némethynek, a ki 1883-tól 1886-ig még az én hallgatóm volt az egyetemen s a kinek az ügyét akkor tőlem telhetőleg előmozdítottam.

De lássuk ezt a tapasztalásomat. 1850-ben kötelezővé tették a görög nyelv tanulását az egyetem bölcsészeti karának másod évi hallgatóira, kiket kiméletből nem akartak az új szervezetű gymnasium 8-ik osztályába küldeni, minthogy 1849—50-ben már mint 1-ső évi bölcsészek egyetemi polgárok voltak. Ezek hetenkint két órában tanulták nálam az élő hellének kiejtése szerint a görög classicai nyelvet oly meglepő eredménynyel, hogy az 1851. évi július 30-án az egyetem nagy termében nyilvános szavalatokat tartottak görög nyelven, melyekre nagyszámú közönség jelent meg s a többi között Hunfalvy Pál is.

Itt közlöm a szavalók és szavalatok jegyzékét, melyet akkor görögül és magyarul nyomattam: 1. Sokrates védelme Platótól. Előadják Fidler Ignácz, Risz Ede, Dégen Gusztáv (most országgy. képviselő, volt jogakadémiai tanár), Agorasztó Szilárd (most ügyvéd), Maniu Antal. — 2. Sappho éneke Aphrodítára. Szavalja Vannay József. — 3. Aeschylus Perzsáiból a salamisi tengeri ütközet elbeszélése. Szavalják Gadjánszky Lyubomér, Pikk József, Neumann Antal, Tedits Sándor. — 4. Sz. István első magyar királynak a veszprémi apáczák javára kiadott oklevele. Előadja Diófi Péter. — 5. Homér Odysseájának 9-ik éneke. Szavalják Forinyák Béla, Günther Károly, Palkovics József (most honvédezredes), Vojticz Adolf, Tóth János, Supka Antal (a ki később mint zirczi apát hozzám intézett leveleiben mindig hálás tanítványomnak irta magát alá). — 6. Sólon alagyája. Előadja Viener Joákim. — 7. A szemtelenség, Theophrast jelleméből. Előadja Lechner Auguszt (most budapesti egyetemi jogtanár). — 8. Theognis emlékmondatai. Szavalja Rózsavölgyi Márton.

Mutasson elő ilyesmit Némethy a hetenkinti 4—5 órai erasmusi tanításával! És tudja, melyik nyelvtanból tanultak az akkori hallgatóim? Az enyémből, melynek czíme volt: *Gyakorlati ó- és új görög nyelvtan.* (Budán 1848.) Ennek ez volt a módszere:

A betűk, hangsúly és hehezet nagyon rövid ismertetése után következtek ó-görög adomák interlinearis magyar forditással s azután a görög szövegben előfordúló személynévmások declinatiójával és igék coniugatiójával. A 3-ik fejezetben volt 32 æsopusi mese, ismét interlinearis magyar fordítással s a szövegben előforduló nevek és igék ragozásával s a számnevek elősorolásával. A 4-ik fejezetben következett az igék ragozásának rendszeres átnézete, magyarból görögre fordítandó föladványokkal. A 6-ik fejezetben volt Aristotelesnek állattörténetéből a 9-ik könyv 27-ik fejezete görögül és magyar fordításban, de már nem interlinearisan, hanem az eredeti szöveget magyarázó jegyzetekkel. A 7-ik fejezet tartalmazott 17 rövid elbeszélést Heraklid munkájából az *Államokról* magyar fordítás nélkül, mely helyett minden görög szó a jegyzetekben volt megmagyarázva. Azután következett az addig előfordúlt időalakok betűrendes elősorolása, hogy a tanulók, ha könyvek olvasása közben valamely talányosnak látszó igealakra akadnak, azt itt könnyen megtalálhassák. A 8-ik fejezetben volt a négy evangélium mindegyikéből egy fejezet az eredeti szövegben szintén fordítás nélkül, de magyarázó jegyzetekkel. A 9-ik fejezetben közöltem Apollodor Bibliothékájának 1-ső könyvéből öt fejezetet, olyan módszerrel mint a 8-ikban. A 10-ik fejezet tartalmazott hasonló eljárással Xenophon Emlékezetességei 1-ső könyvének 1-ső fejezetéből húsz szakaszt. A 11-ik fejezetben voltak mutatványok három újgörög iróból. A 12-ik fejezet hozta görögül a beszéd nyolcz részét Laskaris Konstantin nyelvtanából. A 13-ik fejezetben volt kilencz fejezet Sokrates Védelméből Platótól ó- és újgörögül. A 14-ik fejezetben közöltem Sz. István első magyar király görög oklevelét a veszprémvölgyi apáczák javára.

Nagy merészség tehát s csupa tapasztalatlanság Némethy részéről, ha azt állítja, hogy 4—5 óránál hetenkint kevesebb idő alatt nem lehetne görögül tanítani. De még nagyobb vakmerőség, midőn azt mondja, hogy a magyar fiúk soha sem tanulhatnák meg a δ és ϑ helyes kiejtését! Hát olyan butáknak tartja a magyar fiúkat? Hiszen sok magyar ember jól beszéli az angol nyelvet. Ebben pedig a lágy th megfelel a görög δ-nak és a kemény th a görög ϑ-nak. Igy sértegeti Némethy a magyar tanuló ifjuságot.

Hallja csak a tapasztalatlan Némethy, mi történik szemünk előtt. Köpesdy Sándor, főgymnasiumi igazgató, külön tanfolyamot nyitott ama tanítványai számára a kik újgörögül akarnak tanúlni. Ő ezt írja nekem f. é. február 2-án: «A tanítást csak nyolcz tanulóval kezdettem

meg kisérletűl; egyelőre a közéletben előforduló mondatokat diktálok nekik s azt egytől-egyig egyik hétről a másikra egész pontosan megtanulják. Igaz ugyan, hogy *hetenkint csak egy órában taníthatom őket*, de oly buzgalommal tanulnak, hogy az iskolai év végére — az eddigiek után itélve — mind a nyolcz fog tudni beszélni görögül. Arra az időre leszek bátor Nagyságodnál tiszteletemet tenni és meghívni a befejezésre. Nagyságodat akkor még arra is szándékozom kérni, hogy a befejezésre Haris consul urat is meghívni szíveskednék. Én részemről a Miniszter úr Ő Excellentiáját is szándékozom meghívni; talán ez befolyással lehet arra, hogy elrendelje, hogy jövőre a görögöt az élő kiejtéssel tanítsuk.» . . . .

Lássuk most Némethynek más homályos szavakba burkolt állítását, hogy én jogosulatlan pressio által a tanárjelöltektől írásbeli nyilatkozatot követeltem, melyben becsületszavukra fogadták, hogy a tanításban az élő görögök kiejtését követendik.

Hadd álljon itt azok névjegyzéke, a kik a tanárvizsgálat letétele *után*, nem pedig azt megelőzőleg, adtak nekem ilyen nyilatkozatot: Bermüller Ferencz (1866), Dávid István (1866), Galambos Lajos (1864), Gerevics Gusztáv (1866), Hehelein Károly (1865), Hodobay Szilárd (1866), Hódoly László (1863), Kürcz Antal (1863), Lengyel Géza Dezső (1865), Loos József (1865), Mayer (most Szamosi) János (1863), Mráz Ferencz (1865), Podhraczky Mih. (1864), Thewrewk Emil (1864), Wiche József (1866). Tehát összesen tizenöten adtak a sikerült vizsgálatuk fölötti örömükben írásbeli nyilatkozatot, melyben becsületszavukra kötelezték magokat, hogy az élő hellének kiejtése szerint fognak tanítani. De nálam 1863-tól 1886 június végéig 623 tanárjelölt tette le a vizsgálatot. Honnan bátorkodik tehát Némethy azt következtetni, hogy én jogosulatlan pressiót gyakoroltam? Az elősorolt tizenhárom helyben hagyott tanárjelöltön kívül, a többiek nagy része szóbelileg fogadta, hogy kiejtési tanomat követendi; de egyiköktől sem követeltem írásbeli nyilatkozatot. Nem is tartottam lehetségesnek, hogy ezek, a kik oly tökéletesen olvastak az élő görögök kiejtése szerint, ettől valaha hűtlenül elpártoljanak. Ezt azért sem hittem, mert valahányszor az erasmusi kiejtés tarthatatlanságát bebizonyítottam, lelkesülve bólintottak a fejökkel; s ezek között volt Némethy is.

Hiába, a földön sok a csalódás! Volt nekem az egyetemen az $187^4/_5$—$178^7/_8$. tanévben egy kitünő hallgatóm, Ábel Jenő, a ki akkor egy terjedelmes értekezését olvasta föl tanárképezdei hallgatóim egyik órájában a görög betűk kiejtéséről s a régi dialektusokból és föliratokból mutatta meg az erasmusi kiejtés alaptalanságát. Ez az értekezés bizonyosan megvan a tanárképezdei igazgatóság levéltárában. Ábel Jenő később, nem minden közreműködésem nélkül, egyetemi rendkívüli tanár lett s nem sokára átpártolt ahhoz, a mit a fölebb említett értekezésében annyira ostrom-

lott. 1886-ik évi július 2-án ezt a levelet írta nekem: «Nagyságos úr! Méltóztassék kegyesen megengedni, hogy egy alázatos kéréssel alkalmatlankodjam. Szerettem volna élő szóval előhozni kérésemet, de minthogy Losonczra vagyok kiküldve biztosul az érettségi vizsgálatokhoz, írásban vagyok kénytelen Nagyságod tudtára adni azon lépésemet, melyre elutazásom előtt az utolsó napon szántam el magamat és kikérni becses támogatását. — Folyamodványt adtam be a miniszterhez, melyben kérem, eszközölje ki, hogy rendes tanárrá neveztessem ki. Nem az ambitio, hanem a szükség kényszerített e lépésre. Csupán fizetésemből nem bírom eltartani családomat; azt a forcirozott szellemi munkát pedig, melylyel mindeddig a deficitet elkerülnöm sikerült, aligha fogják már soká kitartani gyönge idegeim. — Ezért bátor vagyok Nagyságodhoz, mint régi jóakarómhoz, azon alázatos kéréssel fordulni, méltóztassék annak idején, mikor ügyem a kar elé kerül, oda hatni, hogy folyamodványom pártolólag terjesztessék fel a miniszter úrhoz.» E levél vétele után benyujtottam lemondásomat a tanárképezde görög osztályának vezetéséről, melylyel évi 400 forint járt, és Ábel Jenőt ajánlottam helyettem, hogy rögtön legalább némileg segítsek rajta. Miután erről őt értesítettem, a következő levelet intézte hozzám Aflenzből, Felső-Styriából 1886. évi július 17-én: «Nagyságos úr! Elutazásom miatt elkésve csak most kaptam kézhez f. hó 8-áról kelt becses sorait. — Első örvendetes felindulásomban nem vagyok képes kifejezni, mennyire meglepett, megindított Nagyságod kegyes nagylelkű ajánlata, melyet természetesen a legnagyobb hálával fogadok. Ép úgy magától értetődik, hogy a görög philologiai muzeumot illetőleg mindenkoron feltétlenül tisztelni fogom Nagyságod óhaját és arra semminemű igényt támasztani nem fogok. — Midőn felhasználom az alkalmat, hogy ismételten köszönetet mondjak Nagyságodnak nemeslelkű ajánlatáért, ajánlja magát Nagyságod további kegyébe hálás tisztelője dr. Ábel Jenő.» Meggondolván azután, hogy a classica philologiának két rendes tanára mellé nehezen fog a miniszter még egy harmadik rendes tanárt is rendszeresíteni, 1886. évi szeptember 3-án folyamodtam 40 évi tanári működésem után, végleges nyugdíjaztatásomért, habár oly egészséges és erőteljes voltam, mint 25 évvel ezelőtt. S Ábel Jenőt csakugyan kinevezték később rendes tanárnak. De akkor megmutatta az ellenem írt csipkedéseiben, hogy minő hálás tisztelőm volt.

Ebből látható, hogy minő volt az a pressio, melylyel Némethy engem oly vakmerően vádol.

Némethy nem hiszi, hogy volt hallgatóim közől sokat, midőn tanárok lettek, gymnasiumi és kerületi igazgatók korlátoztak volna az élő görögök kiejtési tanításának szabadságában s hivatkozik a nagyváradi gymnasiumra, hol ő is az újgörög kiejtés szerint tanult s hol mai napig

is így tanítanak, noha a rövid idővel ezelőtt nyugalomba lépett főigazgató, Petrovich Ferencz, határozott erasmianus. Borzasztó inductio! Minthogy egy kerületi főigazgató nem gátolta az élő görög kiejtés tanítását, tehát Némethy logikája szerint egy sem gátolta! Petrovich Ferencz úrnak mindenesetre dicséretére válik, hogy gátlólag nem lépett közbe, mert 1867. évi ápril 29-én, midőn nálam tanári vizsgálatot tett, nagyon szépen olvasott az élő görögök kiejtése szerint. De hogy így jártak-e el az összes gymnasiumi és kerületi igazgatók, azt Némethy nem tudja, mert különben némelyekre ezek közől is hivatkozott volna.

Nekem volt hallgatóim közől sokan mondták, hogy igazgatóik nem akarták az élő görögök kiejtésének behozatalát megengedni. Ezek természetesen nagyobb hitelt érdemelnek, mint az e téren tájékozatlan Némethy, a ki világos tanubizonyságok ellenére azt állítja, hogy az erasmianusok szabad választást engedtek a tanároknak! Ha ez igaz volna, a mint nem igaz, úgy most sokkal több gymnasiumban tanítanák az élő görögök kiejtését, mint a holt erasmusit, ezt a mesterséges csinálmányt, mely nem is görög, hanem angol, franczia, hollandi, német ejtés.

Az a tény pedig, hogy a nagyváradi gymnasiumban a mostani görögök nemzeti kiejtését tanítják, ismét megczáfolja Némethy állításának képtelenségét, hogy a magyar fiúk soha sem birják ezt a kiejtést megtanulni. Vagy talán csak ő volt képes azt magának elsajátítani, többi tanulótársai közől pedig egy sem? Ezt nehezen fogják a nagyváradi gymnasium görög tanárai bizonyítani, a kiknek itt *életrevaló* tanításukért forró köszönetet mondok. Igy kellene eljárniok a többi görög tanároknak is, nem pedig az ingatag combinatiókon alapuló erasmusi kóficzot tanítaniok. Azért szivemből pártolom az itteni görög főconsulnak, Haris Pál úrnak, a közoktatási miniszter úrhoz benyujtott emlékiratát, melyben kéri, hogy hazánk iskoláiban az élő görögök kiejtésének a tanítását rendelje el.

Némethy azt mondja, hogy a m. akadémiának classica-philologiai osztályában, melyhez az emlékirat át van téve, alkalma lesz e kérdésben elfoglalt álláspontját kifejteni. Jól van; ott leszek én is. Addig azonban tanulmányozza Némethy «*Meine Erlebnisse in Athen*» czímű, tavaly megjelent munkámat. Ott leirtam az erasmianusok közgyűlését, melyen az angol, franczia, hollandi, német erasmianusok nem értvén egymást, hajba kaptak és csúfosan megbuktak. Ezt a munkámat meghozatta a kiadómtól Ő Felsége is, legkegyelmesebb királynőnk, s a mint biztos forrásból tudom, jóízűen nevetett az erasmianismus bolondságain.

Ha tehát az erasmianusok ilyen nevetséges eredményeket mutatnak föl, minden józan eszű embernek azt kell kivánnia, hogy olyan kiejtést hozzanak be, melyet az egész világ összes tanulói megértenek.

Ez a kiejtés pedig nem lehet más mint az élő görögöké, épen azért, mert élnek. Ha az angol, franczia, magyar, német nyelvet úgy kell kiejtenünk, mint a most élő, nem pedig mint a századok előtt élt angolok, francziák, magyarok, németek: esztelenség a görög nyelvet is a jelenkori hellénektől eltérőleg kiejteni. S ezért, igen is, hivatalból akarom az erasmianusokra azt a kiejtést parancsoltatni, melyet Némethy «egyedül üdvözítőnek» hiába gúnyol. Az iskolát nem szabad az élettől eltávolítani, hanem meg kell kivánni tőle, hogy az élettel karöltve járjon; s ha ezt nem teszi, kormányhatalommal kell ráparancsolni, hogy eszére térjen.

Némethy állítása szerint én azzal elégedtem meg, hogy az antihelléneknek az országgyűlésen szóba került leghaszontalanabb, legsemmitmondóbb argumentumait czáfolgassam s hogy nincs könnyebb dolog, mint az ellenfél leggyengébb argumentumait kiszemelni s ad absurdum vinni. Lám, lám! Én világosan mondtam az Értekezésemben (67. l.): «És most áttérek azon érvelés megvizsgálására, a mely szerint a görög nyelv, mint köteles tantárgy, *nem szükséges* a gymnasiumban.» Következőleg csak azoknak az érveknek czáfolatába bocsátkozhattam, melyeket akkor az ellenfél úton-útfélen, országgyűlésen és azon kívül, hangoztatott. A mit az ellenfél nem állított, azt természetesen nem is czáfolhattam. Némethy az országgyűlési antihellének argumentumairól azt mondja, hogy leghaszontalanabbak, legsemmitmondóbbak. De hát miért nem szólalt föl akkor ellenök? Miért nem bizonyította be, hogy mennyiben leghaszontalanabbak, legsemmitmondóbbak? Én nem neveztem ilyen gorombául azokat az argumentumokat, de megmutattam, hogy mit lehet belőlök következtetni. S most azzal áll elő az akkor néma Némethy, hogy nincs könnyebb dolog, mint azokat ad absurdum vinni. De ő maga még sem volt képes ezt megtenni. Sőt még védelmébe veszi a szerinte egészen ártatlan Strauss Adolfot, kinek munkájában históriai és geographiai botlásokat mutattam ki, a mi, mint Némethy mondja, úgy került oda, mint Pilatus a credóba.

No nézze az ember! A csűrés-csavarás sokszor a felületesség bizonyítványa és saját hálójába fogja meg magát. Némethy nem látja az összefüggést a czáfolatomban, mely azt mutogatja, hogy az antihellének okoskodásának alapján minden tantárgyat, tehát a históriát is, kellene a gymnasiumból száműzni. De ő kézzelfogható ellenmondásba is keveredik; mert azt mondta, hogy én soha és sehol nem gyakoroltam kritikát, s mégis az általam kimutatott Strauss-féle históriai s geographiai botlásokról azt mondja, hogy úgy kerültek oda, mint Pilatus a credóba.

Végre ezt írja Némethy: «A görög nyelvtanítás ügyének csak az tehet valódi hasznos szolgálatot, a ki meggyőző, positiv bizonyítékokat hoz fel a mellett, hogy e tárgy a humanistikus nevelés nélkülözhetetlen kelléke.» Némethy tehát azt kivánta, hogy ismételjem azt, a mit a «Clas-

sica philologia encyklopædiája» czímű munkámban (1864) s *A görög nyelv a gymnasiumban* czímű czikkemben (*Egyetértés*, 1883. 176. sz.) én is mondtam, a mit tavaly Hunfalvy Pál (A görög nyelv ügye Magyarországon) írt, a mit Szász Károly a Kisfaludy-társaságban, többen a képviselőházban s Kuun Géza gróf a főrendek ülésén kimerítőleg adtak elő. Hiszen ez a hiábavaló ismétlés tíz nyomtatott íven sem fért volna el; az akadémiai értekezésnek pedig legfölebb öt ívre szabad terjednie.

TÉLFY IVÁN.

VEGYESEK.

— **Télfy Iván érdekes felolvasást** tartott a M. T. Akadémiában 1891. február 3-án Kisfaludy Károly *Mohács* cz. elegiájának görög fordításáról, melyet Kassai Gusztáv tett közzé Közlönyünk múlt évi novemberi füzetében. Vári Rezsőnek e fordításra tett kritikai megjegyzéseiből indult ki (l. e Közlöny múlt évi deczemberi füzetét) s nem helyeselte, hogy Vári a homerosi nyelvhez való teljes ragaszkodást követelt Kassaitól; megengedhetőnek találta, hogy az elegikus költemény fordítója szükség esetén a drámaírók nyelvéhez forduljon, ámbár alapul mindenesetre az epikus dialektust kell vennie. Ezután a hűség szempontjából vette birálat alá Kassai munkáját s több helyet megtárgyalván kimutatta, hogy a fordító igen lényeges dolgokat s épen a költői szépség leghatásosabb eszközeit hagyta ki a görög szövegből. Mindenütt közölte azután saját fordítását, mely, a mennyire első hallás után itélhetünk, nagyon költői, a mellett a lehető leghívebb s érdekes ellentétben Télfy elvi nyilatkozataival, épen a Homeros nyelvéhez való szoros ragaszkodást mutatja. Végül megrótta Kassai hexametereinek és pentametereinek hanyag metrikáját s az egész fordítást elhamarkodott s kevéssé költői munkának nyilvánította. Vári és Télfy birálatai ily módon kölcsönösen kiegészítik egymást: Vári, a mint határozottan ki is mondja megjegyzései elején, a munkát tisztán mint görög elegikus költeményt vette vizsgálat alá, Télfy a magyar eredetivel hasonlította pontosan össze. Kiváncsian várjuk a különben csak kivonatos felolvasásnak akadémiai értekezés alakjában való megjelenését, mely Télfy fordítását is teljes szövegében hozni fogja. Ez alkalommal visszatérünk majd még egyszer és utóljára az egész Mohács-pörre.

— **A Faustról szóló német népdráma** nagy népszerűségét a XVII. században mind jobban bizonyítják a darabnak számos előadásai, melyekről a levéltárakból folytonosan szaporodó adatok értesítenek. Igy szinre került e dráma 1696. novemb. 24. Baselben is, mely alkalommal a Harlequin, midőn az előadás után jól bevacsorálva haza akart menni, a lépcsőről leesett és szörnyet halt. «A miből világos», mondja egy korabeli kézirati krónika, «hogy nem tréfa dolog, hogy ily istentelen komédiákat előadnak.» — De a XVIII. században is gyakoriak voltak a Faust-dráma

előadásai. Egy fennmaradt színlap szerint előadták e darabot 1748. szeptember 17. Nürnbergben ily czímmel: «Die durch die Weiber-Liebe verführte Weisheit in dem lasterhaften Leben und erschrecklichen Ende des berühmten Erz-Zauberers Johannis Fausti, mit Hanns-Wurst 1. dem verunglückten Passagier, 2. dem lächerlichen Famulo, 3. dem betrogenen Possagier durch die Luft, 4. dem betrüglichen Künstler, 5. dem Zauberer von ohngefähr, 6. dem betrogenen Schatz-Gräber, 7. und dem vorsichtigen Nacht-Wächter.» Ugyane (jelentéktelenül módosított) czímmel adták a darabot Nürnbergben 1752-ben is, csakhogy ekkor a színlapon a hazai «Hanswurst» helyett a nobilisabb nevű «Arlequin» szerepel.

— **Kont Ignácz** hazánkfia, ki már nehány év óta a lorienti lycée rendes tanára, de hazájától távol is hű dolgozótársa maradt folyóiratunknak, új hazájában leginkább a német irodalom termékeinek ismertetésével és a középiskolai német oktatás emelésével foglalkozik. Ez utóbbi czélt szolgálja jeles és Francziaországban eddigelé még igen ritka szakismerettel készített tankönyveivel is. Legújabban Lessing meséit (*Fables de Lessing, avec une étude et un commentaire, par I. Kont, Agrégé de l'Université, prof. au lycée de Lorient.* Paris, Quantin) és Goethe önéletrajzának válogatott szakaszait (*Goethe, Dichtung und Wahrheit. Extraits. Avec une introduction et des notes par I. Kont* stb. Paris, Garnier) adta ki terjedelmes bevezetésekkel és kimerítő, úgy a tárgyi, mint a nyelvi dolgokra kiterjedő magyarázatokkal. Kont sokkal tudományosabban fogja föl kiadó és magyarázó tisztét, mint nálunk a hasonló munkásságú szerzők legtöbbje, és sok oly magyarázatot ad, melyet nálunk valószinűen nem helyeselnének, mivel az ifjúság látkörét túlhaladja vagy mivel nem tartozik közvetlenül a szöveg megértésére. De a franczia kiadók e tekintetben általában magasabb álláspontot foglalnak el, tudományos munkát végeznek az ilyen iskolai könyvek kiadásánál is és nemcsak a tanulóknak, hanem a tanároknak igényeit is kivánják kielégíteni (mint nálunk Heinrich G.), és e szerzők közül Kont hazánkfia egyike a legképzettebbeknek és legbuzgóbbaknak, kinek kiadásaiból tanuló és tanár egyaránt sokat tanulhat.

— **Lessing mint plagiator.** Valami Albrecht Pál, ki számos anatomiai munkát írt, *Lessings Plagiate* czímmel «nagyszabású», tíz kötetre terjedő munkát hirdet, melyben ki akarja mutatni, hogy «saját agyvelejéből származó (eigenhirnige) gondolatok Lessingnél egyáltalában nem találhatók, hogy minden, a mit benne dicsérünk, idegen agyvelőből származó (fremdhirnig) termék.» Lessing szerinte «plagiomaniában» szenvedett, «kéjjel hamisított.» E fura opusból megjelent eddig az első füzet (Hamburg u. Leipzig, 1890. Szerző kiadása), mely elég furán a 143. lappal kezdődik és a 222. lapig terjed. Tárgyát Lessing epigrammái teszik, melyekről tudvalevőleg Lessing maga kifejtette, hogy jó részben idegen forrásokból származnak, csakhogy, a mire Albrecht nem reflektál, nem fordítások, hanem valamely másunnan vett eszmének önálló variatiói, mindig önálló alakban és egyéni fordulatokkal. Érdekes ez az első füzet főleg azért is, mert találó képet nyujt Albrecht fölfogásáról: a nagy számmal egymásmellé ál-

lított idegen darabok néha *egyetlen egy szóban* egyeznek meg Lessing valamely epigrammjával; másutt Lessing másunnan vett præmissákból ügyes fordulattal egészen más, részben épen ellenkező pointera jut; ismét másutt korabeli eseményre vonatkoztat egy másunnan vett ideát, a mi által ez egészen új jelleget nyer stb. De Albrecht mindezeket az eseteket egyformán a «plágium» nagy zsákjába dobja. De vannak még furább állításai. Igy pl. bizonyítgatja, hogy Lessing a darabjaiban szereplő alakok neveit is «lopta». Igy van egy helység, melynek neve Barn-Elms, vagy egy angol város: Telham; — világos, hogy Lessing innen vette a Barnhelm és a Tellheim neveket, melyek tehát szintén plagiumok! . . . Van e munkának különben egy komoly és tanulságos oldala is, mely talán hasznos befolyású is lesz. E mű t. i. voltaképp nem egyéb, mint a Scherer vezetése alatt a mai német irodalomtörténetben uralkodóvá lett azon iránynak (persze nem szándékolt) karrikaturája, mely mindenütt és mindenben «befolyást» szimatol, mely a költői alkotás félreismerésével mozaiknak tekint minden munkát és a legcsekélyebb egyezéseket, milyeneket az élet és a nyelv eo ipso eredményeznek, külső hatásnak hajlandó betudni. Albrecht könyvéből talán megjózanodnak a Scherer hívei, kik mesterüket e bogarában is nevetségesen túlliczitálják.

— **A budetini monda** czímmel alapos tanulmányokon nyugvó irodalomtörténeti dolgozat jelent meg *Griesbach Ágosttól* (Budapest, 1891, Légrády, 67 l.), melynek tárgyát az az ismeretes monda teszi, melyet Arany János *Katalin*-jában oly értékes remekké földolgozott. Szerző tárgyalja a monda eredetét, ill. viszonyát a történethez, de nem nagy sikerrel, mert a rendelkezésére állott források hallgatnak az eseményről. Azután egymásután elemzi és jellemzi az összes földolgozásokat: Mednyánszky Alajos följegyzését (először 1824-ben s utóbb még négyszer), Majláth János földolgozását (1825, magyarul Kazinczy Ferencztől, mely utóbbi azonban csak 1864-ben jelent meg), Rosty Zsigmond drámáját (*Katicza vagy a budetini falüreg* 1832), Jakab István tragédiáját (*Zsarnok apa* 1836), végre Arany János költeményét (*Katalin* 1850). Mind e munkákról pontosan kimutatja, mikor keletkeztek, mit változtattak a szerzők a mondán s vajon sikerrel-e, voltak-e egymásra hatással s vajon mennyiben. Szorgalma a legnagyobb elismerésre méltó, módszere kifogástalan, ítélete rendszerint helyes, stilje s előadása ellen sem tehető sok kifogás, mert az olyan virág, milyen a 9. lapon olvasható, hol Széchi Máriáról azt mondja, hogy «alakja számos irodalmi dombormű alakjában él közöttünk», szerencsére igen ritka. Különösen sikerült a dolgozat utolsó fejezetének az a része, melyben kimutatja, hogy Byron mily nagy hatással volt Arany Katalinjára. Egyebütt is sok találó és helyreigazító megjegyzés olvasható. Hogy Rosty darabját nézetem szerint túlságosan lehordja, a Jakabét pedig túlságosan dícséri, ez lehet eltérő fölfogás dolga; de nem egyéni dolog egy bizonyos naivság, mely főkép oly helyeken nyilvánul, hol történeti dolgokat fejteget. Ide tartozik a 66. lapon olvasható az a megjegyzése is, hogy Arany «Muzsája», midőn a zsarnok apát őrüléssel bűnhődteti, «nem járt messze a történeti igazságtól», mert «Szunyog Gáspár családjának volt egy (?) tagja, még pedig Gáspárnak fivére, Miklós, ki csakugyan elmebeteg vala». Mi köze e családi

momentumnak a zsarnok apa sorsához? Hogy a mondát folyton «tragikusnak» nevezi s annak «tragikus» befejezéséről szól, inkább csak pontatlanság. Az egész dolgozat alapos és értékes tanulmány, mely szerzőnek kellő tájékozottságáról, helyes módszeréről és általában megbízható ítéletéről örvendetes tanúságot tesz.

— **Ábel irodalmi hagyatékának** első kidolgozott részét, a *Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca* új kritikai kiadását mutatta be Thewrewk Emil a M. T. Akadémia f. é. márczius 2-án tartott ülésén. A kiadást még Ábel Jenő kezdte meg, Vári Rezső folytatta és befejezte. A főkéziratot, a göttingai codexet, valamint a leydenit még Ábel hasonlította össze szokott pontosságával, a Riccardianust (Florentinust) Vári nézte át; ennek következtében a szöveg teljes átalakuláson ment át, sőt, a mi az e fajta munkáknál a legfőbb, a göttingai codex kétféle kézírásának útmutatása szerint a régibb scholionoknak az újabbaktól való megkülönböztetése is lehetségessé vált; oly kiadással lesz tehát dolgunk, mely mindenben megfelelni igyekszik az újabb philologia követelményeinek. Jellemzésére egyelőre elég annyit mondanunk, hogy Ábel és Vári a kis terjedelmű szöveget körülbelül ötven helyen iparkodtak emendálni.

— **Télfy Ivántól** németül írt rövid czikk jelent meg az amsterdami philhellén társaság *Hellas* cz. folyóiratában (1. livraison, 1891) a görög hangsúlyról (Betonung des Hellenischen). A folyóirat bevallott czélja, Hollandiában az erasmusi kiejtést megszüntetni s helyette a jelenkori hellének kiejtését behozni; e czél szolgálatában áll Télfy munkája is, midőn azt igyekszik bebizonyítani, hogy az *újgörög nyelv hangsúlyozása semmiben sem tér el a régitől;* bizonyítékai mind olyanok, a melyeket Télfy egyéb műveiből már ismerünk. Az eredmény, melyet magától a szerzőtől választott példán szemléltetünk, az, hogy a görögök a verset a *quantitas szerént:*

> Τῶν γὰρ ἐν | Ἀμφίσ|σῃ πόλε | μῶν δι' ὧν | εἰς Ἐλα | τεῖαν
> ἦλθε Φι|λιππος.

a prózát pedig az *accentus szerént*

> Tón gar en Amphíssi pólemon, di on ís Elátian
> ílthe Phílippos

mondották volna ki már kétezer évvel ezelőtt is. Magyarra áttéve a dolgot, ez épen annyi, mintha valaki azt akarná bebizonyítani, hogy Vörösmarty hexametere:

> Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?

a Vörösmarty korában prózai kiejtés szerint így hangzott:

> Régi dícsösegünk, hol késel az éji hómalyban?

Csakhogy mi magyarok mind ez ideig *accentus és quantitas szerent* beszélünk egyszerre; hát a régi görögök nem lettek volna erre képesek?

— **Otfrid evangeliumának** forrásait eddig is nagy buzgalommal kutatták, és ma már tudjuk, hogy a német költő korának theologiai irodalmában igen jártas volt. (L. Német. irod. történetemet, I, 96.) De Lachmann Károly már 1833-ban helyesen sejtette (*Kleine Schriften* I, 451), hogy Otfrid valószínűen közvetetlenül valamely «összefoglaló, rövidebb munkát» is használt. Ezen forrásául kimutatja Loeck György (*Die Homiliensammlung des Paulus Diaconus die unmittelbare Vorlage des Otfridischen Evangelienbuches*, Leipzig, 1890, 47 l.) Paulus Diaconusnak Nagy Károly megbizásából szerkesztett homilia-gyűjteményét, melyet a császár egy külön leiratban mint az isteni tisztelet legjelesebb alapját ajánlotta a püspököknek (Migne, Patrologiæ cursus, series latina, 95. köt. 1161. l.: *quarum [lectionum] omnium textum nostra sagacitate perpendentes, nostra eadem volumina auctoritate constabilimus vestraeque religioni in Christi ecclesiis tradimus ad legendum)* s mely az egyházban igen sokáig rendkívüli tekintélynek örvendett. Loeck pontosan összeveti e gyűjteményt az Otfrid költeményével és kifejti, hogy az eddigelé Otfrid forrásaiúl fölismert kommentárok nemcsak hogy benfoglaltatnak e gyűjteményben, hanem hogy azok itt még jó részben oly szövegben is olvashatók, mely az Otfrid szavaihoz közelebb áll. Azonfelül Otfrid sok oly részletének is kimutatja itt forrását, mely részletek anyagáról eddigelé nem tudtuk, hogy a IX. századi német költő honnan merítette. Kétségtelen tehát, hogy a Paulus Diaconus homiliái voltak Otfridnak legközvetlenebb és legjobban fölhasznált forrása; de abban már túloz Loeck, midőn azt állítja, hogy a német költő egyéb segédeszközt nem is használt, legfölebb a mennyiben egyik-másik kommentárból egyes részletek megvoltak emlékezetében. Mert bizonyos, hogy Otfrid művének még ma is sok részlete van, melynek forrása ismeretlen és melynek alapjait a Paulus Diaconus-féle Homiliariusban sem találjuk, a nélkül, hogy eddigelé biztosan eldönthetnők, hogy Otfrid e helyeken előttünk ismeretlen forrásokból meritett-e, vagy egészen önállóan, forrás nélkül dolgozta-e ki a kérdéses részleteket.

— **Euryalus és Lucretia**, Aeneas Sylvius Piccolomini világhírű elbeszélése, melynek magyar átdolgozásairól Közlönyünk mult évi folyama hozott egy beható tanulmányt, sikerült újabb német fordításban jelent meg: *Lukrezia und Euryalus. Eine Liebesgeschichte von Papst Pius II. Aus dem Lateinischen übertragen von Karl von Hutten.* (Leipzig, 1890, XII, 83 l.). E szép novellát tudvalevőleg 1444-ben írta Aeneas Sylvius, midőn III. Frigyes császárnak titkára volt és Bécsben lakott. Az eredetinek első kiadása: *Enee Siluii poete Senēsis. de duobus amātibus Eurialo et Lucresia. opuscū ad Marianū Sosinū feliciter incipit.* H. és é. n. (Ulm, 1470—72). A szerző ekkor nem élt már († 1464). Az első német fordítás még az eredeti előtt, 1462-ben, jelent meg Esslingenben. A fordító, Niclas von Wyle († 1478 vagy 1479), levelezett e munkája ügyében a szerzővel, a ki akkor már (1458 óta) római pápa volt. Úgy az eredeti, mint a német fordítás rendkívül számos kéziratban és fordításban maradt reánk. A legújabb német fordítás igen hű és vonzó stilben van írva, de a fordító helyesen hangsúlyozza mint a minden tekintetben megfelelő fordításnak legyőz-

hetetlen akadályát, hogy a világirodalomnak e bájos és a modern regény fejlődésére páratlan befolyású remekéből még mindig nem készült kritikai szövegkiadás.

A vad vadász.

— Bürger Gottfr. Ágost. —

A vad gróf kürtje fölrival:
«Hajrá! hajrá! gyalog s lovon!»
Kapál tűz-ménje lábival;
Nyomába zúgó serge ront.
Póráz ne'kül üget ugatva
Árkon-bokron döngő csapatja.

Az ünnep hajnal-sugara
Ott fénylik a nagy dóm felett,
Harangok hívó szent szava
A nagy misére integet.
S szivéből zsolozsmák erednek
A buzgó keresztyén-tömegnek.

Kasúl át úton-útfelen
A raj nagy zajjal hurrogat.
Im' jobbról-balról hirtelen
Itt egy lovag, ott egy lovag!
Ezüst a jobbnak paripája,
Lángszínű lép baloldalára.

Kik ők a jobbon és balon?
Sejtem, de mégse tudom én,
Nyájasan a jobb oldalon
Ragyog szelid tavaszi fény.
Vad-sárga, iszonyu a másik,
S szórja szeme vész-villámlásit.

«Üdvöz, épp' jókor, két uram,
Nemes vadászat lészen itt!
Ez egy dicső játékja van
A létnek, s benn' kedvem telik!»
Szól, és vigan száll föl kalapja,
Fönn a magasba' lobogtatva.

«Harangszó és zsoltár közé
Kürtödnek hangja nem való!
— A jobbik így térítgeté —
Fordulj! Nem lesz a préda jó!
Hallgasd meg, mit jó angyalod mond,
Nehogy majd a gonosz befonjon!»

«Nemes gróf úr, csak rá! no csak!»
— Vágott szavába bé a bal —
«Eredj csak! hadd nyafogjanak
Harangszó s vénasszonnyi dal!
Tanuld meg, mi a fejedelmi,
Ne hadd magad' attól megnyerni!»

«Hah! jól beszéltél, bal vitéz!
Te kedvem szerint vagy nekem.
Légy mindig vadászatra kész,
Vagy rágódj' — pater nosteren.
Jámbor bolond, habár te néked
Nem kell, imádom én ez élvet!»

És rajta, rá, rohantanak
Hegyen le-föl, völgynek be-ki,
A jobbik meg a bal lovag
Ott szállt az oldalán neki.
Tizenhatágu szarvas ugra
Föl a bozótbul vad zajukra.

S mind hangosban rivalt a kürt,
Szálltak gyalog, lovon vadul;
S egy-egy minduntalan ledült
Holtan a gróf szolgáibul.
«Hadd hulljanak hát a pokolba,
A kedvtelést ez ne gátolja!»

Szegény szarvas kalász között
Vonul meg és nyugvást remél!
S im' egy paraszt a gróf előtt
Letérdel s ily esdésre kél:
«Irgalmazz, jó uram! kiméld meg
Bús verejtékét a szegénynek!»

Jobbik lovag hozzásiet,
S a grófhoz szendén intve szól.
Örvendve a gaztett felett
Uszítja a másik balól.
A gróf megveti, mit az monda,
És hagyja, hogy a bal befonja.

«Lódulj, barom! — dörg a szegény
Szántóvető parasztra le —
Ördögbe is, lehúzlak én!
Hajrá fiúk! Ide! ide!
Igaz eskümnek a jelére
Pár ostorcsípést a fülére!»

Szót tett követ! Lovára csap
A gróf s vadul tovább rohan;
Mögötte csattog-pattogat
Eb- s szolgahad s nyomába van.
Eb- s szolgahad ujjongva-döngve
A dús kalászt tiporja tönkre.

A közel zajtól fölriad
S hegyen le-föl, völgynek be-ki
Üldözve, futva száll a vad,
Míg a mezőt elérheti,
S bemenekül nyugtot remélve
A szelid nyájnak közepébe.

De erdőn át, ide-oda,
És réten át, oda-ide
A gyors, vad vérebek hada
Nyomát megleli izibe.
A pásztor — jaj, nyáját baj éri —
A grófot leborulva kéri:

«Irgalmazz, jó uram! Kiméld
A barmot, mely itt legel e'!
Legelget ám közötte, nézd,
Nem egy bús özvegy tehene.
Irgalmazz, jó uram! kiméld meg
Egyetlen mindenét szegénynek!»

Jobbik lovag hozzásiet,
S a grófhoz szendén intve szól.
Örvendve a gaztett felett
Uszítja a másik balól.
A gróf megveti, mit az monda,
És hagyja, hogy a bal befonja.

«Föltartasz? vakmerő barom!
Bár hozzádnőne tehened,
A legkövérebb, mely vagyon,
S hozzá szatyor vén özvegyed!
Hadd hajszolnálak föl örvendve
Mindakettőtöket a mennybe!

«Hajrá, fiúk! Ide! ide!
Csak rajta! rája! nosza hát!»
S a falka mindenik ebe
Dühöng, harap, tép, merre lát.
Szegény pásztor vérébe ferdik,
S a nyáj is vérben egytül-egyig.

A gyilkolásból nehezen
Lankadva futhat csak a vad,
A melyet habzón-véresen
Az erdő éje befogad.
Erdő mélyébe viszi lába,
Egy remete szent kunyhajába.

Vad-véresen szélvész gyanánt . . . .
Hallik rá hajrá, szörnyü zaj,
Csattog-pattog s a kürt szavát
Rengetve ront és bont a raj.
Eléje lép szeliden szólva
A kunyhónak jámbor lakója.

«Eredj! eredj! Hagyd e nyomot,
Az Úrnak szentélyét ne bánd!
Éghez kiált az elnyomott
És büntetést kiván le rád!
Vigyázz, mert utóljára mondom,
Vigyázz, nehogy a vész befonjon!»

Aggódva a jobbik siet
S a gróthoz szendén intve szól.
Örvendve a gaztett felett
Uszítja a másik balól.
Óh jaj! a jobbik bármit monda,
Hagyá a gróf, a bal befonta.

«Romlás, veszély? mi az nekem?
Tőlük csöppet se félek én!
És volna bár ez itt a menny,
Mit bánom én? E vad enyém!
Isten s te vén bolond, bár néktek
Nem kell, imádom én ez élvet!»

Kürtjébe fú és pattogat.
«Hajrá, fiúk! Ide! ide!» — —
Hüh! Eltünt kunyhó s szolgahad,
Eltünt ló, lovag, remete.
És csattogásra-pattogásra
Halálos csöndnek borulása.

A gróf megdermed, mitse lát;
Kürtjébe fú, hangot nem ad;
Kiált, nem hallja ön-szavát,
Hiába csattog s pattogat;
Lovát a sarkantyú se fogja,
Előre, hátra, balra, jobbra.

Reá komor homály terül,
Miként a sír, olyan komor;
Távol tengerként zúg körül
Vészes vihar s fejére forr;
Fölülről szörnyű mennydörgések
Közt hallatik ilyen itélet:

»Pokol dühöngő fajzata,
Ki Istent, embert, állatot
Káromlasz! Az állat jaja
Fejedre romlást hozni fog.
Im' most törvény elé idézett,
S a bosszúnak fáklyái égnek.

»Fuss, szörnyeteg! Fuss, fuss tovább!
Ördög és pokol üzzenek
Örökkön és örökkön át!
A fej'delmek hadd féljenek,
Kik csak gonosz kedvüket élik,
S az Istent, embert nem kímélik!»

Vad-sárga villámlás remeg
Az erdő néma lombjain,
Szivét rettegés fogja meg,
Lelkét süket, vad, tompa kín.
Az arcza borzadálytul dermed,
Hátul vihar-zúgás jelen meg.

Leng borzadály, zúg a vihar;
S a földből — hah! mely borzalom
Kinyúl egy óriási kar
S egy kéz nyílik, csukik azon.
Huh! a fejét megfogja karma,
Huh! s arczczal hátrá elcsavarja.

Lángok nyaldossák őt körül,
Kékes, zöldes, vörös tüzök,
A lángtenger szét-elterül,
Es benn' pokolfajzat nyüzsög.
A pokloknak ezernyi ebje
Rohan rá a tűzből eredve.

Fut a gróf erdőn, réten át;
Fut, ajkán ott vonít a jaj;
De üzi-hajtja csak tovább
Ugatva a pokoli raj,
Nappal a földnek belsejében,
Éjfélkor oda-fönn a légben.

Arczát elé nem vetheti,
Futása őrült, rohamos,
Szörnyeit látni kell neki,
S úgy üzi-hajtja a gonosz.
A sok eb rá torkát kitátja,
S ő kapkodásuk' folyton látja.

A vad grófnak vadászata
Itéletnapig így leszen,
Melyet ijedve hallhata
Nem egy gaz künn az éjjelen.
Erről, ugyan szabad ha volna,
Nem egy vadásznak ajka szólna!

GRIESBACH ÁGOST.

KÖNYVÉSZET.

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 8. sz.) Budapest, Akadémia 1891. 8-r. 82 l.) 80 kr.

(Bellaagh). Káldi válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral, szerkesztette *Bellaagh Aladár,* középiskolai tanító. (Jeles írók iskolai tára XXXVIII.) Budapest, 1891, Franlin, 302 l. Ára 1 frt.

Byron. Manfred. Drámai költemény. Ford. Ábrányi Emil. Budapest. Singer és Wolfner. 1891. (8-r. 98 l.) 1 frt.

Ciceronis, M. T., De officiis libri tres edidit Joannes Csengeri. (Bibliotheca scriptorum græcorum et romanorum in usum scholarum). Budapestini, 1891, Lampel, 127 l. Ára 48 kr.

Demek Győző. Matthisson hatása irodalmunkra. (Bölcsészettudori értekezés. Különnyomat az Egyet. Philologiai Közlönyből.) Budapest, 1891. Révai L. (8-r. 48 l.) 40 kr.

Dreisziger Ferencz. Önképzésünk akadályai. Tanulmány, írta Dr. F., néptanító. Nagyszombat, 1880, nyomt. Horovitz Adolf, kapható szerzőnél Adán (Bácsm.). XI és 142 l.

Erdélyi Múzeumegylet bölcselet-, nyelv- s történet-tudományi szakosztályának kiadványai. Szerkeszti *Hegedüs István.* VII. köt. 1890. VI. füzet, 491—580. l. — Tartalma: *Pór Antal*, Bánk-bán Melindája. — *Findly Henrik*, A világidő. — *Moldován Gergely*, Sinkay György élete és munkái. — *Felméri Lajos*, Az eszmék mint mozgató erők. — *Wertner Mór*, Árpádok és Nemanjidák. — Szakosztályi értesítő.

— — szerkeszti *Szinnyei József.* VIII. köt. 1. füzet, 1—84. l. — Tartalma: *Brassai Sámuel*, Nyelv és társadalom. — *Mika Sándor*, Egy év Brassó és Erdély történetéből I. — *Csernátoni Gyula*, Tótfalusi Kis Miklós helyesirási újításai. — *Révész Ferencz*, Németújvári Iván I. — *Cserép József*, Egy momentum Sallustius életéből. — Irodalmi Szemle. — Szakosztályi Értesítő. — Előfizetési ára egy évre (hat füzet) 2 frt.

Fazekas József. Néptársadalmi nyelvtan, melyben minden betű sajátos értelemmel bír, ennélfogva 24 óra elég a közforgalmi nyelv megtanulására 20 leczkében. 1. leczke. Budapest, 1891. (16-r. 18 l.) 12 kr.

(Fekete Zsigmond.) A magyar faj és művelődés eredete. Második kötet, első füzet. Budapest, 1891, Révai L. biz. IV és 651—872. l. — Tartalma: Szókincsek összehasonlítása (folytatás): Növényvilág. — VI. Halászat, hajózás és vízépítés. Magyarország vízhasznosításának története a XVI. századig. 1. Hajózás. 2. Csatornák, zsilipek, gátak. 3. Malomipar. 4. Halászat. Mesterséges tavak. Szókincsek. — V. Családi élet. — Ára 1 frt 50 kr.

Graf Jakab. Olvasókönyv és nyelvtan a német nyelv gyakorlati elsajátítására. Polgári és felső leányiskolák számára. Budapest, Franklin t. 1891. (8-r.) II. rész: a III. osztály számára. (116 l.) 60 kr. — III. rész a IV. osztály számára (176 l.) 80 kr.

Hoffmann Mór. Német nyelvtan és olvasókönyv mindkét nembeli polgári iskolák számára. 2. jav. kiadás. I., II. rész. Budapest, Franklin-t. 1891. (135, 224 l.) 80 kr. és 1 frt.

Köpesdy Sándor. Præparatio Cicero beszédjeihez Catilina ellen. I. füz. Catil. I. II. 1—6. fej. Budapest, Singer és Wolfner. 1891. (8-r. 48 l.) 30 kr.

Pelech János. Alighieri Dante, A pokol. (Inferno.) Irodalmi tanulmány. Eperjes, 1890 (8-r. 135 l.) 1 frt.

Petrik Géza. Magyarország bibliographiája, 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. III. köt. 1. füz. Budapest, Dobrowsky Ágoston 1891. (8-r. 1—224 l.) 3 frt 50 kr.

Schack Béla dr., Magyar szöveg német fordításra, összeállította, szógyüjteménynyel és phraseologiával ellátta. Budapest, 1891, Franklin, VIII és 208 l. Mellékelve szójegyzék és phraseologia, 209—263. l. Ára kötve 1 frt 60 kr.

— — Segédkönyv dr. Schack Béla «Magyar szöveg német fordítása» cz. gyakorlókönyvéhez. Budapest 1891. Franklin, IV és 212 l. Ára kötve 1 frt 20 kr.

NYILT TÉR.*)

Fogadatlan prókátori hozzászólás Danielovics Kálmán úr birálatához.

Sohasem éreztem annyira, hogy még nincsen tudományos kritikánk, mint Danielovics úr birálatának (Szerelemhegyi Görög régiségeiről, fönt 188—194. l.) olvasása közben. Valóban még mindig nincsen kritikánk, mert még mindig nincsenek kritikusaink. Már pedig minden kritikához kettő szükséges: egy munka, mely kritikára méltó, és egy kritikus, ki a munkához méltó. És a műveltség-történet azt bizonyítja, hogy mindenütt előbb voltak méltó munkák, mint méltó kritikusok.

Hogy minden reménytől a jövőnk iránt meg ne foszszuk magunkat, ismerjük el, hogy szerény tudományos irodalmunkban vannak már méltó munkák, csak a méltó kritikusok váratnak magukra, vagy legalább, csak ők vannak még csekély produktív irodalmunkhoz képest is elenyésző kevesen. Nem szólva az első fellépésre kritikát író kezdőkről, kik a szerzői munka nehézségeit helyzetüknél fogva nem képesek méltányolni, s kiket épen ezért körülményeik ölnek meg, többi kritikusainkat megölik hibáik.

Egyiknek főhibája, hogy nem tudja feledni a fókákat, csak azt feledi, hogy a fókát mindenesetre a legügyesebb vadász fogja meg, legügyesebb pedig mindenki lehet, a ki tud. Ebből a fókavadászatból érthető meg, mért végződik annyi tankönyv-birálat úgy, hogy «jelen művet nem szabad a tanulók kezébe adnunk». Ez az! Ez az igazi és végső czél, hisz mit ér az illetőnek, akár jónak tartják a birált könyvet, akár nem, ha mégis használják. Ne használjátok, és tartsátok akármilyen jónak!

Másoknak hibájuk, — meglehetősen rokon hiba, — hogy mihelyt valahol 2—3 ember összeáll, abban klikket látnak, mihelyt valaki sikereket arat, klikk-tagnak hiszik. Nem gondolják meg, hogy először nem minden soktagu szövetkezet klikk, másodszor nem minden klikk soktagú: egy ember is lehet klikk, ha következetes indulataiban, és tekintet nélkül a higgadt igazságra, ledorongol mindent, a mi irigységét felköltötte, vagy — főkép — a mi érdekeit veszélyezteti. — Leginkább kiadókra nem találó elkeseredett írók álmodnak ily módon klikkeket, — akarom mondani rosszakat.

Végre általános hiba, hogy nem ismerik fel a kritika czélját. A kritika feladata nálunk már csak a lerántás, sőt az agyonütés lett: bármely érdemes munkából is épen a legrejtettebb, legjelentéktelenebb hibácskákat piszkálni ki, és azokért irgalmatlanul büntetni a szerzőt. Egy lat hiba lenyom egy mázsa érdemet, s egy három hibától zavart könyv megvétele

---

*) E rovat tartalmáért nem vállalunk felelősséget s közvetetlenül nem érdekelt felektől csak saját költségükön közölhetünk nyilatkozatot.
Szerk.

nagyobb bűn, mint egy erkölcsi vétség. Okvetetlenül ki kell kürtölni a világnak, hadd tudja a közönség, milyen rossz portékákra adná ki a pénzét, ha azt a művet megvenné. Pedig teljesen fölösleges, hiu munkát végeznek: Magyarországon akár jó a könyv, akár nem jó egyaránt — nem veszi meg senki. Csak a jóakaratu szerző kedvét s a kiadó bizalmát veszik el további vállalkozástól, — és a skártba tett munka után «selten kommt etwas besseres nach», legfeljebb a válaszok és viszonválaszok irodalma gazdagodik újra egy pár példánynyal. Nem szólok azokról, kik a fókavadászatot méreggel, maszlaggal űzik; azok ellen nincs elég kérlelhetetlen kritika, vagy antikritika.

Én azt hiszem, hogy a kritika egyedüli és kizárólagos czélja — tanítani és pedíg tanítani a szerzőt, — mert a szaktársak és a közönség vele együtt foghatnak tanulni — és tanítni az igazi pedagógiai tanítás minden elve szerint és minden mesterfogásának alkalmazásával. Tanítni ugyanazzal a lélektannal, — a tanítandó lelki álláspontjára helyezkedve és onnan emelkedve magasabbra, az — igazság álláspontjára, — tanítni ugyanazzal a tapintattal és ugyanazzal a kimélettel; hasonlóképen ugyanazzal az igazság- és ügyszeretettel.

Meg vagyok győződve, hogy Danielovics úr tulajdonképen azt hiszi, ő nem tartozik azok közé, kik iránt én kivánságaimat kifejeztem, hisz ő tanított, sőt jóakaratúlag javított is, és a türelmetlenkedéstől óvakodott. Pedig épen az a körülmény késztet felszólalásra, hogy az ő kritikáját még én, az érdekeletlen személy, sem olvashattam végig nyugodtan. Bántott engem a birálat mértéke, módja és tartalma.

D. úr az iskolai könyvek ép magyarságát akarja megvédelmezni, és Szerelemhegyi Tivadar úrnak «Görög állami régiségek» cz. könyvét tisztán (?) nyelvi szempontból akarva birálni, azt mondja, hogy az ő mondatai «német emberre vallanak».

Hát kérem, mióta szégyen német embernek lenni? S mióta nem szabad Magyarországon német embernek könyvet írnia? És mióta szokása a lovagias magyar nemzetnek, tudományos birálatban argumentum gyanánt *szemébe vágni* a szerzőnek, hogy — német ember? Nem magyar szokás ez, nem is volt benne a magyar közszellemben és nem is lesz, ha csak D. úr be nem plántálja. Méltó párja ez a *lapsus genii* annak, mikor ugyancsak D. úr annyira elveszti lábai alól az édes magyar anyaföldet, hogy e folyóirat jelen évi folyamának 47. lapján így ír: «Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, nem válaszolnék a szerfölött hiányos kritikára; de mivel személyem a szellemi tekinteten kívül anyagilag is van érdekelve, ez egy okkal több, hogy kimutassam, mire nem terjesztette ki a kritika figyelmét». — Tudtunkkal eddig az egyenesszívü gavallér magyar ember inkább okozott százszor kárt magamagának, mint egyszer másnak, és soha se bánta, ha valahogy magának szerzett bajt, de mindent elkövetett a kárpótlásra, ha másnak okozott rövidséget. Annál jobban óvakodott a magyar, tudva megkárosítani mást vagy kárában magára hagyni embertársát. D. úr, a «sajátos magyar szellem és egyediség» védelmezője,

azonban nem átall ilyesmit nyilvános iratban országvilágnak fülébe kürtölni. «Romlasz, magyar nép . . . .»

Es tudja D. úr. ki az a német Szerelemhegyi, a ki «nem bírja a magyar nyelvet tökéletesen?» Született az Alföld legmagyarabb részében, annak is a kellő közepén: Félegyházán. Ott született, ott nőtt, ott tanult, ott működött és most is oda tér haza, ha szabad ideje megengedi.. Németül — Félegyházán kívül Kecskeméten, Esztergomban és Budapesten tanult —, mondom, németül nem képes egy tisztességes mondatot összehozni; se apja, se anyja, se nagyapja, se nagyanyja nem tudtak egy szót sem németül, és ősei már két századdal ezelőtt — akkor is, mit tudom én, mióta — magyar nemesek voltak Félegyházán és a Dunántúl. És neki ad leczkéket a «magyar egyediségből» és magyar nyelvből — Danielovics! De hiszen D. úr, elég óvatosan, azt is mondja, hogy ha nem német a szerző, akkor «ismereteit német könyvekből vette, de azok nem mentek át vérébe». Hogyhogy? Azért lenne németes? Hiszen ha a magyar embernek német könyv nem megy át vérébe, akkor épen a magyarsága marad meghamisítatlanúl! — Bizony, bizony, nemcsak felült a biráló úr annak a látszólag 50 krajczáros névnek, a feje is elcsavarodott tőle.

Azonban ne mondja D. úr, hogy én csak annyival védhetem meg Sz. urat, mert hát Félegyháza és — Bártfa: szeme közé nézek én rendszeresen is az ő egész czikkének. De hogy a helylyel és idővel túlságosan vissza ne éljek, egy kis általánosság után a munka tartalmáról és a benne nyilatkozó gondolkodásról, csak két lapot fogok elővenni, s a mit ott kifogásolva találok, azt egyre-másra vizsgálat alá veszem. Igy az is meglátszik, hogy egyetlen kifogás birálatától sem vonakodom, a helylyel is jobban beérhetem. «Ex uno discuntur omnia.»

Reconzens úr a nyelvi birálat megigérése után azonnal elkezdi a tárgyi megbeszélést, és beleakaszkodván a «bizonyos tekintetben úttörő munka» kifejezésbe, kisebbíteni akarja a szerző érdemét azzal, hogy az illető rész 15 lapra terjed, pedig ha elfogulatlan, épen örült volna, hogy a rövid időre szabott tárgy rövidre van összefoglalva. Az is baj szerinte, hogy «2 magyar, 2 franczia és 4 német munka szolgáltatta az eszközöket a fejezet megírásához».

Igazságos dolog, egy tankönyvtől, ha mint ilyen úttörő is, azt követelni, hogy forrásmunka legyen? Mutasson nekem a biráló úr csak egy tankönyvet is, mely forrásmunka volna és nem a tudományos eredmények népszerüsítése! — Különben D. úr is kénytelen elismerni, hogy itt előnyben van Sz. úr műve a másik hasonló tárgyu munka felett, melyet mégis el nem mulaszt «miniszteri rendelettel ajánlott kitünő munkának» nevezni, «mely hasonlíthatatlanul becsesebb szolgálatokat tesz az iskolának».

Nem szólok azért, hogy a biráló úr hallgat a bevezetés után a jogviszonyok fejezetéről, a hol ép oly előnyöket konstatálhatott volna; de csodálkozom, hogy a «Homérosz világá»-nak szerzője becsesnek találja a homéroszi kor ismertetésének elhagyását. Becsesnek találja nem egyéb okból, mint egy «miniszteri rendelet» és egy angol «intézeti igazgatóság» hallatára. Most értem már, miért van annyi — mindig angolból — fordí-

tott könyvünkre — különben a varju se károgna utánok! — oly szorgalmasan kitéve, hogy írta az x-i egyetem tanára. Pedig lehet az az angol intézet igen kitünő, igazgatója igen érdemes ember, s műve az angol viszonyok közt a legbecsesebb kézi könyv, de abból nem következik, hogy a magyar középiskolák ép mostani speciális szükségleteinek úgy megfeleljen, mint egy hazai könyv. És valóban csávába is jut az az irodalom-történeti tanár, ki az V-ikben — nem érve rá ily ephemer studium kedvéért vaskos Schömannokat átbuvárolni — erre a könyvre szorul, az ő «kétséges állítás»-aival, «azt irják»-jaival és a «mondják»-jaival. Tények után beszélek; hogy az ilyen tanárok egész örömmel fogadták Sz. úr művét és teljesen meg voltak vele elégedve. Sz. úr könyve elég maga-magáért, míg a Gow urét csak jóval bővebb tanulmányok után lehet használni.

Elég az hozzá, tartalmilag a biráló úr elismer egy nagy előnyt a birált könyvben, megróni pedig nem tud benne semmit. Gondolkodás tekintetében már most a németességet következőképen süti ki Sz. úrra. Talál 2 mondatot, egyik 9, a másik 10-soros, és ebben látja a legveszedelmesebb magyartalanságot. Azt mondja, magyar gondolkodásu ember nem írhat, s egy Petőfi, egy Arany vagy Gyulai nem is írt ilyen «monstrumokat». Szerencsétlen állítás! Kinyitom találomra e szerzők műveit. Gyulainak Eötvös felett tartott beszédében akárhány 8-soros, sőt 12—13-soros mondat is van; Aranynak Gyöngyösijében 15 sort is találunk egybefűzve, Petőfi pedig a «Helység kalapácsának» I. énekét 16, II. énekét 15, III-ikát 14-soros mondattal kezdi meg. De ha épen ezeknél nem is volnának is ily hosszú mondatok, talán Apponyi, Szilágyi és más jeles szónokaink, kik negyedórás mondatokat szavalnak el, ne tudnának magyarul?

Egyébiránt nagyon kitünő lehet Sz. úr könyve, hogy egész Petőfi, Arany és Gyulaiig kell menekülni, míg azt mondhatjuk, íme ezek jobban írtak. Csakhogy hová jutunk, ha minden szerényke tankönyvre Petőfit, Aranyt és Gyulait rakjuk rá mértékül! Mit csináljunk pl. épen a biráló úr Vergilius-fordításával, ha azt csak úgy akarjuk tanulóink kezébe adni, ha Arany Aristophaneszével vagy Petőfi Coriolánusával kiállja az összehasonlítást? Világos, hogy ily magas követeléssel birálni egy tankönyvet, egyenes igazságtalanság, épen olyan, mint forrásművi értéket kivánni tőle.

Hanem D. úr francziáskodik. Ugyanott, hol Petőfikkel dobálózik, egészen a franczia szellemességig emeli fel igényeit és azt mondja, hogy a magyar is, a franczia is élénk nemzet, «íróik röviden, világosan fejezik ki gondolataikat», «ezek a négy méter hosszú mondatok» nem magyarosak. — D. úr hallott valamit harangozni, de nem tudja, hol. Nem abban van a különbség a magyar és franczia meg a német és latin közt, hogy az egyik rövid, a másik hosszú mondatokat ír, hanem abban, hogy az egyik mellérendelt mondatokat soroz egymásután, a másik alárendelt mondatokat gyömöszöl egybe és azokat össze-vissza fonja. E szerint nézze meg D. úr a vádolt mondatokat, s látni fogja, hogy a 10-soros 7 főállítmányból és csak 3 alárendelt mondatból áll, tehát nagyon el van aprózva, s egyetlen közbeszúrt mondatrész, s így semmi fonódás nincsen benne. Ép ilyen a másik.

Van itt valami németesség? Nem valódi magyaros, egymásmellé rendelt, elaprózott mondatokat ír Sz. úr? Ellenben D. úrnak minden mondata, melyet Sz. uré helyébe tesz, ilyen összegyömöszölt, össze-vissza font, és elvont kifejezésekkel halaványított mondat. — Ugy látszik, az eredeti olyan jó, hogy azon változtatni csak rontással lehet! — Rövidség okáért csak két példát hozok fel, de ha kivánja D. úr, a többiben is kimagyarázom állításomat: A 6-ik l. a második kikezdésnek 2-ik mondatából, mely 3 sorban 5 rövid mondatból áll, csinál ugyancsak 3 sorban 3 hosszabbat, sokkal kevésbbé egyszerűt. A 7. lapon így «javít» ki két mellérendelt és szép mondatot: «E szerint az egész nemzetség minden tagja egyazon *nevet* viselt, *a kiknek* közös áldozási és temetkezési helyük volt». A neveknek volt? ilyen élhetetlen mondatot az első osztályban is megrovunk, nemhogy tudományos birálatban egy ily szép mondatnak javításául toljuk fel: «Az egész nemzetség e szerint ugyanazt a nevet viselte, közös áldozási és temetkezési helyük volt, s így az élet legkomolyabb pontjain, a templomban, a csatatéren és a temetésen találkoztak».

D. úrnak többi «javításai» úgy szerkezetben, mint világosságban méltó párjai ezeknek és annak a részben már idézett mondatnak, melyet e Közlöny f. é. 47. lapján ír: «Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, mint a Köpesdy-Tóth-Szilasi, triummagistratus, nem válaszolnék» stb., hol mindenkinek azt kell értenie, hogy a «triummagistratus» — mily irigyelt e név! — a maga pénzén adta ki munkáját, pedig tudjuk, hogy D. úr ép az ellenkezőt akarta mondani. — Ha D. úrnak érzéke lett volna a világosság és magyarosság iránt, ilyet nem írt volna; ha pedig nincs érzéke, akkor hogy képes mást megbirálni ebben a dologban?

Végeztem a németes gondolkodással. Kiviláglott, hogy Sz. úrnak igenis, mellérendelő és elaprózott előadása, tehát magyaros gondolkodása van, s D. úr jóakaratu javításai mind rontások, ferdítések a helyes eredetin. Nem is kell olyan embertől féltenünk a magyaros stilust, a kinek a szépirodalmi prózában is oly sikerei vannak, minőket Sz. úrról kimutathatok, ha D. úr kételkednék bennök.

A mennyi hiba egyáltalában a keresztül-kasul turkált részben hibának nevezhető, az a következő kevésben foglalható össze. (Számlálja meg D. úr, hisz virtuóz számláló.)

8. l.: «S így tovább», mely után a bizonyára egykor ott következett részletezés a rövidítési művelet alkalmával kitörültetett, a nélkül, hogy maga a mutató szó is törlés alá került volna. 9. l.: «Egymást kölcsönösen érdeklő ügyek», felületes fogalmazás az ‚őket k. é. ügyek‘ vagy ‚közösérdekű ügyek‘ helyett. De azt senki se lenne képes németességnek bizonyítani. 18. l.: «Az aristokratia fegyverneme volt» előtt az addig csak tárgyi alakban előfordult alanyt jobb lett volna ismételni: s e fegyvernem. Ez a hiba sem származik németességből, legfeljebb kissé álmos korrektura következménye. Ugyanarra vezethető vissza a 19. lapon (a kard) és a 20. lapon (a kirohanások) tapasztalható anakolutia az egyes és többes között. — A 21. l. «melyet 1186 hajó szállított» helyett jobb lett volna így írni ‚és 1186 h. szállította‘.

Ezeken a meg is rótt helyeken kívül van még a 12. lapon is 2 hiba. Őszi napforduló' őszi napéjegyenlőség helyett és ,8 évenként egy hónapot szúrtak közbe' (lakúna?) e h.: 8 évenként 3-szor, a 4., 6. és 8. évben egy-egy hónapot szúrtak közbe. Ezeket a biráló úr nem vette észre, pedig pompás alkalmakat szalasztott el vele a legszebb kétségbeesésre tankönyvirodalmunk állapotai felett.

A többi hibák kikiáltásában ép oly igazságtalan a biráló úr, mint a forrásmunka, Petőfies-stilus és franczia szellem követelésében. Ép oly igazságtalan, de még élelmesebb. Nem fejt ki, nem bizonyít semmit, csak merészen megváltoztat mindent, a mit csak lehet máskép is kifejezni. Megró olyan kifejezéseket, aminőket maga is használ (A hajóknak *végén* — alakjok volt. — Sz. E birálat olvasóinak mód*já*ban álljon. — D.), megváltoztat egy helyet, s a változtatáshoz hasonlót visszaigazítja a másik eredetijébe (9. l. *az* egyik, 19. l. melynek nyele); sokszor félreérti és mindig elrontja az eredetit — s a könyv ennyiből is ,agyon van ütve', mert hisz az olvasónak nincs ideje utána nézni; inkább hisz, annyival könnyebben, mert a biráló úr az eredetit szorgalmasan elhagyja, s nagy fensőbbsége érzetében csak «javít». Ime csak két oldal kifogásolt helyei egyre-másra:

7. l. Sz.: «Akkor ellenkezőleg a család terjedt, mert nem volt más intézmény, mely az embernek önállóságot biztosított volna, mint az ősök vallása, ez pedig csak a szertartást végzőnek adott önállósági jogot». Itt D. úr az ,ez pedig' h. ,az pedig'-et tesz, holott akkor nem világos, a családra, az intézményre, vagy az ősök vallására mutat-e a szerző vele vissza, míg az *ez* csak az utolsó szóra vonatkozhatik. A következő javítással (,egyazon nevet viselt') föntebb végeztem. D. úr: «A 2. kikezdés 4. sorában *azt*, 7. sorában *így*, a 8. sorban *annak* kihagyandó, a 6. sorban a *részesévé* h. ,tagjává' irandó». Holott az *azt* nélkül a két hogy-os mondat fülsértő lenne, míg vele nem az; *így*-gyel sokkal élénkebb az előadás, mert a szertartás jelenetét újra lelkünk elé idézi, míg nélküle nem gondolnánk arra; *annak* nélkül pedig először úgy értenénk a szerzőt, hogy a családfő maradt valami tekintély alatt; végül a *tag* több, mint a részes, és a szolgát nem is teszik épen családtaggá. Ime az eredeti szöveg a kihagyásra itélt részeket kiemelve: «Mivel a családi vallás olyan kizárólagos volt, hogy nem engedte meg *azt*, hogy ez az új viszony (t. i. a szolga és családfő viszonya) kölcsönös szerződésen alapuljon és más vallásu ember is éljen a családi birtokon, azért a szolgát egy szertartással némikép *részesévé* tették a családnak, melyhez *így* most már oda volt kötve teljes életére úgy, hogy ha a családfő érdemeiért felszabadította is, mégis *annak* tekintélye alatt maradt».

18. l. D. úr: «A *háború* után *mely* névmás teendő». Nem teendő, mert «a trójai háború» itt appozició, nem állítmány. — A ,kocsiharczos, mondattal végeztem. — «A 8. sorban (3. kikezd.), melyen a kocsis állhatott' egészen fölösleges.» Igen a biráló úrnak, de nem a diáknak, ki előtt nem fölösleges többször is mondani, hogy a kocsis nem ült, hanem állott. — «A 9—10 sorban: ,Az egész fából és *kosárfonó munkából* (??! ,Flechtwerk?) volt készítve' fordul elő. *Sit venia verbo*; de ez már igazán pofozása a ma-

gyar nyelvnek.» Ennyivel fejti ki a biráló úr, hogy mért németesség az a kifejezés? Én nem emlékszem, hogy valaha a felkiáltó jelek bizonyító erejéről tanultam volna. Igen, németesség az a kifejezés, mert Sz. úr írta, ha a Gow úr fordításában állana, «párhuzamos idézetre» való sajátság válnék belőle, körül garnírozva az angol *basketwork-*, *wickerwork-*kal. Ha Sz. úr írná, a biráló úrnak tán ezek is németességek volnának: Az országház lakatos mun*káit* X, asztalos munkáit Y, kőfaragó munkáit pedig Z vállalta magára. A kosárfonó mester nemcsak kosár-egyedeket fon, hanem másokat is, és ha általában akarjuk az összes készítményeit, vagy pedig valamelyik egyedét határozatlanul említeni, akkor nincs más nem-jelölő szavunk, mint a ,kosárfonó munka'. A biráló úr talán majd segít ezen a mi szegénységünkön; de míg azt meg nem teszi, addig az a kifejezés nagyon szépen lesz mondva magyarul. — A biráló úr javító rendszerének valóságos díszpéldánya az ezután következő kiigazítás. «3 sorral lejebb *amannak* h. *neki* teendő.» Persze, hogy ez így magában igen jól és valószínűen hangzik. De nézzzük meg az eredeti helyet: ,Harcz alatt a kocsiban ketten állottak: a harczos és a kocsis, amannak rendesen barátja vagy rokona volt'. Nem lenne itten a *neki* teljesen érthetetlen? Zabhegyezés a *segítségül* h. ezt tenni *segítségére*, és megütközni azon, hogy e szokás «szerepel». Igen is, mért ne szerepelhetne a szokás? A jobb (!) kifejezés itt ép oly óvatosan el van hagyva, mint a Flechtwerk fordítása.

Én nagyon szeretném az egész birálat összes kifogásait így tollhegyre venni; sohase maradnék adósa a biráló urnak, de ennyiből is beláthatja mindenki, hogy a birálat a mily igazságtalan, olyan alaptalan és élelmes a hibáztatásban. Csodálkozom én azon, honnan veszi D. úr magának azt a nagy tekintélyt ilyen leczkék tartására; nem kevésbbé azon, hogy mikép csalhat meg valakit annyira a nyelvérzéke, mint a biráló urat Sz. úr könyvének olvasása közben; de legjobban csodálkozom azon, hogy mikor Sz. úr műve ellenében Gow úr fordítását magasztalja, miképen juthatott valakinek eszébe Sz. úr tankönyvét épen nyelvi szempontból támadni meg. Ugyan kérem szeretettel, hol tartja D. úr azt a hires nyelvérzékét, hogy nem volt vele akkor is, mikor Gow úr fordítását olvasta?

Én nem bocsátkozom e fordítás nyelvének fejtegetésébe, megelégszem egy idézettel; legalább nem fogják elfogultságra visszavezetni az itéletet. «A Kármán-James Gow-féle államrégiségeket nem vetettem meg. Ez a könyv oly botrányos magyarsággal van írva, hogy vétek bebocsátani az iskolába; azonkívül James Gow úr is mizerabilisan unalmas, száraz és lelketlen író. E könyvvel az ifjuság kedélyén csak aszalási műveletet lehetne végezni.» (Dr. Jancsó B. Egyet. Közokt. Szemle, 91. 75. l.) — Ha már Kármán úr fordította e könyvet, nagy fátuma D. urnak, hogy «kitünő» fordítójáról épen azon számban általában mint stilistáról is van szó: «Kármán Mór úr nem tudott soha életében egy periodust értelmesen, világosan és mondattani hibák nélkül megfogalmazni.» (74. l.)

Ellenben ha Sz. úrról idézek máshonnan itéletet, az már így hangzik: «Mai számunkkal új regényt mutatunk be t. olvasóinknak, mely tárgyát az alföldi pártéletből meríti. Reméljük, hogy úgy tárgyánál, mint jó

zamatos magyarságú nyelvezeténél és szép leírásainál fogva kedves fogadtatásban fog olvasóinknál részesülni: Czíme stb». (Ábrányi Emil, Budapesti Ujság 1890. máj. 25-iki számában Szerelemhegyi *Mikor a köd elszlik* czimű eredeti regényéről); — továbbá: Nyelve magyaros és könnyen érthető. Előadása vonzó, élénk, érdekkeltő stb. (a Népnevelők Lapja 1892. I. számában J. Gy. aláírással Szerelemhegyinek *A Balassahalom* czimű eredeti ifjusági elbeszéléséről) stb. stb.

D. úr birálatának latolgatása tehát a következő végeredményt adja. D. úr nagyon igazságtalan követelményekkel birál, forrásmunkát keres franczia szellemességet kiván, Arany stilusát követeli; méltatlan föltevésre épít, melylyel úgy megjárja, mint (sit venia comparationi!) még csak Greguss Petőfivel; alaptalanul és merészen hibáztat s nem bizonyít be semmit; csak helytelenül javít; végre a legteljesebb mértékben részrehajlóan magasztal egy oly művet, mely épen a birálat alapjául szolgáló nyelvi tekintetben irodalmunk legsilányabb termékei közé tartozik. Ellenben Sz. úr telivér alföldi magyar, lehet talán még egyenetlen stilista, de mindenesetre sikerekkel dicsekvő szépirodalmi író, nyelvében németességre képtelen és hamisítatlan magyaros nyelvérzékű, hogy D. úrnak, ha csak nem akar veszíteni, nem birálni, hanem a hol érti, magyarázni, a hol nem érti, betanulni és vak bizalommal követnie kellene őt.

Lőcse. KALMÁR ELEK.

Válasz Bódiss Jusztin úrnak Görög államrégiségek cz. munkámról írt bírálatára.

Olyan kitüntetés ért, a milyen eddig nagyon kevés tankönyvírót, t. i. egymásután két bírálatban foglalkoztak kis munkámmal ugyanabban a folyóiratban.

Az elsőre, mely a kezeim között levő nyilatkozatok szerint többeket méltatlankodásra indított, egyik kartársam küldött be választ, mely ugyanebben a füzetben olvasható.

A másodikra a következőkben válaszolok:

Bódiss urat bírálatairól ismerem, azért nyugodtan vártam előre jelzett kritikáját. Nincs is megjegyzésem sem hangja, sem tárgyilagos megjegyzéseire más, mint az, hogy a mint ő is kívánja, munkámat igenis átnézte több kiváló philologus. Neveiket nem akartam sorban kiírni az előszóban, mert sokan reklámra gondolhattak volna, annak pedig még az árnyékát is utálom ilyen ügyekben, de ha tetszik, magánlevélben szolgálok neveikkel. Éppen innen van a másik megrótt hibám, a helyesírás következetlensége is. Én pl. mindenütt archon-t írtam, egyik felülvizsgálóm azonban az arkhón-t jobban szereti s átnézés közben egyiket így corrigálta, a másikat meg átnézte s érintetlenül hagyta.

Bódiss úr az én könyvem mellett a James Gow-féle fordítást is bírálja (sőt azt is elitéli). Ez a körülmény egy megjegyzésre kényszerít és

pedig arra, hogy Bódiss úr nem egyenlő mértékkel mér. Tudniillik az én könyvemnek főképen a nyelvezete ellen kel ki, a James Gow-féle fordítás nyelvezetéről pedig ezt írja: «nyelvében, néhány helyet leszámítva, választékosságra és jó magyarságra törekedett» ... Bocsánat, Bódiss úr, azt hiszem, itt iszonyú tévedés van. Nem olvasta Ön a Bolond Istók f. évi febr. 15-ki számát, hol ebből a fordításból az első öt sor magyarsága van bemutatva, sem a Budapesti Hirlapnak, sem az Egyetemes Közoktatási Szemlének a James Gow nyelvezetére vonatkozó megjegyzéseit?

Különben az érdeklődőknek b. figyelmébe ajánlom először is azt, hogy a magas miniszterium f. évi 5559. sz. a. kelt rendeletével megengedte, hogy munkámat tankönyvül használhassák, másodszor meg azt, hogy a beszterczebányai tanáregyesületi körben Jurkovich E. kartársam könyvemet, mint használható tankönyvet mutatta be és elismeréssel nyilatkozott felőle. SZERELEMHEGYI.

Viszonválasz.

Nincs sok mondanivalóm Szerelemhegyi úr válaszára. Bírálatomban kiemeltem könyvének minden jó tulajdonságát, de nem hallgathattam el szembeötlő hiányait sem. Azt hiszem, ez a helyes mód minden könyv értékének megítélésében.

Vártam, hogy válaszában megczáfolja egyes kifogásaimat; de nem tette, hanem azzal vágott vissza, hogy egyrészt a miniszterium már az approbált könyvek indexébe sorozta könyvét, másrészt, hogy Jurkovich Emil elismeréssel nyilatkozott felőle.

Viszonválaszra tehát tulajdonkép nincs is szükség azért csupán néhány észrevételt teszek Sz. úr soraira.

A helyesírásra tett kifogásaimat csak mellesleg s csupán azért hoztam fel, mert elvárom, hogy iskolai könyvben (pláne 60 lapnyiban) ilyenek ne legyenek; s Sz. úrnak módjában is lett volna correctura közben őket kipusztítani.

Gow nyelvezetét, előadását ma is jobbnak tartom Sz. uránál. Tanítottam, meggyőződtem róla; a mit hibáztattam, fel is hoztam ellene. — A Bp. Hirlap egy rövid szerkesztői izenetben (!) foglalkozott Gow-val s abban is csupán gyanúsította átdolgozóját, hogy nem az eredetiből, hanem német fordításból (én ilyet nem ismerek) dolgozott. Ugyanazon lapnak azonban tetszett ám Danielovicsnak kedvezőtlen bírálata is Sz. úr könyvéről. Az Egy. Közokt. Szemle néhány sornyi anathemáját is ismerem. Csakhogy kénytelen vagyok kijelenteni, hogy irányzatosságot látok benne Kármán ellen, a kit a mondott lap mint Gow átültetőjét nevezett meg. Ismeretes ugyanis a K. Szemlének ellenséges iránya mindennel szemben, a mi Kármán nevéhez fűződik. Nem akarom felsorolni azon állításokat, melyeket a nevezett lap Kármán ellen megkoczkáztatott; csak annyit mondok, hogy amaz irányból folyólag a Szemlének különben sem okadatolt véleményét a magam részéről nem tudom aláírni. — A Bolond Istók szóban levő

számát nem olvastam; de azért az említett öt sort ma sem tartom monstrumnak, — legfölebb az első sorbeli «a» névelőt hagynám el belőle imígy: «Az athéni alkotmány, (a) fénykorában (v. a maga fénykorában), — híres történetírói, szónokai és bölcselői idejében — annyi őshagyományt őrzött meg, hogy meg nem érthetjük (jobb volna: nem érthet*nők* meg), ha a megelőző korokat figyelmen kívül hagynók. Sajnos azonban, hogy Athén régibb állapotait csakis igen késő korú írókból ismerjük, minők Plutarchos és Pollux.» — Ismétlem, Gow nyelvezetét nem tartom hibásnak, főkép ha azt is tekintetbe veszem, hogy fordítással van dolgom; arra pedig, hogy bárkinek *nyelvtanilag és logikailag* helyes szerkezeteit egész önkényűleg hibáztassam, nem vállalkozom, — s ha valaki olyat mível akár a magam, akár másnak stilusával, merénylőnek tekintem a szerző egyénisége ellen.

Végül csodálom, hogy Sz. úr komoly ügyben élczlapra mint tekintélyre tudott hivatkozni. Bódiss Jusztin.

Nyilatkozat.

Alulírott kijelentem, hogy az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1891. III. füzetében megjelent «Válasz Vári Rezső úr megjegyzéseire» czímű czikkemmel dr. Vári Rezső urat sérteni a legtávolabbról sem volt szándékomban s ez okból fentnevezett czikkem mindazon kifejezéseit, melyeket bárki is dr. Vári Rezső úrra sérelmeseknek magyarázhatna, félreértések kikerülése végett kötelességemnek tartom ezennel nyilvánosan visszavonni.

Hogy a fenti nyilatkozat félreértésekre okot ne szolgáltathasson, pótlólag kijelentem, hogy az abban foglalt visszavonás csakis a Vári úr személyes becsületére vonatkozható kifejezésekre terjeszthető ki, minden más tekintetben föntartom czikkemben foglalt összes állításaimat.

Budapest, 1891. márcz. 7.

Dr. Kassai Gusztáv.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1891. évi február hó 22-től márczius hó 23-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1889-re: *Dr. **S**chmidt Frigyes pótlásul 1 frtot. — **1890-re:** Dr. **H**alász Frigyes.

Rendes tagdíj 1890-re: **F**odor Gyula. — ***L**iska János. — ***M**adzsar Gusztáv. — *Dr. **S**zemák István. — ***T**amási István. — **1891-re:** Dr. **B**rájjer Lajos. — **D**ávid István. — **E**rdélyi Pál 3 frtot. — **G**yőri Gyula pótlásul 1 frtot és 1892-re előre 1 frtot. — **M**érei Kálmán. — Dr. **P**ecz Vilmos 2 frtot. — **S**zalay Gyula (Léva).

Előfizetés 1891-re: **B**udapesti evang. főgymn. — Budapesti kegyesrendi főgymn. — Budapesti polg. tanitónő-képezde. — **K**unfélegyházai ref. gymn. — Kolozsvári ref. colleg. igazgatóság. — Komáromi kath. gymn. — **V**erseczi főreáliskolai igazgatóság. — **Z**entai községi gymnasium.

Oklevélért: Dr. **B**rájjer Lajos.

Kelt Budapesten, 1891 márczius 23-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

1891. MÁJUS—JUNIUS. XV. ÉVFOLYAM. V—VI. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1891

Közlönyünk legközelebbi, VII. füzetét junius hó első hetében veszik t. olvasóink.

TARTALOM.

A STASIMON ARISTOPHANES VÍGJÁTÉKAIBAN.*)

A stasimonról általában véve egybehangzó a tudósok véleménye, de mivel Aristophanes darabjaiban a különböző cselekvény-részletek elválasztásánál több helyütt eltérő nézetet találunk arra nézve, vajjon stasimon van-e az illető helyen vagy másfajta kardal: szükségesnek tartjuk végig menni az összes komédiákon s csak ezután tisztázni a stasimon elméletét.

1. Akharnaiiak.

a) 836—859.

Az Akharnaiiak 719—835. sorai a második epeisodiont teszik, a melyben az elszegényedett megarai pór jelenik meg, zsákban hozva malaczoknak öltöztetett két kis leányát eladás végett. Dikaiopolis meg akarja venni, de azalatt, a míg haza megy, hogy a kialkudott pénzt magával hozza, egy sykophanta jő s el akarja kobozni a malaczokat. Éppen jókor lép be Dikaiopolis s akként szabadúl meg a hivatlantól, hogy egyszerűen kidobja. Végre megkötvén az alkút, vásárló és eladó eltávoznak a színpadról s ezzel természetesen az epeisodionnak vége szakad.

Itt következik a 836—859 versek közé eső és iambosokból álló kardal, a melyben világosan meg lehet különböztetni négy szakaszt u. m. 836—841 = 842—847 = 848—853 = 854—859. Az első szakaszban Ktesias, a másodikban Prepis, Kleonymos és Hyperbolos, a harmadikban Kratinos s végül a negyedikben Pauson és Lysistratos van kigúnyolva. Tehát négy, egymásnak alakilag teljesen megfelelő melikus systemával van itt dolgunk, a melyek

---

*) Az idézett művek részletes czímeit illetőleg l. e Közlöny XIV. 5., 6. és 7. füzeteit.

elkülönítik az epeisodionokat, mint a skholiasta mondja, ἐξελθόντων τῶν ὑποκριτῶν καὶ μένοντος τοῦ χοροῦ μετάβασις. *Agthe*[1]) abból indúlva ki, hogy a dalos strophák és ellenstrophák épúgy gúnyt tartalmaznak, mint a parabasis odeja és antodeja, e dalt hiányos parabasisnak tekinti. Először is azonban nehéz volna lefoglalni a gúnyt kizárólag a parabasis számára, mert ezen elv szerint, akárhol fordúl elő gúnyos tartalmú dal, azt mind parabasisnak kellene tartanunk, pedig azt még maga Agthe sem teszi, a ki pedig nagyon szereti parabasisoknak konstatálni az olyan dalokat is, a melyek lényegesen elütnek és messze esnek e fontos kardal mesterséges szerkezetétől. És mit csinálnánk az olyan gúnyos dalokkal, a melyek egyenesen az epeisodionok közepette fordúlnak elő? Ezeket már csakugyan nem nevezhetjük parabasisoknak. Más részt e helyen két stropha és ezeknek megfelelő két antistropha van, úgy hogy a 836—841-nek megfelel a 848—853. és a 842—847-nek a 854—859. Ebből önként következik, hogy e dalokat csak a kar adhatta elő, még pedig félkarokra oszolva az egyik félkar a strophákat, a másik az ellenstrophákat. — És végül megemlíthetjük, hogy a versmértéken s szerkezeten kívül hasonlóképpen a félkarok szereplésére utal a 842., 848. és 854. sorokban előforduló οὐδέ is. Minthogy tehát e kardal két epeisodiont választ el, de azért parabasisnak nem mondható, alkotásából pedig világosan a félkarok működésére kell következtetnünk, látni való, hogy egyéb nem lehet, mint stasimon.

b) 971—999.

Agthe[2]) a már imént érintett, de el nem fogadható érvek alapján e paion mérettel biró kardalt is parabasisnak tartja. Fölöslegesnek tartjuk a mondottak ismétlését. Tény, hogy pusztán az ode és antode sohasem alkotnak parabasist. Ezt a tételt megdönteni nem lehet. Hogy azonban itt a cselekvény részletének végződnie kell, az szintén kétségtelen. A 860. versnél ugyanis a boiot lép föl, a ki azért jött Athenaiba, hogy angolnáit a vásáron elárusítsa; itt is közbe jő egy sykophanta, a törpe és vézna Nikarkhos, hasonló czéllal, mint fölebb a másik. Azonban Dikaiopolis kurtán bánik el vele, összekötözi s podgyászként a boiót hátára teszi, a ki

---

[1]) E. m. 87. köv. l.
[2]) U. o. 88. köv. l.

nagy örömmel távozik el nem remélt terhével. Ezzel üresen marad a színpad, fölhangzik a karének, a melynek első fele (971—989) a háború szilaj dúlásairól, pusztító dühéről szól, a második meg (990—999) ezzel ellentétben a kellemes és óhajtva várt béke örömeit, áldásait festi. Részint a tartalom megfelelő volta, részint az antistrophikus szerkezet arra vall, hogy a kar félkarokra oszolva adta elő e stasimont.

2. Lovagok.

973—996.

A parabasis (438—610) végével új jelenet következik. *Kock* [1] a 611. sortól kezdve a 972-ig eső részletet három epeisodionra osztja, úgymint 611—682, 691—755, 756—972, olykép, mintha ezeket az epeisodionokat a 683—690, továbbá a 836—840. közé eső kardalok elválasztanák. *Agthe* [2]) méltán ütközve meg azon, hogy Kock e felosztást teszi, hosszasan vitatkozik vele s kimutatja, hogy Kocknak nincsen igaza. Erre azonban éppen semmi szükség sincs. Midőn Kock e felosztást tette, nem a dramaturgia szempontjából indúlt ki, hanem a tanulók könnyebb áttekintését akarta előmozdítani. Maga kijelenti,[3]) hogy «Die oben versuchte Einteilung in Epeisodien dient wesentlich der bequemen Uebersicht und macht keinen Anspruch darauf, mit der Eintheilung, wie sie der Dichter sich gedacht hat, vollständig übereinzustimmen». Mert tényleg a 611—972. versek csupán egyetlen epeisodiont foglalnak magukban. A 611.-nél ugyanis ismét megjelenik a hurkás s elbeszéli a maga esetét, de megzavarja őt a paphlagónnak hirtelen föllépése, elkezdődik a szitkozódás, végre a két czivakodó megegyezik abban, hogy Demos fog dönteni, a ki meg is jelenik, s a hosszas versenynek vége az, hogy Demost inkább meghatja a jelen ajándéka, mint a mult emléke; lehúzza tehát Kleon ujjáról a győzelmi gyűrűt s átadja a hurkásnak. Kleon már csak a jóslatokban bízik, de ilyennel bir a hurkás is. Eltávoznak tehát, hogy kiki elhozza a magáét Demosnak. A 973. sorral a színpad üresen marad, a cselekvény bizonyos nyugvó ponthoz ér, a kar veszi át a szót s félkarokra oszolva elénekli a stasimont, a mely két, egymás-

---

[1]) Kiadása 32. k. l.
[2]) E. m. 98. k. l.
[3]) II. kiadás 32. l.

nak megfelelő logaoedikus részből áll, t. i. 973—984=985—996. Tartalmazza pedig a kar azon reményét, hogy Kleon húzza majd a rövidebbet. E tartalomban első tekintetre nincs ugyan ellentét, de egyrészt a 985. sor kezdő ἀλλά szava, másrészt a strophának megfelelő hasonló alkotású antistropha eléggé bizonyítja, hogy itt félkarok szerepelnek. Agthe e dalt parabasisnak tekinti, mert gúny van benne. Csakhogy, bárha a gúny a parabasisnak egyik sajátja, valamely kardalt csupán a gúnyért parabasisnak tartanunk óriási tévedés volna. Tiszta stasimon ez, a melynek előadása, mint láttuk, egyezik az előbb tárgyaltakéval.

3. Felhők.

1303—1320.

A második, hiányos parabasis után az 1131. sornál ismét új jelenet, a negyedik epeisodion veszi kezdetét azzal, hogy Strepsiades elhozza fiát az iskolából s igen örül, hogy oly kitünő előmenetelt tett, a mit ez különösen azzal a jogi tétellel bizonyít be, hogy egy hitelezőnek kimutatja: kölcsön adott pénzt visszakérni nem szabad, egy másiknak meg physikai okokkal azt, hogy kamatot várnia tőke után nagy jogtalanság. Ezzel a szereplők eltávoznak s a színpad üresen marad.

Itt következik az 1303. sornál a kar iambosokban írt dala, a mely az 1320-ig terjed. Ebben a kar gonosz sejtelmeket fűz az öreg Strepsiades balgaságairól való elmélkedéshez. S ezzel elértünk e komédia újabb különlegességébez, hogy t. i. a kar itt egyenesen a darab cselekvényével kapcsolatosan működik, valószinüleg ugyanazon okból, mert itt teljesen be nem fejezett darabbal állunk szemben. Mindazáltal az 1303—1310. verssornak teljesen megfelel az 1311—1320. közé eső rész. Amaz előbbi sorokban csak sejtelmét nyílvánítja a kar fele az iránt, hogy az öreget még az nap éri valami, a hátralevő antistrophában a másik félkar Strepsiades bünhödésének befejezését reméli. A tartalomban nyilvánuló ezen ellentétes fokozat s a daloknak strophikus szerkezete megerősít abban, hogy e stasimont a félkarok énekelték.

4. Darazsak.

1450—1473.

A második, hiányos parabasis (1265—1291.) után következik e darab harmadik epeisodionja, a melyben Philokleon, mint

rendkívül fogékony tanítvány mutatja be magát, de ittas állapotában nem birván magával, végre Bdelykleon hátára veszi atyját s akarata ellenére házába viszi, hogy ne garázdálkodjék tovább. Az 1450. sornál megürülvén a színpad, a kar lép föl s az első félkar (1450—1461.) Bdelykleon sorsára irigykedik, a ki megváltozott életmódjába olyan jól beletalálja magát; a második félkar (1462—1473.) pedig Philokleont magasztalja, mint ritka jó fiút, a ki olyan kitünőleg feleselt atyjával s még nagyobb tisztelettel veszi körül. E khoriambosokban írt stasimonban is megvannak a szükséges kellékek: a színpad üresen marad, a kar félkarokra oszolva énekel s az antistrophe megfelel a strophenak tartalmi ellentétével és versmértékével.

5. Béke.

E darabban nincsen stasimon, mert a három epeisodiont két parabasis különíti el egymástól.

6. Madarak.

1470—1493.

A harmadik epeisodion (1118—1469) közvetlenül a második parabasis (1058—1118) után következik s azzal kezdődik, hogy a várakozó Peisthetairoshoz megérkezik a követ és igen mulatságosan adja elő, hogy miként épült föl Felhőkakukháza. Peisthetairos szörnyűködése a miatt, hogy ily rövid idő alatt olyan nagyszerű építmény létesülhetett, csak növekedik a második követben, a ki azt jelenti, hogy Zeus istenei közől egyik átröpült a váron, a nagyfontosságú építmény tehát nem képes elzárni az embereket az istenektől. Nemsokára megjelenik Iris, hogy az áldozati füstből beszedje a hátralevő adót; de biz ő útjában se hírét, se hamvát nem látta az új birodalomnak. Hanem máskép van a dolog az embereknél. Itt nagy a mozgalom, a hírnök hatalmasan földícséri Peisthetairost, hogy oly nagyszerű alkotmánynak lett alapvetője, csak lásson is el mindenkit szárnyakkal. Legott jőnek szárnyat kérni többen; különösen mulatságos a sykophanta kérkedései közepette, a kit Peisthetairos végtére kénytelen kikergetni s maga is elvonúl. Itt lép föl a kar fele az 1470. sornál s az 1481. sorig tartó trokhaikos stróphában Kleonymost állítja pellengérre, a kit csudafának gúnyol gyávaságáért. Az 1482—1493. sorok közé eső antistrophét a másik félkar adja elő s szeszélyes mythost tartal-

maz Orestesről. A stasimon követelései tehát itt is megvannak s különösen sikerült az ellentét a strophe és antistrophe között, amabban a gyávaság, ebben meg a hősiesség levén a félkar énekének tárgya.

Muff *) stasimonnak tartja az 1313—1322=1325—1334. közé eső sorokat, de, nem is tekintve arra, hogy Muff e sorokat önkényesen tulajdonítja a karnak, holott a tartalomból világos, hogy az 1317, 1323, 1324 és 1329 sorokat Peisthetairos mondta közbe, tehát a stasimon strophikus, illetve antistrophikus szerkezete meg van zavarva, már csak azért sem lehet szó itt stasimonról, mert sem a színpad nem marad üresen, sem a cselekvény nem jön nyugvó ponthoz.

Az 1693. sornál befejeződik a cselekvény illető részlete s az 1694—1705. között a kar lép föl, de ez azért, — jóllehet epeisodionokat különít el, tehát e részben arra volnánk indítva, hogy stasimonnak tartsuk —, nem stasimon, mert sem tartalom, sem alak tekintetében nem felel meg a stasimon kellékeinek.

7. Thesmophoriát ünneplő nők.

a) 947—1000.

A 846. sornál, tehát a parabasis (776—845.) után azonnal, kezdődik a második epeisodion Mnesilokhos föllépésével, a ki, mivel Palamedes nem segített, Menelaost szólítva Euripides «Helena»-jával tesz kísérletet. Jő is Euripides Menelaosnak öltözve, fölismerik egymást, hanem éppen mikor Euripides meg akarja menteni Mnesilokhost, akkor lép be Prytanis, mire Euripides megijedve elillan, az meg a tanács határozata folytán Mnesilokhost, mint foglyot elviteti, hogy bitófához kössék. Ezzel a színpad megüresedik s a 947. versnél föllép a kar és egymaga adja elő nagyon különböző mértékben (anapaistos, iambos, trokhaios stb.) írt énekét, gúnyolva Pausont, a festőt, de a nagyobb részben magasztaló dalt zengve Apollonhoz, Artemishez, Dionysoshoz és Hermeshez. Hogy e dal túlnyomó része istendícsőítés, azt még csak össze lehet egyeztetni a stasimon természetével, a színpad is üresen áll az egész ének alatt, ámde e versek annyira romlott állapotban jutottak hozzánk, hogy a stasimon strophikus és antistrophikus szerkezetét kimutatni teljességgel lehetetlen. Pedig e tulajdonok híjá-

*) E. m. 156. l.

-val nincsen egyetlen reánk maradt stasimon sem. E tényálláson nem segít *Muff*[1]) e nyilatkozatával: «Kenner mögen diese überaus schwierigen Fragen zur Entscheidung bringen», sem *Agthe*,[2]) a ki elismeri ugyan, hogy: «Die antistrophische Responsion lässt sich freilich nur nachweisen von 959—984», de azért mindjárt hozzáteszi: «indessen genügt dies schon, und man kann in den übrigen Versen vor und nach den oben citirten wegen vorhandener Verderbnisse die Responsion als zerstört betrachten», s ennek ellenére mégis nemcsak stasimont, hanem egyenesen parabasist konstatált; de nem segít mesterkedéseivel *Fritzsche*[3]) sem, a ki a részegyenlőséget visszaállítani igyekezett s végre nem segítnek azok sem, a kik (mint Schmidt) itt hyporkhemát látnak. Tény, hogy e hely annyira romlott, hogy, bárha nem egy okunk volna stasimonnak tekinteni, tiszta fogalmat nem alkothatunk róla.

b) 1136—1159.

Valamivel kedvezőbb helyzetben vagyunk e helyet illetőleg. A harmadik epeisodionban (1001—1135) Mnesilokhos hiába kéri a poroszlót, hogy bocsássa szabadon, a kőszívű nem könyörül rajta. Majd Euripides jelenik meg, hogy megszabadítsa, előbb mint Perseus, azután mint Ekho, majd ismét mint Perseus, de sehogysem boldogulhatván eltávozik, hogy új tervet gondoljon ki. A szinpad üresen marad s a kar éneke veszi kezdetét, a melynek tartalma nincs kapcsolatban a cselekvény tárgyával s Pallashoz, Athenai úrnőjéhez és a Thesmophorokhoz intézett könyörgést foglal magában. E dal sem bír első tekintetre antistrophikus szerkezettel és *Bergk*[4]) még nem is tüntet föl ilyet, ámde már *Reinig*[5]) helyreállította a részegyenlőséget s azóta a kiadók meg is különböztetik a logaoedikus versszakokat. Nem a hagyomány, hanem az újabb kritika tünteti hát föl itt a stasimont.

---

1) E. m. 164. l.
2) E. m. 152. l.
3) Thesmoph. 388. k. l.
4) Kiadása 163. l.
5) Coni. in Aristoph. 302. köv.

8. Békák.

a) 814—829.

A második epeisodionban (738—813) Xanthias, a ki Aiakossal jelenik meg a színen, nagyon dühös, hogy a kar a parabasisban Dionysost elismerte istennek. A mint ketten ott beszélgetnek, iszonyú lármát hallanak a Hadesből. Aiakos felvilágosítja társát, hogy Aiskhylos és Euripides versenyeznek a pálmáért. Aiskhylos fölszólítására bemennek az alvilágba, üresen hagyva a színpadot. Ez azon stasimon, mondja helyesen *Arnoldt,**) a mely legbiztosabb tájékozást nyujt a stasimon előadásának meghatározására nézve és a melyhez minden többi stasimon előadását igen könnyen lehet alkalmazni. Négy versszakból álló az egész s ezekben felváltva Aiskhylosról és Euripidesről van szó. Az első versszakban (814—817) látjuk a mennydörgő Aiskhylost, mint forgatja szemeit szörnyű haragjában, a másodikban (818—821) Euripidest gyaluforgács- és tollsikárlásszerű munkájában, a harmadikban (822—825) ismét Aiskhylost nagypathosú szavaival, végül a negyedik versszak (826—829) azt mondja el, mint veri le Euripides, a szavak bonczoló mestere, Aiskhylos hatalmas mondásait. Ez a dalnak szerkezete s mint Arnoldt mondja: «Dieser Wechsel der Parteinahme, dieser Gegensatz in der Stimmung des Chors konnte indess dem Zuschauer nicht klar werden, wenn der Gesammtchor ungetheilt alle 4 Systeme hinter einander wegsang.» Mindkét félkarnak megvolt a maga teendője e daktylikus stasimonban, egyik Aischylost, a másik Euripidest gúnyolja ki. Tartalom, szerkezet s a cselekvény nyugvó pontja bizonyítja, hogy itt határozottan félkarok szerepeltek s stasimont énekeltek.

b) 1482—1499.

A harmadik epeisodion (830—1369) elején megtörténnek az előkészületek a vitához, Aiskhylos Demeterhez, Euripides az általa kigondolt istenekhez imádkozik s a karnak pártatlan kijelentése után elkezdődik a verseny, a melyben Aristophanes valódi művészettel remekel. A kar az 1099—1118. versekben foglalt dalában még tovább tüzeli a versengőket, hogy részletesebben beszélje-

*) I. m. 174. l.

nek. *Arnoldt* *) e kardalt stasimonnak nevezi, pedig egészen jogtalanul. A dalnak van ugyan strophája és antistrophája, de sem a színpad nem marad üresen, sem a cselekvény nem ér nyugvó ponthoz, mert a kar kívánságának teljesítése csak folytatása az addigi versenynek. A kardal előtti és utáni rész a lehető legszorosabb kapcsolatban van egymással, a kar maga is részt vesz — mint bármelyik szereplő — a versenyben az által, hogy a szereplőkkel s nem a közönséghez beszél, egy szóval, itt nincsen stasimon. A verseny tehát tovább foly, s a vita alatt egyre inkább csökken Dionysos szeretete Euripides iránt, úgy hogy, mikor Pluton felhívja Dionysost ítéletre a verseny végén, ez kinyilatkoztatja, hogy Aiskhylosé az elsőség. Természetesen ez nincs inyére Euripidesnek, rá is förmed a bíróra s ketten czivakodnak, míg Hades végét nem szakítja azzal, hogy lakomára hívja őket. A színpadról minden szereplő eltávozik s a kar veszi át a szerepet, énekelve az 1482—1499. versek közé eső kardalt. E trokhaikos systemát mutató kardal már tartalmánál fogva is két részre osztható; az egyik: 1482—1490, a melyben a kar mintegy megerősítvén Dionysos ítéletét s alattomban Aiskhylost értve, magasztalja azt, a ki értelmes, művelt, bölcs, a ki polgártársainak okos tanácsokkal szolgál, a másik: 1491—1499, a melyben Sokrates is csapkodva elítéli a meg nem nevezett Euripidest, mint a ki igazi művészet helyett szóvirággal, dialektikával akar hatni. Ehhez járulván, hogy az antistrophe pontosan megfelel a strophenak, látnivaló, hogy itt ismét stasimonnal találkozunk, a melyet fölváltva a félkarok adtak elő.

9. Lysistrate.

a) 614—705.

Fölebb a parodosról szóltunkban utaltunk e darab különleges alkotására s nem fogunk szólni a parabasis tárgyalásakor róla. Hogy miért, kitünik az alább mondandókból.

A karnak párdala (352—386) után, a mely azzal végződik, hogy a nők leöntik a véneket, a cselekvény új fonala kezdődik azzal, hogy a tanácsos megjelenik a poroszlókkal, hogy karhatalommal is bejusson az Akropolisba, mert pénzre van szüksége. Hanem a nők nem akarják beengedni, kijelentve, hogy gondoskodnak

*) E. m. 177. l.

majd ők maguk a pénzről. Ebből dulakodás támad, melyben a poroszlók meghátrálnak. De a tanácsos csak nem akar tágítni, s végre ugyanazon sorsban részesül, mint elébb a vének kara, a nők leöntik, kénytelen odább állni, a többiek is eltávoznak a színről mindannyian, az epeisodionnak vége, csak a kar marad ott, hogy előadja a 614—705. közé eső dalt. *Arnoldt*[1]) nem tartja stasimonnak e dalt s előadása módjára nézve az egyenként szereplő kardalnokok elméletére alkalmazza. Érvei ezúttal sem különbek azoknál, a melyeket a parodos tárgyalásakor több ízben megczáfoltunk s egészben véve elvetettünk. Csak fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznánk, ha ezen alkalommal is kiterjeszkednénk reájok. Egy nyilatkozatát azonban ide igtatjuk: «In einer Komödie, in welcher wie in der Lysistrata der Chor sich fast durchwegs nach zwei feindlichen Haufen geschieden gegenübersteht, bietet sich, wie leicht abzusehen ist, häufiger als bei friedlich zusammenhaltendem und ruhig bei einander stehendem Chore Gelegenheit zum Wechselgespräch der Choreuten unter einander». Feltünő egy okoskodás. Azt várná az ember a tétel után, hogy a következmény ilyen formát tartalmaz: az ellenséges karok szembeállításából igen könnyen származhat és származott a félkarok szereplése. De nem ezt kapjuk; pedig hogy itt félkarok által előadott dalról, stasimonról van szó, legott kiviláglik. *Agthe*[2]) azonban nem stasimont, hanem parabasist lát e dalban, különösen a következő megokolás alapján: «Denn abgesehen von dem Abtreten der Schauspieler, geht die Handlung doch nicht weiter, und es wird auch kein solches Chorikon vorgetragen, welches ohne Rücksicht auf die Zuschauer etwas auf die eben dagewesene Scene oder überhaupt auf die bis dahin entwickelte Handlung Bezügliches enthält, sondern der Chor wendet sich wirklich an die Zuschauer (z. B. ganz deutlich bei V. 638. ff. ἡμεῖς γάρ, ὦ πάντες ἀστοί, λόγων κατάρχομεν, — τῇ πόλει χρησίμων) spricht von den Angelegenheiten des Staates und wird nur eben durch die Parteistellung, die er im Stücke hat, bald vom Eifer fortgerissen und tobt dann in seinen beiden Halbchören gegeneinander». Ámde Agthe is látja azt, hogy állítása merész s végeredményül azt mondja ki, hogy itt két epirrhema és egy antepirrhema van. Nem veszi észre, mily ellenke-

---

[1]) E. m. 91. k. l.
[2]) E. m. 141. k. l.

zésbe jő önmagával. Mikor a parabasis eme részeinek előadásáról értekezik,[1]) a karvezetőnek tulajdonítja ezeket s itt mégis azt mondja, hogy ez a félkaroknak tulajdonítandó. Vagy egyik, vagy másik állhat, de a kettő egymás mellett sehogysem. Tény, hogy a 613. sornál a kar kivételével mind eltávoznak, a színpad üresen marad, de nem igaz az, hogy e kardal nincs összefüggésben a darab cselekményével, hanem a nézőkhöz beszél. Hiszen mindjárt az első sorok

οὐκέτ' ἔργον ἐγκαθεύδειν ὅστις ἔστ' ἐλεύθερος,
ἀλλ' ἐπαποδυώμεθ' ὦνδρες τουτῳὶ τῷ πράγματι...

eléggé mutatják, hogy itt egyrészt ugyancsak szorosan fűződik a kar éneke az épen imént megszakadt cselekvényhez (mint pl. a Felhők stasimonjában), de másrészt a kar éppen önmagát bátorítja, az idézett 638. sor pedig oly általános értelmű, hogy abból parabasisra következtetni nagy merészség. De nem is ebben áll e kardal sajátlagos tulajdona, hanem abban, hogy a vének kara két félkarban szerepel, u. m. 614—625. és 626—635. és e két rész alkotja az első strophét, azután a 636—657. verset a nők kara adja elő, mint első antistrophét, a 659—681. verseket ismét a vének kara, de nem megoszolva, a 682—705.-t pedig, mint második antistrophét a nők kara egészen. Parabasisról tehát szó sincs, de a kardal sem az ó-attikai komédia eredeti formája szerint alakult, úgy hogy e dalt stasimonnak nem tekinthetjük.

Agthe[2]) e 791—828.-ig tartó részt ismét parabasissá akarja tenni, pedig még stasimonnak sem mondható, mert a kar dala után egy sort (797) mond az öreg, egyet a nő (789), megint az öreg (799), azután a nő (800), erre a vének kara s aztán a nőké, végül a nő, öreg nő, öreg és nők kara. Látnivaló, hogy itt puszta epeisodionbeli kardalokkal találkozunk s így az elébbi okokat is számba véve, a parabasis valóságos képtelenség. De, mint mondók, stasimont sem lehet fölvenni, mivel a strophe (781—796) és antistrophe (805—820) színpadi szereplők által el van választva egymástól. Igaz, hogy a 828. sornál megállapodásra jut az epeisodion; de azért e különben is különleges alkotású darabból kimaradt (vagy talán elveszett?) a stasimon s az epeisodionok közepette is szokásos kardal szolgál befejezésül.

---

[1]) U. o. 57. k. l.
[2]) E. m. 143. k. l.

Hasonlókép van a dolog az 1043—1072. versek közé eső kardallal. *Agthe*[1]) ezt is parabasisnak tekinti, bárha erről e helyütt sem lehet szó, mert az 1042. sorból:

ἀλλὰ κοινῇ συσταλέντες τοῦ μέλους ἀρξώμεθα

világos, hogy itt a két kar egyesülten énekel, ez tehát stasimon sem lehet, annál kevésbbé, minthogy a jelenet voltaképen az 1074. sorral végződik, pedig ezt s a megelőzőt a vének kara adta elő.

b) 1188—1215.

A negyedik epeisodion (1073—1187) a végleges kibéküléssel kezdődik, a melyet Lysistrate eszközöl ki a spartai követek és az athenaiiak között, a ki egyuttal lakomára hívja a férfiakat. Erre valamennyien elvonulnak, üresen hagyva a színpadot, a cselekvény nyugvóponthoz ér s a nők kara énekli a paionok és trokhaiosokból álló strophét (1188—1204) és antistrophét (1205—1215). Úgy a helyzet, mint e dal szerkezete arra vall, hogy ez már csakugyan stasimon, de nem parabasis, mint a hogy *Agthe*[2]) véli, mert dal és ellendal magában véve sohasem alkot parabasist.

A stasimon elmélete.

Ha most már végig menve az egyes komédiákon, meg akarjuk állapítani a stasimon elméletét, a következőkre kell tekintettel lennünk.

Mindazon helyeken, a hol a stasimon biztosan kimutatható, a cselekvényben bizonyos megállapodás van, tehát a stasimon arra szolgált (mint alább látni fogjuk, a parabasis is), hogy a színmű cselekményét kellőképen tagolja. Az pedig bizonyos, hogy valamint a parabasis természete typikus, akként a stasimonnak is határozott szabályok szerint kellett alkotva és beillesztve lennie. Éppen ezért nem bírjuk felfogni *Christ*nek[3]) ezen odavetett kijelentését: «Solche Stehlieder zwischen dem Abtreten und Wiederauftreten der Schauspieler sind auch der Komödie nicht ganz fremd, doch haben sie hier keine gleich ausgebildete, regelmässige Stellung gehabt». Ellenkezőleg akár a komédia kardalainak történeti fejlő-

[1]) U. o. 145. l.
[2]) U. o. 146. l.
[3]) Griechische Literaturgeschichte, Müller Iván, Handbuch der klassischen Alterthums-Wissenschaft, 12. félkötet, 151. l.

dését, akár a magyarázók fennmaradt megjegyzéseit tekintjük, azt találjuk, hogy a különböző kardalok nagyon is egyöntetű szabályok szerint alkotvák, a melyek mindenha irányadók s az eltérések (nagyon csekély számban vannak) csak kivételeknek tartandók.

Igen helyesen mondja *Arnoldt*[1]: «Der Grund ist genau derselbe und liegt im innersten Wesen des antiken Dramas und Theaters. Da demselben Vorhang und Zwischenpause fremd waren, so konnte das zuhörende, aus allen Bildungsstufen zusammengesetzte Publikum nur dann die Gliederung des gespielten Dramas erkennen und seine Dispositionen übersehen, wenn die aus Chorvorträgen gebildeten Anhaltpunkte eine feste, unabänderlich gleiche scenische Gestaltung zeigten und sich durch sie von den übrigen Leistungen des Chors deutlich unterschieden.» Tökéletesen úgy van s ebben megerősítnek a komédia stasimonjai is.

A stasimon testvére a parabasisnak, de kevésbbé mesterkélt szerkezetű, a mennyiben csakis két részből áll, ú. m. strophe és antistrophéból. Tartalma vagy gúnyos kicsúfolás vagy istenek dicsőítése s lehet vagy kapcsolatban a darab cselekvényével, vagy állhat külön, össze nem függőleg. Igy képez átmenetet a stasimon az apró, jelentéktelen s a cselekvény folyamában előforduló kardalokról a parabasisnak pontosan meghatározott művészi alakjára.

Már maga az antistrophikus szerkezet elég bizonyság arra, hogy itt a kar félkarokra oszolva szerepelt, még pedig úgy, hogy semmiféle szereplő sem szakitotta félbe a kar egész énekét. Ennélfogva mindazon antistrophikus szerkezetű dalok, a melyeket a kar egyfolytában adott elő az epeisodionok végén, stasimonoknak tekintendők. S éppen mivel a kar félkarokra oszlott, a két félkar természetszerűleg szembe fordúlt egymással, mivel sem nem a közönséghez, sem nem a színészekhez intézte szavait, hanem egymásnak felelt.

A skholionok, még pedig nem csak a tragikusokhoz,[2]) hanem az Aristophaneshez[3]) irottak is, többnyire így hangzanak a stasimont illetőleg: πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ Φιλοκλέωνος σράντες οἱ τοῦ χοροῦ τὸ στάσιμον ᾄδουσι μέλος, vagy στάσιμον μέλος, ὃ ᾄδουσιν ἱστά-

[1]) I. m. 174. l.
[2]) Pl. Eurip. Hekuba 210. Phoin. 202-höz.
[3]) Pl. Dar. 270. Felbök 1287-hez.

μενοι οἱ χορευταί. Ha tehát ezekből indulunk ki, akkor a stasimont a karnak állva kellett volna előadnia, ámde ama jelzők nem szorosan így értelmezendők, hanem a mint — s erre helyesen hivatkozik *Muff*[1]) — Hermann írja: «Neque stasimum ab eo, quod immotus stet chorus, dictum est, sed quoad a choro non accedente primum et ordines explicante, sed iam tenente stationes suas canatur.»[2]) Azaz a kar azon állásban kezdi a stasimont, a melyben az epeisodionban volt. Hogy pedig félkarok adták elő, azt a fönnebbi és ismételten kifejtett érvek kétségtelenűl bizonyítják s a kéziratok számos helye ugyanezt erősíti meg.

Egy szóval tehát a stasimon az epeisodionokat elkülönítő kardal, melyet a kar a már elébb elfoglalt állásban s félkarokra oszolva, olykor tánczmozdulatokkal kisérve énekel.

Itt egy kérdést érintettünk meg, a melyről ezúttal röviden szólunk is, hogy többé ne kelljen visszatérni reá.

Ez a tánczmozdulatok kérdése.

Nemcsak a régi magyarázók, skholiasták és grammatikusok, hanem Aristophanes komédiáinak egyes helyeiből is méltán és joggal következtették az újkoriak,[3]) hogy a görög nép tánczoló kedve a komédiában is érvényesült. Csakhogy e mozdulatokra nézve a legnagyobb bizonytalanság uralkodik. Annyit tudunk, hogy a drámai költésben általán véve háromféle táncz divatozott, t. i. ἐμμέλεια a tragédiában, κόρδαξ a komédiában és σίκιννις a satyrdrámában. Ez azonban nem zárja ki, hogy másneműek is voltak.[4]) A κόρδαξ természetére nézve — mert ránk most csak ez tartozik — ismeretes, hogy józanúl és álarcz nélkül senki sem merte lejteni,[5]) tehát e táncznak olyas alapjellege lehetett, mint a régi féktelen phallikus dalok alkalmával lejtett táncznak. Aristophanes

---

[1]) E. m. 96. l.

[2]) V. ö. Arist. Poet. 12. στάσιμον δὲ μελος χοροῦ τὸ ἄνευ ἀναπαίστου καὶ τροχαίου.

[3]) L. pl. Athen. XIV. 628; Pollux IV. 99. Felhők 555. köv. Westphal, e. m. 572. A.

[4]) Mint pl. a ὑπόρχημα, l. Athenaios imént idézett helyét.

[5]) Athen. XIV, 631. d. ὁ μὲν κόρδαξ παρ' Ἕλλησι φορτικός. Skhol. Felh. 449. ἔστι δὲ ὀρχήσεως κωμικῆς εἶδος ἀσχήμονος· és κόρδαχ' εἴλκυεν — ἀσέμνως ὠρχήσατο. Skhol. Arist. Rhet. III. 8. ἔστι δὲ κορδακίζεον εἶδος ἀνειμένον ὀρχήσεως. Pollux IV. 190. Hesykh. φαλλικόν sz. a. Suidas φαλλοί sz. a. *Schmidt* Die antike Compositionslehre 356. l.

nem igen volt e táncznak nagy barátja. Kitetszik ez a Felhők 540, 555. következő szavaiból, a hol Eupolisnak, az ő versenytársának szemére veti, hogy a kordaxot alkalmazta:

προσθεὶς αὐτῷ γραῦν μεθύσην τοῦ κόρδακος εἵνεχ' ἣν
Φρύνιχος πάλαι πεποίηχ', ἣν τὸ κῆτος ἤσθιεν, és
οὐδὲ κόρδαχ' εἵλκυσεν.

De valamint arról nincs tudomásunk, hogy Aristophanes egyáltalán nem alkalmazta-e, úgy azt sem tudjuk, hogy, ha alkalmazta, mily mértékben, mely helyeken? Ez mind megfejtésre vár.

Dr. Boros Gábor.

IMRE KIRÁLY TROUBADOUR VENDÉGE. 1198.

I.

A középkor legelső modern jellegű társadalma Dél-Francziaország azon részén jött létre, melyet Róma a második pun háború után elfoglalt és Provinciának nevezett. A nép alapelemét a déli gallok képezték, kikre már korán üdvös befolyást gyakoroltak a görögök virágzó tengermelléki gyarmatai. Később a római települőkkel és a nyugati gótokkal olvadtak össze. A természet minden szépségeivel megáldott terület új politikai jelentősége a IX. század közepén kezdődik, midőn Lothar a fia számára Provence-ból (Provincia), a vele egyesített Lyonnal, Viennois egy részével, Vivarais és Uzès-sel új királyságot alapított. Az új ország Kopasz Károly alatt csakhamar felbomlott s a déli rész Lombardiával egyesíttetett. Hűbéres helytartóvá Károly sógorát, Boso autuni grófot tette provence-i király czímen. Ez ura halála után önállósította magát, de a gyönge utódok alatt a szép ország újra feloszlott a hatalmas hűbérurak grófságaira. Köztük Provence külön álló területet képviselt. Utolsó ura Gillibert volt, kiről leányágon a toulousi és barcelonai grófokra szállt. A barcelonai ág később Catalonia és Aragonia ura lesz s II. Alfons 1197-ben a toulousi részt is egyesíti korona-jószágaival. Ezen viszonynak később az albingensi háborúk vetnek véget, s Provence 1245-től állandóan Francziaországhoz tartozik.

A szóban forgó területeken a folytonos háborúskodás korán

létre hozta a hadi értelemben vett lovagi intézményt. A hatalmas urak várakban és erődített udvarházakban laktak, hol a béke unalmát a kedvtelések leleményes változataival űzték. Nyáron főkép vadászat és ünnepi torna, télen társas mulatság, dal, táncz és zene járta. A latin örökségből megmaradtak a vándor joculatorok, histriók, mimusok, kik a várnépnek mindig szívesen látott vendégei voltak. Ezek mellett még hivatásszerű énekmondóknak is kellett lenni, mert már Chlodvignak akadt embere Theodorich számára azon énekmondóért, kit ura ilyen izenettel küldött a frank királyhoz: «Választottunk és küldünk számodra egy művészetében tökéletes zenészt, ki énekét zenekisérettel egyesítve hatalmasságod dicsőségét gyönyörködtetni fogja».[1]) S Fortunatus is beszél olyan nemzeti énekekről, melyek a barbar bajnokokat mulattatták.[2]) Egy XIII. századi költő pedig ezt írja: «Midőn Nagy Károly király minden országokat hatalma alá hajtott, elajándékozta és elosztotta egesz Provence-ot, mely gazdag borban, erdőségekben és vizekben, fényűző hegedősökben és menestrelekben».[3]) Provence-ra azonban legnagyobb ilynemű befolyás dél felől, a spanyolországi arabok által gyakoroltatott. A hatalmas kalifákkal Provence urai rendesen hadi lábon álltak. A lovagi intézmény ezen érintkezések által megnemesedett; a királyok, fejedelmek és hatalmas főurak határtalan fényűzése szintén innen származik. A provençal költészet és zene rendkívüli lendületét sem lehet másnak, mint arab befolyásnak tulajdonítani. Az arab udvarokban énekmondók és énekesnők voltak s mulatóhelyeik fővonzó erejét a vándor lantos képezte. A déli befolyás érteti meg azt is, hogy a regényes keresztes hadjáratok Provence-ból már kész lovagokat kaptak; míg a többi nyugati népeknél csakis e hadjáratok és a keleti arabokkal való sűrű érintkezés szülte meg azt az eredményt, mely a nyugati arabok szomszédainál már megvolt.

A heves vérű délvidéki nép különösen az első lovagi kelléknek, a nőtisztelésnek lett rabja. A lovag megválasztotta hölgyét, hogy tisztelete minden jelével kitüntesse, magasztalja, a világ minden asszonya fölé emelje. Alapjában igen nemes czél, de kivi-

---

[1]) Theodorici Ostrogothorum Regis Epistola ad Ludvicum Regem Francorum, Cassiodorusnál. Thierry, Attila-mondák 39.

[2]) Fortunati Carmina, Bouquetnál II. köt. U. o. 40.

[3]) Fr. Diez, Die Poesie der Troubadours. 1883². 13.

telében veszedelmes azért, mert könnyen válhatik nevetségessé és erkölcstelenné. A fiatal provençal társadalom még elég naiv volt arra, hogy hamar tévedjen. Először is a lovagiasság szabálya általános volt, a mi könnyen eredményezhette és eredményezte is azt, hogy gyakorlatban csak a formaiságnál maradjon. A nőtisztelet divattá lett s tárgytalanságával annyira ment, hogy a férjes asszonyok lovagot tartottak, a ki aztán, mint tisztelete legnagyobb jelét, a szerelmet szónokolta. Számtalanszor megtörtént, hogy a szolgából fölcseperedett lovag ura feleségét vagy leányát szerette, a miben az volt legrikítóbb, hogy maga a férj vagy apa szintén gyönyörködött az ilyen lovagias ártatlanságokban. Más oldalról azon véglet is bekövetkezett, hogy a divat leple alatt közerkölcsisegbe ütköző játékot űztek. Az arabok büszke ellenfeléből buja nőcsábító, az apák és férjek veszedelmes réme lett. Ebből aztán sok galiba keletkezett, de mégsem annyi, hogy az elmaradhatlan groteszk szerepre a lovagiassággal eltelt férjekből és apákból ne került volna elég jóhiszemű megszemélyesítő. A heves vérű délvidéki társadalom dicséretére legyen mondva, benne inkább csak a divat regényes bolondjai szaporodtak el. De ezek aztán századokon át űzték hóbortos játékaikat, míg a Don Quijote lángelmű szerzője utolsó ivadékaikat észre nem térítette.

A nőtisztelés ezen mértéke igen érthetővé teszi, hogy a provençal költészetben a líra kezdett virágozni s hogy a tehetségesebb udvarlók tiszteletök legnagyobb jelét, a szerelmet legművészibb formában, költői alakban kezdték tolmácsolni. Ezen gyakorlatban az arab udvari énekmondók fényes példányképül állottak előttük. A körülmények ilyetén összhatása már a XI—XII. században megszülte a provençal udvari énekmondókat, kiket a vándor énekesek alantas népétől megkülömböztetendő, nemzeti nyelven troubadouroknak (a ‚trobar' szótól, mely találmányt és költeményt is jelent), feltalálóknak, azaz költőknek neveztek. A troubadourok neve mindig oly lovagot jelent, a ki többi társaitól csak abban külömbözik, hogy szíveválasztottját költeményekben tiszteli, örömének, bújának, vágyainak, emlékeinek költői kifejezést ad. A sok versenytárs között természetesen az ilyen kiváltságosak voltak előnyben. A nők kegyenczei ők lettek, s ha köztük választásra került a sor, az nyert, ki a nagy vendégség előtt, ünnepélyeken és a csinosan teleírt pergament-lapokon legékesebben tudta dicsőíteni hölgyét. Szóval nem a hadi erények, nem a piperkőczök szószátyárkodásai csábították.

hanem a költői művészet. Csak így lehet megértenünk, hogy a nyugat legkitünőbb fejedelmei és főurai versenyre keltek a bámult költőkkel, s hogy a barát-csuhát is többen fölcserélték a lovagok hódító lantjával. A költők óriási elszaporodásának végokát szintén e körülményekben kell keresni. Bartsch és Diez számítása szerint a hiányos kútfők közel félezernek őrizték meg emlékét.*) E nagy számba természetesen beleértetik minden lovag, ki a provence-iak zengzetes nyelvén költött, vagyis egykorú értelemben szöveget és dallamot szerzett. Mert a népköltészetből felsarjadó első műköltészetben a dal és dallam ősviszonya még épségben maradt.

A troubadour-költészet megalakulásával egy időben a vándor énekesek rendje is változáson ment át. A rohamosan fejlődő műveltség, az udvari életben nyilvánuló fényűzés s az előttük ismeretes arab viszonyok, de főleg a büszke hadi néppel és magukkal a nemes lovagokkal való érintkezés rájuk is alakítólag hatott. Ők kereset után éltek, miből kifolyólag egészen a társadalomra voltak utalva. Ha tehát a viszonyok változtak, nekik az újhoz mindig alkalmazkodni kellett. Az ilyen máról-holnapra élő elemeket a történeti emlékek rendesen figyelmen kívül hagyják, azért tudunk róluk olyan keveset egész addig, míg a troubadourok mellé föl nem küzdötték magukat; jóllehet ezen emelkedésnek hosszú története volt. Nagyon valószinű, hogy a lantpengető nemesek figyelmét fejlett előadó művészetük kötötte le, mert ép ezen a réven fejlődik ki közöttük az a sajátságos viszony, a mi egyedül a Provence-ban volt divatban. Már a régibb troubadourok kiséretében ott találjuk a jongleurt, joglart, kinek nemzeti neve épen úgy a latin ‚jocus' (tréfa) szóból származik, mint a latin joculatoré. A névből is látható tehát, hogy viselője a latin tréfálkozók, mulattató vándor énekesek egyenes utódja volt. Most a troubadour szolgálatában áll. Hivatása az, hogy ura költeményeit hangszerkiséret mellett elénekelje; ha kalandra mennek, megbízható kisérő legyen; míg ura az imádottnál időzik, őrt álljon; ha veszély van, megadja a titkos jelet, reggeli szürkületkor pedig ébresztőül elénekelje hajnali dalát. Mikor nincs rá szükség, a várnép közé vegyül, hol a régi mesterséget veszi elő: újságot és régi történeteket mond, énekel, hangszereken játszik, kötélen tánczol, karikát ugrál, szemfény-

*) Fr. Diez, Leben und Werke der Troubadours. Újra kiadta dr. K. Bartsch. 1882². 483—492.

vesztő mutatványokat rendez, madárhangot utánoz, majmot tánczoltat, késeket dobál — szóval, cselekszi mindazt, mivel a troubadourok szolgálatán kívül álló társak az utczákon, tereken, ivókban és vásárokon még mindig nagy jövedelmet csináltak. — A folytonos együttlét az előadó és költő közti ürt később mindinkább kisebbre vonta. Bekövetkezett az idő, midőn a dal adománya az illetőt lovagi méltóságra is érdemesíthette s viszont a tehetségtelenebb lovag beérte azzal, hogy mint jongleur idegen termékeket tolmácsoljon. A hanyatlás korában a két név közt már nem tudnak külömbséget tenni, a mi Guiraut Riquiert 1275-ben arra indította, hogy a castiliai királyhoz intézett költeményben e két fogalom kimentő történeti magyarázatát adja.*)

A provençal költészet fénykora a XII. század második felére és a XIII. elejére esik. Ezen időben éltek a legtehetségesebb költők és a leghatalmasabb pártfogók. A költők határtalan elszaporodása és a termelés özöne azonban megszülte azokat az árnyoldalakat is, melyeket ma a provençal múzsa fogyatkozásai gyanánt ismer az irodalomtörténet. Némely közönségessé vált lirai motivumot százszor, ezerszer újra énekeltek; a szebb gondolatokat közhelyekké sülyesztették s a költői nyelv diszítményeit agyon koptatták. Olyas valami jött létre, a mit Arany tréfásan poétai receptnek nevezett. Ezzel a líra őszintesége és közvetlensége szenvedett halálos sérülést. A hatalmas pártfogókkal folytatott viszony, a politikai események benyomásai megszülték a szerelmi cansonok versenytársát, a sirventest, mely név alatt dicsőitő és gúnyolódó dalokat értettek, továbbá a hadi éneket, versenydalokat és a lírai költés más egyéb arpó árnyalatait. Csak az volt baj, hogy az említett műfajok nem egymás mellett, hanem gyakori vegyülésben fordúlnak elő, a mi ismét a költői tartalom művészi egységét tette tönkre. A provençal költészet jóakaró magyarázói itt olyan műfajokat szeretnek látni, minőket az eszthétika el nem fogadhat, mivel bennök minden ép érzék csak korcs szülötteket látna. A műfaji keveredésben a tiszta lírai elem is sokat szenvedett. Az érzelmi mellé zavart értelmi részek később a hanyatlás korában amazt s vele az egész lírát eszmélkedővé, józanná, az

*) Kivonatos fordítását l. Fr. Diez, Die Poesie d. Troub. 1883². — Több egykorú adalékot közöl még K. Bartsch, Denkmäler der Provenzalischen Litteratur. (Bibl. d. Litterarischen Vereins in Stuttgart XXXIX.)

elme és nem a szív szüleményévé tették. Az első troubadourok még nőtisztelők voltak s dalaikat tisztán művészi ösztönből énekelték; hogy a későbbiek legnagyobb része hova fejlődhetett, kiáltóan hirdeti G. Riquier említett költeménye, melyben az a jellemző indítvány olvasható, hogy a komoly troubadourok a velök összetévesztett jongleurökkel szemben — a költészet doktorainak neveztessenek.

«Ezt az egész irodalmat egy költő művének tarthatnók» — mondja Diez, a provençal irodalom egyik legjobb ismerője. S e közös jellemvonásból csak igen kevés válik ki úgy, mint Bernart de Ventadour mindent magába olvasztó érzékenysége, Arnaut Daniel fagyos czifrálkodása, Marcabrun különczködései, IX. Vilmos poitiers-i gróf nyers őszintesége. Közös vonásuk végoka nemcsak a másolás szabadalmában, de a közös viszonyokban is keresendő, a mi általánosságban rendesen hasonló eredményeket hoz létre. Némelyek a tudatosabbak közül ezt észrevették s élményeikbe, a lírai tárgyak e melegágyába igyekeztek is némi eredetiséget önteni. Ezen szempontból Peire Vidal a legérdekesebb jelenség, kinek számtalan eredeti élménye közt egy minket magyarokat közelebbről érdekel, a mennyiben az magyarországi látogatásához és megvendégeltetéséhez fűződik.

II.

Peire Vidal a XII. század közepe táján született Toulouseban, Provence déli részén, hol apja egyszerű szűcsmester volt. Kiképeztetéséről semmi biztosat sem tudunk; de nagyon valószinű, hogy ezt V. Rajmund toulouse-i grófnak köszönhette, ki az ő idejében egyik magasztalt pártfogója volt a troubadouroknak. — A XIII. század második feléből származó provence-i kútfők már a kész énekmondót ismerik, ki minden általa látott nemes úrhölgyet megszeret, bebarangolja a világot, minden híres udvart fölkeres, kegyencze lesz kora leghíresebb urainak és asszonyainak, s olyan furcsa kalandokat el, hogy a troubadourok méltóságos szerepét szinte összetéveszteni látszik a kiröhögött udvari bolondéval. Egyénisége a kortársakat egészen zavarba ejtette. Egy részök a régi életíróval a világ legjobb, legtalálékonyabb költőjének, a legkönnyedebb dallamok szerzőjének, más részök ismét közönséges futó bolondnak tartja. Egyik félnek sincs igaza. Megmaradt dalai

semmivel sem jobbak a kevésbbé híres kor- és kartársakéinál, s a végtelen hiú és nagyravágyó ember egyénisége is egészen más itélet alá esik, ha a gyanúsnak látszó kalandok mellett korát is tekintetbe veszszük, melyről tudjuk, hogy a hír és dicsőség kényes eszközeiben nagyon keveset válogatott.

Egész élete vándorlásból állt. Dalainak homályos vonatkozásai olyan labyrinthusba csalják a mai kutatót, melyben az eligazodás igen nehéz. A nyugat legkitünőbb romanistái azt hiszik, hogy ezen adatokban a biztos vezérfonalat megtalálták:[1]) pedig ki tudja, milyen szakadozott az, ha meggondoljuk, hogy alig félszáz dalában csak hiányos maradványait birjuk azon költészetnek, mely a regényes útak emlékeinek egyedüli teljes letéteményese lehetett. A megmaradt hézagos adatokból tudjuk meg, hogy az alantas származású költő előtt híre és művészete csakhamar megnyította a spanyol királyok mesés fényű udvarait. Járt Castiliában, hol VII. Alfons uralkodott. Itt nagyon előzékeny fogadtatásban részesülhetett, mert a merész Vidal elragadtatásában egyenesen a király udvari költőjének vallotta magát. Legelső élményei közül minket leginkább az érdekelhet, hogy midőn egy magasrangú hölgyet Guilhelmona álnéven megénekel, így nyilatkozik: «Egy ilyen nemes városi hölgy még nem született soha, magát Constanze leányát sem véve ki, a kinek kedvéért pedig ugrál és tánczol az ifjuság». Constanze alatt VII. Alfons castiliai király leányát kell érteni, ki VII. Lajos franczia király felesége volt. Constanze leányát Margitnak hívták, ki előbb az angol II. Henrik, majd később (1186) III. Béla magyar király felesége lett.[2]) Ugyanekkor látogatta meg a hatalmas Aragont is, hol II. Alfons király kegyét élvezte. Aragoni Alfons (1162—1196), ki maga is költő volt, kortársai közt leghatalmasabb, leglelkesebb és legbőkezűbb pártfogója volt a troubadouroknak, különösen miután főfészköket, a szép Provence-ot is elfoglalta 1167-ben. Fényes udvarában Vidal többszörösen megfordúlt, miből azt lehet következtetnünk, hogy a király leányát, Constanzet, ki III. Béla fiához és utódjához, Imréhez ment férjhez, már serdülő

[1]) Közülök elég dr. K. Bartschot említenünk, ki az általa kiadott költői maradványok alapján Vidal legterjedelmesebb életrajzát adta. (Peire Vidal's Lieder. 1857, I—XCVI.)

[2]) Bartsch, i. h. IV—V. és 37. — Szalay, Magyarorsz. tört. I. 317. — Wertner Mór, Az Árpádok házassági összeköttetései. Turul, 1885.

korától fogva ismerte. Ezen ismeretséget azért hangsúlyozzuk, mert szoros összefüggésben áll azon látogatással és a látogatás emlékét őrző dallal, melylyel a regényes életű Vidal ép a lakodalom idején tisztelte meg a magyar királyt.

A spanyolországi édes emlékeket és a többszörösen megénekelt szívbajokat újabb vándorlások felejtették vele. Bejárta Provence délnyugati részeit és a vele határos Felső-Itáliát. Más kartársa mindig valamely hatalmas főúr vagy király állandó szolgálatába szegődött; neki az volt kinyilatkoztatott elve, hogy sehol se maradjon sokáig. Benne volt a lírikusok hagyományos barangolási vágya. Újabb és újabb benyomásokat áhitó lelkét ingerlékeny elméje, forró és könnyen olvadó vére folyton sarkalták. Legtovább a Barral marseille-i gróf fiatal és szép neje, Adalasia iránt táplált érzelmek tartották lekötve. Rajongásig menő cansonjai a grófné tetszését annyira megnyerték, hogy a kitüntető udvarlást elfogadta, jóllehet volt már egy udvari költője Floquet de Marseille személyében. A divatos viszonyt maga a férj is tudta, de nem ellenezte, sőt a szeszélyes költővel még benső barátságot is kötött, mert tudta, hogy merész reményeit neje csak igéretekkel élesztgeti. Az érzéki Vidal azonban ráunt a tárgytalan szerelemre s elhagyta Marseillet.

Legközelebb Saint-Giles-ben kezdett viszonyt egy nemes úrhölgygyel, ki egyik dala bizonysága szerint meg is hallgatta őt. A régi életrajz és a híres montaudoni barát gúnydala szintén állítása mellett tanúskodnak, a mennyiben amaz elbeszéli, ez pedig megerősíti, hogy a megcsalt férj költőnket elfogatta s nyelvét megmetéltette. A veszedelmes kaland poétánkat nem józanította ki. Felgyógyulása után hódító útján ment tovább, mert szentül meg volt győződve, hogy a szép asszonyok bolondúlnak utána, s hogy ő a legkitünőbb, legellenállhatatlanabb lovag, meg is érdemli ezt. Újra fölkeresi a büszke várakat, hol a kudarczokról mélyen hallgatva, vitézi dolgairól tart költői előadást. A nagy urak, nemes úrhölgyek szivesen fogadják, házuk ékességének tekintik s adományaikkal annyira elhalmozzák, hogy az egyszerű szűcs fia szolgakiséretet tarthatott. Megjelenik Barral várában is, hol a szép Adalasiának kezd újra udvarolni. De a szép szóval most már itt sem éri be. Egyszer az alvó grófné ajkára csókot lop, a miért rövid időre kitiltják. Ekkor írja legszebb dalait. A vidám gróf nagyon sajnálhatta a megszakadt baráti viszonyt, mert nemsokára úgy ütötte el a dolgot, hogy a lopott csókot nejével visszaadatta.

Az itt élvezett boldogságból oroszlánszívű Richard keresztes hadjárata zavarta ki. Harczias dalokat költ s maga is fölveszi a keresztet, de csak Cyprusig megy, hol egy tüzes szemű görög nő bolondítja el és, a mi szinte megfoghatatlan, — el is veszi. A gonosz nyelvek otthon azt rebesgették, hogy neje a görög császár leánya volna. És a jó Vidal ezen hírre mindenét pénzzé tette, hogy hadi hajót szereljen fel s vele csakugyan elfoglalja a hatalmas Byzancot. Az egészben csak azt hibázta el, hogy maga is segítette telekürtölni a világot, előre megcsináltatta a trónust, magát császárnak, nejét császárnénak czímeztette. Ezalatt Marseilleban változás állott be: Adalasiát elkergette férje, később pedig meghalt a gróf, kiben költőnk legjobb barátját és támogatóját vesztette el. Most tehát újra vándorolni kezd s többek közt fölkereste egyik korábbi szerelmének tárgyát, egy carcassone-i lovag híres feleségét, kit ő Lobának nevez, a mi szószerint nőstény farkast jelent. Loba szépsége sok fejedelmet és főurat vonzott körébe. Udvari költője Rajmon de Miraval volt, a kit azonban a hölgy példátlan ledérsége utóvégre is elriasztott. Vidal a zajos környezetben úgy akarta imádottja figyelmét lekötni s féktelen vágyait a dalokban tolmácsolt szerelem mellett megérzékíteni, hogy magát otromba czélzással hím farkasnak nevezte. Sőt még azt is megcselekedte, hogy egy alkalommal farkasbőrbe bújt s magára hajtóvadászatot tartatott, minek az lett a kimenetele, hogy a kutyák poétánkat megtépték s a vadászok félholtan vitték az imádott hölgy palotájába. Nemsokára rá új bánat érte: meghalt régi pártfogója V. Rajmund toulouse-i gróf, kit ő akként gyászolt meg, hogy maga és cselédsége megnyiratkozott, míg szakállát, bajuszát és körmét hosszúra növesztette. A furcsa vezeklés mindaddig tartott, míg vándorlásaiban II. Alfonssal nem találkozott, ki a további gyászolásról lebeszélte s tisztességes ruhát csináltatott neki.

Viselt dolgai után Peire Vidalt csakugyan bolondnak kellene tartanunk azon rágalmazókkal, kik a kalandorban csak a bohó lovagot látják, de a valódi troubadourt nem ismerik fel. Akárhányan vannak kortársai között, kikből a pajkos provence-i asszonyok és a szeszélyes várurak nagyobb bolondot csináltak, mint a mekkorának Vidal mutatta magát; akárhány van, a ki kifogástalan életet folytatott, kinek a szerelemben sokkal nagyobb szerencséje volt, de ajakát sohasem édesíté a dalnak olyan valódi színméze, mint Vidalét akkor, midőn Adalasia kizsuppoltatja, midőn Loba

vadászebei megtépik, vagy midőn Rajmundot bolondos külsőben elsiratta. A legtöbb troubadour múzsája a hír és dicsőség szolgálója volt, a többinél napszámot keresett. Vidalnál teljesítette mind a két szolgálatot. Végtelen hiú volt, de azért kénytelen mégis mások kegyelme után élni; paraszti származását tudta ország-világ, hanem azért a vérszerinti lovagnál mindig többre tartotta magát; a ki becsülte s anyagilag támogatta, azt dicsérte, de azért a hatalmas kegyurakat — ha mindjárt király volt is az — szigorúan megleczkéztette: egy szóval, a szerencse szekerén ült, a hogyan tudott. Beteges hiúságát a sok vetélytárssal folytatott verseny tartotta örök izgalomban. Bármely udvarba ment, bármelyik hölgynek tette a szépet, mindig akadt egy-egy kartárs, a kit tekintélyben, dicsőségben le kellett gyűrnie. Számolnia kellett a köztudattal is, mely előtt az egész troubadour-állomány ellenfele volt. Ő, a ki nem akart még a leghíresebbekkel sem egyenrangú lenni, szegény ördög létére a hír és dicsőség legmerészebb kártyáit játszotta ki. Ezek voltak gyanúsnak látszó kalandjai, mértéktelen öndicsérete, hivalgása olyan vitézi tulajdonokkal és viselt dolgokkal, melyek naivságukkal a mai olvasót mosolyra indítják. Az egykorúak közül némelyeket bosszantott, a kik aztán szerzőjüket bolondnak tartották; mások még többen csak a külszínt tekintették, csak a poëtát látták s nem tudták a valót a költészettől elválasztani, sőt a gyanúsnak látszó kalandokban is csak a romantikus mázat bámulták és — szerették. Igen: nemcsak Vidal volt naiv, de a czifra társadalom is; vagy ha tetszik, nemcsak ő volt bolond, hanem bámulói is. És ez egyszersmindenkorra mentsége Peire Vidalnak.

Regényes életútjain tovább kisérve, több apró szerelmi kaland után ismét Itáliában találjuk, hol most a troubadourok híres pártfogóját, II. Bonifácz monferrati őrgrófot kereste fel. Házában víg élet folyt és kétes erkölcsök uralkodtak. A fővonzerőt itt mindenkire a gróf gyönyörű húga, Beatrix gyakorolta, a ki különben Raimbaut de Vasqueiras udvari költővel pellengérre illő viszonyt folytatott. Talán épen ez az oka annak, hogy Vidal itt inkább csak politikai vonatkozású dalokat költött. Innen rövid idő mulva ellátogat Aragoniába, hol legkedvesebb urát, II. Alfonsot lábadozófélben találja. A gyógyulás feletti öröm azonban nem tartott soká, mert a király 1196-ban, lánya leendő férjének, Imre magyar királynak trónralépte évében elhalt. Kedvencz tartózkodási helyéről Loba

házához megy, de itt elkésve kopogtatott, mert a világ már régen nyelvére vette a bámult szépség fajtalankodásait. Mit volt mást tennie, mint hogy ő is kiöntötte epéjét a győztes vetélytárs, a csunya «vörös gróf» ellen, aztán vándorolt tovább nyugatnak, el egész monferrati Bonifácz házáig. Itt mindig szivesen látták. De ő nem volt az az ember, a ki olyan vetélytársat megtűrhetett volna, mint a milyen Beatrix kedvese Raimbaut volt. Nyugaton most már kevés keresni valója lehetett, mert régi jó emberei elhaltak, mások vendéglátó házaiból pedig lassankint egészen kikopott. Igen kapóra jött tehát az a váratlan körülmény, mely a nyugtalan vérű énekmondót Monferratból még távolabb keletre, egy még igénybe nem vett pártfogó körébe, a fiatal és lovagias Imre király vendégszerető udvarába sodorta.

Ezen látogatást a régi életrajzok nem említik; de a velük egykorú dalgyűjtemények azon száma, melyben a látogatás emlékei letéteményezve vannak, egészen kétségtelenné teszi. E dal történeti vonatkozásait a provençal irodalom búvárai közül először Diez Frigyes elemezte «Leben und Werke der Troubadours» czímű művében. A szereztetés idejére vonatkozólag azonban nem tud pontos megállapodásra jutni, a mennyiben csak hozzávetőleg emlegeti az 1196—1202 közti nagy időközt [1]) Később dr. Bartsch Károly, a költő dalainak tudós kiadója, ezeket írja: «Monferratból rövid tartózkodás után Peire Vidal Imre királyhoz ment Magyarországba. Ez (uralk. 1196-tól) ép veje volt II. Alfonsnak s a költőt már személyesen ismerhette. Udvarában egy dal (a 4. sz.) jött létre, mely még VI. Henrik († 1197 szept. 11-én) életére esik. Mert a fukar rabló császár alatt (4, 25) nem érthet mást, mint ezt.» [2]) E számítás azonban a magyar történet pontos figyelembe vétele nélkül készült, a miért aztán egy kicsit el is van számítva. Kútfőink ugyanis azt tanítják, hogy a 24 éves magyar király aragoniai Constantiával 1198-ban kelt egybe, a mi teljesen kizárja, hogy Vidal szóbanforgó látogatását 1197-ben vagy még előbb örökítette volna meg. A VI. Henrikre való hivatkozás azért megállhat, sőt a magyarázó előtt jelentősége még emelkedik is, mert abból, hogy a vándor trouba-

---

[1]) Első kiad. 173—174; a második Bartsch-féle kiad. 143.

[2]) Peire Vidal's Lieder, 1857. LIV. — Ez a kitünő kiadás ma már elfogyott s a külföldi antiquariusok catalogusaiban is ritkán fordul elő. Mi a bécsi udvari könyvtár példányát használtuk.

dour élőnek tartja azt, a ki már az előző év őszén elhalt, azt kell következtetnünk, miszerint versét oly rövid idő mulva szerezte, hogy a halálesetről az akkori lustább viszonyok közt még nem értesülhetett. A költő látogatását tehát határozottan 1198 elejére, a lakodalom évére kell tennünk. Igy a látogatás módozata is megvilágosodik előttünk. Azon spanyol kiséretnek, mely a nevezett időben Constanzet, a gazdag és pompakedvelő aragoniai udvar leányát Magyarországba hozta, Olaszországon át Monferrat vidékét is útba kellett ejteni. Ha tehát a költő épen akkor Bonifácz őrgróf udvarában időzött, hol az ő hiúsága nem találhatott kellő kielégítést: mi természetesebb, mint az, hogy régi ismerősének fényes kiséretéhez csatlakozott. Ezzel barangolási vágyának és azon kegyeletnek is áldozott, mely őt serdülő kora óta az aragoniakhoz csatolta. Meg még az a vágy is vonhatta, hogy elvégre ott páváskodhatik, hol a büszke ellenfelek nem bosszantják s a hol olyan kegyúr igérkezik, kinek figyelmét nem osztotta még meg az énekmondók özöne.

Meddig időzhetett Magyarországon, ma már nem lehet határozottan megmondani. Mivel Provence nem vonzotta többé s legközelebbi emlékei is csak az 1202-ik évre vonatkoznak, azt lehet sejtenünk, hogy az új körben jól érezte magát. Imre királyt dicséri, mi az ő ajkán annyit jelent, hogy kegyesen fogadta s gazdagon megjutalmazta. A királyné többi spanyol ismerősei előtt is kellő elismerésben részesülhetett. Mert az a nagy kiséret, mely a fiatal arát Magyarországba hozta, nem ment vissza, hanem a király által illőleg megajándékoztatván, állandóan letelepedett. «Simon gróf és testvére Mihály nemzetsége pedig, kiket Martinsdorferek-nek hivnak, — Kézai Simon szavai szerint — harmadik Béla király fia Imre király idejében Costantia királynéval, az aragoniai király leányával, ki Imre király felesége vala, jött bé Magyarországba, magokkal becsületes vitézeket és idegen díszes kiséretet hozván... Kiknek nemes voltukat tapasztalván Imre király, örömmel fogadá őket s széles és bő hűbéri jószágokkal adományozá meg Magyarország külömböző részeiben.» *) Ha tehát Vidal a díszes kiserethez tartozott, nem lehetetlen, hogy a neki jutott ajándékban is voltak fek-

*) Kézai, Appendix I. 16. §. Ford. Szabó K. — Megjegyzendő, hogy a többi krónikák ezen betelepülést tévesen teszik Imre öcscsének, II. Andrásnak idejébe, kinek második feleségét, Courtenayi Jolántát (1215—1232) campaniai spanyolnak tekintik.

vőségek. Egy ilyen adományról, melyet később egy főúri hölgytől kapott Toulouse vidékén, maga is beszél. Következtetésünkre dalaiban nem találunk bizonyítékot, a mi azonban nem zárja ki valószinűségét, ha meggondoljuk, hogy a költő irodalmi hagyatéka csak töredékes maradványa mindannak, a mi egész életében érzékeny lantján megszületett. Egyetlen magyar vonatkozású dalát a záradék szerint költői izenetnek is felhasználta, melyet Vichen keresztül az új királyné testvérének, II. Péter aragoni királynak küld, hogy a távolból jóra fordúlt sorsáról tudósitsa. Talán a dal ezen rendeltetésével szorosan összefügg az a nagy szerencse is, hogy irásba foglaltatott és a többi magyarországi termék sorsát kikerülte, s hogy most — hosszú hatszáz év után — itt Magyarországon újra élvezhetjük.

III.

Peire Vidal megmaradt dalait igen sok régi gyűjtemény őrzi, a mi kiadójuk szerint annak volna világos jele, hogy az ő költészetét csakugyan annyira becsülték és olvasták, mint a hogy a XIII. századi életrajz is állítja. Szóban forgó dalát szintén több, számszerint 10 külön másolatban birjuk. Megvan a vaticani 5232. számú A. codexben; továbbá a párisi 7226. számú C. gazdag gyüjteményben, mely 3 kivételével a költő minden dalát tartalmazza; a modenai 152. sz. D. codexben a 37—48. sor 1254-ki másolatban; a párisi 7698. sz. E.; a vaticani 3207. sz. H.; a párisi 7225. sz. L. codexben a költő miniatur képével; a párisi (suppl. franç.) 2032. előbb vaticani 3204. sz. M. codexben, mely az előbbinek másolata, a költő sokkal gazdagabban kiállított arczképével; a párisi (suppl. franç.) 2033. sz. O. codexben a költő lovas képével; a római Riccardi-könyvtár 2909. sz. Q. és a párisi (La Vallière) 14. előbb 2701. sz. R. codexében. Ezek közül Bartsch a C, D, E, L, M, O, R, tehát a modenai és az összes párisi codexek följegyzéseit összehasonlította s a költő többi dalaival a 4. szám alatt következő szövegezésben adta ki:

Ben viu a gran dolor
qui pert son bon senhor,
qu'eu perdei lo melhor
qu'anc mortz pogues aucir.
e quar non posc morir
ni es dreitz qu'om s'aucia,
per ma vida gaudir
m'en anei en Ongria
al bon rei nAimeric,
on trobei bon abric,
et auram ses cor tric
servidor et amic.

Et aurai gran honor,
si m'a per servidor,
qu'eu posc far sa lauzor
per tot lo mon auzir
e son pretz enantir
mais d'autr'om qu'el mon sia.
e quar me saup chauzir
ni m'ac bela paria,
meins en pretz maint croi ric
manent ab cor mendic:
e diran qu'eu o dic
del filh de Lodoic.

Pauc pretz emperador
escas ni raubador
ni rei galiador,
qui vol deu escarnir
ni sos baros aunir
per falsa maistria:
mas al derrier sospir
jan ol valra feunia
plus que fetz don Enric,
quan camjava nessic
el bon Richart aucic
e deu que n'envanzic.

Reis non ama valor
qui vol creire trachor
ni ser lauzenjador
escoutar ni auzir,
quar ser fan joi delir
e baisson cortezia
e ponhon en trair
lor senhor causcun dia:
qu'Alexanders moric
per sos sers qu'enriquic,
el rei Daire feric
de mort cel qu'el noiric.

Per qu'eu no volh ricor
mas de joi e d'amor,
quar ben tenh a folor
qui trop vol requerir
so don no pot jauzir.
qu'eu no volh manentia
don tota gens m'azir
nim diga vilania,
mas am leis quem traic
cel' ora qu'eu la vic,
e pos tan m'abelic,
mos cors no s'en partic.

Que roza de pascor
sembla de sa color
e lis de sa blancor:
e quan la volc bastir
deus, mes i son albir,
qu'en ren als no l'avia.
en leis volc revenir
amors e drudaria:
qu'us esgartz me feric,
don anc pois nom garic:
mas garram, quan que tric,
o jove o antic.

Chanso, vai t'en part Vic
al gran de bon espic
e di li que nos tric
de far tot lo mon ric.

Alaman, trop vos dic
vilan, felon, enic,
qu'anc de vos nos jauzic
quius amet nius servic.

Bartsch a költemény két első versszakát és a szerelemről szóló hatodikat fordítja le szemelvényképen — szöveg-kihagyásokkal és a tartalom gyakori összevonásával. Úgy hiszszük, a jelen alkalommal legméltóbban áldozunk a bennünket megtisztelő híres troubadour emlékének, ha szerzeményét, melynek ódon nyelvét ma már nem beszéli senki és a tudósok közt sem ismerik sokan,

magyar ember által tolmácsoltatjuk. Herzl Mór dr. urat értjük, ki az eredeti szöveget számunkra igyen tolmácsolta:

«Nagy búban él, a ki jó urát elvesztette; én is a legjobbat vesztettem el azok közül, kiket a halál elragadhatott.[1]) És mivel én meghalni nem tudok, és mivel éltemnek erőszakos végét vetni nem szabad: napjaimat élvezni Magyarországba tértem a jó Imre királyhoz, a hol jó menedéket találtam s neki álnok szív nélkül szolgája és barátja leszek.

«Nagy becsületére fog válni, ha szolgájának megtart, mert az ő dicséretét az egész föld kerekségén megzendíthetem és az ő hírnevét jobban terjeszthetem, mint bárki más az egész világon. És mivel ő engemet választott s hozzám nyájas indulattal viseltetik, megvetem a semmirevaló gazdagokat az ő nyomorú szívükkel: — s azt mondják majd, hogy Lajos fiáról beszélek.[2])

«Kevésre becsülök egy fukar, haramia császárt, meg egy álnok királyt is, ki az Istent gúnyolni, báróit pedig hűtlen uralkodással megbecstelenítei akarja: de az utolsó fohászkodás alkalmával épen nem használ majd többet a gazság, mint Henriknek használt,[3]) ki midőn eszét vesztette, a jó Richárdot megkínzatta és az Istent is megostromolta.

«Egyáltalán nem szeretem azt az erényes embert, ki a hitszegőknek hisz, az árulkodó szolgákra hallgat és őket hallani is kivánja, mert a szolgák megrontják az örömet, lealjasítják az udvarképességet s urokat elárulják minden nap: Sándort azok a szolgák ölték meg, kiket meggazdagított, s Dárius királyt az ölte meg, a kit eltartott.

«Azért nem kivánok semmi gazdagságot, hanem örömet és szerelmet, mert bolondságnak tartom, ha valaki nagyon vágyódik az után, a minek örülni nem tud. Tehát nekem a gazdagság nem kell, miatta gyűlölnének az emberek s aljasságot mondanának szemembe, — sokkal inkább szeretem én azt (őt), a ki engem hűtlenül csal azon óra óta, midőn megláttam, és a ki nekem annyira megtetszett, hogy tőle elszakadni nem tudok.

«Szíve a tavaszi rózsáé, fehérsége a liliomé; midőn az Úr őt

---

[1]) II. Alfons aragoniai király, Constanze apja.

[2]) VII. Lajos franczia király fiáról, a gyűlölt Fülöp Agostról.

[3]) VI. Henrik német császár, ki a troubadourok büszkeségét, Oroszlánszívű Richardot egy ideig fogva tartotta.

megteremtette, jobban megeröltette magát, mint bárki mással. Benne a szerelmet és a szerelmi kéjt akarta újra életre hozni. Egy tekintete megsebzett, a miből azóta nem gyógyultam ki; de nem is fogok kigyógyulni sem most, sem ezután.

«Dalom, szállj Vic felé,[1]) magvához egy jó kalásznak[2]) és mondjad meg neki, hogy ne késsék az egész világot gazdagítani.

«Németek, én titeket rossznak és gonosznak nevezlek, mert senkire sem hoztatok még örömet, ha ki szeretett, avagy szolgált benneteket.»

Midőn a provençal költészet tudós búvárai a troubadourok azon nagy hibájával foglalkoznak, hogy a költői művek legelső és legáltalánosabb törvényét, az egységet, gyakran megvetik, szóba hoznak egy külön, de semmi létjoggal sem biró műfajt, melyet sirventes-cansonnak neveznek. Mint neve is mutatja, itt az általános politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozó sirventes és az egyéni érzéseket tárgyaló canson van összezavarva. Példákat rendesen Peire Vidaltól kölcsönöznek, ki a költői összevisszaságoknak nemcsak élményeiben, de az énekszerzésben is mestere volt. A leglágyabb szerelmi ömlengésből gyakran áttér a mórok üldöztetésére, vagy megfordítva a leghevesebb politizálásba belevegyíti az imádott hölgy felmagasztalását.

Ugyanilyen merész tárgyhalmazást láttunk a tolmácsolt költeményben is. Csakhogy ez a sirventes-cansonok ama legjobbjai közül való, melyekben a merész csapongás a képzettársítás lánczolata szerint történik. A kezdet Imre király udvarában, a spanyol grandok és a fiatal királyasszony előtt igen alkalomszerű és ügyes volt. A költő magát bemutatja s multja érintésével pedzi, hogy a spanyolokhoz már fűzi némi kötelék a néhai II. Alfons révén. Ezzel a fiatal magyar király figyelmét is fölhivja, mielőtt szolgálatkészségét szóba hozná. A továbbiakban a gazdagok és szegények félszegségei ellen intézett sirventes következik, mely a költő ajánlatának tisztességes voltát van hivatva bizonyítani. Az anyagi tárgyról igen ügyes fordulattal az érzelmek világába visz. Midőn a sok bajthozó gazdagságról beszél, felhozza az ő szíve kincsét is, melyért sokat szenved. Hogy ki a szerelmi canson tárgya, nem jelzi. A puszta név említése tudásunkon még nem segítene, mert a trou-

[1]) Felső Catalonia városa a Pyrenäi hegyek alatt.
[2]) II. Péter, aragoni II. Alfons hős utóda, Imre király sógora, a troubadourok pártfogója.

badourok lovagiasságból mindig álnevet használtak. Sokkal jelentősebb az, hogy az ének keletkezési helyét tudjuk, mert a troubadourok, különösen ha bensőbb és általán ismert viszonyuk nem volt, rendesen azt a hölgyet «szerették», a kit hallgatóságukból megtisztelni akartak. Érthette tehát a költő érzékeny szavait bárkire, de abban bizonyosak lehetünk, hogy az ilynemű csácsogágásokat ismerő spanyolok a magyar királynak hozott kincsre értették, és hogy a rózsához és liliomhoz hasonlított ara is megtisztelve érezte magát.

A költemény két utolsó versszaka a tulajdonképeni tárgytól független ajánlást és záradékot képviseli, mely a troubadour-dalhoz akkor szokott hozzáfüggesztetni, ha az valaki számára leiratott, vagy ha a jongleur azon utasitással menesztetett, hogy valakinek énekelje el. A jelen költemény II. Alfons utódjának, a megénekelt magyar királyné testvérének küldetik, a mi valóban úgy is történhetett. A záradékul kiöntött németgyűlölet végokát nem elég VI. Henrik sokszor kifogásolt magaviseletében keresnünk. Úgy látszik, hogy az ilyen odadobott megjegyzésekben költőnk inkább csak a rettegett nyelv éles voltát fitogtatta. Ez a hang nála különben nem új, mert már 1194-ben is így énekelt a monferrati udvarban: «Én a németet gorombának és aljasnak tartom, és ha közülök valamelyik udvarias akar lenni, az embert szinte boszszantja vele; az ő beszédjök olyan, mint a kutyaugatás».*)

A híres vendég távozásának idejére és okára vonatkozó adataink nincsenek. Midőn II. Bonifácz 1202-ben keresztes hadjáratra készült, már a monferrati udvarban találjuk. Egy dala bizonyítja ezt, mely a szent ügy érdekében fegyverkezésre buzdít. Ezen alkalommal már gáncsolólag emliti a «jó kalász magvát», mivel szolgáinak sok hatalmat enged, kik aztán rútul visszaélnek vele. E nyilatkozatból az tünik ki, hogy megelőzőleg Aragoniában járt. Lehet, hogy egyenesen Magyarországból ment oda hírt vinni II. Peternek messzire szakadt húga sorsáról. A rossz fogadtatás alig marasztbatta soká, a mi aztán annyit is jelent, hogy Magyarországból való távozása nem esik messze a fönti vers szerzési idejétől, 1202-től.

Vidal Bonifácz hadjáratában személyesen nem vett részt, hanem fölszedte sátorfáját s újra nyugatnak indult. Először való-

*) Bartsch, Peire Vidal's Lieder. 41. sz. dal 2. vsz.

szinüleg az Aragoniával szomszédos Leonba ment, mert azon költeményében, melyet később Maltában új pártfogójánál, Henrik grófnál 1205 körül szerzett, a leoni IX. Alfons bőkezűségét magasztalja. Maltából szülőföldjére, Toulouse vidékére rándult, hol ama föntebb is említett úri hölgyre akad, ki rengeteg birtokaiból fejedelmileg megjutalmazta. Ezzel aztán hosszas vándorlásainak vége szakad. Van egy versenydala (tencone), melyben Blacatz gróf több gyöngéi között szemére lobbantja, hogy a ki vénségére még szerelmeskedik is, annak jobb lett volna világra sem születnie. Az immár idős lantos, barátja illetlen megjegyzéseire azt feleli, hogy ő, a ki minden dologban ügyes és jártas, szerelmét most a legnemesebb nőre áldozza, kitől jutalmat és köszönetet vár. Szerinte nem az a szerelem, ha ma kérünk, holnap meg lohadunk; ő a maga részéről — éles ellentétben fiatalkori elveivel — szivesen szolgál sokáig valamely nemes kegyért. — Biz' e védelemből is csak az tűnik ki, hogy már agg-lant lehetett ő kigyelme.

Halála évét feledés fedi. Mivel azonban költészetének utolsó korszaka oly annyira politikai természetű volt, hogy minden jelentősebb eseményre visszhangot adott: azt kell következtetnünk, hogy a mely későbbi eseményekről nincs nála emlékezés, azokat a költő már nem érte meg. Ezzel szemben a gyűjtemények hiányos voltára utalnunk nem szabad, mert némelyike a soknál is többet ad, midőn olyan költeményeket akar tévesen Vidalnak tulajdonítani, melyeket ez csak száz esztendős korában írhatott volna meg. Míg ellenben egyetlen sora sincs, melyben a hazáját pusztító albingensi háborúra találhatnánk vonatkozásokat; nem említi Bonifácz halálát; nem tud a nagy mureti ütközetről, melyben aragoniai Péter elesett; nem tud az utánna következő I. Jakab királyságáról, a ki pedig igen áldozatkész pártfogója volt a troubadourok hanyatló költészetének. Mindezt egybevetve, habozás nélkül aláírhatjuk Bartsch azon következtetését, hogy a halál sokat szenvedett, de minden ízében regényes életének 1208 és 1210 között szakította végét.

A troubadourok a modern világ legelső műköltői voltak. Az akkori művelt társadalom nevelte őket; de tulajdonképeni fenntartóik ama hatalmas pártfogók voltak, kiket ma az egyetemes irodalomtörténet megillető kegyelettel ünnepel. Imre király neve az ünnepelteké közt szerepel. Az egy Peire Vidal megvendégelésével nem szerzett ugyan általános érdemet; de e kevéssel igen szép

bizonyságát adta, hogy földrajzi helyzetünknek, nem pedig műveltségünknek kell tulajdonítani, hogy a troubadourok üdvös befolyása irodalmunkban elmaradt s hogy történetünk az ilyen megtisztelő adatokban szegény.

Sebestyén Gyula.

SZT. ÁGOSTON DICSÉNEKE A MENNYORSZÁGRÓL.

Névtelenül fenmaradt költemények szerzőjét valamely ismeretes egyéniségű költőben sejdíteni, épen nem ritka ténye az irodalomtörténetnek. Jelen esetünkben is ezen «incerti nominis auctor» alatt, jobbadán *benső okokra* támaszkodva, nem csekélyebb írót gyanítanak a műbírálók, mint a Kr. u. negyedik század egyházatyáinak koryphæusát — magát Szt. Ágostont!

Hiszen költeményünk legapróbb ízében is félreismerhetetlenül visszatükrözteti mindamaz ezerféle, oly megfoghatatlanul ellentétes lelki és írói sajátságokat, a melyek Szt. Ágoston lángeszét rengeteg számú irataiban kalleidoskopi egyvelegben csillogtatják. Rávall az a hév, melynek szenvedélyes lüktetését minden sorából kiérezhetjük. Kézen fekvő, hogy a költő egy és ugyanaz a «Confessiones» szerzőjével. Egyéniségét e műben Szt. Ágoston oly maradandó vonásokkal örökítette meg, mint talán Byront és Gœthet kivéve senki más. Leplezetlenül feltárta kora s az utókor előtt mindazon viharait az indulatoknak, melyek szívét addig-addig dúlták, mígnem a róm. katholikus egyház kebelében — kételyei és tévelygései szüntével — fel nem találta az oltalmazó, megnyugtató révet.

Költeményünk hymnusszerű fellengzéssel mindazon eszmék magváért buzog, melyek körül góczpontként csoportosul a «De civitate Dei» huszonkét könyvének temérdek gondolatanyaga. Akár csak az idézett mű 5-ik könyvében gyönyörködnénk a «civitas, patria æterna» tökélyes boldogságának föllengző leírásaiban! Bár dogmatikus alapon áll, az «isteni államot» bátran az ő merész *képzelme* alkotásának *is* tekinthetjük. Érezzük, hogy őt egyéni lényének mivolta serkentette az ily földöntúli ideális mennyország állapotjával való foglalkozásra.

Megengedjük ugyan, hogy Szt. Ágoston mindenha tisztelet-

tel hódol azon őserényeknek, melyek a Camillusok, Cincinnatusok és Fabriciusok jellemét aczélozták, továbbá azt is, hogy — némi megszorításokkal — a római birodalom nagygyáfejlődésében szintén az isteni előrelátás bölcseségét magasztalja: mindazáltal a korabeli római élet, a fajtalanság fertőjébe keveredett erkölcseivel, kizárólag a földi jólét előmozdítására irányult intézményeivel, az ő magasröptű rajongásainak merőben visszáját nyújtotta.

Az afrikai izzó égalj — Tagaste — szülötte lévén, sem ifjúkorában mint duhaj hajlamú manichæus, sem megtérésével, mint a legszűziesebb érzelmű asceta, vérmérsékletét egy perczre sem tagadta meg. Legalább képzelmével kellett kéjelgenie egy — spiritualistikus — mennyországban! *Villemain* is (Tableau de l'éloquence chrétienne au IV.-e siècle) csak a körülményekre vezeti vissza egyéni fejlődését: «C'est la maladie *des hommes de génie* dans les jours de décrépitude sociale ..... quand il n'ya plus ni liberté, ni patrie, ni passion des arts, quand les âmes vulgaires sont éteintes par le malheur, ou plongées dans le matérialisme d'un grossier bienêtre: alors ceux qui se détachent de cette tourbe rampante aspirent *vers un autre monde.*»

Innen van fellengző ékesszólása, midőn lépten nyomon arra tanít, hogy az emberiség rendeltetése a tündöklő Ige, a fényes Igazság földöntúli szemlélhetése: «misitque nobis Verbum suum, quod est eius unicus filius, quo pro nobis in adsumpta carne nato, atque passo, quanti Deus hominem penderet, nosceremus, atque illo sacrificio singulari a peccatis omnibus mundaremur, eiusque spiritu in cordibus nostris dilectione diffusa omnibusque difficultatibus superatis in æternam requiem et *contemplationis eius ineffabilem dulcedinem* veniremus ....» (De civ. Dei VII. 31.)

Ezen eszméből fakad költeményünk alaphangulata, ezzel kezdődik s ide tér vissza befejezésül! A legelső sornak: «Ad perennis vitæ fontem mens sitivit arida», a végső két sor: «Nec quietem post procinctum deneges emerito, Teque merear potiri sine fine præmio», a legösszhangzóbb berekesztése! Azonos eszmék hatásos συμπλοκή-ja!

Aki pedig *külső* valószinűség érvei után kutat, annak ilyes is fog akadni. Tény, hogy ő ifjonta, mint a rhetorica lángbuzgalmú tanára Carthagóban tanítványaival egyetemben verseléssel, hogy ne mondjuk a költészettel is megpróbálkozék. Sőt mi több, egy tragédiai pályadijat is nyert Vindicianus proconsul kezeiből. To-

vábbá «De anima» czímen fenmaradt vagy 50 rettentően döczögős hexametere. Ezek technikai fogyatékossága pedig, mint alább — hol költeményünk alaki oldalát fejtegetjük — ki fog tűnni, szintén csak a bizonyítékok számát gyarapítja. Különben amily sivárnak mutatkozik is ő verseiben, oly mély költői érzület hatja át helylyel-közzel prózai műveit. Teuffel is találó jellemzéssel említi fel róla: «Die Begabung des Dichters mit der des Philosophen, das Pathos des Rhetors mit der Silbenstecherei des Grammatikers». (Röm. Littgesch. 1044. l.).

Valamint tartalmilag az egyházi költészetnek inkább már középkori eszmeáramlatába játszó termékével állunk szemben, úgy alakilag is szembeötlő példáját leljük a már akkortájt lábra kapott*) *hangsúlyos* — voltaképen szótagszámláló — verselésnek.

Jellemző, hogy a legelső rímeket jobbadán antik versszakok diszítőjeként találjuk az egyházi költészetben. Igy rímelteti Poitiers püspöke, Szt. Hilarius, az Epiphaniát, pünkösdöt stb. zengő hatalmas hymnusaiban a dimeter iambicust:

Jesus refulsit *omnium*,
Pius redemptor *gentium*.
Totum genus *fidelium*
Laudes celebret *dramatum*.

Szt. Damasus pápa hymnusában: De sancta Agatha, a trime er dactylicus hypercatalecticus cseng össze rímekkel elegy asszonanszokban:

Martyris ecce dies *Agathae*
Virginis emicat *eximiae*,
Qua sibi Christus eam *sociat*
Et diadema duplex *coronat*.

De ugyanő tisztán antik rímtelen versszakokat is alkalmaz. Hasonlólag tény, hogy számos egyházi lyrikus, így a hangsúlyos vagyis szótagszámláló versmérték iránt legkiválóbb érzéket tanusító Adam de Saint-Victor is, alkalmazta — bár csupán mellesleg — a quantitativ mértékeket.

*) L. *Félix Clément* (Carmina e poetis Christianis excerpta): «Ce ne fut qu'au bout d'un certain laps de temps que l'on sentait la nécéssité d'adopter des formes poétiques plus populaires et plus convénables à leur objet. Une *poésie rimée* et fondée sur la numération des syllabes, remplaçe la quantité minutieuse et la prosodie compliquée des anciens.» (Préface XIV.)

Maga Szt. Ágoston mestere, a milanói Szt. Ambrosius is, kinek hymnusai minden alaki pallérozatlanságuk mellett is, emelkedett, sőt magasztos hangulatuk folytán maiglan is példátlan népszerűségnek örvendnek, rímelteti dimeter iambicusait:

Veni redemptor *gentium*,
Ostende partum *Virginis*.
Miretur omne *saeculum*,
Talis decet partus *Deum*.

Visszatérve költeményünkhöz, ez szerkezetileg három-három sorból álló szakokra oszlik, egyező — ha úgy tetszik — ráütő rímekkel. Mértéke a «politikus», mely szótagszám szerint az antik tetrameter trochaicus catalecticusnak felelne meg.

Fordításomban igyekvém az eredetinek sajátos hamisítatlan pongyolaságát — Szt. Ágoston különben prózájában sem embere a formának — minden darabosságával együtt átültetni. Tökélylyel kicsíszolt technikát, hogy ne mondjam «kínrimeket» alkalmazva úgy járnék, mint olyan metsző, ki elég helytelenül aprólékosságig kipontozott karczolatot készítne valamely kezdetleges festmény durva ecsetvonásairól.

Szt. Ágoston rímei azonban messze fölülmúlják pl. a mi Tinódynk állhatatos vala-valázását. Való ugyan, hogy a hármas rím nála gyakorta egyazon nemben, esetben és számban álló névszóból (pl. arida — anima — patria), avagy hasonképen alaktanilag egyező igékből (pl. nectitur — sternitur — cernitur) stb. stb. áll, mindazáltal fölleljük nála már a változatos rímek kellemes összecsengése felé való törekvést is. Pl.: capiunt — casibus-iuvenibus; vagy concrepat — organa (nom. plur.) — præconia (acc. plur.). Rímei jobbadán így is alig egyebek jóhiszemű asszonanszoknál.

Nem ritka eset, hogy a politikus első és második ütemét belrímmel fűzi szorosabbá. Pl. Abest limus — deest fimus . . . ., vagy Quam amisit, dum deliquit . . . . . stb.

Nyelvtani különlegességül felötlő az infinitivusnak főnévi alanyul vagy tárgyul való használata, a mi határozott græcismus. Pl.: *transire* transiit = τὸ παρέρχεσθαι παρελήλυθεν; vagy: Hinc tenent *esse* = ὅθεν ἀπολαμβάνουσι τὸ εἶναι.

Ezen bevezető tájékoztatás után bátorkodom fordításomat a vallásos költészet emez örökbecsű ereklyéje iránt érdeklődőknek bemutatni.

Örök élet üde cseppit aszu szivünk szomjazza,
Testi békónk hogy lehull még, fulladozók vigasza.
Küzd, ví, harczol sok hontalan: fenn mennyekben a haza!

Míg gonoszság s viszontagság átka lelkünk' terheli,
Mert vétkezett, kárba veszett, üdvösségünk bűvöli.
Jelen nyomor letünt éden hő vágyit csak növeli.

Ki nem eped megláthatni merő béke gyönyörét?
Ott, hol épült száz palota drága réteg gyöngy fölé,
S arany borít tetőt-tornyot töltve termek dús ölét!

Vakolatul drága ékkő szine-java vétetik;
Sáraranynyal [1]) kristályképen város utja fedetik;
Nincs ott szemét, nem lelsz penészt, mocsok ott nem tűretik!

Csikorgó tél, perzselő dél náluk senkit sem ijeszt:
Rózsa fakad, rügye dagad, örök tavasz földje ez,
Liljom csillog, sáfrány villog, légben balzsam permetez!

Mező zöldül, vetés zsendül, mézzel pezseg a patak;
Finom kenőcs szerte párolg s árad kéjes illata.
Ágon-gallyon folyton virul gyümölcsözés évada.

Hold nem váltja töltit-fogytát, nap vagy csillag nincs egén:
Boldog állam! Báránytul[2]) nyer fogyhatatlan tünde fényt,
S éjtszakának hire sincsen, örök nappaluk levén.

Vértanút meg dicssugárzat egy-egy napként vesz körül:
Diadalmi ujjongáson kölcsönösen mind örül;
Ellenfelük vallott szégyent, s az igaz ügy sikerült!

Minden szennytül tisztultaknál nem lázong a vér heve:
Átszellemült testiségük szűz észszel forrt együve,
S tiszta békkel ihletett lény hihágást el nem követ!

Porlandókbul kivetközvén megujhodik lételük;
Szent Igazság tükrözete szemtül-szembe van velük.
Élő kútfő fel-felbuzgó édes nedvit ízlelik.

Innen van, hogy állapotuk folyton egy és ugyanaz,
Fenkölt, vidor örömük' nem zavarja bűn hajlama.
Mindig épek, kórtul mentek, ifjonta nem agganak.

Azért birnak örök létet, mert elmult, mi mulandó,
Friss erőben dúslakodnak, hisz lehullt, mi hullandó.
Halhatatlánság hatalma nem tűr semmi halandót!

---

[1]) V. ö. Apocal. XXI. v. 21.: »Et platea civitatis aurum mundum, tanquam vitrum perlucidum«.

[2]) T. i. a Megváltótól (agnus Dei).

Mindentudó tudói közt van-e mit nem tudhatnak?
Még a keblek titkába is mindenüvé behatnak!
Egyet akar, *egyet* kerül kiki s *egyben* fáradnak.

Érdem szerént noha más-más díj járna az egyesnek:
Am szeretet viszi arra, hogy szépen megegyeznek,
S minden egyed sajátjaul tekinthet *közkincseket.*

Hol a Test*) van, teljes joggal gyülekeznek a sasok.
Angyalokkal társalogni szent lelküknek vigaszok,
S mindkét haza polgára csak *egy* kenyérből falatoz.

Oly mohók, mint elégültek, mert mijök van, megteszi.
Jóllakva, nem undorodnak, de egyik sem éhezik:
Vágygyal esznek mindig s viszont étkük vágyat kelt nekik.

Ujdonatuj dallamokat tetszetős hang zengedez;
Magasztaló kürt harsan fel, bűvölve a füleket,
Mint győztesek királyukért hoznak hálaéneket.

Fejedelmünk' szinrül szinre láthatják a boldogok,
Hol fenséges trónja körül világtengely megforog:
Nap meg a hold s bolygóikkal mind a kerek csillagok.

Christus, hősök pálmadíja, országodba vezess be;
Vitézedként voltam hisz én soká harczra övezve:
Üdvezültek ajándokát juttasd nekem örökbe!

Szakadatlan küzdelmekben tégy próbára engemet,
De majd ádáz tusa után megnyugodnom engedd meg:
Hogy jutalmul *Téged* bírva mindörökre örvendjek!

Dr. Reményi Ede.

---

*) Ev. sec. Math. XXIV. v. 28.: «Ubicunque fuerit *corpus*, illic congregabantur et aquilæ.» Hogy Szt. Ágoston a szöveg *voltaképi* értelmét, mely az eredeti görögből is világosan kitűnik, ily alaposan félreértette, annak talán megvan szintén a maga oka-foka. Ő ugyanis a görög nyelv dolgában meglehetősen járatlan volt, — a mit már diákkorában is megsinylett — s innen van, hogy az exegesis sohasem tartozott erős oldalai közé. K. Μαθ.: «ὅπου δ'ἐὰν ᾖ τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί» inkább *dög* köré gyülemlő kányákról vett hasonlat, melyet az exegeták Jeruzsalemnek a rómaiak (symbolice = aquilæ, ἀετοί) által foganatosított megbüntetésére vonatkoztatnak.

BESSENYEINEK EGY POLITIKAI MUNKÁJÁRÓL.

Köztudomású dolog, hogy midőn Bessenyei György Bécsből az 1784. évben pusztakovácsii kis birtokára költözött, csak a nagy világnak, a közéletben való szereplésnek mondott bucsúszót, s nem egyszersmind a nemzeti irodalom művelésének is. Erre lelki szükségletté vált hajlama mellett két körülmény is utalta: egyik kietlen magánya, elhagyatottsága, melyre alig találhatott volna jobb enyhítőt, másik pedig, hogy mint a felvilágosodás és nemzeti ügy felszegődött apostola hivatását korántsem látta még befejezettnek. Ugyanazért a mint kisded gazdaságának gondjai és olykor emésztővé vált lelki harczai engedték, írt ezután is sokat és sokfélét. Minden erejét, figyelmét emberiség- és nemzetboldogító kedvencz eszméinek ápolására, feldolgozására fordítá, s legkedvesebb foglalkozása, legfőbb czélja ez eszméknek egyes munkákba elhelyezése s a jövő nemzedék számára ily módon biztosítása lett.

Egész sereg kiadatlan, philosophiai, politikai, történeti munkája maradt fenn prózában és versben, többé-kevésbbé tanító iránynyal, melyeket azután, hogy annál könnyebben megtalálhasson és felhasználhasson egy hálásabb utókor, időről időre biztos és nyilvános helyeken, közkönyvtárakban igyekezett elhelyezni. Különösen a sárospataki főiskola volt az, melynek mint egykori, hálás növendéke kézirataiból igen szívesen és sokat juttatott.

Igy 1803 augusztus 14-én is egy saját művét tartalmazó kis csomaggal örvendeztette meg a «nemes Collegium professor Urait». Alkalmilag ugyanis beküldötte nekik a «*A társaságnak eredete és országlása*» czímű prózai dolgozatát, a hozzá mellékelt levélben emígy kérve őket: «helyheztessék ott a Collegium könyvesházában, hadd lássák az utánunk következő maradékok, hogy volt a Kegyelmetek tudós Társaságának oly mívelt fia, ki iránta elkövetett atyai gondoskodásukat haláláig hálálni tudja».

E munkával akarok jelen alkalommal röviden foglalkozni és pedig két okból. Egyik ok az, hogy irodalomtörténetünk mindezideig csak nevéről ismerte. Egyetlen, pataki példánya, mely szerzőnek nem eredeti kézírása, de hitelesített másolat,*) még a 30—40-es évek idején kivétetvén az iskolai könyvtárból, egész 1877-ig lappangott, veszendőben volt. Ekkor találta meg Szinyei Gerzson egy pataki család lomtárában, megmentve így a biztos enyészettől. Toldy Ferencz tehát nem látta s nem is olvashatta; csupán egy régebbi könyvtári katalogus nyomán emlékezik róla. Ezt teszi az ő nyomán Závodszky Károly is, de bizton

*) Szinyei Gerzson úr szives tudósitása szerint.

azért, hogy valami újat is mondjon, ama fentebb megczáfolt megjegyzést koczkáztatja, hogy a pataki példány «eredeti kézirat». Újabban Beöthy Zsoltnak, Bessenyei legalaposabb ismerőjének módjában volt már megismerni, de mint tárgyához kevésbbé tartozó tisztán tudományos műnek Szép prózája II-ik kötetében ő is csupán czímét említi meg.

Értekezésemnek másik indoka, hogy a múlt nyáron véletlenül a szóban levő műnek egy igen szép, majdnem egykorú másolatára akadtam, melyet midőn most a muzeumnak adtam, nem tehetem, hogy fel ne hívjam rá a megérdemlett figyelmet. Hajdu-Böszörményben, édes atyám, Szeremlei József könyvtárában leltem, kire b. e. nagyatyám Szeremlei Császár Mihály mezőkeresztesi, majd geleji ref. lelkész birtokából szállott, ki egyszersmind a másolat készítője is. 1826-ban, kevéssel pataki főiskolai alkönyvtárnoksága után Mező-Keresztesen írta és oly gondos lelkiismeretességgel, mely a Bessenyei kéziratok között olvashatóságra, könnyű áttekintésre szinte páratlanná teszi. Egyidejüleg lemásolta ugyancsak Bessenyeinek *Bihari remetéjét*, Szombathy Jánoshoz intézett már ismert levelét, nem külömben a «Közhasznú Esmeretek tárá»-ban levő rövid életrajzát. Mindannyit pedig még ez évben egy negyedrét alakú kötetbe foglaltatta össze.

A társaságnak eredete és országlásá-nak külső terjedelme 61 sűrűn beírott lapra megy s így körülbelől a Bihari remetéével egyenlő. Szerzőnek ilynemű munkáiban szokásos eljárása szerint megczímzett fejezetekre van osztva, melyek közül öt nagyobb válik ki, ú. m.: 1. *Természeti szabadság.* 2. *Atyai vezérlés. Fiúi engedelmesség.* 3. *Vezérkapitányság.* 4. *Királyság.* 5. *Az egyenlőségben levő külömbségről.* Ez utóbbi kettő még több apróbb részre is oszlik.

Mint már a fejezet czímei is engedik némileg sejtetni, e munka tartalma politikai, philosophiai irányú. Nem is más valóban, mint a politikus Bessenyei eszméinek rendszeres összeállítása, szakszerű feldolgozása. *1802-ben írta*, tehát abban az időben, midőn egyszersmind és kiválóan *Rómának viselt dolgai* cz. nagy történeti művének megírásán fáradozott. E körülmény megérteti keletkezését is. A beható történeti búvárkodások s pedig épen Róma eseménydús, kormányformák tekintetében rendkívül tanulságos történetében ama régen és előszeretettel táplált politikai eszméire, melyeknek jó részét még Voltaireből, a franczia encyclopædistákból merítette és szívta magába, kétségtelenül gazdagítólag érlelőleg hatottak. Könnyen jöhetett azért arra a gondolatra, hogy e téren szerzett tapasztalásait, tanulságait egy önálló, még pedig az alkotmányos uralkodást dicsőítő philosophiai dolgozatban állítsa össze; annyival is inkább, mert nem kis mértékben buzdíthatta erre Magyarországnak egykorú, épen nem alkotmányos állapotja is. Midőn azután az *A társaságnak eredete és országlása* ily módon létrejött, termé-

szetes alapjává lett az 1804-ben bevégzett öt könyves politikai regénynek, *Tarimenes utazásának*. Csakugyan tekintve a két mű alapeszméjének, lényegének azonosságát, alig foghatjuk fel másképen, *mint egy előtanulmányt a Tarimeneshez.*

Az egész művön vörös fonalként végighúzódó főeszme tehát az alkotmányos monarchia dicsőítése és apologiája; oly alakba öntve azonban, mely miatt a munka, czímének megfelelőleg csakugyan nem egyéb, mint az emberi társaság eredete és országlása feletti elmélkedés.

Mindjárt az *első fejezet*-ben, miután előre bocsátotta a természet *rousseaui* dicsőítését, az embernek szabadságra való születését, hivatását kezdi fejtegetni, s úgy találja, hogy fejlődése menetén kiki önmaga köti meg magát bizonyos kötelékekkel, jól tudva, hogy ez által természeti szabadságában csak nyerni fog. Igy a gyermek minélinkább serdül, a hálának és emlékezésnek annál erősebb kötelékével fűzi magát szülőihez. S a mely isteni sugarlás — mondja, — a természetnek eme belső és erős, szent és megható contractusát belénk önté, ugyanaz írta ezt a törvényt is, mely a királyi hatalmat létrehozá.

A *második fejezet*-ben *Montesquieu* nyomán kifejti, hogy a család szétágazásából, majd házasságokkal egybefűzéséből szükségszerűleg fejlődött az emberi társaság, a nemzetség és haza; emebben azután az atyai vezérlés természetes módon vált kormányzói hatalommá, a fiúi engedelmesség pedig alattvalói hódolattá. Itt megragadja tüstént az alkalmat, hogy valamennyi kormányforma közül mint legjobbat a királyságot anticipálja. A királyok isteni rendeltetését azonban nem veheti komolyan, s jobbnak véli az egész kérdést «vén harangozókra bízni, a kik a másvilági dolgokat a cziuteremből hallgatják, vesszőcskével kaparászva előttük a porban».

A *harmadik fejezet*-ben arra a kérdésre felel, melyik volt az első uralkodási mód az emberiség kezdetétől fogva. Úgy hiszi, hogy a Vezérkapitányság, melyet a primitiv társadalom rendfentartás és önvédelem czéljából Ádám után mindjárt megalkotott. A nagy katonai hatalommal, fény- és zajos dicsőséggel környezett vezérkapitány, midőn egyre több jogot és teendőt vont saját kezébe, megvetette a királyság alapját.

A *negyedik fejezet*-ben a királyi kormányformát tárgyalja részletesen s meg van róla győződve, hogy minden nép eleinte önként választotta királyát; s miután vele kölcsönös jogaik és kötelességeik biztosítása, a törvények megtartása s különösen az ország boldogítása czéljából természetes alkura, egyezségre lépett, jószántából ruházta fel nagy hatalommal. Az a jó uralkodó, a ki a beléje vetett bizalommal vissza nem él s úgy kormányoz, mint Huszhang, Persiának királya, ki soha sem téveszté szem elől, hogy «a nagy királyok földi istenek, kik hatalommal, bölcseséggel, jósággal a közönséges halandókat annyival múlják felül,

a mennyivel nekik felettek vannak a nagy Istenek. De ezen felemelkedett méltóság még sem szolgál nekik arra eszközül, hogy népeik iránt kemények legyenek. Az egek ritkán dörögnek, a nap mindig világít. Az istenek egy büntetés után adnak ezer áldást; őket kell a nagy királyoknak követni, minden jót megtevén, valami tőlük telhetik».

Ezután külömbséget tesz *törvénykirály* és *királytörvény* között. Előbbi a törvény szabása szerint uralkodik s országának csak hasznára lehet, veszélyére nem. Valóságos élő törvény, s hogy ilyen legyen, erre főkép a koronázási eskü kötelezi, mely elég biztosíték akkor is, ha a királyválasztást idővel örökösödés váltja fel. Épen azért kell, hogy a koronázási eskü minden népnek féltékenyen őrzött kincse legyen. A királytörvény oly uralkodási mód, melyben a király teszi a törvényt, ilyenül nem ismerve el más egyebet, mint a mit a nép akaratján kívül és felett saját Egyedülvalósága akar és teremt. Szülőoka az örökösödés, az ifjú trónörökösök hiúsága, de nagyban elősegíti a királyi kegy által eltántorított emberek hízelgése is. Magyarországon még nincs ilyen királytörvény, ámbár nagy hiba, hogy a király nem a nemzet körében él.

A királyság elfajulása a *despotismus;* ilyen valójában nem is létezik, a hol nyoma van, ott is csak névleg él. Despot az, a ki parancsol és nem kérd, kinek országlása szüntelen való erőszaktétel élet és vagyon felett. Az ilyennek kegyetlensége nem hatalmából, de veleszületett természetéből foly, mert a tapasztalás mutatja, hogy absolut hatalom és az ország boldogsága szépen összeférhet, s az uralkodásban való szabad akarat még korántsem egy a kegyetlenséggel. A megtorlás gondolata legtöbb despotnak megköti a kezét és zsarnok helyett a legalkotmányosabb fejedelemmé teszi. E miatt boldog a török nép úgynevezett despotja alatt, boldogabb, mint a szabad angol, kit a nemzeti kevélység átka, súlyos adó és katonaság terhe nyom. *Mongolország* despotája is, a nagy mogul igazában érdemes monarcha, ki az alkotmányos uralkodásban keresi gyönyörét. Népe boldogságán munkál s annálinkább hajlik hozzá, minél inkább parancsolhat vele. A *khinai császár* legfeljebb nagyotmondó, de annál kevesebbet érő jogokban, czifraságokban gyakorolja korlátlan hatalmát: holtakat avat szentekké, tartomány- és városneveket változtat önkényesen, a mandarinokat évenkinti bűnbevallásra kényszeríti: ilyenek és hasonlók mellett azonban józan törvények szerint tesz és uralkodik. Mást beszélnek e tekintetben a tudósítások *Sziám*-ról: oly iszonyatos dolgokat, hogy valóságukban méltán lehet kételkedni. Itt a király imádtatja magát. Testőrző sereg vagy ministeriumkép, jobban mondva a büntetések osztogatására negyven hóhért tart maga körül. «Nincs élő lélek, test, ki életének folyásában büntetését elkerűlhesse. Egész udvara, rokonai, gyermekei alá vannak vettetve. A ki sokat hallgat, pofáját, szája végeit füléig hasítják, ellenben a bőbeszédű halandónak ajjakait be-

varrják. Csekély vétkekért az embernek czombjait csontjáról lenyesik, karjait tüzes vason sütögetik, fogait kiszedik. A pálczázást prüsszentésért, ásításért osztogatják.» Ily országlás azonban már csak azért sem képzelhető, mert a legsilányabb pogány nép körében sem tűrné meg a természet igazsága. *Japponiában* a törvények és hagyományok szerint országló kubószáma csupán annyiban önkénykedik néha, hogy főembereinek házasságához nem adja beleegyezését. *Persia* despotái legkevésbbé érdemlik e nevet. A törvényes határt átlépni nem czéljok és nem is akarják. Tudják, hogy a kormányzás önkényes munkája, korlátlan jogaik érvényesítése épen függetlenségüktől, szabad élvezetüktől fosztaná meg őket, a mire legjobban vágynak. Kambyses példája kivétel s általában rájok nézve is áll az, mi minden emberre: minél többet tehetnek, annál kevesebbet tesznek.

A despotismus példáinak hosszas áttekintése után fölveti Bessenyei a kérdést: tulajdonképen mint is származik az *uralkodói teljes hatalom?* Mikép tarthat kötve egy annyi milliót? S azt adja válaszul, hogy épen az okból, «mert ezeknek sokasága számtalan, kiterjedésük végtelen, az uralkodó pedig egyedül ül hatalmán». Minél terjedtebb, minél több népből áll egy birodalom, annál könnyebben szül monarchiát. De míg ebben kevés a köszönet, annyival többet ér egy egységes nemzetű ország *szabad monarchiája*, mely a mennyiben nép és uralkodó érdekeit szoros kapcsolatba fűzi, mindkettőre egyaránt boldogságot áraszt. S míg a nép is egyfelől szívesen hajlik meg a maga alkotta törvény előtt (mely e monarchiának alapföltétele), a jó királyt másfelől «fejedelmi tulajdonságainak» gyakorlásában e törvény távolról sem akadályozza. A törvényre pedig mindig szükség van, hogy zabolázza az oly «mord kedvű» királyt, ki szabadjára bocsátva, magának is, másoknak is csak vesztére lenne.

A mi *az éghajlatnak és egyéb tárgyaknak az uralkodás természetére és formájára való befolyását* illeti, azt mondja, hogy a szabad államok leginkább a mérsékelt égaljon s művelt népek körében virágoznak, míg a fagyos Muszkaország s a forró Afrika ép úgy mint minden tunya, műveletlen népek, a despotismus nyűge alatt nyögnek.

A *vallás*-nak az emberi társasághoz és uralkodáshoz való viszonyát tanítójával Voltaire-el egyértelmüleg fogja fel, azt mondva, hogy «a polgári engedelmességnek vallás az alapja». Különbséget tesz azonban a vakbuzgósággal és butasággal párosult, meg a szabad szellemű és felvilágosult vallás között. Amaz a despotismust kedveli, emez megölő ellensége. A pogánysággal szemben határozott előnyt ad a keresztyénségnek, a katholikus vallással szemben Calvin hitének (íme a hitehagyott Bessenyeinek lelkiismerete szól!). Egyébiránt legtöbb uralkodási forma minden vallással összefér; fődolog csupán, hogy az ember legyen türelmes; a másvilágért ne dúlja fel a jelenvalót s Isten nevében ne legyen istentelen!

Az *ötödik fejezet*-ben, melynek *Az egyenlőségben levő külömbségről* czímet adta, az emberi társaságban előforduló különbségeket, ellentéteket és megegyezéseket fejtegeti. Mindezek — úgymond -- testi és erkölcsi mivoltunkban gyökereznek, s a világ haladásával — utolsót kivéve — hovatovább nagyobbakká válnak. Gazdag és szegény, úr és szolga, okos és tudatlan, bűn és erény, küzdő érdem és jutalmazott gonosz, és még sok annyi más ezer ellentétben, örök zűr-zavarban küzdenek egymással; s hiába kapkod a világ, hogy egyenlőséget teremtsen, mert a baj gyógyíthatlan, míg csak emberek intéznek. »Egyenlőség annyi külömbségben csak az, hogy úgy legyen minden a mint van!« Egyenlőség oly társaságban, államban, a mely él, nem is képzelhető, mert az élethez a testnek valamennyi külömböző tagja szükséges.

A *tudományt és bölcseséget*, melyek az emberek közt a legnagyobb különbségeknek kútfejei, minden társaság lelkének, nélkülözhetlen kellékének hirdeti. Becsüli a tudóst, mert munkája csöndes és szabad, mert a törvényre és uralkodásra nézve soha nem veszélyes. Ha méltatlanságot nem tűr is magán, s ha tévelyeg is olykor, olyanokat mint a fanatismus soha nem művel, sőt ezt magát is rendesen kiirtja. Elveti e helyen Rousseau ama tanát, mely szerint oda kell visszatérnünk, honnan kiindultunk, azt vitatván, hogy természetes úton jutottunk műveltségünk mai állásáig.

E kitérés után rátér a tanácsuralom, vagy mint ő nevezi *tanácskirály* és a *királyi tanács* között levő különbségre. Előbbiben nem lát semmi észszerűt, mert temérdek rosszal jár és absolutabb hatalmat kiván, mint bármely despotismus. A tanácsokban az egyéni függetlenség ritkán érvényesül ; e helyett nehány nagyszájú vezeti a többieket kényekedveként. Példákat idéz a történelemből. Tapasztalás szerint minden köztársaság előbb-utóbb királysággá is válik, mert csak törvényes és alkotmányos király alatt lehet a nép boldog, kiről elmondhatja Liviussal (Trajánról): »Csak azért van fejedelmünk, hogy Urunk ne légyen«. Az ilyen király oldalához *királyi tanácsot, ministeriumot* óhajt, melylyel az megoszthassa országlása terhét. Kárhoztatást érdemelnek szerinte azok a fejedelmek, kik azért vesznek maguk mellé tanácsot, hogy erre tolván minden munkát, nyűgöt, annál függetlenebbül parancsolhassanak, s hogy szükség esetén tudják, kire hárítani egy-egy káros rendelet ódiumát. Ezeket úgy kivánja összeegyeztetni, hogy az uralkodó parancsoljon ugyan, de a mint népe súgja : »legyen tanácsában s a tanács ő benne.«

A mi már azt illeti, mely társadalmi osztály lenne méltó az örökös királyi tanács szerepére, habozás nélkül a *nemességre* s különösen a *főnemességre* utal. Ezt látja arra hivatottnak, hogy mint a fő és lábak között a derék, közvetítő legyen király és nép között. Ezt tartja a legalkalmasabb csatornának, melyen keresztül a dolgok a föld porából a trónhoz

emelkedhetnek. Hevesen vitatván azért Voltaire-el szemben ez osztály szükségét és jogosultságát, azt kivánja, hogy «a Hazának nemesen született, tudományosan nevelt Méltóságos és Tekintetes fiaiban ágazzék széjjel a királyi hatalom».

Föltétlenül elitéli azok felfogását, a kik *Parasztúralkodásra, democratiára* vágynak. Teljesen méltányolja ugyan a köznép érdemeit, elismeri, hogy a testi munka nélkül nincs tudomány sem, de a paraszt embert már természeténél, műveltségénél fogva képtelennek és méltatlannak véli az uralkodásra: «egy okos ember itélheti ügyét ezernek, de egy eke nem szánthat ugyanannyinak». Athenae történetéből meggyőző példákkal bizonyítja azt is, hogy a mennyire nevetséges és veszedelmes, annyira ingatag és állhatatlan is egyszersmind a democratia, mert «bármennyire igyekezzék is szabadulni a paraszt, sokáig felszínen nem lehet: pénz és tudomány mindig maga alá hajtja, sőt zavarában mihamar önmaga adja meg magát».

Tulajdonkép itt végződik a munka. Bessenyei azonban talán ennek világosságában, vagy olvasóinak felfogásában kételkedvén, még pár lapnyi *Jegyzést* csatol hozzá. Ebben kifejti, hogy művével az igaz tudománynak és felvilágosodásnak akart szolgálni, kiváltképen pedig mindeneket meggyőzni a felől, hogy a «*Törvényes az-az constitutionalis király legjobb uralkodás módja e világon*». Nem tagadja ugyan, hogy sok a gyarlóság a királyokban, de míg embervoltuk miatt sokat elnéz nékik, másfelől épen vágyaik és szenvedélyeik korlátozására valóknak tekinti a törvényeket. Végül minden kormányformával szemben több-kevesebb türelmet ajánl, mert a gyakori forradalmak és trónváltozások több vért és vagyont követelnek, mint a mennyi hasznot hajtanak.

Maga e kivonatos áttekintés, még inkább azonban az egész mű olvasása önkénytelenül ama gondolatot kelti bennünk, hogy — emlékezve Bessenyei egyéb munkáira — az itt lerakott eszméknek nagy része már jó ismerősünk. Tekintsük bár egyéb, előbb vagy utóbb kelt, nyomtatott és kézirati prózáit vagy verses munkáit, könnyen meggyőződhetünk, hogy alig van helye, melynek megfelelőjét más alakban, máskép alkalmazva, de elvétve majdnem szószerint is emezekben ki ne mutathatnánk. A főeszmét, mint politikai ideálját legkülönbözőbb alakú és természetű műveibe bevitte, magyarázva és védelmezve mindig. Ott a nyoma *Agis tragoediájá*-ban, melynek nemcsak szereplői tolmácsolják sűrűn az alkotmányos uralkodás gondolatjait, de a Mária Teréziához intézett ajánlásban maga szerzője is dicséretes nyiltsággal példálódzik a bécsi udvar előtt. Meg van magyar tárgyú tragœdiáiban. *Mátyás király* cz. époszában pedig ennek megfelelőleg zengi a nagy király országlását, akár csak előképe, Voltaire a franczia Henrikét. Nem hiányzik kiválóan encyclopædicus nagy művéből, a *Természet világá*-ból, nem a

Bihari remeté-ből, melyben hathatósan védve egyéb kormányformák ellen, külön fejezetet szentel neki. S mint ebben úgy szakszerűen tárgyalja *Magyar ország törvényes állásá*-ban is. A már említett *Rómának viselt dolgai*-ban behatóbban foglalkozik vele, mert e munkának inkább philosophiai, mint történeti iránya kitünő alkalom ily tárgynak a fejtegetésére. De különösen a már szintén említett öt kötetes nagy politikai regényét, *Tarimenes utazását* kell e helyen kiemelnünk. Ennek a didacticus allegoriának egész alapeszméje teljesen megegyez az A társaságnak eredete és országlásáéval. Artenis, e csupán névleg leplezett Mária Terézia egészen úgy kormányoz, mint emitt az úgynevezett «Törvény-király». A bölcs Trézéninek szavai, a totoposzi alkotmányozó országgyűlés vitatkozásai és paragraphusai ugyanazon állambölcseleti elveket és minta alkotmányt tükrözik, mint a melyeket itt bármely ország boldogulásának egyedüli eszközei és föltételéül az író kijelöl és megfejt. Az alkotmányos szabad monarchia eszméjét egyikben szakszerűen és elméletileg magyarázza, a másikban egy utópikus állam példájával világosítja meg. Különbség mégis a két mű között csupán a forma és terjedelem, mert a regényben — noha inkább példázásra volna hivatva — szintén a fejtegető, magyarázó rész a túlnyomó.

A többi mellékes, vagy kevésbbé kiemelkedő eszmék közül legtöbbnek nyomára szintén a Tarimenesben találunk, mely regény «a politikai, vallási és életphilosophiai értekezéseknek valóságos tárháza». De egyéb munkáiból is párhuzamos helyeket lehetne idéznünk, a mi azonban felesleges, mert nem lenne egyéb, mint a fentvázolt tartalom újra elmondása.

Tudva mindezt még inkább mellőzhetjük annak kimutatását, mely franczia szerzőket és mennyiben követett Bessenyei e műnek megírásában. Ama párhuzamba, melyet Beöthy Zs. már említett tanulmányában Voltaire s a többi franczia encyclopædisták, meg Bessenyei között megvont, teljesen beleilleszthetjük jelen munka eszmevilágát is. Azoknak ellensúlyozásául, a miket ily egybevetés folytán szerzőnk eredetiségének, önállóságának rovására kideríthetünk, emeljük ki csupán, hogy alig van munkája, melyben — tanítójával, Voltaire-el éles ellentétben — határozottabb meggyőződéssel védelmezné nemzetének rendi alkotmányát, hazájának Tekintetes és Méltóságos fiait, mint épen itt ebben.

A munka teljességéhez, módszeréhez és kidolgozásához bizonyára szó fér. Legtöbb hibájának kútfeje, hogy kettős czélnak szolgál. Az emberi társadalom előállásának, történeti fejlődésének és uralkodási formáinak bemutatása mellett ugyanis Bessenyei mindentalan és sokkal inkább az alkotmányos királysági forma előnyeinek bizonyítását, dicsőítését tartá szem előtt. S a kettőt annyira nem hozta összhangba, hogy a küllalak teljesen az előbbi mellékesebb, a tartalom meg az utóbbi főczélnak

került uralmába. Nem csoda azért, hogy az egyiknek teljes és rendszeres kifejtését gátolta a másik. Az ily módon keletkezett zűrzavart, az arányos beosztás hiányát szüntelen érezzük. Lényegtelen dolgokkal gyakran bibelődik, míg lényegeseket olykor alig érint. A despotismus példáit nyolcz lapon tárgyalja, míg az uralkodást befolyásoló égalji és egyéb viszonyok ismertetésének egy lap is alig jut. A vallás és tudomány eszméinél hosszasan időzik; neki tetsző gondolatokat általában szívesen ragad meg s fejtegetésükbe úgy-úgy belemélyed, hogy keresnie kell elhagyott útját. Az ismétlés egyik fő bűne. Logikája, jóllehet itt nem követ el nagyobb botlásokat, sokszor ingadozó, s mivel az ész helyett gyakran szíve a vezetője, rossz útra is téved. A skepsistől ritkán szabadulhat, e miatt megesik azután, hogy mielőtt egy eszmét kellően kifejtett, befejezett volna, félbehagyja és másikra tér át.

Nem tagadhatni azonban, hogy mind e gyarlóságokért egyes részleteknek szép és jeles sajátságai gyakran kárpótolnak. A kifogásolható helyeket elvétve tartalmas és jól kidolgozott fejezetek váltják fel. A meggyőződés ereje és bensősége, világos okoskodások és nyomós érvelések, csattanós ötletek és szép gondolatfűzérek több helyt ellenállhatlanul ragadnak magukkal.

Stilusáról ismét kevés jót mondhatunk: mint minden művében általában, itt is egyenlőtlen, túlnyomólag száraz, nincs is minden mesterkéltség nélkül. Nyelve erőteljes, de nem elég magyar. Helylyel-közzel azonban az élettelen és fárasztó elmélkedéseket ügyes fordulatok, tőről metszett hasonlatok, zamatos mondások üdítik. Olyanok ezek, mint korhadt tölgygalyak között a zöldelő fagyöngy, és a mint környezetükből élesen kiválnak, élénken tanúskodnak arról, hogy szerzőjük, ha megtanulta is Bécsben a módosabb beszédet, nem feledte el a berczeli régit. Azt mondja egy helyen: «Hadd el azt keresni, hogy áll e világnak teste és mennyi? Bajos dolog egy egérnek a tokalyi hegy tövébe fúrt jukából megmondani, hogy hány szem szőlő terem felette.» Másutt az őseikkel kérkedőknek azt veti oda: «Hiába mondja az eczet, hogy ő valamikor aszúbor volt, csak eczet és savanyú marad». Rousseaunak a természetre való visszatérést hirdető tana ellenében többek között emígy argumentál: «Ki kivánna kolbász helyett fagyökeret enni?»

Ama helyeken különösen, hol bizonyos vonatkozások miatt Bessenyei subjectivitása előtérbe lép, fakó stilje megelevenül, körmönfont sorai könnyebb folyást nyernek s inkább beszélnek az íróról magáról, mint a voltaképi tárgyról. Mily benső és eleven pl. a tudós leírása, melynél bizony nem ok nélkül önmagára gondol. «Társalkodna — úgymond — a philosophus, de nem lehet, mivel a bölcseket csoporton nem találja; érzését annyira kiköszörüli, hogy a hajszál is sérelmet üt rajta.» «Magában unalmas, emberekkel lenni fél. Szükséget is láthat, mivel

erkölcsi megaláztatást nem szenved, hogy kenyérért reménkedjen, vagy hizelgés, hasonmászás által szerencséjét keresse. Ezek miatt vére megkeseredvén, érzése megsavanyodik, mely orczáját poshadt színre festi. Humorát a mordság színe lepi be, mely alól mindég a világra mormol ki dünnyögve. Emberi nemzetét rostálja, mintha ellensége volna, melynek boldogságán dolgozni, írni meg nem szünik.» — Ki nem látja e leírásban Tarimenes putzufalvi bölcsét, a meghasonlástól csak hite által óvott, s az önmagát keserű iróniával festő Bessenyei Györgyöt? !

Még szebb és meghatóbb a munkának ama helye, hol a nőtlenségben megvénült és elhagyatott költő az atya és fiú szent viszonyáról, a gyermekében megifjodó szülőről emlékezvén, nem tartóztathatja keservét s a késői bánat fájdalmával emígyen fakad ki: «Óh bánatos emlékezet! Az én életem puszta, minekutánna az időnek ostroma belőllem, mellőllem Ifjúságomat, örömömet elsodrotta, és az elmének száraz okaira szorultam, hogy gyermeknélküli öregségemben e helyett gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel tápláljam. Hiába keresem örömemet szívemben, minden kedvtől üres, nem fakad gyökeréről egyéb elveszett gyönyörűségének szomorú emlékezetinél; nincs kire tekinteni, nincs kihez szólani, nincs a hosszas élet miatt elfáradott szívet mivel éleszteni és nyugtatni. Kerüld a magános vénséget ó boldog Ifjú! mely veled a Halálnak keservét elhunyásod előtt érezteti. . . . . Bocsásd meg olvasó! ezen elragadtatásomat; nem tartozott ide, de tartozott szívemre, melynek melegségéből származik. Tovább!» — A Természet világához írt előbeszédben találunk e hanghoz hasonlót, melybe nem kisebb közvetlenséggel szőtte be borongásával megható hattyúdalát.

A helyett, hogy Bessenyei «együgyüségének eme próbatételéről» többet mondanánk, végezzünk azzal a megjegyzéssel, hogy nem az eszmék eredetisége, nem a kidolgozás jelessége adják meg érdekét, mert e kettőről legfeljebb részleteiben szólhatunk, de inkább az a körülmény, hogy Bessenyei politikai nézeteit, eszméit egységes és szakszerű összeállításban tünteti fel. Eszmekörével teljesen beillik a Bessenyeiről köztudattá vált írói jellemkép keretébe, s a mint nincs benne semmi kiválóság, úgy kétségtelen becsét nem rontják le egészen gyarlóságai. Olyan virág, melyből alig fonhatnánk Minerva számára koszorút, de a melyet irodalmunk herbariumába bátran helyezhetünk.

SZEREMLEI BARNA.

HAZAI IRODALOM.

Görög nyelvtan gymnasiumok számára. Irta: *Szamosi János.* Harmadik bővített kiadás. Budapest, Eggenberger. Ára 1 frt 50 kr.

Görög nyelvtani irodalmunk terén újabb időben örvendetes haladást tapasztalunk. A régi Szepesi- és Curtius-féle nyelvtanokat újabbak és jobbak váltották fel. A magyar iskolai gyakorlat érvényesül a Maywald- és Dávid-féle nyelvtanokban, a tudományos követelményeknek pedig derekasan eleget tesznek a Hintner-Schill és Dóczi könyvei meg a Pecz mondattana; megjegyzem azonban, hogy az utóbbiak amazt a czélt is eléggé szolgálják.

Ma már, ha valaki nyelvtant ad ki, nagyon kell vigyáznia, hogy könyve haladást jelezzen; mert különben hiú munkát végzett. Úgyis annyit vádolják nyelvtani tanításunkat, hogy igazán megfeszítse egy nyelvkönyv írója minden erejét, hogy elismerésre méltó munkát mutathasson fel. A mi ezelőtt 10—15 évvel jó volt, ma már csak gyökeres átalakítás után válik be. Mainap továbbá az is tekintetbe veendő, hogy a görög nyelv többé nem mindenkire kötelező tárgy; tehát legalább azokból nem szabad kiölnünk tanításunk nehézkességével a görög nyelv iránti szeretetet, a kik e nyelvnek kötelező tanulására vállalkoznak, hanem ellenkezőleg erőnktől telhetőleg könnyítenünk kell rajtok s főkép tanításunk módszerében az egyszerűbbet, az elmébe nyomulóbbat alkalmaznunk.

A nyelvtannak szerintem sem lehet színtelen, száraz vázlattá fajúlnia, hanem szerves egésznek kell lennie, mely magában foglalja a nyelvtannak teljes rendszerét, s így sokszor oly dolgokat is föl kell ölelnie, melyeket csak erősebb osztály győz meg; míg a gyengébb osztály számára való legkisebb anyagot a tanítónak kell az iskola idejéhez mérten kiválogatnia, de olyképen, hogy se a komoly tanulást ne koczkáztassa, se a tanulóhoz való alkalmazkodás józan útjáról le ne térjen. Elősegítik ebbeli munkánkat azok a könnyítések, melyeket a nyelvtanítók részint a fogalmazás értelmességével, részint az elrendezés átlátszóságával s a főpontok kidomborításával, másrészt a nyomtatás szembetünősége, csinossága és pontossága s számtalan egyéb tanításbeli fogás alkalmazásával érvényesítenek. Az ilyen segítségek értékét csak az tudja méltányolni, a ki már egyszer szívvel-lélekkel rajta volt, hogy tanítását mentől eredményesebbé, de egyúttal mentől könnyebbé is tegye. Sok ember, a ki még nem tanított nyelvtant, el sem gondolja, mily nehézségekből segíti ki a növendéket tanítójának egy-egy felvilágosító megjegyzése, figyelmeztetése vagy táblázatos áttekintése, a melyekhez az erőt és kitartást a tanítás iránt való igazi lelkesedés adja meg. Felényi idő, felényi magya-

rázgatás sem kell, ellenkezőleg sokkal kevesebb útbaigazítás elegendő iskolaszerű tapintattal szerkesztett könyvekhez, mint a tudománynak bárminő értékes vívmányaival fölszerelt munkákhoz szükséges. Azért örvendett a lelkem, mikor a Maywald és Dávid könyvében az igeragozásnak egészen szivem szerinti tárgyalását találtam s amúgy is a gyakorlatiasság szellemétől láttam áthatva egész munkájokat. Nem mondom el itt a többi tanulságos javításokat, melyeket az említett szerzők könyvükben tanítónak és tanulóknak nem csekély hasznára érvényesítettek; minden érdeklődő maga fölkeresheti őket s meg fogja látni, hogy igazam volt.

De senki félre ne értsen.

Míg a módszeres javításoknak barátjok vagyok, addig nem kisebb örömmel üdvözlök minden nyelvtant, melyben az újabb nyelvészeti eredményeknek olyszerű tudatos és tapintatos alkalmazását látom, mint a Hintner-, Dóczi- és Pecz-féle nyelvkönyvekben tapasztalható. Alkalmas helyeken, avatott és biztos kézzel való elhintésök mindig haladást idéz elő tanítóban, tanulóban egyaránt. Csak nézzük a magunk példáját.

48 után elterjednek a Szepesi nyelvtanai, azután a Curtiuséi, s már az utóbbinak könyvei szemmel látható haladást visznek be iskoláinkba. Később javul a Curtius, behozzuk a Hintnert, terjednek az újgrammatikusok nézetei: javul a mi közfelfogásunk is. Megjegyzendő, hogy a javulást latin és magyar grammatikáink is hatalmasan támogatták.

Elismerem tehát a haladás és javulás jótékony voltát, bármely irányban történjék; csak azt nem szeretem, ha valamely tiszteletre méltó kézikönyv, mint a milyen a szóban forgó, újabb kiadásában nem mutat oly változást, mely haladásnak volna nevezhető.

Szerzője átdolgozta a Szepesi alaktanát, azaz a névszó- és igeszóval foglalkodó két részt egybefoglalta s főkép az igetant a Curtius és hasonló szőrű grammatikák szelleméhez idomította. Időközben megirta mondattanát a tőle várható alapossággal; bár oly haladást és eredetiséget még sem ismerek el erről a részről sem a Curtiuséhoz képest, mint a minőt maga szerző vindikált magának könyve előszavában. Nemsokára az alaktanhoz külön gyakorlókönyvet készített, nyelvtanából pedig a Szepesinél szokásos megtanulandó szókat és fordítandó gyakorlatokat, valamint a szókötési szabályokat elhagyta s a könyvet némileg újjá tette. Végre a múlt évben lényegbe nem vágó javításokkal az alak- és mondattant egybefoglalva, egy kötetben ismét napvilágra bocsátotta.

Jelen könyvét az utolsó betűig elolvastam; a régibb kiadásokkal, melyekből egykor magam is tanultam, összehasonlítottam s folytonos megjegyzéseimmel kisértem, a melyek, csupán jelszavak szerint összefoglalva, több ívre terjednek. Ennyit egyszerű ismertetés keretében nem

közölhetek, azért csak a főbbekkel hozakodom elő. Egyébként megjegyzem, hogy akár könyvemet, akár jegyzetemet a szerzőnek bármikor rendelkezésére bocsátom.

A könyv felosztása annyiban változott, hogy a nyelvjárásokról szóló rész legelül van, a föltételes mondatok a belőlök folyó egyéb mondatok elé jutottak (a táblázatban is így kellene), s így az utóbbiakban előforduló módok értelmezését bátran elhagyhatta; egy táblázat a mellékmondati módokról az eddiginél hátrább s az ion nyelvjárásról szóló szakasz a mondattan végére került; a tartalommutatók pedig teljesen elmaradtak, noha a tárgyalás rendszerének áttekintését nagyon előmozdítanák. Hátul összegező görög tárgymutató van (azelőtt kettő volt, mind a két rész után külön), a melynek azzal a különös sajátságával ismerkedtem meg, hogy olyan szavak is vannak benne, a melyekről a grammatikában szó sincs; továbbá egyes helyein az idézés nem pontos, vagy olyan szónál, a mely a nyelvtanban megtalálható, nincs a helynek száma kitéve. Egyéb változások: hogy egyes pontok külön §-okká lettek, mások egybevonódtak; egyes szakaszok rövidültek, mások bővültek vagy helyet cseréltek, fogalmazásuk többé-kevésbbé átalakult. Mindez azonban úgy történt, hogy a régi könyvek az új mellett bátran használhatók, s ezt a régi könyvek §-aira való utalások is elősegítik.

Az egész könyv módszerében hibának tartom, hogy nem következetes. Az alak- és mondattanban számtalan helyet találtam, a hol a szavak és mondatok le vannak magyarra fordítva; de másutt és sokszor nehéz helyeken szerzőnk egy szóval sem mondja meg, mit jelentenek a példák magyarul. Ilyen helyek bőségesen vannak a hangtanban, mondattanban s a szóképzésben is többször. Hogy kivánja aztán, hogy ily (238. l.) mondatot: *οὐχ ὅσιον ἔμοιγε φαίνεται τὸ μὴ οὐ καλῶς ἀποθανεῖν*, a deák lefordítson, mikor még az *οὐχ ὅσιον* értelme sincs megmondva? — Hát a *γλυκύς* (minta) értelme hol maradt? Ugyebár ott, a hol az öreg Szepesi hagyta; mert a mint Szepesi elhagyta, úgy Szamosi is elfeledte kitenni. — Vagy «Hermes» többesének értelme nem jelölendő-e meg? — Azt sem helyeslem, hogy még eddig minden kiadásban azt olvashatjuk, hogy *ἀνέομαι*-nak a perf.- a (89. l.) *ἀνέῳχα*, persze mert *ἀνοίγω* is, *ἐάνημαι* is elmaradt. Hiba az is, hogy nem tisztította meg alaktanát a költői, későbbkori és ritkább idomoktól. Pedig ha Homeros nyelvét úgyis külön tárgyalja, minek akkor a prózai alakok közé folyton költőieket vegyíteni? A mondattant nem tárgyalja külön a homerosi grammatikában, hanem az attikai nyelv mondattanával együtt; ez ellen nem is szólok. — Többször pedig oly ritkán előforduló példákat és jelenségeket hoz fel, hogy nem tudom, mikor vehetni hasznukat (pl. az összevonásnál) az iskolában. — Azt is csodálom, hogy ezt a csinált alakot *πέφανσαι* még ez a kiadás is szentesíti, mint a régi Szepesi.

Hibáztatom azt is, hogy sem az alak-, sem a mondattanban (pedig az utóbbiban igen elkelne) nem tüntette ki nyomtatással a kevésbbé fontos dolgokat, pl. az esettannál, egyeztetésnél s egyebütt. Egyes fejezetek még mindíg igen hosszúak, pl. az előbb említettek, vagy a szóképzés és præpositiók fejezete, nemkülönben az igék jelentéséről szóló §, melyben a σκέλλω igén kívül a többi előzőleg már úgyis többször előfordult, — szintúgy a névmásokról szóló szakasz is, a hol tulajdonkép csak az attractio fontos; ezt is bátran át lehetne vinni a jelző mondatokhoz.*) Ott van a Killmanns vagy a Holzweissig mondattana vagy akár a mi kézikönyveink is például szolgálhatnak arra, mik a fontos és kevésbbé fontos dolgok az iskolában. Lám, már az öreg Szepesi is megkeresztezett egyes, meg nem tanítandó pontokat.

Hiányossá teszi e könyvet az is, hogy megfelelő magyar classicus példát keveset idéz; noha ma már az ilyenek érvényesítése bármely nyelvtannak szükséges kelléke. Elég szép anyag van már ez ügyben összegyűjtve, csak meríteni kell belőle. Akkor aztán számos egyeztetésbeli steff. különösség nem lesz oly álmélkodásba ejtő tünemény, mint a minőnek nyelvtanaink eddig föltüntették. — Azt sem látom át, miért kiemelendő és félreértésre okot adható jelenség az, hogy ily kifejezések: dicsér valakit, megkárosít, megbánt, tisztel, gyaláz stb. valakit, a magyarban tárgytalanok (!), holott csak a velök rokonértelmű kifejezések azok; míg ők magok arra szolgálnak, hogy a két nyelvben nyilvánuló gondolkozásmódot egyesítsék. Különben sok kifejezést, melyek a magyarban egyforma, ú. n. vonzattal állanak mint a görögben, egyenesen mellőzendőnek tartok; minthogy igen soknak kivételképen való felhozatala a német nyelvű görög grammatikák útján szivárgott át a mi nyelvtanainkba.

Másrészt a latinból felhozható párhuzamos példák is több helyt elmaradtak, pl. a declinatio mintáinál.

A könyv nyelvészkedése részben elavult; a khemia vagy a kovácsmesterség szavai nagyban járják benne. Ilyen pl. az, hogy a hangok lökődnek, kivettetnek, vándorolnak, költöznek, ugranak, közbeszúródnak stb., szóval igen mozgalmas életet élnek. Vagy például, hogy egyes megférhetetlen mássalhangzók vannak a görögben, a melyeknek mulhatatlanul el kell esniök (35. l.), a nyelvben ellenszenv (17. l.) és türelmetlenség uralkodik (78. l.) bizonyos dolgok iránt stb., — mintha csak Bopp korában élnénk, a mikor az ily mechanikus műszavak és kifejezések magának a nagy mesternek műveiben is oly buján tenyésztek. (V. ö. Delbrück, Einleitung in das Sprachstudium, 16. s köv. ll.)

*) Nb. A középisk. Tanáregy. Közlöny bírálója az attractio inversa fölvételét sürgeti, pedig föl van véve. Hanem igenis jó lett volna magyar és latin párhuzamos példákat felhozni.

Nem látom át továbbá, hogy a nyelvtények magyarázatában az analogiának alig juttat helyet. Két esetre emlékszem a mondattanban, a hol az analogiára hivatkozik; azonban arra, hogy valahol az analogia fogalmát megadná, nem emlékszem. Ebből a körülményből folyik az az ósdisága is, hogy sok összevonásban kivételt lát, a hol ma már elavultság vádja nélkül ezt látnunk nem szabad. Pl. az 1. decl. himnemű genet.-ában, az összevont 2. decl. eseteiben, a 3. decl. több helyén stb. Vagy sokszor rendhagyóságról beszél, a hol épen nincs, az ú. n. rendhagyó főneveket és mellékneveket pedig legjobb volna a heteroklisia és metaplasmos neve alatt felhozni. E tekintetben az is megtörténik, hogy szerzőnk a régi Szepesi-féle irányba téved, pl. midőn a *τύπτῃ*-beli összevonást ritkaságnak mondja (77. l.); különben azt sem tudom, miért hozza fel a régi kiadással egyetemben e helyen az összevonható igék között, az említett példát; azt meg épen nem tudom megfejteni, miért tulajdonít *λιμὴν*-nek foghangú tövet (41. l.).

Az igeragozás nem iparkodik a tanulás terhén könnyíteni; most is csak a Curtius könyve nyomain halad. — A szóképzést is egyengetni kellene főkép az ú. n. rendhagyó igék tárgyalásában, a mint egyéb grammatikák teszik. — A mondattanban a példák szerintem első sorban a Memorabiliából veendők s csak azután máshonnan; miért kivánom ezt, nem szükség okadatolnom. — Homeros mondattanát is jobb lett volna vagy alul jegyzetekbe tenni, vagy hátul összefoglalni; így minden szüntelen zavarja alaktani különösségeivel a haladást, mert az attikai nyelvjárással kezdődő tanulás a 6. osztályban nem taglalhatja Homeros nyelvezetét. Megjegyzem különben, hogy a »*Ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων*«; nincs megmagyarázva avval, hogy: *φεύγω* cum acc., mivel a *σχῆμα καθ' ὅλον καὶ μέρος* szerint magyarázandó. — Van úgy, hogy egyes adatok egy azon szakaszban ismételten előfordulnak, pl. *ἀπαλλάττειν* a gen.-nál, a 114. §. 2. és jegyz. a 197. l.-on, v. az obiectum praed., stb. — Nincs megtartva a szükséges egymásra utalás, pl. az esettan és a præpositiók között. Fogalmazás tekintetében nem jellemzi könyvünket az a rövidség és könnyedség, melyet ez új kiadástól elvártam volna; több hosszú, feszes és nehézkes meghatározásra akadtam benne, pl. a 24., 34., 88. (1.) 11., 124. §. (appositio! pedig elég annyi, hogy utólagos jelző). A logikai felfogásnak s a tágabb meg a szűkebb körű fogalmaknak em'egetését pedig a 6. osztályban filius ante patrem-féle beszédnek tartom, még ha könnyű dolgok is. A föltételes mondatok tárgyalása javult s van olyan jó, mint többi nyelvtanainkban. De legyen szabad e helyt kijelentenem, hogy grammatikáink tévesen hangsúlyozzák az 1. esetben a bizonyosságot, a 2-ikban a lehetőséget (obiective!), a harmadikban az önkényszerű föltevést, a negyedikben pedig lehetetlenséget; ugyanis a példák egész tömege megczáfolja mindegyik felfogást.

Azt hiszem, nem mondok új dolgot, de ki kell jelentenem, hogy a Zeitschrift für oest. Gymn. 1877. folyamában (713. l.) olvasható czikknek nagyobb igaza van, mikor az 1. esetben a két állítás közötti határozott, szoros összefüggésre, az egyszerű következtetésre és következetességre veti a fősúlyt; a 2. e.-ben a bizonytalan, eldöntetlenül hagyott, nem egyes esetre szóló föltevést, a 3-ikban a valószinűtlenséget vagy lehetetlenséget, a 4.-ben pedig a valótlanságot, a valóság ellentétét látja kifejezve. Nem tartozik ide, hogy az említett czikket apróra szedjem; csakis azért utalok reá, hogy a kérdés tisztázására felhívjam kartársaim figyelmét. Szamosi értelmezése különben is már elég közel van az említett czikk felfogásához. Vannak továbbá Szamosi könyvében egyszerűen odavetett dolgok, a melyeket nem okadatol, nem magyaráz s példákkal nem világít meg, pl. az aor. tragicus, honnan e név? vagy a *γένης*, *σθένης* stb. végű tulajdonnnevek (példák nélkül), vagy az ilyen «*οὐ φθάνω* részesülő igenévvel = nondum — cum» s példát nem látunk (l. Menge, Repetitorium der griech. Syntax, 208. l.). A homerosi grammatikán Ábel vagy az újabb művek hatása nem látszik meg. Ugyanitt Homerosnak Herodotosszal való társítása nem valami szerencsés gondolat; szerintem jobb volna külön választani a kettőt s vagy alul jegyzetekbe tenni (mint a Maywaldban), vagy hátra külön (mint a Hintnernél). Szerettem volna, ha, inductive, elül volnának a minták és példák (pár helyen így van), s azután a szabályok, miként már több grammatikánkban; főkép ha abban az egyszerű alakban honosította volna meg szerzőnk is könyvében az inductiót, mint Négyesy a maga verstanában. A könyv nyelvezete nem orthologus, azért az ilyen szavak és kifejezések: bölcsész, ért valami alatt, győz vmi felett, vegyhangzó (régi Szep.: elegyült h.), valamit szenvednek (a hangok), túlnyomó, előjön vmi segély, irnok, hirnök, parancsnok, fekhely, küzdtér, kötige, harczképtelen, hadköteles, védencz, előnyben részesül vmi felett, a mutató névmásnak s az «által» névutónak németes (a hangok és *azok* értelme stb.), a relativumnak latinos alkalmazása (a mit simulásnak nevezünk, 24. l.; mi nem gátolja, 44. l. stb. Nb. a szerző latin mondattana bizonyára tiltja az ilyeneket), a bir valamivel (gyakran), a szenvedő alak (gyakran), ván-vén (sokszor nem magyarosan), — bizony lépten-nyomon olvashatók. Magyartalan szórendre csak kettőre akadtam (22. és 142. ll.-on), egy helyen pedig a tárgyi ragozás hibás alkalmazását vettem észre (99. §. 1. képezik minden többi időt). Helyesírásában némi ingadozást észleltem, mert egyszer *Is*tennőt és *Is*tenséget ír, máshol meg kis betűt használ; előfordul: iktat (37), máshol igtat (132., 133. ll.), rosz (54.), egyebütt pedig rossz (152). Ingadozás van a tulajdonnevek kiírásában is, mert ilyeneket találunk itt: *A*is*k*hyl*o*s, *A*is*k*hines, Homer, Hesiod, Herodot, Pindár, Arrian*o*s, Strabo, Dio Cassi*u*s, hali*k*arnass*u*si Dionysi*o*s,

Lukianos, Aelianus, apocope, syncope, lacedaemoni, Cyrus, Lycurgus, Sophroniskus, Klearchus, Cheirisophus. Mint a helytelen fordítás példáit említem fel, hogy szerzőnk ajánl holmi «nehogy ne» kötőszót is többször (pl. 218. l.), vagy hogy a «tantum abest, ut, ut-nak megfelelő görög szerkezetet így fordítja le magyarra (216. l.): «Távol áll tőlem megvetni, sőt inkább dícsérek» ; a 233. l. pedig γιγνώσκω cum part.-t így adja: «elhatározom valamit tenni» ; sőt ilyen is van nála: «ide véljük sorozhatni». — A görög írásban és ékezésben is temérdek a hiba; sokszor nagy fokú gondatlanságból származottak is vannak köztük, pl. καταφάγειν, vagy még az 1. kiadásból fenmaradt εἶσω 118. l. (s itt a deák azt sem tudja, minő alakkal van dolga, mert ἵημι ragozása később következik). Nagy a hibás utalások száma is egyik §-ról a másikra; mert egyes helyeken nem javította ki szerzőnk a régi könyvre való utalások számait. A könyv kiállítása, nyomtatása nem szép; legalább a Maywald könyvének tetszetőssége, világossága, könnyű megjegyezhetősége mellett meg nem dicsérhetem. Végül azt is szerettem volna, ha szerzőnk a Spitkónak, Pozdernak (hangsúly stb.) és Gyomlaynak (a Magyar Tanügyben: az actio és tempus stb.) más könyvekre tett alapos megjegyzéseit e kiadásban figyelmére méltatta volna.

Meg kell még emlékeznem a szerző előszavának két nyilatkozatáról, melyeket nem írhatok alá. Az egyikben azt vallja, hogy ő jóval mások előtt kezdte a fölveendő anyag megszorítását. Azt hiszem, ha a Horváth Zs.-féle nyelvtant, vagy a Liebhardt-félét*) megnézi, ezt nem fogja állítani. A másikban pedig vádolja nyelvtan-íróinkat, hogy mondattanát annyira megszerették, hogy a forrás megnevezése nélkül is felhasználták. Részemről nyelvtan-íróinkat e vád alól fölmentem. Ugyanis évenként tanítom a magunk (benczések) novicziatusában a görög nyelvet, a hol a fordítás mellett a grammatikát is ismételjük; s mivel az ország különböző vidékeiről kapunk növendékeket, a hallgatóimhoz való alkalmazkodás végett át kell néznem a közkézen forgó grammatikákat, s mondhatom: plagiumnak nevezhető átvételt egyikben sem tapasztaltam.

Mindazonáltal elismerem, hogy szerzőnk könyve sok dologban javult, de nem oly mértékben, a minőt az iskola és kor megkivánna. Úgy látszik, állása gátolja, hogy az iskolához igazi közelségbe hozza grammatikáját; másrészt a nyelvészet vívmányai iránti elfogultsága akadályozza abban, hogy egyes elavult tételekkel szakítson.

Megjegyzéseimmel nem akartam elriasztani senkit e könyv használatától. Több tekintetben, főkép a mondattanban, szerzőnknek könyve

---

*) Ezt a grammatikát nem ismerem ugyan, de hírből tudom ezt a sajátságát.

még mindig számottevő munka. Csupán a valódi haladás nevében akartam a szerző figyelmét fölhívni több oly dologra, a melyeknek ma már helyet kell nyerniök az ő könyvében is, vagy ellenkezőleg pusztulniok belőle; mert hiába: tempora mutantur. . . . . .

BÓDISS JUSZTIN.

Báró Jósika Miklós élete és munkái. Irta *Szadk Lujza.* Budapest, 1891. 8-r. 374 l. Ára 3 frt.

A magyar Scott Walter életrajza e mű. Scott irányát képviselte b. Jósika kora fölfogása szerint minálunk. Ez a kor hamar készen volt itéleteivel, dícsérete és gáncsa egyaránt gyorsan kelt szárnyra és a mellett szerette összemérni iróit a külföld íróival. Így lett Kemény neve magyar Balsac, Degré Paul de Kock, Jókai Dumas, Kuthy Georges Sand, s Jósika Scott. Van e modorban egy kis nemzeti hiúság, de van benne kritikai naivitás is. Elfeledték, hogy az ilyen megkülönböztetés jóformán az író babérait tépi meg, s a helyett, hogy dicséret számba menne, az eredetiség tagadását jelenti.

Jósika b. nem volt Scott Walternek sem utánzója, sem híve. Őt a történelmi regényben Scottal csak a történelem köti össze, melyből mindkettő merített eseményeket, alakokat és korokat. Sem modora, sem eszközei nem mutatnak Scottra, sem előadása, sem történelmi fölfogása. Kell-e részletezni a közöttök lévő különbséget? Alig. Scottot talán jobban ismerik ma, mint ismerik Jósikát, s nem állana-e megfordítva a viszony, ha Jósikának sikerült volna a történelmi regényt fejleszteni, s legalább oda emelni, hol Kemény által a *Zord idő*-ben emelkedett?

A történelmi regény, korrajz, történeti elbeszélés stb. más szempontból itélendők meg, mint abból, hogy eseményök, tárgyok, alakjaik, külső leirásaik vagy kellékeik az elmult idők történetéből vagy a régi társadalmok életéből vannak-e merítve? E kérdés fejtegetésébe talán nem lehetett volna kedvezőbb alkalommal belebocsátkozni, mint épen b. Jósika életrajzában, s annál inkább ott, mert ő volt az első magyar regényíró, ki nem öntudatos művészi lélekkel ugyan, de külső körülményeinek szerencsés összejátszása révén tényleg a történelem s az ősi dicsőség költője volt. A magyar lovagkor talán nem is lehetett oly ideálisan tiszta és nemes a multban, az életben, a valóságban, mint a milyen emelkedett és derült levegőjű vala a történelmi költészetben, különösen Jósikáéban. Ez ideálismus volt Jósika irányának egyik dicsősége, követőinek és olvasóinak legcsábítóbb ingere, de egyúttal az egész történet-festői modornak legszembeötlőbb fogyatkozása. Nem minden kor szereti a mesét, a gyermek hallgatja szenvedélylyel, mert nem érti az életet, s benne előtte érthető világot talál; az agg elmereng rajta.

csendes emlékezéssel, mely ifjúságát, erejét s eseményekben gazdag multját illeti; a beteg szereti, mert szórakoztatja s kiemeli nyavalyája szenvedései közől. Ime az öreg szülő, ki unokáinak mesél, s az ápoló, ki betegét mulattatja, ezek a mese és történetek igazi közönsége.

Jósika közönsége az ébredés s az elborulás korából való, amabban még majdnem gyermek, emebben már majdnem aggastyán, s mind a kettőben kiverve rendes sodrából, amott lázasan élve, telve reménynyel és magas eszményekkel, emebben szomorún, betegen, lemondó fájdalommal gazdagon. Ezek a korok értették meg Jósika báró meséit, melyeket a gazdag multú testvér-haza várai, sziklái, barlangjai fölött őrködő hagyomány s az emlék- és történetírók poros foliánsai őriztek meg neki. E mesék a lovagkorból valók, melyről az olvasók és költők csak szépet, nemeset és hősiest képzeltek. E mesék teljesen megfeleltek koruk igényeinek: az ébredő nemzet a mult fényében a kiküzdendő jövő dicsőségét találta, a leigázott nemzet erőt és lelkesedést merített azokból. Jósika báró és közönsége viszonyát e gondolatok értetik meg legjobban, s kitünik e viszony igazsága a művei fölött elhaladó idő folyásából.

Jósika még életében tapasztalta, hogy a hirtelen elismerés, s a műveit körülvevő rajongás nem kritika volt, mely művei értékét a késő jövőre is átszállítva meghatározta volna, hanem csupán korának tetszése, mely mire sem kötelez. S a mint a kritika és a fásult közélet ébredni kezdett, már megkúszálták a költő babérait, s azóta egyre fogynak koszorújából a levelek; szerencsére Jósikában van oly erő, hogy koszorúja minden levelét nem fogja elhullatni. Félszázad alatt állapodott meg Jósika báró írói neve. A lelkesedés és kitörő tapsok zaja hangzik még ide hozzánk, de ma már nem lelkesedünk s nem tapsolunk, a kritika tiltakozását véljük onnét ide áthallatszani, s íme már magunk is kritizálunk. A lelkesedés zaja mindig elég lehet egy írónak, s a kritika igazságot ad. Szerencséje Jósikának, hogy a kritika ma nyiltabb elismerésben fogja részesíteni, mint a lelkesedés idején. Ma sem ellenszenv nem fog abban gátolni, sem sértett hiúság nem dolgozik kritikánkban, annál közelebb állunk az igazsághoz.

Jósika élete, írói pályafutása, gazdag sikerű munkái megérdemlik az életrajziró figyelmét, megragadják kedvét és növelik a munka szeretetét. Ezt észre vettem Szaák Lujza könyvén is, s örülök, hogy elmondhatom. A nő kultuszának fényes tehetségű írója, a legszebb nő-alakok rajzolója, első érdemleges életiratát egy nőtől nyeri. Ez érdemei között nem utolsó s koszorújának hullongó leveleit némileg feledteti. A ki a magyar női olvasó-közönségnek hosszú időn keresztül dédelgetett írója volt, egy nőtől veszi méltatását.

Szaák Lujza egy terjedelmes kötetben ismerteti a költő életét,

magyarázza műveit, s teszi azt azzal a lelkesedéssel, azzal az akarattal, mely a nőket mindenha jellemezte. Közmondásszerű, ha asszony akar valamit, erősen akarja, s ez erős akarathoz még a kitartás is járulván, Szaák Lujza megírta könyvét. Évek óta halljuk és olvassuk e munkálkodásnak egy-egy részletét, melyek immár egészszé alkotva, könyvalakban nyertek befejezést. Szívesen említem föl szerző nemes törekvését, s nagyrabecsülöm kitartását, de épen e jogon néhány megjegyzésem van a könyvre, birálni merem művét.

Nem előitélet, hanem meggyőződés, mikor e könyvnek minden sorában a nőt látom, s nem az irodalomtörténetírót és eszthétikust. Pedig inkább szeretném ez utóbbiakat látni, hogy hódolhassak a nőnek, míg emígy a nőt látva nem hódolhatok az irodalomtörténetírónak.

A könyv igényekkel lép fel, le kell számolnom az irodalómtörténetíróval, a monografia szerzőjével. Legyen dícséretem a nőé, kritikám az irodalomtörténetíróé.

Monografia-írónak két tudományra van különösen szüksége: hogy össze tudja szedni a részleteket, s hogy össze tudja illeszteni azokat egy teljes egészszé. E föladatok közül az első a kutató, második az alkotó dolga, amott tudós, emitt művész legyen az író. A részletek utánjárást, kitartást, lelkesedést igényelnek, az egész tanulmányt, ízlést és művészetet.

Jósika nem esik tőlünk oly távol, hogy tetemes fáradságba kerülne élete eseményeit összekeresgélni, hogy föl kelljen értök forgatni a mult eltemetett világát és szűkszavú foliánsait. Ő még emlékezetben él, alakja még ide látszik a brüsszeli és drezdai magányból, művei még kéznél vannak, levelek és kritikák mind nincsenek teljesen elfeledve. Mellettök ott van négy kötetes emlékirata, melyben jóformán mindent elmond, a mi az életíró feladatát csak megkönnyebbíti; mindent, mire csak visszaemlékezik a gyermek-, ifjú- és férfikor ama szakából, mely születésétől a szabadságharczig terjedett. E nagybecsű emlékirat kész anyag művészi feldolgozásra, s megvan érdeme, hogy lehetőleg igazságos — nem a subjektiv mémoireok, hanem a tényeket előadó emlékiratok közé tartozik.

A feladat első részét elég kedvezően végezte szerző, midőn az életrajz külső eseményeit összekereste és megírta. E munkájában sokat köszön az *Emlékiratok*nak s a visszaemlékezéseknek, s úgy látom, különösen ezeknek. Önállóságot inkább a szellemi élet rajzában, Jósika költészete, tehetsége vizsgálatában tanusít.

Ezek a részletek, s bennök a szerző nagy szorgalomról s kitartó munkáról ad bizonyítványt, látszik, hogy lelkesedéssel és hosszasan foglalkozott velök, s átvitte e kiemelkedő tulajdonságokat munkája másik részébe, a feldolgozásba.

Kötete két részre szakad, az elsőben életrajz van, a másodikban jellemrajz és méltányolás, mondhatnám, egy essay, melynek igen találó czíme lenne : *b. Jósika Miklós regényei.* Látni való már ebből, hogy szerző nem tudott anyagával megbirkózni, nem tudta beleilleszteni az írói kharakterről szóló fejezeteket az életrajzba, hanem megbontván az életrajz formáját, külön-külön foglalkozik íróval és regényekkel. E formabontás nem lett volna baj, ha általa a két rész nyert volna tömörségben és kidolgozásban. De épen az a bökkenő, hogy mindannak daczára az életrajzi rész nem elég síma és gyors előadású, a második, kritikai rész, nem tömör és jellemzetes. Az életrajz még jobban sikerült, de a kritikai alig viszi előbbre tudásunkat. Természetesen, mert az elbeszélés tehetsége inkább megvolt szerzőnek, mint jellemzési képessége, mely végre is mélyebb gondolkodást, erősebb logikát és sok tudást kiván. A mit legjobban nélkülözünk, hiányzik Jósika tehetségének tömör és határozott jellemzése, hiányzanak azok a gondolatok, melyekről bevezető soraim egy-két megjegyzést adnak. Nem mondom, hogy talán nem lehetne az egészből összeválogatni s egymás mellé rakni a Jósikát jellemző állításokat, csak azt, hogy e munkát az írónak kell elvégeznie, mert az olvasótól nem kívánhatja egy szerző sem, hogy kötetéből maga válogassa össze azokat a szétszórt vonásokat, melyekből a szerzőnek kellett volna megrajzolnia hőse alakját

Elég szó van ott mindenről, a regények hőseiről, meséiről, háttereiről, jellemekről és mindarról, a miről szólnunk kell, ha egy regényírót jellemezni akarunk. De ha egy határozott tömör rajzot keresünk, csalódva forgatjuk végig a kötet második és nagyobb felét, el fogunk tévedni a részletek között, vagy elfáradni, ha a szerző kitérő elmélkedéseit követjük.

A milyen buzgalommal foglalkozott munkáján, olyan buzgalmat kíván olvasóitól, s nem a kész művet mutatja meg, hanem azt akarja, hogy vele együtt elemezzünk, keresgéljünk, szóval munkája közben láttatja művét. Mindent megmagyaráz, mindenre visszatér, s mert nem von le jellemző tulajdonságokat, gyakorta ismétlésekbe esik. Így leszen előadása terjengővé, magyarázata fárasztóvá, elemzése aprólékossá ; így jut oda, hogy az olvasó nem érzi ki művéből sem az író alakját, sem költészete jellemét ; így jut arra az eredményre bíráló, hogy a lazán összefüggő részletekből nem alkothat magának tiszta képet, nem kap markans jellemző vonalakkal írt rajzot. A szétfolyó előadás bőbeszédűségre csábít, a tétovázó gondolkodás ismétlésekre visz.

Szeretném tudni, ki volt a szerző példája szóalkotásaiban, s honnan vette különös kifejezéseit, melyektől úgy látszik szabadulni sem kiván. Milyen szokatlan összetételek ezek : *tárgylegördülés, mondarege, elmegyönyörködtetés, képzeletvilágromboló, tárgyanyag, cselekmeny-cso-*

portosítások, *rémérzület;* mily szokatlan jelző: *bölcsészfejű* lányka, milyen igék: *kizárólagosít*, *hivatolt*, *elmámorít*, stb.

E halmozott összetétek magukban is utalhatnának már arra, hogy szerző halmozza nemcsak kifejezéseit, hanem mondatait is. Különösen hatnak hosszúlélekzetű mondatai, s bennök az ilyen jelzők: *áhítattal határos nemes elfogultsággal* vette kezébe (294. l.) stb., *a magyar nemzet hazafias, de ünnepélyes napjai* (295 l.), *önmagába mélyedésre, lelki megfigyelésekre ingerlő, évtizedekre terjedő* szenvedései, melyek összesorozva nem a jelzett kharakterét adják meg, hanem kharakterét is elveszik.

E rövid mutatványok gyaníttatják a szerző laza mondatszerkesztését, terjengősségét, sőt gondolkodásmódját. Mindez nála már szokássá vált, s alig fog e stilbeli szabadosságról valaha leszokni. Már pedig erre nem ártana gondot fordítani, mert csak akkor lehet reménye arra, hogy megszerzi a stilus szabatosságát, ha már előbb megszokta gondolatainak szabatos formulázását és az ily módon nyert mondatok leírására fegyelmezi lelkét. E fegyelmet kiváltképen merem ajánlani.

Báró Jósika Miklós élete hálás tárgy monografiai feldolgozásra, s régtől fennállott kötelesség az irodalomra. Szaák Lujza nemcsak a kötelességnek tett eleget, hanem saját lelke unszolásának is, melyet a nagyérdemű író úgy látszik egészen elragadott. A másik irodalmi kötelesség b. Jósika műveinek teljes és kritikai kiadása úgy hiszem egy darabig csak kegyes óhaj leend, de ha egyhamar mégis megtörténnék, ez érdeklődés fölkeltésében Szaák Lujza könyvének is lesz része.

Budapesten, 1891 márczius 15-én. ERDÉLYI PÁL.

Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston külső tagról. Irta *Pecz Vilmos.* Budapest, 1890. 21 l.

Ezt az emlékbeszédet a M. T. Akadémia 1890 november 24-én tartott összes ülésén mondta el Pecz Vilmos Pott Frigyes Ágostonról, a tudományos hangtan és etymologia világhírű megalapítójáról, kit első tudományos testületünk 1858 deczember 16-án választott kültagjává. Pott 1802 november 12-én született Nettelrede faluban Münder mellett, 1821-ben a göttingai egyetemen a theologia hallgatói közé iratkozott, de leginkább philologiai és természettudományi előadásokat látogatott. 1825-től 1827-ig a cellei gymnasiumban nyert alkalmazást, de megismerkedvén a Bopp által megteremtett új nyelvtudománynyal, 1827-ben lemondott állásáról azzal a szándékkal, hogy a berlini egyetemen Bopp tanítványává legyen; miután pedig ugyancsak Berlinben megismerkedett Humboldt Vilmosnak az általános nyelvészetre vonatkozó eszméivel, indogermán nyelvtanulmányait is ez irány szolgálatában folytatta. 1830-ban az általános nyelvészet magántanára lett a berlini egyetemen,

már 1833-ban kiadta «Etymologische Forschungen» cz. korszakos munkája első kötetét; még ugyanebben az évben meghívták az általános nyelvészet rendkívüli tanárának a hallei egyetemre — ő volt az első, ki ily czímen egyetemi kathedrát foglalt — s 1838-tól 1887 jul. 6-án bekövetkezett haláláig ugyane főiskola rendes tanára és irigyelt dísze volt.

Művei, melyek egybegyűjtve tekintélyes könyvtárt képeznének, öt csoportba oszthatók: 1. általános nyelvészetiek, 2. indogermán nyelvekkel, 3. nem indogermán nyelvekkel foglalkozók, 4. hangtani és etymologiai, 5. mythologiai kutatások. — Általános nyelvészeti munkái közül kiemelendők «Die Ungleichheit menschlicher Rassen haupstsächlich vom sprachwissenschaftlichen Standpunkte» (1856), mely az ethnologia és nyelvtudomány határkérdéseivel foglalkozik, továbbá «Zur Frage über die Classification der Sprachen» (1852) és «Max Müller und die Kennzeichen der Sprachverwandtschaft» (1855), melyek közül az első a Steinthal, a második a Müller elméletével szemben kísérti meg a nyelvek osztályozását.

Az indogermán nyelvészet körébe tartozó művei közül kiemelendők «Indogermanischer Sprachstamm» (1840) és «Das indogermanische Pronomen» (1879) czimű nagybecsű monographiái és «Die Zigeuner in Europa und Asien» (1844—45) czímű korszakos munkája, mely a czigány nyelvészetnek tudományos alapot adott. A nem indogermán nyelvek közül bámulatos alapossággal foglalkozott az afrikai, jávai és japáni nyelvekkel, mint «Verwandtschaftliches Verhältniss der Sprachen vom Kaffer- und Kongos-Stamme unter einander» (1848), «Javanische Sprache und Literatur» (1850), és «Die Japanische Sprache in ihren Verhältnissen zu anderen Asiatischen» (1858) cz. munkái bizonyítják. Hangtani és etymologiai kutatásainak tárháza a híres «Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen», mely első ízben 1833—1836. két kötetben s mint második teljesen átdolgozott kiadás 1859—1876. kilencz kötetben jelent meg. A Kuhn által kezdeményezett összehasonlító mythologiai tanulmányokban Pottnak is kiváló része volt, ide tartoznak: «Mytho-etymologica» (1858—1860) és «Studien zur griechischen Mythologie» (1859) czímű értekezései.

Mint e rövid áttekintésből is kitünik, Pott a szó valódi értelmében universalis nyelvész volt, kinek méltó párja és utóda mindez ideig nem akadt; főereje mégis hangtani és etymologiai kutatásaiban rejlett, a mennyiben a Grimm által szűk területen alkalmazott hangösszehasonlítási módszert, Boppot kiegészítve, az egész indogermán nyelvcsaládra kiterjesztette; tőle birjuk az első hangösszehasonlító táblázatokat, melyek az összes, általa vizsgált nyelvekre kiterjednek, s általában véve neki köszönhetünk legtöbbet a hangátmenetekre vonatkozó törvények

fölfedezésében, sőt a helyeseknek elismert etymologiai magyarázatoknak nagy száma is tőle származik.

Ennyiben akartuk ismertetni Pecz Vilmos e figyelemre méltó emlékbeszédét, mely csekély terjedelméhez képest igazán elismerést érdemlő teljességgel rajzolja Pott sokoldalú tudományos működését s helyes fogalmat ád a nagy tudós jelentőségéről a nyelvészetben. Csak egy pontja nem elégített ki, a hol az uj grammatikusok elleni vitáról szól, melyben Pott Curtiussal, Müller Frigyessel, Schuchardttal és másokkal együtt részt vett. Itt Pecz csak azokat az érdemeket sorolja fel, melyeket az új grammatikusok az indogerman vocalismus, a hangtörvények és az analogia kutatása körül szereztek, de meg sem említi a másik tábor igen figyelemre méltó ellenvetéseit. Igaz ugyan, hogy kimerítő ismertetésről e rövid beszéd keretében úgy sem lehetett volna szó, de mivel ez a kérdés még mindig aktualis, az indogermán nyelvnek minden ismerője megvárta volna Pecz úrtól, hogy a főbb argumentumokat mind a két oldalról megvilágítsa.

Igen hasznos melléklet Pott műveinek bibliographiai felsorolása, melyet Pecz, előmunkálatok hiányában, maga állított össze nagy fáradsággal.

Dr. Némethy Géza.

M. Tullii Ciceronis de officiis libri tres. Edidit Joannes Csengeri. Budapesti, 1891, Wodianer. 138 l.

A «Bibliotheca scriptorum Græcorum et Romanorum» czímű hazai szövegkiadásgyűjtemény e legujabb kötete méltóképen sorakozik régibb társaihoz. Nem nevezhető ugyan önálló kritikai recensiónak, de az újabb szakirodalom lelkiismeretes felhasználásáról s a kiadó józan eclecticismusáról tesz tanúságot.

A mi a kéziratok osztályozását illeti, azokat az elveket fogadta el, melyeket *Popp Ernő* fejtett ki «De Ciceronis de officiis librorum codicibus Bernensi 104 eique cognatis», továbbá «De Ciceronis de officiis librorum codice Palatino 1531» czímű értekezéseiben s a melyeket jelenleg irányadóknak tekintünk csaknem valamennyien, a kik Ciceróval foglalkozunk. A codexek jobbik családjához tartoznak a Bambergensis (B), Herbipolitanus (H) és Bernensis (b) n. 391, a rosszabbak csoportjának fő képviselői pedig a Harleianus (L) n. 2716, Palatinus (p) n. 1531, Bernensis (c) n. 104; az előbbiek sokkal hívebben őrizték meg a hibákban is a hagyományt, az utóbbiakat interpoláló kéz nyomai teszik gyanusakká. A recensio alapjául tehát mindenesetre az első csoportot kell elfogadnunk; a mi pedig a másodikat illeti, az ide tartozó kéziratok hasznát igen helyesen állapítja meg Csengeri præfatiója a következőkben: «Nec tamen hi codices omnino spernendi sunt, nam cum etiam meliores codices non raro pro genuinis verbis aliena adsciverint et si

non consilio at certe errore vel levitate librariorum non nulla parte depravati sint, plura vero in his quam in illis desiderentur, compluribus locis soli deteriores codices recta veraque servavisse videntur, præsertim si eorum scripturæ etiam Nonii vel Lactantii testimoniis confirmantur». A már említett codexekhez járult ujabban az Ambrosianus II. (M), melyről *Sabbadini* értekezett «La critica del testo del de officiis di Cicerone e delle poesie Pseudo-Vergilianæ secundo due nuovi codici» cz. Cataniában 1888-ban megjelent művében s a melynek olvasásai ittott felhasználhatók.

Saját kritikai eljárásáról következőleg nyilatkozik a kiadó: «Summa cura et diligentia id egi, ut ad optimorum librorum auctoritatem quam proxime accederem. Ubi tamen deteriorum librorum scripturæ a Nonio vel a Lactantio confirmantur nec non locis optimorum librorum corruptis, ubi deteriores veram scripturam servavisse videntur, priores partes his deferre non dubitavi. Operam autem virorum doctorum in his libris emendandis positam sedulo adhibui et in usum meum convertere studui, *sed coniecturas, quas tamquan scopulos vitaveram*, perpaucas easque ab omnibus fere editoribus iam pridem cognitas ac probatas in textum recipendum putavi». Józan conservativ elveket látunk e sorokban kifejezve, a minők különben a Bibliotheca többi köteteiben is érvényesültek, s ha magam eltértem tőlük a *De finibus* mult évben megjelent kiadásában, az csak a hagyomány rossz minőségének tulajdonítandó.

A præfatio gondosan felsorolja azokat az olvasásokat is, a melyeknél Csengeri eltért a C. F. W. Müller-féle közkézen forgó kiadástól. Önálló javítást csak egy helyen koczkáztatott, az I. könyv 92. §-ában: «Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere atque etiam simpliciter, fideliter, *hominibus amice*». Itt a *hominibus amice* olvasást az eddigi kiadóktól eltérően a Bernensis hagyománya *(hominibus amice vivere)* alapján fogadta el Csengeri, mert a jobb codexek lectiója *(vere hominum amice)* érthetetlen. A hagyomány természete ez esetben olyan, hogy evidens javítást alig enged meg; annyit azonban szívesen elismerünk, hogy a Csengerié olvashatóvá teszi a szöveget s így iskolai kiadásba fölvehető.

Az egyes könyvek elején Schütz terjedelmes, az áttekintést nagyon megkönnyítő argumentumai állanak, az egészet használható *index nominum* fejezi be.

A nyomás pontossága tekintetében e füzet az összes eddig megjelenteket felülmúlja; én legalább ismételt «vadászat» mellett sem tudtam benne sajtóhibát fogni. A mű végén nincs is *Corrigenda*, a mi pedig az eddigiek egyikében sem hiányzott. A külső kiállítás kifogástalan.

DR. NÉMETHY GÉZA.

Simonyi Zsigmond. Kis magyar nyelvtan a középiskolák első és második osztálya számára. Hatodik, javított kiadás. Budapest, 1891. Eggenberger. Ára 80 kr.

Simonyi Zsigmond. Magyar nyelvtan felsőbb osztályoknak. Negyedik, javított kiadás. U. o. 1891. Ára 1 frt.

Simonyi mindkét iskolai nyelvtana újabb s jelentékenyen javított kiadásban jelent meg. Noha e nyelvtanok első megjelenésük alkalmával egész új irányt jelöltek ki a nyelvtudomány és különösen a nyelvtanítás számára, szerzőjük még sem állapodott meg, hanem könyveinek minden egyes új kiadása jobban és jobban igyekszik megvalósítani azt a czélt, hogy megegyeztesse a tudomány igazságait az iskola követelményeivel.

Nyelvtanai ellen eddig főleg *két kifogást* emeltek; *először*, hogy *terjedelmesek*, annyira, hogy sem az első, sem a harmadik osztályban nem volt képes a tanár az eléje szabott anyagot elvégezni, ha csak kihagyásokkal, törlésekkel nem segített magán. Ezen a mostani új kiadások minden tekintetben segítettek. Az első osztály anyagán főleg az által könnyített a szerző, hogy a szóképzésből és a határozókból csak a legszükségesebb tudnivalókat vette föl. *A szóképzésből* csak a legfontosabb kategóriákat tárgyalja, csak az élő képzőket, tehát azokat, a melyeket minden, vagy majdnem minden egynemű esetben lehet alkalmazni. A ritkább képzőket lehet ugyan alkalmilag érinteni, pl. ha az olvasmányok tárgyalásában vagy egy-egy szócsalád összeállításában esetleg rájuk akadunk, de rendszeres tárgyalásuk az I. osztályban csakugyan nincs helyén. Igy van pl. elhagyva a mozzanatos *all, ell (furall* stb.), a reflexiv *ul, ül* képző *(vonul)*, s még néhány olyan képző, mely csak két-három járatos példában kerül elő. Egészen hiányzik most ez osztály anyagából a *szótők* fajainak tárgyalása. — Ez elhagyásokon kívül is sok czélirányos egyszerűsítéssel találkozunk a szóképzésben. Pl. a refl. *ul, ül* elhagyásával azt az általános szabályt nyerjük, hogy a visszatérő és szenvedő igék mind ikesek. Így a míveltető igék tárgyalásában azt a gyakorlati új szabályt találjuk, hogy az *ul-*, *ül-*képzős igék ezen képző helyébe veszik föl az *ít* képzőt *(fordul: fordít, szépül: szépít)* stb. — *A határozók* tana most az I. osztály nyelvtanában egészben csak hat oldalra terjed. Itt azzal a nagy egyszerűsítéssel találkozunk, hogy a határozók három nagy osztályba vannak foglalva: a mi nem *helyhatározó* vagy *időhatározó*, az mind *körülményhatározó*. Az utóbbin belül a tanulóknak egyelőre nem kell további fölosztással s más elnevezésekkel bajlódni; a további részletezés a tanterv értelmében is csak a II. osztály föladata. — *A nagyobbik nyelvtant* is minden tekintetben rövidítette a szerző, elhagyva minden fölöslegest, kivált a hang- és szótanból, úgy hogy az előbbi kiadás 200 oldala 166-ra vonódott össze, s ennyit már csakugyan el lehet végezni a II. osztályban. Így tehát elérhetjük azt a

czélt, melyet a szerző már *Német Nyelvtanában* is maga elé tűzött, hogy a grammatizálásból csak annyit tartunk meg az iskolában, a mennyi okvetetlen szükséges, — hogy mindenütt megválaszszuk a lényegest és ne halmozzuk el a tanulót a lényegtelen részletekkel és szőrszálhasogatásokkal, — és hogy így legalább minket nyelvészeket ne érhessen a túlterhelés vádja.

A másik kifogás, a mi Simonyi nyelvtanai ellen gyakran felmerült, hogy *nehezek.* Leginkább a *szótövek* elméletét, *a szóképzést,* továbbá *a jelentéstant* és *a határozók tanát* tekintették oly részeknek, melyek sok nehézséget okoznak nemcsak a tanulónak, hanem gyakran a tanárnak is. Csakhogy ép ezek a részek azok, a melyeknek tárgyalásában Simonyi volt az úttörő; nyelvtanának első kiadásában sok új volt a tanárra nézve is, nem csoda, ha az ily részek tanítása némi nehézséggel járt. Azóta azonban sok történt; a mik újítások voltak Simonyi első nyelvtanaiban, azóta a tudomány közkincsévé váltak, s ő maga járult legtöbbel hozzá azóta megjelent tudományos munkáiban, hogy a tanárok munkáján könnyítsen. Első nyelvtana kézikönyv volt a tanárra nézve is; azóta a magyar határozókról s a kötőszokról írt akadémiai pályamunkái s főleg a «Magyar nyelv» czímű munkája bő tájékoztató lett a tanár számára; s ezek után már most sokat könnyíthetett magukon az iskolai nyelvtanokon.

Nyelvtanainak már régebbi kiadásain is meglátszik az a törekvés, hogy a tudomány megállapította kétségtelen igazságok közül is csak annyit vegyen fel a nyelvtanban, a mennyit a középiskolai tanuló megbír.

Így hagyta el már régebben *a teljes tövek* elméletét s szól helyette a kötőhangzóról, mert ez jobban egyezik mai nyelvérzékünkkel. S hogy e tekintetben ne érhesse a következetlenség vádja, annak elejét vette a magyar szótőket tüzetesen tárgyaló akadémiai értekezésében, melyben mind régibb, mind pedig újabb eljárását meggyőzőleg megokolta.

Még áttekinthetőbbé tette a nyelvtannak ezt a részét az által, hogy *a szóképzést egyesítette a beszédrészek tárgyalásával,* tehát pl. az egyes igenemeknek vagy főnévi stb. kategóriáknak jelentése és képzése organikus kapcsolatban együtt van tárgyalva, továbbá hogy az igék tövét az igeragozásnál, a névszókét a névragozásnál tárgyalja.

Jelentékeny könnyebbségül szolgál még az is, hogy a határozókat, mint már említettem, csak három főcsoportra osztályozza: hely-, idő- és körülményhatározókra. Ez utóbbiakat osztja csak kisebb csoportokra:

1. állapot- és módhatározók;
2. eredet- és okhatározók;
3. vég- és czélhatározók csoportjára.

A csoportosításnak ezt az új módját az teszi ajánlatossá és hasznossá, hogy ezen új csoportokon belül csakugyan jelentős érintkezéseket és egyezéseket találunk. Éppen a szerzőnek *A Magyar Határozók* czímű akadémiai pályamunkájában látjuk lépten-nyomon, mint megy át az állapothatározó kategoriája a módhatározóébe, az eredethatározó az okhatározóba, a véghatározó a czélhatározóba. Sokszor ez átmenet olyan fokozatosan történik, hogy alig lehet megállapodásra jutni a határ tekintetében, pl. hogy *a harczra készülni* vég- vagy czélhatározó-e, hogy *vmit irígységből tenni* eredet- vagy okhatározó-e. Ilyen körülmények közt valóban czélszerű az egymáshoz ilyen közel álló kategoriákat az iskolai tárgyalásban is kapcsolatba hozni s ezzel megértésüket előmozdítani.

A kis nyelvtanban legszerencsésebb újítást *a hangtan tárgyalásában* látunk, a mennyiben ezt most teljesen a helyesírás tanításával egyesíti a szerző. Az egyes hangok tárgyalásával párhuzamosan halad jelölésük módja is; részletesen szól a kettős mássalhangzók használatáról, sőt össze is állítja a gyakoribb eseteket, melyekben kettős mássalhangzót, pl. kettős *bb*, *tt*, *kk* stb. hangot kell írnunk. Ezáltal szilárd alapot vethet a tanár a helyesírás ismerete számára, úgy hogy a felsőbb osztályokban már majd kevesebb vesződsége lesz vele. A helyesírásnak ilyforma tárgyalásával a szerző alkalmat szolgáltat a tanárnak arra is, hogy már előlegesen szóljon az alaktan legfontosabb eseteiről, pl. a *vel* rag által és az imperativusban keletkező kettőztetésekről (*tűzzel, vassal, — űzze, ássa)*, a középfokról (a kettős *bb* begyakorlása alkalmával), a perfectumról (a kettős *tt*-vel kapcsolatban) stb. stb. A szerző nem is mulasztja el az effélékre való utalást, hogy ez által is megkönnyítse a majdan következő alaktani részleteknek könnyebb megértését és elsajátítását.

A Kis Nyelvtant most is, mint már néhány kiadásban, az egyes czikkekhez alkalmazott gyakorlatok (föladatok) fejezik be.

Végre kiemeljük, hogy a szerző most nyelvtanaiban teljesen az Akadémia helyesírásához tartja magát. Nem akarta többé az eltérő orthographia külsőségének föláldozni a nyelvtani fölfogás lényegét, s rászánta magát ez engedményre azokkal szemben, kik éppen csak helyesírása miatt idegenkedtek könyveitől. Egyúttal azonban magában az Akadémiában indított mozgalmat, hogy az orthographiának lehető egyszerűsítésében történjék megegyezés és megállapodás.

Az ismertetett újítások által Simonyi nyelvtanai a középiskolai magyar nyelvtanításnak még az eddiginél is jobb és ajánlatosabb segédeszközeivé váltak.

BALASSA JÓZSEF.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Raoul Chélard, La Hongrie contemporaine, Paris, 1891, Kugelmann, 382 l. Ára 30 francs.

Még alig ötven év előtt Magyarország teljesen izolált, majdnem ismeretlen földrész volt Európa testén. Egy darab ideszakadt Ázsiának tartották hazánkat a külföldiek és a magyar népet is olyannak képzelték, mint a mely a többi európai nemzetektől mindenben teljesen elütő és az ázsiai népekkel hasonló hajlamok-, szokások- és sajátságokkal van felruházva. Szabadságharczunk után a külföld kénytelen volt ugyan elismerni, hogy a magyar nemzet csak ép úgy fogékony a szabadság, egyenlőség és az akkor divatos egyéb eszmék iránt, mint Európának bármely más nemzete, de azért hazánkat még soká csak Ausztria egy provincziájának nézték, melynek összes ügyei Bécsből nyernek elintézést. Csak a legújabb korban, mióta t. i. Magyarország a politika, nemzetgazdaság, ipar és kereskedelem terén is oly számottevő állást tudott magának kivívni az európai nemzetek között, melyet komoly veszteség nélkül már a külföld sem ignorálhat többé, csak azóta van Európa figyelme komolyabban felénk irányúlva és ma már az idegenek nem mint eddig, furcsaságaink és eredetiségünk iránti kiváncsiságból keresnek fel bennünket, hanem saját ipari és kereskedelmi érdekeik miatt is *kénytelenek* velünk alaposabban foglalkozni, viszonyainkat tanulmányozni, és a hazánkban megfordúlt idegenek érdemesnek, sőt hasznosnak tartják, az itt tapasztaltakat saját honfitársaikkal is megismertetni.

Magyarországnak ez ismertetői közűl a németek, hagyományos ellenszenvük által vezéreltetve, hazánknak a külföld előtt addig ismert sötét képét olyan «claire-obscure» világításban tüntették fel, a melyben annak fényoldalai csak félhomályban voltak láthatók, sötét oldalai pedig csak még nagyobb arányokat nyertek. Jó barátaink, a francziák pedig csupa szeretetből oly «plein air» világításban mutattak be bennünket, hogy bizony óhajtottuk volna, ha kevésbbé szeretnek, de inkább objetivebben és alaposabban jártak volna el. Nem csoda tehát, ha bizonyos félő várakozással veszünk kezünkbe minden könyvet, mely hazánknak a külfölddel való megismertetését czélozza és franczia író tollából ered. Annál kellemesebb azonban e szempontból csalódásunk Raoul Chélard «*La Hongrie contemporaine*» czímű művének olvasásánál.

Chélard jól átgondolt tervvel fogott műve megírásához, és szeme előtt határozott, általunk eléggé nem méltányolható czél lebegett, melyet ha nem is ért el teljesen, az bizonyára nem az *ő* jóakaratán és tehetségén, hanem az általa használt kútforrások tévedésein múlt. «Kútforrások» tévedésein mondjuk, mert bármily furcsának tetszik is az ilyenek

használata egy franczia írónál, de szerzőnk, czélját szem előtt tartva, nem engedé magát mint előző honfitársai, Mr. Tissot és a többiek, a felületesség és chauvinismus által vezettetni, hanem lemondott inkább arról, hogy eredetinek tartassék, azért, hogy annál alaposabb lehessen, a mi ily esetben és ilyen műnél mindenesetre csak előny.

A 41 kútforrás közűl, melyeket művének elején rendre felsorol, vannak ugyan kevéssé megbízhatók is, de találkozunk olyan nevekkel, mint: Pulszky, Fraknói, Hunfalvy, Kőrössy József, Myskovszky és Horváth Mihály is, akiknek munkáit szerző teljes bizalommal használhatta. Ily művekre támaszkodva, eleve is megóvta magát azon nagy tévedésektől, melyekbe német és franczia elődei estek.

A könyvnek előszava, melyben szerző kijelöli czélját, már hangjánál fogva is érdekes. «Európa országai között — mondja Chélard — a legkevésbbé vagy inkább a legrosszabbul ismert föld Magyarország. Míg mi Amerikának bámulatos fejlődését csodáltuk, azalatt ugyanezen bámulatos jelenség játszódott le majdnem a mi ajtónk előtt. Magyarország alig egy negyedszázad alatt, minden átmenet nélkül, mint nemzet újra szervezte magát, és magyar kereskedelmet, ipart, kiterjedt vasúti hálózatot, közoktatást, irodalmat, tudományt, festészetet, zenét teremtett magának és mindezeket egyedül a nemzeti hagyományok ereje és rajongó hazafias lelkesedése által. Ma Magyarország minden irányban versenyezhet a külfölddel és azért jó lesz, ha Francziaország nem észrevétlenül hagyja ezen fejlődést, melyből a francziák is tekintélyes hasznot húzhatnak.» E tekintetből szabja maga elé szerző is czélját, és azért oly művet akar alkotni, melylyel egyrészt megczáfolni óhajtja az eddigi ismertetések által terjesztett ferdítéseket, más oldalról pedig, mely képes legyen vezetőül szolgálni mindazoknak, kik Magyarország viszonyait megismerni óhajtják.

E czélból négy részre osztja művét. Az elsőben Magyarországnak általános földrajzi és ethnográfiai áttekintését adja, a nevezetesebb és szépségökkel feltünő vidékek bővebb leirásával. A 2-ik részben a magyar nemzet eredetét, történelmét, irodalmát és erkölcseit festi. A 3-ik rész a magyar ipar, kereskedelem, földművelés, vasutak és a pénzügynek van szentelve. Végre a 4-ik részben, 70 oldalon át, magát Budapestet, annak történeti fejlődését és mesével határos emelkedését ismerteti, a touristák szempontjából. A mint már e felosztásból is látható, szerző oly tapintatos tervszerűséggel és rendszerrel járt el műve kidolgozásában, mint elődei közűl e téren egyik sem.

Az egész művet nem szándékozzuk elemezni, miután azt napilapjaink egészben eléggé ismertették. Csak azt a részét akarjuk bővebben bemutatni, melyet eddig csak nagyon röviden vagy épen nem tárgyaltak: a magyar fajjal, irodalommal és a művészetekkel foglalkozó fejezeteket.

A 2. rész elején Chélard a magyar nép sajátságairól szól általában és ennek főjellemvonásait találóan és helyesen állapítja meg. A férfi, szerinte, középmagas termetű és szabályos arczvonásokkal, erőteljes izomzattal, magas homlokkal, mély, többnyire szürke szemekkel és barna hajjal bir. A nő, plasztikus idomaival, gyakran a klassikus szépséget is eléri. Arczszine, vonásai keletiek, járása kecses. Chélard a magyar fajban is megtalálja azt a «grandezzát», mely még csak a spanyolban van meg. Vallásában a magyar türelmes és sohasem fanatikus. Minden tettében a becsületesség, szabadság és dicsőség fogalmai vezetik, azért e szó «becsület» nagyon közkeletű kifejezés náluk. Két legtiszteletreméltóbb főtulajdonsága a vendégszeretet és hazafiság. A magyarnak különben nyílt jellemében két ellentétet talál, t. i. nemeslelkű jóságot, könynyen kormányozható szívet, de egyszersmind nagyon könnyen fölizgatható, ingerlékeny kedélyt. E két ellentét nyoma, szerző szerint, a magyar nép zenéjében is megvan. A magyar nép családi élete patriarchalis szinezetű. Az apa családjának tagjait «cselédjeim»-nek nevezi, feleségét «te»-nek szólítja, míg ez őt «kend»-ezi, mely szónak értelmét Chélard nagyon helyesen úgy magyarázza meg a francziáknak, hogy az megfelel a franczia vous-nak, hozzá még a tiszteletnek is bizonyos árnyalata járulván. A «kend»-nek eredeti értelmét szerző természetesen nem ismeri. A házastársak a munkát megosztják egymás között: míg a férfiú a szántóföldön, addig az asszony a konyhában dolgozik. A férj jól bánik nejével és a magyar általában kitünő családapa. Ezután röviden festi a magyar népszokásokat, a háztűznézést, az uralkodó babonákat. Költői lendülettel, — de semmi esetre sem oly vad romanticzizmussal mint Tissot és társai — festi a gulyás, csikós és juhász életét, mely eredetisége miatt az idegenek előtt mindenesetre nagyon érdekes.

A népről a városi lakosokra megy át, a melyekről szólva megjegyzi, hogy a magyar városok lakosai ma már szokásaikra teljesen megegyeznek Európa többi városainak lakosaival, azonban még mindig magukon hordják a régi idők bélyegét. Ilyennek találja pl. a társaságban használatos czímzéseknek sokféle fokozatait, melyek természetesen neki, mint francziának, ki a «monsieur» és «madame» czímen kívül egyebet nem igen használ, méltán feltünhettek mint a régi időknek egy maradványa. Miután a nép ruházatát leírta, áttér a magyar zenére. Chélard nagyon megkedvelhette a magyar zenét, mert a mellett, hogy egész elragadtatással ír róla, itt még eddigi mérséklete is elhagyja és pl. a csárdás eredetét illetőleg roppant merész magyarázatokba bocsátkozik. «A magyar zene — mondja — szoros kapcsolatban van a magyar nemzet szellemével. Nincsen falu, melynek ne volnának a maga czigányai. A magyar zenében valami merész, vad, fékezhetetlen szenvedély uralkodik. A magyar nóta nem tudni hol és hogyan keletkezik; zongorára

nem igen alkalmas, mert annak a puszta szabad, napsugaras levegője kell.» A zene szoros kapcsolatban van a tánczczal, és a táncz lassújának teljesen megfelelnek a zene melancholikusan andalgó ütemei, a frissnek a forró szenvedélyes kitörésbe, a «furor hungaricus»-ba való átmenet. Chélard a magyar tánczot a magyar jellemből kifolyólag magyarázza, a mi még lehetséges; de midőn e nemzeti táncznak eredetét akarja kifejteni, nagyon is túllő a czélon. A csárdás — Chélard szerint — eredetileg harczi tánez volt, mit az is mutat, hogy még ma is fedett fővel és sarkantyus csizmában járják. E táncznak bevezető, ünnepélyesen szomorú része, a «lassú», a háborúban elesteknek volt szentelve; a második, élénk résznek, a frissnek czélja volt az életben maradt harczosokat lelkesíteni. Hogy szerző honnan vette ezt a túlmerész, furcsa magyarázatot, nem tudjuk. Lehet, hogy valami eredetivel akart bennünket magyarokat is meglepni vagy talán hallott valamit a törökverő Kinizsinek híres tánczáról és ebből vonta le ezt a meglepő következtetést. Azután a magyar zene történetének és fejlődésének is adja vázlatát. Az első magyar zenésznek a gyakori irodalmi viták hősét, a hagyomány szerint a XIII. században Érden született Klingsohr Miklóst tartja, ki Gertrud királynőnek is kedvencz költője volt és tőle 3000 frt évi fizetést húzott. Csodáljuk, hogy Chélard e mesét könyvébe felvette, bár egy jegyzetben megemlíti, hogy némely «német tudós» e személyt mythikus alaknak tartja. Az első magyar zeneszerzők között felemlíti Batizi Andrást, Katona Istvánt stb., de Székely Istvánról és Tinódyról hallgat. A modernek között a legeredetibb két magyar művészt, Reményit és Zichyt nem említi.

Ezek után három külön fejezetben ismerteti a magyar nemzet politikai, művelődési és alkotmányának történetét Hunfalvy, Fraknói, Horváth Mihály és Kerékgyártó idevágó művei alapján, tehát elég alapossággal. Csak abban téved, hogy a magyar nemzetet közvetlen a szuomi finntől származtatja, összetévesztvén a nyelvrokonságot a fajrokonsággal. Csak most tér át a magyar irodalom tárgyalására, melyet, sajnos, feltünő röviden, alig 14 oldalon ismertet csak, pedig kivánatos és érdemes is lett volna, hogy épen irodalmunknak eredetiségével, fejlődésének sajátságos mozzanataival, páratlan emelkedésével bővebben foglalkozzék. Hisz «irodalmában él a nemzet», és ép ennek az alapos és bő ismertetésével mutathatta volna meg szerző legjobban, hogy e téren is az európai művelt nemzetek szinvonalán állunk.

E fejezet elején keresi az okokat, melyek a magyar irodalom fejlődését késleltették. E hátramaradásnak forrását egyedül a latin nyelvnek e század elejéig való általános elterjedésében és használatában találja. Elfelejti azonban a hazánkat oly sokáig dúló belvillongásokat és figyelmen kívül hagyja azt a szerepet, melyet hazánk három századon keresztül játszott, midőn egész Európának védbástyája volt a török ellen. Mi-

dőn első irott emlékünket, a «Halotti beszédet» és «Könyörgést», említi, egyszersmind a mai magyar nyelv sajátságainak is rövid, de helyes áttekintését adja. 1800-ig terjedő irodalmunkból csak egy pár nevet ad. Tinódyról azt írja, hogy «lanttal kezében Attila, Árpád és Szt. István tetteit zengte». E tévedés ugyan nem valami fontos az idegenekre nézve; csak azt csodáljuk, hogy az a szakférfiú, kitől Chélard a magyar irodalomra vonatkozó legtöbb felvilágosításait kapta, szerzőt Tinódy műveinek tárgyairól alaposabban nem informálta. Szintén e szakférfiú alaposságának tudandó be tehát az a sorrend is, melyben Chélard költőinket felemlíti. «Az 1800-ig terjedő irodalom — mondja szerző — nagyon csekély, és csak négy költő munkái érdemelnek említést: az egyházi beszédben: Pázmány, a lyrában: Balassa és *Csokonyai*, az époszban: Zrinyi.» Nem tekintve, hogy Csokonai művei csak 1805-ben jelentek meg, Csokonai egyébképen sem említhető a másik három költővel egy csoportban. E helyett azonban Gyöngyössi lett volna idesorolandó, a ki a maga korában a legolvasottabb magyar író volt és az újkor költészetére is a legnagyobb befolyást gyakorolta. Ezenkívül felemlíthette volna még Virág Benedeket, a «magyar Horáczot», kinél nagyobbat a maga neméében akkor még a külföld sem igen mutathatott fel, ki irodalmunknak ez időben vizenyős, áradozó költészetébe új hangot vitt be és ezáltal szinte nagy hatással volt költészetünkre.

Az 1800-ig terjedő költészetünknek ily túlságosan rövid ismertetése után azt vártuk volna szerzőtől, hogy legalább legújabb korunk irodalmával bővebben fog foglalkozni, hiszen mégis csak az irodalom minden nemzet műveltségének tükre, és ha Chélardnak czélja volt, haladásunkat és tudásunkat a külfölddel megismertetni, akkor ép itt terjeszkedhetett volna ki bővebben. De sajnos, hogy szerző itt is alig ad mást, mint neveket. Kazinczyt egyáltalában nem említi; Vörösmartyról csak annyit mond, hogy költő és drámaíró. Hogy újabb költői nyelvünk megteremtésében stb. mily része volt, arról nem tesz említést. Kölcsey csak író és kritikus . . . Eötvösről nyolcz sorban emlékszik meg és így jellemzi őt: hatalmas fő, de szentimentális. Ez a «de» tehát szinte sajnálkozást, kicsinylést jelent. Pedig Chélard téved, mert a mit ő ma Eötvösnél érzelgősnek talál, az nem egyéb, mint a költőnek tiszta, nemes idealismusa, melyből ő azokat a nagy áldásos eszméket merítette, melyekért mindvégig lelkesült és melyeknek megvalósítását életfeladatának tekintette. Természetes, hogy a mai ál-reális kornak e magasztos idealismus nem vág ízléskörébe, hogy meg nem érti és szentimentalizmusnak bélyegzi. Petőfinek nagyon rövid életrajzát adja és megjegyzi, hogy sok hasonlót talál benne Béranger-ból, ami szinte csak csekély részben igaz, mert Bérangerban semmi sincs meg Petőfi hatalmas hazafias lendületéből és lángoló szerelmi szenvedélyéből. Arany Jánost csak mint ballada-

költőt tünteti fel, mint epikus költőt agyonhallgatja. Jókait egyáltalában nem is jellemzi és művei közül csak «A magyar nábob»-ot említi. Az egyetlen mű, melynek tartalmát Chélard bőven ismerteti, «Az ember tragediája». Egyéb költők csak névleg vannak említve. Ezután még a nemzeti szinháznak, valamint az akadémiának rövid történetét és szervezetét ismerteti és a magyar hirlapirodalomnak is szentel néhány sort. A szobrászatról és festészetről nem emlékszik meg.

Chélard műve, daczára némely fejezetek túlrövid voltának és többféle tévedéseinek, a legjobb és legalaposabb mindazok között, melyek e nemben külföldön megjelentek. Szerző mint a franczia nyelv tanára és mint hivatalnok hosszabb ideig időzött hazánkban és szabad idejét, mint műve mutatja, ránk nézve is hasznos ismeretek gyűjtésére fordította. Bejárta az ország szebb és érdekesebb vidékeit és tanulmányozta a népnek szokásait és sajátságait. Azért neki nem volt szüksége arra, hogy (mint elődői) holmi touristák által hazánkról terjesztett mendemondákra támaszkodjék műve megírásánál. Ő csak azt írta, amit maga látott és tapasztalt; amit pedig nem láthatott, ahhoz alapos kútforrások útján szerezte meg adatait. Műve ügyesen rendezett, könnyen áttekinthető és érthető képet nyújt hazánkról. Soha sem törekszik erőnek erejével valami különöset, meglepőt, eredetit mondani, mert csak ismertetni és felvilágosítani óhajt; nem akar sehol szellemesnek látszani, mert czélja, hogy minél érthetőbb legyen. Irálya könnyed és folyékony. Chauvinismusától nem engedi magát elragadtatni, de azért néha a közönséges prózán felülemelkedik és némely vidéknek, különösen az Alföldnek szépségeit oly költői lendülettel írja le, mint a hogy csak az írhat, ki a végtelen magyar róna szabad levegőjét maga is élvezte. Fővárosunk mesés emelkedéséről, tudományos társulataink tevékenységéről, szinházaink műsoráról és szinészeink művészetéről elismerő lelkesedéssel nyilatkozik; de mérséklete és tapintata sehol sem hagyja el. Egyes hibák ugyan becsusztak művébe, de ezek semmi esetre sem olyanok, melyek e munka értékét vagy a szerző érdemét kisebbítenék. Azért saját érdekünkből őszintén óhajthatjuk, hogy e könyv oly nagy olvasóközönségre találjon, mint a milyen nagy szorgalommal és lelkesedéssel Chélard megírta.

VENDE ERNŐ.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1889/90.

13. Péteri Takáts József. Irta Takáts Sándor dr. (Kegyes tanítórendi budapesti főgymnasium.) — Egy érdekes jelenséget kivánok mindenekelőtt constatálni. A magyar irodalomtörténet az iskolai értesítőkben ez idő szerint a szerzetes rendek részéről nyeri a legtöbb munkást. Úgy jöttem e tényre, hogy egy csomóba gyűjtöm minden esztendőben azokat az értesítőket, a melyek figyelmemet egy s más irányban felébresztő dolgozatot hoznak. A túlnyomó szám néhány év óta a szerzetesrendeké. Az idén is. Fiatal pap-tanáraink nemes versenyt látszanak folytatni e téren s bár a siker, a tudományos eredmény, melyet elérnek, nagyon különböző: a szorgalom és a jóakarat mindnyájukkal közös. Azt hiszem, hogy ezért egymagára is elismerés illeti őket.

A czímbeli munka minden tekintetben a figyelemreméltóbbak közé tartozik. Szerzője, Takáts Sándor dr., irodalmunk egy régen elfeledett, eléggé sohasem is méltatott alakjának kiván igazságot szolgáltatni. S teszi ezt lelkiismeretes gonddal, buzgósággal, melegen és részletesen, a nélkül, hogy itéletét rokonszenve által túlságosan befolyásoltatni engedné. Nem is várhatunk mást attól, a ki élesen, de helyesen rója meg, hogy szokás ma nálunk felkapni egy írót s annak működéséhez annyi eredményt, annyi hatást fűzni, a mennyit az soha sem ért el. Rendesen a nagyobb tehetségeket magasztalják ilyen módon — a kisebbek rovására. Nem tartom azonban jogosultnak azt a kifakadást, hogy «ez a nemes lelkű író egészen kiszorult irodalomtörténeteinkből, habár nála csekélyebb érdemű írók munkássága elég bőven van tárgyalva». A teljes magyar irodalomtörténet még soká lesz megírva; sok-sok olyan monographia, minő a Takáts Sándoré, fogja csak lehetővé tenni; addig bele kell nyugodnunk abba, hogy igen sok jelesünk oszsza a Péteri Takáts József sorsát s az irodalomtörténeti compendiumok első sorban azokról emlékezzenek, kik nagyobb nyomot hagytak maguk után. A «csekélyebb érdemű írók munkásságának bő tárgyalása» nálunk még egyszerűen nincsen.

Péteri Takáts József, a veszprémi káptalan ügyésze, jószágigazgatója, majd Győrmegye főjegyzője, szerintem nem is annyira mint író, hanem inkább mint lelkes és áldozni tudó dilettans, mint Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Szabó Dávid, Horváth Endre, Görög, Verseghy és sok mások barátja érdemes az emlékezetre. Született 1767-ben Keszthelyen. Iskoláit szülővárosában és Győrött, majd Pozsonyban mint kispap elvégezvén, gróf Festetich György, a keszthelyi híres mágnás fiának lett a nevelője.

Ismeretes az a derék hazafias szellem, mely a pozsonyi papnevelő intézetben ez idétt uralkodik. Kisfaludy Sándor is onnan kapja — közvetve bár — első fellángolását. Takáts e szellem hatása alatt Fejér Györgygyel fogadalmat tesz, «hogy életét és tehetségét a nemzeti nyelv és hazai tudományosság felvirágoztatására fogja fordítani». Hajlama a philosophiához vonja; Kant, Rousseau, Montaigne, Pope, Fénelon stb. már akkor legkedvesebb olvasmányai s bizonyosnak látszik, hogy a későbbi moralistát szintén a pozsonyi intézet nevelte benne.

Mint nevelő teljes odaadással szentelte magát hivatásának. Hosszú nevelési programmot készített a gróf számára, tanulmányt írt Rousseau Emiljéről és kivonatolta a legtöbb német és olasz erkölcstani írót. Mind ennél érdekesebb azonban, hogy tanítványa erkölcsi nevelésére apró kis történeteket dolgozott ki, versben és prózában vegyest. (Ha jól emlékszem, az Erdélyi Muzeum-Egylet közölt néhány év előtt nyelv- és történettudományi kiadványaiban hasonlókat Döbrenteitől.) Sajnos, hogy e dolgozatok nagy része elkallódott; az a nehány mutatvány azonban, melyet a maradványokból Takáts Sándor tanulmánya ád, elegendő arra, hogy a többinek elpusztulását ifjusági irodalmunk veszteségének tartsuk.

Gróf Festetich György azzal mutatta ki bizalmát és elismerését Takáts nevelői működése iránt, hogy fiát egészen a gondjaira bízta s mindkettejüket Bécsbe küldötte fel.

Takáts Sándor dolgozatának ügyesen megírt, érdekes fejezete e bécsi tartózkodás. Bécs mint irodalmi középpont, a XVIII. század forradalmi eszméinek hatása, Takáts írói ismeretségei, sikerült részletek benne. De mindenek felett érdekes az a néhány adat, mely Takáts J. és Kisfaludy Sándor baráti viszonyukat világítja meg. Takáts Sándor hajlandó ez ismeretség kezdetét Takáts J. győri tanulókorára vinni vissza; tudvalevőleg Kisfaludy Sándor is ott járt iskolába; de ha tekintetbe veszszük a kettejük közt levő korkülönbséget, alig tarthatjuk valószinűnek, hogy a kis és nagy diák ismerje egymást. Nagyobb a lehetősége annak, hogy Takáts és Kisfaludy S. Pozsonyban jutnak közelebb egymáshoz, ámbár együttes ott tartózkodásuk ideje rövid s érintkezésüket egyetlen adat sem bizonyítja. Kétségtelen azonban, hogy ez a fiatalkori ismeretség, ha megvolt is, csak Bécsben fejlődött erősebb barátsággá. E barátság jogán Takáts bizonyára befolyással volt Kisfaludy Sánd. költői munkásságára, ha mással nem, irodalmi ismeretei, általános műveltsége és izlésével. Arra látszik mutatni az a tény, hogy Kisfaludy neki és Görögnek küldözgette külföldről a Himfy egyes részeit. Takáts eszközölte ki összeköttetései segítségével a nyomtatási engedélyt, minek örömére a Himfy barátai fényes lakomát csaptak; ugyanő nyomatta a munkát s azonfelül sokat buzgólkodott terjesztésében is. Légrády rövid időn arról tudósítja Takátsot, hogy «Himfy példányai immár kezdenek

teljesen elfogyni». Hanem ebben talán magának Himfynek is vannak érdemei.

Becses közlemény, az előbbiek kapcsán, Takáts ismeretsége Szegedy Rózával, Kisfaludy későbbi nejével.

Említve találjuk Takáts szereplését a Hirmondó szerkesztésében is. A tény az, hogy Takáts dolgozott a Hirmondóba; Kerekes halála után az egyedüli szerkesztő, Görög, ő rá bízta a hírek rovatát; túlzás azonban azt állítani, hogy az ő munkásságának elmaradása vonta maga után a Hirmondó bukását. Takáts Sándor ez állítását Sándor Istvánnak egy Révaihoz intézett levelére alapítja, mely többek közt így szól: «Ha Takáts itten megmaradt volna ..... a Magyar Hirmondó meg nem szűnt volna». Ám ugyane levél mondja alább: «mert azt Somogyi alkanczellár, az ő jóakarója, tovább is életben megtartotta volna». Ezzel Takátsnak nem írói munkássága, hanem befolyásos összeköttetése van határozottan kiemelve. De van még egy másik adat is az ellenkező bizonyítására. Takáts 1800-ban hagyta el Bécset, a Hirmondó pedig 1803-ban szűnt meg, úgy tudom azért, mivel Görög az udvarhoz ment József főherczeg nevelőjeül és senkit sem talált, ki a szerkesztést folytatta volna.*)

1797-ben Takáts beutazta tanítványával Magyarországot. Utazásáról hosszabb leírást készített, melynek azonban szintén csak töredéke maradt. Takáts Sándor ebből is közöl egy darabot s ennek alapján igazat kell neki adnunk abban, hogy ez érdekes munka elpusztulását méltán sajnálhatjuk, annál is inkább, minthogy ama korból Teleki Domokos munkáján kívül teljes útleirásunk nincsen. Említésre méltó még, hogy Takáts nagyobb értekezést is írt a Hazai utazások szükségességéről; az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felbomlása miatt azonban, melynek felszólítására készült, ez is kiadatlan maradt.

Mindez, megtoldva Takáts József nevelési elveinek rövid fejtegetésével, mint említém, Takáts bécsi tartózkodásának fejezetében van kimerítően tárgyalva.

A következő fejezet Takáts *Költeményes munkáit és Erkölcsi oktatásait* ismerteti. Megvallom, tartottam attól, hogy az a rokonszenv, sőt határozottan nagy szeretet, melylyel a tanulmány eddig Takáts lépteit kíséri, károsan fogja befolyásolni az író itéletét. Alaptanúl. Takáts Sándor nem csinál hőséből irodalmi herost, nem huny szemet annak gyöngeségei előtt s ha dicsér, nem pusztán magasztal.

Takáts József Költeményes munkái Festetich György grófnak ajánlva 1796-ban jelentek meg, oly időben tehát, mikor a legszerényebb igénynyel fellépő munka is nyereségnek volt tekinthető irodalmunkban;

*) Ferenczy: A magyar hirlapirod. tört. 58. l.

mindazáltal, úgy látszik, a nagyközönség alig vett tudomást róluk. Ha Takáts barátai, talán inkább személyes tulajdonai szeretetéből, nem emlegetnék sokszor túlságos dícsérettel is, nyomot se hagytak volna. Nincs mit csodálkoznunk rajta. Takáts mint költő is moralista, inkább az, mint költő; már pedig régi dolog, hogy a legszebb erkölcsi tanuság is hatástalan marad, ha nincs benne poesis. Takáts Sándor megkísérti ezt költőjének subjectiv érzéseivel enyhíteni, melyeket az a didaktikai irány objectiv természetébe vegyít, érdekességét, önállóságát, sőt úttörő voltát vitatja ebben; de, azt hiszem, a Takáts József költői érdemeinek méltatására teljesen elegendő az, ha elismerjük róla, hogy ő tanításait élvezhető, kellemes alakban, magyaros nyelven adja az olvasó elé; többet bizonyára maga sem kivánt és remélt.

A részletezés se mutat egyebet. *Elegyes verseiben* kivétel nélkül a tanúság a fődolog; leírásait, elbeszéléseit egyaránt csak eszközül használja «bölcseleti tételek és erkölcsi életszabályok levezetésére». Ugyanúgy tesz *Énekeiben* is. E kisebb költemények tulajdonképen csak abban különböznek az előbbiektől, hogy amazok páros rímű alexandrin sorok, ezek pedig változatos lyrai strófák. Az *Erkölcsi és velős mondásokról* Takáts Sándor is elismeri, hogy közkeletű sentencziák, melyeknek legfőbb érdemük «a mondatok kerekdedsége és a kifejezések biztossága»; a *Találós mesék* pedig «inkább gyűjtemény, mint Takáts kizárólagos műve». Legérdekesebb még az *Ágnes története* czímű verses novella; de ez sem azért, mintha cselekvényt, művészi compositiót vagy jellemzést találhatnánk benne. Engem e történet némileg Kármán Fannijára emlékeztet, annak poesise nélkül, durvább anyagból és halványabb színekkel. Kár, hogy szerzőnk nem említi a novella keletkezésének idejét; nem volna érdektelen tudni, vajjon nincs-e abban a Fanni hatásának része. Az erkölcsi tanúság természetesen itt sem marad el. Takáts Sándor szépen foglalja össze, hogy «az ifjú szenvedély kellő mérséklet híján megvesztegeti az alapjában jó erkölcsöt s az önuralom hiányának, a féktelenségnek következménye még azok között is, kik őszintén együtt éreznek, biztos bukás» — szebben, vagy legalább jobban, mindenesetre jobban, mint Takáts József Gyöngyösi modorú versei, melyek mindenütt Gyöngyösi okoskodó részleteinek laposságával folynak.

Mindent összevéve, Takáts költői egyénisége semmivel sem emelkedik ki a középszerűségek sorából; nem még azzal sem, mit Takáts Sándor szintén nagyobb érdeme gyanánt jegyez meg, hogy t. i. Horatius és Vergilius, meg Schiller és Kleist stb. hatása daczára önálló marad. Ez önállóság az a nemzeti vonás, mely érzésben és formában a régi hagyományokhoz ragaszkodik s közös tulajdona múlt századi íróinknak a franczia és népies iskolában egyaránt mindaddig, míg Kazinczy divattá nem teszi a művészi hajhászatát.

Maradandóbb nevet biztosít Takátsnak Költeményes munkái után három évvel kiadott második műve: az *Erkölcsi oktatások*. Figyelemre méltó gyakorlati philosophia ez, melyet Takáts búcsúzása alkalmával adott tanítványa kezébe; de gyönyörrel és haszonnal olvashatja bárki, mert vonzóbb és tartalmasabb magyar munkát e nemben alig mutathatunk fel. A világirodalom legnagyobb gondolkodóinak buzgó és lelkiismeretes tanulmánya; józan és érvényüket sok tekintetben ma is megtartó philosophiai tételei, de kivált pædagogiai értéke teszik el nem múló becsét. Az irodalomtörténet ezenfelül hálásan tartozik feljegyezni, hogy a kor színvonalán álló ez irányú munkásság megkezdésében Takáts Józsefé az érdem.

Legnagyobb szolgálatát azonban ama könyvkiadó vállalat megindításával tette Takáts az irodalomnak, melyet *Magyar Minerva* néven ismerünk, s melyet eddig Bacsányinak tulajdonítottak. A tévedés onnan eredt, hogy a vállalat első kiadványának, Ányos munkáinak összegyűjtését és sajtó alá rendezését Bacsányira bízták; az egésznek lelke, irányzója azonban kezdettől fogva, s fentartója később egyedül és minden kétséget kizárólag Takáts. Ő dolgozza ki a részletes tervet, közli gróf Festetich Györgygyel, ki évenként 1000 frtot bocsát rendelkezésére; ő szólítja fel közreműködésre a nevesebb írókat s ő hozzá érkeznek a legkülönfélébb és nagyszámú ajánlatok, összesen 102. Annak eldöntését, hogy mely munkák bocsáttassanak sajtó alá, gróf Festetich magának tartotta fenn. Így jelenik meg 1798-ban *Anyos*, 1799-ben az *Erkölcsi oktatások*. A következő évre Virág Benedek költeményei voltak kitűzve, mikor a gróf hirtelen és minden elgondolható ok nélkül megvonta az ezer forintos segélyt. Takáts, ki biztatásaival, igéreteivel némileg kötelezettséget vállalt az írókkal szemben, elszomorodva és elkeseredve fogadja a csapást; de csüggedését legyőzi szeretete, lelkesedése a nemzeti ügy iránt s elhatározza a vállalat fentartását — saját erejéből. «Reá szánom időmet, fáradságomat, csekély mindenemet a míg csak győzöm» írja Arankának 1799 április 29-én. S Virág Benedek költeményei csakugyan elhagyják a sajtót annak a jövedelemnek árán, melyet az Erkölcsi oktatások hoztak s mit a gróf már előzetesen Takátsnak adott ajándékul. A Minerva folytatásában ekkor hosszabb szünet áll be, mert Takáts ez idő szerint még nincs olyan anyagi viszonyok között, hogy a tisztán hazafias vállalatra sajátjából többet áldozhatna; áldozatkészsége különben is igénybe van véve a Himfy első része, majd a *Boldog szerelem* és *Regék* kiadása által; buzgósága azonban nem csökken, tervei nem szünetelnek: szeretné *Kis Jánost* is közrebocsátani s igéretet tesz Rajnisnak a *Magyar Parnassus* kinyomatására. Végre 1808-ban világot lát a Minerva IV. kötete Pápai Sámuel nagy munkájával, *A magyar literatura esméretével* s azután még egy, Ruszek József *Philosophiája*, amaz

egészen Takáts, ez Dréta Antal erszényéből. A vállalat ezzel véget ér, de nem a Takáts bőkezűsége. Egyebek közt Horváth Endre *Zircz emlékezete* is neki köszönheti megjelenését.

Ime a lelkes műbarát és hazafi, ki minden áldozatra kész nemzete irodalmának felvirágoztatásáért. S az akkor, midőn az eredményeiben kiszámíthatlan, megbecsülhetlen küzdelem legnagyobb akadálya az anyagi szegénység. Valóban érdemes arra, hogy korának legjobbjai szeressék, hogy neve a legtiszteletreméltóbbak között foglaljon helyet.

Mindezt részletesen ismerteti Takáts Sándor tanulmányának V. fejezete «Egy könyvkiadó vállalat a múlt században». Nem kevésbbé részletes és becses az ezután következő két szakasz: «Takáts és az ypsilon háború; Takáts és a nyelvújítási harcz». Takáts ugyan nem játszott vezérszerepet sem egyik, sem másik küzdelemben, de mindkettőből kiveszi részét egy-egy értekezéssel s mint egyike a Dunántúl nevesebb íróinak, mindvégig érdekelve van a mozgalom által. Buzgólkodásában itt is a legnemesebb szándék, a legjobb akarat vezérli; a küzdő felek elfogultsága és szenvedélye nélkül, békés közvetítéssel óhajtja az ellentétek kiegyenlítését s noha nyelvészeti készültsége nem nagyobb a művelt laikusénál, ha védekezésében a *hazafias buzgóságra* való hivatkozás tudományos érvnek szerfelett gyönge is: azt semmi esetre sem érdemelte, hogy *turpiter corruptusnak* neveztessék éppen attól *(Révai)*, kinek, bár elveire nézve sokban ellenfele, nagy munkája kiadhatásában ő fáradozott legtöbbet. Takáts Sándor derekas munkát végzett e két fejezetben azzal, hogy megismertetett bennünket egyfelől a nagy orthographiai harcz minden részletével, másfelől, hogy védelmébe vette az orthologusokat, kimutatván róluk, hogy nem voltak minden újításnak ellenségei. Takáts József egyébiránt a küzdelemnek végét nem érte meg, mert 1821 tavaszán, barátai és tisztelői őszinte szomorúságára, elhunyt.

Egész könyvet tesz ki (165 oldalt), mit szerző buzgalma és fáradsága e törekvésében nemes, munkásságában önzetlen és lankadatlan élet jellemzésére összehordott. Takáts József, ha nem tartozik is irodalmunk első rangú jelesei közé, megérdemelte e gondot. Eszméinek, elveinek maradandó, melegítő voltát semmi sem bizonyíthatja jobban, mint a Takáts Sándor tanulmánya, melynek tartalma érdekességén, gazdagságán kívül, legvonzóbb tulajdonsága a szépért, jóért való őszinte lelkesedés, mit bizonyára nagy részben a Takáts József nemes példája keltett. Talán ennek tulajdonítható, hogy stiljében is sok a szónokias. Másfelől nem hagyhatom szó nélkül az izlésnek azt a hiányosságát, hogy szerzőnk túlságosan hangoztatja az *érekig tartó kutatást és sok fáradságot*, mibe munkája került; hogy igen sok a *szatócs boltjának* emlegetése, hol Takáts J. levéltára elkallódott; sok a *ritkított betű*, melyekkel nem hívja, de követeli a figyelmet, s hogy *idézeteiben* kevés a mérték.

De ezek nem döntik meg azon ítéletemet, hogy Takáts Sándor tanulmánya a programmértekezések elsei közül való.

Sopron. MARUSÁK PÁL.

14. Porubszky Pál: Színügyi viszonyaink Bessenyei koráig. (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 16. l.) — A programmértekezések három csoportja dívik. Az egyik — s előre kimondhatjuk a leghelyesbik — a tanulók igényeit tartja szem előtt. A másik — a kevésbbé szerencsés, de kultiváltabb — nagyobb dolgozatok átriumának tekinti a programmértekezést. Kevésbbé szerencsésnek mondtam, mert először, legalább is bajos a programmértekezések rendes keretében (1—2 ív) valami tudományos kérdést in nuce is (hát még behatóan) megvitatni, s így előállanak aztán a tudományos prospectusok, tervezetek, vázlatok, töredékek stb.; másodszor azért, mert szem elől téveszti a programm egyik főfeladatát, s a helyett, hogy a nyárra mennyi-annyi képző olvasmányt adna a növendék kezébe, olyat nyújt, melyet a tanuló meg nem emészthet, sőt sokszor meg sem ért, s a minek alkalmasabb helye volna valamely folyóiratunkban, vagy teljesen kidolgozva: önálló munkában. A harmadik, szintén nem parlag csoport az, mely a két első irányt egyesíteni akarja. Ez a szerző egyénisége és álláspontja szerint, ép úgy mint a két előbbi is, jó vagy rossz lehet. Pedig hát, de szívesen venné mindenki és mily méltányosan kivánhatjuk valamennyien, hogy a mi programmban áll, valóban programmszerű buzgósággal és lelkiismeretességgel készült legyen. Ez volna az ily értekezések condicio sine qua non-ja. Jelenlegi viszonyaink közt ugyan eléggé utopisztikus e kivánalom, de jogos.

A jelen értekezést helyesen csak az első csoportba sorolhatjuk, de másért nem igen, minthogy újat, ismeretlent nem mond benne. Hűségesen reprodukálja Gyulai (régebbi) egyetemi előadásait: A magyar drámairodalom történetéről, és csak az elején említ még egyet-mást, a mi ily szűkkörű dolgozat keretébe nem való, a görög-római színügyi viszonyokról. Porubszky tanulóknak szánta ugyan dolgozatát, de nem szabta teljesen hozzájuk. A helyett, hogy adott volna átnézeti vázlatot drámairodalmunk első korszakairól, nem egyszer részletekre fecsérli idejét és papirosát. Kifogásolom a következőket:

Mindjárt dolgozaktezdő állítása hamis. Azt mondja: «Midőn Döbrentei G. 1814-ben az Erdélyi Muzeumban kitűzte az első magyar drámai pályadíjat stb.» pedig tudjuk, hogy nem Döbrentei tűzte ki az első drámai pályadíjat irodalmunkban, hanem Péczeli (Minden. Gyűjt.). De talán azt akarta mondani, hogy az első *sikerkoszorúzta* pályázatot, mert a Péczelié, tudvalevőleg, meddő maradt. «Termékeny drámairodalomról ma sem beszélhetünk, annál kevésbbé «néhány évtizeddel» 1814 után. Minek való oly feltevés, hogy: színművészetünk Bessenyei előtt talán

már gazdagon termett egyszer valaha? Ez legfeljebb kételyt ébreszthet az olvasó növendék lelkében, a melyből nem lehet szerencsés kilábolás, mert több, mint valószinű, hogy nem volt «gazdag színművészetünk». Ábelnek mysteriumainkra vonatkozó nézetéről nem szól, a mit talán érdemesebb volna megtudni, mint az antik tragédia-komédia keletkezését, különösen egy magyar tárgyú dolgozaton belül. A mysterium keletkezése után legtöbbet szól a jezsuita-drámákról. Egynéhánynak (Jekaniás, Sedeciás) kelletén is túl bőven elmondja a tartalmát. De hogy miért hagyta el Illei legérdekesebb darabját: a Tornyos Pétert, a tárgyalásból, nem láthatni be, valamint azt se, miért mond Laskai helyett *Laskó*-t, Felvinczy helyett *Ferenczy*-t, irodalomtörténetíróinkat miért mondja történetíróknak. Legfeljebb a kellő gond és pontosság hiányáról tanúskodnak.

De azért iskolai szempontból a dolgozat nem végzett hiába való munkát, mert a mely tanuló elolvasta, színügyeinkről Bessenyei koráig legalább valami átnézetet nyert. A nagyobb munkákból, melyeket ha el is olvasna, nem meríthetne ily könnyen megőrizhető összeállítást. S az lenne a programmértekezések tulajdonképi feladata, hogy a nagyobbszerű, újabb kutatásoknak eredményeit egyszerűen, világosan előadják. Ezt tűzte ki czéljául Porubszky is, de hogy dolgozata nem felel meg teljesen a kivánalomnak, annak az esetleges körülményeken kívül ő maga az oka. Néhol sokat, néhol keveset mond.

A helyesírási következetlenségeken (Tespis, presbiter, mysterium, Comico tragédia) s az interpunctio gondatlanságán kívül találunk a kis dolgozatban oly hibákat is, melyektől mindenkinek, de különösen a magyar nyelv tanárának s hozzá ily szűk körben, gondosan óvakodnia kell: *szabatlanságot és helytelen szórendet.* Olyanokat találhatni benne: «A Dionysios tiszteletére énekelt kardalok az első tragédiák, mivel az ünnepély bakkecske (tragos) áldozat mellett ment végbe». Mily idegenszerű továbbá: «Illei János jezsuita darabjai szintén ismertek és sokat játszottak valának». Szórendi vétségek: «A régi görögöknél és rómaiaknál a dráma szülője a vallás volt», rectius: A görögöknél a vallás volt a dráma szülője, vagy: «fontos kérdés ez, melyet azonban még eddig szaktudósaink nem egészen fejtettek meg», helyesebben: melyet azonban szaktudósaink mindeddig még nem fejtettek meg teljesen.

A dolgozat, mint említettük, helyes irányban indul, de a benne próbált kis irodalmi séta nem szabályos, hanem csivirgós-csavargós. Legnagyobb hibája a confusus időrend. Maga is észreveszi, hogy a moralitásokról előbb kellett volna beszélnie, nem pedig akkor, midőn már végzett a mysteriumokkal és az iskolai drámákkal. De tetézi a bajt, midőn nyomban rá fölemlíti a XVII. századbeli

Actio curiosát s ez után az Elektra- és *Jephta*-fordításokat a XVI. század végéről.*)

De nem kevésbbé téved, midőn azt hiszi, hogy a felsorolt anyag alapján megfelelhet arra a kérdésre, kik szolgáltatták az első anyagot a magyar szinpadnak? Mert ha erre meg akar felelni, több gondot kell fordítani Simai Kristóf, Fejér György, Dugonics András első drámai kísérleteire is. Pedig ez a három név elő sem fordul az értekezésben s így nem csoda, ha a jezsuita drámákat tartja «kétségtelenül» olyanoknak, melyek az első anyagot szolgáltatták a magyar szinészetnek és drámairodalomnak.

Még azon esetben, ha az értekezés czímét «Színügyi viszonyaink *Bessenyei koráig*» úgy érti, hogy csak az 1779-ig szerepelt magyar drámákról fog beszélni, még azon esetben is nagyot tévedt az által, hogy Dugonicsot teljesen figyelmen kívül hagyja, mikor tudjuk róla, hogy Plautus Menaechmijét 1766-ban «tisztítja» meg mocskaitól», Tárházit, Holberg után már 1770-ben írta meg.

A jezsuitákon kívül a piarista és pálos-rendeknek nem kisebb érdeme van az iskolai dráma terén. Ha a nagyszámú, de többnyire idegen nyelvű jezsuita-drámák mennyiségileg nagyobb helyet töltenek be az irodalomtörténet lapjain, a piaristák és pálosok kisebb számú, de legtöbbnyire magyar nyelvű, magyaros zamatú iskola-drámái kétségtelenül amazoknál nagyobb befolyást gyakoroltak a magyar drámairodalomra és magyar szinészetre. Mindezeket a tévedéseket azonban kikerülhette volna, ha nagyobb figyelmére méltatja Bayernek többször idézett művét. Azt nem akarjuk hinni, hogy B. művét csak mások idézetei után ismeri, de helyteleníttenünk kell, hogy adatainak népszerűsítése körül pongyolaságot árul el. Dr. DEMEK GYŐZŐ.

15. Őskölészetünk. Irta Thúry József. (Halasi ref. lyceum). — Thúry József, a török tábornak egyik hadnagya az ugorság nyelvi háborújában, letévén a hadi szekerczét, im a béke ölén a magyar irodalomtörténet nyugodalmas házi foglalkodásának adta magát. E tevékenység, úgy látszik csak egy iránya törekvéseinek, melyekben mindenütt a törökség hadnagya ismerszik ki. Úgy látom, figyelme kiterjed a magyar és török népek egész művelődésére, s összehasonlító kultusára teszen tanulmányokat. Ezek segítségével szeretné a magyar előidő egyes kérdéseit megvilágítani, s azzal a maga munkáját Vámbéry elméletének erősítésére használni fel.

---

*) Jephtáról különben már Toldy Költ. története 1867. évi kiadása nyomán tudnia kellene, hogy tévesen tartják a *czíme nyomán* színdarabnak. (V. ö. id. m. 167. l. és Régi magyar könyvtár 118, 141 lap.)

Bármint álljanak ma a török theoria részvényei a tudós világban, tudom azt az egyet, hogy nagyot fognak emelkedni, ha Thúry összehasonlító kulturtörténete azokon a nyomokon, s azokkal az eredményekkel leszen megcselekedve, melyeket eddigelé tőle ismerünk.

Ez a dolgozat ősköltészetünkkel, tehát a kulturának egyik legjelentékenyebb tényezőjével foglalkozik, míg előbbi czikkei a magyarok hadviselését, egyes nemzeti szokások magyarázását stb. adják, s mint maga említi, ethnografiai és kulturai jegyzései csupán földolgozásra várnak (13 l.), szóval iparkodik felölelni az egész kört, melynek ismerete őt czélhoz fogja vinni. Meglehet, hogy csalódom, midőn szétszórva megjelent dolgozataiban azt a vezető fonalat látom, de ha csalódom sem fogok nagyot véteni.

E nemű dolgozataiban a szóban forgó a legérdekesebbnek látszik, nemcsak mert tárgya a legtöbb problémával terhes, hanem mert ha megtagadjuk is eredményeit, kutatásainak önállóságát, gondolkodásának erejét tagadnunk nem szabad. Nem czéhbeli irodalomtörténetíró, különben a hun-magyar rokonság és monda kérdése nem sikamolhatott volna ki tolla alól, vagy nem is kivánja tán e problemát vizsgálni, anynyira határozott véleménye van a mondák létezéséről? Nem czéhbeli, tehát szabadon gondolkodik, s ez dolgozatának legfőbb érdeme.

Olyan térre viszi olvasóját, hova Arany János józan esze megy legelőbb, [a nélkül, hogy oly határozottan fogalmazta volna itéleteit s oly messze következtetéseket engedett volna meg magának. Az a kísérlet, hogy a régi (VII—XIV. századi) magyar költészet a mai, szorosan vett népköltészetnek előzője, úgy tetszik nekem, be fog válni. Nem mernék hasonlót mondani felosztásának próbájáról. Szivesen elismerem, hogy a felosztásban sok eredeti és megmaradó gondolat van, pl. a mit általában a mondákról mond; de nem merem hinni, hogy az ősi költészetben oly fejlettségben lett volna a költői ösztön (ha nem paradox e kitétel), hogy alkotásait tárgy szerint (hadi, katonai, történeti, vallási stb.) lehetne csoportosítani, legkevésbbé merem pedig hinni ama hiányos és mindössze is kevés följegyzés vagy adat mérlegelésével, melyet megelőzőleg szerző felhoz.

Míg adatai teljes bizonyságot nyujtanak arról, hogy az ősmagyar költészet élt és virágzott, nem adnak elég alapot arra, hogy e költészet vizsgálatába mélyebben bele mehessünk. Ez csak annyit jelent, hogy bár következtetéseit szellemeseknek látjuk is, hitelességeért nem vállalunk mindenben kezességet.

16. Kapás Aurél: Néhány szó Simai Mesterséges ravaszság czímű vigjátékáról. (S.-a.-ujhelyi kegy. r. főgymnas.) — **Freytag Gusztávnak** a dráma technikájáról írt könyve és Simai vígjátéka nem valók

egy kalap alá. Kapás egyenesen Freytag tanításával kezd a mult század igénytelen vígjátékának eszthetikai megitéléséhez. Egy modern esztheziz tanai szerint akarja tárgyalni azt a darabot s azt az írót, ki önzetlen hazafiasságból dolgozott mint úttörő az úttörőknek — de sem tehetsége nem volt művészi alkotásokra, sem elméleti készültsége nem volt fejlett. Simait nem egy darabjából lehet megitélni, s nem a modern széptudományok ismeretével; a ki így teszen, okvetetlenül elhibázza dolgozata szempontját. Ez alapvető hiba, s minden következésével viszszazúdul a szerző fejére.

Nincs szándékom e gyönge dolgozattal apróra vesződni, annyit nem ér meg, de ha már elolvastam, röviden megemlítem tévedését. Az első volt a szempont elhibázott választása, második a kidolgozás régen megúnt módja. Így dolgozni ma már nem lehet az irodalomtörténetben.

Elvont eszthetikai szempontból ismerteti a drámai szerkezet formáját, miután nagyon hézagos tudással kicsiny látókörrel ismertette a múlt századi ébredés korszakát, — azután jő a darab meséjének rövid és lapos előadása, ezzel együtt egy kis jellemzés; a következő részlet a darab szerkezetének ismertetése egy kis erőlködéssel, hogyan lehetne benne Freytag schemáját megmutatni, végül a zárszó.

Dolgozatának összes eredménye, hogy Simai tehetségét nem lehet eredeti alkotásokból megitélni, csupán fordításai vannak, s úgy hiszi, ez a darab is fordítás. Kár volt ezt a kérdést nem kutatni, legalább valami újat is tudott volna mondani.

Jellemző szerzőre, hogy a múlt század viszonyainak ismertetését olyan hanyagul s olyan forrásokból merítve írja meg, mintha nem számolt volna le azzal, hogy czikkét gymnasista tanulókon kívül más ember is olvashatja, kinek nem tekintély Várfalvi dolgozata, a ki ismeri annyira a múlt század irodalmát, hogy nem szükséges neki híg lében föladni Beöthy irodalomtörténetének ide vonatkozó tételeit, a ki tudja, hogy abban a korban éltek Kazinczy, Bacsányi, Baróti Szabó Dávid, Verseghy stb., sőt azt is tudja rólok, hogy őket Beöthy nem számítja az *ingadozók* közé.

Talán elég ennyi e dolgozatból, a Közlöny olvasói sem szeretnek unalmas naivitásnál sátorozni.

«Egész stiljén a Pázmány-iskola szine, hangja és eredetisége uralkodik, melyet ez egy szóval jelezhetünk: erő».

Ez a dolgozat utolsó mondata — talán nem kell hozzá semmiféle magyarázat.

Szegény Simai, persze ez a sorsa az úttörőknek, pedig több kíméletet érdemelnének. Erdélyi Pál.

17. Románecz Mihály. A Szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben. (Pancsovai m. kir. áll. főgymnas., 3—24. l.) — A magyar tárgyú délszláv népdalok és népmondák történelmi és irodalmi fejtegetése valóban megérdemli a vele járó fáradságot, hiszen száznál többre tehető az oly népdalok száma, melyek Hunyady János, I. Ulászló, Szilágyi Mihály, Mátyás király, Beriszló, Zrinyi Miklós, Tököly, Rákóczy stb. viselt dolgait és hőstetteit igazi költészeti remekművekben dicsőítik. Ennek magyarázata igen természetes; a keresztények és törökök közti harczok szintere igen sokáig a Szávától és Dunától délre elterülő Balkánfélsziget volt: ennélfogva a magyar hadak számtalan ütközetet vívtak a szerb, boszniai és bolgár földön, a magyar seregek igen sokszor együtt küzdöttek ezen országok népeivel, melyeknek hagyományában mai napig is él a törökverő magyar hősök emlékezete. Ezt bizonyítják a boszniai, bolgár és szerb hősdalok, melyek századokon át ivadékról ivadékra drága ereklyékként szállottak és csak a jelen század elején gyüjtettek össze.

Nálunk mindeddig csak a Szibinyáni Janko-féle mondakört méltatták figyelemre, pedig ez, mint a föntebbiekből látható, csak csekély részét képezi a magyar vonatkozású délszláv népkölteményeknek. De még az említett Hunyady-románczkör ismertetésével és magyar nyelvre átültetésével is oly kevesen foglalkoztak, hogy a legcsekélyebb kisérletet is figyelembe kell vennünk, ha az általam körvonalozott összes magyar tárgyú népköltemények ismertetésére buzdítani akarunk.

Valóban örömmel üdvözöljük tehát Románecz Mihályt, ki a pancsovai főgymnasium értesítőjében a Szibinyáni-románczkörhöz tartozó hat boszniai és szerbiai népkölteményt páratlan hűséggel, de azért kitünő magyarossággal fordított le. A bevezetésben fölemlíti Székács Józsefnek a szerb népköltészet ismertetése körül kifejtett érdemeit, csakhogy Székácsnál összesen két magyar tárgyú költeményt találunk, már pedig bennünket bizonyára legjobban érdekelnek a magyarok hajdani nagy létét dicsőítő népköltészeti műremekek, ennélfogva czélszerűnek tartom a Románecz által nyelvünkre átültetett Hunyady-mondák belső értékének méltatását. Hunyady János eredetét és származását a szerb népdalok igen különfélekép adják elő. Erről Románecz csak az előszóban emlékszik meg; az általa fölemlített néphagyomány szerint Hunyady János a budai udvarnál gyakran megfordult István szerb despotától és egy magyar leánytól származott; van ezenkívül egy másik költemény, melynek czíme: »Despot Stjepan Lazarević i Sibinjka djevojka, roditelja Sibinjanin Janka«, azaz »Lázárevics István despota és a szebeni lány, Szibinyáni Janko szülei«; ebből sokkal jobban kimagyarázhatta volna, hogy mért nevezik a népdalok Hunyady Jánost Szibinyáni Jánknak. De lássuk a költeményeket. Itt természetesen nincs hely a népdalok

tartalmának fölsorolására, hanem csak magát a fordítást akarom ismertetni.

Az első költemény czíme: «Szibinyáni Janko házassága a tündérszép leánynyal»,*) 770 sorra terjedő költemény, melynek másik változata ennek csak mintegy ötödrészét teszi ki; fordító tehát igen jól tette, hogy a hosszabbikat választotta, annyival is inkább, mivel ebből jobban kitünik, hogy mily nagy hősként magasztalják a délszláv népdalok Hunyady Jánost. A második népdal Szibinyáni Jankoról és Krályevics Márkról, a szerb és bolgár népdalok legünnepeltebb hőséről szól. Ebben Hunyady János Krályevics Márk kebelbarátjaként van feltüntetve; a harmadik és negyedik költemény «Szibinyáni és a tündér» két külön változatát tartalmazza; a negyedik költeményben említett Mihály bán kilétéről fordítónak nincs tudomása, pedig ez a Mihály nem más, mint Szilágyi Mihály, Hunyady János sógora, kit a népdalok Szvilojevics és Szvilajin Mihály név alatt ünnepelnek. Az ötödik költemény: «Szibinyáni János és Bánovics Szekula». Az utóbbinak megfelelő történelmi személy kiderítése még senkinek sem sikerült, legvalószínűbb azonban, hogy Szekula a második rigómezei ütközetben elesett Székely tótországi (szlavoniai) bán volt. Szekula a szerb népdalok egyik kimagasló alakja a népköltészet szerint Hunyady nővérének fia volt. A hatodik népdal: «Szibinyáni Janko és Szendrei György» (azaz Brankovics György) a történelmi valóságnak megfelelőleg adja elő Hunyady János menekülését (a Rigómezőről 1448-ban) és fogságát; különösen érdekes az utolsó 15 sor, melyek élénk színekkel ecsetelik az ősz despota ravasz és változékony politikáját.

Fordító igen ügyesen válogatta ki az itt fölemlített népdalokat, melyek mindegyike más-más oldalról világítja meg a kereszténység egyik legnagyobb hősének, Hunyady Jánosnak jellemét. Kisebb hibáktól eltekintve a népdalok magyar nyelvre átültetése teljesen sikerültnek mondható, még pedig azért, mert a fordító igen ügyesen egyesítette a fordítás hűségét, annak magyarosságával; bárhol összehasonlíthatjuk a szerb eredetivel, az első pillanatra minden verssort felismerhetünk abban. De legvonzóbbá teszi a fordítást az ütemek szigorú szemmeltartása, úgy hogy a Románecz által eszközölt fordításban előforduló költeményeket ép úgy lehetne a guszlicza mellé énekelni, akár csak a szerb eredetieket.

18. Vojtás Mátyás. A lengyel nép ősmondái. (Selmeczbányai kir. kath. nagygymnasium, 3—23. l.) Szerző a bevezetésben Lengyel-

---

*) «Ženidba Sibinjanin Janka s vilom», lásd a Petranović-féle gyűjteményben.

ország történeti földrajzából és a lengyelek pogánykori mythologiájából közöl néhány általános részletet; ez az egész értekezésben a legsilányabb, ennélfogva erről nem is fogok megemlékezni. Térjünk át a mondák ismertetésére; előre sietek kijelenteni, hogy az egyes mondák minden behatóbb magyarázat és fejtegetés nélkül vannak felsorolva, tehát az egész értekezésnek semmiféle tudományos értéke nincs. Szerző sehol sem hivatkozik a legrégibb történetírókra, mint pl. Martinus Gallusra, Kadlubekre, Baszekre stb., azt sem említi föl, hogy az általa fölsorolt mondák ép úgy élnek a nép ajkán is, mint a szerb vagy bolgár hősdalok. A Lech-mondának csak egyik változatáról szól, nem említi föl azt sem, hogy a monda szerint Cseh, Lech és Rusz a horvátországi Krapina várából indúltak észak felé; szerző nem tanulmányozta a lengyel népmondák történeti értékének kiderítésével foglalkozó legújabb munkákat, pedig a régi pénzek, síremlékek, föliratok és népdalok arról tanúskodnak, hogy ezek a mondák nem nélkülözik teljesen a történelmi alapot. Igy pl. a fentnevezett Martinus Gallus, ki 1019-el végzi be félig versben félig prózában írt krónikáját, többek közt így szól Popielről: «Igen öreg emberek beszélik, hogy Popiel stb.»; [1]) ebből kitünik egyik-másik mondának történelmi eredete; a legrégibb történetírók műveiben számos népdal latin fordítását lelhetjük föl.

Szerző szerint Lechről az sem állapítható meg, hogy Krisztus születése előtt vagy után élt-e, pedig erre nézve a mondákban említett emberöltők után itélve következő megállapodásra juthatunk: Lech 550 körűl, Krakusz 700 körül, Vanda 750 körül, Popiel 830 körül élt stb.

A Vanda- és Popiel-mondák után fölemlített két orosz mondának (Oleg nagyherczeg halála, továbbá Olga nagyherczegnő és fia Szvjatoszláv [2]) épenséggel semmi köze sincs a lengyel mondakörhöz. Vanda mondáját szerző e szavakkal fejezi be: «A Visztula mellett nyílt mezőn Vandának, a Krakuszéhoz hasonló síremléke áll; ezt a helyet most is Mogilánynak (sírdomb) nevezik.» Mily szépen ide illeszthette volna az erről szóló népdal következő sorait:

«Z tamtej strony Wisły jest Wandy mogiła,
Co to za swój naród życie poświęciła.»

azaz: a Visztulának tulsó partján áll sírdombja Vandának, ki életét a nemzetért föláldozta.

A Piaszt-monda a pogány mondakör legutolsó része. Piaszt tudvalevőleg a két mennyei követet szívesen fogadta, Niemcewicz a lengyelek

---

[1]) Martini Galli Chronicon ed. Bandthie. Varsa. 1824.

[2]) Nem pedig Swientoslaw, mert ha az oroszokról írunk, szigorúan ragaszkodjunk az orosz alakokhoz.

egyik legnagyobb költője az ég követeivel a következő jóslatot mondatja el:*) «Nemzetségedből származó hatalmas vezérek a barbárokat maguk előtt űzve Kelet és Nyugat felé kiterjesztik uralmukat, melynek határait a folyókban vasemlékoszlopok fogják jelölni.» Ez a szerző által is közölt Boleszláv-féle mondára vonatkozik; a magyar sz. koronáról szóló hagyomány szintén előfordúl a Vojtás által felhozott mondák közt, melyek egyébiránt igen ügyesen vannak megválogatva és oly egyéneknek, kiket ezen tárgy közelebbről nem érdekel, azaz azokkal tudományos szempontból nem akarnak foglalkozni, hasznos és tanulságos olvasmányként őszintén ajánlhatók, már csak azért is, mivel a magyarokkal annyira rokonszenvező nemzet történetének gyermekkorát igen érdekesen világítják meg; ezenkívül jelen értekezés, számtalan hibája daczára, mégis csak hozzájárul ama terra incognita fölfödözéséhez, melyet különben a szláv nemzetek irodalomtörténetének kellene neveznünk; hiszen a sötét és legsötétebb Afrikáról a magyar könyvpiaczon csaknem évenként jelenik meg egy-egy díszes kiállítású munka; a tőlünk oly távol eső és ránk nézve semmiféle érdekkel sem bíró világrészről a magyar olvasó közönség legalább is 10 vaskos kötetből szerezhet tájékozást, ellenben a hazánkban élő és a magyar nemzetet környöskörűl övező szláv nemzetek irodalomtörténetéről még akkora könyv sem jelent meg magyar nyelven, mint akár csak az egri kis káté, pedig azt hiszem mindenki habozás nélkül fog válaszolni ezen kérdésemre: mit kellene inkább megismernünk, a távoli világrészeket vagy pedig a bennünket oly közelről érdeklő szláv nemzeteket? Vajha megjelennék már olyan magyar könyv, melyből mindenki alapos ismereteket szerezhetne a nevezett irodalmak történetéről, így legalább nem kellene bosszankodnunk a lépten-nyomon előforduló baklövéseken. SZAMOTA ISTVÁN.

19. Pausinger Sándor. A német főnevek ejtegetéséhez. (Kolozsvári polg. fiú-iskola, 13—17. l.) Ez öt lapra terjedő értekezés a német declinatio rendszerezésének kérdésével foglalkozik. A szerző mindenek előtt a Grimm óta divó hármas felosztást (erős, gyenge és vegyes ejtegetés) említi meg s azt a nézetét fejezi ki, hogy ez ejtegetési formáknak, valamint egyáltalában a grammatikának tanítása német anyanyelvű gyermekeknél alig fog nagy nehézséget okozni a tanítónak (a mit ugyan a német és osztrák tanítók épen a declinatio tanára nézve bizonyára hamar megczáfolnának), de hogy egészen más alapokon kell nyugodnia a tanításnak, mikor a tanulónak még magát a nyelvet is meg kell tanulnia. Rész-

*) «Z plemienia twego dzielni wojownicy,
Pędząc przed sobą barbarzyńskie kupie». stb.

letesen igyekszik kimutatni ama hármas felosztás czélszerűtlenségét. «Mi mindent kell a tanulónak az erős ejtegetésnél megjegyeznie — úgymond — ha a nemi szabályok még mindig meglehetös tömkelegén szerencsésen átlábolt. Tudnia kell, hogy az erős ejtegetéshez tartozó főnevek mind a három nemhez tartoznak, továbbá, hogy hol lágyítják hangzójukat, hol pedig nem; tudnia kell, hogy a singularisban hol *-es*, *-e*, hol csak *-s* ragot kapnak a genitivusban, illetve a dativusban, hol pedig teljesen ragtalanok, teljesen eltekintve attól, hogy a plur. dativusról külön kell megjegyeznie, hogy ott hol szerepel az *-n*, hol pedig nem». (15. l.) A gyenge declinatiónál a szerző nézete szerint zavarólag kell hatnia annak a körülménynek, hogy az erős ejtegetésnél hallotta már a tanuló, hogy igen sok hímnevű főnév az erős ragozáshoz tartozik, itt meg újra hímnemű, sőt csakis hímnemű főnevekkel találkozik. Végre a vegyes declinatiót adják nyelvtanaink; mint az előbbi osztályokban, itt is meg kell jegyezni egy-két kivételt. A szerző e fejtegetései alapján ama nézetének ad kifejezést, hogy «szakítanunk kell nyelvtanaink avult módszerével, mely különösen a főnevek ejtegetésénél ötlik szemünkbe» (16. l.) s hogy «legczélszerűbb egy olyanféle ejtegetést [helyesebben: felosztást] venni alapul, mely ismert alapon nyugszik, pl. a főnév nemén, végzetén és szótagszámán». Ilyenül mutatja be a szerző azt a felosztást, melyet Graf német nyelvtanában talált. E nyelvtan «ötféle ejtegetést különböztet meg, még pedig hármat a hímneműekre s egyet-egyet a nőnemű és semleges főnevekre». Az egyes kategoriák a következők: 1) az *-er*, *-el*, *-en* végzetü főnevek: sing. gen. *-s*, plur. dat. *-n*; 2) az *-e* végű hímneműek, melyek valamennyi esetben *-n* vagy *-en*-et kapnak; 3) ama hímneműek, melyek a sing. genitivusban *-es*, dat. *-e*, a pluralisban *-e* (dat. *-en*) ragot kapnak; 4) a nőneműek; 5) a semlegesek. E felosztás ajánlásával a szerző befejezi értekezését.

Mindenekelőtt igazat adhatunk szerzőnknek abban, hogy a declinatio szokásos felosztásának, az «erős» és «gyenge» névragozás megkülönböztetésének a pædagogiai gyakorlatban alig van praktikus értéke. Hozzá tehetjük, hogy nagyon kevés a tudományos értéke is, habár e felosztásnak oly támasza van is, mint a Grimm tekintélye. A *felosztás* lényegében nem ered ugyan magától Grimm Jakabtól, a mint azt legtöbben hiszik, megvan az már Fulda Fr. Kár. († 1788) nyelvészeti munkáiban, ő tőle vehette azt át a nagyhírű Rask s ő reá támaszkodik ebben Grimm Jakab is. Az «erős» és «gyenge» *elnevezés* azonban már Grimmnek sajátja. E nevek, melyeknek nálunk is, külföldön is rendesen egész félszeg magyarázatait olvashatni, azon alapúlnak, hogy Grimm az *-n*-es casusok egyformaságában bizonyos tökéletlenséget látott, a melyet Schlegel evolutionalis theoriája alapján az illető szótövek improductiv, gyenge voltából magyarázott; azonfelül magát amaz *-n*-et is

valami secundär járuléknak tartotta s ezért nevezte emez ejtegetést *gyengé*nek a változatosabb *erős*sel szemben.

A nyelvtudomány régen napirendre tért e felfogás felett s evvel együtt voltakép el kellene ejteni az e felfogáson alapuló elnevezéseket is. Az idg. összehasonlító nyelvtudomány tudvalevőleg a szótövek végső hangjai szempontjából csoportosítja a névragozás paradigmáit s ekkép állították fel a vocalikus és consonantikus declinatio két nagy osztályát Az ezen alapon való osztályozást alkalmazhatjuk még a német nyelv régibb korszakaira is, de minél újabb időbe jutunk, annál inkább elmosódnak a régi különbségek s új meg új tényezők járúlnak hozzá a declinatio csoportjainak szaporításához s a formák változatossá, tarkává tételéhez. Állandóan kezdik használni a névelőt s ennek alakjai magának a névragozásnak is mintegy részeivé lesznek; kifejlődik a régebben ismeretlen *-er* többesképző; beáll az umlaut, beállanak egyéb hangtörvények, melyek a végzetek alakjait módosítják stb. Mind e momentumokkal a német nyelv fejlődésének újabb korszakaiban számolnunk kell, ezeknek combinatiója teremti meg a declinatio különféle változatait s nehezíti meg a declinatio átlátszó felosztását. A declinatióban érvényesülő tényezők akármelyikét vesszük is első principium divisionisnak, a többit azért nem enyésztethetjük el, sorban elő kell kerülniök az alosztályokban. A nehézség nem a felosztások többé vagy kevésbbé tökéletlen voltában rejlik, hanem magában a nyelvben, mely az egymástól annyira eltérő alakulatokat kifejlesztette.

Ez okoknál fogva a Pausinger ajánlotta felosztás is, a melyet ő Graf nyelvtanából ismer, de a melyet megtalálhatunk külföldi nyelvtanokban is (pl. a Gaspey-Otto-féle methodus szerint idegenek számára készült német grammatikákban), csak első tekintetre látszik egyszerűnek és tetszetősnek, a részletekben itt is előbukkannak az eltérések és kivételek. Az általános felosztás szerint az öt ejtegetés közül három a hímneműekre esik, egy a nőneműekre és egy a semlegesekre; de az *-er*, *-el*, *-en*, *-chen*, *-lein* végű semlegesek már ott lábatlankodnak a hímneműeknek szánt első ejtegetésben! Továbbá: a harmadik ejtegetés a főszabály szerint a *Fluss : Flüsse*-féle egytagúakat foglalja magában; de a később következő jegyzetek szerint (Graf 29. l.) ugyanebbe tartoznak a *Schmerz : Schmerzen* és a *Wald : Wälder*-félék is, a mik declinatiójukra nézve ugyancsak különböznek az első példától. A negyedik declinatióba tartoznak az összes nőnemüek, tehát efféle változatok mint *Magd : Mägde*, *Blume : Blumen* és *Mutter : Mütter*, — és a tanulónak el kell hinnie, hogy ez *egy* declinatio! Az 5. declinatióban felsorolt *Gebäude*, *Gebirge*-félék még hasonlóbbak az 1. ejtegetés paradigmájához (sing. gen. *-s*, pl. dat. *-n*), mint az 5-ikéhez (sing. gen. *-es*, dat. *-e;* pl. dat. *-en*); az egymáshoz ennyire hasonlóknak különböző osztályokba sorolása — mi-

kor, a mint láttuk, egymástól sokkal inkább eltérők *egy* csoportba vannak tömve — bizonyára nem épen jó felosztásra vall. Egy szóval, ama gúnyos hangú jellemzés, melyet Pausinger a grammatikák «erős declinatió»-járól ad, szószerint áll az általa oly melegen ajánlott felosztásra is: «az általános szabályhoz járúl még egy csomó pótló szabály, melyekhez, miután ,nulla regula sine exceptione', a kivételeknek egész halmaza csatlakozik». De hogy ez úgy van, annak okai, ismétlem, nem a grammatikusok és felosztásaik, hanem az a tény, hogy a nyelv az idők folyamán az alakoknak ily sokféleségét teremtette meg.

És ezzel búcsút is vehetnénk nemcsak a szóban levő értekezéstől, hanem a declinatio rendszerezésének kérdésétől is, ha a tárgy érdekessége és fontossága nem késztetne még egy pár megjegyzésre. A declinatio ama kifejlődött változatait valamikép csoportosítva mégis csak meg kell ismertetnünk tanítványainkkal, — mily szempontok szerint történjék már most e csoportosítás? Először is, úgy hiszem, nem arra kell törekednünk, hogy a meglevő változatok közül minél kevesebbet mutassunk be paradigmaként — mert minél inkább egyszerüsítünk, minél többet fogunk egy kalap alá, annál több lesz majd az utólagos megszorítás és kivétel —, hanem ellenkezőleg: minden tényleg meglevő declinatióbeli változat vagy *typus*, a mint Behaghel nevezi a német nyelvről írt népszerű művecskéjében (*Die deutsche Sprache*, 165. l.), legyen képviselve egy-egy minta által. Arra nézve pedig, miként kelljen e typusokat csoportosítani, rendszerezni, úgy hiszem már maga a nyelv is adhat némi útmutatást. Az újfelnémet nyelvre vonatkozó tudományos vizsgálódás kimutatta, hogy a névragozás folytonos továbbfejlődésében, az analogikus formák alakulásában stb., a *különböző* nemekhez tartozó szócsoportok nagyon kevéssé befolyásolják egymást, a masculinum vagy neutrum declinatiója csak csekély mértékben van befolyással a femininuméra stb., hanem igenis a masculinum különböző typusai egymásra, a femininuméi egymásra stb., v. ö. Behaghel szavait: am leichtesten gehen Angleichungen bei denjenigen Paradigmen vor sich, die *demselben Genus* angehören. Ebből kitünik, hogy a nyelv maga is *nemek szerint* vonja meg mintegy a declinatio főcsoportjainak határait s ezért az úfn. declinatio *tudományos* tárgyalásánál mindenekelőtt ezen szempontnak kell irányadónak lennie; így ugyancsak Behaghel, a ki fentemlített népszerű művében egyrészt a genitivus ragja, másrészt a pluralis képzőjének szempontjából osztályozta a declinatio typusait, a német nyelv nagyobbszabású tudományos targyalásában (Paul-féle *Grundriss der germ. Philologie* I. köt.) a főnevek declinatiójára vonatkozó anyagot a *genus* szempontjából osztja be (614. s. k. l.). De, úgy hiszem, nemcsak a nyelvtudomány, hanem a didaktika szempontjából is a genuskülönbséget kell első felosztási elvnek vennünk a német névragozás osztályozásában. Tanítványaink szemében

ez fundamentalis különbségként ötlik fel a magyar és német névszó között s a tanuló, a névelővel a szó nemét is tudva, azonnal el fog igazodhatni arra nézve, hogy a declinatio melyik főosztályába sorolja az egyes főneveket. Ezt kivánják a német nyelv tanítására vonatkozólag az *Utasítások* is: «Nagy gond fordítandó a declinatiónak *nemek szerinti* megkülönböztetésére» (84. l.), s e felosztás a gyakorlatban is bevált: így szokták tárgyalni a német declinatiót a budapesti gyakorló főgymnasiumban, így tanítottam azt ott magam is.

De folytassuk az osztályozást. Különtartva mindenekelőtt a hím-, nő- és semlegesneműek főcsoportjait, a felosztás második szempontjául a *pluralisképzés* fontos szempontja kinálkozik; a többes jelei lehetnek a hímneműeknél és semlegeseknél 1. — ; 2. *-e*; 3. *-er*; 4. *-(e)n*; a nőneműeknél 1. — ; 2. *-e*; 3. *-(e)n*. Az utolsó (*-en*-es) csoport kivételével a többesnek e jeleihez mindenütt hozzájárulhat még az umlaut; így nyerjük a) az umlaut nélküli és b) az umlaut-os főnevek rovatait. Az *-(e)-n*-es csoportnál nem lehetséges az umlaut, itt a sing. casusaira vonatkozó különbségek különítik el az egyes typusokat, ismertető jelük lehet a sing. gen. ragja, mely, a hímneműeket tekintve, a *Staat*-féle szóknál *-es*, a *Name*-féléknél *-(e)ns* és a *Mensch*-féléknél *-(e)n*; a semlegesek osztályában az *Ohr*-féléknél *-es*; a magában álló *Herz* szónál *-ens*.

Ezek alapján a következő schémába foglalhatjuk a német declinatio typusait:

Hímneműek:

I. plur. — ; a) umlaut nélkül: *der Eber*; b) umlaut-tal: *der Garten*.
II. pl. *-e*; a) uml. n.: *der Tag*; b) uml.: *der Gast*.
III. pl. *-er*; a) uml. n.: *der Geist*; b) uml.: *der Wald*.
IV. pl. *-(e)n*; a) gen. *es*: *der Staat*; b) gen. *-(e)ns*: *der Name*; c) gen. *-(e)n*: *der Mensch*.

Semlegesek:

I. pl. — ; a) uml. n.: *das Fenster*; b) uml.: *das Kloster*.
II. pl. *-e*; a) uml. n.: *das Haar*; b) uml.: *das Floss*.
III. pl. *-er*; a) uml. n.: *das Kind*; b) uml.: *das Buch*.
IV. pl. *-(e)n*; a) gen. *-es*: *das Ohr*; b) gen. *-ens*: *das Herz*.

Nőneműek:

I. pl. — ; (mindig umlauttal): *die Mutter*.
II. pl. *-e*; a) uml. n.: *die Mühsal*; b) uml.: *die Kraft*.
III. pl. *-(e)n* (mindig uml. n.): *die Frau*.

Mihelyt eme, talán nagyszámúaknak látszó typusok rendszerét egyszerüsíteni akarjuk, azt csak egyes vonások önkényes ignorálásával, elnyomásával tehetjük; a *der Eber* és *das Fenster*, *der Tag* és *das Haar*,

der Geist és *das Kind* typusok csak úgy vonhatók össze egy-egy csoportba, ha a névelő alakjainak különbségétől abstrahálunk; még több ilyen lényeges vonást szorítanánk háttérbe, ha a *der Kopf*, *das Floss* és *die Kraft*-féléket akarnók «egy declinatióba» vonni. Erre különben nincs is szükség; az egyes typusok közti hasonló vonásokra a tanuló így is hamar rájut már a rendszerben való helyüknél fogva s a mellett figyelni fog mindig az eltérésekre is.

E typusok különtartása már csak azért is szükséges, mivel ezek mindegyikéhez fűződik azután az illető paradigmát minden részleteiben követő névszók jegyzéke, akár maga a tanuló készíti azt olvasmánya alapján, akár készen találja grammatikájában. A mintaszó és a hozzá sorakozó azonos ragozású névszók közti összefüggés a tanuló lelkében a gyakorlat útján mind erősebbé válik, s az associatiónak meg az analogikus képződéseknek olyféle processusa fog beállani a mesterséges nyelvtanulás útján, a minőt a természetes nyelvelsajátításnál észlelünk (v. ö. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*[2] 91. l.). Mert a természetes nyelvérzék is nem úgy fejlődik és erősödik, hogy valamely nyelvbeli alakkal attól eltérő alakok (= kivételek) associálódnak, hanem úgy, hogy az illető alakkal positive együvé tartozó, ahhoz hasonló alakok lépnek vele ismételten összefüggésbe. A nyelv öntudatlan életében mutatkozó efféle folyamatok keletkezését kell a mesterséges nyelvtanítás terén is előidéznünk és továbbfejlődésüket elősegítenünk. PETZ GEDEON.

20. Kincs Gyula. A görög nyelv kérdése. (Zilahi ev. ref. kollegium.) Ez értekezés tulajdonképen iskolai beszéd, melylyel Kincs Gyula, mint a classica-philologia ujonnan megválasztott rendes tanára, székét elfoglalta s a melyben igen helyesen középiskolai tanügyünk legaktuálisabb kérdését választotta értekezése tárgyául.

A görögellenes tábor argumentumai közül először is azt veszi tárgyalás alá, hogy e nyelv tanításának nincsen semmi realis haszna. E bizonyítékot ad absurdum viszi, kimutatván, hogy hasonló okoskodás alapján a gymnasium csaknem valamennyi tárgyát ki lehetne dobni, mert a tanulók legnagyobb része soha életében physikával, mathematikával, természetrajzzal stb. nem foglalkozik. Ha azonban a gymnasiumot az általános műveltség és a tudományos előkészület iskolájának tekintjük, van helye a tantervben a görög nyelvnek először, mint a nyelvtani oktatás befejezőjének; mert «nincs nyelv, a mely szerkezetének felséges egyszerűségénél és könnyűségénél fogva oly tisztán mutassa meg, hogy tulajdonkép minden nyelv egy organikus élet, organikus fejlődés eredménye s ennélfogva nincs nyelv, mely a görög munkáját, hatását a nyelvtanítás elé tűzött czél elérésében helyettesíteni képes volna»; van helye továbbá, mint szellemi gymnastikának, mert «gyakorolja,

edzi a szellemet, élesíti az observáló képességet, fejleszti a gondolkodás erejét, erőssé teszi a növendéket a reá váró szellemi munka elbirására, a mint edzi, erősíti a testi gymnastika, a torna, az izmokat s munkabíróvá teszi a testet». Haszonnal jár végre a görög nyelv tanítása, mert «classicus nemzet irodalmába enged bepillantanunk, az onnan vett olvasmányok segítségével erősíti az æsthetikai érzéket és a históriai belátást». Erre azonban azt feleli az ellenpárt, hogy ez irodalmi kincsekhez fordításban is hozzájuthatunk; ha a fordítás nem is oly szép, mint az eredeti, a mit ezen a réven elvesztenek a tanulók, megnyerik más oldalról azon a vámon, hogy a silányabb fordítás is több szellemi élvezetet nyújt, mint a becses eredeti, melyhez a nyelvi és tárgyi nehézségek miatt csak nagy bajjal jutnak. Ezt az argumentumot is ad absurdum viszi az értekező. «Legyünk következetesek, úgymond, vonjuk le ezekből az elvekből a consequentiát a gymnasiumban kötelezett másik két idegen nyelvre is, s minthogy magyarul föltétlenül jobban tudnak növendékeink, mint latinul és németül, s így könnyebben megértik a magyar fordítást, mint a latin vagy német classicusokat, egyszerüen lökjük ki mind a két nyelvet az iskolából», annál is inkább, mert a középiskola az úgynevezett gyakorlati hasznot, a beszédbeli készséget, úgy sem adhatja meg.

Következik végül néhány argumentum ad hominem. «A három idegen nyelv kiküszöbölésével, úgymond, meg lenne oldva a túlterhelés kérdése, nem kellene féltenünk az arany ifjúságot, hogy testileg elsatnyul Még több haszon is lenne! Megszünnének a haza jelenleg megsecundázott reményeinek kedves mamái és kedves tatái lamentálni a hagyományos, ósdi szellem ellen . . . Azt mondják, — s ezt egy kiváló tudós és publicista után említem — hogy a görög nyelv tanulása a gyengébb tehetségű fiúkra nézve sikertelen. Tökéletesen úgy van. És mi következik ebből? Az-e, hogy e gyengébb tehetségű ifjakért kilökjük a görög nyelvet, hogy ők könnyen tudományos pályához juthassanak s majd egy kis protectio segélyével erős concurrentiát csinálјanak az erősebb tehetségüeknek; vagy az, hogy ezek a gyengébb tehetségüek sétáljanak át a szakiskolákba vagy menjenek el olyan pályákra, a hol azt a gyengébb tehetséget is igen szépen érvényesíthetik a haza javára».

Körülbelül ez az értekezés gondolatmenete. Látni való, hogy egészen népszerű akar lenni s elég ügyesen vág vissza azokra a felszínes argumentumokra, melyeket a sajtó s a közönség legtöbbször hangoztat. Ennyiben tehát aligha tévesztette el hatását arra a hallgatóságra, melynek első sorban szánva volt, a szülőkre és tanulókra. Sajnos azonban, hogy az értekező elfelejtette az egész kérdés kiindulópontját hazánkban, t. i. az egységes középiskolát, melyet közoktatási kormányunk főczéljának vall s a melynek érdekében határozta el magát, a legilletékesebb helyről jött nyilatkozat szerint, a görög nyelv feláldozására. Ha tehát

érdemlegesen akart hozzászólni a vitához, első sorban arról kellett volna beszélnie, kell-e egységes középiskola vagy nem; ha kell, lehet-e ez iskolában helye a görög nyelvnek, ha nem kell, képzelhető-e gymnasium görög nélkül? Mivel mindezekről a székfoglalóban egy szó sincs, még mint népszerű értekezés sem felelhet meg czéljának, hiszen elmondása után minden ujságolvasó apa azzal a kérdéssel léphetett volna a szerző elé: Elhiszem, hogy gymnasium nem lehet görög nélkül; de kételkedem abban, hogy a gymnasium korunkban fenntartható-e?

21. Balogh Szilárd. A rómaiak kegyes házi istenei. (Kegyes tanítórendiek debreczeni algymnasiuma.) Az értekezés öt fejezetben szól a rómaiak házi vallásáról. Az első fejezet Müller Miksa és Cox nyomán a természetvallást tárgyalja általában, a második — s innen kezdve az egész munka Fustel de Coulanges «Az ókori község» czímű remekműve hatását mutatja — beszél a házi vallásról különösen, főleg pedig a tűz és Vesta cultusáról; a harmadik a *manes*-ekkel foglalkozik s ezzel kapcsolatban a halottak tiszteletével; a negyedik a *lares*-ekkel, kiterjeszkedve ezek különböző nemeire, a minők voltak a domestici, viales, permarini, militares, rurales, compitales, agri custodes, grundules, querquetulani; megkisérti továbbá a lares-cultusból a császárok isteni tiszteletét érthetővé tenni; az ötödikben végre a *penates*-ekről olvasunk, különös tekintettel az Aeneisre.

Az egészhez nem sok szavunk lehet. Látszik, hogy a szerző a forrásul szolgáló kézi könyveket lelkiismeretesen tanulmányozta s átértette; a természetvallásról szóló részben ugyan szerettük volna, ha Müller Miksa és Cox mellett felhasználta volna legalább a Preller Mythologiája legújabb kiadását, mert így több elavult nézetet vett fel minden kritika nélkül az első fejezetbe; a többi fejezet már alaposabb, lehetőleg mellőzi a vitás kérdéseket s csak a biztos vagy valószinű eredményekre szorítkozik; dicséret illeti végre a szerzőt azért, hogy állításait lehetőleg az iskolai auctorokból vett bő idézetekkel támogatja s főleg Horatiusra és Vergiliusra folytonos tekintettel van. Az értekezést a tanulók, a kiknek szánva van, mindenesetre haszonnal forgathatják.

Dr. Némethy Géza.

22. A rómaiak mezőgazdasága. Írta Jurkovich Emil. (A beszterczebányai kir. kath. főgymnasium, 1—43.) — Jurkovich úr értekezése végén elmondja, hogy munkájában a rómaiak földmívelésének vázlatát akarta nyujtani, fősúlyt fektetve azon vonások feltüntetésére, a melyek a földművelés akkori s mostani képében leginkább különböznek. Meggyőződése szerint e czélt el is érte.

Az értekezés tíz részre oszlik. Az első bevezető részben általában beszél a szerző a rómaiak hajlamáról a földművelés iránt s arról, hogy

e vonzódásnak mi az oka. Ugyanitt említi fel a rómaiak gazdasági irodalmát is. A második részben Italia földrajzát adja. A harmadik részben lát tulajdonképen feladatához és itt a földművelőről beszél. Elmondja itt, hogy mit kivántak a római írók (Vergilius, Varro, Columella) egy jó gazdától. A negyedik részben a földbirtokról szól s elmondja, hogy a római birtokviszonyok miképen alakultak s változtak. Az ötödik részt a tanyának s a rajta levő épületeknek leírása foglalja el, a hatodik pedig a földművelési eszközöké. A hetedik részben a földbirtok műveléséről, a nyolczadikban a baromtenyésztésről, a kilenczedikben a kertről beszél. Az utolsó, tizedik részben a földművelők főbb ünnepeinek előszámolásával befejezi az értekezést.

Az értekezés megfelel azon czélnak, hogy a tanuló Liv., Verg., Tac., Sall. olvasásánál a földművelésre vonatkozólag szerzett ismereteit egy szerves egészszé foglalhassa össze. Ily értelemben veszem Jurkovich úrnak következő szavait (p. 43): «Befejezem értekezésemet azon tudattal, hogy az ókor megismertetéséhez annak legkiválóbb foglalkozásai egyikének jellemzésével én is hozzájárultam». E föltevésemmel ugyan ellenkezik az, hogy az összefoglalás a tanulók kezén nem forgó munkákat is említ (Mommsen, Doublier stb.), de másrészt a munka vázlatos kidolgozása miatt (melyet Jurkovich úr is felemlít), pusztán ily czélnak tehet szolgálatot.

Megjegyzéseim a következők:

P. 10. A városalapítás szertartásainak leírása nem eléggé pontos. Az alapítás napján legelső cselekmény az áldozat volt s azután következett a mundus megásása. Ép így e kifejezés is: «A mundus volt ezentúl a közös oltár, mely körül a házaknak helyet kellett foglalniok» félreérthető. A mundusnál oltárt emeltek s ez volt a városnak közös tűzhelye» (Fustel de Coulanges-Bartal p. 190—91.)

Annak, hogy a római tőkepénzesek vagyonuk egy részét nagyterjedelmű földbirtokokba fektették, mélyebben fekvő okai vannak, mint azt Jurkovich úr a 14. lapon elmondja. (Lásd Mommsen R. G. I. 852. III. kiadás.)

Homályosan stilizált mondat p. 14: «Hogy az állam a napról-napra növekvő vagyonbukott polgároktól megszabaduljon, egyes államférfiak módot igyekeztek nekik nyujtani, hogy elveszett vagyonukat megint visszanyerjék. Ezen intentióval hozattak a telektörvények, leges agrariæ». Leges agrariæ alatt nem pusztán olyat értettek, a mit szerzőnk mond, hanem: «Jedes Gesetz über Verwendung der Allmand». (Rein, Pauly Real-Encyl. VI. 1. 258.) Téves az is, a mit mindjárt az idézett sorok után olvasunk: «Az első, ki a földbirtoknak egy kézben való összpontosítása ellen kikelt, C. Lælius Sapiens volt». Már ő előtte is foglalkoztak ezzel, még pedig nagyon sokan, Spurius Cassiustól kezdve.

A Sempronius-féle törvény értelmében az apa két felnőtt fia részére nem 150—150, hanem 250—250 holdat tarthatott meg, úgy hogy a maximum 1000 hold volt. E törvényt különben is csonkán idézi Jurkovich úr, mert nem mondja meg, hogy a visszaadott fölösleggel mi történt.

Az V., VI., VII., VIII., IX. rész jól, élénken van megírva.

A 39. lapon, már csak a consequentia kedvéért is ki kellett volna tüntetni, hogy a terminusról szóló rész Fustel de C.-Bartalból van átvéve (l. p. 87).

Sajtóhibák közül e kettő értelemzavaró:

P. 24: felűlről 8. sor capillu*m* semirasi e h. capillus s.

P. 27: « 17. sor gereb, e h. gereblye.

Dr. TÓTH KÁLMÁN.

23. Czapáry László. Makáry György emlékezete. (Egri kath. főgymnasium.) — A 40 nagy nyolczadrétű lapra terjedő értekezés irodalmunk egy elfeledett alakjával foglalkozik, Makáry Györgygyel, ki mint költő az Aurora-körhöz tartozott, továbbá egy emlékezetre méltó verstant írt, az egri gymnasiumnak pedig tanára volt. Jelentékenyebb költőnek akkor sem tartották, mikor termékenysége tetőpontján állt, de venája is hamar kiapadt, a negyvenes évek költészetének erősebb hangjai mellett elnémult s még életében elfelejtették. Nyomot maga után nem hagyott, egyetlen darabja sem ment át a közemlékezetbe. De a ki foglalkozott valaha egész irodalmi korszakok búvárlatával, sokszor érezhette, mennyire hasznos az, ha egy-egy harmad-negyedrangú íróról is szabatos ismereteink vannak. E mellékalakok időbeli hézagokat töltenek be; részük van az összhangban, vagy egy külön hangárnyalattal vagy legalább valamely főbb hangnem erősbítésével; működésük előmozdítja az egyik irány érvényesülését, akadályozza a másikét s így a fejlődésre bizonyos hatásuk van, melynek mértékét meghatározni a behatóbb elemzés feladata. Czapáryra is ez a feladat várt, mikor arra vállalkozott, hogy irodalomtörténetünknek e mellőzött alakjáról egybeállítsa azt, a mi róla ez idő szerint megtudható.

Tanulmányának egyik bevallott czélja az, hogy megigazítsa Toldy véleményét, ki Makáryt a saját fény nélkül szükölködő szolgai utánzók közé sorozza, s közelebbről Kisfaludy Károly követői közt jelöli ki helyét. Szerzőnk szerint Makáry nem volt utánzó, hanem erejéhez mérten szerény, de öntudatos, önálló s kevésbbé nyilvánosan, mint magánéletében lelkes, hű, tevékeny író. Azt hiszem, Czapáry adós maradt a főállítás bizonyításával s épen nem mutatja ki, miben volt Makáry önálló, s mi volt az a saját álláspont, melyet mint író elfoglalt. Az értekezés különben a következő eredményre jut.

Makáry 1799-ben Egerben született, jómódú, nemes családból; iskoláit ugyanott végezte mint jeles tanuló, majd Pesten patvaristáskodott huzamosabb ideig s 1823-ban ügyvédi oklevelet nyert. Pár évet még ezután is Pesten töltött; ezalatt lépett baráti viszonyba Szemere Pállal, Kisfaludy Károlylyal és Bajzával, az Aurórában több verse megjelent. 1828-ban már Egerben találjuk, ügyvédi pályán, melyen 1841-ig működött, érdeklődve a magyar nyelv ügye iránt, tájszókat gyűjtve az akadémia számára s verseit írogatva, különben csendes életmódot folytatott; érdekes adalék, hogy egri könyvkereskedő híján ő volt az egriek általános könyvhozatója. 1841 körül megnősült s ez évben apósa helyét az egri érseki lyceumban mint a magyar nyelv és irodalom tanára elfoglalta. Tárgyát kézirat után tollba mondva adta elő, alkalmazkodván a tudomány folytonos haladásához. Irodalmi tanulmányai közül azonban csak *Magyar verstan*át adta ki 1842-ben. A forradalom alatt II. Rákóczi Ferencz 1707-iki szózatának új kiadásához lelkes előszót írt Debreczenben, a miért az ötvenes évek elején sok zaklatást kellett szenvednie. 1851-ben az érsek a gymnasiumi tanártestületbe helyezte át, s itt folytatta magyar nyelvi s egyéb tárgyakból az oktatást 1857 novemb. 13-án történt haláláig. Levelezései, irodalomtörténeti kézírásai, kéziratban maradt költeményei s elbeszélései halála után elkallódtak.

Költeményei legnagyobbrészt 1821—1838 közt jelentek meg az egykorú időszaki iratokban. (Hasznos Mulats., Széplit. ajánd., Koszorú, Auróra, Aspasia, F. M. O. Minerva, Nefelejts, Uránia, Társalkodó, Szemlélő, Honművész sat.), van néhány költeménye Verstanában is. Kéziratban maradt egy *Csörsz király* czímű daljátéka, a harminczas évekből, mely azonban lappang; valamint *Rímszótár*ának egy része és Horatius fordítása 55 ódával, melyet élte végső éveiben fejezett be. Írt néhány prózai közleményt az akkori folyóiratokba (Jelenkor, Társalkodó sat.) leginkább egri ügyekről, s az ifjúság számára egy «Nyelvtisztaság és kellem» czímű értekezést az egri gymnasium 1855/6-ik évi programmjába, elvi részében a régi rhetorika nyomán, de néhány eredeti észlelettel. A tanulmány méltatni törekszik Makáry mind e műveit, összeállítja megjelent dolgozatainak czímét, előadja a Verstan tartalmát (a nélkül, hogy történeti értékéről tájékozna); ismerteti, részletes összehasonlításokkal, a Horatius-fordítást, kiírva belőle a ritkább szókat és kifejezéseket s közölve 20 ódának a fordítását, a mi magában 15 lapot foglal el.

Legjobban érdekelne bennünket Makáryban a költő, hiszen az akkori lapokba két évtizeden át dolgozott s verses darabjainak száma jóval felül van a százon. Írt hazafias és vallásos énekeket, helyzetdalokat, balladát, sonettet, epigrammot, mesét, találós meséket, erős hajlammal a didaxisra, s többnyire elegiai színezéssel, de erősebb indulatok nélkül. Érzése s képzelete szűkkörű, egész költészete józan, több

benne az író szándék, mint az ihlet. Inkább a nyelv és forma embere, kit stilérzéke ösztönöz. Nagy gondot fordít a hibátlan technikára mind antik, mind nyugat-európai mértékeiben; de épen stiljében is kevés a saját hang és vonás. Mindenesetre Makáry költészetének jellemzése s meghatározása lett volna e dolgozat legfőbb feladata, s épen ezt kell nélkülöznünk leginkább. A dolgozat mind a történelmi, mind a lélektani szempontot majdnem teljesen mellőzi; hősét egészen elszigeteli mind előzőitől, mind kortársaitól, s a történelmi környezetből és távlatból kiragadva, az összehasonlítás termékeny módszeréről lemondva, megfosztja az olvasót a mértéktől, melylyel a tárgyalt író alakját mérnünk kellene. Azért Makáry költészetének jellemzése általános és színtelen, irodalomtörténeti helyének kijelölése pedig bizonytalan. Idézünk e jellemzésből néhány sort: «Költeményeiben magát és másokat vigasztalja, reményt nyujt bennök a jövőre. [Ezt más is mègteszi.] *Tudta* azt, hogy a költészet czélja a szív nemesítése a képzelet alkotásai által; *azért* leginkább a tanító elemmel vegyes felbuzdításokat szereti megénekelni. [Ebből az következik, hogy Makáry öntudatosan a legjobb irányban haladt és a költészet netovábbja a didacticum.] Énekeiben a gondolat az érzéssel arányos párhuzamban marad. [Ez egy poétikai kategoriának a Makáry fejére való olvasása.]... Költészete világos, tiszta és egyszerű szépségében is művészi, mert alapjában valódi érzelmektől éledt [ezek mind csak állítások]; ideális és nem függ az érzékek mámorától... A verses műfajok közül határozottan egyiket sem karolja fel a másik rovására [ez ugyan elég jellemző Makáryra, de szerzőnknek mégis vizsgálni kellett volna, melyik nemben a legszerencsésebb], sőt versei közt a ballada, sonett, talány és epigramma megnevezésén kívül nem is tesz különbséget. [Köteles volt azzal Makáry? Az értekező köteles lett volna.]... Ritka versében találjuk, hogy a tartalom és alak egyezése ellen vétene.»

Ilyen közhelyekből áll a dolgozat azon szakasza, mely Makáry költészetét akarja elemezni. Alig van egy vonás, mely szorosabban Makáryra illenék; ez talán még a legtalálóbb: «A míg borongós, de egészen elborúlni nem tudó fájdalmát lágy merengésével, addig vidám, de soha ki nem törő örömét az ő sajátos táblabírói nyugodtságával mérsékli», és: «Szerény természete a boldog középúton maradásnak eléggé okát adja». Általában látszik, hogy a szerzőnek még nincs biztos æsthetikai itélete, sem a szabatos és találó æsthetikai műnyelv nincs hatalmában. Baj az is, hogy Makáry költészetét még a költőtől is elszigeteli, és sem az egyes költemények subjectiv alkalmiságát, sem a költőnek költészetében nyilvánuló jellemvonásait, sem hőse művészi fejlődését — a mihez pedig elég dátummal rendelkezett — nem vizsgálta. Pedig azt már feltett czéljánál fogva is tartozott volna kimutatni: mi hát Makáryban az eredeti, s mely vonások alkotják költői természetét? Legjobban

megközelíti még a helyes szempontot a tanulmányt befejező összefoglalás, de minden pontjában ezt sem írhatnók alá.

«Az egri írók díszes sorában — úgymond — Makáry nem közönséges jelenség. Makáry az ó- és új-klasszikai iskolák hatása alatt keletkezett új irány hive. Kora nagyobb áramlatában ő is némileg Bajza hatása alatt állott, de nemzeti költészetre törekvésében független. A lyrában önálló (!), úgy ír, mint érez, egész belsejét tárja elénk. Érzése, felfogása, kifejezése egészen nemzeti, csak versformája idegen. A nemzeti versformát nem használja, pedig verstanában vallja, hogy «nem is méltó általában megvetni ezen módot». Nyelve nem mesterkélt és erőtetett, mint Bajza követőinél általában találjuk, s ha nála erősebb hangot nem is, de nyelvbeli bizonyos eredetiséget és tárgyai kidolgozásában egyénítő erőt tapasztalunk. Nem tartozott ő a Kazinczytól lenézett seregbe. S végül a magyarosságra, eredetiségre törekvés tollának vezető eszméje volt. Költészetét mindenesetre nemzetiebbé s egyénibbé tette volna, ha az általa jól ismert népies költészet forrásából bátrabban merít; azonban az újításban nem volt hivatott s bátor kezdeményező.» — Csakhogy mindezt a részletes tárgyalás elmulasztotta megvizsgálni s bizonyítani. Sokkal nagyobb elismerést érdemel azonban a dolgozat életrajzi része, főleg az adatok szorgalmas és lelkiismeretes egybeállítása, továbbá Makáry megjelent műveinek kimerítő jegyzéke miatt.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

VEGYESEK.

— **Irodalomtörténeti Közlemények** (szerkeszti Ballagi Aladár) czímmel a M. T. Akadémia új vállalatot indított meg, mely «az egész magyar és idegen nyelvü hazai irodalom történetét» felöleli, «a tárgy történelmi oldalára fektetve a fősúlyt. Ily alapon nyernek benne helyet a hazai irodalomtörténet és segédtudományai körébe vágó feldolgozott értekezések és kritikák, valamint jegyzetekkel kisért irodalomtörténeti kisebb eredeti (?) emlékek.» E vállalatból, mely egyelőre évnegyedes füzetekben jelen meg, előttünk fekszik az első füzet, melynek teljes tartalmát könyvészeti rovatunkban találja az olvasó. Az új folyóiratot örömmel üdvözöljük s melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe és pártfogásába, mert igen kivánatos, hogy hazai irodalmunk történetének önálló közlönye legyen. Az eddig megjelent első füzet igen változatos és gazdag tartalmú; néhány czikke úgy tartalom mint tárgyalás tekintetében figyelmet érdemel; kisebb darabjai, melyeket talán czélszerübb lett volna külön rovatban összefoglalni, sok értékes adalékot szolgáltatnak. Kevésbbé sikerült a kritikai rovat, mely néhány apróságot nagyon korlátolt szempontokból és nem nagy alapos-

sággal birál, sőt a szerkesztő maga, egy egészen jelentéktelen német-magyar szótárnak birálatában, túllépi nemcsak vállalatának tudományos körét, hanem az illendőségnek a czivilizált világban elfogadott korlátait is, mert gyanúsít és vádol, a nélkül, hogy egyúttal bizonyítana is. Reméljük és őszintén kivánjuk, hogy a jövő füzetek maradjanak meg az «irodalomtörténet» körében — hisz annyi még itt a teendő, hogy a legügyetlenebb szerkesztő sem fogyhat ki az anyagból — és tartózkodjanak oly személyi czivakodásoktól, melyekből sem a czivakodó feleknek, sem a tudománynak legkisebb haszna nincsen. Az új folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt., egyes füzet ára 1 frt 50 kr. Az előfizetési összegek a M. T. Akadémiának, a folyóirat szellemi részét illető küldemények Ballagi Aladár egyetemi tanárnak (IX., Kinizsi-utcza 29) czímzendők.

— Horatius. Élet- és jellemrajz (Budapest, 1891, Olcsó könyvtár 281. sz.) czímű kis munkáját még a hatvanas években irta Szász Károly egy franczia és egy német mű (*Walkenaer* «Histoire de la vie et des poésies d'Horace», Paris 1858 és *Arnold* «Das Leben des Horaz und sein philosophischer, sittlicher und dichterischer Character», Halle, 1860) nyomán. Mint a nagy közönség számára szánt szépen megirt és remek fordításmutatványokkal ellátott élet- és jellemrajz megérdemelte az új kiadást; csak azt sajnáljuk, hogy a szerző megelégedett változatlan új lenyomatával s nem vette tekintetbe, hogy harmincz év alatt mégis csak haladt valamit a római irodalomtörténet. Ha nem is vett volna elő egyebet, mint Müller Lucian Horatius-életrajzát (Lipcse, 1880) és Beck «Horatius als Kunstdichter und Philosoph» (Mainz, 1875) cz. könyvét, bizonyára nem csúsztak volna be a munkába oly régen elavult nézetek és alaptalan állítások, hogy pl. az *Epodon liber* csak a költő halála után jelent meg (33. l.), vagy hogy Vergiliusnak nem voltak irígyei és ellenségei (56. l.). A correcturát jó lett volna szakemberrel megvizsgáltatni, mert az oly orthographiai botlások és avúltságok, mint Sapho (9.), Sylla (10.), scoliasta (31.), Porphirius (31.), satyra (59.), eccloga (89.) sértik a dologhoz értő olvasó szemét.

— Jean Paul életét és műveit tárgyalja Nerrlich Pál egy nem rég megjelent, terjedelmes könyvében (*Jean Paul, sein Leben und seine Werke*, Berlin, Weidmann, 1889), szép és méltó emléket állítva ezzel annak a férfiúnak, a ki századunk első negyedében a német nemzet legünnepeltebb költői közé tartozott, de a kinek írói hírneve azóta mindinkább elhomályosúlt. A szerző, a kinek Jean Paul veje és unokája hozzáférhetővé tették a költő hagyatékát, már régebben megmutatta e munkára való rátermettségét, teljes 15 évet szentelt eme tanúlmányainak s ez időközben megjelent kisebb czikkeiben is becses adalékokat szolgáltatott Jean Paul életrajzához. E nagyobb művében is odaadással és lelkesedéssel merül el tárgyába, szeretettel vázolja a költő élete folyását, gyermekkora derült napjait, majd a hányódások és szenvedések éveit, a weimari idők mozgalmait, a fényes írói dicsőség s a boldog házasélet idejét, végül a költő baireuthi magányát s utolsó, komorabb életéveit. Találóan jellemzi amaz érdekes kort s Jean Paul nagynevű kortársait, kimutatja a szálakat, melyek a költőt ahhoz és

ezekhez fűzik. Éleselműséggel feltárja a költő belső életét, kimutatja az emberben és íróban nyilvánúló ellentétes, egymást látszólag kizáró elemeket, s egyéniségének sarkpontját ép ezen ellenmondásos voltában találja: Jean Paul szerinte «a megtestesült ellenmondás (der fleischgewordene Widerspruch)». A költő— úgymond Nerrlich— Janusként két korszak fordulópontján áll, egyik arczával a múltba pillant, míg a másik előtt oly világ tárúl fel, melybe ember szeme még nem tekintett. E kettős, ellenmondásos természetéből magyarázódik meg azután, miért lesz ő egyrészt a sírnak és könnyeknek költőjévé s mint merűl el másrészt a kicsinyesnek, a gyermekiességnek világába, s midőn ennek szépségeit feltárja, hogyan válik ő a költői húmor valódi megalapítójává. Ezért egyesülnek benne szeretetvágy és önzés; az æsthetikusnak, pädagogusnak, politikusnak s a vallás magasztalójának különböző qualitásai, a stilisztikai formátlanság és a bámulatos nyelvformáló tehetség. De az íróban mutatkozó emez ellentétes vonások megnehezítik azután művei átértését és élvezetét is. E nehézségek elhárítása Nerrlichnek egyik főtörekvése. Jean Paul műveinek elemzésével, a főmomentumok kifejtésével lényegesen megkönnyíti e művek megértését, a melyekben a kitérések, aperçuk és czélzások sokasága rendesen elnyomja magát a mesét. Börne 1825-ben írt híres panegyrikusában *(Denkrede auf Jean Paul)* feldolgozatlan kincsekről beszélt, melyek Jean Paul eme műveiben rejlenek, s arról ábrándozott, hogy későbbi koroknak újjá fog születni a költő, a ki türelmesen ott áll a huszadik század kapújánál, míg elmaradozó népe utóléri. Ha ez ábránd nem is fog teljesülni, ha Gœthe- és Schillernek geniális, különködő kortársa nem is hódítja többé vissza egykori kiváló helyét, ama szellemi kincsek méltatása és közkincscsé válása mégis kivánatos s ezt bizonyára lényegesen elő fogja mozdítani Nerrlich könyve is, mely egyúttal fontos adalék a XVIII. századi német irodalom történetéhez. p. g.

— **Huon de Bordeaux** meséjének eredetét és fejlődését tárgyalja Riedl Gáspár a *Zeitschrift für vergl. Literaturgeschichte* III. kötetében (1890). E szép mesének van történeti alapja, mely azonban a hagyományban lényegesen átalakúlt. Két történeti esemény teszi főelemeit: 1. Kopasz Károly franczia királynak Károly nevű fiát 864-ben egy Albuin nevű ember párbajban oly súlyosan megsebesíti, hogy a 19 éves királyfi 866-ban sebeiben meghal; 2. Seguin, Bordeaux jeles grófjának fia Hugo (Huon) megöl valakit párbajban, minek következtében menekülnie kell Francziaországból. A hagyomány utóbb e Huont tette a királyfi gyilkosává, a jelentéktelen Kopasz Károlyt pedig (mint a franczia monda legtöbb királyát) kiszorította a nemzeti hagyomány legfényesebb hőse, Nagy Károly. — Kétségtelen, hogy e mondának eredetileg semmi kapcsolata Oberonnal; a tündérek királyát csak a keresztes hadak kora hozta öszszefüggésbe Huon történetével. A gyilkos ugyanis a legrégibb hagyományban a Lombardiába menekült, hol igen közönséges kalandokon ment keresztül. A keresztes hadak korában a csudákban bővelkedő keletre küldte őt a jongleurök élelmes képzelete, hol a legmesésebb és leghihetetlenebb dolgok fűződtek alakjához.

A Huonról szóló ó-franczia hősköltemény négy kéziratban maradt

reánk; ezek: 1. a toursi, a XIII. század közepéből, 173 kis levelen körülbelül 10,000 tizszótagos vers pikardi szójárásban; 2. a turini, 1311-ben írva, 586 levélen, szintén tizszótagos versek, körülbelül háromszor oly terjedelmes, mint a toursi szöveg (ugyanezen kéziratban van egy terjedelmes, de egészen önálló költemény Oberonról); — 3. a sorbonnei, 253 levél, mely tizenkétszótagos versekkel kezdődik, de csakhamar átmegy tizszótagos sorokba; — 4. a párisi, egészen tizenkétszótagos versekben, azaz alexandrinusokban írva, a mi már maga is bizonyítja, hogy e szöveg a legfiatalabbik. A későbbi szövegekben a monda új meg új epizódokkal és folytatásokkal van kibővítve. A XIV. század vége óta, mint a többi verses elbeszéléseket, úgy Huon történetét is prózai regénynyé alakítják át. E regény először nem 1516-ban, mint eddig hitték, hanem 1513-ban jelent meg nyomtatásban és a XVI. század folyamán rendkivül sok kiadásban terjedt el.

Huon története korán jutott el a külföldre is, először, már a XIII. században, Németalföldre, hol e szép tárgy még a XIV. században verses alakban s utóbb prózában (első nyomt. 1644) nyert feldolgozást. Még népszerűbb lett a Huon-regény Angliában, hol Lord Berners a XVI. század elején angolra fordította (első nyomt. 1533—35). Bizonyos, hogy Shakespeare e munkából merítette a «Szentivánéji álom» bájos tündérvilágát. A tárgy utolsó, legönállóbb és legérdekesebb földolgozása a Wieland «Oberonja» (1780), melynek anyagát a német költő tudvalevőleg a Bibliothèque universelle des Romansból merítette, mely 1778-ban kivonatot közölt a régi franczia Huon-regényből. A monda régibb (verses vagy prózai) alakjairól nem volt Wielandnak tudomása.

— **A kelta népmesék**, melyekről nem rég kimutatták (l. e Közlönyt XIV, 612. l.), hogy a «mabinogion» név nem illeti őket mindnyájokat, most igen jó franczia fordításban állnak a szakférfiak rendelkezésére: *Les Mabinogion suivis en appendice d'une traduction et d'un commentaire des triades historiques et légendaires des Gallois et de divers autres documents par J. Loth.* (Paris, 1889, 2 köt.). A gyüjtemény, mely itt francziára le van fordítva, a «hergesti vörös könyv» neve alatt ismeretes kézirat, mely a XIV. század végéről való. Elsőízben Lady Charlotte Guest adta ki (1838—49) ez elbeszéléseknek eredeti szövegét angol fordítással együtt, de úgy a közzétett szöveg mint a fordítás is igen kifogásosak voltak. Csak 1887-ben jelent meg ez emlékeknek eredeti (kymri vagy welsh) szövege tudományos igényeknek megfelelő kiadásban (kiadták John Rhys és I. Gwenogfryn Evans), és e szövegen alapszik Loth fordítása. A gyűjtemény kézirata maga a XIV. század végéről való, de az egyes elbeszélések részben a XIII., talán még a XII. században keletkeztek. Szerzőjük ismeretlen; a mit Loth (I, 21. l.) egy Bledhericus nevű XII. századi kymri fabulatorról beszél, kellő alappal nem bír. Ez elbeszélések a középkori irodalomtörténet szempontjából igen fontosak, bár ma már senki sem hiheti többé, hogy a franczia költők e forrásokból merítettek: megfordítva, ma már kétségtelennek tekinthető, hogy az Owen, Geraint és Peredur tetteiről szóló kelta elbeszélések Chrestien de Troyes-nak Yvain, Erec és Perceval kalandjait tárgyaló

költeményeiből származnak. Sőt még Gaston Paris legújabb föltevése, melyet e jeles tudós több ízben (főleg *Histoire littéraire de la France*, XXX) kifejtett, hogy t. i. a nevezett kelta elbeszélések és Chrestien művei egy-egy közös harmadik forrásból, t. i. elveszett anglo-normann költeményekből származnak (Loth is pártolja e nézetet), sem talál sok hívőre, mert ily anglo-normann művekről egyáltalában semmi tudomásunk és mivel a kelta elbeszélések számos helyen félreismerhetetlenül árulják el, hogy franczia munkáknak, sőt hogy Chrétien műveinek alapján készültek. Ezt bizonyítják a kelta elbeszélésekben szereplő hősök nevei is, melyek kivétel nélkül nem kymri, hanem bretagnei alakúak.

Paris föltevését az Iwein-ra vonatkozólag Förster Vendelin (*Chr. de Troyes, Yvain*, ed. W. Förster, Halle, 1887, p. XXV, és *Literaturblatt für german. und roman. Philologie*, 1890, p. 265), a Parzivalra nézve pedig Golther Farkas (*Sitzungsberichte der bayr. Akademie* 1890, p. 174—216) czáfolta meg. Ez utóbbi a legpontosabban kimutatja, hogy a kelta u. n. mabinogi nem egyéb, mint Chrétien költeményének részben szószerinti hű fordítása, részben rövidítő, de a lényeges részletekben és a cselekvény egymásutánjában nem kevésbbé hű kivonata. A kelta elbeszélés az ó-franczia ‚Perceval‘ reánk maradt alakján alapszik és annyira ragaszkodik hozzá, hogy a Paris föltételezte anglo-normann közös forrás teljesen ki van zárva, hacsak nem akarjuk föltételezni, a mi eleve is képtelenség, hogy az anglo-normann költemény és Chrétien gyönyörű műve egészen azonosak voltak! A kelta szerző ismerte Chrétien folytatói közöl Gaucher és talán Mennessier műveit is, melyekből szintén merített. A kelta elbeszélésnek egyes eltérő részletei vagy vonásai, melyek Chrétiennél nem találhatók, a kelta átdolgozó toldásai, melyek a Parzival-mondához nem tartoznak és e mondával semmi benső kapcsolatban nem állanak, ennek következtében mondatörténeti szempontból teljesen értéktelenek is.

A «Sir Perceval of Galles» cz. angol költemény, mely egy 1440-ben írott kéziratban maradt reánk, szintén közvetetlenül Chrétienre megy vissza s eltérő részletei ugyancsak az átdolgozónak önkényes toldásai, nem pedig valamely régibb hagyomány vagy szöveg maradványai. Hogy a kelta «Peredur» és az angol «Perceval» nem tudnak a grálról, ez nem onnan van, mintha a Parzival-mondának egy régibb változatából származnának, melyben a grál még nem szerepelt; hanem egyszerűen abban az ismeretes tényben leli magyarázatát, hogy Chrétien, kinek műve töredék, maga sem tárgyalta költeményének elkészült részében a grált. Mindebből világos, hogy a Parzival-monda legrégibb alakja Chrétien költeményében maradt reánk, — hisz Robert de Borron prózai műve, melyet Birch-Hirschfeld még a Chrétien forrásának tekintett, a legújabb kutatások szerint szintén a nagy franczia trouvère költeményén alapszik. Ezen alapszik a «lais de Tyolet» (*Romania* VIII, 40) is, mely a cselekvény jellemző fővonásaiban teljesen megegyez a Perceval történetével. Chrétien maga hivatkozik egy könyvre, melyből tárgyát vette, s melyet *Le conte del Graal*-nak nevez; de ennek a könyvnek az egész középkori (franczia, kelta, angol, német, skandináv) irodalomban, mely oly gazdag mindenféle grál-művekben, annyira semmi nyoma,

hogy méltán föltehetjük, hogy ez a könyv sohasem létezett, hogy Chrétien ezt a forrást egyszerűen költötte, hogy művének hitelességét, melyre a középkor oly nagy súlyt fektetett, emelje.

— Romeo és Julia tárgyának fejlődését rengeteg anyag alapján igen terjedelmesen, de egyúttal egy kissé zavarosan is, tárgyalja Fränkel Lajos a *Zeitschr. f. vergl. Literaturgeschichte* 1890-iki folyamában. Shakespeare koráig a következő feldolgozások tekinthetők irodalomtörténeti jelentőségüeknek:

1. Masuccio Salernitano, *Il novellino* (nov. 33). Napoli 1476 (1575-ben megjelent Masuccio 19 novellája franczia fordításban, a melyek közt eshetőleg a Romeo története is volt. E forrásra megy vissza a ‚The merchant of Venice‘ és ‚Measure for measure‘ tárgya is, de mind a kettő csak közvetve).

2. Luigi da Porto, *Hystoria nouellamente ritrouata di due nobili Amanti* 1524 (nyomt. 1530). Porto kétségtelenül Masuccioból merített, de eshetőleg egy harmadik (eddigelé ismeretlen) szöveg közvetítésével.

3. Adrian Sevin, *Le Philocope de Messire Jehan Boccace, Florentin. Contenät l'histoire de Fleury et Blancheflgur, divise en sept livres tradvictz d'italien en françoys*, Paris 1542. (A szereplők neveinek iszonyú átalakításával; pl. Romeo itt Halquadrich, Julia pedig Burglipha! E számos kiadásban megjelent könyvnek Romeo-történetére nagyon emlékeztet Jean François Ducis hirhedt Romeo-tragédiája 1772.)

4. Clitia (ez álnév a. m. Gherardo Boldiero), *L'Infelice Amore dei due Fedelissimi Amanti Giulia e Romeo, scritto in Ottava Rima.* 1553.

5. Matteo Bandello, *La seconda parte de le novelle*, Lucca, 1554, nov. 9. (Hogy Bandello már 1580-ban angolra lett volna lefordítva, mint némely Shakespeare-kutatók hiszik és állítják, az be nem bizonyítható és nem is valószinű.)

6. Boaistuau, *Histoires tragiques. Extraictes des euures Italiennes de Bandel*, 1559, nov. 3. (E gyűjteményt utóbb kibővítette és folytatta François de Belle-Forest, kinek ‚Cent Histoires Tragiques‘ cz. gyűjteménye 1596-ban jelent meg angol fordításban, — tehát Shakespeare Romeo-darabja után.)

7. Châteauvieux, *Roméo et Juliette, tragédie*, 1560. (Lord Bacon jelen volt e darabnak egy párisi előadásán 1577 és 1580 közt.)

8. Loys Guyon, *Histoire d'vne damoiselle Veronoise. Les diverses Leçons* 1560 (nyomt. 1604).

9. Brooke, *The Tragicall Historye of Romeus and Juliet* 1561 (ny. 1562). Forrása Boaistuau. E költői elbeszélés Shakespeare közvetetlen és eshetőleg egyetlen forrása.

10. William Painter, *Palace of Pleasure* 1567, II. 25. nouell: *Rhomeo and Julietta.* Forrása Bonistuau.

11. Luigi Groto, *La Hadriana*, Venetia 1572 (ny. 1578). E tragédia Porto elbeszélésén alapszik, de a szerző fölhasználta Bandellot is. Az esemény a szereplők neveinek megváltoztatásával ókori tárgygyá van átalakítva. Épígy alakította át Otway a XVII. században Shakespeare darabját római tragédiává. Mind a két költőnél a nőhős neve Lavinia.)

12. William Shakespeare, *Romeo and Juliet* 1593 (nyomt. 1597).

13. Girolamo dalla Corte, *Istoria di Verona* I. 1594. Állítólag a szerelmes pár igazi története, de kétségtelenül csak a novellákból van összetákolva. Verona régibb történetirói semmit sem tudnak Romeo és Juliáról.

14. Lope de Vega, *Castelvines y Monteses* 1602 (ny. 1647). Forrása nem Bandello, hanem Boaistuau, kinek műve 1586-ban spanyol fordításban megjelent. Nem hatott Shakespearere, kinek darabja minden valószinűség szerint régibb.

15. Francisco Rojas y Zorilla, *Los Bandos de Verona. Montescos y Capeletes*, 1650 (ny. 1680). Igen gyenge darab.

E kimutatásból világos, hogy Shakespeare drámája közvetetlenül Brooke költeményén és közvetve Boaistuau elbeszélésén alapszik. Eshetőleg ismerte a Romeo-mese leggeniálisabb földolgozója még Painternek szintén Boaistuaun alapúló elbeszélését is.

— **Dante életéről és munkáiról** alapvető kitünő munka jelent meg Scartazzini Jánostól, *Introduzione allo studio di Dante Alighieri et delle sue Opere* (Leipzig, 1890, 590 l. Ára 10 mk.) czímmel, mely a nagy olasz költő életére s műveire vonatkozó adatokat alapos és éles kritika tárgyává teszi és jelenleg a Dante-tudás valóságos kánonjának tekintendő. Scartazzini kutatásainak főbb eredményei, melyek a Dante nevéhez fűződő számtalan mende-monda és föltevés miatt természetesen jó részben negativ jellegüek, a következőkben foglalhatók össze: Missirini, Balbo, Fraticelli, Wegele, sőt magának Scartazzininek (1869) Dante-biographiái «többé-kevésbbé sikerült regények». A legjobb, a mit eddig Dante életéről írtak, Bartoli nagy művének (Storia della Letter. ital.) IV—VI. kötetei (1878). A források közől Giovanni Villani megbízható, de keveset nyújt; Bocaccio és Filippo Villani «költemények»; Bruni igen hasznavehető, de tele van nyomós hibákkal; Filelfo könyve csalás, a későbbiek értéktelen kompilatiók.

Kétséges, vajon Dante csakugyan Firenzében született-e s nemes származású-e? Születési éve kétségtelenül 1265. Családjáról s tanulmányairól semmit sem tudunk, de tény, hogy Brunetto Latini nagy hatással volt reá és hogy 1296 óta az «Arte dei medici e speziali» tagja volt. Bizonytalan, hogy tudott-e görögül, tanúlt-e Bolognában, katonáskodott-e és részt vett-e a campaldinoi csatában. Bizonyos, hogy 1295 és 1298 közt nőül vette Donati Gemmát, kitől (legalább) négy gyermeke volt és ki őt bizonyosan túlélte. Nem tudjuk, hogy e házasság boldog volt-e, de az ellenkezőről sincs tudomásunk. A nyilvános életben Dante először 1296. decz. 10. és 1297. márczius 14. fordul elő. Követsége S. Gemignanoba (1299) be nem bizonyítható, de bizonyos, hogy 1300. junius 15-től aug. 15-ig prior volt. Ezenfelül egy ízben még a «nyilvános munkák» felügyelője is volt. Tizennégy követsége, melyekről Filelfo beszél, mesék. 1301-ben április 14-én, jun. 19-én és szeptember 13-án «consuluit nel Consiglio dei Centumviri». Valois Károly bevonulása (1301, mindszentek napján) után száműzik 1302. január 27. és ez ítéletet oly hozzáadással, hogy visszatérése esetére halállal bűnhödik, megerősítik 1311. szeptember 2-kán és újra 1315. novemb. 6-án. Mese, hogy követül járt Rómában. Innen mély homály fedi életét. Volt-e

Veronában (1302-ben vagy 1303-ban vagy 1304-ben) és Bolognában (itt csak 1304 és 1306 közt lehetett), nem tudjuk; de bizonyos, hogy 1306 augusztusában Paduában volt és ugyanez év októberében Lunigianában a Malaspina családnál. Másodízben nem volt itt. Villani hire, hogy Párisban járt, elfogadható, mert 1308-tól VII. Henrik megérkeztéig nem volt sehol Olaszországban. Mese, hogy Oxfordba utazott, azt sem tudjuk, hogy számkivetésében miből élt, de lehet, hogy Párisban mint tanító vagy eshetőleg mint orvos működött. Lehetséges, hogy Henrik császár közeledtének hírére Francziaországból Olaszországba jött, sőt 1310—11-iki levele «universis et singulis Italiæ regibus et senatoribus» is elfogadható (Bartoli hamisítványnak tekinti). Tény, hogy VII. Henriket személyesen üdvözölte (Astiban? Milanóban?) s ez alkalomból írta (de nem tudni hol?) 1311. márcz. 31. borzasztó levelét a firenziekhez és egy hónappal később, 1311. április 16. levelét VII. Henrikhez. Innentűl 1313-ig semmit sem tudunk róla. A Velenczéből 1314-ben írt Dante-levél hamisítvány, de tőle van (mai alakjában?) a bibornokokhoz intézett levél. Innen ismét homályos minden. Nem lehetetlen, hogy 1316. vagy 1317-ben Ravennában élt; nem valószinű, hogy 1316—17-ben Veronában volt. Családi viszonyai is homályosak: gyermekeinek egy része nála volt Ravennában, de neje Firenzében maradt. Hogy Ravennában a rhetorika tanára volt s hogy Velenczébe követül küldetett, igen kétséges adatok. Époly bizonytalan mindaz, a mi külsejére vonatkozik. Hiteles arczképe nem maradt reánk.

Tény, hogy Dante egy fiatal leányba szerelmes volt, kit Beatricének nevezett. Igazi nevét nem tudjuk, és nagyon valószinűtlen, hogy Portinari Folco leánya és Simone dei Bardi neje volt. Mese, hogy e gyermeket kilencz évig nem látta, de tény, hogy Beatrice 1290. junius 9. meghalt. Dante nemsokára ezután belépett a ferencziek rendébe (?). A «Donna gentile», kibe a költő ezután szenvedélyesen beleszeretett, Scartazzini szerint nem allegoria, hanem élő nő, még pedig Gemma Donati, a költő későbbi neje volt. (E véleményt Bartoli már alaposan megczáfolta.) A továbbiakból még csak egy-két adatot emelünk ki. A «vita nuova» nem sokkal 1300 előtt készült, a «Convito» 1308-ban, a «De vulgari eloquentia» 1309 előtt. «De Monarchia» kétségtelenűl tőle van, de ki nem mutathatni, hogy hol és mikor írta. Leveleinek és kisebb költeményeinek nagy része hamisítványok. A «Commedia» 1313 és 1321 közt készült, de a költő 1300-ba teszi vizióját, mert ekkor kezdett «tévelygéséből» kiábrándulni. A költemény mellékneve («divina») 1555-ből való (Dolce kiadásának czimlapján). A munka először 1472-ben jelent meg nyomtatásban; összesen vagy 350 kiadása ismeretes.

— **Arminius és Siegfried.** Az első, a ki (tudtommal) Arminiust, a germánok hős és győztes vezérét a rómaiak ellen, és Siegfriedet, a nibelungmonda főalakját azonosította, Mone Fer. József volt 1818-ban; de teljesen keresztülvive először Giesebrecht Adolfnak «A Siegfriedmonda eredetéről» cz. értekezésében (1837) találjuk e föltevést. Azóta nem igen hódított e nézet hivőket, míg a legújabb időben Schierenberg A. (1875—89 több dolgozatban) és Vigfusson G. (1886) megujították e föltevést. Az egész kérdésre vonatkozó anyagot összefoglalja Jellinghaus H. *Arminius und*

Siegfried (Kiel und Leipzig, 1891, 38 l.) cz;mű tanulmányában. E nézet kiinduló pontját és alapját két főszempont teszi. Először kétségtelen, hogy a német hősmonda kimagasló alakjai majd kivétel nélkül történeti egyéniségekre vezetnek vissza. Ilyenek: Ermanrich, Theodorich, Hygelak (a Beovulfban), Gunther, Alboin, Nagy Károly és Roland, Lodbrok (a norvégoknál), Alfred (az angolszászoknál) stb. Feltűnő volna, hogy ép csupán a rendkivül elterjedt nibelungmondának rendkivül népszerű hőse, Siegfried, kizárólag a mythosz és költészet alakja volna. És másodszor kétségtelen, hogy Arminius és Siegfried történeteiben több a közös vagy legalább igen hasonló vonás: mindenekelőtt a két alaknak tragikus sorsa, hogy hatalmuk és dicsőségük tetőpontján legközelebbi rokonaik árulásából fiatalon lesznek gyilkosság áldozatává. Hozzájárulnak némely tulajdonnevek: Arminius atyja *Seg*imer, nagyatyjának két unokája *Seg*estes és *Seg*imer, *Seg*estes fia *Seg*imund, *Seg*imer fia *Seg*isdag (?) stb. Ha e tényekből azt akarnók következtetni, hogy Arminius alakja és sorsa talán befolyással volt a Siegfried alakjának és sorsának megalkotására, hogy a két hősről szóló hagyományok és eshetőleg dalok idővel összefolytak, egymást befolyásolva és módosítva,— e következtetés ellen alig volna nyomósabb kifogás tehető, bár bebizonyítani még ennyit sem lehet.

De ez újonnan napirendre tűzött elmélet képviselői még tovább mennek: egyszerűen azonosítják a két alakot és Arminius (elég homályos) történetének minden mozzanatára magyarázzák vissza a Siegfried-mondának minden egyes részletét. Hogy ez eljárás milyen eredményekre vezet, ennek föltüntetésére elég lesz egy-két »adatot» kiemelni. Siegfriednek a legrégibb (?) mondában nincsen atyja, Arminius (testvérével folytatott párbeszédében, melyről Tacitus értesít), csak anyjáról emlékszik meg; Siegfried fegyveres kézzel nyeri meg aráját, Arminius ellenséges rokonaitól szöktette meg az övét; Siegfriednek három éves fiát megölik, Arminius neje római fogságában fiat szül, a ki fiatalon elhal; Siegfried neje Grimhilda, Arminiusé Thusnelda, ez utóbbi név azonban el van rontva, de még ezen alakjában is sejteti, hogy második része -hilda volt; Siegfried Xantenben nő fel, ugyanezen vidéken működött Arminius. Eddig még csak tűrhető a párhuzam, ámbár egyetlen adatának sincsen bizonyító ereje, már csak azért sem, mert a kérdéses részletek számos mondában és történetben találhatók s így nem tekinthetők a Siegfried-monda jellemző, sajátos főelemeinek. De ezen túl lehetetlen mosoly nélkül követni a további fejtegetéseket. Arminius legdicsőbb tette a Varus megsemmisítése, Siegfriedé a sárkány megölése, tehát (!) a sárkány nem egyéb mint a római hatalom, mely a földet bekeríti. És nemcsak Siegfried azonos Arminiussal, hanem Wittich, a Dietrich hős embere, is Arminius és Wittekind összeolvadásából alakúlt! Dietmar király, a ki Wittichet és Dietrichet ki akarja békíteni egymással, azonos a római egyházzal, mely a frankokat és szászokat kibékítette egymással! Wittich egy alkalommal Dietrichnek kölcsönzi kardját, hogy vele Siegfriedet legyőzze: ez azt jelenti, hogy Wittekind megkeresztelése a szász nép meghódolását eredményezte! Hát Brunhilda? Ez meg a német nép, melyet Arminius álmából fölébreszt. Siegfried nőül veszi Brunhildát, azaz

egyesül népével, de utóbb elhagyja és egy királyleányt vesz nőül, a mi azt jelenti, hogy a korona után tör, a miért megölik. A sárkány háromszáz éves, t. i. Róma a pún háborúktól háromszáz év lefolyása alatt jutott hatalmának legmagasabb polczára! Arminius halála után testvérének, Flaviusnak fia, Italicus, törekszik Németországban a római uralmat győzelemre juttatni; ezen Italicusból lett a mondában Atli vagy Attila. Siegfried szarús bőre a római pánczél, melyet Arminius magára öltött!! Siegfried érti a madarak nyelvét, mert Arminius (rosszúl) tudott latinúl stb. stb. Folytassam-e? Kár volna, mert minél több «adatot» sorolunk fel, annál szembeötlőbb az egész elmélet gyermekessége. Ily módon nem lehet, nem szabad mondát magyarázni, mert ez az eljárás minden józan módszer hiján van. Én magam sem tartom kizártnak, hogy Arminius alakja és sorsa, melyről a németek Tacitus tanúsága szerint még a második században is énekeltek, befolyással lehetett a Siegfried alakjára és sorsára; csakhogy itt egyébre nem gondolhatni, mint némely fővonásra, mely a két hősnek egyéniségében és történetében eleve már hasonló volt, úgy hogy könnyen folyhattak egymásba. De az Arminius-Siegfried-elmélet képviselői a monda minden részletét allegorice gondolják megfejthetni, — ez pedig el nem fogadható álláspont, mert a nép módosítja, átalakítja, kombinálja, kiegészíti a hagyományok anyagát, de múltjának nagy emlékeit soha sehol nem soványítja alig érthető és jó részben komikus ízű allegoriákká.

— Johannes Placentius eddig ismeretlen XVI. századi humanista drámaíróra hívja föl Holstein a szakférfiak figyelmét a Zeitschrift für deutsche Philologie XXIII. köt. 436—451. lapjain. Jean Plaisant, szül. St.-Trond- vagy St.-Truyenban Belgiumban (innen Trudonensis vagy Trudonopolitanus) a XV. század végén, Lüttichben és Löwenben tanult és Mastrichtban lépett a dominikánusok szerzetébe; 1548 körül halt meg. Gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. Holstein három színművét fedezte föl, melyek ugyan 1533 és 1535 közt létrejött nyomtatványokban vannak meg, de eddig teljesen ismeretlenek voltak. Mind a három darab vígjáték, melyek szerzőjüknek egészséges humoráról és kiváló drámai tehetségéről tanuságot tesznek. Az első *Clericus Eques* (ajánlását Antwerpenben, 1534. októb. 13-án írta a szerző) igen mulatságos tárgyú. Egy klerikusnak, ki sok éven keresztül Párisban tanult, igen rossz dolga van. Miután szomorú sorsát ép eljajgatta, egy Columbana nevű asszony jön feléje, kit megkoldúl. Az asszony kérdi, hogy honnan jön. A klerikus azt feleli: *ex Parrhisiis*, mit az asszony *ex pratis Elyseis*-re (a paradicsomból) ért, mire első férje után kérdezősködik. A klerikus rövid töprenkedés után elhatározza, hogy kiaknázza az asszony babonaságát, és kijelenti, hogy urának igen rossz dolga van, mert egészen meztelenül jár-kel a paradicsomban a számtalan szellem közt. Erre az asszony igen értékes kabátot hoz a klerikusnak, a ki megigéri, hogy átadja urának s legközelebb levelet hoz tőle. Most (II. felv.) hazatér Oenophilus, Columbanának részeges második férje, mire a házas felek közt hosszú, de egyuttal nagyon eleven czivakodás támad. Végre kéri a férj legszebb kabátját, mert esküvőre hívták. Az asszony megijed és fillenteni próbál, de végre bevallja, hogy azt az értékes kabátot első urának

küldte a paradicsomba. A férj borzasztóan megharagszik, szidja az asszonyok babonaságát s ostobaságát s nyomban lóra ül, hogy a csalót üldözőbe vegye. A III. felvonásban a klerikus, midőn látja, hogy valaki lóháton feléje vágtat, rögtön sejti, hogy ez őt keresi, és cselhez folyamodik. Közelében egy paraszt aluszsza déli álmát, mellette földmíves eszközei. A klerikus magára ölti az alvónak kabátját s kezébe veszi kaszáját és így várja be a lovast. Ez azt kérdezi tőle, nem látott-e egy klerikust egy nagy batyuval erre menni. De igen, felel az ifjú, az erdőnek vette útját. Egyuttal figyelmezteti a férjet, hogy az erdőbe lóháton nem mehet; bízza rá a lovát, majd ő őrzi míg Oenophilus az erdőből visszatér. A férj úgy tesz, a klerikus pedig lóra ül s elvágtat. Rövid idő mulva visszatér a férj s a fölébredt földmívesen keresi lovát. Ez természetesen igen mulatságos jelenet, mely azzal végződik, hogy a bíró elé mennek. Itt kiderül a dolog s Oenophilus kocsmába viszi és megvendégeli a bírót és a parasztot, csakhogy nevetséges esetét ki ne fecsegjék.

E vígjáték prózában van írva, a másik két szinmű verses. *Lucianus aulicus* (apud inclytam Brabantiæ Antverpiam, excvdebat in sva officina literaria Simon Cocus Antverpianvs, anno ab orbe redempto M. D. XXXV. Calendis Novembribvs 1535) igen sikerült tréfa, melyet Placentius (Antouerpiæ, quarto Idus Octobres Anno salutis 1534) *Nicolao Olao, Albensis ecclesiae regni Hungariae Custodi* ajánlott. Arrhusius Jakab, a költőnek öt év óta jó barátja, 1534 nyarán mesélte neki, hogy az ő patronusa, Oláh Miklós, egy *argumentum litterarium e musaeo Placentiano* szeretne kapni, mely kívánságát a belga humanista annál szívesebben teljesíti, mivel tudja, hogy Oláh Miklós a magyar udvarnak egyik főembere (az ajánlásban mondja: *regiae aulae unicum columen ac rarum quoddam monile — nam illic studia ac mores philosophicos solus tueris)*, sőt kijelenti, hogy egyéb dolgozatait *(lucubrationes alias, quas plurimas apud me retineo)* is hajlandó neki ajánlani. Egy falusi iparos, Chremes Lucianus, a városba jön, hol Stimphalion szakácscsal ismerkedik meg, ki a kiváncsi Chremest az udvari szokásokkal meg akarja ismertetni és Lucianus aulicussá átalakítani. E czélra Chremesnek szó szerint kell követnie mesterének tanait és mindent helyeselnie, a mit Stimphalion mond vagy tesz. Ez alapon csúfosan megtréfálja a szakács és felesége a falusi embert, ki majd megpukkad mérgében. A II. felvonásban kapjuk a megtorlást. Chremes elhiteti Stimphalionnal és nejével, hogy valami nagy dolgot fedezett föl. E titulussal egy nyakló vasat helyez reájuk, melyben fogva kínlódnak és jajgatnak. Végre megérkezik a polgármester, ki mind a hármukat ebédre hívja. Ez örvendetes hírre Chremes kiszabadítja foglyait.

Placentius harmadik darabja: *Susanna* (Antverpiæ, apud Michælem Hillenium, M. D. XXXIIII. Mense Maio), öt fölvonásban, a XVI. század e kedvelt tárgyának első latin földolgozása. Eddig a Xystus Betulejus (Sixt Birck) latin Susanna-drámáját (1537) ismertük e bibliai történet első latin dramatizálásának (l. Német Irodalomtörténetemet II, 309 és 317). És e szinmű a Zsuzsánna-történetnek nemcsak első, de egyuttal legjelesebb latin földolgozása, mely drámai szerkezet, eleven előadás és jellemző dialo-

gus tekintetében határozottan túlhaladja a Birck, Frischlin és Schonäus azonos tárgyú darabjait.

— **Goethe mint szinházi intendáns.** Ez év május 7-én épen száz éve, hogy Goethe a weimari szinház vezetését átvette, s Weimarban már folynak is a készülődések e nap megünneplésére. Épen kapóra jön tehát egy publicatio, mely Goethe eme 26 évre terjedő működésének méltatásához szolgáltat anyagot, Dr. Burkhardt C. A. H. könyve: *Das Repertoire des Weimarischen Theaters unter Goethes Leitung* (megjelent mint a Litzmann Bertold által megindított *Theatergeschichtliche Forschungen* czímű gyüjtemény első füzete). A weimari szinház alapítása nem járt nehézségek nélkül; az intézet létrejötte valószínűleg csakis Goethe kezdeményezésének tulajdonítandó. Az udvar a vállalatot eleinte nem részesítette nagyobb anyagi segítségben, mint azelőtt a Bellomo-féle szintársulatot; Weimar városa alig 6000 lakost számlált s így ez állandónak tervezett «udvari szinház» elég gondot okozhatott Goethének. Goethe azonban kitünő intendánsnak bizonyúlt, az évad soha nem végződött deficittel s az első tíz évben a szinházi személyzet fizetését, a mely körülbelül 4000 tallérra rúgott, egészen a bevételekből lehetett fedezni. Goethe jutányos bérlet berendezésével a szinházlátogató közönségnek egy állandó törzsét teremtette meg; fontos jövedelemforrást képeztek azonkívül a szintársulatnak a szomszéd városokban való fellépései. A társulatnak ily fiókszinpadjai voltak Lauchstädtben, a hol a közönség részvéte messze túlhaladta a weimariét, Erfurtban, Rudolstadtban, Hallében; 1807-ben Lipcsében is vendégszerepelt. A szinház repertoireját illetőleg Goethe egészen gyakorlati álláspontot foglalt el, a mennyiben lehetőleg a nagy tömeg ízléséhez alkalmazkodott; Kotzebue a weimari szinpadon ép úgy uralkodott, mint másutt, mellette Ifflandnak jutott kiváló helye és szinre kerültek ma már teljesen elfeledett drámaírók, Jünger és Bretzner, Babo, Spiess, Brandes, Gotter, Müllner, Hagemeister, Weissenthurnné stb. művei is. Shakespeare *Macbeth*-jét természetesen a Schiller, *Romeo és Juliá*-ját Goethe átdolgozásában adták; *Julius Caesar* nem az akkor már régen meglevő Schlegel-féle, hanem a Wieland-Eschenburg-féle régi s mindenkép gyengébb fordításban került szinre. Mint dramaturg és átdolgozó több ízben szerepel Vulpius, a Goethe sógora; ennek átdolgozása szerint adták pl. Leisewitz *Julius v. Tarent* cz. tragédiáját is. p. g.

Párhuzamos idézetek.

Verg, Aen. III 2: «Ceciditque superbum Ilium».
Bessenyei «A magyarokhoz»:
«Ledűlt már a nemes Ilion».

VÁRKONYI ENDRE.

BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

A budapesti philologiai társaság 1891. évi április hó 1-jén *felolvasó ülést* tartott, melyen Szeremlei Barna értekezett Bessenyeinek egy politikai munkájáról s Náményi Lajos Sárosy Gyuláról.

A felolvasó ülést zárt *választmányi ülés* követte, melyen Ponori Thewrewk Emil elnöklete alatt jelen voltak Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Vári Rezső, Cserhalmi Samu, Kuzsinszky Bálint, Némethy Géza, Gyomlay Gyula és Fináczy Ernő (utóbbi mint jegyző).

1. A jegyzőkönyv hitelesítése és több folyó ügy elintézése után a választmány hosszabb eszmecsere alapján a következő határozatot hozta:

«Tekintve, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny legutóbbi számaiban megjelent nyilttéri közlemények és ellenbírálatok a tudomány igaz érdekeinek rovására, a subjectiv kritikának kelleténél nagyobb tért engedtek, hangjuknál és modoruknál fogva sokszor sértők voltak, a munkatársak és tagok nagy részére elidegenítőleg hatottak, a Közlöny amúgy is szűkre szabott hasábjait czél és eredmény nélkül lefoglalták, s általában véve a komoly irodalmi és tudományos munkásság méltóságával meg nem egyeztethetők: a választmány a hazai philologiának hasznos szolgálatot vél tenni, midőn felhatalmazza a szerkesztőséget arra, hogy ***minden ellenbírálatot utasítson vissza, s csupán a lehető röviden megszövegezett, tényleges helyreigazításoknak adjon helyt.***»

2. A pénztárnok jelentése a társaság 1890. évi deczember hó 12-től 1891. évi márczius hó 31-ig terjedő bevételeiről és kiadásairól tudomásul vétetik. Bevétel volt: 2601 frt 61 kr., kiadás: 496 frt 10 kr. Pénztárkészlet 1891. évi márcz. 31-én 2105 frt 51 kr.

3. Bálinth György rk. tag és Hajós Benő r. tag kilépése tudomásul vétetik. Meghalt Szunter Nándor nagybányai áll. főgymn. igazgató, a társaságnak 1881 óta rendes tagja. — Uj tagokul felvétetnek: *Rózsa Géza* bölcsészethallgató, rk. tag, 1891-től (aj. Heinrich Gusztáv); *Lehr Vilmos*, bölcsészethallgató, rk. tag, 1891-től (aj. Heinrich Gusztáv); *Korber Imre*, csiksomlyói kath. főgymnasiumi tanár, r. tagnak 1891-től (aj. Wieder Gyula); *Károly Ignácz Vilmos*, czisztercz.-rendű tanárjelölt, rk. tagnak, 1890-től (aj. P. Thewrewk Emil); *dr. Kvacsala János*, pozsonyi ág. ev. főgymnasiumi tanár, r. tagnak, 1891-től (aj. Márton Jenő); *Kutrucz Rezső*, pozsonyi kir. kath. főgymnasiumi tanár r. tagnak 1891-től (aj. dr. Wagner Lajos); *Rorák Imre*, bölcsészethallgató, rk. tagnak 1891-től (aj. dr. Pecz Vilmos).

KÖNYVÉSZET.

Aristoteles poetikája. Görögből fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. Geréb József. Olcsó könyvtár. 287. sz. Budapest, Franklin-társ. 1891. (16 r. 108 l.) 30 kr.

Asbóth Oszkár. A hangsúly a szláv nyelvekben. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 8. sz.) Budapest, Akademia 1891. (8 r. 82 l.) 80 kr.

Füredi Ignátz. Közhasznú idegen szótár a szó-származás és kiejtés megjelölésével. Budapest, Mehner 1891. (16 r. 233 l.) 80 kr.

Görög anthologiai epigrammák. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ponori Thewrewk Emil. Budapest, 1891. Franklin-társ. (8 r. XLVIII. 184 l.) 1 frt.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, 1891. u. o. (8 r. XLVIII. 258 l.) 1 frt.

Helyesírás (A magyar-) elvei és szabályai. Újabban átvizsgálva kiadta a magyar tudományos Akadémia. 6-ik változatlan kiadás. Budapest, Akademia 1891. (8 r.) 30 kr.

Irodalomtörténeti Közlemények, szerkeszti Ballagi Aladár. I. évfolyam, 1. füzet. Budapest, 1891, M. T. Akadémia, 146 l. — Tartalma: *Kacziány Géza*, A magyar versalakok Erdősiig. — *Greksa Kázmér*, Homérosz némely hasonlatának vándorlása. — *Petz Gedeon*, Magyar és német hegedősök. — *Sebestyén Gyula*, Egy névszerint említett Árpádkori joculator. — *Hunfalvy Pál*, Oláh Miklós családi viszonyai és Hungariája. — *Ifj. Kemény Lajos*, Hegedős Sebestyén. — *P. Thewrewk Emil*, Mi az a héttollú buzogány? — *Révész Kálmán*, Kocsi Csergő Bálint életéhez. — *-en*, Egy lantost ábrázoló kép 1630-ból. — *Szily Kálmán*, Az első geographia magyar nyelven. — *Kármán Mór*, Egy érdekes tankönyv. — *Váczy János*, Ráday Gedeon. — *Csuplár Benedek*, Simai Kristóf, pályája kezdetén. — *Heinrich Gusztáv*, Kisfaludy Sándor regéi. — *Angyal Dávid*, Kisfaludy és Petrarca. — *Kardos Albert*, Toldi XII. éneke. (Észrevételek e czikkre.) — *Szalay Károly*, A beteg király, Greguss Ág. meséje. — *Ballagi Géza*, A pesti magyar társaság és Bessenyei. — *U.*, Miért bujdosott Vörösmarty 1849-ben? — Kritikai rovat: Brázony J., Gr. Károlyi Klára két levele, *Ballagi A.* — Damek Győző, Matthisson hatása irodalmunkra, *V.* — Griesbach Ág., A budetini monda, *V.* — Könnye N., Magyar-német zsebszótár, *Ballagi Al.* — Adattár: *Acsády Ignácz*, Halotti búcsúztató 1633-ból. — *Koncz József*, Enyedi István Teleki Mihályhoz 1671. — *Gr. Kuun Géza*, Kisfaludy S. két levele Döbrentei Gáborhoz. — *Éble Gábor*, B. Wesselényi M. végperczei, Bártfay L. naplójából. — Bodnár Zs. Magyar irodalomtörténetére előfizetési felhívás.

Káldy válogatott egyházi beszédei. Bevezetéssel és szótárral szerkesztette Bellaagh Aladár. Budapest, Franklin-társ. 1891. (8 r. 302 l.) 1 frt.

Nyelvtudományi Közlemények, szerkeszti Budenz József. XXII. köt. 2. füz. Budapest, Akademia 1891. (8 r. 81—160 l.) — Tartalom: *Budenz Józs.* Adalék a jurák-szamojed nyelv ismeretéhez. — *Kúnos Ign.* Kisázsiai török nyelv. I. Brusza-Ajdin vidéki nyelvmutatványok (népdalok). — *Setälä Emil.* Egy vepsz daltöredék.

Platon Theaitetosa. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Simon József Sándor. Budapest, Franklin-társ. 1891. (8 r. XX : 116 l.) 60 kr.

— Ugyanaz. Görögül és magyarul. Budapest, Franklin-társ. 1891. (8 r. XX : 224 l.) 1 frt 20 kr.

Pulszky Ferencz. A magyar pogánysírleletek. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XIV. köt. 10. sz.) Budapest, Akademia 1891. (8 r. 21 l.) 20 kr.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1890-BEN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításnál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet és ethnographia.*

II. *Aesthetika és műtörténet.* 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Szinészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú czikkek (nyelvtanításról, olvasásról, taneszközökről stb.)- — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német nyelv.

IV. *Ugor nyelvek.*

V. *Árja nyelvek* (a czigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török stb.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom.* 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a színművek birálatai is. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését). — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskola könyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet.

a) Nyelvészet.

1. Ábel Jenő. l. 12. és 1112. sz. a.

2. *Giesswein Sándor dr.* Az összehasonlító nyelvészet fő problémái Győr, Hennicke R. 1890. (8-r. 216 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. dr. Pozder Kár. Phil. Közl. 832—837. l. — Páder Rezső, Religio. II. félév 3. sz. — Dr. Kereszty G. Magy. Sion. 472—474. l. — Irod. Szemle. 8. sz. — Dr. K—n. Kath. Szemle. 635 l. — Havi Közl. 540—542. l. — Magy. Állam. 123. sz. és Lévay Pál. U. o. 144. sz.

3. *Károly János.* Az ős keresztény irodalom monographiája. II. kötet. Budapest, Hunyadi M. 1890. (8-r. XX. 298 l.) 2 frt. Ism. Irod. Szemle (Eger) 10. sz. — X. Y. Az első magyar patrologia. Nemzet

288. sz. — Magy. Állam. 209.. 210. és 223. sz. — Kath. Egyház-Közl. 19. sz. melléki. — K-i Gy-a. P. Napló. 312. sz.

4. *Károly János.* Az ős keresztény irodalom kezdete. Magy. Állam. 188. sz.

5. *Kuun Géza gr.* Amari Mihály. Erd. Muz. egyl. kiadv. VII. k. 315—322. l.

6. *Pázmány Zoltán.* Rosmini-Serbati tana az eszmék eredetéről. Budapest, Athenæum 1890. 8-r. 44. l.

7. *Pecz Vilmos.* Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágostonról. Budapest, Akadémia 1890. (8-r. 21. l.) 20 kr.

8. *Pozder Károly dr.* Müller Miksa bölcseleti művei. Phil. Közl. 677—697. lap.

9. *h. s.* Soknyelvűség. Brassó. 126—128. sz.

10. *Sturm Albert.* Ring Mihály emlékezete. Kisfaludy társ. Évlapjai. 23. köt. 172—177. l.

11. *P. Thewrewk E.* Elnöki megnyitó beszéd a philologiai társaság 1890. közgyűlésén. Phil. Közl. 143—151. l.

12. *Vári Rezső.* Ábel Jenő. Phil. Közl. 73—81. l. — Á. J. irodalmi munkássága. U. o. 81—91. l. — Ung. Rev. 242—248 l.

13. *Wirth Keresztély.* A nyelv eredetének kérdése. Kísérlet az emberi méltóság bölcsészetének megállapítására. Fordította dr. Szemák István. 2. kiad. Budapest, Lauffer Vilm. 1889. (8 r. 72. l.) 60 kr.

b) Ethnographia.

14. Az Attila név. Ethnographia. 258—260 l.

15. *Baróti Lajos.* A bánsági német telepítések történetéhez. U. o. 357—364. 413—419. l.

16. *Czucza János.* Székelyek-e, tatárok-e vagy magyarok. Kalotaszeg. 5. sz.

17. Etzelburg ng. Ethnographia. 163 l.

18. *Golubovszki P.* Polovczi von Vengriji. Kiev. 1889. (A palóczok Magyarországban.)

19. *Gönczi Ferencz.* A muraközi nép lakodalmi szokásai. Ethnographia. 313—331 l- — Lásd 31. szám alatt is.

20. *Hermann Antal.* Hazai néprajzi muzeum alapításáról. U. o. 19—24. l.

21. *H. A.* Az ethnographia a délszláv tud. Akadémiában U. o. 37. l.

22. *Hermann Antal.* Alternativák a rumén ethnologiához. 1890. Rövid ism. U. o. 257 l.

23. *Istvánffy Gyula.* A palóczok «Barbonczás»-a — A Turisták Lapja. 3. sz.

24. *Istvánffy Gyula.* Egy török és egy palócz népmese rokonsága. Ethnographia. 223—231.

25. *Istvánffy Gyula.* Egy kis adalék a palócznép babonáihoz. U. o. 295—299 l.

26. *Katona Laj. dr.* Megjegyzések a török-palócz párhuzamhoz. U. o. 364—371. l.

27. *Katona Lajos dr.* Ethnographia. Ethnologia. Folklore. U. o. 69—87. l.

28. *Kötse István.* Népélet és népszokások Baranyamegyében. U. o. 448—464. l.

29. *Kuun Géza gróf.* Kincsásók és bányászok. U. o. 179—183. l.
30. *L. Gy.* A vágvidéki tótokról. Egy kis ethnographia. Szarvasi Lap. 13. sz.
31. Lakodalmi szokások a Muraközben. Egyetértés. 190. sz. Orosházi Ujs. 45. sz.
31a. *Lázár B.* A garabencziás diákról. Ethnographia. 277—285.
32. *Liska János.* A boszorkányok és Lucza napja. Szarvasi Lap. 50—51. sz.
33. *Marienescu Athanáz dr.* Baba Dokia (román népmythologiai alak). U. o. 137—144.
34. *Matirko Bertalan ifj.* Egy szepességi népmondáról. U. o. 261—272. l.
35. *Nagy Géza.* A magyar név. U. o. 150—156. l.
36. *Nagy Géza.* A székelyek és a pannoniai magyarok. U. o. 165—179. l.
37. *Pápai Károly.* Előleges jelentés a paléczokhoz tett néprajzi kirándulásomról. Földr. Közl. 396. l.
38. *Pápai Károly.* A Csepel-sziget és lakói. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 40 l.) 30 kr. — Különnyomat a Földr. Közl.-ből.
39. *Réthy László dr.* A svájczi «hunnok». Ethnographia. 98—104. l.
40. *Réthy László.* Traján-Decebál-tradicziók az oláhoknál. U. o. 144—150. l. és Alföld. 55. sz.
41. *Réthy László.* A tót név jelentése. U. o. 210. l.
42. *R. L.* Magyarországi spanyol telepek. U. o. 300—302. l.
43. *Strausz Adolf.* A kik idegenek otthon. (A kivándorolt magyarországi bolgárok). U. o. 187—193. l.
44. *Tagányi Károly.* A honfoglalás és Erdély. (Megvilágításul a székely kérdéshez.) U. o. 213—223. l.
45. *Thúry József.* Kis Kun-Halas néprajza. U. o. 381—410. l.
46. *Török Aurél.* A mai emberbúvárlatról. Bud. Szemle. 61. köt. 225—240. 363—379. l.
47. *Trencsény Lajos.* Babonák az alföldről. 1. A tehenek megrontása. 2. A váltott gyermek. 3. Szembajok gyógyítása. Ethnographia. 345—350. l.
48. *Veress Endre.* A Baba-Dokia-monda s a vele összefüggő népszokások Romániában. U. o. 194—197. l.
49. *Versényi György dr.* A bányarémről. U. o. 335—345. l.
50. *Weber Samu.* A szepesi szászok ruházata. U. o. 291—294. l.
51. *Wieder Gyula.* Kincsásó babonák és ráolvasások. U. o. 247—252. l.
52. *Wlislocki Henrik dr.* Szerelmi jóslás és szerelmi varázslás az erdélyi sátoros czigányoknál. U. o. 273—277. l.
53. *Wlislocki H.* Kalotaszegi szerelmi varázslás. Kalotaszeg 1. sz.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. *Aesthetika.*

54. *Acsay Ferencz.* A prózai műfajok elmélete. Ism. lfs. Bud. Szemle. 63. köt. 315—317. l. — Kelemen Béla. Philologiai Közl. 412—419. l. — Nemzeti Iskola. 24—26. l.
55. *Balassa József.* Időmérték az ütemben. Nyelvőr. 115—117. l.

56. *Bancsó Antal.* Művészet és valóság. Evang. Népiskola. 2. 3. sz.
57. *Bársony István.* Szépség. P. Hirl. 58. sz.
58. *Berzeviczy Albert.* Képzőművészetek, költészet és zene. A Hét. 24—26. sz.
59. *Biadene L.* Morfologia del Sonetto nei secoli XIII. e XIV. Rövid ism. *h.* Phil. Közl. 141. l.
60. *Boileau.* L'art poétique. Ism. Dr. P. Kath. Szemle. 642. l.
61. *Boros Gábor dr.* A lirai költés elmélete. Magy. Szemle. 9—16. sz.
62. *Borsody Béla.* A költészet és a művelődés. U. o. 19. sz.
63. *Dr. Czirbusz Géza.* A költői tehetségek osztályozása. U. o. 2. 3. sz.
64. *Czirbusz Géza.* A lira elsősége. U. o. 12. sz.
65. A dal. (Csevegés) Bácska. 99. sz.
66. Descriptiv kritika. *i.* Bud. Szemle. 63. köt. 160. l. Alexander B. válasza. U. o. 478—480. l.
67. Dramaturgiai előadások. *r.* U. o. 63. köt. 463—467. l.
68. *E. B.* Der Naturalismus in der Kunst. Siebenb. Deutsch. Tagbl. 5154. sz.
69. *E. L.* Eszthetika a középiskolában. Magy. Szemle. 27. sz.
70. *G. L.* Kritika a kritikáról. U. o. 32. sz.
71. *Ganz Hugó.* Dramaturgisches. (Dramaturgie des Schauspiels. Die Dramaturgie der Klassiker III. Band. Oldenburg & Lpg. 1890.) Pest. Lloyd No 9, 1890.
72. *Gáspár Imre.* A tél és a költők. P. Napló. 329. sz.
73. *Jakab Elek.* A báj mythoszi és nemzeti költészeti felfogása. Erdélyi Hiradó. 80. sz.
74. *P. Juhász Ödön.* A művészeti és természeti szépről. Magy. Szemle. 20. sz.
75. *Kaas Ivor.* Kritika. P. Napló 353. sz.
76. *Kadocsa Elek dr.* A magyar képzőművészet és a műbírálat. U. o. 332. sz.
77. *Keszler József.* Jellem a művészetben. Kép a franczia széptanból. Budapest, 1890. (8-r. 49 l.) 60 kr. Megjelent a «Nemzet» 95—99. sz.-ban. — Ism. A Hét. 18. sz.
78. *Kiss Ernő.* Az ideál. Magy. Szemle. 21—28. sz.
79. *Kováts Antal.* A magyar nép érzelem- és kedélyvilága dalaiban. Budapest, Kilián. 1890. (8-r. 56 l.) 60 kr. — Megjelent a kecskeméti főgym. 1889—90. ért.-ben.
80. Költészeti iskolákról. Főv. Lap. 103. sz.
81. *Kudora János.* Az egyházi ékesszólástan elmélete. Hittudom. Folyóirat. 3. 4. füz.
82. *Lázár Béla.* A naturalismusról. Budapest, Singer és Wolfner 1890. (8-r. 28 l.) 20 kr.
83. *Marikovszky Menyhért.* A költészetről vonatkozással Petőfi költészetére. Máramaros. 13—17. sz.
84. *Merbot R.* Forschungsweisen der Geisteswissenschaften. Ism. h. Phil. Közl. 137. l. (A dal-elmélet tarthatatlanságáról szól.)
85. *Négyesy László.* Verstani kérdések. Válasz Torkos Lászlónak. Nyelvőr. 18—25. 61—69. 112—115. l.
86. *Négyesy László.* A kölcsön versek története. Rövid ism. V. J. Századok 271. l.

87. *Nyáry Sándor.* A szerelem a művészetben. A Hét. 27. 28. 29.
88. *Ötvös Adolf dr.* Nemzeti æsthetika U. o. 51. sz.
89. *Pauer Károly.* A naturalismusról a szépirodalomban. Kath. Egyház. Közl. 5—7. sz. mellékl.
90. *r. e.* A modern franczia stil. P. Napló. 142. sz.
91. Der Realismus auf der Scene. Zur ersten Aufführung H. Sudermann's. «Die Ehre» auf unserer Bühne. Pressb. Zeitg. 313. sz.
92. *Reviczky Gyula.* A modern lyra hatásáról. A Hét. 8. sz.
93. *Sándorffy Nándor dr.* A szépművészetek. Közművelődés 31., 32., 34. sz.
94. *Schuber Mátyás.* Tropusok és figurák. (Rozsnyói ág. ev. főgym. 1889—90. ért. 3—20. l.)
95. *Simai János.* A madárvilág dalainkban. Nemzet. 95. sz.
96. *Sincerus.* A költészet köréből. (Karczolat). Veszprémi Közl. 2—4. sz.
97. *Steéicz György dr.* A szépnek fogalma P. Jungmann és sz.-Tamás szerint. Bölcsel. Folyóirat 223—266. l.
98. *Szmrecsányi Miklós dr.* A franczia és a spanyol művészetről. Nemzet 267. sz.
99, *Vass Bert.* A szonett és jelesebb művelői. Ism. V. J. Századok. 272. l.
100. *Weisz Fr. A.* A hazafiság az újabb humanisztikus irodalomban. Magy. Állam. 194. sz. (Weisz Fr. A. A kereszténység védelme etc. czímű műből.)
101. *Weszely Ödön.* A naturalizmusról. Főv. Lap. 124. sz.

2. Képzőművészetek.

102. **Andrássy-szobor.** — Az Andrássy-szoborról. Főv. Lapok. 206. sz.
103. *Czobor Béla dr.* Gróf Andrássy Gyula szobra. Nemzet. 52. sz.
104. *Futtaky Gyula.* Gr. Andrássy Gy. szobra. U. o. 57. sz.
105. *Podmaniczky Frigyes.* Gróf Andrássy Gyula emlékszobra. P. Napló. 205. sz. — Nemzet. 205. sz.
106. *Szana Tamás.* Az Andrássy-szobor. P. Napló. 58. sz.
107. *Vajda János.* A legújabb szobor-kérdés. P. Napló. 212. sz.
108. **Aradi vértanuk szobra.** Az aradi 13 vértanú emlékszobra. Vasár. Ujs. 40. sz. — Egyetértés. 276. sz.
109. *Bartók Lajos.* Az inkriminált vértanú-emlék. Egyetértés. 291. sz.
110. *Szana Tamás.* Az aradi vértanúk szobra. P. Napló. 274. sz. — P. Hirlap. 276. sz.
111. *Szana Tamás.* Az aradi «műértők». P. Napló. 291. sz.
112. *Szmrecsányi Miklós dr.* Az aradi vértanúk szoboremléke. Magy. Salon. XIV. köt. 11—14. l.
113. *Szőts Pál.* A vértanúk emléke. Nemzet. 281. sz.
114. **Arany-szobor.** *Ambrozovics Dezső.* Az Arany-szobor és művésze. Egyetértés. 172. sz.
115. *Justh Zsigmond.* Az Arany-szobor márványból. P. Napló. 160. sz.
116. *Méray-Horváth.* Bronz vagy márvány? A Hét. 24. sz.

117. Böhm József. (1834—1890). (Arczképpel). Vasár. Ujs. 51. sz.
118. *Czobor Béla.* A régi magyar hímzésről. Nemz. 93. esti sz.
119. Az emlék-szobrok gondozása. Főv. Lap. 165. sz.
120. **Eötvös-szobor.** Az Eötvös-szobor leleplezése. (A Svábhegyen). Főv. Lap. 185. sz.
121. Báró Eötvös József szobra a Svábhegyen. Vasár. Ujs. 28. sz.
122. *Feleki József.* A római katakombák művészete. Nemzet. 353. sz.
123. Feszty Árpád. A Hét. 19. sz.
124. *Gyomai Zigmond.* Margitay Tihamér. (Arczképpel.) Divat Salon III. évf. 14. füz. — Lásd 174. sz. a. is.
125. *Huszka József.* Teremtsünk igazán magyar műipart. Sepsi-Sz.-György. 1890. (8-r. 31. l.) Ism. *n. g.* Ethnographia 208. l.
126. *Huszka József.* A csik-menasági templom falfestményei. Arch. Ért. 345—348. l.
127. *Ikvapataki.* Az egyházi szobrászat. Kath. egyház. Közl. 3. sz. mellékl.
128. Izsó Miklós emlékezete. Főv. Lap. 269. sz.
129. Izsó Miklós síremléke. Vasár. Ujs. 43. sz.
130. Jankó János. Vasár. Ujs. 18. sz.
131. *Jókai Mór.* Volt, van és lesz. Főv. Lap. 341. sz.
132. *Justh Zsigmond.* Egy angol festőről. Magy. Bazár. 11. sz. (Rupert C. W. Bunny.)
133. *Dr. K. D.* Új szobrászati iskola Budapesten. A Hét. 1. sz.
134. **Károlyi-szobor.** *Füzi János.* A Károlyi-szobor elhelyezésének kérdéséhez. Sárosp. Lap. 29. sz.
135. *Görömbey Péter.* A Károlyi-szobor elhelyezése. Sárosp. Lap. 27. sz.
136. *Keszler József.* Képzőművészeti kiállítás 1889-ben. IV. Nemzet. 3. sz. Elejét lásd a múlt évi könyvészetben.
137. *Keszler József.* A téli műkiállitás. (1890.) Nemzet. 329., 334., 338., 342., 347. sz.
138. **Ligeti A.** Ligeti Antal. (1823—1890.) Arczképpel. Vasár. Ujs. 2. sz. — Föv. Lap. 7. sz. — *E. L.* Magy. Szemle. 2. sz.
139. Ligeti levele Berecz Károlyhoz. Capri 1850. aug. 10. Főv. Lap. 58. sz.
140. *Silberstein Adolf.* Anton Ligeti. P. Lloyd. 8. sz.
141. Ligeti hátrahagyott művei. Főv. Lap. 52. sz. — Egyetértés. 60. sz. — Silberstein Ad. P. Lloyd. 55. sz.
142. *Porzsolt Kálmán.* Tájfestészetünk és Ligeti. Nemz. 56. sz.
143. *Sonnenfeld Sigmund.* Anton Ligeti. Ung. Rev. 155—161. l.
144. *Szana Tamás.* Ligeti képei a műcsarnokban. P. Napló. 56. sz.
145. *Lyka Károly.* Az Uhde «Nehéz út-»ja. Főv. Lap. 70. sz.
146. *Lyka Károly.* A müncheni «Salon». U. o. 203., 211. sz.
147. **Mackart.** Mackart «Bacchus és Ariadne» festménye. M. G. Főv. Lap. 263. sz. — Bud. Hirl. 263. sz. — P. Lloyd. 28. sz.
148. *Nyitray József.* Mackart H. Bacchus és Ariadne. Nemzet. 279. sz.
149. *Szana Tamás.* Mackart «Bacchus és Ariadne»-ja. P. Hirl. 279. sz.

150. *Magyar Helén.* Egy Tizián-képről. Ország Világ. 11. sz.
151. **Munkácsy.** Munkácsy. (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 23. sz. — *K.* Főv. Lap. 284. sz.
152. Munkácsy mint bohémien. A Hét. 2. sz.
153. *Székely Samu.* Munkácsy legújabb nagy képe. (A renaissance apotheozisa.) Főv. Lap. 69. sz.
154. *Ifj. Vutkovich S.* Munkácsy Mihály. Nyugatmagyar. Hiradó. 89. sz.
155. A műcsarnok kiállítása. (Képekkel.) Vasár. Ujs. 49 sz.
156. *Művészeink.* A mi bujdosó művészeink. Plagiator. Magyar Bazár. 21. sz.
157. *Náményi Lajos.* A pőstyénvidéki hímzési ipar. Főv. Lap. 202 sz.
158. *Némethy Lajos.* Renaissance-emlékek a budapesti belvárosi plébánia templomban. Magy. Állam. 156. sz.
159. Nyáry Alex. Kupetzky. Ism. Deutsche Liter. Zeitg. 4. sz.
160. *Palóczy Antal.* Vignola oszloprendszerei. Módszeres szerkesztésben magyarázva. XII fotogr. táblával. Budapest. Pfeifer F. 1890. (4 r. 15 l. és 12 tábla.) 2 frt 50 kr.
161. *Papp Mózes.* Építészeti emlékeink. Armenia. 6. sz.
162. *Pasteiner Gyula.* A képzőművészet téli tárlata. Bud. Szemle. 61. köt. 149—160. l.
163. *Pentsy Józs.* Himzőipar és a régi magyar stil. Vasár. Ujs. 48. sz.
164. *Prém József. dr.* Az arczképfestés. (Műtörténelmi tanulmány.) Magy. Szemle. 25—27. sz.
165. *Prém József.* Mátyás király művészei. U. o. 40—41. sz.
166. *Pulszky Ferencz.* Séta a művészház termeiben. A Hét. Mutatv. sz.
167. *Pulszky Károly.* Horovitz Lipót. A Hét. 49. sz.
168. *Rontó Pál.* Az orsz. magyar képzőművészeti társulat és legujabb kiadványa. Brassó. 28. sz.
169. *S. F.* Az üvegfestészetről. Kath. Egyház. Közl. 23. sz.
170. S. H. A glasgowi iskola. Főv. Lap. 308. sz.
171. **Siemiradzki.** Phryne. Ism. *Sz.* Főv. Lap. 96. sz.
172. *Szana Tamás.* Siemiradzki Phryné Eleuzisban. P. Napló. 98. sz. és P. Hirl. 100. sz.
173. *Strausz Adolf.* Műipar a Balkán-félszigeten. A Hét. 15. 31. sz.
174. *Szana Tamás.* Margitay Tihamér. (Képekkel.) Magy. Salon. XIII. köt. 577—583. l. — Lásd 124. sz. a. is.
175. Szana Tamás. A magyar művészet századunkban. Ism. Dr. Nyári Sándor. Főv. Lap. 286. sz.
176. *Szana Tamás.* A nemzeti múzeum képtárőre. P. Napló. 20. sz.
177. *Szana Tamás.* Képzőművészetünk a negyvenes években. P. Napló. 262., 263. sz.
178. *Szana Tamás.* A belvárosi restaurált templom. P. Hirl. 133. sz.
179. *Szana Tamás.* Az első magyar műbarátok. Nemzet. 270. sz.
180. *Szana Tamás.* A téli műtárlat. A Hét. 48., 49. sz. és P. Napló. 324., 328., 339. sz.

181. *Széchy Károly.* A mai magyar festészet a kolozsvári képkiállításon. Erdélyi múz. egyl. kiadv. VII. köt. 425—448. l.

182. *Gr. Szécsen Antal.* Rafael. Kisfaludy-társ. évlapjai. 23. köt. 182—199. l.

183. *Székely Béla.* A téli kiállitás. Főv. Lap. 328., 336., 343., 347. sz.

184. Zala György. (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 41. sz.

3. Színészet.

185. *Ifj. Ábrányi Kornel.* Pulszkyné Márkus Emilia. Debrecz. Ellenőr. 8., 9. sz. (Az 1885. Magy. Salon-ból közli.) — Lásd 214. sz. a. is.

186. *Bársony István.* Gabányi Árpád. Orsz. Világ. 42. sz.

187. *Bartók Lajos.* A negyedik színház Budapesten. P. Napló. 271. sz.

188. *Bartók Lajos.* A nemzeti színház. Egyetértés. 169., 170. sz.

189. Benedek Lajos. P. Napló. 355. sz.

190. *Brisson Alexandre.* Színi tanoda. Ford. Evva Lajos és Rákosi Viktor. Zenéje Louis Greghtől. Először adatott a népszínházban nov. 7.

191. **Blaháné.** *Gerő Károly.* Blaha Lujza asszony. Veszprém. 25. sz.

192. *Kürthy Emil.* Blaha Lujza itthon. P. Napló. 245. sz.

193. *Molnár Ferencz.* Blaha Lujza. Főv. Lap. 133. sz.

194. Danyell. (Mrs. A. I.) művésznő. Magy. Baz. 17. sz.

195. *Darvai Móricz.* A színház Angliában. Főv. Lap. 88. sz.

196. Ditróiné. Nagyvárad. Hirl. 103. 107. sz.

197. *Erdélyi Marietta.* Egyet-mást színésznői pályámról. Egyetértés. 240. sz.

198. Fái Szerena. A Hét. 27. sz.

199. *Festetics Géza gróf.* A magyar vígjáték és nemzetközi színház. 264. sz.

200. *Gáspár Imre.* A százéves magyar színészet. P. Napló. 293. sz.

201. *K. Gerő Lina.* Az én első felléptem. Erdélyi Hiradó. 295. sz.

202. K. Hegyessi Mari. A Hét. 17. sz.

203. *H—th. M.* (B.) A mire a színészkiállítás emlékeztet. Egyetértés. 236. sz.

204. Hilgermann Laura (képpel). Divat Salon. III. évf. 13. füz.

205. Hunyadi Margit. *M. Ö.* Nagyváradi Hirl. 116. sz.

206. Intendánsi bajok. P. Napló. 267. sz.

207. Jászai Mari «Medea» szerepében (képpel). Divat Salon. III. évf. 12. füz.

208. Jászai Mari. A Hét. 3. sz.

209. *Br. Jósika Kálmán.* Két művésznőnkről. (Markovics Ilka. — Jászai Mari.) Főv. Lap. 8. sz.

210. *Kaposi József.* A színészeti kiállítás. Magy. Szemle. 35. sz.

211. *Karacs Teréz.* Emlékezés a régi német színház zárkövében rejtett érczlapokra. Budapesti Bazár. Aug. 15.

212. *Koltai Virgil dr.* Egy pillantás nemzeti színészetünk első küzdelmeire. Nemzet 295. sz.

213. *Koltai Virgil.* Győr színészete. I. Ism. Bayer József. Phil. Közl. 108—120. l.
214. *Kürthy Emil.* Csillag Teréz pártfogói. Szabadság. (Székes-Fehérv.) 26. sz.
215. *Lázár Béla dr.* Moór Anna (1774—1842.) (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 50. sz.
216. *Lewinsky Jos.* Episoden aus dem Leben berühmter Künstler. (Gabriel Max). Neue Arad. Ztg. 94. sz.
217. Ligeti Mari. Délmagyar. Közl. 282. sz.
218. Lonovicsné. Hollósy Kornélia. *V. K.* Főv. Lap. 42. sz. Alföld. 35. sz. — Zenelap. 5. sz. — Divat Salon. III. évf. 11. füz. — Magy. Bazár. 4. sz. — Ország-Világ 7. sz.
219. *Hentaller Lajos.* «Nelli». Lonovics-Hollóssy Kornélia. P. Napló. 42. sz.
220. *Schönherrné Csausz Anna.* Hollósy Kornélia albumából. Főv. Lap. 49. sz.
221. *Szongott Kristóf.* Lonovics-Hollósy Kornélia. Armenia. 3. szám.
222. *Vadnay Károly.* Lonovicsné-Hollósy Kornéliáról. A Hét. 7. szám.
223. *Váli Béla.* Lonovics-Hollósy Kornélia. Magy. Salon. XII. köt. 638—643. l.
224. *Mikszáth Kálmán.* Márkus Emilia. Debr. Ellenőr. 10. sz. — Lásd 185. sz. a. is.
225. Az oberammergaui passiojáték. Főv. Lap. 146. sz. — Vas. Ujs. 24. sz. (Képekkel.) — Magy. Állam. 154., 158., 177. sz.
226. *Hahnekamp Sándor.* Az egyházi dráma Ober-Ammergauban. Religio. I. félév 29., 30. sz.
227. *Hock János.* Passziójátékok Oberammergauban. Bud. Hirl. 167. sz.
228. *Lyka Károly.* Passió-emlékek. (Oberammergauból.) Főv. Lap. 161., 162. sz.
229. *Odry Lehel.* «Éden»-színház Budapesten. Egyetértés. 1. sz.
230. *Ödönfi Miksa.* Ujházy Ede. Nagyvár. Hirl. 119. sz. — Lásd 258. sz. a. is.
231. Pálmai Ilka amerikai öltözékei. A Hét mutatv. sz.
232. A párisi színházak. (Stuart Mária a színpadon lefejezve. Sardou Cleopatrája és Sarah Bernhardt. Ferrier és Najac: Hogyan lehet megcsalni a nőket.) Egyetértés. 292. sz.
233. Paulay Ede. A Hét. 13. sz.
234. *Porubszki Pál.* Színügyi viszonyaink Bessenyei koráig. (Nyiregyházi ág. ev. főgymn. 1889—90. ért.)
235. *Prielle Cornélia.* Visszaemlékezések. A Hét. 11. sz. — Szilágy-Somlyó. 30 sz. — Lásd. 259. sz. a. is.
236. *Prokupek Sámuel.* A színház jelentősége és jelenlegi állása. Közművelődés. 41—43. sz.
237. *Rakodczay Pál.* Tanulmányok a párisi színészetről. Ország-Világ. 45. sz.
238. *Scossa Dezső.* A szerb színészetről és drámáról. Nemzet. 353. sz.
239. *Silberstein (Ötvös) Adolf.* Új magyar színház Budapesten. A Hét. 33. sz.

240. *Strausz Adolf.* A szerb nemzeti színház. Ország Világ 49. sz. — Francziául «Revue d' Orient». 48. sz.

241. *Szabóné Nogáll Janka.* Krisztoforovna Olga. Főv. Lap. 32. sz.

242. A *székesfehérvári* színészet történetéhez. (Szuper naplójából). Székesfehérv. és vid. 2. sz.

243. *Szigetvári János.* Száz évvel ezelőtt. (A magyar szinészet jubileuma.) Főv. Lap. 293. sz.

244. *Sziklay János.* A színészeti kiállítás. Magy. Salon. XIII. köt. 638—648. l. és Főv. Lap. 195. sz.

245. Régibb *színészeink.* Vasár. Ujs. 33. sz.

246. A *színészeti* kiállítás megnyitása. Főv. Lap. 225. sz.

247. A színészeti kiállítás. Főv. Lap. 229., 238. sz. — Vasár. Ujs. 34. sz. (képekkel).

248. Magyar *színészet* ünnepe. Vasár. Ujs. 44. sz.

249. A *színház* bajai. Délmagyar. Közl. 282., 283. sz.

250. A német *színház* égése. Vasár. Ujs. 1. sz.

251. Nemzeti *színház.* (Visszapillantás a lefolyt színi idényre.) *T.* Főv. Lap. 163. sz.

252. A nemzeti színház műsora. M. Egyetértés. 212. sz.

253. A *szini* tanoda 25 éves jubileuma. P. Napló. 83. 85. sz. — P. Lloyd 81. 85. sz.

254. A színkörökről. (e. r). P. Napló. 232. sz.

255. *Szőcs Pál.* A szinészeti kiállítás. Nemzet 242. sz.

256. Tamássyról. Főv. Lap. 128. sz.

257. *Thúry Zoltán.* Gerőfiné. Ország Világ. 19. sz.

258. Ujházi Edéről. A Hét. 20. sz. — Lásd 230. sz. a. is.

259. *Ürmössy Lajos.* Prielle Kornélia. Erdélyi Híradó. 70. sz. — Lásd 235. sz. a. is.

260. A vadorzók Vígj. Ford. Festetich Andor. Ism. Főv. Lap. 52. sz. Első előadása febr. 21.-én.

261. *Váli Béla.* Szinészetünk műkincsei. Magy. Salon. XIII. köt. 481—506. l.

262. *Váli Béla.* Az aradi szinészet története. 1774—1889. Ism. *Br.* Bud. Szemle. 61. Köt. 167—170. l. — Bayer József. Phil. Közl. 547—560. l. — Ung. Rev. 496— 498. l.

263. *Váli Béla.* A magyar szinészet ünnepe. Nemzet. 293. sz.

264. *Váli Béla.* A jubiláló szinésziskola. Nemzet 83. sz.

265. *Váli Béla.* A magyar szinészet úttörői. Vasár. Ujs. 43. sz.

266. *Váli Béla.* Az első magyar színigazgató. Ország Világ. 32. sz. (Felvinczy Györgyről.)

267. *Váli Bela.* Szinészetünk ereklyéiről. Ország Világ. 34. sz.

268. *Váli Béla.* Szinészeti kiállítás. Egyetértés 138. sz.

269. *Váli Béla.* A «Ripacs» P. Napló. 95. sz. A szinészet bajairól szól.

270. *Váli Béla.* Rajkai István. Bud. Hirl. 41. sz.

271. Vérfoltok a szinészet történetében. Bud. Hirl. 245. sz. (Papp fivérek, Ujvárosi Berci mint gyilkosok.)

272. *Vértesi Gyula.* Palotai Piroska. Debrecz. Ellenőr. 38. sz.

273. *Zichy Antal.* A negyedik szinházról. Nemzet. 291. sz.

274. *Zöldi Márton.* A vándorszinészet romantikája. Vasár. Ujs. 43. sz. (Vincze basszista ; Rejtényiről és Ujfalussy komikusról.)

3. *Zene.*

275. Id. *Ábrányi Kornél.* A magyar zenevilág. P. Napló 32. sz.
276. Id. *Ábrányi Kornél.* Berlioz. Faust elkárhozása. U. o. 72. sz. — Lásd. 292. sz. a. is.
277. *Id. Ábrányi K.* Mindenféle a zenéről. U. o. 95. sz.
278. *Ábrányi K. id.* A bécsi német dalünnep. U. o. 153. sz.
279. *Abrányi K. id.* A millénium. Zenészeti megjegyzések U. o. 162. sz.
280. *Id. Ábrányi K.* Zene. Pillantás a multra és jövőre. U. o. 191. sz.
281. *Ábrányi Kornél, id.* Zene. U. o. 253. sz. Ismerteti az őszi zeneidény mozzanatait.
282. *Aranyossy Andor.* A czimbalom. Orosházi közl. 10. sz.
283. *Babik József.* A magyar katholikus egyházi ének története rövid előadásban. Eger, érs. lyc. ny. 1890. (8r. 68. l.) 40 kr. — Ism. Dr. Kereszty Géza. Magy. Sion. 630—632. l. — Havi közl. 841. l.
284. A ballet. Bud. Hirl. 169. sz.
285. *Bartalus István.* Magyar énekiskola hat évfolyamban. Polgári iskolák számára Budapest, Mehner V. 1890. I. évf. (55 l.) 30 k. II. évf. (63 l.) 30 kr. III. évf. (67 l.) 40 kr. IV. évf. (75 l.) 40 kr. V. VI. évf. (163 l.) 90 kr.
286. Bartalus István levele Káldy Gyulához. Vasár. Ujs. 19. sz.
287. *Bay Ilona* és *Ujkéri* A «Cserebogár» szerzőjéről. Főv. Lap. 42. sz. — Lásd. 352. sz. a. is.
288. *Beer August.* Alte Ungarische Musik. Ung. Rev. 563—570. l.
289. Beethovens Unsterbliche Geliebte. Nach persönlichen Erinnerungen von M. T. Siebenb. Deutsch Tagblatt: 5005 8. — 13. sz.
290. Beethoven, Mozart, József császár. Bud. Hir. 250. sz. — Lásd 299. sz. a. is.
291. *Berla A.* A boszorkányvár. Operette. Zenéje Millöckertől. Első előadása a népszinházban okt. 3-án.
292. *Berlioz.* Faust elkárhozása. Drámai legenda. Ism. Főv. Lap. 73. sz. — Beer A. Pest. Lloyd. 72 sz. — Lásd. 276. sz. a. is.
293. *Bischof Gásp. Jak.* Öszhangzattan Ism. Langer Victor, Zenelap. 16. 18. sz.
294. *Csicseri Bors.* Csárdás, Főv. Lap. 344. sz.
295. *Czirbusz Géza dr.* Az egyházi ének érdekében. Közművelődés 52 sz.
296. Doppler Károly. Zenelap. 21. sz.
297. Egyházi ének-iskolák. Cecilia 2. 3. sz.
298. Az *egyh. zene* javítása. U. o. 1. sz.
299. A modern *egyházi zene* korifeusai. Haydn, Mozart, Beethoven. U. o. 6. — 9. sz.
300. A jövő *egyh. zenéje.* U. o. 10. 11. sz.
301. Az énekhang regiszterei. U. o. 2. sz.
302. *Erkel E.* A kassai diák. Operette. Először adatott a népszinházban nov. 15.
303. Erkel F. *Id. Ábrányi Korn.* A nyolczvan éves Erkel Ferencz. P. Napló. 306. sz.
304. *Zöldy Márton.* Erkel Ferencz életéből. Ország Világ. 45. sz.
305. Erkel Ferencz emlékeiből. Magy. Szemle. 45. 46. sz.

306. Erkel Sándor és a filharmonikusok. Vasár. Ujs. 5. sz.

307. *Ernyey József.* Gyakorlati énektan. Középtanodák, polgári iskolák és magánintézetek használatára. Budapest, Dobrowsky és Franke. 1890. I. rész (I. és II oszt. számára.). 8. átalakított kiadás. (8-r 40 l.) 60 kr. II. rész (III. és IV. oszt számára.). 5. átalakított kiadás (8r. 48. l.) 60 kr.

308. Farkas Miksa emlékezete Györi Közl. 25. sz.

309. Franchetti Béla. Azrael. Legenda 4 felv. Szövege Fontana Nándortól. Első előadása az operaházban novemb. 20-án.

310. *G. R.* Az egyházi énekről. Havi Közl. 1025—1040. l.

311. *Gödel A.* Urvasi. Oper in 3. Aufz. Musik v. Kienze. Pressb. Zeit. 116. esti sz.

312. Gregorianum. Cecilia. 8. — 12. sz.

313. Haydn. — Lásd. 290. sz. a.

314. *Káldy Gyula.* A régi magyar zene kincseiből.(1672—1838-ig). Ism. id. Ábrányi K. P. Napló 117. sz. — Főv. Lap. 98. sz. — Bud. Hirl. 101. sz. — Zenelap 11. sz.

315. *Kiss Béla.* A népiskolai énektanitásról. Zenelap. 17. sz.

316. *Konti József.* A kópé. Eredeti operette 3 felv. Először adatott a népszinházban febr. 7-én.

317. *König Gusztáv.* Missa papæ Marcelli. Magy. Állam. 73. sz. — Lásd. 336. sz. a. is.

318. *Kőszeghy Géza.* Magyar zene német klasszikusok műveiben. Főv. Lap. 86. sz.

319. *Kőszeghy Géza.* Zeneköltőnőkről. U. o. 140. sz.

320. *Kőszeghy Géza.* Don Juan. U. o. 255. sz.

321. Liszt *F. L.* A mesterről. Főv. L. 212. sz.

322. *Id. Ábrányi K.* Gróf Andrássy és Liszt Ferencz. P. Napló. 57. sz.

323. *Id. Ábrányi K.* Liszt Ferenczről. U. o. 209. sz.

324. *A. Katona Klementina.* Liszt és a nők. Főv. Lap 291. sz.

325. *Kőszeghy Géza.* Wagner és Liszt. Főv. Lap. 123. sz.

326. Liszt Ferenczről. F. L. Főv. Lap. 212. sz. — Lásd. 354. sz. a. is.

327. *M. G.* A Nemzeti Zenede (50 éves jubileuma). Főv. Lap. 355. sz. 356. sz.

328. *Major I. Gyula.* Magyar szimfónia. Zenelap. 8. sz.

329. *Mihalovich Ödön.* Toldy szerelme. Opera. P. Napló. 88. sz. — P. Lloyd. 88. sz.

330. Mozart. Lásd 299. sz. a.

331. *Németh Béla.* Az orgonajáték gyakorlati tankönyve. Egyúttal vezérkönyv orgonatanítók részére. Pécs, Engel L, 1889. (8r. 181 l.) 1 frt. 80 kr. — Ism. Egyetértés. 46. sz.

332. Népének. Cecilia. 4. sz.

333. Operánkról. Zenelap. 6. sz.

334. Operaház (a m. kir.); a magyar opera és még egyéb. U. o. 3. sz.

335. Az operaház állapotáról. Főv. Lap. 285. sz.

336. *Palestrina Giov.* Pierluigi, «Missa Papæ Marcelli»-je. Zenelap. 19 sz. — Kath. egyház. Közl. 8. sz. — Lásd. 317. sz. a. is.

337. Pauli Rikhárd. Bud. Hirl. 123. sz. — Vasár. Ujs. 19. sz. (arczképpel). — Egyetértés. 124. sz.

338. A Rákóczi-induló első előadása Budapesten. Bud. Hirl. 127. sz.

339. *Rákosy Jenő.* A négy király. Operette. Zenéjét írta Szabados Béla. Első előadása a népszinházban jan. 10.

340. Reményi Ede. Erdélyi Hiradó. 297. sz.

341. Ritmusz és nép-énekek. Cecilia. 2. sz.

342. *Schultz Imre.* Összhangzattani leczkék. Cecilia 1. — 11. sz.

343. *Stark Vilmos.* Az ének és zene fontossága a nőnevelésben. (Brassói polg. leányisk. 1889-90.-ért. 3—13 l.)

344. *Stojanovits Jenő.* Csárdás. Eredeti ballet. 3 felv. Irták Mazzantini és Zárai S. zenéjét szerzé —. Első előadása az operaházban decz. 7-én.

345. Suppé Ferencz. Zenelap. 12. sz.

346. *Székács Gyula.* A zene és ének a vidéken. Zenelap. 18 sz.

347. *Szentesy Béla.* A zene, de leginkább a zongoratanitás bajai és azok orvoslása. Budapest, Nagel B. 1890. (16-r. 48 l.) 50 kr.

348. *Szomory Dezső.* Az orosz énekesek Budapesten. Zenelap 4. 5. szám.

349. Targioni-Tozetti és Menasci. Parasztbecsület. Melodráma 1 felv. Zenéje Mascagni Pétertől. Első előadása az operaházban decz. 26-án.

350. *Thewrewk Emil (Ponori).* A magyar zene tudományos tárgyalása. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 7. sz.) Budapest Akademia 1890. (8r. 24 l.) 20 kr.

351. *Tóth István.* A zenei hang különböző felfogásairól. Evang. Népiskola. 4. sz.

352. *Ujkéri.* Ki a «Cserebogár» szerzője? Főv. Lap. 37. sz. — *Id. Ábrányi Kornél* és *Abonyi Lajos.* A «Cserebogár» szerzőjéről. U. o. 38. sz. — Lásd 287. sz. a. is.

353. *Vajay István.* Paganini legszebb napjai. Szépirod. Kert. 46. szám.

354. *Vajda Viktor.* Mult időkből. 1. Litolff magyar ruhában. Zenelap 5. sz. — 2. Miért zongorázott Liszt. U. o. 18. sz.

355. Wagner R. Lásd 325. sz. a.

356. Wauchauer Károly (1829—1890). Zenelap. 13. sz.

357. *Wittman H.* és *Bauer Gy.* A szegény Jonathán. Operette. Zenéjét írta Millöcker K. Első előadása a népszinházban márcz. 14.

358. *Wohlbrück.* Templomos és zsidónő. Dalmű. Zenéjét írta Marschner Henrik. Első előadása az operaházban márc. 8. Ism. Főv. Lap. 67. sz.

359. *Wusching K. Pál.* A zene és ének hatása. Zenelap. 17. sz.

360. *Zeneakadémia.* A regensburgi egyházi (—). Kath. Egyház. Közl. 23. sz. mellékl.

361. Zsoltáréneklés. Cecilia. 3—5. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1) *Általános irányú czikkek.*

362. *Boga Károly.* A gyermekujságok. Néptan. Lapja. 87. sz.

363. *Ferenczy Alajos.* Utmutató tanitványaimnak szünidei olvasgatásra. (Zentai Közs. gymn. 1889—90 ért. 3—19. l.)

364. *Geöcze Sarolta.* Mi az oka annak, hogy az itteni gyermekek nyelvérzéke oly feltünően fejletlen, és mi módon lehetne e bajon segíteni? Iskola és szülőház. 5. 6. sz.

365. *Hechtl Irma.* Az idegen nyelvek tanításának módszere. Nemzeti Iskola: 129—132. l.

366. Az iskolai olvasókönyvekről. Zenelap. 12. sz.

367. *Dr. K. Á.* Még valami a gyermekujságokról. Néptanit. lapja. 85. sz.

368. *Korda Imre.* Tantervünk és az írásbeli dolgozatok. Prot. egyh. isk. lap. 2. sz.

369. *Kutka Katalin.* Az írásbeli dolgozatok javításának módja. Mármarosi tanügy. V. évfoly. 9. sz.

370. *M. G.* Az olvasásiól. Divat Salon. II. évf. 7. füz.

371. *Madarassyné J. R.* A gyermekeknek milyen korában czélszerű valamely idegen nyelv tanulását megkezdeni? Iskola és szülőház. 3. sz.

372. *Máthé György.* Mikor kezdhetjük meg az idegen nyelvek oktatását? Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 434. l.

373. *Méhely Lajos.* A nép olvasmánya. Iskola és szülőház. 1—3. 5. szám.

374. Nyelvek tanítása a középiskolákban. P. Napló. 11. sz.

375. *P.* A beszéd és értelemgyakorlatok tanításáról. Evang. Népiskola. 2. sz.

376. *P. J.* Részletes tanmenet a beszéd- és értelemgyakorlat tanításához. U. o. 3. sz.

377. *Schultz A.* A nyelvtanítás észképző tényezőiről a kezdőknél. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 852. l.

378. *Szász Károly,* Az elemi iskolai irásbeli feladványok jelentőségéről, tekintve azok nevelési oldalát. Iskola és szülőház 18—20. sz.

379. *Vargha István.* Egy kis elmefuttatás arról, hogy és mit kell olvasni. Nemzeti Iskola. 150. l.

380. *Végh Mátyás.* Pár szó a népies irányú művek terjesztő módjáról. Iskola és a szülőház. 5. sz.

2. Magyar nyelv.

381. *Böngérfi János.* Vezérkönyv a magyar fogalmazás tanításához. Ism. Kerékgyártó Elek. Néptanít. lapja. 6. sz.

382. *Dengi János.* Irodalmi tanítás a gimnáziumban. Magy. Szemle. 4. 5. sz.

383. *Dengi János.* Verstan a középiskolában. Magy. Szemle. 2. 3. szám.

384. *Futó Mihály.* Felolvasás a magyar irodalom tanítás körül. Tiszántúli ref. középisk. tanár egyl. évkönyve. 1890/1. 106—126. l.

385. *Grósz Jak.* A magyar nyelvtan oktatása iskolánk első osztályában. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 851. l.

386. *Havas Károly.* A magyar nyelv tanítása. Pædag. Szemle. 9. füzet.

387. Két levél a magyar nyelv tanításáról nem-magyar ajkú iskolában. I. Polgár Józs. II. Egyed Daniel. Evang. Népisk. 7. 8. sz.

388. *Kovács Gábor dr.* A magyar nyelvi oktatás kérdéséhez, s újabb nyelvtanainkról. Sárosp. Lap. 7. sz.

389. Magyar nyelvi tanítás-gyakorlatok. Nemzeti Iskola. 18—24. szám.

390. A magyar nyelv tanításának általánosítása, a beszéd- és értelemgyakorlat alapján. Beregmegy. tanügy. 9. sz.

391. A magyar nyelv terjedése érdekében. Mogyoródi. — Evang. Népiskola 5. 7. 8. sz.

392. *Major Károly.* Magyar irásbeli feladatok. Közoktatásügyi szemle. 33—39. l.

393. *P. J.* A magyar nyelvtan tanításának módszere. Evang. Népiskola. 5. sz.

394. *Papp Fer.* Gyakorlati tanítás a nyelvtanból. Evang. Népiskola 11. sz.

395. *Perényi Adolf.* Egy kis leczke a nyelvtanból. (Temesvári főreálisk. 1889-90.ért.)

396. *Posch Árpád.* A magyar és latin nyelv kapcsolatos tanításáról. Tanár egyl. Közl. XXIII. évf. 381—384. l.

397. *Révy Ferencz.* A magyar nyelv tanításának eredménytelensége és főbb okai. Nemz. Nőnevelés. 293—299. l.

398. *S. J.* Magyar nyelv a nem magyar ajku népiskolákban. Muraköz. 13—17. sz.

399. *Spaller Józs.* A népiskolai anyanyelvtanításról. Iskola és szülőház. 1. 2. sz.

400 *Várkonyi Endre.* Nyelvtanításunk sikertelenségének egyik főoka. Prot. egyh. és isk. lap. 16. sz.

401. *Zajzon Dénes.* A helyesírás tanítása a népiskolában. Iskolai Szemle. 9. 11. 12. sz.

3. Klasszikus nyelvek.

402. *Schambach Gy.* Classica-philologiai szemléltető eszközök. Ism. Dr. Pozder K. Phil. Közl. 432. l.

403. *S. Szabó József.* Az ó-classicusok tanításának sikeresebbé tételéhez. Sárosp. Lap. 41. 42. sz.

404. *Szerelemhegyi.* Az iskolai philologiai muzeumok. Közoktatásügyi Szemle. 216—220. l.

405. **Görög nyelv.** Adalékok a görög nyelv és az egységes középiskola kérdéséhez. (Szász Károlynak a Kisfaludy társaság közgyűlésén mondott megnyitó beszédéből.) Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 388.—395. lap.

406. Adalékok a görög nyelv kérdéséhez. Közokt. Szemle. 235—240. 329—337. l.

407. *Andorka Gyula.* A görög nyelv s a protestans gymnasiumok. Nemzet. 278. sz.

408. *Balásy Dénes.* A klasszikus nyelvek a norvég közép-iskolákban. Egyet. Közokt. Szemle. 494—499. l.

409. *Balogh Péter.* A görög nyelv kérdése. (Külön lenyomat a «Nemzet»-ből 112. 114. 118. 124. sz.) Budapest, Kilián Fr. 1890. (8r. 67. l.) 50 kr.

410. *Bódiss Jusztin.* Észrevételek a latin nyelv tanítására vonatkozólag a harmadik osztályban. (Kőszegi algym. 1889/90.ért 3—50. l.)

411. *Bódiss Jusztin.* Adalék a görög nyelv tanításának kérdésé-

hez. Tanáregyl. Közl. 466—470. l. Ismerteti Flach J. Der Hellenismus der Zukunft czímű munkáját.

412. *Borsos István.* A görög nyelv ügyéhez. Dunántuli prot. lap. 18. sz.

413. *Brassai Sámuel.* Hagy szóljak én is a görög tanítása kérdéséhez. P. Hirl. 117. sz.

414. *Brassai Sám.* További szóm a görög kérdéshez. P. Hirl. 133. szám.

415. *Brassai* a görög tanításról. Közoktatásügyi Szemle. 427—436. l.

416. *Csapodi István.* A görög nyelv és a harmadik egyetem. Budap. Hirl. 211. sz.

417. *Dr. Csengeri János.* A görög nyelv tanitása. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 253—259. l.

418. *Czirbusz G.* A görög nyelv. Veszpr. Közl. 5. sz.

419. *F. L.* Tudományos tanrendszer és a görög nyelv. Közoktatásügyi Szemle. 436—442.

420. *Fenyvessy Ferencz.* A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországban. Budapest, Révai testv. 1890. (8-r. 102. l.) 1 frt. Bir. g-j. Bud. Szemle 63. köt. 142—145. l. — Ism. Napló. 122. sz. — A Hét. 19. sz.

421. A gimnáziumi görög nyelvtanítás. Egyetértés. 260. sz. (statiszt. adatok a tantárgy választásról).

422. A görög classikusok magyarra fordítása ügyében minist. rendelet. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 499. l.

423. Görög háború. Kath. Egyh. Közl. 3. 4. sz.

424. A görög háború. *X. Y.* Bud. Szemle. 61. köt. 485—497. l.

425. A görög nyelv tanítása középiskoláinkban. Szabadság. (Székesfehérvár.) 40. sz.

426. A görög nyelvi enquête. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 491—495. l.

427. A görög nyelvi törvényjavaslat. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 517—555. l. — Ennek tárgyalása. U. o. 585—652. l.

428. A görög nyelv és az egységes középiskola kérdése másutt. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 501. l.

429. A görög nyelv kérdése. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 203—209. l. A közoktatási tanács bizottságának üléseiről jelentés.

430. A görög nyelv kérdéséhez. Közoktatásügyi Szemle. 148—160. 189—202. l.

431. A görög nyelv a gimnáziumban. Bud. Hirl. 265. sz.

432. *Gyöngyössy László.* A görög nyelv kérdéséhez. Debrecz. Protest. Lap. 6. 7. sz.

433. *Héjas Pál.* A görög nyelv kérdése. Dunántuli protest. lap. 1. szám.

434. *Heresi.* A görög nyelv. Szabadság. (Sz.-fehérv.) 46. 48. sz.

435. *Hunfalvy Pál.* A görög nyelv ügye Magyarországon. Budapest, Hornyánszky 1890. (8-r. 110. l.) 1 frt. — Ism. *r.* Pesti Napló. 95. sz. — Főv. Lap. 96. sz.

436. *Kármán Mór dr.* A görög nyelv kérdése. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 173—180. l.

437. *Kohlbauer Ferencz.* A görög nyelv és a középiskola. Egyetértés 101. sz.

438. *Lucius.* A görög háború. A Hét. 3. sz.
439. *Macskássy Sándor.* Mit mond a külföld a görög nyelv kérdésében. Sárosp. Lap. 8. sz.
440. *Markusovszky Sámuel.* A görög nyelv és a protestáns középiskolák. Evang. egyház és isk. 25—27. sz.
441. Néhány szó a görög nyelvről szóló törvényjavaslatról s indokolásáról. Sárosp. Lap. 18. sz.
442. *P. dr.* A görög-nyelv törvény. Nemzet. 267. sz.
443. *Philalethes.* Valami glossa-félék azokhoz a görög nyelvtanítási vitákhoz. Magy. Állam. 130. 142. 148. 154. 161. 166. 172. 178. 184. 189. 194. 200. 211. 217. 223. 229. 235. 241. sz.
444. A budapesti philologiai társaság választmányának emlékirata a görög nyelv ügyében. Phil. Közl. 268—275. l.
445. *Poligén.* A «görög»-ről. Főv. Lap. 23. sz.
446. *Róna Lajos.* A görög nyelv kérdése. Egyetértés. 25. sz.
447. *Schönviczky Bertalan.* A görög nyelv kérdéséhez. Pozsonymegy. Közl. 32—34. sz.
448. *Schuber Mátyás* A görög nyelvről. Közoktatásügyi Szemle. 206. l.
449. *Simon Gábor.* A görög nyelv ügye a református gimnáziumoknál. Sárosp. Lap. 51. sz.
450. *Szigetváry János dr.* A görög nyelvi törvényjavaslat. P. Napló. 115. sz.
451. *Télfi Iván,* dr. Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. Köt. 6. sz.) Budapest, Akademia 1890. (8-r. 73 l.) 60 kr.
452. *Türgyei Jusztin.* Észrevételek a «Közoktatásügyi Szemle» szerkesztőjének görög nyelvi czikkeire. Magy. Állam. 74. sz.
453. *Vida Károly dr.* A görögnyelvi törvény végrehajtása. Nemzet. 269. sz.
454. *Zsoldos Benő.* Schvarcz Gyula és a görög nyelv. Sárosp. Lap. 6. sz.
455. **Latin nyelv.** *Istvánffi Gy.* A latin nyelvtan tanítása polgári iskoláinkban. Felső polg. isk. Közl. 3. sz.
456. *Lázár István.* A latin nyelv gyakorlatibb tanítása. Tanáregyl. közl. XXIII. évf. 455—459. l.
457. *Pruzsinszky János* dr. Hogy állunk a latin nyelvi tanítás dolgában? Közoktatásügyi Szemle 50—65. 87—94. l.
458. *Schmidt Attila.* A latin nyelv a reáliskolában (Kassai főreálisk. 1889—90. ért. 10—14. l.)
459. *Szilasi Mór.* Néhány megjegyzés a «latin præparatiók» ügyében. Phil. Közl. 861. l.
460. *Theiss Johann.* Der Lateinunterricht an unsern gymnasien mit besonderer Berücksichtigung der Anfangsklasse. II. Theil. (Medgyesi ág. ev. gymn. 1889—90. ért. 3—35 l.)

4. Német nyelv.

461. *Hatvan F.* A német nyelv tanítása a direkt módszer elvei szerint. Felső polg. isk. közl. 3. sz.
462. *Hatvan Fer.* A német német nyelv tanítása. etc. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 435—438. l.

463. *Kovárcsik János* előterjesztése és javaslata a német nyelv tanításáról. Felső polg. isk. Közl. 7. 8. sz.

464. *Spitkó Lajos.* Észrevételek a gymnasiumi német nyelvi tantervhez és utasításokhoz. Közoktatásügyi Szemle. 6—17. l.

4. Franczia.

465. *Albrecht János.* A francia nyelv tanítása a gymnasiumban. (Pozsonyi kath. főgym. 1889/90. ért. 1—21. l.)

IV. Ugor nyelvek.

466. *Budaházy Imre.* Az ural-altaji nép. Ethnologiai és ethnographiai tanulmány. Kolozsvár. Ajtai K. 1890. (8-r. 92 l.) Ism. Pál A. Közművelődés 1. 2. sz.

467. **Cseremisz.** *Weske Mihály.* A cseremisz nyelv dialektusairól. Ism. Munkácsi B. Nyelvtud. Közl. XXI. köt. 477—480 l.

468. **Finn.** *Genetz Arvid (Arvi Jännes)* Ébredj szuomi! Ford. Vikár Béla. Vasár. Ujs. 15. sz.

469. A Kalevala. Ford. Vikár Béla. Bud. Szemle. 62. köt. 161—199. 364—410. l.

470. *Vikár Béla.* Finnországi tanulmányútam. Ethnographia. 231—245. l.

471. *Szinnyei József.* Ahlqvist Ágost. (1826—1889.) Phil. Közl. 40—44. l.

472. **Lapp.** *Halász Ignácz.* Finnmarki-lapp nyelven megjelent könyvek 1882 óta. Nyelvtud. Közl. XXI. köt. 460—463 l.

473. **Szamojéd.** *Budenz Józs.* Adalék a jurák — szamojéd nyelv ismeretéhez. Akad. Értes. 623—627. l.

474. **Vogul.** *Munkácsy Bernát dr.* A vogul nyelvjárások szóragozása. II. Középlozvai vogul nyelvjárás. III. Alsólozvai vogul nyelvjárás. Nyelvtud. Közlem. 1—80. l.

475. *Munkácsy Bernát.* A vogul nyelvjárások. — Éjszaki vogul nyelvmutatványok. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 435—455. l.

476. *Munkácsi Bernh.* Bericht über meine linguistische Studienreise im Lande der Wogulen. Ung. Rev. 369—398. 588—611. l.

477. *Pápai Károly.* A vogulok- és osztyákoknál. Ethnographia 117—130. l.

478. **Votják.** *Perouchin Miklós.* Vázlatok a glazovi votjákok hagyományai és életmódja köréből. (II. czik) Ism. Munkácsi Bernát Nyelvtud. Közl. XXI. Köt. 463—477. l.

479. *Munkácsi Bernát dr.* Votják szótár. I. füz. Budapest, Akademia 1890. (8-r. 160. l.) 1 frt 50 kr.

V. Árja nyelvek (s a czigány nyelv).

480. **Czigány.** *Bársony István.* Czigányok. Egyetértés. 83. sz.

481. A czigányokról. Egyetértés. 245. sz.

482. Czigány népdalok. 1.) A merre csak járok; 2.) Elsárgult lomb alatt . . 3.) Hull az eső. Ford: Wlislocki Henrik. Bácska 99. sz.

483. *Herrmann Antal dr.* Az egresi czigányok dalaiból. Kalotaszeg, 1. sz.

484. *Herrmann Antal dr.* Kalotaszegi czigány népdalok. Kalotaszeg. 2—4. 15. sz.
485. *Herrmann Antal.* A dimbroviczai rhapszod czigánydalai. Brassó. 65—67. 75. 111. sz.
486. *József főherczeg.* Eredeti czigánylevelek. Phil. Közl. 737—768. l.
487. *József főherczeg.* A czigányokról. Ethnographia 12—19. l.
488. *Márki Sándor dr.* Aradmegye czigányainak történetéből. Ethnographia. 442—448. l. Alföld. 287. sz.
489. *Wlislocki.* Drei Lieder der siebenbürgischen Zigeuner aus der Kurutzenzeit. Zeitschr. f. vergl. Lit.-Gesch. III. Bd. 1. 2. Heft.
490. *Wlislocki H. dr.* Volksdichtungen der siebenbürger und südungarischen Zigeuner. Wien, 1890. (431 l.)
491. *Wlislocki, H.* Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie. Hamburg, 1890. (8-r. VII, 390 l.) 10 Mk.
492. *Wlislocki.* Kinderspiele der siebenbürgischen und südungarischen Zeltzigeuner. I. II. Zeitschr. f. Volkskunde. 5. 6. sz.
493. *Wlislocki H.* Aus dem Leben der siebenbürger Rumänen. (Sammlung gemeinverst. Vorträge.)
494. *Wlislocki Henr. dr.* A szerelem babonái. (Szerelmi jóslás és varázslás a czigányoknál.) Alföld. 133. sz.
495. **Örmény.** *Ábovián.* G. H. Egy örmény prózairó. Magy. Szemle. 7. sz.
496. *Ávédik Lukács.* Örmény olvasókönyv magyarok számára. Arménia. 1. sz.
497. *Bárány János.* Adatok az erdélyi örmények történetéhez. U. o. 9. sz.
498. *Besiktaslián.* Tavasz. Ford. Simay János. Főv. Lap. 152. sz.
499. *Besigtháslean.* Örmény dalok. I—II. Ford. Simay János. Magy. Szemle. 10. sz.
500. *Esztegár László.* Az örmény népdalnokok. Arménia. 3. 5. sz.
501. *Esztegár László.* A magyarországi örményekről U. o. 12. sz.
502. *Fáraó Simon.* Az örmény nyelv ősisége. U. o. 2. sz.
503. *Molnár Antal dr.* Egy nyolczadik századbeli névtelen örmény krónikás. U. o. 1. 2. sz.
504. *Molnár Antal dr.* Nagy-Örményország földje. U. o. 3—5. sz.
505. *Molnár Antal.* Egy nyolczadik századbeli névtelen örmény krónikás. U. o. 7—11. sz.
506. *Molnár Antal dr.* Örményország őstörténete aván-i ékiratok világánál. U. o. 8—11. sz.
507. Örmény egyházi énekeskönyv az erdélyrészi örmények használatára. Bécs 1889. Rövid ism. U. o. 2. sz. Ism. Bárány János U. o. 5. szám.
508. *Pátkánián Rafael.* Az Araxesz könyei. Ford. Simay János. Főv. Lap. 56. sz.
509. *Patrubány Lukács dr.* Az örmény ethnographiához. Arménia 8. sz.
510. *Patrubány Lukács.* Alisán Leo örmény ethnographus velenczei jubileuma. Ethnographia. 332—335. l.
511. *Réthy László dr.* A magyar örmények. U. o. 197—202. l.

512. *Simay János dr.* Irodalmunk franczia világításban. Arménia. 4. sz.

513. *Simay János.* Egy örmény költőről (Besiktársián). Főv. Lap. 133. sz.

514. *Szongott Kristóf.* Ujévi örmény ének. Ethnographia. 202—204. l.

515. *Szongott Kristóf.* Alisán Leontius (képpel). Arménia 8. sz.

516. *Wlislocki.* Märchen der siebenbürger Armenier. Zeitschr. f. Volkskunde. II. Bd. 1. Heft.

517. **Perzsa.** *Firduszi.* Zál és Rudábe. (Sáhnáméjából). Ford. Erődi Béla. Erd. Muz. egyl. kiadv. VII. 1—23. l.

518. *Firduszi.* Mihráb haragja Szindokht ellen. Sáhnámé-ból. Ford. Erődi Béla. Bud. Hirl. 9. sz.

519. *Firduszi.* A hallgatás értéke (Jusszuf és Zuleika cz. époszából.) Ford. Kammer Ernő. Ország. Vil. 1. sz.

520. *Erődi Béla.* Gül ü Bülbül. (A rózsa és fülemüle) Főv. Lap. 176. sz.

521. *Gül-Nábe.* Perzsa románczok. Ford. Ország Világ 16. sz.

522. *Kuún Géza gr.* Az új-perzsa nyelv birtokragjairól. Armenia. 4. szám.

523. *Patrubány Lukács.* Nöldeke perzsa tanulmányai. Phil. Közl. 517—522. l.

524. A sakk a sáhnámeh-ban. Egyetértés 97. sz.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

525. *Giessvein Sándor, dr.* Az ó-egyptomi halottak könyve. Győr. Hennicke R. 1890. (8-r. 216. l.) 50 kr. — lásd Hittudom folyóirat. II. füz. — Ism. Pozder Kár. Phil. Közl. 830—832. l. Kath. Egyh. Közl. 12. sz. mellékl.

526. **Asszir.** *Tiele, C.P,* Babylonisch-Assyrische Geschichte. 1. 2. Ism. Fischer-Colbrie Ág. Magyar Sión. 66.—68. l.

527. **Héber.** *Bacher Vilmos.* A szentirás és a zsidó tudomány irodalma 1889-ben. Magy. Zsidó Szemle. 9—20.

528. *Bacher Wilhelm dr.* Die Agada der Tannaiten II. Bd. Strassburg. K. Trübner 1890. (8-r, VIII, 578. l.) Ism. Klein Mór. U. o. 214—219. l.

529. *Beck Móricz,* Hol halt meg Jóchánán ben Zakkái? U. o. 347—350. l.

530. *Bloch Mózes.* A mozaiko-talmudikus örökösödési jog. (Budapesti orsz. rabbiképző int. 1889—90. ért. 1—64. l.)

531. *Csengey Gusztáv.* Egy remek mű a héber irodalomból, Prot. Szemle. 267—278. 450—474. 676—700. l. (Jób könyvéről).

532. *Csukási Fülöp.* A héber nyelvoktatás jelentősége, terjedelme és methodikája az interkonfessionális nép- és polgári iskolák izr. hitoktatásában. Magy-Zsidó Szemle. 181—187. 240—249. l.

533. *Dézsi Lajos.* Héber nyelvtani szabályok fordítása Lugossy Józseftől. Debrecz. prot. lap 36. sz.

534. *Füredi Ignácz.* Teljes héber-magyar machzor. 1—4. köt. 1880. Ism. Enyedi Mátyás. Magy.-Zsidó Szemle. 601. l.

535. *Juda Haléví* 1. Vándor úton. 2. A vihar. Ford. Makai Emil. U. o. 485—489. l.

536. Sámuel Hanágid divánjából. Ford. Léderer Ign. 358—362. l.

537. *Hoffmann Emil.* Salamon király legendája. Budapest, Athenæum, 1890. (8-r. 31 l.)

538. *Kecskeméthy István.* Énekek éneke. A nevezetesebb fordítások egybevetésével fordította, bevezetéssel és magyarázattal ellátta. — Bölcsészettudori értekezés. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 85. l.) — Ism. Petri E. Prot. egyh. isk. lap. 33. 34. sz.

539. *Kecskeméti Lipót.* A paradicsom a középkori zsidó költészetben. Kisfaludy társ. Évlapjai. 23. köt. 123—147. l.

540. *Klein József.* A zsoltárok a héber liturgiában. Általános bevezetéssel a zsoltár könyvhez a Talmud s Midrss alapján. I. rész. Budapest, Márkus S. 1890. (8-r. 49. l.)

541. *Krausz Sámuel.* A zsidók Sz. Jeromos műveiben. Magy.-Zsidó Szemle. 267—271. 334—345. 385—403. 449—467. 513—532. 579—588. l.

542. *Krishaber Béla.* Kimchi József élete és művei. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, Athenæum 1890. (8-r. 32 l.)

543. *Kúnos Ign.* A sztambuli «Jeni-szeraj» zsidó kéziratai. Magy.-Zsidó Szemle. 121. l.

544. *Makai Emil.* Vallásos énekek. 1890. Ism. Radó Antal. U. o. 156—158. l. — Vasár. Ujs. 4. sz.

545. *Petri Elek.* A zsidó nép őstörténelméből. Prot. egyh. és isk. lap. 31—33. 35—37. 39. 44. 45. sz.

546. *Schwarz A.* Tosifta juxta Mischnarum ordine recomposita. Vilna, 1890. Ism. Blau Lajos. Magy.-Zsidó Szemle. 544. l.

547. *Stadler Károly.* A két Askenázi 1890. Ism. U. o. 356—358. l.

548. *Stern Ábrahám.* Héber nyelvtan. 1889. Ism. Enyedi Mátyás és Wiener Józs. U. o. 87—92. l.

549. Száadja munkáinak kiadása. U. o. 219—222. l.

550. *Venetianer Lajos.* Semtób ibn Falakéra. Adalék az arab-zsidó philosophia történetéhez a 13. században. U. o. 74—82. 144—155. l.

551. Wodianer Kosman irodalmi hagyatéka. Ism. Blau Lajos és Bacher Vilm. U. o. 83—87. l.

552. **Török.** *Kúnos Ign.* Oszmán-török népköltési gyüjtemény. 1. 2. köt. Ism. Pozder K. Phil. Közl. 336—345. l.

553. *Kúnos Ign.* Török népmesék. gyüjt. és ford. — Ism. Pozder Károly. Phil. Közl. 336—345. l.

554. *Kúnos Ignácz.* Iszmáil Sáh. (Kis-ázsiai népregény, eredeti török rajzokkal.) Magy. Salon. XIII. köt. 378—386. l.

555. *Kúnos Ign.* Két török népdal. Magy. Salon XIV. köt. 281. l.

556. *Kúnos Ignácz.* Leányrablás. Rajz a kisázsiai népéletből. A Hét 30. sz.

557. *Kúnos Ignácz.* Chansons populaires turques. Revue d' Orient 42. sz.

558. Poétes-amazones arabes. La Revue d' Orient. Nr. 3—7. (Coppier S. J. műve után.)

559. *Pozder Karl.* Osmanische Volksdichtungen. Ung. Rev. 335—362. l. Ism. Kúnos I. oszmán-török népmeséit.

560. *V. Szőts Géza.* A legnagyobb török költő. Erdélyi Hiradó. 278. sz. (Abdul Baki.)

561. *V. S. ifj.* Gr. Zichy József chinai útja. Pozsonymegy. Közl. 31—35. sz. — *V. S.* gr. Zichy J. Mongoliában. U. O. 36—40. sz.

VII. Magyar nyelv s irodalom.

1. *Bibliographia.*

562. Adalék Gutgesell Dávid bártfai nyomdász 1579-ik évi ismeretlen naptárához. Könyvszemle. XV. évf. 147. l.

563. *Ádám Gerzson.* Debreczeni kalendarium az 1630. évről. Századok. 235—237. l.

564. Adatok a hazai középkori könyvtárak történetéhez. Közlik Tagányi Károly, Nagy Imre és Dr. Schönherr Gyula. Könyvszemle XIV. évf. 88—98. l.

565. Adatok a hazai középkori könyvtárak történetéhez. Kovács Nándor, Fejérpataky László, Dr. Csánki Dezső, Csontosi Jánostól. U. o. XV. évf. 48—53. l.

566. A m. t. Akademia kiadásában megjelent folyóiratok és munkák betűrendes czím- és tartalomjegyzéke. Budapest. 1890. Ism. W. J. Corvina. 10. sz.

567. Apafi rendelete Teleki Mihályhoz a biblia kinyomtatása végett Hollandiába Kolozsvári Istvánnak miként küldje a pénzt. 1684. Közli Koncz Józs. Prot. Közl. 4. sz. — Lásd. 620. sz. a. is.

568. *Ballagi Aladár.* A nádasdladányi könyvtár. Könyvszemle. XIV. évf. 311—320. l.

569. *Csontosi János.* II. Ulászlónak ajánlott kézirat a konstantinápolyi Eszki Szerailban. U. o. XIV. évf. 26—44. l.

570. *Csontosi János.* Emlékirat a müncheni Hunyadi levéltár viszaszerzése tárgyában. U. o. XIV. évf. 252—310. l.

571. *Csontosi János.* Könyvtárbuvárlatok Ausztriában. U. o. XV. évf. 29—41. l.

572. *Csontosi János.* Diomedes Carafa de institutione vivendi ad Beatricem reginam Hungariæ. U. o. XV. évf. 54—86. l.

573. *Csontosi János.* Jelentés a varsói könyvtárakban tett kutatásairól. Akad. Értes. 441—451. l.

574. *Csontosi Joh.* Bildnisse des Königs Mathias Corvinus und der Königin Beatrix in den Corvin-Codexen. Ung. Rev. 177—210. 571—588. l.

575. *Daday Jenő, dr.* A budapesti könyvtárakban található természetrajzi folyóiratok jegyzéke. Könyvszemle. XIV. évf. 147— 201. l.

576. *Drujon Fernand.* Essai bibliographique sur la destruction volontaire des livres ou bibliolytie. Paris. 1889. Ism. Dr. Walter Gyula, Magy. Sion. 545—547. l.

577. *Duka Tivadar.* Az angol Biblia-társaságról. Főv. Lap. 258. szám.

578. *E. A.* A párisi népkönyvtárak. Nemzeti Iskola. 694—696.

579. *Dr. Fejérpataky László.* Külföldi levéltári búvárlatok. Könyvszemle. XIV. évf. 99—114. l.

580. *Gelléri Mihály.* A sajtóhibákról. Typographia. 15. 16. 18. sz.

581. *Hellebrant A.* A magyar philologiai irodalom 1889-ben. Phil. Közl. II. pótköt. 52—121. l.

582. *Hodinka Antal.* Hazai vonatkozású kéziratok az olasz könyv- és levéltárakban. Könyvszemle. XIV. évf. 45—83. l.

583. *Hodinka Antal.* Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ó-szláv nyomtatványok. U. o. XV. évf. 106—126. l.

584. *Horváth Ignácz.* Magyarországi könyvészet. 1889. (Melléklet a «Magyar könyvszemlé»-hez) Budapest 1890. (8-r. 149 l.)

585. *Illésy János.* A Kassai sz. Erzsébet székesegyház 1606-iki évi könyvtára. Könyvszemle XV. évf. 23—28 l.

586. *Jancsó Dezső.* Az irodalomnak nyujtandó postai kedvezmények. Corvina. 8—10. sz.

587. *Jónás János.* Alakítsunk könyvtár-társulatokat. Közoktatás. Szemle. 633—638 l.

588. *Ifj. Kemény Lajos.* Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói. Könyvszemle. XIV. évf. 228—235. l.

589. *Kemény Lajos.* A kassai nyomdászat XVII. századbeli történetéhez. U. o. XV. évf. 87—91. l.

590. *Keményfy Dániel.* A pozsonyi nagyprépost könyvtára. Magy. Állam. 200. sz.

591. *Keszi H. Lajos.* A berlini magyar könyvtár. Dunántuli protest. lap. 39. sz.

592. A konstantinápolyi küldöttség jelentése. Akad. Ért. 36—42. l.

593. *Kopp Lajos dr.* Két érdekes régi magyar könyv. Kath. egyház. Közl. 3. sz. mellék. (Maróthy György Arithmetica. Lőcse 1729. — Onadi János. Practici algorithmi enotemata methodica. 1693.)

594. *Könyvészet,* Magyar—. 1889-re Bibliographia Hungarica 1889. Jegyzéke az 1889. évben megjelent új vagy újolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek, az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. Összeállította Glück Soma. XIV. évfolyam. Függelékül a magyar hírlapok és folyóiratok 1890-ben. Budapest 1890. (8r. XXIV. 114 l.) 1 frt.

595. *Könyvészet (Magyar-).* II. kötet. 1876—1885. Jegyzéke az 1876—1885. években megjelent, vagy ujolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek. Függelékül: A magyar hírlapok és folyóiratok 1876—1885. A «Magyar könyvkereskedők egylete» megbizásából összeállitotta és tudományos szakmutatóval ellátta Kiszlingstein Sándor. Budapest, 1890. (8 r. CXLIII, 554 l.). 8 frt.

596. Könyvgyűjtők (Régi —) Typographia. 2. sz.

597. Híres *könyvkereskedők.* III. Weber J. J. Corovina. 2. 5. sz. IV. Heckenast Gusztáv. U. o. 6—8. sz. V. Braumüller Vilmos. U. o. 8. 10. 11. 13. sz.

598. Közkönyvtárainkról. Mármar. Lap. 48. sz.

599. *Kracsala János dr.* Kiegészítések és magyarázatok Szabó K. R. M. Könyvtára II. Kötetéhez. Könyvszemle. XIV. évf. 218—227. l.

600. A Landrecht-Buch egy 1430-ik évi példánya a kassai városi levéltárban. U. o. XV. évf. 146. l.

601. *Láng Jágó.* Magyar orvostudományi szaklapok a n. múzeum könyvtárában. U. o. XV. évf. 127—135. l.

602. *Leitner Pál.* A könyvnyomtatás föltalálásának 450 éves jubileuma Németországban. Typographia. 28. sz.

603. Liturgikus könyveink *K. A.* Cecilia. 4. 5. sz.

604. Londoni napilapok. P. Hirlap. 283. sz.

605. *Márki Sándor.* A magyar térképírás. P. Napló. 186. sz.

606. Ismeretlen *Mátyás-korabeli* levelezőkönyv Darmstadtban. Könyvszemle. XV. évf. 147. l.

607. *Nagy Sándor.* Hogyan alapítsunk könyvtárakat. Nemzeti Iskola. 13. l.

608. *Pallós Alb.* Ifjusági és népkönyvtárak. U. o. 754—760. 807—815. lap.

609. *Petrik Géza.* Bibliographia Hungariæ. Magyarország bibliographiája 1712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta —. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. II. köt. Budapest, Dobrowsky Ágost. 1890. (8-r. 957 lap.) 14 frt.

610. *Ráth György.* A legelső nagyszombati nyomtatvány. Könyvszemle. XV. évf. 42—47. l.

611. *Récsei Viktor.* A tihanyi apátság könyvtárának nyomtatványai és ritkább művei. Magy. Állam. 48—50. sz.

612. *Récsey V.* Magyar kalendárium 1634-re. Kathol. Szemle. 297. lap.

613. *Scossa Dezső.* Tanügyi sajtónk 1889-ben. Néptanít. lapja. 23—25. sz.

614. *Scossa Dezső.* A kisvárosi sajtóról. Főv. Lap. 72. sz.

615. *Szaák Lujza.* A nevelésügyi repertoriumról. Nemzeti Iskola. 691—694. 721—724. l.

616. *Szalai I.* Irók, könyvek és olvasóközönség. Magy. Szemle. 30. szám.

617. *Szana Tamás.* Nemzeti szempont a könyvvásárlásban. P. Napló. 307. sz. és Nagyvárad. Hiradó. 219. sz.

618. A szertartásos könyvek hivatalos kiadása.. Kath. Egyház. Közl. 6. szám.

619. A legújabb kiadású *szertartás-könyvek.* Kath. Egyház. Közl. 14. szám.

620. *Szilágyi Sándor.* Az erdélyi nyomdászat történetéhez. Könyvszemle. XIV. évf. 84—87. l. (I. Apafi M. rendelete Szenczi Ábrahám nagyváradi nyomdász hagyatékának összeírása ügyében. II. Apafi M. rendelete egy oláh könyvnyomda felállítása ügyében). — Lásd 567. sz. a. is.

621. *Szilágyi Sándor.* A karácsonyi könyvpiacz ma és 40 év előtt. P. Napló. 353. sz.

622. *Szilágyi Sándor.* A Báthori-biblia történetéhez. Könyvszemle. XV. évf. 21. l.

623. A temesvári könyvnyomdász-egylet története. 1851—1887. Typographia. 40—45. 48. 52. sz.

624a. *Váli Béla.* Gróf Csáky Tivadar szinházi hírlapja. Nemzet. 175. sz.

624b. *Vámbéry Ármin.* A sajtó keleten. A Hét. 10. sz.

2. *Magyar irodalomtörtenet.*

625. *Ábel J.* Magyarországi tanulók külföldön. Ism. Erdélyi Pál. Phil. Közl. 328. sz.

626. *Albert József.* A legújabb magyar népdalok. Magyar Szemle. 15. szám.

627. *Alexander Bernát.* Irodalmi bajok. A Hét. 1. sz.

628. *Almásy János.* Magyar közmondások gyűjteménye különös tekintettel az életbölcseségre és nevelésre. (Kis nemz. múzeum. 49—50.) Budapest, Franklin-társ. 1890. (16-r. 379 l.) 1 frt. — Ism. Iskol. Szemle. 19. sz. Rácz Kálmán. Sárosp. Lap. 45. sz.

629. *Almási Tihamér.* Elintézetlen ügy. Színmű 4. felv. Első előadása a nemz. szinházban decz. 5.

630. Andrássy és az irodalom. Csaba. Magy. Szemle. 8. sz.

631. *Heinrich Gusztáv.* Fayel. Phil. Közl. 319—322. l.

632. *Ballagi Géza.* Az 1839/40-iki országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. X. köt. 8. sz.) Budapest. Akadémia. 1890. (8-r. 103 l.) 90 kr.

633. *Baloghy Dezső.* Új költemények. 1890. Rövid ism. Vasárn. Ujs. 50. sz.

634. *Barla Kálmán* és *Paulay Ödön.* A magyar nemzeti irodalomtörténelem rendszeres áttekintése. (Jászberényi főgymn. 1889—90. ért. 1—38 l.)

635. *Barna Kósa.* Költemények. Ism. Vértesi Gyula. Debrecz. Ellenőr. 42. sz.

636. *Bartók Lajos.* Erdőzúgás. Ism. *f.* Bud. Szemle. 63. köt. 300—311. l.

637. *Bartók.* A méhek. Vígj. 3. felv. Ism. Fehér Dezső. Nagyvár. Hirl. 103. sz.

638. *Beniczkyné Bajza L.* Tűzben. Regény. Ism. x. y. z. P. Napló. 143. sz. — Kozma Andor. Nemzet. 145. sz.

639. *Berkeszi István.* Hirlapolvasóink a mult században. Délmagyar. Közl. 121. sz.

640. *Binder Jenő.* Egy érdekes népmesénk. Brassó 58. 59. sz. («Alexander» cz. népmeséről.)

641. *Bodnár Gáspár.* A család apostola. Elbeszélés. 2-ik kiad. Ism. Cassiodor. Magy. Állam. 267. sz. — Bodnár válasza. U. o. 277. sz.

642. *Bognár B. D.* Az kopaszsagnac dicséreti. Phil. Közl. 514—517. lap.

643. *Csengeri János.* Mulatságra üt az óra. Ism. Komáromy Laj. Nemzet. Nőnevelés. 41. l.

644. *Csengey Gusztáv.* A vadonban. Regény. Ism. Bud. Szemle. 62. köt. 314—316.

645. *Csernátoni Gyula.* Valami a «gyermekirodalomról». Erdélyi Hiradó. 80. sz.

646. *Csiky Gergely.* Az Atlasz-család. Regény. Ism. Dr. Szigetvári Ján. Főv. Lap. 25. sz.

647. *Csiky Gergely.* Örök törvény. Színmű 3 felv. Első előadása febr. 7-én.

648. *Csiky Gergely.* A nagyratermett. Vígj. 3 felv. Első előadása a nemzeti szinházban nov. 21-én.

649. *Csiky Gergely.* Jelentés az 1890-ki Kóczán-pályázatról. Akad. Értes. 673—679. l.

650. *Csiky Gergely* jelentése az 1890. évi Teleki-pályázatról. Nemzet. 78. sz. — Akad. Ért. 181—191. l.

651. *Csongor.* Költemények. Rövid ism. Orsz.-Vil. 21. sz.

652. *Czóbel Minka.* Nyirfalombok. Röv. ism. Főv. Lap. 71. sz. — Vasár Ujs. 15. sz. — Justh Zs. Nemzet. 91. sz. — Egyetértés. 88. sz.

653. *Diószeghy Mór.* Ismerősök. Zilah. 1890. Röv. ism. Egyetértés. 205. sz.
654. *Dobsa Lajos.* I. István király. Eredeti szomorújáték 5 felv. Először adatott a nemz. szinházban aug. 20-án.
655. *Dobsa Lajos.* I. István király. Szomorújáték 5 felv. Ism. Főv. Lap. 230. sz.
656. *Dóczi Lajos.* Beszélyek és vázlatok. Ism. *i.* Bud. Szemle. 61. köt. 325—330. l. — Ambrus Zolt. A Hét. 1—3. sz. — P. Hirl. 50. sz.
657. Dömötör Pál művei. Ism. Magyarevits Brankó. Bácska. 18. szám.
658. *Ss.* Drámai állapotaink. Magy. Szemle. 6. sz.
659. *Endrei Ákos.* Hazánk a német költészetben. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 631—633. l.
660. *Erdélyi Gyula.* Hálás szerep. Regény. Ism. N—ő. Magy. Szemle. 7. sz. — Kath. Egyház. Közl. 5. sz. mellékl.
661. *Erdélyi János.* Tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 539. l.) 3 frt.
662. *Erdélyi Pál.* Száz évvel ezelőtt. P. Napló. 295. sz.
663. *Erdélyi Pál.* «Ismertetés.» P. Napló. 353. sz.
664. *Erdélyi Pál.* A «Virágos kert» czímű kézirat a n. múzeum könyvtárában. Könyvszemle. XV. évf. 92—103. l.
665. *Erődi Dániel.* Költeményei. (Uj gyűjt.) Ism. Délmagyar. Közl. 294. sz.
666. *Esztegár László.* Irodalmi szemle. Erdélyi Hiradó. 132. 139. sz.
667. *Farkas Emőd.* Margitszigeti vadrózsák. 1890. Rövid ism. Vasár. Ujs. 50. sz.
668. *Fejér Adorján.* Horatius hatásának nyomai a magyar klaszszikus kor költészetében. (Bajai főgymn. 1889—90. ért. 1—29 l.)
669. *Fejes István.* A magyarországi református egyház énekeskönyve megújításának programmja. Sárospatak, 1890. (8-r. 16 l.)
670. *Fejes István.* Előmunkálatok a magyarországi református egyház megújítandó énekes-könyvéhez. I. füzet. Sárospatak. Steinfeld P. 1890. (8-r. 64 l.) — Ism. Szuhay Benedek. Prot. egyh. és isk. lap. 51., 52. szám.
671. *Ferenczy József.* A magyar mesemondó. Ism. Dr. Dengi János. Főv. Lap. 3. sz.
672. *Fraknói Vilmos.* Mátyás király leveleinek új kiadásáról. Könyvszemle XV. 1—10 l.
673. *Gabányi Árpád.* Az apósok. Vígj. 3 felv. Először adatott a nemz. szinházban okt. 10-én.
674. *Gabányi Árpád.* «Az úttörők» és «Földön járó csillagok». Vas. Ujs. 45. sz.
675. *Gáti Győző.* A hivatás áldozata. Történeti regény a magyar néptanítók jelenéből. 1890. Röv. ism. Egyetértés. 233. sz.
676. *Gelléry Mihály.* A magyar népirodalmi termékekről. Typographia. 26. 27. sz. — Lásd 759. sz. a. is.
677. *Gerő Ödön.* Az én fővárosom. Rövid ism. Nemzet. 342. sz. mellékl.
678. A gönczi ünnep. Bud. Hirl. 255. sz.
679. *Gyalui Farkas.* Az első erdélyi magyar hírlap. Kolozsvár. 1890. (8-r.) Rövid ism. Orsz.-Világ. 22. sz.

680. *Gyalui Farkas.* A kopaszság dícsérete. Magyar humoros mű 1589-ből. Közli —. Kolozsvár. Horatsik J. 1890. (8-r. 29 l.) — Ism. Magyarság. 39. sz. — Lásd 642. sz. a. is.

681. *Gyarmathy Zsigáné.* Monostori Katinka. Regény. 1890. Ism. Szana T. P. Hirl. 117. sz. — *Sz.* Főv. Lap. 55. sz.

682. *Pettényi Gyöngyössy János.* A fiatal Árpád. Nagy-Károly. 1824. Ism. Bodnár Zsigm. Magy. Salon. XIII. köt. 217—222. l.

683. *Gyulai Pál* emlékbeszédei. (Jeles írók iskolai tára. 37. sz.) Tartalom : Kazinczy Ferencz. Pákh Albert. B. Eötvös József. Toldy Ferencz. Kriza János. B. Kemény Zsigmond. Csengery Antal. Arany János. Budapest. Franklin-társ. 1890. (8-r. 189 l.) 70 kr.

684. *Gyulai Pál* elnöki megnyító beszéde. Kisfaludy-társ. évl. 23. köt. 1—11 l.

685. *Gyulai P.* An Baron Sigmund Kemény's Grabe. Übers. E. Lindner. Ung. Rev. 455. l.

686. A százéves *hadi dal.* Főv. Lap. 147. sz.

687. *Herczeg Ferencz.* Fenn és lenn. Regény. Ism. A Hét. 22. sz.

688. *Hermann Antal.* Ujabb adalékok a Szilágyi- és Hajmási-féle thémához. Kisf.-társ. Évl. XXIV. évf. 134—141. l.

689. *Hetey.* Szépirodalmunk érdekében. Nagyváradi Hirl. 70. sz.

690. *Hevesi József.* Apró történetek. 1890. Ism. Dr. Dengi János. Főv. Lap. 64. sz. — Szana Tam. P. Napló. 46. sz.

691. Hírlapok és könyvek. (Felolvasás.) Magy. Salon. XII. köt. 669—682. l.

692. Kath. Hírlapirodalom 1890-ben. Irod. Szemle. (Eger.) 3. sz.

693. *Hornyik Józs.* Egy lap irodalmunk történetéből. Ism. Kelemen B. Phil. Közl. 852—855 l. — V. J. Századok. 272. l.

694. *Horváth Cyrill dr.* A Katalin-legenda kérdéséről. Kath. Egyház. Közl. 2. sz. melléklap.

695. *Horváth Zoltán.* Ekuador vértanuja. Ifjusági színmű. 3 felv. 1890. Ism. dr. Pethő. Magy. Sion. 939. l.

696. *Hunfalvy Pál.* Jelentés gr. Kuún Géza, Relationum Hungarorum cum oriente .... historia munkájáról. Akad. Értes. 679—684. l.

697. Az időszaki sajtóról. Censor. Magy. Állam. 293. sz.

698. *Imre Sándor.* A néphumor a magyar irodalomban. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin.-t. 1890. (8-r. 166 l.) 1 frt. — Ism. Lévay Józs. és Beöthy Zs. Kisfal.-Társ. Évl. 23. köt. 44—50. l. Imre S. észrevételei u. o. — Dr. Kereszty G. Magy. Sion. 233. l.

699. *Imre Sándor.* A középkori magyar irodalom stiljáról. Bud. Szemle. 61. köt. 49—64. 209—224. l., 397—415 ; 62. köt. 107—118. l. Önállóan is megjelent az «Olcsó könyvtárban. 275. sz. 20 kr.

700. *K—i.* Irodalmi szalónok. Magy. Szemle. 48. sz.

701. Irodalomtörténeti Emlékek. Kiadja a m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. II. köt. Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei, közrebocsátja Ábel Jenő. Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. XV. 381. l.) 3 frt 50 kr. (Aurelius Brandolinus. — Lodovicus Carlo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Io. Franc. Marlianus.)

702. *Iványi Ödön.* A püspök atyafisága. Regény. Ism. *r.* Magy. Szemle. 5. sz. — Bud. Hirl. 23. sz. — Vasár. Ujs. 4. sz. Sebők Zsigm. P. Hirl. 10. sz. — Egyetértés 5. sz.

703. *Jakab Elek.* Magyar Hölgyek terve a m. tud. akademiai fölolvasásokról 30 év előtt. Magy. Salon. XII. köt. 350—352. l.

704. Jakab Ödön. Galambodi Sándor. Népszínmű. Előadatott a budai szinkörben május 22-én.

705. *Jakab Ödön.* Nyár. Költemények. Ism. M. K. Főv. Lap. 358. sz. — Vasár. Ujs. 52. sz.

706. *Ifj. Jeszenszky Károly.* Régi hangok. Ism. Főv. Lap. 94. sz. — Sántha Kár. Prot. egyh. és isk. lap. 17. sz.

707. *Jókai Mór.* A gazdag szegények. Ism. Sz. Főv. Lap. 117. sz.

708. *Jókai Mór.* A tengerszemű hölgy. Regény. 1890. Ism. Lévay Mihály. Magy. Szemle. 43. sz.

709. *Jókai M.* Földön járó csillagok. Előadatott a nemzeti szinházban okt. 24-én.

710. *Jones H.* and *Kropf L. L.* The folk-tales of the Magyars, Collected by Kriza, Erdélyi, Pap and others. London. 1889. (8-r. 438. l.)

711. *K.* Az új ponyvairodalom. Néptanit. lapja. 22. sz. Ferenczy Józs. vállalatáról.

712. *Kabos Ede.* Harakiri s vázlatok. Ism. Dr. Lázár Béla. Főv. Lap. 289. sz. — Guttmann A. Nagyváradi Hirl. 252. sz. — Rövid ism. P. Napló. 285. sz. — Egyetértés. 301. sz.

712a. *Kádár Lajos.* A modern elbeszélő irodalomról. Délmagyar. Közl. 290—291. sz.

713. *Kádár Lajos.* A Zsarnócziak. Regény. Rövid ism. Orsz.-Világ. 4. sz.

714. *Kapácsy Dezső* költeményei. Rövid ism. Főv. Lap. 141. sz. 1039. l. — Sándor Józs. Erdélyi Hiradó. 122. sz.

715. *Kaposi József.* Költőfejedelmek és a halhatatlanság. Magy. Szemle. 34. sz.

716. A Karácsonyi-jutalom. Akad. Értes. 134—137. l.

717. Károli-Emlékkönyv. Szerkesztette Kenessey Béla. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 197 l.) Tartalom: Károlyi Gáspár szobra előtt. *Szász Károly.* — Károlyi Gáspár életrajza. 1529—1592. *H. Kiss Kálmán.* — Károlyi Gáspár küzdelme a szentháromság tana védelmében Egri Lukács ellen. *Id. Kiss Áron.* — A vizsolyi biblia nyelve. *Csontos József.* — Károli Gáspár szobrának története. *Füzy János.* — Ism. Zoványi I. Prot. 50—51. sz.

718. *Kassai Vidor.* Hullámok. Ism. A Hét. 51. sz. — Nemzet. 349. sz.

719. *Kecskeméti Ferencz.* Énekes-könyvünk megújítása kérdéséhez. Szabad Egyház. 15. sz.

720. *Keményfy Dániel.* Az akadémia megalapítása után. 1828—1844. Magy. Szemle. 9—18. sz.

721. *Kereskényi Gyula.* Egy főherczeg mint magyar író. Magy. Állam. 184. sz. (József Ágost főherczeg.)

722. Kis József heti lapja. Ism. Magy. Szemle. 45. sz.

723. *Kohn Sámuel.* A szombatosok. Ism. Erdélyi Pál. Phil. Közl. 234—240 l. — Váczy Ján. Századok. 242—247. l.

724. *Komáromy Lajos.* Ifjusági irodalmunk néhány újabb terméke. Nemz. Nőnevelés. 40—43. l.

725. *Kontúr Béla.* Orgona-ág. Költemények. Ism. Kaposi Józs. Magy. Szemle. 30. sz. — Cz. L. Magy. Állam. 185. sz.

726. *Kontúr Béla.* A hegy mögül. Rajzok. Rövid ism. Dr. B. A. Ország-Világ. 6. sz. — Mephisto. Szarvasi Lap. 8. sz. — Kath. Egyh. Közl. 2. sz. mellékl.

727. *Kósa Barna* költeményei. Ism. Debrecz.-Nagyvár. Értes. 11. sz.

728. *Kovács Sándor.* A magyar társaság történetének vázlata. 92. szám.

729. *Kovács Sándor.* A soproni ev. lyceumi magyar társaság története. 1790—1890. Sopron. 1890. (8-r.)

730. *Kőrösi Henrik.* A magyar népmesék anyagáról. Ism. Dr. Katona Lajos. Phil. Közl. 130—134. l.

731. *Kőrösy László.* Elkésett apostol. Regény. Rövid ism. Ország-Világ. 4. sz.

732. *Krajcsovics Soma.* A régi regényről. Szarvasi Lapok. 20. 21. 22. sz.

733. Kritikai levelek a szerkesztőhöz. Pater Laurentius. Élő költőink. (Ábrányi Emil. Bartók Lajos. — Bulla János. Dalmady Győző. Dengi János. Dóczy Lajos. Endrődi Sándor. Gáspár Imre. Gyulai Pál. Inczédi László. Jakab Ödön. Kis József. Komócsy József. Koroda Pál.) Magyar Szemle 47. sz. — (Kozma Andor. — Lauka Gusztáv. — Palágyi Lajos. — Pósa Lajos. — Rudnyánszky Gyula. — Szabó Endre. — Szász Károly. — Temérdek (Jeszenszky Danó). — Torkos László. — Vajda János. — Váradi Antal. Zichy Géza). U. o. 48. sz.

734. Kritikai levelek a szerkesztőhöz. Irodalmi pályázatok. Magy. Szemle. 42. sz.

735. Kritikai levelek a szerkesztőhöz. A «műbarátok köré»-ről. Magy. Szemle. 43. sz.

736. *Lánczy Gyula.* Történelmi kor- és jellemrajzok. Budapest. Hornyánszky V. 1890. (8-r. 480 l.) — Ism. Pauler Gy. Bud. Szemle. 62 köt. 464—471. l. — Sturm Alb. M. Salon. XII. köt. 451—454. l. — Ferenczy Zolt. Századok. 668—674. l. — Darvai Mór. Nemzet. 1. sz., Főv. Lap. 157. sz. és Ung. Rev. 54—59. l. — Széchy Kár. Erdélyi múz.-egyl. kiadv. VII. köt. 94—104. l.

737. *Lauka Gusztáv.* Nyilt levél Előszeghy Bálinthoz. Torontál. 46. szám.

738. *Lauko Albert.* Az első magyar geographus. Földr. Közlemény. 367. lap.

739. *Dr. Lázár Béla.* A soproni irodalmi társaság. Főv. Lap. 304. sz.

740. *Lázár Béla.* A Fortunatus-mese az irodalomban. Phil. Közl. II. pótköt. 335—504. l.

741. *Lázár Béla.* A magyar verses Fortunatus. Főv. Lap. 269. sz.

742. *Lehr Albert.* A Farkas-Raskó-pályázat. (1889.) Akad. Értes. 203—205. l.

743. *Lévay Mihály.* Ifjú költők. Magy. Állam. 39. 77. sz.

744. *Lovassy Andor.* Tintacseppek. Röv. ism. Egyetértés. 205. sz.

745. *Lukácsy Sándor.* 100 év. Korrajz a m. szinészet történetéből, egy előjáték és 4 szakasz. Először adatott a népszinházban okt. 25.

746. *M. E.* Falusi notáriusok a magyar irodalomban. Főv. Lap. 268. sz.

747. *Márki Sándor.* Magyar utazók a középkorban. Földr. Közl. 145—161. l.

748. *Matirko Bertalan.* «Eurialus és Lucretia» a magyar irodalomban. Phil. Közl. 644—660. 769—782. l.

749. Mátyás király emléke a szlovén népmondákban. Ethnographia. 306. l.

750. Mikszáth Kálmán. A jó palóczok. Díszkiadás. Ism. Vasár. Ujs. 51. sz..

751. *Mikszáth.* Almanach 1891-re. Ism. T. Főv. Lap. 315. sz.

752. *Molnár Ferencz.* Énekes-könyvünk reformjához. Sárosp. Lap. 22. sz.

753. *Molnár János.* Néhány brassói népmonda. Magyarság. 25. sz.

754. *Murai Károly.* A huszárszerelem. Vígj. 2 felv. Első előadása a nemz. szinházban okt. 31-én.

755. Műbarátok köre. (Programm-tervek.) Főv. Lap. 142. sz.

756. *K. Nagy Benő.* Váradi nők. Tört. regény. Ism. Nagyváradi Hirl. 67. sz.

757. *Nagykavics.* Kath. őrtüzek. Költemények. 1890. Ism. Irod. Szemle. (Eger) 11. sz.

758. *Népdalok.* Régi magyar népdalok. 1—3. Közli dr. Szendrei János. 4. (Zalamegyei vend népdal.) Közli Bellovics Bálint. Ethnographia. 52—55. l.

759. A magyar *népirodalmi* termékekről. (Contra Gelléri M.) Typographia. 20. sz. — Lásd 676. sz. a. is.

760. *Nyelvemléktár.* Régi magyar codexek és nyomtatványok. Kiadja a magyar tud. akadémia nyelvtudományi bizottsága. XIV. kötet. Lobkowitz-codex. — Battyányi-codex. — Czeh codex. — Budapest, Akademia. 1890. (8-r. XLVIII. 352 l.) 2 frt.

761. Nyelvőr-Emlék. Szarvas Gábornak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 83 l.) Tartalma: Szarvas Gábor életrajza. *V. B.* — Szarvas Gábor. *Szinnyei József.* — A magyar nyelvőr. *Négyesy László.* — A magyar nyelvtörténeti Szótár. *S. Zs.* — Szarvas Gábor nyelvészeti munkássága.

762. *Palágyi Menyhért.* Irodalmi irányelvek. P. Napló. 104. sz.

763. *Palágyi Menyhért.* Akadémiánk és a nemzeti kultura. A Hét. 21. szám.

764. *Pázmány* válogatott egyházi beszédei. Kiadta Bellaágh Aladár. Ism. Kovács S. János. Phil. Közl. 45—49 l.

765. A Péczely-jutalom. Akad. Értes. 613—623. l.

766. *Péczeli József* meséi. Kiadta Takáts Sándor. Ism. *V.* Századok. 173—177. l.

767. *Perényi (Patzner) Istv.* Nagyobb és kisebb műfordítások. 1889. Röv. ism. Irod. Szemle (Eger). 1. sz.

768. *Peres Sándor.* Szünórák. Ism. Vasár. Ujs. 3. sz. — Böngérfi. Nemz. iskola. 26. l.

769. *Pettkó Béla.* Egy magyar vers 1670-ből. Századok. 425—429. lap.

770. *Pósa Lajos.* Pillangók. Ism. Komáromy Laj. Nemzet. Nőnevelés. 43. l.

771. *Prém József.* Elbeszélések. 1890. Ism. Dr. Dengi János. Főv. Lap. 186. sz.

772. *Prém József.* Rozsdás czímerek. Regény. Ism. Tóth Sándor.

Főv. Lap. 340. sz. — Solymossy Sándor. Magy. Szemle. 51. sz. — Dr. Dengi János. P. Napló. 347. esti sz.

773. *R. P. O.* A bűnös ösvényen. Regény. Ism. Vértesi Gyula. Főv. Lap. 41. sz.

774. *Rácz Károly.* Énekes-könyvünk megújítása. Szabad Egyh. 14. szám.

775. *Radácsi György.* A revideált bibliáról és bibliából. Sárosp. Lap. 27—31. sz.

776. *Radácsi Gy.* A vizsolyi biblia előljáró beszéde. Sárosp. Lap. 35—37. sz.

777. *Radácsi Gy.* Részletek a hazai régibb biblia-fordítók műveiből. Sárosp. Lap. 37. sz.

778. *Reinhart Henrik.* Mária Valeria főherczegnő mint drámaíró. Bud. Hirl. 207. sz.

779. *Relle Iván.* Fityfiritty. Eredeti népszínmű 3 felv., zenéje Lányi Gézától. Első előadása a népszinházban szept. 26-án.

780. *Révész Ernő.* Irodalmi kintornázás. Főv. Lap. 30. sz.

781. *Révész Ernő.* Rigmusok. Ism. Sz. Főv. Lap. 356. sz.

782. *Reviczky Gyula.* Margit szerencséje. Győr. 1890. Ism. Szana Tam. P. Napló. 46. sz.

783. *Rosty Kálmán.* Magyar szentek legendái. 1889. Ism. Irod. Szemle (Eger). 3. sz.

784. *Röszler Gyula.* Pihenő órák. Rövid ism. Orsz. Vil. 5. sz.

785. *Rupp Kornél.* A magyar Mária-hymnusok. (Keszthelyi kath. gym. 1889-90. ért. 3—38 l.)

786. A Sámuel-díj. Akad. Ért. 573—576. l.

787. *Sarkady Laj.* Pénzes hajdú. Népszinmű 3 felv. Ism. Ödönfi M. Nagyvár. Hirl. 122. sz.

788. *Schneider József.* Költemények. Pozsony, 1890. Röv. ism. Vasár. Ujs. 26. sz.

789. *Scossa Dezső.* Elbeszélések. Ism. Dr. V. L. Főv. Lap. 99. sz. Egyetértés. 149. sz.

790. *Simai Kristóf.* Igazházi. Mulatságos játék 5. felv. Előadatott a nemz. szinházban okt. 24-én.

791. *Sirisaka Sándor.* Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye. Több forrás és számos munkatárs gyűjtése után. Pécs 1890. (8-r. 279. l.) 2 frt. — Ism. Irod. Szemle. 8. sz. — Néptan. Lapja. 104. sz. — Egyetértés. 184. sz.

792. *Somogyi János.* Kis pillangók. Havi folyóírat. Népdal-forrás. Ism. Kecskem. Lap. 44. sz.

793. *Soos Lajos.* Tépett felhők. Költemények. Ism. R. B. Szabadság. (Sz.-Fehérv.) 11. sz.

794. *Soproni (Éder) Pál.* A Kádár-leányok. Népszinmű. Első előadása a népszinházban márcz. 1-én. — Főv. Lap. 60. sz.

795. *(Szabó István.)* Mamzer. *K. P.* Budapest, 1890. (8-r. 46. l.) Ism. Magy. Állam. 160. sz.

796. *S. Szabó Józs.* Ifjú korom emlékei. Költemények. 1890. Ism. Szuhay Benedek. Prot. egyh. és isk. lap. 29. sz.

797. *Szana Tamás.* Bohême-élet Magyarországon. Magy. Salon. XIV. köt. 49—56. l.

798. *Szana Tamás.* A magyar írók Gubernatis «Írói névtár»-ában. P. Napló. 101. sz.
790. *Szana Tamás.* Félszázados gúnyversek. P. Napló. 322. sz.
800. *Szana Tamás.* Az én első lapom. P. Napló. 353. sz.
801. *Szász Károly* megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társ. 43. közülésén. Kisfaludy társ. Évl. 24. évf. 3—34. l. — Közokt. Szemle. 140—148. l. — Ung. Rev. 443—454. l.
802. *Szász Károly.* Úti Tárcza. — A visszatért. 1890. Ism. X. Bud. Szemle. 61. köt. 518—524. l.
803. *Székely Béla.* A párisi életből. Rövid ism. Ország Világ. 4. szám.
804. *Szemere Attila.* Hozomány nélkül Vígj. Első előadása a nemzeti színházban márcz. 28.
805. Szépirodalmi könyvtár. Programm. Nemzet 156. sz.
806. *Sziklai János.* A czenzor. Budap. Hirl. 228. sz.
807. *Szinnyey József, dr.* Magyar írók élete és munkái. a m. t. Akadémia megbizásából írta. —. I. köt. 1-6 füzet. (Aachs—Bernolák). Budapest, Hornyánszky V. 1890. (8-r. 960 l). Füzetje 50 kr. — Az 1-ső füzetet ism. dr. Kereszty G. Magy. Sion. 70 l. Békésy E. Kath. Szemle. 309. l. — Sárosp. Lap. 3. sz. — Irod. Szemle. (Eger) 2. sz. — Akad. Értes. 540—542. l. — Néptan. lapja. 12. sz. — Nemz. Nőnevelés. 156. l. — Szana T. Pest. Hirl. 41. sz. — Egyetértés. 18. sz.
808. *Szőlőssy Károly.* Erdély-egyházmegyei papság irodalmi működése. Magy. Sion. 466. — 471. 552—556. 624—630 l.
809. *Szvorényi Józs.* A magyar nép eszejárása és eszmeköre. Ism. Kelemen Béla. Phil. Közl. 59—63. l. — V. J. Századok. 273. l.
810. *Takáts Sándor.* Részletek a nyelvujítási harcz történetéből. Kath. Szemle. 366. 520. 681 l.
811. *Tattay Irén.* Regék. Ism. Egyetértés. 184. sz.
812. A Teleki-jutalom. Akad. Értes. 129—134. l.
813. *M.* A népiskolai *természetrajzi* irodalomról. Nemzeti Iskola. 325—332. 357—361. l.
814. *Thúry József.* Ős költészetünk. (Halasi ref. főgym. 1889—90. ért.) Önállóan is megjelent.
815. *Tolnai Lajos.* A hetvenes évek irodalma. Képes családi lapok. 9—12. 19. sz. (A 19. számban Mikszáth K.-ról.)
816. *Törtel.* A mit a régi szinlapok beszélnek. P. Napló. 205. sz.
817. *Tutsek Anna,* Az Ilva folyó partján. Ism. Paál Árpád. Főv. Lap. 187. sz. — Bud. Hirl. 247. sz. — Orsz. Vil. 30. sz. — Kozma Andor. Nemzet. 295. sz. — Egyetértés. 184. sz.
818. *Ürmössy Lajos.* Irodalmunk pártolása. Erdélyi Hiradó. 136. szám.
819. *Ürmössy Lajos.* Irodalmunk bajai. Erdélyi Hiradó. 287. 288.
820. *Vachott Sándorné.* Rajzok a multból. Ism. Szana Tamás. Napló. 79. sz.
821. *Vadnai Károly.* Jelentés az 1888—89-iki Karátsonyi pályázatról. Akad. Ért. 192—201. l. — Nemzet. 90. sz.
822. *Vadnai Károly* jelentése a Péczely József-féle regény-jutalomról. Főv. Lap. 276. sz.
823. *Vagner József.* A Nyitra-egyházmegyei papság irodalmi működése. Magy. Sion. 290—307. 380—389. l.

824. *Vándor* Az írói és művészi álnevekről Délmagyar Közl. 132. szám.
825. Váradi Antal. A hún utódok. Bir. Vende Ernő. Magy. Szemle. 8. 9. sz.
826. *Váradi Antal.* A hún utódok. Első előadása jan. 24-én. Főv. Lap. 24. sz.
827. *Váradi Antal.* Királyleány tündérregéje. Drámai költemény 1 felv. Először adatott a budai színkörben. jul. 30.
828. *Városy Gyula.* Vörös Dániel. Humoros regény 1890. Ism. P. K. Magy. Szemle. 49. sz. — Ambrus József. Magy. Állam. 299. sz.
829. *Vass Mátyás.* A magyar gyermekköltészet korszakalkotója. (Pósa Lajos életrajzával). Pædag. Szemle. 4. füz.
830. *Versényi György.* Ujabb költemények. Röv. ism. Egyetértés. 184. sz.
831. *Versényi György. dr.* Ifjusági irodalmunkról. Közoktatásügyi Szemle. 304—307. 342—347. l.
832. *Vértesi Gyula.* Az élet bajai. Ism. Szana T. P. Hirl. 117. sz. — Egyetértés. 88. sz.
833. *Vértesi Gyula.* Négyes première a debreczeni szinpadon. (Karczag Vilmos. Az ideál; R. P. O. Margit házassága. dr. Tüdős János. A keserves csók, monológ; Szabolcska Mihály. Az ügyvéd előtt, monológ.) Főv. Lap. 68. sz.
834. *Vidor Pál.* A kassai diák. Eredeti operette 3 felv. Szigligeti vigj. után. Zenéje Erkel Elektől. Először adatott a népszinházban. nov. 15.
835. *Volf György.* A Batthyányi codex irodalomtörténeti és liturgiai fontossága. Phil. Közl. 174—192. l.
836. Wohl Stefánie hátrahagyott munkái. Ism. Bud. Hirl. 267. sz. — K. E. Főv Lap. 263. 264. sz. — K. Magy. Bazár. 19. 20. sz. — Egyetértés. 260. sz.
837. *Zámolyi V. Mihály.* A sátoros czigány, Humorisztikus néprajz. Budapest. 1890. (8-r. 140 l.) Ism. Ethnographia. 464—466. l. — Bud. Hirl. 253. sz. — Havi Közl. 831—833. l.
838. Zsurnalisztikánk. Magy. Szemle 46. sz.

3. Egyes írók.

839. Ábrányi Emil. lásd. 733. sz. a.
840. **Arany.** Arany János hátrahagyott iratai. I—II. köt. Ism. Váczy Ján. Századok. 430—434. 585—590. l.
841. Arany János alkalmi versei és rögtönzései. Brassó. 142—144. szám.
842. Arany János a ponyván. Bud. Hirl. 97. sz. — Néptan. lapja. 33. sz.
843. *Ényi László.* A Toldi-trilogia nőalakjai. Ism. Rózsa Géza. Phil. Közl. 856—858 l.
844. *Gyulai Pál.* Arany János. Emlékbeszéd. (Olcsó könyvtár. 277. sz.) Budapest Franklin társ. 1890. (16-r. 56 l.) 20 kr.
845. *Nagy Ferencz.* Ilosvai-Arany Toldija. Népszerű ismertetés. (Kecskeméti ref. főgym. 1889—90. ért.)
846. *Széchy Károly.* Arany Juliskáról. Bud. Szemle. 61. köt. 241—263. l.

847. *Timár Szaniszló.* Arany János a ponyván. Főv. Lap. 138. szám.

848. *V. S.* Arany J. Fülemüléjének eredete. Ethnographia 57. l.

849. — Lásd. 114—116. 329. 683. 1039. sz. a. is.

850. *Baksay Sándor.* (Arczképpel). Téli Ujság. XI. évf. 5. sz.

851. **Balásfy.** *Zelliger Alajos.* Balásfi Tamás. (1580—1625) Kath. egyház. Közl. 4. sz. melléк.

852. **Balassa B.** *Bodnár Zsigmond.* Balassa Bálint. P. Napló. 129. szám.

853. *Csillagh Mór.* Balassa Bálint báró virágénekeiről. Bölcsészettudori értekezés. Budapest 1890. (8-r. 87. l.)

854. *Ballagi Mór.* A Hét. 37. sz. — Vasár. Ujs. 37. sz. Bud. Hirl. 247. sz. — Lásd. 1224. sz. a. is.

855. **Bároczy S.** *Zimányi Józs.* Báróczy Sándor »védelmeztetett magyar nyelv«-e. Ism. Steuer János. Phil. Közl. 848. l.

856. Bartók Lajos. Lásd. 636. 637. 733. sz. a.

857. **Beniczkyné.** Bajza Lenke. (Arczképpel.) Divat Salon. III. évf. 11. füz. — Lásd 638. sz. a. is.

858. *Beőthy Zsigmond.* Arczképpel. Vasár. Ujs. 33. sz. — Téli Ujság. XII. évf. 1. sz.

859. Bernát Gáspár. L. 1069. sz. a.

860. **Berzsenyi.** *Toncs Gusztáv.* Berzsenyi és Matthisson. Szabadkai Hirl. 25—27. sz.

861. *Veres József.* Berzsenyi Dániel mint ódaköltő. Orosházi Ujs. 3—33. 36—38. sz.

862. **Bessenyei.** Bessenyei György levele Eszterházy Ferencz kancellárhoz 1774.-ből. Közli Thúri E. Prot. egyh. és isk. lap. 41. sz.

863. Bessenyei György sírja. Vasár. Ujs. 26. sz.

864. *Binder Jenő.* Az »Ágis«-kérdéshez. Phil. Közl. 609—611. l.

865. *Karacs Teréz.* Rövid jegyzetek Bessenyei György életéből. Szabad Egyház. 21 22. sz.

866. *Lázár Béla.* Agis a világirodalomban. Phil. Közl. 92—106.

867. *Lázár Béla.* Még egy szó az »Agis«-kérdéshez. Phil. Közl. 696—698. l.

868. *Széll Farkas.* A nagybesenyői Bessenyey-család története. Bessenyey György és Pál arczképeivel és hasonmásokkal. Budapest, Dobrowszky és Franke 1890. (8-r. VI, 304 l.) 3 frt. — Ism. dr. Jancsó Ben. Főv. Lap. 196. sz. — Irmei Fer. P. Napló. 183. sz. — y—s. Századok 812—817. l. — Márki S. Nemzet. 168. sz. — Egyetértés. 170. sz.

869. *Váczy János.* Bessenyei György és ősei. Vasár. Ujs. 25. sz.

870. **Boér S.** *Ferenczi Zolt.* K. Boér Sándor drámái 1793-ból. Erdélyi Muz. egyl. kiadv. VII. köt. 369—387. l.

871. *Heinrich Gusztáv.* Boér Sándor Elfride-je. Phil. Közl. 209—215. l.

872. **Brassai.** *Petelei István.* Az öreg Brassairól. A Hét. 18. sz.

873. Brassai Sámuel munkássága. Erdélyi Híradó 39. 40. sz.

874. *Brassai Sámuel.* (képpel.) Vasár. Ujs. 18. sz.

875. *Petelei István.* Az öreg Brassairól. Hét. 18. sz.

876. Bródy Zsigmond. *Mikszáth K.* Vasár. Ujs. 47. sz.

877. *Bugát Pál.* (1793—1856). (Arczképpel) Vasár. Ujs. 35. sz.

878. Bulla János. Lásd. 733. sz. a.

879. **Comenius.** *Szilágyi S.* Comenius egy ismeretlen munkája. Tört. Tár. 202. l.

880. **Csató P.** *Vutkovich Sándor.* Csató Pál. Nyugatmagyar. Híradó. 115. sz.

881. Csengery Antal. — Lásd. 683. sz. a.

882. Csiky Gergely. l. 646—650. sz. a.

883. **Csokonai.** *V. Szőcs Géza.* Csokonai és Metastasio. Erdélyi Híradó. 247—250. sz.

884. Csokonai ismeretlen verse. Magy. Szemle. 49. sz.

885. **Czakó.** Czakó Zsigmond életéhez. (özv. Czakó Jánosné emlékirataiból.) Erdélyi Híradó 295. sz.

886. **Dalmady.** *Széchy Károly.* Dalmady Győző. Erd. Muz. egyl. kiadv. VII. köt. 116—133. 195—210. l. — Lásd. 733. sz. a. is.

887. **Deák F.** Dr. *Váczy János.* Deák Ferencz, mint levélíró. Főv. Lap. 260. sz.

888. **Debrenthei T.** *Fraknói Vilmos.* Debrenthei Tamás zágrábi püspök codexe a párisi nemzeti könyvtárban. Könyvszemle XIV. évf. 24—25. l. és Magy. Állam 264. sz.

889. Debrenthei Tamás búcsúbeszéde II. Pius pápához. Közli Majláth Béla. Könyvszemle. XIV. évf. 208—217. l.

890. Dengi János. Lásd. 733. sz. a.

891. **Dessewffy J.** *Sámuel Aladár*, Gróf Dessewffy József és a nyelvujítás. Főv. Lap. 101. sz.

892. **Dessewffy M.** *Spinóza dr.* Az örök béke magyar apostola. Emlékezés Dessewffy Marczel grófra. Ország Világ. 9. sz.

893. **Dóczi.** *Alexander Bernát*, Dóczi Lajosról. A Hét. 22. sz.

894. — 656. 733. 1006. sz. a. is.

895. **Dugonics.** *Heinrich Gusztáv.* Dugonics Toldi-drámája. Phil. Közl. II. pótköt. 505—525. l.

896. **Endrődi S.** *Patyi István.* Endrődi Sándor költészete. Győri Közl. 10. 11. sz.

897. *Endrődi Alex.* In der Geisterstunde. Ford. Handmann Adolf. Ung. Rev. 79. l. — Lásd. 733. sz. a. is.

898. **Enyedi Gy.** *Jakab Elek.* Enyedi György élete. Kereszt. Magvető. 131—151. 211—244. l.

899. **Eötvös Józs.** Báró Eötvös József levele Lónyay Gáborhoz 1848. ápr. 20. Közli Petrovics Elek. Főv. Lap. 198. sz.

900. *Beljak B. Pál.* Eötvös «Gondolatai» és Guizot «Művelődéstörténete». Magy. Szemle. 42—46. sz.

901. *Demkó Kálmán dr.* Gondolatok br. Eötvös József «gondolat»-ai fölött. Szepesi Lapok. 47. sz.

902. *Kárffy Titusz.* Báró Eötvös József emlékezete. Főv. Lap. 32. sz.

903. *Szász Károly.* B. Eötvös József emlékezete az Eötvös egyletben. Néptanít. lapja 11. sz.

904. Zur Erinnerung an Baron Josef Eötvös. † 2. Feber. 1871. (P. Lloyd 32. sz.)

905. — Lásd. 120. 121. 683. 1912. sz. a. is.

906. **Erdélyi János.** *Mácska Lajos.* Erdélyi János mint kritikus és philosophus. (Podolini kath. algym. 1889—90. ért. 3—41. l.) — Lásd. 661. sz. a. is.

907. **Faludi.** *H. L.* Faludi vallásos énekei. Irod. Szemle (Eger) 4. szám.

908. **Fáy.** *Badics Ferencz.* Fáy András életrajza. A m. t. Akadémiától Lévay-díjjal jutalmazott pályamű. (A m. t. Akadémia könyvkiadó-vállalata. uj foly. IV. köt.) Budapest Akademia 1890. (8-r. VIII. 671. l.) — Ism. *V. J.* Századok. 271. l. — *K.* Főv. Lap. 297. sz.

909. *Badics Ferencz.* Fáy András a köztéren és otthon. Vasár. Ujs. 7. 9. sz.

910. *Erdélyi Pál.* Fáy András élete és művei. Budapest Dobrowsky és Franke. 1860. (8-r. 351 l.) 2 frt. 50 kr. — Szana T. P. Hirl. 264. sz. — Jancsó Ben. Főv. Lap. 312. sz. — Vas. Ujs. 38. sz. — Századok. X. füz. — Napló. 245. sz. — P. Hirl. 264. sz.

911. *Erdélyi Pál.* Fáy és Széchenyi. P. Napló. 245. sz.

912. **Fazekas.** Gerőcze Sándor levele «Ludas Matyi»-ról. Bud. Hirl. 129. sz.

913. Gabányi. 673. 674. sz. a.

914. Gáspár Imre. 733. sz. a.

915. **Greguss.** *Kubányi Béla,* Greguss Ágost, a meseíró. Magy. Szemle. 17. 18. sz.

916. **Gyöngyösi I.** *Fülöp A. dr.* A murányi Vénus német feldolgozásban. Közművelődés 16. 17. sz. (Ebert Károly. Eine Magyarenfrau).

917. Gyöngyösi István az Andrássy-nemzetségről. Egyetértés 49. sz.

918. Gyöngyösi István műfordításai. Közli *Nagy Sándor.* Phil. Közl. 33—51. l.

919. Gyulai Pál. Lásd. 684. 685. 733. sz. a.

920. *Henszlmann* Imre. Nekr. Akad. Almanach. 1890. 359—361. l.

921. **Horváth Á.** *Garda Samu.* Horváth Ádámról. Főv. Lap. 16. 17. sz. és 159. sz.

921a. *Garda Samu.* Horváth Ádám életrajza. Nagy-Enyed. 1890. (8-r.)

922. *Horváth Vilma.* Ország Világ. 18. sz.

923. *Hunfalvy Pál.* Vasár. Ujs. 16. sz. — Lásd. 696. sz. a. is.

924, **Huszár Pál.** Ifj. *Kemény Lajos.* Huszár Pál életéhez. Tört. Tár 197. l.

925. Ilosvay Péter. Lásd. 845. sz. a.

926a. Inczédi László. l. 733. sz. a.

926b. Istvánffy. — Lásd 1208. sz. a.

927. Jakab Ödön. — Lásd. 704. 705. 733. sz. a.

928. **Jókai.** *Rothfeld S. dr.* Jókai's Hochzeitsreise. Neue Arad. Zeitg. 274. sz.

929. Jókai Mórról. A Hét. 17. sz. — Lásd 131. 707—709. sz. a. is.

930. **Jósika.** *Szaák Lujza.* A vallásos elem Jósika költészetében. Kath. Egyház. Szemle 24. sz.

931. **Káldi.** *Fábián János.* Mit tenne Káldi a maga szentirásával, ha most élne. Hittudományi folyóirat. 3. 4. füz.

932. Gr. Kálnoki Francisca levelei 1788—92. Erdélyi Híradó. 119. sz.

933. *Kecskeméti Ferencz.* Látogatás Karacs Teréznél. Szabad Egyház. 19. 20. sz.

934. *Werner A. Vilmos.* Goethe és Kármán. Eszthetikai tanulmány. Szombathely. 1890. (8-r. 26. l.)

935. **Károli Gáspár.** *Novák Laj.* Károli Gáspár volt-e Radics Gáspár és Radics volt-e Károli? Protest. Közl. 45. 46. sz.

936. *Réthy Pál.* Károli Gáspár biblia-fordító nevének helyes leírásához és kimondásához. Sárosp. Lap. 1. sz.

937. *S. Szabó József.* Károli Gáspár élet- és jellemrajza. Sárosp. Lap. 37—39. sz.

938. *Száaz Gerő.* Károli Gáspár. Protest. Közl. 38. sz.

939. *Szegedi Károly.* Károli Gáspár. Téli Ujság. XII. évf. 1. sz.

940. *Szőts Gáspár.* Károli Gáspár. Bud. Hirl. 252. sz.

941. Károli Gáspár emlékezete. I. Gönc. Ifj. Kemény. Lajos. II. Károli Gáspárról.. Főv. Lap. 253. sz.

942. Károli Gáspár. (1529? — 1592.) Vasár. Ujs. 38. sz.

943. A háromszázéves magyar biblia. (Károli Gáspár emléke). Egyetértés. 223. sz.

944. A vizsolyi biblia fordítója. (Emlékezés Károli Gáspárra) Egyetértés. 253. sz.

945. Pázmány Károli ellen. Sárosp. Lap. 37. sz.

946. Péchvárady Péter Károli mellett. Sárosp. Lap. 37. sz.

947. Pósaházy a Károli fordításáról. Sárosp. Lap. 37. sz.

948. — Lásd. 134. 135. 678. 717. sz. a. is.

949. **Katona J.** *Pór Antal.* Bánk-bán Melindája. Erdélyi muz. egyl. kiadv. VII. köt. 491—507. l.

950. **Kazinczy.** Kazinczy Ferencz levelezése. Bir. Kiss Antal. Phil. Közl. 811—829 l. — Bud. Hirl. 267. sz. — Vasár. Ujs. 38. sz. — Egyetértés. 268. sz.

951. Kazinczy Ferencz levelezése. Akad. Értes. 579—583. l.

952. *Barbarics L. R.* Kazinczy Gábor Kazinczy Ferenczről. Phil. Közl. 391—393. l.

953. *Beöthy Zsolt.* Horatius és Kazinczy. Budapest, Franklin társ. 1890. (8-r.70 l). 60 kr. — Megjelent a Vasár. Uj. 20. 21. sz. és Akad. Ért. 6. füz. — Ism. *A. Z.* Hét. 48. sz. — *Lázár B.* Főv. Lap. 319. sz. P. Napló. 247. sz. — Németül megjelent Ung. Revue 639—662. l.

954. *Karacs Teréz.* Emlékezés Kazinczy Ferenczre. Budap. Bazár. jun. 15. sz.

955. *Pethes János.* Kazinczy Ferencz mint pædagogus. Isk. Szemle. 15—19. sz.

956. *Váczy János dr.* Kazinczy Ferencz s az első magyar színi előadás. Vasár. Ujs. 46. sz.

957. *Váczy János.* Kazinczy Ferencz mint epistolograph. (László féle int. 1889—90. ért. 7—14 l.) — Lásd. 683. sz. a. is.

958. *Kemény Zsigm.* Lásd 683. 1061. sz. a.

959. *Kenézi Csatár.* Das Herz. Uebers. Nyitramegy. Lap. 11. sz.

960. *Kenézy Csatár.* Die Beichte. Uebers. v. Jul. Bruck. Nyitrai Lap. 3. sz.

961. Kerényi Fr. — Lásd. 1043. sz. a.

962. **Kis János.** *Kis János* superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. 2. kiadás (Olcsó könyvtár. 283. sz). Budapest, Franklin társ. 1890. (16-r. 702 l.) 1 frt. 20 kr.

963. *Marusák Pál.* Kis János. Nemzet. 303. sz.

964. Kis János diákévei. Sopron. 89. sz.
965. A soproni ev. főiskola Kis János ünnepélye. Evang. Népiskola. 12. sz.
966. Kis József. — Lásd. 722. 733. sz. a.
967. **Kisfaludy K.** A legboldogtalanabb magyar költő. Nehány új adat Kisfaludy Károly életéhez. Bud. Hirl. 95. sz.
968. *Kisfaludy Károly.* Mohács. Görögre ford. Kassai Guszt. Phil. Közl. 641—643. l.
969. *Dr. Vári Rezső.* Megjegyzések Kisfaludy K. Mohácsának görög fordítására. Phil. Közl. 807—810. l.
970. **Kisfaludy Sándor.** *Darnay Kálmán.* Kisfaludy Sándor mint physiognomus. Magy. Salon XIII. köt. 634. l.
971. *Dengi János.* A Kisfaludy-család. Ism. Werner Ad. Phil. Közl. 265—267. l. — Dengi J. válasza. U. o. 355—357. — Werner A. viszonválasza. u. o. 357—360. l.
972. *Dengi János.* A «Seneca tragédiájá»-ról. Főv. Lap. 138 sz.
973. *Dr. Dengi János.* Kisfaludy Sándor első drámai kisérlete. Főv. Lap. 133. sz.
974. *Koltai Virgil.* Kisfaludy Sándor első drámai kisérlete. Főv. Lap. 128. sz.
975. *Koltai Virgil.* A «Seneca tragédiájá»-ról. Főv. Lap 135. sz.
976. *Lehr Vilmos.* Kleist «Seneca»-ja Kisfaludy Sándornál. Phil. Közl. 489—501. l.
977. *Werner Adolf.* Kisfaludy Sándor levélregénye. Phil. Közl. II. pótköt. 221—274. l. Különnyomatban is megjelent.
978. **Knauz.** *Dr. Walter Gyula.* Knauz Nándor püspök. Magy. Állam. 186. sz.
979. **Komáromi Cs. Gy.** *Illésy János. dr.* Komáromi Csipkés György bibliája. Könyvszemle. XIV. évf. 138—146. l.
980. *Széll Farkas.* Ujabb adalékok Komáromi Csipkés György bibliájához. Könyvszemle. XV. évf. 136—145. l.
981. **Komócsy.** *Csorba Palotai Ákos.* Komócsy József és költészete. Zala. 50. sz.
982. *Veteranus.* Komócsy József. Magy. Salon. XIV. köt. 235. l.
983. Komócsy József. Magy. Állam 276. sz.
984. Komócsy József ünnepe. Magy. Szemle 49. sz. — Lásd. 733. sz. a. is.
985. Koroda Pál. — Lásd. 733. sz. a.
986. Kozma A. — 733. sz. a.
987. **Kölcsey.** Kölcsey Ferencz levele Vörös Antalhoz. Cseke, 1838. márcz. 25. Közli Dr. Váczy János. Vasár. Ujs. 32. sz.
988. *Ábrányiné Katona Klementin.* Kölcsey Ferencz emlékezete. P. Napló 217. sz.
989. *Bodnár Zsigmond.* Kölcsey Ferencz. 1790—1838. A Hét 32. szám.
990. *Gyulai Pál.* Emlékbeszéd Kölcsey Ferencz születésének százados évfordulóján. Akad. Értes. 507—516. l. — Főv. Lap. 219. sz. — Nemzet. 218. sz.
991. *Kaposi József.* Kölcsey Ferencz. Magy. Szemle. 31. sz.
992. *Kelemen Béla.* Az első magyar dramaturg. P. Napló 216. sz.
993. *Nagy László.* Kölcsey Ferencz. Magy. Salon. XIII. köt. 612—623. l.

994. *Váczy János.* Kölcsey Ferencz. 1790—1838. Vasár. Ujs. 32. szám.
995. *Dr. Váczy János.* Kölcsey emléke. Vasár. Ujs. 33. sz.
996. Kölcsey. Tanulmány. Irta Katinka. Nagyváradi Hirl. 41—43. szám.
997. Kölcsey emlékezete. Ország Világ. 33. sz.
998. Kölcsey százados ünnepe. (1790—1838.) Egyetértés. 217. sz. — Főv. Lap. 218. sz.
999. Kriza J. — Lásd 683. sz. a.
1000. Kuthy L. — Lásd. 1061. sz. a.
1001. Lauka G. — Lásd 733. 737. sz. a.
1002. **Lévay. J.** *Halmy Gyula.* Lévay József. Főv. Lap. 279. sz.
1003. Lévay József. (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 42. sz.
1004. **Lonkay.** *Janovics Károly.* Lonkay Antal. István bácsi naptára. 1890. 65—71. l.
1005. **Madách.** Elmélkedés Madáchnak «Az Ember Tragédiájá»-ról. Irta egy nő. Szilágy-Somlyó. 44—46. sz.
1006. *K—i.* Madách és Dóczi. Magy. Szemle. 45. sz.
1007. *Palágyi Menyhért.* Madách Imre neje. A Hét. 39—40. sz.
1008. Madách Imre. (Arczképpel.) Vasár. Ujs. 44. sz.
1009. **Makári.** *Czapáry László.* Makári György egri író. (1798—1857.) Egri főgymn. 1889—90. ért. 3—42. l.
1010. Maximilianus Transsylvanus életéhez. *Kropf Lajos.* Századok. 661. l.
1011. *Justh Zsigmond.* Báró Mednyánszky Lászlóról. A Hét. 26. szám.
1012. *Szilágyi Sándor.* Medgyesi Pál életéhez. Protest. Szemle. 146—154. l.
1013. **Mikes.** *Harmath Lujza.* Mikes és az örmény házasság keleten. Arménia. 4. sz.
1014. A hívek híve. (Mikes Kelemen emlékezete.) Egyetértés. 226. sz.
1015. *Kaposi József.* Mikes Kelemen. (1690—1762.) Magyar Szemle. 33. sz.
1016. *E.* Mikes Kelemen. Budap. Hirl. 226. sz.
1017. **Mikszáth. K.** *Tarczali Dezső.* Mikszáth Kálmán és munkái. Nyírvidék. 45—48 sz. — Lásd 750. 751. sz. a. is.
1018. **Molnár (Szenczi) P.** *Thúry E.* Szemelvények Szenczi Molnár Péter levelezési albumából. Prot. egyh. isk. lap. 32. 33. sz.
1019. Murai Károly. Alföld. 259. 286. sz. — Kecskemét. 47. sz. (A Hét után.) — Lásd 754. sz. a. is.
1020. **Ney.** *Gellért Jenő.* Ney Ferencz emlékezete. (Budapesti IV. ker. főreál 1889—90. ért. 3—30. l.)
1021. Ney Ferencz (1814—1889, arczképpel.) István b. naptár. 53—56. l. — Akad. Almanach 1890. 374—376 l.
1022. **Orczy L.** *Kassai Lajos.* Báró Orczy Lőrincz emlékezete. Ism. Kelemen Béla. Phil. Közl. 855. l.
1023. **Pákh A.** — Lásd 683. sz. a.
1024. Palágyi Lajos újabb költeményei. Rövid. ism. P. Napló. 284. sz. — Lásd 733. sz. a. is.
1025. Paur Iván. (Nekr.) Akad. Almanach 1890. 363—365. l.

1026. **Péczeli.** *Takács Sándor.* Még néhány szó Péczeliről. Phil. Közl. 106—108. l.

1027. *Pelbárt. Horváth Cyrill.* Pelbárt és codexeink. (Kivonat.) Akad. Ért. 426—428. l.

1028. Pesty Frigyes. Ung. Rev. 170—172. l.

1029. **Petőfi.** Petőfi költeményei olcsó kiadás. 1890. Röv. ism. Vasár. Ujs. 48. sz. — P. Napló. 132. sz. — Nemzet. 133. sz.

1030. Petőfi ismeretlen költeményei 1848-ból. Közli Ferenczi Zoltán. Bud. Szemle. 61. köt. 498—511. l. — Pester Lloyd. 60. sz.

1031. *Petőfi S.* Spisy Básnické. Z mad'arského jazyka preložil K. Hrdlićka. I. füz. B.-Csaba 1890. — 25 kr.

1032. *Baráth Fer.* Petőfi újonnan fölfedezett verseiről. Phil. Közl. 512—514. l.

1033. *Csernátoni Gyula.* Kertbeny följegyzései Petőfiről. Petőfi-Múz. 9—38. l.

1034. *Csernátoni Gy.* Czélzások és vonatkozások Petőfire az 50-es évek lapjaiban. U. o. 59. 125—128. 163—168. 227—236. 295—302. 343—348. l.

1035. *Csernátoni Gy.* Költemények Petőfi Sándorhoz. 1. *Székely József.* Petőfi. U. o. 39. l. 2. *Lauka G.* P. Sándor sírján. U. o. 39. l. — 3. *Madách I.* Petőfihez. U. o. 207. l.

1036. *Cs. Gy.* Petőfi halála. (Pataki M. czikke. P. Napló. 1851. 245. 246. sz.) Petőfi-Múz. 89—94. l.

1037. *Csernátoni Gy.* Petőfi Sándor költeményei külföldön. (Pataki M. P. Napló. U. o.) Petőfi-Muz. 93—102. l.

1038. *Csernátoni Gy.* Egy irodalmi vita Petőfi felett az 50-es évek elején. U. o. 103—114.

1039. *Csernátoni Gy.* Petőfi és Arany viszonyához. U. o. 139—144. lap.

1040. *Csernátoni Gy.* Franczia ismertetés Petőfiről 1851-ben. U. o. 153—158. l.

1041. *Csernátoni Gy.* Egy Petőfi-plágium. U. o. 205—208. l.

1042. *Csernátoni Gy.* A «Hölgyfutár — mint a Petőfieskedők lapja ellen.» U. o. 211. l.

1043. *Csernátoni Gy.* Petőfi és Kerényi Frigyes. U. o. 217—220. l.

1044. *Cs. Gy.* Petőfi-majmolók és tájköltők. U. o. 223—226.

1045. *Csernátoni Gyula.* Petőfi és az 50-es évek költői. U. o. 275—280. lap.

1046. *Cs. Gy.* A Petőfi-irodalomhoz. U. o. 305—308. l.

1047. *Csernátoni Gy.* Petőfi költészete. U. o. 309—320. l.

1048. *Csernátoni Gy.* Petőfi a pahrendorfi táborban. U. o. 341—344. lap.

1049. *Druga József.* Petőfi költészete a népoktatás szolgálatában. Nevelés. 8. sz.

1050. Egressy Gábor levelei Petőfihez. 1. Pest. 1846. szept. 2. 2. Pest. 1847. aug. 7. — 3. Pest. 1847. szept. 14. — 4. Szeged. 1848. decz. 6. (Petőfi-Muz. 41—50. l.)

1051. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi két ismeretlen költeménye 1847-ből. Főv. Lap. 23. sz.

1052. *Ferenczy Zolt.* Petőfi tanuló évei Aszódon és Selmeczen. Erdélyi múz.-egyl. kiadv. VII. köt. 449—482. l.

1053. *Ferenczi Zoltán.* Petőfi egyik ifjúkori szerelme. (1839.) Petőfi-Muz. 1—8. l. Adalék. U. o. 101—104.

1054. *Ferenczi Z.* Petőfi költeménye 1841 deczember havából. Lenke sírján. Petőfi-Muz. 37. l.

1055. *Ferenczi Z.* A Petőfitől tervezett írói szövetkezet 1847-ben. U. o. 49—58. 117—126. 143—154.

1056. *Ferenczi Z.* Travestia Petőfinek «Jókai Mórhoz» cz. költeményére. U. o. 61. l.

1057. *Ferenczi Z.* Petőfi ismeretlen költeményei 1847—1848-ből. U. o. 65—90. l.

1058. *Ferenczi Z.* Vonatkozások Petőfire 67—72. U. o. 63. 255. 377—384. l.

1059. *Ferenczi Z.* Petőfi költeményeinek sorrendje 1847—49-ből. U. o. 129—140. 219—224.

1060. *Ferenczi Z.* Petőfi-reliquiák. U. o. 159—162.

1061. *Ferenczi Z.* Levelek Petőfihez. 1. Kuthy Lajos levele Pozsony. 1848 márcz. 16. — 2. Kemény Zsigmond levele Petőfihez. U. o. 169—174.

1062. *Ferenczi Z.* Petőfi okmánya érdemjeléről. — U. o. 166—170. lap.

1063. *Ferenczi Z.* Egykorú megjegyzések Petőfi műveiről 1848-ban. U. o. 173—180. 319—320. 365—370. l.

1064. *Ferenczi Z.* A kortársak bírálatai Petőfi műveiről. U. o. 179—190. 235—254. 301—306. 371—376. l.

1065. *Ferenczi Z.* Az ellenzéki kör estélye. U. o. 189—192. l.

1066. *Ferenczi Z.* Levél Dézsről. (Életképek 1846. II. 21. sz. nov. 21.) U. o. 191. l.

1067. *Ferenczi Z.* Petőfi a márcziusi napokban. U. o. 193—206. 257—272. 321—338. l.

1068. *Ferenczi Zolt.* K. J. kisasszony emlékkönyvébe. U. o. 207—210. lap.

1069. *Ferenczi Z.* Bernát Gáspár levelei Petőfihez. U. o. 211—218. lap.

1070. *Ferenczi Z.* Petőfi egy ismeretlen költemenyéről. (Elbuvék . . . .) U. o. 228. l.

1071. *Ferenczi Z.* Adatok Petőfi követjelöltségéhez 1848-ban. U. o. 279—296. 369—372. l.

1072. *F. Z.* Petőfi. U. o. 295. l.

1073. Petőfi-Legenda. Közli *F. Z.* U. o. 337—340. l.

1074. *Ferenczi Z.* Bibliographica. U. o. 349—358. l.

1075. *F. Z.* Adalék a «Pasquillok Petőfiről» cz. czikkünkböz. U. o. 361—366. l.

1076. *Ferenczi Z.* Adatok Petőfi műveinek megjelenéséhez. (X. közl.) U. o. 375. l.

1077. *Fischer Sándor.* Petőfi élete és művei. Előszóval ellátta Jókai Mór. Németből fordította Tolnai Lajos. Budapest, Grill Károly, 1890. (8-r. IX. 639. l.) 5 frt. — Ism. Kovács Gáb. Phil. Közl. 245—255 l. — Szulik Józs. Magy. Szemle 2. sz. — A. Z. Hét. mutatványszám.

1078. *Gáspár Imre.* Petőfi ideálja. (Selmeczi emlék). Délmagyar. Közl. 29. sz.

1079. *Háhn Adolf.* A Petőfi-cultus Erdélyben. Phil. Közl. 215—230. lap.

1080. *Heinrich Gusztáv.* Petőfi költeményeinek új szöveg kiadása. U. u. 502—506. l.

1081. *Havas Adolf.* Az új Petőfi-kiadás ügyében. Főv. Lap. 146. sz.

1082. *Imreh Sándor.* Petőfi Sándor sírja. Erd. Hiradó. 72. sz.

1083. *Imreh Sándor.* A megsértett Petőfi. U. o. 144. sz.

1084. *Imreh Sándor.* Petőfi Sándor sírhelyéről. U. u. 119. sz. 265. sz.

1085. *Jékey Aladár.* A Petőfi «Őrült»-jéről. Főv. Lap. 66. sz. és 77. szám.

1086. *Kerekes Sámuel.* Töredékek Petőfi életéből. Marosvidék. 18. 19. 23. sz.

1087. *Kulcsár Endre.* A Petőfi «Őrült»-jéről. (Mértékes vers-e?) Főv. Lap. 61. 72. sz.

1088. *Lauka Gusztáv.* Petőfi Sándor Nagybányán és a zelestyei hutában. Nemzet. 133. sz.

1089. *Lendvai Miklós.* Petőfi és Bem. Délmagyar. Közl. 297. sz.

1090. Nagy szellemek véleménye Petőfiről. P. Hirl. 34. sz.

1091. *Szana T.* Petőfi és a Petőfianusok. P. Hirlap. 143. sz.

1092. *Szana Tamás.* Petőfi és az olaszok. P. Napló. 95. sz.

1093. *Szinnyei Józs.* Bankos Károly, Petőfi barátja. Petőfi-Muz. 271—276. l.

1094. *Zoványi Jenő.* Petőfi hollandúl. (Honigh C. Mijne lente.) U. o. 113—118. l.

1095. Költemény Petőfiről. 19. Szalk-Sz.-Mártonban. Közli Szél Farkas. U. o. 357—362. l.

1096. Petőfi mint képviselőjelölt. Bud. Hirl. 247. 250. sz.

1097. Petőfinek ismeretlen levele követválasztása ügyében. Közli Baróti Lajos. Vasár. Ujs. 27. sz.

1098. Petőfi őrnagygyá kinevező oklevele. Petőfi-Muz. 39. l. — Lásd 83. sz. a. is.

1099. **Petőfiné.** Petőfiné levele Egressinéhez. Kolozsvár. 1849. okt. 14. Vas. Ujs. 52. sz.

1100. *Endrődi Sándor.* Petőfiné Szendrey Julia. Nemzet. 333. sz.

1101. *Lauka Gusztáv.* Petőfiné utolsó napjai. Nemzet. 348. sz.

1102. *Szana Tamás.* Petőfiné Szendrey Julia. Magy. Salon. XII. köt. 603—624. l. XIII. köt. 165—184.

1103. **Poóts A.** *Mitrovics Gyula ifj.* Csenkeszfai Poóts András élete. Prot. Szemle. 505—522. l.

1104. Pósa L. — Lásd 733. 770. sz. a.

1105. **Rajnis.** *Ágh Norbert.* Kőszegi Rajnis József. Budapest, 1890. (8 r. 252. l.)

1106. **Révai.** *Erdélyi Pál dr.* Révai Miklós kéziratai a n. múzeum könyvtárában. Könyvszemle. XIV. évf. 115—137. l.

1107. **Reviczky.** *Palágyi Menyhért.* Emlékbeszéd Reviczky Gyula fölött. P. Hirl. 7. 8. sz. — Erdélyi Hiradó. 6. sz.

1108. *Szulik József.* Pán halála. Magy. Állam. 80. sz. — Lásd 782. sz. a. is.

1109. *Lauka Gusztáv.* Riskó Ignáczról. Főv. Lap. 299. sz.

1110. **Rómer Fl.** *Szentkláray Jenő dr.* Emlékezés Rómer Flórisra. Magy. Állam. 96. sz. — Pozsonymegyei Közl. 35. sz.
1111. Rómer Flóris. (Nekr.) Akad. Almanach 1890. 365—367. l.
1112. Rómer Flóris és Ábel Jenő emlékezete. Könyvszemle. XIV. évf. 321—339. l.
1113. Rónay Jáczint. (Nekr.) Akad. Almanach 1890. 371—373. l.
1114. Rudnyánszky Gyula. — Lásd 733. sz. a.
1115. **Sambucus.** *Hoche,* Johann Sambucus. Allg. Deutsche Biographie. 30. Bd.
1116. **Sárosy Gy.** *Csécsi Imre.* Sárosy Gyula és az aradi reform. egyház. Téli Ujs. XI. évf. 8. sz.
1117. *Naményi Laj.* Sárosy Gyuláról. Délmagyar. Közl. 127. sz.
1118. *Vadnay Károly.* Emlékezés Sárosy Gyulára. Kisfaludy-társ. évlapjai. 23. köt. 203—215. l.
1119. Sárosy Gyula emlékezete. Vasár. Ujs. 23. sz.
1120. **Sibolthi D.** *Thury Etele.* Sibolthi Demeter élete és munkái. Prot. Szeme. 744—754. l.
1121. **Simai Kr.** *Csaplár Benedek.* Nefelejts szálak Simai Kristóf emlékére. Magy. Állam. 246—249. 253. 257. 270. 287. sz.
1122. *Háhn Adolf.* A «Fösvény» első magyar átdolgozása. Phil. Közl. 783—793. (Simai Kristóf Zsugorija.)
1123. *Kapás Aurél.* Néhány szó Simai «Mesterséges Ravaszság» czímű vígjátékáról S.-A.-Ujhelyi kath. gym. 1889—90. ért. 3—18 l. és Szépirod. Kert. 40—42. sz. — Ism. Háhn Ad. Phil. Közl. 849. l. — *F.* Századok. 272. l.
1124. *Lázár Béla.* Simai Kristófról. Orsz.-Vil. 43. sz.
1125. *Weszely Ödön.* Simai Kristóf. Főv. Lap. 294. sz. — Lásd 790. sz. a.
1126. **Somogyi K.** *Ferenczy György.* Somogyi Csizmazia Károly élete. (Arczképpel.) István bácsi napt. 1890. 60—64. l.
1127. Somogyi Károly. Pécsi Hirl. 21. sz.
1128. **Szabó Dáv.** *Négyesy László.* Baróti Szabó Dávid leszármazása. Phil. Közl. 803—807. l.
1129. Szabó Endre. — Lásd 733. sz. a.
1130. **Szabó I.** *Csaplár Benedek.* Szabó István. Kathol. egyház. Közl. 22. sz. mellékl.
1131. *Somlyói.* Egy jubiláris költő zsengéi. Kath. Szemle. 132. l.
1132. *Vámos Kár.* A magyar hellenista Nestor, Szabó István születésének 90-ik évfordulója. Magy. Állam. 152. sz.
1133. Szabó István 50-éves akad. jubileuma. Századok. 180. l.
1134. Szabó István örömnapjai és hálanyilatkozata. Magy. Állam. 34. sz. — Lásd 795. sz. a. is.
1135. **Szabó K.** *Márki Sándor.* Szabó Károly. P. Napló. 242. sz.
1136. *Spinóza.* Emlékezés Szabó Károlyra. Bud. Hirl. 246. sz.
1137. Szabó Károly. (1824—1890.) Orsz.-Vil. 37. sz. — Századok. 677. l. — Vas. Ujs. 36. sz.
1138. Szalay Fruzina. A Hét. 32. sz.
1139. Szana Tamás. A Hét. 52. sz.
1140. Szarvas Gábor. Bud. Hirl. 176. sz. — Lásd 761. 1246. 1247. sz. a. is.
1141. Szász Károly. Lásd 802. sz. a.

1142. **Széchenyi I.** *Gr. Széchenyi István* külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán összeállította Zichy Antal. (Gr. Sz. I. munkái V. köt.) Budapest. Akadémia 1890. (8-r. 440 l.) 4 frt.

1143. *Gr. Széchenyi István* levelei. Összegyűjtötte Majláth Béla. Ism. Acsády I. P. Napló. 247. sz. Ung. Rev. 210—222. l.

1144. Gróf Széchenyi István levele Lónyay Gáborhoz. Pest, 1845. sept. 6. Közli Petrovics Elek. Főv. Lap. 198. sz.

1145. Gróf Széchenyi István kéziratai. Akad. Ért. 43—46. l.

1146. Die Manuscripte des Grafen Stefan Széchenyi. Ung. Rev. 269—272. l.

1147. *Grünwald Béla.* Az új Magyarország. Gróf Széchenyi István. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8 r. IV. 529 l.) 4 frt. — Bír. X. Budap. Szemle. 62. köt. 290—309. l. — X. Y. Magy. Sion. 392—398. l. — Ism. Vezérczikkben Bud. Hirl. 53. sz. *R.* Főv. Lap. 54. sz. *M. K.* Amerigo. U. o. 66. sz. — Zsoldos Benő. Sárosp. Lap. 21. sz. — Nemz. 57. sz. — P. Napló. 63. 64. sz. — Dr. Winckler. Kath. Szemle. 457. l. — Orsz.-Világ. 11. sz. — Vadnay Andor. Hét. 9. sz. — X. y. z. Husvétkor Széchényiről. P. Napló. 95. sz. — M. S. Brassó. 39. sz. — Veigelsberg. P. Lloyd. 64. sz.

1148. *Keményfy Dániel.* Néhány vonás Széchenyi István barátságáról. Magy. Állam. 223—226. sz.

1149. *Dr. Salgó Jakab.* Politikai psychiatria. Bud. Szemle. 62. köt. 152—160. l. Bír. Grünwald B. Széchenyi Istvánról szóló munkáját. — Grünwald B. felelete. U. o. 317. l. — Salgó J. viszonválasza. u. o. 319. lap.

1150. *V. S.* Gróf Széchenyi István a lipcsei csatában. Vasárn. Ujs. 12. sz.

1151. *Zichy Antal.* Psychiatria és politika. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 5. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 11 l.) 10 kr.

1152. *Zichy Antal.* Gróf Széchenyi István külföldi utazásairól. Kisf.-Társ. Évl. XXIV. évf. 172—184. l.

1153. *Zichy Antal.* Gróf Széchenyi István külföldi utazásairól. Bud. Szemle. 62. köt. 321—335. l. — Németül Ung. Revue. 456—467. lap. — P. Lloyd. 40. sz.

1154. Széchenyi. — L. 911. sz. a. is.

1155. **Szegedi Kis I.** *Szöllősy Antal.* Szegedi Kis István Tolnáról megy Temesvárra. Prot. egyh. és isk. lap. 49. sz. Thuri E. felelete. U. o. 51. szám.

1156. **Szemere B.** *B. D.* Szemere Bertalan mint a nevelésügy igazkeblű barátja. Máramarosi Tanügy V. évfoly. 10. sz.

1157. Szemere Bertalan levele Lónyay Gáborhoz. Pest. 1848. ápr. 16. Közli Petrovics Elek. Főv. Lap. 199. sz.

1158. **Szemere P.** Szemerei *Szemere Pál* munkái. Születése százados emlékünnepének alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság. Szerkeszti Szvorényi József. I—III. köt. Budapest Franklin-társ. 1890. (8-r. 294. 325. 349 l.) 6 frt. — Ism. Szász Kár. Kisfaludy-Társ. Évlap. 23. köt. 41—43. l. — Erdélyi Pál. Főv. Lap. 317. sz.

1159. **Szigligeti.** Szigligeti Ede. Nagyváradi Hirl. 47. sz.

1160. *Szigligeti.* Valéria. Tragédia 5 felv. Nemzet. 67. sz. — Főv. Lap. 67. sz.

1161. *Váli Béla.* Szigligeti, Valeria. Szomorújáték. P. Napló. 66. szám.

1162. *Váli Béla.* Szigligeti első szerelme. Nemz. 66. sz.

1163. **Szőnyi B.** *Szeremlei Samu.* Szőnyi Benjamin. etc. Ism. B. P. Prot. egyh. és isk. lap. 30. 31. sz. — Kis Ernő. Dunántuli prot. lap. 29. 30. sz.

1164. **Szulik J.** *Babik József.* Szulik József emlékezete. (1841—1890.) Magy. Állam. 128. 129. sz.

1165. *Dömötör Pál.* Szulik József. Magy. Szemle. 29—32. sz. és Bácska. 46—49. sz.

1166. *Gyürky Ödön.* Szulik József. Kath. egyház. Közl. 13. sz. mellékl.

1167. Szulik József. Magy. Állam. 126. sz.

1168. **Takáts (Péteri.)** *Takáts Sándor.* Péteri Takáts József. (Budapesti IV. kegy.-r. gymn. 1889—90. ért. 1—165. l.) Különnyomatban is megjelent. Ism. Bud. Hirl. 189. sz. — Kath. egyh. Közl. 13. sz. mellékl. — Egyetértés. 205. sz.

1169. Gróf *Teleki József.* Máramar. Lap. 49. sz.

1170. *Jakab Elek.* Gróf Teleki Lászlóné, Rádai Esther. Magy. Salon. XIII. köt. 623—632. l.

1171. Temérdek (Jeszenszky Danó.) — L. 733. sz. a.

1172. **Tinódy** kassai háza. Orsz. Vil. 14. sz.

1173. **Tompa M.** *Kovács Zsigmond.* Tompa Mihály Majomi Józsefnél. Gömör-Kishont. 53. sz.

1174. *Léray József.* Tompa Mihályról. Budap. Szemle. 61. kötet. 1—27. l.

1175. *Ifj. Mitrovics Gyula.* Adatok Tompa diákkorához. Sárosp. Lap. 32—34. sz.

1176. *Váczy János dr.* Tompa ismeretlen műve. Magy. Salon. XIV. köt. 30—32. l.

1177. Toldy Ferencz. — Lásd 683. sz. a.

1178. Torkos László. — Lásd 733. sz. a.

1179. **Tóth E.** *Kárpáti Károly dr.* Töredék Tóth Ede naplójából. Győri Közl. 137. sz.

1180. **Tóth K.** *Boros G.* Tóth Kálmán első szerelme. Brassó. 1. 2. sz.

1181. *Ozoray Árpád.* Tóth Kálmán és az öreg Bucsánszky. Tasnád. 21. sz.

1182. Trefort Á. — Lásd 1912. sz. a.

1183. **Urváry L.** *Acsády Ignácz.* Urváry Lajosról. P. Napló. 127.

1184. *Relle Iván.* Urváry Lajos. Nemzet. 127. sz.

1185. Urváry Lajos. Arczképpel. Vasár. Ujs. 19. sz. — Főv. Lap. 127. sz.

1186. Vajda János. — Lásd 733. sz. a.

1187. **Valter.** *Békesi Emil.* Valter, Sz. Gellért életírója. Kathol. egyh. Közl. 1. sz. melléklap.

1188. **Váradi A.** *Berényi Pál.* Váradi Antal. Sopron. 84. sz.

1189. *Kenedi Géza.* Váradi Antalról. A Hét. 4. sz.

1190. — Lásd 733. 825—827. sz. a.

1191. **Várdai G.** *Törökéry Kálmán.* Várdai Gáspár. Prot. egyh. és isk. lap. 37. sz.

1192. *Virág Benedek.* An den König. Ford. Handmann A. Ung. Rev. 335. l.

1193. Visi emlékezete. *Heltai Ferencz*-től. Nemz. 47. sz.

1194. **Vörösmarty.** *Vörösmarty M.* Csáki. Uebers. v. G. Heinrich. Ung. Rev. 144—147. l.

1195. *Gyulai Pál.* Vörösmarty életrajza. 3. javított kiadás. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 308 l.) 1 frt. 50 kr.

1196. *Pintér Kálmán.* Egy eposi hős halálfélelme. Kath. Egyház. Szemle. 8. sz. mellékl.

1197. *Schwartzer Ottó.* «Csák». Vörösmarty Mihály téboly-alakja. Budapest, Hornyánszky V. 1890. (16-r. 70 l.) 1 frt. — Ism. Ung. Rev. 146—155. l.

1198. *Zlinszky Aladár dr.* «Szondi két apródja» az iskolában. (Zombori áll. főgym. 1889—1890. ért. 3—32. l.) Különnyomatban is megjelent.

1199. **Wohl.** A Wohl nővérek (két arczképpel.) Athenæum napt. 1890. 40—43. l.

1200. — Lásd 836. sz. a. is.

1201. **Zichy G.** *Zichy Géza gr.* Der Nabob. Eine Parabel. Ford. Handmann A. Ung. Rev. 267. l.

1202. *I. B.* Graf Géza Zichy. Pressb. Ztg. 329. sz.

1203. *Ifj. Vutkovich S.* Gróf Zichy Géza. Nyugatmagyar. Hiradó. 138. 139. sz.

1204. — Lásd. 733. sz. a. is.

1205. **Zrinyi M.** Zrinyi ismeretlen munkája, közli Kanyaró Ferencz. Tört.-Tár. 1—24. 261—306. l. Külön is megjelent. Kolozsvár, (8-r. 72 l.) 60 kr. Ism. *d.* Budap. Szemle. 63. köt. 311—315. l. — Egyetértés. 253. sz.

1206. Zrinyi Miklós két ismeretlen levele II. Rákóczy Györgyhöz. Közli Szilágyi Sánd. Tört. Tár. 204—207. l.

1207. *Bodnár Zsigm.* A Zrinyiász. Magy. Salon. XIV. köt. 282—293. lap.

1208. *Greksa Kázmér.* A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-Homeros- és Istvánffyhoz. (Székesfehérvári főgymn. 1889—90. értes 3—158. l.)

1209. *Kis Ferencz.* A Zrinyiász, mint keresztyén műéposz. Debrecz. protest. lap. 14—16. 18. 19. 21—24. sz.

4. *Magyar nyelvészet.*

1210. *Albert János.* Labiális illeszkedés. Nyelvőr. 221. l.

1211. *Alexics György.* Török elemek a magyar és oláh nyelvben. U. o. 407—411. l.

1212. *Babik József.* A hittudomány magyar nyelve. (Egyház, szentegyház, anyaszentegyház.) Hittudományi folyóirat. II. füz. — Kereszt, keresztény, katholikus.) U. o. 3. 4. füz.

1213. *Babik József.* Konkolyirtás a nyelvészet terén. U. o. 3. 4. füzet.

1214. *Balassa József.* Hangsúly a magyar nyelvben. Nyelvt. Közl. XXI. köt. 400—434. l.

1215. *Balassa József.* Az «éneklő hangsúly». Nyelvőr. 70—73. és 176. lap.

1216. *Balassa József.* A székelyek nyelve. Ethnographia. 309—313. lap.

1217. *Balassa József.* Kalotaszeg nyelvjárása. Kalotaszeg. 1. sz.

1218. *Ballagi Mór.* Szókészletünk ortholog szabályozása és az iskola. Budap. Szemle. 61. köt. 337—362. l. — Akad. Ért. 62—64. lap. (Kivonat.)

1219. *Ballagi Mór.* Új teljes magyar és német szótár. II. kötet. Magyar-német rész. 6. kiadás. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. IX. 1089 l.) 7 frt.

1220. *Balogh Péter.* Főnévi igenév mint állítmány. Nyelvőr. 109—112. lap.

1221. *Balogh Péter.* A mondat definiciója. U. o. 289—298 l.

1222. *Barbarics Róbert.* Valami a vegyülékmondatokról. U. o. 308—311. l.

1223. A birtokos jelző és birtokviszony. *P.* Evang. Népiskola. 10. szám.

1224. *Bodó Á.* A Nyelvőr és Ballagi. Közművelődés. 24. sz.

1225. *Brassai Sámuel.* Helyreigazítás. Nyelvőr. 447—451. Balogh P. czikkének némely állítását igazítja helyre a mondat értelmezését illetőleg. Balogh P. válasza. U. o. 543. l.

1226. *Csontos József.* A vizsolyi biblia nyelve. Károli-Emlékkönyv 79—181. l.

1227. *Czucza János.* Kalotaszegi nyelvjárás. Kalotaszeg. 14. sz.

1228. *Danninger József.* Mit mívelnek nyelvtaníróink? Pozsony, 1890. (8-r. 33. l.)

1229. *Földes János.* A hunnok és a hunn személynevek. Ethnographia. 183—187. l.

1230. *Földes János.* A székely névről. Arad. 1890. (14 l.)

1231. *Hunfalvy Pál.* Az aranyos-széki mohácsi nyelvemlékek. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. kötet. 4. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (18 l.) 15 kr.

1232. *Hunfalvy Pál.* A hunn tulajdonnevek magyarázata. Ethnographia. 245—247. l.

1233. *Jánosi Gábor.* A határozott igeragozásról. Nyelvőr. 360—364. lap.

1234. *Joannovics György.* Nyelvtisztítás. (Az orthologia védelmére.) Főv. Lap. 352. sz.

1235. *Kardos Albert* és *Bacher Vilmos.* Bibliai nevek magyarsága. Magy. Zsidó Szemle. 351—355. l.

1236. *Kicska Emil.* Hangsúly és szórend. 6—18. 153—158. 203—209. 390—395. 433—440. l.

1237. *Kiss János. dr.* Lénytani műszók. Bölcsel. folyóirat. 161—165. 337—342. 509—516.

1238. *Kiss János.* A hittudomány magyar nyelve. Hittud. Folyóirat 232—235. l.

1239. *Kluch János.* Ismeretlen magyar nyelvemlék 1474-ből a bécsi udvari könyvtárban. Könyvszemle. XIV. évf. 1—23. l.

1240. *Kulcsár Endre.* A magyar nyelv képes beszéde. Nyelvőr. 250—259. 299—307. 344—351. 396—400. 441—447. 491—496. l.

1241. A magyar nyelv s az akadémia. Magy. Állam. 127. sz.

1242. A régi magyar nyelvről. Orosházi Közl. 21—22. sz.

1243. *Majoros József.* Az írásjelek használata. (Veszprémi kath. főgymn. 1889—90. ért. 3—39. l.)

1244. *Munkácsi Bernát dr.* A «magyar» név eredete. Ethnographia. 285—291. l.

1245. *Nagy Géza.* Ethnologia és nyelvészet. Válasz Munkácsi B.-nak és Balassa Józs.-nek. U. o. 372—380. 419—442. l.

1246. *Négyesy László.* A «Magyar Nyelvőr.» Nyelvőr-Emlék. 18—29. lap.

1247. A «Magyar Nyelvőr» Akad. Ért. 78—85. l.

1248. A nagybecskereki k. főgymn.-ban 1889—90. tavévben iskol. használatra elfogadott *nyelvtani* és mennyiségtani *megnevezések.* (Nagybecskereki főgymn. 1889—90. ért. 3—53 l.)

1249. A magyar *nyelvtörténeti* szótár. Akad. Értes. 86—93. l.

1250. A nyelvtudományi bizottság és a Nyelvtudományi Közlemények. U. o. 12—23. l.

1251. Nyelvtudományi Közlemények XXI. kötete. Ism. Budenz József. U. o. 220—222. l.

1252. *Pál Antal.* A Döbrentei-codex nyelvi sajátságai Ism. Lehr Vilmos. Phil. Közl. 837—846. l.

1253. *Parcsetich Vincze.* Harcz az ik-es igékért. (Ujvidéki kath. magy. főgymn. 1889—90. ért. 3—31. l.)

1254. *Réthy László dr.* A székelyek és a magyar honfoglalás. Ethnographia. 24—37. l.

1255. *Sátái Bartha D. J.* Egri nyelvsajátságok. Nyelvőr. 169—173. 231—218. 265—271. 313—317. l.

1256. *Sebestyén Károly.* Kombináló szóalkotás és mondatfűzés. U. o. 498—501. l.

1257. *Simonyi Zsigmond.* A magyar nyelv. Ism. Balassa József. Phil. Közl. 323—328. l. — Századok. 182. l. — R. L. Ethographia. 205—208. lap.

1258. *Simonyi Zsigmond.* A magyar határozók. A m. tud. Akademiától Lukáts Krisztina-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. köt. 2. fele. Budapest, Akadémia 1890. (8-r. 277—456 l.) 1 frt 60 kr. — Ism. Veress Ign. Phil. Közl. 538—547. l. — Akad. Értes. 577—579. l.

1259. *Simonyi Zsigmond.* Kombináló szóalkotás. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 3. sz.) Budapest, Akadémia, 1890. (8-r. 43 l.) 40 kr. — Kivonat. Ism. Akad. Értes. 503—505. l.

1260. *Simonyi Zsigmond.* A főnévi igenévről. Nyelvőr. 241—250. lap. — Akad. Ért 376 l. (Kivonat.)

1261. *Simonyi Zsigm.* A tárgyas és tárgyatlan ragozás neve. Nyelvőr. 368. l.

1262. *Simonyi Zs.* A szenvedő igék. U. o. 451—455. l.

1263. *Simonyi Zsigmond.* Egy kis nyelvészkedés. A Hét. 11. 12. szám.

1264. *Simonyi Zsigmond.* A szenvedő ige s az «indokolás». Jogi Szemle. III. köt. 365—371. l.

1265. *Simonyi Zs.* A magyar nyelvtörténeti szótár. Nyelvőr-Emlék. 30—35. l.

1266. *Steuer János.* Adalékok a szóvegyítéshez. Nyelvőr. 125—126. lap.

1267. *Steuer János.* Kétféle magyar «é»-hang. U. o. 218. l.
1268. *Steuer J.* A neológia logikája. U. o. 219. l.
1269. *Steuer János.* Az éneklő hangsúly. U. o. 317—319. l.
1270. *Steuer János.* Az «és» kötőszó a székely nyelvjárásban. U. o. 319. lap.
1271. *Steuer János.* Szófejtés: m. *isten* (is-ten.) Nyelvtud. Közl. XXI. köt. 456—459. l.
1272. *Szabó Mihály.* Tudományos magyar nyelvtan. Szeged. 1890. Ism. Bölcsel. folyóirat. 759. — Dr. Cz. G. Magyar Állam. 166. szám.
1273. *Szalay Gyula.* A magyar nyelv rokonai. (Lévai kegy.-r. főgymn. 1889—90. ért. 2—42 l.)
1274. *Szamosi Gáspár.* Nyelvészkedő honatyák. Nyelvőr. 84—88. lap.
1275. *Szarvas Gábor* és *Simonyi Zsigmond.* Lexicon linguæ Hungaricæ ævi antiquioris. Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. A m. t. Akadémia megbizásából szerkesztették —. II. köt. 1—8. füzet. Budapest. Hornyánszky V. 1890. (4-r. 1—1280 hasáb.) Egy füzet 1 frt. — Ism. Szana T. Pest. Hirl. 41. sz.
1276. *Szarvas G.* A magyar nyelv az egyházi irodalomban. Nyelvőr. 118—121. l. (Ismerteti Némethy Laj. A kath. egyh. szertartások kézikönyve cz. munkáját nyelvészeti szempontból.)
1277. *Szarvas G.* Egy alakos szók. (Bot, rekken.) Nyelvőr. 571. l.
1278. **Székely írás.** *Dudás Gyula.* Hún-székely kéziratok. (A szegedi Somogyi-könyvtárban.) Főv. Lap. 100. sz.
1279. *Fischer K. A.* A hun-magyar írás és annak fennmaradt emlékei. Ism. Balassa Józs. Phil. Közl. 255—260. l. — Fischer válasza és Balassa felelete. U. o. 449—452. l.
1280. *Király Pál.* Hun-székely kéziratok. Főv. lap. 105. sz.
1281. *Nagy Géza.* A székely-írás. Bud. Hirl. 154. sz.
1282. Hun-magyar kéziratok. (A szegedi Somogyi-könyvtárban.) Egyetértés. 147. sz.
1283. *Szigetvári J.* Főnévi igenév mint birtokosjelző. Nyelvőr. 127. lap.
1284. *Szinnyei Józs.* Szóvegyítés. U. o. 75 l.
1285. *Szinnyei Józs.* Főnévi igenév mint birtokos jelző? U. o. 76. lap.
1286. *Szinnyei Józs.* Labiális illeszkedés. U. u. 126. l.
1287. *Szinnyei Józs.* Adalékok a magyar-ugor szótárhoz. U. o. 150—153. l.
1288. *Szinnyei Józs.* Orthológia az iskolában. U. u. 164—169. l.
1289. *T. K.* Szék és székely. Ethnographia. 355. l.
1290. *Trencsény Károly.* Nyelvünk gazdasága. Iskol. Szemle. 19. szám.
1291. *Vasverő Rajmond.* Két dialektikus önhangzó. Nyelvőr. 271. lap.
1292. *Veress Ignácz.* «Van» alak- és mondattana. Phil. Közl. II. Pótköt. 122—220. l.
1293. *Vucskics Gyula.* Három helytelen és három helyes szó. (Haldoklók szentsége, vérnélküli áldozat, rózsafüzér). Hittud. folyóirat. 235. lap.

1294. *Zlinszky Aladár.* A klasszika filologia aranykora. Nyelvőr. 162—164. l.

1295. *Zolnai Gyula.* Mátyusföld nyelvjárása. U. o. 412—418. 456—468. 502—515. 554—568. l.

Egyes szók.

1296. *Aglamos, agglamos.* Szarvas G. Nyelvőr. 105—107. l.

1297. *«-Ál»-e* vagy *-íroz?* Füredi Ign. U. o. 322. l. és Szarvas G. U. o. 324. l.

1298. *Alattomban, alattomos.* Albert János. U. o. 173—176. l.

1299. *Ara.* Munkácsi B. U. o. 145. l.

1300. *Bakacsin.* Katona Laj. U. o. 337—339. és 422. l.

1301. *Ballast.* Frecskay Ján. U. o. 419. l.

1302. *Becsül.* (Tisztel.) Bélteky Kálmán. U. o. 162. l.

1303. *Békeség* vagy békesség? Vecsei József Iskolai Szemle. 12. szám. — Zajzon D. U. o. 14. sz.

1304. *Belőni.* Frecskay János. Nyelvőr. 420. l.

1305. *Bibaszt, cseszd meg.* Radó Antal. U. o. 82. l.

1306. *Billikom.* Katona L. U. o. 339.

1307. *Bír valamivel.* Bódiss J. U. o. 225. l. és Szarvas G. U. o. 225—228. és 325—328. l. — Csapodi I. U. o. 273. l.

1308. *Búz.* Kovács Kálmán. U. o. 321. l.

1309. *Cápa.* B. D. U. o. 231—234. l.

1310. *Csámesz.* Bogor János. U. o. 83 l.

1311. *Csempe.* Frecskay Ján. U. o 418. l.

1312. *Csëtlik-botlik.* Albert Ján. U. o. 319. l.

1313. *Csinál. Tesz. Mível.* Bélteky K. U. o. 538—541. l.

1314. 1. *Csuszik* (csuszkál, csuszkandik, csuszkorál, csuszog, csuszpitol). 2. *Mászik* (mászkál). Bélteky Kálmán. U. o. 158—160. l.

1315. *Derce.* Szarvas G. U. o. 340—344. l.

1316. *Díb-dáb* Szarvas G. U. o. 35. l.

1317. *Divat.* Zlinszky Aladár. U. o. 176. l.

1318. *Dölyf.* Szarvas G. U. o. 101. l.

1319. *El kell menjek.* Kászonyi L. Steuer J. Balassa J. Szarvas G. U. o. 26—31. l.

1320. *Ettülen.* Kálmány Laj. U. o. 82. l.

1321. *Fejér arany.* Csapodi I. 515. l.

1322. *Foncsika.* Baló Józs. U. o. 127—129. l.

1323. *Fordítva lőn.* Bódiss J. U. o. 178. l. és Szarvas G. U. o. 180. lap.

1324. *Függ* (függed.) *Csüng* (csügg, csügged). *Lóg* (lógicsál). *Fityeg.* Bélteky Kálmán. U. o. 364—366. l.

1325. *Gözü.* Ladányi B. U. o. 320. l.

1326. *Gyors kerék.* Sz. D. U. o. 516. l.

1327. *Gyoron.* Csapodi I. 222. l.

1328. *Gyurmány. Túlmány.* Csapodi Istv. U. o. 515. l.

1329. *Hág* (hágcsál, hágdoz). *Lép* (lépdel, lépeget, lépint). Bélteky Kálmán. U. o. 311—313. l.

1330. *Haj.* Munkácsi B. U. o. 148. l.

1331. *Haszon. Nyereség.* Bélteky K. U. o. 366. l.

1332. *Házagol.* Albert J. U. o. 570. l.
1333. *Hegedű.* Munkácsi B. U. o. 149. l.
1334. *Hív. Szólít.* Bélteky K. U. o. 541—542. l.
1335. *Horhos.* Perényi A. U. o. 223. l.
1336. *Horog.* Hollósi K. U. o. 37. l.
1337. *Ímmel-ámmal.* Szarvas G. U. o. 36. l.
1338. *Indokol. Indokolás.* Simonyi Zs. 496—498. l.
1339. *Influencia.* Csapodi I. U. o. 79. l.
1340. *Intén.* Zolnai Gyula. U. o. 49—60. l.
1341. *Íroz.* Zlinszky Aladár. U. o. 209—213. l.
1342. *Ivad.* Török Máté. U. o. 82. l.
1343. *Iz.* Ladányi B. U. o. 321. l.
1344. *Izéba, izéljon?* Szarvas G. U. o. 132. l.
1345. Jóindulat*áé*rt v. jóindulat*uké*rt? U. o. 39. l.
1346. *Jut. Ér. Kerül. Érkezik.* Bélteky K. U. o. 263—265. l.
1347. *Katika.* Bakó Ján. U. o. 474. l. Szarvas G. 474—476. l.
1348. *Kell.* Csapodi I. U. o. 79. l.
1349. *Kence.* Frecskay Ján. U. o. 420. l.
1350. *Kétkulacsos.* Szarvas G. U. o. 37. l.
1351. *Kiír.* Szarvas G. U. o. 32. l.
1352. *Kivehető az értelem.* Bódiss J. U. o. 223. és Szarvas Gáb. 225—228. l.
1353. *Kivenni valamit a távolból. Lőn. — Bírok valamivel.* — Szarvas G. U. o. 325—328 l. — Sátai Bartha J. 469. l.
1354. *Kivesz.* Albert J. U. o. 220. l. — Csapodi I. 273. l.
1355. *Lőn.* Csapodi I. U. o. 273. l. Szarvas Gábor. U. o. 325—328. lap.
1356. *Kivësz.* Csapodi I. U. o. 273. l.
1357. *Kocsonya. Koponya.* Katona Laj. 340. l.
1358. *Kófic.* Frecskay Ján. U. o. 421. l.
1359. *Komp.* Csapodi Istv. és Albert J. U. o. 221. l.
1360. *Koponya.* Katona L. U. o. 421. l.
1361. *Kótyalagos.* Kovács Kálmán. U. o. 83. l.
1362. *Körül-belül.* Albert Ján. U. o. 469. l.
1363. *Kukrejt.* Simonyi Zsigmond. U. o. 177. 278—280. 470. l. — Szarvas G. 280—285. l.
1364. *Kukrejt.* Ballagi Mór. Bud. Szen le. 62. köt. 476—480. l.
1365. *Kuruc, labanc.* Jánosi Gábor. Nyelvőr. 222. l.
1366. *Leány.* Szinnyei József. U. o. 1—4. l.
1367. *Leány.* Munkácsi B. U. o. 146—148. l. — Szarvas G. 180—182. 273—278. l. — Nagyszigeti K. 220. l.
1368. *Lettje-voltja.* Bánhegyi Istv. U. o. 83. l.
1369. *Lőn fordítva.* Bódiss I. U. o. 224. lap. és Szarvas Gábor. 225—228. l.
1370. *Lurkó.* Szarvas G. U. o. 81. l.
1371. *Megkeres.* Szarvas G. U. o. 133. l.
1372. *Mennyêk?* U. o. 38. l.
1373. *Morkoláb.* Szily K. U. o. 107. l. — Katona L. 193—201. l. — Alexics Gy. 470. l. Ásboth O. 472. Szarvas G. 473. l.
1374. *Most, már, majd.* Veress Ign. Nyvr. 351—360. 401—406. l.
1375. *Napernyő: árnyéktartó.* Kovács K. U. o. 222. l.

1376. *Nemmén, nemmen.* Szarvas G. U. o. 102—105. l.
1377. *Ón, ólom.* Csapodi Istv. U. o. 570. l.
1378. *Örökkön-örökké.* Szinnyei Józs. U. o. 516. l.
1379. *Pápaszem.* Csapodi Istv. U. o. 77—79. l.
1380. *Pereputty.* Szarvas G. U. o. 97—100. l.
1381. *Pinty.* Szarvas G. U. o. 129. l.
1382. *Prézsmitálj.* Szarvas G. U. o. 39. l.
1383. *Punga.* Alexics György. U. o. 201—203. és 320. l.
1384. *Réteg.* Szarvas G. 79—81. l.
1385. *Ritka, rideg, réteg.* Simonyi Zsigmond. U. o. 5 l.
1386. *Rocska.* Szarvas G. U. o. 476. l.
1387. *Sor* v. *sors?* U. o. 38. l.
1388. *Sudár.* Szarvas G. U. o. 518. l.
1389. *Szekál.* Csapodi Istv. U. o. 272. l.
1390. *Szélhajó.* Zlinszky Alad. U. o. 470. l.
1391. *Szelíd (szelídecske). Jámbor.* Bélteky K. U. o. 261. l.
1392. *Szerelmes levél.* K. Rezső. U. o. 131. l.
1393. *Szírmátra.* Katona Lajos. U. o. 481—491. 529—538. l.
1394. *Szófia-beszéd.* Szarvas G. U. o. 34. l. — Zolnai Gy. 122—125. lap.
1395. *Tügy.* Frecskay Ján. U. o. 419. l.
1396. *Ugrogyok.* Albert János. Egy kihalt szó. U. o. 468. 569. l. — Simonyi Zs. 519. l.
1397. *Úr. Gazda.* Bélteky Kálm. U. o. 260. l.
1398. *Valamiben csinál.* Csapodi I. U. o. 285. l.
1399. *Zarándok.* Szarvas Gábor. U. o. 385—389. l. — Nagyszigethi K. 471. l.

5. Iskolakönyvek.

1400. *Badics Ferencz dr.* Magyar irodalmi olvasókönyv I. kötet. A gymn. V. osztálya számára. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. IV, 205. l.) 1 frt 20 kr.

1401. *Balassa József.* Magyar olvasókönyv pœtikai és rhetorikai bevezetéssel. Kereskedelmi és középiskolák használatára. I. kötet. Az I. osztály számára. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r.) 1 frt 50 kr. II. köt. A középső (II.) osztály számára. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 162 l.) 1 frt 50 kr.

1402. *Böngérfi János* és *Peres Sándor.* Magyar nyelvgyakorló, főtekintettel a magyar helyesirás és fogalmazás tanítására. Budapest, Méhner V. 1890. (8-r.) Ism. Máramarosi Tanügy. V. évfoly. 10. sz.

1403. *Deme Károly.* Magyar nyelvtan. Ism. Kulcsár E. Iskolai Szemle. 13. sz.

1404. *Dengi János dr.* Rhetorika a prózai írásművek elmélete, olvasmányokkal és ezek magyarázatával. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 305 l.) 1 frt 60 kr.

1405. *Dengi Ján.* Magyar stilisztika. Ism. Dr. Tóth Sándor. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 266. l.

1406. *Endrődi Sándor.* Magyar olvasmányok a gymnaziumok ötödik osztálya számára, Budapest, Grill. 1890. (8-r. 152 l.) 1 frt.

1407. *Erényi Mór.* Kis magyar nyelvtan feladattárral. Az elemi

népiskolák számára. A 8. kiadást teljesen átdolg. és sajtó alá rendezte Balassa József. Budapest, Lampel R. 1890. — Ism. Halász I. Phil. Közl. 334—335. l.

1408. *Fülöp Adorján dr.* A Lehr-Riedl-féle olvasókönyvek. Közoktatásügyi Szemle, 749—752. l.

1409. *Góbi Imre.* Poetika. A költői műfajok ismertetése. Gymnaziumok és reáliskolák használatára. Budapest, Franklin t. 1889. (8-r. 304. l.) 1 frt 40 kr.

1410. *Gööz József dr.* és *Tóth József.* Magyar olvasókönyv a polgári fiuiskolák II. osztálya számára. Póra Ferencz közreműködésével. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 192 l.) 70 kr.

—. Ugyanaz. A III. oszt. számára. (8-r. 223 l.) 1 frt.

—. Ugyanaz. A polgári leányiskolák II. osztálya számára. (8-r. 196 l.) 90 kr.

—. Ugyanaz. A III. oszt. szám. (8-r. 212 l.) 1 frt. Ism. dr. Varga Bálint. Egyet. Közokt. Szemle. 317—321. l.

1411. *Gööz József, Póra Ferencz, Tóth József.* Magy. olvasókönyv a polgári leányiskolák II. osztály számára. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 196 l.) 70 kr.

—. III. oszt. számára. Budapest, 1890. (8-r. 211. l.) 80 kr. Ism. dr. Varga Bál. Egyet. Közokt. Szemle. 361—364. l. — Komáromy Laj. Nemz. Nőnevelés. 322—324. l.

1412. *Greguss Ág.* Magyar költészettan. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 121 l.) 1 frt.

1413. *Gyulay Béla dr.* Irodalom-ismertető. A költői és prózai műfajok irodalma és elmélete a magyar nemzeti irodalom történetének rövid áttekintésével. Polgári fiú- és leányiskolák s egyéb tanintézetek felső osztályai számára és magán használatra. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 256 l.) 1 frt 20 kr.

1414. *Gyulay Béla dr.* Gyakorlati irálytan különös tekintettel a levélírásra, közéletben előforduló polgári ügyiratokra és a prózai műfajokra. A polgári és felső népiskolák és felsőbb leányiskolák használatára. Környei János műve nyomán. 6. bőv. és jav. kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r.) 90 kr.

1415. *Hoffmann Mór.* Magyar olvasókönyv polgári fiú-iskolák számára. I. kötet. (Az I. osztály számára.) Budapest. Franklin-társul. 1890. (8-r. 136 l.) 60 kr.

—. Magyar olvasókönyv polgári fiú-iskolák számára. II. kötet. (A II. osztály számára.) Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 148 l.)60 kr.

1416. *Hoffmann Mór.* Közönséges irálytan a levelezés és ügyiratok megtanulásához. Gyakorlati utmutatás a közéletben előforduló levelek, okiratok, ügyiratok, szerződések és kereskedelmi levelekre vonatkozó törvényes határozmányokra .... Polgári és rokon iskolák használatára, Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. IV, 159 l.) 80 kr.

1417. *Jancsó Benedek.* Magyar irodalmi olvasmányok a görög nyelv pótlásául. A gymnasium V. oszt. számára. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 205 l.) 1 frt.

1418. *Kerékgyártó Elek dr.* Magyar olvasókönyv kapcsolatban irály- és költészettannal. A polgári és egyéb felső leányiskolák számára. 3. átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. 237 lap.) 1 frt 40 kr.

1419. *Király Pál.* Rendszeres magyar nyelvtan közép- és polgár-iskolák, valamint szakiskolák számára. Budapest, Mehner V. 1889. (8-r. 215 l.) 1 frt.

1420. *Komáromy Lajos.* Magyar nyelvtan az elemi iskolák 2., 3., 4. oszt. számára. Ism. K. Z. Máramarosi Tanügy. V. évf. 7. sz. — Néptan. lapja. 40. sz. — B. M. Nemz. Nőnevelés. 45. l.

1421. *Korda Imre.* Stilistika és verstan. A gymnasiumok és reálisk. IV. oszt. számára. 2. jav. kiadás. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 212 l.) 1 frt 20 kr.

1422. *Könnye Nándor.* Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Iskolai és magán használatra. Bécs, Denkler Józs. (Budapest, Grill K.) 1890. (8-r. 323 l.) 90 kr.

1423. *Lád Károly* és *Barna Jónás.* Magyar olvasókönyv polgári fiú-iskolák I. osztálya számára. Több tanférfiú közreműködésével. Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 190 l.) 70 kr.

—. A II. osztály számára. U. o. (8-r. 198 l.) 70 kr.

1424. *Nagy Ján.* Magyar nyelvtan a polg. iskolák első és második osztálya számára. 4. átdolgozott kiadás. Szeged, Várnai L. 1889. (8-r. 120 l.) 80 kr.

1425. *Nagy László.* Magyar kereskedelmi levelező. Az alsófokú kereskedelmi iskolák számára. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. 115 lap.) 80 kr.

1426. *Néry László.* Olvasmányok a poetikához. 3. kiadás. Budap., Eggenberger. 1890. (8-r. 232 l.) 1 frt 40 kr.

1427. *Novák Sándor.* A magyar nemzeti irodalom ismertetése a polg. és felsőbb leányiskolák IV. oszt. számára. 2-ik javított kiad. Budapest, Kókai L. 1889. (8-r. VI, 236 l.) 1 frt 20 kr.

1428. *Novák Sándor.* Fogalmazástan. A polgári és felsőbb leány-iskolák III. osztálya számára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 248 lap.) 1 frt 20 kr.

1429. *Révy Ferencz.* Magyar olvasókönyv polg. és felsőbb leány-iskolák I. osztálya számára. 2. javít. kiadás. Budapest, Singer és Wolfner, 1890. (8-r. 167 l.) 70 kr.

—. II. rész. U. o. (8-r. VIII, 200 l.) 80 kr. — Ism. Komáromy L. Nemz. Nőnevelés. 324. l.

1430. *Riedl Fr.* Poetika és poetikai olvasókönyv 1889. Ism. Beöthy Zs. Közoktatásügyi Szemle. 161—165. l.

1431. *Szántó Kálmán dr.* Magyar irodalomtörténeti olvasmányok iskolák és a művelt közönség használatára. Tárgyi és nyelvi magyarázatokkal ellátva. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 384 l.) 1 frt 60 kr.

1432. *Szántó Kálmán.* Magyar olvasókönyv polgári és felsőbb leányiskolák használatára. I. köt. Az I. osztály számára. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 132 l.) 60 kr.

—. II. kötet a második osztály számára. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 164 l.) 80 kr.

1433. *Tipray Ján.* Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Budapest, Franklin-társ. 1890. (16-r. 258. l.) 60 kr.

1434. *Tomor Ferencz* és *Várady Antal dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára. 7. változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. X, 200 l.) 90 kr.

—. A középiskolák III. osztálya számára. Az új tanterv és minisz-

teri utasítás értelmében. 5. kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 224 l.) 1 frt 20 kr.

1435. *Vass Máty., Irmei Fer.* és *Pósa Laj.* Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák II.—IV. oszt. számára. Ism. B. M. Nemz. Nőnevelés. 100. lap.

1436. Versényi Gy. Poetika. Ism. Dr. Zlinszky Alad. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 50—52. l.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. *Általános irányú dolgozatok.*

1437. *Böhm Ján. dr.* A rabszolgaság az ó-korban. Eger, Szolcsányi Gy. 1889. (8-r. 85 l.) 50 kr.

1438. A classika-philologiai bizottság (1883—1890). Akad. Értes. 569—573. l.

1439. *Gow James dr.* Görög és római állami régiségek. Segédkönyv az irodalmi és művelődés-történeti tanításhoz. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 152 l.) 1 frt.

1440. *Sárffy Aladár dr.* A classicusok rhetorikája. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt.

1441. M. Schliemann et ses adversaires. La Revue de l'Orient. No. 17.

1442. *Schuchhard K.* Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka im Lichte der heutigen Wissenschaft dargestellt. Leipzig, F. A. Brockhaus 1890. Ism. Dr. Silberstein A. Pester Lloyd. 1890. 31. sz.

1443. *Varjú Ján.* Az ó-classicai irodalmak művelődéstörténeti hatása és szerepe a középiskolában. (Szegedi főgymn. 1889—90. ért. 3—30. l.) — Külön megjelent. Ism. Egyetértés. 184. sz.

1444. *Zsoldos Benő.* A classicus irodalmakról. Sárosp. Lapok. 5. 6. sz.

2. *Görög történet és régiségek.*

1445. *Abday Asztrik.* Az imádság és átok a görögöknél és rómaiaknál. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 129—130. l.

1446. Agglegények a görögöknél. Vas. Ujs. 2. sz.

1447. *Benndorf O.* u. *Niemann G.* Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa. Ism. Fröhlich R. Arch. Ért. 368—372. l.

1448. *Borsos István.* Az areopag eredete és szerepe az athenæi államban Perikles koráig. (Pápai ref. főiskola. 1889—90. ért. 27 l.)

1449. *Bournáz Ernő.* Az olympiai játékok. Ism. Dr. Vári R. Phil. Közl. 847. l.

1450. *Dr. Darvai Móricz.* A trójai kérdés. (Bötticher contra Schliemann.) Főv. Lap. 11. sz.

1451. *Kuun Géza gr.* Egy ó-hellén házaspár imája. Kereszt. Magvető 20—22. l.

1452. A régi görög nők társadalmi állása. Divat Salon. III. évf. 10. füz.

1453. *Nosz Gusztáv.* A görög drámáról. Ism. Némethy Géza. Phil. Közl. 567—569. l.

1454. *Telmányi Emil.* Vonások a görög eposzok külső kulturájának megértetéséhez. (Aradi főgymn. 1889—90. ért. 1—28 l.)

1455. *Pecz V.* A görög tragédia. Ism. Fináczy Ernő. Phil. Közl. 329—332.

1456. *Rayetet Collignon.* Histoire de la ceramique greeque. Ism. Irmei Fer. Arch. Ért. 170—182. l.

1457. A fényűzés a régieknél. Egyetértés. 9. sz.

1458. *Schvarcz Gyula.* Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokratiája. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. X. köt. 9. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 58 l.) 50 kr.

1459. *Szilágyi István.* I. A görögök nevelési rendszere. II. A spártaiak nevelési rendszere. Máramarosi tanügy. V. évf. 5. sz.

1460. *Zágoni Károly.* Gyermeknevelés a hajdani Spártában. Beregm. tanügy. 4. sz.

3. Görög irodalom.

1461. **Anthologia.** Anthol. Pal. VII. 23. Antipatros Sidoniostól. — VII. 24. Simonidestől. Ford. P. Thewrewk E. Phil. Közl. 598. l. VII. 25. Simonidestől. U. o. 613. — VII. 26. Antipatros Sidoniostól. Ford. P. T. E. U. o. 608. l. — VII. 30. Antipatros Sidoniostól. Ford. P. T. E. U. o. 698. l. — XI. 176. Lukillostól. — U. o. 727. l. — V. 247. Makedonios consultól. U. o. 793. l. — VII. 27. Antipatros Sidoniustól. — 21. Metrodoros számvető epigrammája. — Phil. Közl. II. pótköt. 504. l. — VII. 29. Antipatros Sidoniostól. U. o. 525.

1462. **Aeschylos.** *Aeschylos.* Prometheus. Drámai költemény. Ford. dr. Dezső Gyula. Nagy-Kőrös. 1890. (8-r. 32 l.)

1463. **Anakreon.** *Anakreon.* A megelégedett élet. Ford. Gergely K. Gömör-Kishont. 17. sz.

1464. **Aristophanes.** *Boros Gábor.* A parodos Aristophanes vígjátékaiban. Phil. Közl. 361—370. 467—477. 585—598. l.

1465. Aristoteles. — Lásd. 1489. sz. a.

1466. **Demosthenes.** *Mészáros F.* Demosthenes. (M.-szigeti kegy. r. gymn. 1889—90. ért. 3—20 l.)

1467. **Euhemerus.** Euhemeri reliquiæ ed. G. Némethy. Önismertetés. Phil. Közl. 49—53. l.

1468. **Euripides.** *Euripides.* A Kyklops. Satyrdráma. Fordította Csiky Gergely. A Lukács-Krisztina-díjjal jutalmazott műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 56. l.) 40 kr.

1469. Euripides, Kyklops. Satyr-dráma. Ford. Csiky G. Első előadása az operaházban máj. 22-én.

1470. —. Lásd — 1499. sz. a. is.

1471. **Herodotos.** *Fröhlich Rób.* Herodotos pontosi útja. Ism. dr. Hittrich Ödön. Phil. Közl. 349—351. l.

1472. *Fröhlich Róbert.* Herodotos keleti útja. (Budapesti ág. ev. főgym. 1889—90. ért. 1—30 l.)

1473. *Kovács Dániel.* Herodotos szerepe a valláserkölcsi nevelésben. (Székely-udvarh. ref. coll. 1889—90. ért. 16—26. l.)

1474. **Homer.** *Homeri* Carmina. Rec. Arth. Ludwich P. II. Odyssea. Lipsiæ. 1889. Ism. Dr. Vári R. Phil. Közl. 347—349. l.

1475. *Homeros* Odysseája. I. ének. Ford. Kutrucz Dezső. (Pozsonyi kath. főgym. 1889—90. ért.)

1476. *Homer* Odysseája. II. füzet. IV. 259 — VIII. 423 ének. Fordította Télfy Iván dr. 2-ik kiad. (Hellen remekírók magyar fordításban 14.) Budapest, Lampel R. 1889. (16-r. 73—168. l.) 40 kr.

1477. *Csengeri J.* Jegyzetek Homeros Odysseájához. Ism. dr. Vári Rezső. Phil. Közl. 527—529. l.

1478. *Csengeri János.* Homeros. Egyetemes könyvtár. Szerk. Ferenczy József. 8 füz. Győr, Gross G. 1889. (16-r. 42 l.) 10 kr.

1479. *Gergye Lénárt.* A homerosi kor kosmographiája. Ismert Dr. Csengeri J. Phil. Közl. 351--354. l. Gergye L. és Cs. J. válaszai. U. o. 435—455. l.

1480. *Sebestyén Gyula.* Egy ismeretlen Homér-fordítóról. (Simonyi Imre.) Phil. Közl. 7—21. l. és Thúry Etele, Protest. egyh. és isk. lap. 6. szám.

1481. *Vári Rezső.* A homerosi hymnusok codex Estensie s szövegkritikai értéke. Phil. Közl. 161—173. l.

1482. —. Lásd 1208. sz. a. is.

1483. **Joannes Botan.** *Vári Rezső.* Joannis Botaniatæ carmen de metro iambico. Phil. Közl. 577—584. l.

1484. **Josephus.** *Dr. Kereszty Viktor.* Flavius Josephus iratainak értékéről. Magy. Sion. 801—823. l.

1485. **Oppianus.** *Vári Rezső.* Néhány észrevétel a kilikiai Oppianushoz. Phil. Közl. 457—464. l.

1486. Oppianus Halieutica. ed. R. Vári Lipsiae, Teubner. Rövid ism. Phil. Közl. 734. l.

1487. **Pausanias.** *Gurlitt W.* Ueber Pausanias. Untersuchungen. Graz, 1890. Ism. Kaposy E. J. Phil. Közl. 54—55. l.

1488. **Pindar.** *Ábel Eug.* Scholia recentia in Pindari Epinicia. Ed. Pars I. Budapestini Academia. 1890. (8-r. VI, 480. l.)

1489. **Plato.** *Schwetz Vilmos.* Plato és Aristoteles eszméi a köznevelésről. Néptanit. Lap. 95. 96. sz.

1490. *Kvacsala János dr.* Plato symposionja és az Akadémia. Phil. Közl. 666—677. l.

1491. *Szabó Imre.* Plátó államtana. Pozsonymegy. Közl. 18. 19. 26. 29. szám.

1492. *Szamosi Ján.* Jegyzetek a Platon műveiből való szemelvényhez 1889. Ism. Várkonyi Endre. Tanáregyl. Közl. XXIII. évfoly. 193—195. l.

1493. **Plutarchos.** *Pecháný Adolf.* Miként gondolkozott Plutarch a fiúk neveléséről. Nemz. Isk. 724—727. 760—761. l.

1494. **Pythagoras.** *Zlamál Ágost.* Pythagoras és szövetkezete. (Gyulafehérvári kath. főgym. 1889—90. ért. 3—53. l.)

1495. **Sophokles.** *Sophokles* Antigonéja. Kiadta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. Budapest, Eggenberger. 1890. (8-r. XXIV, 142 l.) 90 kr. — Ism. dr. Némethy Géza. Phil. Közl. 403—405 l. és Böhm Kár. U. o. 405—409. l.

1496. *Sophokles* Ajas-a. Első előadás az operaházban máj. 22-én.

1497. Sophokles Elektra. Tragédia 5 felv. Először adatott a nemz. szinházban decz. 30-án.

1498. *Cserei József.* Sophokles Oedipus királyáról. Rövid ismert. Dr. Némethy G. Phil. Közl. 730. l.

1499. *Csiky Gergely.* «Ajas» és a «Kyklops». Főv. Lap. 140. sz.

1500. *Czövek Frigyes.* A Labdakidák Sophoklesnél. Ism. Fröhlich Rób. Phil. Közl. 850. l.

1501. *J. B.* Mendelssohn's Männerchormusik aus Sophokles Antigone. Pressb. Zeit. 336. sz.

1502. **Theokritos.** *Kontúr.* Theokritósz 11-ik idyllje. Kath. Egyház. Közl. 16. sz.

1503. *Theokritos* 2-ik idyllje (A varázsló-leányok). Ford. Reményi Ede. Phil. Közl. 35—40. l.

1504. *Theokritos.* 3-ik idyllje. (Amaryllis.) Ford. Dr. Reményi E. U. o. 438—442. l.

1505. **Xenophon.** *Xenophon* emlékiratai Sokratesről. III. füz. (II. K. 5. — III. K. 1—7. fej.). Ford. és magy. dr. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára 56. füz.) Pozsony. Stampfel K. 1890. (16.-r. 129—192. l.) 30 kr.

1506. *Dávid J.* és dr. *Fodor Gy.* Xenophon Memorabiliáinak szótára. 1889. Rövid ism. *n.* Phil. Közl. 571. l.

1507. *P. Thewrewk, E.* Ó-görög Olajág-ének. Phil. Közl. 829. l.

1508. *Ipsilántis Sándor.* A hellen honfi búja. Görögből ford. id. Rozvány György. Békés 24. sz.

1509. *Perránsylos János.* Komnéni Alexius. Dráma. Ism. Télfy I. Főv. Lap. 31. sz.

1510. *Rhakadi A. P.* Az öröm. Új görögből ford. Hodosi Lajos. A Hét. 35. sz.

1511. *Zalokosztasz.* A csók. Görögből ford. Strausz Adolf. Vasár. Ujs. 16. sz.

4. Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.

1512. *Roseth Arnold.* Görög alaktan a homerosi nyelv alapján iskolai használatra. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 104 l.) 80 kr. — Ism. Schill Salamon. Phil. Közl. 409—412. l. — Dr. Fináczy E. Phil. Közl. 615—617. l.

1513. *Szamosi János.* Görög nyelvtan gymnasiumok számára. 3. rövidített kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 299. l.) 1 frt 50 kr.

1514. *Engelsz (Angyal) János.* Az új-szövetség görög nyelve. Hittudományi folyóirat. II—IV. füz.

5. Római történet s régiségek.

1515. *B. Balogh Szilárd.* A rómaiak kegyes házi istenei. (Debreczeni kath. algym. 1889/90. ért. 3—43. l.)

1515a. *Briebrecher Rudolf.* Der mutinensische Krieg. (Felső-lövői ág. ev. tanintézet. 1889—90. ért. 3—24 l.)

1516. *Edelmann O.* Róma topographiája. Ism. dr. Némethy G. Phil. Közl. 261. l.

1517. *Farkas József.* Titus Flavius Vespasianus. Ism. dr. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 561. l. V. J. Századok 274. l.

1518. *Jurkovich Emil.* A rómaiak mezőgazdasága. (Beszterczebányai kath. főgym. 1889—90. 1—43. l.)

1519. *Kahl.* Cornelius Labeo. Rövid ism. Phil Közl. 445. l.

1520. *Kocsner Józs.* A régi római vizvezetékek. Ism. Dr. Kuzsinszky B. Phil. Közl. 433. l.

1521. *Kotunovics Sándor.* A közegészségügyi intézmények a régi Rómában. Ism. Dr. Vári Rezső. Phil. Közl. 64—66. l.

1522. *Kuzsinszky Valent.* De inscriptionibus Latinis sexti et septimi A. U. C. Saec. metro dactylico compositis. Phil. Közl. 288—299. l.

1523. *Némethy Géza.* A római költészet korszakai. Phil. Közl. II. pótköt. 1—14. l.

1524. *Szabó Szilveszter.* A rabszolgaság az ókorban s különösen a rómaiaknál. (Esztergomi főgym. 1889—90. ért. 3—54. l.)

1525. *Thierry.* Elbeszélések a római történetből. Ism. *L.* Bud. Szemle. 61. köt. 161—163. l.

1526. *Tomor Ferencz.* Pompéji. Magy. Szemle. 34. 35. sz.

1527. *Vajda Károly dr.* Marcus Aurelius. Ism. Dr. Némethy Géza. Phil. Közl. 63—64. l.

1528. *Walter Gyula.* A könyvkereskedés a rómaiaknál. Almanach 1890. (Sz. Istv. társ). 167—187. l.

6. *Latin irodalom.*

1529. **Anthologia** latina. Szemelvények a lyrai és didaktikus költészetből. Bevezetéssel, magyarázatokkal és metrikai függelékkel ellátta Pirchala Imre. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 192 l.) 80 kr.

1530. **Cato.** *Dr. Némethy Géza.* Cato distichonjainak egybevetése a Publilius Syrus-féle sententiákkal. Phil. Közl. 794—796. l.

1531. **Cicero.** M. T. Ciceronis orationes selectæ ed. St. Dávid 1890. Ism. dr. *Némethy Géza.* Phil. Közl. 713—715.

1532. *Cicero.* (M. Tullius) válogatott levelei. Magyarázta Köpesdy Sándor. 3. javított kiadás. (Görög és latin remekírók gyüjteménye. 35. sz.) Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. X. 186 l.) 84 kr.

1533. *Ciceronis* (M. J.) de finibus bonorum et malorum libri V. Edidit Geyza Némethy. Budapestini, R. Lampel, 1890. (8-r. 176 l.) 60 kr. — Önismertetés Phil. Közl. 523—527. l.

1534. M. T. Ciceronak 1. 2. 14. philippikája. Magyarázta Jánosi Boldizsár. Ism. Dr. Pruzsinszky J. Phil. Közl. 536—538. l.

1535. *Cicero* leveleiből. Ford. Kempf József. 2-ik füzet. (Római remekírók. 39 köt.) Budapest, Lampel R. 1890. (16-r. 65—132 l.) 30 kr.

1536. *Cicero (M. T.)* Első, második és tizennegyedik philippikája. I. füz. Ford. és magy. dr Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. 54. füz.) Pozsony. Stampfel K. 1890. (16-r. 64 l.) 30 kr.

1537. *Cicero M. T.* kiszemelt szónoklatai. Fordította Sárváry Béla. II. füzet. (Római remekírók magyar fordításban. 5.) Budapest, Lampel R. 1889, (16-r. 129—256 l.) 40 kr.

1538. *Bódiss Jusztin.* Hat év Cicero életéből. Ism. dr. Némethy G. Phil. Közl. 723. l.

1539. *Némethy Géza.* Coniecturæ in libros Ciceronis de finibus. Phil. Közl. 1—7. l.

1540. *N. G.* Cicero, de finibus. l. V. §. 69. Phil. Közl. 322. l.

1541. **Festus.** Sexti Pompei *Festi* de verborum significatu. ed. Ae. Thewrewk. Ism. Dr. Némethy Géza. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 471—475. l. és Ung. Rev. 248—255. l. — Archiv. f. latein. Lexikographie. 1890. 299. l. — Nettelshiph H. The critical Review. Vol. IV. Nr. 19. 412. l.

1542. **Firmicus.** *Némethy G.* Quæstiones de Firmico Materno astrologo. Önismertetés Phil. Közl. 240—244. l. — Némethy **válasza.** Zlinszky A. A klass. phil. aranykora (Nyelvőr 162. l.) cz. **czikkére.** Phil. Közl. 455. l.

1543. *Némethy G.* Ad Firmici Materni Matheseos l. VIII. 17. **Phil.** Közl. II. pótköt. 334. l.

1544. **Horatius.** *Brassai S.* Horatius öt ódájának iskolai magyarázata. Ism. Finácay E. Phil. Közl. 847. l.

1545. *Szilasi Móricz.* Præparatio Horatius válogatott ódáihoz. I. füz. Od. I. 1. 3. 4. 6. 8. 11. 14. 18.— 20. 22. 24. 31. 35. II. 1. 3. 6. (Latin præparatiók. 3. füz.) Budapest, Singer és Wolfner. 1890. (8-r. 48. l.) 30 kr. —. II. füz. Od. II. 6. 7. 10. 14. 15. 17. III. 1—4. 9. 13. 16. 23. 24. 28. (Latin præpar. 4. füz.) (49—96. l.) 30 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky Ján. Phil. Közl. 709. l.

1546. *Horatius Flaccus* Satirái. Fordította Boross Gábor. I. füz. (Római Remekírók 30 köt.) Budapest, Lampel R. 1890. (16-r. 114. l.) 30 kr.

1547. *Horatius.* Barátaimhoz (Epod. XI.) Ford. Gergely Károly. Gömör-Kishont. 25. sz.

1548. *Szász Károly.* Horatius. Élet- és jellemrajz. (Olcsó könyvtár 281. sz.) Budapest, Franklin társ. 1890. (16-r. 131 l.) 30 kr.

1549. — Lásd. 668. 953. sz. a. is.

1550. **Livius.** *Livii T.* ab urbe condita libri. Ed. Stephanus Dávid. Vol. I. Libros XXI– XXV. continens. Budapest. Lampel R. 1889. (8-r. 272 l.) 80 kr. — Önismertetés, Phil. Közl. 332—334. l. és Egyet. Közokt. Szemle. 366. l.

1551. *Burián János.* Livius phraseologiája XXI. és XXII. könyvében. (Losonczi áll. főgym. 1889—90. ért. 3—38 l.)

1552. *Szerelemhegyi Tivadar.* Præparatio Livius XXI—XXII. könyvéhez. I. füzet. XXI. könyv. 1—22. fejezet. (Latin præparatiók. I. füz.) Budapest, Singer és Wolfner 1890. (8-r 48 l.) 30 kr. —. II. füz. (XXI. K. 22—52. fej. —) (Latin præpar. 6. füz.) (49—112 l.) 30 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky János. Phil. közl. 707. l.

1552a. **Lucanus.** *Richter László.* M. Annæus Lucanus élete és művei. Nyitra. Huszár István. 1890. (8-r.)

1553. **Martialis.** *T. V.* Martialis IX. könyv. utolsó epigrammjáról. Phil. Közl. 69. 70. l.

1554. **Nepos.** *Daichendt Gottfried.* Die Lectüre des Cornelius Nepos mit Bezug auf die Charakterbildung der Schüler. (Beszterczei ev. gym. 1889—90. ért. 3—41. l.)

1555. **Ovidius.** *P. Ovidius Naso* műveiből való szemelvények. A IV. és V. osztályban használt anthologiák és olvasó könyvek alapján. 3. füzet (Szemelvények a keservekből, a Naptárból, a pontosi levelekből, a szerelmi dalokból). Ford. és magy. dr. Kapossy Lucián. (Tanulók könyvtára. 53. füz.) Pozsony. Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192. l.) 30 kr.

1556. *Ovidius.* Átváltozások. IV. könyv. 32—168. sor. Pyramus és Thisbe regéje. Ford. Mikola László. Magy. Szemle. 38. sz.

1557. *Ovidius.* Udvarlási szabályok. (Szerelem művészeté-ből) Ford. dr. Radó Antal. Veszprém. 7. sz.

1558. **Tacitus.** *Tacitus* évkönyvei (Annales). III. füz. I. k. — II.

1—42. fej. Ford. és magy. dr. Fodor Gyula. (Tanulók könyvtára 55. füz.) Pozsony, Stampfel K. 1890. (16-r. 129—192. l.) 30 kr.

1559. *Dávid Istv.* Válasz Bartal Antalnak a Dávid-Pozder Tacitus műveiből való szemelvények cz. munkáról írt birálatára. Phil. Közl. 275—280. l. Bartal A. válasza. u. o.

1560. *Zimmermann M.* De Tacito Senecæ philosophi imitatore. Rövid ism. Phil. Közl. 444. l.

1561. **Terentius.** *Simsay Lajos.* De tropis et figuris apud Terentium. Ism. Némethy G. Phil. Közl. 345—346. l. Simsay és Némethy felelete u. o. 575. 576. l.

1562. **Vegetius.** *Némethy G.* Ad Vegetii Epit. rei milit. l. I. c. 20. Phil. Közl. II. pótköt. 274. l.

1563. **Vergil.** *Vergilii* Aeneis ed. G. Némethy. Ism. Wochenschrift f. Klass. Phil. 1889. 1204. lap.

1564. *Vergilius* Aeneisének I. és II. könyve. Iskolai és magánhasználatra. Ford. és verssorok szerint haladó szógyüjteménynyel ellátta Danielovics Kálmán. Budapest, Eggenberger, 1890. (8 r. 173. l.) 90 kr. — Ism. Dr. Némethy G. Phil. Közl. 711—713 l.

1565. *Vergilii (P. M.)* Aeneidos libri XII. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Pirchala Imre. 2. kiadás. I. köt. I—VI. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 171. l.) 70 kr.

1566. *Vergilius (P. Maro)* Aeneise, forditotta és jegyzetekkel kisérte Barna Ignácz. Bevezetéssel ellátta dr. Némethy Géza. Budapest, Franklin társ. 1890. (8-r. 348 l.) 2 frt. Rövid ism. Vasár. Ujs. 1.-sz. Ism. Dr. Csengeri J. Phil. Közl. 529—535. l.

1567. —. Ugyanaz latinul és magyarul. u. o. (8-r. 648. l.) 3 frt.

1568. *Virgil* Aeneise, fordította Gyurits Antal. I. füzet. 4. kiad. (Római remekírók magyar fordírásban. 20). Budapest. Lampel R. 1889. (16-r. 1—96. l.) 40 kr.

1569. Vergilius II. eclogája. (Alexis). Ford. Vietórisz Józs. Phil. Közl. 572—574. l.

1570. *Dávid I.* és dr. *Fodor Gy.* Vergilius Aeneisének teljes szótára. Ism. Dr. Némethy Géza. Phil. Közl. 614. l.

1571. *Hoffmann M.* Der codex Mediceus des Vergilius. Rövid ism. Phil. Közl. 444. l.

1572. *Tóth György, dr.* Præparatio Vergilius. VI. énekéhez. I. füzet. VI. 1—337. (Latin præparatiók. 2. füz.). Budapest, Singer és Wolfner, 1890, (8-r. 48 l.) 30 kr. — II. füz. (V. 337—752.) (Latin præpar. 5. füz.) (49—96 l.) 30 kr. — Ism. dr. Pruzsinszky J. Phil. Közl. 708. l.

1573. — Lásd. 1208. sz. a. is.

1574. **Uj latin.** *Kempis Tamás.* Imitációjának verses fordítása. III. könyv. 30. 35. 36. fej. Kálmán Károlytól. Magy. Állam. 20. sz.

1575. XIII. *Leo.* Der Papst als Dichter. Ism. g. M. Pester Lloyd. 60. sz.

1576. Der Papst als Schriftsteller. (Anlässlich der letzten Encyklika Leo's XIII.) Pester Lloyd 31. sz.

1577. *Negovetich Arturus.* De Marci chronicæ de rebus gestis Hungarorum latinitate. Phil. Közl. II. pótköt. 275—304. l.

1578. *Uhlárik János.* Anonymus latinsága. Ism. Dr. Vári R. Phil. Közl. 261—265.

1579. *Vietórisz Jos. C.* De J. M. Bruti historiæ hungaricæ latinitate. Phil. Közl. II. pótköt. 305—334. l.

1580. Magyar Jogtörténeti Emlékek. összegyüjtötték dr. Kolosváry S. és dr. Óvári K. Ism. Bartal Antal. Phil. Közl. 394—402. l.

7. *Latin nyelvtanok* és *szótárak.*

1581. *Bartal Antal* és *Malmosi Károly.* Latin mondattan. 3. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. VII, 265, VII, l.) 1 frt. 60 kr.

1582. *Dávid István.* Latin olvasókönyv Livius, Ovidius, Phædrus műveiből és más költők gnómáiból a gymnasiumok III. és IV. osztálya számára, valamint a reál- és polgári iskolák használatára. A tanítás legujabb módja szerint. 3. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. VIII, 186 l.) 1 frt.

1583. *Dávid István.* Latin olvasó- és gyakorlókönyv az I—IV. gymnasiumi osztály számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához. 5. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 311. l.) 1 frt. 20 kr.

1584. *Dávid István.* Latin synonymika (rokonértelmű szók gyűjteménye) és a latin helyesirásnak rövid vázlata. A gymnasiumok III—VIII. osztálya és a tanárjelöltek számára. — A latin szótárak és nyelvtanok kiegészítéseül és az irásbeli dolgozatokhoz szükséges segédeszközül. Budapest, Lauffer V. 1889. (8-r. 76. l.) 40 kr. — Ism. dr. Némethy G. Phil. Közl.. 402. l.

1585. *Hennberger Ágoston dr.* A latin nyelv elemei. Készítette Kovács Béla. 2. átdolgozott kiadás. M. Sziget, Berger M. 1890. (8-r. 180 l.) 1 frt. 40 kr.

1586. *Holzweiszig Frigyes,* Latin gyakorlókönyve a harmadik osztály számára. Fordította és latin-magyar és magyar-latin szótárral ellátta dr. Pecz Vilmos. Budapest, Franklin. t. 1890. (8-r. 248 l). 1 frt. 40 kr.

1587. *Schultz Ferdinánd.* Kisebb latin nyelvtana. Átdolgozta Dávid István. A szerzőtől egyedül jogosított magyar kiadás. 6. javított, de lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. V, 296 l.) 1 frt. 20 kr.

1588. *Szamosi János.* Latin olvasókönyv a gymnasiumok I. és II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Értekezések.

1589. *P. V.* Alany nélküli mondatok. Phil. Közl. 134. l.

1590. *P. V.* Az accusativus mint az alany kifejezője. U. o. 135. l.

1591. *Pintér E.* A latin igeragozás rendszere. Ism. Pruzsinszky J. u. o. 562—567. l. Pintér válasza. 638. l. Pruzsinszky viszonválasza. 639.

1592. *P. Rácz Soma.* Állapothatározó és attributum. Ism. Dr. Pruzsinszky Ján. U. o. 628—631. l.

1593. *P. Thewrewk E.* Variæ lectiones. 76. Tacit, Germ. 38. — 77. Voces variæ animantium. — 78. Auruncat. (Goetz. Corp. gloss. IV. 308.) — 79. (Corp. gloss. IV. 359.) — 80. (Pauli Hist. Rom. I. 1.) — 81. (Georg. Grammat. I. költ. 65. v.) Phil. Közl. 281—287. l. — 82.

(Anth. Pal. XV. 13). — 83. (canistellum) — 84. (Abavus glossariumához. Corp. Gloss. IV. 342, 53. sz.) — 84. (brisca. Cod. Bern. 236. fol. 65a col. 2.) — u. o. 371—373. l. — 86. (Acrus, — a, — um.) 87. Catonis de musis versus. — 88. Epistula Didonis ad Aeneum. — u. o. 465—467.

1594. *P. Thewrewk E.* Ac veluti. U. o. 643 l.

1595. *P. Thewrewk E.* Incudo, -inis· U. o. 727. l.

8. Hazai őskori régiségek.

1596. Aquincum (képpel). Athenaeum. napt. 1890. 54—56. l.

1597. Az archaelogiai bizottság. (1858—1890.) Akad. Értesítő. 473—490. l.

1598. *Ballagi Aladár.* Brassai ötvösök és ötvösművek. 1526—1540. Arch. Ért. 385—402 l.

1599. *B. Belházy Ján.* A régi magyar pénzverési súlymérték. Ism. r—y. U. o. 184—185 l.

1600. *Bella Lajos.* soproni leletekről. U. o. 71—75. l.

1601. *Bella Lajos* a sopronymegyei múzeum néhány érdekesebb tárgyáról. U. o. 362—366. l.

1602. Budapest régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történeti nevezetességű helyek leirása, szerk. Gömöri Havas Sándor. II. köt. Budapest, 1890. (4-r. 160 l.) Ism. *mp.* Arch. Ért. 439—442. l.

1603. *Csoma-Csergheő.* Szapolyay Imre sírköve. Arch. Ért. 342—345. lap.

1604. *Csergheö* u. *Csoma.* Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Ism. D. D. U. o. 442. l.

1605. *Cserni Béla.* Apulumi maradványok. Alsó fehérmegy. tört. rég. társ. III. évkönyve 19—46. l.

1606. *Czobor Béla dr.* A jaáki apátsági templom. Arch. Ért. 11—17. lap.

1607. *Czobor Béla.* A berni diptychon. U. o. 334—339. l.

1608. *Darnay Kálmán.* Népvándorlási temetkezések. Magy. Salon. XIV. köt. 218—220. l.

1609. *Darnay Kálmán.* Ujabb adatok a csabrendeki urnatemetőhöz. Arch. Ért. 167—168. l.

1610. *Dudás Gyula.* A délvidék bronzkoráról. Tört. és rég. Értesitő. 13—21. l.

1611. *Dudás Gyula.* Alföldi halmok. Ism. F. L. U. o. 279. l.

1612. *Dudás Gyula.* Újabb csókai leletekről. U. o. 356. l.

1613. *Farkas Sándor* csongrádi bronzkori lelete. U. o. 356. l.

1614. *Fenichel Samu.* A rozsdás fémrégiségek megóvása. U. o. 286—288. l.

1615. *Findly H.* Der Fund von Apahida. Ung. Rev. 761—770. l.

1616. *F. R.* Bregetioi metszett kő. Arch. Ért. 93. l.

1617. *Fröhlich Róbert.* Római föliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. U. o. 1—11. 148—158. 227—236. 315—331.

1618. *Fröhlich R.* Hesione. U. o. 446. l.

1619. *Gaul Károly.* Ókori kocsik helyreállítása. U. o. 97—126. l.

1620. *Gusbeth Dr. Ed.* Archäologisches aus Kronstadt. Korresp. blatt. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. Nr. 10.

1621. *Gyárfás.* Pannonia keresztény emlékei. Ism. Irod. Szemle. 5. szám.

1622. *Győrik Márton.* Római érmek a pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum dr. Schimkó Dániel-féle éremgyűjteményéből. 5. 6. közlemény. Pozsony, Drodtleff R. 1890. (8-r. 230 l.) 60 kr.

1623. *H. M.* Ein neuer Fund römischer Silberdenare. Korresp.-Blatt d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. Nr. 4.

1624. *Hampel J.* A nemzeti múzeumi régiség osztály az 1889. okt.—dec. évnegyedben. Arch. Ért. 84—90 l.

1625. *Hpl.* Két Árpádkori föliratos emlék. U. o. 127—132. l.

1626. *Hpl.* Forrói bronzlelet. U. o. 146—148 l.

1627. *Hpl.* János Zsigmond emlékérme. U. o. 160. l.

1628. *Hampel József.* Archæologiai tanulmányok az 1889. évi párisi világtárlaton. U. o. 193—222. l.

1629. *Király Pál.* A római birodalom provinciái. Bud. Szemle. 63. köt. 161—177; 355—383. l. 64. köt. 27—57 l.

1630. *Király Pál.* Micia (Veczel) rövid ismertetése. (Dévai főreál 1889—90. ért. 3—20 l.)

1631. *Király Pál.* Ulpia Traiana. Ism. Téglás G. Főv Lap. 332. sz.

1632. *Király Pál.* Apulum. Ism. m. n. Arch. ért. 79. l.

1633. *Kövér Béla.* Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése. U. o. 17—28. l.

1634. *Kövér Béla.* Szent István-féle casula. U. o. 332—333. l.

1635. *Ifj. Kubinyi Miklós* a liptószentmártoni kardleletről. U. o. 357—359. l.

1636. *Kuzsinszky Bálint,* Aquincum és romjai. Budapest, Kilián Fr. 1890. (8-r. 30 l.) 40 kr. — Ism. *n.* Phil. Köz. 635. l. — F. R. Arch. Ért. 280. l.

1637. *Kuzsinszky Bálint* dr. A carnuntumi ásatások. Arch. Ért. 42—46. l.

1638. *Kuzsinszky Bálint dr.* Római sírok Budán és környékén. U. o. 158—160. l.

1639. *Lepszy Lénárd.* A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban. U. o. 46—59.

1640. *Majláth Béla.* Nyitraszegi urnatemető. U. o. 237—240. l.

1641. *Majláth Béla.* Az orosházai sírmező. U. o. 417—423. l.

1642. *Marienescu Atan.* Aurelianu impĕratulu si retragerea sa din Dacia. Transsilvania. Nr. 10.

1643. *Mihalik József.* Selmeczbányai ötvös művek a XVII. századból. Arch. Ért. 348—350 l.

1644. *Nagy Géza.* A magyar középkori fegyverzetről. U. o. 289—301.

1645. *Nikolics Ignácz.* Az amphitheatrum és az amphitheatralis játékok (Budapesti II. ker. főgym. 1889—90. ért. 3—21. l.)

1646. *Pulszky Ferencz.* Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. Ism. *mp.* Arch. Ért. 182—184. l.

1647. *Pulszky F.* Denkmäler der Völkerwanderung. Ung. Rev. 81—91. 335—354. l.

1648. *Pulszky Fr.* Die Renaissance und König Mathias. Ung. Rev. 663—671. l.

1649. *Pulszky Károly.* Három magyar érdekű olasz renaissance emlék. Arch. Ért. 301— 315. l.

1650. *Récsey Victor.* Ó-egyiptomi képek. P. Napló 299. sz.

1651. *Récsey Viktor* a borsod-harsányi őskori leletről. Arch. Ért. 62—66. l.

1652. *Reizner János.* A szegedvárosi múzeumról U. o. 435—438. lap.

1653. Római sírok Vespasian idejéből Abrudbánya vidékén. Erdélyi Híradó. 263. sz. — Erre felvilágosítás. Erd. Hiradó 274. sz.

1654. *Rohrbacher Miklós.* Győr czímere és szinei. Győri Közlöny. 137. sz.

1655. *Sándorfi Nándor* a szomolányi őstelepről. Arch. Ért. 66—71. lap.

1656. *S-i. N-r.* Stomfavidéki régiségek. U. o. 93. l.

1657. *Sándorfy Nándor* egy trencséni czímerről. U. o. 366—368. lap.

1658. *Száraz Antal.* Hazai archæologiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein. (1840—1888) U. o. 426—429. l.

1659. *Szendrei János dr.* A pozsony-széleskúti gyűrűlelet. U. o. 59—61. l.

1660. *Szendrei János dr.* Őskori csésze a muhi pusztáról. U. o 191—192. l.

1661. *Téglás Gábor.* A Korábia római bányászata és kettős sírmezeje. Zalathna (Alsó Fehér megye) közelében. Budapest, 1890. (8-r.) 40 rajz. Ism. Király Pál. Nemzet. 244. sz.

1662. *Téglás Gábor.* Micia, mai nevén Veszel. Főv. Lap. 195. sz.

1663. *Téglás Gábor.* A rómaiak aranybányászatának őrvidéke Dácziában. Földr. Közl. 326. l.

1664. *Téglás Gábor.* Archæologiai képzelgés. (Vespasian-féle sírhalmok-ról). Főv. Lap. 344. sz.

1665. *Téglás Gábor.* Julius Alexander állami vállalkozó Daciában. U. o. VII. köt. 92—93. l.

1666. *Téglás Gábor.* Ujabb adalékok Dacia felirattárához. Erdélyi muz.-egyl. kiad. VII. köt. 388.—400. l.

1667. *Téglás G.* Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. Ism. F. R. Arch. Ért. 77—79. l.

1668. *Téglás Gábor.* Jupiter és Junó szoborcsoportról. U. o. 360—362. lap.

1669. *Téglás István.* Dombormű a hévizi castrumból. U. o. 359 l.

1670. *Tischler Ottó dr.* Zománczos ékszerek a vaskorból a n. múzeumban. U. o. 222—227. l.

1671. Undset a fibulákról. Ism. mp. U. o. 76. l.

1672. *Undset J.* Egy túróczmegyei leletről. U. o. 164—167. l.

1673. *Vásárhelyi Géza.* A tinnyei urnatemető és egyéb ottani leletről. U. o. 430—432. l.

1674. *Wosinszky Mór.* A bonyhádvidéki bronzlelet. U. o. 29—42. lap.

1675. *Wosinszky Mór.* A hasogatott kőeszközök néhány ritkább alakja. U. o. 141—146 l.

1676. *Wosinszky Mór.* A nagy-mányoki népvándorláskori sírlelet. U. o. 432—435. l.

1677. *Wosinsky Moritz.* Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner. Ung. Rev. 513—549. 788—804.

1678. *Ziehen Gyula dr.* Két pannoniai dombormű. Arch. Ert. 423—426. l.

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

1. Német.

a) Irodalomtörténet.

1679. *Albert M.* Altes u. Neues. Ism. Hermannstädt. Ztg. 4. sz.

1680. *Dr. Czirbusz Géza.* A huno-gót Atlieposz. Phil. Közl. 507—511.

1681. Deutscher Minnesang (Universalbibliothek.). Rövid ism. Phil. Közl. 69. l.

1682. *Gärtner Henrik.* A német polg. dráma eredete. (Nagyváradi főreálisk. 1889—90. ért. 5—19. l.)

1683. *Dr. Hannenheim J.* Eine Schulkomödie des 16. Jahrhunderts. Korresp. bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. Nr. 5.

1684. *Heinrich G.* Német irodalom története. II. köt. Ism. Kelemen Béla. P. Napló. 60. sz.

1685. *Heinrich G.* A német irodalom rövid története. Ism. dr. Schnábl Rob. Tanáregyl. Közl. XXIII. évf. 116—118. l.

1686. *Heinrich Gusztáv.* Az ófelnémet bölcsődal. Phil. Közl. 796—803. l.

1687. *Heresi K.* Ein Wiener Dichterheim (Zum achtzigsten Geburtstag Ludwig August Frankls). Pester Lloyd 32. sz.

1688. *Jostes V.* Die deutsche Bibel-Übersetzung des Mittelalters. Ism. *h.* Phil. Közl. 731.

1689. *Lyka Károly.* Uj szamaritánusok. Főv. Lap. 142. sz. (Az uj-német drámáról.)

1690. *Mielke H.* Der deutsche Roman d. XIX. Jahrh. Rövid ism. Phil. Közl. 729. l.

1691. *Paul H.* Grundriss der german. Philologie. Ism. Kisch C. Korrespond. bl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. Nr. 12.

1692. *P. G.* Az első Kürenbergi-strófa szövege. Phil. Közl. 139. l.

1693. *Rehorn K.* Der deutsche Roman. Rövid ism. *h.* Phil. Közl. 728. lap.

1694. *Schullerus Adolf.* A «Himilrîche» czímű középfelnémet költemény. Phil. Közl. II. Pótköt. 15—32. l.

1695. A Siegfried-dal új kritikai kiadása Golther F.-től. Ism. Phil. Közl. 68.

1696. *Spengler Franz.* Der verlorene Sohn im Drama des XVI. Jahrhunderts. Innsbruck 1888. Ism. Dr. Petz Gedeon. Phil. Közl. 55—59. lap.

1697. *Tenger M.* Die Frau aus dem Veilchenhause. Roman. Ism. Siebenb. deutsch. Tageblatt. 4948. sz.

1698. *Vajda Johann.* Der Sylvester der Robinsone. Ford. Handmann Ad. Ung. Rev. 169. l.

1699. *Wetz W.* Die Anfänge der ernsten bürgerlichen Dichtung des XVIII. Jahrhunderts. Ism. Gärtner Henrik. Phil. Közl. 120—125.

1700. *Wöber F. X.* Die Reichersberger Fehde u. das Nibelungenlied. Ism. *h.* Phil. Közl. 729—730. l.

1701. *Petz Gedeon.* A német *E*-hangokról. Phil. Közl. 230—233. lap.

1702. Zur Erforschung des siebenbürgisch-sächsischen Dialektes. Korresp.-Blatt d. Ver. f. siebenb. Landeskunde Nr. 12.

1703. *Much R.* A «sváb» név etymologiája. Rövid ismert. P. G. Phil. Közl. 140.

1704. Zum siebenbürgisch-sächsischen Wcrtschatz. Korrespondenzbl. d. Ver. f. siebenb. Landeskunde. 1. 5. sz.

b) Egyes írók.

1705. Ackermanné. de Gerando. A.-tól. Magyar Bazár. 18. sz.

1706. Ackermann. — L. 1868. sz. a.

1707. *Allmers.* Mezei magány. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 30. szám.

1708. *Latkóczy Mihály.* Bauernfeld és a magyarok. Nemzet. 228. sz.

1709. *Baumbach.* Este lesz már. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 334. sz.

1710. *Becker Nándor.* Happel «Magyar Hadi Román»-ja. Phil. Közl. 374—390.

1710a. *Behse.* Szélcsend. Ford. Révész Tiv. Székesfehérv. és vid. 50. szám.

1711. *Blumenthal Oszkár.* A sövény mellől. Vígj. 4 felv. Először adatott a nemz. szinházban decz. 19-én.

1712. *Bodenstedt.* Ibrahim. Fordít. Révész E. Szabadkai Hirl. 41. szám.

1713. *Busch Vilm.* Marci és Miska. Magyar. Cziklay Laj. Ismert. Valerius. Magy. Állam. 291. sz.

1714. *Dahn F.* Odhin vigasza. Ford. gr. Csáky Albinné. Ismert. dr. Dengi Ján. Főv. Lap. 46. sz.

1715. *Geibel.* Oroszországi kép. Ford. Gerő Lajos. Magy. Szemle. 48. szám.

1716. *Geibel.* Tiberius halála. Ford. Hódosi Laj. Délmagyar. Közl. 121. sz.

1717. Goethe. *Vende Ernő.* Goethe, mint nővérének nevelője. Főv. Lap. 158. sz.

1718. *Goethe.* Iphigenie auf Tauris. Ein Schauspiel. Magyarázta dr. Szemák István. (Görög, latin és német classikusok gyűjteménye 5.) Budapest, Lauffer V. 1889. (X, 62 l.) 30 kr.

1719. *Goethe.* Iphigenia Taurisban. Ford. Csengeri János. A Lukács Krisztina-féle pályázaton megdicsért műfordítás. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Franklin-t. 1890. (8-r. 86 l.) 1 frt. — Először a Kisf.-Társ. Évl. XXIV. 191—241. l. jelent meg.

1720. *Goethe.* Iphigenia Taurisban. Dráma. Ford. Csengeri Ján. III. felv. 1. jelenet. Főv. Lap. 148. sz.

1721. *Goethe.* A holtak táncza. Ford. Décsy J. Nyugatmagyar. Hiradó. 99. sz.

1722. *Goethe.* Husvétkor. Ford. Syrigambus. Szab. Egyh. 8. sz.

1723. Goethe. Εἰδύλλιον Ἀρμίνιος καὶ Δωροθέα. Ford. Dühr A. Ism. Himpfner B. Phil. Közl. 419—423. l.

1724. Goethe naplói. Röv. ism. Phil. Közl. 445. l.

1725. *Czirbusz Géza.* Goethe Hermann und Dorothea-jának tartalmi fejtegetése a VII. osztályban. (Kolozsvári kath. főgym. 1889—90. ért. 1—15. l.)

1726. —. Lásd 934. sz. a.

1727. *Gottschall R.* Zokog a vén harang. Ford. Doktor Ferencz. Orsz.-Vil. 23. sz.

1728. *Greif.* Az ő sírja. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 30. sz. — Emlékezés a gyermekkorra. U. o. 38. sz.

1729. *Greif.* 1. A régi naptár. Ford. Fidelis Székesfehérv. és vid. 15. sz. — 2. Téli kép. U. o. 23. sz. — 3. Pünkösd. U. o. 62. sz.

1730. **Grillparzer.** *Bayer József.* Grillparzer drámáinak első magyar fordításai. 1. Inártsi Pap Gábor Sapphoja. Phil. Közl. 599—608. l. 2. Az ősanya Petrichevich Horváth Dánieltől. U. o. 660—666. l.

1731. *Ivánfi Jenő.* Gutzkow Károly. Uriel Acosta. Szomorújáték. Főv. Lap. 266. sz.

1732. *Hamerling.* Sok álom. Ford. Feleki Sándor. Ország-Világ. 30. szám.

1733. *Hamerling Róbert.* Szerelmi üdvözlet. Ford. Luby Sándor. Orsz.-Vil. 10. sz.

1734. *Hartmann von Aue.* Keresztesdal. Ford. Bartha Döme. Phil. Közl. II. pótköt. 334. l.

1735. *Hartmann.* Eső-cseppek. Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Világ. 30. szám.

1736. *Heidek F.* Áldom azt . . . Ford. Doktor Ferencz. Orsz.-Vil. 23. szám.

1737. **Heine.** *Heine.* 1. Hajón. Ford. Endrődi Sándor. Főv. Lap. 65. sz. — 2. Álomként áll előttem. — 3. A fej beszél. U. o. 129. sz.

1738. *Heine* dalaiból. 1. Ha együtt vagyok veled . . . . 2. Hajóm fekete vitorlákkal . . . . Ford. Endrődi Sándor. Főv. Lap. 212. sz.

1739. *Heine.* Ott a csendes tengerparton. Ford. Fényes Ernő. Nagyvár. Hirl. 228. sz.

1740. *Heine,* dalok 1. 2. Fordít. Ferber Albert. Gömör-Kishont. 18. szám.

1741. *Heine.* Apró dalok. 1—4. Ford. Geduly József. Kecskem. Lap. 9. sz.

1742. *Heine.* Ott künn a hó . . . Ford. Méry K. Zala. 51. sz.

1743. *Heine.* Éjjel. Ford. Nógrádi Jenő. Magy. Szemle. 6. sz.

1744. *Heine.* Világ-folyás. Ford. Novitzky László. Komárom. Lap. 25. szám.

1745. *Heine* dalaiból. (Epésen szól a lantom.) Ford. Pataj Sánd. Bácska. 86. sz.

1746. *Heine.* A rózsák mért oly haloványok. Ford. Szombatfay Bálint. Muraköz. 7. sz.

1747. *Heine.* Egy költő életéből. Dr. Zoldner Béla. Főv. Lap. 103. 104. sz.

1748. Heine hagyatékából. Egyetértés. 169. sz.

1749. *Herder.* Diogenes és Crösus. Ford. Pájer Mihály. Sopron. 94. szám.

1749a. *Hilfshoff.* Az ifjú anya. Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vid. 135. sz.

1750. *Hörmann.* Egy élet története. Ford. *G. B.* Fővár. Lap. 58. szám.

1751. *Hugó Kár.* Borgia Lucretia. Nagyvár. Hirl. 115. sz. — Ö. M. U. o. 118. sz.

1752. *E. Kovács Gyula.* Hugó Károly «Brutus és Lucretiá»-ja. Főv. Lap. 17. sz.

1753. **Jean Paul.** *Scossa Dezső.* Jean Paul és «Levanája». Néptanít. lapja. 102—104. sz.

1754. *Keller Gottfried.* Látod azt a csillagot? Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 199. sz.

1755. Keller Gottfried. A Hét. 29. sz.

1756. Kleist. — Lásd 976. sz. a.

1757. *I. Lajos* bajor király. Szent Lázár szigetén. Ford. Simay János. Főv. Lap. 84. sz.

1758. *Leitner.* Emlékezés. Ford. Feleki S. Ország-Világ. 30. sz.

1759. **Lenau.** *Lenau.* A lelki beteg. Ford. Bálinth Gyula. Magy. Szemle. 41. sz.

1760. *Lenau.* 1. Csapszékben. 2. Niagara. (Lengyel dalaiból.) Ford. Nagy Mór. Erd. Hiradó. 6. sz.

1761. *Lenau.* Az álarczos bál. (Lengyel dalokból.) Ford. dr. Nagy Mór. U. o. 21. sz.

1762. *Lenau.* Őszszel. Ford. Ivánfi Jenő. U. o. 253. sz.

1763. *Lenau.* Őszi elhatározás. Ford. dr. Nagy Mór. U. o. 256. sz.

1764. *Lenau.* Az orvvadász. Ford. Nagy Mór. Magyarság. 85. sz.

1765. *H.* Lenau menyasszonya. Phil. Közl. 136. l.

1766. **Lessing.** *Dudek János.* Lessing Bölcs Náthánja. Apologetikai tanulmány. Hittudományi folyóirat. 13—46. 293—305. 558—573. lap.

1767. *Dr. Weninger László.* Lessing G. E. «Bölcs Náthán»-ja. Ism. Petz. G. Phil. Közl. 126—129. l.

1768. *Lindner E.* Immerblühender zipserischer Liederpuschen. Ism. Ung. Revue. 175. l.

1769. *Logau.* A csók. Ford. Méry K. Zala. 51. sz.

1770. *Logau.* 1. Szépség. 2. A szerencse. Ford. Sajó Sándor. Magy. Salon. XIII. köt. 659. l.

1771. *Ludwig Frigyes.* Légy üdvöz, mennyei este! Ford. id. Pekár Károly. Phil. Közl. II. pótköt. 121. l.

1772. *Luther.* Karácsonykor. Ford. Sántha Károly. XII. évf. 4. sz.

1773. Matthison. Lásd 860. sz. a.

1774. *Meyer C. F.* A bűvös dal. Ford. Rónay István. Magy. Bazár. 15. szám.

1775. *Heinrich v. Morungen.* Számkivetve élj. . . . Ford. Simon Lajos. Phil. Közl. 287. l.

1776. *Mosenthal S. H.* A Ghetto legendája. Bartók Lajostól. Pesti Napló. 207. sz.

1776a. *Paoli Betty.* 1. Jó éjszakát. 2. Késő! Ford. Szulik József. Magy. Szemle. 4. sz.

1777. *Pfeffel.* A kölyök nyúl. Ford. Bálinth Gyula. Magy. Szemle. 43. sz.

1778. *Pichler Adolf.* Pán halála. Ford. Szulik József. Magy. Áll. 80. szám.

1779. *Priamel.* Természetellenes. Ford. Bartha Döme. Főv. Lap. 506. sz.

1780. *Reinick.* Furcsa történet. Fordította Bleyer Izidor. Békés. 18. szám.

1781. Richardson. Clarissa. Német ford. Rövid ism. *h.* Phil. Közl. 636. lap.

1782. *Rothenflue.* A halottas ing. Ford. Rosty Kálmán. Magyar Állam. 19. sz.

1783. *Rückert.* 1. Tanács. 2. Esti dal. Ford. Dombi Lajos. Békés. 25. szám.

1784. **Sachs H.** *Thon Fr. W.* Das Verhältniss des H. Sachs zu der antiken und humanist. Komoedie. Röv. ism. *h.* Phil. Közl. 138. l.

1785. *Scherer.* Ne menj tovább! Ford. Feleki Sándor. Orsz.-Vil. 47. szám.

1786. Scherer Edmund. Bud. Szemle. 63. köt. 288—294. l.

1787. *Schiller Fr.* Die Braut von Messina. Magyarázta dr. Bauer Simon. Ism. dr. Kircz Jakab. Tanáregyl. Közl. XXIII. évfolv. 475—478. lap.

1788. *Schiller* költeményei. Fordították Szász Károly, Vargha Gyula, Váró Ferencz. Kiadja a Kisfaludy-Társas. Budapest, Franklin-t. 1890. 1 frt 60 kr. Ism. dr. Kereszty Géza. Magy. Sion. 234. l.

1789. *Schiller. a)* Dithyramb. *b)* Hegyi dal. Ford. Szász Kár. Vas. Ujs. 9. sz.

1790. *Schiller.* A táncz. Ford. Váró Fer. U. o. 9. sz.

1791. *Schiller Frigyes.* A zarándok. Ford. Syrigambus. Szabad Egyh. 9. sz.

1792. *Bettelheim Róbert.* Schiller «Die Kraniche des Ibykus» cz. balladája. Magy. Szemle. 23. sz.

1793. *Háhn Adolf.* Schiller Telljéről. (Székesfehérv. áll. főreál. 1889—90. ért. 3—13. l.)

1794. *Kaas I.* A Schiller-ház Weimárban. Magy. Szemle. 47. sz.

1795. *Timár Pál.* Schiller Demetriusa. Phil. Közl. 22—34. l.

1796. Schiller u. Lotte. Arad. Ztg. 44. sz.

1797. Schiller Martinuzzi-terve. Phil. Közl. 732. l.

1798. *Seidel R.* 1. Öreg betűk. 2. Szegény édes anyám. Ford. Doktor Ferencz. Orsz.-Világ. 23. sz.

1799. *Seidl.* A férfi fegyverei. Ford. Endrődi S. Veszprém. 1 sz.

1800. *Seidl.* Mi marad? Ford. Fidelis. Székesfehérv. és vidéke. 72. szám.

1801. *Spervogel.* Dicséret. Ford. Simon Lajos. Phil. Közl. 488. l.

1802. *Stahlenberg.* Feddés. Ford. Syrigambus. Szabad Egyház. 21. 22. sz.

1802a. *Storm Th.* A szegfük. Ford. Osváld Kálmán. Györi Közl. 133. sz.

1803. **Sudermann.** *Sudermann H.* A becsület, színmű 4 felv. Ford. Fái J. Béla. Először adatott a népszinházban 1890 decz. 20.

1804. *Lázár Béla.* Sudermann mint elbeszélő. (A «Frau Sorge»). Főv. Lap. 313 sz.

1805. *Sudermann Herman.* A becsület. Színmű. Ism. Főv. Lap. 51. sz.

1806. — Lásd 91. sz. a. is.

1807. *Traeger.* Lesz idő, hogy alhatol. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 196. sz.

1808. *Uhland.* Halál-érzet. Ford. Bálinth Gyula. Magy. Szemle. 32. sz.

1809. *Uhland.* Az éji zene. Ford. Fényes Ernő. Nagyvár. Hirl. 228. sz.

1810. *Uhland.* A jó barát. Ford. id. Pekár Károly. Phil. Közl. II. pótköt. 14. l.

1811. *Holland W. L.* Zu L. Uhlands Gedächtniss. Rövid ism. *p. g.* Phil. Közl. 447. l.

1812. *Walther v. d. Vogelweide.* Ford. Wigand János. 1. Örömtelen idők. Phil. Közl. 192. l. — 2. A szerelem balgasága. u. o. 233. l. — 3. Sóvárgás a tavasz után. u. o. 267. l. — 4. Szépség és báj. u. o. 299. l.

1813. *Weber. a)* A perjel oktatásaiból. 16. — *b)* Hildegunda gyászából. 4. 11. sz. Ford. Iharos Lajos. Szépirod. Kert. 2. sz.

1814. Wernher von Elmendorf német tanitó költő. Phil. Közl. 733. lap.

2. Svéd-norvég.

1815. *Gerő Lajos.* Szt.-Keyne forrása. Ó-skót ballada. Magy. Szemle. 37. sz.

1816. **Ibsen.** *Ibsen Henrik.* A társadalom támaszai. Dráma 4 felv. Ford. Lázár Béla. Első előadása ápril. 18.-án.

1817. *Ibsen Henrik.* Hedda Gabler, dráma. Nemzet. 351. sz.

1818. *Braun Sándor.* Ibsen és a szocziálizmus. P. Napló 112. 113. szám.

1819. *Ivánfi Jenő.* A fizikum romantikája. (Ibsen Henriknél.) Főv. Lap. 85. sz. — Ibsen betegei. U. o. 91. sz.

1820. *Lázár Béla* A romantikus Ibsen. Ország Világ. 17. sz.

1821. *Szűts Miklós.* A «Nora» befejezése. Zala. 17—18. sz. Erre válasz. u. o. 19. sz.

1822. *Timár Szaniszló.* Ibsen Henrik két betegéről. Főv. Lap. 88. sz.

1823. *ik.* Ibsen. Bud. Hirl. 121. sz.

1824. *Sjöberg Erik.* Megnyugvás. Svédből K. és B. Kereszt. Népbarát. 12. sz.

3. Holland-Vläm.

1825. *Antheunis G. Th.* Egy édesen elringató. Hollandból ford. Szalay Károly. Vasár. Ujs. 28. sz.

1826. *Claeys H.* Három lovag. Vläm ballada Ford. Kecskem. Lap. 16 sz.

1827. *Huggens C.* Régi bölcseség. Hollandból ford. Szalay Kár. Vasár. Ujs. 28. sz.

1828. *Lulofs B. H.* Gelderni est. Hollandból ford. Szalay Kár. Vas. Ujs. 28. sz.

1829. *G.* Swarth Helén. Főv. Lap. 19. sz.

4. Angol.

1830. *A.* Browning. A Hét. 4. sz.

1831. *Bulwer, E. L.* Richelieu. dráma 5 felv. Ford. Tóth Józs. Uj betanulással adatott a nemz. színházban máj. 7-én.

1832. **Burns.** *Burns.* A dumfriesi önkényteseк. Ford. Lévay József. Bud. Szemle. 61 köt. 302. l.

1833. *Burns.* Tavasz van. Ford. Lévay Józs. U. o. 62. Köt. 134. l.

1834. *Burns.* Hová való vagy. Ford. Lévay Józs. U. o. 63. köt. 114. lap.

1835. *Burns.* Felföldi Mari. Ford. Lévay Józs. U. o. 63. köt. 435 lap.

1836. *Burns.* Éljen a lányka, ha pénzes. Ford. Lévay Józs. Főv. Lap. 18. sz.

1837. *Burns R.* Farewell to the Highlands. Ford. Pázmány Z. Győri Közl. 5. sz.

1838. **Byron.** *Byron.* A végzetek párbeszéde. (Manfredből) Ford. Ábrányi Emil. P. Napló 353. sz.

1839. *Byron* 1. Inez. Ford. Seress Imre. Magy. Szemle. 23. sz. — 2. Jó éjszakát. U. o. 20. sz.

1840. *Byron.* Búcsú (Childe Harold-ból). Ford. Spóner Andor. P. Napló 95. sz.

1841. *Byron.* A számüzött zsidó dala. Ford. Syrigambus. Szabad. Egyház. 24. sz.

1842. *Byron.* Szenna-Cherib pusztulása. Győri Közl. 45. sz.

1843. *Kaposi József.* Lord Byron. Magy. Szemle. 37—38. sz.

1844. *Byron.* Manfred. J. B. Pressb. Zeitg. 318. sz.

1845. *Evva Lajos.* A Mikádóról. Bud. Hirl. 122. sz.

1846. *Heinrich Gusztáv.* Mabinogi. Phil. Közl. 612. 613. l.

1847. **Longfellow.** *Longfellow.* A nyil és a dal. Ford. Br. Bálintitt Józs. Magy. Baz. 19. sz.

1848. *Longfellow.* Witlaf király serlege. Ford. Endrődi Sándor. Főv. Lap. 179. sz.

1849. *Longfellow H.* A nyitott ablak. (The open window). Ford. Iharos Lajos. Magy Szemle. 37. sz. — Ford. Excelsior. Győri Közl. 12. szám.

1850. *Longfellow.* A newporti zsidó temető. Ford. Magy.-Zsidó Szemle. 123. l.

1851. *Longfellow.* Napfény és holdfény. Ford. Radó Antal. Magy. Szemle. 24. sz.

1852. *Milton.* Az elveszett paradicsom. Angol eredetiből fordította Jánosi Gusztáv. (Olcsó Könyvtár 264. sz.) Budapest, Franklin-társ. 1890. (264 l.) 80 kr. Ism. *k. n.* Irod. Szemle (Eger) 5. sz. — Kath. Egyház Közl. 9. sz. mellékl. — Egyetértés. 46. sz.

1853. *Moore Th.* Te vagy óh Isten. Ford. Kőrösi Albin. Veszprém. Közl. 23. 48. sz.

1854. *Norton Caroline.* Barátnők voltunk. Ford. E. Kovács Gy. Magyarság. 66. sz.

1855. *Poe Edgar.* Eldorádó. Ford. Ferenczi Z. Erdélyi Hiradó. 295. sz.

1856. *Poe Edgar.* Helénhez. Ford. Kőrösi Albin. Veszpr. Közl. 26. szám.

1857. **Scott.** *Scott Walter.* A tűzkirály. Ford. Jánosi Gusztáv. Bud. Szemle. 62. köt. 284—289. l.

1858. *Walter Scott.* A torói leány. Ford. W—r J—n. Szepesi Közl. 13. sz.

1859. *Popini Albert.* Scott Walter utolsó napjai. (Mrs. Oliphant után.) Főv. Lap. 65. sz.

1860. **Shakespere.** *Bayer József.* Shakesperei nyomok irodalmunkban és a magyar szinészet műsorán. (1790—1837.) Kisfaludy-társ. évlapjai. 23. köt. 85—122. l.

1861. *Gáspár I.* Shakespeare. Sok hűhó semmiért. Pesti Napló. 287. sz.

1862. *Gáspár Imre.* Shakespeare «Velenczei kalmár»-ja. P. Napló 264. sz.

1863. *Raich.* Shakespeare és a kath. vallás. Ism. Imre Sándor. Debr. prot. lap. 6—8. sz.

1864. *Shakespeare.* VIII. Henrik király. Dráma 5 felv. A nemzeti szinházban új betanulással először szept. 6-án.

1865. *Ó.* Shylock Párisban. Bud. Hirl. 10. sz.

1866. **Shelley.** *Popini Albert.* Részletek Shelley Cenci-jéből. (J. Podhunter után.) Magy. Szemle. 17. 18. sz.

1867. *Shelley.* Beatrix altató dala. (— Cenci-jéből.) Ford. Popini Albert. Magy. Szemle. 21. sz.

1868. *Hegedűs István.* Shelley és Ackermann Prometheusa. Erd. muz. egyl. kiadv. VII. köt. 403—424.

1869. **Tennyson.** *Tennyson.* Lord Burleigh. Ford. Radó Antal. Vasárn. Ujs. 2. sz.

1870. *Tennyson.* A földön túl. Ford. Révész Ernő. Bácska 99. sz.

1871. *Tennyson.* Emlékeim. Ford. Sirygambus. Szabad Egyház. 7. szám.

1872. *Whittier J. G.* Maud Müller. Ford. Radó Ant. A Hét. 8. sz.

5. *Nyelvtanok.*

1873. *Albrecht János.* Német olvasókönyv. Gyakorlatokkal és nyelvtannal. II. kötet. A gymnasiumok 4. osztálya számára. Pozsony és Budapest, Stampfel K. 1890. (8-r. 176 l.) 1 frt. — Ism. Endrei Ákos. Phil. Közl. 715—719. l.

1874. *Felsmann József.* Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. II. Theil. 8. umgearbeitete Auflage. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 204 l.) 80 kr.

1875. *Fleischhacker M. Fr.* és *Kárpáti K.* Német nyelvtan. Gymnasiumok, reáliskolák, kereskedelmi középiskolák, polgári és felső leányiskolák használatára. Budapest, Kókai L. 1890. (8-r. 168 l.) 1 frt.

1876. *Graf Jakab.* Olvasókönyv és nyelvtan a német nyelv gyakorlati elsajátítására. Polgári és felső leányiskolák számára. I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, Franklin-társ. 1890. (8-r. 184 l.) 80 kr.

1877. *Hoffmann Mór.* Német nyelvtani gyakorlókönyv a népiskolák számára. Budapest, Singer és Wolfner. 1890. I. rész. (8-r. 68 l.) II. rész. (136 l.) Füzetje 25 kr.

1878. *Hoffmann Mór.* Német nyelvtan és olvasókönyv, mindkét nembeli polgári iskolák számára. Budapest, Franklin-t. 1890. I. II. rész. (8-r. 136, 228 l.) 80 kr. és 1 frt.

1879. *Lád Károly* és *Oldal János.* Német nyelv- és olvasókönyv szókönyvvel és magyarázó jegyzetekkel a polgári fiúiskolák számára.

I. rész. Az I. és II. osztály számára. Budapest, Eggenberger. 1890. 8-r. 202 l.) 1 frt 20 kr.

1880. *Langraf Móricz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. I. Theil. Die Wortlehre. 42. vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 143, V l.) 36 kr.

— Ugyanaz. II. Theil. Die Satzlehre. 22. vermehrte und verbesserte Aufl. Budapest, 1890. (141 l.) 36 kr.

1881. *Langraf Moritz.* Deutsche Sprachlehre mit 150 Uebungsaufgaben. Ein Handbuch für Schüler der Volks-, Bürger- und höheren Töchterschule. I. Theil. 43. vermehrte und sehr verbesserte Auflage. Budapest, Lampel R. 1890. (8-r. 142, VI l.) 36 kr.

1882. *Pausinger Sándor.* A német helyesírás. Ism. Heinrich G. Phil. Közl. 633—635. l.

1883. *Pausinger Sándor.* A német főnevek ejtegetéséhez. (Kolozsvári polg. fiúisk. 1889—90. ért.)

1884. *Virányi Ignácz.* Módszeres német nyelvtan középiskolák számára. 3. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 147 l.) 90 kr.

X. Román irodalmak.

1. *Francczia.*

1885. *Arnault.* La feuille. Francziából ford. Lehr Vilmos. Magy. Szemle. 7. sz.

1886. **Augier.** *Haraszti Gyula.* Augier Emil. Bud. Szemle. 63. k. 321—354. l.

1887. Az agg Augier. (Pailleron könyvéből.) Nemzet. 162. sz.

1888. **Beranger.** A börze-galambok. Ford. Prém József. Nyugat magyar. Hiradó. 76. sz.

1889. *Boros Gábor dr.* Béranger. Magy. Szemle. 4. 5. sz.

1890. *Beugny d' Haguerre.* Egy jezsuita regénye. Ford. Rada J. Ism. dr. Pethő R. Magy. Sion. 68. l. — *yda.* Kath. Szemle. 158 l. — Havi Közl. 79. l. — Dr. *H. Á.* Kath. Egyházi Közl. 1. sz. mellékl.

1891. *Burget.* Régi emlék. Ford. Radó Antal. A Hét. 4. sz.

1892. **Chateaubriand.** *Darányi Fer.* Chateaubriand «René»-je. Magy. Szemle. 11—16. sz.

1893. *Faguet* után. Chateaubriand. Kath. egyh. Közl. 14—18. sz. mellékl.

1894. *Richter László.* Chateaubriand. (Nyitrai főgymn. 1889—90. ért. 3—30. l.)

1895. **Chénier.** *Haraszti Gyula.* André Chenier költészete. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 2. sz.) Budapest, Akadémia. 1890. (8-r. 162 l.) 1 frt 50 kr. — Ism. Főv. Lap. 72. sz. — Lázár Béla, u. o. 121. sz.

1896. **Coppée.** *Coppée Fr.* 1. A masiniszta. Ford. E. Bud. Hirl. 190. sz. — 2. Az eleven hirdetés. U. o. 217. sz.

1897. *Coppée Ferencz.* A repkény. Ford. Jánosi Gusztáv. Magyar Állam. 296. sz.

1898. *Coppée.* Ritornelle. Ford. Révész Endre. Főv. Lap. 159. sz.

1899. *Coppée* Fer. Az apa. Ford. Sas Ede. Alföld. 296. sz.

1900. *Coppée Fer.* Dal. Ford. Szalay Fruzina. A Hét. 36. sz.

1901. Daudet Alfonzról. *Szomaházy* «Szalonok» P. Hirl. 42. sz.

1902. Eine Erstlingsarbeit Alphonze Daudet's. Pester Lloyd 1890. Nr. 62.

1903. *Dumas Sándor id.* A Saint-Cyri kisasszonyok. Francziából ford. Fái J. Béla. Vigj. 5 felv. (Olcsó könyvtár. 279 sz.) Budapest, Franklin társ. 1890. (16-r. 133 l.) 30 kr.

1904. **Fenelon,** *Gréard Okt.* Fenelon. Nemzeti Iskola. 517—519. 572—575. 586—589. 616—619. l.

1905. *Feuillet.* Egy párisi regény. Színmű. Ism. *p.* P. Napló. 115. szám.

1906. Octave Feuillet. P. Napló. 358. sz.

1907. **Flaubert.** *Pekár Gyula.* Gustave Flaubert. P. Napló. 336. 338. sz.

1908. **Galeron** *de Calonne Bertha.* Mit bánom. Ford. Br. Bálintitt Józs. Magy. Baz. 23. sz.

1909. *Carmen Sylva.* Bertha Galeron de Calonne. Magy. Baz. 23. szám.

1910. *Génestet,* Út és mód. Ford. Révész Ernő. Főv. Lap. 58. sz.

1911. **Gilbert.** *Kaposi József.* Gilbert. Magy. Szemle. 29. sz.

1912. **Guizot.** *Dudek János dr.* Guizot, B. Eötvös, Trefort és a kereszténység, Apologetikai tanulmány. Esztergom, 1890. (8-r. 210 l.)

1913. **Hugó** *Viktor.* Palika «a századok legendájá»-ból. Ford. Gerő Lajos. Magy. Szemle. 41. sz.

1914. *Hugo Victor.* A végzet. Ford. Hegedűs Istv. Főv. Lap. 3. szám.

1915. *Hugó V.* Egy leánykához. Ford. Ujvári B. Győri Közl. 58. szám.

1916. *Hugó Vict.* A sír és rózsa. Ford. Győri Közl. 40. sz.

1917. *Irmei Ferencz.* A franczia középkori irodalom. Phil. Közl. 193—208. 300—317. l.

1918. *Lamartine.* Téli rózsa. Ford. Árvay Sándor. Magy. Szemle. 9. szám.

1919. *Lamartine.* A pillangó. Ford. Excelsior. Győri Közl. 26. sz.

1920. *Lamartine.* Magány. Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 290. sz.

1921. *Lanson G.* Nivelle de la chaussée et la comédie larmoyante. Ism. Gärtner H. Phil. Közl. 423—432 l.

1922. *Leconte de Lisle.* Az őserdő. Ford. Radó Antal. Vasár. Ujs. 50. sz.

1923. *Leconte de Lisle.* Az elefántok. Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 347 sz.

1924. *Legouvé Ernő.* Samson és tanitványai. Nemzet. 65. 70. sz.

1925. *Legouvé Ernő.* A theatre français 1838-ban. Ford. Feleki Józs. Főv. Lap. 13. 14. sz.

1926. **Marmontel.** *Weszely Ödön.* Marmontel és négy magyar író. Phil. Közl. 477—488. l. (Báróczi, Kónyi, Kazinczy és Boér Sándor).

1927. *Meilhac* és *Halévy.* Frou-Frou. Színmű 5 felv. Első előadása a nemzeti szinházban márcz. 21-én.

1928. *Meilhac.* Margot, színmű. Ism. *K.* Egyetértés. 22. sz.

1929. **Moliére.** *Bánfi Zsigmond,* Alceste és a misantropia. (Budapesti II. ker. áll. reálisk. 1889—90. ért. 3—21. l.)

1930. *Csapodi István.* Molière és a doktorok. Bud. Hirl. 133. sz.

1931. *Katona Lajos.* Molière otthon és a társaságban. Ism. Barabás Fer. Phil. Közl. 724—727. l.

1932. *Rada István.* Molière élete és munkái. Kath. Szemle. 213. 414. 551. 722. l.

1933. *Török Károly.* Egy Molière-tanulmány. Phil. Közl. 699—706. l. Ismerteti Rada J. Molière élete és művei czimű tanulmányát.

1934. *r. e.* Molière a modorosságról. P. Napló. 267. sz.

1935. — Lásd. 1122. sz. a.

1936. *Mortier, Leterrier és Manlov.* Hőköm Mátyás. Látványos bohóság. Első előadása a népszínházban ápr. 15.

1937. *Musset.* Egy képre. Ford. Radó Antal. A Hét 3. sz.

1938. *Musset Alfréd.* Portia. Ford. Ujvári Béla. Nemzet. 353. sz.

1939. *Musset.* Ne fogadj fel soha semmit. Vigj. 3 felv. színre került a nemzeti színházban május 16.

1940. *Musset.* Ne tréfálj a szerelemmel. Színmű 3 felv. színre került a nemzeti színházban május 16.

1941. *Ohnet Gy.* Dernier Amour. Ism. Góbi Imre. Bud. Szemle. 63. köt. 145—153. l.

1942. *Pascal* gondolatai. Francziából ford. Béri Gyula. (Olcsó könyvtár. 273. sz.) Budapest, Franklin-t. 1890. (16-r. 222 l.) 50 kr.

1943. *Rocheblave S.* Essai sur le Comte du Caylus. Paris 1890. Ism. Kont Ign. Phil. Közl. 719—723. l.

1944. **Rousseau.** *Nemecskay Irma.* Neveléstani tanulságok Rousseau gyermekkorából. Nemz. Nőnevelés. 187—195. l.

1945. *Sardou.* A haza. Dráma. Ism. A Hét. 22. sz.

1946. *Sardou. V.* és *Moreau E.* Cleopatra. Dráma 5 felv. Ism. Székely Samu. Főv. Lap. 298. sz. — Vasár. Ujs. 45. sz. Képpel.

1947. *Scribe.* Lecouvreur Adrienne. Dráma. A Hét. 7. sz.

1948. *Sully-Prudhomme.* Zokszót ne ejts , . . Ford. Radó Antal. Főv. Lap. 115. sz.

1949. *Sully Prudhomme.* Cseppkövek. Ford. dr. R. A. Marosvidék. 12. szám.

1950. *Sz. T.* A negyven «halhatatlan». P. Napló. 342. sz.

1951. *Teniers Adolf.* A három. Ford. Novitzky László. Komárom. Lap. 25. sz.

1952. *Ujvári Béla.* A XIX. század franczia költészetének alapvetői. (Lamartine, Victor Hugo). (Soproni áll. főreálisk. 1889—90. ért. 3—38. l.)

1953. *Végh Mátyás.* Az anyai sziv. Ó-franczia rege. Brassó. 129. sz.

1954. *Villemonten.* A téli este. Ford. Sziniszter. Veszpr. Közl. 5. sz.

1955. **Villon.** *Gérecz Károly.* Villon. Tanulmány a franczia irodalomból. Sárospatak, 1890. (8-r. 89 l.) 30 kr. — Ism. Haraszti Gy. Phil. Közl. 621—628. l. — Röv. ism. Sárosp. Lap. 13. sz.

1956. *S. L.* Zola. Erdélyi Hiradó. 72. sz.

1957. *Zola.* «La bête humaine.» Ism. Székely Samu. Főv. Lap. 81. sz. — Hét. 15. sz. — Silberstein Ad. P. Lloyd. 76. szám.

1958. *Atharratz Jauregiau.* Bászk népdal magyar királyról. Zenelap. 8. sz.

2. Tankönyvek.

1959. *Hofer Károly.* Rendszeres franczia nyelvtan. — I. Alaktan. — II. Mondattan. — III. A franczia verstan elemei. A középiskolák

felsőbb osztályai számára. 3. javított kiadás. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 203 l.) 1 frt 20 kr.

1960. *Mendlik Alajos.* Francia nyelvkönyv, olvasókönyv, gyakorlókönyv, nyelvtan kezdők számára. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 255 l.) 1 frt 50 kr.

1961. —. Franczia gyakorlatok betűrendes franczia-magyar és magyar-franczia szótárral. Kezdők számára. Budapest, Eggenberger, 1890. (8-r. 167 l.) 1 frt.

1962. *Ploetz Károly dr.* Elemi franczia nyelvtan reál-, kereskedelmi-, valamint felső leányiskolák számára. A szerző kizárólagos engedélyével magyarosította Salamin Leo. 2. bővített és javított kiadás. Budapest, Lauffer V. 1889. (8-r. 251 l.) 1 frt 50 kr.

3. Olasz-spanyol.

1963. *Ariosto.* Ginevra. («Őrjöngő Lóránt»-jából.) Ford. Radó Antal. Kisfaludy-társ. évlap. 23. köt. 148—171. l.

1964. *Borelli* költeményeiből. 1. A könyv; 2. A rózsabokréta; 3. Éji dal. Ford. Béri Gyula. Főv. Lap. 77. sz.

1965. *Carpsaco.* Hol a boldogság? Ford. Syrigambus. Szabad Egyház. 24. sz.

1966. *Benvenuto Cellini* önéletleírása. Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szana Tamás. I. kötet. Budapest, Ráth Mór. 1890. (8-r. 397 l.) 4 frt.

1967. *Contessa.* Gyöngédség. Ford. Méry K. Zala. 51. sz.

1968. **Dante.** *Dante* «Új Élet»-éből. 4. 9. szonett. Ford. Kontur Béla. Kath. Egyház. Közl. 14. sz. — 1. 2. 5. 6. 8. 13. 16—18. 22. 24. 25. u. o. 18. szám.

1969. *Bulle O.* Dante's Beatrice. Rövid ism. Phil. Közl. 728. l.

1970. *Csicsáky Imre.* Dante orthodoxiája, a vallás-erkölcs és egyházpolitika szempontjából. Magy. Állam. 250. 251. sz. Különnyomatban is megjelent (8-r. 24 l.) Rövid. ism. Kath. Egyház. Közl. 33. sz. mellékl.

1971. *Csicsáky Imre.* Dante theologiája. Hittudom. folyóirat. 192—199. 343—361. l.

1972. *Gietmann G.* Beatrice. Rövid ism. *h.* Phil. Közl. 142. l.

1973. *Kaposi József.* Dante. Kath. Egyh. Közl. 12. 13. sz. mellékl.

1974. *Keszler József.* Dante Galeottója. Kép a romantikus költészet történetéből. Budapest, Révai testv. 1890. (8-r. 55 l.) 60 kr. — Ism. A Hét 18. sz. — Ism. Bud. Szemle. 63. köt. 156—159. l.

1975. Lánczy Gyula. A Dante felesége. Ism. dr. Darvai Mór Főv. Lap. 157. sz.

1976. *Szász Károly.* Dante Purgatoriuma. (Kivonat.) Akad. Értes. 230—234. 421—425. l.

1977. *Széchy-Lorenz Jos.* Dantéról. Nemzet. 170. sz.

1978. *Teveli V. Dezső dr.* Dante és Beatrice. Magy. Sion. 824—838. 894—909. l.

1979. *Echegaray József.* A nagy Galeotto. Dráma 3. felv. egy előjátékkal, spanyol eredetiből ford. Patthy Károly. (Olcsókönyvtár. 272. sz.) Budapest, Franklin társ. 1890. (16-r. 211 l.) 40 kr. — Röv. ism. Orsz. Vil. 10. sz.

1980. *Echegaray José.* A nagy Galeotto. Dráma. Első előadása febr. 28. — L. B. Főv. Lap. 59. sz.

1981. *Echagaray.* Szent-e vagy őrült? Dráma 3 felv. Ism. K. E. Főv. Lap. 306. sz.

1982. *Ambrozovics Dezső.* A «Galeotto» szerzőjéről. Egyetértés 58. szám.

1983. *A. Z.* Echegaray. A Hét 10. sz.

1984. *Keszler József.* Ki volt Galeotto? Kép a romantikus költészet történetéből. Nemzet. 77. 80. 86. sz.

1985. *Erényi Károly.* Savonarola. Magy. Sion. 408—426. 525—534. 594—612. l.

1986. *Gonsalvez Diaz.* A gyászmadár harczi dala. Ford. B. Donászy Fer. Zalai Közl. 3. sz.

1987. *Kaposi József.* Fioretti di S. Francesco. Magy. Szemle. 50. szám.

1988. *Leopardi Giacomo* összes lyrai versei. Fordította és a költőről szóló tanulmánynyal ellátta Radó Antal. Kiadja a Kisfaludy társaság. Budapest. Lampel R. 1890. (8-r. 210 l.) 2 frt. 40 kr. — Ism. *Sz.* Főv. Lap. 112. 113. sz. — Szana T. P. Napló. 138. sz. — Hét 16. sz. — Bud. Hirl. 122. sz. — Vasárn. ujs. 17. sz. — Ábrányi E. és Bartók L. Kisf. Társ. Évl. XXIV. évf. 35· l. — Magy. Szemle. 51. sz. — P. Hirl. 121. sz. — Egyetértés. 15. sz.

1989. *Leopardi.* Hold nyugta. Ford. Radó Antal. Bud. Szemle. 61. köt. 464. l.

1990. *Martinez de la Rosa.* Ámort vegyetek. Ford. Méry K. Zala 51. sz.

1991. Metastasio. — Lásd 883. sz. a.

1992. *Michel-Angelo.* Az éjhez. Ford. Bálinth Gyula. Magy. Szemle. 29. sz.

1993. *Kaposi Józs.* Michel-Angelo, mint költő. Magy. Szemle 28. szám.

1994. *Milli Giuseppe.* A nő legszebb éke. Ford. Székely Gyula. Magy. Szemle. 15. sz.

1996. *Parzanese.* Altató dal. Olaszból. Veszpr. Közl. 12. sz.

1997. *Kontúr Béla dr.* Madonna Laura. Főv. Lap. 346. sz.

1998. *Petrarca Franc.* Laura halála után irt szonettek. 1. és 75. szonett. Ford. Kontúr Béla. Magy Szemle. 33. sz.

1999. *Prati Gio.* Azon napon, melyen halotti szentséggel. Ford. Kőrösy Alb. Veszpr. Közl. 5. sz.

2000. *Prati.* Istenhez. Ford. Dengi János. Magy. Szemle. 40. sz.

2001. *Raffaelli Gio.* Az árvák búcsúja tanítónőjüktől. Ford. Kőrösi A. Veszpr. Közl. 1. sz.

2002. Silvio. *Tereli V. Dezső.* Pellico Silvio. Almanach 1890.

2003. *Tasso T.* A «megszabadított Jeruzsálem». II. ének 96. 97, III. ének. 1—11. v. Ford. Jánosi G. Kath. Szemle. 718—721. l.

2004. Lásd 1208. sz. a. is.

2005. *Zendrini Bernardino.* A költészet nem hal meg. Ford. Székely Gyula. Magy. Szemle. 13. sz.

4. *Oláh.*

2006 Basile Alexandri. Revue d' Orient. 36. sz.

2007. *Alexi V.* Télikép. Ford. V. D. Szolnok-Doboka. 4. sz.

2008. *Bárseanu A.* Cinci-decĭ de colinde, adunate de scolarĭ dela scólele mediĭ române din Brasovŭ sub conducerealui (Brassói rumén. felsőbb isk. 1886—90. ért. 3—38. l.)

2009. *Carmen Sylva.* Társalgás. Ford. Méry Kár. Zala. 51. sz.

2010. *Carmen Sylva.* Két világból. Ism. Magyar Szemle. 47. 48. sz.

2011. *Carpinisana Sulutiu.* Observatiunĭ asupra graiuluĭ ardeleuescŭ în raportŭ cu limba literară de peste Carpati. Transilvania 139—147. 161—171. l.

2012. *Dux Ármin.* Két román költő. Alexandri és Eminescu. Alföld. 49. sz.

2013. *Ember György.* I. Románból Dalok. 1—4. II. Hová lányka? Nagyvár. Hirl. 250. sz.

2014. *Eminescu.* 1. Mikor eszembe jutsz. Románból. Szamosujvári, Szilágy Somlyó. 9. sz. — 2. Idő hullámaiból. u. o. 11. sz. — 3. Sonett. u, o. 23. sz.

2015. *Harmath Lujza.* Carmen Sylva és kiválóbb nőalakjai. Brassó. 44—49. sz.

2016. *Harmath Lujza.* Egy királyné női eszményei. (Carmen Sylva regényeiben.) Főv. Lap. 79. 80. sz.

2017. *H. A.* Oláh táncz-nóta. Ethnographia. 253. l. Eredeti és fordítás.

2018. *Mailand Oszkár.* Az oláh népköltészet fő jellemvonásai. Kisf. Társ. Évl. XXIV. évf. 85—113. l.

2019. *Marienescu Atanas.* «Invĕtare» (Studiŭ filologicŭ). Transsilvania 193—204. l.

2020. *Marienescu Atanas.* Arabia dela gurile Dunăriĭ. U. o. 225—237. lap.

2021. *Moldován Gergely.* A román nép hitvilágából. Erd. Muz. egyl. kiadv. VII. köt. 73—91. 174—190. 271—297. l.

2022. *Moldován Gergely.* Sinkai Sinkay György élete és munkái. U. o. VII. köt. 517—535.

2023. *Onitiu Virgil.* Ceca despre epica luĭ Vasilie Alecsandri. Transsilvania. Nr. 8. 9.

2024. *Onitiu Virgil.* Vasile Alexandri. U. o. Nr. 11.

2025. *Popa Giorgiu.* Termini de topografia in limba romane. U. o. 114. l.

2026. *Prexl.* Besprechungsformeln der Rumänen in Siebenbürgen. Zeitschr. f. Volkskunde. 5. 6. füz.

2027. *Vaida Vazul.* A román nyelv szilágysági dialectusa. (Material jargon de dialect selagian). Tribuna 83 és köv. sz.

2028. *Viciu A.* Din vocalismulu limbei române. (Balázsfalvi rumén felsőbb gym. 1889—90. ért. 17. l.)

XI. Szláv nyelvek s irodalmak.

2029. *Asbóth Oszkár.* Russische Chrestomathie für Anfänger. Accentuirte Texte mit vollständigem Wörterverzeichnisse. Leipzig, Brockhaus, 1890. (8-r. VII, 187 l.) 2 mk. 25 fil.

2030. *Czambel Samú dr.* A tót népköltészeti kiadványok kritikájához. Ethnographia. 131—137.

2030a. *Czambel S.* Slovensky pravopis histor.-kritocky nakres. Budapest, Hornyánszky 1890. (8.-r. XI. 272 l.)

2031. *Czirbusz Géza dr.* Délmagyarországi bolgár szerelmi dal. (Libovnici libovnica.) Eredeti és forditás. Ethnographia. 252. l.

2032. *Dr. Darvai Mór.* Nikita fejedelem mint költő. Főv. Lap. 278. sz.

2033. Grkinja Királyné, Bolgár népballada. Ford. Strausz Adolf. Vasár. Ujs. 49. sz.

2034. *Jovanovics Jovan.* Hervadt rózsák I—III. Ford. Dömötör Pál. Főv. Lap. 35. sz. és 168. sz.

2035. *Jovanovits Jovan.* 1. Tiltott szerelem. Ford. Dömötör Pál. Főv. Lap. 72. sz. — 2. Három dal. u. o. 108. sz. — 3. Nálad. u. o. 236. sz. — 4. Az álom megfejtése. u. o. 277. sz.

2036. Jovánovics Jován. (Arczképpel). Athenæum napt. 1890. 38—40. l.

2037 *Hadzsics Antal.* Zmáj-Jovanovics János. Kisf. Társ. Évl. XXIV. évf. 114—133. l.

2038. *Lermontov.* Két dal: 1. Az angyal. 2. Hajó. Ford. Radó Antal. Nemzet. 353. sz.

2039. *Lermontoff.* Az angyal. Győri Közl. 36. sz.

2040. *Csop-Marlet.* (Mara). Die Heimführung der Braut bei den Südslaven. Allg. Volks-Zeit. 51. sz.

2041. **Mickievicz.** *Mickievicz.* 1. Tivadarovska. 2. Krimi szonettjeiből. *a)* Bakcsiszeráj. *b)* Potoczka sírja. Ford. Gáspár Imre. Vasár. Ujs. 27. sz.

2042. *Mickievics.* A három Budrysz. Ford. Henrik. Bud. Hirl. 191. sz.

2043. *Mickievics Á.* A Nyimenhez. Ford. Széchy Károly. Divat Salon. 22. füz.

2044. Mickievicz. Ádám. (1798—1855). Vasárnapi Ujs. 27. sz. — Bud. Hirl. 181. sz. — Egyetértés. 182. sz.

2045. *Gáspár Imre.* Mickievicz. P. Napló 182. sz.

2046. *Sebesztha Károly.* Mickiewicz Ádámról. Ország Világ. 27. 28. szám.

2047. *Orgareff N.* Uton. Ford. Pázmány Z. Győri Közl. 6. sz.

2048. Oroszország hirlapjairól. Egyetértés. 333. sz.

2049. *Popovics Iván.* Sztankovics Kornél és a szerb nemzeti zene. Vasár. Ujs. 50. sz.

2050. *Puskin.* Az angyal. Ford. Bálinth Gyula. Magy. Szemle. 37. szám.

2051. *Puskin A.* Szibéria. Ford. Pázmány Z. Győri Közl. 6. sz.

2052. *Radicsevics Brankó.* 1. A halászfiú. 2. A vándorlás vége. Ford. Szulik Józs. Bácska. 27. sz.

2053. *Románecz Mihály.* A szibinyáni-románczkör a szerb népköltészetben (Pancsovai áll. fögym. 1889—90. ért. 3—24. l.). — Ism. Egyetértés. 191. sz.

2054. *Skultéty F.* Slovensky Jazyk. Slovensk. Pohlady. 3. 4. füz.

2055. *Stambulov.* Bordal (Pianica). Ford. Strausz Adolf. Nemzet. 251. sz.

2056. *Stambulov István.* A csorbadzsi észjárása. Bolgárból ford. Strausz. Ad. Vasár. Ujs. 35. sz.

2057. *Szladkovics András.* Detvan. Ford. Goldberger Miklós. Zólyom, Nádasy G. 1890. (8-r.) 60 kr. Rövid. ism. Egyetértés. 301. sz.

2058. Todora, a bátor leány. Bolgár népdal. Ford Strausz Ad. Nemzet. 353. sz.

2059. **Tolsztoj.** A Kreutzer-szonáta. Ism. Dr. Czirbusz Géza. Magy. Szemle. 22. sz. — A Hét. 13. 14. — N. T. Főv. Lap. 139. sz.

2060. *Kozma Andor.* A Kreutzer-sonata Tolstoi Leo gr. elbeszélése. Nemzet. 252. sz.

2061. *Molcsanov Sándor.* Jásznájá-Polyánában. ford. Szabó Endre. Nemzet. 172. sz.

2062. *Szabó Endre.* Tolsztoj Nikolajevics Leo. Magy. Salon. XIII. Köt. 239—248. l.

2063. **Turgenyev.** *Ambrozovics Dezső* Turgenyev Iván. Egyetértés 298. sz.

2064. *Turgenyev J. S.* Hamlet a Don Quijote. Slovensk. Pohlady 1 füz.

2065. Turgenjew und seine Mutter. Pressb. Zeit 332. sz.

2066. *Ürmössy Lajos* A szláv nyelv és irodalom egysége. Erd. Hiradó. 62—64. sz.

2067. *Vlček Jaroslov.* Dejiny Literatúry Slovenszkej. Turc. Sv. Martine 1889—90. (8-r. 280 l.) Ism. D. J. Magy Állam. 264. sz.

2068. *Vojtás Mátyás.* A lengyel nép ősmondái. (Selmeczbányai kath. gym. 1889—90 ért. 3—23. l.)

2069. *Vrabely M. A.* Ruszkij Szolovej. Ungvar. 1890. (8-r. 176 l.) Rutén népdalgyüjtemény.

XII. Vegyesek.

2070. *Ackermann Péter.* Bibliai régiségtan. Latin eredetiből szabadon magyarította ifj. Gebé Andor. Eger. 1890. Ungvár Lévai M. (8-r. 483 lap és egy térkép) 3 frt.

2071. *Bódogh János.* A magyar gyorsirászat tankönyve. A Gabelsberger-Markovits rendszer alapján. III. rész. Parlamenti gyorsirás. Tankönyv a felsőbb fokú gyorsírás elsajátítására, iskolai- és magánhasználatra. Szeged, Várnai L. 1890. (8-r. VII, 77. l.) 1 frt. 40 kr.

2072. *Fináczy E.* A franczia középiskolák multja és jelene. Ism. Wigand Ján. Phil. Közl. 617—621. l. — Dr. Jancsó B. Főv. Lap. 237. sz. — Reményi Ede. Egyetértés. 274 sz.

2073. *Martin E.* A tetemre hivás szokásáról. Ism. P. G. Phil. Közl. 442. l.

2074. Edison fonográfja és a gyorsirás jövője. Egyetértés. 11. sz.

2075. A sztenografia történetéből. Egyetértés 5. sz.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

NYILT TÉR.*)

Válasz Kalmár Elek úrnak.

1. *a)* Mit tart *Kalmár* úr «*a kritika egyedüli és kizárólagos czéljának?*» «tanítani és pedig *tanítani a szerzőt*, mert a szaktársak és a közönség vele együtt foghatnak tanúlni — és tanítni *az igazi paedagógiai tanítás minden elve szerint és minden mesterfogásának alkalmazásával. Tanítni ugyanazzal a léleklektannal, — a tanítandó lelki álláspontjára helyezkedve és onnan emelkedve* magasabbra, az — igazság álláspontjára, — tanítni ugyanazzal a tapintattal és ugyanazzal a kimélettel; hasonlóképen ugyanazzal az igazság- és ügyszeretettel». Az én véleményem szerint *ez elvek* nem annyira a kritika czéljára, mint *inkább az iskolai tanításra vonatkoznak.* — Ezt nem azért írom, mintha ki akarnám deríteni, hogy a biráló úr nincs tisztában a kritika czéljával, hanem hát szeretem a tiszta fogalmakat.

b) «Kritikámat még *ő, az érdekeletlen személy*, sem olvashatta végig nyugodtan». — *Az igaz, hogy Kalmár úr a duplán megbírált* «*Görög régiségek*» *szerencsés szerzőjének Budapesten egykor kartársa és jó barátja volt*, de azért Kalmár urat még sem lehet részrehajlással vádolni. *Kalmár úr* «*meg van győződve, hogy én, Danielovics, azt hiszem, hogy* tanítottam, *sőt jóakaratulag* javítottam is és türelmetlenkedéstől óvakodtam». — Hát ez utóbbi állításra csak azt mondom, a mit III. Eduárd, angol király, a térdszalagrend jeligéjeül választott: «Hony soit, qui mal y pense», németre fordítva: Wie der Schelm ist, so denkt er.

c) «Hát kérem, mióta szégyen német embernek lenni? S mióta nem szabad Magyarországon német embernek könyvet írnia?»

Az én kritikámban (a 190. lapon) ez áll: «ezek a négy méter hosszú mondatok német emberre vallanak, vagy olyanra, a ki ismereteit német könyvekből vette, de azok nem mentek át vérébe».

Ebből helyes logikával az következik, hogy: ha német ember ír iskolai könyvet, vizsgáltassa meg ép nyelvérzékkel bíró magyar emberrel; *ha pedig a tankönyv-író magyar ember, jól meg kell leczkéztetni, ha nem vesz magának fáradságot, hogy ura legyen a tárgynak és hibátlan nyelven írjon.*

d) «És tudja D. úr, ki az a német Szerelemhegyi, a ki «nem bírja a magyar nyelvet tökéletesen?» Született . . . . Félegyházán. Ott született, ott nőtt, ott tanúlt, ott működött és most is oda tér haza, ha szabad ideje megengedi. *Németül nem képes egy tisztességes mondatot összehozni;* se apja, se anyja, se nagyapja, se nagyanyja nem tudtak egy szót sem németül, és ősei már két századdal azelőtt magyar nemesek voltak Félegyházán és a Dunántúl. És neki ad leczkéket a magyar egyediségből és magyar nyelvből — Danielovics?»

Kérem szeretettel, *Kalmár úr! nem Félegyházán született, nőtt, tanúlt,*

---

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. *Szerk.*

működött Ön is? És ön is, ha szabad ideje megengedi, oda tér haza? — *Vagy mindezen adatokat Szerelemhegyi volt szíves önnek*, mint «*fogadatlan* prókátori hozzászóló»-nak *megküldeni?*

e) Szerelemhegyi «Görög régiségei» előszavában ezt mondja: «*Felhasználtam Boekh* A. Encyclopædie und Methodologie der philol. Wissenschaften, W. *Helbig* Das Homerische Epos, *Müller* Ivan: Handb. der class. Alterthumsw. stb., K. F. *Hermann*, Lehrb. der griechischen Antiquitäten új kiadásának megjelent köteteiből az ide vágó részeket». *Ezek mind német munkák*, a melyek tudtommal nincsenek magyarra lefordítva. Már most, *ha Szerelemhegyi* K. úr kijelentése szerint: «*Németül nem képes egy tisztességes mondatot összehozni*», *kepzelhetni*, mily remekül értette meg ezt a négy német munkát. Tehát nem óvatosságból, hanem Szerelemhegyinek germanizmusokkal telidesteli római és görög régiségeiből egész helyesen következtetve mondtam, hogy: «vagy olyanra, *a ki ismereteit német könyvekből vette, de azok nem mentek át vérébe*» . . . «Hogyhogy? Azért lenne németes? Hiszen *ha a magyar embernek német könyv nem megy át vérébe*, akkor épen a magyarsága marad meghamisítatlanúl!» Én azt mondtam, hogy ‚Szerelemhegyinek a német könyvekből vett *ismeretek* nem mentek át vérébe', K. úr ezt így elcsavarintja: «ha a magyar embernek *német könyv* nem megy át vérébe. . .» E két kifejezés közt nagy ám a különbség! Gondolkozzék csak utána! A német könyvekből vett ismeretek nem hamisítják meg a magyarságot, ha az átvevőnek gondolkozása magyaros, erős a nyelvérzéke és jól érti a németet is. *De ha valaki, mint pl. Szerelemhegyi, nem bírja jól a németet*, a mit olvas, félreérti, az ilyennek a német könyv megy át a vérébe a frázisokkal együtt.

f) «*Azonban ne mondja D. úr, hogy én csak annyival védhetem meg Sz. urat, mert hát Felegyháza és — Bártfa:* szeme közé nézek én rendszeresen is az ő egész czikkének». Kalmár úr! nemde úgy érti ezt: hogy: egy félegyházai magyar embernek a magyarsága alig szorul védelemre egy bártfai tóttal szemben? — Erre csak Kalmár Elek úrnak saját szavaival felelek: «És mióta szokása a lovagias magyar nemzetnek tudományos (?) ellenbirálatban argumentum gyanánt *szemébe vágni* a birálónak, hogy — bártfai ember? — Ugyanez az idézet szolgáljon önnek válaszul a következő szavaira: «És neki ad leczkéket magyar egyediségből és magyar nyelvből — Danielovics?» — Önnek, mint magyar tanárnak tudnia kellene, hogy a «*vics*» nem zárja ki a magyar nyelvnek tökéletes tudását; a magyar irodalomból ismeri e neveket: Vitkovics, Petrovics, mint költő a világhírű Petőfi, kinek költeményeit többször olvastam, mint a református ember a bibliáját a zsoltárokkal együtt. — Különben megsúgom önnek, hogy *édes apám* szepesi, gnezdai ember, a ki, midőn Bártfára került, egy szót sem tudott a németen kívül: no lássa, már csak ezért sem tarthatom szégyennek, ha valaki német ember.

2. *a)* «Kisebbíteni akarja a szerző érdemét azzal, hogy az illető rész 15 lapra terjed». Továbbá: «az is baj szerinte, hogy 2 magyar, 2 franczia és 4 német munka szolgáltatta az eszközöket a fejezet megírásához».

Persze, hogy baj; mert a sokféle munka, különösen a 4 német

munka, egészen megzavarta Szerelemhegyinek a fejét; nincs egy tiszta gondolata, azért is oly zavarosan, homályosan van írva a könyve. Az első szakaszt, a mely tárgyánál fogva sokkal nehezebb, mint a többi, terjedelmesebben, tüzetesebben ki kellett volna dolgoznia: *itt a rövidség nem érdem, hanem hiba.* A mi pedig a «Homerosi Görögország» czímű szakaszt illeti, az egészen értéktelen mind a tárgy hiányossága, mind pedig az előadás élvezhetetlensége miatt. De hogy én ezért a homeroszi kor ismertetésének elhagyását becsesnek tartanám, ezt csak Kalmár úr log kája sütheti ki.

b) «Igazságos dolog, egy tankönyvtől, ha mint ilyen úttörő is, azt követelni, hogy forrásmunka legyen?» Ugyan ki követelne Sz. úrtól a philologia terén forrásmunkát, a ki az ő «Római irodalomtörténetét» ismeri. En beérem tőle azzal is, ha a német forrásmunkákat helyesen megérti.

És most menjünk át a *stilusra.*

Kalmár úr azt hiszi, hogy én csak azért tartom *védettje* nyelvét idegenszerűnek, németesnek, mert *mondatai 9—10 sorosak.* Egyrészt azért is; de másrészt abból az okból, hogy szóvonzata, mondatfűzése idegenszerű.

c) «Szerencsétlen állítás! Kinyitom találomra e szerzők műveit. Gyulainak Eötvös felett tartott beszédében akárhány 8 soros, sőt 12—13 soros mondat is van» — mondja Kalmár úr. De a mint Bódiss J. úr Szerelemhegyinek mondta, hogy «buzgalma — sajnos — nem elegendő egy könyv megírásához, úgy én azt mondom Kalmár úrnak : a buzgalom még nem tudás! — Azt elhiszem és tudom, hogy Gyulai beszédjében talált 8, 12—13 soros mondatokat, *de azt elfelejtette mondani, hogy azok körmondatok és kötőszók segítségével művészileg arányos részekre vannak osztva,* és tudnia kellene, hogy más a szónoki beszéd *stilusa,* mely az érzelmeket fel akarja kelteni és más *egy igazán jó tankönyvé,* mely az értelemhez lehetőleg egyszerűen, röviden és világosan szól. A mi pedig Vergilius-fordításomat illeti, annak jóságát elismerte az erre illetékes szakember. Ne emlegessük itt Aranyt Arisztofáneszével; én nem műfordítást (megtartva az eredeti mértéket is), hanem kifogástalan magyarságú, iskolai czélra szánt, prózai fordítást akartam nyujtani.

d) Kalmár úr igy folytatja: «D. úr hallott valamit harangozni, de nem tudja, hol. *Nem abban van a különbség* a magyar és a franczia meg a német és latin közt, hogy az egyik rövid, a másik hosszú mondatokat ír, hanem abban, hogy az egyik mellérendelt mondatokat soroz egymás után, a másik alárendelt mondatokat gyömöszöl egybe és azokat össze vissza fonja». Kalmár úr vagy nagyon furcsa véleménynyel van antikritikája olvasóinak értelmi színvonaláról, vagy, a mi valószínűbb, maga nem tudja, hogy hát tulajdonképen hol harangoztak. *Hogy alárendeljük vagy mellé rendeljük a mondatokat, azt első sorban* az illető irodalmi műfaj határozza meg. A szónoklatban az alárendelés van túlsúlyban (czél, ok és időhat. mm.), a költészetben a mellérendelés; hogy miért, azt megmondja önnek akármelyik lőcsei kollégája. *Másodszor dönt a vermérséklet:* a római és a német, kiknek csekély a fantáziájuk, a hypotaxist szeretik, a régi görög, a magyar és a franczia, kiknek élénk a temperamentumuk, fantáziájuk, inkább paratactice fejezik ki gondolataikat; — ezek gondolataikat

paratactice és röviden fejezik ki, *vagyis nem kapcsolnak egymáshoz 10 mondatot, a mint azt Szerelemhegyi* — német példáktól lenyűgözve — *teszi*, hanem legfeljebb négyet, ötöt.

e) Hogy a világosság és magyarosság iránt nincs érzékem, Kalmár úr ezzel a mondatommal bizonyítja: «Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, mint a Köpesdy-Tóth-Szilasi triummagistratus, nem válaszolnék» stb. hol mindenkinek azt kell értenie, hogy «a triummagistratus» — mily irigyelt e név! — a maga pénzén adta ki munkáját, pedig tudjuk, hogy D. úr ép az ellenkezőt akarta mondani.» — Más így egészítette volna ki mondatomat: «Ha munkámat nem a magam pénzén adtam volna ki, mint a Köpesdy-Tóth-Szilasi triummagistratus (a maga munkáját nem a maga pénzén adta ki), nem válaszolnék stb.» Vagyis: A magam pénzén adtam ki (a triummagistratus nem a maga pénzén adta ki) stb.

3. *a)* Kalmár úr komolysága mellett tréfás is tud lenni: azt mondja nekem, hogy a hibákat, a melyeket Szerelemhegyi művében ő talált, én számláljam meg. Azt neki, mint védő ügyvédnek, kliense érdekében kellene tennie és kimutatnia, hogy íme: a hibák száma nem száznyolczvan, hanem jóval kevesebb, mert «a kissé álmos korrektura következménye» gyanánt szereplő hibákat le kell vonni.

a) Hogy *Szerelemhegyi «felületesen fogalmaz»*, azt elismeri Kalmár úr is. De hát kérdem: Szabad-e tankönyvet felületesen fogalmazni? A ki nem tud gondosan, lelkiismeretesen dolgozni, az ne fogjon tankönyvíráshoz.

Kalmár úr megigéri, hogy «szeme közé nézek én rendszeresen is az ő egész czikkének». — Nézzük, hogyan tud Kalmár úr rendszeresen nézni.

c) A 484. lapon «*a tag* több, mint a részes, és a szolgát nem is teszik épen családtaggá» — mondja Kalmár úr.

‚Részes' az, a kinek része van valamiben, a ki részesül valamiben; pl. őt is az összeesküvés részesévé tették, azaz: tették, hogy ő is részt vegyen az összeesküvésben, hogy neki is része legyen az összeesküvésben (az összeesküvés tagjai). — Szerelemhegyi ezt mondja: «a szolgát egy szertartással némikép részesévé tették a családnak». — Hogy részt vegyen a családban? Hogyan? mint fajfentartó? Hogy neki része legyen a családban? Hogyan? — Nem veszi észre, Kalmár úr, hogy a ‚részes' mindig valami működő személyt jelöl és cselekvést jelölő szó mellé tétetik, pl. *bün* részesévé tenni, azaz: bűnös cselekmény részesévé tenni; az *összeesküvés*, a *haszonélvezet* részesévé tenni.

«A 18. lap, 3. kikezdés 8. sorában: ‚melyen a kocsis állhatott' egészen fölösleges (D.). Igen a biráló úrnak, de nem a diáknak, ki előtt nem fölösleges többször is mondani, hogy a kocsis nem ült, hanem állott» — mondja Kalmár úr; de azt elfelejti, hogy *négy sorral lejebb* ez áll Sz. könyvében: «Harcz alatt a kocsiban ketten állottak: a harczos és a kocsis».

d) Most nézzük, hogyan védi meg Kalmár úr a «kosárfonó munkát» Szerelemhegyinek ebben a mondatában: «Az egész fából és kosárfonó munkából volt készítve». Halljuk Kalmár urat: «A kosárfonó mester nemcsak kosár-egyedeket fon, hanem másokat (?) is és ha általában akarjuk az összes

készítményeit, vagy pedig valamelyik egyedét határozatlanúl említeni, akkor nincs más nem-jelölő szavunk, mint a «kosárfonó munka».

Hogyan járt el Szerelemhegyi? Ő a határozatlanúl említett kosárfonó-munka-egyedet egy más határozatlan kosárfonó-munka-egyeddé dolgozta fel. Azt hiszem, a három példa is elegendő, hogy Kalmár úr logikáját csodáljuk.

e) Szerelemhegyinek és Kalmár úrnak «a szokás *szerepel*», — romlatlan nyelvérzékű magyar embernek azonban: a szokás *dívik.*

És most kérdem, mit vétett Dr. Kármán, hogy ön, ki «érdekeletlen személy, ki egymagában nem képez klikket» őt sárral dobálja? Nekem Kármánhoz semmi közöm, nem vagyok Kármánista; de figyelemmel kisérvén működését, el kell ismernem, hogy hibái mellett is oly férfiú, kiről Kalmárnak csak tisztelettel kellene szólnia. Mikor James Gow «Görög-római régiségeit» megdicsértem, nem tudtam, ki állította össze a könyvet; mert én *nem azt nézem*, hogy *ki* csinálta, hanem azt, hogy *hogyan* csinálta. De Kalmár úr annyira «érdekeletlen személy», hogy védettje érdekében jobbra-balra vagdalkozik.

És most azt tanácslom önnek, Kalmár Elek úr! hogy máskor, ha beáll fogadatlan prókátornak, jobban védje meg az irodalmi delinquenst, mert az ily védelem egy rossz könyvből még nem csinál jó könyvet; továbbá tanácslom önnek, hogy ha már annyira beleszeretett a «szépirodalmi sikerekkel dicsekvő Szerelemhegyinek» silány magyarsággal írt «Régiségeibe», «kövesse őt ezután is vak buzgalommal és a hol nem érti, tanulja be»; én a magam részéről beérem Petőfi és Arany János tanulmányozásával is.

(Zombor). DANIELOVICS KÁLMÁN.

Mátray Lajos szatmári főgymnasiumi tanár úr — vonatkozással Ludas Matyi-kiadásának e Közlöny április havi füzetében megjelent birálatára, — nyilatkozatot küldött be hozzánk, melyben

1. alaptalannak nyilvánítja azt a vádat, mintha ő a Fazekas-kiadásokat nem ismerné, mert 1888-ban Fazekasról kiadott munkájának bevezetésében szól az összes kiadásokról;

2. megjegyzi, hogy e nyilatkozatát: ‚Ludas Matyi mostanság inkább muzeumi mint magánbirtok', nem tartja most sem túlzottnak; a hozzáférhetetlenséget pedig nem a muzeumi tisztviselőkre érti (a milyen a bíráló úr maga is); noha megtörténik nem egyszer, hogy hozzáférhető munkát épen az ő szívességük tesz hozzá nem férhetővé;

3. a birálatban fölsorolt goromba hibákra vonatkozólag kijelenti: «Egyes változtatásokat a szövegben szántszándékkal tettem, különösen az olyan helyeken, melyek a mai orthographiával merőben ellenkeznek. A könyvecske tanulók vagy a nép számára készült inkább és nem nyelvészeknek, se nem rhythmikusoknak.» Egyes megrótt hibák egyszerűen sajtóhibák. Végre

4. tiltakozik a birálatnak illetlen, sértő hangja ellen.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1891. évi márczius hó 24-től április hó 20-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1891-re: Sebestyén Gyula.

Rendes tagdíj 1891-re: **B**alassa József 2 frtot. — Gr. **A**pponyi Sándor. — Breznyik János. — **D**évay József. — **J**anda Bernardin, — **K**roller Miksa. — **M**aywald József. — Dr. **P**ruzsinszky János 2 frtot. — **S**zeitl Kamill. — **V**árkonyi Odiló. — Dr. **W**argha Samu.

Előfizetés 1891-re: Kőszegi szentbenedekrendi székház. — Nagykanizsai polgári iskola.

Oklevélért: Somogyi István.

Jegyzet. Incze József neve mellől a III. füzetben közölt névsorban kimaradt a pótkötet árának befizetését jelző csillag. Nevezett a pótkötetért is fizetett 1890-re.

Kelt Budapesten, 1891 április 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

A *-gal jelöltek a pótkötetért is fizettek.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1891. JULIUS. XV. ÉVFOLYAM. VII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1891

TARTALOM.

JOANNES GAZAEUS ÉS LEIRÓ MUNKAJA.

Gaza [1]), a syr partok virágzó városainak egyike, sokáig fenntartója volt a hellén műveltségnek. A kereszténység, mely keleten meglehetős gyorsan terjedt, itt hosszú ideig küzdött egyrészt a pogány hagyománynyal, másrészt a már akkor mindenfelé elterjedt hellén szellemmel. A syr városok politikai helyzete, harcza a római birodalom s a nem görög népek ellen, különféle befolyások alatt fejlődött társadalmi élete, vallása, egy intézményeiben és szokásaiban sajátságos műveltséget teremtettek, melyben a pogány keletnek, a hellén szellemnek s a keresztény vallásnak eszméi különös egyvelegben jutottak kifejezésre. Legerősebb volt a hellenismus, minek bizonyitéka a számos görög nyelven irott munka, melyekben fel-felcsillog még a kelet istencultusa, s itt-ott már előtünnek a kereszténységnek akkor új tanai és vallási felfogása. Igaz, hogy a keresztény szellem mind jobban tért kezdett foglalni, de a Kr. u. századokban még a görög irodalom minden ágát művelik az Askalonban és Gazaban támadt irodalmi iskolák. Askalon az úgynevezett görög korszakban, Gaza a római uralom idejében volt a hellén műveltség és szellemi munkálkodás központja s különösen ez utóbbi városban a szónoklat, bölcsészet és költészet a Kr. u. 5. 6. században említésre méltó munkásokra találnak.[2])

---

[1]) A Gaza városára vonatkozó bevezetés Stark: «Gaza und die philistäische Küste» cz. művén alapszik.

[2]) A codex Palatinusban (most Parisinus) Joannes Gazaens Ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος-a mellett van egy marginalis jegyzet, mely a gazai irodalmi életre vonatkozik: καὶ ὅτι ἡ πόλις αὕτη φιλόμουσος ἦν καὶ περ τοὺς λόγους εἰς ἄκρον ἐληλακυῖα majd ismét: ἐλλόγιμοι ταύτης τῆς πόλεως Ἰωάννης, Προκόπιος, Τιμόθεος ὁ γράψας περὶ ζώων Ἰνδικῶν, καὶ οἱ τῶν ἀνακρεοντικῶν ποιηταὶ διάφοροι.

A rhetorok közül legelsőnek tünik fel Zosimos, de jelentékenyebb s a gazai iskolának mintegy feje és alapítója volt Prokopios [1]), ki már mint ifjú elnyerte Alexandriában egy ismert sophista elől a díjat. Tanulmányozta a görög költőket, rhetorokat, bölcsészeket, az ó-testamentumot s ennek magyarázóit. Tiszta atticismusa sokáig mintául szolgált s Athenből is jártak hozzá megtanulni ἀττικίζειν.[2]) Mestere volt a ῥητορικὴ λογογραφία-nak s a καθαρὰ λέξις-nek s mint philosophus különösen az ó-testamentom egyes könyveihez adott magyarázataival tünt fel. Tanítói működését legjobban bizonyítják tanítványaival, Sozomenosszal, Epiphaniosszal, Eusebiosszal, Joannesszel és másokkal váltott levelei, melyekből az látszik, hogy nagy és sokoldalú irodalmi érintkezésben állott kortársaival.

Tanítványai közül Chorikios volt követője. Őt említik mestere után legtöbbször s irodalmi tevékenysége, mely rhetorikai művekben nyilvánult, a gazai íróké között a legnagyobb. Tanítóján kívül befolyással voltak rá az előző kornak költői s az akkor működő Anakreontikusok. Szereti a helyzeteket sentimentalis hangon látszólagos rövidséggel előadni, a művészet emlékeit [3]) leírni. A philosophiai téren inkább csinosan kikerekített gnómák és mondások, rövid analogiák, mint valami mélyebb felfogás jellemzik.

A bölcsészet terén, mint az új platonikus iskola hívei, Proklos, Ulpianos vagy Olympianos (Gazaból) és Isidoros Gazæus említhetők. Jelentékenyebb s az előbbiektől eltérő irányban működött Aeneas Gazæus, ki szintén az alexandriai iskolából került ki, de később határozott sophistai tevékenységet fejtett ki s költői formában tárja elénk gondolatait s keresztény nézeteit a lélek halhatatlanságáról s az anyag örökkévalóságáról.

A költészet volt a gazai irodalmi munkásság 3-ik része E korban a költészetnek különösen két faját művelték, az epost s a kisebb költeményt. Ez utóbbi mint epigramma s mint anakreon-

---

[1]) Rövid életrajzát tanitványa Chorikios Gazaeus adja: «Ἐπιτάφιος Προκοπίου» cz. beszédében. — Ed. Boissonade p. 21. vs.

[2]) Stark idézett műve p. 638. Aeneas Gazaeus levele Theodorus Sophistahoz (18 l. Herder).

[3]) Igy a Gaza közepén állott órát s egy képet ír le hosszasan két beszédében: Ἔκφρασις ὡρολογίου és Ἔκφρασις εἰκόνος ἐν τῇ πόλει τῶν Γαζαίων κειμένης.

teon jutott az irodalomba. Gazaban mindkettőre van példa, de különösen az Anakreonteon talál buzgó művelőkre. Valószinű, hogy ezek egy iskolát képeztek, melynek tagjai bizonyos napokon, így a Rózsák ünnepén [1]) dicsőítették a rózsákat Aphroditére, Adonisra és Erosra való mythologiai vonatkozással, a tavaszt ellentétben a téllel, Dionysost, Apollot, a múzsákat és a Charisokat. A mi az anakreonteon-okat illeti, ezeket leginkább az anakreoni formák utánzása, s egyes szólásmódok átvétele jellemzi.[2])

Az eposi költészet terén Timotheos és Joannes Gazæus működtek. Timotheos egy Τραγῳδία-t írt, melyben a syriai városokban uralkodó szükséget rajzolja az adók emelése alkalmával; azonkívül egy 4 könyvből álló természetrajzában az indiai, arab, libyai s egyiptomi 4 lábú állatokat írja le költői formában.

Joannes Gazæustól 6 anakreonteon-on [3]) kívül van egy leírásunk, Stark szerint: die merkwürdige dunkle ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος τοῦ ἐν Γάζῃ ἢ ἐν Ἀντιοχείᾳ.[4]) A leírás tárgya egy falfestmény, mely egy Gazában vagy Antiochiában levő fürdőn volt s a világegyetemet ábrázolta. Mielőtt azonban e munka részletes tárgyalásába bocsátkoznám, lássuk, ki volt az a Joannes Gazæus, milyen befolyások alatt írt s mi vezette művé megírására.

Az életrajzára vonatkozó adatok vajmi csekélyek. Petersen [5]) azt tartja, hogy az Ἔκφρασις szerzője azonos a keresztény Joannes Philoponos grammatikussal. Azonban a költeménynek a codex Palatinus (Parisinus) és az editio princeps által fentartott czíme s a fentebb említett marginalis jegyzet, melyben a gazai írók név-

---

[1]) A rózsák ünnepe (ἡμέρα τῶν ῥόδων) egy maradványa volt a Majuma ünnepnek, melyet Majuma kikötő városban Aphrodite tiszteletére ültek meg. Leírja Stark s utána Hittrich Ödön: «Középkori görög anakreontikusok» cz. tudori értekezés p. 46.

[2]) A gazai anakreontikusokat említi Ponori Thewrewk Emil Anakreon kiadása 80. l. s részletesen tárgyalja Hittrich említett tud. ért. p. 29—82.

[3]) A codex Barberinus indexe feltartotta meg egy 7-ik anakreonteon czímét: τοῦ αὐτοῦ τίνας ἂν εἴποι λόγους ὁ Διόνυσος τοῦ ἔαρος ἐληλυθότος. Ábel p. 55.

[4]) Ez a költemény czíme Rutgers és Graefe kiadásában. Lásd Ábel p. 13. jegyzet.

[5]) L. Ábel: Joannis Gazaei Descriptio Tabulæ Mundi et Anacreontea præf. 7. és köv. lapjain.

leg vannak említve, kizárják ennek lehetőségét, mivel Philoponos alexandriai grammatikus volt.[1]) — Bernhardy, Ábel [2]) szintén e nézeten vannak, s bizonyítja Petersen okoskodásának helytelenségét az is, hogy Joannes Gazæus költeményeiben alig van nyoma a keresztény tanok dicsőítésének. Már pedig az azon vagy megelőző korban élt keresztény írók költészetének tárgya a keresztény vallás s bár költőnknek éppen leíró munkájában van egy-két hely, melyre Petersen alapíthatta azon okoskodását, hogy «das gedruckte Gedicht unzweifelhaft macht, dass der Verfasser ein Christ, und Christ war Joannes Philoponus», mindamellett az egész leírásban erősen nyilatkozó hellenistikus szellem s kiváltképen a keresztény tanokra vonatkozó czélzásokban látható fogalmi zavar azt erősítik, hogy az Ἔκφρασις szerzője a keresztény J. Philoponos nem lehetett.

Az tény, hogy Joannes, az Ἔκφρασις szerzője, gazai grammatikus volt, s hogy Gazaban tanítóskodott, kitünik anakreonteáiból s Prokopiosnak hozzá intézett leveleiből.[3]) Prokopios, mint a gazai iskolának feje, nagy mérvű levelezést folytatott kortársaival. Leveleiből némi tájékozást nyerünk a kor viszonyairól s íróiról. Igy CVIII. leveléből, — melyben Joannest, ki Alexandriába ment tanulmányait folytatni, ajánlja testvéreinek Zachariásnak és Philipposnak, — megtudjuk, hogy Joannes tanítványa és rokona volt.

E levél szerint Joannes atyja valami Leontios, Prokopios nagyanyjának sógora volt. Maga Joannes a Prokopios iskolájában növekedett s mint tanítványról mestere a lehető legjobban nyilatkozik, midőn őt szerénynek, ügyes beszélőnek, verselőnek s korafeletti észszel felruházottnak mondja.

Magához Joanneshez összesen 7 levelet írt Prokopios. Ezek közül az LV. és XCV. a legérdekesebbek, mert Joannes tanító voltát bizonyítják. A CLIV. levél következő szavai: ἀλλὰ καὶ τὴν ὑμετέραν ἐπιστολὴν ἐκ τῆς Ἀλεξάνδρου πεμφθεῖσαν λαβὼν szerint Joannes Alexandriában volt s így már ott foglalkozott tanítással, miután Prokopius leveleiből az tünik ki, hogy Joannes a tanítással való kellemetlenségeit említi. S hogy Gazaban visszatérte után szintén

[1]) V. ö. Lndwich: Joannes v. Gaz. Rhein. Mus. XLIV. p. 197.

[2]) Ábel kiadása praef. p. 197.

[3]) Prokopios leveleit legujabban az Epistolographi Graeci Didot-féle kiadásában Hercher rendezte sajtó alá.

tanított, bizonyítja a 4-ik anakreonteon czíme: Σχέδιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν ῥόδων μετὰ τὸ εἰπεῖν τοὺς φοιτητάς; úgyszintén az 5-dik anakreonteon következő sorai:

(37—40) Τί με παῖδες, οὐ φιλεῖτε
τὸν ἀεὶ ζέοντα Μούσαις,
νοερὸν φέροντα Βάκχον
Ἑλικωνίοις κυπέλλοις;

továbbá

(45—52) Ὁ σοφὸς χρόνος βαδίζων
ἐς ἐτήτυμον δικάσσει,
ὅτε τὸν τρέφοντα μύθοις
γενέτην ἔχειν διδάξει.
Μετὰ ποιμνίων ὁ ποιμήν,
μεθύων γάλακτι Μούσης,
λιγέως ἄριστα παίζω,
καλύκων χάριν δοκεύων.

Élete egyéb körülményeiről mit sem tudunk. Hogy Gazában többször nyilvánosan is fellépett, bizonyítják anakreonteái.

Korára vonatkozólag Bergk, Poetæ Lyrici Græci III. k. p. 1078. azt mondja, hogy «sæculo sexto adscribitur».

Ábel kiadása præfatiójában a 7-dik lapon a következőket mondja: «Post Nonnum, qui initio quinti p. Chr. n. sæculi adscribitur, eum vixisse pro certo habemus, neque verisimile mihi videtur eum ante Paulum Silentiarium medii sexti p. Chr. n. sæculi poetam floruisse. Paulus enim Silentiarius solus omnium Nonni imitatorum hoc cum Joanne Gazæo commune habet, quod ambo in ecphraseon genere sese exercentes procemia iambico metro scripta utrique carminis parti præmiserunt, qua ex re cum unum alterum imitatum esse concludere debeamus, haud verisimile esse mihi videtur præclarum aulæ regiæ Silentiarium ad exemplum obscuri cuiusdam grammatici carmen panxisse. Et post Paulum Silentiarium *) nostrum Joannem in poetarum illius ævi recensu affert Bernhardy in Hist. Litt. Græc. ed. 4. I. p. 768, qui tamen A. Ludwichio inversum ordinem secuto (cfr. Ludwichii Symbola Nonn. p. 29) non persuasisse videtur.» E szerint Joannes a 6-ik század első felében élt. Ábel még közelebbről is meghatározza az

*) Paulus Silentiarius I. Justinianus 527—565. idejében élt.

ἔκφρασις megirásának idejét præf. 11. lapján a következő szavakkal: «Fortasse ante a. 540. p. Chr. n., quo Antiochia a Chosroë funditus eversa est et etiam thermæ destructæ esse videntur (cfr. Procop. de ædif. II. 10. ubi de Justiniano Antiochiæ urbis instauratore loquitur: ὀχετοὺς δὲ καὶ κρήνας καὶ ὑδροχόας καταστησάμενος ὅσοις ἡ πόλις κεκόμψευται, θέατρά τε αὐτῇ καὶ βαλανεῖα πεποιημένος, καὶ ταῖς ἄλλαις δημοσίαις οἰκοδομίαις ἁπάσαις κοσμήσας) Joannis Gazæi carmen conscriptum esse ut statuamus inducemur; quæ coniectura sane firmiori fundamento nititur quam Fabricii (Bibl. Gr. T. IX. p. 760. ed. Harl.) qui Joannem nostrum eundem ac Procopium Gazæum esse contendit.» E szerint Joannes az ἔκφρασις-t 540 előtt írta s így élete javarésze a 6-ik század közepe tájára esnék.

Azonban Ábel érveit nagyon gyengélli Ludwich Joannes Gazæusról írt fentebb említett értekezésében. Szerinte helytelen Ábelnek azon eljárása, hogy az ἔκφρασις megirásának idejét Antiochia lerombolásától számítja, miután a γραφή, melyet Joannes leír, — a mint később látni fogjuk — Gazában s nem Antiochiában volt. Továbbá Ludwich (eml. ért. p. 201—204) nem tartja elég erős bizonyítéknak azt sem, hogy «Joannes utánozta Paulus Silentiariust, mert fel nem tehető, hogy a királyi udvarnak oly kitünő írója, mint Paulus Silentiarius, egy obscurus grammaticus után írta volna iambicus versekben a művéhez szóló bevezetést». Erre Ludwich a következőket mondja: «Warum sollte es denn so unwahrscheinlich sein, dass in solchen Dingen ein vornehmer Hofmann auch einmal einen obscuren Grammatiker nachahmte? Wer sagt uns, dass Johannes damals obscur und Paulus bereits vornehm war? Wird der erstere nicht ganz ausdrücklich zu den Berühmtheiten (ἐλλόγιμοι) seiner Vaterstadt gezählt? Und ist bei der grossen Lückenhaftigkeit der uns aus jener Zeit erhaltenen Litteratur nicht auch die Möglichkeit sehr wohl denkbar, dass weder der eine noch der andere, sondern ein dritter Nonnianer, den wir nicht kennen, mit der Neuerung vorgegangen war, solchen hexametrischen Gedichten ein paar iambische Einleitungsverse vorauszuschicken.» Ludwich szerint a Bernhardyra való hivatkozás sem valami erős bizonyíték, miután Bernhardy az Ábel által idézett helyen (a görög irodalomtörténethez csatolt Chronologische Uebersichtjében) az 550-ik évhez egyszerűen, minden megjegyzés nélkül sorolja fel Paulus Silentiariust

és Joannes Gazæust. Részemről teljesen egyetértek Ludwichhal, hogy hiba volt Joannes költeménye megírásának idejére Antiochia lerombolásának évéből következtetni, mert ama festmény az én véleményem szerint sem lehetett Antiochiában. De másfelől nem látom bebizonyítva, hogy Joannes nem lehetett Paulus Silentiarius utánzója s e tekintetben a valószinűség inkább szól Ábel mellett mint Ludwich mellett.

Ludwich különben nem is határozza meg pontosabban Joannes életidejét, csak annyit mond,[1]) hogy kortársa volt Prokopiosnak és Timotheosnak, a kikkel együtt van említve a Codex Palatinus ama marginalis jegyzetében, melyet már idéztem: ἐλλόγιμοι ταύτης τῆς πόλεως Ἰωάννης, Προκόπιος, Τιμόθεος ὁ γράψας περὶ ζῴων Ἰνδικῶν· καὶ οἱ τῶν Ἀνακρεοντικῶν ποιηταὶ διάφοροι. Nagyon valószinű, hogy e marginalis jegyzet körülbelül egykorú írókra vonatkozik,[2]) de azért nem merném Ludwich nyomán azt állítani, hogy biztosabb számításhoz vezetne Hanssen (Philologus V. Suppl.-Band S. 204 f.) nézetét követni s Joannest az 5-ik század végére tenni.

Ludwich értekezése 203. lapján a 23-ik jegyzetben csudálja, hogy Ábel kiadásában említést nem tesz arról, hogy Niebuhr (Erster Band des Bonner Corpus scr. hist. Byr. S. XXXIII) s utána Stark (Forschungen p. 644) Joannest Prokopios kortársának tartják. Ez azonban nem igen vezetett volna költőnk korának pontosabb meghatározásához. Hittrich Ödön eml. tudori értekezésében elfogadván Stark azon nézetét, hogy Prokopiosnak Joanneshez irott levelei Joannes Gazæushoz vannak intézve, költőnket szintén Prokopios kortársának tartja s az V. század végére helyezi.

Általános tehát az a nézet, hogy Joannes a Prokopios kortársa volt. Fentebb azonban már kimutattam, hogy költőnk tanítványa volt Prokopiosnak s mint ilyen csak ifjabb kortársa lehetett. De ha Joannes Prokopios ifjabb kortársa volt, nem valószinű, hogy férfikora az V-ik század végére esnék.

Még közelebb vezet az Ábel nézetéhez a következő körül-

---

[1]) Lásd Ludwich eml. ért. p. 203. 204.

[2]) Ludwich jelentőséget tulajdonít annak is, hogy a scholiasta első helyen említi Joannest, pedig valószinű, hogy ez csak azért történt, mert a scholiasta előtt éppen Joannes műve volt.

mény. Chorikios szintén kortársa illetve tanítványa volt Prokopiosnak s mint ilyen írhatta s valószinű meg is tartotta a sirja feletti beszédet, mely Boissonade Chorikios-kiadása 21 s köv. lapjain van. De Chorikios férfi- és virágkora Justinianus idejébe (527—565) esik,*) tehát valószinű, hogy Prokopios Justinianus uralkodása elején még élt s Bernhardy említett chronologiai áttekintésében az 550. évhez említést is tesz róla.

Leghelyesebb tehát szerintem azt mondani, hogy Joannes, mint Prokopios ifjabb kortársa, tanítványa szintén Justinián idejében az 5-ik század közepe felé élt és írt. Igy azután nem lesz oly lehetetlen Ábel amaz okoskodása, hogy Joannes utánozta Paulus Silentiariust, a ki szintén Justinian idejébe esik.

Költészetére legelső sorban Anakreon és az anakreoni dalok voltak befolyással. Igaz, hogy e befolyás inkább külsőségekben nyilvánul. Igy anakreonteái, mint az anakreoni dalok nagy része anaclomenusokban vannak írva, csupán I—III. költeményben van bevezetésül más mérték. Az utánzásról Hittrich ezt mondja:

«Határozott utánzást tehát költőnknél nem láthatunk, de egyes kifejezések használatából azt következtethetjük, hogy ismerte az anakreonteákat; de mégsem tapasztaljuk nála azt a szellemes könnyedséget, mely némely anakreonteumot oly tetszetőssé tesz; költőnk inkább elnyujtja s különféleképp variálja tárgyát; gondolatokban nem gazdag s mint láttuk, kifejezéseiben is gyakran ismétli magát. Mythologiai képei szűk körben mozognak, még ha tekintettel vagyunk is ránk maradt költeményei csekély számára.»

Ennyit Joannes Gazæus anakreoni költészetéről. A leíró költeményben már egészen más befolyással találkozunk.

Abban az időben ugyanis Alexandria volt az irodalmi élet központja. Ide mentek az ifjak tanulmányaik folytatására, hol, mint Prokopios CXXIV. levelében mondja, Μοῦσαι οἰκοῦσιν. De az akkori irodalom meg sem közelíti a classikus korét. A Kr. u. 4. századbeli Nonnosban, ki Homerost utánozva Διονυσιακὰ cz. hősköltеményben Dionysos kalandjait énekli meg, fel-feltűnik még az epos hatalmas nyelvezete, de kifejezései már sokszor homályosak, erőltetettek, durvák. Mindamellett az utána következő költők

*) Photios Bibl. Cod. 160: ἀνεγνώσθη *Χορικίου* σοφιστοῦ Γάζης μελέτη καὶ συντάξεις λόγων διάφοροι . . . ἤκμασε δὲ ἐν τοῖς Ἰουστινιανοῦ χρόνοις. γέγονε δὲ *μαθητὴς Προκοπίου* ῥήτορος, ἑνὸς τῶν ἀρίστων.

s írók csaknem mind az ő befolyása alatt állanak nyelvezet tekintetében. Az egész gazai iskolának s így Joannes Gazæusnak is szokásává válik a mesterkéltség, a kifejezésben való keresettség, dagályosság, mind oly tulajdonok, melyek kizárják a költészetnek s kivált a leíró költészetnek legelső kellékét, az egyszerűséget s nehezítik a tartalom megértését. — Joannes maga sok kifejezést sőt egész sorokat vesz át Nonnustól. Rutgers Variæ Lectiones 2-ik könyvében, az Ἔκφρασις præfatiójában következőkép jellemzi Joannes stilusát: «Non enim in eo elocutio tantum, et ea, quam Græci vocant ἔννοιαν, tota Nonni est, sed ne a familiaribus quidem ipsius verbis sibi temperare potuit. Quale illud ἐνοσίφρονι παλμῷ, quod omnes pæne Nonni paginas occupavit. Quin et integros nonnunquam ex eo versus sumpsit; qualis ille: Πυκνὸν ἀκοντίζων αὐτόσσυτον ὄμβρων ἐρώτων. Quam nimis familiarem licentiam venustissimo ὑποκόρισμῷ Phalereus μετάθεσιν vocat. Nonnus tamen longe castigatior atque tersior est. Quædam tamen etiam hic reperias, quæ non poetæ dicam sed ne grammatico quidem condonare possis.»

Az Ἔκφρασις tárgyalása közben majd lesz alkalmam idézni magából a költeményből Joannes Gazæus stilusának jellemzésére. Most általánosságban csak annyit tartok szükségesnek megjegyezni, hogy nem érthetek egyet Rutgerssel, ki Joannes Gazæus költeményét «suavissimum ac cultissimum»-nak nevezi; mert az egészet jellemző dagályosság s a synonym szavaknak túlságos összehalmozása költőnket épen nem teszik élvezhetővé s csupán mint a középkori görög költészetnek igen jellemző példáját tartom érdekesnek Joannes Gazæus Ἔκφρασις-át.

Hogy mi indította költőnket ennek megirására, arról némi felvilágosítást nyujtanak nekünk az Ἔκφρασις bevezető sorai, hol a μόχθος καὶ λόγος sajátságairól s azoknak az emberi természetre hatásáról szólván ezeket mondja:

Ἐγὼ δ' ἀγῶνα περιλαβὼν ταῖς ἐλπίσιν
Ἄλλον βαδίζειν τοῖς λόγοισιν ᾠόμην.
Ἓν νῦν παρῆκα δεσπόταις πεπεισμένος·
Ἀεροβατεῖν γάρ φασι καὶ τὴν εἰκόνα
Τὴν παντόμορφον κοσμικαῖς ἐξουσίαις.
Ὡς ἐκ βίας πέμπουσιν ἐξωπλισμένον,
Ἐνθουσιῶντα πᾶσαν ἐκφράζειν στίχοις,

Ἦν καλλίτεχνος ζωγράφος ζέων θράσει
Ἔγραψε συνθεὶς καὶ μεθυσθεὶς τὰς φρένας.

Az ἀγῶνα περιλαβὼν ταῖς ἐλπίσιν szavakból s még inkább a bevezetés 20. sorából:

Ἀλλ' ὦ θέατρον φαιδρὸν ἠττικισμένον

azt lehet következtetni, hogy Joannes e költeményét nyilvánosan olvasta fel valami ἀγών-on δεσπόταις πεπεισμένος. Kik lehettek a δεσπόται, a kiknek ő engedelmeskedett? Említettem már a rózsák ünnepét, melyen az írók felváltva czéhszerűen léptek fel sokszor tanitványaikkal együtt, mint azt költőnk 4-ik anakreonteona bizonyítja. Tehát vagy így a rózsák ünnepe, vagy más nyilvános ünnepély előtt Joannes Gazæus felszólítást kapott Gaza elöljáróitól — s így ezek volnának a δεσπόται — hogy írjon egy költeményt s ő legczélszerűbbnek tartotta a festményt leírni, vagy lehet, hogy a felszólítás határozottan a festményre vonatkozott. Az ἀεροβατεῖν γάρ φασι kifejezés azt sejteti, hogy az általánosan elterjedt vélemény az volt a költőnk által leírt képről, miszerint tulságosan phantastikus s nem felel meg a való művészetnek. Ezért aggódik Joannes is, hogy στίχοις ἐκφράζειν merészkedett azt, ἣν καλλίτεχνος ζωγράφος ζέων θράσει ἔγραψε; ezért kéri később hallgatóit is:

μή με γράφοιτε πρὸς θράσος, τόλμης γραφῇ.

Hogy azonban az ő τόλμη-ja mennyire ment, azt megállapítani nem lehet, miután a képröl más leirásunk nincs.

Az tény, hogy költőnk meglehetős merészen fog a leirásba:

Πῇ φέρομαι; πτερόεις με δι' ἠέρος ἔμφρονι ῥοίζῳ
Σειρήνων λιγύφωνος ἄγει θρόος· ἐν δὲ μενοινῇ
Μουσάων πλήκτροισιν ἱμάσσομαι ἄρσενι κέντρῳ
ἕρπων ξεῖνα κέλευθα, καὶ αἰθέρι, πεζὸς ὁδίτης,
λύσσαν ἔχων γονόεσσαν ἀείρομαι·

Majd elmondja, hogy Apollo buzdítja őt, hogy énekelje meg az eget, a földet, a világot, a vizet, napot, felhőket, angyalokat, halakat, éjszakát, tengert, az egész természetet. Kikéri a Múzsák segítségét, de főkép a mindenek atyjához fordul, s kéri termékenyítő áldását. — Ezek után kezdi a kép leirását a 29. sorral. Legelőször a szent keresztet, Krisztus szenvedéseinek jelképét s közvetlen utána a szentháromságot említi. Ez utóbbi kékes gyűrűk

alakjában veszi körül a kereszt fényes képét. Mellette az ősz Uranos tűnik fel s utána a nap fényes korongja emelkedik az ég keleti határára s a mint szétáradó sugarai elterjednek az égen, előjön ragyogó ifjúságában Phaethon körülvéve az ezüst fényű Sophié és a világos piros chitonba burkolt Areté által. Ezek kiséretében futja be utját Phaethon s mielőtt a nyugati égen öregségre váltná ifjúságát, megáll az ég közepén, hogy fényeskedjék egyaránt igazaknak, hamisaknak.

Majd a nap korongját emelő Atlas leirása következik, a mint hatalmas erővel tartja össze a földet s az eget. Testét nem fedi mez, öve lebeg csak rajta, hogy könnyebben végezhesse a nagy munkát. A földgömb tengelye át meg átjárja a földet s mozog változatlan gyorsasággal. Jobbról az északi sark fénylik, balról a Notos látható s az egész gömbnek baloldalát a csillagokkal együtt elfedni iparkodik Atlas. Előmozdítja a harmonia létrejöttét a tüzes kelet vándorgyermeke, Phaethon. Ezekhez csatlakozik a πολυδινήτων ἐτέων αὐτόσπορος Αἰών,[1]) a folytonosan előrehaladó esztendőt esztendőhöz csatoló idő, igazgatván a 12 hónapos esztendőt s megváltoztatván mindent pályafutásában. Majd feltűnik a nyugat gyermeke, az Est,[2]) előhirnöke a fekhelyére lenyugodni készülő napnak. Ezután a 7 csillagos gönczölszekér[3]) lesz látható, mely az északi sark körül forog s bevégzi utját a nélkül, hogy a tengerbe merülne. Most a gönczölszekértől jobbra-balra feltűnnek az álló- s a bolygó- csillagok, a bika, a Múzsa, Hermes, a fénythozó Helios, a csendesen tündöklő αἰολόβουλος Kronos, Juppiter, a harczvágyó Ares s végre az ezüstfényű Selene.

Phaethon azonban előremegy s legelőször a Moirákhoz jut, mig a hold éppen szemközt igyekszik a napnak s mennél inkább közeledik hozzá, annál inkább fogy, de leestében megnő tányéra s megerősödik fénye.

Nyomára feltámad a szél, feltünnek az Ἀῆται,[4]) változó viharokkal fenyegetőzve s szárnyas fejöket lebegtetve. — Egymás után jönnek elő Euros, Zephyros, Boreas és Notos s erős küzde-

---

[1]) Ad. v. 137. cod. Par. et ed. pr. περὶ τοῦ αἰῶνος.

[2]) Ad v. 180 cod. Par.: περὶ τῆς ἑσπέρας.
Ad v. 180 Ed. pr. περὶ ἑσπέρας.

[3]) Ad v. 187. Cod. Par. et ed. prin. marg.: περὶ τῆς ἄρκτου.

[4]) Cod. Par. Ed. pr. Marg. ad. v. 225. περὶ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, καὶ ἵππων αὐτῶν.

lembe bonyolódnak csikóikkal, melyeknek sörénye hófehér fényben ragyog. Akközben a nap fényes kocsija elér lassan az Okeanoshoz,[1]) ki hosszúkás alakban veszi körül a földet árjával. Elbámul először Okeanos, a mint Heliost észreveszi, majd utat tör magának a hullámok között s befedvén bikájának nedves sörényét rátámaszkodik s arczát a fény felé fordítva megragadja kezével az ingatag folyamnak kormányát. Felszökik a hatalmas bika [2]) s kitágitva orrlyukait, kettős vízsugárt bocsát ki azokon, majd ismét nagyot nyel a tenger vizéből, hogy azt szökőkút módjára kiröpítse. Félve szemléli őt, tartva szarvaitól a mellette levő czethal,[3]) ő pedig a tenger felszinét hasítva kimereszti fényes szemét.

Előjön erre az Okeanos szárnyas őre az angyalok seregéből, kezében bizonyságul a bölcsesség fáját, a keresztet hozva s kezét előrenyujtva üdvözli az Olympos fényét. Azután elhalad a tenger mellett Héliosnak 12 óráig élő pályatársa, a Nappal (’Ηριγένεια δυωδεκάωρος . . . ’Ηελίου λάμποντος ὁμόδρομος· ἱσταμένη δὲ ἀργυφέη πτερόεσσα χαράσσετο σύνδρομος Ὥραις) a Hórákkal együtt. A Hórák 6 fogatú szekerét a hajnal (’Ηώς) hajtja s ezek kifeszítve a szűz keblükre tett hámot kiterjesztett szárnyakkal sietnek előre. Közűlök az első, a korareggeli Hóra, ugrálni kezd, a mint a gyümölcshozó harmat nedves vonalán áthalad. Az éj maradványai a hajnal világával vegyülten szürkés fényt adnak neki, másik testvére már fényesebb s legderültebb legragyogóbb arczú a 6-ik, a déli Hóra, a melyet leginkább táplálnak a nap tüzes sugarai. Chitónja pókhálószerű, keresztülcsillognak rajta rózsaszínű keblének rejtett bájai. Ezután következik a délutáni Hórák leirása, a mint az esti sorompó felé haladnak. Az utolsó feketés chitónba van burkolva, sietve iparkodik bevégezni a még hátralevő utat.

Eddig a költemény 1-ső része. A 2-ik rész előtt szintúgy, mint az első előtt iambicus trimeterben irott bevezetés van, melyben a költő kijelenti, hogy most a rózsákról akar írni.

A rózsa világra jöttét az 1—54 sorokban írja le. Létre jött a rózsa, a kedves bokornak ragyogó szülötte, hirdetője a vidám Aphroditénak. A föld szülte őt s már előre elkészité számára a

[1]) Ad. v. 272. Marg. Cod. Par. περὶ τοῦ ὠκεανοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Ed. prin. in. Marg. περὶ ὠκεανοῦ.

[2]) Ad v. 292. Cod. Par. in m. περὶ ταύρου.

[3]) Ad v. 297. Cod. Par. in m. περὶ κήτους.

tengert, a sikságot, termékenynyé tevén mindent. A szülésnél Angeliotés segít a földnek, és bölcseségével enyhíti az anya fájdalmait, csillapítja a szülés kinjait s megnyitja a bőség szaruját. A szaruból egy fekete kígyó jön ki először, mely pajkosan mozog előre, összehúzza, meg kinyitja tagjait. A föld megszüli ikreit, kiknek egyike átfonja anyja kezeit s a szeretet gyönyörével kapaszkodik anyja hajába s esőt bocsát a föld szomjas virágaira. — Földtartó angyal a másik szülött, ki a föld középpontját a levegőbe emelve tartja. Látható a szántóföld is, a mint eső után eped. Ázsia és Európa gondozzák a földnek most született magzatát.

A tengerből, a mely erősen fénylik, kiemelkedik a kedves Aphrodite. Szépsége besugározza a hullámokat s a mint a szélcsendes tengerben evez, szőke hajfürtjei úsznak a habokon, nedvesen terjeszkedvén szét vizmosta vállai felett. Baljával a szélcsendes tenger kormányát fogja, jobbját lebocsájtottta maga mellé s úgy leskelődik Phaethonra.

A habokban körül uszkálnak a halak. Glaukos biborpirosra festi a tenger kékes hullámait, nyelvét kiölti és szárnyaival a vizet csapkodja; utána feltűnik a soklábú tengeri habarcz (πούλυπος), felemelkedik a tintahal (σηπίη), barna folyadékot fecskendezve köröskörül feketére festi a vizet. Ott piroslik a rák (καρὶς) a part mellett s csápjaival a partot piszkálja; zajtalan mozog egy fehér hal (λάβραξ), a farkashal vagy más valamelyik.

A tenger vizén azonban viharos vonzás támad, megjelenik a zivatar (Χειμών) férfialakban; egyik lába a hullámokon libeg, a másikat a levegőbe nyujtja, hol gyermekei, az esők (ὄμβροι) tanyáznak. Majd ő is a levegőbe emelkedik, repülő szárnyaitól zúgás támad, vállán korsót (κάλπιν) emel, könyörülvén a száraz szántóföldön kifeszíti tenyerét és sűrűn bocsátja le az áldásthozó esőt. A felhőkből pedig kellemes havat küld a földre, mely örvendve fogadja ezeket. A vihar növekedik, mennydörög, villámlik, a felhők szétfoszlanak s újra összetolulnak. A mennydörgés zúgva rohan előre, utat hasítva magának, majd kilövi villámát.

Majd új csoda jelenik meg, kit Phoibos készül megénekelni. Iris ez, a szivárvány, ki szétbontott hajjal áll ott középen, fürtjei vállára omlanak, alakját a színek legcsodásabb vegyüléke képezi, fejdisze rózsaszinű, testén a sárga a fehérrel, a fekete a biborpirossal elegyül. Lehajlik egész a tenger hullámaihoz Phaethon akara-

tából, ki táplálja és élteti őt; s mennél tovább halad a nap nyugatra, annál jobban kisebbedik Iris.

Majd feljön Helios előhirnöke, a hajnalcsillag (Ἑωσφόρος) kedves fényével, utána feltűnik az okos madár, az ezeréves Phoinix, kinek örök ifjuság jutott osztályrészül. Keleten a naphoz szegődik s vigan ugrál körülötte, majd a tűzbe rohan, hol megégvén újra feltámad hamvaiból s még ragyogóbb ifjusága.

Új csodát képez megint Demeter két leánya. Az egyik a füléhez tartván kezét csodálkozó tekintettel nézi az Olympos fényes tüzét, a másiknak arcza pedig bíborpírban ragyog, míg jobb kezének ujjait kifeszítve tartja. Most a hajnali szürkület (ὄρθρος) tűnik fel, majd Ἀντολίη (kelet) látható. Az éj pedig fénytelen ködbe rejtőzve a föld alá merül, kerülve Eos fényét elvonúl sötét ruhájával.

A tűznek fejedelme pedig, bejárván a 12 részre osztott pályát, megváltoztatja a reggelt, felcseréli az évszakot. Jönnek ezután Héliosnak leányai, az évszakok, szemlélői a világ harmoniájának. Legszebb, legkedvesebb a Tavasz, kit Aphrodite gazdagít s ő az Erosok kertjéből leszaggatott rózsákkal ékesíti magát s megkoszorúzza haját s örömében édes dalt énekel, kedveskedve Aphroditének. Mellette az Ősz, a ki a napot megrövidíti, az éjt megnyújtja; megszárítja a lombokat s lehullasztja szeleivel a fák leveleit. Ott van a Nyár, a ki megszárítja Demeter szérűit, izzadtságot hoz az arczra, majd meleg szellőt támaszt s lebegteti az emberek könnyű ruháit. Megérleli és levágja a kalászt, a szükségnek reményét, az élet táplálóját. Mellette a zúzmarás, hideg, fagyos Tél, jégeső alakú chitonjával, ki hideg szelet ébreszt, hóförgeteget bocsát s megtölti vizzel a földet.

A levegő (Αἰθήρ) pedig felemelkedvén magasan járó szárnyain, kezében a világ koszorúját tartja, hogy, tisztelvén az élet fejedelmét, magasztalja az okos renddel kormányzott mindenséget.

Így támadt a Kosmos, egybefoglalván s összhangzatba hozván mindent s a szüntelen váltakozó évek forgását igazgatván, messzire ható bölcsességgel őrködik mindenek felett. Menésében megállapodván, felemeli kezét s mindenkinek fénylik. Egyesíti a négy elemet, a földet a tűzzel, a levegőt a vizzel hozza össze s megállapítja a természetet.

Ez a költemény tartalma. A mindenséget, a világegyetemet írja le, felsorolván alkotó elemeit, a mint a képen ábrázolva voltak. Legfelül a kereszt, melyet a szentháromság vesz körül, alatta

Phaethon, a mint keletről elindulva halad, kisérve Sophié és Areté által. Legelőször találja az eget emelő Atlast, mellette Aión, az örök idő látható, utána az esti csillag tünik fel, hírnöke lenyugtakor a napnak. E mellett tünnek fel az álló s a bolygó csillagok, a medve, a bika, Múzsa, Aphrodite, Helios, Kronos, Juppiter, a félhold, Ares s végre Selene teljes fényében. Most jönnek egymás után a szelek, Euros, Zephyros, Boreas, Notos s belekapván csikóikba, azokkal küzködnek. A nap lassan elér az Okeanoshoz, itt tűnik fel az ég küldötte, az angyal, kezében a bölcsesség fájával, a kereszttel. Előjön a hajnal is, utána feltűnnek a Hórák, a mint a szürkülettől kezdve mindig előbbre viszik Phaethon kocsiját.

Feltünik a termőföld is, a mint a természetet gazdagítja szülöttjeivel, a tenger a maga lakóival, a vihar, a lég, az eső s a hóförgeteg, a mennydörgés, a villám, Phaethon kísérőjével Irissel, Phoibos madarával Phoinixszel, a hajnali csillag, a reggszürkület, a hajnal, az éj, a tavasz, az ősz, a nyár és a tél s végre a levegő s ezeknek összessége a Kosmos, összeállítva a négy külön elemből, a tűz-, víz-, föld- és levegőből. Ezek vannak a költeményben leírva s ezek alkották jellemzetesen feltüntetve a képet, melyet a költő leír. Hogy híven követte-e az író a festőt, nem tudom, — a mint már előbb említettem, — de költeményéből tiszta fogalmat nem lehet a képről szerezni, mert az egyes alkotó részeket nagyon is gyorsan tünteti fel s hogyan, miképen voltak összhangzatba hozva, nem mondja; azonkívül még a stilus homályossága, dagályossága is hátrányára van a megértésnek.

Mint már említém, a kép, melyet az ἔκφρασις feltüntet, egy fürdőt diszített, de hogy hol volt a fürdő, arra nézve határozott bizonyíték sehol sincs.

A költemény czíme az editio princepsben *) és Græfe kiadásában (1822) : Ἰωάννου Γραμματικοῦ Γάζης ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος τοῦ ἐν Γάζῃ ἢ ἐν Αντιοχείᾳ. A codex Vaticanusban (Ábelnél A, most Parisinus) és ennek gothai másolatában a következő czím van odaírva: ἰωάννου γραμματικοῦ γάζης · ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος τοῦ ὄντος ἐν τῷ χειμερίῳ λουτρῷ. A codex szélén levő jegyzet: ἰωάννου γραμματικοῦ γάζης ἔκφρασις τῆς κοσμογραφίας τῆς ἐν τῷ χει-

---

*) Jani Rutgersii Variarum Lectionum libro secundo (Lugd. Bat. Ex Officina Elzeviriana. — Anno 1618 p. 95—119.).

μερίῳ λουτρῷ τῷ δημοσίῳ. A költemény végén pedig: ἰωάννου γραμματικοῦ γάζης· ἔκφρασις τῆς εἰκόνος τῆς κοσμογραφίας τῆς ἐν τῷ χειμερίῳ λουτρῷ τῷ δημοσίῳ· ἐν γάζει: Χ ἢ ἐν ἀντιοχείᾳ.

Mint látjuk tehát, az egyes adatok megegyeznek abban a tekintetben, hogy Joannesünk gazai író volt s ezt minden kétségen kívül helyezik ama marginalis jegyzetek, melyeket fentebb idéztünk. Eltérés van azonban arra nézve, hol volt a kép, melyről a leírásban szó van, Gazában-e vagy Antiochiában?

Petersen «Die Kosmographie des Kaisers Augustus und die Commentarien des Agrippa» *) czímü értekezésében Antiochiában gondolja a fürdőt, illetve a képet s felhozza, hogy Agrippa, mint a kelet helytartója, Antiochiában számos műemléket emelt s építtetett többek közt egy fürdőt (δημόσιον λουτρὸν ἔξω τῆς πόλεως), mely nagyszerű földrajzi képekkel volt ékesítve. Szerinte ennek a fürdőnek egy festményét írja le Joh. Gazæus. Figyelmessé tesz Petersen arra, hogy a Tabula Peutingerianán Antiochia még jobban ki van emelve mint Róma, s a város mellett egy nagyobb épület van feltüntetve, mely ama Agrippa által épített fürdőt jelezné. — S szerinte nincs a festményen semmi, mely nem Augustus korából való volna. A keresztre és a szt. háromság hármas körére azt állítja, hogy az későbben lett odatéve, megvédendő a képet, a pogányság emlékét, a rombolástól. Csakhogy, ha ez lehetséges volna is, hogy magyarázza ki azt Petersen, hogy az Okeanos leírásánál az angyal szintén a kereszttel kezében van ábrázolva, már pedig nem valószinű, hogy a festmény közepén is oly könnyen festhettek volna egyetmást, még ha felteszszük is, hogy tetejébe csakugyan későbben jutott a kereszt jelvénye. Az pedig szintén lehetetlen, hogy Agrippa festetett volna olyan képet, melyen a kereszténység eszméi nyernek kifejezést. Nem valószinű tehát, hogy a kép az antiochiai fürdőn lett volna.

Ábel præfatiója következő soraiból: «Fortasse ante a. 540. p. Chr. n., quo Antiochia a Chosroë funditus eversa est et thermæ destructæ esse videntur (cfr. Procop. de ædif. II. 10, ubi de Iustiniano, Antiochiæ urbis instauratore loquitur:

ὀχετοὺς δὲ καὶ κρήνας καὶ ὑδροχόας, καταστησάμενος ὅσοις ἡ πόλις κεκόμψευται, θέατρά τε αὐτῇ καὶ βαλανεῖα πεποιημένος καὶ ταῖς ἄλλαις δημοσίαις οἰκοδομίαις ἁπάσαις κοσμήσας)

*) Rheinisches Museum VI.

Joannis Gazæi carmen conscriptum esse ut statuamus inducemur;» az tűnik ki, hogy ő szintén Antiochiába gondolta a képet. De e feltevés valószínűtlenségét több érv bizonyítja, melyek mind Gaza mellett szólanak. *) Már maga az a körülmény, hogy Gaza tele volt ilyen műemlékekkel (ilyen a ὡρολόγιον, a város közepén emelkedett óra, egy az Ilias egyes jeleneteit ábrázoló festmény, mindkettőt leírja Chorikios), a mellett bizonyít, hogy ily kép, milyet Joannes Gazæus ír le, tényleg lehetett Gazaban. Stark műve 599. lapján felsorolván a város műemlékeit, említi a fürdőt is, a 625. lapon azt mondja, hogy e fürdőt Markianos püspök befejezte. Hogy ily fürdő ottan létezett, bizonyítja Chorikios is, ki Prokopiosra írt epitaphiosában (Boissonade kiad. p. 23) a következőket mondja: τὸ δὲ λουτρὸν ἀνέῳκται διὰ σὲ τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς πόλεως ἀδεῶς φοιτᾷν δυναμένοις. De különben is a tisztasági luxus a római birodalom minden részében annyira el volt terjedve, hogy semmi feltünőt nem találhatunk abban, hogy Gazaban ily fürdő létezett.

S már most nézzük, mit mond Joannes Gazæus a leírás bevezető soraiban:

ἓν νῦν παρῆκα δεσπόταις πεπεισμένος·
ἀεροβατεῖν γάρ φασι καὶ τὴν εἰκόνα
τὴν παντόμορφον κοσμικαῖς ἐξουσίαις.

Tárgyalásunk folyamán kimutattuk, hogy a δεσπόταις πεπεισμένος szavak azt bizonyítják, miszerint költőnk Gaza város elöljáróitól kapott felszólítást e költemény megírására. S valószinű, hogy e felszólítás határozottan a festmény leírására vonatkozott, mert a további sorok

ὡς ἐκ βίας πέμπουσιν ἐξωπλισμένον,
ἐνθουσιῶντα πᾶσαν ἐκφράζειν στίχοις,
ἣν καλλίτεχνος ζωγράφος ζέων θράσει
ἔγραψε συνθεὶς καὶ μεθυσθεὶς τὰς φρένας.
ὥσπερ φιλάνθρωπός τις ἀνθρώποις γράφων
ἐσωματοποίει τὴν ἀσώματον φύσιν.

csak ismert képre vonatkozhatók s még inkább mondhatni ezt a hallgatósághoz intézett eme szavakról:

μή με γράφοιτε πρὸς θράσος, τόλμης γραφῇ.

Mert szerintem a költő csak azon esetben szólhat így hall-

---

*) Ugyancsak Gaza mellett emel szót Ludwich említett ért. pag. 199. 200.

gatóihoz, ha azok a képet ismerik, mert csak így hozhatnak ítéletet, így vádolhatják merészséggel a leírásért. A költő szavainak értelme a következő: «Én hallgattam a város uraira s egyet el is értem ezzel. Azt mondják ugyanis, hogy e kép nagyon phantastikus, nincs benne semmi valódi, én tehát érthetővé tenni, szemetek elé hozni, mintegy megtestesíteni akarom azt. Ne vádoljatok ezért merészséggel.» Szerintem a költő a hallgatókhoz csakis ismert dologról szólhat így s ha a gazaiak ismerték a képet, akkor az nem Antiochiában, hanem Gazaban volt.

De ha nem állítjuk azt, hogy Gaza elöljáróinak megbízása direkt e festményre vonatkozott, azon körülmény folytán, hogy a gazai írók is leginkább a városuk életéből vett tárgyakat énekelik meg, mi tekintetben elég talán az anakreontikusokra utalnom, kik leginkább a Majuma ünnepély alkalmából léptek fel, költeményeikben a város régi hagyományait dicsőítik, s a régi cultusnak emlékeit írják le, nem fog lehetetlennek tetszeni, hogy Joannes Gazæus is a Gazaban emelt fürdő festményét örökíti meg. S aztán meg költőnk tanító is volt s mint ilyen, igyekszik avval is tanítványaira hatni, hogy szülőhelye emlékeit szerinte tetszetős alakban, költeményben hozza szemük elé. S mint már említettem, a költeményt nyilvánosan olvasták fel s hihetőbb, hogy a gazaiakat is jobban érdekelte városuk egy emlékének leírása, mivel ők nagyon is erősen ragaszkodtak hagyományaikhoz s a kereszténység is csak nehezen, hosszú küzdelmek után tudott náluk tért foglalni s a régi cultus nyomai soká megmaradnak, úgyszólván beleolvadnak a kereszténységbe. Joannes Gazæus korában már meglehetősen tért foglalhatott, láthatjuk ezt az egész költeményből, melyben erősen vegyülnek a pogányság elemei közé a kereszténység eszméi. A görög mythologia alakjaival szemben dicsőíti költőnk Krisztust, a mindenek atyját, leirását megváltónk szenvedéseinek jelképével kezdi meg, feltünteti a szentháromságot, a mint a keresztet körülfogja. S később is, az Okeanos, Eos, Hórák alakjai közt ott látjuk az angyalt a kereszttel, a mint üdvözli a pogány Phæthont. Talán költőnk ebben saját városára látott czélzást, melyben már akkor ez eszmék ilyen békésen megfértek egymás mellett. Bármint vegyük azonban e helyeket, azt az egyet bizonyítják, hogy a festmény nem készülhetett Augustus korában, nem csináltathatta Agrippa s így nem lehet az sem, hogy az akkor Agrippa által épített antiochiai fürdőnek szolgált volna díszére.

LISKA JÁNOS.

SZEMERE PÁL.

(1785—1861.)

A nemzeti kegyelet és hála régi tartozását rótta le a Kisfaludy-társaság Szemere Pál munkáinak kiadásával. A három kötet, mely egy félszázadot meghaladó írói pálya emlékeit foglalja magában, egy hasznos életnek s egy küzdelmes kornak képét eleveníti fel előttünk, s rendkívül sok becses anyaggal szolgál annak, ki a nemzeti átalakulás korának eseményei és szereplői iránt érdeklődik. Különösen Szemere levelei fontosak az irodalomtörténészre nézve, mert bennük nemcsak írójuk egyéniségéhez találjuk meg a kulcsot, hanem visszatükrözni látjuk azt az egész küzdelmet is, mely a század első három tizedében átalakította a magyar irodalmi és szellemi életet, s mely aztán a nemzet politikai újjászületéséhez vezetett.

Négy írói nemzedék váltotta fel egymást ama félszázad folyamán, mely alatt Szemere nyilvános pályáját megfutotta, de ő, bár mindannyiát rokonszenvvel és érdekkel kisérte, mégis csak egynek törekvéseivel azonosította magát teljesen s egynek hagyományait őrizte mindvégig. Kazinczynak volt tanítványa, Kölcseynek barátja: e két nagy név az, melyet egész életén át imádattal vett ajkaira. «Nagyra nőjjetek, tanuljatok! — szokta volt mondani az írókhoz, kik öreg napjaiban tisztelettel környezték, — mert hej, be más emberek voltak azok az én fiatalkori barátaim! Nem tudom, érek-e még köztünk oly nagyokat, a minők Kazinczy és Kölcsey voltak, kikkel együtt küzdöttem előre magam is; kik szívesen hallgattak szavamra!»

Valóban úgy volt. Megáldva a szívnek és szellemnek ritka kincseivel, maga is áldása volt korának. Szinte pazarul bánt adományaival; roppant tudása nyitott könyv volt mindenki előtt; tanácsa, jóakarata, pártfogása mindenki számára készen. Ez volt titka annak a termékenyítő hatásnak, melyet korára gyakorolt s mely akkora jelentőséget adott pályájának, hogy e tekintetben csak Kazinczy Ferenczet mérhetjük hozzá. Honnan van mégis, hogy alakja oly szerényen lép elénk irodalmunk történetében?

A feleletet e kérdésre Szemere egyénisége adja meg, mely az öröklés és nevelés összehatásának sajátszerű példáját mutatja.

Atyja, Szemerei Szemere Ferencz, mint kir. helytartósági

ügynök élt Budán. *) Természetében különös ellentétek egyesültek. A mély vallásosság s a tiszta jellem embere, ki szívvel-lélekkel csügg hivatalán és családján; de elvből rideg külső alá burkolja szívjóságát. Teljhatalmú úr a házban, kinek vasakarata nem tűr egy szó ellenmondást; de annyira igazságos, hogy ha Pali fia iránt méltatlan talált lenni, komolyan bocsánatot kért a gyermektől. Az emberek előtt különcz hírében állt. Okot idegességéből eredt némely furcsasága adott rá. Gyermekesen félt a mennydörgéstől; a Duna hídján alig mert átmenni: egyik felén szorongva, lassan, a másik felén majdnem szaladva kelt át. Félénkségét, ideges nyugtalanságát örökölte Pál, kinél rövidlátás is hozzájárult növeléséhez. Kölcseyhez írt egyik levelében «példátlan félénk legény»-nek nevezi magát. Kazinczyt 1809-ben nagyon kéri, mutasson neki módot arra, hogy az insurrectiótól elvonhassa magát, s hozzáteszi: «Ha már elkerülhetlenül kell felülnöm, lehetne-e mennem a hadi cancellhoz? Inkább itt, mint a fegyvercsattogás előtt. Én nagyon félek az elhalástól . . .» Atyjának egyéb jellemvonásai mintegy megfinomodva, átszűrve tűnnek elé nála, a mint szervezete is gyöngédebb. Érzékeny, könnyen ellágyuló, magába vonuló; de épen oly határozott, czéltudatos és egyenes lelkű. Szerény, gyermeteg modor jellemzi megjelenésében; de csupa láng és erély, ha meggyőződése, elvei forognak szóban.

S már korán dicsvágyó. Egészen könyveinek él; lázasan tanul, hogy első legyen osztályában. Atyja hűteni iparkodik buzgalmát, mert veszélyt lát benne a gyermek testi fejlődésére: «Minek tanulsz annyit, hiszen nincs nagy tehetséged!» De a fiú csak annál erősebben tanult. Ekkor az atya figyelmezteti a poétikai osztály tanárát, hogy elsőnek ne tegye a fiút, mert különben ez találja majd őt másodiknak nézni az osztályban. Ezzel azt akarta elérni, hogy szokjék meg a fiú idején kevesebbet tartani magáról, mint a mennyit megér. Szemere későbbi napjaiban is hálával emlegette neveltetése ez irányát: ennek köszönheti, mondá, hogy az életben is be tudta érni a *másodiksággal.*

Volt azonban ennek hátrányos következménye is Szemere lelki fejlődésére. Innen ered az az önbizalmatlansága, mely végig

*) Az életrajzi adatokat Szemere munkáinak sajtó alá rendezője, *Szvorényi* József a kiadás elé csatolt kitűnő dolgozatában nagy gonddal állította össze, én tehát részletesebb elsorolásukat mellőztem. K. B.

kiséri egész életén, a kétely ónsúlyával nehezedik lelke szárnyaira s habozóvá, tépelődővé teszi dolgozásában. Erre vonatkozólag írja Kazinczy Gábornak 1856. máj. 10-éről: «Soraid multomba kaptak vissza, s kérdezgetém: kicsoda és micsoda voltam légyen tehát? Respond.: Verselő- és mű-tudós. So hat mein Vater selten, oder fast niemals, etwas an seinen Kindern gelobt, und dadurch ein Misstrauen gegen sich selbst in die Gemüther gelegt, dass sie nie glaubten, etwas Vorzügliches leisten zu können. Így szólt egyike a Sturm- und Drang-Periode notabilitásainak Weimárban; s mutato nomine de Paulo Szemere fabula narrabatur.» Hogy ma irodalmunk oly keveset bír Szemerétől, nagyrészt ez az oka.

Egyébként atyja nagy gonddal iskoláztatta s végigpróbálta vele és bátyjával, Ábrahámmal, majdnem minden jobbnemű tanintézetünket. A középtanulmányok befejezése után 1802-ben Pozsonyba küldte lyceumi tanulmányokra. A koronázó város, melyben ekkor, országgyűlés idején, a szokottnál is pezsgőbb elevenség uralkodott, műveltségével s társas életével nagyban szélesbítette Szemere látkörét. Egy szálláson lakván rokonával, *Fáy* Andrással, ezt már ekkor a komikai nemben való kisérletekre s a külföldi irodalmi termékek olvasgatására buzdítja. Maga is sokat és sokfélét olvas: magyar, német, franczia könyveket, s buzgón jegyezget belőlük. A komoly törekvésű ifjút *Bozóky* István ügyvéd s magyar költő is barátságára méltatja s a költészet művelésére serkenti. Nemsokára meg is jelen néhány verse a *Magyar Kurir*-ban s Bozóky *Tavaszi virágok* czímű gyűjteményében (1805). Zsengéinek fogadtatásával meg lehetett elégedve: *Aranka* «a magyar nyelv új csillagának», *Bozóky* «a Gráczíák kedveltjének» nevezi, *Kovács* József pedig meleghangú epistolában üdvözli.

Nemsokára még nagyobb kitüntetés tette boldoggá. 1807-ben, midőn a *Hazai Tudósítások*-ban javában folyt a Csokonai sírszobra felett kitört *arcadiai pör* Kazinczy és a debreczeniek közt, Szemere egy *Észrevételek Arcadiáról* czímű dolgozatot tett közzé a nevezett lapban. Dolgozatában széleskörű olvasottsággal fejtegeti az *Arcadia* szó használatát a klasszikus és a modern íróknál s kimutatja, hogy a szónak oly értelme, minőt neki a debreczeniek tulajdonítottak, nem fordul elő. Czikkét így végzi: «Én pedig lelkemnek megilletődésében, könnyes szemmel fordulok el a sírkőtől, s ismeretlen Arcadiámba térek vissza, a hol az arcadiaiak szokásaik szerént oltárt emelvén, valahányszor a rózsa kivirít, a *Széphalom* érzékeny

ura eránt való buzgóság közt ülöm meg a Grácziák ünnepjeit.» *) Széphalom érzékeny ura nem is maradt érzéketlen a tanítványi hódolat e jele iránt, s Szemere nemsokára örömtől remegő ajakkal olvasta fel barátainak az első levelet, melyet Széphalomról kapott. Czikkének megjelenésével lecsendesült az elmérgesedett vita s így véget ért e tollharcz, mely mintegy kiindúló pontja lett az irodalmi reformmozgalomnak. Ettől fogva Szemere folytonos levelezésben állt Kazinczyval, ki őt már első levelei egyikében «nagytekintetű barátjának» nevezi s később is minden más író felett kitüntette.

Szemere fejlődésének első korszaka a *Vida* Lászlóhoz írt *Epistolá*-val zárul, mely először vitte szét nevét szélesebb körökbe. 1809-ben írta, azon alkalomból, hogy Vida a pesti Hacker-féle ház tágas termét nagy költséggel színházzá alakíttatta s a színtársulatot magát is nagy áldozatokkal támogatta. A rímes alexandrinusokban írt költeményt, bár később az író maga nem sokra becsülte, tartalmassága s lendületes nyelve Szemere legjobb költői művei közé sorozzák.

Huszonhárom éves volt Szemere, mikor a pályaválasztás nehéz kérdése állt előtte. 1808-ban ügyvéddé avattatta magát, de csak azért, hogy végezzen a jogi pályával. Sokoldalú ismeretsége a magyar írói világban s első kisérleteinek sikere megérlelték benne az erős elhatározást, hogy bármily kevéssé bíztató is az írói pálya, ezen fog indulni. «*Író leszek*» jelentette ki atyja előtt. «Jól van, — mondá ez, — legyen kivánatod szerint. Itt van száz váltóforint, élj meg belőle egy esztendeig, akkor megmondhatod, szándékod mellett maradsz-e?» Szemere tűrt, fázott, nélkülözött egy esztendőn át, de mikor az év leteltével atyja megkérdezte, újból kijelentette, hogy megmarad szándéka mellett. «No magam is látom, — szólt atyja, — hogy csakugyan írónak születtél. Csak arra vigyázz, hogy más kenyerét ne edd. Itt a jövő esztendőre kétszáz váltóforint.»

Az ifjú Szemere tehát Pestre telepedett. Itt már sok barátja volt az írók közt. Vitkovics Mihálynak kereszt-utczai házában 1804 óta egy kis irodalmi kör tartotta barátságos összejöveteleit, melyeken nagyobbára irodalmi és nyelvészeti kérdések felett folyt a szó. A házi gazdán kívül Horvát István, Ürményi országbírónak kegyelt titkára és Ferenczy János fiatal ügyvéd alkották a kis társaságot, mely gyakran érintkezett Virággal és Révaival is. Ferenczy volt a

*) Munkái, II, 192. l.

kör titkára, de nevelőséget vállalván, helyét a Pestre költözött Szemere Pállal töltötték be. Ez időtől kezdve a kör működése élénkülni kezd s lassan mind jelentékenyebb szerepre jut az irodalmi életben. Szemere közvetítésével ugyanis Kazinczy 1808. szept. havában Pesten közelebbről megismerkedett Vitkovicscsal, tudomást nyert a «hármak társaságáról» s örömmel fogadta az ajánlatot, hogy a kör — melyet a maga «*triaszának*» nevezett el — az ő elveit fogja képviselni és propagálni a központban.

A triasz tekintélye ezzel meg volt alapítva. Vitkovics háza lassanként gyűlhelyévé válik minden magyar írónak, kinek Pesten dolga akad. A triasz tagjain kívül Virág Benedek, Helmeczy, Döbrentei és Fáy András voltak Vitkovics házának gyakoribb vendégei, kik estélyeiken minden fölmerülő irodalmi jelenséget megbeszélték s egymás dolgozatai felett is élénk nyelvészeti és æsthetikai vitákat folytattak. A kis társaság sűrűn érintkezett a széphalmi diktatorral, kinek úgyszólván pesti helytartója. «Könyvet, kéziratot, tanácsot vált vele; feladatának tekinti, ha szükség, a mester kéziratain is javításokat ajánlani; s viszont a maga terveit, tanulmányait, dolgozatait helybenhagyásra hozzá terjeszteni.» (Szvorényi.) Mindebben Szemere játsza a közvetítő szerepét; ő volt a kör éltető lelke s Kazinczy is őt szerette legjobban. «Derék fiúk az én Pesti Triaszom, — írja Kis Jánosnak 1811-ben, — az a kis Szemere képzelhetetlenül szorgalmas és nagy munkagyőző. Hát szép lelke! Szeretem mindenikét s anélkül, hogy egyike miatt a másika iránt igazságtalan legyek. Szemerét ízlésének hasonlósága miatt is talán leginkább.» Majd két évtizeddel később (1831) ugyanígy ír Kishez: «Szemere gondolkozása, charactere, ízlése annyira enyém, hogy én magamhoz hasonlóbbat senkit sem ismertem miolta élek.» S a szellemi rokonság érdekesen nyilatkozott némely külső vonásokban is. «Rendes, — írja Kazinczy, — hogy kézírásaink is anynyira hasonlítanak, hogy sok ízben nem tudtam már, én írtam-e vagy Szemere.» S mint Szvorényi megjegyzi, érczes, közép-mély hangjuk és kezeik is feltünően hasonlítottak egymáshoz. Csak egy volt Szemerében, a mi a saloni finomságú öregnek nem volt mindenkor ínyére: az a leplezetlen szókimondás, melylyel Szemere néha gáncsait nyilvánítá. «B . . . m én az uram öcsém goromba kálvinista egyeneslelkűségét!» mondá 1829. Kazinczy; s mégis ő engemet nem tuda nem szeretni — mondja Szemere egy levelében. (Kölcseyhez 52. lev.)

Hogy mekkora volt Szemere befolyása a mesterre, csak akkor tudjuk eléggé méltányolni, ha Kazinczynak saját szavait halljuk: «Szemere és Kölcsey az a két ember, a kiknek itéletétől vakon függesztem fel mindenemet.» Irodalmi dolgokban nem szívesen nélkülözi Szemere tanácsát. Számos kisebb munkáján kívül különösen a «Pályám Emlékezete» létrejöttében volt kiváló része Szemerének. Nélküle aligha készül el ez a becses önéletrajzi mű. «Mit köszönhetek Szemerének, — írja Kazinczy Toldynak az emlékirat befejeztével, — hogy e munka dolgozására erőszakkal rákényszeríte!» A «Pályám Emlékezete» bevezető soraiban így szól: «Elijedék, midőn Szemere megszólíta, kére, kényszeríte, hogy a miket magam és dolgaim felől pályatársainknak elmondani mindenkor készen talált, mondanám el egész közönségünknek . . . De az ostrom hevesebb is vala, tartósabb is, minthogy ki lehetett volna állanom; engednem a barátság kivánságinak, hinnem, a mivel ily tekintetű társam biztata, illő volt.» Guzmicshoz (1829.) írt levelében «legbiztosabb tanácsolójának» nevezi Szemerét, s ennek szemei előtt akar dolgozni. Kazinczy atyai gondoskodása Szemere iránt pedig megtetszik abból, hogy ő volt a szerzője mindkét házasságának, s mint kérője és násznagya is szerepelt.

1810 elején szövődött Szemerének másik, szintén egész életére kiható baráti viszonya. Ekkor jött Pestre törvénygyakorlat végett a 19 éves Kölcsey, ki azonban a helyett, hogy a jognak élne, lelke hajlamát követve, az írók társaságát keresi s szorgalmas látogatója a triasz estélyeinek. E körben támadt Szemere és Kölcsey barátsága. Az utóbbi pár hónappal halála előtt, Szemeréhez írt utolsó levelei egyikében így emlékszik meg első közeledésükről: «Leveled a Triasz említésével régi napok emlékezetét költé fel bennem. Horvát és Vitkovics lélekben soha szoros kapcsolatot velem nem formáltak. Engem egyik sem értett soha. De benned, édes Palim, a találkozás első pillanatától kezdve rokon keblet találtam; s én jól emlékszem, miképpen mindjárt először mi értettük egymást; mi fonákságokat láttunk ama kettőben; és barátságunk szövetének megerősödése után a Triasz még csak névben élt; de mi ketten attól különböző, névre nem szoruló egészet alkotánk.»

Barátságuk valóban két rokon lélek találkozása s egybeforradása volt. Leveleikből kiolvasható, egyéniségüknek mely vonásaiból fonódott köztük a baráti kötelék. Érzelmes, ideális lélek

mind a kettő, telve odaadó lelkesedéssel a nemzeti nyelv és műveltség ügye iránt. A közös eszmények, közös törekvések mellett természetöknek sok rokon vonása is elválhatlanul kapcsolta őket egymáshoz negyedszázadnál hosszabb időre. «Senki sem érthet jobban engemet, — írja Kölcsey 1816. ápril 2-án Szemerének — mint te, a ki hasonló ínszövedékkel bírsz, makacsságból és érzékenységből összeolvadva, s épen ez az, a mi engem hozzád mindinkább ellenállhatlan erővel von.» Csak szorosabbra fűzte viszonyukat, hogy mindegyik talált a másikban oly tulajdonokat is, melyek az ő egyéniségének hézagait kiegészítették. Kölcsey álmodozó, melancholiára hajló lélek, ki vigasztalan, sötét színben látja nyelvünk, irodalmunk és egész nemzetünk jövőjét. Mekkora ellentét az ő ossiani borongása és Szemerének szűntelenül tevékeny, izgalmakat kereső temperamentuma, mindig bízni tudó optimismusa közt, mely ilyen szavakban tör ki: «Hogy planumaink nem teljesednek — s hát osztán? Higyjük, hogy teljesedni fognak. Én hiszem. Lehetetlen, hogy a kik oly keveset kivánnak a domina Fortunától, mint mi, hogy ez a coquette, felingerlődésből is, sokat ne adjon valaha. *Sokat,* mondom, mert én *eleget* soha sem kérek. Tartsd meg a folyamot, hogy ne fusson; az megállapodik ugyan s magasabbra kelend; de egyszersmind megszűnik folyam lenni, s tespedő tó vagy csak tavacska válik belőle. Semmitől sem rettegek annyira, mint az ilyen tócsává való megállapodástól. Bajt tehát, a mi mozgasson! S hála Istennek, nekem is vannak bajaim!» (Lev. Kölcseyhez 28.) Ez az éber, tervezgető szellem hányszor segíti szárnyra Kölcseynek könnyen csüggedő lelkét!

De szüksége van Szemerének is a serkentő, bíztató társra. Az örökös tervezgetés s az a túlszigor, melylyel saját dolgozatai felett kritikát gyakorol, megbénítják munkaerejét. «Mindig és mindig csak planum és semmi vagy igen csekély exekutirozás! . . . De a grüblereskedéstől lehetetlen megmenekedhetnem» — kiált fel egyik levelében. Kifogyhatatlan a panaszokban saját kislelkűsége, szelleme meddősége felett, s kiméletlen önelemzésekkel iparkodik egyénisége e fogyatékát maga és mások előtt világossá tenni. Örök küzdésnek van kitéve — úgymond — az oly character, mint az övé, hol a Sinn majd igen könnyű, majd ismét igen nehéz. «Mióta kezdem tudogálni: mi élhet meg? — felakadok mindenen.» Megvallja, hogy az ideát elveszti addig, míg stílusba öntené. Míg egyet leírna, egy másik áll elő s amazt nem megvilágosítja, hanem

inkább elsötétíti. S ez az oka, hogy oly sokszor kell egy dolgot újra kezdenie s csak igen ritkán tudja elvégezni. Temérdek munkával tud csak keveset is produkálni; nem érzi magában azt a «lebendige Füllé»-t, melyet Lessing említ. A Pfeffel recensense három osztályt tett a poéták közt, az elsőbe azokat sorolván, kik maguktól mutathatnak fel szépet és nagyot; Szemere érzi, hogy ezek közé nem tartozik. Tudja, hogy csak középszerű talentom s «rettenetes bánatot és emésztődést» okoz neki, hogy a középszerűn fölemelkedettet törekszik alkotni. Különösen Kölcsey mellett érzi mindig keser-édesen, hogy nem írónak, hanem csak írócskának született. Kölcsey produktivitása májusi fű, melyet ha kalapácscsal vernének is vissza a földbe, gazdagon sarjaznék ki: az övét harapófogóval sem rángathatják ki. Ízlete és productiója soha sem lehetnek harmoniában egymással. S nála a komolyabb elmélkedés alatt is űzögetni szokta játékát az elméskedés. «Mi ez? Lelki zavar, fejletlenség, idétlenség, félszeg inspiratio?» Ez a kulcsa annak, hogy miért nyomatott oly kevés számú verseket. Ebben jelöli meg maga a főokot, a miért oly ritka nála a bevégzett irodalmi termék; ez magyarázza azt is, hogy kész műveivel is nem egyszer kíméletlenül bánik el. Nagyon szigorú bírája önmagának. Félreteszi anakreoni dalait, mert észreveszi, hogy azok az epigrammai pointe miatt épen nem dalok; 1809-ben egész csomó versét eltépi, mivel «kálvinista oskolai próbák» s nem szeretné, hogy valaha napvilágot lássanak. Körner *Zrínyi*-jének fordítása közben felsóhajt: «Bár csak annyira mehetnék, hogy engemet kielégíthetne!» *)

A panasz mellől azonban ritkán hiányzik leveleiben a resignatio hangja. Vigasztaló életbölcseséget talál abban, a mire atyja tanította: hogy be tudja érni a szerényebb helylyel is. Annak, a ki fogyatkozásait érzi, úgy véli, lehet reménye, hogy az írók *második* osztályában — azok közt, kik példák és theoriák után képzik magukat — valamikor helyet foglaland. «Ha poéta nem lehetek is — vigasztalja magát 1809-ben — kritikus, a próba- és szorgalomnál fogva, válhatik talán belőlem. Ily szándékkal járom Schedius æsthetikai prælectióit.» 1838-ban pedig ily párhuzamot von Kölcsey és maga közt: «A bötűk közt az omegára épen úgy van szükség, mint az alphára; s Déryné nem lehet primadonna Schodelné mellett. S ez elég vigasztalás; s a királyi pálcza és a káplár-pálcza . . .»

*) Munkái III. 160., 123., 249., 25., 260., 326., 270., 335. l.

Kölcsey, a maga csodásan világos elméjével, mint Szemere elismeri, sokszor szavakat tudott adni az ő gondolatainak. «Engemet senki sem ért, senki sem igazgathat úgy, mint te» — írja neki 1820-ban. S később, 1833-ban: «Magadra szoktatál 1811 óta, s alig merek írni szabad kézzel, míg számomra ólmoddal nem festéd ki a betűket.» Kölcsey jótékony hatása Szemerére épen abban állt, hogy tépelődő önkritikáját mérsékelte s magában való bizalmát élesztette. Leveleiben többször kéri, hogy dolgozását ne szakítsa félbe, se el ne tépje; ne legyen munkáinak oly fanyar bírája, mert lehetséges nagyon jót és nagyon szépet késziteni, habár a czélba vett tökély elérve nincs is. «Én neked sokszor mondám már, — írja Kölcsey 1833-ban, — hogy nagyon bizodalmatlan vagy saját erődhez; bár mások volnának azok, kik teljes bizodalommal szűk erőt kötnek össze.»

Ime, Kölcsey és Szemere barátságának lélektani alapjai.

A Kazinczyval és Kölcseyvel való szorosabb viszony aztán végleg határozott Szemere pályája és ennek iránya felett. Testestől-lelkestől ama törekvések harczosává szegődik, melyek a magyarság régi hagyományaival szakítva, egy új, európaibb Magyarországot akarnak megalkotni. A szakadás legelőbb az irodalom terén történt meg, a hol a nyelv és ízlés megújítása lett a jelszó, mely az új kor embereit szembeállítá a régiség híveivel. Szemerét a legelsők sorában látjuk küzdeni a haladás elveiért. Pedig az iskolából még a hagyományok tiszteletét hozta magával. Maga elmondja, hogy «iskolái, először Pápán, s később Patakon nevették mindazt, ki a katholikusok között bárkit is egyébnek tartott rigmistánál,» míg most Kazinczy után indúl «ízletét a *pápisták* iskoláikban képezni.» Első verseit eltépi, mert «kálvinista oskolai próbatétek», s hogy a Múzsák rá nézve oly makacs leányok, büntetésnek veszi azon gonosz versekért, melyeket a Bozóky és Kovács manierjában a «Tavaszi virágokban» koholgatott.» Most, mikor Kazinczyt vallja mesterének, szintén tiszteli Bozókyt, ki őt egykor mint iskolába járót *te*-barátságra méltatta, de gondolkozásaik módja nem egy többé; Bozóky a költemény stílusát, sőt a költemény legelső érdemét onnan méri, ha az épen úgy foly, mint a próza; Kovács József verseire gyúlad, s nem érzi azt, a mit Kisfaludy és Kis zengenek, mert nincs bennek reim, igaz reim. Most már lenézéssel beszél Szemere a «kálvinista versifikálókról»: Horváth Ádámról, Gyön-

gyösiről, Földiről, kik szebbnek tarták azt, a mi nehezebb.*) Az «Új Holmi» kritikájában megtámadja *Csokonait* is, kinek verseit sokszor scandalizálódva olvassa s egynéhány év alatt sok kötetre gyűlt verseit nem is ismeri verseknek legnagyobb részben, mert nem elég «csak rímet találni, prózai könnyűséggel, bővséggel írni, s egynehány paraszt hahotára fakasztó vitzet ejteni.» Érdekes az újításokért hevülő Szemerének egy beszélgetése valami O . . . .s nevű orthologussal, mely felől 1812. decz. 20-áról való levelében értesíti Kazinczyt. O . . . . s azzal vádolta az újítókat, hogy a magyar nyelv characterét sértegetik. Szemere így válaszolt: «Tehát Horváth Ádám a csombókos üstökkel; Dugonics a magyar parasztság adagiumaival; Debreczen a barát-asszonyommal, — ezek a nem sértegető magyarok? . . . Ki volna oly balgatag, hogy Romanenheldjeit úgy beszéltesse, mint Dugonics a magáéit? Ura-bátyját, asszony-nénjét mondaná-e az úr most, úgy, mint a Debreczen parancsolja, azaz nem az *uram istenem* analogiája szerént? Mit mondanánk azon orvos felől, a ki ezen csinos mondás helyett: *széke van*, a Dugonicsok és Horváth Ádámok igaz magyar szóllásokat applikálná? Pedig ez a mondás is neologismus volt eleinte. A theatrum a magyar nemzet charactere ellen van; az ellen van a muzsika is, kivévén a czigány hegedűlését; az ellen van a mértékes vers is; az ellen a szokatlanabb poéta-szóllások: ez volt eddig hitünk. Hová jutunk így a szép mesterségekben? Sehová! Ilyen hitel mellett a német nemzet Lessinget, Klopstockot, Wielandot, Göthét soha nem fogott volna mutathatni.»

Kazinczy egyenes befolyása mellett Szemerét æsthetikai tanulmányai is ama görög-német idealismushoz vezették, melynek a széphalmi mester volt apostola a magyar földön, s mely a szépnek nemzeti irányban való művelése helyett az általános emberit, az örök szépet hirdette. Szemere korán megismerkedett a «népszerű æsthetikusokkal», kik a Baumgarten- és Kant-féle æsthetika elveit a műgyakorlat, első sorban a költészet s a szónoklat elmélete terén alkalmazták. Szorgalmasan olvasta *Eberhard, Bouterwek, Krug, Pölitz* és *Engel* munkáit, s kit Schedius leginkább ajánlott előadásain: *Schillert*. Ismerte *Lessing* és *Herder*, valamint *Göthe* elméleti dolgozatait is. Legnagyobb hatással ezek közül az idealistikus æsthetika nagy képviselője, Schiller volt reá. Felfogása a költészet-

*) Munkái III. 6., 8., 25., 335. l.

ről leginkább Schiller szellemében alakult meg. «Bajtalan élet kivántatik a poétizáláshoz, — ezt mondja Becker is, ezt Schiller a Bürger költeményeinek recensiójában, mely az ő Kleine pros. Schriften-jei közt nálam megvan; ezt Göthe Wilhelm-jében» — írja 1810. jan. 18-án Kazinczyhoz intézett levelében. Magáévá teszi Schiller elveit a költészet egyetemességéről, tiszta emberiességéről s különösen az ebből folyó tant a költészet popularitásáról, a mint ezt Schiller, Bürgerre alkalmazva, kifejtette. A költészet legmagasabb fokát abban látná, ha a költő meg tudná tagadni nemzetiségét: «Nem csak a költészetnek, hanem általában minden művészetnek emberinek kellene lenni; de ennyire még senki sem tudott emelkedni; a nemzetiséget még maga Homér, még maga Shakespeare sem tudá levetkőzni.» [1]) A túlságosan egyéninek s a népiesnek ő sem barátja: «Minden lyricumnak kötelessége oly érzésekkel foglalkoznia, mik nem egyes, különös, rideg embert, hanem általában és egyetemleg az egész emberiségre nézve minden embert érdekelnek.» [2]) Bürgerre vonatkozólag 1814. decz. 2-ról ezt írja Kölcseynek: «Surányban *Bürgert* studiroztam. Bürger popularitása nekem sok helyeken egyoldalúnak látszik és még másnak is. Göthének verseit el ne felejtsd magaddal felhozni. Hadd lássuk, hogy Göthe mennyivel szebben volt Bürgerebb Bürgernél?» Kétségtelen, hogy Kölcsey, kit Szemere vezetett be a német irodalom s különösen a német æsthetikusok ismeretébe, barátja közvetítésével ismerte meg Schiller ez elveit is a populáris költészetről s ebben a szellemben írta meg aztán híres bírálatát Csokonairól.

Hogy milyennek képzelte Szemere a költészet valódi popularitását, mutatják levelei, melyekben számtalanszor hangoztatja, hogy a «szerencsésen megnemesített popularitás phantasiában és nyelvben» egy költőnknél sincs meg oly tisztán, mint *Kölcsey lyrájában*. Kölcseyben megvan az, a mit Bürger keresett, de nem lelt meg, vagy csak részecskéiben. S ne gondoljuk, hogy ezt az itéletet csak a baráti részrehajlás sugalta. Szemere egész felfogása a költészetről, melyet az imént vázoltam, érthetővé teszi. Kölcsey lyrájában találta a legtöbb «götheiséget», a legtöbb «megnemesített honiságot».

---

1) Munkái II. 177. l.
2) Munkái I. 111. l.

A költészet lényegéről Szemere azt tartotta, a mit Schiller:[1] «A költészet legyen mindig játék, de minden költői játék alapja komolyság legyen.» Bár Schiller e szavait sehol sem idézi, mégis számtalan formában variálja e mondást. A *Dalverseny és Magyarázat* czímű rengeteg munka, Szemere bizarr szellemének e sajátszerű emléke, elejétől végig nem más, mint az említett elvnek alkalmazása. «Minden művészet, és így a költészet is, s talán mindenek fölött ez az, mi gondos játék és játszi gond tartozik lenni» — mondja egy helyütt. Másutt pedig így szól: «Minden költeménynek legmellőzhetlenebb tulajdona az, hogy költve legyen. A költöttséget főleg az ismerteti meg, hogy benne a komolyság játékkal van vegyítve.»[2]) *A dal születése* cz. verse, mely tulajdonképen egy kis részlet egy tankölteményéből, így magyarázza a költemény keletkezését:

A mely pillanatban szíve elkezd verni,
Maga sajátmagát önmaga megtermi;
S előáll az *idom*, előáll az *anyag*,
Mint a borban a szín s testvére a zamat,
Előáll a *játszi* és társa, a *komoly*,
És a frigy közöttök soha szét nem bomol.

De hát mi az a *játszi?* Szemere meghatározásai, melyeket e fogalomról ad, nem valami világosak. «A játszi rokon az édessel, s hol a játékos szeszélyből, hol a szív és lélek komolyságából veszi eredetét.» Ilyformán a játsziság és komolyság ellentétét átjátsza más fogalmakba; nevezi *édesnek és keserűnek, sötétnek és világosnak, borusnak és derűsnek,* míg végre nem marad belőle egyéb hátra, mint alaktalan köd. Annyit lehet sejteni, hogy körülbelül azt a *clair-obscurt* érti alatta, mely Kölcseynek is kedvencz ideája volt a lyrai költészetről.

Az idealistikus æsthetika elveihez Szemere egész életén át hű maradt. Mikor a 30-as évek második felében a népies elem mindinkább tért hódít költészetünkben, Szemere nem sok jót vár tőle. «Annyira jutottunk — panaszkodik 1838-ban Kölcseynek — hogy lyrai költésünk a közép- és fentebb nemekben is együgyű és népi technikához simulgat, vagy helyesebben: *feszelget*. S ez a *fesz*

---

[1]) G. Zimmermann, Versuch einer Schillerschen Aesthetik. Leipzig, 1889. 118. l.
[2]) Munkái, II. 49,, 174. l.

csak fuladozás ... A költésbeli nemzetiségre Schiller versét alkalmazhatni: Frei von Nationalität zu sein, ist der *niedrigste* Grad und der *höchste;* denn nur die *Ohnmacht* führt oder die *Grösse* dazu. Shakespearenél minden character *angol,* — mond Göthe. Adjon isten nekünk efféle nemzetiséget!» — Petőfi költői egyéniségének varázsa őt is megragadja s lángoló levélben üdvözli a fiatal költőt. Lelkesedése őszinteségében nincs miért kétkedni, de bizonyos, hogy Petőfit csak úgy tekintette mint valami *speczialitást,* a minő a czigányzene. Erre mutat az a nyilatkozata (aphorismái közt), hogy «Petőfinél senki sem érti inkább, hogy kell a *hegedűvonót* amúgy czigányosan rántani. De a *lant* nem az ő competentiája.» Azzal a reménynyel tekint a jövőbe, hogy a Petőfi-korszak költészetét «ha talán kevésbbé magyar, de mindenesetre művészileg képzékenyebb, emberibb irodalom váltandja fel.» *)

Szemere általános æsthetikai felfogásának körvonalozása után visszatérek írói fejlődésének rajzához.

Az új iskola elveiért először 1810-ben szállt síkra. Révai tanszékében az egyetemen ekkor az orthologus *Czinke* Ferencz ült, ki nemcsak előadásain, hanem *Az Új Holmi* czimű gúnyíratában is durva kifakadásokkal illette a nyelvújítókat. Szemere egy röpírattal válaszolt neki, melynek czíme: *Az Új holmi első csomójának kritikai megitéltetése. Írá Képlaki Vilhelm.* A röpírat megbélyegzi Czinke «paraszt szólásait» és trágárságait, s azután kimutatja, hogy Czinke csak tudatlanságát árúlja el, midőn a nyelvújítás szükségét tagadja. Egy példán bizonyítja, mily szükséges reánk nézve a nyelvművelés. Pölitz és Eberhard különbséget tesznek az æsthetikában a Reitz,Anmuth, Lieblichkeit, Gratzie és Holdseligkeit közt. Az Anmuth, Lieblichkeit, Gratzie kijelentésére talán vannak szavaink. De van-e a Reitz és Holdseligkeitra is? Nincsen Czinke és a debreczeni grammatikaszterek szerint, de van az újítók nyelvművelési módján. Dayka a *kecsegtet*-ből *kecs*-nek nevezte azt, s a széphalmi nagymester széltében él a valóban kecses szóval. Már most a franczia irritation és charme, melyeket a német minden megkülönböztetés nélkül Reitznak mond, a magyarban megkülönböztetve: *inger* és *kecs.* A nyelv szépítésére és gazdagítására azért van leginkább szükség, hogy a poésis nyelvét meg tudjuk különböztetni a prosa nyelvétől. Szemere röpíratának előkelő hangja és

*) Munkái II. 79., 174. l.

metsző gúnyja nem tévesztették el hatásukat. Az egyetemi ifjúság mozgalmat indított Czinke ellen, s Horvát Istvánt kérte fel magyar nyelvi és irodalmi előadások tartására, ki magánóráit nagy tüntetések között meg is kezdte. Az előadásokat barátjával, Vitkovicscsal együtt Szemere maga is látogatta.

Még egy nagyobb diadalt is szerzett Szemere ez időtájban magának és az ujítók elveinek. 1810-ben írta első három sonettjét: az *Emlékezet*, *Boldog pár* és *Himfy* czímüeket, melyeket Horvát István Kazinczynak ugyanannyi sonettjével 1811-ben ily czímmel közre is bocsátott: *Hat sonett Kazinczytól és Szemerétől.* Tartalmasság dolgában, mai ízlésünk szerint, e sonettek nem érik fel a Vidához írt költői levelet; igaz érzés, bensőség nincs bennük. Már maga az a mód, a hogy Szemere az *Emlékezet*-et Kölcsey előtt fejtegeti, mutatja, mennyire csak csinálmány e költemény: «Én azt hiszem, hogy a remény távol és közel, homályban és fényben lebeg, s így ez a sor: *Kecsekkel lángorczádon, mint Auróra,* mindjárt az esttünemény után psychologiai typussal festi a távol és közel, a fény és homály képét, s az egésznek egy titkos *setét-tisztát**) kölcsönöz, mely a reménynek tulajdona. A homály és fény, a távol és közel képét a többi festések is szépen éreztetik. *Távol és homály:* esttünemény; de most nem tűnsz fel; fenn révemtől köd, szél, hab messze szóra; faggat, gyötör; — *közel és fény:* kecsekkel mint Auróra; mosolygasz; s megenyhül; ah jöjj, ringasd el; Endymionként a szent rózsaberken; istenálmokat, s ha lelkem e varázskarból, Zauberarm; mint kedvesét Chitóne szerelemlángjai, lepjék stb.» Csak szavak; de mikor e szavak oly szépek, oly édesen folyók! «Az első magyar sonettet diadalmi kiáltás üdvözölte; az egy nem remélt vívmány, egy nyert csata volt.» Az első sonettet nyelvünkön Kazinczy írta; de Szemerét, a tanitványt, ő maga mesterként üdvözölte. «Az *Emlékezet*-nél szebb dalt a magyar újabb Múza még senkinek nem sugalt» — írja Kazinczy. Kölcsey «mennyei poétá»-nak nevezi barátját, sonettei «isteni hevülettel» vannak írva. Helmeczy szerint «Petrarcha nem zeng oly édesdeden, nem lángol oly hévvel», mint Szemere. S az író maga, kit oly nehezen elégítenek ki saját alkotásai, az *Emlékezet* néhány kifejezését oly szépeknek találja, hogy «azokat még magának is irígyli!» Valóban e sonettekben fényes diadalát ülte a megújított magyar

---

*) Clair-obscur.

nyelv. Szemere megmutatta, hogy az új költői nyelv a legnehezebb modern versformában is mennyi hajlékonyságot, lágyságot, zengzetet képes kifejteni. Ez érthetővé teszi azt az általános lelkesedést, melylyel iróink e művecskéket fogadták.

Atyja halála után, 1812-ben Szemere állandóan megtelepedett Péczelen s két év múlva meg is nősülvén, falusi magányában a mezei gazdálkodás mellett egészen irodalmi munkásságának él. «Sonettizál és grammatizál» — mint maga mondja. Az utóbbi a rendesebb, mert «Muzsa kisasszonyék rá nézve makacs leánykák: ritkán alázzák meg magukat hozzája. Helyettök a grammatika bakszakállú géniuszai látogatják meg olykor-olykor.» Sokoldalú tanulmánynyal, roppant szorgalommal folytatja nyelvbúvárlatait. Főgondja a nyelvújítás szókészletének nyilvántartása. Évekig fárad a régibb és újabb munkák kijegyzésével, gyűjtögetve mindenfelől az érdekesebb szókat és frázisokat. «Mint az uzsorás szokta pénzeit», úgy felszámlálgatja a szókat. De nem tartja vissza magának, nem uzsoráskodik velük; lexikális gyűjteményei, grammatikai jegyzetei mindig nyitva állanak barátai előtt. Kazinczy, Kölcsey, Helmeczy nála tesznek kölcsönzéseket; Helmeczy ahhoz a bevezető czikkhez, melyet Berzsenyi munkáihoz csatolt, Kölcsey *A szókurtításról*, *A szószármaztatásról* és az *Új szókról* írt dolgozataihoz s a Mondolatra adott *Felelet*-hez. A levelezés is, melyet ez időben barátaival folytat, nagyobbára nyelvi kérdések körül forog. Szemere, a termékeny és kiválóan szerencsés szóalkotó, ily módon számos új szót és kifejezést hoz forgalomba, melyek megannyi vívmányai nyelvünknek. Buzgalmát mi sem jellemezheti jobban, mint az a nyilatkozata, hogy még *álmában* is új szókat csinál. «Minap én, — írja Kazinczynak 1812. jun. 15-én — egy új szót álmodtam, de figura nélkül szólván, álmodtam ezen új alkotmányú szót: *közveleg*. Nem lehetne-e valamire alkalmaztatnunk?» Szemere bármely kortársánál jobban érezte, hogy oly időben élnek, melyben a nyelv géniusza megnyilatkozik s «átteremti a viselt világot.» Ezért állította a nyelv alapelvei mellé, melyeket Kazinczy *hatra* tett, még hetedikül a «nyelv géniuszát». Ő és társai költők és æsthetikusok voltak, kik tudták, hogy a szó nem az iskola padjai közt, a grammatika holt szabályai szerint készül, hanem egy szerencsés pillanat sugalata alatt, sokszor csak ötletből, sokszor valódi ihletből születik, akár egy lyrai költemény. «Most, úgy látszik, íróink engedelmesebbek, hajlékonyabbak egymástól

tanulni, s ez a tanulás egymástól, ez az együtt- és összedolgozás tette mindig és teendi a nyelv alkotmányát.» (Szemere lev. Kazinczyhoz 1815. jan. 17.) Egy-egy szerencsésen alkotott szó rövid idő alatt megnyeri polgárjogát. Csak egy-két példát említek. Kölcsey 1813-ban egy költeményét közli Szemerével s ezt írja czíműl:

A Schwärmer. (Töröld le és írd magyarúl.)

Szemere válaszában ezt írja: «Régóta tusakodom, hogy a *Schwärmernek* magyar nevet adhassak. Hasztalan, nem látom módját...» Próbát tesz a *hév*, a *buzog* szókkal, de nem tud belőlük alkalmas kifejezést levezetni. De nem nyugszik; pár hó múlva megint visszatér rá: a *hév* tőből képezett *hény*-t és *hényző*-t ajánlja. Kölcseynek nem tetszik és ezt írja vissza: «Nekem a jut eszembe, hogy a német schwärmen innen jöhet Schwarm, mely *rajt* teszen. Próbáld a *raj*-t...» Szemere megfogadja e tanácsot s így születik meg a *rajong, rajongó*.

S hogy mily finom érzék vezeti őket az új szavak megállapításánál, bizonyság rá az *élv* szó története. Szemere 1815-ben ezt írja Kölcseynek: «Kazinczy nem régiben a régen keresett Genusst és geniessent így tette ki: *éldellcni* és *éldellet* vagy *éldellés*. Mit mondasz reá?» Kölcsey felelete így hangzik: «Az *éldellet*-re Kazinczynak azt írtam, hogy az új szókat nem a grammatikai Richtigkeit állítja meg, hanem bizonyos æsthetikai érzelem, némelykor a szükség és vak szokás. Hogy jó-e az *éldellet?* igen, mert analógián fundálódik, de úgy hiszem, hogy nem fogja tenni szerencséjét.» S Kölcseyt nem is csalta meg érzéke: a helyesebb képzésű *éldellet*-et leszorította a törvénytelenül képzett *élv*. Oly jelenség, melyet mai orthologusaink, kik a nyelvfejlődés æsthetikai tényezőit teljesen ignorálják, bajosan tudnának megmagyarázni.

Szemere az, kinek új szavaiból aránylag a legtöbb jutott az irodalom és a közélet nyelvébe. A *rajong, ábránd, eszmény, diador* (triumphator), *ellenőr, elnök, erély, gyermeteg, zöm, irodalom, jellem, kalandor, kedély, lóverseny, modor, hulla, regény, eszély, szilárd, szerv* és származékai, *színész, telep, tömb, ipar* (azelőtt melléknév), *ünnepély, titkár, zsarnok, derű,ború* (a *derűre-borúra* iker-kifejezésből), *nélkülöz:* mindezek Szemere szavai. Egytől-egyig oly hangzatos, kifejező és életrevaló szavak, melyekre nyelvünk büszke lehet, bármily kevéssé húzhatók is a hagyományos grammatikai szabályok kaptájára. Szemere jóformán nagyobb költő volt az általa alkotott szavakban, mint a költeményeiben. Új szavairól jól

mondja Szvorényi: «Alig csalódunk, ha új szavainak népszerűségét s gyors elterjedését azon érzékének tudjuk be, mely szerint alkotásait nyelvünk sajátos jellemével összhangzásba hozni s annak közkincsébe, egy vagy más találó vonásuknál fogva beilleszteni s megtermékenyíteni értette. S ez nem csekély érdem; mivel minden új szóban egy-egy fogalommal ajándékozá meg népét, egy-egy tettel gazdagítá annak műveltségi történetét.»

Ezek a sokat gáncsolt új szavak voltak a modern Magyarország első katonái. A nyelvújítási mozgalom volt első jele életre ébredésünknek; a politikai reformtörekvések számára irodalmi reformereink készítették elő a talajt. Az irodalomban ekkor alakult meg az a két párt, mely egyfelől a haladás, másfelől a réginél maradás elvével állt egymással szemben: az újítók és az ósdiak pártja.

Az utóbbiak sem maradtak tétlenül. 1814 február havában Szemere azt a hírt közli Kölcseyvel, hogy Veszprémben egy *Mondolat* czímű röpirat jelent meg Kazinczy és a nyelvújítók ellen. A két barát felelni készül a támadásra, előbb komoly philologiai értekezés alakjában, de utóbb a gúny fegyverét választva. Így látott aztán napvilágot — csupán Kölcsey neve alatt — a *Felelet a Mondolatra*, ez a kegyetlen replica, mely az újítók fegyvereit egész félelmességükben mutatta be. A röpirat tervezete és a paródiás versek nagyobb része Szemere munkája.

A *Felelet* eldöntötte a nyelvújítás kérdését s a sikert az újítóknak biztosította. A küzdelem, melyet Kazinczy és lelkes hívei a régi Magyarország ellen folytattak, csakhamar átcsapott más térre is: az irodalmi kritika és az æsthetika terére. Itt Kölcsey indította meg az eszmék forradalmát Csokonairól és Berzsenyiről írt bírálataival. Amint Szemere az új irány philologusa, Kölcsey annak műbölcsésze, æsthetikusa. Bírálataival, melyek a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-iki évfolyamában jelentek meg, alapítója lett Magyarországon a tudományos elveken nyugvó irodalmi kritikának. De kíméletlen hangjuk visszatetszést szűlt az írók és a közönség körében, s Kölcseyt oly népszerűtlenné tette, hogy kedve-szegetten vonúlt vissza a kritikai pályától. Majdnem egy évtizeden keresztül csak tanulmányainak s a költészetnek élt, s költeményeken kívül egyebet nem adott ki. Ekkor Szemere volt az, ki új működési tért nyitott neki. Már 1810 körül azzal a tervvel foglalkozott Kazinczy triasza, hogy széptani folyóiratot indít. E terv azonban, bár menynyire fáradt is Szemere megvalósítása érdekében, mindannyiszor

félbenmaradt. De Szemere nem tudott megnyugodni. Végre 1826-ban elérkezettnek látta az időt kedvencz eszméje megvalósítására s régi barátjával, Kölcseyvel szövetkezve, megindította az *Élet és Literatura* czímű vállalatot. A folyóírat magán viseli Szemere bizarr szellemének bélyegét. Czikkei minden rendszer és czím nélkül, a lehető legtarkább egyvelegben jelentek meg, s minden dolgozatra nyomban bírálat vagy megjegyzés következett valamely munkatárs tollából. Egy-egy érdekesebb irodalmi, bölcsészeti vagy æsthetikai kérdés felől a legkülönbözőbb itéleteket találjuk itt egymás mellett. A szerkesztőség kijelenti egy jegyzetben: «Az *Élet és Literatura* Redactiója nem tartá ártalmasnak, némelykor oly dolgozásoknak is adni helyet, melyek, egészben vagy részenként hibás, avagy nem elég tisztán kifejtett principiumokon épültek; azon esetben tudniillik, ha az ilyeneknek megczáfolása s tisztább kifejtése által a felvett czél előhaladása segíttetik.» Szemere továbbá lenyomatott minden kritikát, mely a folyóíratról valamely lapban megjelent, még a kedvezőtleneket is. Sőt az egyes köteteket saját munkatársaival is megbíráltatta, s itéleteiket névtelenül közölte. Ily szerkesztés mellett természetesen nem lehetett egységes iránya a folyóíratnak; a *Gemeinnützige Blätter* (1826. 56. szám) bírálója meg is jegyzi, hogy a folyóírat «a magyar irodalomban korszakot fog alkothatni, ha a benne nyilvánuló friss és eleven szellem *határozottabb irányt* vesz.» De hatása, épen mivel a véleményszabadság elvének igyekezett érvényt szerezni, ízlésünk és gondolkodásunk fejlődésére rendkívüli volt. Fejtegetéseivel tiszteletet szerzett és lendületet adott a magasabb szempontokból ítélő kritikának s czélokat tűzött ki íróink törekvéseinek. Hirdette, hogy a tudományos tollcsaták haszna képzelhetetlen. A kritikusnak sem magasztalás, sem gyalázás nem áll kötelességében: tiszte csak az, hogy a helyest és helytelent, az igazat és nem igazat, a jót és rosszat, a szépet és rútat kimutassa. Kritika és ellenkritika szükségesen következnek az emberi természetből; ezek annál fogva a literatori világnak elkerülhetetlen tüneményei. Kazinczyt és Kölcseyt, kik hazai és külföldi folyóíratok számára recenseáltak, sokan azzal terhelték, hogy botlásaink felfedezése által megvetésbe hoztak bennünket az idegeneknél; és hogy az ily mód nem buzdítás az írásra, hanem inkább elrettentés, elidegenítés attól. Pedig a német literatura aranykorát hasonló bánásmód deritette fel. Szemere úgy látja, hogy az írók még mindig sokat vesződnek aprólékos nyelvi dolgo-

kon. Nem rossz az, sőt szükséges; de sajnálná, ha stilistáinknak gátlására volna veszödésök. *Ne grammatizáljunk többet, mint illik; s ízlésünket dolgozzuk ki inkább!* *)

A vállalat külső hatását eléggé mutatja az, hogy a pozsonyi országgyűlési ifjúság 1827. aug. 17-éről üdvözlő írattal tisztelte meg a szerkesztőtársakat, s Szemerét nem sokkal utóbb beválasztották a «magyar tudós társaság» alapszabályainak megállapítására kiküldött országos bizottságba. Legkiválóbb íróink mint «a szép iskoláját» üdvözölték a folyóiratot, s egyes köteteiről a hazai időszaki sajtó s több német lap a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott.

S ha egyéb érdeme nem volna is az *Élet és Literaturá*-nak s folytatásának, a *Muzárion*-nak, már az a körülmény is kiváló nevet biztosítana neki irodalmunk történetében, hogy e vállalat adott alkalmat Kölcseynek java bölcsészeti és æsthetikai munkássága kifejtésére. Itt jelentek meg *Körner Zrínyijéről* és *A komikumról* írt dolgozatai, melyek ez irányú munkásságának legérettebb gyümölcsei s irodalmunkban az első valódi dramaturgiai czikkek. Mindkettőnek megírására Szemere szolgáltatta az alkalmat. 1818-ban gróf Teleki Lászlóné a pesti nőegylet nevében Körner *Zrínyi*-jének lefordítására kérte fel őt, hogy a főrangú műkedvelők magyarul előadhassák a darabot. A fordítás elkészült és egyik fényes sikere lett Szemere nyelvkezelő tehetségének. A magyar tragikai dictió ennyi nemességgel és méltósággal nem zengett még színpadunkon. A magyar *Zrínyi* az *Élet és Literaturá*-ban látott napvilágot, Kölcsey bírálatának kiséretében. A fordítást is, a bírálatot is nagy elismeréssel fogadta a közönség és a sajtó. Az *Iris* czímű német folyóirat kiemelte, hogy Szemere fordítása csattanó érv azok ellen, kiknek a gazdag magyar nyelv ügyefogyottságáról vannak előítéleteik. Oly nyelv, mely ilyenre képes — mondja a nevezett lap — becsülettel megállhat a földkerekség legműveltebb és legművelődhetőbb nyelvei sorában. Kölcseyről pedig így szól: «Was Kölcsey, unstreitig der tüchtigste Kunstphilosoph von Ungarn, darin leistet, ist von Niemanden geleistet worden.»

A második dramaturgiai tanulmányt, mely Bouterwek nyomán a komikum elméletét adja elő, akkor írta Kölcsey, mikor

*) Élet és Literatura, 1826. I. kötet, 281. s k. l.

Szemere felszólította, hogy bírálja meg Kisfaludy Károly *Leányőrző* czímű vígjátékát, mely megelőzőleg az *Élet és Literaturá*ban megjelent. Kölcsey azonban ama kellemetlenségek után, melyeket első bírálataival szerzett, nem érzett kedvet újra e térre lépni s akként tért ki a megbízatás elől, hogy Kisfaludy vígjátékai kapcsán általában a komikum és vígjáték fejtegetésével foglalkozott. De mivel a magyar komikai irodalom képviselőit Kisfaludyn kívül egészen mellőzte, többen is hozzászóltak a kérdéshez s az *Élet és Literatura* hasábjain termékeny eszmecsere fejlődött ki e tárgy felett.

Szemere folyóiratából 1826-ban és a következő évben két kötet jelent meg, s ugyanannyi követte 1829-ben *Muzárion* czímmel. 1833-ban még egy V-ik kötetet is adott ki, de ez az új folyam már sem értékére, sem hatására nézve nem állt egy magaslaton az előbbiekkel. Az irodalmi helyzet is nagyot változott e közben. Kazinczy már rég megszűnt az irodalom vezére lenni. Az új nemzedék élén *Kisfaludy* Károly áll, s az irodalmi központ Széphalomról a fővárosba szállt át, hol Kazinczy triaszát az *Aurora-kör* váltotta fel. Szemere örömmel látta régi pártfogoltjának, Kisfaludynak emelkedését, de nem jó szemmel nézte az új irány közlönyének, a *Kritikai Lapok*-nak terrorizáló föllépését a régibb iskola ellen. A *Conversations-lexiconi pörben*, mely annál kellemetlenebbűl érintette, mivel a kiadó, Wigand, őt is meghívta a munkatársak közé, Döbrentei mellett fel akart szólalni s meg is írta *Feleletét* Bajzának, de betegeskedése miatt nem bocsátotta közre. «Idegeim meg valának rázva, — írja Guzmicsnak, — s elundorodtam mindattól, a mi a tudós czím alá tartozik.» Nem kevésbbé bántotta az az összeszólalkozás, mely a *Szent hajdan gyöngyei* miatt Bajza és Kazinczy közt kitört. Az utóbbinak a szokottnál élesebb hangú replicáit Bajza nagyrészt Szemere sugalmazásának tulajdonítá. Erre teljes meghasonlás állt be Szemere és az új iskola emberei közt. Míg ezek a tudós társaság keblében ármánykodnak ellene, Szemere a *Muzárion* új kötetében támadja meg őket. Majd ellenségei a tudós társaságnál tiltakozó határozatot eszközölnek ki, a miért az 1832-iki nagygyűlésen Kölcsey által Kazinczy felett mondott *Emlékbeszédet* folyóiratában kiadta, holott az az *Évkönyvek* számára volt fentartandó. A *Kritikai Lapok*-ban pedig éles kritika jött a *Muzárion* új kötetéről, azután kíméletlen epigrammák Szemere írói és költői múltjáról. A megtorlások, bár hallgatagon fogadja, mélyen lehangolják.

S egyéb is sújtotta. 1829-ben Vitkovics halála, 1831-ben Kazinczyé rendítette meg amúgy is dúlt idegeit. Hű társát, Kölcseyt, a közélet mozgalmai vonják el eddigi ösvényétől, mely oly szorosan össze volt fonódva az övével. Érzi, hogy egyedül maradt az irodalomban.

De magányából is szeretetteljes figyelemmel kiséri barátját a közpályán, s annyival inkább örvend sikereinek, mert némi részt ő is követelhet ezekből. Az ő nevével van összekapcsolva az a nagy fordulópont Kölcsey életében, mely a szónoki pályára vezette. Szónokká első sorban Szemere tette. Önéletrajzi levelében Kölcsey ezt írja neki: «1826. Ezen évben kezdém írni a *theatrumi beszédet.* Te ösztönzél, hogy az oratori pályát próbáljam.» Legelőbb arra akarta bírni Szemere, hogy prédikácziót írjon az *Élet és Literatura* számára a *katholicismus mellett* (32. lev. Kölcseyhez), majd Májernek egyházi beszédét bíráltatta meg vele. Azután igéretét veszi, hogy a *theatrum* felől ír beszédet, s leveleiben szüntelenül serkenti ennek elkészítésére. A beszéd elkészült, s bár elmondva nem lett, első sikere volt Kölcseynek azon a pályán, mely oly ünnepeltté tette nevét.

Az akadémia 1836- és 37-iki nagygyűlései alkalmából véget értek a surlódások Szemere és a fiatal írók közt. Egészsége is jobbra fordult s némileg visszatér életkedve. Örömest keresi az érintkezést a fővárosi és a vidéki írókkal, s rendesen látogatja a nemzeti színház előadásait. S mily lelkesedéssel ír Kölcseynek a magyar színészetről: «Nem tudom, megboszorkányoztatás-e, de én ugyan szerelmes vagyok csecsemőnkbe, a magyar színészetbe. Gyönyörű angyalgyermekarcz! Persze, némelyek bajuszt keresnek a tejes ajkacska felett; s meztelen bokájára is sarkantyút szeretnének ütni. Patvar vigye az efféle némelyeket; nekem a mi derék Bártfaynk kell csak! Ő és én, jelen minden darabon, akár esőszakadás, akár ólmos út, akár csikorgó hideg, — örömest megyünk a csecsemő bölcsőjét ringatni.»

1838. aug. havában újabb megrázó csapás éri: a lelkes barátnak, annyi küzdelem és dicsőség osztályosának, Kölcsey Ferencznek halála. De a fájdalom elviselésére erőt ad neki a gond, hogy megóvja az elhúnytnak szellemi hagyatékát. Leveleiben siet utasítani az elhalt örökösének, a kiskorú Kölcsey Kálmánnak az anyját, Kölcsey Ádámnét, hogy minden beírt papirszeletkét mint nemzeti ereklyét őrizzen meg. A hagyaték csakugyan Szemere kezéhez

jutott s ő rendezte aztán sajtó alá br. Eötvös József és Szalay László segédkezésével, Kölcsey munkáinak első összes kiadását. (1840—48.)

A Kölcsey halálával megüresedett helyre a Kisfaludy-társaság 1840-ben Szemerét választotta meg, ki 1842. február 5-én br. Eötvös József *Bucsú*-jának æsthetikai fejtegetésével foglalta el székét. Ez év jelöli irodalmi munkássága végső korszakának, vagy — mint maga szokta volt mondani — írói repubescentiájának kezdetét. A kép azonban, melyet írói pályájának alkonya nyújt, fájdalmasan megkapó. Egy pályájából kizökkent szellem sisyphusi munkájának képe az. *Tandithyramb és Talányábrándok*, és *Dalverseny és Magyarázat* a czíme annak a két phantastikus-grotesk alkotásnak, melyre Szemere két évtized szakadatlan munkáját fecsérelte. 1842 őszén történt, hogy részt vett Fóton Fáy András szüreti ünnepélyén, a hol Vörösmarty bemutatta *Fóti dalát*. E dal hatása úgyszólván végzetessé lett Szemerére. Egy beteg idegrendszernek óriásilag túlingerelt fogékonyságával vette föl magába a dalt, s nem birt többé varázsa alól szabadúlni. Másfél évtizedig foglalkozott annak elemzésével; előbb 5000 lapnyi prózai tanúlmányt, majd pedig *Tandithyramb és Talányábrándok* czímmel 5074 versre terjedő tanművet ír róla. Fejtegetései ilyenformán hangzanak:

Fölfelé megy borban a gyöngy . . .
Hallom: *fölfele megy* . . . de ki? és micsoda?
Sem egy, sem más úton nem juthatok oda.
Érzem, távolodva történik az eset,
Nem gyorsan, sőt inkább lassan egy keveset.
De a fölmenő lény személy-e vagy dolog?
Most ezret meg ezret, majd mit sem gondolok.
Előbb szülve a tényt, mint az azt tényezőt;
Előbb a gyepfiút, mint anyját a mezőt.
Hogy a személy később, s ténye előbb intsen,
Sőt tudasson, — erre példa sehol sincsen.
Ha a művészetnek léteznék ily szobra
Vagy festménye, hányan nem ütnék azt dobra!
De ily látványt, s rajta ennyi varázst, kecset
Nem teremthet elő sem vésű, sem ecset.
S ha talán e kecsek mind csak nyelvfigurák,
Ízletünknek orrát föl még így sem szúrák.
Hallom: *fölfelé megy*, s edény nélkül *borban*,
S e bor talán sárban fetreng, vagy a porban?
S mégis, uramfia, ez itt a bökkenő!
Nem *gyöngy*, hanem *a gyöngy* a fölfelé menő. . . .

S ilyen verset írt Szemere 5074-et! Találóan mondja e munkáról Kazinczy Gábor Szemere felett tartott emlékbeszédében: «Bámulatos emléke a kitartásnak, mint a középkor exegetáinak buvárlatai, de egy sikeresebben használhatott tehetség, egy geniális pazarló tékozlásának is.» Szvorényi az «eszmék és vonatkozások meglábolhatlan mélységének» nevezi; de kedvezőbben, sőt bizonyos elragadtatással ítél Szemere másik e nemű alkotásáról: a *Dalverseny és Magyarázat*-ról. Nyolczvanhat magyar költőből kiszemelt verseket csoportosít e munkában az író tárgyuk rokonsága szerint s valamennyit széptani fejtegetés alá veszi. Nem tagadom, e fejtegetésekben fel-felvillan egyegy meglepő szellemes ötlet, de egészben véve ez a mű sem egyéb a zavaros reflexiók óriási tömkelegénél, egy geniális szeszély kalandos csapongásánál.

Ha van valami Szemere életének utolsó korszakából, a miről az irodalomtörténetnek tudomást venni érdemes, úgy bizonyára nem ezek az excentrikus alkotások azok, hanem az a kis költemény, melyet Kazinczy Gábor is méltán emelt ki:

Aratáskor 1848.

Gyermek, fáradt gyermek lévén,
Itt ülök egy rakás kévén,
És az áldás nagy tengerét
Áradni látom szerteszét . . .
S míg hálámtól feltüzelve,
Szót nem lel érzékim nyelve:
Csak néma eszmékben szólok, —
De te, Isten, értesz rólok!

Áttekintve Szemere Pál írói működésének főbb irányait, arra az eredményre jutunk, hogy munkásságának jelentősége nem abban van, a mit alkotott, hanem abban, a mint *hatott.* Hatott nagy tudományával, roppant kitartásával s lángoló lelkesedésével, eszének és szívének páratlan adományaival, melyek nemzeti művelődésünk egyik legérdemesebb bajnokává avatták. Róla is el lehet mondani, a mit mesteréről, Kazinczyról: hogy csak az irodalomnak s az irodalomban élt. Még beszélni sem szeretett egyébről, «pedig örömest beszélt.» Ebben az egy eszmekörben élt; érdeklődése, tanúlmányai, örömei arra szorítkoztak. Mily jellemző, hogy 1848-ban a lázas márcziusi napok csak annyi hatással voltak reá, hogy a *Nemzetőr* 5. számában *hadi műszókat* közölt. De a hol irodalomról volt szó, ott aztán elemében érezte magát, s mestere volt a szónak,

a társalgásban épen úgy, mint a levélírás terén. Lelkesíteni, izgatni, munkálkodásra buzdítani és a munkálkodóknak új meg új feladatokat tűzni ki — még Kazinczy sem értette annyira, miként Szemere. Kitünő szeme volt a tehetségek felismerésében, s ritka türelmet tanúsított még a legkezdetlegesebb kisérletek iránt is. A hol a képességnek csak némi csillámát vélte is fölfedezhetni, ápoló gonddal kisérte, ösztönözte, utasította, tanította. Fáy Andrást ő buzdította, hogy tegyen próbát a komikai nemben. Kisfaludy Károly 1810-ben neki vallja be, hogy ő is írogat s megkéri, mondjon véleményt dolgozatairól. Toldy Ferencznek ő az első tanácsadója. Báró Eötvös Józsefről ő mondja ki legelőször, hogy «egyike a gondolatokban leggazdagabbaknak» közöttünk. Szalay Lászlót ő ajánlja Kölcsey mellé joggyakornoknak, ő szerez neki hivatalt az akadémiában s levelező taggá is beválasztatja. Garaynak, ki Pozsonyban Orosz József *Hirnöke* mellett s a Schedellel meghasonlott Csató Pál társaságában él, az athenæistákhoz való csatlakozást javalja, s közbenjárását ajánlja fel ehhez. Petőfit pályája kezdetén ő üdvözli legelőször s meghívja magához Péczelre. Így vált ő egész írói nemzedékeknek nevelőjévé. Hogy nemcsak a pályakezdőkre, de magára újabb irodalmunk atyjára, Kazinczyra is mily befolyással volt, föntebb láttuk. De legfényesebb nyomokat Kölcseyvel való barátsága hagyott irodalmunkban, kit ő tett philologussá, Homérfordítóvá, dramaturggá és szónokká. Jól mondja Toldy: «Szemerének e missio-nemű hatását az irodalomtörténetnek kötelessége megőrizni.»

Kelemen Béla.

Párhuzamos idézetek.

Catull. L. 19—20.:

« — — Nemesis — —
Est vemens dea: lædere hanc caveto».

Tegnér «A Frithiof monda» (ford. Győry Vilmos):

«Nem ismered isteni Frej't:
Fel ne idézd, ovakodj, haragát».

Várkonyi Endre.

TANULMÁNYOK A JEZSUITA DRÁMÁK KÖRÉBŐL.

I. Hazai tárgyú német jezsuita drámák.

A protestantismus ellensúlyozására s a katholiczismus védelmére keletkezett jezsuitarend mindjárt kezdetben élénken felfogta a színdarabok hatását s felhasználta azt czéljai emelésére. Tapasztalhatjuk ezt úgy Francziaországban, mint Olasz-, Spanyol-, Német-, Cseh- és Magyarországban, Angliában és Dániában egyaránt. A hol csak megtelepednek, iskolát is alapítanak s tanítványaikkal színdarabokat adatnak elő.

E színdaraboknak irodalom-történeti jelentőségét mindezideig nem igen méltányolták. Míg a külföldön a színészet iránti érdeket sokáig a jezsuiták tartották ébren, tárgyakat kerítettek és irányt mutattak a világi színpadnak, nálunk tulajdonképen ők alapítottak színpadot, neveltek közönséget, színészeket egyaránt. Az első világi drámaírók közt is akadunk jezsuita-atyára: Illei János, a «Tornyos Péter» szerzője, jezsuita szerzetes volt.

Színdarabok előadásával pædagogiai és moralis czélt szolgáltak. Ez idétt általán az volt a vélemény, — hogy Zieglernek «Ábel» cz. drámája előtt álló szavaival éljünk, — «sohasem lesz nevelő, ki az ifjúsággal ne adatna elő drámákat». A jezsuita Ratio Studiorum szerint a szinpadi előadás czélja: a kedélyeket meghatni, rossz szokásoktól óvni, a bűnt megútáltatni, az erényt megkedveltetni s alkalmat adni az ifjúságnak, hogy magát a latin nyelvben gyakorolja, modort, illemet, testtartást sajátítson el. E szabályzat íme ügyesen kijelöli e kettős czélt: a *morálist* és a *paedagogiait*. Míg az egyik a drámák szerzőjét, a másik a drámák betanítóját kötelezte!

S íme, a nyomtatásban is megjelent, valamint a kéziratban megmaradt jezsuita drámák azt bizonyítják, hogy a drámaírók e szabályzathoz fölötte szigorúan ragaszkodtak, majdnem mindig a drámai költészet hátrányára. A moralis elem előkelő szerepet játszott náluk mindvégig s a költői igazság, az, hogy a rajzolt alakok igazi emberek, hogy a cselekvény valószerű legyen, hogy fejlődő, pezsgő emberi szenvedélyt fessenek, egészen háttérbe szorúlt a mindég papos, szűkkörű moral mellett. A csodást, a földöntúlit is felhasználták, csak vallásos eszmét, a hit győzedelmét segítsék véle elő. A valószerűt azzal igyekeztek pótolni, hogy hangsúlyozták a

földolgozott esemény megtörtént voltát. 1573-ban «Barlám és Jozefát» esetét dolgozzák fel s az előszóban kiemelik, hogy «dies khain dichtet fabel ist, sonder ein hystori gantz gewiss». 1581-ben színrehozzák Münchenben «Eszther» történetét s hangsúlyozzák, hogy «kain fabelwerkh dasselbe ist, und nicht erdacht aus unser List».

Az erkölcsös eszme diadalának rajzolását kortársaik, de történetírók is határozottan előnyeikként tüntették fel. *Prat*, a párisi egyetem történetének megírója, a jezsuita előadásokról írja: «Tanítványaik szívében a legfenségesebb érzelmeket fejlesztették ki, szemeik elé tartották az állhatatosságnak és erénynek példáit, beléjük oltották a bűn iránti ellenszenvet, feltüntetvén azokban a nevetségest vagy iszonyatost, végre megerősítették vallásos és társadalmi nevelésüket». A mi ez utóbbit, a társadalmi nevelést illeti, erről is igen jól vélekedtek kortársaik. *Frass György* 1598. decz. 20-án kelt egyik levelében írja: «Az ifjúság a darabok meséit emlékezetében megőrzi, a mi az emlékező tehetséget erősíti, a mozdulatok simábbak, könnyedek lesznek, a nyelv a helyes és szabatos kiejtésben gyakoroltatik, az ifjúság a nyilvános fellépéshez szokik, a darabok erényes czélzataiból isteni félelmet és vallásosságot tanúl».

Ez volt tulajdonkép a jezsuiták czélja is. Szindarabokat írtak, melyekkel nevelni akartak, s tárgyakat kerestek, melyeket moralis czéljaikhoz képest feldolgozhattak. E végből átkutatták a bibliát és a legendákat, a különböző nemzetek történelmét és az egyháztörténelmet. Kutatásaik közben nem hagyták figyelmen kívül a magyar történelmet sem, s annak egyik-másik epizódját s különösen azt, melyből *vallásos vagy erkölcsi alapeszme sugárzott ki*, fel is dolgozták. Müncheni kutatásaim közben szemembe ötlött ez a jelenség s ez alkalommal szólani fogok egy pár magyar tárgyú német jezsuita drámáról, melyeket azonban csupán előrajzaikból, az úgynevezett argumentumokból ösmerhettem meg. Maguk a drámák elvesztek, azonban az argumentumok, melyeket előadás előtt szinlap gyanánt osztottak ki, magukban foglalják a darab rövid tartalmán kívül az egyes jelenetek kivonatát s a szereplők neveit, a darab előadásának helyét s idejét is.

Münchenbe a jezsuiták 1559. november 21-én jöttek s két év mulva a reformatus tanító, Castner Gábor már megérzi tanítványai számának fogytát s rövid idő alatt a jezsuita iskola s véle a katho-

liczismus ügye egyre jobban megerősödik. Nagy része volt e sikerben a szinpadi előadásnak is, hisz tudjuk, hogy ilyen előadás nem ritkán megtérőket is szült.

Ez előadások nyelve eleintén a latin volt, s ilyen az argumentum is, de körülbelől 1680 óta az argumentum nemzeti nyelvű, jelesen német, később a darabban is egy-két rész, végül úgy 1720 táján az előadás nyelve is a német lett.

A legrégibb magyar tárgyú német jezsuita dráma, melyet ép Bécsben hoztak színre, 1626-ból való. Ösmeretes, hogy Bécsben, az osztrák császári ház tiszteletére évenként szokásban volt u. n. ludi cæsarii-kat szinrehozni. 1626-ban III. Ferdinand tiszteletére (junius 21—22-én, tehát az évzáró vizsgálat alkalmával,): «*Szent István, első magyar apostoli király*» cz. alatt hoztak szinre egy ilyen ludust. A darab a Vita Sanctorum alapján, minden költői felfogás nélkül, de annál több moralis példaadással Sz. Istvánnak Kupa fölötti győzedelmét rajzolja s az van benne feltüntetve, hogy a pogány király is meghódol a pápa előtt, pártfogásáért esedez, segíti a papokat, kolostorokat épít, templomokat emel s szentté is avattatik. Az előszó világosan kifejti a darab czélzatát: «Diesen Abriss auffs beste zu treffen, wird ein Muster von allen vorgehenden Kaysern genommen». E szindarab szerzője a mellett, hogy a kegyességet, az erényt, a vallásos érzés felébredését prédikálja, mint látni való, a királyoknak is példát akar mutatni. Az egyes jelenetek, melyek közt a belső összefüggés vajmi kevés, igen nagy személyzetet foglalkoztatnak. A moralizálásra alkalmas tárgy vonzhatta a legenda e részéhez a szerzőt!

A második darab, mely magyar tárgyat ölel fel, 1664-ből való. Augsburgban 1664 szeptember havában (az iskolai év megnyitásaként) került szinré *I. Lajos magyar királynak,* 300 év előtt, azaz 1364-ben, a törökökön vett győzelmét bemutató e színdarab, melynek csak czímét olvastam a Serapaeum 1864. évfoly. 174. lapján. (L. u. o. Weller Emil czikkét: «Jesuiten-Aufführungen».) Első tekintetre megérthető, miféle szempont lebegett a jezsuita atya előtt, mikor e darabját írta. I. Lajos bizonyára a keresztyénség hatalmas védője, ki a pogányt leveri, miért igen alkalmas példaadásul bemutatni, hiszen dicsőíthették benne a keresztyénség, a moral, az erkölcs nemes lelkű védőjét.

1687-ben Augsburgban, 1702-ben Münchenben hozták szinre *Mátyás királylyá választatásának* történetét, Aeneas Sylvius, His-

toria de Europa (p. 391)-ja alapján. Egymásmellé állított jelenetek, melyekben Mátyás király megválasztatásának ismert története van dramatizálva. Az előadásban 180 személy vett részt, s csak sajnálnunk lehet, hogy maga a darab elveszett, mert a szövegből érdekes következtetéseket vonhatnánk le. Annyit az argumentumból is láthatunk, hogy a darabban uralkodó az allegorizálás és a moralizálás, ezt különben a sok Mors, Virtus stb.-ből is következtethetjük. Hogy mi lehetett a darab moralis czélzata: az előrajzból nem igen vehető ki. Igen valószínű, hogy Mátyást jeles erkölcseért éri e kiváló szerencse, s hogy erényének, kegyességének jutalma a királyi korona. A király-választás színrehozásával alkalom kínálkozott fény, pompa, körmenetek, allegoriai képletek, táncz, zene, pantomimika szerepeltetésére, a mi a jezsuita előadások egyik legjellemzőbb sajátsága!

Landspergben 1687. szeptember 2-án következő czímű tragédiát hoztak szinre: «*Ludovicus Grittus,* das ist wohlverdienter Lohn, welchen Ludovicus Grittus wegen seiner den Türken gelaisteten Diensten von der Göttlichen Gerechtigkeit empfangen». Forrása Paulus Jovijanus Elogiái s tárgya röviden az, hogy Grittus Solyman szultán szolgálatába áll, annak kedvenczévé lesz és a szultán őt Magyarországba küldi, hogy ott képviselje. Grittus Magyarországban garázdálkodni kezd, de Nagyvárad ájtatos püspöke Amerikus Cibacus ellenáll, mire Grittus őt lefejezteti. Azonban ellenfelei megtámadják s a megyesi mezőn hadát megverik s őt magát lefejezik. A dráma három részből áll s mozgalmasságával a német Haupt und Staats-aktiókra emlékeztet. A keresztyén moralt mindvégig szem előtt tartá a szerző, így pl. miután Grittus lefejeztette a püspököt, erős lelkiismeretbéli furdalást érez, megjelenik képzeletében a levágott fej s keserves panaszban tör ki! Ezzel a lelkiismeret hatalmát akarták példázni. Jellemző, hogy Magyarország királyát Johannes Vajvodának nevezik. E dráma szerzője előtt egyre ott lebeghetett a Ratio Studiorum, a mely szerint a dráma feladata: «a bűnt megutáltatni, az erényt megkedveltetni», s ő, csakugyan, bemutatja a bűnös Grittust, az ártatlan Cibacust, de a bűn megkapja a megérdemelt s elrettentő büntetését is. Költői szempontból a nagyravágyó, önző, de nagyeszű Grittus talán érdekes alak, de a jezsuita közönséges vétkest csinált belőle, csakhogy intő például szolgáljon!

1693-ban Münchenben «*Szent István király*» czímű tragœdiát

hoznak színre. A darab forrása a Vita Sanctorum (aug. 20) s az van benne feldolgozva, hogy Szent István ellenének, Konrád herczegnek csapatai egy írásbeli parancsot kapnak, melyben az áll, hogy távozzanak el Magyarországból. Ők azon hiszemben, hogy a levél uroktól, Konrád herczegtől jő, a parancsnak engedelmeskednek is. Ámde kisül, hogy a levelet nem Konrád herczeg írta, hanem egy *isteni kéz*. Ime szent Istvánt, ájtatosságáért, megmentette az Isten! Légy tehát ájtatos — hangzik a morál. A darabot nagy személyzettel, nagy fénynyel hozták színre, s mint a jezsuitarend müncheni évkönyve bizonyítja, nagyon tetszett.

Burghausenben 1707 szept. 5-én, Münchenben 1765 ápril havában került szinre «*Szent Imre, Magyarország herczege*». Minthogy rendesen a rhetorika tanára, a darab betanítója, a darab szerzője is, lehet, hogy darabunkat P. Ferdinandus *Silbermann* írta. A müncheni Mária-társaság különben 1765-ben is színre hozta a darabot, e társaság ugyanis a jezsuiták felügyelete alatt színielőadásokat is rendezett évenként, az elnökválasztáskor. (Történetét megírta *Sattler*, 1864-ben, egypár színdarabját kiadta *Neumayer*, 1752-ben). A szent Imréről szóló színdarabnak tárgya íme ez: Szent Imre rokonainak zaklatásaira látszólag felhagyott a nőtlen élettel s jegybe lépett. De közelgő házasságának ügye — folytatja az előrajz — nem zaklatta őt annyira, hogy naponkinti áhitatos imáit Mária tiszteletére el ne végezné. Igy történt, hogy mikor egy napon imakönyvének e szavaihoz jutott: *Jerusalem szép és dicső lánya* . . . egyszerre megpillantotta a szűzek királynéját, a mint rendkivüli szépségében tündökölve mellette állott és így szólt: «Imre! Magad is bevallod, hogy én szép és dicső vagyok, mégis mást helyeztél elém. Mért tetted ezt?» E szavak meghatották Imrét, lelkülete megváltozott, s elhagyta nemes jegyesét, elhanyagolta királyi származását, megvetette a kormánypálczát és bibort, királyi gyönyöröket s magányba vonult. — Ime, mint alakítja a jezsuita a drámatárgyat, csakhogy moralis alapeszmét, katholikus ájtatosságot, középkori asketismust minél világosabban feltüntessen, hirdessen és követendő például kitűzhessen. Ki csodálkozhatik azon, hogy a jezsuita atya drámatárgynak tartotta? Pedig vajon mi benne a drámai? De őt Imre herczeg lelki változása érdekelte, nemessége elragadta, vallásos odaadása meghatotta s hitte, hogy így fog ez hatni az ájtatos nézőre is. Talán nem is csalódott.

1766-ban, september 3-án Ingolstadtban «*Gordes, a hún ki-*

rály» « czímű drámát adtak elő. Nem hazai tárgy ugyan, de a darab előadásakor bizonyára sokan gondolhattak a magyarokra, hisz a magyar-hún rokonság kérdése maig eldöntetlen. Szóljunk róla röviden. A darabot Prokopius Josephusnak a Vandalok-ról szóló műve alapján írta meg a jezsuita atya. Az a tárgya, hogy Justin császár ráveszi Gordest, hogy térjen át a keresztyén hitre, de népe ellene van s Muageres nevü testvére vezetése alatt fellázadva, hűtlen módon megölik. Gordes tragikuma: A közakarat ellen kél ki s elbukik. Bukása katharsist szülhetne, de a jezsuita atya mártyrrá teszi, a kinek halála megdicsőülés. Vallásos szempontból indúlt ki, s e szempontból ragadta meg e tárgyat.

Két évvel a szerzet feloszlatása előtt is (1771-ben,) magyartárgyú drámát adtak elő Münchenben, september 5-én, még pedig hazafiast, ily czim alatt: «*Ottó császár győzelme a magyarokon*». Bajor hazafiság, bajor vitézség a tárgya. Ünnepelték Ottó császárt, ki a rettenthetlen magyarokon is győzelmet tudott aratni. E szempontból a magyarok vitézségét is el ösmerték, de mert ők akkor pogányok voltak, Ottó győzelmét isteni segedelemnek közbejöttével magyarázták. Négy részből állott: 1. A támadás. 2. Ottó segítsée. 3. A harcz. 4. A győzelem. A darab Augsburgnál játszott s előadásakor nagy pompát fejtettek ki. 280-an vettek részt s a diarium büszkén emlegeti, hogy «nagyon tetszett».

Végül csak ismételhetem, hogy nagy kár, hogy e darabok szövege elveszett, mert azok alapján mindenesetre érdekesebb következtetésekre is juthatnánk. Ilyen esetben sokszor egy jelző is sokat mondhat!

Dr. Lázár Béla.

Párhuzamos idézetek.

Xenoph. Memor. II. 1. 27:

«ᾗπερ οἱ θεοὶ διέθεσαν».

Petőfi «Csavargó»:

«Mint a magasb hatalmak
Ott fönn elvégezik».

Várkonyi Endre.

PSYCHIATRIA A KRITIKÁBAN.

Az elmekórtan kétségkívül igen becses segédeszközöket fog szolgáltatni az emberi lélek csodás rejtelmeinek búvárlásához. Máris új erkölcsi mértékegységet sikerült állítnia az eddigi rigorismus helyébe. Ez új mértéket alkalmazza már napjainkban gyakorlati téren az igazságszolgáltatás, még pedig, sajnos, mind csekélyebbre szorítkoztatva az erkölcsi beszámíthatóság szerepét. Elméleti téren, az irodalmi kritika szintén a psychiatria segítségével kisérelte meg, bár mostanáig még csak szórványosan, némely kiváló szellemek beléletét behatóbban magyarázni meg: a mi nagyon kényes vállalkozás, tekintve azt, hogy jelenleg még mindig nincs tisztán megállapítva a határ, mely az agybajt a lelki betegségtől elválasztja.

Mint e pár sorból is látni, a szóban levő fiatal tudomány még nincs egészen túl a kezdet tapogatózásain, nincs még kiforrva az ifjúi túlzásokból. A ki e túlzások iránt bővebben érdeklődik, annak ajánljuk, olvassa el az olasz szakirodalom egyik kiváló képviselőjének, Lombroso turini egyetemi tanárnak könyvét a lángész és a téboly azonosságáról. E könyv, mely hemzseg a téves adatoktól, a psychiatriát a psychologiának nem tovább fejlesztője, de határozottan kiküszöbölője gyanánt fogja fel. Az egész földet óriási bedlamnek tekinti, hol az emberiség történetének minden kiválóbb alakja mint elméjében többé-kevésbbé megháborodott szerepel. Természetesen a legnagyobbak a legbetegebbek, idegrendszerüknek különösen túlizgult volta s különczségeiknek feltünő mennyisége folytán.

Lombroso e gyászos múzeumából három példát szándékunk itt kiválasztani, három *érdekes* kóreset képviselőjét. Olyan egyéneket, kik tényleg egész életükön át komoly testi bajban szenvedtek, s kikről már régen, jórészt maguk a kortársak kikiáltották, hogy nem épeszűek.

Pascal, Molière, Rousseau: e három lángelme alkalmából kivánjuk vizsgálni, mennyiben sikerült a psychiatriai irányú kritikának oly momentumokat tárni fel az elemzésben, melyek mostanáig elfödve álltak szemünk elől, s melyeknek mélységeibe a tisztán lélektani okoskodás nem volt képes kellő világot vetni.

I.

Pascal, a nagy mathematikus és természettudós, a jezsuiták hatalmas hitvitázó ellenfele, egyszersmind a keresztény vallásnak ékesszóló védője. Mint ilyenről, szívesen hitték s híresztelték a kereszténység s egyáltalán a vallás ellenségei, hogy őrült volt: így Voltaire s ennek sugalmazottja, Condorcet. Pascal maga vallotta, hogy a legfenköltebb elme áll legközelebb az esztelenséghez; s e mondását ellene fordították, mindenféle mendemondákra s elferdített adatokra támaszkodva. Ráfogták, hogy egy halálos veszélyből csudás megmenekülése idézte elő vallásos «megtérését», agyrázkódást okozva. Hogy mindig maga mellett látta a mélységet, melybe lovai ragadták volt, hogy amulettet hordott, hogy viziói voltak: az utóbbit ha el is hiszszük, nem csodálkozhatunk eléggé Pascal egy kiváló dán tanulmányozójával azon, hogy viszont «miként nem írt eddig senki orvosi értekezést a Descartes viziójáról, mely a philosophia reformját idézte elő s arra bírta őt magát, hogy Lorettoba zarándokoljon.»*)

Tény, hogy Pascal gyönge szervezettel bírt, heves fejfájásokban szenvedett. Gyomra sokáig csak folyadékot volt képes befogadni. Ciliciumot viselt s daczára orvosai óvásának, asceta életmód által siettetté halálát. Hitt a csodákban, mint kortársainak legtöbbje; s extaticus perczei voltak, mint annyi kegyes léleknek. Oly körülmények, melyek érthetővé teszik, ha a Port-Royal történetírója, Sainte-Beuve, sem térhetett ki e kérdés elől: «vajjon nem pusztán beteggel van-e dolgunk, egy viziókban szenvedővel, hallucinatiók rabjával? vajjon nem az történt-e Pescallal is, hogy — mint Lucretiusról mondják — élete végén valósággal megháborodott elméjében?»

Maga Sainte-Beuve e kérdésre oly feleletet adott, mely kétszeresen érdekes reánk, utódokra nézve, mert mintegy a jövendő, azaz a mi napjainkbeli túlzások ellenében látszik óvó intésül írva lenni. «Az a mélység-adoma, úgy mond Sainte-Beuve, sok szép költői metaphorára nyújtott alkalmat. Ha azonban nem költő, de szavainak feltétlen hitelt igénylő tudós; ha egy physiologus ez

*) *Thor Sundby: Pascal, sein Kampf gegen die Jesuiten u. seine Vertheidigung des Christenthums.* Aus dem Dänischen übersetzt von Dr. H. P. Junker. — Oppeln. 1885.

adoma alapján betegei közé akarná sorozni Pascalt, hogy mint olyannal bánjon el vele; akkor hangosan tiltakoznánk úgy a józan ész mint a jó izlés nevében. A nélkül, hogy tagadni akarnók Pascal sajátságos idegbántalmait, ezek hatását kedélyére vagy gondolkozására, — azt véljük, hogy ily időbeli távolságnál s tekintve a rendelkezésünkre álló adatokat, nincs helye annak, hogy holmi diagnosist akarjunk megállapítni. Ellenben kétségbe nem vonhatónak hiszszük azt, hogy bármily idegbeteg volt is Pascal valósággal, mégis mindvégig teljes birtokában maradt erkölcsi öntudatának és értelmének. A többiről mi nem itélhetünk. A kik oly hamar készek őrültségről beszélni, nem gondolták meg eleve eléggé, mi a *keresztért* való őrjöngés.»[1])

Ez a figyelmeztető szózat, mint tapasztalni fogjuk, nem hangzott el egészen pusztába: meg-megcsendül visszhangja a mai írók lelkiismeretében is s habozásra bírja őket merész munkájukban. Azt azonban természetesen nem gátolhatta meg, hogy valamint Sainte-Beuve előtt támadtak Pascalnak «physiologus» tanúlmányozói, utána is ne támadjanak. Ama régibbek közül csak a *L'amulette de Pascal* szerzőjét, Lélut-t (Paris 1846) említjük meg, ki a legilletékesebb szakember, elmeorvos volt: magától értetődik, hogy Pascalban ő csak agybetegségi kórtünetet látott. Az ujabbak képviselőjeként, kik tulajdonkép Lélutre támaszkodnak, álljon itt Pascal egyik kiadójának neve, a Derômeé, ki az ezelőtt hat évvel megjent «Összes művek» (Garnier frères) *Bevezetésé*ben arra az alapra helyezkedett, melyen Lombrosót is szemlélhettük, s melynek értelmében a lángész idegbetegség. Viszont az ellenpárt beérte azzal, hogy úgy szólva Sainte-Beuve kifejezéseit variálja. Igy például a *Gondolatok*-nak ma legkiválóbb közzé tevője, Havet, ki a szóban levő kényes themával ily általánosságban tartott phrasisokban végez: Pascalt ájtatosságában «még inkább ösztönzé az a betegség, melynek serdülő korától kezdve rabja volt, s mely azóta nem szűnt meg rohamokat intézni ellene, mígnem harminczkilenczedik évében végleg elnyomta őt, túlizgatván folytonos támadásaival absolut elméjének türelmetlenségét, lángoló lelke melancholiáját».[2]) Mellesleg mondva, ez utóbbi sorok két-

[1]) *Sainte-Beuve: Port-Royal.* 4-éme édit. Tome III-e, Paris 1878. 360—5. ll.

[2]) *Havet: Pensées de Pascal.* Nouvelle édition. Paris 1890. (Éd. classique.) Bevezetés V. l.

féle képen értelmezhetők. Vagy egyszerűen úgy, miszerint Pascalt élete végén betegsége lelkileg is elgyötörte, mielőtt testileg megölte volna. Vagy pedig úgy, a mit valószínűbb feltételezni az idézett passusról, miszerint Pascalt élete vége felé előbb lelkileg ölte meg a betegség, vagyis oly lucretiusi sorsa lett, milyenről Sainte-Beuve maga nem akart hallani. Ez utóbbi magyarázatot fogja ismételni egy újabb író is, kiről lentebb lesz szó.

Utóbbi időkben az irodalomtörténet-írás terén nagy forrongás észlelhető: az eddig divatozott nézetek erős revizión mennek át. A ki e mozgalomnak főtényezője, Brunetière, előszeretettel foglalkozik Pascallal; e szerint a XVII. század e nagy alakja sem kerüli el az ujabb kritika scepticismusát.

Brunetière, ki értékükre redukálja a Pascalról dívó hagyományos legendákat, immár oly kornak gyermeke, mely a tisztán lélektani felfogásnál biztosabbnak vélt, ha mingyárt durvább alapot keres itéleteinek. «Egy oly lélek mint a Pascalé, írja, mindig ura maradhat ugyan a testnek, melyet éltet, vagyis saját tetteinek; de tán kevésbbé parancsolhat állandóan gondolatai folyásának . . . A lángész még nem idegbetegség, de azért korántsem zárja ki az idegbaj lehetőségét. Viszont a miért valaki idegbeteg, azért még nem lesz mingyárt alább való mint egy gyermek, egy bamba vagy egy állat.» E sorokban nem annyira tiltakozás van a psychiatria túlzásai ellen, mintsem, bár elburkoltan, támadás a Sainte-Beuve által védett tisztán lélektani szempont ellen. «Azonban, folytatja még világosabban, *a betegségek megrontják ítélő tehetségünket és eszünket; s ha a nagyobbak feltünően bénítják, nincs kétség benne, hogy a kisebbek aránylag szintén ily hatással vannak.* Maga Pascal mondja ezt, s kívánatos lenne tudni, mennyi egyéni tapasztalat alapján.» Meg van győződve, hogy nem szenvedhetni annyit, mennyit Pascal, anélkül hogy e szenvedések hatása meg ne lássék a még oly szilárd s büszke elmén is. Sőt a pessimismusnak, mit Vinet után ő is talál a *Gondolatok*-ban, egyenesen Pascal betegségében keresi okát.

Ily erősen physiologiai színezetű felfogás mellett nem csuda, ha Brunetière nem óhajt kevesebbet, mint hogy egy új Lélut támadjon, ki alaposabb biographiai ismeretekkel s az ideggyógyászatnak Lélut óta, egy félszázad alatt elért vívmányait értékesítve tárgyalja Pascal betegségét, «ezt a fájdalmas problemát». Annyira megy, hogy Sainte-Beuve tanácsával homlokegyenest ellenkezően

ép a Sainte-Beuve által mellőzni kivánt diagnosis megállapítására buzdítja az írókat. «Szeretnők, ha valamely orvos vagy orvosi téren jártas író újra búvárolná s kifejtené e tárgyat. Minden eleme rendelkezésünkre áll, minthogy maga a család s Pascal barátjai híven átszolgáltatták azt nekünk, utódoknak. Még az autopsia hivatalos jegyzőkönyvét is bírjuk, ez ép oly ritka mint érdekes okmányt, mely világosan mutatja, hogy Pascal bajának különössége mennyire csudálkozásba ejtette a jó barátokat s az orvosokat. Akármi lenne is a végeredmény, attól nem kellene tartanunk, hogy miatta tán kisebbség éri Pascalt. Túlságos félénkség volna visszariadnunk a teljes valóság megtudásától, s bizony nagyon műveletlenek, *testiségbe merültek* volnánk, ha csakis athleta testben tudnók képzelni a lángészt.»[1])

Igy állt a Pascal-irodalom ügye egészen napjainkig. Egy fél évtized telt el Brunetièrenek e felszólitása óta s még mindig nem találkozott, ki annak eleget tegyen. Ily körülmények közt kétszeresen megérdemlik a közfigyelmet Sully-Prudhommenak pár hóval ezelőtt megjelent Pascal-tanulmányai, melyek egyikében,[2]) ha mingyárt csak mellesleg is, minden előbbi kísérletnél behatóbban van fejtegetve ama viszony, mely Pascal testi állapota s lelki élete közt létezhetett, s félre nem ismerhető az értekező abbeli törekvése, miszerint a psychologiai elemzés mélyítésére felhasználja a psychiatria tanúlságait. Elég ok arra, hogy itt részletesebben foglalkozzunk vele, mint jelenleg jóformán egyetlen oly dolgozattal, mely a Pascal-irodalomban megfelel ama czélnak, mit czikkünk bevezető soraiban magunk elé kitűztünk.

«Létezik-e, kérdi Sully-Prudhomme, létezik-e oly kölcsönös összefüggés Pascal agyának állapota s vallási exaltatiója közt, hogy emezt betegnek kelljen tekintenünk? Részünkről nem gondolnók. *Nagyon kényesnek* tartjuk annak megitélését, vajjon egy ép elme túlfeszített munkásságának tudandók-e be Pascal fejfájásai, vagy pedig ellenkezőleg előzetes agysérülés idézte elő az elme túlizgúltságát? S ha ez utóbbi magyarázatot fogadjuk is el, még akkor is megvonható-e egész biztossággal ama határvonal, mely az

---

[1]) *Brunetière: Études critiques sur l'histoire de la litterature française.* 2-ème édit. III-e serie, Paris. 1890. 38—40. ll.

[2]) *Sully-Prudhomme: Le pyrrhonisme, le dogmatisme et la foi dans Pascal.* Revue des deux Mondes 1890. okt. 15.

elme túlizgúltságát az elme betegségétől elválasztja? Az oly szakadatlanúl összefüggő elmélkedés, minőre Pascal képes volt, minden gyanúját kizárja a tébolynak.»

Ennél óvatosabban, finomabban Sainte Beuve se írna ma, ha élne. Sully-Prudhomme valósággal Sainte-Beuve lélektani álláspontját védelmezi itt a Brunetière által ajánlott ellenében. S e védelmezést annyi ékesszólással végzi, mint csak egy költőphilosophustól telhetik. «Bármiként álljon is a dolog, — úgymond Pascal agyrázkódásáról s hallucinatióiról szóltában, miket a maga részéről Brunetière-rel szemben (elég különösen) elfogad, — bármiként álljon is a dolog, ez egészen véletlen beteges zavarok teljességgel nem bénították meg elmebeli tehetségeit, mikor 1654 november 23-ika éjjelén vallási megújhodásának döntő válságán keresztül ment. Bizonyára nem őrült, de eszének tökéletes birtokában levő keresztény volt az, ki ily rendkívüli érintkezésbe lépett imádata tárgyával; mert hisz ugyanez az ember írta két évvel később a *Vidéki leveleket,* melyek szerkezete ép oly szilárd, mint a mily bámulatos stylje.» Nem tagadja, hogy többféleképítélhetni meg az Istenséggel folytatott párbeszédeket, ezt a szív mélyéből fakadt magasztos költészetet, azonban — írja majdnem Sainte-Beuve szavait használva — «e mentalis tünemény kritikája nem lehet eléggé óvatos, sem eléggé tiszteletteljes». «A physiologusnak szabadságában áll ugyan, az agy működésének esetleges zavarát látni benne; de nem kevesebb joga van a psychologusnak arra, hogy ellenkezően oly lelki béke normalis visszaállítását olvassa ki belőle, mely nyolcz hónapon át volt feldúlva az ellentétes természeti tehetségek és egyéni hajlamok harcza folytán. Joga van a Pascallal veleszületett s benne túlnyomó vallásosságnak végleges győzelmét olvasni ki belőle a lángészszel társúlt tudományos hajlamokon, egy oly lelki dráma kifejletét, melynek színpadja és peripetiái gyanánt az emberi öntudat egyik legnemesebb példánya szolgált.»

És mégis ez az író, ki az idézett szavakban oly hamisítatlan psychologusnak mutatkozik: akkor, midőn Pascal lelki fejlődésének történetét vázolja, nagy meglepetésünkre hirtelen kanyarodással átcsap a lehető legellentétesebb irányhoz s nagyrészt elődjeinek szavait visszhangozva, módosítva, önmagának mond ellent.

«Amaz ismeretlen betegség» véli, mely Pascal sensibilitását végsőig fejlesztette, «agyából indúlt ki s kétségkívül egész idegrend-

szerét érdekelte», már tizennyolczadik évétől kezdve. Szerzőnk siet ugyan hozzátenni, mintegy Brunetièrenek Rousseauról egy félévvel azelőtti s Larroumetnek Molièrere vonatkozó még régibb nyilatkozatát ismételve, hogy «elméjének logikáját ez legkevésbbé sem bénította meg, mert egész pályája alatt bámulatos felfedezéseket tett a mathematikában»; de e kijelentést is következő megszorítással devalválja: «mindama perczig, míg a baj akaraterejének már épen gyökerét, gondolkozó képességét meg nem támadta.» E restrictióban lehetetlen Havet szavaira rá nem ismerni, még pedig egészen physiologiai értelmezés szerint véve azokat. Ugyane gondolatot még bővebben kifejtve ismétli lentebb Sully-Prudhomme. «A vallási speculatiók körében, olvassuk, hol a hitnek több része van, mint az észnek, s hol a szenvedély oly könnyen társúl a hívéssel, komorúló heve csak fokozta elmélkedéseit. Míg benne a tudományos gondolkozó erejének tetőpontját érte el, a keresztény gondolkozó megtízszereződni érezte erejét. Elannyira, hogy egy napon azon ingatag egyensúly, melyben az előbbinek természeti képességei az utóbbinak mysticus hajlamait ellensúlyozták, fékezték, ezen hajlamok előnyére meg lett zavarva.»

Míg föntebb «eszének tökéletes birtokában levő keresztény» gyanánt hallottuk emlegetni Pascalt, immár arra látszik utalni az író, mintha a *Gondolatok*ban, melyeken élete végeig dolgozott Pascal, egy megzavarodott elmének rendellenességei, a gondolkozóképesség megfogyatkozása volnának észlelhetők. Míg fentebb Pascal exaltatiójának leghevültebb perczét is csak «lelki dráma» moralis jelének nyilvánította értekezőnk s tagadta, hogy mysticismusát agyának állapotából eredő betegségnek vegyük: most úgy véli, hogy «egy hosszú s kegyetlen betegségnek agybeli következményei csigázták azt szélsőségig», s hogy egyáltalán a lelki egyensúly megbomlásának tulajdonítandó. A nélkül, hogy észrevenné, oda tér vissza Sully-Prudhomme, a hol Lélut állt ezelőtt félszázaddal. Mint Lélut, ő is családi öröklésből származtatja Pascalnál a csodákban hivést s egyáltalán a mysticismust. Mint Lélut, ő is idegbajból, agybajból származtatja Pascal vallásosságát; agyrázkódásról, hallucinatiókról beszél ő is, mint elődje, s époly kevéssé tudja kiegyeztetni azt az ellentétet, mely Pascal állítólagos elmebetegsége s ép elméjének kétségtelen jelei közt szembeszökő.

Messzire vezetne el czélunktól, ha arra kivánnánk itt kiterjeszkedni, mennyi érdekes, eddig eléggé nem méltatott momentu-

mot találhat a tisztán psychologiai felfogás Pascal életrajzában, nem is említve ama *nagyvilági* korszakot, midőn salonokban élt Pascal, szerelmes volt s nősülni készült. Elkezdve azon, hogy physicai kínjainak feledése végett éjjelenkint a legbonyolultabb, egy Galilei által is megfejtetlenül hagyott mathematikai problemákkal foglalkozott, s végezve azon, hogy ez a kikiáltott fanatikus, mikor élete vége felé Port-Royalt újabb veszedelem fenyegette, egymagára állott ridegebb elvtársaival szemben ama tanácsával, miszerint eszélyesen meg kell alkudni a körülményekkel: számos adat van, melyek komoly figyelemre méltatása megerősíthette volna Sully-Prudhomme-ot abban, hogy a Sainte-Beuve irányában megmaradjon. Holott az, a hogyan most tőle alkalmazni láttuk az irodalomtörténeti kritika új faját, tulajdonkép nem egyéb, mint következetlen ide-oda ingadozás psychologia és psychiatria közt, mi aligha szolgál arra, hogy Pascal megértését előmozdítsa.

II.

Pascalnál mindössze inkább a szakirodalom történeti fejlődését vázolhattuk. Tulajdonkép csak a kritikai szempontok váltakozásáról, alakulásáról szólhattunk. Egyetlen egy speciális munkát sem említhettünk, mely az általunk óhajtott módon tárgyalná Pascalt, s az egyetlen e nembeli mellékes kisérletezést Sully-Prudhomme tanúlmányában sem találtuk valami sikerültnek. E tekintetben szerencsésebbek vagyunk Pascal nagy kortársát, Molièret illetőleg.

Nem azon, orvosoktól származó munkákért talán, melyek az utóbbi évtizedekben Molièrenek a korabeli gyógytudományokhoz való viszonyáról napvilágot láttak: az ily munkák kívül esnek a mi keretünkön. Hanem igenis ama gyönyörü könyvért, melynél szebbet vajmi keveset írtak költőről: a Larroumet *) művét értjük. Igaz, hogy Molière életében a betegség nem játszott épen annyira főszerepet, mint Pascalnál; de azért jelentősége félre nem ismerhető s Larroumet, minthogy azok közé tartozik, kik Molière testi s lelki kóros állapotának nagy fontosságot tulajdonítnak, részletesen megvilágosítni iparkodott e kérdést. Mily eredménynyel, a következőkből fogjuk megitélhetni.

---

*) *Larroumet: La comédie de Molière, l'auteur et le milieu.* 2-ème édition. Paris 1887. 338—349. ll.

Már Boileau óta «szemlélődőnek» volt szokás tekinteni Molièret. E «szemlélődő» idővel egyenesen mélabús merengővé alakult át a köztudatban. Molière szomorúságáról nem kisebb író, mint Sainte-Beuve festett századunk közepén oly remek képet, melynek művészete mindenkit megbűvölt, úgy hogy még ma sem igen bírnak hatása alól szabadulni. E kép Molièret mint a fájó csalódások, a melancholicus kiábrándúltság megtestesülését állítja elénk: mint olyat, ki az élet minden illusióit elvesztette, szerelmében is csak gyötrelmekre talált, mindennek a visszáját, hiábavalóságát látja, s a tréfa tárgyává tett bajnak sötét rémképeitől zaklattatik. Az udvar, a város, a nép tombolt az általa keltett tetszészajban, de míg ő annyit nevetésre fakasztott, saját maga keserűségtől emésztődött lelke mélyén. «Ezért nem egyszer az egész földszint őszinte, jókedvű vidámsága, hangos nevetése közepette átható kaczaj harsant fel; egy hanggal magasabb, metsző, maró, görcsös kaczaj; a színésznek, az önmagát elárult Molièrenek kaczagása.»*)

Larroumet a maga részéről szintén ezt a képet utánozza, finom vonásokkal tökéletesbitve, midőn Molière szomorúságának lelki okait kutatja, a nélkül azonban, hogy Sainte-Beuve túlzásán enyhítne; sőt ellenkezőleg. Figyelmeztet ugyan, hogy Molière aligha volt még melancholia rabja ifjúkorában, midőn vidéken az élvvágyó s reményeknek élő Béjart-társulattal kóborolt: de a többiben annál sötétebb színeket használ. Nem elégszik meg, hogy kiemelje a Párisba végre visszatért s az ifjúságot immár maga mögött hagyott költőről, mily terhes gondok, lázas munkásság, ambitio és családi bajok nehezítették meg életét, s mint bántották főleg szerelmi, részben másnemű csalódások. Az epicureista szellemnek visszahatását is keresi benne: minden kéjelgő, úgymond, szomorú alaptermészetű, Lucretiustól kezdve. Igy aztán — véli Larroumet — Molière szemében az élet nem látszott többé megérdemelni azt a fáradtságot, a mibe került. Míg ifjúkori műveiben őszinte a vidámság, most már azon comicai költőkhöz pártolt át, kik sajgó szívet rejtenek a kaczagó arcz alatt, s kik nevettetés közben észrevétlen belopják fájdalmuk fulánkját a néző szívébe. Minden szenvedélynek, minden emberi intézménynek, — szerelemnek s házasságnak, irodalom- s tudománynak, atyai tekintélynek s val-

---

*) *Sainte-Beuve: id. műve.* 275—277. ll.

lásnak, mindjobban belátta hiúságát s ettől csak nőtt, túláradt lelkében az elkeseredés.

Nagyon szép szavak, de bennük csak cum grano salis foglaltatik igazság. Larroumet túltesz mesterén s oly sötét humorú, meghasonlott, blazirt egyéniségnek rajzolja Molièret, minő inkább illenék valamely modern világfájdalmas költőre, semmint arra, ki a *Misanthrope*-ok mellett annyi jókedvű, jóízű bohózatban áraszt ellenállhatlan vidámságot. Ismételjük, Larroumet túlerősen színez. Hisz vannak elsőrangú molièristák, kik még azt sem merik eldönteni, nem volt-e Molièrenek a kortársaktól is sokat gúnyolt merengése «csak fölvett álarcz», mely alatt annál zavartalanabbúl folytathassa észleleteit, vagy ellenkezően «testi állapotában rejlett-e tán oka, tán bizonyos undorban, mit az emberi élet kicsinyességei, silányságai keltettek benne.»[1]) S ha valahol, Molière életrajzírójánál jogos a feltétlen scepticismus, a min pedig Larroumet rendkívül könnyen túlteszi magát, úgy hogy sokszor majdnem regényírói stílbe téved át a szorosan történetíróiból. Magok a francziák is megsokallták immár az általa újabban napirendre hozott, felfrissített s fokozott Sainte-Beuve-féle túlzást az említett pontban. Így Faguet határozottan ő ellene emel szót, midőn így rajzolja Molière jellemét: «Merengő s kissé magába mélyedő természet volt; de épen nem melancholicus, *mint annyiszor ismétlik, túlozva a dolgokat* s feledve, hogy Lafontaine szerint Molière *rendkívül vidám* volt fiatal korában. Mindössze elmélkedésre s szemlélődésre hajló lélek volt, kit életének vége felé — minden lelkiereje mellett is — elszomorított a physicai szenvedés s a szerencsétlen családi élet.»[2])

Larroumetnak azonban szüksége volt rá, hogy ily komornak fesse Molière kedélyét. Minél komorabbnak látjuk ugyanis ezt, annál nagyobb fontosságot kell tulajdonítnunk az előidézésénél közremunkált «testi oknak» is. Már pedig Larroumet hite szerint Molière testi betegsége oly nagymérvű volt, hogy letörülhetetlen bélyeget nyomott munkásságának nagy részére. «Beteg volt, írja, rendkívül kínos betegség gyötré, egyszerre szenvedtetvén őt testi-

---

[1]) *Mahrenholtz: Molieres Leben u. Werke, vom Standpunkte der heutigen Forschung.* Heilbronn 1881. *Passim.*

[2]) *Faguet: Les grands maîtres du XVII-e siècle. Études littéraires et dramatiques. 4-ème* édition. Paris 1888. 129. l.

leg és lelkileg.» Hogy mi volt e betegség tényleg, nem tudni biztosan: némelyek szívbajt, mások sorvadást sejtenek. Larroumet sem meri eldönteni, de a felől már teljesen tisztában van, mi volt viszont e betegség hatása Molière szellemére. «A hypochondriának egyik formája», melynek felette szabatos és kitünő példája gyanánt szokták idézni az elmeorvosok a «Képzelődő beteg»-et.

A *Képzelődő beteg* tudvalevőn csak legutolsó tagja azon vígjátékok sorozatának, melyekben az orvosi tudományt, az orvosokat gúnyolja ki a nagy költő. Vegyük sorra e darabokat. Lássuk, mint keresi bennük Larroumet a hypochondria bizonyítékait, azt a ránkórt, mi Molièret az orvosok ellen annyira hevíté, miszerint valószinűtlen torzításokra, subjectiv kifakadásokra ragadta, s így nem egyszer megtagadtatá vele a művészet örök törvényeit, melyeket különben oly buzgón tisztelt.

Ily corpus delicti mingyárt a *Szerelem mint orvos.* «Mert ez időtájban kezdett el komolyan gyöngélkedni s az orvosi tudomány nem bírta meggyógyítni, — tán még enyhítést se nyújthatott neki. Nem bírta meggyógyitni, mert a rákövetkező évben elég komolyan lett beteg. Akkortájt, mikor ezt a művét alkotta, már kétségkívül érezte a betegség első bántalmait, mint azon betegségek egyikéit, melyeknek éles válságait lassú szenvedés hosszú időszakai előzik meg és követik». Mily önkényes csoportosítása s czélzatos kiszínezése az adatoknak! Ténynek mindössze csak annyit lehet elismerni, hogy Molière félévvel a szóban levő darab *előadatása* után súlyosan megbetegedett. A többi mind Larroumet egyéni combinatiója, ne mondjuk: képzeletének szüleménye. Eljárásának jellemzésére egyébiránt semmi sem tanúlságosabb, mint ha meghallgatjuk, mit mond ugyancsak a *Szerelem mint orvos* alkalmából Mahrenholtz: «Molière nem mint tudományos ellenfél áll korának orvosi tudományával szemben, hanem mint szabadságért s haladásért lelkesedő, az esztelen traditiók ellen fellázadt férfi, ki ösztönszerű gyülölettel viseltetik ellenök. Azt állítni, hogy ő az orvosokat csakis azért gyülölte, mert nem tudtak rajta segítni, egészen alaptalan, *mert Molière a természettől igen jó szervezettel volt megáldva, s abban az időben, mikor a Don Juan-t s a Szerelem mint orvos-t írta, még nem mondott le a reményről, nem volt még elcsüggedve.*»

Molière betegségének ez első jelentékenyebb kitöréséről mindössze annyit tudunk, miszerint 1666 februárjának vége felé történt: az erre vonatkozó tudósítás ugyanis febr. 21-ikéről szól.

Egy év mulva, 1667 apriljében, megint azt olvassuk, hogy a sír szélén áll Molière. «Mit csinál Molière e két krizis közé eső időszakban? kérdi Larroumet. Egy új darabot e hazug tudomány apostolai ellen.» Mindenesetre megfontolandó különösség! Hisz az imént hallottuk, hogy Molièrenél a kriziseket «lassú szenvedések hosszú időszakai» szokták *megelőzni* és *követni*, — elannyira, hogy Molière 1666 februári betegségét Larroumet nem habozott a *Szerelem mint orvos*nak előadatása, illetve iratása idejére, tehát több mint egy félévre visszadatálni! Úgy látszik, hogy ezúttal sem az első krizist *követő*, sem a másodikat *megelőző* «lassú szenvedés időszaka» nem lehetett valami hosszú, miután Molière időközben egy darabot tudott nemcsak írni, hanem elő is adatni. Még pedig mily darabot? Larroumet olvasója okvetlenül s joggal azt fogja gondolni, hogy olyat, melyben a folytonos szenvedésektől epésebbé vált a gúny. Pedig teljességgel nem úgy áll a dolog. Larroumet maga is beismeri, hogy a *Kényszerűségből orvos*-ban «a komikai költő fölülkerekedett az ember ránkórján». Mi több, Larroumet kiemeli azt az el nem tagadható tényt, hogy ezután három álló évig nem bántja költőnk az orvosokat, a «Tartuffe» előszavában plane meg is dicséri őket, sőt igen jó viszonyban áll — minden Galgenhumor-szerű tréfálkozásai daczára — a saját házi orvosával, kit Larroumet azért, mert a haladás, merészebb újítások embere volt, charlatan felcsernek, csudadoktornak nevez jogtalanul, mint a kihez a rendes, tisztességes orvosokkal hasztalan kísérletezései után fordult volna Molière, a hypochondriában szenvedők szokása szerint.

Ama darab, melylyel a három évi fegyverszünet végre meg lett törve, a *Monsieur de Pourceaugnac*. Larroumet szerint Molière «ezúttal borzasztón sújt, még pedig hideg vérrel; itt már semmi tiráda, itt maga az orvosi tudomány beszél és cselekszik». E jellemzésből aligha fog valaki ráismerni az említett darabra, de annál könnyebben fog e jellemzés olvasása után álmélkodni azon, miként nem volt képes Molière művének élvezése közben azt kiérezni belőle, a mit Larroumet talál benne? A kinek azonban esetleg így megrendült bizalma saját ítélő tehetségének helyességében, megnyugodva fogja tapasztalni a darabnak újra átlapozása után, hogy Larroumet állítását tulajdonkép csak *bele* olvassa abba a bolondos bohózatba, melyről a többször idézett, ma legkiválóbb német molièreista annyira nincs egy véleményen franczia collegá-

jával, miszerint azt tanácsolja, hogy «a ki jóizűen akar nevetni s rossz kedvétől gyökeresen meg akar szabadulni, ezt a művet olvassa el újra meg újra». Nem tudjuk, mennyiben egyeztethető össze a «hideg vérrel» sújtoló, tehát a legkegyetlenebb gúny azzal a képpel, mit fentebb Larroumet rajzolt elénk Molière egyéniségéről; de az bizonyos, hogy hamarább található Disznódi uram históriájában léhaság, mint hideg sarcasmus.

Végül ott van a legutolsó darab, a leghírhedtebb, melyet már érintettünk, a *Képzelődő beteg.* E körül valóságos legenda képződött, mely szerint itt a magát physikailag tönkremenni érző költő elsötétült kedélylyel önmagát gúnyolja maró humorban. Larroumet czéljainak ez a mythos igen kapóra jött; ezt fogadja el s aztán ezt is kiszínezi. Szerinte Molière a *Képzelődő beteg*-ben, «melynek írása s játszása közben ott leselkedik mellette a halál, a megvetés és kigúnyolás mámorától egészen megittasulva sújtja az orvosi tudományt, az orvosokat és a betegeket». Ezzel szemben csak két dologra utalunk. Először, hogy Molièrenél nem *igazi,* hanem csak *képzelődő* beteg szerepel; úgy hogy eltekintve a költő subjectiv állapotától s tisztán csak a darabot véve, ha összehasonlítjuk példáúl utánzójának, Regnardnak vígjátékával, az *Általános örökös*-sel, épen nem a Molière művét fogjuk olyannak találni, melyben a halál ott leselkedése érezhető. Másodszor, hogy a mámor ittasúltságát nem igen mutathatni ki a *Képzelődő beteg*-ben, hol Molière szintén csak realis visszásságokat gúnyol, mint mindig, mikor az orvosokról beszél, s még a doktorrá avatási jelenetben, hol pedig — mint mondani szokás — aristophanesi féktelenségekre ragadtatja magát, sem állíthatni, hogy valami nagyon eltért volna attól, mit abban az időben az életben látni lehete.

Ily önkényes combinatiók, a hagyomány mesebeszédei s egyéni képzelete segélyével kiszínezett «tényálladékból» következteti Larroumet azt, mit tulajdonkép már a priori elfogadott, t. i. Molière «lelki baját» (affection morale). Elismeri ugyan, hogy az természetes, ha a XVII. századbeli orvosok ellen egy kortárs vígjátékíró nem mulasztott el fellépni; azonban úgy véli, hogy az orvosok tán még se «szolgáltattak okot ennyire gyakori támadásra; —egy darab, úgy látszik, elég lett volna s van helyette öt — ez a makacs düh csakis személyi okból magyarázható ki.» Tudniillik Molière hosszan tartó testi bajából s az ennek hatása alatt kifejlett hypochondriából.... Engedje meg olvasónk, hogy itt egy

kis kitérést tegyünk eszmetársulás folytán. Larroumet öt darabról beszél. Igazában véve, *hatan* vannak a corpus delicti-k, mert semmi ok a *Repülő orvos*-t mellőzni. E kis bohózat a költő pályájának legelejéről való s körülbelűl kortársa a *Barbouillé*-nak, melyről tulajdonkép akarunk szólni e kitérésben. Ez a *Barbouillé* már a női hűtlenségről, felszarvazott férjről szól, mi később annyiszor fordúl majd elő Molièrenél, s majdnem állandó themájává lesz. Csudálni lehet, hogy viszont ebből a «tényálladékból» is nem következtet Larroumet valami «lelki betegséget». Ő, ki oly nagy *armandeista* párti, esetleg újabb érveket meríthetett volna belőle Molièrené ártatlanságának bővebb igazolásához, — még pedig ugyanily okoskodási móddal, milyennel az előbb élt.

«Sietek megjegyezni, figyelmeztet szerző Molière hypochondriájáról szóltában, hogy Molière esete nem hasonlítható a Swiftéhez, sem a Rousseauéhoz, kik életük bizonyos időszakában valósággal őrültek voltak, s műveikbe – főleg az utóbbi — tényleg be is vittek valamit őrültségükből. A hypochondria, noha az elmekórtan körébe tartozik, igen jól megfér a szellemi tehetségek teljes épségével, mint az elmeorvosok is megvallják. Sem agysérülést, sem gondolat-dissociatiót nem okoz; mindössze valami kínos aggályosság állapota, melyet valódi vagy képzelt betegség idöz elő, s mely kegyetlenül gyötri áldozatait, a nélkül azonban, hogy épen az értelem székhelyén bénítná meg őket. Okai közt első helyen áll a gyomorbaj, aztán következik a túlságos érzékenység, a szellemi munkálkodás s a túlságos elfoglaltság. Nem egyesültek-e ez okok mind Molièreben? A hypochondrikus az orvosi tudománynyal szemben majd túlhajtott bizalmat, majd feltétlen scepticismust tanusít; igen gyakran kezdi az előbbin s végzi az utóbbin. De akár hiszékeny, akár scepticus, sokat foglalkozik ezzel a tudománynyal, szenvedélylyel olvas szakmunkákat s keresi az orvosok társaságát. A rendes orvosok után specialisták, majd reklámhajhászok s végül charlatanok kellenek neki. A betegség e külömböző phasisain Molière, mint kétségtelennek látszik, mind átment.»

Mint lehetséges az, hogy elmebajjal tökéletesen ép elméjűség járjon, erre a következő fejezetben vissza fogunk térni. Azt se kivánjuk tárgyalni, vajon elegendő «okok» azok, mikről Larroumet szól, — vajon szükségképen hypochondriát eredményeznek e, — s nem találhatók-e Molière egyéniségében egészen más tényezők, mikből kevésbbé lehet oly biztosan következtetni Larroumet néze-

tének helyességére, mint a hogy szerző maga teszi? Nevezhető-e Molière házi orvosa charlatannak, kuruzslónak, erről fölösleges volna ismételten beszélnünk. De nem kivánunk kitérni azon bizonyíték elől, mit *Pourceaugnac*-ban s a *Képzelődő beteg*-ben talál szerzőnk, mint a mely darabokban nagyszerűen vannak leírva a hypochondria symptomái s így azt bizonyítnák, hogy Molière egyéni tapasztalatból, önönmagából ismerte azokat. Erre az állításra elég lesz azt felelnünk, hogy Shakesperere, — kiről különben nem tudjuk, mennyivel volt kevésbbé subjectiv irányú Molièrenél themáiban — szintúgy rá lehetne fogni, hogy az általa annyiszor s annyi alakban rajzolt őrültség valamelyik nemének ő is rabja volt, azért rajzolta oly jól. Egyáltalán még furcsább eredményekre jutnánk, ha főleg a vígjátékírókat az általuk oly makacsúl, sőt dühvel ostorozott bajoknak eo ipso személyes áldozataként kellene tekintenünk.

Larroumet sokkal szellemesebb franczia, semhogy beérné a puszta szavakkal, s így meg is mondja nekünk, mit ért ő hypochondria alatt, illetve miként fogja ő fel e bajnak ama faját, mely Molièrenél található. «Kegyetlenül gyötrő, kínos aggályosság». Azonban hol keressük tehát ezt? Az orvosi tudományt gúnyoló bohózatok épen nincsenek ily inspiratiótól ihletve; minden hamarabb érezhető bennök, mint «kínos aggályosság». Nem hangsúlyozhatni eléggé, hogy e művek *bohózatok*, melyekben féktelenül csapong a jókedv, s ha van is bennük itt-ott keserű elem, esetleg Galgenhumor, ép annyi vidámság, tréfa ellensúlyozza. Minthogy Molière nagy költő volt, természetesen e bohózatai sem fajúlnak üres léhasággá; de viszont sohse is válnak oly komolyakká, hogy bár távolról is versenyeznének azzal a keserűséggel, mely a *Misanthrope*-ban, *Nők iskolájá*-ban, *Tartuffe*-ben stb. észlelhető. E műveknek, bár hozzájuk semmi köze se volt a Molière betegségének, mégis mennyivel pessimistikusabb az alaphangja! Látszik, hogy Molièrenek úgyszólva világnézletében volt valami pessimismus, ha szabad e kifejezéssel élni; s ha valamit csudálni lehet, ez az, hogy daczára testi szenvedéseinek, nem árasztotta el sötét sarcasmussal említett bohózatait.

Miután állítólag Molière műveiből ily belső lélektani bizonyítékokat tárt elénk Larroumet, egy «külső tekintélyű» érvvel iparkodik nézetét immár nemcsak plausibilissé tenni, de végleg bebizonyítni. Egy egykorú okmánynyal akarja a priori felvett thesisét most már egészen ténynek tüntetni fel. Ez az ismeretes *Elomire*

hypocondre czímű röpirat, mely Molière halála előtt három évvel jelent meg, s melyről most azt tanuljuk, hogy bár «nagyon gyűlölködő, nagyon heves, de igen jól van informálva és positiv bizonyítékokat tartalmaz». «Azon specialis pontra vonatkozólag, írja Larroumet, mely bennünket foglalkoztat, lényegében véve mind csak azt ismétli durvítva, a mit maga Molière adott értésünkre. Ha nem elemzem részletesen, azért van, mert különben ismételnem kellene azt, mit maga a költő után mondtam s ugyanazon történetet kellene újra elbeszélnem.» Mindebből azonban az az igaz, hogy Larroumet épen e röpiratnak kereste szándékosan igazolását Molière műveiben s nem talán véletlenül jutott ugyanazon eredményre. Az az igaz, hogy ez a rágalmazó röpirat, mely minden rosszat ráfog Molièrere, így azt is, hogy félbolond volt, korántsem oly megbízható, a mi adatainak hitelességét illeti. «Mennyiben volt Molière amaz időtájt (1670) hypochondricus szeszélyek rabja, nem állapítható meg, s az imént említett gyalázó pamphlet nagyon gyanús volna bizonyítéknak.» Így vélekedik Mahrenholtz. Vagy mint más alkalommal még határozottabban írja: «feltétlenül el kell utasítnunk» a röpiratnak ama gyanusításait, «miszerint Molière testi-lelki szenvedések következtében élete végéveiben morosus, környezetére nézve kiállhatatlan hypochondrikus lett volna».

Nem tartozik szorosan ide, de érdekes az a *mea culpa*, mivel végül e merész ítéleteket menteni, illetve igazolni igyekszik Larroumet, mintegy saját lelkiismerete előtt is szükségesnek érezvén ez ügy tisztázását, vagy mintha a Sainte-Beuve felbolygatott szellemével szemben védené eljárását. «Kényes kérdést érintettem egyszerű íróember létemre. Magok az alienisták elismerik, alkalmilag be is bizonyítják, hogy még az élőkön is nehéz constatálni az elme bizonyos állapotait. Annál veszedelmesebb tehát laikusnak, ki nem rendelkezik az informatio más segédeszközeivel mint magoknak a műveknek egybevetése s egy pamphlet, — kétszáz évvel ezelőtt meghalt emberen végezni sikerrel ily vizsgálatot. Mindazonáltal megkoczkáztattam, de nem úgy, hogy előbb illetékes egyének tanácsát ki ne kérjem. Én mindössze csakis az ő véleményüket fejtettem itt ki s szívesen hárítnám rájuk a felelősséget, ha nem óhajtanának névtelenül maradni.»

A mi a felelősséget illeti, erre nézve Larroumet ép oly nyugodt lehet, mint orvosbarátjai. Ezek nem tehetnek róla, ha Larroumet mint laikus csak annyiban foglalkozott a psychiatriával,

a mennyiben épen szüksége volt, hogy nézetének tudományos látszatot adjon. Viszont Larroumet-t sem vádolhatni azért, ha amaz orvosok nem ismerték eléggé alaposan Molière élete történetét s így tévútra vezetődtek általa, ki elfogultsága következtében legelőbb is önönmagát szedte rá jóhiszemüleg.

III.

Nunc venio ad fortissimum, — ahoz az íróhoz, kiről nemcsak Larroumet hiszi, hogy «valóséggal őrült volt élete bizonyos időszakában» s hogy «munkáiba őrültségéből tényleg be is vitt valamit». E nagy szellemmel, Rousseauval, nemcsak «egyszerű íróemberek», de orvosok is sokat foglalkoztak, többet még mint Mollièrerel is. Már születésekor gyönge szervezetű volt; szívbaj és még inkább, egész élete végéig, hólyagbántalmak gyötörték. E betegségéről, annak Rousseau «jellemére s irataira gyakorolt hatásáról» számos brochure jelent meg már századunk közepén. Újabban azonban nem érik be ennyivel az orvosok. Miután Rousseau őrültnek van kikiáltva, az ideggyógyászat mai álláspontjának megfelelőn iparkodnak őrültségét tisztába hozni. Az utóbbi két évben két ily irányú dolgozat is jelent meg, egyik franczia, másik német nyelven. Az előbbi Chatelain drtól való (*La folie de J. J. Rousseau, Paris 1890*), az utóbbit dr. Möbius írta (*Rousseaus Krankheitsgeschichte, Lipcse 1889*).

Távol legyen tőlünk oly vakmerőség, hogy mi laikusok e szakemberek munkáit akarjuk bírálgatni. Nem is ezekre kívánunk itt reflektálni, hanem arra a tisztán irodalmi jellegű s így tulajdonkép a mi körünkbe eső tanúlmányra, mely nem rég Brunetière tollából a Revue des deux Mondes-ban megjelent,*) és pedig a Möbius könyve alkalmából. E tanulmány Möbius s az összes szakirodalom eredményeit a szerző saját észleleteivel kiegészítve dolgozza fel, s nemcsak Rousseaura való tekintetből érdekes, hanem azért is, s ezuttal reánk nézve *főleg* azért, mert a felől nyujt tanúságot, mire képes tehát eddigelé a psychiatriai irányú kritika a legújabb nemzedéknek legkiválóbb, legmerészebb képviselőjénél.

«Hogy Rousseau mint őrült halt meg, a szó szoros jelentésé-

---

*) *Brunetière: La folie de J. J. Rousseau.* Revue d. d. M. 1890. febr. 1.

ben, mindenki tudja, senki se kételkedik benne, s ma már csakis arról szokás vitatkozni, mily név illeti meg Rousseau őrültségét, miként fejlődött s miből keletkezett. Miként lett ez a költő, mert bizonyára az volt ő, ki a lyraiságnak Francziaországban sokáig kiszáradt forrását ismét felbuzogtatta, miként lett ez a — nem mondom legnagyobb, se legnemesebb, de bizonyára — leghatalmasabb szónok, minő Bossuet óta létezett, miként lett végre ez a facsaros s ép annyira szenvedélyes, mint a mily facsaros dialektikájú elme, a *Vallomások*, *Párbeszédek* és *Merengések* hypemaniacusává? De vajon úgy *lett* ő ezzé? Nem volt-e tán mindig is az? S vajon nem épen őrültsége képezi-e az *Új Heloiz, Emil, Társadalmi szerződés* eredetiségének egy részét? Vagy ha úgy lett őrültté, mikor és miért lett azzá?»

E bevezetéssel kezdi Brunetière tanulmányát, szabatosan felállítva dolgozata programmját. A következőkben tehát e három pontnak megbeszélésére kell kiterjeszkednünk:

1. Igaz-e valóban, mint ezt Brunetière minden ellenmondást kizárni akaró módon állítja, hogy Rousseau őrültsége napjainkban egyetemesen elfogadott, sőt bebizonyított tény az irodalomtörténetben?

2. Mik tehát ez őrültség okai s egyáltalán milyen volt ez őrültség?

3. Csakugyan ki tudja-e mutatni Brunetière annak jeleit, hogy Rousseau nem *úgy lett* őrültté, de általában egész élete alatt az volt?

A mi az első pontot illeti, ennek a legújabban megjelent franczia Rousseau-tanulmány is igazat látszik adni. Nem akarunk visszaélni az idézetek halmozásával, azonban nem fogja olvasónk rossz néven venni, ha ideírjuk e brillians dolgozatból azt a részt, mely Rousseau jellemét oly művészien, mint a mily behatóan fejti ki, s már önmagáért is megérdemelné, hogy megismertessük. «Gőgje és regényes képzelődése miatt, olvassuk Faguetnál,*) csakhamar oda jutott, hogy gyűlölje az emberi társadalmat, melyre pedig valósággal rendelve volt érzelmeinek gyengédsége folytán, de melyre negyven évi kóbor élete nem szolgálhatott előiskolául... Vegyük ehhez betegségét, mely olyan természetű volt, hogy csak

*) *Faguet: Dix-huitième siècle. Études littéraires.* 4-ème édit. Paris. 1890. 331—2. és 375—6. ll.

ingerlékenységét és melancholiáját fokozta, családi életét, melynek gőgje tiltá bevallani gyötrelmeit, miként jósága nem engedte, hogy ellenük panaszkodjék, s gyöngesége nem, hogy megszabadítsa magát tőlük: s meg fogjuk érteni azt az elmezavart, mi Rousseau egyik barátja előtt se volt titok, s mi az orvosok szemében nem más, mint üldözési mánia és nagyzási hóbort, — oly elmebajok, melyek mindig együtt járnak s egymást táplálják. Ime Rousseau lelki állapotának utolsó periodusa.» A *Vallomások*-ban meg épen azt látja Faguet, hogy Rousseau «mily korán megkezdi útját a kétségbeesés és az őrültség sötét birodalma felé».

E passus azonban, mely oly genialisan összegezi a *psychologiai* kritikának elemzéseit, inkább csak általánosságban beszél «üldözési mániáról, nagyzási hóbortról, őrültség *felé* vezető útról»; azt nem mondja ki világosan, hogy Faguet szorosan elmekórtani értelemben is őrültnek tartja-e Rousseaut, ki nemcsak a jelenkori költészetnek, de — mit Brunetière mellőz — sok tekintetben a jelenkori társadalomnak is apja. Az idézett szavakból még nem mernők egész határozottan azt következtetni, hogy Faguet is teljesen a Brunetière pártján áll. Mert hisz akkor másokról is hasonlóan kellene vélekednünk.

Így például mindjárt Mahrenholtzról, ki ma Németországban nemcsak mint Molièrenek és Voltairenek, de mint Rousseaunak is legszakavatottabb, legmegbízhatóbb életrajzírója van elismerve. Mahrenholtz is nem egyszer emleget «őrültséget».*) «Dühös szerelme az őt elutasító Houdetot grófnő iránt, az *eszelősséghez* (Wahnwitz) hozta közel kedélyállapotát s számos, több mint kimenthetetlen *bolondságot* követtetett el vele.» «Woottonben a folytonos töprengés egészen a *rögeszméig* fokozta gyanakvását» Hume ellen. «*Üldözési mániától elsötétült kedélylyel* azt képzelte, hogy az angol kormány fél az ő bosszújától s nem akarja körmei közül kibocsátni» stb. stb. De Mahrenholtz úgy itt, mint mindenütt nem psychiater módjára fogja fel az *őrültség* szó jelentését, hamarább mondható, hogy tulajdonkép csak metaphorice érti s veszi azt. A felsorolt életrajzi momentumok elismerése által még korántsem tartja magát arra kötelezettnek, hogy erővel elmebeteget lásson Rousseauban. Annyira nem, hogy könyvében több helyt határo-

*) *Mahrenholtz: J. J. Rousseau's Leben, Geistesentwickelung u. Hauptwerke.* Leipzig 1889. V. ö. 126—7 142. stb. ll.

zottan értésünkre adja, mennyire nincs ő egy véleményen a Brunetière-féle felfogással még amaz időszakra nézve sem, mely Rousseau élete történetében a legválságosabb periodust képezi.

Az angolországi út előtt közvetlenül Voltaire s Dideroték ellenségeskedése ellenében, olvassuk egy helyt, elég kárpótlást találhatott volna Rousseau a hazai és idegen nagy szellemek, főurak kitüntető — levélbeli — érintkezésében, ha «az emberekben bizalmatlankodása s a magány iránti előszeretete nem erősbültek volna benne lassankint rögeszmévé. Tán már Motiersban gondolt öngyilkosságra, bár ezt máskülönben elvileg rosszalta. *Részünkről nem hiszszük, hogy Rousseau valóságos elmezavarba esett volna, melynek eredete ama keserves évekre volna visszavezetendő;* mert üldözési mániája csakis tényleg szenvedett üldöztetésnek volt túlhajtott kiszínezése, s már azért sem szolgálhat elmezavar bizonyitékául, mert minden elkeseredett és zaklatott ember kisebb nagyobb mértékben osztozik abban, kivált a nagy jelentőségű s tagadhatatlan érdemű emberek. Kétséget nem szenved azonban, hogy kedélyének e beteges hajlama gyakran képtelenné tette arra, miszerint helyesen ítélje meg az embereket és a dolgokat». Jóakaróit elidegenítette, ragaszkodását viszont méltatlanokra pazarolta: így aztán minden hányatottsága, anyagi zavarai stb. daczára, «az emberek gonoszsága volt az, mi őt tulajdonkép juttatta a kedélyelkeseredésnek oly állapotába, melyben ő volt saját magának legrosszabb ellensége.»

Viszont az angolországi út után, mikor Párisban már megtelepedett, így rajzolja hősét a német biographus: «Magányos sétái, távol minden emberi érintkezéstől, a természetesség határán jóval túllépő előszeretete az állatvilág iránt, rejtelmes önelégültsége a hangjegymásolásban (a mivel azelőtt kenyerét kereste s mit most szokásból, passióból folytatott), negélyzett kérkedése szegénységével, mi visszautasíttatá vele angol kegydíjának hátralevő részét, melyet majdnem úgy kellett rátukmálni: *ezek s más egyebek ismételten arra a feltevésre vezettek, hogy Rousseau meg volt háborodva elméjében. Azonban a mit ő szenvedett s még ezután szenvedendő volt, eléggé érthetőkké teszik az embergyűlölő mindeme különczségeit*».

S miután így, bár kissé hosszadalmasabban, mint óhajtottuk volna, végeztünk Brunetière programmjának első pontjával, melyet e szerint a tényekkel ellenkezőnek tapasztaltunk, vegyük a második pontot szemügyre. Vizsgáljuk, miként sikerül a Revue des deux

Mondes jeles essayistájának azon okok kifejtése, melyek Rousseau állítólagos őrültségét előidézték, — annak kifejtése, mily alakokban nyilvánult tehát ez őrültség?

Mielőtt azonban e kérdés buvárlásához hozzáfognánk, előbb bizonyos fokú önbizalomra, bátorság-szerzésre van szükségünk. Hisz Brunetière oly roppant tudományos apparatussal tárgyalja e themát, Ribottól Maudsleyig annyi szaktudóst idéz a psychiatriai irodalom köréből, kiknek táborába aztán még egy Malebranchet sem habozik besorozni, — annyi csudásan hangzó technicus terminussal, mint megannyi varázsigével él: neurasthenia, exhibitionismus, megalomania, lypemania ... hogy mindez nagyon megriasztólag hathat a jámbor laikusra. Ennyi eruditio, ennyi tekintély előtt az ember inkább magában kétkedni volna hajlandó. Azonban mégse. Mindenikünk bír annyi, a mennyi gondolkozótehetséggel, mi őt bizonyos meggyőződésre képesíti, s e meggyőződéssel szemben minden eruditio, minden tekintély csak annyit ér, a mennyi *érvet* képvisel. Tekintsük tehát ez érveket.

Rousseau lelkének egyensúlyát már gyermek- s ifjúkori viszontagságai feldúlták, helyrehozhatlanul. Túltengő sensibilitás fejlődött ki benne úgy a physicai, mint æstheticai és moralis téren, a miben nagyon külömbözött írótársaitól, kik az ész emberei voltak, — s a mit annál is inkább vonakodott korlátozni, mert tudta, hogy ez képezi individualitásának fősajátságát s geniusának főelemét. Még ha előre tudta volna is, hogy az őrültség örvényébe fogja őt e sensibilitás ragadni, még akkor se fékezte volna magát: «az őrültséget is pompás eszköznek tekintette volna arra nézve, hogy a közönséges emberek sorából kiválhassék». Képzelőtehetsége, melyet gyermekkori olvasmányai már betegségig fokoztak, s mely feltétlenül engedett az élő vagy élettelen környezet minden külbehatásának, végleg megbénította az akaraterőt benne, ki úgy se részesült soha moralis nevelésben. Ide járult roppant gyors sikere, mi máról holnapra híressé tette, s mi az övénél erősebb fejet is megmámorosította volna. Ő, a parvenu autodidacta, ki tudta, hogy mindent önmagának köszönhet, s ki — mindig önmagát tárgyalván műveiben — úgy tekintette a közönség hódolatát, rajongását, mint nem az írónak, de az embernek szólót: okvetlenül bele kellett hogy essék a nagyzási hóbortba.

Irodalmi ellenségei a szélsőségig fokozták ezt, úgy hogy üldözési mániává fajúlt el. «A mi kevés józan esze megmaradt, az

is tönkre ment most», kívált midőn Svájczba s innen tovább kellett menekülnie. «Rendes exaltatiója, mit addig a világhoz alkalmazkodás szükségessége fékezett, most már szabadon tombolt.» Egyetemes összeesküvés áldozatának hitte magát, az ellene szőtt ármányok meghiúsításán töprenkedett folyton «s az őrültség hatalmába ejté e szép elmét, hogy el ne bocsássa többé». Igaz ugyan, hogy az üldöztetések, mikről annyit panaszkodik, «épen nem voltak kizárólag képzeletének szülöttei», mint ezt Mahrenholtztzal megegyezőleg hangsúlyozza Brunetière, s hogy joggal izgathatta az a gondolat, hogy Európának akkori közvélemény-csinálói, a Grimmek, a fejedelmi udvarok levelezői, mint rágalmazzák őt, minő hírét keltik a czivilizált világban: azonban mégis bármennyi «igaz alappal bírtak deliráló gondolatai a valóságban», ez még nem akadályozza meg, hogy ne lett volna bennük az őrültségnek is nagy része.

Ez rövid kivonatban Brunetière fejtegetéseinek veleje. Kétségkívül mesterkézre vall ez is, mint minden, a mi ez író tollából kerül: de új alig van benne, egy-két mellékes észrevételt leszámítva. A főbbek mind oly dolgokat tartalmaznak, miket már sokszor, habár nem is ily szép stílben s ily finom logikával összeállítva, olvashattunk Rousseau bírálóinál. Gyermekkori s későbbi viszontagságok, túlcsigázott sensibilitás, a képzelet túltengése, nagyzási gőg s üldözési mánia: ezek mind oly momentumok, miket a psychologiai irányú biographia már ismételten kiemelt Rousseau egyéniségében. Psychologiait mondtunk, mert Brunetière fejtegetései, a mi nagyon jellemző, a lélektani elemzések köréből annyira nem lépnek ki, miszerint mellőzik az olyas dolgokat, mikre egy physiologus mint későbbi okozatok korai okára különös gondot fordított volna, így például Rousseau ifjúkori természetellenes kicsapongásait. Új tulajdonkép csak az van e fejtegetésekben, hogy a miket eddig lélektani jelenségeknek volt szokás tekinteni, a fent elősorolt tényezőket ezentúl az őrültség csalhatatlan bizonyítékainak vegyük.

Ha azonban ebbe belenyugszunk, akkor őrültségre prædestináltaknak kell tekintenünk mind ama nagy elméket, kiknek gyermekkora nem fejlődhetett értelmes apa, s mindenekfelett szerető anya gondja alatt. Őrültnek kell tekintenünk a XVIII. századnak jóformán egész második felét, mikor ugyanis a sensibilitás a legegészségtelenebb sentimentalismussá volt elfajúlva. Ami a képzelet

túltengését illeti, ez természetesen eo ipso nem egészséges agyra vall, de akkor az újkori költészetnek majd minden főképviselőjét, főleg a másodlagos romantika embereit elmekórházba kellett volna zárni. Sajátságos, hogy Brunetière tényleg nem is habozik rámutatni, hogy a franczia romantika, mely annyira ellenkező szellemű magával a franczia nép szellemével, s mely Rousseauból indúl ki, e szerint egy őrültnek megzavarodott lelki életében gyökerezik.

Igy okoskodva, nincs elég erős kifejezés, melylyel egy Hugot, egy Lamartinet sújtani lehetne, mint a megalomania áldozatait. Tudjuk, hogy Hugo mint De Vigny valósággal prófétáknak hitték magukat, Lamartine pedig a maga nyárspolgári, igazán franczia nevét arab fejedelmi névnek etymologizálta s előkelő származásának bizonyítékát lábafejének nem épen eszményi alkatában kereste. S hogy végül az üldözési mániát is felemlítsük, e pontnál legyen szabad a múlt század másik szellemi vezérének, Voltairenek alakját felidéznünk. Mily szerencse, hogy a sorsnak e kegyeltje nem aféle sötétvérű, melancholicus, lypemaniacus volt, hanem könnyűvérű, gyík-, söt chamæleon-természetű, ki könnyen túltette magát a zaklatásokon, rászedte ellenfeleit, esetleg gyáva eszközökkel is, s jót nevetett rajtuk. Mégis, ha így halad a kritika, nem tartjuk messzinek azt az időt, mikor Voltairet is, ki Rousseaut csak úgy őrültnek híresztelte, mint Pascalt, szintén az őrültek közé fogják majd sorolni. Már ma sem volna ezt nagyon nehéz megtenni, legalább nem nehéz azon a módon, a hogyan Rousseaura vélik rábizonyítni az elmebajt. Ime, egy kis próba: Voltaire születésétől kezdve gyönge szervezetű volt, sokat betegeskedett; ferneyi csendéletét is így rajzolja egyik életírója: «szüntelen valódi vagy képzelt szenvedések zaklatták, még házi orvosának is terhére vált végre» *); sokszor ok nélkül hitte, hogy üldözik ... Summa summarum: üldözési mániában, hypochondriában stb. szenvedett.

Tegyük föl azonban, hogy Rousseau csakugyan őrült volt. Milyen lehetett ez az elmebaj? E kérdésre keresve feleletet, itt ismét felmerül egy sajátságos állítás, mit úgy Sully-Prudhommenál, mint Larroumetnél már olvastunk, s miről itt, czikkünk végén ideje lesz végre szintén szólni pár szót. «Rousseau nem volt tökéletesen őrült, írja Brunetière; őrültségében nem egyszer villan meg az

---

*) *Mahrenholtz: Voltaires Leben und Werke.* Oppeln 1885. II. kötet, 3-ik könyv, 1. fejezet.

értelem,» s hivatkozik Möbiusra, ki hasonlóan kiemeli, hogy «Rousseau deliriuma sohse volt más, mint részleges.» Ez alatt pedig nemcsak az elmebetegeknél szokásos szívós logika értendő, mit az őrültségben tanúsítnak: «de egyáltalán nem látszik, hogy őrültsége megmásította vagy megrontotta volna tehetségét; a *Vallomások*, *Merengések*, miket majdnem halála előestéjén írt, méltán soroztatnak a remekművek közé». S ha ennek okát kutatjuk, abban találjuk meg, hogy őrültsége csak előmozdítólag hatott «talentumára vagy geniusára,» emennek irányában működött. Ime valami, a mi bökkenő lehet a laikus észnek. Arról mindenikünk tud, hogy vannak monománok, kik máskülönben helyesen képesek gondolkozni, ha nem rögeszméjükről van szó. Az azonban vajmi kevesek előtt érthető, hogy valaki minden irányban, minden tárgyról logikusan s a maga szempontjából helyesen bírjon gondolkozni, mégis őrült legyen, — hogy elméje toljesen egészségesen működjék, mégis meg legyen bomolva. Ez bonyolúlt thema, melyet jó lett volna megmagyarázni, mert az még nem magyarázat, ha Parant dr. szavait idézik nekünk: «Csalódás azt hinni, hogy ész és őrültség két ellentétes véglet, melyek okvetlenül kizárják egymást». Lehet, hogy csalódás, hisz ki ismeri mathematikai szabatossággal az emberi lélek csodás, önmaguknak ellentmondó rejtelmeit? Lehet, hogy valamint a leggenialisabb ember is sokszor megfoghatlanúl következetlen s ostobaságokat követ el, ép úgy lakozhatik együttesen az ember fejében agybaj és sértetlen agy: de, ismételjük, a dolog nem olyan világos, mint Brunetière s társai feltételezik.

E pont tárgyalása helyett Brunetière előnyösebbnek tartotta azt fejtegetni, mily tüneteknek felelnek meg Rousseau elmebetegsége processusában ama művek, miket végéveiben írt. Tanúlmányának ez a része épen nem a kevésbbé szellemesebbik rész; de bennünket tulajdonkép a *Rêveries*-ről írt sorok érdekelhetnek, mint a melyekben szerző már korántsem nyilatkozik oly feltétlen biztossággal Rousseau őrültségéről, sőt majdnem az ellenkező párt meggyőződéséhez látszik pillanatra átpártolni, végső következtetésében pedig odajut, hol Mahrenholtz áll. «E *Merengések*, mondja, szélcsend idején keletkeztek, — őrült tollából, *ha úgy tetszik;* de oly őrültéből, ki lucidum intervallumát élte s ép úgy ura gondolatainak, mint kifejezéseinek, — kit épen szenvedéseinek túlsága adott vissza az észnek, vagy tán ama meggyőződés, hogy hasztalan minden erőfeszítés és küzdelem. A *Rêveries* egymaga majdnem bizo-

nyitja, hogy Rousseau nem lett öngyilkos.» Igy vélekedik Möbius, valamint Mahrenholtz, ki — természetesen más érvek alapján következtet, — szintén mesebeszédnek jelenti ki, Jansen kutatásai után, a Rosseau-legendának ezt a részét is.

És most vegyük a programm legutolsó pontját: mivel bizonyítható, hogy Rousseau egész életén át őrült volt, mily elmebetegségi kórtüneteket észlel értekező az *Uj Heloiz*-ban s az *Emil*-ben? Alig hinnők, ha nem magunk olvasnók: öntudatlan obscœnitas, az ész cultusából kifolyó subjectivismus, az elemzések finomsága . . . ime, ezek a kórtünetek, melyekből kiviláglik, hogy Rousseauban később «csak az a csíra fejlődött ki, mely születése óta meg volt benne». Nos, ha még a moralis érzék alacsony fokából vagyis az öntudatlan obscœnitásból, a subjectivismusból s az elemzés finomságából is őrültségre lehet következtetni, akkor van-e a szellemi életnek olyan mozzanata, mit ne az elmebetegség symptomájának lehetne nyilvánítni? . . .

Tehát ez az összes psychiatriai *tour de force*-nak eredménye Brunetière tanúlmányában, melynek tisztán artisticai s logikai szépségeit ha figyelembe veszszük, nem nyomhatjuk el abbeli sajnálkozásunkat, miért engedte itt a rendesen oly széles látkörű, scepticusságig elfogulatlan író egy előzetesen fölvett tendentia által korlátoztatni ítélőtehetségét! Rousseau életében számos oly momentum van, mi még mindig nincs tisztázva s minek megvilágítása által Brunetière nagy lépéssel előbbre vihette volna a szakirodalmat. Ime, egy pár közülök, a mint eszünkbe ötlenek. Az üldözési mániában szenvedőről mindenki tud regélni, de jóval kevésbbé ismeretes az a Rousseau, kit még nem érintett a misanthropia szellője, ki még keresi az előkelő társaságokat, salonképes iparkodik lenni s a későbbi hóbortos örmény costume helyett divatosan öltözködik, az élet örömeiről ír verseket s főuraknak, papoknak, tömjénez. Vagy az a Rousseau, ki huszonöt és huszonkilencz éves korában a Warensné-féle érzéki viszonyok sivatagjában fulladozva ideális szerelmek oázisánál üdül fel pillanatra, hogy aztán onnan elűzetve, megint ki kelljen vándorolnia vissza a sivatagba. Nem mondhatni, hogy az életrajzírók immár kellően kiderítették volna, mint vált ki ebből a «társulékony, életkedvelő» Rousseauból az a lelki beteg, kit iratai után mi ismerünk, mily módon öltek ki belőle a szomorú tapasztalatok minden hitet annyira, hogy jóakaróiban csak önzést, a nő szerelmében vagy barátságában csak érzéki ger-

jedelmet lásson. Mint tette lehetetlenné helyzetét a társadalomban a savoir-vivre, az emberekkel érintkezni tudás teljes hiánya? Mily fátumot képviselt körülötte a Levasseur-család, mely úgy szólva múltja árnyoldalainak megtestesülése s örök üldözője volt, s melyről sokat írtak már ugyan, de aligha eleget . . . stb. stb.

* *
*

Lombroso nevét említettük a bevezető sorokban: e névhez vezet vissza bennünket most végül Brunetière.

Lombroso, írja ugyancsak tanúlmánya befejező soraiban, számos érintkezési pontot lát az őrültség pathologiája és a lángész physiologiája közt; de tán még több található az őrültség pathologiája s a hülyeség physiologiája közt. «Azonban valamint a talentum nem óvhat meg a himlőtől, vagy a lángelme a tüdővésztől: miért akarják, hogy az őrültségtől óvjon meg s miért ne létezhetnék emez egyazon emberben az előbbiekkel együttesen?» Szerény nézetünk szerint valóban alkalmasint több lesz a rokonság őrültség és hülyeség, mintsem őrültség és genius közt. De azt már nem foghatjuk fel, hogy miként sorolható himlő és tüdőbaj egy categoriába az agybajjal? Igy okoskodni bizonyára ép oly kevéssé lehet szabatos, mintha például megfordítva viszont azt állítaná valaki, hogy az oltó anyag, mely a himlőtől vagy — mondjuk — a tüdőbajtól megóvhat, egyszersmind az agy conserválására is alkalmas.

«Tovább megyek, végzi a tanúlmány írója. A Rousseau speciális esetében nem habozom, ha nem is épen azonosítni a geniust az őrültséggel, de legalább is solidarisnak tartani a Rousseau lángelméjének minőségét amaz exaltatióval, mely őt egy napon az őrültségbe volt döntendő. Mert végre is, ha jól megfontoljuk, mi következik ebből? Hogy őrültség és lángész azonos dolgok? Igen, ha arra az egynehány esetre nem volna húsz ellenkező eset, ha általában a genius, mint a mely lényegénél fogva egyetlent képvisel a maga nemében, nem volna mindig összehasonlíthatlan, meghatározhatlan, megmérhetlen valami.»

Lehet, hogy e végszavak csak aféle rhetorikai fogás, gyöngédebb kedélyű olvasók számára, mintegy annak paralyzálása végett, nehogy kelleténél keserényesebb utóízt hagyjon hátra a tanúlmány olvasása. Minden esetre különösnek tetszhetik, hogy ha az őrültséggel nem gyanúsítható lángelmék úgy aránylanak az ellenkező fajtá-

júakhoz mint húsz az egyhez, mégse tud Brunetière háromnál többre hivatkozni a Lombroso rengeteg serge ellenében, s e három közt is (Ariosto, *Addison*, Voltaire) akad olyan, kit talán mégse vehetünk igazán lángész számba. Ami pedig az általa említett főakadályt illeti, nos, ha egyéb nem gátolhatja, hogy az őrültséget s a geniust azonosítsuk, ez az érv bizonyára nem fogja meggátolni. Ismeretes, hogy a mai tudományosság előtt ide s tova — fájdalom — semmi «összehasonlíthatlan, meghatározhatlan, megmérhetlen» nem fog létezni. Maholnap, ha ugyan már nem ma, annyira gépezetnek tekintik az ember szellemvilágát is, hogy a Taine-féle positivismus e nembeli kisérletei kezdetleges próbákká fognak halványúlni.

De mégis reméljük, hogy nem fog bekövetkezni az az idő, mikor majd complicált lélektani problemák helyett egyszerűen a többé-kevésbbé bomlott óramű zavarát látják s keresik az emberben, s az emberismeretnek az lesz ne továbbja, ha valakire annyi a mennyi plausibilitással rábizonyíthatják, hogy őrült. Eddigelé minden emberben az *állatot* volt divat kutatni, a mi elég visszaélésre nyújtott alkalmat: mi lenne, ha jövőre az *őrültet* kellene mindenkiben föltételezni? Ennél paradoxabb ötletet nem eszelhetett ki korunk, a maga idegbetegségének igazolására. Hová jutnánk így? Valószinűen oda, hogy az állatokra, mint a teremtés fensőbb rendű lényeire kelljen felpillantanunk, mert ezek agyuknak csekélyebb fejlettségi foka következtében kevésbbé vannak kitéve agybetegségnek. S lenne társadalmunkból oly «ősterméazeti élet», milyent még elgondolni is rémséges.

Azonban ezek csak dilettans reflexiók, melyek már kívül esnek körünkön s illetékességünkön. Térjünk vissza ahhoz, a mi saját tárgyunk. Összegezzük tapasztalatainkat, miket a fölvett három esetben szereztünk. Első esetben azt találtuk, hogy az új szempont alkalmazása az irodalmi kritikában következetlen ingadozásra vezetett psychologia és psychiatria közt, — a másodikban azt, hogy a psychiatria erőszakolása a tények elferdítésére csábította az írót, — a harmadikban pedig arra, hogy egyenesen lélektani elemzést árúljon az új, divatos czégér alatt, mintha ezáltal növekednék értéke.

Igy tehát — legalább eddigelé — kevés haszna van az irodalmi kritikának a psychiatriából. HARASZTI GYULA.

NÉHANY MIVELTETŐ IGE SZEMÉLYRAGOZÁSA.

Néhány míveltető ige személy ragozásának kérdésénél a legtermészetesebb kiinduló pontnak a definitio tünik föl, még pedig nemcsak az igéé, hanem a cselekvést jelentő névé is.

A N.-Szótárban, ezen különben sok kincset rejtő nagy munkában, egyik-másik meghatározás nem kifogástalan. Nem elégített ki legalább az a magyarázat, melyért tételünkre vonatkozólag hozzá folyamodtunk.

1. Az a meghatározás, mely e nagy műben az *itatásról*, *etetésről* olvasható, nem lehet szabatos. E kiskörű fejtegetés a N.-Szótárnyujtotta alapra nem helyezkedhetik elég biztosan; a földőléstől tarthat.

De halljuk a N.-Szótárt az *itatásról*. «Cselekvés, mely által mást késztetünk, hogy igyék, másnak italt adunk. *Itatás után pihentetni a csordát. Itatással kezdeni a tisztújítást.*

Közel ide a forrás,
Ott esik jó itatás.
Népd.»

Alapszaváról *(itat)* ez olvasható: «Inni késztet; italt nyujt, hogy igyék valaki; itallal kinál, ellát. *Itatni az ökröket, lovakat. Itatni a vendégeket*... A barmokról szólva a tárgyeset gyakran elmarad s alattomban értetik. *A kútra, patakra megyünk itatni. Itattatok-e már?*

A Tiszában megitatok,
A Dunáig meg sem állok.
Vörösmarty.»

«*Etetés*. Cselekvés, midőn valakit, vagy valamit etetünk. *Utasok, szegények etetése. Kisdedek, aprómarhák etetése*.... *Fenével* (!) *etetés*.

Etet.. szegény koldusokat.. éhezőket.. baromfiakat. Különösen: az étket az evőnek szájába adja. *Etetni a kis gyermeket*, a beteget...»

E magyarázat, az *itatásé* legalább, a causativum fogalmába beleviszi (csempészi) a késztetés («cogo») mozzanatát. Hogy akár az emberébe, akár az állatéba, helyesen-e, nem-e, erre két közmondás szolgálhat irányadóul.

1. Ördög is úgy *tartotta fiát: enni adott, innia* nem. (Erd. Közmond. 5238. v. ö. Úgy teszen gyermekivel, mint az ördög a köjkivel, *enni* eleget *ad*, de *innya* nem. Kriza Vadr. 361.)

Tehát a magyar *ennie*, *innia ad* gyermekének, fiának.*)

---

*) Megjárta (Borcsa) . . . Kettőnek *ád* most *enni*. Dóczi: Faust, 161. l. — Árnyéklat: *étellel, itallal tart* (a. m. enni-inni ad *egyszer-másszor, bizonyos ideig*), pl. *étellel, itallal jól tartották* (a *farsangi* játékok előadóit).

2. Ökör iszik *kellve*, ember barátságért. (Erd. K. 6637.) V. ö Pet. «Szülőföldemen»: Vályuhoz mék, lovam *inni kiván.*

Reflexió-féle, melyet az utóbbi közmondáshoz alkalmasan füzhetünk: *iszik az ember nem kellve is;* hiszen az *állatiság* nem épen állati, hanem és különösen «emberi életmód», és undorító jelenet kapcsolódik hozzá még Rubens *Bucsuján* is. (Greg. Széptan 172.)

Akár vezet a jelenethez, akár nem: az *etetés-itatás* fogalmában van egy jó adag a rútból.

A N.-Szótár iróinak lelkében minő tárgy merül fel először a «tudat felszinére», kire, illetőleg mire gondolnak először az *itatás* fogalmának tisztázásánál? A *csordára* (az *itat* igé-nél: *ökörre, lóra).*

Szilárd nyelvtörténeti alap hiján a *nyelvérzék* sugalmára figyelnek, mi szintén számba veendő körülmény.

Kiket szokás itatni-etetni? Azokat, kik meggyőződésükkel, politikai hitvallásukkal kereskednek; s rendesen azok etetnek-itatnak, kiknek ily *árú* kell.

A cselekvés eszköz valami *önző* czél elérésére, melyet lehetőleg eltitkol az ember. Semmi esetre sem dicsekszik vele.

A «*nemo sibi imperat*»-tal, tudjuk, Brassai azt jelenti ki, hogy a felszólítómód első személyalakja (az egyesben) nem igazi imperativus (írjak, menjek stb. — más, úgy gondoljuk, a többes: *irjunk! menjünk! allons.* — (Kreszn. M. szótár «lassan menjünk, tovább érünk»).

Tisztán a *nyelvszokást* értve, áll ez is: *nemo se vituperat, nemo se accusat,* magyarra fordítva: jómagunknak nem teszünk szemrehányást, jómagunk ellen nem emelünk vádat. Nem mondjuk tehát *általában:*

(én) etettem, itattam (őt, v. őket),
(én) etettelek, itattalak (téged, v. titeket)
(te) etettél, itattál *(engem, minket).*

Mind a *végzett jelen* alakjai. — *Részletesen*, mint a hogy a N.-Sz. az «*általában*» contrariumát felfogja, szórványosan megállhat: *etettem* (őt v. őket) és így tovább, értvén erkölcsi (?) *felháborodásunk* nyilatkozását valakinek *kétkulacsosságával* szemben.

A nyelvszokás tehát általában az *erkölcsi érzék* befolyása alatt áll.

És ez értelemben igénk igazi defektivum. Valóban nem igen hallhatók ezek az alakok: *etetem, itatom, etetlek — itatlak* (embereket, *voksokat);* sőt ezek kevésbbé, mint: *etettem — itattam* stb.

Ezek után nem szorul igazolásra az *etet-itat* cselekvésszónak más alany- (2, 3), vagy más tárgyszemélyhez (2, 3) kapcsolódása: *(te)* etettad-itattad (őket), (ők) etettek-itattak *(téged* v. titeket) — sőt a *folya-*

Heinrich G. A német irod. t. II. 228. De: mind ő magának, mind feleségének *adassék* elég *étel, ital ... minden szükségnek idején.* Tal. és Mark. 44.

matos jelenben: etetnek, itatnak (téged v. titeket), *etetsz, itatsz; eteted itatod* (embereidet.)

A cselekvés szubjektiv felfogása: a moralis mozzanat érteti meg, mért mondjuk *előbb: ne* itass (engem, minket)! mint ezt: *itass!* Tehát inkább *a tagadó alak* járatos e módban, mintsem az állító.

2. És e módalakban, a *felszólító módban azonos* a (népies) *ne fartass!* és *fartass!* közötti viszony — ez utóbbi szinte solœcismus. Nem ellenkezik felfogásunkkal a N.-Sz. ezen példája: «No most már *fartasson*, szentséges atyám!»

A *jelentés általánosításának* a felvétele (fartat *kérdezz* helyett), csak félmagyarázat, azaz, hogy nem szabatos magyarázat. — A N.-Sz. szerint *fartat* a. m. «mindenféle fogárd (!) kérdéseket téve tudakol, vallat, feleletre sürget, mindenfelé forgat». — A gyónó felfogásának a *naivitása* áll első helyen; a kifejezés *realismusa* (a *fartat*-nak az abstractabb *gyóntat* helyett való alkalmazása) csak általa, a naiv felfogás által, nyer teljes magyarázatot. Nem azt a *fartatást* érti természetesen, melyet az életből eléggé ismer, hanem mását, szelidebbet.

3. Az *ereszt* ige ragozása, főleg a felszólítómódban, szubjektiv jellege által utal a psychologiai alapra.

Ereszt — a N.-Sz. szerint — a. m. «menni, elmenni *enged*: *szinházba ... tánczvigalomba ... haza ...*»

Szubjektiv jellemét (a határozásokon kívül, a minők: *színházba, haza...)* érezteti maga a módalak is: a *felszólítómód* pl. *Eressz* anyám *engem* is el, szép vitézek seregivel. Tóth K. stb.

Az *ereszt* szubjektiv, a *küld* objektiv jellemű. (A fiút *iskolába*, a cselédet *boltba* küldeni; *haza* küld — a férj a hűtelen nőt, mint Kálmán király Predszlavát. Horv. M.[1])

A codexben av *ereszt* objektiv jelentéssel fordul elő. Pl. Eresied *Mihál arkangialt*, ky engemet oltalmazion (Peer C.) Minden felé hamar követet ereszte (Sztár. *Nyelvt. Szótár.)*

4. Az új-keletű *meneszt*, úgy látszik, az *ereszt*-ről varrt hímet.

«Új szó, a *men* igéből s a. m. valakit küld, hogy menjen valahová; menni parancsol, bocsát. Mondják a felsőbbségek rendeletéről is: *rendeletet meneszteni*». (N. Sz.) Az a felsőbbség azonban nemcsak juridikai[2]) lehet, lehet *írói* is, s ez újabb bizonyíték a léthez való jogosultságához.

Pl. A germánok képzelete csak mintegy távolról nézte a hatalmas

---

[1]) *Küldd el* (Telemachos) *anyádat* . . . Szabó J.: Odyssea II. 123.

[2]) Ha *menesztik* (egy kis város polgárai polgármesterüket a *belügyminiszterium utján)* az ajtón, visszajön az ablakon. Független U. 1891. máj. 20.

királyt (Attilát), mint a magyar nép a török császárt, kihez *elmeneszti* Szilágyiját és Hajmásiját. (Horv. C. Kath. sz. 1891. 13.)

Elmeneszti t. i. *mondájában:* itt az áll, az van *mondva* róluk, hogy oda, a török császárhoz *mennek* (igaz, nem szívesen). Az ú. n. *álmíveltető* igében, a minő ez a *meneszt*, a képző (-t, -tat, -tet) = *mond*. Sajátságos, attractio-féle szerkezetben szokott megjelenni, illetőleg az álmíveltető amaz attractio folytán áll elő.

Nemrég hallottam ezt a példáját:

A. (fiatal úr). *Találkoztam* Zenobiával (szolgálónál valamivel több, kisasszonynál jóval kevesebb).

B. (korosabb úr). Majd *megtalálkoztatom* én magát!

E példában *B.* csak alakítja *A.* állítását, saját czélja szerint; az A.-fél állítása beolvad B.-félébe. Az érintkezés közvetlenségéből foly, hogy B. az A.-fél állítását mint *A-ét* különösebben nem emeli ki. A hol az érintkezés nem ily közvetetlen, a mikor a *hivatkozás* esete forog fenn, a midőn B. egy harmadik, illetőleg távollevő személy állítására vonatkoztat (nem: szóról szóra idézi), ezt a 3. személyt megjelöli.

Pl. *Heltai* .. az előbbieket (a magyarokat) Nagy Károlylyal *harczoltatja* (Szinnyei: Flegl. A magy. tört. tört. 59.) stb.

A hivatkozás vagy idézés szólamát, a *mond* igét, a hivatkozó csak akkor használja e szerkezetben, mikor nem kerülheti el.

Pl. (A magyar népdal) a lovon arany patkót *mond* .. (Erd. Kis. p. I. 72.) A *patkoltat* (calceare *curo)* itt egyáltalán nincs helyén. — Az alapul szolgáló *aranypatkós ló* szólás *nem nyujt verbumot.*

A fennebb *kikezdett* szöveg (Erd. K. p. I. 72.) folytatása (a B.-fél álláspontján): (a magyar népdal).. a paripát selyemkötényből *éteti*, biró leányával a divánra *ülteti* a királyfit, a legényt arany garádicson *ballagtatja.*

Mind az *álmíveltetőnek* nevezhető igeidom példái.

Igaza van a nagy nyelvreformatornak, Kazinczynak, hogy nemcsak az új szót és szólást, hanem általában a szót és szólást «a *beszéd egész szövedékében* kellene vizsgálat alá vennünk s nem soha abból kikapva.» Tud. Gyüjt. 1819. 11. köt. 17. Ennek visszhangja Szilasi M.-nál: «*az összefüggő beszéd* változatossága határozza meg s irányozza a szók jelentésének változásait» Nyelvőr XVI. 145. (Ezen elmélet megtestesítése Faludi nyelvéről írt kitünő tanulmánya).

Lehetséges tehát (s példával igazoljuk, hogy úgy is van), hogy egyazon igeidom más jellemű a költőnél, mint az esztetikusnál: ott például causativum, ennél csak álmíveltető. Pl. . . ., kit (Petőf'«Egerben») a *költő* művészi fogással Dalár szemével *láttat.* Toldy Krit. B. 234. Ez álmíveltető. (Vör.-nál: *Ezt hogy látja Dalár* ... ha szelid ágán bimbó szólamlani tudna hajnali nyiltában, az szólna csak ily kegyajakkal. .).

Aranynál ugyanez a *láttat* a «beszéd szövedékéhez» képest már *igazi míveltető* (a «sino» árnyéklatával):

. . . . egy ragyogó villám
A belépő vezért *láttatá meg* nyilván. M. O. III.

Egy kiváló széptani mű (Rákosi J. A tragikum 132. l. stb.) föltünő álmiveltető alakja: *halat* *) (hal-, mori igéből); pusztán a stilus szempontjából jegyezzük meg, mellesleg, hogy e fogalom contradictoriuma — R.-nál igen szabatosan: — *nem engedi meghalni;* contrariuma: *életben hagy;* szóval az igazi míveltető árnyéklatainak a kifejezőit szerepeltetik.

Az *álmíveltető igék* személyragozására is áll Veress I. felfogása a *történeti időkéről* (Nyelvőr XIX. 318): azok is «csak 3-ik személyűek, ritkán másodikiak.»

Barbarics L. R.

HAZAI IRODALOM.

Német olvasókönyv és nyelvtan mindkét nembeli polgári iskolák számára. Szerkesztette *Dr. Herrmann Antal.* Budapest, Méhner. *II. rész.* 1890. 110 l. Ára 80 kr. — *III. rész.* 1891. 194 l. Ára 1 frt.

Herrmann német olvasókönyvének és nyelvtanának ez előttünk fekvő részei külső alak, berendezés és módszer tekintetében a munkának 1888-ban megjelent első részéhez csatlakoznak (l. erről szóló birálatomat e *Közlöny*ben XIII. 146. l.). Ez egyes részekről ennélfogva csak úgy fogunk helyes itéletet mondhatni, ha nemcsak magukban, hanem valóban mint egy nagyobb egész részeit, egymáshoz s az előző kötethez való viszonyukban is tekintjük őket.

Örömest konstatáljuk, hogy az *olvasmányanyag*, melyet a szakavatott szerző e három kötetben nyújt, a maga egészében pædagogiai szempontból értékes és a czélnak megfelelő. Az olvasmányok tartal-

---

*) Ez a halál, tudjuk, majd olyan, mint a szép szemü Chlorisé és a deli Vinczéé Csokonai Dorottyájában III. könyv. «Mindketten megholtak ők — *metaphorában.* — Más, és úgy látszik, mérsékelt *kapcsolati átvitel* (metonymia): Aigiszthos, ki orozva *halatta* meg atyját (Orestesét). Szabó: Od. I. 300.

mukra nézve változatosak, a legkülönbözőbb körökből vett ismereteket tárgyalnak, másrészt alkalmas képviselői ama prózai és költői műfajoknak és stilusformáknak, melyek a tanítás e fokán tekintetbe jöhetnek. Ama tartalombeli változatosság első tekintetre talán igenis nagynak tünhetik fel, ha a Grimm-féle meséken, a Herakles-mondákon és a német olvasókönyvek egyéb szokásos anyagán kívül a kézműipar ágairól, a téáról stb. szóló czikkeket is találunk s ez eszébe juttathatná az embernek Laas kifakadását ama német olvasókönyvek ellen, melyek majd a hóról és az aczéltollgyártásról, majd Mithridatesről és a heringhalászatról adnak oktatást (*Der deutsche Unterricht* 339. l.), — csakhogy meg kell gondolnunk, hogy az ily encyclopädikus ismeretek felölelésének, ha valahol, bizonyára a polgári iskolában, a mely első sorban nem humanisztikus műveltséget akar adni, hanem a praktikus életre készít elő, van helye és jogosúltsága. Helyeseljük azt is, hogy a szerző nem szorítkozott az olvasmányok amaz anyagára, melyet a külföldi német pædagogiai irodalom nyújt, hanem hogy új anyagot is ád hazai tárgyú vagy hazai eredetű olvasmányok képében. Az ethnologus érvényesűl olvasókönyvében is, még pedig, úgy hiszem, az utóbbinak nem kárára. Igy találunk a könyvben erdélyi szász népmeséket, czigány mesét, székely mondát, a melyek mind alkalmasak arra, hogy a nemzeti költői hagyomány körét, a melylyel a növendék a magyar nyelvi tanításban ismerkedik meg, kiszélesítsék és kiegészítsék. Megjegyzem itt, hogy a Balatonról szóló mondának (III. k. 20. l.), mely természetesen a «kecskekörmök» magyarázata akar lenni, elmaradt a befejezése s így az elbeszélésnek épen tulajdonképeni alkalmazása. A hazai ethnographia körébe vág a magyarországi németek bevándorlásáról szóló, hazafias szellemben írott czikk is (III. k. 47.). A nagyobbára jól megválogatott olvasmányok között találkozik itt-ott gyöngébb termék is; ilyen a *Der König und die beiden Mädchen* czimű mese III. k. 3. l., mely minden költőiség nélkül szűkölködik s melynek morálja körülbelül az, hogy a leány siessen férjhez menni ahhoz, a ki épen akad. Meg kellett volna egyben-másban csonkítani (vagy még jobban: teljesen elhagyni) a *Man lebt nur einmal in der Welt* czímű olvasmányt (III. k. 77. l.) is, mely, a csábításról és csábítókról szólva, helyes tendentiájával ép ellenkező hatást is idézhet elő; részemről legalább nagyon kétélű fegyvernek tartom az ily helyeket: «Ein unverdorbener Jüngling geräth in eine Gesellschaft, deren Herz bereits vom Roste des Lasters angegriffen ist. Ein unerlaubtes Vergnügen ist der Gegenstand ihrer unlauteren Rede; sie beschliessen dasselbe aufzusuchen; der Jüngling sträubt sich, sein noch unbeflecktes Gewissen warnt ihn vor der Gefahr, die seiner Unschuld droht. Da erhebt inmitten der Gesellschaft ein Verführer seine Schlangenstimme . . .» stb. (78. l.). Castis omnia casta, — de nagyon lehetséges, hogy az ily élénk szinezetű

példálódzás egészen más irányt ád a tanuló képzeletének, mint a minőt az író szeme előtt tartott.

Míg az anyag kiszemeléséről általában csak elismeréssel szólhatunk, némileg több kifogást lehet emelni az *anyag elrendezése* ellen, akár egy nagyobb egésznek tekintjük a munka három kötetét, akár magukban veszszük az egyes részeket. A három kötet mindegyike más-más évfolyamnak van szánva s így az anyagnak az egyes részekbe való elosztásánál a fokozatos haladás elvét kellett szem előtt tartani, mert pædagogiai hiba nemcsak az, ha alsóbb fokon meg nem felelő nehéz anyagot nyujtunk, hanem az is, ha magasabb fokon már túlhaladott könnyű olvasmányt adunk. Egyszerű életviszonyok és érzelmek leírása, egyszerű előadásmód jellemzi a kezdő fok olvasmányát, magasabb fokon az egyszerűség helyébe a viszonyok nagyobb bonyolultsága, az érzelmek és indulatok szövevényesebb volta s egyuttal fejlődésük rajza, az előadásmód nagyobb változatossága lép. A fokozatosság e követelményeit a szerző nem mindig tartotta szem előtt. A II. kötetnek *Die Mär von den fünf Fingern* cz. különben igen csinos olvasmánya pl. (12. l.), a mint azt már ez első mondatából is láthatni: «Der Picki, der Licki, der Tschicki und der kleine Micki giengen einmal ins Feld und liessen ihren Bruder Tschocki zu Hause», — legalább is az első kötet legelejére való; ugyanoda tennők a *Von der Fliege, die in die Schule gieng* cz. mesét (II, 14.) is; míg másrészt e kötet több elmélkedő darabja (pl. a *Die Zeit* cz. Jean Paulból vett szemelvény, mely nem sokkal később következik az említett gyermekmesék után, II. 29. l.) a harmadik kötetre maradhatott volna. A Herakles-mondákat a III. kötetben találjuk (22. s. k. l.), itt úgy hiszem, késő már közlésük; 13—14 éves fiúk, a mint tapasztaltam, már tárgyi tekintetben sem igen találnak bennük élvezetet, a Niebuhr előadása módja meg épen túlságos naiv és gyermekes e fokon. — Minden egyes kötet elején a Grimm-féle *Kinder- und Hausmärchen* közül találunk egy párat; *Rotkäppchen* pl. az I. kötetre jutott, *Dornröschen* és *Die Bremer Stadtmusikanten* a II-ra, *Frau Holle* és *Schneewittchen* a III-ra; fokozatosságra való tekintetet ebben a besorozásban sem találok.

Magukon az egyes köteteken belül sem elég világosak a csoportosítás elvei. Az I. kötetről kiemeltem ezt már régebbi birálatomban, ugyanezt kell mondanom a II. és III-ról is. Ezekben találhatni ugyan néha bizonyos (lehet, hogy véletlen) tárgyi összefüggést az egymás szomszédságában levő olvasmányok között, főkép a II. kötetben (az 58. olvasmány: *Der Birnbaum*; 59. *Waldlust*; 60. *Der Eichbaum als König*; 61. *Vom Bäumlein, das andere Blätter hat gewollt*; 62. *Die Wunder des Blattes*), itt-ott a III-ban is, ha pl. a Herakles-mondák (22—36. l.) után Arany *Toldi*-ja tartalmának vázlatát (36. l.) s néhány lappal később — igaz, hogy Konstantinápoly leírása által félbeszakítva — egy harmadik

nemzeti hősnek, Tell Vilmosnak mondáját találjuk (42. l.); lehet hogy ugyancsak némi bensó összefüggés forog fenn, ha ugyane kötetben az *Einwanderung der Deutschen in Ungarn* cz. már előbb említett történeti czikkre a *Vaterlandsliebe* cz. elmélkedés következik, de egészben még sincs átlátszóan disponálva az olvasmányok anyaga; pedig, nem is tekintve, hogy a határozott elvek szerint való dispositió minden irodalmi műnek kelléke, itt praktikus szempontok, a tanulónak s a tanárnak érdeke is javallják az anyagnak akár tárgyak, akár műfajok és stilusformák szerint való helyes csoportosítását. Hogy ez itt nincs meg kellőképen, arra nézve elég a III. kötet elején, a népmesék és mondák után álló olvasmányok sorát tárgyuk szerint átfutnunk. Ezek a következők: Csoma Sándor (székely monda), — Herakles, — Toldi, — a trójai háború, — Konstantinápoly fekvése, — Tell, — egy Lessing-féle mese (*Der Besitzer des Bogens*), — Washington és Franklin, — egy történeti adoma Nagy Lajos korából, — a magyarországi németek bevándorlása, — a hazaszeretet, — Jean Paul: *Neujahrsnacht eines Unglücklichen*, — Goethe Wertherjéből: *Natur u. Gemüth*, — a fecske, — az ember és a madarak — az állatok iránti kötelességeink — a gabona — egy napszámos meggazdagodásáról szóló elbeszélés, — a moly, — a téa, — az ősz, stb. Monda és történet, leíró, elbeszélő és elmélkedő darabok meglehetős tarkán váltakoznak egymással. Jobban szem előtt van tartva a fokozatos haladás elve a költői szemelvények egymásutánjában; itt közmondások és találós mesék után, dalok, majd nehezebb költemények következnek Schiller-féle balladákig és a *Glocke*-ig, mely az olvasmányokat befejezi.

A szemelvények *szövegét* s *nyelvezetét* illetőleg természetesen tiszteletben kell tartanunk eredeti alakjukat, főképen költői daraboknál, a hol csekély szövegbeli változtatás is megmásíthatja az író gondolatát, a költemény hangját. E tekintetben nincs is mit szemére vetnünk szerzőnknek, kivéve hogy, kelleténél többet téve, Heine ismeretes versének: *Du bist wie eine Blume* . . ., mely a költő műveiben czím nélkül áll a *Lyrisches Intermezzo* dalai között, ily czímet adott: *Mutter und Tochter*; a költeménynek ily felfogása természetesen nagyon távol áll a költő felfogásától. Elvégre is, nincs épen oly égető szükség rá, hogy e költeményt már a polgári iskola III. osztályának fiú- és leány növendékeivel közöljük. Sokkal inkább megengedhető, sőt gyakran szükséges is a változtatás a prózai irodalom termékeinél, a *nyelvezetük* szempontjából. Bizonyosan jogos az a kivánalom, hogy az iskola német olvasmányának kifogástalan irodalmi németséggel kell szerkesztve lennie, kerülve minden dialektikus sajátságot vagy ritkább szerkezetet (l. a gymn. utasításokat 84. l.). E szempontból tanácsos lett volna olvasó könyvünkben másokkal helyettesíteni az efféle kifejezéseket: *ich habe den Jammer nach Haus gekriegt*

(elfogott a honvágy III. 2. l.), *hochfahrig* (3. l. inkább : *hoffärtig* v. *hochfahrend)* ; *sein Vater sackte ihm wohl ein* (megtöltötte a tarisznyáját, 10. l,), *Zagel* (14. l.), *der Ort, da (wo) sie die Glocke hinauswarfen* (17. l.), *der Krebs kroch hinter sich* (18. l.) stb. ; a Niebuhr-féle argonauta- és Herakles-mondák sincsenek minden, az irodalmi nyelvtől eltérő sajátságaiktól megtisztogatva.

Az olvasmányokhoz való *jegyzeteket* a szövegtől külön az olvasókönyv végén adja a szerző. A tanuló e jegyzetekben a szemelvényekben előforduló kevésbbé ismeretes szók és kifejezések értelmezését találja ; maguk ez értelmezések egy-két kivétellel (a III. k. 16. l. előforduló *Abschiedstrunk* pl. nem lehet «búcsú lakoma», hanem a mint az egész szövegből kitünik, csak szószerint «búcsúital») helyesek és szabatosak. Tárgyi magyarázatot nem ád a szerző, pedig néha kivánatos lett volna, pl. a Csoma Sándorról szóló olvasmányhoz, az argonautákról és a Heraklesről szóló mondák sok helyéhez, a történeti czikkekhez és több költeményhez.

Az olvasókönyv egyes kötetei végén a szerző a *német nyelvtan vázlatát* adja ; az I. kötet tartalmazza az alaktant, a II. a mondattant, mindkettőt magyar nyelven ; a nyelvtannak mind e két részét újra megtaláljuk a III. kötetben, de német nyelven. A szerző e nagyon rövidre szabott vázlatában az úgyn. rendszeres nyelvtanok menetét követi. A nyelvtani tények ismertetése általában helyes ; kifogást csak egyes pontokra nézve emelhetünk. A rövid hangtani bevezetés (III. k. 161. l.) czíme *Buchstaben und Laute* ugyan, de magában az alatta levő fejtegetésben hang és betű nincsenek kellően megkülönböztetve, úgy hogy egy szabályban pl. azt találjuk, hogy a magánhangzók nyujtását a magánhangzó megkettőzésével jelölik *(aa, ee, oo)*, — megkettőzve itt csak a *betű* van, a hang jele, de nem a *magánhangzó*. A német helyesírásnak a német szövegű nyelvtanban is csak 6 sor van szentelve (161. l.), épúgy mint annak idején az I. kötet megfelelő szakaszában. A declinatiót a pluralisképzés szempontjából öt osztályra osztja ; az I. oszt.-nál azt olvassuk : *Friede, Funke* etc. werden so gelogen, wie die vollen Formen : *Frieden, Funken*», a «volle Formen» kifejezést csak úgy lehet érteni, hogy ezekből keletkeztek az előbbiek, pedig a dolog megfordítva áll. — Ha a *Mutter, Hand* stb. femininumok, melyek a sing.-ban változatlanok, erős ragozásúak, akkor a *Frau, Burg*-féléket (V. oszt.) nem a gyönge, hanem a vegyes declinatióba kellett volna sorolni, mert a sing. és plur. viszonyára nézve *Mutter : Frau = Vater : Schmerz*, ez utóbbi pedig «vegyes» ragozású. — Az igetövek ily alakjairól : *back, befehl* stb. (III. 180. l.), lásd e *Közl.* XIII. 147. — A mondattanban nagyon czélszerűtlen az *alanyt* «Satz*gegenstand*»-nak nevezni, ha a részes *tárgy* «betheiligter *Gegenstand*» (az accusativusi tárgy «Ergänzung»).

A 6 lapra terjedő mondattan különben csak a legszükségesebb tudnivalókra szorítkozik, ezeket azonban helyesen tárgyalja. Magyar tanulóknak szánt könyvben czélszerű lett volna a mondatrészek és mondatfajok meghatározásain kívül a syntaxisnak némely egyéb pontjait is tárgyalni, melyeknek több a praktikus értékük, pl. az idők és módok használatát (conjunctivus!) a német szórend törvényeit stb. — A nyelvtan utolsó mondata a *periodus* definitiója: «ein mehrfach zusammengesetzter Satz von *künstlicher* Anordnung» (III. 194.), helyesen von *kunstvoller* v. *künstlerischer* Anordnung.

A könyv helyesírása a II. és III. kötetben következetesen az osztrák; eltérések valószinűleg sajtóhiba számba mennek (pl. *schrieen* III. 6., *Tieger* 30., *baar* 190. l.). — Itt megjegyzem, hogy a görög tulajdonnevek előforduló alakjaiban sok a következetlenség; a *Herakles*, *Erymanthos*, *Bakchos*, *Jolaos*, *Pholos*, *Minos*, *Ithonos*, *Kerkeros* alakok mellett találjuk a latinosított *Linus*, *Chiron*, *Delphi*, *Augias* neveket, sőt ily «középalakot» is: *Antäos*, mind a Herakles-mondákban, a minthogy ugyanitt előfordúlnak *Zeus*, *Athéné* és *Poseidon* mellett *Mercurius* és *Minerva* is.

Leszámítva a felsorolt, általában nem túlságos jelentőségű hibákat, a gonddal és szakértelemmel készült *Olvasókönyv és nyelvtannak* e második és harmadik része is kétségkívül jó alapot nyujtó, hasznos kézikönyvül fog szolgálni a polgári iskolák német nyelvi tanításában.

Dr. PETZ GEDEON.

Aristoteles poetikája. Görögből fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta dr. *Geréb József*. Budapest, Olcsó könyvtár, 1891. 108 l.

Aristoteles poetikájának első fordítása nálunk 1846-ban jelent meg Hunfalvy Páltól. «De ha ezt valaki — mondja igen helyesen ez új fordítás szerzője — összevetné egy újabb görög kiadással: látná azt az óriási fáradságot, melyet a philologiai tudomány az eredeti szöveg helyreállítására és helyes értelmezésére fordított. Egész nagy irodalommá szaporodott továbbá az a sok könyv, mely az utolsó évtizedekben Aristoteles poetikájának kiegészítésével és magyarázásával foglalkozik. Egy új fordításnak kötelessége tehát feltüntetni azokat az eredményeket, melyeket a tudományos búvárlatok eddigelé napvilágra hoztak.» Ez az egyik ok, melyért Geréb úr munkáját őszinte örömmel üdvözölhetjük; ezenkívül azonban nem szabad felednünk, hogy a műfordítás mestersége nálunk az utóbbi években mennyire haladt s így több mint negyven éves fordítással, bármily derék munka is volt az a maga idejében, nem érhetjük be. Végre, ha meggondoljuk, hogy Aristoteles e kis remekére lépten-nyomon szükségünk van mindnyájunknak, a kik irodalommal és æsthetikával foglalkozunk, csak köszönettel adózhatunk az Olcsó könyvtár nagyérdemű szerkesztőjének, hogy a poetikát népszerű kiadásban oly könnyen hozzáférhetővé tette.

Geréb úr ügyes bevezetésben mondja el a poetikához szükséges tudnivalókat, úgy hogy a laikus is kellő előkészülettel foghat a munka olvasásához. A bevezetés négy fejezetre oszlik: az elsőben adja egész röviden Aristoteles életét, a másodikban összehasonlítja Platonak és nagy tanítványának a költészetre vonatkozó nézeteit, majd áttérve magára a *Költészettanra*, néhány szóban megemlékszik a hagyomány rossz állapotáról s végre a következő eredményre jut: «Felfogásunk szerint tehát a jelen munka se nem kivonat, se nem vázlat, hanem rendszeres terv szerint alkotott mű, melynek második könyve (a komédiáról és a katharsisról szóló rész) teljesen elveszett, első könyvében pedig több hézag és szövegromlás fordúl elő», a mely véleményhez magunk is szivesen csatlakozunk. A harmadik fejezet egyszerű és világos módon a katharsis kérdését tárgyalja s a főbb magyarázatokat is elősorolja, köztük mint legvalószínűbbet, a Bernaysét emelve ki; a negyedik Aristotelesnek a tragédiára és az époszra vonatkozó egyéb nézeteivel s a poetika általános jelentőségével foglalkozik.

Magában a fordításban minden fejezetnek külön tartalomjelző czíme van, a mi az áttekintést nagyon megkönnyíti. Alapúl *Vahlen* remek kiadása (*Aristotelis de arte poetica liber*, tertiis curis recognovit et adnotatione critica auxit, Lipsiae, 1885) szolgált s így a szöveg megbízhatóságához kétség nem fér. A fordítást az eredetivel pontosan egybevetettem s meggyőződtem arról, hogy Geréb úr igazán lelkiismeretes, philologikus munkát végzett: hűtlenséget vagy félreértést sehol sem fedeztem fel, kirívó magyartalansággal sem találkoztam. Hogy a fordítás mindamellett se nem könnyű, se nem élvezetes olvasmány, azt mindenki természetesnek fogja találni, a ki Aristoteles rendkívül tömör, száraz és dísztelen előadását ismeri.

A magyarázó jegyzetekről maga a fordító így nyilatkozik: «E jegyzetek álláspontja nem æsthetikai, hanem philologiai. Nem akarnak Aristotelessel vitatkozni; nem azt akarják kimutatni, mennyiben érvényesek ma is az általa felállított szabályok. Mint minden ember, úgy ő is saját korának gyermeke; s bár lángesze csodálatos módon tudta a műfajokban a lényeges jegyeket a lényegtelenektől megkülönböztetni, fejtegetései mégis a sajátos görög szempont szűkebb határai közt mozognak. A jegyzetek czélja tehát a sajátos görög felfogás mibenlétét, a tételek valódi értelmét megvilágítani.» Ezt a czélt el is érte, mert jegyzetei szabatos rövidséggel megadják a nem philologus olvasónak a legszükségesebb felvilágosításokat; mélyebb és alaposabb magyarázatokra s controvers kérdések feszegetésére természetesen nem terjeszkedhetett ki.

A correctura, úgy látszik, nem volt eléggé pontos, mert több sajtó- és tollhiba maradt a szövegben; én a következőket jegyeztem ki: Kleoghon e h. Kleophon (26. l.); δήμος e h. δῆμος (27); elbeszolés e h. el-

beszélés (33); Horakleist e h. Herakleist (89); Theodekles e h. Theodektes (55); tugja e h. tudja (56); Phthyotidák e h. Phthiotidák és Prametheus e h. Prometheus (59); οὀρῆας e h. οὐρῆας (78); Sosist atos e h. Sosistratos (82); trochæikus e h. trochaikus (89. és 90); Phorkiákd e h. Phorkidák (98); anthropomorphystikus e h. anthropomorphistikus (102).

DR. NÉMETHY GÉZA.

Görög Anthologiabeli epigrammák. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Ponori Thewrewk Emil*, Budapest, Franklin-társulat. 1891.

Bizonyára nagy örömére szolgálhat a philologiának és szép irodalommal foglalatos vagy általán azzal rokonszenvező köröknek, hogy akadémiánk class. philol. bizottságának fáradozásai immár 7-ik kötetét termelék azon sorozatnak, mely hivatva leend az ókori remekírók *végleges*, szakavatott fordításait nyujtani. A közreműködők között nemcsak leghivatottabbnak, de legszerencsésebbnek is tagadhatatlanul Thewrewköt nevezhetjük.

Neki jutott osztályrészül a hellén géniusz örökillatú virágai közül a legbájosabbakat hozzánk átplántálhatni! Söt mi több, épen azokat, melyek e század első harmadában nemzeti irodalmunk előharczosaira oly nemesítőleg hatottak.

Miután Anakreonjában zálogát nyertük annak, hogy *egyazon* szerző képes egy hellén költőt — úgy fordítás, mint kommentálás és tárgyi kutatás dolgában — mesteri tökélylyel tolmácsolni, ezúttal is szintolyan jeles termékre várakoztak az érdeklődők.

Történt ez annyival is inkább, a mennyivel fontosabb az Anthologia Anakreonnál. Ez utóbbi végre is csak *egy* — a Charisok és Musák szövetkezett bájaival megáldott — egyéniség: amaz pedig a hellén géniusz *mindenfelé* világló napjának *csaknem egg évezredre* terjedő ragyogása.

Az anthologia annyi nagy és szent nevet fűzött csokorba, mint amennyi remek «ἀδέσποτον»-t örök névtelenség homályában lappangó szerzőktől. Semmiféle muzeumban és glyptothekában nem nyilvánul a hellenek *nemzeti közérzülete* és eszmeköre ily imponáló terjedelemben! Az anthologia karolja fel a hellen szellemet fejlődésének *csaknem összes stadiumaiban*! Azon szellemet, melynek letűnte Childe Haroldban 2000 év után ily szavakat fakaszt:

«Cold is the heart, fair Greece! that looks on thee,
Nor feels as lovers o'er the dust they loved;
Dull is the eye that will not weep to see
Thy wals defaced, thy mouldering shrines removed.»

Thewrewk műve megjelentével mind eme fenn jelzett várakozásainkat a nála megszokott módon ki is elégítette. A Konstantinos Ke-

phalas-féle törzsanthologiából szemenszedett 427 darab túlnyomó nagy részben *mint fordítás első rendű irodalmi termékül tekintendő.* Van, hol a magyar költői nyelv ékes, választékos zengzetessége csaknem egy Vörösmarty kobzára vall; e helyek tanuskodnak, hogy Thewrewk úgy a nép nyelvét (különösen a «Vadrózsák» gyöngypéldáit) szorgosan átkutatta, mint a hogy teljesen hatalmába ejté régibb és újított irodalmi nyelvünket. Csak némely epigrammánál látunk bizonyos modorosságot, bizonyos megszokottság szülte routinet, mely helylyel-közzel nem alkalmazkodik eléggé az eredeti színezetéhez.

Az utóbbiakat részletesen bonczolgatni kötelességem; a *túlnyomó számú sikerülteket jobbadán érintetlenül hagyom*, hiszen philologiánk költői lelkületű vezérétől az ilyeneket a priori föltételezzük.

A bevezetésben mindennemű bibliographiai adat (gyüjtők, codexek, kiadások, külföldi és hazai fordítók) tömör összeségben megtalálható, Thewrewk lelkiismeretes utánjárása e tekintetben a német pedanteriával határos. Mindezekben a szakemberek követelményeit látszik szem előtt tartani; de sokszor összezavarja a szempontokat és helylyelközzel laikusokhoz fordulva fejtegeti, teszem, hogy mi is az az epigramm. De viszont ezt oly röviden, csak odavetve teszi, hogy kár volt érte a más osztovátán szőtt fonalat megszakítani.

Épen nem kivánatos, hogy Lessing-fajta értekezésekbe merüljön az In-, Auf-, Über-, és Sinnschrift, meg Sinngedicht azonosságáról, mindamellett szánhatott volna e kérdésre is vagy egy oldalt. Lessing, Goldsmith, nálunk meg Bajza régesrégen írtak, a mi közönségünk pedig (elvből) csak olyasmit olvas, ami, hogy népiesen szóljak, «nyomatott *ebben* az esztendőben», szalonnyelven meg «vient de paraître».

A Jegyzetekben túlontúl sok az utalás Paulyra, Ersch és Gruberre. E helyett jobban örvendünk vala, ha a finom *helyi* vonatkozásokat, mythologiai és régiségtani — sokszor elburkolt czélzásokat, következetesen meg is magyarázza.

A jegyzetek különben bővelkednek *igen értékes részletekben:* mindazon adatokat értem, amelyekből kitűnik, hogy az Anthologia immár hány és mily nagy és mily kicsiny *magyar* írót foglalkoztatott. Hogy úgy szólva vesszőparipája volt a Kölcsey-Kazinczy-Vitkovics-Szemere korszaknak, az gazdagon, vonzóan van illusztrálva.

Ezért valóban köszönettel tartozunk Thewrewknek, *különösen pedig azon elragadó fejezetért*, melyet ő a Jegyzetekben a 300 spártai vértanú sírversének szentel. *Ez egy unikum, méltó megemlékezés a halhatatlan Simonidesről!*

A következőkben nagyobbrészt oly epigrammák összehasonlítására szorítkozom, melyek nem fejezik ki minden tekintetben az eredetinek összes finomságait. Reméljük, ha netalán Thewrewk — amire

bizonyára ő az *egyedül* hivatott — Homeros végleges, *hexameteres* átültetésére vállalkoznék: ebben ujolag azon philologiai ἀκρίβεια-val, azon költői ihlettel és tükörtiszta nyelvezettel fog meglepni, amilyennek fényes bizonyságát az 1885-ben megjelent Anakreonjában láttuk.

A manapság «uralkodó» görögellenes «áramlat» közepette az ő munkássága nagyban van hivatva meggyőzni közönségünket Goethe szavairól:

«Gewöhnen
Möcht' ich wohl nach und nach den Sinn
Mich zu vergnügen;
Allein sobald ich mündig bin,
Es sind's die *Griechen!*»

Erotika.

15. Ποῦ πλάσται; ποῦ δ' εἰσὶ λιθοξόοι, = «Hol van *a* képfaragó? szobrász?» Az egyesszám itt határozottan hibás fordítási szabadság. «Képfaragó» és «szobrász» különben *azonos* fogalmak, míg az eredetiben λιθοξόοι alatt *kőfaragót*, tehát a templom (νηὸς) *építését* eszközlő mesterembert kell érteni.

20. «ἐς Κύπριδος θαλάμους» sokkal *gyengédebb*, mint «kyprisi ágyba való». Ezt ki lehetett volna kerülni, hiszen a 29. epigr. leplezetlen «Ἁδὺ τὸ βινεῖν ἐστί»-féle kifejezést a nagyon keveset mondó «Édes az *élvezet*»-tel látjuk megmagyarítva. «πικρότερον γίνεται ἐλλεβόρου» = «*több* s keserűbb az íze», érthetetlen pleonasmus!

36. — *melyknek* (!) a czombja delibb.

«ἔστησαν γυμναί, νέκταρι λειβόμεναι» = «álltak meztelen és *kecsesen*». Az eredeti (ὡς θεαί) tüstént eszünkbe juttatja a három istennő versengését a királyi pásztorifjú előtt; a «kecsesen» semmi *mennyei* bájra nem emlékeztet; — «τὰς τρεῖς ἀθανάτας εὐθὺ συνεστεφάνουν = «Én mind a hármat megkoszoruztam azért.» Az «azért» fölösleges; hogy a «halhatatlan» jelző fordítatlan maradt, megbocsájtható, lévén ez egy felette konok szó, mely semmikép sem hajtja nyakát a hexameter járma alá.

50. «Ezt, de Kÿpris lángját nem bírom állni sehogy». «Kypris» legfölebb Kazinczy prosódiája szerint tekinthető ⏑⏑-nak.

72. Kitünő példa a korabeli sívár kétségbeesésre, mely a jelen élvezettől elkábultan a halál utáni *megsemmisülés* rémgondolatát elűzhetni reményli. *Felséges tűzzel, eleven közvetlenséggel van fordítva!* Egy sülyedt, szerencsétlen emberöltő szózata ez, melynek tátongó lelki sebeire csupán a keresztyénség teremtett balzsamot. «Quid sit futurum cras, fuge quærere» e század jelszava volt. (V. ö. Renan: Les Apôtres XVII.)

79. «Τῷ μήλῳ βάλλω σε»; a laikus olvasó kedveért itt egy felvilágosító jegyzet elférne. V. ö. Theokritos II. 120, III, 10, V. 88. s az olaszoknál a narancsdobálás farsangi tréfáját. «Μῆλον» különben inkább: birsalma, melyet jegyeseknél is szokás volt kettéharapni.

81. Az eredeti a virágárús leányt *megszólítja*, míg a fordítás «in tertia persona» sokat veszít úgy közvetlenség, mint érthetőségben.

90. Az elmés *szójátékot* hasztalan keressük a fordításban: «ὡς Βρομίῳ σπένδων νᾶμα τὸ τοῦ Βρομίου» = «Mint a hogy áldozatúl jár Bromiosnak a *bor*». Talán így lett volna jobban fordítható: «Mint Bromiosnak jár a Bromios nedüje».

94. Ez valóságos gyöngye a szellemes, költői bókoknak, de a fordítás elé — ép a fentebb panaszolt «ἀθάνατος» lévén pointeje, óriási nehézségeket gördít. Ezekkel megbirkóznia nagyjában sikerült is Thewrewknek. Csupán az utolsó két sor *symmetriája* hiányos:

εὐδαίμων ὁ βλέπων σε· τρισόλβιος ὅστις ἀκούει·
ἡμίθεος δ' ὁ φιλῶν· ἀθάνατος δ' ὁ γαμῶν.
«*Boldog* lény, a ki lát; a ki hall, *háromszoros üdvű;*
Félisten, ki ápol, isten az ám, a ki *bir*.»

Ez által pedig az eredetiben levő gyönyörű klimax gyengül. «Ám» csupán sortöltelék gyanánt szerepel; φιλῶν itt nem = csókoló, hanem inkább: diskrét szerelmes; γαμῶν pedig: a boldog vőlegény vagy férj, nem pedig «a ki bir».

103. Tele van spondæussal, nehézkes.

113. «Τίς, πόθεν εἷς ἀνδρῶν; πόθι τοι πτόλις». Nem ártott volna a jegyzetek közt fölemlíteni, hogy ez közhely Homerosból, a mint a mi szójárásunkban, teszem: «megfogyva bár, de törve nem»; «a szerelem sötét verem»; «Él magyar, áll Buda még» stb. Továbbá kifogásolható az, hogy a Sosikrateshez intézett vocativus kimaradván, kevésbbé közvetlen, mint az eredeti. — «Mi a neved», «mi» *magánhangzó előtt* nem vehető hosszúnak.

147. Örömmel konstatálhatom, hogy *itt a fordítás egy fölséges remekével van dolgunk*. Kár, hogy lehetetlenséggel határos a «πλέξω» hatszoros bájos anaphoráját magyarul is visszaadni. Egyáltalán úgy tetszik, hogy Thewrewknek Meleagros a legszíveszerintibb epigrammatistája, nála melegszik fel leginkább.

Ugyanoly remekül fordította a 155-et is:

«ψυχὴν τῆς ψυχῆς ἔπλασεν αὐτὸς Ἔρως» =
«Lelkem lelkéül véste tulajdon Eros».

Hasonlólag sok bensőséggel van fordítva a 212., 213. és 237. számú is.

Anathematika.

1. Platon örökszépségű epigrammájában:

«ἐπεὶ τοίη μὲν ὁρᾶσθαι
οὐκ ἐθέλω· οἵη δ' ἦν πάρος οὐ δύναμαι.«

τοίη Laisnak *jelenlegi* fonnyadt *külsejére*, οἵη pedig *azelőtti* mennyei szépségére vonatkozván, helytelen:

«nem ohajtom ezentul
Látni, hogy én *mi* (!) vagyok, s nem lehet, a *mi* valék».

Ez annál is helytelenebb, mert az «ἀνάθημα» tárgya: egy tükör!

137. «Naukrates *Aischylides* (!)». A görög patronymikon teljesen érthetetlen a magyarban, holott az eredetiben is csak «Αἰσχύλου υἱῷ . . . . . . Ναυκράτει» áll.

138. Ezen anathematikon nem nevezi meg az apostrophált istenséget. A fordításban: «áldja meg érte az *Ur!*» túlságosan *keresztyén* kifejezés, mely az olvasót *monotheistikus* fogalomkörébe vezeti vissza.

351. «με φήγινον ὄζον» = *engem*, a bükkfaágat; tehát a fölszentelt lándzsanyél beszél. Az ily költői *megelevenítés* lényeges sajátossága a hellen művészetnek s a fordítás unos-untalan tertia personája («*eme* bükköt») hiba. «Eme bükk» nem is fejez ki lándzsanyélt, nem juttatja Homer μελίη-jét s az εὐμελίης-t eszünkbe. A pointeje pedig: «kell» (eredetiben «δέχομαι») nem az istenség nyájas, rokonszenvsugallta leereszkedését, hanem inkább a lándzsára való rászorultságát fejezi ki.

Ha pedig a 137. szám alatt helyén való volt 'Αργυρότοξος-t, mint Apollon melléknevét megmagyarázni, még inkább kellett volna ezt tenni e helyütt a «λεοντάγχωνε», «συόκτονε» jelzőkkel. Ezek Heraklesre, a nemeai oroszlán s az erymanthosi vadkanon győztesre vonatkoznak, míglen a «Κρής» épenséggel elárulja előttünk, hogy mért is fogadja Hercules az ἀνάθημα-t különös kegyébe. A krétabeliek ugyanis — mint általán a dór faj — Herakles-kultuszát a többi hellen törzsek közt κατ' ἐξοχήν űzték.

352. Igen helyesen emlékezik meg Thewrewk ezen epigramma *műtörténelmi* fontosságáról. Érdekes volta most, hogy a Graff-féle álcza-arczkép gyűjteménynyel alkalmunk volt megismerkedni, nagyban növekedett. Kár, hogy a fordítás pointeje teljesen érthetetlen:

«Az legalább, a ki ezt a leányt festette, ha néki
Szót is adott volna, voln' Agatharchis *ez itt.*»

Erinna eredetije az a gondolat, hogy a *festett* kép, ha a művész még ráadásul hanggal is elláthatná, teljesen életet öltve magára, az igazi, *élő* Agatharchissá válnék: «ἦς κ' 'Αγαθαρχὶς ὅλα». A fordítás pedig csaknem úgy hangzik, mintha a *festő* válnék — a mondott esetben — Agatharchissá.

Epitymbia.

3. Méltán megilleti az első hely; baj, hogy a «ἱερὴν κεφαλὴν» *synecdoche voltát* a fordító mellőzte. (V. ö. μιαρὰ, κακὴ, φίλη κεφαλή», vagy «τὸν τῖον ἶσον ἐμῇ κεφαλῇ» Il. XVIII. 82. stb.) Hogy e helyütt a fej — mint a test legnemesebb része — csupán synecdocheként érthető, kitűnik a rá következő appositiókból is: «ἀνδρῶν κοσμήτορα, θεῖον Ὅμηρον». Bizonyára véletlenségnek tudható be, hogy a 2. sor, mely az eredetiben hexameter, *pentameterrel* van visszaadva.

15. «Οὔνομα μεν Σαπφώ» = «Sapphŏ *valék*»; ugyanitt: «ἀνδρῶν ὅσσον ὁ Μαιονίδας» = «Mennyire férfiakét multa fölül *a* Homer».

Epideiktika = Demonstrativa; Thewrewk fordítása szerint: «*Ötletek*», a mi különben igen *sikerült*, elfogadható ötlet volt tőle.

49. «οὐδὲν ἐμοί χ' ὑμῖν· παίζετε τοὺς μετ' ἐμέ.» = «Semmi közöm többé (kihez?) *mással* enyelegjetek *im.*»

Az «im» sortöltelék; «παίζετε» = habete ludibrio, tartsátok bolonddá; a «mással» pedig kevesebb, mint az eredetiben «τοὺς μετ' ἐμέ», mivel ez utóbbi olyanokra vonatkozik, a kik még csak *ezután* fognak a maguk kárán okulhatni. Hugo Grotius szabatosabb tolmács:

«Iam reperi portum: Spes et Fortuna valete;
Ludite, *vobiscum* nil mihi, nunc alios.»

95. Emlékvers egy csibéstül együtt megfagyott kotlós tyúkra. A mi hangulatkeltést illet, *mesterileg* van visszaadva; kár, hogy a bájos, felette szemléletes jelzőknek *hijával.* Pedig ezek nélkül a hellén költői nyelvezet plasticitása kárba vész! «τιθὰς ὄρνις» = «a tyukot»; «εὐνοίας πτέρυγας» = «szárnya alá»; «οὐράνιον κρύος» = «megölte a fagy» stb. Bajosan leljük meg a fordításban az «ἀντίπαλος νεφέων»-t, mely oly meghatóan festi,a mint az anyai ösztöntől sarkalt kotlós daczol a vad zimankóval.

Πρόκνη és Μήδεια, mint *gyermekgyilkos anyák* megkívánnák a magyarázó jegyzetet.

Grotiusnak persze sokkal könnyebb volt latinra hűségesen átültetni a szebbnél szebb jelzőket:

«Occulerat *placidis* subolem gallina sub alis,
Non metuens *gelidae* vellera *densa* nivis;
Hibernumque Jovem durans *immota* manebat,
Donec ab *immiti* frigore victa perit.
Fama, fer ad manes matris pia facta *volucris*,
Ut sit cum Procne Colchida quod pudeat».

(Ed. Dübner IX. 95.)

* * *

Samuel Johnson műfordításai a Görög Anthologiából.

Talán nem lesz érdektelen a szakértők előtt, hogy a jelen alkalmat megragadva, Samuel Johnsont, mint az anthologia legszakavatottabb *latin* fordítóját bemutatom.

Hírneves litteratora Nagy Brittaniának, Samuel Johnson (1709—1784) sokoldalú munkássága közepett, amelyek a német Lessingéhez és talán a mi Kölcseynkéhez hasonlólag úgy a productio, mint az elmélet különböző terén ágazának el, a *latin verselésben* az üdülés és szellemi élvezet egy nemét kereste és — találta. Boswell beszéli (Life of Dr. Samuel Johnson by James Boswell), hogy ő már egyetemi hallgató korában Oxfordban feltünést keltett latin metrikai dolgozataival. Fő-fő olvasmányát Homer és Euripides váltakozva az anthologiával képezé.

Valóban az «English Dictionary», a «Rambler» és «Idler» világhírű szerzője egész aggkoráig csüggedetlen rajongással foglalkozott a classicismussal. Számos *eredeti* latin költeményei jobbadán ódafélék (Ode de Skia insula, sapphói strófákban), alkami versek (Γνῶθι σεαυτόν post Lexicon Anglicanum emendatum et auctum), és végre epigrammák is (pl. Jejunium et cibus).

Mindezeknél fontosabbak classikus tökélylyel dicsekedő műfordításai, főleg a Görög Anthologiából. Számra nézve csak mintegy 100-at ültetett át, az epigrammák különféle nemeiből, de páratlan izléssel. Verselésének könnyed, gördülékeny elegantiája egy Ovidius és Propertius méltó epigonjául tüntetik fel.

Hogy Hugo Grotius hozzá képest mily száraz és nehézkes, arról kiki meggyőződhetik, pl. a merev pessimismus és vak optimismus hírneves két epigrammájának synoptikus összehasonlításából:

1.

Metrica versio Hugonis Grotii (Anth. Pal. IX. 359.)

«Quod vitae sectemur iter? fora plena molestis
Litibus: insedit morbida cura domos.
Rure labor multus, multusque in fluctibus horror,
Qui peregre vivunt, his et habere metus,
Et nec habere dolor: tum ducta coniuge semper
Anxius, in vita coelibe solus eris.
Qui pater est satagit: vivit non suaviter orbus,
Aetas est iuvenum stulta, vieta senum.
Nil igitur satius quam nunquam cernere lucem,
Vel modo conspecta luce, repente mori.»

Versio metrica Samuelis Johnsonii (Ed. Brod. Pag. 26.)

«Elige iter vitae ut possis, rixisque dolique
Perstrepit omne forum, cura molesta domi est.

Rura labor lassat; mare mille pericula terrent,
Verte solum, fient causa timoris opes.
Paupertas misera est: multæ cum coniuge lites
Tecta ineunt; cælebs omnia solus agis.
Proles aucta gravat, rapta orbat, cæca iuventæ est
Virtus, canities cauta vigore caret.
Ergo optent homines aut nunquam in luminis oras
Venisse, aut visa luce repente mori.»

2.

Versio metrica Hugonis Grotii (Anth. Pal. IX. 360.)

«Quamvis sume tibi vitam: fora fulgida doctis
Actibus: at requies est sua cuique domus.
Lucra mari capies, naturæ munera ruri.
Qui peregri vivunt, his et habere decus,
Et nec habere lubet: tum ducta coniuge res est
Et genus; in vita cœlibe solus eris.
Patribus est, quod ament: curis caret orbus et ætas
Tam valida est iuvenum quam veneranda senum.
Non est cur igitur natum non esse morive
Exoptes: plena est undique vita bonis.»

Versio metrica Samuelis Johnsonii (Ed. Brod. Pag. 26)

«Elige iter vitæ ut mavis, prudentia lausque
Permeat omne forum, vita quieta domi est.
Rus ornat natura: levat maris aspera Lucrum,
Verte solum, donet plena crumena decus;
Pauperies latitat, cum coniuge gaudia multa
Tecta ineunt, cælebs inpediere minus;
Mulcet amor prolis, sopor est sine prole profundus;
Præcellit invenis vi, pietate senex.
Nemo optet nunquam venisse in luminis oras,
Aut periisse: scatet vita benigna bonis.»

Curiosum kedvéért ideiktatom egy latinból görögre fordított epigrammáját is:

«Τοῖος Ἄρης βροτόλοιγος ἐνὶ πτολέμοισι μέμηνε·
Καὶ τοῖος Παφίην πλῆξεν ἔρωτι Θεάν.»

Így fordította le Abbé Salvininek egy, a híres John, Duke of Marlboroughra írt magasztaló epigrammáját:

«Haud alio vultu fremuit Mars acer in armis;
Haud alio Cypriam perculit ore Deam.»

Marlborough herczege tudvalevőleg szépségére nézve is a sors — meg a nők — dédelgetett kedvencze volt.

Írt még egy hosszabb görög költeményt distichonokban: «Εἰς Βίρχιον» czímmel Rev. Dr. Thomas Birchhez czímezve.

Dr. Reményi Ede.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1889/90.

24. Schuber Mátyás : A tropusok és figurák. (Rozsnyói ág. ev. fő-gymn. 1—20. l.) — Programm-értekezésnél fölmerülhet az a kérdés, hogy kiknek van szánva. Úgy hiszem, szólhat a tanulóknak, a tanároknak és helyi vonatkozású tárgyaknál a szülőknek, általában a közönségnek is. Czélja szerint alakul aztán az írónak tárgyalási módszere is, a melynek figyelembe vétele a bírálatnál bizonyára nem igazságtalan eljárás. Jelen értekezés már tárgyánál fogva nem szólhat a nagy közönségnek, hanem az egésznek bíráló alapelvéből ítélve, főkép a tanároknak van szánva.

Mindjárt a bevezetés azon panaszszal kezdődik, hogy a tropusok és figurák elmélete tekintetében alig állunk ma magasabban, mint a görög rhetorok és grammatikusok korában és ennek kifejtése után abban állapítja meg értekezése czélját, hogy szándékozik ez elméleteket bírálat alá venni, megállapítani igaz mivoltukat és végre könnyen áttekinthető csoportosításban rövid jellemzést adni az egyes fajokról.

Lássuk, hogyan oldja meg feladatát. Először felsorolja régibb és újabb írók, Aristoteles, Cicero, Quintilianus stb. definitióit, úgy a mint a poétikák összeállítják. Megjegyzi, hogy némelyek a tropusok és figurák megkülönböztetését igazolatlannak tartják ; ő maga is ingatagnak tartja a megkülönböztetés alapját, keres tehát szilárdabbat és a formalis alapot találja ilyennek. Eddig még hagyján. Én ugyan tudok képzelni egy kis értekezést a tropusok és figurákról Aristoteles, Quintilián stb. nélkűl, nem is tartom épen szükségesnek, hogy a különböző vélemények lajstromozását készen átvegyük pl. Gerbertől, a ki testes kötetekből álló munkájában*) persze hogy bőven talál tért mindenre. De mondom ez még hagyján ; a szerző nincs megelégedve az eddigi eredményekkel, újat akar alkotni, azért bírál. Mielőtt azonban hozzálátna a formalis alapon való osztályozáshoz, néhány pillantást vet a nyelv eredetére. Ahhoz a nézethez csatlakozik, mely az ösztönszerű hangutánzást tartja a nyelv kezdetének. Helyes. Csakhogy e mellé második forrásnak oda tehetné még az indulathangot is, mindenekelőtt pedig jó lenne oda tenni Gerberrel, hogy e két forrásból csak nagyon csekély részét tudjuk a nyelvnek megmagyarázni. Lehet, hogy egy szó ezek által keletkezett, de épen úgy keletkezhetett esetlegből is. A szerző azonban erősen áll a hangutánzás elve mellett, ki is fejti annak rendszerét. Hogy milyen világosan, arra legjobb egyenesen idézni, mert valaki még nem találná elhinni. A 8. lapon többi közt így szól : «Ha a képzetek sora A_1 A_2 A_3 . . . . a valamennyiben kö-

*) Gerber : Die Sprache als Kunst. 1871.

zös uralkodó elem : u, akkor a helyettesítő képzet lehet akár uA_1 uA_2 uA_3 sat., — de minthogy A_1 A_2 .... mint változékony elem határozatlanabb, homályosabb, a helyettesítő képzet uA képlettel fejezhető ki. Ehhez ismét uj elemek járulhatnak, a milyen például a kifejezésre szolgáló hang: h, mely esetben a helyettesítő képzet formája uhA, a mikor már a szó nem egyetlen érzéki képzetnek, hanem a képzetek sorának közös neve: köznév, fogalom neve, lévén a helyettesítő képzet: fogalom.»

Engedjen meg nekem egy kérdést ez értekezés szerzője. Mit gondol, van-e ember, a ki ezt egy olvasásra megérti; van-e ember, rajtam kívül, a ki egyszernél többször elolvassa; és mit gondol, megértettem-e én? A szíves olvasó pedig ne vádoljon azzal, hogy igazságtalan vagyok, kiszakítva egy részletet összefüggéséből. Lapokat idézhetnék ehhez hasonlót, a mit sehol egy árva példa föl nem világosít; ez különben bajos dolog is lenne, hisz amit nem értünk, azt meg sem érthetjük. Ha ez az értekezés tankönyvben volna, tisztában volnék vele, hogy mit csináljak: Zárjelet tétetnék a 7. lap közepétől a 11. lap 2. pontjáig. Azonban nem tankönyvvel van dolgunk; én magam is úgy állapítottam meg az értekezés célját, hogy tanároknak van szánva. Ámde tegye meg bárki a próbát, hogy hagyja ki a megjelöltem részt és úgy olvassa el az egészet, ugyan fogja-e csak egyetlen egyszer is érezni, hogy valamit kihagyott? Ekkor aztán azt kérdezzük, hogy tropusok és figurákról írván, mi szükség volt az értekezésnek egy ötödrészét a nyelv eredetére fordítani, ha fölvett tárgyunkra semmi se következik belőle? Sejtem én különben, hogy mi volna erre a felelet, az t. i., hogy Gerber is foglalkozik a nyelv eredetével. Igaz, hogy neki okvetetlen szüksége van rá, ha be akarja bizonyítni egyik alaptételét, azt, hogy a nyelv tulajdonképen csupa tropusokból áll és az ú. n. valódi jelentés nem létezik; igaz, hogy számos példával mutatja be, hogyan keletkezett a nyelv synecdoche módjára, ámde az is igaz, hogy mindezekről szó sincs, a mi értekezésünkben, a mi persze nem a Gerber hibája.

A terjedelmes epizód után megadja a szerző az igért felosztást formalis alapon, felosztván a figurális kifejezéseket 1. hang-, 2. szó-, 3. mondatfigurákra. Első látszatra igen tetszetős felosztás: rövid, szabatos és az az előnye is megvan, hogy nyelvtani, tehát ismert fogalmakhoz köti az új fogalmakat. Az 1. osztályt felosztja a hangutánzás és hangzatosság figuráira és tárgyalja mindjárt az elsőt. Igaz, hogy több figurát nem is soroz e csoportba, csak a hangutánzást, de ennek tárgyalása ellen nincs kifogásunk; még egy példát is tud mondani. Sajnos azonban, hogy mindjárt elhagyja a biztos alapot, mikor azt állítja, hogy a «a hangutánzás a nyelvbeli hangzóknak bizonyos sajátos jellemén alapúl, így pl. *u* hangzó a rettenest, kisértetiest, *o*, *a* a nagyszerűt, fenségest, *i*, *e* a kellemest, kedvest szokták jelképezni, *r* az erőt stb.» Hiába tud itt is egy példát mon-

dani, állítása úgy, a mint előttünk van, csak arra a tudományra emlékeztet, a mit a Nyelvőr délibábos nyelvészetnek nevezett el.

Nem tudom, kinek tulajdonítsam azt a tudományt, amit az idézett sorok hirdetnek; szerzőnket megtisztelem azzal, hogy nem írom egészen az ő rovására. Megvan az másutt is; olvasható pl. *Beyer* «*Deutsche Poetik*» czímű nagy munkájában, nem habozok azonban kijelenteni, hogy ott se becsülöm sokkal többre, mint itt. Valamivel többre csak azért, mert *Beyer* legalább nem felejtette el óvással kisérni tanát. Nem felejtette el kijelenteni, hogy elég példa található a megczáfolásra; hogy állításai csak arra valók, hogy rámutassanak nyelvünk hangutánzó eredetére és arra, hogy szabályszerű váltakozásaival és halmozásával bizonyos hangoknak lehet bizonyos érzelmet kelteni. Minderről azonban szerzőnknél szó sincs, csak a kategorikus szabály áll előttünk. Ennek megczáfolására pedig oly könnyen és bőségben állnak rendelkezésünkre példák, hogy restellem kizsákmányolni ezt az olcsó dicsőséget; azok után, a miket az értekezésből idéztem, könnyen megteheti bárki. Hiszen még az indulatszók, tehát a nyelvnek legprimitivebb szavai, a melyek nem emelkednek fel a fogalomszóig, hanem csak érzelmeket fejeznek ki, még ezek sem igazolják szerzőnk tanítását, hiába idézi közülök ezt a négyet: jujj! oh! ah! hejh! Avagy érzi-e valaki, hogy pl. *csuhaj* rettenetest, kisértetiest, *hajaha* nagyszerűt, fenségest, vagy egy keserves *hej*-sóhajtás kellemest, kedvest jelképez? Valóban csekély ismerete a Jelentéstannak elegendő arra, hogy fogalmunk legyen, mennyire változik idő folytán a szók jelentése, nemcsak hasonlóra vagy különbözőre, hanem néha egyenesen ellenkezőre is. (Pl. Brav eredetileg pravus, tehát rossz; schlecht: egyszerű, becsületes.) És szintén csekély ismerete kell nyelvünk történetének, hogy meggyőződjünk, mennyire váltakozik a szók alakja. Ha igaz volna, a mit szerzőnk hirdet és ismétlem, kategorikusan hirdet, — másként nem foglalkoznánk vele hosszasabban — akkor a régi nyelvben *pur*, *pukul*, *turk* rettenetest, kisértetiest jelentett volna, míg ellenben mai *por*, *pokol*, *torok* alakjuk nagyszerűt, fenségest jelentene. De legyen elég, csak annyit adjunk még hozzá, hogy a hangutánzást nem jut eszünkbe tagadni, de maradjunk ott, a hol természet szerint maradnunk kell: a valóban hangot jelentő szóknál.

A továbbiakban a szófigurákról szól és közéjük sorolja a tropusokat is. Tudom, hogy e felosztás található másoknál is, többi közt Gerber is æsthetikai figuráknak nevezi a tropusokat, azt sem tagadom, hogy a definitió itt csakugyan jár némi nehézséggel, különösen ha azt kérdezzük: mi a különbség tropus és figura közt. Azt azonban már nem merném állítani, hogy ez összefoglalás czélra vezető volna, ha arra vállalkozunk, hogy a fogalmakat tisztázzuk, a meglévő zavart csökkentsük. Végre is nem lehetetlen a két fogalmat egymástól megkülönböztetni. Beyer idézett munkájában részletesen foglalkozik e kérdéssel. Fejtegetését körülbelül

a következőkben foglalhatjuk össze: A tropusok vagy képek olyan fordulatok, melyek az eredeti fogalmakat hasonlóval cserélik föl (ezt alább ki fogjuk bővíteni), a valódi jelentést nem-valódival. Az eredeti jelentés kifejezésétől lényegileg térnek el, míg ellenben a figurák grammatikai, nyelvi vagy rhetorikai eltérések, sajátságos szó- és mondatformák vagy más szóval a nyelvi kifejezésnek grammatikai sajátságai. — Alább így folytatja: A tropus hatása szépség tekintetében a képzetben van, tehát logikailag határozható meg, a figuráé a formában van, tehát grammatikailag határozható meg. A tropus élénkíti a kifejezést a phantasia, a figura az érzelem s értelem számára. A tropus fest, a nyelvnek *szemlélhetőséget és díszt* kölcsönöz, a figura az *élénkséghez* tartozik a ritmus emelése által. A tropus festővé teszi a költőt, a figura zenészszé.

Magyarul elég világos fejtegetést találunk pl. *Dengi* Stilisztikájában, a ki különösen az 1. kiadásban nagy részletességgel foglalkozott e tárgygyal, ha nem is épen összehasonlítólag. Második kiadásában egészen elválasztotta egymástól a tropusokat és figurákat, mindamellett azt hiszem, hogy abból, a mint az egyes fajokat fejtegeti, meg lehet érteni lényegüket, sajátságaikat. És épen azt akarom megjegyezni, hogy ha az egyes fajokat mind jól meg tudjuk magyarázni, szükséges-e új osztályozást felállítani, csak azért, hogy egymással szabatosan össze tudjuk hasonlítni? Úgy tetszik ugyanis, hogy szerzőnk épen ezért keres új osztályozást,

Beyer fejtegetését idézve, megjegyeztük egy pontnál, hogy alább ki fogjuk bővíteni. Nyilván való ugyanis, hogy a hasonlóság csak a metaphorára vonatkozik, a metonymia más természetű kifejezés. Ennél alighanem leghelyesebb azt mondani, hogy a fölcserélés alapja valamely grammatikai viszony, birtokos, ok, hely, idő stb. Ezt követi már *Dengi* is újabb kiadásában. Nagyjában megegyezik ezzel szerzőnk osztályozása is. Ide sorolja a hyperbolét is, a mit mink, különválasztván a tropust a figurától, csakis ez utóbbihoz sorolhatunk, mint nem átvitt értelmű kifejezést.

Utolsó osztálya szerzőnknek a mondatfigurák; ennek alosztályai csakugyan figurák a mi osztályozásunk szerint is. Bevezető definitiója is helyes: «a mondatszerkezetben és a mondatformák értelmében mutatkozik eltérés a szorosan vett szabályos beszédtől.» Látni való, hogy megegyezik Beyerrel. A tárgyalás ellen azonban két nagy kifogásunk van; egy az, hogy túlságosan és szükségtelenül felaprózza tárgyát, másik az, hogy nagyon kevés, gyakran pedig épen semmi példát sem ad. Mindkettő nagy hiba, különösen olyan írónál, a kit épen nem dicsérhetünk meg stilusának világosságáért. Első figura az ismétlés; fölosztja pedig ezt nem kevesebb mint 7 alosztályra, melyek közül az utolsó megint 2 alosztályra oszlik. Már most azt kérdezzük, ez-e a könnyen áttekinthető csoportosítás, a mit bevezetésében igért? Szegény rozsnyói diákok, ha nektek ezt mind meg kell tanulni! És így hemzsegnek az egész fejezetben a legször-

nyűbb görög és latin műszók, jelezve mind egy-egy alosztályt, meg az alosztálynak alosztályát. Ott van pl. egy pontban az *oxymoron* és *paradoxon*; az elsőre példa: Égbekiáltó némaság, — a másodikra: Bűnöd csak egy volt: az erény. Bevallom tudatlanságomat, hogy az első példát én eddig mindig paradoxonak tartottam és íme most megjelenik lelkiismeretem háborgatni az oxymoron, mely után szerző zárjelbe teszi (éles ostobaság). Eszembe jut itt, hogyan tanítottak minket verstanra. Könyvünk felsorolta először a 2-tagú verslábakat, a mi szerencsére akkor se lehetett több, mint 4; azután jöttek a 3-tagúak már 8-an; végre a 4-tagúak, hogy mennyien, azt már nem tudom, de hogy ezekből már imposans számmal lehet előállni, azt tudom. Voltak példák is, de, különös, mindenütt csak egyes szavak, sehol sem verssor. Ma már tudom, hogy mért; tudom, hogy a mit akkor arczunk verejtékével meg kellett tanulni, azok nem valóságban létező verslábak voltak, hanem 3 vagy 4 szótagnak mennyiségtanilag lehetséges combinatiói. Mit szólna hozzá a t. szerző, ha egyszer kisülne, hogy ilyen módon még az ő figuráit is szép számmal lehetne szaporítni? Én mernék rá vállalkozni.

Második kifogásunk a tárgyalt fejezet ellen a példák hiányossága volt. Tanítással foglalkozó embernek ezt a hibát nem kell bővebben magyarázni. De hogy még szűkes példái sem mindig találók, az is bizonyos. Mért *allusió* pl. ez: Átlépte a Rubicont?

Ismertetésemnek végére jutottam; hogy több jót nem mondhattam, sajnálom. De ha most összefoglalom ítéletemet, ki kell mondanom, hogy szerzőnk a bevezetésben kitűzött czéljától messze maradt. Nem hiszem, hogy bárki az ő értekezéséből jobban megismerhetné tárgyát, mint valamelyik jobb Stilisztikánkból. Ahhoz először is világosan kellene írni, aztán helyesebben szerkeszteni. Ez utóbbit még a külalakkal is elő kellene segíteni, a nyomtatásban a szükségesek kiemelésével. példák különválasztásával, pontok megszámozásával stb. Tartom én e kívánságot legalább is oly méltányosnak, mint pl. sajtóhibákra vadászni. Bármilyen rosszúl esik is, ki kell mondanom, hogy szerzőnk fölösleges munkát végzett. Mert nem olyan sötét ország ma már a tropusok és figurák, mint ő gondolja. És én azt hiszem, hogy a ki ma hozzájuk nyúl, annak nem meddő osztályozásokkal kell már vesződnie, hanem tovább menni egy lépéssel: kifejteni az egyes fajokat lehetőleg intensive. Itt volna a nemzeti szempont is. Mert van az is. Beyer azt mondja: A tropusokban és figurákban mutatkozik az írónak és nemzetének jelleme: mindenek előtt ezekben tükröződnek le a nép kedvelt foglalkozásai. Tessék ezt megpróbálni a magyar nyelven irodalmunk és népköltészetünk alapján; mintának szolgálhat Erdélyi János értekezése, melyben a magyar népköltészet szerelmi metaphoráit összeállította. Az az értekezés, mely ilyen tárgyról most folyik a *Magyar Nyelvőrben*, úgy látszik, nem teszi fölöslegessé a vállalkozást. Dr. Szigetvári Iván.

25. Dr. Zlinszky Aladár. Szondy két apródja az iskolában. (Zombori állami főgymnázium. 1—32 lp.) — Eleve is örömmel jelenthetem ki, hogy Zlinszky dolgozata értékre, tárgyra nézve egyaránt kiválik a programmértekezések nagy tömegéből. Képzett és gondolkozni szerető főnek komoly tanulmánya ez; azonkívül szorosan tanügyi kérdést fejteget, nem pedig valamely szaktudományba vágó, aprólékos tételt, a minőknek meggyőződésem szerint semmi helyök az iskolai értesítőkben. — Mi tanárok nehéz hivatásunk teljesítésében nem is érezzük semminek sem nagyobb híját, mint oly kisebb, de szabatos fejtegetéseknek, melyek a tananyagnak apróbb egységeit dolgozzák föl pædagogiai tapintattal és a didaktika törvényei szerint. — *Próbaleczkéknek* nevezhetnők az ilyen dolgozatokat és tanügyi lapjaink és íróink jobban tennék, ha világrengető reformeszméknek, új tanterveknek, soha sem létezett iskoláknak széltében-hosszában való tárgyalása helyett az ez időszerint kötelezett tananyaggal foglalkoznának behatóan és pædagogiai módszerrel.

A czímben írt programmértekezést is ilyen próbaleczkének óhajtanám tekinteni, a mint hogy szerzője is valószínűen annak szánta. *Meg akarta — úgymond — mutatni, hogy az irodalmi tanításnak azon fokán, a melyen «Szondi két apródja» tanításra kerül, miként tett eleget egyes költemény tárgyalásánál a pædagogiai kivánalmaknak, egyszersmind miként készítette elő a költemények tudományos, irodalmi* (ez a szó itt nem talál) *feldolgozását.*

Lássuk, miként oldotta meg Zlinszky a maga elé tűzött feladatot? Mindenekelőtt két részre osztja a költemény tárgyalását; a külalak és a tartalom megvizsgálására; — a külalakhoz tartozik a verselés és a nyelv, a tartalomhoz a tárgy, az alapeszme, a jellemek és a szerkezet. — A tanítás, — a magam szavával élve — a leczke menetét hat szakaszban tünteti föl a szerző. Először is, még a költeménynek iskolai tárgyalása előtt, meghatároztatja tanítványaival házi præparáczió alapján a verselést, ugyancsak házi előkészület útján háríttatja el a nyelvi nehézségeket. — A szakaszok közül legterjedelmesebb a harmadik, a mely a tulajdonképeni tárgyalást foglalja magában. Zlinszky rövid történeti bevezetés után úgy tárgyalja «Szondy két apródját», hogy minden strófát egy-egy tanulóval külön elolvastat és azt apróra megbeszéli; az osztályhoz intézett kérdésekkel megvilágítja; a mire a tanulók megfelelni nem tudnak, azt a saját tudásából vett magyarázattal pótolja. — A negyedik szakasz az alapeszmét állapítja meg, természetesen szintén a növendékek segítségével; az ötödik a személyek jellemét bonczolgatja, a hatodik a költemény szerkezetével foglalkozik. Végül mintegy függelékben a szerző felsorolja és Arany remek balladájával összeveti mindazon költői feldolgozásokat, melyeknek ugyancsak Drégely eleste, Szondi halála, szolgált, tárgyul.

A dolgozat folyamán Zlinszky lépten-nyomon tanuságot tesz pæ-

dagogiai képzettségéről, irodalomtörténeti olvasottságáról, aesthetikai ízléséről és egyáltalában arról, hogy szeret gondolkozni, tárgyának mélyére is hatolni. Nem kis érdem, hogy gimnáziumi utasításainkból indul ki és hozzájok tér vissza, ez már előre is biztosítja, hogy egy könnyen nem téved le a helyes útról. — Tanár ember nem is tehet okosabbat, mintha tanügyi munkásságában, akár elméleti, akár gyakorlati működésében folyton szeme előtt tartja az utasításokat, ha mindannyiszor elővezi, mikor tanításbeli kétségei támadnak, ha elmélyed egyes részeiben, kivált általános részeiben, mert utasításainkra is ráillik Horatius szava: Nocturna versate manu, versate diurna.

A szerző filologiai jártasságát bizonyítja. hogy a mihez hozzá szól, arról alapos, megokolt véleményt mond, akár midőn a verselést és a nyelvi jelenségeket magyarázza, akár midőn történeti vagy irodalomtörténeti fejtegetésbe bocsátkozik. — Aesthetikai ízlése és bonczoló ítélőtehetsége leginkább akkor tűnik ki, midőn a szerkezetről, alapeszméről és jellemekről szól.

Azonban ha Zlinszky dolgozatát szokásos programm-értekezéseink szinvonaláról felemeltük, akkor ki kell állania a magasabb mértékkel járó következményeket is, t. i. hogy szigorúan megrostáljuk és hogy még apróbb hibáin is fennakadunk.

A dolgozatnak. mint irodalmi műfajnak legnagyobb baja az, hogy még nem találta meg a maga formáját. Valamint a hernyóbáb nehezen bír pillangóvá alakúlni, úgy a mi megszokott tudományos értekezéseinkből, jelen esetben irodalomtörténeti, philologiai tanulmányainkból csak nagy ügygyel-bajjal tudnak kivedleni az iskolában szükséges, a tanításban használható tanügyi czikkek, tananyag-feldolgozások, próbaleczkék, vagy magam sem tudom hogy nevezzem őket. — Ez magyarázza, hogy a jelen értekezés lapjain is egymást váltogatja a szakférfiaknak szánt fejtegetés és a tanulókhoz intézett oktatás hangja; sehogy sem tudjuk eldönteni, hogy a szerző egy olyan szakszerű műmagyarázatot akart-e az értesítőben közölni, a minőt Greguss írt ugyancsak Szondy két apródjáról, vagy annak a tanításmódnak akarta hű képét adni, mely szerint ő Aranynak e híres balladáját tanitványaival megismertette? — A magam részéről, mint tanár sokkal szívesebben láttam volna, ha Zlinszky munkája tisztán egy-két tanítási órának hű másolata igyekezett volna lenni, annyival is inkább. mivel programmértekezésképen, iskolai értesítőben látott napvilágot. Ugyancsak ez a kétalakuság érteti meg velünk, hogy miért nyúlt oly hosszúra a dolgozat. Harminczkét lapra terjed Szondy két apródjának magyarázata, holott ennyi tért és időt az V. osztályban egy-egy balladának nem szentelhetünk. — A szerző azonban dolgozatába belefoglalta nemcsak azt, a mit ő Szondy két apródjának tárgyalása közben az osztály előtt elmondott és a mit el kellett mondania, hanem sok olyasmit, a mit

nekünk, tanároknak, vagy egyáltalában a művelt olvasó közönségnek szánt; így pl. behatóbban és nem érdektelenül jellemzi azt a kort, melyben Arany balladái jórészt születtek, ámbár e kort az V. osztály tanulója még részletesen nem ismeri és a hangulatot kellőleg fel sem foghatja. Különösen nagy hibája, hogy az egyes strófák tárgyalása közben elhagyja az oktatás objektiv hangját és elragadtatva magát a költemény szépségeitől, lyrai ömlengésekbe merűl vagy szónoki felkiáltásokba tör ki; mint a 7. strófa fejtegetésével: «Mily fenséggel hangzanak szavaik (t. i. az apródoké) az érzékiség naiv csábításai ellen», vagy a 15. strófánál: «A tétlen puhaság, a hunyászkodó alázatosság ellen mily erővel zendül meg a fiúk Szondy harczát festő éneke!» stb.

A verselésről, a nyelvről, a szerkezetről szólva, egyátalában mindenütt belevegyíti a szerző sok oly ismeretét, a mi tanulságos, számos megjegyzését, a mi figyelemre méltó; a mit azonban nem lehet és nem szabad mind egyszerre, egyetlen költemény tárgyalása alkalmából a tanulókkal közölni, már csak azért sem, mivel az aprólékos kitérések könynyen elterelhetnek a valódi czéltól. Igy teljesen fölösleges a verselésnél ilyen általános igazságokat hangoztatni: *fő elbeszélő formák a hexameter meg az alexandrinus;* ezt más alkalommal kell vagy kellett a növendékeknek megtanulniok; éppen így már jóval előbb tisztában kellett azzal lenniök, hogy *Oroszi, Piski, Petri* helynevektől származó melléknevek is csak úgy hangzanak: *oroszi, piski, petri* stb.; azt sem a Szondy két apródja olvasása közben kell tanítani, hogy miként nevelkedtek a középkori nemes ifjak. — Szóval helytelenül jár el a szerző, hogy mindent elmond, a mi csak e költeménynyel többé-kevésbbé kapcsolatba hozható.

A tárgyi magyarázatok, a szaktudományi fejtegetések egyik-másik pontja ellen is volna kifogásom. — A költemény alapeszméjét én nem annyira abban találom, hogy «*a kik dicsőn halnak, voltakép nem halnak meg*», hanem inkább abban, hogy *az igaz ügyért harczolóhoz még holta után is hű marad a környezete, még akkor is, ha a győztes jóléttel kecsegteti vagy veszélylyel fenyegeti;* körülbelől ugyanazt az eszmét érzékíti Szondy két apródja, melyért Kontnak hű szolgája meghalt, mely Aranynak egy másik balladájában «A walesi bárdok»-ban még hatalmasabban érvényesűl és a melyet némikép már a római közmondás is kifejezett: Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni. — Észrevette ezt maga Zlinszky is, midőn a bevezető sorokban A walesi bárdokat és Szondy két apródját majdnem azonos eszmék hordozójának tekinti és még inkább akkor, midőn Arany balladáját a többi Szondy-tárgyú költeményekkel összehasonlítva, kijelenti, hogy Arany a levert, de elnyomójával daczoló nemzetnek nyújt fenséges vigaszt, midőn az eszme diadalát énekli a nyers erő fölött.*)

*) E sorok írása közben jelent meg a «Fővárosi Lapok»-ban (1891.

A jellemek rajzában is esett hiba. Ali szolgáját — azt hiszem, a nagyobb ellentét kedveért — nagyon is alacsony lelkűnek, érzékinek, ravasznak és durvának tünteti föl a szerző, pedig a lelkesedés őt ragadja e szavakra: «Rusztem maga volt ő!», és a ki lelkesedni tud, abban bizonyára megtalálható egy-egy nemes ér is.

A tárgyi megjegyzések közül még csak a versalakra vonatkozót akarom megemlíteni, hogy nem értek egyet Zlinszkyvel, a ki Beöthy és Greguss nyomán anapæstusi sorokat lát e költeményben, hanem a versformát felütéses daktilusnak tartom, de nézetemet kellőleg megokolni maga egy kis külön tanulmányba kerülne. Alkalom adtán szavamnak állok.

Végül methodikus szempontból is volna egy-két kifogásom, különösen, ha Zlinszky értekezését szorosan tanügyi dolgozatnak, próbaleczkének veszem. — Ugyanis előbb foglalkozik a költemény külsejével, verseléssel és nyelvi dolgokkal, mielőtt a költeményt olvastatta, a tartalmat fejtegette volna. Ez' súlyos methodikai hiba, melybe, csodálom, hogy a szerző pædagogiai képzettsége mellett is beléesett. — A tanulókból azzal ölni ki az érdeket a tulajdonképeni tárgy, a jellemek, az alapeszme iránt, hogy előbb végig gyötörjük őket verselési és nyelvi aprólékosságokkal, a lehető legfonákabb eljárás, majdnem olyan forma, mint mikor valamely összefüggő olvasmányt, mielőtt tartalmilag tárgyaltuk volna, azonnal nyelvtani és mondattani elemzés alá fognánk. — Ismerkedjünk meg először a költemény testével (tárgy, jellemek, alapeszme) és csak azután induljunk rajta bogarászni, t. i. keresni benne hosszú meg rövid szótagokat, fél meg egész lábakat, hasonló meg ellentétes értelmű szavakat. A költemény nyelvére a tulajdonképeni tárgyalás előtt csak annyi figyelemmel vagyunk, a mennyit az értelmi összefüggés okvetetlenül megkövetel.

Methodikus, de egyuttal szaktudományi hiba még az, hogy a szerző a mű szerkezetét a belsőhöz és nem a külsőhöz számítja és így a külalaktól elválasztva magyarázza. E hibáját nem menti az a körülmény, hogy dolgozatának függelékében, a hol az összes Szondy-tárgyú költeményekről szól, helyesen jár el, t. i. az összehasonlított művek tartalmi fejtegetése után fog hozzá a szerkezet, előadás, nyelv és verselés magyarázatához. — Szerintem az irodalmi tanításnak azon fokán, melyen Szondy két apródja szerepel, a methodikus szempontokat a leghelyesebben a következőkép sorakoztathatjuk: I. A költemény tartalmi ismertetése: *a*) tárgy (mese, cselekvény, sujet), *b*) jellemek, *c*) alapeszme (motivum). II. A költemény külalakjának fejtegetése: *a*) szerkezet (compositio), *b*) nyelv (dictio), *c*)

ápr. 10) egy szépen és jól megírt tárcza, mely Szondi két apródjával éppen mint a forradalom utáni kor hangulatának kifejezőjével foglalkozik: *Esztegár László*, Gyöngyök gyöngye.

verselés. — Azt hiszem, a gymnáziumi utasításokból szintén ez a rend olvasható ki, mert az idevonatkozó pont így szól (lásd második kiadás 47. l.): «A tanár összehasonlíthatja a költemények alapjáúl szolgáló anyagota költői feldolgozással (természetesen már a költemény elolvasása után), kifejti az alapgondolatot és kapcsolatosan megmagyarázza a mű szerkezetét és verses alakját.»

Azonban az előre bocsátott dicsérethez képest nagyon is sok kifogással illettem Zlinszky rövid dolgozatát; de meggyőződésem szerint ebben a programmértekezésben van annyi jó, hogy kibírja a hibáztatást, még ha több hibát keresnék is benne. — De ezt nem teszem, hanem ismételve kifejezem azon óhajtásomat, hogy iskolai értesítőink és tanügyi lapjaink bárcsak mentől több hasonló, pædagogiai gondolkodásra és tudományos képzettségre mutató tanulmányokat közölnének, kivált ha e dolgozatok a szaktudományi előadásmódot levetkőzve, teljesen a tananyagfeldolgozások, a *próbaleczkék* formájában jelennének meg.

26. **Rupp Kornél, A magyar Mária-hymnusok.** (Keszthelyi kath. gymnázium. Részlet egy nagyobb szabású értekezésből, 2—38 l.). — Érdekes tárgy, melylyel egyház- és irodalomtörténeti szempontból egyaránt érdemes foglalkozni. Épen azért feldolgozására leginkább egyházi rendű tanférfiu van hivatva, a ki a magyar költészet fejlődésén kívül a katholikus vallás kultuszával is teljesen ismerős. Rupp Kornél, a ki prémontre szerzetes és a magyar nyelv tanára, nemcsak hivatva van e feladatra, hanem választottnak is látszott előttem, midőn Ovidiusról és Gyöngyösiről nagy szorgalommal és lelkiismeretes pontossággal irott értekezéséből megismerkedtem véle. — Mindazáltal kénytelen vagyok már eleve kijelenteni, hogy czímbeli dolgozata nem sikerült. — Egy példával több, hogy a programmértekezések legtöbbnyire hevenyében készülnek, robot-munka gyanánt, a melyen nincs isten áldása. Véleményemet nem nagyon enyhíti az a körülmény, hogy a szerző állítása szerint az értesítő csak egy nagyobb munkának a részletét közli, sőt ellenkezőleg ez a körülmény csak gyanakvóbbá tesz, mert rég ismerem már a programmértekezések ezen fogását, melylyel az olvasó vagy bíráló ítéletét akarják befolyásolni, rendszerint a szigorúbb mértéket kikerülni.

A szerző tehát egy nagyobb szabású tanulmánynak csak a három első fejezetével ismertet meg, a melyek közül az első szól a Mária-kultuszról általában, a második a magyarok Mária-kultuszáról és a kodexek Mária-hymnusairól, a harmadik pedig a reformácziónak az énekköltészetre gyakorolt hatását akarná tárgyalni.

Az első fejezetet bizvást elhagyhatta volna a szerző, mert a Mária-kultusz fejlődéséről újat nem tud mondani, az egyháztörténelemből ismert jelenségeket sem képes röviden, velősen és stilisztikailag szépen előadni.

Sőt mikor lendületesebb előadásra törekszik, el-el ragadja a dagály, a mi az ő különben szélesebb körü képzettségével és józan gondolkozásával ugyancsak ellenkezik és így rögtön elárulja a forrását, t. i. az álpáthoszt. Ilyen dagályos lesz stilusa, mikor például az első Mária-hymnus keletkezését igyekszik megfejteni. Sejthetjük-e, kérdi a szerző, hogy minő nyelven zengték, kitől származott az első? *Hacsak a buzgó egyházférfiu égberöppenő lelkének gazdag költőiségéből eredő énekét nem adta a nép ajakára? Vagy talán ő maga zengte csendes éjjelen a kripták és katakombák üregében? Hogy csak a hivők keblében leljen visszhangot s a boltozaton keresztül törve e gyenge unisono is feltörjön a Magasságbeli elé?»* Hatszor is elolvastam e néhány sort, de egyszer sem értettem meg, valamint a következőket sem, melyekben azt magyarázza szerző, hogy miért szólaltak meg a hymnusok először is latin nyelven. «*A latin nyelv* — úgymond — *klasszikus, a gondolat nincs lenyügözve, mely általa formát akar nyerni. A szerzetes birja e nyelvet, tökéletesen a maga költőiségének titkaival együtt. Az eszme, a gondolat, a lelkesedés külsőt kér, a hit glóriával aranyozza be a pogány nyelven szóló keresztény múzsa homlokát, — s nincs akadály többé, hogy a szertartások ünnepiességének s fenségének emelésére a kar hymnusokat ne zendítsen meg, — nincs akadály többé, hogy ne énekeljenek.*»

E bombasztikus szavak, e mysztikus kifejezések nem illenek oly embernek a szájába, a ki elég elfogulatlan még egy Pázmánynak a hiányait is észrevenni, sőt még a reformácziónak nagy érdemeit is elismerni.

A második fejezetben a magyar Mária-hymnusok irodalmáról szólva, szerző e költői műfaj fejlődésében három korszakot különböztet meg, az I. a legrégibb időktől a nagyszombati zsinatig (1626-ig), a II. 1629-től 1858-ig, a III. kor 1858-tól napjainkig terjed. Hogy e felosztásnak mi az alapja, az értekezésből nem vehető ki; a II. és III. korszak különválasztásához nem is szólok hozzá, mivel az ujabbkori katholikus vallásos költészettel tüzetesebben nem foglalkoztam, de az I. korszakról nem hallgathatom el azon megjegyzésemet, hogy a szerző nagy tájékozatlanságát árulja el, midőn a kodexek hymnus-maradványait egy fejlődési fokra helyezi a reformáczió énekköltészetével. Különben a részletekben is elárulja, hogy a XVI. század vallásos lyrájával, de még csak a reformatus Mária-hymnusokkal sem ismerkedett meg behatóbban.

A középkori Mária-hymnusokat a szerző azon sorrendben veszi tárgyalás alá, a mint azt Sziládynál, a Régi Magyar Költők Tára I. kötetében találta, és jóformán csak összefoglalja mindazon észrevételeket, a melyeket régi költészetünk ez avatott ismerője kötetre menő jegyzetei között a hymnusokra vonatkozólag elszórt.

Pedig az a sorrend, melyben középkori verses maradványainkat a Költők Tára közli, nagyon is kifogás alá eshetik, a mint Szilády maga

is elismeri. Sem chronologiai, sem tartalmi, sem formai csoportosítás nem található közöttük; s a mely hibát Szilády elkövetett a kodexbeli költemények összeségére nézve, azt nem kerülte el a szerző szűkebb körben, a Mária-hymnusok tárgyalásánál. Még az eredeti hymnusokat sem választja el a fordításoktól, sőt még a prózaiakat sem különbözteti meg a verses alakúaktól. Sziládyt ugyanis nemcsak a közlés hibás sorrendjeért érheti kifogás, hanem még inkább azért, hogy több prózai emléket a költemények közé erőszakolt; a szerző erre az ösvényre is elköveti a rengeteg tudása miatt méltán vezérül választott Sziládyt. Nincs itt helye, hogy a Régi Magyar Költők Tára fogyatékosságait sorra bonczoljuk, de azt mint hosszabb kutatás eredményét bátran ki merjük jelenteni, hogy a R. M. Költők Tárában a költeményekké avatott XLIII—XLVI, továbbá XLVIII, LVI, LXII—III, de főkép LXIV—LXIX. számú kodex-irodalmi maradványokat meg kell fosztanunk vers-mivoltuktól, ha elfogulatlan szemmel vizsgáljuk őket. Közöttük több Mária-hymnus is előfordul, melyeket tehát Rupp, ha róluk megemlékezett, csakis prózai fordítások gyanánt tárgyalhatott volna.

Különben a Költők Tárának még egy másik hibája is tévedésbe ejtette a mi szerzőnket. Szilády II. és III. szám alatt két egymástól teljesen elütő Mária-hymnust ugyanazon czímmel közöl (*Ave salutis hostia*), holott a másodiknak *Ave hierarchia* felírás alatt kellett volna megjelennie. Rupp e miatt elköveti azt a hibát, hogy a kettőt egynek veszi, az elsővel bővebben nem is foglalkozik, hanem a másodiknak keresi az eredetijét, melyet Szilády hiába kutatott; csakugyan reá is akad az *Ave salutis hostia* czím alatt közölt magyar hymnusnak a latinjára, egy *Ave hierarchia* kezdetű egyházi énekre, de elfelejti megjegyezni, hogy ennek semmi köze az *Ave salutis hostia*hoz. A szerzőnek e sikeres kutatásban mutatkozó érdemén kívül meg kell említenünk azt a másikat is, hogy tudtommal ő ismerteti először tüzetesebben a Festetich- vagy Keszthelyi Kodexben (Magyar Benigna, Kinizsi Pálné imádságos könyvében) foglalt Mária-hymnusokat, de itt is elfelejti megjegyezni, hogy a kodexnek Máriára vonatkozó imádságai mind prózai formájuak, valamint elköveti azt a szerkezeti hibát, hogy mint keszthelyi tanár, Keszthelynek és a Festetich családnak a kedvéért per longum et latum leírja az irodalomtörténet előtt különben is ismeretes Festetich-kodexet, holott e kodex lapszáma és diszítése sehogy sem függ össze a magyar Mária-hymnusok irodalmával. Sokkal helyesebben tette volna a szerző, ha kutató figyelmét arra a kérdésre irányozta volna, hogy a középkori magyar hymnusfordítások és eredeti vallásos énekek behatoltak-e a templomba, a kolostorok kápolnáiba vagy csupán magánáhitat kielégítésére szolgáltak? E kérdést érinti ugyan, de távolról sem hozza tisztába.

Azonban a mily jártasnak mutatta a második fejezet a szerzőt

kodexbeli verses maradványaink, a Breviarium Romanum, általában a középkori vallásos költészet irodalmában, épen olyan hiányosnak tünteti föl a harmadik fejezet a magyar reformáczióra és XVI. századi egyházi lyránkra vonatkozó ismeretét. Nemcsak a nagyszámú kézirati énekgyűjteményekről nincs tudomása, hanem a nyomtatásban megjelent énekkönyveket sem ismeri, mert különben nem mondhatná a legelső nyomtatott énekeskönyvnek a Gálszécsiét, a kit még csak nevéről sem ismer a protestáns vallásos költészet története; valószínüen Huszár Gál és Székely István református énekszerzők neve vezette félre a szerzőt.*) Hiányos ismereteiből következik az a balhit is, mintha a reformáczió termékei között nem találkoznánk Mária-hymnusokkal is. Nincs alkalmam jelen körülményeim között a XVI. századból reánk maradt protestáns kézirati és nyomtatott énekgyűjteményeket átvizsgálni, de régi jegyzeteimből is kiírhatok néhány Mária-hymnust, minő *Regina coeli laetare*, *Ave maris stella*, *Canticum Mariae*, valamint a szintén Máriára vonatkozó *Magnificat anima mea* kezdetű hires ének. Mert nem szabad elfelednünk, a mint arról Rupp megfeledkezik, hogy a reformáczió első évtizedeiben a régi és új istentisztelet között még nincs oly nagy szakadék, mint a későbbi századokban, a katholikus breviarium hymnusai még sokáig ott hangzanak a protestáns gyülekezetekben, a míg végre a zsoltárok és ujabb keletű költemények az úgynevezett dicséretek elől lassankint kiszorulnak. Rupp tehát a XVI. században a reformátusoknál nem is keres Mária-hymnusokat, pedig ott találhatott volna, hanem a helyett végig kutatja a katholikus irodalmat, hivatkozik elveszett és soha sem létezett katholikus énekeskönyvekre, holott a XVI. században nincs katholikus költészet és így a legbuzgóbb kutató sem fog Mária-hymnusra akadni.

Eddigelé ugyan azt tanította a magyar irodalomtörténet, Toldytól kezdve máig, hogy a XVI. században a katholikusok magyar karkönyveket szereztek, minők a gyulafehérvári Batthyányi-hymnárium és a két sárospataki kodex, sőt Toldy hajlandó volt e három énekgyűjteményt a középkori vallásos költészet folytatásának tartani. Ez ellenében már ezelőtt nyolcz évvel (A XVI. század lyrai költészete. Philol. Közlöny 1883) hoszszasabban kifejtettem, hogy e katholikusoknak hirdetett karkönyvek tulajdonkép protestáns hymnus- és zsoltárfordításokat foglalnak magukban. A különös jelenséget akkor úgy próbáltam megmagyarázni, hogy e három karkönyvet a katholikusok épen úgy protestáns énekekből állították össze, a minthogy a XVII. és XVIII. század nyomtatott katholikus énekeskönyveibe (a nagyszombati zsinat által elrendelt Kisdi, Szelepcsényi, Kájoni stb. cantionalék) minden lelkiismereti furdalás nélkül fölvették a

*) E hibát — valószinűen Beöthy irodalomtörténetéből örökölte a szerző.

legprotestánsabb költeményeket, közöttük Luthernek «Erős várunk» czímű híres énekét. Most azonban egyszerűbben fejtem meg magamnak a karkönyvek kérdését: bátran ki merem mondani, hogy sem a Batthyány-hymnárium, sem a sárospataki kodexek nem katholikus énekgyűjtemények, hanem tisztán protestáns graduálék, olyan mint a XVI. századból reánk maradt nagydobszai, kecskeméti református kodexek, avagy épen a Keserüi Dayka- és Gelei Katona-féle *öreg graduál*, a minthogy ezen inkarnátus protestáns rituális könyvekkel beosztásra, tartalomra, a költemények számára, jórészt alakjára nézve is sokkal feltünőbben egyeznek, semhogy a közösséget, akár egyik, akár másik fél megtagadhatná. — Ne keressen tehát Rupp a XVI. században Mária-hymnusokat, mert egyáltalában katholikus költészetet sem fog találni, minthogy ez csak az antireformáczió lehelletére, Forgách Ferencz és Pázmány Péter hatalmas szellemének hatására támad életre.

Mindezeket nem azért említjük föl, hogy nézetünknek ez alkalommal is hiveket szerezzünk (e nagy kérdést úgy sem lehet csak így mellékesen eldönteni), hanem, hogy e kérdésekre felhívjuk Rupp figyelmét, a kit igen is hivatottnak tartunk a maga elé tűzött czél megoldására, de csak úgy, ha nagyobb szabásunak tervezett művét nem ezen hevenyében készült programmértekezéssel vezeti be és ha a feladatával egybefüggő összes körülményekre a Mária-hymnusok irodalmával kapcsolatos egyéb kérdésekre is kellő tekintettel lesz. KARDOS ALBERT.

27. Szabó Szilveszter. Rabszolgaság az ókorban s különösen a rómaiaknál. (A pannonhalmi Sz.-Benedek-rend esztergomi főgymnasiuma, p. 3—54.) — Nem képzelhető igazságtalanabb eljárás, mintha a biráló pálczát törne valamely magyarországi programmértekezés fölött csupán csak azért, mert szerzője csak másodrendű forrásokból merítette művének anyagát. Ha ugyanis abból — a mi hazai viszonyaink között — egyedül jogosult szempontból indulunk ki, hogy az évi értesítők egy-egy értekezést tartalmazzanak, a mely tanulságos olvasmányt nyújtson az ifjúságnak vagy a szülőknek, akkor jóformán alig képzelhető más eljárás, mintha az illető programmértekezésíró megragad egy érdekes pontot vagy fejezetet szaktudománya köréből és ezt szépen és ugyancsak érdekes módon kidolgozza oly könyvek nyomán, melyek a régi auctorok figyelembe vételével vagy általában véve úgynevezett elsőrendű források alapján készültek. Ilyenkor az értekezőnek csak arra kell törekednie, hogy a fentebb megjelölt czélhoz képest lelkiismeretesen összegyűjtse az anyagot és azt az összehordott tömeget formálja és idomítsa úgy, hogy értekezése valóban élvezetes és igazán tanulságos olvasmány legyen.

Egészen más szempont alá esnek az olyan értekezések, melyek tárgyuknál fogva nem alkalmasak arra, hogy népszerű, választékos, szép

formában jelenjenek meg, a melyek t. i. a tudománynak alapelemeivel vagy egyes vitás kérdéseivel szakszerűen foglalkoznak és magát a tudományt — hogy úgy mondjam — intensive fejlesztik. Csakhogy az ilyen értekezések, melyek magára a tudományra nézve értékesebbek, szakközlönyökbe valók, nem pedig iskolai értesítőkbe. Ezeket sem a szülők, sem a tanulók nem olvashatják el, mert nem értik meg és a szakemberekre nézve, kik esetleg megértenék, meglehetősen el vannak ásva, holott a megfelelő szakfolyóirat könnyen hozzáférhető. Nem hivatkozhatunk e helyen a németországi példákra. Megengedem ugyan, hogy ott az úgynevezett «művelt nagyközönség» talán aránylag is nagyobb közönség, mint nálunk, de másrészt az is bizonyos, hogy ott sem olvassák el sem a szülők, sem a tanulók azokat az abstrus és abstract fejtegetéseket, melyek iskolai programmokban megjelennek és csak a szakembert érdeklik. A németeknél ez egy olyan hagyomány, melylyel majd talán valamikor szakítani fognak, de csak akkor, ha egyszer egészen szétmorzsolódik az a vaskos fal, mely Németországban a tudomány és az élet között évszázadok óta fennállott és még mai nap is megvan. Ez olyan igazság, melyről úton-útfélen meg lehet győződni és a melynek oka kétségkívül abban keresendő, hogy a többnyire elvont természetű, úgynevezett szellemtudományok (philosophia, philologia, æsthetika) mindvégig aránytalan módon prædomináltak az élettel szorosabb kapcsolatban álló és inkább realis jellegű tudományágak fölött.

Kissé eltértem az előttem fekvő értekezéstől, de mivel már azt a kérdést szellőztetem, hogy a mi viszonyaink között minő dissertatiók nem valók iskolai programmokba, egyszersmind azt is kell hangsúlyoznom, hogy semmi olyasmit nem kellene, sőt nem szabadna kinyomatni akár ilyen, akár amolyan programmértekezésekben, melyek a tanulókra jó hatással nem lehetnek.

Ha már most a kijelölt szempontokból nézzük a rabszolgaságról szóló terjedelmes értekezést, mindenesetre dicsérettel kell elismernünk azt, hogy az anyag szorgalmasan össze van benne gyűjtve. Itt-ott a túlságos akribia már szinte túllő a czélon, a mennyiben a művecske néha olyan dolgokat is tartalmaz, melyekre nézve azt kell mondani: *sed nunc non erat his locus.*

A ki a régikori rabszolgaságra nézve egyet-mást tudni akar, bizonyosan meg fogja azt találni ebben az értekezésben.

A dolgozat másfél oldalra terjedő bevezetés után röviden érinti az egyptomi, indiai állapotokat és azután áttér Görögországra és a rómaiakra. A 9. oldaltól kezdve az 52. lapig találjuk a mű magvát és az ebben összeállított anyag felöleli mindazt, a mit a régi rabszolgaságról tudunk.

Ámde a külső forma hiányai, a gyarló és néha egyenesen kifogá-

solható stilus, a halvány, szintelen előadási mód meglehetős száraz és nehéz olvasmánynyá teszik e programmértekezést. Pedig hát ilyen munkánál igazán: *forma dat esse rei*. Hogy ez az általánosságban kimondott vádam mennyire igaz vagy nem, arra nézve persze csak azt ajánlhatom, hogy tessék az értekezést végig olvasni; a magam részéről egyebet nem tehetek, mint hogy nehány jellemző példával (a sok közül) igazolom állításomat.

Különösen a bevezetés és a munkának első fejezetei hatnak fárasztólag az olvasóra; mindenütt egyformán nehézkes, halvány és szétfolyó stilus okozza a lidércznyomást, mely az olvasót eleinte untatja, utóbb fárasztja és idegessé teszi. Pedig hát lehet-e valamiről szebb és a gyermek kedélyét inkább megható bevezetést írni, mint azokról a szegény, szánandó lényekről, kiknek szenvedései és égbekiáltó kínjai az egész emberiség bűnlajstromába bele vannak vésve.

Mindjárt az első sorban azon ütközünk meg, hogy az első mondat így szól: p. 3. «A rabszolgaság a régi társadalomban természetes, *igazságos* és elkerülhetetlen dolog volt.» Tudom, hogy az «igazságos» szót a szerző miképen kivánja értetni, de ez mit se változtat a dolgon, a kifejezés legalább is szerencsétlenül van megválasztva.

Maga a fejtegetés egymásutánja nem alkot egy szép lánczot, hanem az egyes mondatok sok helyen nagyon is laza vagy semmiféle összefüggésben sem állanak egymással,

P. 6. olvassuk ezeket a mondatokat egymás mellett: «Nem részesülhetett testi fenyítékben azon szolga sem, a ki valamely jóshelyről térvén vissza, e fogadalmi útjának jeléül koszorút viselt. Legfontosabb volt azonban azon szokás, hogy a rabszolgák részt vehettek a házi áldozatokban, sőt a nemzeti istentiszteletnél megjelenhettek legalább mint passiv szemlélők. Mégis (?) minden az úr szeszélyétől függött, még sem (?) volt irigylendő ezek helyzete sem. Xenophon a rabszolgák szaporodását az állatokéval egyenrangunak tartja. Aeschylus szerint a rabszolgáknak nincsenek isteneik. Platon azt javasolja, hogy a szolgákat nem kell inteni, mint a szabad embereket, hanem mindig büntetni. A büntetések pedig a görögöknél majd kivétel nélkül testi fenyítékben állottak. Természetes, hogy az ilyen eljárás (?) az uralkodó (?) osztály erkölcsi érzetét (?) csak lealacsonyíthatta.» — És ilyen egyhangú tenorban megy ez így tovább a fejezet végéig, a hol azután oda van írva, hogy melyik forrásműből való. Igy az egyes fejezetek is mozaik-módra vannak egymás mellé helyezve, holott ha az értekezés szerzője kissé önállóbb lett volna a kidolgozás formájában, bátran elmaradhattak volna az egyes szakok végén álló nevek. Ilyesmi csak zavarólag hat az olvasóra.

Hiányok és stilusbeli hibák, sőt fölötte különös helyesírási eltérések is fordúlnak elő az értekezésben.

p. 8. «Hogy a rabszolgaság szükséges és törvényszerű, azt a rómaiak ép úgy *osztották* mint a görögök»,

p. 19. «itt *készítettek* maguknak befolyást»,

p. 8. «a rabszolgaságban egyike *feküdt* a leglényegesebb mozzanatoknak»,

p. 22. «a hívatásos orvosokat a legkedvezőtlenebb *szemekkel* nézték»,

p. 32. «a villicust rendszerint azon nemzetből *tették*».

Hasonló stilusbeli gyakorlatlanságra vallanak az ilyen mondatok, mint «A rabszolgaság könnyen keletkezhetett a hadi foglyok túlnyomó száma miatt. Ugyanazon viszonyok (?) hosszabb tartama mellett születés által (?) szintén előállhatott a rabszolgaság».

Máshol is azt kell megjegyezni a mondat végére, hogy *non liquet*, mint pl. p. 8. azt olvassuk: «Hiányzott ugyanis a teremtő és teremtmény fogalma, mely nemcsak a mindenség, hanem az emberiség egységét is közel hozza egymáshoz (?)». Mi ez?

Mit mondjunk továbbá az ilyen mondatszerkezetről, mint a minőt ugyancsak azon a 8. oldalon olvashatunk: «A rabszolgaosztály növekedő szaporodása, mely a rómaiak előtt származás, (!) vallásra és erkölcsre nézve idegen volt, a műveltségben pedig sokszor nagyon is felülmúlta őket» — most még két előmondat következik, azután jön a főmondat, melynél az első mondat tartalmáról — a kúszált szerkezet miatt — már megfeledkeztünk.

Vajjon nem borzasztó-e az efféle homályos mondat (p. 13.): «a rabszolgák nagy tömege miatt előállt kényszerűsége bizonyos kormányzásnak, mely számos egyént alkalmazott a végre, hogy a felügyeletet (?) s a familiákat (?) gondozza». Felügyeletet és familiákat gondozni — kétségkívül merész zeugma!

Mosolyt gerjeszt a következő mondat is: (p. 23.) «Ez (t. i. az anagnosta hivatala) mindig nehéz hivatal volt, mivel folyton készen kellett lennie akár az asztalnál, akár éjjel az uraságnak felolvasni a legújabb irodalmi termékeket, vagy pedig fürdés közben, után, (?) vagy a bedörzsölés, kenés stb. (? ?) alatt, ha az úr már különben is (?) el volt foglalva valami szellemi (?) munkával».

A sajátszerű orthographiát csak lapidaris módon mutatom be:

Thezeus (asylum mellett), bekennt (a bekenni ige participiuma), bennső, megszóllítania, vászonynépséget, Plutarch, Horaczius, zsákmánnyal, tartománnyal, vesszük (roszsz mellett), valljon stb. Tanárembernek nem szabad ilyen luxust megengedni, hogy tetszése szerint válogasson az egyes vagy kettős betűkben.

Hanem mindezek a felsorolt dolgok, bár minden olvasónak szemet szúrnak, nem éktelenítik el ezt a programmértekezést annyira, mint a p. p. 16. 17. 18. 25. 26. 30. 42. 43. 49. olvasható obscœnitasok, melyek közül csak egy-kettőt fogok idézni.

A meztelen rabszolga, kinek a vevő előtt előnyeit stb. (?) kellett bemutatni, a fajtalan phrygek és a kecses miletusi nők, meg a marok sóért (?) és kevés borért megvásárolható ifjú lányzó, a termékenyebb rabnők, továbbá azok a szerencsétlen lények, «kikben nem elégedvén meg a természetadta mostohasággal, mesterségesen, sőt erővel is túl akartak tenni a természeten», a mesterséges módon előállított hímnők — hermaphroditi — mindenesetre oly pikáns jellegű dolgok, melyeket iskolai értesítőkben szóbeszéd tárgyává tenni nem illik. És vajjon minő képet vág az a 14—16 éves gyerek az ilyen mondatok olvasásakor: (p. 49) «A nők még kénytelenek voltak magukat odaengedni baromi természetű uraiknak vagy a *kéjelgőknek* a lupanariákban, melyeket az urak nyereségvágyból nyitottak. A szigorú Cato díjat szabott az *ölelkezésért* saját rabnőivel. Ez utóbbiak fiatal korukban az ittas vendégek kéjének, öregségükben gúnytárgyáúl szolgáltak, s *elaszott kebleikre* fajtalan verseket bélyegeztek».

28. A nagybecskereki k. főgymnasiumban 1889/90. tanévben iskolai használatra elfogadott nyelvtani és mennyiségtani megnevezések. (A nagybecskereki községi főgymnasium.) — A tanítás műkifejezéseinek egységes alapon való megállapítása évek óta szóba szokott kerülni az országos tanáregyesület közgyűlésén, de sajnos, a kérdés mindezideig nem nyert megoldást. Mindnyájan tudjuk, mennyi bajjal jár különösen a tanév elején a más iskolából jött tanulókat hozzászoktatni az osztály által használt műkifejezésekhez. Hogy hamarjában egyebet ne mondjak, gondoljunk csak az igeragozás terminus technicusaira. A mely tanulók a præsens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum és futurum exactum szavak szerint tanulták az igeidőket, azok a fiúcskák csak nagy nehezen tudnak hozzászokni a præsens imperfectum és futurum perfectum-féle két szóból álló nehézkes műkifejezésekhez.

No de a baj megvan és így mindenesetre arra kell törekednünk mindnyájunknak, hogy mentül előbb egységes terminologiát kapjunk, melyet az országos tanáregyesület elfogad és beterjeszt a miniszteriumnak. A közoktatásügyi kormány az országos közoktatásügyi tanács révén kötelezővé teheti az általa szentesített műnyelvet és akkor minden tankönyvíró tudja, mihez tartsa magát. Másképen bizony alig lehet segíteni azon a tömérdek kellemetlenségen és bajon, melyek a mostani dissolut állapotok mellett a tanítás ügyének útjába köveket hengerítenek.

De hát azért vannak az egyletek az egyénekért és nem megfordítva, hogy egyes ügybuzgó férfiaknak a maguk jószántából, privát diligentiából és nem hivatalos megbízásból kell lerakniok az «egyesület

sikeres működésének» alapköveit. A nagybecskereki községi főgymnasium igazán a legőszintébb hálára kötelezte maga iránt nemcsak az országos tanáregyesületet, hanem a mi édes mindnyájunknak áldott közösügyét: a magyar tanügyet.

Legczélszerűbb volna, ha az említett intézet tanári kara az idei közgyűlésnek ezt a nagy szorgalommal és önzetlen ügyszeretettel készült elaboratumát előterjesztené és ezzel a kérdést napirendre tűzetné. Az egyesület azután elismert nevű tankönyvírókból álló bizottságot küldhetne ki, melynek tagjai felűlvizsgálnák azt a kimerítő jegyzéket, esetleg egyben-másban módosítást vagy javítást eszközölnének és akkor ma-holnap tényleg megérhetnők azt, hogy meglesz végre az évek óta pium desideriumképen óhajtott, sürgetett és többször kilátásba helyezett egységes műnyelv.

Előre meg vagyok ugyan győződve, hogy olyan egységes műnyelvet nem lehet teremteni, a melynek minden pontja minden tanárnak tetszését kivívná. Tudvalevőleg a πᾶσιν ἁδεῖν χαλεπόν és talán oly esetben is áll ez a tétel, a mikor professorok számára kell dolgozni. És így bizonyos conventiók és concessiók nélkül nem igen képzelhető egységes alap oly férfiak körében, kikről a világhírű német élczlap nem régen azt a malitiosus megjegyzést koczkáztatta, hogy t. i. mindig ellenkező véleményben vannak.

A magam részéről csak egyes kevésbbé lényeges pontoknál ajánlanék némi módosítást. A szóban forgó érdemes dolgozat tisztelt szerzőinek engedelmével megjegyzéseimet a következőkben bátorkodom összefoglalni:

A nomen concretum magyarul «összevont» főnévnek van fordítva (p. 10.); az «összevont» nézetem szerint legkevésbbé sem találó, nem is szólva arról, hogy a hangzóknál és a mondattanban is szerepelhet az «összevont» jelző; ha más szó nem léteznék, azt hiszem, beérhetnők az «összerű» szóval, habár ez ellen is lehetne kifogást emelni.

Nem tudom, vajjon mennyiben czélszerű különbséget tenni a köznév (nomen appellativum) és az egyedi név (nomen individuale) között (p. 10.) olyatén formán, hogy pl. «ibolya» az első, «atya», «ház» pedig az utóbbi kategoriába való. Qui nimium demonstrat, nihil demonstrat.

'A p. 12 olvasható «vonatkozó» névmásnál talán szintén ajánlatos volna ama színtelen kifejezés helyett a «visszamutató» szót használni.

Ugyanezen oldalon elmaradt az «előjáró» kifejezés, a mely mint szó megvan a magyarban.

A tárgyas és tárgyatlan igékre való felosztásnál kétségkívül még külön meg kell különböztetni a szenvedő tárgyat és részes tárgyat vagy viszonyragos kiegészítőt vonzó igéket (p. 12).

A határozó eseteket talán lehetne latinul instrumentalis-nak mondani (p. 14.). Részemről egyébképen nem helyeselhetem, hogy a latin genitivusnak és dativusnak magyar neveit mellőzzük, mintha bizony azok nem is léteznének. Nemcsak névleg, hanem re vera fogalmilag is meg vannak azok a magyar nyelvben.

A «possum és «δύναμαι» igék nem ható igék (p. 15.).

A hiányos főnévragozásnál a «tenebræ» helyett a «vis, vim vi», vagy a «vice» vices etc. alakokat kellett volna felhozni. A plurale tantumok külön csoportot alkotnak (p. 16.)

A latin abundans-nak megfelelő «bővelkedő» terminust bátran nélkülözhetjük (p. 16.)

Sehogysem tudtam megbarátkozni ezzel az elnevezéssel: «visszahelyező» ragozás (a példa: ich brenne, ich brannte) (cf. p. 16.)

Az igéknek tövek szerint való felosztását el lehetne fogadni, habár másrészt az is igaz, hogy ezzel a tanuló, a régi négy csoport helyett hat csoportot tanul; de ha már inkább vagyunk barátjai a többszörösnek, mint az egyszerűbbnek, akkor talán czélszerű volna először a hosszú magánhangzós tövüek csoportját és vegyes tövüek csoportját megkülönböztetni egymástól: ekkor mindegyiknél három-három alárendelt osztályt kapnánk (cf. p. 16.).

Nem egészen szabatos az eljárás, ha a tanuló a rendhagyó igéknél olvassa «a vagyok, voltam, leszek» alakokat, mint példákat; pár sorral alább pedig ugyanazokat a változó igetőnél is megtalálhatja (p. 16.).

Hogyha a kettős terminusokat fogadjuk el az igeragozásnál, akkor (p. 18.) nem beszélhetünk perfectum participii-ről, hanem csak præteritumról. Az igemódoknál a szerzők a verbum finitum alatt is négy-öt módot különböztetnek meg: jelentő, feltételes vagy óhajtó, felszólító és kötőmódot. Itt is helyén volna az egyszerűsítés; a jelentő, felszólító és feltételes mód teljesen elégséges (p. 18.).

Az igeragozás táblázatos összeállítása ellen, azt hiszem, több kifogást lehetne emelni. Magam csak a sorrendre nézve azt bátorkodom megjegyezni, hogy különösen a kettős terminologiára való tekintettel sorrendben kellene megtanultatni a három imperfectumot (præsens i., præteritum i. és futurum i.), azután úgyanily sorrendben a három perfectumot. A szerzők által közölt schema a tanulóra nézve roppant fárasztó és nehéz, mert a már magában véve sem könnyű igeragozást a sok felesleges megkülönböztetéssel complicálttá teszi. Ezt a táblázatot körülbelül a felére lehetne reducálni (p. 20.).

A coniugatio periphrastica miért neveztessék magyarul «szerkesztett» ragozásnak? Akkor már inkább maradjunk meg az elég kifejező «körülírt» coniugatiónál (p. 22.).

Teljesen indokolatlan «a többes képzés» és «birtokképzés» abból az egyszerű okból, mert az nem képzés, hanem ragozás (p. 22.). Ugyszintén talán inkább fok*ragozás*, mint fok*képzés*. (? Szerk.)

Az összevont mondat kimaradt (p. 24.).

A kettős tárgynál felhozott példák nem fedik egymást. Magyarúl: «Borulni látom az eget» egy valóságos accusativus cum infinitivo, ugyszintén a német: «Er hört die Räuber flüstern». Ámde a latinban: «Ego te linguam Latinam doceo» más eset forog fenn, mely nagyon hasonlít az obiectum prædicativumhoz (p. 26.).

Nem szólhatunk ablativus loci-ról, sem accusativus loci-ról, sem dativus loci-ról a következő példákban: *in urbe Roma*, *intra muros*, *illi pugnae adfuit* (p. 29.).

A felhozott 17 darab határozó csak azt mutatja, hogy azok a nyelvészek, kik ezeket a mindenütt jelen való határozókat felfedezték, nem látták be, hogy ők voltaképen nagyon is *határozatlan* fogalmat részesítettek meg nem érdemelt és meg nem érthető kitüntetésben.

A p. 34. olvasható participium relativum és egyszerű participium példáiból nem értettem meg a felosztás alapját.

Határozói jelző tényleg van a magyarban, pl: egész uton hazafelé stb., ellenben: *priori Remo* a latinban nem határozói jelző (p. 34.).

A «választó» mondatok helyett inkább ajánlanám a «szétválasztó» szót (p. 36.).

Az oratio recta és oratio obliqua-nak van találó magyar neve is. (A jegyzékben hiányzik a magyar elnevezés p. 38.)

A mellékmondatok fajai — mondatrészek szerint — nincsenek megemlítve. (p. 40.)

A 42. oldalon olvasható mondatalakítás attractionak van fordítva. Ez teljesen érthetetlen előttem. De a lehető leghomályosabb marad előttem az a tény, hogy míg a latin: «*urbem* quam statuo, vestra est» és a görög: «μέμνησθε τοῦ ὅρκου οὗ ὀμωμόκατε» mintaszerű példák az attractio igazolására, addig az ezekkel egy kalap alá foglalt többi latin és magyar példák nyomát sem mutatják az attractiónak. Itt valami tévedésnek vagy «sajtóvétségnek» kell fenforognia.

A mathematikai elnevezésekről nem szólok, hanem még csak röviden azt jegyzem meg, hogy a p. 8. olvasható «synisesis» okvetlenül «synizesis», annyival inkább, mert könnyen összetéveszthető egy másik műkifejezéssel, melynek neve synesis (constructio ad synesin).

A diphtongus th-val irandó (p. 6.); a «quæsito» helyett valószínűleg quærito olvasandó.

Lehet, hogy mások még egyéb módosításokat ajánlanak, de az mit sem von le a munka értékéből, mely igen sok tekintetben mindnyájunknak dicsérő elismerését és indokolt köszönetét érdemli meg.

Dr. Pruzsinszky János.

29. Telmányi Emil, Vonások a görög eposok külső kulturájának megértéséhez. (Aradi kir. főgymn. és a vele összekapcsolt állami főreáliskola 28. l.) — Ismeretes dolog, hogy az archæologia újabb vívmányai kiváló befolyást gyakorolnak a homerosi kor képének megalkotására s hogy Homeros magyarázói mind nagyobb figyelemben részesítik az eléjök táruló értékes anyagot. (V. ö. nálunk pl. Csengeri jegyzeteit.) Az ásások folytán napfényre kerülő adatok világosságot árasztanak az eddigi gyanítgatásokra, lerontják a kétségteleneknek hitt magyarázatokat s biztos alapra helyezik a homerosi realekat. Nincs ugyan okunk abbeli félelemre, hogy a Homerosnál oly szemléltetően leírt tárgyak egytől egyig az eddigitől «toto cælo» elütő magyarázatot fognak nyerni; de van okunk arra, hogy különösen a költői phantasia szülte leírásokat az egykorú tárgyakkal összemérve, a homeros-kori míveltség túlságos magasztalásától tartózkodjunk. Azonban itt is, mint mindenütt, csak a középúton haladva juthatunk a tiszta igazsághoz. A napfényre került tárgyak nem arra valók, hogy Homeros kora felől táplált fogalmunkat, melyet sokáig egyedül az eposokból alkottunk magunknak, merőben hamisnak nyilvánítsuk, hanem, hogy velök a szemléltetést és a tárgyilagos tanítást előmozdítsuk. Különben sem hihető, hogy volna tanító, a ki a homeros-kori építkezés, ruházat, étkezés, harcz stb. módját valami túlságosan fényesnek gondolja, vagy a ki azt tanítaná, hogy nincs idealisabb társadalom, utánoznivalóbb míveltség, finomabb erkölcsi érzék, mint a milyent Homeros költeményeiből tanulunk, mert a ki ilyet olvas ki Homerosból, az szem elől téveszti a költemények művészi czélját, æsthetical értékét s olyant következtet belőlük, a minek egyátalán nincs alapja. Viszont téved az, a ki tisztán az újabb kutatásokra támaszkodva, a homeros-kori míveltség képét kizárólag ezekből akarja reconstruálni; téved pedig azért, mert Kis-Ázsia æol és ion városainak területén, vagyis az eposok keletkezése helyén, rendszeres ásásokat még nem tettek; be kell tehát érnünk azon szórványos kutatásokkal, melyeket a régiségbúvárok eddigelé egyéb vidékeken végeztek. Telmányi úr mindazonáltal föltette magában, hogy a homeros-kori régiségekről az újabb kutatások alapján fest képeket tanítványai számára, eme szakaszok rendje szerint: építkezés, ruházat, etikette, fegyverzet, butorok. Megvallom, sokkal tartalmasabb, átlátszóbb, kedvesebb rajzokat vártam volna tőle. Kifogásai vannak az építkezés egyszerűsége, a házi tisztaság stb. ellen; küzd a görög és modern művészek felfogása ellen is, mivel — mint maga mondja — amazok nem ismerték idejükben az olyan arch*ä*ologiai studium*ok*at, a min*ő*t (sic!) manap a modern festők néha kétes értékü tudományos és æsthetikai alapossággal tesznek akkor, ha a letünt időkből akarnak valamit előállítani, «— s ugyanő nem sokkal alább mégis megvallja, hogy a modern mesterek æsthetikai tekintetben helyesen jártak el, mivel ez az előállítási mód felel

meg leginkább a művészi kívánalomnak». Roppant hézagosan, kisebb-nagyobb ellenmondásokkal beszél fölvett tárgyairól és többször kinyilatkoztatja, hogy csak ennyit akart mondani, s nem többet, mert a ki látott már régi képeket, az előtt úgyis világos az egész dolog. Stilusa pongyola, úgyhogy nemcsak a mondatrendezésben hiányzik nála a gondosság, hanem egyszerű szófűzésekben is; pl. ilyeneket olvasunk nála: «Azok az aeolok és iónok, a kik hazájukból kiszorítva ázsiai partokon telepszenek le, a benszülöttekkel szemben gyorsan kellett védelmi eszközökről intézkedniök, nem volt idejük arra, hogy városaikat kőfallal vegyék körül» (6. l.), vagy: «Harczias nemzet volt a görögök» (22. l.). Gondolkoztam róla: honnan lehet az, hogy szerzőnk előadása oly hézagos, szintelen és pongyola? Mert többszöri átolvasás után sem tudtam benne föllelni azt a vezérfonalat, mely minden leírástól megkivánható. Végre rájöttem. Figyelmesen átnéztem Helbignek ismeretes nagy művét («Das Homerische Epos aus den Denkmälern erläutert», Lpz. 1887), mely után Telmányi úr saját vallomása szerint dolgozott, s átnézetem arról győzött meg, hogy szerzőnk értekezése nagyon hiányos kivonat, még pedig Helbignek *teljes*, azaz 429 lapnyi művéből (t. i. nem számítva a könyv végén levő két pótlékot, melyek 18 lapot töltenek be). E szerint T. úrnak kár volt kikelnie azok ellen, a kik a Hom. költeményeiben található anyagot nomenclaturaszerűen elszámlálják; mert voltakép ő sem tett egyebet, mint Helbignek művét jól-rosszul kivonatolta. Nem akarom felhozni azon merész mondásokat és ítéleteket, a melyeket úgyszólva egytől-egyig a német szerző után apodictice (pl. mindjárt az elején a költeményekről minden okadatolás nélkül úgy beszél, mint compi*ll*atiókról) megkoczkáztat; nem akarom egyenként felsorolni stilaris botlásait és más, szóvá tehető pontatlanságát, csupán azt a jellemzését akarom megróni, a melyet Mahaffynak egyik művéből (így idézve: V. ö. Mahaffy Social life in Greece, London) ránt elő, kinek nyomán a homerosi társadalmat csupa ármány- és hamisságnak tünteti föl. Először is megjegyzem, hogy az egész ítélet ily mereven nem áll sem az ó-, sem az új-kornak egyetlen társadalmáról sem; még kevésbbé illik a homerosi társadalomra, mert az ellenkezőre a példák egész seregét lehetne idézni (v. ö. Ferenczynek erkölcsi irányú művét Homeros philosophiájáról). Másodszor alig van író, kinek egyes helyét föl ne lehetne használni pártállásunk bizonyítására. Ámde nem kiszakított mondásokkal kell a magunk véleményét igazolnunk, hanem ismernünk kell az idézett szerzőknek egyéb helyeit is, s ezekkel egyetemben kell őket tanuskodásra hivnunk. Tudtommal Mahaffynak is vannak más nyilatkozatai, hozzuk fel tehát azokat is: majd meglátjuk, hogy a világ minden népét erényeivel és hibáival együtt kell jellemeznünk. Egyébiránt ajánlom T. úrnak, olvassa el Csengeri észrevételeit, melyeket Odysseája bevezetésében a homerosi világnézetről oly finom érzékkel nyilvánít. — Még

egyet! Szerzőnk a görög erkölcsi érzetet és vitézséget néhányszor a germán czivilizatio (sic!) hasonló erényeivel állítja párhuzamba. Ez egyrészt igazságtalan egybevetés, másrészt mikor magyar fiu ilyet olvas, méltán kérdezheti: miért kell épen a germán fajnak juttatni ezt a nagy dicséretet, holott a saját faja semmivel sem áll alább amannál?!

30. Kutrucz Rezső, Homeros Odysseája, 1. ének, fordítás 21—32. l. (Pozsonyi kir. kath. főgmns). — Kutrucz Rezső úr 447, tehát az eredetinél hárommal több sorban nyujtja Hom. Odysseájának 1. énekét értelmes és magyaros fordításban. Versei 14 szótagú (= 4+4+4+2), párosan rimelő sorokban füződnek egymáshoz. Fordításán meglátszik, hogy első sorban hűségre törekedett, s e tekintetben oly tökéletességre vitte, hogy prózában sem kivánhatni pontosabb fordítást. Észrevehető, hogy igazi lelkesedéssel dolgozott fordításán az elsőtől az utolsó sorig. Legyen szabad mégis néhány megjegyzést tennem verselésére. K. úr 1. nem mindig vigyáz a tactusok időbeli egyenlőségének törvényére, mely azt kivánja, hogy a négyszótagu ütemek lehetőleg rövid szótagokat tartalmazzanak, a kétszótaguak pedig hosszú szótagokból álljanak; 2. ügyelnie kellene arra, hogy a tactusokban helyet foglaló szótagok külön szót alkossanak s ne úgy vonódjanak át az előző ütemekből; 3. az ictus valamely mondattanilag jelentékeny szótagra essék. Igaz ugyan, hogy e szabályok ellen nagynevű költőink is vétenek; de azért mindig megvan náluk a törekvés, hogy szigorúan szabályos ütemeket alkossanak. Ha tehát K. úr azon lesz, hogy az említett törvényeket érvényesítse, versei kétségkívül gördülékenyebbek lesznek a jelenlegieknél. Rimei elég jók; csak az tünt föl előttem, hogy többször egészen különböző cyclusok befejező és kezdő sorait rimelteti össze.

Egyéb megjegyzéseim ezek: 21. l. hibás ragozás: kiket nem ért szörnyű romlás s nem ölt*e* meg vészes tenger. (Legfölebb úgy menthető, ha az «őket» szót értjük alattomban.) Athenének következetlenül egyszer *kékszemű*, másszor meg *fényes szemű* a jelzője. A nyelvtanok szerint a birtokragos főnév mellől a 3. személyben nem szabad elhagyni a tárgyragot így: kezük' (= kezöket, 24. l.). «Odysseus» két esetben négytagú, máskor háromtagú. E sorban: «Hogy nyi*lait* bekenni legyen emberölő mérge» (27. l.) erőltetettnek tartom az ‚ait' összeolvasását, úgy szintén (28. l.) a Menel*aos* szóbeli egybeejtését is; ily alapon a «mindannyian» szóból (30. l.) az *i*-t inkább törülném. ‚Eupeithe*os*' (31. l.) tán sajtóhiba Eupeithes helyett. Erőltetett birtokviszonyi szórend ez: «útján erőszaknak» (31. l.).

Ismétlem: K. úr egyébként gondos fordító, s szóban forgó mutatványa reményt nyújt arra, hogy a műfordítás terén szép dolgokat fog létrehozni.

31. Dr. Kovalik János: Észrevételek a philologiai oktatáshoz. 83—86. l. (Tresztenai kir. kath. gymn.) — E szűkkeretű, nem egészen negyedfél lapnyi czikkecske azt akarja megmutatni, hogy kell a classicismus tanításában érvényesíteni a realismust és mikép lehet a magyar és latin nyelvet párhuzamosan tanítani, tekintettel a német nyelvre is. — Amazt a czélt a czikkíró szerint úgy érjük el, ha a deákot arra szoktatjuk, hogy mindent úgy fogjon fel, a mint valóban van. De hogy mikép érti az ily módszerű tanítást, vagy hogyan járt el a maga tanításában, arról nem szól, hanem azt mutogatja, hogy a classicismus fejleszti a megfigyelő tehetséget, elősegíti a fogalomalkotást, meg az ítélő és elvonó képességet. — Áttér aztán a latin, magyar és német nyelv közti kapcsolatokra és sürgeti a rokon jelenségek felhasználását a nyelvtények magyarázatában. Azt hiszem, ebben a dologban mindenki egyetért a czikkíróval; csak az nem volna helyén, ha az ily hasonlítgatást előtérbe helyeznők s a tulajdonképi czélt, az idegen nyelvnek a gyermek szájához és füléhez való idomítását, vagyis a könnyüszerű nyelvtanítást elhanyagolnók. Mindennek megvan a maga ideje, s ha a nyelvet idejekorán elsajátíttatjuk az ifjakkal, lesz még elég időnk arra, hogy a nyelvekben mutatkozó egyezéseket és eltéréseket megbeszéljük.

K. úrnak fönn, Árvában, elég fáradságába kerülhet a nyelvek tanítása; — ezen körbe vágó tapasztalatait tegye inkább közzé, a helyett, hogy általános elveket hangoztat. Tapasztalati tényekre van szükségünk, nem szabályokra. BÓDISS JUSZTIN.

32. Nagy Ferencz, Ilosvai-Arany Toldija. (Kecskeméti reform. főgymnasium, 3—13. l.) — A szerző «népszerű ismertetés»-nek nevezi dolgozatát. Ha a népszerűséget egyértelműnek tartja a felületességgel, akkor dolgozatát mindenesetre joggal nevezi «népszerűnek». Ennél felületesebb és zavarosabb párhuzamot Ilosvai és Arany «Toldi»-járól még akarva is nehéz volna írni. A dolgozat 11 oldalra terjed. Ebből hatodfelet, tehát az egésznek épen felét a Toldi-trilogia tartalmának száraz kivonata tölti be. Másik fele Ilosvai korának és művének ismertetése s egy csomó szóvirág, mely Arany elbeszélő művészetének æsthetikai méltatása kívánna lenni. Kifejezéseiben a szerző roppantúl naiv. Bevezetőleg nem mulasztja el megjegyezni, hogy «az olvasó szíves figyelmét bátorkodik kérni» fejtegetéseihez; majd meg így kiált fel: «Oh bár lenne erőm e képet (Toldi jellemrajzát) a nagy költő emlékéhez méltóan fotografálni, s úgy mutatni be, hogy szépségéből nagyon sok ne vesszen el. Megpróbálom, s ha czélom nem sikerül, mentsen ki a hódolat, melylyel a nagy vatesnak adózom!» A mikor elmondja, hogy a «Toldi Szerelmé»-nek szerkezete kevésbbé egységes, mint a másik két része, siet hozzátenni: «De ami hiánya van, az is csak egy Aranyban tűnik fel annak, másban

erénynek tartanók, ha annyi egység volna, mint ebben.» Annak illusztrálására, hogy a magyar nemzet mennyire tiszteli Aranyt, «minden magasztalás helyett» csak azt hozza fel, hogy a nemzet «költőnk emlékszobrára 80 ezer forintnál nagyobb összeget rakott össze». Ha talán volt még Magyarországon oly tőzsdei üzér-lélek, ki nem akarta elismerni Arany nagyságát, Nagy Ferencznek e 80 ezer forintos érve után bizonyára meg fog hajolni a költő előtt. Ilyen a szerző előadása ott is, a hol fejteget és elemez. Hogy az Ilosvai korabeli elbeszélő költészetet jellemezze, elmondja, hogy a Mátyás udvarában élő külföldi tudósok elismeréssel szólnak a magyar énekekről, de ily ének, fájdalom, nem maradt fenn egyetlen egy sem; ennek daczára a szerző ily párhuzamot von a *fenn nem maradt énekek* és a XVI. századnak, Ilosvai századának elbeszélő művei közt: «Ha ott virágos mezőben képzeljük magunkat tele a költészet édes illatával, andalító zenéjével, itt letarolt mezőben járunk, melyen hideg józanság, lehűtő okoskodás, unalmas papolás terem, s csak itt-ott csillámlik meg egy-egy idegen gyöngyszem, mely tán tévedésből maradott a kietlen pusztán.» Ezután kijelenti, hogy nem lehet czélja e nagy változás okát fejtegetni, elégnek tartja megemlíteni a tényt. De azért öt sorral alább mégis csak fejtegeti, hogy a XVI. század «a vallás-erkölcsiség kora, s azért lett oly meglepően hideg elbeszélő költészete, mert az írók csak eszköznek használták egy szerintök magasabb czél elérésére.» S miután néhány odadobott vonással jellemezte Ilosvai művét, ily ékes szavakkal tér át Arany eposzára: «De nem időzöm tovább e rideg tájékon, hanem inkább elvezetem olvasóimat egy szép, kies, virággal ékes gyönyörű tündérkerthez, Arany János örökbecsű eposzához. És itt méltóztassanak megengedni, hogy bevezetésül idézhessem ....» De magam sem kívánok — hogy a szerző metaphorájával éljek — tovább is időzni e tájékon, mely annyi szóvirágot, de egy árva gondolat-kalászt sem termett.

33. Gellért Jenő, Ney Ferencz emlékezete. (Budapest-fővárosi IV. községi nyilv. főreáliskola, 3—30. l.) — A kegyelet meleg hangján írt emlékbeszéd ez a másfél év előtt elhúnyt kiváló tanférfiúról, kinek életéről és félszázadot meghaladó munkásságáról, a tanügy érdekében folytatott lelkes küzdelmeiről szeretetteljes gonddal fest képet a szerző. Természetesnek találom, hogy az emlékbeszéd írója legszívesebben a mellett időz, a mi az elhúnyt paedagogus életében lelkesítő, példaadó, s lemond arról, hogy kritikát gyakoroljon működése felett. Ennek tulajdonítom azt is, hogy Ney Ferencz írói tevékenységével nem foglalkozik bővebben. Alkalmasint attól félt, hogy a szárazabb természetű fejtegetésekkel megzavarná az egész dolgozaton végigvonuló emelkedett, meleg hangot. Annál behatóbban jellemzi Ney Ferenczet mint a nemzeti tanügy bajnokát, ki egész életét a nevelés és oktatás feladatainak szentelte s még a legválságosabb időben is hű maradt ügyéhez. S így annak a czélnak,

hogy az elhúnyt emlékét a pályatársak és a tanítványok előtt felujítsa, teljesen megfelel az elismerésre méltó gonddal s lendülettel írt dolgozat.

34. Kováts Antal, A magyar nép érzelem- és kedélyvilága dalaiban. (A kegyes-tanítórend kecskeméti főgymnasiuma, 3—56. l.) — A mióta a közfigyelem fölébredt a magyar népdal iránt, jóformán egész irodalma támadt e műfajnak. A népköltészettel való foglalkozásnak kettős hasznát is láttuk. Elbágyadt műköltészetünk életadó forrást talált a népköltészetben, melytől felújult, megerősödött; anyagot, formát, kifejezést egyaránt merített belőle. Másrészt pedig a népköltészetből tanúltuk meg fajunkat igazán ismerni és szeretni. A magyar népdal, mint a nép szellemének alkotása, megmutatja nemcsak azt, hogy miként gondolkozik és érez általában a nép, hanem különösen a magyar nép. Ezért a legfontosabb adatokat a magyar embernek és fajnak lélektanához a népköltészetben kell keresnünk. Kováts Antal az előttem fekvő értekezésben megkisérelte ez adatok összeállítását, s bár nem vagyunk szűkében a magyar népköltészettel foglalkozó tanulmányoknak, mégsem végzett felesleges munkát, mikor dolgozatát megírta.

A szerző népköltésünknek formai és nyelvi oldalait egészen tekinteten kívűl hagyja s csak azt az érzelmi anyagot vizsgálja, mely a nép dalaiban kifejezésre jut. Szóval dolgozata egy darab néplélektan kíván lenni. Sorra veszi a magyar nép-élet főbb mozzanatait, a mint azok a dalokban tükröződnek s megmutatja, minő kedélyt tanusít népünk az élet különféle körűlményei között. Dolgozata a következő részekre oszlik: *Hazafias dalok. Katonadalok. A magyar nép életmódja. Szerelmi dalok. Jó kedv, mulatság, bordalok. Humoros, tréfás gúnydalok.*

Az egyes csoportok fejtegetése nagy gondról és alapos olvasottságról tanúskodik. A *hazafias dalok* tárgyalásánál a szerző figyelmesen rajzolja azokat a közállapotokat is, melyek közt a dalok születtek: nemzetiségi küzdelmeinket, szabadság- és vallásháborúinkat, melyeknek főbb eseményeiről, nevezetesebb szereplőiről a népköltészet sem mulasztja el megemlékezni. Hiányosabb a történeti háttér a *katonadalokról* szóló fejezetben. Itt csak nagyjában csoportosítja a szerző idevágó dalainkat, s a katonáskodás fejlődésének fontosabb mozzanatait alig érinti; így aztán a képnek, melyet a katonaéletről rajzol, nincs távlata. Nem világos az ily kifejezés sem: «A katonának sorozott nép fia... a megszokott családi körből kiszakítva, szíve elszokik a nemesebb érzelmektől s később esetleg hazatérve elzárkózik azoknak rá irányuló hatása elől is». (12. l.) Sikerültebb a *magyar nép életmódját* fejtegető szakasz, melyben a szerző a gulyás-, juhász-, kanász- és a betyáréletre vonatkozó dalokkal foglalkozik. Kár, hogy a földművelő életmódot figyelmen kívűl hagyta a szerző. Legterjedelmesebb a *szerelmi dalokról* szóló rész (27—45. l.). Érdekesen

mutatja ki a szerző, hogy a magyar nép szerelmi költészetében az érzéki elem mennyire háttérbe lép a lelki derékség és erkölcsi kiválóság dicsőítése mellett. De azt hiszem, nagyon is eszményi színben látja a szerző a népéletet, mikor azt mondja, hogy a népnél a kényszerből eredt és érdekszőtte házasság fehér holló. Bajos volna bebizonyítani, hogy «az érdekházasság úri találmány», mint a szerző állítja. Hasonló túlzásba esik, mikor a szerelmi csalódásból eredő halálvágyról szólva, megtámadja a modern pessimistikus költészetet s a világfájdalmas irányt hamisnak, jogosulatlannak nevezi, mely épen ezért «méltán részesül a helyesen gondolkodók részéről üldöztetésben». A «helyesen gondolkodók» ma már egészen másként fogják fel az egyéniség jogát a költészetben, semhogy a pessimismus üldözésére gondolnának.

A többi fejezetekben is lehetne egy-két kifogásolható helyet találni, de mindezek nem valami sokat vonnak le a nagy tárgyszeretettel és vonzón írt tanulmány becséből. Kelemen Béla.

35. Mácska Lajos, Erdélyi János mint kritikus és philosophus. (A kegyes-tanítórendiek podolini r. kath. algymnásiuma). — Erdélyi János hátrahagyott gazdag örökségéből a Kisfaludy-Társaság 1886-ban *Pályák és Pálmák* czímen egy kötetet adott ki, s az imént *Tanulmányok* czímen amannak folytatását adta. E két kiadás közé esik Mácska dolgozata. Leszámítva nehány nekrologot, a hivatalos emlékbeszédeket, két három kisebb dolgozatot, íme mindez, mi 1868 óta, az író halála óta, róla az irodalomban megjelent. Összegyüjtött munkái maig sem forognak a közönség kezében, jól megírt életrajza, kidomborított alakja ma sincsen még annak az írónak, kinek szíve minden dobbanása az irodalomért volt, minden gondolata a nemzeti szellemért, minden tette a magyar műveltségért, minden irata a nemzeti ízlés nemesebbé tételéért. Pedig ez az író megérdemelte volna!

Most, idő haladtán, egy iskolai értesítő szűkre szabott terén foglalkozik vele Mácska Lajos úr, kegyesrendi tanár, vele a ki ítész és bölcsész volt főképen, egy czikkben épen erről az oldaláról vizsgálva életét és iratait. Tehát mégis foglalkozik vele valaki, a kor még sem hálátlan iránta, nem feledékeny érdemeiről. Ime ez a dolgozat egyik érdeme, s a másik, hogy szerzője lelkiismeretesen utána járt mindannak, mit róla a nyomtatott irodalomban meg lehet találni. Innét munkája jobbadán összefoglalás, csoportosítás, sem nem életrajz, a mi nem akar lenni, sem nem bírálat, a mi megint nem tud lenni. De méltányló, mert lelkiismeretes gondolkodás eredménye; csakhogy némi eredetiségre törekvés, némi merev tagoltság, némi iskolai jelleg olyan pensumszerűvé teszik. Amaz dicséret, emezek kifogások. Az író jól tudja, mit értek mind a kettőn, az olvasó vegye észre az alábbiakon.

A hagyományos bevezetés, miként stilisztikáink tanítják, a milieu gondolatának parafrasisa. Az ember s az őt körülvevő korszak egymásra hatásáról elmélkedik, tétele első részeül adván elmélkedését. Ez az általános, most jő az applikáczió, mely az író és a kor viszonyát magyarázza, azután Erdélyire tér, s mielőtt róla szólna, az őt megelőző kritikai állapotokat vázolja röviden s az ismert skémák szerint: Kazinczy levelei, Döbrentey, Berzsenyi és Kölcsey, Szemere Pál, Bajza, Toldy. Bajzáról szólván, elfeledi idézni Erdélyit, kinek véleményét szószerint átveszi, írván: «mert nála (Bajza) senkisem tudta magát szabatosabban kifejezni; továbbá ő az eszményi elv vallói között egyetlen, ki nem köté magát görög vagy más idealizmushoz, hanem csak idealizmushoz általán; szerinte a szépség az emberi természetben fenekül, nem e vagy ama nemzetben». Ez Erdélyi stilusa, ez Erdélyi ítélete s épen Bajzáról. — Ismerteti a magyar filosofia rövid múltját, s az elődök röpke fölemlítésével czéljához ér: Erdélyihez.

Igy áttérhet értekezése tulajdonképeni tárgyára, s megszabja, hogy dolgozatában az időrendi sort követi s egy sokszor előadott rövid vázlatban adja életének külső történetét, leginkább Deák Elek dolgozatát vevén forrásul. Ezt az előkészítő részt követi a részletes tárgyalás, mely végig megyen Erdélyi munkáin, a mint azok évenként megjelentek, ismerteti a czikkeket, tanulmányokat s néhány többé-kevésbbé sikerült megjegyzést vet utánuk. Mikor ennek a munkának vége van, következik egy összefoglaló ítélet, s így a keret és a kép készen vannak.

Ez a dolgozási forma, ez a megszabott, korlátok közé szorított, sablonba préselt előadás valóságosan merészség Erdélyi ellen, kinek szabad gondolkodásáról, eredetiségéről, formai szabadságáról ismert dolgozatait így stilisztikai szabályok merev utasításai szerint összeszerkesztett vázlatban adja. Ez a megszokott eljárás, és gondolatainak reprodukálása s a rólok érvényben való véleményeknek hosszú lére eresztése csak arról győz meg engem, hogy az író megtanulta mindezt, de nem értett meg semmit belőle. A ki Erdélyiről írni akar, legelőször szellemét ismerje meg s annak vezérlete alatt fogjon munkához. Az önállóan gondolkodó Erdélyi megköszönné, ha élne, hogy róla ilyen, a saját lábán megállani nem tudó gondolkodás mond ítéleteket.

EMBER PÁL.

VEGYESEK.

— Schiller ifjúkorával s első költői műveivel foglalkozik *Fischer Kúnó* egy nem rég megjelent munkájában: *Schillers Jugend- und Wanderjahre in Selbstbekenntnissen* (Heidelberg, Winter). A hírneves philosophus, a ki már több ízben bizonyúlt költői termékek szellemes magyarázójának és birálójának, Schillernek nem annyira külső életkörülményeit, mint inkább szellemi fejlődésének első (1788-ig terjedő) korszakát akarja vázolni és nagyobb súlyt fektet a költő gondolatai s eszméi csiráinak és fejlődéseinek kifejtésére, mint művei reális alapjainak s a keletkezésükre befolyással volt külső ösztönzéseknek kimutatására. Anyagát a költő «önvallomásaiból», első sorban műveiből meríti, névszerint a lyrai költeményekből s első négy drámájából, a *Haramják, Fiesko, Ármány és Szerelem* és *Don Carlos*-ból. Schiller ifjúkori költészete abban az ellentétben gyökerezik, mely a barátság és szeretet után sóvárgó szív vágyai és a rideg valóság között tünt fel. Az ábrándnak s a valónak emez ellenmondása szülte benne a szatirikus hangulatot, mely majd tragikus fájdalomban, majd gúnykaczajban tör ki. E hangulatnak megfelelnek ifjúkori költészetének tárgyai is, miket ő nála is rendesen valami külső alkalom szolgáltatott. Az ifjabbik Hoven elhúnyta a *Leichenphantasie* megírására készteti, barátjának, Weckerlinnek halálára elégiát ír; a *Rousseau* cz. költemény megírására, a mint Fischer meggyőzően kimutatja, Sturznak egy dolgozata *(Denkwürdigkeiten von Johann Jakob Rousseau)* ösztönözte, — itt olvashatta azt is, hogy Rousseau «Fiesque gróf» történetét és jellemét «Plutarchus ecsetére méltónak» mondotta; Sturz irataiban olvashatta Kaufmann Angelika egy képének, mely Hektor és Andromache búcsúját ábrázolja, leírását, ugyanitt egy gyermekgyilkos nőnek bírái előtt mondott beszédét, — mind oly tárgyak, melyek hatással voltak az ifjú szatirikusra és tragikusra s melyeket aztán költőileg fel is dolgozott. Az ideálnak s a valónak, az öröknek s a végesnek ellentéte önkénytelenül a dráma felé terelte; ez ellenmondás csak itt juthatott teljes kifejezésre egymással szembenálló jellemekben. Első hősei a költő szellemi physiognomiáját öltik magukra; a cynikus Moor Ferencz s a rajongó Károly az ő lényének ellentétes képei. Legművészibb módon nyilatkozik a szatirikus elem az *Ármány és szerelem*ben. Schiller költői fejlődésére bizonyára nagy befolyással volt Károly Jenő herczegnek személyisége; e fejedelemnek, a ki Schiller életébe a gondviselés módjára akart benyúlni, és a költőnek viszonyát Fischer egy külön fejezetben tárgyalja. Károly Jenő sajátos jelleme, despotikus akarata, méltóságos fellépése és fényűzése kétségtelenül mélyebb benyomást keltettek a költő képzeletében. A herczeg életének kevésbbé fontos körülményei is bevésődnek az ifjú költő emlékezetébe; Károlynak hamburgi útja (1781) pl. árnyékot vet *Ármány és szerelem*ben is: lady Milford Hamburgban, az Elba partján ismerkedik meg a fejedelemmel. Fülöp király jellemzésében is felismerhetők Károly herczeg jellemének egyes vonásai. Az ifjú Schillernek ideális világ-

nézete azonban, úgymond Fischer, legtisztább kifejezésre jutnak Posa alakjában, itt nem zavarja azt kétely és szenvedély, nem sötétíti el a pessimismusnak árnyéka sem. p. g.

— **Arany János Fülemüléjéhez.** — Pozder K. kimutatta e folyóiratban (VII. 1079), hogy a Fülemüle meséje megegyezik Naçr-Eddin egyik tréfájával. Minthogy azonban e gyűjteménynek német fordítása csak 1857-ben jelent meg, a Fülemülét pedig Arany már 1854-ben írta, közvetetlen nem meríthette tárgyát ama gyűjteményből. — Véletlen ráakadtam ugyanerre az adomára egy XVIII. századi franczia nyelvtanban, s ebből azt következtethetjük, hogy az adoma járatos volt az efféle grammatikákban, s ezek valamelyikében olvashatta Arany János. — Az említett nyelvtannak ez a czíme: *Nouvelle Grammaire Françoise et Hongroise* nommée : *Le Sincere Maître de Langue . . . Új Franczia és Magyar Grammatica.* Soprony 1763. Az ajánló levél szerint *Joannes Thomas* írta. — Az említett adoma a II. rész 288. lapján van s így hangzik:

Deux Païsans ayant quelque différent au sujet d'un coucou, qui avoit chanté dans leur voisinage, resolurent de plaider leur cause dévant le Juge, qui répondit qu'elle étoit de consequence, & qu'il lui falloit consulter beaucoup de livres pour l'apointer. Enfin ayant escroqué bien de l'argent de l'un & de l'autre, il leur dit, au lieu de sentence définitive: que c'étoit pour lui, que le coucou avait chanté, et non pas pour eux.

SIMONYI ZSIGMOND.

— **Goethe olaszországi útjának** történetéhez érdekes adalékokat szolgáltat a weimari Goethe-társaság legújabb kiadványa: *Zur Nachgeschichte der italienischen Reise.* Goethe's Briefwechsel mit Freunden u. Kunstgenossen in Italien 1788—1790. Herausgegeben von *Otto Harnack* (Weimar, 1890.) E levelekben ama baráti kör szólal meg, mely Goethe olaszországi tartózkodási idejében (1786—1788) a költő körül csoportosúlt; mintegy új világításban tűnik fel bennök amaz olaszországi út jelentősége s magát Goethét is még jobban tanuljuk belőlük ismerni. Goethe gyakran emlegette hogy hogyan «tükröződik» az ő személyisége másokban; mindenki, a kivel találkozott, máskép sugározta vissza az ő képmását s ilyformán ismerősei utján tett ő szert önismeretre. Az önismeret czéljának szolgált az olaszországi út is. Ennek befolyásáról Goethe autobiographikus munkáin kívül amaz eredeti levelek és naplók tájékoznak bennünket, melyek Steinnének és Herdernek voltak szánva s melyek nehány évvel ezelőtt (1886) láttak napvilágot. Ezek kiegészítésére szolgálnak a most kiadott levelek, melyek Goethe hazatérése után íródtak s így az olaszországi utazás utótörténetét adják. E leveleket még Goethe maga rendezte s 1825-ben megbeszélte Eckermannal publicatiójukat. A mostani kiadó Harnack gazdagabb forrásokból meríthetett, mint Eckermann, sőt az anyag bősége a leveleknek gyakran csak kivonatos közlésére kényszerítette. A közlemények Goethének Nápolyból való távozása után kezdődnek, s azonnal látjuk, mily nehéz szívvel válik meg a költő a kedves helyektől és jó barátoktól. Ez utóbbiak is ismételtlen kifejezést adnak fájdalmuknak, mindegyik a maga sajátos természetének meg-

felelőleg, Kauffmann Angelika, a hírneves festőnő. Goethe távozása óta, saját szavai szerint, bizonyos közömbösségben («in einer Art von Gleichgültigkeit») él; a hétfők miket máskor az ő társaságában töltött szomorú napokká váltak; Moritz, Goethének a metrikában s mythologiában oktatója, szintén elhagyatva érzi magát, de az emlékezet új tevékenységre ösztönzi, csak most érzi a Goethével való érintkezés serkentő hatását; Meyer Henrik a műremekeket már csak fél élvezettel szemléli, «meines Lebens bestes Glück ist hin», úgymond «... mit Ihnen ist mir die Fackel erloschen, die mich in den Künsten durch die Nacht des Zweifels führte.» Mind e levelekből Goethe lényének szeretetreméltóságát tanuljuk még jobban ismerni; látjuk, mint válik ő középpontjává minden társaságnak, melyben megfordúl. Hasonló benyomásokat kelt később Goethe eme római barátaiban a szintoly művészi s vidám természetű Anna Amália herczegné megjelenése, míg a ridegebb Herder idegen marad ama jókedvű művészcsapat körében. p. g.

— **Némethy Géza Euhemerus-kiadásáról** újabb kimerítő és elismerő birálat jelent meg Breysig A. tollából a *Berliner Philologische Wochenschrift*ben (1891, 421—426. l.) «Die Fragmentsammlung Némethys ist — így szól az ismertetés elején — was ihr von vornherein zur Empfehlung dient, eine Publikation der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Wir haben in ihr *die erste kritische Sammlung der Euhemerusfragmente;* denn die ebenso gründliche als anziehende Schrift Évhémère, son livre et sa doctrine, Mons 1876 von R. de Block enthält die wichtigsten Fragmente nicht im Original, sondern in der Übersetzung». Végig megy azután az egész munka tartalmán s Némethy nézeteit nagyobb részt helyesli. Mindössze két pontban nyilváníit eltérő véleményt, a mennyiben t. i. a Diodorus Siculus V. könyvének 41—46. fejezetében található Euhemerus-töredéket nem kivonatnak, hanem a *Historia Sacra*-ból szó szerint átvett töredéknek tartja s a Firmicus Maternus *De errore profanarum religionum* czímű munkájából vett *Narrationes Euhemero probabiliter tribuendae* czím alatt közölt két fragmentumot nem hajlandó Euhemerusnak, hanem inkább valamelyik későbbi euhemeristának tulajdonítani. Ellenben Némethy fejtegetései után eldöntöttnek tekinti azt a kérdést, hogy Ennius Euhemerus-fordítása versekbe és pedig hexameterekbe volt foglalva s hogy a Noniusnál VII. p. 216. található Ennius-töredék nem az Annaleshez, hanem az említett fordításhoz tartozik s így javitandó ki: «cum *sos* obsidio magnus *Titanus* premebat.» A Pseudo-Plutarchusnál *De placitis philosophorum* I. 7. p. 880. található s Euhemerusra vonatkozólag fontos testimonium gyanánt szolgáló Callimachus-töredékben is elfogadja a Némethy emendatióját (χάλκειον) a Bentley coniecturája (παγχαῖον) ellenében. Általában elismeri, hogy a töredékek szövege gondosan emendálva van s a mi az efajta munkáknál a legfőbb, a forrásul szolgáló régi írók hitelességének és egymáshoz való viszonyának megállapítását is sikerültnek itéli. Végül így nyilatkozik: «Wenn nun auch einzelne Ansichten Némethys begründeten Widerspruch hervorrufen, *so haben wir doch in seinen reliquiae Euhemeri eine sorgfältige, kritische Sammlung* der Trümmer jenes antiken Tendenzromanes, welcher der erste konsequent durchgeführte Versuch war, dem

schlichten Volksglauben durch seichte pragmatische Mythendeutung ein rationalistisches System gegenüber zu stellen.»

— **Erdélyi János mint kritikus és philosophus** czímmel a podolini róm kath. algymnasium értesítőjében terjedelmes dolgozat jelent meg, mely körülbelől azt a benyomást teszi ránk, mintha valaki egy parányi lélekvesztőn indulna mély vizekre, s aztán, minden buzgósága mellett, kénytelen volna a partok mentén oldalogni. A szerző nagy szorgalommal összeállítja Erdélyi életrajzát s tágabb értelemben vett bibliographiával füzi össze, vagyis, a megelőző kritikai és philosophiai irodalom ismertetése után, tartalmi analysisét adja Erdélyi iratainak. Ez mindenesetre méltányolni való, ámbár az analysis jobbára igen sovány. De a centralis kérdés, melyet kitűzni és megoldani kellene, nyilvánvalóan a következő: mily befolyással voltak a hegeli doctrinák Erdélyi fejlődésére, philosophiai és æsthetikai törekvéseire, s mily viszonyban áll ő Hegelhez és a magyar hegelistákhoz. Ezt a kérdést a szerző nem oldja meg; mintha érezné, hogy e «mély vizre» csak nagyobb és jobban fölszerelt hajó szállhat, mint az a szerény kis bárka, melylyel ő rendelkezik.

Az értekezés módszere nagyon is «vieux jeu». Erdélyi műveinek felsorolásában a szerző pusztán chronologiai sorrendet tart, a mi egyátalán nem felel meg a tudományos módszer követelményeinek. Irodalmi apparatusa nagyon csekély: Beöthy compendiuma, Greguss emlékbeszéde, Szinnyeinek egy ifjúkori kisérlete, s egy másik, szintén ifjúkori kisérlet Deák Elektől (Figyelő, 1880). Maga a szerző nem igen hallatja itéletét, sőt általában a legnagyobb scrupulositással igyekszik a maga részéről nem mondani semmit, legalább semmi újat. A mi csakugyan sikerül is neki.

HÁHN ADOLF.*)

— **Középkori universitas és jelenkori jesiba.** — Fináczy Ernő «A franczia középiskolák multja és jelene» czímű becses munkájában érdekes képet nyujt arról, hogy mint éltek és mint tanultak például a párisi egyetem (universitas scholarium et magistrorum) tanulói a scholastica virágzásának századaiban. — Az universitas tagjai nyilvános oktatásban közösen részesültek valamelyik híres tanárnál, mondjuk Abélardnál, a kit több százan, néha ezren is hallgattak egyszerre. A közös tanításról kiki saját kollegiumába (collège) tért haza, a milyen kollegium az universitás fénykorában 50—60 is létezett Párisban. A kollegiumban, hol 20—30 vagy több tanuló is együtt lakott, még pedig fiatalabbak és korosabbak egyaránt, a tanulók nem tanultak új dolgot, hanem csak a mit a közös leczkén hallottak, azt ismételték egy idősebb universitásbeli tagnak, a provisornak vagy principalisnak felügyelete alatt és útbaigazító segítségével.

Szakasztott ily módon élnek és tanúlnak felsőmagyarországi városainkban (Pozsony, Nyitra, Munkács, M.-Sziget), azok a zsidó ifjak, a kik rabbiknak készülnek vagy csak egyáltalában szigoruan vallásos képzettséget

*) A fönt 810. l. közlött ismertetés szedésekor vettük. Szerk.

akarnak maguknak szerezni. E városokba, melyeknek zsidóságán, legalább a jó részén mai napság is a középkor szelleme uralkodik, néha 3—400 tanuló (bachur) is összeverődik, hogy kicsinye-nagyja együtt hallgassa a jesibában a messzi földön híres rabbinak vallásos igéit és a scholastikusnál scholastikusabb talmud-fejtegetéseit. — De a napnak csak csekély részét töltik a híres rabbi hallgatásával, különben kisebb-nagyobb csoportokra oszolva, egy idősebb ifjúnak vagy már meglett férfiúnak (chazar vagyis ismétlő bachur), közreműködésével tanúlnak kora reggeltől késő éjjelig. — Az életmódban legfölebb az tesz különbséget, hogy míg a középkori universitás tagjairól, legalább a nagy részükről, gazdag alapítványokkal rendelkező collegiumok (hôpital, hôtel, bourse) gondoskodtak, addig a jesiba növendékei leginkább a hitközség vagy általán a hitsorsosok jótékonyságára vannak utalva. Mindenesetre tanulságos volna e hazai tanítási intézeteket, mint a középkori szellem alkotásait és tanyáit, a tanítás története szempontjából tudományos vizsgálat alá fogni.

KARDOS ALBERT.

KÖNYVÉSZET.

Branisce Valér. Muresianu András. Tanulmány az erdélyi rumán irodalom köréből. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1891. (8-r. 29. l.)

Goethe Iphigeniája. Szövegjegyzetekkel és irodalomtörteneti fejtegetéssel ellátta Haraszti Gyula. (Német írók iskolai tára. III.) Budapest, Lampel R. 1891. (8-r. 102 l.) 30 kr.

Hornyánszky Gyula. Pindaros. Tanulmány. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1891. (8-r. 52. l.)

Kacziány Géza. Őskóltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján. Két tanulmány. I. Őskóltészetünk elemei. II. A magyar vers-alakok Erdősiig. (Az utóbbi bölcsészettudori értekezés.) Budapest. 1891 (8-r. 46. lap.)

Kazinczy Ferencz összes művei. III. osztály. Levelezés. Kazinczy Ferencz levelezése. A M. T. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzéteszi *Dr. Váczy János.* II. kötet. 1790—1802. Budapest, Akademia, 1891. (8-r. XXXII, 626 l.) 6 frt.

Schvarcz Gyula. Az athenei alkotmány-történelem korszakai, azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XI. köt. 3. sz.) Budapest, Akademia 1891. (8 r. 67 l.) 60 kr.

Simonyi Zsigmond. A nyelvújítas és az idegenszerűségek. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XV. köt. 9. szám.) Budapest, Akademia 1891. (8 r. 68 l.) 60 kr.

Sophokles Elektra. Fordította Csiky Gergely. 2. kiadás. (Olcsó könyvtár. 288. sz.) Budapest, Franklin-társ. 1891. (16 r. 93 l.) 20 kr.

Szerelemhegyi Tivadar. Görög állami régiségek a gymnasium V. osztálya számára. Budapest, Grill, 1891. (8-r. 77 l.) 58 kr.

Szvorényi József. Emlékbeszéd Danielik János tiszteleti tagról. Budapest, Akademia 1891. (8 r. 35 l.) 30 kr.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1891. OKTÓBER. XV. ÉVFOLYAM. VIII. FÜZET.

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1891

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, ezen társaság okleveleinek kiállítási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verböczy-utcza 16. sz. küldendők.

KAZINCZY GESSNER-FORDITÁSA.

I.

Az egyes korok hangulatát kétségkivül azon irodalmi művek tükrözik vissza leghívebben, melyek legnépszerűbbek, mert azt a művet olvassák leginkább az emberek, melyben saját érzelmeiket, saját lelki állapotukat találják festve, s annál élénkebb e munkák hatása, minél több közös vonást mutatnak föl az olvasó lelkületével.

A mult század második fele ismét egyike azon korszakoknak, melyben az idyllköltészet volt közkedveltségű, s az idyll örvendett általános elterjedésnek. És ez általános elterjedés egyik jele annak, hogy az emberek kedélye, mely oly fogékony az idyll naiv és sentimentalis szépségei iránt, nem a rendes, természetes állapotban van, hogy a beteges exaltatio oly általános, mintha az emberek a levegővel szították volna magukba.

Ha kutatjuk, hogy e korban mik voltak az emberek legnépszerűbb olvasmányai, azt fogjuk találni, hogy ezek mind sentimentális jellegűek. A sentimentális vonás erősen érvényesül mindazon művekben, melyekben akkor egész Európa gyönyörködött. A «*Nouvelle Heloïse*»-en kezdve, a *Wertherr*el folytatva a kevésbbé jelentős művek egész seregében mindenütt a sentimentalismus az uralkodó. Ez irány hatása mutatkozik nálunk a *Fanny hagyományai*ban, *Kártigám*ban, *Bácsmegyei*ben, s egyes harmadrangú német sentimentalis regények fordításában. E sentimentalis vonással függ össze a természetnek rajongó szeretete, mit e művek szintén híven tükröztetnek vissza.

A kedélyek mind betegek. Mindig hasonló sentimentalis hangulat uralkodik fölöttük, a minő e művekből áramlik felénk. E beteg kedélyek mind rajongnak az idyllért, s különösen az ezen század izlése szerint módosult idyllért, melyben feltalálhatják, a

mi után sóvárognak. Feltalálják azt a sentimentalis hangulatot, mely az ő lelkük hangulatával oly rokon; feltalálják a természetnek azt a kultszát, mely Rousseautól kiindulva egész Európában elterjedt; feltalálják ideáljukat az emberről, a társadalomról, az életről, s a boldogságról, melyek ideálja *így* szintén a Rousseau eszméinek hatása alatt született meg. Vigasztalás nekik, ha érzékeny kedélyüknek szabad folyást engedve együtt érzeleghetnek érzelgő pásztoraikkal, ha velük együtt gyönyörködhetnek a lombok suttogásában, patakok morajában, mezőn és erdőn a virágok ezreiben, hallgatva a «szerelmes galambok nyögdécselését», s benépesítve a vidékeket nymphákkal, faunokkal; vigasztalás nekik elfordulni e világ nyomorúságaitól, melyet a hét éves háború s a czivilizáczió hatása alatt kifejlett sok visszásság majdnem elviselhetetlenné tesz, — s gyönyörködni ama boldog paradicsomi élet rajzában, hol az ember a maga ártatlanságában, természetességében, a czivilizáczió furfangjaitól meg nem mételyezve jelenik meg. Vigasztalás nekik mindez, s mind e vigasztalást együtt lelik föl az idyllben. A sentimentális regényekben csak a sentimentális hangulat s a természet kultusza, a Robinsonadokban s az utópikus regényekben csak a természeten alapuló, s a művelődés raffineriáitól ment boldog élet rajza van meg: az e korszakbeli idyll azonban egyesíti mind a kettőnek e különösen kedvelt tulajdonságait.

II.

Ime ez magyarázza meg Gessner Salamon óriási hatását.*) Idylljeit remekműveknek tartják és sietnek lefordítani. Franczia, angol, olasz, portugál, hollandi, dán és orosz nyelven, s némely nyelven több fordításban is jelennek meg. De nemcsak hogy lefordítják majd minden számottevő európai nyelvre, hanem átdolgozzák, versbe szedik és sokszorosan utánozzák. Pedig Gessner maga is utánzó, s művei az utánzat legjellemzőbb tulajdonságaival bírnak. Eredetijének csak külső sajátságait adja vissza, csak úgy szólván technikai fogásait sajátítja el, de a szellem, mely ez idylleket

*) Gessner S. szül. 1730-ban Zürichben. Idylleket, pásztorregényeket (Daphnis, Ábel halála) s pásztorjátékokat (Evander és Alcinna, Eraszt) írt. Meghalt 1788. márcz. 2. Gessner életét l. Kürschnersche Nat. Bibl. 41. k. Gessners Werke. Mit Einleitung von Ad. Frey.

átlengi, egészen más mint mintájáé, Theokrité.*) Ez a szellem a XVIII. század második felének szelleme. De épen ezért volt oly nagy hatása. Gessnert Theokrit fölé helyezték a kortársak nem egyszer, mert a naivitást, a gyöngédséget sokkal fokozottabb mérvben találták föl nála, mint Theokritnál. Pedig épen azért áll alatta, épen azért csinált, mesterkélt, hazug. A mi Theokritnál a maga korában igaz volt, az Gessnernél az ő korában már nem az.

Theokrit realista, ki híven, lehetőleg élénk színekkel festi pásztorainak életét. Gessner idealista, ki képzeletében eszményi pásztorokat teremt, s ezekbe egy XVIII. századbeli érzékeny kedély érzésvilágát leheli. Theokritnál a cselekvény a fődolog, Gessnernél a leirások és érzelgések. Theokrit idylljei inkább elbeszélő költemények, Gessneréi lyrai ömlengések. Az előbbinek pásztorai emberek, az utóbbiéi csak árnyak. Theokrit egyéneket rajzol, s minden pásztorának megvan a maga jelleme, Gessner egy typikus pásztor-eszményt, mely minden idyllben ugyanaz más és más név alatt.

A Theokrit és Gessner közi különbséget igen találóan tüntette föl már Herder is.

«A svájczi Gessner valamennyi műve közül — így szól — legjobban szeretem idylljeit; hadd hasonlítsam össze ezeket Theokritéivel, jobban megérdemlik az összehasonlítást, mint Fontenelle vagy Pope idylljei . . . . Pásztorai mind ártatlanok, nem mintha ártatlanságuk műveltségi állapotukból folyna, hanem mert az ártatlanság állapotában élnek. Csupa pásztorálarcz, sehol egy valódi orcza, pásztorok és nem emberek. A helyett hogy cselekednének, foglalkoznak: énekelnek, csókolódznak, isznak, s a kertet művelik. Mindig ugyanaz a pásztor, csakhogy más helyzetben. — Ily módon tehát Gessner szemben állna Theokrittal. S valóban nem tudom, mondhatnám-e, a mit Ramler róla mondott, hogy «ő valóban Theokrit szellemében költött. Hasonló édességet, hasonló naivitást, hasonló ártatlanságot találunk itt is.» A görögök édessége még tiszta vízital a múzsák forrásából, a német költő itala már meg van czukrozva. Ama naivság ott az igénytelen ter-

*) Theokrit körülbelül 300-ban Kr. e. született Syracusæban. Életviszonyairól nem sok a biztos adat. Összesen 32 költemény maradt nevével fönn, melyek közül azonban csak 25-öt tulajdonítanak neki. L. Theokrit s a görög és római idyll. Irta dr. Bászel Aurél. Budapest, 1880.

mészet leánya, a Gessner naivitását ideális művészet szülte. Amaz ártatlanság ott a kor szokásaiban és erkölcseiben nyilatkozik, ez utóbbi kiterjed egészen az érzületig, hajlamig, szavakig. Röviden: Theokrit szenvedélyeket és érzéseket fest a megszépített természet után, Gessner érzelmeket és foglalkozásokat egy egészében megszépített ideál után».[1])

Közös vonások mindkettőnél csupán a külsőségek. A tárgyban bizonyos hasonlóság, melylyel Gessner idylljei igen gyakran egymás között is birnak. Igy a pásztorversengések gyakori motívuma, melynek a hajdani görög pásztoréletben van meg az alapja, s Theokrithoz innen jött át, — a szeretett lánynak dal által való megnyerése, ajándék-adás, szerelmi kötekedések. A naivitás nyilvánulása az öndicséretben, az ifjú szerelmeseknel pedig a szerelem öntudatlan fölébredésében. Közös továbbá az egész mythologikus apparatus: a görögös nevek, a görög istenek szereplése, Ámor, Pán, Silvanus, a faunok és nymphák gyakori fölléptetése.

Mindemellett nem lehet tagadni Gessner tehetségét és érdemeit. Herder sem tagadta meg, Goethe is méltányolta, Schiller is elismerte ezeket.[2]) Gessnernek van érzéke az idylli iránt. Bizonyos gyöngédség és báj ömlik el művein, s néhol sikerül neki igen kedves, megható genreképet festeni. Különösen az apróbb idyllek, hol nincs elnyujtva hosszadalmasan a játék, szolgálnak kellemes olvasmányul. Ehhez járul stilusa, mely egészen megfelel e műfaj finomságának és gyöngédségének. Választékos, emelkedett, plasztikus nyelve valóságos vers hatását teszi az emberre. Bizonyos hangulatban idylljeinek némelyikét, egy-egy rövid képecskéjét ma is élvezhetni. Csakhogy bizonyos fogékonyság kell hozzá. «A lelki szükség ily perczében hatásuk aztán annál hatalmasabb, — mondja Schiller; — csakhogy az igazi szépnek ilyen perczre soha sem kellene várnia, hanem inkább azt előidéznie».[3])

---

[1]) Ueber die neuere deutsche Literatur. Fragmente.

[2]) Gœthe a «Dichtung und Wahrheit»-ben így nyilatkozik róla: «Gessners höchst liebliche Idyllen öffneten eine unendliche Bahn».

[3]) «In dem rechten Moment des Bedürfnisses wirken sie dafür desto mächtiger; aber auf einen solchen Moment soll das wahre Schöne niemals zu warten brauchen, sondern ihn vielmehr erzeugen.» (Ueber naive und sentimentalische Dichtung.)

III.

Gessner idylljeit hozzánk Kazinczy plántálta át. Ez idylleknek könnyű volt Kazinczynál a Schiller által említett alkalmas pillanatra találniok, mert Kazinczy úgyszólván folyton a fogékonyság állapotában volt, s mondhatni egész élete ily pillanatok egymásutánja.

1771-ben mint pataki diák ismerkedik meg először Gessnerrel. A göttingai *Musenalmanach*ban, melyet Gyürky István ad neki kölcsön, találta két idylljét. Elragadtatását legjobban jellemzi, a mit ő maga ír erről *Pályám Emlékezeté*ben: «Ki az a Gessner? írt-e egyebet? s mit? Miként lehetne a könyvet megszerezni? Ezt akarám tudni, s Patakon senki nem volt, a ki megmondja». Később pedig ezt írja: «Alig várám, hogy Pestre érhessünk s megvehessem Gessnert, ha többet is irt, mint a mennyit a Göttingai Musenalmanachban leltem».

És Gessner Kazinczynak kora ifjuságától kezdve mindvégig kedvencze maradt.*) Az a vonzalom, mely az első olvasáskor így rögtön fölébred szivében, csak természetesnek fog tetszeni, ha meggondoljuk, hogy Kazinczy Gessnerben mintegy ideálját találta föl; föltalálta azt, a mi lelkének leginkább megfelelt. Kazinczynak egész egyénisége, minden tulajdonsága, minden jellemvonása mintegy rokon a Gessner *Idyllje*inek szellemével.

Kazinczy naiv ideális lélek volt az egész életén át. A külső

---

*) Gessner iránt való szeretetét legjobban kifejezi 1782. okt. 19-iki Gessnerhez intézett levelének e nehány sora: «Entzückt durch seine lieblichen Gesänge bewunderte ich den Nachahmer, den Uebertreffer seiner Vorgänger. Da las ich nichts als ihn: ich fieng dem Theokrit und besonders dem Virgil untreu zu werden. *Er ward mein Freund, mein Begleiter, meine tägliche Gesellschaft.*

Je mehr ich ihn las, desto mehr loderte die Flamme der Nacheiferung in meinem Herzen auf. Ich lernte Stellen, die mir mehr gefielen, Wort zu Wort, und bald darauf fieng ich seine Idyllen zu übersetzen.» Kaz. Lev. kiadj. Váczy. I. 37. l.

E levélen is érzik Gessner hatása. Az aláhúzott hely rokon *Az első hajós* II. énekének következő passusával: «De, úgy-e, itt maradsz?» stb. 380. l.

Ilyen Gessner-hatás mutatkozik Gessnernéhez írt levelének (Kaz. Lev. kiadja Váczy. II. 365. l.) köv. mondatában: ..... «Dass das Leben eines gut gewählten Pärchens, wie zwo wohlgestimmte Flöten sind, die in sanften Tönen das gleiche Lied spielen.»

élet hullámai sohasem érték lelkét, nem hatottak el odáig. Késő aggkorában is még oly szerelemmel beszél Sophiejáról mint egy Gessner-idyllben a serdülő pásztor. Mikor Guzmicsot meglátogatja, egy-egy fa kérgébe vési a maga és kedvesei nevét. S ezt meg is írja a *Pannonhalmi út*ban: «....... A monostor kertjében akarám hagyni emlékemet, s másnap egy Ailantus kérgére a Guzmics neve első betüjét, egy igen szépen indult fekete nyáréra a Szemeréét, egy Gleditchiára a magamét, egy Rhusra egy *S* betűt metszettem[1]). ...» stb. «Talán ifjú játék — teszi hozzá mintegy mentegetőzve — de Klopstock nem tartá illetlennek magához, hogy magának és barátainak egy-egy fát avata fel. Mely nem boldog, a ki mindíg bölcs!» Az ilyen naiv lelket, kit az élet nagy eseményei nem érintenek, ki nem törődik azzal, mi történik a nagy világban, kire nézve közönyös: háború-e vagy béke, csak idealis világából ki ne zavarják, — hogyne gyönyörködtetné a pásztorok naiv, egyszerű története.[2]) Idealismusa, melyet a sors semmiféle csapása meg nem gyengített, szintén feltalálta e pásztorok körében a maga világát. Lelke, mely mindig az eszményit kereste s csak a nymphák, faunok s a szelid érzések világában volt otthon,[3]) ez otthont Gessnernél föltalálta. A természet iránti szeretete, mely már gyermekkorában mutatkozik nála, szintén vonzotta őt az idyllekhez, melyeknek egyik főszépsége épen a természet hangulatos leirásában van.

Mind e jellemvonások: az idylli iránt való vonzalma, a pásztorok és mythologikus világuk kedvelése, s a természet iránti szeretete már kora ifjuságában nyilatkoznak,[4]) midőn mint 13 éves gyermek a Bodrog partján a berekben «declamálgatja Alexist, Corydont és Daphnénak elváltozásait».[5])

Megfelelt Kazinczy lelkének az a sentimentalismus is, a mi ez idyllekben lakik. Kazinczy épen oly érzelmes természetű, mint kora. Szereti a szív «szelid érzékenységét», szeret sírni, s nem ak-

---

[1]) S = Sophie. Neje: gróf Török Zsófia.

[2]) Eszményeknek élő természetét behatóbban jellemzi Beöthy Zsolt Horatius és Kazinczy. Budapest, 1890.

[3]) Beöthy Zsolt: «Az Elysiumban él; szemében és ajkán Apollo és a Charisok.»

[4]) «Seit den letzten Jahren meiner Kindheit horchte ich dem süssen Gesang der Schäfer-Muse zu», írja Gessnernek. Kaz. lev. 37. l.

[5]) Pály. Eml. Első szak. VI. és IX.

kor sír, ha nagy baj éri, hanem akkor, mikor örömmel telik el szíve. A sírás nála, mint koránál, élvezet-számba megy. Ha egy-egy szép gondolatot olvas kedves költőiben, könnyekre fakad. Kazinczy úgy ebben, mint a természet kultuszában egészen korának gyermeke.[1])

De Gessner e kedvelése Kazinczynak még más jellemvonásaival is összefügg.

A gyöngédség, finomság, választékosság, mely ez idylleket jellemzi, megragadta Kazinczyt. Nála is az ízlés, a választékosság szeretete nagyon ki volt fejlődve. Mindenütt a finomságot kereste, s tán még a természet is jobban tetszett neki megnyesegetve, mint vadon, szabadon. Berzsenyi néhol nagyon erős neki, Csokonait pedig épen a választékosság hiánya miatt mázolónak tartja. Lakóhelyének neve sem elég szép neki, s Bányácska helyett Széphalomnak nevezi. Feleségét a világért sem hívná Zsófiának, ezek a hangzók a ő fülét sértik. Sokkal gyöngédebbnek, sokkal finomabbnak találja a «Sophie»-t. — Gessner nyelve a maga választékosságával, stilusa a maga rhythmikus zengzetességével méltán elégítette ki az ő kényes ízlését.

Még két dolog az, a mit az idyllekben mintegy «decadence»-ban föltalált, s a mit az ő rococco-izlése így talán még jobban üdvözölt, mint a maga eredetijében.

Egyik az antik világ, a görög-római klasszikusok kedvelése, melynek szerelméhez szintén élete végéig hű maradt, mit legutolsó műve, a Sallustius-fordítási s bizonyít.[2]) Gessnerben ebből a világból is van valami, mint már föntebb ráutaltam, csakhogy az utánzat minden gyöngeségével s a rococco-szellem erős kinyomatával.

A másik körülmény pedig, mely ez idyllek szeretetét benne fokozhatta, az, hogy e finom pásztornép pótolhatta nála a népies költészet nyers és durva népét. Itt is a nép fiai szerepelnek, csakhogy egészen kivetközve durvaságukból, mint eszményi, légies alakok. Theokrithoz képest ez is decadence, de e kornak és vele Kazinczynak épen ez tetszett.

Egy Gessner-féle idyll tehát épen megfelelt Kazinczy ideál-

---

[1]) L. Riedl Frigyes *Kazinczy és a német irodalom* cz. tanulmányát. Budapesti Szemle. 1878. 30. sz.

[2]) A római irodalommal való kapcsolatát legjobban föltünteti Beöthy Zsolt értekezése: «Horatius és Kazinczy». Budapest, 1890.

jának valamely költői műről. Megvoltak benne azok a «szelid érzések», melyeket annyira szeretett. A természet kultusza, mely az ilyen csöndes merengésű kedélynek való. A görög mythologia istenei, kiket mindenek fölött költőieknek tartott.

E fordítás Kazinczyra nézve általában igen jellemző. Minden momentumban, mely e fordításhoz fűződik, Kazinczynak egy-egy jellemvonása nyilvánul.

IV.

Ez idyllek fordításán közel 14 évig dolgozik. Már 1785-ben készen van, de a kiadás csak huzódik, s ő még egyre talál rajta simítani, javítani valót, míg végre 1788-ban kiadja, s még ekkor sincs megelégedve vele. Pályám Emlékezetében azt írja róla: «Én Gessnernek idylljeit adám ki Kassán 1788-ban, nem sietve ugyan, mert sok esztendőkig tartogattam szekrényemben, de még mindig nem eléggé gyakorlott, nem eléggé biztos kézzel».

Ez a sok simítás, sok javítás is egy kiválóan jellemző vonás Kazinczyra nézve. Mindig farag, mindig simít a munkán, melyet ír s éveken át gyalulgat rajta. Elve neki, hogy jó munka, mely a kényesebb izlést is kielégíti, csak így készülhet el. A legtöbb írónál is, a kit megbirál, főkép azt kifogásolja, hogy nagyon sietve dolgozott, nagyon korán adta ki művét. A horatiusi kilencz évet nemcsak, hogy nem sokalja, de még kevesli is. Ő maga Sallustius fordításán majdnem élete végéig dolgozik, s ezt legkitünőbb munkájának tartja.[1]) Ratschkyról, az osztrák költőről például azt mondja: «Verselgetett, de *könnyebben*, mint jó verselőnek illik».[2]) Tehát jó verselőnek nem illik könnyen verselni. Péczelitől is, Horváth Ádámtól is rossz néven veszi, hogy oly gyorsan dolgoznak.

[1]) 1823. decz. 20-án azt írja Guzmicsnak: Ma végzém végső gonddal Sallustomat. — — — Nyugtalan vagyok látni, mint itélnek jobb olvasóink ezen igyekezetem felől. Bár úgy járhatnék vele, mint maga Sallust, a maga dolgozatával. Azt mondja minden, hogy rossz, hogy vétkes: de szép.» — 1824. febr. 26-áról: «Én Sallustomban akarom kifejteni minden erőmet». S alább: «S minekutánna ez a két nagy író (Cicero és Sallust) első ifjúságom olta szerelmem vala, s Sallust még inkább, mint Cicero, úgy hiszem, hogy őket ismerem. Csak kivallom édes barátom, hogy engem Sallust teve nyelvrontóvá» stb. «Kérdéseidre, hogy *mért gyüjték Sallustra mindent*, a nyomtatás fog felelni, melyet márcziusban fogsz venni.» — — —

[2]) Pály. Eml. 80. l.

Péczeliről így itél: «A hőslelkű férfiú nem gondola nevével, melynek *képzelhetlen sietéssel irkált* könyvei által nem igérhete tartósságot». «Neki lefordítani valamit annyiba kerüle, mint másnak papirosról papirosra leirni. Dolgozása oly sietéssel és még az ő idejében, mázolás volt.» Horváth Ádámról pedig így nyilatkozik: «Jól hata a közre, s ismét *sietve tett* és szennyes dolgozásai által a *törülgetéstől irtózó* és mindenre kész, s mindig és mindjárt kész Horváth Ádám is. Azt semmire sem lehete kérni, a mit megtagadott volna, ennek semmi sem juta éjjel eszébe, hogy el ne készítse estig».[1]) Vörösmartynak sem tudja megbocsátani, hogy nem tovább dolgozott *Zalán futásán,* nem többet csiszolt rajta: «— Csudálom, — írja Guzmicshoz 1827. márczius 16-áról — hogy ez a lelkes ifjú a maga eposzával *ily hamar elkészülhete,* hogy azt *ily hamar kieresztheté*». Aztán igen jellemzőleg hozzá teszi: «A könyv másodszor jelent meg, a mennyire tudom. *Vallyon törlött-e sokat?*»

Csodálhatjuk-e, ha ily elvek mellett Kazinczy a maga munkáit ujra, meg ujra kidolgozta. Erdélyi leveleit hatszor dolgozza át, önéletrajzát hétszer írja meg, Sallustiust maga sem tudja hányszor fordítja, s egyszerre készül kiadni kétféle fordításban.

Gessnerét is tizenötször dolgozza át.[2]) És minő lelkiismeretességgel! Egy helyt nem érti az eredetit, levelet ír tehát Gessnernek, s felvilágosítást kér tőle, mit Gessner készséggel meg is ad.[3]) A fordítást közli előbb Rádayval, kinek megjegyzéseit figyelembe veszi.[4])

Gessner már különben tudta, hogy idylljeinek magyar fordítása is készül. Gróf Széchényi Ferencz vitte neki hirül utazása közben. Erről maga Kazinczy így emlékezik meg: «Czirjék (bécsi testőr, ki látogatást tevén Zemplénben, többször érintkezett Kazinczyval) elbeszélé Báróczynak, mely csudákat láta ő Tokaj mellett, Báróczy Pászthorynak írta meg a hírt, Pászthory Széchényinek, a mit aztán Széchényi Gessnernek.»[5])

Gessner-fordítását szintén Széchényi utján az a kitüntetés érte, hogy «Ferdinánd főherczeg, Mária Terézia fia hallván Szé-

---

[1]) Pály. Eml. 102. 103. l.
[2]) K. Levelei Kishez I. 77. és Kaz. Lev. II. 384. l.
[3]) Kazinczy Ferencz Levelezése. Kiadja dr. Váczy J. I. k.
[4]) U. o. 96—100. l.
[5]) Pály. Eml. 89. l.

chényitől, hogy Gessner idylljei magyarul is megjelentek, a könyv megküldését kivánta».[1])

E fordítás, mint már ebből is kitetszik, nem csekély szerepet játszik Kazinczy életében s egész pályájára nagy befolyással van.

Ugy szólván ezzel kezdi meg írói működését, s ez teszi nevét ismertté szélesebb körökben. Könyvének a körülményekhez képest nagy sikere volt. Ő maga elmondja egyik levelében, hogy kiknek tetszését sikerült megnyernie. Tetszett a fordítás: Rádaynak, gróf Teleki Józsefnek, b. Prónaynak, sőt a cancellár gróf Telekinek is, «kinek secretariusa azt irja, hogy a Gróff az asztal felett mondotta volna, hogy *oly tisztán van írva, a milyen tisztasággal még eggy Magyar könyvet sem esmér*».[2])

E fordítás hozta őt összeköttetésbe a külfölddel Gessner útján. Mialatt a fordítás készült, már levelezett Gessnerrel, a mikor a fordítás megjelent (1788), megküldte azt neki. Az ajándékot már csak Gessner özvegye viszonozhatta, mert Gessner 1788. márcz. 2-án meghalt. Az özvegy férje arczképével és munkáinak nagy negyedrétű díszkiadásával ajándékozta meg Kazinczyt, ki ezeket mint ereklyéket őrizte.[3])

E fordításnak köszöni Kazinczy tanfelügyelői állását is. Akkoriban ugyanis II. József alatt Swieten állott a tanügy élén. Ennek segédje Pászthory volt, ki Báróczytól tudta, hogy Kazinczy Gessnert fordítja s «midőn kérelmem a Swieten elöülése alatt hetenkint tartatni szokott ülésekben előfordula, — írja maga Kazinczy — Pászthory hajlék teljesiteni kivánságomat, mielőtt látott».

Ha eredeti idylleket írt volna, talán nem ért volna el ily sikert. De Kazinczy, kinek az volt elve, hogy jobb kitünő fordítónak lenni, mint középszerű eredetit írni, itt is csak ezen elvének hódolt, melyet egész életén át híven követett. Más az ő helyében olvasva Gessnert, ha az oly nagy hatással van rá, mint Kazinczyra, minden bizonynyal eredeti idylleket írt volna az olva-

[1]) L. Kazinczy munkáji 1813. II. köt. Gessner élete. És Pály. Eml. 164. l.

[2]) Kazinczy Levelezése. Kiadja Váczy J. 301. l.

[3]) Pály. Eml. 212. l. és Kaz. Lev. kiadja Váczy. II. 328. l., hol Gessnerné levele van közölve.

sottak mintájára.*) De Kazinczy, inkább receptiv, mint productiv szellem volt és inkább csak a fordításnál maradt, bár a fellobbanás perczében mégis megkisérlett eredetieket is írni. Pályám Emlékezetében is nyomát találjuk ennek: «Elkezdém fordítani az idylleket és az első hajóst. Sőt írtam eredeti idylleket is». De ezekkel bizonyára csakhamar fölhagyott, s visszatért kedves foglalkozásához a fordításhoz. S hogy ez helyes, meggyőződése maradt élete végéig. Pály. Emlékezetében írja erre vonatkozólag: «Akkor midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót, s minél lehet jobban, hogy követésre méltót adjon, mint a teremtésben, mint a szólásban, s a kettő által az ízlést nemesítse.»

V.

S ő valóban követésre méltót adott. Fordítása jól adja vissza az eredeti hangulatait, lágyságát, sőt a kissé svájczias németséget is mintegy imitálja az ő magyarsága, mely még küzd a hosszú szavak ellen, de azokat el nem kerülheti, s egy-egy tájszó is csak elősegíti ezt a dialektikus szinezetet.

Kazinczy lefordította Gessner összes munkáit. 1788-ban kiadta «Gessner idylliumi» czím alatt, a mi Gessnernél: Idyllen (Erste Folge), Vermischte Gedichte és Idyllen (Zweite Folge 1772) cz. alatt található. Később 1815-ben kiadta «Gessner Salamon munkáji» cz. alatt *Ábel halálát*, a *Szemira és Szemin* cz. töredéket, *Daphniszt* és az *Első hajóst*. E két kötetet az 1788-ikit és az 1815-ikit 27 évi időköz választja el egymástól, a mi meg is látszik a fordítások tartalmi hűségén, nyelvén, orthografiáján egyaránt. Az idyllek Kazinczy pályájának első felét, a fogsága előtti időt, az 1815-iki kötet a második korszakbeli Kazinczyt, a nyelvújítót mutatja.

Az idyllek hűség tekintetében kielégíthetik a philologust is. Sehol még egy szó se vész kárba. Lefordít minden idyllt, egyet sem hágy ki. A franczia fordításból valamint Gessner idylljeinek Frey-rendezte kiadásából a Kürschner-féle D. Nationalliteraturban hiányzanak: Mirtil und Daphne. Mylon. Die übelbelohnte Liebe. Kazinczynál ezek is megvannak.

---

*) Érdekes, hogy Horváth Ádám is ezt tanácsolja Kazinczynak. Egyik levelében, melyben Kazinczy Eraszt-fordítását birálja, utasítást is ad neki, hogyan dolgozza át e pásztorjátékot. S ha így átdolgozta, adja ki mint eredetit! (Kaz. Lev. 492. l.) Ez különben a kor íróinál igen szokásos eljárás. Persze Kazinczynak más volt a véleménye e dologról.

A fordításnál nem elégszik meg a német eredetivel, hanem segítségül veszi a Huber franczia fordítását is, sőt a második franczia fordítást, a verses fordítást is meg akarja szerezni. Mint említettem, mikor egyik kifejezést nem érti, egyenesen Gessnerhez fordul felvilágosításért.*) Ilyen eljárás mellett nem csoda, ha eltérései oly csekélyek, hogy csak a pontos összevetés mellett vehetni észre árnyalatbeli csekély különbséget. Igy:

Gessner: «Ja seit du Freund mich nennst, geliebte Daphne! seitdem seh ich die Zukunft *hell* und *glänzend* und jeden Tag *begleiten Freud und Wonne.*»

Kazinczy: «Sőt miólta Barátodnak hívsz édes Daphném, azólta előre *tisztáknak* látom óráimat, s minden napom *örömre virad-fel*». (I. Daphnéhez. I. könyv.)

S az ilyeneket is bizonyára öntudatosan, szépészeti szempontból cselekedte; jobban tetszett neki így.

Nem így a későbbi fordítások. Itt már gyakrabban tér el az eredetitől. Majd kihagy egyes szókat, majd szaporítja a jelzőket, sőt előfordul, hogy egész mondatokat is átugrik.

Már az önállóbb s kritikával fordító iró munkája ez, kit az izlés vezérel, s ennek érdekében hozzá tesz vagy elvesz, sőt kész egész gondolatot is áldozatul odadobni, ha czélja úgy kívánja.

Igy például *Ábel halálá*ban csekélyebb eltérések:

Gessner: «Sie hatten vor der Laube den Morgengesang und ihre Reden gehört, traten itzt in die Laube und umarmten ihre Kinder».

Kazinczy: «Ők az ernyő előtt hallgatták Ábelnek éneklését és a mit neki az elragadott Thirza mondott vala. Megölelték magzatjaikat».

Ez csekélység, de az idyllekben még ilyenek sem fordulnak elő, ott minden nyomról-nyomra egyezik.

Pl. Gessner: «Was für ein sanftes Entzücken fliesst aus dir itzt mir zu, herbstliche Gegend?» Kazinczy: «Mitsoda tsendes gyönyörüség foly belőled reám, őszi vidék!»

Vagy:

Gessner: Lieblich ist diese Gegend, lieblich des Abends Küh-

Kazinczy: Kedves a helly, kedves az estveli hívesség;

lung; lass uns hier verweilen. Daphne: Sieh, da an der Seite des

---

*) Kaz. Lev. 51. l.

múlassunk eggy-kevéssé. Daphne: Nézd, ott a kőszikla mellett *Felsen, das ist der Garten des jungen Alexis. Komm lass uns* van a fiatal Alexis kertje. Jer nézzünk-bé a sövénnyénn. Legszebb *über den Zaun sehn. Im Land ist dies der lieblichste Garten;* kert az ezenn a tájon, eggy sints illyen szép rendbe; eggy sints *keiner so niedlich geordnet; keiner ist so gut gepflegt. Idyllen* II. illyen jó munkába'. II. könyv. 111. l.

Kissé több az eltérés, mint az előbb említettben az *Ábel halála* következő helyén:

Gessner: «Schon drohen mir deine Vorwürf' aus deinen Augen.

Ihm erwiedert Adam mit freundlicher Wehmut: Sei mir gegrüsst, mein Erstgeborner! du weisst, dass du Vorwürfe verdienst, weil sie dir itzt schon aus meinen Augen drohn.»

Kazinczy: «Már olvasom dorgálásidat szemedben.

Olvasod dorgálásimat? kérdé bánatos szeretettel az atya; oh tehát érzed, Kain, hogy megérdemled azokat.»

A fordítás azonkivül, hogy kissé már szabad, az olvasás fogalmával anachronismust vitt be a költeménybe.

Jelzők betoldásával van bővítve Kazinczynál például a következő hely:

Gessner: «Mein Sohn, mein Geliebter, umarme mich! — O wie hat mein Gram sich in Freude verwandelt!»

Kazinczy: «Ölelj-meg, ölelj-meg engem, *boldog* atyádat! Oh mint változék *víg* örömmé *múladékony* bánatom!» (Ábel halála I. ének.)

Két mondat van kihagyva a következőnél:

«Oh du! (so rief itzt Kain) wie soll ich dich nennen? — o wie ein heiliger Engel! Was für Trost leuchtet in das Dunkel meiner Seele? Mehala mein Weib! ja! itzt wag' ich's, itzt wag' ich's dich zu umarmen. *Ach! könnt' ich meine Empfindung dir ausdrücken! Das inbrünstigste Umarmen, alle meine Thränen können's nicht!»* Itzt drückte Kain sein Haupt an ihre Brust; etc.»

Kazinczynál: «Oh te, kiálta Kain: minek nevezzelek én tégedet? Mert te nékem ollyan vagy, mint az Angyal, a ki az inségben jajgatónak vigasztalást hoz az Úrtól. Szavaid eloszlatták lelkemnek homályát. Méhala! én hitvesem! én nőm! ah most ismét által merlek ölelni, ismét szivemre merlek szorítani! Ekkor Mehalának mellyéhez szorította fejét. stb.» (Ábel halála V. 203. l.)

Ily összevonás van Ábel halála I. énekében. 27. l. 16. sor, s 28. l. 7. sor.

Ezek mind csekélységek, de nagyobb eltérések Kazinczynál nem fordulnak elő. A többihez képest e legutolsó példa szinte csodálatos merészségnek látszik. Mert ilyen hosszabb mondatot nem szokott kihagyni, legfeljebb egy-egy rövid kis mondatot, melynek gondolata már úgy is ki van fejezve, oda érthető. Mint pl.

Gessner: Es lieben die Götter in den Hainen und die Götter in den Flüssen; und die Nachtigall singt von dir die stillen Nächte durch! *Alles liebt,* o Amor! süsser Gott der Liebe!

Kazinczy: Szeretnek az Istenek is a ligetekben, az Istenek is a folyamokban s a fülemile terólad énekel hosszú éjeiben! Oh Ámor! szerelemnek édes Istene!

Czélja, úgy látszik, az ilyennel csak az volt, hogy a magyar szöveget ne tegye hosszabbá, mint a minő a német. Hiszen a magyar szók ugy is oly hosszúak, «fél-réf hosszaságúak», mint az *Idyllek* előszavában panaszkodva említi.

A mi tehát a fordítás hűségét illeti, Kazinczy fordítása pontról pontra megegyezik az eredetivel. Nem hágy ki sehol hosszabb szakaszt, nem enged kárba veszni egyetlen gondolatot sem. Legtöbb, a mit kihágy, egy-egy mondat. De ezek is olyanok, hogy nem tartalmaznak ujabb gondolatot.

Csupán árnyalatbeli külömbségeket vehetni észre.

Ilyenek voltak nagyrészt a fönt elősoroltak. Legtöbbször öntudatosan teszi ezt a széphangzás szempontjából. Az I. idyll elején például «Gewühl» helyett «fegyver-csattogást» tesz. Erre nézve azt írja Gessnernek: «Ich habe nicht Muth genug, anstatt des ungarischen Waffengetős ein jedes Gewühl zu setzen, weil es das Zuschlagen des Schilds und der Säbel sehr glücklich ausdrückt. Kann es bleiben oder nicht?» (Kaz. Lev. 53. l.)

Fordításának e helye azonban kétségkivül mégis fölülmulja a Huber franczia fordítását, mely máskülönben igen hű és igen szép fordítás is. Álljon itt az eredeti s e két fordítás:

Gessner: Nicht den blutbespritzten kühnen Helden, nicht das öde Schlachtfeld singt die frohe Muse; sanft und schüchtern flieht sie das Gewühl, die leichte Flöt' in ihrer Hand.

Kazinczy: Nem a vérrel béfecskendezett bátor Bajnokot, nem az Ütközet puszta hellyét énekli a víg Músa: rebegve szalad ő, mezei sípjával, a fegyver-tsattogás elől.

Huber : Ce ne font ni les Heros farouches et teints de sang, ni les champs de bataille couverts de morts que chante ma Muse badine. Douce et timide elle fuit, la flût légere à la main, les scènes, tragiques et tumultueuses.

A szöveget nem érti félre sehol, s ha a gondolatnak mégis más árnyalatot ád, ezt tudatosan teszi. Igy például: «Habt Dank, habt Dank, ihr kleinen Tauben!» ezt így fordítja: «Néktek, néktek köszönöm ezt, kis galambok!» Tehát azt emeli ki, a mi a németben nincs kiemelve: néktek! úgy, hogy az ő mondata visszafordítva németre így hangzik: «Euch, euch, habe ich dies zu danken, ihr kleinen Tauben!» Ezt is nem azért fordította így, mintha a szöveget félreértette volna, mert a *néktek* szó pl. a franczia szövegben, melyet használt, nincs is meg: «Grand-merci, grand-merci, charmantes colombes!» — mondja Huber. Itt Kazinczyt ismét a széphangzás vezérelte. Nem akart oly hosszú szót, mint: köszönöm ismételni, hogy esetleg hat *ö* kerüljön egymás mellé. Sőt a rhythmus sem lett volna ugyanaz. Az ő füle ilyesmit nem tűrt meg.

Nem ragaszkodik a szöveghez ott, a hol egy vagy más tekintetből ajánlatosabb eltérnie attól.

Ilyen például az a kedves idyll, melyben Gessner leírja, hogyan támadt fel önkénytelenűl a szerelem két gyermekben, s hogyan tanulják meg a csókot a galamboktól a nélkül, hogy tudnák, mi az. Mikor látják a galambok, hogy csipkedik egymást:

Damon: — — — Reiche deinen Hals mir her und deine Augen, dass ich dich schnäbeln kann.

Phyllis: Halt deine Lippen doch auf meine Lippen, dann, Damon, schnäbeln beide.

A franczia fordító ezt így adja:

Philis: Mets tes lèvres contre les miennes; et puis nous nous becqueterons l'un l'autre.

Kazinczy: Tartsd tsak szádat ez enyímre, Dámon, úgy csipkedik ők egymást.

Ez finom árnyalatbeli különbség, mely Phyllist Kazinczynál még kedvesebbé teszi. Gessnernél és franczia fordítójánál a lány mintegy azt mondja: hadd kóstoljam én is! Kazinczynál pedig; de *épen úgy* tegyünk ám, mint azok!

Mint említettem, többször és több szabadságot vesz magának az 1815-ben megjelent *Daphnis*-ban. Az első könyv e helyét például:

«Dann drückten sie sich einander, so sehr sie konnten, und küssten sich müde.»

Kazinczy szabadabban így fordítja:

«Igy állának sokáig öszvefont karral, öszveforradott ajakokkal, s lelkeik csókjaikban látszottak egymásba általömölni.»

Ezek is mutatják, hogy Kazinczy nem ragaszkodott oly szorosan az eredeti kifejezéshez, hogy a hűségnek föláldozta volna akár a magyarosságot, akár a jóhangzást.

Germanismus alig van benne. Sokkal kevesebb van benne mindenesetre, mint a jelenkor elsietett fölületes fordításaiban. Nagyon kell keresnünk, míg végre akad egy-egy. Ilyenek például: Néki valami lányka van szivében. Ez germanismus, bár nem az eredetinek fordítása. Az még felötlőbb germanismus lett volna.[1]) Látszik, hogy itt még nem elvből fordította a germanismust. Inkább találhatni az 1815-iki kötetben, hol már talán elvből sem igyekezett azt kerülni. Mindamellett is igen kevés van, s ezek is nem nagyon szokatlanok vagy feltünők. Igy: «Számtalan nyájakat bír». (Daphnis I. k.)[2]) «Ámor hirtelen egy rúdat hagya magasan felnőni a sajka közepéből.» (Első hajós II.) «Hogy Pán áldja meg nyájatokat!» (Daphnis III.)

Itt már Kazinczy, mint ujítóhoz illő, merészebb. Az idyllek fordításában azonban még nem igen ujít. Az előszóban ugyan panaszkodik «fél-réf hosszaságú szavaink» ellen, de azért még nem igen kurtítja meg őket. Legfeljebb a fa-nevek mellől meri elhagyni a *fa* szót. Igy: *fűz*, *szil* fordul elő itt-ott (45. l. 50. 51. l.) A gyökelvonást még nem alkalmazza. Az előszóban azt is kijelenti, hogy az idegen szókat sem kerüli, nem iparkodik mindent magyar szóval kitenni, mert az új elnevezés által veszthet az értelem, az energia, az idiotismus. Labyrintus (272. l.), harmonia (271. l.), concert (258. l.), grátzia még megvannak itt.

Tájszókat és régi szókat azonban már itt is használ. A tájbeszéd nyomai, ha azt mondja Chloe: «Ah! mengyek! amott legeli nyáját túl ezen a dombonn!» (82. l.) Vagy másutt: «Legyék hát; a mit te mersz; én is rá vetem magam!» (192. l). Vagy az ily sza-

---

[1]) Az eredeti: Ein Mädchen sitzt ihm tief im Busen.

[2]) Az idyllekben (1788): «Sok földdel és nagy nyájjal birt az öreg s egy gyönyörű Lyányka volt örökösse.« (A fa-láb) III. k. 255. l.

vak: fercsegő (238. l.), hembelyegnek (260 l.), tömpe (258. l.), reves (115 l.).

Helyesirása is régies: fekütt, mennyünk, eggy. Ennek Horváth Ádám örül is, s levelében ki is fejezi megelégedését a fölött, hogy helyesirásuk egyezik.[1])

Már a későbbi fordítások mindezekben más stádiumot mutatnak. Idegen szókat már nem igen találunk. A félről hosszú szavak meg vannak nyesegetve. Mindenütt az ujító keze látszik. Gyökelvonások például: Kellem (Első hajós II.), homály (Ábel halála IV.), veszély (Áb. IV.), fény (Áb. IV.), árny (Áb. IV.) éj (Áb. III.), panasz (Áb. III.), körny (Áb. III.) stb. Ujabb képzések: cselédkedni (Áb. IV.), csergeteg (Áb. IV.), képzelet (Áb. IV.), látszat, szállat (Áb. III), szaglatos fű (Áb. III.), magányi táj (Áb. III.), egyveleg (Daphnis), a lányok vonogatóztak (Daphnis I.), diadali örvendés (Áb. IV.), kifogyaszthatatlan (jóság Ab. IV.), redőli a gond homlokát (Áb. III.), borzadság (Áb. V.), hagyás (parancs, Első hajós II.), táplálmány (Áb. II.) stb. Az erény itt még: feddtelenség, erényes = feddtelen (Áb. II.). Összetételek: védlelke (Áb.), védisten (Áb.), előérzemény (Ahnung), csüggedni-tudatlan (Első hajós).

Sőt még a fordulatokban is ujít, pl. «Hol mardossa most lelkét felriadt ismérete?» (Áb. V.)

Fordításáról valóban elmondhatjuk, hogy szép fordítás. Magyaros, jó hangzású, rhythmikus. Jól adja vissza az eredetinek lágy sentimentalismusát, eltalálja a hangot, melyen szólania kell, s a fordítás ugyanazt a szellemet tükrözteti vissza, ugyanazt a hangulatot kelti, mint az eredeti.

Pedig ezt nem volt könnyű elérnie. S e nehézségre figyelmezteti Horváth Ádám is Kazinczyt, mikor azt irja neki: «Ollyan felséges ez a mi nyelvünk, hogy ritkánn illik az ő hangján a fiatal természetű játsziság.»[2]) Valóban nyelvünk akkori állapotában ily szép és a mellett ily magyaros fordítást adni, csak hivatottnak sikerülhetett! Milyen magyaros, majdnem népies íz van például ezekben: «Nem tudom, mi lel, miért ver a szívem!» (Idyllek I. 35. l). «Lelkem, a te kezed reszket; ne félj, nincs itt farkas». (II. k. 115.) «Meg-vólt a tsere, s tied volt a madár». (II. k. 126. l.) («Der Tausch war gemacht, die Vögelchen dein.) Ha áldást bocsátanak

---

[1]) Kaz. Lev. kiadja Váczy. I. k.

[2]) Kaz. Lev. kiadja Váczy. I. 285. l.

ránk a jó Istenek, nem lesz boldogabb egy bokor, mint én és te. (II. k. 127. l.) Mikor térdére vett bennünket, el fakadt sírva. (II. k. 144.)

Sokat ad a széphangzásra. Ennek még az értelmet is feláldozná. Gessnerhez írt levelében is azzal menti magát, hogy a «Gewühl» szót «fegyvercsattogás»-sal fordítja, hogy e szó hangzása jól fejezi ki a háború zaját. Huber, Gessner franczia fordítója is hasonlóra törekszik. Az eredetinek hangzását is vissza akarja adni. Az előszóban mentegeti magát, hogy a *Krug* szó fordítására a nem irodalmi *cruche* szót használja. Használhatta volna — mondja — a *vase* vagy *coupe* szók egyikét is, de a német *Krug* hangzásának sokkal jobban megfelel a *cruche*.

Im itt volt Kazinczy előtt a példa, s ő nem akart e mögött maradni. És nem is maradt. Sem a szép hangzás, sem a rhythmus tekintetében.

A Gessner rhythmikus, numerusos prózáját törekszik visszaadni, lehetőleg röviden, s nem egy helyt fölül is mulja a franczia fordítást. Igy a fentemlített hely:

Gessnernél: Aber er ist zerbrochen, er ist zerbrochen, der schönste Krug! Da liegen die Scherben umher!

Huber: Elle est casseé! elle est cassée la plus belle des cruches! en voici les morceaux autour de moi.

Kazinczy: El-tört, el-tört a szép korsó; imhol a tserépje!

Kerek mondatokra törekszik, s néha inversiókkal segít a rhythmuson. Csak nehány mutatványt e prózából, melynek egyaránt van színe és zenéje:

«Mitsoda tsendes gyönyörűség foly belőled reám, őszi vidék! Mint tzifrázza magát a halni készülő esztendő! Sárgán áll a som és a fűz a tó körül; sárgán állanak az alma- és körtvélyfák, a szinét el-hagyta dombokonn és még zöld völgyekbe', a tseresznye veres levelei között» stb. (Idyllek I. k. 85. l.)

«Szép látni, mint tévelyeg a nyáj a messzi dombokonn a setét bokrok közt; de még szebb azt, ó Chloe, mint szövi-által szép barna hajadat a virág-koszorú. Szép a kiderültt Ég tiszta kékje, de még szebb a te kék szemed, mikor nekem nevetve int. Inkább szeretlek téged, édes Chloém, mint a sebes halak a tiszta tó-vizet; inkább, mint a patsirta a feljövő reggelt.» (Idyllek I. k. 46. l.)

Vagy későbbiekből:

«Zordon télben él, a ki nem szeret. Ollyan az, mint a peshedő patak, mely nem zuhog, mint a néma madár, mely nem éne-

kel, mint a száraz ág, mely nem virít. O Ámor! szerelemnek édes Istene!» (Daphnis.)

«Mit csinálsz, kérdé Melida; ah, mit érzek; meghalok! a gyönyör miatt! Uj, eddig soha nem érzett gyönyört tölt minden, a mit mondasz, minden a mit cselekszel, szivembe. De úgy-e itt maradsz? Ugy-e soha nem hagysz-el? Ugy-e velem maradsz minden munkám mellett? részt veszesz minden örömeimben.»

Jelzők közbetoldásával, melyek Gessnernél nincsenek meg, a stilust festőibbé teszi, sőt a numerust is segíti. Például:

«Oh, mint változék *víg* örömmé *muladékony* bánatom!» (Áb. halála I.)

«E munkák alatt múla el felettünk a *perzselő* nyár, s már a *gyümölcspártájú* ősz is vége felé közelített.» (Áb. II.)

Az ilyen jelzőket, mint *virágkoszorús tavasz* (Ábel halála II.), *szépalakú lányka* (Daphnis I.) különben is szereti. Mind a művészire való törekvés nyomai.

E törekvés látszik abban is, hogy ugyanazt a német kifejezést, mikor rövid közökben négyszer fordul elő, más-más szóval adja vissza. «Én nyomorú! Oh én nyavalyás! Én boldogtalan! Én istentelen!» Az eredetiben mindég: Oh ich Elender! (Áb. hal. I. 26—27.)

Ime mindenütt nyilatkozik a «kifejezés művésze».*)

Mindezeknek kevés a nyoma Kónyi János Gessner-fordításában. Kónyi is lefordította *Ábel halálát* és *Az első hajóst.* Fordítását persze nem lehet, de nem is szabad a Kazinczyéhoz mérni. A derék és buzgó «hadi szolga» törekvéseit teljesen méltányolhatjuk a nélkül, hogy azt Kazinczyéval helyezzük egy vonalba. Egy ember, kinek a sors adott tehetséget, de megtagadta a módot ahhoz, hogy arra a színvonalra emelkedhessék, hol tehetségét kifejtse. Pedig ő érezte magában a hivatást, s a maga erejéből törekedett magát fölküzdeni. A strázsamester üres óráiban, miket mások «sétálásra, játékra vagy hophujjára» fordítottak, könyveket szed elő, műveli magát, s mikor azt hiszi, hogy már eleget tud arra, hogy maga is forgathassa a tollat, elkezd fordítgatni különféle szép történeteket, miket olvasott. Mikor fordít, észreveszi, hogy nem mindenre van magyar szavunk. A mívelt irók mintájára

*) Beöthy: Horatius és Kazinczy.

ő is csinál tehát. Sőt csinál azután akkor is, mikor nincs szükség rá.

E sajátságokat megtalálhatjuk «Ábel halálában» is, melyet 1775-ben, tehát jóval Kazinczy előtt fordított le.*) Kazinczy ismerte a fordítást. Ismerte Kónyi második Gessner-fordítását, az «Első hajóst» is. Sőt hatással is volt rá mindkettő. Egyes helyeken bizonyára csak azért nem használta az első kinálkozó szót, mert Kónyinál is az van, s nem akart *tőle* átvenni.

Feltünő, hogy az említett hely, hol Kazinczy az *olvasás* fogalmát viszi be e költeménybe, épen Kónyi hatása alatt született.

Kónyi így fordítja ezt a részletet:

«Már szemeidnek fenyegetéseiből is látom reám szabott feddésidet.»

Ádám pedig szívszakadó örömmel viszonozá néki: «Üdvözlégy én első szülöttem! Jól tudod, hogy feddéseket érdemelsz, mivelhogy már szemeimből olvasod azokat». (15. l.).

Kazinczy: «Már olvasom dorgálásidat szemedben.

Olvasod dorgálásimat? kérdé bánatos szeretettel az atya; oh tehát érzed, Kain, hogy érdemled azokat!»

Az egyes szókon is meglátszik némi hatás. Igy a *látszat* szó már Kónyinál is megvan. A *hembelygőt* is használja. (Kónyi Áb. 28. l. Kaz. Idyll. 260. l.) A *képzelődik* (Kónyi Áb. 43. l.) megvan Kónyinál, a *képzelet* Kazinczynál (Áb. III.). A Kónyi *hajnallásá*nak (Áb. 7. l.) párja a Kazinczy *hajnallat*-a (Áb. I. 9. l.). A *lengeteg* (Kónyi Áb. 27. l.) ugyanaz a képzés, mint a *csergeteg* (Kaz. Áb. IV.). Hasonlók: nevedékeny (Kónyi Áb. 68. l.), muladékony (Kaz. Áb. 28. l.), ültetmény (Kónyi, Első hajós 13. l.), táplálmány (Kazinczy, Áb. IV.).

Nem folytatom e példákat, mert lehet, hogy jó részük nem is tud egymás keletkezéséről, s nincs köztük apasági viszony; lehet, hogy akkor, a nyelvújítás idején, ezek úgyszólván a levegőben voltak. A Kónyi fordításának azonban, ha mindjárt önkénytelen hatása is, de mindenesetre volt hatása a Kazinczy 1815-ben megjelent fordításaira. E hatás azonban csak bizonyos fokig terjed, s két dologban nyilvánul: Először is bizonyos kifejezések, melyeket Kónyi használ, mintegy megvesztegetik Kazinczy fantáziáját, s ő

*) Ábel' Kain által lett halála. Gessner irásiból Magyarra fordította Kónyi János Hadi Szolga. Pesten, Royer Ferentz Betőivel 1775.

is öntudatlanul nem a szerző intencziója, hanem Kónyi interpretācziója szerint képzeli a dolgot. Ez csak öntudatlanúl történhetik, mert Kazinczy nagyon óvakodik tőle. A második az, hogy Kazinczy egy-egy neki tetsző, fülének jól hangzó szó mintájára alkot új szókat.

Egyebekben azonban nagyon különböző e két forditás. Ép oly különböző, mint a két író, kitől származott. Egyik a nép fia; egyszerű katona, ki magára hagyatva szedi össze innen-onnan, a mit tud; a másik nemes családból való úr, ki gondos nevelésben részesül s a legjobb mintákon csiszolja ízlését.

Kónyiban a paraszt mesemondóból megvan a terjengősség. Kazinczy mintáiból tudja, hogy a rövidség erény. Kónyi fantáziája kiszinezi, a mit a szerző csak jelzett; szereti a részleteket. Kazinczy megmarad a nagy vonásoknál s nem részletekkel, hanem egy-egy jellemző jelzővel szinez. Kónyi szeret czifrázni, sallangozni; s ebben keresi a szépséget. Kazinczy egyszerűségre törekszik, mert világos előtte, hogy a szépet a maga egyszerűségében föltüntetni sokkal nagyobb művészet.

E tulajdonságok a következő mondatban is föltünnek:

Gessner:	*Kónyi:*	*Kazinczy:*
«So sprach sie, und die zärtlichste, reineste Liebe goss unaussprechliche Anmut in jeden Ton der Stimme und in jede Gebärde.	E-képen szóla Tirtza, és a legtisztább szerelemnek kegyessége kimondhatatlan kellemetességgel mellőzé minden szavának hangját, s deli maga-viselése termetét méltóságosította.	Ezt mondá; s a legtisztább, legforróbb szerelem kibeszélhetlen keccsel öntötte el szavának minden édes zengzeteit, szemének minden édes pillantatát.

Kónyi is törekszik néha a változatosságra, hogy ugyanazt különféleképp fejezze ki. De ezt oly helyeken teszi, hol az eredeti kifejezésnek refrainszerű jellege van, s így ez a fordításban elvész. Pl.

Gessner:	*Kazinczy:*	*Kónyi:*
Weiche, du Schlaf, von jedem Aug', entweichet ihr flatternden Träume! Die Vernunft geht wieder hervor und erhellet die Seele, wie die Morgensonne die Gegend erhellet. Sei mir	*Távozzál minden szemről, oh álom, távozzatok játszi képek!* Ismét visszatér az ész, s felvilágítja a lelket, mint a reggeli nap a tájékot. Idvez légy szép nap, ama czédrusok megől!	*Állj-félre te szemeket szunnyasztó álom! Távozzatok ti most hizelkedő álmodozások!* mert az értelem jön elő a lelket megvilágosítani, valamint a reggeli napnak világa a tágas tér-

gegrüsst, du liebliche Sonne hinter den Zedern herauf! du giessest Farb' und Anmut durch die Natur hin, und jede Schönheit lachet verjüngt uns wieder entgegen. *Entweiche, du Schlaf von jedem Aug', entfliehet ihr flatternden Träume* zu den Schatten der Nacht.

Te színt öntesz széllyel és kellemet, végig a természeten; s íme minden szépség ujodva mosolyg reánk.

Távozzál minden szemről, oh álom, távozzatok, játszi képek, az éj árnyékaihoz!

helyeket meg szokta vidítani. Üdvöz légy kedves nap! melly a Tzédrusoknak örvényekből szivárkozol-fel; te színesíted és kedvesíted a természetnek munkáit, és minden szépség újjúlván mosolog réánk.

Táv ozzál te mindenek szemeinek behunyatásokra késztető álom! Szélledjetek ti haszontalansággal hizelkedő álmodozások és lépéseket kettőztessétek az éjtszakának setétes árnyékihoz!

Néhol úgy tetszik, mintha Kónyi hívebben fordítana, pontosabban adná vissza az eredetit.

Gessner:

Kain stund in *betäubendem* Schrecken, todtblass, kalter Schweiss umfloss die bebenden Glieder; er sah des *Erschlagenen* letzte *krampfichte* Bewegung und das rinnende zu ihm aufrauchende Blut. «*Verfluchter Schlag!* rief er, Bruder! — erwache — erwache, Bruder!»

Kónyi:

Kain *megbódult* és halaványodott ijedelemmel álla bámulva, tagjain hideg veritték folydogált; az *agyonütöttnek zsibbadó* mozgásit s a hozzá folydogáló gőzölgő vért szemlélé: *Átkozott ütés!* ugymond, ötsém! kelj-fel!...... kelj-fel, ötsém!

Kazinczy:

Kain *fagylaló* ijedségben álla ott; képét a halál sápadása borította el, s hideg verejték reszkető tetemeit. Látta utolsó rándulásait a *megöltnek*, és az ömledező, feléje párázó vért. Térj magadhoz öcsém! kiálta; öcsém ébredj-fel!

Ez a hűség azonban csak látszólagos. A szók vannak visszaadva, nem a kép, a hang, a szín. Kazinczynál pedig ez van meg.

A különbség, mint az eddigi példákból látható volt, néha csekély. A két fordítás egyes szavai néha majdnem megegyeznek. De ez a csekély különbség épen az, a mi mindig megvan még a Kazinczy leggyengébb s a Kónyi legszebb helye közt is, ez a csekély különbség: a művészet zománcza. *Az első hajóst* és *Daphnist* lefordította Nagy Sámuel komáromi orvos is, 1797-ben — mint ezt

Kazinczy maga is említi az 1815-iki kiadás bevezetésében. (Gessner élete.) E fordítást azonban nem tudtam megkapni.

Kónyi különben Gessner-fordításával derék munkát végzett. E fordításaiban is megvannak azok a jellemvonások, melyek többi fordításaiban s különösen Marmontel-fordításában föllelhetők. De hibái itt sokkal mérsékeltebben jelentkeznek, s e fordítás korához képest elég jó munka. Nem első, de nem is utolsó, mint maga mondja.*) Kónyi is újító, az 1815-iki kötetben Kazinczy is az. Kónyinak néha vannak szavai, melyek szerencsés alkotások, s maig is élnek. Igy *kimondhatatlan* (Kazinczynál kibeszélhetetlen), viszszanozni (ma: viszonozni), szorgos, langal (lángol) stb. Kazinczy nem egy szót alkot, mely nem válik közkeletűvé, de azért munkájából ezek nem rínak ki, úgy mint Kónyiéból. Kazinczyban sok volt az ízlés. Ez volt iránytűje a nyelvújításban is, melyet nem ő kezdett, nem ő fejezett be, nem is ő folytatott leghevesebben, melynek mégis ő képviselője, leghűbb kifejezője irodalmunkban. Az ő ujításai nagyrészt átmentek a nemzet vérébe, a többieknek egy-egy szava lett közkedveltségűvé, a többi újítás feledésbe merült. A szókat, melyeket alkotott, a fordulatokat, miket átültetett, ma már nem érezzük idegeneknek. Kazinczynál a mi szép, az jó. S hogy mi szép, azt az ő mimosa-lelke mindig kiérezte.

Ez ujítások azonban voltakép csak az 1815-iki kötettel kezdődnek. Az 1788-ban megjelent idyllek még tiszták, magyarosak. Teleki is ezt a tiszta magyarságot emeli ki, Kazinczy is erre büszke. S e mellett megvan bennök az 1815-iki kötet minden jelessége is úgy, hogy csakugyan e kötet volt «első nevezetes lépés irodalmunkban Báróczy óta.»

VI.

Kazinczynak nem az volt becsvágya, hogy csupán fordítson, hanem hogy jó, példaszerű fordítást adjon. Visszaadni a tartalmat és alakot, szellemet és külsőséget egyaránt.

---

*) Az «Ábel halálához» írt előljáró-beszédben ezt írja: «A mi a fordítást illeti, sem első, sem utolsó, mert noha az eredeti nyelvet mindenütt szónként és nyomban nem követhettem is (a melly lehetetlen, mert a nyelvnek természete ilyetén kényszerítéseket nem szenvedhet), az értelmet megtartván, tőle messze nem távoztam és a szóknak ékességét lehetőképen szabtam.»

És épen ez által nagy jelentőségű korára nézve.

Mindaz, a mi Kazinczyt mint írót és embert jellemzi, föltalálható e fordításokban. Az idylli iránti vonzalom, a finomság, gyöngédség, a gondosság, a törekvés a szépet szépen visszaadni, a stilust jellemzetessé tenni; nagy tisztelete a német irodalom iránt, s végül a nyelv fejlesztése, régi szók s tájszók forgalomba hozása, új szók alkotása, sőt új fordulatok teremtése által.

Mikor e Gessner-fordításokat lapozgatom, szinte érzem belőle a Kazinczy ideális lelkét, s a lapok mögött szinte látom eszményi alakját, a mint kedves német könyvei között egy szép mondaton örvendezve, szelíd mosolylyal ajkán próbálgatja azt magyarul visszaadni — a kilenczedik vagy tizedik variansban.

A kor egyéb nagy eseményei nincsenek lelkére hatással, csak a kor irodalma. Ebben neki is tetszik az, a mi korának tetszik. Mint Kónyi, ő is Marmontelt és Gessnert, a korbeli ünnepelt írókat fordítja. De mennyire másként. Hiszen ő Gœthével azt tartja, hogy a költészet csak kevés választott számára való, a hivatlanokat hát kirekeszti a parnassusról.

De nemcsak a kor áramlata, saját egyénisége is az idyll felé vonja őt, s ennek nyomai is megvannak e fordításon ép úgy, mint a Kónyi egyénisége a maga fordításán.

Kazinczy Gessner-fordítása a kor irodalma s Kazinczy írói egyénisége szempontjából egyaránt nagy jelentőségű. Czélom volt e nagy jelentőségét, melyet eddig nem méltányoltak eléggé, — kimutatni, földeríteni az összefüggést korával, felismerni rajta az egyéniség nyomait, s esetleg újabb adalékkal járulni Kazinczy írói jelleméhez.

E fordítások Kazinczy munkásságának jelentékeny részét teszik, s Kazinczyval, nevével, írói egyéniségével, egész korával annyira összeforrottak, hogy nélkülök e korszak irodalomtörténetének képe hézagos maradna.

WESZELY ÖDÖN.

BAJZA JÓZSEF DRAMATURGIAI MUNKÁLKODÁSA.*)

I.

A fiatal Bajza a drámai költészet iránt nem érezett valami különös tehetséget. Meg-megvillan benne a drámaírás eszméje is, de nem verhet gyökeret lelkében. Egy ízben, Pozsonyban való tartózkodása közben kisérletet tesz, hogy egy gyilkosból drámai jellemet alkosson, de ez nem sikerül neki s többé talán nem is foglalkozott eredeti dráma írásával. Azonban a színi kritika és a színházszervezés terén oly munkásságot fejtett ki, a mely igen megérdemli a méltánylást s melynek megismerése nélkül Bajza írói jellemképe igen hiányosan jelenne meg előttünk.

Oly kiváló tehetség és még kiválóbb szorgalom, a milyen a Bajzáé volt, nem zárkózhatott el a 30—40-es évek színügyi mozgalmai elől, s ha egyszer már érdeklődést tanusított ez ügy iránt, érdeklődése e téren sem maradhatott nyom nélkül. Időnként félben hagyja ugyan ez irányú munkásságát vagy a körülmények elterelik attól, de újra meg újra vissszatér hozzá s elég alaposan mondhatjuk, hogy Bajzának drámairodalmunk irányára s színészetünk fejlődésére nagy hatása volt.

Bajza színügyi munkássága 1829-ben kezdődik, mert akkor kezd gondolkodni egy drámai gyűjtemény kiadásáról. Az ily gyűjtemények kiadásának eszméje nem a Bajzáé. Az övéig már négy színműgyűjtemény indúlt meg irodalmunkban. Az igaz, hogy csekély számú fordított vagy átdolgozott és eredeti darabok közlése után mindegyik megszünt, de már az a körülmény, hogy egyesek újból meg újból megkisérlik egy-egy újabb gyűjtemény sikeres elterjesztését, bizonyítja, hogy ilyenekre kezdődő drámairodalmunknak nagy szüksége volt.

Elémozdította az ez irányú irodalom éberségét az is, hogy az 1790-ben megindúlt s a színészet teremtésére irányúló

*) Részlet «Bajza J. élete és művei» cz. tanulmányból.

és meg-megszakadó, de soha meg nem szűnő mozgalom mindegyre szőnyegre hozta e kérdést.

Az első gyűjteményt Kazinczy adja ki 1790-ben, melyben megjelent «Hamlet, szomorújáték hat felvonásban, úgy a mint a mi játszószíneinkre léphet» (Kassa, Schröder után). Ebbe a kötetbe volt szánva Gœthe Stella-ja és Lessing Miss Sara Sampson-ja is. A Hamlet-fordítást megelőzi egy ajánlólevél br. Prónay László csanádi főispánhoz, melyben egészen korszerű lelkesedéssel ír Kasinczy a színészet ügyében. E vállalat félben maradt s következett utána Endrődy János «Magyar Játékszíne» 1792-ben, mely a Dugonics, Simay és Szentjóbitól megindított drámairodalmi mozgalom alatt írt darabokat foglalja magában.

Ennek a hatása alatt született meg «Az erdélyi magyar játékos gyűjtemény», melynek szerkesztői K. Boér Sándor és Barcsay László voltak s mely az előbbinek öt s az utóbbinak hat darabját tartalmazza s így az időnként való közlés kivánalmának ez sem felelt meg. Majd 1821-ben Bécsben «Döbrentei Gábor Külföldi Színjátékai» jelennek meg két kötetben. Az első kötet német darabot tartalmaz, t. i. Müllner 4 felv. «Véteksúlya» cz. szomorújátékát; a második kötet franczia művet közöl, t. i. Molière «Fösvényét», széptani megjegyzésekkel és magyarázatokkal együtt. A részvétlenség miatt e vállalat is megszünt s ezután nemsokára Bajza veszi kezébe az elődei által elejtett fonalat. 1829. szept. 6-án írja Toldynak, hogy Kazinczy már elküldte Emilia Galottit s az az ő Külföldi Játékszíne I. kötetében fog megjelenni. Deczember 10-én már azt írja, hogy vállalatának akadt nyolcz «actionariusa» s ha még nyolczat kaphat, meg fogja indítani azt. Úgy látszik, hogy Kisfaludy Károlyt is unszolták egy drámai gyűjtemény kiadására, de ő nem vállalkozott rá; csak oly feltétellel vállalkozott volna, ha a darabokat mind Bajza fordítja, mert Kisfaludy mondása szerint a fordításhoz csak Bajza értett. Végre az 1830. évi juliusban megjelent Bajza Külföldi Játékszíne egy kötetben s azzal aztán meg is szünt, minthogy az 1830-ban működni kezdő akadémiának ez irányban is megkezdett munkálkodása következtében fölöslegessé vált. (Az akadémia gyűjteménye «Eredeti és Külföldi Játékszín» cz. alatt 1832-ben indúlt meg.) Ennek az egy kötetnek a tartalma: 1. Előszó. 2. Emilia Galotti Kazinczytól. 3. Lessing charaktere Bajzától. 4. A gyűrű, vígjáték Schrödertől, fordította Bajza, és 5. Schröder biographiája Bajzától.

Bajzának Lessing volt a nagy mestere a kritikában, mint Gœthe a dalban; illő volt tehát mesterét a magyar közönségnek bemutatnia. De mesterét nemcsak mint kritikust tünteti fel, hanem mint színműírót is stb. Szerinte a német irodalom egyedüli abban, hogy a kritika megelőzte a remekművek keletkezését; máshol először voltak remekművek s csak azután kritika. E tekintetben Németország Lessingnek köszönhet legtöbbet. Ő űzte ki Németországból a majmolás lelkét s tudománya, ízlése, nyelve és itélete egy Bodmer és egy Godschedébez képest magasan áll. Lessing a legszövevényesebb mélységet is világosan tudta megfejteni. Luther óta egy író sem nyúlt oly mélyen bele a német nyelv szókincsébe, mint Lessing. Ő philosophus, theologus, régész, de leginkább a drámai költészet híve és munkása. Lessingben Bajza főleg azt emeli ki, hogy benne a geniust a kritika nem törpítette el. Lessing költői phantasiájával nem bírt alkotni, s ha mégis alkotott, az a kritika és tanulmány eredménye; ebben hivatkozik Bajza Lessing vallomására is. Jelleme feddhetetlen és tiszta s habár sok ellensége volt, érdemei már életében elismertetnek. Lessing nemcsak német nagyság; művei az emberiség haladásában útmutatók. Végül Mendelsohn idézésével fejezi be ismertetését Bajza, mely így hangzik: «Lessing egy emberkorral elébb járt, mint egész százada.»

Lessingnek emez ismertetésében Bajza egyéni vonásai anynyira feltűnők, hogy a Lessing képében kiemelt vonások adatokat szolgáltatnak Bajza írói jellemképéhez is. Más írónál is így van ez, t. i. mindenki azt becsüli másban, a mi az ő ideáljának megfelel, s azt veszi észre másban, a mi a dolgok megitélésében szempontul szokott neki szolgálni. Ennyiben az élet- és jellemrajzírók egyszersmind magukat is szokták jellemezni. Fokozott mértékben áll ez az erős egyéniségű Bajzáról, a ki a maga véleményének érvényre juttatásában néha exclusivvé válik.

Ezeket vonhatjuk le Schröder-ismertetéséből is. Ez alkalommal nyilatkozik Bajza először, mint józan drámai és színészeti kritikus. Schrödernek hosszú, drámaírói és színészeti életét röviden, de igen rokonszenvesen ismerteti s ebbeli tanulmánya meg is látszik később az Athenæum játékszíni krónikáján. Mindenesetre ép érzékre vall az, hogy Bajza Kotzebueval és Ifflanddal, ama kor népszerű, de érzelgős drámaíróival szembeállítja Schrödert, a kinek művei szárazabbak, de művésziebbek; nem erkölcssértők és a színpadon hatásosak. Schröder ment a drámaírók azon kedvencz-

szokásától, hogy oratori dictiókban öntik ki egyéni s a mű tárgyán kívül eső érzelmeiket. Ő csak néhány jellemet emel ki, s ezekkel szemben a többi csak mellékes, de összeszövésükkel a cselekvény gyorsan halad.

Schröder egyszersmind nagy szinész is vala, kinél sohasem az volt a lényeges, hogy miként szaval el valamit, hanem az, hogy jól ábrázolt-e, az volt-e, a ki akart lenni.

Ilyen nyomon kezdődött Bajzának a színügyi téren kifejtett munkássága, t. i. Lessing és Schröder nyomán. Az elébbit abban is követte, hogy sok ellenséget szerzett magának s volt benne is sok fanyarság, mint Lessingben, utóbbit meg abban is, hogy nemcsak egyszer vala színházi igazgató. Mielőtt azonban színigazgatói korát néznők, a színi kritika fejlődésére kell egy szempillantást vetnünk, mert Bajza színügyi munkálkodása e téren folytatódott.

A színi kritikának első feltétele egy állandó színház, mert az ily kritika először is beható tanulmányt kivan s így feltételezi a színház megfigyelését. A német színi kritikának is már egy állandóvá lett színház segített a kifejlődésében. A milyen hatással volt 1750-ben a Koch-féle lipcsei társaság a német színi kritikára, olyan módon hatott a mienkre a budai színésztársaság.

A magyar színészet Budán 1833-tól kezdve új stádiumba lépett. Ugyanis a kassai, kolozsvári és miskolczi társaságok a pozsonyi kudarcz után egy ideig Kassán huzódtak meg, hol báró Berzeviczy pártfogása mellett, 1832-ig jól ment dolguk. Akkor azonban operai személyzetük Kolozsvárra távozott, a drámai személyzet pedig Budai magyar társulat czímén Budán ütötte fel sátorfáját. Pestvármegye sokat tett érdekükben s az igazgatásukat Fáy András és Döbrentey Gábor vállalták el.

Széchényi pártfogása alá veszi a társulatot, mely 1833. julius 7-én Bocskay István czímű darabbal kezdte meg előadásait. Ez az állandó magyar színészet kezdete Budapesten, mert ez a társaság fennállott egészen a nemzeti színház megnyiltáig és akkor annak személyzetébe olvadott bele. A fővárosi kritikusoknak e társulat szolgáltatá a tért gyakorlati színi kritikák írására.

A magyar színi kritika kezdetei különben a múlt századba nyúlnak vissza. Az 1863-iki Színházi Látcső egy levélalakú színi kritikát közöl 1793-ból; ezt tekinthetjük az első magyar színi kri-

tikának.*) Azonban mind ez, mind pedig a Hazai és Külföldi tudósítások értesítései, valamint a Magyar Hirmondóéi is csak jelentések, melyeknek gondolati tartalma nincsen; irányadó és a drámáról való helyes gondolkodást eláruló nyilatkozataik egyáltalában nem fordulnak elő, úgy, hogy Kisfaludy első darabjainak megitélését többnyire a Wiener Zeitung für Literatur, Kunst und Theater cz. bécsi lap végzi. A magyar lapok legfennebb csak ismétlik azt, a mit a német lap elmond.

A Tudományos Gyűjtemény 1817-ben megindulván, a színi kritikának is tért nyit hasábjain, a hol 1817—1827-ig 10—12 színi birálat jelent meg. De ezen birálatok nem a színi kritika fellendültét jelentik, mert a daraboknak csak irodalmi értékéről szólnak, nem egyszersmind színi hatásukról is. E birálatok csak azt keresik az írókban, hogy mennyiben hazafiasak. Ha csengő hazafias nyilatkozatot találnak a darabokban, már jóknak találják azokat s szerzőiket «az igaz hazafiui költő» dicső nevével tisztelik meg. Csak a T. J. betűk alatt író, Toldi szerint gróf Teleki József birálatai vallanak a kor színvonalán álló birálóra.

A színi kritika az Aurorában is megkezdődik, a melyben Fenyéry Gyula (Stettner, Zádor) birálja Kisfaludy két vígjátékát, Toldy meg Vörösmarty Salamon királyát. Toldy polemizál is Szontághgal abban, hogy Kisfaludy vígjátékai mennyiben nemzetiek. E kritikákkal párvonalosan jelentek meg egyes megjegyzések 1830-ig a Pester-Ofner Zeitungban is s melléklapjában, a Gemeinnützige Blätter-ben, valamint a Spiegel-ben és melléklapjában, a Schmetterling-ben, úgy szintén a Pannoniában is. De ezek a mint kevésbbé magyasok, kevésbbé hazafiasok is voltak.

Csáky Tivadar gróf lett volna az első, ki Kassán «Játékszíni Tudósítások» czíme alatt megkezdette volna a komolyabb színi kritikát, de e vállalat a 16. számmal megszünt; különben is lényegtelen szempontjaival nem felelt meg a kivánalmaknak.

E szerint a «Társalkodó» az első lap, mely 1832-ben megkezdi a türhetőbb színi kritikát. Ebben P. K. (Pechata Károly) tudósításokat közöl a kassai társaságnak Temesvárott lefolyt, különösen operai szerepléséről. A mit a Társalkodó kezdett, azt a Regélő és Honművész folytatja tovább 1833. jan. 21. számában, melyben külföldi magaslaton álló színi kritikát igér, azonban

*) *Bayer J.* «A nemzeti játékszín története».

nem nyújt egyebet, mint játékrendet és szereplési krónikát a Nagyváradon, Szegeden, Debreczenben és Kolozsváron játszó társaságokról. Azokat a dicséreteket is rendesen közli, a melyekhez a vidéken olyan jól értenek. Majdnem ugyanilyen módon ír a budai társaságról is, s ha valami tartalmasabb reflexiot közöl, az bizonyosan Tiecktől vagy Schlegeltől van kölcsönözve. Még a czélját sem tudja elég magasra kitűzni a színi kritikának, mert előzetes hirdetésében I. a budai színészetről való tudósítást és II. a színészeket illető megérdemelt gáncs és dicséret közlését vallja programmjának. Az ily kritika értékét és megvetettségét eléggé megvilágosítja az 1833. Muzarionban megjelent Csel cz. szatira, melyben a kritikusok érdekfeleknek, gorombáknak, butáknak vannak bemutatva. A Regélő és Honművész színi kritikai rovata csak akkor emelkedik, a mikor ezt 1835-ben Garay János veszi át.

Más organuma is akadt a színi kritikának, s ezt Munkácsy János Rajzolatok czímű lapja nyujtotta. Munkácsy Kisfaludy bohózat és novella irányának egyik követője volt s első magyar humoristának szerette magát nevezni. Garaboncziás diák czímű bohózata nagyon ismeretes volt. Önérzetes, nyakas ember vala, a ki lapjának színi kritikái miatt ellentétbe jövén Bajzával, évekig folytatta vele a harczot, s az mindenesetre nyom valamit, ha valaki azon időben a Bajza tollával és tekintélyével szemben évekig bírta az ellentállást. A Munkácsy lapja Kritikai Töredékek czímén közölt színi kritikákat s czikkei alá először Őszinte testvérek volt aláírva, de 1835. és 1836-ban az aláírást X et Comp. jegy váltotta fel. Ez X et Comp. ellen kelt ki Bajza s ez az ő színi kritikai működésének kezdete. Hibáztatja X et Comp. kritikája modorát általában s hibáztatja különösen, hogy nem veszi figyelembe a színészek körülményeit, a mennyiben az 1835—36. évi telén rossz állapotok között levő színészekkel szemben is olyan kívánalmakkal lép fel, a milyeneket csak rendezett színésztársaságokkal szemben formálhat az ember.

A Rajzolatoknak és Honművésznek kétes bírálásait Bajza sokáig nem nézhetvén tétlenül, «A magyar színészeti bírálókhoz különösen X et Comp. úrhoz» czímen a Társalkodóban *) egy czikket tesz közzé, melyben irányt nyújt arra nézve, hogy a színészekben mit kell bírálni. Hangsúlyozza, hogy a kritika jótékony, ha tanít, de hogy ezt tehesse, tárgyismeret, itélőtehetség s elvek

*) *Társalkodó* 1836. 19. sz.

kellenek hozzá; ily feltételek mellett a durvaság sem baj benne. A Kassán megjelenő Játékszíni Tudósításoknak csak a mocskos keztyű és sáros csizma voltak a tárgyai. A Honművész is csak személyes tetszésről és nem tetszésről szól. Az efélék azonban még nem ártanak, de annál inkább árt a Rajzolatokba író X et Comp. úr bírálata, mert abban egyetlen egy tanulságos gondolat sincs. Nem győzi meg semmiről a színészeket és mégis haragszik, ha nem követték tanácsait. X et Comp. azt állítja, hogy az egyoldalú dicsérés teszi egyoldalúakká a szinészeket. Igaz! Az egyoldalú dicsérés és gyalázás egyaránt ront, de hát X et Comp. úr is egyoldalú, mert, ha tanácsait nem követik, mindjárt azt mondja, hogy nem akarnak előre menni.

A bírálat vegye tekintetbe a körülményeket is és azokhoz szabja kivánalmait. A bírálatnak több oka van igazságosnak és kifogástalannak lenni, mint a színésznek, mert a színész dicsősége a jelen, a kritikát megbírálhatja a jövőben élő sok ezer értelmes olvasó is. Nálunk a kritikában nem elég csak érinteni a tárgy főbb pontjait, mint pl. Francziaországban, — mondja Bajza — a hol kifejlett színi kritika van. Színészeinknek, ha theoriájuk kevés is, practicumuk elég középszerű, kritikusaink azonban még csak nem is középszerűek sem a theoriában, sem a gyakorlatban s azért a megbírált felül érzi magát a bírálón. Hivatkozik Lessing példájára, a ki a Hamburgi Dramaturgiában megjelent kritikáit a játszás után mindig napokkal később tette közzé, hogy annál alaposabbak és gondosabbak legyenek.

Ha X úr felhagy a bírálattal, azt igen okosan teszi, de roszszúl teszi azt, hogy drámák bírálatába fog, mert az még nehezebb; tanúljon inkább s tegye sajátjává az olvasottakat. Mennyire ráfért ez Munkácsyra, kitünik abból, hogy egyik bírálatában tisztán kimondja, hogy Fáncsy minden más magyar színészt felülmúl, a mi ellen Fáncsy (Regélő 1836. 63. sz.) nem késik hírlapilag tiltakozni.

Erre Munkácsy János magáénak nyilvánítja a lapjában addig megjelent összes kritikákat és Bajzával szemben humorizálni kezd, a dolog lényegéhez azonban nem szólott. [1])

Bajza felszólalását a Kassai Szemlélő és a Honművész is zokon vették és siettek arra válaszolni; az elébbi Párttalan név alatt szólal meg, az utóbbiban pedig Garay nyilvánítja ki, hogy bírálatait a színészek, gyakori nyilatkozataik szerint jó néven veszik.[2])

[1]) Rajzolatok 1836. évf. 147. l.
[2]) 1836. Honművész 27. sz.

Bajza e hármas támadásra «Dramaturgiai és logikai leczkék magyar színbírálók számára» közös czím alatt hármas czikkben felel meg, melynek első része: «Szükséges magyarázatok a Rajzolatok színbíráló compániájának»; másodika: «Pro memoria a Kassai Szemlélőnek» és harmadika: «Néhány szó a Honművész színi kritikáiról.» (Felvilágosításul Garaynak.) Lássuk ezeket sorban.*)

Bajza kijelenti, hogy most iskolamesteri feladathoz fog, részletesen magyaráz, a míg még Munkácsy J. úr is megérti a dolgot. Munkácsy először azt mondta, hogy Bajza nem ereszkedett bővebb magyarázatokba, másodszor, hogy a színészeknek a kritika nem használ, és harmadszor, hogy a színészek mesterségüknek még kritikáját sem értik. Ennélfogva — mondja Bajza — annál inkább igaza van neki abban, hogy színészeinket tanítani kell. Munkácsy ezt nem tette, tehát nem panaszolkodhatik, hogy nincs hatása a színészekre. Munkácsy azért is elégedetlenkedik, hogy a színészek elbízakodottak s azért nem követik tanácsait, a melyek útmutatásul szolgálhatnának arra nézve, hogyan kell játszaniuk. Bajza szerint ez azért történik, mert M. megjegyzései nem a lényegesekre vonatkoztak s a mennyiben pedig oly dolgokra vonatkoztak, a milyen pl. az idegen nevek kiejtése, azokra nézve nem elég a megjegyzés, azokra nézve útasítás és könyv kell.

Bajza ezután elemeire bontja a színművészetet s minden résznél alkalmilag mondja el a megjegyzéseit Munkácsy állításaira. A színművészetet szóejtés, felmondás, szavalás, testtartás, kézbeszéd, arczbeszéd, charakter-felfogás és kifejezés cz. czikkben tárgyalja.

A szavalás theoriájához Kántorné és Bartháné szavalata szolgáltat bő adatokat. Munkácsy hibáztatja azt, hogy a szavalatból a mű verses alakját észre lehet venni. A vers közbül van az ének és próza között s így szerinte azt lelkesebben kell szavalni, mint a prózát. Bajza szerint ez helytelen, mert e tekintetben nem az alak dönt, hanem maga a darab. A verset épen ellenkezőleg, mint a prózát, lassabban, ünnepélyesebben kell szavalni.

A Honművész XXVIII. sz. 20. lapján szavalás és felmondás tekintetében kétféle iskolát különböztet meg; egyiknek Kántorné a képviselője s ez a régi, síró, éneklő; a másik az új, a melynek főképviselője Megyeri. Ez utóbbi modort ajánlja Bajza is, de úgy, hogy az a mű tanulmányozásán, gyakorlaton, naponkénti szavalatokon alapuljon.

*) Krit. L. VII. füzet.

Tudnunk kell, hogy színészeink kezdetben a németektől tanultak, a kik affectált, éneklő módon szavaltak s ettől a modortól némelyek épen csak Dérynét és Kántornét tartották mentnek. Ezen az alapon van Bajza vitairatában régibb és újabb iskoláról szó, különben ez az egész erőltetett felfogás és elnevezés a Honművész útján kezdett elterjedni.

A testtartást illetőleg Munkácsy megrójja Nyirynét, hogy lomha, és Laborfalvi Rózát, hogy előre hajol, s ajánlja ezeknek, hogy tanulmányozzák a hozzájuk nem mostoha természetet. Bajza ez alkalomból egy helyes kis értekezést ír a szépről és a természetről. A szép a természetből van véve, de a művészi világban idealitást nyer, s ha nem nyerne, a művészet fölösleges volna. Gœthe szerint is iszonyú hézag van a természet és művészi világ között, a mely hézagot külső segédeszköz nélkül (theoria) a lángész sem képes átugorni s ezért nem jó, ha a művészet pusztán csak utánoz stb. Azután tanácsokat ad a színpadi járásra, leülésre, kijövésre, állásra, a hallgató színész függélyes állására, a meghajlásra stb.

A kéz- és arczbeszédre vonatkozólag M. a természetes tartást ajánlja. Bajza tiltakozik az ellen, hogy ez a mindennapi életben láthatót jelentse. Az arczbeszédet a színésznek a tükör előtt külön kell tanulnia.

A charakterfelfogásra és kifejezésre nézve azt tartja legfőbb szabálynak Bajza, hogy a színész fogja fel és fejezze ki az író intentióját. S végül abban fogja meg Munkácsyt, hogy ő a francczia romanticismust rajzolja Schlegel egyik olyan művéből, mely a romanticismus előtt jelent meg s mely csak a keresztyén drámát jellemzi az antikkal szemben. *)

Ime, ezekben is a theoreticus Bajza! Nem tud semmiről szólani a nélkül, hogy a dologra vonatkozó alaprajzot, az alapvető vonásokat ne nyujtsa. Ki mutathatott fel akkor ennyi érzéket és tanulmányt a színészeti művészetre vonatkozólag? Vörösmarty behatóan foglalkozott a drámának, mint költészeti nemnek az elméletével, de a színészettel magával ily behatóan tudtunk szerint Bajzán kívül senki.

Bajzának a Rajzolatokkal való vitája ezzel nem fejeződött be, mert e lap újból válaszolt az ő czikkére, mire ő Utóhangok czíme alatt «Harmadszori szavam a Rajzolatok színbíráló compániájá-

*) *Wilhelm Schlegel*, *Drámai leczkék*. 1808.

hoz» cz. czikkében a maga részéről bezárja a vitát. Harmadszori szava is csak az az X et Comp.-hoz, hogy beszéljen okosabban. Bajza nem érzi, hogy állításai meg volnának czáfolva, legfennebb azt, hogy működése meg van kritizálva. Ajánlja, hogy ne fecsegjenek, mert csakugyan azt hiszi, hogy érvei, ha más, tanultabbak előtt nem is, de előttük ledönthetetlenek.

Az egész vita eredményére Bajza a győzelem érzetével tekinthetett vissza, mert annak következtében Munkácsy elébb a színészekre vonatkozó megjegyzéseit szüntette meg, azután pedig az A. B. A. R. jegyek alatt tovább folytatott színi kritikával is végkép felhagyott.

A «Pro memoriában» Bajza szellemesen bánik el a Kassai Szemlélővel, mely lapnak írója «Párttalan» név alá rejtőzött. Bajza azt mondja, hogy kár volt e nevet Páratlannak nem szedni a nyomdában, mert gazdája páratlan gyenge a gondolkodásban A Kassai Szemlélő azzal válaszol a kritikusoknak, hogyha a bírálatai nem tetszenek, csináljanak jobbat. Ez Bajza szerint helytelen elvre mutat s azt úgy világítja meg, hogy felkiált: hátha egy nadrágcsináló rossz szabó mondaná: ha munkája nem tetszik, csináljanak jobbat? Mit szólana ahhoz? S végül az ítélő és alkotó ész közt levő különbséget fejtegetvén, a vitát ez oldalról is bezárja.

A Garayval való vita is 1836-ban jár le. A neki írt válaszában Bajza sajnálja azokat, a kik a színészet történetét majdan a Honművészből merítik. Kellő mértékre igyekszik leszállítani azt az érdemet, a melyet Garay a Honművésznek tulajdonít s czáfolja azt az állítást, hogy a magyar színészeti kritikát Rothkrepf (Mátray, a Honművész szerkesztője) kezdte volna meg. Erre megjegyezhetjük azonnal, hogy ebben a dologban Bajzának nem volt egészen igaza, mert a szinészeti kritikát tágabb körben csakugyan Rothkrepf kezdte meg s ezt ő maga nem is késik lapjában kimutatni. *) A Csáky T. gróf által megindított «Nemzeti játékszini tudósitás» a 16. számmal meg is szünt s aztán úgyis csak Kassa és általában Abauj színészetére vonatkozott. A vidéki színészetről való tudósításokat tudomásunk szerint is Mátray kezdte legelsőbben közölni.

Garay válaszában Bajzának főleg két mondásával foglalkozik. Bajza ugyanis első czikkében azt írta, hogy minek oly kritikát írni, a melynek semmi czélja sincs, a másik czikkében meg azt,

*) *Regélő* 1836. 64. ss.

minek oly kritikát írni, a melynek okos czélja nincs. Garay ebben ellenmondást lát. Bajza még egy pár szúró észrevételt tesz erre nézve és azzal zárja be, hogy szép, ha a fiatal ember igyekszik, csakhogy igyekezzék szerény is lenni.

Erre Garay a Honművész három számában foglalkozik [1]) Bajzával, néhol kicsinykedőleg kötvén bele, minek következtében Bajza a Befejező szó Garaynak cz. czikkében kinyilatkoztatja, hogy Garay inkább vitatkozási makacsságból ír, mint meggyőződésből, de rá nézve jobb, ha az elébbit teszszük fel s ezért fölösleges is tovább folytatni a vitát. A mint tetszik, legyen az övé vagy nem az övé az utolsó szó.

Garay mintegy fájólag jegyzi meg, hogy Bajza szintúgy a fenségből száll le hozzá, de neki s az ügynek ez is elég, mert a Befejező szó Bajza legyőzetését jelenti.[2])

Ennyi vala Bajza és Garay harcza, de ennyi is keserűséget hagyott e két író szívében. Később sokszor találkoztak a Kisfaludy-társaságban, az Akadémiában s más helyen is, pl. Kossuth Hirlapja mellett, melynek Bajza szerkesztője s Garay segédszerkesztője volt; mintha a sors mindegyre össze akarta volna hozni őket, de barátság soha sem fejlődött ki köztük. A mai korból visszatekintő fájdalommal látja két ily meleg szívnek aránylag kis okból való összekoczczanását s nem tudja megfejteni, hogy egyik nemes szív a másiknak hogyan lehet ennyire ellenfele. Az adatok szerint úgy látszik, Bajza a hibásabb fél, de hibáját menti az, hogy vitájuk idején még nem volt tisztában a Garay tehetségével. Azonban ez sem elég mentség; valamint Szentmiklóssynak nem volt mentsége 1829-ben, hogy ő nem volt még tisztában Bajzával, mikor szerénységre intette őt. Bajza tudhatta volna azt, mennyire fáj a tehetséges ifjúnak, ha a nagyképű öregség csak az évek számai érvénél fogva visszaszorítja őt. De úgy látszik, hogy e fájdalmon minden törekvő ifjúnak keresztül kell mennie.

Bajzának és Garaynak egymás iránt való idegenkedése ezután is nyilvánult egy párszor, habár éléből az idő haladtával folytonosan veszített. Bajza elítélőleg bírálta Garaynak Kunoss Természet czímű lapjában 1838-ban megjelent virágnyelvét, a mely az első magyar virágnyelv volt. 1844-ben pedig, a mikor az Aka-

---

[1]) 1836. 56. 58. 59. sz.

[2]) 1836, *Regélő* 62 l. «*Litteraturai nevezetesség*».

démia 100 aranynyal tüntette ki Garay verseit, Bajza ennek ellene működött. Egyszer azonban Bajza is elismeréssel adózott Garaynak, a mikor t. i. Garay a Kisfaludy-társaságban Zrinyi Ilona czimű balladáját felolvasta, Bajza el volt ragadtatva a költemény szépségei által és a gratulálók sorába ő is beállott. Viszont Garay is szólott nagy elismeréssel Bajzáról s dolgozott is az Athenæumba s ezt a lapot öcscsének is ajánlotta e szavakkal: «Az én tanácsom minden esetre az lett volna, hogy az Athenæumban lépnél fel. Ott, bizonyos lehetsz benne, hogy legalább középszerűségen alul nem adják ki munkádat, mert mind a három szerkesztő competens bíró a lyrában s műértő lapjuk oly lap, mely charakterrel bir s dolgozó társai közt állhatni dísz».

Ennyi vala Bajza dramaturgiai működése 1837-ig, a meddig az állandó színészet is kisszerű volt s a pesti fényes német színház elől Budára szorult vagy hetenként kétszer attól esdett bebocsáttatást.

1837-ben, a nemzeti színház megnyitása után új szerep várakozik Bajzára, épen az ugyancsak 1837-ben megindult Athenæumban s annak főkép játékszíni krónikájában. Ezen kívül Bajza csakhamar megízleli a színházigazgatás munkáját és közreműködik a valódi színi kritika megalapításában, melynek megalapitói Vörösmarty és Bajza. (Előttük is Tóth L.-nak a Rajzolatok 36. és 37. számában megjelent, Hamlet-ről szóló fejtegetése valódi színi kritikának mondható.) Gyulai a színi kritika megalapítójának csak Vörösmartyt mondja, de ez állítás csak úgy kifogástalan, ha Bajza működését és a nemzeti színház felálltának is az azt előmozdító körülményeit tekintetbe vesszük.

A magyar Thalia 1833—1837-ig igen sokat haladott. Főkép Pestmegye és az Akadémia működtek ez előhaladásban közre. Pestmegye 1831-ben színügyi bizottságot alakít, a mely a fővárosi színészet állandó istápolásával volt megbízva. A m. tudós társaságnak pedig, a rendtartások 5. pontja értelmében, a játékszín is gondjaira bizatik, mint nyelvmívelő eszköz. Ezenkívül a kassai játékszíni felügyelő bizottság felkéri az Akadémiát, hogy gondoskodjék az idegen termékű jelesebb drámák lefordításáról, a mi drámairodalmunknak és színészetünknek nagy előmenetelére szolgálna. Az Akadémia ezeknek alapján már 1831-ben 71 darabot jelöl ki a lefordításra és 100 aranyat rendel évenkénti drámai jutalomra. Továbbá a IV. nagy-gyűlésen 8-tagú drámai bizottságot szervezett, hogy az a fordításokat megvizsgálja és e bizottság költ-

ségeire 500 frtot szavazott meg. A bizottság tagjai a következők voltak: Csató Pál, gr. Dessewffy Aurél, Döbrentei Gábor, Fáy András, (1835-től fogva Fáy helyett Bajza), Jakab István, Rothkrepf Gábor, Tessedik Ferencz és Vörösmarty. E bizottságnak az Akadémia páholyt is bérelt a budai színházban, hogy figyelemmel kísérhesse a darabok előadásait. E bizottság 1833. november 27-ikén kezdte működését és már 1834-ben 70 régi és 15 uj darabot fogadott el. Az Akadémia továbbá 30 arany pályadíjat tűzött ki e kérdés megfejtésére: «Miképen lehetne a magyar játékszínt Pesten megalapítani?» Az így megindított mozgalomban a nemzeti színházra nézve két irány válik ki. Az első a Széchényié, a ki részvények útján 4—500 ezer frtot akar beszerezni és a Duna-parton hatalmas színházat óhajt emelni. Míg Széchényi a Vaskapunál jár, ez elvét a Társalkodóban gr. Dessewffy képviseli. Ennek a tervnek az volt a rossz oldala, hogy az abba való rengeteg sok pénznek a beszerzési ideje igen elodázta volna az ügyet. Ezért volt egy más tervet hirdető párt Földváry Gábor pestmegyei alispán és a megyei színügyi bizottság elnöke vezetése alatt, a mely ismervén a nemzeti lelkesedés ama tulajdonságát, hogy heves, de mulékony, a lelkesedést rögtön akarta használni és kisebb színházzal is megelégedett. A honfiak többsége e mellett foglalt állást s Pestmegye is, habár Fáy András nyertes felelete is az Akadémia pályakérdésére nézve a Széchényi véleménye felé hajlott, a mennyiben ő is 370 ezer frtos színházat akart emelni. Fáy nyertes felelete mellett egy másik versenyző mű is volt ily czímmel: «Egyetlen mód a magyar játékszín czélirányos megalapítására» (Mátray Gábortól), mely Földváry felé hajlott s különösen hangsúlyozta egy színi-conservatorium felállítását, s midőn erre a czélra br. Vay Anna 5000 frtot adományoz, Földváry G. azon a pénzen megveszi a színház mai telkét s miután a megye a gyűjtések közepette elrendeli az építkezést, a színház ügye el volt döntve. Széchenyi nem akadályozhatta meg Földváry tervének végrehajtását. 1835. szept. 16-án az építés megkezdődik s 1836. aug. 5-én bokréta-ünnepélyt ülnek. 1837. jan. 15-én a pestmegyei gyűlés már rendelkezik a megnyitásról s felkéri Vörösmartyt a prolog írására. 1837. május 8-án részvénytársaság alakult és meghívta az illetőket a megnyitó ünnepségre. A részvénytársaság a színház igazgatását egy állandó választmányra bízta, melynek tagjai voltak: Földváry Gábor alispán, elnök, Nyáry Pál aljegyző, tollvivő, Fáy

András, Ilkey Sándor, gr. Ráday G. táblabírák, Simoncsics János főszolgabíró. E választmány jul. 26-án tartott ülésében a színésztársaság igazgatójává Bajza József táblabíró és akad. tag választatott meg; Szigligeti Ede a titkári, Rothkrepf G., a Regélő kiadója az ének- és táncz-felügyelő tisztére emeltetett s megbízatott, hogy javaslatot készítsen a felállítandó operára nézve. A választmányba később beválasztották Rosty Albert táblabírót is, mint zeneértő tagot. Rosty dolgozta ki a zenekari igazgató hatáskörét, mikor az opera alapításáról volt szó A sikerült javaslatot Bajzával együtt végezték be s ennek alapján lépett 1838-ban jan. 15-én Erkel, mint első karmester a színházhoz.*)

Az Athenæum 14. számában Bajza már hirdeti a színház megnyitását — augusztus 22-re, a vásár idejére, s azon időben a színház csakugyan megnyilt; bár még nem volt egészen készen, de arra az időre a munkálatokat beszüntették. A megnyitás Vörösmarty Árpád ébredésével és Schenk Belizárjával történt, mely utóbbit Kiss János forditotta.

Alig kezdtek játszani, már is minden oldalról megnyilt a színészetet ellenőrző kritika zsilipje. A Hirnök-ben egyre hangzott, hogy mostan már szigorúaknak kell lenniök a színészekkel szemben, mert van állandó színház. Annyira ment a bíráskodási düh, hogy Toldy szükségesnek tartja az Athenæum 16. számában a színészek védelmére kelni, a kiknek inkább a gyakorlat ada képességet, mint az elmélet.

A mi pedig Bajza személyét illeti, ő csakhamar a legkíméletlenebb támadásoknak volt kitéve. A régi ellenfelek, a kik talán egy-két polemiában megjárták volt Bajzával, most egyre támadják Bajza színigazgatói működését. Mint elébb Kazinczyval szemben Bajzáék ifjú írói csoportja állott, úgy most az Athenæisták találták szemben magukat egy ifjú írói csoporttal. Bajzáék a Századunkkal (a Hirnök melléklapja) közjogi, a Szion-nal egyházi ésKunossal (Bústavi), a Természet czímű lap szerkesztőjével, kinek egy magánjogi könyvét szeliden lebírálták, és Munkácsyval személyi ellentétben állottak. A Századunk főtárgya állandóan Bajza a színigazgató volt. A Hirnökben pedig Balázsfalvi Orosz József pozsonyi lapjában a Magyar lapok heti szemléje czímű rovat 1838. febr. 1-től kezdve egyenesen az Athenæum köre ellen indult s ezt a ro-

*) Budapesti Hirlap 1888. decz. 6.

vatot Csató Pál vezette, Bajza elleneinek legmérgesebbike. A triumvirek részint a Figyelmezőben s miután az 1841-ben főlapjába beleolvadt, az Athenæumban válaszoltak. Nekik is állandó czímük volt a támadásokra adott feleleteikben: «Athenæum miatti zajgások». A támadó ifjú párthoz sorakozott Kovacsóczy Mihály is, ez «örök ifjú» író, a ki a Szemlélőben szokott volt írni és mások között Stancsics Mihály is; Munkácsy János is mint régi edzett ellenfél még mindig szerepelt.

A támadás Bajza ellen a Rajzolatokban kezdődik, melyben egy vádat tesznek közzé Bajza elien, t. i. igaz-e az, hogy Horváth Cyrill Kuthen cz. darabjának benyujtásakor levelet írt hozzá a darabja érdekében, hír szerint mások is írtak hozzá a darabjaik pártfogása czéljából, s ily módon különféle híreket terjesztettek Bajza «pajtáskodó» eljárásairól. Nevezetes leleplezésekkel fenyegetik az akad. drámabíráló bizottságot is, melynek Bajza szintén tagja volt. E vádakra Bajza, Vörösmarty, Schedius Lajos és Fáy András válaszolnak, mint a drámabíráló bizottság tagjai, kijelentvén, hogy semmi felelettel nem tartoznak az illető vádemelőknek. Ajánlják a vádolóknak, hogy csak álljanak elé a leleplezésekkel, a melyek természetesen nem jelentek meg soha, s mint később kitünt, a Horváth C.-lel levelező Döbrentei Gábor volt.

A színházról folyó pletykák miatt tette közzé Bajza azt a kijelentést, hogy a közönség a színházról csak azokat az értesítéseket tekintse hiteleseknek, a melyek az igazgató aláírásával jelennek meg. Egyszersmind kéri a közönséget, hogy miután a színház a nagy árvíz miatt márczius 13-tól ápril. 16-ig zárva volt, a hiányokért legyen elnéző. E kijelentésekre Orosz és Munkácsy felelnek.*) Orosz megjegyzi, hogy az lehetetlen, hogy a színházról csak az igazgató közlései hitelesek, mert nem csalhatatlan senki a világon, még Bajza sem, akármily nagy szellemóriás legyen is különben. Munkácsy meg azon intézkedéseket tárgyalja, a melyeket Bajza a drámaírók osztaléka ügyében eszközölt volt, mely szerint az író az első előadás jövedelmének $^{1}/_{5}$-ét, a második előadás $^{2}/_{5}$-ét és a harmadik előadásnak is $^{2}/_{5}$-ét kapja. Ha a darab az első előadáskor bukik, akkor többé nem adatik. A fordítás az eredetit illető jövedelemnek felét nyerje s épen úgy az opera, parodia, bohózat is. Munkácsy szerint ily kevés jövedelem

---

*) 1838. Századunk.

kilátásával egy író sem fog írni, mert csupán hazafiságból nem írhat senki. Bajza alatt a színház meg fog bukni, mint a hogy járt a Külföldi Játékszin, a Kritikai Lapok és az Aurora is. Nem helyes szerinte, hogy Bajza mindig csak színművet adat, s tőle függ az is, hogy az új darabot bérletszünetben adatja-e vagy bérletben s így az írókat jövedelmükben megkárosíthatja.

E közben Bajza gyorsan dolgozott s a színház szervezéséhez látott. Társasága vidékről érkezett, mert 1836 után, mikor a hajóhidat felszedték, maga Buda városa a színészeknek nem nyujtván elég jövedelmet, a budai színésztársaság 1837 első felében a nemzeti színház megnyitásáig videken játszott.

Bajza megalkotta a színi társaság törvényeit. Intézkedései elárulják, hogy főkép a nemzeti drámáért buzgott; az operát, balletet nem szerette és nem ápolta annyira. A színészekkel szemben szigorú, de jó ember volt. Szigorúságára ez új intézetnél nagy szükség volt, mert, ha olvasgat az ember az akkori színészek szerepléseiről, akár a budai társaságról is, megdöbbenéssel veszi tudomásul azokat a kanapépereket, kis cselszövéseket, melyeket a tagok űztek. Bajza tekintélye egyszerre véget vetett minden ilyenfélének. A színház haladott; a színészeket több oldalról mutatta be s az ifjú erőknek is nyitott tért, hogy tehetségeiket kifejtsék. De Bajzának igen sok ellensége volt, s azok miatt ő tehetségét zsibbadni érzé. A választmánynyal is meggyűlt a dolga, még pedig az anyagiak dolgában. Ugyanis a színház 265,574 frtba került, de ez összeg mind nem folyt be s így 95,705 frtot kölcsön kellett kérni. Az efféle bajok okait a választmány Bajzára hárította.

Sokan azért haragudtak rá, hogy nézetük szerint az operát a dráma helyett elhanyagolja. Egyes primadonnák, mint pl. Schodelné szították is az elégületlenséget. Bajza e szerint meddőnek találván becsületes erőlködéseit, 10 hónapi működés után lemondott színházigazgatói működéséről. 1838-ban az Athenæum 50. számában teszi közzé, hogy ezentúl nincs semmi köze a színház igazgatásához s a kiknek az igazgatósággal összeköttetésük van, Szentkirályi Móriczhoz, az új igazgatóhoz forduljanak. Lemondásának okát híven elmondja egyik levelében*): »Én a pesti szinház igazgatásáról lemondottam, mert a vármegye bölcs uraival nem férhettem össze. Most ők lássák, mi történik a szinházzal. Én azt

*) Antihoz, 1838. jun. 19. (Bajza Jánosnál Gyöngyösön.)

hiszem, hogy részvényes társasági directiójuk nemsokára megbukik, mert bolondabb directiót, mint ez az övék, képzelni sem lehet.»

Lemondásával az ellene intézett támadásokat nem szüntette meg Bajza s ezen kívül még az anyagiakra vonatkozó vita is tovább tartott. Nevezetes ez ügyben Nyáry Pálnak «Némi felvilágosítások a magyar színház ügyében» czímű czikke,[1]) melyben Bajzának és 45-nek állításaira reflectál. (45 a Hirnökben szereplő aláírás.) Nyáry azzal vádolja Bajzát, hogy 10 hó alatt 39 ezer frtot költött, holott utána a választmány másfél év alatt csak 68,559 frtot. Számításokkal igyekszik bizonyítani, hogy az operát is lehetett volna jobban ápolni, mert Schodelné felléptekor mindig volt jövedelem, de szerinte Bajza nem helyesen járt el. Szigligeti sokkal többet használt a színháznak, mint Bajza.

Nyáry vádjait a Hirnök szemléje (Csató) és a Kis Futár örömmel fogadják és a Szemle meg így toldja meg a megjegyzéseket: «Elvárjuk, mikép húzza ki fejét Bajza e csapdából». Bajza nyolcz előleges kérdést intéz Nyáry P.-hoz, melyekben a sáfárkodási vádat elhárítja, t. i. azt, hogy ő 28,709 frtot elpazarolt volna s aztán terjedelmesen felel Nyárynak ily czímen: «Szükséges magyarázatok Nyáry Pál «Nyilatkozására».[2]) Mottóját a «Briefe antiquarischen Inhalts»-ból veszi, melylyel a vitatkozás hasznát emeli ki: «Az emberek maig sem egyeztek volna meg semmiben, ha soha sem vitatkoztak volna semmi felett.» Jellemzi szerinte Nyáryt, hogy rossz sáfárkodási vádja a tagadás elvére van alapítva, mert csak azt mondja, hogy sem Bajzának, sem 45-nek nincs igaza s egyszerűen állítja, hogy Bajza 28,700 frttal többet költött, mint a választmány a megfelelő időben. Azután sorban megdönti Nyárynak további ellenvetéseit s kimutatja a többek között, hogy Schodelné fellépte után bizony nem volt jövedelem, mert neki egy estére 400 frtot kellett fizetni.

De nemcsak az anyagiak, hanem a szellemi vezetés dolgában is egyre támadták Bajzát. Kunoss[3]) azzal vádolja, hogy késedelmező volt, míg vele szemben Szentkirályi milyen gyors; Hazucha egyik darabját és Garay Magyar Khánját milyen soká tartotta magánál.

---

[1]) *Társalkodó* 1840. 36. sz.

[2]) *Társalkodó* II. félév 69, sz.

[3]) *Természet* 1838. 26. 30. sz.

Kunoss nem átall még olyan naivságot is bele keverni a vitába, hogy jó, hogy az Akadémia Bajza verseit 1835-ben nem jutalmazta, mert Kilián Bajza verseinek árát most leszállította s ez árcsökkenés útján az Akadémia compromittáltatott volna. Így szállították lefelé, a maguk részéről a vita értékét Bajza ellenségei. Ugyancsak akkor a Hirnök azzal állott elő, hogy Hazucha volt a Rajzolatok X et Comp. nevű bírálója, ki megrendítette Bajza critikai autocratiáját s ezért haragszik rá Bajza, a színigazgató. Egy másik szám meg nagy örvendezéssel telik el, hogy Bajza lemondott a színház igazgatásáról, mert őt sem az írók, sem a színészek nem szerették.

A hanyagsági vád ellen könnyen megfelel Bajza.*) Ő 1837. decz. 28-áig oly annyira egyedül volt az igazgatásban, hogy ideje sem volt átnézni minden darabot s csak bésőbb alakult a drámai bíróság; azután meg nemsokára következett a nagy árvíz, a mely megakadályozott minden működést. Aztán így végzi: «Tudom, hogy engem Kunoss, Munkácsy, Garay, Hazucha, Frankenburg nem szeretnek, s az újabb tehetségek leverőjének tartanak. Én igenis a párt embere vagyok, az elvek pártjáé és szégyenleném, ha nem volnék az. Személyek pártjáé azonban nem vagyok.» Óhajtja Bajza, hogy ők is felemelkedhessenek a párt tiszta és felséges eszméjéhez.

A művekkel való nem törődés vádja ellen még az utána következő igazgatóság is Bajza védelmére kel. Balla jegyző kijelenti, hogy Bajzát nem érheti a vád, mert ő Fáyval és Rosty Alberttel, tehát csak harmadmagával végezte azt a munkát, a melynek gyors elvégzése három embernek lehetetlen. Kijelenti továbbá, hogy a drámai művek bírálásánál a mostani igazgatóság sem nélkülözheti Bajzát, s habár ő a drámabíróságról is lemondott, ez irányú közreműködését továbbra is kikérték.

Az így neki dühödött pörök lassanként elhagyták a színügy terét s átgázoltak minden teret, a melyen az Athenæisták működtek. Lassanként belekeveredik az Athenæum mind a három szerkesztője, a kik úgy az Akadémiában, mint az újonnan 1836-ban alakult Kisfaludy-társaságban elsőrendű szereplésre vergődtek. A Kisfaludy-társaság tagjainak nagyobb fele: Bártfay, Czuczor, gróf Dessewffy Aurél, Fáy, Helmeczy, br. Jósika, Kovács P., Kölcsey, Péczely, Stettner (Zádor, Fenyéry), Szenvey, Szontagh az Athe-

*) *Athenaeum* 1838. 8. sz, II. félév.

næistákkal szoros összeköttetésben volt, kiknek működésük mindenesetre első tekintélyű vala s szavuk döntő súlylyal bírt az irod. kérdésekben. Azt lehetne mondani, hogy az Aurora-körből Kritikai Lapok köre, abból Athenæum köre és Kisfaludy-társaság lett. E nagy befolyás miatt volt annyi ellenségük az Ath. triumvireinek, kik azok visszaverésére tartják lapjuk e rovatát «Athenæum miatti zajgások». Erre szükség is volt.

Kisfaludy Károly egyik levelében azt olvasták az ellenfelek, mintha ő 42 darabot írt volna, holott a közönség e számból 18-ról nem tud semmit. Nyilván elcsenték Bajzáék, vélik ők s kérdik is Toldytól, hogy hová lett az a 18 darab. Egyik erről, másik arról támad. Munkácsy vádolja őket, hogy hárman minden író érdemén átgázolnak. A Hirnök meg Árpád ébredését rántja le stb. stb. — Az ellenfelek az Athenæum akármily kis közleményébe készek belekötni. Így pl. 1839-ben az Ath. egy kis hírt tesz közzé, hogy Collet Louise költői művét a franczia akadémia megjutalmazta s a szerkesztőség ezt azzal a megjegyzéssel kíséri, hogy lám ott is megjutalmazzák a költőt, s nálunk egy-egy hyper-tudós ellene van a költői művek megjutalmazásának.

Lehet, hogy e megjegyzés előidézésében Bajza versei 1836-ban történt buktának is része van, de az egész lényegtelenebb, semhogy szabatos igazságosságáért vitát kellene folytatni, de a vita mégis megtörténik. A Századunk 1839. 70. számában «Athenæum és a tudományok» czímén Tudományffy beleköt az Ath. e közlésébe s emlékezteti a szerkesztőket, hogy ők is sok pénzt szereztek a tudományból. Elvállalták a zsebszótár szerkesztését — jó drágán s így nincs okuk a tudomány ellen beszélni a költészet javára. Bajzáék felelnek erre a Figyelmezőben s Tudományffy újból a Századunkban. Ilyen hosszasan folyik ily jelentéktelen ügynek a vitája is.

Az 1839. Századunkban Bánfalvay ír a három szerkesztő ellen: «Visszatekintés az Athenæum miatti zajgásokra» czímű czikkben. Írja, hogy «Csató helyesen hasonlítá a triceps redactiót három tábori őrszemhez, mely az ellen bombája beesésével azt sem tudja, hogy a réseket foldozza-e vagy az ellenséget sárral-földdel dobálja. Tagadják, hogy a zajgások a Kritikai Lapok sértéseinek következményei; pedig ennek az Athenæum is bizonysága, mert akkor keletkezett, mikor a Kritikai Lapoknak a Rajzolatokban és Szemlélőben ellenzéke akadt. Nem ért egyet Csatóval, a

ki, habár nem sokára mérges polemiába keveredik Bajzával, az elismerő szót nem tagadta meg a Krit. Lapoktól. Tagadja, hogy a Kr. L. gondosságra és készületre serkentették volna az írókat s hogy a Conversations-Lexikon Bajza támadásai nélkül nem lett volna az, a mi. Továbbá tagadja, hogy a zajgások bosszúból vagy félelemből származnának, s részrehajlással vádolja a triumvireket.

Legjobban fájt a triumvireknek Árpád Ébredésének kigunyolása, melyet a conservativ irányú Hirnökben Csató P. írt névtelenül. Mint conservativ, érzi az Árpád Ébredésében foglalt hazafias feddések súlyát s kifogásolja, hogy e darabban a nemzet elaljasodottnak van festve s a Részvétlenség nevű alak szavait Vörösmarty ellen fordítja; továbbá az egész darabot Árpád násznagysága czímén parodizálja. A külföldi Jacinthia Árpád színe előtt üli lakodalmát a nemzeti fellegvárat építő Tudóskaival, a mely alakokkal a rohanva haladást gúnyolja és a magyar Thaliát a Figyelmező korbácsával fenyegeti. A Boldog szerető cz. novellában pedig azt az ujságot mondatja egy fővárosi vendéggel, hogy Pesten társaság ült össze, mely magát tudósnak nevezi.

Az ilyen nem izléses támadásokkal szemben Bajzáék a Helytartó Tanácshoz fordultak, panaszt emeltek a Hirnök és Századunk cz. lapok ellen, továbbá Csató Pál ellen és kérték, hogy vagy szorítsa a kellő korlátok közé az illetőket, vagy pedig engedje meg, hogy a támadásokat hasonló módon viszonozzák. A Helytartó Tanács a feliratot kiadta a pozsonyi tankerület főnökének, a ki kérdőre vonta Oroszt. A hasonlóval való fizetés engedélye ereszté aztán bele az Athenæumistákat ama tüzes harczba, a mely az ő győzedelmükkel végződött. Ennek következtében 1839. junius 25 én a lapszerkesztők rendeletileg óvatnak a túlságos személyeskedéstől.

(Vége köv.)

BALÓ JÓZSEF.

ASINIUS POLLIO.

Pár évvel ezelőtt Landgraf Gusztáv dr. a Cæsar történeti műveit kiegészítő commentariusoknak egymással s Asinius Pollio fönnmaradt leveleivel (Cic. Ep. fam. X. 31. 32. 33.) és egyéb töredékeivel való beható nyelvi összehasonlítása s ókori írók tudósításai alapján folytatott vizsgálódásai eredményét *Untersuchungen zu Caesar und seinen Fortsetzern insbesondere über Autorschaft und Komposition des bellum Alexandrinum und Africanum* (Erlangen 1888.) cz. alatt tette közzé, mely művében a *bellum Africum*-nak, s a *bellum Alexandrinum* egyes részeinek szerzését Asinius Pollionak tulajdonítja. Ezen eredmény plausibilis voltát tanusítja az, hogy *Wölfflin Eduard és Miodonski Adám* a *bellum Africum*-ot mindjárt a következő évben Asinius Pollio neve alatt adta ki (C. Asini Polionis de bello Africo commentarius. Lipsiæ 1889). Azóta ellenvélemények is merültek föl. A kérdés maga érdekes és actualis voltánál fogva megérdemli a tüzetesebb ismertetést, s épen az e közlemény czélja.

I.

Suetonius a «Julius Cæsar» 56. fejezetét így kezdi: Reliquit et rerum suarum commentarios, Gallici civilisque belli Pompeiani. *Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis incertus auctor est.* Alii enim Oppium putant, alii *Hirtium, qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit.* Ebből világosan láthatjuk, hogy a *bellum Gallicum* VIII. könyvének szerzője Hirtius, s hogy azt is megkezdette már Cæsar, de be nem végezhetvén, Hirtius tette azt s csatolta hozzá a többihez. A b. G. VIII. k. néhány kéziratának végén is Hirtius van megnevezve.

Hirtius a Balbushoz intézett s præfatióként a b. G. VIII. elé függesztett levelében, — melynek valódiságában Suetonius föntebb közölt állítása után nincs okunk kételkedni, — így szól: Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum *non cohaerentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis* (b. G. I—VII. és b. civ.) *contexui* *) *novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae*

*) «Contexui» kifejezi nemcsak a hozzácsatolást, hanem a megszakított mű folytatását is (Oudendorp).

confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed *vitae Caesaris*. A *contexui* és *confeci* perfectumok arra engednek következtetni, hogy a *b. civile*-t folytató commentariusok egy szerzőtől, és pedig Hirtiustól valók (Petersdorff); stilus tekintetében azonban annyira eltérnek egytástól, hogy ugyanazon szerző műveinek nem tekinthetők. Azon régi grammaticusok véleményét, a kik Cæsar commentariusainak folytatásait Hirtius vagy Oppius müveinek tartották, Lipsiustól fogva látjuk tisztulni, a ki határozottan kifejezte, hogy a *b. Hispaniense* és *Alexandrinum* nem lehet egy szerzőtől való; az előbbi — stilusa után itélve — közönséges, alsóbbrangú katona-embernek műve lehet, a *b. Africum*-ét pedig még Cæsaré fölé emeli.[1]) Oppius szerzősége e három művel szemben már azért sem állhat meg, mert azokat egy szerzőéinek nem tarthatjuk; de különben is úgy látszik, hogy ő azon időtájban Rómában élt (Wölfflin et Miodonski, C. Asini Pol. de b. Afr. comm. Præf. XXXII.)[2])

Nipperdey az ő Cæsar-kiadásában *Quaestiones* cz. alatt behatóan és alaposan vizsgálván a kérdést, a következő eredményre jutott: 1. A *b. G.* VIII. és *b. Al.* szerzője nem Oppius, hanem Hirtius. — 2. A Balbusnak írt epistola szerzője Hirtius. — 3. Hirtiust azon tervében, hogy Cæsar commentariusait annak haláláig fogja folytatni, Mutinánál bekövetkezett hirtelen halála akadályozta meg 43 ápr. 27. körül. Tehát csak a *bellum Gallicum* VIII. könyvével s a *bellum Alexandrinum*-mal készülhetett el, még pedig a 43. év kezdetén. E két műnek egy szerzője volt. -- 4. Hirtius a *b. Africanum*-ról s a *b. Hispaniense*-ről jól tájékozott szemtanuktól tudósításokat szerzett magának, de az anyag földolgozásában kora halála őt megakadályozta. E kettőnek szerzője nem egy; az első mind nyelvi mind tartalmi tekintetben meszsze fölötte áll a másodiknak.

Nipperdey hypothesise általános elismerésre talált, s bejutott az irodalomtörténetbe is, jóllehet egyes pontjaiban heves ellen-

[1]) Lipsius Suet. Cæs. 56-hoz (Elect. II, 22.): Oppium sive Hirtium horum bellorum auctorem facit noster. Sed tam diversi inter se abeunt toto narrationis sermonisque contextu, ut nulla vis mihi unquam imprimat esse ab eodem patre. Certe Hispaniensis cum Alexandrino non convenit, estque ille totus militari quodam et horrido stilo. De bello Africano liber non tantum inter illos eminet, sed inter pleraque Romana scripta . . . .

[2]) V. ö. Teuffel RLG. 197.

mondással találkozott. Igy mindjárt Weissenborn (Recension der Nipperdey'schen Cæsarausgabe, Jahns Jahrbb. 1849. 377. l.) kétségbe vonta azt, hogy Hirtius lehetne a b. G. VIII. könyvének szerzője, mert azon időben, melyet Nipperdey kijelöl, consuli teendői közepette, a közben betegeskedve, januártól kezdve pedig a harczmezőn elfoglalva nem szakíthatott magának időt e munka végzésére, mikor az a csekély idő hivatalos dolgainak teljesítésére is kevés volt. Forchhammer (Quæst. Crit. 1852. 55. kk.) szintén kétségesnek tartja, hogy Hirtius irhatta volna a *b. Al.*-ot. Hasonló okok alapján indulva Fröhlich F. (Das bellum Afr. sprachlich u. historisch behandelt, Züricher Diss. 1872.) a *b. Al.* szerzőjének Balbust mondja. A Lipsius nézetéhez való visszatérést jelzi már Bernhardy (RL.[5] 699. l.); Heidtmannak ama nézetére (Esseni progr. 1867.) ugyanis, melylyel Hirtius levelét, melynek — jegyzi meg — valódiságához gyanú nem fér, mint nem valót elvetette, így felel: *Denn da die vorhandenen Bella weder demselben Verfasser noch dem Hirtius gehören, der doch die ganze Reiche der Feldzüge will beschrieben haben : so folgt einfach dass er nicht fertig geworden und die Lücke durch Arbeiten anderer gefüllt werden musste.* Nipperdey nézetének alapjára helyezkedve, határozottabban jelzi emez álláspontot Kraner 1881-ben megjelent Cæsar-kiadásában (Einl. 33. k. l.): «*Obwohl er* (Hirtius) *in der offenbar gleich zu Anfang geschriebenen Vorrede zu Buch VIII. §. 2. eine Darstellung der Geschichte des Bürgerkrieges bis zum Tode Caesars verheisst, so ist doch ausser jenem Buch nur das Bellum Alexandrinum von ihm, das Bellum Africae und Hispaniense dagegen von untergeordneten Militärs verfasst, vielleicht in Hirtius' Auftrag als Vorarbeit für die Fortsetzung seiner Darstellung, an deren Vollendung ihn der Tod hinderte*». A Nipperdeyétől eltérő nézeteknek (Weissenborn, Forchhammer, Fröhlich) nem nagy fontosságot tulajdonítanak ugyan, de ha helyt adunk is azoknak, még akkor sem lehet teljesen kizárnunk annak lehetőségét, hogy Hirtius a *b. G.* VIII. könyvét mindjárt a Cæsar halálára következő nyáron írta meg, a *b. Al.*-ba pedig csak súlyos betegsége után, talán novemberben kezdett (Fischer, Das VIII. Buch vom Gall. Kriege u. das Bell. Alex., Passau 1880., Schiller H., Zur Hirtius-frage. Bl. f. d. bayr. Gymn. W. XVI., 251. k.) De a mint alább látni fogjuk, úgy látszik, ez az idő sem volt elegendő a *b. Al.* teljes kidolgozására.

II.

Ezen különböző föltevések között egyéb eszköz híján a legvalóbbszínűre a Cæsar műveit folytató commentariusok nyelvi vizsgálata vezet bennünket. A Hirtiusnak tulajdonitott két mű (b. G. VIII. és b. Al.) közt compositio dolgában már Nipperdey (Quæst. 14. l.) vett észre különbséget; a *b. Al.*-ról azt mondja, hogy az nagyobb könnyedséget, elevenséget és változatosságot tüntet föl, hogy szebb, csiszoltabb és derültebb hangulatot mutat, mint a másik, úgy hogy az *nem sokkal áll alább Caesar e nemű műveinél.* — Weissenbornnak különösnek tetszett az, hogy Nipperdey Hirtiusnak épen azon művét (b. G. VIII.) mondja lassúnak, élettelennek, és változatosság nélkül valónak, melynek eseményeiben az maga is részt vett (Cic. ad Att. VII., 4.); s épen a *b. Al.*, melyben saját állítása szerint részt nem vett,[1]) volna az elevenebb és változatosabb (Jahns Jahrbb. 1849. 378. l.). De — a mint Vielhaber (Zeitschr. f. d. oestr. Gymn. XX. 547. kk.) és Fischer E. (Gymn. Progr. Passau 1880.) számos példával kimutatja — nemcsak compositió dolgában, de az egyes kifejezésekben s a körmondat-szerkezetekben is nagyon szembetűnő eltérések vannak a két műben. Fröhlich nem rég a katonai műszók összehasonlítása által (Realistisches und stilistisches zu Cæsar und seinen Fortsetzern, Zürich 1887. 42. l.) kimutatván, hogy némely katonai műszók a *b. Al.*-ban ismételten előjönnek,[2]) a *b. G.* VIII-ban ellenben teljesen hiányoznak: szintén megingatta a két mű szerzőjének azonosságáról táplált nézetet.

Mialatt így az újabb vizsgálódások is oda kezdtek vezetni, a hova már Lipsius jutott, hogy t. i. a *bellum Alexandrinum*, *Africanum* és *Hispaniense* annyira eltérnek egymástól úgy az elbeszélés, mint az előadás módja tekintetében, hogy azok egy szerzőtől nem származhatnak; s hogy míg stilus dolgában a *b. Hisp.* a másik kettőnek alatta áll, addig a *b. Afr.* azok közt egészen kiemelkedik: azalatt ezen egymásnak többé-kevésbbé ellenmondó nézetek útvesztőjében egy újabb hypothesis kezd kiemelkedni, mely beható nyelvi hasonlításokra támaszkodva, kezünkbe adja az

[1]) «Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem». Præf. (Ep. ad Balbum) 8.

[2]) A *bellum Africum*-ban is!

Ariadne-fonalát, s oly térre vezet bennünket, melyen az ellentétek jobbára kiegyenlítődnek. Hirtius a Balbushoz intézett levélben maga mondja, hogy ő a *b. Alex.* és a *b. Afr.*-ban nem vett részt. Hogy tehát a kérdéses commentariusok nyelvi eltéréseket mutatnak föl, annak abban van a magyarázata, hogy Hirtius az olyan hadjáratokról, melyekben ő maga részt nem vett, a mások tudósítását használta, olyanokét, a kik azokban személyesen részt vettek.[1]) Ezt a nézetet fejtegeti *Petersdorff* az ő Nipperdey ellen irányzott közleményében (Zeitschr. f. d. Gymn.-Wesen, XXXIV., 215. kk.) s azt mondja, hogy Hirtius azon magántudósításokat, melyeket műve összes részéhez készíttetett, többé-kevésbbé szórólszóra, a *b. Afr.* és *Hisp.*-re vonatkozókat azonban minden változtatás nélkül átvette, illetőleg leírta. Petersdorff tévedett, mikor az ő theoriáját a *b. Afr.*-ra s a *b. Hisp.*-re is átvitte, melyek a *b. Al.*-mal épen semmi összefüggésben sincsenek, s nemcsak előadás, hanem irásmód tekintetében is szemlátomást különböznek Hirtius dictiójától. Tévedését az okozta, hogy a Hirtiusnak Balbushoz intézett levelében olvasható *contexui* és *confeci* perfectumokból azt következtette, hogy Hirtius ama levelet, melyben Cæsar műveinek egész annak haláláig való folytatását igéri, az összes kiegészítő commentariusok elkészítése után írta.[2]) (Landgraf, Untersuchungen etc. 9. l.) Schiller *(Zur Hirtiusfrage)* behatóan tanulmányozván az egész kérdést, megtalálta annak nyitját; föltárta Petersdorff hypothesisének hiányait, s belső és külső okok alapján elvetette az ő elméletének alkalmazását a *b. Afr.*-ra és *Hisp.*-re. Azt már előtte is átlátták, hogy a *b. G.* VIII. és a *b. Al.* közt különbség észlelhető. «*Jene beiden Bücher des Hirtius*» — mondja Kraner (Einl. 34. l.) — «*sind im Stil ziemlich übereinstimmend, nur dass das letztere lebendiger, leichter und mit grösserer Abwechslung geschrieben ist*» a mit már Nipperdey kifejezett. Schiller közelebbről vizsgálván a két művet, azt találta, hogy azok nemcsak egymás közt mutatnak fel némi eltérést, hanem magának a *b. Al.*-nak egyes részei (I. b. Al. II. b. Pont. III. Res in Illyrico gestæ. IV. Bellum Hispanicum. V. Bellum in Pharn.) között is. Ezen eltérések onnan eredtek, hogy Hirtius mások tudósításait használta föl. Hogy egy-

[1]) V. ö. Bernhardy, RL.[5] 700. l.

[2]) Nipperdey (Quæst. 32. l.) és vele Kraner (Einl. 34. l.) szerint legelőbb írta azt.

nél több tudósítójának kellett lenni, az az egyes részek különböző színezésén kivül abból is határozottan következtethető, hogy egy tudósító a *b. Al.* 5 része közül — tekintettel azok időbeli kapcsolatára — kettőnél többen részt nem vehetett. A hirtiusi sajátosságok különösen az összefoglaló és áthidaló fejezetekben tűnnek elő; a tudósításokat ő tulajdonképpen nem földolgozta, hanem átdolgozta: majd toldásokat, majd simításokat és javításokat végzett rajtuk.

III.

Arról már volt szó, hogy Schiller fölteszi, hogy Hirtius a *b. G.* VIII. könyvét a 44. év nyarán írta, és novemberben, miután betegségéből fölépült, talán időtöltésből újra hozzáfogott a munkához. Ekkor fejezte be — ha még be nem volt fejezve — a *b. G.*-ot, és adta ki a præfatióval együtt. Ezt véli Eussner is (Burs. Jahresber. XXXV. 139. l.). Ezzel a föltevéssel a *contexui* és *confeci* perfectumokat eléggé megmagyarázottaknak hiszik. Az igaz, hogy azok ekként meg volnának fejtve; de ez a magyarázat más bizonyiték hiányában keveset nyomna a latban, mert a Petersdorff föltevésével sem másként volna a dolog. Landgraf egy sokkal többet nyomó véleménynyel erősbbíti meg föltevésük helyességét. A Præf. 3. §-ának eme kifejezése ugyanis, «*qui me mediis interposuerim Caesaris scriptis*» világosan mutatja nekünk, hogy a levél a VIII. könyv befejezése után kelt, mert csakis azzal a könyvvel lép Hirtius a kiegészítés munkájában Cæsar iratai közé: az a könyv pótolja ki a *b. G.* I—VII. és a *b. civ.* közt hagyott hézagot. Erre következett a tudósítások beérkezése után a *b. Al.* készítése. A mű kiadása azután vagy távollétében, vagy halála után történt volna (Schiller, 252. l.).

Landgraf a megkezdett úton még egy lépést tesz előre, melyet legjobbnak látok az ő szavaival ismertetni meg: «*Was hier Schiller über die Art der Komposition des bell. Al. als Vermutung ausspricht, hat durch meine Untersuchungen in den Hauptpunkten seine Bestätigung gefunden — für einzelne Teile; für andere liegt, wie wir sehen werden, die Sache etwas anders. Ich bin sogar in der glücklichen Lage, den Mann nennen zu können, der dem Hirtius das Material für einen Teil des bell. Al. geliefert, ihm sein Tagebuch über den afrikanischen Feldzug zur Verfügung gestellt und nach des Hirtius Tode als nächster Interessent und Freund*

Caesars das Werk, wenn auch nicht in strenger Durchführung des hirtianischen Prospektes, so doch wenigstens im Rahmen desselben zum Abschluss gebracht hat — es ist der berühmte Redner, Dichter und Geschichtschreiber C. Asinius Pollio. (Unters. 11. l.).

Már Nipperdeytől fogva egyetértenek a kérdés vizsgálói abban, s a különböző elméletek tanulmányozói is arra az eredményre jutnak, hogy a megoldás csakis az egyes toldalék commentariusok és azok részeinek beható, a legapróbb részletekig menő tanulmányozása által eszközölhető. Landgrafnak is ezen a téren kellett vizsgálódását folytatnia. Az igaz, hogy az a három levél, melyet Asinius Pollio 43. ápr. jún. júl. havában Hispaniából Ciceróhoz intézett (Cic. ad Fam. X, 31—33.), s Pollio szónoki beszédeinek az az egyetlen valamire való töredéke, melyet Meyer H. Orat. Rom. fragm. 329. k. lapjain közöl, nem valami tág tért nyit a nyelvi hasonlítás számára: de támogatván azokat néhány idézet is a grammaticusoktól (l. Thorbecke, de C. As. Pollionis vita et studiis doctr.) egy nagyobb historiai részlet (Sen. Suas. VI. 24.), s még egy-két megjegyzés a régi ıróknál, meglepő eredmény fölmutatására képesítenek. Pollio leveleiből már kimutatta Schmalz (Über den Sprachgebrauch des Asinius Pollio, Karlsrucher Festschrift 1882., 76—101. l. Ujabb külön kiadása: München 1890.)*), mily befolyással volt ezen költő-historicus nyelve az utána következő történetírókra (Livius, Velleius, Tacitus, Plinius). Az az archaismus azonban, mely a *b. Afr.*-ban népiessel vegyítve még nagyon erősen mutatkozik, a néhány évvel később készített, s Hirtiusnak megküldött toldalékban (*b. Al.* 48—64. cc.) már épen oly korlátozva fordul elő, mint leveleiben (Landgr. Unters. 13. l.).

Landgraf az ő vizsgálódásának eredményét a következő pontokban fejezi ki: 1. A *bellum Africanum* Polliotól származik, a ki ama háborúban részt is vett; Hirtiusnak az ő kivánsága szerint a hispaniai zavargásokról és az afrikai háborúról tetszése szerinti fölhasználásra tudósításokat küldött. — 2. Hirtius azon kérésével, hogy neki a 48—47. évi hispaniai események leírását megküldje, azért fordult Pollióhoz, mert az mint Qu. Cassius Longinusnak, ki ama zavarokat előidézte volt, utódja 45-től fogva Hisp. ulterior helytartója volt, s mint ilyennek legjobban módjában volt, hogy az ottani eseményekről értesítést adjon. Asinius még provinciájában

*) Itt mindig ez utóbbit idézzük.

volt, mikor Hirtius haláláról értesült (Cic. Ep. ad fam. X, 33). A Pollio-küldötte tudósítást Hirtius az ő commentáriusába (b. Al. 48—64. cc.) belefoglaltatta a nélkül, hogy azon nagyobb változtatást tett volna, a mit talán a befejező munkának tartott fönn. — 3. Midőn Pollio, a kinek bizonyára nagyon érdekében volt, hogy a Hirtiusnak átengedett följegyzések sorsáról tudomást szerezzen, H. irói hagyatékát áttekintette, a *b. G.* VIII. könyvét, melyet H. mint a *b. G.* commentariusainak folytató és befejező részét, a VIII. számmal látott el, majdnem befejezett állapotban találta. Csak egyes fejezetekben engedett meg magának kisebb, neki szükségesnek látszó toldásokat (pl. 2, 2. 34, 2). Újonnan illesztette bele a 23. 47. 48 1–9 (a Commius-eset),*) s a bezáró (53. 54. 55.) fejezeteket, melyek a *b. civilé*-re való átmenetet tartalmazzák. — 4. A *b. civ.* is kiadatlanul volt még meg Hirtius hagyatékában, s H. azt a befejező folytatásokkal együtt akarta kiadni. A *b. civ.* utolsó könyve befejezetlenül maradt hátra, s az alexandriai eseményekről még csak egyes kisebb-nagyobb fejezetek és jegyzetek voltak nála Cæsartól. Hirtius előbb is a tulajdonképpeni *b. Alex.* (1—33. f.) kidolgozásába kezdett e szavakkal: *Bello Alexandrino conflato*, s az első fejezetekben megelégedett Cæsar jegyzeteinek száraz kitöltésével és egybeillesztésével. Ezen följegyzések a ránk jutott commentariusban részint rövid, töredékesen odavetett formában jelentkeznek, mint az 1. 2. 3. 6. 7. 9. 11. 12. 16. 21. 32. fej., melyeket Hirtius és Pollio elől vagy hátul kiegészített; részint úgy tünnek föl, mint összefoglaló részletek (pl. a beszédek a 8. és 12. fejezetben); nagyobbrészt azonban teljesen bevégzett fejezetek azok, mint a 10. 13. 14. 15. 17. 18. 19. 20. fej. — Ezen részek erővel teljesebb előadásuk s kurta, tömött stiljük által emelkednek Hirtius elnyújtott, bágyadt, egyhangú körmondatai fölé. Legjobban észrevehető e különbség azon fejezetekben, melyek részben Caesartól, részben

*) Landgraf Polliónak egy Suet. Cæs. 56-ban foglalt, s Cæsar commentariusainak az igazsággal nem mindig egyező előadására vonatkozó megjegyzése alapján azt következteti, hogy a Commius Atrebas esetét, a kit Cæsar mint veszedelmes ellenségét láb alól orvul akart eltétetni, s így a dolgot, mely a *b. G.* VII. 75. és 76. fejezetben elmondottakkal némi összefüggésben állt, elhallgatnia érdekében volt, nem Hirtius szőtte be a *b. G.* VIII. könyvébe, mert az illető fejezetek (47. és 48. 1—9.) előadásmódja Hirtiusétól eltér, hanem Asinius Pollio, a kinek egyenes lelkével nem fért volna össze az igazság szándékos elhallgatása.

Hirtiustól valók. Egészen Hirtiustól valók: 22. 23. 25. 29. 31. 33; Pollio kezének némi nyomát mutatják: 24. 26. 27. — Pollio munkája inkább a mű első felében mutatkozik; egészen vagy nagyobbrészt tőle valók: 4. 5. 6. 7. 30. Többé-kevésbbé szembetűnők az ő beigtatásai az 1. 3. 11. 14. 18. 28-ban. — Jóllehet tehát Hirtius az Ep. ad Balbum 1. §-ában — valószinűleg a *b. G.* VIII. könyvének bevégzése után — azt írja: *novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriae confeci*: valóban mégsem jutott ő abba a helyzetbe, hogy a *b. civ.* III. könyvének áthidaló fejezeteit (108—112), melyeket Caesar töredékesen hagyott hátra, kiegészíthette volna. Ez a föladat is Polliora maradt. — 5. Pollio a *b. Alex.* II. részéből, a *bell. Ponticum*-ból (34—41), csak a kezdő s a két záró fejezetet találta készen, azon kivül csak két kis töredéket: a 36.3 és a 39. fejezet zárómondatát; tehát a tulajdonképpeni vázlatot; a többit Pollio egészítette ki hozzá. — 6. Ellenben az illyricumi események (42—47), s a Pharnaces elleni háború leirását (65—75) Hirtius majdnem teljesen elkészítette. Természetesnek találjuk, hogy legelőbb is azon eseményekre kerítette a sort, melyekhez közelebb állott,[1]) vagy a melyekben személyesen részt vett.[2]) Az egész commentarius záradékát a 77. és 78. fejezetet is elkészítette még. Igy tehát a Hirtius-hátrahagyta commentarius az első részében (1—44) meglehetősen hiányos töredék volt. Ha Hirtius azt is olyan állapotban hagyta volna, mint a *b. G.* commentariusát, akkor mindenesetre a folyó számot adta volna neki: *comm. IV. de bello civili.* Hogy ez nem történt, az közvetett bizonyitéka annak, hogy a kapcsolatot a *b. civ.* III. és a IV. kezdete közt Hirtius nem készítette, vagyis inkább nem készíthette el; ez a föladat Pollionak jutott, a ki a *b. g.* VIII. könyvét is kapcsolatba hozta a *b. civ.*-vel. — 7. Hogy Pollio a *b. Hisp.*-et azon formában, melyben azt a kéziratok ránk juttatták, hasonlóan Hirtius hagyatékában lelte-e, vagy pedig csak később toldották azt a *corpus Caesarianum*-hoz, nem határozható meg. Compositiójára és nyelvére nézve minden esetre sokkal alább áll a *b. Afr.*-nál. — Egyébiránt Hirtiusnak ehhez más közreműködésére,

---

[1]) Az illyricumi események idejében Hirtius Achajában volt (Nipperdey, Quæst. 10.)

[2]) Ep. Cic. ad. Att. XI, 20, 1: Septimo Decimo Kal. Sept. venerat die XXVIII. Seleucia Pieria C. Trebonius, qui se Antiochiæ diceret apud Cæsarem vidisse Quintum filium *cum Hirtio.*

följegyzéseire nem lett volna szüksége, mert ő a hispaniai háborúban részt vett (Nipp. Quaest. 10). Föltehető tehát, hogy Hirtius, ha egész tervét keresztül vihette volna, a *b. Hisp.*-et is önállóan dolgozta volna ki épen úgy, mint a *b. G.* VIII. commentariusát és a Pharnaces elleni háborút. — (Landgraf, Unters. 13. kk.).

E hypothesis sok kétséget eloszlat:

1. a *b. Alex.* 3. 1. és 19. 6-ban *a nobis* áll, a mit Nipperdeyék a Hirtiusnak tetsző *a nostris*-ra változtattak. Pedig amaz Cæsartól származott, s azt a helyet H. rövid idejéhez képest correctura nélkül vette át;

2. hogy a *b. Alex.* egyik részében nagyobb elevenség, könynyedség és változtatosság mutatkozik, s a hosszúlélekzetű hirtiusi periodusok helyébe hirtelen rövid, világos és rendezett mondatok lépnek, az onnan van, mert az illető részek vagy Cæsar, vagy Asinius Pollio tollából kerültek ki;

3. kevés idő volt ugyan Hirtius rendelkezésére; de azalatt nem is készített el többet, mint azon események leírását, a melyeknek szemtanúja volt, vagy a melyekben maga is részt vett, s így gyorsan folytak tollából; a többi csak vázlatban, vagy Cæsar és Pollio tudósításaiban volt meg. És épen azért, mert a *b. Alex.* csak vázlat volt, mikor Hirtiust a halál meglepte, nagyon körültekintőknek kell lennünk e nemben az ő írói munkásságának megítélésében. Nem szabad őt a cæsari és polliói anyag lelkiismeretlen leírójának, lemásolójának állítanunk elő. Föltehető, hogy ama részeknek, valamint az egész commentariusnak, önálló és egységes kidolgozását későbbi nyugalmasabb időre tartotta fönn, és egyelőre csak azok vázlatát akarta megcsinálni. A *b. Afr.*-ba még épenséggel nem fogott bele, s bizonyára nem naplószerű formában vette volna azt föl Cæsar hadjáratai összefüggő előadásának keretébe. Bizonyára egész tisztelettel említette volna meg egyik-másik kinálkozó alkalomkor Pollio nevét. — Arra a kérdésre, hogy miért nem nevezte tehát meg magát Pollio, mint a ki a Hirtius hagyatékát rendezve és kiegészítve kiadta, vagy legalább, mint a ki a *b. Afr.*-ot szerzette, így felel meg Landgraf:

4. A *b. Alex,* melyet kiadott (Pollio), nem is az ő műve volt, meg azután ha nem is minden részében, de a 42. fejezettől fogva készen volt már akkor, mikor ő annak kiadásra alkalmassá tételére magát elhatározta. Teljesen átdolgozni és saját művet alkotni belőle azon mozgalmas időben sem ideje, sem kedve nem volt, mivel

akkor már bizonyára foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a polgárháborúkról historiai monographiát ír. — Ez a műve ugyan nem nem maradt ránk, de a régieknél nagy tekintélyben állott. — Hogy az egész mű kiadásakor mitsem tett arra nézve, hogy annak művésziesebb színt adjon, azt csak azon határozott szándékkal tehette, hogy épen ama simítatlan forma megtartásával minden, esetleg személyéhez fűződő sejtelmet elhárítson. E tekintetben annyira ment, hogy a pharsalusi ütközetnek — melyben mint parancsnok vett részt (App. b. c. II. 82. Suet. Cæs. 20) — elbeszéléséből is az őt megnevező s személyére vonatkozó részt — mert ilyennek minden valószínűség szerint lennie kellett benne — törülte; a bagradasi ütközet leírásánál sem szerepel, pedig ő is azok között volt, a kik futással mentették meg életüket (App II. 45.), — valószínűleg azért, mert ama leírásnak épen Pollionak saját, Cæsar számára készített följegyzései szolgáltak alapul. Annyi bizonyos, hogy felőle sem a *b. civ.* ránk maradt commentariusaiban, sem tulajdon naplójában, melyben a nevek fölhozásával nem takarékoskodik, sem a többi toldalékokban nincs egyetlen-egyszer sem téve említés, holott ő Cæsar legbizalmasabb barátai közé tartozott, és fontosabb esetekben nem egyszer szerepel (v. ö. Plutarch. Cæs. 32.). Ez a hallgatás nem véletlen. Ő maga akarta és tette ezt így az anyag rendezésekor.

Láttuk Suetonius Cæs. 56-ból, hogy a *b. Alex.*, *b. Afr.* és *b. Hisp.* szerzőjének kilétére nézve nagyon korán kétség forgott fönn. Ezt okozhatta *a*) Hirtius korai halála, *b*) az az alak, melyben azok a nyilvánosság elé kerültek, s a mely az előszóban kifejezett tervvel nem egyezett.[1]) (Landgraf, Unters. 16. kk.)

Sajátságos ellenmondást találunk a régi és ujabb tudósoknak a *b. Afr.* nyelvezetére vonatkozó ítélete között. Lipsius azt mondja róla, hogy a Cæsar-féle commentariusokhoz kapcsolt könyvek közt a *b. Afr.* nemcsak amazok közül tűnik ki, hanem a legtöbb római mű közül; dictiója tiszta, mint a comicusoké, csiszolt; elbeszélése egyszerű, egymásból folyó, semmi keresett szín vagy szépítés nincs benne; szóval, hogy ez méltóbb Cæsarhoz, mint ama commentariusok.[2]) Sőt nem átallja a *b. Afr.*-ot Cæsar művének tartani

---

[1]) Oppius szerzőségére nézve l. föntebb 2. lap.

[2]) Ita tersa in eo et ad comicum morem pura dictio, simplex cohærens et candida narratio, nihil quæsiti coloris aut fuci, omnia denique *ipso*

(Wölffl. et Miod. Præf. XXXI.). Vele tart Davisius is. — Madvig a *b. Afr.*-ról úgy ítél, hogy az az előadás módjára és formájára nézve Cæsartól nagyon elhajlik ugyan a köznépies felé, de bizonyos törekvést mutat a választékosságra és a régiesre; a *b. Hisp.*-et ellenben valamely alacsony származású ember művének tartja. — (Wölffl. et Miod. XXXI.) — Nipperdey (Quæst 33. k.) s vele Fröhlich (Zürich, 1872) és Köhler (Act. Erl. I. 377 kk.) nyelvi vizsgálódásainak eredménye a *b. Afr.*-ot is a *b. Hisp.* niveau-javára sülyesztette le azon következtetéssel, hogy szerzője tiszt ugyan, de semmiesetre sem magasrangú; [1]) nyelve a közönséges társalgáséval, a *semo vulgaris*-szal egyező. De elfogulatlan ítélőnek a *b. Afr.* tiszta, egyszerű, világos, rövid mondatokban, nem hosszú lélekzetű periodusokban mozgó dictiója akkor tűnik különösen szemébe, ha azt közvetlen Hirtius csűrcsavart, bágyadt, s széthulló periodusokban haladó latinsága után olvassa. Meglepő azonban, hogy a *b. Afr.* szerzőjének, a kit alacsonyabb származású embernek s alsóbb rangú tisztnek tartanak, nyelvezetében nem csak archaismusok felé való különös vonzódás vehető észre, hanem sok olyan nyelvi jelenség is, a mely már későbbi, az augustusi kor költőihez és prózaíróihoz tartozik. Nipperdey is észrevette már ezt.[2]) Talán az indította Fröhlichet arra, hogy ámbár a *b. Afr.* szerzőjét népies nyelve miatt az alsóbb rangú tisztek közt keresi, még se merje attól a képzettség bizonyos fokát eltagadni (13. l.). — Továbbá Fröhlich a synonymák sűrű alkalmazásából azt gyanítja, hogy a szerző szónok volt; mert azoknak szóbősége nagyobbrészt synonymák használásában áll. Pollio szónak és tragœdia-költő volt egy személyben.[3]) A régies beszédnek különös szeretetéről említi őt Tacitus (Dial. 21. és Quint. X, 1, 113). — A régi költők közül Pacuvius és Acciust szerette legjobban (Tac. Dial. 31), a prózaírók közül pedig Terentius Varrót [Plin. N. H. VII, 30 (v. 115)], a ki azt mondja magáról: *poeticis multis verbis magis delector quam utor, antiquis magis utor ac delector.* Schmalz ebben foglalja össze Asinius latinságát:

Caesare digniora, quam commentarii illi qui feruntur. (Elect. II. 22. — V. ö. Voss. Hist. Lat. I, 13).

[1]) V. ö. még Teuffel, RLG.[3] 197. Berhardy RL[5] 699. l.

[2]) «Maximam partem *antiquiora* et huius ætatis antiquariis usurpata, partim apud scriptores paulo *recentiores* demum legimus».

[3]) Tac. Dial. 34. Quint. I, 8, 11. — Verg. Ecl. 8, 10. Hor. Sat. I, 10, 42.

Fassen wir das Gesagte zusammen, so werden wir in der Sprache des Pollio die Frucht eingehenden Studiums der alten Redner und Dichter, entschiedene Hinneigung zu poetischem Rythmus, Vorliebe für poetische Wörter und Wendungen, bewusste Opposition gegen die Sprache Ciceros mit Anklängen an die harte Diktion des Varro, in den Briefen absichtlich angebrachte Vulgarismen, überhaupt aber das Vorbild der nachfolgenden Historiker und die nahe Verwandte der augusteischen Dichter finden. (Über den Sprachgebr. des As. Pollio. München 1890. 7. l.). — Hogy ezen itéletnek a *b. Afr.* latinsága megfelel, arra nézve Landgraf számos hasonlítást hoz föl.

Nipperdey (Quæst. 15.) és Fröhlich (i. m. 11. kk.) azon körülményből, hogy a *b. Afr.* az eseményeket kimerítően, s nem belső összefüggés szerint, hanem — *mint afféle napló* — időrendben, s különösen személyeket illető dolgokban, a napok, órák adataiban, a lépések számában stb. aprólékos részletezéssel adja elő: azt következteti, hogy annak szerzője a háborúban részt vett. — Az igazságos és objektiv itéletnek, mondja Landgraf, eddig a mű rossz latinságáról és a szerző fogyatkozásairól meggyökeresedett ferde nézet állotta utját. Egeszen más szinben fogjuk látni a dolgot, ha elfogadjuk, hogy a *b. Afr.* egy a hadjáratban részt vevő katona hazulról magával vitt naplója, melyet ma itt, holnap ott vett elő a történt dolgok följegyzése végett. Egy napló írójának a nap csekély eseményei s az abban résztvevő személyek a dolog természeténél fogva fontosabbaknak látszanak, mint a történetirónak, a ki a befejezett képet tartja szeme előtt s igy az egyes tények és működő személyek jelentőségét is jobban meg tudja itélni. Az időrend mechanicus követése, s ezáltal összefüggő eseményeknek szétválasztása s az igy szükségessé vált gyakori visszatérések, mellékes dolgok és alárendelt személyeknek részletes leirása, az indító-okok és fontolgatások részletes előadása olyan vonások, melyek csakis az eseményekben résztvevőnek látszanak fontosabbaknak, míg ellenben az eseményektől távolabb állókra nézve nevetségeseknek tetszhetnek (pl. 31, 5). A napló épen a nappal áll elő, s minden egyes napnak magában véve bevégzett eseménye van: innen van a nap jelzése az illető fejezet kezdetén vagy végén (pl. 1, 1. 2, 4. 6, 6. 9, 1. 19, 4.). Igy azután a nyelvi és szerkezeti hanyagságok is megfejtődnek. (Landgr. Unters. 23—31.). — «*Wie ein Kunst-Werk*» — irja ugyanő (31. l.) — «*von stümperhafter Hand über-*

malt und von der Zeit mit einer Schutzkruste überzogen, wenn es Künstlerhand gereinigt und restaurirt hat, wieder in reinem echten Glanze erstrahlt, und jetzt erst die hohe Kunst seines Meisters zur Erkennung und Anerkennung kommt, so hoffe ich, wird auch das bellum Africanum, wenn erst sein Text durch gesunde Kritik von allen entstellenden Zusätzen und sonstigen Verderbnissen gesäubert ist, sich wieder seiner ursprünglichen wenn auch kunstlosen Form nähern und auch in dieser seiner Tagebuchform seines nachmalig so berühmten Verfassers nicht unwürdig sein — des C. Asinius Pollio. Denn dieser und kein anderer ist der Autor. Alles weist auf ihn hin: Sein Parteistandpunkt ...... sein Gerechtigkeitsgefühl und seine Warheitsliebe ... die persönliche Gereiztheit gegen den König Juba, desen Grausamkeiten genau verzeichnet werden; .. seine Teilnahme an dem afrikanischen Feldzug (Plut. Cæs. 52); ... *das absichtliche Verschweigen seiner Person; ... vor allem aber die viva vox des Kommentars selbst, seine eigenartige Diktion, die archaisierend und Vulgarismen zulassend, doch auch zugleich poetische und rhetorische Elemente aufweist ... «Ich gebe mich der Hoffnung hin, dass es mir ... den Nachweis zu liefern gelungen ist, dass wir in C. Asinius Pollio den Verfasser des Tagebuchs über das bellum Africanum und den Redakteur des cäsarianisch-hirtianischen Nachlasses zu erblicken haben»* — rekeszti be művét (135. l.).

IV.

Landgraf hypothesise, a mint láttuk, majdnem kizárólagosan nyelvi alapra van fektetve. De a keze ügyébe eső többi bizonyítékokat is iparkodik mind fölhasználni. Wölfflin és Miodonski a *b. Afr.* kiadásában a codexek hitelességére támaszkodva, a szavak irásmódját megállapítják s a szöveget interpolatióktól megtisztítják (Præf. V—XXI), s midőn kijelentik, hogy e részben már mások nyomozásait is értékesíthették, egyúttal azt is bevallják, hogy itt-ott kelleténél szigorúbban jártak el (XVIII).

Landgrafnak nagy lelkesedéssel párosult fáradságos munkája eredményét tekintve, már eddig is erős ellenzéssel találkozott. Anynyit elismernek, hogy a *b. Alex.*-ban, mely különböző helyeken folyt hadi műveletek sorozatát adja elő, Hirtius előadása azon alapvázlatok szerint, a melyeket használt, különböző szinezetű (Müller, Handbuch der klass. Altertums-wissenschaft. VIII. 173. l.) — a

mit már Nipperdey is észrevett (Quæst. 15); nyelvi bizonyítékait azonban nem tartják elégségesnek ily fontos kérdés eldöntésére s azok bizonyító erejét megingatni iparkodnak. (Schneider R., Berl. philol. Wochenschr. 9, 2, 55. és Köhler A., Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen, 25, 10, 516.). — A mi a *pro contione* kifejezést illeti, melyet Landgr. Pollio specificumának tart (b. Al. 52 1., mely helyet a Pollioénak véli; b. Afr. 19, 3; Cic. Att. X, 31; Sen. Suas. 6, 15. = idézet Polliótól), Köhler megbízhatatlannak nyilvánítja, mert az olyan értelemben, a mint magyarázni szokták («a gyűlés előrészében», «a gyűlés előtt», «a gyűlésben»), ellenkezik a nyelvhasználattal, mely szerint *pro* a. m. *vlmi előtt háttal*; hacsak nem *pro suggesto* értelmében áll, mint ebben: *in contionem escendere* Cic. ad att. 4, 2. Liv. 2, 7. 5, 59 stb. S ha ilyen értelemben már 62-ben Kr. e. használták (V. ö. Cic. ad Att. 1, 13. és Gell. 18, 7), akkor az Asinius-féle kifejezés, melylyel másfél évtizeddel később találkozunk, csak variatiója egy már előbb is járatos nyelvhasználatnak, melynek általánosabb elterjedtségét épen Sallustius hozzájárulása (Jug. 8, 2) erősíti meg. — Ezzel a czáfolattal azonban egyáltalában nincs megdöntve Schmalz azon állítása, hogy e kifejezést Asinius és Sallustius hozta be az irodalomba (O. c. 44.), s épen azért semmit sem nyom a latban Landgraffal szemben; de nem sokat nyom Köhler ama véleménye sem, mely szerint ő a kérdéses használatot azért sem tarthatja pollióí sajátságnak, mert az Sallustius Jugurthájában — bár ez később keletkezett — szintén előfordul.

A «*Bogudis*» genitivusra nézve Schneider azt véli, hogy annak tudósításokban, levelekben stb. már ily alakban forognia kellett; Köhler pedig azt mondja, hogy ha egy rómainak declinálnia kellett a «*Bogud*» nevét, azt csak a dentalis-tövűek módjára tehette, s hogy ezt a forma annak számára, a kinek történeti előadásában szüksége volt rá, már maga tolta föl magát. — Ilyen ellenvetések nem látszanak elég komolyaknak ily fontos kérdés tárgyalásában. Mennyivel vonzóbb Wölfflin bizonyitéka! (Præf. XXIV): *Unum illud «regnum Bogudis» instar argumenti est, quia cum Strabo et Appianus hunc regem dixerint* Βόγον (Dio Βογούας), *proclivius fuit sribere «regnum Bogi» ut «regnum Bocchi».*

A mit ezenkívül Landgraf nyelvi hasonlításai ellen fölhoznak, azzal szemben az ő hypothesise még mindig nem szenved nagy csorbát. Azt készséggel elismerhetjük, a mit *Poll. ep.* 10, 33, 5 és *b.*

Afr. 65, 1.-ra nézve kimond, hogy Cæsar *vicus*-t nem *villa* értelmében használja (B. G. 3, 29, 3. 4, 4, 2): de a *nactus occasionem*-re tett ellenvetése, ha mindjárt a Cic. ad fam. 12, 17, 2 és Cæs. b. civ. 3, 9, 6 (v. ö. azonban a b. g. 4, 36, 3: tempestatem nanctus) helyéről vett bizonyítékai helyesek is (a Hirtius 8, 28, 5 legalább is kétes; v. ö. Kraner 1881-iki kiadását ad loc.), nem képes gyengíteni Priscianus (10, 21) tanúságát: *nanciscor etiam nactum facit absque n. ut Probo et Capro et Pollioni et Plinio placet.* A «kaum», «nicht sicher» kiséretében odavetett észrevételek (2. és 6. pont, Köhlernél) szintén csekély értékűek; Köhlernek a *Sulla Faustus* kitételre tett azon megjegyzése pedig, hogy a prænomen használata egymagában, mint a hogy a *b. Afr.* 95, 1, 3-ban ezt a «*szabálytalan praenomen*»-t: *Faustus* találjuk, csak «*in familiärer Rede*» volt szokásban, szinte kinálkozik bizonyítéknak a *b. Afr.* napló-voltára nézve. Az az «*auffallende Übereinstimmung*», a mit Landgraf a *b. Afr.* és a csekély számu pollió i reliquiák közt talált, fönnmarad ezen kifogások daczára is.

A mi Landgraf azon állítását illeti, hogy Pollio nyelve sokkal inkább archaisticus és pœticus, mint vulgaris, Köhler megjegyzi, hogy ilyen állítás igazolására nem elég csak kimutatni, hogy valamely nyelvi jelenség Pacuviusnál és más régi római auctoroknál előfordul, hanem valószinüvé kell tenni azt is, hogy az iró egyenesen utasítva volt a kölcsönzésre, mert az a szó, kifejezésmód vagy szerkezet az ő korában nem volt forgalomban (521. l.). — Ezen kijelentés, melynek helyességét egyébként elismerjük, Landgraftal szemben csekély jelentőségűnek bizonyul, ha a régi iróknak Asinius stilusára vonatkozó megjegyzéseit kellő figyelemre méltatjuk.*) Azokra az ő nyelve a régies és költőies benyomását tette; ezen benyomást nekünk nélkülöznünk kell, s azért nehéz pontosan kijelölnük az archaismusok és vulgarismusok határát (V. ö. Wölffl. et Miod. Præf. XXVII). Nem szabad itt mellőznünk Schmalznak Asinius Pollio nyelvhasználatáról mondott itéletét (l. föntebb), sem azon körülményt, hogy ő neki esze ágában sem volt még Asinius nevét a *b. Afr.*-mal kapcsolatba hozni. Igy megtörik K. ama («für die Hypoth. ungünstige») dilemmájának (527. l.) éle is, hogy vagy

*) Quint. Inst. Or. X, 1, 113. — Tac. Dial. 21. Cruq. ad Hor. Ars. Pœt. 311. — Plin. N. H. VII, 115. — Quint. I, 8, 11. — V. ö. Wölfflin et Miod. Præf. XXVII—XXX.

magának Polliónak volt korában ilyen nyelvezete: a miről az ő kora irodalmi világának tudni kellett volna; vagy nem csupán ő írt úgy, s akkor szerzőségére bizonyíték nem lehet. — S ha egyedül írt volna úgy, akkor sem juthat eszünkbe föltenni róla, hogy *szándékosan rosszul írt.* «*Imago animi sermo est; qualis vir, talis oratio*». — «Le style c'est l'homme».

Ha *assentire* előjön is Cicerónál, azért nem tagadhatjuk, hogy használatának ilyen alakban különösnek kellett lenni. Sisennát követve is sokan kezdték azt használni, de a szokottabb alakot kiszorítani nem birták.[1]) Köhler hivatkozásai Sisennára (522. l.) meg épen nem alkalmasak L. ellenében, mert az maga is nagyon affektálta az archaismusokat.[2]) — Hogy Gellius X. 25-ben *historiae veteres*-t mely korra vonatkoztatja, mutatja az, hogy ugyanott Næviusés Enniusból hoz föl helyeket; s így nem látszik valami erősnek Köhler *catascopus*-ra vonatkozó ellenvetése (523). — Igaz, hogy Schmalz a *vectigaliorum* formáját népiesnek mondja; de ugyanott azt olvassuk: Nach dem Vorgange *des Varro* bildete Pollio den. gen. plur. auf *orum,* also *vectigaliorum* (Macrob. Sat. I, 4, 12; Charis. I, p. 119 P), s ez a körülmény L. mellett szól.

K. az a véleménye, hogy a pollióї levelek és a *b. Afr.* szerzője nem ugyanazon politikai nézetet mutatja föl, bármily mélyreható vizsgálaton épül, sem fordítható L. ellen. K. ugyanis abból indul ki, hogy ilyesmi nem fordulhatna elő ugyanazon szerző olyan két iratában, melyeknek egyikét körülbelül a másik keletkezése idejében látta el a közzétételhez kellő alakkal (525. l.). — Nem szabad azonban összetévesztenünk a *b. Afr.* keletkezése és kiadása idejét. Az afrikai háború (46. Kr. e.) óta 43-ig, mikor a pollióі levelek keltek, a helyzet változott és «*nach Cäsars Tode wäre er* (Asinius Pollio t. i.) *gern zur Senatspartei übergetreten, hätte diese mehr Mut, Geschicklichkeit, Glück und Entgegenkommen gegen ihn bewiesen*» (Teuff. RLG.[3] 221, 1.). Ama körülmény tehát, ha e két irat szerzőjének azonosságát elfogadjuk, azt bizonyítja, hogy Pollio az afrikai háborúról írt tudósításán lényegében véve 43-ban — mikor azt kiadás czéljából rendezte — sem változtatott, a minthogy ő akkor

---

[1]) Varro apud Gellium II, 25, 9: *sentior* nemo dicit, *adsentior* tamen fere omnes dicunt, Sisenna unus *adsentio* in senatu dicebat, *et eum postea multi secuti, neque tamen vincere consuetudinem potuerunt.*

[2]) V. ö. Teuffel RLG.[3] 156.

csakugyan nem mint Pollio, hanem inkább mint Hirtius szerepelt. Politikai nézetének e változása azonban nem csekély befolyást gyakorolhatott rá arra nézve, hogy nevét akár a szerző, akár a kiadó szerepében elhallgassa, sőt a gyanakodás minden alapját megsemmisítse.

A *b. Afr.* 22. fej.-ben közölt beszédre nézve K. ezt az észrevételt teszi (527. l.): «Cato ... Pompeium *assidue* obiurgare non destitit — *offenbar aber nicht jedesmal mit einer so künstlich konstruirten Rede*». E megjegyzésnek van ugyan éle, de nem kemény. Furcsább volna, ha szerző Catónak minden egyes *obiurgatiojáról* számot adna. Ilyesmi ellen a szerkesztés törvényei is tiltakoznának. Mennyivel hatásosabb azok lényegének és irányzatának egyszer, de szép kis beszédben való föltüntetése.*)

Több ellenbizonyítékot is lehetne még fölhozni, a melyek nem igen állják meg a sarat; egyik-másik gyengítheti Landgraf argumentumait, de meg nem döntheti. Részletekbe bocsátkoznom s az egész anyagot fölkarolnom azonban nem lehetett, mert több hely van olyan, a melyeket a kellő eszközök hiján tüzetes vizsgálat tárgyává nem tehettem. A kérdés különben még «*sub iudice*» marad s nem egyszer lesz majd alkalmunk vele találkozni. — Az együttes benyomás, mit a kérdés tanulmányozása ránk tett, az, hogy Landgraf hypothesise néhány gyenge vagy ellenkező bizonyítékokkal gyengébbé tett pontja daczára is még mindig oly erős, hogy fölötte napirendre térni nemcsak nem lehet, de sőt elég meggyőző okokkal támogatott véleményét, egy nagy lelkesedéssel folytatott vizsgálódás tetszetős eredményét, méltónak kell tartanunk elismerésre, és arra, hogy vele különös szeretettel foglalkozzunk. Teljes győzelme most még nagyon kétesnek látszik ugyan, s egy kissé korai dolog volt *b. Afr.*-nak Asinius neve alatt kiadása: de mint hypothesis anynyira megnyerő és valószínü, hogy annak mint ilyennek általános elismeréséhez és diadalához már most is vonakodás nélkül, sőt készséggel csatlakozhatunk.

CSERÉP JÓZSEF dr.

*) V. ö. Sall. Jug. 30, 4. I. 32, 1.

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE 1790—1802.

A m. tud. Akadémia Kazinczy fényes pályájához s a levelezésnek, mint ritka fontosságú forrásmunkának érdekéhez mérten siet megfelelni mind ama várakozásnak, a melyekkel nemzetünk jogos kivánsága e részben kielégíthető. Mintha így akarná pótolni annak a félszázadnak a mulasztásait, a mely alatt megkezdte ugyan Kazinczy összes műveinek kiadását, de ennek sem megfontolt terve nem volt, sem a tudományos becs nem igen irányozta a szerkesztőket. Alig hogy számot adhattunk az első kötetről e folyóirat hasábjain (XIV, 811—29), már a második kötet *) is kezünkben van, mely még vaskosabb az előbbinél.

Őszintén örvendünk, hogy az Irodalomtörténeti bizottság figyelmére méltatta az első kötetről írt tanulmányunk végén kifejtett óhajtásunkat, hogy tudniillik a levelezés minden egyes kötetéhez összefoglaló bevezetés járuljon az illető kötetben közölt levelek tartalmáról. A második kötet elején már csakugyan olvasható egy ilyen «bevezetés», a mely itt kivételképen nemcsak a most megjelent, hanem az első kötet leveleinek főbb mozzanatait is összefoglalja, beható tanulmányt nyujtva Kazinczy reformatori pályájának kezdetéről, munkásságáról, a magyar műveltség terjesztése, nyelvünk csinosítása és fejlesztése érdekében kifejtett törekvéseiről, nem mellőzve a kortársak hasonló ügyekezetét, s ama hatást sem, a melyet Kazinczy az akkori írókra tett, s a melyet azok ő reá tettek. S habár e bevezetés a nagy közönséget igyekszik első sorban tájékoztatni, haszna az irodalomtörténettel foglalkozókra is szembetűnő, mert mielőtt az egyes levelek tartalmát külön-külön tanulmányoznák: itt röviden összegyűjtve találnak mindent, a mi a kötet legfontosabb eredményeül mutatkozott a szerkesztő előtt. Nem mondjuk, hogy e bevezetés a kötet minden fontos mozzanatát egyformán kiemeli. Az anyagnak oly bámulatos bősége mellett, a mely Kazinczy levelezésében össze van halmozva, alig is lehetne a különféle kivánatoknak egyaránt eleget tenni. Tudósaink egy részét inkább az általános történeti érdek vonzza, másik részét kiválóan Kazinczy küzdelmei, a nemzet előkelőivel vagy íróival folytatott vitái, ismét más részét a nyelvtörténeti adatok, vagy a költészeti újabb irányok, a fordítás elvei és gyakorlata, vagy épen az a mozgalom érdeklik közelebbről, a mely Martinovics Ignácz nevéhez fűződik. Vannak, a kiket főleg a magyar tanügy

*) *Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály. Kazinczy Ferencz levelezése.* A m. tud. Akadémia Irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közzé teszi *dr. Váczy János.* Második kötet 1790—1802. Budapest, 1891. 8. r. XXXII., 626. l.

története érdekel, sőt olyanok is, a kik első sorban a magyar stíl fejlődését kutatják Kazinczy leveleiben. E különféle igényeket egyformán kielégíteni az aránylag rövid bevezetésben alig lehet. De ha figyelmesen áttanulmányozzuk az egész kötetet: elismerésünket a szerkesztőtől meg nem tagadhatjuk, a ki feladatát derekasan megoldotta, világos áttekintést nyujtván a legkimagaslóbb irodalomtörténeti tényekről, a melyek az egyes levelekben elszórtan tűnnek a tanulmányozó elé.

E vezérfonal segítségével ügyekezünk mi is a kezünk alatti kötet gazdag tartalmával kissé részletesebben foglalkozni.

Kazinczy agitatori szerepe első ízben a *Magyar Museum* megalapítása körül kifejtett tevékenységében ismerhető föl; e tevékenység azonban sokkal fokozottabb mértékű és arányú 1790-ben, mikor az *Orpheus* megindul. Két férfiú érezte meg már 1789-ben a bekövetkező felbuzdulás tüzét: Révai és Kazinczy. Mind a kettő számított a nemzet izgalmas napjaira. Mind a kettő ügyekezett társakat szerezni, hogy az addigi irodalmi mozgalmat értékesítse az általános műveltség fejlesztéséuek érdekében. Mind a kettő e nemzet tehetősb osztálya felé fordul s attól vár hathatós segítséget: de csak a Kazinczy törekvése biztat sikerrel. Révai a vezetés ügyét nem akarja kezéből kiadni. Ő maga kivánja irányozni a vele társulók munkásságát s hatalmas egyénisége nem tud a háttérbe vonulni. Kazinczy finom tapintattal, számítva az emberek dicsvágyára s hiúságára, nemcsak proselytákat akar szerezni az előkelő emberekben, hanem olyanokat, a kik önmaguk legyenek a mozgalom eszméinek bátor harczosai s győztesei. Mind azokat, a kiktől nyelvünk és nemzetiségünk védelmezését, jogainak megóvását reméli, igyekszik magához csatolni, s mindegyiknek elküldi *Orpheus*-át, hogy mæcenásokat, írókat és előfizetőket toborozzon. Berényi, Forgách, Pálffy, Széchenyi és Teleki grófok, Orczy, Podmaniczky és Prónay bárók azok, a kik élénk figyelemmel kisérik a Kazinczy sürgölődéseit. Ezeknek kezébe kivánja ő letenni a mozgalom vezetésének ügyét, s főleg anyagi támogatásuktól várja annak sikerét. Mindegyik előtt fölleplezi terveit, a melyek a politikai átalakuláshoz irodalmunkban is hasonló átalakulásra czéloznak. Mindegyik igéri közreműködését s hathatós támogatását. Széchenyi Ferencz, a ki Pálffy Károly grófnál mintegy közbenjárója Kazinczynak, örvendve fogadja az *Orpheus*t, nagyra becsüli a kiadó-szerkesztő szívességét s a többi közt ezeket írja hozzá: »Óhajtva ..... kivánom, hogy az úrnak dicséretes és hasznos igyekezete feltett tárgyát (t. i. czélját) elérje, a melyre bizonyos reménységet nyujtanak az úrnak eddig is közhaszonra bocsátott több rendbéli helyes munkái«.*)

Még nagyobb elragadtatással fogadja az ajándékot Prónay László,

*) L. 1790. jan. 20-án írt levelét. 284. sz.

a ki a nógrád- és hontmegyei izgalmas gyűlésekről, a melyek «sok háborodással és az igazi hazafiúságot emésztő tűzzel mentek véghez», épen e tájban volt kénytelen visszavonulni Beszterczére s el volt keseredve az erőszakos átalakulás miatt, a melyet képtelen volt meggátolni vagy csak higgadtabb mederbe terelni is. «Egészlen megvidámított engemet — írja — azonnal az *Orpheus*nak homlokírása; a bevezetése penig megtöltött azon ízléssel, a melynek csak szemlélése is ezen élesztő gyümölcsnek megértét bizonynyal igéri. Tápláló leszen az kétség kívül, mert nemzetünk anyanyelve után mostani kapósságát nemcsak enyhíteni fogja, de ha az Egek megengedik, örökös erősítő eledelévé válik.»*) Nincs is elég tehetsége, hogy Kazinczynak iránta «kinyilatkoztatott hajlandóságát» megköszönni képes legyen. «Ösmeretlen nevemet — kiált fel Prónay — kiragadja Orpheus zengése a halandóságból. Ezért szentelem én a tek. úrnak örökös háladatosságomat.»

Teleki Sámuel, az erdélyi cancellarius szintén azt fogadja, hogy minden alkalmat fel fog használni, hogy Kazinczy czéljait előmozdítsa. Ráday Gedeon pedig mintegy mentorúl áll Kazinczy mellé, levelez a magyarországi és erdélyi tudósokkal és írókkal, gyűjti az előfizetőket, s maga is vagy tizenöt példányt rendel meg a folyóiratból. Mintha fiatal barátja erélye őt is magával ragadná: folyvást dolgozik, verset és prózát ír, classicusokat és német költőket fordít, s irodalomtörténeti és bibliographiai értekezéseket igér.

Az irodalom ügye most már nemcsak az írókat foglalkoztatja, de a nemzet hangadó embereit is. Hasznát többé nem vonják kétségbe. Legalább Kazinczy a hozzá érkezett levelekből arról győződik meg, hogy kezdeménye sikerrel biztat. Ime Széchenyi Ferencz sorai a fönebb idézett levélből: «A magyar literaturának hasznosabb és helyesebb előmozdítására és gyarapítására czélozó projectumárul is tészen az úr emlékezetet kedves levelében; bizonyára óhajtva várom annak elvégezését és bémutatását, hogy annál hamarébb *az szerént hazánknak ifjúsága nagyobb közhaszonnal neveltessék* és a magyar literatura előmozdíttassék.»

Mi volt a Kazinczy terve: a körülmények összevetéséből sejthetjük. Egyrészt a folyóirat támogatása, másrészt az írók szorosabb egyesítése s valami tudós társaság alakítása. Ez utóbbinak, tudjuk, Révai volt legerősebb oszlopa, s jellemző, hogy mégis egészen mellőzték, mikor Széchenyi Ferencznél ez ügyben értekezletet tartottak. Bizonyosnak vehetjük, noha adataink hiányzanak, hogy a Széchenyinél tanácskozó főrendek és megyei deputatusok nem is annyira Révai, mint inkább a Kazinczy tervével foglalkoztak, különben alig hihető, hogy épen őt mel-

*) L. 1790. febr. 3-án írt levelét. 295. sz.

lőzték volna ez értekezleten. Kazinczy hivatalos volt e tanácskozásra, de — úgy látszik — nem igen tudtak megállapodásra jutni, mert Kazinczy az eredményről egészen hallgat. Egyébiránt közte és Révai között e részben fontos elvi különbségek voltak. Révai fizetéses tagokat kivánt, Kazinczy ettől az eszmétől gyülölettel fordult el. Másfelől Kazinczy nem is volt barátja sem ekkor, sem később a tudományos testületek szigorú szabályainak, mert attól félt, hogy azok megkötik a szellem szabadságát s egyszínűvé teszik az írók munkásságát, holott olyan fejletlen irodalomban, mint a mienk volt, épen az egyszínűségtől tartott legjobban. S különben is ő nem elégedett meg az írók és tudósok egyesítésével: bele akart vonni minden művelt embert a mozgalomba, a melynek egyetemes és általános hatásán senki sem munkált nálánál több kitartással, lelkesedéssel és önfeláldozással.

A mint a politikai átalakulás hajnala derengeni kezdett s a megyegyűlések mintegy varázsütésre visszaállították a törvényes intézmények formáit: Kazinczy törekvéseinek egész komolyságával, buzdításainak valódi gyújtó tüzével lép ki a küzdő térre, hogy a küszöbön levő országgyűlést, mely a magyar nyelv régi jogainak visszaállítására kezdett fegyverkezni, czéljai iránt kedvezőleg hangolja. Nyiltan és bátran hirdeti, hogy az új idők szelleme ezt kívánja első sorban. Hivatkozik a megyei gyűlésekre, a melyeken mindenütt magyar beszédek hangzottak, s a melyek minden segélyt megtagadnak, míg «szabadságaink helyre nem állíttatnak». Kezet fog a bécsi írókkal, Bároczyval és Decsyvel, a kik mindenekelőtt nyelvünk jogait kívánják biztosítani; síkra száll Péczeli, Kerekes és Görög mellett, a kik a polgárosultság talpkövét a magyar nyelv tanításában s fejlesztésében látják s a mellett küzdenek, hogy a deák nyelv helyébe hazai nyelvünket iktassák, mint hivatalos nyelvet. «Ha a magyar nyelv hozattatik-bé — írja Kazinczy — nemzetünkből különös nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem magyar közt vonva, s az idegen vagy magyarrá lesz köztünk, vagy éhhel hal el; szemlátomást fogunk előmenni a tanulásban, magyar csemetéink magyar nevelőket kapnak, s a mesterségekben vagy tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint a milyenre Németország lépett, minekutána a kiholt római és az idegen franczia nyelvtől elállott s tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit.» Legyen a magyar nyelv necsak kötelező tantárgy az iskolában, hanem ez legyen a tanítás közege is. Erre nézve hivatkozik az országnak minden valamire való magyar írójára, a kik «csak intést várnak s rész szerént írni, rész szerént fordítani készek lesznek». Azon, hogy némely megye idegen nyelvű, könnyen tudna segíteni. Vannak számos önfeláldozó honfiak, a kik szívesen teljesítik ily helyeken is a hivatalos tisztet, a kik terjesztik és tanítják hazai nyelvünket, csak az ország nagyjai törvénybe iktassák e legfőbb kivánalmat. A jövő nem-

zedék átkaival fenyegeti azokat, a kik az új idők intő szavára nem hallgatnak. «Tanuljunk — mondja — deákul, sőt tanuljunk németül is, s ha reá érünk franczúl, anglusúl s olaszúl is; de szemeink mindenek felett oda légyenek függesztve, hogy a magyar légyen az *első* és *közönséges*, és hogy azt a német, tót, rácz és oláh gyermek egyaránt tanulja, valahol csak benne mód vagyon.» Késznek nyilatkozik az egész ország, maga a király, az összes felekezetek papsága, hogy megvethesse «régen várt boldogságunk tántoríthatatlan talpkövét». «Ha — úgy mond — a magyar nyelvet hozzuk bé, állani fogunk; ha a deák nyelv hozatik vissza, később vagy elébb elöl az idegenek özöne s nemzetünk korcs-zűrzavar lesz.»*)

Mintegy csatára buzdító szózatként jelentek meg Kazinczynak e sorai a Hadi és más nevezetes történetek hasábjain s utána zengék e buzdítást Bécsből és Kolozsvárról, Kassáról és Komáromból. Ő maga is kiadta *Orpheus*ában, hogy az országnak minden hegye völgye visszhangozza azt. A bécsi magyar írók közűl Báróczy üdvözölte az új ige bátor hirdetőjét először most is, mint mikor ez előtt néhány évvel a Gessner fordítása megjelent. «Miért nem egyeztethetem meg személyedben egész hazánkat! Ugy nem lenne most mitől tartanom; vagy mit mondok? nem lenne mitől tartanom? Nem is lett volna szükség ezen fáradságomra.» Ezt írja neki Báróczy, a magyar nyelv védelmezője, a ki bátor volt «több érdemes hazánkfia között született nyelvünk mellett kikötni», de félt, «nehogy a falra hányta légyen a száraz borsót».

Kazinczy nem osztozott félelmében, sőt bizalma sohasem volt erősebb, hite szilárdabb, reménye tüzesebb, mint mikor az országgyűlés megnyílt. Egyfelől az új fejedelem higgadt bölcsesége s jó szándéka, másfelől a Pestre sereglő főrendek és megyei követek hazafisága s komoly törekvése és az egész ország lázas izgatottsága egyre élesztették reménységét. Kazinczy úgy hitte, felvirradt ujjászületésünk napja. «Látom — kiált fel elragadtatással — hogy hazánkban sok viszontagság után végre feltaláltuk hazánkat; hogy oly szemtelenül már nem paczkázik rajtunk, gazdákon, az a bitang jövevény, kit a Duna salakos tajtékjával hányt ki partjainkra, és a ki most balgatag bosszúságában igazságos örömünk gyúladozásait . . . vadságnak nevezi.» Tudja, hogy a moly-lepte régi magyar ruhák divata, a gombkötők és kardcsíszárok sietős munkája még nem bizonyos jele a nemzet fölébredésének, de kérdi: «Ki ne fakadozzon öröm-sikoltozásra, midőn elroncsolt, eltaposott nemzetünk ismét felemeli a porból fejét és visszavévén nyelvét, ruháját és szokásait, az lesz, a mik dicső eleink voltak; az lesz, a miről ez előtt fél esztendővel a gyenge hit álmodni sem bátorkodott; egy sza-

*) L. 1790. márczius 8-án írt s már akkor közzé is tett levelét.

bad nemzet, — egy, tulajdon törvényeivel, nyelvvel, ruhával biró nemzet, egy oly nemzet, melynek minden tagja fegyvert viselni születtet és kész oltalmazója hazájának és királyának». A magyar nyelv visszaállításával együtt fölépítjük Thalia templomát is, a mit senki sem gátolhat akkor, midőn Batthyány, az ország primása, az Eszterházyak, Grassalkovichok, Csákyak és Koháryak egyaránt kedvelik nyelvünket, íróinkat és színészeinket.

A magyar korona őr-szobájában írta Kazinczy e sorokat, a melyeknek lendülete, szárnyaló heve szinte páratlan nemcsak akkori prózánkban, de verses költészetünkben is. Csak Bacsányinál és Szacsvaynál olvashatunk ez időből Kazinczy ajánlatához hasonló lelkes felbuzdulást. Érdekes azonban, hogy még maga az országgyűlés is mennyire nincs tisztában a teendőkkel s hogy az írók s köztük első sorban Kazinczy fáradozása és izgatása mily szűk körben tudott hatni. A főrendűek közűl többen igérik támogatásukat, pártfogásukat: de nagyrészt csak az igéretnél maradnak. Az összeűlt országgyűlés épen nem bátorította őket valami hathatósb tevékenységre irodalmunk ügyében. A megtámadott alkotmány védelme, a mely a nemesi kiváltságok biztosításán túl nem terjedhetett, mintegy fölemészteni látszott nemzetünk minden erejét, minden tehetségét. A kikre Kazinczy biztosan számított: jó részt elhallgattak, mintha megrettentek volna a magasra csigázott követelésektől, a melyeket a vármegyék hangoztattak, íróink hirdettek s néhány országgyűlési követ törvénybe akart iktatni. Csak Prónay László, kit a királyi kegyelem nem sokára előhivott visszavonultságából, kívánta beváltani Kazinczynak tett igéretét. Ő a hozzá írt ajánlást melegen fogadta, feledni ügyekezett előbbi sérelmeit s Kazinczynak beléje helyezett bizalmát úgy tekintette, mint a mely az ő nevét kiragadja a homályból s mintegy igazságot szolgáltat hazafias, de félremagyarázott törekvéseinek. «Megvallom — írja erre vonatkozólag Kazinczynak — soha egy levél sem ébresztette föl bennem az elszánt s homályba merült lelket, mint emez, a mely csekély s veszett nevemet újonnan szüli, nemcsak, hanem épen annak orvosos gyarapítását mutatja.» Ő nem kap a hírnéven, hiúság nem vezeti tetteiben, de tudja, hogy a mire Kazinczy kéri a haza nevében, az az egész nemzetre jótékony hatásúnak igérkezik. «Anyanyelvemet — folytatja — (noha annak felállításához kevés buzgóságot láttam Budán, főkép nagyainknál) mégis imádom és annak virrasztására örömest mindent feláldozok.» Kazinczyra bízza, hogy a magyar színjátszók jutalmazását meghatározza, ő kész a szükséges anyagi támogatásra, mert — úgymond — «örömem napja lészen az nékem, ha csak egy hajszálában is anyanyelvünk ékességének részesűlhetek.»*)

*) L. 1790. jul. 20-iki levelét. 322. sz.

Így tehát Kazinczy Ráday Pál segítségével a magyar színjáték megalapításán munkál s gyorsan fordítja egymásután a színre hozandó darabokat s másokat is hasonló működésre buzdít; de a mozgalomnak és az országgyűlésnek a hazánkhoz kapcsolt részekben olyan híre megy, mintha az ország forradalomra készűlne s a régi intézményeket gyökerestűl felforgatni akarná. Kazinczy László, a Ferencz öcscse, némi humorral kérdi bátyjától: vajjon «van-e a ti hosszú nadrágtokba olyan valóságos magyar szív, mint az én bugyogómban?» De hazafias lelkesedése a szigorú katonai formák közűl is kitör. «Ma van a napja — írja — a melyen szabadságunk restauratiójának záloga talán még nem esmért pompa és vígasság alatt megtörtént. Ittam egészségtekért s boldogságtokért, s kértem s kivántam igyekezetetekre áldást s egységet... Az egész világ feltátott szájjal várja dolgotoknak menetelét, minden reményli, hogy mostani összejöveteletek emlékezetessé tesz vagy még emlékezetesebbé a következendő maradéknál; én pedig bizonyos vagyok benne, hogy az a nép, a melynek a nagyság és szabadság a legfőbb megkülönböztető jele, magát ebben az alkalmatosságban nagy nemzetéhez érdemesen fogja mutatni.»*) S ime pár hét mulva már arról tudósítja bátyját, hogy «néha-néha majd a nyavalya kitöri, olyan híreket kénytelen hallani». «A rendek közt való viszálkodás — írja László — az uraságok és parasztok közt való aufruhr, olyan rendkívül való prætensiók, hogy a coronatio még egy nehány hónapig be nem állhat; törvények, a melyeket a kutya is megugatna, mint p. o. hogy csak magyar ételt legyék szabad főzni, et cætera, hírdettetnek itt az egész világon felőletek.» Augusztusban megint azt hallja, hogy «Pest tele van zenebonával», a katholikusok a türelmi rendeletet el akarják törűlni, Trenck forradalmat szít. «Hidd el, — így végzi kifakadásait — csak az isteni erőnek köszönöm, hogy még eddig az ilyen rágalmazó hírek miá a guta meg nem ütött.»

E nyers, de őszinte nyilatkozat, e leplezetlen aggodalom kétség kivűl jól esett Ferencznek, a ki legalább saját testvéreinek buzdításában és lelkesűlésében találhatott némi enyhűletet, midőn reményei tünedezni kezdtek s belátta, hogy az ósdiak konoksága sokkal nagyobb akadályokat gördít útjába, semhogy a hozzácsatlakozó kevesek bármilyen erőfeszítése is győzni tudjon azokon. Az irodalom ügyét nem sikerűl fölemelnie, a magyar nyelv jogai veszendőben, a színjátszók tanulatlanok, ügyetlenek és félénkek. Terve mindenütt hajótörést szenved. Hogy *Hamlet* előadassék, hogy az ő fordítása legyen a megnyitójáték, hogy az ő nevét ismerje meg, mint színmű fordítóét vagy helyesebben átdolgozóét, a magyar közönség először: mind erre semmi kilátás.

*) L. 1790. jun. 6-án írt levelét. 314. sz.

Hiába ajánlja fel segítségét, hiába akar, ha szükség kivánja, maga is a színészek közé állani, hogy a sikert biztosítsa: tervét nem fogadják el. Keserű lemondással, a dícsvágy ki nem elégített érzetével hagyja el Pestet, hová annyi büszke ábránddal s fényes reménynyel sietett, azt hívén, hogy jelenléte képes lesz a mozgalomnak fejlődésre képes irányt adni. De azért, bár egy időre kedvét veszti s hivataláról le kell mondania: újabbnál-újabb művekkel lép a közönség elé. *Orpheusát* folytatja s a *Messias* kész fordítására előfizetést hirdet, fordított színműveit kiadja, a Vitéz és Aranka munkáit nyomatja, írótársait serkenti, magának Széphalmon házat építtet; szóval: tevékenysége nem tud csüggedni. Pedig sértett önérzete, füstbe ment reménye még ezután is többször erős kifakadásra bírja. «Gyalázatos dolog — írja ifj. Szilágyi Sámuelnek — hogy a mi magyaraink még ezen magyar epochában sem olvasnak. Hijában vádolta Szacsvay azzal az írókat, hogy drágán szabják könyveik árát. Nem ez az oka... Szomorú dolog volna arra szoktatni a világot, hogy a könyvet is azon fogva becsűlje, a min a sertést!» Még eddig csak győzte az *Orpheus* és egyéb munkái költségét. Az előfizetések ha lassan is, de csak begyűltek. Most azonban Aranka azzal a hírrel lepi meg, hogy pénzt csak akkor várjon Erdélyből, ha *Messiasa* is odaérkezik. E csalódás átokra fakasztja a különben türelmes Kazinczyt. «Átkozom azt az órát, — kiált fel e hírre, — a melyben eszembe jutott, hogy írjak, nyomtattassak, költsek, magamat jövedelmemnek egy részétől megfoszszam, ha a közdologért felvállalt igyekezeteknek ez a jutalma!»*)

Kazinczynak azonban nemcsak a részvétlenség, hanem az előitéletek miatt is küzdenie kell. Különösen sok boszúságot szereznek neki a censorok, a kikkel folyvást harczban áll. Mikor Aranka *Julia* czímű könyvét akarja kinyomatni, Novák, a kassai censor, azzal az üzenettel küldi azt vissza, hogy ez a munka erkölcsvesztegető. Kazinczy haragra lobban, kérni és felvilágosítani nincs ereje. S úgy boszúlja meg magát a censoron, hogy a munkát a pesti könyvvizsgáló kezéhez küldi, ott kieszközli az *admittitur*-t s egy példánynyal kedveskedik Nováknak. Az efféle regényszerű munkákat azonban nemcsak a censorok nem látták szívesen, de még írótársai is megszólták érte, a miért az ilyenek fordítását javasolta, sőt azokat saját költségén kiadta. Földi, a többek közt, nyiltan megmondta neki, hogy ilyenek olvasására még nem ért meg a magyar közönség. Szirmay Antal is arra kéri, hogy «ne románokat, de valóságokat írjon. Nemcsak férfiak, de asszonyaink is jobban fognak rajtok kapni. Ne nézzen más nemzeteket. Azok már minden valóságokbúl kikoptak, azért írnak románokat, ez csak a külső írók eszének visz-

*) L. 1791. febr. 19-én írt levelét. 362. sz.

ketsége.» Fájlalja, hogy a magyar történet még hazai nyelvünkön nincs megírva. Kikel Haller János, Vitéz és Patai ellen, a kik holmi mesékkel akarják a nemzetet tractálni. «Ezen betegségbűl — mondja — nemzetünket ki kell gyógyítani, nem pedig régi rossz ízlésébe meggyökeresíteni őtet.»*)

Ez elfogúlt, egyoldalú nézetekre czéloz Kazinczy, midőn Arankának a következő panaszos sorokat írja: «Nagy még a sötétség, kedves barátom! és nekem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken *napok* támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mint eddig voltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé.» Aztán tüzes elhatározását, az előítélet elleni makacs küzdelmét rajzolván, így folytatja: «Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a superstitio kezéből a véres tőrt és irtóztató képéről lekapni az álorczát. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a Sanssouciba' lakott philosophus s a kőmívesség úgy adnak paizst balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perseust készítették fel az istenek az Andromeda megszabadítására. Csak attól tartok, hogy lángoló felgyuladásaim által el ne rontsam igyekezeteimnek boldogúlhatásait.» Bátran és önérzettel hivatkozik minden sorára, melyet a lélek halhatatlanságáról írt, a mit nemzetünk kivánt boldogságáról közzétett, mert meg van győződve, hogy a felvilágosodás bajnoka másként nem is szólhatott. E működésében oly erős bizodalma van, hogy épen szabad véleménye miatt várja az igazságos maradék áldásait. «Valakinek — írja — fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, a mit csinálnak.»**)

A felvilágosodás, az ember vele született jogai nevében intézi hatalmas csapásait a censorok ellen, a kikben a kipusztíthatatlan babonák és előítéletek legelszántabb védőit látja. Szóval és tollal hirdeti a gondolkodás szabadságát, mely a polgárosúltság alapföltétele. A vármegye gyűlésein nincs elszántabb harczosa a sajtószabadságnak, mint Kazinczy. Mikor meghallja, hogy régi mesterét, Ráday Gedeont eltemették s Gabelhofernek a temetés alkalmával mondott beszédét e szavakkal tiltotta el a censor a kinyomatástól: «Scandalosum est... protestanti, nullum signum pœnitentiæ danti, æternam beatitudinem adgratulari» — ez ítéletet hirtelenében lemásolta több példányban, szétosztotta a gyűlés elfogulatlanabb tagjainak, a kiket meggyőzni iparkodott arról, hogy mivel a protestansok szabadsága mindenben korlátoztatik, ily nemű visszaélések ellen a vármegye a legerélyesebben keressen orvoslatot s indítson vizsgálatot. Egy plebánust mindjárt keményen megtámadt, a ki arról panaszkodott, hogy a protestansok «egy halva talált

---

*) L. 1790. jan. 16-iki levelében. 282. sz.

**) L. 1790. márcz. 25-én kelt levelét. 307. sz.

protestánst a katholikusok felszentelt temetőjökbe temettek.» Kazinczy addig beszélt, hogy maguk a katholikusok is szégyelni kezdték, hogy plebánusuk panaszkodni nem átallott. Egy báróra pedig, a ki a temetésben az ő családjára nézve sérelmet látott, félig hallható szóval, öntudatlanúl fakadt ki: «eb a lelke, ostoba aristokratai kevélysége».

Ez Abaújvármegye gyűlésén történt, hol a sajtószabadságot megmentette. Hasonlóan járt el a bihari megyegyűlésen is, hol Bessenyeivel kezet fogva győzte le gr. Sauer kanonokot, a ki elismerte ugyan, hogy a sajtószabadság valóban nagy kincs, de mivel belőle sok rossz származhatik, meg kell szorítani. Kazinczy fölkelt s azt mondá: «Az igaz, hogy rossz következhetik, de az is igaz, hogy az a kevés rossz, a mit a prelum szabadsága húz maga után, azt a sok rosszat és nagy rosszat, a mit a prelum tilalma szül, véghetetlenűl felűlmúlja, s osztán azért, hogy valami rosszat *szülhet*, nem következik, hogy el kell tiltani.» Bessenyei György meg ezeket mondá: «T. n. vármegye! tiltsuk el a szőlőmívelést, mert részegség és gyilkosság következhetik belőle s a lyányokat zárjuk külön a férfiaktól, mert paráználkodás történhetik.»*) A sajtószabadság ügye itt is győzött.

A felvilágosodás iránti merész magatartása írótársaival is harczba keveri Kazinczyt. Például Döme Károlyt, a kit majdnem bálványozott az előtt, élesen megtámadta a Bossuet fordításáért s egy röpiratért, mely «Világ nagyjai, veszedelem!» czímmel épen ez idétt jelent meg. Tagadja, hogy Döme a vallás méltósága mellett fogott fegyvert. «Nem azt félted — írja neki Kazinczy. A papi rend tekéntete' hanyatlása rettentett el, nem a religio esete, ez most tisztább,... mint annakelőtte volt, míg a religiót a tudatlanság őrzötte. Ah, Dömém, ha látnád, mint vérzik szivem, midőn azt kell szemlélnem, hogy te is azok közé állasz fegyvereddel, a kiktől én iszonyodom!»**)

Az életrajzíró Kazinczy efféle nyilatkozataiban fedezheti föl amaz elhatározás csíráit, a mely a reformátorok társasága felé vonta s Hajnóczy és Szentmarjay karjai közé vezette őt. Valóban jogos volt félelme, hogy «lángoló felgyuladása» elrontja igyekezetét s elkeseríti életét. Vajjon a vármegyén szerzett ellenségei nem örűltek-e titkon, mikor elfogatásának híre ment? Azok, a kiket oly élesen megtámadott, nem a nemesis boszúló kezét látták-e sorsában, s volt-e az egész országban csak egyetlen ember is, a ki a közjóra tett ügyekezetét enyhítő körűlménynek merte volna felhozni akár a királynál, akár a kir. táblánál? S vajjon Kazinczy gyászos végzetében nem fölismerhető-e az agitatorok nemesise, habár nem lett is oly tragikussá, mint rendesen szokott? A ki

*) L. 1793. okt. 8-iki levelét. 430. sz.

**) L. 1794. márcz. 18-án kelt levelében. 439. sz.

a közmeggyőződés hatalmával oly éles összeütközésbe jutott, mint Kazinczy, annak ki kellett engesztelnie sorsát, mely csak azért nem vett rajta teljesen boszút, mivel a küzdő fél sem egész erejét latba nem vetette, sem elbizakodottsága nem szakította szét a korlátokat. A tragikai hős nem alkudhatik meg a körűlményekkel: Kazinczy szemre-félre tekintett, valahányszor egy-egy kitámadását intézte az előítélet sánczai ellen akár nyilvánosan, akár titokban. Ő szeretett a körűlményekkel alkuba bocsátkozni; szerette fontolóra venni a helyzetet és eszközöket, a melyen és a melyekkel győzni akart. Elfogúltnak nem mondhatta még ellenfele sem, türelmetlennek a vallások iránt még kevésbbé. De meg volt benne az izgatott munkás türelmetlensége és sovárgó vágya, s bár egyik sem vett rajta teljesen erőt: csalódásait nagy részt ezek okozták.

A sajtószabadságért vívott küzdelmei, úgy látszik, már kezdték lehűteni szerepre vágyó kedvét. Be kellett látnia, hogy mióta Ferencz császár és király uralkodik az országban: minden megváltozott. Az a pár esztendő. a mely József császár halálától kezdve egészen eddig elmúlt: a kétség és remény között hullámoztatta nemzetünk kedélyét. Azonban a franczia forradalom vihara sok szendergő vágyat fölélesztett, sok titkon táplált kivánságot teljesíteni igért. Kazinczy a franczia encyklopædisták tanain lelkesűlt, műveiket fordította, bölcselmi vizsgálódásokba merűlt s a vallás alapokait feszegette. Egyszer csak valami homályosból e szavak ütik meg a merész kémlelő fülét: «Esztelen! nem hallod-e a sűlyedők szavát? nem-e a szörnyű ostorpattogást?»*) Kazinczy visszaborzad. Bölcseleti kutatásaiban megállapodik s azt a művét, a melyben a világrend tényleges alapjait szerette volna megtámadni, félbeszakítja s eme jellemző szavakkal küldi el a töredéket Arankának: «Ezen darabom félben szakadt, nem is fogom folytatni, mert *nagyon neki indúltam a világos szólásnak.*» Tehát a megváltozott politikai és közállapotok letérítik őt az agitator útjáról nyilvánosan, de titkon annál nagyobb figyelemmel kiséri új barátainak, Hajnóczynak és Szentmarjaynak működését, a melytől nem tudjuk, volt-e mit várnia, mivel elmélkedéseinek s gondolatainak e köre még maig sincs tisztázva. Csak annyi bizonyos, hogy az irodalmi reformer zászlaját mindaddig ki nem ejti kezéből, míg csak 1794 deczember 14-én fogva nem viszik őt édes anyja karjai közűl Budára. Azt hiszszük, a küzdelemnek ez a tere aránylag legszabadabb levén: nemzetünk előhaladását, habár lassúbb léptekkel is, elérhetőnek látta, ha e teret egészen sikerűl vala elfoglalnia. E tekin-

---

*) L. 1793. január 5-iki leveléhez csatolt «Daimonia» czimű versét. 288—289. l.

tetben a körülmények felbátoríthatták, jóllehet későbbi ellenzékének erős táborából már mutatkozni kezdett egy-egy előőrs a láthatáron, a ki Kazinczy uralmát sem a közízlés, sem a nyelv mívelése, sem a költészeti új irányok szempontjából nem hitte biztosítottnak, jótékonynak és föltétlen hatásúnak.

Aranka és köre féltékenyen nézték Kazinczynak úgy nevezett túlkapásait. Sem az orthographia, sem a stíl dolgában nem voltak föltétlen hívei. Fordításait olvasták ugyan mindenfelé, de a hogy elveit a gyakorlatban megvalósítani törekedett, azt gyanús szemmel nézték. Kazinczynak védenie kellett magát és elveit. «Hidd el, barátom, — írja Arankának — én nem imádom magamat, de annyit csak látok, hogy nem vagyok a legostobább író.» Nyíltságot és őszinteséget vár, mint a hogy ő szokta hirdetni nézeteit. De épen e nyíltsága és őszintesége, a melyekbe mindig vegyűlt némi hiúság és elsőségre való törekvés, esett zokon az erdélyi íróknak.

Még élesebb s bátrabb harczosra talál Kazinczy Földi Jánosban, a ki különben szintén a vélemények szabadságának szószólója, de a fordítás elveiben és gyakorlatában szöges ellentétben áll vele. Földi épen ez időben egészen belemélyedt Anekreon fordításába, még pedig az eredetinek versmértékéhez szigorúan kívánta Anekreont magyarúl megszólaltatni. Minden egyes darabját elküldte Kazinczynak, a ki — úgy látszik — a formák és nyelv merevségétől egyaránt visszarettent, saját próbáit állította a Földi fordításai mellé, azt akarván jelezni, hogy az ő iránya egészen más, mint a Földié. Az eltérés oka nagyrészt abban rejlik, hogy Kazinczy a tiszta classicismustól mindjobban távolodott a német költészet felé, Földi pedig állhatatosan megmaradt az eredeti író szelleménél, nyelvénél s formáinál. Meg is mondta neki Földi, hogy már szinte fél vele közölni fordításait, mert Kazinczy nagyon a nyugot-európai költészet irányába csapott.

De ez csak előzmény volt. Az akkori írók közűl senki sem tudta védeni oly makacsúl saját álláspontját, mint Földi s annál kevésbbé merte Kazinczy műveit éles kritika alá venni. Földinek minderre elég bátorsága volt. «Megengedj, ha kimondom — írja Földi Kazinczynak — nékem semmi fordításod nem tetszik és ha csak ilyenek a fordítások, nem érdemlik meg ezek az édes bolondságok, hogy oly sok álmatlan órákba kerűljenek.» Legfőbb hibáit Kazinczynak abban látja Földi, hogy a prosodiai szabályokat nem tartja meg szigorúan. Szemére hányja, hogy az öreg Ráday Gedeon «dibdáb sánta verseivel» egészen elrontotta ízlését. E mellett épen arról az oldalról támadja meg Kazinczyt, a melyet ez legerősebbnek hitt, s a melyben az író legfontosabb tulajdonságát vélte feltalálhatni. Értjük a *correctiót.* Kazinczy szerint a «correctio a legkisebb és legfőbb érdeme az írónak». Földi ellenben azt írja neki,

hogy «még szerencsétlenebb további rágódásaiban s jobbításaiban, mint legelső próbáiban».*)

Természetes, hogy ily íróval szemben Kazinczynak még elszántabban kellett védelmeznie magát; de másfelől újabb híveket kellett magához csatolnia, mivel a régiek már kinőttek a kiskorúságból. S a mint Kazinczy körűl nézett a hazában: a soproni magyar társaság tűnt fel először előtte, a melynek akkori vezetője, Kis János, épen azon az úton haladt, a mely felé Kazinczy is törekedett. Mondanunk sem kell, hogy a Kis Jánossal kötött barátsága mennyire kárpótolta Kazinczyt mind az Arankáék, mind a Földi elszakadásáért. S ugyanakkor, midőn Kis Jánossal megismerkedik, még több ifjú író is mellé sorakozik, mint Csokonai, Nagy Sámuel, Németh László, Lakos János, Szentgyörgyi József, Virág Benedek és kivált gr. Dessewffy József. Ez utóbbinak szavában hallhatta először irodalmi tekintélyét s uralmát hangsúlyozva, mikor ezt írta hozzá: «Akár *tz*vel, akár *cz*vel, akár *c*vel írjad te nevedet, csak az a Kazinczy F. maradol te, kit esmérői becsűlnek, baráti szeretnek, s a kinek nevét s írását maradékaink magasztalni, jövendőbeli íróink pedig példáúl fogják választani.»**) Mind e mellett bizonyára legtöbbre becsűlte új barátságai közűl Kis Jánosét, a kihez ettől fogva a leghívebb szeretettel ragaszkodott, s a kihez írt levelei Kazinczynak valódi önéletrajza. «Oh — írja Kazinczy — szeretlek, kedves barát és úgy szeretlek, hogy veszszek el, ha valakit inkább szeretek.» — Föltétlen magasztalójává lesz, csakhamar őt tartja első írónak, őt ajánlja követésre mindenkinek, a ki tanácsot kér tőle. Salis, Matthisson, Schiller fordítására őt hiszi legalkalmasabbnak. Minden darabját közli vele, sőt még másoknak írt leveleit is, ha azokat kiválóan sikerűlteknek találja. Tán ő az egyetlen, a kihez még fogságából is megkísérli levelet írni, hogy eldicsekedjék újabb munkáival, a melyekről «minden szenny le van fúva.» — Kis Jánosnak kezdi először megmagyarázni a stilfajok különbségeit s hogy mikép kell a különféle műveket más-más köntösbe öltöztetni. *Clavigót* és *Emilia Galottit* újra dolgozta a börtönben s lefordította Molièrenek *A kénytelen házasság* és *A botcsinálta doktor* czímű vígjátékait is. Az e fordításban követett irányáról Kis Jánosnak szól első ízben és pedig oly jellemzőleg, hogy szavait lehetetlen nem idéznünk. «Nem szégyenlem — írja a Molière említett műveire vonatkozólag — erre a két darabra reá ütni bilyegemet; s legalább azt nyerem vele, hogy a debreczeni hentesek, szappanosok és sulyomkofák, kiket a közöttük termett grammatika nyelvünknek polykletusi kánonjává

*) L. 1793. aug. 12-iki levelét. 427. sz.

**) L. 1794. márcz. 29-iki levelében. 440. sz.

teszen, és a kik a *soloecismusaim miatt Clavigóban és Emiliában ξενος-nak fognak szólítani, reám ismernek, hogy én is magyar vagyok.*»[1])

Mikor a börtön ajtaja megnyílik Kazinczy előtt: el nem indúlhat addig, míg el nem mondja hű barátjának, a mit az nem tud, hogy ő még él s a mit tud, hogy szereti. S alig hogy kipiheni magát, s körűl nézi pusztuló gazdaságát: megint Kis Jánosnak mondja el legelőször, milyen tervei vannak a jövőre.

Kis János mellett Virág Benedek bírja első sorban nagyrabecsűlését. Ő nekik leplezetlenűl ír Kazinczy s irodalmi elveit velük akarja legelőbb elfogadtatni. Kis Jánosban inkább a Matthisson, Virágban inkább a Horátz fordítóját és követőjét tiszteli. Így mindegyik közel áll irányához, felfogásához s eszmeköréhez. Ő rájuk hivatkozik legtöbbször s nekik akar tetszeni egyedűl. A fogságban készűlt fordításairól szólván, azt mondja, hogy «azoknak mindegyike úgy készűlt, hogy a nagy seregnek ne tessék. Eddig elértem czélomat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek s Virágnak tessék.»[2])

Íme a Horatius és Göthe tanítványa, ki nem a hatás egyetemességére törekszik, hanem csak keveseknek kíván tetszeni, de azok a kevesek előtte többet nyomnak a mérlegben, mint az egész nemzet. S midőn egyfelől nyugalmas munka után áhítozik, másfelől nyílt harczban látja magát a népies iránynyal, a debreczeni írókkal és nyelvészekkel. E harczban súrlódnak össze lassankint irodalmunk föltámasztására irányúlt eszméi.

Mily roppant erőfeszítésbe kerűlt most az irodalmi vezetés zászlaját újra kezébe ragadnia: elképzelhetjük, ha számba veszszük ama körűlményt, hogy egyrészt a bécsi kormány agensei folyvást figyelemmel kísérték minden lépését, másrészt pedig a főúri körök szigorúan kerűlték minden érintkezést vele, nehogy a király neheztelését magukra vonják. Midőn Németh László Kazinczy régibb munkáinak árát összegyűjteni igérkezik, ezeket írja: «Hadd érhessem el azt a gyönyörűséget, hogy Kazinczynak akkor szolgáltam, *mikor sokan nevét is nyelvekre venni nem merték*, s oly óráiban szereztem néki mulatságot, a melyek legunalmasabbak voltak életében.»[3])

Kazinczy eleinte nem hitte, hogy például Széchenyi, Festetich s más főrendű családok, a kik az előtt szívesen látták körükben, most szigorúan óvakodnak vele szóba állani. Azért, mikor Majláth György, a jogügyek igazgatója, avval a hírrel lepi meg, hogy a kir. kincstárnak haladéktalanúl fizessen még az anyjától kicsikart jó összeg pénzen fölűl ezer-

[1]) L. 1797. nov. 16-án írt levelében. 477. sz.
[2]) L. 1801. nov. 21-én írt levelét. 497. sz.
[3]) L. 1802. febr. 13-án kelt levelében. 507. sz.

hatvannyolcz forintot: egész önérzettel fordúl Festetich György grófhoz, hogy tőle segélyt kérjen. Mint mondja: «a ki életét és szabadságát, mely nem kevesebb becsű, mint maga az élet, ajándékban bírja, nem sokat gondol a pénzzel», de ő özvegynek a fia, s osztozatlan nyolcz testvér egyike, a kik szenvedéseinek terhét úgyis eléggé megérezték s tovább is éreztetni ezt velük, nincs ereje s tiltja lelkiismerete. Hivatkozik arra, hogy mennyi jót tett a fogságban rabtársaival, hogy őt azok és a börtönőrök mindig csak «der gute Herr» néven nevezték, hogy most egész élete föl van forgatva, hogy ő türelmes lélekkel viselte a csapást, de a most kért összeget sehonnan sem tudja előteremteni. «Nagyságodat jövök megkoldúlni — írja hozzá Kazinczy. Ismerem én is nagylelkűségét. Könyveket mutatok be, s oly kevélyen szabom meg árokat, mint a Sibylla Tarquinnak. Bízom Nagyságodhoz, hogy esetemet megszánja, s vélem nem alkuszik, mint Tarquin. Én részemről úgy nem fogom árokat alábbszállítani, mint az a vén anyó; nem, mintha annyit érnének, hanem mivel nekem sokra van szükségem s Nagyságod sokat adhat».

A bemutatandó könyv pedig nem más, mint a Gessner idylljeinek fordítása, a melyet fogságában újra dolgozgatott. Ezt akarja ő maga kiadni s a kiadást Festetichnek ajánlani. Ötszáz forintot kér a maecenástól, mondván: «Végyen részt Nagyságod szerencsétlenségemen s magára vévén annak egy részét, gyönyörködjék abban, hogy rajtam, a kit a sors öszverontott és a kit még most sem szűn meg csapkodni, egy ily nagy teher elviselésében könnyíthetett.»*) Festetich azonban nem tartotta ildomosnak kérelmét teljesíteni, mire Kazinczy önérzettel vallotta meg, hogy kérése miatt nem pirúl s tiszteli az okokat, a melyek miatt azt a gróf nem teljesítheti.

Nem tudjuk, mikép segített magán Kazinczy. Legvalóbbszínű, hogy ismét sajátjához kellett nyúlnia. Figyelmet érdemlő körűlmény azonban, hogy fogsága után az aristokratiának csak két tagjával kezd levelezni, tudniillik Teleki Sámuel gróffal és Wesselényi Miklós báróval. S még e kettő közűl is csupán emettől van levél a gyűjteményben. — Wesselényi, jóllehet maga is szítta a kufsteini börtön bűzhödt levegőjét, vagy talán épen ezért, igazi hazafisággal fogadta Kazinczy sorait s tiltakozott ama hiedelem ellen, mintha ő reá is elragadt volna az «új betegség».

Az írók azonban Kazinczy kiszabadúlásában irodalmunk újjászületésének ünnepét űlték s annál jobban siettek őt mesterükűl fogadni, minél többet vártak tőle jövendő pályáján, s minél több reményt nyújtott erre Kazinczy. Csokonai és Virág Benedek egy egy allegorikus köl-

*) L. 1802. decz. 3-án írt levelét. 547. sz.

teményt írnak örömükben. Kis János szintén azt fogadja, hogy hűséges követője lesz barátjának s mint eddig, úgy ezután is a közjóra áldozza minden tehetségét. Azonban szomorúan veszik észre íróink, hogy még mindig csak egymásnak dolgoznak. Kazinczy, alig hogy egy pár hét óta élvezheti szabadságát, azonnal megszerzi a magyar irodalom minden legújabb termékét, köztük a Kisfaludy Sándor *Kesergő szerelem* czímű lyrai beszélyét s keserű érzéssel jegyzi meg, hogy az ő példányánál több nincs azon a vidéken. E panaszt Pestről és Győr tájékáról is ismétlik Virág és Kis János. Emez a többi közt így ír: «Ha a te vidéked nem áldozik a gratiáknak, az enyém nem is esméri azokat. A magyar Petrarcát itt nemcsak nem bámúlják, hanem csudálkoznak rajta, a kik azt történetből esmérik is, hogyan vesztegethette olyasmire az időt. Boldog egek, hogyan lehessen a magyar nyelvnek dicsőséget igérni, ha az ilyen gyönyörű szülemények is megvettetnek»! *) A nemzet újra mély álomba merűlt s a szellemi művelődés iránt kevesebb rokonszenvet mutatott, mint valaha.

Ki tudja, ha Kazinczy fogságában elhal: mi lesz e sűlyedés következménye? Támadt volna-e más, a ki a magánosan, titkon működő szellemeket egymáshoz csatolja? Lett volna-e író, a ki oly szerencsésen tudja az ébresztő munkát megkezdeni, a kinek egyénisége oly alkalmasnak mutatkozott volna valami irodalmi középpont megalkotására? S tudta volna-e más, hol kell kezdeni, mibe kell fogni, hogy a parlagon heverő elmék némi surlódásba jőjenek egymással?

Nekünk, egy jobb korban élőknek, hálával kell eltelnünk a gondviselés iránt, hogy Kazinczy újra nagy munkájához foghatott; hogy nem esett kétségbe a nemzet sülyedésén, hanem minden erejét arra fordította, hogy irodalmunkat feltámaszsza halottaiból. Miként önszenvedéseiben mindenha Isten újját látta, úgy a nemzet elmaradottsága, elaljasodása is azt a hitet keltette benne, hogy a népek istene próbára tette hazánkat, vajjon képes lesz-e önerejéből megmenekülni a végveszélytől. A csapások nemcsak keserűséget ébresztettek benne, hanem reményt és bizalmat is, törekvést és munkedvet is. Sem a nagyok neheztelése, sem önsorsának gyötrelmei nem tudták belőle kiölni a hitet, hogy irodalmunk megmozdulása maga után vonja az egész nemzet feltámadását.

Valóban, ha ama súlyos körűlményeket fontolóra veszszük, a melyek között Kazinczynak újra föl kellett lépnie, kétszeres csodálattal tekinthetjük kitartó fáradozását, a melylyel megint felküzdi magát az irodalmi tekintély magaslatára. Nem őszinte kegyelettel kell-e megemlékeznünk lankadatlan buzgalmának ama nemes rugójáról, mely a dicsőség, a hír és

*) L. 1802. febr. 18-iki levelét. 509. sz.

halhatatlanság utáni vágyban nyilatkozott? Mily sokat köszönünk ez élénk vágy munkára ösztönző erejének és hevének. A hiúság sokszor nevetségessé teszi az embert s megrontja egész életét. A Kazinczy jellemének éppen e hiúság válik végkövetkezményeiben fényoldalává. Ő elég őszinte volt nyíltan bevallani, hogy neki a halhatatlanság legfőbb bálványa. «Csak az légyen enyém — írja Kis Jánosnak — örömest lemondok az életnek minden öröméről, örömest eltűröm az életnek minden visszás eseteit. Ah! képzelni, hogy a szépnek, jónak, igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kívánni magokhoz, hogy dicsőségünk el fogja verni álmaikat, hogy sírni fognak olyakká lehetni, mint mi valánk, hogy képeink meglátása leveri őket, mint a mennyei világosság, hogy neveink zengése a virtusnak szeretetire, a legszebb feláldozatokra fogja őket buzdítani, mint minket buzdítanak azoké, a kikben az emberi nagyságot imádjuk.»*)

Ez a vágy lüktet Kazinczyban, midőn nemcsak az önként hozzá csatlakozó íróknak kíván útat jelölni, hanem midőn a régebbi gárda kiváló tagjait is ő akarja új munkásságra bírni. A múlt századbeli irodalmi mozgalmak oly hírneves vezéreit, mint Bessenyei György és Révai Miklós, szintén saját pályakörébe óhajtja sorakoztatni, hogy megerősítse helyzetét s egész tábori karát. Bessenyei, noha kevés bizalma van önmagában, igéri, hogy szívesen segédkezet nyújt neki. «Te — úgymond — elragadtatással vagy hazádnak nyelve és tudománya iránt: az én vérem már hidegszik, de mégis sokat fogsz látni tőlem czélodra.» Révai meg éppen követőjét látja Kazinczyban, a ki még szerencsétlenségei mellett is szerencsésebb, mint ő.

Íme az irodalmi föllendülés három bajnoka itt érintkezik újra s a legfiatalabb két nagy előzőjének egész lelkesülését, egész munkakedvét, törekvéseiknek czélravezető irányát s ez iránynak teljesen elfoglalt körét átörökli, hogy nem sokára egyedül uralkodjék a magyar műveltség — sajnos, még nagyon szűk — birodalmában.

Bizonyára ily előzmények után irodalmunknak minden őszinte barátja érdekkel várja a levelezés további folyamát. Vajha a megkezdett kiadás minél előbb kezünk közt lehetne!

Kiss Antal.

*) L. 1802. máj. 8-án írt levelében. 520. sz.

TÖRTÉNETI, NÉP- ÉS FÖLDRAJZI KÖNYVTAR.*)

Ez a czíme a Szabó Ferencz által megindított hasznos és tudományos vállalatnak, melyből eddigelé már negyven vaskos kötet jelent meg, s a legtöbb fővárosi napilap és a »Századok« czímű folyóirat már többször igen dícsérőleg emlékezett meg róla. Nem tagadom, hogy az illető czikkek írói legcsekélyebbet is elmulasztottak volna a nevezett vállalatban napvilágot látott művek minél szélesebb körben való megismertetésére és terjesztésére, de mindnyájuk figyelmét kikerülte ama körülmény, hogy a vállalat főczélja és főérdeme egészen más, miként ők azt fölfogták. A vállalat érdemes megindítója ugyanis jelentékeny anyagi áldozatokkal és még nagyobb szellemi fáradsággal egészen új és csaknem teljesen ismeretlen világot ismertet meg a magyar történelmi és földrajzi irodalomnak leggyengébb oldalát képező balkán-félszigeti irodalom terén, — ez a tér az, melyen Szabó Ferenczet méltán mint úttörőt üdvözöljük.

Szabó Ferencz öt évvel ezelőtt kezdte meg ezen dicséretes és hasznos munkálkodását, valóban csodálkoznunk kell tehát, hogy ily rövid idő alatt oly sok becses munkával gazdagította a magyar könyvpiaczot, mely bizony ugyancsak szűkölködött az ilyféle müvekben. A magyar olvasó, ha tudni akart valamit a hazája multját, jelenét és jövőjét oly közelről érdeklő országokról, így pl.: Szerbiáról, Boszniáról, Ruméniáról, Bolgár-, Orosz- vagy Lengyelországról stb., kénytelen volt német, franczia vagy másnyelvű könyvekhez nyúlni, ha pedig az illető nyelvekben nem volt jártas, úgy bármennyire érdeklődött egyik vagy másik ország története, népe, intézményei, irodalma iránt; vagy az említett országokról csaknem mindennap megjelenő hirlapi czikkekhez bármennyire is óhajtott volna bővebb felvilágosítást szerezni, mindez pium desiderium maradt reá nézve, — mert nem voltak olyan magyar könyvek, melyek e czélnak megfeleltek és vágyait kielégíthették volna. Ezen siralmas állapot ma már nem létezik többé. Szabó Ferencz önzetlen áldozatkészségének és fáradhatlan munkaszeretetének végre sikerült a nevezett czélnak teljesen megfelelő, kitünő munkák magyar nyelvre átültetése által az egész nagy olvasóközönségnek hozzáférhetővé tenni a szomszédos országok népeinek, természeti viszonyainak, irodalmának alapos és tüzetes megismerhetését. A kiadandó művek megválogatásában mindig a legnagyobb óvatossággal és tapintatossággal járt el; csakis olyan műveket fordíttatott le, melyek a külföldi irodalmakban is elismerést arattak és legalább egynéhány kiadást

*) Csupán olvasóink figyelmét kivánjuk e czikkecskével a kevéssé ismert vállalatra fölhivni. Szerk.

megértek. Például hozhatom fel a következőket: «Jireček, A bolgárok története» már öt nyelven látott napvilágot, ú. m. csehül, németül, bolgárul és oroszul. «Ranke, A szerbek története» eddigelé hét kiadást ért, ú. m.: három németet, két oroszt, egy szerbet és egy magyart. «Klaić, Bosznia története» megvan horvátul, németül és magyarul. Az eredeti magyar munkák közül két kiadást értek meg: «Lázár, A törökök története» és «Réthy, Az oláh nyelv és nemzet megalakulása». Mindnyájan jól tudjuk, hogy a második kiadás dicsősége ugyancsak kevés magyar tudományos műnek jut ki. E vállalat megindításával különös hálára kötelezte le Szabó Fer. a középiskolai tanárokat, kik történeti és földrajzi előadásaikra ezen művekből igen alaposan készülhetnek elő, sőt egyes részleteket a tanulóknak is felolvashatnak belőlük, hogy a hazánkkal szomszédos és a magyar történelemben oly gyakran emlegetett országokról bővebb ismereteket szerezhessenek. Hiszen senki sem kivánhatja az illető tanároktól, hogy annyi nyelvet sajátítsanak el, a hány ezen hasznos munkák megértéséhez szükséges, tehát nagy jótéteménynek nevezhetjük azoknak a magyar irodalomba való átültetését.

A nyelvészet és irodalomtörténet az itt ismertetett vállalat kiadványaiból szintén tetemes hasznot húz. Mielőtt azonban ennek bővebb fejtegetésébe bocsátkoznám, szükségesnek tartom néhány sorban megemlíteni amaz okokat, melyek erre bírtak. Vessünk egy pillantást Magyarország történetére, azonnal látni fogjuk, hogy a magyar nemzet mai hazájában való letelepülése óta, — sőt már azelőtt is, folytonos érintkezésben állott az összes szláv nemzetekkel. Magyarország az egész középkoron át hatalmas és független államot képezett, a magyar hadak számtalanszor megfordultak Cseh-, Lengyel-, Orosz- és Bolgárországban, továbbá Szerbiában és Boszniában; cseh és lengyel királyok gyakran ültek a magyar trónon, viszont magyar származású fejedelmek is viselték a lengyel koronát. Mikor még nem létezett faji és nemzetiségi gyűlölet, a magyarok a szerbekkel, horvátokkal, bolgárokkal stb. együtt küzdöttek az európai műveltséget végveszélylyel fenyegető ozmán népáradat ellen. A magyar történelem legkimagaslóbb alakjai közt temérdek szerb, horvát, lengyel stb. származású férfiút találhatunk. Mindeme és egyéb kölcsönös vonatkozások és viszonyok figyelembe vétele okvetlenül szükséges ama kétségbevonhatlan tény okainak megmagyarázására, hogy miért fordul elő a nevezett szláv nemzetek népköltészetében oly sok népdal, melyeknek hőseit hazánk történetének büszkeségei közé sorozzuk, csak így érthetjük meg, hogy miért írtak a XVI. és XVII. századbeli lengyel és horvát (raguzai) remekírók magyar királyokat dicsőítő színműveket és hőskölteményeket; azonban eltekintve mindettől, már magában véve is rendkívül hasznos és érdekes dolog a köztünk és körülöttünk élő szláv nemzetek irodalomtörténetének megismerése,

csakhogy nálunk sokkal többet foglalkoznak bármely más távoli nemzet irodalmával (pl. a svéddel, spanyollal stb.).

Mindaddig tehát, míg az összes szláv nemzetek irodalomtörténetének alapos és tüzetes kézikönyve meg nem jelenik, addig még az egyes történeti vagy földrajzi művekben előforduló czikkekkel is be kell érnünk a nevezett irodalmak történetére nézve. Ez az, a miért a Szabó Ferencz-féle vállalat kiadványait nyelvészeink és irodalomtörténészeink figyelmébe legmelegebben ajánlhatom. A jelen folyóirat hasábjain fölhozott néhány példából azonnal látni fogjuk, hogy ezen művek mily sok becses nyelvészeti és irodalomtörténeti adatot tartalmaznak. Itt természetesen csak egy-két jelesebb munkát hozhatok föl mutatványul állításom bebizonyítására.

Ilyen jelesebb irodalmi termék: «Jireček, A bolgárok története», melynek kitűnőségét a fentemlített körülmény (hogy t. i. már 5 nyelven jelent meg) eléggé világosan tanusítja. Nyelvészeti és irodalomtörténeti adataiból lássuk a következőket. A IV. fejezetben a 107. lapon a régi trákok nyelvének a félsziget mai nyelveire gyakorolt hatásáról alapos fejtegetés köti le figyelmünket. A Balkánfélsziget összes nyelveiben találhatunk oly nyelvészeti sajátságokat, melyek sem görög, sem rumén, sem szláv eredetűek, csak az albánban látszanak eredetieknek lenni, s minthogy ezen nyelv a félsziget legrégibb nyelve, ebből azon jogos következtetés vonható, hogy kétségtelenül egyik, az albánnal rokon elemből, azaz az ős-belföldi, most már kihalt trák-illir elemből származnak. Ezen elem képezi az alapot, mely a rajta nyugvó nyelvrétegeket mindenütt egyenlően áthatotta. Ilyen sajátszerűségek mindenekelőtt a jövő időnek képzése egy akarást kifejező igének az infinitivusszal való összekapcsolása által, — ez megvan a bolgárban, szerbben, albánban, új görögben, ruménben, holott a lengyel, cseh és orosz nyelveknek önálló jövő idejük van. Az infinitivus hiánya az albánban, új görögben és bolgárban, olykor a szerbben és ruménben is. A szó végéhez csatolt articulus (alb. bolg. rum.) és az «ъ» törött hangzónak túlsúlya a bolgár, albán és rumén nyelvekben. Ha valaki tud már valamely szláv nyelvet és azután tanul bolgárul, azonnal feltűnik neki ama sok sajátság, a melyek a többi szláv nyelvek egyikében sem lelhetők fel.

Nem kevésbbé érdekes az V. fejezet, mely a bolgárok eredetéről, ősrégi nemzetiségéről és elszlávosodásáról szól. Hilferding a még el nem szlávosodott bolgárok nyelvét (t. i. a bolgár fejedelmek lajstromában előforduló néhány idegenszerű nem szláv szót) a magyarral akarja összehasonlítani, ezen kisérlete azonban nem mondható sikerültnek.

Sokkal fontosabb ezeknél a huszonhatodik fejezet, az «Ó-bolgár irodalom története», mely a 401-ik laptól a 424-ig terjed és egyszersmind magában foglalja az egyházi szláv nyelv eredetéről szóló és még

mindig eldöntetlen vita rövid történetét, megmagyarázza a kirillica és glagolica közti különbséget, előadja Konstantin és Metód szláv apostolok életrajzát, az ó-szláv nyelv terjedését és a többi szláv nyelvekre gyakorolt hatását. Ezután következik az ó-bolgár irodalom tulajdonképeni története, mely 893-tól 1393-ig, azaz a bolgár állami és nemzeti függetlenség elenyésztéig terjed. Ezen fejezettel kissé tüzetesebben kell foglalkoznunk. Hogy e két szláv apostol (Kirill és Metód) által használt nyelv melyik szláv népé volt, az az idők folyamán teljesen feledésbe ment; midőn tehát a jelen század elején ez iránt tudományos búvárlatok kezdődtek, a tudósok között hosszas vita támadt. Még manapság is eltérők a vélemények az egyházi szláv nyelv hazája iránt. A sok vélemény közül legfontosabb Šafařik P. Józsefé és Miklosich Ferenczé. Šafařik 1837-ben és 1842-ben azt állította, hogy a szláv apostolok ama bolgár nyelvet használták föl, melyet otthon a Tesszalonikében tanultak és mely akkor t. i. a IX. században a félszigeten kívül a Dunától északra a mai Ruméniában, Erdélyben, továbbá Magyarország keleti részein egész a Tisza felső folyásáig, Egerig, Pestig használatban volt. 1858-ban Šafařik oda változtatta nézetét, hogy a szentírás lefordítása, minthogy Kocelnek a Balaton-tó melléki birodalmában a belföldiek közreműködésével történt, az ottan használatban volt pannoniai szláv nyelvet tünteti föl. Miklosich szerint az ó-szláv nyelv a IX. század közepén a pannoniai szlávok által használt nyelv. A magyar nyelvészetet is fölötte érdekli ezen kérdés, ugyanis mindnyájan jól tudjuk, hogy nyelvünkben mintegy ezer szláv kölcsönszó található.

Az ó-bolgár irodalom termékei túlnyomólag egyházi irányúak. Már Nagy Simon czár (kivel a magyaroknak sok bajuk volt a IX. század végén) lefordíttatta Aranyszájú Sz. János beszédeit. A tizedik században ezen egyházi irodalom két részre oszlik, ú. m. az igazhitűek és a bogomilok irodalmára. Nem az egyházi irodalom körébe tartozik ama számos arab, görög és hindu eredetű regeelbeszélés, melyeket a szlávok bolgár fordítások útján ismertek meg, ilyenek pl. Nagy Sándor élete, a trójai monda, Barlaam és Jozafat czimű papi regény stb. Igen különösnek találom a népek és nyelvek áttekintésében (XIII. sz.) föllelhető adatokat; ezen ó-bolgár nyelvemlék pl. a bolgárt a bivalyhoz, a szerbet a farkashoz hasonlítja; ugyanitt az albánok ábrázata hód-, az oláhoké pedig macskaábrázathoz hasonlíttatik. A történetírás terén Bolgárországban két «Világkrónika» keletkezett.

A bolgár állam haldoklása korában még egyszer hatalmas lendületet vett a bolgár irodalom, melynek élén Eutimij állott. A főváros (Trnovo) bevétele után (1393) a törökök teljesen véget vetettek a bolgárok nemzeti függetlenségének és önállóságának. A törökök megtelepedtek az országban, különösen a városokban, és a görög elem annyira

túlsúlyra került az egyházban, iskolában, köz- és családi életben, hogy a mult században művelt bolgár osztály nem is létezett, mert a ki egy kis műveltséget sajátított el, az megszünt bolgár lenni. A görög püspökök a szláv liturgia helyett a görögöt hozták be, a tiszta bolgár városokban a görögösítést az iskolák mozdították elő. Ezen hellén mozgalom századunk elején érte el tetőpontját. A bolgár kéziratokat, melyeket háborútól, tűzvésztől és rothadástól századokon át sikerült megmenteni, a görögök mindenütt elégették vagy más módon megsemmisítették; a legbrutálisabb önkény volt a trnovoi régi pátriárkai könyvtár elégetése 1825-ben. Mindezen tényeket két fontos okból említem föl: először, mivel a bolgárok nemzeti ujjáébredése nagyon sok hasonlóságot mutat föl a magyar nemzet ujjászületésével, másodszor mivel a bolgárok nemzeti mozgalmában a legkiválóbb szerepet egy magyarországi születésű (de nem bolgár) férfiú játszotta, kinek neve a bolgároknál csaknem szent tiszteletben áll. Nincs egyetlen, legalább némileg művelt bolgár ember, ki őt ne ismerné. Ez a nagy-tibavai (Bereg megye) Venelin György volt.

A bolgár nemzet ujjáébredését a 30-ik és 32-ik fejezet írja le. A legelső új bolgár művet Pajsy szerzetes 1762-ben írta, a legelső új-bolgár nyomtatott könyvet pedig Sofronij vracai püspök 1806-ban adta ki. A bolgár nemzeti mozgalmakban nagy érdemeket szereztek a bukaresti bolgár kereskedők, kik saját költségükön számos népies könyvet adtak ki és sok helyen népies iskolákat alapítottak. Azonban ezek csak gyenge és elszigetelt kisérletek voltak, melyek csak akkor öltötték fel a határozott és erős mozgalom jellegét, midőn a bolgár nemzeti ügyet a magyarországi orosz származású Venelin György magáévá tette és a bolgárok ujabb történetében fontos szerepet foglalt el. Venelin irodalmi működéséről és viszontagságos életéről e folyóiratban külön czikkben fogok megemlékezni; itt csupán még ama figyelemreméltó tényt akarom fölhozni, hogy Magyarország területén néhány oly férfiú látott napvilágot, kik a szláv nyelvészet, a cseh és szerb irodalmak terén legelőkelőbb helyet foglalnak el, sőt az egyik, t. i. Obradović Dositej (szül. Csákován, Temes megyében 1739-ben) az új szerb irodalom megalapítója volt. Nem csekélyebb állást foglalnak el az összes szláv nyelvészet úttörői közt és a cseh irodalom ujjászületése terén: Dobrovszky József (sz. Győrött 1753), Kollár János (szül. Mosóczon, Túrócz megyében 1793-ban) és Šafařik Pál József (sz. Feketepatakon, Gömör megyében 1795-ben). Méltán sorakozik ezek mellé Venelin György, ki a tudományos világ előtt Bolgárországot és a bolgár nemzetet mintegy újból fölfödözte.

Végül vessünk egy pillantást a 34. fejezetben tárgyalt új bolgár irodalomra. Bolgár könyveket leginkább csak külföldön nyomtattak, később bolgár földön is keletkeztek nyomdák, de az irodalmi tevékenység a török kormány üldözései miatt még mindig a hazán kívül össz-

pontosult; végre azonban itt is ütött a szabadulás órája és 1878 óta a legszebb reményekre jogosított törekvés fokozott erővel indult meg, úgy hogy a bolgárok néhány évtized alatt helyre fogják hozni mindazt, a mit saját hibájukon kívül századokon át a leggyászosabb elnyomattatás korában elmulasztottak.

Ranke Lipót, a XIX. század egyik legnagyobb történésze, 1828-ban ismerkedett meg a hires Kardžić Vukkal, kinek közlései és elbeszélései után adta ki 1829-ben a «Szerb szabadságharcz történetét», mely napjainkig már 7 kiadást ért. Ezen műben a szerb népköltészetről rövid, de annál alaposabb képet találunk, hiszen a délszláv népköltészet legavatottabb ismerője mondta azt tollba a hírneves szerzőnek. A szerb irodalom művelésében Crnagora fiai is részt vettek, sőt egy nevezetes költő is akadt köztük, Petrović Njeguš II. Péter (1813—51) személyében, kiről Schwarcz «Montenegro»-jában tanulságos részleteket olvashatunk. Ugyanezen műben a szerb szójárásokról, az irodalmi nyelv keletkezéséről stb. számos adatot lelhetünk.

A Balkánfélszigeten, szlávokon kívül görögök, ruméneк és albánok is laknak. Szabó Ferencz vállalata ezen népek történetét, nyelvét, irodalmát illetőleg is fölvilágosításokkal szolgál. Réthy Lászlónak «Az oláh nyelv és nemzet megalakulása» czímű munkáját eddig leginkább csak etnografiai, politikai és történeti szempontból itélték meg, pedig nyelvészeti részletei ép oly becsesek, mint a többiek. Szerző a rumén nyelv alapos ismerője lévén, igen kitünően és érdekesen adja elő a rumén nyelv keletkezésének és fejlődésének történetét, melylyel művének első öt fejezete foglalkozik. Ezen művet nemcsak a szakemberek, hanem a puszta szórakozást óhajtók és élvezettel olvashatják. Az első fejezet a rumén nyelvjárásokkal és a rumén nyelv latin elemeivel foglalkozik, mely utóbbiak fogalmak szerint csoportosíttatnak; ezekből látLatjuk, hogy a rumén nyelvben mily csekély hányadot képeznek a latin elemek. A második fejezet a rumén nyelvnek a többi román nyelvekhez való hasonlóságát tárgyalja és kétségbevonhatatlan érvekkel bizonyítja, hogy az a lingua rusticából származott, ép úgy mint a többi román nyelvek; ugyanitt azt is világosan szemünk elé tárja, hogy a rumén nyelv nem Dácziában alakult meg, hanem igenis az Adria partja körül, a Balkánfélsziget déli részén. A harmadik fejezetben az albán nyelvnek a ruménre gyakorolt befolyása, — melyről Jireček is megemlékszik, — jön tekintetbe; ezen hatás annyival is fontosabb, mivel a rumén nyelvnek nemcsak szókincsére, hanem alaktanára és mondatszerkezetére is vonatkozik. A negyedik és ötödik fejezetből kitünik, hogy a szlávok sokkal nagyobb hatást gyakoroltak a rumén, mint a magyar nyelvre. A rumén nyelv összes kultur-szavai csaknem kivétel nélkül szláv eredetűek; természetesen ezen szláv elemeket az ujabb rumén nyelvészek tűzzel-vassal

kiirtani igyekeznek és latin, olasz, francia szókkal helyettesítik azokat, úgy hogy ma már a népies nyelv egészen elüt az irodalmitól; ezen nyelvtisztítással vagyis eltorzítással a tizedik fejezet ismertet meg bennünket. Mindezekből láthatjuk, hogy Réthy jeles munkája a nyelvészeket is nagy mértékben érdekelheti.

A Balkánfélszigeten egykor vezérszerepet játszott a görög nemzet, melynek egy része századunk első felében önállóságra tett szert. Az új görög királyság történetének rövid, de alapos kézikönyve is megjelent ezen kiadványok közt. A mű szerzője Schmeidler Károly két fejezetben tárgyalja a hellén nép középkori hanyatlását, nyelvének átalakulását, az új görög népköltészetet, a tudományos és szépirodalmat. Fallmerayernek elszlávosodási elméletét azzal igyekszik megdönteni, hogy az új görög nyelvben csak 129 szláv eredetű szó van. A VI. fejezetben a következő érdekes részletet olvashatjuk: «Az új hellének nyelve közelebb áll a régihez, mint a román nyelvek bármelyike a latinhoz, miért is alkalmas arra, hogy magát újonnan kiegészítse, a szláv, olasz, török, albán, arab stb. idegen elemeket mindegyre kiválasztja, és kevésbbé kevert nyelv, mint más újabb nyelvek». Csakhogy ezen «kiválasztás», ugyanazt jelenti, mint a ruméneknél a «purifikálás». Ezen szócsinálás és mesterséges kölcsönzés a hellének utódainál ugyanazt fogja eredményezni, mint a mit a ruménekről fentebb láttunk, hogy t. i. az irodalmi nyelv teljesen el fog ütni a közbeszédben használt nyelvtől. Az új-görög irodalom természetesen nagy lendületet vett az új görög királyság létrejötte óta. Csakhogy még mindig a külföldi minták és eszmék után indulnak; nemzeti jellegét legjobban megőrizte a népköltészet, mely azonban meg se közelíti a délszlávok remek népdalait.

Az itt felhozott néhány példából láthatjuk, hogy mennyi érdekeset és újat tartalmaznak ezen irodalmi vállalat kiadványai, melyek méltán hivatvák legalaposabban megismertetni a magyar olvasó közönséggel mindamaz országokat és népeket, melyekről eddigelé csak külföldi munkákból szerezhetett tájékozást; egész elfogulatlanul ajánlhatjuk ezen kiadványokat úgy a tanároknak, mint az ifjúságnak, úgy egyeseknek, mint a különféle tudományos és tanintézetek könyvtárainak nemcsak belső értékük, hanem még az ár tekintetében hires német könyveket is tetemesen fölülmúló olcsóságuk folytán is.*) Kivánjuk, hogy Szabó

*) Igy pl. Jireček, A bolgárok történetének német kiadása 5 frt, a magyaré ellenben csak 2 frt 50. — Történeti nép- és földrajzi könyvtár, kiadja Szabó Ferencz, német-eleméri (Torontál m.) plébános. Az eddig megjelent művek: Dr. Holzwarth F. J. Világtörténete. A legújabb kor története. Európa története 1789—1815-ig. Jireček, A bolgárok története. Schmeidler, A görög királyság története. Réthy, Az oláh nyelv és nemzet

Ferencz, a magyar tudományos irodalom ezen lelkes és buzgó pártfogója, minél sikeresebben folytathassa hasznos működését.

Szamota István.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Schack Béla, Német olvasókönyv kereskedelmi középiskolák és akadémiák használatára. I. rész az alsó (I.) osztály számára. Pozsony, Budapest. Stampfel Károly. 1891.

Ritka iskolakönyvről mondhatjuk ma már, hogy érezhető hiányt pótol; a kereskedelmi iskolák azomban még ma is nem egy szak számára hijával vannak a számukra készült és az ezen iskolanem czéljait tekintetbe vevő tankönyveknek.

A német nyelvet a keresk. iskola I. osztályában nem kezdjük elölről, hanem folytatjuk, a mit a tanulók részint a gimnázium III. és IV., részint a reáliskola első négy osztályában, vagy a polgári iskolában tanultak. S e nagyon is különböző készültségű tanulókat kell 3 év alatt annyira vinni, hogy németül értsenek, az iskola és a kereskedelem körébe vágó tárgyakról beszéljenek, s tudjanak kereskedelmi leveleket német nyelven gyorsan és könnyen fogalmazni. Ha ezeket a czélokat tartjuk szemünk előtt, természetes, hogy nem használhatjuk a másik két középiskola számára készült német nyelvi könyveket, melyek előtt czélul főleg az irodalmi készültség lebeg. Helyeselnünk kell tehát, hogy Schack megpróbálkozott egy német olvasókönyv szerkesztésével kizárólag a keresk. iskolák számára.

A szempontokat, a melyek szerint az olvasókönyv szerkesztésénél eljárt, s melyeket az előszóban kifejt, csak helyeselnünk lehet. S igen szerencsés gondolat volt a könyvnek olyan berendezése, hogy az olvasmányok módszeres feldolgozására szolgáló anyagot, mint külön füzetet mellékelte az olvasókönyvhöz, a mit a tanuló otthon készülés közben kényelmesen használhat az illető olvasmány mellett, az iskolában azonban félre teszi.

Magát a művet két szempontból kell megbirálnom, az olvasmá-

---

megalakulása. Klaić, Bosznia története. Andrić, Montenegro története. Dr. Lázár Gy., A törökök története. Ranke L., A szerbek története. Hilferding, A szerbek és bolgárok története. Dr. Lázár Gy, Az orosz birodalom története stb. — Ezenkívül megjelennek még Schwarcz, Montenegro (utazás); Ebers, Egyiptom; Balbi, Általános földrajz stb.

mányok összeállítását és a mellékelt preparácziónak használhatóságát tekintve.

Az olvasmáyokat 5 csoportra osztja a szerző: I. Adomák, elbeszélések, beszélgetések. II. Leírások és rajzok. III. Értekezések. IV. Levelek. V. Beszédek. Függelékül rövid stilisztikát ad. A közölt olvasmányokban meg van a kellő fokozat, könnyebbről haladhatunk nehezebbekre; s miután több olvasmányt közől, mint a mennyit egy év alatt el lehet végezni, válogathat bennük a tanár egyrészt egyéni izlése szerint, másrészt meg tekintetbe veheti a tanúlók készültségét, és magyar vidékeken a könnyebbeken, németül beszélő fiúkkal pedig a nehezebbeken kezdheti a tanítást. Az olvasmányok megválogatása izléssel történt, s dicséretül kell felemlítenünk azt is, hogy Schack nem haladt a járt utakon, s nem közli az olvasókönyveinkben évtizedek óta ujra és ujra megjelenő elcsépelt történeteket és adomákat, hanem érdekesebbeket válogatott össze, helyesen vegyítve az általánosabb érdekűeket a szakszerű tárgyuakkal. Csak négy olyan olvasmány van, a mit nem tartok ide valónak s a melyek nem alkalmasak iskolai tárgyalásra. Ilyen a 2-ik *(Die sieben Züchten)*, a melyhez épen nem fűzhetjük feladatul a következő kérdést: *Welche Nutzanwendung ziehen wir aus diesem Lesestücke?* mert nem tanulunk belőle semmit. Ép ilyen a 9-ik *(Gute Geduld)*, a mely szintén nem iskolai tárgyalásra való. Magyar tanulók számára készült könyvbe nem illik bele Lenau költeménye sem *(Die Heideschenke)*; hisz ha rá nem jön maga a tanúló, a tanárnak kell rámutatnia, hogy mily hamis színben tünteti fel a magyar pusztát, s utolsó sorában Rákóczyt. Végül nem illik Grillparzer és Hugo Victor beszéde mellé Jónás Jánosé *(Aus einer Rede anlässlich der Eröffnungsfeier der Pressburger Handelsakademie)*, habár ügyesen fejti ki azokat az általánános frázisokat, melyekkel talán minden kereskedelmi iskolát minden évben meg szoktak nyitni. — E négy olvasmány kihagyásával csak nyerne a mű értéke.

A mellékelt «*Anyag az olvasmányok módszeres feldolgozásához*» öt csoportra oszlik, melyek szükség szerint fűződnek az egyes olvasmányokhoz. Általában dicsérnünk kell a műnek ezt a részét is, mert meglátszik, hogy elejétől végig lelkiismeretes gonddal készült; és habár akad itt is némi javítani való, a mit tanítás közben vehet majd maga a szerző is legjobban észre, az összeállított anyag nagyon megkönnyíti a tanár és tanuló munkáját egyaránt.

Minden egyes olvasmány mellett van első sorban *szó és mondatmagyarázat*. Itt közli a szerző a ritkább szavak és szólások fordítását, felbontja a nehezebb mondatszerkezeteket, s a németes kifejezésekkel igyekszik megfelelő magyaros kifejezéseket állítani szembe.

Habár nagyon is az egyéni izléstől függ, hogy mit kell magyarázni,

mégis elmondhatjuk, hogy Schack eltalálta a helyes utat, s megmagyaráz mindent, a mi magyarázatra szorul. Az egész könyvben alig néhány oly kifejezés van, a mihez még jó volna magyarázatot fűzni. Ilyenek: 25. olv. 73. s. *Essig und Zucker!* — 35. olv. 2. s. *der das Pulver nicht erfunden haben soll*, és 5. s. *Man muss um des Bartes willen den Kopf nicht verachten, an dem er wächst.* — 63. olv. 22. s. *Schlauch*, és 34. s. *vor überfallenen Karawanen.* — 64. olv. 2. s. *sich preisgeben*, 8. s. *zur Genüge.* — 66. olv. 55. s. *Amphitheater.* — 72. olv. *Fülle des Lebens* 37. s. *Furche*, 40. s. *die trägen Pole.* — 75. olv. 53. s. *der Marschall.*

Megesik az egyes szavak és kifejezések fordítása közben, bár ritkán, hogy a szerző nem találja el a megfelelő magyar szót vagy kifejezést, s a magyarázat nem felel meg az eredetinek. Ilyen nem pontos fordítást csakis a következő esetekben találtam: 3. olv. 13. sor. *es bleibt bei meinem Worte* szavamnak ura vagyok, pedig a szövegnek *(so bliebe es nicht bei meinem Worte)* csakis ez felel meg: akkor nem tartanám meg szavamat. — 29. olv. 68. s. *sich verletzen* nem: megsértődni, hanem: megsérülni. — 34. olv. 9. s. *die Stunde erübrigen* nem: időt szakítani, hanem: órát megtakarítani. — 44. olv. 40. s. *die Ausweichung* nem kitérő, elmellőző hely, hanem: váltó (vasutaknál); épúgy nem lehet a perron-t tornácznak fordítani. — 67. olv. 80. s. *die Leine*, vékony kötél, de nem alattság, mert ez vastag kötelet jelent. — 69. olv. 13. s. *kopfüber*, nem hanyathomlok, hanem: fejjel lefelé (t. i. vizbe ugrani). — 75. olv. 119. s. *sich enthalten*, nem: elfogni magától vmit, hanem: tartózkodni valamitől. — 81. olv. 131. s. *der Zwischenhandel*, nem átviteli, hanem közvetítő kereskedelem.

Schack fordítása általában magyaros, meglátszik rajta a törekvés, hogy ne ragaszkodjék a német szöveg szavaihoz, hanem keresse az értelemnek megfelelő magyaros kifejezést. A szavak megválogatásában is helyesen jár el, s csak nagy néha közöl a helyes és közhasználatú szó mellett egy felesleges, ujonnan alkotottat is; igy áll *inas* mellett *tanoncz*: *torkosság* mellett *inyenczség*. Néha meg csak a rosszul képzett szót használja a meglevő jó helyett: 49. olv. 27. s. *die Strecke* nyilám e h. nyilás; 59. olv. 29. s. *anspruchsvoll* igényes e h. követelő; 82. olv. 11. s. *der Betrieb* üzem e h. müvelés.

A *tárgyi jegyzetek* kellő felvilágosítást nyujtanak mindenről, a miről feltehető, hogy a tanulók előtt ismeretlen. Kissé túlságba is megy a szerző, a mennyiben magyaráz néha olyasmit is, a mit a keresk. iskola I. osztályába járó tanúlónak már tudnia kell. Ez főleg a földrajzi nevekre vonatkozik, mert egészen felesleges Amsterdam, Basel, Frankfurt, Philadelphia, Augsburg stb. városokról vagy a Visztula folyóról bővebben szólani; s ez annál feltünőbb, mert később viszont az ilyen ritka és magyarázatra szoruló nevekhez semmi magyarázatot sem fűz: Szasi-

verszk, Kolymszk (64. olv.), Krapano (69. olv.). Szintén egészen felesleges az a néhány szó, a mivel Schack az egyes olvasmányok szerzőit jellemezni akarja. Mi haszna van a tanulónak az ilyen magyarázatból: «Ansbacher Lajos népies német író»; «Auerbach Berthold a népélet hivatott jellemzője»; «Kopisch Ágoston festésekkel foglalkozott»; «Barth Keresztély népies író» stb. stb.? Vagy tanul-e ebből valamit: «Goethe János Farkas nagy német költő»; és: «Schiller Frigyes nagy német költő»? Ennyit azt hiszem úgy is tudott róluk. Később meg így ír Schillerről: «Schiller János Kristóf (!) a legnépszerűbb és legünnepeltebb német költő». Az ilyen jellemzéseket legjobb egészen elhagyni.

A legjobban kidolgozott rész a *«kérdések vagy az olvasmány dispositiója»*. A német nyelven fogalmazott kérdések fonalán beszédgyakorlatok tárgyává teheti a tanár a feldolgozott olvasmányt; a vázlatok segítségével pedig megszokhatja a tanuló, hogy saját szavával mondja el az egyes olvasmányok tartalmát. Történhetik ez akár élőszóval, akár írásban; s az ilyen írásbeli munkálat sokkal többet ér, mint a fordítás magyarból németre. A kérdések és vázlatok ilyen alkalmazása igen szerencsés újítás s nagyon emeli a mű értékét.

Magyar szövegeket is közöl a szerző fordítási gyakorlatul. A kik kedvelik az anyanyelvből valamely idegen nyelvre való fordítást, jó hasznát vehetik a közölt magyar szövegek egy részének. Azonban épen nem alkalmasak fordításúl az olvasmányokhoz fűzött tárgyi magyarázatok (v. ö. 1. 2. 3. 4. 31. 32. az olvasmányoknál), mert az ily összefüggés nélküli mondatok fordítása unalmas és kevés haszonnal jár. Különben is remélem, hogy a tanárok, a kik e könyvet használni fogják, írásbeli feladatokul is inkább az előbb említett kérdéseket és az olvasmányok tartalmának elmondását fogják használni, mintsem a magyarból németre való fordítást, a mi csak szolgai átültetésre, nem pedig önálló működésre szoktatja a tanúlót.

A német nyelvben már jártasabb tanulók írásbeli feladata egy kitűzött *téma* önálló feldolgozása is lehet, s a szerző ilyenekkel is szolgál, bár alig hiszem, hogy az I. osztály tanulói — egyes németajkú vidékek kivételével — képesek volnának ily feladat elkészítésére. Maguk a témák helyesek és a kidolgozásra alkalmasak; csak kettőt nem tartok jónak: a 2. olvasmány *a)* témáját, mivel az illető olvasmány (mint már fentebb említettem) semmi tanulságosat sem tartalmaz; és az 50. olv. témája, mert ezen a fokon már nem méltó feladat, hogy az infinitivusban álló igét a tanuló egyszerűen határozott időben álló igével cserélje fel.

Mindezekből látjuk, hogy ez olvasókönyv szerzője helyes tapintattal válogatta össze az egyes olvasmányokat, s lelkiismeretes gonddal készítette elő az anyagot, ami szükséges az olvasmányok módszeres feldolgozásához, az említett tévedéseket pedig egy ujabb kiadásban néhány

tollvonással is ki lehet javítani, úgy hogy e mű a kereskedelmi iskolákban a német nyelvi tanításnak kétségkívül igen hasznos segédeszköze lesz.

BALASSA JÓZSEF.

A német poetika vázlata. — Grundzüge der deutschen Poetik. Ergänzungsbuch zur deutschen Sprachlehre. Für Mittelschulen, Bürgerschulen und höhere Mädchenschulen von *Prof. Dr. L. Wagner*. Pozsony-Budapest 1891. Stampfel K. 68 l.

E német nyelven írt könyv három részre oszlik. A «német poetika vázlatát», azaz a német verstant s a műfajok elméletét, már az első rész adja (3—23 l.), a második rész a német irodalom történetének rövid tárgyalását foglalja magában (23—36. l.), míg a harmadik rész az egyes költői műfajok példáit nyujtja (36—68. l.). A poetika, az irodalomtörténet és a szemelvények elbirálása más-más szempontok alá esvén, a következőkben külön-külön foglalkozom a könyv ez egyes részeivel.

I. A *német poetika* körébe eső tanuságoknak az iskolai olvasmány alapján való kiemelése és összefoglalása kétségkívül nem mellőzhető feladata a német nyelvtanításnak. Ama tanuságokat, melyeket a német költői irodalom becses termékei oly nagy számban nyujtanak, bizonyára fel kell használnunk, hogy a tanuló általános poetikai ismereteit gyarapítsuk; figyelmeztetnünk kell őt arra, a mi megegyezik más irodalmakból levont elméleti ismereteivel s alkalmas arra, hogy ezeket erősítse, és figyelmeztetnünk kell őt másrészt a költői technikában mutatkozó esetleges eltérésekre, specialis német sajátságokra, a mikkel amaz előbb szerzett ismereteit kiegészítjük. Míg azonban iskoláink régibb szervezetében külön önálló helye is juthatott a német poetika tanításának, addig újabb tanterveink a különféle nemzetek irodalmi műveiből levonható elméleti tanuságoknak egyesítését kívánják; ez összefoglalás és rendszerezés pedig a *magyar nyelvi oktatásnak jutott feladatúl. A német poetika önálló, rendszeres tárgyalásának nincsen helye iskoláinkban,* egyes poetikai ismeretek csak alkalmilag, az olvasmány alapján vonandók le s beszélendők meg; ép úgy, mint a hogy Németország legtöbb iskolájában még a német poetikának is csak ilyen alkalmi tárgyalását találjuk. A gymnasiumi tantervünkhöz kiadott utasítások kimondják, hogy «a német stilisztikai és *poetikai tanítás* a magyar nyelvtanításban közlött elméleti ismeretek alapján történik, illetőleg *ezek alkalmazásában* áll» (82. l.); a német nyelvi tanítás a VI. és VII. osztályban amaz elméletnek csak «*szelesebb szemléleti alapra való fektetéséhez* járúl hozzá» (86. l.) s a német irodalomból kiszemelt mutatványok ismertetésével *kiegészíteni* törekszik a poetika tárgyalását (88. l.). Még az alkalom adtán, egyes költemények tárgyalásakor szerzett német *verstani* ismereteket is a *magyar* rendszeres verstannál kivánja figyelembe venni tantervünk (47. l.). Hasonlóan intézkedik a reáliskolai

tanterv is, bár ez «nagyobb mennyiségét és magasabb színvonalát» kívánja meg a német nyelvi oktatás anyagának. A rhetorika és poetika terén «az elméleti oktatás», így szólnak a reáliskolai utasítások, «természetesen *a magyar nyelv körébe* tartozik». Ez elméletnek meg is kell előznie a megfelelő német olvasmányok tárgyalását, a német nyelv tanára épen csak összefoglaltatja a tanulóval a magyar elméleti oktatás eredményeit német nyelven, kiegészíti emez ismereteket a német irodalom megfelelő termékeinek felemlítésével s alkalmilag közli német írók és költők nézeteit egyes műfajokról, pl. a balladáról és romándzról (47. 48. l.). — A polgári fiu- és leányiskolák tantervei még a magyar nyelvi oktatásban sem kívánják a poetika rendszeres tárgyalását, csak a főbb versformáknak és költői műfajoknak az olvasmány alapján való, «alkalomszerű bemutatását», és csak az itt szerzett ismeretekre lehet azután tekintettel a német nyelvtanítás. Végül a felsőbb leányiskolák tanterve is csak egyes olvasmányoknak német nyelven való fejtegetését kívánja meg (V. osztály).

Ebből tehát kitünik az, hogy azokban az intézetekben, melyeknek az előttünk fekvő tankönyv szánva van, a német poetika önálló, rendszeres tárgyalásának nincsen helye s hogy az e körbe eső ismeretek csakis alkalmilag, még pedig mindig a kijelölt olvasmány alapján vonhatók le, tekintettel a magyar poetikai tanításra. Wagner könyvében ennélfogva már alapjában elhibázott kisérlettel van dolgunk; a szerző nem vetett számot iskoláink fennálló szervezetével s evvel meg nem egyező segédeszközt tervezett és teremtett.

A szóban levő tankönyv azonban nemcsak tárgya és anyaga, hanem már *módszere* tekintetében sem illik bele ama szervezetbe. Tanterveink s utasításaink több helyütt kiemelik, hogy az irodalom-elméleti tanítás kiinduló-pontjai nem lehetnek a legáltalánosabb elvek, hanem a közvetetlen tények, hogy az oktatásnak remek vagy tanuságos művekből kell kiindulnia s ezek alapján megismertetnie a fő formákat és módokat (Gymn. ttv. 49. 50., reálisk. ttv. 36. l.). Elismerem, hogy a *tankönyvek* módszere nem egyezhetik mindig és mindenben a *tanítás* majdan követendő menetével. A tankönyvírónak azonban mégis szem előtt kell tartania ezt a menetet is, a mennyiben készen kell adnia és rendszereznie azokat az eredményeket, a melyeket az élő tanítás ki fog majd fejteni a megfelelő anyagból; evvel a tankönyv megadja egyuttal a tanárnak is a czélokat, a melyek felé tanításában törekednie kell. A jelen esetben tehát azt kellene várnunk, hogy a szerző, ha már német poetikát akart adni, az iskoláinkban olvasmányúl szolgáló német remekművekből fog kiindulni, hogy pl. összeállítja az epikus költészet ama sajátságait, melyekkel a tanulók a német balladákban és romanczokban, a *Cid*ben, *Hermann u. Dorotheá*ban stb. találkoznak, hogy összefoglalja a drámai jellemzés és szerkezet ama törvényeit, melyek Lessing *Minna v. Barnhelm*-jéből, Gœthe *Iphi-*

*geniá*jából, Schiller *Tell*jéből levonhatók stb. Ily reális alapból kiindulva azután bizonyosan más, reálisabb meghatározására jutunk, pl. a drámai bonyodalomnak és kifejlésnek is, mint a minőt az előttem fekvő könyv e semmitmondó passusaiban találunk: «Die *Verwicklung* ist die Verschlingung oder Schürzung der Fäden zur einem scheinbar unlösbaren Knoten. Die *Lösung* ist die Klärung und Entwicklung» (21. l.); a különféle romànczok egybevetése alapján valószinüleg nem fogjuk a romàncz lényeges kellékének mondani, hogy valamely morális igazságot fejezzen ki («bringt eine sittliche Wahrheit zum Ausdruck» 9. l.), s nem fogjuk ezt belevenni a népmese és a költői elbeszélés definitiójába sem (l. 18. és 19. l.); a tanulók az előttük ismeretes műeposzokat megbeszélve, nem fognak arra az eredményre jutni, hogy a műeposz többnyire *idegen* tárgyakat dolgoz fel («hat meist fremde Stoffe zu seinem Inhalte» 17. l.); Gœthe *Prometheus*ában és Schiller *Klage der Ceres*ében nem fogják megtalálni a *mythus*nak nevezett költői műfaj sajátságait (19. l.), minthogy e költemények nem is tartoznak e műfaj alá stb. A szerző különben nemcsak hogy nem támaszkodik az előírt iskolai olvasmány anyagára, hanem még arra sincs tekintettel, vajjon meghatározásai megfelelnek-e a saját könyvében adott példáknak; nem törődik vele pl., hogy Klopstocknak *Die frühen Gräber* cz. költeményére, melyet az ódák rovatában közöl (37. l.), nem illik az ódának ama definitiója, melyet a 16. lapon ád, hanem legfeljebb az elégiáé stb.

A szerző az egész poetika tárgyalásában az ily nemű régibb tankönyvek amaz eljárását követi, hogy egy pár sorban az egyes műfajok sovány definitióit adja, a definitiónak utánavet egy pár költeményczímet és — áttér a következő műfajra. Verstani és költészettani meghatározásai különben, az előbb felsoroltakat levonva, nagyjában helyesek, a túlságos rövidségre törekvés azonban itt is gyakran rovására van a világosságnak. Nem hiszem pl. hogy a tanuló teljesen át fogja érteni a tropusnak e rövidre szabott definitióját: «Die Umschreibung eines eigentlichen Ausdrucks gegen einen uneigentlichen» (3. l.), vagy hogy világosan felfogja a metonymia és synekdoche különbségeit az ily lakonikus magyarázat alapján, hogy az első: «die Vertauschung zweier Begriffe auf Grund ihrer *inneren Beziehung*», a második: «die Vertauschung zweier Begriffe auf Grund ihrer *äusseren Beziehung*» (4. l.). A rövidségre való törekvés lehet oka annak is, hogy a poetika egyben-másban hiányos. Hiába keresem pl. a tisztán hebung-os verseknek, eme specialis német verselésmódnak fejtegetését, a mit pedig nem lehet elvárni a magyar verstantól. Ily formán aztán a tanuló a *Faust* számos helyének, Schiller *Wallensteins Lager*jének, Gœthe, Heine és Uhland nem egy költeményének rhythmusáról nem nyer felvilágosítást. A versszakok tárgyalásánál a *régi* nibelungstrófáról is kellett volna beszélni, annál inkább, minthogy az

olvasmányok között egy egész hosszú részlet van a Nibelungénekből közölve (43. 48. l.).

E hiányokkal szemben találkozunk aztán felesleges részletekkel, sőt ismétléssel is. Az alliteratió és az asszonáncz mivoltáról két ízben van szó, egyszer a figurák között (4. 5. l.), másodszor (helyesen csak itt) a rímnél (11. l.) A «vollzählig,» «unvollzählig» és «überzählig» verseknek a régi metrika akatelektikus, katalektikus és hyperkatalektikus verseinek módjára való megkülönböztetése bátran elmaradhatott volna; ennek, mint már Heinrich kiemelte (*Deutsche Verslehre* 24. l.), a német verstanban nincsen jelentősége. A szerző később maga sem él e meghatározásokkal, a terzinánál és stanzánál pl. nem említi meg, hogy ötös jambusaik rendesen hyperkatalektikus sorok. Feleslegesnek tartom ily rövidre szabott poetikában az operának, melodrámának s oratoriumnak, a melyekben a költészetnek nagyon alárendelt szerepe van, tárgyalását is.

II. A poetika tárgyalására következik a *német irodalom történetének* ép oly sovány és száraz vázlata. Tanterveink értelmében középiskoláink német irodalomtörténeti oktatásának anyagát a német irodalomnak csak úgynevezett klasszikus korszaka szolgáltatja s az oktatás feladata főképen Lessing, Gœthe és Schiller életének és munkásságának ismertetése. Egyéb intézetek közül csak a felsőbb leányiskolák tanterve tűzi ki a VI. osztály német nyelvi tanításának tárgyáúl általában «a német irodalom rövid ismertetését», de ez is hozzá teszi: «főleg a 18. századtól kezdve». A mi pedig a tárgyalás módját illeti, az Utasítások az életrajzi formát javallják (Gymn. ttv. 51. l., reálisk. ttv. 39. l.) s ebben az írók fejlődésére befolyt körülményeknek, az irodalmi művek keletkezésének tárgyalására fektetnek súlyt és óva intenek «az üres nevek és könyvczímek felhalmozásától» és «el nem olvasott művek apodiktikus bírálatától» (Reálisk. ttv. 51. l.).

Szerzőnk azonban könyvének irodalomtörténeti részét sem írta a tantervek és utasítások szellemében. A német irodalom fejlődését legrégibb időktől tárgyalja Lenauig, de minthogy sokat markol, keveset fog. 14 lapon természetesen nem lehet a hosszú életű és gazdag német irodalom fejlődésének élvezetes képét adni, nem lehet kellő világításba helyezni az írók s az irodalom fejlődésére befolyással volt tényezőket, hanem legtöbbnyire igenis üres czímekre és hangzatos itéletekre kell szorítkozni. Erre az irodalomtörténeti fejtegetés minden lapja szolgáltathat példákat. Ott van pl. Lessing «életének és munkásságának» tárgyalása (30. l.). Kilencz sorból megtudjuk azon városok neveit, melyekben megfordúlt s a hivatalokat, melyeket elfoglalt; az erre következő «általános jellemzés» megmondja, hogy Lessing nagy gondolkodó és Németország első műbirálója volt, «was er auf dem Felde der Kritik, d. h. in der Kunst gründlicher Beurteilung geleistet, ist unsterblich».

Következik két sor a *Laokoon*-ról s ugyanannyi a hamburgi dramaturgiáról: «In dem Werke *Laokoon* hat er zuerst die noch jetzt gültigen Gesetze der Poesie und Malerei entwickelt; in seiner *Dramaturgie* hat er die falsche Theorie der französischen Dramatiker vernichtet», — de hogy a költészet és festészet miféle törvényeit fejtette ki (mert összes törvényeik talán csak nem foglaltatnak a *Laokoon*-ban?) és hogy mire vonatkozott a franczia dramatikusok ama «hamis theoriája», azt a tanuló nem tudja meg, pedig ez legalább egy kis concret ismeret volna a phrasisok között. Azután folytatja a szerző: «Lessing war auch ein grosser Dichter. Mit seinem musterhaften Lustspiele *Minna von Barnhelm* wurde er der Schöpfer des nationalen Dramas. Andere Lessing'sche Dramen sind: *Emilia Galotti*, ein Trauerspiel, und *Nathan der Weise*, ein dramatisches Gedicht in fünffüssigen Jamben. Ausserdem schrieb Lessing eine grosse Anzahl von Liedern, Epigrammen und Fabeln.» Tehát czímek és fellengős itéletek, — evvel ki van merítve Lessing munkásságának ismertetése. És époly «módszerrel» tárgyalja a szerző a többi írókat.

A részletekben is sok a hibás adat és helyten fejtegetés. A «nemzeti irodalom» definitióját adva azt mondja a szerző, hogy csak a költői művek viselik magukon a nemzet szellemi sajátosságának bélyegét. (23. l.) — *Althochdeutsche Literatur* czím alatt tárgyalja a *gót* bibliafordítást és az *ószász Heliand*-ot; természetesen ezek egyike sem «althochdeutsch» (24. l.). — Ulfilas nem 388-ban halt meg (24. l.), hanem már 381 és 383 között (Sievers legújabb kutatásai szerint 383 nyarán). — A Nibelungének ismertetése nagyon hézagos; a II. részről annyit mond, hogy: «Kriembild vermählt sich mit dem Hunnenkönig Etzel, ladet die Burgunder zu Besuch und nimmt fürchterliche Rache» (25. l.), a burgund név azonban az első rész ismertetésében egyáltalán nem lévén megemlítve, a tanuló nem fogja tudni, mi összefüggésben van e nép az egész cselekvénynyel. — A Kudrun-epos hősnőjének nevét következetesen *Gudrun*-nak írja (17. 26. l.). — Heinrich von Veldeke nem «mittel *hochdeutsch*» író. (26. l.). — Walther von der Vogelweide jelentőségét ekkép méltatja: «W. v. d. V. ragt namentlich durch die Harmonie des Inhalts und der Form vor allen übrigen Minnesängern hervor,» (27. l.), mit értsen ebből a tanuló? — Az újfelnémet korszak tárgyalását avval vezeti be a szerző, hogy: «durch Luthers Bibelübersetzung wurde *die hochdeutsche Mundart* zur Schriftsprache erhoben» (27. l.); csakhogy a *hochdeutsch* nyelvterület magában foglalja az osztrák, bajor, alemann, frank, thüringiai, felsőszász és sziléziai dialectusokat, az új irodalmi nyelv pedig csak nem alakúlhatott valamennyiökből? — Ez egész fejezet (22. l.) különben ékes példája annak, hogyan lehet a német irodalom harmadfél századát (Luthertől Gellertig) másfél lapon tárgyalni, természetesen

mellőzve minden fejlődés és összefüggés feltüntetését, de sőt a részek külső stiláris kapcsolatát is. Opitz és Flemingre következik (ily egyszerű áttéréssel: «In dieser Zeit lebte auch . . .)» Logau, a kiről egy sorban emlékezik meg; azután új tárgy: «Der bedeutendste Roman des 17. Jahrhunderts ist der Simplicissimus...», ennek végeztével minden átmenet nélkül: «Johann Christoph Gottsched, Professor an der Universität zu Leipzig...» és így tovább. — A klasszikus korszak nagy költői a már fent vázolt módon tárgyaltatnak. Gœthe drámái közül kettőnek, *Egmont*nak és *Iphigeniá*nak, tartalmát is kapjuk, csakhogy nincs köszönet benne. Az elsőben a zavaros előadás nem ád képet a cselekvény menetéről sem. Elmondja pl. Egmont elfogatását és elitélését s azután folytatja: «Oranien räth ihm zu fliehen», — a fogságból? «Da gewinnt er die Freundschaft Ferdinands» — csak most a fogságban? hisz Ferdinand megmondja, hogy gyermekkorától rajong Egmontért! — Az *Iphigenia* tartalomkivonatában olvassuk: «dann bittet sie Thoas, die Fremdlinge zu schonen,» — de nem tudjuk meg, kik ezek az idegenek és mitől akarja őket megkiméltetni. A tulajdonképeni cselekvényről, Iphigenia és Thoas lelki conflictusáról szó sincsen. — Schiller drámái közül is csak kettőnek kapjuk adomaszerű tartalmát. Az orleansi szűz belső küzdelme, a szerelemről való lemondás, majd Lionel iránt szerelemre lobbanása, itt is el van hallgatva, talán bizonyos erkölcsi érzékenységből, csakhogy akkor e tekinteteknek érvényesülniök kellett volna később is és nem kellett volna közölni az olvasmányok között sem Johanna monologjának ama fogadalomra vonatkozó részét: «In rauhes Erz sollst du die Glieder schnüren, mit Stahl bedecken deine zarte Brust; *nicht Männerliebe darf dein Herz berühren mit sünd'gen Flammen eitler Erdenlust;* nie wird der Brautkranz deine Locke zieren, dir blüht kein lieblich Kind an deiner Brust» stb. (67. l.). — A Schillerről szóló szakasznak méltó befejezése egy sallangos phrasis; két nagyobb történeti művéről ezt olvassuk: «Beide Werke sind mit Wärme und *in blühender Sprache* geschrieben» (35. l.).

III. A könyv harmadik részét *Lesestücke zu den Dichtungsarten* czím alatt költői szemelvények teszik. A szerző forrásai ellen ezuttal nem tehetünk kifogást; ezek Herder, Gœthe, Schiller, Uhland, Lenau stb. művei s az ezekből való mutatványok a tanulóra nézve csak tanulságosak lehetnek. Más kérdés az, vajjon megfelnek-e mind annak a czélnak, hogy a műfajok elméletét megvilágítsák, illetőleg hogy ez elmélet levonására alapúl szolgáljanak. Már fentebb kiemeltem, hogy nem mindig lesz lehetséges e tankönyv theoriáit e szemelvényekkel összhangba hozni. Ennek kimutatására még több példát is sorolhatok fel. Gœthe *Hermann u. Dorothea*jából a IV. ének ama részlete van közölve, a hol a költő Hermann édes anyja sétájának kapcsán leírja a kertet, szőllőt stb., — kétségkívül gyöngye a költői leírásnak, de nem a legalkalma-

sabb mutatvány az *eposz* sajátságainak illusztrálására. Hasonló itéletet kell mondanunk a *drámai költészet* rovatában közölt szemelvényekről. A *Tell*ből a hős híres magánbeszédét (Durch diese hohle Gasse muss er kommen), az *Orleansi szűz*ből a Johanna búcsúját tartalmazó monológot kapjuk, — tehát lyrai és nem szorosan vett drámai részleteket. — A szemelvények között találjuk Arany *Toldi*jának előhangját (tehát 16 sort) és Madách *Ember Tragédiájá*nak egy kis részletét német fordításban; e mutatványok bírhatnak az érdekesség egy bizonyos nemével, de hogy e német köntösben mennyiben öregbíthetik a tanulónak, a ki remélhetőleg alaposan ismeri őket eredetijökben, költészettani ismereteit, azt nem tudom. A *Toldi* verseinek meglehetős döczögős fordítása a műfordításnak sem igen szolgálhat mintaszerű példájáúl. — Magyarázó jegyzet mindössze négy van csatolva az összes olvasmányokhoz.

PETZ GEDEON.

Görög régiségek és a görög művészet története a gymnasium V. és VI. osztálya számára. Összeállította *Schill Salamon* tanár. Budapest 1891. Franklin-társulat. — 8. r. VIII, 175 l. és 1 térkép. Ára 1 frt 40 kr.

E könyv a görög állami, vallási és magánéleti régiségeket, végül pedig a görög építés, képfaragás, festés meg zene történetét foglalja magában. Különösen a művészetekkel foglalkozó rész nyújt igen könnyű és élvezetes olvasmányt azon tanulónak, ki a gymnasium V. és VI. osztályában a görög nyelvet pótló tantárgyakat választja. Különben kívánatos, hogy ehhez hasonló könyveket azon tanulók is olvassanak, kik a görög nyelv tanulása által a görögök szellemi életéhez az előbb említett tanulóknál sokkal közelebb jutnak. E szép kiállításu könyvet bizonyára nagyon megdrágítja a szövegébe nyomott 102 kép, a melyet nézetem szerint nem így kellene alkalmazni. Gondoskodni kellene, hogy a görögök és rómaiak vallási, állami és magán régiségeiről hibátlan és kimerítő munka jelenjék meg középiskoláink számára *képek nélkül;* azonban valamint a földrajzi tanításhoz szükségesnek tartja mindenki, hogy a tárgyalt földrajzi anyag térképe nagy méretekben a tanár magyarázatának alapjául szolgáljon, kisméretü térképe pedig minden egyes tanulónak iskolai és házi munkájában folytonos segítségére legyen: úgy kívánatosnak tartom, hogy a legszükségesebb tárgyakat ábrázoló, helyesen megválasztott képekből álló régiségi gyűjtemény támogassa minden egyes tanulónak házi munkáját és ugyanazon képek nagy méretekben szolgáljanak a tanár iskolai magyarázatának alapjául. A kevésbbé lényeges tárgyakat ábrázoló képek csakis nagy méretekben, iskolai bemutatás czéljából készülnének.

Szerzőnk előszavának még egy pontjára, a görög szóknak latin

betűvel való írására kell biráló megjegyzést tennem. Kétféle elv szerint írja a görög szót: ha nem hangzik rosszul, magyarosan, ha így rosszul hangzik a szó, latinos alakjában írja. Csakhogy aztán van ám e szabályok alól kivétel meg következetlenség elég; pl. 18. l. *mōra*, de *enomotia* első o-ján nincs a hosszúság jele; 5. *aiszymnéta*, 6. *ekklészia*, 6. és 24. *bulé*, 8. *hieromnēmon*, 10. *oikisztēsz*, 21. *ēliszi*, 22. és következetesen mindig *Athén;* 23. *ephéták*, 45. *epheták* és *ephéta*, ez utóbbi magyar és dűlt alakú é-vel. A 22. laptól kezdve dűlt betűvel jelöli a görög hangsúlyt, de nem következetesen; másutt meg magyar ékezettel jeleli meg a görög hangsúlyt: 32. 41. *agorá*, *eiszphorá*. 19. Helytelen ez az átírás: *Böoczia*. 24. *dēmokrata*, *metrētēsz* és *metretēsz;* 26. *Ephialtesz* és *Periklēsz;* 27. ugyanazon szóban is van következetlenség: *demopoiētosz;* 27. *stephanosz*, de 40. *sztratégosz;* 38. ismét a hangsúlyt jelenti, úgy látszik, a magyar ékezet, de egyúttal hosszú szótagon is van: *kólakréták*, κωλακρέται; fölöslegül dült betű az *é*. 64. *philozophus*. 68. Σειρῆνες *szeirének*, Σειληνοί *szilenoszok* és *szilénosz*. 52. *liturgia*. Kettős átírásra is van példa: 101. *Timaeus (=Timaiosz)*.

Helytelen beosztás teszi néhány helyen nehezebben áttekinthetővé a tárgyat. A 21. l. 26. §. 2. bekezdésének külön czikknek kellene lennie. A 40., 41. és 58. l. ugyanazon anyag, a hadvezérség, van kétszer másmás magyar műszókkal tárgyalva. A 82. l. 24. §-ból kettőt kellett volna csinálni, vagy más czímet kellett volna a czikknek adni.

Szerzőnk kitünő forrásműveket használt munkája megszerkesztésében, azonban mégsem helyeselhetem tárgyi tekintetben minden állítását. 4. Homerus korában nem nyergelte meg a görög a lovat; Il. 10, 513. kivételes helyzetet ír le. — 12. Mi az a *Krypteia? Rhetra*, ῥῆτραι, *Ϝράτραι*, a régi spartai törvénykönyv neve nem jelenti tulajdonkép azt, hogy szerződések, hanem mondások. — A 13. l. egy kis felcserélődés van: a népgyűlést holdtöltekor, a királyok kilencz évenkint való ellenőrzését újholdkor tartották meg. — 24. Miért fordítja szerzőnk a *metretes* nevét ezzel: negyed? — 28. Az, a miről szerzőnk itt ír, γραφὴ ἀπροστασίου; van azonban γραφὴ ἀποστασίου is, Télfy, Corpus iuris Att. 1112. 1472. — 22. *Geomorus* helyes fordítása nem földművelő, hanem: a kinek föld jutott osztályrészeül, a nagybirtokos és bérlő is. *Argadeis* nemcsak kézműves, hanem munkás általában, mezei munkás is; érthetőbb alakja 'Εργάδεις, az ἐργάζομαι ige tiszta, nem j-képzős tövéből (Bursian, Geographie von Griechenland I, 262.) — 25. Később tíznél több törzs is volt Attikában: *Demetrias*, *Antigonis* (Télfy C. J. A. 9.) — Ellenmondás rejlik az athenæi tisztviselők minősítésének tárgyalásában, ha tekintetbe vesszük mindazt, a mit szerzőnk a 35., 40. és 52. lapon általában és a hadvezérről meg a hajóskapitányról különösen mond. — 43. A delus-athenæi szövetség pénztárát

460 és 453 közt helyezték át Delusból Athenæbe, Curtius, A görögök története III, 205. — 53. A *gymnasiarchus* nemcsak a versenyfutások fáklyavivőit tartozott ellátni, hanem a gymnikus agonnal összekötött ünnepség alkalmával szükséges küzdőket kellett megszereznie, dijaznia és ellátnia, továbbá a küzdőtért feldiszítenie stb. Némely ilyen ünnepnél, pl. a Promethea, Panathenæa alkalmával, gyalog és kocsin levő emberek égő fáklyával versenyt is futottak (λαμπαδοῦχος ἀγών, λαμπαδηφορία); e verseny költségeit viselő liturgiának külön neve is volt: λαμπαδαρχία (Aristot. Pol. 5, 7, 11.) — 60. A hadihajó harczosai nem voltak mindig tizen és épen hopliták: Salamisnál minden athenæi hadihajón 14 hoplita és 4 toxota harczolt, Plut. Them. 14. — 62. Nem *Thetysz*, hanem *Tethysz*, Τηθύς; 62. 69. nem *Erinnyesz*, hanem csak egy n-nel. — 64. A köznépet nem támadta meg hitében a bölcselők különféle tanítása; a köznép nem is volt soha hitetlen, de igenis babonás. — 66. *Amor* a görög *Eros*, *Cupido* Πόθος. — 67. *Ate* nem az ámítás istennője, hanem a káprázat, lelki zavar, mindent legyőző szenvedély kifejezője, Preller, Griech. Myth. I,[3] 437. — 74. Kár, hogy az áldozati szertartás leírásából kimaradt a földmíves első ételét és az első fűszert jelentő szer, az οὐλαί, οὐλοχύται, a *mola salsa*. — 85. Nem lehet teljes kizárólagossággal állítani, hogy a pap ruhája teljesen fehér volt; biborszínű volt az athenæi hierophantáé és az Eumenisek papjáé, Aesch. Eum. 1010., Athen 5,54.; Strab. 14. p. 95.; sáfrányszínű volt az Artemis Brauronia papnőié, Suid. s.v. ἄρκτος. — 97. Nagy kár, hogy az attikai pénzeket nem számította át a mi pénzünkre, hanem német tallérra és fillérre. — 101. A mi æránk éveinek olympiasokra való átszámításához is kellett volna utasítást adni; ha adva van *Kr. e. c* és keressük *Ol. a, b* évét, a képlet a következő: $\frac{777-c}{4}+1=a$, b; ha adva van *Kr. u. c* és keressük *Ol. a, b* évét, a képlet ez: $194+\frac{c+4}{4}=a$, b. Megjegyzendő, hogy az osztás végén levő maradék adja az olympiason belül az év számát; ha az osztás végén maradék nincs, akkor a végeredményül kapott olympias-számot egygyel kell kisebbíteni és akkor az év száma 4 lesz. — 105. ὄψον nem a. m. mellékétel, hanem: főtt, sült étel, Curtius, Grundz.[4] 459.; főkép a hal-étel neve, Athen. 7, 276, e. A görög nemzeti ételről nem is szól szerzőnk: μᾶζα, ἡ δημοτικὴ καὶ κοινὴ τροφή Athen. 14. 83., árpadarából vízzel csinált pép vagy tészta, a melyet többféleképen készítettek (Xenoph. Cyrop. 6, 2, 28.), borral is, φυστὴ μᾶζα, Athen. 4, 31. — 111. »A férfiaknak Demoszthenes idejében *sétapálczákat kellett* magukkal hordaniok«. Ez a mondat nyilván valami félreértést vagy nem magyaros szerkezetet foglal magában. — 115. A *zsámoly* nem a diphrushoz, hanem a magaslábú thronushoz tartozott. — 118. Helytelen az az állítás, hogy kapuk

keresztcsúcsívben végződnek. Kapu ilyen alakú nem is lehet, csupán bolthajtás épülhet úgy, hogy két ív egymást a boltozat középpontján derékszögben metszi. Az 55. ábra két párhuzamosan egymás mögött levő, csúcsíves, álboltozatu kaput ábrázol. — 120. A *templom* alaprajza és magyarázata nem felel meg mindenben egymásnak: «nagyobb templomoknál még hozzájárul, a cella és a posticum közt a hátsó kamra (opiszthodomosz)»; a πρόναος v. πρόδομος tökéletes ellentéte az ὀπισθόδομος, a melynek latin neve *posticum*. V. ö. a 121. l. IV. rajzát. *In antis* görögül ἐν παραστάσιν; περίπτερος mellett a II. és III. sz. ábra alapján érthetőbb περίστυλος nevet is kellett volna közölni. — 125. Καρυάτιδες helyes magyarázata: Caryæ laconiai város leányai, a kik Artemist kiválóan tisztelték, Preller, Griech. Myth. I,[3] 243. — 131. *Pentelēi* márvány nincs; a hegy neve Πεντελικὸν ὄρος. — 134. *Kerkoposz* helytelen; nevök Κέρκωψ, *Cercops* volt, Pithecusa szigetének agyafúrt, csaló, rabló népsége, melyet Zeus majommá változtatott. Preller i. h. II,[3] 230.

A könyv technikájához megjegyezhetni, hogy a 4. és 5. sz. ábra nincs megmagyarázva, pedig épen görögül nem tanuló növendéknek van ott magyarázatra leginkább szüksége; a 15., 16. és 17. sz. ábra, lövőgépek rajza, szintén kíván magyarázatot; az utóbbi kettőn látszanak is a fejtegetéshez való betűk. A 48. sz. ábrán az *a* pont szintén megfejtetlen: κύλιξ, a latin *calix*, a melyet sajátságos módon fogtak meg. A 47. sz. ábra, az athenæi *ház* tervrajza is szorul még némi magyarázatra. A könyv végén levő *térkép*, Görögország és Kisázsia, Helmár Á. történeti atlaszából való; nem is egyezik meg mindenben a könyv szövegével: *Plataea*, *Chaeronea*, *Pagasäi* öböl, *Philipi*, *Dyrrchachium*, *Parnes* (a Parnesos v. Parnassus hegye), *Piraeus*, holott a könyv szövegében így van írva: *Piraeeus* (41).

Helyes magyarság és írásmód tekintetében a következőket jegyzem meg. Szerzőnk elég gyakran használja a magyar nyelv szellemével teljesen ellenkező *szenvedő igealakot*. Hibás a 6. lapon: czivódások közepette. 11. politikai jogokkal nem bírtak. 15. meztelen lábbal jártak; csemegéül olajbogyók és fügék szolgáltak. 17. a birtok az államra szállt, ki azt a király stb. 19. feltartózhatlanúl. 25. tiz-tizet. 27. emberkoros ifjak. 28. a karvezetést vállalni. 29. élete-halálával. 30. 35. 37. *évente* itt hibás, *évenkint* kellene (Simonyi Zs., A magyar nyelv, II. 273.) 32. ötszáz, évenkint váltakozó tagokból. 33. egy-egyet. 35. a polgárjog megfosztása. 36. védisten. 37. vallásos bűn, 45. vallásos szertartás, 112. vallásos aggodalom; helyesen *vallási*; e szó: *vallásos* inkább alanyi értelmű. 41. kötelezendők volnának. 47. megállapítandó; *latinismus* e helyett: kiket kötelezni kellene vagy lehetne stb. 45. más-máshol. 47. birtokkobzás, helyesen birtokának elkobzása. 99. még jóval később is nem vertek aranypénzt. 103. 104. reggelit vettek; az ételeket ujjaikkal vitték szájukhoz. 112. mennél-

annál; *mennél* azaz mendnél, mindnél csak függetlenül használható; ha ott van a megfelelő annál, akkor *minél*-t kell használni. 115. Sajátságos elnevezés ez: billentyűs szék; alighanem az ὀκλαδίας nevű összehajtható, hordozható, tábori székeinkhez hasonló bútort akarja ezzel mondani. — A szórend különösen oly mondatokban zavaros, a melyekben *is*, *csak*, *mégis*, *többnyire* fordul elő, pl. 3. 4. 33. 73. 105. 106. 138. — Félreérthető az 59. l. e mondat: Az athéni hajóhad vagy 400 hajóból állott, melyek eltérőleg a kereskedelmi hajóktól, mind evezősek voltak. Disztelen a 108. lapon ez: Mikor már fel volt hantolva a sír, a halottat nevén szólították és «isten veled»-et *kiabáltak*.

Sajtóhiba is jócskán van a könyvben; az értelemzavaróját ide írom. 11. aeloszok. 24. enpatridák. 25. Peisziesziatridák: 27. eptimia, Arginussæ. 31. philét. 42. decemiri. 47. probobé. 74. szárazföldben (helyesen: szántóföldben); souvetaurilia. 83. Poszeidon (hely. Poszeideon). 90. tragœdiai (hely. tragœdiái). 94. a metretes v. amphoreus nem 29· 39, hanem 39·39 liter. 123. sztytobatesz. 122. metropon. 132. Lysicrates emlékének rajzán a baloldali első és második oszlop közé eső rész sehogy sincs árnyalva, azért úgy látszik, mintha ott nem volna fal. 140. és az indexben is: Szphynx. 142. nem lehet tudni, mit jelent e szám: 205, alulról a 6. sorban. 152. káméá.

A felsorolt hibákat azonban nem tartom olyan természetűeknek, hogy a könyvnek egészben véve helyes szerkezetét és jó tartalmát hasznavehetetlenné tennék. Azt hiszem, hogy tanulóink görög történelmi és æsthetikai ismereteik nagy részét nemsokára e könyvnek fogják köszönhetni.

Dr. Pozder Károly.

Tanulmányok. Irta *Erdélyi János.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest. 1890. 8-r. 537, 1 l.

E kötet Erdélyi János tanulmányainak már második kötete, a melylyel a Kisfaludy-társaság a kitünő műbiráló s philosoph emlékének áldozik. Erdélyi János iránt nagy hálára lehet kötelezve a Kisfaludy-társaság; nemcsak mivel az újabb nemzeti irány egyik legbuzgóbb elméleti és gyakorlati munkása volt; nemcsak, mivel a népdalok- és mondák gyűjtését ő kezdte meg tudományosabb alapon, mint minden előzői: hanem azért is, mert a kritikai vizsgálódások terén ő volt az egyetlen, a ki a történeti fejlődés szellemét igazi bölcseleti alapon próbálta kifejteni s megmagyarázni, és a ki mintegy összekötötte a század első felében kifejlett kritikai vizsgálat módszerét az újabb idők, újabb irányok követelte birálat módszerével. Ő a Kölcsey és Bajza hahagyományainak örököse s úgy szólván iránymutatója az ötvenes és hatvanas években föllépő magyar kritikusoknak. Tágkörű eszméinek hatása tovább egy negyedszázadnál volt jótékony irodalmunkban, min-

den fontosabb kérdésben elmondván nézeteit s véleményeit, a melyek egy mélyen gondolkozó és sokat tanult elme életrevaló tanácsaiul szolgáltak.

Annál kevésbbé tudjuk érteni azt a mélységes hallgatást, a melylyel akár szépirodalmi lapjaink, akár a tudományos folyóiratok Erdélyi összegyűjtött tanulmányait fogadták. Ha emlékezetünk nem csal: sem az első, sem a második kötet nem részesült kellő méltánylatban. Csupán e folyóirat volt az egyetlen, mely az első kötetnél is némi érdeklődést igyekezett kelteni Erdélyi János æsthetikai vizsgálatainak oly eredményei iránt, a melyek irodalmunk legnagyobb alakjai megitélésében ma is irányadók lehetnek, s a melyeknél előbbre maig sem igen haladtunk.

Mint a *Pályák és Pálmák* kötete több különféle, de önálló tanúlmányt foglal magában: úgy e második kötetben is három-négy különböző irányú fejtegetés van összegyűjtve, jobbára a *Budapesti Szemle* hasábjairól. A könyvnek több mint felét «A magyar líra a forradalom után 1863-ig» czímű tanúlmány foglalja el. Egyszersmind ez a legérdekesebb, legtanúlságosabb része az egész kötetnek. Ebben látjuk Erdélyi János æsthetikai módszerét s kritikai elmélkedéseinek alapelveit legtisztábban, legtömörebben feltűntetve.

A magyar lyrai költészetnek nem volt szorgalmasabb s élesebb vizsgálója, mint Erdélyi János. Berzsenyin kezdve, egész a hatvanas évekig, úgy szólván, minden magyar lyrikusról nyilatkozott. Azt tartotta, hogy a költők a nemzet eszméinek specifikus hordozói, s megtestesítői és így a velök való társalgás mindig szellemi élvezetet nyújt. Természetesen a társalgás fogalma nála más jegyekből alakúlt, mint a legtöbb olvasónál. Ő azon utak és módok vizsgálatát nevezte társalgásnak, a melyeken a «szellem jár, az elme nyugtalankodik s a kebel fogamz». «Mi szép dolog — írja — a műveken által e titkos gépezetbe, a lélek szentélyébe pillantani; s mi édes, a mit látunk, észreveszünk, kimondani, másokkal is tudatni». Folyvást éber figyelemmel kisérvén a dalköltőket: örűlt a sikernek, ha itt-ott bármi csekély mértékben mutatkozott is; azonban öröme aggodalommal és szigorúsággal vegyült, mert — mint mondá — hetekig, sőt hónapokig is eltöprengett egy-egy íróról alkotandó itéletén; másfelűl pedig sokkal őszintébb híve volt meggyőződéseinek, semhogy azokat bármily szempontból is titkolni tudta volna.

Mint Kazinczy s utána Kölcsey: Erdélyi is lelkesült hévvel hirdette a kritika jogait, műgondra tanító irányát, eszme-tisztító hatásait. Megértette és magyarázni törekedett azt a titkos hangot, a mely közvetetlenül szólt hozzá a művészet termékeiből; feltűnt előtte a «szellem fénye, a lelkek közlekedési képessége». A tévútra vezetett izlés, a művészeti határok közűl kiragadt szép torzvonásainak közdivatában bántotta az elmék vergődése, a képzelődés tisztátlansága, melyek a «meghaladha-

tatlan ellenmondások szirtjei között, az alakok össze-visszáiban, a rend és szabadság nélküli mozgás tétováiban» jutottak érvényre. Bántotta a magyar költészet elaljasulása, a népi elemnek eszmévé és anyaggá avatása, túlzása ott, a hol a művészet örök jogait lábbal tiporták, s korszerűvé alacsonyították az általános és egyetemes szépet. Tudta, hogy a legáltalánosabb művészeti igazságok is *különös* föltételek alá esnek a haladáshoz képest, de azért nem szabad megszűnniök az egyetemes szépet szolgálni. Az általános és különös, az egyetemes és egyéni közti összhangot sürgette, látván, hogy a legtöbb dalköltő tudatlanságból halad téveteg utakon s vét a művészeti igazságok ellen annyira, hogy «istennő helyett bacchánsnak látszik a múzsa, mocsárnak az Aganippe». Hitte és tanította, hogy az «irodalom morálját semmi sem adhatja meg, hanemha a vizsgálódás, összevetegetés, a múltra és szellemeire hivatkozás stb., szóval a derekas itészet, melynek egy perczig sem volna szabad hiányozni az irodalomból, ha oly keserű is, mint az epe: vért csinál».

Evvel a felfogással látott az ötvenes és hatvanas évek divatos költőinek vizsgálatához, hogy kimutassa, mikép a Vörösmarty, Petőfi és Arany verte ösvényről letért a magyar költészet, a melynek művelői a «piros-pozsgás érzéki szépség megtestesítését tűzték ki feladatukul s ellentétben a század elején uralkodó ideál, örök emberi elvével, kizárólag a vastag realizmus egyoldalúságába sülyedtek a nélkül, hogy költészetünk ujjáalkotóinak a nemzetiség erősbülését hatalmasan előmozdító nagy hagyományait tiszteletben tartották s megőrizték volna. «Annyira eltávoztunk, — úgy mond — az egyetemes elvtől, oly mélyen mentünk be a különösségekbe, az egyéni határozottság, a személyi magánlét tömkelegébe, a privatissimák titkaiba, a helyiség, vidékiesség viszonyaiba, hogy az itész, midőn körútra indúl a szépirodalomban, minden lépten-nyomon tarthat tőle, hogy a költőtől a legkeserűbb szemrehányásokkal illettetik mindúntalan, a miért dalait bírálván, talán meg is róván, személyes sértésre tántorúlhat, akaratja ellenére». Elismeri, hogy az örök emberi elvének megtestesítése épen olyan egyoldalúságba sodorta költőinket, mint a realismus elve, a mely ellen föllépett; de igazságot szolgáltat a Kazinczy, Kölcsey és Bajza törekvéseinek, mert ezektől nyerte költészetünk a «tanúlmányt és művészetet, szabatosságot és csínt, a nyelv és poétai formák tiszta eredetét, szóval műveltségét az irodalom, mely korább a puszta, nyers természet után vette volt pallérozottságát, jövén, a mint jöhetett magától, miképen esőzések után a föld árja: ott is felfakad, a hol nem kell». Akkor ez szerencsés kezdetnek tűnt fel, s habár egyoldalúság volt is a szellemi fejlődés útján, sokat adott a műgondra, a művészeti eszmének örökös szemmeltartására, a tehetséggel tanulmányt egyesített, a képességgel törekvést, a lelkesüléssel öntudatos alakítást. A mi azonban beválik kezdetnek, nem

mindig jó folytatásnak. Az emberi szellem fejlődésének folytonossága mereven tiltakoznék oly törekvés ellen, a mely az egy helyben maradásra czélozna; de viszont épen oly mereven tiltakoznék oly működés ellen is, a mely az ősök hagyományait elmulasztaná felhasználni, tovább képezni s idomítani. Vörösmarty uralkodóvá tette a nemzeti elemet a magyar költészetben, sőt hozzányúlt a népihez is, hogy erősítse, mintegy megifjítsa költészetünket; Petőfi és Arany épen ezen az alapon fejtették tovább a nemzeti elemet, de sem egyik, sem másik előtt nem volt a népi elem czél, hanem csak eszköz. A nyomukba lépők, néhány tiszteletreméltó név kivételével, a kiket Erdélyi János óvakodik is egy csoportba állítani a realismus hiveivel, úgy gondolkoztak, hogy ha Vörösmartynak, Tompának, Aranynak, Petőfinek stb. szabad volt eltérniök az ideál elvétől: miért nem lett volna szabad nekik is, holott a költői gyakorlat divata úgy hozta ezt magával? És felütötte fejét az ellenkező véglet; a realismus elvvé lőn, a mely mit sem gondolt a «tárgyak nemesb, magasb, eszmei határozmányaival», vastag érzékiségbe sülyedt, idealismust hazudott, a lényeg helyett a külsőt tette uralkodóvá, a szellemi helyett a testit, anyagit. Az eszmeit porba, az étherit sárba vonszolták a kor divatos költői, a minek nem lehetett más következménye, mint, hogy a formai tökély másodrendűség szerepére alacsonyúlt s vele együtt a költői gondolat is alászállt, a nyelv vidékiességbe, a hangegység «süket rímekbe, a rhythmus rendetlen zökkenésekbe» ment át, szóval «a vers prózába oldatott fel művészeti alakzatából».

A költői szellem e balságainak minden következményeit éles szemmel látja Erdélyi egészen a nyelv elhanyagolásáig, mikor Lisznyai és Szelestey nem átallottak a köztudattal merőben ellenkező állításokat erősítgetni, a legnépiesb szólamoknak az elfogadottal épen ellenkező értelmet tulajdonítani; mint például ez utóbbi az «isten igazába» kifejezésnek «ímmel-ámmel»-féle értelmet adott. Nemcsak a nyelvideál veszett ki az akkori költők köztudalmából, de a nyelvszokás is. E nagy tévedés szükségképi eredménye volt az eszmei világtól való eltávolodásnak, mikor a népi elem általános érvénye kisebb területre, a palóczságra, Kemenesaljára, a Mátra vidékére, Hegyhátra szorúlt, «mígnem azon vettük észre magunkat, hogy a magyar népiességet, mint a nagy pénzt, apróra váltottuk fel a vidékiességben, s lassanként nemcsak az egyetemes emberviláqból, hanem a magyarságból is kiestünk, úgy nyelv, mint észjárás tekintetében». A szép eszméjéből elveszett az általános emberi, a nemzetiből napi érdekű lett s a művészet alakjai elsilányúltak annyira, hogy a költészet nem ismert többé önmagára. Természetes, hogy nemcsak a művészet örök érvényű szabályait sértették meg, hanem a józan ész, a való felfogás törvényeit is. Igy lőn, hogy a hitet hitetlenség, a bölcseleti tudatot gúny váltotta fel s a szeszély kizárólagos elvvé tűze-

tett ki. E megromlott eszmevilágról valóban megdöbbentő képet fest Erdélyi s oly adatokat sorol fel, a melyek teljesen igazolják felháborodását. Egy adatot szükségesnek látunk idejegyezni. Zalár az *Oh szép idők, arany napok* czímű versében a lángelmék balsorsát akarván rajzolni, kik tépik a koszorút homlokukról, így folytatja:

Fel-felzúgnak: Isten, mért nem díszíted
Borostyánkoszorúval homlokod?
Talán attól félsz, hogy *te is megőrülsz?*

Nem példája-e ez a fékevesztett képzelődésnek, a melyből ki van veszve az eszmék középpontja,az ész egyensúlya? A józan meggondolás helyét nem a legvadabb hóbort foglalta-e el, hogy tanúságot tegyen egy szomorú időszak káros tévedéseiről a melyeket a közízlés romlottsága mintegy szentesíteni látszott?

Nem egyedül Erdélyi volt, a ki a magyar költészet e nemű elfajúlása, az eszmei tartalom elcsekélyesedése, a formai tökély megrontása ellen, síkra szállt. Tudjuk, hogy a magyar kritika egyik első rangú fegyverhordozója valóságos irtó harczot kezdett az ötvenes évek divatos költői ellen. De senki sem volt, a ki a művészet philosophiája, a történeti szellem folytonosságában látott örök emberi törvények nevében tisztább meggyőződéssel, alaposabb tudománynyal, műveltebb ízléssel emelte volna fel szavát a magyar költészetnek a nagy mesterektől eltérő iránya ellen, a mely magát a költészet életfáját támadta meg, mint Erdélyi János. A magyar kritika alapvonalait nem pusztán a művelt ízlés, nem pusztán a képzett elme fogékonyságával, a bíró részrehajlatlanságával s készségével óhajtotta megállapítani s kijelölni, hanem a philosoph mély tudásával, a ki az eszmék lánczolatát fürkészi, a történeti szellem fejlődését nyomozza, társadalmi és politikai állapotokat vizsgál s mindenütt oktat, nem elriaszt, int és tanít, magyaráz és fejteget, hogy javítson a közfelfogáson. «A szellem — úgy mond — nemcsak a morálban jelenik meg, mint lelkiismeret, hanem itélőtehetség alakjában odaveti magát a művészet remekei közé is, mikor igazságai nevében mérkőzni mer az alkotó elmével s birálni teremtését.» E merészség a bölcseleti tudás fegyvereivel harczol s az æsthetika általános érvényű szabályaira támaszkodik. Erdélyi igazában inkább philosoph mint kritikus, inkább történetvizsgáló, mint elemző, a mi nem azt teszi, mintha a legfinomabb árnyalatok szétbontásához is ne értene. Senki sem tudta jobban: mily nagy különbség van az oly itéletmondásban, mely a tudomány és művészet igazságaiból ered s az olyanban, melyet az alanyi meggyőződés sugalmaz. «Nem az tisztel igazán, a ki bálványoz, nem az ejt igazságos itéletet, a ki lelkesedik.» Ezt tartotta ő zsinórmértéknek, de a megindulásnak ezt a nemét, melyet az igazság fölfölderítése észrevétetlenül okoz a lélekben, sem nem tudta, sem nem akarta elnyomni.

Álláspontja s bölcseleti felfogása magyarázzák meg azt a nagy különbséget, a mely mestere, Kölcsey és ő közötte mutatkozik, a bölcseleti vizsgálódás anyagára nézve. Kölcsey a legelső rangú írókat tartotta szükségesnek vizsgálni első sorban; mert szerinte «kritika valamely mű felett nem egyébb, mint vizsgáló pillantást vetni az író lelkébe, kitalálni characterét, követni őt azon kifejlésben, melyek characteréből, körülményeiből és studiumaiból természetesen eredtek», stb. — ilyen kritikát pedig «parányi költőre alkalmaztatni hálátlan fáradás». Erdélyi János osztozott e meggyőződésben, de tudta, hogy midőn fellendül az irodalom, az írók némi külön társadalmi osztályt foglalnak el s épen tévedéseik révén jutnak népszerűségre: a közizlés javítására, a parlagi elmék kiképzésére irányúlt törekvés másnemű kritikát kiván. Olyat, a mely visszavezesse a szertelen képzelődést költészetnek hirdetők és hivők seregét az igazi forráshoz, az eszmék cultusához, az örök emberi elvéhez. Nagy szellemek műveinek vizsgálatában sikerrel követhető az a módszer, a melyet Kölcsey kifejtett: csekély becsű íróknál a kritika más igényekkel, más fegyverekkel szokott föllépni. Nem szabad azonban feledafter, hogy Erdélyi János bölcseleti alapra fektette a kritikát, mi neki rendkívüli érdeme s pedig annál nagyobb, mert ő nemcsak nagy költőket, de kisebbeket is vizsgált, sőt jobbára csak ilyeneket, mert a művészet általános eszméiért lelkesülő egyénisége egész valójában tiltakozott amaz elvtelenség ellen, a mely verses költészetünkben hatalomra jutott. Ide járult, hogy azok a költők, a kiknek nevéhez az irodalomtörténetnek alig van köze, akkoriban népszerűek voltak a nagy közönségnél, a melynek ízlését megvesztegették. Tehát akkor azok tekintélyes írókúl tüntek fel a sokaság előtt. Igy Erdély János kritikai vizsgálódásának szükségképen más irányt kellett vennie, mint a milyet Kölcsey kijelölt, mivel irodalmi állapotaink nagyon különbözőkké lettek a század első két tizedebeliektől. Erdélyi János helyesen vette szemügyre a körülményeket, mikor egy egész sereget megtámadott bölcseleti tudományának a költészetre alkalmazott rendszerével, erős meggyőződésből alkotott elveivel, szigorú, de igazságos kritikájával.

Kevés költő neve maradt fenn a megtámadottaké közűl. Lisznyai Kálmán, a kinek lett volna tehetsége, ha pallérozta volna, Szelestey, a ki az idealis irányból épen a tulzó realismusba csapott, Székely József, a ki a szeszélyt avatta a költészet egyedüli elvévé, aztán Csermelyi Sándor, Spetykó Gáspár, Zalár, Kuthen, Vecsey Sándor, Szabados János, Bulcsu Károly, Vida József, Thaly Kálmán, Ormódy Bertalan stb. nagyrészt ma már ismeretlenek, mint dalköltők, de akkoriban minden szépirodalmi lap örömest közölte műveiket.

Nincs miért foglalkoznunk a felsorolt írókkal egyenkint. Erdélyi János rendre veszi valamennyit, hogy föntebb érintett felfogását iga-

zolja. Vizsgálódásainak eredményeivel úgy vagyunk, mint a Lessing drámai birálataival. A művek, melyekről birálatot mondott Lessing, nagyrészt kivesztek a köztudalomból, de az elvek, melyeket itt-ott fejtegetett, maradandó hatásúak. Erdélyi módszere, gazdag eszméi, éles itéletei maradandó becsűek szintén; s ha a felsorolt írók neveit a jövő nemzedék ismerni fogja, azt jórészt nem saját műveiknek, hanem Erdélyi fejtegetéseinek köszönhetik. Ő folytonosan szemmel tartotta a lyrikusokat, mindenikről szólni akart, hivatkozván a savoyai népnek ama szép szokására, hogy azokat az ifjakat, a kik «mint raj költöznek ki Franczia- s más országokba megélni, harangszó mellett bocsátja útjokra, hogy akár élnek, akár halnak, egy se maradjon közűlök a hazai vallásosság megtisztelése nélkül». Azt kivánta ő is, hogy egy költő se maradjon szó nélkül, «midőn műveivel útnak ered, akár él, akár hal különben a hazai közvélemény előtt».

Magától érthető, hogy a vizsgálat alá vett költők közűl van néhány, a ki többé-kevésbbé maradandó becsű műveket hagyott hátra, a melyekben Erdélyi a helyes irányba való visszatérést látja. Tóth Endre, Tóth Kálmán, s kivált Vajda János költészetét apróra elemzi, kimutatván, mely tárgyak azok, a melyekkel a nevezett költők művészileg tudtak elbánni. Mondanunk sem kell, hogy Erdélyi vizsgálódásainak idevonatkozó részei maig is actualis értékűek, s az irodalomtörténet írója, ha valamikor a jelen század második felének költészetéről akar itéletet mondani, ép oly kevéssé mellőzheti e fejtegetéseket, mint nem mellőzheti az írókat, a kik kétségkívül a jobbak közé tartoztak a megromlott érzék közdivatában.

A lyrai költészet vizsgálatán kivűl egy másik nagyobb tanúlmány a franczia irodalomról szól, a melyet Erdélyi Geruzeznek, a franczia akadémiától megkoszorúzott munkája után készített. Az irodalmi tények, a melyeket Geruzez után Erdélyi megállapít, ma is érvényben vannak ugyan, de sokkal bővebben kifejtette azokat Nisard, a franczia irodalom híres történetírója.

A mit a színi hatásról ír Erdélyi, Vachott Sándorral vitatkozva, kissé meghaladott álláspontot mutat, a mennyiben a színi előadás befolyását a néző közönség képzelmére tagadni látszik, a mi kétség kívül tévedés. Igaz, hogy a valódi művészeti termék olvasva vagy előadva egyaránt megteszi a hatást, s Erdélyinek főszempontjai ellen alig lehet ellenvetést tenni: de annyi bizonyos, hogy a költészeti és színi előadás egymással párosúlva a jó drámának csak előnyére szolgálhat. Erdélyi a művészeti igazságok nevében tiltakozott a színi hatás külön eszközének oly értelemben vett használata ellen, a mely a költő érdektelen művének megjavítását s népszerűsítését a színésztől várja, sőt követeli. E tárgyban több irodalmi levelet írt Erdélyi a Szilágyi Virgil *Értesítő*-

jébe, kimagyarázni iparkodván a színi hatás eredetét, a mely Francziaországban kelt vándorútjára Hugo Victor és Dumas drámáival. Erdélyi e kérdésnek nálunk egész történetét előadja, röviden ugyan, de híven s éles felfogással.

A könyv utolsó fejezetében szépészeti alapvonalak töredékét találja az olvasó, a melyet Erdélyi a sárospataki akadémián tartott æsthetikai előadásaihoz készített. Kár, hogy mindez csak töredéknek maradt. Azonban így is látjuk, hogy Erdélyi az æsthetikai alapfogalmait nagyrészt a német æsthetikusok után állapította meg, épen úgy, mint újabban Greguss Ágost. A ki ez utóbbinak előadásait hallgatta: sokban ráismer a közös forrásra, a melyből Erdélyi is, Greguss is merítettek. Egyikmásik része e töredéknek, főleg *a jelvi, remek* és *regényes* alakról szóló, egészen Hegel után van felfogva, a melyet Erdélyi részletesen is kidolgozott a *Budapesti Szemle* egyik évfolyamában. Talán nem ártott volna e kidolgozott részletet itt közzétenni, vagy e töredéket is a következő kötetre hagyni. Egyébiránt nem helytelenűl van itt sem a kötet végén, mint Erdélyi æsthetikai felfogásának s rendszerének dióhéjba összefoglalt kivonata.

Dr. Váczy János.

Platon Theaitetosa. (Görögűl és magyarúl). Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Simon József Sándor*. Budapest 1890, Franklin-társulat. Ára 1 frt 20 kr. (Görög és latin remekírók. Kiadja a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága).

Platonnak ez a párbeszéde oly problémával foglalkozik, mely ősi időktől mindekkoráig szüntelenül próbára tette a gondolkozó emberek elméjét. A legmagasabb metaphysikai tárgy, de egyúttal a legközönségesebb, lehet mondani, örök emberi kérdés. Mi a tudás? Valóság-e avagy látszat, sarkaiból ki nem mozgatható absolutum, avagy időtől, tértől s a megfigyelő érzéklésétől függő relativum — ez a mélységes rejtvény volt mindenkor egyik végső czélja az elmélkedésnek, egyrészt jól felépített philosophiai rendszerekben találva külsőleg megnyugtató megfejtését, másrészt meddő tagadást fakasztva a lelkekben. Bármily nehéznek lássék a kérdés, mégis mindenütt ott találjuk mind a költészet világában, mind a valóságban, mind a tiszta ész birodalmában, és főleg a német philosophusok rendszereinek csúcspontján (Erkenntnisslehre), mely felé irányulnak az összes részletes megfigyelések.

Szinte csodálnunk kellene, ha nem így volna a dolog az első igazi rendszeres alkotónál, Platonnál. Maga az ideák tana is erre utal, s valóban egy egész sora a dialektikába vágó párbeszédeknek iparkodik a szóban levő kérdést szövevényes járulékaiból kibontakoztatni. A Theaitetosban — miként a magyarázók mondani szokták — ez csak félig-meddig sikerült, mert hiszen a beszélgetők eredményül nem azt találják meg,

mi a tudás, hanem inkább azt, mi nem az. E negativ és kétségtelenül nyugtalanító vég azonban nem gátolja azt, hogy az egész mű folyamán a kérdés mivoltára vonatkozó igen jelentőségteljes megjegyzésekre ne akadjunk, melyeket csupán összefoglalnia kell az olvasónak.

A Theaitetos tulajdonképen csak bizonyítása az ideák tanának. Be kell látnunk először azt, hogy a megismerés, a tudás lehetséges valami. Ha erről meggyőződtünk, önként kinálkozik a többi következtetés, mely szerint a külvilág látható és érzékelhető tárgyain és jelenségein kívül vannak oly objectumok, melyeket csak az igazi tudás ismerhet meg. Más szóval: az absolute megismerhető ideák világával szemben áll a látszat világa, melyet érzékeinkkel ismerünk meg. Az érzéklés és tudás közt áll a képzet.

Simon úr szolgálatot tett irodalmunknak, hogy Platon e nevezetes párbeszédét lefordította, s tegyük hozzá mindjárt, a kezdet nehézségeihez képest jól lefordította.

Platon Theaitetosa, mint fent említém, nemcsak tárgyánál fogva elsőrendű fontosságú, hanem finomul gondolt szerkezeténél s élvezetes előadásánál fogva is kiváló figyelmet érdemel. A módszer analytikus, vagyis: a fallaciák, az ismeretlen értékek folytonos kiküszöbölése, míg végre burkolatából kifejlik a mag, ez esetben persze a negativ meghatározás. E módszer a párbeszéd nyelvében s hangulatában, vagy hogy műszóval éljek, az előadás színezésében is megnyilatkozik: a gondolatok menetét és fokozatos tisztulását a szóváltás élénksége gyorsítja. Érdemül rovom fel a fordítónak, hogy az élénkséget iparkodik visszatükröztetni, s ama jól ismert dialogikus fordulatokat (γὲ δή, πῶς γὰρ οὔ, ναί, τίμήν, μών, πάνυ μὲν οὖν, ὀρθῶς, οὐ γάρ, ἔγωγε, καὶ μάλα, παντάπασιν οὖν stb). majd mindenütt sikerült magyar kifejezésekkel fordítja.

Átalában nem szolgai a fordítás; de túlságosan szabadnak sem mondható. Nehézkességtől kevés kivétellel ment, s a gondolati hűség ellen ritkán vét. Nem mindig szerencsés azonban fordítónk, mikor a Platon jellemzetes periodusait szétszabdalja. *Az érthetőség* teszi ezt a világosság javára; csakhogy mellette nem egyszer elvesz a platoni mondatfűzés kényelmes lazasága és szétfolyó terjengőssége (Pl. 142, D: 143 A; 146 B; 148 C). A magyarság tekintetében a helyes középszert követi Simon. Értem azt a bizonyos tapintatot, mely a philosophiai stilus fordítását nem tekinti a csárdai phrasisok hálás mezejének, hanem a tudományos nyelv színvonalán meg tud maradni, anélkül, hogy a helyes nyelvhasználaton csorbát ejtene. Az olyan pórias mondások, mint a 162. p. végén «akkor egy *fabatkát* érőnek sem tartanák őt» (gör. ἄξιος οὐδ' ἑνὸς μόνου ἂν εἴη) vagy mindjárt alatta: «ezt a sok *se füle se farka dolgot*» (gör. καὶ ἄτοπα ταῦτα), az ily kifejezések*), mondom, melyek inkább

*) Más példák: 146 A: «Talán csak nem követek el *paraszt tempót*»; 146 C és 178 A: «ha valami *bakot lőnék*»; 161 A: «kritizálják»; 174 A: «*vicczes* thrák szolgáló»; *konyitanak* (többször fordul elő. Nem szép). Merész fordítás a 179 B. pontban «az ő állításának *Achilles-sarka* (δοκεῖ μοι μάλιστα ἁλίσκεσθαι ὁ λόγος).

keresetteknek, mint szükségeseknek látszanak, csak nagyon elvétve fordulnak elő; s inkább kivétel számba mennek. Viszont van azután sok ilyenfajta igen helyes magyarítás: pl. 144 B. «mindannyiok *csupa* feledékenység» (λήθης γέμοντες); 148 E: «Viszont azt sem tudom *megállani*» (οὐ μὲν δὴ αὖ οἶδ' ἀπαλλαγῆναι τοῦ); 150 E: «*megérté azt, hogy*» (τελευτῶντες κ. τ. λ.); 151 D. «*megembereled magad*» (ἀνδρίζῃ); 153 D: «az egész világ a *feje tetejére állana*» (gör. καὶ γένοιτ' ἂν τὸ λεγόμενον ἄνω κάτω πάντα); 163 C.: «De lásd, van itt még egy más *bökkenő* is.» (προστόν). — «Nézz csak utána, hogy *lábolunk* keresztül rajta» (διωσόμεθα); 165 B: «*felette szörnyűséges*» (τὸ δεινότατον); 166 A: «egy *gyerek ember; 168 C: fiatalos hévvel*» (νεανικῶς) stb.

Nem könnyű feladat volt a platoni műnyelvvel (ha ugyan annak nevezhetjük) valahogyan megbirkózni. Hogy elvszerűen járt el Simon úr, azt látjuk a könyv végén olvasható összeállításból, a philosophiai műszavak görög-magyar gyűjteményéből, mely egyszersmind tanuságot tesz arról, hogy a fordítónak van philosophiai iskolázottsága. Ide iktatok nehányat, melyek nézetem szerint sikerültek: ἡ αἴσθησις = az érzéklés, ellentétben az ἐπιστήμη-vel (= ismeret, tudás); ἡ πρᾶξις = a tevékenység; ἡ γένεσις = a létesülés; τὸ δύναμιν ἔχον ποιεῖν = = a cselekvő erő; τὸ δύναμιν πάσχειν ἔχον = a szenvedő erő; αὐτὸ καθ' αὑτὸ a maga valóságában (lehetne így is: a maga *mivoltában)*; ἡ ἀλήθεια = az igazi mibenlét stb. Csupán egy műszavával nem értek egyet. A XXXI. s következő fejezetekben mindenütt *helyes vélemény*-nek fordítja az ἀληθὴς δόξα-t, holott az összefüggésből kétségtelen, hogy itt csak a *képzetről* lehet szó, a minthogy a német fordítók «Vorstellung»-gal fordítják, de maga Simon úr is a XXII. fejezetban a ψευδὴς δόξα-t hamis *képzetnek* mondja.

Ha végül megemlítem, hogy a könyv bevezetésében a párbeszédnek gondolatmenetét olvassuk összefüggő előadásban, mindent elmondottam, a mi e fordításról elmondható. Kár, hogy Platon ismerettanának a mai philosophia álláspontjáról való méltatását nélkülöznünk kell e könyvben, mely egyébként lelkiismeretes eljárásról tanúskodik.

Egészben véve e fordítást a görög irodalom iránt érdeklődő művelt közönségnek jó lélekkel ajánlhatom. Remélhető, hogy Simon úr a megkezdett irányban tovább haladva, a nagy görög gondolkozó egyéb, nevezetesebb műveinek is még sorrát keríti. DR FINÁCZY ERNŐ.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny régi évfolyamai leszállított árakon kaphatók a B. Ph. T. pénztárnokánál.

Hivatalos nyugtázás

az 1891. évi április hó 21-től szeptember hó 20-ig terjedő időre.

Rendkivüli tagdíj 1889-re: Dr. **S**zékely György. — **1890-re: K**ároly Ignácz. — **S**chmidt Frigyes 2 frtot. — **1891-re: K**ároly Ignácz. — **M**áté Lajos. — **S**zányi Béla, (1892-re is előre 1 frtot). — **1892-re: L**ehr Vilmos pótlásul 2 frtot, **1893-ra:** 1 frtot.

Rendes tagdíj 1886-ra: Dr. **V**áli Béla. — **1889-re: K**őrösi Henrik, (pótkötetért is 1 frtot). — **1890-re: B**élay Jenő. — **G**yürky Ödön, (oklevélért és pótkötetért is). — Dr. Székely György, (oklevélért is 2 frtot). — **T**iber Ágost. — Dr. **W**eninger László. — **1891-re:** Dr. **B**ánóczi József. — Boros Gábor. — Balassa József pótlásul 1 frtot. — **C**serny Ernő, (1892-re is előre 1 frtot). — Cserei József. — **D**ergács Sándor. — **E**rdélyi Pál pótlásul 2 frtot. — **H**ellebrant Árpád. — Hajnal Imre. — Henning Rudolf. — Hehelein Károly. — **J**urkovich Emil. — **K**orber Imre, (oklevélért is 2 frtot). — Kutrucz Rezső (oklevélért is 2 frtot). — **L**iska János, (oklevélért is 2 frtot). — Lászlófy Kamill. — **M**arusák Pál. — **P**etrovich Ferencz. — Paulik A. Miklós. — Pirchala Imre, (1892-re is előre 1 frtot). — Petz Gedeon pótlásul 2 frtot. — Pruzsinszky János 3 frtot. — Paulik József. — Pácz Sándor. — **R**anschburg Viktor, (1892-re (s előre 1 frtot). — Reményi Ede. — Rózsa Vitál. — Dr. **S**zamosi János, I1892-re is előre 1 frtot). — Szigetvári Iván pótlásul 3 frtot. — Szölgyény Ferencz.

Előfizetés 1891-re: Ciurciu Miklós. — **D**évai állami főreáliskola az i. félévre. — **K**olozsvári m. kir. tanárképző, (1892-re is előre 1 frtot.) — Körmöczbányai főreáliskola. — Kunszentmiklósi ref. gymn. a II. félélévre. — **M**iskolczi ref. főgymn. a II. félévre. — **L**őcsei kir. főgymn. — **S**zegedi főgymnasiumi önképzőkör. — Szathmári kir. kath. főgymnasium. — Szakolczai gymn. igazgatóság. — Váczi kegyesrendi főgymnasium.

Oklevélért: Dr. Kvacsala János. — Szeitl Kamill.

Kelt Budapesten, 1891 szeptember 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.
I., vár, Verbőczy-utcza 16. sz.

Kérelem!

A legmélyebb tisztelettel kérem a tagtársakat, hogy hátralékos tagdíjaikat az általam szeptember végén levélben megküldött „Befizetési lap" felhasználásával október folyamán mindenesetre sziveskedjenek megküldeni.

A befizetési lapra nem kell utalványbélyeg.

Budapesten, 1891 október 5-én.

A pénztárnok.
I., vár, Verbőczy-u. 16. s

Értesités.

A Révai testvérek könyvkereskedésével eddig fennállott szerződés felbontása lehetővé tette, hogy az alább következő három munkánál *iskolai könyvtárak, tanárok, egyetemi hallgatók* és (az illető igazgató urak ajánlatára) *középiskolai tanulók* számára, a czélra való tekintetből, rendkívül árkedvezményt engedhessünk.

1. *Beöthy Zsolt:* **A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban.** Két kötet. I. 1526—1774. (304 l.); II. 1774—1788. (384 l.). Eddigi ára 4 frt, most ... ... 2 frt

2. *Heinrich Gusztáv:* **A német irodalom története.** Az őskortól a nemzeti irodalom fölvirágzásáig. Két köt. (XVI. 576 és XVI. 567 l.) Eddigi ára 7 frt, most ... ... 3 frt

3. *Simonyi Zsigmond:* **A magyar nyelv.** Két kötet. I. A magyar nyelv élete. (301 l.) — II. A magyar nyelv szerkezete. (363 l.) Eddigi ára 4 frt, most ... ... 2 frt

Együttes megrendelésnél a három munka ára (7 frt helyett) csak 5 frt; díszes angolvászon kötésben 7 frt. — Tanulóknak kivánatra több havi részletfizetés mellett is.

Megrendelések egyenest a magyar tud. Akadémia főtitkári hivatalához intézendők.

Budapest, 1891. szept. 1.

A M. T. Akadémia főtitkári hivatala.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1891. NOVEMBER. XV. ÉVFOLYAM. IX. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: VIII. Múzeum-körút 18.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1891

Figyelmeztetés.

Ujolag kérem és a legmélyebb tisztelettel figyelmeztetem a hátralékosokat, hogy hátralékaikat november hó 25-ig okvetetlenül sziveskedjenek megküldeni.

De ha ezt mégis lehetetlen volna 25-ig megküldeni, sziveskedjenek erről engem 25-ig értesiteni, megjelölvén az időpontot is, a midőn a fizetést teljesiteni kivánják.

Azok terhére, kik a fenti két kérelem egyikét sem teljesitik, nov. 29-én postai megbizást küldök szét, mire a fizetési halasztás be nem jelentése miatt egyenesen felhatalmazottnak fogom magam tartani.

Budapesten, 1891. november 5-én.

A pénztárnok.
I., vár, Verbőczy-u. 16.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, e:en társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

TEMPORA. MODI.

A latin nyelv tanulásában a modusok helyes használata okoz legtöbb nehézséget. És ez onnan van, mert a tankönyvek túlnyomó részében a modusok természete nincs eléggé tisztázva: a függő módnak, a modus obliquusnak, oly sajátságot tulajdonítanak, mely valójában nincs meg benne. Így midőn azt mondják a conjunctivusról, participiumról és az infinitivusról, hogy azok időt jelölnek A másik nagy hiba abban van, hogy hat időt különböztetnek meg. Ezekről a dolgokról Gossrau az ő nagy nyelvtanában bőven szól; de ő sem ment a hibától: mert két helyen következetlen önmagához, így midőn a 155. lapon a 146. §-ban hat tempusról, az 562. lapon pedig a consecutio temporumról beszél, minden megszorítás nélkül.

A gondolkodás eredeti anyagát az érzéki tárgyak behatása folytán a lélekbe nyomódott képek teszik. Ezeket a képeket vagy az érzéki tárgyak behatása alatt kapjuk vagy más emberektől már készen vesszük, a nélkül, hogy a nekik megfelelő érzéki tárgy jelen volna. — Ha a ránk ható érzéki tárgynak a képét lelkünkbe veszszük és a tárgy még mindig hat ránk, képének lelkünkbe való felvétele után is, úgy hogy a lelkünkbe ıelvett kép az érzéki tárgyat egészen fedezi (az úgynevezett kivetítés), lelkünknek ezt a képét *szemlélet*nek nevezzük. — Ha az érzéki tárgy nem hat többé felfogó lelkünkre, csak az érzeki tárgy képe van meg lelkünkben, melyet a lélek mintegy maga elé állít, lelki szemeivel nézi, értelmileg szemléli, az ilyen lelki képnek *képzet* (értelmi szemlélet) a neve.

Minthogy az érzéki tárgyak majdnem mindig egynél több tulajdonsággal vannak fölruházva: azért a róluk felvett szemlélet vagy képzet is csaknem mindig összetett.

Az érzéki tárgyak a magok tulajdonságaival a valóságban mindig mint egységes egész jelennek meg; a valóságban csak: sárgálló vetés, rezgő galy, kék ibolya, törököt verő Hunyadi van.

De lelkünknek meg van az a tehetsége, hogy a szemléleteket vagy képzeteket képes részeikre bontani, a szemléleteket vagy képzeteket és részeiket egymással összehasonlítani, egymástól megkülönböztetni, széjjelválasztani. A léleknek ezt a működését *gondolkodás*nak, *ítélés*nek nevezzük.

A gondolkodásnak alapkelléke az összehasonlítás és megkülönböztetés, mely két lelki működés, a gondolkodás első fokán, a szemléletek vagy képzetek részeikre való bontásánál, úgyszólván egyszerre áll be; pl. az előttem álló ember arczára pillantok, vagy távollétében lelkemben levő képét az öntudat elé állítom, az arcz részei (orr, száj, szem) közt való különbségek egyszerre tünnek fel. A végtelenül gyorsan történő összehasonlítás, megkülönböztető szétválasztás úgyszólván egyszerre történt. Az összes létező érzéki tárgyak, ha másra nem, legalább a megjelenés helyére vagy idejére nézve különböznek egymástól: tehát ellentét, különbség mindig van. Csak az a tárgy létezik valóban, mely más tárgytól, bármily kevéssé, de mégis különbözik. A létező tárgy csak különbsége által érvényesül; így az egész érvényesül, létezik az őt alkotó egyes részektől való különbözősége által.

A tulajdonságok az érzéki valóságban nem léteznek magukban, a tárgyaktól elválasztva; sárgállás, kékség magában véve az érzéki valóságban nincs, időben jelentkező tért elfoglaló tárgyhoz van az kötve, mely sárgállik vagy kékellik: tehát az olyan itélésnek, mely szemlélet alapján történik, első rugóját a térbeli különbözőség adja meg. De minthogy öntudatunk kellő közepében csak egy tárgy képe lehet egyszerre, a másik tárgy képe csak utána állhat, az elsőtől mintegy háttérbe szorítva; de mivel az egymásutánság már az idő mozzanatát foglalja magában: azért *a gondolkozás vagy itélés, mint szétválasztás, elválaszthatatlan az idő képzetétől*. Ugyanez áll olyan gondolkodásra nézve is, mely képzetek alapján történik.

Midőn egy szemlélet vagy képzet az öntudat kellő közepében, vagyis a többi szemlélet vagy képzet hátraszorításával egészen előtérben van, az *a filozófiai értelemben* vett *jelen idő;* a mi azt megelőzte, az a multhoz tartozik: *igazi mult*, a mi pedig követi, az a jövőhöz tartozik: *igazi jövő*.

A gondolkodás kétféle processzusa.

I. *A lélek vagy egy összetett (szemléletet vagy) képzetet vehet szétbontás,* szétválasztás alapjául, és akkor *a gondolat, itélet* =

a) *az alapul vett összetett képzet és egy-egy részképzete vagy több részképzete közt levő szembeállítási kapcsolatos viszonynak lelki képe;* pl. alapul vett képzet, mint összetett egység: kék+illatos+ibolya; részképzetek, mintegy az összetett egységgel szembe állítva, de vele kapcsolatos viszonyban: kék+illatos. — Az ilyen itélet nem más, mint: hogy egy összetett egységes képzet részképzetei önmagukkal egyenlők; és hogy az összetett egységes képzet az őt alkotó részképzetekkel egyenlő.

b) vagy *egy összetett egységes képzetnek részképzeteit állítom egymással* szembe, az összetett egységes képzeten álló kapcsolati viszonyba; pl. Az ibolya illata kellemesebb, mint a szine. Kellemesebb illatú+kellemes szinű+ibolya (az alap); illat+szin (részképzetek, egymás közt ellentétes és az egészszel való kapcsolatos viszonyukban szembe állítva); kellemesebb+kellemes (illat-szinre vonatkoztatva ellentétes viszonyban, az egész ibolyára, mint egységes összetett képzetre vonatkoztatva kapcsolatos viszonyban). — Az *ilyen itélet* nem más, mint a részképzeteknek, melyek az egészszel kapcsolatos viszonyban vannak, egymásra nézve ellentétes viszonyba való állítása.

Az I. alatti módon létrejött gondolatok az úgynevezett *analytikai gondolatok.*

II. A *b)* alatti eset átmenetül szolgál ahhoz, midőn *két összetett egységes képzetnek egyes részképzeteit állítom egymással kapcsolatos vagy ellentétes szembeállítási viszonyba;* pl. Az arató lekaszálja a sárgálló árpát. Az érzéki világban van: arató ember és sárgálló árpa. A két érzéki tárgy együttvéve nem képez elválaszthatatlan összetett egységet, mindegyiknek külön léte van, csak külön-külön saját magukra vonatkoztatva képeznek egységes egészet. — Igaz, hogy a valóságban csak: «sárgálló árpát arató ember» van; de a «sárgálló árpát arató ember» lehet «rozsot arató« is, lehet: «szénát kaszáló». — Tehát: az ember aratósága és a rozs arathatósága közt nincs oly szoros, szükségképeni összefüggés, oly szoros viszony, mint az I. a) alatt említett példában: az egész ibolya és annak illata és kék szine közt. A viszony külső és nem belső. — Az *ilyen itélet, gondolat* = két összetett (szemlélet vagy) képzet egy vagy több részképzete közt fennálló ellentétes vagy kapcsolatos szembeállítási viszonynak lelki képe.

A II. alatt leirt módon létrejött gondolatok az úgynevezett *synthetikai gondolatok.*

A (szemléletnél vagy) képzetnél az összes részképzetek a maguk összefüggésében meghagyatnak; pl. Az illatos+kék ibolya; A sárgálló vetést arató ember. Ellenben a gondolatnál a részképzetek szétválasztatnak és szembeállítottsági viszonyba jönnek; pl. 1. Az ibolya illatos+kék; 2. Az ember a sárgálló gabonát aratja, vagy: Az ember aratja a gabonát, mely sárgállik.

Ezek után azt mondhatjuk, hogy: *a mondat* nem más, mint: a szemléletek vagy képzetek egymással kapcsolatos vagy ellentétes szembeállítási viszonyát rajzoló lelki képnek érzéki alakban való megjelenése. Más szóval: *a mondat* irott vagy hallható szavakkal való kifejezése azon lelki képnek, mely a szemléletek vagy képzetek kapcsolatos vagy ellentétes szembeállítottságát mutatja.

Mindennek, legyen az szemlélet, képzet, gondolat vagy érzéki tárgy, bizonyos időben kell léteznie (jelenben, multban v. jövőben); de mivel a gondolat, mely lelki képe valamely két vagy több tárgy kapcsolatos vagy ellentétes szembeállítottságának, szintén időben jön létre: azért a gondolatnak, és így a mondatnak az időt mindig ki kell fejeznie.

A mit maga az ember lelkével fölfog, csak a fölfogás pillanatában *igazi jelen,* igazán jelenlevő való: a külvilágra vonatkoztatva, a mi lelkére hat, az realis valóság, *a többi csak emlékezet.* A lelkünkben levő emlékezet vagy képzetekből vagy gondolatokból áll; ezek egy részét magunk alkottuk a való tárgyaknak közvetlen hatása alatt, vagy másoktól készen kaptuk vagy kapjuk írásban, domborművü emlékekben vagy élőszóval való elbeszélés útján. — A gondolatokat alkotó vagy a már kész képzeteket, gondolatokat befogadó lélek ezen alkotása, befogadása közben magára vonatkoztatva mindig jelen és ez az igazi, való jelen, *valódi jelen idő,* melyet az időfelosztásnál alapul, kiinduló pontul veszünk. Ha a gondolatokat alkotó, befogadó lélek működési idejében valamely tárgy, mint valóság nincs jelen, az a működő lélekre vonatkoztatva múlt vagy jövő. *A multat képezik* a gondolkodó lélek valamely határozott tárgy fölött való gondolkodási állapotát megelőző, az öntudat kellő központjában volt szemléletek, képzetek és gondolatok. *A jövőt képezik* a gondolkodó, befogadó léleknek valamely határozott tárgy fölött való gondolkodási, szemléleteket, képzeteket befogadó állapotát követő behatások. — Ebből látjuk, hogy *a jelen idő tartamának hosszúsága nagyon is a gondolkodó lélek felfogásától, önkényétől függ,* és egy percztől terjedhet az évek egész soroza-

tára. Hogy mikor kezdődik a múlt vagy a jövő a jelentől számítva, az is a beszélőtől, az írótól, a gondolkodó léleknek a jelen időt meghatároló felfogásától függ. Pl. *Ma napság* kevés az önálló gondolkozásu ember.

A cselekvés saját magára vonatkoztatva mindig jelen, folyamatos, akár egy pillanatig, akár hosszú ideig tart; *a gondolkodó lélek szempontjából* azonban *háromféle*: vagy 1. *a jelenben* folyamatos, a mikor a gondolkodó lélek működési idejébe esik, vagy 2. *a múltban* volt folyamatos (egy pillanatig vagy hosszabb ideig) és a lélek tényleges gondolkozásához viszonyítva csak a cselekvés következménye, eredménye α) vagy csak puszta gondolata van meg β) vagy 3. *a lélek* gondolkozása bizonyos időpontját követő időben lesz folyamatos akár egy pillanatig, akár hosszabb ideig.

Az első 1. *praesens* (tempus), *infecta* (actio): scribo litteras. A második 2. α) *praeteritum* (tempus), *perfecta* (actio) *logice:* perscripsi litteras. β) *praeteritum* (tempus), *perfecta* (actio) *historice:* scripsi litteras. A harmadik 3. *futurum* (tempus), *infecta* (actio): scribam litteras.

Ha a gondolkodó lélek beleképzeli magát a múltba, akkor, a mi rá nézve rendes körülmények közt múltban folyamatos, azt úgy fogja fel, mintha gondolkozása tényleges idejében folyna a cselekvés, ennek az alaknak a neve: *praesens* (tempus), *infecta* (actio) *historice.*

A gondolkodó lélekre nézve a múltban tényleges, vagy a jövőben tényleges cselekvés csak mint gondolat létezik. Ha most mind a multban, mind a jövőben történő több cselekvést egymásra vonatkoztatunk, azt látjuk, hogy 1. mind a két cselekvés ugyanazon időpontban még folyamatos, vagy 2. az egyik befejezett, a másik pedig folyamatos. Pl. 1. α) Postquam me *conspexit* et mihi *gratulatus est*, domum *rediit.* β) Si naturam *sequemur* ducem, nunquam *aberrabimus.* 2. *a)* Pausanias, ubi vitam *posuerat*, ibi (eodem loco) *sepultus est.* Vagy: Legiones sex, quæ primæ venerant, castra munire *coeperunt. b)* Simulac te *conspexero*, verber*abo* te.

A 2. alatti példákban két új alakot kaptunk *a*) venerant, posuerat, és *b)* conspexero.

Az *a)*-nak neve: *praeteritum* (tempus), *perfecta* (actio, cselekvés) . . . a *b)*-nek: *futurum* (tempus), *perfecta* (actio).

Annak kiemelésére, hogy egy múlt cselekvés, viszonyítva egy más múlt cselekvéshez, *tartósan folyamatos* volt, van külön alak,

az úgynevezett: *praeteritum* (tempus), *infecta* (actio): His rebus comparatis Catilina nihilo minus in proxumum annum consulatum *petebat*, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque illi (Ciceroni) tamen ad cavendum dolus aut astutiæ *deerant*. (Sall. Cat. 26.)

Ebből világos, hogy helytelen dolog hat tempusról beszélni, holott *idő csak három van*, felosztási alapul a gondolkodó lélek tényleges gondolkozási idejét véve, van jelen, mult és jövő. De *maga a cselekvés*, vonatkoztatva az időre és egy másik belé eső cselekvésre, *lehet kétféle, vagy be nem fejezett* (úgy hogy még be sem állott v. folyamatban van) vagy már *befejezett* (actio infecta és perfecta). Tehát van *hat indicativusi időalak*, melyek közöl három a jelenben, múltban és jövőben actio infectá-t, három pedig a jelenben, múltban és jövőben actio perfectá-t jelöl.

Nevök:

1. *Praesens*; (t. i. tempus)	*infecta* .. *scrib*-o	a jelen időben	be nem fejezett cselekvés (actio)
	perfecta .. *scrips*-i		befejezett cselekvés (vonatkoztatva a jelen időre mint reális eredmény v. puszta gondolat).
2. *Praeteritum*;	*infecta* .. *scrib*-ebam	a múlt időben	be nem fejezett cs. (kiemelve a tartósságot)
	perfecta .. *scrips*-eram		befejezett cs. (viszonyítva egy másik múlt cselekvéshez).
3. *Futurum*	*infecta* .. *scrib*-am	a jövő időben	be nem befejezett cs. (csak be fog állani).
	perfecta .. *scrips*-ero		befejezett cs. (viszonyítva egy másik, jövőben történő cselekvéshez).

Fölösleges mondani, hogy pl. scribo : præsens, infecta *indicativi;* mert időt úgyis csak az indicativus jelöl (a mint azt lejebb kifejtve látni fogjuk). Legfeljebb hozzá lehetne tenni, hogy «scribo» : præsens, infecta *activi;* «scribitur» : præsens, infecta *passivi*. És így tovább a többi időknél, ha éppen ki kell emelni, hogy az ige activumban vagy passivumban áll.

A *be nem fejezett cselekvés* (actio infecta) jelölésére mind a három időben egyenlő az igető: *scrib*- (ama-, dele-, reg-, audi-).

A *befejezett cselekvés* (actio perfecta) jelölésére mind a három időben szintén egyenlő az igető: *scrips-* (amav-, delev-, rex-, audiv-).

Az *időt* (jelent, multat és jövőt) a végzetek különböztetik meg.

Minthogy *a különböző tövek* nem az idő, hanem *a cselekvés állapotának a különbözőségét jelölik:* azért helytelen præsens és præteritum-től beszélni. — *Azt kell mondani:* 1. van folyamatos, be nem fejezett cselekvés töve, és van 2. befejezett cselekvés töve.

1. *Be nem fejezett cselekvés:* 2. *Befejezett cselekvés:*

am-o (a+o)	am-em	ama-re	*amav*-i, -erim	*amav*-isse
			-eram, -issem	
ama-bo		ama-ns	-ero	ama-tus *)
ama-bam	ama-rem	ama-ndus		

*) mint állapot folyamatos.

A modusok közől csak az indicativus jelöli az időt; az úgynevezett *conjunctivus,* melyet mi conjunctivusra (amem, amaverim) és subjunctivusra (amarem, amavissem) osztunk fel, továbbá az *infinitivus* és *a participium* nem jelölik az időt, hanem *csak a cselekvés folyamatosságát, be nem fejezettségét vagy befejezettségét; idejöket az indicativusban álló ige mutatja.*

A) Participium.

Scribens, scriptus. Scribens cselekvő, scriptus szenvedő értelmű.

I. *Scribens* csak a cselekvés folyamatosságát jelöli *bármely időben,* melyet az indicativusban álló ige határoz meg.

Pl. 1. Plato scribens *moritur* (a jelenben folyamatos az írás).
2. « *scribens *mortuus est* (a múltban volt folyamatos az írás).
3. « scribens *morietur* (a jövőben lesz folyamatos az írás).

A 2. példában: Plato *scribens* mortuus est — a scribens participiumot mellékmondattá bonthatjuk föl, így:

Plato, *quum scriberet,* mortuus est.

Ebből világos, hogy a «scribens» egyenértékü a «scriberet»-tel, azaz: mind a kettő nem jelöli meg az időt, hanem csak a cselekvés folyamatosságát. Hogy mikor volt folyamatos az írás cselekvése, azt meghatározza a «mortuus est» indicativusi ige. — Ha mi a scribens-t participium (temporis) præsentis-nek vesszük, akkor

azt az abszurdumot kapjuk, hogy: a «scribens» *praesens* (tempus) imperfectum, de egyszersmind egyenértékü a *praeteritum* (tempus) imperfectummal.

II. Lássuk *a cselekvés befejezettségét jelölő participiumot*, mely szenvedő értelmű pl. cognitus, a, um. *Az időt az indicativusi ige mutatja.*

Pl. Ego id cognitum *habeo* (a jelenre nézve befejezett a megismerés).
« « cognitum *habui* (a múltra « « a «
« « cognitum *habebo* (a jövőre « lesz « a «

Emi domum: csak a vásárlást jelöli;

Domum emptam habeo / habui / habebo } a megvásároltnak birtoklását jelöli.

A participiumok helyes elnevezése e szerint ez:

1. *Participium;* { *infecta*.. scribens (bármely időben folyamatos).
perfecta.. scriptus (bármely időben befejezett).

A participiumnak tulajdonképen csak ez a két alakja van meg.

A cselekvő értelmű *scripturus* 3. és a szenvedő értelmű *scribendus* 3. tulajdonképen igétől képzett melléknév (adjectivum), és nem tartja meg egyszerűen az ige jelentését, hanem az *urus 3.* alak *mindig* azt is kifejezi, hogy valaki kész valamit tenni, tehát *szándékot* jelöl; az *ndus 3.* alak pedig mindig azt is kifejezi, hogy valakinek vagy valaminek valamit szenvednie, valaminek lennie, valamivé válnia, történnie kell: tehát *szükségességet* fejez ki. Lássuk példában:

Ante conditam condendamve urbem (Liv.)

A város tényleges és szándékolt építése előtt.

Minthogy *urus* 3. alak szándékot, *ndus* 3. pedig szükségességet fejez ki: azért az általuk kifejezett cselekvés beálló; hogy melyik időben, azt az indicativusi ige mutatja.

Pl. *a)* Milites in propinquum tumulum *recepit* loci se præsidio *defensurus* (Cæs. A védekezés szándékának az idejét a «recepit» mutatja).

Bellum scripturus *sum* stb. (Sall. Jug. Most van szándékom megírni, az írás szándéka most a jelenben fog megvalósulni.)

b) Ab oppugnanda ad obsidendam urbem consilium *vertit.* (Liv. A múltban változtatta meg tervét Porsenna.)

Nevök:

1. *Participiale, activa* (actio): scrip*turus* 3.
2. *Participiale, passiva* (másként: gerundivum): scrib*endus* 4.

B) **Infinitivus** (modus).

Az *infinitivus* is csak a *cselekvés folyamatosságát vagy befejezettségét* jelöli, *bármely időben*, melyet az indicativusi ige határoz meg.

I.

a) *Sentio* aquam frigidam *esse* (folyamatos a jelenben).
Sensi « « *esse* (« « múltban).

b) *Audio* avem *canere*) az éneklés a jelenben folyamatos).
Audivi « *canere* (« « a múltban volt «
Audiam « *canere* (« « a jövőben lesz «

II.

Videor litteras *scripsisse* (az írás a jelenben befejezett).
Visus sum « *scripsisse* (az írás a multban volt befejezve).

Nevök.

I. *Infinitivus, infecta* (t. i. actio): scribere (folyamatos bármely időben).
II. *Infinitivus, perfecta* (a.): scripsisse (befejezett bármely időben).

III.

A harmadik alak: «*scripturum, am, um, um; os, as, a esse*» tulajdonképen az *urus 3.* participiale accusativusban állva. — *Csak szándékot fejez ki* és modussá a mellette álló «esse» ige által lesz. Pl.

Scio patrem scripturum esse (Tudom, hogy atyámnak szándéka van írni).
Sciebam patrem scripturum esse (Tudtam, hogy « « « «

A szándék létezésének idejét az indicativusi ige: scio, sciebam mutatja. A szándék megvalósulásának idejét időhatározók mutatják: Scio patrem *Idibus Martiis* venturum esse.

Neve:

Infinitivus, instans (actio), *activa:* script*urum* 3. esse.
« « *passiva:* scriptum *iri* (ire igének passivuma).

Helytelen dolog a tempusok és modusok nevét az actiót jelölő melléknevekre átvinni, így: præsens imperfec*tum* (v. participium perfectum). — Ez csak zavarólag hat a tanulóra és kevéssé szembetünő, hogy az infectum és perfectum tulajdonképen csak a cselekvés statusát jelöli. *Igy kell mondani: laudo:* præsens, infecta; *laudaveram:* præteritum, perfecta; *laudare:* infinitivus, infecta; *laudavisse*: infinitivus, perfecta; *laudans:* participium, infecta; *laudatus:* participium, perfecta.

C) **Conjunctivus. Subjunctivus.**

I. *Conjunctivus,*	*infecta* ..	amem	(be nem fejezett cselekvés).
	perfecta ..	amaverim	(befejezett cselekvés).
II. *Subjunctivus,*	*infecta* ..	amarem	(be nem fejezett cselekvés).
	perfecta ..	amavissem	(befejezett cselekvés).

Mind a conjunctivus, mind a subjunctivus *csak* a cselekvés be nem fejezettségét vagy befejezettségét jelöli *bármely időben*, melyet az indicativusban álló ige határoz meg.

I.

A főmondatban az időalakok tényt, szándékot jelölnek: præsens (logium), præt. (log.) és fut. inf.	cogn*osco*, quid di*cas*	a mondás a jelenben folyamatos	a mellékmondat «dicas» állítmánya a főmondatbeli cognosco, cognovi, cognoscam cselekvésekre nézve csak a «mondás» cselekvésének be nem fejezettségét jelöli.
	cogn*ovi*, quid di*cas*	a mondás a multban folyamatos	
	cogno*scam*, quid di*cas*	meg fogom tudni, mit mondasz most, de a jövőben történő megtudásnál ott lesz a «mondásod», annyiban folyamatos a jövőben.	

A főmondatban az időalakok tényt, szándékot jelölnek: præs. (log.), præt. (log.) fut, inf.	cogn*osco*	quid di*xeris*	a jelenre nézve befejezett a mondás cselekvése.	A «dixeris» csak a cselekvés befejezettségét jelöli a cognosco, cognovi, cognoscam idejére nézve.
	cogn*ovi*			
	cogno*scam*	quid di*xeris*	a mondás cselekvése a jövőben történő megtudásra nézve van befejezve	

A főmondatban præs. (log.) præt. (log.) fut. inf.	cogn*osco*	quid dic*turus sis*	tudom, mi a te mostani mondási szándékod; a mondás szándéka folyamatos. A szándék megvalósulása, vagyis: a mondás történése a jelen megismerést követi; annyiban a jövő gondolatát is kifejezi.
A mellékmondatban a meglevő szándék megvalósulása esetén beálló, jövő cselekvés	cogn*ovi*		
	cogn*oscam*	quid dic*turus sis*	meg fogon tudni, mi a te mostani mondási szándékod, mely a jövőben történő megtudásnál ott lesz, annyiban folyamatos a jövőben, és a mondás szándékának a megvalósulása a megtudás után történik.

II.

A főmondatban csak gondolatot kifejező időalakok: præter. (hist.); præt. perf.; præter. inf.	cogno*vi* cogno*veram* cogno*scebam*	quid di*ceres*	megtudtam, mit mondtál. *A mondás cselekvése* a múltban történő megismerés idejében *folyamatos.*
A főmondatban csak gondolatot kifejező időalakok; præter (hist. præter. inf.; præter. perf.)	cogno*vi* cogno*veram* cogno*scebam*	quid di*xisses*	Megtudtam, mit mondtál volt. *A mondás cselekvése* a multban történő megtudás idejében *már be van fejezve.*
A főmondatban csak gondolatot kifejező időalakok: præter. (hist.); præter. inf; præter. perf.	cogno*vi* cogno*veram* cogno*scebam*	quid dic*turus esses*	Megtudtam, mit volt szándékod mondani. *A mondás cselekvésének szándéka* a múltban történő megtudás idejében *folyamatos*, és a szándék megvalósulása a megtudást követi.

Az I. és II. alatti példákból látjuk, hogy: ha a főmondatban az úgynevezett főidők állanak, a mellékmondatokban conjunctivusok használtatnak; ellenben a főmondatban álló úgynevezett történeti idők után a mellékmondatokban subjunctivusok következnek.

Mi ennek az oka? — Első sorban a főmondatok tartalmi minősége. Mert mi mást fejeznek ki az ugynevezett főidők, mint tényleges valóságot, bizonyosságot; az úgynevezett *történeti idők* azonban annak csak gondolatát, a mi valamikor tényleges valóság volt.

a) *A tényleges valóságtól* csak tényleges valóság, bizonyosság függhet vagy olyasmi, a mi valósulható lehetőség, tehát a miből szintén tényleges valóság, bizonyosság lehet. — Ez utóbbit kifejezi a conjunctivus.

Minthogy *tényleges valóság csak a jelenben van,* azért a mi a tényleges valóságtól függővé van téve, szintén vonatkozásban áll a jelennel. Tehát *a conjunctivusok,* mint ezen viszony kifejezői, vonatkozásban állanak a jelennel és *független mondatokban* a teljesülhető vágy, valósulható föltevések és lehetőségek kifejezésére használtatnak.

Pl. *(Nunc) hortor* milites, ut fortiter pug*nent.*

Hogy buzdítom a katonákat a harczolásra, az tény; a ré-

szökről történő harczolás még nem tény, de valósulható lehetőség, még lehet tény és mint valósulható tény vonatkozásban áll a *jelenben tényleg* történő buzdítással.

Független mondatokban: Utinam venias! — Hic quispiam quærat. (Si hoc dicas), erres.

b) *Azzal, a mi a jelenben csak puszta gondolata egy volt tényleges valóságnak, csakis puszta gondolat állhat függési viszonyban.* Ezt a viszonyt jelölik a subjunctivusok. A *subjunctivusok* ennélfogva *az eseményt csak mint gondolatot* állítják lelkünk elé, és *mindig az van bennök kifejezve, hogy az esemény nincs meg a jelenben mint tényleges valóság.* Azért a subjunctivusokat a *független mondatokban* a teljesülhetetlen vágyak, igazolatlan föltevések és csak gondolati (tehát valósulhatatlan) lehetőségek kifejezésére használjuk. Hogy mi teljesülhető vagy teljesülhetetlen, azt a beszélő határozza meg.

Pl. *Cohortatus sum* milites, ut fortiter pugn*arent.*

Hogy a katonákat a harczolásra buzdítottam, vagyis: a katonáknak általam való harczra buzdítása a múltban tény volt, de most nem az; most a jelenben ennek csak a gondolata van meg. A múltban meglevő tényleges buzdítás ezen gondolatától csakis gondolat (a harczolás gondolata) függhet, melynek a jelenben nem felel meg tényleges esemény.

Független mondatokban: Utinam venires! Utinam venisses! Tum vero *cerneres,* quanta audacia, quanta vis animi fuisset in exercitu Catilinæ. -- (Si hoc diceres), errares. (Si hoc dixisses), erravisses.

Az egyszerű mondat fajai.

(A modusok használata.)

I. *A valóságot kijelentő mondat* oly gondolatnak a kifejezése, melylyel a gondolatnak a reális valósággal való egyezését kimondjuk: tehát a tényt, a bizonyosságot jelöljük. Pl. Ego scribo. Módja: a modus indicativus.

Hogy a reális valósággal egyezőnek kijelentett gondolatom megfelel-e a reális valóságnak, az megint más kérdés, mely a gondolat helyességével foglalkozik.

II. *A kérdő mondat* oly gondolatnak a kifejezése, melylyel 1 ször *a gondolatnak reális valósággal való egyezőségét keres-*

sük; az egyezőség keresése igenleges vagy nemleges módon történhetik, pl. «Te a kertben voltál» — ez az én gondolatom, «Voltál a kertben?» — vagy: «Nem voltál a kertben?» gondolatomnak a valósággal való egyezését keresem;

2. melylyel *szándékunk megvalósítására nézve habozásunkat fejezzük ki,* pl. «Kertbe menési szándékom megvalósítása fölötti habozás» az én gondolatom, lelki állapotom. A habozást a szándék megvalósítására döntő befolyással bíró czélszerűségi gondolat elfogadhatóságának vagy elnemfogadhatóságának a keresése emeli kérdéssé. «Menjek a kertbe?» «Ne menjek a kertbe?» Ha megyek, mi történik. Ha nem megyek, mi történik.

3. melylyel *gondolatom megvalósításának egy más személy akaratával való egyezését keresem,* pl. «Én a kertbe megyek» ez az én gondolatom. «Uram! menjek a kertbe?» — keresem, hogy tényleges menésem akarata-e egy bizonyos személynek is.

Az ilyen kérdőmondatok az egész gondolatra vonatkoznak és nevök: *gondolat-kérdő mondatok.*

a) Ha *gondolatunk csak egyes részeinek a valósággal való egyezését keressük,* pl. Az én gondolatom: *Te* irtad a levelet. «*Te* írtad a levelet?»

b) ha *gondolatunk egyes részeinek szoros meghatározottságát, a megfelelő realitást keressük,* pl. Az én gondolatom: Te *valahová* mégy. Ennek a résznek «valahová» szoros meghatározottságát keresem: Hová mégy? — A szoros határozottság, megfelelő reálitás: a kertbe, az iskolába.

c) Az én gondolatom: Nekem kell *valamit* tennem. Keresem a megfelelő reálitást: *Mit* tegyek? A megfelelő reálitás pl. Irj levelet.

Az ilyen kérdőmondatok neve *fogalom-kérdő mondatok.* Tehát röviden azt megmondhatnók, hogy: *a kérdőmondatok* olyan mondatok, melyekkel egész gondolatokat vagy fogalmakat a valóságnak megfelelő határozottságban megakarunk tudni.

* Sokszor a gondolatnak a valósággal való *egyezőségét* ismerjük és ismeretlennek csak azért tüntetjük föl, hogy nyiltan vagy hallgatólagosan mással is elismertessük ezt az egyezőséget; pl. Cicero pro Ligario: Cuius lătus ille mucro petebat? (Cæsaris).

A módok használata az egyes kérdőmondatokban. Ha a gondolat és a reálitás közti egyezőségnek, vagy: a gondolat egy része szoros meghatározottságának a megtalálását *biztosnak vesszük,*

használjuk az indicativust pl. 1.) Fuisti in horto? *a) Tu* perspexisti has litteras? *a)* Quo pergis?

Szándékunk ingadozása vagy elhatározásunknak más akaratától való függővé tétele a szándék vagy elhatározás tárgyát megvalósulás tekintetében bizonytalannak, csak lehetségesnek tünteti föl, azért áll a 2. és 3. alatti kérdőmondatokban *conjunctivus, infecta* pl. 2. Maneam an abeam? Quo me vertam? Quid faciam? — A mi ezeknél az időt illeti, az *a jelen idő;* mert habozni csak személyesen lehet; maga a habozás folyamata a habozó személyre vonatkoztatva a legtisztább jelen.

Ha kérdésünkkel nem a ténylegesen folyamatban levő habozást, hanem annak csak emlékét ujítjuk föl, használjuk a *subjunctivus, infectá*-t, mely az eseményt mindig csak mint gondolatot állítja lelkünk elé, pl. Quid facerem? (Mit kellett volna tennem?)

A módok használata a függőkérdésekben.

Minthogy a függőkérdéssel tulajdonképen nem kérdezünk, hanem csak a kérdés tartalmát adjuk és minthogy már a főmondatban kifejezett s jelenben meglevő tényt jelölő gondolat (dubito, delibero, hæsito, nescio, ingoro, quæro, quæstio, incertum est) a kérdés tartalmának, a reálitással való egyezőségnek vagy szoros meghatározottságnak megtalálását bizonytalannak, csak lehetségesnek tünteti föl, azért mindig csak *conjunctivus, infecta* vagy *conjunctivus, perfecta* áll, pl. *Non intelligitur,* quando *obrepat* senectus. Ubi loci fortunæ tuæ *sint,* facile *intelligis.* Ab utro *factae sint* insidiæ, *incertum est. Quaeso,* num iniūste *fecerit?*

Ha a főmondat állitmánya múltban történt eseményt jelöl, tehát annak a jelenben csak meglevő gondolatát, a függő kérdés állitmánya csak *subjunctivus, infectá*-ban vagy *subjunctivus, perfectá*-ban állhat, mely a való események csak gondolatát jelöli, vagyis: gondolattól csak gondolat függhet, pl. Epaminondas *quaesivit* (a múltban tény volt Epaminondas kérdése, most nem tény, csak gondolat), salvusne *esset* clipeus?

III. *Akaratot kifejező mondatok.*

a) *A parancsoló mondat* oly gondolatnak a kifejezése, melylyel akaratunk tárgyának megvalósitását valamely személy kötelességének jelentjük ki, pl. Az én akaratom megvalósítandó tárgya:

‚a te hazamenésed' Kötelességeddé teszem a hazamenést. Menj haza! Akaratunk megvalósítása azonban valaminek megtevése vagy meg nem tevése.

Imperativus jussivus. (Hogy valami történjék.) Ha valaminek megtevését jelentjük ki akaratunk megvalósítandó tárgyának, előáll az igazi parancsolás;

Imperativus prohibitivus. (Hogy valami ne történjék.) ha pedig valaminek meg nem tevését jelentjük ki akaratunk megvalósítandó tárgyának, előáll a parancsolás tagadó formája: a tiltás.

Minthogy az akarat nyilvánítása személyesen történik, és *az akarat nyilvánítása* a személyesen nyilatkozó személyre nézve az *igazi jelen időben van,* tehát igazi tény: azért az akaratot kifejező főmondatoktól függő mellékmondatokban a *conjunctivus, infecta* áll. Pl. *cura* (ut vale*as*).

b) *Conjunctivus suasorius.* (Actio infecta.) Ha *tanácsolás*nál, *kérés*nél és *intés*nél akaratunk tárgyának megvalósítását *egy általánosságban* gondolt második személy *akaratától teszszük függővé* s ezáltal akaratunk tárgyának megvalósítását bizonytalannak, csak lehetségesnek tüntetjük föl, használtatik a *conjunctivus, infecta;*

Pl. *Emas,* non quod opus est, sed quod necesse est (Cic.) Isto bono *utare,* dum adsit, ne *requiras* (Cic. Sen. 10.).

*) Cicero leveleiben előfordul a conjunctivus, infecta *határozott* 2. személyről is; pl. Si est spes nostri reditus, eam *confirmes* et rem *adjuves* (Cic. Fam. 14, 4.)

De ha tanácsunkat, kérésünket *egy előttünk levő személynek* mondjuk s teljesítését azonnal elvárjuk s így a megvalósulást biztosnak vesszük, használjuk az *imperativust.*

Pl. *Perge,* Catilina, quo cœpisti, *egrĕdĕre* aliquando ex urbe! (ut metuere desinamus.). O Juppiter, *serva* hæc nobis bona! (ut beate vivamus). Nyomatékosan: *Cura,* ut quam primum ad me venias (Cic. Fam. 4, 10.). *Nolite* id velle, quod fieri nequit (Cic. Phil. 7, 8.). Cæsar, *cave,* cre*das* .... *cave,* ignos*cas.* (Cic. Lig. 5, 15.).

Conjunctivus hortativus. (Actio infecta). c) *A felszólítás*nál és *buzdítás*nál akaratunk tárgyának megvalósítását nem annyira egy személy akaratától tesszük függővé, mint inkább

akaratát akaratunk tárgyának megvalósítására *ösztönözzük* és a megvalósítást letségesnek tüntetjük föl s kifejezésére a *conjunctivus, infectát*, rendesen a többes első személyben használjuk; pl. *Imitemur* nostros Brutos, Camillos, Decios (ut civitas floreat.). Határozott 2. személy előfordúl már Cicero leveleiben, pl. Si quemquam nactus eris, qui perferat, litteras *des*, ante quam discedimus. A későbbi írók gyakrabban használják, pl. Si sciens fallo, tum me, Juppiter .... pessimo leto *afficias* (Liv. 22, 53.).

A felszólítás és buzdítás tagadó formájában a *conjunctivus, perfectát* használjuk, mert itt az egyes számú 2. személyt (mely *többnyire általánosságban* van gondolva) nem arra szólítjuk fel, hogy valamit meg ne kezdjen, valamit meg ne próbáljon, hanem arra, hogy azt ne hajtsa végre, pl. a stoikus parancsa: Nihil *ignoveris*, nihil gratiæ causa *feceris*, misericordiā *commotus ne sis* (Cic. Mur. 31.). Ne tran*sieris* Iberum (Liv. 21, 44.).

De állhat a *conjunctivus infecta* is, pl. *Ne* quid rei tibi *sit* cum Saguntinis (21, 44.).

Cicerónál előfordúl a *conjunctivus, perfecta*, ha határozott 2. személyről is van szó, pl. De me *nihil* tim*ueris* (Cic. Att. IV, 16, 7.).

Conjunctivus optativus (Actio infecta.)

d) Az *óhajtó mondat:* akaratunk teljesülésének lehetőség vagy lehetetlenség alakjában való kifejezése.

Subjunctivus optativus. (Actio infecta és perfecta.)

Pl. Akaratom: *Valeant* cives mei, *sint* incolumes, *sint* florentes, *sint* beati; de teljesülése nem biztos, csak lehetséges. Utinam hic *sis!* (ut tecum loqui pos*sim*).

Akaratom lehetetlenség alakjában kifejezve: Utinam hic esses! Utinam hic fuisses!

IV. *A megengedő mondat* olyan mondat, melylyel kijelentjük, hogy valamely két tény a látszólagos ellentét daczára a maga teljes érvényében megáll egymás mellett egymással való kapcsolatban, pl. mellékmondatban: Viri optimi multa *faciunt*, quod rectum, *etsi* nullum consecturum emolumentum *vident*.

2. Quamquam Aristides *excellebat* iustitia, tamen exilio decem annorum *multatus est*.

Conjunctivus concessivus. (actio infecta)

Főmondatban. Ha a látszólagos ellentétben álló két tény közül az egyiket úgy tüntetjük föl, hogy csak mint valósulható lehetőség áll érvényben a másik, érvényesnek kijelentett tény mellett, akkor a *conjunctivus, infecta* használtatik, pl. Naturam *expellas* (ha mindjárt kiűzöd is) furcā, tamen usque recurret (Hor. Ep. I, 10, 24.). *Ne sit* sane summum malum dolor, malum certe est (Cic. Tusc. 2, 5.).

V. *Lehetőséget kifejező mondatok.*

A *lehetőség* nem más, mint annak a gondolata, hogy *valamely állapot beállása* bizonyos okoknál fogva nincs *kizárva;*

a lehetetlenség annak a gondolata, hogy valamely állapot beállása bizonyos okoknál fogva ki van zárva.

Conjunctivus potentialis. (Actio infecta.)

a) Ha a mondattal azt a gondolatot akarjuk kifejezni, hogy valamely állapotnak *a jelenben való beállása* nincs kizárva, használjuk a *conjunctivus, infectát,* pl. Hic *quaerat* quispiam cuiusnam causā tantarum rerum molitio facta sit (Cic. N. D. 2, 53.).

Ha pedig *a ténylegest szerényen* csak lehetségesnek tüntetjük föl, akkor *conjunctivus, perfecta* áll pl. Hoc sine ulla dubitatione *confirmaverim* (állíthatnám), — eloquentiam — rem unam esse omnium difficillimam (Cic. Brut. 6.). A «comfirmaverim» az állítás beállását a multban tényleg valósulhatónak tünteti föl, de úgy, hogy az a jelenben is tényleg megvalósulhat.

Ez az alak használtatik tagadólag is, pl. Ea — peritis amnis eius — *vix* fidem *fecerint* (Liv. 21, 47.). Ez nem találhat hitelre azoknál, a kik ezt a folyamot ismerik.

Subjunctivus potentialis. (Actio infecta.)

b) Ha valamely állapot beállását a múltban ténylegesen valósulhatónak tüntetjük föl, de úgy, hogy az állapot beállása a jellenben valósulhatatlan, lehetetlen, használjuk a *subjunctivus infectát,* pl. Sed prœlio confecto *tum* vero *cerneres* (t. i. si tum ibi fuisses) — láthattad volna, — quanta audacia, quantaque vis animi fuisset in exercitu Catilinæ.

A «cerneres» azt jelöli, hogy akkor, mikor a csatának vége volt, tényleg lehetett volna látni, *akkor* a látás valósulható lehetőség volt, de most, mikor róla beszélünk, csak gondolatilag lehet-

séges, a lehetőség gondolatban van meg; ezt a gondolatot fejezi ki a subjunctivus.

VI. *Föltételesen következményes mondatok.*

A *föltétel* a beszélő által fölvett oly ténynek, valósulható lehetőségnek, gondolati lehetőségnek a gondolata, mely egy másik ténynek, valósulható lehetőségnek, gondolati lehetőségnek a gondotát kapcsolja magához következmény gyanánt.

Minthogy a beszélő személy, midőn valamely eseményt ténynek, valósulható lehetőségnek vagy csak gondolati lehetőségnek vesz föl, a saját felfogásából indul ki, mely rá nézve a legtisztább jelen: azért *a föltételesen következményes mondatoknál a jelen idő* (præsens tempus logice) *szolgál alapul.*

Nézzük e mondatok három legközönségesebb faját.

1. Ha föltétel olyan, hogy magában véve is létrehozza a következményt: akkor a következmény ép oly *bizonyos,* mint a föltétel beállása. Minthogy a bizonyosságot az indicativus fejezi ki, azért mind a fő mind a mellékmondatban az indicativus áll és pedig bármely időben:

Si hoc *dicis, erras.* (Midőn ezt a jelenben mondom, már most
« « *dices,* erra*bis.* a jelenben bizonyos a tévedésnek a jövőben való beállása.)

Si hoc *dixisti, erravisti.* (Midőn ezt a jelenben mondom, a jelenben elegendő oknak tartom a múltban történt mondásodat a múltban következményként történt tévedés létrehozására.)

Si *vis, dabo* tibi testes. (A jelen akarásodat elegendő oknak veszem föl arra, hogy bizonyos legyen a következmény hogy: dabo tibi testes.)

2. Ha a föltétel valamely eseményt nem ténylegesnek, hanem csak *valószínüleg beállhatónak,* azaz: valósulható lehetőségnek tüntet föl, akkor a belőle folyó következmény is csak mint valósulható lehetőség szerepelhet. — Ilyenkor mind a fő, mind a mellékmondatban *conjunctivus, infecta* áll, pl. Dies *deficiat,* si *velim* enumerare, quibus bonis male evenerit. (Cic. N. D. 3, 32.).

Conjunctivus condicionalis.

Ha mind a föltételt, mind a belőle folyó következményt valósulható lehetőségnek tüntetjük föl nemcsak a múltban, de egyszer-

smind a jelenben is, áll a *conjunctivus, perfecta,* pl. Si quid ab homine utilitatis tuæ causa *detraxeris,* inhumane *feceris.* (Cic. Off. 3, 6.).

Subjunctivus condicionalis.

3. Ha a föltétel valamelyt eseményt olyannak tüntet fel, mely csak gondolatban lehetséges, de a valóságban nem, akkor a következmény sem lehet tény vagy valósulható lehetőség, hanem szintén csak gondolati lehetőség. Ilyenkor mind a fő mind a mellékmondatban *subjunctivus, infecta* vagy *subjunctivus, perfecta* áll;

Pl. Si hoc dic*eres*, err*ares*.

(Sed non dicis, non erras. Mind a föltétel, mind a következmény mint a valóság ellentéte van föltüntetve.)

Si hoc di*xisses*, erra*visses*.

(Sed non dixisti, non erravisti. Ha mondásod befejezett tényként állana, akkor tévedésed is befejezett tény volna.)

A conjunctivus és subjunctivus condicionálisnál az idő a *tiszta jelen idő;* mert valamely embernek személyes nyilatkozása magára a nyilatkozó személyre vonatkoztatva a legtisztább jelen (præsens tempus logice).

Az I—VI. mondatfajokból látjuk, hogy *akár a főmondat akár a mellékmondat modusát nem a kötőszó, hanem a gondolat minősége határozza meg* (hogy t. i. a tényt, valósulható lehetőséget vagy csak gondolati lehetőséget fejez-e ki); valamint azt is látjuk, hogy: *a conjunctivus és subjunctivus nem jelölik meg az időt* (mert azt az indicativusi ige vagy a személyesen nyilatkozó személy nyilatkozási ideje határozza meg), hanem: *a conjunctivus* valósulható lehetőséget, megvalósulásra való törekvést, *a subjunctivus* pedig valósulhatatlan, tehát csak gondolati lehetőséget, a valóságnak ellentétét jelöli.

Végül meg kell említenem, hogy Gossrau a következetlenség hibájába esik, midőn mondattanának 463. §-ában *csak* consecutio temporumról beszél.

Mert ha a conjunctivus- és subjunctivusnak, úgyszintén a participiumnak és az infinitivusnak az idejét az indicativusi ige határozza meg (mint azt fönnebb láttuk), akkor az idők következéséről nem lehet szó; mert csak egy idő van, t. i. melyben az indicativusi ige áll, erre az időre vonatkozik a conjunctivus vagy sub-

junctivus az ő befejezetlen vagy befejezett cselekvésével. — Itt észszerüen csak *consecutio modorum*-ról lehet szó, pl.

Cæsar milites *hortatur* (tény, indicativus), ut fortiter pugn*ent* (valósulható lehetőség conj. infecta).

Cæsar milites *cohortatus est* (a jelenben csak gondolat), ut fortiter pugn*arent* (a jelenben csak gondolat, emlékezet, a megvalósulásra való törekvés kifejezése nélkül subj. infecta).

Vagy: Si hoc dic*as*, err*es*.
Si hoc dic*eres*, err*ares*.
Si hoc di*xisses*, erra*visses*.

Itt tisztán csak a modusok következnek egymásra ; közös idejök a *személyesen* nyilatkozó személy *jelen* ideje.

Consecutio modorum.

Indicativus.	befejezetlen cselekvés	befejezett cselekvés.
1. *Praesens* (tempus): præsens (log.) actio infecta, præterit (log.) actio perfecta: igazi tény.	Conjunctivus, infecta.	Conjunctivus, perfecta.
2. *Praeteritum* (tempus): præter. inf.; præter. perfecta; præsens (hist.), præter. (hist.): emlékezet.	Subjunctivus, infecta.	Subjunctivus, perfecta.
3. *Futurum* (tempus): futurum, infecta és futurum, perfecta; imperativus, hortativus, Concessivus, ndum est: meglevő szándék, szükségesség.	Conjunctivus, infecta. infinitivus, infecta. participium, infecta.	Conjunctivus, perfecta. infinitivus, perfecta. participium, perfecta.

Példák:

1. Canes *aluntur* in Capitolio, ut *significent*, si fures *venerint*. (Cic. Ros. A. 20.).

Non ita *generati sumus*, ut ad ludum et iocum facti esse *videamur*. (Cic. Off. 1, 29.)

2. Miltiades *accusatus est*, quod, quum Parum expugnare *posset*, a rege corruptus infectis rebus *discessisset* (Nep. 7.).

Unum illud *extimescebam*, ne quid turpiter *facerem* vel iam *effecissem* (Cic. Att. 9, 7.)

3. *a)* Multi *erunt*, quibus litteras dare *possis*, qui ad me libenter *perferant* (Cic. Fam. 16, 5.).

Quæ *fuerit* causa, mox *videro* (Cic. Fin. 1, 10.).

b) Jub*ebo* te scrib*ere*.	Vid*ebor* litteras scrip*sisse*.
Audio avem can*entem*.	Hab*ebo* domum emp*tam*.

Praesens historicum
a vezérmondat állítmánya.

Indicativus.	Befejezetlen cselekvés	Befejezett cselekvés.
Praesens (tempus) hist. tényleg emlékezet.	Conjunctivus, infecta. Subjunctivus, infecta.	Subjunctivus, perfecta.

Példák:

Ubii *petunt* atque *orant*, ut Cæsar sibi *parcat* (Cæs. B. G. 6, 9.).

Sulla suos *hortatur*, uti fortem animum *gererent* (Sall. Jug. 107.).

Agunt gratias, quod sibi *pepercissent* (Cæs. B. C. 1, 74.).

Mikor lehet tehát *consecutio temporum*-ról szó?

Ha mind a főmondatban, mind pedig a mellékmondatban *tény* van kifejezve s ennélfogva indicativus áll, mely egyedül képes az időket (tempus præsens, præteritum, futurum) megjelölni.

A consecutio temporumnál valamennyi mondatban indicativusban áll az állítmány és pedig *ugyanazon fajtájú időben*, t. i. mind a fő mind a mellékmondatban úgynevezett főidőben, vagy mind a fő mind a mellékmondatban úgynevezett történeti időben.

Itt is érvényesül a *logikai szabály*, mely szerint: realitással reálitás, gondolattal gondolat áll függési viszonyban.

Consecutio temporum.

Vezérmondat	befejezetlen cselekvés	befejezett cselekvés
1. *Praesens* (tempus): præsens, infecta præsens, perfecta (præt. log.) tény.	præsens, infecta.	præsens, perfecta.
2. *Praeteritum* (tempus): præter. infecta és perfecta; præs. (hist.), præt. (hist.) emlékezet.	præteritum, infecta.	præteritum, perfecta.
3. *Futurum* (tempus): futurum, infecta; futurum, perfecta. Imperativus, hortativus, concessivus, ndum est.	futurum, infecta. — infinitivus, infecta, participium, infecta.	futurum, perfecta. — infinitivus, perfecta. participium, perfecta.

Példák:

1. *a)* Romæ *videor* esse, dum tuas litteras *lego* (Cic. Att. 2, 15.).

b) *Audio*, quod *dixisti*.

Terra nunquam sine usura *reddit*, quod *accepit* (Cic. Sen. 15.).

2. *a)* Miltiades *erat* inter eos dignitate regia, quamvis *carebat* nomine (Nep. Milt. 1, 2.).

Ut Athenas *veneram* (=ibi eram, *exspectabam* ibi iam quartum diem Pomptinum (Cic. Att. 5, 10.).

Audiedam quod *dixeras.*

b) Miltiades Chersonesi omnes illos, quos *habitarat* annos, perpetuam *obtinuerat* dominationem, tyrannusque *fuerat* appellatus, sed iustus (Nep. Milt. 1, 2.)

c) Legatos ad eum *mittunt,* cuis legationis N. et V. principem locum *obtinebant* (Cæs. B. G. 1, 7.).

Demum Liscus, quod antea *tacuerat, proponit* (Cæs. B. G. 1, 17.).

d) Miltiades hanc pecuniam quod solvere in præsentia non *poterat,* in vincula *coniectus est,* ibique diem obiit supremum (Nep. 7.).

Audivi, quod *dixeras.*

3. *a)* Ti. Gracchus tam diu *laudabitur,* dum memoria rerum Romanarum *manebit* (Cic. Off. 2, 12.).

b) Audiam, quod *dixeris.*

c) Salutem quum his *dederis,* tres fratres reipublicæ *condonaveris* (Cic. Lig. 12. Egyik cselekvés a másikat magában foglalja, vele összeesik.)

Ha azt akarjuk, hogy tanulóinknak a modusok természetéről, lényegéről helyes fogalmuk legyen és azokat helyesen és tudatosan használni tudják: okvetetlenül szükséges, hogy a modusok tanát az iskolában ily alapon tárgyaljuk. Én, a ki a zombori gymnasium 4. osztályában már kétszer tanítottam a mondattant, arra a tapasztalatra jutottam, hogy a tanulók ily alapon való tárgyalás mellett sokkal rövidebb idő alatt jöttek tisztába a tempusok és modusok természetével és helyes használatával. — Hogy ezt a czélt elérhessük, rendkivül fontos, hogy a mondatokat eleinte jó hosszú ideig a legnagyobb lelkiismeretességgel elemezzük. A latin mondattannak ily alapon való tanítása módját tanártársaim is elfogadták módszeres értekezleten és az értekezleten hozott határozatot a tankerületi főigazgató is helyben hagyta. — A latin mondattan tanításának ezt az alapját, melynek czélszerűsége kétségtelen, a többi gymnasiumok latin nyelv tanárainak, valamint a tankönyviróknak is figyelmébe ajánlom.

Munkács. DANIELOVICS KÁLMÁN.

BAJZA JÓZSEF DRAMATURGIAI MUNKÁLKODÁSA.

(Vége.)

Az Athenæum színi kritikusa (25) egy alkalommal ezt a megjegyzést teszi: «Sok dologtól függ, hogy kevés ember van-e vagy sok az előadásokon. Ezt az universalis criticus is meghallaná, ha zsoldja elvesztése terhe alatt nem volna kötelessége rágalmakat írni». Ezt a megjegyzést Csató magára veszi s dühösen kérdi, hogy hát ő zsoldos kritikus? Kikelésében támogatja Orosz is, — s így indul meg Bajzának Csató Pállal való sajnálatos polemiája.

Csató Pál irodalomtörténetünk egyik tragikus alakja, kinek hosszas fáradtság, küzdés után szerzett jó hírnevét Bajzával való polemiája tönkreteszi s ő, a helyett, hogy hosszas munkássága után jutalmát nyerné, aránylag csekély hibája miatt erkölcsileg elbukik. Bukása igazságos, de nagy mértékben részvétet gerjesztő.

Csató *) csatószegi székely családból származott és a bihari Sarkadon született 1804-ben, épen Bajzával egy évben. Egy ideig papságra készült s növendékpap volt már, mikor vallásos kételyei miatt e pályát elhagyta. Később jogot hallgatott s korán irogatni kezdett: meséket és idylleket küldözgetett a Tudományos Gyűjtemény Koszorú cz. melléklapjába. Nevelő is volt elébb gr. Batthyány Kristófnál, később Chernel Ferencznél Bécsben és végül a Bohus-családnál. Előkelő, jó társalgó, francziás könnyűségű ifjú volt; jó adag alázatosság megfért benne, a melylyel némelyeket megnyert, másokat meg elidegenített, mert e tulajdonságát némelyek csúszás-mászásnak magyarázták, pedig az szegény sorsa által eléggé okadatolva volt. Helyzetének sanyarúságát eléggé feltünteti a Phantasta és Fiatal szív czímű beszélyeiben, a melyekben a szegény és alárendelt ifjúnak az úri kisasszony iránt való szerelmét festi. Írt neveléstani munkát is. 1831-ben akad. irnok lett, 1832-ben pedig akad. lev. tag s csakhamar pályadíjat is nyert a magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők cz. munkájával. Egy ideig volt a Hirnök, majd Helmeczy hívására a Jelenkor mellett. Ír a Közhasznú esme-

*) Csató Pál szépirodalmi munkái. Bevezetés. Kiadja a Kisfaludy-Társaság.

retek tárába s a Társalkodóba és Széchenyi művei nyomán a józan mérsékelt haladás híve. Orosz József Fillértára mintájára Batkatárt akar megindítani, de nem sikerül. Nem tud megélni Pesten s ekkor megy a Bohus-családhoz nevelőnek. Innen Bajzához, kivel jó ismeretségben van, levelet ír, melyben keserűen szól a sorsról, melylyel ő nem bír. Nemsokára meghal a tanítványa s ő 1835-ben újra Peste jön s a Rajzolatok segédszerkesztőjévé lesz. Életének talán ez a szakasza döntött következő sorsa felett, mert valószínűleg e Bajza-ellenes körben szítta magába a Bajza elleni gyűlöletet, a mely őt, mivel a véletlen amúgy is folyton szembeállította őket, tragikai vétségbe s annak nyomán az erkölcsi bukásba kergette.

El-eljár a drámabíráló választmány két heti üléseire s annak Jakab után jegyzője is lett. Ír a Kritikai Lapokba is: bírálja Kiss János Iphigenia-fordítását, Árvay Nők iskoláját és Császár Ferencz Nőtelen philosophusát és oly kitünő elméletét nyújtja a fordításnak, a melyhez képest a Batsányi-Gatterer-féle regulák jelentéktelenek. Ő maga Hugo Angeloját fordítja le s általában a franczia esprithez ragaszkodik, nem szeretvén Kisfaludy, Fáy, Kovács P. patriarchalis alakjait. A franczia pezsgő életet igyekezett bevinni a gyorsan fejlődő főváros életképébe. 1833-ban ír is a Társalkodóban a vaudeville érdekében, a mely műfaj akkortájban hódítá meg Párizst. Fiatal házasok cz. művét, melyet 1837-től kezdve gyakran játszottak, könnyűség, derültség, szabatosság jellemzik. Döbrentei is meg akarja nyerni Csatót, de ez az Athenæum triumvireihez csatlakozott. Támogatja Bajzát az írói névtelenségről szóló vitában Stancsicsnak kritikai Értekezletei ellen írt bírálatával, dicséri Vörösmarty Fátyol titkai cz. darabját s védi egy bécsi kritikus ellen. Toldy szívesen is fogadta Csatót, de Bajza nem bízott az ingatag hirlapiróban. Talán ez fokozta Csatónak talán már csírájában meglevő szenvedélyét Bajza ellen.

1834-ben Csató, mint nevelő Bohuséknál, az Athenæumistáktól vár akár helybeli rendes akadémiai tagságot, akár más, fizetéssel járó állást a fővárosban. Toldy kész is őt pártolni. Erre Bajza ír a Világoson tartózkodó Csatónak, hogy sokan nem bíznak benne, mert Döbrenteivel is jól van; nekik pedig készen kell lenniök a küszöbön levő titkárválasztáson s azért majdnem reversalist kér arra nézve, hogy Csató mindenben velük fog szavazni. Csató ezt megadta és Bajzáékkal szavazott.

Toldy 1835-ben titkár lett s így a segédjegyzői, levéltárnoki és a Tudománytár szerkesztőségének állása üresen maradt az Akadémiában. E három állást együtt Csató kívánja, de csak a Tudománytár szerkesztését nyeri el, évi 200 frt jövedelemmel, mert a más két állást Czuczornak adták, hogy őt állandóan a fővároshoz csatolják. De a szerkesztőség is elég alap volt Csatónak, melyre mindjárt megházasodott; elvette Gelle Károlinát s vőfélyei Toldy és Bajza voltak.

Dolgozni kezd, sok novellát ír, a melyben haladást képvisel s a Kisfaludy-Társaságnak is tagjává lesz. De nyughatatlan lelke nem engedi pihenni. Azzal a sejtelemmel táplálja szívét, hogy Bajzáék őt a Tud. tárral megcsalták. Lemondott a szerkesztőségről s helyébe Luczenbacher és Balogh Pál léptek. Akkor a Kurir szerkesztőségeért folyamodott s hogy azt megnyerje, egyszerre conservativnak vallotta magát; hivatkozott a Bäuerle Theater-Zeitungjában megjelent és I. Ferenczet dicsőítő költeményére. A Kurirt Bajza is kérte s ez még inkább lazította viszonyukat, pedig egyik sem kapta meg, hanem Balázsfalvi Orosz hatalmaztatott fel arra, hogy a conservativ Hirnököt megindíthassa.

Csató tehát újból csalódott s csapásai tetőzéseül szülei is azon időtájban haltak meg. Újból Bajzáékhoz fordult volna, de ez nem igen volt lehetséges, mert már nem bíztak benne. Czuczort a főnöke elrendelte a fővárosból s Csató az ő helyét kéri Bajzáéktól, de 33 szavazatból csak egyet kap s helyette Szalay választatik meg. Akkor gr. Dessewffy ajánlatára a Hirnökhöz ment munkatársnak s fájó szívvel hagyta el a fővárost. Még egyszer megkísérli a fővárosban maradhatást és dramaturg akar lenni a nemzeti színháznál. Alkudozásba is lép Bajzával, kivel évi 800 frt fizetésben meg is egyeztek. De Csató több évi garancziát kért, a mibe a színházi választmány nem egyezett bele s így ennek is vége lett. Ez döntött Csató sorsa felett, ez pályája fordulópontja. Eddig vidám volt, ezután epés lett s azok ellen fordult, a kik az ő felfogása szerint cserben hagyták őt. Így lett Csató Pál az Athenæistáknak s főkép Bajzának a legdühösebb ellensége.

Láttuk fentebb, hogy miként kerül az Athenæistáknak a kezükbe az akad. élettel a tudomány, a Kisfaludy-társasággal a költészet s a színházzal a művészet. Ekkor állottak elé az ifjú ellenfelek, hogy e nagy befolyást ellensúlyozzák, mert hogy Bajzáék kizárólagosak és pártoskodók, az a vád az ifjú irók közt általános volt.

Frankenburg parodizálja Vörösmarty Toldiját s Bajza Apotheozisát, a miért őt ezek becsületsértő pasquillánsnak nevezik. Munkácsy, Stancsics, Kunos felszólalnak az akad. drámai pályázaton való pajtáskodás ellen, mire Döbrentey ki is lép a bizottságból s Horváth Cyrill visszavonja a pályázatról Kuthen czímű művét. Végre is a támadó ifjú párt kevesbedett, satnyult. A tehetségesebbek, mint Gaal, Garay, Vajda P., az Athenæum felé hátráltak s csak egynehány, többnyire tehetségtelen maradt a pártban. Munkácsy svábhegyi nyaralójában izgatja híveit Bajzáék ellen s a Rajzolatok, Szion, Természet folytatják is a csatározást az akadémia ellen. E jelentéktelen csatározásokból 1838-ban lett igazi hadjárat, a mikor Munkácsy kezéből a vezérséget Csató Pál veszi át s e hadjárat az ő nevéhez fűződik. 1838-ban febr. 13-án kezdi meg a Magyar hirlapok heti szemléjét s két évig folytatja azt s e két év alatt minden közügyhöz hozzászólt. Világos előadásra és tiszta æszthetikai elvekre törekszik s hatása azért értékes is. Bajza általában kevéssé híve az operának s azzal érvel ez ellen, hogy a hazafias szempont elsőbb a művészetinél. Csató finoman magyarázgatja a művészet és nemzeti élet egymásra való hatását. Vachot S. az Athenæumban azt fejtegeti, hogy a drámákban a színpadi becs nem lényeges; ezzel szemben Csató kimutatja, hogy hatni és élvezni a hatást, ez a fő a drámában. Híve a romanticismusnak s így üdvözli Kuthyt, mint Hugo követőjét. Felismeri az ifjú tehetségeket: Keménynek Károlyfehérvár cz. rajzát, Eötvös úti rajzait és Kuthyt az elsők között magasztalja.

A Bajzával való külön személyi polemiája akkor mérgesedik el igazán, mikor Kazinczy Gábor a Társalkodóban pasquillánsoknak nevezi Bajzáék ellenfeleit. Ekkor ront neki igazán mérgesen Csató Toldynak és Bajzának is; elébbit pártoskodónak szidja, ki compromittálja állását, az utóbbit pedig bunkós modorúnak, a ki gátolja az igyekezetet. Vörösmartyt és Baksay Dánielt is megtámadja, mert védik Bajzát és Toldyt. Épen így ellensége Kovács Pálnak is és ezen írók ellen táplált dühe miatt, mikor Horváth E. után akadémiai rendes tagnak megválasztják, nem fogadja el azt. Méltányosságot, türelmet, részrehajlatlan kritikát stb. ír a zászlajára. E működésével annyi dolgot ád Bajzáéknak, hogy az Athenæum miatti zajgások rovatán kívül külön is kénytelenek neki felelgetni.

A küzdelem dühösen folyik, mert a felek minden alkalmat megragadnak, hogy a már személyessé vált vitában egymásnak ártal-

mára legyenek. Igy kapnak össze az angol lakista nevű költői iskola meghatározásában is. Csató a tengeri iskolát és a lakistákat külön két iskolának tartja. Bajza így magyarázza meg neki ez iskolát: Cowper «tengeri» regényeitől származik e két egyet jelentő név. Wordsworth, Coleridge, Southey csak azért tartoznak ehhez, mert a történet a cumberlandi tavak partján hozza őket össze. Az összekötő láncz köztük nem irodalomtörténeti charakterükben van, hanem szoros barátságukban. Ebben természetesen Bajzának volt igaza, de ennyiért fölösleges volt a személyeskedésbe annyira beleereszkedni. Bajzáék így festik Csatót: «Neki minden sora nagy kínjába kerül.» «Csató mindig a szerint méri kegyeit és büntetéseit, a hogyan valakit szeretni vagy nem szeretni haszna kivánja.» «Árverést tartott lelke szabadságára s eladta a legtöbbet igérőnek, kit kaczag magában».*) Erre meg Csató így jellemzi Bajzát: «Lassú, nyomós fő, szűk és kiapadt képzeletű, velős, férfias stiliszta, hires kritikus és történetíró, a ki maradandó történeti munkát még nem írt.» Toldyt meg így: «megbukott verselő, insolens, pártos kritikus minden akadémiai pletyka, rágalom, pártoskodás nagy mestere, az encyclopædikus műveltségű, ügyes, sima hirlapíró stb.». Vörösmartyt szintén: «jeles versíró, de középszerű költő, erős a nyelvben, de nem a gondolatban, tudatlan a tudományban.» Ilyen jellemzések után nem csoda, ha a Figyelmező-nek nagy részét hónapokig a Zajgások foglalják el, melyekben Csatót az Athenæum álnevű írója zsoldos rágalmazónak nevezi. Erre Csató annyira dühbe jön, hogy mindenképen módot keres arra, hogy Bajzát compromittálja. Elmondja, hogy őt Bajza régebben a maga részére akarta hódítani. Rá akarta venni, hogy a Kurir cz. lap iránti kérvényét vegye vissza s úgy majd akad. segédjegyzővé és a Tudománytár szerkesztőjévé teszi. Ezzel Bajza is a legvégsőre kényszeríttetett s közzéteszi Csatónak hozzá irt 10 levelét, 6-ot 1834-ből, 4-et 1837-ből, a melyekből csak az tünik ki, hogy Csató végtelen ingatag ember, hogy régen jó volt Bajzával s hogy a mit most tesz, csúf viszonzása Bajza régi szívességeinek. Csató csak annyit válaszolhat, hogy nézetei változtatásához joga volt, de meggyőződése őszinteségében senki se kételkedjék. Bajza erre csak egy pár megvető szót szólt s ezzel ez a híres polemia is véget ért. Csató 1839-ben leteszi szemle-

*) *Figyelmező* 1838. 34, 35. sz.

író tollát s már 1841 február 15-én meghal. Az akadémiában hideg jelentés szólt róla s a közvélemény is hidegen fogadta úgy erkölcsi bukását, mint halálát a kormány hirlapírójának. Igazság volt-e ez? Intő jel ez arra nézve, hogy a pártok életében jól vigyázzon magára az egyén. A charakter magvát a pártelveknek sem szabad feláldozni. A mi pedig Bajzát illeti, e polemia az ő koszorúja leveleit egygyel növelte ugyan, de az a levél nem a legkedvesebb. Ő Csatóval szemben igen rideg volt s talán mindhármukra vet egy kis árnyékot, hogy egy szorgalmas emberrel, habár gyenge jellem volt is különben, kurtán s furcsán végeztek.

A Csató-pör után is voltak további vitái az Athenæistáknak s Csató után a Honművész és a Balázsfalvi Orosz veszik fel a Csató által elejtett fonalat. Hol az egyik, hol a másik kap össze a hármas szerkesztőség valamelyik tagjával. Igy pl. Komlóssyné szinésznő is Vörösmartyval s Bajza Munkácsyval. Munkácsy azt ajánlja a Honművésznek, hogy a részeg ember elől (Athenæisták) térjen ki, mire Bajza ezt jegyzi meg: úgy látszik, hogy Munkácsy olyan jó humorban lehetett, mint Falusy a Szerelem és Champagnei cz. darabban, a ki azt gondolta, hogy a templom tántorog, pedig ő nem állhatott meg a lábán. Ily hangon folyik a vita tovább is.

Közben a szinházigazgatósággal is meggyűl a dolga a hármas szerkesztőségnek. Ugyanis a Változások a pesti magyar szinháznál *) czímű czikkben többféle értesítést közölnek az Athenæumban a szinházról, egyebek közt azt is, hogy az igazgató gr. Ráday is le akar mondani. (Bajza után Ilkey, Szentkirályi, majd Nyáry Pál pestmegyei tiszteletbeli főjegyző, 1843—44-ig mint haszonbérlő Bartay Endre s végre Ráday, ki már 1843-ban kineveztetett az országgyűlés által országos főigazgatóvá, voltak a szinház igazgatói). A közleményt az igazgatóság igen rossz néven veszi, a mire Bajzáék «Nyilvánosság, névtelenség, feleletteher» czímen felelnek meg. Mondják, hogy közölték a Változások cz. czikket 1. mert hirlap is van, szinház is van; 2. mert mindakettő érdekel mindenkit a vidéken is; 3. mert a szinháznak sem árt a nyilvánosság. Nyilvánosságra feleljenek nyilvánossággal. Erre Ráday e czikknek írója ellen vallató parancsot eszközölt ki, mire a triumvireknek világosan megvan a feleletök. Vallató parancs fölösleges, 1. mert a szerkesztő úgy is felelős, 2. mert azt erkölcstelen tett vonja maga után, 3. czél-

*) *Ath.* 1839. 7. sz.

iránytalan, mert a szerkesztő úgyis maga magát vallja írónak. Igy ők is mind a hárman a czikk íróinak vallják magukat, mire a szinházi választmány sajtópört indít ellenük s azt meg is nyeri. Mind a hárman együtt 32 frtra ítéltettek, de ügyvédjük panaszára a kir. tábla megsemmisíti az ítéletet s a pört többé a felperes sem indította meg. E pör miatt szünetelt a játékszíni krónika 1½ évig.

* * *

Bajza dramaturgiai működésében jelentékeny a «Szózat a pesti magyar szinház ügyében» cz. mű, a mely röpirat 1839-ben, talán októberben jelent meg. B. ebben elmondja, hogy nyolcz hét híján egy évi szinházigazgatósága alatt keveset használhatott, de sokat tanult. A mit tapasztalt, közzéteszi, ha nem kedves is az, mert használni akar a köznek. Aztán «általános eszmék» fejtegetésén kezdi, pl. hogy javító-e a szinház, vagy erkölcsrontó. Schiller, D'Alembert ebben a tekintetben védték a szinházat, Rousseau támadta. Ma nem erről vitatkoznak, hanem csak a szinház fejlesztése módjairól. Nálunk a szinháznak nemzeti feladatai is vannak s mégis nehéz meggyökereztetni. Némelyek elvi ellenségei, de azért a jó tonushoz tartozónak tartják, hogy a német szinházba elmenjenek. Némelyek szért szeretik a német szinházat, mert azt művészinek tartják, mások meg azt mondják, hogy a magyar nem komediásnak született. Baj, hogy a haladásban igen sietünk. Erőltettük a dolgot s a szinház nem felel meg a kívánalmaknak, mert puszta építéssel nem lehet szinházat teremteni; ahhoz a munkához műv. tudomány, rendszeres igazgatás és takarékosság is szükséges. Sok intézkedést elhamarkodtunk, pl. azt, hogy mindjárt operába fogtunk s a drága énekesnők sokba kerültek (Schodelné 15,000 frt). Őt operai ellenségnek kiáltották ki, pedig egyebet nem mondott, mint, hogy az operát és balletet csak országos pártolás mellett lehet szervezni. Az országos segély arra való nézt is kell, hogy több erőt szerződtethessenek a szinházhoz, hogy a színészeknek ne kelljen hamar lejátszaniuk magukat.

Azután azt a kérdést veti fel, hogy «kell-e a magyar szinházat országosan pártolni?» Ha a szinház csak mulattató és büszkélkedni való volna, akkor nem annak ügye volna első dolgunk. De a színészetet hazafias, fontos intézetté kell tenni s felhasználni arra, hogy vele a nemzeti nyelv terjesztessék, főleg Pesten és Budán, mert itt van az értelmiség. Iskola, templom és szinház képesek meg-

magyarosítani a fővárost, a melyek közül pedig az első az iskola, de a második a szinház. Azután a «szindarabok és operák» czímén folytatja értekezését, a mint következik. Mióta Carl, Wurda, Schodelné és Dobrowsky hangjai megcsendültek, minden figyelem az operára van irányozva s a játékszín egészen «Schodelnévé» változott. Ha a szinház kormánya előtérbe helyezi az operát, az másodrangú előtte; főbb és fontosabb az, hogy a nagy közönség is azt kezdi tenni, pedig operával nemzetiséget és nyelvet nem terjesztünk. Az operában is van ugyan nemzetiség, de abban a magyar szó nem fontos, mivel az operában a megértésre az ének szava nem első rangú. Fáj a szíve, hogy az operai előadások telt házak előtt folynak és a drámának nincs nézője. Fejleszszük, mondja Bajza, a drámát s ha ez sem használ annak megkedveltetésére nézve, forduljunk hasznosabb dolog felé.

Ezen eszmének kapcsán arra az eredményre jut, hogy a szinház se magán-vállalat ne legyen, sem pedig magán-adakozásból ne éljen, hanem országos gondoskodás alá vétessék. Nem lehet olyan hazafi, akár látogatja a szinházat, akár nem, kire nézve a szinház országos pártolása közönyös lehetne. A szükség's pénz előkerítésére a koldulást nem tartja czélszerűnek. Szükséges volna 600,000 frt, melynek 5% kamatja 30,000 frt. Ebből 24,000 frt esnék a költségekre s 6000 frt csatoltatnék a költségekhez. A tőkét országos ellenőrzés alá kellene vetni és pontosan meghatározni, hogy mi czélból áldoz a nemzet. Aztán jó volna rendszeres igazgatást szervezni. Ellenőrré a nyilvánosságot tenné, az igazgatásban pedig gazdasági, fenyítéki és művészi részt különböztetne meg. Az első gyakorlati férfit, a második jogértőt és igazságosat, a harmadik tudományos műértőt kíván. Az igazgatónak legyen ellenőrzése, de nyűge ne; erre pedig a testületi kormányzás, melynél az emberek egymást akadályozzák, nem alkalmas. Javasol egy kilencztagú országos bizottságot, a mely vizsgálná a számadásokat és az igazgató előterjesztéseire megjegyzéseket tenne s választaná az igazgatót. Szinházépületnek ideiglenesen meghagyná a jelenlegit, de szükségesnek tartaná egy díszesebbnek a Dunaparton való emelését. A színművek birálatát az akademiára bízná s a szerzőknek az első előadás után $^1/_5$ osztalékot s a második és harmadikból $^2/_5$ osztalékot juttatna.

A színház ügyeiről ez volt az első alapos dolgozat. Eddig is volt ugyan szó a szinház alapításáról, annak a nyelvre, nemzeti-

ségre való hatásáról, de a szinház szervezését részleteiben, a kivitelt is megjelölve, Bajza fejtette ki magyarul először. Talán voltak, a kiknek egyes kifogásukban, melyet e tervezet ellen emeltek, igazuk volt, de tagadhatatlan, hogy Bajza nyújtott először rendszeres anyagot a nemzeti szinház szervezésére s igen nagy része volt abban, hogy a pesti szinház az ő értekezése után nemzeti szinházzá változott át s hogy már az 1839/40. országgyűlés a 39,882 frt építési terhet kifizette, berendezésekre 50,000 frtot ajánlott meg s hogy az intézet valóban nemzetivé fejlődhessék, az elébbi összegeket is beleértve a 400,000 frtot megajánlotta. (Bajza véleményeit támogatta Vahot Imre is, ki 1840-ben «Még egy szózat» czímén szólt bele a vitába. Ő is az opera szűkebbre szorításáért szállt síkra. Mellette voltak még Toldyn és Vörösmartyn kívül Gaal és Egressy is és a nagy közönség.)

Mint más felszólalásában Bajzát ez oldalról is sokan támadták. Első sorban Nyáry Pál színigazgató a Jelenkorban, aztán főkép régi ellenfelei: Széplaki Vilmos a Századunkban,[1]) Vándori a Társalkodóban,[2]) Csató a Hírnökben s ugyancsak ebben a szerkesztő Orosz József. Vándori ily czímen ír: «Más szózat a nemzeti szinház ügyében a haza rendeihez.» Azzal támadja Bajzát, hogy alapos vitatást az ő röpirata nem keltett, pedig ő a reformerekhez számíttatik. Sok eszméjét magáévá teszi ugyan Bajzának s néhol inkább helyesli Bajza eszméjét, mint Széplakiét, de általában elítélőleg szól róla. Bajza — szerinte — csak nemzeti ügyet szeretne látni a nemzeti szinházban, ő pedig azt a mulatság érdekével párosulva szeretné tekinteni. Végül főkép azért kel ki Bajza ellen, hogy ő az operát ki akarja küszöbölni. Orosz is úgy akarta feltüntetni Bajzát, mint operafalót. Még «Zerinváry Irma» kisasszony néven is felszólalnak Bajza ellen az opera érdekében. E támadásban nem tesznek különbséget fordított opera és fordított színmű között s Bajzát nyelvcsigázó pedáns szobatudósnak nevezik.

A sokféle hozzászóláshoz Bajza «Egy vád alaptalansága»[3]) czímén felel, melyben általában szól az ellene tett megjegyzésekről, még arról is, a melyet Nyáry Pál csak készül kiadni. Csatóra nézve csak azt jelenti ki, hogy a közönség olvassa el az Ath. és Fi-

---

[1]) *Századunk* 1840. 92., 93., 95. sz.

[2]) *Társalkodó* 1840. jun. 4.

[3]) *Társalkodó* 1840. 5. sz.

gyelmező 1838. évfolyamában közzétett leveleit s akkor tisztában lehet vele; Csatót tehát számba sem veszi. Azután pedig annak kimutatásával foglalkozik, hogy ő nem operaellenes; csak annyit kiván, hogy a drámát kell inkább pártfogolni, mint az operát és nem viszont. Orosz-nak pedig külön Orosz-bajok czímén felel meg az 1840. évi Figyelmezőben és sikeresen czáfolja őt. Orosz azonban újból támad és sérteni kivánja Bajzát, mint akadémikust. Nevezetesen kicsinyli Bajza történetírói munkálkodását, mint a ki szerinte a legkevesebbet dolgozott a történettudományi tagok között. Majd azt állítja, hogy Bajza honosította meg a kritikában a bunkós modort az ő Kritikai Lapjaival, melynek kora litteraturánk daróczkora. Ekkor Bajza Újabb Orosz-bajok czímén felel meg. Igy végez 45-tel is, meg Nyáry Pállal, kik azt mondják, hogy a szinházi viszonyokról mért nem írt ilyen bőven akkor, mikor szinházigazgató volt, a mikor a szinház vagyonából annyit pazarolt el. Ezeknek Bajza szintén a Figyelmezőben felel s czáfolja a pazarlásra vonatkozó vádakat. Nyárynak oly nyolcz kérdést tesz fel, melyekre Nyáry nem tud felelni s így Bajza hibátlansága a szinházi költekezés terén, mint fennebb láttuk, kiviláglik.

Ezután az Athenæum más vitákba keveredik bele, melyek a szinházi dolgokat nem érintik. Orosz az Athenæumot Asinæumnak nevezi el, mert Bajza a Századunk-at Orosz-Század-nak nevezte. Bajza erre csak így felel röviden, de csattanósan: Ha ő azt mondja asinæum, mi meg azt mondjuk: Orosz és ezzel elégtételt nyertünk. Nincs is miért tovább folytatnunk ezeket a vitákat, a melyek 1843-ban végkép végüket érték. E helyett folytathatjuk Bajza dramaturgiai működésének előadását — Játékszíni Krónikája ismertetésével.

A «Játékszíni Krónikát» Vörösmarty és Bajza az Athenæum 1837. évi évfolyamának II. félévi 11. számában indítják meg és szakadatlanúl írják 1840-ig, a mint a szükség kivánja. Tudósításokat írnak bele, a melyek komoly, józan kritikával vannak tele s kezdetét képezik a helyes elveken nyugvó színi kritikának. Hol Bajza írja meg egy-egy szinházi előadás lefolyását, a darab ismertetését, a szereplők játékát, hol pedig Vörösmarty, s mi közben az egyes darabok velejét és a játékok milyenségét elmondják, a legbecsesebb drámai tudnivalók közlésére lelnek alkalmat s azért a játékszíni krónika részletei megérdemlik, hogy azokból Bajzának drámai elveit rekonstruáljuk, a mit meg is kisérlünk.

A játékszíni krónika 1839-ben azért szakadt félbe, mert az Athenæum szerkesztőinek a Rádayval való pörük után némely személyekre nézve kötve volt a kezük s mert az a vád, hogy a különböző zavarokat az Athenæum csinálja, igen általános kezdett volt lenni. De a szinházi zavarok megtörténtek az Athenæum nélkül is s így a szerkesztők ezen vád ellen igazolva voltak. Sülyedt a dráma is, az opera is, mert Schodelnét úgy az igazgatóság, mint a közönség igen elkényeztette.

Az 1841. év, a mint az Athenæum és Figyelmező úgy Bajza életében is jelentékeny, úgy a Krónika folyamatában is az. Ettől kezdve Toldy és Vörösmarty csak kiadói a lapnak, az egyedüli szerkesztő Bajza. Ekkor Bajza egy előszót tett közzé lapjában, kijelentvén, hogy ezután is a szabadelvűség és haladás lesznek az ő vezérei. A czikkekben ezután még inkább fog válogatni, mert látja a lap iránt való érdeklődést. A Figyelmező melléklapot megszünteti, azaz beleolvasztja az Athenæum-ba, a mely így hetenként háromszor jelent meg. Kijelenti azt is, hogy a polemiáknak is, a mennyiben az igazság kiderítésére szolgálnak, helyet fog adni s a játékszíni krónikát is, a mely $1^1/_2$ évig szünetelt, újból megindítja. Ekkor ment át ugyanis a szinház az országos küldöttségnek igazgatásába, a mi Bajza javaslatai némelyikének teljesülését jelenté s így elérkezettnek látta az időt, hogy a játékszíni krónika terén elejtett fonalat újra felvegye és 1843-ig tartsa kezébe, a mikor a Krónikát Végszóval zárja be.

Bajza 1837—1843-ig 96 darabot bírált meg: w, xxx, 25, 35, 38, Csanád, B. Bajza, Sz., Szebekl,.., Szebeklé..., Szebeklébi, 99, 600, Keve, 13 — ob — Cs. jegyek és nevek alatt, melyekhez, ha még Széplaki Erneszt és Velenczei Gábor álneveit hozzászámítjuk, előttünk áll minden álneve és jegye.

Bajzának a Krónikában megjelent színi kritikáit először is az jellemzi, hogy erős meggyőződéssel védi azokban, ha szerét teheti, a franczia romántikus drámát. 1841 decz. 13. a Korona és vérpad cz. drámát ismerteti, 1842-ben jan. 12-én a Gyárnok-ot, márcz. 29-én a Fehérek-et, jun. 13-án Seneterre marquisnét, jun. 30-án Lorenzino-t és jul. 22-én Charlotte kapitányt, melyekben igen jó alkalma nyílik a franczia művek hatékony tulajdonságait kiemelni.

Bajza szerint (Korona és vérpad) csak a francziáknak sikerült megtisztogatni a drámát, hogy embereket állítsanak a színpadra, kik valódi érzelmeket és indulatokat kifejező beszédet folytatnak

s a helyzetből, körülményekből folyó és a charakterrel egyező gondolatokat gondolnak és mondanak el. A legnépszerűbb német író is pl. Kotzebue képes a vétkest is részvét tárgyává tenni. Ebből a betegségből a francziák kigyógyultak; ők szem elé állítják a vétket, de meg is utáltatják. A francziák tiszták a sentimentalismustól, az érzéseknek beteges analysisétől s ha valamely franczia darab mégis e hibában leledzenék, Bajza kész azt idegen s épen német hatásnak tulajdonítani, mint pl. Kotzebue hatásának, a mint ezt tevé Dumas Teréz cz. műve bírálatában. A franczia erkölcstelenség ellen emelt vádakkal szemben Souvestre Gyárnok cz. művére hivatkozik. E darabban egy asszonyka gyógyíttatik ki túlzó képzelgéseiből, a ki a házas életben ideális világot, férjében regényhőst kiván. Férje derék munkás ember s kenyérrel él, nem ambróziával. Az asszony ezt hidegségnek magyarázza és Lambert festővel, a ki oly bolond, mint ő, már szökni késszül. E közben azonban Cantul kereskedő felvilágosítja a nőt és az megbánva tervét, elutasítja a festőt s párbaj helyett béke zárja be a darabot. E hivatkozásban az a nevezetes, hogy Bajza, a sentimentalismus költője, mint élemedett kritikus épen az érzelgés ellen nyilatkozik.

A drámai cselekvény valószinűtlensége szempontjából, a mely váddal szintén a franczia drámát illették, a Fehérek czímű drámát elemzi. Azt szokták mondani, így ír ő, hogy a francziák a valószinűséget nem veszik számba s így könnyű hatásos darabot irniok. Bajza szerint a németek még ily eszközzel sem képesek hatásos darabot írni. Különben is, ha a szépség elfeledteti a valószinűséget, akkor sikerült a darab. E szempontból Shakespeare Romeo és Juliáját említi, a mely egy kuruzslatos álomital szereplésén épül s mégis remek darab, s azután azt az elvet mondja ki, hogy a költő kezét nem kell fölöttébb megkötni. Dicséri a francziákat Charlotte kapitány bírálatában is, kiemelvén a franczia ügyességet a német, könnyekben olvadozó darabokkal szemben s korholja a német sörszagú vígjátékokat; továbbá megrójja a Regélő czimű lapot, hogy olyan franczia-ellenes irányú.

Bajza ezen irányával ellentétben áll Henszlmann Imre működése, a ki épen a franczia drámák nagy népszerűségének káros voltát hirdeti. Ebben az időben a másodrangú franczia ízlésű darabok ellen sokan keltek ki, úgy hogy a franczia darabok elleni harcz egy évig tartott. A franczia korcsdrámák ellen szóltak: Vahot I., Erdélyi, Gondol, Tarczi, Pulszky, Egressy. A Kisfaludy-

társaság is hirdetett pályázatot (1845) ily czímen: Miért szükség kerülni a francia drámát, a mire D. Müller Godofréd felel meg. Henszlmann első czikke, melyben ily czímen ír: «Miért tetszik a franczia dráma?»[1]) a franczia darabok népszerűségének okait a következőkben találja: 1. hogy azok újak, 2. a sok rohamos fordítás megakadályozza az eszmélődést, 3. abban, hogy a franczia más téren is uralkodik, nemcsak az irodalom terén. Végül ajánlja, «hogy a kritikának és egy nemzeti intézetnek, mint a szinház, nem kell ezek után indúlni.» Ennyivel azonban nem elégszik meg Henszlmann, hanem akadémiai felolvasást is tart a franczia színművek ellen[2]), melynek czíme: «Az újabb franczia színköltészet és annak káros befolyása a miénkre.» Ebben fejtegeti azt, hogy a francziák milyen felületesek és azonkívül egyhangúak is, mert a fr. akadémia mindenhatósága és Páris elsősége fölöttébb egyöntetűvé teszi azokat. Börne helyesen mondta a franczia darabokról, hogy 12 belőlük egy tuczat. A francziákat általában kötik a szabályok, de ha valamelyik kitör a korlátok közül, az a formát elhagyja és féktelenül tör az idomtalan felé. A francziánál a mese a fő, nem pedig a jellem, azért hagynak minket üresen a franczia darabok; igazi hatás ugyanis csak a jellemből származhatik. Ha megtörténik is, hogy a franczia író szabályszerű akar lenni, a minden oldalról szabályozott élet még vígjátéki jellemeket sem enged az illető író kezében fejleni. Az ilyenek egy chablon-alak tökéletes előadásához ragaszkodnak s modorosak lesznek. Eszméltető darabokra van szükségünk, azok pedig nem a francziák. Számba veendő még az is, hogy a franczia darabok romlott világa megrontja úgy a színészt, mint a közönséget.

Henszlmannak e fejtegetéseire Bajzáék nem felelnek. mire Henszlmann nagyon kikel az Athenæum kritikája ellen s ekkor szólal meg aztán Bajza, hogy Henszlmannak megfeleljen. E felszólalása azonban eléggé rabulisztikus és több oldalról sántít; különösen Shakespeare-re vonatkozólag téved az ítéletében. Szerinte Shakespeare 1. nagy psycholog, de nem mindenki érti meg, 2. nincsenek arra való színészeink, hogy darabjait jól adják elő, 3. Sh. «szertelen» nagy, de a magyar szellemnek nem felel meg, s a mi darabjaiban 200 évvel ez előtt nem volt botrányos, az botrányos

[1]) *Regélő.* Pesti Divatlap. 1841. 31. sz.
[2]) *Regélő.* 35—38. sz.

lehet most.*) Aztán áttér a franczia drámák jellemzésére s kiemeli azoknak cselekvényét, mert szerinte a drámában a cselekvény a fő, a miből következik, hogy a franczia darabok igen színszerűek, igen jól előadhatók. Jellem nélkül lehet dráma, de cselekvény nélkül nem. A franczia drámák nyelve az élet nyelve, mert azok az életet ábrázolják. Erkölcstelen irányukat nem rója meg, mert ez irányú sajátságaik a kitűzött czélhoz tartozó eszközök, habár erősek is. A borzasztónak hajhászásáról sem emlékezik meg, hanem a franczia darabok mentségeül arra utasít, hogy a franczia színköltészet ez iránya csak 20 éves, s így még nem fejlődhetett ki és rossz híre a sok gyenge utánzó miatt keletkezett.

A két felszólalás legfőbb eredménye az, hogy Henszlmann egyoldalúan gyűlölte a franczia drámát, míg Bajza annak csak művészi elsőségét vitatta. Azután főkép a cselekvény és jellem kérdésében különböztek, de ebben mind a ketten tévedtek. A mai kritika szemüvegénél a drámai cselekvényt és jellemet nem lehet egymástól elválasztani. Helyes cselekvény nélkül nincs helyes jellem és viszont.

A Játékszíni Krónika egy másik jellemvonása az, hogy Bajza bírálja benne egyes színészek játékát s elveket hirdet a játszásra nézve. Erre szükség is volt, mert pl. Dérynét azért kell megrónia, hogy egy koldusasszonyt az Elevenholt házaspárban — selyemkötényben és felpiperézve jelenít meg, ennyire elsőbb volt akkor a színészek hiúsága, mint a művészi szempont. Az efféle kritikákért összeütközésbe jön Bajza Egressyvel, a kit több szerepében rótt meg, pl. Coriolánját nem találja elég méltóságosnak s oly kifogástalannak, mint a Regélő kritikusai: Henszlmann és Vahot Imre. Igy rója meg Egressyt Kean-ben is, mi közben Hamlet-ben és Egy úr és egy asszonyság-ban pedig elismeri haladását. Bajza nem szereti a színészben a túlságos naturalismust s szerinte a színésznek a szépség rovására élethűnek lenni, nem czélszerű. Művészi idealismus az ő elve, a mit azonban, sajnos, nem fejt ki.

Egressy nem tűrheti Bajzának rávonatkozó kritikáit s a következő czímen válaszol neki: «Párbeszéd Szebeklébi és Egressy G. között színészeti dolgokról. Irodalmi jelenet parliamenti modorban.»

Egressy szerint Bajza nem jó kritikus, mert ő csak az

*) Othello birálatában is. 1842.

Engel-féle elméletek híve, kinek a szépről való fogalmai roccoco színűek.*) A művészet szerinte második élet, és ehhez kell ragaszkodnia a színésznek, mert az emberi természet mindenkor ugyanaz marad, csak a korok és helyzetek szerint módosul. A művészet czélja az egyéni, a jellemzetes, csakhogy a művészetben megjelenülő egyéniségnek idealismus nélkül eléállását ő sem fejtegeti. — Ennyiben a vita mindkét részről csak tapogatózásnak mondható, mely bő abban, hogy az itt-ott eltanult, de fel nem dolgozott általános elveket hangoztassa, de szűk az érvelésben, erőtelen a feldolgozásban. Ez mindenesetre jellemző vonása az akkori kritikának.

Bajzának általános elvei a drámáról az ő színi kritikáiból megállapithatók, habár hiányosan is, de annyira, hogy az ő előkelő állását e téren kellőleg méltányolhatjuk. Megjegyzései a cselekvényre, a jellemre, e műfaj nemzeti vonásaira s az előadásra vonatkoznak, s ki tagadja, hogy ezek a drámát alkotó elemek?

A cselekvényre vonatkozólag Iffland Ügyvédekjében megrója, hogy az író a külső okok közbevegyítésével bonyolít, a miből következik, hogy a cselekvény fejlesztését a jellemből, lélektani okokból kivánja eredtetni. Munkácsy «Tündér Ilonán»-jában kiemeli, hogy az élet és a tündérelemek nincsenek benne összefüggésben, tehát egységes cselekvényt óhajt. Szigligeti Rózsájában azt rója meg, hogy abban Ország és Rózsa viszonya már a darab elején be van fejezve s így a fejlődésnek, bonyolódásnak semmi helye sincs benne, tehát a darabban fel kivánja tüntetni a lelki élet motivumait, a czélt, a szenvedélyt s a küzdelmet.

A jellemre vonatkozólag a Leány és nem fiú czímű darabban azt tartja hibának, hogy a kis, 10 éves Eugeniával, a kit br. Gyökei és neje örökbe akarnak fogadni, de a kire vonatkozólag Gyökei azt óhajtaná, hogy fiu legyen, neje pedig azt, hogy lány legyen, a nemi különbségről egy egész felvonásban beszélgetnek, a mi ízetlen eljárás és 10 éves gyermekhez nem illő. E szerint a darabokban az egyént híven jellemző párbeszédet sürget. A Mult és Jelenben Batteux (fr. kritikus) ellen lel alkalmat kikelni, a ki a szolgai utánzatban találja a művészet czélját, Bajza szerint pedig a természet hű utánzása lehúzza a művészetet a köznapiba. Azt ma is meg-

*) Pauer Károly, B. mint kritikus. Phil. Szemle.

kivánjuk, hogy a drámai jellem idealizált legyen. Az Idegen nő cz. műben Petrovszky Mária, lengyel szabadsághős lánya oly gyalázatnak tartja, hogy ő szabadsághős lánya, hogy titkolja kilétét, bárha felfedezhetné azt, s akkor a Henriké lehetne, a kit szeret. Ez alak Bajza szerint nem psychologice kigondolt, ugyanis földfeletti ideális akar lenni, de a természetestől messze távozván, nem kelt érdeket. Ebben a bírálatában tehát Bajza bizonyos ragaszkodást mutat a realismus iránt is.

Figyelme kiterjed a dráma nemzeti vonásaira, midőn Picard Regélő czímű művének előadásáról szól. Kiemeli, hogy mivel a magyar más, mint a német és franczia, olyan társalgási művek, a milyenek e nemzeteknél eléfordulnak, nálunk nem hathatnak. Nálunk nem elég az élénk dialog, nyelvünk sem olyan, hogy a magyar színész sebes beszédet érthetőséggel kapcsolhatna össze. Majd alkalma van Bajzának megjegyzést tenni arra is, hogy idegen darabok fordításában az idegen kifejezéseknek megfelelő magyar kifejezéseket kell a fordítónak keresnie. Igy pl. Az arany király, A madarász és az uszkárnyíró czímű darabban, melyet Hopp után Fáncsy fordított, megrója, hogy tréfaszó gyanánt jéminit és örömrivalgásként juhhei-t mondanak. Nem csodálkoznék, ha a bécsi leopoldvárosi színházban hallaná ezeket, de a magyar művészet templomába nem valók. A jémini helyett ezeket ajánlja: Oh Józsue! Oh fúró és kalapács! Oh Béla futása! Oh fesz és pöf! Oh szólásszabadság magamnak, de nem másnak! A Törvény czímű mű bírálása közben hangoztatja, hogy a színháznak nemzeti eredetiségre kell törekednie. A színháznak a nyelv és a nemzetiség a czélja, nem pedig csak a mulatság. Inkább bukjék tíz idegen, mint egy hazai termék. A Kérők cz. vígjáték bírálása alkalmával felsóhajt, hogyan lehet színészeinknek Kisfaludyt nem szeretni, a kinek halála óta a vígjáték egyáltalában nem haladt. A színészek az ő darabjainak másodrangú szerepeire nem akarnak vállalkozni, pedig ha igaz is az, hogy Kisfaludy női alakjai nem nagyon kidolgozottak, elhanyagolásukkal mégis el lehet rontani az egész darabot.

Ily módon Bajzának mindenre kiterjed a figyelme, úgy az elméleti dolgokra, mint a gyakorlati előadásra nézve. Kuthy Ariadnejának tárgyalása közben arra is talál módot, hogy a regény és dráma közt levő különbséget érintse. Ugyanis Kuthynak e darabja egy kissé homályos, mert előre keveset sejtet, mivel folytonos meglepetéseket akar szerezni a nézőközönségnek. Ez Bajza

szerint a drámában nem szükséges, inkább alkalmazható a regényben. Idézi Diderot-t, ki szerint a néző minden szereplőnek a meghittje s hivatkozik Aristotelesre, a ki helyesli azt, hogy a tragikusok legtragikusabbja, Euripides, nem tartózkodik elmondani a prologban a bekövetkezendőket.

Ezekben mutathatjuk be Bajzának a drámára vonatkozó elveit és tudását, de ez is bizonyítja, hogy ő joggal kér helyet azok sorában, a kik e hazában az emelkedettebb színi kritika megalapításán fáradoztak és a kik helyes drámai elveket hirdettek a közönségnek. Az ő működése e téren is beleolvadt a közébe s mivel munkássága nem látszik valamely kitünő egységes munkában, kicsinyléssel lehetne e tekintetben Bajzára tekinteni. Ez azonban igazságtalanság volna. Az ő jellemzését annyival nem fejezhetjük ki, hogy kitünő hírlapíró volt, mert ha e kifejezés jelentőségét azokra az időkre vonatkozólag elemezzük, a mikor e hivatás más feladatokat foglalt magában, mint ma, kiderül, hogy Bajza az ő kritikai működését nagy részben a hírlapírás terén teljesítette, s ebbeli működése a dramaturgiai téren épen gyümölcsöző volt. Hogy e téren csakugyan eredményeket ért el, bizonyítják azon szavai, melyeket Nagy Ignácz «Tisztújítás» czímű művének ismertetésekor írt. E darabot a magyar dráma történetében új korszak megnyitójának mondja, mert benne már a nemzeti elem uralkodik, a mely tekintetből az Országgyűlési szállás és Szökött katona a követői ennek. Tehát nyugodtan szünteti meg a játékszíni krónikát, a mely őt pörbe is kerítette, mert czélja, a magyar irányú dráma, el van érve.

Ezután nemsokára 1843-ban az Athenæum maga is megszűnik. Kossuth szereplése, a politikai mozgalmak lefoglalnak minden figyelmet, a mi a közügyekre irányulhat, s egy ideig az irodalmi vállalatok egy nyugodtabb kor eljövetelére várnak, mert «inter arma silent Musæ». — Bajza befejező szavai szerint «ne csodálja senki, hogy az Athenæum három szerkesztője közül kettő négy, egy pedig hét év után belefáradván a szerkesztői foglalkozásokba, pihenést óhajtva, megszünteti a lapokat s munkálkodását más neműekkel akarja felcserélni». A sokat támadott és támadó lap megszünt, de becsületére válik, hogy megszüntét nem örömmel hirdetik a többi lapok, melyeknek egyik necrologja így hangzik: «minden kétségen kívül legjobb lapunk volt a maga nemében s megszűnése irodalmi visszaesés.»

Ennyivel azonban még nem szünt meg Bajza játékszíni szereplése. Ő másodszor is színigazgató lett, mert a színház zavaros ügyeinek rendezésénél később újból szükség volt Bajza erélyes kezeire. Ugyanis 1843 után a színház igen sok vita tárgya volt, s ez kénytelen volt a maga védelmére rendes közlönyt választani, minek következtében 1846. okt. 24-étől az Életképek cz. lap lett a színházi ügyek rendes közlönye. Ekkor a színi kritikát vezető lap a Honderű volt, mely kifogásokat emelt a színház ellen, hogy t. i. nincs új opera s nincs egy pár jól díjazott színműíró. Beleszólott ebbe a színháznál alkalmazott Czakó Zsigmond is, ki «A nemzeti színház igazgatási formájáról» írt egy czikket a Pesti Hirlapban. Megrója Rádayt, hogy a tagok közt arisztokratikus különbséget tesz s az alsóbb rendűek csak írásban közlekedhetnek vele. Eltörlendőnek véli Czakó a házi kezelést is. Ugyanis miután 1845-ben a különben jeles Bartay kezéből pazarlásai miatt Ráday kivette az igazgatást, az ő felügyelete alatt a színház jeleseire: mint Egressy, Erkel, Lendvai, László, Szentpéteri, Szigligeti és az ügyvivő Fáncsy Lajos volt bízva a színház vezetése. Czakó a rendezéseket is hiányosoknak tartotta, a melyek Fáncsyt illették. E vádakra Szigligeti és Fáncsy feleltek és ezenkívül az Életképekben is jelent meg hivatalos czáfolat, a mely főkép személyeket véd, nem pedig rendszert. Erre Czakó kijelenti, hogy ő rendszert támadott. Beleszólnak ez ügybe a Budapesti Hirlap és a Jelenkor is, több tekintélyes ember s köztük Bajza is, minek következtében az elmérgesedni kezdő pör félbeszakadt. Annyi haszna megvolt e tárgyalásoknak, hogy Czakónak azon javaslata, hogy a nemzeti színházhoz aligazgatói állás szerveztessék, elfogadtatott, s ekkor a figyelem és bizalom Bajza felé fordult, hogy azt az állást fogadja el. Bajza időközben 1846-ban a Nemzetiség és nyelv cz. akadémiai felolvasásával, a mely az Ellenőrben is megjelent, annyira feltünt, hogy Széchényi, Kossuth, Wesselényi figyelmét azzal is újból annyira magára vonta, hogy mindnyájának közös meggyőződése volt, hogy neki a nemzeti ébredés nagy munkáiban szerepet kell juttatni. Bajza elébb vonakodott az igazgatói állás elfogadásától, de a hatáskör tüzetes megállapítása után elfogadta azt. A Pesti Hirlap 1847. egyik juliusi számában kijelenti, hogy az aligazgatói álláshoz nem volt kedve, de végre engedett Ráday unszolásának s 1847. okt. 1-től kezdve elvállalta azt. Sok reformot nem igért, mert csak $1^1/_2$ évre kötötte le magát, mind-

azonáltal dologhoz látott, de a siker elérésében megakadályozták az 1848-iki szabadságharcz mozgalmai.

Ezzel végződött Bajza dramaturgiai szereplése.

Baló József.

EGY PÁR SZÓ A TOLDI-MONDÁHOZ.

Szilády Áron bevezetéssel és jegyzetekkel látta el Ilosvai Selymes Péter munkáját: Az hiresnevezetes Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való históriá-ját.*) A bevezetés 35. lapján így szól: Toldira királynak egyszer lőn haragja, mi miatt az három esztendeig nem ment bé udvarba. Érdemes volna tudni, hogy ez az egyszer mikor volt? s azt is, hogy mi okon történt? ezek híjján be kell érnünk azzal, hogy a dolog megtörtént. Különös, hogy a nógrádi Toldi-mondának mostanában (Pesti Hirlap 1882. okt. 18. sz.) közzétett egyik részlete éppen e pontra vet némi világot. «Egyszer úgy történt — mondja az alsótoldi mese — hogy Mátyás király nagyon megharagudott Toldi Miklósra, a miért az néhány vitézét agyonverte, mivel a feleségét rágalmazták, s lecsapván őt ezért összes méltóságairól és hivatalairól száműzte udvarából mondván, hogy oda többé a lábát ne tegye, mert mindjárt feje vétetik.» Még különösebb az, hogy e mese szerint nem az újhelyi viadal által — a mi pedig Mátyás korában nem volna anachronismus, nyeri vissza Toldi a király kegyelmét, hanem rokonai közbenjárásával, de azon feltétel alatt, hogy «ne jőjjön gyalog s mégis gyalog jőjjön. Hozza el magával legjobb barátját, a legnagyobb kincsét és a legnagyobb ellenségét.» Toldi vadászkutyáját, feleségét (nevezetes, hogy ennek a mese szerint Laczfi Magdolna a neve) s kis fiát Gábort vitte magával Budára. Mikor a palota elé értek, beizent a királynak, a ki egész udvarával kijött a tornáczra. Toldi féllábon ugrált, másik lábát a kutya hátán tartotta. Igy jött gyalog is, nem is. Gábor fiacskáját karján tartotta, felesége pedig mellette ment. A Bodri kutyán végig ütött, úgy hogy az el is szaladt, de egy szép szavára megint visszasompolygott. Ime, felséges uram, itt a legjobb barátom! mondá ekkor. Azután feleségét szégyenítette meg s arra is nagyot ütött. Az asszony rögtön gyilkosnak kiáltotta férjét. Ime a legnagyobb ellenségem — szólt ekkor Toldi. Azután igazolta magát az el nem követett, csupán feleségével elhitetett gyilkosság gyanúja ellen. Majd legdrágább kincse gyanánt

*) Olcsó könyvtár, 203. Régi magy. költők tára IV. 355.

Gábor fiát mutatta fel. Meg is tette a király országbírónak s mint a hogy fakalodája van a falusi bírónak, aranykalodát adtak az országbírónak. Az alsótoldi ember öregapjának a szépapja még ült is benne».

E «magyar» mese többfelé megtalálható. Igy a Gesta Romanorum 124. (116.) darabja: «Quod mulieribus non est credendum, neque archana committendum, quoniam tempore iracundiae celare non possunt» azonos az előbb elmondott mesével. A Gesta Romanorum így adja elő e mesét:

Quidam miles generosus quendam regem, a quo feodatus erat, graviter offenderat, et misit ad eum milites, ut pro eo intercederent. Vix enim eius amiciciam sub-hoc pacto obtinuerunt, scilicet, quod ad curiam eius pedester et equester pariter i. e. semiequitans et semiambulans veniret, et quod duceret secum amicum fidelissimum et joculatorem optimum et inimicum perfidissimum. Miles multum contristatus cogitare cepit, quomodo hoc posset implere. Quadam vero nocte, cum peregrinum quendam hospicio recepisset, clamdixit uxori sue: Scio, quod peregrini promptam pecuniam secum portant; volo ergo, si tu suaseris, eum interficere, et pecuniam eius obtinebimus. At illa: Bonum est consilium. Cunctis ergo dormientibus circa diluculum surgit miles, excitans peregrinum et abire jubet; et unum de suis vitulis in frusta scidit ponens eum in sacco. Deinde uxorem suam excitat dans sibi saccum, ut in angulo domus absconderet, dicens: Tantum caput et crura cum brachiis in hoc sacco posui, corpus autem in nostro stabulo sepelivi. His dictis aliquantulum pecuniam sibi ostendebat, ac si illam peregrino mortuo abstulisset. Cum autem dies adesset, ut domino suo se presentaret, accepit a dextris canem et parvum filium suum in gremio et uxorem a sinistris. Cumque castro domini sui appropinquaret, dextrum crus super dorsum canis sui velut equitans posuit, per alterum gradiendo, sicque pedester et equester castrum domini sui intravit. Quo viso rex cum astantibus mirabatur. Ait ei rex: Ubi est amicus tuus fidelissimus? Qui statim evaginans gladium suum canem graviter vulneravit, qui cum clamore et dolore fugit; deinde miles eum revocavit et canis ad eum venit. Ecce fidelissimum amicum meum! Cui rex: Verum dicis. Ubi est joculator tuus? Cui milec: Ecce parvulus filius meus, cum ante me ludit, magnum solacium michi facit. Ait rex: Ubi est maximus inimicus tuus? Qui statim dedit alapam uxori sue, dicens: Quare tu tam impudice respicis dominum meum regem? Illa statim respondit: O maledicte homicida, quare me percutis? Nonne in domo tua propria lamentabile homicidium perpetrasti et pro modica pecunia peregrinum occidisti? Iterum miles dedit ei alapam, dicens: O maledicta, cur filium tuum dehonestare non formidas! Que statim iracunda tota facta est et dixit: Venite ostendam vobis saccum, in quo occisi peregrini caput et brachia

posuit, et stabulum, in quo eius corpus sepelivit. Cum venissent, ut experirentur, et locum ejus uxor ostenderet, cito effodientes, visis carnibus vitulinis obstupuerunt. Astuciam militis cognoscentes dignis et laudibus eum extulerunt, qui postea domino suo regi speciali dilectionis vinculo est annexus.[1])

Ugyanez a mese előfordúl «Dolopathos sive de rege et septem sapientibus» [2]) czímű keretes mesegyűjteményben, mely minden művelt nemzet irodalmában feltalálható; a XVI. század magyar irodalmában Ponciánus históriája néven ismerjük. A Dolopathosban előfordúló mese bővebb, mint az előbbiek. Ez elbeszéli, hogy Rómában egy fiatal király uralkodása alatt a várost az ellenségek megtámadták és a hosszú ostrom miatt borzasztó éhség támadt. A fiatal uralkodó megparancsolta, hogy az öregeket, mint haszontalan kenyérpusztítókat, minden fiú köteles megölni, ellenkező esetben a fiú is halállal bünhődik.

Ki is irtottak Rómában minden öreg embert, egyet kivéve, a kit szerető fia, feleségének tudtával egy barlangba rejtett s ott titokban táplálta. Midőn az ellenség eltávozott s az éhség megszűnt, nem lévén a városban bölcs, öreg tanácsos, a fiatal király ifjú környezetivel együtt tobzódásba sülyedt, és rossz példájával az egész várost megrontotta. A rejtekben élő öreg ember a város süllyedését nagyon megsajnálván, fiát üdvös tanácsokkal látta el és a királyi udvarba küldte, hogy okkal-móddal az ifjú uralkodót megjavítsa. A fiatal ember ügyes bánásmódja a királyt jobb útra téríti s a király tanácsosává lesz. Az előbbi fiatal tanácsosok élvén a gyanúpörrel, hogy ennek atyja él, s az látja el őt bölcs tanácsokkal, veszedelembe akarják őt dönteni s azt indítványozzák a királynak, rendezzen nagy ünnepséget azon parancscsal, hogy hozza el oda magával mindenki legjobb barátját, leggonoszabb ellenségét, mimusát (bohóczát) és leghívebb szolgáját. A fiatal ember megjelentvén atyjának a király parancsát, ez átlátott rögtön a szitán s azt mondja, hogy vigye a király elé kutyáját, szamarát, fiát és feleségét. A fiatal ember úgy is tett, de sajátságos kisérete az egész udvar figyelmét felkeltette, és a király megparancsolta neki, hogy magyarázza meg neki, miért hozta magával a kutyát, szamarat, fiát és a feleségét? A kutya az én legjobb, legragaszkodóbb barátom, mert távol tartja házamtól ugatásával a tolvajokat, védelmez bárhová megyek, velem örül, velem szomorkodik. A szamár az én leghívebb szolgám, mert minden dolgot zúgolódás nélkül elvégez, soha meg nem csal s kevéssel beéri. Az én fiam az én legmulatságosabb bohóczom víg játékaival, utánzásaival, nevetséges erőlködéseivel; víg és

[1]) H. Oesterley, Gesta Romanorum. Berlin, 1872. II. 473.

[2]) H. Oesterley, Johannis De Alta Silva Dolopathos etc. Strassburg, London, 1873. 52 l.

szomorú, nevet és tűr, nem képmutatásból, mint a többi bohóczok, hanem természeténél fogva. Az én feleségem pedig az én legnagyobb ellenségem. Mikor ezt az asszony hallotta, azonnal felkiáltott: Oh te háládatlan ember! Nem szégyelled magadat, hogy engem legnagyobb ellenségednek mondasz, a ki beleegyeztem, hogy atyád életben maradjon s őt a barlangban tápláltam! Ime, szólt a fiatal ember, ez az én legnagyobb ellenségem, ki atyámat elárulta s reám is kimondta a halálos itéletet. De a király bámulván a fiatal ember bölcseségét, meg nem büntette, hanem atyjával együtt megjutalmazta s nagy tisztségre emelte.

A Dolopathos gyorsan bejárta a keletet és nyugotot, kiindulva Indiából. Landau *) szerint ez a családfája:

Szanszkrit.
Régi arab.
Sandabar. Hét vezér (arab). Perzsa.
Latin. Sindibad. Szir.
Syntipas.

Ezen alapmunkák után készültek a többiek, s ezeknek a révén jutottak az egyes mesék más mesegyűjteményekbe is. Ezek előrebocsátásával láthatjuk, hogy a Toldihoz fűződő, ismertetett mese nem magyar eredetű, hanem vagy a Ponciánus históriájából, vagy a Hármas Istóriából jutott a magyar meseköltészetbe. A nógrádi nép azt Toldi személyéhez fűzte.

BOGNÁR TEOFIL.

ADALÉK ZRÍNYI «SZIGETI VESZEDELMÉ»-NEK FORRÁSAIHOZ.

Számos értekezés és czikk foglalkozott már eddig is a «Szigeti veszedelem» forrásaival, s eléggé ki is mutatták Zrínyi eposának viszonyát úgy az «Aeneis»-hez, mint a «Megszabadított Jeruzsálem»-hez, fejtegetve, miben követte, hogyan használta föl, mikép alakította át mintáit költőnk, czéljához és tárgyához mérten. Az eddigi kutatások a classikus költők közűl még csak Vergiliust nevezték meg, de van eposában egy részlet, mely nem épen utolsó fontosságú, melyre eddig még nem fordítottak kiválóbb figyelmet s ez a «Berekesztés», melyben a költő nagy művét bevégezvén, halhatatlanságot igér magának és művének. Ez a rész teljesen egybevág avval a kilencz sorral, mellyel Ovidius is lezárja «Metamorphosis»-ainak utolsó, XV-dik könyvét.

*) Landau M., Die Quellen des Decamerone. Wien. 1869.

A következőkben állításomat részletes összehasonlítás útján akarom bebizonyítani.

A költő befejezte munkáját, melyet sem a mindent felejtésbe borító idő, sem a dűhöngő elemek, sem emberi rossz akarat meg nem semmisíthet:

«Véghöz vittem ímmár nagyhírű munkámat,
Melyet irígy üdő, sem víz el nem moshat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irígység nem árthat.»

Igy Zrínyinél. Ovidiusnál a berekesztés első két sora teljesen megfelel ennek:

«Jamque opus exegi, quod Jovis ira, nec ignes,
Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas».

Kis János fordításában: «Már most elvégeztem a munkát, melyet sem Juppiter haragja, sem tűz, sem fegyver, sem a telhetetlen gyomrú idő meg nem emészthet».

Nem csak a gondolat azonos, hanem még az egyes kifejezések is: «Jovis ira» teljesen egyenértékű az «ég haragjá»-val, «ferrum» a «vas»-sal, «edax vetustas» az «irígy üdő»-vel; csak az «ignes»-nek nincsen megfelelője Zrínyinél, de helyébe ott van a «víz» s «az nagy ellenség, irígység».

De a nagy mű költőjének nevét is fentartja örökre. A test ugyan elvész a halál órájában, de ennek a lélek, az ember énjének «jobb része» felett nincsen hatalma, azt a hír «szele» az égig, a csillagokig viszi:

«És mikor az a nap eljön, mely testemen
Csak uralkodhatik, fogjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllel az magas egekben».

Ovidiusnál:

Cum volet illa dies, quæ nil, nisi corporis hujus
Jus habet, incerti spatium mihi finiat ævi.
Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferar: nomenque erit indelebile nostrum».

Kis János szerint:

«Végezze el, bár mikor akarja az a nap, melynek csupán testemen van hatalma, bizonytalan életem pályáját; mindazáltal jobb részemmel a magas csillagokon felül halhatatlan lészek, s nevem el nem töröltetik.»

Itt Zrínyi csupán az «incerti spatium mihi finiat ævi» gondolatot más mondattal fejezi ki: «fogjon el éltemen hatalma», tudniillik a halál hatalma. A «nomenque erit indelebile nostrum» mondatot kihagyja.

A következő sorokban közelebbről határozza meg a költő a helyet

hol neve különösen ismert lesz, és műveit olvasni fogják, merre csak nemzetének fegyvere elhat:

«S honnan Scythiábul kijütt magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ, nagy rész,
Azokrul helyekrül minden szem reám néz,
Hírrel böcsülettel, valamíg világ lesz.»

Ovidiusnál:

«Quaque patet domitis Romana potentia terris,
Ore legor populi, perque omnia seculi fama,
(Si quid habent veri vatum præsagia) vivam».

Kis János fordításában:

«Valamerre a meghódoltatott föld kerekségén Róma hatalma kiterjed, mindenütt olvastatandom, s hírem (ha a költő elbeszélései valami igazat foglalnak magukban) minden századokon keresztűl emlékezetben maradand».

Itt Zrínyi csupán a maga viszonyaihoz alkalmazta Ovidius sorait. «Romana potentia» helyébe a «Scythiábul kijött magyar vitéz»-t tette; egyébként az egész gondolat azonos, azzal a különbséggel, hogy Ovidius nem meri jóslatát teljes határozottsággal kifejezni, mert hozzá teszi: «si quid habent veri vatum præsagia», míg Zrínyi azt önérzetes büszkeséggel mondja ki.

Most jön Zrinyinél még négy sor, melyet Ovidius nem írhatott, azért, mert ő nem volt úgy hadvezér és költő egy személyben, mint Zrínyi, ki nem csak tollával, de kardjával is szolgálja hazáját, s ha kell az «ottomán hóddal» harczolva készen áldozza fel életét is érette.

Ovidiusnál egyáltalán semmi nyoma sincs annak, hogy ő munkáját nemzete vagy hazája számára írta volna, míg Zrínyinél ellenben épen ez nagyon is kiemelkedő mozzanat:

«De híremet nemcsak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvívó szablyámmal:
Míg élek, harczolok az ottomán hóddal,
Vígan buríttatom hazám hamujával.»

Ezek után világos, hogy Zrínyi a berekesztésnél Ovidius sorait használta fel, úgy mint azt más tekintetben Vergilius-szal és Tassóval tette; de itt is, mint az egész eposban, a felhasznált anyagot a maga czéljához átalakítva.

Nincs igaza tehát Greksa Kázmérnak («A Zrínyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz» czímű értekezésében. Budapest, 1889), midőn a Zrinyiász berekesztését Horatius ódájával veti össze:

«Exegi monumentum ære perennius,
— — — — — — — — — —
quod non imber edax, non Aquilo impotens
possit diruere aut innumerabilis
annorum series et fuga temporum»

mert bár nagyjában hasonló, az összehasonlítás mégis teljes biztonsággal Ovidius soraira, mint annak forrására utal.

Lehr Vilmos.

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSÉNEK I., II. KÖTETÉHEZ.

Az alább következő sorokban néhány új adatot szándékozom közzétenni, a melyeket a «Kazinczy F. levelezése» I. és II. kötetének közzétételekor, vagy épen nem, vagy tévesen ismertem s azóta folytatott buvárlataim alapján meggyőződtem, hogy egyik-másik hozzávetésem vagy állításom kiigazítást vár. Az I. kötethez írt pótlékaim s igazításaim adatai már régebben össze voltak szedve, de felhasználnom nem igen lehetett a II. kötet jegyzeteinél, hacsak úgy hajoknál fogva nem akartam ez adatokat előrántani, minden igaz ok nélkűl. De a későbbiekben, ha alkalmam lesz, mindegyiket felhasználom akár pótlékúl, akár kiigazításúl. A II. kötethez csatolandó néhány újabb adatra a kötet megjelenése óta bukkantam.

A ki tudja, mily nehézségekbe ütközik az ilyen irodalmi és magánjellegű levelezés minden vonatkozásainak, sokszor rejtett czélzatainak, a levelekben név szerint, de minden közelebbi jellemzés nélkűl említett férfiak kilétének földerítése, sőt egy-egy kelet nélkűli, vagy kelettel ellátott, de tárgyánál fogva a kelettel megjelölt évek alá alig sorozható levél valódi helyének megállapítása: nem fog csudálkozni, ha a szerkesztő minden óvatossága és vigyázata mellett sem ment a tévedésektől, a melyek a munkálat további folyamán mintegy önmaguktól eligazodnak s más színben tűnnek föl, mint a munka kezdetén. A hosszú útra induló sem lehet mindig tájékozva mindazon akadályokról, a melyek útjában eléje tolúlnak, főleg, ha az akadályok nem is egyszerre, hanem egymás után, folytonosan tartanak. A szellemi munka terén sincs különben. A nehézségeket itt is bajos belátni előre, főleg ha az ember *nem maga kezdi,* hanem csak *folytatja a félben hagyott munkát.* A mit pedig mástól mint végzett eredményt átveszünk: nehezebben találjuk bele magunkat s nehezebben is tájékozódunk, mint a mit mi magunk kutatunk fel s kezdettől fogva mintegy beleéljük magunkat a

tárgyba, annak minden részletébe, vonatkozásaiba, czélzataiba, okbeli összefüggéseibe s egész szövedékébe, a melyek a hosszas velük foglalkozás által önként földerülnek. De másfelől a munkával való huzamosabb foglalkozás, az anyaggal való folytonos velebánás, a tárgy forrásainak gyakori használata bizonyos gyakorlottságot nyujtanak a kutatónak, rendezőnek és írónak, a melylyel a munkálat elején még nem bírt s nem is birhatott. Ez a gyakorlottság pedig a mellett, hogy a kutató szemeit élesbíti, a munkát is nagyban könnyíti, úgy hogy a kezdetben leküzdhetetlen akadályok lassankint meggyőzhetőknek mutatkoznak.

Az oly roppant anyaghalmaz, a melynek rendezésével, a tömérdek vonatkozás és czélzat, a melynek fölvilágosításával, a sok ismeretlen személy, a kiknek munkásságával, a levélíróra tett hatásával, vagy a vele való — sokszor alig megállapítható — viszonyával e sorok írójának is számolnia kell vala, nem egyszer teszik kemény próbára még az oly szerkesztő figyelmét s óvatosságát is, a ki nem már a munkálat némely kész eredményeire támaszkodik, hanem maga volt a kezdő s maga egyszersmind a folytató is.

Aztán az ily kiadásban követendő elveknek csak némelyikét lehet előre megállapítani: nagy része csak a munka közben válik gyakorlati értékűvé, mikor egy-egy adat, vagy homályos hely eligazítását kell megkísérlenünk. Hogy csak egy példát hozzak fel erre nézve: eleinte a Kazinczy al- meg az Irodalomtörténeti bizottság is oly véleményben volt, hogy a levélírók rövidítéseit a szövegben érintetlenűl kell hagyni s nem kell feloldani. De a munka folyamán arról győződtem meg, a mit különben az Irodalomtörténeti bizottság néhány tagja is mondott, hogy a rövidítések föl nem oldása sokszor homályossá teszi az egész szöveget. Akkor azután főelvűl azt tűzte ki elém a bizottság, hogy az oly rövidítések, a melyek gyakoriak s úgy szólván általános használatban voltak a mult század végén s a jelen század elején, maradjanak feloldatlanúl, illetőleg kiegészítetlenűl, s csupán azokat kell kiegészíteni, a melyek a szöveget érthetetlenné tennék. A kiadott kötetek figyelmes vizsgálója észreveheti, hogy az első kötet elején van is néhány oly rövidítés, a melyek ugyan könnyen kiegészíthetők bárki által, de a későbbiekben mégis már csak a legközönségesebbek nincsenek kiegészítve, mint például a névaláírások, vagy valamely munkának rövidített czímei. Ez utóbbiakat azonban a jegyzetben, ha szükségesnek mutatkozott, teljesen idéztem.

Nincs tehát miért tagadnom, a mire az I. kötet jegyzeteinek bevezető soraiban is utaltam, hogy a jegyzetek még koránsem bevégzettek s így a vállalatnak eddig megjelent két kötetében már is vettem észre némely tévedést, a melyeket helyreigazíthatok, néhány hézagot, a melyeket betölthetek, s hiányokat, melyeket pótolhatok. A Kazinczy

levelezése, a mely behálózta úgy szólván az akkori művelt Magyarországot, csak apródonként lesz viszonylagosan is minden részletében földerítve s megmagyarázva. S ha egyelőre csak némi fogódzót sikerűl is kezébe adnunk a későbbi kutatóknak, munkánk nem mondható kárbaveszettnek. Ott van például a Goethe és Schiller levelezése, a melynek némely pontja maig is vitás, pedig már hányan élesítették megmagyarázásukon elméjüket a leghozzáértőbb emberek közűl is. Jól tudtam az első kötet jegyzeteinek összeállításakor, hogy néhol a legszükségesebb fölvilágosításokat sem sikerűlt megadnom s némely hézagot bármilyen kiterjedt kutatással pótolni is lehetetlen. Ez azonban természetesen nem azt jelenti, hogy a hiányok egyikét-másikát később sem lehetne helyrehozni, s épen ezért újabbi adataimmal már most megkisérlek néhány tévedést kijavítani s néhány hézagot betölteni.

Egyik nehézsége a szerkesztésnek és rendezgetésnek az, hogy az Akadémia terve szerint nemcsak azon levelek vétetnek föl a kiadásba, a melyeket maga Kazinczy írt, hanem azok is, a melyeket hozzá írtak. Tudnunk kell pedig, hogy Kazinczy nem csupán azon leveleket gyűjtötte, a melyek neki szóltak, hanem azokat is, a melyek egy-egy hírnevesebb embertől másokhoz voltak írva. Az ilyen levelek föl vagy föl nem vétele, a melyekről nem igen állapítható meg, kihez írattak, nem kis zavarba hozza a szerkesztőt. Elődöm, a ki az első kötet anyagát nagyjából elkészítette, összeállította a kötet első felét s például Kazinczy Lászlónak minden fenmaradt levelét kiadandónak vélte s ez összeállításból én később is csak azokat hagytam ki, a melyeknek czímzése világosan mutatta, hogy nem Ferenczhez, hanem Déneshez voltak intézve. Ha mégis maradt egy-két levél, a melyekről kideríthető, hogy talán inkább Déneshez írattak, azok — úgy vélem — a kötet használhatóságát sem nem csökkentik, sem nem akadályozzák, mivel egyben-másban érdekesek lehetnek nemcsak Kazinczy családjára, de magára a széphalmi mesterre is. Megemlítem itt, hogy Kazinczy Lászlónak az 1782. évi május 8-áról datált levele csak tévedésből kerűlt mostani helyére. A kérdőjellel azt akartam jelezni, hogy ez a levél valószinűleg nem Kazinczy Ferenczhez szólt, hanem más valakihez. De mint megjegyzém, az oly leveleket, a melyek nem világosan szóltak Déneshez, a «teljesség kedveért is föl kellett vennünk». Kazinczy maga azt mondja, hogy László öcscsének *vele folytatott* *) levelezése két csomóban áll kötve; így tehát minden oly levél, a melyet ő összegyűjtött, vagy egyenest hozzá szólt, vagy másod sorban adták neki, mert őt is érdekelte az. Ugyanezt mondhatni a Carlowsky Jánosnak 1778 szept. 18-án kelt leveléről, a mely nyilván nem Kazinczyhoz, hanem valamelyik nagy-

*) *Magyar Pantheon* 203. l.

bátyjához szólhatott, mit főleg a levél tartalma látszik mutatni. E két levél az, a melyek közűl az első helyének megállapítása, a másodiknak pedig fölvétele ellen kétség támadt bennem már a szerkesztés alkalmával, de kihagyni nem volt bátorságom annál kevésbbé, mert már elődöm is fölveendőknek gondolta azokat, s a valószinűség sem hiányzott a dologban. Ballagi Aladár egyetemi tanár úr a kötet megjelenésekor már kifogásolta e két levelet s figyelmeztetett, hogy itt nyilván tévedés van. Hosszabb vizsgálat meggyőzött a felől, hogy az első levélnek csak helyében lehet tévedés, a másodikról pedig nem tudni, kihez volt írva.

E mellett azonban nem hagyhatom említés nélkűl azt sem, hogy az I. kötet nyomása közben jutott tudomásomra Szirmaynak három levele, a melyek csonkán és hibásan a *Figyelő*ben is ki vannak adva. E levelek kétség kívül Kazinczyhoz voltak intézve, miben nem is kételkedtem; de akkor szándékozván S.-Ujhelyre menni s Kazinczy iratait részint a megye levéltárában, részint magánosok gyűjteményében kutatni, azt hittem, hogy e levelek eredetieit is kézre keríthetem. Ebbeli reménységem nem sikerűlt, a kötet nyomása meg már előbbre haladt, semhogy a fönt említett három levelet is beoszthattam volna. Tudom, hogy ez nem valami nagy hiba, sokkal nagyobb volna, ha Kazinczy levelei maradtak volna el; csupán a kiadás főelvének szempontjából kifogásolható, mert az Akadémia — mint említém — úgy határozta, hogy ne csak a Kazinczynak másokhoz írt leveleit, de a hozzá írott leveleket is mind föl kell venni a gyűjteménybe. Ezen a bajon, ha esetleg szükségesnek mutatkoznék, egy pótlékkötettel segíthetni, vagy az önéletrajzi dolgozatok jegyzetébe lehet iktatni, vagy csupán rövid tartalmukat használni fel annyiban, a mennyiben Kazinczyra nézve némi fontossággal bírnak e levelek.

Most pedig lássuk újabb jegyzeteimet oly sorrendben, a mint a levelek folyó száma mutatja:

1. Kazinczy Lászlónak az 59. számú levelére tett jegyzetben *Horváth Ferencz* és *Timár* kilétéről semmit sem tudtam. Most egészen bizonyos, hogy László a Kazinczy-háznak két gazdájára vagy felügyelőjére czéloz, a kik — úgy látszik — régebbi idő óta voltak a család szolgálatában, mert Kazinczy Ferencz még tíz esztendő mulva is megemlékezik róluk a fogságból írt 465. sz. levelében. Az utóbbinak azt üzeni, hogy a vetésére, kertjére gondot viseljen, a másiknak pedig, hogy marháit gondozza. Horváth Ferencz még közelebb állhatott a családhoz, mert Kazinczy tiszteletét küldi neki s kérdezősködik egészsége felől.

2. Ráday Gedeonnak a 114. számú s ezutáni leveleiben többször van említés *Koros Imre* piarista szerzetesről, a kitől Ráday a Zrinyi munkáit is küldözgeti Kazinczyhoz. A jegyzetek készítése alkalmával sehogy sem tudtam megállapítani: milyen viszonyban volt ez a Koros

Imre akár Kazinczyhoz, akár Rádayhoz. De újabban Kazinczynak egyik unokájától sok becses apró jegyzetet, önéletrajzi töredéket s a családra való adatokat kapván: Koros Imre kiléte felől is tájékozódhattam, a ki nem volt más, mint Kazinczy Lajosnak és Istvánnak a nevelője Pesten. Kazinczy Ferencz jegyzetei közt így találjuk ezt leírva: «Nevelte Pesten a gyermeket (t. i. K. Lajost, Péternek, a Ferencz atyja testvérének fiát) együtt Istvánnal, az András fiával (Gábor, a későbbi hírneves szónok és író apjával) Pater Koros Imre Piarista, s ez a derék pap megmutatá, hogy nem vala érdemetlen a két protestáns atya bizodalmára». Így érthető aztán, hogy Koros Imre oly buzgóan játsza a közbenjáró szerepét a mester és ifjú tanítványa — Ráday és Kazinczy — közt.

3. A 185. sz. levélben említett *Zilai Sámuel* marosvásárhelyi tanárról, a kinek Ráday a *M. Museum* bevezetését küldötte s a ki a vállalatról közölte nézeteit, újabb adatok birtokába jutottam, a melyekkel a jegyzetben közlött véleményemet most helyreigazíthatom. Zilai Sámuel a marosvásárhelyi ref. főiskolának 1788—1792-ig is volt segéd, innentől fogva 1800 júniusáig rendes tanára a classicai irodalomban. Koncz József egész életrajzát leírja,*) a melyből röviden a következőket foglalom össze: Zilai a marosvásárhelyi iskolában kezdte tanulmányait, s 1777-ben könyvtárnoka volt a collegiumnak. 1781-ben az utrechti egyetemre ment s itt tanult 1784 tavaszáig, mikor Heidelbergbe költözött. Utrechtben tartózkodása alatt felügyelt a Kovásznai Sándor «Carmina exequalia» és «Oratio ad inaugurandum» czímű műveinek kinyomatására, valamint a gr. Teleki Sámuel «Janus Pannonius» cz. műve kiadására. Mikor a külföldről visszatért: a ref. főiskola szolgálatába lépett, hogy a már akkor gyengélkedő Kovásznainak segítségére legyen. Mikor pedig Kovásznai meghalt: rendes tanárrá való megválasztatását a főconsistorium is helyben hagyta. «Tanári hivatala mellett — írja Koncz József — a könyvtár rendezésével is foglalkozott. Levelezésben állott id. gr. Ráday Gedeonnal, megszerezte tőle könyvtára czímsorát, hogy annak segélyével is gyarapítsa a classicai irodalmi ismereteit s méltó utóda lehessen mesterének, Kovásznainak. Fáradhatatlanúl buzgólkodott az irodalom fejlesztésén, nemzeti és vallásos művek terjesztésén. 1770 ben kiadta Zrinyi Miklós «Ne bántsd a magyart» cz. művét Marosvásárhelytt; összegyűjtötte és kiadta gyalakuti gr. Lázár J. hátrahagyott verseit 1795-ben «Külömb-külömbféle világi dolgokat az erkölcsökre szabogató magyar versek» czím alatt; végre az új-testamentom kiadására is egy jó emberétől alapot szerzett s ahhoz szép papirost a Ráday közbenjárásával hozatott Pestről a vásárhelyi nyomdának.

*) A m.-vásárhelyi ev. ref. collegium értesítője az 1885—86-ik iskolai évről. 233—237. l.

Ezen utolsó terve kivitelében meggátolta halála.» Így tehát már egészen bizonyos, hogy Ráday leveleiben csak *róla*, és nem Zilahy Józsefről lehet szó, mint a jegyzetek készítése alkalmával véltem.

4. *Klaniczay János*ról azt jegyzém meg (575. l. I. k.), hogy nevét az akkori schematismusokban hiába keressük. Ez igaz is. De az 1801-ki évről szóló schematismusban megtaláljuk nevét, mint Temesmegyének akkori helyettes alispánjáét, a kitől egy munka is maradt fenn, «Nachricht über die glückliche Verpflanzung der Olivenstaude aus Istrien ins Banat» czímmel. Temesvár, 1809. Vajjon ez a Klaniczay-e az, a kivel Kazinczy levelezett: most sem dönthető el.

5. A 193. számú levélben említett *Szombati* orvosra id. Szinnyei József már a kötet megjelenésekor volt szíves figyelmeztetni s csakugyan e hírneves orvosról egész kidolgozott életrajzot *) találtam, a melyből itt a következőket foglalom össze: Cseh-Szombati József Rév-Komáromban született 1748 jul. 11-kén. Elemi iskoláit szülőföldjén, a gymnasiumot Pozsonyban és Debreczenben végezte, mint háromszáz társa között mindig az első tanuló. 1777-ben Franequerába ment az orvosi pályára, hol a híres Campernek nemcsak kegyét, hanem barátságát is megnyervén, egy év mulva a göttingai egyetemre ment át, hol két esztendeig maradt. 1780-ban Camper hívására visszament Franequerába, hol tudományával s ügyességével az egész lakosság szeretetét kiérdemelte. Rövid ideig tartó gyakorlata után megindult hazafelé Francziaország fővárosán, aztán Strassburgon s több nevezetes német városon keresztűl, és miután Bécsben magát doctorrá avattatta 1782. julius 11-kén, hat esztendei távollét után visszatért hazájába. Pesten telepedett le, hol akkor «veszedelmes hideglelés uralkodott», melyen a többi orvosok nem igen tudtak segíteni. «Cseh-Szombati József — írja Báthori — ezt a hideget igen szerencsésen és kevés napok alatt meggyógyítván, magára vonta mindjárt az egész pesti publikum figyelmetességét, magának a legfőbb házakba útat szerzett, hitele minden nap nevekedett, azután pedig szerencsés curái által híre-neve az egész országban elterjedt.» Cseh-Szombati folytonosan tanulta gyakorló-orvos korában is az újabb vívmányokat s figyelmét semmi olyan nem kerülte el, a mit értékesíteni lehetett. Megfeszített tevékenysége hamar fölemészté lelki erejét s már 1815. febr. 2-án meghalt. Nevét nagy összegű hagyományai őrzik maig is. A debreczeni collegiumban a chemia, technologia, növény- és ásványtan tanítására felállítandó cathedra dotatiójára 25,000 rh. forintot hagyott mint alapítványt, a pataki és pápai ref. főiskolákra egyenkint 1000 rh. forintot s a pesti ecclesiára 3000 rh. forintot. Tudori

*) «Néhai orvos doktor tek. nemes és nemzetes Cseh Szombati József úr sírhalma» czímű műben, a mely Pesten 1815-ben jelent meg. Szerzője Báthori Gábor.

értekezése 1790-ben jelent meg «Dissertatio inauguralis medica de morbis glandularum secundum ætates» czímmel. Mint pesti orvos lefordította egykori tanárának, Campernek, munkáját a következő czímmel: «Observationes circa mutationes, quas subeunt calculi in vesica. Ex Belgico sermone in Latinum translatæ».

6. A 259. számú levél jegyzetét azzal egészíthetem ki, hogy a ki «Az észről vagy elmésségről» czímű czikket írta a *Mindenes Gyűjteménybe*, s a kire Horváth Ádám hívatkozik, hogy «valaki megint sértegeti a négy sorú strophákat», senki más nem volt, mint maga Péczeli József. Ő írt már az előtt is a *Magyar Hirmondó*ban a leoninus verselés ellen, a mire az említett czikkben is czéloz.

7. A 269. sz. levélhez tett jegyzetben felsoroltam Döme Károly munkáit s épen a legérdekesebb maradt ki, a melynek czíme a 492. levél jegyzetében van idézve.

8. *Lévai Bálint*-ról Szűcs István «Debreczen története» czímű munkájában is van néhány adat, a melyek megegyeznek a jegyzetbeli adatainkkal. (II. k. 556. l.)

9. A 481. sz. levél jegyzetébe tévesen jutott az a magyarázat, hogy Kazinczy a «rákócziakon Szlávyékat értheti, mert ezek laktak Rákóczon»: nem Szlávyékat, hanem Szulyovszkyékat érti, mint Toldy is megjegyzi.

10. A 492. sz. levélben emlegetett *Freimüthige Bemerkungen* nem az a mű, melyet idéztem. Minden valószínűség szerint Glatz Jakab munkájára czéloz Kazinczy, a mely a következő czímmel jelent meg: «Freimüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Auf einer Reise durch einige ungarische Provinzen. Teutschland, 1799.» A munka 23 fejezetre van osztva s néhol-néhol éles megfigyelő tehetséggel írja le a szerző a magyar jellemet, vendégszeretetet, a magyar tánczot, nemzeti büszkeséget s a német elleni gyűlöletet. Nagy Gábort azért érdekelhette kiváltképen e munka, mert első néhány fejezetében leginkább Debreczennel foglalkozik; de ismerteti Miskolczot is, aztán a Szepességet, Liptó-, Turócz-, Trencsén- és Nyitramegyét, végre Pozsonynyal foglalkozik s megemlékezik a pesti nemzeti szinészetről is.

11. A 282. sz. levél jegyzetében említés van *Patay Sámuel*ről, kit ismeretlennek tartottam. A M. N. Múzeum könyvtárában megtaláltam a jegyzetben idézett munkáján kívűl még egy másik művét is, a mely Lipcsében jelent meg 1788-ban ily czímmel: «Egy jó atyának fiait oktató tanítása, melyet tanulásnak kedveért idegen országokba kiment és ott két ifjakkal szoros barátságban esett szerelmes fiának . . . . beszélgetésben kivánt előadni Báy Patay S.»

12. Az 511. számú levél jegyzetében *Lengyel* kilétét meg sem mertem kisérteni, hogy földerítsem. Az előbb említett Szűcs István munká-

jában erre is találtam néhány adatot s megvan egy háromkötetes nagy munkája is a M. N. Múzeum könyvtárában. Lengyel József épen úgy, mint Nagy Sámuel is Budai Ezsaiás præfectussága alatt könyvtárnok volt 1793-tól kezdve. 1798-ban a bölcseleti tanszékre választatott meg s Szűcs szerint 1803-ban szalontai lelkész lőn.*) Lengyel József említett művén pedig, mely «Templomi predikácziók» czímmel jelent meg 1828-ban, így találjuk leírva foglalkozásait: «L. J. elsőben a debreczeni ref. collegiumban a philosophiának rendes professora, végre az ér-szalacsi ecclesia prédikátora s egyszermind az érmelléki t. egyházi vidék v. esperestje». Ez a két tudósítás nem zárja ki egymást.

Ime újabbi adataim, a melyekhez részint saját kutatásaim, részint Ballagi Aladár, Bayer József, Négyesy László s id. Szinnyei József útján jutottam, a kiknek szíves közléseért e helyen is mély köszönetemet nyilvánítom.

Egyszersmind azonban tisztelettel kérem föl mindazokat, a kik Kazinczy és műveinek kiadása iránt érdeklődnek: szíveskedjenek jóakaratú figyelmeztetéseikkel, útbaigazításaikkal ezután is támogatni, valamint netaláni tévedéseimre s a még mindig mutatkozó hiányokra észrevételeiket megtenni, hogy azokat alkalomszerűleg a levelezés további köteteiben felhasználhassam. Csak így várható, hogy a levelezés vonatkozásai lassankint lehetőleg fölvilágosúljanak s érthetők legyenek. Ha a magyar irodalomtörténet művelői kérelmemet szíves figyelmükre méltatják: hozzám vagy akár e folyóirat t. szerkesztőihez küldött észrevételeiket vagy újabbi adataikat, a mint azokra sor kerül, az illetők nevének megemlítése mellett fogom értékesíteni s a vállalat hasznára fordítani.

Dr. Váczy János.

Párhuzamos idézetek.

τίς ὧδε τλησικάρδιος
θεῶν, ὅτω τάδ' ἐπιχαρῆ;
τίς οὐ ξυνασχαλεῖ κακοῖς
τεοῖσι . . . . . . (Aischylos, Prometheus Cho. 159—162.)

Nincsen abban irgalom,
Hozzád búzgó fájdalom,
A ki téged meg nem szán . . . .
(A «Keresztények sírjatok»-ból.)

Quis est homo qui non fleret
Christi matrem quum videret
In tanto supplicio . . . . (Stabat mater.)

Posch Árpád.

*) Föntebb idézett mű 931. és 944. lapjain.

HAZAI IRODALOM.

Latin Mondattan. Irták *Bartal Antal* és *Malmosi Károly*. 3. kiadás. Eggenberger, 1890. Ára 1 frt 60 kr.

Bartal alkotásai közől kétségkívül legérdekesebbek latin nyelvtanai, s főkép mondattana, melylyel megmutatá, miként lehet a tudományos irány szolgálatában rendszeres, összefüggő s élvezhető munkát nyujtani. Már első könyvei méltó föltűnést keltettek, és Szarvas Gábor a «Magyar Tanügy»-ben Szénássy nyelvtana mellett az övét is mint hazai tudományosságunk szép vívmányát üdvözölte. Időközben Bartal tovább-tovább fonta a tudományos irány szálait s boldogult felével, Malmosival, megteremtette a latin alak- és mondattannak tiszta magyar felfogással párosult tudományos rendszerét, melyre mindenkor büszkék lehetnek a szerzők, büszkék a magyar philologusok; minthogy egyrészt hozzáfoghatót keveset találunk a külföldi irodalomban is, másrészt tanárjelöltjeinknek sem kell idegen irodalomban keresgélniök, hogy az igazi mondattani irányt felfoghassák s könnyedén áttekinthessék. A társszerzők mondattana immár a 3-dik kiadást is megérte, jeléül, hogy hazánk philologusai készséggel karolják fel a tudomány vívmányait, ha mindjárt növendékeik részére a sokkal egyszerűbb és könnyebb módszerű nyelvtanokat pártolják is.

Ezek után áttérek az új kiadás tüzetes méltatására. Teszem ezt a czélból, hogy az első kiadásnak ebben a folyóiratban megjelent, általánosságokban mozgó birálatát kiegészítsem, hogy aztán a szerző a jövő kiadásban tetszése szerint föl is használhassa jóakaratu észrevételeimet.

Nincs sok változás a könyvben az első kiadásokhoz képest. Elmaradtak az elején több mondat mellől az auctor jelzése, a perf. hist. gnomicus értelme, a fut. exact. két használata (főmondatokban), az acc. cum inf.-ban előfordulható két acc. elkerülésére czélzó pont és a figurák. Újulások: a mondatok felosztása (1. §.), a coniunct. obliquus igen helyes értelmezést nyert (16. §.; csak a rákövetkező jegyzetben kellene példatár); az infin. hist. nem az imperfectum, hanem az infinitivus után van; Livius nyelvhasználata jobban kidomborult, mint azelőtt, bár nem annyira, mint az előszó sejteti; a függő kérdés egy megjegyzéssel s a hasonlító mondatok is egy előlről vett ponttal bővültek; az eredethatározó mondatok, mint ilyenek, a latinban nem léteznek s azért a fölszólító v. óhajtó mondatok közé (nb. ilyen mellékmondatokat, t. i. felszólítókat, a magyar nyelvtanok nem említenek) kerültek. Az új grammatikusok tételeit az előszó csak igéri, de a mondattan nem adja; legalább a régi kiadáshoz képest hiába kerestem alkalmazásukat, pl. *interdicere*-nél, még a *plus*, *amplius* utáni kihagyásos szerkezetnél (Egyet.

Phil. Közl. 6. köt. 640. l.), vagy ezen mondatban: *est mihi nomen Paulo* stb. Végül, igen helyesen, tartalomjegyzék járult a könyvhöz, a melyre csak az a megjegyzésem, hogy a névszó és határozók nincsenek élesen kitüntetve. — Ezen kisebb jelentőségű módosulásokon kívül a legfőbb az, hogy az ú. n. idő- és módtan az állítmány szakaszából a chraseologia-féle részbe került s hosszu magyarázatban részesült; ebből folyólag a consec. temporum is tetemesen módosult. Megvallom, e változásnak örülök is, nem is. Örülök azért, mert az actio és tempus viszonya bő megokolást nyervén, megszünik az a sok beszéd és félremagyarázás, melyek eddig az avatatlanok szájából a rendszer mellett elhangzottak, de többnyire jelszavakra szorítkozva, csupán ellenségeskedésre adtak alkalmat. Ezt a két nagy szakaszt az előszó szerint Gyomlay dolgozta ki. Azonban félő — s ezért nem örülök az újításnak — hogy a tulságosan elvont beszéd árt e két fejezetnek. Kénytelen vagyok ugyanis kijelenteni, hogy az említett két szakasz tárgyalása a növendékek fejletlensége miatt rendkívül megnehezíti a tanulást. — Az idő- és módtan még csak megjárja, bár a 6. és 7. §. szárazsága nagyon is szembeötlő. Egész pontok csupa elméletet (17. l.) tartalmaznak s egy szál példát nem nyujtanak, úgy hogy az eszmemenet kisérése közben lehetetlen, hogy az elme ki ne fáradjon. Különösen a következő részlet veheti elő az ifjak elméjét: «A præteritum és futurum számára vannak külön jelek, melyek egyszerű igealakokat is képeznek (Melyek azok? Épen azok, melyek a præsens vagy más alakok képzésénél szerepelnek?); a præsenset épen jeltelensége különbözteti meg (Hát a præs. és a tiszta tő közti különbség?) a másik két időtől, különösen az indicativusban. Az imperativusnak sajátságos értelménél fogva külön idő- és módjegye nincs, és azért az alább következő táblázatba sem volt fölvehető. (Ez már a 4-ik osztályozó táblázat az időkről!) A coniunctivusban nincs futurum (Hát még hol nincs?), talán (!) a két alak értelmi rokonságánál fogva». Ismerem az actiók tanát épen Gyomlaynak kidolgozásában, mely a Magyar Tanügyben jelent meg, de mivel ott világosságot tapasztaltam, nem értem, miért nem szállott le itt jobban a tanulók értelmi színvonalához.

Még kevésbbé helyeselhetem a consec. temporum új alakját, minthogy az előbbi szakasznál is nehézkesebb. Eddig a cons. temp. szabályait úgy értettük, mint a coniunct. ideinek használatát a mellékmondatokban az egyidejüség stb. viszonya szerint, nem törődve a coniunct. ideinek actiójával, melyet bizony bajosan is lehet rájok alkalmazni (V. ö. Pirchala, Latin nytan, I. r. Bevez.); itt az indicativus-os mellékmondatok is bele vannak vonva s jórészt az actiók szerint magyarázva. Két hosszu fejezetben van tárgyalva a consec. thémája, még pedig következőleg: 1. A mellékmondatban lévő cselekvés állapotának jelölése a főmondat cselekvéséhez való viszonyában. 2. A mellékmondatban lévő

cselekvés időfokozatának jelölése a beszélő álláspontjához való viszonyában; hozzáteszem, hogy alig lesz deák, a ki innen a consec. használatát meg tudja tanulni. Azelőtt a következményes mondatok consecutiójával nagyon egyszerüen végeztünk, itt a perf. coniunct. használata (nb. a deák nem is vét, ha multra vonatkozólag mindig az impf.-ot használja!) van főfőkép megbeszélve imígy: «Különösen a követk. mondatokban szokásos a mellékmondat igéjének perf. hist. coniunct. alakja, egyrészt azért, mert a következményen rendesen nyomaték van (Ez a perf. hist. fogalma?!), másrészt, mert a dolog természete szerínt a következmény az okkal úgyis az utóidejüség viszonyában áll (E szerint futuralis idő kellene!), *s így ezen viszony külön megjelölése szükségtelen.* Igy hát a következményes mondatokban a perf. hist. főmondatos módon van használva, s a beszélés ideje előtt teljesedésbe ment (= mult) következményt jelöli». (Elég volna a vége!) Utána olvassuk, hogy *accidit, ut* — után nem szokásos a perf. hist., de nincs megmondva, hát mi a szokásos? (Impf.) Alább (172. l.) még egyszer olvassuk, még pedig *világosság kedvéért megjegyezve*, hogy «a multra vonatkozó perfectum historicumokban csak a formák nem igazi præsensek, hanem perf. historicumok = elbeszélő alakok, tehát præteritumok, s így idő tekintetében nincs bennük semmi különös.» Azt sem tudom, hogy' fogja a deák magyarra fordítani a 171. lapon levő példákat ily értelmezéssel: *Rogavisti, quid diceret* = præteritum (Tehát: mit mondott?!), *Rogas, quid dixerit* = præs. (Tehát: mit mond?!); hacsak tán nem sajtóhiba az egész. Hát a præt. perf. coniunct. (— fut. exact.) hogy' magyarázandó? Példa van ugyan rá, de a megokolás hiányzik. (L. Müller-Lattmann, 235. l.) Nehány jó dolgot azonban találtam e szakaszban, pl. a 173. l. *b)* 1. 2. 3. jegyzetet és az idők kiegyenlítődését (174. l.); csakhogy az utóbbiban nem tudom helyeselni az általános érvényű mondatoknál felhozott első példát, mert ez a 185. §. 2. pontja szerint magyarázandó. Hiányzik végre a præs. hist. után álló consec., mig a régi kiadásban megvolt.

S most, miután már elvi észrevételeimmel beszámoltam, a könyv érdekében elmondom apróbb kifogásaimat.

2. §. A határozó latin neve (adiectum) szokatlan. A névszó felosztása nem kimerítő. A 12. l. *licet* is képez ható igét s utána akár cselekvő akár szenv. infin. áll. 8. §. *debet* stb. a præt. perf.-ban is használatos; u. o. a *miror*-ra példa is kell és *si*-vel kötendő össze (v. ö. a tárgymutatót), vagy az egész el is maradhat, mert a 17. §. *a)* példája ellenkezőt mond. *Diceres, putares, videres* (nem: *videas!)* így nem jó magyarul: ‚mondtad volna'. ‚Voltam legyen' alakról (19. §.) jó megmondani, hogy régies. Nem szabad szentesíteni a ‚*ne timete*'-féle alakot (l. Lattmannál, sőt már a régi Szepesiben; 4. r., 40. l.). A 23. §-beli példa csodálatos, hogy ebben a kiadásban sem javult: *habebam* után scri*bam* van és

pridie=*hodie* ! Az infin. hist.-ról jó volna megjegyezni, hogy a szerkezeten nem változtat, s az *a)* és *b)* pontot össze lehetne vonni, mert tulajdonkép egyet mondanak. A puszta *acc. gerund.* (31. §.) bővítendő a köv. §-okkal: 35, 73; mig az abl. separat. és okh. gerund. a 84. és 126. §§-ban nem található. Az *u* végü sup. nem cselekvő értelmű. A *pransus* és társai mellé jó lesz kitenni a szenv. magyar értelmet is, mert ilyen is van (l. Schultz Dávidnál), mivel a deák azt gondolná, hogy nincs, és példát is vetni utánok, ép úgy mint a 36. l. aljához, a *c)*-höz, valamint a 37. l. aljához is. A partic. fordítását elő kellene segíteni példákkal, úgy mint a régi (csupán) Bartal-féle mondattan tette, vagy még inkább Schultz Dávid. *Audito, comperto* stb. magyarul is adandók (Schultz, 283. §. 4. j.) és megjegyzendő rólok, hogy a történetírók kedvelik; — ép úgy a 40. §. 1.-ről is. *Solens* (35. §.) ritkán ugyan, de előfordul, tehát nem hiányzik. Az acc. (37. §.) nem az *alany* kiegészítő tárgyának esete. A 38, (új) §-tól a czím után többet vár az ember, mint itt van; különben is félreértésre adhat okot a kikezdés: «Egy latin esetnek sem felel meg a magyarban *egy* (németes !) olyan külön névszói alak, mely ugyanazon mondatviszonyok kifejezésére lenne alkalmas, a melyekre az illető latin eset.» Igy bajos volna tanítani; mert hát mégis csak megfelelnek egymásnak legtöbbször a genet. és birtokos, a dat. és véghat., az acc. és tárgy, s Bartalék is így tanítanak az alaktanban. 39. §-ból nem tudja meg a deák, szabad-e használni az «*a pueritia, ab infantia*» alakokat. *Vestis* mellett (40. §.) megjelölném a magyar «ruházat» szót s azt is, hogy a külön levő ruhadarabok kifejezésére «*vestimentum*» való. 43. §.: ‚*dementis est*‘ mellett kiteendő, hogy az ily genet. az emberek egész osztályát jelenti (a gen. propr. mellett sincs meg). A *homo sapiens*-t (43. §.) nem hoznám fel például, mert *sapiens* egyedül is gyakori; u. i. a végén megjegyezném, hogy a melléknevek többes semlegese helyett többször a *res* használatos a melléknév társaságában (magyarban is). 44. §. 1. j jó volna a plur. maiest. és modestiæ név; u. i. 2. jegy.-hez: nemcsak az *is-ea-id* eseteit használjuk szem. névm. gyanánt, hanem *ille* 3.-t is. *Uterque*-hez megjegyzésre méltó, hogy többesben így is előfordul: *hi utrique*. A kölcsönösséget jelölő kifejezések (50. §.) bővíthetők. — 57. l. 2. Cic. Off. 2, 15. inkább a 3. p. *a)*-hoz tartozó. *Apud* városnév mellett nem a rendes (58. l. alul, 69. l.); jobbára Neposnál. *Finis* obiectiv czélt jelöl, tehát ‚*quem in finem*‘-nek hangoztatása (53. l. és másutt) károsan hathat, mert legtöbbször nem szabad a czélt *finis*-szel fordítani; a czélzatos mondatoknál már helyesen ‚*quo consilio*‘ van. A *videsne* (61. l.) után álló *ut*-os mondatra jó figyelmeztetni. *Quis quem fraudasse dicitur*-nál (60. l.) utalni kell a két egybefoglalt kérdésre, vagy le kellene fordítani a mondatot. Egyáltalán Bartalék nem fordítják le a felhozott mondatokat s legtöbbször még csak nem is emlékeztetik a deákot a két

nyelv különbségére vagy esetleges egyezésére; pedig igen sokszor elkelne, pl. 58. §. (v. ö. Schultz 270. §. 3. j.), 71. l. fönt, 75. l. *olet-redolet*, 70. §. (megfelelő tárgyi és, nak-nek'-es alakok!), 78. §., 84. §., 111. l. (*Ne aequaveritis . . . .*), 118. l. (*Per quos et a quibus!*), *aequo*, *iusto*, *solito*, 176. l. 1. j. (mondatok), a mellékmondatokban a magyarban megfelelő módok, stb. Igaz ugyan, hogy tanítás, fordítás közben sok dolog már az 1—2 osztályban is előfordul, de rendszeres mondattani könyvben ilyenekre is gond fordítandó; e tekintetben a régi Kolmár-Dávid-féle latin mondattan még ma is jó például szolgálhatna. A 65. l. 3. *a)* pontját nem kellene annyira felmagasztalni, mivel *dicitur* + acc. c. inf. úgyis ritka kivétel. 59. §-hoz a költői használat megemlítendő (v. ö. régi Bartal, 124—125. csillag alatt); ugyanis Bartalék a költői nyelvhasználatot most is fölvették, bár jobb szeretném, ha egészen külön tárgyalnák, mint több német könyvben, nálunk pedig Málik derék mondatkötésében láttam. 65. §.: Liv. 10, 1.-ban tudtommal nem *securi occisi*, hanem *percussi* áll. *Fugio ab* — is előfordul (72. l.), *deficere ad hostes* (u. o.) kiteendő. *Erubesco* + acc. (73. l.) költői és újk. *Despero* dat.-szal is (74. l.). *Supervado* (u. o.) ritka; u. i. az összetett igékből több elmaradhat, mert a magyarban is tárgyas igék. A figura etym. rendesen jelzős. A 71. § igéi a magyarban is főnévi igenévvel állanak; *spero* tisztán inf.-szal nem állhat; *dubito* nem «kételkedem», hanem «habozom» jelentésben áll inf.-szal (később egy helyen jól van), *cogito* pedig akkor, ha a magyarban a fő- és mellékmondat alanya egy. *Memoria tenere*, nem: *teneri* (77. l.). *Cupio, volo* stb. + acc. c. inf. v. nom. c. inf. helyesebb értelmezése: Pirchala Stil. 77. §. 3. 4. — Sokszor ily kifejezéseket találni: ritkán, néha (78. l. csillag alatt, 214. l. *e)*, *ob*-ról is: hogy *néha* ok!), holott gyakran előfordul; vagy ellenkezőleg azt olvassuk: sokszor, pedig csak néha (99. l. 2.). — 73. §-hoz a ‚kinevezés' hivatalos formulái volnának melléklendők; u. o. «*suae dicionis facere*» hogyan kerülhetett a kettős acc. rovatába, nem tudom. — 80. l.: *curare*-n kívül egyéb igék is gerundivummal állanak (l. Schultz.). A «mezen» szót a deákok nem értik. A szigetnevek locativusánál említendő, hogy olyanok állanak loc.-ban, melyeknek a szigettel ugyanazon nevű fővárosuk van. A városnevek appositiós alakjainál figyelmeztetni kell a magyaros kitételre. Ugyanitt hozom szóba, hogy a városnevek szerkesztését össze lehetne vonni, mint egyéb grammatikában van; mert mostani alakja kissé eldarabolt s így a tanulóra nézve nehezebb. *Acquiesco* (84. l.) rendesen *in*-nel áll. *Apud* (86. l.) (személyre), *ad* (tárgyra) jobban elkülönítendő. *Apud se esse* (87. l.) szinköltőknél; egyáltalán arany- v. ezüstkori v. költői és elavult kifejezések Bartaléknál egymás mellett szerepelnek (*immori*, *continuo* = mindig, *obiter*, *dives*, *tunc temporis!*). *Cis-citra*, *una-simul* jelentésileg elkülönítendők. 82. s köv. §§-ban nem az a rend van,

mint az előző fejezetben. Az abl. separ. igen bő (nb. *prohibere* kétszer egy pontban!). Nem tudom, minő névszókra gondol a deák, mikor azt olvassa, hogy *tunc, mox, demum, denique, semper, simul* (no még itt tán similis-re), *heri, olim* (itt is tán *ille*-re!) stb. szókban némileg vagy teljesen fölismerhető a névszói származás, föltéve, hogy nem olvassa Pott, Curtius és Corssen műveit. *Postmodum* és *postmodo* egyeredetű s mégis külön szempont alatt fordul elő ugyanegy §-ban. ‚*Viguerunt*' (101. l.) Cic.-ból van idézve; pedig Bartalék alaktana azt tanítja, hogy *vigeo* igének nincs sem perf.-uma, sem sup.-a. *Identidem* a 105. §-ban kétszer fordul elő. Valer. Maxim. mondata: «Lento gradu ad vindictam *sui*», nem *suam* (112. l.). — 110. §.: *abuti* főértelme nem «visszaél», hanem «teljesen felhasznál». 113. §-hoz magyar *t*-végű határozókat lehetne mellékelni. *Cumulare, afficere, refercire* (126. l.) inkább abl. instrum.-t kivánnak, u. o. *afficere* igének különféle szólásmódokra való alkalmatosságát is jó volna illusztrálni (l. Schultznál). *Venit in mentem* mellett nomin. is áll. A véghatározásnál több ige elmaradhat, mert a magyarban is véghat. áll mellettök; néhány ige pedig egyazon szakaszban többször is előfordul (obedire 146., obsedire 148. §.). *Res est mihi cum aliquo, commune est mihi cum aliquo* u. o. fölveendők, a névadásnál pedig a genet. (Pauli) törlendő. — 136. l. Cic. fam. 6, 14.-ben nem pro *se*, hanem *te* áll. A 148. §-beli igék nemcsak Liviusnál használatosak. *Interdicere alicui aliquid* újk. *Consulo, prospicio, convenio, succedo* szerkezetei bővíthetők. *Aequalis* c. gen. hogy' fordítandó? *Proprior* (140. l. d.), *propius* (141. l. j.) zavart okoznak. *Satis est* mellett gerund. *ad*-dal is áll. ‚*Est*' = tud, bir (képes) (gerundiummal) csak *solvendo*-val. *Ac* nem áll önhangzó előtt, tehát nem mondható (156. §.): *idem facit, ac is. Dedocere* = leszoktatni vmiről, nem pedig; «elfeledtetni vkivel vmi megtanultat». 146. l. 4. j. elmaradhat, mert ugyanaz van benne, mint néhány sorral alább. *Interest* és *refert* különbözését l. Schultznál. E mondat *Intererit multum, divusne loquatur an heros* (A. P. 114.), úgy tudom, ennyit jelent: Nagy a különbség, vajjon isten szól-e vagy hős; itt tehát nincs az interest-nek ‚érdekel' jelentése. *Quoad* (nem: *quod*, 158. l.) *eius fieri potest!* 174. §-ból a személynévmás gerundivumos kapcsolata hiányzik (l. régi Bartalban). A nomin.-nak vocativus helyett való használatát (162. l.) azzal lehetne okadatolni, hogy ünnepies alkalmakkor a a szavakat teljesebb alakjokban használták, v. ö. deus vocat.-át. Az attrib. és appos. prædic. czimezése igen furcsa. Az Utasítások megkivánják a latin periodusok ismertetését; mig most csak utalás van rájok (180. §. és a mondatok rendjénél). A szónoki kérdés már a 187. §-ban meghatározandó (most az or. obl.-ban van). A cum tempor. és histor. egymás alá rendelendő s jól meghatározandó, mert a deák így, mint most van, alig tudja a két használatot eltalálni. A föltételes mondatok-

nál szerettem volna, ha a 4-ik eset mint külön eset elmaradt s ha az egyes casusok felfogása az újabb grammatikusok felfogásához idomult volna; mert pl. ha csak Lattmann-Müllereket veszszük is, nagyon sokat látunk nálok, a mit Bartaléknál is szivesen vennénk. «A nélkül, hogy» fordítása avval bővítendő, hogy verbalis főnév és *sine* is kifejezi. *Teneo* (= vmi véleményben vagyok, (201. l.) mellett acc. c. inf. is. *Nitor* (204. l.) infin.-szal is. Sajnálatos, hogy a tantum abest, ut, ut — még ez új kiadásban is ily szerencsétlen fordítást nyert: «Olyan sok híja, hogy megtörténjék, hogy inkább»; Szarvas tehát hiába hangoztatta annyiszor és annyiszor a helyeset. 210. l.: nem a vonatkozó névm. marad el, hanem a meghatározó; 224. lapon sem visszamutató, hanem visszatérő kell. 218. §. mondata így szól: *Recte Socr. exsecrari eum solebat, qui primus utilitatem a iure* (nem: *a natura) seiunxisset;* különben nem helyes az értelem. *Autem* és *vero* helye megmondandó. A magyarázó kötőszók latin nevéül jobb az explicativus, mint a causalis. A szórend első része (Schultzból), a *positio debilis* s a tőszótagok mennyiségéről szóló rész (l. Szénássy, Pecz, Budavári könyveit) alaposabbá tehetők. *Vas*-nál (236. §.) a tő melléklendő.

Ha már most visszatekintek soraimra, azt látom, *hogy ismertetésembe fölvettem a könyvnek sok szeplőjét, de nem szóltam jelességeiről, a melyek szintén nagy számban vannak.* Sok jót és szépet, tán minden lehető jót elmondtak már Bartalék mondattanáról; de nem emlékszem, hogy apróbb hibáit valahol felsorolták volna. Én sem hoztam fel mindannyit; a régi kiadásokhoz csatolt s ezen kiadásra is érvényes megjegyzéseimet jórészt mellőztem. Azonban talán ennyi is elég volt arra, hogy meggyőzzem a nagyérdemű szerzőt arról, hogy bármily alaposan és gondosan szerkesztett könyvben is mindig marad valami igazítani való. Az ily fogyatkozásoknak iparkodjék vesztökre a szerző; iparkodjék minden tanító, a kinek Bartalék mondattana kezébe kerül, s juttassa észrevételeit akár magán uton is a szerző elébe, mert tankönyveink csak így tökéletesednek. Maga Bartal mondja előszavában, hogy érzi könyvének tökéletlenségét; ám ha érzi, nem fogja megvetni a csekélyeknek látszó észrevételeket sem. Én egyelőre megtettem a magamét s elmondhatom: *salvavi animam meam.*

Bódiss Jusztin.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Physical religion. The Gifford lectures delivered before the University of Glasgow in 1890 by *F. Max Müller*. London and New-York, 1891. 8-r. XII, 410 l.

A tudós szerzőnek e műve *Natural Religion* czímű könyvének folytatását képezi, ebben a *természetes* úton keletkezett és fejlődött vallásról értekezik, czímül irt művében pedig a *természeti* vallást, vagyis a természeti tüneményekből fejlődött religiót teszi fejtegetésének tárgyává. A vallás fejlődésének három fokozata nem létezik külön és nincs egymástól merev határokkal elválasztva; mind a három egy időben és egy helyen együtt is lehet; mindamellett a fejlődés rendes egymásutánja a következő: *physikus, anthropologikus, psychologikus* vallás. E harmadik fejlődési fok, bár teljesebben kifejlődött alakjában későbbi korba tartozik, sőt még most is inkább a jövő vallása és inkább bölcselet, mint vallás, még sem hiányzik egészen semmiféle vallásban. Maga az, hogy az ember felsőbb lényeket felismer, magában foglalja saját lényének bizonyos észrevevését; annak bizonyos felismerését, a mi valóban alkotja saját lényét. Ha az isteneket halhatatlanoknak nevezi, az, úgylátszik, magában foglalja azt, hogy önmagát halandónak tekinti; de midőn a halhatatlan istenek kegyéért kezd esedezni, nemcsak ez életre, hanem jövendő életre is, midőn imádkozik, hogy újra egyesülhessen azokkal, kiket e földön szeretett és elvesztett: akkor saját lényéről való új felfogásnak kellett szívében támadnia és habár halandónak is érezte magát, örökkévalónak és a megsemmisülés hatalmán túl emelkedőnek is kellett önmagát vagy valamit önmagában éreznie.

A *physikus vallás* alapja az, hogy a nyelv és ész, a melynek egységét legtalálóbban a görög *logos* fejezi ki, a természet nagyszerű tüneményeit oly szógyökökkel nevezte meg, a melyek cselekvést, erőt, vagy végre is okságot fejeztek ki. A természeti vallás különfélesége függ a földrajzi helyzettől, a vidék alakulatától, a föld és égalj minőségétől, a mely viszonyok között hívei laktak. A vallástudomány kutatásainak módszere csakis a *történeti* lehet; a természeti vallás tanulmányozására pedig a legjobb anyag a *Véda* vallása, melyet azonban más ilyen természetű vallással kell összehasonlítani. Természetesen nem mindenben eredeti a Véda, csak régibb minden más ismert iratnál és sok olyan gondolatot tartalmaz, a melynek nem kell semmi előzménye. A *Rig-Véda-Szamhitá* himnusait 1500—1000. Kr. e. szerezték. Csupán e gyűjtemény az igazi Véda.

Vallás létezett *áldozat, imádság* és *mythus* előtt; tényezői között mindig előbbrevaló az imádság, második az áldozat. Az embernek a

végtelent meg kellett ismernie és értenie, hogy véges lényekre a mythusban a végtelennek tulajdonságait ruházhatta. Az áldozat nem fejlődött még ki az ősi indo-kelta korszakban; csak akkor, miután az indoperzsa ágtól elvált a többi árja néptörzs, mielőtt ama két törzs is elvált egymástól. Bizonyítékul szolgál erre az, hogy az áldozatnak nincs közös indo-kelta neve, de van közös indo-perzsa.

Az isten fogalmának kifejlődésében szerzőnk legfőbb példájául szolgál *Agni*, a melyről kimerítően bebizonyítja, hogy szótöve mozgékonyat jelentett (v. ö. a latin *agilis* szót), aztán a tüzet jelentette és pedig az égi és földi tüzet egyaránt, a napot és villámot, miután e jelzőt kapta: *déva*, a mely fényeset jelent és ennélfogva sok más ismeretlen cselekvő erőnek, úgymint a napnak, az égnek, a hajnalnak jelzőjévé is lett. Ha több különböző tárgyat ugyanazon név alatt összefoglalunk, e név ez által általánossá válik. Az *általános nevek* az emberi nyelvnek és a vele tökéletesen azonos természetű léleknek fejlődésében igen nevezetes korszakot alkotnak. Az egyéni tárgyakat, mikor általános név alá foglalják, kivetkőztetik azon időre megkülönböztető vonásaikból és egyetlen kiváló vonással nevezik vagy ismerik meg, a mely valamennyivel közös és a melyet az általános név kifejez. Másrészről az általános név is, mikor sok tárgyra alkalmazzák, szintén kevésbbé határozottá válik, mint akkor volt, mikor csak egyetlen tárgyra használták, úgy, hogy végre nem sokkal többet fejez ki, mint bizonyos nagyon általános minőséget, a melyben több, egyébiránt egészen különböző lény közösen osztozkodik. *Déva* nem több, mint fényes cselekvő, aztán nyájas cselekvő, aztán hatalmas cselekvő, több mint emberi cselekvő, sőt, ha úgytetszik, emberfeletti cselekvő és csak azután más irányú fejlődés által isteni cselekvő. Mikor Agni-t, a tüzet, déva-nak, fényesnek nevezték, nem igen lehetett kétség, hogy mi a jelentősége. De mikor a napot, az eget, a hajnalt, a nappalt, a tavaszt és a folyókat mind déva-nak hítták, akkor a fényesség, melyben osztoztak, nagyon higított fényesség lett. Másrészről a különböző tárgyak vagy cselekvők, melyeket akkor a déva-k neve alá foglaltak, kénytelenek voltak saját jellemöket vagy cselekvésök külön módját e névnek annyira alárendelni, hogy, mikor valamennyit déva-nak fogták fel, déva alig jelenthetett többet, mint verőfényes, derült, nyájas és jótékony. Ha tehát Agni a tűz és Djausz az ég és Usasz a hajnal és valamennyi mind a déva nevét kapta, vagyis verőfényes, derült, nyájas és jótékony cselekvő, ismeretlen, hatalmas, soha meg nem szünő, soha meg nem haló, halhatatlan cselekvő, vajjon nem érte-e elég közel déva az isteneknek, legalább az óvilág úgynevezett isteneinek általános vagy elvont jelentését?

Görögországban az eljárás kissé más volt. A görögök e hatalmas cselekvőket csakhamar oly fokban ruházták föl emberi tulajdonságokkal,

hogy a halhatatlanság majdnem az egyetlen sajátságnak látszik, a melyben nem osztoznak közösen emberi lényekkel. *Italiában* a régi isteneknek kevesebb olyan anthropomorphikus jellemök volt, mint Görögországban. Tényleg megkülönböztető vonás a régi római mythologiában, hogy ott kevés családi kötelék fűzi össze az isteneket, holott a görög istenek mindnyájan igen benső rokonságban vannak egymással, ha nem is mindig teljesen kifogástalanúl. A régi *keresztények* még más felfogást is találtak ki e görög és római istenek számára. Nem tagadták valóságos létezésöket, hanem élő lényeknek vették, szellemeknek, a mint ők mondták, de gonosz szellemeknek. Ez az eszme majdnem saját korunkig maradt meg, mikor a régi vallás és régi nyelv tanulmányozása képesekké tett bennünket arra, hogy lássuk, micsodák valóban az árják déva-i: nem gonosz szellemek, sem emberi vagy emberfeletti lények, hanem a természet leginkább kiemelkedő tüneményeinek adott nevek, melyekben természetszerűleg és szükségképen rejlett a cselekvők eszméje. A nyelv és gondolkodás haladtával *mi* most cselekvők helyett hatásokról, erőkről, vagy, amint nevezni szoktuk, természeti erőkről tudunk beszélni; de hogy mi rejlik e hatások alatt, mi rejlik a hő vagy fény, vagy aether alatt, azt épen oly kevéssé tudjuk, a mily kevéssé tudták a Véda korszak *risi*-jei, hogy mi rejlik az ő Agni-jok vagy egyéb déva-ik alatt.

Soha sem kellene azt mondanunk, hogy a Véda-ban a tüzet *isteni tulajdonságokkal* ruházták fel, minthogy ezzel létezőnek vennők azt, a minek keletkezését és fejlődését kell megmagyaráznunk. A Véda-ból épen azt tanuljuk meg, hogyan fejlődtek ki azon isteni tulajdonságok, a melyek a tűz és más hasonló természeti és természetfeletti tünemények örökké változó fogalmaiból támadtak. Ha egyszer eljutottunk egy tűz-istenhez, villám-istenhez és nap-istenhez, feladatunkat tényleg elvégeztük. A mi első fejezetünk a tűz istennel, a villám-istennel és a nap istennel végződik. Kezdődik a tűzzel, a villámmal és a nappal. Jóllehet a fenkölt isten fogalom mellett a Véda-ban Agniról nagyon *gyermekes* felfogás is fordul elő, mégis a Véda-ban meglevő töredékes adatok alapján elmondhatjuk, hogy a természeti vallás, vagy a világ természeti benyomásainak uralma alatt álló ember természeti képességei elvezethetik, sőt el is vezették az embert lépcsőnkint az istenség legmagasabb felfogására, a melyet aligha múlhatnak felűl az istenség bármilyen meghatározásai, a melyeket az úgynevezett természetfeletti vallások maguknak kizárólagos tulajdonokúl követeltek. E tényt ama szellemben kellene felfogni, a melyben *Sz. Pál* apostol azon tényeket felfogta, a melyekkel tekintete találkozott, mikor a pogányok oltárai előtt állott. «A kit ti ismeretlenűl tiszteltek, azt hirdetem nektek», nem új istent, nem más eredetű istent, mint a pogányoké, hanem ugyanazt az istent, a kit ismeretlenűl tiszteltek a világ gyermekkorában, a kit ismeretlenűl tisztelnek

még most is, de a kit az emberi szív és emberi lélek mindig keresett hona határai között, ha talán megsejthetné és megtalálhatná, holott nincsen távol egyikünktől sem.

Agni *theogonikus* fejlődése a Véda-ban látható; *mythologikus* fejlődése az epikus és puránai irodalomban tünik fel és ez a fejlődés a legfőbb Hellasban és Rómában, a hol a Hephaestusról és Vulcanusról szóló mythusokban csak kevés vonás maradt meg Agni-ról, mint a világ teremtőjéről és kormányzójáról; végre a *szertartási* fejlődés leginkább a tűz tiszteletében, az úgynevezett tűzimádásban látszik meg, a mely rendesen annak elismerése és szokásossá vált kifejezése, hogy a tűz házi, kézművesi, áldozati, sőt orvosi czélokra hasznos. Agni, mint láttuk, mozgékonyat jelent; mint mozgékony cselekvőnek szükségképen élőnek, tehát lélekzőnek, lelkesnek kellett lennie, mert a tűz lobog, él és hal; ez az úgynevezett *animismus.* Azután embernek képzelt lénynyé fejlődött, mert a tüz, bár nem férfiú, mégis erős férfiúként működik; ez az *anthropomorphismus.* Azután egyéni személylyé, fejlődött mert egyik tűz különbözik a másiktól; ez a *personificatio.* Végre fényes, nyájas, hatalmas, emberfeletti lénynyé fejlődött, déva-vá, istenné; ez a *deificatio.*

Mythusok a vallás parasitái. Vallásnak kellett lennie szertartás, sőt mythus előtt is: a végtelent észre kellett az embernek már előbb is vennie oly megjelenésben, a mely erkölcsi érzetére hatott és tetteinek megszabására késztette. Nem helyes azt mondani, hogy például a Venus és Mars viszonyáról szóló *ledér történetkék* a régi klasszikus népek vallásának tanítása és így e vallás aljasságát, elsivárultságát bizonyítják. E mythusok nem voltak vallási tételek; a régiek maguk sem vallották. Ha e népekről beszélünk, nemcsak Homerusra és Hesiodusra kell gondolnunk, hanem Heraclitusra, Platora és Aeschylusra is. Vallási eszmék néha mythikusakká válnak, világi *szokás* vagy intézmény felvehet vallási megszentelést. Egy puszta indiai közmondás adott okot egy vallásilag megszentelt egészségi szabály keletkezésére. Ilyen tisztító czélja volt eredetileg a germán népek *Nothfeuer* nevű intézményének, amely a régi vallás elbukásával mint úgynevezett babona, a szertartás némi változtatásával még most is megvan tolnamegyei német községekben; Müller Miksa skót- és írországi utolsó nyomait 1767-ből és 1788-ból mutatja ki. De bizony Angliában is akadt nem is oly nagyon régen hasonló babonának példája. A mythologia megtámadta a régi vallást, sőt megtámadja a mait is; de a mythologia magában véve még nem vallás, épen oly kevéssé, mint a rozsda nem vas. A szertartás is megtámadja a vallást; mondhatni, hogy e világon szertartás és vallás elválaszthatatlan; de a szertartás magában véve épen oly kevéssé vallás, mint az árnyék nem világosság. Ősrégi időben a család leánya volt otthon a tűz természetes őre,

holott a család más tagjainak más dolguk volt; később e rendelkezést elfelejtették és lassankint kifejlődött a *Vesta-szüzek* vallási intézménye.

A polytheismusnak *henotheistikus* irányzatát nagyban előmozdította egyes, hasonló-hatalmi-körű isteneknek egymással való azonosítása; pl. az indiai mythologiában *Djausz* a fényes ég, *Varuna* a mindent körülölelő ég; *Szúrja* a nap, *Szavitar* a mozgást és éltet adó nap, *Púsan* a nyájak gyarapodását előmozdító, az utasnak világosságot adó és útját mutató nap, *Visnu* az eget bejáró nap. Igy lehet a görög, sőt a latin mythologiában is azonosított istenségeket találni: *Apollón* a nap, *Phoibos* a fény, kivált a napfény sugárzó természete (Preller, Griech. Mythol. I[3], 189.), *Hélios* a nap, *Seirios* minden ragyogó fényű csillag, a nap is (u. o. I, 372.), *Hyperión* a magasan járó nap (u. o. I, 40. 349.); a római mythologiában *Mars-Quirinus* (Preller, Röm. Mythol. I[3], 369.). Viszont a régi vallásoknak az is sajátságuk, hogy isteneik több-jelentőségüek: *Agni* a tűzhely tüze volt, de a költő úgy énekelhetett róla, mint az ég szülöttéről, a villámról, a felkelő és leáldozó napról, a tűzgerjesztő fadarabok szülöttéről, sőt a növényekben és állatokban rejlő melegről és életről. *Apollo* Homerusnál nem a nap, de van neki némi nap-tulajdonsága; *Athene* nem a hajnal, de nem vesztette el egészen a hajnal sajátságait; *Zeus* nem az ég, de még sem érthetnők jellemét, ha nem tudnók a védai Djauszra visszavezetni.

A tűzön kívül *más természeti erők* is hatottak vallási eszmék keletkezésére és fejlődésére. Müller Miksa meggyőződése, hogy az *ég* és a *nap* az a természeti jelenség, a mely kezdettől fogva leginkább előmozdította a vallás és a mythus növekvését. Nagyhatású volt a *vihar* is; kivált Amerikában tisztelték nagyon, a minek természetes oka van. Amerikai nyelvekben *hurakan* a. m. titkos teremtő erő, óriás, forgószél; e szóból lett az angol *hurricane*, a franczia *ouragan*, a német *Orkan*. Indiában egészen odáig emelkedett a vihar tisztelete, hogy természeterői volta egészen ellankadt erkölcsi ereje és legfőbb, szellemi istensége mellett. Egy indiai költő így fohászkodik a szélvészekhez (Rig-Véda VII, 57, 4.): «Távol legyen tőlünk fényes mennykövetek, ó Marutok; bármit vétettünk ellenetek, emberek vagyunk, ó tiszteletre méltók, ne hagyjatok leroskadni bűnünk súlya alatt; hadd nyugodjék rajtunk legjobb kegyelmetek».

Az összehasonlító vallás-tudománynak főleg két *haszna* van: 1. megtanít arra, hogy az ősrégi embertől is tanúlhatunk valamit, hogy azt is ugyanazon elvek szerint kell megitélni, mint a mai embert, és ha ugyanazt mondja, a mit mi, akkor ugyanazt is érti; 2. hogyha két különböző nemzethez tartozó költő vagy próféta ugyanazt mondja, nem kellett azt egymástól kölcsönöznie. Szemünknek nagyon fátyolossá, kedélyünknek nagyon sívárrá kellett válnia, ha nem bírjuk többé felfogni, hogy mi-

képen hirdethetik az egek Isten dicsőségét. Mi most megneveztük és osztályoztuk az egész természetet és, úgy látszik, semmi sem képes többé bennünket meglepni, megretteneni, lesujtani. De mikor az ember lelkének először kellett felébrednie és valami önmagán túl levőnek fogalmára emelkednie, akkor milyen nyelv lehetett volna hatalmasabb annál, a mely szólott a hegyekben és zúgó patakokban, a felhőkben és mennydörgő zivatarokban, az egekben és a hajnalban, a napban és holdban, a nappalokban és éjjelekben, az életben és a halálban? Nincs-e szó, nincs-e értelem, nincs-e *kinyilatkoztatás* mindenben? Lehetett-e az embernek az égi testek járását, nap és éj, tavasz és tél, születés meg halál szabályos vissza-visszatértét a legmélyebb megindulás nélkül szemlélnie? Az emberiség első napjaiban az egész világ csuda és kinyilatkoztatás volt és nem kellett semmi különös kijelentés. Azon időben az egek, a vizek, a nap és hold, az ég csillagjai, a zápor és harmat, az Isten szélvészei, tűz és hő, tél és nyár, jég és hó, éjjelek és nappalok, villámok és fellegek, a föld, a hegyek és halmok, a mi növény terem a földön, a hullámok és tengerek és áradatok, — mind áldották az Urat, dicsérték és magasztalták mindörökké. Képzelhetünk-e hatalmasabb kinyilatkoztatást? Szabad-e mondanunk, hogy ha az ember fiai egyesülve dicsérik és magasztalják azt, a ki önmagát a saját útján a természet minden pompájában, bölcseségében és rendjében kinyilatkoztatta, akkor az puszta pogányság, polytheismus, pantheismus és ocsmány bálványimádás? A természetben mutatkozó kinyilatkoztatás az egész világ vallásainak tanulmányozója előtt nemcsak a pogány világ számára elégséges kinyilatkoztatásnak, hanem az egyetlen, igaz kinyilatkoztatásnak bizonyúl. Sem különös, sem általános egyéni őseredeti kinyilatkoztatásra nem volt szükség, a mely az emberrel Isten első fogalmát és nevét közölte volna. A vallás ősi emlékei, kivált Indiában, kézzelfogható történeti bizonyítékokat szolgáltatnak arra, hogy az emberi elme saját, benne rejlő erőinél fogva képes volt a természetről a természet isteneire és végre a természet Istenére emelkedni. Az emberi kedély úgy, a mint van, és minden *csuda* segítsége nélkül, kivéve a természet örök csudáit, eljutott Istennek legmagasabb és legtisztább fogalmához, eljutott saját vallásunk alapvető tanainak némelyikéhez. «Az, a ki az istenek felett az egy isten volt» (Rig-Véda X, 121, 8.). «Indrának, Mitrának, Varunának, Agninak nevezik, aztán amaz égi, szépszárnyú Garutmatnak; az egyről, a mely van, különféleképen szólnak, Agninak, Jamának, Mátariszvannak nevezik» (u. o. I, 164, 46.). «Ő, a ki atyánk, a ki nemzett; ő, a ki teremtőnk; ő, a ki minden helyet és minden teremtményt tud; ő, a ki az isteneknek nevet adott, egyetlen létére; hozzá megy könyörögve minden más teremtmény» (u. o. X. 82, 3.).

Egyik vallásnak sem kellett igazságait a másiktól *kölcsönöznie.*

A kereszténység és a buddhismus között is van meglepő megegyezés, a mi azonban elenyésző a sok és nagy különbség mellett. Az a parancsolat, hogy gyülöletet szeretettel viszonozzunk, már Buddha és Confucius tanítása szerint is régi szabály. Hiábavaló tehát az az erőlködés, megmutatni, hogy az ellenségünk iránt való szeretetről szóló tanításnak az Újszövetségből kölcsönzöttnek kell lennie, bárhol találjuk; mintha az a tanítás az által kevésbbé igazzá válnék, hogy más vallás is tanítja, vagy hogy kinyilatkoztatássá lett a szó valóságos értelmében, mindenkinek számára, a kinek szeme van látnia és szíve van szeretnie. Igazság teszi a kinyilatkoztatást, nem kinyilatkoztatás az igazságot.

A kik talán a *zsidó Szentirásban* való olyan-természetű kutatást, mint az úgynevezett pogány népek vallásában, szentségtörésnek neveznének, azok elfelejtik az istenségről alkotott emberi felfogás és maga az istenség közt levő különbséget. Az istenség maga minden emberi fogalmon felül van. Az ember gyakran eltünődik azon, hogy mi igazán méltóbb csudálatra, a pillangó-e, mely hímes szárnyain az ég felé libeg, vagy a féreg, a mely hitvány bábjában olyan bámulatos lehetőséget rejteget.

Illés próféta látomása a Horeb hegyén (Király. III, [I.] 19, 11 — 13.) mintegy kivonatban adja a *zsidó vallás* egész fejlődését: «És ime az Úr átmegyen, és az Úr előtt igen nagy és sebes szélvész, mely a hegyeket fölforgatja és a kősziklákat eltiporja, de a szélvészben nincs az Úr; és a szélvész után földrengés, de a földrengésben nincs az Úr; és a földrengés után tűz, de a tűzben nincs az Úr; és a tűz után lágy szellő susogása. Melyet hallván Illés, befödé orczáját palásttal; és kimenvén megálla a barlang ajtajában, és ime szózat lőn hozzája, mondván: Mit mívelsz itt, Illés?» Minden más szent-könyv a szélvész, földrengés és égi láng leirása után az Úr szavát a mennydörgéshez hasonlította volna; de Illés többet vett észre a természet nyers erőinél, — az ember szívében hallatszó halk szózatot is.

Szerzőnk a természeti vallás eredetéről és fejlődéséről megragadó stilusban előadott eszméin kivül ráér a függelékben szorosan szakszerű nyelvtudományi, irodalmi és történelmi kérdéseket is tárgyalni. Magában könyvében érdekesen tér ki a *könyvirás* történelmi korszakalkotó hatására. Miután az ægyptusi hieroglyph, a hieratikus írás, a phœniciai és görög betűsor ebben a sorban egymásból kifejlődött és a VII. században Kr. e. könyvírásra alkalmassá vált, a VI. században Kr. e. az írás terjedésének mentében mindenütt igen élénk szellemi életet találunk: Cyrus megalapítja a perzsa birodalmat, Darius Hystaspes megújitja Zoroaster vallását; a jóniai köztársaságok megalakúlnak; a görög bölcselet, műköltés, sőt történetírás is megkezdődik; ekkor működött Thales (napfogyatkozás, 585.), Anaximander (612—546.), Anaximenes,

Pythagoras (meghalt 510.), Xenophanes, Heraclitus, Parmenides; Theognis, Simonides, Anacreon; Solon; e korban gyüjtette össze Homerus költeményeit Pisistratus (meghalt 528.); ugyanakkor irtak a logographusok.

Ime ez halvány vonásokban Müller Miksa érdekes könyvének ismertetése.

Dr. Pozder Károly.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1889/90.

36. **Czirbusz Géza, Goethe Hermann und Dorothea-jának tartalmi fejtegetése.** (Kolozsvári róm. kath. főgymnasium 2—35. l.) — E dolgozat nem nagy igényekkel lép fel. Nem akar lenni sem tudományos színezetű irodalomtörténeti fejtegetés, sem beható æsthetikai kommentár, sem a költemény egyes részeire vonatkozó tárgyi magyarázatoknak összeállítása, hanem élvezhetően előadott összefoglalása ama benyomásoknak, a miknek a költemény iskolai tárgyalása után a tanuló lelkében mintegy residuumként kell megmaradniok. A szerző rövid bevezetés után, melyben kijelöli a költemény helyét a német irodalomban, s melyben csak a költeményünkre nem egészen illő «népies éposz» elnevezés s «tiszta népies jellegé»-nek hangsúlyozása szemetszúrók, néhány szóval megemlékezik a cselekvény történeti alapjáról s azután a költemény tartalmi ismertetésére tér át. Az egyes énekek fonalán szépen és elég részletesen vázolja a cselekvény menetét, kifejti a cselekvések rugóit, a személyek lelki állapotát, figyelmeztet a szerkezetbeli sajátságokra, a conflictus előkészítésének módjára, a késleltető momentumok alkalmazására, majd a befejező szakaszban a cselekvény szálainak concentrálására, rántal az *aurea sectio* törvényére s végül a költemény alakjainak jellemzését adja. A szerző mindezt alapos szakismerettel, híven és helyesen s a költeményhez méltó lelkes hangon adja elő. Az értekezés, mely főkép a tanulóknak szolgálhat mintául, mikép kelljen teljesen át- és utángondolni ily nagyobb költői olvasmányt, egészben véve dicséretet érdemel s a magam részéről csak néhány helye ellen emelhetek kifogást, a hol a cselekvény egyes momentumainak, a jellemek némely vonásainak nem egészen helyes felfogását vélem látni vagy a hol a nem egészen szabatos fogalmazás félreértésre adhat okot.

Ez utóbbi rovatba tartozik mindjárt az I. ének tárgyalásánál az a megjegyzés, hogy «a lakosság idegeneket ment nézni a városon kivül, a kik a franczia forradalom elől menekültek *német földre*». (2. l.) A menekülők ugyancsak *német* földről jönnek, valamely a Rajna bal-

partján fekvő német (hesszeni vagy bajor) tartományból; Dorothea maga mondja: «bei uns *auf deutscher Seite*» (ed. Weber VIII. 45) s ha a pap úgy szólítja őt: «o Mädchen des Auslands» (IX. 113), ez csak abból a, Németországban ma is divó, particularistikus felfogásból magyarázandó, mely minden egyéb, bár német nyelvű, tartományt külföldnek tekint. —A III. éneket fejtegetve így szól szerzőnk Hermann anyjáról: «ismeri fia csöndes, tartózkodó, álmodozó természetét, *de azt anyai nevelésének tudja be.* A nevelést többnyire asszony vezeti a házban, azért könnyen ragad a fiúkra a leányos szégyenkezés, bátortalanság» stb. E felfogásnak nincsen alapja a költemény illető soraiban. (III. 45. s köv. v.). Hermann anyja ép azt mondja: «wir können die Kinder nach unserem Sinne *nicht* formen», s Hermann tulajdonságait részben a természet adományának veszi (der eine hat die, die anderen andere Gaben), részben az apa zsémbelő kedvét okolja miattok (täglich mit Schelten und Tadeln hemmst du dem Armen allen Muth in der Brust). Az anyai nevelés hatásáról itt szó sincsen. — Az V. ének egy helyéhez (*Aber der Vater schwieg*, 56. v.) azt jegyzi meg a szerző, hogy: az atya *méltósága megóvásának szempontjából* egy darabig hallgat» (16. l.). Nem hiszem, hogy itt ily kicsinyes motivumot szabad neki tulajdonítanunk. Hallgatása inkább belső küzködésének jele, fiának közlése nincsen kedvére, de nem akarja őt újból megsérteni s még a pap felszólalása is elejét veszi válaszának. Inkább az emez énekben valamivel később következő tréfás korholást lehet és szokás is ama fenti motivummal magyarázni, v. ö. Cholevius 198. l.: «dass er gleichwohl ein wenig schelten muss, um *die Würde des Hausherrn* und des Mannes von Charakter zu wahren». — A szerző szerint ebben az V. énekben ismerkedünk meg nemcsak a falu bírájával, hanem «legelső izben az elbeszélés második főalakjával Dorotheával» is (18. l.). Hanem az igazi *megismerkedés*ről csak Dorothea személyes felléptével (VII. én.) lehet szó, külsejének leirása pedig, melyet ezúttal hallunk, kevésbbé fontos az ő megismerésére, mint pl. az, a mit már a II. énekben olvastunk róla. — Ugyancsak korai és motiválatlan volna, ha már az ének olvasásakor merülne fel bennünk az a gondolat: «vajjon Hermann megtetszik-e Dorotheának, nincs-e már másnak eljegyezve, meg tudja-e szeretni az ifjút?» (18. l.) Hermannak magának sincsenek még ilyes kételyei, itt még bizton reméli, hogy boldoggá teszi Dorotheát is, ha megkéri (V. 122.); aggodalmai csak jóval később ébredeznek benne (VI. 233. s köv. v.). — A VI. énekben «a költő szándékosan beszélteti a szószátyár gyógyszerészt, *nehogy a plébános megnyugtató felvilágosításával*, hogy t. i. a leány vőlegénye meghalt már, *siettesse az elbeszélés befejezését*» (20. l.). Ez utóbbi nem mehet æsthetikai motivum számba: a költőnek nem lehet magában véve czélja, hogy az elbeszélést lehetőleg elnyujtsa. E «megnyugtató felvilágosítás» elmara-

dását itt inkább azzal lehet motiválni, hogy a költőnek alkalmat kellett adnia Hermannak és Dorotheának négyszemközti találkozásukra s bensőjük kitárására. Valószínű különben, hogy az elhúnyt vőlegénynek a költemény előző soraiban (VI. 186—190. v.) a bíró által való említése a költőnek csak későbbi toldása, melylyel elő akarta késziteni a IX. éneknek megfelelő helyét (256. v., l. Cholevius 225. l.) s igy a papnak eredetileg nem is állott módjában az ezen hírrel való megnyugtatás. Ily módon megmagyarázódik az is, mért csudálkozik el később a pap Dorothea régi jegygyűrüjének látásán (IX. 251.). — A VIII. ének tartalmának fejtegetésénél a tárgyalás hangja helyenként nem egészen méltó a szép jelenethez, — a szerző akárcsak egy mindennapi udvarlást írna le. «A fiatalok egy ideig hallgatagon mennek, míg Hermann *az ezerszeresen bevált kisegítővel: az időjárással* kezdi meg a beszélgetést.» «Dorothea látta a fiú bátortalanságát» és «igaz *vallomásra akarta bírni az ifjút* .... A közellevő körtefa *alkalmas helynek kinálkozott a nyilatkozattételre.*» «Egyideig hallgatnak, majd újra csak Dorothea kezd egy *újabb társalgási thémát:* a szép holdvilágról beszél» .... Dorothea az úton elbotlik, Hermann támogatásával tovább megy — «*a véletlen is segítségére jő a bátortalanoknak*». (24. 25. l.) Az efféle megjegyzések egész hamis árnyékot vethetnek a személyek jellemére. Hozzájok sorakozik az, a mit hésőbb olvasunk Dorothea jellemrajzában: «minduntalan értésére *akarja* adni Hermannak meleg vonzódását. Innen a kútba való kacsingatás, a kicsuszámlás, a sokféle sejtelmes czélzás, a félbehagyott beszélgetések megújítása» ... (35. l.) Ily módon egy egész új vonást, a — bármily ártatlan — kaczérkodást csempészszük be Dorothea jellemébe, — oly vonást, mely megférhet Gretchen vagy Klärchen jellemével, de nem a komoly tartózkodó Dorotheáéval. Azoknak az egyes tényeknek is egyenként egész más értelmök van; még ama «társalgási thémáknak», az időjárásnak s a holdvilágnak is más a jelentőségük, mint az, hogy a párbeszédet bevezessék. Úgy a tornyosúló felhőkre, mint a holdvilágra való figyelmeztetés a külső sceneriát rajzolja, e természetbeli állapotok megfelelnek a beszélők akkori hangulatának s említésük ezek jellemére is világot vet: az elsőé kapcsolatban van Hermannak az *aratás* sikerén való aggodalmával, a hold fénye pedig azért tetszik Dorotheának, mert: «Er ist der Klarheit des Tags gleich» (VIII. 68), megfelelőleg a leány tiszta, mindenben világosságot szerető egyeniségének. Ama teljesen akaratlan *kicsuszamlás* sem Hermann bátorítása végett történik, hanem omenje a későbbi bosszuságnak, ennek fogja fel Dorothea is az ő sejtelmes természetével (VIII. 100.).

Más természetűek, mint a most említett passzusok, de a költemény helyes felfogásának szintúgy útjában állók a szóban levő értekezés ama helyei, a hol a költőnek oly intentiók és tendentiák tulajdonittatnak, a

miktől ő minden valószínűség szerint igen távol állott. A költeménynek s egyes helyeinek szimbolikus értelmezése Humboldt óta dívik, pedig, úgy hiszem, épen nem szorúl rá, hogy azokon a szépségeken kívül, a melyeket úgy is magában foglal, újabb szépségekkel, látszólag mély gondolatokkal s efélékkel ékesítsük; az ilyeneknek beleolvasása, belezavarása egyenesen meg is rontja a conceptiónak egyszerű tisztaságát. Azt hiszem pl., hogy Gœthe bizonyára nem gondolt arra, hogy «Hermann a lassan hevülő, meggondoltan haladó *Németországnak*», Dorothea pedig «*a román kulturának* képviselője» (35. l.). Avagy a költemény eme sorainál: «Heil dem Bürger des kleinen Städtchens, in welchem ländliche Tugenden gepaart sind mit gewerblicher Geschäftigkeit», nehezen helyén való ez a megjegyzés: «Újabb adat a költő átható szellemének éleslátásához, mely *egy századdal ezelőtt jelölte ki államgazdaságunknak egyedül helyes útját!*» (15. l.), — a költőnek, úgy hiszem, az idézett soroknál esze ágában sem volt, hogy államgazdaságunk útjaira gondoljon. Nem is hinném, hogy az efélékkel jobban megértetjük a dolgot a tanulóval, épúgy mint a hogy nem vetünk fényt a költemény helyeire oly magyarázattal, hogy: «a beszélgetés további folyamán a mai actuális nemzetgazdasági kérdésekre is kiterjeszkedik, a mennyiben *a túlságos industrialismust ép oly ártalmasnak mondja, mint a physiokratismusnak fölülkerekedését*». (15. l.) Még azt sem tartom valószínűnek, hogy a mikor a gyógyszerész abbanmaradt modernizáló terveiről beszél, akkor Goethe «leplezett gúnynyal azokra a *teltszájú hazafiakra* czéloz, a kik kifogyhatatlanok a szép frázisok hangoztatásában» stb. (11. l.) — A költemény *előadásáról*, nyelvéről szólva, nem tagadni kellett volna a *homéri jelzők* használatát (32. l.), hanem ellenkezőleg, rámutatni az epikus nyelvhasználatnak Goethénél is sűrűn előfordúló ilyes sajátságaira (v. ö. Düntzer 130. 151. l).

A személyek *jellemrajza* sikerült; párhuzamos és ellentétes vonásaik jól ki vannak emelve s egymáshoz való viszonyuk helyesen feltüntetve. Egy alak rajzában azonban a szerző, nézetem szerint, többet tett a kelleténél: a gyógyszerész jellemének vázlatában. Dolgozatában jóval ellenszenvesebb világításban jelenik meg a «beszédes szomszéd», mint a hogy Goethe költeményében feltűnik. Bizonyára prózai természet, korlátolt eszű, pedáns és fontoskodó agglegény ő, de mégis túlságba megyünk, ha «*piszkos* egoismus»-sal és «*cynismus*»-sal (8. l.) vádoljuk, a minthogy az sem áll ő róla, a ki több izben mint igazi *laudator temporis acti* lép fel, hogy «a kor eszméitől megittasúlt phantasta, ki a múltat egy hajítással szeretné a sutba dobni s a dolgok egészen új rendje után áhítozik» (4. l.). Az ilyen módon rajzolt alak csak disharmoniát okozna a költemény egészében. Inkább szerencsétlen, mint megvetésre méltó, rossz ember e gyógyszerészünk; sajnálkozunk rajta, önelégültsége,

naivsága olykor mosolyt csal ajkunkra, sőt fel-felcsillanó szebb vonásai (jószívűsége, apja-anyja iránt való kegyelete) rokonszenvet is ébreszthetnek bennünk. Egy «cynikust» és «piszkos egoistát» az egyenesszívű, igazságszerető Hermann sem foglalt volna a pappal együtt a «zwei so *treffliche Männer*» elnevezés alá (V. 92.). Óhajtanám, hogy a szerző rokonszenvesebb színben mutassa be e költői húmorral rajzolt alakot tanítványainak is, a kiket különben, mint értekezése bizonyítja, kétségkivül helyesen és sikeresen fog bevezetni Goethe remekművének ismeretébe.

Petz Gedeon.

37. **Zlamál Ágost, Pythagoras és szövetkezete.** (Gyula-Fehérvári róm. kath. főgymnasium.) — A szerző rövid bevezetés után, melyben az ókori és a keresztény philosophia egymáshoz való viszonyáról szól néhány szót, a 8. lapon a következőkben körvonalozza feladatát: «Jelen értekezésünkben Pythagorasnak, a pythagoreusok szövetkezetének beható tárgyalását tűzve ki czélúl, mindenek előtt annak megalapítójáról, Pythagorasról kell bővebben szólanunk. Ezután a pythagoreusok szövetkezetének czélját és jellegét — miután e kettő egymást mintegy kiegészíti — együttesen, ezt követőleg szervezetét és végre történetét külön-külön fogjuk tárgyalni.»

Ehhez képest az első részben, melynek czíme *Pythagoras föllépte és élete szövetkezetének megalapításáig*, a híres philosophus életrajzát igyekszik adni oly módon, hogy a rá vonatkozó számtalan mondából mindenütt világosan kiemeli a hiteleseknek tekinthető gyér adatokat. A második fejezetben *(A pythagoreusok szövetkezetének czélja és jellege)* Pythagoras ethikai és természetphilosophiai nézeteit fejtegeti, melyeket azonban, fájdalom, nem tud kapcsolatba hozni a megelőző görög bölcsészettel. Ez utóbbiról mindösze ennyit mond: «A pythagoreusok bölcsészete, mert Aristoteles, a leghitelesebb közvetett forrás sohasem beszél Pythagorasról avagy az ő bölcsészeti systemájáról, hanem mindig a pythagoreusokról s azok rendszeréről, a főirányt tekintve, csakis folytatása azon abstract és következtető philosophiának, melyet Anaximander alapított, úgy fogván fel a dolgok lényegét, mint valami középsőt az anyagi és eszmei, az érzéki és szellemi között, főkép mint mennyiségtani viszonyt, mint számot. Anaximander rendszere csak durva, merész vázlata egy tannak, melyet Pythagoras nagy mennyiségtani szelleme fejtett ki.» Világos, hogy ebből se a művelt nagy közönség, se a tanuló ifjuság, melynek a munka első sorban szánva van, nem fogja megérteni az ion természetphilosophiának és Anaximander tanainak a Pythagoras számrendszerével való összefüggését s nem szerezhet magának fogalmat arról, mily helyet foglal el Pythagoras iskolája a görög bölcsészet történetében. A harmadik fejezetben *(A pythagoreusok szövet-*

kezetének szervezete) már világosabb képet rajzol a szerző az iskola belső életéről, s a negyedik rész is *(A pythagoreusok szövetkezetének története)* jól tárgyalja az iskola történetét a peloponnesusi háború koráig, midőn az Alsó-Itáliában kitört forradalom az eddig oly nagy befolyású szövetkezetnek véget vetett.

A munka főleg *Zeller* nagy műve *(Geschichte der griechischen Philosophie)* után készült, s ha nem is önálló, tudományos becsű értekezés, legalább a források lelkiismeretes felhasználásán alapuló, a tárgy kellő ismeretéről tanúskodó compilatio. Az előadás egyszerű és könnyen érthető, csak a Pythagoras-féle számrendszer tárgyalásánál kivántunk volna bővebb és világosabb, a tanulók felfogási képességéhez alkalmazkodó fejtegetést.

Néhány kisebb tollhiba is belecsúszott az értekezésbe, így a 13. és 17. lapon *Jamblikus* e h. *Jamblichus*, a 24. lapon *Hermotinus* e h. *Hermotimus*, a 48. lapon *peloponesusi* e h. *peloponnesusi*.

38. **Varju János: Az ó-classicai irodalmak művelődéstörténeti hatása és szerepe a középiskolában** (Szegedi főgymnasium). — Szerző az értekezés elején a következőkben körvonalozza tárgyát: «A művelt nyugati népek culturalis törekvéseit tekintvén, olyanféle eszmeáramlatok támadnak a társadalmakban és a culturélet vezető köreiben, melyek a középiskolai oktatásnak legégetőbb s még eddig megoldatlanul hagyott kérdéseivel komoly czélzatossággal, sőt itt-ott már hivatalból is foglalkoznak. Az európai középiskolai oktatásügynek kérdései közül kettőre kivánom az érdeklődést különösen felhívni: az egyikben az ókori classicus irodalmaknak *művelődéstörténeti hatását* a középiskolai kérdéssel kapcsolatban akarom ismertetni, a másikban a *classicai disciplinának* a modern tudományokhoz mért *viszonylagos értékét* a contemplálandó egységes középiskola számára óhajtanám kimutatni. Tanulmányom czélja a *nagy közönségnek* ezen kérdésekben némi tájékoztatással szolgálni.»

E czélhoz k pest az első részben ismerteti az olasz renaissance jelentőségét, a német reformatio hatását az iskolákra, a jezsuiták szerepét a XVI—XVIII. században az oktatásügy terén, a magyar katholikus és protestans iskolákat ez időszakban ; majd áttér az Angolországból kiinduló realismusra, végül a Wolf-féle modern humanismusra.

A munka e történeti része, mint népszerű értekezés, teljesen megfelel czéljának. Annál jobban sajnáljuk, hogy az oktatásügy aktualis kérdéseivel foglalkozó második részről ugyanezt nem mondhatjuk. A szerző az egységes középiskola hívének vallja magát, de sajnálja a görög nyelv háttérbe szorítását: arra a kérdésre azonban, mikép volna a görög nyelv az egységes középiskolák számára megmenthető, adós

marad a felelettel. Kénytelen vagyok megvallani, nem értettem meg, hogy V. úr műve befejező fejtegetéseiben tulajdonkép mit akar, s félek, hogy a nagy közönség is, melynek az értekezést szánta, hasonlókép járt.

39. Borsos István: Az areopag eredete és szerepe az athenaei államban Perikles koráig. (Pápai reform. főiskola.) — Borsos értekezése nagyobb görög régiségtani kézikönyvek, *Fustel de Coulanges* «Az ókori község» czímű híres munkája és a *Curtius*-féle «Görögök története» lelkiismeretes felhasználásával népszerűen adja elő az areopag történetének főbb vonásait Perikles koráig. Tárgyalja az Ἄρειος πάγος név eredetét, a törvényszék keletkezésére vonatkozó mondákat; bővebben fejtegeti azt a kérdést, vajjon az areopag Solon alkotása volt-e vagy sokkal régibb, Attika őskorából származó intézmény, s ügyesen csoportosítja azokat a bizonyítékokat, melyek az utóbbi véleményt teszik valószinűvé; ismerteti a vértörvényszékek különböző fajait, az areopag specialis hatáskörét, az itéletmondás módját, s a közügyekre való befolyását; a második részben Solon törvényhozására tér át, kimutatja, minő helyet foglalt el a legfőbb biróság e nagy államférfiú alkotmányában s kiindulva Plutarchus egy helyéből (Solon c. 19: Τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλὴν εἶναι ἐπίσκοπον πάντων καὶ φύλακα τῶν νόμων) szól a népgyülés viszonyáról az areopaghoz, mint ellenőrző, veto-joggal biró hatósághoz; a harmadik részben tárgyalja az areopag sorsát a tyrannis alatt, a demokratikus irány felülkerekedését s végül ennek eredményét, Ephialtes híres törvényét, mely az areopagot megfosztá politikai befolyásától. A befejezésben még azt igyekszik bebizonyítani, hogy az areopag a főbenjáró bűnök elitélésének jogát mindig megtartotta s így nem ezt a jogot, hanem politikai befolyását nyerte vissza a 30 zsarnok bukása után.

Dicséretére válik a szerzőnek, hogy munkájában nem úgy, mint sok más programm-értekező, a tudákosság helyén nem való fitogtatására, különböző kézikönyvekből összeszedett forráshelyek egész lapokat betöltő idézgetésére, hanem egyszerű, összefüggő, világos előadásra törekedett. Értekezését a tanulók, görög régiségtani és történeti ismereteik kibővítése czéljából, haszonnal forgathatják.

Dr. Némethy Géza.

VEGYESEK.

— **A görög tulajdonnevek magyaros írásáról.** Ezen czím alatt *Szemelvények Thukydidesből* cz. könyvemhez egy függeléket csatoltam, melyben röviden kifejtettem eljárásom módozatait, minthogy a görög tulajdonnevek magyaros írása nagyon is ingadozó s változatos. Úgy gondoltam, hogy a kérdés megvitatása czéljából helyes lesz, ha javaslatomat a nagyobb szakközönség elé terjesztem, minek okáért ezen Közlönyben is, hogy miként jártam el, közölni bátorkodom.

1. A mennyire nem volt akadálya, megtartottam az átírásban is az eredeti hangokat, illetőleg betűket. Azért írtam pl. *Chios*, *Korinthos*, *Makedonia*, *Siphai*, *Oinoe*.

2. Minthogy a helyesírásnak, valamint a nyelvszokásnak is, conservativnak kell lennie, azért hogy az olvasó a megszokott formával találkozván, ismereteit könnyen föleleveníthesse s rondben tarthassa: az eddig használt s közdivatú latinos formákat megtartottam. S írtam például: *Boeotia*, *Piraeus*, *Delphi*, *Thermopylae*.

Ettől csak annyiban tértem el, hogy megtartottam az *-os* végzetet, csupán azért, hogy alkalom ne nyiljék az *-us* végzetnek, idegen szavakban szerintem barbár, magyaros kiejtésére, pl. *Ephesos*, *Peloponnesos*; s ennélfogva következetesen megtartottam az *-on* végzetet is, pl. *Sunion*. Mind a két végzet kiválóan alkalmas reá, hogy a görög szót a latintól külön válaszsza.

Ettől is el kellett térnem az italiai s siciliai városok írásában, melyeket csak latinos formában ismerünk, pl. *Thapsus*, *Rhegium* *Tarentum*.

3. Megtartottam mindenütt a *k* betűt, mert ez is megőrzi görög formáját a szónak, s mélyhangú szavakban teljesen fölösleges volna *c*-vel kicserélni. Ha pedig emezekben nem teszszük, nem láthatom át, mért tennők a magas hanguakban. A különbség sem oly nagy a kiejtésben, hogy pl. a ki eddig *Cyrene*-t olvasott, nem ismerné meg rögtön, vagy valaminő nehézséget okozna neki, ha azt látja s olvassa; *Kyrene*.

4. A legnagyobb tarkaság uralkodik a népnevek átírásában, valóban a legnagyobb nehézséget ezek szolgáltatják. Nem lévén itt terem reá, hogy az eddigi szokást megvilágítsam vagy megbiráljam, csak arra szorítkozom, hogy a magam eljárásáról számot adjak.

A népnevek vagy eredeti tulajdonnevek, mint pl. *magyar: magyarok; német: németek*. Vagy a nép lakó helye után van elnevezve, mint pl. *Somogy: somogyiak: Haraszti: harasztiak; Némedi: némediek; Félegyháza: félegyháziak*.

Látható, hogy ez utóbbi esetben a magyarban a képző *i*, mely

a tővégi magánhangzót, ha nem is mindig, de igen gyakran úgyszólván elnyeli.

A görögben pedig a következőket tapasztaljuk:

1. Vannak eredeti tulajdonnevek, mint pl. Μακεδόνες, Ἕλληνες, Ἴωνες, Λοκροί, Θρᾷκες; ezeket a fönti analogiára így kell fordítani: *makedónok, hellenek, iónok, lokrok, thrákok.* Hazájuk a nép neve után kapta nevét: Μακεδονία, Ἰωνία stb.

2. Vannak, valamint a magyarban, képzett tulajdonnevek, a melyek a lakó helylyel vannak összefüggésben. A képző lehet (ragjával együtt mindig a többes számot véve): -οι pl Βοιωτοί: Βοιωτία; Θηβαῖοι: Θῆβαι; vagy -ιοι pl. Σικυώνιοι; Μεσσήνιοι: Μεσσήνη, s Μεσσηνία; Λακεδαιμόν-ιοι; Κλαζομένιοι: Κλαζομεναί.

Ha most a görög képzőt a megfelelő magyar képzővel helyettesítjük — s máskép hogy lehetne helyesen eljárni — kapjuk a következő magyaros átírást: *boeotiak, thébaiak, sikyoniak, messeniek, lakedaemoniak, klazomeniek.*

3. Van még egy általános képző, az -ευς, többes számban -εις s -ης pl. Ἐρετριῆς: Ἐρέτρια, magyarul *eretriak;* — Ἀκαρνᾶνες, Κεφαλλῆνες: Ἀκαρνανία, Κεφαλληνία kétes előttem, miként fordítandó; — végre ritkán előfordul még a της képző, mint: Ἀμπρακιῶται, Αἰγινῆται, Κροτωνιᾶται, talán Ἀμφιπολῖται mintájára. Ezeknél helyesnek tartottam, ha az analogiához ragaszkodom, s azért fordítottam: *aeginaiak, amphipolisiak;* Χαλκιδῆς; Χαλκίς, a képzőt szintén tövéhez veszi fel, valamint Σελινούντιοι: Σελινοῦς, s minden mássalhangzón végződő szó.

4. Ugyanazon okokból, valamint az eredeti tulajdonneveknél, itt is el kellett néha térnem a szabálytól. Például ide igtatom a következőket: Ἀθηναῖοι: *athéniek;* Ἀργεῖοι: *argivok (argosiak* egészen rossz) s csupa következetességből, ha már amazt latinosan írtam: Ἀχαιοί: *achivok;* Ἠλεῖοι: *elisiek;* Κορίνθιοι: korinthosiak; Λέσβιοι: *lesbosiak* (s a szigetek lakosait általában mind így): Μεγαρῆς: megaraiak; Μιλήσιοι: *miletosiak;* Πελοποννήσιοι: peloponnesosiak; Πλαταιῆς: platæaiak; Σπαρτιᾶται: spartaiak; Φωκῆς: phokisiak.

Szilasi Móricz.

— Az alliteratióról értekezik *Hildebrand* Rudolf a *Zeitschr. f. den deutschen Unterricht* legújabb füzetében (1891. évf. 9. füz. 577—585. l.). Kifejti, hogy az a törvény, mely a rímre általában érvényes, hogy t. i. a valódi rímet nem teljes egyenlőség, hanem egyenlőség és egyenlőtlenség alkotják s hogy a rím annál szebb, mennél inkább különböző elemek állanak az azonosokkal szemben (*Gleis: Kreis* jobb rím, mint *Greis: Kreis),* — ugyanaz a törvény áll az alliteratióról, a betűrímről is. A tökéletes alliteratió lényegéhez nemcsak a kezdő mássalhangzók azonossága, hanem *az ezekre következő magánhangzók különböző volta* is tartozik; a magánhangzók eme különféleségében

rejlik az alliteratió zenei volta, némileg megfelel annak, a mit a zenében akkordnak nevezünk. Ez esetben tehát tulajdonkép úgy kell jelölnünk a rímet: *K*ind und *K*egel, *St*ock und *St*ein, *Sch*impf und *Sch*ande, *Gl*ück und *Gl*as, vagy az ófelnémet költészet emlékeiben: *g*arutum se iro *g*ûdhamun; *w*elaga, nû *w*altant got, *w*êwurt skihit (*Hildebr.-dal*); dâr wirdit diu *s*uona, dia man dar êo *s*agêta (*Muspilli*) stb. Ha a rímelő szók magánhangzón kezdődnek, akkor a rímnek *azonos* eleme abban keresendő, a mit a phonetika *erős kapocs*nak nevez (Balassa, *Phonetika elemei* 72. l.) s a mit a görögök a spiritus lenis-sel jelöltek; csak második eleme ezután maga a vocalis; a fenti törvénynél fogva itt is annál szebb és tökéletesebb a rím, mennél különbözőbbek e vocalisok ('*ei*nik in '*e*rdu '*a*hâ artruknênt, *Musp*, 51.). Ezt már a skaldok kézikönyve, az *ifjabb Edda* is tudta: az ily magánhangzón kezdődő betűrímekről szólva megmondja, hogy »*szebb*, ha a rímelő szók mindegyike *más-más* hangzón kezdődik«. E megfigyelésekből, melyeket egyéb nyelvekre is ki lehet terjeszteni (v. ö. a latinban: quod *f*elix, *f*austum *f*ortunatumque sit; a magyarban is: »*Föl*dedet adtad *fe*hér lovon és *fü*vedet aranyos *fé*ken«, tökéletesebb alliteratio, mint: »*Ke*lemföldén el*ke*lének, az *Cse*ken ők *cse*kének, az *Te*temben elfel-*te*tének« stb.), kitűnik, hogy a szépséget a rím és betűrím terén is két ellentétes hatalomnak küzdelme eredményezi: egyenlőség és egyenlőtlenség, a consonantia és dissonantia, törvény és szabadság. P. G.

A budapesti philologiai társaság f. évi április 29-én *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

Liska János: Joannes Gazæus.

Dr. Lázár Béla: Tanulmányok a hazai jezsuita drámák köréből.

Wessely Ödön: Kazinczy Gessner-fordítása.

A felolvasó ülést zárt *választmányi ülés* követte, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt. Jelen voltak: Fináczy Ernő, mint jegyző, Gyomlay Gyula, Vári Rezső, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Kassai Gusztáv, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Heinrich Gusztáv, Pozder Károly és Reményi Ede (mint vendég). Az ülésnek következő lefolyása volt:

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. A pénztárnok előterjeszti kimutatását a társaságnak 1890. decz. 12-től 1891. április 28-ig terjedő bevételeiről és kiadásairól. Bevétel 2664 frt 01 kr.; kiadás 571 frt 14 kr. Pénztárkészlet 1891. április 29-én: 2092 frt 87 kr. — A jelentés tudomásul vétetik.

3. Új tagokul megválasztatnak: Kis Lajos, bölcs. hallg. rk. tagúl 1891-től (aj. Pecz Vilmos); Máthé Lajos, bölcs. hallg. rk. tagúl 1891-től (aj. Némethy Géza); Czvach Gyula, verseczi főreáliskolai tanár, r. tagúl 1891-től (aj. Heinrich Gusztáv).

Több folyó ügy elintézése után az ülés véget ér.

KÖNYVÉSZET.

Badics Ferencz dr. Magyar irodalmi olvasókönyv. II. kötet. A gymnasium VI. osztálya számára. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. IV, 206 l.) 1 frt 20 kr.

Balassa József. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: a magyar nyelvjárások térképe. Budapest, Akadémia, 1891. (8-r. 150 l.) 1 frt 80 kr.

Balassa József dr. A német nyelv kiejtése és helyes írása. A helyes írást és kiejtést feltüntető szójegyzékkel. Segédkönyv a német nyelv tanításához. Az osztrák helyes írás alapján. Székesfehérvár, Singer Ede, 1891. (8-r. 58 l.) 40 kr.

Beliczay Gyula. A zene elemei. Iskolai és magánhasználatra. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. XII, 120 l.) 1 frt 20 kr.

Ciceronis (M. T.,) in M. Antonium orationum Philippicarum I. II. et XIV. Bevezetéssel ellátva és magyarázva. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. 192 l.) 1 frt.

Éble Gábor Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Levéltári kútfők nyomán. Budapest, Hornyánszky V. 1891 (8-r. 99 l.) 1 frt.

Geréb József dr. A görög vallás és művészet. Segédkönyv az irodalmi és művelődés történeti tanításhoz. Budapest, Eggenberger 1891. (8-r. VI, 131 l.) 1 frt.

Harrach József. Német olvasókönyv középiskolai használatra. IV. köt. Bndapest, 1891. Franklin-társulat, 3-r. 255 l. Ára 1 frt 40 kr.

Hegedűs István. Összefüggő részek Thukydides művéből. A görög nyelvet helyettesítő tárgyakra nézve kiadott miniszteri tanterv szellemében tárgyi és szerkezeti magyarázattal ellátta —. Budapest, 1891. Lampel R. 8-r. VIII, 242 l. Ára 1 frt 50 kr.

Heinrich Károly dr. Német olvasókönyv kereskedelmi akadémiák és középkereskedelmi iskolák alsó osztályai számára. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Kókai 1891. (8-r. 116 l.) 80 kr.

Homeros Iliása. A nmg. vallás- és közokt. m. kir. minist. megbízásából bő szemelvényekben fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Csengeri János. Preller Jun. eredeti képeivel. Budapest, Eggenberger 1891. (8-r. XVI, 213 l.) 1 frt 40 kr.

Homeros Odysseája. A nagymélt. vallás- és közokt. minist. megbízásából bő szemelvényekben ford. és jegyzetekkel kisérte dr, Gyomlay Gyula. Preller Jun. képeivel. Budapest, Eggenberger 1891. (8-r. 211 l.) 1 frt 20 kr.

Imre Sándor. A magyar nyelv- és nyelvtudomány rövid története. I. kötet. A m. nyelv ó- és középkora. Budapest, Hornyánszki V. 1891. (8-r. 336 l.)

Irodalomtörténeti Közlemények. Szerkeszti Ballagi Aladár. I. évfolyam, 2. füzet, 147—234. l. Tartalma: *Lázár Béla,* A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. — *Ifj. Kemény Lajos,* Latin írók Kassán a XVI. században. — *Szeremlei Samu,* A nyelvtörténeti szótárból kimaradt régi magyar szavak. — *Váczy János,* Ráday Gedeon II. — *Versényi György.* Még egy pár szó Simai Kristófról. — *Angyal Dávid,* Kisfaludy és Petrarca II. — *Négyesy László,* Petőfi «Örült»-jének versalakja. — Kritikai rovat: Bibliothèque de la Compagnie de Jésus (Ballagi Aladár). Nagyváthy János élete (Ballagi Géza). Kisfaludy S. levélregénye (Greksa K.) Wagner phraseologiája (Nagyszigeti Kálmán és Kármán Mór.) Demek dolgozata Matthissonról (A szerkesztő). — Adattár: *Koncz József.* Hogy lett ifj. gr. Teleki Domokos a jénai növénytani társulat elnökévé? — *Bayer József,* B. Wesselényi

Miklós pesti szintársulatának történetéhez. — *P. Thewrewk Emil*, Wesselényi kiadatlan levele.

Könnye Nándor. Franczia-magyar és magyar-franczia zsebszótár. Nagyvárad, Berger S. 1891. (16-r. 423, 334 l.) 1 frt 80 kr.

Latkóczy Mihály, A humanismus egy elfeledett nőalakja. Elisabetha Joanna Westonia. Eperjes, 1891, Kósch Árpád nyom. N. 8-r. 70 l. Egy arczképpel. (Különnyomat az eperjesi kir. kath. főgymnasium értesítőjéből.)

Liszt László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. 3. kiadás. (Olcsó könyvtár. 289. sz.) Budapest, Franklin-társ. 1891. (16-r. 591. l.) 1 frt 40 kr.

Macher Ede. A mese és Lafontaine. Irodalomtörténeti tanulmány. Pozsony. Bölcsészettudori értekezés. Pozsony. Wigand. 1891. (8-r. 36 l.)

Magyar Könyvszemle. Közrebocsátja a M. Nemzeti Múzeum könyvtára. XV. folyam, III—IV. füzet, 163—370. l. — Tartalma: *Ráth György*, Nyomtatott szertartáskönyveink a római Rituale behozataláig. — *Horváth Ignácz*, Az olasz könyvtárak 1885. évi pragmatikája. — *Csontosi János*, Lengyelországi könyvtárbuvárlatok. — *Hellebrant Árpád* és *Horváth Ignácz*, Adalékok Szabó Károly Régi Magyar könyvtárának II. kötetéhez. — *Majláth Béla*, Jelentése a M. N. Múzeum könyvtáráról 1889—90-ben. — *Szilágyi Sándor*, Szabó Károly. — *Petrov Sándor*, Biegner János brassói Tetraevangeliuma 1561-ből a csernekhegyi Monostor könyvtárában. — Hazánkat érdeklő külföldi szemle. — *Csontosi János*, Az antwerpeni bibliographiai congressus 1890-ben. — Vegyes közlemények. — Magyarországi könyvészet 1890-ben, összeállította *Horváth Ignácz*, 1—162. l. — E füzethez egy chromolithographiai és egy czinkographiai melléklet van csatolva.

Matirko Bertalan ifj. Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban. Bölcsészettudori értekezés. 1891. (8-r. 33. l.)

Maywald József dr. Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ión szójárás alaktana. Gymnasiumi használatra. 2. átdolgozett kiadás. Budapest, Kókai L. 1891. (8-r. 196 l.) 1 frt 40 kr.

Meissner Károly dr. Latin phraseologia. Iskolai használatra. A 6. német kiadás után átdolgozta *Burián János*. Budapest, Franklin-t. 1891. (8-r. VIII, 271 l.) 1 frt 60 kr.

Mócs Szaniszló Gyula. Kézirati Pálos iskoladrámák az akadémia könyvtárában. Bölcsészettudori értekezés. Budapest 1891. (8-r. 42 l.)

Petrik Géza. Magyarország bibliographiája. 712—1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországban s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. III. köt. 3. rész. Budapest, Dobrowsky Ág. 1891. (8-r. 449—672. l.) 3 frt 50 kr.

Schneider József. Lessing mint meseiró. Bölcsészettudori értekezés. Lőcse, Reiss Józs. 1891. (8-r. 45 l.)

Sebestyén Gyula. Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. Bölcsészettudori értekezés. Budapest, 1891. (8-r. 34 l.)

Sophokles. Oedipus Kolonosban. Forditotta Csiky Gergely,, 2. Kiadás. (Olcsó könyvtár. 293. sz.) Budapest Franklin-t. 1891. (16-r. 112 l.) 20 kr.

Sophokles. Oedipus király. Fordította Csiky Gergely. 2. kiadás. (Olcsó könyvtár 292. sz.) Budapest, Franklin-t. 1891. (16-r. 94. l.) 20 kr.

Szilasi Móricz, Szemelvények Thukydidesből, fordította —. Budapest, 1891. Grill K. 8-r. XI, 260 l. Két térképpel. Ára kötve 1 frt 60 kr. (Középiskolai könyvek tára, szerkeszti Köpesdy Sándor II.)

1891. DECZEMBER. XV. ÉVFOLYAM. X. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, NÉMETHY GÉZA.

Szerkesztőség: V. Lipót-körút 30.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1891

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 50 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr., a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemű a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a Budapesti Philologiai Társaság pénztárnokához, Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, Verbőczy-utcza 16. sz. küldendők.

KALILAH VA DIMNAH.

Kevés mű van a régi és modern irodalomban, mely annyira elterjedt, mint a «Kalilah va Dimnah» cz. mese-gyűjtemény. Minden művelt nemzet irodalmában találkozhatunk részint az egész mű fordításával, részint egyes meséinek átvételével; ez a kölcsönzés azonban jobbára más munkák (Arab regék, Gesta Rom. stb.) közvetítésével történt. Nálunk is feltalálható három fordítása s egy kivonatos, csak a tanulságokat magába foglaló átdolgozása; de kapcsolatban van a XVI. század elbeszélő költészetével is, melynek forrásai sokat merítettek ezen keleti mesegyűjteményből. Ezen okból nem leszen érdektelen e könyv ismertetése s azon hatás kimutatása, melyet a magyar irodalom néhány forrására gyakorolt.

A Kalilah va Dimnah keretes mesegyűjtemény és pedig kétszeresen az, mert nemcsak a főkeret van meg, hanem egyes mesék keretében is több mese foglaltatik. Ezeket a meséket egy brámán bölcs, Bidpai, mondja el egy indiai fejedelemnek azon czélból, hogy a mesék tanulságával oktassa, hogy milyennek kell lennie egy jó, igazságos uralkodónak. E mesékben jobbára állatok szerepelnek, de emberi természet szerint viselik magukat. Ez az a nagy külömbség, mely e meséket az Aesopus-féle meséktől elkülöníti. Az Aesopus-féle mesékben az állatok a nekik megfelelő «állandó természetük» szerint cselekesznek, de itt mintegy emberek vannak állati alakban bujtatva. Benfey T. ezt a metempsychosisnak tulajdonítja.*) A budhismus volt e mesék szülőanyja, de az izlam nevelte és fejlesztette s ugyancsak ez ismertette meg ezeket a nyugat-európai nemzetekkel.

A Kalilah va Dimnah meséi három forrásból származtak: ind, perzsa és arab forrásból. Tizenkét mese (5, 7, 8, 9, 10, 11,

*) T. Benfey, Pantschatantra. Einleitung zur P. Leipzig, 1859.

12, 13, 14, 15, 17, 18) ind eredetű; három (2, 4, 19) a perzsából származott; hat pedig arab mese (1, 3, 6, 16, 20, 21). A tizenkét ind mese közül öt (5, 7, 8, 9, 10) a Panchatantra öt fejezetét képezi, kettő meg (17, 18) a Panchatantra első könyvében foglaltatik; három (11, 12, 13) a Mahabharatában található; kettő (14, 15) habár most már az ind irodalomban nem is lelhető fel, határozottan budha eredetre vall.

Benfey T. a Panchatantra bevezetésében azt állítja, hogy a régi szanszkrit irodalomban volt egy alapmunka, melyből a Panchatantra, Mahabharata és Hitopadesa[1]) egy-egy részt fentartottak, de újabban e nézetet megdöntötték.[2])

E munka alapját egy szanszkrit mesegyüjtemény képezi, de az arab fordítás útján terjedt el. (Kr. u. 750). Az arab fordító Abdullah Ibn al-Mukaffa (Abdullah al-Mukaffa fia). Édes atyját, kinek neve Duduyeh volt, kit, mert az adószedésből bevett pénzt elsikkasztotta, kínpadra vontak, al-Mukaffa melléknévvel illeték, mert kezeit a kínzásban kitörték. Fia Abdullah a zoroaszter vallásról az izlamra tért s Isa Ali fia mellett, ki Ahwaz kormányzója és al-Manzur kalifa rokona volt, mint titkár működött. Élete (725—760 Kr. u.) igen munkás volt; több pehlevi könyvet fordított klasszikus arab nyelvre, s ékesszólását, valamint költeményeit is kortársai s az utókor a legnagyobb dicsérettel említik.

Abdullah arab fordítása és az ezután készültek nyújtják a legteljesebb képet a Kalilah va Dimnah-ról. Ez a fordítás a következő fejezetekből áll:

1. Bevezetés, mely a gyűjtemény keletkezését adja elő.
2. Barzōye Indiába megy, hogy e könyvet perzsa nyelvre fordítsa.
3. A könyv természete, czélja.
4. Barzōye életrajza.
5. Az oroszlán és ökör; hogyan rontja meg kettőnek barátságát egy ravasz betolakodó?

---

[1]) A «Hitopadesa», «Barátságos tanács» cz. könyvet sokan összezavarják a Panchatantrával. A Hitopadesa kivonata a Panchatantrának s annak három könyvét foglalja magában. L. Fr. Pincott, Hitopadesa. London, 1880.

[2]) L. Jenaer Literaturzeitung, 1878, p. 99. Keith-Falconer, Kalilah and Dimnah. Cambridge, 1885.

6. Dimnah védelme.

7. Az örvös galamb; az őszinte, jó barátok szeretete.

8. A baglyok és varjak; miként lehet megismerni az oly ellenséget, a ki magát jó barátnak tetteti.

9. A majom és teknősbéka; miként vesztheti el az ember azt, a mit már egyszer megszerzett.

10. A remete és a menyét; az oktalan sietség veszedelme.

11. Az egér és a macska; miként viselje magát az ember sok ellenség közepette?

12. A király és madara; miként kell a boszúállókat kiismerni?

13. Az oroszlán és sakál; miként kell a jogtalanul megbántottakat kiengesztelni?

14. Iladh, Biladh és Irakt; miként mentheti meg az uralkodó országát a veszedelemtől?

15. Az anyaoroszlán és a lovasember; szeget-szeggel.

16. A remete és vendége; a fölületes, oktalan kapkodó.

17. Az utas és aranymíves; a hálátlan.

18. A királyfi és társai; az isteni gondviselésről.*)

Ezek a mesék képezik a Kalilah va Dimnah anyagát. Ezeken kívül egyik-másik fordításba csúsztak be új mesék is, mint az Egér-király és tanácsosai, vagy a Galamb, róka és gém története.

Lássuk e meséket röviden egyenkint.

1. Sándor legyőzvén Porust, India királyát, egy főemberét hagyja ott uralkodóul; de alig vonul ki csapataival az országból, az alattvalók az új fejedelmet leteszik és helyébe a régi fejedelmi családból származó Dabshalīmot emelik a trónra. Dabshalīm kegyetlenséggel viszonozza alattvalói ragaszkodását, úgy, hogy a legvadabb zsarnok válik belőle. Egy brámán bölcs: Baidaba (Bidpai, Pilpai) elhatározza, hogy tanításaival a királyt megjavítja; de merész föllépése majdnem életébe kerül s a király őt börtönbe vetteti.

Egy éjjel a király nem tudván aludni, eszébe jut igazságtalan bánásmódja; Baidabát magához hivatja és beszélgetésbe eredvén vele, annyira megtetszik neki, hogy miniszterévé teszi;

*) Silvestre de Sacy, Calila et Dimnah. Paris, 1816. — Wyndham Knachtbull, Kalila and Dimnah. Oxford, 1819. — Két német fordítás Holmbre és Wolfftól. 1832, 1857.

Baidaba oktatásai a királyt egészen megjavítják, hogy a nép imádásának tárgya lesz. Dabshalīm tanulmányozván elődei történetét, látja, hogy ezek híres könyvek iratásával örök dicsőséget szereztek maguknak: megbízza a bölcset, hogy egy év leforgása alatt készítsen egy tanulságos és gyönyörködtető munkát, mely a fejedelmet az okos uralkodásra, a népet meg hűségre tanítsa.

Baidaba visszavonul egy kedves tanítványával s a kitűzött határidőre átnyújtja a fejedelemnek a Kalilah va Dimnah czímű könyvet azon megjegyzéssel, hogy jól őriztesse, nehogy az a perzsák kezébe jusson. A király a becses munkát kincstárában őrízteti.

2. Nūshīrvān, Perzsia királya meghallotta, hogy Indiában egy híres könyv van, mely a fejedelmeknek szóló hasznos tanításokat foglal magában; megparancsolja azért Buzurjmihr vezérének, hogy keressen alkalmas férfiút s küldje azt Indiába, hogy a könyvet perzsa nyelvre fordítsa. A vezér Barzōye orvost bízza meg e munkával, ki sok fáradság után a könyv birtokába jut, azt lefordítja és visszatérvén Perzsiába, azt a király előtt, az egész udvar jelenlétében felolvassa. Jutalmul csak egy díszruhát fogad el s azt kívánja, hogy életrajza szintén helyet foglaljon a könyvben «Az oroszlán és ökör» története előtt.

3. Egyszerű előszó, mely a könyv természetét és tárgyát jeleli meg.

4. Barzōye kívánsága teljesül; életrajza a K. v. D. legértékesebb darabját képezi.

Barzōye előkelő gazdag családból származott s a többi tudományokon kívül különösen az orvostudománynyal foglalkozik. Korán gondolkozik a túlvilági életről s hogy lelkének kárát ne vallja, elhatározza, hogy a világ örömeiről egészen lemond. Ingyen gyógyítja a betegeket, nekik alamizsnát osztogat, de azon tapasztalat, hogy az embert úgy meggyógyítani nem lehet, hogy ismét beteggé ne legyen: lemondani készteti az orvosi pályáról s egészen a vallásos gyakorlatoknak szenteli életét. De elmélkedései közt sok nehézségre akad, hogy melyik az igazi vallás. Vannak olyanok, kik lelki vonzódásból lesznek hívei valamely hitvallásnak; mások azért követnek valamely hitet, mert atyáik is azon voltak; némelyek meg piszkos indító okból állanak valamely hithez, hogy valami anyagi jót, a nagyok és fejedelmek kegyét megnyerjék. Tanácsot kért a hittudósoktól, hogy melyik a legigazabb vallás. Mindegyik

a magáét mondta igaznak, üdvözítőnek, a másikét meg leszólta. Erre Barzōye az Isten irgalmára bízza magát, erényes életet él, mindig jobban meggyőződik, hogy a világi gyönyörök mulandók, és teljesen az aszkéta életre szánja magát; azonban a következő gondolatok: az aszkéta hasonló egy lámpához, melyben kevés olaj van, egy ideig ég, azután sötétben hagyja a körülötte ülőket; hasonló az álomhoz, melyben azt gondolja az ember, hogy valamit kapott s felébredve látja, hogy semmi sincs markában stb. arra birják, hogy lemond az aszkéta életről, ismét dolgához lát, erényesen él azon reményben, hogy Isten irgalmából majd megtalálja lelke üdvösségét. (Egy pár fordítás meghagyja aszkétának.) Az életrajz azzal záródik be, hogy Barzōye Indiából visszatér több leforditott könyvvel, köztük a Kalilah va Dimnah-val.

Barzōye történetének keretébe több mese van illesztve, így a tolvajról szóló ismeretes mese, ki a házi úr cselfogását nem veszi észre és holdsugáron akar az udvarba ereszkedni, de leesik s így hiszékenységének áldozata lesz. E mese akkor jut Barzōye eszébe, midőn gondolkodik, hogy a hittudósok közül kinek higyjen, mert nem akar úgy járni, mint a hiszékeny tolvaj.

A gyönyörök hajhászásától meg a gyöngyfuró munkás története riasztja vissza, ki a kereskedő házában meglátott egy czimbalmot, azon egész nap játszott és a gazda nem adta meg neki a kialkudott bért.

Midőn tünődik, hogy előbbi életét elhagyva, aszkétává legyen, eszébe jut azon ismeretes történet a telhetetlen kutyáról, mely csontot tartott szájában s a vízben saját képét meglátva, azt gondolja, hogy a látszó csontdarabot is birtokába kerítheti, mire a meglévőt elejti.

A közeli halál gondolata a gonosz asszony történetét juttatja eszébe, ki földalatti titkos kijárást készített szeretőjének, kit a férj haszontalan, idővesztegető pörölése miatt házánál talál s jogos boszút vesz rajta.

Barzōye elmélkedései között nagyon érdekes az emberi élet sanyaruságainak rajza a fogantatástól haláláig, hogy mennyi belső és külső veszedelemnek van kitéve s hogyan befolyásolja az embert a vérmérséklet, a fekete és sárga epe, a vérmesség és a flegma.

A szír fordítás keresztény ember (Bud pap) fordítása levén, sok keresztény vonatkozás van benne Krisztus egyházára, sőt bibliai

kifejezés is található: Kössétek össze kezeit és lábait és vessétek a külső sötétségre.

5. Az oroszlán és ökör. E történet megmutatja, hogy kettőnek barátságát hogyan rontja meg egy harmadik ravaszságával. Egy kereskedőnek tékozló fiai vannak, kiket jobb útra igyekszik téríteni. Az idősebbiken fog az atya intő szava s munkás kereskedővé lesz. Egy kereskedelmi útjában egy Shanzabah nevű ökre megbetegszik, s azt hátrahagyva, folytatja útját. Shanzabah visszanyeri erejét s nem lesz vége, mint ezt a szolga urának jelentette, hanem jó kedvében bőgni kezd. Az állatok királya, ki közelben lakik, nagyon megszeppent ez ismeretlen hangok hallatára, mert még ökröt nem látott s bőgni nem hallott. Két sakál volt a királyi palota kapuőre: Kalilah és Dimnah.*) Kalilah meg volt elégedve állásával és fizetésével, de a másik többre vágyott. Ez észrevévén a király félelmét, Kalilah figyelmeztetésének daczára hozzájárul s megkérdi, hogy miért nem jár ki vadászatra. Az oroszlán mentegeti magát, miközben az ökör bőgni kezd, a király megrémül és kénytelen bevallani Dimnahnak az igazságot. Erre Dimnah csendesíteni kezdi a királyt és elmondja a róka történetét, mely eleinte megijedt a dob hangjától, de zsákmányvágytól üzetve neki bátorodott, oda ment a dobhoz, de semmit sem talált. A mese elmondása után Dimnah felajánlja szolgálatát, elmegy az ökörhöz s azt a király elé vezeti, ki mód nélkül megörült az ökörnek s vele rögtön barátságot kötött. A király Dimnah szolgálatáról egészen megfeledkezett; megmarad továbbra is kapuőrnek. Ez igen elkeseríti a ravasz sakált s panaszkodik Kalilahnak, ki elmondja neki, hogy mi történt a két verekedő kossal, melyeknek kifolyó vérét a róka felnyalogatta, de vesztére, mert a kosok összeszaladván, a nyavalyást agyonöklelték. Tovább menvén, elmondja az aszkéta történetét, ki szép ruhát kapott a királytól ajándékba, melyet egy ravasz ember megirigyelvén tőle, azon ürügy alatt férkőzik hozzá, hogy tanítványa legyen s az alkalmat kilesve, a ruhát a jámbor embertől ellopja. A remete keresi a tolvajt s útközben találkozik egy czipészszel, ki őt vendégül házába hívja s meghagyja nejének. hogy jól gondját viselje, maga meg egy barátjához megy vendégségbe.

Az asszony szeretőjeért küldte barátnőjét, egy borbélynét, s a

*) Buta és Ravasz.

férfiú meg is jött, de nemsokára a férj is, ki feleségét a házba vezette s egy oszlophoz kötözvén, jól megkorbácsolta. Midőn a férj elaludt, a borbélyné hírül hozta, hogy szeretője még mindig várja s ajánlkozott, hogy helyette az oszlophoz kötözi magát. A férj felébred s hivja feleségét, s mivel a borbélyné felelni nem mert, hogy fel ne ismerjék, a czipész nagy haraggal odamegy s levágja az orrát. A visszatérő feleség megértvén a dolgot, azt hasznára fordítja, s a bámuló férjnek azt mondja, hogy ártatlanságának bizonyságára az Isten angyala helyre tette és meggyógyította orrát. A borbélyné is ravasz cselfogással kerülte ki a szégyent: reggel a munkára menő férj kéri borotváló eszközeit s az asszony mindig csak a borotvát dobja oda, mire a férj megharagszik s a borotvát hozzá vágja; az asszony felsikolt, hogy férje levágta az orrát; bepanaszolja s keményen megbüntetik.

Ezek a mesék azt bizonyítják, hogy kettő dolgába egy harmadik ne ártsa magát, mivel mindig az húzza a rövidebbet. (A ki másnak ártalmára igyekszik, magának szerez veszedelmet.) Dimnah azonban nem enged, és hogy megmutassa, hogy a gyengék gyakorta erőt vettek az erőseken, elbeszéli a holló történetét, melynek fészke egy berekben vala; ehhez közel lakott egy kigyó, mely a holló fiait meg szokta enni. Elbúsulván magát a holló, elmegy barátjához a sakálhoz, s elmondja neki, hogy ő boszút áll a kigyón úgy, hogy mikor alszik, szemeit kivagdalja. Ezt a sakál nem ajánlja és elmondja a hattyú történetét, mely megvénhedvén, tetszése szerint nem fogdoshata halakat és kiült szomorúan a víz partjára s elpanaszlá sorsát a ráknak, s még hozzá tevé, hogy ezután még rosszabb dolga leszen, mert két halász a tóban lévő halakat ki akarja fogni. A rák megmondta a halaknak a rájuk váró veszedelmet, mire ezek a hattyúhoz menének, s tőle tanácsot kértek, mert az okos gyakorta ellenségének tanácsával is él. A hattyú igérkezett a halak megmentésére, hogy egy más tóba mindennap elhord belőlük annyit, a mennyit bír, — de nem ereszté őket a vízbe, hanem megevé; végül a rák is kérte, hogy vigye el őt is az új lakóhelyre. Mikor a rák meglátta a helyen a sok halcsontot, mindjárt átlátott a szitán s hogy ő is ily szomorú sorsra ne jusson, ollójával a hattyúnak a torkát összeszorítá és azt megfojtá.

Ezt a történetet azért beszélem el, hogy tanuld meg, hogy a ki másnak vermet ás, maga esik bele. Hanem adok egy tanácsot, hogy ravaszsággal megejthessed a kigyót: lopj valami becses

tárgyat az emberek szeme láttára és dobd le a kigyó lakásánál, s az emberek oda menvén, a kigyót megtalálják és agyonütik. A holló e szerint cselekedett s boszút állt ellenségén. Ebből látszik azon mondás igazsága: Többet észszel, mint erővel. Erre azt felelé Kalilah: Igen ám, de az ökör és oroszlán eszes, nem tudsz azokon kifogni. De igenis túljárok az ő eszükön, mint a nyul az oroszlánén: Az állatok elhatározták, hogy sorshuzás útján jelölik ki, hogy melyik legyen naponként az oroszlán eledele. Egy napon a sors egy okos nyulra esék, ki megigérte, hogy a borzasztó adótól felmenti az állatvilágot. Elindult egy másikkal s késlelkedéssel érkezék az oroszlán elé, s ennek haragos megjegyzésére, hogy miért maradt el oly soká, azt felelé, hogy vezetőjét egy másik oroszlán megtámadá s elhurczolá. Az oroszlán felgerjede méltóságának megsértőjére, rögtön megindult a nyullal, mely őt egy kúthoz vezeté. Az oroszlán meglátá saját képét a nyuléval együtt, s botorul azt hivé, hogy az a másik oroszlán, a kútba ugrék s ott elveszett. Igy fogok én is tenni, mondá Dimnah.

Ezután nemsokára az oroszlánhoz ment és hamisan vádolá az ökröt, hogy ez az oroszlánt együgyűnek tartja s hogy a királyi hatalomra tör. Az ilyen veszedelmet az okosak megelőzik, a kik meg benne vannak, a szabadulásra módot keresnek, csak az ostobák nem tudják a veszedelmet elkerülni.

Ezt bizonyítja a három hal története, melyek egy tóban laktak, melybe egy folyóviz ömlött. A három hal közül az egyik igen eszes, a másik vigyázatlan, a harmadik meg ostoba vala. Két halász jöve a tóhoz, hogy a három halat megfogja; az első hamar átúszott a folyóvízbe, a második hálóba került, a harmadikkal együtt, de döglöttnek tettetvén magát, a halászok visszadobták a vízbe; a harmadik ficzkándozván a hálóban, a halászok zsákmánya lett. Hoszszas vitatkozásba keverednek ezután, hogy maga vagy mások által árthat-e neki az ökör?

Dimnah elbeszéli a tetű és balha történetét.

A tetű csendesen meghúzta magát egy kövér úri ember ágyában s annak vérével táplálkozott; látogatására jöve a balha, a melynek csipésére az öreg úr felébredt s az ágyában tapógatózni kezdvén, a balha serény ugrással elmenekült, a tetű pedig halálát lelte. Ezután abban állapodnak meg, hogy a sakál elmegy az ökörhöz s kikémleli szándékát. A ravasz sakál azt mondá az ökörnek, hogy azért jött hozzá, hogy értesítse a veszedelemről,

mert az oroszlán fel akarja őt falni. Az ökör igen elbúsulta magát, de nem az oroszlánt, hanem gonosz tanácsosát okozá s szomorú helyzetének megvilágítására elbeszélé a teve történetét, mely elhagyatottságában az oroszlán védelméhez folyamodott, mely őt barátságába is fogadá. Történt pedig, hogy az oroszlán élelem-szükében lévén, tanácsosai, a farkas, sakál és holló azt mondák, hogy egyék meg a tevét. Az oroszlán ezt visszautasítá, mire a gonosz tanácsosok ravasz kelepczét állítottak fel, melyben az ártatlan tevét megfogták. — Mindegyik felajánlotta magát — hálából — az oroszlán eledeléül, de a többi az ajánló húsának élvezhetetlenségét hozá fel s az áldozatot nem fogadták el; mikor a jámbor teve ezt látá, abban a gondolatban, hogy neki sem eshetik semmi baja, felajánlá magát. De alig hangzottak el szavai, az összeesküvők egyhangúlag helyeselték nemes tettét és felfalták. Ez az én helyzetem is — fejezi be az ökör, — de hogy így ne járjak, igyekszem a gonosz tanácsosok fondorlatainak ellenállni. Erre a ravasz Dimnah óvja őt, hogy semmit vaktában ne tegyen, hallgasson az okos tanácsra, hogy úgy ne járjon, mint a jégmadár, mely fészkét nem akarta a tenger partjára rakni, hogy a hullámok el ne sodorják a tojásokat, de a hím kényszeríté erre, a melynek hasztalanul mondja a teknősbékáról a következő történetet: Egy teknősbéka és két kacsa lakott egy tóban, melynek vize kiapadván, a kacsák onnan távozni akartak. A teknősbéka kérte őket, hogy vigyék magukkal; ezek meg is igérték azon feltétel alatt, hogyha útközben nem szól. A teknősbéka egy pálczába kapaszkodott, melynek két végét a kacsák szájukba fogván, repülének. Meglátván ezt néhány ember, csodálkozó felkiáltásokat hallatott, mire a teknősbéka felfuvalkodván, hogy ő — mivel röpül — külömb, mint az emberek, száját szólásra nyitá, de leesvén, szétszakada. — Igy jár, ki a jó tanácsot be nem veszi. — De a hím nem hallgatott rá. A kicsinyek kikeltek, de a tenger kiváncsi levén, hogy mit csinál a hím, hullámaival elvivé a kicsinyeket fészküktől, de őket meg nem ölé. Erre a hím elpanaszlá sorsát a madaraknak, s ezek Simurg királyuk engedelmével megindulának, s a tenger visszaadá a kicsinyeket... Az ökör megértvén Dimnah előadásából, hogy miről ismeri meg az oroszlán haragos voltát, bemene hozzá s arczán a harag jeleit látván, vele összecsapott, de az oroszlán erősebb lévén, legyőzé őt.

Kalilah ezután korholja Dimnah-t, hogy mily gonoszul cselekedett s két mesével oktatja, hogy hallgasson az okos tanácsra,

mert különben úgy jár, mint az egyszeri madár a majmokkal: A majmok egy hideg éjjelen sz. János-bogarat találtak s erre sok fát raktak és elkezdék fujni, hogy tüzet éleszszenek. Ezt meglátva a madár, figyelmezteté őket, hogy fáradságuk hasztalan, de a majmok nem hallgattak reá. Leszállt ezután hozzájuk, egy bölcs figyelmeztetése daczára is, de a majmok megharagudván, széttépték őt. — — Ezután elbeszéli neki a gonosz és együgyű történetét. Egy gonosz és együgyű találtak egy erszény pénzt. Oszszuk el egymás közt — szól az együgyű; — a gonosz azt indítványozá, hogy a mire szükségük van, vigyék magukkal, a fölöslegest pedig ássák el egy fa mellé. — Igy is tettek, de a gonosz elvivé a pénzt, s mikor az együgyű szükségbe jutott, nem talált semmit, sőt a gonosz őt vádolá a pénz ellopásával s biróság előtt azt állítá, hogy a fa tanúságot fog mellette tenni. A fa odvas volt, hová a gonosz édes atyja rejtőzött s a biró kérdésére az együgyűt vádolá és észrevétlenül az oduból a fa tetejére kúszott. — A biró azonban, gyanakodván, a fa alá tüzet rakata, melynek füstje az öreg embert elszédíté s az leesvén a fáról, szörnyet halt.

Ezután figyelmezteti, hagyjon fel cselszövényeivel, mert úgy jár, mint az egyszeri ember, kire egy kereskedő 100 font vasat bízott s ő azt nem akará visszaadni, hanem azt mondta, hogy megették az egerek. A kereskedő elpalástolta boszúságát s meghívta a hamis barátot vacsorára, mialatt annak kis fiát ellopatta és elrejtette s búsongó atyjának azt mondá, hogy látta, a mint azt egy ölyv elragadta. Midőn az atya ezt kétségbe vonta, azt mondá a kereskedő, ez kevésbbé csodálatos, mint az, hogy az egerek a vasat megeszik; a megszégyenült álnok visszaadá a vasat, a kereskedő meg a fiút.

Ezután Dimnah az oroszlánhoz ment, mely igen megbánta kegyetlen tettét, de a ravasz Dimnah egyelőre megnyugtatta a királyt. Ez a történet mutatja, hogyan rontja meg két ember barátságát egy ravasz, irigy betolakodó.

6. Dimnah védelme. Az ökör veszedelme után Dimnah a király tanácsosa lett, de nemsokáig büszkélkedhetett hivatalában, mert kisült, hogy az ökör Dimnah irigységének és hatalomvágyának esett áldozatul. Törvényszék elé állítják, de Dimnah kétségbeesett védelembe kap, hosszas okoskodással akarja igazolni, hogy ő a bekövetkező veszedelmet akarta elhárítani s a mit tett, azt a király iránti hűsége sugallta. Védelmében mesékhez is fordul, me-

lyek a következők: A gonosz asszony. Kashmīrban élt egy Pkīzīb nevű gazdag kereskedő, kinek szép, de kikapó felesége vala. Volt ennek egy festő kedvese, kinek fekete és fehér köpenye vala — nappal a fekete, éjjel a fehér köpeny szolgált látogatásának jeléül. — Észrevette ezt a szolga s elvitte a köpenyt, s így jutott asszonyához; de kisült a gonoszság s a festő visszatért az erény útjára.

Midőn a biró az ítéletet ki akarja mondani, Dimnah merészen szembeszáll az itélőszékkel s figyelmezteti őket, hogy ne hazudjanak s ne szóljanak, hacsak nem bizonyosak a dologban, mert úgy járnak, mint a tudatlan orvos, ki a király leányát megmérgezé s a felbőszült uralkodó őt ugyanazon orvosságból inni kényszeríté, mire a tudatlan orvos is meghalt. Erre felálla a király konyhamestere s azt állítá, hogy ő a külső jelekből is megítélé a fondorkodókat, mert a kinek a balszeme kisebb, mint a jobbik, az ravasz — már pedig ezen jelek Dimnah ábrázatján is észrevehetők. Hallgass, — kiált Dimnah, — te más szemében meglátod a szálkát, a magadéban meg a gerendát sem, mint az oktalan asszony. Barzgin várost elfoglalta az ellenség s a lakosok nagy nyomoruságra jutottak. Egy férj két nejével mezítelenen a földeken járt élelmet keresni s az egyik asszony egy darab rongygyal befödvén magát, így szólt a másikhoz: nem szégyenlesz meztelenül járni? Mit hányod szemére ennek meztelenségét, — szólt a férj, — imént te is így jártál; megszégyellé magát a szakács s ottan elhallgata. Erre Dimnah ismét figyelmeztetė a vádlókat, hogy ellene hamisan ne tanúskodjanak, mert úgy járnak, mint a gonosz solymász szolga, ki gazdájának feleségét akará elcsábítani, de sikertelenül, mire ez boszút forralt s két papagályt idegen nyelven ezen mondatokra tanított: «Én nem mondok semmit». «Én láttam asszonyunkat a portással paráználkodni». Mikor már tudták gonosz leczkéjüket, kiállítá őket a szolga s két vendég értvén azt a nyelvet, megmondá az úrnak, hogy mit beszélnek. Az úr felbőszült s az asszonyt meg akará ölni, de ez ekkor bevallá a szolga álnokságát; megvizsgálták a papagályokat, melyek a betanított mondatokon kívül mást nem tudtak. — Midőn a szolga állítása mellett továbbra is megmaradt, utolérte őt az Isten büntetése, mert a sólyom lecsapott reá s két szemét kivájta.

Hasztalanul védelmezi azonban magát Dimnah, a király anyja és a tanácsosok félnek az ő fondorlataitól, reábeszélik a

királyt, hogy lánczoltassa le a börtönben és éhhalállal veszszék el. A mi meg is történt. A ki másnak vermet ás, maga esik bele.

7. Az örvös galamb. Mahīlārōpya város mellett egy szép pázsitos helyen, egy óriásfa sűrű lombozata között lakott egy holló. Ez észrevette, hogy egy gonosz tekintetű madarász jő a helyre, kiteríti hálóját s magot szór reá. Egy csapat örvös galamb akad a hálóba, de a csapat okos vezére azt tanácsolja, hogy ne vergődjenek, hanem egyesült erővel emeljék fel a hálót és repüljenek tova. A holló kiváncsi a dolog kimenetelére, utánuk repül, s látja, hogy a galambok egy egérlyuknál állapodnak meg, melynek lakója a galambok vezérének a barátja volt. Ez kijövén lakából, elrágja a hálót s a galambok tovarepülnek. A hollónak igen megtetszett az egér tette, odament hozzá s vele barátságba lépett s azt tanácsolja neki, hogy ne maradjon veszedelmes, útmenti lakában, hanem jőjjön vele biztosabb helyre. Az egér beleegyezvén, a holló őt a farkánál fogva felemeli s elviszi egy tó partjára, hol az ő kedves barátja, egy teknősbéka lakott. Nemsokára egy üldözött őzike kerül hozzájuk, kit szinte barátságukba fogadnak s tanulságos beszélgetésben töltik napjaikat. — Az egér elmondja élettörténetét, hogy míg gazdag volt, a többiek mennyire becsülték, s mikor szegénynyé lett, hogyan fordultak el tőle s oktatja társait, hogy nem a gazdagság, hanem a megelégedés teszi az embert boldoggá. Történik e közben, hogy az őz hálóba kerül, de a hű barátok rögtön ott teremnek, s az egér elrágja a hálót s megszabadítja; a vadász jöttére a teknősbéka kivételével valamennyi megszabadul, de a teknősbékát sem hagyják cserben. Az öz előre fut s magát sebesültnek tetteti, a holló meg reá száll, mintha már zsákmánya volna. A vadász ezt meglátván, feléjök megy, a teknőst ott hagyja; az egér ekkor kötelékeit elrágja s mikor már a helyről elmentek, az őz is meggyorsítja futását s előbbi helyökre térnek vissza, hol békében s megelégedésben élnek.

8. A baglyok és hollók. Egy magas erdős hegyen ezer holló lakott, de sokat kellett szenvedniök a baglyoktól, melyek őket megtámadták s sokat közülök megöltek, másokat meg megsebesítettek. A hollók királya összegyűjté tanácsosait, hogy miképen lehetne magukat megboszulniok, s hogyan menekedhetnének a baglyok támadásaitól. Az egyik tanácsos harczot óhajtott, a másik meg a békét meg akarta vásárolni, a legokosabb pedig csellel akarta őket megejteni: többet észszel, mint erővel — mint ezt a

nyulak története igazolja, a melyeknek lakóhelyükre elefántok költöztek, házaikat összetiporták s sokat megölének. Összegyültek a nyulak tanácskozásra, hogy mittevők legyenek. A legeszesebb felajánlá szolgálatát a királynak (Pērōz) s elindult az elefántokhoz, s egy dombról megszólítá az elefántok királyát, hogy ő a világosság követe s ha el nem takarodnak e helyről, hogy a nyulak békében élhessenek, vaksággal fogja őket büntetni, s egyszersmind elvezeti a forráshoz az elefántkirályt, hogy a hold képét, a világosság fejedelmét lássa; midőn ezt az elefánt látta, illő tisztelkedés után tőle bocsánatot kérve, tova indult. A baglyokkal nem lehet ilyen okosan beszélni, mert dölyfösek s királyuk kegyetlen; a ki pedig ügyét kegyetlen király elé viszi, úgy jár, mint a nyul és a mókus a macskával. A mókus lakását egy nyul elfoglalta s nem akará azt tulajdonosának visszaadni s ügyüket a macska elé vitték. Illendő távolságban álltak meg a biró előtt, de a biró intette őket, hogy közelebb járuljanak hozzá, mert vénsége miatt hallása meggyengült; azok botorul előléptek, s ekkor a macska hirtelen rájuk ugrott s mindkettőt megölte. — Ravaszsággal nagy dolgokat lehet elérni, mint a remetéről mondják, a ki kecskebakot vett s vele hazafelé indult; három gazember meglátta ezt, kik közül az egyik így szólt: Miért vezeted ezt a kutyát kötélen? A másik: Vadászni akarsz e kutyával, jámbor remete? A harmadik: Remetének nem szükséges a kutya, vagy talán te nem vagy remete? «Bizonyára — szólt magában a remete, — ki nekem a bárányt eladta, megbűvölé az én szemeimet, hogy a kutyát báránynak nézzem» — s átadá az állatot a három latornak.

Erre a holló azt tanácsolja a királynak, hogy vonuljanak el e helyről, ő majd itt marad megtépve s valahogyan befurja magát a baglyok kegyébe. Éjjel jönnek a baglyok s csak egy sebesült, tollatlan hollót találnak. A király első tanácsosa azt ajánlja, hogy meg kell ölni, a másik meg kimélni óhajtja, mert tőle nagy hasznot lehet húzni, mint a kereskedő, kinek szép fiatal felesége volt, de őt ki nem állhatta. Egy éjjel tolvaj férkőzött be a hálószobába s az asszony rémültében férjéhez futott s őt átölelte. A férj felébredvén, csodálkozva veszi észre, hogy neje, kinek még kis ujját sem érinthette, most ölelve tartja őt.

Meglátván a tolvajt, így szól neki: Barátom, vígy el házamból mindent, a mi csak tetszik, mert én nagyon hálásnak érzem magamat, hogy feleségem szívét hozzám hajlítád. Egy másik taná-

csos szintén azt javasolja, hogy a hollót ne bántsák, mert sokszor az ellenség révén esik rajtunk valami szerencse, a mint ezt a remete története igazolja, a kinek szép tehenét egy tolvaj el akarta lopni. A tolvaj útközben találkozott az ördöggel, ki a remetét akarta elragadni. A tolvaj attól tartva, hogy az ördög megjelenésére a remete kiabálni fog s az emberek összefutnak, azt mondá az ördögnek, hogy előbb majd ő lopja el a tehenet; az ördög viszont attól tartott, hogy a tolvajt veszik észre s ő nem juthat zsákmányához; megegyezni nem tudván, czivakodni kezdtek s a tolvaj bekiáltott a remetéhez, hogy vigyázzon, mert az ördög el akarja vinni; s viszont az ördög is kiabált, hogy a tolvaj meg a tehenet akarja ellopni. E kiabálásra a remete kijött s mindkét ellenségét megszalasztá. Ezekre a király első tanácsosa ismét a holló megöletését indítványozza, s figyelmezteti a királyt, hogy hitelt ne adjon a holló szavainak, mert a ki mindent elhisz, azt hasonlítani lehet azon ácsmesterhez, kinek igen szép felesége vala, ki is szomszédja szeretője volt. Mikor ezt az ácsmester megtudta, az ágy alá bujt s tanúja volt neje hűtlenségének. Éjjel azonban elaludt s reggel az ágy alól kinyújtott lábát a felesége meglátta s súgva mondá szeretőjének, hogy kérdezze őt, hogy szereti-e férjét? Ez a kérdést megtevén, az asszony férje magasztalásába s szeretője ócsárlásába kezd, minek az együgyű férj annyira megörült, hogy saját szemeinek és füleinek sem hitt többé s feleségét ártatlannak gondolá. A bagolykirály mindezek daczára barátságába fogadá a hollót, a mely nemsokára erőre kapott s behizelgé magát a királyi udvarnál s több ízben kijelentette óhaját, hogy bárcsak változtatná az Isten őt bagolylyá. Nem használna az neked semmit, — mond az első tanácsos, — csak az lennél, a mi vagy, mint azt az egér története igazolja, melyet egy menyét a vízparton imádkozó remete lábaihoz holt-elevenen vitt. A remete buzgón kérte az Istent, hogy változtassa át az egeret leánynyá, a mi meg is történt. Midőn a leány felserdült, a remete férjhez akará adni s kérdé tőle, kihez akar nőül menni? A leghatalmasabbhoz, szólt a leány. Erre elutazott a remete a naphoz, hogy vegye el a leányt, de a nap azt felelé, hogy a felhő, mely fényét sokszor elborítja, az hatalmasabb. Megy a felhőhöz, ez meg a szélhez utasítja, mely hatalmasabb, mert szétkergeti a felhőket. Elmegy a szélhez, ez meg a hegyhez utasítja, mert a hegy a szél erején kifog. Elmegy a hegyhez, ez meg azt mondja, hogy az egér hatalmasabb, mert minden oldalról lyukat ás benne s ő kénytelen

tűrni e sérelmet. Mikor ezt a leány megtudta, kérte a remetét, hogy könyörögjön az Istennek, hogy előbbi alakját visszanyerje, a mi meg is történt s az egérhez ment nőül.*) — Igy volna az veled is, holló-természeted, rokonérzésed előbbi fajodhoz, az alakcsere daczára is, mindig megmaradna ... A ravasz holló így életben maradt s visszatérvén rokonaihoz, azokat a baglyok odujához vezeté s ott nagy tüzet élesztvén, a füst a vigyázatlan baglyokat megfojtá. Ezután még elbeszéli az öreg kigyó történetét, a mely már békákat nem foghatott s beállt a békakirály udvarába, a mely rajta lovagolt s ennek fejében naponta két békát kapott eledelül. Ez is azt bizonyítja, hogy okossággal többre lehet menni, mint erőszakkal.

9. A teknősbéka és a majom. Pardin, a majmok királya, öregsége miatt méltóságától megfosztatván, egy szép vidékre vonult vissza s egy vizparton álló nagy fügefa gyümölcsével táplálá magát. Történetesen a vízbe is hullottak fügék, melyeket egy teknősbéka jókedvűen fölszedegetett s minthogy azt gondolta, hogy a majom dobálja a fügéket a vízbe, megszólítá őt s vele barátságba lépett, s lakásáról és feleségéről egészen megfeledkezve, a fügefánál maradt. Midőn felesége ez új barátságról értesült, szörnyen megboszankodott s barátnőjének tanácsára levelet írt férjének, hogy rögtön haza jőjjön, mert ő halálosan beteg. A tekenősbéka hazamegy s azt hallja, — mert a felesége és ennek barátnője összeesküdtek a majom ellen, — hogy feleségének betegségét majomszív gyógyíthatja meg. A tekenősbéka visszaindúl s nem lelkiismereti furdalás nélkül ráveszi a majmot, hogy látogassa őt és beteg feleségét meg. Útközben gyanús viselete feltünik a majomnak s megkérdé a teknősbékát, miért búslakodik? A teknősbéka megvallá, hogy azon, hogy feleségét csak majomszív gyógyítja meg. Átlátott ekkor a szitán a majom s nagylelkűséget szinlelve felkiálta: Miért nem tudtam én ezt előbb, elhoztam volna magammal szívemet, mert nekünk majmoknak azon szokásunk van, hogyha jó barátunkhoz indulunk, szívünket otthon hagyjuk, hogy jó barátinkra roszszat gondolni se tudjunk. Forduljunk azért vissza, hogy a szívemet elhozzuk. Nagy örömmel visszafordula a béka s midőn a fügefához értek, a majom arra felkapaszkodott s a teknősbéka hivására azt mondá:

---

*) V. ö. a magyar népmesékkel.

Hallod-e, ha kétszer engedném magamat megcsalatni, hasonló lennék ama szamárhoz, melyet a róka annyira rászedett. Egy helyen lakott egy beteg oroszlán és a róka. Az oroszlán annyira elgyengült, hogy vadászatra nem mehete s már-már közel álla sírjához. A róka megkérdé, hogy mi orvosolhatja meg e szörnyű bajt? Az oroszlán azt mondá, hogy a szamárnak füle és szíve. Elment azért a róka a szamárhoz és őt kényelmes életmóddal kecsegtetvén, elcsalá az oroszlánhoz, mely reá rohana, de erőtlen levén, megtartani nem bírta s így a szamár elszaladt. A róka utána menvén, elhiteti vele, hogy az oroszlán meg akarta őt ölelni, ne féljen, csak jőjjön vele vissza. A szamár hitt s hiszékenységének áldozatává lett. Az oroszlán ezután a patakhoz ment, hogy magáról a vért lemossa s távollétében a róka megette a szamár füleit és szivét. Visszatérvén az oroszlán, kérdé a rókától, hova lettek a szamár fülei és szíve?

Ha a szamárnak fülei és szíve lettek volna, vissza nem jön többé hozzád — felelt a ravasz róka.

Ezeket akartam tudtodra adni, mond a majom, nem akarok így járni, mint az esztelen szamár, s példámból megtanulhatod, hogy mikép járnak azok, kik a szerencsés alkalmat felhasználni és megtartani nem tudják.

10. A remete és a menyét. Zurjan tartományban lakott egy férj, kinek a felesége áldott állapotban levén, már előre mondogatta, hogy fia születik s hogy mire fogja ő azt megtanítani. A felesége kinevette, hogy mikép tud ily hiábavalóságot összebeszélni. Hasonló ezáltal azon remetéhez, ki felesleges olaját és mézét az ágya fölött tartotta és egy éjjel így gondolkodott: eladom az olajt s mézet s ezen veszek 10 kecskét. Öt esztendő mulva lesz 400 kecském, czeket eladom, veszek földet, ezután palotát, rabszolgákat, megnősülök, fiam születik, s ha nem tanul majd ... erre a kezébe levő bottal egyet suhintott, eltöré az edényt s a méz s az olaj fejére folyt. — Nemsokára fia születik; az asszony egyszer férjére bízta, hogy vigyázzon a kisdedre, de a férjnek is el kellett távoznia hazulról s a fiúcska magára maradt. — Volt a házban egy menyét, mely az egereket pusztítá: ez észrevette, hogy egy kigyó jött elé s a gyermek bölcsője felé tart; erre a menyét megölé; a visszatérő férj a menyétet fia gyilkosának hivé s megölé. Igy járnak azok, kik meggondolatlanul előzetes vizsgálat nélkül cselekesznek.

11. Az egér és a macska. Volt egy vidéken egy bánánfa, a

mely alatt Perīdūn nevű egér lakott s nem messze tőle egy macska. Vadászok mentek a helyre s hálót vetének, a melybe a macska beleakadott. Kijövén az egér is lyukából, káröröm mel vette észre a macska veszedelmét, de öröme csakhamar bánattá változott, mert lakását egy menyét foglalá el, a fa tetején meg egy holló fenyegette életét; a megrémült egér szorultságában szövetséget köt a macskával s azon feltétel alatt rágja el a hálót, ha az ő lakából a menyétet elkergeti. Midőn a veszélytől megmenekedtek, a macska folytatni akará a barátkozást, de az egér attól félvén, hogy a macska elfelejti, hogy mit tett vele, könnyen megeheti, ezt visszautasítá. Igy kötnek szorultságból még az ellenségek is barátságot, de a veszély multával megszünik az.

12. A király és a madár. Kasmīrnak volt egy Bramadatta nevű királya, ki igen szereté egyik beszélni tudó madarát, a melynek neve Pinzīh volt. E madárnak fia együtt nevelkedett a királyfival, együtt játszottak s ettek azon gyümölcsből, melyet Pinzīh naponta hozott. Egy napon, mikor Pinzīh a gyümölcsért volt, a királyfi megharagudott a kis madárra és megölé őt — de Pinzih is megölé a királyfit. A király a madár után megy, de hasztalan csalogatja őt hizelgő beszédekkel, mert Pinzīh a király boszuállásától fél. Igy kell mindenkinek magát megóvni a boszuállóktól.

13. Az oroszlán és a sakál. Egy sakál rokonai között természetétől egészen elütően élt: nem kegyetlenkedett, húst nem evett, s minden dolgában a legbölcsebben járt el. Híre eljutott a király füléhez is s ez őt kincstartójává tevén, okossága miatt nagy becsületben tartá. A többi udvari ember irigyelvén a sakál szerencséjét, hamisan vádolá a király előtt, s a felbőszült uralkodó őt elcsukatá és ki akará őtet végeztetni. Azonban a király anyja közbelépett és kiderítette az igazságot s a sakál előbbi méltóságát visszanyerte. Ez a mese megmutatja, hogy mikép lehet jóvá tenni az elkövetett jogtalanságot.

14. Ilādh, Bīladh, Irākt története. Egy indiai király nyolcz álmot látott, melyek annyira nyugtalanították, hogy brámánokért küldött, hogy fejtsék meg az álmot.

A brámánok gyűlölvén a királyt, mivel közűlök 12,000-et lefejeztetett, felhasználni akarták az alkalmat, hogy tekintélyüket visszanyerjék vagy esetleg, hogy a királyon boszút álljanak. Azt mondták a királynak, hogy borzasztó veszély fenyegeti őt s az egész birodalmat s csak egy mód van, melylyel a veszély-

ből kimenekedhetik: áldozza fel kardját, ölesse meg kedvelt nejét fiával együtt, bizalmas tanácsosait, leggyorsabb paripáját, 2 legjobb elefántját, hatalmas baktriai tevéjét és a bölcs Kibariunt. Ezeknek vérét folyassa egy üstbe, s ő neki abba bele kell ülni. Midőn abból kijön, a brámánok bűvös énekek és mondások kiséretében megmossák vízzel és olajjal s akkor a veszedelem feje fölül elvonul. A király visszavonul és keservesen sír, nem tudván mitévő legyen. A királyné hallván, hogy a király mennyire le van sujtva, hozzá megy és kérdezi szomoruságának okát. A király sírva panaszolja el baját, mire a nemes asszony szívesen felajánlja magát áldozatul, de óvja a királyt, hogy ne hallgasson a brámánokra, hanem kérdezze előb a bölcs Kibariunt. Ez az álmokat kedvezően fejti meg egyet kivéve, mely a királyra muló kellemetlenséget fog hozni. A király álmai hódoló követeket jelentettek értékes ajándékokkal — s ez be is teljesedik. Az ajándékok között egy szép diadém és egy tündöklő ruha is találtatik, melyek közül az elsőt a király neje, a ruhát meg első kegyeltje választja. Ez felöltvén a ruhát, annyira fölkelti a fejedelem csodálkozását, hogy korholja nejét, hogy miért nem választotta ő a diadém helyett a köpenyt. Ez haragos levén, a kezében tartott rizskásás csészét a király fejéhez vágja mire a felbőszült uralkodó megparancsolja, hogy azonnal fejét vegyék. A bölcs Bilar (Biladh) azonban előre tudván, hogy a király tettét meg fogja bánni, egy titkos helyen nők őrizetére bízza. A király másnap már gyötrődni kezde elhamarkodott cselekedete miatt; — ekkor elbeszéli a bölcs a két galamb történetét, melyek buzaszemeket gyüjtögettek télre, s maguk közt elhatározták, hogy addig nem nyulnak hozzá, míg a mezőn valamit találnak. A roppant hőség miatt a szemek megszáradtak s így a buzarakás kevesebbnek látszott; a hím azt gondolá, hogy a nőstény eszegeti a buzát titkon, addig verte azt, míg megdöglött; de midőn télen a buzaszemek megdagadtak, akkor vette észre a hím, hogy mily hasztalanul kegyetlenkedett, fejét bánatnak eresztvén, meghalt. Igy járnak azok, kik nem tudnak indulataikon uralkodni. De vigasztaláskép a majom történetét beszéli el. Volt egy embernek egy zsák lencséje s mikor elaludt, a majom lopott egy maroknyit belőle. Leejtett belőle egy szemet s lehajolván érte — mindet elszórta. Mit gyötrődöl te az egy miatt, szólt a bölcs, holott neked még 1000 asszonyod is maradt. Ezután hosszú okoskodás kezdődik a bölcs és a király között, melynek végeztével a bölcs elővezeti az elve-

szettnek hitt nőt s a király gazdag ajándékokkal halmozza el mindkettőt.

15. Az oroszlán és a sakál. Egy oroszlán vadászni menvén, két fiát otthon hagyta s távollétében egy vadász azokat megölte, bőrüket lenyúzta s húsukat szétszórta. Hazajövén az oroszlán, nagy keserüségében ordítani kezdett, mire egy sakál jött oda, s megkérdezte bánatának okát. A sakál azzal vigasztalta meg, hogy rajta semmi jogtalanság nem történik, ő is mennyi bút okoz azzal az állatoknak, hogy azok húsával táplálkozik. Az oroszlán megbáná előbbi kegyetlenségét, soha többé húst nem eszik, hanem csak gyümölcsökkel táplálkozik.

Ki mint bánik mással, vele is úgy bánnak.

16. A remete és a vendége. Egy istenfelő remetéhez szálla egy utas, ki is kenyérrel és gyümölcscsel vendégelte meg azt. Evés közben mondja a vendég: Én ilyen jó gyümölcsöt nem ettem még, ilyent fogok ezután venni. Elégedjél meg azzal, a mid van, — szól a remete, — mert a telhetetlen kapkod mindig más után. Ismét mondá a vendég: Mily szép nyelven szólasz, kérlek taníts meg engem is rá, hogy ezután így beszélhessek. Barátom, — szól a remete, — ne vesd meg saját nyelvedet s ne kapkodjál az idegen után, mert úgy jársz mint a holló, a mely a fogoly járását kivánta elsajátítani és midőn annak járásában gyakorolta magát, nemcsak ezt meg nem tanulta, hanem saját lépéseinek módját is elfelejtette. Azért téged sem tanítlak meg erre a nyelvre, mert attól félek, hogy úgy anyanyelvedet is megveted vagy elfeleded.

A telhetetlen még azt is elveszíti, a minek eddig birtokában volt.

17. Az utas és aranymíves. Egy ember gödröt ásott, hogy abban vadállatokat fogdosson. Arra mene egy ötvös, majom és oroszlán s mind beleestek a verembe. Ezt egy utas észrevevén kötelet bocsátott le a gödörbe, hogy a szerencsétlenül jartakat kiszabadítsa. Egymásután feljövének az állatok és köszönetet mondtak a szabadítónak s viszontszolgálatukat igérték, de egyszersmind kérték őt, hogy az aranymívest hagyja benn a gödörben, mert az gonosz ember. Az utas azonban nem hallgatott az állatokra, kimenté az ötvöst is. Történt ezután nemsokára, hogy az utas eltikkadva haladt egy vidéken, midőn egyszer csak előtte áll a majom, és friss gyümölcsöket hozott, hogy magát felüdítse. Majd tovább megy s találkozik az oroszlánnal, a mely a király leányát

megölé s ennek ékszereit adta az utasnak háladatos ajándékul. Az utas csudálkozott ezen s azt gondolá, hogyha az oktalan állatok ily háladatosak, mily hálás lehet az aranymíves! Elindult tehát a városba, a hol az aranymíves lakott s átadá neki az ékszereket, hogy jól értékesítse. Az ötvös megismervén a királykisasszony ékszereit, azonnal a királyi palotába fut, s az utast a királyleány meggyilkolásával vádolja, mire az ártatlant elfogják s keresztre függesztik. E helyen lakik azonban a kigyó, a mely látá az utas szomorú állapotát, elment a királyi palotába, megharapta a király fiát, ki csodálatosan azt álmodja, hogy sebét csak az ártatlanul elitélt utas érintése és imádsága tudja meggyógyítani. Erre leveszik a keresztről, a királyfi meggyógyul, s az utas elbeszéli történetét és a felbőszült uralkodó az aranymívest rút hálátlanságáért keresztre feszítteti.

18. A királyfi és társai. Négy fiatal utas találkozott egy alkalommal egymással; az egyik királyfi volt, a másik kereskedő, a harmadik egy szép, nemes úrfi, a negyedik meg parasztlegény volt s egymással beszélgetének. A királyfi így szólt: Minden gazdagság, hatalom az isteni gondviseléstől származik. Erre a kereskedő fia így szólt: Vagyont okossággal lehet gyűjteni. De lehet azt szépséggel is szerezni, mondá a szép úrfi. Vagyont munka és fáradsággal lehet gyűjteni, mondá a parasztlegény. E közben egy városhoz értek s nem levén mit enniök, elküldik a parasztlegényt, hogy lássák, mire megy a munkával. A fiú elmegy, fát szed az erdőben, azt eladja a városban és annak árán élelmet szerez s felírja a város kapujára: Egy napi munka egy napi eledelt szerzett. A következő napon elküldik a nemes ifjút, hogy mit tud szerezni szépségével. Sokáig bolyongott a városban, nem tudván, mit csináljon s már el akart onnan és társaitól szégyenében szökni, mikor egy gazdag asszony meglátja őt s magához hívja s megvendégeli, s midőn a fiatal ember bevallja, hogy éhező társai várnak reá, 500 dinárt ad neki. A fiatal ember felirja a város kapujára: A szépség 500 dinárt szerzett. A harmadik napon elmegy a kereskedő fia, okos számítással egy hajórakományt vesz meg s azt ismét eladja 1000 dinár nyereséggel s felírja a város kapujára: Az okos kereskedés egy napon 1000 dinárt szerzett. A negyedik napon a királyfi megy a város felé s a kapuban megállni kényszerül, mert a meghalt királyt temetik. A királyfi vidám tekintettel nézi a gyászmenetet, mire a boszankodó nagyok elfogatják, de a temetés után, mikor kisül,

hogy királyfiú, annyira megtetszik a városnak, hogy fejedelmükké teszik — s ez a kapura azt íratja: Munka, szépség, okosság összevéve sem használnak annyit, mint az Isten kegyelme és jósága. — Társait megjutalmazza.

A gyűjteményhez függesztett mesék közül érdekesebbek az egérkirály, a galamb, róka és gém története.

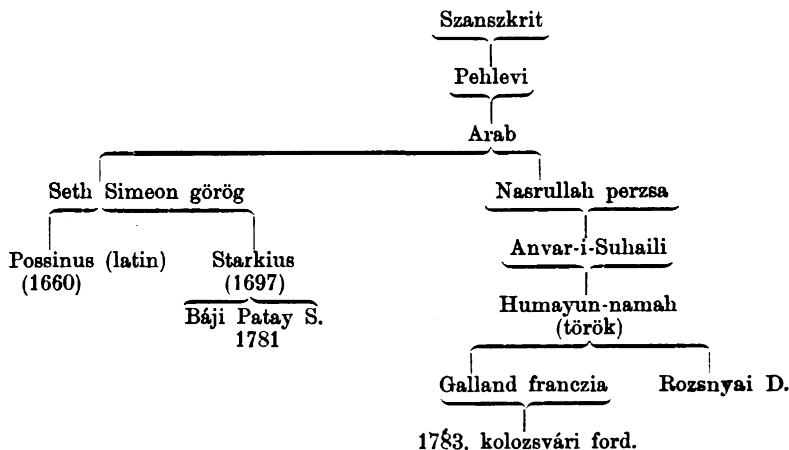
Az egérkirály. Az egérkirály tanácsot tart minisztereivel, hogy mikép szabadulhatnának meg a macskától. A király főtanácsosa óvatosságra inti, hogy elhamarkodottságukban úgy ne járjanak, mint a király, a kinek palotája egy hegy tövében volt. A hegyszakadékból kiáradó nagy szél az uralkodót boszantván, megparancsolja, hogy azt temessék be. De ezzel aztán megszűnt az eső, a jó levegő, az egész természet hervadozni kezde, mire a királyt a felbőszült alattvalók megölik. De a király tovább folytatja a tanácskozást; az első miniszter azt ajánlja, hogy kössenek a macskákra, mintegy vészjelül, csöngőt, a másik meg azt mondja, hogy vonuljanak egy esztendőre az egerek a vadonba s az emberek akkor a macskákat mint fölöslegest kiirtják, — a harmadik meg oly tervet főz, hogy az emberek a macskáknak tulajdonítsák az egerek által okozott kárt s hogy így az emberek a macskákat ne csak mint fölöslegest, hanem mint ártalmast irtsák ki, a mi meg is történik.

A galamb, róka és a gém. A róka annyira megijesztett egy galambot, hogy az, hogy életét megmentse, kis fiát dobta le áldozatul. Megtudta ezt a gém s azt mondá a galambnak, ha jön a róka, mondd neki, hogy fiadat szádba fogva elrepülsz, ha fel akar a fészekhez jönni. Mikor a róka másnap eljött, a galamb elmondá, hogy micsoda tanácsot adott neki a gém. Erre a róka elmegy a gémhez s így szól: Ha jobbról fú a szél, merre hajtod hosszú nyakadat? Balra, felel a gém. Hátha elölről fú a szél? Akkor hátra. Hátha mindenünnen fú a szél? Ekkor szárnyam alá. Midőn ezt nem akará hinni a róka, hogy a gém megteheti, megmutatá, de vesztére, mert a róka e szavakkal: Te mindenkinek tudsz tanácsot adni, csak magadnak nem — megfogá és szétszaggatá.

A Kalilah és Dimnah átszármazását feltüntető eddigi családfák hibásak, mert kihagyták a magyar fordításokat. Keith-Falconer idézett munkájában ismeri s felemlíti az 1783-diki kolozsvári fordítást, de többet nem; Landau M. a Dekameron forrásairól írt

*) M. Landau, Die Quellen des Decamerone. Wien, 1868.

munkájában egy magyar fordítást sem említ. *) Kijavítva a családfát, a magyar irodalomba következő úton jutott a Kalilah va Dimnah:

Mellőzve a többi fordításokat (zsidó, spanyol, olasz, dán stb.), vegyük tekintetbe a magyar fordításoknak alapul szolgáló forrásokat. A Humayunnamah Ali Cselebi ben Szalih fordítása Szuliman parancsára 1540. Az ennek alapul szolgáló Anvar-i-Suhaili új bevezetéssel kezdődik s belőle több fejezete hiányzik a Kalilah va Dimnah-nak, de viszont a kihagyott mesék helyett újjakat illeszt be. Ebből készült az Iyar-i Danisch Abu'l Fadl fordítása. Ez az új bevezetés meg van a törökben s ugyancsak a Rozsnyai-féle magyar fordításban is. Galland nyomán készült az 1783-iki kolozsvári fordítás.

Báji Patay Sámuel fordítása a Seeth Simeon-féle Kr. u. 1080-ban készült görög forditás után készült latinból van fordítva. A görög fordítást először Possinus Péter jezsuita ültette át latinra. Ez kiadta Pachymeres György történetét Palæologus Mihályról és ehhez csatolta függelékképpen a latin fordítást «Specimen sapientiæ Indorum veterum» czímmel s kiadta Rómában 1666-ban. Ennek a fordítása, minthogy nem teljes, nem elégitette ki Stark Sebestyén berlini tudóst, azért ő újra lefordította a görög szöveget latinra s azt a görög szöveggel együtt kiadta ily czímen: «Specimen sapientiæ Indorum veterum. Id est liber ethico-politicus pervetus» — (Berlin 1697.). Stark fordítása 15 fejezetet foglal magában, a me-

lyeknek száma és sorrendje megfelel az arab: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 11, 12, 13, 17, 18, 15, 19, 16. számú fejezeteknek. E görög és latin szöveg sok helyen fogyatékos, itt-ott a keretből egyes mesék kimaradtak, sőt a főmesék közül is az egérkirály nagyon hiányos úgy, hogy a macskákról, a melyek miatt a tanácskozás történik, egy szó sincs. A nevek görögösítve vannak; Kalilah: Στεφανίτης, mert az arab «iklil», mely a Kalilah-hoz hasonlít, koszorút, koronát jelent; Dimnah az arab «dimn» után, vestigia persequens: Ἰχνηλάτης.

Dabshalīm király neve: Ἀβεσαλώμ. Az egérkirály neve: Τρωγλοδύτης, a minisztereké meg: Τυροφάγος, Κρευθόρος, Ὀθονοφάγος. Sok helyen elhagyja a tulajdonneveket: Baidabā, Shanzabah, Rozbah, Kibariun, Finzah egészen hiányzanak. Ezt a Stark-féle kiadást használta Báji Patay Sámuel, ebből fordította művét, a melynek czíme: «A régi indusok böltselkedések. Az az példákkal jó erköltsökre tanító könyvetske, mellyet magányos és koros napjaiban Magyar nyelvre fordított Báji Patay Sámuel». Eger, 1781. Báji Patay Sámuel a szabolcsmegyei kis faluban fáradozik e könyv fordításával s 71 éves korában fejezi be, hogy a «magyar gyenge ifjatskák» okulásukra fordíthassák, és Eszterházy Károly egri püspöknek ajánlja azt, mert ő is egyike volt azoknak, kik, «mint Fenix madár e mi magyar nemzetünknek már tsak nem meg holtt nyelvét, el aludt hamvából feltámasztani» igyekeztek. Pataynak egy eredeti műve is van: «Egy jó atyának fiait oktató tanácsa». Lipcse, 1788. A fordítás jóravaló magyarsággal készült, idegen szót nem használ s így igen érdekes a nyelvtisztaság szempontjából is. Egypár állatnevet nem tud magyarra fordítani: a thós (sakál) és a halcion (jégmadár).

Izelítőül álljon itt e rövidke történet:

A holló és a fogoly.

A holló látván a fogolymadárnak friss járását, ő is követője kivánt lenni, és midőn magát azon gyakorlotta volna, nemcsak azon járásmódját meg nem tanulta, hanem a maga lépéseinek módját is elfelejtette; elannyira, hogy sem a maga lépéseinek formáján, sem a fogoly madarak járásoknak rendin lépni nem tudott.

Patay minden fejezethez verses tanulságokat csatol. A versek meglehetősen hangzatos alexandrin sorok.

1815-ben jelent meg «Az indiai bölts, vagy miként lehet az ember boldog e társaságos életben». Debreczen. A fordító Cs. J., ki a következő verssel mentegeti fordítását:

Egy jól festett kép szebb, mint oly Original,
A melyen nints egyéb émelygős módinál.

Mesék nincsenek benne, csak a tanulságok vannak maximák alakjában összegyűjtve. E munkát chinai nyelvről fordították angolra, innen francziára, németre s végre magyarra.

Bidpai meséi a budhismussal jutottak Chinába. Mikor választották el e tanulságokat a meséktől, adatok hiányában eldönteni nem lehet, de ez életelvek a Panchatantra, Hitopadesa és Bidpai meséinek tanulságaival annyira egyezők, hogy valószinűleg állithatjuk, hogy ezek az említett mesegyüjteményekből szakadtak ki.

A Kalilah va Dimnah meséi gyorsan terjedtek a középkorban; a Tutinamah (Nakhshebi) a görög és latin fordítás révén csakhamar megismerkedtek velök a nyugat népei; lefordították az egész művet, vagy átvettek a gyűjteményből egyes meséket s azokat a középkor szája íze szerint átalakították. Az állatok helyébe embereket tettek: az oroszlán «császárrá» lett, a többi állatok meg udvari szolgák és lovagok. Hogy mikép alakultak át e mesék a középkorban, néhány egybevetéssel óhajtom kimutatni.

A majom és teknősbéka keretében előforduló mese megtalálható a Gest. Rom. Cap. 83.*) (75.) «De timorosa custodia anime» cz. történetben ily változtatással: Trajanus regnavit, qui miro modo ortos dilexit. Unde semel, cum quendam ortum construxisset et arbores universi generis in eo plantasset, custodem super ortum constituit, ut fideliter custodiret. Erat autem quidam aper strenuus, qui ortum intravit, arbores confodit et evertit . . . Hoc percipiens custos nomine Jonathas auriculam eius sinistram abscidit, aper vero amissa aure clamavit et exivit, altera vero die aper intravit et infinita mala perpatravit in orto. Hoc videns Jonathas aurem eius dextram abscidit et sic turpiter cum clamore aper exivit. Adhuc quarta vice intravit et multa mala perpetravit. Jonathas illum cum lancea perforavit et mortuus est et coquinario traditus, ut pro mensa regis prepararetur. Cocus vero cum aprum preparasset et cor pingue vidisset, comedit. Sed cum regi de apro fuisset a servitoribus ministratum, cor quesivit, servitores vero ad coquinarium redierunt et cor apri appetebant. At ille: Dic domino meo, quod aper nullum cor habebit, et si non credat, per varias raciones obligo me ostendere. Servi hoc audientes omnia verba regi denun-

*) H. Oesterley, Gesta Romanorum. Berlin, 1871.

ciabant. Ait rex: Quid est hoc, quod audio? Non est animal sine corde; sed ex quo offert se ad probandum, eum audiemus. Coquinarius erat vocatus ad regem, ut probaret, quod aper cor non haberet. Qui ait: Domine mi, audi me! Omnis cogitacio a corde procedit; bene sequitur, si nulla est cogitacio nec cor ullum; aper iste primo intravit hortum et multa mala commisit, ego vero hoc videns aurem eius sinistram abscidi; si cor habuisset, de aure abscissa cogitasset; sed hoc non fecit, quia iterato intravit, ergo cor non habebat; item si cor habuisset, quando aurem dextram abscidi hoccogitasset, sed non cogitavit de aure dextra amissa, quia post hoc intravit et caudam amisit; ergo si aliquam partem cordis habuisset, de auribus et de cauda cogitasset; sed hoc non fecit, quia post omnia ista intravit; ideo eum occidi, et per istas tres raciones ostendo, quod cor non habebat. Rex vero cum hoc audisset, raciones approbavit, et sic coquinarius evasit.

Ugyanezen mese előfordul a Panchatantrában és Bidpai fordításain kívül az Ezeregy éjszaka meséi között is.

Az oroszlán és ökör (5.) keretében előforduló mese a hollóról és kigyóról előfordul a Panchatantra, Hitopadesa, Ezeregy éj mesegyűjteményeiben, valamint a Gesta Rom. 105. (97.) De vicissitudine cuiuslibet boni et presertim recte judicantium czímű meséjében, csakhogy itt a szerepek fel vannak cserélve. A Kalilah va Dimnahban a holló a panaszos fél s boszút áll a kigyón, itt meg a kigyó keres magának igazságot s az igazságos Theodius császárt becses drágakővel ajándékozza meg.

Az utas és aranymíves (17.) története szintén meg van a Panchatantrában és Gest. Rom. 119. (111.) azzal a külömbséggel, hogy itt egy helytartóról van szó és egy szegény, Guido nevű favágóról, kinek a kigyó egy bűvös drágakövet adott, melynek segítségével sokat szerzett. Ezt meghallja a király, Guidót magához hivatja, ki elbeszéli történetét, s a hálátlan helytartó megkapja megérdemelt büntetését.

A holdsugáron leereszkedő tolvaj ismeretes története (Barzoye élete 4.) majdnem minden nép meseirodalmában föllelhető.

A hiába ábrándozó remete története az Ezeregy éjszaka Alnasarjának meséje.

A férj és menyét (10.) a Gesta Rom. s a Hét bölcs mester meséi közt is megtalálható. A menyét helyett a hű kutya szerepel.

Igy megtalálhatjuk azon ember történetét is, ki a veszélyről

megfeledkezve, bajba kerül (Barzoye élettörténetének keretébe van szőve). E történet megtalálható a Gesta Rom. 168. darabjában, a Panchatantrában, a Legenda aurea-ban. Ez a mese előfordul a kis *Bod-kodex*-ben is *) az unicornis elől futó és mély verembe eső emberről, ki hulltában egy bokorba kapaszkodott, lábaival meg egy állhatatlan kőre álla. A bokor gyökereit épen egy fehér és fekete egér rágta. A verem fenekén egy sárkány várt reá, a ki szájából lángos tüzet ereszt vala. A lábánál négy kigyó dugdosta ki a fejét. A bokor ágairól pedig egy kevés méz folydogált. A szegény ember elfeledte baját s a kis mézet nyaldosta fel, míg a mélységbe nem zuhant. E mese a Gesta Romanorum-ból jutott a Bod-kodexbe, a mint azt a tanulság mutatja, a mely tökéletesen egyező a magyarban és a latinban.

BOGNÁR TEOFIL.

TANULMÁNYOK A JEZSUITA-DRÁMAK KÖRÉBŐL.

II. Szedecziás.

Ama múlt századi jezsuita-drámák közt, melyek magyar nyelven nyomtatásban is megjelentek, egyik kiváló helyet foglal el: «Sedecziás, keserves játék, mellyet magyar nyelven szerzett Kunits Ferencz, Jézus társaságának szerzetes papja, Kassán (Nyomtattatott az akadémiai betűkkel), 1753. esztendőben».

Jezsuita-drámáinkkal ezideig keveset foglalkoztak, s mégis Sedecziásról Toldyn és Gyulain kivül Szivák Iván, dr. Tóth Sándor és Bayer József részletesebben is megemlékeztek s e korszak drámái közt a legelső helyre állították. De mivel nem igen osztozunk már Kazinczy nézetében, ki a gyenge eredetinél többre becsülte a jeles másolást, Sedecziásról táplált ama fenti elösmerő nézet a tény által, hogy Kunits csak fordított, önmagától megdől! A gyenge eredeti is többet nyom a latban a magyar irodalomtörténet előtt, s Illei János két eredeti drámája, Salamona és Ptolomæusa, értékesebb munkának tetszik a Sedecziásnál, már csak

---

*) Nyelvemléktár II. — Horváth Cyrill, Irodalmunk a reformáczióig. Kath. Szemle. V. 4.

azért is, mert eredeti, s mert magyar ember írta. Igaz, hogy az eddig ösmert magyar jezsuita-drámák között, Illei e két drámáján kívül alig ösmerek eredetit, mert hisz a többi 13—15 dráma eredetijének részint birtokában, részint biztos nyomában vagyok. Kunitsnak immáron csak nyelve lesz előttünk érdekes, drámájának előnyeit és hibáit az olasz Granellinek kell betudnunk.

A Nabukodonozor babyloniai király elleni harczban elbukott, földönfutó, majd fogságba kerülő, szemevilágát elvesztő Sedecziás szomorú történetét többen feldolgozták, Granellin kívül is. Igy, Gœdeke «Grundriss»-a szerint Corn. Jacobus, Szent-Benedekrendi szerzetesnek 1628-ban kiadott drámagyűjteményében: «Musæ lcrrymantes seu Pleias tragica» Sedecias cz. latin nyelvű dráma is található. 1634-ben Malapertius Károly belga jezsuitának, a ki Amsterdamban és Madridban is tanított és 1630-ban halt meg, «Sedecias» czímű drámáját adták ki. Egészen a biblia alapján áll, s a késő̋bbi feldolgozóktól főként abban tér el, hogy a harcz részleteit szinezi ki, Jeruzsálem ostromlását, s Nabukadonozor győzelmét az Istentől elfordult Sedecziáson rajzolja. 1699-ben Caussini Miklós jezsuita írt egy «Solyma» czímű tragédiát, mely egészen Sedecias története. Az első felvonásban Jeremias és Sedecias félelmét rajzolja, a másodikban a harczokat és a szent város pusztulását, a harmadikban Szedeczias futását és fiainak menekülését, a negyedikben Nabuk itéletét és az utolsóban Szedecziás halálát. 1721-ben Gaislmayer Jakab konstanzi jezsuita dolgozta fel, s színre is került ugyanott szeptember 3-án. A mint argumentumából kivehettem, cseldrámát írt a biblia nyomán. Prologusában Palæstina istenének angyala megmutatja a Synagognak Sedecziás király és Jeruzsálem bukását, a mi gyönyörű némaképre ad alkalmat, természetesen görögtűz mellett, a megfelelő jelmezekkel és korszerű dekoracziókkal. 1734-ben Neuburgban is színre került s nagy hatást szült. 1728-ban jelent meg Schwarz Gottfried tragédiája: «Der durch Nabucadnezar geblendete Zedekias oder die zum Untergange gesuchte Freyheit». E színdarabot Münchenben német szinészek 1748 szeptember 2-án színrehozzák s minthogy a színlap szerint e tragœdia «von der annehmlichsten und beweglichsten Intrique sey», nagyon tetszhetett. 1744-ben újabb kidolgozásban jelenik meg a dráma, még pedig olasz nyelven, Velenczében s Apostolo Zeno írta. VI. Károly udvari történészének, majd Mária Terézia e kedvencz házi poetájának tíz köte-

tes drámagyüjteményében a 8. kötet 13. darabja a Sedecia s mint a darab végén álló jegyzetből tudjuk, a költő ezt még 1731-ben Giovanni Granelli «kitünő tragœdiájának, a Sedecziásnak» bevezetésekép írta; verses kantate tulajdonkép. 1758-ban Petro Obladen németre fordítja Zeno drámáit s a Sedecia czímű kantatét is.

Zeno jegyzetéből tudjuk meg, hogy Granelli tragœdiája mikor jelent meg, mert az előttem fekvő gyüjtemény már a harmadik kiadás, s 1767-ben hagyta el a sajtót, Parmában, ily czím alatt: «Tragedie del Padre G. Granelli della compagnia di Gesu'. Per Filippo Carmagnani, con approvazione». Sedecziásnak tehát legalább is 1730 ban kellett megjelennie, hogy 1731-ben már Bécsben is színre kerülhessen.

Az olasz dráma ez idétt jóformán kizárólag a jezsuita-iskolák körében virágzott! . . . Az olasz tragœdia a renaissance-ból indult ki. A görög tragœdiák iránti bámulat utánzásra ingerelte az olaszokat, ámde az olaszul írt drámák gyenge utánzatok, s itt-ott ha felcsillog a kor udvari élete, stilje, nyelve, hangulata, de vele együtt a bombast is. E drámák egyre eltávolodnak az élet festésétől, az emberi szenvedélyek örökigaz rajzától s a helyett öntudatosan a borzalmast, a lehetetlent, a megrázót keresik és ábrázolják. Előttük a borzalmas a tragikus is! . . . A vígjáték is klasszikus alapon fejlődött, de az egyszerű cselekvény helyett az ág-bogost, a leleményteljest szerették. A legkiválóbbat Pietro Aretino nyújtotta, ki vígjátékaiban az életet festette, typusokat teremtett, minők pl. az együgyű Parabolano, a nőgyülölő Mararcalco, az Ipœrito stb. Másrészt divatba jöttek az úgynevezett pásztorjátékok is (pl. Tasso: Amintoja) s ebből fejlődött ki később az opera. Bár e tájt az olasz drámának alig van kiválóbb képviselője, az olasz színművészet országszerte virágzott. Nem adtak elő ugyan remekműveket, de a helyett inkább az előadással, a díszletekkel, a kiállítással törődtek. S míg a drámák és vígjátékok udvari és városi színházakban, nagy fénynyel, nagy gonddal kerültek színre, a nép körében divatba jöttek a farçe-ok, minőket parasztokból álló szövetkezetek, teszem a congrega dei Rozzi, adtak elő. Ezekből fejlődött ki később, az irodalmi vígjáték hatása alatt, az improvisált komédia, a commedia dell' arte. A világi tragœdiát a decadence e korában sem Conti, sem Maffei, sem Martello nem tudták felvirágoztatni, mert hisz ők vagy a görög tragœdiát, vagy a franczia tragikusokat utánozták s csak Alfieri volt az első (1749—1803), ki eredetibb szellemben szerzett

tragœdiákat olasz nyelven. A világi tragœdia, e vajudásai közepett, a jezsuiták oskolájában odaadó gondoskodásban, szeretetteljes ápolásban részesült.

A legjelesebb olasz jezsuita drámaıró Giovanni Granelli volt. Társai: Palazzi, Ringhieri, Carpani között ő tűnt ki a legjobban, róla úgy emlékeznek meg modern irodalomtörténetírók is, hogy mert drámái eredetiség és szokatlan drámai erőről tesznek tanúbizonyságot, kedvezőbb viszonyok között bizonyára elsőrangú tragœdiaíróvá fejlődött volna (Sauer: Gesch. d. ital. Litt. p. 445.). Sedecziását theologiai hallgató korában, még ifjan megírta, s mihelyt színre került, mint előszavában írja, nagy tetszésben részesült. Granelli behatóan tanulmányozta a görög és latin klasszikus drámaírókat, a bibliát, de a Ratio Studiorumot is. S ez volt drámaírói fejlődésének vaskorlátja. A költői képzelmet, az alkotás szabadságát a Ratio Studiorum szigorúan lakonikus szabályai békóba verték s ő nem Muzsája sugalmára, hanem rendjének szabványaira ügyelt aggó félelemmel, remegő bizalmatlansággal önmaga és Muzsája iránt. Ott találjuk ennek a lelkiállapotnak meggyőző bizonyítékát abban a nyilatkozatában, melyet drámája elé tesz, s melyben kijelenti, hogy jó, igaz katholikus s az marad, még az esetben is, ha drámájában látszólag ennek valami ellentmondana! E történetben, mely képzeletét megragadja, tagadhatlanúl van tragikus mag, de ő nem bukkant reá, az ő lelkületére nem az a vágy hatott, hogy izzó és felkorbácsolt szenvedélyt rajzolhat, — őt e tárgyhoz annak morális oldala, a cselekvényből kisugárzó jeles példaadás vonzotta!

Jeremiás könyvének 34. részében jósolja meg Sedecziásnak a próféta királysága és fejedelmi házának közeli bukását.

Mivel eltért az igaz vallástól, s nem hallgatott hű prófétájának tanácsára, Nabukodonozor megtámadta a zsidók országát, fegyverrel vívta meg erős Jeruzsálemet s Jeremiás próféta így szóllott: «Ezt mondja az Ur, Izráelnek Istene: Menj el és mondd meg Sedecziásnak, Juda királyának, hogy ezt mondja az Ur: Ime én adom e várost a babiloniai királynak kezébe és azt felgyújtja tűzzel. És te az ő kezéből el nem szaladsz, hanem minden bizonynyal megfognak és kezébe adnak és a te szemeid meglátják a babiloniai királynak szemeit és az ő szája a te száddal szól és Babilóniába bémégy . . . Fegyver miatt meg nem halsz . . . békeségben halsz meg.» Sedecziás csakugyan csatát veszít, ledűl a város kőfala s

Nabukodonozor elfoglalja a várost. Sedecziás egy pár hivével megfut, ámde Jerikhónak pusztájában utólérik és Nabukodonozor elé viszik. A babiloniai király Sedecziás szeme láttára öleti meg gyermekeit, szemeit pedig kitolatá és vasba verve fogságba hurczolja....

Érdekes megfigyelni, hogy jezsuitánk kezében e történet miként alakúl át, hogy minőre formálja ki a drámai cselekvényt, mint előszavában írja, klasszikus tanulmányai alapján, de tegyük hozzá: sajátos szabályai szerint, egy moralis tendenczia érdekében. Sedecziás nem hallgatván Jeremiás próféta tanácsaira, harczba száll Nabukodonozorral, szövetséget köt az egyptomi királylyal, de őt is, szövetségesét is leveri a túlnyomó ellen és mint trónja vesztett fejedelem üldözői elől menekül. Elbizakodott a próféta jóslatában, hogy «nem veszti őt Káldeus kardja, nem tűnik szemébe Babylon tornya, szép csenddel fogad élete tárgya». Ámde elbizakodottságában kudarczot vall s most életét féltve menekül fiaival Egyptom felé. — Itt kezdődik a dráma.

A menekülő fejedelemmel találkozunk, kit az elébe álló Jeremiás újfent figyelmeztet vétkes elbizakodottságára, de az ott hagyja őt s az erdőbe menekül. Nabukodonozor vitézei üldözőbe veszik, ámde előbb Jeremiástól szeretnék kitudni a király tartózkodása helyét, de az nem árulja el, mire elfogják. Ekkor jő elő Evilmér, Nabuk fia, s elbeszéli, hogy csepp híja, hogy életét nem vesztette, medve támadta meg, s csak egy bátor ifjúnak köszönheti életét, ki azonban nevét sem akarta megmondani, de kardot cseréltek s így reméli, hogy megmentőjére még rátalál. Nabuk katonái csakugyan elfogják Sedecziást, s őt is, Jeremiást is a dühöngő Nabuk elé vezetik. Jeremiásnak ihletett szavai meghatják Nabukot s mikor megtudja, hogy a próféta áll előtte, szabadon bocsátja, de annál kegyetlenebb Sedecziással szemben. Megparancsolja, hogy őt is, gyermekeit is kegyetlen mód kivégezzék, hasztalan szavalja el előtte a Jeremiás mondta jóslatot «aggnő-regén állapodott hiú bizodalom»-nak nevezi azt Nabuk, s ismétli kegyetlen parancsát.

Manasses, kinek tanácsára hajlott Sedecziás is, Jósiást — mert ő volt Nabuk fiának Evilmérnek megmentője, — Evilmér kardjával a táborba hivja, hogy csellel mentsék meg Sedecziás életét. Azt tanácsolja Jósiásnak, hogy adja ki őt apjának s kösse ki jutalom-feltételűl apja szabadságát. Eleintén minden jól is indul.

Evilmér felösmeri megmentőjét, megigéri apja szabadságát (persze Manassest véli apjának), s e feltételbe Nabuk is beleegyezik.

Ezalatt Jeremiás Sedecziással szeretne találkozni, de útjában Manassest látja meg, s erősen megfeddi álnok tanácsaiért, aztán megy Sedecziás után. De alig távozik el, megjő Sedecziás, s kis vártatva vissza jön Jeremiás is. Hogyan? Mint tudja meg Sedecziás hollétét? Ilyen apróságokkal Granelli mit sem törődik. Tény, hogy Jeremiás találkozik királyával, kinek megjövendöli Nabuk bukását s a Messiás eljövetelét....

Időközben Nabuk halállal fenyegeti Sedecziást, de az az előlépő Jósiásban fiára ismer (hatásos jelenet!) s Jósiás bevallva, hogy nem Manasses fia, hanem Sedecziásé, kéri Nabukot hogy szavának álljon. Nabuk e furfangért haragra lobban, megmásítja előbbi határozatát, Sedecziás gyermekeit megöleti, ő magának pedig szemeit tolatja ki.

Ime az isteni jóslat beteljesülése! Nem öletik meg, nem is látja meg Babylon tornyát s csendben fog meghalni.

Ezután még meghallgatjuk annak leírását, mint történt meg a gyermekek kivégzése, Sedecziás szemének kiszúratása, megtudjuk, hogy a gaz tanácsos Manasses öngyilkos lett, s tanúja leszünk, hogy a vak Sedecziás mint részesül Jeremiástól egy kis kései intelemben. E morális tanácsok elhangzása után a függöny lehull!...

Ime mint változott át a biblia egyszerű elbeszélése bonyolódott jezsuita-drámává! Szerzőnk bevezetésében említi, hogy figyelembe vette mindazon szabályokat, melyeket nagy szerzőknél figyelhetett meg. (— — che per me fiasi potuto ne' grandi Autori osservare.) Valóban klasszikus minták után építé föl cselekvényét, komoly drámai alapot rakott le s nem pusztán a látványosság kedvéért írta meg a szöveget. Nem talál tehát Granelli darabjára Devrient ama megjegyzése, melylyel a jezsuita-drámákat általán jellemzi (Geschichte d. deutsch. Schauspielkunst I. p. 222.), mondván: hogy «azok a kiállításra fektették a fősúlyt, a dekoraczióhoz írták a szöveget, s darabjaikban változás, fel s alászálló Glóriák, földrengés, tengeri vihar, repülő angyal, levegőben harczoló sárkány, napfeljötte, naplemente stb. egymást érte». A Jekoniásból, tagadhatlanúl, már előbb kiri színpadra készültsége, bátor Granelli drámájában is vannak ügyes és hatásos helyek, melyek korabeli közönségének bizonynyal tetszettek is! De moralis czélzata az, mi legelőbb szembe tünik! Általában ez volt a jezsuita-

dráma fősajátossága s ezt kora közönsége is észrevette. Már egy 1610-ben megjelent könyv előszavában erős dicséretet olvashatunk a jezsuiták színdarabjaira, s mi alapon? Mert «daraus neben unaussprechlicher Erlustigung dess eusserlichen und inneren Gemühts | die zuschauer und zuhörer zum Christlichen Wandel | zur tugend | zum Gottseligen leben bewegt | und auffgemundert werden dass jnen nit allein zu zeitlichem langem Gesund und leben | sondern auch zum künftigen ewigen oberauss ersprüsslich ist. |» (Meissner: Die engl. Comödianten 1884. p. 5.) Ezt a czélt kellett szolgálniok a Ratio Studiorum meghagyása szerint s a jezsuita-drámaírók ime csak e vaskorlát nyomása közepett alakíthatták drámáik cselekvényeit. Moralis tendencziát kellett keresniök, hirdetniök, s példákat kellett felmutatni az erényes életre, a jóra, a nemesre, büntetni a hitszegőt, a rossz tanácsost, az istentől elfordultat, nemcsak szóval, hanem szemlélhetőleg is. E vaskorlát sokat megmagyaráz, sokat indokol. Nem akarhattak pusztán jellemrajzot nyújtani, nem festhették a szenvedély kialakulását, fejlődését, küzdelmét és bukását, meg kellett elégedniök az érdekek külső összeütközésének feltüntetésével, csakhogy abból morális eszmét vonhassanak le, s erkölcsi példaadást nyújthassanak! . . .

Ime az ok, a miért Granelli, kinek különben volt érzéke a tragikum iránt, nem írt jeles, kifogástalan, értékes tragœdiát. Mert tagadhatatlan, Sedecziás tragikus alak, főként a görög tragœdia szempontjából, pedig Granellinek ép ez volt a példányképe. Az antik tragœdia kiváló egyén küzdelmét, szenvedését rajzolja úgy, hogy az magasabb érdeklődést és megnyugvást keltsen. Ugy látszik, alapjában véve Euripides felfogása lebegett Granelli szemei előtt, mert nála is van valami sors-szerű a Sedecziás-nyerte jóslatban, hanem azért Sedecziás nem fatuma rabja, mint Sophokles hősei, nem ártatlan, nem büntelen. Vétkezik mert daczol a jóslattal, Jeremiás, Isten küldöttének tanácsára nem hallgat, s ezért bünhödése méltó, a jóslat betelése megnyugvást kelt bennünk. Igen, de Granelli nem előttünk rajzolja Szedecziás küzdelmét, szenvedését, hanem a helyett cselszövényre, furfangra építi fel cselekvényét. Nem szenvedélyrajzot, hanem kisszerű cseldrámát nyújt, s magas pathosával a cselekvény hétköznapi, alszerű volta komikusan visszás. Moralizálásra fekteté a fősulyt, arra, hogy erkölcsi axiomákat hirdethessen (teszem: a király jól válaszsza meg tanácsosát; hallgasson az isteni intelemre, stb.), s hogy erre alkalma

legyen, kisszerű eszközökhöz nyúlt, melyekkel a sors, az isteni jóslat hatalmas, pathosbeli, fenséges szereplését nevetségesen kisszerűvé tette.

Ez Szedecziásának alaphibája. Szivák Iván is észrevette (A magyar dráma kezdete. Figyelő XIV. p. 190.), hogy a jóslatban van a hiba, de nem azért, mert mint ő véli, «a jóslat nem kedvező a drámai tárgyalásra, mert tudjuk előre, hogy bármennyire küzdenek is ellene, teljesedni fog». Ámde a tragœdiában főkép a küzdelem rajza, a szenvedély festése a fődolog s bár sejtjük, hogy Macbethen beteljesül a jóslat igéje: küzdelmének végeig egyazon rokonszenvvel, érdeklődéssel kisérjük sorsának alakulását. Dr. Tóth Sándor is (Sedecziásról, Figyelő XIX. p. 235.) a jóslat-motivum ellen kél ki, pedig nem ezen fordul meg a dolog, hanem a cselekvény kisszerű voltán s nem az a baj, hogy Sedecziás mellett Jósiás is szerepel, s hogy annak jelleme nincsen «kidomborítva». Az a baj, hogy Jósiás furfangja inkább vígjátékba való ötlet és azonkívül sem tud bennünk csele, üres és átlátszó voltánál fogva, érdeket kelteni.

Manasses és Nabuk jellemét dr. Tóth teljesen félreértette, hisz Manasses nem jóakarója Sedecziásnak, épen nem nemes értelemben vett intrikus, s nem áll, hogy «igaz rokonérzésünkre érdemes, mikor hivatásához képest bukik». Granellinek nem ez volt az intencziója, s nem is ilyennek rajzolja. Manasses önző, önmagával törődő, álnok lelkű tanácsadó, ki szembeszáll Isten küldöttjével s mikor önmagát öli meg, ezzel a jezsuita aljas, gyáva lelkét akarja feltüntetni, a ki világ csúfjára, felsülve és elhagyatva vész el. A szerző itt Jeremiás alakjában mondja el nézeteit, ez pedig ugyancsak bőven összeczudarozza! . . .

Nabuk sem olyan nemesen érző fejedelem, olyan következetes jellem, ki egyre fejlődik. Ellenkezőleg, mi Nabuk alakját elmosódottnak találjuk, mindamellett hogy sokat beszél, sokat fenyegetődzik, de mert nem tesz, nem cselekszik s nem magyarázza jellemét a darabban sehol. Vajjon nemesen érző szívre mutat-é az a kegyetlenség, melylyel legyőzött ellenfelének szemeit kiszúratja s ártatlan gyermekeit kardélre hányatja? S vajjon elégtételünkre szolgál-é Jeremiás imez jóslata, hogy Nabukot is el fogja érni Isten sujtoló keze?

Maga Jeremiás alakja sem más, mint a bibliából egyoldalúan felfogott tiszteletre ébresztő, nemes lelkű, magasztos alak, mely

drámailag azonban nincsen érdekessé téve. Granelli példányképnek állította fel, a jó, az igazsághirdetés, a tisztalelkűség, Istenben hivés példányának. Moralis czélját követte ebben is. Azonban fenséges alakká nem tudta tenni, mert belekeverte abba a kisszerű ármányba, a mi Jeremiás nagyságának is árt. Renan azt mondja a biblia Jeremiásáról: (Histoire de Peuple Izr. III. köt.) «Páratlan vallási lángelme ő! Mózes legendaszerű dicskoszorújából háromnegyed rész öt illeti . . .» Granelli azonban legendaszerűen fenséges alakká nem tudta tenni, nagy akadályára volt ebben drámája cselekvényének sarkalatos hibája!

Imé, mint akadályozta meg szerzőnket szerzetének vaskorlátnál nyomasztóbb szabálya abban, hogy tehetségéhez méltó tragœdiát írhasson. Mert mikor föláldozta a tragikai igazságszolgáltatást, a cselekvény stilszerű felépítését, csakhogy moralt nyújtson, bizonyára érezte, hogy nem a nagy szerzők szellemében járt el?! Pedig Granelli tehetségét ki sem tagadhatja el, nemcsak stilje, hanem egy pár költőileg átérzett s megalkotott jelenete is bizonysága ennek, minők pl. Jeremiás nagyhatású jóslata, Evilmér szépen leírt kalandja, Jeremiás és Manasses lüktető dialogja . . . stb.

Mindezideig azonban egyre csak emlegettük, hogy Kunits Ferencz pusztán fordította Granelli drámáját, ideje, hogy ennek részletes bizonyításához fogjunk. Engedjék azonban megjegyeznem, hogy Granelli darabja nemcsak magyarul szólalt meg nálunk, hanem latinul is. Bartakovich József gyűjteményében (a Nemz. Múzeum kézirattárában) ott találjuk a Sedecziást, latin nyelven, melyhez megjegyzi Bartakovich: «Auctore P. Granelli Italice edita, Latinitate a P. Pamer S. J. donata». Megvizsgáltuk Pamer fordítását is s úgy találtuk, hogy Pamer vagy Kunits fordítását használta vagy Granelli drámájának más kiadását, mint a minő előttünk fekszik, mert egy azon részletek hiányoznak mindkettőjük fordításából. Mi az utóbbi esetet már csak azért is valószinűbbnek tartjuk, mert Granelli darabjának csak egy kései, harmadik kiadását bírjuk, az 1767-ikit s igen hihető, hogy ez már szerzője részéről itt-ott átdolgozásban is részesült.

Kunits fordításának czímlapja, ha elburkoltan is, utal arra a viszonyra, melyben a magyar dráma Granelli Sedecziásához áll. E kifejezés alatt: «magyar nyelven szerzett» bizonyára azt értette Kunits, hogy magyar nyelvre fordította, de ezt mindezideig nem konstatálta senki sem.

Kunits Ferencz 1697 aug. 8-án született Német-Cziklán és Sopronban halt meg 1763 október 26-án, s így hatvanhat évet élt. E korszak a magyar jezsuiták virágzásának korszaka, tekintélyük a delelő ponton állott, hogy kilencz évre rá, 1772-ben egyszerre tűnjék le!

Kunits nemes szülők egyetlen gyermeke s kitünő iskoláztatásban részesült. Tanítói a jezsuiták voltak s tudományos hajlamait követve, tizenhét éves korában, 1714-ben jezsuitának állt s mint ilyen a bölcsészeti tanfolyamot Bécsben, a hittudományit Gráczban hallgatta. Majd Rómába ment, hol a theologia doktorává avatják, jelen volt Centurianus Alajos szerzetes-főnök megválasztatásánál s alaposan elsajátítá az olasz nyelvet. Tizennégy esztendőt pusztán csak tanulmányai folytatásával töltött s csak 1728-ban kezd maga is tanítani Kolozsvárt, hol tizenöt esztendeig közszeretetben él. Ez idő alatt főként a történelem és földrajz érdeklik s 1731-ben «Dacia Siculia brevi compendio exhibita» czímű földrajzi munkát állít össze s egy évre rá «Compendium historicum de quator monarchiis» cz. alatt történelmi tankönyvet ír, külföldi források után s kérdések és feleletekben az assyr, perzsa, görög és római birodalom történetét adja elő. Látjuk tehát, hogy ez idétt főkép pædagog volt, ki a tankönyvekben érezhető hiányt akarta e műveivel pótolni!

1743-ban azonban Nagy-Szombatba helyezték át, majd Kassára, hol a jezsuita-gymnasium igazgatója lesz, később Budára, Egerbe, ismét Nagy-Szombatba s folytonos tanítás közt megöregedvén, könyvtárnoknak nevezik ki Sopronba s nyugalomban él 1763-ban bekövetkező haláláig.

Kassán, 1753-ban adja ki a Sedecziást, s nemcsak ott, hanem máshelyt is, pl. Beszterczebányán 1759-ben, gyakorta s nagy tetszés közt kerül színre. Hogy a komoly és nagytudományú férfiú drámafordításra határozta el magát, abban mi meglepő sincs, hisz a jezsuita-színpad ép ez idétt állott virágzása tetőpontján s a nagy tetszés, melyben ez előadások részesűltek, sarkalhatták a magyar jezsuitákat újabb s újabb drámák színrehozására! . . .

Fordítását gróf Barkóczi Ferencz, egri püspöknek ajánlja, azonban a szokásos ékesnyelvű előszót elhagyja. Ajánlásának e kifejezése: «. . . gróf Barkóczi Ferencz úrnak — — tiszteletére», azt sejteti velünk, hogy 1753-ban Kassát látogathatta meg az egri püspök s ez alkalommal a jezsuiták nemcsak színi előadást rendez-

tek, hanem az előadott darabot emlékül ki is nyomatták, s annak egy díszpéldányával megajándékozták a nagytekintetű látogatót, a minthogy ilyesmi a jezsuitáknál az idétt általán szokásban volt.

Kunits fordítási módszere nem nagyon sajátos. Goethe, Divánjához írt jegyzetei közt (Uebersetzungen p. 186.) háromféle fordítást különböztet meg. Az első csak ösmertetés, prózába áttétel. Ennek is megvan a maga értéke s tudvalevőleg a francziáknál ez nagyon divatos. A fordítás második nemét parodikusnak nevezi, a szó nemesebb értelmében, átdolgozásnak nevezhetnők, s abból áll, hogy az idegen eredetit hazai viszonyokhoz alkalmazza. A harmadik az idegen eredetinek minden sajátságát vissza akarja adni: műfordítás. Azt tapasztaljuk, hogy Kunits az első csoportbéliekhez csatlakozott, ő prózában adja vissza az eredeti verseit, de hűen és pontosan követi eredetijét felvonásról felvonásra, jelenetről jelenetre, gondolatról gondolatra, ámbár többnyire csak a gondolat tartalmának elmondására szorítkozik, míg a sajátosságok művészi visszaadásával kevesebbet törődik. De e tekintetben nem szabad szigorú mértéket alkalmaznunk. Kunitsnak nagyon is küzdenie kellett a nyelvvel, ő nem igen talált előzőre, kitől a pathetikus, drámai nyelvre nézt útbaigazítást kaphatott volna. Nem fordít ugyan szószerint, de az értelem visszaadására törekszik.

Granellinél:	Kunitsnál:
O mio Giosia, Dividiamei in due parti, affinchě quando L'oscuro mio destin mi fosse averso, Tu almen sia salvo.	Josia, vállyunk már el egymástól, hogyha engem talán balkézre fogna, téged jobjára fogjon a szerentse.
Vagy máshelyt:	
o sia felice, o Padre, O infelice tu sia, giuro ch'avrai D'ogni tua sorte in egual parte un figlio.	A nagy Istenre esküszöm, szerencsés és szerencsétlen ügyeddel azon egy vágásban jártatom ügyömet.
Vagy:	
Ma tu, o Re, non temer del crudo ingogno D'alcun di lor, che di minaccie ognora, E di speranze variando enigmi,	Ne is rettentsen, o király, amaz eszelős Prófétának sültelen tsátsogása: a Felségek állapattya megértt jó tanátson, erős Saron, nem tudja mi mesén, agg regén forog.

L'instabil turba fauno or mesta,
or licta:
La qual son sa, che la real fortuna,
Piu che da sempre oscuri alti
decreti,
Vuolso aspettat de l'armi, e dal
consiglio.

Érdekes magyarosságára való törekvésére ez a példa: aggrege, a mi az eredetiben alti decreti! Abbeli sajátságából, hogy csak a gondolat visszaadására törekszik, folyik összes többi sajátsága, az, hogy néha más árnyalatot ad a gondolatnak, tódít, körülír, egyet-mást ki is hagy, viszont mást is mond, mint a mi az eredetiben áll, de mindezzel nem hat a lényegbe, az megmarad épen, sérthetetlenül, s bizonyos, hogy dicséretest is mondhatunk fordításáról. Igaz, hogy, mint Toldy mondja, a pathetikus ömledezésben elmarad a tragœdiai beszéd méltóságától, el pedig főként azért is, mert nagyon sok helyt alszerű, durván népies kifejezéssel rontja stilje erejét, pedig sokhelyt igen szépen sikerült néki magyaros és stilszerű lenni egyszerre. Ilyen durván népies helyek pl. a következők: «Lódullyunk tehát! — Falba rugod üdvösséges tanátsom. — Mit böfögsz Jeremiásról? — Miért nem böfented ki királyodnak védelmére? — Kikopván reményéből ...» stb. Viszont telve a szebbnél-szebb magyaros kifejezésekkel, minők ezek: «Kitüntetni e világból. — Fejére koholni. — Igen bölts a végzés, vigyázz, hogy ingóra ne ereszd. — Duzmadt feledékenységnek tengerébe sülyedt. — Hiteszegett czinkosnak szenét kened reám, én a vétek-nek szurkát tsak egy szóval is lemoshatnám. — Dib-dáb nyereségnek galád keresménye, agyafúrtt patvarkodásnak kendőzött szerkesztése. — Nem ismersz még barátom: azért hímezed-hámozod nyelved járását» stb. De nyelve még más szempontból is tanulságos. — Tele van ugyanis elavúlt szavakkal és formákkal, ósdi kifejezésmódokkal, melyek közül egy párt legyen szabad ide jegyeznem:

Eljegyzi (e. h. megszabja)
Táméntalan
Darága
Édes egyeim
Sajdítni
Egynihányod magammal valék
Füstbe tüntetni
A világból kitüntetni
Arányzom (vélem)
Pufasztott rab

Eszeveszett dagály (orgoglio = dölyf)	Lépik,
Döngölő próféta	Dushadt
Halhadsza	Duzmadt
Álmon állapodott remény	Ki nagy gondom légyen (e h. mi...)
Merő szó (hazug szó)	Kölötte felett (kelleténél több)
	Kikopván a reményből stb.

Kihagyásai, nagyrészt összevonásai, mint fentebb is megjegyeztük, nagyrészt jelentéktelenek. Feltünő, hogy a kórust kihagyta, pedig tudjuk, hogy a jezsuita-előadásokban nagy szerepe volt az énekkarnak, táncznak, sokszor a pantomimikának is!

Fordítási módjára álljon itt egy példa:

Sed. Che rimembranza torni al mio pensiero?
Fingi il barbaro pur, qual non fia mai,
Ver me pietoso. Non la morte io temo,
Che saria licto fine a tanti mali;
De' rimproveri suovi l'oltraggio io temo,
E d'suori benefizj, e in fin di questi
Teneri figli, ohime, de la Reale
Casa di David infelici avanzi!
Lasciarni, Geremia, condurli in salvo
Ove che sia.

O ki irtóztató esetet emlékeztetsz velem! minek biztatsz ezen pogánynak irgalmával? Nem irtózom én felette eláradott sanyarúságomat emésztendő haláltól, hanem tekéntetitől, szavától, dorgálásától előbb kedvező pogánynak: e felet ezen apróságnak, édes véremnek vérét féltem. Ne tartóztass már Jeremia, hadd dugjam bátorságos rejtekbe ezt az ártatlanságot.

Látjuk, hogy mint nyúlik el egy-egy kifejezése, mint ejt el máshelyt egy-egy nuanceot, sőt gondolatot is kihagy, de azért sokkal szélesebb, laposabb, mint eredetije! Az egyetlen nagyobb kihagyásra a 4. felvonás 4. jelenetében bukkantam s mint fentebb is megjegyeztem, ugyan e helyet Pamernél, a latin fordítónál is kihagyva találtam, a mi azt látszik bizonyítani, hogy az első kiadásban e részlet nem foglaltatott. E részlet kihagyása a jelenet œkonomiájának különben is csak használ. Az amúgy is hosszúra nyúlt jelenetben, melyben Jeremiás megjósolja Nabuk bukását és a Messiás eljövetelét, közvetlenül a jóslás előtt a következő párbeszéd foglaltatik:

Sed. Miseri prigionier!
Un lev. prig. Oh Re infalice!
Sed. Udite quali al Signor vostro, e a voi
Ira, o pictá Dio serbe, ovver minacci.
Ma tu, o Levita, coll'usato suono
Apri a le voci del Profeta il varco.
Il. Lev. Nè cetra, o Re, ne lieto altro strumento
E' a noi rimaso.
Sed. Arsace....
Ars. O mio Scudiero
Lor quanto chieggon rendi; areane cose
Da cotesto sembiante aspeto, e spero.
Sed. E pur credi, che lui soora lui stetto
Il divino furor sovente iunalza,
E chiaro tutto l'avvenir svelando,
L'eta lontone il suo parlar penetra,
E di speranza, e di timor le sparge,
Il lev. Speriam; che la divina ardente luce
Di licti raggi gli circonda il volto.
Il Levita prigionerio arpeggia su la cetra, e poi:

Ger. Sciogli, figlia de Sion, le tue catena,
E'l pianto amaro in allegrezza torna;
Qual lieta sposa, al tuo Signor t'adorna
Di fede armata, e di si cura spene;
Ch'egli fedel le sue promesse attiene.

Jer. Sionnak gyászba borult leánya, old-le, old-le, már lánczaidat: homályos keserved kies vigadozásra kerülljön: erős hitre bátor bizodalomra vidámulljon megesett szived! sietve siess régi szavát híven megálló Jegyesedhez! stb.

S ilyetén módon fordít tovább, gondolatról-gondolatra haladva, a régi körülíró, hosszadalmas, kifejezés és tömörség nélküli nyelven. Érdekes megfigyelni, hogy mint keresi nyelvünkben a meglévő hasonlatokat, hogy eredetijét magyaros szellemben adhassa vissza. Ime egy példa:

Di mia Real condizione osasti
Farmi um delitto, ch'è la mia difesa.
Qual fu eodesto Regno, onde non pure
Conquistator, ma donator ti vanti?

Háládatlan, sőt hiteszegett czinkosnak nevét kened reám; én mind a két vétkességnek szurkát tsak egy szóval is lemoshatnám: de tennen gyalázatodra! A mit te kegyelemnek, jótételnek mondasz, én boszszúnak, tisztelenségnek tartom.

Hogy ebbéli törekvésében bőbeszédű is lesz, az talán a dolog természetéből folyik. Egyébaránt Granelli szavainak az az értelme, hogy: «az én királyi állapotom ellen merészeltél bűnt elkövetni? Ámde ez védelmemül szolgál». Azonban az utána következő gongolatot nem értette meg: «Minő volt ez az uralom, melynek nemcsak hódítójának, hanem ajándokozójának is lenni dicsekedel» — egész mást jelent, mint Kunits fenti szavai!

Vagy egy másik példa: körülír, csakhogy magyaroskodjék!

Ne mentirai! (Ne hazudj!) Kunitsnál; Isten ne adja, hogy csak egy körömnyire is mozdítsad a sulykot!

Hogy sokhelyt azonban milyen lendületes, költői a fordítása, annak bizonyságául álljon itt a következő részlet:

Jos. E peasi seuso orror, Manasse. ch'io
Qua condotto mi sia per fin si vile
Dessere spettator sicuro, e sulvo
Di tanta strage su l'incerta spema
D'esserne poi vendicator si tardo?
Jo di Corte non so; ma, a qual ch'io
Tu ne sai troppo. So ten io qual debbe
Figlio Real amore al padre, e fede;
E tu di questo poco, o nulla sai..

Véled-é, hogy én magam bőrét féltvén, egyenlő szívvel, szemmel tekintem édes enyéimnek kontzolásokat és tsak ama kétes reménynek árnyékával táplálom bús szívemet, hogy valaha bosszút állhatok Dávid házát rontó ellenségemen? Az udvarok fortélyait én ugyan nem tudom, te valóban tudod: de mi szeretettel, hűséggel kelyen nemes fiúnak édes apját tisztelnie, talán te nem tudod, én igen, tudom!...

Az eddigi mutatványok is eléggé magyarázzák Kunits fordítói modorát, de bizonyítják azt is, hogy stiljének van ereje, van színe, nem kevésbbé fordulatos és kifejező is.

DR. LÁZÁR BÉLA.

DEFECTIVUMOK A MAGYAR NYELVBEN.

A klasszikus nyelvek hagyományos grammatikai terminológiájában nem ritkán szereplő műkifejezés a *defectivum*, sőt egész rovatot tesznek a címe alá foglalt alakrendszerbeli hiányosságok.*) Kétségtelenül érdekes sors a szóalakok történetében, hogy némelyiküket *használatlanoknak, nem létezőknek* kénytelen a nyelvbuvár kijelenteni. Miért, miért nem, — használatra, létre teljesen jogos igényt tartó számos alaktól meg kell tagadnunk a classicitas, sőt a nyelvtani korrektség kiváltságát; megnyugszunk benne például, hogy *vis*-ből egyes számú genetivus, *plus*-ból dativus szokatlan dolog, hogy *ocior*-nak alapfoka, *aio*-nak többes számú 1-ső személye ismeretlen, stb. Rég kihalt nyelvek alakrendszerében ilyes hézagokat megállapítani nem oly nehéz; az összes fönmaradt emlékek lelkiismeretes átbúvárlása után kimondhatjuk, hogy ez vagy az az alak nem használatos, tehát a defectivák rovatába iktatandó. Nehezebb azonban minden egyes esetben kétségtelenül meghatározni, van-e e hiánynak természetes, megfejthető oka, illetőleg tényleges hiány-e valamely alak használatának kimutathatatlan volta, avagy puszta véletlen, melynél fogva bármely esetleg még napfényre jöhető újabb nyelvhagyomány alapján meg is változtathatjuk, vissza is vonhatjuk megállapításunkat. Mert bizonyos esetekben, mondhatjuk: igen sok esetben kell hogy e grammatikai «folytonossági hiánynak» természetes oka, megmagyarázható alapja is legyen.

Azonban ez a sajátság, melyet talán a klasszikus nyelvek különös tulajdonának volnánk hajlandók tartani, *kimutatható élő nyelvekben is*, a hol mint a nyelvszellem természetének közvetetlen megfigyelői könnyebben megpróbálkozhatunk a deficientiák magyarázatával is.

Mi a *magyar nyelvnek* fogjuk a következőkben nehány defectivumát bemutatni. Mert bármily meglepőnek tessék, vannak nyelvünkben is defectivumok, noha szavaink mindennapi használatában gondolni sem szoktunk arra, hogy lehetnek olyan egészen egy-

*) Vö. például *Grossrau*, Lateinische Sprachlehre², §. 98. 99. *Neue*, Formenlehre d. lat. Sprache², I. 383, stb.

szerű és szabályos alakjaik, melyeket ajkunkra venni képesek nem volnánk.

Azonban kifejezést kell adnunk ama nehézségnek, melybe élő nyelvek defectiváinak megállapítása ütközik. A nyelv folytonosan fejlődő, egyre változó nyilatkozása lévén az emberi szellemnek, a szándékolt megállapítások nagyon könnyen válhatnak ephemer értékűekké. Kimondhatjuk ma, hogy ez s ez az alak szokatlan, sőt lehetetlen, s a nyelv továbbfejlődése rövid idő alatt megteremtheti s közhasználatúvá emelheti őket; mert nem tudhatjuk, előre meg nem állapíthatjuk ama physiologiai és psychicai föltételeket, melyek a ma szokatlan alakoknak holnap létet és jogosultságot adhatnak. De előre kell bocsátanunk azt is, hogy az alább következő megállapítások sok esetben nem kivánják a kérdéses alakokat a magyar nyelv egész területén nem létezőknek, lehetetleneknek nyilvánítani; értelmüket csupán annyira kell leszállítnunk, hogy ez alakjaink rendkívül szokatlanok s legalább az általános irodalmi nyelvhasználat rendes formáiúl nem tekinthetők.*)

Azonban vizsgáljuk előbb az *okokat*, a melyeknek az alakrendszerbeli hiányok eredete tulajdonítható.

A mennyiben a defectiv alakok ki nem fejlődésének, illetőleg használatból való eltüntüknek okai kikutathatók, mindenekelőtt *két körülménynek* határozott befolyását fogjuk észlelhetni. Egyiket *hangtani*, másikat *analogiai* oknak nevezhetjük. Mindkettőnek nagy része van a defectivák létrehozásában és szaporításában.

A *hangtani ok* nem lehet egyéb, mint a különben egymással szabályszerűleg kapcsolódható elemeknek *kiejtésbeli nehézsége*, kényelmetlen, alkalmatlan volta. Ezt olyan *l* végű igéknél tapasztaljuk nyelvünkben, melyekben e végmássalhangzót consonans előzi meg. Ha ez igékből olyan alakot kell képeznünk, melynek suffixuma is mássalhangzóval kezdődik, nyelvérzékünk eleve fönnakad a nehézkes ejtésen és rendszerint vagy új képző betoldásával segíttet magán, vagy más fordulatot adat a gondolat kifejezésének. Használjuk pl. a *fejlett* alakot, sőt magát a *fejlik* igét is általában; de bizonyára alig mondaná vagy írná valaki (ha megtenné, erőltetettnek is találná), hogy *fejl-jék, fejl-jenek* stb., hanem egy

*) Hogy e megszorítás áll például a latin nyelvnek defectivákként ismert alakjaira is, azt *Neue* (id. munk.) és *Georges* (Lexikon d. lat. Wortformen) jelentékeny számú ritka adatai eléggé bizonyítják.

más igével, a *fejlik*-nek közönséges *fejl-őd-ik* származékával segítene magán, ha t. i. az értelem épen megengedi, különben pedig bizonyára egyéb kifejezésmódhoz, pl. valami alkalmas körülíráshoz folyamodnék. Hasonlókép szokatlannak, erőltetettnek tartanók, ha valaki a *fénylik, rejlik* igéknek használná hasonló alakjait: *fényljék,*[1]) *rejljék* stb. Igaz, hogy sok ily végű igén egy igen egyszerű módon is képes nyelvünk segíteni, az úgynevezett kötőhangzó által; így pl. a *siklik* fölszólító módja Petőfinél *sikoljék* («hogy az alkalom el ne *sikoljék*» Helység kalap. II. é.), a *csetlik-botlik*-é *cseteljék-botoljék* («kicsalja, hogy cseteljék-botoljék» Főv. Lap. 1883. évf. 265. sz.) stb.[2]) Azonban — hogy miért, alább látni fogjuk — ez az expediens is szokatlannak, bántónak tetszenék némely szókban nyelvérzékünkre nézve. A népnyelv ez alkalmatlanságot leginkább az *-od, -öd* képző betoldásával szereti elkerülni; így egy gárdonyi (Fehér m.) embertől a *csuklik* fölszólító alakját így hallottam: *csukloggyon,* s szülötte vidékemen, Nagybányán, Szatmár megyében, ez a tőcsere egészen rendes nyelvsajátság, úgy hogy magam is, ha az irodalmi nyelv hangulatából kizökkenek, így szoktam beszélni: *sikloggyon* e h. sik(o)ljék, *fényleggyen,* e h. fényljék, *bomloggyon* e h. bomoljék, sőt *tecceggyen* e h. tessék, noha **siklodik, *fényledik, *bomlodik, *tetszedik* igéket különben sem én, sem vidékem nem szoktunk használni.

Sokkal nagyobb számban találunk olyan defectivumokat, melyeket az *analogia* magyaráz meg. Mindjárt az imént említett *siklodjon, bomlodjon*-féle népies alakok is ilyen példái a *hiányos igéknek,* mert, mint megjegyeztem, csupán a fölszólító módban szerepelnek, kisegítő alakokul alapszavuknak nehézkes formái helyett. Keletkezésük pedig tisztán a közönséges reflexiv *-odik -ödik* végű

---

[1]) Alig követné tehát jó érzékű stiliszta Döbrenteit, a ki egy helyen így ír: «lelkesség, izlés *fényljék* inkább az idegenből vezérűl» (Élet és Literatura, 1827. évf.; l. Nyelvőr XII. 449.). Egyébiránt a régibb magyarság nyelvérzéke ilyesmitől úgy látszik egyáltalában nem rettent vissza; az ilyenféle alakok, mint *káromlj* (= káromolj, Com: Jan. 203), a régiségben egészen közönségesek.

[2]) Vö. egyéb alakok hangtani nehézségeinek hasonló kikerülésével ezekben: «*el-hanyatolván* a' Deák nyelvnek tisztasága» (Pósah: Igazs. 319); «*föl-fölcsillámolhatott* egy biztató gondolat» (Ország-Világ, VI. 234); «*megvillámoltatja* a pártgyűlölet kését» (Nemzet, 1884. évf. 38. sz. vc.), a *hanyatlik, csillámlik, villámlik* igékből.

igék hatásából magyarázható. Azonban analogia utján keletkezett olyan hiányos alakjaink is vannak, nagy számmal, magában a köznyelvben, melyek általános használatúak és nem tekinthetők pusztán *ad hoc* természetűeknek. Ily defectivumok a képzős és ragos alakoknak analogikus továbbterjedése folytán támadnak akkor, ha bizonyos képzőbokrok, azaz inkább bizonyos képzőből s ragból összeállt suffixumok, melyeket általában, a legtöbb szón, elemeikre bonthat nyelvtudatunk, egységes, állandó suffixum-kapcsolatokká tömörülve, analogia folytán oly tövekhez is hozzáfűződnek, a melyekhez az előbb álló módosító elem maga önállóan soha sem szokott hozzátapadni. A példák világosabban beszélnek. E főneveink: *ruházat, boltozat, tetőzet* világos nomen verbaléi a ma is használatban levő *ruház, boltoz, tetőz* denominalis igéknek, melyekhez még számos, hasonló származékot eresztett ige csatlakozik. Azonban már *kőzet, karzat, talapzat, homlokzat* hasonló módon szét nem bonthatók; az *-at* képzős nom. verbalék megvannak, a nélkül hogy *-z* képzős alapigéik maguk használatban volnának. (Vö. Simonyi: A magyar nyelv, II. 106.) Igy *változatos, bánatos* s számos hasonló melléknevünknek alapszavait *(változat, bánat)* megtaláljuk az általános nyelvhasználatban, de már pl. *örvendetes, állhatatos* és hasonlóknak alapfőnevei nem léteznek; *erőtelen, lábatlan* stb. világos származékai az élő *erő* és *láb* szavaknak, azonban *állhatatlan, veretlen* s más efféle fosztó mellékneveinknek elemzés útján biztosan megállapítható alapszavai, **állhatat, *veret*,[1]) szokatlan alakok. A *-matos -metés* végű melléknevek (pl. *alkalmatos, szorgalmatos* stb.) szintén *-s* képzős származékok *-mat -met* végű nom. verbalékból, melyek azonban nemcsak hogy maguk nincsenek használatban, hanem legtöbbjüknek még alapigéjük is (eredetileg momentán jelentéssel birhattak) teljesen ismeretlen.[2]) De fölösleges a példák számát szaporítani. Általánosan észlelhető tünemény az analogiának e hatása a szóképződésben, s az úgynevezett képzőbokrok mind hasonló tapasztalatra vezetnek.

Azt mondhatnók azonban, hogy az ily módon kifejthető, de tényleges használatban nem levő alakok csak a nyelvbuvárra

---

[1]) *Állhatatlan, veretlen* stb. tudvalevőleg így elemezendők: **állhatat-t(a)lan*, (vö. *állhatat-os*) **veret-t(e)len* stb. (L. Budenz fejtegetését, Nyelvtud. Közlemények IV. 144.)

[2]) Vö. Budenz magyarázatát, Nyelvtud. Közlem. IV. 141.

nézve jöhetnek defectivum számba, a mennyiben pl. az *örvendetes*ből vagy egyéb hasonló szavakból nyelvérzékünk az alapszóra vissza nem kereskedik. Igaz; de ezt voltaképen minden defectivumról elmondhatjuk. Mert hiány csak arra nézve létezik, a ki e hiánynak tudatával bír, a mit pedig a közönséges nyelvérzékről nem állíthatunk. Mégis elismerjük, hogy az imént említett defectivumok kevésbbé tarthatnak igényt e névre, a szó közönségesebb értelmében. Megszoktuk ugyanis, hogy defectiváknak inkább csak a schemákban, a ragos alakok rendszerében való hiányokat tekintjük, a minők a legelől idézett s phonetikailag magyarázandó példák voltak. Föl kellett azonban hoznunk az analogikus alakképződéseknél ezeket az eseteket is, főkép azért, mert élénkebb világot vetnek a hasonló módon keletkezett *tulajdonképeni defectivumok* eredése módjára.

Vannak ugyanis nem csekély számmal ragos alakú nomen verbaléink, melyeknek *ragtalan alakjuk, nominativusuk egészen szokatlan.*

Közönségesek például az efféle *-n* ragos határozó alakok: *nyugton* lenni, *folyton*, *menten, bizton* («bizton tekintem mély sirom éjjelét» Berzs.), *kérten* kérni és hasonlók. Mindezek nem egyebek, mint az *-(a)t -(e)t* képzős [1]) nom. verbalénak *-n* ragos alakjai; tehát *nyug-t-on* am. *nyugaton,* azaz nyugváson, nyugvásban; *folyton* am. folyásban, folyvást stb. De míg *nyugton, menten* s talán egyéb hasonló ragos alakunk mellett is élnek még a *nyugat, menet* nominativusok s velük aztán esetleg az összes többi ragos alakok: addig például *folyton, bizton, kérten* és számos efféle szavunknak ragtalan alakjai, *folyat,*[2]) *bizat, kéret* stb., többi casus obliquusaikkal együtt, legalább is szokatlanok. Pedig ilyen *-ton, -tën, -tön* végű határozói alakot alkalmilag akármilyen igéből is használhatunk. Miért? Egyszerűen azért, mert e képzőből és ragból álló *-ton -tën -tön* suffixum önálló s *analogia utján* egyre tovább ter-

[1]) Hogy képzőnknek e kettős, magánhangzótlan és magánhangzós alakja voltaképen egy, eléggé bizonyítják az ilyen párhuzamos alakok, mint: *életet* és *éltet* («vért s *éltet* áldozott neked e nemzet székedért» Garay «Kont»), *életig* és mind-*éltig* (a miből *mindétig, mindég* s az irodalmi *mindig* származott), *virradatig* és *virradtig* stb. (vö. Budenz: Ugor alaktan, 223).

[2]) Göcsejben, a hol az *-at -et* képző ma is dívik, a *folyton* nominativusa is használatos: *folyat,* csakhogy speciális jelentéssel, am. ‚folyó‘ (Nyr. XIV. 166).

jedő végzetté vált, a nélkül, hogy magát az *-at -et* végű nom. verbalét valamennyi igén használni kénytelenek volnánk. Latin grammatikai fogalmakhoz és fölfogáshoz szokott nyelvbuvár mindjárt kimondhatná, hogy *van a magyarnak is supinuma.* Mert hisz mi egyéb ez az úgynevezett supinum is, mint egy hasonló hiányos ragozású nom. verbale. Az, hogy *verto*-nak nemcsak *versum* és *versu* alakja van meg, hanem van egy teljes schemájú főnévi származéka, *versus* (mert a supinum nem egyéb, mint e főnévnek accusativusa és ablativusa), míg például *acuo*-nak s számtalan más igének ilyen hajtású főnévi származéka nominativusban, genetivusban s a többi alakokban már elő nem fordúl, az épen olyan merő véletlen, mint hogy *nyugton* mellett van *nyugat*, de *kérten* mellett a *kéret* szokatlan.

Vannak hasonló *-at -et* képzős főneveink, melyek ismét más raggal fordulnak elő, csaknem kizárólag.[1]) E rag az *-ig*, időhatározói szerepében. Használjuk pedig az ilyen határozó alakokban, mint *fogytig*, azaz ‚fogy(a)tig', valaminek elfogyásáig; *untig* ‚un(a)tig', egész a megunásig; ilyenek még: *vàltig* a *válik, juttig*[2]) a *jut, holtig, holtiglan* a *hal*, köröm-*szakadtig* a *szakad*, szinültig az *ül* igékből stb.; noha a megfelelő *-at -et* végű főnevek *fogyat, unat, válat, jutat, szakadat, szinület*[3]) stb., vagy egyáltalán nem, vagy csak igen-igen ritkán szoktak előfordulni. Ilyen alak a föntebb idézett *mindéltig* is, ennek a töve azonban *(élet)* teljes schemájával ma is használatban van.

Egész halmazuk van azonban az olyan *-at -et* képzős nom. verbaléknak, melyek *jobbára csak személyragos alakkal szoktak előfordúlni.* Ilyenek: *voltom, voltod, volta* (pl. jó voltom stb.), *holta*, halála,[4]) *holdtölte*,[5]) *kimulta* után, *elhaltuk* («mennyi fájdalmat okozott elhaltuk» Nemzet, IV. 300. mellékl.) stb. stb., a minők alkalmilag csaknem minden igéből mondhatók, a nélkül hogy

---

[1]) Az előbbiek *-n* ragja alkalmilag természetesen ezekhez is hozzájárulhat.

[2]) A népnyelvben és pedig e kifejezésben: *juttigvaló* ‚elegendő' (Alföld, Nyr. XIII. 577, és Háromszék, Magy. Nyelvészet VI. 333).

[3]) Az egyszerű *ület* előfordul a népnyelvben, megszorított jelentéssel.

[4]) Ez, mint láttuk, személyrag nélkül is használatban van a *holtig, holtiglan* kifejezésekben.

[5]) Ellenben már *nap kelte* mellett van *napkelet* és *kelet* is.

különben személyragtalan *-at -et* képzős alakjuk használatban volna.

Sőt e személyragos nom. verbalék között is nem egy van, melyet többnyire csak *bizonyos ragos alakjaiban* szoktunk rendesen használni. Ilyenek pl. *szégyenletében, szégyenletemre,* füle *hallatára,*[1]) szeme *láttára,*[2]) *futtában, ijjedtében, féltében, kértemre, kértedre, kértére* stb.; szóval *-tában -tében, -tára -tére* suffixumokat szoktunk némely igékhez leggyakrabban függeszteni,[3]) a mit ha tetszik ismét analognak tekinthetünk a latin supinummal. A *kell* ige *-at* képzős származékát leginkább — talán csaknem kizárólag — *-nél* és *-n* raggal használjuk: *kelleténél* hosszabb, *kelletén* túl szigorú stb.

Hogy mindez így van, hogy az említett képzős alakok használata csak bizonyos formákra, illetőleg bizonyos casus obliquusokra szorítkozik, azt első sorban e képzőnek, illetőleg e képző némely ragos alakjainak analogikus továbbterjedése magyarázza meg, a mi akkor állt be, mikor maga az *-at -et* képző már kihalóban volt, s mikor ennélfogva minden igénél teljes schemákat többé már nem volt ereje létrehozni.

De nézzünk még ugyane képző deficiens hajtásaiból néhány érdekes esetet.

Egy *-at -et* képzős főnévnek megtaláljuk nemcsak *-ton -tën -tön, -tában -tében, -tára -tére* végű s egyéb személyragos származékait, hanem — s valószínüleg ezek hatása alatt — megtaláljuk teljes személyragtalan többes számát is, míg egyes száma birtokos személyrag nélkül csak kevés ragos alakra szorítkozik, egyes nominativusát pedig s aztán minden ún. másodlagos raggal[4]) álló

---

[1]) E két példa is érdekesen bizonyítja, hogy az idézett alakok *-at -et* képzős főnevek s nem személyragozott partic. perfectumok, mert ez esetben így kellene hangzaniuk: *szégyenlettében, hallottára.*

[2]) E szóból előfordul nominativus s aztán ebből kifolyólag egyéb ragos alak is, de *csak 3. szem. birtokosraggal,* pl. nincs semmi *látatja* a dolognak; «Ujházi utbaigazításainak van már *látatjuk*» (Főv. Lapok, 1888. nov. 23. sz. tc.); ilyenek mint *látatom, látatunk,* azt hiszem a fehér hollónál is ritkábbak lehetnek.

[3]) Az *ér* igéből még használjuk: *értemre, értére* stb. («hazánknak — a mi *értünkre* — volt olyan esztendeje is, mely századoknak szolgált mesgyeül» Vadnai K. beszédéből, «Nemzet» VI. 172); de már aligha merné valaki e szót pl. *-től* vagy *-nél* raggal alkalmazni.

[4]) Vö. Szilasi: A szótövek elmélete a magyarban, Nyr. XI. 63.

alakját épenséggel hallatlannak kell mondanunk; szóval bizonyos fokig *plurale tantum*-ot láthatunk benne. E szó — kénytelenek vagyunk többes nominativusával nevezni meg — a *léptek* főnév. Hallunk *lépteket*, *léptek* zaja ver föl szendergésünkből, isten kiséri *lépteinket*, *lépten*-nyomon idegenszerűségekkel találkozunk hirlapjaink nyelvében, stb.; sőt ilyet is olvasunk minden megütközés nélkül: «Nézd a nyalka tartást, nézd a hetyke *léptet*» (Kozma Andor költeményében, «A Hét» I. 221); — s mégis nem vagyunk képesek nevén nevezni szavunkat, nincsen egyes számú **lépet* nominativusa!*) S nincsenek ebből kifolyólag olyan casus obliquusai sem, melyeknek ragja a rövidebb, véghangzója vesztett, tőalakhoz szokott járulni, más szóval a melyek ún. másodlagos ragokkal állanak, mint: **lépetnek, *lépetről* stb.; ezek helyett a közönségesebb, eleven képzővel alkotott, teljes schemájú *lépés* szó megfelelő alakjait használjuk. S van még egy hasonló főnevünk, melynek aligha mutathatjuk ki a közhasználatból egyes nominativusát, sőt még azon alakok valamennyiét sem, a melyeket az előbbi szóról idézhettünk. Talán személyragtalan alakja csakis az egyes accusativusra szorítkozik, e közönséges kifejezésben: «egy *tapodtat* sem», azaz mintegy ‚egy **tapodatot*, egy tapodást sem'. E szóban tehát viszont — azt mondhatnók — *singulare tantum*-ot birunk!

Azonban épen ez utóbbi példáink, főkép a *léptek* szó alakjai vezetnek arra az észleletre, hogy *az analogia nemcsak létrehoz* — képzőbokrok és képzőből meg ragból egybeforrt suffixumok továbbterjesztésével — *elszigetelt, magukra álló alakokat a schemák rendszerében,* hanem gyakran *akadályára szolgál a várható formák kifejlődésének is.* Mi idegeníti el ugyanis nyelvérzékünket olyan, különben szabályos alakoknak, mint **lépet, *telet* (vö. hold*tölte*) stb. rekonstruálásától, mi tart vissza használatuktól, ha nem az az erős megszokás, hogy az idézett alakokban a *-t* képzőt az ige végső mássalhangzójától, mellyel bennük mindig együtt áll, külön választani nem vagyunk képesek. Ezért lehetséges *léptet, léptek,* sőt ‚gyors *léptű*', de nem lehetséges, értsd: nem szokásos *lép-e-tnek lépe-tről* stb., noha régebben, ha e szó épen használatban volt, bizonyára nem tarthatták volna az efféléket nyelvérzékbe ütközőknek. Az analogia e hatásának, melyet Simonyi *belső analogiának*

*) Nem veszi föl például a Nagy Szótár sem.

nevez[1]); még világosabb és érdekesebb példáját látjuk a *kétleni* ige defectivumaiban. Mert — ne kételkedjünk benne — e szavunknak sem fordulhat elő minden törvényes alakja. Szokatlanok ugyanis közülük azok, melyekben a megszokott *tl* hangcsoportot kötőhangzóval kellene szétbontanunk, minthogy a mássalhangzócsoportot magát szótag- vagy szó-végen magyar ajk kiejteni nem volna képes. Mondjuk tehát s lépten-nyomon hallhatjuk: *kétlem, kétled, kétli, kétlitek, kétlik*; de már a többes 1. személyű *kétljük*,[2]) vagy akár *kételjük* előtt habozóba esik nyelvérzékünk, s bizonyára inkább azt mondatná velünk: *kétségbe vonjuk*. Az alanyi ragozásban minden habozás nélkül használjuk a *kétlek, kétlesz, kétlünk, kétlenek* alakokat (pl. a mit én nem kétlek, stb.); de már az egyes 3. személyű **kétl* vagy akár *kétel*[3]) helyett bizonyára inkább *kétségbe von* kerülne ajkunkra.

Ugyanez áll általában az idézett *t* képzős példák csaknem valamennyiéről, melyekben, ha csak az *-at -et* végzetű alak külön használatban nincs, a *t*-t a tő végmássalhangzójától elválasztani nem érzünk hajlandóságot. Ez az oka tehát annak is, hogy a föntebb tárgyalt *fénylik*-féle igéknek kiejthetetlen alakjain nem merünk kötőhangzó betoldásával segíteni. Ennélfogva azt mondhatjuk, hogy némely alakokban az *analogia hatása és a hangtani nehézség közös szülői a defectivumoknak.*

Azonban a tárgyalt két tényező még nem magyarázza meg az alakrendszer összes hiányait. A hangtani ok megérteti, mért nem állnak elő egyes, különben szabályos alakjaink; az analogia hatása meg világossá teszi, hogy némely magukra álló formák miért fejlődtek ki, mások létrejövésének pedig mi volt a meggátlója. Azonban ez okok még meg nem magyarázzák, miért fejlődtek ki épen csak ama bizonyos nyelvalakok, illetőleg ha valamikor teljes schemát alkothattak, mi tartotta fönn épen őket tovább, napjainkig a szók létért való küzdelmében.

---

[1]) L. «A magyar szótők. Általános rész» 42. l. — Azon hatás, melyről előbb szólottunk, hogy képzőbokrok s képző-rag suffixumok egységes alakban tovább terjednek, az úgynevezett *külső analogia* tüneményei közé számítható.

[2]) Régen egészen közönséges alak volt (l. Nyelvtört. Szót.).

[3]) Arany ugyan így bizonykodik a prágai kaland leirásában: «Melyet ha valaki puszta szómra *kétel*: Könyvbe is megirta Illosvai Péter» (Toldi Szer. IV. é.); — azonban ezt az alakot azt hiszem még sem tekinthetjük valami közönségesnek.

Erre a feleletet egyrészt a *gyakorlati szükség*, illetőleg az *alak használatának gyakoribb vagy ritkább volta*, másrészt az *újabb szók és nyelvformák kiszorító hatalma*, általában pedig a *nyelvszokás változásai* adják meg.

Nem fejti ki a nyelv némely szaván a teljes alaksorozatot egyszerüen azért, mert *valamennyi tagjára szüksége sincs*. Nincs pedig szüksége, mert fejlesztett ki időközben más, általános használatú, eleven suffixumokat, melyeknek állandó alkalmazásban volta mellett amaz alakok kifejtését vagy föntartását fölösnek érezi. Például *lépet, lépetnek* és társaira mi szüksége nyelvünknek, mikor megvan a *lépés* teljes schemájával. Hogy *léptében, léptenńyomon, léptek* stb. fönmaradtak vagy kifejlődtek, megmagyarázza a hasonló alakok analogiája, jobban mondva: egyrészt az ily ősibb formákhoz való ragaszkodás bizonyos megszokott kifejezésekben (pl. *futtában, közeledtére* stb.), másrészt pedig ezeknek továbbtermelő produktiv ereje. Az idézett példáknak többi ragos alakjai ellenben *természetüknél, jelentésüknél fogva ritkák lévén*, nem maradtak fönn, vagy *elégséges analogon hiányában* nem jöhettek létre. Ez utóbbi tényt más szóval úgy fejezhetnők ki, hogy *némely alakok idővel elvesztik termelő képességüket*, s számban és erőben megfogyva újabb alakoknak engedik át a szereplés terét.

Igy érthetjük meg ez adverbiummá, részben névutóvá vált alakok megmaradását, mint: *folyton, folytán* (ennek folytán, stb.), *folytában; multán* (idő multán), *multával; fogytig, váltig* stb.; ez magyarázza meg némely szóból néhány teljesen elszigetelt alak használatát, mint «a maga *oktából*», *vaktában, sebtiben* stb.*)

Némely alakoknak gyakoribb használatot különösen bizonyos megállapodott szólások kedveltsége ad. Igy történik meg aztán, hogy eme szólások megőriznek bizonyos formákat, míg társaikat, ugyanazon szóknak egyéb alakjait lassankint teljesen feledésbe látjuk merülni, úgyhogy esetleges használatuk megütközést, visszatetszést támaszt. Régen például a már idézett *látat* főnév általános használatnak örvendett (l. Nyelvtört. Szót.), ma pedig e teljes alakjával csak efféle szólásokban fordul elő, mint «nincs látatja», «semmi látatja» azaz ,eredménye, következménye'. Volt régen egy ,angulus,

*) Nézetünk szerint az eddig kellőleg meg nem magyarázott *széltében, végtére*-féle alakok is hasonló módon, a *-tában -tében, -tára -tére* végű igei származékok hatása alatt keletkezhettek (vö. az alábbi adatlajstrommal).

recessus' jelentésű *suttom (sutton)* szavunk, s például Csúzi azt írja: »egy *sutton*, egy reitek se légyen, mely bé-ne-tellyék undok fesletségtékkel«, Faludi pedig egy helyen így szól: »megkerülnek minden *suttomot*«; azonban már a Nyelvtörténeti Szótár adataiból is, a honnan az idézett két mondatot is ismerjük, azt láthatjuk, hogy leggyakrabban *-ben* raggal volt a *suttom* szó járatos, s ez alakjában kezdett metaphorikus jelentést venni föl (‚clam, occulte'); ma pedig, mint tudjuk, csakis e régebben is annyira kedvelt formáját *(suttomban, suttyomban)* ismeri köznyelvünk.[1]) A régi *ét, it* főnevek ma úgy szólván csak e szólásformában tünnek föl néha: »sę *éte* se *ita*«; egyéb alakjaik nem maradtak fönn, minthogy amúgy is fölössé teszik őket az *étel, ital, evés, ivás* elhatalmasodott, közönségesebb szóalakok. A *nyugoszt, nyugaszt* igét, mely régente kiterjedtebb használatnak örvendett, ma jóformán csak e szólásban tekinthetjük általánosnak: »isten *nyugossza* meg«.

Az újabb nyelvformák kiszorító hatalmára egy igen érdekes példa van nyelvünkben. Van ugyanis egy ragos alakunk, mely a nominativust, s vele az összes casus obliquusokat teljesen kiszorította s maga vált a nyelvtudatban tővé és nominativussá. Ez a *-talan -telen* fosztó képző. Simonyi hangoztatta először azt az észleletet — a mire a képző rokonnyelvi másai s a magyar fosztó melléknévnek mondatbeli szerepe minket is függetlenül rávezettek — hogy a *-talan -telen* voltaképen *-n* ragos alak, határozói formája az eredeti *-tal -tel* caritivumnak,[2]) melyet máig is így találunk megőrizve a népnyelvi *mesz-tél-láb* (azaz *meztel[en]láb*) szóban.

Szavaink és alakjaink e versenyében érdekes a *sok* és *több* története is. Amaz kiszorította emennek alapfokát, ez meg viszont nem engedte, hogy a bitorlónak törvényes leszármazói is (**sokabb, *legsokabb)* tért foglaljanak. A *több* (régen *tëbb*) nem egyéb, mint középfoka egy ősidőkben használatban lehetett **tel* melléknévnek (**tël-b—tëbb—több)*, a mely egy ragos alakjában ma is él még, s

[1]) A nép, mint Halász Ignác értesít, Tésen (Veszprém m.) ma is él a *suttyom* szóval, ebben a jelentésben: ‚rejtett, félre eső ucca'.

[2]) Vö. vogul *śam-tal*, annyi mint ‚vak', azaz *szemtel(en)*. Hogy az *-n* a magyar alakban határozórag, világosan látszik e kifejezésben: *étlen-szomjan*, azaz mintegy *‚*éttel* és *szomjú* állapotban'; s tudjuk, hogy a *-talan -telen* végű szók még ma is általában szerepelhetnek határozóul, pl. *hirtelen* (azaz *‚*hirtel* módon, hir nélküli módon'), stb.

ismét melléknévvé kezd válni, ebben: *tel-e* vagy *tel-i* *, a hol az *-e*, *-i*-ben a lativusi *-é* rag elváltozását kell látnunk. Ezt a **tel* melléknevet, adverbiummá vált *tele* alakján kívül, teljesen kiszorította a *sok*, a minek ősugor eredete ellen egyeben kívül épen hiányos, még teljesen ki nem fejlődhetett schemája is erős gyanút támaszt.

Mert *a szó fiatal volta* szintén okul szolgálhat schemája fejletlenségének, a mint ezt egy igen világos példával is igazolhatjuk legújabb nyelvünkből. Az *-sz* képzős ikes igéknek, mint tudjuk, *-od-ik -ëd-ik -öd-ik* képzős alakok szolgálnak kisegítőikül, minthogy maguk, eredetüknél fogva, csak a folyó cselekvés kifejezésére szorítkoznak; így van *verek-sz-ik* mellett *verekedik, verekedni; növek-sz-ik* mellett *növekedni; telepszik — telepedni*. Azonban az új, s alapszavát nem tekintve egészen helyesen képzett, illetőleg természetes úton keletkezett *alap-sz-ik* igének nincs meg e várható mellékalakja; a *-hat* képző sem járulhat hozzá, a mit például még fölvehetnek a régi *fek-sz-ik, al-sz-ik, nyug-sz-ik* igék *(fekhetik, alhatik, nyughatik)*; úgyhogy ez új igénk tisztán csak a præsensben, s jelentésénél fogva ennek is úgyszólván csak 3. személyű alakjaiban fordulhat elő, többi alakjait egy egészen más képzésű igével, az *alapúl*-lal kénytelen pótoltatni.

De nem lehet végül eltagadnunk, hogy sok esetben a *nyelvszokásnak* kikutathatatlan szeszélyei is dönthetnek egyik vagy másik szó vagy szóalak javára, s erre nézve ma is csak azt mondhatjuk, a mit Horatius már régen kifejezett: Cadent quæ nunc sunt in honore vocabula, *si volet usus*.

*

Összefoglaljuk már most a következőkben, szónemek szerint csoportosítva, mindazon szavainkat, melyeket alakrendszerük valamely hiányánál fogva, a soraink elején kifejezett értelemben és föntartással, defectivumoknak tekinthetünk. A tovább kutatás e lajstromot bizonyára több érdekes adattal fogja még szaporíthatni.

---

*) Érdekes találkozás, hogy a lat. *multus* középfoka is, *plus*, a ‚tele' jelentésű *plenus*-szal egy gyökérből való (l. Vaniček: Etym. Wörterb. d. lat. Sprache[2]).

I. Hiányos igék.[1])

1) Csak némely alakjuk hiányzik vagy szokatlan a következőknek:

van: hiányzik *-and* képzős jövője [**valand*], teljes folyó cselekvésü fölszólító módja [**voljak* v. **valjak* stb.][2]), főnévi és határozó igenevei [**volni*, **valva*, **valván*][3]), valamint beálló cselekvésü melléknévi igeneve [**valandó*];

iszik: szokatlannak mondhatjuk az irodalmi nyelvben *-va* végű határozó igenevét [*iva*];

az olyan *l* végű igék egy részének, melyekben ez *l*-et mássalhangzó előzi meg, szokatlanok mindazon alakjaik, melyeknek suffixuma mássalhangzós kezdetű (így a határozó igenevek, de főkép a fölszól. mód alakjai), valamint általában azok is, melyekben az *l*-es mássalhangzócsoportot kötőhangzóval volnánk kénytelenek fölbontani; így szokatlan vagy legalább is igen ritka pl. a határozó igenevük és fölszólító módjuk a következőknek: *fénylik*,[4]) *fejlik, rejlik, rémlik, vedlik, porlik, zajlik, ízlik, szólamlik, gyülemlik, piroslik, kimagaslik*; és szokatlanok a kötőhangzóra szoruló alakjaik pl. ezeknek: *kétlek* (vö. fönt) *sinylek, színlek* vmit [tehát szokatlanok pl. **sinyel*, **színel* stb.], s ilyen még az amúgy is ritka *ihleni* ige, mely tárgyas ragozású 3. személyében, *ihli*, vagy egyéb hasonló alakjában olykor még előkerülhet (noha ezek helyett is inkább az *ihletni* alakjait használjuk), azonban *ihel*-féle alakja például, mely régente még járatos volt (l. Nyelvt. Szót.), ma már egészen szokatlan volna; *ihl* is, melyet a Nagy Szótár czímszóul fölvesz, szintén alig tekinthető tényleges formának (régen ez is előfordúlt, l. Nyelvt. Szót.).

---

[1]) Az ún. *személytelen igéket*, melyek természetüknél fogva csak 3. szem. alakkal járatosak, nem vettük föl e jegyzékbe, minthogy egybefoglalásukat nyelvtanainkban is megtalálhatjuk.

[2]) Csak 3. szem. alakjának a maradványát birjuk a *valjon*, *vaj*, *vagy* kötőszókban, melyeknek elseje a fölszólító mód elemeit teljes épségükben mutatja még (l. Simonyi: Kötőszók I. 120).

[3]) Még megvannak a MünchC.-ben. Főnévi igenevét analogikus úton meg szoktuk alkotni e szólásban: «*vanni* van» am. a mi azt illeti, van, (vö. *adni* ad, *fonni* fon stb.).

[4]) Az ÉrsC.-ben még ezt olvassuk: «kewanom, hogy *feenellyetek*», azaz *fényeljetek* (221).

2) Csak néhány alakjában használjuk a következő igéinket:

nincs v. *nincsen* és *nincsenek*;

sincs v. *sincsen* és *sincsenek*;

jer[1]), *jerünk*, *jertek* v. *gyer*, *gyerünk*, *gyertek*;

fékom, e szólásokban: *fékom adta*, *f. teremtette*; fönmaradt 1. szem. alakja a régi *fék* ,futuit' igének (vö. Nyelvtört. Szót.);

nyugossza v. *nyugassza*, úgy szólván csak ezt az alakját használjuk még a régiségben igen közönséges *nyugoszt* igének, és pedig csak e szólásban: «isten *nyugossza* meg».[2])

3) Csak pár alakban fejlődtek ki:

szabad, mint pseudoverbum: *szabadna*, *szabadjon*, *szabadott* am. szabad volna, sz. legyen, sz. volt[3]); és:

alapszik, újkori ige, mely tisztán a jelentő módú folyó jelenre, s személytelen voltánál fogva ennek is csak egyes és több. sz. 3. személyére szorítkozik: *alapszik*, *alapszanak*[4]) (vö. fönt).

4) Még megemlítünk nehány olyan igénket, melyek a magyar nyelv történetében még kimutathatók, de ma *csak igenévi származékaikban maradtak fönn*, tehát bizonyos tekintetben még defectivum számba jöhetnek. Igy csupán *befejezett igenevében*, *ment* ,liberatus', maradt fönn a régi *men-ik*, ,liberor' ige (vö. Nyelvt. Szót.), s ide sorozhatjuk az *elaggott* melléknevet is, melynek alapszava, az *agg*, *elagg* ige (Nyelvt. Szót.) ma már aligha fordul elő. Egy régi igénk, a *bocsánik* (Nyelvt. Szót.), melyből a *bocsánat* főnév származott, csupán *beálló igenevében* fordul ma elő: *bocsánandó*, s ezt is csak a keresztény morálnak e műszavában használjuk: *bocsánandó bűn*. *Folyó igenévi* alakjával több régi szót őrzött meg mai nyelvünk, melyeknek alapigéjéről, valamint az előbbiekéről

---

[1]) A *jere* v. *gyere* valószínűleg nem egyéb, mint egybeforrt és kopott alakja az igekötős *jer el*-nek.

[2]) Arany használja másként is: «Leül, hogy *nyugassza* eltörődött testét» («Csal. kör»). Költők azonban, de kivált Arany, egyebekben is sok régiességet alkalmaznak.

[3]) A népnyelv, pl. Székesfehérvárt, a *muszáj*-ból is fejlesztett hasonló alakokat: *muszájna*, *muszájjon*, *muszájt*.

[4]) Hiányos igéknek lehetne ehhez hasonlóan mindazon igéinket is nevezni, melyek bizonyos képzővel való bővülésüket csupán a folyó cselekvés alakjaiban tartják meg. Ilyenek, mint tudjuk, az ún. «*gy*- és *sz*-enyésztő» tövek, úm. *vagyok* és *megyek*, továbbá *lesz*, *tesz*, *vesz* stb., *fekszik*, *alszik* stb. Azonban az efféléknek kettős tövét megszoktuk egy schema alá foglalni, úgy mint pl. a latin *cre-sc-o*, *cre-vi* stb.-féle igéknél is tesszük.

is, semmi sejtelme sincs már nyelvtudatunknak. Ilyenek: *rekkenő* (hőség) a régi *rekken*-ből; *kendő* a *kend* igéből; *himlő* a *himlik*-ből; *lepedő* a *leped*-ből; csecs-*emő* az *emik*-ből; *emlő* az *eml-* igéből stb. (l. valamennyit Nyelvt. Szót.), nem is említve azokat a hasonló eredetű *-ó -ő* végű szavainkat, melyeknek alapigéit nyelvtörténetünkből már ki nem mutathatjuk, de a rokon nyelvek tanúsága szerint ősibb időkben szintén közkeletű szavaink közé számitottuk.

II. Hiányos főnevek.

1) Csupán 3. személyraggal s ennek is csak bizonyos casusával járatosak a következők:

ét, csak e szólásban: »se *éte* se ita«[1]);

kellet, pl. *kellete* korán tenni vmit (Nagy Szót.), s leginkább *-n* és *-nél* raggal: *kelletén* túl, *kelleténél* szigorúbb stb.; régen általános használatnak örvendett (l. Nyelvt. Szót.);

látat, e teljesebb alakja a *lát* ige *-(a)t* képzős nom. verbaléjának már a régiségből is leggyakrabban 3. személyraggal kerül elő, ma meg nem is ismerjük egyébként, mint az effele kifejezésekben: »nincs *látatja*«, »nincs *látatjuk*« (vö. fönt), illetőleg ezeknek viszonyragos alakjaiban, pl. »nem veszem észre semmi *látatját*« stb.; rövidült alakja esetleg egyéb személyre való vonatkozással is előfordulhat, pl. »a mi *láttunkra* nem tett ilyesmit« stb. (vö. e nom. verbalénak alább idézendő alakjaival).[2])

2) Csak személyragos alakkal fordulnak elő, azonban bármely személyre vonatkoztathatók a következők:

hí (‚defectus, mangel'), régi szó, mely ma csak személyragos alakkal és pedig természetesen leggyakrabban 3. személyűvel használatos, pl. »nem érezték *hijamat, hijadat*« stb., s különösen: *hija*, és viszonyragozva: *hiját, hijával* stb.; ezek közül valók e határozószóink is: *hián* (pl. egy hián húsz, stb.), *hiában*; személy-

[1]) A népnyelv ismeri még e szóban: *éjomét*, azaz ‚éhom-ét', am. reggeli (Szatmárvidéki szó, Tájszót.). A nyelvújítás, igen helyesen, több összetett szóban használta föl, mint: *étlap, étrend, étvágy, étterem*.

[2]) A 3. személyragos defectivumok közé lehetne voltaképen a *zúz-a*, *gég-e*, *pof-a*-féle testrészneveket is számítani (az utóbbi mellett azonban van még: *pof-on* üt, *pof*-leves), melyek természetüknél fogva 3. személyragos alakjukban lévén leginkább járatosak, idővel tövük állandó elemévé tették az *-a -e* személyragot (vö. Simonyi: Magy. szótők, ált. rész, 42).

rag nélküli alakjai helyett ma már a szintén belőle keletkezett *hiány* főnév járja;

-t képzős nom. verbaléink legnagyobb része, mint pl. *voltom, voltod, volta* stb., s valamennyi hasonló igéből származott főnevünk, mint: *jöttöm, jöttöd, jötte,* jó *szántom,* jó *szántod,* jó *szánta* stb., *vesztem, veszted, veszte*[1]) stb.; mint láttuk, ezek mind -(*a*)*t* -(*e*)*t* képzős nom. verbalék, a minőket alig van ige, a melyből alkalmilag ne képezhetnénk; természetesen bárminő viszonyragot fölvehetnek, de mint szintén mondottuk, némely igékből mégis leginkább csak bizonyos viszonyragos alakjaikat, és pedig a *-ben* és *-ra* ragosakat, szoktuk használni, úgyhogy eme *-t-om-ban -t-od-ban -t-á-ban, -t-em-ben -t-ed-ben -t-é-ben* stb. és *-t-om-ra -t-od-ra -t-á-ra* stb.-féle végzeteket önálló deverbális névszóalkotó suffixumoknak tekinthetjük;[2])

-at -et teljesebb képzővel a *szégyenleni* és *hallani* igéknek hasonló származékait idézhetjük: *szégyenletemben, szégyenletedben* stb.; a *hallat* szót már régen is leginkább személyragosan és *-ra* raggal mondották, ma pedig más alakja alig is fordul elő, mint *hallatára* (pl. fülem h., stb.), vagy esetleg egyéb személyre vonatkoztatva: a mi *hallatunkra* stb.;

3) Azonban nehány *-t* képzős nom. verbalénk személyragtalan alakkal is előfordúl, és pedig:

-n raggal, a mely leggyakoribb, számos igének használhatjuk személyragtalan *-t* képzős származékát, a nélkül hogy puszta nominativusukat alkalmaznók; ilyenek: *foly-t-on, bizton, léptennyomon,* s a legtöbb *-ton -ten -tön* végű alak az ilyen nyomósító kifejezésekben, mint *kértcn*-kér, *sírton*-sír stb., minők különösen régebben voltak nagy divatban (egy részük természetesen nem

---

[1]) A Nyelvtört. Szótár is kénytelen pl. a *fél* igének ‚timor, furcht' jelentésű nom. verbaléját így adni a címszóban: *félt-*, minthogy személyrag nélkül ki nem mutatható.

[2]) Nehány hasonló végzetű szavunk csak is ez alakjaiban ismeretes; ezek: *sebtében* v. *sebtiben*, talán egy fölvehető **seb-* igéből (vö. Magyar-Ugor Szótár, 335); «maga *oktából*» (pl. «Buda Hal.» XI. é., és Imre S.-nak Gelejiről írt értekezésében: «Vagy maga oktából, vagy más példájától vonatva ő is gyarapította e nyelvet», 96. l.), a régi *okik* igéből (l. Nyelvt. Szót.); a következők meg, mint föntebb már megjegyeztük, minden igei alap nélkül, valószínűleg egyszerű analogia útján keletkeztek: *vaktában, széltében, végtére,* egy *végtében,* egy *helytében* (a két utóbbira vö. Simonyi: Önállósított határozók, Budenz-Album 64).

defectivum, mert előfordulhatnak nominativusban s ennélfogva mindenféle ragos alakban is, mint: *nyugton—nyugat, menten—menet* s efféle);[1]

-ig raggal ismeretesek a következők: *vál-t-ig, holtig, úntig, fogytig*,[2] köröm-*szakadtig*, szinültig (l. fönt);

-t tárgyraggal ezek fordúlnak elő: *nyugtot*, pl. nyugtot találni vhol; *léptet* (l. fönt); *röptöt*[3]), pl. mondhatjuk, hogy a költő gondolatai itt merész röptöt vesznek; és *tapodtat* (l. fönt);

-k többesképzővel csak a *lép* igének származéka szokott előfordúlni: *léptek, lépteket* stb.

4) Egyéb névszóink, melyek csupán bizonyos viszonyraggal vannak divatban, a következők:

-be raggal: «*dugába* dől», csupán e szólásban (eredetét l. Nyelvőr XIV. 51);

-ben raggal: *suttomban* v. *suttyomban* (l. fönt); *hevenyében*, a miből a *heveny* szót vonta el Sándor István (l. Simonyi: Önállósított határozók, Budenz-Album 65); «egy *huzomban*», már a régiség is csak ezt az alakját ismeri (l. Nyelvtört. Szót.), a hozzá hasonló *huzam*-ot a nyelvújítás alkotta;

-ra raggal: *éhomra*, tulajdonkép am. éhgyomorra, azaz éhes gyomorra (magyarázatát l. Simonyi, Nyelvőr XII. 152);[4])

-t tárgyraggal használjuk jobbára a *fitty* szót: «*fittyet* hányni vkinek v. vminek» (régen általánosabb használatú volt, l. Nyelvt. Szót.); ilyenek még: «*lobbot* vet», régi szólás, melynek tárgyúl álló szava még csak *-vel* raggal fordul elő (l. alább);[5]) «egy *toppot* sem» mozdúlt pl., egyéb alakban alig használjuk; s ezekhez sorozhatjuk végre a *folyvást, bizvást*-féle gerundiumokat is, melyeket tárgyragos nom. verbaléknak tekintünk, azonban ragtalan és

---

[1]) Egyik ilyen alaknak, a *rögtön*-nek már alapszava sem él (magyarázatát l. Magyar-Ugor Összeh. Szót. 672).

[2]) A Nyelvtört. Szót. ennek is így adja címszavát: *fogyt-*.

[3]) Vö. *röptében*; alapigéje a nyelvtörténetben nem fordúl elő, de a rokon nyelvek alapján kifejthető (l. Magyar-Ugor Összeh. Szót. 673). A *leptet, röptöt* alakok tövéhez *-ú -ű* melléknévképző is járulhat: gyors *léptű*, merész *röptű*.

[4]) Maga az *éhom* szó még megvan a föntebb is idézett szatmárvidéki *éjomét* szóban (Tájszót.).

[5]) A *lob*-ot általános használatúvá tenni csak a nyelvújítás iparkodott (‚gyuladás' értelemmel).

egyéb ragos alakjuk nem fordul elő (vö. Budenz: Ugor alaktan, 222):

-vel raggal: *sebbel-lobbal*, az utóbbiról a tárgyragos alakok közt már szólottunk, a *sebbel* pedig a Molnár Albertben följegyzett *seb* (‚impetus, violentia') főnévnek a *-vel* ragos alakja, a melyből a *sebes* melléknév is származik, azonban már a régi írókból is csak e *-vel* ragos alakjára ismerünk adatot; «nagy *garral*», csak e szólásban s e ragos alakjában ismerjük a régiségből is.[1])

III. Hiányos melléknevek.

Mellékneveink között igen kevés defectivummal találkozunk. Az eredeti **-tal *-tel* végű caritivumokon kívül — melyek, mint láttuk, csak *-an -en* ragos határozói alakjukban (*-talan -telen* v. *-tlan, -tlen*) maradtak meg, illetőleg váltak általánossá — még csupán a következőket idézhetjük: *gyakor*, régi melléknév (l. Nyelvtört. Szót.), melyet ma már csak *-an* ragos határozói alakjával használunk: *gyakran*,[2]) különben pedig ha jelzőre van szükségünk, *-i* képzővel megtoldott *gyakori* alakját alkalmazzuk; és *örömest*, melynek alapmelléknevét (*örömes* laetus, Nyelvt. Szót.) ma úgyszólván szintén csak ezzel a *-t* ragos határozói alakjával ismerjük.[3]) Hiányos mellékneveknek kell még a fokozás tekintetében a *sok* és *több* szavakat tekintenünk, mely utóbbinak alapszava, a *tele* határozó a *több*-től teljesen elkülönült nyelvtudatunkban s maga is *-é* ragos defectivum (vö. fönt).

IV. Hiányos névmások.

Ilyennek úgyszólván csak a *bennünket, benneteket* alakokat tekinthetjük, melyek sajátszerű módon magukra fejlődtek ki (eredetüket l. Szómagyarázatok, 1—11. l.). Azonban voltaképen defectivumnak nevezhetjük valamennyi személyragozva használható névragunkat is, mint *nálam, tőled, róla, velünk, hozzátok, rajtuk* stb., melyek-

---

[1]) A Nagy Szótár szerint a székelyeknél önálló főnév, jelent ‚elbizottságot, fenhéjazást, kihágó, veszekedő hányakodást', tárgyesete *gart*, többese *garok*. Igy van-e, nem tudjuk.

[2]) A két alak úgy viszonylik egymáshoz, mint *bátor* és *bátran*.

[3]) A népnyelv használja *-n* raggal is: *örömessen* (l. Mátyusföld nyelvjárása, 105).

nek csak egyike-másika vesz föl esetleg analogikus úton némely viszonyragot, mint *nálamnál, náladon kívül, bennünkben* stb. (vö. Simonyi: Önállósított határozók, Budenz-Album), s melyek közé az érdekes *bennünket, bennetcket* accusativusok is tartoznak.

DR. ZOLNAI GYULA.

CATO DISTICHONJAINAK PLANUDES-FÉLE FORDÍTÁSÁRÓL.

Maximus Planudes, a tudós görög barát, a ki 1260-tól 1310-ig élt, s Konstantinápolyban VIII. Mihály és II. Adronikos császár alatt kiváló irodalmi működést fejtett ki, főleg arról lett nevezetessé, hogy a latin nyelvnek és irodalomnak keleten abban az időben teljesen elhanyagolt ismeretét újra terjeszteni kezdé s mintegy előkészíté kelet és nyugat tudósainak azt az érintkezését, mely a XV. században a byzanczi birodalom megdőlése után Európa szellemi újjászületésére oly nagy hatással volt. Görögre fordította Ovidius Metamorphosisait és Heroidáit, Ciceróból a Scipio álmát Macrobius kommentárjával együtt, Cæsar Bellum Gallicum-át, Boëthiustól a De consolatione philosophiæ-t, Donatus kisebb grammatikáját, Augustinus könyvét De Trinitate s a többi közt a *Cato* neve alatt ismert erkölcsi *Distichonokat,* melyeket a középkor minden iskolájában nagy buzgalommal olvastak. E fordítások irodalmi becse nagyon csekély ugyan, mert Planudes még a maga korában sem tartozott a kitünőbb stilisták közé, de mégis foglalkozniok kell velök mindazoknak, a kik az illető latin eredeti munkákat a szövegkritika szempontjából tárgyalják. Planudes ugyanis, mint minden ügyetlen fordító, igyekezett lehetőleg szóról-szóra visszaadni a latin szöveget s így fordításai egy-egy régi kéziratot helyettesítenek, valóságos szövegkritikai segédeszközöknek tekinthetők, melyeknek értékét az érdekelt kiadóknak esetről esetre meg kell határozniok.

Így jutott nekem is osztályrészemül az a nem épen kellemes feladat, hogy Planudes egyik idétlen szellemi szülöttével a futólagos olvasáson kívül behatóbban is foglalkozzam. Midőn ugyanis a M. T. Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában megjelent Cato-monographiám *) számára megbízható szöveget kellett megállapítanom,

---

*) *Cato bölcs mondásai.* Latinul és magyarul. Szövegét megállapította, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Némethy Géza. Budapest, Akadémia, 1891.

később pedig, midőn az «Editiones criticæ scriptorum Græcorum et Romanorum a collegio philologico-classico Academiæ Litterarum Hungaricæ publici iuris factæ» czímű vállalat számára egy latin bevezetéssel és adnotatio criticaval ellátandó Cato-kiadás előkészületeivel voltam elfoglalva, alaposan meg kellett vizsgálnom a Planudes-féle Κάτωνος Ῥωμαίου γνῶμαι czímű kegyetlen rossz fordítást is annak a kérdésnek végleges eldöntése végett, vajjon nem állott-e valamely becses régi kézirat a tudós görög rendelkezésére s nem lehet-e munkájának valami hasznát venni az eredeti szöveg kritikai megállapításánál. E vizsgálat annál szükségesebb volt, mert a Cato-féle distichonok két újabb kiadója közül az egyik, Hauthal,[1]) mindössze ennyit említ præfatiója XXXVIII. lapján: «Dicendum tamen est, Græcam Planudis versionem, ut de aliis taceamus, Catoni aliquantum profuisse», a másik pedig, Bährens,[2]) az egész dolgot egy szóval sem említi. Mivel tehát idevágó kutatásaim a hely szűke miatt se említett monographiámban, se a jövő évben megjelenendő kritikai kiadásomban nem voltak közzé tehetők, e folyóirat hasábjait használom fel arra, hogy e kérdésben elfoglalt álláspontomat röviden igazoljam.

Ha a Planudes-féle Cato-fordítás esetleges szövegkritikai értékét meg akarjuk határozni, össze kell azt hasonlítanunk a rendelkezésünkre álló régi kéziratokkal s ki kell derítenünk, hogy a kéziratok melyik családjával mutat rokonságot. Munkánkat tetemesen megkönnyíti az a már fönnebb említett körülmény, hogy Planudes szóról-szóra igyekszik fordítani s így a görög szövegből az előtte feküdt latin codex nevezetesebb lectiói meglehetős biztossággal reconstruálhatók.

A Cato-féle distichonoknál rendelkezésünkre álló kézirati anyag, hála Hauthal és Bährens fáradozásainak, mai nap már teljesen áttekinthető. Az összes codexek két főcsaládra oszlanak: az egyik családot a legrégibb, legjobb és keresztény czélzatú hamisítástól leginkább ment kézirat, a *Veronensis* bibliothecæ capitularis n. 163. sæc. IX. *(A)* egymaga képviseli, a másik családban a jobbak csoportjába sorolandók a *Matritensis* Cajon. 14 n. 22, 40. sæc. IX. *(B)*, a *Turicensis* 78. sæc. IX. *(C)*, a *Montepessulanus* scholæ medicinalis 306. sæc. IX. *(D)*, a *Vossianus* L. Q. 86. sæc. IX. *(E)*, az *Ambrosianus* C. 74. sup. sæc. X. *(F)*, egyes figyelemre méltó lectiókat ad két *Parisinus*, 2772. és 8093., a többi codex mind a rosszabbak *(deteriores)* osztályához tartozik: a teljesen romlott vulgatát adja.[3])

---

[1]) *Catonis philosophi liber* post Jos. Scaligerum vulgo dictus Dionysii Catonis Disticha de moribus ad filium, ad fidem vetustissimorum librorum manuscriptorum atque impressorum recensuit Ferdinandus *Hauthal.* Berolini, Calvary, 1869.

[2]) *Poetae Latini Minores*, Lipsiæ 1881, vol. III. p. 205—236.

[3]) L. erre vonatkozólag *Spicilegium criticum in distichis Catonianis*

Hasonlítsuk tehát először is össze a legjobb kéziratnak, a *Veronensisnek (A)* jellemzőbb olvasásait a Planudes-féle fordítással. Ime a *praefatio* abban az alakban, a hogy én az *A* alapján helyreállítottam.

Cum animadverterem plurimos graviter in via morum errare, succurrendum opinioni eorum et consulendum *famae* existimavi, maxime ut *istis gloriose vivere et honeste mori contingeret. Quare ista facienda atque imitanda esse perscripsi, ut factis eorum vita corrigatur.* Igitur præcepta *is legat, qui intellegit.* Legere enim et non intellegere neglegere est.

Planudes:

'Αναπολήσας ἐγὼ κατὰ νοῦν, ὡς πλεῖστοι δὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς τῶν ἠθῶν ὁδοῦ παρατρέπονται, συλληπτέον τε εἶναι καὶ γνώμην συνεισακτέον ψήθην δεῖν ταῖς σφῶν ὑπολήψεσιν, ἵν' ὅτι μάλιστα *σὺν εὐδοξίᾳ τε βιώσαιεν καὶ τιμῆς ἐπιτύχοιεν. Δεῦρο τοίνυν σε, φίλτατε υἱὲ, διδάξω τρόπον τινὰ τὰ τοῦ σοῦ νόος ἤθη κοσμήσεις.* Οὕτω δ' οὖν *ἀναλέγου τάσδε τὰς ἐμὰς ἐντολὰς, ὥστε καὶ συνιέναι αὐτῶν.* Τὸ γάρ τοι ἀναγινώσκειν καὶ μὴ γινώσκειν καταγινώσκειν ἐστίν.

Egyszeri átolvasás meggyőz arról, hogy a fordítás *A*-tól teljesen eltérve a vulgatát követi úgy az egyes szavakban, mint különösen abban, hogy a bevezetést a szerző fiához intézi, a miről *A*-ban szó sincs.*)

Sententia 5: Foro *parce*. — P.: Σεαυτὸν τῷ βουλευτηρίῳ δεξιὸν πάρεχε. — Vulgata: Foro *pare*.

Sent. 30: Irascere *ob rem*. — P.: Μὴ ὀργίζου ἀναιτίως. — Vulgata: Irasci: *absque re noli*.

Sent. 25: Meretricem *cave*. — P.: 'Εταίρας *φεῦγε*. — V.: Meretricem *fuge*.

Distich. I. 8:

Nil temere uxori de servis crede querenti:
Semper enim coniunx *servum, quem diligis*, odit.

P.: Μεμφομένης ἀλόχου δούλους προπετῶς μὴ ἀκούσῃς·
Πολλάκι γὰρ, *τὸ πόσις φιλέει, στυγέει παράκοιτις.*

V.: *Saepe* etenim mulier, *quem coniunx diligit*, odit.

Distich. I. 12:

Rumores *cave*, ne *studeas* novus auctor haberi,
Nam tacuisse nocet nulli, nocet esse locutum.

---

czímű értekezésemet az Egy. Phil. Közlöny 1889. évi pótkötetének 128—144. lapján, továbbá *Cato bölcs mondásai* (Budapest, Akadémia 1891) czímű munkám szövegkritikai jegyzeteit a 114—132. lapon.

*) A következőkben Planudes fordítását rövidség kedveért P. betűvel jelöljök, a vulgatát V.-vel.

P.: Θρύλλους φεῦγε, νεὸς μὴ μυθοπλάστης *δόξῃς*,
Οὐδένα μὲν σιγῇ, τόδ' ἐναντίον ἤκαχε πολλούς.
V.: Rumores *fuge*, ne *incipias* novus auctor haberi.
Distich. I. 20:
Exiguum munus cum det tibi pauper amicus,
Accipito *laetus*, plene et laudare memento.
P.: Εἴ σοι δῶρα πένης φίλος εὐτελῆ ἐγγυαλίξοι,
Δέχνυσό τ' *ἀσπασίως*, κἀκείνῳ δὴ χάριν ἴσχειν.
V.: Accipito *placide*, plene et laudare memento.
Distich. I. 23:
Incusare *deos* noli, sed te ipse coërce,
Si tibi pro meritis nemo *succurrit* amicus.
P.: Εἴ σοι μηδείς, εὖ τι παθὼν παρά σου *χάριν ἴσχει*,
Μή σύγε μέμφεό μοι *θεόν*, ἀλλὰ γὰρ ἄγχε σεαυτόν.
V.: Si tibi pro meritis nemo *respondet* amicus,
Incusare *deum* noli, sed te ipse coërce.
Distich. I. 25:
Quod præstare potes, *nec vis, promittere noli*,
Ne sis ventosus, dum vis bonus esse videri.
P.: Πᾶν ὃ δύνῃ τινὶ δοῦναι, μήποτε *δὶς καθυπόσχῃ*,
Μήτι καλὸς δοκέειν ἐθέλων ἀνεμώλιος εἴης.
V.: Quod præstare potes, *ne bis promiseris ulli*.
Distich. II. 18:
Insipiens esto, cum tempus postulat *ipsum*:
Stultitiam simulare loco *cum tempore laus est*.
P.: Ἄφρων γίγνου, ὥστε *τὸ πράγμ' ἢ ὁ καιρὸς* ἀπαιτεῖ·
Ἀφροσύνην γάρ που πλάττειν *ἄκρη ἐστὶ φρόνησις*.
V.: Insipiens esto, dum tempus postulat *aut res*;
Stultitiam simulare loco *prudentia summa est*.
Distich. III. 4:
Sermones blandos et blaesos *vitare* memento:
Simplicitas veri fama est, *laus* ficta loquendi.
P.: Μύθους μειλιχίους τε καὶ αἱμυλίους *πεφύλαξο*·
Νημερτὴς ἁπλότης ἀγαθή, *δολίη* δ' ἡ ἐπακτή.
V.: Sermones blandos blaesosque *carere* memento:
Simplicitas veri fama est, *fraus* ficta loquendi.
Distich. IV. 11:
Cum tibi proponas animalia cuncta timere,
Unum *praecipue tibi scito* hominem esse timendum.
P.; Ἢν προκέηται θηρία πάντα ἔχειν διὰ δεῖμον,
Ἓν *κέλομαι* τρομέειν σε τὸν ἄνθρωπον περὶ πάντων.

V.: Unum *praecipio tibi plus* hominem esse timendum.

Dist. IV. 24:

Hoc *adhibe* * * quo possis vivere sanus:
Morbi causa mali est, nimia est quæcumque voluptas.

P.: Τόσσον *πῖν', ὅσσον δύνῃ, ἣν ἐθέλῃς* ὑγιαίνειν·
Πᾶσα γὰρ οὖν σπατάλη δεινῆς νόσου ἐστὶν ἀφορμή.

V.: Hoc *bibe, quod possis, si vis tu* vivere sanus.

Dist. IV. 36:

Est iactura gravis *quaesitum* amittere damno:
Sed tibi, cum valeas, semper superesse putato,

P.: Ἔστι μὲν ἄλγος ἐπαχθὲς, *ἅ τις κέκτητ'* ἀποβάλλειν·
Ἔμπης δ' εἰσὶν ἃ τὸν φρονέοντα φέρειν ἐπέοικεν.

V.: Est iactura gravis, *quae sunt*, amittere damnis:
Sunt quaedam, quae ferre decet patienter amicum.

Dist. IV. 49:

Miraris versus nudis me scribere verbis?
Hoc *brevitas fecit, sensu* coniungere binos.

P.; Θαυμάσεις ἐπέεσσι στιχουργήσαντά με γυμνοῖς;
Τοῦτο δὲ νοῦ *βραχύτης* δρᾷ σὺν δύο ταῦτα τιθεῖναι.

V.: Hoc *brevitas sensus fecit* coniungere binos.

Ez a néhány jellemző lectio mutatja, hogy Planudes az *A*-tól eltérőleg mindig a vulgatához ragaszkodik, s mivel egyezés sehol a legcsekélyebb mértékben sem mutatkozik, kimondhatjuk, hogy a görög fordításhoz alapul vett latin kézirat nem tartozhatott az első családhoz. Hátra van most, hogy ugyanazt az összehasonlítást megtegyük a második család jobb codexeivel (B C D E F, továbbá Par. 2772. és 8093.) is, mert csakis így jelölhetjük ki a kérdéses kézirat helyét a codexek ez osztályában.

Sententia 7:

Par. 2772: *Ad nequam* ne accesseris.

P.: *Μὴ πρότερον εἰς βουλὴν παρέλθῃς*, πρὶν ἂν κληθείης.

V.: *Antequam voceris*, ne accesseris.

Sent. 45:

B.: Iracundiam. *rege.*

P.: Τὴν ὀργιλότητα *κίρνα.*

V.: Iracundiam *tempera* vel rege.

Dist. I. 16:

B.: Multorum cum facta senex et dicta *reprendis*,
Fac tibi succurrant, iuvenis quæ feceris ipse.

P.: Ἔγρα λόγους τε *διηγήσῃ* πολλῶν περὶ γῆρας,
Τοῖα δὲ γοῦν, νεὸς ὤν, ἔρδ' ὄφρ' ἀλέγῃς τὰ σὰ τῆμος.

V.: Multorum cum facta senex et dicta *recenses.*

Dist. I. 24:

BCDE: Ne tibi quid desit, *quod quaeris*, utere parce.

P.: Ὄφρα τι μὴ σπανίσῃς, *σέο χρήμασι* φειδόμενος χρῶ.

V.: Ne tibi quid desit, *quaesitis* utere parce.

Dist. I. 33:

Par. 2772: Cum dubia in certis versetur vita periclis,
Pro lucro tibi pone diem, quicumque *sequetur*.

P.: Τοῦ βίου ἀμφιβόλου φανεροῖς ἐνὶ πήμασιν ὄντος,
Πᾶς *μοχθῶν* πρὸς κέρδος, κέρδος ὅπερ ζῇς, ἡγοῦ.

V.: Pro lucro tibi pone diem, quicumque *laboras*.

Dist. I. 40:

Par. 2772. 8093: Dapsilis interdum notis et carus amicis
Cum fueris *dando*, semper tibi proximus esto.

P.: *Εὐπραγέων*, εὐεργετικὸς μὲν πολλάκι γίγνου
Σεῖο φίλοις, σαυτῷ δ' εὐεργετικώτατος αἰεί.

V.: Cum fueris *felix*, semper tibi proximus esto.

Dist. II. 2:

C.: *An di sint, caelumque regant, ne quaere doceri:*
Cum sis mortalis, quæ sunt mortalia, cura.

P.: *Λεῖπε θεοῦ μυστήρια καὶ πόλον, ὅστις, ἐρευνᾶν·*
Θνητὸς ἐὼν γὰρ καὶ περὶ θνητῶν ἔσσο μεριμνῶν.

V.: *Mitte arcana dei caelumque inquirere, quid sit.*

Dist. II. 10:

CDEF: *Cui* scieris non esse *parem te*, tempore cede,
Victorem a victo superari sæpe videmus.

P.: *Ὃν* νοέεις σέο *μείονα*, τῷ δ' ἐν καιρῷ ὑπείκειν·
Πολλάκι γὰρ κρείττων πρὸς χείρονα ἥτταν ὑπέστη.

V.: *Quem* scieris non esse *parem tibi*, tempore cede.

Dist. III. 14:

CDEF: Quod potes, id tempta, operis ne pondere pressus
Succumbat labor et frustra *mutata* relinquas.

P.: Τοῖς δυνατοῖς ἐπιχείρει, μήποτε τοῖσδε πιεσθεὶς
Μαψίδιον προλίπῃς τοὔργον *καμάτοισιν* ἀπειπών.

V.: Succumbat labor et frustra *temptata* relinquas.

Dist. III. 24:

EF.: *Aequa diligito* caros pietate parentes,
Nec matrem offendas, dum vis bonus esse parenti.

P.: *Μὴ ψυχρῇ στοργῇ* σοὺς ἀμφαγάπαζε τοκῆας,
Μητέρι μὴ πρόσκρου' ἐθέλων ἀρέσαι γενετῆρι.

V.: *Dilige non aegra* caros pietate parentes.

Dist. IV. 16:

CDEF: Utere quæsitis opibus, fuge nomen avari:
Quid tibi *divitiae si semper* pauper abundas?

P.: Χρῶ τοῖς κερδηθεῖσι, κνιπίης οὔνομα φεύγων·
Τίπτ' *ὄφελος πλούτου*, εἰ πλουτεῖς αἰὲν ἀπαιτῶν;

V.: Utere quæsitis opibus, fuge nomen avari:
Quid tibi *divitiae prosunt*, si pauper abundas?

Dist. IV. 32:

CDEF: Cum fortuna tibi rerum tua displicet ipsi,
Alterius specta, *cui* sit discrimine peior.

P.: Εὖτ' ἂν τῇ τῶν σῶν ἄχθῃ χαλεπῶν φίλος αἴσῃ,
Βλέψον ἐς ἄλλου δυσπραγίαν *πόσον* ἔπλετο χείρων.

V.: Alterius specta, *quo* sit discrimine peior.

Dist. IV. 39:

CDEF: Cede locum læsus fortunæ, cede potenti:
Lædere *qui* potuit, poterit prodesse aliquando.

P.: Δὸς τόπον ἠνορέηφι τύχης, καὶ ὕπεικε κακωθείς·
Ἥ γε γὰρ ἔσχε λυμῆναι, σχοίη καί ποτ' ὀνῆναι.

V.: Lædere *quae* potuit, prodesse aliquando valebit.

Sententia 11:

B.: *Magistratum* metue.

P.: *Τὸν καθηγητὴν* δέδιθι.

V.: *Magistrum* metue.

Ez összeállításból világosan kitűnik, hogy a második család jobb codexeinek (BCDEF Par. 2772. 8093.) jellemzőbb olvasásai Planudesnél nem találhatók meg, s éppen az olyan helyeken, a hol a vulgata határozottan rossz varianst közöl, a görög fordítás a vulgatához ragaszkodik. Lássuk már most, hogy az a néhány hely, hol Planudes a vulgatától eltér, minő codexekkel mutat rokonságot.

Sententia 5.

P.: *Σαυτὸν* τῷ βουλευτηρίῳ δεξιὸν πάρεχε.

V.: Foro *pare*.

Itt Planudes bizonyára a *foro te para* varianst követte, melyet Paris. 8246. sæc. XIV., Paris. 7575. sæc. XIV. és Cod. 328. bibl. Bodleianæ sæc. XIV. közölnek.

Sententia 7.

P.: Μὴ πρότερον *εἰς βουλὴν* παρέλθῃς, πρὶν ἂν κληθείης.

V.: Antequam voceris, ne accesseris.

Az *εἰς βουλὴν* világosan mutatja, hogy az eredetiben *antequam voceris ad consilium* állott; ezt közlik Par. 8246. sæc. XIV. és a Bodleiánában őrzött Cod. B. N. Digb. 3. sæc. XIV.

Sententia 22.

P.: Οἴνῳ σεαυτὸν κεράννυε.

V.: Vino *tempera.*

Itt ismét a *σεαυτὸν* szó árulja el az eredeti olvasását, mely csak *Vino te tempera* lehetett; ezt közlik Paris. 8246. sæc. XIV. és Paris. 6345. sæc. XIV., továbbá Cod. 328. bibl. Bodleianæ sæc. XIV.

Sententia 45.

P.: Τὴν ὀργιλότητα *κίρνα.*

V.: Iracundiam *tempera vel rege.*

Mivel Planudesben egyedül *κίρνα* áll, az eredetiben bizonyára *tempera* állott magában; ezt közlik Paris. 8320. sæc. X., Paris. 6345. sæc. XIV., továbbá két Bodleianus, Cod. 328. sæc. XIV. és Cod. B N. Digb. 3. sæc. XIV.

Dist. I. 16.:

P.: Εὐποιίην ἑτέροιο διεξέρχου πολέεσσιν·
Εὖ δὲ σὺ ποιήσας ἕτερον σιγῇ τόδε κεῦθε.

V.: Officium alterius multis narrare memento,
Atque aliis *quantum* benefeceris ipse, sileto.

A Planudes előtt álló kéziratban bizonyára ez volt: *Atque aliis cum tu;* ezt közlik Paris 6345. sæc. XIV., Bernensis n. 403. sæc. XIII., Paris. 8286. sæc. XII., Paris. 7575. sæc. XIV.

Ezek a helyek tehát világosan mutatják, hogy Planudesnek a vulgatától feltünően eltérő olvasásai csak néhány rosszabb, nagyobb részt fiatal kézirattal mutatnak rokonságot.

Vizsgálatainkból immár önként következik a kérdés végleges eldöntése. Láttuk, hogy a Planudes fordítása a kéziratok első családjának egyedüli képviselőjével, az *A*-val semmiféle egyezést nem mutat, továbbá, hogy a második család jobb codexeivel (B C D E F Par. 2772, 8093.) szemben a vulgatához csatlakozik, végre, hogy a vulgatától eltérő olvasásai csupán rosszabb kéziratokban találhatók meg. *Az a kézirat tehát, melynek alapján Planudes a maga fordítását elkészítette, a Cato-codexek második családjának rosszabb osztályához tartozott s ennélfogva szövegkritikai értéke egyáltalában nincs.*

Ez szolgáljon annak a magyarázatául, hogy én a szóban forgó görög fordítást a Cato bölcs mondásai szövegének megállapításánál teljesen mellőztem.

Dr. Némethy Géza.

HAZAI IRODALOM.

Scholia Recentia in Pindari Epinicia. Ad librorum manuscriptorum fidem edidit *Eugenius Ábel.* Budapestini MDCCCXC. Pars prior. VI + 480 lap. 8-r. Ára 5 frt. (Az «Editiones Criticæ Scriptorum Græcorum et Romanorum a collegio philologico classico Academiæ Litterarum Hungaricæ publici iuris factæ» cz. vállalatban.)

Midőn a boldogult kitünő tudós e posthumus munkáját Közlönyünk hasábjain bemutatom, azzal a czéllal teszem ezt, hogy a *Pindar-magyarázatoknak főleg az ókorban való történetéről* tájékoztassam az olvasót s nem hogy szövegkritikai szempontból vegyem a kiadást analysis alá. Ezt mindaddig, míg a második rész meg nem jelent, nem volna időszerű dolog megtenni, — és nem volna jogosult megtenni addig, míg a szöveg kézirati hagyománya megállapításának módjával, hiányozván a tájékoztató prolegomenák, — behatóan meg nem ismerkedhettem.

A Pindarscholionok történetét bővebben semmiféle munka nem tárgyalja.[1]) Ha tehát kissé bőbeszédű vagyok, mentsen ki engem feladatom minéműsége.

A Chæronea melletti csata tudvalevőleg egyszer s mindenkorra véget vetett a nagy nemzeti görög egységnek, melynek tudata már az olympiai játékok keletkezése óta a Földközi s Fekete-tenger partvidékein lakó minden görög emberben élt és eszmélt s a perzsa ellenség ellen való megfeszített küzdelemben legemlékezetesebben nyilvánult. A helléneket nem lelkesítette többé fejlődő, terjeszkedő, tettre vágyó polgárokból álló szabad, nemzeti állam. Érezték, hogy világtörténelmi szerepöket eljátszották, hogy politikai hivatása nemzetöknek többé nincs. Az új állapotok senyvesztőleg, zsibbasztólag hatottak a görög geniuszra. Tán alig ismerünk nemzetet, mely az új állapotok rendjébe oly nyugalommal[2]) bele törődött volna, mint a görögök, mely oly könnyen mállott szélylyel és oly készségesen olvadott be részeiben az erősebb nemzetek hódító gyű-

---

[1]) Forrásul szolgáltak: *Lehrs:* Die Pindarscholien. Berlin, 1873. *Wilamowitz-Möllendorf:* Euripides Herakles I. k. Berlin, 1889. *Mommsen:* Pindari Carmina. Ed. maior. Berolini 1864. *Horn:* De Aristarchi studiis Pindaricis. Gryphiswaldiæ 1883. *Feine:* De Aristarcho, Pindari interprete. Jenæ 1883. *Ábel:* Scholia Vetera in Pindari Nemea et Isthmia. Berolini 1884. *Mommsen:* De scholiis Pindaricis Epimetrum. Francofurti a. M. 1865. *Blau:* De Aristarchi discipulis. Jenæ 1883. *Susemihl:* Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit. I. Leipzig, 1891. *Mommsen:* Parerga Pindarica. Francofurti a/M. 1877.

[2]) Egyes lázadások és zendülések, mint a N. Sándor halála utáni Athénben, nem voltak jelentékenyek a görög nép történetében.

rűjébe. Látjuk ezt irodalmukon is. Nem kesereg a veszteségen, mely a görögséget érte, nem panaszkodik a változott idők miatt. Tudták művelői, hogy a görögség a mint maga volt hajdan kovácsa szerencséjének, úgy maga volt sírásója is ezen, a múlt csaták izzó kohóiban kovácsolt nagyságának is. Megénekelni a múltat: fáj és eszünkbe juttatná a jelen politikai sivárságát, az egyéni karakter tehetetlenségét, — holott pedig annyi élvvel kinál az élet feledni az általános nyomorúságot s nem gondolni a jövő eshetőségeivel sem. A jelennek nincsen megénekelni való magasztos tárgya, a jövőnek biztató reménye nincsen. A régi istenekben nem hiszünk és szolgálatába csak annak szegődünk, mi közelfekvő, kézzelfogható valóság és nem hiú ábránd, mely sohasem teljesül, s melyre legjobb erőnket pazarolni nevetség.

Így gondolkozhatott az alexandrinus korszaknak az a néhány igazán költői lelke, mint pl. *Menandros*, *Theokritos*, *Meleagros*, *Ruphinos*. A kisebb, nem a szó szokásos értelmében eredetieknek vett talentumok, kik példára, mintára szorultak, mélyebb költői szellem hiányában a régi mesterektől akarták ellesni a költészet titkát és a kánonba foglalt nagy költők műveihez tárgyban, elocutióban hasonló termékeikkel reméltek egy sorban említtetni a bámult halhatatlanokkal. Az iskolákban czéhbeli iskolamesterek ugyan már a Kr. e. VI. századtól fogva tanítottak, de az ifjaknak minden költői olvasmányuk csak Homeros volt, és ennek magyaráztatása is nélkülözött minden rendszert, egyoldalú volt és századokon át kezdetleges színvonalon állott. A sophisták és rhetorok nyelvészkedtek! Csak midőn *Aristoteles* a tudományok rendszeresítésén kezdett fáradozni és tanítványait a tudományos módszertanba bevezetni, változtak az exegetika terén a viszonyok. Azok a közönségesebb anyagból gyúrt emberek, kik a philosophikus és rhetori iskolákból kikerültek, Aristoteles korában Homeroson kívül egyes lyrikusokat, Aeschylos, Sophokles tragédiáit olvasgatták és általánosabb ismereteiknél fogva már önnön erejökből tanulmányozhatták behatóbban az írókat. A ki e köznapiasabb emberek sorából a költői pályát választotta, úgy fogta fel feladatát, hogy mindenekelőtt a régi mestereket kell minden oldalról tanulmányoznia. Mire azután valamely tárgya megénekléséhez fogott, az évekig tartó kutatás, önképzés, emlézés lelke minden magasb röptének szárnyát szegte, s kiölte belőle azt a kevés eredetiséget is, melylyel minden ember, a ki az ész munkájában és gyakorlásában kedvét leli és hivatását látja, ha kis mértékben, is, de okvetetlenül szokott bírni. De azért legfőbb ambitiójuk az volt, hogy műveikben a verejtékes studium, az irodalomban való tökéletes tájékozottság meglássék. A korszak költői az új æra elején tudós költők voltak, majd később költőtudósokká alacsonyodtak le, kik tárgyukat oly mythologiai, lexikális, grammatikai ballaszttal terhelték meg, melynek

súlya alatt a költői dictio emelkedni, magasra szárnyalni nem tudott. Az előbbiek közé *Philetas*, *Hermesianax*, kyrénei *Kallimachos*, *Apollonius* Rhodius sorolhatók, a versifikátorok közé *Lycophron*, *Aratus*, *Nicander*, *Oppianus* etc. Ők az alexandrin korszak nagy tekintélynek örvendő alakjai. Mint a tudományok népszerűsítői a tudós buvárkodást a legkeresettebb foglalatossággá tették.

De a kiket emlitettünk, bármint tömjénzett is nekik sokoldalúságuk miatt saját koruk és a római zelota irodalomtörténet, a modern irodalomtörténészek itélő foruma előtt, valamiként nem ihletett költők, ép úgy hivatott tudósok számába sem mennek. Mert csak az egyéni szükségletek szempontjából tanulmányozták át a régi mestereket és egyikök sem volt képes levonni az olvasottakból, az áttanulmányozottból a törvényeket és megállapítani a tudományágnak, melyben dolgoztak, egyedül követendő vezéreszméit, miként azt Aristoteles, a nagymester, tevé. De azzal, hogy hangosan követelék a régi írók magyaráztatását és mivel félszeg és ferde exegesisök egészséges reakcziót szült s a tudományos küzdőtérre csak oly versengőket késztetett, kik pusztán a tudomány mívelésére, de semmi másra magukban hivatást nem éreztek, a korszak szellemi munkásai nagy tömegét abba az áramlatba sodorták, mely annak az epochának megadta ismeretes karakterisztikumát. Philetassal, rhodusi Simiassal, Phanoklessal és iskolájukkal csaknem egyidőben tünik fel ephesosi *Zenodotos* és iskolája. Ekkor mindinkább két nagy táborba különödnek el a korszak szellemi munkásai, a népszerüsítő, költő tudósok és a hivatott, vagy magukban hivatást érző iskolázott tudósok táborába.

Zenodotos (325—245) minden sikeres tudományos működés alapjául az irodalomnak általános vagy legalább egy bizonyos ágának lehető teljes ismeretét tartotta s az első volt is, ki ez elvét, melyet már Philetas vallott, hivatalos működésében általánosan érvényesítette. Mint az alexandriai nagy könyvtár præfectusa, az epikus és lyrikus költők műveit rendszerezte és katalogizálta. E munkákhoz a kéziratok külső és belső állapotának vizsgálatára szorúlt s így csakhamar egyazon író összegyűjtött kéziratain észrevette, mint változott az idők folyamán és vetkőzött ki eredeti alakjából a szöveg. Belátta, hogy ezt kimutatni és a további romlást megakadályozni a tudományos kritika, mely többékevésbbé mindig az írónak tárgyi magyarázatával együtt jár, — haladéktalanul köteles. A homerosi és hesiodosi költemények kritikai studiumára mindjárt ő maga vállalkozott, de követelte Alcæus, Alcman, Pindaros, Aeschylos, Sophokles és Aristophanes számára is. Az első Pindaros-kiadás az ő kezdeményezésére jött létre.

«A könyvtár kézirataiból össze kellett gyűjteni Pindaros munkáit, megállapítani a gyűjtöttek rendjét és sokszorosítása czéljából szövegét

is, hogy a költőt ezen szövege szerint másolják le és terjeszszék el.» Byzanczi *Aristophanes*-nek (257—180 Kr. e.), a Wilamovitz-féle iskola tanai szerint az ókor legnagyobb és legingeniosusabb kritikus szellemének nevéhez fűződik Pindarosnak első rendszeres és tudományos akribiával létesített kiadása. Ő Pindaros költeményeit az egyforma versmértékek alapján csoportosítva könyvekre osztotta fel, mindvégig egyforma orthographiát alkalmazott rájuk, és megállapította főképen magát a szöveget, melynek korábbi históriájáról egyöntetű és szigorúan keresztülvitt eljárása miatt semminemű tudomásunk sincsen.

Mihelyt megvolt Pindarosnak kritikai módszerrel rendezett kiadása, azonnal kezdetét vevé különböző szempontokból való kommentálása, a mint az az ilyen, tárgyi és grammatikai interpretatióra nagy mértékben szoruló költeményeknél eo ipso föltételezhető. A scholionok tanusága szerint Aristarchos egy ἀπορίαι Πινδαρικαί cz. exegetikus művet használt. (V. ö. Sch. in Pind. Nem. I. 49.) Aristophanes tanítványai közül *Kallistratos* írt magyarázatokat, samothrakei *Aristarchos* (215—145) kiadta és kommentálta is költőnket. De az utóbbi, kit oly nagyérdemű homerikusnak ismertek el az ó- és újkorban, mint Pindarkritikus és magyarázó az ókornak nem egy pindarikusa mögött áll. Nem volt tisztában a bœot költő metrikájával, historiai és mythologiai ismeretei sokkal csekélyebbek voltak, semhogy a költő olvastatásánál felmerülő kérdésekre a kellő, kielégítő választ megadhatta volna.

Aristarchosnak mindama tanítványa, kikről puszta nevökön kívül egyebet is tudunk, inkább Homerossal s a többi epikussal foglalkozott, semmint a görögök legnemzetiesebb lyrikusával. A nagy kritikustól személyesen kiképzett tanítványok közül csak az elisi *Aristodemos*-tól voltak a scholionok tanusága szerint Pindaroshoz magyarázatok. Érthető jelenség s analogonját látjuk késő századainkban is. A miben a mester dolgozik, az iránt érdeklődik első sorban a tanítvány is, s a dolog természete szerint, a hova bevezették, ott állapodik meg, onnan indul ki, s oda tér vissza minden studiuma. A Lehrsek, Ludwichok, Carnuthok mind a Lobeck által kijelölt irányt követik, az Usenerek, Blassok, Wilamowitzok a Welckeréit.

A Krates alapította pergamoni iskola részéről, mely az írók históriai interpretatiójával, a mythographiával foglalkozott első sorban, Pindaros költeményei nagyobb figyelemben részesültek. A klazomenæi *Artemon* Pindarosnak Siciliára (Hieróra) vonatkozó győzelmi dalaihoz írt ὑπόμνημα-kat, s myrleai *Asklepiades* Pindarmagyarázatainak több töredékét őrizték meg scholionjaink, rhodosi *Aristokles* nagy munkát írt a versenyjátékokról, melynek megírásakor főképen Pindaros epinikionjai feküdhettek asztalán.

Azonban a római korszakban s különösen Augustus korában beállott

a merev, mindent apróra etymologizáló, többnyire tudákos, excerpáló grammatizálás kultusza. A szétszórt magyarázatokból, a speczialis lexikonokból, a mythographikus és irodalomtörténeti munkákból a kommentároknak azt a nemét produkálták, mely bevezetésképen egy kis általános áttekintést a mű lényegéről (ὑπόθεσις) adott s folytatólag az írót sorról sorra lehetőleg minden, tehát rhetorikai, grammatikai, mythologiai, etymologiai, históriai szempontokból magyarázatokkal látta el. Az exegesisnek ezen faját alexandriai *Didymos* teremtette meg s ő maga benne egyúttal a legnagyobb tökéletességre is vitte. Nem volt geniális ember, nem bírt mély itélő képességgel, nem tudta a mindenünnen összeharácsolt anyagból kifejteni a maradandó értékűt, de óriási, a görög irodalomban később is csak alexandriai *Theon*-éval összehasonlítható szorgalmával, mindenre kiterjeszkedő figyelmével megvetette alapját a görög klasszikusokhoz való későbbi összes scholion-gyűjteményeknek. Ezért nagy hálával tartozunk emlékének. Mert ne feledjük, hogy görög írót, ha csak lehet, scholionokkal kell olvasnunk. Minden æsthetikánk és minden kritikánk korlátolt látókörünkről tenne bizonyságot, ha lépten-nyomon szem előtt nem tartanók az ókori æsthetikusok és kritikusok gondolatait.

Régi Pindarscholionjaink jelen alakjukban a Didymos kommentárjának idők multával más magyarázatokkal bővült kivonatai. A metrikus scholionok ugyanis visszamennek a Kr. u. II. században élt *Draco* Stratonicensis metrikus tanulmányaira. Scholion-gyűjteményünk maga ebben az időben nyerte mai alakját s szerkesztőjük (Wilamovitz nézete szerint) *Palamedes* grammatikus, ki Hesychius Milesius tanusága szerint egy ὑπόμνημα εἰς Πίνδαρον-t írt.

Mivel a második században élt Kr. u., ennél későbbi időből való írókat pedig scholionjaink nem említenek és feltünőleg az ő nevét nem, nem tartható egészen ok nélkül corpusunk redaktorának. Ugyancsak a második század végén, Kr. u. 180 táján, készítettek Pindaros költeményeihez paraphrasist, melynek terjedelmes maradványai scholia veterainkon végighúzódnak.

A N. Konstantinostól egészen körülbelől I. Basilios császárig (867—886) terjedő időközben a grammatizálás vagy mondjuk philologizálás az általános zavarok, a politikai constellatióknál fogva maradandóbb nyomokat nem hagyott hátra. A kereszténység hódító eszméi e korban lekötve tartották a gondolkodó fők figyelmét, s a theologia palæstrájában jobban vélhették edzeni az elmét, a jellemet, a stilus erejét, mint hiányos és rendezetlen könyvtárak eléggé meg nem értett foliansai útvesztőjében. E korszaknak is szüksége volt a maga Aristotelesére, ki irányokat mutasson irodalmi tanulmányokra. Ez *Photius* volt (820—891), ki a százados haraszttól belepett ösvényeket kortársai és

utódai számára ismét felfedé. Myriobiblonával, melyben 280 munkát ismertetett és kivonatolt, tanítványait és hallgatóit oly ismeretkörbe vezette be, mely azokat beható tanulmányokra képesítette. A byzanczi irodalomnak aranykorát (1100—1300) mindenesetre ő készítette elő.

Pindarossal a byzantinusok oly szívesen foglalkoztak, mint akár Homerossal vagy Euripidessel. A *Tzetzes* testvérek közül, kikről a modern irodalomtörténet mindig bizonyos sarkasmussal szokott megemlékezni, bár a fiatalabbiknak mégis egy-egy érdekes adatot, egy-egy fontos fragmentumot köszönhet, — csak az idősebbiktől, *Izsák*-tól (1100—1138) maradt fenn a pindarosi metrumokat tárgyaló egy értéktelen irat: *Johannes*-tól (1111—1180), ki ugyan szintén foglalkozott költőnkkel, nem maradt ránk e tekintetben semmi. — Valamint Homeroshoz írt, úgy Pindaroshoz is kellett bő kommentárt írnia *Eustathios*-nak (1174 körül), legalább tanuskodik róla az a könyvünkben Ábeltől kiadott «De vita et scriptis Pindari» czímű érdemes fejezet, mely a föltételezett kommentárnak bevezetését képezheté.

A byzantinusok fő Pindaros-scholiastái *Thomas Magister* (1300 körül), kortársa *Manuel Moschopulos* és *Demetrios Triklinios* (1310 körül). Az elsőtől elvitatta Lehrs azokat az első és második pythiai ódákhoz írt scholionokat, melyek két kéziratban neki vannak tulajdonítva. Thomas Magistertől ránk maradt egy vita Pindari is. Manuel Moschopulos az olympiai győzelmi ódákhoz írt scholionokat, melyek nagyon is relativ becscsel bírnak. *Demetrios Triklinios* bő magyarázatokkal szövegkritikailag adta ki Pindarost, ellátta két, az epinikionok metrumát tárgyaló excursussal, s a költeményekhez paraphrasist is készített. Érdekes, hogy míg Wilamowitz (i. m. p. 194) Trikliniost a byzanczi kor legkiválóbb «philologusának» nevezi, kinek tudományos munkálkodása messze felülmúlja egy Hartungét vagy Weckleinét, — újabban könyvünknek a Deutsche Litteraturzeitungban (1891, p. 984) megjelent ismertetésében az Eustathios-féle vita kivételével könyvünk többi anyagát tökéletesen értéktelennek nyilvánítja.

A Pindar-scholionoknak első kiadása az ú. n. *Romana*, 1515-ben Rómában jelent meg *Zacharias Kallierges*-től. Scholia Vetera és Recentia-k külön vannak választva benne. Az utána következő hat kiadás (a *Brubachiana* 1542, a *Paulus Stephanus*-é 1599, az *oxfordi* 1697, a *Beck*-féle, hol a «signum paragraphi distinguens» először van alkalmazva, 1795, a *Heyne*-é 1798 és 1817, s a *Boeckh*-é 1819) az utolsó kivételével aránylag hasznavehetetlenebb volt, mint az ed. princeps, a mennyiben a Scholia Vetera-k összekeverteténék a Sch. Recentiákkal. *Mommsen Tycho*-t illeti az érdem, hogy a Pindaros szövegét tartalmazó codexek osztályozásával összekötötte a scholionok kéziratainak osztályozását is, *Lehrsé* pedig az érdem, hogy a scholionok szövegét többnyire ott, hol a

kézirati hagyomány cserben hagy, helyreállította. A codexeknek minutiosus átvizsgálása azonban csak *Ábel* által történt meg, kitől 1884-ben a Nemea-khoz és Isthmia-khoz való Scholia Vetera-k jelentek meg, 1890-ben pedig a Scholia Recentia-k, melyeket *Némethy Géza* ajánlott röviden a szakközönség figyelmébe és rendezett sajtó alá. E scholionok első, eddigelé megjelent része tartalmazza 1. Suidastól Pindaros életrajzát, 2. Eustathios említett művecskéjét, 3. Thomas Magister Πινδάρου γένος-át, 4. D. Triklinios metrikus scholionjait, 5. az I—XIV. olympiai és az I—II. pythiai ódákhoz való scholionokat.

A régi scholionok főkéziratai: Ambros. C. 222 inf. sæc. XII, v. XIII., Vatic. 1312, sæc. XII, Laurent. XXXII, 52 sæc. XIV.

A fiatal scholionok főcodexei: Vindob. 130, sæc. XIII—XIV., Paris. 2403, sæc. XIV, XIII, Paris. 2465, sæc. XIV. Laurentianus XXXII, 44 sæc. XIV, Monacensis (Augustanus) 550, sæc. XV, Ambros. H. 7. inf. sæc. XV—XVI, Ambros. E. 77 sup. 2, sæc. XV.

A Scholia Recentia második része megjelenésének időpontja még nem bizonyos. Mindenesetre kívánatos volna, ha az Ábel által eddigelé kiadott scholionok pontos indexei csatoltatnának a megjelenendő II. részhez.

S midőn végül az előttünk fekvő munkát a Pindaros élete iránt érdeklődő hazai philologusainknak meleg pártfogásába ajánlom, felhivom egyúttal figyelmöket az új vállalatra, mely a m. tud. Akadémia class. phil. bizottságának ægise alatt és költségén indult meg. Az egész művelt külföld előtt főkép e vállalat repræsentálhatja hazai philologiánkat. *Ezért* kívánjuk, hogy minél többen működjenek benne közre. Quod felix, faustum, fortunatumque sit.

Dr. VÁRI REZSŐ.

A görög vallás és művészet. Segédkönyv az irodalmi és művelődéstörténeti tanításhoz. *Irta dr. Geréb József.* Budapest, 1891. Eggenberger. Ára 1 frt.

E mű szerzője komolyan vette feladatát. Bármily kicsinyre szabta is könyve terjedelmét, nem akart egyszerü compilator lenni, hanem azon volt, hogy ahhoz, a mit olvasott és tanúlt, a magáéból is adjon hozzá valamit. Nemcsak utánozni, hanem alakítani is akart. Ezért könyve megbirálásánál kissé magasabb mértéket kell alkalmaznunk, a mire az a tudat is felbátorít, hogy a lelkiismeretesen dolgozó szerzők rendszerint nyugodtan fogadják a bár kissé tartózkodóbb, de ép ezért tárgyilagos és mindenesetre őszinte kritikát.

A könyv első része a vallásról szól. Ez a könyv kevésbbé sikerült, de egyúttal nehezebb része is. Nehezebb, kivált akkor, ha úgy tűzzük ki a czélt, mint Geréb. «Gondolkodó ifjú» mondja az előszóban, «furcsának is találná, hogy az lett volna a szellemes görög fajnak dogmája, a

mit ő képtelenségnek tart; saját vallása hitelveit pedig a vallástani órákon olyan magas erkölcsi alapon fejtegetik, hogy képes lesz a görög nép benső hitéletét is megérteni, a görög nép fogalmait isteneiről fejlődésökben figyelemmel kísérni és a polytheismus bukásának okát fölfogni.» Mint e nyilatkozatából láthatjuk, a szerző nem akar mesemondó szerepére vállalkozni, s hatodik osztályú tanulóknak a görög mesék megszámlálhatatlan variatióival kedveskedni. Keresi a görög vallás mélyebb értelmét, s nevezetesen azt, hogy e vallás miért és hogyan változott meg észrevétlenül Homerostól Periklesig. Mert a görögök belső hitélete nem volt valami megkötött, megmerevedett, változhatatlan dogma, — s ebben különbözik a mai vallásoktól, — hanem nemzedékről nemzedékre új meg új elemekkel gazdagodó, inkább mozgékony folyóhoz, mint nyugodt víztükörhöz hasonlító képzetcsoport. A görög phantasia egy perczig sem nyugodhatott meg; mindig talált új alakokat és új anyagot a feldolgozásra, szünet nélkül változtatta, tarkította és csodálatos finomságokkal szíuezte a mythosokat.

De épen ez a gazdagság okozhatta a legnagyobb nehézséget, tekintve, hogy tankönyv készítése volt a feladat. Nem is sikerült a szerzőnek azt a veszedelmet, melyre czélzok, t. i. a nomenclatura szárazságát egészen elkerülni. A mythologiai és különösen a kosmogoniai részekben a sok névvel bizonyára takarékosabban lehetett volna elbánni, mert végtére is a tanítás e fokán nem az a czél, hogy a görög mythologia egész rendszereiről szerezzen tájékozást az ifjú. Pædagogiai tekintetben is jobb lett volna a neveket a minimumra leszállítani, s e helyett inkább egyes kiválóbb és jellemzőbb mythosokat vonzó alakban részletesebben előadni.

A görög vallási élet rajzában néhány igen kiváló forrás után indul a szerző. Ilyenek a régibb Tiele s különösen a legújabb Chantepie de la Saussaye. Korántsem hibáztatom, sőt erényül említem, hogy ily nagyobb, általános irányú, s inkább vallásbölcseleti munkákat is elmélkedése körébe vont; de ép azért, mert ezt szükségesnek találta, nem menekedhetik meg a források egyoldalú használatának vádjától. A ki görög hitéletről ír s a tárgy theologiai alapjára iparkodik helyezkedni, attól tán elvárhatjuk, hogy a tárgyához tartozó alapvető *mythologiai* munkákat is szorgalmasan forgassa. Vagy oly nagyon elavúltnak tartja Geréb úr Prellert, Hermannt és különösen Schœmann II. kötetét, melyről a görög vallásrégiségek legújabb megírója (Stengel) is elismeri, hogy «a kultusrégiségeknek *legkitünőbb* rendszeres előadása»? (Die vorzüglichste systematische Darstellung der Kultusalterthümer, die wir besitzen.) — Hogy vajjon Roscher legújabb műveit, Otto Gruppe munkáját s Erwin Rohdenek a görögök halhatatlansági hitéről írt szellemes könyvét használta-e, — azt feszegetni nem akarom. Tény, hogy a munka tartalma e művek használatára nem enged következtetni.

Mindezeket nem azért említem, mintha föltétlenül szükségesnek tartanám, hogy a tankönyvíró gyökeréig kísérje a szóban levő kérdések fejlődését. Csak azért hozom fel, mert maga a szerző kényszerít magasabb mérték alkalmazására, midőn oly forrásokra utal, minő Chantepie de la Saussaye, s midőn a rendesnél magasabb szempontból kívánja tárgyát előadni. Hogy egy példát említsek, azt hiszem, hogy Geréb a homerosi emberek túlvilági hitére vonatkozó fejtegetéseit (11. lap) másképen írta volna meg, ha Erwin Rhode idéztem könyvét használja vala. Ráutalt volna arra a nevezetes mozzanatra, melynek legdöntőbb bizonyítékát ma már az ásatásokból merítjük hogy a Homeros előtti messze ős-korban igenis megvolt a görögökben a kimúlt emberek lelkeivel való összeköttetés élénk tudata, s hogy a homerosi költemények néhány helyében, kivált az Ilias végén, a Patroklos tiszteletére rendezett nagyszerű halotti ünnepségek leírásában ama legrégibb kor ilyetén felfogásának rudimentumait kell felismernünk. Az az állítás, hogy «az Ilias költője olyan időben élt, mikor a lélek halhatatlanságára vonatkozó fogalmak *még* nagyon zavarosak voltak», csakis a későbbi periklesi korhoz viszonyítva lehet igaz, de a megelőző, úgynevezett mykenæi korszakhoz viszonyítva, aligha. Hogy Homeros hőseiben e tudat általában véve nem él s ennélfogva a halottak kultusza is csak nagy ritkán tünik fel a költeményekben, arra is megadja Rohde a meggyőző feleletet, midőn kimutatja, hogy a dór vándorlás okozta kiköltözés Kis-Ázsiába s ezzel együtt a halottégetés rohamos elterjedése volt oka a túlvilági életben való eredeti hit elhalványulásának. — A mythologiai rész beosztása ellen nincsen észrevételem, s elismerem, hogy a beosztás sikerült. De igen lényeges és szinte megfoghatatlan hiánynak tartom, hogy a szerző a görögök nemzeti játékait — hacsak az 52. lapon olvasható 20 sort nem tartjuk kielégítőnek — úgy szólván agyonhallgatja. Pedig mind a herosok tiszteletére tartott agónok, mind a nagy nemzeti játékok egyenesen a vallásos kultusz kifolyásai, s kétségtelenül sokkal inkább tartoznak a görög hitéleti régiségekhez, mint a dráma, melynek a szerző egy külön fejezetet szánt. Nem birom elképzelni, miképen tudná Geréb bebizonyítani, hogy a görög drámának több köze van a «szorosan vett isteni tisztelethez», mint pl. az olympiai vagy a pythiai játékoknak.

A fejezetek tartalma ellen tárgyi tekintetben alig tehető kifogás. Csak néhány módszerbe vágó fogyatkozásra legyen szabad rámutatnom. — Vannak a könyv mythologiai részében *nehéz* fejtegetések. Nehezek nem magokban véve, hanem rövidségöknél fogva. Igy pl. a homerosi és Perikles korabeli mythologia eltéréseiről szóló fejtegetést (12. l.) alig érthetik meg azok, kiknek készült e könyv. A 14. lapon azt olvassuk, hogy «Aphrodite is inkább ázsiai istennő az Iliasban», a mit talán indokolni is kellett volna. A 15. és 16. lapon hat rövid pontban

igyekszik Geréb kimutatni a görög theogonia phoeniciai eredetét, a mire azt lehet megjegyezni, hogy ha tankönyvírónak nincsen elég helye tudományos állítások bizonyítására, vagy ha a tanulók még nem értik meg a bizonyítást, inkább ne érveljen, mintsem ily nagy tételnek néhány sorban való bizonyítására vállalkozzék. Végül, a hesiodosi mythologia előadásánál — bár e rész nyüzsög a sok tulajdonnévtől — hiányzik egy fontos jellemvonás, mely e mythologiát a homerositól megkülönbözteti; ez *az öt korszak*, különösen pedig az *első*, melynek halandó emberei kimulásuk után mint daimonok láthatatlanul tovább élnek, emberi bűnöket és jótetteket ellenőrizve.

Az egyes istenek functióiról szóló rész gondosan és szépen készült. A meghatározások elég szabatosak, az árnyalatok finom kidolgozásúak. A mysteriumokról és tisztulásokról, a papokról, áldozatokról és ünnepekről, jósokról és jóshelyekről, úgyszintén ráadásul a görög drámáról és színházról szóló fejezetek a dolog lényegét értelmesen adják elő. Kívánatosnak tartottam volna, ha a szerző az áldozatoknak, a görög élet e jelentőséges tényezőinek valamivel nagyobb tért szentelt volna.

Külön akarom szóvá tenni a könyv első részének nyelvét, melynél sokkal jobb a másodiké. Az első részben sok az idegenszerűség, sőt indokolatlan anakoluthiáknak, magyarán hanyag stilizálásnak is nem egy példájával találkozunk. Példák: 1. l. «A görög nép az emberi mívelődés történetében igen fontos szerepet játszik, mert eszméket teremtett és művészeti formákat alkotott, *melyeket az utókor átvett vagy legalább alapul szolgáltak a továbbfejlődésre*» 7. l. «az ember (e. h. embernek) vagy akármily más istennek hatalmát»; 14. l. «*Artemis* (Diana), Apolló testvére, szintén halálos nyilakkal jár-kel, *ki* emberekre és erdei vadakra vadászik»; 16. l. «*van bebizonyítva*, .. *az által*»; 21. l. «hőstetteik *által* (e. h. hőstetteikkel) érdemelték ki» (ily példák másutt is); 40. l. «a Homeros *által* nem is *gyanított* bűnös mesék»; 61 l. «s hogy ez a felvilágosítást a jóslatmagyarázóknál, a kik ismét külön papi osztályt *képeztek, keresse*». 43. l. «Ha mutatkozik is némi *haladás* Homeros óta *a viszonzás eszméjét illetőleg a túlvilágon, a földön elkövetett jó és gonosz tettekért*». (Minő stil!); 39 l. «De a költők és bölcsészek hitelvei távol állottak a görög vallás lényegétől; jobban voltak tőle elszigetelve, mint a *költő Homeroséi, midőn* (!) a *népdalok az époszokban* lángszelleme *által* átalakítva, a bennök előforduló *ellentmondások által* stb.» (Egészen úgy hangzik, minthа fordítás volna.)

A könyv *második része*, «a görög művészet fejlődési menete», mind szerkesztés, mind előadás tekintetében jóval magasabban áll az elsőnél. Meglátszik, hogy itt tisztultabb fogalmakkal dolgozott a szerző s hogy legtöbbnyire a bőviből merít. Bizonyos lendülettel írja meg a művészetek virágzásának vázlatát, s tagadhatatlan csínnal azt a részt,

hol az emlékszerű művészetről, a görög templomról s a görög oszloprendekről szól. De legélvezetesebb a könyv ott, a hol a szerző (nyilván saját szemlélete alapján is) a görög szobrászat híres remekeit írja le, az Apollon Sauroktonost, a Praxiteles Hermesét, a Niobidákat, az Apoxyomenost, a belvederi Apollont, a milói Venust, a Laokoon csoportját, a borghesi viadort. És jól tette a szerző, hogy csak a leghíresebb, a világhírű műremekeket vette föl, melyeknek ismerete az általános műveltség kellékei közé tartozik, mert ezen a fokon minden túlságos részletezés az eredményt koczkáztatja.

Dicséret illeti meg a szerzőt és a kiadót a könyvben található 54 csinos fametszetű képért is, melyek jól hozzáillenek a szöveghez s bizonyára megkedveltetik e kis könyvet a tanuló ifjúsággal.

Kisebb megjegyzéseimmel nem akarom a helyet elfoglalni, mert meg vagyok győződve, hogy egy második kiadásnál maga a szerző fogja elejöket venni. Egy dologra azonban mégis legyen szabad figyelmeztetnem. Nagyon veszedelmes dolog æsthetikai téren bizonyos általános jelzőket kellő válogatás nélkül alkalmazni. Igy pl. a szerző nagyon szereti a *hatalmas* szót, s bár megengedem, hogy a görög művészet alkotásai közül nem egyre lehet alkalmazni, e jelző mégis sokkal általánosabb, semhogy csinján ne kellene vele bánni. Szerzőnknél nemcsak a művészet kapott «hatalmas» lendületet a politikai élet felvirágzásával, hanem Pheidias iskolájáról is általános jellemzésül azt olvassuk, hogy az iskola «hatalmas» volt. Ugyancsak Pheidiasról olvassuk néhány nappal később, hogy «a leghatalmasabb» teremtő erő lakozott benne, s a görög templom leírásánál «hatalmas» alkotásokról olvasunk, melyek a görög polgárt a szentélybe lépéskor megindították. Ugyanazon a lapon (101) alul Zeusnek «hatalmas» chryselephantin ülőszobráról olvasunk, s három oldallal utóbb a görög művészet «hatalmas» és népies kifejlődésével találkozunk. Azt hiszem, hogy Geréb úr tanulmányai szolidabb alapon nyugosznak, semhogy ily platitude-ökhöz kellene folyamodnia.

Egészben véve Geréb úr e kis könyvét irodalmi tanítás hasznos segédeszközének tartom, mely a szerző becsületes törekvéséről tanuskodik. Könyvének mentől nagyobb elterjedést kivánok.

Dr. Fináczy Ernő.

M. Tullii Ciceronis in M. Antonium orationum Philippicarum I., II. et XIV. Bevezetéssel ellátta és magyarázta *Dr. Iványi (Panyák) Ede* m. kir. áll. főgymnas. tanár. Budapest 1890. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása, Hoffmann és Molnár. (Görög és római remekírók iskolai könyvtára.) — 8. r. VI, 7—192 lap. Ára 1 frt.

A szerző e kiadásban módszeres classicus-kiadást bocsát közre: a bevezetés első része a Philippicákhoz való történeti tájékoztatást közöl,

a második részben van Cicero élete és irodalmi működése, azután következik a három beszéd szónoklattani felosztással és az egyes szakaszok tartalmi összefoglalásával a lapok szélén; a magyarázat (a 103—175. l.) a következő tekintetek szerint oszlik fel: tárgyi magyarázat, præparatio és pedig: nomina, verba, adverbia, phrases, stilisztika; egy-egy beszédhez való magyarázat után tartalmi összefoglalása következik, a könyv legvégén pedig, függelékben magán-, vallás-, államrégiségek és hadi régiségek czíme alatt (a 176—189. l.) a közölt beszédekben előforduló antiquitasok rövid magyarázata van összefoglalva. E módszer által, mint szerzőnk is elismeri előszavában, sok ismétlés támad; a præparatióban egyik-másik rovatba nemcsak épen odavaló kerül. Tanitási eljárást is ajánl szerzőnk az előszóban, a melynek több pontját bizonyára minden philologus tanár helyeselni fogja. Magára a czímül irt műre több rendbeli megjegyzést kell tennem.

Szerzőnk igen gyakran használja a magyar nyelv szellemével meg nem egyező szenvedő igéjű mondatokat. Így a 8. lapon: megöletett, számüzetett, kivégeztetett, 10. rendeltessék; a magyarázatokban az ilyen mondatszerkezet a tanulót arra csábíthatja, hogy a szöveget is ilyen l tinos magyarsággal fordítsa. Szerzőnk magyarsága általában sok kifogás alá esik: 9. Barátságába fogadta őt, ki hogy bejuthasson a senatusba ... 10. Nem csak Cæsarnak törvényét szándékozik érvényen kivül helyezni, hanem azt is indítványozni akarja. 11. Egy röpiratot szerkesztett, mely hivatva volt nem csak az ellene felhozott vádakat czáfolni meg, hanem a legkeserűbb gúnynyal festeni le Antoniust. 14. Igy remény és félelem között érkezett el a várva-várt nap. 15. Ezenkivül fegyverkezés történjék. A 15. és 16. lapon egészen latinos a következő eldarabolt mondat: Ez alatt a küldöttség, melynek egyik tagja Sulpicius útközben, Mutina közelében, meghalt, visszatért, de eredménytelenül. Latinos a sok -ván, -vén képzőjű igenév használata. 25. Catilina t. i., a mit Marius és Sulla katonáikkal, azt ő czinkosaival akarta kivinni. 106. Megindokolása foglaltatik. 112. Egyedül volna hivatva kimutatni azt, miért kelljen éppen Cæsar magán jegyzeteit fogadni el. 117. *Quid est aliud?* Mi mást jelentsen ez (germanismus: soll). 127. *Quid est aliud?* Mi más legyen az, a mi stb. 128. Mi az, a mi oly kevésbbé sajátsága egy szónoknak? *Longius progredi non posse*, teljesen lapítani (meglehetősen szűk körre szorítkozó tájszólás). 138. A mi, hogy meg nem történt, nem rajta múlt. 139. Szine-javát. 144. Bevonulása előtt néhány nappal előbb ott hagyta Rómát. 151. Szabadna. 167. És a consuloknak nemcsak a supplicatiókban, hanem mindazon kitüntetésekben részesülniök kellett volna. 170. Mithridates fiát legyőzte, s őt előbbi birtokának határai közé szorította, ki fölhasználván a zavargásokat, Ázsiában hódításokat tett.

Nevezetes, hogy szerzőnk a latin szók helyesirásában nem követ-

kezetes. 9. *Pompeius* és *Pompeji*; a czímlapon Tullii olvasható, a 23. lapon *Pompei*, így a beszédek szövegében is, pl. I, 18. v. ö. I, 36. II, 37, 38. Ellenben II, 84. *Antonii*; v. ö. XIV, 35. Az assimilatiót vagy kihagyásos irást megengedő szókban szintén nincsen következetesség: 5. *inpactus, impuros, 10. inpendere, 13. inpendeant, 22. impelli, 27. impetro; I, 8. expectans, I, 13. exstet, II, 64. expectantibus, II. 29. inprobarit, II, 33. aspexerint* és *adscribe, II, 51. extinctis, II, 68. adspexisti, XIV, 33. exstruxerit; II, 30.* van *intellegi*, a magyarázat (137.) így írja: *intelligere*; II, 68. *vinulentus*, a magyarázat (147.) *vinolentus; II, 81. nuntiatio, 151. nunciatio. II, 91. semustulatus, 153. semustilatus; 179. nunciatio, obnunciatio.* Miért magyarázza a következetesen *cum*-nak írt kötőszót ezzel: *quumque* (a 174. l.)?

Tárgyi tekintetben a következőt kell megjegyeznem. 8. 11. 12. 134. 135. l. *Caius*, a 148. és 149. l. *Cnaeius* helytelen; e neveket így kell kiírni: *Gaius, Gnæus* vagy *Gneus.* — 8. Meg kellett volna mondani, hogy mennyiben illethette a *Creticus* gúnynév a gyáva M. Antoniust. — 11. 27. 29. *Brundusium*, I, 7. II, 5. *Brundisium*; ez utóbbi a helyes. — 11—13. Ugyanazt a legiót Martianak és Martialisnak nevezi, holott maga Cic. Phil. IV, 5. V, 23. 28. a legiót Martianak, katonáit Martialesnek nevezi; v. ö. XIV, 26. A 171. lapon már helyesen van a legio neve: *Martia.* — 21. Tullius név nem családot, hanem nemzetséget jelent. — *Q. P. Strabo* helytelen névrövidítés, mert a gentilis nevet nem szabad rövidíteni; különben is e férfiú neve helyesen *Cn. Pompeius Strabo* volt. — 27. *Dyrrhachium* mai neve mellé illenék *Thessalonica* mai neve is: *Salonichi.* — Ciceronak *pro domo* mondott beszédét is meg kellett volna említeni, hiszen czíme szinte közmondásos. — A Philippicákból való idézetekben vigyáz szerzőnk, hogy olyat, a mi nincs a könyvébe felvett három beszédben, teljesen közöljön, de már más műnek idézésénél nem ügyel erre, pedig Cicero leveleivel sem rendelkezik a tanuló; 20. l. 2. jegyz., 28. l. 2. jegyz.

A beszédek szövegére is van néhány megjegyzésem. I, 3. *quo recitato* abl. abs., tehát annak a mondatnak határozói része, a melynek a magyar fordításban esetleg mellékmondatává lesz; ha tehát vesszővel választjuk el, mint szerzőnk, a többi mondatrésztől, akkor tulajdonképen a magyar mondatszerkezet egy irásjelező szabályát csempészszük a latinba. Ugyanez áll az acc. c. inf. szerkezetének irásjelezésére nézve is, azzal a különbséggel, hogy az acc. c. inf. nem határozói, hanem tárgyi vagy alanyi mondatösszevonás, viszonyítva a magyarra. Szerzőnk ez írásjelzésben következetlenségbe esik; az illető helyek némelyikét ide jegyzem: I, 4. 5. 8. 14. 22. II, 5. nyomban egymás után van egy vesszős és egy vesszőtlen acc. c. inf. — I, 5. eidemque tanuló számára mindenesetre nehezebben érthetővé teszi a szöveget, mert dativust sejtet vele,

holott több. nom.; eis-t is ritkábban lát, mint *iis*-t. Már a 15. pontban szerzőnk is *iis*-t ír. — I, 6. *Veterani, qui appellantur ;* e kétszavú mellékmondatot el kellett volna hagyni, minthogy itt semmi értelme sincs; elhagyja *K. Halm* (Ciceros erste u. zweite Phil. Rede, 7. Aufl. v. G. Laubmann, Berlin, 1887.) és *Dávid István* (M. Tullii Ciceronis orationes selectæ XIII, Budapestini 1890.); *qui appellabantur* alakban közli *R. Klotz* (Teubner szöv. kiad. 1873.); még ez alakban sem tartja megtürhetőnek *H. A. Koch* (Ciceros erste u. zweite Phil. Rede, Teubner 1870.) — I, 10. Ha *debuerat* után vesszőt írunk, a *quibus* elé is kell tennünk. — I, 26. *Hoccine* szóban csak egy *c* a helyes. *Removete* után felkiáltójel kell. — I, 27. *quippiam* szokatlan assimilatiót mutat. — I, 28. *idem* a több. nominativusban csak galiba iskolai könyvben. — I, 32. Ez az olvasás : *libertatem pax consequebatur proxime. Altero* stb. rossz, mert a határozó nincs kellő helyén; Klotz, Halm, Koch és Dávid egyaránt így közli: *consequebatur. Proximo, altero* stb. — II, 1. *viderere* után vessző kell; II, 8. *tandem* után szintén. — II, 19. *sed quia tantam* stb. helyett jobb: *sed quia, cum . . . videas* stb. (Klotz, Halm) vagy: *sed, qui . . . videas* stb. (Dávid). — II, 33. *putent* után kérdőjel kell. — II, 37. Rossz az irásjelezés a következőben: *quae, me manens, conficeret angoribus, — dimissa, molestiis omnibus liberaret.* Itt a *me* egyáltalában nem is tartozik *manens*-hez, hanem *conficeret-* és *liberaret*-hez; csupán *angoribus* után kell vessző. — II, 44. 105. A mai napság alig elképzelhető, az ifjuságnak semmi esetre meg nem magyarázható bűnök helyét szerzőnk a szövegben meghagyta, magyarázatában pedig ügyesen bánik el e helyekkel; mindemellett nem tartom helyesnek ilyen szöveget középiskolai tanulók kezébe adni. Sajátságos, hogy ott, a hol bővebb magyarázatra már semmi szükség sincsen, a függelékben a magánrégiségek közt (176.) a *toga muliebris*-ről elmondja, hogy a közszemélyek ruhája volt, holott a magyarázatban (142.) csak annyit mond róla, hogy asszonyi toga. — II, 48. *Alexandream*, 62. *Alexandriae*, 64. *Alexandrea*.— II, 63. *coena*, 131. l. *coenam* helytelen irás; épen oly hibás II, 81. *coelo* (83. 107. 114.). — A II. orat. 33. fejezetének eleje kétséges; Iványi Mommsen nyomán megtartja a második *renuntiatur*-t és utána kissé terjengősen ezt írja: *deinde, ut adsolet, suffragatum secunda classis.* — II, 87. Sp. dűlt betűje a tanulónak érthetetlen; II, 114. már nincs is dűlt betűvel szedve. XIV, 7. szintén van egy szó dűlt betűvel irva: *aut ;* 12. *hostium* dűlt betüs irását arra magyarázhatja a tanuló, hogy e szón kiváló hangsúly nyugszik. — II, 87. Az itt felsorolt történelmi nevek közül egyet sem magyaráz szerzőnk. — II, 106. E fejezet kérdéses helyét így olvassa: *incredibile dictu est, sed tum nimis inter omnes constabat ;* a Halmtól közölt különféle olvasások közt, azt tartom, legjobb az, a melyet Klotz is megtartott: *sed nihilo minus inter omnes* stb. — II, 111. E mondatban *placeatne*

mihi pulvinar esse fastigium, flaminem, az *esse* után vessző kell. Ez értelemzavaró sajtóhibából maradt el. Épen így kell II, 115. *diem* után is vessző, *iudicia non metuis* után pedig valami jelentősebb irásjel, kettőspont vagy pont. — XIV, 4 *denunciarent*, holott pl. II. 82. *renuntiare.* XIV. 8. is: *denuntiat.* — XIV, 10. E mondatban: *quid hoc biduo timuerimus a domesticis hostibus rumoribus improbissimis dissipatis*, a sok ablat. egymás mellett a tanulónak nehézséget okozhat, melyet szerzőnk magyarázatában el nem oszlat. — XIV, 21. E romlott-szövegű helyen szerencsésen megy át: *idem P. Ventidium, cum alii praetorem voluissent, non ego semper hostem?*

Térjünk át a magyarázatokra. 105. l. A *ius legationis liberum* nem a. m. a szabad követség joga; e hely magyarázata megvan Ep. ad Att. XV 11. 4: *Dolabella me sibi legavit; legare aliquem alicui* pedig a. m. valakit valaki mellé legatusul adni v. venni. Iványi maga is megmondja a 106. l., hogy Cicero legatus volt. — *Bustum*-ot úgy tünteti fel szerzőnk, mintha ebből származnék: *bene ustum.* (Paulus Festi p. 32.) A görög ἄταφος τάφος említése az által válnék értékessé, ha megmondaná, hol fordul elő; *innuptae nuptiae* van Cic. de or. 3, 219. és γάμον ἄγαμον Eurip. Hel. 690. Soph. OR. 1214.—107. 108. *Rhegium*, holott a szövegben *Regini* van; a tanuló számára jobb a görög helyesirást megtartani. — 108. Helyesen közli *promunturium* etymologiáját, és mégis *promuntorium*-ot ír. — 108. 111. Egyetemes használatra szánt iskolai könyvben oly hivatkozás, hogy: Pirchala Stilist. vagy Bartal Mondatt., nincsen helyén. — 108. *conscendere* itt csak egyessz. tárgyat, *navem*, kiván. — *Exposui* és *nunc exponam* között nem maradt el a magyar miután -nak megfelelő kötőszó, tehát itt nem találhatunk asyndetont. — A megmagyarázott kifejezések szerzőnk rendszere miatt néha két rovatba is kerülnek; a stilisztikai rovatban gyakran vannak mondattani dolgok is, pl. 117. egyidejüség, abl. abs. v. ö. 119. A 121. l. először azt olvassa a tanuló, hogy *lege* a. m. *conditione*, aztán azt, hogy *lege quadam vivere* a. m. bizonyos életmódot követni. — I. 8. *intempesta nox* nincs a magyarázatban. — A 113. l. meg kellett volna mondani, hogy *advocati* itt ironiából a. m. *milites.* — 115. *negare se salvum esse* fordítása rossz: valaki kétségbe esik sorsa fölött; helyesen: azt mondják, hogy máskép·nem boldogulhatnak. — Egy *trinundinum* vagy helyesen *trinum nundinum* nem 24 nap, hanem csak 17. V. ö. 186. — 118. Különös irásmód az ilyen: bátran számíthatott a legrosszabbra; 121. kegyetlenkedéseinek köszönheti, hogy megöletett. — Ha azt tanítjuk (118.), hogy *morbi* és *mortis* szójátékot képez, legfölebb szánalmat támasztunk a tanulóban a rómaiak szellemessége iránt.—120. Azt nem lehetett megtiltani, hogy a Manlius nevet ne viselje az egész gens; csupán a Marcus névre vonatkozott a tilalom; ezt mondja világosan a szöveg is. Meg lehetett volna jegyezni, hogy ugyanazon szé-

gyen érte 30 ban Antonius emlékét is, mikor a senatus elhatározta, hogy e gensnek egyetlen tagja se viselhesse a Marcus nevet, Plut. Cic. 49. — 124. E megjegyzés: *criminari = arguere* nem magyaráz, nem könnyíti meg a tanuló dolgát és nem is igaz. — 125. *mihi* itt nem dat. eth. — 128. *qui = quo modo* nem a stilisztika, hanem az adverbia rovatába tartozik. — 130. Furcsa e fordítás; *vigiliae*, tudományos virrasztások. — Az Euripidesből való idézetben egy jóta hiányzik, pedig az, mint tudjuk, nagy dolog: ἀνθρώποισι. — 131. Rossz e fordítás: kiknek születésnapjait másoktól kell megtudnunk (*quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt*); helyesen: kikről még azt is meg kell tudnunk, hogy mikor van a születésök napja. — Néha nagyon egyszerű mondatszerkezetet bonyolulttá magyaráz szerzőnk, pl. 131. *cum dicam*, 133. *diceres*. — 139. Annak a tanulónak, a kinek az olyan jegyzet is kell, mint pl. 122. *benigne ac diligenter* jóakarólag és figyelmesen, bizonyosan szüksége van a *sestertium ducentiens* magyarázatára is. A 156. l. zavart okozhat e megjegyzés: *septiens* t. i. *sestertium* hétszáz millió, holott e számot *septiens miliens sestertium* jelenti. — A stilisztikai szakaszokban roppant sok a hendiadys, pedig bizony legtöbbjét lehet egész híven magyarra fordítani, a nélkül, hogy a hendiadys eszközéhez nyúlnánk. — Különös magyarság a következő: 143. *se explere* fölszedelőzködni; 146. *mimus* mimész; *fecunditas calamitosa* gaz méh-virág (t. i. anyaméh virága). — *Equi vectigales* egyszer a. m. bérbeadott lovak, másszor adózó v. adóköteles lovak. — 148. *supellex* tövét és nemét kérdezi a tanulótól és a feleletet Bartal alaktanában keresteti. — 154. Az adverbia-rovatban csak ez van: *frustra* hasztalan. — Rossz-stilű fordításra vezet: *fortuna rei publicae sustulit diem illum*, az állam védőistennője megfosztá a senatust ezen naptól helyesen: elvette, eltávoztatta e napot, megszabadította a senatust. — 157. A következő fordítás már mégsem járja: *stuprum obferre*, szerelmet vallani! — 161. *se recuperare*, visszaszervezkedni. — 162. Rossz fordítás: *ita cuique eveniat*, oly sors érjen valakit; helyesen: kit-kit. — 166. *exercitum caesum fusumque* se hysteron proteron, se hendiadys; fordítása ez: seregét felkonczolták és szétverték. — 170. Érthetetlen e mondat: De nemcsak Antoniust kivánta Cicero ellenségnek nyilvánítani (helyesen nyilváníttatni), hanem a (?) híveit is, köztük P. Ventidius consult (43-ban), daczára annak, hogy később, 37-ben a parthusokat legyőzte s ezen győzelemért triumphust tartott. Hogyan tudhatta volna ezt Cicero előre? — 171. *principem videre aliquem non invitum*, nagy örömmel üdvözölni vkit körében; ebből a nagyon jelentős *principem* kimaradt: elsőnek, legkiválóbbnak. — 172. *Aquila provincia* valami tévedés lehet; *Alba Fucentia, Fucentis v. Marsorum*, Samniumban, a marsok földjén van.

A régiségi függelék a könyv módszerének helytelenségét bizo-

nyítja: e módszerrel nemcsak ugyanazon könyvben lenne meg kétszer ugyanaz a tárgyi magyarázat, a mit különben a nyelvi magyarázat rovatairól is kimutathatni, hanem az ilyen módszer nyomán írt classicus-kiadásokban untalan ismétlődnének ugyanazon régiségi magyarázatok, esetleg más-más oldalt tüntetve fel, talán egymást kiegészítve; de semmi esetre sem adnák azt, a mit valamely jó régiségtan összefüggőleg, a dolog természetes vagy történeti fejlődése menetében nyujthat. A 185. l. 14. pontja, a *patroni* díjazása, majdnem szóról szóra azonos a 139. l. levő tárgyi magyarázattal; csakhogy a függelékben a pénzösszeg rosszul van számítva. — A magyarázatok hiányosak; 176. a *toga purpurea* nem fordúl elő, holott II, 85. van róla szó és az ehhez való jegyz. (151. l.) csak annyit ír róla, hogy bibor toga, a mit a tanuló minden kis szótárból is kikereshet. — A *calceus lunatus*-ról alig fog a tanuló valamit olvasni: Martial. I, 49, 31. II, 29, 7. — Csuklya csak igen késői latinságságban lehet *caputium*. — A római ház legnevezetesebb részéről, az *atriumról* szó sincs, holott a *compluvium* és *impluvium* előfordul. — 177. A *sella curulis* nemcsak a császárok jelvénye volt. — 178. A *congius* neve nem volt egyuttal *congiarium*. — 179. *Coelus* helytelen irás, ép úgy, mint *coelum* (159. l.) — A Parilia ünnepe nem april 27., hanem 21. esett. — 180. *cella* nemcsak szentélyt jelent, pl. II, 67: *servorum in cellis;* van *cella vinaria*, *olearia*, *caldaria*, *tepidaria*, *frigidaria*, *penaria;* hát még az érdekes *cella pauperis!* — 181. A *recipe ferrum* kiáltásnak nem az az értelme, a mit szerzőnk mond: újra fogd kezedbe a kardot, hanem ez: nesze hát a vas, azaz halál. — 186. A *trinum nundinum* itt is hibásan 24 napra van számítva, mint a 115. l. — 187. *legio Macedonia*, *Pannonia* helyett *Macedonica*, *Pannonica* kell.

A könyvben előforduló sajtóhibák közül ide jegyzem a lényegeseket. II, 65. *statum* (helyesen: *statim.)* XIV, 9. *hostis (hostes)*. XIV, 23. *de Pharnace Pharsaliae* (a két név közé vagy irásjel vagy kötőszó kell). 105. l. ἀμνεστία (ἀμνηστία). 118. a *Mi jót várhatott volna* kezdetű mondatban a hanem kötőszó ez elé való: csak a haza üdve stb. 133. *transagere (transigere)*. 141. *Ptolomaeus (Ptolemaeus)*. 144. *labere (labi)*. 147. 150. *reicere (reiicere)*. 154. *desparatio (desperatio)*. 158. *perpotavi (perpotare)*. 161. *immoralitatem (immortalitatem)*; *respice (resipisce)* 169. *fama manet (manat)*. 170. *Cyria (Syria)*. 179. *natulis (natalis)*. 182. *praeundo (praeeundo;* helyesebb volna *praeitor*-ral magyarázni). 184. köztisztség (köztisztesség). 185. *actiumi (antiumi.)*

E könyv, mint az eddig elmondottból kitetszik, módszerével nem mutat haladást eddig használatban levő classicus-kiadásainkkal szemben; a helyes magyarság és hibátlan stilus szabályai ellen több izben vét; régiségi magyarázatai közt van téves és hiányos; nyelvi magyarázataival nem vezeti a tanulót helyes és szabatos fordításra.

Dr. Pozder Károly.

Kőrösi Sándor, Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese, scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Parte prima. La proposizione semplice. (Elméleti és gyakorlati magyar nyelvtan iskolai és magán használatra. I. rész: Az egyszerű mondat.) Budapest, Egyetemi nyomda. 1891. 8-r. 147 l.

Ez a könyv első sorban a fiumei m. k. áll. főgimnázium használatára készült, s az I. osztály anyagát foglalja magában. Bennünket azonban ez a könyv nemcsak annyiban érdekel, hogy hivatva van kikötő-városunk magyarosodását elősegíteni, hanem mint nyelvészeti mű is, mert benne a szerző arra törekedett, hogy a mai élő magyar nyelvet ismertesse meg tanulóival. Ez különbözteti meg minden előzőjétől.

Nagy érdeme a könyvnek az, hogy induktiv úton igyekszik a tanulóval a magyar nyelvet megismertetni. Nem ad a kezébe rendszeres nyelvtant, melynek szabály-rengetegében könnyen elbódulhat; nem fárasztja és untatja összefüggés nélküli mondatok fordításával, hanem összefüggő olvasmányokból indul ki, s az ezekben megismert nyelvi anyagból vonja el a nyelvtan szabályait.

Az első olvasmány Gyulai Pál költeménye: «Hadnagy uram», s ennek alapján mindjárt megállapítja a névelők használatát; így halad azután olvasmányról olvasmányra, fokozatosan tárgyalva a magyar nyelv jelenségeit, mindig az egyszerűbbektől a bonyolultabbak felé haladva. Azonban kár, hogy Kőrösi nem ragaszkodott teljesen az összefüggő szövegekhez, hanem mellettük közöl összefüggés nélküli mondatokat is, fordításul magyarból olaszra és viszont, és pedig már az első leczkétől kezdve. Később mint gyakoribbá válnak ezek a mondatok, s a 76. lapon túl már nincs is összefüggő olvasmány. Magyar nyelven csakis ilyen olvasmányokat kellene közölni; az olasz-magyar fordítás pedig fűződjék magukhoz az átvett olvasmányokhoz, e helyett is alkalmasabbak az olyan kérdések, a melyeket Kőrösi is közöl (10., 16., 34. ll. stb.). Hogy a szerző módszerét nem alkalmazhatta egész következetesen, abban bizonyosan a hivatalos tanterv akadályozta.

Még nagyobb dicséretet érdemel a szerző a feldolgozott anyag tekintetében. Ő úgy ismerteti meg tanulóival a magyar nyelvet, a mint a magyar ember ajkán él, s szabályait egyszerűen, világosan formulázza. Például csak két pontra utalok. A 67. oldalon a *meg* és *el* használatát fejtegeti ily példákon: *olvastam a könyvet* és *elolvastam a könyvet*; *tanulta a leczkét* és *megtanulta a leczkét*; *keresem a gyűrűt* és *megkeresem a gyűrűt*, megmagyarázva a jelentésbeli különbséget e kétféle igealak között. A 71. és 73. lapon arról szól, hogy hogyan kell a magyarban az egyes kérdésekre felelni, s nem azt tanítja, hogy mindig az idegen ízű *igen*-nel feleljünk, hanem megtanítja a magyaros felelésmódot: ***Tud ön***

magyarul? Tudok. — Láttad a királyt? Láttam. — Elolvastad a könyvet? El. — Nagyon fáj? Nagyon. — Az erdőben voltál? Igen, ott.

A magyar nyelvnek az idegen előtt még legnehezebb sajátságait is világossá és könnyen érthetővé tudja tenni. A ragok előtt álló kötőhangzók használatát a szó végső mássalhangzója szerint tárgyalja (pl. 24. l.); az idegen ajkúra nézve oly nehéz tárgyas ragozás használatát, szabályai világossá teszik; egyik legsikerültebb rész ezeken kívül a szórend szabályainak rövid pontos formulázása (68—69. ll.). Ez utóbbi szabályoknál jó volna még föltüntetni azt is, hogy bennük tulajdonkép *egy* szabály érvényesül az, hogy a magyarban az állítmány mindig a határozott idejű ige, s ez előtt áll a kiemelt mondatrész; az igekötő pedig nem egyéb, mint egy külön határozó, s ezt nyomósítjuk mindig, ha más külön kiemelendő mondatrész nincs.

Kőrösi nyelvtana határozott nyereség nemcsak a fiumei gimnázium, hanem a magyar nyelvtudomány számára is, és érdeklődéssel várjuk a mű többi részének megjelenését. BALASSA JÓZSEF.

VEGYESEK.

— A budapesti philologiai társaság f. évi október 7-én *felolvasó* ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Boros Gábor:* Az exodus Aristophanes vigjátékaiban (felolvasó Némethy Géza).

2. *Cserép József:* Sallustius és a római történetírás (felolvasó Fináczy Ernő).

A felolvasó ülést zárt *választmányi* ülés követte, melyen P. Thewrewk Emil elnökölt, és Fináczy Ernő volt a jegyző. Jelen voltak még a választmány részéről: Pozder Károly, Dávid István, Fröhlich Róbert, Bermüller Ferencz, Cserhalmi Samu, Némethy Géza, Köpesdy Sándor, Gyomlay Gyula.

A választmányi ülésnek a következő lefolyása volt:

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetett.

2. A másodtitkár jelenti, hogy a társaság első titkára dr. Pecz Vilmos a kolozsvári tudomány-egyetemhez ny. r. tanárrá neveztetvén ki, Budapestről való távozása előtt neki a társaság összes jegyzőkönyveit és irományait további őrzés végett átadta. A társaság első tíz évéből való jegyzőkönyveket Pecz Vilmos saját költségén díszesen beköttető s szintén saját költségén szerezte be a tagok névkönyvét is. — A választmány a m. titkár jelentését tudomásul veszi, s a távozott Pecz Vilmos első titkárnak nem csak fent említett áldozatkészségeért, hanem általában éveken át főtitkári

minőségében kifejtett buzgó és sikeres munkásságáért hálája jeléül jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

3. Új tagok: *Tell Ana ztáz*, győri kath. főgymnasiumi tanár (aj. Némethy Géza) 1891-től r. tagnak megválasztatik. Továbbá: *Mócs Szaniszló* pécsi kath. főgymnasiumi tanár (aj. Thewrewk Emil) 1891-től r. tagnak; *Kiss Albert* eperjesi ág. ev. főgymnasiumi tanár (aj. Cserhalmi Samu) 1891-től r. tagnak; *Mondik Pál*, temesvári kath. főgymnasiumi tanár (aj. Hegedüs István) volt rk. tag 1892-től r. tagnak; *Sebestyén Károly*, budapesti tanárjelölt 1891-től rk. tagnak (aj. Thewrewk Emil); *Sróth Péter* és *Mészáros Sándor* budapesti polgári iskolai tanárjelöltek (aj. Mészáros Jenő) 1891-től rk. tagoknak. — Holczinger Imre és Randweg Mihály váczi kath. főgymnasiumi, Katona Mihály kecskeméti ev. ref. főgymnasiumi és Szerencse Menyhért egri kath. főgymnasiumi tanárok kilépése elfogadtatik. — Kiáltossy József és Ballagi Mór elhunyta szomorú tudomásul szolgál. — A létszám e szerint a következő: Tiszteletbeli tag 9, alapító 6, rendes 329, rendkivüli 66.

4. A pénztárnok bemutatja a társaságnak 1890. decz. 12-től 1891. október 7-ig terjedő bevételeiről és kiadásairól szóló kimutatását. Bevétel 3571 frt 71 kr., kiadás 2849 frt 91 kr., pénzkészlet 721 frt 80 kr. — A pénztárnok jelentése tudomásul vétetik.

5. Dr. Pozder Károly indítványára a választmány Müller Miksa nyelvtudósnak tiszteleti taggá való megválasztását a közgyülésnek javasolni fogja.

Ezenkívül nehány folyó ügy nyert elintézést.

— **A Gesta Romanorum és a Toldi-monda.** Bognár Teofil úr a Ph. Közlöny novemberi számában rámutatott arra a hasonlóságra, mely a Gesták 124. meséje és a Pesti Hirlapban közölt Toldi-monda egy részlete között fenn áll. E részlet megvan azonban a «Poncianus históriá»jának egyik meséjében is s Bognár úr ebből azt következteti, hogy a Toldi-monda tárgyalt részlete vagy «a Ponciánus históriájából vagy a Hármas Istóriából jutott a magyar meseköltészetbe». E hasonlóságra rámutattam már az Ethnographia idei juniusi számában (234—235. lapokon), hol kimutattam, hogy ez a mese-részlet az Arany-Gyulai-féle gyűjteményben (I. 16. sz.), a Nyelvőrben kétszer (II. 275 és IV. 375.), és az Ethnolog. Mittheil.-ben (III. 365.) közölt mesékben is előfordul, s hogy közel rokonai a Grimm-féle: «Der kluge Hirtenjunge», Bürgernek «Der Kaiser und der Abt» czímű költői beszélye és a mi Czinkotai kántorunkról szóló mesénk, mely viszont «János király és a canterburyi apát» czímű ó-angol balladával és egy XVI. századbeli drámával rokon. A mit azonban e helyen konstatálni kivánok, az az, hogy a Toldi-monda szóban forgó részlete nem a Ponciánusból, hanem csak a Hármas Istóriából mehetett át a magyar mesébe. A Gesták beszélye ugyanis szintén kegyvesztett vitézről szól, kinek a király csak bizonyos feltételek mellett bocsájt meg. Ez a kiinduló motivum, s ennek feltünő egyezése a nógrádi Toldi-mondával szülte azt, hogy a Gesták szellemes fordulatát bevették a Toldi-mondába. Ez természetes képzettársítás, s első pillanatra szembeszökő. Ponciánus históriájában már bonyolódottabb

a helyzet s nem is volt a népkönyv oly elterjedt a nép között, mint a Hármas Istória, mely mű- és népköltészetünkre oly nagy és mély hatást gyakorolt. Dr. LÁZÁR BÉLA.

— Faust-monda. A német Faust-drámák (ill. bábjátékok) koráról és eredetéről igen figyelemre méltó tanulmányt tett közzé Bielschowsky Albert (*Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte* IV. 1891. 193. l.), a ki fejtegetéseiben Creizenachnak a Faust-drámáról írt ismeretes könyvéből indul ki, de végül igen eltérő következtetésekre jut. Creizenach ugyanis arra az eredményre jutott, hogy a fönmaradt Faust-drámák közül *U* (az ulmi darab) a XVII. századból való, a többiek mind XVIII. századi termékek. Bielschowsky kifejti, hogy az összes darabok három csoportra oszlanak és e csoportok legrégibb és legeredetibb főképviselői *U*, *E* (az Engel-féle darab) és *Sch* (a Schütz-Dreher-féle). E darabok korát keresi a szerző. Mind e darabokban (*U* kivételével) Faust a parmai herczeg esküvőjén szerepel. Ferdinand parmai herczegnek fényes és nagy föltünést keltett esküvője a német császár leányával 1769-be esik. Ez adat tehát ekkor kerülhetett a darabokba. De Parma már az 1742-iki és 1767-iki Faust-előadásokban is a hős varázslásainak színhelye, a ki rendszerint azért megy Parmába, hogy a búskomor herczeget fölvidítsa és a különböző változatok szerint, vagy azért kénytelen Parmából menekülni, mivel a herczeg utálja az istentelen varázslást vagy azért, mivel a herczeg féltékenységből meg akarja őt ölni. Ez adatok alapján valószínűvé teszi a szerző, hogy az eredeti parmai herczeg, kit a Faust-drámák szerepeltetnek, I. Ranuccio (1592—1622), úgy hogy e darabok már a XVII. század elején keletkeztek volna. Sőt még Ranuccio előtt is van parmai herczeg, a kit a Faust-darabok szerzői érthettek, t. i. Ottavio Farnese, a kinek neje Parmai Margit (V. Károly császár természetes leánya) volt. Ezeknek esküvője 1538-ba esik, midőn a történeti Faust maga még élt és eshetőleg épen Olaszországban bolyongott. Ez adatok figyelembe vételével, a kérdéses daraboknak (t. i. *E* és *Sch*) keletkezését a XVI. század első felébe lehet tennünk, midőn közvetlenül a történeti Faust halála után, a parmai események még elevenen éltek a német nép emlékezetében; — míg *U*, mely a Dekkerből vett prologust és többféle motivumot Marloweból tartalmaz, valószinűen 1630 körül nyerte reánk maradt alakját. Ha e következtetések állanak — és a szerző számos egyéb adattal is támogatja nézetét — akkor *a német Faust-dráma független a Népkönyvtől (1587) és Marlowe tragédiájától (1589?)*, mert mind a kettőnél régibb, — akkor a Faustról szóló, rendkívül népszerű német színmű közvetlenül az eleven monda földolgozásából alakult. Megjegyzendő, hogy ezt a véleményt, de kellő vagy legalább meggyőző indokolás nélkül, már régebben is vallották Simrock Károly, Grimm Hermann, Engel Károly és a franczia Faligan Ernő (l. e Közlönyt XIII. 87).

Ezek után az ellenkező oldalról is vizsgálja a szerző e kérdést és kimutatja, 1. hogy a Marlowe darabja nem egyéb, mint a német Népkönyvnek geniális részletekben gazdag, de egyébként nagyon hű földolgozása, és 2. hogy az angol és a német darabok (t. i. régiek) csupán oly momentumokban hasonlítanak egymásra, melyek magával a tárgygyal adva vol-

tak, egyébként pedig lényegesen más tartalmúak és jellegűek. Ebből következik az is, hogy a XVI. és XVII. században Németországban előadott Faust-dráma nem Marlowe tragédiája, hanem a német darab volt, mire nézve helyesen utal szerző arra a föltűnő tényre is, hogy az angol komédiásoknak 1620-ban és 1630-ban Németországban megjelent szinművei közt nincsen meg (ha t. i. a régi nézetet valljuk) legnépszerűbb darabjuk, a Dr. Faust, — ez új fölfogás szerint egyszerűen azért, mivel az nem volt angol, hanem eredeti német dráma.

Ugyanezen folyóiratban kimutatja Schröder Eduárd. hogy Goethe ismerte a „Jutta asszonyról‘ (Johanna pápáról) szóló XVI. századi német drámát, melyet Gottsched 1765-ben, tehát közvetlenül a fiatal Goethének Lipcsébe érkezte előtt, kiadott volt; — Seuffert Bernát pedig valószinűvé teszi, hogy a Goethe-féle Ős-Faust (a tragédia legrégibb alakjának) legrégibb, talán még Lipcsében keletkezett részlete az a jelenet, melyben Mephistopheles a deákkal szemben az egyes tudományokat élesen jellemzi és kigúnyolja.

— **Brunhild és Sigrdrifa.** Hogy a nibelung-mondának régibb, eredetibb alakját a skandináv források tartották fönn, ezen semmi okunk kételkedni; de kétségtelen, hogy már e forrásokban is sok a zavar, és e zavarnak egyik főokozója Sigrdrifa. A Völsunga-saga Sigurd és Brunhild viszonyát következőleg meséli: Sigurd megöli a sárkányt és birtokába ejti a kincset, mire az alvó Brunhildát fölkelti, a ki őt rúnákra és egyéb bölcseségre tanítja. Egyúttal örök hűséget esküsznek egymásnak, mire Sigurd Brunhild sógorához, Heimirhez jut. Itt találja Brunhildát, a kit újra eljegyez. Innen Gjúki udvarába kerül, hol Grimhild királynő feledtető italt ad neki, minek következtében megfeledkezik Brunhildról és Gudrunt veszi nőül. Utóbb Gunnar nőül akarja venni Brunhildát és Sigurd (Gunnar alakjában) keresztül lovagol a lángokon, melyek a szűznek várát környezik, felkölti az alvó valkyrját, kinek magát mint Gunnart bemutatja. Brunhild nem érti a dolgot, mert úgy tudta, hogy a lángokon csak Sigurd tud áthatolni, de mivel megesküdött volt, hogy annak nejévé lesz, a ki őt felkölti, tényleg nőül megy Gunnarhoz. — Ez elbeszélésben nincsen összefüggés, nincsen egység. Sigurd kétszer kelti föl Brunhildát és kétszer jegyzi el. Miért? Az Edda-dalokban két valkyrját találunk: az első esetben Sigrdrifa szerepel s csak a másodikban Brynhild. A Völsunga-saga szerzője, ki természetesen e dalokból merített, nem értette, hogy Sigrdrifa szereplése mire való; azért azonosította ez alakot Brunhilddal. Ez azonosítás ismétlésekre vezetett, — de kicsoda és micsoda Sigrdrifa? és mi lehetett e történetnek eredeti alakja?

E kérdésekre felel Sijmons Bernát (*Zeitschrift für deutsche Philologie* XXIV, 1—32.. l.), a ki kutatásainak eredményeit a következőkben foglalja össze: 1. Sigrdrifa mint tulajdonnév félreértésen alapul: e szó a. m. «győzelmet adó» és eredetileg egyszerű epitheton volt Brunhild neve mellett. — 2. Csak egyetlen eddai dal, a Gripísspá, ismer két valkyrját: Sigrdrifát, a kit Sigurd felkölt, és Brunhildát, kit Gunnar számára nőül nyer. E két alak megkülönböztetésére úgy jutott a dal. szerzője, hogy a

mondai elbeszélésnek a különböző hagyományokban található eltérő részleteit kellő egymásutánban akarta elmesélni, — 3. A hagyományban ugyanis két változat volt ismeretes: az egyikben Sigurd felkölti a lángoktól környezett hölgyet és eljegyzi; a másikban Sigurd a neki szánt leányt felkölti, de nem maga veszi el, hanem Gunnarnak szerzi meg nőül. Az első esetben Sigurd hűtlenségében, a másodikban csalásában rejlik a tragikum csirája. (Midőn a Sigurd-monda utóbb a burgundi mondához kapcsoltatott, megtették Brunhildát Atli nővérévé, hogy a két mondát még szorosabb kapcsolatba hozzák egymással.) — 4. A Gripisspá és a Völsunga-saga szerzői mind e változatokat összefoglalták és életrajzi egymásutánban mesélték el. — 5. A főeredmény: Brunhild várja Sigurdot, mint azt a férfiút, kit a végzet neki férjül szánt. Sigurd meg is érkezik, de nem a maga számára hódítja meg a valkyrját, hanem Gunnar számára. Midőn Sigurd a valkyrját Gunnar számára felkölti, nem ismeri, sohasem látta előbb Brunhildát. Tehát Sigurd első találkozása Brunhilddal czéltalan és nem alapul az eredeti mondán.

— Titus Andronicusról igen érdekes és tanulságos könyvet adott ki Schröer Arnold (*Ueber Titus Andronicus. Zur Kritik der neusten Shakespere forschung.* Marburg 1891, 140. l.). A könyv voltaképen Fleay azon állítása ellen van intézve, hogy a kortársak tévesen tulajdonították a tragédiát Shakespearenak és hogy a darab szerzője eshetőleg Marlowe. Schröer helyesen hangsúlyozza, hogy Meres F. nyilatkozatában (1598) és az 1623-iki folio-kiadás szerkesztőinek tájékozottságában semmi okunk kételkedni; ezek pedig Shakespearenak tulajdonítják a Titus-tragédiát. Schröer azután behatóan kutatja e darab keletkezését és azokat a mintákat, melyeket Shakespeare e műve megírásánál követett.

Egyik érdekes kérdés itt: az 1593-ban első ízben említett ‚Titus Andronikus‘ viszonya egy ‚Titus és Vespasianus‘ cz. darabhoz, melyet 1592-ben említenek és mely csupán az angol komédiásoknak iszonyú német eltorzításában maradt reánk (kiadta Creizenach a Kürschner-féle *Deutsche Nationalliteratur*-ban.) E német átdolgozás oly töredékes és durva, hogy bajos belőle az angol eredetire következtetéseket vonni, annál is inkább, mert a német író a Titus-tragédiába elég feltünően Hamletből is dolgozott bele motivumokat. Mégis nem lehetetlen, hogy mind a két Titus-darab Shakespeare műve, hiszen ‚Hamlet‘ első és második szerkezete is nagyon különböznek egymástól.

A darab forrása ma is ismeretlen és Schröer csak annyit tud kimutatni, hogy a történetben is szerepelt egy Aaron; ellenben igen érdekesen kifejti, hogy a fiatal költőnek mintája, különösen a jellemzésben, Marlowe volt, főleg ennek ‚Tamerlan‘ és ‚A máltai zsidó‘ cz. tragédiái, de a ‚Vérnász‘, valamint Peele-nek ‚I. Eduárd‘ cz. darabja is. ‚Titus Andronicus‘ voltakép nem egyéb, mint Marlowe rikító színekkel festett, túlzott alakjainak gyűjteménye, Marlowe pedig első sorban Macchiavelli (‚Il principe‘) elméleteit testesítette meg színdarabjainak főszereplőiben, míg a költői megalakításban Seneca volt reá igen nagy hatással. Seneca (főleg ‚Thyestes‘) különben Shakespearere magára is nagy mértékben hatott,

míg Kyd-nek ‚Spanish Tragedy' cz. híres darabja alig volt befolyással ‚Titus Andronicus'-ra. Sarrazin (*Anglia* XII. és XIII.), tekintettel ‚Hamlet' és a ‚Spanish tragedy' cselekvényének és motivumainak föltűnő hasonlatosságára, azon véleményének adott kifejezést, hogy ‚Hamlet' (természetesen nem a Shakespeare műve, hanem az először 1589-ben említett régi darab) szintén Kyd műve. E fölfogással szemben valószínűvé teszi Schröer, hogy a ‚Spanish tragedy' csupán utánzása annak a régi Hamlet-darabnak, mely kétségtelenül csakúgy hordta magán Marlowe iszonyatosságainak és Seneca véres rhetorikájának bélyegét, mint ‚Titus Andronicus.'

— France, franceis, franc. Gautier Lajos (*Revue des questions historiques* VII, 84) azt állította volt, hogy ‚France' a Roland-dalban kettős értelemben szerepel; *a)* a. m. a szűkebb értelemben vett Francziaország: Neustria és Austrasia, és *b)* a. m. Nagy-Károly birodalma. E nézet bírálatából indúl ki I. Ph. Hœffe *France, Franceis und Franc im Rolandsliede* (Strassburg 1891, 74 l.) cz. tanulmányában és kimutatja annak tarthatatlanságát. France a franczia irodalom régi emlékeiben mindig a. m, Francien herczegség (a Loiretól északra) vagy általában a. m. frank ország. A latin forrásokban ‚France' a VII—VIII. században mindig csupán a. m. Austrasia és csak a IX. század vége óta jelöli a Seinetől északra eső Galliát is. E kifejezés ‚en France a1 Ais' (t. i. Aachen, N.-Károly székhelye), melynek csak 843 előtt volt értelme, csupán a Roland-dalban (de a Baligant-epizód kivételével, mely más szempontból is későbbi toldaléknak tünik föl) található (a ‚Szász dal' és ‚Róma pusztulása' a Roland-dalból vették). Ais helyett áll egyszer Laon; Paris nem fordúl elő. (E neveket ‚franc' és ‚franceis' megkülönböztetés nélkül vegyesen használja a Roland-dal.) Ez adatok alapján kifejti aztán szerző, hogy a Roland-dal némely részei 843 előtt, mások 987 (Capet trónralépte) előtt, ismét mások későbben keletkeztek. — De abban téved szerző, midőn azt állítja, hogy ‚franceis' (ma français) eredete: ‚France = Francia + ense', mert 'franceis' kétségtelenül a. m. ‚franciscus'.

— Reinke de Vos, a német állateposz, rendkívüli népszerűségét a XVI. és XVII. században jó részben annak a terjedelmes ‚glossának' köszöni, melyet utóbb e műhöz csatoltak, és melyben, a róka történetét moralizáló irányban magyarázgatva, gazdag és sokoldalú erkölcsi tanításokat foglaltak össze. Már Hinrek van Alkmer csatolt (valószinűen 1487-ben) ily prózában írt glossát az állateposz németalföldi szövegéhez (‚Reinaert'), de ez a glossa csak csekély terjedelmű töredékekben maradt fönn (kiadta Paul-Braune, *Beiträge* VIII); ellenben teljesen megvan a ‚Reinaert' alnémet átdolgozásához, a Reinke de Vos-hoz írt glossa, mely már e munka legelső kiadásaiban (Lübeck 1498 és Rostock 1517) is található, s melyet Lübben Ágost és Prien Fr. az ő Reinke-kiadásaikban (1867 és 1887) közzé is tettek. Ez úgynevezett katholikus glossával szemben a ‚Reinke' harmadik kiadásához (Rostock 1539) új, ú. n. protestáns glossa járult, melyet most Herm. Brandes (*Die jüngere glosse zum Reinke de Vos*, Halle 1891, LI. és 314 l.) első izben kiadott és magyarázott. Brandes a terjedelmes bevezetésben mindenekelőtt kifejti, hogy a két glossa

eddigi elnevezése (katholikus és protestáns) nem találó, mert félremagyarázható; e glossáknak ugyanis felekezeti jellegük vagy czélzatuk nincsen, s így az eddigi elnevezés legfeljebb annyiban volna indokolt, hogy az előbbi a reformatio előtt, az utóbbi az egyházszakadás után jelent meg. Helyesebb azért őket ‚régibb' és ‚ifjabb' glossának nevezni. Azután igen valószinűvé teszi, hogy az ifjabb glossa szerzője Dietz Lajos speieri könyvnyomtató, és kimutatja, hogy Dietz munkája nem egyéb mint compilatio, melynél a ‚szerző' a korabeli irodalmat valóban meglepő naivsággal, sokszor szóról szóra kiirta. De azért e versből és prózából összetákolt moralizatio kiváló mértékben dicsekedhetett a közönség tetszésével és nagy befolyással volt az utókorra, a mi a ‚Reinke' rendkívüli népszerűsége mellett persze könnyen érthető.

— Heine Henrik születésének éve és napja mai napig sincsen megállapítva. Heine maga életének különböző szakaiban igen eltérő adatokat tett közzé. Igy kétszer is azt állítja, hogy 1800-ban született, a mi teljesen lehetetlen; házassági oklevele szerint 1799. deczemb. 31-én született; ismét más adatok szerint deczember 13-án, de majd 1797-ben, majd 1799-ben. E föltünő eltérés ez adatokban két forrásra vezethető vissza. Az egyik a költő humorja, mely egy találó élcz vagy ötlet kedvéért (pl. hogy ő a század legelső embere) készségesen módosítja a tényeket. A második ok fontosabb. Heine szülei ugyanis már igen korán terjesztettek hamis híreket a költő születési évéről, nevezetesen fiatalították őt, hogy a katonai kötelezettség alól kibúvhasson. Elster Ernő, Heine munkáinak kitünő kiadója, legújabban (*Vierteljahrsschrift für Literaturgeschichte* IV, 1891, 465. l.) alapos kritika alá vette a Heine életkorára vonatkozó összes közvetetlen és közvetett adatokat és igen valószinűvé teszi, hogy a költő 1797. deczember 13-án született.

— Fischart János családjának eredetéről érdekes adalékot közöl a Haupt-féle *Zeitschrift* XXXV. 255. Az érseki levéltár egy okirata szerint a mainzi érsek 1618-ban megengedi, hogy Veit Wichardt kőmíves, mainzi polgár, a városban egy házat vegyen. Ez a Veit 1621 április 23-án írt végrendeletében, gyermeke nem lévén, örökösévé testvérét, Anthonio Wiechart-ot nevezi ki, a ki San Vittoréban Roveredo mellett a Misocco völgyében Graubünden kantonban lakik. Ez adathoz jól illik Fischart egyik álneve, a ki ugyanis 1588-ban így nevezi magát: ‚M. Adamus Nachenmoser von Brandenwalden aus Chuhorland', a mennyiben t. i. a Misocco völgye a churi püspökség alá tartozott. E szerint valószinű, hogy Fischart családja olasz eredetű s hogy atyja a XVI. század közepe előtt került Mainzba, a honnan a család utóbb Strassburgba tette át lakását.

— Wagner Lajos pozsonyi főreáliskolai tanár «A német poetika vázlata» cz. könyve ügyében Petz Gedeon bírálatával szemben terjedelmes ellenbírálatban kifejti, hogy a bíráló azon vádja, mintha szerző a tanterveket nem vette volna figyelembe, nem alapos, s így végzi czikkét: «Ezekből kiderül, hogy én a tanterveket és az utasításokat tiszteletben tartottam s azok szerint eljártam. Sőt tovább is mentem. Mindenütt tekintettel

voltam a magyar poetikai oktatásra, minden műfajnál a magyar irodalomból is vettem példákat. A t. bíráló úr terjedelmes bírálatában megfeledkezett arról, hogy e füzet a német poetikának és a német irodalomtörténetnek nem kimerítő tankönyve, hanem csak *vázlata*, a német nyelvi tanítás kiegészítő füzete, segédkönyvecskéje, a tanítás összefoglalása. Innét származik a rövidsége. Nem akartam én oly bő német verstant írni, mint a Deutsche Verslehre dr. Heinrich Gusztávtól, vagy oly terjedelmes poetikát, mint a Grundriss der Deutschen Poetik (71 lap) dr. Heinrich Gusztávtól. — A bírálat részleteibe nem bocsátkozom.»

— Javítás. E folyóirat novemberi számának 929—950. lapjain megjelent, «Tempora. Modi» czímű értekezésembe egypár értelemzavaró hiba csúszott be. Igy javítandók ki:

929. lapon felülről 6. sorban a «participiumról» zárójelbe teendő.

933. « « 15. « «præteritum» helyett *praesens* «

933. « « 16. « « « « «

936. « alulról 3. sor így javítandó ki: megírni, de hogy mikor valósul meg, vagy hogy egyáltalában megvalósul-e irási szándékom, az a «scripturus sum»-ban nincs kifejezve.

937. lapon alulról 8. sorban: «nevét» helyett *nemét* teendő ki.

948. lapon a «consecutio modorum» czímű szakasz 3. *Futurum* kezdetű részében a «participium, infecta» és participium, perfecta» törlendő.

949. lapon fent az: «Audio avem canentem és Habebo domum emptam» törlendő.

949. lapon a consecutio temporum 3. *Futurum* kezdetű részben *törlendő* ez: Imperativus, hortativus, concessivus, nodum est; továbbá: infinitivus, infecta; infinitivus, perfecta; participium, infecta, participium, perfecta.

DANIELOVICS KÁLMÁN.

KÖNYVÉSZET.

Bodnár Zsigmond. A magyar irodalom története. I. köt. Budapest, Singer és Wolfner (1891). 8-r. LIV. 510 lap. Egy füzet ára 60 kr.

Ciceronis M. Tullii. Orationes selectae XIII. Magyarázta Dávid István. I. füzet. De imperio Cn. Pompei. 1—16. (Latin iskolai classikusokhoz való praeparatio. 1. füz.) Budapest, Lampel R. 1892. (8-r. 48 l.) 25 kr.

Cicero, M. Tullius, válogatott levelei. Fordította s jegyzetekkel kísérte Bozóky Alajos. Második kiadás 1—3. füzet. Nagyvárad. Ungár Jenő. 1891. (16-r. 224 l.) Egy füzet 25 kr.

Cicero, M. Tullius, I., II. és XIV. Philippikája. Fordította s jegyzetekkel kísérte Bozóky Alajos dr. Második kiadás. 1—3. füzet. Nagyvárad, Ungár Jenő. 1891. (16-r. 208 l.) Füzetje 25 kr.

Czambel S. K reči o slovenskom pravopise. Budapest, J. Ferencsik, 1891. 8-r. 42 l. 40 kr.

Dávid István és *Fodor Gyula.* Vergilius Aeneisének teljes szótára a gymnasiumok felső osztályai számára és magánhasználatra. Budapest, Lauffer. 1891. (8-r. 231 l.) 1 frt 40 kr.

Endrei Ákos, Német stilus-gyakorlatok a középiskolák felső osztályai számára. Budapest 1891. Lampel. (8-r. 181. IV. l.) 1 frt 20 kr.

Halász Ignácz, Svéd-lapp nyelv. II. Déli-lapp szótár. Budapest, Akadémia 1891. (8-r. V. 264 l.) 1 frt 60 kr.

Homeros Iliása az eredeti versmértékben fordítva. Kempf József. Budapest, Grill 1891. (8-r.) 1 frt 40 kr.

Horatii, Qu. Fl. Carmina. Ed. Car. Pozder. Budapest, Lampel. 1891. (8-r. IV. 255 l.) 60 kr.

Kassai Gusztáv, Sophoclis Antigona. Budapest, Lampel R. 1891. (8-r. 78 l.) 30 kr.

Ribbeck Ottó, A római költészet története. Fordította Csiky Gergely. I. köt. A köztársaság költészete. II. Augustus kora. Budapest, Akadémia, 1891. (8-r. VI + 420; VIII + 447 l.)

Salustii, Crispi C., bellum Jugurthinum. Magyarázta Kaposy Luczián. I. füz. Bellum Jugurthinum. I—XXII. (Latin iskolai classikusokhoz való praeparatió. 2. füz.) Budapest, Lampel 1892. (8-r. 48 l.) 25 kr.

Sárfy Aladár dr., Kalauz a magyar irodalomtörténet tanulásához. Középiskolai használatra. Budapest, 1892. Athenaeum (8-r. 55 l.) 40 kr.

Schiller, Die Jungfrau von Orleans. Magyarázta Bauer Simon. (Német írók iskolai tára. IV.) Budapest, Lampel 1892. (8-r. 184 l.) 50 kr.

Schlatter M. Alfréd, Zrinyiász. A tanuló ifjuság részére. 2. kiadás. Kassa, Maurer A. 1892. (8-r. 150 l.) 80 kr.

Szabó József, Az idegen szók használás-módja. A III. osztály kiadása. Budapest, Hornyánszky 1891. (8-r. 32 l.) 30 kr.

Szénássy-Elischer, Latin olvasókönyve. A gymnasium I. és II. osztálya számára. 6. javított kiadás. Sajtó alá rendezte Székely István. Budapest, 1892. Lampel R. (8-r. 182 l.) 90 kr.

Taciti, Corn., Annales. Magyarázta Fodor Gyula. I. füzet. Ann. I. 1—18. (Latin iskolai classikusokhoz való praeparatió. 3. füz.) Budapest, Lampel, 1892. (8-r. 48 l.) 25 kr.

Torkos László. Magyar olvasókönyv polgári- és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára. A m. kir. vallás- és közokt. ministerium megbízásából. Budapest, Eggenberger 1891. (8-r. 199 l.)

Ugyanaz II. osztály számára. Budapest, Eggenberger 1891. (8-r. 240 l.)

Torkos László, Magyar nyelvtan polgári- és felsőbb leányiskolák I. és II. osztálya számára. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi ministerium megbízásából. Budapest, Eggenberger. 1891. (8-r. 102 l.)

Torkos László, Magyar nyelv- és irodalmi kézikönyv polgári- és felsőbb leányiskolák III. osztálya számára. A m. kir. vallás- és közokt. ministerium megbízásából. Irálytan prózai és költői olvasmányokkal. 4. átdolg. kiadás. Budapest. Eggenberger. 1891. (8-r. 243 l.)

Ugyanaz. IV. osztály számára. — A költői műfajok átnézete s a kiválóbb magyar költők rövid ismertetése olvasmányokkal. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, Eggenberger, 1891. (8-r. 211. l.)

Ujváry Béla, Causeries françaises, a franczia társalgás kézikönyve, mely tartalmaz párbeszédeket, a franczia társalgás begyakorlására szolgáló egyéb darabokat és egy szótárt. Iskolai és magánoktatás számára. Budapest, 1892. Dobrowsky (8-r. VIII. 156 l.) 1 frt.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Classica philologia.

II. Magyar philologia.

III. Germán philologia.

IV. Román philologia.

V. Egyéb philologia.

A Budapesti Philologiai Társaság tagjai 1891-ben.

I. Tiszteletbeli tagok:

József Császár és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsúth.
Bartal Antal, kir. tanácsos, Haraszti.
Dr. Budenz József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Georges Károly Ernő, tanár, Gótha.
5 †*Dr. Hunfalvy Pál*, a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka.
Dr. Schuchardt Hugó, egyetemi tanár, Grácz.
Szabó István, plébános, Kazár.
Dr. Télfy Iván, ny. egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Torma Károly, egyetemi tanár, Budapest.
10 *Dr. Vámbéry Ármin*, egyetemi tanár, Budapest.

II. Alapító tagok:

	József Császár és Kir. Főherczeg ő fensége, Alcsúth	100 frt.
	† *Dr. Ábel Jenő*, volt egyetemi tanár, Budapesten	150 «
	† *Horváth Cyrill*, volt egyetemi tanár, Budapesten	100 «
	Gr. Kuun Géza, Maros-Németi	100 «
5	*B. és K. Latinovics Géza*, nagybirt., Bikity, írásbeli kötelezv. 100 frtról	— «
	Nogáll János, pergamoni püspök, Nagyvárad	100 «
	Összesen: 100 frtról szóló írásbeli kötelezvény és készpénzben	550 frt.

III. Rendes tagok:

A *-gal jelöltek 1891 végén kiléptek; a **-gal jelölteket a választmány törölte; a †-tel jelöltek meghaltak.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Abday József ...	Nagy-Écs ...	plébános	1886
	Dr. Acsay Antal ...	Nyitra	k. r. theologiai tanár	1885
	Áldori Bertalan ...	Fegyvernek ...	tanárjelölt	1890
	Alexits György ...	Kassa	kir. tank. főigazg. irnok	1889
5	Ambrus Mór	Losoncz	állami főgymn. tanár ...	1874
	Dr. Angyal Dávid ...	Budapest ...	egyetemi könyvtártiszt .	1881
	Gr. Apponyi Sándor ...	Lengyel	főrendiházi tag	1888
	Dr. Badics Ferencz ...	Budapest ...	főreáliskolai tanár .	1891
	Dr. Balassa József ...	Székesfehérvár .	keresk. akad. tanár ...	1885
10	Dr. Baligó János ...	Nagy-Károly .	kegy. r. főgymn. tanár .	1888
	† Dr. Ballagi Mór ...	Budapest ...	ny. ref. theologiai tanár	1881
	Balogh Péter	Zombor ...	áll. főgymn. tanár ...	1883
	Baló József	Budapest	minta-polgárisk. tanár	1886
	Bancsó Antal	Sopron	ág. hitv. lyceumi tanár .	1890
15	Dr. Bánóczi József ...	Budapest	seminariumi tanár ...	1881
	Baráth Ferencz ...	Budapest ...	ref. főgymn. tanár ...	1881
	Barbarics L. Róbert ...	Zircz	r. kath. főgymn. tanár ...	1882
	Dr. Barna Ignácz ...	Budapest ...	fogorvos	1881
	Dr. Bászel Aurél	Fehértemplom	állami főgymn. tanár ...	1874

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
20	Dr. Bauer Simon	Lőcse	állami főreálisk. tanár	1886
	Dr. Bayer József	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1889
	Beksits Ignácz	Kaposvár	áll. főgym. tanár	1881
	† Dr. Bélay Jenő	Budapest	állami főreálisk. tanár	1886
	Dr. Beöthy Zsolt	Budapest	egyetemi tanár	1881
25	Dr. Berger E. János	Budapest	egyetemi tanár	1884
	Bermüller Ferencz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874
	Binder Jenő	Brassó	állami főreálisk. tanár	1883
	Blanár Ödön	Besztercze bánya	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Bódiss Jusztin	Pannonhalma	benczés főgymn. tanár	1888
30	Bolla Lajos	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1888
	Dr. Boros Gábor	Nagyszeben	állami főgymn. tanár	1881
	Bossányi József	Nyitra-Novák	plébános	1883
	Bozsenik Béla	Lugos	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Brájjer Lajos	Nagy-Becskerek	szerkesztő	1891
35	Dr. Brassai Sámuel	Kolozsvár	nyug. egyet. tanár	1881
	Breznyik János	Selmeczbánya	ág. hitv. főgymn. igazg.	1874
	Dr. Burány Gergely	Keszthely	gymn. igazgató	1881
	Burián János	Losoncz	állami főgymn. tanár	1885
	Buzássy Ábel	Pécs	r. kath. főgymn. tanár	1890
40	Dr. Császár Árpád	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Csengeri János	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1881
	Cserei József	Léva	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Cserép József	Sátoralja-Ujhely	r. kath. gymn. tanár	1882
	Cserhalmi Samu	Budapest	p. ü. min. számtiszt	1881
45	Cserni Ernő	Gyöngyös	gymn. tanár	1887
	Csomár István	Munkács	állami algymn. tanár	1881
	Csorba Mária, Nagyné	Kaposvár	polg. leányisk. igazgatónő	1887
	Dr. Csősz Imre	Rózsahegy	r. kath. gymn. tanár	1883
	Czvach Gyula	Versecz	főreálisk. h. tanár	1891
50	Dr. Danielovics Kálmán	Zombor	állami főgymn. tanár	1884
	Dávid István	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dergács Sándor	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888
	Dévay József	Szegszárd	p. ü. igazg. irodavezető	1888
	Dóczi Imre	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881
55	Drajkó Béla	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1881
	Elischer József	Nagyszeben	kir. tanker. főigazgató	1874
	Endrei Ákos	Csurgó	ref. főgymn. tanár	1886
	Dr. Erdélyi Károly	Temesvár	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882
	Dr. Erdélyi Pál	Budapest	muzeumi tisztviselő	1883
60	Dr. Erődi Béla	Budapest	Fer.-J. nevelőint. korm.	1881
	Fábián Imre	Jászó	r. kath. főgymn. tanár	1881
	Faludi Miksa	Székesfehérvár	keresk. akad. igazgató	1881
	Faragó János	Karczag	ref. gymn. h. igazgató	1889
	Farkas József	Kolozsvár	róm. kath. főgymn. tanár	1881
65	Fejér Adorján Géza	Baja	cziszt. r. főgymn. tanár	1889
	Fekete Fidél	Sátoralja-Ujhely	kegy.-rendi gymn. tanár	1888

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Fekete József	Budapest	nevelő- és tanint. tulajd.	1890
	Fekt Ferencz	Pancsova	áll. főgymn. tanár	1877
	Ferenc Valdemár	Fehértemplom	állami főgymn. tanár	1883
70	Dr. Ferenczy József	Budapest	közokt. tanácsjegyző	1886
	Ferszigán János	Belényes	főgymn. tanár	1890
	Dr. Fialowsky Lajos	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1886
	Dr. Fináczy Ernő	Budapest	állami főgymn. igazgató	1881
	Fludorovics Zsigmond J.	Privigye	kegy.-rendi gymn. tanár	1885
75	Fiók Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	Dr. Fodor Gyula	Szathmár	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Forberger László	Bonyhád	ág. ev. algymn. tanár	1886
	Dr. Friml Aladár	Zsolna	kir. gymn. tanár	1883
	Dr. Fraknói Vilmos	Budapest	püspök, akadémiai aleln.	1881
80	Dr. Fröhlich Róbert	Budapest	ág. hitv. főgymn. tanár	1881
	Füredi János	Nagykanizsa	kegy.-rendi főgymn. tan.	1886
	Gaál Mózes	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	Gärtner Henrik	Losoncz	tanár	1885
	Dr. Geréb József	Losoncz	áll. főgymn. tanár	1882
85	Geréb Márton	Kolozsvár	ref. főgymn. tanár	1875
	Géresi Kálmán	Debreczen	ref. főiskolai tanár	1881
	Gerevics Gusztáv	Fehértemplom	állami főgymn. igazgató	1881
	Gergye Lénárd	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1885
	Glósz Miksa	Csiksomlyó	r. kath. főgymn. tanár	1888
90	Dr. Griesbach Ágost	Budapest	Fer.-J. nevelőint. tanár	1883
	Gurnesevits Lajos	Munkács	állami főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyárfás I. Tihamér	Nagyszombat	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Gyomlay Gyula	Budapest	gyakorló főgymn. tanár	1882
	György Lajos	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
95	Győri Gyula	Tata	kegy.-rendi gymn. tanár	1888
	Dr. Gyulai Pál	Budapest	egy. tan., főrendiházi tag	1881
	Gyürky Ödön	Budapest	tan., a b. kath. kör titkára	1890
	Háhn Adolf	Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1881
	Hajnal Imre	Budapest	kegy.-rendi főgymn. tan.	1882
100	*Hajós Benő	Pápa	benczés főgymn. tanár	1888
	Dr. Halász Ignácz	Székesfehérvár	áll. főreálisk. tanár	1881
	Dr. Hám Sándor	Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Dr. Harrach József	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888
	Haslinger Ferencz	Arad	kir. kath. főgymn. tanár	1881
105	Dr. Hatala Péter	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Hegedüs Béla	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Dr. Hegedüs István	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Hehelein Károly	Szatmár	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Heinrich Alajos	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
110	Dr. Heinrich Gusztáv	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Dr. Heinrich Károly	Budapest	keresk. akad. tanár	1881
	Héjjas Elek	Kis-Ujszállás	ref. főgymn. tanár	1890
	Hellebrant Árpád	Budapest	m. t. akad. könyvtártiszt	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Henning Rudolf	Déva	állami főreálisk. tanár..	1889
115	Dr. Herald Ferencz ..	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
	Dr. Herrmann Antal ...	Budapest ...	polg. tanítókép. tanár	1887
	Dr. Herzl Mór... ...	Budapest	magánzó	1881
	Himpfner Béla	Jászberény ...	kath. főgymn. igazgató	1882
	Dr. Hittrich Ödön ...	H.-Böszörmény .	ref. gymn. tanár	1885
120	Dr. Hofer Károly.. ...	Budapest ...	állami főreálisk. igazg...	1874
	Dr. Hoffmann Frigyes	Brassó	állami főreálisk. tanár...	1882
	*Holczinger Imre	Vácz	kath. főgymn. tanár..	1883
	Dr. Hóman Ottó ...	Budapest	kir. tanker. főigazg. ...	1881
	Dr. Horváth Cyrill ...	Zircz	cziszt. rendi tanár ...	1888
125	Horváth György. ...	Kecskemét. ...	kegy.-r. főgymn. tanár ..	1886
	Horváth József	Marosvásárhely	ref. colleg. tanár ...	1888
	Dr. Horváth József...	Csurgó	ref főgymn. tanár	1888
	Incze István..	Sátoralja-Ujhely	kegy.-r. gymn. tanár ...	1888
	Istvánffy Pál	Kassa	r. kath. főgymn. tanár	1888
130	Dr. Iványi Ede	Losoncz	áll. főgymn. tanár ...	1884
	Dr. Jancsó Benedek..	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1888
	Janda Gy. Bernardin...	Pannonhalma	benczés tanár	1888
	Janny László	Kecskemét ...	kegy. r. főgymn. tanár	1882
	Jánosi Boldizsár... ...	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1886
135	Jurkovich Emil	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Kalmár Elek..	Lőcse	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Dr. Kanyurszky György	Budapest ...	egyetemi tanár... ...	1883
	Kapás Lajos Aurél ...	Sátoralja-Ujhely	kath. főgymn. tanár ...	1886
	Dr. Káplány Antal ...	Szabadka	főgymn. tanár... ...	1885
140	Káposztássy Jusztinián.	Eger	főgymn. tanár	1881
	Kapszdorfer Gyula ...	Kisselmecz ...	rozsnyói egyh. m. áld.	1888
	Dr. Kassai Gusztáv ...	Budapest ...	kir. kath. főgymn. tanár	1881
	Dr. Katona Lajos ...	Budapest... ...	kir. kath. főgymn. tanár	1890
	*Katona Mihály	Kecskemét ...	ref. főgymn. tanár. ...	1883
145	*Keczer Géza	Sátoralja-Ujhely	kath. gymn. tanár ...	1888
	Kempf József.	Budapest ...	áll. főgymn. tanár ...	1882
	† Kiáltossy József ...	Budapest... ...	állami főgymn. tanár...	1886
	Király Pál	Budapest ...	áll. tanítóképezdei tan.	1874
	Dr. Kircz Jakab. ...	Szeged	áll. főreálisk. tanár ...	1886
150	Kiss Albert.	Eperjes	ev. collegiumi tanár ...	1891
	S. Kispál Mihály... ...	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár ...	1882
	Dr. Kis Sándor	Nagybecskerek..	kegyesr. főgymn. tanár..	1886
	*Dr. Klekner Alajos	Kassa	kir. jogakad. igazgató...	1884
	Kocsner József	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1883
155	Kolonics Lipót	Székesfehérvár .	r. kath. főgymn. tanár ..	1881
	Könnye Nándor	Nagyvárad ...	áll. főreáliskolai tanár	1889
	Kont Ignácz	Le Havre... ...	professeur	1881
	Korber Imre	Csiksomlyó ...	r. kath. főgymn. zenetan.	1891
	Kotunovics Sándor...	Nagyvárad ...	r. kath. főgymn. tanár ..	1881
160	Dr. Kovalik János ...	Trsztena ...	kir. kath. algymn. tanár	1883

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Kovács József	Privigye	kegy.-r. gymn. tanár	1888
	Köpesdy Sándor	Budapest	állami főgymn. igazg.	1874
	Kőrösi Henrik	Pécs	áll. főreáliskolai tanár	1888
	Krasznyánszky Károly	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885
165	Dr. Kransz Jakab	Budapest	polg. iskolai tanár	1881
	Dr. Kresméry Károly	Nagykikinda	gymn. igazg.	1886
	Kroller Miksa	Kőszeg	r. kath. algymn. igazg.	1884
	Dr. Kunos Ignácz	Budapest	egyetemi magántanár	1884
	Kutrucz Rezső	Pozsony	kir. kath. főgymn. tanár	1891
170	Dr. Kuzsinszky Bálint	Budapest	muzeumi segédőr	1885
	Dr. Kvacsald János	Pozsony	ev. lyceumi tanár	1891
	Lászlófy Kamill	Győr	r. kath. főgymn. tanár	1886
	Latkóczy Mihály	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Dr. Lázár Béla	Budapest	tanár	1887
175	Lázár István	Nagyenyed	ref. főiskolai tanár	1886
	Lehr Albert	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1882
	Lenkei Henrik	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1885
	Dr. Létmányi Nándor	Temesvár	áll. felső leányiskolai tan.	1888
	Lichtenegger József	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888
180	Lintner Lajos	Budapest	községi főreálisk. tanár	1874
	Liska János	Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1891
	Liszkay Etele	Eger	cziszt. r. tag és tanár	1889
	Losonczi Lajos	Késmárk	ág. hitv. lyceumi tanár	1885
	Mácska Lajos	Nagy-Károly	kegyesr. gymn. tanár	1888
185	Madarász Pál	Szeged	kegyesr. főgymn. tanár	1885
	Madzsar Gusztáv	Makó	polg. iskolai tanár	1885
	Malatinszky János	Zsolna	kir. kath. algymn. tanár	1881
	Dr. Margalits Ede	Zombor	állami főgymn. igazg.	1874
	Markovics Sándor	Győr	állami főreálisk. tanár	1884
190	Markusovszky Sámuel	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1881
	Martinkovics Iván	Budapest	magánhivatalnok	1888
	Márton Jenő	Pozsony	ág. ev. lyceumi tanár	1883
	Marusák Pál	Sopron	áll. felső leányisk. igazg.	1888
	Máthé György	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1885
195	Matskássy József	Szeged	áll. főreálisk. tanár	1881
	Matter János	Debreczen	r. kath. algymn. tanár	1885
	Dr. Maywald József	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1877
	Mazuch Ede	Ungvár	kir. főgymn. tanár	1889
	Mérei Kálmán	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888
200	Mészáros Lajos	Zenta	közs. főgymn. tanár	1885
	Mócs Szaniszló	Pécs	főgymn. tanár	1891
	Dr. Molnár Samu Pál	Kolozsvár	tanár	1888
	Mondik Pál	Temesvár	kegy. r. főgymn. tanár	1888
	Moravcsik Géza	Szarvas	ág. ev. főgymn. tanár	1881
205	Mórocz Emilián	Pápa	kath. algymn. tanár	1886
	Dr. Morvay Győző	Nagybecskerek	főgymn. tanár	1886
	Moser József	Ujvidék	kir. kath. főgymn. tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Munkácsy Elek	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Nagy Károly	Kolozsvár	keresk. akad. tanár	1881
210	Nagy Zsigmond	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1890
	Náményi T. Lajos	Miskolcz	magánhivatalnok	1887
	Nátafalussy Kornél	Kassa	r. kath. főgymn. igazg.	1881
	Dr. Négyesy László	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888
	Németh Reginald	Sopron	kath. főgymn. tanár	1888
215	Dr. Némethy Géza	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Nikolics Ignácz	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	*Olejovics János	Kecskemét	r. kath. főgymn. tanár	1882
	Pacher I. Donát	Győr	r. kath. főgymn. tanár	1884
	Pácz Sándor	Kolozsvár	r. kath. főgymn. tanár	1888
220	Palmer Kálmán	Budapest	országházi tisztviselő	1888
	Pap Ev. János	Temesvár	kegy.-r. főgymn. tanár	1885
	Papp Mihály	Halas	ref. főgymn. tanár	1885
	Párkányi Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	Dr. Patrubány Lukács	Budapest	keresk. akad. tanár	1884
225	Dr. Pauler Gyula	Budapest	országos levéltári igazg.	1887
	Paulik A. Miklós	Kassa	szepesmegyei áldozár	1883
	Paulik József	Trencsén	kir. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Pecz Vilmos	Kolozsvár	egyetemi tanár	1881
	Perényi Adolf	Temesvár	áll. főreálisk. tanár	1888
230	Perényi Otmár	Győr	kath. főgymn. tanár	1890
	Petrovich Ferencz	Nagyvárad	kir. tan. lat. sz. kanonok	1874
	Dr. Petz Gedeon	Budapest	egyet. magántanár	1883
	Pfeiffer Antal	Temesvár	r. kath. főgymn. igazg.	1874
	Pintér Ede	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1886
235	Pirchala Imre	Pozsony	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
	Polgár György	Miskolcz	kir. kath. algymn. igazg.	1886
	Popini Albert	Magyar-Óvár	r. kath. gymn. tanár	1887
	Posch Árpád	Nagybánya	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Pozder Károly	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1876
240	Dr. Pruzsinszky János	Budapest	áll. főgymn. tanár	1883
	Dr. Radinovics Iván	Budapest	belügymin. s.-fogalmazó	1888
	Radlinszky József	Szatmár	kir. főgymn. tanár	1881
	Dr. Radnai Rezső	Budapest	kul. min. segédfogalmazó	1885
	Dr. Radó Antal	Budapest	hirlapíró	1883
245	*Randweg Mihály	Vácz	kegy.-r. főgymn. tanár	1882
	Ranschburg Viktor	Budapest	«Athenaeum» kiadh. főn.	1888
	Ráth György	Budapest	tanácselnök	1886
	Récsei A. Viktor	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1884
	Dr. Reményi Ede	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1883
250	Reitmann Ferencz	Zenta	«Zentai Ellenőr» szerk.	1874
	Réti Ferencz	Budapest	kegy.-r. főgymn. tanár	1886
	Révész Ferencz Cyrill	Szilágy-Somlyó	minoritarendi tanár	1888
	Richter László	Nyitra	főgymn. tanár	1888
	Dr. Riedl Frigyes	Budapest	községi főreálisk. tanár	1881

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Allása	Mely évtől tag?
255	Dr. Román Sándor	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Rózsa Vitál	Esztergom	kath. főgymn. tanár	1888
	Dr. Rupp Kornél	Szombathely	prem. r. kanon. gymn. tan.	1888
	Salamin Leó	Sopron	állami főreálisk. igazg.	1881
	Samu Ferencz	Győr	r. kath. főgymn. tanár	1883
260	Sarudy György	Debreczen	ev. ref. főgymn. tanár	1890
	Dr. Schack Béla	Pozsony	ker. akad. tanár	1885
	Schambach Gyula	Kaposvár	állami főgymn. tanár	1887
	Schill Salamon	Budapest	seminariumi tanár	1882
	Schlott Gyula	Eperjes	kir. kath. főgymn. igazg.	1881
265	Dr. Schnabel Róbert	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Schöffer Leó István	Szilágy-Somlyó	gymn. tanár	1888
	Schuber Mátyás	Rozsnyó	ág. ev. főgymn. tanár	1883
	Dr. Schullerus Adolf	Nagy-Szeben	ág. ev. tanítókép. tanár	1888
	Serédi Dénes	Kőszeg	benczés tanár	1890
270	Serkei Szabó József	Naprágy	ev. ref. lelkész	1888
	Dr. Simon J. Sándor	Zombor	áll. főgymn. tanár	1881
	Dr. Simonyi Zsigmond	Budapest	egyetemi tanár	1881
	Somogyi István	Léva	gymnasiumi tanár	1888
	Spitkó Lajos	Székesfehérvár	kir. tanker. főigazgató	1883
275	Steuer János	Szék.-Udvarhely	állami főreálisk. tanár	1883
	Straub József	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1887
	Stromp József	Kis-Ujszállás	ev. ref. gymn. tanár	1885
	Szabó I. Elek	Lekér, (Barsm.)	kath. segédlelkész	1885
	Szabó Szilveszter	Esztergom	főgymn. tanár	1881
280	Szalay Gábor	Pécs	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
	Szalay Gyula	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881
	Szalay Gyula	Léva	kath. főgymn. tanár	1888
	Szalay Károly	Budapest	ref. főgymn. tanár	1887
	Dr. Szamosi János	Kolozsvár	egyetemi tanár	1875
285	Dr. Szász Károly	Budapest	ref. püspök, főrendih. tag	1883
	Szeitl Kamill	Sz.-Fehérvár	főgymn. tanár	1891
	Dr. Székely György	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1885
	Székely Salamon	Arad	állami főreálisk. tanár	1881
	Dr. Szemák István	Budapest	állami főgymn. tanár	1886
290	Szerelemhegyi Tivadar	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1884
	*Szerencse Menyhért	Eger	r. kath. főgymn. tanár	1882
	Dr. Szigetvári Iván	Budapest	állami főgymn. tanár	1888
	Dr. Szilágyi Albert	Nagy-Kálló	állami főreálisk. tanár	1886
	Szilágyi István	Mármaros-Sziget	ref. lyceumi igazgató	1881
295	Szilasi Mór	Budapest	állami főgymn. tanár	1881
	Szinger Kornél	Szeged	főgymn. tanár	1888
	Dr. Szinnyei József	Kolozsvár	egyetemi tanár	1883
	Szinyei Endre	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1874
	Szkunzevics Kornél	Pancsova	állami főgymn. tanár	1883
300	Szőke Adolf	Losoncz	állami főgymn. tanár	1881
	Szölgyémy Ferencz	Miskolcz	kir. kath. gymn. tanár	1890

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	† Szunter Nándor	Nagybánya	állami főgymn. igazg.	1881
	Dr. Takáts Sándor	Budapest	kegyesr. főgymn. tanár	1887
	Tamási István	Nagyvárad	főreálisk. tanár	1888
305	Tell Anasztáz	Győr	főgymn. benczés tanár	1891
	Dr. Theisz Gyula	Budapest	áll. főreálisk. tanár	1888
	Dr. P. Thewrewk Emil	Budapest	egyetemi tanár	1874
	Tiber Ágost	Budapest	állami főreálisk. tanár	1881
	Timár Pál	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
310	Dr. Tóth György	Léva	főgymn. igazgató	1886
	Dr. Tóth Kálmán	Budapest	ág. ev. főgymn. tanár	1885
	Turi Mészáros István	?	?	1885
	Dr. Uhlárik János	Nagyszombat	főgymn. tanár	1888
	Dr. Váczy János	Budapest	muz. könyvtári segédőr	1886
315	Vajdafy Géza	Ungvár	kir. kath. főgymn. tanár	1874
	Dr. Váli Béla	Budapest	közokt.-min. fogalmazó	1882
	Varga József	Debreczen	róm. kath. gymn. tanár	1889
	Dr. Vári Rezső	Nápoly	tanár	1886
	Várkonyi Endre	S.-Szent-György	ev. ref. főgymn. tanár	1881
320	Várkonyi Odiló	Esztergom	r. kath. főgymn. tanár	1888
	Vass Sámuel	Nagy-Kőrös	ref. főgymn. tanár	1881
	Veress Ignácz	Nagyszeben	állami főgymn. igazg.	1881
	Dr. Versényi György	Körmöczbánya	állami főreálisk. tanár	1885
	Virkler Endre	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1874
325	Volf György	Budapest	gyakorló főgymn. igazg.	1874
	Bövid Vozári Gyula	Rimaszombat	egy. prot. főgymn. tanár	1881
	Dr. Wágner Lajos	Pozsony	állami főreálisk. tanár	1875
	Dr. Wargha Samu	Pannonhalma	alperjel	1882
	Dr. Weninger László	Budapest	közs. főreálisk. tanár	1888
330	Wieder Gyula	Gyulafehérvár	főgymn. tanár	1889
	Wigand János	Pancsova	állami főgymn. tanár	1881
	Wirth Gyula	Beszterczebánya	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Wolff Béla	Székesfehérvár	állami főreálisk. tanár	1885
	Zichy Antal	Budapest	főrendiházi tag	1881
335	Dr. Ziehen Gyula	Frankfurt a/M.	gyakorló tanár	1888
	Dr. Zimányi József	Trencsén	főgymn. tanár	1885
	Dr. Zindl Béla	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zlinszky Aladár	Zombor	áll. főgymn. tanár	1888
	Dr. Zolnai Gyula	Székesfehérvár	áll. főreálisk, tanár	1889
340	Dr. Zoltvány L. Irén	Pannonhalma	benczés tanár	1887
	Zsoldos Benő	Sárospatak	ref. főiskolai tanár	1883

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	**Almásy János	Budapest	bölcs. hallgató	1888
	*Bálinth György	Gyulafehérvár	gymnasiumi tanár	1888
	Bartha József	Budapest	tanárjelölt	1890
	Bitter Illés	Pécs	cziszt.-rendi tanár	1889
5	Borosa Mihály	?	tanár	1888
	Bölcsházy István	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Csiki Lajos	Marosvásárhely	ref. főgymn. tanár	1885
	Curitia János	Budapest	tanárjelölt	1890
	Dr. Demek Győző	Nagyvárad	főreáliskolai tanár	1890
10	Esztegár László	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Exner Győző	Pozsony	tanár	1885
	Eyszrich György	Budapest	tábori lelkész	1891
	Fölkel Béla	Ungvár	kath. segédlelkész	1889
	Dr. Halász Frigyes	Budapest	köz- és váltóügyvéd	1884
15	Hatala József	Budapest	kegyesrendi tag	1891
	Incze Béla	Sopron	gymn. tanár	1886
	Incze József	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Jakoblovits Lajos	Budapest	tanárjelölt	1889
	Kapossy Endre	Baja	cziszt.-r. főgymn. tanár	1889
20	Károly J. Vilmos	Budapest	czisz.-rendi tanárjelölt	1891
	Kerekes Ferencz	Tibold-Darócz	nevelő	1890
	Kis Béla	Budapest	bölcsészethallgató	1890
	Kiss Lajos	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	Kováts S. János	Deés	tanár	1888
25	Kövér Sándor	Bácsfalu	okl. polg. iskolai tanár	1890
	Labancz Mihály	Budapest	kegyesrendi tag	1891
	Lähne Vilmos	Szolnok	áll. főgymn. tanár	1883
	Lehr Vilmos	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	Máthé Lajos	Budapest	bölcsészethallgató	1891
30	Mészáros Jenő	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Mészáros Sándor	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1891
	Mihalik Sándor	Budapest	polg. iskolai tauárjelölt	1890
	Molnár József	Nagyenyed	főgymn. tanár	1888
	Mráz Elek	Budapest	bölcsészethallgató	1890
35	Nagy Pál	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Dr. Negovetich Arthur	Fiume	m. kir. állami h. tanár	1888
	Piláthy Béla	Budapest	polg. iskolai tanárjelölt	1890
	Rafain Jakab	Kolozsvár	bölcsészethallgató	1888
	Reibner Márton	Budapest	bölcsészethallgató	1890
40	Róna Lajos	Ujpest	tanárjelölt	1891
	Rorák Imre	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	Rózsa Géza	Budapest	bölcsészethallgató	1891
	*Sándor János	Brassó	r. kath. főgymn. tanár	1889
	Dr. Schmidt Attila	Kassa	áll. főreálisk. tanár	1888
45	Schmidt Frigyes	Besztercze bánya	ág. ev. gymn. h. tanár	1889
	Dr. Schmidt Márton	Budapest	kir. kath. főgymn. tanár	1885
	Sebestyén Gyula	Budapest	muzeumi hivatalnok	1888

1 Az alapszabályok 12. §-a szerint «rendkívüli tag» csak egyetemi hallgató lehet.

Folyó szám	A tag neve	Lakhelye	Állása	Mely évtől tag?
	Sebestyén Károly	Budapest	tanárjelölt	1891
	Senger János	Budapest	gyakorló tanár	1885
50	Simon Géza	Aszód	gymn. tanár	1888
	Dr. Simsay Lajos	Munkács	állami gymn. tanár	1888
	Solymossy Sándor	Fő-Rév	nevelő	1887
	Soós József	Budapest	bölcsészethallgató	1888
	Sróth Péter	Budapest	polg. isk. tanárjelölt	1891
55	Strauch Béla	Körmöczbánya	áll. főreálisk. rk. tanár	1885
	Szabó István	Jászberény	nevelő	1887
	Dr. Szadilek János	Thurdossin	tanár	1888
	Szányi Béla	Budapest	tanárjelölt	1888
	Szlávnits György	Budapest	bölcsészethallgató	1888
60	Vizaknai Szőcs Géza	Kolozsvár	tanár	1888
	Tittel Lajos	Kaposvár	főgymnasiumi tanár	1888
	Dr. Vietórisz József	Nyiregyháza	ág. ev. főgymn. tanár	1889
	Dr. Werner Adolf	Székesfehérvár	cziszterczirendi tanár	1889
	Weszely Ödön	Budapest	főv. polg. isk. tanár	1889
65	Zakkay Aladár	Baglyasalja	polg. iskolai tanár	1890

V. Az E. Ph. K. előfizetői.

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Alcsúth	Holdházy János, apátkanonok	1888
	Arad	Ifj. Klein Mór, könyvárus	1883
	Aszód	Ág. ev. algymnasium	1888
	Balázsfalva	Gör. kath. főgymn. tanári kar	1890
5	Bártfa	Kath. gymn. igazgatóság	1889
	Bécs	Gerold et Comp., Buchhandlung	1890
	Békés	Ev. ref. algymnasium	1883
	Belényes	Gör. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Beszterczebánya	Ág. ev. algymnasium	1883
10	«	Kir. kath. főgymnasium	1886
	Brassó	Ciurcu J. Nicolae, könyvárus	1891
	«	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Budapest	Csaplár Benedek, kegy.-rendi tanár	1883
	«	Hornyánszky Viktor, könyvárus	1887
15	«	Dr. Koltai Virgil, tanár	1888
	«	Lampel Róbert, udvari könyvárus	1888
	«	Pfeifer Ferdinánd, könyvárus	1883
	«	« « «	1883
	«	« « «	1883
20	«	I. ker. áll. polgári tanító-képezde	1886
	«	II. ker. kir. kath. főgymnasium	1886
	«	II. ker. állami főreáliskola	1890

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Budapest	IV. ker. kegyesrendi főgymnasium	1883
	«	IV. ker. ág. ev. főgymnasium	1883
25	«	IV. ker. közs. főreáltanoda	1890
	«	V. ker. állami főreáliskola	1890
	«	VI. ker. áll. polg. tanítónő-képezde	1886
	«	VIII. ker. gyakorló főgymnasium	1886
	«	VIII. ker. orsz. izrael. tanító-képezde	1890
30	«	IX. ker. helv. hitv. főgymnasium	1885
	Csáktornya	Állami tanítóképezdei igazgatóság	1890
	Csiksomlyó	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1883
	Debreczen	Ev. ref. főgymn. tanári könyvtár	1888
	«	Városi főreáliskola tanári kara	1884
35	Déva	Allami főreáliskola	1883
	Eger	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Eperjes	Evangelicus collegium	1883
	«	Evang. colleg. Magyar Társaság	1890
	«	Kir. kath. főgymn.	1883
40	Érsekujvár	Gymnasiumi könyvtár	1883
	Erzsébetváros	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Esztergom	Közs. reáliskolai igazgatóság	1887
	Feldkirch in Vorarlberg	Dr. Paul Lergetporer	1891
	Fiume	Állami főgymnasium	1886
45	Gyöngyös	Közs. kath. gymn. igazgatóság	1890
	Gyönk	Ev. ref. gymnasium	1886
	Győr	Máxa Ferencz, könyvárus	1890
	«	« « «	1890
	«	Szentbenedekrendi székház	1885
50	Győr-Szent-Márton	Pannonhalmi könyvtár	1886
	Gyulafehérvár	Róm. kath. főgymn. igazgatóság	1886
	Hajdu-Nánás	Ev. ref. algymnasium	1886
	Hajdu-Böszörmény	Ev. ref. gymn. könyvtár	1886
	Jászberény	Kath. főgymnasium	1885
55	Jászóvár	Jászóvári könyvtár	1886
	Kalocsa	Érseki főgymn. könyvtár	1890
	Kaposvár	Állami főgymnasium	1883
	Kassa	Főgymnasiumi önképző-kör	1890
	«	Állami főreáliskola	1883
60	Kecskemét	Ref. lyceumi igazgatóság	1883
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Keszthely	Premontrei társház	1888
	Késmárk	Ág. ev. lyceumi igazgatóság	1883
	Kis-Kun-Halas	Főgymnasiumi könyvtár	1888
65	Kis-Szeben	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Kis-Ujszállás	Ev. ref. gymnasium	1886
	Kolozsvár	Ev. ref. főgymnasium	1883
	«	Tanár-képző intézeti igazgatóság	1883
	«	Kath. főgymn. önképző-kör	1890

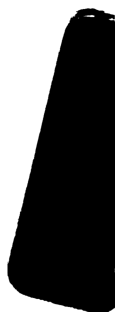
Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
70	Komárom	Szentbenedekrendi székház	1883
	Körmöczbánya	Áll. főreálisk. igazgatóság	1883
	Kőszeg	Szentbenedekrendi székház	1886
	Kun-Félegyháza	Kath. algymn. igazgatóság	1886
	Kun-Szent-Miklós	Ref. gymn. tanári kar	1886
75	Léva	Kath. gymn. igazgatóság	1883
	Liptó-Rózsahegy	Gymnasiumi könyvtár	1886
	Lőcse	Kir. főgymnasiumi igazgatóság	1883
	«	Állami főreáliskola	1888
	Losoncz	Állami főgymnasium	1883
80	Lugos	Róm. kath. főgymn.	1886
	Mármaros-Sziget	Reform. lyceum	1886
	«	Róm. kath. algymn.	1886
	Maros-Vásárhely	Temesvári M., könyvárus	1884
	Mezőtúr	Ev. ref. gymnasium	1883
85	Miskolcz	Reform. lyceum	1883
	Munkács	Állami gymnasium	1883
	Nagybánya	Marossy Sándor, áll. főgymn. tanár	1887
	«	Állami főgymnasium	1883
	Nagy-Enyed	Bethlen-főtanoda	1883
90	Nagy-Kálló	Áll. reáliskolai igazgatóság	1886
	Nagy-Kanizsa	Polgári iskola	1883
	«	Kath. főgymnasium	1883
	Nagy-Károly	Kegy.-r. főgymnasium	1883
	Nagy-Kikinda	Gymnasiumi tanári kar	1885
95	Nagy-Kőrös	Ev. ref. tanító-képző	1889
	Nagy-Szalonta'	Közs. gymn. igazgatóság	1887
	Nagy-Szombat	Érseki főgymnasium	1883
	Nagyvárad	Pauker Dániel, könyvárus	1889
	«	Állami főreáliskola	1890
100	Nyitra	Huszár István, könyvárus	1887
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Pancsova	Állami főgymnasium	1887
	Pápa	Tóth Dániel, ref. főisk. tanár és k.	1886
	«	Szentbenedekrendi székház	1890
105	Pécs	Zircz-cziszt. főgymnasium	1883
	Podolin	Gymnas. tanári könyvtár	1886
	Pozsony-Szt-György	Algymn. igazgatóság	1886
	Privigye	Kath. algymn. igazgatóság	1890
	Rákos-Palota	Dr. Szabó Alajos, kir. tanácsos	1890
110	Récze-Keresztúr	Popp Benjamin, lelkész	1887
	Rimaszombat	Egyesült prot. főgymnasium	1883
	Rozsnyó	Ág. ev. főgymnasium	1886
	«	Róm. kath. főgymnasium	1883
	Sárospatak	Trócsányi Bertalan, könyvárus	1888
115	Sátoralja-Ujhely	Kath. gymn. tanári könyvtár	1883
	Selmeczbánya	Kir. kath. gymn. igazgatóság	1883

Folyó szám	Az előfizető lakhelye	Czíme	Mely évtől előfizető?
	Sepsi-Szent-György	Székely-Mikó-kollegium	1883
	Sopron	Schwarz Károly, könyvárus	1891
	«	Thiering Gyula, könyvárus	1883
120	«	Szentbenedekrendi székház	1883
	Szabadka	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Szakolcza	Gymnasiumi igazgatóság	1886
	Szamos-Ujvár	Örmény kath. gymnasium	1883
	Szarvas	Főgymnas. tanári kar	1883
125	Szászváros	Ev. ref. Kuun-tanoda	1883
	Szatmár	Kir. kath. főgymnasium	1883
	«	Ev. ref. gymn. tanári kar	1890
	Szeged	Somogyi-könyvtár	1885
	«	Főgymnasiumi önképző-kör	1884
130	Székely-Udvarhely	Gyertyánffy Gábor, könyvárus	1890
	«	Állami főreáliskola	1886
	«	Róm. kath. főgymnasium	1887
	Székesfehérvár	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	«	Főreáltanoda	1889
135	Szentes	Városi gymnasium	1883
	Szilágy-Somlyó	Róm. kath. gymnasium	1891
	Szolnok	Állami főgymnasium	1883
	Szombathely	Főgymnasiumi igazgatóság	1883
	Tata	Kegyesrendi gymnasium	1886
140	Temesvár	Állami főreáliskola	1883
	Trsztena	Kir. kath. algymnasium	1886
	Uj-Verbász	Községi algymnasium	1886
	Ujvidék	Kir. kath. magyar főgymnasium	1883
	Ungvár	Kir. kath. főgymnasium	1886
145	Vácz	Főgymnasiumi igazgatóság	1886
	Versecz	Községi főreáliskolai igazgatóság	1891
	Veszprém	Kath. főgymn. igazgatóság	1884
	Zenta	Közs. gymn. igazgatóság	1883
	Zilah	Reform. tanodai igazgatóság	1884
150	Zircz	Zircz-cziszterczi apátság	1883

Jegyzet. 1890 végén volt tiszteletbeli: 9, alapító: 6, rendes: 328, rendkívüli: 56, előfizető: 157, összesen: **556.** Ezen kimutatás szerint van 1890 végén tiszteletbeli: 9, alapító: 6, rendes: 329, rendkívüli: 62, előfizető: 150, összesen: **556.**

Kimutatta 1891. évi deczember hó 1-én.

Cserhalmi Samu,
pénztárnok.

Képes- és mesekönyvek 7—11 éves gyermekek számára.

300 Ezopus-mese. Az ifjuság számára átdolgozta dr. *Boros Gábor.* Második javitott kiadás. Ára 2 frt.

Tündérmesék. Meséli *Elemér bácsi.* Harminczöt válogatott mese, tizennyolcz gyönyörü képpel. Ára szines boritékba kötve 2 frt.

Andersen meséi. Ára 1 frt 40 kr.
Andersen ujabb meséi. Ára 1 frt 40 kr.
Andersen összes meséi. Ára 2 frt 80 kr.
Mindegyiket számos fametszvény és szinnyomatu kép disziti. Az elsőben 30, a másodikban 29 és a harmadikban 59 mese van.

Képes mesék. Jó gyermekeknek meséli *Józsi bácsi.* Huszonegy mese, tizennyolcz pompás szinnyomatu képpel. Ára 2 frt.

Magyar mesekönyv. Jó gyermekek mulattatására. Hét szinnyomatu képpel *Karlovszky Bertalantól.* A díszesen kiállitott mü ára 2 frt 80 kr.

Tündérek között. Mesekönyv számos szines és fekete képpel. Irta *Bánfy János.* Ára diszkötésben 1 frt 40 kr.

Legszebb regefüzér. Mesekönyv számos szines és fekete képpel. Irta *Bánfy János.* Ára diszkötésben 1 frt 40 kr.

Báró Manx (Münchhausen kalandjai). Az ifjuság és a nép számára kidolgozta *Füredi Ignácz,* képző tanár. 100-ik, 16 képpel bővitett kiadás. Ára 1 frt 20 kr.

Ezeregy éjszaka. A legszebb keleti regék gyüjteménye. Irta *Radó Antal.* Számos szines és fekete képpel. Ára 1 frt 80 kr.

Bőrharisnya. Öt elbeszélés az ifjuság számára. Irta *Cooper J. F.* Magyarra forditotta *Füredi Ignácz.* Hét szines képpel. Ára 2 frt.

Robinson Crusoe élete és kalandjai. *Defoe D.* angol eredetije után a magyar ifjuság számára átdolgozta *Radó Antal.* Számos képpel. Ára 1 frt 60 kr.

Kis Almanach. 7—12 éves gyermekek számára. 20 magyar iró eredeti meséivel. Szerkesztette *Bródy Sándor.* Ára kötve 1 frt. Ajándékkiadásban 1 frt 50 kr.

Egyszer volt, hol nem volt. A legszebb mondák, regék és kalandos történetek gyüjteménye. Irta *Bánfy János.* Számos szines és fekete képpel. Ára diszkötésben 2 frt 80 kr.

A kis magyar mint köszöntő. Összeállitotta *Bácsi József.* Ára kötve 80 kr.

Ifjusági iratok, 11—16 éves gyermekek számára.

Magyar népmondák. Az ifjuság számára feldolgozta *Radó Vilmos.* — *Ébner Lajos* képeivel. Ára 2 frt 80 kr.

Derék férfiak. Elbeszélések a serdültebb ifjuság számára. Szerkesztette *Mayer Miksa.* Hét szines képpel. Ára 1 frt 80 kr.

Jelesek csarnoka. Életrajzi elbeszélések a serdültebb ifjuság és a magyar nép számára. Szerkesztette *Mayer Miksa.* Ára 2 frt.

A munka öröme és dicsősége. Ifjaink számára. A nagy Mantegazza (Paolo) után irta dr. *Kerékgyártó Elek.* Ára 2 frt 40 kr.

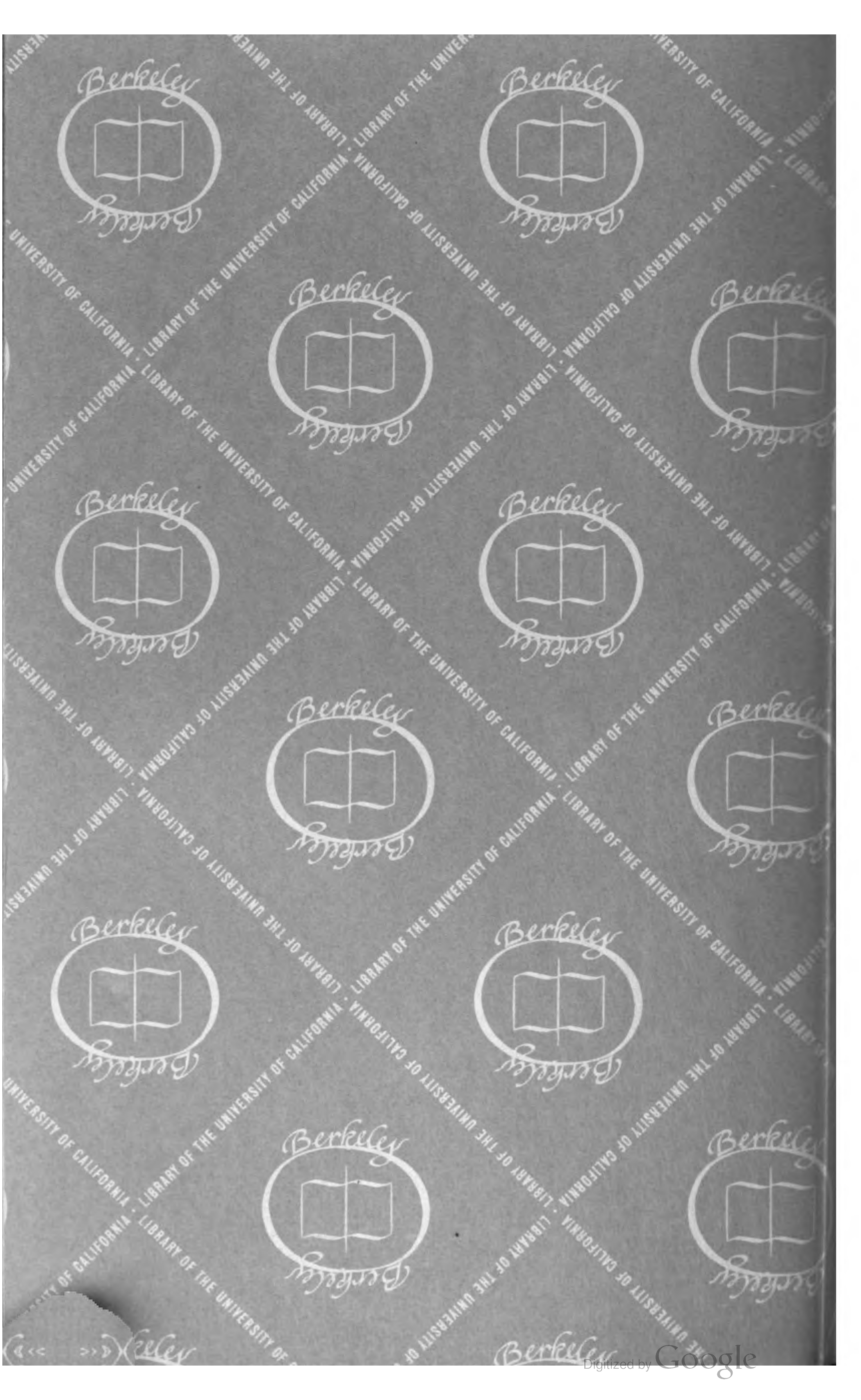
Kolumbus Kristóf. Amerika fölfedezése. Az ifjuság számára szerkesztette: *Brózik K.* Ára 2 frt 40 kr.

Természettudományi olvasmányok. Szerkesztik *Hankó Vilmos* és *Szterényi Hugó.* Művészi iniczialékkal *Győrök Leó*-tól. Számos képpel. Ára 2 frt — kr.
Díszkötésben 2 frt 40 kr.

Ifjuság könyvtára. Egy-egy kötet, négy képpel, kemény kötésben ára 50 kr.
Tartalom: Hoffmann és Höcker elbeszélései. A barátság áldozata. A könnyelműség következményei. Isten nem hagyja el övéit. Beethoven Lajos. A sirból. Négerélet. Bátya és öcs. Nemezis. A bankjegyek. Tiszteljed atyádat és anyádat. Báró Vignerolles. Tedd a helyest. A ki Istenben bizik, azt el nem hagyja. — Szerelemhegyi: Balassahalom. — Szabó A.: Gyermekszinház. — Boros M.: Attila. — Józsa G.: Kis szinpad.

Tanulók Olvasótára. *I. évfolyam:* Berzsenyi Dániel, Zrinyi Miklós, Hunfalvy Pál, Balassa Bálint, Trefort Ágoston, Pázmány Péter, Jókai Mór, Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Károly, Kármán József.
II. évfolyam: Pesty Gábor, Heltay Gáspár, Fáy András, Népballadák és románczok. Régi magyar népies költészet, Tinódy Sebestyén, Kossuth Lajos, Vörösmarty Mihály, Deák Ferencz, Cserey Mihály, Apor Péter.
Egy évfolyam ára bekötve 2 frt. Egy-egy füzet külön 20 kr.-ért is kapható.

Művelődéstörténet. Irta *Sebestha Károly* kir. tanfelügyelő. Számos rajzzal. Magyarstylü pompás diszkötésben. Ára 1 frt 80 kr.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C046868190

Képes- és mesekönyvek 7—11 éves gyermekek számára.

300 Ezopus-mese. Az ifjuság számára átdolgozta dr. *Boros Gábor.* Második javitott kiadás. Ára 2 frt.

Tündérmesék. Meséli *Elemér bácsi.* Harminczöt válogatott mese, tizennyolcz gyönyörü képpel. Ára szines boritékba kötve 2 frt.

Andersen meséi. Ára 1 frt 40 kr.
Andersen újabb meséi. Ára 1 frt 40 kr.
Andersen összes meséi. Ára 2 frt 80 kr.
Mindegyiket számos fametszvény és szinnyomatú kép diszíti. Az elsőben 30, a másodikban 29 és a harmadikban 59 mese van.

Képes mesék. Jó gyermekeknek meséli *Józsi bácsi.* Huszonegy mese, tizennyolcz pompás szinnyomatú képpel. Ára 2 frt.

Magyar mesekönyv. Jó gyermekek mulattatására. Hét szinnyomatú képpel *Karlovszky Bertalantól.* A diszesen kiállított mü ára 2 frt 80 kr.

Tündérek között. Mesekönyv számos szines és fekete képpel. Irta *Bánfy János.* Ára diszkötésben 1 frt 40 kr.

Legszebb regefüzér. Mesekönyv számos szines és fekete képpel. Irta *Bánfy János.* Ára díszkötésben 1 frt 40 kr.

Báró Manx (Münchhausen kalandjai). Az ifjuság és a nép számára kidolgozta *Füredi Ignácz,* képző tanár. 100-ik, 16 képpel bővitett kiadás. Ára 1 frt 20 kr.

Ezeregy éjszaka. A legszebb keleti regék gyüjteménye. Irta *Radó Antal.* Számos szines és fekete képpel. Ára 1 frt 80 kr.

Bőrharisnya. Öt elbeszélés az ifjuság számára. Irta *Cooper J. F.* Magyarra forditotta *Füredi Ignácz.* Hét szines képpel. Ára 2 frt.

Robinson Crusoe élete és kalandjai. *Defoe D.* angol eredetije után a magyar ifjuság számára átdolgozta *Radó Antal.* Számos képpel. Ára 1 frt 60 kr.

Kis Almanach. 7—12 éves gyermekek számára. 20 magyar iró eredeti meséivel. Szerkesztette *Bródy Sándor.* Ára kötve 1 frt. Ajándékkiadásban 1 frt 50 kr.

Egyszer volt, hol nem volt. A legszebb mondák, regék és kalandos történetek gyüjteménye. Irta *Bánfy János.* Számos szines és fekete képpel. Ára díszkötésben 2 frt 80 kr.

A kis magyar mint köszöntő. Összeállította *Bácsi József.* Ára kötve 80 kr.

Ifjusági iratok, 11—16 éves gyermekek számára.

Magyar népmondák. Az ifjuság számára feldolgozta *Radó Vilmos.* — *Ébner Lajos* képeivel. Ára 2 frt 80 kr.

Derék férfiak. Elbeszélések a serdültebb ifjuság számára. Szerkesztette *Mayer Miksa.* Hét szines képpel. Ára 1 frt 80 kr.

Jelesek csarnoka. Életrajzi elbeszélések a serdültebb ifjuság és a magyar nép számára. Szerkesztette *Mayer Miksa.* Ára 2 frt.

A munka öröme és dicsősége. Ifjaink számára. A nagy Mantegazza (Paolo) után irta dr. *Kerékgyártó Elek.* Ára 2 frt 40 kr.

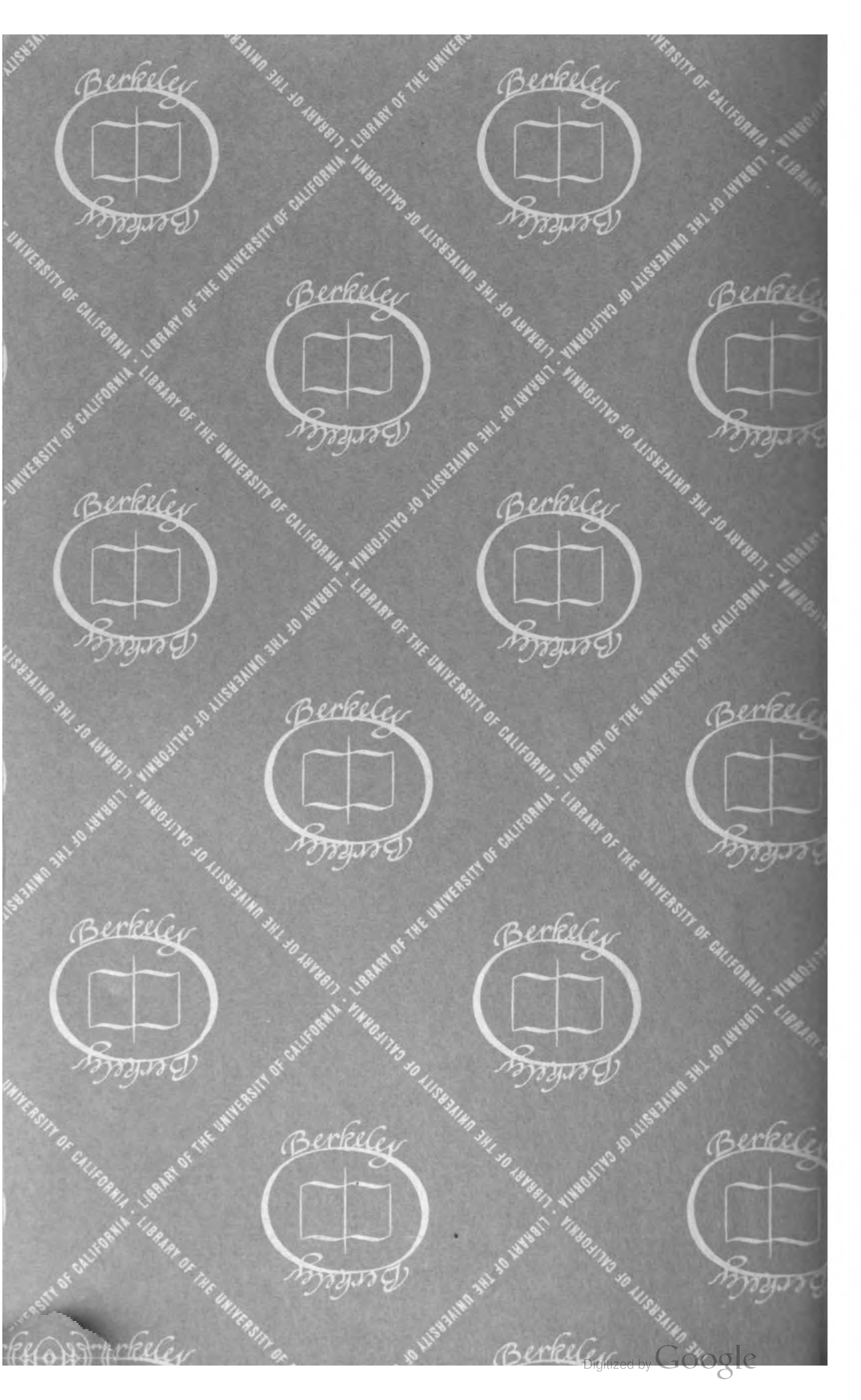
Kolumbus Kristóf. Amerika fölfedezése. Az ifjuság számára szerkesztette: *Brózik K.* Ára 2 frt 40 kr.

Természettudományi olvasmányok. Szerkesztik *Hankó Vilmos* és *Szterényi Hugó.* Művészi iniciálékkal *Györök Leó*-tól. Számos képpel. Ára 2 frt — kr.
Diszkötésben 2 frt 40 kr.

Ifjuság könyvtára. Egy-egy kötet, négy képpel, kemény kötésben ára 50 kr.
Tartalom: Hoffmann és Höcker elbeszélései. A barátság áldozata. A könnyelműség következményei. Isten nem hagyja el övéit. Beethoven Lajos. A sirból. Négerélet. Bátya és öcs. Nemezis. A bankjegyek. Tiszteljed atyádat és anyádat. Báró Vignerolles. Tedd a helyest. A ki Istenben bizik, azt el nem hagyja. — Szerelemhegyi: Balassahalom. — Szabó A.: Gyermekszinház. — Boros M.: Attila. — Józsa G.: Kis szinpad.

Tanulók Olvasótára. *I. évfolyam:* Berzsenyi Dániel, Zrinyi Miklós, Hunfalvy Pál, Balassa Bálint, Trefort Ágoston, Pázmány Péter, Jókai Mór, Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Károly, Kármán József.
II. évfolyam: Pesty Gábor, Heltay Gáspár, Fáy András, Népballadák és románczok. Régi magyar népies költészet, Tinódy Sebestyén, Kossuth Lajos, Vörösmarty Mihály, Deák Ferencz, Cserey Mihály, Apor Péter.
Egy évfolyam ára bekötve 2 frt. Egy-egy füzet külön 20 kr.-ért is kapható.

Művelődéstörténet. Irta *Sebesztha Károly* kir. tanfelügyelő. Számos rajzzal. Magyarstylü pompás diszkötésben. Ára 1 frt 80 kr.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C046868190

